

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

106 c. 28

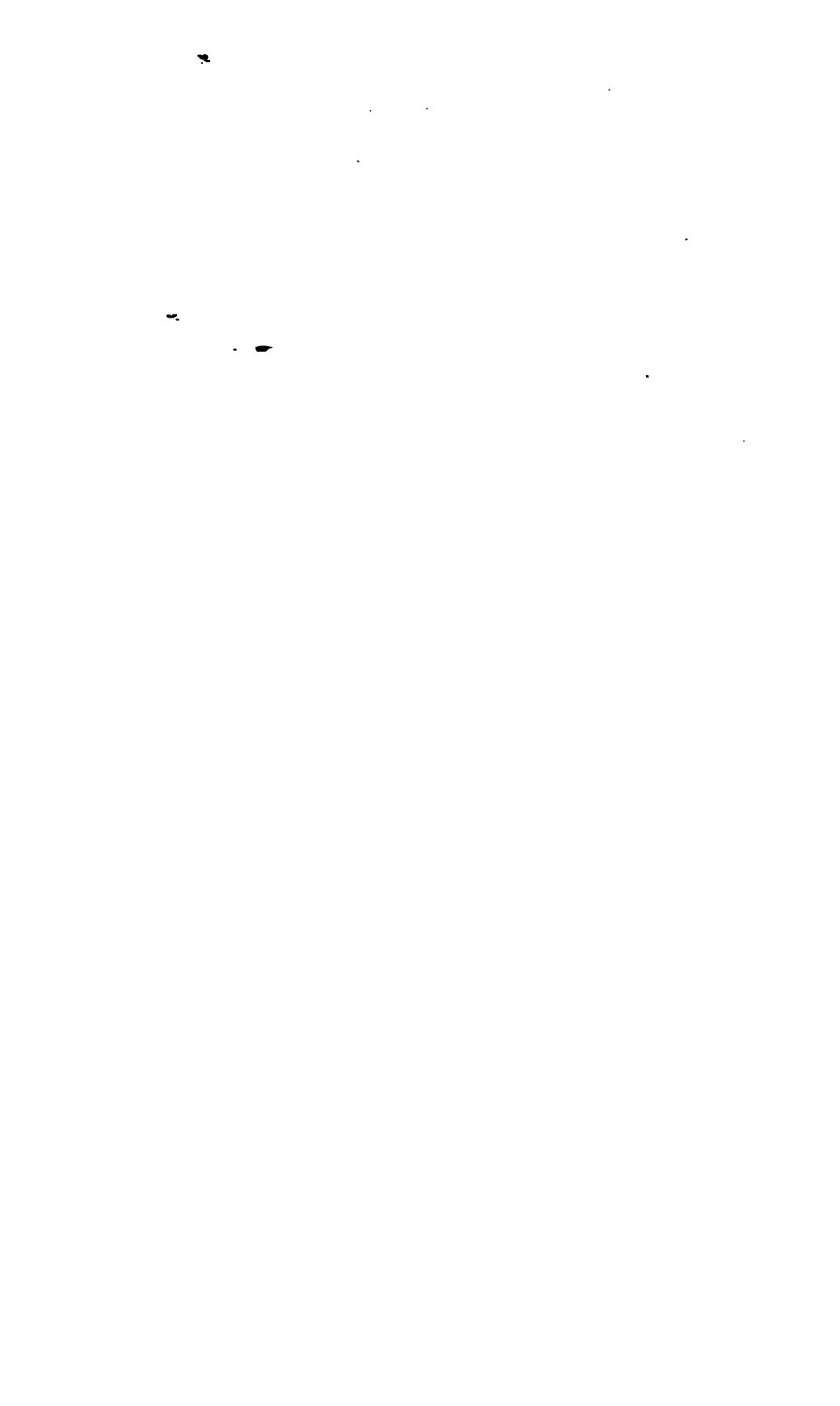

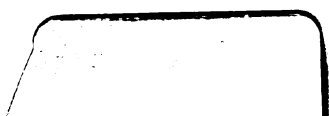

106 c 28.

Det
Söndenfeldske Norge

topographisk-statistisk

beskrevet

af

Jens Kraft.

Første Deel.

Anden omarbejdede Udgave.

Christiania, 1840.
Trykt hos Chr. Grøndahl.

16 11 27

Indhold af første Deel.

	Side.
Smøalehnens Amt	1.
Kjøbstæder:	
1. Frederikshald	1.
2. Frederikshad	11.
3. Moss	23.
Landdistricterne:	
1. Ide og Markers Fogderie	32.
2. Ratterstad, Heggen og Frølands Fogderie	48.
3. Moss og Auns Fogderie	63.
Historiske Notitser	94.
Antiquariske Notitser:	
a. Ide og Markers Fogderie vedkommende	105.
b. Ratterstad, Heggen og Frølands Fogderie vedkommende	106.
c. Moss og Auns Fogderie vedkommende	107.
Agershus Amt	109.
Kjøb- og Bædestæder:	
1. Christiania	109.
2. Drøbak	153.
3. Hvidsten	157.
4. Hølen	158.
5. Soen	158.
Landdistricterne:	
1. Agers og Follongs Fogderie	160.
2. Nedre Romeriges Fogderie	207.
3. Øvre Romeriges Fogderie	231.
Naturmarksvaardigheder	257.
Historiske Notitser	258.
Antiquariske Notitser:	
a. Agers og Follongs Fogderie vedkommende	268.
b. Nedre Romeriges Fogderie vedkommende	270.
c. Øvre Romeriges Fogderie vedkommende	271.

	Side.
Hedemarkens Amt	273.
1. Hedemarkens Fogderie	273.
2. Solser og Dudaens Fogderie	298.
3. Østerdalens Fogderie	317.
Historiske Notitser	344.
Antiquariske Notitser:	
a. Hedemarkens Fogderie vedkommende	344.
b. Solser og Dudaens Fogderie vedkommende	368.
c. Østerdalens Fogderie vedkommende	368.
Tillæg og Rettelser	369.
Statistiske Tabeller	373.

Forerindring.

Af de to første, i Aarene 1820 til 1822 udkomne, Dele af Norges Beskrivelse, hvilke nu haad det Statistiske angaaer maae ansees mindre brugbare, leveres herved en ny og omarbejdet Udgave, hvortil Forfatteren tilveels er sat i Stand ved den ham ifølge Kongl. Resolution af 24de Mai s. A. forundte Tilladelse til for et Aar at være fritaget for sine Embeds-Forretninger, hvorved tillige bevilgedes af Statskassen en Sum af 500 Spd. til Løn for en til disse Forretningers Bestyrelse antagen Constitueret. Nævnte toende Dele indeholde, i Forening med den allerede i 1838 paa Ny udgivne tredie Deel, Beskrivelsen over det Søndstjældste Norge. Senere vil Beskrivelsen over det Veststjældste følge.

Skjøndt i et langt mindre Volumen end den ældre, formenes dog at denne nye Udgave ved Omarbejdelsen i flere Henseender har vundet, da det blot er mindre væsentlige Gjenstande der ere forfartede eller udelatte, hvortil saavel det Topographiske som det Historiske af Skriftet er betydeligen forøget, uden at det egentlige Statistiske derved er tilføjet, ligesom de antiquariske Notitser have erholdt mange Tillæg. De Fortællinger og Afklæringer, som have fundet Sted og have været nødvendige for at gjøre Skriftet saa lidet vidløftigt og saa lidet besværligt som muligt, da der formeentlig ikke kan ventes synderlig Afsetning paa denne Udgave, have fornemmelig rammet Tabellerne, hvilke man ikke har anset det fornødent at give den forrige Vidløftighed nu, da der fra Regeringens Side er gjort og fremdeles gjøres saa meget for Tabelfærdet. For Øvrigt vil Planen i det Væsentligste findes at være den samme som i den ældre Udgave; dog er i den sidste den nye Materialier overalt anført, hvilken ved Gaardene er med større Tal end i den gamle Materialier.

Denne Materialier er overalt bestemt i norske Qvadratmile, og har Hr. Ingeniør-Lieutenant Wibe, af de Materialier Opmaalings-Contoret er i Besiddelse af, havt den Godhed at beregne Amternes, Fogderiernes og Herredernes Areal i alle de Egne hvor Opmaaling har fundet

Sted, hvilket Opgivende følgerig maa ansees aldeles uøiagtig, hvortilmod i de øvrige Egne, nemlig den største Deel af Buxtehuds og en lidens Deel af Christians Amt, Beregningen af Districternes Areal-Indehold kun kan blive omtrentlig. Ogsaa er Længdemaalet saavidt muligt, og hvor ikke det Mødsatte udtrykkelig anføres, opgivet i norske Quadrantmille til 18,000 Alen, hvoraf da følger at de her beregnede Længdemåle ofte ville findes mindre end de sædvanlig efter de fortere Måle-Bygderne beregnes. Hvide-Bestemmelser ere anførte saavidt de have været at erholde, og ere næsten overalt de angivne Høider grundede paa Barometermaalinger, hvorved tillige Måynene paa dem, der have anstillet Høidemaalingerne ere betegnede saaledes, at ved B. antydes Ingeniør-Capitain Broch, ved v. B. den tydske Reisende v. Buch, ved K. Professor Esmark, ved Hr. den svenske Professor Gisinger, ved H. Professor Hansteen, ved K. Professor Reihau og ved N. den tydske Reisende Raumann. Høiderne ere ansatte i norske Fod, naar ikke andetledes er anført.

Ved flere Indretninger, Værker, Fabriker ic. havde Forfatteren ønsket at kunne levere nyere og fuldstændigere Efterretninger end sket er, saafremt saadanne Efterretninger havde været at erholde. Et særligt Savn ved nærværende Skrift er vist nok ogsaa Mangelen af et ordentligt Register til samme; men deels den Hurtighed, hvormed Skriftet maatte leveres færdigt, og deels Frykten for at forsøge Omkostningerne ved sammes Udgivelse, have hindret Forfatteren fra nu at levere et saadant Register. Skulde imidlertid Skriftet være saa heldigt at vinde nogen Opmærksomhed og Afsetningen blive saadan, at en større Omkostning, end allerede sket er, kan anvendes for at gjøre samme mere brugbart, er det Forfatterens Ønske senere at kunne levere et fuldstændigt Register for samtlige tre omarbejdede og ny udgivne Dele, eller det hele Søndensjælske, hvilket Register i saa Fald vil uden Betaling blive tilføjet Skriftets Røbere.

Til Slutning maa Forfatteren ved denne, som ved den ældre Udgave, udbede sig Publicums skaansomme Bedømmelse af Skriftet, samt Overbærelse med dets Ufuldkommenheder saavelsom med dets mulige Fejl, som det i det Mindste ikke har manglet ham paa god Villie til at forebygge.

Christiania 28de Mai 1840.

J. Krest.

Smaalehnenes Amt.

Det indbefatter den sydhøstlige Deel af det søndensjælske Norge, ligger under en Polhøide mellem 58 Gr. 53 Min. og 59 Gr. 48 Minuter, indtager saaledes i dets største Længde ikke en fuld Bredegrad, og omgives mod Nordvest og Nord af Agershuus Amt, og mod Øst og Syd af de svenske Provindser Värmland, Dalsland og Bohuslän, samt har mod Sydvest og Vest Havet med Christianiafjorden. Amtet har mere end nogen anden Deel af Landet, især i de Strækninger som grænsjer mod Havet, vidtløftige Slejter og et betydeligt Areal af dyrkbar Jord. Dets Indhold er $33\frac{1}{2}$ norske Qvadratmile, hvorpaa efter Folketællingen af 1835 levede, de tre herværende Kjøbstæder iberegne, 65,296 Mennecker, og foruden disse Kjøbstæder 55,899 Mennecker, hvilket sidste Folkeantal giver en Befolkning af 1656 Mennecker paa Qvadratmilen, saa at Amtet hører blandt Landets bedst befolkede Egne, ligesom det har en for Næringsveiene meget heldig Beliggenhed. Amtets Landdistrikt er inddeelt i tre Fogderier, som udgjøre fem Sorenskriverier samt have 19 Thinglaug og 22 Præstegjelde. Matrifulskrylden er 13,732 Skylb. 3 Ort 5 Skilling.

Amtets Kjøbstæder ere

1. Frederikshald *).

Denne Kjøbstad ligger inden Omfanget af Ide og Markers Fjorde ved en Bugt af Ide-Fjorden paa en Polhøide af 59 Gr. 6 Min. 42 Secunder, $\frac{1}{2}$ Mil fra Svinesunds Færgested, 3 Mile fra Frederikshald, 5 $\frac{1}{2}$ Mile fra Moss og 11 Mile fra Christiania. Den igjennem Byen løbende Elv deler samme i tvende næsten lige store Dele, der bære Navn af Sydsiden og Nordsiden, og forenes ved en over bemeldte Elv gaaende 150 Alen lang Bro.

Frederikshald var oprindelig, og allerede før Udgangen af det fjerde Aarhundrede, et vigtigt Lædested, Halvden kaldet, hvor Handelen og Rejsen i den første Halvdeel af det syttende Aarhundrede var større end i det meget begunstige Frederikshald, hvorfor sidstnævnte Kjøbstad

*) Frederikshalds Beskrivelse af J. Schrøder, Kjøbh. 1727, indeholder den ældste Underretning, man har om Staden. Senere har man i Wilkes Reise-Beskrivelser, Anden Deel, S. 55-76, Efterretninger derom, og endelig en udførlig Beskrivelse af Ingeniør-Kapitain (senere Gen.-Major) G. v. Hoff i topogr. Journal 4de og 5te Hefte, med Tillæg af F. W. Thue i samme Journals 11te Hefte S. 71-132.

Borgere i Medhold af deres Privilegier søgte saavidt muligt at hindre eller sætte Grænser for Handelen her paa Stedet, men det var sig gjaevet at 14 af Stedets Handlende ved Frederiksstads Raugthings Dø af 12te Januar 1626 bleve dømt til at indflytte til Frederiksstad at andre Handlende ved senere Domme bleve lagte i Bøder. Galt tiltog uden Privilegier mere og mere, uagtet Frederiksstads Borgers Misundelse. Allerede 1629 fik Stedet sin egen Kirke, men ved fremdeles som Ladested, indtil det paa Grund af Beboernes udvi kjætte Forhold i de gjentagne Angreb af de Svenske i Aarene 1657 1659 og 1660 *), hvorefter især det sidste krævede mange haarde Offere opvakte større Interesse end forhen, ligesom det umiddelbar derpaa fulgte Anlæg af Frederiksstædens Fæstning gav Stedet større Vigtighed, hvorefter det ved Rætt. af 10de April 1665 fik egne Kjøbstadsrettigheder, bl fuldkommen adskilt fra Frederiksstad og givet Navn af Frederikshavn. Senere kom hertil Venaabninger af 29de Januar 1669 og Privileg af 21de Febr. 1672. Dog gjaaldt Byens ældste Privilegier kun Sydøst, hvor det oprindelige Halvden laa, og hvilken Deel endnu er den vigtigste, smukkeste og meest velhavende Deel af Byen. Nord-Halvden som Beboerne under Angrebet 1659 afbrændte, for at den ikke skul tjene de Svenske til Beskyttelse, skander man først at være omtalt i de ældste Privilegier af 1672, hvori det heber, at de Personer, som b paa Dens Gaards Grund ved Enden af Frederikshavns Broe, skulde fa som en Kjøbstads Indvaanere svare under Frederikshavns Bye lige m andre ubi bemeldte Frederikshavn boende Indvaanere ic., og den Deel fik sin egen Kirke ved Bevilling af 17de Marts 1668, som bl lagt under Bergs Sogneskald, og er senere fuldkommen incorporeret unt Frederikshavns Kjøbstad. I den sidste Halvdeel af det syttende Aarhu drede forekommer Frederikshavn som en velhavende Bye med megen Virksomhed, skjøndt den i samme Tid var udsat for flere Ulykker, f. l i 1667, da i en Tid af 7 Timer næsten den hele Bye ved Waade afbrændte, og i 1676, da atter næsten den hele Bye, med Undtagelse Kirken og en Deel af Sør-Halvden, blev et Røyn for Luerne. Man søg nu ved Venaabninger og Begunstigelser at ophjælpe Staden, der blar andet ved en Kongl. Gave af 1686 erholdt det betydelige Dens Got Dgsaa i det attende Aarhundrede leed den nærsomme Bye haarde Ildebrande, saasom i 1703, da en ikke ubetydelig Deel af Byen, nel lig 225 Gaarde, den 10de November afbrændte, og i 1716, da Borgers selv satte Ild paa Byen den 4de Juli, for at Fienden, som havde in taget den, her ikke skulde have Tilhold, hvorved 330 Huse, af hvi 175 vare paa Nordøst, afbrændte, og den hele Stade ansløges 163,216 Rd. **). Derved sattes Byen meget tilbage ***); men ved 2

*) Om disse Angreb har man, foruden i ældre Skrifter, fornemmelig Gft retning i Munchs Saga, 1ste Bd. S. 38-152, og i topogr. Journal 4 Hefte S. 16-39.

**) Om Tildragelserne i 1716 kan eftersees de af B. Noe i 1839 udgit Actstykker til Krigshistorien under K. Frederik den Fjerde, saavel som topogr. Journal, 4de Hefte, S. 42-52.

***) Som et Bevis paa hvad Byen maa have lidt ved dens Belejring

Folketællingen af 1835 fandtes i selve Byen 3964 og paa Gæstnii, 412, altsaa tilsammen 4376 Indvaanere, foruden Listerbalens, Borsn og Skaaningsskøns Beboere, der vare 545 i 73 Huse. Saaledes er 8 derikshald, med Hensyn til Folkemængde, den sjette i Rang blandt Byens Kjøbstæder. Den 30te Juni 1839 vare Staden i Brandcas forsikrede Bygninger 548, hvoraf 252 paa Sydsiden og 296 i Nordfiden, foruden 86 i Listerbalen, og Brandassurancesummen i Hele 674,160 Spb. Stedets Stemmeberettigede Indvaanere, ere in 300 og det sender een Repræsentant til Stortinget.

Stadens offentlige Indretninger ere følgende:

a) Kirken, Immanuel's Kirke kaldet, opført af Grundmuu 1729 og efterat være blevet afbrændt ved Ildsvaaden i 1826 igjen bygget, fornemmelig ved den af G. M. Kongen ved Gavebrev af 2 Martis 1829 skænkede Capital 14,500 Spb. Den ligger paa Syden, og er nu, siden den i Følge Bevilling af 17de Martis 1688 førte Christians Kirke afbrændte i 1759, Byens eneste Sogneki hvorimod Indbyggerne paa Nordfiden have som forhen vedblevet benytte Christians Kirkegaard til Begravelser, hvilken Kirkegaard op bærer den Kirken forhen tilhørende Tiende og Landstyb, samt eier liden udestaaende Capital. Kirken betjenes nu alene af en Sog præst, da det residierende Capellante i den senere Tid er neblagt. I Indtægter vare i 1837 1137½ Spb., og ved samme Aars Ud giede den en rentebærende Capital paa 1171½ Spb. samt en conti Beholdning for 195½ Spb.

b) Trende Skoler. Forhen havde Stedet en latin Sk der blev neblagt i Følge Forordn. af 17de April 1739. I Maret 1 blev her oprettet en privat Borger-skole, kaldet Prinds Christian gust's Minde, der havde tre Lærere, og til hvilken bemeldte Christian gust ved Gavebrev af 5te Januar 1810 skænkede en Bygning. De Skole er senere ved Kgl. Resol. af 9de Juli 1822 udvidet til en l Skole under Navn af Kronprinds Carl August's lærde Sk og skænkede G. M. Kongen ved Resol. af f. D. til Indkjøb af Gaard for samme 10,000 Spb., samt bevilgede 4 af Skolens Disc hver 50 Spb. aarlig medens de forblive ved Skolen. Lærerne ere Rector, tre Adjuncter og en Time-Lærer, og ved Udgangen af 1 vare her 24 Disciple. Dens eneste Eiendom er Skolebygningen, efterat være afbrændt i 1826 er igjen opført af Grundmuur med Bekostning af 9597 Spb. og dens eneste Indtægt er Skolepengene.

---

ved Ildsvaaden, saavel for 1000 Spb. som udbetaltes de Fattige strax Branden, bevilgede at udredes ekstraordinær af Statcassen, ligesom i skænkens Beløb for Statteaaet 1826-1827 1888 Spb. eftergaver Staten til Rigsbankseblernes Inddragelse for f. A. 2259 Spb. over af Statcassen. Eiden blev ved en Stortings-Beslutning af 15de f. A. bestemt, at af de ordinære Skatter til Statcassen som Frhald have faaet at udrede for de tre kommende Statteaar uden Hensyn til vaaden, skal Byen for 1837 erlægge kun en Hjerdebeel, for 1838 en Treble og for 1839 det Halve. Desuden indkom fra det hele Land betydelige drag til de Brandlidtes Understøttelse.

Angående til Skolens Udgifter, der have været 23 til 2600 Spd. aarlig, udredes af Statskassen, hvis Tilskud i Aarene 1827 til 1831 var 12 til 1400 Spd. aarlig, og i 1838 850 Spd. Vibere har Frendeshul en offentlig Borger-skole, der har en ny i 1837 opført Skolebygning og fire Lærere, som undervise omtrent 60 Børn, hvilken Skoles Indtægter, foruden 80 Spd. af Sogneskatten og 50 Spd. af Koffert, blot bestaae i Skolepengene, samt to Almueskoler, en paa Søndsten med to Lærere, der eier en forhen den ældre latinske Skole tilhørende Bygning, og en anden paa Nordsteden med een Lærer og et liden Locale. Endelig er her en for faa Aar siden oprettet Søndagsskole.

c) Fattigvæsenet, der i ældre Tider har erhholdet flere Donationer deels i Penge og deels i Jordegods*), af hvilket sidste endnu en Gaard, af Skjold 1 Skjold. Tunge, er i Behold. Derunder hører Fattighuset, Ebeneher, en anseelig Tømmerbygning, opført efter Branden 1826 og indrettet til fjorten Værelser, hvor tillige ere Sygeboværelser. Fattigkassen, hvis Indtægter bestaae i Procenter af thinglauste Skjæder og af Auktioner, Mulcter m. v., men fornemmelig i den aarlig paa-ligende Fattigkat, eiede ved Udgangen af Aaret 1836 en rentebærende Capital stor 3712½ Spd., tilveiebragt deels ved Gaver og deels ved det stor Ref. af 26de Mai 1786 foregaaende Salg af Fattigvæsenets Jordegods. Desuden er her af Indretninger for Fattige en Arbeidsanstalt, hvortil den i 1805 afstode Kjøbmand Niels Anker (den Ældre) ved Gavebrev af 31te Decbr. 1789 skænkede, foruden Renter af 8000 Rd., en grundmuret Bygning med 10 Værelser, hvilken Indretning først for faa Aar den er kommen i Gang.

d) Andre offentlige Indretninger, hvortil kan regnes en Sparebank, oprettet 1835, og Postkontoret, hvorfra ugentlig afgaae tre Poster til Sverige og Udlandet, og to Poster til Christiania og øvrige norske Steder, samt de hævarende offentlige Bygninger, hvilke ere Raadhuset, en grundmuret Bygning, Byens Herberggeergaard, en Tømmerbygning og Garnisonens Sygehus, ligeledes en Tømmerbygning.

Stadens civile Øvrighed, i Spidsen for hvilken indtil den senere Tid stod en Borgermester, bestaaer nu af en Byfoged, der er en Magistratsperson, og har som Saadan af Statskassen aarlig 390 Spd. og som Byfrier af Bykassen 64 Spd. Foruden i den egentlige Stad, udøver han Jurisdictionen i Lisebølen, men ikke paa Frederiksstens Fæstning**). Under ham staar tillige Politivæsenet. I Folge Lov af 14de Januar 1837 har Byen 5 Formænd og 15 Repræsentanter. Af underordnede Betjente ere her en Undersogeb, to Raadsretter og en Bytjener, samt en af Statskassen lønnet Politibetjent, ligesom Byen til Nattervagt lønner 8 Gadevægtere. — Borgervæb-

*) Herom kan eftersees den af Kirkedepartementet udgivne "Underretning om offentlige Stiftelser og Legater vedkommende Smaalehnens Amt" i. Christiania 1832, S. 25-28.

***) Ifølge Resol. af 28de Januar 1838 vil det kunne ventes at hermed foregaar en Forandring.

	Side.
Hedemarkens Amt	273.
1. Hedemarkens Fogderie	273.
2. Solser og Dubalens Fogderie	296.
3. Østerdalens Fogderie	317.
Historiske Notitser	344.
Antiquariske Notitser:	
a. Hedemarkens Fogderie vedkommende	364.
b. Solser og Dubalens Fogderie vedkommende	368.
c. Østerdalens Fogderie vedkommende	368.
Tillæg og Rettelser	369.
Statistiske Tabeller	373.

Forerindring.

I de to første, i Aarene 1820 til 1822 udkomne, Dele af Norges Kivelse, hvilke nu hvad det Statistiske angaaer maae ansees mindre igbare, leveres herved en ny og omarbejdet Udgave, hvortil Forfatteren tilveels er sat i Stand ved den ham ifølge Kongl. Resolution af de Mai s. A. forundte Tilladelse til for et Aar at være fritaget for Embeds-Forretninger, hvorved tillige bevilgedes af Statskassen en sum af 500 Spd. til Løn for en til disse Forretningers Bestyrelse lagen Constitueret. Nævnte toende Dele indeholde, i Forening med allerede i 1838 paa Ny udgivne tredje Deel, Beskrivelsen over det indensjældste Norge. Senere vil Beskrivelsen over det Vestsjældste følge.

Skjøndt i et langt mindre Volumen end den ældre, formenes dog denne nye Udgave ved Omarbejdelsen i flere Henseender har vundet, det blot er mindre væsentlige Gjenstande der ere forfartede eller elæde, hvorimod saavel det Topographiske som det Historiske af Kistet er betydeligen forøget, uden at det egentlige Statistiske derved tilføesat, ligesom de antiqværiske Notitser have erholdt mange Tilz. De Forkortninger og Afklæringer, som have fundet Sted og have ret nødvendige for at gjøre Skriftet saa lidet vidløftigt og saa lidet kosteligt som muligt, da der formeentlig ikke kan ventes synderlig Afæning paa denne Udgave, have fornemmelig rammet Tabellerne, hvilke en ikke har anseet det fornødent at give den forrige Vidløftighed nu, der fra Regeringens Side er gjort og fremdeles gjøres saa meget i Tabelvæsenet. For Øvrigt vil Planen i det Væsentligste findes at ære den samme som i den ældre Udgave; dog er i den sidste den nye Matrifkultylb overalt anført, hvilken ved Gaardene er med større Tal trykt efter den gamle Matrifkultylb.

Areal-Indholdet er overalt bestemt i norske Qvadratmile, og har Ingeniørleutenant Vibe, af de Materialler Opmaalings-Contoret i Besiddelse af, havt den Godhed at beregne Amternes, Fogderiernes Præstegjældenes Areal i alle de Egne hvor Opmaalings har fundet

Sted, hvilket Opgivende følgerig maa ansees aldeles nylagtig, hvorimod i de øvrige Egne, nemlig den største Deel af Buxtehuds og en liden Deel af Christians Amt, Beregningen af Districternes Areal-Indhold kun kan blive omtrentlig. Ogsaa er Længdemaalet saavidt muligt, og hvor ikke det Mødsatte udtrykkelig anføres, opgivet i norske Qvadrat mile til 18,000 Alen, hvoraf da følger at de her beregnede Længder ofte ville findes mindre end de sædvanlig efter de kortere Måle-Bygderne beregnes. Høide-Bestemmelsen ere anførte saavidt de har været at erholde, og ere næsten overalt de angivne Høider grundede på Barometermaalinge, hvorved tillige Mængden på dem, der have anstillet Høidemaalingerne ere betegnede saaledes, at ved B. antydes Ingeniør-Capitain Broch, ved v. B. den tydske Rejsende v. Buch, ved F. Professor Esmark, ved Hr. den svenske Professor Gisinger, ved H. Professor Hansteen, ved K. Professor Kellhau og ved N. den tydske Rejsende Naumann. Høiderne ere anførte i norske Fod, naar ikke andetledes er anført.

Ved flere Indretninger, Værker, Fabrikker ic. havde Forfatteren ønsket at kunne levere flere og fuldstændigere Efterretninger end sket er saafremt saadanne Efterretninger havde været at erholde. Et sletligt Savn ved nærværende Skrift er vist nok ogsaa Mangelen af et ordentligt Register til samme; men dels den Hurtighed, hvormed Skriftet maatte leveres færdigt, og dels Frykten for at forsøge Omkostningerne ved sammes Udgivelse, have hindret Forfatteren fra nu at levere saadant Register. Skulde imidlertid Skriftet være saa heldigt at vind nogen Opmærksomhed og Afsetningen blive saadan, at en større Bekostning, end allerede sket er, kan anvendes for at gjøre samme mere brugbart, er det Forfatterens Ønske senere at kunne levere et fuldstændigt Register for samtlige tre omarbejdede og ny udgivne Dele, eller det hele Søndensjældske, hvilket Register i saa Fald vil uden Betælning blive tilføjet Skriftets Rækker.

Til Slutning maa Forfatteren ved denne, som ved den ældre Udgave, ubede sig Publicums staansomme Behovsmæssig af Skriftet, som Overbærelse med dets Ufuldkommenheder saavel som med dets mulige Fejlsom det i det Mindste ikke har manglet ham paa god Villie til at foredygge

Smaalehnenes Amt.

Det indbefatter den sydsørlige Deel af det søndenfjeldske Norge, ligger under en Polhøide mellem 58 Gr. 53 Min. og 59 Gr. 48 Minuter, indtager saaledes i dets største Længde ikke en fuld Bredegrad, og omgives mod Nordvest og Nord af Agershuus Amt, og mod Øst og Syd af de svenske Provindser Värmland, Dalsländ og Bahuslän, samt har mod Sydvest og Vest Havet med Christianiafjorden. Amtet har mere end nogen anden Deel af Landet, især i de Strækninger som grænses mod Havet, vidtløftige Sletter og et betydeligt Areal af dyrkbar Jord. Dets Indhold er $33\frac{1}{2}$ norske Qvadratmile, hvorpaa efter Folketællingen af 1835 levede, de tre herværende Kjøbstæder iberegne, 65,296 Mennesker, og foruden disse Kjøbstæder 55,899 Mennesker, hvilket sidste Folkeantal giver en Befolkning af 1656 Mennesker paa Qvadratmilen, saa at Amtet hører blandt Landets bedst befolkede Egne, ligesom det har en for Næringsveiene meget heldig Beliggenhed. Amtets Landsdistrict er inddeelt i tre Fogderier, som udgjøre fem Sorenskriverier samt have 19 Thinglaug og 22 Præstegjælde. Matrikulsfylden er 13,732 Eskyld. 3 Ort 5 Skilling.

Amtets Kjøbstæder ere

1. Frederikshald *).

Denne Kjøbstad ligger inden Omsanget af Ide og Markers Fogderie ved en Bugt af Ide-Fjorden paa en Polhøide af 59 Gr. 6 Min. 42 Secunder, $\frac{1}{2}$ Mil fra Svinesunds Færgested, 3 Mile fra Frederikshald, $\frac{1}{2}$ Mile fra Moss og 11 Mile fra Christiania. Den igjennem Byen løbende Elvedals Elv deler samme i tvende næsten lige store Dele, der bære Navn af Sydsiden og Nordsiden, og forenes ved en over bemeldte Elv gaaende 150 Alen lang Bro.

Frederikshald var oprindelig, og allerede før Udgangen af det ierinde Aarhundrede, et vigtigt Ladested, Halben kaldet, hvor Handelen og Kjøbsen i den første Halvdeel af det syttende Aarhundrede var større end i det meget begunstige Frederikshald, hvorfor sidstnævnte Kjøbstad

*) Frederikshalds Beskrivelse af J. Schrøder, Kjøbh. 1727, indeholder den ældste Underretning, man har om Staden. Senere har man i Willes Reise-Jagttagelser, Anden Deel, S. 55-76, Efterretninger derom, og endelig en udførlig Beskrivelse af Ingeniør-Capitain (senere Gen.-Major) C. v. Hoff i topogr. Journal 4de og 5te Hefte, med Tillæg af F. W. Thue i samme Journals 11te Hefte S. 71-132.

Borgere i Medhold af deres Privilegier søgte saavidt muligt at hindre eller sætte Grænser for Handelen her paa Stedet, men det var for-
gjæves at 14 af Stedets Handlende ved Frederiksstads Raugthings Dom
af 12te Januar 1626 bleve dømt til at indflytte til Frederiksstad og
at andre Handlende ved senere Domme bleve lagte i Bøder. Halben
tiltog uden Privilegier mere og mere, uagtet Frederiksstads Borgere
Misundelse. Allerebe 1629 fik Stedet sin egen Kirke, men vedblev
fremdeles som Ladested, indtil det paa Grund af Beboernes udsatte
flække Forhold i de gjentagne Angreb af de Svenske i Aarene 1658,
1659 og 1660*), hvorefter især det sidste krævede mange haarde Offere,
opbaalte større Interesse end forhen, ligesom det umiddelbar derpaa fulgte
Anlæg af Frederiksstædens Fæstning gav Stedet større Vigtighed, hvorfor
det ved Reskr. af 10de April 1665 fik egne Kjøbstadsrettigheder, blev
fuldkommen adskilt fra Frederiksstad og givet Navn af Frederikshald.
Senere kom hertil Benaadninger af 29de Januar 1669 og Privilegier
af 21de Febr. 1672. Dog gjaldt Byens ældste Privilegier kun Syd-
siden, hvor det oprindelige Halben laa, og hvilken Deel endnu er den
vigtigste, smukkeste og meest velhavende Deel af Byen. Nord-Halben,
som Beboerne under Angrebet 1659 afbrændte, for at den ikke skulde
tjene de Svenske til Beskyttelse, finder man først at være omtalt i for-
melste Privilegier af 1672, hvori det heber, at de Personer, som boe
paa Dns Gaards Grund ved Enden af Frederikshalds Broe, skulle saa-
som en Forstads Indvaanere svare under Frederikshalds Bye lige med
andre ubi bemeldte Frederikshald boende Indvaanere &c., og denne
Deel fik sin egen Kirke ved Bevilling af 17de Marts 1668, som blev
lagt under Bergs Sognefald, og er senere fuldkommen incorporeret under
Frederikshalds Kjøbstad. I den sidste Halvdeel af det syttende Aarhun-
drede forekommer Frederikshald som en velhavende Bye med megen
Virksomhed, skjøndt den i samme Tid var udsat for flere Ulykker, f. Ex.
i 1667, da i en Tid af 7 Timer næsten den hele Bye ved Waabeild
afbrændte, og i 1676, da atter næsten den hele Bye, med Undtagelse af
Kirken og en Deel af Sør-Halben, blev et Roy for Luerne. Man søgte
nu ved Benaadninger og Begunstigelser at ophjælpe Staden, der blandt
andet ved en Kongl. Gave af 1686 erholdt det betydelige Dns Gods.
Ogsaa i det attende Aarhundrede leed den nærsomme Bye haarde af
Ildbrande, saasom i 1703, da en ikke ubetydelig Deel af Byen, nem-
lig 225 Gaarde, den 10de November afbrændte, og i 1716, da Borgerne
selv satte Ild paa Byen den 4de Juli, for at Fjenden, som havde ind-
taget den, her ikke skulde have Tilhold, hvorved 330 Huse, af hvilke
175 vare paa Nordsiden, afbrændte, og den hele Stade ansløges til
163,216 Rd. **). Derved sattes Byen meget tilbage ***); men ved Be-

*) Om disse Angreb har man, foruden i ældre Skrifter, fornemmelig Efter-
retning i Munchs Saga, 1ste Bd. S. 38-152, og i topogr. Journal 4de
Hefte S. 16-39.

**) Om Tilbragelserne i 1716 kan eftersees de af B. Moe i 1839 udgivne
Actstykker til Krigshistorien under R. Frederik den Fjerde, saavel som topogr.
Journal, 4de Hefte, S. 42-52.

***) Som et Bevis paa hvad Byen maa have lidt ved dens Besætning og

naadninger og temporære Kættelser i Afgifter, som bevilgedes ved Stedets under 18de Januar 1717 udbødte Privilegier *), saavel som ved en tillagende Handel, bragtes den igjen paa Fode og kom atter paa et høit Trin blandt de søndensjælske Kjøbstæder **), da en ny Ildbrand den 19de Juli 1759 indtraf, hvorved Byens Halvdeel, nemlig Nordfiden med 233 Gaarde samt den derværende Kirke, som Ildbranden 1716 havde raaet, blev lagt i Aske. Uagtet disse gjentagne Uheld, havde Frederikshald efter Folketællingen af 1769, foruden Garnisonen, 3333 Indvaanere, og med den under Byens Jurisdiction liggende Lisebøl 3834 Menneſter, paa hvilket Trin den i en lang Række af Aar synes at have holdt sig, da her i Aaret 1801 fandtes paa Nordfiden i 248 Huse 1702 Beboere og paa Sydfiden i 221 Huse 1589 Beboere, samt udenfor den egentlige Bye 551, eller tilsammen 3842 Beboere. Krigs-aarene 1807 til 1814 vare i flere Henseender hyrdesfulde for Byen, og i det sidste Aar maatte Byen under Feldtoget i Augustmaaned, efterat have lidt betydelig Skade ved Fiendens Angreb paa Frederikssteen, overgive sig ved Kapitulation til de Svenske ***), ligesom i Følge Vaabenstilstanden af 14de s. M. Frederikssteens Fæstning blev dem indrømmet, og af dem holdtes besat i flere Maaned. Ved Folketællingen af 1815 var Frederikshalds Folketal saaledes ned til 3033, hvori dog ikke Fæstningens Folketal er indbefattet, og i 1817 bleve 36 Huse paa Nordfiden et Nov for Ruerne, imidlertid tiltog i de paafølgende Aar Folkemængden i den Grad, at i 1825 Indvaanerne vare i Byen 3738, paa Fæstningen 435, samt udenfor Byen 449, tilsammen 4622 Menneſter. Nu paafulgte Ildsvaaden den 18de Juni 1826 hvorved i en Tid af 15 Timer den hele Bye paa en liden Deel nær blev lagt i Aske †), efter hvilken Ildbrand Byen er bleven smukkere og regelmæssigere bebygget, og uagtet denne Uheldsagelse, samt uagtet Cholera-epidemiens herfæde her i 1834, hvorved af 306 angrebne Personer 182 bleve Sygdommens Ofre, er Stedets Folkemængde dog ikke blevet formindsket, da her efter

Branden i 1716, anføres i formeldte Actstykker S. 242, at Frederikshald havde i 1715 252, men i 1720 kun 167 staaende Borgere.

*) Om de Understøttelser og Benaadninger, Byen i denne Anledning nød, kan eftersees bemeldte Actstykker S. 215-247. Der paaabedes en Ertraktat, saavel af Kjøbstæderne som Landdistricterne i Danmark og Norge, til Bedste for Frederikshald, af hvis Indkomme Beløb udbetaltes 30,643 Rb. 58 s. og der tilfaldes Staden flere Begunstigelser med Hensyn til Toldafgifter ic.

**) Vilse anfører, at Staden 20 Aar før Ildbranden 1759 var i sin største Flor og da vare de største Midler samlede der, hvilke senere bleve mere afspredte deels ved denne Ulykke, deels ved en større Uprylighed og deels ved den aftagende Handel.

**) Oplysning herom vil man finde i Saml. til det Norske Folks Historie, 3die Bd. S. 630-635. Den forbrede Erstatningssum for den af de svenske Tropper tilfældige Skade bestemtes efter foregaaet Undersøgelse til 58,374 Rdb. 40 s., see "Emaalehnstagen. Christiania 1834" S. 36.

†) De afbrændte Huse og Gaarde vare 387, hvis Assurance-sum beløb til 237,610 Spd., og 27 bleve bestrøgne, for hvilke Erstatningssummen udgjorde 22,685 Spd. I Anledning af denne Ulykke nød Frederikshald flere Begunstigelser og Kættelser i Skatter. Ved Stortingets Beslutning af 7de April 1827 blev et Beløb af 9438 Spd., der vare udbetalte Byens militære, civile og geistlige Embedsmænd som Forskud paa Grund af deres Tab

Folketællingen af 1835 fandtes i selve Byen 3964 og paa ~~Grundmuren~~ 412, altsaa tilsammen 4376 Indbøanere, foruden Listerbølen, ~~Vording~~ og Staaningsføssens Beboere, der vare 545 i 73 Huse. Gaalebes er ~~for~~ deriskshald, med Hensyn til Folkemængde, den sjette i Rang blandt Landets Kjøbstæder. Den 30te Juni 1839 vare Stadens i Brandcasen forskiftede Bygninger 548, hvoraf 252 paa Sydsiden og 296 paa Nordsiden, foruden 86 i Listerbølen, og Brandassurancesummen i det Hele 674,160 Spd. Stedets stemmeberettigede Indbøanere, ere imod 300 og det sender een Representant til Storthinget.

Stadens offentlige Indretninger ere følgende:

a) Kirken, Immanuel's Kirke kaldet, opført af Grundmuur i 1729 og efterat være blevet afbrændt ved Ildsvaaden i 1826 igjen opbygget, fornemmelig ved den af H. M. Kongen ved Gavebrev af 26de Marts 1829 skænkede Capital 14,500 Spd. Den ligger paa Sydsiden, og er nu, siden den i Følge Bevilling af 17de Marts 1688 opførte Christians Kirke afbrændte i 1759, Byens eneste Sognelirke, hvorimod Indbyggerne paa Nordsiden have som forhen vedblevet at benytte Christians Kirkegaard til Begravelser, hvilken Kirkegaard oppebærer den Kirken forhen tilhørende Tiende og Landsskyld, samt eier en liden udestaaende Capital. Kirken betjenes nu alene af en Sognepræst, da det residierende Capellante i den senere Tid er nedlagt. Dens Indtægt var i 1837 1137 $\frac{1}{2}$ Spd., og ved samme Aars Udgang eiede den en rentebærende Capital paa 1171 $\frac{1}{2}$ Spd. samt en constant Beholdning for 195 $\frac{1}{2}$ Spd.

b) Trende Skoler. Forhen havde Stedet en latin Skole, der blev nedlagt i Følge Forordn. af 17de April 1739. 3 Marts 1806 blev her oprettet en privat Borger-skole, kaldet Prinds Christian Augusts Minde, der havde tre Lærere, og til hvilken bemeldte Christian August ved Gavebrev af 5te Januar 1810 skænkede en Bygning. Denne Skole er senere ved Rgl. Resol. af 9de Juli 1822 udvidet til en lær Skole under Navn af Kronprinds Carl Augusts lærde Skole, og skænkede H. M. Kongen ved Resol. af f. D. til Indkjøb af en Gaard for samme 10,000 Spd., samt bevilgede 4 af Skolens Disciple hver 50 Spd. aarlig medens de forblive ved Skolen. Lærerne ere en Rector, tre Adjuncter og en Time-Lærer, og ved Udgangen af 1838 vare her 24 Disciple. Dens eneste Eiendom er Skolebygningen, som efterat være afbrændt i 1826 er igjen opført af Grundmuur med en Bekostning af 9597 Spd. og dens eneste Indtægt er Skolepengene. Det

---

ved Ildsvaaden, saavelfor 1000 Spd. som udbetaltes de fattige strax efter Branden, bevilgede at udredes extraordinær af Statscasen, ligesom Kjøbstadens Beleb for Statteaaret 1826-1827 1888 Spd. eftergaves og Skatten til Aligebankseblernes Inddragelse for f. A. 2259 Spd. overtoges af Statscasen. Eiden blev ved en Storthings-Bevilling af 15de Mai f. A. bestemt, at af de ordinære Skatter til Statscasen som Frshald vilde have faaet at udrede for de tre kommende Statteaar uden Hensyn til Ildsvaaden, skal Byen for 1833 erlægge kun en Fjerdedeel, for 1834 en Tredeleel, og for 1835 det Halve. Desuden indkom fra det hele Land betydelige Bidrag til de Brandlidtes Understøttelse.

Angående til Skolens Udgifter, der have været 23 til 2600 Spd. aarlig, udredes af Statskassen, hvis Tilskud i Aarene 1827 til 1831 var 12 til 1400 Spd aarlig, og i 1838 850 Spd. Videre har Fredebohus en offentlig Borger-skole, der har en ny i 1837 opført Skolebygning og fire Lærere, som undervise omtrent 60 Børn, hvilken Skoles Indtægter, foruden 80 Spd. af Sognekollet og 50 Spd. af Koffret, blot bestaae i Skolepengene, samt to Almueskoler, en paa Sidsiden med to Lærere, der eler en forhen den ældre latinske Skole tilhørende Bygning, og en anden paa Nordfiden med een Lærer og et lict Locale. Endelig er her en for faa Aar siden oprettet Søndagsskole.

c) Fattigvæsenet, der i ældre Tider har erhholdet flere Donationer deels i Penge og deels i Jordegods*), af hvilket sidste endnu en Gaard, af Skuld 1 Skpd. Lunge, er i Behold. Derunder hører Fattighuset, Ebeneher, en anseelig Lommerbygning, opført efter Branden 1826 og indrettet til fjorten Værelser, hvor tillige ere Sygehørelser. Fattigkassen, hvis Indtægter bestaae i Procenter af thingløste Skjæder og af Auctioner, Mulcter m. v., men fornemmelig i den aarlig paa-ligende Fattigskat, eiede ved Udgangen af Aaret 1836 en rentebærende Capital stor 3712½ Spd., tilveiebragt deels ved Gaver og deels ved det efter Res. af 26de Mai 1786 foregaaende Salg af Fattigvæsenets Jordegods. Desuden er her af Indretninger for Fattige en Arbejdsanstalt, hvortil den i 1805 afdøde Rjødmand Niels Anker (den Ældre) ved Gavebrev af 31te Decbr. 1789 skænkede, foruden Renter af 8000 Rd., en grundmuret Bygning med 10 Værelser, hvilken Indretning først for faa Aar den er kommen i Gang.

d) Andre offentlige Indretninger, hvortil kan regnes en Sparerkant, oprettet 1835, og Postkontoret, hvorfra ugentlig afgaae tre Poster til Sverige og Udlandet, og to Poster til Christiania og øvrige norske Steder, samt de henværende offentlige Bygninger, hvilke ere Raadhuset, en grundmuret Bygning, Byens Herberggeergaard, en Lommerbygning og Garnisonens Sygehuus, ligeledes en Lommerbygning.

Stadens civile Øvrighed, i Spidsen for hvilken indtil den senere Tid stod en Borgermester, bestaaer nu af en Byfoged, der er eneeste Magistratsperson, og har som Saadan af Statskassen aarlig 390 Spd. og som Byftriver af Bykassen 64 Spd. Foruden i den egentlige Stad, udøver han Jurisdictionen i Lisedalen, men ikke paa Frederiksstæens Fæstning**). Under ham staaer tillige Politivæsenet. I Følge Lov af 14de Januar 1837 har Byen 5 Formænd og 15 Repræsentanter. Af underordnede Betjente ere her en Underfoged, to Raadstuetjenere og en Bytjener, samt en af Statskassen lønnet Politibetjent, ligesom Byen til Rattervagtt lønner 8 Gadevægere. — Borgervæb-

*) Herom kan eftersees den af Kirkedepartementet udgivne "Underretning om offentlige Stiftelser og Legater vedkommende Smaalshuenees Amt" ic. Christiania 1832, S. 25-28.

**) I følge Resol. af 28de Januar 1838 vil det kunne ventes at hermed foregaaer en Forandring.

ningen, over hvilken en Captain har Commando, bestaaer af et Infantericorps samt et frivilligt Jægercorps. — Brandvæsenet, so har 5 Sprøiter, staaer under en Brand-Inspector og en af Byen lønnet Brandmester. — Med Hensyn til Medicinalvæsenet staaer Byen under det Smaalehnste Amtssphyssicat, ligesom her er en Stadslæge, hvørsøn af Byen er 160 Spd. og af Fattigkassen 180 Spd., foruden fle militære Læger. Af Medicinal-Indretninger er her et Apothek og Byen lønner en Sjordemoder.

Frederikshalbs Føldbistricet begynder i Øst ved den svenske Grænd og strækker sig i Vest til Skjeberg-Kilen, hvor Frederikshalbs Føldbistricet tilstøder. Føldstedets Personale er en Inspector (under hvis Inspectorat ogsaa Frederikshalbs og Rosse Føldsteder høre), en Kassierer, 4 Over og 10 Undertøldbetjente, samt 7 Koerskarle. Af Overbetjentene er to stationerede udenfor Byen, nemlig en i Sponvig og en i Svinesund.

Af Fabrikker ere her eet Brandeviinsbranderie med en Kjebe og nogle Tobakspindrier, foruden Saugbrugene i Lisebølen (nu 23) under Byens Jurisdiction. Forhen havde Byens Indvaanere flere Fabrikanlæg udenfor den egentlige By. Gaandværkdriften beskæftigede 1835 83 Mestere, som holdt 48 Evende og 73 Dreng. Kun Strober- og Skomager-Professionerne danne Laug, og Stedet Gaandværkdrift ligger ved den paa Frederikshalbs Fæstning i senere Tid istandbragte Arbejdsanstalt.

Frederikshalbs Handel er og har fra Fortiden været af meget Vigtighed og ved denne ernæredes i 1835: 60 Kjøbmænd og 33 Høfter. Foruden Trælafthandelen, der leverer de eneste Exportvarer, er Handelen med Sverige, hvortil Stedet har en meget beqvem Beliggenhed, særdeles levende. I ældre Tider fik Frederikshalb sin Trælafst deels fra Sverige og deels fra Vigsbyen, saa at Stedet havde en voldsom Tømmertract, hvorfor i det syttende Aarhundrede en Tidlang Trælafstubbisnirgen herfra var betydelig større end fra Frederikshald, og under Føldstedet, som endnu længe efterat Frederikshalb havde faaet Kjøbstadsrettighed, bar Navn af Svinesunds Føldsted, hørte foruden Halde Ladpladserne Knivsøe, Sponvig og Skjeberg-Kilen, hvor Trælafst indtoges. I Følge "Halde og Knivsøens Ladesteds Føldregnskab" for Aarene 1643 til 1644 vare Intraderne 10,474 Rd. 37 s. og i de tre Aare 1654 til 1657 udgjorde Svinesunds og Sponvigs Føld-Intrader altsammen 9443½ Rd. Skjøndt formeentlig Bahuuslehns Afstaaelse til Sverige maa have haft en væsentlig Indflydelse paa Frederikshalbs Trælafthandel, finder man dog at i de tre Aare 1667 til 1669 Udsørfelsen har været 532,671 Bord, 26,800 Raster, 2123 Tylter Bjeller, 354 Tylter Suffers, 95,130 Lægter, 818 Gavne Virkeved &c. Senere blev Handelen paa Udhavnene forbuden og Statthalder Gylbenløvs Skrivelse til Frederikshalbs Magistrat af 10de April 1686 byder "Udsøfderne Skjeberg-Kilen og Knivsøen at flytte til Frederikshald eller Frederikshald og at ingen Trælafthandel maa drives eller tilfødes." Ligesaa blev den Rettighed, Frederikshalbs Handlende havde til at opkjøbe Tømmer i Sverige, hævet i 1685, og har Frederikshalbs Handel siden den Tid været indskrænket til den Tømmertract Naturen har anvist samme, da de

Middelje, som Ræft. af 10de Mai 1692 gav Stedets Handlende til
 et høje Trælafst paa andre Steder i Norge og igjen udfikse samme
 med halv Tiendens Svarelse, vel neppe synderligen er bleven benyttet.
 Disse Bestemmelser synes at have virket til Handelsens Aftagelse, da
 Isden, hvis Beløb i 1684 var 13,849 Rd. 89 $\frac{1}{2}$ og i 1685 14,206
 Rd. 85 $\frac{1}{2}$, indbragte i de fire Aar 1689 til 1692 kun 6155 $\frac{1}{2}$ Rd. aar-
 lig, hvortil den i Aarhundredets sidste tre Aar igjen var steget til
 8468 Rd. aarlig. I disse tre Aar (1697 til 1699) da Udfikningen
 formæntlig ene foregik fra Frederikshald, befindes denne at have været
 i Gjennemsnit aarlig 483,873 Børb, 217,383 Raster, 2432 Tylter
 Bjeller, 385 Tylter Juffers, 46,377 Røgter, 720 Favne Birkeveed ic.
 Frederikshalds nærværende Tømmertract bestemmes af de ved eller i
 Nærheden af Byen udløbende Vanddrage og indbefatter en 12 til 14
 Mile lang og 3 til 4 Mile bred skovrig Strækning langs Grændsen af
 Sverrige, som Næs og Vinger Brglde i Nord indslutte og som udgjør
 Urskog, Hølands, Rødenæs, Åremarks samt en Deel af Eidsberg og
 Rasteflads, saavel som de omkring Byen beliggende Jde og Bergs Brglde.
 Vanddragene ere tvende, et Hovedvanddrag, som gennemstrømmer Hø-
 lands, Rødenæs og Åremarks Brglde, og igjennem Tistebals-Elven falder
 ud ved Frederikshald, samt dernæst Gunningbals-Elven, som har sit Ud-
 løb i Jde-Hjordens Bund. I hele denne Tract have de Frederikshaldske
 Trælafthandlere fra Fortiden havt de største og vigtigste Skovstrækninger.
 Trælafthandelen og med den Stedets øvrige Handelsdrøvelse tiltog under
 de heldige Coniuncturer i den sidste Fjerdedeel af forrige Aarhundrede,
 og var paa sit Høieste i Aarene 1804 til 1806, da de stedse tiltagende
 Ind-Indtrader, som i det sidste af disse Aar vare stegne til 50,389 $\frac{1}{2}$
 Rd., udgjorde i Gjennemsnit 45,140 Rd. aarlig. I disse tre Aar udgik
 ogsaa i Gjennemsnit aarlig 15,042 Raster Trælafst i 250 større og
 mindre Ladninger, hvoraf omtrent en Fjerdedeel i fremmede Skibe,
 og i Aarene 1810 til 1812 udførtes aarlig 5005 Trælafstaster i 100
 større og mindre Ladninger, hvoraf omtrent en Fjerdedeel i fremmede
 Fartøier, meest svenske Vaade. Endnu i 1815 beløb Trælafstudsiknin-
 gen til 6927 $\frac{1}{2}$ Rast i 147 Ladninger, hvoraf de to Trediedele, eller
 4637 $\frac{1}{2}$ Rast, gik til England, men i 1816 til 1818 var Udførselen kun
 5434 Raster aarlig, hvoraf England tog 1485 Raster, Frankrige en
 større Deel, og Danmark, hvortil Udførselen fornemmelig skede i svenske
 Vaade, 1556 Raster aarlig. Senere have vel større Quantiteter Træ-
 lafst været udførte, da herfra er exporteret i 1828 7123 og i 1829
 7473 Raster Trælafst, ligesom i Aarene 1835 til 1837 i Gjennemsnit
 10,130 Raster aarlig og i 1838 10,899 Raster, dog udgjør endnu iffe
 Trælafstudsørselen mere end de to Trediedele af hvad den var i de sidste
 Aar for Krigen. Den Trælafst, som udfikses, bestaar fornemmelig i
 Børb og Planker, der produceres paa de nærværende Sauge, som ere
 Tistebals Sauge, hvorpaa Tømmeret fra Hovedtracten opfkjæres, og
 Verby Sauge, hvorpaa Tømmeret fra Gunningbals opfkjæres. Dog
 udføres og en Deel Trælafst i uforædlet Tilstand. Trælafstudsikningen
 foregaaer nu for største Deel til Frankrige, men kun for en liden Deel
 til England, da af den i 1838 udførte Trælafst gik til Frankrige og
 nogle tilgrændsende Savne af Belgien 7948 Raster, medens til britiske

Havne blot affendtes 75½ Læst. For Øvrigt udfiktes megen Trælaf til Danmark, meest i svenske Fartøier, hvoraf i 1838 ikke mindre end 57 gik til Danmark og indehavde 2127½ Læst Trælaf. Af Frederikshalds Handlende beskæftigede 10 sig i høiere eller mindre Grad med Trælafhandel. Foruden Trælaf udgaae nogle mindre vigtige Vareforter, saasom Steenmos, Skindvarer, Søm og Spiger, Karbe m. m. dog alt i mindre Partier, hvorhos i de sidste Aar ogsaa er udfikket Areturbeen.

Indførselen til Frederikshald er af Bigtighed. Den var i Aarene 1804 til 1806 af Kornvarer 17,834 Tdr., af Brændeviin 223,690 Potter og af Salt 4878 Tdr., og i Aarene 1816 til 1818 er indført af Kornvarer 6290 Tdr., af Brændeviin 4196 Potter, af Viin 3431 Potter, af Kaffe 20,573 Pd., af Sukker 32,172 Pd., af Tobaksblad 4322 Pd., af Salt 2143 Tdr. *ic. ic.* aarlig. Senere er Indførselen betydeligen forøget, hvilket vel især maa tilskrives den tiltagende Handelsforbindelse med Sverige. Saaledes er efter Toldbøgerne fortoldet Aarene 1836 til 1838 aarlig af Kornvarer 19,436 Tdr. *) og 1993½ Pbd., af Druebrændeviin 23,329 Potter, af Viin 18,276 Potter, a Kaffe 98,279 Pbd., af Sukker 86,580 Pbd., af Tobaksblade 42,966 Pbd. af Smør 799½ Pbd., af Salt 5382 Tdr., af uldne Manufacturvarer 8876 Pbd. af Bomuldsvarer og Garn 16,921 Pbd., af Lærreder 398½ Pbd. *ic. ic.*

Hvad Told-Inttraderne i ældre Tider have udgjort, er forhen anført. I de fire første Aar efter Freden, d. e. i 1815 til 1818, da Udfikningen var betydelig aftagen, udgjorde de kun 18,497 Spd. aarlig hvoraf meget over Halvdelen bestod i Trælafafgifter. Senere ere de dog igjen tillagne da de udgjorde i Aarene 1827 til 1829 i Søl 11,852 Spd. og i Sedler 13,029 Spd. aarlig.

I de sidste Aar have de været som følger.

1836	24,916 Spd.	80 p.	i Søl	og	14,280 Spd.	101 p
1837	33,815	— 10			12,436	— 64
1838	33,887	— 39			13,686	— 17

Byens Opland indbefatter Ide og Bergs, Åremarks, Rakkestads, Eidsbergs og Rødenæs Præstegjelde med henimod 20,000 Mennefter, a hvilket Opland dog flere Bygder ligge Christiania lige saa nær eller nærmere, og sølgelig for største Deel hente derfra deres Fornødenheder Imidlertid kan med Rette en stor Deel af de tilgrænsende svenske Provindser henregnes til Byens Opland, da disses Beboere forsyne sig fra Frederikshald med hvad de behøve, og Handelsforbindelsen med diss Provindser er i den senere Tid, tildeels ved den lettere Communication som Velanlægget over Høgensund har bewirket, meget tiltaget til Fordeel for Byen. Byen har ingen Markeder eller andre Indretninger til Handelsens Fremme. Vel blev et Marked bevilget ved Frederikshalds første Privilegier, men det blev igjen hævet ved Privilegierne a 21de Febr. 1672. Af Bestillingsmænd, der for Handelsens Skyld er ansatte, er her en Rådgiver, og af fremmede Rådgivers Handels Agente er her 4 Vice-Consuler.

*) I Aaret 1838 er endog fortoldet 27,566 Tdr. Korn.

Skibsfarten herfra Stedet er af Vigtighed. Aar 1790 havde Bøen 32 Skibe af 1759 Commercelæsters Drægtighed, hvorimod her i 1806 vare 53 Skibe paa 3398 og i 1811 50 Skibe paa 3258 Com.-Laster. Dette Antal aflagt senere, da Stedet i 1817 kun havde 30 Skibe paa 1850 Com.-Laster og i 1829 34 paa 1477 Com.-Laster, men er igjen tiltaget, da man i de senere Aar har lagt sig flere Skibe til, og ved Udgangen af 1838 vare de her paa Stedet hjemmehørende Fartøier 34 af 2326 Com.-Laster, foruden nogle mindre Fartøier i Ioldbistriet. De her hjemmehørende Fartøier ere for største Deel sysselsatte med Stedets egen Handel. I 1835 havde Byen 24 Skippere og 94 andre Esfolk, der dog langt fra ikke vare tilstrækkelige til Bemandingen af de her hjemmehørende Fartøier.

Frederikshald har en god og rolig Havn. Man har adskillige Lej imellem Hvalerne, før man naaer Ide-Hjorden, ved hvilken Byen ligger. Seiladsen igennem dette en Mil lange og smalle Sund er meget snæver, men da det har Dybde nok, saa kunne de sværeste Skibe komme lige op til Byen. Naar Isen om Vinteren hindrer Skibene fra at komme saavidt, kunne de løbse ved Sponvigen, som ligger ved Hjertens Runding, i Følge Resol. af 19de April 1766, til hvilken Ende en Feldbetjent her er stationeret. Da Byens egentlige Havn mere og mere opfyldes af Saugspaan, som Elven udfører fra Saugbrugne, saa indtage de fleste Skibe Ladning enten ved Sausen eller ved Gaarden Neds Strand strax ved Byen, og har man i de nyere Tider, ved Opudring og andre trusne Foranstaltninger søgt at forekomme Havnens videre Opfyldning. Frederikshalds Havnecasé eiede ved Udg. af 1838 en Capitalformue stor 1324½ Spd., hvoraf 876½ Spd. vare rentebærende, og dens Indtægter vare s. A. 1023 Spd. 46 s.

Fæstningsværker synes Frederikshald først at have faaet under Krigsaarene 1658 til 1660, i hvilke Byen, som allerede under Krigen 1643 til 1645 havde været en vigtig militær Post, var udsat for flere heerde Angreb, og Forskandsninger vare opførte ved Broen paa Nordfiden, paa Rødsbjerg og paa Sausen, ligesom efter det første Angreb i 1658 anlagdes en Skandse som gaves Navn af Greghensteen. Værgfæstningen Frederiksteen var imidlertid da ikke til, da til dennes Anlæg den første Steen blev nedlagt den 14de August 1661 af Stattholder Niels Trolle og synes den egentlige Fæstning, til hvis Fortifikation i de fire Aar 1663 — 1666 anvendtes i Penge tilsammen 40,939 Rd., at være bleven fuldenbt i dette sidste Aar, da den var monteret med 31 Kanoner, samt en 60 Punds Morter, hvorhos i 1675 anlagdes Borgerskansen. Denne Fæstning ligger tæt udenfor Byens Sydside, og har sine fleste Hovedværker paa en Høide imellem 300 og 360 Fod over Havslæden. Til samme Høide trende fralliggende Forter, nemlig Overbjerg og Stortårnet paa Sydsiden, samt Øydenløve paa Nordøstiden, der ere anlagte i 1682 efter Foranstaltning af Gen. Feldmarck. Wedell og ombragte paa trende til Defension tjenlige Puncter saaledes, at de fra Hovedfæstningen kunne have under Beskyttelse. Fæstningen har udholdt flere Beleiringer, hvoraf især den i Aaret 1718 er mærkelig deraf, at Sveriges Konge Carl den Tolvte blev skudt imellem Fæstningen og den da af Fjenden indtagne Øydenløves Skandse Mænen

til den 11te Decembr *), men den har ingeninde været bragt til Overtagelse, dog blev Frederiksstæen efter femten Dages Beleiring i 1814, som en Følge af Conventionen til Mosk af 14de Aug. f. A., den 16de næst efter med tilhørende Værker indbrummet de Svenske **). Ved Ildbranden i Juni 1826 afbrændte Fæstningens Bygninger og en senere istandsatte. Foruden andre Bygninger ere inden Fæstningens Mure de fornødvne Kaserner, Provianthuse, Slaveri-Localer, Materialhuse samt større og mindre Krudtmagaziner. Her ere trede Vandkilder og trede store Vandbeholdninger i en Høide fra 200 til 330 Fod over Havfladen, samtlige rigeligen forsynede med Vand. Over Fæstningen er en Commandant, og af Fæstnings-Betjente ere her en Capitain-Vagtmester, en Garnisons-Auditor og en Arsenal-Forsalter. Af Ingeniør-Officerer er her to. Garnisonen, som i Fortiden var betydelig, da den mod Udgangen af det syttende Aarhundrede beløb til 2000 M. samt senere i en lang Stække af Aar bestod foruden Artilleri af den gevorbne Deel af det søndensjællske Infanteri-Regiment, og efter Armee-Forandringen i 1817 af et Compagnie af det Agtthufstte gevorbne Musketeer-Corps, som med Over- og Underofficere udgjorde 116 Mand, bestaaer nu i Følge Resol. af 6te Febr. 1834 af et Detaschement Artillerie samt tvende Compagnier af det Frederiksstænske Musketeercorps, hvert Compagnie paa 80 Mand. Paa Fæstningen er Slaveriet, hvis Locale er af Nytt indrettet i 1831 og i Forening med hvilket staaer en i 1835 oprettet Arbejdsanstalt, hvorfra allehaande grovere Haandværks-Arbejder leveres. Ved Udgangen af 1838 var Slavernes Antal 196 og Udgifterne ved Slaveriet vare f. A. 4498½ Eyd. Af Indretninger, vedkommende det Militære og Garnisonen, er udenfor Fæstningen (i Byen) Garnisons-Sygehuset.

Frederikshald har vidløftige Kjøbstædsjorder, hvoraf Afgifterne ikke lidet bidrage til at bestridе Byens Communeudgifter, da disse Forpagtnings-Afgifter som erlægges deels i Korn og deels i Penge i mange Aar have langt oversteget de øvrige Commune-Afgifter ***). Byens Markter bestaae af det saakaldte Dns Gods, som udgjør 7 Bøndergaard af Stkld 7 Eyd. 7 Eyd. foruden den forhenværende adellige Sædegaard Dns, †) paa hvis Grund Byen ligger, hvilket Alt

*) Begivenhederne under denne Beleiring ere Afløbte i flere ældre historiske Skrifter, deels af norske og deels af svenske Forfattere. Af nyere indenlandske Skrifter kunne herom eftersees topogr. Journal 4de Hefte, S. 53-84 og Saml. til det Norske Folks Historie, 3die Bd. S. 188-195.

**) See herom: Frederiksstæen i Beleiringen 1814, af en Norsk Officer (Ingeniør-Major Schnitler). Christiania 1826, 55 S. 8.

**) Dette var især Tilfældet i Aarene 1817 og 1818, i hvilke Kornpriserne vare høje, da Forpagtnings-Afgifterne i 1817 vare 3379½ Eyd. og i 1818 5516½ Eyd., imedens Commune-Skatterne udgjorde i det første af disse Aar 1215½ og i det andet 1646½ Eyd.

†) Dns Gaard eies af og beboes af sin Ejd af Befalingsmanden over 3de og Markter Lejn Rogens Svale (om hvem see Saml. til det Norske Folks Historie, 2de Bd. S. 211 og 3die Bd. S. 373 og 74.), som i Aaret 1579 ved Magestikke erholdt denne Gaard af Kong Frederik den Anden. I Afdelen af det 17de Aarhundrede tilhørte den Familien Mettelhorst, siden Peter Bagge og Fr. Forster, efter hvem den kom til Admiral Bjelle.

Kong Christian den Femte tilkjøbte sig, med de tvende underliggende Løgsaarde, Laaby Løse og Vestre, tilsammen af Styld 12 Ekd. 18 Ekd. af Admiral Chr. Bjelle ved Skjøde af 23de Marts 1686 (topografisk Journal 5te Hefte, S. 20 — 31) og skænkede Byen til Landom under 17de April f. A. Ved Resol. af 11te Aug. 1831 er det tilladt at sælge dette Gods ved Auction til Arvefaste, med Undtagelse af Hordnæs-Bruget, som er Magistraten forbeholdet, af hvilken Bestemmelse spores heldige Virkninger, da de bortsolgte Marker opbyrdes med mere Kraft og tillige bidrage til at forfjønne Byens Omegn.

Frederikshalvs Bidrag til den tvungne Bank var 25,875 Ekd. Rjæstæds skatten, som udgjorde i Skatteaarene 1815 til 1818 3819 og i Aarene 1818 til 1821, 2703 Ekd. aarlig, var betimod i Skatteaarene 1827 til 1830, 1880, i Aarene 1830 til 1833, 1750, og i Aarene 1833 til 1836 962½ Ekd. aarlig. Commune-Indtægterne have været

	i 1834.	i 1835.	i 1836.
Indtægter af Duggodset	1896Ekd. 87½.	1593Ekd. 38½.	1158Ekd. 62½.
Udlignet Bykæt . . .	1889 — 118.	1879 — 116.	3170 — 56.
Godtg. for Garnisons-			

Enghuset	341 — 53.	346 — 35.	"	"
Forfællige Indtægter .	413 — 89.	535 — 31.	846 — 31.	

Tilsammen . . .	4141Ekd. 107½.	3854Ekd. 100½.	5175Ekd. 29½.
-----------------	----------------	----------------	---------------

og Udgifterne, som følger:

Erkninger og faste Ud-				
gifter	1966Ekd. 110½.	2982Ekd. 24½.	1856Ekd. 100½.	
Forfællige Udgifter . .	2332 — 65.	2070 — 117.	2529 — 10.	

Tilsammen . .	4299Ekd. 55½.	5053Ekd. 21½.	4385Ekd. 110½.
---------------	---------------	---------------	----------------

2. Frederiksstad.

Denne Rjæstæd og Fæstning ligger under omtrent 59 Gr. 12 Minuters Polhøide, paa nogle rummelige Sletter ved Glommens Udløb i Hjørden ved Kragerøen, omtrent en halv Mill fra Havet, 3 Mile fra Frederikshavn, 3½ Mill fra Moss og 8½ Mill fra Christiania. Den bestaaer af trende Dele, nemlig Frederiksstad, Forstaden og Waterland, af hvilke den første og sidste ligge paa Østfiden af Glommens Hovedarm, samt Forstaden nordensfor, deels paa Nordøstfiden af det Løb, der skiller Kragerøen fra Fastlandet, hvilken Deel, der ligger paa Gaarden Rygaards Grund, bærer Navn af Hestehaugen, og for en liden Deel paa Kragerøen selv, paa Gaardene Masgaard og Smertues Grund. Det egentlige Frederiksstad er først anlagt efter Carlsborgs Odelæggelse af de Svenske i Aaret 1567, da Gaarden Bruberg, paa hvis Grund den opførtes, blev ved Resol. af 12te Sept. f. A. af Kong Frederik den Anden skænket til Byggeplads, hvorhos den nye By deeltagttiggjordes i alle forhen af Carlsborgs Indbyaanere udøvede Privilegier og Rettigheder med Hensyn til Handel og Næringsveie*), og var Die-

*) Ved Brev, udsædiget i Lensberg 1480, gav Kong Christian den Første Carlsborgs Borgere Ret til at nyde alle de Privilegier, Friheder og Raa-

meget med at forflytte den en Mil længere oppe i Landet liggende Kjøbstad Særborg saa meget nærmere Søen, at skaffe den nye Stad en bequemmere Beliggenhed for Handel og Søfart, da Blommen, som havde været seilbar lige op til Særborg, den Gang paa Grund af flere betydelige Jordfald ansaaes for ikke at kunne passeres af Skibe. Bemeldte Rescript tilstod den nye Kjøbstad Skattefrihed i fem Aar, og under 19de April 1569 udfærdigedes Privilegier for samme, men allerede i Begyndelsen af 1570 ødelagdes Staden under et nyt Jndfald af de Svenske, og har det formodentlig efter denne Brand været paatænkt igjen at tilintetgjøre det her gjorte Anlæg, eftersom Kong Frederik den Andens Brev af 17de April 1572 bestemmer, at Kjøbstaden Frederiksstad maa og skal blive beliggende der som den begyndt er, og ikke tilfredes derfra at forflyttes eller andensteds bygges, ligesom Borgerne i Frederiksstad skulle nyde og beholde den Ager og Eng de have til Særborg, hvorhos ved Rescr. af 5te Mai 1582 Gaarden Sigersted med Tilliggelser blev skænket til Tømt for Byen. Under 29de Sept. 1579 stadfæstes for Frederiksstads Borgere de Privilegier der vare givne Særborg, og Byens Privilegier bleve atter confirmerede af Kong Christian den Fjerde under 16de Sept. 1596. Den nye Stad tilstod des saaledes mange Begunstigelser, imidlertid synes det at have gaaet langsomt med dens Opkomst, og denne standsedes ved en Ildbrand som i Juni 1624 ødelagde den hele By ligesom Kirken sønder ud, i Anledning af hvilken Ildbrand Byens ældre Friheber under 12te Febr. 1627 stadfæstes og nye meddeltes med Hensyn til Handelen. Senere leet Byen ved Indqvartering og paa anden Maade under Krigsaarene 1643 til 1645, i hvilke Aar her var en vigtig militær Post og Byen først omgaves med Forskandsninger, og i Aaret 1653 afbrændte paa en fem Timers Tid den halve eller nordre Part af Byen fra Kirken og op til Volden, ligesom Krigsaarene 1657 til 1660 havde flere Under i Følge med sig der hidroge til Stedets Svækkelse. Til Fordeel for Byen blev nu dens Privilegier udvidede under 30te Juli 1662 og forsynede med Tillæg under 17de Aug. 1671 og 25de April 1682, og søgte man ved disse Privilegier saavel at forstærke Staden som at forøge dens Næring. Det var fra de ældste Tider forbudt at opføre andre end grundmurede Bygninger i Staden, og efterat denne i det syttende Aarhundredes syvende Decennium var bleven omgivet med Volde og Grave, arbejdede man især paa at faae Staden bebygget, saaledes som de anførte Privilegier af 1671 og 1682 udvise, ved hvilken sidste Anordning forundtes Jus Asyl *), Religions-Frihed (men ikke Religions-

---

der, som Borgerne i Oslo og Tønsberg bruge og nyde, hvilket er stadfæstet af Kong Hans i Tønsberg 1474, ligesom Kong Christian den Anden Mai 1514 i Oslo har stadfæstet de Privilegier, som af forrige Konger have været meddelte Særborgs Borgere, hvorhos samme Konge, for de Tysker af Krigsfolk Særborgs Indvaanere havde havt, atter 1532 har stadfæstet deres Friheber. Desuden indeholdes flere Bestemmelser angaaende Særborgs Handel i Breve dat. Mortens Aften 1538 og 21de Juli 1548

*) Om det nu efterhaanden bortfaldende Jus Asyl for Fallerende, see Rescr. af 12te Novb. 1687, 24de Mai 1690, 5te Novb. 1777, 25de Marts 1786 og 11te December 1795.

Doelje), for dem som vare af anden end den lutherſke Religion, undtagen Jøder, Socinianer og Rhotinianer, ſamt Conſumptions-Frihed for Varer ſom landvæerts indførtes. Imidlertid var Forſtaden, der udgjør en Deel af det ſom Handelsſted allerede før Carpsborgs Odelæggelse bekiendte Græsvig *) og hvor Frederiksſtads egentlige Havn er, bleven mere og mere beboet af Handlende og Søfarende, fornemmelig, ſom det ſynes, efterat den egentlige Stad var bleven en Fæſtning. Dog nød Forſtaden ikke Deel i Stadens Privilegier, tvertimod ſøgte man fra Frederiksſtads Side ſaa meget muligt at hindre dens Opfomſt, og man anholdt endog om, at det maatte forbydes Skibe at ankre, ſamt lade og løſſe ved Græsvig. Dette lykkedes vel ikke, da Privilegierne af 17de Aug. 1671 tillode i §. 1 "at Græsvig maa herefter beſeiles og Skibene ſamlede, ſom af Arilds Tid haver været brugeligt, lades og løſſes," men ingen Handel tillodes her, hvorimod Privilegierne af 1682 paabød i 6te Art. alle Handlende og Saugbrugende, ſom ere udenbys boende, at indflytte til Byen, ligesom et Reſkr. af 21de Novbr. 1718 beſtemte, at Enhver, ſom vilde drive borgerlig Handel og Næring og nyde godt af Byens Privilegier, hvad enten han boede paa Græsvig eller andenſteds om Byen, ſkulde til denne indflytte ſaa længe i ſamme var Plads. Endelig erholdtes under 23de April 1723 Tillæbſe til, at Havnen og Stedet Græsvig indrettes til en Forſtab, hvis Indvaanere ſkulde ſvare Lygder ſom Borgere i og til Frederiksſtad, og et Reſkript af 25de Novb. 1735 beſtemte nærmere Stedets Jurisdiction og dets Beboeres Rettigheder, hvilke ſidſte dog ſnart igjen bleve indſtrængede ved Reſkr. af 27de Febr. 1739, hvis Forbud mod Stedets udbredte Vedbyggelse atter blev hævet ved Reſkr. af 7de Octob. 1746. Ved den Tid, Forſtaden erholdt ſin Handels-Rettighed, havde efter en Optælling af 1722 Frederiksſtad 11 Kjøbmænd, ſom drev Kaſthandel, havde Saugbrug og tillige Krambodhandel, 18 ſom handlede med Kramvarer, Korn og Fædevarer, 9 Enſer ſom drev Huusnæring og 26 ſom nærede ſig ved Høfterie og Oltapperie, foruden 23 Haandværkere, ſamt 16 Roerſmænd og Daglønnere, hvorimod i Forſtaden kun vare ti handlende Borgere, 10 Enſer ſom brugte Huusnæring og een Haandværksmand, og i den mindre Forſtab Waterland, hvilket Sted ſæſt forekommer i Privilegierne af 1682, ſom et Sted, hvor de af Frederiksſtads Indvaanere, hvis Træhuſe ſkulde borttages, igjen kunde opføre diſſe, to Borgere og ti Daglønnere. I det attende Aarhundrede tiltog efterhaanden Forſtadens Rørelſe mere og mere, tildeels paa den egentlige Stads Bekoſtning, hvortil vel og ſaa have bidraget den Frederiksſtad den 1ſte Mai 1764 overgaaede Ildbrand, hvorved paa eet nær alle Stadens Huſe med Kirken og Raadſtuen blev lagt i Aſke. Efter denne Ildbrand blev Staden mere reguler og ſmuk, ſil brede, rummelige og ſnorlige Gader anlagte efter en beſtemt Plan, men da Byen ikke blev i den Grad bebygget

*) Den Deel af Forſtaden, ſom kaldes Geſtehaugen, hørte ikke til det gamle Græsvig, hvorimod Handelsſtedet Græsvig indbefattede den endnu under Forſtaden liggende nordlige Strand af Kragerſen, ſaa velſom (formodentlig) de paa Gaarden Trøsvigs Grund liggende Strandſteder Trøsvigſtrand og Trøsvigſjøen.

som forhen, tillodes det under 10de Januar 1767 Indbøaerne efter Gæne at opføre deres Huse ogsaa af Bindingsværk og Tra. Efter Folketællingen af 1769 havde Byen med Forskæberne (Garnisonen undtagen) 1375 Indbøaerere, hvilket Folketal ikke synderlig tiltog under de fordeelagtige Conjuncturer i forrige Aarhundreeds sidste Hjerbedeel, da her i Følge Folketællingen af 1801 boede i Frederiksstad 805 og i Hæstningens Baracker 516, i Forstaden 548 og i Waterland 182, tilfammen 2051 Mennesker, ligesom dette Folketal heller ikke blev forøget under Krigsaarene 1807 til 1814, som medførte mange Dyrder især i det sidste Aar, da Frederiksstad den 4de Aug. blev indtaget af de Svenske efter Angreb fra Kragerøen, uden nogen ordentlig Beleiring, og holdtes besat af disse indtil i Marts 1815. Indbøaerne i 1815 vare derfor kun 1913, og endog efter Folketællingen af 1835 boede under Byens Jurisdiction kun 2405 Mennesker, hvoraf i den egentlige Stad 846 i 78 Boliger, foruden i Kaserneerne, det militære Sygehus og Slaverierne 606, tilfammen 1452, i Forstaden i 86 Boliger 659, i Waterland i 33 Boliger 182 og paa Byens Marker i 19 Boliger 112 Mennesker, saa at det blot er Forstaden, de militære Bygninger og Byens Marker, der have faaet et forøget Folketal. Af dette Antal vare 2 gejstlige, 9 civile og 22 militære Embedsmænd, 33 Kjøbmænd, 18 Høfere, 50 Haandværksmestere og 17 Skippere. Gaalebes staaer Frederiksstad i Henseende til Folkemængde næsten paa samme Punkt som ved dette Aarhundreeds Begyndelse, ligesom Stedet i oeconomic og mercantil Henseende formeentlig staaer en god Deel lavere end den Tid. Men flere Uheld have bidraget til at svække Stedet. Siden 1815 har Forstadens Mæring betydeligen aftaget derved, at den forhen herfra drevne Trælastudskibning har trukket sig til Gannesund og Næsten, hvor nu Skibene indtage Ladning nærmere ved de store Gaugbrug, hvorhos i de senere Aar tvende Ildbrande have hjemstøgt Kjøbstaden, nemlig Natten til den 16de Februar 1830, da sex Dvartaler med 37 Bygninger (hvoriblandt en Kaserne, Raadstuen og Præsteboligen) der udgjorde omtrent Halvdelen af den egentlige Stad ødelagdes, og Natten til den 20de Juli 1837 da 33 Huse i Forstaden bleve et Kov for Luerne. Desuden leed Byen ved den her i Efteraaret 1834 herskende Cholera-sygdom, for hvilken 277 Mennesker bleve Offere*), og endelig vil den i Aaret 1839 ved Lov bestemte Gjenoprettelse af Kjøbstaden Carpsborg formeentlig end mere bidrage til at svække Mæringen i Frederiksstad. Stedets i Brandcasen forfælede Bygninger vare den 30te Juni 1839 tilfammen 270, hvoraf 87 i den egentlige Stad, 96 i Forstaden og 34 i Waterland samt paa Byens Marker 53, hvis samlede Assurance-

---

*) Cholera-sygdommen synes, i Forhold til Stedets Folkemængde, at have været mere drabende her end paa noget andet Sted i Landet. De fleste Mennesker bortreves i Waterland, de færreste i Forstaden. Frederiksstads Beliggenhed er ogsaa fugtig og anses for at være mindre sund, især har man en særlig Mangel paa godt Vand. En Bygmester Clement blev derfor i sin Tid af det Kjøbenhavnske Landhusholdnings-Selskab belønnet med en Guldmønt for at have opbaget en Vandkilde i Nærheden af Frederiksstad, endstaaende denne Kilde laa næsten $\frac{1}{2}$ Mill fra Byen.

sam beløb til 324,340 Spd. De stemmeberettigede Indvaanere udgjorde i 1838 et Antal af 157 og Byen sender een Repræsentant til Storthinget.

De herbærende offentlige Indretninger ere:

a. Kirken, en smul grundmuret Bygning opført efter Branden 1764. Den betjenes af en Sognepræst og en residerende Kapellan, og er den egentlige Sognekirke for Frederiksstad og Waterland, hvormod Forstadens Indvaanere søge den som Anner underliggende Glemminge Kirke. Den har toende Kirkegaarde udenfor Byen, nemlig een for den egentlige Menighed og en anden for Garnisonen og Slaverne. Af Jordegods har Kirken eiet en Deel, hvoraf det Meste er solgt, saa at nu kun to Gaarde ere i Behold, og den hæver løb Landsskyld af nogle Gaarde, samt eier en Fond, der er opstaaet af adskillige ikke ubetydelige Donationer i Fortiden og forøget i nyere Tid ved det foregaaende Salg af Kirkens Jordegods. Ved Udgangen af 1838 udgjorde Kirkens Capitaler 3816½ Spd og dens Indtægter s. A. 611 Spd.

b. Skoler. Dertil høre, aa. Frederiksstads Realskole, oprettet ved Reskr. af 21de August 1801 med en Overlærer der tillige er residerende Kapellan for Byens Menighed, og to andre Lærere, hvilkens Skole, der har en egen Bygning og hvis Disciple i Slutningen af 1839 vare 35, eiede ved Udgangen af 1838 en Capital stor 4159½ Spd. men ingen anden Eiendom, og havde samme Aar en Indtægt (bestaaende i Skolepenge, Afgift af Bymarken, Bidrage af Sognepræsten og Kammerkassens m. m.) af 1012½ Spd., bb. Forstadens Skole, oprettet ved Fundats af 3die Decb. 1798, med en Overlærer, som har sek Huus og Brænde og 230 Spd. i Løn, og to andre Lærere, hvilkens Skole der har en egen Bygning opført 1798, og Bidrag af Kammerkassen samt af Oplysningsvæsenets Fond, tilsammen 200 Spd., underholdes for Dørigt ved Eigning paa Forstadens Beboere, samt cc. Frederiksstads Fattigskole og dd. Garnisonskole, der ere forenede under een Lærer, hvilke sidste to Skoler ere i Følge Kongl. Anordning af 28de Juni 1740 opstaaede af den forud her værende og da nedlagte latinske Skole, hvortil ikke ubetydelige Summer vare skænkede, som nu i Følge Reskriptet af 21de Aug. 1801, § 4, udgjøre Borgerkolens Fond *).

e. Hospitalet, en gammel Stiftelse med en grundmuret Bygning skænket i 1678 af Vicelaugmand Christoffer Caspersen Schøller, og indrettet til Bolig for 13 qvindelige Lemmer, som foruden Husly og Brænde nyde ugentlig Understøttelse i Penge, ligesom i 1838 37 andre qvindelige Fattiglemmer havde Pengeunderstøttelse af Stiftelsens Indtægter. Denne Stiftelse har eiet et Jordegods, som i 1820 udgjorde 27 Skpd. ½ Lpd. Tunge med Overhyssel over 1½ Skpd., hvoraf senere efterhaanden det Meste er solgt, saa at ved Udgangen af 1838 kun var tilbage 5 Skpd. 11 Lpd., og hæver løb Landsskyld af syv Gaarde. Deuden har den en deels ved Gaver og deels ved Salg af Jordegods

*) See herom den af Kirkedepartementet udgivne "Underretning om offentlige Stiftelser og Legater, Emaalehnens m. s. A. Kister. Christiania 1832, S. 15-19.

tilvebragt Capital, som ved Ugangen af 1838 udgjorde 7500 $\frac{1}{2}$ $\text{S}.$ hvorhos under Hospitalet ere henlagte afskillige Legater til Beløb 366 $\text{S}p.$, foruden den saakaldte "Bullste Donation" som til samme Liede 1390 $\text{S}p.$ i Statsobligationer og 100 $\text{S}p.$ i Panteobligationer og for hvilken Donation aflægges særskilt Regnskab. Ved Undtagelse af denne var Hospitalets Indtægt i 1838 2278 $\text{S}p.$ Ved Kong Resol. af 24de Aug. 1822 er en Forsørgelses-Anstalt for trænge Fruentimmer sat i Forbindelse med Hospitalet under Navn af *Kon Carl Johans Stiftelse*, hvortil anvendes Renter af en Kongel Gæbe paa 5000 $\text{S}p.$, hvorom have nærmere Bestemmelser ved K. af 5te Juli 1828 og 15de Jan. 1831. Ved Ugangen af 1838 var denne Stiftelses Fond 6052 $\frac{1}{2}$ $\text{S}p.$ af hvis Renter aarlig uddeles 21 $\text{S}p.$ til fire Trængende, der fortrinlig skulle være af Menighedens Embeds- og Borgerclasser *).

d. Fattigvæsenet, der er af mindre Omfang i denne end Amtets øvrige Kjøbstæder, da Fattigforsørgelsens Hjørder her meget lidt ved de betydelige Bidrag, som af Hospitalet og den dermed forenede Forsørgelses-Anstalt ydes til Fattiges Underholdning. Den egentlige Fattigstat har derfor ikke været af Betydning, da den er paalignet 1837 med 800, i 1838 med 700 og i 1839 med 650 $\text{S}p.$, Brændvinsafgiften beløb i 1837 til 242 $\frac{1}{2}$ $\text{S}.$, i 1838 til 564 $\frac{1}{10}$ og i 1839 388 $\frac{1}{2}$ $\text{S}p.$ og til Fattigvæsenets Udgifter har af S. M. Kongen paa 1817 været bidraget 100 $\text{S}p.$ aarlig. Fattigvæsenets Udgifter, som 1830 vare 1603 $\text{S}p.$ beløbe i 1837 til 1637 $\frac{3}{10}$ $\text{S}p.$ og i 1838 1825 $\frac{3}{4}$ $\text{S}p.$, hvoraf var i det første Aar 525 og i det andet 5 $\text{S}p.$ i Udtag paa Statskassens Forskud for Udgifter under Cholera Sygdommen.

e. Forskjellige offentlige Indretninger, hvilke ere Postcontoret, hvorfra tvende Gange ugentlig afgaae Boffer over Frederikshavn til Udlandet og over Moss til indenrigtige Stæder, samt Vandværk som er en til Staden Forsyning med sæt Vand i Aaret 1792 indbragt Vandledning fra Kongsten under Jorden i en Længde af 2400 Alen hvilket Vandværk ved daværende Kommandant H. C. Sebbes Døds blev istandbragt med en Bekostning af 10,000 Rd. hvoraf Statskassen bidrog 7000 Rd., og Byen det Øvrige **). Af offentlige Bygninger, som vedkomme Kommunen, ere her Raadstuen og Præstebolig, som begge ere opførte efter Branden 1830, samt et Skolehuus og Fattighuus.

Stadens civile Øvrighed bestaaer af en Byfoged, der er en Rådskatperson paa Stedet og tillige Politimester, og under hvis Jurisdiction indtil 1ste Juli 1827 ogsaa hørte Flekken Sleng i 2 Sogn. Han nyder af Byens Kasse i Løn og Godtgørelse 140 $\frac{1}{2}$ $\text{S}.$ af Statskassen 162 $\text{S}p.$ og har afgiftsfrit en Løkke paa Byens 2

*) See foranførte Underretning af Kirkedepartementet om Stiftelser og Løtter, S. 10-14.

**) Dette Vandværk, som ikke har været vedligeholdt af Byen, men af 2 militær-Statens Fonde, har i de sidste 10 Aar ikke været holdt i Gænge saa at det nu ikke afgiver drifseligt Vand.

kn. Forhen havde Byen tillige en Borgermester og flere Raadmand. 3 Konge Lov af 14de Januar 1837 ere her 4 Formænd og 12 Repræsentanter, og af underordnede Betjente lønnes en Underfoged og Bøttemester, samt en By- og Naadstuetjener hvorhos til Nattevagt have 10 Gadevægere. Stadens Vaaben forestiller en Fæstning med Omkrænsning Sigillum civitatis Frederichstadiensis. Brandvæsenet, hvorunder Borgervæbningen siden 1817 er indgaaet, staaer under en lønnet Brand-Inspector og Brandmester, og Brandcorpsets Styrke er omtrent 130 Mand. Til Brandvæsenet høre fire Sproiter. Med Hensyn til Medicinalvæsenet staaer Byen under Smaalehnens Amts Hæder, hvis Physicus skal i Følge Reskr. af 29de Mai 1795 boe i Frederikshald *). Den af Fattigvæsenet antagne Løge nyder i Aaret 120 Rbd. aarlig. I Staden er een og i Forstaden en anden Gjødemøder, hvorhos her er et Apothek, samt paa Frederikshalds Grund det ved offentlig Reskrift oprettede Amts-Sygehuus for Veneriske og af Naadstue lidende Fattige. Frederikshalds Føldebistric strækker sig fra Skjærbjerg-Kilen i Øst, hvor Frederikshalds Føldebistric ender, til Krogshavn-Hjorden i N. V. hvor Mosse Føldebistric tilføder, saaledes at Østenden af Hjorden hører til det første og Vestenden til det sidste Distric, saa høre og Hvalperne til Frederikshalds Føldebistric. Føldeboden, som i Fortiden var paa Stragervæn, er nu i Frederikshald. Føldeboden, som hører under Frederikshalds Inspectorat, har en Kassejer, to Over- og 100 Underbetjente, samt 6 Roerskarle.

Af Fabrikker er her et Fabrik for Smaaspiger, der er i god Drift, beskæftiger omtrent 30 Arbeidere og leverer, foruden mange Millioner Smaaspiger, ogsaa Hæfter, Knappenaale, Ristekroge og Karer, videre et Brændeviinsbrønderie med een Kjebel, to Snuusfabrikker, hvis Product i 1838 var 33,248 Pbd. Snuustobak, og et Teglblønderie paa Byens Grund, Nabbetorpss Teglværk kaldet, der leverer et betydeligt Quantum Steen aarlig og hvis Product i 1838 angaves at være 128,000 Tagsteen og 582,000 Muursteen. Haandværksdriften beskæftigede ved Udgangen af 1835, 50 Mestere, som holdte 18 Svende og 33 Dreng, foruden hvilke her vare 36 Haandværkere uden Borgerstab. Ingen af de herbørende Professioner danne Laug. Den i Fæstningens Slaverie oprettede Arbeidsanstalt formenes at være til Stude for Stedets Haandværkere, da den ikke allene beskæftiger sig med Arbeide efter og uden Bestilling, men ogsaa med Reparationer.

Handelen er ikke af Betydning. Skjøndt Frederikshald ved sin Anlæg forblev i Besiddelse af de Privilegier, der vare forbeholdne for Hamborg, hvoriblandt efter Privilegierne af 1548 var Ret til første Kjøb af Lømmen oven- og nedenfor Sarpen, og Trælshandel allerede paa den Tid var i fuld Gang, synes denne Handel længe at have været ringe, da Frederikshald, som ingen egentlig Lømmetract har, indskrænkedes med Hensyn til Lømmekjøbet af forskjellige Ladestæ-

*) Den nu ansatte Physicus har ifølge Kgl. Resol. Tilladelse at boe paa Frederikshald.

der, og Christianias Borgere formeente Frederiksstads Handlende Re til at kjøbe Kommer i Dubalen og Solger, indtill en Dom af 6te Decb 1628 tilkjendte dem denne Ret. Tolben indbragte derfor ved Frederiksstads Toldrie i Aaret 1644 til 1645 ifkun 5150 Rd. 37 $\frac{1}{2}$, medens Told-Intraderne af Haldens Ladesteb udgjorde ved de Tider omtrent det dobbelte Beløb. Desuden har det allerede fra de ældre Tider været Saugbrugseierne i Frederiksstads Omegn, som have havt Udsørfelen igjennem Toldbistrictet, saa at kun den mindste Deel af denne Udsørfel har vedkommet Stebet. Ikke desmindre har Trælafstudsifibningen allerede i det syttende Aarhundrede fra Frederiksstads Toldbistrictet været af Bigtigbed, da i Aarene 1673 til 1675 udsøfbedes i Gjennemsnit aarlig 430,360 Stk. Word, foruden nogle hundrede Tylter Bjelker, endeel Mastræer, og Smaalast, ligesom ved de Tider Told-Intraderne vare 10 til 12,000 Rd. aarlig, og i det første af disse Aar vare i Toldbistrictet hjemmehørende 11 Skibe paa 656 $\frac{1}{2}$ Læster, hvoraf dog de fleste tilhørte Handlende udenfor Frederikstads. Senere synes Udsørfelen mere at være af- end tiltagen, da herfra til Steber udenfor Norge affikbedes i 1696 358,650 Word og i 1699 280,100 Word. Udsørfelen gif meest til britiske Havne, da af de fra Toldstebet i 1698 til udenrigste Steber afgaaede Fartøier vare 43 paa 3234 $\frac{1}{2}$ Læst britiske, 15 paa 1941 Læster hollandske og 3 paa 335 $\frac{1}{2}$ Læst franske, ligesom de udgaaede 10 norske Skibe paa 1070 Læster meest vare afgaaede til England. Samme Aar eiede man i Toldbistrictet 8 Skibe paa 996 $\frac{1}{2}$ Læst. I den nyere Tid, da de store Saugbrugse, hvis Producter udsørfes over Frederikstads, nemlig Hafsunds- og Borregaards-Brugene ved Sarpsødsen, Sande og Solbruget i Lunse, samt Brekke og Sneffens-Brugene i Næstved Prglb, breves stærkere, tiltog Trælafstudsørfelen fornemmelig under den nordamerikanske Revolutionskrigs Periode, i hvis sidste Aar (1782) herfra udgif af Trælafst til England 7047 $\frac{1}{2}$ Læst i 42 Ladninger og til Frankrige 1123 $\frac{1}{2}$ Læst i 14 Ladninger, foruden hvad der affikbedes i sex til Vestindien afgaaede Skibe samt til Danmark, i det Hele 635 Tylter Bjelker, 160,883 Word, 111,100 Planter og 108,200 Raster, og Tolben udgjorde samme Aar 17,935 Rd., saavel som under den franske Revolutionskrig, da Stebet havde nogle fornuende Kjøbmænd og Told-Intraderne i Aarene 1796 til 1798 vare i Gjennemsnit aarlig 20,728 Rd., samt i det sidste Aar af Trælafst udsørfes til udenrigste Steber 8012 Læster i 46 Ladninger, hvoraf All med Undtagelse af 608 Læster i fem Ladninger gif til England, foruden en betydelig Deel Trælafst i 63 Ladninger til Danmark. Endnu mere tiltog Trælafstudsørfelen i Begyndelsen af indværende Aarhundrede, saavelsom Stebets Handel i det Hele, da Toldstebets Intrader udgjorde i de tre Aar 1804 til 1806 efter Middeltal 37,233 Rd. aarlig, og Trælafstudsørfelen beløb til 13,212 Læster aarligen, hvoraf i 1805 gif til britiske Havne 9796 Læster i 70 meest store Ladninger, til Frankrige 906 Læster i ni Ladninger og til Danmark 2164 Læster i 80 Ladninger; ligesom i Krigsaarene 1810 til 1812 Udsøfningen af Trælafst var ret levende, da den i Gjennemsnit udgjorde 8009 Læster aarlig. I det første Aar efter Freden var Udsøfningen ringe, da den i Aarene 1811 til 1818 kun beløb i Gjennemsnit til 5335 $\frac{1}{2}$ Læst aarlig og naaede

et Aar (1816) ikke engang 4000 Kæster, af hvilken Udførsling Eng-
land modtog omtrent de tre Fjerdedele; men den er senere anseelig til-
tagen, da her udfiksbedes i 1828 11,367½, i 1829 11,718½ og i
1830 13,112 Kæster, og i de sidste Aar er Udfiksbningen endog bleven
længt større end den var i de bedste Aar før Krigen, da her nemlig er
udført i 1835 16,767, i 1836 18,708, i 1837 22,809 og i 1838
20,953 Kæster Trælafst, Alt til Udlandet, heruden nogle hundrede Kæster
aarl. til indenrigske Steder. I det sidstnævnte Aar er af det affiksbede
Quantum gaaet til England 7628 Kæster i 38 Ladninger, til Frankrig
12,247 Kæster i 110 Ladninger og Resten i mindre Partier til Dan-
mark. Trælafsten bestaaer næsten ene i Planter og Vord fra de anførte
Saugbrage, der for største Deel opstjære oplandsk Lønner, da Frederiks-
stads egentlige Lønnertract, der udgjør de nærmest omliggende
Berge, Skjæberg, Luns og Dnsø Brglde kun levere ubetydeligt Løn-
ner til Saugenes Forsyning. Ogsaa har i den senere Tid været udfik-
st en ikke ubetydelig Deel svenske Planter, som bringes landbræts til
Glommen ved Grønsund og derfra i Pramme til Udfiksbningsstedet.
Trælafstfiksbningen, som indtil 1815 almindeligvis foregik fra Forsta-
den, hvorhen Saugproducterne nedførtes enten paa Vinterføret, men
især i Pramme paa Glommen, foregaaer nu for største Deel fra San-
dsund eller, for saavidt Saugproducterne fra Sande- og Solibruget
angaaer, fra Ræseen længere ude i Glommen, og dertil benyttet for-
seemmelig fragtede Skibe fra Lønsbergs og Laurvigsk Fjeldstrikter, da
Frederikstads Fjeldstrikter kun har faa Skibe. Det er ubetydeligt haad
der nu af Trælafst udgaaer fra Forstaden, da denne Udførsel i de sidste
Aar blot har udgjort et Aar hundrede Kæster aarligen. Heruden Træ-
lafst har Frederikstads ingen egentlige Udførselsvarer, naar undtages at
nædel Emaaspiger, Staaltraad og mindre vigtige Gjenstande forsendes
til Danmark. Indførselen har sædvanlig ikke været af stor Betydning,
og denne er fra Frederikstads Side for største Deel paa, da Stedet
har ringe Forbindelse med Udlandet undtagen for saa vidt Trælafst-
handelen dertil giver Anledning, og det Handelsstrikter, som herfra
forsynes med udenrigske Varer, indskrænker sig til fornævnte fire nær-
mest omliggende Brglde, tilLigemed Glemming Eogn og Hvalkerne, til-
sammen med 15 til 16000 Rskr. I de fire Aar 1815 til 1818 ang-
ves Indførselen fra Udlandet at have været aarl. af Kornvarer 1878
Tdr., af Vin og Brændevin 8112 Potter, af Kaffe 6218½ Pd., af
Sukker 5214½ Pd., af Tobak 500 Pd. r. r. hvorimod i de senere
Aar Værelsførselen betydeligen er tiltagen, da her i Aaret 1838 findes
at være fortoldet af Kornvarer 16,129 Tdr., af Brændevin 3800
Potter, af Vin 8916 Potter, af Kaffe 20,803 Pd. af Sukker 17,043
Pd., af Salt 586 Tdr., af uldne Manufacturvarer 2646 Pd., af Bom-
uldsvarer og Garn 9010½ Pd. af Lerreder 12,526 Pd. r. r. Denne
tiltagende Indførsel spores ogsaa af Fjeld-Intraderne aarlige Forøgelse,
thi i Aarene 1815 til 1818 var Fjeld-Intraderne Beløb i Gjennem-
snit aarl. 14,815 Eyd. hvoraf Trælafstafgifterne udgjorde de tre Fjer-
dedele, hvorimod de i 1825 til 1828 have udgjort 31,966½ Eyd.
aarl., hvoraf Indførselstolden har været 4541½ Eyd., og i de sidste
Aar er indkommen i Fjeld

	i Sølv.	i Sølv.
Mar 1835	4,897 Spd. 36 s.	26,149 Spd. 11
— 1836	5,344 — 69 s.	27,605 — 33
— 1837	10,123 — 99 s.	27,357 — 89
— 1838	12,038 — 93 s.	25,780 — 74

hvorved imidlertid maa bemærkes med Hensyn til Indførselstoldens Bølgelse, at den paa Grund af Misvært-Aarene 1836 og 1837 med forøgede Korntilførsel derpaa har havt væsentlig Indflydelse, samt at der ikke er nogen Grund til at antage at den vil kunne holde sig paa denne Høide.

Stedets indenrigske Handel drives især med Vestlandet, hvor fra Frederikshavn modtager en Deel tørrebe, saltede og røgede Fiskevarer og hvorhen Byen igjen forsender en Deel Fabrikater, saasom Smaaskjæger, Staaltraad, Muur- og Tagsteen m. m. Af Indretninger for Handelen var her forhen et Marked, som holdtes den tredje Tirsdag Februar og tvende paafølgende Dage; men dette er igjen ophævet ved Resol. af 9de August 1820, og af Bestillingsmænd, der for Handels-Skyld ere ansatte, er her en Mægler, ligesom af udenlandske Magter Handels-Agenter er en Viceconsul.

Skibsfarten fra Frederikshavn i egne Skibe har aldrig været i Betydning. I 1798 vare her hjemmehørende 15 Skibe paa 758 Ton Læster og i 1806 20 Dødsfartøier paa 1270 Commercialæster, hvilket Antal i 1811 var faldet til 11 Fartøier paa 709 Commercialæster. 1818 havde Byen selv 8 Skibe paa 654½ Com.-Læst, samt fem Smaaskibe paa 36 Læster, hvorhos i Tolddistrictet paa samme Tid vare Skibe paa 44 Læster; derimod var her ved Udgangen af 1838 17 Fartøier alle over 5 Læster og tilsammen paa 1367 Com.-Læster, forud 27 meest udenfor Byen i Tolddistrictet hjemmehørende Fægt og Baa af 153 Com.-Læster. Efter Folketællingen af 1835 havde Frederikshavn 17 Skippere og 56 Søfolk.

Her er en flittig og rolig Havn ved Forstaden, hvortil Løbet paa begge Sider af den udenfor Byen liggende Kragerø fører. Gjenem det vestre Løb kunne svære Skibe ikke gaae længere op end til Ulastpladsen, og Skibe som ikke stikke over 15 Fod dybt, kunne løsse lade ved Græsvig Bynten, men blot Skibe, der ikke ere over 10 Fod dybgaende, kunne komme lige op til Forstaden og til det dervede Verft, samt derfra norden om Kragerøen til selve Frederikshavn. Da man derimod det østre Løb, som stedsvis benyttes siden Udfisningen i Sandesund er begyndt, kunne de største Skibe derigjennem passere uden Ladning. I begge Løb er bestandig stærk udgaende Strøm, saa man behøver frisk Søndenvind for at komme op. Havnen er aldeles fri for Søorm. Frederikshavns Havn blev i Krigen under Kong Christian den Femte (1675 til 1679) Oplagsstedet for den norfke Skibgaards-Flaade, hvilket Oplagssted var ved den befæstede Holme Isøer. I 1680 var her 9 Galeier, 4 Skjærbaade og et Par andre betrukkne Fartøier, hvis Antal senere forøgedes, og i 1683 finder man at der Skibbygningen sammefteds anvendtes 6610 Rd. 26 s. Dgfaa i 1838 igen under Kong Frederik den Fjerde laa en Deel af den norfke Flot her, og i 1722 blev det i Christianssand værende Gallei-Compagnie

Skibshygningsværkt forflyttet til Frederiksstad. Havneassen eiede ved Udgangen af 1838 et rentebærende Fond paa 649½ Spb. foruden en constant Beholdning af 107½ Spb. og Kassens Indtægter vare s. A. 855½ Spb.

Det egentlige Frederiksstad er tillige en Fæstning. De første Fæstningsværker synes at være anlagte under Krigsaarene 1643 til 1645, da en Vold blev opkøstet om Byen fra Land siden *), hvilken senere forfaldt, men i 1657 begyndte man med Iver at arbejde paa Voldens Istandsættelse og Valisfædering, samt militære Bygningers Opførelse, og fik man den første Ammunition deels fra Bahuus Fæstning og deels fra Agersthus. Fortificationsarbejdet fortsattes i de paafølgende Krigsaar og i 1658 og 1659 anlagdes Isegrans Standsse, med hvilken Fæstningens Vold i 1661 vare besatte med 18 Kanoner af 20 til 5 Rd. Kaliber. Efter Freden anvendtes store Summer paa Frederikshalds Fortification, og i Aarene 1664 til 1666 medgik dertil, foruden Proviant, i Penge 28,470 Rd. I det sidste Aar synes Voldene at være færdige saavel som Gravene, og Arbejdet ophørte nu, da Udgifterne vare i 1667 kun 739 og i 1668 411 Rd. Fæstningen var da forsynet med 41 Kanoner, meest 6 og 4 Pundinger. Senere ere Fæstningsværkerne udvidede under Kong Christian den Femte og i de fire Aar 1682 til 1685, da Kongsteenen blev anlagt og den nye Standsse paa Agersthus var under Opførelse, anvendtes deels til Frederikshalds Fortification og deels til Skibshygningen ved Isegran tilsammen 79,198 Rd. I Begyndelsen af Kong Christian den Sjettes Regjerings Tid havde man et stort Project til Fæstningens Udvidelse, der dog ikke blev udført. Volden med dens Udenværter er opført af Jord og bestaaer til Land siden af fem Bastioner med vaade Grave og Udenværter, samt en befæstet Port, men langs med Vandet ere mindre Bastioner, udvendig med Mur og derpaa tre Porte. Paa den nordvestlige Side af Glommen er paa Røfsøens sydlige Spids en Forteresse Cigignon, anlagt omtrent 1704, og mod Snden den befæstede De Isegran, som ved et smalt Sund, der endog i tørre Sommere bliver til et Vadesed, adskilles fra Kragerøen. Paa Nordvestsiden af Kragerøen ligger Fortet Huth, som er anlagt paa en Holme midt i det vestre Indløb til Staden, og omtrent et Par Tusinde Skridt fra Staden mod Sydøst ligger en liden Bjergfæstning Kongsteenen kaldet, som indvendig i Bjergtet har en Cisterne, og hvilken Fæstning har Communication med Hovedfæstningen ved en bedækket Vei. Af disse Fæstningsværter forsvare Hovedfæstningen med Isegran og Kongsteenen det østre og Fortet Huth med det til samme hørende Batterie paa Kragerøen det vestre Indløb til Staden. Hensigten med Fæstningens Anlæg synes at have været deels at holde Overgangen over Glommen og deels at afgive en befæstet Havn for Norges Flotille, hvilken, ved at stationeres her, kunde holde Indsejlingen til Frederikshald aaben, ligesom Frederiksstad har

*) Dette sees og af Saml. til det Norske Folks Historie, 4de Bd. S. 107, hvor Frederiksstad i en Ordre fra Hannibal Sehested kaldes en Vold, som med et ringere Tranchement er ombraget.

hjent som Hoveddepot for den norske Armee. Imidlertid vil Frederiksstad under nærværende Omstændigheder fornemmelig blive at anse for en Besættning, thi den som saadan er mindre heldig situeret, og Kragerøen ved sin dominerende Vælggenhed mod Fæstningen, i en Tilstand af ifkun nogle faa hundrede Alen, udfordrer en betydelig Besættning, naar Fæstningen skal forsvares og Diemebet med at gjøre samme til en sikker Gavn for Hæstotillen skal opnaaes. Garnisonen, som i 1680 angaves til 2100 Mand*), og i den nyere Tid i en lang Række af Aar, indtil Armeeforandringen af 1817 foregik, bestod af det nordensjællandske Infanterie-Regiments gebovorne Deel, bestaaer nu i Følge Resol. af 6te Febr. 1834 af det Frederiksstadste Rusteteercorps's to gebovorne Compagnier, hvert paa 110 Mand, samt en Batalion Artillerie; imidlertid antages at under en ordentlig Beleiring Frederiksstadts Forsvar vil udkræve en Garnison af 360 Mand Artillerie og 5000 Mand Infanterie, foruden en Besættning af 2 til 3000 Mand paa Kragerøen i Tilfælde af et Angreb fra Søiden. Til Garnisonens Qvarteer har i Staden været tvende af Grundmuur opførte Kaserner, den ene med 48 og den anden med 33 Værelser, af hvilke den sidste efter Branden 1830 ifke igen er opført, men den første er en af Landets anseeligste Bygninger, og af andre Fæstnings-Bygninger ere her Provianthuset, Sygehusbygningen, Materialgaarden m. fl. Over Fæstningen er en Commandant, under hvem staaer en Capitain-Vagtmester. Af Ingeniørofficerer er her tvende og af andre Fæstningsbetjente en Magazin-Forvalter og en Arsenal-Forvalter. Til Fæstningen hører videre Slaveriet, der i 1828 har faaet et nyt Locale og i Forening med hvilket er en Arbeidsanstalt, hvor allehaande Træ- og Jernvarer, samt Kammager- Værstebinder- og Vaparbejde m. m. forarbejdes, hvilken Arbeidsanstalt i de tre Aar 1836 til 1838 havde i Gjennemsnit en Indtægt af 2150 $\frac{1}{2}$ og en Udgift af 1735 Spd. aarlig. Ved Udgangen af 1838 var Slavernes Antal 216, og Udgifterne ved Slaveriet vare f. A. 4346 $\frac{1}{2}$ Spd. Fæstningen eier en ifke ubetydelig Deel Jordmarker, der ligesom dens Bolde og Glaciestykker, samt Glacierne og Udenværterne paa Forterne Isgran og Kongsteen, bortforpagtes. Desuden hører til Fæstningen Agerøen, under Hvaløernes Prgld, af Skylb 17 $\frac{1}{2}$ Epd., hvilken de forhen og indtil 1807 har været besættet. Indtægten af Fæstningens Jorder, iberegnet det Frederiksstadts Menighed til Kirkegaard overladte Jordstykker, vare i 1838 i Alt 746 Spd. 104 f. Udenfor Forteresøen Kongsteen er Kirkegaard for Garnisonen og Slaverne.

Til Frederiksstad ligge betydelige Kjøbstæd jorder, bestaaende af sex Gaarde, nemlig fire Røseberg og to Huseby-Gaarde, som i Fortiden laae under Borge Prgld i geistlig saavelsom Henseende og vare tilsammen skylbende 9 Skpd. 17 $\frac{1}{2}$ Epd., foruden Grønland, Jagt og Bjørneplads. Disse Marker udgjøre en vidløftig Strækning paa begge Sider af den fra Staden mod Nord til Sandefund førende Landevei, begrændset paa Vestfiden af Glommen og for Øvrigt af Borge Prgld. Den sydlige Deel er en lang i Søen udstikkende Sandtange,

*) Kiegele's Fjerde Frederiks Historie, Kjøbh. 1795 1ste Deel S. 797.

Den kaldet, som benyttes til Havnegang og hvor tillige er Græsterr-plad. De ere meget frugtbare og af største Bigtighed for Communen, men Byen ikke alene for største Deel brødfødes af dem, men disse i 60 Stækker og Løkker indbeelte Jorder, af hvilke Commandanten, Byfogden, Sognepræsten og Apothekeren, hver har en Løkke afgiftsfrit, indbringe Bykassen en aarlig betydelig Indtægt, hvorhos i 1835 Udsæden paa samme angaves til 258 Tdr. Korn og 640½ Td. Potatoes, ligesom til samme Tid af Kreaturer fødtes i Frederiksstad 98 Heste, 259 Køer og 16 Smaaæde. Ved Resol. af 26de Aug. 1836 er det tilladt at bortlænge Byens Marker til Eiendom paa Arvesætte, imod en bestemt aarlig Afgift i Sølvspecier og en Kjøbesum i norske Specier. Ved Udgangen af Aaret 1838 var saaledes solgt 22 Løkker for aarlig Afgift 449 Sølvspecier og Kjøbesum 9975 Spd. i Sedler. Af de øvrige Løkker udgjorde Forpagtningsafgiften s. A. 1072½ Spd. Desuden laae forhen til Frederiksstad de saakaldte Ølengs-Marker en Mill ovenfor Byen, hvilke havde hørt til de det gamle Carpsborg tilliggende Jorder, hvorom allerede i ældre Tider havde været Tvistighed imellem Frederiksstads Borgere og Borregaards Ciere, hvilke sidste tilegnede sig Ret til disse Marker. Denne Tvistighed endtes ved et isølge Resol. af 6te Juni 1766 bevilget Forlig, stadfæstet ved Frederiksstads Raadstueretsdom af 1ste Juli s. A., hvorefter disse Jorder overlodes Borregaards Ciere til Brug og Benyttelse mod en aarlig Afgift af 120 Rd., hvilken endnu erlægges til Frederiksstads Bykasse med 96 Speciedaler.

Frederiksstads Kjøbstads Bidrag til den tvungne Bank var 13,500 Sølvspecier. Kjøbstadsskatten udgjorde i Skatteaarene 1815 til 1818 3364 og i Skatteaarene 1818 til 1821 2520 Spd. aarlig. Fra 1830 til 1833 var den derimod falden til 833, og i Aarene 1833 til 1836 var den kun 588 Spd. aarlig. Commune-Udgifterne vare i 1837 3091½ og i 1838 3570½ Spd., hvoraf Lenninger og bestemte Udgifter medtog 1896½ Spd., og Ræmmercassens Indtægter i det første af disse Aar 4043½ Spd. hvoraf By- og Mæringskatten udgjorde 1650 og Indtægterne af Byens saavel som Ølengs Marker tilsammen 1999 Spd., samt i 1838 3857 Spd., hvoraf By- og Mæringskattens Beløb var 1403½ og Indtægterne af fornævnte Marker 2057 Spd.

3. Moss *),

der med Hensyn til Alderen er den tredje blandt Amtets Kjøbstæder, og ligger omgivet af Mosse Fogderie ved Bunden af den imellem Øjelsen og Fastlandet indgaaende een Mill lange Arm af Christiania-Fjorden, Mosse-Sundet kaldet, fra hvilket Byen strækker sig over Værlesanden, der forbinder Øjelsen med Fastlandet, til den fra Sydhaven indkommende Bugt, Værlebugten. Holthøiden er 59 Gr. 26 Min. 8 Sec.

*) Nærmere Efterretning om denne By erholdes i "Beskrivelse over Kjøbstaden Moss. Forfattet af David Vogt." Moss 1834, 73 S. 4., med hvilken Beskrivelse tillige følger et lithographeret Kart over Stedet med dets nærmeste Omgivelser.

og Veligheden 5½ Mill fra Christiania, 3½ Mill fra Drøbak, 1½ Mill fra Soen, ½ Mill fra Tronvicens Færgesked, 3½ Mill fra Frederikstad, 5½ Mill fra Frederikshald og 5½ Mill fra Svinesund.

Mosø er et af de Steder, som skulder Trælafthandelen sin Opmkomst og de faare bekvemme Vandfalde i den ved Byen fra Vansjø nedfaldende Mosø-Elv, der saa meget indbøde til Sauge- og Røllebrugs samt andre Fabrikers Anlag, tral tidligen saavel Handlende som Arbejdere til Stedet, og her var længe før Christiania blev anlagt saadant Handelssted og Faldsted. Biskop Jens Nielsen anfører i sine Optegnelser af 1597 *): "Mosø er som en liben Bye, der boer en hel Hob Folk. Der ere mange Dværnesteder, omtrent 31 Sauge og er der ellers mange Haandværksmænd, Guldsmede, Skomagere, Kobberslagere. Nede ved Vandet boer Kongens Foged, som oppeber Tolden af Skibene og søger Kongens Sager." I den første Hjerdebeel af det 17de Aarhundrede fik Stedet sin egen Kirke, og i Peder Clausens ved dennes Tid forfattede Norges Beskrivelse kaldes Mosø "et af de tre besynderligste Faldsteder i Norge, hvor Furrelæst falder, og hvert Aar mange Skibe lades med Saugeøl, Indbyggene til stort Gavn." Senere omtaler Statthalder Sehested i sine Breve af 1645 **) Mosø som et Sted, da allerede var af Vigtighed, og saavel Jens Lauritzen Wolff i hans *Norrugia illustrata* af 1651, som Arnt Bernitsen i hans *Danmark og Norges frugtbare Herlighed* af 1656, skildre Mosø som et Faldsted med mange Sauge, megen Trælafthandel, mange Indbyggere og egen Kirke, hvilket og sees af en Beretning om Norges Kjøb- og Faldsteder af 1653, ligesom et Skjøde fra Kronen af 1675, hvorved en deel af Værnslosters Gods og dermed Grundleien paa Mosø afhændes, vise at Stedet da har været meget beboet. I Krigen under K. Frederik den Fjerde leed Mosø, ligesom Amtets øvrige Kjøbstæder, i flere Hænder, og var to Gange besat af Fjenden, der igjen forjoges herfra i tvende Fægtninger i selve Byen, nemlig den 26de Marts og den 23d April 1716. Fra Begyndelsen hørte de herværende Borgere under Christianias Magistrat, men Stedet henlagdes senere under Frederiksstad og saavel den første som sidste Kjøbstad gjorde deres Bedste til at undertrykke Stedets Opmkomst og Næring, uden hvilket Mosø formodentlig tidligere vilde være bragt i Veiret. Med Frederiksstad, hvorunder som man seer af denne Kjøbstads Privilegier af 17de August 1671 Mosø allerede da henhørte, havde Stedet fællelig Øvrighed, indtil de ved Anordning af 10de August 1720 fik egen Byfoged, fra hvilket Aar det maa ansees som Kjøbstad, hvis Grændser mod Landet bestemtes ved Forretning af 22de April 1727, og fandtes her, efter en Optælling af 1722, 32 som havde Trælafthandel og Kramboghhandel samt 21 tappere og 27 Haandværksfolk i 11 Professioner. Imidlertid vedblev Byen for forhen at fortære under Frederiksstads Magistrat, for hvis Domstol Byfogdens Domme indkommedes, indtil den ved Reskr. af 23de Marts 1777

*) Disse, som længere hen oftere ville blive anførte, findes i *Manuskript* blandt *Thottiana* i det Kgl. Bibliotek i København.

**) Brevene ere indførte i Samlinger til det Norske Folks Historie, Bdet 1 5te Bind.

des Kilt derafra, og har fra den Tid havt sin egen Magistrat, dog uden nogensinde at have havt egne Kjøbstads-Privilegier. Efter Kollektingen af 1769 vare Stedets Beboere 1196. Foruden ved den i den fjerde Hjerdebeel af forrige Aarhundrede meget tiltagende Trælafthandel, der gav Stedet flere formuende Handelshuse, tiltog dets Næring ved det nærliggende Jernværks i en Række af Aar meget forsøge Drift saavel som ved flere Fabrikers Anlæg, der satte mange Hænder i Virksomhed, og i Aaret 1801 havde Stedet 1488 Indbyggere. Det leed imidlertid nogle Aar derefter ved tvende nær paa hinanden følgende Aldebrande, hvoraf den første, som indtraf den 24de Mai 1807, medtog i en Tid af 8 Timer omtrent en Gjettedeel af Byen eller 21 beboede Huse med 3 Mølle- og 2 Gaugbrug, og i den anden, den 14de Juni 1808, bleve 19 i Brandcasen for et Beløb af 43,300 Rd. forfiskrede Bygninger et Klov for Luerne. Krigsaarene stansede tillige for en Del Stedets Næringsveie, saa at Antallet af dets Indvaanere efter Kollektingen af 1815 kun var 1247, men under Krigen er Møss i Historien bleven bekjendt af den her afsluttede Convention af 14de August 1814, som lagde Grunden til den paafølgende Forening mellem Norge og Sverige. Senere er Byens Folkemængde tiltagen og Næringsveiene i hede Henseender forsøge, hvortil den her indrettede Bade-Anstalt har bidraget. Vel herskede Choleraepidemien her i Efteraarene 1833 og 1834, men var ikke meget dræbende^{*)}, og ved Folketællingen af 1835 vare Indbyggerne 2071, som beboede 269 Huse, ligesom Stedet den 30de Juni 1839 havde 282 i Brandcasen forfiskrede Bygninger, hvis Assurancesum udgjorde 482,260 Spd. De stemmeberettigede Borgere vare til samme Tid 209 og Byen sender een Repræsentant til Storthinget. Men siden den Tid er Møsses Kjøbstads Territorium betydeligen udvidet, da ved Lov af 9de August 1839 de hidtil under Landets Jurisdiction liggende og kun med Hensyn til Brand- og Fattighvæsenet under Byen hørende Forstæder, Værlsandten med Østre Værlen og Maedet med Kroghvold, ere fra 1ste Januar 1840 henlagte under Kjøbstadens Jurisdiction, hvorved Møss faaer en Forøgelse af omtrent 1000 Indvaanere, og vil man dertil endvidere lægge Jernværkets — fjændt i ingen Henseende under Møsses Byes Jurisdiction henhørende — Beboere, da faaer Møss et Folketal som stiger til 3300.

Byens offentlige Indretninger^{**)} ere:

a) Kirken, en smuk og rummelig Tømmerbygning, opført 1778 og 1779 paa ny Tomt istedetfor den ældre og da forfaldne Kirke, med en Befolkning af omtrent 17,000 Rd. Den var indtil 1790 en Annexkirke under Rygge Prgld, men har siden den Tid været en egen Sognekirke, hvortil foruden Byens Indvaanere det saakaldte Landfogd henhører (af hvis Gaarde dog svares Tiende til Rygge Kirke), og betjenes

*) I 1833 bortredes af Cholera paa Møss og Jernværket 35, samt i 1834 paa Møss og i dens Forstæder tilsammen 42 Reuneker.

**) Om disse, og fornemmelig om deres Giendomme, findes udsørlige Efterretninger i den af Kirkedepartementet udgivne Underretning om adskillige Kirkeløse og Legater vedkommende Emaalehnenes Amt oc. Christiania 1832. S. 1—8.

af en Sognepræst. Den eier intet Jordegods, men har 108 Landskyl af trede Gaarde. En Begravelsesplads udenfor Byen er anskaffet til Kirken i 1833.

b) *Tvende Skoler*, nemlig Realskolen og en Almueskole. Den første, som er begyndt i 1832, og for hvilken haves Plan af 23de Marts s. A., har tre Lærere og eier en egen vertil i 1838 paa Byens Bekostning opført Bygning, hvortil Byfoged Bogt skjænkede Grunden. Ved Udgangen af 1839 vare Eleverne 28. Almueskolen har fornødent Locale, ligesom den ved samme ansatte Lærer fri Bolig i Arbeidshusets Bygning, og søges af 200 til 250 Børn.

c) *Hospitalet*, en Forsørgelses-Anstalt for Trængende, oprettet ved flere af H. M. Kongen i Følge Resolutioner af 22de Marts 1822, 24de Decbr. 1824, 18de April 1827 og 5te Juli 1828 skjænkede Summer til Beløb 8137½ Spb., for hvilket haves Plan af 24de Aug. 1822, ligesom ved Rgl. Ref. af 6te Marts 1830 til Indkjøb af fornødent Locale for Forsørgelses-Anstalten og Inventarium til samme er skænket 600 Spb. Bygningen bestaaer af 6 Værelser, hvori 8 Trængende haves Bolig foruden Understøttelse i Penge. Ved Udgangen af 1838 var Stiftelsens Capitalformue 8287½ Spb.

d) *Fattigvæsenet*, hvortil forskellige Legater i ældre og nyere Tider ere skjænkede, men hvis væsentligste Indtægt bestaaer i den aarlige paalagte Fattigkat, som i Aarene 1837—1839 i Gjennemsnit har udgjort 1880 Spb. Derunder høre tvende Fattighuse, hvori 20 Fattige haves Bolig. De Fattige, som nøde fast Understøttelse, vare i 1838 55, foruden 48 udsatte Børn, og Fattigvæsenets samtlige Udgifter vare s. A. 2160 Spb., hvoraf den egentlige Fattigforsørgelse medtog 1336 Spb. Desuden henhører under Fattigvæsenet a) *Byens Arbeidshuus*, der i 1804 blev kjøbt af et privat Samfund og bestemt til en Arbeidsanstalt, men i Slutningen af 1809 overgivet til offentlig Beskyttelse, og hvortil H. M. Kongen ved Resol. af 9de August 1820 skjænkede til Materialiers Indkjøb 500 Spb., dog uden at Arbeids-Anstalten nu er i Virksomhed, hvorimod dens Bygning benyttes til Locale for Almueskolen, samt b) et *Sygehuus* paa Værlemanden, der er opført for det ved Salget af et ældre ved Grosserer Chr. Bergh i 1806 skænket Sygehuus-Bygning udbragte Beløb, og indeholder 8 Værelser der kunne modtage 24 Syge. Fattigvæsenet havde ved Udgangen af 1838 en Capital-Formue stor 1039½ Spb. men dens Gjæld var til samme Tid 266½ Spb.

e) *Andre offentlige Indretninger*, hvortil kan henføres Postcontoiret, hvorfra ugentlig afgaae fire Poster til Christiania og Vestlandet, samt to Poster til Frederikshald og Sydøster, og af offentlige Bygninger har Stedet Raadhuset, en i 1796 til 1799 opført Bygning, med fornødne Arrestværelser, samt Præsteboligen, Herbergeergaarden og et Spræitehuus. — Byens *Dvrighed* bestod i Førstningen, efterat Mosø var adskilt fra Frederikstad, af en Raadmand foruden Byfogden, men bestaaer nu alene af en Byfoged, der er eneste Magistratsperson og tillige Politimester. Hans Løn af Byens Casse er 48 Spb., og af Statscassens nyder han 240 Spb. Efter Lov af 14de Januar 1837 har Byen 5 Formænd og 15 Repræsentanter. De Byfog-

de underordnede Betjente ere en Underfoged, en Slutter og en Politibetjent, og til Nattervagt lønnes 5 Gadevægere. — Borgervæbningens udgjør et Infantericorps, der staaer under en Capitain, og her er en organiseret Brandvæsen, som eier 6 Sprøiter. Brandcorpsets Styrelse er omtrent 350 Mand. Byen har en Vandledning fra Røse-Elven, der siden Isebrandene 1807 og 1808 efterhaanden er forlænget og udvidet, og er her nu tre offentlige Vandkumme. — Med hensyn til Medicinalvæsenet ligger Stedet inden Rastefjæds Lægedistrikt, men har en egen Læge ifølge Reskr. af 24de Marts 1797, som lønnes af Byens Cassé med 140 Spd. samt af Fattigcassén med 100 Spd., ligesom her er en lønnet Gjorbemoder. Af Medicinal-Indretninger er her et Apothek, samt et i Mæret 1834 af et Interessentskab oprettet Badehus, der først aabnedes den 24de Juni 1835, og har 8 Værelser med Indretninger til forskjellige Slags Bad, hvilken Badesanstalt, der er beliggende paa Sydsiden af Værelsandén i Værelbugten, meget besøges af Fremmede, og gav i 1839 en Indtægt af 925½ Spd., og efter Fradrag af Udgifterne et Overskud af 317½ Spd.

Røse Føldebistrict strækker sig fra Krogstadbugten i Syd, hvor Frederiksfjæds Føldebistrict ophører, til Risangbugten i Nord, hvor Drøbakke tilføder, og indbefatter under sig Kadebæderne Soon og Hølen, Strandstedet Krogstad og Havnen Laurkullen. Føldestedet er henlagt under Frederikshalds Inspectorat og Føldepersonalet bestaaer af en Føldebatter, 3 Over- og 7 Underbetjente, samt 5 Reerskarle. Af Overbetjentene er een stationeret i Soon.

Fabrikker har Stedet i forrige Tid haft flere af*) men i den senere Tid har Stedets Fabrication indskrænket sig til Brændevinsbrænding. Allerede før Adskillelsen fra Danmark var et Par Brændevinsbrænderier i Gang, og i 1817 og 1818 samt senere ere efterhaanden flere og flere oprettede, saa at Stedet i det sidste Halvaar 1838 havde femten Brændevinsbrænderier, hvoraf 9 med 19 Kjedler, tilsammen af 9335 Potters Indhold, vare i Drift**), men sex ikke bleve drevne. Videre er her et Tobaksfabrik, hvis Karverie drives ved Vandkraft, foruden nogle Tobakspinderier og en Snuusfabrik, samt paa Byens Grund 21 Sauge og 8 Møllebrug, hvilke Brug drives af den paa Byens Nordside udfaldende Vansjø-Elv.

Handelen er af Vigtighed, og denne ernærede, efter Folketællingen af 1835, 41 Kjøbmænd samt 35 Høkere og Marktentere. Det er allerede forhen anført, at Stedet meget tidlig har en Mængde Sauge i den fra Vansjø udfaldende Elv, samt at en temmelig betydelig Trælasthandel drevs her allerede længe før Christianias Anlæg, hvorfor

*) Foruden et Klæde-Manufactur, der var et Fjæll-Anlæg af det saakaldte Slaagaardsteds Manufactur i Kjøbenhavn, og i sin Tid beskæftigede omtrent 50 Arbeidere, og foruden et Par berømte Maltgjererier, havde Stedet indtil den senere Tid to betydelige Tobaks-Fabrikker, hvoraf det ene (tilhørende R. Thyrholm) beskæftigede i 1817 20 til 30 faste Arbeidere og leverede omtrent 50,000 Pd. Røgtobak, og det andet (tilhørende Capt. S. Gerner) med 30 til 40 faste Arbeidere, leverede s. A. 60,000 Pd. Røgtobak.

**) Af disse Kjedler var i 1838 Afgiften 9568½ Spd.

ogsaa Mosø var et af de Handelssteder, som skulde undertrykkes befordre det meget begunstige Christianias Opkomst. Saaledes Christian den Fjerdes Privilegier, at alle Christianias Borge Bragnæs, Mosø og Sogn med Familier skulde inden et Hjerding Christiania indflytte, samt der bygge og have deres Baaning, dog kunde søge deres Brug og Næring paa de anførte Steder, i Fortiden havde fundet Sted, ligesom et Reskr. af 5te Juni 16 Ny tilholder Borgerne paa Mosø og Bragnæs inden St. Hans indflytte til Christiania og Lønsberg, samt der at bygge og boe. tillod igjen Reskr. af 17de Octbr. 1636 de her boende Borgere beles sammesteds at forblive, men deres Antal ikke at forøges. delen maa den Tid have været af Vigtighed, da Mosøe Fødsletrader (Søons ikke iberegne) udgjorde i Opbevarelsesaaet 1643: 6129 Rd. 40 s. Senere søgte man fra Frederikshavn, hvilken Kjøbstad Mosøe Byes handlende Borgere efter Nibten flyttende Aarhundrede henlægges, saa vidt muligt at hindre Opkomst, hvilket formodentlig maa have bidraget til Handelsnægtelse, da Føls-Intraderne i de otte Aar 1673 til 1680 kun u i Gjennemsnit 2390½ Rd., som var betydelig mindre end Soon Intrader da beløbe til, ligesom endnu i 1731 Udfibningen var lang i Soon, hvor Handelen i Fortiden opvakte Mosøe Kjøbmænds og udgik i 1731 fra Mosø 103 Fartøier meest med Trælast til England og Danmark, bestaaende deels af Saugproducter, u saa af Bjeller og Smaalast. Det var først den 26de Januar at Mosø fik Fortolningsfrihed, da indtil den Tid Byens hel belskrettheds bestod i at udføre den i Omegnen tilvirkede Trælast til fben kom Udførselen af Jernværfets Producter, som i 1731 til udenfor Norge var 633 Skyd. 8½ Lbd., men senere blev af større denhed. Handelen tiltog i den sidste Hjerdebeel af det attende A drede, og var paa det Høieste i de senere Aar før den i 1807 u Krig, da Føls-Intraderne i Aarene 1804 til 1806 indbragte i nemfsnit 29,452 Rd. aarlig, og Trælastudførselen var til udenrig der fra selve Mosø i det første af disse Aar 3875½, i det ande og i det tredje 4643, eller i Gjennemsnit aarlig 4442 Ræster, Alt paa to eller tre Ladninger nær gik til britiske Havne, hvor Danmark sendtes aarlig noget over 2000 Ræster i 80 til 100 Fartøier. Stedets Trælasthandlere vare da fire. Ligesaa tog D en ikke ubetydelig Deel Jern og Jernvarer. Den Sommertract Mosøe Byes handlende udelukkende kunne raabe, er ikke af si strækning, og dertil hører egentlig kun Gaabel og Vaaler Prgl en Deel af Vestby Prglb, samt af Nygge og Naade Prglde, Strækning har et fælleds Vanddrag, som under Navn af Ga Riser Elv gennemstrømmer de to førstnævnte Prglde og udg Vand i den store Vansjø, der omgives af Svindals, Naade, Al Mosøe Sogne, samt udløber igjennem Mosøe eller Vansjø saaledes at Sommeret fra denne Strækning kan igjennem dette drag fremdrives lige til Saugene ved Byen. For Øvrigt faae si Sommer fra Dylandet, d. e. Soløer og Østerdalen, hvor Tracten maa deles med Christiania og Frederikshavn, hvilke egen

denne Tract faaer sit Tømmer saa at Mosø kun faaer den mindste Deel af det der kaldende Tømmer, og i langt mindre Rængde i de senere Aar end før 1807. For det Oplandske Tømmer er intet flaaebart Bænddrag lige til Saugene, da Tømmeret enten fra Dieren maa føres 1 Mil til Mjøren Sø for at kunne nedflaades igjennem Gaabel-Elv, eller længere nede i Raabe Sogn føres over det saakaldte Kloppe til Bamsjø, eller og fra Ringevandet (en Arm af Glommen) føres $\frac{1}{2}$ Mil til Rands til Svindals Elv eller Vorgebunden, en sydsøstlig dybt ind i Raabe Sogn indgaaende Arm af Bamsjø, for at komme til Mosø-Elven, hvilken besværlige Transport har formindsket Brugen af dette Tømmer*). De Sauger, som fljære til Mosø Tolddistricts Udskibning, ere 29 beliggende ved Mosø-Elven og fornemmelig Byens Trælasthandlere tilhørende, paa hvilke for en Deel oplandsk Tømmer opstjæres, samt i de til Tømmertracten hørende Bygder 31 Sauger i Gaabel, Baaler og Svindals samt Mosø Sogne, hvoraf dog flere i Gaabel og Baaler have nærmere ved at udføre deres Producter til Soon. Trælastudførselen fra Mosø Tolddistrict har været i Aarene 1815—1818 i Gjennemsnit aarlig 6895 Læster og i Aarene 1835—1838 ligesaa 7656 Læster aarlig, men selve Mosø har kun havt den mindste Andeel i denne Udørsel, da derfra er gaaet i 1816—1818 i Gjennemsnit 2914 og i 1836—1838 ligesaa 3120 Læster, som udgjorde i de første tre Aar 43 og i de sidste 70 Ladninger aarlig. Den øvrige Deel er afskibet fra Ladestedet Soon, som ved sin stærke hollandske Handel har Overvegien i Tolldstedets Trælastudørsel. Trælasthandelen har ogsaa i den senere Tid taget en forandret Retning, da forhen Hovedudførselen var til britiske Havne, hvorhen endnu i 1817 gik 14 Ladninger paa 1964 Tr. Læster og i 1818: 22 Ladninger paa 2773 $\frac{1}{2}$ Tr. Læst, i hvilke Aar nogle engelske Skibe kom hertil for at indtage Ladninger, hvorimod i 1837 intet er udført til britiske Havne, og i 1838 kun een Ladning paa 60 $\frac{1}{2}$ Tr. Læst. Nu er Hovedudførselen til det nordlige Frankrige, da dertil udførtes i Aarene 1836—1838 i Gjennemsnit 1801 Læster i 17 Ladninger, ligesom 11 til 1300 Læster aarlig gik til Danmark, hvoraf omtrent Halvdelen i svenske Fartøier. Foruden Trælast affendes en ubetydelig Deel Jern af Mosø Værks Product, hvilket udgjorde i 1815 til 1818: 82 Skpd. og i 1835 til 1838: 30 $\frac{1}{2}$ Skpd. af Stangjern og Støbegods, samt endel Epiger, der Alt gaaer til Danmark. Endelig er i 1838 udført et Partie Kreaturheer.

Vare-Indførselen til Mosø er af Vigtighed, og i Forhold til Udførselen af større Betydning her end i Amtets andre Kjøbstæder. Her er nemlig efter Toldbøgerne i Aarene 1836 til 1838 indført af Korn: værd 27,444 Ldr. og 1380 $\frac{1}{2}$ Lpd., af Vin 11,452 Potter, af Brændvin 8638 Potter, af Kaffe 145,105 Pd., af Sukker 92,085 Pd., af Bladetobak 72,018 Pd., af Salt 686 Ldr., af Smør 1380 $\frac{1}{2}$ Lpd.,

*) I Fortiden har man ogsaa fra andre Kanter faaet Tømmer, thi det heber i en Beretning om Norges Kjøb- og Tolldsteder, der er færdig 1661, at man paa Mosø meest faaer det bedste Tømmer til Saugene af det som ved uhyggelige Tilfælde og Vandflom Drammen forbigaaer, og ellers deromkring, saa og fra den vestre Side Fjorden.

af Bomuldsmanufacturvarer og Garn 14,892 Pbd. og af uldne Manufacturvarer 5348 Pbd., samt af Lerreder 7482 Pbd., hvilken Indførsel fornemmelig vedkommer Mosse Bye, da Ladestedet Soon kun tager liden Deel deri. At Kornindførselen, der i Aarene 1815 til 1818 kun udgjorde 5024 Tdr. aarlig, men i 1837: 27,772 Tdr. og i 1838: 37,089 Tdr., nu er saa betydelig, maa især tilskrives de store Brændetier som her ere i Virksomhed, samt de senere Aars mindre heldige Kornhøst.

Told-Intraderne, som i Aarene 1815 til 1818 udgjorde i Gjennemsnit 21,217 Spd., vare i de tre Aar 1827 til 1829 flegne til 21,814 Spd. i Sølvs og 14,516 Spd. i Sedler aarlig, hvorhos de for de sidste Aar have indbragt som følger:

1836	32,622 Spd.	17 $\frac{1}{2}$ i Sølvs og 11,552 Spd.	104 $\frac{1}{2}$ i Sedler.
1837	33,390 —	21 —	9,665 — 34 —
1838	34,448 —	17 —	9,927 — 101 —

Den indenrigske Handel herfra Stedet er af Betydning. Vel er det District, som henter sine Fornødenheder fra Moss, ikke af stort Omfang, da dertil blot henhøre Mosse Landsogn, samt Gaabel, Baaler, Rygge og Maade Bygde (tils. med 10,400 Beboere) og tildeels Vestby Bygd (med 2425 Beboere), men fra Moss forsendes aarlig betydelige Quantiteter af Brændeviin, meest til Søs med vestlandske Fartøier til Vestlandet, og for en Deel til Lands om Vinteren til Frederikshald og Frederikshald, ligesom fornemmelig til Frederikshald og tildeels til de nærmest liggende Strækninger paa Vestkysten af Christianiafjorden afhændes ikke Ubetydeligt af Colonial- og Manufacturvarer. Endelig gaar det Meste af Mosse Jernværks Producter b. e. Stangjern, Plader, Spiger m. m. til indenrigske Steder. Af Indretninger for denne Green af Stedets Handel havde Moss fra 1779 et aarligt Marked, der var forflyttet hertil fra Soon og holdtes i Begyndelsen af August Maaned, men blev efter Ildbranden i 1807 ved Ganc. Str. af 7de Juli f. A. ophævet. Af Bestillingsmand, der for Handelskylde ere ansatte, er her ingen, hvorimod Moss har 3 Viceconsuler fra fremmede Magter.

Skibsfart i egne Skibe har altid været ringe her fra Stedet, og man har til alle Tider været vant til at benytte fremmede Skibe til Stedets Handel. I 1692 eiede Byen 5 Skibe paa 160 Læster, hvilket Antal i 1723 var faldet til 2 paa 63 Læster. I nyere Tid fik man flere Skibe, dog vare de kun i 1806: 6 paa 505, i 1812: 6 paa 528 $\frac{1}{2}$ og i 1818: 5 paa 567 Commercelæster. Ved Udgangen af 1838 havde Tolddistrictet 18 Skibe paa 812 $\frac{1}{2}$ Commercelæster, hvoraf paa Moss vare hjemmehørende 12 paa 588 Commercelæster, alle over fem Læster. Til Stedets Trælastudførsel benyttes fornemmelig Fartøier fra Tønsbergs Tolddistrict, foruden et Snes svenske Fartøier, som aarlig gaar med Trælastladninger til Danmark, og den betydelige Tilførsel af Kornvarer, Stedet tiltrækker, stæer for største Deel i danske Fartøier, hvoraf i 1837 til 1839 aarlig 40, alle med Kornladninger, have besøgt Stedet, der ellers ikke søges af andre fremmede Nationers Skibe.

havnen er lige ud for Byen, ved Enden af den Fjord som stæer sig ind mellem Fastlandet og Gjelsen, hvilken De, som meldt, hænger fast ved en smal Landstrimmel med det faste Land, der hvor Byen

a anlagt. Havnen er meget tryk og rolig, har 10 til 12 Favne Dybde, men tillige den Uleilighed, at naar man kommer fra Søen med god Vind for Nabningen af den en Mill byde Fjorð, er Vinden løs; imidlertid kan man stoppe ved Soon eller ved den ligeoverfor liggende Bæys. For at raade Bod paa denne Ubequemmelighed, havde man allerede i Aarhundreder været betænkt paa at gennemføre den saakaldte Værlesand, som forener Gjelsen med Fastlandet, men noget alvorligt Skridt dertil gjordes ikke før i 1804, og blev da efter de anstillede Undersøgelser befundet, at Sanden maatte til Canalen gennemføres i en Længde af 1100 Fod og til en Dybde af 10 Fod, ligesom, efter et i 1807 forfattet Overflag, Canalanlægget antoges at ville koste 56,459 Rd. Den kort derpaa udbrudte Krig hindrede Planens Udførelse, men Sagen blev i 1810 atter bragt paa Bane, og endelig blev ved Resol. af 7de August 1812 Canalanlægget for Statscassens Regning, under Bestyrelse af Vandbygningss-Inspectør Capt. Kramer, paabegyndt og med en Bekostning af 66,196 Rd. Kourant og 9562 Rbd. fortsat indtil Krigsurolighederne i 1814 igjen standsede samme. Siden den Tid er intet gjort derved, og det maa antages, at et Canalanlæg her i den løse Sand, hvoraf Jordsmonnet bestaaer, ikke vil kunne blive af Varighed. Imidlertid er af den Beholdning, der var tilbage af de indkomne og til Arbeidet ikke afbenyttede Summer saavel som af de Indtægter, de til Canalanlægget indkjøbte Eiendomme have afgivet, opstaaet en Canalcase, der bestyres af Havnecommissionen, og som ved Udgangen af 1838 eiede en Capitalformue af 4639 $\frac{1}{2}$ Spd., hvilkens Casjes Indtægter, foruden Renter af Capitalen, bestaae i Grundleie og Forpagtningsafgift til et Beløb af 142 $\frac{1}{2}$ Spd. aarlig. Værlebugten, paa Sydiden af Værlesanden, som Skibe ofte anløbe og hvor de ofte løbse og indtage Ladning naar Mossesundet er belagt med Eis, kan ikke ansees for nogen egentlig Havn, da der med sydlige Vinde staaer svær Sø ind, dog er her en god Stoppeplads om Sommeren med en Dybde der midt i Bugten er 18 Favne. Mosse Byes Havnecasse havde i 1838 en Indtægt af 355 $\frac{1}{2}$ Spd., og den eiede ved Udgangen af s. A. ubestaaende Capitaler til Beløb 2151 $\frac{1}{2}$ Spd. foruden en contant Beholdning af 157 $\frac{1}{2}$ Spd.

Fæstningsværker har Moss ingenstinde haft *) og andre Fortifikationsanlæg gives her heller ikke, da et i Aaret 1808 anlagt og indtil 1814 vedligeholdt Batterie paa Værlesanden forlængst er forfaldet, ligesom et under Krigen anlagt Batterie paa Gjelsen ved Værlebugten; imidlertid har Stedet under de ældre Krige med Sverige, ved den Veligheden midt imellem Christiania og Grønsen ved Svinesund, været anset af Vigtighed for militaire Magasiners Anlæg samt som Formelings- og Brødbagningstæd for Armeen, naar den var samlet i Smalshavne eller posteret ved Glommen, og i nyere Tid har Moss haft Garnison, da omtrent fra 1789 til 1796 det nyhigen oprettede

*) At alligevel Fæstningsværkers Anlæg har været paatænkt, maa man formode af Wilhes Reise-Fagttagelser, hvor det i anden Deel S. 29 heber: "Jaguenars vil vide, at her var Leilighed for en liden Fæstning, til Nytte for Jæmvæltets Forsvar og Landtroppernes Ud- og Indskibning."

norste Jægercorps her var stationeret. Senere havde Byen en kort Tid i 1808, saavel som i 1813 en liden Garnison, og i 1814 laa her en Bataillon af det vesterlehnste Infanteri-Regiment. Heller ikke har Mosse Rigsstadskjorder, hvoraf svares Afgift til Byens Cassé, undtagen nogle Løkker og Haugeomter til Husene i selve Byen, paa hvilke efter Opgivende af 1835 udsaaedes $7\frac{1}{2}$ Td. Korn og $153\frac{1}{2}$ Td. Potatoes, ligesom samme Tid fødtes i Byen 99 Heste, 398 Fætreure, 50 Faar og 305 Sviin.

Mosse Byes Bidrag til Norges Bank var 16,875 Sølvspecier og til Rigsbankjædernes Indløsning erlagdes 17,031 Spb. Rigsstadskatten var i Skatteaarene 1815 til 1818: 2564 Spb. Derimod var den i 1827 til 1830: 1776, i 1830 til 1833: 1659, og i Aarene 1833 til 1836: 791 Spb. aarlig. Byfskatten, som i 1816 til 1818 erlagdes med 1593 Spb. aarlig, udgjorde i de ni Aar 1824—1833: 2354 Spb. aarlig. I de tre sidste Aar have Commune-Indtagterne været:

	1836:	1837:	1838:
Paalignet Skat . .	2,450 Sp. .	2,477 Sp. 44s.	2,582 Sp. .
Tilfældige Indtagter	24 — 24s.	162 — 75 s.	49 — 24s.
	2,474 Sp. 24s.	2,639 Sp. 119s.	2,631 Sp. 24s.

og Commune-Udgifterne:

Lønninger og bestemt

Udgift	1,367 Sp. 24s.	1,366 Sp. .	1,356 Sp. .
Uvisse Udgifter . .	893 — 29 s.	1,466 — 93s.	1,499 — .
	2,260 Sp. 53s.	2,832 Sp. 93s.	2,855 Sp. .

Til Amtets Landdistrikt hører:

1. Ide og Markers Fogderie.

Det indbefatter den sydlige Deel af Amtet, og strækker sig i Nord og Syd i en Længde af omtrent sex Mile langs den svenske Grænse, med en Brede af henimod fire Mile paa det bredeste. Det omgives mod Nord af Mallestads og mod Vest af Mosse Fogderie, samt grænses mod Sydvest og Syd til Singelfjorden, der skiller det fra de til Mosse Fogderie hørende Hvalser, samt til Svinesund og Ide-Fjorden, der skiller det fra Sverige. Arealet er 11 norste Qvadrattmile, og Fogderiet havde efter Folketællingen af 1835 en Folkemængde af 11,407 Mennesker, hvorved udkommer en Befolkning af 1045 Mennesker paa Qvadrattmilen, saa at det er det mindst befolkede af Amtets trede Fogderier.

Dette Fogderie, hvoraf den Deel, som bærer Navn af Marker, udgjør de østlige og nordlige til Sverige stødende Strækninger, har et mere ujævnt og hjerget Terrain end Amtets tvende andre Fogderier hvilket især gjaelder om det egentlige Marker, der er en med forskellige Hæstvande opfyldt flodrig og tyndt beboet Bjergegn. De jævne Egne, samt den frugtbareste og meest befolkede Strækning har Fogderiets vestlige Deel, der dog kun udgjør en Trediedeel af det hele Areal, og synes i Fortiden at have været Haabund. Paa denne Kant berører

Fogderiet **Seen** i nogle Miles Længde, og indgaae derfra nogle Buger og Fjorde, hvoraf mærkes Skjæberg-Kilen, der fra Singelfjorden hæver sig op mod Nord, samt Svinesund der fra bemeldte Fjord gaar ind i D. N. D. og banner Grændsen mod Sverige, ligesom den derfra i en sydøstlig Retning gaaende Idefjord, der ligeledes paa denne Kant skiller imellem Nigterne, hvilken Fjordestrafning Længde regnes for at være omtrent to Mile. Selv de jævne Strækninger af Fogderiet have ikke de udstrakte Flader som Amtets østligere Egne, og Fogderiets Bjergegne stige ikke, uagtet deres Vidløstighed, til nogen betydelig Høide, da de overflige i Almindelighed ikke Trævegetationslinien. Kinnkleppen, der skiller mellem Odemark Sogn og Nassestad Fogderie, er det meest opstående Bjergpunct, og stiger indtil 1020 Fod over Havet. Bjergene høre til de primitive og Gneisen er Hovedbjergarten; dog banner et Fjeld af Granit en udbredt Strækning af Ipe Fjeld og et andet forekommer i den nordvestlige Deel af Skjæberg Fjeld. Af Amtets trende Vanddrage hører det østlige, som man kan kalde det Frederikshaldske, til dette Fogderie, hvilket det gennemstrømmer i nogle Miles Længde, ligesom og Glommen i en Strækning af omtrent $\frac{1}{2}$ Mill berører Fogderiets vestlige Deel, og danner her det mest bekjendte af Landets Vandfald, Carpsfossen, med et Fald af omtrent 70 Fod. En Mængde Ferskvande indflydes af Fogderiets Bjergegne. Det Frederikshaldske Vanddrag er i det Hele en fortæt Række af Ferskvande, hvoraf mærkes Odemark-Seen, Aren eller Aremark-Seen, Næper-Seen og Fem-Seen, hvilken sidste, der ligger paa en Høide af 280 Fod over Havfladen, har sit Udløb igjennem den stærkfaldende Listerbals-Elv, der danner flere anseelige Fossfald, og udenfor disse ere Dr-Seen, Ertebandet, og Ise-Seen temmelig betydelige Ferskvande. Nordre-Korn-Sø, Bog-Seen og Store-Leefø ere Indseer, hvoraf den sidste er af betydelig Udstrækning, og ligger i Grændse-Linien, saa at de ligesaa meget vedkomme Sverige. I Henseende til smukke Situationer har Fogderiets vestlige Deel et afgjort Fortrin for den østlige og nordlige, ligesom med Hensyn til beqvem Veliggenhed og Communication. Fogderiet mangler ikke Landeveie. Fra den herværende eneste Kjøbstad, Frederikshald, udgaae Veie i forskjellige Retninger, nemlig en i N. V., som gjer Hovedveien til Christiania, der endnu inden Fogderiets Grændser deler sig i to Veie, hvoraf en gaar i Vest til Frederikshald, og den anden, som er den egentlige Hovedvei imellem Christiania og den svenske Grændse, fortsætter sit Løb i N. V. Videre gaar fra Frederikshald en Hovedvei over Kjølsfjeldet til Nassestad, hvilken forbinder Kjøbstaden med den nordlige Deel af Smaalehnens Amt, ligesom fra denne gaar en Wei i Øst og N. D., der fører igjennem Fogderiets østlige og nordøstlige Deel (Aremark og Odemark) og øverst i Odemark kommer ud paa den fra Christiania igjennem den nordlige Deel af Smaalehnen over Onstadsund til Gaan i Sverige førende Hovedvei. Endelig fører fra Frederikshald en i Folge Befjendtgjørelse af 15de Juni 1822 anlagt Wei i S. D., i tre Miles Længde gennem Ipe Fjeld til Høgsund i Sverige. Desuden gives i Almindelighed gode Bygdeveie.

Fogderiet, som tillige er et Sørenskriverie, har følgende fire Præstegjelde:

1. Ide Præstegjeld *), som er det sydligste i Smaalehnene. Det grænser mod Nord til Aremarks og Bergs Prglde, og skærer sig i Syd i Form af en Spidsvinkel ind i Landstaberne Dalsland og Bohuslän i Sverige, hvorfra det tildeels stiles i S. V. ved Ide-Fjorden og i S. D. ved forskellige Vande. Præstegjeldets Længde er noget over to, Bredden henimod to og dets hele Grundflade $3\frac{1}{2}$ norske Qvadrattmile. Det har to Sogne, nemlig Ide Hovedsogn og Enningbals Annersogn, hvis Kirker ligge $1\frac{1}{2}$ Mill fra hverandre, og har i Forhold til sin Udstrækning et ringe Areal af dyrkbar Jord især i Annersognet, da Terrainet mest bestaaer af Bjerge, samt Søer og Myrer. Af Indsøer danne Bogssøen og Kornssøen Grændsen mod Sverige, og af de øvrige ligge Dr-Søen og Ertebandet inden Præstegjeldets Grænser, ligesom Fem-Søen paa Nordfiden berører Prgldet. Af Elvedrage er her Enningbals-Elven, som kommer fra Bullaren Sø i Sverige og falder ud i Bunden af Ide-Fjorden, samt Lisebals-Elven, der fra sit Udløb af Fem-Søen begrænser Hovedsognet i Nord mod Bergs Prgld. Af Sletter er den saakaldte Ide-Slette omkring Hovedkirken. Sjældt Prgldets nordøstlige Deel er lutter Bjergegn, synes dog Bjergene ikke at overstige 500 Fods Høide. Skovbruget er i Annersognet af nogen Vigtighed, men kun en Deel af Hovedsognet har godt Agerbrug. Den anførte Hovedvei, som fra Frederikshald i S. D. fører til Sverige, gaar igjennem begge Prgldets Sogne, og ved denne ligger Hovedkirken henimod $\frac{1}{2}$ Mill i Syd for Frederikshald.

2. Bergs Præstegjeld. Det grænser mod Nord til Rastekabs Prgld, hvorimellem en nogle Mile bred Bjergstrækning, Kjølen eller Kjølsfjeldet kaldet, der stiger til omtrent 500 Fods Høide over Havet, gjør Grændsen, mod Ost til Aremark Prgld, mod S. D. og Syd til Ide Prgld og Svinesunds-Fjorden, samt mod Vest og N. V. til Skjæberg Prgld. Arealet er $2\frac{1}{2}$ norsk Qvadrattmill. Kirkefognerne er tre, nemlig Bergs Hovedsogn, der omgiver Frederikshald og er en jævn Hygd, hvis væsentligste Deel udgjør en imellem Mosnæs-Kilen i Vest og Svinesunds-Fjorden i S. D. mod Søen eller Singelfjorden udgaaende Landtunge, med et langt større Areal af dyrkbar Jord og med større Bequemhed for Agerbrug end Annersognene Rokke og Asak, hvoraf hiint indbefatter den nordlige og denne den østlige Deel af Prgldet, hvilken sidste er lutter Bjergegn. Af disse Annerkirker ligger den første $\frac{1}{2}$ Mill og den anden en Mill fra Hovedkirken. Af Fogderiets Festslande vedkommer Fem-Søen for største Deel dette Prgld, som foruden den derfra under fortsatte Festsaldb udløbende Lisebals-Elv har ingen egentlige Elvedrage. Almuens Næringsveie ere Agerbrug, fornemmelig i Hovedsognet og i en Deel af Rokke Sogn, samt Skovdrift i begge Annersognene, videre Fiskerie og Søfart i en Deel af Hovedsognet tilligemed Arbeide ved Brugene i Lisebalden og Dagarbeide paa Frederikshald. Formues-Forsætningen er bedre end i Ide Prgld. Af Landveie gaaer Hovedveien imellem Christiania og Frederikshald med

*) Ide og Bergs Prglde findes beskrevne af C. Hoff i topogr. Journal S. 10de Hefte.

i til Svinesund førende Eldevei igjennem Hovebsfognet, ligesom igjennem dette og Nofte Sogn gaar Landveien fra Frederikshald til Rakkestad. Hovebskirken ligger ved den første af disse Veie $\frac{1}{2}$ Mill i N. S. fra Frederikshald.

3. Skjeberg (forb. Skjalberg) Præstegjeld *), som indbefatter den vestligste Deel af Fogderiet og grændser mod Nord til Rakkestad og Luns Prgld, mod hvilket sidste Glommen Elv for en Deel udgjør Grændsen, mod Vst til Bergs Prgld, mod Syd til Singelfjorden og den derfra indgaaende Skjeberg-Kil, samt mod Vest til Borge Prgld. Længden fra N. til S. er $1\frac{1}{2}$, Bredden en Mill og Arealet $1\frac{1}{2}$ nordst. Quadratiill. Kirkefognene ere trende, nemlig Skjeberg Hovebsfog, der indbefatter den nordlige og største Deel af Prgldet, samt Annerfognene Ingehal i S. O. og Ullerød i S. V. hvilket sidste blot er en mellem Høse-Kilen i Vest og Skjeberg-Kilen i Vst udgaaende Landtunge. Hver af Annerkirkerne ligger $\frac{1}{2}$ Mill fra Hovebskirken. Prgldet, som er den fjerneste og frugtbareste Deel af Fogderiet, og en af Amtets bedste Bygder, har sammenhængende med Bergs og Borge Prgld videbløstige og meest flodbare Leersletter, der i Fortiden have været oversvulmede af Floet, hvilket baade Sagnet beretter og den paa sine Steder med Skjæbne opfyldte Leerbund noksom udbliser. Kun en Deel af Præstegjeldens Nord- og Østside er Bjergegn. Af Indsøer har Prgldet Bergsøen, Lungen og Bortevandet, der er et sammenhængende Vanddrag, som deler imellem Hovebsfognet paa den ene samt Bergs og Rakkestads Bygde paa den anden Side, og falder ud i Ise-Søen, det største af Prgldets Ferskvande, der er en halv Mill langt og gjennem en Aa af $\frac{1}{2}$ Mills Længde, som driver nogle vigtige Sauge og Dværner, har sit Udele i en Arm af Glommen. Næringsveiene ere fornemmelig Agerbrug, samt i Annerfognene noget Fiskerie og Søfart, ligesom Sakslands Saugbrug meget bidrager til Nørfelsen i Prgldet. I det Civile udgjør Prgldet et Thinglaug. Hovedlandveien fra Svinesund og Frederikshald kommer fra Bergs Sogn ind i den sydlige Deel af Prgldet og deler sig ikke langt fra Hovebskirken i to Veie, hvoraf den ene gaar i Vest til Frederikshald og den anden i N. V. til Sannesund, hvorhos den tredje Vel fører fra den sidste i Nord til Rakkestad. Hovebskirken ligger i Midten af Prgldet, $1\frac{1}{2}$ Mill fra Frederikshald og $1\frac{1}{2}$ Mill fra Frederikshald.

4. Aremark Præstegjeld, der er en affides liggende Bygd, som indbefatter den østlige Deel af Fogderiet, udgjør det egentlige Markfer, og strækker sig fire til fem Mile langs den svenske Grændse mod Varmeland fra Ide Prgld i Syd til Rødenæs Prgld i Nord, samt har paa Vesten en Bjergryg imod Bergs og Rakkestads Prgld. Arealet er $4\frac{1}{2}$ Quadratiill og Kirkefognene tvende, nemlig Aremark Hovebsfog og det nordligere Ødemark (forb. Øyemark og Øyemark) Annerfog, hvis Kirker ligge henved to Mile fra hverandre. Af disse Sogne er det første deelt i tre og det andet i to Hjerdbinger. I hele dets Længde

*) I Slutningen af det fjerde og Begyndelsen af det fiftende Aarhundrede hørtes det Skjeberg og Skjaaberg Prgld.

gjennemskjæres dette Prgld, der er en af Smaalehnenes bedste Skov-
bygger, af et Vanddrag eller egentlig Indsø, hvis Hovednavn er
Åren, men som, for saa vidt dens nordlige og største Deel angaar,
bærer Navn af Ådemarks-Øen, der ligger 340 Fod over Havet, lig
som den sydlige fører Navn af Åremarks-Øen, 280 Fod over Hav-
den, hvilken løber ud i den 30 Fod lavere liggende Åper-Ø, der lige-
vel har Afløb til foranførte Fem-Ø i Bergs Prgld. Ved og omkring
dette Vanddrag ligger Prgldets fleste Gaarde, foruden endeel ved de
330 Fod over Havet liggende Store-Leesø, som paa en Strætnin-
g stiller Prgldet fra Sverige, til hvilket Rige den for største Deel hører.
Paa begge Sider omgives Prgldet af Bjergshøder, hvoraf Høiden på
Østfiden synes ikke meget at overstige 700 Fod, medens den paa Vest-
fiden naaer en større Høide, og her er i den sydlige Deel af Åner-
sognet Linneløppen paa Grændsen af Rastefjæds Prgld det høieste
Punct i Amtet. Hovednæringsveiene ere Skovdrift og Agerbrug, for
hvilket sidste dog Prgldet har et ugunstigere Locale end Fogderiet
øvrige Prglde. I det Civile er Prgldet et Thinglaug. Gjennem Åre-
fjældet gaar en Landevei, der kommer fra Bergs Prgld i S. V. og
følger igjennem begge Sogne Vanddragets Østfide. Ved denne ligger
begge Kirker, og deraf Hovedkirken $2\frac{1}{2}$ Mil i R. D. fra Frederikshavn.
Med Hensyn til Næringsveiene bemærkes:

a. Jordbrug er vel i de allerfæste Egne af Fogderiet Almuens
vigtigste Næringsvei, men det er dog endnu ikke bragt saa vidt, at
Fogderiet kan brødføde sig af egen Kornavl. Blot Skjeborg Prgld
og Bergs Hovedsogn kunne det, da de endog affatte i gode Aar nogt
af deres Avel, ligesom største Deel af Moltke Sogn under Bergs Prgld
samt Ide Hovedsogn have fordeelagtig Kornavl. Derimod trænger Åre-
marks Prgld, saavelsom Einingdals Sogn og den østlige Deel af
Bergs Prgld, til aarlig Korntilførsel, dels fordi disse Egnes Jordbrugs-
og Bequemhed for Agerbrug er ringere end de foranførte Sogne, o
dels fordi Skovbruget i Åremarks og en stor Deel af Ide Prgld i
Almuens Hovedbestjæftigelse, saa at Agerbruget her stedse vil bli
Skovbruget underordnet, hvortil kommer at Situationen fornemmelig
Åremarks Prgld er saadan, at Kornavlingen paa mange Gaarde giver
meget usikker formødest Frosken. Imidlertid gaar dog overalt Ager-
bruget fremad. Egentlig Sædskifte, hvorved Rodfrugter afserle med
Kornsæd, kender vel Bonden ikke; dog bruger han almindeligvis i
Slags Sædskifte. Med Dyrfning af Foderurter er begyndt, især i
Jordbrugere udenfor Bondestanden, hvoraf her gives mange. Forde-
len var Havren den eneste Sæd, man udsaaede, og endnu er den Hoved-
sæden, men man dyrker overalt, skøndt i mindre Mængde, Byg, ligesom
enhver Gaardbruger, ja endog Huusmænd, nu dyrke Vinterrug, som
nygjødslet Jord giver gode Fald. Dog er Rugavlen her ikke bragt
saa vidt som i Rastefjæds Fogderie. Fremdeles avles i Almindelighed
overalt Erter, saavelsom Winterhvede i det Smaa. Dog er det egen-
lig kun i Skjeborgs og Bergs Prglde at Hvedeavl finder Sted, o
Fogderiets hele Udsæd af Hvede synes ikke at naae fulde 100 Tønde
hvoraf henimod Halvdelen kommer paa Skjeborg Prgld der af alle An-
tets Prglde har den største Udsæd af Hvede. Udsæden af Erter overstige

100 114, anbrugen i Sjogderig pigen, hvor de dyrkes i alle ude-
 Rønde, og hvor man endog hyder Tiende deraf. Humle avles
 ret, og den meste Humle maa kjøbes fra andre Steder. Hauge-
 gen har endnu ikke tiltrukket sig Bondens Opmærksomhed.
 os enkelte Gaarbrugere udenfor Bondens Omkreds findes Hauge-
 gatta-Anlæg. Hæslund Gaard i Skjoberg Prgld har en bety-
 rugthauge.

Skovdriften er her af Betydning, og Fogderiet er, for saa
 vidt skovdriften angaaer, Amtets bedste Skovbygd, thi
 gld har, skøndt Skovene her ere meget udhuggede, endnu god
 sæt i Annerfognet, og fornemmelig har Aremark Prgld betyde-
 ligs Forøgelse. Derimod er Bergs Prgld mindre forsynet med
 da Hovedfognet mangesteds er aldeles skovbart, imidlertid levere
 innerfogne forskjellige Skovproducter til Salg. Skjoberg Prgld
 er forsynet med Skov. Mange Gaarde mangle nemlig det for-
 høstømmer og Brænde, og det er kun omtrent et halvt Snees
 i den nordre Deel af Hovedfognet, der have nogenlunde god
 hvorfra Skovproducterne affattes til Frederikshalds Udsæls-
 se, de fra Fogderiets øvrige Egne gaar til Frederikshald, hvorhen
 agene føre. De største og bedste Skove i Fogderiet ere Trælaf-
 e og Saugbrugseiere tilhørende. Af Træarter er Granen overalt
 mindeligst, dog er ogsaa Furren hyppig. Eggetræet findes paa
 Gaarde i den sydlige Deel af Fogderiet og voxer frodigen om-
 Frederikshald, men er allerede langt sjældnere i Aremarks Prgld.
 e levere Saugømmer og Langømmer til Udsæls, samt Brænde
 skadernes Forsyning. Til Skovproducternes Forædling ere her
 tydelige Saugbrug, blandt hvilke ere de 33 Lisebøls Saug i
 en af Frederikshald, deels i 3de og deels i Bergs Prgld, og

Glommen, ligesom de to Ise Gauge tildeels faae deres Løn: Skove udenfor Fogderiet. I Alt udgjøre Fogderiets privilegerede et Antal af 67, der ere ansatte til at fiske 16,937 Fylder I

c. Dvægavlen i det Hele er kun til Fogderiets Forn: Her gives ikke Sætere eller vidløftige Fjeldgræsgange, og Hjemme ere mangesæds meget indskrænkede. I Bergs og Skjebergs hvor man har det vidløftigste England og den største Høavl man mere Hø end man burde til de nærliggende Kjøbstæder, og Brglde holder man ogsaa, deels for den Skyds, her falder, i for den megen Kjørsel for Gaugbrugene, her er Anledning til, a stort Antal Heste til Skade for Dvægavlingen. Størst er Hest i Skjeberg Brgld, hvor der mod en Hest ikke engang holdes tre Kun faae Heste opfædes i Fogderiet, de fleste kjøbes andenste Hornqvæg- og Gaare-Racerne ere de sædvanlige. I Ide og A Brglde holdes de fleste Faar, og det sidste er næsten det eneste hvori holdes Geder. Svineavl er til Fogderiets Fornøden! Skjeberg Brgld opfædes de fleste Svin.

d. Fiskerie er her Anledning til. Laxefiskeriet er af Bigtighed for Ide Brgld. Det gaaer deels for sig i Idefjorden især falder et godt Laxefiskerie ved Verby, hvor Eeningdal falder ud i Idefjorden. I denne Fjord gives ogsaa paa nogle ikke ubetydeligt Sildefiskerie, og paa Kyfterne af Bergs og S Brglde falder til dagligt Brug samt til Affætning i Frede noget Saltvandsfiskerie af Torsk, Makrel, Rhyndre &c. De mang vande i Åremarks og Ide Brglde ere særdeles fiskerige og kund meget til Brug i Bondens Huusholdning saavel som til Affa Kjøbstaden, naar man vilde lægge mere Vind paa Fiskeriet. H nemlig Orret, Rør, Mort, Aborrer, Åal og Gjedder, de sidste i to Ålens Længde. Brasen findes kun i Fem-Søen og Ennevant ikke i nogen Mængde. Gjørs havet ligeledes kun i Fem-Søen. en Fiskeart der nærmer sig Brasen i Udseende og Smag, saaes te-Vandene. Ogsaa Krebs ere forplantede i disse Vand.

e. Bjergværksdrift finder ikke Sted, da her hverke Malmgruber eller Bjergværker. Dog har her været nogle ub Jerngruber i den sydlige Deel af Åremark Brgld, samt i Hø Fjeldet imellem Åremark og Ide Brglde, ligesom i Solbræk Afak Sogn er fundet Jernmalm i et Dvartslele*). Blyglan man fundet paa to Steder i Åremark Brgld, nemlig paa Vest Åren ligesom Åremark Kirke og i Ødemark Sogn i Østerud paa begge Steder i Øneds. Nyttige Jord- og Stenarter fin kun sparsomt. Imidlertid skal der i Ødemark Sogn gives Møl bjerg, hvoraf paa den nordøstlige Kant i Sverige arbeides, der skal findes Klæber- eller Fædsteen paa et Par Steder i Å men i Dagen kun i smaa Blokke.

*) I Admiral Bjelles Ekspede paa Læs Gods af 23de Marts 1686 mer blandt Andet Rørdens Hammer og Hytte, saa at der rim den Tid har været et Jernværk i Lisebølen, Kjøbt det formoder har været af fort Værdighed.

i. Søfart er en Næringsgren, som i Forening med Lotøsning og Fiskerie beskæftiger endel Mennesker i Bergs Hovedsogn samt Skjeborg Prælb, hvor man eier nogle mindre Fartøier, hvilke dog ikke deeltage i Skibsfart til Udlandet.

g. Fabrikdrift, hvortil Fogderiets mange bekvemt beliggende Sandhede frembyde en ønskelig Anledning, samt Forædling af de raa Naturproducter finde hist og her Sted. Man har imidlertid forhen havt flere Fabrikker end nu, hvortil høre aa. et Sukkeraffinaderie paa Gaarden Nød ved Frederikshald, anlagt i Midten af forrige Aarhundrede, som efter at have været i mange Aar nedlagt blev igjen bragt i Gang i Novb. 1816, men kun for en kort Tid, da Driften igjen standsede i 1818; bb. et Glasværk i Skjeborg Sogn, 3te Glasværk kaldet, anlagt i Aaret 1811 af et Participantskab og hvortil den fornødne Ristelseen erholdtes i Nærheden, men som efter saa Aars Drift igjen indstillede, og cc. et Bomulds- og Klædefabrik paa Nordstien af Tistebalen, anlagt 1815 af Kjøbmand Mads Wiel paa Frederikshald, med sex Væverstole og tre Strømpestole, samt tilhørende Farverie, Trækkerie og Overfjærings-Maskine, hvilket Anlæg ligeledes kun blev af kort Varighed. Nu har man i Fogderiet af Fabrik-Anlæg: En Fabrik for Staaltraad og andre Staalfager under Haffslund Gaard, anlagt i 1813, som er i god Gang, adskillige større Brændevinsbrænderier, ni Teglværker, en Mølle, samt en Rerbane ved Frederikshald. Her ere desuden, som anført, flere betydelige Saugbrug, ligesom nogle store Møllebrug, hvortil høre Møllebruget ved Haffslund, Søndre Staaningsfos-Brug med 14 Par Dværner, Søndre Forsnæs-Brug med 9 Par Dværner, Verby Dværnebrug med 6 Par Dværner og Drebal med 3 Par Dværner, alle i Ide Prælb.

h. Af Vildt, der mere eller mindre beskæftige Almuen, bemærkes fornemmelig Rjørsejer, der afgive en ikke ubetydelig Indtægtskilde og hvortil især de betydelige Saugbrug samt Tømmerdriften i det Hele give Anledning, Jagt og Skytterie, deels efter Fuglevildt og deels efter Rovdyr og Harer, som fornemmelig drives i Skovene, og Bieavl, der er meget udbredt i Fogderiet. Qvindefjønnetts Hænselsid kan for saa vidt siges at være god, som det Meste af hvad der forbruges af Udvand og Linned til daglige Klæder virkes i Bøndernes egne Huse. Gaandværksfliden er derimod kun ringe.

Mærkelige Gaarde og Steder:

a. i Ide Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Ide Præstegaard, af Skjld 2 Skp. Lunge (4½ Dr.). Den ligger ved Enden af den smukke og frugtbare Ide-Slette i en meget høi Egn, udsaaer 16 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, søder 3 Heste, 12 Køer og 10 Faar, og har fornøden Skov. Paa Gaarden staaer Sognkirken, en gammel Steenbygning, og af de omliggende Gaarde mærkes: Stumberg, 5 Skp. 5½ Lpd. (8½ Dr.), en betydelig Gaard, som i det syttende Aarhundrede var en adelig Sædegaard, tilhørende med 10 Sauge, nogle Møllebrug og Grunde i Tistebalen den Rosenkrandske Familie, samt i 1688 og endnu 1710 And. Thom. Blir, og i nyere Tid var eiet af Raadmand og Foged Chr. Fr. Glücksad, fra

hvis Enke den 1779 kom til Foged Lange, efter hvem den sked tilhørte den i 1832 afdøde Foged F. C. Holstmar, Hoff, B. 6½ Td. (11½ Dr.), af hvilke den første, som er den mindste, er Enkesæde, Veflen, 4 Tdr. (6½ Dr.), en god Gaard, med god smagfulde Haugeanlæg og Teglsbranderie, Nordby, 7 Tdr. (8½ Dr.) af Sognets store Brug, der har tilhørt General H. O. Holst, o Sønneren Oberst H. H. Holst, med god Skov, Herrebø, 4 Td. (Dr.), der i Fortiden formodentlig har været en adelig Sædegård nu i mere end 50 Aar været eiet af Familien Wiel, med 1 Skov og Fiskerie, Bø, C. 7½ Td. (9½ Dr.), en af Sognets Gaarde, til hvilken Adelsmanden Anders Blome findes skreven og som i 1648 eiebes af Jomfru Margr. Nettelhorst, der i 1611 gift med Adelsmanden Peder Bagge, Snekketorp, 3½ Td. (Dr.) og Østehede, D. og B. 6 Td. (10½ Dr.) med Fiskerie og Teglværk, en stor Gaard, som tilhørte 1688 Præsten Hans J. Wulf, som døde 1717, derefter en P. Blix, senere Cancelliraad og var i nyere Tid eiet og beboet af Oberstlieut. Spørk.

Risum, 3 Huder (9 Dr.), en det Offentlige tilhørende som med Anarbal, 2½ Hud (2½ Dr.) bruges af Commar paa Frederikssteen, Vorskås, 2 Skbd. (3½ Dr.), med to Sa et betydeligt Møllebrug i Skonningsfossen, Esketigen, 2 Hud (Dr.), et godt Brug, som tilhørte i 1688 en Capt. Jenschou, Tolber Ernst Nielsen, og derpaa, allerede 171*, Svigersønnen Frederikshalds Forsvar hæderlig bekjendte Capt. Hans Colbj samt efter Aarhundredets Midte i endeel Aar Gen.-Major C. Løbe efter hvem den 177* kom til Kammerraad Ziegler, og derefter t celliraad Fr. Wiel, hvis Svigersøn Major Arild Quistfeldt i mar har eiet og beboet Gaarden — ligge alle i Nærheden af Freder saavelsom Alisshougen, 3½ Hud (5½ Dr.) og Deberg, 4 (5½ Dr.), der ere temmelig gode Brug. Blandt de mere fral Gaarde mærkes Holen med Gaunersb, 4 Huder (9½ Dr.), 1688 anføres som adelig Sædegård tilhørende Assistentraad efter hvem den i 1723 tilfaldt Oberstlieut. Peder Colbjørnsen.

bb. i Enningdals Sogn:

Verby, en adelig Sædegård, beliggende i Enningdalen ift fra Enningdals-Elvens Udløb i Ide-Fjorden. Den laa i Middel til Bispestolen, og blev oprettet til Sædegård Aar 1634 af Nettelhorst, som kjøbte Eiendommen af Anders Blome til Bø o mesholm, der i 1628 havde erholdt den ved Magestifte af J Elben tilhørte Verby Hans Nettelhorst, derefter Peder (eller Bagge, fra hvis Familie den kom 1684 til Assessor Peder Lø efter hvem Enken havde den endnu 1723, og derpaa Major Mc hvorefter den kom til Kleut., senere Oberstlieut. J. J. Mogens 1780 solgte den for 16,000 Rd. til Cancelliraad Fr. Wiel, hv Commereeraad Joh. Wiel var Ejer deraf fra 1804, og denne har nu Gaarden, hvis Matrifkultyld er 11 Skbd. 10½ Lpd. (Dr.). Her udsaes 50 Tdr. Korn og 60 Tdr. Potatos, og De gen er 9 Heste, 4 Fækreure og 40 Faar. Den har god E et betydeligt Vandfald, som driver tvende Udf. Sauge og et

lug med 6 Par Dværner. Videre har Gaarden et indbringende Lare-
skole, 24 Pladser og et underliggende Bøndergods paa 11 fulde
Gaarde. Omtrent et Par hundrede Skridt fra Gaarden er en mine-
raal Kilde.

Præstebakke, 5 Huder og $1\frac{1}{2}$ Bpd. Aal ($7\frac{1}{2}$ Dr.), beliggende
ved den søndre Ende af Dr.-Esen og ved den til Sverige gaaende
Hovedvei, med Saug og Møllebrug, hvilken Gaard, paa hvis Grund
iden 1775 staaer Sognets Kirke, en Tømmerbygning, er bekendt fra
Krigene i 1718 og 1808, da i det sidste Aar et Corps Svenske paa
500 Md. den 10de Juli toges til Fange af de Norske. Østenfor er
Hallerød, 4 Huder ($6\frac{3}{4}$ Dr.) og Skjeggerød, 2 Huder ($4\frac{1}{2}$ Dr.),
med Dværn, Teglbærk og 6 Pladser, begge liggende afslædt over mod
den syenste Grænse, samt Grubørød, 3 Huder ($5\frac{1}{2}$ Dr.) og Kir-
tebsen, 3 Huder ($4\frac{1}{2}$ Dr.), begge øverst oppe i Eunningdalen, paa
hvilken sidste Sognets Kirke i Fortiden har staaet.

b. i Bergs Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Bergs Præstegaard, af Skjld $1\frac{1}{2}$ Hud ($7\frac{1}{2}$ Dr.), der har en
Udbyd af 20 Tdr. Korn og 12 Tdr. Potatos, samt føder 4 Heste, 14
Køer og 15 Faar, men har ingen Skov. Ved Gaarden staaer Hoved-
skolen, en gammel Steenbygning tilhørende en Privatmand, og af de
nærmest omliggende Gaarde mærkes paa Nord siden Bøberg, $1\frac{1}{2}$ Hud
($9\frac{1}{2}$ Dr.), paa Vest siden Torpum, $5\frac{1}{2}$ Td. ($9\frac{1}{2}$ Dr.), et stort
Brug, som tilhørte 1686 Assistentraad Niels Stub, da Gaarden an-
kjøbt som adelig Sædegaard, senere Amtmand Hans Nielsen, og i det
18de Aarhundredes første Deel den i 1727 afdøde Oberst G. F. Ol-
senborg, der eiede meget Jordegods i Pragslet, paa Øst siden Østgaard-
den, $15\frac{1}{2}$ Hud og 1 Bpd. Smør ($27\frac{1}{2}$ Dr.), en meget betydelig Eien-
dom der har tilhørt Grosserer Jørgensen, og paa Syd siden Lunde-
stad, $14\frac{1}{2}$ Hud ($21\frac{1}{2}$ Dr.) Denne sidste er et betydeligt Brug, og var
førhen en adelig Sædegaard, som i det sextende og indtil længe efter
Midten af det syttende Aarhundrede tilhørte Familien Bildt, hvoraf
Jensfru Mette Bildt beboede den 1661, da derunder laa 11 Tdr. Jor-
degods, og kom ved Giftermaal til Oberst Marquard Otto Mangelsen,
der hvem fornævnte Assistentraad Stub havde Eiendommen. Ud i
det attende Aarhundrede mistede Gaarden sine adelige Rettigheder. Den
tilhørte allerede 1765 Rådmand Niels Tansk, samt fra 1780 Oberstlieut.
Mogenssen og senere dennes Enke, hvorefter den i 1800 kom til Stats-
raad G. Tansk. Her udsaas 100 til 110 Tdr. Korn og 60 til 70 Tdr.
Potatos, samt fødtes 12 Heste, 70 Køer og 50 Faar. Paa dens Grund
ere Oldtidsminder, og under Gaarden er Den Knivssø, hvor i det
syttende Aarhundrede var en bekendt Ladeplads for Trælaf, som mod
Eiendommens af samme Aarhundrede blev afskaffet.

Spinesund, $1\frac{1}{2}$ Bpd., en liden Gaard ved det snævre og paa
begge Sider af høie Bjerge indsluttede Sund, Spinesund kaldet, der
danner Grænsen imellem Smaalehnens Amt og Bahuslehn i Sve-
rige, over hvilket her er Færgested. Her var før Frederikshalds Anlæg
et Fjeldsted, der forekommer allerede 1616 og senere blev forenet med
Frederikshalds Fjeldsted, ligesom en Overtoldbetjent ved dette Fjeldsted

her er stationeret, og ved Resol. af 9de Januar 1839 er her midlertidigen oprettet et Grændsepostcontoir. Paa et høit Bjerg nær ved Færgestedet skal forhen have været en Borg, Svindborg kaldet (?), og lang Tid Veien til Svinesund sees Levninger af Volde og Skanser fra Krigsaarene 1716 til 1718.

Sponvigen, et Strandsted ved Singelfjorden og ved Indløbet til Svinesund, med 115 Beboere i 1835, der nære sig som Søfolk, Lotser og Fiskere. Paa en Øde ved dette Sted lod Stattholder Opl. den 16de i 1676 anlægge en Skanse af Tømmer som en Forpost for Frederikshald, hvilken Skanse, efterat være indtagen af de Svenske i 1716, blev øjset og har ikke siden været istandsat. Sponvigen, som ligger en Mil udenfor Frederikshald, har i Fortiden været et eget Føldested og var endnu efter Midten af det syttende Aarhundrede en Ladeplads for Trælaf. I Følge Resol. af 19de April 1766 kunne ogsaa Frederikshaldske Skibe her indtage Ladning, samt naar Isen ligger ved Byen her løse deres Ladninger, til hvilken Ende en Overtoldbetjent og to Underbetjente her ere stationerede.

Rosnæs, 8 Ldr. (19 $\frac{1}{2}$ Dr.), en betydelig Gaard ved den fra Havet eller Singelfjorden i Sognets vestlige Deel indgaaende Rosnæs-Ål, hvor i Fortiden Trælafstudsibning har fundet Sted, Jelmungen, S. 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. og N. 3 Skpb. (10 $\frac{1}{2}$ og 6 $\frac{1}{2}$ Dr.), begge gode Gaarde, af hvilke Jelmungens Præbende til Opfø. Domkirke havde Navn, Jelmungen, B. 7 $\frac{1}{2}$ Sub og N. 7 $\frac{1}{2}$ Skpb. (9 $\frac{1}{2}$ og 17 $\frac{1}{2}$ Dr.), hvori den sidste er en betydelig Gaard, Huseby, fire Gaarde, 17 Ldr. (21 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Wiig, tre bedre Gaarde, 14 Ldr. (30 $\frac{1}{2}$ Dr.), ligge alle paa en stor Slette i Sognets nordvestlige Deel omkring den til Frederikshald hørende Landevei, samt sybligere Vestgaard, 3 $\frac{1}{2}$ Ldr. (8 $\frac{1}{2}$ Dr.), Nordgaard, 4 Ldr. (8 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Unneberg med Hede, 5 $\frac{1}{2}$ Sub (9 $\frac{1}{2}$ Dr.), omkring den til Svinesund gaaende Wei, alle her hørende til det forhen saakaldte Vestreberg Sogn. Paa flere af disse Gaarde ere Oldtidsminder.

Af Sognets øvrige Gaarde mærkes: Rød, 2 Huder (6 $\frac{1}{2}$ Dr.), en smuk Gaard strax udenfor Nordfiden af Frederikshald, der i en lang Række af Aar tilhørte Familien Tank, og efter den i 1832 afstod Statsraad D. Tank, som længe behøvede samme, er kommen til Svigersønnen Grosf. P. Anker, der nu behøver Gaarden, ved hvis Strand de fleste Skibe, som lade med Trælaf, indtage Ladning, og paa høit Grund et nu ikke længere drevet Sukkerraffinaderie er beliggende, Grimrød, 2 $\frac{1}{2}$ Sub (12 $\frac{1}{2}$ Dr.), en god Gaard med to Sauge og et Møllebrug, Refne, N. og S. 3 $\frac{1}{2}$ Ld. (12 $\frac{1}{2}$ Dr.), Lie, 3 Ldr. (5 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Svalerød, 2 $\frac{1}{2}$ Sub (4 $\frac{1}{2}$ Dr.), hvilke tre sidste ere blandt de til Frederikshalds By hørende Gaarde.

bb. i Afsat Sogn:

Beden, 4 Skpb. 14 Lpb. (5 $\frac{1}{2}$ Dr.), den mindste blandt de Smaalehnste Herregaarde. Den var adelig Sædegaard allerede i det sextende Aarhundrede, tilhørte 1590 Henrik Brodenhusens Enke Dorth Juul, og senere hendes Svigersøn Norges Rantaler Jens Bjelle, som i 1688 Knud Vilb. Den var derefter den rige Præsident Niels Hansen Røngs Eiendom, og kom fra ham til Svigersønnen Assistentraa

Riels Stub, hvis Søstersøn Oberstlieut. Peder Colbjørnsen arvede den 1723, efter hvem Halvdelen tilfaldt Broderen Hans Colbjørnsen. Siden var Gaarden eiet af Colbjørnsens Svoger Lds. de Blirenstjold, som har opført de herværende Bygninger, og kom med hans Datter til Conferentsraad og Berghauptmand Christopher de Schøller, og derefter til Svigersønnen Amtmand H. L. Bülow i Jylland, som folgte den 1797 til Lieut. Castberg. I den nyeste Tid har den tilhørt Assessor Jørgens Enke. Gaarden har en fortrinlig Fløj Veligheden ved Femisen $\frac{1}{2}$ Mill ovenfor Frederikshald, med Udsigt over denne Stad og Omegn samt den stummende Litledalselv. Dens fornemste Herlighed bestaaer i, at den eier de Grunde, paa hvilke Litledalens Sauge og Møllebrug ere opførte.

At Sognets øvrige Gaarde mærkes: Asaf, 2 Skpd. 17 Lpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dr.), beliggende nordenfor Veden ved Femisen, paa hvilken Gaard er Kirken, en gammel Træbygning, Nordby, S. 4 Huder (5 $\frac{1}{2}$ Dr.) og N. 5 $\frac{1}{2}$ Hud (4 $\frac{1}{2}$ Dr.), som ere Nabogaarde dertil, og længere vestlig Løstervad, 2 Huder (6 $\frac{1}{2}$ Dr.), samt Haagenbø, 3 Huder (7 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Rød, 3 Huder (6 $\frac{1}{2}$ Dr.), begge i Strækningen nordenfor Femisen.

cc. i Røffe Sogn:

Herrebryden, 4 Skpd. 14 $\frac{1}{2}$ Lpd. (22 $\frac{1}{2}$ Dr.), der er Sognets største Gaard. Den var forhen adelig Sædegaard, som tilhørte den af L. Christian den Anden 1517 henrettede norske Rigsraad Knut Knutson (Raad*) og derefter den 1536 dræbte danske Adelsmand Vincents Lunge. Senere tilhørte den for en Deel Cantøler Jens Bjelke og siden Kommandant Henrik Bjelke 1665, hvorefter den anden Deel tilhørte 1639 Jomfr. Mette Vilbt, som nedstammede fra bemeldte Lunge og havde endnu 1661 Halvdelen, som Oberstlieut. Mangelsen senere, da Assistentraad Stub havde den øvrige Deel. Denne sidste blev 170* Aneier af Gaarden, som fra 1717 tilhørte Foged B. Smidt, der døde 1739 og i hvis Eiendoms-tid Gaarden endnu anføres som adelig Sædegaard. Efter Midten af forrige Aarhundrede var Gaarden eiet af Raadmand og Foged Glufstad og tilhørte senere i nogle Aar Capt. Wolberg.

Røffe, 3 Huder (8 $\frac{1}{2}$ Dr.), forhen den residierende Capellans Gaard, men siden 1785 Præste-Enkesæde, paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en gammel Graastensbygning, søndenfor hvilken er Linne-mors, N. og S. 6 $\frac{1}{2}$ Hud (9 $\frac{1}{2}$ Dr.) og østenfor Korsater, St. 7 $\frac{1}{2}$ Hud (12 $\frac{1}{2}$ Dr.), en betydelig Gaard. Næs, 2 $\frac{1}{2}$ Ld. (7 $\frac{1}{2}$ Dr.), Torp, fire Gaarde, 4 Skpd. 5 Lpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Vold, tre Gaarde, 7 $\frac{1}{2}$ Ld. (9 $\frac{1}{2}$ Dr.) indtage en vidløftig jævn Strækning i Sognets vestlige Deel.

c. i Skjeberg Præstegjæld.

aa. i Skjeberg Hovedsogn:

Skjeberg Præstegaard, af Skpd 3 Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dr.), et betydeligt Jordbrug af stor Udstrækning og med fortrinlig Jordbund,

*) Om ham see Samlinger til det norske Folks Historie, 1ste Bd. S. 75 og 76.

hvorpaa udsaaes 50 Tdr. Korn, hvoraf $4\frac{1}{2}$ Td. Vintersæd og 14 Tdr. Potatoes, samt fødes 10 Heste, 30 Røer og 60 Faar, og hvortil 8 Pladser, men næsten ingen Skov. Ved Gaarden ligger Sognets Kirke, en meget gammel Graasteensbygning, der formenes at være fra det 12te Aarhundrede og er en af de smukkeste Kirker i Landet, tilhørende Hafsølund Gods's Eiere. Af de omliggende Gaarde mærkes Wiig, fire Gaarde, 8 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. ($22\frac{3}{4}$ Dr.), Naalum, W. 3 Skpd. og W. 1 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. ($7\frac{1}{2}$ og $4\frac{1}{2}$ Dr.), samt W., 4 Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dr.), paa hvilken, noget vestenfor Hovedkirken liggende Gaard før Reformationen har været Kirke, der dog ikke mere var til ved Udgangen af det sextende Aarhundrede, og Solberg, N. og S. hver 2 Skpd. 10 Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.). Længere sydlig er Hornæs, W. 5 Tdr. ($8\frac{1}{2}$ Dr.) og Berg-Hornæs, 2 Skpd. ($3\frac{1}{2}$ Dr.).

Hafsølund, en gammel forhenværende adelig Sædegaard, og den vigtigste af alle Smaalehnste Herregaarde. At Gaarden langt tilbage i Tiden har været beboet af magtige Folk, beviser den ældgamle og massive Kampsteens-Bygning, lig et Slot, der i flere Aarhundreder stod paa Gaarden, men ødelagdes ved Ildbrænde, saa at kun tvende Mellemstøie deraf ere tilbage. I det femtende Aarhundrede var Gaarden eiet af den adelige Familie Gyldenhorn, hvoraf en Olaf Torstensens boede her i 1432, og hvis Sønnesøn havde Gaarden ved Aarhundredets Slutning. Siden tilhørte den Familien Gaft, omtrent ved Reformationstiden, og derefter Familien Rosenbørst eller Hartganger, hvoraf den sidste var Laugmand Tjostel Baardsen, som havde den endnu 1604. Længere ud i det syttende Aarhundrede tilhørte den Familien Bildt, af hvilken nævnes Otto Bildt, Daniel Bildt og Jens Bildt*). Fra denne sidste kom Gaarden omtrent 1678 til den meget formuende Laugmand Werner Nielsen, i hvis Eiendomsstid det underliggende Jordegods var af Skjld 19 $\frac{1}{2}$ Skpd. Lunge og 21 Huder, og efter hvis Død 1695 Eiendommen gik i Arv til Sønnen Niels Wernerssen (ablet i 1697 med Navnet Wernsfjeld), der døde 1741 som Conferentsraad og Amtmand i Smaalehnene, hvis Datter, gift med General Hartvig Gyttfeldt, som døde 1748, folgte Godset som Enke i 1754 til Cancellieraad Morten Leuch Elieson, hvis Broder Justitsraad Peter Elieson gik ind i Kjøbet og fik Skjøde derpaa 1756 for 100,000 Rd. og 800 Speciesducater. Efter hans og Enkes Død blev Eiendommen i 1774 solgt til Gen.-Krigscom. og Zahlcasferer Peter Holter samt Bernt Anker, hvilken sidste affjød sin Part til den første i 1776 for 60,000 Rd., hvorefter Holter s. A. tilkjøbte Justit. Johan Fahn Eiendommen under Betingelse af Gjensøgning, som foregik i 1793 af Holters Enkes anden Mand Gen.-Aub. D. C. Weßel, som døde i det paafølgende Aar, da Eiendommen ved hans Enkes tredje Giftermaal kom til daværende Præsident, senere Statsraad M. G. Rosenkrantz, som var Gaardens Eier fra 1796 til 1825 og i den Tid meget forbedrede samme. Han solgte Hafsølund til Consul C. Rohde, hvorved Gaardens adelige Rettigheder

*) Om Tjostel eller Tjostull Baardsen see formelste Samlingers 1ste Bd. S. 429-433, og om Familien Bildt samme Samlingers 2det Bd. S. 558-564

bortfaldt, og senere (1835), er Gudsset kommet til et Interessentskab, bestaaende af E. W. Benede v. Grønbjerg i Berlin, Handelshuset Grønning & Co. i Christiania, Consul B. Wegener sammesteds og Statthalder Grev Wedel-Jarlsberg. Paa Gaarden er en smuk og smagfuldt indrettet grundmuret Hovedbygning af to Etager med tvende Fløje, der med tilhørende Ladegaardsbygninger er en af de anseeligste Bygninger paa Landet i Norge, samt en betydelig Frugthauge og udmærket flaaue Bygninger for Gaardens Brugsarbejdere. Matrifikulsheden er 60 Ekd. Tunge ($71\frac{1}{2}$ Dr.), og i Forening med Gaarden bruges den nærliggende Gaard Næs i Tuns Sogn. Under samme ere 36 Pladser, med hvilke Gaarden i 1835 angaves at have en Udsæd af 185 Tdr. Korn og 175 Tdr. Potatos, samt at føde 34 Heste, 110 Køer og 60 Faar. Gaardens Herlighed er dens betydelige Sauge- og Møllebrug i Sæpesøfsen eller det saakaldte Nitre Særps Brug, bestaaende af 17 priv. Sauge, et Møllebrug med 10 Par Dværner, en Staaltraadfabrik, samt et Spiger- og Valiseværk. Gaarden med Pladser og 26 Boliger ved Nitre Særp havde ved Folketællingen af 1835 tilsammen 701 Beboere. Til Gudsset hører, foruden endeel Gaarde i Listerbalen, 19 Gaarde i Smaalehnens Amt, som skulde noget over 36 Ekd. Tunge. Ved Hæslund er en fast Skole og Vaisenhuus, oprettet for Nitre Særps Brug af fornævnte Hartvig Hvitseldts Enke ved Fundats af 16de Decbr. 1752, confirm. 16de Marts 1753, og hvis Fond, der er forøget ved Just. Rahnes og Statsraad Rosenfrank's Gaver, den første af 18de August 1790 paa 2500 Rd. og den sidste ifølge Rækr. af 31te Decbr. 1802 paa 4320 Rd., nu udgjør 5250 Ekd. samt en Hjælpe- og Enkecase, oprettet af Gen.-Aud. Wesfeldts Enke ved Fundats af 28de Mai 1796, confirm. 5te August s. A., hvis Fond ved Udgangen af 1838 var 3929 $\frac{1}{2}$ Ekd., hvoraf Renten uddeles til trængende Enker og svagelige Arbejdere ved Gaardens underliggende Brug*). Gaar østenfor Hæslund er Børgen, fire Gaarde, 10 $\frac{1}{2}$ Td. (19 $\frac{3}{4}$ Dr.) og nordensfor ere Næs, 2 Ekd. 14 Ekd. (8 $\frac{1}{2}$ Dr.), med et betydeligt Møllebrug, og Sæpesøfsen, 3 Ekd. (1 $\frac{1}{2}$ Dr.), med to betydelige Sauge i den fra Ise-Søen i en Arm af Glommen udfaldende Elv. Paa Gaarden Næs's Grund laa det i kort Tid drevne Ise Glasværk.

bb. i Ullersø Sogn:

Hornæs, tre Gaarde, som udgjøre en i Skjeberg-Rilen udgaaende Landtunge søndensfor den mellem Frederiksstad og Frederikshald gaaende Landevei. Den største af disse er Kaarehornæs, 6 Ekd. (13 $\frac{1}{2}$ Dr.), der har en smuk Veliggenhed ved Søen, god Jordvei og fornøden Skov. Den var før Kong Christian den Femtes Tid en adelig Sæbegaard og tilhørte som saadan i 1649 Capt. Frants Hornæs, i 1688 Lieutn. S. Frøen, i 1699 en Capt. Urbach samt senere dennes Arvinger, men anføres allerede 1709 ikke mere som adelig Sæbegaard. Vestsfor er Gunderstorp, 3 Ekd. 17 Ekd. (10 $\frac{3}{4}$ Dr.), et stort Brug, som for-

*) Udgaaende de to fornævnte Stiftelser faaes nærmere Oplysning i den af Kirkedepartementet i 1832 udgivne Underretning om offentlige Stiftelser og Legater i Smaalehnens m. A. Amler S. 33—35.

medentlig er det "Gundestrop", hvortil Mogens Christoffersen (Hartingmand) i 1581 skrives*).

Brandstorp, 4 Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dr.), en betydelig Gaard, der tidligere Sædegaard ved Reformationstiden tilhørte Familien Kamp, og Familien Hartingmand, hvoraf var Skibshøvedsmand Christoffer Mogensen, der faldt i Slaget ved Møns Klint den 29de Juli 1566, og dery Sønne Capt. Mogens Christoffersen, samt senere (1639) Ole Christoffersen Rytter. Aar 1650 kom Gaarden til Thronb Højeste, som fra ham til Borgemeister Anders Møllsen i Frederikshavn, og 1684 (1688 nævnes en Knud Bilde til Brandstorp**), men allerede før Udgangen af det syttende Aarhundrede synes den at have tabt sine alige Privilegier. Dens Jordvej er af stor Udstrækning; den har nog Skov og Anledning til Fiskerie. Ikke langt derfra er Stordal, 5 Skpd., M. 4 Skpd. og N. 2 Skpd. (14 $\frac{1}{2}$, 10 $\frac{1}{2}$ og 6 $\frac{1}{2}$ Dr.) otte Brug, hvoraf en Sognefjerding fører Navn, og som forhen har haft Beboere af Anseelse***), samt Lillebal, 2 Skpd. (7 $\frac{1}{2}$ Dr.), sydligere er Talleberg, tre Gaarde ved det Indre af Thorsøe - Lille hvoraf Nore Talleberg skulder 4 Skpd. 9 $\frac{1}{2}$ Lp. (10 $\frac{1}{2}$ Dr.).

Dustby (Dusby), 7 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Lp. (14 $\frac{1}{2}$ Dr.), en betydelig Gaard og forhenværende adelig Sædegaard, der længe tilhørte Familien Rosenbørst eller Hartganger, af hvilken Laugmand Mogens Baardsen som døde 1553, var den sidste, hvis Enke bragte den til Adelsmand Laurits Munk, fra hvem den 1613 kom til Mogens Baardsens Søn Christoffer Christoffersen Rytter, som boede her endnu 1662 †), Godssets Skuld var omtrent 30 Skpd. Lunge. I 1688 tilhørte Dust med Isfoss, tilf. 11 Skpd., Jfr. Wivede Vælle, og i Begyndelsen det attende Aarhundrede Oberstlieutn. C. A. Meyer, efter hvis Død den 174* kom til Capt. Meyer. Den var siden Gen. Aud. Drabrandtens, og kom fra hans Enke 177* til Capt. Brochmann. I senere Tid har den været ejet af Lieut. Broch, siden 1803 af Præsident Rosenkrantz og senere af Capt. Forstensen. Gaarden, som har fortrolig Jordbund, er af stor Udstrækning, søder 10 Heste og 35 til 4 Røer, og har god Skov samt Afgang til Fiskerie. Strax ved Gaarden ligger Sognets Kirke (paa Gaarden Unneberg's Grund), en uafseelig Lømmehygning uden Taarn, opført 1723.

cc. i Angedals Sogn:

Mønneild, N. og V., 8 $\frac{1}{2}$ Ld. (16 $\frac{1}{2}$ Dr.), hvilke Gaarde har givet en af Sognets Fjerdingen Navn; Gæslund, Nore og Nede

*) See Samlinger til det Norske Folks Historie, 1ste Bd. S. 434, hvor formenes, at dette Gundestrop har været Gaarden Gunnarstorp i Elamhøllket dog neppe er Tilfældet.

**) Om disse Gætte meddeles nogen Underretning i bemeldte Samlingers 1ste Bd. S. 433 og 434, og 3die Bd. S. 384. Knud Bilde eliede i 1688, forud Brandstorp, 5 Skpd. i Skjeberg og 19 Høder 2 $\frac{1}{2}$ Skd. i Bergs Bygd.

***) At Stordal, ford. Dal Miska, maa i Fortiden have haft Beboere af Anseelse, antages af hvad der hos Snorro i 3die Deel i Elgurd Jorsalafsa Saga, Cap. 29, anføres. See og om denne Gaard Evertes Saga Cap. 169.

†) See Samlinger til det Norske Folks Historie, 1ste Bd. S. 414—429.

Skp. 10 Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dr.), hvoraf Nedre Guslund, af Skp. 2 Skp., udlagt til Embedsgaard for Amtmanden, Diebstad, N. 3 og S. 4 her ($12\frac{1}{2}$ Dr.), Torrestad, 2 Skp. ($8\frac{1}{2}$ Dr.), W. 2 Skp. 1 Lpd. og N. 2 Skp. 10 Lpd. ($8\frac{1}{2}$ og $6\frac{1}{2}$ Dr.), paa en af hvilke er sognets Kirke, en liden, men lys og smuk Muurbygning, tilhørende Skands Gaards Gæde, Bispeberg, Wre og Nedre, $6\frac{1}{2}$ Ld. ($12\frac{1}{2}$ r.) og Bakke, 4 Ld. ($4\frac{1}{2}$ Dr.), som forhen har været Præstehuse, men nu er Embedsgaard for Fogden, samt Ingersen, 3 Lpd. 17 Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.), høre til Sognets bedste Gaarde.

Skjæberg-Rilen, en fra Havet eller Singelfjorden indgaaende Jord eller Kil, der skiller imellem Ullerøds og Ingebals Sogne, og i hvis nordlige Deel stæde nogle af Hovedsognets Gaarde. Her var Fortiden (i det 16de og 17de Aarhundrede) et bekjendt Landsted for Trælse, og skal da Strandene omkring Rilen have været mere bebyggede end de nu ere. Endnu et Sneest Aar efter Frederikshalbs Opstillelse til Rigsstad udfikedes herfra aarlig en nogle Landinger med agger Trælse i mindre, meest danske Fartøier, og formodentlig er Udbringningen ophørt efter den S. 6 anførte Skrivelse af 10de April 1686.

d. i Aremark Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Aremark Præstegaard, af Skp. 2 Skp. ($15\frac{1}{2}$ Dr.), hvoraa udsaaes 14 Ld. Korn og 3 Ld. Potatos, samt stædes 4 Heste, 0 Køer og 20 Faar, og hvortil er fornsøden Skov. Her staaer Sognets Kirke, en gammel Graasteensbygning, der har været indviet St. Laurentius. Videre mærkes: Kollerød, 3 Huder ($8\frac{1}{2}$ Dr.), Gladesø, 3 Huder ($11\frac{1}{2}$ Dr.), Rødbø, 5 Huder 10 Lpd. Skp. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), Rødbø med Gaaserød, 2 Skp. 1 Lpd. ($7\frac{1}{2}$ Dr.), og Åspestrand, 7 Huder 9 Lpd. Skp. ($22\frac{1}{2}$ Dr.), der ere de vigtigste af de Kollerød- og Åspestrandes-Fjerdingen, eller Sognets sydøstlige Deel hønde Gaarde, ligesom Holmegild, 2 Huder ($13\frac{1}{2}$ Dr.), et stort Kog med vidtstg Skov, i Øvstler-Fjerdingen, der udgjør Sognets østlige Deel. Holt, 3 Lpd. Sub ($7\frac{1}{2}$ Dr.), Rive, S. 3 Huder og N. 1 Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), Bøen, S. 3 og N. 5 Huder ($15\frac{1}{2}$ Dr.), samt Jøngs, N. 4 og S. 3 Lpd. Sub ($11\frac{1}{2}$ og $4\frac{1}{2}$ Dr.), høre til Rives-Fjerdingen, der indbefatter Sognets nordlige Deel.

bb. i Ødemark Sogn:

Diebstad, 2 Huder ($6\frac{1}{2}$ Dr.), før Reformationen Præstebolig og en Præstehuse, paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, der er en Læmmerbygning, opført 1725 i Stedet for en ældre St. Maria og St. Michael helliget Kirke, og nær denne Kirkeby, 1 Skp. 18 Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), et stort Brug, begge i Bøen og Sandtorp-Fjerdingen, ligesom Sjølsis, 1 Skp. og $7\frac{1}{2}$ Skp. ($10\frac{1}{2}$ Dr.), Li, 2 Skp. 1 Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dr.), og Aarnæs, 2 Skp. ($17\frac{1}{2}$ Dr.), der er det største Kog i Ørgildet, med betydelig Skov, Vandfald og Anledning til Fiisk. Salsvørød, 1 Skp. ($8\frac{1}{2}$ Dr.), Vestgaard, 3 Lpd. Sub ($12\frac{1}{2}$ r.), og Søgaard, 2 Skp. 1 Lpd. ($15\frac{1}{2}$ Dr.), ere gode Gaarde Graastel- og Stikle-Fjerdingen paa Vanddragets Vestside, ligesom i samme Fjerding paa Østiden: Eng, N. og S. 3 Skp. 11 Lpd.

(17 $\frac{1}{2}$ Dr.), Graabøl, 5 Guder (9 $\frac{1}{2}$ Dr.), Sundeng, 3 $\frac{1}{2}$ G.
og Gröslingaaß, 1 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd: (hver 1 $\frac{1}{2}$ Dr.)

2. Rakkestad, Heggan og Frölands Fogderie.

Det indbefatter den midterste og nordligste Deel af Amtet, og grænser mod Nord til Nedre Nomerige, mod Øst til en Deel af Landskab Varmeland i Sverige, mod Sydøst og Syd til Ide og Markers, og mod Vest til Mosse og Luns Fogderier. Fogderiets største Længde Nord og Syd er 5 Mile, og Bredden i Øst og Vest omtrent 4 Mil. Kvadrat-Indholdet er 12 $\frac{1}{2}$ norske Kvadratmile, og efter Folketællinge af 1835 levede her 21,859 Mennesker, som gjør en Befolkning af 174 Mennesker paa Kvadratmilen.

Fogderiet, som for største Deel indeholder frugtbare og fordeelagtig beliggende Egne, gennemskjæres af Glommen, som i dets nordlige Del kommer ud af den store Indsø, Dieren, hvorved det deles i toende Del af hvilke den vestlige udgjør omtrent en Femtedeel af Fogderiets hel Areal. Terrainen er paa begge Elvens Sider en Afveksling af Slette og Bakker, som kun paa Fogderiets Udkanter gaaer over til at blive egentlig Bjergegn. De største Flader findes paa Glommens Østside Midten af Fogderiet, hvor især Eidsberg og Trøgstad samt Aftim Praegjelbe have vidløftige jævne Strækninger med en udstrakt Leerformation, hvorimod Fogderiets sydlige og østlige Deel, som danner Grandsen mod Ide og Markers Fogderie, samt endnu mere dets langt opstilletende nordøstlige Deel (Bygdelauget Romsfougén), der er en af Amtet Grandsbygger med Sverige, ere Bjergegne. Dog ere de herværende Bjergstrækninger ikke af nogen udmærket Høide, ligesom de heller ikke ere af den Vidløftighed, at de lægge synderlig Hindre i Veien for Communicationen imellem Fogderiets forskellige Bygder. Samtlige Bygder, saavidt bekjendt, til Urbjergenes Klasse. Saavidt vides, indeholdt Bjergene ingensteds Metaller, og Bjergværksdrift har derfor her ingen sinde fundet Sted. Glommen, der, som meldt, gennemstrømmer Fogderiet, danner paa dens Løb gennem dets nordlige Halvdeel en Række af atten Fossesalb, der vel alle ere af ubetydelig Høide, men bibrage til at gjøre Elven paa denne Strækning aldeles usarbar, og indskrænke Overfartsstederne over samme til enkelte Puncter *). Udenfor det yderste af disse Vandfald, Bammefossen, løber derimod Elven med rolig Bølge og udvider sig med en anseelig Brede, og fra sidsmældte Sted har man intet Vandfald i Glommens Hovedarm indtil Sarpsfossen som ligger udenfor Fogderiets Grandsfer. Paa denne Strækning maa Elven rettest blive at ansee som en Indsø, og her kan den besøges med Baad 2 $\frac{1}{2}$ Mil. Dens Vandflade er her fra 90 til 100 Fod over Havet. Elvens Bredder ere overalt for det Meste Leerbakker, hvilke ikke paa Østtiden ere stærkt medtagne af Jordsted, og Glommen er tillige

*) Om Glommens Løb gennem dette Fogderie, om dens mange Fossesalb og om Muligheden af at farbargjøre Elven paa denne Strækning, kan efter sees Capt. Schöns Undersøgelse om Bormen og Glommen. Christiani 1828, S. 139—150.

en farlig Nabo for flere af de tilgrænsende Egne, da den sædvanlig ved Baarflommen stiger 6 til 8 og undertiden til 12 Alen i perpendicular Høide, hvorved den ofte gjør megen Skade paa tilstødende Agre og Enge. Af Sibeelse optager den paa Østfiden tvende, nemlig Staf-takab, og Refum-Elvene, foruden nogle mindre betydelige paa Vestfiden. Skjædt i og for sig selv lidet anseelige, ere dog disse Sibeelse for Egnens Næringsdrift af Vigtighed ved de mange Saug- og Møllebrug, de drive. Et andet Vanddrag i Fogderiets østlige Deel, som er en Del af det Frederikshaldske Hovedvanddrag, gennemstrømmer det store Rødenæs Sogn, og et tredje nordligere flyder igjennem Romstougen ind i Sverige. Her gives adskillige Indsøer, hvoraf Dhyren, som, omrent 200 Fods Brede, har sit Udsleb igjennem de tvende Morkfosses (tilsammen af 12 Fods Høide) og for en Del vedkommer dette Fogderie, er den vigtigste og ligger paa en Høide af omrent 320 Fod over Havet, ligejsem den østfor liggende og for første Del til Nære Nømerige hørende Dgheren berører en Strækning af Fogderiets Nordside. For Øvrigt høre udelte hertil Ørjesøen, en langstrakt Indsø i Fogderiets østlige Deel, paa en Høide af 350 Fod over Havet, og i N. D. for denne Rom-Seen, der strømmer til Sverige. I Strækningen paa Glommens Vestside er Lyseren, den eneste Indsø af nogen Vigtighed. Den ligger paa en Høide af omrent 550 Fod over Havet. Fogderiets øvrige Ferskvande ere ganske ubetydelige.

Mange Landeveie gennemkrydse dette Fogderie. Fra Christiania komme to Hovedveie herind, den ene i Fogderiets nordlige Deel, som ved Dnsstadsund gaar over Glommen, og fører derfra i S. D. og Øst gjennem Åstim og Eidsberg Prglb, samt omkring den søndre Ende af Ørjesøen ind i Sverige, og den anden længere sydlig, som ved Sjønsund gaar over Glommen, og fortsættes gjennem den sydlige Deel af Eidsberg til Rakkestad, hvor den deler sig i to Grene, hvoraf den østlige fører til Frederikshald og den anden til Frederikstads. Fremdeles fører en Landvei fra Moss og Amtets vestlige Egne til indsmældte Bei ved Sundstedet Grensjund, og en Bei, som i Nord fører ind fra Nære Nømerige, gaar igjennem Trøgstad Prglb, og overstrækker i den nordlige Deel af Eidsberg den nordligste af de to fra Christiania kommende Hovedveie, samt forenes i Rakkestad med den sydlige af disse, hvor denne deler sig i de to anførte Grene.

Fogderiet, som er delt i to Sørenskriverier, har følgende Prægejldre:

a. under Heggen og Frølands Sørenskriverie *):

1. Trøgstad Præstegjeld, som udgjør det egentlige Frøland. Det grænser mod Nord og Øst til Enebaks og Holands Prglbe paa Nære Nømerige, har Eidsberg Prglb i Syd og Åstim Prglb i S. V., samt stiles i Vest ved Dhyren, som i en Strækning af 1½ Mill berø-

*) Kort Beskrivelse over Heggen og Frølands Fogderie (som den i sin Tid berørende Foged Hans Rasmussen Kestel formenes at være Forfatter til) er med en oplysende Forerindring af Justitiarius J. E. Berg indført i *topogr. Journal* 27de Hefte S. 74—106.

rer dette Vrgld, fra en Deel af Spydebergs, men for Dvrigt fra Erba's Vrgld. Dets Længde i N. og S. er omtrent 2, Bredden imod Mill og Arealet er $1\frac{1}{2}$ norst Qvadratmill. Kirkefognene ere to, nemlig Trøgstad Hovedfognd og det nordligere Baastad eller Baardst Annerfognd, hvilke Sognes Kirker ligge i en Afstand af $\frac{1}{2}$ Mill i hverandre. Terraiuet bestaaer i en Afverling af Sletter og Dale. I er ingen Bjergegn, men flere Aaser og Myrer samt mere unyttig Maend i de sydligere Nabo-Præstegjelde. Foruden foranstørte store Isør, Myeren og Ogderen ved Vrgldets Grændser, er her i den beboede Bygd det mindre Hørsater-Band. Den locale Bestaassenhed gjør Agbrug til Almuens Hovednæringsvei. Skovene ere alveles ubetydelig. Af Landeveie er her egentlig kun een, nemlig den ovenanførte Vel, si fra Nedre Romerige kommer ind i Vrgldets nordøstlige Deel og si søndenfor Trøgstad Kirke deler sig i to Dele, hvoraf den ene fører Syd til Frederikshalds- og den anden i Vest til Christiania-Beien. I Næsten har Vrgldet gode Bygdeveie. I det Civile udgjøre begge Sog et Thinglaug. Hovedkirken ligger 6 Mile i Nord fra Frederikshalds, 1 Mile fra Frederikshalds, 6 Mile i N. O. fra Moss og $5\frac{1}{2}$ Mill i N. fra Christiania over Onstadsund.

2. Aftim Præstegjeld, det mindste i Fogderiet og et af de minste i Amtet, da det med en Længde af en Mill kun har et Flaendhold af $\frac{1}{2}$ norst Qvadratmill. Det hører til den Deel af Fogderiet, som forhen har ført Navn af Heggan, og er blot eet Kirkefognd som tidligere er et Thinglaug. Mod N. O., Ost og S. O. omgives af Trøgstad og Eidsberg Vrglde, og stilles for Dvrigt ved Glommen i Form af en Bue omgiver det paa Vestiden, fra Spydeberg en liden Deel af Skibthvedt Vrglde. Det er fornemmelig paa st i omkring dette Vrgld, at Glommen danner de mange foranstørte sufossefald mellem hvilke egentlig kun er eet aabent Punct af omdt 6000 Alens Længde. Her har man Onstad Sundhed, hvor Glommen Vandfaldet er 280 Fod over Havet, og et Par store Evjer. Terrai bestaaer af Sletter og Leerbakker. Romsfjellen, et isoleret Bjergh, na en Høide af 560 Fod og bestaaer af Anthophyllit. Agerbrug er i byggernes eneste Næringsvei, og Vrgldet har især i Strækningen la Glommen frugtbar Leerbakke. Gjennem Præstegjeldet gaar den Christiania over Onstadsund kommende Landevei, som her deler si flere Arme. Kirken ligger $4\frac{1}{2}$ Mill i N. O. fra Moss og $4\frac{1}{2}$ Mill S. O. fra Christiania.

3. Eidsberg eller Eidsberg Præstegjeld*), der udgjør den største Deel af Fogderiet og har tilligemed Aftim hørt til det gamle Heggan**). Det grændser mod Nord til Trøgstad, mod Ost til den næst og mod Syd til Rakkestads Vrgld, har Glommen i Vest stiller det fra Skibthvedt Vrgld, og Aftim Vrgld i N. O. Dets Udstr

*) See Profess. J. N. Willes topogr. Beskrivelse over Eidsberg Vrgld., Journal 2det, 16de og 17de Hefte.

**) Skjendst i Folge top. Journal 27de Hefte dette Præstegjeld skal have en Deel af de Gamles Freland, har dog Vrgldet, eller i det Mindste vigtigste Deel deraf, beviløigen henført under Districtet Heggan.

ning er fra Vest til Øst $1\frac{1}{2}$ og fra Syd til Nord $1\frac{1}{2}$ Mill. Arealen er $1\frac{1}{2}$ Qvadratmill. Kirkesognene ere treende, nemlig Gdsberg Hovedsogn, Herland og Trømborg Annexsogne, af hvilke Sognes Kirker Herlands ligger 1 og Trømborgs $\frac{1}{2}$ Mill fra Hovedkirken. Hovedsognet, der indbefatter Prglbets vestlige mod Glommen grændsende Egne, og Trømborg Sogn, have de største Klader, paa en Heide af 200 til 250 Fod over Havet, den frugtbareste Jordbund og det bedste Agerbrug, og Hovedsognet har i Fortiden foruden dets nuværende Sognkirke, havt mange andre Kirker eller Capeller. Herlands Sogn, som udgjør Præstegjeldets østlige Deel og i de til Rastestad og Nebenæs Prglbe grændsende Strækninger, omgives af lave Bjergaaser, som naae en Heide af 6 til 700 Fod over Havet, har et større Skovareal og Anledning til Skovdrift. Foruden Glommen, som med roligt Vand løber forbi dette Prglb, men dog paa dets nordligste Grændse har Vammen-Tossen, hvor Elven med megen Hestighed styrter sig ned over Klipperne i et omtrent 15 Fod høit Fald, er her et andet Elvedrag, Narvestads eller Eskum-Elven, som driver nogle Sauge. Ligesom i Åstam, er Agerbrug Almuens Hovednæringsvei. Vegge formelbte fra Christiania kommende Hovedveie gaae igjennem Præstegjeldet og befordre Communicationen med Nabobjergene. Hovedkirken ligger $5\frac{1}{2}$ Mill fra Christiania over Grønsund og 5 Mile i N. O. fra Frederikstads.

b) under Rastestads Sørenskirkerie *).

4. Nebenæs Præstegjeld. Det indbefatter Fogderiets østlige og nordøstlige Deel, som strækker sig 3 til 4 Mile langs den svenske Grændse fra Odemark i Syd til Helands Prglb i Nord, og stiles i Syd ved lave Bjergaaser fra Gdsberg Prglbs jævne Strækninger. Arealen er 3 Qvadratmile og Kirkesognene tvende, nemlig Nebenæs Hovedsogn og Romskougens Annexsogn, hvis Kirker ligge $2\frac{1}{2}$ Mill fra hinanden. I begge Sogne, men især paa Romskoug, er Terrænet bjergigt, og Præstegjeldet er den skovrigste Deel af Fogderiet, men har de ringeste Kornaaarde. Hovedsognet, der er det sydligste, og som, foruden den nuværende i dets nordvestlige Deel liggende Sognkirke, før Reformationen har havt en Kirke i den sydøstlige Deel, har sine Gaarde paa begge Sider af den $1\frac{1}{2}$ Mill lange Ørje-Sø, hvori den fra Heland gennem Skullerub-Vandet kommende Elv har sit Udløb over Skiferesøen, og som er en Deel af det Frederikshalske Vanddrag. Det liket behøve Romskoug Annex, der ved en Fjeldbarm er adskilt fra Hovedsognet, har sine saa Gaarde deels omkring Rom-Søen, der er af en Miles Længde, og deels omkring den Elv der danner Udløbet fra samme. Skovbrug er Almuens vigtigste Eghed i begge Sogne, og Kornavlens er langt fra ikke tilstrækkelig til Almuens Fornsødenhed. Formuesforfatningen er her ringere end i de anførte Prglbe, og Romskougens Almue er den fattigste, men tillige tarveligste i Fogderiet. Foruden den Landvei, som fra Onstadfund fører til Sverige og gaaer igjennem den sydlige Deel af Hovedsognet, gives her ingen egentlige Sommerveie,

*) See Beskrivelse over Rastestads Sørenskirkerie af Sørenskirker Hieron. Vassén i topogr. Journal 17de og 18de Hefte.

og især mangler Romskougens saadanne aldeles. Hovedkirken ligger 1 Mile i N. N. O. fra Frederikshald og 7 Mile i S. O. fra Christiania.

5. Rakkestad Præstegjeld. Det er det sydligste i Fogden og grændser mod Nord til Eidsberg, mod Ost til Aremark og mod S til Bergs Prgld, berører Skjeberg paa en liden Strækning i S. V. har i Vest Luns Prgld, samt paa den anden Side af Glommen Sktvebt Prgld. Længden i N. og S. er omtrent $2\frac{1}{2}$ og Bredden i V. D. 2 Mile. Arealet er $3\frac{1}{2}$ norsk Kvadratmiil. Kirkesognene ere tre, nemlig Rakkestad Hovedsogn, der udgjør den mellemste og østligste Sogn, der udgjør den nordvestlige og Degernæs Sogn, der i sig selv udgjør den sydlige Deel af Præstegjeldet. Deraf ligger Dues Kirke $\frac{1}{2}$ Degernæs Kirke $\frac{1}{2}$ Miil fra Hovedkirken. Dog har Prgldet i Fortid haft to andre Kirker, begge i Hovedsognet. I alle Sogne gives jævn Strækninger, paa en Hvide der ikke synderlig overstiger 300 Fod o. Havslåden, men Prgldet gennemskjæres af forskellige lave Bjergene, hvoraf den der mod S. O og Ost under Navn af Kjølfsjældet, med Hvide af 500 Fod, danner Grændsen mod Aremarks og Bergs Prgld er den vidløftigste, og Linnekleppen paa samme det meest ophøjede Punt omtrent 1020 Fod over Havslåden. Glommen strømmer forbi i Sogn i en Strækning af $\frac{1}{2}$ Miil og optager Rakkestad = Elven, i driver flere betydelige Sauge. Af Færdslande, hvoraf gives mange Prgldets sydlige og østlige Deel, ere Langen = Vand paa Grændsen Skjeberg Prgld, og Erte = Vandet i den beboede Bygd, de vigtige Agerbrug og Færdst ere Almuens væsentligste Næringsveie, og udsælger Korn i gode Aar. Dernæst giver Skovdrift nogen Fortjeneste Formuesforfatningen er i Almindelighed god. Hovedveien, som Grønsund fører til Frederikshald, gaar igjennem Prgldet i hele sin Længde, og en Sidevei fører fra denne i S. V. til Frederikstads. I den uden ere her gode Bygdeveie. Ved den første af de anførte Veie gælder Hovedkirken $3\frac{1}{2}$ Miil i Nord fra Frederikshald og lige saa la fra Frederikstads.

6. Skibthvedt Præstegjeld. Det er den søndre Deel af det liden saakaldte Fembe Skibthvedt, og grændser mod Nord til Spydel Prgld, stilles i Ost ved Glommen fra Aftim, Eidsberg og Rakkestad Prgld, har en liden Deel af Warthei Annerfogn under Luns Prgld i S. og Baaler Prgld i Vest. Arealet er $\frac{1}{2}$ Kvadratmiil og Prgldet udgjør blot eet Kirkesogn, der imidlertid indtil den nyeste Tid har haft en Hovedkirke paa Gaarden Skoug, ligesom her før Reformationen skete at have været en tredie Kirke under Navn af Væststad Kirke. Præstegjeldet har temmelig jævne Strækninger paa en Hvide af 300 til 400 Fod over Havet, med Hældning mod Ost og Bjergaaser i Syd og A. Almuens vigtigste og næsten eneste Næringsvei er Agerbrug, da den frugtbare Leirbund, især i de til Glommen grændsende Strækninger kun enkelte Gaarde have Skov til Affatning. Tvende Hovedveie, ene fra Christiania og den anden fra Moss samt Frederikstads, fører i Præstegjeldets midterste Deel ved Grønsund og føre derfra over Glommen til Fogderiets østligere Egne. I det Civile udgjør Præstegjeldet et Thinglaug. Kirken ligger i dets Midte, $5\frac{1}{2}$ Miil i S. O.

Christiania, $4\frac{1}{2}$ Mill i N. N. D. fra Frederikshab og 4 Mile i Øst fra Mosé.

7. Epydeberg Præstegjæld^{*)}), som udgjør den nordlige Deel af foranstøttede Bønde Stæder. Det grænses mod Nord til Enebæk Bygd, Mod Øst ved Øyeren fra en Deel af Tregstads Bygd og ved Ølommen fra Åkim Bygd, har Skibvegt og Vaaler Bygde i Eyd samt Hæbel Bygd i Vest. Arealen er $1\frac{1}{2}$ Qvadratmill og Kirkesognene tre, nemlig Epydeberg Hovedsogn, som er det midterste, Hovind Sogn det nordligste og Heli Sogn det sydligste. Terrænet er her som i Skibvegt en Afveksling af Bakker, Dale og Eletter, med Bjergaaser især i den nordlige og sydlige Deel; men Bygdet er i det Hele mere høit liggende end de fleste af Naboegnene, og er det maaskee paa Grund af denne Beliggenhed, at Bygdet eller i det Mindste en Deel deraf i Fortiden har været kaldet Uppim. Vestenfor Øyeren, som inden Præstegjælden falder ud over foranstøttede Morkes, er et stort Ferskvand, Lysefær, som igjennem en Elv i Hovind Sogn har sit Udløb i Ølommen og driver adskillige Hjulbrug. Strækningen, som dette Vanddrag gennemløber, kaldes forud Lysefær. Et andet ikke uvigtigt Elvedrag gennemstrømmer Hovedsognet. Hovednæringsveien er her som i Skibvegt Agerbrug, dog har Epydeberg og især Hovind Sogn noget mere Skov og flere Sauge. Bygdet er tillige et Fiskegaard. Begge Hovedveie fra Christiania føre her igjennem, nemlig Veien til Østfald Sund gennem Hovind Sogn og Veien til Grønsund igjennem de to andre Sogne. Ved den sidste af disse Veie, hvor den ved en Communicationsvei forbindes med den første, ligger Hovedkirken, $3\frac{1}{2}$ Mill i N. D. fra Mosé og 4 Mile i S. D. fra Christiania.

Hogderiet Næringsveie ere:

a) Jordbrug. Agerdyrking drives med Held i dette Hogderi, og leverer i sædvanlige Aar mere end det for Almuen fornødne Brødkorn, thi Agerbruget er i de fleste Egne den vigtigste Næringsvei. Dette gjælder især om de paa Ølommens Østside liggende Bygde Tregstad, Åkim, Edeberg og Rakkestad, der fornehmelig i de til Ølommen nærmest grænsende Strækninger have frugtbar Leerjord, hvorimod de længere fra i samme liggende Egne, saasom Herlands Sogn af Edeberg Bygd, den østlige Deel af Tregstad Bygd, Degernæs Sogn af Rakkestad Bygd men især Rødenæs Bygd have mager Graaleer uden Muld- og Sandblandning. De fire forstærkede Bygde levere en ikke ganske ubetydelig Deel Korn til Salg, nemlig Rug til Kjøbstæderne og Havre til Bygderne paa Nedre Nommerrige, samt til det korntrængende Rødenæs Bygd, da ingensteds i Amtet Trangen til Korn er større end her, hvor man endog i de allerbedste Aaringer maa kjøbe Korn og paa Nommerrigen ikke sjelden the til Væfning. Skjøndt Skibvegt og Epydeberg Bygde have i det Hele mindre Bequemhed for Agerbrug end de paa Østfalden af Ølommen liggende Bygde, avler man ogsaa her det fornødne Brødkorn, og har sædvanlig noget til Salg, især i de senere

*) See J. N. Willes Beskrivelse over Epydeberg Bygd. 3 Dele. Christiania 1779—80. 8vo.

Aar, efterat man har lagt alvorlig Vind paa Rugavl. Jordbun er ligeledes her almindeligvis Blaaleer, der især begunstiger Rugavl naar den arbeides vel, og er meest productiv i Nærheden af Gloms hvor den er mere muldblandet. Havren er overalt Hovedsæden, i som den er Almuen's daglige Føde. Den giver overhoved fem 8 Dug dyrkes Vinterrug, Byg, Hvede, Erter og Hestebønner. Rugavling Ager er især meget tiltaget i de sidste Decennier, og Vinterrugen, som en sikker Sæd, giver mange, i det Hele 12 til 16 Fold. Rugavlen i Fogderi er derfor en god Deel større end i Amtets tvende andre Fogderier tilfammentagne. Byg er derimod paa mange Steder en misfikket Sæd, og sædvanlig lykkes Bygget mindst hvor Rugen bedst kan. Hvedeavlens er aldeles ubetydelig, men bruges dog mest i Rindstad, og Erter faaes vel overalt, dog ingensteds i den Grad som i Potatosavlingen er langt mindre end i Amtets vestlige og sydlige Egen liggende Egne, da den tunge Leerjord, som i dette Fogderi den almindelige, ikke er fordeelsagtig for denne Sæd; dog er den i tagende. I Gjennemsnit udsættes her mod en Udsæd af 2½ Rd. 4 een Tønde Potatos, dog synes Potatosavlen at være større i Sæberg og Rødenæs Byglde. Man regner i Almindelighed kun 6 Fold efter Potatosudsæden. Af Foderurter har man i den senere Begyndt at udsaae Timothel-Græs paa sine Steder. Hør, Hamp og Havsleb, dog maa af bløse Artikler sædvanlig kjøbes andensteds fra, især kjøbes i Rastekstads Byglde ikke ubetydeligt af Hør, da Jorden er mindre beqvem til Hørens Dyrkning. Tobak dyrkes paa en Steder og trives ret godt. Smaa Urtehauger ere ikke ualmind. Man har i de senere Aar faaet mere Sands for Gaugræsset, og nemmelig i Trøgstad og Ustim Byglde lagt Vind paa Frugttrædyrking da man der endog paa enkelte Gaarde har Planteskoler.

b) Skovdrift, der dog er af mindre Vigtighed her end i Amtets tvende andre Fogderier, da dette Fogderi ikke hører til Rastekstads Egne. Skovene i Trøgstad ere saa ubetydelige, at man i gæsteds snart vil komme til at mangle det fornødne Brændsel, og i 2 ere meget faa Gaarde forsynede med Skov, da de fleste maa hente vel Brænde som Bygningstømmer flere Mile borte. Edsberg og Skovene forsyne endnu Beboerne med de fornødne Skovproducter, og saavidt flere Gaarde i Hovedfognet og Trømborg Annex have Maa paa Skov, afhjælpede denne Mangel fra det skovrigere Herlands E hvorfra ogsaa Saugtømmer kommer i Handelen og gaar til Frederikshald, hvorimod Saugene i Hovedfognet for en Deel forsynes med Tømmer fra Dplandet. Fogderiets bedste Skovbygd er Rødenæs Byglde saavel i Hovedfognet som paa Romskougen Skovbruget er Almindeligste Næringsvei. Man hugger fornemmelig Saugtømmer, som flaaedes til Iisfæls-Saugene ved Frederikshald. Rastekstads Skov tilstrækkelige til Bygdens Fornødenhed og kunne afgive nogle Preter for fem privilegerede Saugblade, som forsynes af Bygdens E og have Afsetning til Frederikshald, hvorimod det betydelige Brug faaer alt sit Tømmer fra Dplandet. I Skibvedt Sogn ere 2 vene saaledes medtagne, at de fleste Gaarde mangle endog Brænd Gjerdefang, og det er kun enkelte Gaarde, som kunne levere en

Det hollandsk Læst, der føres til Soon, da der paa Vrglbeis Udfer-
 Sauge opfyldes blot oplandsk Lommer, og Spydebergs Skove ere
 kun af ringe Vigtighed, da det blot er fra Vest- og Sydkan-
 en at en Deel Lommer aavirkes, som gaaer meest til Moss, ligesom
 Sogns nordlige Deel leverer Saugproducter til Christianias
 Mark, endstjøndt ogsaa her de tre betydeligste Sauge forsynes med
 Lommer fra Oplandene. Fogderiets Skove bestaae i en Blanding af
 Bævre og Gran, dog er den sidste Træart hyppigst, og i den skovrigeste
 Del af Fogderiet, d. e. Rødnæs Vrglb og Herlands Sogn, ere de bedste
 Skove, Frederikshalds Kjøbmænds Eiendom. De privilegerede Sauge
 ere i Eidsberg 4, hvoraf de to Vekum-Sauge ere de betydeligste, i Ras-
 tads 13, hvoraf det betydelige Bræste-Drug opfylder et stort Dvan-
 tem Lommer, i Skibsvædt 5, hvoraf Videnæs-Saugene med fire Blade
 ere de vigtigste, og i Spydeberg ligeledes 5, hvoraf de to Høngen
 Sauge, have den største Skuur. I Alt ere Fogderiets 27 privilegerede
 Sauge som meest tilhøre Proprietærer og Trælafthandlere, skatlagte til
 en Skiel af 2433 Tylter Lommer. Af Bygdesaugene, tilsammen 44
 i Tallet, ere 9 i Eidsberg, 13 i Rastads og 8 i Spydeberg, samt 7
 i Trøgstad Vrglb.

c. Dvægavl. Græsgangene ere i Almindelighed ikke saa gode
 eller saa vidløftige, at Dvægavl kan blive nogen Næringsvei af Vig-
 tighed; imidlertid afsættes en ikke ganske ubetydelig Deel Smør og Talg
 samt levende Kreaturer, de sidste meest til omreisende Slagtehandlere
 fra Christiania. Almuen tillægger selv sine Heste, og almindelig holdes
 med fire Køer en Hest. Ved at indføre to Halvblods hingster fra Dan-
 mark, har Eieren af Gaarden Solberg i Trøgstad meget bidraget til
 Forædling af Hesteracen i Fogderiet. Faareracen er ogsaa i den senere
 Tid forædlet, da det af afdøde Gen.-Maj. Michélet anlagte Schæferie
 paa bemeldte Gaard Solberg har havt megen Indflydelse paa Faare-
 racens Forædling, ligesom Gaardens nærværende Eier ved at afkøbe
 sig Kræfter Faar har virket dertil. Geder holdes ikke undtagen paa
 Blomstungen. Evineavl er i god Gang og Mange sælge slagtede Sviin
 til Kjøbmanderne.

Som Biskøder for Almuen kunne anføres Jagt og Fiskerie. Skyt-
 terie og Jagt drives her mere for Fornøielse end Fortjeneste, da her
 er lidet Vildt. Hvad der falder mest af, er Fuglevildt, ligesom her
 findes endel Hare, og enkelte Bjerne sælges i Rastads og Rødnæs
 Vrglde. Da Fogderiet ikke stoder til Havet, og heller ikke have Fjorde
 som Bjæve sig ind derfra, er her ikke Anledning til Saltvands-Fiskerie,
 og det Ferskvands-Fiskerie, her falder, er ubetydeligt. Døren
 hvortil en Deel af Trøgstads og Spydebergs Vrglde grændser, er fiske-
 rig, men man forsømmer Fiskeriet. I Stor-Elven (Glommen) er mindre
 Anledning til Fiskerie, da Elvens Løb paa en lang Strækning er en
 næstrubt Række af Vandfælde*). Mere fiskerige ere de mindre Elve og
 Ferskvande. Fiskearterne ere Ål, mest i Rastads Elv, Karbug, Åbo-

*) Om Fiskearterne i Glommen, see Vilfæs Rejse-Jagttagelser, 1ste Deel, S. 271 og 272, og 2den Deel, S. 194 og 195.

rer og Praesen, meest i Ørje-Seen i Rødenæs, Gjedder, store og små i Glommen og i Rødenæs, Gjers i Glommen, Hørt i Glommen, Årudser, i nogle Kjær og Damme, Krebs, i Ørje- og Mysen-Elven Lake i Glommen og i Rødenæs, Lakefild paa Romskougen, Røse Stik meest paa Romskougen, og Ørret meest i Fjeldvandene. Om Høaaret fanges Gjedder i Glommen med Bluse, og om Høsten, naar Va det lægger sig, faaes ofte megen Lake. I Rødenæs og paa Romskougen er Fiskeriet undertiden til god Hjælp for de Gaarde, som ligge ved herværende Indsøer, da en Deel Fisk tørres og nedsaltet til Brug Huusholdningen, og i Øyferen-Band under Spydeberg Bygd er ligesom des temmelig godt Fiskerie. Ogsaa give Kjørseler for Saugbrugen og Transport af Saugproducterne paa Glommen, saavel som Fletning af Kommer sammesteds Anledning til nogen Fortjeneste. Fabrikdrift og Forædling af de raare Naturproducter sætter ikke man Hænder i Virksomhed. Af egentlige Fabrikker har man kun en Pørfabrik paa Gaarden Næstingen i Spydeberg Bygd, anlagt i 181 og af andre Anlæg tretten Teglværker, hvoraf nogle ere i drift og sytten Stampemøller. Brændeviinsbrænding drives ikke synderligt, uagtet Fogderiet avler Korn til Salg, thi af de her 1838 værende 34 Brændeviinskjedler, tilsammen af 2578 Potters Indhold vare de allerfleste smaa og i ringe Drift. At her gives flere Saugbrug er forhen anført, og af disse er Brække-Brugene i Næstebad, dernæst Lekum-Saugene i Gudsberg i stærkest Drift. Her ere ogsaa nogle større Møllebrug. Huusfliden er i det Hele god og eget Arbejde flæder nu i Almindelighed Almuen. Haandværksfliden er færdig i Trøgstad, hvilket Bygd i denne Henseende udmærker sig sig deslægtigt fremfor Amtets øvrige Egne. Flere have ogsaa her vundet som Kunstnere, saavel i Træ som i Metal.

Mærkelige Gaarde og Steder:

a. i Trøgstad Præstegjeld.

aa. i Hovedsegnet:

Trøgstad Præstegaard, af Skjold 2 Skpd. (1438 Dlr.), betydelig Gaard, hvorpaa udsaaes 70 Tdr. Korn og 30 Tdr. Potat samt fødes 10 Heste, 40 Køer og 25 Faar. Til samme er ingen Skat men syv Bladsfer. Paa Gaarden er Sognets Kirke, en gammel Stenbygning, som i de Catholske Tider har været indviet St. Olaf, og med Annerkirken tilhører en Privatmand, som i Kirketiende før begge Kirker oppebærer 209 Skp. Strax nordensfor er Skjønhaug, 1 Sk 11½ Lpd. (6½ Dlr.), samt nordligere Froskaug, 2 Skpd. (7 Dlr.), og Solberg, med Solbjørnsrud, 1 Skpd. 15 Lpd. (8½ Dlr.) et af Sognets store Brug, der har tilhørt Gen.-Maj. Michelet og sen Oberstlieut. Hals, efter hvem den er tilfalden Sonnen Brem.-Lie Hals. Endnu nordligere er Løken, St. 2 Skpd. 6½ Lpd. (10½ Dlr.) Hersæter, med Hinderud, 2 Skpd. 11½ Lpd. (18½ Dlr.), længe tilhørte Familien Michelet og var da Bygdets største Brug, en god Skov, 14 Bladsfer, Vandfald med Dværen og Saug, samt et Tøværk, men er i den seneste Tid deelt mellem flere Giere. Den hører Bygdets østlige Deel ligesom Langsæter, St. 1 Skpd. 18 Lpd. og N. Skpd. 1½ Lpd. (14½ og 8½ Dlr.). Langsæter skal i Fortiden have været

adelig Sædegaard og Abelsmændene Otto Galipø, Norges Riges Cantøler, samt Peder Hørlofsen Galipø, Laugmand i Borgeshyssel, have boet her i det sjetende Aarhundrede. Af Sognets øvrige Gaarde mærkes Niser, 2 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Rpd. ($10\frac{7}{8}$ Dlr.), et stort Brug, i Sognets sydlige, og Liestad, tre Gaarde, 4 Skpd. 10 Rpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Egeberg, S. og N. 3 Skpd. 2 Rpd. ($19\frac{1}{4}$ Dlr.), Torp, S. 1 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Rpd. ($10\frac{3}{8}$ Dlr.), Berger, V. 1 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Rpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hougland, 2 Skpd. 10 Rpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i Sognets vestlige Deel.

bb. i Baardstad Anner sogn:

Kirkeby, 2 Skpd. ($7\frac{3}{4}$ Dlr.), paa hvilken Gaards Grund staaer Sognkirken, en Lømmehyggning, der tilligemed Hovedkirken ræs af en Privatmand, og nær hvilken er Olberg, 1 Skpd. $1\frac{3}{4}$ Rpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Egegaard. Baardstad, 1 Skpd. 16 Rpd. ($5\frac{3}{4}$ Dlr.), hvorafter Sognet seter Naon, Bjørnstad, 2 Skpd. 6 Rpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets bedste Brug, Lund, 1 Skpd. $15\frac{3}{4}$ Rpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.) og Sørr, S. 1 Skpd. 15 Rpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.) og N. 2 Skpd. 8 Rpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Brug, ligge langs ved Lheren.

b. i Åstim Præstegjeld:

Åstim Præstegaard, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (15 Dlr.), en god Korngaard, hvorpaa udiaaes 50 til 60 Tdr. Korn og 16 Tdr. Potatos, samt sødes 6 Høst, 22 Melkesøer og 30 Faar. Dertil ere fire Bladser, men liden Skov. Ved Gaarden ligger Sogneskirken, der er opført af hugne Stene og tilhører en Privatmand, samt var i de Catholskes Tid Jomfru Maria helliget. Nordenfor ligger Rangenæs, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (5 Dlr.), beliggende fra Feldtoget i 1814, under hvilket her var anlagt en Skandse, Dastad, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorafter Dastad Sundsted har sit Navn*), og Ege, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), alle ved Glommen og omkring et Par af samme dannede Ejere, af hvilke Gaarde den sidste er bekendt af et betydeligt Jordfald der udgik i Glommen 1816. Længere nordlig ere Rier, N. og S. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{3}{4}$ Dlr.) og Majer, $2\frac{1}{2}$ Skpd. (10 Dlr.), hvilken sidste er et af Bygløvers største Brug. Rud, S. 1 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Rpd. (10 Dlr.), Erringen, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Rust, 2 Skpd. (10 Dlr.) og Skkeliste, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), ere gode Gaarde i Sognets østlige Deel, og til dens sydlige høre Røken, N. og S. $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Duten, 2 Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Kampenæs, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Høf, 2 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Dvakestad, $2\frac{1}{2}$ Skpd. (10 Dlr.) og Droug, 2 Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), der er et meget stort Brug.

c. i Eidsberg Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Eidsberg Præstegaard, 1 Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.). Den ligger $\frac{1}{2}$ Mil fra Glommen, har en Udsæd af 40 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, søder 6 Høst, 30 Køer, og 30 Faar, har Skov til Brændsel og for en Deel til Hyggningstømmer, samt 7 Bladser. Til Gaarden høre to særskilt bortstæbte Ødegaaarde i Trømborg Sogn, flydende tilf. 10 Rpd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.) og paa dens Grund staaer Sognets Kirke, en Steen-

*) Til Sundheds Vedligeholdelse svares Sundtolv, hvilket allerede fandt Sted i Aaret 1599 og blev reguleret den 3die Marts 1749. See og Registr. af 27de Mai 1812.

bygning, forhen St. Olaf helliget, og en af de største i Amtet, med Bygdebets to andre Kirker tilhører en Privatmand, hvortil Tiend erlægges med 308 $\frac{1}{2}$ Spd. Af de Præster, som have beboet Gaard mærkes den som Topograf bekjendte Professor Joh. Nic. Wilsø, her var Sognepræst fra 1785 til 1801. Paa eller omkring Gaard ere nogle Gravhøje.

Lekum, 1 $\frac{1}{2}$ Ekd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Eiendom med fortrolig Jord men uden Skov, tilhørende Br.-Lieut. Hjort og beliggende i Narvestad-Elvens Udløb i Glommen, i den første af hvilke Elve Gaarden har to fordeelagtige Møllebrug og to priv. Sauge. I det bestemte Gaarden skal, ifølge Wilsø, have ligget et Kloster, Christi Legems Kirke kaldet, hvis Levninger, der opbagedes 1770, vise, at Bygningen har været 30 Alen lang og 15 Alen bred, samt at Hjørnene og Daaabningerne have været beklædte med Begsteen, hvilken Bygning formodes at være ødelagt af de Svenske under Indfaldet i 1567*). Nærmere Glommen ere: Fos, med Mølleby, 2 $\frac{1}{2}$ Ekd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), uen noget Biskerier, samt Vandfald med Møllebrug og Bygdesaug, og Søndrud, 1 Ekd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), tilhørende Propr. Hversen, uen Sundrettighed over Grønsund, paa hvilken Eiendom ere Borttomter de Saugproducter som nedbringes deels fra Fladeby Bruget i Enel og By-Bruget i Melingen, og deels fra adskillige Saugbrug i Sveri i de sidste tre Aar til et Beløb af omtr. 5000 Tylter Planter og 40 Tylter Børd aarlig, hvilke herfra nedbringes paa Glommen ved Bram til Oleng ovenfor Carpen, 2 $\frac{1}{2}$ Mil, hvorved megen Nørelse er bevist her i Egnen. Søndre for disse Gaarde ligger Huseby, S. og N. Ekd. 17 $\frac{1}{2}$ Ekd. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har været et af Fortidens Herresæd da her i Følge Kong Ingi Waarhsens Saga, Cap. 14, boede den Erl af Huseby, som 1207 gav Baglepartiets Anfører Philip Kongemal ligesom Huseby i det syttende Aarhundrede hørte til et ikke ubetydeligt Jordegods her i Egnen, som eiedes i 1642 af Adelsmanden St. Willumsen og 1664 af Broderen Henrik Willumsen Rosenvinge, samt senere en Deel kom til Præsten Chr. Stubb, som døde 1709, efter hans Arvinger en Tid lang havde Huseby. I den nyere Tid var Eiendommen det betydeligste Jordbrug i Fogderiet, tilhørende General-Maj. Peder Lund, efter ham Mitmester Lund og fra 1822 Foged L. Grundt, efter hvis Død i 1829 denne Eiendom har faaet flere Eiere hvorefter Br.-Lieut. Grundt har den vigtigste Deel, Store-Huseby med Bladsø**). Nabogaard dertil er Hysager, 2 Ekd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), godt Brug, der i det syttende Aarhundrede havde fælles Eiere u

*) Om denne Bygning, saaledes som Wilsø anfører, har været et Kloster, meget tvivlsomt, da man ellers ingensteds finder et saadant Kloster omtalt og at Gaarden skulde have sit Navn af Klosters Navn, kan ikke have Betydning, da Lekum, i Følge Samlinger til den Norske Historie, 4de T. S. 537, i et Diplom af 1408 kaldes Leikanger.

**) Wilsø omtaler i hans Reise-Jagttagelser, 2den Deel, S. 173, og tope Journal 2det Hefte, nogle vidsteftige Forskudsninger og Hæftninger som omgive Huseby mod Glommen, men disse Volde ere vel snarere frbragte af Naturen end ved Kunsten, og formodentlig Birkninger af Glommens Løb i Oldtiden.

huse, og i den nyere Tid har tilhørt bemeldte Foged Grundt. Disse med Bræstegaarden og nogle mindre Gaarde udgjøre en af Fogderiets interressanteste Strækninger med frugtbar Jord og betydelig Kornavl.

Lindhoel, 2 Ekd. 5½ Ekd. (12½ Dlr.), et godt Brug med 10 Pladser ved Glommen, hvori Gaarden har den bekendte Lindhoel Lande, der i den senere Tid har indbragt Gaardens Eier en reen Indtægt af 1500 til 1600 Ekd. aarlig, da derigjennem er af Saugtømmer udgaaet i 1837 44,713 Tylter, i 1838 48,031 Tylter og i 1839 et endnu større Obantum, ved hvilket Arbejde beskæftigedes omtrent 70 værne og 20 halvborne Menneſter, samt 30 til 40 Dreng, i sex Maanedes af Aaret. Egeoverfor Gaarden ligger den af Historien bekendte Baldsholm, nu Ballandeg, strax udenfor det yderste af Glommens mange Vandfald, paa hvilken Holme, der er 324 Ekd. i Omfærd og 24 Aker hei, har været et Værn opkøbt i en uendelig Dittent af omr. 162 Ekd. i Omfærd, hvilket Sted Anshjorn Jonſen længe mandigen forsvarede mod Warbelgerne, og hvor senere (i Kong Magnus Lagabæters Tid) har været et Forvaringssted for Forbrydere *).

Elvestad, 1 Ekd. (7½ Dlr.), der er Sorenſtrivers Emdeds- gaard, Narvestad, 2 Ekd. 2½ Ekd. (11½ Dlr.), et godt Brug, med Værn og Saug i Narvestad-Elven, hvilken Gaard i forrige Warhundrede har været beboet af Sorenſtriver Jens Colstrup, derefter af Foged Hans Nefſted, og senere af Sorenſtr. Munch, samt i nyere Tid af Propr. Kaden, Muustorp med Pladen, 2½ Ekd. (8½ Dlr.), ligeledes et godt Brug, der tilhørte fra 179* Sorenſtriver Joh. Koren, og har siden 1801 været eiet og beboet af Mitmeſter Maſch, med fem Pladser, Værn og Saug, samt Follenborg, 1 Ekd. (3½ Dlr.), et lidet Brug, hvorfra salder en vid og smuk Udsigt, hvilket maa antages at have været Kong Håkon Håkonſens Fødested **), ligesom her forhen har været Kirke, der omtales i den røde Bog og i et Afskrift af 1452 kaldes Jonſr. Marias Kirke, men hvorefter nu ikke mere ſees Spor — udgjøre en Samling af Gaarde i Nord og N. O. for Hovedkirken.

Elitu, 2½ Ekd. (12½ Dlr.), en stor Gaard ½ Mil nordenfor Hovedkirken, hvor i Fortiden har været en Kirke, der forekommer i den røde Bog og har været Apostlerne Petrus og Paulus indviet. Det var en Steenkirke, som ødelagdes af de Svenske 156*, og af samme Grund endnu tilbage. Den førte Navn af Tenor eller Tenol- kirke, og deraf har Tenor-Hjerdingen sit Navn, hvortil blandt andre hørte Roen, N. 2 Ekd. (11½ Dlr.), Hjelmark, 1½ Ekd. (19½ Dlr.), et meget godt Brug med Værn og Saug, og Sletner, 2 Ekd. (22½ Dlr.), en stor Gaard, alle i Sognets nordlige Deel.

Mysen, N. og S. 4 Ekd. 12½ Ekd. (20½ Dlr.) og Hvitorp,

*) Herom ſaa nærmere efterſees Topogr. Journal, 2det Heft S. 43-60, og Vilſes Reife-Jagttagelſer 2den Deel S. 172 og 173.

**) Vilſe antager Gaarden Follenborg i Rødenas Hovedſoga for Kongens Fødested; men da det Follisberg, hvor Håkon blev født, ſaa i Heggja, maa det have været i Udsørges Fjeld. Dertil kommer den Omſtændighed, at en Hæſt omtales ſom værende ved Kongens Fødsel, hvilket giver det rimeligt at det har været paa denne Gaard, hvor tillige var Kirke.

rer dette Vrgld, fra en Deel af Spydebergs, men for Dvrligt fra Gne-
bals Vrgld. Dets Længde i N. og S. er omtrent 2, Bredden imod $1\frac{1}{2}$
Mill og Arealet er $1\frac{1}{2}$ norst Dvadratmill. Kirkefognene ere tvende,
nemlig Trøgstad Hoved sogn og det nordligere Baastad eller Baardstad
Anner sogn, hvilke Sognes Kirker ligge i en Afstand af $\frac{1}{2}$ Mill fra
hverandre. Terrænet bestaaer i en Afverling af Sletter og Dale. Her
er ingen Bjergegn, men flere Aaser og Myrer samt mere unyttig Mark,
end i de sydligere Nabo-Præstegjelde. Foruden foranførte større Ind-
jøer, Dyren og Egderen ved Vrgldets Grændser, er her i den beboede
Bygd det mindre Hersæter-Band. Den locale Bestaaffenhed gjør Ager-
brug til Almuens Hovednæringsvei. Skovene ere aldeles ubetydelige.
Af Landeveie er her egentlig kun een, nemlig den ovenanførte Vel, som
fra Nedre Romerige kommer ind i Vrgldets nordøstlige Deel og strax
søndenfor Trøgstad Kirke deler sig i to Veie, hvoraf den ene fører i
Syd til Frederikshalds- og den anden i Vest til Christiania-Beien. For
Nesten har Vrgldet gode Bygdeveie. I det Gilde udgjøre begge Sogne
et Thinglaug. Hovedkirken ligger 6 Mile i Nord fra Frederikshald, 6
Mile fra Frederikstad, 6 Mile i N. D. fra Moss og $5\frac{1}{2}$ Mill i N. D.
fra Christiania over Onstadsund.

2. Aftim Præstegjeld, det mindste i Fogderiet og et af de mind-
ste i Amtet, da det med en Længde af en Mill kun har et Flade-
indhold af $\frac{1}{2}$ norst Dvadratmill. Det hører til den Deel af Fogde-
riet, som forhen har ført Navn af Heggen, og er blot eet Kirkefogn
som tillige er et Thinglaug. Mod N. D., Øst og S. D. omgives det
af Trøgstad og Gdsberg Vrglde, og stilles for Dvrligt ved Glommen,
der i Form af en Bue omgiver det paa Vestfiden, fra Spydeberg og
en liden Deel af Skibthvedt Vrglde. Det er fornemmelig paa sit Løb
omkring dette Vrgld, at Glommen danner de mange foransførte smaa
Fossefald mellem hvilke egentlig kun er eet aabent Punct af omtrent
6000 Alens Længde. Her har man Onstad Sundsted, hvor Glommens
Bandskade er 280 Fod over Havet, og et Par store Eyser. Terrænet
bestaaer af Sletter og Leerbakker. Romsfollen, et isoleret Bjerg, naaer
en Høide af 560 Fod og bestaaer af Anthophyllit. Agerbrug er Ind-
byggernes eneste Næringsvei, og Vrgldet har især i Strækningen langs
Glommen frugtbar Leerjord. Gjennem Præstegjeldet gaaer den fra
Christiania over Onstadsund kommende Landevei, som her deler sig i
flere Arme. Kirken ligger $4\frac{1}{2}$ Mill i N. D. fra Moss og $4\frac{1}{2}$ Mill i
S. D. fra Christiania.

3. Gdsberg eller Gidsberg Præstegjeld*), der udgjør den mid-
terste Deel af Fogderiet og har tilligemed Aftim hørt til det gamle
Heggen**). Det grændser mod Nord til Trøgstads, mod Øst til Rø-
denæs og mod Syd til Ræfkestads Vrgld, har Glommen i Vest som
stiller det fra Skibthvedt Vrgld, og Aftim Vrgld i N. V. Dets Udstræk-

*) See Profess. J. N. Willes topogr. Beskrivelse over Gdsberg Vrgld., top.
Journal 2det, 16de og 17de Hefte.

**) Eftendt i Følge top. Journal 27de Hefte dette Præstegjeld skal have været
en Deel af de Gamles Frøland, har dog Vrgldet, eller i det mindste den
vigtigste Deel deraf, bevilletigen henhørt under Distriktet Heggen.

længere ude ere Klund, $1\frac{3}{10}$ Skpd. ($5\frac{1}{10}$ Dlr.), et temmelig godt Brug, hvor der i Folge den røde Bog har været en Kirke, indvilet St. Petrus og St. Laurentius, og Maaseby, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{10}$ Dlr.), der er det største Brug i Prglbet, med Vandfald og Dværn i Drijsøsen under Odemart Sogn.

bb. i Romskougens Sogn:

Breen, $18\frac{1}{2}$ Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende med Sognets Kirke ved den nordre Ende af Rom-Søen, foruden hvilken mærkes Sundsrud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.) paa bemeldte Søes Vestside og Sognets største Gaard, samt Fladen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), paa Grændsen af Sverige ved den Elv, hvorigennem Rom-Søen har sit Udløb.

c. i Rastefjeld Præstegjæld.

aa. i Hovedfognet:

Rastefjeld Præstegaard, 1 Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), den største Præstegaard i Amtet, hvorpaa udsaaes 36 til 48 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, samt fødes 8 Heste (foruden Kjørestude) 40 Færeature og 24 Faar, uden at deri er medregnet en ikke ubetydelig Deel af Gaarden, hvorpaa er givet Livsæfte. Gaarden har nogen Skov og 8 Pladser, og paa dens Grund ligger Sognets Kirke, en smul Graafteensbygning forhen Jomfr. Maria og Jomfr. Agatha helliget, og nu tilhørende med de to andre Kirker i Prglbet en Privatmand, som oppebærer dets samlede Tiende med 244 Spd. 32 p. Noget nordenfor er Capellangaarden Vergenhuus, 10 Lpd. ($4\frac{3}{4}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 30 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, samt Præste-Enkesædet Fladestad, 10 Lpd. ($4\frac{3}{4}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 16 til 18 Tdr. Korn, og nordligere er Gudum, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{3}{4}$ Dlr.), Lien, $1\frac{1}{10}$ Skpd. ($11\frac{1}{10}$ Dlr.), Haslem, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{10}$ Dlr.), Sandager, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) og Gjulem, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, paa hvilken ifølge den røde Bog har været en Kirke, Gjurdine Kirke kaldet, der var indvilet St. Margarethe.

Gjølftad, 3 Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Prglbets største Brug, der længe har havt Beboere udenfor Bondestanden, hvoraaf fra 1749 til 1807 var Sørensr. Basse, derpaa Capt. Basse og senere Lieut. J. E. Bruenech, til hvilken Eiendom er otte Pladser, god Skov og Vandfald i Rastefjeld-Elven, hvori Saug, Møllebrug og Stampe.

Herre-Fosser, 8 Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug og forhenverende adelig Sædegaard, med smuk Beliggenhed i Sognets sydlige Del og Røn Udflugt. Den har tilhørt en Hans Klausen Berg, som døde 1625, og kom ved dennes Datter til den Hardingmandske Familie, hvoraaf var Hans Mogensén, derpaa Mogens Hansen som døde 1660 og Hans Hardingmand som døde 1701. I 1804 tilføjte Gaarden Oberst Jens Wied. Her udsaaes 60 Tdr. Korn og 40 Tdr. Potatos, og til Gaardens Herligheder høre god Skov, samt Vandfald med Saug og Dværn. Strax søndenfor er Store-Fosser, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{10}$ Dlr.), et godt Brug med Dværn og Saug, og for Øvrigt mærkes Rosby, Lve, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{10}$ Dlr.), Mølleby, S., 2 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Lveby, 2 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Heen, 2 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), og Klebef, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), der er en Samling af Gaarde i Sognets sydvestlige Del, hvor der i Fortiden har været Kirke paa Gaarden Vestre Løry,

og især mangler Romsfougten saadanne aldeles. Hovedkirken ligger Mile i N. N. D. fra Frederikshald og 7 Mile i S. D. fra Christian

5. Rakkestad Præstegjeld. Det er det sybligste i Fogder og grændser mod Nord til Eidsberg, mod Øst til Aremark og mod S til Bergs Prglb, berører Skjeberg paa en liden Strækning i S. V. har i Vest Tuns Prglb, samt paa den anden Side af Glommen Skitvedt Prglb. Længden i N. og S. er omtrent $2\frac{1}{2}$ og Bredden i V. i D. 2 Mile. Arealet er $3\frac{1}{2}$ norsk Qvadratmiil. Kirkesognene ere tre, nemlig Rakkestad Hovedsogn, der udgjør den mellemste og østligste Sogn, der udgjør den nordvestlige og Degernæs Sogn, der udgjør den syblige Deel af Præstegjeldet. Deraf ligger Dus Kirke $\frac{1}{2}$ Mile fra Hovedkirken. Dog har Prglbet i Forb. havt to andre Kirker, begge i Hovedsognet. I alle Sogne gives jævn Strækninger, paa en Høide der ikke synderlig overstiger 300 Fod over Havslæden, men Prglbet gennemskjæres af forskellige lave Bjergarn hvoraf den der mod S. D og Øst under Navn af Kjølfsjælet, med Høide af 500 Fod, danner Grændsen med Aremarks og Bergs Prglb er den vidløftigste, og Kinnekleppen paa samme det meest ophøjede Punkt omtrent 1020 Fod over Havslæden. Glommen strømmer forbi D. Sogn i en Strækning af $\frac{1}{2}$ Mill og optager Rakkestad - Elven, som driver flere betydelige Sauge. Af Ferskvande, hvoraf gives mange Prglbets syblige og østlige Deel, ere Løngen - Vand paa Grændsen Skjeberg Prglb, og Erte - Vandet i den beboede Bygd, de vigtigste Agerbrug og Fædrift ere Almuens væsentligste Næringsveie, og man sælger Korn i gode Aar. Dernæst giver Skovdrift nogen Fortjæne Formuesforfatningen er i Almindelighed god. Hovedveien, som Grønsund fører til Frederikshald, gaaer igjennem Prglbet i hele dens Længde, og en Sidsvei fører fra denne i S. V. til Frederikshald. I den ere her gode Bygdeveie. Ved den første af de anførte Veie ligger Hovedkirken $3\frac{1}{2}$ Mill i Nord fra Frederikshald og lige saa laa fra Frederikshald.

6. Skitvedt Præstegjeld. Det er den søndre Deel af det i den saakaldte Nembes Skitvede, og grændser mod Nord til Spydel Prglb, stilles i Øst ved Glommen fra Aftim, Eidsberg og Rakke Prglbe, har en liden Deel af Barthel Annersogn under Tuns Prglb i S. og Baaler Prglb i Vest. Arealet er $1\frac{1}{2}$ Qvadratmiil og Prglbet gjør blot eet Kirkesogn, der imidlertid indtil den nyeste Tid har haft en Hovedkirke paa Gaarden Skoug, ligesom her for Reformationen sig at have været en trede Kirke under Navn af Weststad Kirke. Præstegjeldet har temmelig jævne Strækninger paa en Høide af 300 til 400 Fod over Havet, med Hældning mod Øst og Bjergaaser i Syd og V. Almuens vigtigste og næsten eneste Næringsvei er Agerbrug, da her frugtbar Leerbund, især i de til Glommen grændsende Strækninger kun enkelte Gaarde have Skov til Affærmning. Tvende Hovedveie, ene fra Christiania og den anden fra Moss samt Frederikshald, saar i Præstegjeldets midterste Deel ved Grønsund og føre derfra over Glommen til Fogderiets østligere Egne. I det Civile udgjør Præstegjeldet et Thinglaug. Kirken ligger i dets Midte, $5\frac{1}{2}$ Mill i S. D.

Christiania, $4\frac{1}{2}$ Mil i N. N. D. fra Frederikstad og 4 Mile i Eft fra Mojs.

7. Spydeberg Præstegjeld*), som udgjør den nordlige Deel af foranstøtte Femme Skibrede. Det grændser mod Nord til Enebakk Prglb, lilles i Eft ved Theren fra en Deel af Tregstad Prglb og ved Glommen fra Åstun Prglb, har Skibveidt og Vaaler Prglbe i Syd samt Haabel Prglb i Vest. Arealen er $1\frac{1}{2}$ Qvadratmil og Kirkesognene tre, nemlig Spydeberg Hovedsogn, som er det midterste, Hovind Sogn det nordligste og Heli Sogn det sydligste. Terrænet er her som i Skibveidt en Årverling af Bakker, Dale og Eletter, med Bjergaaser især i den nordlige og sydlige Deel; men Prglbet er i det Hele mere høit liggende end de fleste af Naboegnene, og er det maaste paa Grund af denne Beliggenhed, at Prglbet eller i det Mindste en Deel deraf i Forinden har været kaldet Uppim. Vestenfor Theren, som inden Præstegjeldet falder ud over foranstøtte Morkfos, er et stort Ferskvand, Lyssæ, som igjennem en Elv i Hovind Sogn har sit Udløb i Glommen og driver adskillige Hjulbrug. Strækningen, som dette Vanddrag gjenomløber, kaldtes forudm Lyssedal. Et andet ikke uvigtigt Elvedrag gjenstrømmer Hovedsognet. Hovednæringsveien er her som i Skibveidt Agerbrug, dog har Spydeberg og især Hovind Sogn noget mere Skov og flere Sauge. Prglbet er tillige et Thinglaug. Begge Hovedveie fra Christiania føre her igjennem, nemlig Veien til Østfod Sund gjenom Hovind Sogn og Veien til Ørnsund igjennem de to andre Sogne. Ved den sidste af disse Veie, hvor den ved en Communicationsvei forløber med den første, ligger Hovedkirken, $3\frac{1}{2}$ Mil i N. D. fra Mojs og 4 Mile i S. D. fra Christiania.

Fogderiet Næringsveie ere:

a) Jordbrug. Agerdyrkning drives med Held i dette Fogderi, og leverer i sædvanlige Aar mere end det for Almuen fornødne Brøden, thi Agerbruget er i de fleste Egne den vigtigste Næringsvei. Dette gjælder især om de paa Glommens Østside liggende Prglbe Tregstad, Åstun, Eidsberg og Rakkestad, der fornemmelig i de til Glommen nærmest grændsende Strækninger have frugtbar Leerjord, hvorimod de længere fra samme liggende Egne, saasom Herlands Sogn af Eidsberg Prglb, den østlige Deel af Tregstad Prglb, Degernæs Sogn af Rakkestad Prglb men især Nedens Prglb have mager Graaleer uden Muld- og Sandblandning. De fire førstnævnte Prglbe levere en ikke ganst ubetydelig Deel Korn til Salg, nemlig Rug til Kjøbstæderne og Havre til Bygderne paa Nedre Rommerige, samt til det fornrængende Nedens Prglb, da ingensteds i Amtet Trangen til Korn er større end her, hvor man endog i de allerbedste Aaringer maa kjøbe Korn og paa Rommerigen ikke sjelden tye til Værkebrødet. Skjøndt Skibveidt og Spydeberg Prglbe have i det Hele mindre Bequemhed for Agerbrug end de paa Østiden af Glommen liggende Prglbe, avler man ogsaa her det fornødne Brødkorn, og har sædvanlig noget til Salg, især i de senere

*) Se J. N. Willefs Beskrivelse over Spydeberg Prglb. 3 Del. Christiania 1779-80. 8vo.

Aar, efterat man har lagt alvorlig Vind paa Rugavl. Jordbunden er ligeledes her almindeligviis Blaaleer, der især begunstiger Rugavlen naar den arbeides vel, og er meest productiv i Nærheden af Glommen hvor den er mere muldblandet. Havren er overalt Hovedsæden, lige som den er Almuens daglige Føde. Den giver overhoved fem Fuld Dog dyrkes Vinterrug, Byg, Hvede, Erter og Hestebønner. Rugavlingen paa Ager er især meget tiltaget i de sidste Decennier, og Vinterrugen, som a en sikker Sæd, giver mange, i det Hele 12 til 16 Fuld. Rugavlen i dette Fogderi er derfor en god Deel større end i Amtets tvende andre Fogderier tilsammentagne. Byg er derimod paa mange Steder en mindre sikker Sæd, og sædvanlig lykkes Bygget mindst hvor Rugen bedst faaar an. Hvedeavlen er aldeles ubetydelig, men bruges dog meest i Raststads, og Erter faaes vel overalt, dog ingensteds i den Grad som Rug. Potatosavlingen er langt mindre end i Amtets vestlige og sydlige ved Søen liggende Egne, da den tunge Leerjord, som i dette Fogderi er den almindelige, ikke er fordeelagtig for denne Sæd; dog er den i Aaltagen. I Gjennemsnit udsættes her mod en Lbsæd af 2½ Rd. Havn een Tønde Potatos, dog synes Potatosavlen at være større i Eppenberg og Rødenæs Bygde. Man regner i Almindelighed kun 6 til 8 Fuld efter Potatosudsæden. Af Foderurter har man i den senere Tid begyndt at udsaae Timothei-Græs paa sine Steder. Hør, Hamp og Huml avles, dog maa af blaae Artikler sædvanlig kjøbes andensteds fra, og især kjøbes i Raststad Bygd ikke ubetydeligt af Hør, da Jorden der er mindre beqvem til Hørens Dyrfning. Tobak dyrkes paa enkelte Steder og trives ret godt. Smaa Urtehauger ere ikke ualmindelig. Man har i de senere Aar faaet mere Sands for Haugesøsenet, og fornemmelig i Trøgstad og Aftim Bygde lagt Vind paa Frugttrædyrkning, da man der endog paa enkelte Gaarde har Plantestoler.

b) Skovdrift, der dog er af mindre Vigtighed her end i Amtets tvende andre Fogderier, da dette Fogderi ikke hører til Landets skovrige Egne. Skovene i Trøgstad ere saa ubetydelige, at man maaske snart vil komme til at mangle det fornødne Brændsel, og i Aftim ere meget faa Gaarde forsynede med Skov, da de fleste maa hente saavel Brænde som Bygningstømmer flere Mile borte. Eidsberg Bygd Skove forsyne endnu Beboerne med de fornødne Skovproducter, og her saavidt flere Gaarde i Hovedfognet og Trømborg Annex have Mang paa Skov, afhjelpes denne Mangel fra det skovrigere Herlands Sog hvorfra ogsaa Saugtømmer kommer i Handelen og gaaer til Frederikshald, hvorimod Saugene i Hovedfognet for en Deel forsynes med Tømmer fra Dplandet. Fogderiets bedste Skovbygd er Rødenæs Bygd, i saabel i Hovedfognet som paa Romskougens Skovbruget er Almuens vigtigste Næringsvei. Man hugger fornemmelig Saugtømmer, som nedflaades til Lisebals-Saugene ved Frederikshald. Raststads Skove og tilstrækkelige til Bygdens Fornødenhed og kunne afgive nogle Probu ter for fem privilegerede Saugblade, som forsynes af Bygdets Skov og have Afsetning til Frederikshald, hvorimod det betydelige Skov Brug faaer alt sit Tømmer fra Dplandet. I Skibrevdt Sogn ere Skovene saaledes medtagne, at de fleste Gaarde mangle endog Brænde i Gjerdefang, og det er kun enkelte Gaarde, som kunne levere en Lbs

Del hollandsk Laks, der føres til Soon, da der paa Vrglbeis Udfer-
 til-Sauge opfyldes blot oplandsk Lommer, og Spydebergs Skove ere
 ligeledes kun af ringe Vigtighed, da det blot er fra Vest- og Sphkan-
 un at en Deel Lommer aavirkes, som gaaer meest til Moss, ligesom
 Hovinb Sogns nordlige Deel leverer Saugproducter til Christianias
 Udsejel, endskiøndt ogsaa her de tre betydeligste Sauge forsynes med
 Lommer fra Oplandene. Fogderiets Skove bestaae i en Blanding af
 Fure og Gran, dog er den sidste Træart hyppigst, og i den skovrigeste
 Del af Fogderiet, d. e. Rødenæs Vrgld og Herlands Sogn, ere de bedste
 Skove, Frederikshalds Kjekmænds Eiendom. De privilegerede Sauge
 ere i Gdsberg 4, hvoraf de to Lekum-Sauge ere de betydeligste, i Rak-
 stejad 13, hvoraf det betydelige Brække-Vrug opfylder et stort Dvan-
 um Lommer, i Skibtvædt 5, hvoraf Videnæs-Saugene med fire Blade
 ere de vigtigste, og i Spydeberg ligeledes 5, hvoraf de to Hougén
 Sauge, have den største Skuur. 3 Alt ere Fogderiets 27 privilegerede
 Sauge som meest tilhøre Proprietærer og Trælaphandlere, statlagte til
 i Skierjel af 2433 Fylder Lommer. Af Bygdesaugene, tilsammen 44
 i Tallet, ere 9 i Gdsberg, 13 i Rakstejad og 8 i Spydeberg, samt 7
 i Trøgstad Vrgld.

c. Dvægavl. Græsgangene ere i Almindelighed ikke saa gode
 eller saa vidløftige, at Dvægavl kan blive nogen Væringssvei af Vig-
 tighed; imidlertid affættes en ikke ganske ubetydelig Deel Smør og Talg
 samt levende Kreaturer, de sidste meest til omreisende Slagtehandlere
 fra Christiania. Almuen tillægger selv sine Heste, og almindelig holdes
 nok fire Køer en Hest. Ved at indføre to Halvblods hingster fra Dan-
 mark, har Eieren af Gaarden Solberg i Trøgstad meget bidraget til
 Forbedring af Hesteracen i Fogderiet. Faareracen er ogsaa i den senere
 Tid forbedret, da det af afdøde Gen.-Maj. Michélet anlagte Schæserie
 den bemeldte Gaard Solberg har havt megen Indflydelse paa Faare-
 racens Forbedring, ligesom Gaardens nærværende Eier ved at affkaste
 sig Lierseier Faar har virket dertil. Geder holdes ikke undtagen paa
 Almougén. Svineavl er i god Gang og Mange sælge slagtede Svin
 til Kjekstæderne.

Som Viskeler for Almuen kunne anføres Jagt og Fiskerie. Skyt-
 terie og Jagt drives her mere for Fornøielse end Fortjeneste, da her
 er lidt Vildt. Hvad her falder meest af, er Fuglevildt, ligesom her
 findes endel Hare, og enkelte Vjerne sælges i Rakstejad og Rødenæs
 Vrgld. Da Fogderiet ikke stæder til Havet, og heller ikke have Fjorde
 som fjære sig ind derfra, er her ikke Anledning til Saltvands-Fiskerie,
 og det Ferskvands-Fiskerie, her falder, er ubetydeligt. Dherem
 hvortil en Deel af Trøgstads og Spydebergs Vrglde grændser, er fiske-
 rig, men man forsømmer Fiskeriet. I Stor-Elven (Glommen) er mindre
 Anledning til Fiskerie, da Elvens Løb paa en lang Strækning er en
 uskrudt Række af Vandfælde*). Mere fiskerige ere de mindre Elve og
 Bække. Fiskearterne ere Aal, meest i Rakstejad Elv, Arbug, Ab-

*) Om Fiskearterne i Glommen, see Vilfæs Reise-Jagttagelser, 1ste Deel, S.
 271 og 272, og 2den Deel, S. 194 og 195.

rer og Brasen, meest i Ørje-Øen i Rødenæs, Gjedder, store og små i Glommen og i Rødenæs, Gjørs i Glommen, Hørr i Glommen, Rørbær, i nogle Kjørn og Damme, Krebs, i Ørje- og Rysen-Elver Lake i Glommen og i Rødenæs, Lakefild paa Romsfongen, Røse i Slik meest paa Romsfongen, og Ørret meest i Fjeldvandene. Om Høaaret fanges Gjedder i Glommen med Ruse, og om Høsten, naar Va det lægger sig, faaes ofte megen Lake. I Rødenæs og paa Romsfong er Fiskeriet undertiden til god Hjelpe for de Gaarde, som ligge ved herværende Indsøer, da en Deel Fisk tørres og nedsaltes til Brug Huusholdningen, og i Kyseren-Band under Spydeberg Bygd er ligesom temmelig godt Fiskerie. Ogsaa give Kjørseler for Saugbrug og Transport af Saugproducterne paa Glommen, saavel som Flotning af Kommer sammesteds Anledning til nogen Fortjeneste. Fabrikdri og Forædling af de raare Naturproducter sætter ikke man Hænder i Virksomhed. Af egentlige Fabrikker har man kun en Pørfabrik paa Gaarden Næstingen i Spydeberg Bygd, anlagt i 181 og af andre Anlæg tretten Teglværker, hvoraf nogle ere i drift og sytten Stampemøller. Brændeviinsbrænding drives ikke synderligt, uagtet Fogderiet avler Korn til Salg, thi af de her 1838 værende 34 Brændeviinskjedler, tilsammen af 2578 Potters Indhold vare de allerfleste smaa og i ringe Drift. At her gives flere Saugbrug er forhen anført, og af disse er Bræke-Brugene i Mæstebad, dernæst Bekum-Saugene i Gidsberg i stærkest Drift. Her ere ogsaa nogle større Møllebrug. Huusfliden er i det Hele god og eget Arbejde flæder nu i Almindelighed Almuen. Haandværksfliden er jo trinlig i Trøgstad, hvilket Bygd i denne Henseende udmærker sig forbeholdt fremfor Amtets øvrige Egne. Flere have ogsaa her vist sig som Kunstnere, saavel i Træ som i Metal.

Mærkelige Gaarde og Steder:

a. i Trøgstad Præstegjeld.

aa. i Hovedsegnet:

Trøgstad Præstegaard, af Skjold 2 Skpd. (1444 Dlr.), betydelig Gaard, hvorpaa udsaaes 70 Tdr. Korn og 30 Tdr. Potatoes samt fødes 10 Heste, 40 Køer og 25 Faar. Til samme er ingen Skommen syv Bladser. Paa Gaarden er Sognets Kirke, en gammel Stuebygning, som i de Katholske Tider har været indviet St. Olaf, og i med Annexkirken tilhører en Privatmand, som i Kirketiende for begge Kirker oppebærer 209 Skpd. Strax nordensfor er Skjoldhøug, 1 Skpd. 11½ Skpd. (644 Dlr.), samt nordligere Trøgshøug, 2 Skpd. (74 Dlr.), og Solberg, med Solbjørnsrud, 1 Skpd. 15 Skpd. (844 Dlr.) et af Sognets store Brug, der har tilhørt Gen.-Maj. Michelet og senere Oberstlieut. Hals, efter hvem den er tilfalden Sønnen Brem.-Lieut. Hals. Endnu nordligere er Løken, St. 2 Skpd. 6½ Skpd. (1044 Dlr.) Herfæter, med Finsrud, 2 Skpd. 11½ Skpd. (1844 Dlr.), i lunge tilhørte Familien Michelet og var da Bygdebets første Brug, med god Skov, 14 Bladser, Vandfald med Dværg og Saug, samt et Teglværk, men er i den seneste Tid deelt mellem flere Eiere. Den hører Bygdebets østlige Deel ligesom Langfæter, St. 1 Skpd. 18 Skpd. og N. Skpd. 1½ Skpd. (1444 og 844 Dlr.). Langfæter skal i Fortiden have været

arelig Sædegaard og Adelsmændene Otto Galipø, Norges Riges Cantstler, samt Peder Hertlofsen Galipø, Raugmand i Borgehøjsel, have koet her i det sjetende Aarhundrede. Af Sognets øvrige Gaarde mærkes Møiser, 2 Ekd. $3\frac{1}{2}$ Rpd. ($10\frac{7}{8}$ Dlr.), et stort Brug, i Sognets sydlige, og Diefstad, tre Gaarde, 4 Ekd. 10 Rpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Egeberg, S. og N. 3 Ekd. 2 Rpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Torp, S. 1 Ekd. $12\frac{1}{2}$ Rpd. ($10\frac{7}{8}$ Dlr.), Berger, W. 1 Ekd. $11\frac{1}{2}$ Rpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hougland, 2 Ekd. 10 Rpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i Sognets vestlige Deel.

bb. i Baardstad Amsseegn:

Kirkeby, 2 Ekd. ($7\frac{3}{4}$ Dlr.), paa hvilken Gaards Grund staaer Sognekirken, en Tømmerbygning, der tilligemed Hovedkirken eies af en Privatmand, og nær hvilken er Olberg, 1 Ekd. $1\frac{1}{2}$ Rpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Egegaard. Baardstad, 1 Ekd. 16 Rpd. ($5\frac{3}{4}$ Dlr.), hvoraf Sognet fører Navn, Bjørnstad, 2 Ekd. 6 Rpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets bedste Brug, Lund, 1 Ekd. $15\frac{3}{4}$ Rpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.) og Sæter, S. 1 Ekd. 15 Rpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.) og N. 2 Ekd. 8 Rpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Brug, ligge langs ved Lyeren.

b. i Åstam Præstegjeld:

Åstam Præstegaard, $1\frac{1}{2}$ Ekd. (15 Dlr.), en god Korngaard, hvorpaa udjaas 50 til 60 Rdr. Korn og 16 Rdr. Potatos, samt fødes 6 Heste, 22 Mellesøer og 30 Faar. Der er fire Bladser, men liden Skov. Ved Gaarden ligger Sognekirken, der er opført af hugne Stene og tilhører en Privatmand, samt var i de Catholikes Tid Jomfru Maria helliget. Nordensfor ligger Langenæs, $1\frac{1}{2}$ Ekd. (5 Dlr.), beliggende fra Feldtoget i 1814, under hvilket her var anlagt en Skanse, Dnistad, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Dnistad Sundsted har sit Navn*), og Teg, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), alle ved Glommen og omkring et Par af samme dannede Ejere, af hvilke Gaarde den sidste er bekendt af et udbeliggende Jordfald der udgik i Glommen 1816. Længere nordlig er Rier, N. og S. 2 $\frac{1}{2}$ Ekd. ($12\frac{3}{4}$ Dlr.) og Maser, $2\frac{1}{2}$ Ekd. (10 Dlr.), hvilken sidste er et af Bygdets største Brug. Rud, S. 1 Ekd. $16\frac{1}{2}$ Rpd. (10 Dlr.), Erringen, $2\frac{1}{2}$ Ekd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Fusk, 2 Ekd. (10 Dlr.) og Ekkelsjeen, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), ere gode Gaarde i Sognets østlige Deel, og til dens sydlige høre Røken, N. og S. $4\frac{1}{2}$ Ekd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Duten, 2 Ekd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Kampenæs, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Hof, 2 Ekd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Dvæfstad, $2\frac{1}{2}$ Ekd. (10 Dlr.) og Droug, 2 Ekd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), der er et meget stort Brug.

c. i Edeberg Præstegjeld.

aa. i Hovedsegen:

Edeberg Præstegaard, 1 Ekd. ($20\frac{3}{4}$ Dlr.). Den ligger $\frac{1}{2}$ Mill fra Glommen, har en Udsæd af 40 Rdr. Korn og 20 Rdr. Potatos, fører 6 Heste, 30 Køer, og 30 Faar, har Skov til Brændsel og før en Deel til Bygningstømmer, samt 7 Bladser. Til Gaarden høre to særskilte bortskæbte Ødegaaarde i Trømborg Sogn, flydende tilf. 10 Rpd. ($2\frac{1}{2}$ Dlr.) og paa dens Grund staaer Sognets Kirke, en Steen-

*) Åstam Bygdes Vedligeholdelse svares Sundtold, hvilket allerede fandt Sted i Aaret 1599 og blev reguleret den 3die Mars 1749. See og Refr. af 27de Mai 1812.

bygning, forhen St. Olaf helliget, og en af de største i Amtet, i med Byggheds to andre Kirker tilhører en Privatmand, hvortil Lient erlægges med 308 $\frac{1}{2}$ Ekd. Af de Præster, som have beboet Gaarden mærkes den som Topograf bekendte Professor Joh. Nic. Wilsø, i her var Sognepræst fra 1785 til 1801. Paa eller omkring Gaarden ere nogle Gravhøje.

Lekum, 1 $\frac{1}{2}$ Ekd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Eiendom med fortræffelig Jord men uden Skov, tilhørende Pr.-Lieut. Hjort og beliggende i Narvestad-Elvens Udløb i Glommen, i den første af hvilke Elve Gaarden har to forbeholdte Møllebrug og to priv. Sauge. Læt bestemt Gaarden skal, ifølge Wilsø, have ligget et Kloster, Christi Legems Kirke kaldet, hvis Levnninger, der opdagedes 1770, vise, at Bygning har været 30 Alen lang og 15 Alen bred, samt at Hjørnene og Daaabningerne have været beklædte med Vægsteen, hvilken Bygning formodes at være eielagt af de Svenske under Indfaldet i 1567^{*)}. Naamere Glommen ere: Fos, med Mølleby, 2 $\frac{1}{2}$ Ekd. (16 $\frac{3}{4}$ Dlr.), med noget Fiskerie, samt Vandfald med Møllebrug og Bygdesaug, og Samonrud, 1 Ekd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), tilhørende Propr. Sjøversen, med Sundrettighed over Grønsund, paa hvilken Eiendom ere Vordtomter i de Saugeproducter som nedbringes dels fra Gladeby Bruget i Enel og By-Bruget i Melingen, og dels fra afskillige Saugebrug i Sveret i de sidste tre Aar til et Beløb af omtr. 5000 Tylter Planter og 40 Tylter Vord aarlig, hvilke herfra nedbringes paa Glommen ved Pram til Glang ovenfor Sarpen, 2 $\frac{1}{2}$ Mil, hvorved megen Rørløse er bevist her i Egnen. Søndensfor disse Gaarde ligger Huseby, S. og N. Ekd. 17 $\frac{1}{2}$ Ekd. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har været et af Fortidens Herresæd da her i Følge Kong Ingi Waardsens Saga, Cap. 14, boede den Erle af Huseby, som 1207 gav Vaglepartiets Anfører Phillip Kongemal ligesom Huseby i det syttende Aarhundrede hørte til et ikke ubetydeligt Forpagods her i Egnen, som eiedes i 1642 af Adelsmanden St. Willumsen og 1664 af Broderen Henrik Willumsen Rosenvinge, samt senere en Deel kom til Præsten Chr. Stud, som døde 1709, efter hans Arvinger en Tid lang havde Huseby. I den nyere Tid var Eiendommen det betydeligste Jordbrug i Fogderiet, tilhørende General-Maj. Peter Lund, efter ham Ritmester Lund og fra 1822 Foged L. Grundt, efter hvis Død i 1829 denne Eiendom har faaet flere Eiere hvorefter Pr.-Lieut. Grundt har den vigtigste Deel, Store-Huseby med Pladser^{**}). Nabogaard dertil er Lysager, 2 Ekd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), godt Brug, der i det syttende Aarhundrede havde fælles Tiere n

*) Om denne Bygning, saaledes som Wilsø anfører, har været et Kloster, meget tvivlsomt, da man ellers ingensteds finder et saadant Kloster omtalt og at Gaarden skulde have sit Navn af Klosters Navn, kan ikke have Rigtighed, da Lekum, i Følge Samlinger til den Norske Historie, 4de I S. 537, i et Diplom af 1406 kaldes Lestanger.

**) Wilsø omtaler i hans Reise-Jagttagelser, 2den Deel, S. 173, og topogr. Journal 2det Hefte, nogle voldsomme Forkæmper og Fæktninger som omgave Huseby mod Glommen, men disse Bolde ere vel snarere fra bragte af Naturen end ved Kæmpen, og formodentlig Virkninger af Glommens Ebb i Oldtiden.

huseby, og i den nyere Tid har tilhørt bemeldte Foged Grundt. Disse med Bræftegaarden og nogle mindre Gaarde udgjøre en af Fogderiets interessestæfeste Strækninger med frugtbar Jord og betydelig Kornavl.

Lindhøel, 2 Skpb. $5\frac{1}{2}$ Epd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug med 10 Pladser ved Glommen, hvori Gaarden har den bekjendte Lindhøel Lønde, der i den senere Tid har indbragt Gaardens Eier en reem Indtægt af 1500 til 1600 Epd. aarlig, da derigjennem er af Saugtømmer udgaart i 1837 44,713 Tylster, i 1838 48,031 Tylster og i 1839 et endnu større Quantum, ved hvilket Arbejde bestjæftiges omtrent 70 voksne og 20 halv voksne Mennesker, samt 30 til 40 Dreng, i sex Maanedes af Aaret. Egeoverfor Gaarden ligger den af Historien bekjendte Baldisholm, nu Vallandsø, strax udenfor det yderste af Glommens mange Vandfald, paa hvilken Holme, der er 324 Skridt i Omfærd og 21 Alen høi, har været et Børn opfaldet i en uordentlig Ottefald af ca. 162 Skridt i Omfærd, hvilket Sted Arnbjørn Jonsen længe mandigen forsvarede mod Varbelgerne, og hvor senere (i Kong Magnus Ragnvalds Tid) har været et Forvaringssted for Forbrydere *).

Elvestad, 1 Skpb. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Sørenskriverens Embedsgaard, Narvestad, 2 Skpb. $2\frac{1}{2}$ Epd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, med Dæm og Saug i Narvestad-Elven, hvilken Gaard i forrige Aarhundrede har været beboet af Sørenskriver Jens Gøstруп, derefter af Foged Hans Wested, og senere af Sørenstr. Munch, samt i nyere Tid af Bropr. Røssin, Ruuøstorp med Gladen, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et godt Brug, der tilhørte fra 179* Sørenskriver Joh. Koren, og har siden 1801 været eiet og beboet af Mitmester Rasm, med fem Pladser, Dæm og Saug, samt Gølfenborg, 1 Skpb. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), et libet Brug, hvorfra kaldes en vid og smuk Udsigt, hvilket maa antages at have været Kong Hakon Hakonsens Fæstning **), ligesom her forhen har været Kirke, der omtales i den røde Bog og i et Afskriftsbrev af 1452 kaldes Jomir. Marias Kirke, men hvoraf nu ikke mere sees Spor — udgjøre en Samling af Gaarde i Nord og N. D. for Hovedkirken.

Elitu, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard $\frac{1}{2}$ Mill nordensfor Hovedkirken, hvor i Fortiden har været en Kirke, der forekommer i den røde Bog og har været Apostlerne Petrus og Paulus indviet. Det var en Steenkirke, som ødelægtes af de Svenske 156*, og af samme Grund endnu tilbage. Den førte Navn af Tenor eller Tenol: Kirke, og deraf har Tenor-Hjerdingen sit Navn, hvortil blandt andre hørte Roen, N. 2 Skpb. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Hjelmark, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget godt Brug med Dæm og Saug, og Sletner, 2 Skpb. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, alle i Sognets nordlige Deel.

Ryssen, N. og S. 4 Skpb. $12\frac{1}{2}$ Epd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.) og Hvitorp,

*) Herom kan nærmere eftersees Topogr. Journal, 2det Hefte S. 43-60, og Willes Rejse-Jagttagelser 2den Deel S. 172 og 173.

**) Wilse antager Gaarden Gølfenborg i Rødenes Hovedsogn for Kongens Fæstning; men da det Gølfenborg, hvor Hakon blev født, laa i Heggla, maa det have været i Gølfenbergs Bygd. Dertil kommer den Omstændighed, at den først omtales som nærværende ved Kongens Fæstning, hvilket gjør det rimeligt at det har været paa denne Gaard, hvor tillige var Kirke.

1 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.) ere gode Gaarde i Sognets østlige Deel, ligesom dets sydlige mærktes Heen, S. og N. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor i paa S. Heen har forðum været en Kirke, der forekommer i den 11 Bog, af hvilke Gaarde, der ligge $\frac{1}{2}$ Mill fra Hovedkirken, en af Sognets Fjerdings er fører Navn af Heens-Fjerdings.

bb. i Trømborg Sogn:

Trømborg W. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sogns Kirke, forhen St. Laurentius helliget, og sædvanlig Hougs Kirke kaldt, hvis murede Deel formenes at være meget gammel, og strax østent for hvilken findes et Par Kilder, hvoraf den ene har været meget berømt og søgt som Sundhedskilde. I S. W. for Kirken er Maanaas, 1 Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), og i Sognets sydlige Deel Lorp, 1 $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, med privil. Saug, samt Visterby, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et godt Brug.

Maasgaard, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets nordligste Gaard i første Brug, som i det syttende og i en Deel af det attende Aarhundrede havde samme Tiere som foranstøttede Huseby Gaarde og længe var beboet af Præsten Chr. Stud. Til Gaarden er fem Pladser, og strax endenfor ligger Bøltorp, 1 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug.

cc. i Herlands Sogn:

Rævoug, 1 Skpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Præste-Enkesæde og paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, der allerede synes at have været k. efter den røde Bog, og var Gaarden den Gang Præstebolig. Den nærværende Kirke er en lys og rummelig Tømmerbygning, opført 171 Noget vestenfor er Rjeserud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), den residerende Capellans Embedsgaard, og Namstad, med Rudstad, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Brug, med Vandfald hvori er Dværnebrug. Saug, samt nordenfor Humstvedt, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.)

d. i Rødenæs Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Rødenæs Præstegaard, 15 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende paa et Ræs paa Nordvestsiden af Ørjesøen, hvorpaa udsaaes 25 Tdr. Rø og 12 Tdr. Potatos, samt fødes 6 Heste, 20 Køer og 20 Faar, hvortil er god Skov. Paa dens Grund staaer Sognets Kirke, gammel Steenbygning, som har været indviet Johannes den Døbe samt den hellige Margrethe og Catharine, og som nu med Annexkirke tilhører to Gaardbrugere udenfor Menigheden. Noget vestenfor Falkenborg, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($2\frac{1}{2}$ Dlr.), en liden Gaard, som Wilse som meentlig urigtigen har antaget at være Kong Hakon Hakonsens Fødested, og nordenfor, ligeledes paa Vanddragets Vestside, ere Rakkestad N. og S. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) og Bae, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken sidste Gaards Grund laa paa en isoleret Bjergkulle Basken Skandse, der i 1683 blev opført af Muur og forsynet med et Taar samt var i 1691 monteret med 15 Kanoner og havde ved den Tid Garnison af 38 Mand. I Folge Ordre af 13de Juli 1742 er den ødelagt og de paafølgende Aar.

Krog, 2 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.) og Dypsal $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.) begge af Sognets største Gaarde, med Dværner og Sauge, ligge i den østlige Ende af den store Ørje-Sø paa Østsiden, paa hvilken S.

længere ude ere Klund, $1\frac{1}{10}$ Skpd. ($5\frac{1}{10}$ Dlr.), et temmelig godt Brug, hvor der i følge den røde Bog har været en Kirke, indviet St. Petrus og St. Laurentius, og Maaseby, $2\frac{1}{4}$ Skpd. ($7\frac{1}{10}$ Dlr.), der er det største Brug i Prgldet, med Vandfald og Dværn i Drjessøen under Ørsmark Sogn.

bb. i Romfjongsens Sogn:

Been, $18\frac{1}{2}$ Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende med Sognets Kirke ved den nordre Ende af Rom-Søen, foruden hvilken mærkes Sundsrub, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.) paa bemeldte Søes Vestside og Sognets største Gaard, samt Fladen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), paa Ørandsen af Øverrige ved den Elv, hvorigennem Rom-Søen har sit Udløb.

c. i Hæfkestad Præstegjeld.

aa. i Hovebognet:

Hæfkestad Præstegaard, 1 Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), den største Præstegaard i Amtet, hvorpaa udsaaes 36 til 48 Ldr. Korn og 10 Ldr. Potatos, samt sødes 8 Heste (foruden Kjørestude) 40 Færeature og 24 Faar, uden at deri er medregnet en ikke ubetydelig Deel af Gaarden, hvorpaa er givet Livsfæste. Gaarden har nogen Skov og 8 Pladser, og paa dens Grund ligger Sognets Kirke, en stempel Graasteenbygning forhen Jomfr. Maria og Jomfr. Agatha helliget, og nu tilhørende med de to andre Kirker i Prgldet en Privatmand, som oppebærer dets samlede Tiende med 244 Skpd. 32 sk. Noget nordenfør er Capellaugaarden Vergenhuus, 10 Lpd. ($4\frac{3}{4}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 30 Ldr. Korn og 10 Ldr. Potatos, samt Præste-Entesædet Fladestad, 10 Lpd. ($4\frac{1}{10}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 16 til 18 Ldr. Korn, og nordligere ere Gudsm, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Lien, $1\frac{1}{10}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Sælem, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Sandager, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) og Gjølem, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, paa hvilken ifølge den røde Bog har været en Kirke, Gjurvine Kirke kaldet, der var indviet St. Margarethe.

Gjølstað, 3 Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Prgldets største Brug, der længe har havt Beboere udenfor Bondestanden, hvoraf fra 1749 til 1807 var Sorenstr. Bæsfør, derpaa Capt. Bæsfør og senere Lieut. J. E. Bruenech, til hvilken Eiendom er otte Pladser, god Skov og Vandfald i Hæfkestad-Elven, hvori Saug, Møllebrug og Stampe.

Herre-Fosser, 8 Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug og forhenvarende adelig Sædegaard, med smuk Veligheden i Sognets sydlige Del og Høi Udsigt. Den har tilhørt en Hans Klausen Berg, som døde 1625, og kom ved dennes Datter til den Harbingsmandske Familie, hvorfra var Hans Mogensén, derpaa Mogens Hansen som døde 1660 og Hans Harbingsmand som døde 1701. I 1804 tilhørte Gaarden Oberst Jns Wied. Her udsaaes 60 Ldr. Korn og 40 Ldr. Potatos, og til Gaardens Herligheder høre god Skov, samt Vandfald med Saug og Dværn. Strax søndenfor er Store-Fosser, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), i et godt Brug med Dværn og Saug, og for Øvrigt mærkes Kroshy, Dværn, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Mølleby, S., 2 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Øverby, 2 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Heen, 2 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), og Slebe, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), der er en Samling af Gaarde i Sognets sydvestlige Del, hvor der i Fortiden har været Kirke paa Gaarden Vestre Torp,

som i den røde Bog kaldes Utterfoug's Kirke, hvoraf endnu en af Sognets Hjerdbinger fører Navn.

bb. i Dus Sogn:

Brække- og Snekkenæs-Brug, et betydeligt Saugbrug, hvortil foruden Gaardene Brække og Snekkenæs, 2 Skpb. (24½ Dlr.), med to betydelige Vandfalde i Rastestad-Elven, hvori 7 Udst. Sauge med to Rehrater, høre sex mindre Gaarde, skyldende 3½ Skpb., samt et Dværnebrug, et Teglværk og en Bygdesaug. Dette Brug tilhørte længe Bernt Anker og det af ham stiftede Fideicommiss, og er i 1823 solgt til et Par Kjøbmænd i Christiania for 22,110 Sølvspecier. Sogndensfor ere Skattebøl, 1 Skpb, 1½ Skpb. (6½ Dlr.), Stemme, 1½ Skpb. (9½ Dlr.), med Skov, Saug og Dværn, og Savis, 1½ Skpb. (9½ Dlr.), og til Sognets østlige Deel hører Holløs, N. og S. 2 Skpb. (15½ Dlr.), hvoraf Nordre Holløs i 1661 var beboet af Frn Ulvilde Bagge, som eiede et lidet Jordegods her i Egnen.

cc. i Degernæs Sogn:

Kirkeeng, 1½ Skpb. (8½ Dlr.), paa hvilken Gaard er Sognets Kirke, en simpel Graasteensbygning, Torp, St., 1½ Skpb. (13½ Dlr.), med Vandfald, hvori Dværn og Saug, og Rougby, 2½ Skpb. (8½ Dlr.), begge gode Brug i Sognets østlige Deel, samt Natim, Dv. og Nedre, 3 Skpb. 7½ Skpb. (10½ Dlr.).

f. i Skibthvedt Præstegjæld:

Skibthvedt Præstegaard, 2 Skpb. (13½ Dlr.). Her udsaaes 50 til 60 Tdr. Korn og 25 Tdr. Potatos, samt sødes 10 Heste, 4 Røer og 40 Faar, men Gaarden mangler Skov og maa kjøbe Brændtens Bladser ere otte. Paa Gaarden staaer Sognets Kirke, en Stenbygning og en af de smukkeste i Amtet, som, efterat være afbrændt tilligemed Præstegaarden ved Waabelid i 1762, igjen er sat i god Stand. Den har været Jomfru Maria indviet og tilhører nu en Privatmand. Namot, S. og N. 2½ Skpb. (16½ Dlr.), Gjerrestad, 1½ Skpb. (10½ Dlr.) og Houg, S. 1 Skpb. 12½ Skpb. (10½ Dlr.), alle med Vandfald, tilbeels med Sauge og Dværner, ere gode Gaarde i Sognets sydlige Deel, ligesom Videnæs (Vinæs), N. 2½ Skpb. og 2½ Skpb. (12½ og 12½ Dlr.), den første med 4 privill. Sauge ved Glommen, satlagte til en Ekstorsel af 140 Tylster Lønner, og til Sognets nordlige Deel høre Skoug, 2 Skpb. (14½ Dlr.), der er Sognets største Brug, beliggende ved Glommen, som her har en Ege-Skoug-Evjen kaldet, hvilket med dets sex Bladser har en Udsæt af 56 Tdr. Korn og 32 Tdr. Potatos, samt søder 10 Heste, 37 Røer og 34 Faar, og paa hvis Grund forhen har været Skoug's Gævekirk, der forekommer i den røde Bog, og Fos, 2 Skpb. (7½ Dlr.), hvoraf et Brug er Præste-Ekkesøde, udenfor Grønsund, hvor det almindelig Overfartssted er til Eidsberg, samt nordligere Onstad, 2 Skpb. (10½ Dlr.), Vister, N. og V. 3½ Skpb. (21½ Dlr.), Rjos, 2½ Skpb. (10½ Dlr.), et af Sognets bedste Brug, og Wammenæs, 1½ Skpb. (7½ Dlr.).

g. i Spydeberg Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Spydeberg Præstegaard, 10 Skpb. (16½ Dlr.), hvorpaa

maaet 40 Tdr. Korn og sødes 5 Heste, 28 Køer og 16 Gaar, samt hvortil er fornøden Skov og 6 Pladser. Her staaer Sognetirken, en Stenbygning, der har været indviet St. Margrethe og tilhører en Priestermand. Videre mærkes Skøien, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), der skal have været beboet af den i sin Tid bekendte Generalmajor Følkersahm, Stulleberg, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($10\frac{1}{4}$ Dlr.), og Dingstad, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brug, saavel som Hof, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i Sognets nordlige Deel, samt i den sydlige Tundby, 2 Skpb. $2\frac{1}{2}$ Lpb. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Rjos, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug med Saug og Dværn, Sundby, 2 Skpb. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), og Mørk, S. 1 Skpb. og A. $2\frac{1}{2}$ Skpb. (hver $12\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke sidste Gaarde have stor Skov og to Udfl. Sauge, statlagte til en Skjorsel af 120 Tylter Lømmer, som faaes fra disse Gaardens egne Skove.

bb. i Heli Sogn:

Heli, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpb. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Sognet fører Navn, skjøndt den nærværende Kirke, en Lømmerbygning, er opført paa den nordligere liggende Nordby, D. og V. $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), og Alvim, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.) som ere de vigtigste af Sognets i det hele lidet betydelige Gaarde.

cc. i Hovind Sogn:

Hovind, N. og S. 2 Skpb. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke Gaarde staaer Sognetirken, søndenfor hvilken er Dovim, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), og nordenfor Ræstingen, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), med den forhen anførte Papirfabrik samt Dværn og Saug.

Hougen med Øyen, 4 Skpb. $8\frac{1}{2}$ Lpb. og Hemnæs, 1 Skpb. $9\frac{1}{2}$ Lpb., en samlet Glendom, beliggende paa begge Sider af den fra Lyseren udfaldende Elv, og nu, under Navn af Hemnæs, sat for en Skjld af $30\frac{1}{2}$ Dlr. Glendommen er et stort Jordbrug med 10 Pladser og til Høns Herligheder høre stor Skov, fire Kjøsejlsb med Margaas-Band, hvori to Udfl. Sauge, statlagte til en Skjorsel af 200 Tylter Lømmer, et stort Møllebrug og en Stampemølle. Videre har den godt Fiskeri i Lyseren og to underliggende Gaarde af Skjld $1\frac{1}{2}$ Skpb. Paa Hougen skal have borte Oberst Joh. Arnold, hvis Søn den bekendte Feldtmarskal G. J. Arnold formenes at være født her. Siden boede paa Gaarden en Ritmester Brodorp, og efter ham Oberstkrigscorn. Rosenkrantz, fra hvem Glendommen ved Salg kom til den Røstke Familie og tilhører nu Propr. Jac. Røst.

3. Mosse og Tunö Fogderie.

Det indbefatter den vestlige Deel af Smaalehnens Amt, og indledes mod N. V. af en Deel af Folloug samt af Nædre Romerige, her Rastefad og Ide og Markers Fogderier i Øst, og stilles ved nogle Stæde og Sunde fra Bahus-Lehn i Sverige i S. D., samt støder mod Syd og Vest til Havet og Christiania-Fjorden. Dets største Længde i Nord og Syd er syv og Bredden i Øst og Vest $3\frac{1}{2}$ Mile. Dets Flaade-Indhold er $10\frac{1}{2}$ Kvadratomile, hvorpaa levede efter den i 1835 foretagne Folketælling 22,633 Mennesker, hvorved udkommer en Befolkning af 2208 Mennesker paa Kvadratomilen.

Ligesom hele Smaaalehnens Amt, bestaaer dette Fogderie meest af laastliggende Strækninger, og den sydvestlige til Havet og Fjorden grænsende Deel deraf udgjør næsten uafbrudt jævne Flader. Det er i Hensende til Veliggenhed og Naturfordele det vigtigste af Amtets trende Fogderier og indeholder paa Grund deraf og ved de blandede Næringsveie, man her har, en større Befolkning end noget andet af disse. For Resten bestaaer det saavel af Fjæstland som Lær, af hvilke sidste Fogderiet har i dets sydlige Deel en anseelig Gruppe, nemlig Hvalerne, foruden den nordensjor disse liggende Kragero, ligesom de mange fra Havet indgaaende Fjorde og Sunds danne forskjellige større og mindre Halvøer og Landtunger, hvoraf Dnøen i den sydvestlige og Gjelsen i den nordvestlige Deel, der begge formodentlig i Fortiden have været Lær, samt det fra Fogderiets sydlige Fjæstland udgaaende Thosnæs, ere de vigtigste. De Fjorde, som saaledes komme ind fra Havet, ere fornehmelig Singel-Fjorden, der stiller imellem Hvalerne og Fjæstlandet, og sender mod Nord ind i dette en dybt indgaaende Kil, Thosnæs-Kilen, og fra Christianiafjorden stæder sig ind i Fogderiets vestlige Fjæstland Ellingstilen, samt Krogstad- og Kure-Fjorden, ligesom nordligere Møstefundet stiller Gjelsen fra Fjæstlandet. Fogderiets Indre har ligesom Selysten flere jævne Strækninger, dog er Terrænet i den nordlige Deel, de Gamles Morsedal, meget bakket, og i den østlige til Rakkestads Fogderie grænsende Deel (Zwindal, Lunc og Vartney Sogne) meget bjergagtigt, dog uden at Bjergene stige til nogen betydelig Hæde, da de meest bestaae af lave stovbegroede Bjergaaser. Bjergene høre til Urformationen og Gneisen er den herskende Bjergart. Dog er et vidløftigt Fjeld af Granit udbredt over Dnø, Lunc og en Deel af Raade Sogne, hvilken Granit er meget forskjellig fra den der forekommer i Christianias Omegn; og paa Gjelsen, samt flere af de sydligere Lær fremkommer Mandelkorsporphyr. Til Metaller er her kun sparsomt Sølv. Forskjellige Elve og Ferskvande gennemstjære Fogderiets Indland. Det vigtigste af disse er Gommens Vanddrag, som efterat have gennemstremmet Rakkestad Fogderie, deler sig ved dette Fogderies østlige Grændser i tvende Arme, hvoraf den østre eller Hovedarmen løber med roligt Vand mod Syd inotil Carpsfossens og derfra mod S. V., da den omtrent en Mil udenfor bemeldte Foss har sit Udsøb mod Frederikstads. Den vestre Arm gaaer først under Navn af Ringe-Vandet i en sydvestlig Retning, og antager efter at være indtræben til Elv, Navn af Nagaards-Elven indtil Sollefossens, da denne Arm deler sig i tvende andre, der gaae i forskjellige Retninger, hvoraf den stærke og efterste danner Vister-Fløet, hvor Elven faaer en betydelig Udvidelse og nedensfor Sandesund falder i den forstærkede Hovedarm, og den mindste og vestreste danner Skinner-Fløet, hvorfra den under Navn af Kjelberg-Elven løber i en altsæl sydlig Retning og med langt mindre Brede end Hovedarmen til den ved Frederikstads Forslad falder ud i Havet. Ved disse Arme dannes dybt inde i Fogderiet de to store Lær Lunc og Kolfsøen, ligesom Kjelberg-Elven paa Østiden omringer forstærkede Dnø. Et andet Vanddrag har Fogderiet i dets nordlige Deel, som kunde kaldes det Morsdalske. Det kommer fra Søen Mjæren i Enebæk Bygd paa Nedre Romerige, gaaer igjennem den forhen saa-

hede Mossebal (b. e. Haabel og Baaler Prglbe) til Vansjø, og derfra igjennem en Fort Elv, Mosse-Elven, falder ved Staden Mosø ud i Mossefundet. Af Fossefalb i Glommens Vanddrag haves kun de to første benævnte, nemlig Sarpsfossen og Sollefossen, og det andet Vanddrag har foruden nogle mindre, hvoriblandt Krapfossen strax ovenfor Mosø, en betydelig og vigtig Fos ved det Udsøb i Mossefundet, sævanlig Mosse-Fossen kaldet. Disse Fossefalb give Anledning til en udbredt Saugbrugsdrift. Den første Indjø er ovenberørte Vansjø, omtrent 60 Fod over Havet, som deles i to Dele, har mange Øer og udbreder sig ved sine mange Bugter og dybtindgaaende Kiler til en stor Del af Fogderiets Indland, samt meget letter Lømmersaabningen for dette. Smalle Situationer mangler Fogderiet ikke. Det skønneste Strækninger findes ved Søanten omkring, de fra Havet indgaaende Bugter og Fjorde, og den søndre Del af Gjelsen er formodentlig den smukkeste Del af samme.

Her ere overalt gode Landeveie. Hovedveien fra Christiania til Smøleghene, som fra Hølloug kommer ind i Fogderiet nordensfor Mosø og ved denne Stad sender en Arm til Thronvigens Færgested, deler sig omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil i S. D. derfra i tvende Grene, hvorfra den ene fører mod Syd langs Glommens vestre Arm til Frederikshald, og den anden fortsættes i S. D. over Lungen til Frederikshald og Svinesund, ligesom en i nyere Tid anlagt Vel forlader denne sidste Vel noget østensfor Raabe Kirke, og fører mod N. D. og Nord igjennem Svindal samt over Glommen ved Ørnsund til Amtets østlige Egne. Desuden overføres Hovedveien fra Christiania til Østfod Sund den nordlige Del af Haabel Prglb og Veien fra Christiania til Ørnsund længere ude samme Prglb. For Øvrigt haves gode Bygdeveie imellem Prglbene indbyrdes. Glommens forskellige Arme give imidlertid Anledning til store besværlige Sundsteder paa Fogderiets Landeveie.

Fogderiet, der bestaaer af tvende Sørenstrierier, som ere deelte i tre Thinglaug, har følgende Præstegjelde og Sogne:

a. under Luns Sørenstrierie:

1. Borge Præstegjeld, bestaaende af Borge Hovedsogn og Thosnes Annersogn, som tilsammen udgjøre et Thinglaug, hvis Længde er næsten $1\frac{1}{2}$, men hvis Brede neppe overstiger $\frac{1}{2}$ Mil, og hvis hele Areal er $1\frac{1}{2}$ Quadratomil. Det indbefatter, i det Mindste for største Deel, de gamle Aabgde Lehn, stilles ved Glommens Hovedarm i N. og N. V. fra Luns Prglb, samt paa en liden Strækning i Vest fra Glemming Sø, har for Øvrigt Frederikshalds Kjøbstadsfjorde i Vest, og Havet eller Singelfjorden i S. V. og Syd, der ved sine Bugter gjør Annersognet til en Halvø. Mod Øst tilstøder Skjæberg Prglb, hvorfra Prglbet for største Deel adskilles ved den dybt indgaaende Thosnes-Kil, og sammede Indløb, Sundebunden kaldet. Terrænet er næsten luttet fladt, der paa Udkanterne især i Annersognet omgives af lave Bjerge. Den lokale Befaaenhed i begge Sogne gjør Agerbrug til Indbyggernes Hovednæringsvei, saa er her og Anledning til Søfart og Fiskeri for Annersognet, hvis fleste Gaarde ligge ved Søen. Gjennem Borge Sogn, der er det folkerigeste og vigtigste, gaar Hovedveien fra Frederikshald til Frederikshald, ligesom Veien fra første Sted til Sannesund. En-

delig gaaer Hovedveien fra Christiania til Svinesund igjennem en lide Strækning af Sognets nordlige Deel. Hovedkirken ligger ved forstaaen sorte Landvei $\frac{1}{2}$ Mil øst for Frederikstad.

2. Hvalsernes Præstegjæld, der udgjør Fogderiets sydlige Deel og bestaaer af en Gruppe deels beboede og deels ubeboede Øer der ligge omtrent en Mil i Syd fra Frederikstad, samt omtrent 1 Mile i Vest fra Frederikshavn, og danne Indløbene til begge disse Stæder. De østlige Øer ligge den svenske Kyst paa en Hjerdingmil nær, og stilles derfra ved et Sund eller Løb, Sæffen kaldet. Disse Øer udgjøre et Kirkesogn og Thinglaug, hvis Thingsted dog ikke er her, men i Frederikstad. Af Øerne er Riksøen den største og dernæst Besterøen, Spjersøen og Asmal-Øen de mest beboede, der alle ligge i en Række fra S. O. til N. V. og stilles ved Singel-Hjorden fra Fastlandet under Borge Fjeld og Glemming Sogn. Kvadratinholdet er $\frac{1}{2}$ Mil. Blandt de mange Løb imellem disse Øer er Løbersundet, imellem Riksøen og Asmal-Øen, det rummeligste. Foruden Agerbrug har man og noget Skovbrug. For Øvrigt nærer man sig ved Fiskeri, Løstning og Søfart.

3. Dnss Præstegjæld, saakaldet af Dnssøen, forhen Øthinsen, en Halvø som udgjør Præstegjældets Hoveddeel, ligger ved den sydlige Ende af Christianiafjorden, og er omtrent paa 1000 Alen næstan ganske omfjædet, deels af Søen i Vest og Syd, deels af Rødsberg-Øen i Øst. Nabofognene ere Raade mod Nord og Glemming mod Øst. Præstegjældet, der bestaaer af eet Kirkesogn, udgjør tilligemed den saakaldte Dnss-Hjerding af Raade Fjeld (der hører til Omsanget af den egentlige Dnss) et Thinglaug, og foruden selve Dnssøen ligger til Fjeldet den vestlige Deel af Rødsøen med tre Gaarde. Arealet er $1\frac{1}{2}$ Kvadratmil og Terrainet i det Hele jævnt, paa en Høide, der neppe synnerliggen overstiger 150 Fod over Havet. Foruden Fastland har Fjeldet adskillige Øer, af hvilke Rødsø og Hanks ere de største. Her er god Anledning til Agerbrug, Jordbunden er leetagtig og frugtbar, men tillige frugtbar; videre gives her noget Skovbrug og Fiskeri. Kirken ligger $\frac{1}{2}$ Mil i N. V. fra Frederikstad. Hovedveien imellem Rødsø og Frederikstad gaaer igjennem en Deel af Fjeldets Østside, og en Sidevei fører derfra igjennem Sognets sydlige Deel til Sletvig Bugt.

4. Glemming Sogn, et Annex til Frederikstads Sognelad, men henhørende under Luns Thinglaug. Det indbefatter den sydlige og mellemste Deel af foranstaaende Rødsø, som Luns og Dnss Fjeld omgive, med 1000 Beboere, samt den udenfor Frederikstad Øye liggende Kragerø med flere mindre Øer der have 327 Beboere paa 16 Gaarde. Sognets Flade-Indhold er $\frac{1}{2}$ Kvadratmil. Lokaliteten er paa Rødsøen ligesom i Dnss Fjeld, og man nærer sig, som der, mest af Agerbrug. Kragerøen er mere bjergtig, og Veligheden gjør, at man her deeltager i Søfart og Fiskeri. Omkring Øen ere flere Skibe havne. Gjennem Sognet gaaer Hovedveien imellem Frederikstad og Rødsø, samt en mindre Vei, der fører i N. O. til Rødsøfjeld og Luns, ved hvilken Østside ligger Sognets Kirke, $\frac{1}{2}$ Mil nord for Frederikstad.

1. **Luns Præstegjæld**, der udgjør Fogderiets østlige Deel og er Kierigste af de herværende Prglde. Det grændser mod Nord til **og Skibthvedt Prglde**, mod Øst til **Rakkestad**, mod Syd til **erg og Borge Prglde** samt **Glemming Sogn**, og mod Vest til en **Deel af Dnø** og for Øvrigt til **Raade Prgld**. Arealen er 1 $\frac{1}{2}$ kvadratkilometer, og Kirkefogdene tvende, nemlig **Luns Hovedsogn** og det **er Barthey Anner sogn**. Hovedsognet indbefatter a) hele **Lunsen**, udgjør Centrumet af Prgldet, har den interessanteste **Stræt**. i den sydlige mod **Glommen og Sandefund** nedgaarnde Deel og de mod Nord udgaarnde **bjergrige Halvøer**, af hvilke den nordøst- og største synes i **Fortiden** at have haft sin egen **Kirke**, videre den østlige og største Deel af **Molsfossen** med mange gode **Gaarde** og **Visner-Hølet**, en Arm af **Glommen** der skiller **Molsfossen** fra **Lun-** c) en **bjergrig** til **Baalder og Raade Prglde** grændsende **Stræt**. i nordensfor **Lunsen og Minge-Vandet**, med adskillige **Skovgaarde**, d) en i **Glommen** ved **Hafslund** liggende De med fire **Gaarde**. **they Sogn** udgjør den hele **Kastlandestrætning** østenfor **Glommens** **harm**, der støder til **Rakkestad og Skjæberg**, med mindre betydelige **de**, og dets **Kirke** ligger, naar **Landeveien** tages, 1 $\frac{1}{2}$ Mil fra **Ho-** **sten**. Prgldet har i dets sydlige og vestlige Deel jævne **Strætning**. men i dets nordlige og østlige Deel **Bjergegn**. **Molsfossen** ansees i **andelighed** at have den bedste **Jordbund**, der meest er **Leermuldb**, som **Barthey** har den mindst **productive**. De to Arme af **Glommen**, **gjennemskjære** Prgldet, danne flere **Bugter og Fjorde**, og foransørte de **Vandsfalde**, nemlig **Sarpfossen** i den ene og **Soliefossen** i den **m af disse Arme**, vedkomme dette Prgld. Her er ogsaa et ikke ube- **lgt Hærfvand**, **Lunsbandet**. Man nærer sig ved **Agerbrug og Skov-** samt **Arbejde** ved de herværende vigtige **Saugbrug**, nemlig **Bor-** **arbs** samt **Sande- og Soliebrugene**, hvilke beskæftige en **Femtedeel** **et folkerige Hovedsogns** **Ulmue**. Af **Landeveie** gaaer **Hovedveien** **Christiania** til **Frederikshald** og **Evinesund** igjennem Prgldet over **sen**, fra hvilken **Vei** gaar flere **Sideveie**, dels i **Syd** til **Frederiks-** og dels i **Nord** til **Barthey Sogn**. Desuden er i de senere **Åar** **et** **aparbejdet** fra **Soliebruget** over **Molsfossen** til den igjennem **Glem-** **g Sogn** gaaende **Hovedvei** fra **Dnøen** til **Frederiksstad**. I det **Gi-** **udgjør** Prgldet med foransørte **Glemming Sogn** et **Thinglaug**. **Kirken** ligger ved ovenmeldte **Hovedvei**, 1 $\frac{1}{2}$ Mil i **N. D.** fra **Fre-** **derikstad**, 3 Mile i **S. D.** fra **Moss** og ligeledes 3 Mile i **N. V.** fra **Rakkestad**.

b. under **Moss Sørenstriverie**:

6. **Raade (ford. Røda) Præstegjæld**. Det grændser mod Nord **Mygge Prgld**, hvorfra det for det Meste adskilles ved **Wansfossen**, **Luns Prgld** i Øst og **S. D.** samt **Dnø Prgld** i Syd, og grændser i **dels** til **Christiania-Fjorden**, hvorfra tvende **Riler**, nemlig **Krogstad-** **en og Kurefjorden**, fløder sig dybt ind i **Landet**, og dels til **Mygge** **d**, som egentlig ligger i **N. V.** Prgldets største Længde er en **Mil**, **det** 1 $\frac{1}{2}$ **Kvadratkilometer**, og det udgjør kun eet **Kirkefogd**, der tillige er **Thinglaug**, med **Undtagelse** af den saakaldte **Dnø Fjerding**, der er **nordlige Deel af den egentlige Dnø**, hvilken **Fjerding** i det **Slotte**

hører til Dnss Thinglaug. Dog er her, foruden den egentlige nekiste, et Kapel paa Tomb Gaard, ligesom her før Reformationen været et andet Kapel eller Kirke, Leshal Kapel kaldet. Vrgldet til Amtets jævne Strækninger, og har kun paa Udfanterne møder og Luns Vrglde lave Bjerge. Foruden Fastland hører dertil Der, nemlig Øvøen og Sletterøerne i Fjorden og Øren-Den i sjø, hvilket sidste, der har mange Bugter og Kiler, er det eneste Vrgld vedkommende Færdsel. Man nærer sig fornemmelig ved brug, hvortil Vrgldet har fortrinlig Bequemhed med store Ugter og frugtbar Jord, der i Østbygden bestaar meest af Muld og Luns Hjerdingen af Leerjord, og for Øvrigt meest af Sandjord; har man og nogen Indtægt af Skovdrift og Fiskerie. Over Vrglader gaaer Hovedveien imellem Moss og Frederikshald, hvorfor Siden fører i Syd til Frederiksstad. Desuden fører fra første Veien toende Veie i Syd til Krogstad Læstet, og en østligere i Syd til Luns og Svindals Sogne. Ved Frederikshalds-veien ligger netts Kirke, $1\frac{1}{2}$ Mil i S. D. fra Moss og $1\frac{1}{2}$ Mil i Nord fra Frederiksstad.

7. Øygge (ford. Øygios) Præstegjeld. Det ligger udbredt i Christianiafjordens Østside i en Strækning af omtrent en Mil, i Nord (paa en ubetydelig Distance nær) ved Moss-Elven fra Landfogn, samt ved den bugtede Vassø i N. D. fra Baaler Vrgld, ligesom det har Aaade Vrgld i S. D. og Syd, paa hvilken Kant foransatte Kurefjord banner Grændsen. Det er saaledes egentlig paa en Strækning af $\frac{1}{2}$ Mil i S. D. og omt. 1500 Alen mellem Moss-Elven og Værebugten i Nord at dette Vrgld er landfast Nabo-Præstegjeldene. Arealet er $\frac{1}{2}$ Dv.-Mil og Terrainet end høiere end jævnt end i Aaade Vrgld, da det har de største Høier i Amtet. Af Der ere her egentlig kun to, som høre til Havnen fulle. Vrgldet udgjør et Kirkefogn, er en god Kornegn med lidt muldsandet og let Myrjord. Den største Deel af dets Flade formodentlig i Oldtiden været skovbevokset Myr, og her ere betydelige Torvemyrer. Skovene ere til Sognets Fornødenhed, og er megen Anledning til Fiskerie, hvilket afgiver nogen Fordeel, ligende af Vrgldets Beboere ere Søfolk. Hovedveien fra Moss til Frederikshald gaaer i $\frac{1}{2}$ Mils Strækning gennem Sognet, og fører i Sognets nordvestlige Deel en Veie ligeledes af $\frac{1}{2}$ Mils i Syd til Laurkullen. I det Civile udgjør Vrgldet med Moss sogn et Thinglaug. Kirken ligger i Sognets Midte, omtrent $\frac{1}{2}$ i S. S. D. fra Moss.

8. Moss Landfogn. Det grænses mod Nord til A Vrgld paa Folloug, skilles i Øst ved en eller flere Arme af V fra Baaler Vrgld, og har mod Syd, for største Deel afskilt ved V Elven, Øygge Sogn. Mod Vest ligger det langs Christianiafjorden Arealet er $\frac{1}{2}$ Dvadratmil, og Sognet bestaar af toende ved Fjorden indgaaende Mossesund samt Mosses Kjøbstadsgrund a Dele, nemlig: a. den saakaldte Vassøbyg, der er den østlige im Mossesundet og Vassø indsluttede Deel, hvortil ogsaa hører a De i Vassø, Dillingen kaldet, og b. den smukke Galvø Sjø

ved. Solund eller Jolund), der skifter i omtrent en Miils Strækning i Christianiafjorden og skilles ved Mossefundet fra Fastlandet, hvor det kun ved en smal sandig Tange er sammenhængende, samt paa den Nordside er Den Bævs. Af Sognets Folketal høre de to Tredele til Mosse Kjøbstads under Sognet liggende Forfæder*) saavel som til Mosse Jernværk, hvis Beboere nære sig ved Bjergværksdrift, håndværks- og Dagarbeide, og de Øvrige, hvoraf igjen de to Tredele ere Beboere af Gjelsen, nære sig ved Agerbrug, Skovdrift, Søfart og Fiskerie. I Henseende til Bequemhed for Agerbrug har Gjelsen, uagtet dens Jordbund er skarpsandig, Fortrin for Batsbygden. Sognets Beboere søge Mosse Byes Kirke og høre i det Civile til Rygge Thinglaug.

9. Baaler Præstegjeld. Det udgjør den nedre Deel af den her paa kaldte Mossebal, grændser mod Nord til Gaabel, mod N. D. til Spydeberg og mod Øst til Skibtvædt Prgld, har i Syd Luns og Maade, samt paa hin Side Vansjø Rygge Prgld, ligesom i Vest paa hin Side bemeldte Vansjø Mosse Landsogn, og endelig tilstøder N. B. paa en liden Strækning Vestby Prgld af Folloug. Arealet er 1½ Qvadratiimil, og Kirkesognene tvende, nemlig Baaler Hovedsogn og Svindals Annerfogn, hvoraf det første udgjør den nordvestlige og største, og det andet den sydøstlige og mindste Deel. Terrainen er hjerget og bakket, især i Annerfognet hvor Befolkningen er mindst. Hovedsognet har sine fleste Gaarde deels omkring forskellige Arme af Vansjø, der mod Nord skærer sig ind i Sognet, og deels paa begge Sider af Gaabel-Elv, som i henimod en Miils Strækning gennemstrømmer Sognet. I Annerfognet indskrænker Beboelsen sig til et fra Øst til Vest gaaende Dalsstrøg og til endeel nordensfor samme mere afspredt liggende Gaarde. Ræringsvæiene ere Agerbrug, der dog er mindre betydeligt end i de søndenfor liggende Prglde, og Skovbrug, der er større og mere udbredt end i disse. Gjennem begge Sogne gaar en Landevei, der kommer ind fra Vestby Prgld og ved Svindals Kirke deler sig i to Streke, hvoraf den ene fører i Øst til Skibtvædt, og den anden i Syd til Maade og flere Prglde. Den sidste er Annerfognets Wei til Moss, hvortilmod Hovedsognet maa tage Weien dertil over Vestby Prgld. I det Civile udgjør Prgldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger ved foranstøttede Landevei, 1½ Mil i N. D. fra Moss og 1½ Mil i S. D. fra Hovedet Soon.

10. Gaabel (ford. Gaabøl) Præstegjeld. Det er det nordligste Prgld af Smaalehnene paa Vestsiden af Glommen, samt udgjør den vestre og vigtigste Deel af de Gamles Mossebal. Mod Nord begrænses det af Krogstad Prgld i Folloug og af Enebal Prgld paa N. Omkrænge, mod Øst tilstøder Spydeberg, mod Syd Baaler og mod Vest Vestby og Næs Prglde. Det udgjør et Thinglaug og bestaar af to Sogne nemlig Gaabel Hovedsogn og Tomter Annerfogn, hvilket

*) Disse ville nu, ifølge den S. 25 anførte Lov af 9de August 1839, blive henlagte under Mosse Kjøbstads Jurisdiction, og saaledes afgaae fra Landsognet.

sidste indtager neppe en Trediedeel af Vrgldets hele Areal, der er 1½ Qvadratmil, medens dets hele Længde er to til tre Mile. Terrainet bestaaer ligesom i Vaaler Vrgld for største Deel af Leerbatter, med i betydeligt Skovareal. Gjennem Vrgldet løber sagteligen Haabel-Elv der aarlig vander og frugtbargjør de omliggende Agre og Enge, o desuden er af Bigtighed for Skovproducternes Fremdrift, ligesom de driver flere af de herværende Sauge. Foruden det for største Deel ti Enehaa Vrgld hørende Ferskvand Njæren, som for en liden Deel ved kommer Tomter Annersogn, og hvoraf Haabel-Elv har sit Udløb, ha Vrgldet ingen Ferskvande. Man nærer sig i begge Sogne fornemmelig ved Agerbrug og Skovdrift. Agerjorden er her, som i Vaaler Vrgld Leer, men Kornavlingen er større og sikkere end i Vaaler Vrgld, derimod er dette sidste Vrglds Skovdrift af større Betydning, endstjænt Haab Vrgld har flere og vigtigere (i Alt 16) Sauge. Gjennem Præstegjeld gaar paa Haabel-Elvens Vestside en Landevei i hele dets Længd hvorthos de toende Hovedveie fra Christiania, som over Onstad-Sund og Grønsund føre til den østlige Deel af Smaalehnene, overstjære Vrgldet, og endelig gaar Landveien fra Enehaa til Onstad-Sund igjennem en liden Deel af Annersognet. Begge Kirker ligge paa Østfiden i bemeldte Elv, og deraf Hovedkirken 2½ Mil i N. N. O. fra Moss, 1 Mil i N. O. fra Ladestedet Soon og henimod 4 Mile i S. S. O. til Christiania.

De Næringsveie, her drives, ere:

a. Jordbrug. Hele Fogderiets Kyststrækning hører til Amtets gode Kornbygder. Borge, Dnsø, Naabe og Rygge Vrgld med Moss Landsogn kunne i almindelige Aar brødføde sig og levere en Deel Korn foruden en stor Deel Potatos til Afsetning i de nærliggende Kjøbstæder. Naar Aaret er nogenlunde heldigt, kunne ogsaa Tuns Vrgld og Glemming Sogns Almuer undgaar at kjøbe Korn, naar undtages de boerne af de større Saugebruge i Tuns og af Strandstæderne i Glemming Sogn, samt tildeels Barthey Sogn, hvor Agerbruget sædvanlig har været tilfidefat for Skovdriftens Skyld. Hvalsernes Beboere kunne derimod ikke endog i de bedste og frugtbarste Aar brødføde sig, i Derne gennemkrydses af Bjerggrygge og de trange Dale afgive kun liden Mark til Dyrkning, ligesom disse Ders Beboere især ere sydsatte med Fiskeri og Søfart, hvilket ogsaa gjælder om Kragerøen og de flere til Glemming Sogn hørende Der. Af Fogderiets nordlig Indland har Haabel Vrgld i gode Aar noget Korn at sælge, i maadelige sæder det sig selv; kun i meget tørre Aaringer lider det ved de bakkebelaggenhed. I Vaaler Vrgld er Kornproductionen mindre, især i Svindals Sogn hvor man for Skovdriftens Skyld forsømmer Jordbruget, ligesom selve Vaaler Sogn har flere Hindringer for heldigt Jordbrug, som man i Haabel Vrgld ikke kjender til. Saaledes ligger den Deel af Sognet, som kaldes Vatsbygden og ligger ved de store Vands, aarlig af Oversvømmelse, og store Myrestrækninger forarsage en Kulde og Nattefrost, som ikke sjelden skaber Kornsfæder som overalt i Amtet er Havren Hovedsæden. Den giver fire til seks Fold. Dog dyrkes overalt Byg, Erter, Vinterrug og noget Hved hvoraf Bygget giver 6 til 8 og Ertesæden lige saa mange Fold. I

Byg udsaaes i Almindelighed kun en Hvyende- eller Ottenbedeel med Havre, og i Vaaler og Haabel Byglde er Hvyablen endnu mindre. Ertræs brugses mere end i noget andet Fogderie i Amtet og meest i Dals, Tuns og Raade Byglde, ligesom Rugavlen, der dog er af langt mindre Betydning end i Rastefstad Fogderie, er forholdsvis størst i Hvyge og Mosse Sogne, og i Haabel Byglde avles ligeledes en god Del Rug. Hvedavlen er vel ikke af stor Betydning, dog er den mere udbredt end i Amtets tvende andre Fogderier tilsammentagne. I Hvyge, Raade, Tuns og Borge Sogne udsaaes den fleste Hvede, og paa Gvalerne synes Hvedeudsaaden i Forhold til den øvrige Kornsaad at være af megen Betydning. Derimod avles aldeles ubetydeligt Hvede i Vaaler og Haabel Byglde. Hele Fogderiets Udsæd af Hvede angaves i 1835 til 132 Tdr. Desuden dyrkes i Dals og tildeels i Raade Byglde en stor Egn næsten ganske egen Sæd, nemlig Hestebønner, som Almen holder meget af, og som ved smiligt Aar giver mange Fod, ofte 10 til 12, samt efter Formaling overflodigt Meel. Det sædvanlige Sædsite er, at man gjødsler til Byg eller Vintersæd, og, naar denne er høstet, tager Erter og derefter Havre i fire eller fem Aar. Andre finde det mere hensigtsmæssigt at gjødsle til Vintersæd (Rug eller Hvede), hvorefter de, naar denne er høstet, nedpløje Stubben, da Algeren om Foraaret atter pløjes og tilsaas med Byg, og i de paafølgende Aar efterlende med Havre og Graerter, indtil den atter brækkes eller trædes af Gaarene. Potatos-Avlingen drives videre her end i Amtets øvrige Egne; især udsaaes paa Gjelsen under Mosse Landsogn, i Hvyge Sogn, samt i Raade Sogns Vestbygd, hvor Jordbunden er fortrinlig stiftet for denne Sæd, forholdsvis et større Quantum Potatos end i nogen anden Egn af Landet da paa de store Brug i Omegnen af Moss udsædes fra 100 til 200 Tdr. Potatos, og man har en stift Affætning for Potatosavlingens Product til de betydelige Brændevinsbrænderier paa Moss. Ogsaa i Tuns Hovedsogn, hvor der findes sandig og holdigende Jord, som her er sædvanligere end i de sybligere og nærmere Søen liggende Byglde, avles mange Potatos. I Vaaler og Haabel Byglde er derimod Potatos-Avlen af langt mindre Betydning, og i det sidste sættes ikke engang med to Tønder Havre en Tønde Potatos. Her dyrkes overalt, vel ikke ganske til egen Kornødemhed, dog undgaae de fleste Sogne at tjebe Hør, og Jordbunden er almindeligvis ret beqvem til Høraavl. Gamp saaes vel ogsaa mangesteds, dog aldeles i det Smaa, ligesom Humleavlen kun er ubetydelig. Haugebyrkingen er i sin Barndom, og Frugthauger sjældne hos Bønderne. Derimod findes Hvide Hauger paa Herregaardene, saavel som paa Landstjerne og Avlegaardene omkring Moss og Frederikstad, især paa Gjelsen ved den første Stad, hvor der ere adskillige betydelige Høsthauger. I de fleste Egne af Fogderiet er ogsaa Climateret Frugttræbyrkingen gunstig.

b. Skovbrift, da Skovbruget er af ikke mindre Betydning for dette end for Amtets tvende andre Fogderier, kjendt Skovarealet her er mere indskrænket end i disse. Skovene i Borge Byglde have til alle Tider været ubetydelige, og den største Deel af Byglbet mangler endog Skov til eget Brug. Det samme er i større eller mindre Grad Tilfældet med de øvrige lange Søen liggende Bygder, hvoraf især Raade og Hvyge

Sogne have liden Skov. I Tuns Prglb ere heller ikke Skovene a Betydning, undtagen i Hovedsognets nordlige og nordøstlige Deel, og fornemmelig i Barthey Sogn, hvor der findes god Skov til Affætning. Foruden dette sidste Sogn høre Haabel og Baaler Prglbe til Fogderiets Skovbygger, da især Baaler Prglb har gode Skove og Skovdriften er for disse Prglbe en Næringsgreen af megen Vigtighed. Fra Haabel affættes aarlig et Par Tusinde Tylter Saugtømmer, hvorefter omtrent Halvdelen opstjæres paa Prglbets egne Sauge og det Øvrige flaaedes til Moss. Et endnu større Quantum leveres fra Baaler og Svindals Skovstrækninger, og de vestlige Egne af Haabel og Baaler Hovedsogne affætte en Deel hollandsk Laft, saasom Bjeller, Spliter, Jufferter ic. til Soen. Hvad de øvrige Sogne kunne affætte, bestaaer i noget Saugtømmer, endel haandskaarne Planker, samt en temmelig betydelig Deel Brændeved til Moss og Frederikshab. Overalt paa Fogderiets Fjælland er Granen den herskende Træart, skjøndt ogsaa overalt er Furetskov. Kun paa Hvalerne prædominerer Furret, som bedre taaler Havklimatet. Af Løvskov findes Birk, Asp, Or og flen Sorter. Egetræet har rimeligviis i ældre Tider været almindeligt i denne Egn, og paa Hvalerne og Kragerøen groer endnu Egen hyppigen. I Borge Prglb have kun tre Gaarde lidt Egetræ, og i Nygge og Daab Sogn findes enkelte Egetræer, samt Spor til Egetræ, som er anvendt til Skibsbygning i ældre Tider. Omkring Moss vorer Egetræet endnu frodigen, men forsvinder ikke langt nordenfor, og i Haabel Prglb fandtes for et Sæds Aar siden kun tre Egetræer, uden at der var Spor til at der forhen havde været flere. Skjøndt Skovdriften, som anført egentlig er indskrænket til enkelte Bygder gives her imidlertid en megen betydelig Saugbrugsdrift, da Moss næsten ene, og Frederikshab for en stor Deel, forsynes med de til deres Udførsel fornødne Saugproducter fra de herbørende Sauge. Til disse høre Borregaards Saugene ved Sørpødsen, samt Sande- Gaards og Solbrugets Sauge, Saugen i Mosses-Elven ved Mosses Kjøbstad, og tre andre privilegerede Sauge. Tuns Prglb, foruden 38 uprilegerede Sauge, hvoraf 30 i Baaler og Haabel Prglbe. Af disse forsynes de to førstnævnte Saugbrug næsten ene med Dplandsk Tømmer, som paa Glommen tilflaaedes disse, ligesom Saugene ved Moss for en Deel faae deres Tømmer fra Dplanden. Paa de øvrige Sauge opstjæres blot Tømmer af Fogderiets egne Skove. Saugene ved Moss og i Baaler Prglb exportere deres Producter over Moss, ligesom Saugene i Tuns, Barthey og Dns Sogne exportere deres igjennem Frederikshabs Tollbistric. Fra de fleste af Haabel og nogle af Baaler Sogns Sauge gaae Saugproducterne almindelig viis til Soen, og fra Saugene i Svindal have de forhen gaaet til Krogstad Ladested.

c. Dvægavl, som dog ikke afgiver nogen Næringsvei af Vigtighed. Her ere ingen Sætere, som i Dplandene, hvor en stor Deel Kreaturer kunne sommersødes, og Havnegangene ere næsten overalt temmelig maadelige. Dvægavlen lider desuden derved, at alt for meget af sælges til de nærliggende Kjøbstæder. Man kan selgelig her, saalænge Foderurters Dyrkning ei bliver mere almindelig, aldrig komme til at føde nogen talrig Kreaturbefætning. Sætte opføres for det Meste i

Fornødenhed. Den Smaalehnste Hestrace er ret god, og man maatte kunne have fljonne Heste til Salg, da der paa de fleste Herregaarde holdes gode Svøbhingster, naar man ikke for tidlig benyttede de unge Heste til tungt Arbeide. De Heste, Egnen behøver, kjøbes forhen meest paa Romarkedet i Eidsberg Prglb. Hornqvæg af hollandsk Race gives ogsaa paa Herregaardene, men Bønderne finde sig bedre tjent med de smaa Kreaturer, som fortære mindre og melke jævner. Desuden vandsægter den hollandske Dvægrace hurtigen. Faareavligen er, især ved Opmuntring af Mand udenfor Bondestanden, paa adskillige Steder forbedret ved Indførsel af spanske og engelske Bødere, og man har, ligesom af Kæer, saa og af Faar en forædlet Race, der fornemmelig maa tilskrives Herregaardene. Den spanske Race er den almindeligste, men man foretrakker ellers de engelske Faar, da deres Uld er lettere at behandle og deres Kroppe af større Vægt end de Spanstes. Af de Faar, her holdes, havdes den nødvendige Uld til Klæder for begge Kjøen, og ingen kjøbes, da Huusfliden her ikke er stegen til den Højde, at man kjøber raa Materialier for at tilvirke dem. Geber holdes kun paa enkelte Steder. Sviin opføres overalt til Fornødenhed, og man selger jævnlig af Opbrøttet til Kjøbstæderne og Vefslændets Beboere.

d. **Fiskerie**, der er Hovednæringsveien for Hvalernes Beboere, ligesom for en Deel af Borge Prglb, samt Glommen, Dnø, Raade, Rygge og Mossø Sogne Saltvands-Fiskeriet ikke er uvigtigt. Med Krog og store Bundgarn om Sommeren og med mindre Garn om Vinteren fanges paa Kysten allehaande Slags Fisk, saasom Lørst, Fljndre, Silb, Makrel, Hummer &c. som affættes først i de nærliggende Kjøbstæder. Omkring Mossø ere i Mossø og Rygge Sogn flere gode Håndt aftagende Laretsfiskerier. Ved Krogstad Lædested er godt Laretsfiskeri; og under Ellinggaard i Dnø Sogn ligesaa. I den senere Tid sælges og Lær hyppigere end forhen nedensfor Sarp- og Soll-Fosfæne. Hummersfiskeri til Udførsel finder Sted fra Hvalerne, og paa flere Steder sælger godt Makrelfiskeri, da især for Rygge og Raade samt Mossø Sogne Makrelfiskeriet om Sommeren med Bundgarn er af megen Vigtighed, ligesom Lørst- og Fljndrefiskeriet om Efteraaret. Ved Øvøsen i Raade Sogn er et godt Fljndrefiskeri, og de saakaldte Hundehunds-Fljndrer ved Borge Prglbs Kyster ere berømte for deres Størrelse og Velsmagenhed. Østers har man paa Hvalerne. Ferskvands-Fiskeriet i Bamsjø, i Glommen og Kjølsberg-Elven, samt i Luns-Vandet er vel ikke af synnerlig Vigtighed, dog kunde det paa sine Steder, naar det dreves med mere Flid, blive en ikke ubetydelig Indtægtskilde. De Fiskearter, som faaes, ere især Gjedder, Aborrer, Ål, Gjær, Brachsen &c. Endel Gaarde i Baaler, Rygge og Raade Sogne, som ligge omkring Bamsjø, sælge fornemmelig om Foraaret en stor Deel Gjedder, som sælges tørrede *).

*) For nogle Gaarde i Baaler og Svindals Sogne ere i den gamle Matrifiskal tørrede Gjedder en Efterspecies, ligesom Lørst i Rygge, Makrel i Rygge, Raade, Borge og Hvalernes Prglbe, samt Sølspet paa Hvalerne have hørt til Matrifiskalens Species.

d. Bjergværksdrift. Mosse Fugherie er, som de øvrige af Smaalehnene, fattigt paa Ertsen. Ingen Malmgruber ere Drift, og saavidt vides have ingen her været drevne, undtagen Tuns Sogn nær ved Sande Herregaard, som i en kort Tid drevet Bly under det engang tilværende Jarlsbergste Blyværk, og i 2 Jernværks Omegn har Jernmalm været fundet, hvor i den saa Mossefjov nordlig i Vatsbygden fire Gruber have været optagne. uden skal der findes gebigen Kobber paa Guldholmen under 2 Sogn. Af Bjergværker er her:

Mosse Jernværk, beliggende paa Pladsen Nordbakkens i 2 Sogn tæt ved Kjøbstaden Moss og Christiansfjorden, paa Nor af Mosse-Elv, hvis Vanddrag driver Værkets Maskinerier. Værket først optaget af Over-Kammerssecretair og Deputeret for Financ Ernst Ulrich Dose i Kjøbenhavn, som i Aaret 1704 havde tilkjøbt adskillige Gaarde med Stove paa Gjelsen og samme Aar saa Circumference udstiftet. Han erholdt Privilegier paa Værket af (17de) Februar 1705, men døde allerede det paafølgende Aar, hvor Værket, som i 1707 var i fuld Drift med dobbelt Marsk som sit sine Malm fra Arendalske Gruber, blev solgt i 1708 til merjunker Jacob Heubusch for 2 og til Etatsraad Heinrich Orsen Part. Den første solgte i 1743 sin Andeel til Orsen, der var 2 af samme, indtil han i 1749 solgte det for 16,000 Rb. til Kjøbene Erik Anker og Mathias Wærn, i hvilke Eieres Tid et Kanberie anlagdes 1758 og flere Gruber erhvervedes. Senere solgte i sin Halvdeel i Værket under 5te Decbr. 1767 til Medeleierne daværende Agent Erik Anker, som under 22de Novb. 1776 fikjebede det til dersønnerne Jesu og Bernt Anker, hvilken sidste i 1784 blev Ejer dette Værk, der nu var et af Landets vigtigste Jernværker, især ved Kanonstøberie, som havde Leverage af Kanoner til Flaaden, og i efter Anders Døb i 1805 for det af ham stiftede Fideicommiss's nings, indtil det fra sammes Dyrhushøi solgtes ved Auction i 1820 tilligemed Gaarden Nøkkeland og Pladsen Trolbalsen for 2 Spd. til Statsminister Peder Anker, med hvis øvrige Eiendomme siden 1824 har tilhørt nuværende Statthalder Grev Wedel Jarl som har antaget adskillige Participanter. Værket bestaar af en 1 ovn, bygget 1824, en Stangjernshammer med dobbelt Herd, et Valtse- og Skjæreværk, en stor Knip- eller Røsthammer med fire der, hvori smides Ankere, Dragge, Arler m. m., en mindre Røstmer med to Herder til Udtrækning af Saugblade, Spader, Røst m. m., og endelig en Spigerfabrik med tre Hammere. Værkets 2 ere mangfoldige, beliggende deels i Nedens Fugherie omkring 2 og i Holts Sogn, deels omkring Kragerø og Skeen, deels ved Sund og deels paa Eger, foruden et Par Gruber paa Follong; de det i de senere Aar kun været Langmalm og en mindre Del Malm fra Solberg Grube ved Arendal, hvilke Gruber tilhøre de Jernværk, samt fra Fjænsgruberne ovenfor Skeen, der ere komne Marskoven, der sjelden kan være mere end i det sidste fire ti Maanedes om Aaret i Drift. Vanskeligheden ved at tilvejebringe fornødne Quantum Kul i denne Egn, hvor Stovene kunne an-

merlagtigere end til Kulbrænding, har nemlig i de senere Aar meget afbrændt Værkets Virksomhed, da nu kun 4 til 5000 Læfter Kul maa erholdes om Aaret. Derfor har Værket, som i Fortiden sædvanlig leverede 2 til 3000 Skpd. Kujern og Støbegods, samt 1000 til 1500 Skpd. Stangjern, i Aarene 1814 til 1818 iffun ubbragt i Gjennemsnit aarlig 361½ Skpd. Kujern, 155 Skpd. Støbegods og 367 Skpd. Stangjern. I Aarene 1829 til 1832 var Marsøvnens Product 10 til 1500 Skpd., og Stangjernhammerens 600 til 1200 Skpd. aarlig, hvorhos i Gjennemsnit er leveret aarlig 584,687 Stkr. Epiger, 144½ Skpd. Saugblade, 109½ Skpd. Saugtrosser og 129½ Skpd. Plader. Derimod var Marsøvnens i Aarene 1835 til 1837 ifte i Gang, men i 1838 var dens Product 1670½ Skpd. Kujern og 128½ Skpd. Støbegods. Efter Folketællingen af 1835 levede paa Værket 249 Mennesker i 57 Husholdninger. Det Værket forhen underliggende Jordegods er efterhaanden bortsolgt, og for nærværende Tid høre kun her til Gaardene Rambo, Kiil og Nøsfeland, samt Nøsfeskoven, Blåsen Krobalen og Skovstykket Vandemfundet, Alt i Vatsbygden under Nøsfelandsgn. Ligesaa høre til Værket fem Sauge i Nøsfeland (se *).

f. Søfart, der er en ikke uvigtig Næringsvei for en Deel af Fogderiets Beboere. Saaledes lever paa Hvalerne Almuen for en stor Deel ved Søfart, ligesom i det tilstødende Glemming Sogn. Havnen kaurfullen og Strandsidet Krogflads Beboere ere ogsaa for det Meste Søfolk, og i Nøsfeland Sogn have Beboerne af Nøsfeland Forstæder megen Næring af Søen.

g. Fabrik- Huus- og Kunstflid. Af Indretninger, der kunne gives Navn af Fabrikker, har Fogderiet 12 Teglblanderier, hvoraf der er i god Drift, samt et Pottemagerie, ligesom her ere flere større Brændevinsblanderier. Det vigtigste af disse er paa Borregaard (med 10 Kjedler), der er et af de betydeligste Blanderier paa Landet i Norge, og dernæst paa Gaarden Orkerød ved Nøsfeland, men for Øvrigt er Brændevinsbrændingen meget i Aftagende **), da mange ikke ubetydelige Blanderier i de senere Aar ere nedlagte. Forhen har ogsaa været paa Christianslund i Glemming Sogn en Reverbane, samt en Strømpesfabrik med Blegerie og Farverie, hvilke sidste Indretninger kun vare af kort Værelse. Af andre Fabrications-Ørene blomstrer Baadebyggeriet paa Hvalerne, hvorfra leveres Lots- og Færdselsbaade af forskjellig Størrelse saavel til vestligere som østligere Egne. Saltfiskerie har været en gammel Næringsvei i denne Egn og endnu i Begyndelsen af det attende

*) Om dette Værks Drift og Forsatning længere tilbage i Tiden haves Oplysning i J. G. Fabricius Reise nach Norwegen. Hamb. 1779, 8. S. 77-81, i J. E. Hausmanns Reise durch Scandinavien, 1ste Th. Göttingen 1811, 8. S. 289-292, samt i Vargas Bedemars Reise nach dem hohen Norden, 1ste Bd. S. 318-23. Om Værkets nærværende Forsatning, see D. Bogts Beskrivelse over Kjøbstaden Nøsfeland, S. 42-47.

**) Efter Regnskabet for 1833 havde Fogderiet 42 Kjedler af 6391 Potters Indhold, hvoraf i Tuns Bygd vare 23 Kjedler indeholdende 2381 Potter. Efter Regnskabet for 1838 vare her derimod kun 15 Kjedler men af 4350½ Potters Indhold. I det første Aar var Afgiften af Brændevinskjedler 258½ Eyd. og i det sidste 1028½ Eyd.

Hundrede vare nogle Saltkjedler paa Gjælsen, som synes være nedlagte for ikke at forøde Skovene til Skade for Mosse vært. Husfliden kan ligesaalet her som i de øvrige Egne af sammenlignes med Oplandenes; dog spinde og væve Dvinderne o til Hunsbehov, skøndt ikke flint, og hjemmевirket Løi klæder i A delighed Landalmuen til daglig Brug. De fleste Brglde have for Haandværkere, dog ansføres saavel Hnus- som Haandværksfliden i disse Egne, hvor man med saa megen Lethed kan forsyne sig enhver Fornødenhed fra Kjøbstaden.

h. Til denne Egn's Næringsveie kunne endnu henføres nogle fygler som beskæftige Almuen. Dertil høre Kjørsejer, som deels med Lømmen fra Olommen til Saugbrugene, og deels Planker og Bord fra disse til Udfibningsstederne, videre Jag Skytterie, der dog kun afgiver ringe Fordeel i en Egn, hvor de gives vidløftige Bierg- og Skovstrækninger, og hvor næsten blot og Fuglevildt er Gjenstand for Jagt. Vleavl drives især i omkring Frederikstad med Helb, og i Naade Sogn have de fleste der Bier, hvormod i Gaabel Brgld vleavl kun drives paa to tre Gaarde. Af Fjærkreaturer opføres en Mængde Gæs i A Dnsø, Naade og Nygge Brglde, hvorfra en ikke ubetydelig Deel i om Høsten.

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Borge Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Borge St. 4½ Skpd. (21½ Dlr.), en af Brgldets største G med fornøden Skov. Her staaer Sognets Kirke, en gammel Graaf bygning, tilhørende en Privatmand, og strax østenfor ligger Dvh 4 Skpd. (9½ Dlr.), der synes i Fortiden at have været Præsteg hvortil 1 Skpd. (Søndre) er Præste-Enteseede og 3 Skpd. (Nordre) lagt til Sorenstveirgaard, samt Hund, tre Gaarde, 3½ Skpd. (9½ Dlr.) omkring den øvre Ende af den saakaldte Hundebund, der er den li Deel af Thosøskilen. Søndstenfor Borge er Visfur, 2½ Skpd. (1 Dlr.), et godt Brug, og nordstenfor er Borge, Lille, 2½ Skpd. (14½ Dlr.) samt længere nordlig, Roum, Hvibstien, Lofteberg, Øretnæs og A meest i smaa Brug, der strække sig langs Olommen samt den til desund og Rastestad gaaende Hovedvei, og af hvilke Øretnæs, 3 (11½ Dlr.), strax ved Sandesund, har siden den herfra begyndt fribning faaet en Mængde Beboere. Kjølstad, 3½ Skpd. (1 Dlr.), Kjølsberg, S. og N. 5 Skpd. (26½ Dlr.) og Begby, 4 (12½ Dlr.), ere gode Gaarde i Sognets vestlige til Frederikstads mart grændsende Deel.

bb. i Thosnæs Sogn:

Holm, 5 Skpd. (18½ Dlr.), en Gaard med store Flad det Indre af Thosøskilen, og med Sognets Kirke, Holms Kirke der er en gammel Steenbygning, ½ Mil søndstenfor hvilken er Præstegaard, 10 Skpd. (9½ Dlr.) hvorpaa udsaaes 20 Ldr. og 10 Ldr. Potatos, samt fødes 5 Heste, 16 Kær og 10 Kaa værtelig Skov. Strax veststenfor Holm er Veel, 4 Skpd. (9½ Dlr.)

Næs, en adelig Sædegaard ved en Bugt af Søen i S.

flige Deel. Den tilhørte i det 16de og 17de Aarhundrede Familien Wet*), hvoraf var Daniel Knudsen Wilt, som levede 1570, dennes søn Otto Wilt og atter hans Søn Vincents Wilt, som havde Gaarden i Midten af det 17de Aarhundrede, da Hovedgaarden skulde 5 Skpd. Lunge og det underliggende Bøndergods i Hartforn 74 Ldr. 6½ Setting. derefter kom Næs til Major Anders Wilt, der døde 1683, og hvis hustru, Fru Anna Høeg, i mange Aar (endnu 1708), havde Eiendommen, som tilfaldt Svigersønnen Capt. Fr. Chr. Reichwein, hvis Døds 1725 overdrog den til daværende Major, senere Gen.-Lieut. Knud Hylbenstjerne Sehested. Fra dennes Søn J. K. Sehested kom Gaarden i 1764 til Søstren, gift med Gen.-Major Elmhaus, og efterat have i mange Aar beboet den som Enke, folgte hun den i 1797 for 13,980 Rb. til Krigsraad Hans Sievers, der afhændede det til Gaarden liggende Jordegods. Derpaa kom Næs til Major Herman Kresting, som døde 1828, og hvis Søn Capt. Axel M. Kresting nu er dens Eier. Næs skulder 11 Skpd. 16½ Lpd. og med Laversød Skov 10 Lpd. (40½ Mr.). Til samme er ikke ubetydeligt Fiskerie og 23 Pladser, med hvilke Gaarden angaves i 1835 at have en Udsæd af 150 Ldr. Korn og 270 Ldr. Potatos, samt at søde 35 Heste, 81 Kætreure og 110 Faar.

Thorsø eller Thøse (ford. Thouserhof, Thorsøhof og Thorsøhoug, hvilke Navne formentlig godtgjøre, at her har været et af Wiltbøns Hæderstæder for Guden Thor), en gammel adelig Sædegaard, som den kjendte Ridder Alf Haraldsen**) skal, i det Mindste for en Deel, have set i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, og som 1555 tilhørte Landsmanden Oluf Galsbø, efter hvis Enkes Død 163* Gaarden gik til Admiral Steen Willumsen Rosenvinge, der døde 1647, og hans søn, Christian Schnitter, der pantsatte den 1656 til Vincents Wilt, som døde omtr. 1658, hvorefter Svigersønnen Oberst Fred. Ad. Budde***) havde Eiendommen, og efter hans Død 1679 hans Søn, Frederik Budde, hvoriblandt i 1685 og endnu 1689 nævnes en Knud Wilt, som beboede Gaarden. I det attende Aarhundrede tilhørte (allerede 1704) Eiendommen en Major Heusner, derefter Svigersønnen formentlig Knud Hylbenstjerne Sehested, og hans Søn Gen.-Lieut. Joh. Frd. Sehested, hvis Enke folgte Godset i 1786 til Kjøbmand Th. Kung paa Frederikshald, fra hvem det med Borge Hovedkirke i 1792 overdroges Krigsraad Lorents C. Schnitter for 29,000 Rb. Han afhændede det 180* til Over.-Kr.-Com. G. A. Gude, med hvis Enke Thorsø i 1818 er kommen til den nuværende Eier Provt. Jacob Møller. Hovedgaarden, som ligger paa Vestsiden af Thorsø-Rilen, langs hvilken den har jævne Glader, skulder 16 Skpd. Lunge (53½ Mr.). Til Gaarden hører en ikke ubetydelig Skov, godt Fiskerie og et Tegl-

*) Om denne Familie, som tillige eiede Hælsund (S. 44) handles i Samlinger til det norske Folks Historie, 2det Bd. S. 558-564.

**) Om denne Ridder Alf, og om hans Eiendomme, kan eftersees bemeldte Samlinger, 4de Bd. S. 535-538.

***) Denne Oberst Budde, der gjorde sig bekendt ved Hælsens Forsvar, omtales i Samlingernes 2det Bd. S. 560 og 61.

væst. Under samme er 17 Bladser. Bøndergodset er tillig-
kerne bortfolgt.

b. i Hvalsernes Præstegjæld.

Rovs Præstegaard, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.). Den er
ligste Gaard paa Kirkesen, har en Udsæd af 16 Tdr. Korn og
Potatos, hvorefter dog kun avles faa Kolb, samt søder 3 Hest
reature og 20 Faar. Til samme er fornøden Skov. I
Sognets Kirke, en Steenbygning der tilhører en Privatmand.
Stegjældets øvrige Gaarde mærkes Rød, St. $3\frac{1}{2}$ Skpb. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.)
første Gaard, i Bygdet, med god Skov, samt Svanekill og 1
alle paa Kirkesen, Dybedal og Spjer paa Spjerssen, Houge
kill paa Westerssen, samt Singels, der udgjør en fra Hov-
afkill og nordligst i Sognet liggende De med flere Skibs
hvillen De Singelfjorden har Navn.

Agerssen, en ubetydelig Staten tilhørende De, søndens-
sen, af Skpb 17 $\frac{1}{2}$ Lpb. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.). Paa en Holme ved b
paa hvis Nordside er en god Havn, blev i Aaret 1675
Standsf af Lømmen og Jord *), og da Havnens Forsvar i
ansaaes vigtig, blev Standsen i 1683 og paafølgende Aar i
førsøgt med et Taarn af Kampesteen, og synes, da Kong
den Femte i 1685 besøgte den, at have været af nogen
Den beholdt egne Commandanter indtil 1742, og holdtes se-
veblige indtil den omt. 1807 blev sløvet.

c. i Dns Præstegjæld.

Kolberg, N. og S. $4\frac{7}{8}$ Skpb. ($12\frac{7}{8}$ Dlr.), paa en
fæstet Sognets Kirke, der forekommer i den røde Bog under
Kolberg Kirke, østenfor hvilken er Torp, W. og D. $3\frac{1}{2}$ Skpb. (6 Dlr.)
hvortil den første, der er den mindste, er nu Præste-Enkesæde, i
i Middelalderen at have været Præstegaard, samt noget søndens-
St. $5\frac{1}{2}$ Skpb. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, og strax vesten-
er Mossig, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpb. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), ligesom i
denfor den er Dns Præstegaard, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.),
udsæes i frugtbar Leermuld 50 Tdr. Korn og 16 Tdr. Potat-
fødes 7 Heste, 26 Køer og 20 Faar, hvorhos til Gaarden er
Brænde og fem Bladser.

Kjølberg, en adelig Sædegaard, der skal allerede i S
af det fjortende Aarhundrede have været beboet af Adelsmand
Begyndelsen af det femtende af Torger Alfssøn Kold, og tilhørt
Halvdeel af samme Aarhundrede Anders v. Bergen. I det
Aarhundrede tilhørte den Oluf Galips til Thors, siden Pede
(Jernskjæg) til Friis, som døde 1616, senere Anders Blome
efter Kantsler Jens Bjelle, med en af hans Døttre (Sophie)
til Oberst Otto Schade, som døde 1673, og derpaa til hert-
Rand Gen.-Lieut. Hans Løvenhjelm. Derefter tilfaldt den hert-

*) Anlægget af Agers Standsf skod i Forbindelse med Anlægget af
værkerne i Frederiksslad og med Oprettelsen af Stabsløsementet
for Skarpskuds-Flaaden (see S. 20 og 21).

gennem Oberst Genr. Chr. Pulk, efter hvis Død 169* Enken havde den indtil den før 1710 kom til den Hvidtfelbste Familie, som tillige ejede Ellinggaard fra hvilken den, efterat have i nogle Aar været Kammeraad G. Strømboes Eiendom, kom i 1774 til Krigsraad A. Dahl, som folgte den i 1780 til Oberstlieut. Niels Wærensfjeld, hvis Søn Major Jens Wærensfjeld siden 1795 har været Gaardens Eier. Dens Størrelse er 9 Skbd. 10 Lpd. (40½ Dir.). Jordarten er Leer og Mør, frugtig og fuld af Dyrtub. Gaarden har god Havn, men liben Skov, Mst. Saug, Dørnebrug og Teglværk. Bøndergodset er tre Gaarde, bestående 3½ Skbd., og Gaarden hæver Bropenge af den over en Arm af Glommen gaaende Kjølsberg-Bro, i Folge Kgl. Skjøde af 25de Novb. 1732. Sønderfor ligge Vorge, tre Gaarde, og Drebe, to Gaarde, samt Græsvig ved Udløbet af Kjølsberg-Elven, som her udbider sig til Græsvig-Floden ligefor Frederikstads Fjorstad, hvor der i Græsvig-Bugten er Havn, og i Fortiden, allerede i det fjerde Aarhundrede, Trelastskibning fandt Sted, samt vestenfor Nale, to Gaarde. Endnu tidligere ere Møllegaard, strax ovenfor Dnsgens sybligste Spidse, der fører Navn af Thotgauten, og vestenfor ved en Bugt af Søen Elsvig, tre Gaarde, paa en af hvilke blev i 180*, efterat Ugersø Landsbeslægning var bestemt, opfattet et Batterie, for at have en hveset Havn for Kanonfartøier.

Ellinggaard (ford. Elline), en gammel adelig Sædegaard, beliggende paa Østfiden af Ellingfjorden, bekjendt allerede fra Slutningen af det trettende Aarhundrede som Bolig for den under Kongerne Erik Magnusen og Hakon Magnusen mægtige Ridder Bjørn Erlingsen, (som døde 1313 *). I det fjerde Aarhundrede tilhørte Gaarden ved Reformationstiden Familien Gyldehorn og kom med Erik Ericksen (Datter til Eiler Brodenhuus **), som døde 1542, samt efter ham til Hans Henrik Brodenhuus, hvis Datter Sophie bragte den 1610 ved sit førstemaal til Kantsler Jens Bjelle, som døde 1659, og hvis Søn Viceadmiral Henrik Bjelle ***) derefter havde Godset, som med Datteren kom til Amtmand, senere Stiftamtmand i Throndhjem, Hans Raas. Siden 1688 tilhørte Ellinggaard Oberst G. C. Pulk, derpaa General, derefter i mange Aar Raas's Svigersøn Genr. Lieut. Genr. Jørgen Hvidtfeldt †), som døde 1751, samt efter ham Sønnen Genr. Major Valentin Wilhelm Hartvig Hvidtfeldt, der folgte Godset 1778 til Dr. Med. Hans Møller, som igjen afhændede det for 32,000 Rd.

*) Denne af Historien bekjendte Bjørn eller Bjarne Erlingsen, der tillige døde Hvide Gode paa Søndmør og Bjarkes paa Halogaland, forekommer paa forskellige Steder i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd.

) og *) Om denne Gaards Gier af Familien Brodenhuus, see bemeldte Samlinger, 1ste Bd. S. 363-371, og om Henrik Bjelle samt hans Efterkommere, 2det Bd. S. 518-524.

†) Om det af denne Eier med Frue ved aabent Brev af 3die Novb. 1716 oprettede fattighuus paa Kolberg-Eng ved Dns's Kirke, som det paaligger Gaardens Eier at vedligeholde, erholdes nogen Oplysning i den af Kirke-departementet i 1832 afgivne Underretning om Stiftelser og Legater i Emaalehuusene m. fl. Amler, S. 22.

i 1788 til Krigssekretær Hans Chrystie, fra hvem det kom i 1805 til Major Sørly, efter hvem Kammerherre, Baron W. F. Wedel Jarlsberg i Mæret 1824 blev Eier deraf. Hovedgaarden med de tolvte Bøndergaarde Hov og Kleppe, som fra umindelige Tider have været incorporerede derunder, skulder 15 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Rpd. (60 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og er den betydeligste af Fogderiets Gaarde. Jordarten er god, Udskud 100 Tdr. Korn foruden Potatos, og her sødes 16 Heste, 70 Røer og 20 Faar. Gaarden har mere end fornøden Skov, Udsk. Saug, Tegl-vært, samt Anledning til Fiskerie. Hovedbygningen er opført efter den i 1746 afbrændte ældre Bygning, der var i gammel Smag, omgivet med høje Volde og Vandgrave. Under Gaarden er sexten Husmænds Bøndergodsjet bestaaet af syv fulde Gaarde af Skuld 15 $\frac{1}{2}$ Skpd. med 13 Dybbdere, af hvilke Huseby, St. og L., Utne, D. og B. og Kjenne, B. ere gode Gaarde. Desuden bruges Verne Hants med Riisholmen, og Hougø, af Hovedgaarden til Havnegang.

Ellingfjelen, en i Sognet dybt indgaaende Klil, hvor forhen har været Ladested for Trælast, ligesom her var Toldsted, der forekommer endnu efter Mindten af det syttende Aarhundrede, men var det ubetydeligste af Toldstederne her paa Kysten.

For Øvrigt kunne mærkes Ørmen, en Samling af Gaarde i Sognets nordlige Deel paa Vestsiden af Rjølberg-Ølven, og Stranden to Gaarde i Sognets østlige Deel, der ere blandt de saa Gaarde som ligge paa Rolfsøen.

d. i Glemming Sogn:

aa. paa Rolfsøen:

Nygaard, en forhenværende adelig Sædegaard, $\frac{1}{2}$ Mil fra Bergen, deris Stads Forstad, som tildeels ligger paa Gaardens Grund. Nygaard tilhørte i det sextende Aarhundrede Familien Galde, af hvilken en Galde, Norges Riges Raad, levede her kort før og nogen Tid efter Reformationen, og efter ham Sønnen Lønne Galde, hvorefter dennes Søn Christopher Galde, beboede Gaarden 1597*). Dennes Søster, en Galde, gift med Sivert Gabrielsen Achebye, tilskjøbede Kong Christian den Fjerde i 1617 Nygaard med adskillige underliggende Gaarde, og fra Kronen kom Nygaard tilligemed Berns Kloster i 1648 til Skotteholder Hannibal Sehested. Efterat Nygaard med Sehesteds dødsdøbte Gode 1651 var faldet tilbage til Kronen, folgte Kong Christian den Femte i 1675 ved Skjøde af 28de April Gaarden med Adelsgaarden Eng og ni underliggende Gaarde til Baron Constantin Marsellius, som strev sig Herre til Nygaard, og efter hvem den med Enken ved nyt Giftermaal kom til Baron Peder Rodsteen som i 1704 folgte Godset til en Engländer Thomas Arthur, der havde den endnu 1717. Senere blev Gaarden Giendom for den Wærenskjoldske Familie, og efter Jens Wærenskjolds Død 1749 kom den til den Lügowske, som eiede Tomb. 3 nyere Tid har den tilhørt Oberstleut. Lange indtil 179*, derefter Proprietær Jac. Nørbeck, og siden 1802 Krigstraad Hans Siemert,

*) Om Gaardens Eiere af denne Familie, see Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie 1ste Bd. S. 384-87.

1818 overdrog den til Sønnen Cand. Juris Karl Siewers efter Prop. Apenss er bleven Eier deraf. Gaardens Matrifulskylb : Skpd. (19½ Dlr.), og dens Jorder bruges deels af Eieren, og deels af en Mængde Forpagtere og Arvesætere. Til Gaarden er foruden Skov, og den hæver Grundblete af Forstaden Hestehaugen, som ligemed Forpagtnings-Afgiften af Gaardens Parceller angaves i 18 til 700 Syd. Paa Gaarden og dens Grund levede i 1835 89 Menneſter, hvoraf 277 i 49 Boliger paa et Gaarden underliggende Strandfjddersted.

Trosvig, en betydelig Gaard strax nordensfor forrige, paa Øst-ban af den Elv som stiller imellem Røfsøen og Ønsøen. Om den Fortiden har havt adelige Friheder, vides ikke. Den laa i Slutning af det fjortende Aarhundrede til Bispestolen og har tilhørt Kronen indtil den i 1558 overdroges Peder Christianſen og var i 1597 (Vormester?) Søsren Mule tilhørende. I Midten af det 17de Aarhundrede eiedes Gaarden af Borgermester Anders Oluffen i Frederikſtad, mester i nogle Aar af Statthalder Gylbenleve, og efter ham af Generalmajor Cicignon, som boede her i 1682 og 1692, og kom i Begyndelsen af det attende Aarhundrede til Christian Bernersen af den Wærstjølſke Familie, fra hvilken Tid Gaarden havde fælles Eiere med Lagaard, indtil denne sidste, som anført, overdroges Cand. Juris K. Siewers, da Krigsraad Siewers beholdt Trosvig til sin Død 1839. Trosvig følger 6 Skpd. (13½ Dlr.), har smukt Beliggenhed, en anseelig i 1819 i Grundmuur opført Hovedbygning med betydelig Frugthauge, foruden Skov, et Røllebrug, Teglbævt, Bottenmagerie og ved Olommen et Fjdderft. Paa Gaardens Grund levede i 1835, 230 Menneſter, hvoraf 197 i 37 Boliger paa det underliggende Strandfjddersted.

Af Sognets øvrige Gaarde mærkes: Kniple med Christianſlund og Brønden, 1½ Skpd. (4¾ Dlr.) og Hjørnerød, 2½ Skpd., begge Nærheden af Frederikſtads Forstad, og hvoraf den sidste i en lang Tied af Aar hørte under Trosvig, nordligere Brønnerød, 1½ Skpd. (¾ Dlr.) samt østenfor Rølleby, B. og D. 8 Skpd. (22½ Dlr.), Olemming, D. og B. 6 Skpd. (22½ Dlr.), paa en af hvilke sidste Gaarde ſtaaer Sognets Kirke, en gammel Steenbygning tilhørende gamle Private, og nordligere Beum, S. 3 Skpd. (19¾ Dlr.), en stor Gaard.

bb. paa Kragerøen:

Naaſgaard, 1½ Skpd. (5½ Dlr.) nordligst paa Den, og paa hvis end en Deel af Frederikſtads Forstad ligger, Rød, N. 3 Skpd. (11½ Dlr.), udenfor hvilken paa en Holme er Batteriet Guth, og Censur, 4 Skpd. (13 Dlr.), der er den største Gaard paa Den, ligge a Dens Nordſide, udenfor hvilke ere de mindre Holte, Straalsand, Holmen og Fuglevig, hvoraf de to sidste ligge paa Dens ſide. Paa ſammes Sydſide er Rjøgen og østenfor denne Arisimen, med god Havn, udenfor Kragerøens Sydſide.

c. i Tuns Præſtegleb.

Tuns, tre Gaarde, St. og L. hver af Skylb 1½ Skpd. (tilf. 11½ Dlr.), hvoraf den sidste er Fogedgaard, og Tuns Præſtegaard, af

Skylb 1½ Skpb. (13½ Dlr.). Paa denne udsaaes 33 Tdr. Korn 10 Tdr. Potatos, samt sødes 6 Heste, 20 Røer og 12 Faar; men har ringe Havn og ingen Skov. Dens Huusmand ere syv. Paa af de første Gaarde staaer Sognets Kirke, der i Middealderen var af Fylkekirkerne i Viglen, og er en af hugne Stene opført Korsning, hvis Størrelse, Regelmæssighed og sjældne Form udmærker blandt Landskirkerne. Den eies af en Privatmand, har en Kornstie af 82 Tdr. Byg og Havre og har forhen havt en Deel Jordegods.

Borregaard¹, en forhenværende adelig Sædegaard ved Olmen i Nærheden af Sarpsfossen. Det er maaskee den Gaard som flere Gange forekommer i den ældre Historie, og i Slutningen det fjortende Aarhundrede var den for en Deel Bræstegaard² til St. Nicolai Kirke i Sarpsborg. Derimod skal den i Slutningen af det firtende og Begyndelsen af det sextende Aarhundrede have været eiet en Adelsmand Hans Eiter. Senere tilhørte den den Adelsstamme i milde, af hvilken en Helge Haakensdatter var, som med sin Søn Christoph Pedersen (Stamfader for den yngre Familie Rytter) maaskede Eiendommen 1580 til Erik Munk, da Befallingsmand over de Østbo³, med hvis øvrige Gods den 158° forbrødes til Kronen dog afstod Kongen igjen Borregaard i 1606 til formeldte Hel Dattersøn Nabs Pedersen Bagge, i hvis Eiendomsbrev (1625) det Gaarden underliggende Gods skyldte 22 Skpb. 2½ Rbd. Korn, 1½ Rbd. Sn og 10½ Skind. Efterskrevte Eiers Søn, Peder Bagge, pantsatte i 1664 Borregaard med to Sauge og Dværner til Laugmand Christensen, som døde 1683, hvis Svigersøn Laugmand Werner Niel havde Eiendommen efter ham, og derefter allerede 1699 dennes Jens Bernerssen (ablet 1717 under Navn af Wærnsfjeld) som d 1747, og hvis Søn Cancellieraad Christian Wærnsfjeld, der efter at have fået Eiendommen, folgte den til Juhlaskerter Weder Holter, hvilken d 1786, da Gaarden med hans Enke, Maren Juel, kom først Genkøb. D. C. Wessel og i 1796 til daværende Præsident, og Statsraad R. S. Rosenkrantz. Han folgte den ved Skøde af 4de Jan 1815 med tilliggende fire Gaarde af Skylb 5½ Skpb, for 25000 Rb Sterling til Justitsraad Poul Thrane, der havde den til 1828, i hvilket Aar Gaardens Frihed som adelig Sædegaard ophørte. Nu hører Eiendommen John Henry Velly og Brødre. Matrikulskylden 8 Skpb. (64 Dlr.). Paa Gaarden er en anseelig Hovedbygning, ført af Muur i Stedet for en fra gamle Tider staaende med Rure Taarne forsynet Bygning, som sank i Afgrunden Natten mellem 5te og 6te Febr. 1702, hvorefter 14 Menneffer og henved 200 Akrar omkom³. Gaardens første Herlighed er Vandfaldet ved Sarp, i

¹) Om denne Gaard og dens Eiere findes endel Efterretninger i Samlingen til det Norske Folks Sprog og Historie, 4de Bd. S. 162—184.

²) Om ham see bemeldte Samlingens 1ste Bd. S. 191—260.

³) En omkændelig Beretning om dette Jordsfalb, tilligemed et Kobber, findes i Nova literaria maris Baltici & Septentrionis for 1703, S. 111—men det fortælles her om det ligesoverfor liggende Safelund. Af de

bestaaende til 8 Qvarner og 8 Udff. Sauge, hvilke ere satlagte til en Hjørnel af 2640 Tylter Tømmer, hvortil Tømmeret kommer fra Oplandet. Dette Brug har i den senere Tid faaet hensigtsmæssige Forbedringer, hvortil kan regnes, at der fra Sarpssøfossen igjennem en Hjørngrog er anbragt en Stoll (eller Tunnel), 75 Alen lang og 4 Alen høj, hvorigjennem Vandet ved en Trærende indledes til Bruget og hvorved man er bleven mere Herre over Vandet. Til Bruget hører og et i de sidste Aar ved Sarpssøfossen anlagt Brændevinsbrænderi (med 5 Rjoler af 3376 Potters Indhold) der er et af de betydeligste Brænderier paa Landet i Norge, og hvormed er forenet et Porterbryggerie. Til Borregaard ere 26 Huusmænd med Jord, og paa Gaarden med Brugene levede 481 Mennefter efter Folketællingen af 1835. Ved Borregaard er en Hjælpe- og Enkekasse, stiftet ved Fundats af 5te Aug. 1796 af Gen.-Aud. Wesfells Enke, som dertil skænkede 2500 Rd. (aa 1250 Sph.), der ere indestaaende i Gaarden, og videre har Gaarden det Holteriske Legat, stiftet ved Codicil af 25de Decbr. 1786 af fornævnte Holter, til Understøttelse for Enker og fattige Arbeidere paa Gaarden, hvorfor have en Fundats af 18de August, confirm. 10de Septbr. 1790. Dets Fond er 1000 Sph.¹

Gleng, en Flekke ved en Viig af Glommen (Glengs - Sølen) i S. D. for Tuns Kirke og i N. V. for Borregaard. Den havde i 1835 267 Indvaanere i 49 Boliger deels med og deels uden Jord. Som en Krønning af det gamle Sarpssborg har Stedet staaet under Frederikshavns Rådhus Jurisdiction, indtil det ved Resol. af 5te Marts 1825 er fra 1ste Juli 1827 henlagt under Landets Jurisdiction. Om Stedet imidlertid indtager den Grund, hvorpaa det gamle Sarpssborg stod, er uvis. Angaaende de det gamle Sarpssborg tilliggende Jorder eller Glengs-Jorderne er forhen S. 23 talet.

Glengsbyen, en til Glommen i S. D. for Gleng og ovenfor Sarpssøfossen grændsende Strækning med 114 Beboere i 16 Boliger efter Folketællingen af 1825, hvilken efter Navnet maa være det Sted, hvor Sarpssborg laae², ligesom man har her til den senere Tid seet Krønninger af Sarpssborgs tvende Kirker. Udenfor dette Sted og nedenfor Sarpssøfossen er Helgeby, der ligeledes antages at have været en Deel af Sarpssborg, hvortil stode Buene (Boderne), hvor man formoder Staden har haft sine Søboder og hvor endnu ere Bordtomter for Borregaards Saugebrug, hvilke to Steder i 1825 havde 151 Beboere i 31 Boliger. Beboerne ere for det Meste Arbeidere under Brugene og Borregaard, paa hvis Grund disse Steder ligge.

Beretning har Wilse leveret et Uddrag med et mere oplysende Robber i Jørgs geogr. Opmerken for 1798, 1ste Bd. S. 548—48. Denne Tildragelse omtales videre i Pontoppidans Naturhistorie, S. 149, og i Pontoppidans Skrift om Verdens Righed, S. 32.

¹) Nærmere Oplysning om Enkekassen saavel som om Legatet erholdes i den af Kirkedepartementet i 1832 udgivne Underretning om Elstiftelser og Legater i Emaalehøenes m. fl. Amter, S. 32 og 34.

²) Dette Aars udtryffeligen i et Kongeligt Reskript af 19de Decbr. 1866, indført i Saml. til det Norske Folks Historie, 4de Bd. S. 177—179.

Sannesund, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($2\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende ved Glommen & nedenunder Borregaard, hvor der er Færgetid i Landeveien mellem Christiania og Svinefjund noget udenfor Sæpssøfosen. Her pleie de at ligge, som gaar op ad Glommen for at lade med Trælast fra Glunds- og Borregaards-Brugene, og indtage deres Ladninger. Da Udfisbning, der begyndte efterat P. Thrane i 1815 var bleven Eier Borregaard og er hjemlet ved Høiesteretsdom af 11te Mai 1825, da den senere Tid bleven af megen Blytighed, da der fra Sannesund, se fra den $\frac{3}{4}$ Mil uden- eller vestenfor liggende Kæstplads Næssens el Hindud, er udfisbet i 1836 19,065 $\frac{1}{2}$ og i det følgende Aar 23,27. Kæst, hvori Udfisbningen til indenrigske Steder er iberegnet. Ved den Udfisbning, der foregaar fra Strandene i en Strækning paa begge Sider af Glommen, og hvortil Trælasten, for saa vidt den nedkommer paa Glommen fra Saugbrugene ovenfor Borregaards- og Sælsund Brugene samt fra Øvrige (S. 57) og landsættes ved Sleng, som fra sidstnævnte Sted til Lands til Udfisbningsstedet, sydsøfsettes Mængde Mennesker i Omegnen. Toldopsynet her paa Stedet bestaar af en Undertoldbetjent og to Roerskarle. Strax ved Svinefjund ligger Alvim, (ford. Alfheim), syv Gaarde, $12\frac{3}{4}$ Skpb. ($31\frac{3}{4}$ Dlr.), som en Sognets foranstjorte Gaarde og Steder samt Graalum, 2 Skpb. (5 Dlr.), Niben, tre Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpb. $14\frac{1}{2}$ Dlr.), Ørager, fire Gaarde, $6\frac{1}{2}$ Skpb. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Øpstad, tre Gaarde, 5 Skpb. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.) Vister, fire Gaarde, $8\frac{1}{2}$ Skpb. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), og nogle mindre Gaarde udgjøre den sydlige Deel af Tunsen, som her ved Visterrislen, en Uvibelse af Glommen, stilles fra Nølsøen.

Sande, en forhenværende adelig Sædegaard. I Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede tilhørte den Det Brochenhuus og kom fra ham til Cantøler Jens Bjelke, som gik sin hans Broderdatter, hvis Datter Margaretha bragte den til Cantøler Marschall, som døde 1680, og havde den endnu som Enke 1699, hvorefter Gaarden var eiet af Gen.-Lieutn. Hvidtfeldt paa Ellinggaard, siden 1752 af Oberstlieutn. Niels Wærnskjold, som i 1780 solgte den til Cancellieraad og Sørenstr. C. A. Aagaard, og af ham købte Det Anker den 1. A. for 18,000 Rd. Efter dennes Død dreves Eiendommen for det Ankerste Fideicommisses Regning, indtil den i 1822 solgtes til Statsraad Carsten Tank, efter hvem den kom til G. W. Herman i London, der i Aaret 1835 solgte den til et Interessentsselskab Christiania for 90,000 Sølvspecier. Sande med Høiet stylder i Skpb. $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($45\frac{1}{2}$ Dlr.). Eiendommen indtager en vidløftig Strækning paa begge Sider af Glommens vestre Arm, og Hovedgaardens med adskillige Pladser udgjør den nordvestre Deel af Tunsen. Gaardens Udsæd angaves i 1835 til 150 Tdr. Korn og 110 Tdr. Potatos, og Gaarden hører det betydelige Sande- og Soliebrug med 17 Sauge- og to Kornmøller, hvis Saugproducter udfisbes fra Næssens længere uden Glommen. Foruden Sande hører Kalnæs, B. og D., 3 Skpb. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), hvortil Adelsmanden Thomas Normand i Slutningen af det 17te Aarhundrede skrev sig, samt Ørager, Niben, Uine, Melby, Aamstad o. fl. Gaarde til Tunsens nordvestre Halv, som *Jønæs-Fjorden med Aagaards- eller Isebro-Elven og Visterrislet* dann

na Gaaflandet nordenfør Nagaards-Elven ere Agnalt, tre Gaarde, 1 Skbd. (15½ Dlr.), som med flere andre Gaarde indtage nogle løstlige Skov- og Aasstrækninger, som føre over til Evindals Sogn. Holleby, en gammel adelig Sædegaard, som allerede i Slutningen af det fjortende Aarhundrede var beboet af Adelsmænd, og i det niende samt Begyndelsen af det sextende Aarhundrede tilhørte Familien Galle. I Begyndelsen af det syttende Aarhundrede havde en Broderhans og 1625 Gjerløf Nettelhorst, samt i 1661 Sennen Evert Nettelhorst Gaarden, som efter ham kom til Søsteren Margrethe Nettelhorst, gift med Peter Wagge, hvis Svigersøn, Major Christian Nechlenburg allerede 1680 og endnu 1704 havde Gaarden, som kort efter kom til Generalmajor E. A. Storm, efter hvis Død 1712 Enken havde den. Aar 1738 var den ejet af Dne Kamel Sehested og senere af Justitsraad Christian Anter. Denne sidste folgte den (før 1765) til Kammeraad Jens Ziegler, som 1778 overdrog den til sin Søn Nisjesfor Heinrich Ziegler, der folgte den med underliggende Gods i Aaret 1800 til daværende Lieutenant, nu Major Poul Peter Lindemann for 40,000 Dlr. og til dennes Søn H. J. Lindemann blev den afhændet i 1831. Hovedgaarden, som med nærmeste Omegn udgjør den vigtigste Deel af Lunsens nordøstre Halv, fyllder 6½ Skbd., og med Høren, som fra umiddelbare Tid har været brugt under samme, 10 Skbd. (31½ Dlr.)¹. Hovedbunden er Aar, og paa Gaarden findes 14 Heste og 45 Fæktaturer. Under Gaarden ere fjorten Huusmænd. Vendergodset bestaaer af 7 Gaarde, fyldende 8½ Skbd. De Skove, som ligge til Hovedgaarden, give 20 Tylter og Vendergodsets Skove 130 Tylter Saugtømmer, som opfyldes paa en under Gaarden Steenbek værende Udfstigningsaug. Holberg, Bjørneland, Steenbek, Skjæren, Finnestad og Hjeltnæs, ere næst Holleby de vigtigste af de til Lunsens nordøstre halv hørende Gaarde, og ligge meest omkring Holleby Gaard, som er flere af samme. De have for største Deel gode Skove, og nordenfør na Gaaflandet ere Ringe, to Gaarde, 2½ Skbd. (11½ Dlr.), med tre Skovgaarde.

Ellind, 4½ Skbd. (13½ Dlr.), og Horgen, 3 Skbd. (13½ Dlr.), hører med Gretteland o. fl. til den nordlige Deel af Hølsøen, ligesom til samme Østside Nøstvad, fire Gaarde, 10½ Skbd. (27½ Dlr.), og Houg, 3 Skbd. (9½ Dlr.), ved Vistervæet, samt uden for Hølsøesund Næs, 1 Skbd. (1½ Dlr.), hvorunder Næsken, ved hvilken Saugproducterne fra Sande- og Soliebruget udfibes, og sydligere Houg, B. og D. 6 Skbd. (16½ Dlr.), hvoraf den ene synes før Reformationen at have været Bolig for Præsten til Glemming Kirke, Ejde, 3 Skbd. (11½ Dlr.) og Maade (Maas), 3½ Skbd. (12½ Dlr.) alle beliggende paa Hølsøen, der formæntlig er den bedste Deel af Bygdet.

¹) I følge Biskop Jens Nielsens Optegnelser af 1598 var i Fortiden, da Herte-Holt boede paa Holleby, et Træcapel, som de holdt ved Magt, men som da var ødelagt, og hvori ikke havde været holdt Tjeneste i 30 Aar. Efter den røde Bog var ogsaa i denne Deel af Bygdet en Kirke, kaldet Næs eller Kalnæs Kirke, til hvis Gods herte Andele i Holleby og flere af de omliggende Gaarde. Den hele nordøstlige Halv af Lunsen har uden Tvivl i Fortiden ført Navn af Kalnæs.

f. i Naade Præstegjeld.

Naade, tre Gaarde, hvoraf Mellem-Naade, 1 Skpd. (2½ Dlr.), Sørenstribergaard, paa en af hvilke staaer Sognets Kirke, en anse af hugne Stene opført Bygning, hvis Chor er tækket med Bly, hvis Taarn med Spir skal være opført af det mod Slutningen af færtende Aarhundrede nedrevne Capel paa Guseby. Kirken tilhørte Tomb Gaards Cler og har smukke Ornamenten. Strax søndenfor Naade Præstegaard, 1½ Skpd. (12½ Dlr.), der har frugtbar Jøbund, en Udsæd af 40 til 50 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, safrøder 9 Heste, 40 Køer og 30 Faar, men har ingen Skov. Under Gaarden ere sex Pladser og til Præstegaarden hører ydere Gaarden Ringrud, 4½ Skpd. (41½ Dlr.), som ligger ¾ Mill fra Præstegaarden og bortforpagtet. - Strax ved Gaarden er Rød, 1½ Skpd. (8 Dlr.), et meget godt Brug, og østenfor ere Lundeby, B. og D., 4½ Skpd. (1 Dlr.), og Borge, B. og D., 6 Skpd. (11½ Dlr.), begge ved Landveien, og søndenfor denne paa en mod Skinnerløst hødelende Skov Nislingen, 2½ Skpd. (7½ Dlr.), Ageberg, B. og D., 4 Skpd. (10½ Dlr.), Revoug, 6½ Skpd. (13½ Dlr.), Finstad, 4 Skpd. (10 Dlr.) et af Sognets største Brug, Frakkestad, 2½ Skpd. (7½ Dlr.), og Høland, 2½ Skpd. (6 Dlr.), alle med frugtbar Leerjord, men ingen Skov. Længere sydlig paa sin Side Skinnerløst er Røttingholm, 6 Skpd. (16½ Dlr.), en stor Gaard med mere end fornøden Skov, og den ene af Vegløds Gaarde, der ligger paa Røttingen. Denne sidste (for Røttingholm) var i den sidste Hjerbedeel af det syttende Aarhundrede og senere Hovedgaard for et ikke ubetydeligt Jordegods, der bar Na af Røttingholms Gods og tilhørte Oberst Røtting, der selv brugte Gaarden, ligesom efter hans Død i 1694 Enken beboede den.

Strømnaas, tre Gaarde, 5 Skpd. (11½ Dlr.), Ageberg, og S. 5 Skpd. (8½ Dlr.), Musangen, B. og S. 6 Skpd. (10½ Dlr.), Hisingby, fire Gaarde, 7 Skpd. (19½ Dlr.), og Riil, Gaarde, 9½ Skpd. (19½ Dlr.), ligge alle paa Vestfiden af den til Hverikstad fra Carlshuus gaaende Landvei og høre til Dns-Hjerding. De ere gode Korngaarde med frugtbar Leerjord og for største Del med fornøden Skov. Fra Hisingby, der ligger ved Skinnerløst, hører det til Røtting-Saugene bestemte Oplands-Lømmen overland ¼ Mill Carlshuusbunden i Banfjæ.

Tomb (hvis gamle Navn har været Thusa og Thusu), en af de mest betydeligste adelige Sædegaarde, der langt tilbage i Tiden har haft have haft magtige Beboere¹. Den tilhørte i det færtende Aarhundrede Familien Galbe², af hvilke nævnes Hr. Oluf Galbe, H

¹) See Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 1299, og Egmund Guttormsen, Norges Riges Raad, som nævnes i og levede endnu 1354, ligesom i Følge bemeldte Samlingers 3die Bd. S. den i sin Tid mærkelige Ridder Alf Haraldsen og Egmund Bølt har 1399 eiet Gaarden hver for en Halvdeel, samt Ridder Herman Mo har boet her 1455.

²) Om Familien Galbe, og de Personer af samme, som have eiet i Gaard, see foranstøttede Samlinger, 1ste Bd. S. 382-394.

og Riges Raad, Svend Galbe, der levede 1546, Oluf Galbe, som 1595 var konstitueret Hovedsmand paa Agerhus, og Gude Galbe, som eiede Godset 1625, da Hovedgaarden skulde 7 Skpd. Tunge og Bøndergodset i Hartorn 233 Tdr. 5½ Setting. Gude Galbes Enke, fru Helvig Marsvin, havde Gaarden 1642 og efter hende Svigersønnen Kitchener Knud Skinkel, af hvem den eiedes i 1657. Siden har den tilhørt Tønne Hvibsfeldt og Generallieutn. Hans Ernst Trücksler, efter hvem Svigersønnen Generallieutn. Barthold Henr. Lühow blev dens Eier. Han døde 1729 og Godset tilhørte efter Enkens Død (1768) deres Døttre Generalmajor Jaspas Lühow og Søster, indtil det i Følge disses Testamenter af 1794 og 1797 tilfaldt i det sidste Aar daværende Overhofrets - Advokat, senere Statsminister, Mathias Otto Leih Sommerhjem, efter hvis Død 1827 Eiendommen har tilhørt Enken. Hovedgaarden, som ligger ved det Inderside af Krogstadsfjorden, ned mod hvilkens og Krogstads-Elven sammed betydelige Agervidder ere udbredte, skulde 10 Skpd. Tunge (64 Dlr.), og under denne bruges de tre Morumgaarde, skulende 5½ Skpd (13½ Dlr.), samt Rød, 3 Skpd. (4½ Dlr.) og Sletterterne 2½ Skpd., hvilke sidste blot bruges til Havnegang. Paa denne Eiendom, der er et af de største Jordebbrug i Amtet, tilligemed dens underliggende 16 Huusmandspladser, udsaas 112 Tdr. Korn og 132 Tdr. Potatos, samt sødes 18 Heste, 124 Køer og 75 Faar. Gaardens Bygninger ere store og gamle, samt vel indrettede. Paa Gaarden er et Capel eller Kirke af Løkker med Taarn, der forekommer alleude i Slutningen af det fjortende Aarhundrede og eiede da en Deel Jordegods, men er i Generallieutn. Trückslers Tid næsten af Nytt opført. Det hørerhørende Bøndergods bestaar af 32 Gaarde, af Skuld 55 Skpd. 11½ Skpd., formeldte Rød og Sletterterne iberegne. Af disse ere Ager, tre Gaarde, 9 Skpd. (15½ Dlr.), Houge, 2½ Skpd. (4½ Dlr.), med flere, gode Gaarde. Til Gaardens øvrige Herligheder høre trende Gange i Svindals Sogn.

Krogstad, en Ladeplads beliggende i Bunden af Krogstadsfjorden paa Tombes Godsets Grund. Denne Ladeplads var til allerede i det sekunde Aarhundrede, og var endnu efter Midten af det syttende Aarhundrede et eget Toldsted, der besøgtes af fremmede Skibe som her indtoge Trælast. At Handelen ikke var saa ubetydelig sluttes deraf, at Frederiksstads Borgere allerede i 1701 gjorde Paastand paa, at Stedets Beboere skulde indflytte til Byen, i hvilken Anledning Rygge, Raade og Dands Sognes Almuur, som affatte deres Trælast til Krogstad, ansøgte om at Ladestedet maatte vare ved; imidlertid kom hertil i 1731 kun tre (alle hollandske) Skibe paa 51½ Lasten for at indlade Trælast. Her vare da ingen Handlende paa Stedet, men Krogstad var blot et Udsalningssted for Producterne fra Tomb Godsets Skove. Endnu efter Midten af forrige Aarhundrede nævnes Krogstad som Ladested i Toldbøoken af 1768 5te Cap., hvor der maatte løses Kornvarer fra Danmark samt udsaltes Trælast, og blev her da udsørt nogen Trælast, der bestod i dansk og hollandsk Last. I 1804 til 1806 udgik enkelte Trælastladninger herfra, men i den senere Tid har ingen Handel her været drevet, og Stedet har heller ikke været lagt i Kjøbstadsstat. Beboerne vare i 1825 kun 43.

Huseby, fem Gaarde, 9 $\frac{1}{2}$ Ekd., hvoraf Huseby Store, 3 Ek (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Søndre, 2 Ekd. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.) ere de betydeligste, og paa en hvilken, der har været kaldet "Capelle Huseby", var forðum et Capel el en Kirke, som i den røde Bog kaldes Tisfala Kirke. og eiede no smaa Gaardeparter, samt skal være nedrevet mod Slutningen af sextende Aarhundrede. Foruden disse høre Burum, St. 3 $\frac{1}{2}$ Ek (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Johnsteen, 2 $\frac{1}{2}$ Ekd. (6 Dlr.), Skraatorp, 4 Ekd. (Dlr.), Strømsoug, 3 Ekd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Sogn, 3 $\frac{1}{2}$ Ekd. (8 Dlr.) til de bedste Gaarde i Sognets vestlige Deel, hvortil og kan regni Røstadv, St. 2 $\frac{1}{2}$ Ekd. (8 Dlr.), der har frugtbar Jord, fornø Skov samt Fiskerie, og udgjør den sybligste Epidse af den imell Krogstad- og Kureffjordene udgaende Landtunge.

g. i Rygge Præstegjeld.

Rygge Præstegaard, 2 Ekd. 1 $\frac{1}{2}$ Ekd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor udsaas 40 Tdr. Korn og 40 Tdr. Potatos, samt fødes 8 Heste, til 30 Røer og 16 Gaar. Paa Gaardens Grund staar Sognets Ki en gammel Steenbygning, udvendig opført af firehugne Stene, med Forbindelse af Kalk og Kampesteen mellem den indre og ydre Mu Strax nordensfor er Bjølsund, 3 Ekd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaa der efter Midten af forrige Aarhundrede var i endel Aar beboet Høged Poul Hansen, og fra 1795 tilhorte Oberstlieut. J. J. Nid, f døde 1801 og senere Enken, paa hvilken Gaard udsaas 65 Tdr. K og 60 Tdr. Potatos, med en Kreatursædel af 8 Heste, 24 Røer 16 Gaar, samt Bjølsund, 1 $\frac{1}{2}$ Ekd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en mindre Gaa med en Udsæd af 32 Tdr. Korn og 50 Tdr. Potatos, der har tilh i 1765 Just. Braunmanns Enke, senere Gen.-Lieut. Dve Fr. Broch huus, derefter Hans Chrystie, siden Oberstinde Drexel fra 1789 180* og derpaa Kjøbmand G. Mathiesen, østensfor hvilke Gaarde Uine, 2 Ekd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Fredstjer, tre Gaarde, 4 $\frac{1}{2}$ Ek (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke strække sig til Vansjø og have mere end fornø Skov. Desuden stode af Sognets Gaarde til Vansjø Gaastad, 2 Ekd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og tildeels Dilling, tre Gaarde, 2 $\frac{1}{2}$ Ekd. (18 Dlr.) alle med store Flader.

Vernø-Kloster (ford. Vaurno), en adelig Sædegaard, bel genbe omtrent $\frac{1}{2}$ Mil søndenfor Moss. Gaarden var i de ældste Ti en Kongsgaard, senere et Munkeløster for Hospitalsbrødre, dog u naar og af hvem stiftet, imidlertid forekommer det som Kloster aller i det 12te Aarhundrede, ligesom det omtales Aar 1277 i Kong Ri nus Lagabæters Tid, og maa formodentlig have været ved Magt i til Reformationen, da der i 1486 og 1508 nævnes Priorer for d Kloster. Ved Reformationen blev Klostergodset gjort til en verd Forlehnning, som fra Kronen omtrent 1648 afstodet til Stathol Hannibal Sehested, men et Par Aar efter med Sehesteds øvrige G blev indbraget til Kronen. Kong Christian den Femte solgte dere en Deel af Godset i 1675 til Baron Constantin Marsellius, hvorm selve Gaarden først senere kom til Oberst Chr. Wind, hvis Enke H Margrethe Lange, som døde 1704, havde Godset, der efter hende kaldt Datteren Charlotte, gift med Genr. Arenstorff, og deres Dat gift med General-Major Carsten Sibbern, fik derefter Vernø-Klo

Gaard og Gods, som fra ham kom til Major G. Chr. Sibbern og nu siden 1800 tilhører Sønnen Statsraad Valentin Chr. Wils. Sibbern. Hovedgaarden har en aaben og fri Beliggenhed paa en Høide over Christianiafjorden og Matrikulskylden er 13 Skpd. 63 Kpd. (41½ Dlr.). Jorden er et Leermuld og Sand. Udsæden paa Gaarden er 70 Tdr. Korn og 100 Tdr. Potatos, og her sødes 10 Heste, 40 Køer og 40 Faar. Skoven er til Fornødenhed, og Havnegang findes paa Lærne Elven og Revlingen, hvorhos til Gaarden ere to Bunkgarnsskifter. Under Gaarden ere 24 arbejdende Huusmænd, hvis Pladsfer ere meest paa Bøndergodset, som bestaaer, efterat Gaardene Huseby, Grynsd og Sundersby ere indtagne under Hovedgaarden, af syv ved Leilendinger eller Jorpagtere brugte Gaarde.

Kallum, 1½ Skpd. (9½ Dlr.), en stor Gaard ved Christianiafjorden, Læ, 1½ Skpd. (9½ Dlr.), beliggende strax udenfor Moss, Klommesteen, 1½ Skpd. (8½ Dlr.), der grændser til Mosses Byes Jurisdiction og Mølløs, 15 Kpd. (9 Dlr.), en paa en Høide over Bælebukten smukt beliggende og smukt bebygget Gaard, der i en Række af Aar har tilhørt den i 1837 afdøde Capt. Genr. Gerner og es nu af hans Arvinger, høre til Sognets nordlige Deel. Disse Gaardes Jorbrug indskrænker sig meest til en betydelig Potatosavl, da her sædvanlig udsættes mere end 500 Tdr. Potatos.

Evse, en adelig Sæbegaard beliggende i Mill søndenfor Moss ved en liden Bugt af Christianiafjorden, kaldet Evsefjund. En Adelsmand Amund Jensen havde i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede denne Gaard, som derefter tilhørte den næstsidste catholske Biskop i Stavanger M. Gilef, hvis Søn Jon Gillefjøn eller Glussen fik den i 1514. Efterat denne nogle Aar derefter var bleven henrettet i Bergen, kom Gaarden, som for en Deel havde været i Gaute Galbes Besiddelse, til Jens Datter Hustru Margrethe omtr. 1548, og senere med hendes øvrige Gods til Peder Brockenhuus til Sande, hvis Broders Enke havde Gaarden i 1598¹. I det syttende Aarhundrede tilhørte Gaarden Oerlov Nettelhorst til Dug, som Aar 1635 tilkjøbte sin Svoger Kantøler Jens Bjelle, den Gang den rigeste Godseier i Norge, samme. Efter ham faldt Gaarden 1659 i Arv til Svigersønnen Kantøler Joh. fr. Marschall, som døde 1679, og derefter til Oberst Marschall. Siden (allerede 1705) tilhørte Gaarden Kantøler Marschalls Svigersøn Brigader Koldersjahn, samt 1715 og senere hans Enke, derefter Familien Sundt, af hvilken den Sidste var Gen.-Maj. Sundt, fra hvem Evse nu underliggende sytten Gaarde blev i Aaret 1793 for 21,500 Rd. overdraget Krigsadsessfor Peter Elieson, efter hvis Død 1833 Enken har Eendommen. Hovedgaarden med S. Wang skylder 10 Skpd. 13½ Kpd. (36½ Dlr.). Arealen er 160 Tdr. Land, Jordbunden meest sandig, dog er der nogen Leermuld. Udsæden paa Gaarden er 84 Tdr. Korn, hvoraf 5 Tdr. Vintersæd, og 100 Tdr. Potatos, og her sødes 14 Heste, 60 Fætreure og 40 Faar. I Skoven kan aarlig hugges

¹) En Saml. til det Norske Folks Syng og Historie, 1ste Bd. S. 508, og 4de Bd. S. 610-612, hvor der forekommer noget angaaende Gaardens ældre Gæere.

15 Tylter Tømmer og till Glendommen ere to Bundgarns-Fiske Under Gaarden ere 10 Pladser og Bøndergodset bestaaer af syv Lændingsgaarde.

Laurkullen, den meest bekjendte og søgte Havn i Christia fjorden, dannet af Fastlandet i Øst med de udenfor liggende Der Ro og Elsen. I 1835 vare her 113 Beboere, som meest have deres Bol paa Fastlandet. Havnen er af stort Omfang, og der kan ankras forskjelligte Steder, dog søges Havnen nu ikke saa meget som i Ti den, da danske Kornskibe sædvanlig løbe herind for at forhøre sig Priserne, hvorfor Stedets Næring er meget aftaget. Til dens For har forhen været et Batterie paa Fastlandet, der har ført Navn Frederiksbøddes Skands. Denne Skands blev anlagt i 1710 og hi fra 1711 til 1728 egne Commandanter.

Nærum, N. og S. 3 Etpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rubbersd, 1 $\frac{1}{2}$ S (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Støtvig, tre Gaarde, 5 $\frac{1}{2}$ Etpd. (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i Ørissørd, 2 $\frac{1}{2}$ Etpd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.) ere gode Gaarde med mere fornøden Skov paa en af Kureffjorden med Christianiafjorden og G fundet dannet Landtunge, indenfor hvilken er Kure, fire Gaarde, Etpd. (27 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rosnæs, S. og N. 5 Etpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), M vig, tre Gaarde, 5 $\frac{1}{2}$ Etpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Roer, fire Gaarde, Etpd. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Gatu, 1 $\frac{1}{2}$ Etpd. (9 Dlr.) et godt Brug, mel Pladser, og Øst, tre Gaarde, 4 $\frac{1}{2}$ Etpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle paa store Plade, som strækker sig fra det Indste af Kureffjorden op i den igjennem Sognet gaaende Hovedvei og alle gode Korngaarde.

h. i Mosse Landsogn.

aa. i Vatsbygden:

Kambo, forhen en adelig Sædegaard $\frac{1}{2}$ Mill ovenfor Mos Den tilhørte i Slutningen af det sextende og Begyndelsen af det tende Aarthundrede Familien Salbe og kom fra denne ved Gifteren først til Henning Walstorp fra Holsteen, der havde den 1609, og efter med Enken til Anders Blome, ligeledes en Holstener, som i sig dertil 1619 og 1621. Siden forekommer Carsten Rosentri 1625 som Eier af Kambo, der af Jens Juul i 1631 blev solgt Sigvard Gabrielsen (Acheleie), som eiede Godset til sin Død om 1665, da Kambo kom til Sønnen Gabriel Acheleie, hvis Søn E Sigm. Jørgen Acheleie i 1705 eiede og beboede Gaarden. Kort d ter kom den til Brigadeer Folkersahm, hvis Enke i 1717 havde G dommen. Endelig blev Kambo med underliggende Kiil, efterat i tilhørt Agent og Rådmand Niels Nielsen i Christiania, som st med Cancelli-Afsesfor Chr. Christensens Enke, og siden 1773 Ce rentsraad og Amtmand G. Rachmann, 1792 kjøbt af Mosse Jernb

¹⁾ Kambo, eller maaskee et Sted i Nærheden af samme, maa være det K born, som ifølge Kong Magnus Lagabæters Testament af 1277 var i geselskabs nordlige Grændse. Paa Kamborn var ogsaa, efter Hirden et Forvaringssted for Forbrydere, saa at her vel har været en Borg Besættning. Af Kambo Gaard laa i 1444 noget til Tranebergs Hospita om Gaardens Gier i det syttende Aarthundrede erholdes nogen Und zing i foranstjorte Samlinger, 1ste Bd. S. 387.

Gier Bernt Anker for 5294 Rd., og har siden den Tid hørt under bemeldte Værk. Rambo Rylder, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.) og Kilt med Dangen 1 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.). Til Eiendommen er stor Skov. Blandt Bygdens øvrige Gaarde mærkes Røse, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Dillingen, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), der er den største af de i Vansjø liggende Der, og udgjør et betydeligt Brug med sex Pladser, samt Gædehus, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), alle med bjergrigt Terrain og mere end fornøden Skov.

bb. paa Gjelsern:

Lhordersø, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), en smukt bebygget Gaard¹ præc udenfor Ros, som fra 1739 har tilhørt den Christelige Familie, hvoraf Oberkinde Drechsel længe havde den, og efter hvem den gik over til Sønnesønnen Consul David Christie den yngre, der tillige ejer Rabogaarden Grimsrød, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), en større Gaard, der i Fortiden har ligget til Jernværket og i nyere Tid tilhørt Conferentsraad Hent. Bachmann, derpaa siden 1798 Justitsraad H. H. Scheel og senere Kjøbm. N. Tyrholm, hvilke Eiendomme, tilligemed Vægerborg (en ubetydelig Part af Kubbersø), ere af nærværende Gier fortrindelig opdyrkede og afgive tilsammentagne et betydeligt Product især af Potatos, hvoraf udsaæes 500 til 600 Tdr. aarlig. Til Grimsrød er ogsaa et Teglværk og godt Fiskerie i Værelbugten. Videre mærkes: Reier, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (9 Dlr.), en smuk Gaard tilhørende siden 1794 Kjøbm. And. Christie, Alby (jorb. Abalby), 2 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard med smuk Veligheden, som i Ribbelalderen laa til Bispeholen, senere har indtil 1727 været Kronens og siden 1824 tilhørt Høiesteretsadvocat J. A. Hjelm, der har saavel forskjøttet som væsentlig forbedret Eiendommen, Kubbersø med Oddersø, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Gjelserns større Gaarde, der efterat have været i en lang Række af Aar ejet og beboet af Cancelliraad og Raugmand And. Hansen, tilhørte fra 1794 Datteren Fru Købke, fra hvem den 1810 kom til den nuværende Gier Overtollsbetjent Hjortaa, hvilke Gaarde alle høre til den sydlige og smukkeste Deel af Den tilligemed Kronvigen, 4 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Dens største Gaard, af stor Udstrækning men slet dyrket, beliggende paa Vestfiden ved en Bugt af Christianiafjorden, over hvilken her er Færgested til Horten (Reffr. af 30te Octob. 1776), og i hvilken Gaarden har Guldbolmen, en liden Holme, der i Fortiden var Grønden for Dyplos og senere for Christianias privilegerede Handelsdistrikt. Paa disse med et Par mindre Gaarde, hvor Jordbunden er Sand og Muld, samt til de fleste af hvilke er fornøden Skov, ligesom til flere Fiskerie, udsaæes omt. 1500 Td. Potatos aarlig.

Refsnæs, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), en paa en Høide over Christianiafjorden beliggende Gaard, som siden 1794 tilhørte Grosserer David Christie og eies nu siden 1836 af Enken, med anseelige Bygninger og

¹) Lhordersø, som havde ligget under Rambo, brugtes i 1661 af fornævnte Egnard Gabrielsen Acheles' hustru Fru Anna Bildt tilligemed Felgerød som Udsøgaard med adelig Frihed, og laae da derunder begge Røse Gaarde samt Rosnæs og Skipping.

Kjønne Haugeanlæg, Orkersød (ford. Uraistjarud), 1½ Skpd. (14½ Dlr. en af Dens største Gaarde, der har tilhørt Kammerraad Jens Gern samt siden 1794 Joh. Gude, og eies siden 1839 af Jens Gernes Sønnesøn Henrik Gerner, med betydelige Bygninger, et vigtigt Brædevinsbrænderie, stor Potatoesubsød og førnøden Skov, samt Rosnæ 1½ Skpd. (9 Dlr.), og Bellevue (ford. Krosser), 10½ Skpd. (4½ Dlr. to ved Mossesundet smukt beliggende og til den seneste Tid under Jern værket hørende Gaarde, tilhørende den første Consul And. Semb i den anden Sorensenstr. Barth, udgjøre med den nordligere Gaard Naa berg, 1½ Skpd. (5½ Dlr.), den mellemste og mere skovrige Deel i Gjelsen, til hvis nordlige Deel høre Næs, S. og N. 2½ Skpd. (12½ Dlr.) og Næs, W. og N. 3½ Skpd. (11½ Dlr.), med ikke ubetydeli glader mod Christianiaffjorden.

i. i Baaler Præstegjæld.

aa. i Hovebsognet:

Baaler Præstegaard, 15 Skpd. (13½ Dlr.), hvorpaa udjaa 20 Tdr. Korn og 30 Tdr. Potatos, og fødes 6 Heste, 20 Røer i 10 Aar, samt hvortil er god og beqvemt beliggende Skov, og 1 Pladsfer. Paa Gaardens Grund ligger Sognets Kirke, en gammel Steenbygning, som ifølge den røde Bog eiede et temmelig betydelig Jordegods, og nær hvilken er Ween, 1½ Skpd. (3½ Dlr.), hv paa synes at vise at her har været et af Hedenstædets Hjersteds Berg, 1½ Skpd. (9½ Dlr.), Vestland, 3 Skpd. (13½ Dlr.), stort Brug, Holm, 2 Skpd. (8½ Dlr.), Stanger, 3½ Skpd. (8½ Dlr.), Houger, 2 Skpd. (8½ Dlr.), Navestad, 2 Skpd. (9½ Dlr.), Bøl 2 Skpd. (8½ Dlr.) og Vierke, 1½ Skpd. (9½ Dlr.), have en fo deeltaglig Beliggenhed i et tæt bebygget Rabolaug østenfor Kirken, lig som Hlesberg og Folkestad vestenfor samme, hvilke med Hensy til Kornavl ere af Sognets bedste Gaarde, og nordensfor ere Bely dal, tre Gaarde, 4½ Skpd. (25½ Dlr.), samt Tveter, 1½ Skpd. (12½ Dlr.), gode Skovgaarde med vidløftige Aasstrætninger.

Rosserøos, 1½ Skpd. (11½ Dlr.), en god Gaard, som Gaa Kluge, Norges Riges Raad og under Carl Knutsen Statholder i No ge, i det femtende Aarhundreeds tredje Hjerdebeel beboede og blev i til 1, beliggende ved Gaabel - Elvens Udløb i Bamsjø, og tilligeme Brønnerød, 2 Skpd. (9½ Dlr.), Sperrebotten, 2½ Skpd. (13 Dlr.), et stort Brug, samt Rifebotten, 1½ Skpd. (10½ Dlr.) on fring forskjellige Bugter og Arme af Bamsjø, og alle med Skov t Salg. Østenfor Rosserøos ligge Bjørnerød, 2½ Skpd. (13½ Dlr. et af Sognets bedste Brug, med god Skov og Teglværk, Poulsbuud og Store Syverød, begge gode Brug, ved Gaabel-Elven, samt læ gere oppe Rifsum, 2 Skpd. (8½ Dlr.), Robbel N. og S. 3½ Skpd. (19½ Dlr.), og Heaas, 2 Skpd. (9½ Dlr.), alle ved samme Elv e den sidste paa Grændsen af Gaabel Sogn.

bb. i Svindals Sogn:

Ønsager (ford. Øthindsafr), 2½ Skpd. (13½ Dlr.), en temmel

¹⁾ Om ham kan eftersees Samlinger til det Norske Folks Historie, Bde B C. 605 og 606.

god Gaard strax østfor Sognets Kirke, der er en Lømmehygning paa Ingulstads eller Præstegaardens Grund, østfor hvilke ere Skov-
vedt, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets største Brug, med god
Skov, Saug, Dværn, Teglværk og sex Pladser, Grøtvedt, V. og N.
2 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Bjerketvedt, 2 Skpd. 18 $\frac{1}{2}$ Rpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
i et fra Kirken i Øst paa begge Sider af Veien til Grønsund opgaan-
de Dalsløse. Grøslund, 2 Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, Sæby,
2 Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Unnum, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle, og især
den sidste med gode Skove og med Saug, ligge i Strækningen vesten-
for Kirken omkring Sæbyvænder, og til Sognets nordlige Deel høre
Tøtter, Lundem og Lunder, ligeledes med gode Skove, men mindre
god Kornavl.

k. i Gaabel Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Gaabel Præstegaard med Steensbøl, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
der har god Jordvei, men er besværlig at drive. Her udsaæs 40 Tdr.
Korn og 10 Tdr. Potatos, samt fedes 6 Heste, 20 til 24 Røer og
20 faar. Til Gaarden er fornøden Skov og 6 Pladser, og paa dens
Grund staaer Sognets Kirke, en Graasteenshygning i Form af et Kors
og i de Katholikes Tider Jomfru Maria helliget. Noget østfor Kir-
ken er Gaavi, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor formodentlig i Hedenstæbets
Tid et Afgudstempel har staaet, og af de omliggende Gaarde mærkes
Haul, 2 Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Skov til Salg, Flomværn og Saug,
Niser, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug med stor Skov og Dværn,
og Bjerre, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt nordligere Hvidsteen, S.
2 Skpd. (15 Dlr.), et meget godt Brug, og Houg, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
de fleste i Sognets nordvestlige Deel.

Skjelfos, tre Gaarde, hvoraf Østre eller Store Skjelfos, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd.
(20 $\frac{1}{2}$ Dlr.) er den betydeligste og et af Prglbets største Brug, med
god Skov og to Aarg. Vandfalde, hvori tre Saug og to Dværner.
De høre til Sognets sydlige Deel, ligesom den vestligere Narvestad,
2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, der støder til Garber Sogn paa
Bolloug. Østfor er Værs, St. og L., 2 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Rpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
en betydelig, skjøndt affødes liggende Eiendom, med tungbrugt og frost-
nem Jordvei, men med en Skov der er den største i Prglbet, samt Vand-
fald med to Saug og Dværn. Nordligere i Sognet er Krog, N.
1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (15 Dlr.), ligeledes en isoleret Skovgaard, og i Sognets nord-
østlige Deel ere Nigge sem, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Prglbets stør-
ste Brug, med god Jordvei og stor Skov, samt Fos, 2 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$
Dlr.), med samme Herlighed.

bb. i Annersognet:

Lømter, to Gaarde, 2 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sogneskirken, en
Lømtehygning af Lømter paa Øvre Lømter, der har Vandfald med
Dværn og Stampe, udenfor hvilken ere Brække, 2 Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
med godt Vandfald, hvori Dværn og Saug, og Berreg, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd.
(13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brug med Skov til Salg, i Sognets sydlige
Deel, og i den nordlige mærkes Vegger, 1 Skpd. 18 $\frac{1}{2}$ Rpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
et stort Brug med Skov, Saug og Dværn, Fuffer, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{2}$
Dlr.) og Unaa, 2 Skpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Gaarde.

Historiske Notitser,

Smaalehnens Amt angaaende.

De til Amtet hørende Strækninger indbefattedes i Fortiden Alfheim, hvortil egentlig hørte Strækningen østfor Naume (nu Glommen), samt for Øvrigt under Vingulmark, hvortil mindre Deel paa Glommens Vestside synes at have hørt; det tages i Almindelighed at Strækningen langs Christiania-Fjorden (Folbin eller Foldsfjord) har i Udsætning af det ligeoverfor li Vestfold baaret Navn af Østfold (Austfold), uagtet dette sidste li udgjort noget eget Rige, men blot har haft Navn efter Beliggenhed. Disse Benævnelser tabte sig imidlertid tidtlig, og i det ellevte og Aarthundrede regnedes denne Deel af Landet almindeligvis til Norge, der som den eneste Liden var et Hovednavn for den Deel af det Norge, der laa ved Søen, fra Agders østlige Grændse (Nyg) Som det lader til, har denne Egn af Landet tidtlig været hullet ogsaa dens faare bekvemme Beliggenhed gjør rimeligt, i Christendommen her tidtlig er indført. I Begyndelsen af det Aarthundrede (omtrent 1016) anlagde Kong Olaf den Hellige i Sarpsborg, og byggede her en Kongsgaard samt en Kirke. Kongen opholdt sig jævnligt her, især om Vinteren, og holdt her i Aaret 1019 med den svenske Prindsesse Astrid. Paa Sarps eller som det sædvanlig kaldes Borg (Borgar), holdtes Borgstet af de fire store Ting i Landet, hvor Kronprætendenterne al ligvis lode sig udraabe til Konger, da de gjerne i de eldste Tid hertil efter først at være antagne i Tønsberg; og her finder man rede 1028 Kong Knut Svendsen af Danmark, da han var i Norge, at have thinget med Folket. De senere Regenter i sig ligeledes ofte i denne Deel af Landet¹, og Kong Eystein Magnusson berettes, imedens han tilbragte Vinteren 1116 til 1117 i Borg, der at have taget til sig en fornem Mand Datter Borg Dal-Milla², med hvem han avlede en Søn. Af Sarpsborg er der holdt Borgething af denne Egn senere, som det synes i delfen af det trettende Aarthundrede, Navn af Borgeshofel (A sylla)³; dog er det ubist, hvormeget det gamle Borgeshofel har fattet, kjendt samme i Følge Kong Magnus Lagabaters Testam 1277 strakte sig langs Kysten fra Rumborn (S. 90) til Svineset dertil hørte flere fra Fortiden kjendte Bygdelaug, saasom de der udgjorde en Deel af Districtets nordlige Grænse, en Deel af

¹) See Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 2det Bd. i Noter.

²) Et. Harald Haardraades Saga hos Snorre, 3die Bd. Kap. 108, ogsaa synes at kunne stttes, at Sarpsborgs Omegn regnedes til Egnen i Landet.

³) Ved denne Gaard forstaaes den S. 46 anførte Gaard Store-Dal (der ligger i Skjeberg Bygd) en Mill fra Sarpsborg.

⁴) Man finder først Borgeshofel nævnt i Kong Hakon Hakonsens Sags den Tid synes dette Navn at være ubekendt.

ler, hvortil dets østlige bjergrige Deel regnedes¹, Sægg in i dets mid-
terste Deel m. fl. Under de borgerlige Uroligheder, som i det 12te og
13de Aarhundrede herskede i Landet, bleve disse Egne haardt medtagne
af de stridende Partier og det i høiere Grad end nogen anden Egn i
Riget. Den danske Konge Erik Emuns midlykkede Tog til Norge med
den afdatte Kong Magnus Blinde i Aaret 1137 gik først hertil, og to
Aar senere mistede bemeldte Kong Magnus med den urolige Sigurd Ele-
bedegn Livet i Slaget ved Holmengraa i Hvolum ikke langt fra Amtets
Kyster². Aar 1164. lod Erling Skakke fævne fire Hylers Thing i
Sarpborg i Anledning af den Forbring den danske Konge Valdemar
gjorde paa Viken heelt østenfra til Rygsjarbit (altsaa paa Alfheim, Vin-
gumart, Bekfold og Græna-Hylke, som vare de fire Hylker, der udgjor-
de Rysfæstningen Viken); men Vikbøringerne satte sig enstemmigen
imod Opfyldelsen af denne Forbring. Imidlertid viste Vikbøringerne
sig som Kong Magnus Erlingsens meest trofaste Tilhængere, hvilket kom
af den Kærlighed, de havde baaret til Kong Ingi Haraldsen. Det
var ogsaa i Viken, hvortil som meidt Borgefsydsel regnedes, at allerede
Aaret efter Magnus' Død (1185) Rusningernes Parti opstod, hvortil
hødt meget og anseeligt Folk fra denne Egn, og som snart blev saa
mægtigt, at de jøge Virkebønerne bort herfra. Aar 1193 havde det da
nærlig fæstede Parti Enefjæggerne eller Guldbønerne, for hvilket Magnus Er-
lingsens Søn Sigurd stod i Spidsen, denne Deel af Landet inde, efter
først at have fæstet Virkebønerne i Nærheden af Sarpborg; Aar 1200,
da Baglerne, hvortil Vikbøringerne udgjorde den første Stamme, spil-
lede Næst overalt i Viken, som Kong Evertter hertil og lagde op i
Hornas-Fjorden (d. e. Skjæberg-Rilen), hvor han for at straffe de und-
regne Behoerte lod afbrænde hele den omliggende Bygd med mange store
Gaarde, hvoriblandt fornævnte Dal-Milla, og Aar 1201 lod samme
Konge drage Skibe fra Borg forbi Fosfen op ad Elven, og gik der i
Land for at tugte de mod ham opsættelige Behoerte af Bygden Skau³,
hvilken Bygd han brandte, hvorpaa Bønderne underkastede sig og er-
lagde Bøder. Evertters Eftermand Kong Hakon opholdt sig i sin korte
Regjeringstid længe i Sarpborg i Aaret 1203 og tog der til sig en
Adelsmands Datter ved Navn Inga, med hvem han avlede en Søn,
den som saa bekendte Hakon Hakonsen, som i det følgende Aar kom

¹) Under Navnet Markar d. e. Skougbygderne, indbefattedes et blot nuværen-
de Akermarks Fjeld, men i Almindelighed de østenfor Viken imellem denne
Landskræning og Søen Venneren liggende Bygder, deriblandt ogsaa det
nævnte svenske Landskab Daläländ.

²) Al der ved Holmengraa i Hvolum (d. e. Hvalserne) maa forfaaes Hol-
mengraa udenfor Strømstøb, er klart af Snorres, 3die Deel (Hollo-Udgaven)
S. 344, da Slaget foresaldt i Viken og ikke saaledes som Ederling og
efter ham Hالفen antager paa Agdesiden, hvor der ogsaa i Rebenas Fog-
derie ere nogle Der, Graaholmene kaldede. Cf. denne Beskrivelses 3die
Deel (Anden Udgave) S. 218 og 219.

³) Dette Skau, der ikke kan have ligget langt fra Ramma-Elv (Glommen),
har formodentlig været en Deel af Rassekads Fjeld, maaker den endaa
saalænge Uutterkongs Fjerding sammesteds. — Se Kong Evertters Saga,
Cap. 171.

til Verden paa Gaarden Folkisberg i Heggin (S. 59). Aar 1204 Erling Stenveg, en foregiben Søn af Kong Magnus Erlingsen, Saxpeborg udnævnte til Konge, og det samme gjorde Kong Ingi Bafen i 1206 samt Philip Bari i 1207. Ligeledes blev Kong Hakon Konse, efterat der var indgaaet Forlig imellem Birkebenerne og lærerne, i Aaret 1217 tagen til Konge paa Vorgething, og det saaledes at Viken var kommen i Rolighed, men endaa i samme opstod i Marker Slitungernes Parti under Anførsel af en forhenvæ Præst Bene, der gav sig ud for en Søn af Magnus Erlingsen, hvem en Præst til Rakkestad først ydede sin Bistand. Dette Parti fik mest Tilhold i Marker, ligesom det i det følgende Aar opkomne rigere Parti Ribbungerne havde meget fik Tilhold i Borgefysfel, Kong Hakon, for at have et fast Punct, lod en Fæstning opføre en Holme Valdisholm i Glommen (nu Vallandsø), hvorfra den f. Anbjørn Jonseu længe mandigen forsvarede Landet, og det var efter hans Død, at Fæstningen overgav sig til Hertug Skule. Af Ribbungerne's Erobre i denne Egn (Aar 1221) blev de, for af Birkebenerne, nødte til at lægge i Land ved Solund eller So (nu Gjelsen), hvor de maatte sege deres Frelse ved Flugten, da Birkebenerne bemægtigede sig deres Skibe og gjorde stort Bytte¹. Udisse Uroligheder lode ogsaa Ribbungerne drage Skibe fra Helligs op paa Marker, samt videre nord til Elven (Glommen), paa hvort aldrig forhen Skibe vare blevne bragte frem. Senere blev Ribbungen tilbeiebragt her i Egnen.

Det af Hertug Erik Magnusen af Sverige i Aaret 1310 tagne Tog til Norge, under hvilket han indtog Opslo, er formode gaaet igjennem Borgefysfel, og har bevirket Udelæggelse sammef ligesom rimeligvis Borgefysfels Mægtige have deeltaget i Opstand imod Kong Magnus Erikson i 1339, da Brodrene Sigurd og Jonthorsønner, som i den anden Hjerdedel af det fjortende Aarhund havde en Tid lang Borgefysfel i Forledning, vare blandt Anførerne for denne Opstand. Allerede ved den Tid var Egnen beboet af rigtige Mand, og den blev senere efter Unionen, som det synes, tillig Bahuus-Rehn, Hovedsædet for den norske Udel, da man her i det tende og firtende Aarhundrede fik en Rængde Herregaarde eller ad Sædegaarde oprettede, hvilket synes at vidne om, at Borgefysfel, en meget opdyrket og velbeboet Egn, ansaars for at være den f. Deel af Landet, ligesom Biskop Jens Nielsen i sine Optegnelser Slutningen af det firtende Aarhundrede giver samme Navn af Veli Norvegiae. Imidlertid har Smaalehnene² med sin heldige Beligge

¹) Af Kong Hakon Hakonsens Saga, hvor denne Affære beskrives Cap. 61 og 62, synes man at kunne slutte, at Gjelsen den Gang endnu var en som ved en Bro var forenet med Fastlandet; thi den Bro, som de i komne og forfulgte Ribbunger kastede af for at standse Birkebenernes følgelse, kan vel ikke have været paa noget andet Sted end der hvor i Leisanden nu findes. Ved denne Leilighed forekommer et Sted, kaldet G (Etallin), der maa betegne Stalsbjærgene, som danne den yderste sy eller sydvendte Ende af Gjelsen.

²) Navnet Smaalehnene er vel først blevet almindeligt i det firtende i

nær end nogen anden Deel af Landet været udsat for Ødelæggelser i de sidste Aarhundredes Krig med Sverige. Under de Uroligheder, som den i Aaret 1531 fra Holland tilbagekomne Kong Christian den Anden i dette og paafølgende Aar forarsagede i Landet, blev ogsaa denne Deel deraf medtaget, og i Gyvaarskrigen under Kong Frederik den Anden leed Egnen meget, da et svensk Corps i Februar 1567 kom fra Varmeland over Gulspang-Broen ind i Marster, plyndrede og brandstætte Landet, samt paa dette Tog ødelagde den blomstrende Stad Carpsborg, hvorefter dette Corps trak sig til Agershuus og forenede sig med et andet svensk Corps. Paa deres Tilbagemarsch til Sverige kom de Evenke igjennem Rastestad, hvor de Norke under Anførsel af Præsten Eftre Waarbsen neblagde en deel Fiender og nedte de øvrige til at tage Flugten ¹. I 1570 gjorde de Evenke i Begyndelsen af Aaret atter et Indfald her i Egnen, da de igjen afbrændte det paa nye Tomter opførte Carpsborg og tillige ødelagde hele Borgeshøjsel ². Ved disse Fæder eller imod Slutningen af det fjerde Aarhundrede opstode langs Smaalehnenes Kyster adskillige Udførselssteder for Trælaf, og snart vare her ikke mindre end fem Toldsteder og flere Ladepladser, der besøgt af fremmede Skibe. Om Krigen 1611 til 1613 havde nogen Indflydelse paa Forfatningen her i Amtet, er ubekendt, men Krigen 1643 til 1645 medførte flere Byrder, da her allerede under denne vare flere militære Poster, og Frederiksstad samt Halben eller nuværende Frederikshald til sine første Fæstningsværker ³. Mere leed Smaalehnene under Krigsaarene 1658 til 1660 ved de hyppige Indfald, som fra svensk Side fandt Sted ⁴, hvilke dog, da Angrebene mest gjaldt Halben, ikke strakte sig videre end til de omkring dette Sted nærmest liggende Sogne, hvorved imidlertid Ibe, Bergs, Skjeborgs og Borge Gaarde foruden andre Gaarde afbrændtes. Det første Indfald i Aaret 1658, som igjennem Enningdalen under Anførsel af General Harald Stale foretoges mod Halben, var af ringe Betydning, og det andet, som det paafølgende Aar den 2den Febr. foregik paa Isen over

---

hænder, og opstaaet af de mange smaa Lehne, Borgeshøjsel efterhaanden blev inddeelt i.

¹) Denne Affære foreskaldt ved Gaarden Gjulem, og skal formeentlig ved samme Tid en Fægtning være holden i det saakaldte Bergrangen ved Gaarden Bekby, 4 Mil fra den for Gjulem. Ogsaa beretter Sagnet, at i Krigen under Frederik den Anden skal et Elag være holdet en Palme-Løverbag paa Ing-Eloug, i hvilket de Norke bleve de Seirende, og de slagne Evenke blev begravede i den saakaldte Haraldsmyr nær ved Landeveien.

²) Se Samlinger til det Norske Folks Historie, 1ste Bd. S. 262, hvor der anføres noget om disse Indfald, og tillige nævnes de svenske Forsættere, som omtale disse hidtil lidet bekendte Begivenheder.

³) At Amtet under denne Krig har været haardt medtaget, maa man antage af hvad der i bemeldte Samlinger, 5te Bd. S. 432 (i 544de Brev), anføres.

⁴) Om de i denne Krig foreskaldne Begivenheder her i Egnen findes Efterretning i de af J. Chr. Berg leverede Samlinger til Krigen Historie i Norge under Kong Frederik den Tredie, der ere indførte i Runns Saga, 1ste Bd. S. 38-152, saavel som i topogr. Journal 4de Hefte S. 16-39, hvor fornemmelig Angrebene paa Frederikshald omhandles.

Singelfjorden og igjennem Skjobergkilen under samme Anføret si forrige Gang, men med forsøget Styrke, medførte heller ikke nogen uøbelæggelse, da de Svenske efter et mislykket Angreb paa Fortsættelserne ved Halten brøde op derfra den 7de s. M. og saa Dage efter ind i Sverige. Derimod var Indfaldet i 1660, som skede paa Isen over Isefjorden fra Helle til Furuværp, mere øbelæggende, de Svenske under Anførsel af Feltmarskalk Grev Lars Ragge holdt i Omegnen af Halten fra den 12te og 13de Januar til den 23de Febr. i hvilken Tid Byen gjentagne Gange angrebes indtil Fienden den 24de nævnte Dag ophævede Beleiringen og trak over Grandsen. Under de Indfald foresaldt den 6te Febr. en Fægtning ved Borge Kirke, hvor de Svenske angreb den her staaende norske Leir under Oberst See Reichwein, men maatte med Tab trække sig tilbage, og have dog troet, at Kong Carl Gustav i denne Fægtning blev dødelig saaret¹, ligesom ved denne Tid de Svenske bleve slagte i Luns Sogn af et antallet af 1000 Norske under Gen.-Lieut. Jørgen Wjelle. Efterat Bahusleidskabet ved Fredsslutningen i 1660 var afstaaet til Sverige, blev ved Forretning Mæret derpaa af Norske og Svenske Commissarier Grændse imellem Smaalehnene og Bahus-Lehn bestemt², og i de paafølgende Aar bleve Frederiksstad og Frederikshald, der som Grændsesteder større militær Vigtighed, ordentlig befæstede. I Krigen under K. Christian den Femte vare Smaalehnene forstaaede for Øbelæggelse derimod skede herfra tvende Indfald i Bahus-Lehn af de Norske i Aarene 1676 og 1678, ligesom Smaalehnene under og efter denne Krig erholdt flere Fæstningsværter saavel fra Land- som Søfloden. Aar 1701 indtraf en sørgelig Naturbegivenhed, da Herregaarden Worregaards uafselige Bygninger Ratten imellem den 5te og 6te Febr. sank i Nisjvanden. Det nedstunkne Sted udgjorde 3 til 400 Favne i Længde i omtrent 200 Favne i Bredden. I de første Aar af den langvarige Krig under Kong Frederik den Fjerde, i Øbet af hvilken de Norske med Friherre Waldemar Løvendals Commando i Mæret 1711 foretog Indfald i Bahus-Lehn, var Amtet ikke foruroliget af Fienderne før i Marts 1716, da tvende Colonner Svenske kom ind i Smaalehnene, den ene commanderet af General Grev Carl Gustaf Mörner over Åremark, og den anden under Gen.-Lieut. Grev Åskenberg igjennem Enningbælen, hvill sidst Corps en Tilblang holdt sig ved Skjoberg Kirke, medens det første efter Forening med Hovedcorpsen under Kongen i Luns trak nordimod Estland. Af Fægtninger foresaldt, foruden nogle mindre betydelige tvende i Byen Moss, den første den 26de Marts, da et svensk Corps blev slaget af de Norske under Obersterne Krag og Hartwig Sultsfel hvorved 300 Mand gjordes til Fanger, og den sidste samt mere haa-

¹) I Nørreupps Efterretninger om Kong Frederik den Fjerde, S. 278, anmerkelses, at det seer i Ojerswells Svenske Mercurius, 2den Marts. S. 444. at det af Holberg anførte Sagn om, at K. Carl Gustaf havde faaet Dødsfaar for Halten, er falskt.

²) See C. J. Jessens (d. e. Hans Steenbuch's) Skrift: "Det Kongelige Norge fremstillet efter dets naturlige og borgerlige Tilstand," 1ste Tom. 202-204.

skede den 23de April, da et her posteret svensk Corps paa 1000 Mand under Oberst Melchior Falkenberg blev angrebet af de Norske der Brigadeer Vincents Budde, samt efter en hidsig Fægtning lkkene i Gaderne men ogsaa i Husene slaaet med et Tab af 300 Fanger uden Døde, hvoriblandt Chefen var. Denne Affære havde til Følge, i Afsenborg forlod sin Post i Skjeberg Vrgld og trak sig over Svinesund, men i Slutningen af April kom den svenske Hovedarmee under Kongen efter Tilbagetoget fra Agerøhuus over Onstads-Sund ind i Smaalehnene, hvor Kongen den 12te Mai tog Post ved Torpum i Bergs Sogn og hans Armee cantonnerede en Tid i bemeldte Sogn langs Svinesund, paa hvis modsatte Side de Svenske arbejdede med at anlægge en ny Fæstning, Sundsborg kaldet, for at blive Herre over Sundet, til hvilken Ende de den 7de Juni satte sig i Besiddelse af den svagt besatte Sponvigsk Elandsø. I al den Tid stod den norske Armee under Gen.-Leut. W. H. v. Lühow rolig paa den anden Side af Blommen. Omfærd foretog de Svenske Matten imellem den 3die og 4de Juli et heftigt Angreb paa Frederiksteens Fæstning, der dog afsløffedes, fjendt Frederikshald af dens Beboere afbrændtes, og da koldensjold fire Dage derefter havde edelagt den svenske Transport-lade i Dynetilen, trak hele den svenske Armee sig den 9de Juli tilbage over Svinesund, over hvilket Sund af de Svenske i dette Feldtog var mlagt en med Kanoner besat Bro. Derfor maatte de, for at faae Brigsfartøier til Ide-Fjorden, lade 17 Galleier føre over Land fra Strømhals 24 Mil til bemeldte Fjord, hvilket gav Anledning til at de Norske der derefter lode trække 8 bevæbnede Fartøier over Land en Mil fra Lønsø-Kilen til Knivssøen udenfor Frederikshald. Man var derefter den Angreb fra svensk Side indtil i den første Halvdeel af Novemb. 1718, da den svenske Armee, ligejom forrige Gang uhindret, rykkede til forskjellige Veie, deels over Erjebro, deels igennem Enningbælen og deels over Svinesund, ind i Amtet, medens de norske Tropper under Gen.-Leut. Grev Sponck tog Post paa Skjeberghelen, og man den 10de nedjank den ved Frederikshald liggende Flotille med andre derværende Fartøier. Den 18de forvæde de paa forskjellige Veie indkomne norske Corps sig, og indsluttede derefter Frederikshald, hvis Fæstningsværker de fra den 6te Decbr. med Hefstighed beskjøde. Den 8de Ma de sig i Besiddelse af Fortet Hyldebove, og Fienden nærmede sig mere og mere den haarbt angfede Hovedfæstning, indtil Beleiringen, hvor Kong Carl den Tolvte Matten til den 12te næstefter var skudt i Løstgravene, pludseligen ophørte og de fiendtlige Tropper i de paa-følgende Dage uden at forfølges trak over Grændsen til Sverige. Somt foresaldt under denne Krig intet Fiendtligt her i Amtet, derimod gjordes herfra i Aaret 1719 et Indfald i Bahus-Lehn for at drænge de fra svensk Side opførte Forstærkninger ved Svinesund ¹.

¹) Krigsbegivenhederne i 1716 til 1718 omhandles, foruden i de større historiske Skrifter af Hojer og Kiegels, ogsaa i Busseus's Dag-Register, i Schrøders Frederikshalds Beskrivelse, i Jonas Riks Frederikshalds Udfærd, der er indført i dansk Museum for Aug. 1782 og senere særskilt aftrykt,

De i fornævnte Krigsjaar udstandne Ulykker forvandlede efterha den, og Amtet var fra nu af i næsten fireindstyve Aar forfæaen et fiendtilige Indfald. I disse mange Fredsjaar tiltoge Rjbskæderne i A stand og Folkemængde, da de fleste af de mange Læbepladser, som Trælafthandelens Opløst havde reist sig og anfaes at være til B nærmelse for de privilegerede Handelskæder, vare i den sidste Hjerdel af det syttende Aarhundrede afstaaede eller ved Skovenes Aftagelse sig selv ophørte, ligesom Hæringsøvelene for Amtet i det hele fremble frede, endstjøndt Ridsvært-Arene 1740 til 1742 medførte sørge følger for de fleste af Amtets Bygder, og Fortaabelses-Kæder vor mange Mennefter i 1771 og 1772, samt Glommen ved Oversvømm gjorde megen Skade i August 1740 saavelsom i Aaret 1772. Se ikke var man, uagtet den langvarige Fred, fritaget for de Uellig der, som Troppesamlinger og Troppemarscher foraarsage; thi i A 1743 var en norsk Armee paa 10,000 Mand samlet paa Skjæbergsh under General H. J. Arnoldt og bestemt til under daværende Kronpri Frederik (senere Kong Frederik den Femte) at rykke ind i Sverige, at befordre denne Prindses Valg til Thronfølger der i Landet, hvil Plan dog indtrufne politiske Omstændigheder hindrede Udførelsen a Juni Maaned 1758 indstibedes paa Ross de norske Tropper, som en Eskadre sendtes til Holsteen for i Forening med de danske Troj at bevogte Grænsen imod Russerne, og 1762 blev disse Troj efter fuldbendt Feldtog i Holsteen igjen udstibede paa Ross i Septen Maaned; i Aaret 1772 sandt atter Troppebevægelser Sted, da en n Armee samlede ved Frederikshald (paa Skjæbergsheden); og endelig f ledes i 1788 først en Deel Tropper om Sommeren til det saate Campement ved Frederikshald, samt derefter i Smaalehuene den A som under Prinds Carl af Hørsen i samme Aars Efteraar rykkebe i Sverige som russiske Hjelpetropper i følge en med Rusland A Tractat af 1773, hvilken Armee lefjagedes af daværende Kronpri Frederik (senere Kong Frederik den Sjette) ¹.

Den lange Rolighed, Amtet nød, afbrødes ved Krigsaaet 18 i hvilket Aar Strækningen af Arcmark, Odemark og Rødenæs S paa Vanddragets Østside allerede i Midten af April blev besat af sv Tropper. Nogle mindre betydelige Affærer foresaldt ved Orjebro paa flere Steder i Rødenæs Vrgld i de første Dage af Mai Aa men Fienden forblev i rolig Besiddelse af den Strækning, han h besat, indtil Natten imellem den 8de og 9de Juni, da han ilfo

---

i topogr. Journal 4de Hefte S. 42 til S. 84, i de af B. Roe i 183 1839 udgivne Acttykker til Krigshistorien under Kong Frederik den H og endelig i Samlinger til det norske Folks Historie, 3die Bd. S. 168.
¹) Angaaende Feldtoget i Sverige kan efterføe Prindsen af Hørsens i udfomne Memoires sur la campagne de 1788 en Suede, hvilket E er overfat paa Dansk, Tydsk og Engelsk, saa og Authentisk Journal de Danske til Rusland givne Hjelpetroppers Feldtog i Sverige &c., ov af Tydsk og Fransk. Kjøbh. 1789. Om Kronprindsens Reife har "Hans Kongl. Hsibeds Kronprinds Frederiks Reife i Norge 1788. A 1788."

Handt angreben, trak sig over Dals-Tullen, Gaans-Tullen og Bjersboel tilbage over Grandsen, som han senere ikke her overfærd. Egeiaa var en Deel af Ide Bygd, fornemmelig Enningdalen, fra April Maaned i længere Tid deels besat og deels foruroliget af Fienden. Flere mindre Træfninger foresaldt, og ved Præstekalke blev den svenske Besættelse ved et Angreb af en Deel af Frederikshalds Garnison under Capit. Arild Suitsfeldt den 10de Juni indtagen, hvorved et Corps af henved 500 Mand Svenske under Oberstlieut. Baron Knorrning gjordes til Fanger eller dræbtes, hvorimod det Angreb, som til samme Tid fulde foretages paa Fiendens Forskandsninger ved Verby, ikke kunde udføres. Ogsaa her trak Fienden sig, uden at have gjort alvorlige Demonstrationer til Frederikshalds Besættelse eller til videre Fremtrængen i Landet, tilbage over Grandsen inden Juni Maaned's Udgang, og fra den Tid foresaldt blot nogle Forpoststræfninger indtil den 10de Septbr., da et fiendeligt Corps paa 2 til 3000 Mand trængte ind i Enningdalen og rykkede frem, men efter en afflutet Vaabenstilstand med Major A. S. Krebs igjen trak sig tilbage til Sverige¹⁾. Fra den Tid af var Feldtoget endt, men Krigens Følger vare ikke til Ende, da her i Aaret 1808 og 1809 herskede overalt i Amtet, men meest i Ide og Marker Fogderie, en overordentlig Mortalitet, forarsaget ved en epidemisk Bldgang, samt tildeels ved Mangel og Hungersnød, som en Følge af den ved Krigens standsede Korntilførsel, saa at i bemeldte to Aar tilsammentagne Ide og Marker Fogderie tabte omtrent en Nien-deel af sin Folkemængde.

Efter Fredsslutningen i Decembr. 1809 var man her i Nollighed indtil Udsigterne igjen formørkedes i 1813 og Tropper atter samlede sig i Egnen. I dette Aar bidrog ogsaa den usunde Mæring, som det i 1812 indhøstede bedærvede Korn afgav, til at Bldgang paa Ny faldt og blev dræbende, dog ikke i den Grad som i Aarene 1808 og 1809. Fiendtlighederne begyndte imidlertid ikke før end i det paa-følgende Aar, da de Svenske den 27de Juli besatte Hvalerne, som da her samlede Mosflotille, bestaaende af omtrent 40 Farteier, forlod, og trængte fra Land siden frem over Ide-Sletten og Svinesund, medens et norsk Armeecorps under Hegermann samlede i Rakkestad og General Arnfeldts Brigade besatte den vestlige Deel af Smaalehnene. Den 2den August vare de svenske Forposter ved Frederikshald, den 3die blev Kragersøen indtaget og den 4de overgav Frederikshald sig efter et Angreb fra bemeldte Kragersø og fra Esjden, hvorefter de norske Tropper for første Deel trak sig tilbage over Glommen, med Undtagelse af et Corps under Oberstlieut. Stabell, der stod i Amtets nordlige Deel. Efter nogle Dages Bombardement nødtes Frederikshald til Overgivelse den 6te August, den 9de angreb Fienden et ved en Pontonbro over Glommen ved Langenæs i Nærheden af Onstad-Sund anlagt Brohoved, men drev med Tab tilbage, hvorefter de Norske dog forlode Brohovedet og delagde Broen, den 11te blev Oberstlieut. Stabells Corps, der

¹⁾ *Uofficielle officielle Efterretninger angaaende Begivenhederne under Krigens 1808 findes indførte i Bidskiftens første Aargang.*

flod ved Tveten i Trøgstad, brevet fra den Post det her havde indget, og den 14de trængte de Svenske Centrumet af General Arense Brigade over Kjølsberg Bro, da den samme Dag sluttede Conventen paa Moss samt den tillige indgaaede Vaabenstilstand imellem de ne og svenske Tropper satte en Grændse for de sidste Fremtrængen, est foruden den hele Strækning paa Glommens Østside tillige Dnss W paa Vestiden af Glommens vestre Arm var besat af Fienden. En følge af Vaabenstilstanden blev Frederiksstæens Fæstning strax o leveret de Svenske, og de svenske Tropper havde Amtet inde indt November, da de, paa Grund af Norges ved Storchings-Be slutnin af 20de Octob. bestemte Forening under een Konge med Sverige, ig forløbe Landet med Undtagelse af Frederiksstæens og Frederikstads F ninger, der først tilbageleveredes i Slutningen af Marts, nemlig første den 25de og den anden den 28de j. M. ¹.

Dette Amt leed saaledes ved fiendtlige Indfald mere end no anden Deel af Landet under Krigsaarene, og især var Aaret 1814 h trykkende for samme, ligesom Amtets Folkemængde under disse Kri aar ikke ubetydeligen formindskedes, da Folketallet, som i 1801 h til 49,575, var i 1815 faldet ned til 47,189. Paa den anden S fremmedes dog flere gavnlige Indretninger under Krigen, da der i gjordes meget for Amtets Veivæsen, og flere nye Veie, fornemm for den militaire Communication, anlagdes, hvorhos den til Fori for Søfarten længe paatænkte Gjennemgravning af Værlesanden Moss paabegyndtes i de senere Krigsaar. Til Krigens Følger hør at den i 1816 oprettede tvungne Bank medførte en Udgift for An af 134,690 Sølvspecier, og Skatten til Rigsbankjædlernes Inddrag medtog betydelige Summer. Derhos lider Amtet endnu af Krig Byrder, for saavidt det, for den samme tilføiede Skade af de svei Tropper medens disse i 1814 havde Landet inde, endnu ikke har erhe den tilkommende Erstatning, for hvilken det har Fordring paa i svenske Statscassé, uagtet de gjentagne Gange ved den norske Regjeri derom gjorde Reclamationer ². Efterhaanden har dog Forsatninge

¹) Krigsbegivenhederne i 1814 aftrykkes i Skriftet "Feldttoget i Norge 11 af en norsk Officer (J. G. Meidel). Christiania 1815," 62 S. Bro, i i ledning af hvilket udkom "Bemærkninger over Skriftet: Feldttoget i No 1814, for saa vidt Samme angaaer Oberstlieut. Stabells havde Comman Christiania 1815." Senere udkom "Historisk Beretning om afg. Gen.-Li B. D. v. Staffeldts Forhold under det norske Feldtlog med Over Udgiivet med oplysende autentiske Bilage, og ledsaget med en Fortale Indledning af B. S. v. Munthe af Morgenstjerne. 2 Dels, Kjøbh. Christiania 1827 og 1829, med et Kart over Krigs- Skuepladsen. I gaaende det ved Frederikshald foresaldne kan eftersees Bidrag til Nor Historie i Aaret 1814 af S. P. Holmboe i Samlinger til det norske H Svog og Historie, 3die Bd. S. 630-635, samt "Frederiksstæen i De ringen 1814, af en norsk Officer (Major B. M. Schüller). Christia 1826", 55 S. Bro. Conventjonen af 14de Aug. 1814, Vaabenstilstanden i D. og Kundgjørelsen om Conventjonen, indeholdes i Lovsamlingerne. (det overord. Storchings Forhandlinger 1814. Christiania 1835, S. 761.

²) Denne Erstatningssum udgjorde efter de autillede Undersøgelser oprind 70,520 Spd. 18ß. og 73,846 Rd. svensk Banco, af hvilken første Sum ifi

Amtet forbedret sig. Agerbruget har gjort store Fremfride og Amtet forlyner sig nu for største Deel af egen Kornavl. Et Landhuusholdningssekskab er her oprettet. Foreningen med Sverige har bewirket en friere Handelsforbindelse mellem begge Riger, hvilket især har været til Fordeel for Frederikshald, fra hvilket Sted en ny Hovedvei til Sverige over Bræteballe til Høgsund ved Grandsen er fuldbendt i 1822, og denne Forening vil sandsynligvis være af uberegnelige Følger for Amtet i det Hele, da den vil befrie det for de mange tunge Byrder, det som Grandsenbygd under Krige med Naboriget har været udsat for. Den hidtil dreene Trælastudskibning fra Frederikshald har taget en forandret Retning, da den nu foregaaer fra Steder, som ere nærmere de store Sæugbrug, hvor Skovproducterne foræbles, hvilket har bewirket en i 1839 afkommen Lov om Carpsborgs Kjøbstads Genoprettelse, der maa ansees at være til Gavn for det Almindelige. Flere edelæggende Indbrænde have vel rammet Kjøbstæderne Frederikshald og Frederikshald i de senere Aar, ligesom Choleraepidemien herskede i en Deel af Amtet i Aarene 1833 og 1834, nemlig i det første blot i Kjøbstaden Moss og Jernværket, men i det andet, foruden i samtlige Kjøbstæder, hvor Epidemien i Frederikshald var meest dræbende, tillige i en stor Deel af Amtets Landdistrikt, især langs Setstien, hvor de fleste Menneker bortredes i Glemming Sogn, Borge og Tuns Brætegjelbe; alligevel har Folketallet i de to sidste Decennier været betydelig, da Amtet, som forhen anført, efter Folketællingen af 1835, talte 65,290 Menneker, hvoraf i Kjøbstæderne 10,603. Til de gavnlige Foranstaltninger, som i de senere Aar ere trufne, hører Ophævelsen af No Marked ved Nesol af 8de Novbr. 1830, Itandbringelsen af en ny Postgang fra Frederikshald over Høgsund til Sverige ved Nesol af 11te Septbr. 1839, samt Oprettelsen af et midlertidigt Grandsenpostcontoir i Svinesund for Expeditionen af den udenrigste Post igjennem Sverige ved Nesol af 9de Januar s. A.

Det nuværende Smaalehnens Amt er efter Souveræniteten opkommet ved Forening af de mange smaa Forlehninger, som i denne Egn i de foregaaende halvandet Hundrede Aars Tid havde fundet Sted, og som havde været overdragne snart En og snart en Anden, samt hvortil snart større og snart mindre Strækninger have været henlagte. De Forlehninger, som i denne Egn gaves, vare Rastestad Lehn, hvilket

Langt Nesol af 17de August 1818 er udbetalt af den svenske Statskasse i Afdrag 10,000 Ebd., ligesom ifølge en Stortings- Beslutning af 1830 er af den norske Statskasse udbetalt de Skabelbte i de tre paafølgende Aatteaar et Forskud stort 15,000 Ebd. Det var Borge og Skjebergs Bygde, samt dernæst Borge Bygd, som af Landdistriktet havde den største Forbring paa Skadeserskattning, foruden Byerne Frederikshald og Frederikshald. See herom "Smaalehnssagen." Udgiuen efter Stortingets Beslutning af 26de Aug. 1833 af dets Archivarius." Christiania 1834. 79 S. 8vo, hvorhos i Stortings-Forhandlingerne for 1824, 4de Bd. S. 354-388, indholdes en udførlig Fremstilling af det Factiske i Sagen.

gjerne var forenet med det Dødsloste Maria Kirkes Provstie, hvilket sædvanlig var overladt til Norges Riges Cantler, Frølands eller lands Skibbrede, Tuns- Aabygde- Hvalsernes- og Vembe-Ski Lehn, Ingebald eller Skjeberg Lehn, Øthings eller Dnø Lehn og i Klosters Lehn. Imidlertid har ikke Alt, hvad der nu udgjør Snønes Amt, fra Begyndelsen hørt derunder, da Heggan og Ei Fogderie laa en lang Tid til Agershuus Amt, hvorefter Smaas Amt i 1688 udgjorde Ide og Markers Fogderie, Rakkestads Fogderie, Dnø- Tuns- Aabygde- og Hvalsernes Fogderie, samt Fogderie, hvilke to sidste Fogderier fra 1694 have været forenede Heggan og Frølands Fogderie og senere blevet forenet med Ei Fogderie. Efter Thingtablen bag ved Lovbogen af 1687 indbefattede Dnø, Tuns og Warthei samt Borge og Hvalsernes Thi under Navnet Smaalshnene.

Inden Stiftsoverretternes Oprettelse udgjorde Amtet et Laug, hvis Laugthing i de ældre Tider holdtes i Sarpsborg og siden beriktskab, men ved Rskr. af 2den Marts 1695 blev det forenede Deel af Tønderbergs Laugsomme som var tilbage, efterat den Deel af samme var henlagt under Jarlsberg og Laurvigs Øre Over-Birkethinge, og Laugthinget for disse forenede Laugstole bl. Rskr. af 10de Mai 1699 holdt paa Moss. Dog laa Haabel, Rød Aremarck Prglde ikke under Frederiksstads men Christianias og I mere end eet Aarhundrede har Amtet været inddeelt i fem Frierier.

Amtet udgjør to Lægedistricter, nemlig a) Rakkestads! hvortil hører Rakkestad, Heggan og Frølands Fogderie samt Rosenkrantz med Undtagelse af Naade Prgld, og b) Landphysske staaende af den øvrige Deel af Amtet. Desuden har Mossen en egen Læge (§. 27), samt Eidsberg og Trøgstad Prglde i Hafslands og Worregaards Brugene ligeledes een privat engageret.

I det Geistlige have de til dette Amt hørende Dele steds under Dødslo Stift. Indtil 1749 var det inddeelt i tvende B. samt fra den Tid i trende Provstier, og Aar 1816 er Nedre syssels Provstie atter deelt i tvende, nemlig Vestre og Nedre B. sels Provstier. Af disse indbefatter Øvre Borgesyssels Provstien uden nogle Præstegjælde af Agershuus Amt) Haabel, Spyde Skibtvædt Prglde i dette Amt, ligesom Mellem-Borgesyssels! indbefatter Rakkestad, Eidsberg, Åskim, Trøgstad, Rødenås og i Prglde. Til Nedre Borgesyssels Provstie høre Frederikshald, Bergs, Skjeberg, Borge, Frederiksstads og Hvalsernes Prglde, Vestre Borgesyssels Provstie Dnø, Tuns, Naade, Aabygde, Mossen og Prglde. Ligesom med Provstie-Inddelingen, saaledes er og med stegjelds-Inddelingen foregaaet adskillige Forandringer. Warthei som forud var et Annex til Sarpsborg, kom senere under Ei stad, hvortil det laa 1598; men i det paafølgende Aarhundrede Glemming Sogn, der oprindelig var et Annex til Tuns, lagt beriktskab, hvorefter Warthei Sogn igjen kom til Tuns, ifølge i Befaling af 6te Juni 1685. Enningdals Sogn, forhen ar til Naverstad Prgld i Bahuus-Lehn, blev ved dette Afstaaelse i

vige i 1658, som en Deel af Ide og Marker Lehn, et Anner til Ide Brglb. Ved Reskr. af 13de Octbr. 1769 blev bestemt, at til Frederikshalds Kirkes Menighed skulde, foruden Byen, høre Fæstningen og Dugbodset, og i Aaret 1790 er Nygge Brglb deelt i tvende, saa at Røse Sogn, der indtil den Tid var et Anner under Nygge, i dette Aar blev et eget Sogneskald.

I militær Henseende var dette Amt med Hensyn til Landmilitær fordeelt imellem Cavalleri og Infanteri. Af hiin Vaabenart havde længe det andet Søndensfjeldske eller fra 1783 saakaldte Smaalehniske Dragon-Regiment sine fleste Qvarterer her, men ved en i 1811 trauffen Forandring blev dette Dragon-Regiment forandret deels til ridende Jægere under det da oprettede Agerøshusiske Corps ridende Jægere, deels til kjørende Artilleri, iden hvilken Tid disse Qvarterer have været henlagte deels til bemeldte Jægere og deels til Artilleriet. Af Infanteriet havde det Andet Agerøshusiske og især det første Smaalehniske Infanteri-Regiment Lægder her; men den gamle Inddeling undergik sin Forandring deels ved den ifølge Resol. af 19de Decbr. 1788 bestfattede Armees-Forandring, og deels ved den norske Armees nye Organisation i Aaret 1810. Den i sidste Aar regulerede Inddeling vedvarede indtil Planen af 3die Juli 1817 traadte i Kraft, ifølge hvilken Amtet udgjorde med Hensyn til Artilleriet det Smaalehniske Artilleri-Compagnies, og med Hensyn til Cavalleriet den Trøgstadiske ridende Jæger-Eskadrons District, ligesom Amtet for største Deel udgjorde det Smaalehniske Rustfeteercorps's District, da af sammes fire Compagnier de to albeide og de andre for en Deel havde deres Lægder inden Amtets Grændser. Ved den under 6te Febr. 1834 approberede Plan er denne Inddeling paa Ny forandret, kjøndt Amtet ogsaa ifølge denne har faaet Artilleri- og Cavalleri-Qvarteter, som Infanteri-Lægder. Af Artilleriet har 6te Batterie for det Hele og 5te Batterie med Undtagelse af 16 Qvarterer deres Districter i Amtet, ligesom af Cavalleriet den Østbergiske Eskadron for det Hele og den Hølandiske Eskadron for en Deel rekrutteres fra dette Amt, og er det blot den Deel af Rakkefjeld Fogderie, som ligger paa Glommens Østside, der har Cavalleri-Qvartierer. For Øvrigt hører Amtet under den første Agerøshusiske Infanteri-Brigade, og udgjør af det Frederiksstæenske Rustfeteercorps de Hølandiske og Bergiske Compagniers, samt af det Frederikstadske Rustfeteercorps det Ønsøiske Compagnies Districter, ligesom det, for saa vidt Røse Landsogn angaar, henhører til det Follougiske Compagnies District under bemeldte Rustfeteercorps. — Amtets Kyfter ligge tildeels under Søløg.

Antiquariske Notitser.

a. Ide og Marker Fogderie vedkommende.

Af Oldtidsminder findes i Ide Præstegjeld ved Gaarden Store Stimming paa den saakaldte lille Ide-Slette tolv runde Kjempehøie, hvoraf de to største holde 36 Fod i Tværlinie, og en tredje, som har oval Dannelselse, ligeledes 36 Fod i længste Tværmål, ved hvilken en 2½ Fod høj Sten er opreist. Samtlige disse Høie ere omfattede med Kampesten, og ligger langt fra denne Samling seer man ved Røse-

gaarden Solberg en endnu større Gravhøi af samme Bestaaenhed de forommeldte. Fremdeles sees ved Gaarden Stumberg paa den i kaldte Store Ide-Slette nær ved Gaardens Huse en stor ganske cir rund Høi, omtrent 40 Fod i Ivermaal, og en ligebannet samt ligesom bedre conserveret Høi er paa Nabogaarden Nordbye. Endelig i man paa flere Steder, dels ved Ide-Fjorden i Hovedfognet og deel Enningdalen, store Steenrøser, hvoraf ere trende paa det saakaldte i ksejeld i S. D. for Verby. Bergs Bræstegjeld har flere Oldtidsmind Iffe langt fra Bergs Kirke, ved en i Nærheden af Landeveien ligge Plads Lund, staaer en opreist Steen af 6 Alens Høide, og omt 100 Skridt i Syd fra denne sees en dobbelt Steen-Cirkel, hvoraf inderste af 10 Alens Diameter omgives af en større Cirkel, hvis S næsten ere af eens Størrelse, og nogle Skridt fra denne er en min Steenkrebs dannet af mindre Stene, ligesom i Nærheden sees adskill Gravhøie af forskjellig Størrelse. Omtrent 1000 Skridt derfra, i Boberg-Næsen, ere trende Steenrøser, hvoraf den mellemste er omt 50 og de to andre omtrent 40 Alen i Omkreds, og paa den nærgende Gaard Huseby er en stor Samling af Gravhøie, hvoraf i nogle ere ubjævnede, i Nærheden af hvilke ifølge Biskop Jens Niels Optegnelser vare fire eller fem Steenkrebser af anseelige Stene, hve endnu findes nogle Levninger. Videre er ved Gaarden Søndre O mungen, nær ved Landeveien, en stor Høi, Jell-Høi kaldet, næsten 70 og i Omkreds over 300 Skridt. I Rokke Sogn i Nærheden af S nekirken sees en Mængde Gravhøie samlede, af forskjellig Størrelse Dannelsse, ligesom nogle saadanne Høie findes ved og omkring de Herregaard. I Skjeberg Hovedkirke, der er en smuk Graasteenb ning, findes i den søndre Muur paa en firehuggen Steen, som hol omtrent 1½ Fod paa hver Side, en Runelandskrift, der meddeeler Ef retning om Kirkens Indvielse og dens Patroner. Denne Inscription har Antiquarius M. F. Arendt læst saaledes: Thætta hus er v Ddrotine varom ok moder hans Maria ok Petre postola, d Dette Huus er indviet til vor Herre og hans Moder Maria og A stelen Veder. I samme Kirkes sydøstre Hjørne gives i en lang Or steen Efterretning om Kirkens Steenhugger, hvilken Inscription Ar har læst saaledes: Stein thenna gærde Botolf Stein meistara d denne Steen gjorde Botolf Steenhuggermeister. Begge Inscriptio formenes at være fra Midten af det 12te Aarhundrede. Af andre L tidsminder har Skjeberg Bygd endel Gravhøie, og store Steenhyp seer man imellem Ise-Søen og Tveter-Bandet.

b. Rastestab, Heggen og Trølands Fogderie vedkommende.

I dette Fogderie ere Oldtidsminderne langt færre end i det forr Svad her findes deraf ere Gravhøie, hvoraf endel sees i Edsberg A regjeld, saasom paa Bræstegaarden og paa Nabogaarden Østre H ved Gaarden Melleby, ved Trømborg Kirke og andensteds, ligesom V ved Gaarden Huseby i samme Bygd (S. 58) troer at have sin Spor af gamle Forfandsninger i de herværende store Jordbolde, h dog maaskee snarere ere Virkninger af Glommens Opkast i Oldt Fremdeles kunne regnes til dette Bygds Oldtidsminder de Levnin

her findes af de gamle Forfandsninger paa det af Historien bekendte *Baldisholm* (S. 59). Paa Gaarden *Lekum* sees Grundtvolden af en Muurbygning, der formenes at have været et Kloster. Om der gives *Minder* fra Oldtiden i *Trogstad* og *Åskim* Vgld, er ubekendt, imidlertid omtales i *Molbecks* *Athene*, 4de Bd. S. 231, nogle i en Grav paa *Langjæter* i *Trogstad* Vgld fundne Oldsager, og Gaarden *Frøshoug* (hvis Navn formodentlig har været *Frøshof*) ved *Trogstad* *Brængaard* synes at bevare Mindet om *Freias* eller *Freys* Dyrkelse.

c. *Rosse* og *Tuns* Fogderie vedkommende.

Dette Fogderie er i antiquarisk Henseende det vigtigste i Amtet. I *Holms* *Innerkirke* under *Borge* Vgld, paa venstre Side af *Chorðaren*, er i en aflang *Steen* en *Rune-Inscription*, hvis *Skrift* er skult af *Ruur* ved en senere Tilbygning. Worm omtaler den i sine *Monumenta danica*, men har ikke kunnet dechiffere den. Årendt derimod, om anfaa den for *Kirkens* Bygnings *Minde*, troer at den, naar den gaa fuldstændigen blottes, vil kunne læses saaledes: "(Gudi til dyrur) auk Atla til afla(ę) Synda, auk sialfum ser, auk allu (kristna folki)," d. e. Gud til *Åre* og *Åle* til sine *Synders* Forlæbelse og til kristent Folk. Ved *Thøss* Gaard findes paa hver Side af *Porten* i oval *Sten* med *Indskrifter*, hvilke *Stene* oprindeligen skal have ligget andensteds, men ere her hidførte. Paa den mindste af disse, der gaa paa den venstre Side af *Porten* og hvis *Peripherie* er lidt over *Ålen*, er en *Rune-Inscription* i Form af et *Kors*, som omtales af *Worm*, der læser den saaledes: *Nicolas Tailu grua Ruur est F. og L. ein*, d. e. *Nicolas Tailu* grov *Runer* til *Minde* om sin *Fader* og *høder*. Årendt derimod læste den paa en anden *Maade*, og giver den følgende *Fortolkning*: *Nicolas Atlasun gerdi runar a morgom hall, og Nicolas Atlesen hug Runer paa mangen Steen*, i det han anser den som et *Slags* *Kunstner-Adresse*, hvori indeholdes Navnet paa den der udførte *Kirkens* Bygning. Ogsaa *Indskrifter* paa den anden og større *Steen*, der ligger paa højre Side af *Porten*, har været udfærdiget forskjellige *Udtydninger*. Ifølge Årendt skal den læses saaledes: *Wastur gerde mik Runar ek reist auk radna stafa ver!* d. e. *Åst* gjorde mig, *Runer* hug jeg og tydelige *Bogstaver* vi, og udlader den sig saaledes om denne *Steen*: "Denne *Runesteen* er ganske særffilt fra de forrige. Paa *Skriften* synes ei at have nogen mærkelig Hensigt, men udelig er dens poetiske Indretning, som, foruden denne, kun findes paa en eneste hidtil opdaget *Runesteen* i Norge, begge to lige vanskelige at forklare." Desuden findes i den nordlige Deel af *Borge* *Hovedsogn* paa et ophjætt Sted under Gaarden *Qviberg*, *Storhoug* kaldet, en samling af opreiste *Stene*, der saavidt vides have været 12 i Tallet, toende *Åaber*, begge fra S. til N., den ene af 7 og den anden 2 300 *Ålen* længere i Nord af 5 *Stene*, af hvilken første *Åab* 5 *Stene* tilbage af 2 til 4 *Ålens* Høide, men af den anden kun to, hvoraf *Åaer* opreist og den anden, som er større, er nehsalben. I *Nær* en af begge disse *Steenrader* ere Høie, hvori *Gravurner* ere fundne. Vægt er *Terrainet* paa begge *Steder* saa beværet med *Krat*, at det kan skjønnes om her har *Åaer* flere *Stene*. I *Tuns* Vgld, hvis

Hovedkirke, der er opført af firehuggen Steen, har været en Hyllestil-
 findes paa Kirkegaarden i Kirkens Ringmuur indfattet en næsten f-
 kantet Steen, med nogle nu næsten aldeles ulæselige Rune-Indskrif-
 paa begge Sider, hvilke Worm anfører i sine Monumenter S. 47
 men overlader til Andre at udtyde. Fremdeles er i Tungs Prgld
 stor Deel Gravhøie meest i Omegnen af Kirken og nogle ved Holles
 Gaard, foruden hvilke her findes Levninger af gamle Thingsteder, sa-
 endeel Bautaflene, især paa Gaarden Dyfstad, hvor der staaer en hel
 Række Stene opreiste i en snorlig Linie med en Afstand af omtrent 50
 Skridt imellem hver, uden at Sagnet veed at berette noget derom.
 Ved Raade Præstegaard findes to anseelige Begravelseshøie, omtrent
 160 Skridt i Omkreds, foruden flere mindre, ligesom paa en af Raade-
 Gaardene sees en opreist Steen af imod 2 Alens Høide, samt øst for
 Raade Kirke langs Landeveien fire Offer- eller Thingsteder, i omtrent
 1000 Alens Afstand fra hverandre, og paa hvert Sted to Kæbber af
 ved hinanden, hver af 15 til 16 Alens Gjennemsnit og hver omgaaet
 af 12 til 14 opreiste Stene, dog er fra det vestligste af disse Thing-
 steder (paa Gaarden Kobegodt) nu mange af Stenene borttagne. De
 østligere af disse Kæbber ere mellem Gaardene Lundebø og Borge. Paa
 den store Gaard Finstad, der ligger paa Grændsen af Tungs Sogn, er
 to temmelig store Gravhøie, hvori Baaben ere fundne, og paa Gaar-
 den Strømshoug, vestenfor Præstegaarden, ere flere mindre Høie, lig-
 som paa denne Gaard i Aaret 1826 fandtes under en Sten stor
 Guldbjælter af græstet Keisere i det 10de Aarhundrede. Endelig
 ere paa Gaarden Neum afskillige Bautaflene, paa Gaarden Hongs-
 to saadanne af Mandts Høide, og paa Gaarden Sogn imod Grændsen
 af Rygge Prgld et Par Gravhøie af middelmaadig Størrelse. — Paa
 Sogn er mindre rigt paa Oldtidsminder, dog ansees den herboende
 Kirke for at være af høj Alder, og udvendig paa Choret's Mure
 anbragt en firehuggen Steen, hvorpaa er Billebet af en Uls eller Løve
 med gabende Mund over et nægent Varn. Paa Varns-Kloster sees man
 i den saakaldte Munkehauge nær ved Hovebbygningen Levninger af Klo-
 sterbygningen, der formeentligen ere af Capellet's Kjeldermaure, og i den
 Hauge har man stødt paa murede Gange under Jorden, ligesom man
 strax nordenfor Gaarden har to store aldeles usforstyrrede Gravhøie;
 hvorhos paa en Iden De i Kureffjorden sees to lave steensatte Høie af
 6 til 8 Alens Diameter, hvis Form ligesom de højere Stene i Høien
 Peripherie lede til at antage, at de snarere have været Forsamlingsplads
 end Gravhøie. Fogderiets nordlige Deel har, saavidt vides, ingen Old-
 tidsminder at fremvise; imidlertid har paa Gjelpen under Rosse Sogn
 i Fortiden og endnu i 174* været et Thingsted, bestaaende af en oval
 Kreds af 24 temmelig store og ordentlig satte Stene med en stor Sten
 i Midten, men nu kendes ikke mere Stedet hvor denne har været, og
 paa en Holme i Banjsø (formodentlig inden Omfanget af Baaler Sø-
 vedfogn) Slotsholmen kaldet, skal i Følge Biskop Jens Nielsen's Op-
 tegnelse have været et Slot, hvoraf endnu i hans Tid (ved 1594)
 Murene saaes.

Agershuus Amt.

---

ligger under en Polshøide mellem 59 Gr. 29 Min. og 60 Gr. indsluttet mod Nord og N. O af forskellige Dele af Christenborgs Amt, grændser i Øst paa en liden Strækning til Landstads Amt, og har Smaalehnens Amt i S. V., samt i S. V. og Vest Christiania-Fjorden, en Deel af Amt og Sabelands District under Christians Amt. Amtets Grændse i Nord og Syd fra Totens Alminding til Røse Sogn 11 Mile, og den største Brede fra Her og Krogkoven i Vest til Grændse i Øst omtrent 7 Mile. Terrainen bestaaer i en af Bjerge, Dale og Sletter. Forskjellige Bjergstrækninger ligger i Vest, Nord og Øst fra Nabolandsdistricterne. Dele af Nabolandsdistricterne har de største Flader, Amtets sydlige Deel, Follong, har jævne Strækninger. Agershuus er et mere ujævnt Terrain, men tillige de skønneste Situationer for Aaringsveiene, som ere mange, er Veligheden heldig. I 1801 Qvadratmil, og efter Folketællingen af 1835 levede i Amtens Folkemængde iberegnet 94,832 Mennesker, og foruden i 1866 76,527 Mennesker, hvilket sidste Folketal giver en Vækst af 1866 Mennesker paa Qvadratmil. Amtet har saaledes meget befolkede Strækninger, og i endnu højere Grad end Amtet. Her er en Kjøbstad og tre Landstæder. Landstæderne indbeholdt i tre Fogderier, som udgjøre fire Sorensfriherrier, Hinglaug, 21 Præstegjælde og 48 Kirkefogne. Matrifulskyl, 153 Skyl. 20 Skil, saa at dette Amt næst Christians og Amtet har den højeste Matrifulskyl af Amtene. Amtets Kjøb- og Landstæder ere:

1. Christiania¹.

er, der er Norges Hovedstad og den største Regjerings Sæde, og Bjørnøen, som er Bunden af den tolv Mile ind i Landet

---

har en gammel Beskrivelse over Christiania af Chr. Stassenius Bang, udkommen 1651, og i Prof. J. N. Wilses Reise- og Jagttagelser en Beskrivelse over Christiania og Omegn i 1ste Deel, S. 148-247. I den Tid har man faaet: Christiania og Omegn. Beskriven især til Brug for Reisende, af Carl B. Roosen. Christiania 1828, 71 S. 8vo, en lithographeret Plan over Byen, og Beskrivelse over Christiania, udgivet af B. Roos. Chr. 1838, 162 S. 8vo.

gaaende Christiania-Fjord, under en Polsholde (fra Kirken at 59 Ør. 54 Min. og 40 Secunder, i en smuk, frugtbar og Egn, inden Omfanget af Agers Sogn, 4 Mile fra Drammen, fra Moss, 10½ Mill fra Svinesund, 11½ Mill fra Riggsgra Magnor, 47½ Mill fra Thronbhem, naar Veien tages igienn dalen og over Østeraas, samt 48½ Mill naar den tages igienn brandsdalen og over Dovrefjeld, endelig 46½ Mill fra Berge 7½ Mile Vandvei.

Staden er, efterat den gamle Stad Dpslo i Aaret 1624 delvis var afbrændt, samme Aar anlagt af Kong Christian 4 som da selv var i Norge for at besee de nyfsundne Kongesber gruber, og var overværende ved de den 27de og 28de Septbr. Affisknings-Forretninger over denne nye Stad, som blev oplyst ham, og med hvis Anlæg paa dette Sted Hensigten synes at f at bringe Staden saa nær som muligt under Agershuus Fæst Kyttelse¹. Efterat Christianias Udstrækning saaledes forels bestemt, blev ved et senere Reskr. af 4de Octob. næstefter Udsk ordnet til den vordende Stads Opkomst. Ved dette blev Dps gere, de Brandlidte saavel som de Øvrige, befalede inden Paaft indflyttede til den nye Bye, hvor Byggepladser bleve dem a Regler foreskrevne i Henseende til Bygningemaalene m. m., saavel Byens Skjønhed som Sikkerhed tilsigtede. De bedste og mest Byggepladser tilskodes Adelen og de formuende Borgere, disse forpligtede til paa de fjernere Kanter af Staden at op huse for Haandværkere. Geistligheden, Skolen og Hospitale som de Folk der ingen Næringsvei havde, skulde forblive i D. Bythinget forflyttedes til Christiania, og Friheder tilskodes de som vilde bygge i Byen. Ved samme Reskript bestemtes og nia til en Fæstning, da Kongen befalede at Byens Volde strax det paafølgende Aar skulde begyndes, hvilkens Plan do Snees Aar senere blev udført. For det Første benyttedes vardskirken i Dpslo til Stadens Sognetirke, men tre Aar Agers Menighed henlagt til Dpslos Kirke, hvorved Agers R nærmere liggende, blev Christianias Indvaanere indrømmet. Reskr. af 19de Marts 1627 blev Capitulset eller Collegium corum forflyttet fra Dpslo til Christiania, og tillige forord Raadhuus skulde opføres og Kronens Bønder, som laae til 2 Slot, tilholbes at indrette og planere Byens Gader. Derhos ved Reskr. af 19de Aug. 1629 de fem nærmest Staden liggent Christianias Beboere til Græsgang for deres Kreaturer. Den Christiania, som først anlagdes, har formodentlig været den ø og nærmest omkring Fæstningen eller Slottet beliggende Deel, ligviis den Gang var meest beqvem til Beboelse, da de nedre Strækninger af Staden paa den Tid tildeels vare under Bant Grunde, som efterhaanden opfyldtes. Grændserne for det før

¹) At man allerede strax efterat Dpslo var afbrændt 1567 havde at forflytte Dpslo, seer man af Danske Magazin, 4de Bd. S. 2

Christiania synes ogsaa at have været fra Dronningens Gade i Øst Nordre Gade eller Nordre Voldgaden i Vest, samt fra Raadstue- den i Syd til Kirkebakken i Nord, thi udenfor denne Strætning høre de regulære Gader undtagen i Øst.

Skjøndt den nye Stad vist nok maa have lidt betydeligen ved a Vest, som herskede her i 1630 og for hvilken 1300 Mennesker skal se klerne Offere, synes den dog hastigen at være opkommen ved de egensigelser, der saa rundeligen tilskodes den, dog ikke uden tildeels sa de mindre Nabobyers Befæstning. Saaledes forundte Christianias nye Privilegier af 29de Juli 1632 Stadens Borgere ikke alene alle Friheder og Rettigheder, hvormed den gamle Bye Dpslo var benaa- et, men bestemte tillige at al den Trælast, som hugges indenfor Affer eller indad Bunderjorden, skulde føres til Christiania, og ikke til Drøbak eller Sand som hidtil, samt at Stadens Borgere paa Bragnæs, Moss og Iegn skulde inden et Hjerdingaar til Christiania indflytte, og ingen fremmede eller Andre understaae sig paa "Strømsøen og Robbervigen bi Drammen" at nedsette sig eller drive borgerlig Næring, til Skade for Borgerstaten i Christiania. Derhos tilholder et Reskr. af 5te Juni 1635 alle de som boe i Waterland og Vebervigen, at de inden St. ansdag skulde flytte derfra, dog at dem, som have Formue, anvistes Nadsen i Byen til at bygge paa, hvilket Bud igjen ved et Reskr. af 7de Oct. 1636 saaledes modificeredes, at de af disse Steders Beboere som ikke havde Formue at bygge i Byen, skulde udvise en beqvem Plads ved Agershuus-Elv mellem Saugene og den nærmeste Bro ved Smundingen til at bygge paa. Aar 1634 fik Staden en Understøt- telse af 500 Species, foruden andre 500 der forhen vare den tilstaaede, l at oprette en Havn for inde i Byen; men da denne Havn fandtes vedes utjenlig, bestemtes ved Reskr. af 5te Juli 1635, at ingen videre Udbygning skulde anvendes paa dette Havneanlæg. Samme Aar var Stedens første Kirke næsten fuldført, og den blev indviet i 1639 under navn af Hellig Trefoldigheds Kirke. Allerede 1634 var Regjeringen stærkt paa at oprette et Gymnasium i Christiania, som ogsaa kom i Gang ved Foundation af 25de Octob. 1636, og til samme Tid havde Staden en Mynt paa det Sted paa Hovedtangen som endnu bærer Navn af, samt et Marked, hvilket sidste i Aaret 1635 blev bestemt til at ligge ved Agers Kirke, men det følgende Aar blev henlagt til Dpslo. Endelig blev, efterat ved et Reskr. af 1640 var tilstaaet Pengelaan til Stedets Befæstning, Christiania forsynet med Volde og Porte, hvilket synes at være skeet under Krigsaarene 1643 til 1645¹, da i Midten af Tjuehundredet Befæstningen synes at have været bragt i fuld Stand².

I det syttende Aarhundredes anden Halvdeel forekommer Christiania som en Stad med mange formuende Indvaanere og megen Handelsvirke-

¹) Dette sees nemlig af Samlinger til det norske Folks og Sprogs Historie, 3die Bd. S. 139, 162 og 439, og 5te Bd. S. 245, paa hvilket sidste Sted endog tales om Boldenes Forskyning med Skjts.

²) At saadant har været Tilfældet maa antages af Chr. St. Bangs i 1651 udkomne Beskrivelse over Christiania, hvor det S. 28 hedder "at en af de fornemste Ornamente, som denne Stad kan og bør med Rette adkomme."

somhed, hvilken sidste man ved Privilegierne af 16de Novb. 1670 søg at befordre, og efterhaanden kom flere gavnlige Indretninger her Stand, imidlertid leed Byen, som i 1654 havde været hjemstøgt i Pest¹, i noget over tredive Aar senere ogsaa af Ildbrand, da Byen Kirke, som laa i Maadstuegaden imellem Øvre-Slotts og Nordre Gades tilligemed den hele Strækning ovenfor alt op til Bolben den 21de Apr. 1688 afbrændte. Kirken blev derefter opført paa det Sted, den nu staa og sammes Gjenopbyggelse gav Anledning til de da forfaldne og som unyttige anseede Stadsboldes Nedrivelse, som iværksattes i Følge Reskr af 8de Decb. 1696, deels for at vinde Plads til Kirkens Bygning og deels for at jævne Pladsen omkring samme, ligesom Byen derefter men og mere ubvivelses udenfor dens oprindelige Grændser.

Det attende Aarhundredes første Hjerbedeel medførte mange Uheld for den fremblumstrende Stad, thi i Octob. 1708 afbrændte fire Qvartaler i Byen foruden 80 Søboder eller Pakhuse med store Varebeholdninger og i 1712 afbrændte atter et Qvartal. I Krigsaaet 1716 leed Indvaanerne meget, da en svensk Armee under Kong Carl den Tolvte en lang Tid (fra 21de Marts til 29de April) havde Staden ind og beleirede Agersthus, og i Aaret 1720 afbrændte et Qvartal i Byen samt i 1721 atter eet. Imidlertid talte Christiania efter en i Aaret 1722 foranstaltet Optælling 546 Familier, hvoraf de 355 boede i Stadens fire Qvarterer, og de øvrige i Grændsen, Waterland og Skovvigen. Til samme Tid vare her 24 Trælafthandlere, 35 Krambohandlere og 38 som handlede med forskellige Varer. Af Fabrikfabrikantenes i og ved Byen en Oliesmølle, et Sæbesnyderie, en Papirmølle, et Teglblænderie, et Pottemagerie samt nogle Tobakspindlerier, og af Haandværkere havde Staden i 33 Professioner 222 Mestere, hvoraf 145 Laugmestere, og deraf 34 Stomagere, 28 Skredere, 22 Bognmænd, 19 Smedde &c. Accisen, hvoraf Magistraten lønnedes, var omtrent 1000 Rb., Bykattens aarlige Betsp 10 til 1100 Rb. og Løffestatten 534 Rb. De bestemte Udgifter vare 1248 Rb. Stadens egentlige Omfang var dog endnu efter denne Tid ubestemt, og det var først ved Reskr. af 10de September 1734 at dens Udstrækning iirkelig Henseende og Grændse mod Landet bestemtes, ligesom Circumferencen af Christianias civile Jurisdiction blev afgjort ved en Dymaalings-Forretning af 1736. Efterhaanden ubvivelses i dette Aarhundrede den egentlige Stad paa Østfiden d. e. omkring Havnen, ligesom dens Forstæder bleve mere og byggede, og efter den i 1769 foretagne Folketælling havde Christiania foruden Garnisonen 7496 Indvaanere.

De heldige Conjuncturer i den sidste Hjerbedeel af det attende Aarhundrede havde en fordeelagtig Indflydelse paa Byens Hæringsdrift samt paa dens Indvaaneres Velstand, og i denne Periode blev den egentlige Stad væsentlig forstørret derved, at ved Reskr. af 9de Jul 1784 hele Storgaden og Waterlands-Gaden indtil Waterlands Bro,

---

deres af, er, at foruden det den med stærke Bolde og Standskr, item Bani og dybe Grave for kendtillige Anlæs er vel bevaret, da harer den og fa Beskjermelse af det Kongl. Slot og Fæstning Agersthus, som ligger her ved Byen." ¹) Denne Pest skal have medtaget 1523 Mennesker.

samt Waterlands Torv, med 5 til 600 Beboere, der hidtil havde været herteguede til Forstæderne, indlemmedes i Byen; dog leed ogsaa denne samme Periode ved et Par Ildbrande, især een i 1785, hvorved den hele Masse af Gæbder i Havnen afbrændte. Efter Folketællingen af 1801 havde Christiania med de under dens Jurisdiction værende Forstæder sammen 8931 Indbyggere, hvoraf 4070 i Byens fire Qvarterer, samt 62 i Storgaden med Waterlands Torv og de øvrige i Forstæderne, hvortil endnu kom 304 som levede paa Byens Grund under Agers Sogn, altsaa i Alt 9235 Indvaanere, foruden Agershuus Fæstnings 22 Beboere.

Efter den i 1807 udbrudte Krig erholdt Christiania en større politisk Betydning. Den blev Sædet for den under 24de Aug. f. A. oprettede interimistiske Regjerings-Commission, samt for det norske Statsholtsraad. Fra Slutningen af 1807 til Slutningen af 1809 holdtes her den saakaldte Ober-Admiralitetetsret, som var sidste Instans i Prissager. Efter at det norske Universitet i Aaret 1813 var traadt i Virksomhed, blev Christiania tillige Universitets-Stad, samt i Begyndelsen af 1814 Sædet for den norske Regjering. De forskjellige Indtægter, denne nye Ringenes Orden medførte, bevirkede en betydelig Alvor i Stedets Folkemængde, da her allerede efter Folketællingen af Aar 1815 levede under Byens Jurisdiction 10,886 Mennesker, et Antal der senere aarlig er tiltaget. Til Stadens Udvidelse blev ved Besl. af 3die Juni 1815 den nedre Deel af Fæstningen bestemt til at rives og afgives til Byggepladser, ligesom ved Resol. af 18de Januar 1819 Nordfloden af Grandsjegaden er indlemmet i den handelsberettigede By. Efterhaanden ere i de sidste 25 Aar adskillige anseelige offentlige Bygninger og flere private Huse, de sidste meest paa Byens Udkanter, rejste, hvorhos en Kongebolig har rejst sig udenfor Byen. Byens Bygninger ere blevene ordentlig brede og deres Belysning om Vinteren forbedret, ligesom der ved forskjellige Foranstaltninger er sørgt saavel for Byens Siir og udbortes Orden som for dens Beboeres Bequemlighed i det Hele. Flere hensigtsmæssige Indretninger ere istandbragte til almindelig Oplysnings og gavnlige Kunstnævers Udbredelse, saavel som til Maringsveienes Ophjælpning og Trængendes Understøttelse. Den nærmeste Omegn om Byen er ligeledes forfjættet ved en høiere Grad af Dyrdyrning, samt mange smagfulde Landsteders Anlag, ligesom alle i samme førende Veie ere forbedrede, og især Afkomsten til Byen fra Nord- og Østfloden gjort lettere ved den i senere Tid anlagte nye Bro over Agers-Elven. Imidlertid have i denne ellers heldige Periode flere Gange rammet Byen, f. Ex. i 1819, da en den 4de Marts paa Waterlands Ørtemønter udbrudt Ildbrand ødelagde et meget betydeligt Forraad af Korn og Planter, og i 1833 da Cholera-Epidemien fra 1ste Octob. til 11de Jan. 1834 herskede i Staden og dens Forstæder, af hvis Folk 1416 bleve angrebne af Epidemien og 806 bleve Offere for samme. Efter Folketællingen af 1835 havde Christiania (hvis Folketal erede i 1825 var steget til 15,360, hvoraf 7220 i Forstæderne og 8140 i selve Byen) i Alt 18,305 Indbyggere hvoraf i Byens fire Qvarterer 6347, i Storgaden 953 og paa Agershuus Fæstning 645, yderligere i den egentlige Stad 7945 Indbyggere. Rundt omkring den

egentlige Stad mod Landsiden ligge Forstæderne, der indtage et stor Areal end Staden, ere uordentligen bebyggede tildeels med frum Gader og uanselige Huse, og give derved Christiania et uregelmæssigt Udseende, tværtimod Henfången med denne Stads Anlæg. Af disse Forstæder ere Vaterland med 2925 Beboere, Fjerdingen med 878 Beboere Grøndsen og Pilestrædet med 1247 Beboere, samt Agersgaden med 478 Beboere, sammenhængende med Byen selv og danne dens Udskæft hvortilmod Pipervigen med 1399 Beboere, Møllergaden med 464 Beboere og Hammersborg med 878 Beboere, ere ved mere bestemte Grændser derfra adskilte. Dette er i endnu højere Grad Tilfældet med de paa Ruseløkken meest i de senere Aar opførte Smaahuse med 534 Beboere samt med Bjergfjerdingen der har 536 Beboere, saavel som med de adspredte Bygninger, der ligge omkring Agers Kirke, og med Stræningen ved Saugene paa Byens Grund, hvilken sidste beboes af 43 Menneſter. Naar hertil lægges Beboerne af Christianias Bymarkt, Alt 591, udkommer den anførte under Byens Jurisdiction levende Folkemængde. Dog bemærkes med Hensyn til disse Forstæder, der hidtil ikke have været deelagtige i de den egentlige Bye tilstaaende Handelsretigheder, at Vaterland og Fjerdingen, samt Dele af Grøndsen, Agersgaden og Møllergaden, ere nu ved Lov af 6te April 1839 henlagte under de til Kjøbmandshandel berettigede District af Kjøbstaden Christiani ligesom den endnu ubebyggede Strækning mellem Storgaden og Hammersgaden samt Møllergaden derunder er indbefattet. Vil man da med til Christianias Folkemængde ogsaa henføre dens paa Lande Grund liggende Forstæders Beboere, nemlig Rastegadens med Smaagangens og Nordbygadens 1364, Grønland med Lerets 1664, Euvougens 917 og Saugenes 924 Beboere, da faaer Christiania 23,111 Menneſter, og vil man endelig tillige medregne Dødsloos eller Gade Byens 871 Beboere, da bliver Summen af Folketallet 24,045. I paa Byens Grund opførte Bygninger, som den 30te Juni 1839 udgjorde 1361 Nummere, vare til samme Tid forffikrede i den almindelige Brandcasse ¹ for 5,127,620 Spd. Deraf vare 422 i Byens fire Quartier samt paa Fæstningens Glacié beliggende Bygninger (foruden 30 Søbol ved Bryggene og nogle Pakhuse ved Sabelmagerpiren) forffikrede for 2,966,280 Spd., samt Storgadens 59 Bygninger for 532,590 Spd. og Grøndsens 26 Bygninger for 179,750 Spd. Af de til Byen nærmest stødende Forstæder havde til samme Tid Vaterland 175, Pipervig 98, Fjerdingen 73, Hammersborg (foruden de henværende Lader) 10, Møllergaden med Grubegaden 53, Agersgaden med Ivergaden 47 Pilestrædet 16 forffikrede og for den allerførste Deel beboede Bygninger. De øvrige Bygninger ligge i en fjernere Afstand, meest paa Rastegaden og ved Saugene, samt nogle paa Agershuus Fæstning. I den egentlige Stad ere de fleste Bygninger af Muur, deels Grundmuur og b

¹) Christiania havde forhen en egen Brandcasse, som ved en Generalforordning af 9de Juni 1827 blev ophævet, hvorefter Staden og Bygningerne ere blevne indlemmede i den almindelige Brandcasse; se. N. af 19de Juni 1827.

Medlemmer ere her, udgjør med Statholderen den i Grundlovens omhandlede Norske Regjering) og de norske Regjeringsdepar-
ter, samt for Norges Høiesteret. Storthinget, som samles
trede Aar med Februar Maanedes Begyndelse, bestaar af 98
representanter, hvoraf 32 fra Kjøbstæderne og 66 fra Landet. Stats-
t, som samles toende Gange ugentlig under Forsæde af Statholderen,
er med denne syv Medlemmer. Regjerings-Departementerne, hvor-
tem Regjerings-Anliggenderne beredes inden de forelægges Stats-
t, samt hvoraf ethvert har en Statsraad til Chef, ere for Tiden
de sex, nemlig: 1) Departementet for Kirke- og Under-
ningsvæsenet, med en Expeditionssecretair og fem Contoirer
29 Embedsmænd og Betjente, 2) Justits- og Politie-Depar-
tet, med en Expeditionssecretair og tre Contoirer hvori 32 Em-
ænd og Betjente, 3) Finants- Handels og Føls-Depar-
tet, med 2 Expeditionssecretairer samt 9 Contoirer, hvori 67
bdsmand og Betjente, 4) Armees-Departementet, med en
aditionssecretair og 2 Contoirer med 12 Embedsmænd og Betjente,
larine-Departementet, med en Expeditionssecretair samt 6
Embedsmænd og Betjente, og 6) Revisions-Departemen-
med en Expeditionssecretair, samt med 8 Contoirer, hvoraf et
-Contoir, og 7 Revisions-Contoirer med 86 Embedsmænd og
te, hvortil endnu kommer, 7) Statssecretariatet, med en
secretair, samt 10 andre Embedsmænd og Betjente. Høiesteret,
et ved Grundloven og iværksat ved Kgl. Anordning af 9de Juni
(sef. Lov af 12te Sept. 1818), beklædes af en Justitiarius og
Hedfører. Ved Retten er ansat en Justitssecretair, to Protocol-
skriver og for Tiden fem Advocater. Retten holdes hver Søndag.
Som Stiftsstad er Christiania Sædet for Stiftamtmanden

Stadens offentlige Indretninger ere:

1. Kirker.

a. Vor Frelfers Kirke, som er Stiftets Dom- eller Gbrals-Kirke, en smuk og anseelig Korskirke med Taarn, beliggende i Staden Løv, opført af Muur efterat den ældre paa et andet staaende Kirke var afbrændt 1686, og indviet den 7de Novb. 1 Den er efter Resol. af 6te Mai 1823 den egyptiske Sogneskirke i Staden og Forstædernes Beboere, undtagen for saa vidt nogle fjernere Forstæder ved Resol. af 10de Sept. 1734 ere henlagte til ogsaa paa Byens Grund liggende Ager Sogns Kirke, og betjent af en Sognepræst der tillige er Stiftsprovst, en residerende Capellan en ordineret Cathetik. Kirken eier en Gaard med Byggesel, oppebærer ubetydelig Landhyld og Grundleie, samt har i ubestaaende Cap (efter Regnskabet for 1838) 5329½ Sph., hvorimod dens Gjel samme Tid var 3797½ Sph. Dens tilliggende Kirkegaard er i indrettet til en offentlig Spadseregang, og dens nærværende Kirkegder er indkjøbt i 1807 og udvidet i 1825, ligger udenfor Byen.

b. Garnisons-Kirken (som indtil 1823 førte Navn af Gbralskirken) paa Agersthus Fæstning, hvis Menighed nu efter Resol. af 6te Mai 1823 blot er Garnisonen og Fæstningens Beboere, og ved h er ansat en Garnisons-Præst. Denne Kirke som ingen Giend har og hvis Udgifter beskrives af Statscassen, har forhen haft Kirkegaard paa Hovedtangen strax nedenfor den nu nedrevne Fæstningsport; men senere har dens Begravelsesplads været den saakaldte Kirkegaard paa Hammersborg, der er indviet i 1654 og paa h stod en liden Korskirke af Tømmer, som i Maret 1756 styrtede sammen.

c. Luthus-Kirken indrettet i Staden Luthus for Stiftets Besjente og Lemmer. Kirken betjentes forhen af en Præst i Dødslo, og siden 1823 af Garnisonspræsten, men Følge Resol. af 20de Septbr. 1838 faaet en egen Præst i 1833 hvis Menighed ogsaa hører Slaveriet paa Agersthus Fæstning.

2. Indretninger for Underviisning og Videnskabelig

Universitetet, Frederiks Universitet eller det Norske Universitet, stiftet ved Kgl. Res. af 2den Sept. 1811, og hvis Virksomhed i Overensstemmelse med Kgl. aabent Brev af 10de April 1811 begyndt i det følgende Mars Aug. Maaned med 6 Lærere. Dets Grund er af 28de Juli 1824, og det staaer under en af Kongen udvalgte Rantsler, samt bestyres af det academiske Collegium. Lærerpers er inddeelt efter de Hoveddiscipliner, som ved Universitetet foreb i fire Faculteter, nemlig det Theologiske, Juridiske, Medicinske og Philosophiske, og udgjør for Tiden 20 Professorer og 5 Lektorer. Der er ved Universitetet ansat en botanisk Gartner, en Bibliotheksskriver, samt siden 1834 en Overtor. De Studerendes Antal i Universitetet var i 1838 omtrent 650, hvoraf omtrent 150 Theologer, 160 Jurister og 104 Medicinere, der vare akademiske Børgere, saa Preliminarister. I Marts 1836 — 1838 have i Gjennemsnit 80 underkastet sig Examen artium. De derunder hørende vidensk

retninger ere: a) en botanisk Hauge, anlagt paa den Universitetet ørende Gaard Iøien i Agerø Sogn og fuldført i 1818, der er inddeelt i Jøved-Afdeeling, med to Drivhuse, et botanisk Bibliothek og en Samling af terrede Planter; b) det astronomiske Observatorium, en røllig muret Bygning paa et høitliggende Sted $\frac{1}{4}$ Mill. vestenfor, opført i Følge en Storthings-Beslutning af 28de August 1830 fuldført i October 1833 med en Besøining af 15,641 Eyd., den Bygning foruden det egentlige Observatorium tillige er Bøllig den astronomiske Professor, c) Anatomikammeret, og d) det fiske Laboratorium. Universitetets videnskabelige Samlinger Apparater ere: a) Bibliotheket, som ved Stifteren Kong Frederik 8. Sjettes Gave af omtrent 32,000 Bd. og ved flere tilkjøbte Biblioteker hvoriblandt Revisor Andersens paa omtrent 15,000 Bd., samt Anvendelsen af de til Bøgers Indkjøb af Statskassen bevilgede Summe, der i den senere Tid have udgjort 3000 Eyd., samt udgjøre Budget-Terminen 1839 — 1842 endog 3500 Eyd. aarlig, er vorret et Antal af omtrent 125,000 Bind, ved hvilket Bibliothek er ansat Bibliothekar, en Underbibliothekar og to Amanuenses; b) Natural-sæet, bestaaende af en zoologisk Samling, en Mineralie-Samling og botanisk Samling, hvilken sidste opbevares ved den botaniske Hauge; Myntsamlingen, hvis Størrelse ved Udgangen af 1839 var omtrent 1000 Mynter og Medailler, hvoriblandt en rig Samling af gamle fæ og romerske Mynter; d) Diplomsamlingen, som ved Udgangen af 1838 udgjorde 1953 Membraner og 4492 Papirs-Diplomer, af de sidste de fleste i Aaret 1830 erholdtes fra det bayerske Rigsarchiv i München; e) en Samling af nordiske Oldsager, bestaaende af omtrent 850 Nummere, hvoriblandt flere Oldsager af Gulv af betydelig Alder, f) Modelsamlingen, indeholdende 170 meest fra det Kongelige Seminarium erholdte og fornemmelig til Bjergværksdriften hørende Modeller, og g) Samlingen af physiske og kemiske instrumenter og Apparater, dannet deels ved det forrige Bergakademiums og Landcadet-Academiets Samlinger og deels ved Kjøb af instrumenter i Ulandet. Universitetets Bøller og Eiendomme bestaae i faste Eiendomme, deels i udestaaende Capitaler og deels i Legater. De første høre a) Iøien Gaard i Agerø Sogn, skænket Universitetet ved Stifter i Følge Resol. af 5te Sept. 1812, b) den egentlige Universitetets Gaard, en anseelig tre Etages Bygning, der er tilkjøbt i 1799, hvori almindeligviis de academiske Forelæsninger holdes og de videnskabelige Samlinger opbevares¹, c) tvende nær hinanden

¹ Det længe sølte Savn af passende Universitets-Bygninger vil nu blive afhjælpet, da der i 1839 er afgivet Byggetomt til Opførelse af tre nye Bygninger for Universitetet paa den Staten tilhørende Eiendom Ruseløffen ved Christiania, til hvilke Bygninger, hvortil er beregnet at anvendes 105,000 Eyd. i Løbet af 12 Aar, er for Budget-Aarene 1839 til 1842 bevilget af Statskassen 6000 Eyd. og af Universitetets Byggefond 11,500 Eyd. aarlig. Den ene og største af disse Bygninger, bestemt til Localer for de naturvidenskabelige Samlinger og hvad dermed staaer i Forbindelse, var ventet paabegyndt i Aaret 1840.

liggende Gaarde i Christiania, hvoraf den ene, der forhen var Staten tilhørende, overdroges Universitetet til Eiendom ved Resol. af 22de April 1824 og i hvilken Anatomikammeret holdes, samt den anden, der er opført af Universitetet, er bestemt for det kemiske Laboratorium og for det fysiske Cabinet, og d) nogle smaae Jordebrug i Davids Brgld i Nordfjord, der ere skænkede af en Privatmand. De udestaaende Capitaler, som bestaae i de af Private i Aarene 1811 til 1814 subsciberede Bidrag engang for Alle, bestemte til Byggesond, i Kong Frederik den Sjettes Gave af de Midler, Ludvig Holberg i sin Tid havde skænket Sors Academie, stor 100,000 Rbd. S. M. (nu 50,000 Spd. i uopsigelige Statsobligationer), samt flere senere udsatte Summer, udgjorde ved Udgangen af Aaret 1838 i Renteobligationer 115,119 Spd. 59 $\frac{1}{2}$, i Statsobligationer 56,668 Spd. 117 $\frac{1}{2}$, samt i Sparebanken staaende 1215 Spd. 19 $\frac{1}{2}$, hvortil kom en kontant Beholdning af 5656 Spd. 87 $\frac{1}{2}$, saa at den hele Capitalformue beleb til 178,660 $\frac{1}{2}$ Spd., foruden hvilken Universitetet deels eier, deels disponerer over Renterne af forskjellige i foransførte Summer ikke indbefattede Legater¹⁾, bestemte til at understøtte trængende Studerende. Universitetets Indtægter, bestaaende i Renter af udestaaende Capitaler, i den saakaldte Studiestat, i Kongetienden af nogle Sogne paa Hedemarken, i en Andredeels af Dplysningsvesenets Fonds vedvarende Indtægter, i Indkomster af Almanakkens Forlag, i mindre betydelige aarlige Pengedrag af Private, samt Kornbidrag af enbeel dermed behæftede Jordebodomme ic. udgjorde i Aarene 1836 til 1838 i Gjennemsnit aarlig 56,942 $\frac{1}{2}$ Spd., hvoraf Statscassens Tilskud var de aarlig bevilgede 27,000 Spd.²⁾, og det benyttede Bidrag af Dplysningsvesenets Fond 7666 $\frac{1}{2}$ Spd. aarlig. Udgifterne vare i f. A. 57,711 $\frac{1}{2}$ Spd. aarlig, hvoraf medgift til Lønninger og Honorarier 34,150 Spd., til Bibliotheket 1890 $\frac{1}{2}$, til den botaniske Hauge 865 $\frac{1}{2}$, til Stipendier og Understøttelse 1537 Spd., hvori er indbefattet de af S. M. Kongen til Understøttelse for trængende Studerende aarligen i Universitetscassen indbetalte 300 Spd. ic. ic. I Forbindelse med Universitetet staaer et philologisk Seminarium for vorbende Lærere ved de lærde Skoler, oprettet ved Reglement af 14de Aug. 1818 og begyndt i det paafølgende Aar, samt en Læresanstalt for Theologers practiske Dannelse, mildertidigen oprettet

¹⁾ Om de Universitetet tilhørende ældre og nyere Legater, saavel som angaaende de til Universitetet i sin Tid skænkede Gaver, findes udførlig Efterretning i de af Statsraad Diriks meddelte Dplysninger om Stiftelsesbreve og Legater i Norge, Budskiffen 7de Aarg. S. 723-728 og 765-770. Senere ere nogle betydelige Summer legerede til Universitetet, neml. a) den beholbne Formue af den i 183° afdøde Provst A. Schyttes Do, der tilfalder Universitetet som Universalarving, og skal danne et Legat til Fordeel for Studerende, af hvis Midler noget over 11,000 Spd. ere indkomne, b) Høstrettsassessor Omfens og Gustaves Legat, stort 2000 Spd. og c) Proprietær Sunds og Rones Legat, der skal være bestemt til 15,000 Spd., hvilke endnu ikke ere indkomne i Universitetscassen.

²⁾ Fra 1ste Juli 1815 til 1ste Juli 1839 vare de af Statscassen bevilgede Tilskud til Universitetet i Alt 731,200 Spd., og for Aarene 1839-1842 er bevilget aarlig 21,000 Spd., hvoraf 6000 Spd. til nye Bygninger.

det Kongl. Resol. af 2den Juli 1831, hvilken sidste vedligeholdes af Oplysningsvæsenets Understøttelses-Fond¹⁾.

En Veterinær-Indretning har Christiania i den senere Tid hørt, hvormed dog Hensigten blot har været at give mere videnskabelige Rand Afgang til Veiledning i Veterinærvidensskaben, samt at oplære Beslagmede, ligesom under denne Indretning en Samling for almindelig Anatomie er paabegyndt; hvormod de fornødne Summer til en Veterinærskoles Oprettelse hidtil ikke have været bevilgede af Storthinget. Til denne Veterinær-Indretning, ved hvilken en Lector er ansat, har siden 1839 været bevilget af Statskassen 1500 Eyd. aarlig.

Den Kongelige norske militære Højskole, oprettet ved Plan af 21de Marts 1826, hvilken Læranstalt er traadt i Stedet for den under 12te Octob. 1816 oprettede saakaldte "høiere militære Underviisningsanstalt," der ved Resol. af 8de Aug. 1820 blev forenet med Krigsskolen. Denne Højskoles Indretning er deelt i to Hovedgrene, nemlig Forelæsninger og practiske Øvelser, specielt bestemte for vorbende Ingeniør- og Artillerie-Officerer, samt almindelige Forelæsninger for Officerer af alle Vaabenarter og Grader over høiere militære videnskabelige Gjenstande. Skolen staaer under en Direction, bestaaende af Cheferne for Generalstaben, Ingeniør- og Artillerie-Brigaden, og som Lærere ere fem Universitetslærere og tre Stabsofficerer ansatte ved samme. Den har ingen Eiendomme eller udestaaende Capitaler; men dens Udgifter, som i Aarene 1836 til 1838 have udgjort 1832 $\frac{2}{3}$ aarlig, betrides af det militære Fond.

Den Kongelige norske Krigsskole, først oprettet ved Kgl. Resol. af 16de Decemb. 1750 under Navn af "den frie mathematiske Skole," og i 1798 givet Navn af "det norske militære Institut," samt i 1804 af det Kongelige Norske Landcadet-Corps", hvilket Navn bibeholdtes indtil Aaaren af 19de Sept. 1820 for den norske Krigsskole udkom. Skolens Bestemmelse er, efter den nu gjeldende Plan af 10de Juni 1837, at danne saavel theoretisk som practisk duelige Officerer for Armens Cavallerie og Infanterie, og dens Elever danne et Corps, der fører Navn af det Kgl. Norske Landcadet-Corps. Chefen er en Stabsofficer, foruden hvilken en Capitain og to Lieutenanter udføre den nærmere Inspection ved Skolen. Lærerne ere for Tiden ti og Cadetterne 72, hvoraf 10 ere betalende. Af videnskabelige Samlinger og Apparater har Skolen a) et Bibliothek paa omtrent 6000 Bd., hvoraf Kammerherre Bernt Ankers efterladte Bogsamling paa omtrent 4000 udgjør den vigtigste Deel, samt b) en Instrument-Kunst- og Naturalie-Samling, hvoraf en Mineralsamling paa omtrent 3800 Exemplarer, skænket af Statsraad Rosenkrants, og en Conchyliæ-Samling paa omtrent 600 Exemplarer. Skolens Eiendomme ere for Øvrigt en meget anseelig Bygning, skænket af Bernt Anker, i hvilken Bygning Chefen og Corpsets Officerer have fri Bollig, samt udestaaende Capi-

¹⁾ Den Universitetets videnskabelige Virksomhed, Examina, Eiendomme, Indtægter m. i de senere Aar, findes udførlige Efterretninger i de af Professor G. A. Holmboe udgivne *Universitets- og Skole-Annaler*, 1ste til 3die Bd.

tales, der ved Udgangen af 1839 udgjorde 44,152½ Spd. og veiebragte ved forskjellige Gaver, hvoriblandt Gen.-Kr.-Com. Wærns Enkes paa 30,000 Rd., Kong Christian den Syve 16,000 Rd., Grosferer Morten Anfers paa 10,000 Rd., og Consul Wolffs paa 1000 Pund Sterling¹⁾. Skolens Indtægt i Renterne af dens udestaaende Capitaler, i Contingenten af lende Gædder, og Renterne af det Vinbruyffe Legat der udg Spd. Det Manglende udbedes af Statscassen. I Aarene Juli 1830 til 1ste Juli 1833 vare Skolens Udgifter aarlig Spd. hvoraf Statscassens Tilskud 8856½ Spd. aarlig, og i Aa 11,001½ samt i 1838, 12,119½ Spd. Foruden Krigsskolen ha af Underviisningsanstalter til vordende Officerers Dannelse privat, nemlig Lieutenant Strøms Institut, som haav omtrent 50 Elever, der undervistes af 11 Lærere.

Den Kongelige Norske Kunsthøjskole, hvortil en B blev gjort ved en ifølge Kgl. Resol. af 10de Octob. 1818 fo cassens Regning oprettet Elementær-Tegneskole, so udbiides ved Kongl. Reglement af 7de Octob. 1822, hv: erholdt Navn af den Kongl. Tegne- og Kunsthøjskole, hvilket Na nyt Reglement af 16de Januar 1834 er forandret til det n Efter dette Reglement er det Indretningens Wiemed "ved Unde i Tegning og Modelering, samt ved Foredrag af Mathemati menter m. m. at bidrage til Haandværkernes Dannelse, samt glve dem, der agte at danne sig til Kunstnere, Leilighed til at sig Færdighed i Tegning, og i sin Direction at danne et Ku hvis Bestræbelser skulle gaee ud paa at udbrede Kunstsmag melig saaledes, at den kan forplante sig til de Værksteder, hv bringelser ved den ville vinde i Fuldkommenhed." Lærerne ere 6 og Skolens Classer 5, i to af hvilke undervises i Frihaant de øvrige tre i Constructions-Tegning. Underviisningen stee hver Søgnebag fra Begyndelsen af October til Udgangen af det mundtlige Foredrag holdes 8 Timer ugentlig i samme Elevernes Antal var i Aaret fra 1ste Juli 1837 til 1ste J imellem 176 og 183, og Skolen vedligeholdes af Statscassen m Spd. aarlig. I Forbindelse med Kunsthøjskolen staaer et Na Musæum, hvortil Grændsvolden blev lagt ved en af Stor 1837 til en Kunst- og Malerie-Samlings Anskaffelse bevilget 1000 Spd. aarlig, ligesom atter for Budget-Terminen 1839 er bevilget 1000 Spd. aarlig, og Skolen har desuden et lidet B Cathedralsskolen²⁾. Den er forflyttet fra Dpølo til G nogle Aar efter denne Stads Anlæg, ifølge Resol. af 20de Au

1) Om de mange og betydelige Legater, der ere tilfaldne denne Sk ved sammes rentebærende Capital, der for Omstrivningen beløb til Rd. 36 §., er tilveiebragt, see den af Statsraad Diriks til Budstik Aargang meddeelte Fortegnelse over Stiftelsesbreve og Legater fo S. 789-796.

2) Angaaende denne Skole kan eftersees: Om Christiania Cathedr dens Riklers forrige Forsatning, et Indbydelsesbriist af Professor L

og adskillige Bestemmelser angaaende Skolen ere gjorte ved Resol. af 23de Juni 1740, men dens nuhavende Indretning er organiseret i 1799 og tog sin Begyndelse med Aaret 1800, hvorfor habes Reglement af 23de Januar 1801. Skolens Lærere ere en Rector, en Overlærer, 6 Adjuncter og 3 Læmelærere. Disciplernes Antal var i Decbr. 1819 104, i Aarene 1833 til 1837 imellem 90 og 100, samt et lignende Antal i Aaret 1839. Skolens Glasfer ere sex. Af videnskabelige Samlinger har den a) et Bibliothek, paa omtrent 10,000 Bd., hvortil Grunden især er lagt ved en fra Universitets-Directionen i Danmark i sin Tid tilsendt Samling, der er betydelig forøget deels ved Conferentsraad og Læugmand H. Colbjørnsens og Bernt Ankers samt Overlærer Floris Sæver, og deels ved Kjøb, b) en Naturalsamling, anskaffet for Aen- tene af en af bemeldte Colbjørnsen legeret Sum og c) et mathematisk-physisk Apparat. Skolens Eiendomme er a) en anseelig Bygning, tilkjøbt af Statskassen i 1824 til Skolebygning i Stedet for den forrige til Stor- thingslocale overladte Bygning, b) Jordegods, hvoraf endnu er i Be- hold nogle Gaarde til en Skuld af omtrent 14 Skpd. Lunge, hvorhos 10 Landstykke haves af adskillige andre Gaarde, c) udestaaende Capitaler, som forhen beløbe til 174,937½ Rd., foruden Kjøbsummen af det indtil 1812 Aars Udgang folgte Gods 33,105 Rd., og ved Udgangen af 1838 udgjorde 95,410 Skpd., foruden resterende Kjøbsummen af solgt Jordegods omtrent 27,000 Skpd., samt Restancer og contant Be- holdning omtr. 9740 Skpd., tilfammen altfaa 132,150 Skpd. Skolens Indtægter vare i sidstnævnte Aar 10,865 Skpd. og Udgifterne 8958 Skpd., hvoraf Lønninger og Pensioner medtog 6848½ Skpd.

Overlærer Møllers Institut, en privat Underviisnings- Anstalt, der tog sin Begyndelse i October 1822 med 30 Elever, men ved Udgangen af 1839 havde 139 Elever, der vare inddeelte i 8 Glas- ser, nemlig 6 studerende og 2 Realclasser. Siden 1827 har herfra været dimitteret til Universitetet, hvortil i Aarene 1837 til 1839 tilfs. er udgaaede 15 Candidater.

Borgereskolen¹, der er oprettet den 11te Octob. 1812, og hvis nu gjældende Plan er af 18de December 1827. Den er inddeelt i fem Classer og har 10 Lærere, som ved Udgangen af 1839 underviste 94 Elever. Skolens første Lærer er tillige dens Inspectør og har Bolig i Skolebygningen, der er en anseelig tre Etages grundmuret Gaard, opført i Aarene 1822 til 1825 paa Communens Bekostning for en Sum af 20,141½ Skpd. Denne Skoles Indtægter have sædvanlig

Christiania 1800 4to, og: Kort Udsigt over vort lærde Skolevæsens For- samling i Fortid og Nutid, samt nogle Efterretninger, Christiania lærde Skole vedkommende, et Indbyggelseskrift af Overlærer A. Laussen, Chri- stiania 1828, 4to. Ligesaas leveres i Budskiftens 7de Marg. S. 821 til 832, blandt de af Statsraad Diriks meddelte Efterretninger om Stiftelsesbreve og Legater i Norge, nylagte Dplysninger angaaende Skolens Eiendomme, Legater, Indtægter m. m.

¹) Denne Skoles Historie finder man i den af Kirkedepartementet i 1831 udgivne Underretning om offentlige Stiftelser og Legater i, Christiania, S. 31-33.

været mindre end dens Udgifter, og udgjorde i 1838 de første Spd. hvoraf Elevernes Contingent var 1618 Spd., medens Ulftege til 2511½ Spd., hvoraf Lønningerne vare 2045½ Spd.

Søndagsskolen, oprettet i 1802 som et privat Inf fra 1812 sat i Forbindelse med Selskabet for Christiania By. Den er inddeelt i fem Classer, og Eleverne, som i 1838 nøde viisning, vare i Gjennemsnit 150, henhørende deels til Haan og deels til Handelsstanden samt den tjenende Klasse. Dens ere sex, foruden hvilke dens Inspector (Raadmand Sarild), i Aar har været dens Lærer og Medbestyrer, giver fri Undervisning i øverste Klasse. Indtægterne bestaae i frivillige Bidrag, som indsendes, i en aarlig Contingent af 50 Spd. af Selskabet for Christiania Byes Vel, og i Renterne af Chr. Winbrups ved Testa 26de Juli 1802 dertil legerede 1000 Rd. (nu 382 Spd. 107½ 1838 vare Skolens Indtægter 322 Spd. og dens Udgifter 287

Almue-skoler. Disse, hvis Antal efterhaanden med tiltagende Folkemængde er forøget, ere for nærværende Tid sex, en hvyende paa Byens Grund ved Saugene, hver med een og hver inddeelt i tre Classer. De skolepligtige Børns Antal er 1500. Udgifterne ved disse Skoler, som beskrives af Byraad i Aaret 1837 1900 og i 1838 2396½ Spd. aarlig. deles hører til Almue-skolerne en Garnisons-skole, oprettet med een Lærer, som i 1839 underviste omtr. 100 Børn. Den under af Militærfondet og har Understøttelse af Generalmajor J. F. C. Regat. I 1825 begyndte først Berelundervisnings-Metoden i Christiania, til hvilken Ende en svensk Præst (Enattingius) i nogle Aar her opholdt sig. Det var med Garnisons-skolen, at Berelundervisnings-skolen forenedes, ligesom en Haandgjernings-Skole i Forbindelse med denne. Den første ophørte dog allerede i Octobr og den sidste vedvarede til den 1ste April 1830. Imidlertid Kongl. Resol. af 17de Febr. 1830 bevilget en aarlig Understøttelse af 500 Spd. i fem Aar til Oprettelsen af en fuldstændig Berelundervisnings-Skole, til hvilken Skolelærere fra andre Egne af Landet have fri Afgang for at blive bekendt med Undervisnings-Metoden i hvilken Skole igjen ophørte den 19de Octobr. 1835, men ved Kongl. Resol. af 27de Mai 1837 er atter indtil videre bestemt 300 i det Offentlige til Berelundervisningens Fremme og Genoprettelse af en Haandgjernings-Skole. Denne Skole er derpaa sat i Forbindelse med Møllergadens Almue-skole, hvormed tillige er fra Begyndelsen 1838 forenet en Haandgjernings-Skole¹.

Af offentlige Bibliotheker har Christiania, foruden Statens, Krigsskolens og Cathedralskolens forhen anførte Bogsamlinger, endnu det Reichman'ske Bibliothek, der er skænket til Brug af den i 1780 afsøde Cancelliraad og Jernværkseier Carlmann, og bestod oprindelig af 6363 Bind, der senere er forøget af Justit. J. F. Bartholins i 1784 skænkede Bogsamling paa

¹) Mere om Almue-skolevæsenet findes i Tillægget til denne Deel.

1500 Bind, saavel som ved andre Gaver og Indkjøb af Bøger, saa at Bibliotheket udgjør nu 11 til 12,000 Bind foruden en Manuskript-Samling af omtrent 300 Numere. I Forening med Bibliotheket hjaalp ogsaa Stifteren en Mynt-Natural- og Kunstsamling, der nu bestaar af omtrent 1500 forskjellige Gjenstande, nemlig Mineralier, Conchylier, Mynter &c. Siden 1803 har Bibliotheket været opstillet i Forening med Cathedralskolens Bibliothek ¹.

3. Milde Stiftelser og Forsørgelses-Anstalter.

Dysoftringshuset ², almindelig Vaisenhuset kaldet, oprettet ved frivillige Sammenkud af Byens Indvaanere og hvils Fundats er af 3die December 1783, ifølge hvilken Indretningen, som lange forhen havde været paatakt, bestemtes til 25 Dreng og ligesaa mange Piger. I 1837 var derimod 37 Dreng og 2 Piger fri Bolig, Føde og Klæd, samt Underviisning af to faste Lærere og to Tilmelærere. Stiftelsen eier en egen Gaard, dertil skænket i 1780, og dens Capitalformue, for første Deel tilveiebragt ved Legater, blandt hvilke mærkes Handelsmand Poul Haslefs og Jomf. Withe Sophie Sørensens, hvert paa 10,000 Rd., udgjorde ved 1838 Aars Udgang 28,331½ Spb. Indtægterne, der bestaae i Renter af udestaaende Capitaler, i Afgift af indført Salt og Korn, i Betaling for Sangopvarthning m. m. beløb i 1837 til 4263 og i 1838 til 5583 Spb., ligesom Udgifterne vare i det første Aar 4181½ og i det andet 4193½, uden at derved er beregnet det til Stiftelsen i 1815 kjøbt og for samme saa meget fordeelagtige Bogtrykkeries Indtægter og Udgifter.

Peder Michelsens Enkestue, beliggende i Waterland og stiftet ved Hjulmager Peder Michelsens Gavebrev af 20de Februar 1734, conf. 2den April s. A., hvilken Stiftelse ved Udgangen af 1838 havde en Capitalformue af 4778½ Spb., der er tilveiebragt ved forskellige Legater, samt giver 20 Enker Huusly og ugentlig Understøttelse til nogle, da de øvrige underholdes af det almindelige Fattigvæsen.

Det gamle Fattighuus, en Stiftelse for gamle Fruentimmer under Magistratens Bestyrelse og, som det synes, ældre end Christianias Indløg. Stiftelsen eier en Gaard i Nordre-Gade, 6 Gaarde paa Landet med Byggesel, af Skylb 5 Skpb. 3 Lpb. foruden 188 Landfylb af 9 andre Gaarde, og en Capitalformue, der ved Udgangen af 1839 beløb til omtrent 13,700 Spb. Lemmernes Antal var s. A. 22, hvoraf de 17 foruden Ugepenge erholdt den Stiftelsen tilfaldne Landfylb, omtrent 100 Spb. aarlig.

¹) Angaaende dette Bibliothek kan eftersees, "Cancellerraad Carl Deichmanns Samlinger af Bøger, Naturalier, Mynter m. m." Christiania 1790, 4to, hvor der tillige meddeles Efterretning om Testator, ligesom de senere Øvreres omtales i foranstøttede Underretning om Stiftelser og Legater i Christiania, S. 35 og 36. See og "Nogle Ord til Christiania Byes Hørmænd og Repræsentanter om det Deichmannske Bibliothek, af B. Roe, Christiania 1839." 56 S. 8vo.

²) Om denne Stiftelse, saavel som om de mange dertil skænkede Legater, gives udfrilg Oplysning i bemeldte af Kirkedepartementet i 1831 udgivne Efterretning om Stiftelser, S. 24-30.

Saugbankens Fattighuus (ogsaa det nye Fattighuus) kaldet er opbygget ved Hjælp af frivillige Gaver og fuldført 1705, hvi Stiftelse, overensstemmende med Fundats af 6te Decb. 1729 og af 6te Februar 1789 bestyret af Stiftsprovsten, Garnisonspræsten Byfogden. Dens Fond var ved 1837 Aars Udgang 6500 Spd. Læmmernes Antal s. L. 39, der nede i Understøttelse i Aarets 175½ Spd.¹

Fattigvæsenet, hvis Indretning fornemmelig støtter sig i Anordningen af 2den Decb. 1741, bestyret af en Commission, bestaaende af Borgermesteren, Stiftsprovsten, Politimesteren, Statsphysicus og af Byens Formænd. Den specielle Bestyrelse af Fattigforsørgelsen overdraget 5 Fattigforstandere, under hvilke ere 27 Rodemestere. E dens tiltagende Folkemængde har efterhaanden gjort Fattigforsørgelse mere og mere byrdefuld, hvorved den paalignede Fattigkat, der er i tilgængens væsentligste Indtægt, aarligen er tiltagen, indtil den ved af 19de Jan. 1837 paabødne Afgift af Brændevins-Udsalg igjen forminsket den. Fattigskatten, som var i 1816, 6733 Spd., i 1810, 585½ og i 1818, 12,328 Spd., var i 1829 stegen til 16,600 S og udgjorde i 1835, 23,000 Spd., samt i hvert af Aarene 1836 1837, 24,000 Spd., men faldt i 1838 til 20,000 og i 1839 17,510 Spd. Fattigvæsenets øvrige Indtægter ere: Renter af Fænsens udestaaende Capitaler, hvilke Capitaler ved Udgangen af 1 vare 30,846½ Spd., men ved Udgangen af 1837 kun 20,216 Spd. Afgifter af solgte Eiendomme, i Høder, men fornemmelig i Afgift for Udsalg af Brændevin i mindre Quantiteter (der beløb 1838 til 56 1839 til 3917 og 1840 til 2548 Spd.); og udgjorde de samlede Indtægter i 1837, 31,180½ og i 1838, 29,712 Spd., samt Udgifterne i det f Aar 28,531½ Spd. og i det andet 25,124½ Spd., hvoraf den egen Fattigforsørgelse medtog i 1837, 10,219½ og i 1838, 11,210 S Omrent 1500 Individer bleve i disse Aar forsergede. Under Fæ væsenet høre fire Fattighuse, nemlig Fattighuset i Fjerdingen, i Boldens, Hammersborgs og Pipervigens Fattighuse, hvori noget 200 Fattige have havt Husly, samt de fleste tillige Understøttelse Penge, og under Fattigvæsenets Bestyrelse staaer Kong Carl Joh Regat til Christianias Fattigvæsen, stiftet den 11te Dec 1822, hvoraf, efter den ved Resol. af 2den Octob. 1824 approberede Plan, Renterne uddeles i 8 Portioner, hver paa 30 Spd., til Understøttelse for Huusarme; ligesom Fattigvæsenet har et Evangsbeids huus, Prinds Christian Augusts Minde kaldet, der er traad Virksomhed i 1819, efterat Kong Carl Johan dertil i 1818 h stiftet 5000 Spd., og hvis Virksomhed er udvidet efter Opsættelse af en to Etages grundmuret Bygning, hvortil Kongen stiftet 3000 Spd. og 4000 Spd. indkom ved Gaver. De i Stift optagne Evangslemmer vare i 1837, 140 mandlige og 47 kvinder

¹) Dette og foregaaende tvende Fattighuses Eiendele, Ribler og Besti faaer man nærmere Underretning om i tilføjtede Efterretning om Christianias Stiftelser, S. 11-17.

der bekræftiges med Spinden og Bæven, og indkom for solgte Fabrikater i 1837, 4849½ og i 1838, 3424½ Spb. I Forbindelse med denne Arbeids-Anstalt staae tre forskjellige Sygeindretninger for Fattigvæsenet, nemlig et i 1828 oprettet almindeligt Sygehuus, som kan modtage 44 Syge, en Pleieanstalt for fattige Chroniske og incurable Syge, oprettet 1834 og bestemt for 20 Syge, samt en i 1829 oprettet Stiftelse for Sindsfrage, der ogsaa optager Sindsfrage fra andre Communer mod Betaling, og hvori i Aarene 1836 til 1838 i Gjennemsnit 40 Sindsfrage ere behandlede. Dette Arbeidshuus med tilhørende Sygeindretninger medførte for Fattigvæsenet en Udgift af 6095½ Spb. i 1837, og af 6819 Spb. i 1838¹.

Eugenias Stiftelse, der er oprettet ved frivillige Bidrag i Aaret 1827 efter Tilskyndelse af Fru Maria Schandorff og for hvilken en foreløbig Plan blev udfærdiget under 1ste Novb. f. A. Det er en Opdragelses- og Underviisnings-Anstalt for fattige Pigeboern af Borger- og Almueklassen, der optages dels frit, dels mod en billig Betaling, og nyde Bolig, Føde og Klæder, samt Underviisning i Religion, Regning, Skrivning, qvindelige Haandarbejder og Huusgjerninger. Desuden optages et ubestemt Antal Børn, som blot nyde fri Underviisning, hvorhos Stiftelsen i den senere Tid er udvidet til en Normal- og Industri-Skole, hvor confirmerede Piger fra Landdistricterne oplæres i Dreies- Damask- og Konstervævning m. m. mod Betaling. Stiftelsen begyndte sin Virksomhed den 8de Novb. 1827 med syv fattige Pigeboern, men er senere bleven i den Grad udvidet, at ved Udgangen af 1838 nyde 34 Pigeboern Forsørgelse og Underviisning, hvoraf 24 uden Betaling, samt 32 Børn udenfor Stiftelsen erholdt fri Underviisning, og 8 confirmerede Piger vare antagne til fri Underviisning i Vævning. Den nu gjældende Plan for Stiftelsen er vedtagen i 1836, og i 1838 er hermed forenet et Asyl. Stiftelsen eier trende Bygninger i Agersgaden med dertil hørende Inventarium, samt en udestaaende Capital, som ved Udgangen af 1837 udgjorde 1748 Spb., men dens Gjæld var til samme Tid 3328 Spb. Faste Indtagter har den ikke, men den vedligeholdes alene ved aarlige Gaver samt ubestemte Bidrag, hvis Bets i 1837 og 1838 have udgjort omtrent 1000 Spb. iberegnet H. Kongens Bidrag af 150 Spb. aarlig, og Stiftelsen har desuden Indtægt af solgte Fabrikater samt af Betaling for Børn der optages i Stiftelsen. Udgifterne vare i 1837, 2402½ og i 1838, 2550½ Spb.

Kong Carl Johans Forsørgelses-Anstalt, hvortil af Kongen er afskænk 10,000 Spb. og hvorfor haves en ved Kgl. Resol. af 24de Aug. 1822 approberet Plan, ifølge hvilken Stiftelsen bestyres af en af Fattigcommissionslønens Medlemmer efter aarlig Omfiskning. Denne Stiftelse er bestemt for 8 Trængende af Forstaden Waterland, hørende til Borger- eller Embedsclassen, og den har en ny Bygning, hvori Lemmerne nyde frit Huus, Brænde og hver 96 s. ugentlig.

¹) Om Fattigvæsenet og dets Glædomme, samt de under samme hørende Indretninger, kan eftersees Kirkedepartementets formeldte Underretning om offentlige Stiftelser i Christiania, S. 3:11 og S. 24.

Til Stadens Forsørgelses-Anstalter maae ogsaa regnes de i seneste Tid oprettede saakaldte Asyls eller Smaa børns Høler, hvi Indretningens Hensigt er at modtage Børn af 3 til 6 Aars Alder, hvis Forældre erhverve deres Udkomme ved Dagarbejde udenfor Hjemmet, eller paa Grund af Sygdom eller andre Omstændigheder ei kunne beskjæftige sig med deres Børns Tilsyn og Opdragelse. Af disse Asyls ere for Tiden tvende. Det ældste af disse, som blev oprettet for Algeboørn, er forenet med Eugenias Stiftelse og grundlagt ved Gave af H. M. Kongen, stor 1835 Ekd., samt ved frivillige Sammenbid af 454½ Ekd. engang for Alle og 166 Ekd. i aarlige Bid for de første fem Aar (Resol. af 10de Juni og 25de Octob. 1831). Det aabnedes den 26de Januar 1838 og var bestemt for 24 Algeboer i Marts Maaned 1839 vare 50 Børn deri. Det andet Asyl blev oprettet af Selskabet for Christiania Børns Vel, tog sin Begyndelse den 17de Decbr. 1838 med 56 Børn og havde i Midten af A. 1839 154 Børn, som nøde Tilsyn og Underviisning, samt tilveels A.

Til Stadens Milde Stiftelser kan ligeledes paa en vis Maade en henføres det Ankerske Vaisenhuus, der er oprettet i 1778 Kammerherre Bernt Anker og Fru Mathea Collett, med Fundats 1ste Septb. 1789, confirm. 24de Decbr. 1790. Denne Stiftelse, hvi 6 Dreng og 6 Piger nøde Underviisning, samt hvortil var en Bygning, vedligeholdtes af Stifteren og derefter af det ved ham opret Ankerske Fideicommiss, indtil den i 1822, da alle Indtægter paa Grund af Fideicommissets Opbud standse, maatte nedlægges, og det Rgl. Resol. af 22de Octb. f. A. bestemtes, at Stiftelsens Gaard skulde sælges, med Undtagelse af en Deel af den dertil hørende Hauge, hvi paa i sin Tid kunde opføres en ny Vaisenhuusbygning, naar Stiftels Formue tillod saadant, til hvilken Ende Stiftelsdirectionen skulde i Omsorg for Stiftelsens Midler. Saaledes er dette Vaisenhuus el i sin oprindelige Form og yder for nærværende Tid ikke no Understøttelse, men af de ved Salget af dets Bygninger og paa an Maade indkomne Capitaler, med Tillæg af de aarlige Renter er opført et Fond, som ved Udgangen af 1839 udgjorde 1300 Ekd. i Sølvm. 20,000 Ekd. i Sedler, hvoraf senere en ny Vaisenhuus-Indretning efter Stifterens Plan kan ventes istandbragt.

4. Pension- og Understøttelses-Cassier.

Den almindelige Enke-casse, oprettet for Danmark og Norge ved Fundats af 30te Aug. 1775, der er forandret og udsiret best ved Pl. af 25de Febr. 1785 og Febr. af 4de Aug. 1788. Den i bestyret i Kjøbenhavn, indtil det ved Conventionen mellem Danmark og Norge af 2den Sept. 1819 bestemtes, at den skulde deles forholdsmaessigen mellem begge Riger, hvorved den norske Afdelings Andel blev 1,246,727 Rbd. 29 sk. Sølvm. Derefter blev den ved Pl. af 2 Marts 1814 oprettede norske almindelige Enke-casse ved Lov af 17de A. 1821 forenet med den norske Afdeling af den forrige almindelige Enke-casse, siden hvilken Tid begge Cassier have udgjort eet Fond, hvis Formue ved Udgangen af 1838 var 1,185,680 Ekd. 113 sk., bestaaende af Pante-Indskuds- og Statsobligationer. De af Cassen til samme

Andre eventuelle Pensioner udgjorde 201,310½ Spd. og de actuelle Pensioner 92,585½ Spd. for et Antal af 751 Enker. For at dække isørens Underballance i Anledning af dens Forpligtelse til at udrede Pensioner, forskrede af den dansk norske Enkecasse, har den i nyere Tid krævet Tilskud af Statscassen, hvilke for Statteaarene 1839 — 1842 gjorde 24,000 Spd. aarlig. I Følge Resol. af 11te August 1832 var Cassen under en Administration af tre Medlemmer, og har en Cæferer, der tillige er Bogholder.

Agershus Stifts geistlige Enkecasse oprettet ved Kun-
st af 29de Decemb. 1732. Ved Udgangen af 1839 udgjorde dens
indtægt 41,691½ Spd. og i Aarets Løb var til 55 Enker udbetalt i
Pensioner 1375½ Spd. der udrededes med 25 pCt. af de indskudte
Summer, hvorimod i Aarene 1832 til 1836 Pensionerne bleve udbe-
talt med 32 pCt. af Indskuds-Summerne. Cassen bestyres af Con-
sistens Medlemmer og har en Cæferer.

Den almindelige Brandcasse, oprettet ved Frd. af 18de
Aug. 1767, en Indretning ved hvilken de Brandlidte, hvis Bygninger
er forfaldne, gives Erstatning for det lidte Tab ved aarlig Ligning
af samtlige Interessenter i Forhold til den paa Bygningerne satte
Værdi. Kjøbstædernes Indvaanere ere forpligtede til at forskride deres
Andele i denne Indretning, hvorimod ingen saadan Forpligtelse hviler
paa Landstædernes Indbyggere eller Landboerne. Ved Udgangen af 1838
gjorde Assurance-summen for samtlige i Brandcassen forfaldne Byg-
ninger 24,596,890 Spd., hvoraf 16,779,990 Spd. for Bygninger i Kjøb-
stæderne og 7,816,900 Spd. for Bygninger i Landstæderne.
Cassens Contingent var f. A. 43,573 Spd. og den udbetalte Brand-
skade 50,643 Spd. Indretningen har en Cæferer og staaer under
Kommisdepartementets Bestyrelse.

Krigshospitals-Cassen, en Pensions- og Understøttelses-
Casse for Militære, der er traadt i Stedet for et i Begyndelsen paa-
sat Opholds-huus, ifølge Resol. af 20de Marts 1679. Instruxen for
Directeurerne er af 4de Decb. 1688. Cassens udestaaende Capitaler.
Den i 1812 udgjorde 224,000 Rbd. var ved Udgangen af 1839 omt.
10,000 Spd. Indtægterne bestaae i Kongetienden af Rindesager Urigld
paa Hedemarken og Næs Urigld paa Dyre Romerige i Alt 776½ Spd.,
i Rent af udestaaende Capitaler, i en Godtgjørelse af 2400 Spd.,
som udredes af det militære Fond, i et Tilskud af Statscassen stort
100 Spd. i Stedet for den forhen erholdte Andeel af Løbs-Consti-
tutioner, i Bøder m. m. Beløbet af de bevilgede Pensioner vare
ved Udgangen af 1839 omtrent 6300 Spd. Armeedepartementet er
Cassens Direction, og den har en Cæferer samt en Bogholder.

Den Søndensfeldske Hestehjælp-Casse, oprettet i Aaret
1716 ifølge Resol. af 14de Octob. 1711 til Understøttelse for Artilleri-
og Cavalleri-Udrederne til Anskaffelse af Tjenesteheste i de ved uhyggelige
Ulykker udenfor Tjenesten tilfaldne og faldne Hestes Sted.
Cassens Indtægter bestaae i et aarligt Bidrag af 64 Rtl. af enhver
Udredt. Den er deelt i tre særskilte mindre Casser, nemlig en for
Artilleriet, en for det Oplandske og en for det Agershusiske ridebende
Jægercorps, og havde ved Udgangen af 1838 en Formue af 41,213½

Spb. samt en Indtægt af 2691½ Spb. Den udbetalte Heftehjælp i samme Aar udgjort 1119½ Spb.

Sø-Dræfthuus-Cassen, der har sin Oprindelse af det i København ved frivillige Gaver i Aaret 1658 oprettede Dræfthuussaaarede og dræftheds Waadfolk, hvortil efterhaanden henlægges forskjellige Indtægter, og af hvis Formue ved Opgjørelsen med Danmark af 18 tilfaldt Norge som Andeel 47,568½ Spb., hvilket Beløb ved Udgang af 1838 var steget til 51,881 Spb. I Aarene 1836 til 1838 udtaltes af denne Casse til utjensfygtige Mandstæber af Sø-Statens deres Enten i Gjennemsnit 1000½ Spb. aarlig.

Fondet for Dræftheds og Faldnes Efterladte, der opfornemmelig ved frivillige i Danmark og Norge subskriberede Bids og anvendes til de i Slaget ved Kjøbenhavn den 2den April 18 samt i Krigen fra 1807 til 1814 Dræftheds, for Enten og Børn e Dræbte af disse Glasfer, saavel som for Forældre efter Faldne i Sle 1801. Ved Opgjørelsen med Danmark tilfaldt Norge som Andeel samme 29,030 Spb. 86 fl., hvilket Beløb ved Udgang af 1836 faldet til 13,976½ Spb. I Pensioner udbetaltes i 1836 — 1838 aa 1086 Spb. Ligesom Sødræfthuuss-Cassen staaer denne under Aar departementets Bestyrelse.

Understøttelsesfondet for Saaarede og Faldnes Efterladte, oprettet i Aaret 1808 ved frivillige Sammenstøb, som i følgende Aar forøgedes. Det bestyres af en Commission, og Capitaler, som i 1813 udgjorde 81,372 Rbd. S. R., var ved Udgang af 1837, 44,413½ Spb. Den udbetalte Understøttelse var f. 1391½ Spb.

Lotsunderstøttelses-Cassen, oprettet ved Pl. om de n: Lotfers Betaling af 11te Januar 1805, hvis Indtægter bestaae Afgift af alle Lotspenge overeensstemmende med Lov af 6te Aug. 1 og 1ste Mai 1830, som anvendes til Hjælp for gamle og utjensfygtige Lotfer, samt deres Enten og Børn. Den Andeel af denne Casse Capitalformue, som ved Opgjørelsen med Danmark tilfaldt Norge beløb til 14,927 Spb., hvilken ved Udgang af 1838 var steget 19,047 Spb. Indtægterne vare i Aarene 1836 til 1838 i Gjennemsnit 8567 Spb. og de udbetalte Pensioner ligesaa 9182 Spb.

Kong Carl Johans Pensionsfond, hvortil af Kongen Resol. af 9de Aug. 1820 er stænket en Sum af 10,000 Spb., i Henset skulle kunne uddeles som Pensioner til trangende Enten e afsbde Officerer og Underofficerer ved Christiania Byes Borgervæbn og Brandcorps, saaledes at den høieste Pension bliver 70 og den min 30 Spb. Nærmere Bestemmelser om Fondet indeholdes i Reglement af 2den Decb. 1820 (cfr. Res. af 17de Juni 1833). Ved Udgang af 1837 var Fondets Formue 11,272½ Spb. og 12 Enten havde dette Aar deraf nydt Pension. Fondet staaer under en Administration af fem Medlemmer ¹.

¹) Om samtlige foranstøttede Caser og Fonds erholdes nærmere Efterretning i Dubliffens 7de Aargang S. 777-790 og 798-808.

5. Legater ¹.

vigtigste af disse ere: a) Magister Johannes Treschow's efter Testament af 16de Mai (confirm. 12te Juli) 1737, til forskellige Indretninger, i Alt 1700 Rbd. b) Jesø Carlens Enker og ugifte Fruentimmer, efter Testament af 17de Aug. 1737, stort 9000 Rbd. og nu 4500 Spb. c) Johanne Boy, og Ole Nielsens Enkes Legat til brude Gølle Enker, efter Testament af 20de Aug. 1770 og Codicil af 8de Decbr. 1770, stort 6000 Rbd. (nu 3000 Spb.); d) Røjmand Mathias' Enker og ugifte Fruentimmer, efter Testament af 17de Juni 1801, det første paa (nu 2283 $\frac{1}{2}$ Spb.) og det sidste paa 13,117 Rbd. 87 $\frac{1}{2}$ Spb.; e) Christen Windrup's Testament af 26de Decbr. 1801, hvorved er stiftet til forskellige Indretninger i Alt 19,000 Rbd. og nu tilsammen udgjøre 7275 Spb.; f) Abraham Olerup's Enker og Ugifte, efter Testament af 30te Decbr. 1808 og Codicil af 30te April 1810, stort 5000 Rbd. (nu 500 Spb.); g) Stiftamtsskriver Christensens stedsbærende Gavelegat til Understøttelse, efter Testament af 12te Februar 1818, stort 4000 Rbd. R. W., nu 400 Spb., der anvendes til 6 trængende Enker, Jomfruer eller Enkemænd i Christiania; h) General-Major J. Chr. Ohmes Legat af 5te Marts (conf. 26de Mai) 1818 stiftede Legat til Officere og Dødsdragelse i Norge, Danmark og Holsten, en Tredeleel tilfaldt Norge med 4870 $\frac{1}{2}$ Spb., og i) J. D. Osterhaus's ved Testament af 2den Sept. 1820 stiftet Legat til Fordeel for Trængende og forskellige Indretninger i Christiania og Agershus Stift ². Endelig har k) Røjmand Jens' Enker, efter Testament af 31te Decbr. 1829 stiftet omtrent 20,000 Spb., hvis alle anvendes til Dødsdragelse af fattige forældreløse Børn, især i den laveste Klasse, ligesom l) Røjmand Jørgen Youngs Arv, efter Testament af 26de Juli 1837 stiftet en Sum af 15,000 Spb., der skulle tilfalde værdige Fattige og Huusarme, især af den laveste Klasse.

6. Høspitalet og Sygehuse.

Høspitalet, der ved Kgl. Resol. af 26de Juli 1820 blev oprettet, deels for at tjene som en Undervisnings-Anstalt, endes Læger kunde erholde den fornødne practiske Duellighed, og at kunne modtage Syge fra alle Rigets Egne. Til den i Byen hidtilværende Sygehuse, nemlig det civile og det overdraget til Staten, hvorhos det ved Resol. af 11te Decbr.

---

¹ Den Oplysning angaaende disse Legater vil man finde i den forhen i 1831 af Kirkedepartementet udgivne Underretning om offentlige Legater og Legater i Christiania.
² Testamentet er indført i Samlinger til det Norske Folks Historie, 5te Bd. 186-190.

1824 bestemtes, at det militære Sygehuus skulde midlertidigen, indtil et større Locale kunde erholdes, tjene som Rigshospitalets Hovedafdeling, medens det hidtil værende civile Sygehuus skulde udgjøre en Filialafdeling for Veneriske og af ondartede Hudsygdomme lidende Patienter. Disse Afdelinger traadte i Virksomhed i Octob. og Novb., Maanedene 1826. Imidlertid var allerede i Marts s. A. Opførelsen af en ny Hovedbygning for Rigshospitalets Hovedafdeling paabegyndt, hvilken anseelige Bygning blev fuldkommen færdig i 1837, efterat dens Opførelse havde kostet omtrent 50,000 Eyd. Med dette Rigshospital er samme Aar blevet forenet en Fødselsstiftelse, som allerede i 1818 midlertidigen var oprettet, og for hvilken en Bygning i 1825 til 1827, med en Bekostning af 12,370 Eyd., opførtes, men som blev benyttet af Rigshospitalet indtil den i April 1837 blev overdraget Fødselsstiftelsen, i hvilken Bygning er Plads for 25 Barselv kvinder. Ved Rigshospitalet er ansat to Overlæger, samt ved Hovedafdelingen to Reserverelæger og fire Candidater, ved Fødselsstiftelsen en særskilt Overlæge, en Reserverelæge og en Candidat, samt ved Filialafdelingen en Reserverelæge. I Aarene 1836 til 1838 ere af Patienter behandlede efter Middeltal paa Hovedafdelingen 940 og i Filialafdelingen 371, eller tilsammen 1311 aarlig. I det sidste Aar, da det største Antal Syge nemlig 1728 bleve behandlede, indkom paa Hovedafdelingen 1216 og paa Filialafdelingen 373, tilsammen 1589, hvoraf 136 døde og 1272 udgik helbrede, hvorhos i disse tre Aar paa Fødselsstiftelsen indtoges i Gjennemsnit aarlig 155 Føden. Rigshospitalets Indtægter vare i forløbte tre Aar 23,606, ligesom Udgifterne 24,027½ Eyd., aarlig, af hvilke sidste Rønninger medtog 3789 Eyd. aarlig, og Fødselsstiftelsens Indtægter vare i samme Aar 2179½ samt Udgifterne 2188½ Eyd. aarlig. Efter Budgettet af 1836 har været bevilget til Rigshospitalet 7100 og til Fødselsstiftelsen 1500 Eyd. aarlig, og for Budgetaarene 1839 til 1842 er det af Statskassen bevilgede Tilskud til den første Stiftelse 3400 Eyd. og til den anden 1400 Eyd. aarlig. Rigshospitalet har en ved Haver tilbragt rentebærende Capital, stor 3233½ Eyd.

De forskjellige under fattigvæsenet hørende Syge-Indretninger er forhen S. 125 anførte.

7. Straffe-Anstalter.

Tugthuset for Agerthuus Stift, en Straffeanstalt for Forbrydere og Løsgjængere af begge Kjen, istandbragt i Aarene 1737 og 1738, med Grundsat af 2den Decb. 1741. Da den dertil opførte Bygning, som var indrettet til i det Hvieste 150 Fanger, ved disses i de senere Tid tiltagende Antal gjorde et udvidet Locale nødvendigt, er Aarene 1831 til 1833 en ny 60 Alen lang og tre Etager høi grundmuret Bygning opført med en Bekostning af noget over 14,000 Eyd. hvilken Bygning, der indeholder Arbejdsrum for 100 til 104 Person og Soveværelser for 120 Personer, ubelukkende er bestemt for de manlige Fanger, medens det ældre Locale alene benyttes af de qvindelige. Derved er tillige en Classification af Fangerne med Hensyn til Grad af deres Forbrydelse iværksat. I Aarene 1801 til 1805 var Tugthuuslemmernes Antal i Gjennemsnit 278, i 1811 til 1815 ligeså.

408 og i 1831 til 1835 ligesaa 251 aarlig. I de sidste tre Aar (1837 til 1839) indkom i Gjennemsnit 509 Fanger aarlig, og ved Udgangen af 1839 var Fangerens Antal 367, hvoraf 196 Mandfolk og 171 Qvinder. Fangerne beskæftiges fornemmelig ved Tilvirkning af grovere og finere uldne Varer, som for største Deel leveres til Armeen og Frederiksbjærns Verft, hvilken Fabrication i den Grad er tiltagen i den senere Tid, at Indtægten af solgte Fabrikater, som i 1825 kun udgjorde 3720 Eyd., beløb i 1830 til 17,519 Eyd. og i 1835 til 25,753 Eyd., samt har i Aarene 1836 til 1838 i Gjennemsnit udgjort 28,725 Eyd. aarlig. I sidstnævnte tre Aar er ogsaa fabrikeret i Gjennemsnit aarlig 27,667 Alen uldne Tøier, foruden af Rødehaar 5133 Alen og af Strie 3093½ Alen, hvorhos Indretningen for saa Aar siden har faaet en ny henfigtsmæssig Bygning til Farverie, saavel som til Tøiers Appretur og Terring, hvilken meget foregede Fabrication, der især maa tilskrives den nærværende Over-Inspector Capt. Oerrens Virksomhed, har betydeligen forøget Stiftelsens Indtægter. Foruden Bygningerne eier Fugthuset en rentebærende Capital stor 5362½ Eyd. Indtægterne, hvoraf flere ere bortfaldne efter Lov af 23de April 1839, bestaae fornemmelig i det som Salget af Stiftelsens Fabrikater indbringer, da det Manglende tilskydes af Statscassen. I det Hele have Fugthusets Indtægter efter Middeltal for Aarene 1836 til 1838 været 49,035 Eyd. aarlig, og Udgifterne ligesaa 48,524 Eyd. aarlig. Fangerens i de senere Aar stedsvis tiltagende Antal og flere Betjentes Ansættelse paa Grund heraf have betydelig forøget Stiftelsens Udgifter, saa at Statscassens Tilskud, der i Aarene 1826 til 1828 kun udgjorde i Gjennemsnit 3510½ Eyd. aarlig, steg i Aarene 1836 til 1838 til 10,289½ Eyd. aarlig. Fugthusets Bestyrer har Navn af Over-Inspector, under hvem er en Under-Inspector, en Regnskabsfører, en Fabrikfører med flere Betjente, hvis Lønninger i 1838 tilsammen udgjorde 1795½ Eyd. Alt Fugthuset har en egen Kirke og egen Præst, er seet S. 116 anført.

Slaveriet, en Straffeanstalt for grovere Forbrydere af Mandjænnet, beliggende paa Ågershuus Fæstning og henhørende under Fæstningens Commandantstab. Ogsaa denne Straffeanstalt har i den senere Tid erholdt flere henfigtsmæssige Forbedringer og rummeligere Localer. Slaverens Antal var i 1815, 115 og ved Udgangen af 1819, 138, forimod de i Aarene 1834 til 1836 have i Gjennemsnit udgjort aarlig 289, og vare ved Udgangen af 1838 i det Hele 344 Slaver, hvoraf 34 Livsslaver. Med Slaverens aarligen tiltagende Antal ere Slaveriets Udgifter aarlig blevne forøgede og beløbe i Aarene 1836 til 1838 i Gjennemsnit til 8524 Eyd. aarlig. Med Slaveriet er ifølge Besol. af 15de Juni 1822 forenet en Arbejdsanstalt, hvorfra leveres forskjellige Arbejder, saasom Snekter- Bødker- Børstebinder- o. fl. Arbejder.

8. Offentlige Casser.

Zahlammeret eller Zahlcassen, der er en af Landets trende overdassier og den vigtigste blandt disse, hvori alle Oppebørseler fra den sendesjældste Norge indflyde. Regnskabsføreren har Navn af Zahl-

casferer og lønnes med 1600 Spb. Under ham er ansat en Konge-
fuldmægtig. Rættsskriverets Indtægter have været
i 1836 . . 2,563,189 $\frac{1}{2}$ Spb. i Sølvs og 2,125,851 $\frac{1}{2}$ Spb. i Sølvs
i 1837 . . 2,659,959 $\frac{1}{2}$ — — 2,908,074 $\frac{1}{2}$ — —
i 1838 . . 2,262,830 $\frac{1}{10}$ — — 2,745,193 $\frac{1}{2}$ — —
og havde Casen ved afsluttede Aars Udgang en Beholdning af 323,081
Spb. i Sølvs og 235,508 $\frac{1}{2}$ Spb. i Sølvs.

En Filialafdeling af Norges Bank, oprettet i Følge Reso-
lution af 14de Juni 1816 og med en Administration af tre Medlem-
mer. Dens Virksomhed, som forhen var mere ubdybet, indskrænket
nu, efterat tvende andre Bankafdelinger i Agerhuus Stift ere op-
rettede, til Agerhuus, Smaalshøns, Hedemarkens og Christians Amt
dog med Undtagelse af Districterne Land og Valders under afsluttede
Aar. Den disponerer over en Sum af 1,847,820 Spb. og har
ansæelig i Aaret 1830 med en Befordring af 21,485 $\frac{1}{2}$ Spb. op-
førte Bankbygning, der indeholder 6 Contoirer, foruden Kældere i under-
etage til Opbevaring af Penge m. m.

Oplysningsvæsenets Fond, der er opstaaet i Følge Lov
20de Aug. 1821, som dertil har henlagt alle Indtægter der tilfø-
ringes ved Realisationen af geistligt Gods, hvilke Indtægter ere de
vedvarende, som bestaae i Renter af de i det solgte Jordegods præ-
sterede Afdragssummer eller udlaaente Capitaler, og deels temporære
hvortil alle de øvrige henregnes. Af de første, som tilfaldt det si-
kalbte Rentesond, erholdes Universitetet $\frac{1}{2}$ Deel og Oplysningsvæsenet
Understøttelsesfondet de $\frac{2}{3}$ Dele, hvormod de tilfældige temporære In-
tægter gives frugthørende ved Udlaan med Prioritet i Jordegods
Ved Udgangen af 1838 eiede Fondet en Capital stor 875,313 $\frac{1}{2}$ Spb.
og af Rentesondets beholdne Indtægter tilfaldt Universitetet 11,411
og Understøttelsesfondet 22,964 $\frac{1}{2}$ Spb., hvilket sidste efter Fratræk-
samme i Aarets Løb udbetalte Understøttelser havde en Beholdning
60,340 Spb. Fondet staaer under Kirkedepartementets Bestyrelse.

En Sparebank oprettet i 1822, som i Følge den for sam-
gældende Plan af 3die Decemb. 1834, approberet ved Resol. af 2
Maj 1835, bestyres af dens Forstandere samt en af biskes Rådte
Direction af 9 Medlemmer. Dens Virksomhed forøges aarlig, og
deri indestaaende Indskud udgjorde ved Udgangen af 1835, 389,754
Spb., ved Udgangen af 1836, 420,793 $\frac{1}{10}$ Spb., ved Udgangen af
1837, 457,720 Spb., og ved Udgangen af 1838, 477,881 $\frac{1}{2}$ Spb.,
hvilken sidste Sum i Forening med Bankens eget Fond, som ved af-
sluttede Aars Udgang beløb til 36,846 $\frac{1}{2}$ Spb. var udlaaent mod
obligationer 271,379 $\frac{1}{2}$ Spb. og mod Verelobligationer 259,927 $\frac{1}{2}$ Spb.
Folkehavernes Antal var samme Tid 4374. Bankens Omkostninger
udgjorde 4512 $\frac{1}{2}$ Spb., hvoraf Honorariet for Directørens i
1350 Spb.

Laane- og Disconto-Indretningen for Agerhuus
Stift, oprettet i Følge Kong. Resol. af 11te Aug. 1828, og i
denne indskrænket til Anvendelsen af den paa Stiftet faldende Aar-
af det udenlandske Laan, som Regjeringen efter Bemyndigelse af Ri-
kshuset havde optaget. Senere er Indretningen uddybet, og dispo-

nr 380,000 Spd. i Sølv og 265,000 Spd. i Sønder, som blot udlaaet paa Verker og Verelobligationer. Disconteringscommissionens Medlemmer ere fem, og under samme er ansat en Casserer og en bogholder.

9. Foreninger i videnskabelige og andre Nøiemed.

Det Kongelige Selskab for Norges Vel, oprettet den 29de Dec. 1809 og tillagt Navn af Kongeligt den 4de April 1810. Dets oprindelige Formaal var oprindelig at virke for Norges Vel i literær og økonomisk Henseende, og Gjenstanden for dets Bestræbelser at udbrede Moralitet og Oplysning ved nyttige Skrifter og paa andre hensigtsmæssige Maader, samt i økonomisk Henseende at bidrage til en rigtig Benyttelse af Landets naturlige Fordel, til Forsøgelse af dets nyttige Frembringelser og til Afhjælpning af dets Savn. Gjennem de rundt om i Landet fordelte 30 Districts-Commissioner kunde Selskabet virke til Rigets sjævneste Egne. Imidlertid hidrøge Livsomsændighederne til, at Almenhedens Interesse for Selskabet efterhaanden aftog, hvorved dets Hjælpstilber indskrænktes og dets Virksomhed for største Deel standse, hvorfor Directionen ved Udgangen af Selskabets niende Tilværelses-Aar foreslog en Forandring, i Selskabets Organisation, for at forebygge dets fuldkomne Undergang. Som en Følge heraf blev Selskabet efter en mangeaartig Debat omfattet i 1829 ombannet til et Landhuusholdnings-Selskab, hvis Nøiemed efter de nu gældende Love af 10de Sept. 1834 er at virke til Landbrugets og andre Aaringsveies Fremme. Dets Medlemmer i hvert af Rigets Amters kunne egne Afdelinger under Navn af Landhuusholdnings-Selskaber, der ere forenede til et Heelt ved en Direction, hvis Sæde er i Christiania, bestaaende af Selskabets Præsident og Formændene for dets fire Classer (for Jordbrug, Fædder, Fiskerie og Industrie). For Tiden tæller Selskabet tretten Afdelinger, under hvilke ved Udgangen af 1838 vare 76 By- og Sogneselskaber. Ved Directionens Bestræbelser ere adskillige bog- og samlinger oprettede, ligesom forskjellige populære Skrifter udkomststemsende med Selskabets Formaal ere besørgete udgivne, samt forsøg anstillede med Dykning af sjældne Kornsorter, Græsarter og fodrarter. De af Selskabet udgivne Skrifter, som bestaae dels i rønde Priis Skrifter og dels i andre til Selskabet indkomne Afhandlinger, dele sig efter deres Indhold i trede Samlinger, nemlig de historisk-philosophiske, de topographisk-statistiske, og de økonomisk-techniske Samlinger. Af den første Samling ere 5 Dele eller 9 Bind, af den anden Samling 2 Dele eller 4 Bind, og af den tredje et Bind. Selskabets Centralfond riede ved 1838 Aars Udgang 5839½ Spd., hvorhos forskjellige Debitorer skyldte til samme 4987½ Spd. Indtægten bestaaer i Statskassens aarlige Bidrag 600 Spd., samt i en Andeel af Contingenterne fra samtlige Landhuusholdnings-Selskabers Medlemmer, hvis Beløb i 1838 var 284½ Spd. Fondets faste Udgifter, som bestaae i Lønninger, vare s. A. 348 Spd. Under Directionens Bestyrelse staaer Prinds Christian Augusts Legat paa omtr. 3600 Spd., Capt. L. Mariboers Legat til Landhuusholdningens Fremme, stort 3510 Spd., og adfødte Grovffæder N. A. Gruefs Legat til Hauge- og Agter-

dyrkningens Fremme paa 1307½ Spd. Selskabet lønner en Casjerer og en Secretair.

Selskabet for Christiania Byes Vel¹, stiftet den 24de Mai 1811 af de i Christiania værende Medlemmer af Selskabet for Norges Vel, og dannet efter bemeldte Selskabs Mønster. Ogsaa dette Selskabs Virksomhed var i Begyndelsen mere vidtomfattende, men denne indskrænkedes snart af Mangel paa de fornødne Hjælpekilder ligesom Selskabet for Norges Vel. Overensstemmende med Selskabets nugældende Love af 10de Juni 1835 er dets Formaal at virke til Velfærd for Christiania og Forstæder alt det Lovlige og Gavnlige det formaaer, uden Indgreb i Andres lovbestemte Virkefæde. I den senere Tid har Selskabet ved rentefrie Laan og paa andre Maader understøttet forskjellige Industrigræne, virket til Forskjønnelse af Byen og de til samme førende Afgange ved Træplantning og offentlige Pladser samt Spadseregange Planering, uddeelt Belpning til Personer af den tjenende Klasse for lang og tro Tjeneste, anskaffet endeel Apparater til Trufneds og Skadeds Redning og oprettet tvende Badehuse, ligesom Vedligeholdelsen af Søndagsskolen skuldes dette Selskab, hvorhos Selskabets Virksomhed i 1838 fornemmelig har været henvendt paa Oprettelsen af et *Arme-Ashl* for Børn. I Mai 1839 udgjorde Medlemmerne, hvis Antal i det foregaaende Aar var betydelig tiltaget, 591, hvilke bidroge til Selskabet omtrent 650 Spd. Selskabet eiede ved Udgangen af 1837 en Capital af 973½ Spd.

Det norske Bibelselskab, stiftet efter Mønsteret af det engelske Selskab af samme Navn i 1816 til Folge af en i Juni Maaned 1815 fra Aligets Biskopper udstædt Indbydelse, hvortil en Gave af daaernde Kronprinds Kong Carl Johan paa 6600 Rd. Evenst Banco gav den nærmeste Anledning. Selskabet, som bestyres af en Central-Committee i Christiania og har Stifts-Committee i de øvrige Stiftssteder, har fra Begyndelsen af det Formaal at sørge for, at Bibler og nye Testamenter bleve trykkede og deels solgte for en moderat Betaling, deels gratis uddeelte til de Fattige, saavel som og ved Trykning og Uddeling af kristelige Underviisnings- og Opdragelses-Skrifter at søge at vække og nære et kristeligt Sindelag; hvilken Plan i 1819 faaledes er forandret, at Selskabet i Fremtiden indskrænker sin Virksomhed alene til Trykning og Uddeling af Bibler, imod at afgive en Deel af dets Formue til et særskilt Fond, hvoraf Andagts- og Underviisnings-Bøger bekostes udbredte. Siden den Tid ere blot af nye Testamenter trykte paa Selskabets Bekostning i Alt 26,000 Exemplarer. Selskabets Love ere af 28de Marts (confirm. 25de April) 1820, og dets Formue ved Udgangen af Juni Maaned 1835 var 20,117 Spd.

Selskabet for kristelige Underviisnings- og Andagts-bøgers Udgivelse, der er oprettet efterat foransatte Selskab havde

¹) En historisk Fremstilling af Selskabets Oprindelse og Virksomhed indeholdes i *Norgesbladet* for 1839, No. 160.

krænktes sig til Udgivelse af Bibles og til dette nye Selskab afgivet Summa af 2600 Spd., samt religiøse Underviisnings-Skrifter til Verdie af 775½ Spd. Grundtatsen for Selskabet er af 26de Marts aften. 25de April) 1820, men det blev først organiseret i 1825. I har en Hovedbestyrelse i Christiania bestaaende af 4 Medlemmer, en Medbestyrelse i hver af Stiftstæderne, bestaaende af 2 Medlemmer, samt eier en Capitalformue af omtrent 1500 Spd.

Forskjellige Foreninger og Selskaber i blot videnskabelige Niemeed, vil høre: Den physiographiske Forening, stiftet den 6te Marts 1824, for at udbrede Kundskab om Norges naturlige Beskaffenhed, i hvis Formaal er rettet paa alle Grene af Naturvidenskaberne, samt dermed i Forbindelse staaende Gjenstande, hvilken Forenings Medlemmer holde efter Tour videnskabelige Foredrag i de maanedlige Møder, og udgive et Tidsskrift "Magazin for Naturvidenskaberne;" Det militære Samfund, stiftet 1825, hvis Formaal er at befordre militær Beskaffelighed, til hvilken Ende det udgiver "Militært Tidsskrift"; Samfundet for det Norske Folks Sprog og Historie, stiftet i 1824 for at befordre Udgivelsen af Materialier til Kundskab om Fædrelandets Sprog og Historie, hvilket Samfund udgiver "Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie," hvorefter 6 Bind ere udkomne; Læseforening, stiftet 1832, hvis Formaal er at aabne en let Udgang til Læsning af de bedste, især udenlandske Aviser og Tidsskrifter, samt udanne Bøger som kunne være af almindelig Interesse, til hvilken de Foreningens Læsesale staae aabne hver Dag fra Kl. 8 Formiddag til Kl. 11 om Aftenen; og Læseforeningen, stiftet den 14de Octob. 1833, hvis Hensigt er dens Medlemmers Belærelse og videnskabelige Dannelse, hvorefter Medlemmerne samles i maanedlige Møder, hvor Foreningens angaaende lægevidenskabelige Gjenstande foredrages. Til disse Classer af Selskaber hører ogsaa Kunstforeningen, stiftet 1836 for at udbrede Kunstmag ved Anskaffelse og Udstilling af Kunstværker, som siden aarlig fordeles ved Lodtrækning imellem Medlemmerne.

10. Indretninger til selskabelig Underholdning og Forlystelse.

Det offentlige Theater. En Indretning af denne Natur har Christiania først i den senere Tid faaet, da en dertil bestemt Bygning i Actier opførtes i 1826, hvori Theatret første Gang aabnedes i Marts 1827, paa hvilket gaves ugentlige Forestillinger indtil det ved ildbrand afbrændtes den 5te Nov. 1835, hvorefter allerede i det paafølgende Aar ved et nyt Interessentskab af Actieiere paabegyndtes Opførelsen af det nyere anseelige og smagfulde Theater. Bygningen dertil er særlig i det paafølgende Aars Efteraar, og kostede 28,928½ Spd., og med Maskinerie, Garderobe og øvrige Indretninger i Alt 36,204½ Spd. Den er smukt decoreret, kan modtage noget over 800 Tilskuere, den første Forestilling gaves her den 4de Octob. 1837. Det spillede Personale bestaaer af 14 Skuespillere og 9 Skuespillerinder, der ere alle danske, og sædvanlig gives Forestillinger tre Gange ugentlig, og Udsættelse af nogle af Sommermaanederne. For Theateraaret

fra 1ste Sept. 1838 til 30te August 1839 var Indtægten 31,167½ Spd. og blandt dets Udgifter medtog Lønninger 12,720½ Spd.

Det Dramatiske Selskab, oprettet 1799, som eier et smukt og vel indrettet Theater, der rummer omtrent 400 Tilskuere, og paa hvilket i Fortiden sædvanlig gaves to Gange maanedlig dramatiske Forestillinger, men hvor i de sidste Aar kun sjelden opføres Skuespil, da Antallet af Selskabets Medlemmer, forhen omtrent 400, nu er meget aftaget ¹.

Under denne Klasse af Indretninger høre videre Frimurerlogen, der har faaet en anseelig i Aarene 1837 til 1839 opført Bygning, der benyttes ogsaa til Festsitets-Locale for Byen ved offentlige Anledninger, samt adskillige Klubber, i en af hvilke det besejndte i Aaret 1773 i Kjøbenhavn stiftede og i Aaret 1814 ophævede "Norste Selskab" igjen er opløst, dog uden nu at have noget literært Formaal saaledes som Møderselskabet i Fortiden.

11. Offentlige Bygninger.

a. Staten vedkommende:

Det vordende Slot, der er opført paa en tildeels ved Minering og Sprængning jævnet Plade strax vestenfor Byen og paa en Høide af omtrent 110 Fod over Havfladen. Det skulder sin første Oprindelse en Storthings-Beslutning af 1822, hvorved dertil bevilgedes en Sum af 150,000 Spd. i rentebærende Obligationer, hvilke dog tildeels solgtes med betydeligt Tab, og af hvis Beløb anvendtes omtrent 28,000 Spd. til Indkjøb af de Grundomme, hvis Grunde bestemtes til Anlægget. Grundstenen til Bygningen lagdes den 1ste October 1825, men da Storthinget i 1827 besluttede at Arbejdet skulde indstilles, som foremeentlig anlagt efter en alt for stor Plan, standsede Slotsbygningen indtil den i 1834 igjen blev efter en forandret Plan fortsat, efterat Storthinget for de kommende tre Aar dertil havde bevilget 30,000 Spd. aarlig. 3 Decob. 1836 blev Bygningen, der er opført af Muursteen og hvilende paa en Sokkel af hugne Kvaderstene af Porfyr, samt bestaet af en Hovedbygning med tvende Fløibygninger, bragt under Tag, efterat Storthinget i 1836 til Kongeboligens Fuldsførelse havde for de følgende tre Aar bevilget tilsammen 125,400 Spd. Hovedbygningen har en Længde af 159 Alen, med en Brede af 38 Alen og en Høide af 35 Alen, og de to tilstødende Fløibygninger ere 41 Alen lange, 22 Alen brede og 25 Alen høie. Den første har, foruden Kjelder-Etagen og en Mezzanin-Etage, tre Heel-Etager, hvorimod Fløibygningerne ere en Etage lavere end Hovedbygningen. De behøielige Værelser ere 73, foruden 8 i Kjelderens og 10 i Mezzanin-Etagen, og naar dertil lægges Capellet, Kjøfenerne, Trapperummene ic., har Bygningen over 150 særskilte Rum. Til Bygningens udvendige Forzирinger er anvendt Klæbersteen fra Gabeland, og til de indvendige Decorationer vil i Almindelighed artificiel Marmor anvendes. Ved sidste Storthing er for nærvæ-

¹) Et forhenværende, omtrent 1809 stiftet musikalsk Selskab, det musikalske Lyceum kaldet, er ophævet i Aaret 1838.

de Budgettermin til Kongeboligens Fuldførelse bestemt 27,000 Eyd. i hele Bygningsarbejde har været bestyret af Slotsbygnings-Intendant Linfow, af hvem Planen til Bygningen er forfattet, og Overtilsynet af en Commission, bestaaende af fem Medlemmer. Administrations-Udgifterne have i Aarene 1836 til 1838 været 2160 Eyd. aarl.

Det Kongelige Palais, en i Midten af forrige Aarhundrede i Just. Chr. Anker opført Bygning, der senere blev beboet af dennes søn Bernt Anker, ved hvis Døds den er kommen til offentlig Brug har end i 1805 indtruffet Død, og har hidtil tjent til Afbenyttelse af H. M. Kongen under et Ophold her, ligesom dertil har været afbenyttet Statholderboligen, en stor to Etages Bygning, hvori i forinden Overhofretten, senere Stiftsoverretten, samt i nyere Tid i nogle Aar Præsidenten holdtes, indtil den har faaet sin nærværende Bestemmelse. Til de øvrige Staten vedkommende Bygninger høre Departements- og Storkongss-Saardene, den saakaldte Fideicommiss-Saard og Glasmagasin-Saarden, hvilke sidste have forskjellig Bestemmelse.

b. Byen tilhørende:

Raadhuset, en anseelig grundmuret Bygning, skænket Byen af kong Christian den Sjette ved Gavebrev af 4de Juli 1733, hvorved det gamle Raadhuus blev bestemt til et Fugt- eller Spindehuus, hvortil det dog ikke blev benyttet. Her holdes Magistratens og Formandskabets Samlinger, saavel som Bythinget, Politikammeret og Forligelses-Commissionen, ligesom sædvanlig de øvrige offentlige Commissioner her udsædes, og ere i Bygningen tillige de fornødne Arrestværelser.

Af Byens Øvrighed kommer især i Betragtning Magistraten, hvis Personale har været meget forskjelligt, da den i Aaret 1651 bestod af to Borgermestere og 10 Raadmænd, samt fik efter Souveræniteten en Præsident i Episcopen, men var i Aaret 1722 falden ned til 1 Præsident, en Borgermester og tre Raadmænd, hvilke sidste Antal følge Resol. af 13de Juni 1800 indskrænkedes til to, og efter Resol. af 23de Decemb. 1819 bestod den blot af en Præsident og en Raadmænd, hvilket vedvarede indtil den nærværende ved Resol. af 2den Juli 1828 bestemte Organisation af Magistraten fra 1ste Nov. f. A. traadte i Kraft. Den bestaaer nu af en Borgermester to Raadmænd, hvoraf første Raadmænd tillige bestyrer Auctionsføret og er Medlem af Skifteretten, ligesom anden Raadmænd tillige Medlem af Politiretten og Brandcommissionen. Magistratens Instrux af 14de Sept. 1798, og af Statscassens nyder Magistraten for øvrige Commune-Udgifter 1648 Eyd. Forhen og indtil Stiftsoverrettenes Oprettelse i 1797 bødte Magistraten i anden Instans, og Christiania havde Raadthingsret, i Følge hvilken Magistratens Domme afvædes lige til Overhofretten efter Privilegierne af 16de Novbr. 70. Af andre Embedsmænd har Staden en Byfoged, der tillige Rotarius publicus og bestyrer i Forening med de to første Medlemmer af Magistraten Skiftebøjenet, samt en Bysskriver og en Raadsskriver (Resol. af 20de September 1838), hvorhos en Skatte-

foget oppebærer saavel Statens som Communes Indtægter (af 23de Decbr. 1819). Forhen havde Staden 12 Borger-Repræsentanter eller deputerede Borgere, og nu har den efter Loven af 14de 3 1837 12 Formænd og 36 Repræsentanter.

Af Municipal-Indretninger mærkes: a) Politivæsenet forvaltes af en Politimester (med 750 Spd.), hvis underordnede Embedsmænd og Betjente ere en Politifuldmægtig og en Politidant (cfr. Resol. af 16de Februar 1828), samt 13 Politibetjente. Strækker Politiets Jurisdiction sig ikke alene til Staden og dens Omme og ogsaa til Grønland, Leret og Opølo, saavel som til Gaugen. Østfiden af Agers-Elven indtil Gaarden Sandager, i Følge Politik. af 12te Febr. 1745 og Resol. af 7de April 1815 samt 15de 1823. Staden har sin egen Politiret, organiseret ved Reftr. af April 1802. Til Nattevagt lønnes 58 Vagtere; b) Medicinalvæsenet, som staaer under en Stadsphysicus, hvis Instrux er af Juni 1829, foruden hvilken Staden har et stort Antal af practiske Læger. Af Medicinal-Indretninger ere her (uden at regne de fælles almene Høspitaler og Sygehuse) to Apotheker, samt tvende offentlige Badehuse paa Havnen og en Dampbadeindretning. Her ere ogsaa eraminerede Gjordenes; c) Auctionsvæsenet, som forvaltes af 1ste Raadmand, og hvis Indtægter, som i Aarene 1836 til 1837 udgjorde i Gjennemsnit 3707½ Spd. aarlig, tilfaldt et ved Resol. af 3die Januar 1818 oprettet Auctionsfond, hvoraf udredes i Aarene til Magistraten 1500 Spd. og til Politimesteren 200 Spd., samt det Øvrige anvendes til Nytte og Forskjønnelse for Byen, for saa vidt Udgifterne ved Indretninger, sigtende hertil, ikke i Følge de gjældende Anordninger kunne paalægges Commune-Cassen. Dette Fonds Beløb i 1838 var 11,112½ Spd. der dels vare udlaaente og dels staaende paa Follo i Bantzen; d) Borgervæbningen, hvorover siden 1818 en Stads-hauptmand er ansat. Den bestaaer af et Infanterie-Regiment, hvorfor findes Reglement af 26de Juli 1820 (cfr. Resol. af 2den 1823), inddeelt i fire Compagnier, hvert paa omtrent 100 Mand, uden et Musketpersonale af omtrent 29 Mand. Desuden gives der 100 ribende Borgergarde, hvis Convention af 17de Marts 1838 er dateret 16de Juli s. A. med en Ritmester som Chef, to Lieutenanter, 19 Gardister; e) Brandvæsenet, over hvilket en saakaldet Brandkommission har Overopsynet, der tillige dømmer i Brandsager. Byen er en egen Brandanordning af 24de Febr. 1714, nærmere bestemt ved Reftr. af 17de Januar 1733 og 28de Sept. 1792 foruden a Brandcorpsen bestaaer af 40 Officerer og omtrent 1000 Mand, foruden et Redbrydningscorps, bestaaende af 4 Officerer og omtrent 50 Mand ligesom Byen har 19 Sprøiter og en stadig Brandvagt, hvortil der er opført en egen Hygning; f) Vandvæsenet, der er indrettet at forskaffe Byen det fornødne Vand, hvilket skeer ved en Vandledning fra Agers Elv omtrent ½ Mil ovenfor Elvens Udløb, bestaaende af fire Hoved-Render, hvoraf de tre ligger i Vandet til Byen og den fjerde til Hestningen. Opsynet med Byens Vandværk føres af en Officer som Vand-Inspector lønnes af Communen; g) Betvæsenet, bestyret af en af Byens Borgere under Ravn af Bet-Inspector.

som af Byen vedligeholdes, udgjøre en Rængde af omtrent 1) Brolægningssvæsenet, der bestyres af en Commission, af fire Borgere. Byens Waaben, der forbum var Opsløs, i Gruentimmer fiddende paa tvende Røver, med et Hjul i den le Vile i den anden Gaand, og er med nogen Forandring nle Domcapituls Segl, hvori saaes St. Halvard fiddende i eller under en Bue af sit Tempel i en lang Kjole, og hol- n hvire Gaand den Vilt, hvormed han skal være bleven og i den venstre den Rollesteen med et Ræb igjennem, som andt om Halsen paa hans døde Røge, da de kastede det rden.

anias Tolddistrict begynder paa Østfiden af Fjorden ved Læsoddens Sogn, tre Mile fra Staden, hvor Drøbaks Told- r, og strækker sig paa Vestfiden af Fjorden til Slemmestad gn, hvor ligeledes Drøbaks District tilføder. Toldboden er ret Bygning, opført omtrent 1790 ved Havnen. Toldste- ale bestaaer af en Inspectør (under hvis Inspectorat tillige aks Toldsteb), en Casserer, en Controller, fire Overbetjente, ijente og 10 Roerskarle, hvoraf en Underbetjent og to Roers- ationerede i Slæben.

abrik- og Industri-Anlæg ere de herværende Brænde- rier de vigtigste. Ved Udgangen af 1838 vare disse 18 jebler, tilsammen af 23,292 Potters Indhold, foruden et med een Kjedel, der var ubenyttet. Af disse Brænderier, f de betydeligste (med fem Kjedler) ligger udenfor Byen men i Grund, vare fire, hver med een Kjedel, af heelpistorsif Ind- et af de andre havde en Kjedel af halvpistorsif Indretning. disse Kjedler var i 1838 tilsammen 29,900½ Spb. Videre set et vigtigt Fabrik af uldne Varer, som i de senere Aar en betydelig Mængde Fabrikater, ligesom en ikke ubetydelig Tøier forarbejdes paa Fattigvæsenets Arbeidsanstalt. Frem- Byen to Sukker-Affinaderier, nogle store Dlbryggerier og lfabrikker, samt udenfor Byen, dog paa sammes Grund, to emagerier, et Ornamentfabrik, et Sæbesyderie, et Teglværk lben, fire Saugmøller tilsammen med fem Blade, fastlagte rsel af 2200 Lyster Lømmen, og en Kornmølle, som tillige- øllerne drives af Agerø-Glv¹.

bværkerne's Antal tiltager aarlig, og vare her ved Ud- 1833, 486, ved Udgangen af 1834, 497, og ved Udgangen 24 Gaandværkmestere, det sidste Aar i 41 forskellige Pro- voraf 6, nemlig Skomager-Professionen med 91, Skrebber- i med 71, Smeder-Professionen med 55, Smede-Profes- 15, Gulbsmed-Professionen med 12 og Hattemager-Profes- 9 Mestere, danne egne Aaug. Af de øvrige Professioner lagere, 45 Garvere, 19 Sadelmagere, 17 Farvere ic. Chri-

---

de de herværende Fabrik-anlæg ville flere Efterretninger indeholdes lag, som anføres ved Slutningen af denne Deel.

Christiania var længe den eneste blandt Norges Stæder, som havde Bogtrykkerie, hvilket man her først fik i 1644, og var her i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede kun et eneste Bogtrykkeri med to til tre Presser og 6 til 7 Arbeidere. Først efter 1807 flere. I Aaret 1819 havde Christiania 5 Bogtrykkerier med 9 og 34 Arbeidere, men ved Ugangen af 1839 vare her 15 Bortier med 35 Presser (hvoraf dog kun 28 i Brug) og med 95 Kunstnere ere her desuden 3 Instrumentmagere, ligesom Stal tre Steentrykkerier og en Kobberpresse.

Christianias Handel er af megen Betydning. Som bel i Bunden af en mere end 12 Mile ind i Landet gaaende seilbar omgivelen af meget beboede og tildeels velhavende Strækninger, denne Stad mere end nogen anden den dobbelte Fordeel at være Land- som Søstad. Medens den uden Besværighed kan forføre Udsørfelsvarer til uden- og indenrigske Havne, staaer den tillige gode Veie i en let og beqvem Forbindelse med Stiftets vidløstige Lande og har nu ingen Medbeiler, der i disse Henseender kan give den Angang stridig. Det var ogsaa Stiftens Hensigt at gjøre Christiania til en Handelsstad, til hvilken Ende Stedet maatte ved Priophjælp, til samme Tid man søgte at undertrykke de omliggende Bøstæder. Skjøndt den anlagte Stad ikke var beliggende ved af nogen fra vidløstige Skovegne kommende Hovedelv, vidste dog dens Handlende at sætte sig i Besiddelse af de Fordele, som ifkun vanddragernes Nabostad medfører, og fik næsten Eneraadighed i de Lommertract, som ellers i Følge Vanddragernes Røb snarere tilhøre Mosø eller egentlig Frederikstads. Dog er den Tvang efter de ældste Bestemmelser blev paalagt Mosø og Drammen i deel for Christiania, og den Forbindelse, hvori Mosø og Brevhave staaet til denne Stad, forlængst ophævet.

Den ældste og vigtigste Udsørfelsartikel fra Christiania har Trælast, der i Fortiden bestod ikke alene i Saugproducter, men i rund og huggen Læst, desuden udsøfledes en ikke ubetydelig Fjære (i 1667 og 1668 over 300 Læster aarlig), saavel som Skir nemlig en Rængde Buefæstind og tillige aarlig nogle Elgødder videre udsøfledes en Deel Karve og Ralk, samt efter Midten syttende Aarhundrede et ikke ringe Quantum Jern. Af Trælast i Aarene 1668 til 1670 omtrent en Million og i Aarene 1681 imod $1\frac{1}{2}$ Million Bord aarlig. Imidlertid var Handelsmanden stillet fra Følsomhedernes Beløb, af mindre Betydning Drammen, da Følsten i Christiania udgjorde aarlig i de tre Aar 1647, 8075 Rd., i de fem Aar 1655 til 1660, 11,513 Rd., i 1663, 20,235 og i Aarene 1667 til 1669, 30,109 Rd. aarlig at Handelen var i Tiltagende, der fornemmelig maa tilskrives de gængse Trælastudførsel; dog aftog de senere, da der i 1681 var Følsomhed 27,452 Rd. og i 1687 kun 22,918 Rd., ligesom i Aaret 1699 Følsomhed ikke naaede fulde 25,000 Rd. aarlig. Mellem tre Aar udsøfledes i Gjennemsnit aarlig 836,017 Bord og Fylter Bjeller foruden en stor Deel Smaalast samt 901 Favn Brænde, videre 1469 Skp. Jern, 1741 Tdr. Fjære, 407 Dege

i efterhånden indvugte mere, da den i 1755 var præget til
d.; men efter Aarhundredets Midte tiltog Handelsvirksomheden
førnemmelig under den nordamerikanske Revolutionskrig, da
udbragte i 1780, 56,685, i 1781, 59,311 og i 1782, 68,662
er i det sidste Aar i 170 Ladninger til England udsendtes
uden Trælast 1,222,500 Bord og Planke, samt i 23 Lad-
Stranfrige 101,200 Bord, ligesom tre Expeditioner gik til

Udførselen af Jern var nu meget forøget og en stor Deel
sendtes til Danmark. Ligesaa havde Staden en levende
der den franske Revolutionskrigs Periode, da Trælastudførselen,
agelse af den til Danmark, i Aarene 1797 til 1799 i Gjen-
var 23,350 Kæster og Fuld-Intraderne 110,691 Rd. aarlig.
den store Hvide bragtes Rørelsen i alle Handelsens Grene
krigen i 1803 var udbrudt i Europa; og Fuld-Intraderne,
vare i Tiltagende, bleve i 1806, 161,449½ Rd. foruden
consumtionen der beløb til 14,694½ Rd. Dog var det ikke
den forøgede Virksomhed, som har fundet Sted siden den i
andrede Tingenes Orden, at Stedet har havet sig til den høje
det Norges Handelskæder, som det nu har, da det næst efter
da ansees som Landets første Handelsstad, uagtet ingen forøget
i i Staden selv eller dens Handelsdistrikt dertil har bidraget.
agen af 1827 havde Byen 356 Handlende, hvilket Antal ved
af 1835 var steget til 423, hvoraf 4 Grovsferere, 209 Kjøb-
Hesere, 138 Marktentere og 3 Marktskandisere. Med Hensyn
en ere de nu gjældende Privilegier af 26de September 1749
estemte ved Reskr. af 3die Febr. 1753, 11te April 1755 og
af 1799, samt ved Lov af 20de August 1833, ifølge hvilken
nde ere indbeelte i fem Classer. Imidlertid bemærkes, at ikke

Deel af Nørrø Romerige, der vel udgjør en vidløftig Strækning, men tillige den mindst flørige Deel af Christianias Opland, da det egentlig kun er fra Biri og Vardal, samt fra nogle Bygder paa Nørrø Romerige, fornemmelig Hurbalen og Eidsvold, og endelig fra en liden Deel af Guldbrandsdalen samt det nordlige Hedemarken, at der kommer noget Tømmer i Handelen. Dette gaar ufsaaret til de længere ude liggende Saugbruge, da kun i en Deel af Nørrø Romerige ere Saug som flære til Udførsel, tilsammen 39 Saug med 42 Blade, der ere ansatte til en Skjersel af 5480 Tylter Tømmer og ligge 5 til 8 Mile fra Christiania. Vigtigere er den nordøstlige Deel af Tracten, hvis Størrelse bestemmes af Glommens Vanddrag indtil dets Forening med Vormen, og hvortil høre Østerdalen, Solør og Dubalen. De nordligste Præstegjelde af denne Deel levere vel ikke noget Tømmer til Udfikning, men længere nede i de to jævnsides liggende Dale Elvedalen og Reendalen, og videre ud i Namdø og Elverum, samt i Sidebygden Trysil, er de vidløftige Skovstrækninger, tildeels af den æbleste Malmjur, der i Aarhundreder have afgivet af deres rige Forraad til Christianias, Frederikstads og Moss's Udførsel, ligesom Solør og Dubalen har længe begge Sider af den her meest rolig flydende Glommen-Elv og de samme tilstrømmende Sideelve, milebrede Skovstrækninger, der, skjøndt i Afsængen, ligesaa lidt som de Østerdalske Skove kunne siges at være ubrændte. Imidlertid staaer i Almindelighed Solør's Tømmer i indvortes Behov tilbage for Tømmeret fra Østerdalen. Hvad Tømmer, der fra disse Tracter nedkommer og ikke underveies optages for at flæres paa Tractens Udførsels-Saug (hvilke i Aaret 1820 vare 24 med ligesaa mange Blade, ansatte til 1479 Tylter Tømmer's Skjersel, samt alle beliggende i Dubalen, Vinger og den lavere Deel af Solør), saavelsom det Tømmer, der kommer ned igjennem den nordvestlige Tømmertract's Vanddrag uden ovenfor at optages, samles ved Vingers Lønde paa Nedre Romerige, hvor det sorteres og flædes noget til Saugene i Omegnen og andet til de mange Saug i Skjemo, Verensfoug og Agers Sogne. Dette sidste føres til et Sted, kaldet Strømmen, ovenfor Øyeren, hvor Oplagsstedet er, og hvor det rulles op i store Velter, for om Vinteren at fremføres til Bestemmelsesstedet. Den tredje og sydlige Deel af Christianias Tømmertract indbefatter de Strækninger af Nedre Romeriges, samt Agers og Follongs Fogderier, som sende deres Tømmer til Christiania, men denne lavere Deel af Tracten er af mindre Vigtighed, da Nedre Romerige har ikke megen Skov undtagen i sammed østlige Deel, der fornemmelig hører til Frederikshald's Tømmertract, saa at det kun er Strækningen paa Vestfiden af Øyeren, samt Mittele's Brgld, med Agers og Skie Sogne, og endelig det vestligere Ager Brgld, der levere Tømmer til Udfikning, hvilket Alt opflæres paa de i disse Sogne og Brglde værende Saug. Paa de i denne sydlige Tømmertract værende betydelige Saugbruge, hvilke meest ere samlede omkring Øyeren, samt i Skjemo Brgld og omkring Agers-Elven ved Christiania, opflæres tillige alt det saakaldte Oplands-Tømmer, der nedkommer fra den nordvestlige og nordøstlige Tømmertract, og ikke er bestemt til de længere ude liggende Saug, der flære til Udførsel fra Frederikstads og Moss's Toldbifricter. Af disse Saug ere ikke mindre end 80 med

1) Blade i Strækningen omkring Øyeren, d. e. i Fædt og Enebæks sølde, 53 Sauge med 53 Blade i Skjesmo og Lørenskog Sogne, 1 Sauge med 14 Blade paa Folloug, 47 Sauge med 47 Blade i gerøherred, og 10 Sauge med 10 Blade i Affer Bygd. I det Hele er Nædre Romeriges Fogderie 205 Sauge, hvis Skjersel er ansat til 6,775 Tylter og den inden Christianias Lommertract liggende Deel i Agers og Follougs Fogderie 73 Sauge, der ere statlagte til en Skjersel af 17,017 Tylter Lommer, af hvilke Sauge dog mange skjære det til Bygdernes egen Fornødenhed; og giver Transporten af bløse mange Saugebruges Producter Vinter og Sommer, saavelsom Lommertransporten fra Strømmen til Gaugene, for de omliggende Bygder, endog i en vid Omkreds, Anledning til Fortjeneste¹.

Trælastudfskibningen, som allerede i forrige Aarhundrede til enkelte Aar, efter hvad forhen er viist, var betydelig, synes at have naaet sin største Græde i Aarene 1804 til 1806, i hvilke tre Aar udførtes i Gjennemsnit aarlig 32,328 Laster i 410 Ladninger, hvoraf 28,157 Laster i 208 Ladninger til britiske Havne og den øvrige Deel meest til Danmark. I de første Aar efter den i 1814 sluttede Fred var Trælastudfskibningen meget uregelmæssig. Her affendtes vel 1815 i 200 Ladninger 20,844 Trælastlaster, hvoraf 19,673½ Læst til britiske Havne, men i 1816 faldt Udførselen til 8215 Laster, hvoraf kun 5128½ Læst gik til britiske Havne, og sjøndt den senere tiltagende Udfskibning til Frankrige bragte Udførselen noget paa Fode, da Christiania afskibede i 1817, 17,334 Laster og i 1818 endog 25,233 Laster, aftog igjen Udførselen i de følgende Aar. I det sidste Decennium har dog Trælasthandelen været mere fordeelagtig og Trælastudfskibningen mere stadig. Her er nemlig udført i Gjennemsnit i Aarene 1830 til 1832, 23,904 Laster i 1833 til 1835, 27,237 Laster aarlig, samt i 1836, 26,769, i 1837, 24,268½ og i 1838, 29,950½ Læst, af hvilket sidste Aars Udførsel 18,667 Laster gik til franske og 9919 Laster til britiske Havne. I 1839 er udført omtrent 36,750 Laster.

For Trælastudfskibningen gaves forhen flere Ladepladser i Toldbikanten, hvoraf nævnes i 1653 Bonden (det Underste af Bundejorden) 2 Mile og Aspestrand ¼ Mil fra Staden, ligesom i 1662 anføres

¹) For at afhjælpe Savnet af en flaabbar Elv fra Oplandet til Christiania, har man flere Gange alvorlig paatænkt at anlægge en Canal fra Strømmen ved Ritte-Elvens Udsøb paa Nædre Romerige til Bjørviøgen ved Christiania, see Coll. Tidenden 1805, No. 9, men især Budskiftens 6te Aargang No. 31-38 og 41-54, hvor der findes interessante Opgaver over Lommer- og Klæstjersfælselen til og fra de mange Sauge, som i Omegnen af den paastrakte Canal skjære til Christianias Udførsel, samt om bløse Sanges Distskjæb i de Aar før Krigen, da Christianias Trælasthandel var paa sit Høieste. Smidlertid formenes Nyttens af et saadant Canal-Anlæg ikke at ville svare til de store Omkostninger, samme vilde medføre. Man har derfor i den senere Tid anseet det gavnligere at indskrænke sig til Farbar-gjædselen af Bormen og Glommen indtil Kellingfjund, og derfra ved en Jernvei at lette Transporterne til og fra Christiania. See herom: Capit. Schives foreløbig Undersøgelse over Bormen og Storelven eller Glommen, hvorvidt bløse Elve kunne gøres skikede til Besfaring med Flobsartier. Christiania 1828, 178 S. 8vo.

som Ladepladser foransførte Bonden, hvor aarlig tre eller fire Sk indtoges Ladning, Faar-Elven (d. e. Lysager), hvor et Skib ladedes i Aaret, Slæben, hvor foruden Kalk indtoges smaa rund og huggen L samt Holmen (i Aften), hvor undertiden et Skib ladedes. Disse Ladepladser ere forlængst afffæbde, og nu indtages den herfra udgaaende Trælast, som med faae Undtagelser bestaaer af Planke og Bord, almindeligvis ved Staden selv, hvor Saugproducterne, som nedbringes i Landet, oplægges paa store Bordtomter, deels ved Staden selv, de paa Grønland og deels endelig ved Alluværket under Opslo. I nogle Ladninger indtages ved Bakkens, $\frac{1}{2}$ Mill vestenfor Christian hvor Bogstads Gaards og Godsens Eier har Udfibningsret, samt i Gaarden Ljan i Bundsfjorden, imod en Mill østenfor Christiania, hvor Eieren af Ljans Brug udfiber Producterne af egne Skove, ligesom forhen nogle Ladninger af dansk Trælast have været indtagne ved Fjernet under Næsoddens Eegn, samt i den senere Tid efter speciel Tilladelse Trælast har været indladet ved Slæben. Til Trælastudfibning benyttedes, foruden Skibets egne Skibe, fornemmelig Skibe fra Lænder og Laurvig, samt for en Deel fra endnu væsligere liggende Fjeldsdistricter. Forhen kom ogsaa engelske Skibe hertil for at indtage Ladning, da i Aarene 1804 — 1806 i Gjennemsnit 61 Skibe uddrog 5030 Kæster Trælast aarlig, og endnu i 1817 22 britiske Skibe indtog 3862 Kæster Trælast. Med den aftagne Udfibning til Storbritannien er ogsaa Antallet af britiske Skibe, som her have indtaget Ladning, aftaget.

Næst Trælast har Jern udgjort Christianias vigtigste Export, Børums, Hækkedals, Dudaes og Eidsvolvs Jernværkers Producter her udfibedes, der mod Slutningen af forrige Aarhundrede udgjorde 34000 Skpb. og derved, men denne Udfibning, der til alle Tider den største Deel er gaaet til Danmark, er i den senere Tid meget aftaget, da her er udfibet i 1815 til 1818 i Gjennemsnit 1624 Skpb., sa i Aarene 1833 til 1836 ligesaa 1461 Skpb. Jern aarlig, men i 18 kun 317 $\frac{1}{2}$ og i 1838, 629 $\frac{1}{2}$ Skpb. Ligesaa har Udsørfelsen af Gul og Glasvarer været af nogen Betydning; da her affendtes i Aarene 1780 — 1782 i Gjennemsnit 1391 Kasser og Kurve, samt 130,3 Bouteiller, og i 1815 til 1818, 810 Kasser og Kurve samt 317,7 Bouteiller, hvorimod Udsørfelsen har været i 1833 — 1836, 242 Kasser og Kurve, samt i 1837, 197 Kasser og Kurve, foruden 6700 Bouteiller, og endelig i 1838, 35,390 Pb. Vinduesglas og 206 Bouteiller Fremdeles udføres Karve (i 1833 til 1836, 1424 Tdr. aarlig, i 1837 836 $\frac{1}{2}$ Td. og i 1838, 1786 Tdr.), Skindvarer, nemlig af Bue og Geddefind i 1837, 11,514 og i 1838, 7043 Pb., Anførsel, i 1837, 70 og i 1838, 6518 Dunke, Kreaturbeen, i 1837, 88,307 og i 1838 133,468 Pb., Blaafarve ¹⁾, i 1837, 25,850 og i 1838, 17,610 Hvidt ²⁾, i 1837, 3258 og i 1838, 3354 Pb., m. fl. mindre vigtige

¹⁾ og ²⁾ Foruden hvad der af disse Artikler er udført fra Christiania, antages, at hvad der i de senere Aar deraf er udført fra Drøbak, i Aarene 1837-1839 i Gjennemsnit har udgjort af Blaafarve 5530 og af Hvidt 2549 Pb., ene har vedkommet Christiania.

Saaledes er Christianias Udsørsel, hvad de fleste Artikler mere i Aftagende end i Tiltagende, og flere Artikler, som udsortes herfra, ere nu forbundne af Udsørselslisterne, saasom Papir; og kjendt Trælafstudsørselen i de senere Aar, som er været i Tiltagende, har den kun 1839 naaet den Højde, hvor den var før Krigen 1807, og den meget foregede Udsørsel af gennem Frederiksstads Føldestrict (see S. 19) vil maaffee i bidrage til at formindste Trælafstudsningen fra Christiania. Udsørselen er derimod i betydelig Tiltagende, da Christiania m aarlig tiltagende Folkemængde har et vidløstigt Opland med 250,000 Mennesker at forsyne. En af de vigtigste Indførsler endnu, som i Fortiden, Korn. I de fem Aar 1722 til 1726 at have været indført til Christiania i Gjennemsnit aarlig 17. Kornvarer, hvoraf Maltet udgjorde mere end Halvdel, og i et af disse Aar (1723) havde en Indførsel af 49,894½ Td. I Aarene 1780 til 1782 var Indførselen af Korn aarlig 10., af Brændevin ligesaa 354,858 Potter, af Kaffe ligesaa 10., af Sukker ligesaa 187,978 Pbd., af Tobak ligesaa 10. I Aarene 1815 til 1818 udsortes i Gjennemsnit aarlig 17. Kornvarer, og i det sidste Aar, formodentlig foranlediget Aars Misværet, ikke mindre end 76,071 Tdr., et Quantum Dange oversteeg de foregaaende Aars Indførsel. Fremdeles i bemeldte fire Aar blandt andet 155 Etpd. Gvemeel, 1 Pot Brændevin og 14,034 Potter Hum, 66,632½ Pot Wiin, 10. Kaffe, 194,461 Pbd. Sukker, 189,284 Pbd. Tobakssblade, 1. forarbejdet Tobak, 12,219 Tdr. Salt 1c., og angaves Værdmæssige i det sidste Aar indførte og fortolbede Varer til 954,418 1c. af Kornvarer for 341,042 Etpd., Kaffe for 111,628 Etpd. 1c. : indført

	i 1827—1829 aarlig	i 1833—1835 aarlig	i 1836—1838 aarlig
varer	121,778 Tdr.	134,411 Tdr.	232,864 Tdr.
viin	121,241 Pot.	159,076 Pot.	205,099 Pot.
.....	167,348 —	152,777½ —	176,853 —
.....	417,990½ Pbd.	633,596 Pbd.	788,654 Pbd.
sukker	330,325½ —	630,244 —	549,284½ —
10.	360,863 —	326,096 —	526,706 —
i Blade	245,774 —	364,698 —	306,163 —
.....	5,890 Etpd.	5,186½ Etpd.	13,681 Etpd.
.....	1,815 —	1,557½ —	4,756½ —
.....	4,422 —	4,184½ —	6,896 —
.....	21,861 Tdr.	24,086 Tdr.	27,820 Tdr.
.....	79,844 Pbd.	81,407 Pbd.	70,202 Pbd.
.....	82,237 —	91,323 —	56,962 —
Varer	61,942 —	67,647 —	94,536 —
10varer	50,081 —	58,854 —	159,746 —

1c., at Stedets Indførsel i den senere Tid efterhaanden er g fremdeles i Tiltagende, hvortil kommer at en ikke ubety-

delig Deel Korn og andre Varer ere i foransførte Aar fortoldet Drøbak og dertil førte til Lands til Christiania (see S. 156).

Christiania har flestse staaet i megen Handels-Forbindelse Storbritanien, og skjøndt denne nu ikke mere er af den Betydning forhen, gaaer dog endnu en temmelig betydelig Deel af Trælasten hertil til britiske Havne, ligesom endeel Colonial- og Manufacturvarer herfra England, og dette Land modtager de Kreaturbeen og de Buffe-Gebestind herfra udførs. En langt større Deel Trælast føres til Frig, hvorfra igjen komme, foruden Colonial-Varer, aarlig to til Ladninger Wiin og Brændeviin fra Bordeaux, samt nogle Ladninger Salt fra Gette. Til Holland finder ingen Udførsning Sted, og dertil komme kun faa Varer derfra. Heller ikke til Østersøen har Christiania noget at sende, men derfra bringes, især i vestlandste Farts Kornvarer, Hør, Hamp m. m. Med Danmark har Christiania fortiden haft megen Handelsforbindelse, og denne er i den senere skjøndt Udsørselen til Danmark er meget formindsket, i Tiltagende, Stedet nu saaer fra dette Land en langt større Mængde Korn og Varer end forhen, som blot tilføres i danske Skibe, naar undtaget et Par mindre Fartøier herfra have stadig Fart paa Kjøbenhavn at hjembringe Stykgods. Til Danmark gaaer og for første Deel Jern, den Karre, de Glasvarer, og det Fuglevildt, herfra udførs. Hamborg og Altona sendes, foruden en ubetydelig Deel Trælast, og Blaaafarve, Skindvarer og Ansfiojer, og derfra saaes tilbage en Mængde Manufacturvarer m. m. Med Sverige er Forbindelsen til Gæse ringe, imidlertid sendes derhen en Deel andensteds fra indførte Varer, samt endeel Skind, og nogen Kalk. Heller ikke finder egentlig Handelsforbindelse Sted med Spanien og Middelhavet, men derfra aarlig hidsføres nogle Ladninger Salt, især fra Torrevecchia i Alicante, og til Havne udenfor Europa er det kun sjelden at se et sendt Skibe, dog er i 1837 en Expedition gaaet til Braslien og anden i 1838 til Havanna for at hjembringe Sukker. I de fem Aar 1830 til 1834 ere herfra expederede aarlig 402 Fartøier af 19,000 Commencelasters Drægtighed, og i de senere Aar ere Expeditioner herfra end mere tiltagne, deels paa Grund af den forøgede Trælastførsel og deels ved den betydeligere Korntilførsel, som i de sidste Aar fundet Sted hertil.

Told-Indtægterne afgive ved deres aarlige Forøgelse ligeledes Beviis paa Christianias flestse tiltagende Næringsdrift. Disse Aarene 1816 til 1818 i Gjennemsnit aarlig 101,031 Spb., hvor det sidste Aar Trælastafgifterne udgjorde næsten Halvdelen af Beløbet. Derimod befinde de at have været

i 1827 — 1829 aarlig i Sølvs	154,351	Spb. og i Sølvs	54,480
i 1830 — 1832 — —	174,053	— —	47,967
i 1833 — 1835 — —	231,344	— —	52,011
i Aaret 1836	298,893	— —	49,042
i Aaret 1837	327,060	— —	48,539
i Aaret 1838	351,962	— —	48,311
i Aaret 1839	315,798	— —	55,264

og har Christianias Toldsteds saaledes i de sidste Aar af alle Lan-

der afgivet de høieste Intrader i Sølv, og med Hensyn til
-Intraderne sædvanlig indtaget den tredie Rang blandt Sølv-

en indenrigske Handel, som deler sig i toende Dele, nemlig
andelen og Handelen med Oplandet, er af megen Vig-
for Christiania. Et Par hundrede vestlandske og nordlandske
komme aarlig hertil fra Christiansands og Bergens, samt til-
fra Throndhjems Stift, med tørrede og saltede Fiskevarer, røget
angasse, Egebaark m. m. og modtage igjen alle Slags Jern- og
trær, Brændevin, Humle &c. ved hvilken Handel Fordelen neppe
paa denne Stads Side. Desuden finde de mange Kjøbstæder
som Fæstehæderne i Christiansfjorden deres Regning ved at tage
social- Manufaktur- og tildeels andre Varer, de tilstrænge, fra
ania. Med Oplandet, det meest vidløftige og meest velhavende
søndenfjeldske Handelskæders Oplande, driver Staden en meget
rigtig Handel. Til dette Opland høre Agerøhuus, Christians og
skens Amt med en Folkemængde af henved 250,000 Menneffer.
nte nogle af disse Amters Bygder deres Kornødenheder anden-
a, saasom det nordlige Østerdalen fra Throndhjem over Nørøas,
hellige Guldbrandebdalen fra Romødal, Valders tildeels fra det
jeldske og fra Drammen, samt en Deel af Folloug fra Drøbak
få, men saa sege paa den anden Side ikke faa fra Smaaleh-
kmt, saavel som fra Hallingdal og Ringerige, til Christiania med
handelsvarer og hente derfra deres Kornødenheder. Af Væ-
tingssteder i selve Oplandet er Lille-Hammer Kjøbstad, hvis
de hidtil i Almindelighed have hentet deres Varer fra Chri-
det vigtigste, foruden hvilket flere Landstræmerier ere fordeelte
i Bygderne, ligesom Grundset Marked i Østerdalen er et vigtigt
ingssted. Fra disse Oplande forsynes Christiania (foruden de
til Udsælf bestemte Producter) med Korn, Meel og Brænde-
er fra Hedemarken, Toten og Gadeland, med Slagteqvæg, Smør,
Øst, Wildt &c. især fra Guldbrandebdalen, Valders og Halling-
d Humle fra Solør, og med den huuslige Industries Producter
disse Bygder. Stjendt i ikke faa af ovennævnte Bygder, for-
ig Guldbrandebdalen og Valders, Fædrift udgjør Beboernes væsent-
læringsvei, er det dog saa langt fra at disse Oplande kunne
re det Quantum Fiskevarer, som Christianss Proviantering
er, eller at Productionen paa Landet tiltager i samme Grad,
msamheternes Antal i Byen forøges, at meget mere aarlig til-
Partier af disse Artifler fra Danmark og andre Steder indføres.
vigtigt tilføres Christiania fra dens nærmere omliggende Egne,
fra Sessiden, hvad Byens Indvaanere behøve af levende Kvæg
f, Hø, Halm, Brænde &c. Den saa vigtige Forsyning med
ved udfordrer især aarlig større og større Tilførsel, og her er
1834 i 1481 Waade 24,128 Favne, samt 1835 i 1603 Waade
Favne Brænde.

f Indretninger, Handelen vedkommende og til dens Fremme sig-
re a) en Børs, oprettet i 1819 ifølge Lov af 8de Sept. 1818,
: en egen i Aarene 1826 til 1828 med en Beløftning af 14,429½

2de. opført 10 Stager bei Begning, hvis Facade er prydet med en Colonnade af fire doriske Seiler, samt b) et aarligt Marked, som holdes den første Tirsdag i Februar og tvende paaafolgende Dage, og ved hvilket ikke sjelden betydelige Omsætninger skee. Af Bestillingsmænd, der for Handelsens Skuld under offentlig Autoritet ere ansatte, ere her fire Mæglere, en Maaler og Brager, en Veier m. fl. og af fremmede Magters Handels-Agenter ere her tre General-Consuler, hvoraf en for Rusland, en for Danmark og den tredje for Stæderne Hamburg, Lübeck og Bremen, tre Consuler, nemlig en fransk, en engelsk og en preussisk, samt fire Vice-Consuler, af hvilke sidste en for Portugal, en for Sicilien og en for Brasilien.

Stadens egen Skibsfart har i Almindelighed ikke været af Betydning, og Christiania er, uagtet dens Beliggenhed ved en seilbar Fjord, mere en Land- end en Seilstad, hvilket Indbyggernes Sæde, Levemaade og Tilbevielighed ved første Blikkast udvise, og her er kun faa Gesfolk. Imidlertid havde man allerede ved Udgangen af det syttende Aarhundrede endeel Skibe (S. 141), men i Aaret 1723 vare der her hjemmeherende Skibes Antal, formodentlig paa Grund af Tab i de foregaaende Krigsaar, faldet til 10 paa 884 Kæster. Efter Midten af det attende Aarhundrede anskaffede man sig igjen, under den fordelagtige Trælasthandel som da fandt Sted, flere Skibe, og i 1782 vare her 33 Skibe paa 2442½ Kæst, samt i 1799 ligeledes 33 Skibe paa 3085 Com.-Kæster. I den nyeste Tid er Skibenes Antal forøget, da der fandtes i 1818: 60 Skibe paa 4110½ Com.-Kæst og i 1839: 56 Skibe paa 4106 Commerceskæster, foruden mindre Fartøier i Føldebistrictet. De fleste af Stedets Skibe ere bestjæftigede med Udsælske af Stedets Producter.

Christiania har en god og sikker Havn, der sædvanlig er aaben fra Midten af April til Begyndelsen eller Midten af December; dog begynder enkelte Aar Skibsfarten ikke før i de første Dage af Mai. Naar Isen hindrer Seiladsen om Vaaren lige op til Byen, løses og indtages Ladning almindeligviis ved et Sted kaldet Ringene, ¼ Mil udenfor Byen, hvor Fortøinings-Indretninger ere nedsatte paa Græsholmen og Hegholmen, hvoraf Navnet Ringene er fremkommet, og naar Skibene heller ikke kunne komme saa langt op, er Drobak, 4 Mil udenfor Byen, den nærmeste Løseplads. Til Bequemmelighed ved Fortøiningen i Havnen ere, foruden flere egentlige Fæstigheder, i den nyeste Tid trende Mornings-Indretninger anbragte; ligesom 30 Seeboder langs Havnen opførte paa Bolværker, samt paa den modsatte Side af Skibshverf med Kran, som dog sjelden benyttes til Skibes Begning. I Havnens vestlige Deel er anlagt den saakaldte Revierebrygge (Beskr. af 8de April 1824 og 5te Sept. 1837), og senere en af hugne Sten opført Ovi imellem Føldeboden og Palshaugen, ved hvilke Brygger smaae Fartøier kunne løse. Endelig blev i 1831 ved Hjælp af Auctionsfondet en Tomt indkjøbt til en ny Fiskebrygge og en saadan saamesteds indrettet af Communen, hvormod de andre nye Brygger i Havnevarsenet deres Oprindelse. Afgang til Løsning og Ladning dog ved hine Indretninger meget for ringe for Stedets Skibsfart, og man er derfor betænkt paa at udvide Revierebryggen henimod Fæst-

trykken, samt at danne et Væsin ved hiin Brygges vestre Side. Det er det at formode at Warren paa Vestsiden af Agerø Elv vil efterhaanden opfyldes og bebygges; og er ved Havnevesenet den Opfyldning begyndt fra Elvesiden. Foruden i den egentlige kunne ogsaa smaa Fartøier løbse ved Waterlands Bro i Agerø og i Viren ved Glasmagasinet. Til Veiledning ved Indsællingen viden er i den nyere Tid (1826) anbragt et Havnesyr paa Hegen, og i 1837, i Følge Skrivelse af 27de April s. A., et Veiledersyr paa Steilene, der ere nogle Stjær 1½ Mill udenfor Byen, og et lignende Syr kan i samme Hensigt ventes istandbragt i Aaret paa Hildsvet-Tangen udenfor Drøbak. Disse Syre, hvortil der frivilligt Bidrag af Skibsfarten, staae under Havnevesenets Ræste. Havnevesens faste Indtagter, bestaaende i Rudder- og penge, udgjorde i Aarene 1833 til 1837 i Gjennemsnit aarlig 1 Spd. samt i 1838, 2874 Spd., og dens Formue var ved Udgangen af sidstnævnte Aar 5483½ Spd. Christiania er Sædet for en Lots, hvis District, der fører Navn af Frederikshalvs, strækker sig løbenden i Aker Præst i Vest til den svenske Grænse i Øst. Der høre 6 Lotsoldmandskaber, hveraf Christianias Olsmandskab 29 Lots, der ere berettigede til at udløse Skibene lige til Rige som i andre Indrullerings-Districter er her en Hjælpe- og understøttelses-Casse for uheldige Sømand, hvis Indtægt bestaae i frivillige Bidrag af de i Farten værende Søfolk, hvilken Formue i 1838 var 1727½ Spd. og hvis Indtagter udgjorde i 1833 og i 1838, 460 Spd.

Christiania er fra Landsiden aaben, men forsvares fra Søside af Agerøhus, der er anlagt paa en i Fjorden fremspringende Klippe, samt af nogle Batterier paa den lige ud for Fæstningen liggende De Hovebreen. Naar og af hvem Agerøhus Fæstning er, som den forhen kaldtes, Agerøhus Slot — først er anlagt, Ræste. Agerøhus omtales først i Historien som Kongeborg Aar 1066 og senere, i Aaret 1310, da Fæstningen har været belejret af Erik af Sverige, som havde indtaget Opslo. Den oprindelige Deel af Agerøhus har været af ringe Omfang, og var indtaget til det nuværende egentlige Slot, der udgjør den øverste Deel af Fæstningen, som havde fra de ældste Tider trende befæstede Taarne, Fuglesang og Hovehals, samt Jomfrutaarnet der var det mindste. Kong Hakon Magnusens en og tyveaarige Regjering (1359 til 1380) skal Slottet være blevet forøget med adskillige Bygninger paa Vestsiden af Fuglesang og Hovehals, samt med St. Knuds og ogsaa Kannike-Taarnet kaldet, fordi Kannikerne i Opslo bidroge Aar 1450 i Januar blev Agerøhus en kort Tid belejret af den norske Konge valgte Kong Carl af Sverige. I Aarene 1510, da Kong Christian den Anden som Thronfølger opholdt sig i Norge, rejsede han tilbeholdt her, og lod opføre den store Sal, den nuværende Kirke skal være en Deel, som ved Mure blev sat i forbindelse med Fuglesang og Hovehals. Aar 1525 skal en stor Del af Fæstningen være afbrændt ved Lynild, og Aar 1531 blev Fæstningen belejret af den da fra Holland tilbagekomne affatte Konge

Christian den Anden. Medens Peder Hansen var Slotsherre paa Agerøhuus (1537 til 1550), bleve Slotteis Bygninger saavel forog som forstjonne. Han lod fra det da nedlagte Kloster paa Hoveds borttage de bedste Bygninger, og opførte af disse det saakaldte Ned og Øvre Romerige, lod opmure og færdiggjøre Jomfrugaarden, uddøde Borgegaarden m. m., ligesom Bygningsarbeidet fortsattes under de tolv følgende Slotsherrer¹. I Syvaarskrigen med Sverige, under hvilke Fæstningen i 1567 udholdt en 18 Ugers Beleiring af de Svenske, blev flere Volbe og Standsere tilføiede. Imidlertid synes Fæstningen lig til R. Christian den Fjerdes Regjeringstid ikke at have strakt sig udenfor det egentlige Slot; men denne Konge udbød, i Følge Biskop Jøn Nielsens Optegnelser af 1597, Slottet med en meget stor Bygning der var paabegyndt fem Aar i Forveien, ligesom han 1601 lod sætte Befæstningen i god Stand og anvendte fra 1623 til 1638 store Beløbninger paa Slottet, der blev saa godt som nyt. Endelig blev under R. Christian den Femte den nedre og meest omfattende Deel af Fæstningen, den saakaldte Hoved-Lange (almindelig, men urigtigen Huustangen kaldet), indlemmet i samme. Aar 1704, da R. Frederik den Fjerde var i Norge, tog han ind paa Slottet, men da han i Aare 1719 igjen kom til Norge, i hvilken Mellemtid Fæstningen havde i 171 udholdt en Beleiring af de Svenske, var Slottet saa forfaldent, at det ikke af Kongen kunde beboes, og 1735 kunde Folk ikke uden Livsfare gaar i Kirken, hvorfor denne i 1738 toges under Arbejde og var 1742 bragt i god Stand. Senere have Slotsbygningerne saavelso Fæstningsværkerne erholdt flere Forbedringer, men da Agerøhuus har den væsentlige Mangel, at et beleirende Corps kan uhindret nærme sig Hovedværkerne paa 200 Skridts Afstand, ligesom den nedre Fæstnings Værker kunne om ikke domineres dog meget generes af det omgivende Egebjerg, samt da den som Befæstning, paa Grund af den lange Afstand fra Havet, ikke kan komme i nogen Betragtning, har den i den nyere Tid kun været anseet at have Værd som en Hoved Depot Fæstning, hvorfor den nedre Deel af Fæstningen ved Resol. 5te Juni 1815 bestemtes til at sløides og anvendes til Byggeplads for Byen (sef. Resol. af 2den Juni 1817), men denne Sløisning og Bebyggelse er indskillet ved Resol. af 10de Novb. 1836, indtil Centralcommissionen for Rigets Befæstningsvæsen har endt sine Undersøgelser

- ¹) Foransførte Efterretninger om Slottets ældste Bygninger ere for første Gangne af et, nu i Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie 2det B. S. 355-360 aftrykt, gammelt Manuskript om Agerøhuus Slot. Romer og Jomfrugaarden, saavelso Fuglesang, findes endnu paa Fæstningen.
- ²) Om Fæstningen i militær Henseende kan eftersees "Nogle Ord om Agerøhuus Fæstning" i Tillægget til Morgenbladet for 1836, No. 28, der ogsaa Anledning til Stykket "Om Agerøhuus Fæstning" af G. F. Vorkensfeldt i den Constitutionelle for 1836, No. 12 og 13, og i et Supplementblad No. 59. Herimod udkom forskjellige Bemærkninger med Vedrømmelser Agerøhuus Fæstnings Værd i den Constitutionelle for f. A. No. 45-50 No. 103-110, og i Statsborgeren 19de Hefte, No. 5 til 15, i hvilken Anledning Vorkensfeldt svarede i Skriftet "Agerøhuus Fæstning Norges Beskyttelse. Et Forsvarsskrift af G. F. Vorkensfeldt." Christiania 1836,

Paa Slottet eller den derved liggende Hoved-Lange gif forhen, Unionen indtil Souverænitetens Indførelse, Kongernes Hylkning 3. Her er Dronning Margrethes Hyldingsbrev undertegnet 1388 af Kong Erik af Bommern; her modtog Frederik den Anden Kronfølget i 1548 Hylking; her bleve Christian den Fjerde i 1591 ved et Brev i 1648 hylkede, 1656 ligeledes den udvalgte afsløget Brinds Christian, og her modtog i 1661 bemeldte Kronprinds Christian (siden Christian den Femte), paa sin Fader Kong Frederik den 6. Begne, Arve-Enevolds-Hylkingen af de norske Stænder. Paa et holdtes undertiden for Souveræniteten de saakaldte Herrerdage, indtil i Kong Frederik den Fjerdes Tid Statthalderen og Vice-Statthalderen, samt senere Commandanten. Her holdtes Overhofretten og Oprettelse i 1666 indtil i 1780, og her holdtes ligeledes det i oprettede og 1722 ophævede Regerings-Collegium, Slots-Loven 1. I den nyere Tid har Fæstningen næsten ene været indskrænket til Artillerivæsenets Tjeneste. Paa den øvre Fæstning, foruden Garnisonskirken, Hovedarsenalet og Rustkammeret, Slagteriet med dertil hørende Arbeidsanstalt, og paa den nedre Fæstning, Artillerie-Laboratoriet, de militære Værksteder, Plads- og Rindstuen 1. foruden adskillige beboede Gaarde tilhørende Private, hos paa den sidste Deel af Fæstningen ere i den sidste Tid flere anseelige nye Bygninger opførte, saasom Exercer- og Ridehuset i 1828, Lægegaarden i 1829, Armeens Hoved-Depot i 1832 og den militære Bygning i 1834. Fæstningens Beboere, som efter Folketællingen 1835 vare 645, der forhen laae under Landets Jurisdiction, ere efter af 1ste Mai 1810 lagte under Christiania Kjøbstads Jurisdiction, og i Følge Resol. af 6te Mai 1823 høre de til Garnisons- og Fæstningen, med Undtagelse af Slaverne, som ifølge Resol. af 20de 1. 1838 ere fraflyttede denne Menighed og forenede med Lutherske Menighed. Foruden de anførte Fæstningsværker ere under Krigsaarene til 1814 tvende Batterier opstaaede paa den under Fæstningen 1. De, Hovedøen, ligesom i samme Aar, fornemmelig 1814, nogle flods-Anlæg til Forsvar af Indløbet til Christiania paabegyndtes og den snævre Deel af Christiania-Fjorden ved Dreghol. Staden Garnison har forhen til forskjellige Tider bestaaet af flige Regimenter og Corps, men bestaaer nu siden Armee-Foran- 1. i 1818 af fire Batterier Artillerie, det norske gevorbne Jæger- paa 4 Compagnier, samt den gevorbne Eskadron af det Ager- 1. ribende Jægercorps, tilsammen omirent 900 Mand foruden Over- 1. Officerer. Desuden er Christiania Sædet for Generalstaben, Ar- 1. Brigadens, Cavalleri-Brigadens og den anden Agerhusfiske Brigades 1. hvorhos af andre Militærvæsenet vedkommende Embedsmænd ere

i. Også, hvortil atter udkom Svar af Forskjellige i Supplementblad til 1. Constitutionelle No. 47 for 1837, samt i 1ste og 2det Tillæg til Mor- 1. enbladet No. 50 for 1837. Af dette sidste Tillæg (3de og 4de Side) 1. er man hvorledes Christiania Byes Fæstningsværker vare beskafte i Be- 1. velsens af forrige Aarhundrede, og hvad Plan man da havde til Byens 1. befæstning.

her General-Krigscommissæren, General-Auditoren, Chefen for Ingeniør-Corpsen, Armee-Intendanten og Feldttolmesteren. Garnisonen staaer under en Commandant, hvem en Pladsmajor er underordnet, og andre Fæstnings-Officerer og Betjente ere her to Ingeniør-Officerer, en Garnisons-Auditor, en Arsenals- og en Magazin-Forvalter. Af Indretninger for Garnisonen mærkes endelig Underofficereskolen. Garnisonens sædvanlige Exercer- og Paradeplads er paa Hovedtangen, men for Artilleriet og til større militære Evolutioner benyttes Sletten ved Etterstad, der ligger noget over $\frac{1}{4}$ Mil fra Byen og ved Ræst. af 13de Marts 1795 er overladt Byen til dette Brug, ligesom Hovedstaden, der forhen var Exercerplads, endnu er forbeholdt Artilleriet til Øvelser med skarpe Stud. Til Officerernes eller Over-Glasernes Qvarterer bidrog Staden, ifølge Ræst. af 11te Sept. 1776 og Lov ang. Indqvarteringen paa Fredsø af 12te Sept. 1818, § 6, aarlig 908 $\frac{1}{2}$ Spd., og betalte de garnisonerende Soldaters Qvarterer, hvilket Alt er hævet ved Lov af 6te April 1839. Barakkers Bygning for Garnisonen har flere Gange været paatakt, dog uden at være udført.

Christiania's Kjøbstadsjorder bestaae af de fem ved Ræst. af 10de Aug. 1629 Stadens Beboere til Græsgang for deres Kreature skænkede Gaarde Store-Ager, Steen, Linderen, Balder og Bøien, der udgjøre en vidtstrakt Strækning langs Ager-Elvens Vestside, som indfattes af Frogner, Kroens, Linderens og Ullevolds Eiendele, samt begrænses i Nord af Gaarden Bjølsens Grund, hvilken Strækning dog omgiver den paa Ager-Elvens Vestside liggende Gaard Gougen. Af disse Gaarde synes den første at have været den vigtigste, og paa denne ligger saavel Christiania By og Agersthus Fæstning, som det i de sidste Aar opførte Slot og Ager's Kirke, hvilken Kirke, der staaer paa det høieste Sted af Bymarken, er en meget gammel Bygning af fire-hugne Stene, med Hvelving hvilende paa fritstaaende Piller af fem Fods Gjennemsnit, og er, efterat være afbrændt ved Lynild den 31te Aug. 1703, for saa vidt den var brændbar, igjen istandsat. Ved Kirken ligger Sognepræstens Bolig, en Sommerbygning af Nytt opført i 1838. Ved Hensyn til de øvrige Gaarde vedligeholdte enkelte Køkkers og Jord-eiendommers Navne endnu Mindet om, hvor disse have ligget. Bymarken optages af en Mængde, tildeels smukt bebyggede Landsteder, foruden andre Bygninger, hvis Antal aarligen tiltager, og paa samme ere flere af de til Byen hørende Fabrikker, især ved Ager-Elven. Ved Optællingen 1835 angaves Udsæden paa Byens Grund til 177 $\frac{1}{2}$ Td. Korn og 795 Td. Potatos, ligesom paa Byens Grund udenfor Staden og Forstæderne holdtes 78 Heste og 116 Fæ Creature.

Det Christiania's paalignede Indskud til den tvungne Dank var 165,325 Soluspecier, og Kjøbstadskatten har været for Skatteaarene 1815 til 1818: 18,891, og for Skatteaarene 1818 til 1821: 16,828 Spd., hvorimod den for 1830 til 1833 var 13,727 og for 1833 til 1836 7087 $\frac{1}{2}$ Spd. aarlig. Den fædse stigende Grund- og Næringskat udgjorde i Aarene 1836 til 1838 i Gjennemsnit aarlig 32,945 $\frac{1}{2}$ Spd., og Indtægterne af Byens Jorder, Brygger og øvrige Eiendomme udgjorde i 1837, 1515 $\frac{3}{4}$ og i 1838, 1386 $\frac{1}{2}$ Spd. De samlede Commune-Udgifter beløbe i 1836 til 1838 til 38,727 $\frac{1}{2}$ Spd.

aaflig, hvoraf medgift til Lønninger og faste Udgifter 4056½ Spb., til Bøgetræsenet 3942½ Spb., til Vandværket 926½ Spb., til Brolagningen 2789½ Spb., til Veie og Brovæsenet 2406½ Spb., til Indkvarteringen 11,979½ Spb. og til Almuehøjskolevæsenet 2203½ Spb. ic. ic.

2. Drøbak,

Ladested beliggende paa Østfiden af Christiania-Fjorden, hvor denne snævre, inden Districtet Follougs Grændser, paa en Strand ved siden af et storbedækket Bjerg paa Gaardene Vennebekstrands og Drøbakstrands, samt for en mindre Deel paa Husvig-Engs Grund, 3½ Mil til Lands og fire Mile til Vands fra Christiania, 3½ Mil over Hurum og Rosen) fra Drammen og 3½ Mil til Lands samt 3 Mile til Vands fra Moss. Her var et Handelssted allerede før Christianias Anlæg og det forekommer i det syttende Aarhundredes første halvdeel som en vigtig Ladeplads for Trælast under Sands Toldsted ¹.

I det attende Aarhundredes sidste Halvdeel befordredes Stedets Opkomst i den formuende Carlsenske Families Virksomhed og i Aarhundredets sidste Decennium fik Stedet sin egen Kirke samt senere flere offentlige anretninger, alt ved denne Families Velgjørenhed. Allerede ved Aarhundredets Udgang var Stedet det vigtigste af Agershuus Stifts Ladesteder og talte i Aaret 1801 1093 Indvaanere, som beboede 166 Huse og Gaarde. Efter Folketællingen af 1815 levede her vel kun 901 Mennesker, men senere er Drøbak, fornemmelig ved Christianias udvidelse og Handels- og Næringsdrift, da Stedet maa ansees som et Slags Udman for Christiania, tiltaget, thi i 1825 vare her 1171 og i 1835: 114 Indvaanere, samt i sidste Aar 175 beboede Huse. Saaledes vedholder endnu Drøbak sin Rang som Stiftets meest folkerige Lade-²sted. I Aaret 1839 blev til Stortinget fra et Par af Drøbaks Høi-³borgere indgivet Forslag om Erholdelse af Kjøbstadsrettigheder for Stedet, dog uden at dette Forslag af Thinget toges under Behandling.

De offentlige Indretninger ere her a) Kirken, en smuk og lys rummerbygning, befestet af den i 1809 afdøde Kjøbmand Niels Carl-⁴sen, og indviet i 1776, med Foundation af 3die Juni 1778, samt til sin Raturforskeren D. F. Müllers Enke, Anna Paludan, hvis første⁵ mand var Kjøbmand Chr. Carlsen her paa Stedet, ved Testament af 17de Juli 1787 skænkede 1000 Rd., hvilken Kirke siden 1823 er en⁶ hovedkirke; b) en Skole, hvortil bemeldte Niels Carlsen skænkede en⁷ rum og beqvem Bygning, og hvilken Skole, hvis Udgifter paalignes⁸ af Stedets Beboere, har en Lærer der tillige er Kirkesanger; c) Hospi-⁹talet, først stiftet af fornævnte Conferentsraad Müllers Enke ved det¹⁰ første Testament af 1787, hvorved til Hospitalets Opbyggelse skæn-¹¹kedes 500 Rd. og til 6 fattige Enkers Underholdning Indtægten af¹² husebals Grunde, samt senere udvidet ved en Gave af ovennævnte Niels¹³ Carlsen paa 1100 Rd. Stiftelsens nu gjeldende Fundats er confir-

¹) Drøbak forekommer i de i Samlinger til den norske Historie 4de Bd. ind-
førte Breve fra Han. Høiherred af 1645 paa en saadan Maade, at det
sindes Stedet allerede da har været af Betydning.

meret den 7de Januar 1806, ifølge hvilken Høshospitalets trende Væ indbrømmedes 6 Enker af Mænd der have boet i Drøbak, som tillige holde aarlig i Penge 19½ Spb., hvorhos i to andre Børelser an andre fattige Enker, som ifkun nyde frit Huus. Stiftelsen eiede Udgangen af 1837 en rentebærende Capital af 425 Spb. samt en sebeholdning stor 325 Spb. og dens Indtægter udgjorde s. A. : 1 Spb., hvoraf Grundleie og Ringpenge beløbe til 275½ Spb.¹

Drøbak har sit eget Fattigvæsen, hvis Udgifter fornemst bestrides af den Stedet paalignede Fattigkat, som for Aaret 1 har udgjort 753½ Spb., medens den egentlige Fattigforførgelse tog 673½ Spb. Fattigcassen eier ingen rentebærende Capitaler.

Drøbaks Ladested hører under Landets Jurisdiction, og Sorei verer over Folloug boer her paa Stedet, hvor han tillige er Meester efter Resolution af 30te Juni 1815. Borgerne sortere u Christianias Magistrat, og i Henseende til Handelsrettighederne o les Drøbak i Christianias Privilegier af 26de September 1749, § og i Føds-Forordningen af 21de Marts 1691 og 26de Novbr. 17 5te Cap. (cfr. Canc.-Skrivelse af 28de Juni 1783 og Reskripte 30te October 1739). Stedet har sit eget Formandskab, og her e organiseret Brandvæsen. Ligesaa er her en Postexpedition. Districts for Ager og Folloug samt Nedre Romeriges Fogderier boer i Drøbak her er tillige et privilegeret Apothek. Drøbak har sit eget Føds der forhen førte Navn af Sands Fødssted, fordi Fødsboden i a Fider laa paa Sand i Hurum Sogn, men siden December 1814 været kaldet Drøbaks Fødssted. Fødsdistrictet, som hører under Christia Inspectorat, indbefatter begge Sider af Fjorden, og strækker sig Østfiden fra Grisebo, hvor Christiania Fødsdistrict ender, til Alsbuugten hvor Mosses Fødsdistrict begynder, samt paa Vestfiden fra S mefstad, hvor Christianias Fødsdistrict ender, og i Syd til Filt hvor Holmestrandes tilføder. Under Fødsstedet høre de ubetydelige l eller Strandeplasser Sand, Sætre, Filtvedt og Hvidsteen. Føds Betjente ere en Casferer, en Overbetjent, tre Underbetjente og Roerskarle.

Al Fabrikker vare her ved Udgangen af 1838 fire Brændes brænderier, hver med een Kjedel, tilsammen af 1262 Potters Indl Blandt disse, hvoraf Afgiften i 1838 var 1017½ Spb., er i det M ste eet af Betydning. Stedet har de fornødne Haandværkere.

Indbyggernes Næringsveie ere fornemmelig Handel og S f Som Handelssted hørte Drøbak, som forhen anført, oprindelig i Sands Følsberie, eller som det og kaldtes "Hurums og Drøbaks F fieder", hvilket Følsberie, hvorfra tidligere drevs betydelig Trælastu ning og hvis Intrader allerede før Midten af det syttende Aarhun vare af Betydning, da de i Opvekselsaarene 1645 til 1649 udg i Gjennemsnit 7783 Rd., vel havde ikke mindre end 9 eller 10 u

¹) Herom kan eftersees den af Kirkedepartementet udgivne Underretning offentlig Skiftelser og Legater vedkommende Christiania og Agerøhus Christiania 1831, S. 39 og 40.

liggende Ladepladser, hvoraf 5 paa Hjordens Vestside d. e. paa Hurum-Landet, men Drøbak var af disse den vigtigste, og det var, som det synes, herfra den egentlige Handel allerede fra Begyndelsen drevs. I de fem Aar 1682 til 1686 vare Toldintraderne aarlig 7453 Rd. Senere ophørte for største Deel Handelen paa de mindre Ladepladser eller drevs sammesteds for de Drøbafste Handelendes Regning. Til alle Tider har Drøbaks væsentligste Udsørsel været af Trælafst; imidlertid er Stedets Tømmertract ikke af stort Omfang, da den blot indbefatter Aas Bygd og Groens Sogn, med Dele af de fjernere Næsoddens, Krogheds og Vestby Bygde paa Hjordens Østside, samt en Deel af Hurums og Rødens Sogne paa Vestiden, en Strækning af i det Høieste fem til sex Kvadratkilometer. Districtet er paa sine Steder skovrigt, men mangler Elve til Tømmerflaadning, hvorfor Trælafsten fra den østlige Deel af Tømmertracten tilføres paa Vinterføret, og fra den vestlige Deel tilføres paa og over den tilgrændsende Deel af Christianiafjorden. Her ere adskillige Sauge, hvoraf dog kun de i Hurum Sogn ere af nogen Betydning; men den mindste Deel af den Trælafst, herfra exporteres, er Bord og Planker, da den største Deel af den herfra afgaaende Trælafst er hugget hollandsk Læst, nemlig Dvermaals-Bjælker 18 til 20 Fod lange med 12 til 13 Tommers Top, og Maals-Bjælker 18 til 26 Fod lange med 10 til 11 Tommers Top, samt Juffer fra 15 til 36 Fod, næsten alle Grantømmer, som deels af Hollænderne for egen Regning afhentes og deels af Toldstedets Handelnde udsøres. Af rund Læst sendes ogsaa til England aarlig nogle Ladninger, nemlig 40 til 50 Fod lange Spirer med 5 til 6 Tom. Top, og de saakaldte Stiks fra 20 til 40 Fod lange med 2 til 3½ Tom. Top. I Aarene 1804 til 1806 udgik i Gjennemsnit aarlig fra Toldstedet til udenrigske Steder 4302 Læster, samt til Danmark 4 til 500 Læster, og udsøres den største Deel af dette Quantum Trælafst til Holland, hvorhen i 1805, da Udsørselen var størst, gik 4275 Læster i 105 Ladninger, hvorimod til britiske Havne udslibedes i det første Aar 502, i det andet 446 og i det tredje 1225 Trælafstlæster. Aar 1815 udsortes 3653, i 1816: 4788½, i 1817: 7348 og i 1818: 4098 Trælafstlæster, hveraf, naar undtages i det første Aar, den væsentligste Deel gik til Holland, som endog i 1817 modtog 5726½ Læst i 107 Ladninger. I Aarene 1827 til 1829 var Udsørselen i Gjennemsnit 4702 Læster aarlig, og i 1830: 4282½ Læst, og paa dette Punkt har den i den senere Tid holdt sig, da her er fra Tolddistrictet udsørt i 1835: 4083½, 1836: 3911, og i 1837: 4600 Læster, hvoraf er gaaet til Holland i Gjennemsnit aarlig 2573 Læster i 44 Ladninger og til London sex eller syv Ladninger med omtrent 800 Læster. I 1838 var Trælafstudsørselen 3977 Læster, hvoraf fra Drøbak afhenttes til Holland 2241½ Læst i 35, og til England 1221 Læster i 9 Ladninger, samt til Danmark 21 Læster, og i 1839 er affikket 5349 Læster, hvoraf til Holland 2546 og til Storbritanien 2096 Læster. Skovenes Forfatning taaler formodentlig heller ikke nogen Udvidelse i denne Udsørsel. De øvrige Artikler, der findes paa Stedets Udsørselslister, ere af liden Betydning og vedkomme ikke synderlig Stedet selv, men Christiania, hvorfra det Fuglevildt og den Blaaflaue, som erpeberes fra Drøbak, kommer. Udsørselen foregaaer

i det Hele fra selve Drøbak, naar undtages at nogle Ladninger aarlig udfikkes fra Hvidsten og et Par Ladninger fra Exkrebruset paa Snurum, hvilken Udførsel dog i 1835 til 1837 har udgjort 900 til 1000 Læster aarlig, men i 1838 kun 493½ Læst. Indførselen directe fra Udlandet er ikke betydelig, da Drøbak forbyrner sig for en stor Deel med sine Fornødenheder fra Christiania, og det District, hvormed Stedet driver Handel, kan for største Deel med Lethed erholde de udenrigste Varer, som tiltrænges, fra Christiania og Moss paa den ene, og fra Holmestrand og Drammen paa den anden Side. Selv af Kornvater har i de senere Aar det indførte Quantum kun været af ringe Betydning, undtagen i de Vintere, naar Isen tidlig hindrer Seiladsen til Christiania, da flere Kornladninger opløses her og føres landværts til nærmeste Sted¹⁾, hvorfor heller ikke den her meget varierende Indførselstold Størrelse giver noget rigtigt Begreb om Stedets virkelige Indførsel.

I de forbeholdte Handelsaar 1804 til 1806 udgjorde Told-Introaderne i Gjennemsnit aarlig 14,410 Rd., bestaaende mest i Trælastafgifter; i 1816 indkom i Told, 14,128½ Spd., i 1817: 18,384½ og i 1818: 11,238½ Spd., af hvilket Beløb omtrent de tre Fjerdedele bestode i Trælastafgifter. Efter disse Afgifters Medstaaelse er Told-Introaderne aftagne, da de i Aarene 1827 til 1829 udgjorde i Gjennemsnit aarlig i Sølvs 2493½ Spd. og i Sedler 9718½ Spd., ligesom Seddel-Introaderne fremdeles ere i Aftagende, da Tolden i de tre sidste Aar har indbragt

	i Sølvs:	i Sedler:
1836:	4401 Spd. 8 p.	6572 Spd. 97 p.
1837:	10,527 — 70 "	6328 — 30 "
1838:	10,990 — 17 "	5709 — 88 "

og udgjorde i disse tre Aar af Seddel-Introaderne Trælasttoldens Beløb i Gjennemsnit 3591½ Spd. aarlig.

Indretninger til Handelens Fremme vides Stedet ikke at have. Af Beskillingssmand, der for Handelens Skyld under offentlig Autoritet ere ansatte, er her en Mægler, og af Stedets handlende ere to beskikkede til Viceconsuler for fremmede Magter.

Sesarten er af Bigtighed for Drøbak, da af sammes Bortree mange ere Søfolk. De i Districtet hjemmehørende Fartøier vare i 1806: 25 paa 1819 Commercialæfter, men i 1813 blot 7 paa 410 Commercialæfter, da Drøbak i Krigsaarene ved Opbringelse mistede ikke mindre end 14 Skibe af 847½ Com.-Læsters Drægtighed. Dette Tab er heller ikke senere erstattet, da Drøbak selv i 1817 ifkun eiede 6 Skibe paa 250½ Com.-Læst, foruden 25 i Tolddistrictet hjemmehørende Baade og Jagter, tilsammen paa 87 Læster. Aar 1829 vare de i Told-

¹⁾ Saaledes indkom i November og December 1838 mange med Ladninger til Christiania bestemte Fartøier, hvoraf foruden andet opløstes 28,000 Ldr. Kornvater, hvilke for største Deel sendtes overland til Christiania. Børgsaa opløstes i de første Maanedene af 1839 mere end 30,000 Ldr. Kornvater, som derfra bragtes fortløbende til Christiania.

districet hjemmehørende Fartøier 9 af 588½ Com.-Læst, og i 1839 13 af 653 Commereclæster, foruden smaae Fartøier og Vaade under 8 Læster.

Drebaek har ingen egentlig indelukket Havn, men Skibene ligge langs den Strand, hvorpaa Ladestedets Husebygninger ere opførte, paa en Dybde af 3 til 11 Fodne. Her er imidlertid Bræddænk, hvor maadelige Skibe kunne skjules. I Sundet mellem Kaholmen og Haagen, strax nordfor Drebaek, er den egentlige Vinteropløgs-Havn for Fartøier som ville overvintre ved Drebaek, hvilket stcer i den Hensigt at kunne komme for i Farten om Foraaret, end fra Christiania formegetst Isen er muligt. I denne Henseende, og fordi Drebaek er det nærmeste Sted udenfor Christiania, hvor Ladninger kunne løsses, som ikke paa Grund af Isen kunne bringes op til Staden, er dette Sted af Bigtighed for Christianias Handel. Vare-Transporterne stce i saa Fald til Lande fra Drebaek til det Inderste af Bundejorden 1½ Mil, og derfra paa Isen til Christiania 2 Mile. Jorden ved Drebaek tilfrysar meget sjelden undtagen i meget strænge Vintere, saasom i 1799, da man kunde kjere Jorden herfra i Nord til Christiania og i Syd til Mosø, ligesaa laa den tilfrosen i Vinteren 1838. Drebaek har sin egen Havnecommis-sion, og Havnecasjen eiede ved Udgangen af 1838 en Capitalformue til Beleb 954½ Spd. Denne Casjes Indtægt var s. A. 240½ Spd. Drebaek er Sædet for en Voldsoldmand.

Stedet har ingen Kæstningværker, men til Forsvar for Drebaek-Sund, der fra Søsiden er saa at sige Nøglen til Christiania, blev i 1814 opført tre Batterier af Femmer, et paa Kaholmen til 6, et paa Sidsiden af Huusvigtangen til 4 og et paa Sundets Vestside paa Huus-Landet til 3 Kanoner, hvilke i Hast sammenkæstede Batterier ikke kom til Guldbrønnenhed¹.

Med Hensyn til Skatter og Afgifter bemærkes, at det Lade-sted paalignede Bidrag til Norges Bank var 3570 Sølvspecier, hvori indberettedes Bidragene fra Ladestedet Hvidsten og Strandstedet Filtvedt. Kjøbskærskatten var i Aarene 1815 til 1818: 810 og i Aarene 1818 til 1821: 681 Spd. aarlig. I Skatteaarene 1830 til 1833 var den 240 og i de trede paafølgende Skatteaar 192½ Spd. aarlig.

3. Hvidsten,

en ubetvælselig Ladeplads, beliggende paa Gaarden Strands Grund i Bøstby Hovedsoen, omtrent ¾ Mil sendfor Drebaek, hvis Indbyggere's Antal var i 1801: 56, i 1815: 50 og i 1835 89 i sytten Familier. Stedet forekommer i den første Halvdeel af det syttende Aarhundrede som en af de mange Ladepladser, der henhørte under Sands Fødsled, ligesom det nævnes i Christianias Privilegier af 26de Sept. 1749, § 19, og 1763 vare her to handelsdrivende Borgere og en Vertshuus-holder, men synes stedsø at have været af liden Betydning. Dog er her saavel i ældre som i nyere Tider udfikket Trælast til Holland og Dan-mark. Saaleeds er i 1817 og 1818 herfra udgaaet 19 Ladninger meest til

¹) I de S. 150 i Noten anførte Stridskrifter om Agerøhøns Kæstning hand-let ogsaa om Besættningen af Løbet ved Drebaek.

Holland, i det første Aar paa 1254½ og i det andet, da ikke mint end florten hollandske Skibe her indtoge Ladning, paa 720½ Trælast. I bemeldte Aar boede her 3 Kjøbmænd og to Skippere, derimod var her i 1835 ifkun een Kjøbmand, der tillige var Skibsejeder. Den hollandske Handel synes senere at være aftagen, da Udsørselen herfra 1830, som beløb til 418½ Tr.-Laster, gik ene til Danmark, tildeels svenske Waade. Dog er Udsørselen i den senere Tid igjen i Tiltagende, da herfra er afflibet i 1835: 19 Ladn. paa 598 Laster, i 1836: 1 Ladn. med 604 Laster og i 1837: 16 Ladn. med 671 Laster. I det sidste Aar sendtes til Holland 373 Laster i sex Ladninger, og vare de tre Fartøier, tilsammen af 73 Com.-Lasters Drægtighed, her hjemme hørende. Stedet ligger under Drøbaks Tolddistrict. Det har aldrig været lagt i Kjøbstadsstat.

4. Hølen,

et Ladested, beliggende paa Gaarden Knapstads Grund ved Hovedlandveien imellem Christiania og Moss, i Soner Anner sogn og Vest Bygd, ved den saakaldte Hølen's Elv ¼ Mil fra dens Udløb i Fjorden ved Soon og 1½ Mil nordenfor Moss. Stedet var allerede før Udgangen af det syttende Aarhundrede et ikke ubetydeligt Handelssted, thi hvis Mørelse de mange herværende Sauge bidroge, og i 1694 vare hi fem handelnde Borgere. Endnu langt ud i det attende Aarhundrede og over Midten af samme synes Handelsvirksomheden her at have været større end i Soon, og i 1763 vare her fem Borgere som drev Handel, foruden 12 meest Militaire som solgte Al og Brød. Det var især en formuende Familie (Manders) som i en lang Række af Aar drog til den her herskende Virksomhed. I den senere Tid er Stedet blevet af langt mindre Betydning. I 1801 levede her 171, men 1815 kun 118 Beboere, dog er Folketallet, efter Folketællingen af 1831, igjen steget til 178, hvoraf vare fire Kjøbmænd, to Markteventere og nogle Haandværkere. De beboede Huse vare s. A. 32. Stedet har sit eget Fattighus, og Fattiggælden, som i Fortiden har erholdt fle Legater, eier af disse en rentebærende Capital stor 529½ Spd. Fattigskatten var i 1836: 93½ Spd. Det er endnu, som forhen, de herværende Hølen's Sauge og Tømmer samt Saugeproducternes Transport til Soon, der giver Stedet nogen Næring. Her er ogsaa et i de senere Aar anlagt Brændevinsbrønderie med een Kjedel af 855 Potters Indhold, der er i god Drift. Stedets Indskud til Norges tvungne War var 205 Sølvspecier. Kjøbstads skatten udgjorde i Skatteaarene 181 til 1818: 90 Spd., og i 1818 til 1821: 62 Spd. aarligen. Fra 1830 til 1833 var denne Skat 21 og i de tre paafølgende Skatteaar 17½ Spd. aarlig. Gaalede har dette af alle Landets Ladesteder den ringeste Kjøbstads skat at udrede. Det bemærkes for Øvrigt, Hølen er det eneste Ladested i Landet, som ikke ligger umiddelbart ved Søen eller paa et saadant Sted at Trælastudskibning derfra directe kan foregaa.

5. Soon

eller Sogn, et Ladested paa Gaardene S. og N. Labos Grund Soner Anner sogn og Vest Bygd, nær ved Udløbet af Hølen's Elv

Christianiafjorden, $\frac{1}{4}$ Mill udenfor Hølen's Læstest, $1\frac{1}{4}$ Mill nordensfor
 Ros og omtrent to Mile søndenfor Drøbak. Stedet er bekendt langt
 tilbage i Tiden som en nærsom Læstest, der allerede i det firtende
 Aarhundrede blev besøgt af Hollændere for Trælafthandelens Skyld,
 hvilken Nation i de Tider paa deres Søfarter skal have givet hele Chri-
 stianiafjorden Navn af Soon-Water. I Begyndelsen af det syttende
 Aarhundrede (allerede i 1604) forekommer Soon som et eget Faldsted,
 der ved et Ræfte. af 1636 fik en egen Faldbod. Endnu længe efter
 Aarhundredets Midte var dette Faldsteds Intrader langt større end Tol-
 den paa Ros, da Soons Fald-Intrader i de 8 Aar 1673 til 1680
 udgjorde i Gjennemsnit 4548 $\frac{1}{2}$ Rd., som var næsten det Dobbelte af
 hvad Tolten paa Ros til samme Tid indbragte, og i det første af
 disse Aar indkom til Stedet 27 Skibe (hvoraf 22 hollandske) og 12
 Skuder. Endnu ud i det attende Aarhundrede affiktedes fra Soon
 en større Mængde Trælafst end fra Ros, dels til Holland og dels til
 Danmark, og i 1731 var Vordubsførselen herfra tre Gange saa stor
 som fra Ros. Dog var det, som det synes, fornemmelig Hølen's
 Handelnde der fra Soon drev Udførslingen, da de egentlige Handelnde
 i Soon vare baade færre og mindre formuende end Hølen's Borgere,
 thi i 1694 saavel som i 1763 havde Soon kun tre Handelsborgere af
 mindre Betydning end Hølen's fem Handelnde, og i det sidste Aar var
 i Soon 6, men i Hølen 12 som dreve Huusnæring. Senere, og alle-
 rede før Udgangen af det attende Aarhundrede, var dog Soon af langt
 større Betydning som Handelssted, og i 1801 levede her 379, i 1825:
 417 og i 1835: 392 Menneſter i 68 beboede Huse, og vare her i det
 sidste Aar af næringsdrivende Borgere 3 Røbmænd, 4 Markentere og
 10 Stipperborgere, som tillige vare Skibsrhedere. Af offentlige Ind-
 retninger ere her kun en Almueskole med egen Bygning, men ingen
 staaende Capital, og med een Lærer. Læstestet har sit eget Fattigvæ-
 sen, som i 1836 eiede en rentebærende Capital paa 200 Spd. og Fat-
 tigkatten var f. A. 171 $\frac{3}{4}$ Spd. Stedet hører tilligemed Hølen under
 Rosse Faldsdistrikt, af hvis Overbetsjente een her er stationeret. Fabri-
 ka er her ikke, da et herværende Brændeviinsbrønderie er nedlagt. I
 Hensende til dette Steds og Hølen's Handels-Rettighed gjælde de samme
 Bestemmelser som for Drøbak ere anførte, og de Handelnde ere Bor-
 gere til Christiania. Handelen er ogsaa af samme Væsen som
 Drøbaks. Trælafsten nedbringes fra Nas, Westby, Haabel og tildeels
 Baaler Fjeld. Foruden bemeldte Hølen's Sauge, udfikse nogle mindre
 betydelige Sauge i Nas og Westby, samt Haabel og Baaler Fjeld,
 deres Producter over Soon. Dog er det sædvanlig' meest hollandsk
 Læst, som herfra udføres. I Aarene 1804 til 1806 affiktedes i Gjen-
 nemsnit aarlig til udenrigske Steder 4236 Læster Trælafst, hvoraf Hol-
 land tog alt paa 7 til 800 Læster nær der gik til England, og til
 Danmark sendtes imellem 300 og 500 Læster aarlig. Senere var Træ-
 læst-Udførselen i 1816: 4696 $\frac{1}{2}$ Læst i 79, i 1817: 3806 $\frac{1}{2}$ Læst i 64
 og i 1818: 1967 $\frac{1}{2}$ Læst i 60 Ladninger, som paa Tiden nær gik til
 hollandske Havne og for en stor Deel i hollandske Skibe, hvoraf 33 i
 det sidste Aar indtog Ladning. I den sidste Tid er Udførslingen mere
 end aftagen, da herfra er afsendt i 1836: 4190 Læster i 88 Lad-

ninger, i 1837: 4719 Læster i 87 Ladninger og i 1838: 4314 Læster i 98 Ladninger, hvilket er et langt større Quantum end Mosø i samme Aar har affendt, og ligesom i Fortiden er Udfibningen til Nederlandene vigtigst, da derhen gik i 1836: 64, i 1837: 65 og i 1838: 73 Ladninger, fornemmelig i hollandske Fartøier, hvoraf 50 til 60 aarlig anløbe Stedet.

Skibsfarten er for Stedet af temmelig Bigtighed, da de fleste af Stedets Beboere ere Søfolk. Man har her dog kun faa Skibe i udenrigst Fart, thi i 1806 var her blot et Skib paa 79 Com.-Læster, i 1820 ligeledes kun et Skib paa 21 Com.-Læster og ved Udgangen af 1838 var Skibenes Antal 4 og deres Drægtighed 207½ Com.-Læst. Udfibningen til Holland foregaaer, som meldt, meest i hollandske, og til Danmark meest i danske og tildeels svenske Fartøier.

Havnen ved Soon er meget god, med 8 til 12 Favnes Dybde, Leerbund, og denne Havnens Bestaaenhed har rimeligviis fra Begyndelsen foraarsaget, at Hollænderne have søgt hid. Den ligger lige for Børsen og Indløbet til Mossefjund, og tjener derfor tillige til Stoppehavn for de Skibe, der gaae fra og til Mosø. Angaaende Havnebesættelsen see Mef. af 3die Novb. 1815. Havnecasen eier ingen udflyaaende Capitaler, og dens Indtægter var 1838 i Mudderpenge 92½ Spb.

Det Soons Læstet paaligede Bidrag til den tvungne Bank var 1225 Sølvspecier, altsaa det Serbobbelte mod Helens. Kjøbskattens udgjorde i Skatteaarene 1815 til 1818: 450 Spb., og i 1818 til 1821: 309 Spb. aarlig. Derimod erlagdes i Aarene 1830 til 1833 aarlig 175 og i de tre paafølgende Skatteaar ligesaa 52½ Spb.

Til Amtets Landdistrikt hører:

1. Agers og Follongs Fogderie,

det mindste af Amtets trede Fogderier. Det udgjør sammes sydvestlige Deel, ligger rundt om den øvre Ende af Christiania-Fjorden, og grændser mod Nord til Habelands Alminding og til Haffebalen, mod Øst til forskellige Dele af Nedre Romeriges Fogderie, mod S. D. og Syd til Mosø Fogderie, samt for en Deel til Christiania-Fjorden, og endelig mod Vest til en Deel af Buseruds Fogderie, samt til Krogskoven, som i N. W. banner en ophøiet Grændse mod Ringerige. Fogderiets største Længde i N. og S. er omtrent 6 Mile, Bredden i Ø. og W. noget over 3 Mile, og det hele Areal 10 norske Qvadratkile. Folkemængden var efter den i 1835 foranstaltede Folketælling 30,102 Mennesker, som giver en Befolkning af 3010 Mennesker paa Qvadratkilen.

Fogderiet bestaaer af tvende Hoveddele, nemlig Agers District og Follong, hiint indbefattende den nordlige og vestlige, dette den sydlige og østlige Deel, af hvilke den første har de meest høiliggende og bjergrige Strækninger, hvorimod den største Deel af Follong indeholder jævne og lavtliggende Egne, og udgjør et Plateau, hvis Høide over Havet kan antages at være imod 400 Fod. Christiania-Fjorden bærer paa en Strækning af omtrent 6 Mile dette Fogderie, og har i sit Underste en Arm eller Green der gaaer i en Retning næsten ganske modsat Hovedfjordens, hvorved dannes en anseelig Salvs eller egentlig

aadtunge, Næsodden kaldet, hvis Høide stiger til mere end 500 Fod. denne Arm af Fjorden (Vunde-Fjorden), som overalt har høitliggende stejrgige Bredder, trænger sig i en Længde af et Par Mile og i en sydlig Retning ind i Fogderiet.* Af Christiania-Fjordens Der mærkes den østside Haas, der paa det Sted, hvor Fjorden er paa det trangeste, udfylder næsten det hele Løb og efterlader blot snævre Sunde imellem de høie Bjergsider. Flere Der findes paa Fjordens Nordvestside langs Fjællandets Kyster. Fogderiet hører i det Hele til Landets interessante Egne, ligesom det udgjør den smukkeste Deel af Amtet. Saavel Follongs afvejlende Flader, som Agers-Districtets Kjønnede, aabne og velbeboede Dalsstrækninger, samt blide og maleriske Bugter langs Fjordens Nordvestside, afgive indtagende Situationer. Især er Christianiadalen bekendt som en af Fjællandets blideste Egne, der med en helbig Velgenhed forener en frugtbar Jordbund og høj Grad af Dybdyrkning. Det egentlige Follong er uden mærkelige Bjerge, da det kun paa Nord-Østen kan kaldes bjergrigt, for saavidt det har Deel i det henimod to Mile brede, bjergrige Belte, som strækker sig fra Christiania-Fjorden i Vest til Dieren i Øst. Derimod omgives Agers-Districtet, som ellers har den største Andeel i dette bjergrige Belte, paa den nordlige og nordvestlige Side af en sammenhengende Bjergstrækning af flere Miles Brede, der optager den største Deel af Districtets Areal, stiger til en Høide mellem 1500 og 2000 Fod, og nedsender mellem de opgaande Dalsstrækninger flere Arme, tildeels af maleriske Former, der med bratte Stejrninger af anseelig Høide nærme sig Fjordens Bredder. Fogderiets mest østside Deel er den til Habeland og Haffedalen grændsende Strækning, Nordmarken kaldet. Blandt Dalsstrækningerne mærkes Maribalden, der er den øverste Deel af den rummelige Christiania- eller Agers-Dal, videre de vestligere Dale Sørfedalen og Kommedalen, der ligesom Maribalden gjøre dybe Indsnit i de Fogderiet omgivende Bjergstrækninger, og befordre Communicationen med Næbodistricterne, samt endelig den mere lavtliggende Åsterdal i Fogderiets sydligere Deel. Follong har ingen egentlige Dale, men i dets midterste Deel mellemlige Flader, og saaledes et betydeligt dyrbart Terrain. Af Elvedragene er Agers Elv i flere Henseender, dog mest ved dens mange Fossesald, den vigtigste, samt dernæst Rysager-Elven og Varums-Elven, alle i Agers-District, og paa Follong den mindre Hølen-Elv. Blandt Ferskvandene er Maribalds-Bandet i Agers Bygd og Gjøl- eller Gjerds-Øen i Oppegaard's Sogn de mærkeligste, og af de øvrige i de beboede Bygder liggende Ferskvande kunde Narungen paa Follong anføres. De fleste Ferskvande findes imidlertid i Nordmarkens høitliggende Egn. Christianias Omegn, d. e. den største Deel af Agers og Åster Bygde, er rig paa Overgange-Bjergarter, og saaledes i geognostisk Henseende interessant¹. Leertister og Kalkstern indtage alle lavere Strækninger fra Christianiadalen indtil

¹) Herom handle Leop. v. Buchs Reise durch Norwegen und Lappland, 1ste Th. 1810, S. 96-141 og Hansmanns Reise durch Scandinavien, 2te Th. 1812, S. 279-289. See og W. Hisingers Anteckningar 3de Hefte, 1823, S. 24-28, samt Prof. Reilhans "Christianias Uebergangs Territorium" i Gæa Norvegica, 1ste Hefte, S. 1-128.

Fogderiets vestlige Grændse, tilligemed Nerne i Fjorden, og stige til en Høide af 900 Fod. Gjennem Leerskiferen stikker allevegne Porphyren frem og er herskende Bjergart paa Kolsaaens, Vorenaafens og Krogskougens ubstrakte Høider, paa hvilken sidste den udenfor Fogderiets Grændser stige til et Par Tusinde Fod over Havet. Endelig udgjør Sirkonsfrenit, som øverste og nyeste Steen, et næsten overalt sammenhængende Bjerg fra den venstre Side af Agers Elv indtil Hakkedal samt Grændserne af Romerige og Habeland. Blokker deraf sees paa alle Høider omkring Christiania, men Sirkonsfreniten forekommer først som Fjeld i Grefsenaaen paa Nordsiden af Christianiabalen, og naaer strax udenfor Fogderiets nordøstlige Grændse sin største Høide paa Væringskollen i Hakkedalen. Under og i Sirkonsfreniten fremkommer Granit ved Mari-dals-Bandet, ligesom en Overgangs-Granit er udbredt over den syd-vestlige Deel af Aker indtil Vier. For Øvrigt er Gneis den almindelige Bjergart og den herskende i alle Sogne østfor Fjorden, da Christiania-Fjorden i dens hele Udstrækning fra Havet udgjør en bestemt Grændse imellem Urbjergarterne og Overgangsformationen. Af de anførte Stenarter ere mange i økonomisk og teknisk Henseende af Betydning, men skjøndt Bjergværksdrift inden Omfanget af Overgangsformationen gjen-tagne Gange og paa forskjellige Ertser har fundet Sted, har dog denne aldrig været af nogen Betydning.

Som en Følge af Fogderiets Beliggenhed rundt omkring Rigets Hovedstad, gives her Landeveie i alle Retninger. Fra Christiania udgaae trende Hovedveie, nemlig en i Vest til Drammen og Vestlandet, en i Nord som er den almindelige Landevei til Ølandet og Throndhjem, samt en i Syd eller S. O., der fører til Smaalehnene og den svenske Grændse. Fra den første gaaer endnu inden Fogderiets Grændser en Hovedvei over Ringerige til Agershuus Stifts vestlige Øplande og til Bergens Stift, fra den anden Veie sammesteds hen gennem Hakkedalen over Habeland, og fra den tredje forskjellige Veie til de østlige Bygder. Af disse Veie ere tvende vigtige, hvoraf en (Strømsveien) gaaer igjennem Opsto til forskjellige Egne af Nedre Romerige, og en anden fra Hougbo igjennem Krogskad Bygd, samt over Ønstad Sund til den østlige Deel af Smaalehnene. Desuden gennemfjæres Folloug af en stor Deel Kjøreveie. Flere af disse føre fra den igjennem Distriktet gaaende Hovedlandevei i Vest til de trende herværende Landsteder Drøbak, Hvidsten og Soon, og nogle i Øst til forskjellige Dele af Smaalehnene.

Fogderiet indbefatter følgende Præstegjelde:

a. paa Folloug:

1. Vestby Præstegjeld. Det er det sydligste i Fogderiet, strækker sig i omtrent $1\frac{1}{2}$ Mills Længde fra Mosse Sogn i Syd til Aas og Drøbaks Bygde i Nord og grændser mod Øst til Gaabel Bygd, samt mod Vest til Christiania-Fjorden, mod hvilken den har en aaben af ingen Ner beskyttet Kyst. Arealen er $1\frac{1}{8}$ Qvadratmill og Kirkefog-nene ere trende, nemlig Vestby Hovedsogn, samt Garber og Søner Annexfogne, hvoraf det første udgjør den nordlige og vigtigste, det andet den østlige og det tredje den sydlige Deel. Bygdet bestaaer for en stor Deel af jævne Strækninger, hvilket fornemmelig gjelder om Hovedsognet hvor der omkring Kirken og derafra i N. til Aas Bygd findes de smul-

1. og bedste Egne af Prgldet. En Deel af dette Sogn har i Fortiden i Ravn af Lysehal. Annerfognene, og fornemmelig Soner Sogn, er et større Skovareal og et mere bakket Terrain, og Garder Sogn, mindste af disse, har i Fortiden (i det Mindste for en Deel) sørt om af Hovinddal. Af de flere herværende Smaaelve er Hølen Elv, der driver adskillige Sauge, den vigtigste. Almuens Næring er Agerbrug og Skovdrift, samt i de tre herværende Ladesteder sædvanlig Kjøbsdrift. Selv om de to Sogne ligge udstrakte langs Christianiaorden, besætter man sig dog udenfor Ladestederne kun lidet med Søfart i Kisterie. Gjennem Prgldet i hele dets Længde gaar Hovedveien fra Christiania til Moss, fra hvilken ved Soner Kirke fører en Landvei N. O. til Haabel Prgld, og strax søndenfor denne en anden i Vest til Ladestedet Soon. Hovedkirken ligger nær ved foransførte Hovedvei i Miil i S. fra Christiania og $1\frac{1}{2}$ Miil i N. fra Moss, samt $\frac{1}{2}$ Miil i Øst og $\frac{1}{2}$ Miil fra Soner Kirke.

2. Næs Prgld. Det udgjør den mellemste og bedste Deel af Follong og strækker sig omtrent $1\frac{1}{2}$ Miil fra Vestby Prgld i Syd til Høegaards Sogn af Næsoddens Prgld i Nord, samt har i Øst Krogstad Prgld og i Vest Drøbak's Prgld. Arealen er omtrent $\frac{1}{2}$ Kvadrattill, og Kirkefognene tre, nemlig Næs Hovedsogn, der indbefatter Prgldets midterste Deel og er Centrumet af det egentlige Follong, Nordby Annerfogn nordensfor dette, og det lille Kroer eller Krouger Annerfogn, hvortil hører den sydvestlige til Haabel Sogn grændsende del. Hver af Annerkirkerne ligger $\frac{1}{2}$ Miil fra Hovedkirken. Hovedgædet, der er det folkerigeste af Sognene paa Follong, er en smuk liggende Bygd, og har de jævne Strækninger i Fogderiet med mange gode Korngaarde. Krouger er mere ujævnt og bakket, og Nordby Sogn har et større Bjerg- og Skovareal, ligesom det er det eneste af Prgldets Sogne der staaer i Forbindelse med Seen, da et Par af Sognd Gaarde ligger ved det Inderside af Bunde-Fjorden paa Østfiden. Der er ingen Elve af Betydning. Af Ferskvande ligger foransførte Marunne for største Deel inden Omfanget af Hovedsognet. Almuens Næringsdel er Agerbrug, samt nogen Skovdrift i Nordby Sogn. Gjennem de to Sogne gaar Hovedveien fra Christiania til Moss og fra denne tolvende Veie i Vest til Ladestedet Drøbak, nemlig en fra Hovedgædet og en anden fra Nordby Sogn, ligesom fra bemeldte Hovedveie gaar i Øst til Krogstad Prgld, nemlig en fra Nordby til Høe og en fra Næs til Krogstad Kirke. Endelig gaar fra Næs Kirke i Vest i S. D. gjennem Krouger Sogn til Haabel Prgld. I det lille udgjør Prgldet et Thinglaug, som tillige indbefatter Drøbak's Prgld og den største Deel af Næsoddens Prgld. Hovedkirken ligger i Miil i Syd fra Christiania og $2\frac{1}{2}$ Miil i Nord fra Moss, paa Høiden af 420 Fod over Havet.

3. Drøbak's Prgld, hvortil hører den vestlige og nordvestlige del af det forhen samlede Næs Prgld, hvorfra det ved Resol. af Decbr. 1823 er adskilt. Det grændser mod Nord til Næsoddens Hovedsogn, mod Øst til Næs og Nordby Sogne af Næs Prgld, og mod Syd til Vestby Prgld, samt har Christianiafjorden i Vest. Arealen er $\frac{1}{2}$ Kvadrattill, og Kirkefognene tre, nemlig Drøbak's

Hovedsogn og Froens Annersogn. Det første indbefatter foruden baas Læsteb blot nogle Gaarde beliggende ved og i Nærheden af Christianafjorden, hvorimod til Froens Sogn hører den vigtigste i Prglbets Landdistrikt. Dette sidste Sogns østlige Deel er ligesom tilgrænsende Naas Sogn en fortrinlig smuk Bygd, med en Mængde af Bækker, Dale, Sletter og Skove, hvorimod den nordlige i Christiania- og Bundefjorden liggende Deel er Bjergegn, og tilhører foruden foransførte Gaas fire mindre Der i Christiania- og Næringsveiene bestaae i Agerbrug, Skovdrift, Søfart og Høstet for Drøbak Læsteb Handel og almindelig Kjøbstadsnæring. Civile hører Prglbet under eet Thinglaug med Naas Prglb. Det udenfor den igjennem Fogderiet gaaende Hovedvei imellem Chr og Moss, men Drøbak staaer med denne Vei i Forbindelse ved Sidsveie. Hovedkirken ligger i Drøbak.

4. Naasoddens Prglb, det mindst folkerige af Fogderiet Amtets Prglbe. Det har to Sogne, Naasoddens Hovedsogn og gaards Annersogn. Hovedsognet udgjør en til mere end 500 Hvide stigende Skovrig Landtunge, der dannes af Christianiafjorden i Vest og Bundefjorden i Øst, og kun i Syd er landfast med 2 Prglb, hvoraf Froens Sogn udgjør den inderste Deel af 5 Anneret, ligesom Hovedsognet en høitliggende Bjerg- og Skove i Fortiden har ført Navn af Rudem, ligger paa Østsidan af fjorden, som skiller det fra Hovedsognet, og indflattes af Agers samt af Skje Sogn under Krogstads og Nordby Sogn under Prglb. Areal-Indholdet er $\frac{3}{4}$ Kvadratmil, men Prglbet har det dyrkbare Areal af alle Amtets Prglbe og Skovbruget er Almue- tiggste Næringsvei. Mellem begge Kirker er $\frac{1}{2}$ Mil, hvoraf $\frac{1}{4}$ er Vands. I det Civile udgjør Prglbet med Naas og Drøbaks Prglb et Thinglaug, med Undtagelse af 10 Gaarde under Oppegaardes Sogn høre til Agers Thinglaug. Hovedsognet har ingen egentlige Gaarde men igjennem Annersognets østlige Deel gaaer Hovedveien i Christiania og Moss. Hovedkirken ligger noget over en Mil til fra Christiania.

5. Krogstad Prglb. Det er det østligste Prglb i Amtet og har en Længde af $2\frac{1}{2}$ Mil med en Brede af $\frac{1}{4}$ Mil. Prglbene ere Cnebak mod Øst, Gaabel mod S. D. og Syd, og S. B. og Vest, samt Naasoddens og Agers Prglbe mod N. og Nord. Arealet er $1\frac{1}{2}$ Kvadratmil og Kirkefogdene tvende, Krogstad Hovedsogn og Skje eller Skee Annersogn. Det første er det sydligste og mindste, er en smuk jævn og aaben Bygd, og det tilgrænsende Naas Sogn, hvorimod Annersognet, naar de to sammens sydlige Deel omkring Kirken, er luttet Bjergegn og Skov med mange Ferskvande. Almuens Næringsvei ere, som en Følge af Agerbrug i Hovedsognet, og i Annersognet Skovbrug, samt med Producterne fra de mange herværende Sauge. Den fra Naas Sogn kommende Hovedvei til de østlige Smaalehne deler sig i to Kirke i tvende Arme, som begge føre til Gaabel Prglb, og fra Christiania til Cnebaks Prglb gaaer igjennem den nordlige i Annersognet. Prglbet udgjør et Thinglaug. Hovedkirken ligger

i S. D. fra Christiania og $1\frac{1}{2}$ Miil i Øst fra Drøbak, paa en Høide af omtrent 400 Fod over Havet.

b. i Agers District:

6. Agers Bygd, som med ti Gaarde af Oppegaard's Sogn under Ræsbøddens Bygd udgjør det saakaldte Agers-Herreby, der er et Thinglaug. Bygdet grænser ved Fjeld- og Skovstrækninger i Nord til Ringerige, Habeland og Hættebalen, og har i Øst, paa sin Side Bjeraasens og Gjelleraasens Høider, Mittedals Hovedsogn samt en Deel af Skjæmo Bygd, med Skje Sogn af Krogstads og Oppegaard's Sogn af Ræsbøddens Bygd i Sydøst. Mod Syd tilstøder Bundefjorden med den største Deel af Christianiafjorden, mod Vest Affer Bygd samt mod Nordvest ved Krogstougen Hole og Nordehouge Bygd paa Ringerige. Længden i Nord og Syd er mere end 3 Mile, Bredden omtrent 2 Mile og Arealet $3\frac{1}{8}$ Kvadratmiil. Kirkefognene ere tvende, nemlig, foruden det egentlige Agers Sogn¹⁾, ogsaa Dpslo Sogn, hvortil dog blot hører den saakaldte Gamle-Vy med samenes nærmeste Omgivelser. Den mellemste eller sydvestlige Deel af Bygdet, som nærmest omgiver Christiania, indtil $\frac{1}{2}$ Miil i Vest og imod en Miil i Nord derfra, og udgjør den egentlige Christiania-Dal, som efterhaanden hæver sig fra Fjordens Bredder, er en af Landets skjønneste Egne samt en af dets meest beboede og opdyrkede Strækninger. Sædvanligvis denne en langs Bundefjorden og ud mod Oppegaard's og Skje Sogne en Strækning af omtrent en Miil mest bjergrig Skovvej paa 4 til 500 Fods Høide, dog med adskillige gode Gaarde, og i den nordlige Deel en en vidløftig og mere ophøiet skovrig Bjergstrækning, hvis største Deel bærer Navn af Nordmarken, der fører over til Habeland og Hættebal, er opfyldt med Ferskvande, har ingen Veie og udgjør omtrent Halvdeelen af Bygdets Areal, men har kun nogle mindre betydelige Pladser. Det er fornemmelig paa denne Strækning, at Sirkonshytten og den herskende Bjergart. Blandt Bjergshøderne stiger Gressen-Nasen i den nordlige Deel af Christiania-Dalen til 1143 Fods (E.) og Boren-Nasen i Agers Sogns vestlige Deel til 1510 Fods Høide (Hst.). Af Dale har Sognet Maribalden i dets nordlige og Sørbalden i dets vestlige Deel, hvilken sidste fører op mod Krogstougen. Af Elvedrage ere her foranstøttede Agers Elv, der er af største Vigtighed ved de Saugbrug og andre Fabrik anlæg, som dens mange Fodsejls drive, samt dernæst den mindre Hættebal-Elv i Øst og Lydgager-Elv i Vest, der ligeledes drive en Deel Sauge. Af Ferskvande ere Maribalds-Bandet og Bogstads-Bandet de mærkeligste i de beboede Bygder, og af Nordmarkens Fjeldvande ere Selgeren, Hættebal-Bandet, Sandungen m. fl. at mærke, hvilke sidste have igjennem de Hovedarme deres Løb til Maribalds-Bandet, som udtømmer sig

¹⁾ Dette Sogn har i Fortiden, foruden dets nuværende Kirke, havt fire andre Kirker, nemlig en Trækirke paa Furuset i Gjelleraas-Fjeldingen der er Sognets nordvestlige Deel, en Steenkirke ved Hovind $\frac{1}{2}$ Miil øst for Christiania, et Kapel af Træ paa Gaarden Enebstad i Sognets vestlige Deel, og Maribalds-Kirken i Sognets nordlige Deel, en Steenkirke, hvori mod Elvningen af det fjerde Aarhundrede holdtes Gudstjeneste tre Gange om Aaret.

igjennem foransførte Agers-Elv (ford. Frylla). Foruden Fastland hører t Vgldet et halv Snees Der, beliggende i den ydre Deel af Bunde-Fjorden. Næringsveiene ere mange. Den største Deel af Vgldet har fortrinlig Agerbrug med en frugtbar paa Overgangs-Leerstifter hvilende Jordbund. De omgivende Skovstrækninger give Anledning til Skovdrift og dem til Rjørseier. En Mængde Menneſker finde Næring ved de hervedende Saugbrug og mange Fabrik anlæg, hvorhos omtrent en Trediedel af Folkemængden lever i de under Chriſtiania Kjøbstad liggende Forstæder. En Deel af Sognet hører ogsaa under denne Kjøbstads Jurisdiction. De forhen anførte Veie, som udgaae fra Chriſtiania, føre alle igjennem Vgldet i mange Retninger, og foruden disse er en i nyere Tid af Stattholder Grev Wedel Jarlsberg for egen Regning anlagt Vei fra Maridals-Bandet igjennem Maridalen til Haffedalen. Hovedkirken ligger paa Chriſtianias Bymark (S. 152) omtrent $\frac{1}{2}$ Mil nordnør for Staden.

7. Aſter Vgld¹, der udgjør Fogheriets vestlige Deel. Den grænſer mod N. D. til Agers Sogn, fra hvilket det ſtilles ved Lysager-Elv, ſtrækker ſig mod Øſt og S. D. et Par Mile langs Chriſtiania-Fjorden, hvilket Strog for største Deel med de dertil hørende ſtorre og mindre Der fører Navn af Slæben, og har mod Syd Aften Sogn, mod Vest Pier, ſamt mod N. V. og Nord Krogskougen, en 16 til 1800 Fod høi Bjergſtrækning der fører over til Hole Sogn paa Allgerige. Areal-Indholdet er $2\frac{1}{2}$ Kvadratmil, og Kirkeſognene er tre, nemlig Aſter Hovedſogn, der udgjør den ſydlige, Vestre-Bærum eller Tanum Sogn, der udgjør den mellemſte, og Øſtre Bærum eller Haſlum Sogn, der udgjør den øſtlige Deel, hvoraf Hovedſognet i Fortiden har ført Navn af Skogheimſ-Herred og de to andre Sogne have udgjort Bergheimſ-Herred. Localbeſtaffenheden er her, ſom i Agers Sogn, Bjergegn, men med ikke ſaa jævne Strækninger og ſmaa frugtbare Dale, af hvilke de vigtigſte ere Aſterdalen, ſom udgjør Kjeran af Aſter Sogn, og Lommeſdalen, et noget afſides paa en Høi af omtrent 700 Fod liggende Bygdelaug i Vestre Bærum under Krogskougen. Eggen er i det Hele rig paa behagelige afveirende Situationen. I Øſtre Bærum ligge Gaardene meſt afſprede, fordi de der have de vidſte Areal, ligſom i den ſydveſtlige Deel af Hovedſognet, der endaa har en ſtor Deel udhyrt Mark. Af Bjergghøider mærkes Koldaaſen, en fra Krogskougens Høider mod Fjorden udgaaende Arm, Skougum-Åſen veſtenfor denne, ſamt Vard-Åſen i den ſydlige Deel af Hovedſognet. Ved Søfanten i Hovedſognet og i Bygden omkring dette Sogni Kirke, ſamt i Vestre Bærum paa det ſaakaldte Faren, et ſkjønt og frugtbart Landſkab, ere de meſt beboede og opdyrkede Egne. Af mange Færſvande, ſom forhøie Situationernes Ind i dette Vgld mærkes Ulven- Bøndi- Gjellum- og Sembſ-Bændene i Hovedſognet ſamt Staavi- Deli- og Enger-Bændene i Vestre og Øſtre Bærum. Blandt Elvene ere Lysager-Elv, Bærumſ- eller Sandvigſ-Elv og Aſter

¹) Over dette Vgld har man en i Budſkiffen, Fjerſte Aarg. 1818 S. 501-502 indført udførlig Beſkrivelse af davedende Sognepreſt (nu Biſkop) J. Neumann

Is de vigtigste. Her ere fordeelagtige Næringsveie, godt Agerbrug og afsalver det Kornodne til Almuens Underholdning, ifte ubetydelig Skovdrift, Bjergværksdrift, Kjørseler, Kalkbranding, Søfart m. m. og Brgldets heldige Velggenhed imellem to store Kjøbstæder (Christiania og Drammen) har væsentlig Indflydelse paa Afsetningen af dets Producter. Formuesforfatningen er derfor i Almindelighed god. I det Hviile udgjør Brgldet toende Thinglauge, nemlig Aften Thinglaug, der indbefatter Hovedfognet, og Værum's Thinglaug, hvortil begge Annexfogne høre. Foruden Hovedveien imellem Christiania og Drammen, som i en Længde af imod 2½ Mil gaaer igjennem Brgldets trende Sogne, udgaae fra denne en Hovedvei i Nord gjennem Østre Værum til Ringerige og Gadeland, samt en anden gennem Aften Sogn til Østen og derfra videre til Hurum og Drammen. Hovedkirken ligger to Mile i S. V. fra Christiania og ligeledes to Mile i N. O. fra Drammen.

Fogderiets Næringsveie ere:

a. Jordbrug, hvortil Fogderiet i det Hele har megen Bequemhed. I hele Folloug er Agerbrug Almuens Hovednæringsvei, skjøndt Skovbruget paa sine Steder gjer noget Indgreb deri. I Vestby og Aas Brglde, samt det under Drøbaks Brgld hørende Landdistrikt, der alle have heldig Velggenhed med en Jordbund meest bestaaende af muldblandet Leer og paa sine Steder af mere ublandet Leer, er Agerdyrkningen bragt saa vidt, at Indbyggerne i almindelige Aar brødsøde sig, fornemmelig i Aas Brgld, og i gode Aar have noget til Afsetning, ligesom Krogstad Hovedsogn har store og gode Korngaarde, hvorfra selges en ifte ubetydelig Deel Kornvarer til Christiania og omliggende Sogne, da Kornavl her er Almuens eneste Næringsvei; hvorimod i Østre Annexsogn avles langt mindre Korn og Agerbruget forsummes mere end i Hovedfognet, hvortil den her faldende Skovdrift og de dermed forenede Kjørseler fornemmelig er Aarsagen, og en stor Deel Gaarde eies her af Proprietærer og Kjebmænd, som gjøre Skovproducternes Frembringelse til deres Hovedsag. I Næskobdens Brgld, hvor saa mange af Almuen hente deres Næring deels af Skovbrug, deels af Fiske og Søfart, hvortil Velggenheden indbyder, og hvor desuden Egnens locale Bestaafenhed giver mindre Anledning til Agerbrug, er Kornavlingen ifte tilstrækkelig til eget Behov. Ager's Sogn har i den yndelige Agerødalen og i Sognets vestlige Deel mange skønne Gaarde med frugtbar Jordbund og et udstrakt Agerareal, men da omtrent en Fjerdedeel af dette folkerige Sogns Almue hører til Christianias Kjøbstæder eller ere Brugsfolk, ligesom Sognets sydlige Deel er Bjergegn, hvor Skovbrug meest bestjæftiger Beboerne, saa er det meget langt fra at Sognet i det Hele kan brødsøde sig af egen Kornavl. Dette kan derimod Aften Brgld, hvor, ligesom i den vestlige Deel af Ager's Sogn, Agerbruget drives med megen Flid. Almuens Agerdyrknings-Metoder ere gode, og Høstpløining er almindelig, mere og mere Jord bringes under Pløuing og Søbstifte samt Agerlandets Bratning bliver man efterhaanden bekendt med. Mange Mænd udenfor Bondestanden, især i Ager's Sogn, have ogsaa ved at anvende nyere og bedre Agerdyrknings-Prinsipper paa Jordbruget, fremstillet gavnlige Exempler, der ere fulgte af

den egentlige Jordbruger-Klasse¹. Havren er vel endnu overalt Fogderiet Hovedsæden, men her udsaæs og overalt en god Deel Byg ligesom Avlingen af Vinterrug, af Hvede (især Baarhvede) og af Erter mere og mere tiltager. Potatos udsaæs i Mængde, især i Agers og Afler Bygde, hvor Potatosavlingen paa mange Gaarde drives meget i det Store, og i intet Bygd i Landet udsaæs et saa stort Quantum Potatos som i Agers Sogn, af hvilken Aals Product meget anvendes til Brændeviinsbrænding. Paa Folloug er Potatosavlingen mindre og forholdsviis mindst i Krogskad Bygd, hvorimod fra Vestby Bygd Potatos affættes til Brændeviinsbrænderierne paa Mosø. Havren udsaæs gjerne først i Mai, derefter Erterne, midt i Mai saæs Potatos, Hørebbyg og Baarhvede, Bygget først i Juni, og Vintersæden midt i August. Bygget er modent først i Septbr., tilligemed Rugen og de tidlige Erter; midt i Maanedens stjaeres Havren og Hørebbygget, og Baarhveden i Slutningen deraf. Hamp og Humle avles kun af meget faa i dette Fogderie, og hvor denne Aal finder Sted, er det kun til eget hofstændigheds Brug. Hør avles derimod af de fleste Gaardbrugere for det Meste til Husbehov. Vondens hele Hævedyrkning indskrænker sig til lidt Hovedkaal, Kaastrabi og Gulerødder. Frugttræer findes kun paa enkelte Gaarde i Folloug. Paa Lyftgaardene omkring Christiania findes skjønne Frugthauger, og paa enkelte Vondergaarde i Agers og Afler Bygde have de Høsthauger. At bringe Humleavl en i Opløst og opmuntre til Frugthaugers Anlæg, har været af de vigtigste Formaal for det i 1818 oprettede Selskab "For Afler Præstegjelds Vel."

b. Skovdrift. Skjøndt Districtet Folloug ikke hører til Skovhygderne, og skjøndt enkelte Dele deraf, saasom især det folkerige Aal Hovedsogn, endog har Mangel paa Skov, ere dog Vestby, Aal og Drøbak Bygde i det Hele forsynede med fornøden Skov, ligesom tillig af sammes Gaarde kunne levere Producter til Salg, der enten som Saugtømmer opstjaeres paa de herværende Sauge, hvoraf de fleste (nemlig i 1838 23) ere i Vestby Bygd, eller som hollandsk Kast efter Skovenes Beliggenhed affættes til Udsærl fra Soon eller Drøbak. I Krogskad Hovedsogn er stor Mangel paa det fornødne Brænde og Huustømmer, da mange Gaarde ere aldeles blottede for Skov. De Enkelte, som have Skov i dette Sogn, jære meest deres Bjælker og Smaalast til Drøbak, og Saugtømmer til Haabel Elv, hvor det opstjæbes af Moskviskjøbmænd. Derimod har Skje Annexsogn flere og tildeels betydelige Skove, hvoraf en stor Deel eies af Proprietærer, Tølaaffhandlere og Saugbrugseiere, som lade Tømmeret stjaere paa deres egne Sauge og

¹) Blandt de Mænd, der især have arbeidet til Agerbrugets Opløst i denne Egn, fortjene at nævnes blandt de Eldre Sognepræst Johan C. Bogelins som Bruger i 48 Aar (fra 1752 til 1799) af Afler Præstegaard, samt der i 1808 afdøde Grosserer John Collett paa Ullevold, videre dem i 1811 afdøde forfættede Landmand Johan Reinhold Grauer paa Kjørbo i Vestby Sogn, den endnu levende Olding F. Glad paa Gressen i Agers Sogn bekendt baade som theoretisk og praktisk Agerbruger, samt nuværende Stue i Bergen Jacob Neumann som Bruger af Afler Præstegaard fra 1801 til 1822.

land og Ringerige førende Bjergstrækninger have et udstrakt, der indtage den største Deel af Agerø District, men her vigtigste og bedste Skoveiendomme allerede fra Fortiden af trælasthandlernes og Brugsejernes Hænder, da Bårums Jernværks den største Deel deraf, og adskillige Skovstrækninger i Agerø-llige og sydsøstlige Deel, høre under det dervedværende Ljands eller i Saugbrug, ligesom flere af Christianias Trælasthandlere her lere. I Agerø-Herred findes ogsaa en Deel af de betydeligste e i Landet, hvoraf i Aaret 1820 Agerø-Elven drev 35 Saug- den 5 Saugblade paa Christiania Byes Grund, Grorub-Elven lade, Brynds-Elven 2, Ellingsrud-Elven 6 og Fløisbonds- lebedes 6, samt Rustad-Elven 2 og Frogners-Elven 2 Blade, 7 Blade i Agerø Elv, samt Saugene i Groruds og Brynds- orsynedes ene med Rjebetømmer fornemmelig fra Oplandet, de øvrige fik for største Deel deres Tømmer fra Eiendoms- gderiet. I Aker Brgld vare til samme Tid 11 privilegerede e, alle i Lysager-Elven, af hvilke de 9 eiebes af Bårums Tier og opstare Tømmer af Bogstads og Sørfaldens Skove. a i disse to Brglde 11 Bygdesauge¹. Saugproducterne fra lge Saugbrug i Agerøherred udfiktes fra Christiania, med af hvad der opstjæres paa Ljands- eller Hvidebjørns-Saug- kommer i Handelen fra Saugbruget selv, og fra Lysager- auge komme Saugproducterne ned til Bækkens, hvor de ud- oruden Saugtømmer levere de herværende Skove en betydelig og Brandeebeed. Alene af de under Bårums Jernværk hørende eres til dette Værk to til tre tusinde Ræster Kul aarlig, og i je Deel af Fogderiet faaer Mossø Jernværk en Deel Kul fra lnd og Krouaer Soan af Næs Brgld. Store Qvanta af Bræn-

saasom Aff, Dr, Aep, m. fl. Og saa Eeg findes paa enkelte Steder i diæse Sogne, og naaer en temmelig Førlighed, saavelsom paa nogle Gaarde omkring Drøbak og andenslebs paa Folloug, og især paa Gaarden udenfor Drøbak, dog synes denne Egn at være ovenfor Egeal Region.

c. Dvægavl, der dog indskrænker sig til at skaffe Bønderne det fornødne Smør, Tala, Mælk og Kjøb til egen Huusholdning, og de nærmere Gaarde ved Christiania drage en ikke ubetydelig Fordeel af at sælge Mælk til Byen. Høavlingen er temmelig god og vil blive bedre efterhaanden som Engedyrkningen tiltager. En stor Deel af affættes aarlig til Christiania, samt fra Folloug ogsaa til Mojs og Drøbak. Adskillige Gaarde i Agerø og Aker Prglde have Sæter, hvori man ligger med Kreaturene fra St. Hansdag til Mikelsdag, dog ere Græsgangene her magre og tørre mod Dylandenes. De Heste, der holdes, og som ere af en god Art, opfædes tildeels paa Gaardene selv, men mange kjøbes paa Christiania- og andre Markeder. Paa sine Steder holdes flere Heste for Drifternes Skyld, end Jordens Dyrtning gjør fornøden. Gaarde-Racen er i den senere Tid forbedret, ikke saa meget ved spanst, som ved engelsk Blanding, da man til Huusbrug foretrækker Ulben af de engelske Gaar. Geder holdes meget saa af. Svina holdes overalt.

d. Jagt og Fiskerie. Jagten kan i en Egn, som denne, hvor Wildtet ikke er overskødig, og hvor saa mange mere indbringende Næringsveie tilbyde sig, ikke blive af nogen Vigtighed. Stort Wildt har man ikke. Det Wildt, der falder, er Harer, Tiurer, Marshøns og Gjøper; men ingen af Delene i nogen Mængde. Af Hovdyr sees Bjørnen kun sjelden, men Ulve des hyppigere, saavelsom Ræve. Noget Saltvandsfiskeri drives af Kystbeboerne i Christiania- og Bundefjorden, til eget Huusbrug og til daglig Affætning i Christiania, deels med Krog, deels med Sættegarn og Bundgarn. Fiskearterne ere Torsk, Slynbrer, Kølje, Hvitling m. fl. S. Lax og Makrel saaes kun lidet af, men i de sidste Aar har man begyndt at tage Østers ved Eløben. Elvefiskeriet har ikke meget at betyde. De Fiskearter, man faaer i de herværende Elve, ere Ørreder, Aborrer og Mort. I Vårums-Elven gaaer vel ogsaa Laxen op, og kan, da intet Vandfald standser den, trænge hele halvanden Mil op fra Søen, men den falder hverken i Mængde eller af synderlig Størrelse. Aker og Agerø, og tildeels de øvrige Prglde have en Mængde Ferskvande, der næsten alle ere rige paa Fisk, saasom Gjedder, Aborrer, Ørreder, Røler og Mort; men der fiskes deraf kun meget lidet til Affætning. Aalefiskeriet i Dikkemarks-Bandet i Aker var forud af megen Vigtighed, og der fangedes en Aal, som før af Størrelse, Fedme og Styrke var meget søgt; men dette Fiskeri, der støttede sig paa de ved Værkets Damme anlagte Rister, er i den senere Tid tilligemed Værket selv gaaet til Grunde. I Agerø-Herred falder Krebs.

e. Bjergvarksdrift. Denne har langt tilbage i Tiden været en Næringsgeen af Vigtighed for dette Fogderie, og har den da ikke som nu er Tilfældet, blot været indskrænket til Jernvarksdrift. I Vårums- og Agerø Kirke, strax ovenfor Christiania, have allerede fra den

i Tid Bjergværksdrift i Norge begyndte, nemlig i den første Hjør-
 el af det sextende Aarhundrede (omtr. 1520), en eller flere Gruber,
 af endnu Spor sees, været drevne paa Kobber, og bleve atter
 agne 1580 og 1581, da en ubetydelig Deel Kobber og Sølv ud-
 gtes ¹. Andre Kobbergruber findes i Gaardene Tonsens og Rød-
 sk Ebove i Agerø Sogn, som have været optagne af den i 1708
 øde Vice-Stattholder Fr. Gabel under det saakaldte Gothaltke Kob-
 værk, samt ligeledes senere have været drevne, hvorhos i Nordmarken
 et Fjeld kaldet Kobberhougen, nordensfor Bladsen Ramphoug, ere nogle
 Hjørper fra Fortiden, maaſkee fra bemeldte Værks Periode. Fremdeles
 findes i Aſter Prgld to forladte Kobbergruber, den ene i Hauermarken
 og den anden i Solbergmarken under Foden af Vardaasen, hvilke have
 gget under det i Midten af det attende Aarhundrede drevne Konges
 løberværk paa Saugvolden i Lier, og ere i den Henseende mærkelige,
 i de indeholde Bismuth, som man ikke veed at være fundet anden-
 steds i Norge. Ogsaa troede man i 1725 at have fundet Sølvvæts i
 en Grube i Svartormarken i N. D. for Sørkedalen, hvilken Grube da
 angaves i lang Tid at have været drevet, uden at man vidste af hvem,
 prægt det ikke synes at den efter denne formeentlige Opdagelse atter
 læs tagen i Drift. Vigtigere har Bjergværksdriften været paa Jern,
 og tidlig har fundet Sted, thi allerede 1543 omtales en to eller tre
 lær i Forveien af Bergmester Hans Glasen anlagt Jernhammer ved
 Dpslo (formodentlig i Maridalen), der dreves for Kongl. Regning,
 med hvortil Malmen toges i Nærheden, og samme Aar havde Peder
 anſen, Hovedsmand paa Agerøhuus, Jernværksdrift en Mil fra Dpslo,
 alleet Jernberg med Jernhytte, Sognebergs Jernbrug kaldet, han 1545
 melod til Kongen ², og hvortil Malmen formodentlig erholdtes fra de
 hoder eller Skærper der endnu sees paa Vestſiden af Sognebandet i
 marken til Gaardene Østre og Vestre Sogn. Ligesaa omtales i 1578
 i Jernhytte i Maridalen, der var anlagt af to Englændere nogle Aar
 forveien, samt under 9de Januar s. A. blev tilſtaaet flere Friheder,
 i maaſkee er den samme Jernhytte, der i 1591 berettes at have ligget
 i Agerøhuus og at have været Kronen tilhørende, ligesom i 1602
 i 1604 omtales Kongl. Jernhytter ved Dpslo, der synes at have
 været af Bigtighed, og hvortil Kronens Bønder under 2den October
 1604 strængeligen paalagdes at anſkaffe Veed; men diſſe Hytter bleve
 i Aar derefter forſlyttede til Bærum. De gamle Jerngruber, der sees
 i Gaardene Nygaards og Gouſtads Grunde i Agerø Sogn, have
 formodentlig været drevne under diſſe Hytter ³. Ogsaa paa andre Kanter

¹) See herom Deichmann i Danske Videnskabers Selskabs Skrifter, 11te Bd.
 S. 128, samt Brünichs Efterretninger om Norges Bjergværker, S. 11 og
 248. Diſſe Gruber omtales ſaavel i Zieglers Schondia illustrata, Strass.
 1536, ſom af Agricola, og gives Navn af Selbgruber.

²) Derom gives nogen Dplysning i Brünichs anførte Skrift, S. 136 og 137,
 ſamt Bilag S. 31.

³) Om Bjergarterne i Agerø District, ſaavelſom om endeel af de ſammesteds
 værende Gruber og Skærper, meddeles Underretning i Profeſſor B. M.
 Keilhans Afhandling, "Christianias Uebergangs Territorium", der er indført
 i *Gæa Norvegica 1tes Deel, Christiania 1838*, S. 1:126.

af Fogderiet have Jernmalmsgruber været i Drift, da Varums Jernværk som senere sees, havde sine ældste Gruber omkring Værket, formodentlig i eller ved Lommedalen hvor Drift paa Jern har fundet Sted, og Mosse Jernværk har haft en Grube paa Gaarden Knalstad i Vestf. Prgld, og en anden paa Gaarden Sjødal i Oppegaard's Sogn, der synes at have været i Drift i den sidste Hjerbedeel af forrige Aarhundrede og endnu holdes under Frist. Endelig har Mosse Jernværk haft et Skjærp paa Gaarden Oppegaard i Oppegaard's Sogn, hvor Drift var ophørt før 1785, og angaves da at have tilsklænbende Malm. Fogderiet har nu kun et Bjergværk, nemlig:

Varums Jernværk. Til dette Værk synes først at være lagt Grund ved et Reskr. til Statholder Kruse af 12te Sept. 1614, som befalede denne at henlægge de Kongelige Jernhytter i Agershuus Sogn til Bergum. Herred ikke langt fra Jernbjerget, hvilket maa være udført, da Jernhytten i Varums-Herred omtales i et Reskript af 14de Octob. 1621, og i en Indberetning af 1622 synes det herbørende Jernværk, der var anlagt paa det gamle og nye Bjerg og paa det mobilgende Kirkerød-Bjerg, at være i Drift med noget over 30 Arbeidere paa rige Jernsteengange, som i Fortiden havde været ilde drevne¹. Det breves for Kongl. Regning indtil Kongen ved Reskr. af 24de Sept. 1623 fraskagte sig alle for hans Regning i Drift værende Bjergværker, sælgelig ogsaa dette Værk; hvorefter det ved Kongl. Bevilling af 25de Octob. 1624 blev overdraget et Participantskab bestaaende af Johan Post i Kjøbenhavn, Herman Kresting m. fl., som det tillodes at bygge Jernhytter og Hammer paa adskillige Steder i Niget, hvilket Participantskab under 16de Octob. 1627 forundtes mere omstændelige Privilegier². Efter Johan Posts Død kom Værket fra Sønnen Henrik Post i Eken Aar 1631 til et Interessentskab, bestaaende af Mogens Gylbenstjerne, Befalingsmand paa Varberg, Steen Villumsen Rosenvinge, Befalingsmand paa Reins Kloster, Biskop Niels Glostrup i Opslo m. fl.; men Interessentskabet blev efter nogle Aars Forløb hævet. Værket kom derpaa, efter i nogle Aar at have ligget øde formedelst Vandflom, i Aaret 1641 tilligemed Solberg Grube ved Arendal til den af den norske Bjergværkshistorie bekendte Gabriel Marsellus, Kongl. Factor i Amsterdam, som fik Privilegier derpaa under 2den Juni s. A., der ere stadfæstede under 30te Aug. 1648, efterat Kong Frederik den Tredie nogle Dage i Forveien havde været paa Værket og besøgt det, samt senere under 12te Sept. 1670. Denne Marsellus overdrog Værket ved Skøde af 20de Febr. 1664, der fik Kgl. Stadfæstelse af 6te Decb. s. A., til sin Fuldmægtig Johan Kresting, i hvis Eiendoms tid Værket (i en Relation om Bjergværkerne af 1673) siges at tage sine Malme fra Vestkanten ved Barbo og Braastad, samt at kunne levere omtrent 1500 Skp. Stångjern og Støbegods aarlig. Det tilhørte i 102 Aar den Kref-

¹) See Brännich S. 260, 262, 290, 298 og 299.

²) Den her ommeldte Bevilling saavelsom Privilegierne for Participantskabet ere indførte i Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie, 3de Bd. S. 5-14.

høigste Familie og kom efter Herman Krestings 1766 afgangne Enke Anna Vogt, der havde besiddet det i 54 Aar, til Morten Leuch, Peder Holter og Frederik Clausen, hvilken sidste døde 1773 og siden til dennes Søn, den kyndige og duelige Conrad Clausen, som døde 1785, hvorpaa hans Enkes anden Mand, daværende Kammerjunker (senere dansk Statsminister) F. J. Kaas, folgte det i 1791 med tilhørende Eiendomme for 167,000 Rd. til daværende General-Krigscommissær, senere Statsminister Peder Anker, efter hvis Død i December 1824 Eiendommen er tilfalden hans Svigersøn nuværende Statthalder Oves Wedel Jarlsberg. Værket, som er et af de vigtigste og bedst bevarede i Landet, bestaaer af en Marsovn, tre Stangjernshammere, hvoraf to med 2 Hærder, en Kniphammer og 6 Spigerhammere samt en Kleinsmedie. Hovedværket er ved Bærum d. e. paa Gaarden Gomerud i Vestre Bærum's Sogn 1½ Mil fra Christiania, og af Hammerne er den ene beliggende paa Fossum Gaards Grund i Østre Bærum og den anden paa Gaarden Kitebys Grund i Maridalen. En Marsovn, Værket havde paa formiddte Gaard Fossum, er for endeel Aar siden neblagt¹. Malmen faaes deels fra Långs-Gruberne ved Kragerø, deels fra Arendalske Gruber paa Gaarden Solberg (3die Deel S. 172), hvorfra Malmen føres til Svæd til Sandvigen, ½ Mil fra Marsovnen, og Kullene faaes for største Deel fra betydelige Eiendomsstøve i Afler Prgld, fra Fogskad og Nordmarkens Skove, samt fra Krogskougens Alminding, hvorhos man i de senere Aar har til Udæfning af Stangjern anvendt Stenful (Enderø). Marsovnens Product var i 1800 til 1803 aarlig noget over 6000 Skpd., men i Aarene 1813 til 1818, som var en for Productionen mindre heldig Periode, leverede Værket i Gjennemsnit aarlig kun 1891 Skpd. Rujern, 1612 Skpd. Støbegods og 1716½ Skpd. Stangjern. Fra Aaret 1820 har dog Marsovnens Product aarlig overstegit 5000 Skpd. samt Stangjernstilvirkningen i de senere Aar været i Gjennemsnit 3000 Skpd. og derover, og i de fem Aar 1834 til 1838 er af Marsovnen udbragt aarlig 3939 Skpd. Rujern og 2912½ Skpd. Støbegods. Spigerhammerens Product har været mellem 1 og 3 Millioner Spiger aarlig. Arbejderne ved Hovedværket vare i 1837 tilfammen 90, hvoraf 31 ved Marsovnen, og efter Folketællingen af 1835 levede ved Hovedværket 403 Menneſter.

Foruden dette har Fogderiet endnu havt et andet Jernværk, nemlig Dikkemarks Jernværk, der laa i den sydlige Deel af Afler Hovedsogn ved Grændsen af Lier og Røsen, paa en Eiendom kaldet Kongsskoven, omtrent 1½ Mil fra Drammen. Det blev optaget 1697 af Gen.-Auditor Franz Genr. Schade, som derpaa erholdt Privilegier af 16de April 1698, og efterat det senere var hjemfaldet til Kronen og laa øde, erholdt formeldte Herman Krestings Enke, som da eiede Bærum's Værk, under 16de Juni 1719 Bevilling til at nyde Værket efter de Schade meddelte Privilegier. Hun overdrog ved Skjøde af 22de

¹) Da der strax i Begyndelsen af Værkets Anlæg omtales "Jernhøtter" i Bærum, har formodentlig den her omhandlede Marsovn været ligesaa gammel som Marsovnen ved Hovedværket.

Januar 1745 Halsbelen i Værket og i Gaarden Poverub til Datteren, Enke efter Andreas Valeur, som med hende havde optaget og bygget Værket, og Salget skede paa det Vilkaar, at Værket, saalænge det var i Kjøberinden og Berns Eie, skulde som forhen forsynes med Malm fra Værum's Værks Gruber, ligesom ved Skiftet efter Sælgerinden i 1766 blev truffet en saadan Forening, at Dikkemærks Værks Eier af den Malm, Værum's Værks Eier lod bryde, skulde have en Treledet (og deraf $\frac{1}{3}$ Part af Solbergs og $\frac{2}{3}$ Part af Lango Grubers Malm), dog ikke over 2000 Tdr. aarligen. Valeurs Enke folgte Værket, som var blevet hendes Eiendom alene, med Sjaastad Hammer i Vier den 17de Januar 1778 til Justitsraad H. H. Scheel for 57,500 Rd. og den 3die Juli 1790 blev Eiendommen af Dypbuds-Commisarierne i Scheels Bo udlagt Cancelliraad Aug. Wilh. Thams, som angaaende bemeldte Malm-Rettighed kom i Proces med Værum's Værks Eier og tabte samme ved Høiesterets Dom. Fra den Tid synes Værket, som den 25de Aug. 1805 blev ved Executions-Forretning udlagt til Gramer & Sønners Bo i Kjøbenhavn, og derefter ved Auction den 27de Febr. 1811 solgt til Capt. L. Mariboe i Christiania, ikke at have været i Drift. Værkets Producter angaves i 1781 til 2397 Skpb. Stjern, 66 Skpb. Støbegods og 1601 Skpb. Stangjern, samt i 1791 til 2192 Skpb. Stjern, 25 Skpb. Støbegods og 968 Skpb. Stangjern.

f. Anvendelse af nyttige Steen- og Jordarter. De Steenarter, der i oekonomisk eller teknisk Henseende ere af Vigtighed, ere fornemmelig Rorsfyren og Sirkonfyren som Bygningssteen, Almufjeren ved Dyplo og allermest Kalk- eller Limstenen i Aften til Kalkbrænding. De lavere Dele af Aften Prøglid hvile paa Kalkbjerg. Kalkbrænding er derfor en meget vigtig Næringsvei for dette Prøglid Almue, da saavel Christiansands som Agershuus Stifts Kyster for største Deel forsynes med den fornødne Kalk herfra, ligesom en Deel udskibes til Danmark og til Sverige. Paa Brønnen og en ved brænde beliggende Holme, Langaaren, i Aften Hovedsjøen, er det betydeligste Kalkbrud, hvorfra Kalkstenen henbringes til de ved Stranden opførte Kalkovne. Desuden gives forskellige andre Kalkbrud og i Aften Prøglid skal i 1835 have været 39 Kalkbrænderier. Kalken exporteres over Sandvigen og Slæben, og adskillige i Prøglidet hjemmehørende Jægere holdes i Fart ved sammes Transport¹. Almufskifer findes i undtømmelig Mængde i Egeberg ved Dyplo, hvor der i Aaret 1737 anlagdes et Almufværk, som dog efter nogle Aars Forløb med et Tab af 20 til 30,000 Rd. blev nedlagt og laa øde, indtil det ved Auction i 1758 blev kjøbt af det Collettske Handelshuus og drevet for sammes Regning

¹) At Kalkbrænding har fundet Sted her for meget lang Tid tilbage, kendes deraf, at Kong Magnus Griffen i Aaret 1336 tillagde Marias Kirke i Dyplo alle Kongedømmets Skove og Almindinger til at opholde Lim-Dvne og Teglovene til Kirkens Behov (Danke Mag. 1ste Bd. S. 332-333), og senere paalægger et Kongl. Rescript af 26de Novb. 1602 Bønderne paa Nonneflester-Godset i Værum hver for sig at udbryde 30 Læs Kalksten og til Kalkovnene at henbringe. Allerede i Midten af det syttende Aarhundrede var Kalk en Export-Artikel fra Slæbens Lædesed.

utrent et halvt Aarhundrede, da Productionen i Værkets meest glimende Periode udgjorde i Gjennemsnit omtrent 500 Tdr. Alun, og i satte mange Hænder i Virksomhed; men deels Brandets Kostíbarhed, els Sansselighed ved at faa Productet affat, bevirkede at man maatte slække det ¹. Under den herværende Allunskifer troede man engang i kunne finde Steenful, men man borede forgæves derefter ². Karmor forekommer ved Foden af Vetta-Rollen i Agers Sogn, samt i Aker paa Nordfiden af Vardekollen. Fortrinlig Bygningssteen gibe de anførte Bjergarter i Christianias Omegn paa mange Steder, og forskjellige Leerarter benyttes til de i Fogderiet værende mange Teglværker. En Cement-Fabrik er for omtrent tre Aar siden anlagt paa Langsøen i Bundsfjorden, hvortil det fornødne Material erhvoldes paa Stedet, og hvilken Fabriks Virksomhed efterhaanden udvides, ligesom en lignende Fabrik er paatænkt at anlægges paa den nærliggende Malm.

g. Søfart, der dog ikke beskæftiger saa mange, som man efter Fogderiets abstrakte Ryst skulde formode, da her i det Hele ere saa Søfolk. 3 Aker Brgld ere dog endel Skippere, som med egne større eller mindre Fartøier ere beskæftigede med at føre Malm fra Vestlandet til Berums Jernværk, samt Kalk til forskjellige Egne, og i dette Brgld vare ved Udgangen af 1839 hjemmehørende 35 Fartøier alle over 4 Laars Drægtighed og det største paa 88½ Com.-Laft. Desuden ere i Væby, Drøbak og Næsoddens Brgde adskillige Søfolk udenfor de værende Ladsheber, samt nogle Fragtemænd sydselsatte med Rystfart.

h. Fabrikdrift. De fleste Fabrikker findes i Christianias Omegn, hvor den for allehaande Fabrik anlæg saa heldigt beliggende Agers-Elv med dens mange Fossesald tidligen indbød til Oprettelsen af Fabrik- og Industri-Indretninger. Man finder saaledes for Christianias Anlæg og allerede inden Udgangen af det sextende Aarhundrede, at her har været adskillige Sauge, og hundrede Aar efter Stadens Anlæg blev denne Elv en Papiermølle, en Oliemølle og et Sæbesyberie, foruden Kornmøller og Sauge. De vigtigste Fabrik- og Industri-Anlæg her i Fogderiet ere følgende, nemlig aa) to Papi-fabrikker ved Agers-Elven, hvoraf den saakaldte Øvre Mølle, der er den ældste af Landets Papi-fabrikker, da den var til allerede i det syttende Aarhundrede, og nu tilhørende Kjøbmændene Møstue og Juul i Christiania, med to Møller, den eneste Fabrik her i Landet, som leverer Maskinpapir, hvortil de saakaldte Raffinerier i Aaret 1837 med en Bekostning af omtrent 12,000 Spb. ere indrettebde, efter hvilken Tid denne Fabrik med et Antal af 90 Arbejdere har leveret aarlig 12 til 15000 Riis af forskjelligt Papir og Pap; hvortilmod den anden Fabrik, Nævre Mølle kaldet, tilhørende Høyr. Hr. Glab og Søn Major Chr. Glab, hvilken før Krigen leverede 4 til 5000 Riis Papir aarlig og har to Aar, er nu af langt mindre

¹) See Professor Rosteds udsærlige Beskrivelse over dette Værk i topogr. Journal Die Hefte S. 1-74.

²) Om denne Boring efter Steenful meddeles Efterretning i bemeldte Journal 15de Hefte, S. 88-82.

Betydning og beskæftiger 30 Arbeidere; bb) et Sæbesyderie Olie-mølle, ligeledes ved Agers-Elven noget over $\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania, som er et meget gammelt Anlæg, der længe tilhørte det Col. Handelshuus, men eies nu af Kjøbmand H. Joh. Hestne og J. Gas har 6 Arbeidere, og leverede i 1839 659 Tdr. Grøn- og 68,606 Pd. Sæbe, samt 26,356 Potter Olie; cc) Lilleborgs Fabrik ved A Elven, der er anlagt i den nyeste Tid, tilhører et Interessentskab og bes af forskjellige Indretninger, hvorfra leveres aarlig 50,000 Potter 4 til 500 Tdr. Grønsæbe og 20 til 25,000 Pd. Stangsæbe, for Beenmeel, Beensvarte m. m., med et Antal af 10 til 15 Arbeidere; dd) en Spillekortfabrik, ligeledes ved Lilleborg, der beskæftigede Arbeidere; ee) en Krudtmølle med Salpeterværk Gaarden Svidehjørn i Dyregaards Sogn $1\frac{1}{2}$ Mil østfor Christ under Høns Brug og bemeldte Brugs Eier tilhørende, men som drives til enkelte Tider af Mangel paa Afsetning; ff) Serten i værker, hvoraf to ere i Nas Bygd, samt de øvrige i Agers og Bygde, af hvilke de vigtigste ere ved Agers-Elven og et under Ga Dvæ Fos med tre Dvne er det betydeligste; gg) Afskillige Bræviinsbrændere, som i 1833 havde tilsammen 69 Kjedle 11,758 Potters Indhold, hvoraf vare i Agers Thinglaug 24 af Potters Indhold, i Affer Bygd 34 af 3423 Potters Indhold, paa Folloug 11 af 1918 Potters Indhold, hvorimod i 1839, fandtes tilsammen 18 Kjedler af 2512 Potters Indhold, hvor Agers Thinglaug 6 Kjedler paa 1099 Potter, i Affer 9 Kjedler 578 Potter, samt paa Folloug 3 Kjedler paa 835 Potter, og Afgiften af Brændevinskjedler i Fogderiets Landdistrikt i sidstnævnte itkun 578 $\frac{1}{2}$ Eyd. hh) nogle Stampemøller, deels Klæde-Varke- og Feldbereder-Stampere, de fleste beliggende ved Agers-Elven; ii) forskellige Kornmøller, hvoraf den saakaldte Kongens i paa Gaarden Nedre Fos ved Christiania, med 12 Par Dvorne den vigtigste, ligesom Hønsager Møllebrug i Østre Bærum, med 10 Dvørner, er af Vigtighed; kk) en Mængde Sauge, som forhe anførte, hvoraf de fleste ere beliggende ved Agers-Elven, men ere flimbladige; ll) nogle Garverier og Læderfabriker, hvor ved Bækkens er af nogen Vigtighed; og mm) en Maskemølle Maskpning af Farvetræ, beliggende ved Agers-Elven paa Gaarden Ø Grund $\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Christiania¹.

i. Huus- og Kunstflid. Det Fornødne af uldne og Læder forarbejdes vel i Almindelighed, dog er det en Følge af den Forbindelse dette Fogderie har med de nærliggende Kjøb- og Læder, at Huusfliden her ikke har naaet den Høide, som ellers vilde

¹) Blandt Fogderiets nedlagte Fabriker kunne mærkes Faabro Spigert beliggende i Agers Sogn ved Hønsager-Elven, $\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania, længe tilhørte Kjøbmand C. Lulla og i Fortiden var af Vigtighed, havde 12 Spigerthammer og en Maskhammer, og angaves med 30 Ar at forarbejde aarlig omtrent 300 Eyd. norst Jern til Skibe- og Bygspiger, samt en Klædefabrik paa formeldte Lilleborg, der blev i 1815 af Capt. E. Kariboe, men var kun af kort Varighed.

ret Tilfølsbet. Her findes duelige Gaandværkere. Den af Agersøgnseftfab i de senere Aar foranstaltede Udstilling af forskjellige kunstproducter antages at have virket helbig paa Industrien i det Hele.

Maerkelige Gaarde og Steder.

a. i Vestby Præstegjeld.

aa. i Hovedsegnet:

Vestby Præstegaard, af Skjld $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), der har en fordeelagtig Beliggenhed, en Udsjød af 25 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, søder 4 Heste, 20 Køer og 20 Gaar, samt har 5 Pladser, og paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en ret smuk Steenbygning, der har været St. Maria helliget, og hvortil har ligget meget Jordegods. Nabogaardene mod Syd og Vest ere Ravhøug, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Nord, S. 1 Skpd. $14\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), Sundby, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Grøstads, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Randum, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Krom, 1 Skpd. $19\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, med stor Skov, Saug og Dværn, og Kiever, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), et ret godt Brug, alle i en god Bygd omkring Hovedveien mellem Mosø og Christiania, østfor hvilke ere Tannum, N. 2 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), et Brug med betydelig Skov og Udsjød. Saug, og Tveter, 2 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et godt Brug.

Hvidsteen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets store Brug, og smukt bebygget, Lindestad, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Galby, N. og S. 4 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre til Sognets nordre Deel, sønderfor hvilke ere Høvedal, $16\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Strand, 1 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund Hvidsteens Lædested ligger, Hønger, 2 Skpd. $17\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Bygdets største Brug, med stor Skov til Sælg, to Udsjød. Saug og Dværn, samt Pladsen Emmestad ved en Bugt af Christiania-Fjorden, hvor i det syttende Aarhundrede var en Lædested for Trælast under Sands Tolsted, og Arnestad, 2 Skpd. $8\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et stort Brug, samt østlig for Tømt og Grifstad.

bb. i Garder Sogn:

Garder, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, en Tømmerbygning tilhørende en Privatmand, og forhen St. Laurentius helliget, hvilken Gaard med Nabogaarden Hovind, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Sagnet i Fortiden ogsaa har ført Navn af Hovinddal, samt Kjerstad, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), Tust, 1 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Høng, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), og Tømb, 2 Skpd. $\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets bedste Gaarde.

cc. i Sæter Sogn:

Huseby, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Gaard staaer Sæter Kirke, hvorfor Gaarden sædvanlig bærer Kirkens Navn, og omkring hvilken ere Skien, S. og N. Egg, Naar og Ulfsti, ret gode Gaarde. Nordligere er Knapstad, 1 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund ligger Hølen Lædested, og nordensfor dette Bruer, S. og N. 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), som tilligemed Knapstad, der har flere Herligheder af Wandfalb, Grundleie &c., sædvanlig have været eiede af Handelsmænd i Hølen, og især længe af den formuende Familie Landers. Læbo, N. og S. 2 Skpd. $18\frac{1}{2}$ Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge

omkring Ladestedet Soon, der svarer Grundleie til disse Gaarde, for det Meste have været eiede af Ladestedets Beboere, og nordensfo Raalaas, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Mørk, S. og N., Moerst og Stamnæs, samt søndenfor Brevig, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. (22 Dlr.), hvilke to Gaarde indtage Strækningen langs Mossefundet Soon i Nord til Mosse Sogn i Syb.

b. i Næs Præstegjeld.

aa. i Hovedsegnet:

Næs Præstegaard, 2 Skpd. ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard med smuk Vælggenhed i en behagelig Bygd og med store Agerbøl samt frugtbar Jord. Udsæden er 60 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potat og her sødes 10 Heste, 40 til 45 Køer og 30 Faar. Under Gaarden ere syv Huusmænd, og paa Gaardens Grund staaer Sognets anseelige Kirke, en gammel Steenbygning, tildeels opført af hugne Stene ifølge den røde Bog indviet Jomfru Maria, samt for Reformationen eiende et betydeligt Jordegods. Omkring samme ligge Nordre aas, Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Østby, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), og Bollebaek, Skpd. $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), der som samlet Eiendom, tilhørende si Sorensskriver Chr. M. Falsen og senere Propr. Th. Butjer, var betydelig, men nu er i Fleres Eie. Vestenfor strække sig Daaestad, Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Treider, to, og Houg, to Gaarde, samt Høstad, B., $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Venneegaard (forb. Venstaa), 3 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug med god Vælggenhed god Jord, der synes i Fortiden at have været en adelig Sædegård eller har i det Mindste i det sextende Aarhundrede haft adellige Beboere men i Slutningen af det syttende Aarhundrede var Statens Eiendom og i nyere Tid tilhørte en Capt. Rein. Endnu bekligere ere Skofstad og Klommestein, alle gode Gaarde omkring den til den forenede Landevei.

Til Sognets nordlige og østlige Deel høre Aftim, 2 Skpd. (11 Dlr.), et meget godt Brug, Høelstad, N. 1 Skpd. $9\frac{1}{2}$ Lpd. (11 Dlr.), Rjølstad, tre Gaarde, $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), Østensjø, Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Torderud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Rudsby, N. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Gaarde, og af Sognets sydlige Gaarde mærkes Dyfster, 1 Skpd. $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget godt Brug, Burum, Herum, Børsen, S. og N. 3 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), og Støkken, tre Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), med god Jord.

bb. i Krønger Sogn:

Krønger, S. og N. 3 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en hvilken staaer Sognets Kirke, en gammel Tømmerbygning. Deri mærkes Rønby, 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), og Bjørnebek, Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), med stor Vidde, men udsat for Frost, begge i Sognets nordlige Deel, ligesom i dets sydlige Krønger, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (11 Dlr.), med taalelig Skov, og Bjørnestad, 1 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. (10 Dlr.), med god Jord og Skov.

cc. i Nordby Sogn:

Nordby, tre Gaarde, 4 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), i tre Gaarde med Sognets for saa Aar siden af Tømmer opførte Kirke, tilhører

atmand, og med Kirkerub, 1 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), vestenfor, samt
 :rg, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), østenfor, søndenfor hvilke ere Skjeds-
 t (rettere Skjedsjordet), $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Mellesby, $1\frac{1}{2}$
 ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Sundby, V. og N. 2 Skpd. $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.),
 reis, 1 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.). 3 R. V. for Kirken er Aftehoug,
 pd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), et Brug med god Velliggenhed og Skov til Salg,
 ordligere Hole, S. og N. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), og Kjernæs,
 pd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), i den mere bjergrige Strækning vestenfor Bunde-
 a, samt i Sognets nordøstlige Deel Nøstvedt, 1 Skpd. $13\frac{1}{2}$ Lpd.
 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som især paa Grund af dens store Skov er Sognets
 Brug med sex Pladser.

c. i Drøbak's Præstegjæld.

aa. af Hovedsognet:

Solberg, tre Gaarde, 4 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Lpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), Hafver,
 Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Elle og Skorkeberg, der ere de vigtig-
 af de faa til dette Sogn hørende Gaarde.

bb. i Kroens Anner sogn:

Kroen (ford. Kraun), af Skjld 3 Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.). Denne be-
 je Gaard, paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en gammel
 kerbygning, skal i Middelalderen have ligget til Hoveds
 kloster, dog er tvivlsomt, og var senere Kronens Eiendom, da K. Fre-
 den Treble ved Skjede af 24de Decb. 1661 overdrog den "for
 t Forskræning" til Tolderen i Svinesund Mathias Bjørn, hvis
 Dorothea Reng boede her 1694, da der under Kroen laae femten
 e tilfammen af Skjld 15 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. Tunge og 3 Skpd. $17\frac{1}{2}$
 balt. Senere tilhørte Eiendommen Tolder Ernst Nielsen, derefter
 heste af Nar den Sidstes Svigersøn, den af Frederikshalds Forsvar
 lg bekendte Oberstl. Hans Golbjørnsen, som døde 1754, og kom
 ill en Ved. Schøyen, samt efter ham 1799 til en yngre P. Schøyen,
 fiske bragte den ved Giftermaal til den nærværende Eier Capt.
 t. Hovedgaarden, som bruges samlet med Gaarden Rommerud,
 d. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), har god Jord og tvende Vandfalde med 8 til 9
 ders Vand, der drive to Møllebrug. Udsæden er 50 til 60 Tdr.
 og 100 Tdr. Potatos, og her sødes 10 Heste og 50 Køer. Paa
 en er et stort Brændeviinsbrønderie med to Rjedler, og under
 mmen ere tre Gaarde, af Skjld 2 Skpd. $13\frac{1}{2}$ Lpd., samt fjorten
 r, hvilke sidst bruges under Hovedgaarden. Af de tiliggende
 e har Fløispylde to gode Vandfalde med Saugbrug og Teglværk,
 is til Stubberud er god Skov og til Eiendommen godt Fiskerie
 Jaderste af Bunde-Fjorden ligesom det maa have været inden
 i Eiendele, at den S. 143 og 144 ommeldte gamle Ladeplads
 er, hvorfra endnu efter Midten af det 17de Aarhundrede aarlig
 Labninger Træløst udførtes, var.

Bjerke, 3 Skpd. en stor Gaard ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), i to Brug, der ere
 de første i Sognet, Huseby, V. og N. 3 Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.),
 ørgen, 2 Skpd., en mindre Gaard ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge søndenfor
 . Hvertill de alle i Fortiden have hørt, og alle, saavelsom Ber-
 ardb (Berg) $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), der har havt flere Beboere
 r Bunde-Standen, i Sognets sydøstlige til Næs Hovedsogn grænd-

sende Deel. Hallangen, N. og S. 2 Skpd. 9½ Lpd. (26½ Dlr. omkring Hallang-Vollen, en Bugt af Fjorden, og Holt, 1 Skpd. (11½ Dlr.) høre til Sognets mellemske, og Dal, N. 12½ Lpd. (14½ Dlr.) til dets nordligste Deel, hvis vigtigste Herlighed ere deres tilliggende Skove. Seltersteen, 16½ Lpd., der er Sognepræstens Embedsgaard (5½ Dlr.), og Velfø, St. 16 Lpd., der er Enkestue i Kalbe (7½ Dlr.), ligge strax ovenfor Drøbak.

Husvig, en ubetydelig Gaard ved Fjorden strax nordensfor Drøbak der maa være det gamle Høufvif, som ifølge Hakon Hakonsens Sag Cap. 32, 70 og 109 har været et meget besøgt Sted i den Tid. Strax udenfor i Fjorden ligge Kaholmen, hvor der er god Havn og Vinteroplagstæd for Skibe og paa den søndre af hvilke Holmer, efter en i nyere Tid paatænkt Plan til Forsvar af Drøbaks Sund med Indløbet til Christiania, er projecteret Anlægget af et selvstændigt Søfort, ligesom allerede i 1814 her, saavel som paa Husvig, Kystbatterier bleve opførte.

d. i Næsoddens Præstegjæld.

aa. i Næsoddens Hovedsogn:

Næsoddens Præstegaard, 1 Skpd. (9½ Dlr.), hvorpaa udfaaes 12 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt fødes 2 Heste, 12 Køer og 10 Saar, og hvortil er meget god Havnegang, fornøden Skov og fem Pladser. Paa Gaardens Grund staaer Sognets Kirke, en gammel Stenbygning. Ved samme er Løes, 1½ Skpd. (10½ Dlr.) og langes nordlig Mør, 1½ Skpd. (21½ Dlr.), med god Skov, Fladeby 1½ Skpd. (10½ Dlr.), Berger, 1 Skpd. 9½ Lpd., et godt Brug (9½ Dlr.), og Skoflesfald, 16½ Lpd. (18½ Dlr.), hvilken sidste er den yderste Gaard, hvorunder den egentlige Næsodtange hører, vestensfor hvilken i Christianiafjorden er Fldjernet (fjerd. Elgjærnes), en ubetydelig Ær, hvor der er Havn og forhen var Udfiskningsstæd for Smaale. Grøftad, 1 Skpd. 16½ Lpd. (11½ Dlr.), Hasle, 2 Skpd. 2½ Lpd. (15½ Dlr.), Sveftad, 8½ Lpd. (13½ Dlr.), Møkerud, 1½ Skpd. (10½ Dlr.) og Agnor, 1 Skpd. 9½ Lpd. (17½ Dlr.), høre til den Indre af Halsøen, og de to sidste ere de sydligste Gaarde i Sognet. Vestensfor disse er Grisebo, et Strandstæd ved Christiania-Fjorden med Havn, omtrent en Miil ovenfor Drøbak hvor i det syttende Aarhundrede var en Ladeplads for Trælaf under Sands (Drøbaks) Fald, og hvorfra ligeledes i det attende Aarhundrede udfiskedes Trælaf til Danmark.

bb. i Oppegaards Sogn:

Oppegaard, S. 2 Skpd. 8½ Lpd., en af de største Gaarde i Bygdet (18½ Dlr.), med god Jord, hyppelig Skov og mange Pladser, og paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, der i den røde Bog kaldes St. Gjerttruds Kirke, strax nordensfor hvilken ere Oppegaard N. og S. 1½ Skpd. (13½ Dlr.). For Øvrigt mærkes: Greverud, N. og S. 1 Skpd. 3½ Lpd. (17½ Dlr.), Sætre, 1 Skpd. ½ Lpd. (9½ Dlr.), og Hvibeskjærn, 11 Lpd. (11½ Dlr.).

e. i Krogstad Præstegjæld.

aa. i Krogstad Hovedsogn:

Krogstad Præstegaard, af Skpld 1½ Skpd. (14½ Dlr.), hvorpaa udfaaes 28 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt fødes 6 Heste,

r og 16 Aar, ligesom dertil er fornøden Skov og fem Pladser. Aardem paaer Sognets Kirke, en Steenbygning, der ifølge Biskop i Register var indviet Apostlerne Petrus og Paulus, og som, være afbrændt ved Lynild den 4de Mai 1801, er igjen istandsat. Jerrestad, 2 Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Asper, to Gaarde, 3 Skpd. Dlr.), Asperud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Skodbo, $1\frac{1}{2}$ Skpd. Dlr.), Retvedt, 2 Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), og Albim, $1\frac{1}{2}$ Skpd. Dlr.), høre til Sognets gode Gaarde i den østlige og sydlige, a Grydeland, St. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.) i dets vestlige Deel, alle have god Jord. Kroger, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), a, N. og S. 2 Skpd. $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), Wang, 2 Skpd. Dlr.), Østby, 1 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.) og Tømt, $1\frac{1}{2}$ Skpd. Dlr.), høre til Strætningen nordensfor Kirken.

bb. i Skie Sogn:

Skie, 1 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. en middelmaadig Gaard ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), med Skov, paa hvis Grund ligger Sogneskirken, en Steenbygning med en Privatmand. Med Hullestad (eller Præstegaarden), 2 $8\frac{1}{2}$ Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, der er Præste-Enkeføde, Hebe, Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Ustvedt, 2 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Høllstad Havarstadir, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Finstad, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Raabim, N. og S. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorefter det saakaldte as Præbende ved Dpslo Domkirke havde Navn, og nogle mindre r, udgjør den Sognets sydlige og lavere Deel.

Bøvelstad, 2 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Lpd., et betydeligt Brug ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), en Række af Aar har tilhørt formuende Proprietærer og er den ke Eiendom i Bygdet. Den ligger $\frac{1}{2}$ Mill nordensfor Kirken, p Jord, stor Skov, Udsk. og Bygdesaug, Teglværk og to Pladser. re nordlig ligger Siggerud, 15 Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), som henimod hundrede har tilhørt Familien Brochman, med god Skov, Udsk. og 6 Pladser, Kroghol, 10 Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), affides belligmen med betydelig Skov, to Vandfalde med tre Maaneders Vand, ff.-Sauge, og østligere Fjeld, 5 Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), med to tre dets Vandfalde, Udsk.-Saug og Møllebrug, samt Brouf, St. b. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), med god Skov, der alle ere vigtige som Skoveienr, og hvilke tvende sidste med Faraldsrud, 10 Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), tge Aarhundrede tilhørte den formuende Røbm. P. Goudrio og r Enken, samt i nyere Tid have tilhørt Propr. Th. Butier. Til pærdene høre ligeledes, Bouger, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.) og Gjedel 1 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), begge i Sognets østlige til Vestby Sogn Euebak stødende Deel og begge med Udsk.-Sauge.

f. i Agerø Præstegjeld.

aa. af Christianias Forstæder:

Brønland med Leret r. og Rættegaden med Smalgangen r., sammenhængende Strætning henhørende til Christianias Forstæder og fra den egentlige Stad ved Agerø eller Waterlands-Elv, hvilken ang efter Folketællingen af 1835 havde 3028 Indbyggere, hvorefter i 131 beboede Huse paa Brønland med Leret og 1364 i 111 r Huse i Rættegaden, Smalgangen, Nordby- og Løien-Gaden; tal der senere maa antages at være meget forøget. Rættegaden

og Smalgangen ligge langs ved Elvens Østside, og Grønland stræk sig fra Vaterlands Bro til den saakaldte Lillebro, samt Peret fra den nævnte Bro til Munkebroen, hvor Dødslo begynder. De ere yngre end Christianias Anlæg, og bestaae for største Deel af opfyldt eller efterhaanden opfyldt Land; dog har en Deel af Peret været bebygget siden Dødslos Undergang. Det er især i det attende Aarhundrede, efter Vaterlands Bro (formodentlig mod Slutningen af det foregaaende Aarhundrede) var opført, at disse Forstæder ere blevne bebyggede, imidlertid havde de efter Folketællingen af 1801 kun 1111 Beboere i 15 Huse. Skjøndt liggende til Agerø Sørenskirke og Thinglaug, har de hørt under Christianias Politi, og Indvaanerne ere dels Markstædere og Vertshuusholdere, da det ved Christianias Privilegier af 1744 § 18, samt ved Reskr. af 4de Mai og 31te Aug. 1770 og 2den Aug. 1799, saavel som ved Lov om Handelen i Christiania af 20de Aug. 1833, er tilladt her, ligesom i Forstæderne paa Byens Grund, at drive den saakaldte Huusnæring med Marktenteri, og dels Slagtem Gaandværkere, Dagarbeidere ic. Disse Forstæder ere med Hensyn til Skole- og Fattigvæsenet forenede med det øvrige Agerø Sogn, og har en fast Almue-Skole for Grønland samt en anden for Rastegaden dog har deres Fattigvæsen flere særskilte Legater, da Hs. M. Kong Car Johan under 11te Novb. 1822 har til Grønlands Fattigvæsen skænket 4000 Spb., for hvilket Legats Anvendelse og Bestyrelse habes Plac approberet den 2den Octob. 1824, ligesom Kongen ved Resol. af 5te Juli 1828 har skænket til trængende Syge af Forstaden Grønland som indlægges paa Rigshospitalet, Renten 3 pCt. af 3000 Spb. En offentlig Indretning er her et i 1839 ved frivillige Sammenfald oprettet Asyl for Børn, tilligemed en Skole hvori ogsaa undervises i Gaandgjerning, hvilken Indretning i Begyndelsen af 1840 søgte at henvise 200 Børn, og paa Grønland er siden 1838 et Sygehuus under Fattigvæsenet med 18 Senge. I Marts 1839 have Forstædernes Beboere indgivet Ansøgning om, at Proposition maatte forelægges Stortinget angaaende Henlæggelse af Grønlands Fattigdistrikt (Enerhøngen iberegnet) under Christiania Byes Jurisdiction saavel i verbålign som geistlig Henseende, eller at disse Forstæder maatte blive indlemmed under Byen med Hensyn til Skole- og Fattigvæsen; men denne Ansøgning blev ikke bevilget. Den nærmeste Egen og den ydre Deel af Agerø-Elven liggende Deel af Grønland optages af Borttomter, der ere skildsatte for 17½ Skjlbldr., ligesom Tomterne i Rastegaden og på Nordre Side af Grønland have faaet en Skjld af 10½ Dlr., og Grundene paa søndre Side af Grønland ligesaa af 4½ Dlr.

Enerhøngen¹, en beboet Strækning ved eller ovenfor Peret, der især siden 1814 er bleven bebygget og havde i 1835 i 109 Huse Antal af 917 Beboere, hvilket i Begyndelsen af 1840 var steget 1112 Beboere, bestaaende af Gaandværks- og Arbejdsskole, der leve

¹) I Noter til Aalks Enorre, 2det Bd. S. 55 og 56, antages Enerhøngen være det i Enorres Saga Cap. 164 og Hafons Saga Cap. 333 forekomende Valfaberg, hvormod i Rubrikken, 5te Marg. 1824, S. 125, Valfaberg formenes at være det samme som Valfaberget ovenfor Gamleby

ved Christiania, saa at Stebet ligesom Grønland og Leret kan regnes indt Christianias Forstæder, skjøndt det ikke, som de øvrige af disse, er nogen Deel i Stadens Privilegier. Enerhøugen har en fast Almuekole, og her er et fattighuus under fattighuseet, hvis Lemmer i Regnskabet af 1840 vare 37. Stebet hører til det forhen under Hegaarden liggende Ulvebraaten, og dets Tomter ere ved den nye Indskrænkning tagne i Betragtning ved bemeldte Ladegaards Skjedsætning.

Dpslo (forb. Oslo) ¹ hvis tilbageblevne Levninger nu i Almindelighed kaldes Gamle-Byen, beliggende $\frac{1}{2}$ Mill fra Christiania, paa Høiden af Bjørvgien ved Foden af det høie Egeberg og paa begge Sider af en liden Elv, der kommer fra Bjeraasen, fører forskjellige Rørne og ved sit Udsøb kaldes Løen. Staden er anlagt af Kong Harald Haardraade, uviist naar, men Sköning antager i 1058 ². Den blev fort efter, omtr. 1062 ³, et Bispestæde, og uagtet den i 1137 blev afbrændt af den danske Konge Erik Emun, som søgte at hjælpe den hos sig havende Kong Magnus den Blinde paa Thronen, tiltog den dog snart saaledes i Velstand og Folkemængde, at den inden 150 Aars Forløb agtedes for den tredje Stad i Riget ⁴. I det tolvte og tredie Aarhundrede foresaldt i og ved Dpslo, hvor Partiernes gjerne kæmde sig, jævnlige Affærer imellem de om Herredømmet stridende Kronprætendenter og deres Tilhængere. Derfor mødtes her ofte Biskopperne og Baglerne, hvilke sidste i den herværende Biskop Nicolaus Kniesen, en af sin Tids dygtigste men undersundigste Mænd, der tog en vigtig Deel i dens Begivenheder og døde 1225 efterat have siddet 15 Aar paa Bispestolen, havde deres første Støtte ⁵. Saaledes slog i Maa 1197 Kong Evert her Baglerne under deres Anfører Ingi Magnusen, og i 1207 foresaldt atter en Fægtning imellem Baglerne og Biskopperne. Aar 1217 kom Slitungerne og plyndrede Staden, og 1218 vare atter Baglerne og Slitungerne her, da Biskopperne kom hertil over Næsbodden, hvorpaa Slitungerne flygtede, men de saa af Baglerne, som vare tilbage efter det foregaaende Mars Forlig i Tønsberg, forligte sig med Kong Hakon Hakonsen og aflagde Baglenavnet. Sommeren 1221 gjæstede Ribbungerne Byen, og her blev den oprørte Hertug Skule, Warbelgernes Anfører, som havde ladet sig udraabe til Konge i 1239, fort efter (1240) slagen af Kong Hakon. Under alle

¹) Etymologien til Byens Navn, saaledes som den anføres af Peder Clausen i hans Norges Beskrivelse, S. 32, at nemlig Oslo skulde være det samme som Leiros, og komme af Lo (Elvens Navn) og Os (dens Udsøb i Eken), synes noget tvungen. Stedets latinske Navn i Middelalderen var Asloa. Det nu gængse Navn Dpslo er, i det Mindste i Skrift, neppe indført før i det fjerde Aarhundrede. See Nalle Enorre, 2det Bd. S. 55 i Noten.

²) Kæmlig i bemeldte Konges Levnet S. 327 og 409, samt i Chronologien til 3de Tome af Enorre Sturlesen, hvor Stadens Anlag fortælles S. 117.

³) Ifølge Bartholin i Script. T. 1. p. 338.

⁴) Dette siges i 10de Capitel af den i 5te Tome af Script. rerum Danicarum indførte Rejse til det hellige Land, som foretoges omtrent 1191. Ribaros og Bergen vare da de første Stæder.

⁵) Om denne Biskop see Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 270-302.

diøse Fægtninger, der tildeels foregik inde i Byen selv, i lertid ingen Befæstning i eller ved Byen, undtagen for saa pæns Kæstel forekommer ¹, og heller ikke nævnes ved diøse huus. Ligesaalet synes Dpslo ved den Tid at have Kongsgaart ². Derimod forekomme under de borgerlige adskillige Steder i Dpslos Omegn, som man nu ikke Dertil høre Trælberg, Gulanda og Mærtestofte ³. Xi Frysa (Ager-Elv), Åkurs-Haga (eller Engene til den nu Byrnar indlemmede Gaard Ager), med fl. Steder. Efter Unlon blev Dpslo, saa at sige, Rigets Hovedstad. Ke stoffer af Bayern og Christian den Anden kronedes hi 1442 og den sidste 1514. De saakaldte Herredage, hvor i sidste Instants, deels ogsaa undertiden afgjordes almin gender, holdtes sædvanlig her eller paa høsliggende Ager Aar 1436 den 20de Decb. holdtes et norsk Provincial Dpslo, hvor allerede et ældre havde været 1306. I de Herfus Hyttesad, som efter Knut Alfssens Død stod i Spidsen Insurgenter mod Kong Hans, slagen ved Aar 1502. H Christian den Anden, der som Thronfølger og sin Fader havde opholdet sig her og 1508 givet Dpslo Privilegier, efterat være afsat fra Thronen i Danmark og bleven i der ved tillige fortrængt fra Norges Thron, var kommen i landene med 12 Krigsskibe og endel Tropper, tagen til H Efter Reformationen foregik i Dpslo en betydelig Forc at de mange med den gamle Religion forbundne Indr havde tjent til at give Staden Anseelse, ophævedes ell Tredivte Aar derefter leed den endnu mere, da den blev af Kongelige Befalingsmand paa Slottet Christiern Munk, se fulbe falde de fremrykkende Svenske i Hænderne ⁴. Den

¹) See Kong Hakon Hakonsens Saga, Cap. 48 og 233. Det feligt at denne Konge, uagtet han gjorde saa meget for N og Tronsberg, ikke synes at have gjort noget for Dpslo, hvilke af hvad i hans Sags 333te Capitel anført er.

²) Dette luttet blandt andet af den Omstændighed, at Kong sen, da han Vinteren 1226 til 1227 tilbragte Julen i Dpslo i Bispegaarden, ifølge bemeldte Konges Saga, Cap. 148. i det Norske Folks Historie, 1ste Deel S. 300.

³) Trælberg, som forekommer hos Snorre Sturlesen, 3de I Sverres Saga, Cap. 135 og K. Hakon Hakonsens Saga, været et Landingssted ved Dpslo, maaskee ved det nuværl eller udenfor dette. Gulanda eller Gyljanda, der har ligget i Elven, synes at have været nuværende Bjervigen, eller et o sted i Nærheden deraf. (Se. Nalls Snorre, Andet Bd. i Not

⁴) Saaledes berettes nemlig i et endnu utrykt Stykke af M. f sens Bergenske Capituls-Bog, hvor det heber at Christiern i Febr. 1567 satte først Jld paa sin egen Gaard, og siden t at de Svenske som vare komne Dpslo paa to Mile nær, i deres Tilhold i Byen, hvorefter Borgerne og Geistligheden Danmark, deels til Holland og deels til Agdesiden. Dette i hvad den samtidige Peder Clausen beretter i Norr. Besk Efter Ksens Kong Frederik den Andens Kronike, S. 167,

ng af sin Afte, og om denne senere Periode, under hvilken ned eller Jacob af Scotland her holdt Bryllup den 24de 89 med Kong Christian den Fjerdes Søster Anna, har man Optegnelser af Biskop Jens Nielsen: "Oslo, en temmelig stor Botnen som Fjorden indløber. Der staaer en Domkirke Halseret, vel bygt. Derhos haver staaet Bispegaarden, af hvilken de gaar over en muret Gang, som nu er mesten Parten nedbrudt. Foruden denne Kirke haver været andre flere Kirker og bebyggelser, St. Mariæ Kirke, som endnu staaer et stykke Muren St. Nicolai som aldeles er borte, og Graabrødre. Nu findes mere end Domkirken og Hospitaal, som ligger næst under Egeengen er afbrændt for 33 Aar siden af Borgerne selv, den Tid da den ind og belagde Slottet. Og var Byen i gammel Tid en saa stor som nu, førend hun er bleven ødelagt." Men over et halvt Seculums Forløb ødelægges den atter, i det afbrændte den 24de Mai 1624 ved Vaadeld. Kun Bispe- og nogle andre Huse bleve tilbage, og hiin, skøndt meget staaer endnu til Minde om det gamle Oslo, efterat i det istania er anlagt, hvilket allerede efter Ildbranden 1567 var, hvormod de øvrige af Branden 1624 staaende Bygninger sig ere forgaaede i en Ildbrand, som indtraf 1740, med Undf Hospitalets gamle Bygning, der synes at have været ved til 1794.

Stadens Kirker var St. Halvards, hvori i det Mindste flere, og til hvis Capitul eller Collegium af Canonicer (Dom) meget Jordegods og mange Præbender, den fornemste, og allerede under Kong Sigurd Jorsalafarer, men brændte den 1137. Efter Branden 1567 blev den atter istandsat, og ianernes rette Sognekirke, indtil den sidste Brand 1624, hvordog var i den Stand at her endnu i Midten af det syttende ede holdtes deri Præsteordinationer; men 1667 var den saa at den skulde benyttes til Bygning og Fortification paa Slottet. Dog var, efter Olavus Muren endnu at see 1680, til 40 Aar derefter var den nedreben, og de sidste Levninger af Ladegaardens Gier, som anvendte Gruset til Veisfyld i mellem 1779 og 1781². Kirkegaarden, der blev benyttet

---

de være bleven afbrændt af de Svenske, og først da de med uforrettet naatte forlade Aegnen; dog kan man med de anførte bestemte Offertette dette ikke antages at have været Tilfældet. Pontoppidan i Annales, III. p. 412, har og været rigtig underrettet.

anførte Magasin, 4de Bd. S. 219.

de og tyve Aar siden blev Kirkens Grundvold blottet, men igjen. Dens Kjeldere og de hvelvede Begravelser i disse, hvori Kong Jorsalafarers, hans Søn Magnus Alindes, Ingt Haraldsens og Korfke Regentens Been hvile, ville muligen ved Gravning endnu hele og ubeskadigede i Grunden, da Befalingen af 28de Juli 1674 pforesen af et Capel paa Hovedsen, hvori de i Kirken hvilende Kongers Been skulde henlægges og forvares, ikke vides at være det.

længe efterat Kirken var øde, er nu med Huse bebygget ligesom selv Kirkens Tømt. Dernæst mærkes St. Marias eller Vor Frues Kirke der var til i det tolvte Aarhundrede, og blev senere en af Kongens fjorten Capeller samt en Collegiat-Kirke, hvorved ligeledes vare endel Ganniker eller Chorsbrødre ansatte, hvoraf den første havde Prædicator af Provst, og med hvis Embede var fra 1314 forenet den høie Pøst af Norges Riges Kantaler. Nogle Aar efter Reformationen bleve de tvende Capituler, nemlig St. Halvards og St. Marias Kirkes, forenede, og efter Opøls Udgang blev Domcapitulet, som meldt, forflyttet til Christiania¹. De øvrige Kirker vare af mindre Betydning. St. Nicolai Kirke nævnes i R. Hakon Hakonsens Saga (Cap. 231) ved 1240 og i et Gavebrev af Biskop Hakon fra 1261, og Graabrødre Kirke maa paa en Maade endnu være til i Høspitalets Kirke. Videre forekomme, foruden de af Biskop Jens Nielsen nævnte, Korskirken (ecclesia Sanctæ Crucis), og St. Clemens Kirke, samt St. Laurentii Kirke og St. Olavs Kirke, hvilke to sidste formeenlig vare Høspitalets Kirker². Af Kloostere findes, foruden det paa Høvedsøen som maa ansees henhørende til det gamle Opøls, i denne Stad a have været et Kloster for Graabrødre Munke eller Minoriter (Franciskanere), stiftet af Hertug (siden Konge) Hakon Magnusen ved 1291 et St. Olavs Kloster for Prædikebrødre eller Sortebrødre (Dominikanere), som var til ved 1240 og nævnes tillige 1261³, samt et Nunneseede eller Nonnekloster, der var til allerede i det 12te Aarhundrede og laa paa Leirø (à leiruna), hvortil var henlagt meget Gode, so- efter Reformationen blev en særskilt Forlehnning, ligesom Sortebrødrenes Kloster med Alt hvad dertil hørte i Aaret 1546 blev tillagt Lectus Theologiae ved Opøls Capitul og saaledes med Lectoratets Gode kommet til Cathedraalkolen i Christiania, medens Graabrødrenes Kloster blev forvandlet til det i Opøls endnu værende Høspital. Da Kloostrene rimeligviis have været forsynede med Kirker, og Prædikebrødrenes ved St. Olaf helliget, er det troligt at formeldte St. Olavs Kirke har til hørt dette Kloster, ligesom St. Laurentii Kirke i den anden Halvdel

¹) See det af Rector C. S. Monrad i 1770 udgivne Skole-Program = Capitulo St. Halvardi quod Aslør olim floruit, der siden er completeret af Sigv. Blom udgivne Skrift under Titel Templum St. Halvardi quod Aslør olim floruit. Hafn. 1778 4to. I begge disse Skrifter findes Capitalets Seigl stiftet i Kobber, ligesom Fruekirkes Capitalets Seigl stiftet i Kobber i danske Mag. 1ste Bd. S. 321, hvor tillige S. 321-361 findes en Beretning om samme Kirke. I Anden Deel af Thorkelins Diplomatarium sees et gl. Seigl tilhørende Capitalet i Opøls, og i Saml. til danske Historie 2det Bd. 3de Hefte S. 170-214 har man Statuta & privilegia Capituli Asloensis

²) Korskirken nævnes Aar 1300 i Saml. til det Norske Høls Sprog og Historie 2det Bd. S. 179, og i et Testament af Jon Mortensen paa Eubøi (Estrum) af 1400 i Pontoppidans Annales, Tom. II. p. 492, og St. Clements Kirke forekommer saavel i fornavnte Gavebrev af 1261 som i Testamentet af 1400. St. Laurentii og St. Olavs Kirker nævnes i R. Hakon Hakonsens Saga, Cap. 235 og 236, ved Aar 1240.

³) See Kong Hakon Hakonsens Saga, Cap. 236, og fornavnte Biskop Hakon Gavebrev. Skr. ny danske Mag. 1ste Bd. S. 97.

og i den første Deel af det 14de Aarhundrede var en Høst-
1.

andre Mærkværdigheder findes i Dpslo at have været et Gilde, lig Legems Gilde, i 1437, og et St. Annas Gilde i 1461, den forðum har havt en Mynt, er bekjendt. At dens Waaben et til Christiania, er ovenfor bemærket. Stedets Nærings-
vædre Tid kjender man for Øvrigt ikke till; at imidlertid i mere Periode Trælafstudstibning herfra har fundet Sted, kan
d antages, da her baade vare flere Saugbrug i Dpslos
Drift, og nogle Lædesteder for Trælaf fandtes saavel i Bun-
som i Aker Prgld.

hørende Dpslo, der formodentlig omtrent indtager den
som har udgjort den gamle Stads Grund, talte efter Fol-
af 1825, 803, og efter den af 1835, 871 Indvaanere,
de 105 Huse. Stedet, som nok endnu længe efter Chris-
næg har været paa en Maade anseet for Kjøbstad², og hvor
afaldte Huusnæring med Marketerie er tilladt i Overens-
med Christianias Privil. af 1749, samt Rætt. af 4de Mai
Aug. 1770, og 2den Aug. 1799, ligesom paa Grønland og
er tilligemed disse under Landets Jurisdiction samt Ager-
i det Civile og Criminelle, men under Christianias Politie.
lenighed søger Høspitalets Kirke som Sognetkirke, ifølge Rætt.
Sept. 1734, ved hvilket Dpslo Sogns Grændser ere bestemte
broen i Nord til Egebjerg i Byd og til Galgebjærg i Øst,
første Folketælling til Stedet medregnet de fem til Høspitalet
saa Fordeleedomme Sørensen, S. Munkhagen, Munkedraa-
Munkeng og Sandengen, tilsammen med 42 Beboere. Af
Indretninger er her en Skole, hvor Stedets Klokker, som
slik, giver Dpslos Ungdom Underviisning, samt Høspi-
: er en Levning fra det gamle Dpslo og har sin Oprindelse
værende Graabrødre-Kloster, som strax efter Reformationen
indrømmedes Borgerfabet til et Høspital og nogle Aar
vibedes ved at erholde en Deel, et Høspital i Tønsberg til-
væregods. Dets 1735 i god Stand satte Kirke og Bygninger
for første Deel den 23de Januar 1794 ved Waadeild, og
siden opbygget smukkere, samt Høspitalet istandsat, for saa
a Bestanden af Kirken liggende Deel angaaer, hvorimod den paa
væende Deel, der var den ældste, ikke igjen blev opbygget. Dets

---

aml. til det norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 165, 558
Foruden de anførte Klosters findes i Jon Norstensens Testament
et Kloster i Dpslo, som kaldes Stumme-Klosteret, hvilket muligt
re er Trykfeil for Runne-Klosteret. Om det i Scriptores rerum
om. IV. p. 419 nævnte Præmonstratenser-Kloster i Rariskog i Dpslo
sømt og omtales i R. Magnus Lagabæters Testament af 1277 i
e Scriptores Tom. V., vedkommer Staden Dpslo eller mulig har
Marthalen, er uvist og har liden Sandsynlighed for sig.
Hals-Grundtæffen af 1654 nævner Kongen nemlig "Vor Kjøbstad

nubærende Fundats er af 28de Juni 1737, hvortil høre adskillige sen Bestemmelser, saasom i Ræskr. af 31te Decb. 1790, 14de Octob. 178de Novb. 1799 og 27de Juli 1804. Stiftelsen, som har en Forskud, har været en af de rigeste Stiftelser søndenfielids, indrettet for gav og trængende Personer, især Dvinder af Borger- og Embedsclass, fornemmelig fra Christiania, da de fra dette Sted have under 1 Omstændigheder Fortrinet. I Fundatsen af 1654 bestemtes Antal af Stiftelsens Lemmer til 24, men da Indtægterne ved en i 17 foregaaet Realisation af Stiftelsens Jordegods stige betydeligen, forgedes Lemmernes Antal, saa at der omtrent 1761 var i selve Stiftelse 96 og 30 udenfor, og i 1790 skal Antallet have været 103 ¹. Sen have de Byrder, Stiftelsen har havt af Daarelisten, Branden og endel af Omveltningerne i Pengevæsenet, sat den saaledes tilbage, at her 1819 vare kun 27 faste Lemmer, samt i 1838, 40, hvilke forudfrit Huus og Brænde, samt i Sygdomstilfælde fri Læge og Medicin nyde ugentlig i Penge fra 12 til 72 p. Stiftelsens Midler og Eieomme ere: a) det saakaldte Dustad Præbende, bestaaende af 8 Gaard til Skuld 29 Huder og 9 Bpd. Smør, meest beliggende paa Hedemarken, hvilket ved foransførte Ræskr. af 1804 er bestemt til at sælge b) noget Jordegods i og ved Dpslo, c) nogle Grunde eller Lomter Kiersund ved Drammen, d) Stiftelsens Bygning med Kirke, samt b paa Leret liggende Præstebolig, Munkelostergaard kaldet, og endel e) Capitaler, sammenbragte dels ved Legater ², dels ved Jordegods Salg, hvilke udgjorde i 1812 en Summa af 93,278 Rd. Coura men i 1817 vare faldne til 38,261 Spd. I 1837 beløbe de til 15,1 Spd. I Forening med Høspitalet er Dolhuset eller Daareliste hvor Afstindige holdes i Forvaring, hvilken Indretning er foranstillet ved Ræskr. af 14de Juli 1736 og har kaldet Høspitalet til stor Byr til Skade for dets oprindelige Bestemmelse, indtil Ræskr. af 27de I 1804 har søgt at raade Bod derpaa. Dertil er en egen Bygning, er kommen i Stand omtr. 1778 og indeholder adskillige Værelser, hvor Aarene 1815 til 1818 i Gjennemsnit vare 24 Lemmer aarlig, men Aarene 1832 til 1836 i Gjennemsnit aarlig kun 11 Sindssvage bli behandlede. I 1837 var Dolhuuslemmernes Antal 14. Forpleining betales med 48 p. daglig.

Endelig mærkes ved Dpslo Bispegaarden og Ladegaarden. Dp Bispegaard er, hvad Hovedbygningen angaaer, en Levning fra gamle Dpslo, dog har den formodentlig faaet Skade ved Brande 1624. Man troer at den har været et Kloster, hvilket man dog al flutter af de Hvalvinger der findes i den nedre Deel; i det Mindste det ikke den gamle Bispebolig, da Kong Frederik den Anden fik den i 1579 til en Borgemeister i Dpslo, og under 15de Juli 16 fjerdede Stattholder Envoold Kruse sin Gaard, Bispegaarden, til Ab

¹) See N. Theises Optegnelser i Haarups Mag. 2det Bd. S. 50, og M. Kelse-Jagttagelser 1ste Deel S. 169.

²) De vigtigste Legater til Stiftelsen ere anførte i dette Skrifts første Afd. 1ste Deel S. 301.

1. Dpslo Ladegaard er en Eiendom, der i de ældre Liber er at være brugt for Kronens Regning eller af Statholderen under det 2), men senere blev bortforpagtet tilligemed Ladegaardsøen og vandsen, som laae derunder, og endelig i Kong Frederik den Fjerdes, for 9300 Rd. solgt til Geheimeraad og Gen.-Lieut. Casp. Herm. Haubmanns Enke, Fru Karen Toller, som under 21de Decbr. 1729 Skjæde paa Ladegaarden med underliggende Fjeldhuus, Ullbebraaten, Morfing-Løffen, som i Folge Resol. af 15de October 1725 var afsat for 7 Skpd. Tunge. Hun døde 1742 og hendes Dattersøn skramtmand Storm, som fik Eiendommen, tilkjøbte sig ved Kongl. Rødt af 5te og 12te Juli 1765 nogle i Nærheden liggende og hidtil offentlig Regning bortforpagtede Jorber, som sædvanlig bare Ravn i Slotsmarkerne. Denne samlede Eiendom blev for Gjæld i 1774 på Auction solgt for 24,000 Rd. til Gen.-Major Franz Wilh. Scheuch, hvis Enke i 1798 frasolgte Ulven, men beholdt den øvrige Eiendom indtil 1806, da hun skjædede den til Grosferer A. Lumholtz, som frasolgte Eiendommen ikke alene det Meste af de 1765 tilkjøbte hylsfatte Jorber 3, men og en betydelig Deel af Ladegaardens i 1729 købte Eiendom saa at af dens Skyld kun blev tilbage 3 Skpd. 10 d., hvilken fra 181* tilhørte Professer, senere Statssecretair, Platou, som døde 1833. Gaardens Bygninger med Hagen og en liden Deel Jordveien eies nu af Høiesterets-Rædsfor Juell. Gaardens forhen tydelige Jorber ere derimod komne til forskellige, og en Deel deraf bleven bebygget.

bb. paa Strækningen nordenfor Dpslo og østenfor Agers-Øs:

Løien med Kjølsberg, 4 Skpd. (61 $\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende strax øst for Christianias Forstad Grønland. Kjølsberg, som udgjør den Høje Deel af Eiendommen, synes fordm at have været en Udsøgaard og Befalingsmanden over det Dpsloiske Nonneklosters Lehn, og maa skee selve Klosteret medens det var til, og kom ved Mageffte i 1632. Cantzler Jens Bjelke, der eiede samme saavelsom Løien Gaard i 1648. Senere tilhørte Løien Sønnen Gen.-Lieut. (siden Geheimeraad) Bjelke til Hovindsholm, som det under 26de Novbr. 1670 bevilgedes

) Den gamle Bispegaard, som har ligget tæt ved St. Halvarbs Kirke, har i ældre Liber været befæstet, da saavel Aar 1218 som 1240 forekommer Bispebyens Kastel i Dpslo (R. Hafon Hafonsens Saga, Cap. 48 og 233). Til Bispegaarden ligge endnu fra gammel Tid nogle smaae Jordeiendomme i og ved Dpslo.

Aar det hebet, at Christiern Munk i 1567, ved Dpslos Afbrændelse, først satte Tid paa sin egen Gaard, da kan maa skee Ladegaarden derved være ment, efterdi Munk som Befalingsmand paa Slotet, formodentlig og maa have brugt den derunder liggende Ladegaard.

Til disse saakaldte Slotsmarker hørte Provste-Engen, Bergeløffen, Kølengen eller Øvre Balle, Ulven, Tølsen eller Storengen, og Nedre Balle eller Løngengen samt Niels Bispebyings Plads, der før Reformationen laae til forskellige geistlige Stiftelser i Dpslo, samt senere have været Statens Eiendom, og forbleve uskyldsatte indtil de ved den nye Matriferling ere lagte i en Skyld af 82 $\frac{1}{2}$ Dlr. De indtage en vidløftig Strækning paa Nord og Østenden af Dpslo, og ere udskillede i omtrent 25 Parceller, hvoraf flere ere smaltbebyggede Landsteder.

”fremdeles at nyde og beholde den samme Benaadning og Fri-
 hans Gaard Løien, som andre adelige Søder og Avlskaarde
 overdrog Gaarden fra 1ste Januar 1679 som brugeligt Pant i
 24de Mai 1695 som fuld Eiendom til Præsident (siden Stifter
 i Christiania, Christian de Stodfleth, som ved Skjøde af 51
 1681 tillige havde tilkjøbt sig Kjølsberg af Stattholder Gylbenl
 havde erholdt samme af Kronen. Efter Stodfleths Død 17
 Gudsset i hans Enkes Eie og folgtes efter hende ved Auction
 til hendes to Døttre, hvoraf den ældste, gift med Just. Johan.
 Secretair ved Overhofretten, blev Eneier deraf i 1723 og af
 som Enke Eiendommen i 1747 for 6500 Rd. til Stiftamtma-
 de Stodfleth den Ungre, efter hvem den 1752 blev solgt ved
 til hans Sødsfendebarn Frøken Maria de Schøller, som boede
 sin Død 1776¹. Hun havde dog forinden, med Wilkaar a
 Gaarden for Livstid, i 1773 solgt den for 6000 Rd., til Berg
 (siden Etatsraad og Præsident) W. F. Willemssen, paa Auction
 hvem i 1793 Commerce-Rædse for Jørgen Flood kjøbte Eien-
 for 20,530 Rd. Efter ham blev Just. og Præsident Joh.
 Bull i 1804 for 33,110 Rd. Eier, og han solgte Eiendoms-
 170,000 Rd. ved Skjøde af 11te Decb. 1812 til Kong Fred-
 Sjette, som derefter i Overensstemmelse med Resol. af 5te Sep-
 skjænkede samme til det Norske Universitet, til hvis Søde Løien
 bestemt, eftersom man ansaae Christiania mindre sikker for Uni-
 paa Grund af Fæstningens Nærhed. Løiens Jordvej, der
 frugtbar muldblandt Leer, bruges deels af Universitetet deels
 pagtere og Arvesætere. Jordarealet udgjør omtrent 1370 2
 2500 Ov.-Alen eller 342½ Td. Land til 10,000 Ov.-Alen, af
 972 Maal eller 243 Tdr. ere bortforpagtede, hvoraf den vigtig-
 af Kjølsberg paa 268 Maal er bortsat paa Arvesætte, hvori
 andre Forpagtnings-Contracter lyde deels paa Aaremaal og d-
 ubestemt Tid. Af den øvrige Deel af Løiens Jorder, som Uni-
 selv benytter, er omtrent 65 Tdr. Land eller 260 Maal Jor-
 Mark omkring Hovedbygningen, hvoraf 18 Tdr. Land eller 7
 anvendes til den botanisk-økonomiske Hauge og den øvrige
 Løkker for Universitets-Lærerne. Haugen, der ogsaa bruges til
 Spadseregang, og hvorfra falder en flod Udfigt over Chr-
 Omegn, er inddeelt i 9 Hovedafdelinger eller Qvarterer og
 Drivhuse, hvoraf det første, der er 60 Alen langt, er deelt i tre
 nemlig et Conserveerhuus eller Frigldarium, et Kapshuus ell-
 darium og et Varmehuus eller Callbarium.

Fos, Nedre, 2 Skpd. (31½ Dir.), og Øvre, 10 Lpd. (12
 to ved deres Saug- og Møllebruge vigtige Gaarde med en
 Strætning langs Agers-Elven, og med 420 Beboere. De bleve
 fra Kronen benægtede Laugmanden i Opølo med dertil hørende
 men saa Ar efter blev Nedre Fos overladt til Brug for L

¹) Om Gaardens Eiere af den Stodflethske Familie, see Samlinge
 Norske Folks Sprog og Historie, 4de Bd. S. 293-297.

Als Bøye Friderichsen, som satte det forfaldne Møllebrug i Stand i 1620, og derefter til Sønnen Fr. Bøyesen, Kongl. Skibscapitain siden General-Inspector over Skovene i Norge. Efter Souveræniteten bleve de solgte, nemlig Dvæ Fos i 1668 til Brødrene Olaf og Poul Torstensønner (af den Golbjørnsenske Familie), og Nedre Fos i 172 til Bøyesens Svigersøn Myntmester Fr. Grøner, og fulgte dermed med Retting for Eieren "at ingen andre Dværner eller Kornmøller maa paa $\frac{1}{4}$ Mill rings om Agerhuus Slot i Christiania efterdags bygges". Grønens Enke beboede senere Gaarden, som ved hendes Død 1718 eller 1719 tilfaldt Datteren gift med Cancelliraad Hans Olaf, og efter hendes Død ved Skifte i 1752 Sønnen Etatsraad og Overhofrets-Ræssessor Fr. Olaf for 10,000 Rb. Efter ham blev den solgt ved Auction i 1758 til Just. og Laugmand Poul Nielsen, og i 1766 kom den til Mr. Borch for 33,000 Rb., hvorefter Ræssessor Kresting i nogle Aar eiede den, fra hvem den i 1789 kom til Conferentsraad Lachmann, og endelig blev ved Skjøde af 2den Jan. 1803 Hans Fr. Grøner Eier af Fos med 1 Skbd. i Østre Gressen for 52,000 Rb. Han frasolgte $3\frac{1}{4}$ Lpd. (56 Maal), og den øvrige Deel tilhører Sønnen Bent Grøner, med to Bandsfalde i Agerø-Elven hvori to Sauge, et Møllebrug (den saakaldte Kongens Mølle) med 12 Aar Dværner, der er det vigtigste i Amtet, og en Barkestampe, hvortil det meste af Jordveien er bortforpagtet til Løkker. Af Dvæ Fos blev ved Skjøde af 2den Jan. 1800 en Skjld af $8\frac{1}{2}$ Lpd. solgt for 15,000 Rb. til Johm. Ener Holm, hvis Søn D. H. Holm siden havde Bruget, der med et af Kjøbmand Guldb. Henriksen, hvortil hører to Agerø-Bandsfalde med to Sauge og et Teglværk, og paa den øvrige Deel af Eiendommen ere tre Sauge og en Papirfabrik, samt Labakken ($3\frac{1}{2}$ Dlr.) mere oppe ligge

Thorsboug, 1 Skbd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvis Navn, forstum Thorsboug, jens at vise at her har været et Offersted for Guden Thor, og under hvilken smukt beliggende Gaard, som tilhørte i 1737 den formuende Handelsmand Haagen Nielsen samt i 1763 hans Enke, og derefter var mange Aar eiet og beboet af Rammerraad Blix's Enke, er et frasolgt Bandsfald med en Papirfabrik, Aasen, 2 $\frac{1}{2}$ Skbd. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), af stor Udstrækning, hvorunder Bandsfald i Agerø-Elven, samt den saakaldte Standsløkke (1 $\frac{1}{2}$ Dlr.) med Lilleborg og mange jordløse Huse, Sandager, 14 Lpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Eiendom med smukke Bygninger og to Bandsfalde i Agerø-Elv, hvori er Sauge med to Blade og Møllebrug med 6 Aar Dværner, hvilken Eiendom tilhørte i 1685 og endnu 1707 Kjøbmand Bondsen, senere en Kjøbmand Johan Bolman, hvis Enke bode her 1763, ligesom den i 1786 var eiet og beboet af Raadmand Oettershus, af hvem den i Decemb. 1800 solgtes for 10,000 Rb. til Kjøbmand Poul Clausen, hvis Søn Lars Clausen derpaa havde Gaar-

¹⁾ Skjødet til Grøner er trykt i Budstikkens 5te Aarg. S. 76-80, og i Saml. til det norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S. 126, og 4de Bd. S. 267-291 meddeles Uddrættning om Gaardens ældre og nyere Brugere og Eiere m. m.

den, som siden 1827 har været eiet af Kjøbmand Solem, Due, 1 Skpd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og St. 1 Skpd. 8 Lpd. (10 $\frac{3}{4}$ Dlr.), under første af hvilke, som 1694 eiebes og brugtes af formeldte Laugn Bonnsen, samt 1743 tilhørte Nordmarkens Cleri, ere tre Vandfa Agers-Elven med to Sauge og Møllebrug, og med mange Plaa hvorimod den sidste længe har været brugt under Sandager, og u samme Matr.-No. har hørt Kjelsaas, 5 Lpd. (6 $\frac{3}{4}$ Dlr.). hvortil det øverste Vandfald i Agers-Elven. Til disse Eiendomme, der have 500 Beboere, føde

Gressen, W. 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og D. 2 Skpd. (1 Dlr.). Den første, som ligger $\frac{1}{2}$ Mill ovenfor Christiania paa Høide af omt. 500 Fod over Havet, er et betydeligt Brug, der esi have været nogle Aar eiet og beboet af Justitsraad og Gene Auditor Ole C. Wessell, har siden 1784 tilhørt den som en af Am første Landmænd bekendte Propriet. Fr. Olav, hvortil er god 3 fornøden Skov, gode Torvemyrer som benyttes til Torvstjær og der anvendes i Agerbruget med Held. Af Østre Gressen hører S delen under Nedre Fod, og den anden Halvdeel er Aulsgaard for E nepresten for Ager. Østenfor denne Række Gaarde ere:

Sinsen, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (24 $\frac{3}{4}$ Dlr.), en betydelig Gaard, hvora Skpd. 6 $\frac{1}{2}$ Lpd. var beneficieret Christiania Latinskole og Rectors G sæde, men er nu med den øvrige Deel Eiendom, Tonsen, 2 S (15 $\frac{3}{4}$ Dlr.), ligeledes et stort Brug, der er Embedsgaard for Fogl og Sisen, 2 Skpd., et af Sognets bedste Brug (17 $\frac{3}{4}$ Dlr.), tilhørte i 1694 Næssesfor Anders Simonsen og i 1763 Etatsr Beddersen, samt senere Enken, med god Veligheden og temmelig Skov. Længere østlig er

Kinderud, 12 $\frac{1}{2}$ Lpd. (31 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med smuk Veligheden nu over $\frac{1}{2}$ Mill fra Christiania, paa en Høide af næsten 500 Fod e Fjorden, og med anseelige Bygninger. Den tilhørte 1680 og end 1707 Handelsmand Mogens Larsen, og er senere forbleven i den ham nedstammende meget formuende Monsenske Familie, af hvil Cancelliraad Mons L. Monsen efter Midten af forrige Aarhundret en lang Række af Aar havde Gaarden, som efter Enkens Død er k men til Dattersønnen, den nuværende Eier Mons Rathisen, og hve ligger et betydeligt Stykke af Gaarden Økern, ligesom derunder br den benefice. Gaard Beletvedt, 10 Lpd. (11 $\frac{1}{4}$ Dlr.), med hvilken Linde udgjør et meget betydeligt Brug med 9 Pladser. Udenfor er Øf. (ford. Wikrin), 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (33 $\frac{1}{4}$ Dlr.), en Gaard med god Veliggen store Bygninger, og god Jord, som i det Mindste for en Deel hørt under Nonneklosteret i Dpslo, samt i den nyere Tid har v eiet af General Carl Wilster, som døde 177*, derpaa af Enken efter hende af Sønnen Kammerjunker Wilster, fra hvem den i 1 kom til General-Auditor D. Chr. Wessell, som boede her flere 2 hvorefter den i 1794 blev for 9900 Rd. solgt til Næssesfor Peter C lett, og har i den nyeste Tid tilhørt Capt. L. Mariboer, hvortil Ra gaarden er Løhren, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en særdeles velh Gaard, tilhørende Propriet. Schmell, som her har et stort Brændestk brandetie. Øvenfor Kinderud er

Hovind (ford. Hovine), 3 Skpb. (40 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard i Mill fra Christiania, der i Middelalderen laa til Nonneklosteret i Dpslo, og hvor forhen maaste har været et Hospital, da der i den røde Bog forekommer Hovind Hospital, ligesom Gaarden skal i den catholiske Liber have været en Aulsgaard for syge og blinde Kanniker og Præster i Dpslo. Her stod da en Steenkirke, hvoraf endnu noget var tilbage i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Ved Kgl. Skøde af 15de Aug. 1665 blev Gaarden ved Mageskifte med Hovind i Aul Sogn paa Nore Romerige overdraget Landcommissær Johan Gaarman, og i 1678 var den eiet og beboet af Etatsraad og Justitiarius Chr. Lund, samt i 1694 og 170* af Enken. Senere (1737 og 1743) tilhørte den Oberst Garmann og Gen.-Lieut. Trübschlers Arvinger og i nyere Tid en Oberst Neumann. Siden 180* har den været eiet af Propr. P. D. Bøyesen, hvis Fader Kjøbmand Bøyesen kjøbte den 179* (med Nordre Alna) for 13,300 Rd. Under Gaarden ere flere Forpagtings-Løkker.

cc. i Strætningen sendesfor Dpslo og Strømsveien:

Egeberg, 10 Lpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende paa det omtrent 400 Fod høie Egeberg ligesom Christiania, med store Vidder og en skøn Udsigt over Egnen, hvilken Gaard, der forhen var beneficeret Justiti-secretæren ved Overhofretten, og folgtes ifølge Reskr. af 17de Septbr. 1777, blev af Eieren Kjøbmand S. Røhr ved Testament af 5te Marts 1781 bestemt til et Fideicommiss, som efter Fideicommissariernes Afgang skal tilfalde Dpslostringshuset i Christiania. Estrar vestesfor et Jomfrubraaten, 3 $\frac{1}{2}$ Lpb. (4 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en liden smukt beliggende Eiendom, og østenfor er Rhyen, 1 Skpb. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), af hvilken Gaard Rhyen-Hjægene (ford. Rhyina Berg), hvor Aar 1200 foresaldt en hidsig Fægtning mellem Kong Sverre og en Hær af østenfra kommende oprørte Hæder, bære Navn.

Skøien (ford. Skobin), D. med Østby og Solberg, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (42 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke Gaarde, der i Fortiden laae deels til Bispestolen, deels til et Bræbende og deels til Dpslo Communitet, ere i meget lang Tid brugte som en samlet Eiendom. Med Udgangen af det syttende Aarhundrede (allerede 1680) var den (med Tveten, Manglerud og Dpsal) eiet af Commissær (senere Justitsraad) And. Bøyesen, som beboede Eiendommen, der efter hans Død 1710 tilfaldt Sønnen Just. og Overhofrets-Ræssesfor Anton Bøyesen Schøyenbahl, som 1750 folgte den til Kjøbmand Jesø Carlsen¹⁾, fra hvis Søsterdatter Withe Strømsen, den i 1779 kom til Ole Riis, der ved sin Død testamenterede den til sin Forlovede, Jomfru Fugleberg, med hvem Kjøbmand Jørgen Riis i 178* blev gift. Hun havde Gaarden ogjaa som Enke, og efter hendes Død 182* er den kommen til Svigersønnen Stiftamtmand O. de Thyggeson, som i de senere Aar har beboet Eiendommen. Gaarden

¹⁾ See Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie, 4de Bd. S. 288, o om forskellige af denne Gaards formuende flere kjendte Legater i eftersees "Undersøttelse om offentlige Stiftelser og Legater, vedkomne Christiania og Agderhøns Amt," S. 5, 14, 19 og 29.

gninger ere smukt beliggende paa en Høide af 223 Alen over Christia. Hertil ere vidløftige Jorder, Skov af stor Udstrækning, 13 abser og tre halve Vandfalde med et Møllebrug. Nærvæd ligge rynnø - Eng og Leisen - Eng, som 1577 bleve ublagte til Græs - ng og Fædrift for Opølos Beboere, samt i nyere Tid længe hørte der Eksen, til den første af hvilke ere to Udsk. - Sauge og Døvern i m deraf saakaldte Brynø - Elv (Løen), og Tveten, St. og L. 1½ Skbd. 13½ Dlr.), hvoraf den første, efterat have været eiet af foransførte hysen og senere af Kjøbmand Veder Mogensen, var fra 1774 beboet f Statsraad Burenjund¹, som døde 1782, og derefter af Justitsraad hans Hagerup, samt kom 1793 til Generalmajor C. A. Strider og ster ham i 1803 til Lieut. Sparre, ligesom i nyere Tid den samlede iendom i endel Aar har tilhørt Kjøbmand Even Stenerfen. Hou - gerud og Hellerud N. ere mindre Gaarde, og sydligere ere Mang - erud, 15 Lpd. (17½ Dlr.), en meget god Gaard, Østenfjøs, 1 Skbd. 1½ Lpd. (14½ Dlr.), i to Brug, samt

Abildfjøs, 1½ Skbd. (17½ Dlr.), med Haslefet og Røngerud, 15 Lpd. (6½ Dlr.), en betydelig og ved Østenfjøs - Vandet ½ Mil fra Christiania smukt beliggende Eiendom, der allerede 1678 og 1685 smet eiedes og beboedes af Ritmester August Brochdorff, samt i 1690 g endnu 1711 af Major Peter J. Wilster, og tilhørte 1720 Oberst Michael Sundt og 1743 Sennen Major J. F. Sundt, samt før 1763 Kristian Brochmann og fra 1790 Capt. Brochmann, efter hvem den r kommen til den nærværende Eier Skibscapitain C. Trepfa, hvilken iendom med 6 Pladser har en Udsæd af 56 Tdr. Korn og 108 Tdr. bløts, samt føder 7 Heste, 60 Køer og 14 Faar. Længere sydlig r Rudstad, 12 Lpd. (14½ Dlr.), en Gaard med stor Skov, flere Pladser og to Vandfalde med Sauge, der har tilhørt fornævnte Oberst Sundt, og i Midten af forrige Aarhundrede den formuende Trælafst - andler Veder Gudrio og derpaa Enken, efter hvem den 1799 tilfaldt en myndige Døe Munch, samt senere tilhørte Grosserer Peter Lum - sel og derpaa Grosserer Jørgen Young, hvis Søns Enke folgte den 1838 for 10,500 Eyd. til Kjøbmand Chr. Schou; og dertil støder Skallerud, 1½ Skbd. (21½ Dlr.), med en betydeligere Skov, samt ud god Jord, sex Pladser og tre Vandfalde, hvori to Sauge og et Møllebrug, der fra Gudrios Enke tilfaldt 1799 Tds. Wulfer, og er mere bleven Statskassens Eiendom. I samme Nabolag ere Lam - retteter, 12½ Lpd. (13½ Dlr.), en god Gaard, som tilhørte i 1737 Cancelliraad Hasch og senere Enken, samt fra 1785 M. Broch - mann, Hellerud, 10 Lpd. (5½ Dlr.), en mindre Gaard, der har tilhørt Sørensen. N. Ring, samt fra 1781 Postmester Mesfel og var i en nyeste Tid eiet og beboet af Gen.-Krigscommissær Røbe, oven eller nedanfor hvilke Li, Gjersrud, Hanoa og Steensrud ere smaae Gaarde paa Grændsen af Skje Sogn, men vigtige ved deres store Skove, hvorfor de sædvanlig have tilhørt Christianias Trælafsthøndlere.

Ljan (egentlig Stubbelian), en liden Gaard, af Skild 5 Lpd.

¹) Om ham kan efterføds bemeldte Samlinger 4de Bd. S. 319.

(4te Dlr.), som med flere underliggende Gaarde, hvoraf Li, Fløisponi Hvibehjørn og Vatsbond, alle i Agersherred, ere de vigtigste, foruden andre i Skje og Vaa Sogne, længe har udgjort en samlet Eiendom. Hovedgaarden er smukt anlagt og velbebygget, har en mod Bundefjorden langs en straaehelende Daffe med kostbare Mure og Opfyldninger anlagt Hauge eller Park, hvori er Frugt- og Urtehaue m. m. Jordveien er ikke det betydeligste af denne Eiendom, men dens store og gode Skove samt dens vigtige Brug, saasom en Krudtmølle, en Kornmølle og 4 Sauge med 6 Blade, alle beliggende i den ved Gaarden fra Gjerdssøen udløbende 4510 Alen lange Elv, men paa Gaarden Hvibehjørns Grund, hvortil Saugtømmeret fra Brugseierens Skove saavel i som udenfor Thinglauget paa Gjerdssøen nedflaades. Gaarden har ogsaa fra sin egen Forstrand Udførselsret for Saugproducterne fra Hvibehjørns Brug saavel som for anden Trælast, paa hvilken fra For tiden erhvervede Rettighed Confirmation er erholdt under 16de Sept. 1780. Fremdeles har Eiendommen Fiskerie i Bundefjorden og i Gjerdssøen. Dette "Hvibehjørns Brug" er gammelt. Aar 1505 blev Gaardene Hvibehjørn og Vatsbonden, som hørte til Maria Kirke i Dyle, overtagne Eske Bilde, Hovedsmand paa Bergenhuus, "med Saugmøllen byggt over Strømmen imellem begge Ødegaarde;" dog ere de igjen komne tilbage til Maria Provsties Gods, da Hvibehjørn med to Sauge og tilhørende Skove blev fra dette Gods med flere Gaarde af R. Christen den Fjerde i Aaret 1602 givet Norges Rantsler Hans Pedersen i Magekifte for Gaarden Semb paa Eger. Senere har Eiendommen, fremdeles under Navn af Hvibehjørns Brug, tilhørt Oberst Richard Dyrhøj, Commandant paa Agershuus, som 1669 folgte den til Stue- mand Møller, hvis Søn Peder Pedersen Møller havde den i 1694, da dertil foruden Hvibehjørn laa fem omkringsliggende Gaarde. Christian 5tes Søn, Major N. Møller havde derpaa Eiendommen, som derefter kom til Just. Poul Vogt, som døde 1761 og hvis Enke bragte den ved Giftermaal til Gen.-Lieut. Carl Wilster. Han folgte den i 1765 til Gen.-Krigscom. P. Holter, som boede her ligesom senere Enken, og hvis andet Giftermaal Bruget kom til Gen.-Mud. Wessel, som døde 1794, og endelig ved hendes tredje Ægteskab til daværende Præsident M. G. Rosenkrantz, der folgte det ved Skjøde af 1ste Januar 1791 for 32,000 Rd. til Gen.-Veimester L. Ingjer, som indtil sin Død 1821 beboede Eiendommen, hvilken Enken senere har havt. Af de Bruge forhen underliggende Gaarde er Kullebond allerede før 1750 og senere Ormerud frafolgte.

dd. i Sognets nordlige Deel:

Nordmarken, en betydelig Skovstrækning, indsluttende Ager Sogn paa Nord- og Nordvestsiden mod Gadeland og Haffebal og indbefattende syv Gaarde (med 78 Beboere), af hvilke Sandungen, Skyll og Abbele-Skogen ere de vigtigste, tilsammen skylende 1 Skyd. 12 Lpd., men i ny Skyl 154te Dlr. Kornavlingen er maabelig, i Sæden som oftest bortfryser, men Skoven er betydelig og Driften derfra let. Her kan hugges mere end 1000 Tønder Tømmer aarlig, so opfyldes paa de udenfor liggende Brekke, Kjeldsaas og Nygaardssaug. Af de hervedende Bjergsider følger Mellemfjorden til 1686 Fod (K

hmarken eieedes i 1707 af den rige Justitsraad Gjerd Andersen, 1743 tilhørte sex af Nordmarkens Pladser eller Skovstykker Christian Ier og Jens Hjort, hvortil i 1750 kom Blankevands Skovstykke. Siden ørte den samlede Eiendom P. Anker og Conferentsraad Jørgen Hjort, og hvilkken det hele blev den Førstes Eiendom, der senere er kommen Sviigersønnen Grev Wedel Jørlsberg.

Sander, 1½ Skpb., en stor Gaard (25½ Dlr.) med god Jord, ydelig Skov, Vandfald og 5 Pladser, ligger med de mindre Gaarde 28, 15 Lpb. (8½ Dlr.), og Kirkeby, 17 Lpb. (11½ Dlr.), paa vilen Gaard er en Stangjernshammer under Værums Værk, samt et høllebrug, omkring den nordre Ende af Maridals-Vandet, ovenfor viller ere fire eller fem Gaarde, hvoraf den øverste er Vaggesteen, ½ Lpb. (17½ Dlr.), alle henhørende til Maridalen (rettere Maritbale)¹, en mod Nord opgaaende Dalsstrækning, som har havt en egen Kirke² paa foransørte Kirkeby, der er Enkefæde for Agers Sognefald, derfor hvilkken paa Vandets Vestside er Skjervan, 15 Lpb. (14½ Dlr.), og ved dets søndre Ende Brekke, 1½ Skpb. (10½ Dlr.), en nylt bedyggel Gaard, med god Jord og Skov, samt Aarg.-Vandfald Agers-Elv, hvori ere to Par Dværner og Saug med to Blade, hvilkken Gaard i hemimod et Aarhundrede har med Nordmarken havt fælles Iere i Chr. Anker, Jens Hjort, Jørgen Hjort og Statsmin. Anker m. tillige erhvervede Gaardene Sander og Skjervan, hvilkken Eiendom i tilhørte Grev Wedel Jørlsberg. Maridalen har 440 Beboere.

ee. i Agersdalen vestenfor Agers-Elven:

Sogn, B. 2½ Skpb. og D. 2 Skpb. ½ Lpb. (18½ og 13½ Dlr.), pge gode Brug og især den første med god Skov, i hvillke Gaardens mark ved Vestfiden af Sognevandet er fundet Jernmalm, der lader gnode, at det var her, hvor det i vor ældste Bjergværks-Historie fremkomende "Sognebergs Jernbrug," som breved i den første Deel af det færtende Aarhundrede, har været, Nordberg (eller Lille Sogn), ½ Skpb. (16½ Dlr.), et Brug som eieedes og beboedes 1694 af Afsk-mraad Jørgen Whillipsen, med meget god og frugtbar Jord; Berg, ½ Skpb. (13½ Dlr.), en smukt beliggende Gaard, som i 1737 og 743 tilhørte Oberst Hausmann, og kom 1794 til Georg Fr. Øster-und, efter hvem den tilfaldt Broderen Just. og Borgmester Øster-und, som i 181* folgte den til dens nærværende Eier Statsraad J. Jøllert, Aasen, S. og N., hver 1½ Skpb. (12½ og 12½ Dlr.), som begge 1694 tilhørte Amtmand Hans Nielsen, og hvoraf den sidste, efterat den tilhørte Generalleut. Hausmann og siden Oberst Hausmann, i

) Dalen hedde nemlig først Margretebale, hvoraf er kommen Margaret- og deraf Maritbale, som var Benævnelsen i det færtende og Begyndelsen af det færtende Aarhundrede. I en Jordebog af 1642 kaldes den ogsaa "Maritbale."

) See Rort Penning-Magasin, 2den Aarg. 1835, S. 115 og 116, samt B. Noes Beskrivelse over Christiania, S. 138 og 139, hvor der anføres et Sagn om denne Kirke, der flere Gange skal være afbrændt ved Lynild. At det i det 13de Aarhundrede forekomende Maristog Kloster skal have ligget i Maridalen, er der formodentlig ikke tilstrækkelig Grund til at antage.

nyere Tid længe laa under Ullevold, ligesom af den anden 1 Skpd. i endel Aar tilhørte Bergraad C. M. Collett, som smukt bebyggede samme; Bakke, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{3}{4}$ Dlr.), hvoraf den væsentligste Deel forhen var Latinskolen beneficeret, med smuk Veliggenhed og Vandfald i Ågers-Elven, hvori trende Kornmøller og en Råspemølle, og Bjølsen, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (30 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med god Veliggenhed, stor Jordvel men ingen Skov. Den tilhørte 1678 og endnu 170* Rigsens-Skriver (senere Amtmand) Hans Nielsen, derefter Admiraltets-Raad Treschow, som her i 1711 havde en Oliemølle, foruden en nærliggende Papirfabrik, og blev i Aaret 1780 for 4032 Rd. kjøbt af Kjøbmand Poul Clausen, fra hvem den kom til Sønnen Claus Clausen, hvis Enke havde den til 1834. Til Gaarden, som nu har to Gæde, ere tre Aargangs-Vandfald i Ågers-Elven, hvori, skøndt ikke Gaarden tilhørende, ere tre Saugblade, Oliemølle, Sæbesyderie og Møllebrug, ligesom Gaarden har god Indtægt af Forpagtninger.

Ullevold, 2 Skpd. 6 $\frac{1}{2}$ Lpd. en Gaard, som efterat have i det Mindste for en Deel i Middealderen hørt under Bispestolen og senere var bleven Statens Eiendom, folgtes fra Kronen med meget mere Gode i 1662 til Borgermester Niels Lauritsen og tilhørte 1694 samt 170* Vicelaugmand Lars Jacobsen, efter hvem den var ejet og brugt af Etatsraad Hans Blizencrone, en bemiblet Mand som døde 1728¹. I 176* kom den ved Giftermaal til General-Auditor Lengnick², som opførte Gaardens Bygninger og gjorde de herværende Anlæg, og hvis Enke boede her 178*, hvorefter Gaarden kom til Bernt Anker, og blev ved Skjøde af 28de Mai 1794 tilligemed N. Taaen og Nabsa Sandaa for 13,800 Rd. overdraget Grosjerer John Collett, der udmærkede sig som fortrinlig Jordbruger³, og forøgede Eiendommen med 13 $\frac{1}{2}$ Lpd. i Øvre Blindern. Efter hans Død 1810 havde Enken i mange Aar Prugget, som senere er kommen til flere, hvoraf Prop. J. Muus har det egentlige Ullevold, af Skjld 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.) med Bygninger, Gange og Væden. Under Gaardens Skjld har ogsaa hørt den i sin Tid frasolgte Deel Vedemyren, (10 $\frac{3}{4}$ Dlr.), der tilhørte 1780 Generalinde Kemeling, senere H. Hassberg, og derefter Forfjellige.

Blindern, Øvre og Nedre, hver 2 Skpd., hvilke begge i 1694 og senere tilhørte Enken Kirsten Tøllers, samt derefter hendes to Sølvsønner, og hvoraf Nedre Blindern med Andeel af den anden samt et Par mindre Gaarde var i en lang Række af Aar en betydelig Eiendom, af Skjld 3 Skpd. 13 $\frac{1}{2}$ Lpd., der tilhørte Propriet. H. Arnesen, efter hvis Enkes Død Eiendommen i 1825 er deelt i flere Brug, hvoraf det egentlige Nedre Blindern med en betydelig Skovstrækning Svartorsteren, 2 Skpd. (20 $\frac{1}{4}$ Dlr.), kom for 11,500 Spd. til Høiesterets-Næstfor

¹) 3 Samlinger til det Norske Folks Historie, 4de Bd. S. 312-314, handle om denne Mand.

²) See Willes Reise-Jagttagelser, 1ste Deel S. 236-238.

³) Om ham kan eftersees "John Colletts Landbrug paa Ullevold, af Dr. Neumann," Kjøbh. 1804, samt "John Collett som Landmand, en Mindetale af Dr. Neumann," Christiania 1810.

eies nu af Oberst Wolff. Under denne Deel ere adskillige igelsøkker.

der, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), en Gaard med god Jord, Skov, og fire Vandfalde, hvilken blev solgt fra Kronen i 1663 i Midten af forrige Aarhundrede Sognepræst Otto Holmboe, i god Jordbruger og har opført den paa Gaarden varende Goustad, N. og V. 2 Ekd. $7\frac{1}{2}$ Ekd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf et Compagnichefs-Gaard, Vorgen, Et. og L. $3\frac{1}{2}$ Ekd. r.), der ere deelte mellem mange Giere, Riis, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Giendom som i 1685 og endnu 1699 eledes og brugtes af iggers, samt i 1720 og i 1737 tilhørte Liv-Holst (som tillige rby), med maadelig Jord, men god Skov, Teglværk og Saug, tiliggende Gaustadegaard 1 Ekd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.) og Teiens tre $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), Grmelund, 1 Ekd. $16\frac{1}{2}$ Ekd. ($13\frac{1}{2}$ Ekd. r.), en betydelig Gaard, med god og smuk Belligheden, god Skov, samt 6 Pladser, hvilke samtlige ligge fra $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Mill liania, og here med flere af de eftersølgende Gaarde til den Vestbygd.

gner, $3\frac{1}{2}$ Ekd., med N. Frogner og Trebold Skovstykke 9 mmen ($71\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Giendom som længe har været g hvoraf det egentlige Frogner tilhørte i 1680 og endnu 1699 Jordegods her i Gnen saa rige Assistentraad og Vice-Raug- is Tollers Enke ¹. I den nyere Tid (1770) tilhørte Giendoms Jernværks Eier Fr. Clausen, efter hvis Død i 1773 gte den ved Giftermaal til Slotspræst Sverdrup, hvorefter den til Capitain Elieson, fra hvem den 1790 blev for 39,000 det Vernt Anker, efter hvis Død den i mange Aar tilhørte nen Grosierer Morten Anker, og eies nu af Consul Benj.

Den har en fien Belligheden $\frac{1}{4}$ Mill fra Christiania, Bygninger, smukke Haugeanlæg, fortrinlig god Jord, temmelig Skov og i den forbiøbende Frogner-Elv to Vandfalde, hvori Bygdeaug. Den største Deel af Jordveien er udparcelleret gtnings- og Arveafste-Løkker, hvis Agerbrug meest bestaaer i ig Potatosaavl, og for største Deel ere beliggende omkring den gaaende Landvei med smagfulde Bygninger. Paa Gaard levede i 1835, 271 Menneſter. Dertil stode Frøen, Et. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), og L. $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), samt vestligere , V. og N. $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($29\frac{1}{2}$ Dlr.)², under hvilke Gaarde lige-

---

denne Kirken Tollers, hvis Giendomme, hvoriblandt ogsaa Ullevold, ra, Grefsen og mange andre Gaarde i Agers og Aker Bygde, som endes to Døtre til Gen.-Lieut. G. S. Hausmann og Gen.-Lieut. S. H. Schaller, kan eftersees Budstikken 3die Aarg. 1822, S. 692-94, og til det Norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S. 40. a (ford. Eskadin) var mod Slutningen af det fjerde Aarhundrede af Johan Benckerman, der var Norges Riges Kantoler under Kong af den Anden. I Kong Christian den Femtes Tid tilhørte B. Eftersølder *Opbeholdene*.

ledes ere mange Forpagtningsløkker. Desuden høre til Sognets væklig Deel Hoff, 2 Skpd. $6\frac{1}{2}$ Lpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), der tilhørte i 1680 og endnu 1707 Krigshistal, senere Gen.-Auditor, J. G. Aldeman, samt i 1720 Oberstl. Bubbe, Huseby, 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, der tilhørte i 1685 Fru Inger Rytter, senere Erich Ancher der var Stamsfader for den Anterke Familie her i Landet og døde 1699, derefter Enken i 1720, og i 1728 samt 1743 Liv Holst, med god Jord og nogen Skov, Smedstøb, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), som tilhørte 1685 Gen.-Auditor Zach. Lemfort og senere Sønnen Oberstl. Joh. Lemfort, men i den senere Tid er deelt i to Brug, med god Jord og sex Pladser, og Ullern, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), som i Middelalderen hørte under Nonneklosteret i Dpslo og solgtes derfra 1347, samt i den sidste Deel af det syttende Aarhundrede tilhørte Bogkad Godsens Gier, men er senere deelt i to Halvdele, hvoraf Dvre Ullern, der er den bedste, med smukke Bygninger og en fortrinlig Skov Udbyg, ender efter Midten af forrige Aarhundrede af Proc. Mathias Gram, og derefter længe af Sønnen Laugmand (senere Stiftsbets-Assessor) Jacob Gram, som døde 180*, samt i nyere Tid af Robert Major og tilhører nu Propr. Carlsen.

Ladegaardssøen, saaledes kaldet fordi den har været underlagt Dpslo Ladegaard, forbum rimeligviis en De, men nu en Hals, der ved en smal lavtliggende Landstrimmel forenes med Fastlandet paa Gaardene Skovs og Vastums Giendele. Dens gamle Navn var Bogdsen eller Bygdøen, og den blev 1352 med mere Gods af Kong Magnus Smeks Mober skænket Hoveds Kloster. Ved Reformationen faldt den til Kronen, blev underlagt Ladegaarden og brugtes mest til Sommerhavn for dens Kreaturer, da den indtil de sidste 50 Aar Tid var for det Meste skovbegroet Udmark; men ved Ladegaardens Afhængelse blev den forbeholdt Kronen, og har været benyttet til Avlsgaard deels for Statholderne og deels for Stiftamtmandene. Efter 1790 er en stor Deel fragaaet som Arvesætte, hvilke afhændede Stykker ere blaae smukke Landsteder, og isølge en Storchings-Be slutning af 1836 er den hidtil Staten tilhørende Deel af Ladegaardssøen bortsolgt i 1837 ved offentlig Auction for 16,050 Spd. og bleven Giendoms for H. M. Kongen, der har bestemt samme til en offentlig Promenadeplads for Christianias Indvaanere. Efter Folketællingen af 1835 havde denne særdeles smukt beliggende De 136 Beboere paa 14 Parceller, hvor's Udsæd angaves til $42\frac{1}{2}$ Td. Korn og 376 Tdr. Potatos. Paa Nord Enden Indsiden ved Frognerfjælen er Dronningbjærg et meget søgt Forskiftelsessted. Udenfor den egentlige Ladegaardssø ligger Abbebi-Engen, der har været en Pertinents derunder, men nu paa Arvesætte er frasat

Vækkers, en Strand med en behagelig Beliggenhed ved en Bug af Christiania-Fjorden, ligesom den sydvestlige Deel af Ladegaardssøen der langt tilbage i Tiden er frasolgt Gaarden Dvre Vastum, og har tilhørt Gieren af Bogkad Gods, da her er Udfisningssted for de Saugproducter som nedbringes fra dette Gods ovenfor liggende Sænge og endel Skibe her aarligen indtage Ladning. I 1835 havde Vækkers 109 Menneker, som mest leve ved Arbejde i Anledning af den her faldende Udfisning, da den til Stedet liggende Jordbel er ubetydelig

Bøkenfor ligger Sollerud med Kaabro, $13\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), med smuk Beliggenhed ved Landeveien til Drammen, samt med to halve Bøndfalde i den ved Gaarden udfaldende Lysager-Elv, hvori er Sauge- og Møllebrug foruden det nu neblagte Kaabro-Spigerværk. Her eller ved det ligeoverfor liggende Lysager maa vel den Ladeplads ved Gaarden, hvorfra i det syttende Aarhundrede Trælastudfskibning fandt Sted (S. 144), søges.

ff. i Sørkedalen:

Boren, 2 Skpd. $6\frac{1}{2}$ Lpd. ($47\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard i to Brug med 8 Pladser og en Udsæd af 55 Tdr. Korn og 103 Tdr. Potatos, til hvis Herligheder hører stor Skov, Sauge og Dværn, samt Indtægt af en til Bogstads Gaard bortforpagtet Strækning. Ved Gaarden ligger den 1510 Fod (Hst.) høje Borenaas, som paa Nordøstsiden indfatter Sørkedalen, og hvorfra Digteren Tullin skal have hentet Bålet til sin Maibag.

Bogstads, 1 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($90\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende under foranstjort Borenaas ved Bogstads-Bandet, hvis Hvide over Havslåden er 458 Fod (Hst.). Denne betydelige Gaard, der med smuk Beliggenhed har prægtige Bygninger og skjønne Haugeanlæg, angaves med sine 10 Pladser i 1835 at have en Udsæd af 112 Tdr. Korn og 193 Tdr. Potatos, samt at søde 29 Heste, 34 Køer og 50 Smaaaf. Allerede før 1678 tilhørte Bogstads Peder Nielsen Leuch, efter hvis Død 1693 den kom til Sønnen Morten Pedersen Leuch, og forblev i denne meget formuende Familie, indtil den i 1775 blev solgt til Peder Anker¹⁾, i hvis lange Besiddelsestid Eiendommen blev saabel forfijnet som væsentlig forbedret, og efter hvis Død i Decemb. 1824 den tilfaldt Svigersønnen nuværende Stattholder Grev Wedel Jarlsberg. Det underliggende Gods bestaar af a) elleve Gaarde, hvoraf to i Ager og ni i Berums Thinglaug, for største Deel i Strækningen omkring Hovedgaarden og ved den fra Bogstads-Bandet udløbende Lysager-Elv, tilsammen fyldende $9\frac{1}{2}$ Skpd. ($165\frac{1}{2}$ Dlr.), med gode Skove, nogle betydelige Sauge, Kornmøller &c., b) i Sørkedalen ovenfor Hovedgaarden ti matrikulerede Jordebrug, fyldende forhen 2 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd., men nu $20\frac{1}{2}$ Dlr., som bruges af 26 Gaardbrugere og 21 Huusmænd, og hvoraf sødes 68 Heste, 162 Køer og 250 Faar, c) i Norderhøus Thinglaug paa Ringerige nogle smaae Jordeiendomme med betydelige Skove, og endelig d) Aker og Jægers trænde Kirker med deres Eiende. Denne vigtige Eiendom, hvis Strækning udgjør flere Mile, der formentlig for dens gode Skove først er samlet, har en saadan Beliggenhed, at dens Skovproducter deels ved den Elv, der flynger sig igjennem Dalen, kunne tilfaaedes Bogstads-Bandet, hvorfra Sautsmmeret videre gaar ned ad Lysager-Elven til de ved denne Godsleiren tilhørende 7 Udfl.-Sauge, og deels fra de nederste Gaarde bekvemmeligen kunne tilføres disse; ligesom gennem samme Vanddrag til disse Sauge

¹⁾ See "Statsminister Peder Ankers Personaller" i Samlinger til det Norske Folks Syng og Historie Det Bd. S. 336-338.

neftaaedes Lommeret fra Godseierens store Eiendoms-Skove i Balder og paa Gadeland, da det her aabvirkede Lommer til et Antal af 100 til 2000 Tyfter aarlig ved en fra Steensfjorden paa Ringerige anbrag Rehrat-Indretning i en Strækning af $\frac{1}{4}$ Mill sørs over en 6 til 70 Rod høi Bjergaas for at komme i Sørfedalens Vanddrag. I 1833 havde Sørfedalen 711 Beboere, hvoraf imod 600 paa Bogstad Gaardt og de under Ritr. b anførte Gaarde.

gg. Derne under Agers Sogn:

Disse ere deels Staten tilhørende, da de forhen have ligget under Dyklo Ladegaard, men ved sammes Afhændelse have været Kronen forbeholdte og bortforpagtede, og deels privat Eiendom. Af de første mærkes Hovedøen, hvor der var et til Jomfru Maria og den hellige Kong Edmund helliget Kloster, stiftet ved Aar 1148 for Munk af Cistercienser-Ordenen, hvis første Stamme skal være kommen fra Kirkeheide i Lincolnshire i England¹⁾, og ved 1352 undergivet den hellige Birgittas Diegel, hvilket ansees som en ny Stiftelse af Hertuginde Ingeborg, Kong Magnus Smeks Moder, som indførte den²⁾. Dette Kloster skal efter Schøning have været baade for Munk og Nonner, og omtales meget under de borgerlige Uroligheder i det 12te og 13de Aarhundrede, da især Munken Jon Ruskung gjorde sig bekendt under Kong Svate ved Aar 1185. Hvad Brug man strax efter Reformationen gjorde af dets Mure, er allerede anført ved Agershuus. Dog vare længe alle ubetydelige Levninger af Grundvolben tilbage, og Schøning, som i 1775 besaa de da tilværende Ruiner, fandt at der paa de tre Sider af den meget solid byggede Kirkes Chor havde været Vaaninger eller Celler, tilsammen 8, mellem hvilke vare tvende til den østre Ende af Choret stødende lange Værelser, formodentlig Capeller, hvorfra antogs at være Indgange til de omliggende Celler. Paa Sydsiden af Kirken var et stort Gaardsrum, der havde været omgivet af murede Bygninger, og fra dette Gaardsrum førte en hvelvet Gang eller Port, der forbandt Cellerne ved Kirken Chor med de Bygninger som omgav Gaardsrummet. Hvad der endnu var levnet af Ruinerne blev i 1806 for største Deel anvendt til to da paa Den anlagte Batterier. Siden den Tid sees kun en ubetydelig Deel af Murene, nogle Trin af en Vindeltrappe, der har ført ned til en Kjelder, og en i Gaardsrumme anlagt Brønd, der er muret rund og endnu benyttes³⁾. Paa Hovedøen er Artilleriet forbeholdt Exercerøvelser og Kastningen Torvefur som

¹⁾ Cfr. Script. rerum Danicarum T. I. S. 162, 176, 340 og 388, og T. II S. 417, samt Script. rerum Suecicarum, T. I. S. 61. See ogsaa Sam til det Norffe Folks Historie, 2det Bd. S. 355 og 356.

²⁾ Saaledes anfører Langebek, men efter hvad der berettes i Norff Pen.-Ma 1ste Aarg. S. 236 skal Reglerne for St. Birgittes Orden senere være gaa

³⁾ I det nyeste Tidsskrift "Iduna," 9de Hefte Etodh. 1822, S. 385-39 findes en af afdøde Major L. D. Klüwer meddeelt Beskrivelse over Kloster Ruinerne, med en 1821 oplagte Grundtegning af samme, samt et Prospekt af Kirken for Redrivelsen af Ruinerne i 1808. Bemeldte Beskrivelse leveret overforat tilligemed nogle historiske Efterretninger angaaende Kloster i Norff Penning-Magazin 1ste Bd. S. 234 til 238, hvor tillige den anførte Grundtegning og Prospect findes i Skentryk.

Steenbrud. For saa vidt den Plan, man i nyere Tid har havt til Besætningen af Agerøhuus, maatte blive udført, vil ogsaa Hovedøen blive besættet. Her ere nu to Krudtaarne. De Der, som ikke tilhøre Staten ere følgende fire: Ormesund, Malmøen, Ulbøen og Gyverøen.

g. i Aker Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Aker Præstegaard (hvis egentlige Navn er Røen), med Vaak, 2½ Skpd. (19½ Dlr.), en Gaard med fordeelagtig Beliggenhed i en smuk Egn og med god Jord, en Udsæd af 24 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatoes, hvorpaa fedes 6 Heste, 20 Køer og 12 Faar, samt hvorunder ere fire Pladser. Af de Præster, der have beboet Gaarden, mærkes fornemmelig Johan Christoffer Vogelius, der i sin lange Embedstid (1752 til 1799) i flere Henseende virkede gavnligen paa Menighedens, og Dr. Jacob Neumann (1805—182*) bekendt som Landøkonom og virksom Embedsmand. Omkrig samme ligge Aker, Ø. og B. 2 Skpd. 9½ Lpd. (26½ Dlr.), med Kirken, en gammel i sin Tid den hellige Jomfru samt Martyrerne Fabian og Sebastian indviet Steenbygning, der før Reformationen eiede meget Gods, og nu tilhørende Bogsæl Godsens Eier, paa en Heide af omtrent 350 Fod over Fjorden, og Hougbo, 12½ Skpd. (9½ Dlr.), der efter Sagnet har været et Kongesæde, samt fra 1794 til 180* var eiet og beboet af Gen. Auditor Flor, samtlige med Gravhøje; og strax nordenfor ere Skovum (forb. Skogheim og Skougum), 2 Skpd. 3½ Lpd. (11½ Dlr.), hvoraf det gamle Skougum Herred, som udgjorde Aker Hovedsogn, havde Navn, hvilken Gaard tilhørte i 1699 Berghauptmand Schlanbusch, i 1743 Oberstl. Hjemmen, og i 1763 samt 1771 var eiet og beboet af Oberst Thams, og Semb, 2½ Skpd. (18½ Dlr.), som eiedes og beboedes i 1763 af Auditor og Sorenstr. Gjesfing, samt senere i mange Aar af Oberstl. Horn og hans Enke, og er nu deelt i to Brug. I Sognets nordøstlige Deel er Holmen, 18 Lpd. (6½ Dlr.), hvortil et Kalkovn og Hætte, samt hvorfra i Fortiden Trælastudskibning har fundet Sted, Aes, 1½ Skpd. (16½ Dlr.), som tilhørte i 1694 Eggert Stodketh, og hveraf den væsentligste Deel eiedes fra 1770 af Oberstl. Orning og endnu 1803 af Enken, samt Billingsstad, 1 Skpd. 11½ Lpd. (12½ Dlr.), et godt Brug med temmelig god Skov. Udenfor de to sidste Gaarde er

Næssøen, 2 Skpd. (21½ Dlr.), en Øe i Fjorden, som ved et Sund skilles fra Fastlandet under Gaarden Næs, 1½ Mil fra Christiania, og har været et gammelt Herresæde. Den første Eier af Gaarden, man kjender, var Bo Flemming, Ridder, Norges Riges Raad og ved 1489 Befalingsmand paa Agerøhuus, med hvis eneste Datter hans meget betydelige Gods kom til Holger Griksen af Familien Rosenkrantz, som døde 1496, hvorefter Sønnen Otto Rosenkrantz, som døde 1525 og derpaa hans Søn Erik Rosenkrantz, som døde 1575, fik disse Godsa og deriblandt Næssøen, som tilfaldt Sibsmændes Søn Jacob Rosenkrantz, der døde 1618. Siden, allerede 1639, havde Stattholderen i Norge Christopher Urne Gaarden, som i sidste Melde Aar var værdt for 8 Skpd. Korn, samt under hvilken i 1625 brugtes 8 Øde-

gaarde, ligesom dette Aar til Rosenkrants's Godser i Aften Brgld hørte 66 Gaarde af Skjld 48 Skpd. Salt og 21 Skpd. Tunge. Bemeldte Urnes Søn, Christian Urne, folgte i 1663 Næssens, Rydsager og Rjørbo Sædegaarde med underliggende fire Sauge og Bøndergaarde til Afsæd for Knud Frantsen, hvilket Salg erholdt Kongl. Confirmation under 30te Juli 1664¹, og endnu 1678 havde denne Eier Næssens som adelig Sædegaard. Siden har Eiendommen i umindelige Tider været brugt som Underbrug, da det 1694 laa under Rjørbo, senere under Blomesholm og fra omtrent 1786 under Bøgen i B. Bærum. Gaarden har god Veliggenhed, god Jord og Skov, Kalksteensbrud og Kalkovn, samt er blandt de bedste Gaarde i Brgldet. Estrax udenfor a Brønsen, 1½ Skpd. (15½ Dlr.), et Brug, der udgjør en De, med god Veliggenhed og Jord, det betydeligste Kalksteensbrud i Brgldet, samt Kalkovn, og indenfor denne De Syverstad, Leangen og flere Gaarde omkring Leangs-Bugten, hvor i Fortiden var Løseplads for Malma til Dikkemarks Jernværk. Sybligere er

Blakkestad, 2 Skpd. 10½ Skpd. (20½ Dlr.), med god Veliggenhed ved Aften-Elvens Udløb i Fjorden, 2½ Mil fra Christiania, god Jord og Skov, ser Pladser og tre Vandfalde med 6 Maaneders Vand, hvori er Saug, Dværn og Stampemølle, hvilken Gaard i Almindelighed antages at have været Sædet for den af Historien bekendte Baghøfding Gudolf af Blakkestad, som i Aaret 1219 blev den egentlige Stifter af Ribbungernes Parti, ligesom Gaarden angives at have i den calmarke Unions Periode tilhørt den Erlandske Familie, hvoraf Ridder Einrid Erlandsen var Slotsherre paa Agerøhuus i Kong Erik af Pommerns Regjeringstid². Nabogaarde ere Østenstad, St. og L. 3½ Skpd. (13½ Dlr.), og sybligere ere ved Fjorden Einæs, 1½ Skpd. (14½ Dlr.), samt inde i Landet Gudem, St. og L. 3½ Skpd. (14½ Dlr.), Gjellum, 1 Skpd. 14½ Skpd. (12½ Dlr.), Øgefet, 2½ Skpd. (15½ Dlr.), og Heggedal, 1½ Skpd. (9½ Dlr.), der ere de sybligste Gaarde i Brgldet, og hvoraf Heggedal er ublagt til Aalsgaard for Amtmanden i Agerøhuus Amt.

bb. i Vestre Bærum:

Rjørbo, oprindelig af Skjld 1½ Skpd., der i Fortiden har været brugt som Aalsgaard under foransførte Næssens, da den forekommer som saadan i 1625, men synes af Næssens tidligere Eier Stattholder Christoffer Urne at være afstilt fra denne Gaard, samt gjort til en egen Sædegaard, hvorved endel Bøndergods lagdes derunder. Sønnen Christian Urne folgte derefter, som allerede anført, i 1663 Rjørbo med Næssens til Overhofrets-Afsæd for Knud Frantsen der brugte den i 1680 som adelig Sædegaard og eiede meget Bøndergods i Aften Brgld. I 1683 og 1694 var Gaarden eiet og beboet af Jacob Kresting, samt 1699 af

¹) Om de her nævnte Giere af Gaarden Næssens, saavelsom om de betydelige Familien Rosenkrants's tilhørende Godser i Norge, erholdes Underretning i Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 441.

²) Gaavel det Gne som det Andet kan drages i Tvivl, da Gaarden i *Udvalningen* af det fjortende Aarhundrede laa til Ronneflosteret i Dpslo og *hørte endnu* i 1694 til sammes Gods.

ans Enke og senere har den efterhaanden tilhørt Morten Leuch, Kammeraad Gustav Strømboe (i 1771 og 1781), og Værums Værks Hiet Conrad Clausen, som her anlagde en Staalovn. Efter at være med dette Værk kommen til Peder Anker, overdroges den væsentligste Deel deraf, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), først ved Kjøpagtning og i 1801 ved Salg til den fortjente Landmand Johan Reinhold Grauer, der opdyrkede den som en Gaude, og efter hvis Død 1819 den har tilhørt forskjellige. Gaarden har en Høi Beliggenhed ved en Bugt af Fjorden, noget Fiskerie og Kalkbrønderie.

Tanum, 1 Skpd. 16 $\frac{1}{2}$ Lpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund ligger, paa en Høide af 602 Fod over Havet (Hst.), hvorfra falder en ubmærket Høi Udflugt over Omegnen, Vestre Værums Kirke Tanum Kirke kaldet, der er en simpel Graaflensbygning og har været af de saakaldte Lovestuer, Jomfru Maria helliget. Næved samme er Bjørke, 5 Lpd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er den vestl. Capellans Embedsgaard, og af Sognets øvrige Gaarde mærkes Vøien, 3 Skpd. 3 $\frac{1}{2}$ Lpd. (57 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Præbets betydeligste Gaard i to Brug, med meget god Beliggenhed, god Jord og Skov, Møllebrug, Teglværk, Fiskerie, Søterbol og 10 Pladser, Dlern, 2 Skpd. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.)¹⁾, Frogner, D. og B. 2 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjørum, 16 $\frac{1}{2}$ Lpd. (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Isi, 3 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Gaarde, samt Skui, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Horni, 3 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Staavi, S. og N. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke sidste Gaarde høre til det saakaldte Jaren. Ringen (Ringi), 2 Skpd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), er en god Gaard i Nærheden af Kirken. Disse Gaarde ere deelte i flere Brug, da de foruden det egentlige Jordbrug have Næring ved Kul og Malmudrifter for det nærliggende Værums Jernværk, ligesom disse Gaarde i den sidste Fjerdedeel af det syttende Arhundrede og senere for største Deel tilhørte bemeldte Værks Ejer. Kamot, By, Vendsaa og Burub ere af de vigtigste Gaarde i Kommehalen.

cc. i Østre Værums Sogn:

Haslum, 2 Skpd. 3 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i to Brug, som fra Begyndelsen af det syttende Arhundrede har været Enkesæde i Kaldet, med god Jord, Skov og Kalkbrønderie, og paa hvis Grund staaer Sognet Kirken, en smuk Steenbygning i Form af et Kors, fra de catholiske Tider, Overland, 1 Skpd. 18 $\frac{1}{2}$ Lpd. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, med stor Skov og Møllebrug, Hørøle, 1 Skpd. 19 $\frac{1}{2}$ Lpd. (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes med god Jord og Skov, Grav, 2 Skpd. 3 $\frac{1}{2}$ Lpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, Østern, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med stor og god Skov, Orini, 6 $\frac{1}{2}$ Lpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med middelmaadig Jord og ingen Skov, men to Aargangsvandfald med Saug- og Møllebrug, Stampe, Teglværk og Kalkbrønderie, samt Jähr, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med 7 Pladser, mere end fornøden Skov og tre Aargangsvandfald, hvori to Gaude og et Møllebrug, og Høsum, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (37 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med god Jord, stor Skovbidde men ubhuggen, Aargangsvandfald, hvori en

¹⁾ I Revisiønen for 1678 og senere kaldes denne Gaard "Jernværkets fri Afskæft" og tilhørte da Staten.

Stangjernshammer under Varums Jernværk, og med 32 Pladsfe 197 Beboere i 1885. Samtlige disse Gaarde ligge i Sognets østlige Deel og de fire sidste, som høre under Bogstad Gods, hav Brug i Lysager-Elven.

Lysager, 13½ Ekd. (14½ Dlr.), med smuk Veliggenhed i fra Bogstadvandet kommende Lysager-Elvs Udløb i Fjorden fra Christiania. Den var en fort Tid adelig Sædegaard, hvor synes at være bleven oprettet af Statthalder Christoffer Urne. Søn Christian Urne solgte den i 1663 med foransjorte Næs Rjørbo til Assessor Knud Frantsen, hvorved den mistede sine Friheder. Til samme ere to Vandfalde, hvori en Gaug med to og et betydeligt Møllebrug, og ved Gaardens Strand har forhen Ladeplads for Trælast (S. 144).

Kornebo, 2 Ekd. (35½ Dlr.), en af Vrgsbets betydeligste i med god Jord, stor Skov og anseelige Bygninger. Den blev 16 Agerhuus Slots Jordebog ublagt Laugmanden i Opsto, og den siden af Laugmændene til Aulsgaard indtil Laugthingenes Ophe 1797, da den overdroges en schweitsersk Landmand Frelb. Under skulde afgive Exempel paa en forbedret Landhuusholdnings lave Ofte m. m. Han beholdt dog Gaarden kun nogle Aar, hv den af Regjeringen folgtes i 180* til forhenværende Sognepræs gaard, som igjen afhændede den i 1823 med Lille Drensen for: Ekd. til den nuværende Eier Baron Wedel Jarlsberg. Blandt nets øvrige Gaarde mærkes Køkeberg, 2 Ekd. 4½ Ekd. (28½ D stor Gaard med god Veliggenhed 1 Mill fra Christiania, fornøder Gaug, Dværn og Kalkbrænderie, Stabek, fire Gaarde, Herwig, 6½ Ekd. (21½ Dlr.), med god Veliggenhed i to Brug, hvoraf er smukt bebygget, samt Blomesholm (forh. Drhoved), 1½ (10½ Dlr.), et Brug med god Jord og Kalkbrænderie, forhen Raad Gustav Strømboe tilhørende, udenfor hvilket er

Sandvigen, et Strandsted ved en af Slæbens mange paa Landeveien mellem Christiania og Drammen, 1½ Mill fra Steb, hvis Grunde, der ere frasolgte bemeldte Blomesholm, tilhørs Jernværks Eier, der her har Oplagssted for Barket, lige til samme kommende Malm fra Vestlandet her løsses. I 1835 Stebet 127 Beboere i 27 Huusholdninger, bestaaende meest af rende og Fiskere, der ere beskæftigede med Kalk- og Malmtrand Udenfor Sandvigen er Dufstøen, 1½ Ekd. (22½ Dlr.), et godt med god Jord, Skov, Fiskerie og Kalkbrænderie, og længere Snarsen, 7½ Ekd. (7½ Dlr.), en mindre Eiendom med meget go og mere end fornøden Skov, som i 1694 og senere var eiet og af Landcommissær Merker, og kom 1771 til Christian Rølle, som her endnu 1796, hvorefter Eiendommen folgtes i 1802 for Ab. til Overmarskmeester Skjølberg.

Slæben (Slæbene), hvorved forstaaes en Strækning af Vrglb ved Christianiafjorden, som danner en Bugt indsluttet af man i hvis Midte eller Inderte Sandvigen ligger. Da de fleste af de Kalkbrænderier ere anlagte om denne Bugt, har her langt til Tiden været et Ladested for Kalk, ligesom Trælastudskibning og

andet Sted fra det saakaldte Slæbens Lædested, hvor en Ioldbetjent ved 10 Roerskarle ere stationerede. I Slæben er en stor Deel mindre fartseier, i 1839 endog nogle og tredive Jagter, hjemmehørende.

2. Øvre Romeriges Fogderie.

Det udgjør den midterste og østlige Deel af Agerhuus Amt og grænses mod Nord til Øvre Romerige, mod Vest til Solør og Dubaens Fogderie, paa et enkelt Punct til Varmeland i Sverige samt til en Deel af Raststads Fogderie, mod Syd til Raststads og Røse Fogderier, mod Vest til Agers og Kolloug Fogderie, samt mod N. V. til Haaland. Fogderiets største Længde er imellem 5 og 6, Bredden imellem 4 og 5 Mile, samt det hele Areal $15\frac{1}{2}$ norske Dvadratmile. Efter Folketællingen af 1835 levede her 21,602 Mennesker, som gjør en Befolkning af 1398 Mennesker paa Dvadratmilen.

Fogderiet, som gennemstrømmes af Norges største Vanddrag Glommen og den deraf bannede betydelige Indsø Dderen, og derved deles i to ulige store Dele, hvoraf den østlige er den største, har især paa Nordafden af bemeldte Dderen store Flader med et udstrakt Leersjæld, der udbreder sig over Skjesmo, den lavere Deel af Mittebals samt Sørums Bygde, paa en Høide af 4 til 600 Fod over Havet, indtil Grændserne af Øvre Romerige. Glommens og Dderens Østside er en mere ujævn Egn, for en stor Deel bestaaende af Leersletter, som afbrydes af Bjergaaser og paa de til Sverige nærmere grændsende Strækninger gaaer over til Bjelkegn, der er opfyldt af en Mængde større og mindre Ferskvande. Dderens Vestside har vel tildeels lavtliggende jævne Strande, men Landet hæver sig her snart til en ikke ubetydelig Høide, der staaer i Forbindelse med Kollougs og Agers Districters østlige Bjergegne, og naaer paa sine Enden indtil 10 til 1200 Fod over Havet. Glommen Elv, der saa meget bidrager til dette Fogderies Næring, løber omtrent to Mile inden Fogderiets Grændser, paa hvilket det optager den af Elvebrudet i 1794 bekendte og fra N. Romerige kommende Rømu-Elv, og danner de tre Mile lange Vand Dderen, som desuden har Tilførsel af Mittebals- og Rier-Elvene, hvoraf den første, som ogsaa i Begyndelsen kaldes Hakkedals-Elven, kommer fra Harestruevandet paa Hadeland og gennemstrømmer Dalstrækningen Hakkedal og Mittebal, og den anden har gennemstrømmet en Deel af Øvre Romeriges Fogderie før den naaer dette Fogderies Grændser. Dderen, den største Indsø i Amtet, hvis Flade-Indhold er imod een Dvadratmiil og hvis Vandflades Høide over Havet er 320 til 340 Fod, samt hvis Dybde er saadan, at man i Dderens Midte næsten intetsteds har fundet Bund med en Lodlinie af 24 Fodne, begynder egentlig først fra Mitte-Elvens Forening med Glommen. Disse to Elve adskilles fra hinanden, naar Elven er liden, ved en stor Slette af henimod en halv Miils Areal, Luen kaldet, som i Glommen staaer under Vand, og synes da Dderen at begynde langt højere oppe mod Nord end den virkelig gjør¹. Denne Oversømmelse

¹) Fonteyns Kart viser Dderen saaledes som den er i Glomsterne, naar Strækningen imellem Glommen og Mitte-Elven staaer under Vand. Paa

indtræffer almindeligviis to Gange om Aaret, nemlig Foraar og Efteraar, og bevirkes derved, at den snævre Morkfos, gennem hvilken Dhyren udenfor dette Fogderies Grændser udtømmer sig, ikke i Flomtiden hastig nok kan sluges den tilstrømmende store Vandmasse. Derved lide især endeel Gaarde i Skjesmo og Feds Hovedsogne, da det imellem Glommen og Mitte-Elven liggende store Stykke Land kun kan bruges til Høavl og Havnegang, hvilken endda visse Aar maa savnes i kortere eller længere Tid den bedste Deel af Sommeren. Glommens Vanddrag har her i Fogderiet tre Fossesalb, nemlig nordligt Raanaasfossen, der egentlig begynder under Øvre Nomeriges Fogderie, men styrter sig i flere Raskader og har i en Længde af 6150 Alen 39 Fod 2 Tom 7 Liniers Fald, Sundsfossen, som i 911 Fods Længde har 5 Fod 7 Tom. 3 Liniers Fald, og Vingsfossen, som i 1645 Alens Længde har 10 Fod 3 Tom. 2 Liniers Fald¹. For Øvrigt møder man ikke i Glommen andre Fosse end saadanne, som fremkomme mere ved en Sammentrækning af Strømløbet end ved Afkastet i dette, saa at det hele Fald fra Mjosen til Dhyren ikke kan antages høiere end 60 til 70 Fod. Et andet mindre betydeligt Vanddrag, som ellers ubdrømt sig med mange Arme, gennemstrømmer den østlige Deel af Fogderiet d. e. Urstougs og Helands Fjeld, og gaaer derfra igennem Nørdmark og Aremarks Fjeld ud ved Frederikshald. En Arm deraf har sit Udspring i Næs Fjeld paa Øvre Nomerige vestenfor Mangesfjeldet, og danner her Floen, Virklangen og Skullerud-Vandene, en anden østlige Arm danner Sitten-Søe og Njærmen-Vand, og forener sig ovenfor Skullerud-Vandet med førstnævnte Arm, og en tredje danner Njærmen og forenes ligeledes med førstnævnte. Et tredje vestenfor Dhyren løbende Vanddrag vedkommer endnu dette Fogderie. Det kommer fra Lørenfouggen, gaaer igennem Indsøerne Langen, Baagen og Njærmen i eller paa Grændserne af Enebaks Fjeld, og er den øvre Deel af det igennem en Deel af Mossø Fogderie til Kjøbstaden Moss løbende Vanddrag. For Øvrigt har Fogderiet adskillige mindre Elvedrage som strømme til Dhyren, især paa sammes Vestside, og i saa Egne af Landet er Elvedragene af større Vigtighed for Egnens Mæringsdrift end i dette Fogderie, de større ved at befordre Lømmerslaadningen og de mindre ved at drive en Mængde betydelige Saugbrug. Af de mange Høstvande fortjene, foruden den store Dhyren, især Sitten-Søen og Njærmen eller Hemnæs-Søen i den østlige Deel, samt i den vestlige Deel Lyseren, der imidlertid for største Deel hører til Smaalehnæs Amt, at nævnes. For det deri faldende Fisteries Skjold ere flere af

Rammes og Runthes i Aaret 1827 udgivne Kart over Agershus Amt ser man derimod Dhyren, som den virkelig er.

¹) De her anførte Veksemønstre om disse Fossers Længde og Høide grunde sig paa Høvellements foretagne af afdøde Gen.-Velmester Ingier i Oct. og Nov. 1800, og af ham meddelte Forfatteren. Nærmere Oplysninger om og detaillerede Undersøgelser af disse Fossesalb indeholdes i de af Capt. Schive udgivne "Foreløbige Undersøgelser om Vornen og Storelven eller Glommen, hvorvidt disse Elve ere eller kunne gøres skillede til Besætning med Flodfartsgier". Christiania 1828, 8vo.

Ferstoande ikke uvigtige. Fogderiets Bjergegn er, som ovenfor, af størst Udstrækning paa Hovedvandsdragets Østside, og her staaende Hjelbet, paa Grændsen af Vinger, Dubalen og Øvre Romsdal til en betydelig Høide, maaskee 12 til 1500 Fod over Havet. Udløstlig, skjønt mindre udstrakt Bjergegn har man paa Østherens Side, men især længere nordlig paa begge Sider af Haffebalen, hvor Ingstollen paa denne Dals Vestside naaer en Høide af 1629 Fod Havnsladen. Bjergene her i Fogderiet høre for største Deel til de alpine, og kun i den vestlige Deel høre de til Agers Districts første Bjerge til Obergangs-Formationen. Granit og Gneisen fortsættes alig søndenfra til Haffebalen og naaer efter v. Bucht den største Høide i Bæringsstollen, hvis Spids den sidste Bjergart bedækker. Fogderiets øge indeholde mangeslids Malm-Anvisninger, ligesom paa flere andre anvendelige Stenarter.

Gode Landeveie gennemkrydse Fogderiet i forskjellige Retninger. Inden de tvende Hovedveie fra Christiania igjennem Rittsbals Fjeld Habeland og over Skjemo og Sørums Præstegjelds Flader til de Romerige, hvoraf den første har været den Værgeste og den anden er den Thronbjæmme Postvei, gaaer en meget befaret Wei fra den sidste gennem Sørums, Urstougs og Hølands Fjeld, og deler i Hemnæs Sogn i tvende Dele, hvoraf den ene gaaer i Syd til Krogstad og den anden i S. D. til Rødenes Fjeld, begge i Smaafjeldene. Endelig kommer en Wei fra Christiania over Lørenstougen ind i det Fjeld, som, efter at have afgivet en Sidevei, der i Syd fører nærmest Enebaks Fjeld, fortsættes over Fjeld Sund i S. D. til den sidste Deel af Hølands Fjeld, hvor den i Hemnæs Sogn forenes med den til Krogstad Sogn gaaende Wei. Til Sverige gaaer ifkun en direkte Wei fra dette Fogderie, nemlig over Gidsfjeldet og Gidsstougen til Krogstad, der ligger i Vinger Fjeld paa Grændsen af Sverige; men denne Wei kan ikke passeres om Sommeren uden til Rød ribende med Kjøbhest, og en anden Wei gaaer vel over den sydlige Deel af Gidsstougen til Romsdal, som ogsaa fører til Sverige, men er af mindre Befæstethed som hiin. Paa ingen af disse Veie finder nogen egentlig Handelsforbindelse Sted imellem Rigerne.

Fogderiet, som tillige er et Sørenstribet, har følgende Fjeld:

1. Enebaks (forh. Ignabacka) Præstegjeld¹. Det ligger for den Deel langs Østherens Vestside, med Undtagelse af en liden Deel, af saakaldte Enebaks-Næs, og strækker sig i mere end to Miles Længde af Habeland og Spydeberg's Fjeld, samt en liden Deel af Krogstad Fjeld i Syd til Lørenstougs og Melingens Sogne i Nord. Mod Vest møder Krogstad Fjeld, samt mod Øst, for den ubetydelige Deel af Hjelbet, som ligger paa Østherens Østside, Hølands Fjeld. Arealen er af Kvadratkil, og Fjeldet har egentlig kun eet Kirkesogn, dog med mange Kirker, da der foruden Hovedkirken er en saakaldet Gavekirke, en Kirke eller Vestby Kirke, i Sognets sydvestlige Deel. Terrainen er jævnt. Dybe Dale, Bækker og Bjerge afveksle med hverandre. Jord-

¹) Se: Efterretninger om Enebaks Præstegjeld, af J. Mars, Bndskriften 1ste Aarg. 1817, S. 23-38.

bunden er meest tung Leerjord. Af Vrgldets Hjerbinger ansees bygden, samt Hammeren og Dalehjerdingen, der alle ligge ved V for at være Vrgldets frugtbareste Egne, men have utilstrækkelig Den saakaldte Stranden, ligeledes ved Dheren, og Uttrebygden i Vrgldets sydlige Deel, har maadelig og tildeels rødagtig ufrugtbar Sand men større Skov. Røjs Skov, paa Vestkanten af Vrgldet, er en tydelig Skovstrækning, der i Fortiden har været Præstegjeldets Alting. Hjertoug-Rollen i Vrgldets sydlige Deel, paa Grands Haael Vrgld, er den største Hjerghøide og stiger til 960 Fod over det. Af Indsøer mærkes den omtrent 340 Fod høit liggende Nj der er en Deel af det til Mose Fogderie strømmende Vanddrag, den omtrent 200 Fod høiere Lyseren, ligeledes i Vrgldets sydlige hvilken meest hører til Smaalehnens Amt, og af Elvedrage Præst eller Bøtter-Elv, Vestby og Wiigs Elve, der alle ere vigtige ved Saugbrugene, de drive. Agerbrug er Vrgldets Hovednæring, dog Kornavlingen ikke tilstrækkelig til Almuens Fornødenhed, da de meget Proprietærgods og en talrig Huusmandsclasser. For Øvrige satter Almuen sig meget med Kjørseler for de herværende store Saugbrugene. Man mangler ikke Landeveie. Foruden en Landevei, som g igjennem Vrgldet i hele dets Længde fra Fædt Vrgld i Nord til Haa Vrgld i Syd, er der en anden Veie, som kommer fra Christiania forenes med hiin ved Vestby Kirke. De øvrige Veie ere af mindre Vigtighed. Ved den første ligger Hovedkirken omtrent i Midten af Vrgldet, $3\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania og $\frac{1}{2}$ Mil fra Vestby Kirke.

2. Fædts Præstegjeld. Den ligger paa begge Sider af Elven og Dheren midt imellem Fogderiets øvrige Vrglde. Grands ere mod Nord til Sørum, mod N. V. til Skjesmo, mod Vest Rønsfoug, mod Syd til Gnebak, mod S. D. til Heland og mod Ø til Urstougs Vrgld. Arealet er $1\frac{1}{2}$ Kvadratmil og Kirkesog ere tvende, nemlig Fædt Hovedsogn og Rellingens Annerfogn, for hvis Kirker, der ligge $\frac{1}{2}$ Mil fra hinanden, Vrgldet før Reformaten havde tvende andre Kirker, nemlig Faller og Børgen Kirker, begge Hovedsognet. Dette Sogn, der er betydelig større og folkerigere Annerfognet, ligger næsten lige i N. og S. langs Glommens i Bredder og Dherens Østside, og det er fornemmelig de til samværende Strækninger, der ere udsatte for Dherens Oversvømmelse. har fire Hjerbinger, hvoraf den saakaldte Nakre Hjerding med en gode Gaarde indbefatter Strækningen paa Glommens Østside, og lens Hjerding er den yderste paa Dherens Østside. Rellingens Sogn som indflutes af Skjesmo og Gnebaks Vrglde, ligger langs By og Mitte-Elvens vestre Bred. Begge Sogne have for det Meste jord, men Kornavlens er ikke tilstrækkelig til Almuens Fornødenhed, denne for en stor Deel finder sin Næring ved de herværende Saugge, hvoraf Gahns og Varaa Brugene i Hovedsognet og By og Rø Brugene i Annerfognet ere betydelige, samt ved Sommerkjørsel Strømmen i Annerfognets nordlige Deel til Christiania. Det er faa Gaarde, som ere forsynede med fornøden Skov. Landeveie i paa begge Sider af Dheren. Hovedkirken ligger 3 Mile fra Christiania.

3. Skjesmo eller Skedsmo Præstegjeld, der grændser mod J

Jærdrum og Sørum Bygde, mod Øst til Fjelds og mod Syd til bakk Bygde og for en liden Deel mod Skie Anner af Kroghs bakk By, samt har Agersherred mod Vest, hvorfra Hovebsognet adskilles Gjelleraasen, over hvilken et Bjergpas af 880 Fods Høide fører, endelig Nittedals Bygde i Nordøst. Arealet er 1½ Qvadrattmil og gldet har to Kirkesogne, nemlig Skjesmo (ford. Skedsmo) Hovebsogn og Lørenskoug (ford. Leirheimskoug) Annersogn. Det første, der det nordligste og vigtigste, har for største Deel udstrakte Flader og er bedste Gaarde paa Strækningen imellem Nittelven og Leerelven, med rigtlig Leirjord og megen Beqvæmhed for Agerbrug, og indbefatter ette Sogn det Bygdelaug af det gamle Raumarike, som har Navn af Gjoleid, hvortil dog ikke regnedes Sognets østlige Deel (Asat-Gaardene), der udgjør en noget isoleret Bygd paa Leerelvens Østside og har fornuen haft sin egen Kirke. Annersognet, som indsluttes af Melingsø Sogn og Agersherred, har mere ujævnt Terrain og er for en stor Deel Skovbygd, hvis sydlige Deel er en ubeboet blot til Sætere benyttet Bjergsga. Foruden af Agerbrug, samt af Skovbrug paa Lørenskougen, har Amsen en væsentlig Mæring af de i Hovebsognets sydlige og Annersognets nordlige Deel værende betydelige Saugbruge, som drives af et Vanddrag, der oprindelig bestaar af to smaa Elve, som, efterat være løbne sammen i Nærheden af Lørenskoug Kirke, opfattes i et Par store Damme, hvorfra Elven flyder ned igjennem Saugbalden i Hovebsognet og driver alle derværende Sauge, indtil den i Forening med Nittelven alder ud i Myeren. I det Civile udgjør Bygdet i Forening med Nittedals Bygde et Thinglaug. Af Landeveie fører Hovebveien fra Kristiania til Dylandene, som kommer ned over Gjelleraasens Høider, da det vestligere Agers Sogn igjennem Hovebsognet, og en anden Vei fra Kristiania, den saakaldte Strømsvei, fører igjennem Annersognet til Fjelds og østenfor liggende Bygde, hvilke tvende Veie forenes i en Communicationsvei inden Bygdets Grændser. Desuden fører en Bygdvei fra den første af disse Veie igjennem de nordensfor liggende Jærdrums og Rannestads Bygde paa Øvre Romerige, og en anden til Nittedalen. Hovebkirken ligger i Midten af Hovebsognet to Mile nørfor Kristiania.

4. Nittedals Præstegjæld. Det udgjør Fogderiets vestlige og nordvestlige Deel, og bestaar af tvende Sogne, Nittedals (ford. Nitjund) Hovebsogn og Haffebalds Annersogn, som ligge i et sammenhængende Dalføre, der fra Skjesmo Sogns Sletter i S. D. gaaer op i Halmos tre Miles Strækning paa begge Sider af Nittedals-Elven til Hødelands Bjergstrækninger i N. V. og skilles ved skovklædte Bjergkæder fra Agersherred i S. V., samt fra Jærdrums og Rannestads Bygde paa Øvre Romerige i N. D. Arealet er 1½ Qvadrattmil. Hovebsognet, der er en aaben og rummelig Dalfstrækning med smuk Situation, har ligesom det tilgrændsende Skjesmo Sogn store Leersletter og sin meste Mæring af Agerbrug, skjøndt til flere Gaarde er god Skov. Annersognet, hvis Jordbund er mere sandig, nærer sig, foruden af Jordbruget, ogsaa af Skovbrug samt af det herværende Jernværk, og i begge Sogne ere Saugbruge. Af de denne blide Dal indsluttende Bjerge er foranstøttede *Væringsfjelle* paa Vestsiden af Haffebalden, der do-

minerer denne hele Egn, det høieste Punct. Af Herkvaande ere her kun nogle mindre betydelige paa Valens Vestside. Foruden en Hovedvei fra Christiania, der gaaer den hele Dal igjennem og forhen var den Bergenske Postvei, kommer en anden Vei fra Christiania gjennem Maridalen til den øverste Deel af Hakkedal, hvor den ved Hakkedals Jernvært forenes med den første. Hovedkirken ligger $2\frac{1}{2}$ Mill fra Christiania og $1\frac{1}{2}$ Mill fra Annerkirken.

5. Sorum Prgld, det mindste men bedst befolkede af Fogderiets Præstegjelde. Mod Nord, Vest og Syd indsluttes det af Ulensager, Skjesmo og Fædt Prglde, og har mod Øst, hvor Glommen tildeels danner Grændsen, Blakjer Sogn af Urskog og mod N. O. en liden Deel af Næs Prgld. Arealet er $\frac{1}{2}$ Qvadratmill og Kirkesognene tvende, nemlig Sorums (ford. Subrheims) Hovedsogn og Frogner (ford. Frannar) Annersogn, hvoraf det første, der udgjorde de Gamles Stam, har før Reformationen havt to andre Kirker, nemlig Asaks og Messen Kirker. Det mindre folkerige Annersogn, hvortil Prgldets vestlige Deel hører, udgjorde de Gamles Gauteid. En liden Deel af Hovedsognet ligger paa Østiden af Glommen, hvilken Elv paa dette Sogns Grændser danner de trende forhen anførte Fossesalb. For Ørlogt gjennemstrømmes Hovedsognet af den fra Nord til Syd strømmende Rønne-Elv, som her har medført betydelige Jordfald, og gjennem Annersognets vestlige Deel løber Leer-Elven, ligeledes fra Nord til Syd. Terrænet er flader og Leerbakker. Prgldet er Fogderiets bedste Kornbygd, men mangler Skov. Hovedveien fra Christiania til Thronbhem fører igjennem Annersognet, fra hvilken en anden Vei gaaer mod Øst igjennem Hovedsognet og over Blakjer Sund til Urskog og Høland. Hovedkirken ligger ved denne Vei 3 Mile fra Christiania.

6. Urskog Præstegjeld. Det grændser mod Nord til Udens og Næs Sogne af Næs Prgld paa N. Romerige, mod Øst til Urskog Annersogn af Vinger Prgld og det nordlige Sitfkougen, Høland Prgld tilhørende, mod Syd til Hølands Hovedsogn og mod Vest til Fædt Prgld samt Glommen, dog ligge tvende Gaarde paa Glommens Vestside og grændse saaledes til Sorums Hovedsogn. Arealet er $2\frac{1}{2}$ Qvadratmill og Kirkesognene tvende, nemlig Urskog Hovedsogn og Blakjer Annersogn. Det første, som er det vidløftigste og folkerigeste, udgjør den østlige Deel af Prgldet og har tvende Bygdelaage, nemlig Østbygden med Mangfkougen og Vestfkougen. Dette Sogn bestaaer meest af Skov- og Bjerregne, og Hovedkirken (ford. Durs Kirke) ligger i Sognets sydlige Deel. Annersognet, som indbefatter den vestlige nærmest ved Glommen liggende Strækning af Prgldet, udgjør en Bygdelaug, som forud har Navn af Blakkum eller Blokkum, imidlertid Kirken kaldtes Fors Kirke, og den Deel af samme, som ligger paa Glommens Vestside, havde i Fortiden et Capel paa Gaarden Jundfong hvilket imidlertid hørte til Sorums Prgld. Flere Vandbrage gjennemstrømme Hovedsognets øvrige Bjerregne, og her ere forskellige Jærter, saasom Møngen-Sø og Floen, hvoraf den sidste hører til de Frederikshaldske Vandbrage. Det mindre Annersogn er en bedre Kornbygd end Hovedsognet, og Localbeskaffenheden her nærmer sig mere Sorums. Den forhen anførte Vei, som fra Sorum kommer ind over

rsund, gaaer igjennem begge Sogne og fører i Syd til Holands . Ved denne ligge begge Kirker, og deraf Hovedkirken $4\frac{1}{2}$ Mill fra Christiania samt $1\frac{1}{2}$ Mill fra Annerkirken.

7. Holands Prgld¹. Det udgjør et Rindlaug og grændser Nord til Urskoug's Hovedsogn, mod N. D. til Eidskoug's Sogn og Ringer Prgld, mod Ost til Stillingmark Pastorat i den svenske vinds Wermeland, mod Sydost og Syd til Hedenæs Prgld, mod W. til Baastad Sogn under Trøgstad Prgld, samt mod Vest til chalsnæsset under Enebaks Prgld og for Øvrigt til Fedts Prgld. Aalet er $5\frac{1}{2}$ Qvadratmill og Prgldet er det vidløftigste i Fogderiet, det indtager mere end en Trediedeel af sammes Areal. Fra Forti- n af har Prgldet bestaaet af to Sogne, nemlig Løken Hovedsogn og emnes Annersogn, hvilket sidste indbefatter den sydlige Deel af kghet, men i Ridten af det syttende Aarhundrede er det af Sit- hugens Hjerding under Hovedsognet, hvortil hørte dets østlige Deel, præstet et trede Sogn, hvis Kirke regnes at ligge to Mile fra Ho- chisten. Hovedsognets vestlige og sydvestlige Deel med det søndenfor liggende Hemnæs Sogn indbefatter Prgldets bedste og frugtbareste Egne, og have fordeelagtigt Agerbrug, den nordlige og østlige Deel har deri- mod de fleste ubeboede Strækninger, mange Fjælde, Myrer og Gersvande. I disse sidste mærkes fornemmelig Øgderen, den største af de hervæ- ende Jadsør, omkring hvilken en Mængde af Hemnæs Sogns Gaarde er beliggende, videre Njermen og Sitten-Øsen i Prgldets østlige, samt Lidsangen i dets nordlige Deel, hvilke alle strøomme til det Frederiks- aldse Vanddrag, og befordre den for dette Præstegjæld saa vigtige Kjørdrift, ligesom de fleste af de herværende Gersvande ere meget fiske- rige. Af Landbeveie kommer en i Nord ind i Prgldet fra Urskoug Prgld, og en anden i N. W. fra Fedt Prgld, hvoraf den første er den vigtigste. De samles begge ovenfor Hemnæs Kirke, hvorfra Veien fra Øgderens Nordvestside gaaer ind i Trøgstad Prgld i Smaalehnene og nu til Frederikshald. Forbindelse med Sverige finder kun Sted na Hildeveie. Hovedkirken ligger $6\frac{1}{2}$ Mill fra Christiania.

Røringsveiene ere:

a) Jordbrug. Dette er vel, i det Hele taget, Hovednæringsveien i Fogderiet, men det drives langt fra ikke som det burde drives i en Lga som denne, hvor Kornavlingen næsten overalt er sikker, og som i følge deraf kan Fogderiet endnu ikke brødsøbe sig af egen Kornavl, hvortil den Anledning, der er for Almuen til Fortjeneste ved andre Gøder, saasom Skovdrift, Tømmer- og Planketjersel, fornemmelig bi- drager. Sørums Prgld er det eneste, som i Almindelighed kan brød- søbe sig, da andre Røringsveie her ikke drives i nogen hoi Grad, lige- som første Deel af Enebaks Prgld, samt Skjesmo og Nittebals Hoved- sogn; derimod er Fedt Prgld, samt Lørenskoug Sogn af Skjesmo Prgld for meget sydselsatte med Skovdrift, Kjørsejer og Arbeide for Saugbru- gene til at kunne lægge alvorlig Vind paa Agerbruget, og i Fogderiets

¹) Om dette Præstegjæld haves Beskrivelse af Peter Gjellebøl, Kjøbh. 1771, 8vo. samt *Erheretninger af Provst Paludan i Budstikken*, 1ste Aarg. S. 697—712.

østlige Skovegne, hvor tildeels samme Næringsveie finde Sted, er Jorbruget mere end andensteds i Fogderiet udsat for klimatisk og locallidigheder. Dette er især Tilfældet i Hølands Prgld, hvor Foraarsommer senere og Nattefulden tidligere end i Bygderne omkring Nørreaa at Græterne og Havren ofte i større eller mindre Grad tage Skade af Frost, hvortil en Hovedsaarag er de mange udtappede Myrer, der affætte deres kolde Damp og Fugtighed over det dyrkede Land. I desmindre har Hølands Prgld i det Hele Bequemhed for Agerbrugs Klimatet vil formeentlig ved de mange herværende Myrers Udtapning forbedres, og Hemnæs Sogn er mindre end den øvrige Deel af Prglden udsat for at lide Skade paa Sæden af Frost. I Skovbygdens Urforsø medfører Veligheden at Kornavlens er sjældnere end i Høland; man har nemlig tidligere Foraars, da Agerlandet er mere høitliggende og at det tidligere bliver tørt efter Sneens Vorigang, og det er egentlig kun det fraliggende Bygdelaug Mangskoug, som er udsat for en mild Kornhøst. Overalt i Fogderiet er Havren Hovedsæden og udgjør i det Mindste de fire Femtedele af al Kornudsæd; dog udsæes ogsaa overalt Byg og, som det synes, i stærkest Forhold i Jæbt og Østerrug Prglde. I den senere Tid har Almuen meget formeret sin Rugsaad Forhen udsæedes man nemlig blot Rug i Braater, nu ser man overalt, endog hos Huusmænd, smaa Ager af Winterrug. I Hølands Gnebs Prglde synes Rugavlens at være dreven videst. Ogsaa har mange Gaardbrugere nu et lidet Stykke Ager til Vaarhvede, hvori Winterrug kun dyrkes af Enkelte. Fremdeles udsæes af Græster Sort graa, der udfordrer et langt Aar, og derfor om Høsten ikke kan den tager Skade af Frost. Forholdsviis udsæes de fleste Græster Jæbts Prgld. Den sædvanlige Brugsmaade er følgende: Efterat Ageren har ligget til Træde eller Havn for Aar, opbrydes og gjødsles den, og besæes enten i August Maaned med Winterrug eller om Høstaaret med Byg, efter Rug saaes Byg og efter Byg Havre, saalænge Jorden har Kraft til at frembringe noget, da den igjen trædes el udlægges til Havn for Aar. Andre bruge at tilsaae ny opbrudt Jord med Hør eller Havre, og Aaret efter Hør, derpaa saaes Hør nogle Aar, saa Byg med Gjødsel, Aaret derefter Vindkorn og endelig Havre saalænge Jorden bærer noget. Paa mange Gaarde anvendes dog nu Berelbrug, idet gammel Ager efter at være gjødslet tilsaes med Rug eller Byg, hvori saaes Timothee tildeels blandet med Klee, hvorpaa den udlægges til Græslund og slaaes i nogle Aar, hvorefter den igjen oppløies. Man bruger i Almindelighed jordblandet Gjødsel, hvorefter, saasnart Blougen er lagt, fjæres Jord frem for at opbryde Wintergjødselen med. Potatos saaes vel Enhver, der har Jord tilbruge, men i Forhold til Kornsaaden ikke i nogen Mængde, og i Høland mindre end i Amtets tvende andre Fogderier. Almindelig sættes kun mod 3 eller 4 Tdr. Korn en Tønde Potatos; dog er i denne Aal stærkere i Skjæsmo Hovedsogn saavel som i Hæbbalen, i Hæbbet sidste Sogn den sandige Jordbund begunstiger Potatosavlens, Jordbunden her i Fogderiet ellers meest bestaaer af stiv Leerjord. Den devinsbrændingen har heller ikke paa Nedre Rømerige været saa udbredt, at den har opmuntret til Potatosavl i det Store, og da

te af denne Aals Product fortæres tidlig om Høsten forinden Frugthar naaet Modenhed, giver Potatoesæden ikke mere end 8 til 10 d. Heravlingen er overalt udbredt og næsten fuldkommen tilstrækkelig til Høgheriet's Fornødenhed, naar ikke uheldige Aar indtræffe. Noget saavel som tilvirket Linned kan undertiden affættes. Paa Aapavling lægges mindre Vind, deels fordi Hømpen udfordrer mere Pøning end man kan undvære fra Kornavlingen, og deels fordi man er mindre Anvendelse for denne Plante. Humle dyrkes overalt, men især i tilstrækkelig Mængde; dog synes Humleavlen at have vundet nok en Dymærtføjhed i Fregner Anner under Sørums Prgld, hvorfra man ikke alene forsyner nogle af Nabolagene med Humle, men ogsaa affætter deraf i smaa Partier til Christiania. Haugevæsenet er meget tilbage, og indskrænket sig meest til Kaalbærter og de saakaldte Høstærter, som dyrkes deels i smaa Gauger ved Gaardene, deels paa Høstærterne. Smaaafhytter paa Markerne. Frugttræer opelskes i Almindelighed ikke af Bønderne, dog har man endel Frugthauger i Enebo og Skjesmo Prgld, hvilke udvise, at Frugttræer paa denne Kant af Høgheriet ret godt kunne trives. I Kristoug og Hølands Prgld er det derimod, som en mangeaars Erfaring har vist, Klimatet at en Frugttrædyrkningen meget ugunstig.

b) Skoddriften og de i Forbindelse dermed flaaende Egher, som en Tømmerflaadning, Saugbrugdrift, Tømmer- og Planketjersel, give en vigtig Indtægtskilde for Høgheriet. Her ere i sammed østlige Deel vidløftige Skovstrækninger under Kristoug og Hølands Prgld, ligesom i det vestlige Deel Enebo's Prgld og Lørenskoug Sogn, men især i Middelbø's Prgld have gode Skove. Derimod mangler Sørums Prgld, Skjesmo Høvedsogn og mange af Høt Sogns Gaarde Skov til egen Brug. Dog er det ikke blot til Skovegnene, at den Virksomhed, Tømmerdriften medfører, er indskrænket, værtimod er denne Virksomhed udbredt over det hele Høgherie. Her er nemlig i den nordlige Deel af Høgheriet den saakaldte Vingen's Lændse, hvor det fra Dølandet kommende Saugtemmer, til et Quantum af 80 til 90,000 Tønder aarlig, samles for at fortæres og nedflaades til sammed forskellige Bestemmelser, og her er i en snæver Omkreds concentreret omkring Østens øvre Ende en stor Mængde Saugbruge, der høre til de vigtigste i Landet, fra hvilke Christiania for første Deel forsynes med Bord og Planker og Frederikshavn for en Deel i den senere Tid har været dermed forsynet til Udsærl, ligesom det saakaldte Strømmen inden Høgheriet's Grændser er et Dplagssted for alt det Tømmer, som opføres paa Saugene i Skjesmo Prgld og som føres landvæts til Saugene i Agers Sogn ved Christiania. Ved denne Tømmerflaadning, saavel som ved Saugbrugdriften og de derved forarsagende Rørseler, beskæftiges en Mængde Folk og Gæste det hele Aar igjennem. Af forandrede Saug ere de vigtigste i Høt og Skjesmo Prgld, nemlig i det første 47 Saug, staaende til en Eksport af 4789 Tønder Tømmer, hvorefter Vahns- og Høns-Brug, Baraa- og Trolldul-Brug, samt Ø- og Hørbø-Brug ere de betydeligste, og i det andet 47 Saug, hvorefter betales Skat til en Eksport af 5615 Tønder Tømmer, og af hvilke Stalsberg-Brug er det største, samt næst dette Høns-, Baraa-

og Haneborg-Brugene have den største Skjersel. Desuden har Eneb Brugb 33 Sauge, hvorpaa er skønnet at fjæres 3728 Tylter Tømmer hvorfra Saugene i Præstaaen, Kladeby-Brugets Sauge og Røssj-Saugene opstjære det Beste, hvorhos i Mittelebals Brugb ere 16 Sauge 1359 Tylter Tømmeres Skjersel¹. Endelig ere i Hølands Brugb 29, Urstougs Brugb 24 og i Sørums Brugb 10 Sauge, satlagte til Skjersel af respective 917, 556 og 11 Tylter Tømmer. De allerfle eller betydeligste af disse Sauge, nemlig Saugene i Fjeds Brugb, saa i Skjesmo og Mittelebals Hovedsogn og de to førnævnte Saugebrugene Enebak, forsynes næsten ene med Dylandsk Tømmer, hvortilmod Sauge paa Lørenfougou og de øvrige Sauge i Enebak for en stor Deel, saa Saugene i Hakkedal, Urstoug og Høland tilligemed nogle Sauge Fjeds Sogn for det Hele, forsynes med Tømmer fra Fogderiets egne Skove. I Alt havde Fogderiet i 1818: 128 Udsørfelsauge, der a lagde Stat til en Skjersel af 14,910 Tylter Tømmer og beskæftigede 243 Personer som Saugeværkere, Drenge &c.; men ved Udgangen i 1838 vare her 120 Sauge hvortil Bevilling udfordredes, som erlagt Stat til en Skjersel af 14,163 Tylter, samt 85 Sauge, hvortil ingen Bevilling udfordredes, de sidste for største Deel beliggende i Høland og Urstoug, samt for en mindre Deel i Enebaks og Mittelebals Brugbe der have været tærrede til en Skjersel af 2812 Tylter Tømmer. I Træarter findes i Fogderiet fornemmelig Fur og Gran. Den Før er den herskende i Fogderiets vestlige Skovegne, hvortilmod i Høland o Urstoug Furren er hyppigst. Af Løvtræer findes Ask, Alm, Birk m. l men ikke Eg, da Egtræet ikke naaer saa langt fra Søen som i dette Fogderie. Nogen Kullebrist finder Sted i Hakkedalen til det de værende Jernværk; for Øvrigt besatter man sig ikke med Kultilværlis her i Fogderiet.

c) Dvægaavl. Græsgangene ere i det Hele indskrænkede, og i er kun i enkelte Bygder her gives Hjeldegræsgange, saa at Dvægaavl gen ikke kan blive nogen almindelig og indbringende Næringsvei, is da man her for Skjerselerens Skyld næsten overalt holder flere He end Agerbruget udfordrer, ligesom Dvægaavlens liber derved, at man i sætter for meget Hø til Christiania. Hvad man af Dvægaavlens Pr duct kan affætte, er enkelte Kalve, Lam og Sviin, samt noget Sm og Ost til Christiania, ligesom fra Hølands Brugb noget Slagt Hornkvæg affættes til Byerne om Høsten. Man opfoder vel ti deels de behøvende Heste; dog da de idelige Skjerseler deels ødelæg mange Heste, og deels opmuntre til at holde et uforholdsmæssigt Ant deraf, maae aarligen endel kjøbes paa Markederne. Racen er midd maadig stor og vel skikket til Egnens Winterbrist. Faarene ere h mange i den senere Tid forbedrede ved Blanding af engelsk og spa

¹) Antallet af de foranstøtte Sauge vil nu blive noget indskrænket, da i ved Resolution af 23de Decb. 1839 er tilladt Eierne af Kladeby-Brug i Enebak og By-Brug i Fjeds Brugb, hvis Saugeproducter i de sam Aar have været udsorte over Frederikshøbs Løddistrict, at udlægge sa med 13 privil. Sauge mod at opføre tre Sauge i Saxnesøen.

2, deels fra Danmark og deels fra Gen. Richelets Schæferie i Trøg-
1. Dog foretrakke i Almindelighed Bønderne til deres grove og
le Trøier Uden af Haar af den sædvanlige norffe Race, som den
i Vinter holdes paa Stald og Klippes tre Gange om Aaret. Svin-
des overalt, dog for det Meste kun til egen Fornødenhed. Af Fjær-
nature tillægges især Gjæs, som søde sig selv Sommeren igjennem
i Strandene og Nerne i og ved Glommen og Dyeren, og hvoraf
ikke ubetydelig Deel sælges slagtede om Høsten til Kjøbstaden.

d) Jagt og Skytterie. Af Vildt falder ikke meget i Fogderi-
s vestlige og nordlige Prglde, hvor, som forhen er meldt, Skovene
nest ere ubhuggede, og Terrainet langs ved Elven og Vandet saaleeds
isfor frit. I Urskog og Hølands Prglde, hvor der ere vildløstige
Skovstrækninger, er bedre Anledning til Jagt, og her faaes en temme-
lig betydelig Deel Fuglevildt af Tiurer og Aarfugle, som skydes om
Aaren men i endnu større Mængde om Høsten, og indbringes til Chri-
stiana. Af Statedyr fanges endel Ræve om Vinteren i Sare, og
merstiden nogle Ulve paa Gist.

e) Fiskerie. Fogderiet har mange Elve og Vande, hvori falder
fiskerie, kjøndt dette ikke drives som nogen bestemt Næringsvei. Glom-
men er lidet fiskerig. Fiskearterne ere Blaaspurv, Gjors, Ørret, som
man faaes enkelte om Foraaret og i den tidligere Sommer, Gjedder og
Abborer som falde til samme Tid, en Afsart af Brasen kaldet Bros-
ke, som er beensfuld og slet, Lake, som faaes hele Aaret, og Rødt.
Fiskefæbterne ere meest Ruser, smaa Garn og Krog; kun enkelte Be-
oere ved Glommen ere forsynede med Vad. Den store Indsø, Dye-
n, er mere fiskerig, men Fiskeriet drives her ikke som det kunde drives,
alldt kommer af Sommerflodningen, thi det bedste Fiskerie og den
bedste Flodning indtræffer gjerne paa een Tid, nemlig ved Vaarflom-
men, saa at man ei faaer Stunder til det første for den bedste Styld.
Inden driver den Støi, som Flaadningen medfører, Fisken til Dybet,
a den ellers i Legetiden vilde gaac ind i alle Kroger og Øjer. Dye-
n har de samme Fiskearter som Glommen. Om Foraaret, naar
Vandet voxer, og derved danner mangfoldige Viger i Nerne og Stran-
ene, løber Fisken, især i varmt Veir, ind paa disse græsskubne Øjer,
og kan man da med Vad trække den som af en Dam. Fiskeriet i Mitte-
als-Elven er af ringe Betydning, men i Haffebalen ere nogle Fiskevande
i Fjelds, hvor der faaes skønne Abborer, Ørreter og Karudser. Denne
de Fiskeart faaes ogsaa i Sørums Prgld. Hølands Prglds mange
Bunde ere alle meget fiskerige. Hemnæs Søens eller Dgderens Fiske
smaa megen Næring til Beboerne rundt om, dog er Fisken magrere
i Skallerud- og Bergssø-Vandenes, hvis Brasen ere bekjendte. Vir-
sangs og Fosser-Søens Fiske ere som Dgderens, derimod ere Sit-
søens Abborer og Gjedder velsmagende, fede og store. Hallangen i
Hofungens Sogn er bekjendt af de der faldende Ørier, og i adskillige
Jehande faaes, kjøndt ikke i Mængde, Gjedder, Abborer og Ørret,
a sjældnlig ere fædere end Elvenes Fiske.

f) Bjergværksdrift samt Anvendelse af Egnens Jord-
i Steenarter. I Mittebals Prgld har af asbøde Vermt Anter paa
skjellige Steder været skjærpet baade efter Kobber, samt efter Jern

og Bly. Saalehes muthede Anker, der havde et saakaldet Blyværk i Habeland, i 1794 en Bly-Anviisning paa Gaarden Kirkeby's Grund Haffebalen, Hølsdals Grube kaldet, og en Kobber-Anviisning saumstedes, kaldet Kirkeby-Gruben, videre en Kobber-Anviisning under Na af Hædens Grube, en Kobbergrube paa Gaarden Høugs Grund i Nittedal, kaldet Grev Bernstorffs Grube, og endelig en Blygrube, Strømgruben kaldet, ligeledes i Nittedal; men alle disse Anviisninger bestaates saa fattige, at Driften derpaa ikke kunde svare Regning. Paa anden Kant har Bjergværksdrift paa Jern fundet Sted. Paa Sittengen og i Eidsfjeldet under Hølands Brgld opdagedes nemlig i 1762 et Jernmalmele, som gav Anledning til at daværende Stiftamtmand Christiania Geheimeraad Storm lod opføre en Marksøvn paa Gaarden Eid i Høland og fik under 5te Sept. 1763 Privilegier paa et Jernværk, som blev kaldet Sittens Jernværk, samt en Circumference udvundet ved Rgl. Resol. af 10de Marts 1767, ligesom der under 26de Novemb. 1770 tilstoddes ham ti Aars Tiendefrihed fra første bestandige Blæsing ved Værket; men dette, hvis Anlæg havde kostet store Summe, kom aldrig i Stand. Af den brudte Malm, der fandtes paa Gaarden Kjennefjæds, Hverens, Buenæs og Namots Grund, og skal have været fattig, strængtlydende og blandet med Hornblende, har senere en Drift ført til Eidsvolds Jernværk og der formæltet. Andenstedes har Høgheriet har der ikke været Anledning til Bjergværksdrift, da Sagen om at der i Fortiden skal være funden rig Kobbererts paa Gaarden Bligs Grund i Enebal, samt god Jernmalm i Højsjø Stoven i samme Brgld, er ved Undersøgelse paa Stederne ikke blevet bekræftet, og i Anviisninger til Gulv og Kobber, man troede at have fundet i Hø Brgld, fortjente efter Professore Esmarks Erklæring ingen Opmærksomhed. Af Bjergværker er her kun eet, nemlig

Haffebals Jernværk¹⁾, beliggende øverst oppe i Haffebaldalen. Det er et af de ældste Jernværker i Landet, der i Begyndelsen fik Navn af Habelands Jernværk fordi dets første Gruber laa paa Habeland i Jævnager Brgld ovenfor Haffebald (2den Deel S. 73), og drev fra 1621 til 1623 for Kongelig Regning, samt synes senere i no Aar at have været drevet af det under 25de Octob. 1624 privilegerede Participantskab, skøndt Driften blev kun ubetydelig. Efterat have i get øde i omtrent 60 Aar, blev Værket med dets Gruber i 1697 afhæftet af et Participantskab, af hvilket efter et Par Aars Forløb R. Robsahm blev Eneier af samme. Han fandt flussigere Malme, fik Circumference udvundet under 30te Juni 1698 og 1ste Decemb. 1717 satte Værket i en bedre Drift, saa at fulde Blæsingener begyndte i 1717 og efter Robsahms Død 1709 fortsattes Driften af Enken og Arterne. Aar 1731 blev det overdraget til Commerreraad James Gletts Enke og Leuch, som eiede det endnu 1745, og det kom senere Kammeraad Hans Overdrup, hvis Enke og Svigersøn Hans

¹⁾ See Brännichs Efterretninger om Norges Bjergværker, S. 287—292 Bilagene S. 56. Om Værket i den senere Tid faaes Underretning i *Gas Vedemars Reise nach dem hohen Norden*, 1787 Thell. S. 337—348

det nogen Tid, samt derpaa til Sverdrups Søn Slotspræst Sverdrup, som folgte det 1773 til Jens Ross. Han lod det forfalde og folgte det omfæder under 13de Januar 1798 med omkringliggende Gaarde i Haffebalen, samt Gruber og fire Stove paa Habelands Alminding, for 34,000 Rb. til Kammerherre Anker, som igjen bragte det i Opfønst, og Værket brevedes for ham oprettede Fideicommisses Regning indtil dette opløstes, da om til Statsminister Peder Anker, og har med dennes øvrige omme siden 1824 tilhørt nuværende Statthalder Oves Wedel berg. Det bestaaer af en Marsovn paa Gaarden Hyttens Grund i 1798 opført dobbelt Stangjernshammer paa Gaarden Rotnæs tebalen, 1½ Miil udenfor Hovedværket. Før Krigen antog man, at leveredes i Gjennemsnit aarlig 5 til 600 Skpd. Støbegods og 800 Skpd. Stangjern, men i en Række af Aar derefter var Pro- dukten, deels af Mangel paa Malm og deels af Mangel paa Kul, beligere, da i de sex Aar 1813 til 1818 Marsovnen kun eet Aar, og 1816, var i Drift, hvorved leveredes 630 Skpd. Rujern og 362 11½ Skpd. Støbegods, og Hammerens Product i disse Aar kun Gjennemsnit 132 Skpd. aarlig. Under den nærværende Krig er den udbøiet og bleven stadig, da i Aarene 1830 til 1833 Produc- ten har været 225½ Skpd. Rujern, 423½ Skpd. Støbegods og 1 Skpd. Stangjern aarlig, ligesom i Aarene 1836 til 1838 Mars- ovns Product var 1852½ Skpd. Rujern og 371½ Skpd. Støbe- aarlig. Malmen erholdtes forhen meest fra et Par Gruber i rums Brgld, men nu komme blot vestlandske Malme paa Mars- , hvilke kjøres fra Vækkers 2½ Miil fra Værket. Kul faaes deels Landoms-Stove og deels fra de Værket omkringliggende Sogne. Værket med tilhørende fire Gaarde, skuldenbe tilsammen 1½ Skpd. (Aar), der bruges af Værksarbejderne, vare i 1835 deelte i 22 jer og angaves at føde 26 Heste og 46 Køer. Samme Aar vare ene 161.

Foruden Metaller har Jørgderiet flere nyttige og i økonomisk runde anvendelige Steenarter. Saaledes er i Haffebalen, der til Egenitens Territorium, af denne Steenart opført udmærket de Broer, ligesom Haffebals Jernværks Marsovn deraf er opsat. markerne til Gaarden Skjolen, Mo og Bjertnæs i Nittedal gives Kalkbrud af Overgangs-Kalksteen. En Steenart, som man har tjenlig til Dværneflene, skal findes paa Gaarden Sætre i Sit- næs Sogn og Hølands Brgld, skjøndt hidtil intet Forsøg dermed lært, og sammesteds findes en blødagtig Steen, som Kalksteen, hvoraf siden har været forarbejdet Gryder og andre Kar, og man seer i i Bjertget paa adskillige Steder større og mindre tilhuggede Dan- af Kar, der ikke ere videre benyttede. Kiselsteen, som har været det til Glasværket i Høland, findes i dette Brgld. Almindelig skit findes ved Gaarden Bjørnholt i Haffebalen, og Leerarter, tjen- til Teglstene, findes mangesteds.

g) Forædling af de raa Naturproducter ved Fabrikker, og Haandværksflid. Af egentlige Fabrikker har Jørgderiet høvt lodværk, anlagt af Capt. Ludvig Mariboe paa Gaarden N. Eld i

Hølands Hovedsogn, hvilket Værk, som kom i Gang 1813, angav 1816 at beskæftige 105 Menneſter, ſamt at levere 7000 Bunder ſeſglas og 390 Riſter Hvidtglas, men Driften var kun af kort Væ-
 hed og ophørte i 1818. For Øvrigt findes her alene en Mæ-
 Sauge, ſamt adſkillige Teglværker hvoraf nogle ere af Vigtig
 Større Brænderier have kun enkelte af, og Brændvinsbrænding de
 nu i det Hele kun lide, da i dette Fogderie, hvor der i 1835 ſant
 foruden fire ſtørre Brænderier, 155 Kjedler under 60 Potter, var
 1838 kun 28 Kjedler af 1919 Potters Indhold, hvoraf 11 paa
 Potter i Sørum Prglb. Den qvindelige Huusſid er roedværdig,
 ſaa vidt de fornødne Klæder af Uldent og Linned forfærdiges i Fo-
 riet; men ligesom intet Fabrikat udmarker ſig ved Fiinhed, ſaal
 frembringes i Almindelighed intet i den Mængde, at det affættes til
 bygds. Kunſtſiden er ringe.

Markelige Gaarde og Steder.

a. i Enebaks Præſtegjeld:

Enebaks Præſtegaard, af Skylb 4 Skpd. (25½ Dlr.), en
 get betydelig Gaard, ſom med 20 Pladſer har en Udsæd af 118 ½
 Korn og 40 Rdr. Potatoes, ſamt føder 15 Heſte, 72 Køer og 30 St
 og hvortil er fornøden Skov, Vandſald i Præſtaen og Dværn. I
 Gaarden ſtaaer Sognekirken, en Steenbygning fra de catholiſke Ti-
 der har været indviet St. Botolf og tilhører en Privatmand i Prglb
 ſom oppebærer dens Liende med 211½ Skpd. Til Kirkebygdens 8
 bing høre videre Øſtenhøl, 3½ Skpd. (15½ Dlr.), et godt Brug
 ſex Pladſer, Egeberg, 1½ Skpd. (25½ Dlr.), et betydeligt Brug
 middelmaaig Jord, men ſtor Skov og Fjeldmark, hvori aarlig
 hugges 150 til 200 Tylter Lømmer, ſamt med Vandſald i Ørter-
 ven, hvori to Udſlibningsſauge og Dværn, og med 7 Pladſer, 8
 ter, 1½ Skpd. (40½ Dlr.), Prglbets ſtørſte Brug, tilhørende Br
 Hans Oppegaard, der har ſtore Jorbeieendomme i Prglbet, til hvilke
 ringe Jord, men betydelig Skov, ſom aarlig kan afgive 250 til
 Tylter Lømmer, ſtor Utmærk, ni Pladſer og det bedſte Vandſald i 2
 ter-Elven med 2 Udſt.-Sauge, Dværn og Fiſſerie, 50lt, 2½ S
 (17½ Dlr.), en Gaard med god og ſtor Jordvei ſamt Skov, 2
 med Svinaſ 2½ Skpd. (11½ Dlr.), hvortil er god Jordvei af bety-
 Udſtrækning, ſamt to Kornmøller, fire Udſt.-Sauge og 11 Pladſer,
 ikke fornøden Skov, og Kroghøl, 2 Skpd. ½ Lpd. (11½ Dlr.),
 Gaard med ſtor og god Jordvei ſamt 8 Pladſer, ſom i Slutninger
 det ſeriente Mørhundrede var en adelig Sædegaard, tilhørende 2
 Oluffen (Gyldeſø), Laugmand i Dplandene.

Fladeby, 1½ Skpd. (6½ Dlr.), en Gaard med ſmuk Veliggen
 anſeelig Waaningsbygning og fiønne Haugeanlæg, der har været
 vedgaard for et før 1720 Rath. Roſenberg og fra 175* det Coll.
 Handelshuus i Chriſtiania tilhørende Jordegods, nu 13 Gaarde,
 foruden Hovedgaarden ſkylde 13 Skpd., med 32 Dyſdbøere og 14
 mange Huusmænd, af hvilke Gaarde Børgen, Gjeſtang og Å
 berg ere de betydeligſte. Dette Gods tilhører nu Handelshuſet 2
 & Comp. Eiendommens Herligheder er dens betydelige Skove
 vigtige Sauge, hvoraf 7 med tilhørende Rehrat paa Dværn og

med Dværnebrug paa Gladebys Grund¹. Med nogle mindre Gaarde, hvoraf Fossum og Solberg ere de vigtigste, hører Gladeby Gods til Strandens Fjerding, og i den lige over for samme paa Øyrens Østside liggende Ræsfets Fjerding er Ringstad, 1 Skpd. 10½ Lpd. (7½ Dlr.), den bedste Gaard, hvortil er udmærket god og frugtbar Jord, samt Dværn og Saug.

Thorsborg (forb. Thorsbøf) med Solberg, 4½ Skpd. (12½ Dlr.), et Brug med megen og god Jordvel, syv Pladser og to Udf.-Sauge i Præstaaens nederste Fossefald, By, N. og S. 4 Skpd. 3½ Lpd. (14½ Dlr.), og Saltvedt (forb. Sælbiltveit) 4½ Skpd. (10½ Dlr.), en af Bygdets største og bedste Korngaarde, der i 1370 var ejet og beboet af en fornem Dame Hustru Brynhilda Thoresdatter, med fornøden Skov og en Udf.-Saug i Præstaaen, høre til de vigtigste Gaarde i det saakaldte "Hammeren" østen- og søndenfor Kirkebygd.

Befstby, 2½ Skpd. (10½ Dlr.), en Gaard med stor og god Jordvel, fornøden Skov, sex Pladser, samt en Udfibnings-Saug og to Kormøller, som drives af den mellem Vaagen- og Mjæren-Vandene løbende Elv. Denne Gaard, der har smuk Veliggenhed, elegante Bygninger med store og skønne Gaugaanlæg, var i en lang Række af Aar Hovedgaard for et Gods tilhørende adelsøde Kammeraad Hans Peter Juell, bestaaende af et halv Snees Gaarde af Skpd 16 Skpd. 5½ Lpd., hvoraf flere betydelige, hvilket Gods i senere Aar er afspreedt, saa at kun Hovedgaarden, tilhørende Propr. Peter Juell, er tilbage. Paa Befstby er St. Maria Kirke, der er opført ifølge et dertil under 27de Decb. 1753 af Gaardens daværende Eierinde Marthe Kamp, Enke efter Kjøbmand P. Hefø, Kjøbet Beløb af 6000 Rd. Eiendommen hører til Vittrebysgd, saavel som Bjørke, med Kjølstad, Nordby, Husby og Redre Fosø, 3 Skpd. 16½ Lpd. (31½ Dlr.), der er et betydeligt samlet Brug, tilhørende Propr. H. Chr. Hansens Enke, med middelmaadig Jord, men store og gode Skove, to Udf.-Sauge, Dværn og Teglbænderie, Dypsal (forb. Uppsalir), 1½ Skpd. (11½ Dlr.), der er Vatneshøjs Gaard og har god Skov, samt Vilg, 1½ Skpd. (31½ Dlr.), en af Bygdets største Gaarde, som med 19 Pladser søder 24 Heste, 60 Køer og 36 Faar, og hvortil er god Skov, Udf.-Saug, Dværn, Teglbænk og Fiske- i de til Eiendommen hørende Vaagen- og Løngen-Bæke.

Røfjøs, 3 Skpd. (50½ Dlr.), en betydelig Skovleieendom i Bygdets nordvestlige til Skje og Lørenskog Sogne grændsende Deel, der forhen har været Bygdets Alminding og i senere Tid tilhørt Trælafthandlere i Christiania². Deri ere elleve Pladser opdyrkede med mange Sæter-vaage, ligesom dertil ere fire Sauge, Dværn, Tjærebrænderie og Fiske- i Skoven antages at kunne aarliggen afgive 5 til 600 Tylter Saug-tømmer.

¹) De hævarende 7 privill. Sauge ville nu blive nedlagte ifølge den forhen anførte Resolution af 23de Decb. 1839.

²) Disse have været Just Smith, Niels Leuch, Gubrios Enke, P. Lumholtz og R. Kæter, og den nuværende Eier er G. Gulbrandsen.

b. i Fædts Præstegjæld.

aa. i Hovedfogner:

Fædts Præstegaard, hvis egentlige Navn er Nedre Løsen, Skjld 2½ Skpb. (11½ Dlr.), der har en smuk Beliggenhed ved Løsen, en Udsæd af 20 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, samt søde Geste, 20 Røer og 12 Gaar, og under hvilken er 5 Bladser. Naagaarde ere Hoff¹, 2½ Skpb. (4½ Dlr.), med Sognets Kirke, en gammel Tømmerbygning, Jæhr, Vlegen og Bjanæs, udenfor hvilke liangs Dhyren Svindal, 5 Skpb. (18½ Dlr.), og Blæsa, 1½ Skpb. (12½ Dlr.), et stort Brug med fornøden Havn og Skov.

Gahnæs- og Østnæs-Brug, et betydeligt Saugbrug sybl i Vrgldet paa Dhyrens Østside, hvorunder høre 7 Gaarde med 10 Lfddere, samt 12 Sauge, hvoraf 6 paa Gahn og 6 paa Østnæs, fl lagte til en Skjorsel af 1510 Tylter Tømmer, som kommer fra Llandet, og med Kehrat. Det har tilhørt Familien Vogt og G Wilster, derpaa Peder Holter, siden Berni Anker og fra 1805 G. Kieutin. Harthausen, Statsraad Tank og Grosserer Westy Egeba. Nu er Westy Egeberg & Comp. Eneiere deraf. Østnæsfor dette er Lunnrud-Brug, der er det eneste af Vrgldets Saugbrug, som iligger ved Glommen eller Dhyren, men henimod en halv Mill skilssamme paa Grændserne af Hølands Vrgld, og som faaer det fornødtømmer fra Eiendomsstove. Dertil høre fire Sauge, hvis Skjorselansat til 408 Tylter Tømmer, og under Brugt ere fire Gaarde².

Varaa- og Trolbhul-Brug, hvoraf det første har tilhørt det Ankerstke Fideicommiss og det andet det Collettiske Handelskhus, nu samlet eies af Thomas Joh. Westy & Søn samt Berthelsen & Høfjær i Christiania, og hvorunder høre 12 Sauge, som erlægge Stat en Skjorsel af 1100 Tylter Tømmer. Det drives af den noget udenfor Sognet i Glommen udfaldende Varaa, og Eiendommen bestaaer af tre Gaarde, hvoraf Namstad og Falla ere de største, hvilke Gaarde i 1825 havde 7 Leilendinger og 26 Huusmænd.

Skæarer, 2 Skpb. 10½ Lpb. (10½ Dlr.), en god Gaard ved Glommen, Faller, 6½ Skpb. (10½ Dlr.), paa hvilken Gaard i Fortiden il været Kirke, der synes endnu i Slutningen af det sextende Aarhundat have været en Sognetierke, Nerdrum, (ford. Riardarheim), S. N. 4 Skpb. 13½ Lpb. (7½ Dlr.), Hovind, N. og S. 6½ Skpb. (11½ Dlr.), Børgen, 3½ Skpb. (10½ Dlr.), et godt Brug, der for Rsmatjonen har havt en Kirke, Byrgina Kirke kaldet, der i Slutningen af det sextende Aarhundrede anføres som øde, Berger, N. og 4½ Skpb. (15½ Dlr.), og Jølsen, 4 Skpb. (12½ Dlr.), et betydeligt Brug ved Ler-Elven, hvilke Gaarde høre alle til Aastre-Hjerding som indbefatter Sognets paa Vestiden af Glommen liggende Slutning, og hvis Gaarde for en stor Deel mangle saavel Udmærk som El

¹) Denne Gaard har været beboet af Sørenstrierne Lembach, Drum og Si Joh. Hjort, hvilken sidste døde 1782.

²) Om disse og efterfølgende Sanges Rirksomhed i Aarene 1801—1804 des adskillige Oplysninger i de i Budstikkens 6te Aarg. No. 35—38. meddelte Efterretninger om det intenderede Kanal anlæg mellem Christiania og Dplandet.

bb. i Kelingens Sogn:

By-Brugget, et Saugbrug paa Vestfiden af Dyerens ligesfor Sahnsbrugget, hvorunder ere tre eller fire Gaarde, af hvilke By og Narvestad ere de vigtigste, med 6 Leilændinger og 16 Huusmænd i 1825, samt med sex Sauge ansatte til en Skjersel af 530 Tylter Tømmer, tilhørende før 1720 Familien Eliesen, fra 1785 det Collettiske Handelshuus, og nu Handelshuset Velly & Comp.¹ Nordenfor er Nordby-Brugget, ligesom forrige ved Dyerens Bred, med Gaardene Nordby, 2 Skpd. 16 $\frac{1}{2}$ Lpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Næs, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der have 6 Dybbdere og 12 Huusmænd, samt 10 Sauge, tilhørende Grobsteren Jacob Meyer m. Fl. og ansatte til en Skjersel af 1200 Tylter Tømmer.

Blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes Grini, S. og N. 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Jähr, W. 2 Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Arnæs, 2 Skpd. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Holt, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets gode Brug, Sjerdingby, S. og N. 3 Skpd. 14 $\frac{1}{2}$ Lpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ved Sognets Rinde, der er en gammel Tømmerbygning, og Mamot, to Gaarde, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke alle ligge langs Dyerens og Ritte-Elvens Udside, og hvoraf flere have Tømmerflov der tilhører Trælafthandlere i Christiania.

Strømmen, en Strækning strax ovenfor Ritte-Elvens Udløb i Dyerens, hvortil hører Gaardene St. og L. Strøm, 1 Skpd. 15 $\frac{1}{2}$ Lpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Rub, 1 Skpd. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt tilgrændsende Stalsberg og Myen Gaarde af Skjesmo Sogn, og endelig de under Sørums Gaardene paa Østfiden af Elven liggende Pladser. Paa denne Strækning, der ligger to Mile fra Christiania, oplægges det fra Oplandet nedbragte Saugtømmer, som er bestemt til Saugeene i Skjesmo og Lærskoug Sogne samt Agerø Herred, for siden paa Vinterføret at bringes til disse Sauge. Til disse Gaarde ere en Mængde Huusmands-pladser, hvis Beboere ifølge Rentekammer-Skrivelse af 6te Octob. 1798 have Tilladelse til at herbergere de Tømmerførere, som søge dette Sted, uagtet de dertil ikke have speciel Bevilling. Det er herfra man allerede for længere Tid tilbage har tænkt paa at faae et Kanal-Anlæg til Christiania ifaandbragt eller senere en Jernvei².

c. i Skjesmo Præstegjeld.

aa. i Hovedfognet:

Skjesmo Præstegaard, hvis ældre Navn er Huseby, af Skjnlb 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med en Udsæd af 25 Ldr. Korn og 10 Ldr. Høiæs, samt et Kreaturhold af 5 Heste, 20 Fæ Creature og 10 Faar. Stuen afgiver fornødent Brændsel, og Pladserne ere 8 med 10 Huusmænd. Nærved Gaarden, paa Nabogaarden Volbens Grund, staaer Sognekirken, en temmelig anseelig Muurbygning, hvori Sjøerne samt Omstændingerne omkring Vinbuer og Dørre ere af huggen Kalksteen, og paa to Pladser under Præstegaarden ere nogle Gravhøie. Af de om-

¹) Overensstemmende med Resolution af 23de Decemb. 1839 ville disse 6 Sauge nu ligesom Fladeby-Saugeene blive nedlagte.

²) See herom hvad forhen S. 143 er anført, hvor tillige de Skrifter, der handle om denne Ojenstand, citeres.

kringliggende Gaarde mærkes Braanaas, S. 2 Skpb. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Fogedgaard, Nitteberg, N. 2 Skpb. $\frac{1}{2}$ Lpb. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), der Ghesfegaard, Sørum (forb. Sudrheim), N. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. og N. 3 Skp 11 $\frac{1}{2}$ Lpb. (hver 18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge store Brug, tilsammen med 13 Plads og med store Strækninger der aarligen oversømmes af Nitte-Elven samt nordensfor disse Brøster, Kjus, Enger m. fl., alle med god Agerjord men ubetydelig Skov, henhørende til Strækningen mellem Leer-Elven og Nitte-Elven, paa hvilken sidste Elvs Sydside mærke Nitsund med tilhørende Tolbherlighed, 1 Skpb. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), og med Underbrugene Hellerud og Ovam, en Eiendom, der har tilhørt Procurator A. Høgstad, som døde 1794¹, og senere Enken, derefter Major Byrd og tilhører nu Generaladjutant Bloch, søndenfor hvilke er Reib og Nordby, hver 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. ($14\frac{1}{2}$ og $9\frac{1}{2}$ Dlr.).

Asaf (forb. Asatur), fem Gaarde, af Skjld 7 Skpb. 19 $\frac{1}{2}$ Lpb., som med trede mindre Gaarde udgjøre en Bygd paa Leerelvens N. side. Deraf er Mellem Asaf, 2 Skpb. 18 $\frac{1}{2}$ Lpb. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Eiendom, der har tilhørt i Midten af det 17de Aarhundrede Olof Dittl. Brochdorph, i nyere Tid Oberst Harbou og dennes Enke, senere Solgersønnen Major og Krigscommissær Sells, samt eies nu af hans Enke, og Østre Asaf, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), skal have været en adelig Sæbegaard eller havt adelige Beboere, da Abelsmanden Thorstein Stumpe, som boede paa Asaf 1408, formodes at have havt denne Gaard, ligesom her har staaet en Steenkirke, Gubleifs-Asafs Kirke kaldet, der var indviet St. Michael, og skal være afbrændt ved Knull. Paa Asaf skal ogsaa ifølge Mørch have været et Filial-Kloster, hvoraf en tømret Bygning skal for ikke mange Aar siden have været at se. Alle Asaf-Gaardene mangle Havn og Skov, og paa deres Grund fandt Schønning endel Gravhøje.

Sognets Saugbrug ere: Stalsberg-Bruget, med Gaarden Stalsberg (forb. Stafnbjarg og Stafsbjarg), 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), samt 16 Sauge, ansatte til en Skjorsel af 2220 Tylter Lømmer, og to Møllebrug, tilhørende forskellige af Christianias Trælasthandlere, hvorunder 25 Pladser og 168 Beboere, Rye-Bruget, nordensfor sørige, tilhørende Grosserer J. Meyer m. fl., med Gaardene Rye og Skjetten, hvortil 5 Sauge, ansatte til en Skjorsel af 375 Tylter Lømmer, samt to Dværnebrug, et Teglværk og 14 Pladser med 115 Beboere, Vestby-Bruget, med Gaarden Vestby der er udskiftet i Pladser, hvorunder 8 Sauge, ligeledes tilhørende Grosserer Jacob Meyer, med en Skjorsel af 750 Tylter Lømmer, 12 Pladser og 82 Beboere, og Braate-Bruget, forhen Veimester Steen nu Stadtcapit. Brede m. fl. tilhørende, med Gaarden Braate, samt 4 Sauge til en Skjorsel af 800 Tylter Lømmer, 11 Pladser og 57 Beboere. Alle disse Sauge drives af et fælleds Vanddrag, som ved Ryebruket, der er det yderste, falder ud i Nitte-Elven.

¹⁾ Af ham findes et til Vedste for Skjemo, Lørenfongs og flere Sogne der 1ste Mai 1783 tilstod Legat, oprindelig 6000 Rd., nu 3300 Skp., og hvilket see den af Kirkedepartementet i 1831 udgivne Efterretning om Stiftelser og Legater vedkommande Agderhus Amt, S. 40 og 41.

bb. i Sørenskongens Sogn:

nørst, 1½ Skpd. (18½ Dlr.), Embedsgaard for Sørenskriveren, for Skov, Vandfald med to Dværne og 5 Pladser, Laas-
 . (26½ Dlr.), en i forrige Aarhundrede den formuende Han-
 Gudrio, senere Grevskæter M. Lumholtz, og nu fornævnte
 tilhørende Gaard, som paa Grund af dens meget store Skov
 den betydeligste Gaard i Prglbet, hvortil ere to Sauge til
 el af 390 Tylter Tømmer og fem Pladser, Vestmørk,
 22½ Dlr.), ligeledes en stor Skovgaard med fire Pladser,
 arde ligge samlede og ere de øverste eller sydligste Gaarde i
 Fremdeles mærkes Skulerud, en liben Gaard med stor
 uger, S. og N. 2½ Skpd. (25½ Dlr.), med Sauge, Mølle-
 tem Pladser, Robstrud, 5 Lpd. (5½ Dlr.), med to Sauge,
 g, 1 Skpd. 10½ Lpd. (22½ Dlr.), med to Sauge til 420
 umers Skjorsel og 10 Pladser, Nordby, 11 Lpd. (7½ Dlr.),
 Sauge til 400 Tylter Tømmers Skjorsel, Thosshoug (ford.
 , der efter Navnet maa antages at have været et Offersted
 Thor, Hammer, en liben Gaard med Sognets Kirke en
 steenbygning, Østby, (Dudby), 1 Skpd. (18½ Dlr.), med
 , hvilke med Gurland og Vaarli, som hver have en
 ge i Sognets nordøstlige Deel paa Grændsen af Nellingens

d. i Nittedals Præstegjæld:

aa. i Hovetsegnet:

tre Gaarde, 5½ Skpd. (32½ Dlr.), i ser Brug med 12
 Sauge og Teglværk, paa en af hvilke Gaarde ligger Sog-
 en gammel Steenbygning, forhen St. Olaf helliget, Nittedals-
 præstegaard, hvis egentlige Navn er Dmst, 15 Lpd. (9½
 paa udsaaes 25 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, samt fødes
 3 Røer og 16 Faar, og hvortil ere tre Pladser, men ingen
 smi, 10 Lpd. (4½ Dlr.), med to Sauge til en Skjorsel af
 Tømmer, og Slattum (ford. Slathelm), S. og N.,
 (22½ Dlr.), med stor Skov og to Sauge til en Skjorsel
 gster Tømmer, samt nordligere Skøien, 1 Skpd. 11½ Lpd.
 , en Gaard, der har den største Skov i Prglbet, og paa
 af anses for sammes betydeligste Gaard, Mo, 1 Skpd. (18½
 tnaas, 1 Skpd. (7½ Dlr.), som med Bjertnaas, 1 Skpd.
 x.), og fire Pladser under Mo, er et samlet Brug, tilhørende
 el Jarlsberg, med to Sauge til en Skjorsel af 200 Tylter
 amt en Stangjernshammer, og Houg, 1½ Skpd. (18½ Dlr.),
 og 6 Pladser.

bb. i Haffedals Annerfogn:

edy, D. og B., 1½ Skpd. (29½ Dlr.), med Sognets Kirke,
 Tømmerbygning og som i de catholske Tider har været St.
 indviet, og Dølen, 10 Lpd. (13½ Dlr.), udenfor hvilke ere
 5 Lpd. (5½ Dlr.), med et betydeligt Dværnebrug, Strøm,
 3½ Dlr.), samt Berg, 1 Skpd. (11½ Dlr.), med Dværn
 samt alle med god Skov. I Dalens øverste Deel ere Aas,
 ½ Dlr.), en smukt bebygget Gaard med Skov og Sauge,
 P

Mærk, 10 Eyd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Rappelsrud, 5 Eyd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med stor Skov og sex Bladser, foruden de til Halkedals Jernværk hørende Gaarde, hvoraf Næs, 10 Eyd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), er den største.

e. i Sørums Præstegjæld:

aa. i Hovedfoguet:

Sorum Præstegaard, hvis egentlige Navn er Huseby, a Skjld 2 $\frac{1}{2}$ Eyd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Dens Udsæd er 60 til 70 Tdr. Korn og 20 til 30 Tdr. Potatos, og her vintresødes 8 til 10 Heste, 4 Køer og 30 Faar. Under Gaarden ere to fralliggende Engestetter, paa en af hvilke Gaarden har fornsøden Skov. Paa disse Engestetter bo ogsaa Gaardens Huusmænd, 6 i Tallet. Da Præstegaarden staae fare for at ødelægges af Jordfald eller Elvebrud, er for saadant Tilfælde Bestemmelse tagen ved Rætt. af 7de Juli 1797. Af de Præster som have beboet Gaarden, mærkes Colbjørn Torstenssen, der var Bror fra 1660 til 1720, og Stamsfader til den berømmelige Colbjørnsen'ske Familie¹.

Sorum (ford. Subrheimr), 3 Eyd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i to Drag, Næstogaard til Præstegaarden, paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en solid Graasteensbygning fra de Catholikes Tider, forhen Apostlene Petrus og Paulus helliget. Denne Gaard, som i det tiotende, femtende og sertiende Aarhundrede var et Herresæde, og endnu i Midten af det syttende Aarhundrede kaldtes "Herre-Sorum", var i 1331 beboet af Dr. Haffhor Jonsen, Kong Hakon den Femtes Svigersøn, og i Slutningen af Aarhundredet af Rigsraad Jon Mortensen (af Familien Bremer), som døde omtrent 1405, da Gaarden kom til Sønnen Rigsråd Sigurd Jonsen, og fra hans Søn Hans Sigurdsen i 1490 til Ridder Alf Knudsen, derpaa til dennes Søn, den bekendte Rigsraad Axel Alfssen som blev myrdet 1502, og fra denne til Sønnen Carl Knudsen, der i Kong Christian den Andens Tjeneste saldt for Stockholms 1520. Senere var Sorum blandt det betydelige Gods, der tilhørte fru Gjørrild Fadersbatter (Sparre) og kom 1599 til Kronen, som folgte den i 1668 til Brødrene Oluf og Poul Torstensønner (S. 191). I den nyere Tid har den været i den Colbjørnsen'ske Familie, hvoraf var for nævnte Colbjørn Torstensens Sønnens Regiments-Quartiermester Colbjørn Jacobsen Colbjørnsen, hvis Sønner Jacob Eddvard Colbjørnsen, der døde 1799 som Conferentsraad og Justitiarius i Høiesteret, Christian Colbjørnsen, der døde 1814 som Geheim.-Conferentsraad og Justitiarius i Høiesteret, og Eddvard Røring Colbjørnsen, der døde 1793 som Regeringsraad i Vestindien, ere fødte her². Gaarden kan med Hensyn

¹) Om Colbjørn Torstenssen og hans Afkom kan eftersees B. Roes Actstykker til den norske Krigshistorie under Kong Frederik den Fjerde, 1ste Hft. S. 6—37.

²) Angaaende denne Gaards mægtige Glæde og Beboere i det tiotende, femtende og sertiende Aarhundrede kan eftersees Budstikken, 6te Aarg. S. 619 til 640, saavel som Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, det 2de. S. 121 og 122, og 4de Bd. S. 697—607. Gaardens Glæde af den Colbjørnsen'ske Familie nævnes i foranstøit Actstykker til Kong Frederik den Fjerdes Krigshistorie.

til Kornudfød og Kreaturhold fuldkommen sættes ved Siden af Præstegaarden.

Bingen, tre Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpd., hvoraf Vestbingen, 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Rbd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), der er den betydeligste, og udsaaer 40 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt føder 7 Heste, 27 Køer og 18 Gaar, i en lang Række af Aar tilhørte Sørenstr. Justitsraad Nilson, og senere hans Eftermand i Embedet Cancelliraad Bruenich, der døde 1839. Ved disse Gaarde, som ligge ved Glommen, er

Bingens Løndse, af Skuld 10 Skpd. ($75\frac{1}{2}$ Dlr.), ved hvilken alt fra Dylandet kommende Tømmer samles og sorteres, for herfra at føres til dets forskjellige Bestemmelse, udenfor hvilken er Vestby-Løndsen, 2 Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), som er en Bjergelandsse for det Tømmer, der maa stikkes fra Horeblandsen, at den ei skal springe ved Øverløst. Disse Løndser tilhøre Christianias Tømmerhandlere, tilligemed Andel i Gaarden Nibbingen, S. og N. Vestby, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), og Sønnerrub, 1 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Rbd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.). Allerede i 1661 forekommer Bingens Løndse og i Kong Christian den Femtes Regeringstid tilhøre den fornævnte Oluf og Poul Torstensønner, derefter Fru Kristine Tøllers, senere Svigersønnen Gen.-Leut. Hausmann, efter hvis Enke den kom til Dattersønnen Stiftamtmand Geheimeraad C. S. Storm, som i 1771 solgte Eiendommen til Handelsmand Poul Haslef, hvis Datter, Gen.-Krigscommissær M. Wærns Enke, afhændede samme i 1805 til fornævnte Justitsraad N. Nilson, som igjen under 4de Febr. 1811 kjøbte den til det Ankerste Fideicommiss, hvorfra den er kommen til Christianias Læstehandlere og hjemlet samme ved Skjøde af 27de Novb. 1826. Eiendommen bestyres og vedligeholdes af Tømmerhandlerne i Christiania eller den af samme for Flodningen udnævnte Direction, ifølge en med Fideicommisset truffen og af Kongen under 17de Octob. 1811 stadfæstet Forening, og Omkostningerne tilveiebringes ved Pigning paa Tømmerhandlerne efter det Antal Tylter Tømmer, enhver har ladet gaae igjennem Løndserne. Dette Quantum har i Aarene 1811 til 1819 varieret imellem 32,000 og 37,000 Tylter aarlig, med Undtagelse af 1814 da det kun udgjorde 16,152, og i 1819 da det var steget til 61,301 Tylt. Senere er det igjennem Løndserne gaaede Quantum Tømmer meget tiltaget og har udgjort i 1836: 73,309, i 1837: 86,282, i 1838: 88,900, og i 1839: 86,858 Tylter¹.

Lystad, 3 Skpd. $\frac{1}{2}$ Rbd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), og Østby, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge med foransøgte Vestby paa Glommens Østside, og under den første er Lystad-Løndsen, der ligesom de andre Løndser tilhører Trælæsthandlerne i Christiania, men er uaflydsat, og hvoraf først Afgibt til Gaarden.

Vald, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, hvis Udsæd og Kreaturhold kan sættes ved Siden af Præstegaardens, og under hvilket ere

¹) Angaaende denne Løndses Sammensætning og Flodningen igjennem samme, see Capt. Schibes Undersøgelse over Glommen og Bormen, S. 102 og 103. For Lyrigt kan med Hensyn til disse Løndser eftersees fornævnte Samlingens fjerde Bd. S. 80—82.

tyv Pladser, Børgen, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), et lignende Brug, 1 to Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), der forhen vare af Betydninghel som lede meget ved Jordfald og Elvebrud i 1794, Skea Skib, 3 Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), en Gaard, der forhen var af V største, men ligeledes leed betydelig ved Jordfald i 1768, N. W. og D., $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Vølner (ford. Vilnar), 6 Skpd. (9 Dlr.), og Vølneberg (ford. Vilnoberg), 2 Skpd. 5 ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge i en Strækning fra Glommen i Syd til D Risen under Ullensager Vrgld i Nord, tilveels langs Rømu- Vestfide, og høre til den Deel af det gamle Skaun, som har N Østre Skaun, hvortil ogsaa regnedes de to Gaarde af Blafjer som ligge paa Glommens Vestfide. Flere af disse Gaarde ere for Leerfald.

Meerli (ford. Meiralib), $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Sørl, $2\frac{1}{2}$ ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), og Nordli, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), store Gaarde Rømu-Elvens Vestfide, af hvilke den sidste er et meget godt hvorpaa udsaaes 50 Tdr. Korn, og sædes 8 Heste, 32 Køer Faar, med fornøden Skov, ved hvilken Gaard er i Landeveien Blafjer og Christiania en Bro over Rømu-Elven af 84 Alens 2 Afak (ford. Asakr), S. og N. $8\frac{1}{2}$ Skpd. ($29\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilke Gaarde har før Reformationen været en Kirke, Ingiriba- Kirke kaldet, Hønsen, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Vilberg (ford. berg), to Gaarde, hvoraf Øvre Vilberg, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), betydeligt Brug, af Godhed som Præstegaarden, hvilket har Foged Øvre Hønt. Wangensteen, derefter Cand. Juris Jens Wangenst eies nu af Tolb-Inspector Oberst Hals, Arteig, 3 Skpd. ($12\frac{1}{2}$ ligeledes et stort Brug, og Refsum (ford. Ridsheim), 3 Skpd. Dlr.), hvor før Reformationen var et Capel, der i Slutningen fextende Aarthundrede anføres som øde. Disse Gaarde høre til de les Østre Skaun eller Sognets Strækning paa Vestfiden af i Elven.

bb. i Frognær Annerfogn:

Frognær, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af paaer Sognets Kirke, der er en Steenbygning ældre end Refor nen, Skrøver (ford. Skrelfar), 3 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Melvold Melvalvad), W. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf et Bræbende i Halvards Kirke har ført Navn, Gran, St. $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.) Bjerke, D. og W., $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), høre alle til S Hovedbygd paa Østfiden af Leer-Elven, hvorimod Vørke, $2\frac{1}{2}$ ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Rub, 3 Skpd. $\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Eidsvold (for gilsbyval), $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), og Høreberg, 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Skpd. Dlr.), ere gode Gaarde paa Strækningen vestenfor Leer-Elven.

f. i Urskougs Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Urskougs Præstegaard (ford. Dur), af Skpd. 2 Skpd. (Dlr.), der har en Udsæd af 20 Tdr. Korn og 8 Tdr. Potatoes, føder 6 Heste, 30 Køer og 40 Faar, med god Skov, et lidet D brug og 25 Huusmandspladser. Paa Gaardens Grund paaer nets Kirke, der har været indviet St. Margaretha, og i Nærhe

viken er en Kirke, St. Margarethas Kirke kaldet, hvortil i Fortiden jordes Balsfarter. Den nærværende Kirke er en Tømmerbygning, opført 1617. Høgstad, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), søndenfor, og Namot, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Finstad, St. 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Lorange, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), nordenfor Kirken, ere gode Brug, og den sidste med Dværn og Saug, ligesom længere nordlig Haretoen, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvis Herlighed er stor Skov, og under hvilken er 11 Pladser. Østenfor Kirken er Vier, 3 Skpd. 2 $\frac{3}{4}$ Lpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorunder hører den store Vier-Myr, hvis Udtapning vilde være af megen Vigtighed for det Almindelige, men tillige meget forringere hære udenfor (i Hølands Prgld) liggende Eiendommens Værd¹. Østenfor ere

Haneborg, S. 3 Skpd., M. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. og N. 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$, 10 $\frac{1}{2}$ og 9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i sex Brug, hvoraf M. Haneborg er det største, og med 31 Pladser, store Skove, flere Saug og Dværne, og af hvilke Gaarde et Præbende ved St. Halvarðs Kirke i Dpslo har hæn Ravn. Med Hugggrim, 2 Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), søndenfor, og Korbby, 4 Skpd. 12 $\frac{1}{2}$ Lpd. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard i tre Brug med 17 Pladser, betydelig Skov, Saug og Dværn, nordenfor, udgjøre Sognets sydøstlige mod Eitfougén og Høland grændsende Deel. Rangfougén, et afslæbt liggende Bygdelaug paa Grændserne af Binger Prgld, bestaaende af de tre Gaarde Mængen, S. og N. 19 Lpd. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Dvlien, 5 Lpd. (3 $\frac{1}{2}$ Dlr.), tilsammen i syv Brug, med 25 Pladser og 202 Beboere. Kornavlingen paa disse Gaarde er meget mæltig, da Sæden ofte bortfryser; hvorimod Potatodavlingen lykkes godt. Hygden har store Skovstrætninger, hvis Producter gaar til Fæddelskald, iøv Saug og fiskefærdige Vande.

Berg, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Romsnæs, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Sigernæs, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ere gode Gaarde i Sognets Bygd, den sidste med stor Skov og Saug.

bb. i Blafjer Annersegn:

Fos, N. og S. 4 Skpd. (13 $\frac{3}{4}$ Dlr.), med Sognetirken, forhen Fos Kirke kaldet, en Tømmerbygning opført i det syttende Aarhundrede sidste Hjerdebeel. Søndenfor er Fossum, S. og N. 4 Skpd. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), østenfor er Huseby, St. og L. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og nordenfor Svarstad, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Eiendom med 11 Pladser. Paa samenes Grund er

Blafjer Skandse, beliggende paa Glommens Østside, 70 til 80 Alen fra denne Elv, 3 $\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania og omtrent 3 Mile fra den næste Grændse. Den er anlagt efter Foranstaltning af Feldmarskal Wedel i Mæret 1683, og synes Hensigten med Anlægget at have været den at bække en Armee ved dens Rettrade over Glommen, samt at afgive et fast Punct paa den anden Side af denne Elv i Tilfælde man igjen vilde agere offensiv. Fra Begyndelsen var den forsynet med Jordvolde og Palisader, og havde Besætning indtil 1697, ligesom den, da Kong Frederik den Fjerde besaa samme i 1704, laa øde og forlært.

¹) Se herom *Bundstiftens 1ste Aargang 1818, S. 699.*

I 1712 fik den igjen Garnison, der vedvarede i en Række af Aar, i Ordren af 13de Juli 1742, ifølge hvilken forskjellige andre Stands bleve demolerede, bestemte, at Blakjer Stands fremdeles skulde vedlig holdes. Dog blev den atter forladt i 1763 eller 1764, og skjæbne i Kongl. Resol. af 4de Marts 1773 bestemte at Standsen skulde retableres, synes dog dette ikke at være iværksat. I dens demolerede Tilstand (sef. Skrivelse af 28de Febr. 1801) blev den under Krigen 1808 besat af den sjeneste Oberst Grev Axel Mørner med endel Husarer og Lizgrenaderer, og endelig blev den i 1811 igjen istandsat. Den bestod af et i en Hvide af 30 til 40 Alen over Glommen liggende Hovedværk med fem Bastioner og et Par Udenværker, opførte af Jord og besatte med Stormpale, ligesom paa Glommens Vestside vare to Par terrier. Disse sidste bleve efter en Armeebefaling af 17de Febr. 1811 fløisede; men den egentlige Stands beholdt sin Besætning, bestaaende af et Garnisons-Compagnie, der ved Planen af 3die Juli 1817 blev forandret til et Detaschement fra Frederikstads Garnison af 15 Mand, indtil Standsen ved en Kongl. Befaling af 31te Januar 1820 blev bestemt til at fløises. Voldene og Glacierne ere derefter demolerede, og af Bygningerne Commandantgaarden, en Paragve og flere Bygninger tilbage, hvis Beboere i 1835 vare 33. Ved Blakjer er Overfart over Glommen paa Landeveien mellem Christiania og Høland (sef. Reftr. af 29de April 1812 og Resol. af 26de Aug. 1825).

Til Sognets nordlige Deel høre Eid, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (11 $\frac{3}{4}$ Dlr.), og Thoreid, 2 Skpb. 11 Lpb. (20 $\frac{1}{4}$ Dlr.), med god Skov og to Gaar, samt til dets sydlige Mørk, D. og V. 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Krogstad, 5 Lpb. (11 $\frac{1}{4}$ Dlr.), der ere Skovgaarde, og paa Glommens Sydside er Imshoug (ford. Imishoug), 2 Skpb. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en maadelig Gaard uden Havn og Skov, hvoraf Imishougs Præbende til Dphs Domkirke havde Navn, og paa hvilken Gaard var i Færtiden Imishoug Kapel, Jomfru Maria helliget, som efter Biskop Eystens Aegistieiede adskillige Gaardeparter, men efter Biskop Jens Nilsens Optegnelse af 1598 laa aldeles øde.

G. i Hølands Præstegjæld:

aa. i Løvens Heredssegn:

Hølands Præstegaard, hvis egentlige Navn er Løven, en betydelig Gaard, af Styld 3 Skpb. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som angives med 1 Bladsæt at have en Udsæd af 172 Tdr. Korn og 22 Tdr. Potatoes samt at føde 20 Heste, 114 Køer og 78 Gaar, men at være udsat for midtlig Kornhøst. Her staaer Sognets Kirke, forðum Koningens Kaldet, der har været indviet Jomfru Maria, og er nu en Sommerbygning. Omkring samme ere Riser, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Rabde, N. og S. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (15 $\frac{3}{4}$ Dlr.), og Rækestad, S. 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (18 Dlr.), N. 2 Skpb. $\frac{1}{2}$ Lpb. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og N. 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) hvilke Gaarde længe have været i den Høyerdalske Familie.

Fosser, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (19 $\frac{1}{4}$ Dlr.), en betydelig Gaard, der har tilhørt i 1740 Oberstl. Fremmen, i 1777 og endnu 1799 Oberst Høyerdal derefter Major Høyerdahl og senere Kjøbmand Andersen paa Frederikshald, efter hvis Enke den ved Auction i 1819 blev med fem ubærgende Gaarde samt nogle Eiendomme i Ras Præstegjæld for 22,300 R.

jøbt af Baron Chr. Fred. Wedel Jarlsberg, fra hvem Eiendommen i 183° er kommen til Flere, hvoraf Wagtmeester Hanneborg har Hovedgaarden. Til denne er Bandsfald med Dværn og Stamp, samt to Sauge ansatte til 200 Tylster Tømmers Skjorsel. Nordenfor er Botner, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Bygldets store Brug med 8 Pladser, som har i Fortiden været beboet af det saakaldte Botner-Folk, der var en anseelig Familie der i Gnen, og nordligst i Sognet er Eid, N. 1 $\frac{1}{2}$ og S. 2 Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ og 18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med 12 Pladser og med gode Stove, hvoraf den første tilhørt 1739 og 1750 Capt. Jonstrup, i nyere Tid Sørenstr. Heyerdahl, samt derefter begge Gaarde Capt. Mariboe, efter hvem de ere komne til Lensmand Hanneborg. Paa N. Eid, der har Bandsfald med Dværn og Sauge, laa forhen Sittens Jernværk (S. 218) samt senere det S. 219 og 220 ommeldte Eids Glasværk.

Til Sognets vestlige Deel høre Løgn, 1 Skpd. 15 $\frac{1}{2}$ Lpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Bygldets største Brug, hvortil er Bandsfald med Sauge, Dværn og Teglværk, og Tøen, 1 Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes en god Gaard, og søndenfor Kirken mærkes Sandem, 2 Skpd. 6 $\frac{1}{2}$ Lpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Løren, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Tøien, to Gaarde, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Gjellebøl, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Næs, N. og V. 3 Skpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Gaarde, hvoraf Sandem og Næs have Sauge.

hh. i Hemnæs Inner sogn:

Hemnæs, N. og S. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, en Tømmersbygning, Saregaard, 2 Skpd. 3 $\frac{1}{2}$ Lpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, Østby, S., med Blakkestad, 3 Skpd. 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Brug, med betydelig Kornavl, Sauge og fem Pladser, Søprim, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med 11 Pladser og Sauge, samt næst disse Bergsjø, Skarebøl, Lund og Bævestad, høre til Sognets mærkeligste Gaarde.

cc. i Sittungens Sogn:

Huenæs, 1 Skpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, Namot, 1 Skpd. 14 $\frac{1}{2}$ Lpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Fagermoen, Rinnestad og Gaasvigen, alle vigtige ved deres tilliggende Skove.

3. Øvre Rømeriges Fogderie.

Det er det nordligste af Amtets trede Fogderier, og grændser mod Nord til Toten og Hedemarken, mod Øst til Dubalen, mod Syd og Sydvest til Nedre Rømerige, og mod Vest paa sin Side Bjergkæder til Gabeland. Fogderiets største Længde i N. og S. er 5 til 6 Mile, og Bredden i N. og V. 4 Mile. Arealen er 14 $\frac{1}{2}$ Dvaarmill og Folkemængden efter den i 1835 foregaaende Tælling beløb til 24,823 Menneſter, som giver en Befolkning af 1712 Menneſter paa Dvaarmill, saa at Fogderiet næst efter Nøer og Follongs Fogderie er det bedst befolkede af Amtets Fogderier.

Det beboede Terrain bestaaer for største Deel af Sletter afværlende mod Vest, der omgives af høiere og lavere Bjerge mod Vest og Nord, samt for en Deel mod Øst, hvor dog Glommens aabne Dalsløe afbrøder disse. Fogderiets indre eller midterste Deel, som synes at have været Bunden af en stor Indsø, der formodentlig har været sam-

menhængende med Njosen, udgjør en flere Mile vid følgende paa en Høide af 4 til 600 Fod over Havet, med det meest Leerfeldt i Landet, som mod Syd fortsættes over Nedre Di hvorimod Fladens nordlige Deel, der indeholder sammes jævne og hebelindrende beboet, da den meest bestaaer af flodbegroede Mo- høiere Grad af Beboelse finder man i de mere bakkede af Van- nede Strækninger paa Fladens Udfanter, som efterhaanden nu de straaelende Bjergsider, samt langs Hoved-Banddragenes og Fogderiets østlige Deel, hvor man ogsaa har den frugtbareste og de meest afvekslende Situationer. Fogderiets nordlige og strækker sig op mod Totens og Hedemarkens Districter, har paa af Egnens locale Bestaaelse mindre Anledning til Agerdyrki mindre Befolkning og de meest høitliggende Gaarde. Mere end delen af Fogderiets Arealindhold er Bjergegn, som fornemlig gør denne nordlige Deel, hvor paa Njosen's Vestside især E- gene, som paa Nordsiden danne Grændsen mod Totens District med steile Styrtninger falde ned i Njosen, maae udmærkes for de de, der stiger til 2350 Fod over Havet eller henimod 2000 F Njosen, ligesom det søndenfor liggende og dermed sammenhængende Nisbjerg er mærkeligt af dets Høide og Dannelselse, da det i en har Udsenke af en isoleret conist Kuppe. En noget lavere Bj- ning fører fra Banddragets modsatte Side over til Dubalen søndre Deel af Hedemarken, ligesom det vidtliggende Mangsfjeld, Glommens Sydside forbinder Fogderiet med en Deel af Dub- Urstoug paa Nedre Romerige, har her sit nordvestlige Afkast sammenhængende Bjergarm, som paa Vestiden indslutter Fogde- fra dette fører deels til Hakkedalen og deels til Habeland, et af Høide og stiger i Almindelighed ikke op over Trævegetations- undtagen formodentlig i den nordlige Deel, hvor den har de Brede. Fogderiets Bjerge høre for største Deel til de primitive den vestlige Bjergstrækning hører til Dvergangs-Formationen, og deriets nordlige Deel paa Vestiden af Njosen og Vormen fre Dvergangs-Bjergarter i Skreibjergene og Nisbjerg. De indeholde Bjergene Metaller, paa hvilke Driften i Fortiden har af Vigtighed, men nu er ophørt.

af Banddrage gennemstrømmer Glommen den sydøstlige af Fogderiet i omtrent tre Miles Strækning, paa hvilket Løb i frugtbare Egne den har tvende Fosfald, nemlig Fanden-Fos tildeels Nedre Romerige vedkommende og der S. 208 ommeldt aas-Fos, samt optager Vormens betydelige Banddrag, hvori Njosen, som paa et Par Mile berører Fogderiets nordlige og hvis Vandstand varierer imellem 400 til 420 Fod, udtømmer som paa sit tre Mile lange Løb ifkun har een Fos, nemlig S- sen, samt i det Hele et Fald af ikke megen Betydning. af Elvedrage mærkes: a) Leer-Elven (Leira), som udspringer f søen paa Grændsen af Habeland, flyder med sit muddrede Vand nem Fogderiets vestlige Deel, har et ikke ubetydeligt Vandfald, fosen, optager paa Vestiden de mindre Elve Rotoa og Gjen

, efter at have gjort mange Krumninger, udenfor Fogderiets Grændse Udlob i Ederen; b) Rømu-Elven (Rømu), som kommer fra det Vand i det sydlige Gidsvold, strømmes derfra i en sydlig Retning, saaledes at den i Øst med Leer-Elven i Vest indslutter det Veste Fogderiets flade Bygd og falder paa Nævre Rømerige ud i Glommen; c) Uden-Elv (Uda), østfor Vormens Vanddrag, der ligeledes udspringer fra et lidet Vand i Gidsvold (Steens-Een), løber fra N. i S., optager adskillige Bække og tilsidst Kampen-Elv, der fra Udsjøaa Grændsen af Gidsvold løber omtrent parallel med Vormen og alder ud i Glommen; d) And-Elven, ogsaa Stavi-Elven kaldet, hvorigennem Hurdals-Een har sit Udlob, der driver nogle vigtige Saugbruge, samt optager Nise-Elven, som kommer fra Her-Een i Ulsøager Vrgld, løber under Nisebroen paa Veien til Dplandene og ligeledes driver nogle Saug- og Møllebruge. Af Indsøer har Fogderiet foruden Njøsen, hvis sydlige Deel imellem bjergrige Bredder hænger sig ned i Fogderiet, den imod to Mile lange Hurdals-Ee, ligesaa med bjergrige Omgivelser især paa Østfiden. Denne fjerde Indsø har Tillob af tre andre mindre Vanddrage, a) Heggaa i Vest, der udspringer fra Hadelands Alminding, og danner paa sit Løb Grændsen mod Kongsbads Vrgld; b) Lundby-Elv, der ogsaa kaldes Gjødings- og Brattli-Elv og kommer fra Struffeli-Bandet, samt efterat have optaget Hjelpe-Elven falder ud i Hurdals-Een i Nærheden af Hurdals Kirke, og endelig c) Knain-Elv, der kommer fra Totens Alminding og bliver et temmelig betydeligt Vanddrag, som igjennem den egentlige Hurdal udtømmer sig i Hurdals Eens øverste Ende, hvilkens tre Elve drive nogle vigtige Saugbruge. Desuden er i de Fogderiet omgivende Fjæstæfninger flere mindre Vande.

Igenom Fogderiet gaar to Hoved-Landeveie. Den ene, som den almindelige Wei fra Christiania til Dplandene, gaar igjennem Ulsøager og Gidsvolds Vrgld, i hvilket sidste den deler sig i to Arter, hvoraf den vigtigste, som ved Minde gaar over Vormen, langs Jøsens Østside fører til Hedemarken, Gulbrandsdalen og Østerdalen, den anden, som ved Gidsvolds Jernværk tager en nordvestlig Retning, fører igjennem Hurdalen til Toten og øvrige paa Njøsens Vestside liggende Dplande. Den anden af Fogderiets Hovedveie er Veien fra Christiania til Kongsvinger og Sverige, som, efterat have i Fogderiets sydligste Deel forladt den første Wei, gaar igjennem en Deel af Ulsøager og Næs Vrgld, kommer over Vormen ved Vormsfund, og følger Glommens vestre eller nordre Bred ind i Dplanden. Den anden gaar en Wei igjennem Fogderiets tvende vestlige udenfor Hovedveien liggende Vrgld indtil Hurdals-Een, ligesom i Fogderiets østlige Deel en Wei langs Glommens Østside og derefter langs Vormens Østside indtil Njøsen. Derhos forbindes begge Hovedveie i Fogderiet ved en Communicationsveie. Præstegjældene ere følgende:

1. Østerdals Præstegjæld. Dette, som hører til et Bygdelang, som i Fortiden har Navn af Rein eller egentlig Søndre Rein¹,

¹) J. Folke Saml. til det norske Følsk Hist. 2det Bd. S. 107 og 189 Kal nem-

er af Udstrækning det mindste Vrglb i Amtet, og grændser mod Nord til Mønnekøb, mod Ost til Ullensager og mod Syd til Sørum Vrglb og Killes i Vest ved en henimod en Miil bred Vjergstrækning fra Rikredals Vrglb paa Nedre Nomerige. Arealen er kun $\frac{1}{2}$ Qvadratiimiil og Terraintet bestaaer i en Afverking af Sletter og Leerbakker. Kun i Vest er, som meldt, Vjergegn, paa hvis Skraaning nogle faa Gaarde ligge. Kirkesognene ere tvende, nemlig Gjerdrum (ford. Gjarbarheim) Hovedsogn og Geni (ford. Heinini) Annerfogn, hvis Kirker ligge $\frac{1}{2}$ Miil fra hverandre. Det sidste, som har den største Udstrækning, indbefatter Vrglbets vestlige Deel. I begge Sogne ere gode Korngaarde. Man naaer sig fornemmelig ved Agerbrug, og tildeels ved Kjørseler. Gjenem Vrglbet gaar en Landvei, der i Syd kommer fra Nedre Nomerige og fører til Mønnekøb Vrglb i Nord samt forbindes ved en Eidevei med Hovedveien i Ullensagers Vrglb. Den i Vrglbet forhen drevne Grubedrift er nu ophørt. Af Fogderiets anførte Vanddrage vedkommer Leer-Elven dette Vrglb, for saavidt den danner Grændsen imellem Hovedsognet og Ullensager, ligesom Gjermoa udeelt hører hertil. Vrglbet udgjør et Thinglaug. Hovedkirken ligger $2\frac{1}{2}$ Miil nordøst for Christiania.

2. Ullensager Præstegjæld. Det udgjør Fogderiets mindste og jævne Ste Strækninger paa en Høide af 4 til 600 Fod over Havet, grændser mod Nord til Eidsvold, mod Ost til Næs, mod Syd til Sørum og mod Vest til Gjerdrum og Mønnekøbs Vrglbe. Lengden er omtrent 2 Mile, Bredden fra $\frac{1}{2}$ til 1 Miil og Arealen $2\frac{1}{2}$ Qv. Miil. Kirkesognene ere tvende, nemlig Ullensager (ford. Ullenshof) Hovedsogn, der er den frugtbareste og meest beboede Deel, samt Gjerind (ford. Hofvinnar) Annerfogn, hvortil Vrglbets nordlige og vestlige Deel hører, hvilket Sogn, naar undtages sammede sydvestlige Deel, meest bestaar af skovbegroede Moer. Før Reformationen udgjorde Vrglbet flere Sogne og har fra gammel Tid været deelt i forskjellige Bygdelaug, hvorefter Hovedsognet indbefattede to, nemlig Risen, hvortil endnu regnes Sognets østlige og nordlige Deel, der har havt tre Sogneskifter, og Besong (Bee Sogn?), hvortil den vestlige Deel hørte, ligesom Annerfognen endnu fører Bygdenavnet Jessum (ford. Jæshelmr), hvilket Sogn før Reformationen foruden den nærværende har havt en eller to andre Sogneskifter, samt et Kapel paa Moen, hvortil regnedes Sognets vestlige til Mønnekøb Hovedsogn grændsende Deel. Af Fogderiets Overdrage høre Leer-Elven i den vestlige, Rømu-Elven i den østlige og Risse-Elven i den nordlige Deel til Vrglbet. Af Ferskvande er her blot Hærjosen, hvorefter den sidstnævnte Elv udløber. Vjergegn gives her ikke. Vrglbets locale Bestaaenhet gjør, at Agerbruget bliver Indbyggernes Hovednæringsvei, dog besatter man sig meget med Kjørseler for Christiania og Oppland, og i Hovedsognets østlige Deel er for nogle samt i Annerfognet for flere Gaarde Anledning til en ubetydelig Skovdrift, ligesom i det sidste Sogn er et Par store Saugbrug. Vrglbet

---

lig være Røn, men efter Noten til Kalls Oversættelse af Snorre, 1ste Bk. S. 33, skal det være Røheim eller Røn.

tillige et Thinglaug. Hovedveien fra Christiania til Hedemærker igjennem Vrgldet i hele dets Længde (noget over to Mile) vedveien fra Christiania til Kongsvinger og Sverige gaaer igjennem Sognets sydestilige Deel, ved hvilken sidste Dei Hovedkirken 3 Mile i N. D. fra Christiania.

1. Mønnefjelds Præstegjeld. Det strækker sig fra Gjerdrum i Syd til Hurdals Vrgld i Nord, har mod N. D. Eidsvolbs Vrgld og Øst Hovind Sogn af Ullensaker Vrgld, og stilles i Vest ved Strækninger og Skovalmindinger fra Hakkedalen og Gabeland. Det er 2½ Quadratomil og Terrainen mere ujævnt og bjerget end i foranstjerte Vrglde. Kirkesognene ere trende, nemlig Mønnefjelds Sogn, det midterste og folkerigeste, Holter Annerfogn, det sydligste og det af Udsprængning, men bedst befolkede og med de bedste Gaarde, Bjerte Annerfogn, det nordligste og største af Udsprængning, men det befolkede af disse Sogne, af hvis Kirker Holters ligger en Mill fjerde Kirke ¼ Mill fra Hovedkirken. Det første og sidste Sogn om de Gamles Vestthorp, og Holter Sogn, der foruden den nuværende Kirke har haft en anden Sognkirke paa Gaarden Foss i Sognets sydligste Deel, hørte med tilgrændsende Gjerdrums Vrgld til Bygget Rein eller Lem, hvis nordlige Deel det var. Leer-Elsen gennemmer dette Vrgld, som i Almindingen har adskillige Fjeldbænder, især Naasjøen er det største, og en Deel af Bjerte Sogn grændser til Hurdals-Esen. Man nærer sig meest ved Agerbrug. Her er altsammen frugtbar Leerjord, men for en Deel sandig Muld, samt en del mere moartet Sandjord overalt i Bjerte Sogn. Dette sidste har det største Skovareal og Holter Sogn det mindste. Kjørsfærden mindre end i Ullensaker Vrgld, og i Forhold til Vrgldets Størrelse Formues. Forsætningen bedre end i Eidsvold og Ullensaker. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Skjøndt udenfor dets Hovedveie gaaer dog igjennem Vrgldet en god Landevei, der er ind fra Gjerdrum og fører til Eidsvolbs Vrgld, samt ved flere Communicationsveie staaer i Forbindelse med Hovedveien til Oplandet. Bemeldte Dei ligge alle tre Kirker, og deraf Hovedkirken 4½ Mill N. D. fra Christiania.

2. Naas Præstegjeld, det vidløftigste af Fogderiets Vrglde, tillige indbefatter dets bedste og kjendte Egne. Nabohygdernes Grændse mod Øst, Urskog mod S. D. og Syd, Sørum og Ullensaker mod S. V. og Vest, samt Eidsvold mod Nord. Arealen er 4½ Quadratomil og Kirkesognene ere trende, nemlig Naas Hovedfogn, det største og vidløftigste, med de tre Femte dele af Vrgldets Beboere, og for dette Udenæs, samt nordensfor Fensdal Annerfogn, det mindste af de hertværende Sogne, af hvis Kirker hver af Annerfognene en Mill fra Hovedkirken. Dog har Vrgldet forhen haft flere, da Hovedfognet havde tvende andre Kirker, begge paa Glomdal, ligesom Udenæs Sogn havde, foruden den nuværende Kirke, ogsaa en sydlig Deel en paa Øst- og en anden paa Vestsiden af Udenæs. Midten af Vrgldet, der er sammensat af de bedste Bygder, kan ogsaa siges for Kjernen af Fogderiet. Her forenes Norges to største Vandløb, ved hvis Forening dannes et stort for farlige Jordfald udsat

Næs, hvorpaa Hovedkirken ligger, og hvorfra udgaar mod Syd, Øst og Nord vidløftige, jævne, frugtbare og veldyrkede Sletter langs Var dragene og paa begge Sider af disse omgivne paa Udkanterne, især i Nord, Øst og Sydøst, af Bjergegne. Vgldet er Fogderiets og Amtets bedste Kornbygd, med næsten overalt frugtbar Leerjord og i de to søj Sogne med store Vidder af dyrkbar Jord. Det nordligere Fensløv Sogn (de Gamles Vermaadal) indskræb mere af Høider, især paa Vestside af Vanddraget, og det dyrkbare Areal er der mindre. Sjøndt den egenlige beboede Bygd mangler Hjemstov, gives paa Udkanterne, især inde Omfanget af Hovedsognet, mod Dubalen og Urskog, store Skovstrækninger, hvori tillige ere Sætere for endeel af Bygdens Gaarde og adskillige Færdslande. Røsteler tager man ikke megen Deel i. Formuesforfatningen er bedre end i Fogderiets øvrige Egne, og med Hensyn til Dannelse staaer dette Vglds Almue over Nabo-Præstegjeldenes. I de Glæde udgjør Vgldet et Thinglaug. Her ere gode Landeveie. Hovedveien mellem Christiania og Kongsvinger gaar i en Strækning af et Par Mile igjennem Hovedsognet, og fra denne fører en Vej i Nord gennem Fensløv Sogn langs Vormens Østside til Eidsvold, og en anden i Syd gennem Udenæs Sogn langs Olommens Vestside til Sørum. I Næheden af foransførte Hovedvej ligger Hovedkirken 5 Mile i N. D. fra Christiania.

5. Eidsvolds Præstegjeld. Det bestaar kun af eet Kirk sogn, der dog er det folkerigeste paa Romerige, og grændser mod N. Ø. og Nord, meest ved Bjergegne, til Hurdals Vgld og Stange Vgld paa Hedemarken, mod Øst til Dubalen, ligeledes paa sin Side Bjergstrækninger, mod Syd til Næs og Ullensagers, samt mod Vest til Nannestad Vgld og til Hurdals-Øen. Arealer er 2 $\frac{1}{2}$ Qv. Mil. Mjøsens sydlige Deel med den derfra udslydende Vormen-Elv bder Vgldet i tvende næsten lige store Halvdele, hvorfra den vestlige, der a den mest beboede, udgjør hvad i Fortiden kaldtes Eids Sogn, i hvilket det egentlige Eidsvold (de Gamles Eidsvøllir) indbefattede Strækningen omkring Kirken ned mod Vormen¹, medens Østfiden, der før Navn af Duraal, havde en egen Kirke, Turnings Kirke kaldet. De sydligste og midterste Deel af Vgldet bestaar af Sletter og Leerbakke ligesom de i Syd tilgrændsende Vgld, beliggende paa en Høide af til 600 Fod over Havet, hvormod den nordlige og østlige Deel i mest Bjerg- og Skovregn, hvorfra den vidløftige Eidsvolds Almindel indtager Strækningen mod Hedemarken og Dubalen. Af Bjergskold er Midsbjerget, en fremragende Bjergklippe paa Vormens Vestside, so naaer en Høide af omt. 1600 Fod, samt beklædes af Kalk og Graavakkefer, den mærkeligste, og paa Vormens Østside er et lavere conist Bjerg Rynabben. Næst Vormen er And- og Steensby-Elvene de vigtigste Elvedrage og brive tilsammen 11 Saugblade, ligesom og mærkes Isdals-Elven paa Vormens Østside. Paa omtrent en halv Mills Stræ

¹) Forneden paa andre Steder, seer man af Kong Hakon Hakonsens Sag Cap. 131 og 133, at der gjøres Forskjel paa Eids (Sognet eller Bygden) og Eidsvøllir (Strækningen omkring Kirken).

ning betører Hurdals-Øen Vrgldets vestlige Deel, og i Almindingen a Næs-Øen, Otten-Øen, Udseen m. fl. mindre Færstboende. Agerbruget er mindre betydeligt og Jordbunden i det Hele mindre frugtbar end i det sydligere Næs Vrgld, dog gives paa Vormens Østside temmelig frugtbar Leerjord, medens Vest siden med sit mere dyrkbare Areal har mere skarp Sandjord. Derimod er Skovdriften stærkere end i Næs og Ullensdager Vrglde, og her ere flere betydelige Saugbruge som give Andehning til nogen Kærlse. Man driver derhos meget paa Kjørseleer for Christiania og Oplandet, men den her forhen vigtige Bjergværksdrift er ophørt. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Gjennem Vrgldet gaar i 2½ Miils Længde Hovedlandeveien fra Christiania til Oplandene, fra hvilken en Landvei fører igjennem Hurdalen til Toten. En anden Vej kommer fra Næs Vrgld paa Øst siden af Vormen og forenes med Hedemarks-veien strax ovenfor Sundstedet ved Minde. Kirken ligger 3½ Miil fra Christiania.

6. Hurdalens Præstegjæld, det nordligste i Fogderiet og Amtet, som grændser mod Nord til Totens Alminding og Skreibjergene, mod Øst til Njøsens søndre Deel saavel som til Gidsvold Vrgld, mod Syd til Rannestad Vrgld og mod Vest til Gadelands Alminding. Amtet er 2½ Qvadrattmiil og Kirkefognene toende, nemlig Hurdalens Hovedfognd, der er det største og vigtigste, samt det i N. D. for samme lange Njøsens Hjergrige Vred liggende Feiringens (ford. Feiringar) Annerfognd. Terrænet i begge Sogne er meget bjergrigt, og da Agerlandet paa de fleste Steder er bratliggende og kalket, samt opfyldt med Stene, mindre end Fogderiets øvrige Vrglde skiftet til Agerbrug. Hovedfogndet har sine fleste Gaarde dels omkring Hurdals-Øen, hvis nordre Halvdeel hører hertil, og af hvis tilstrømmende Sideelke Gjødings-Øen og Hegge-Elv drive vigtige Saugbruge, og dels i en fra samme paa begge Sider af Hurdals- eller Knain-Elven opgaaende Dalstrækning. Det lille Annerfognd, som stilles fra Hovedfogndet ved en to Mile lang og en halv Miil bred Bjergarm, der gaar ud i Syd fra Skreibjergene og staaer i Forbindelse med Mischjerget, har nogle Gaarde beqvemt beliggende i en liden Bygd omkring Kirken og for Øvrigt adlydte ved eller paa Høider over Njösen. Man nærer sig fornemmelig ved Skovbrug og Qvægavl, samt ved Arbeide og Kjørseleer ved og for de herværende Værker og Brug, nemlig Feiringens Jernværk, Hurdalens Glasværk samt tre eller fire betydelige Saugbruge i Hovedfogndet. Præstegjældet ligger udenfor Fogderiets egentlige Hovedveie, imidlertid kommer en Landvei fra Gidsvold ind i Vrgldet langs Hurdals-Øens Østside og fører derfra igjennem Hurdals Sogns Hoveddal over til Toten. Hovedkirken ligger 8 Mile fra Christiania.

Fogderiets Ræringsveie ere:

a) Jordbrug. Dvæ-Romerige har i det Hele, med Undtagelse af enkelte Steder, fortrinlig Beqvemhed for Agerdyrkning, da hverken Amtet eller Jordbunden lægger nogen væsentlig Hindring i Veien for samme, og Skovbruget er nu ikke mere af den Betydning, at Agerbruget derved tilfidefættedes. Fogderiet burde derfor ikke alene kunne brynde sig af egen Kornavl, men endog levere et betydeligt Qvantum Korn til Salg, da Gaardeparterne i Almindelighed, naar man undta-

ger de nordligere Egne, ere store og gode. At det endnu ikke kan det maa, foruden ringe Agerdykningsflid, fornemmelig tilskrives den blaa en stor Deel af Almuen herkende Gang til Kjørseler, hvilke Kjørseler foregaae ikke blot om Vinteren, men og paa de Aarets Tider, da Vædens og hans Hestes Nærvarelse hjemme helligt udfordres og saa at den Fortjeneste, som derved erholdes, kan kaldes lønnende. Indtækt er Kornproductionen en god Deel større her end i Amtets andre Fogderier, og man trænger nu i gode Aar ikke til synderlig Tilførsel af Korn andensteds fra. I Gjerdrum og Ranneftads Prgld a Kornavlingen nogenlunde tilstrækkelig til Almuens Fornødenhed. Ogsaa Allensagers Prgld har godt Agerbrug, og ikke saa Gaardbrugere har i Hovedfognet aale Korn til Salg, dog kan Prgldet især paa Grund af ovenmeldte Sommerkjørsel ikke aldeles undvære Tilførsel af Kornvarer. Dette kan dog det frugtbare Næs Prgld, der maaftel gode Aar aaler til Salg saa meget Korn, som Fogderiets øvrige Korntrængende Sogne behøve at kjøbe, men i dette Prgld drives heller ingen synderlig Kjørsel uden om Vinteren. Derimod er af alle Fogderiets Prgld Eidsvolds jordbrugende Bønde meest hengiven til Kjørseler, hvorved Agerbruget lider og Prgldet tiltrænger et større Kornkjøb end under andre Omstændigheder vilde være Tilfældet. Endnu længere tilbage er Agerbruget i Gurbalens Prgld, hvor flere locale Hindringer standse den Fremme, og hvor Kjørseler, Skovdrift og Kullebrænding længe afgjorde Almuens vigtigste Næringsveie, dog har Jordbruget i den smaa Tid høvet sig til Hovednæringsveien, skøndt det endnu ikke afgiver det fornødne Korn til Prgldets Forsyning. De i Fogderiet brugelige Sædarter ere Havre, noget Byg og Vlandkorn, lidt Rug, Erter og Hved. Udsæden af Havre udgjør endnu noget over de tre Fjerdedele af al Kornudsæd, men her dyrkes Byg og især Vlandkorn i et stærkere Forhold end i Amtets andre Fogderier, og i Gurbalens Prgld, hvor de i Innerfognet udsaaes ganske lidt Havre, er Vlandkornet Hovedsæden Rugsæd paa Ager bruges kun lidt af Bønden, da den mest aalees i Braater, og denne Sædart dyrkes her langt mindre end paa Nædre Nomerige. I Allensager Hovedfogt synes Rugavlingen at være breven videst. Hvedavlingen flaaer i denne Egn ofte Feil og er da for aldeles ubetydelig, hverimod Erter udsaaes hyppigere end paa Nædre Nomerige, og fornemmelig i Eidsvolds, Næs og Allensager Prgld Havren giver sædvanlig 4 til 5 Fold, Bygget 7 til 8 og Rugen 1 til 16 Fold og derover. Sædskifte anvendes af de fleste gode Jordbrugere, ligesom paa Nædre Nomerige. Potatosavlen har i de sidste 10 Decennier tiltaget, dog yndes og bruges Potatos her ikke saa meget som i mange andre Egne af Landet. Den tunge Leersjod og Bakkene, som her ere almindelige, er ikke til Fordeel for denne Sæd, men begunstiger mere Ertesæden, som ogsaa skjønner og tilveels hæveder sig den. I Fogderiets nordlige Egne, d. e. Eidsvolds og Gurbalens Prgld, er Potatosavlen mest udbredt, da Jordbunden sammesteds mest skikket for denne Aal. I det hele afgiver Potatosavlingen i Fogderiet et langt større Product end paa Nædre Nomerige, da omtrent 20,000 Tdr. Potatos mere aalees her end der, men et langt større Quantum Potatos forbruges ogsaa til den her mere end paa Næ-

merlige udbredte Brændeviinsbrænding. Hør dyrkes overalt i Foglet, og i de fleste Sogne i den Mængde at man undgaaer at kjøbe af fra andre Egne. Hamp avles mindre, men deraf er Brugen udr. Humle dyrkes vel, men ikke nok til Huusbehov. Paa Hauge-
rning have denne Egn's Bønder ikke faaet Smag og for Frugttræ-
s Opelstning lægger Klimatet mange Vanskeligheder i Veien.

b) Skovdrift. Naar undtages den nordlige Deel af Fogderiet, kan henregnes til Skovbyggerne, ere Skovene her ikke af megen Nytte. Kun enkelte af Gjerdrums Præstegjelds Beboere have nogen ubetydelig Eiendomskov; de fleste maa hente deres Skovproducter fra Almindingen, hvor Skoven er meget haardt medtagen. I Mønnefald have ligeledes kun de færreste Gaarde Hjemskov til egen Fornødenhed; men deres Ret til Brænde og Bygningstrømmer i Mønnefald og Bjerte Alminding blev dem forbeholden, da denne i 1793 blev privat Eiendom. Til Holter er ogsaa en Skov-Alminding, og til Mønnefald hører fremdeles Raasjøens betydelige Skov, der er af stor Udstrækning og grænser til Hadeland. Skovene i Ullensager ere af liden Betydning. De fleste Gaarde mangle her i en endnu høiere Grad Hjemskov, og den ubetydelige Ullensagers Alminding, der er Statens Eiendom, og holder paa den ene Kant $\frac{1}{2}$ og paa den anden $\frac{1}{4}$ Mill, er næsten aldeles for-
t og afgiver neppe det fornødne Brænde og Gjerdefang for de deri oprykkede 12 Bønder. Fremdeles har Næs Bygd ringe Skov i den beboede Bygd. Kun paa Udsfanterne af Præstegjeldet findes Skovstræk-
ninger, hvoraf nogle ere betydelige, der tildeels tilhøre Kjøbmænd og Proprietærer, og hvis Producter efter de tilstødende Vanddrages Løb flydes enten til Frederikshald eller Christiania. Gidsvolds Bygd har
høje Skovstrækninger især paa Vormens Østside, og her er den Staten hørende Gidsvolds Alminding, der er omtrent 2 Mile lang og $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ Mill bred og i Fortiden var meget god, men blev i den Tid det saakaldte Guldværk var i Drift odelagt af den Mængde Familier som
høje derhen og oprykkede Jorden. Ligesom Gidsvold har Hurdalens høje store Skovvidder; men da der i disse to tilgrændsende Bygde
er været to Jernværker og et Glasværk med to Hytter, foruden
en betydelig Saugbruge, samt da nogle af Saugene i Ullensager
i Mønnefald ogsaa forsynes fra denne Bygds Skove, ere disse som
i Folge deraf mangelfulde, især i Omegnen af Hurdals Glasværk,
hødt medtagne. Grænen er overalt i Fogderiet den herskende Træ-
t; Furten er sjældnere. Af Lovtræer habes meest Birk, Ask og Dr.
etræet er meget sjældent; kun enkelte findes i Gjerdrums Bygd. De
høje Skove her i Fogderiet have fra ældre Tider tilhørt Christiania's
slæktshandlere, og dette er endnu Tilfældet, ligesom de mange her-
værende betydelige Saugbruge for største Deel eies af disse Træslæ-
handlere. De vigtigste Saug ere Krogfod-Saugene i Leer-Elven, deels i
Mønnefald og deels i Ullensager Bygd, Rustad-Saugene og Gjerdings-
augene i Hurdalens Bygd, og endelig Baarlidals- og Gidsvolds-
augene i Gidsvolds Bygd. I Alt havde Fogderiet i 1838: 33
saug, hvortil Bevilling udfordredes, der ere satlagte til en Skjætsel
4973 Tønder Tømmer, samt 34 andre Saug til en Skjætsel af
1 Tønder Tømmer, hvoraf de allerfleste forsynes med Tømmer fra

Giendomsstove inden Fogderiets Grændser, da blot nogle af Sauge i Eidsvold erholde Lønner ved Kjøb fra andre Egne. De fjer af disse Sauge ligge 7 til 8 Mile fra Udsalningsstedet Christia hvorhen deres Producter meest paa Vinterfæret nedkjøres, og denne Li Afstand fra Udsalningsstedet har rimeligviis forarsaget, at Udsal sauge senere ere blevne oprettede her end i de sydligere og nær Søantens liggende Fogderier, da Nore Romerige efter Sauge-Reglen tet af 6te Sept. 1688 ikkun havde fem Udsalssauge med en St af 24,200 Børd, hvoraf de to Krogfos-Sauge med et Quantum 10,700 Børd.

c) Dvægavling, men denne er i Forhold til Jordbruget betydelig, hvilket i Eidsvold og Ullensager fornemmelig kommer af her meget drevne Kjørsel, da Bonden af denne Aarsag holder for ma Heste. Ost og Smør sælges kun lidet af fra dette Fogderie, derin anvender man mere Melken til at føde Kalve som sælges til omgaar Slagtere fra Christiania. Her have gode Heste, som for det M tillægges i Bygderne; men da Hestebruget her er betydeligt, kjøbes saaaarliggen endeel af Norddrifterne. Med een Hest holdes i Almindelighed 3 til 4 Køer. De Faar, her holdes, ere meest af den almindelige norske Race med strid Uld; paa enkelte Steder have engeltillids blandede med spanske, men egentlige spanske findes ikke, Ulden er saaa vanskelig at behandle. Veder holdes endeel af i Hurdalens Præst, i Bjerte Sogn under Nannestad Præst og i østlige Deel af Næs Præst, hvor Skovegne gives. I den øvrige Deel af Fogderiet ere de sjældne. Sviin opføres af alle til Fornødenhed.

d) Jagt og Fiskerie. Den her faldende Jagt indskrænkes til Jagt efter Hare som falder i temmelig Mængde og til almindelig Fuglevildt, hvoraf noget lidet afsættes til Christiania. Den bedste Lejdning til Jagt gives i Hurdalen og Beboerne af Skuffellen læ især Vind paa Bjørneskytteri, hvormed de undertiden ere heldige. I ere temmelig almindelige, men skydes eller fanges sjelden. I Njøse Vormens og Glommens Vanddrage findes Gjedder, Aborrer, Ørret, fe, Øjers, Hørr, Silf ic. med Garn, Vad og Krog. I Hurdalen findes om Sommeren med Garn og Vad nogen Gjedde, Al Silf, Lake og Mort, og om Vinteren ser Uger for Juul faaet Slags smaa Fisk, der kaldes Silb. I Leran og de samme tillige Elve findes næsten Intet uden smaa Ørreder, som tilligemed Abbor og Karubser faaes i enkelte Vand og Kjær i de Fogderiet omgaae Almindings-Skove. Overhoved er dog Fiskeriet for dette Fogderie Almue lidet lønnende.

e) Bjergværksdrift, der i Fortiden har for dette Fogderie ret af Vigtighed. Bjergstrafningen efter Njøsen og Vormen i holder det Fældt, hvor engang Bjergværksdrift paa Guld har faaet Sted. Her ere nemlig, meest i Eidsvolds Almindning, adskillige forl Gruber, der have været drevne først paa Kobber under det engang værende Dudaalste Kobberværk, siden paa Guld under det Eidsvold Guldværk, og endelig igjen paa Kobber under det af Guldværket faaede Eidsvoldste Kobberværk. Til disse Gruber høre aa) Gruben eller Guldkjæ-Gruben i Eidsvolds Almindning, der er den fi

paa Guld drevne Grube, hvor en Guldkløgning opdagedes 1758, paa hvilken en Grube drevs indtil 1768, og senere et Skjærp, $\frac{1}{2}$ Mill i S. Ø. for hvilke er *bb*) Sander-Gruberne, paa Gaarden Sanders Grund, der vare to nemlig Ny- og Gamle Sandergruberne, hvor Drift-
 um begyndte 1769 og vedvarede til 1772, samt omtrent $\frac{1}{2}$ Mill nord-
 for Guldkløgningen *cc*) Brustad Gruberne, der vare trende, nemlig
 Gamle Gruben eller Prinds Frederiks Grube, Invidia Gruben og den
 uendelige Louise Grube, hvoraf den første, efterat vare drevne under
 det Dubalste Kobberværk, optoges under Guldværket i 1768, men snart
 igjen nedlagdes, og den anden var den meest haabefulde Grube under
 Værkets sidste Periode, og endvidere *dd*) Græslie Gruberne, i Almin-
 dingen $\frac{1}{2}$ Mill i S. Ø. for Gulmgruben, trende i Tallet, hvor en Kløg-
 ning opdagedes i 1769, paa hvilken Bjergværksdrift efter Guld fandt
 Sted indtil i August 1781, samt endelig *ee*) Ulfø Gruben strax øst-
 for Ulfømandet, under Næs Byglds Hovedsogn paa Granden af Du-
 dalen $\frac{1}{4}$ Mill fra Gulmgruben, hvor en Guldkløgning blev blottet i
 1787, der i Begyndelsen gav en god Forhaabning, men ikke længe sand-
 us bruværdig ¹. Blyglænde findes i Midsjæret og formodentlig
 paa flere Steder i Omegnen, og et Blyværk blev af et Interessent-
 skab i Aaret 1784 anlagt paa Gaarden Steensby i Gidsvold, hvor der i
 det følgende Aar udbragtes 2400 Pd. Bly og 57 $\frac{1}{2}$ Rod Sølv, men
 Værket, hvori det under Justitsraad (senere Conferentsraad) C. C. Hel-
 gens Direction oprettede Skjærper-Participantkab ² erholdt en Frem-
 del, havde kun kort Varighed. Det blev derpaa forenet med det Gids-
 voldske Guldværk, men fik ingen videre Fremgang og skal ikke vare drev-
 net efter 1791, eller efterat W. Anfer var bleven Hovedeier af Interessent-
 skabets Eiendomme. Foruden det Kobber, man har fundet i de
 nævnte Gruber paa Østtiden af Njelsen, har ogsaa Bjergværksdrift ef-
 ter dette Metal fundet Sted i Hurbalens Bygld, thi i Nord og N.
 Ø. for Fekringens Kirke ere mere end 20 større og mindre Gruber, som
 have været drevne paa Kobber, af hvilke Dominicus- og Dyh-Gruberne
 ere de største. Naar denne Bjergværksdrift har fundet Sted, er uvisst,
 dog synes det at have været før eller ved Midten af det 17de Aarhun-
 drede, og Smeltehytten skal have været opført ved Flesvig Elv, hvor
 man i den senere Tid paa flere Steder har fundet Garkobber. Jern-
 malm har man mængstet. I Midsjæret er en Jernmalmgrube, der
 har været drevet langt tilbage i Tiden, blev gjenfundet 1784 og drev-
 et for Gidsvolds Jernværk under Navn af Ryffens Grube, men er se-

¹) Om disse Gruber, medens de vare i Drift, finder man Oplysning i Can-
 celliraad Reichmanns Efterretning om norske Guldfelter i 11te Deel af
 Kjøbenhavnske Videnskabs Selskabs Skrifter, samt af Secret. Bradt i
 Minerva for 1790, og om deres nærværende Bestaaenhet kan eftersees
 Prof. Kellhans Afhandling "Om det forrige Guldværk i Gidsvold", indført
 i Magazin for Naturvidenskaberne, Anden Række 2det Bind, S. 259
 til 278.

²) See "Plan og Convention til det Norske Skjærper- og Bergbygnings Ge-
 verskab, bestaaende af 120 Rurer, Kjøbenhavn 1782", 8 Blade i 8vo, cfr.
 Thaarups Materialier 3de Hefte, S. 80.

ner forladt. I Djerke Sogn, Nannestads Bygd, er i Gaarden Dals Hjemstov en ubetydelig Grube, Dalsgruben kaldet, hvori Ertsen er Magnetjernsteen, og paa Gaarden Odemarks Grund i Hurdalens Hovedsogn er Odemarks Gruben, hvilke begge have været drevne under Eidsvolds Jernværk, ligesom Flesvig Gruben i Feiringens Sogn, som i Begyndelsen og Midten af det attende Aarhundrede var den hyppeste af alle Værkets Gruber, der indeholdt meget rige og letflydende Malme.

De sidst drevne Gruber under Eidsvolds Jernværk ligge i den saakaldte Totens Feiring, nordligst i Hurdalens Bygd, hvor Værket i 1815 havde tre Gruber, nemlig Pouls Gruben, Storgruben og Stigerstjerpet, i Drift, hvoraf Poulsgruben, der har Magnetjernsteen blandet med Svovelsulfid, er den vigtigste. Ogsaa paa en anden Kant af Fogderiet findes Jerngruber, thi Hakkedals Jernværk har i Gjerdrum Bygds Almindebinding tre Gruber, nemlig Dalsgruben, som længe var Værkets Hovedgrube, men er nu nedlagt, og Myrer Gruben, der nedlagdes i 1819 efterat være drevne til 51 Aagters Dybde, og den ligeledes nedlagte Smebstad Grube, alle paa kvartssblandede Magnetjernstens-Gange ¹. De her forhen drevne Jernværker ere:

aa) Eidsvolds og Feiringens forenede Jernværk ², det første i Eidsvolds Sogn, og det andet i det saakaldte Totens Feiringen under Hurdalens Bygd 2½ Mil nordenfor det første. Eidsvolds Jernværk er først optaget af det forhen ommeldte under 25 October 1624 samt 17de October 1627 til Jernværksdrift privilegerede Interestselskab, hvilket efter saa Lars Forløb blev hævet, da Værket saldt tilbage til Kronen. Under 23de Mai 1640 blev det tilladt Berghamptmanden i Østerdalen Iver Brip med et Participantskab igjen at optage Værket, som dog fort efter overdroges et nyt Interestselskab der under 27de April 1644 fik Privilegier derpaa, og af hvilket Stattholder Hannibal Scheffeld senere udløste Med-Interessenterne, hvorpaa han satte dette Værk igjen i Gang og erholdt Privilegier derpaa under 8de Januar 1647 ³; men da han saae Ar derefter saldt i Ulaade, kom Eidsvolds Værk med Scheffelds øvrige betydelige Eiendomme til Kronen, som bortforpagtede det til den Marskalliske Familie, der drev det endeel Ar paa Kov og forløb det i 1663, da ingen Ertz mere var at finde. Derefter blev Værket ved Kongelig Befaling af 25de Mai 1664 overdraget Hertug Jacob af Curland, en bemidlet Fyrste som interesserede sig for Handel og Manufacturer, lod allerede i Marts 1665 tredive Arbejdere

¹) Om Dals Gruben, samt Beskaffenheden af dens Malm, finder man Omtælling i Prof. Hausmanns Reise durch Scandinavien, 2 Th. S. 318, samt i Wargas Vedemars Reise nach dem Hohen Norden, 1 Th. S. 344—346.

²) Over dette Jernværk findes en udførlig Beskrivelse af Sognepræst Prof. for Chr. M. Leganger i topogr. Journal 1ste Hefte. Ligeledes omtales dette Værk i Hausmanns Reise 2ter Th. S. 323-331 og S. 336-346, samt i Sognepræst H. Heyerdahls Bidrag til en Beskrivelse over Ringedalen og Totens Bygde i topographisk-statistiske Samlinger 1ste Deels 1ste Bind, S. 22 og 31-34.

³) Disse Privilegier, saavelsom de foranførte af 1640 og 1644, ere optagne i Samlinger til det Norske Folks Historie, 3die Bind, S. 3-21.

Luriland komme til Værket og erholdt under 6te Mai 1669 nye illegit paa dette. Imidlertid blev det kun maadelig drevet af igel paa de fornødne Midler, og skal i 1673 have været i en meget Tilstand. Hertug Jacob døde 1682, og da hans Efterfølger, hertug Friederich Casimir ikke havde Haderens Tilbeholdelse til saadanne repriser, beholdt denne kun kort Værket, som igjen kom tilbage til men. I denne sidste Periode, d. e. saavel i Marsiliernes som de sidste Hertugers Tid, finder man Værket at have havt to Hænder og fire Marskovne, hvoraf to ved selve Eidsvold, en ved Juulskov og endelig en fjerde paa hiin Side Mjosen ved Wiig i Stange sogn. Værket laa nu nogle Aar aldeles i Dvale, og blev endelig fra nyden i 1688 skænket til Dverberghauptmand Heinrich Schlanbusch, som fik Privilegier derpaa den 16de November s. A. og satte det, tilhede ved Hjælp af tydske Bjerghoff, i god Stand. Efter hans Død i 1705 kom det til en af hans Sønner Theodor Georg v. Schlanbusch, som i en lang Række af Aar beboede det og forbedrede det særdeles meget, samt ved sin Død (omtrent 1750) overlod det til Brodersønnen Adolph Legardt v. Schlanbusch, som brugte det i omtrent 30 Aar, kort før sin Død folgte det 1781 til daværende Sørenskriver i Sønder Guldbrandssølen Justitsr. Hans Hagerup (Gyldebrand) for 38,000 Rb. Han frasolgte Gaarden Wiig, som i Process med Værks-Arbejdsmænd, som efter Th. G. v. Schlanbuschs Testament af 11te Januar 1746 besadde Værkets 48 Pladser, og folgte 1786 Eiendommen for 100 Rb. til Føds-Inspecteur Haagen Nilsson, der tabte Processen i Højesteretsdom af 31te Marts 1788, og kort derefter overdrog det til Ritmester Jørgen Elieson, fra hvem det kom til Conferentsr. (Siden Statsraad) Carsten Anker, som under 30 September 1794 skjøde derpaa tilligemed endeel Gaarde og Skove for 57,313 Rb. og opførte Marskoven i Keiringen i Centrumet af Værkets Gruber, og snart den hele Forsmeltnings foretog, da Marskoven paa Eidsvold blev benyttedes siden 1803, og man kun paa Hammerne, som nu bare drev Stangjernshammere og tre Spigerhammere, opsmedede Stangjern fra Keiringen. Dog astog Driften efterhaanden, og i de seks Aar 1813 til 1818 var Værkets Production i det Hele kun 1800½ Td. Jern, 1334½ Skpd. Støbegods og 809½ Skpd. Stangjern. Helt ophørte den hele Værksdrift, og efterat Værket fra Ankers Fald var 1825 kommet til Pantecreditor George Norman i London, var blot i endeel Aar Saugbruget, og Værks-Indretningerne med de samme hørende Eiendomme ere i 1837 solgte til Forskjellige. Den igjen skal komme i Drift, er tvivlsomt.

bb) Eidsvolds Kobberværk, forhen det Eidsvoldske Guldbælt, beliggende omtrent 2 Mile nordend Jernværket. Som Guldbælt blev det, formiddelt de Forhaabninger, en i Sønderfæteren i Eidsvold Sogn funden Stofte opvakte, optaget efter Kongelig Resolution den 11te December 1758, da de fornødne Indretninger opførtes ved Mads Aaen imellem begge Høls Søerne i Eidsvolds Alminding i Nærheden af foranstøttede Guldkliisgrube. Det drevs for Statens Regning, dog som det synes med enkelte Afbrydelser, indtil 1782, men steds blev betydeligt Tab, da det bundne Gulds og de fundne Haandstener

Bærdie beløb ifkun til 3223½ Rd. medens Omkostningerne i 45,501 Rd., hvorfor det ved Resolution af 3die Marts 1783 slutted at ophøre med Arbejdet, hvortil i August 1781 anv. Mennesker. Da Regjeringen forgjæves havde søgt at faae if et Participantkab til at drlve Metal-Anvilsningerne i Gidsbo ved Resolution af 22de Marts 1786 Guldværket overdraget resfenterne i det sølvhaltige Blyværk paa Steensby, saavelso fltår. Helgen paa Skjærper- og Bergbygningss-Interessentkabe som deri fik en Femtedeel ²; men uagtet der 1787 blottedes flisgang ved Utsøen, som var den flerste der hidtil havde ve belbet, kunde det ikke lønne sig. Bernt Anker, som var en aj senterne, kjøbte nu først ved Auction og senere underhaanden Interessenters Actier og blev derved Eneier af det combinere og Blyværk i 1793. Han anvendte mange Bekostninger paa 1794 vare dets Indretninger i Stand, men erfarede snart a kunde svare Regning at fortsætte Driften paa Guld, hvorfor besluttet at drlve Værket paa Kobber. Efterat have allerede ladet gjøre Anlæg til en Smeltehytte (ved Guldværket?) med og Garhærd for Kobber, anlagdes tillige en Smelteovn fo paa Gidsboolds Jernværk; men da den lange Transport af G til ikke svarede Regning, blev nærmere Værkets dengang i Grube, Brustab (eller Invidia) Gruben, strax nedenfor Lysfj trent ½ Mill fra Guldværket, anlagt Smelteovn, Kullehusi fornødne Indretninger, der fik Navn af Lysfj's Kobbervær til Ankers Død fortsattes Malmbrydningen i Brustab Gruben det udbragte Garokobber ikke kunde afholde de aarlige Udgifter, den efterhaanden aftog i Godhed, besluttede Anker, efterat omtrent 100,000 Rd. paa denne Værksdrift, i sin flbste Leveti den Malm, som fandtes i Dagen og paa Synkningen til Dyl med fortsattes nogle Aar efter hans Død for det Ankerste misfles Regning, indtil i 1807, da den udtømte Grube fo Smeltningen i 1811 ophørte, siden hvilken Tid ingen Bjerg her har fundet Sted.

f) Fogderiets nyttige Jord- og Steenarter anv flere Steder. Kalksteen har man saavel i den vestlige Deel i riet, som i Næs Vrgld, ved Gaarden Steensby i Gidsbo er. og ligesaa ved Gaarden Amundrud i Bjærke Sogn. Tavleff i Hurdalens Vrgld ved Fledvig Elv, og i Gaarden Melby's samme Vrgld har der for omtrent et halvt Hundrede Aar fl brudt en Mængde sort Skifersteen, som man urigtigen har i

¹) See Udkast til Conventionspuncter for et Geværkab til Drift i vilkeninger i Gidsboolds Sogn. Kjøbh. 1783, 4to.

²) See Helgens Skrivelse "Til samtlige i Staden Kjøbenhavn vær ter Interessenter i det norste Skjærper- og Bergbygningss-Ø udgIVEN af Secret. D. G. Bradt, Kjøbenhavn 1787, 4to. Om let kan ellers eftersees de forhen S. 241 anførte Efterretninger manns, S. 111 til 116, samt Fabricius's Helse, S. 174-178, saas nerva for September 1790 og Keilhan i Magazin for Naturvid

10. I Uts Elov i Næs Vrgld skal være Dværnefteensbrud.
: Leetarter findes mangefteds.

Forædling af de raa Naturproducter ved Fabriker, og Kunstfæd fæfelfætter i flere Egne Almuen og i høiere Grad a Nebre Romerige. Af egentlige Fabriker er her kun Gurba- Glasværk, beliggende i Hørbalens Hovedfogd paa Gaardene rds og Dpperuds Grund 8½ Mill fra Christiania, hvor det er : af det norfte octroyerede Compagnie i Aaret 1755, med Arbejdere de forftrevne fra England, og til hvilket Værk senere Nofietan- kryftalfabrik fra Eger blev henflyttet. Aar 1775 blev dette Værk ed de øvrige Glasværker overtaget af Staten, men i 1782 igjen n det faafaldte Canalcompagnie, ved hvis Dphævelse i 1784 Vær- er overtoges af Staten, hvorefter det fra 1793 til Udgangen af ar med de øvrige Staten tilhørende Glasværker bortforpagtet, ed derpaa for Statscaffens Regning, indtil det ved Auction i blev i Forening med Viri Glasværk folat til et Participantfab, m har drevet det. Det beftaaer af en Kronglasfhytte, den enefte e, samt en Kryftal- og Hvidtglasfhytte, og under samme hører i Gaard, med god Elov, og to Materialfauge. Efter en An- af 1835 ffulde Værket aarlig producere 12,800 Skiver og i Ruder Kronglas, 40,000 Medicinglas og 1000 Pots-Bou- med et Forbrug af 108,000 Pd. Soda, 35,000 Pd. Potafte, i Afel 10. og af Betjente og fafte Arbejdere havde Værket til Ed 40¹. At Fogderiet har mange og tildeels betydelige Sau- er allerede anført, og deres Product angaves i 1835 til. Tylter Blanker og 31,080 Tylter Vord. Her ere flere større brug og i Forening med nogle af diſſe drives Stampemøl- raf her i 1835 vare 7, fom angaves at have flampet 19,200 el, ligesom her samme Aar vare 8 Teglværker. Fremdeles Brændeviinsbrænding overalt i Fogderiet, og var her ef- nfabet for 1838 foruden 39 Brændeviinskjebler af indtil 60 Indhold, 53 større Kjebler, tilfammen af 5678 Potters Ind- f hvilke fbfte vare i Manneftab Vrgld 23 af 1646 Potter, i rld 14 af 1172 Potter og i Ullensager 5 af 1299 Potters . Her ere ogsaa nogle Garverier, og efter en Dpgave af 1835 fogderiet 23 Tærskemaskiner. Huusfliden er til Almuens ehed og de almindelige Haandværkere fæbner man ikke

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Gjerdrums Præftegjeld.

aa. i Høversfognet:

Jerdrums Præftegaard, forhen Nfby, af Etyld 1½ Etyd. Dr.), der er god baade til Korn og Hø, har en Udsæd af 10 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatoes, føder 6 til 8 Hefte, 25 til

b. Henfyn til dette Glasværk fan, for faa vidt den ældre Tid angaaer, feds fornævnte D. C. Brabts Afhandling i Minerva for Febr. 1790 Sandmanns Reife, 2ter Th. S. 322-336. I Eftningen af 1839 er det kommet til et nyt Participantfab.

30 Fæcreature og 20 Faar, har fire Pladser, god Havn og faaer sine Skulproducer fra Almindingen. Ved Gaarden ligger Gjerdrum (se Gjerdrum), N. 3 Skpd., og S. 3 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ og $15\frac{1}{2}$ Lpd.) paa en af hvilke er Sognets Kirke, en Sommerbygning opført 16 efterat den forrige i Catholicismens Tid til Apostlerne Petrus og Paulus indviiede Kirke Haret i Forveien var afbrændt ved Lynild.

Thoshoug, N. og S. $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Ldr.), hvilke Gaar navn lader formode, at her i Hedenstabet har været et Dffersted. Gudens Thor, Sandum, tre Gaarde, $6\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Ldr.), Ristad, N. og S. 3 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Lpd. ($18\frac{1}{2}$ Ldr.), hvorfra den første Præste-Enkeføde, og Rittet berg, 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Ldr.), en Gaard med frugtbar Ager og Engbund, som i 1739 tilhørte Capt. R. Kro og senere var ejet og beboet af Oberstl. og General-Weimester O. Krogh, som døde 1797, samt hvis Søn, den fortjente Statsraad Christian Krogh, var født her 1777, høre til de bedste af Sognets nord for Kirken liggende Gaarde.

Vang, N. og S. 3 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Lpd. ($15\frac{1}{2}$ Ldr.), ligge vesten for Kirken, og sendenfor samme ere Smedstad, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Ldr.), Distad, tre Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Ldr.), Sørn N. $3\frac{1}{2}$ og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ og $18\frac{1}{2}$ Ldr.), Rud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Ldr.), og Bjelbstad, Nedre, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Ldr.), et stort Bndb. i Hent Annersegn:

Hønsfi, N. og V., hver $4\frac{1}{2}$ Skpd. (hver $12\frac{1}{2}$ Ldr.), Namd. $1\frac{1}{2}$ og V. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ og $13\frac{1}{2}$ Ldr.), Hent, S. $2\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ og $13\frac{1}{2}$ Ldr.), paa en af hvilke er Sognets Kirke, Sommerbygning, der i de catholske Tider har været indviet Jomfru Maria og St. Michael, samt Mo, 2 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Ldr.), og Thot to Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Ldr.), høre til Sognets bedste Gaarde.

b. i Villensager Præstegjeld.

aa. i Høvedsegnet:

Villensager Præstegaard, af Skuld 2 Skpd. ($34\frac{1}{2}$ Ldr.), har en smuk Veliggenhed ved Kongsvingerveien, gode Bygninger, si god Jord, med en Udsæd af 40 til 50 Tdr. Korn og 20 til 30 Tdr. Potatos, søder 10 Heste og 30 til 40 Fæcreature, men har ubetydelig Skov. Huusmandspladserne ere ti. Sognets Kirke, en Sommerbygning opført her i 1767 og 1768, har med Annerkirken i Altsam 557 $\frac{1}{2}$ Lpd., og af de Præster, der have beboet Gaarden, fortjener nævnes den som Militær og Ingeniør bekjendte Mag. Kjeld Sten der fra 1641 til 1663 var Sognepræst i Kaldet.

Brøtnov, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Ldr.), en betydelig Gaard med si har Jord og store Bidder, god Havn, Teglværk, men ubetydelig Skov, hvis Tiere mærkes den fra Krigen mod Carl den Tolvte bekjendte O. Maj. U. C. Kruse, efter hvem her boede i 1739 Oberst Brochmann senere Gen.-Lieut. Ove Ramel Schesteb, som døde 1774, derefter i hans Søn Gen.-Maj. F. W. Schesteb, som døde 1787, og efter i Gen.-Maj. Th. C. Krogh, fra hvem Gaarden kom til Capt. W. Berpaa til Lieut. Aschee og end nu af Lieut. Heise, Hiltou, S. og 4 Skpd. $18\frac{1}{2}$ Lpd. ($23\frac{1}{2}$ Ldr.), Tveter, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Ldr.), Hvistad, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Ldr.), Distad, Nedre og Nedre, $3\frac{1}{2}$ Skpd.

1½ Dlr.), Selum, N. 1½ Skpd. (13½ Dlr.), Asper, 1½ Skpd. 2½ Dlr.), og Hage, 2 Skpd. 10½ Rpd. (13½ Dlr.), høre alle til en egd som kaldes Nareppen, der indbefatter Strætningen mellem den gamle Sognet gaاعدة Hovedvei til Ørlandene i Øst og Lær-Elven Vest.

Fregstad, 2½ Skpd. (16½ Dlr.), en god og frugtbar Gaard er Erbskiftation, Houg, 2½ Skpd. (14½ Dlr.), ligeledes en god Gaard, der er udlagt til Embedsgaard for Districtets Foged, Rodning, 2 Skpd. (16½ Dlr.), Stanger, N. og S. 5 Skpd. 18½ Rpd. (17½ Dlr.), Bogstad, N. og S. 3½ Skpd. (13½ Dlr.), Randen, Nedre, 3½ Skpd. og Øvre, 1½ Skpd. (hver 12½ Dlr.), Houg, S. og N. 2 Skpd. 19½ Rpd. (13½ Dlr.), og Løken, 3 Skpd. 11½ Rpd. (14½ Dlr.), hvilke udgjøre Strætningen fra Hovin Sogn i Nord indtil Mønsager Kirke, der tilligemed foransførte Nareppen har hørt til de Gamles Besøng, en nu ubekendt Benævnelse her i Egnen. Imellem de to sidstnævnte Gaarde skal Sognets ældste Kirke, der var opført af hvide Stene, have staaet, hvilken Kirke udgik ved et Jordfald i Havnshæften ved Bladsen Tangen i det femtende Aarhundrede.

Kykken, 3 Skpd. 1½ Rpd. (13½ Dlr.), et stort Brug, der i den sidste Tid har havt Behoere udenfor Vondestanden, og hvortil er Saug, Møllebrug og Brændevinsbranderie, Frøgnær, St. og S. 4½ Skpd. (16½ Dlr.), Romsaa, N. og S. 2½ Skpd. (19½ Dlr.), Fladby, St. og S. 4½ Skpd. (17½ Dlr.), Plogstad, 1 Skpd. 15½ Rpd. (9½ Dlr.), en smukt bebygget Gaard, som i en lang Række af Aar har tilhørt Sørenstr. Borchsenius, Næs, 3 Skpd. 5½ Rpd. (12½ Dlr.), hertilliggende og med god Skov, Flinderen (Flinderum), 1½ Skpd. (9½ Dlr.), Lund, Nedre, 2 og Øvre 1½ Skpd. (11½ og 9½ Dlr.), hvoraf den første er udlagt til Embedsgaard for Districtets Sørenskriver og paa en af hvilke var før Reformationen en Sogneskirke, St. Magaretha indviet, som eiede en Deel Jordegods, ligesom Præsten til samme boede her, Ingier, 3½ Skpd. (16½ Dlr.), et stort og smukt bebygget Brug, der har tilhørt Lieut. Hans Ingier og derefter Major Chr. Ingier, samt eies nu af Capt. Marthin Ingier, med godt Ager- og England, god Havn og Skov, Saug- og Møllebrug i Hordle-Elven, fyv Pladser, Teglbærk og Brændevinsbranderie, Maastrad, 1½ Skpd. (4½ Dlr.), Familien Ingiers Eiendom, Sørby, N. og S. 3½ Skpd. (15½ Dlr.), samt længere østlig paa hin Side Nømu-Elven, Holt, 3½ Skpd. (19½ Dlr.), et betydeligt Brug, med velbrugt men starr Jord, god Havn, stor Skov, 13 Pladser, Landskab i Nømu-Elven med Saugbrug og betydelig Dværn, paa hvilken Gaard har før Reformationen været en Sogneskirke, der synes at have havt en egen Præst, Roussrud, 2 Skpd. (10½ Dlr.), et velbyttet Brug, med fornøden Skov og Dværnebrug i Nømu-Elven, samt Bittal, tre Gaarde, 3½ Skpd. (21½ Dlr.), høre til Sognets sydlige Strætning østfor Kirken indtil Grandsen af Næs Bygd, tilveels ved og omkring Landveien til Kongsvinger, hvilken Strætning for en Deel indbefattes under Benævnelsen Risen.

Sivveren, 2 Skpd. (9½ Dlr.), Baarum, 1½ Skpd. (9½ Dlr.), Ræsten, 1½ Skpd. (10½ Dlr.), Dnstrub, N. 3½ og S. 3 Skpd.

(13 $\frac{3}{4}$ og 16 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Algrim, N. og S. 2 Skpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Furuset, Øvre og Nedre, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), - og Berg, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (11 $\frac{3}{4}$ Dlr.), ligge med mange mindre Gaarde i den nordlige Deel af Rlsen, der forhen synes ogsaa at have været kaldet Raumadal, hvilken Deel har mindre gode Korngaarde, men mere Skov end Sognets vestlige Deel. Paa Furuset var før Reformationen en Kirke, der eiede adskilligt Jordegods i Omegnen, og af dette Bygdelangs Gaarde er de fleste beneficerede, ligesom man her maa søge den største Deel af det betydelige til Kalbet endnu liggende Mensalgods.

bb. i Annerfognet:

Hovind, fire Gaarde, beliggende omkring Kirken og Rylende tilsammen 12 Skpb. 6 Lpb., i sex Brug, hvoraf eet fra 1745 til 1815 har været beboet af Districets Sorenstrevete¹, hvilket Brug, D. Hovind, Rylde 4 Skpb. 2 $\frac{1}{2}$ Lpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), har en Udsæt af 30 Tdr. Korn og 80 Tdr. Potatos, samt føder 8 Heste, og 25 til 30 Køer. Kirken, som er en Tømmerbygning opført 1695, staaer paa Hovinds Grund, og omkring samme ere endeel Gravhøje paa Gaardens Højs og Røgsøts Grunde, ligesom af Hovind-Gaardene et Præbende ved St. Halvards Kirke i Dpslo har ført Navn. Estræ ved Hovind ligge Leusten, 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.)², en stor Gaard, hvoraf Halvdelen er Præste-Eksestade og den anden Halvdeel den resid. Capellans Embedsgaard, og Gislelevold, 5 Skpb. 1 $\frac{1}{2}$ Lpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Gaard langt tilbage i Tiden har været Kirke³.

Dølen, 4 Skpb. 6 $\frac{1}{2}$ Lpb. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rangeland, 1 Skpb. 10 $\frac{1}{2}$ Lpb. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjærke, to Gaarde, 7 Skpb. 12 $\frac{1}{2}$ Lpb. (33 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Marstad, 3 Skpb. 1 $\frac{1}{2}$ Lpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sundby, Nedre, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Kolby, tre Gaarde, 8 $\frac{1}{2}$ Skpb. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Tougland, S. og N. 4 Skpb. 1 Lpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ere en Samling af gode Gaarde i Sognets sydlige Deel, der er dets bedste Bygd, omgivet af Allensager, Gjerdrum og Holter Sogne, vestenfor hvilke er Krogfos, 1 Skpb. 10 $\frac{1}{2}$ Lpb. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med et vigtigt Saugbrug i Keer-Ølven med 5 Blade og 700 Tylter Tømmers Skjorsel, og nedenfor Klub, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Laake, 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, og Rjos, fem Gaarde 12 $\frac{1}{2}$ Skpb., hvoraf N. Rjos, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og D. Rjos, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) ere de største, og paa en af hvilke var før Reformationen en Kirke, dediceret St. Michael. Nordenfor, paa Grændsen af Rannestads Sogn, ere: Røg-

1) Dlsø vare Ol. Glesfen, Cancelliraad H. J. Bislof, Leenh. Schellie S. Sekret. (siden Assessor) Joh. Koren, hvis Frue, den som Digterinde kendte Christiane Koren, døde her 1815. Efter Koren kom Glendomme til Klent, Grimset, derpaa til Proc. Hønge og tilhører nu Prop. Sch.

2) Det er muligt fra denne Gaard, eller fra Gaarden af samme Navn i S. vedfognet, at den som en af Ribbungernes fornemste Hefdinge kendte Harald af Laufstun var.

3) I Følge hvad der anføres om Kirkerne i Biskop Gyrdels Register Slutningen af det forløbende Aarhundrede, synes denne Kirke da ikke at have været til, ligesom det er tvivlsomt om Gislelevold og Hovind Kirker have været samtlige, eller om Hovind Kirke først kan have staaet paa Gislelevold.

r, St. og 2. 2 Skpb. (17 $\frac{1}{10}$ Dlr.), Sundby, Øvre, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. 2 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Gaardene, tre Gaarde, 5 Skpb. 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i hvilke Gaarde er Exercerpladsen Gardermoen med tilliggende Frensisfeldt.

Til Sognets nordligste Deel høre: Misebro, 12 $\frac{1}{2}$ Lpd. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Eiendom der længe tilhørte Legangers Familie, hvortil er vedneden Skov, et Brændeviinsbrænderie, samt Vandfald i Mise-Elven, hører et betydeligt Møllebrug med Bygdesaug, og Dal, 18 $\frac{1}{2}$ Lpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Eiendom med smukke Bygninger og Anlæg, som fra 1785 tilhørte Just. og Byfoged Hagerup og senere var eiet og beboet af Oberstleutn. Haffner, efter hvis Død 182* den har tilhørt Sønnen Krum. Haffner. Til Eiendommen er stor Skov, Vandfald i Mise-Elven, hvortil to Sauge ansatte til en Skjorsel af 300 Tylster Tømmer samt Møllebrug, og 13 Pladser, med hvilke Gaarden udsaaer 72 Tdr. Korn og 80 Tdr. Potatos, samt søder 6 Heste, 48 Køer og 60 Faar.

c. i Mønstad Præstegjæld.

aa. i Hovedsøget:

Mønstad Præstegaard (fjerd. Skjevoldstads), af Skjld 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, hvorpaa udsaaes 45 til 50 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt jebes 10 Heste, 45 Fætreutter og 30 Faar, og hvortil er god Hjemhavn, to Engesletter udenfor Gaarden, fornøden Skov, god Søter og med denne godt Fiskerie, samt 8 Pladser, hvoraf den ene er fast Skole. Paa Nabogaarden Mønstad, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), staaer Sogneskirken, en gammel Muurbygning, der har været indviet Johannes den Døber, og strax søndenfor Præstegaarden ligger Laake, S. og N. 5 Skpb. 14 $\frac{1}{2}$ Lpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Engelsrud, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt længere sydlig Enger, 1 Skpb. 2 Lpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Engelsstad, tre Gaarde, 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Nedre Engelsstad, 1 Skpb. 15 $\frac{1}{2}$ Lpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), er et ødt Brug, Anisrud, 3 Skpb. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) ligesaa, og Ufestad, B. 3 $\frac{1}{2}$ og D. 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (18 $\frac{1}{2}$ og 11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den næste næst Præstegaarden er den største Gaard i Præstegjeldet, og alle ligger ved og omkring den igjennem Bygdet gaaende Landevei. Vesten- og Kirken ere Nordby, 3 Skpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Melby, 2 Skpb. 16 $\frac{1}{2}$ Lpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ret gode Gaarde, og i Sognets vestlige Deel paa Brønden af Habeland og Haffebalen mærkes: Haasjøen, en betydelig Skoveiendom, af Skjld 4 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der i mere end et århundrede har været i Trælsthanderes Eie og tilhører nu Consul Lamb i Christiania.

bb. i Holter Annerfogd:

Holter, N. 4 $\frac{1}{10}$ og S. 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (13 og 14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke staaer Holter Kirke, en gammel Tømmerbygning, der har været indviet St. Laurentius, udenfor hvilken er Løken, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Gaard, der synes før Reformationen at have været Bøllig for Præsten til Holter Kirke, søndenfor hvilken Gaard er Høge, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Fos, Nedre og Øvre, 3 Skpb. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke Gaarde var før Reformationen en Sogneskirke indviet St. Olaf, og Grani, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Sognets største og bedste Gaarde, alle i Sognets sydlige Deel.

Dølen, M. 4 $\frac{1}{10}$ Skpb. (15 $\frac{1}{10}$ Dlr.), er en god Gaard straaenfor Kirken, vestenfor hvilken ere Ervestad, M. og S. 5 $\frac{1}{2}$ (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Novold, 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt noi Trøgstad, to Gaarde, 5 $\frac{1}{10}$ Skpb. (17 $\frac{1}{10}$ Dlr.), Teg, fire C. 6 Skpb. 15 $\frac{1}{2}$ Lpb. (27 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hver i eet Brug, Hveem, 4 1 $\frac{1}{2}$ Lpb. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.) i et godt Brug, og Dufstad, M. og D. 3 $\frac{1}{10}$ (11 $\frac{1}{10}$ Dlr.), hvoraf den første paa 2 Skpb. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.) er de derende Capellans Embedsgaard, hvorpaa udsaaes 20 Tdr. K. sødes 4 til 5 Heste, 18 Køer og 12 Faar, hvilke Gaarde me mindre udgjøre Sognets nordlige Deel.

cc. i Bjerke Anner sogn:

Bjerke, M. og S. 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af Gaarde ligger Sogneskirken, der før Reformationen var indviet S. chael, Skjennum, M. og S. 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Mkeren, D. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bolloug, tre Gaarde, 4 Skpb. 6 (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Holkeby, 1 Skpb. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets Brug, og Loftner, 2 Skpb. 11 $\frac{1}{2}$ Lpb. (1 $\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til S. gode Gaarde og ligge i sammes sydlige Deel. For Øvrigt i S. faskoven, 2 Lpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en vigtig Skovriendom i S. vestlige Deel over mod Habeland.

d. i Næs Hovedsogn.

aa. i Hovedsognet:

Næs Præstegaard, hvis Navn er Difen, af Skpb. 2 (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende ved Glommen i M. D. for Kirken, og Resol. af 26de April 1726 udlagt til Præstegaard i Stedet for den Næs, som laa tæt ved Kirken. Her udsaaes 45 Tdr. Korn, hv. Trebielele er Havre, og 20 Tdr. Potatos, samt sødes 8 Heste, 1 kreatur og 16 Faar, men Gaarden er udsat for Jordfalb, i Havn og Hjemstov, og maa hente Brænde fra den $\frac{1}{2}$ Mill fral Sæterskov, hvor Ovæget om Sommeren holdes i Sæter. Til gaardens nærmeste Omegn høre Ullershoug, M. og S. 6 $\frac{1}{10}$ (21 $\frac{1}{10}$ Dlr.), der ligger strax ovenfor Kirken, en Steenbygning, terat være ombygget og udvidet, er indviet den 28de August 1 Vormnæs, M. og S. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Vormsund, 1 $\frac{1}{2}$ (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med privilegeret Færgested over Vormen i Hovedv Kongsvinger, Kommen, 2 $\frac{1}{10}$ Skpb. (12 $\frac{1}{10}$ Dlr.), den residerende pellans Embedsgaard, hvorpaa udsaaes 35 Tdr. Korn og sødes 24 Køer og 12 Faar, Hovind, 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rakkesta Skpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Brustad, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge Brug, og alle ved Vormens østre Bred, inden for hvilken ere vold, 3 Skpb. 6 Lpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et godt Brug, M. B. og D. 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Arnestad, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjerke, 2 Skpb. 10 $\frac{1}{2}$ Lpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Jlang, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (12 $\frac{1}{2}$

¹⁾ Ved Næs Kirke blev af Stattholder Gyldenløve i 1675 anlagt en som omgav Kirken, men da den egentlig kun var indrettet for de der Krigen med Sverige værende Magasiners Skib, blev den efter demoleret, skundt den synes at have været ved Magt endnu 1686, Christian den Femte besøgte den, samt besat med Kanoner.

3 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Herberg, St. 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
 g og Dværn, og L. 1 Skpd. (4 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Corpschefsgaard,
 je ved Glommen og ovenfor hvilke ere Skarning, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd.
 c.), et af Brølbets betydeligste Brug, med smut Beliggenhed
 Skov og velbebygget, af vid Udstrækning, med fornøden Havn,
 Hifterie, Saug, to Dværnebrug og Stampe, Skaarer, St.
 1 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Baarhoug, St. 2 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.)
 tab, 2 Skpd. (20 $\frac{3}{4}$ Dlr.), med stor Skov.
 den, 4 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{3}{4}$ Dlr.), hvor forhen har været
 a var til endnu ved Slutningen af det sextende Arhundrede,
 forhen Den), 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{3}{4}$ Dlr.), Nabogaard til forrige,
 synes at have været Bolig for Præsten til formeldte Kirke,
 hvilken er Funden, 2 Skpd. (9 $\frac{3}{4}$ Dlr.), et godt Brug ved
 og den af samme dannede Funden-Hos¹, Folberg, 4 $\frac{1}{2}$ Skpd.
 .), en Gaard, der synes langt tilbage i Tiden at have havt
 if Anseelse, ligesom den i det sextende og syttende Arhun-
 delig Søvegaard for den Hardingmandske Familie², fra
 i Midten af det syttende Arhundrede kom til Sognepræsten
 ane, hvorved den mistede sine adelige Rettigheder, Holmo,
 3 Skpd. 8 $\frac{1}{2}$ Skpd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Løken, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
 , N. og S. 5 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Runden, 4 Skpd. 5 $\frac{1}{2}$ Skpd.
 r.), en af Præstegjeldets stærke Gaarde³, beliggende ved Glom-
 hvis frastøt mod Dubalen beliggende Runden Skov, 1
 Skpd. (34 $\frac{1}{2}$ Dlr.), er en vigtig Skoveiendom af stor Udstrækning,
 ge Bladser, to Vandfalde og et stort Sauabrug, Rjus, 2 $\frac{1}{2}$
 1 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Lundberg, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode
 en Afstand fra Glommen, og endelig Drognaas, 4 $\frac{1}{2}$ Skpd.
 i) ved Drognaas Skovs Udslæt i Glommen hvor der har været

brede synes at have været ved Magt¹, ligge alle paa Glommens Løb eller Sydøstside og deraf Drognaas sydligst.

Rotnaas, S. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd., B. 4 $\frac{1}{2}$ Skpd., D. 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. og Nedre 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{3}{4}$, 11 $\frac{1}{2}$, 17 $\frac{1}{2}$ og 9 $\frac{3}{4}$ Dlr.), hver i eet Brug og alle frugtbare Korngaarde med god Havn men uden Skov, Bogstad, M. M. og S. 6 $\frac{1}{2}$ Skpd. (21 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Kjelstad, 3 Skpd. 3 $\frac{1}{2}$ Lpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug med smuk Veliggenhed ved Wormsund, Genoug, Øvre og Nedre, 5 $\frac{1}{2}$ Skpd. (22 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Tjefsen, 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Præstegjeldets største Brug, med god Jord, fornøden Havn og Skov, bekendt af det betydelige Jordfald som her gik ud i Bermen i 1795, Hindstad, tre Gaarde, 6 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Lpd. (23 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Dursstad, 2 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Lpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Flagstad, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.) i eet godt Brug, og Nordby, 5 Skpd. 12 $\frac{1}{2}$ Lpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), indtage med nogle mindre Gaarde Sognets Strækning langs Wormens Vestside, hvor den sibstansførte betydelige Gaard er den nordligste.

hh. i Ubenas Sogn:

Grue, 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. (21 $\frac{1}{4}$ Dlr.), en stor Gaard med Skov, Væter, S. og M. 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Folvel, 2 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), af hvis Beboere i Fortiden man kjender en Arnolf af Solavel og Amund paa Solavold, begge Ribbunger, der forekomme i Kong Hakon Hakonsens Saga, og Bobbing, M., B. og D. 4 $\frac{1}{2}$ Skpd., hvoraf den første paa 2 Skpd. (11 $\frac{1}{4}$ Dlr.) er den største, ligge i Sognets nordlige Deel, søndenfor hvilke ere Hindholt, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{1}{4}$ Dlr.), og Duli, B. 2 $\frac{1}{2}$, D. 2 $\frac{1}{2}$ og S. 2 Skpd. (16 $\frac{1}{4}$, 14 $\frac{1}{4}$ og 9 $\frac{1}{4}$ Dlr.), paa en af hvilke Gaarde har været den i den røde Bog forekommende og endnu ved Udgangen af det firtende Aarhundrede i brugbar Stand værende Auline Kirke, der eiede meget Gods, og til hvis Sogn hørte den sydlige Halvdeel af nuværende Ubenas Sogns østlige Strækning, samt Kjensmo, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{4}$ Dlr.), et betydeligt og smukt bebygget Brug imod Grændsen af Urskog, hvorpaa udsaaes 40 Tdr. Korn og 40 Tdr. Potatos, samt sesdes 7 Heste, 30 Kæer og 30 Faar, med maadelig Jord, men betydelig Skov, Vandfald med Dværn og Sæug, samt 8 Pladsjer, alle henhørende til Sognets Strækning paa Glommens Østside.

Raanaas, 2 Skpd. 16 $\frac{1}{2}$ Lpd. (17 $\frac{1}{4}$ Dlr.), en god Gaard, hvoraf foransførte Raanaasjos fører Navn, Hofsrud, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Hinden, 2 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Lpd. (17 $\frac{1}{4}$ Dlr.), en god Gaard med fornøden Skov, Flagstad, 3 Skpd. (12 $\frac{1}{4}$ Dlr.), og Horgen, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{4}$ Dlr.), begge gode Brug, ligesom Frøhoug (forb. Frøhof) M. og S. hver 3 Skpd. (12 $\frac{1}{4}$ og 12 $\frac{1}{4}$ Dlr.), hvis gamle Navn antyder, at her har været et Øffersked for Freyr eller Freya, og hvor ifølge den røde Bog var en endnu 1598 tilværende Sogneskirke, som eiede adskillige Gaardepartier, hvorhos Gaarden var Præstebolig. De ligge alle i Sognets sydlige Deel paa Glommens Vestside og nordensfor ere Berg-

¹) Til Drognaas Sogn hørte i sin Tid, foruden en Strækning af nuværende Røds Sogn, ogsaa den nordlige Deel af Ubenas Sogn paa Glommens Østside.

22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en meget god Gaard med fornøden Skov, L. og S. 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa et i Glommen udgaar, hvor Kirken, en den 4de Juli 1706 indviet Tømmerbygning, Hvam, St. 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Fogderiets, med god Jord og Skov, og som kan modtage megen og L. 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Tomter, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), tre Gaarde, 3 Skpd. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ved Glommen nord, ved hvilken Gaard Elven danner den saakaldte Strøms-, med Besørlighed kan passeres af Vaade, og Nørre, $\frac{1}{2}$ Skpd. og 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ og 16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), nordligst i Soggen Afstand fra Glommen.

cc. i Kentsad Sogn:

r, Nedre, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd., N. 3 Skpd. og L. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere gode Brug i Sognets sydlige Deel, nord, ere Kentsad, N. og S. 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor, en Tømmerbygning fra 1703, staar, og nær hvilken 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der før Reformationen synes at have for Præsten til Kentsad Kirke, og nu er Entesøde i Kalb Bormen. Længere nordlig ere Grinder, 3 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hovind, 3 Skpd. 6 $\frac{1}{2}$ Dlr. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Bormen, samt noget detsfra Holstad, N. og S. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. og Bergen, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke med de nordlige, Øvre, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. og Nedre, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ og 10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og N. 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ og 13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Lie, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. og Rud, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), indtage Strækningen langs Kirken i Nord til Eidsvolds Sogn, og udgjøre eller henhøre Bygdelaug, der forhen har Navn af Starehøveren. : Korngaarde og have for største Deel Sætere i Sognets fning.

ad, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Horgen, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), $\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Høffet, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ere de mærkeligste af de paa Bormens ende Gaarde, der i det Hele ere mindre betydelige end Gaardsteden.

e. i Eidsvolds Præstegjeld.

aa. i Hovedsegnet:

olde Præstegaard (forh. Nishuus) af Skpd 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. med smuk Veligheden ved Bormen, af vid Udstrækning, jersjord, en Udsæd af 50 til 60 Tdr. Korn, hvoraf de to r Havre, og 20 Tdr. Potatoes, som søder 12 Heste, 42 og 80 Faar, hvortil er en betydelig Sæterskov i Hurdalens lill fra Gaarden, samt sex Bladser. Paa Gaarden staar rke, en anseelig Graasteensbygning efter Udseende af en el Bygningsmaade, og i sin Tid Apostlerne Petrus og Pau- der er af Nytt indrettet i Aarene 1762—1764 efterat være ved rændt, samt hvis Tiende er 35 $\frac{1}{2}$ Skpd., og af Gaardens Beboere nærværende Provst Nic. Bergeland, bekendt som politisk For- rar ved Kirken er Eidsvoldbakken, 5 Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), rdbrug er af ringe Betydning, men hvor der er et almin-

deligt Indskibnings- og Lodningssted for Varer, som paa Mjøse til og komme fra Dypandene, til hvilken Ende her er Gjaftigv. Skydsstation til Vands (Rejst. 3die Juni 1769), ligesom her er framerie, og medens Staden Hammer paa Hedemarken var ved skal her have været en lang Række af Huse eller Boder fra Elven til at indlægge Varer i, hvorhos her i de catholske Tider var et huus, til hvis Vedligeholdelse Indkomsterne af noget Jordegodt henlagt. Denne Strætning har formodentlig udgjort de Gamles lige Gidsvællir (eller Gidsvold) ¹, hvortil maastee kan have været Baarlidalen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), en Eiendom ved Anvens Udløb i Bormen, tilhørende forhen den Legangerste Fami nu Grosferer Jacob Meyer, med smukke Bygninger, fem Blads Udft.-Sauge med fire Blade, et Møllebrug med 5 Var Reelap Sigte- og Grynqværn, samt Teglværk, og Mørk, 2 Skpd. 16: ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), strax vestenfor Kirken, et af Vgalsbets største Brug, forrige Aarhundrede har tilhørt Fogden Michael Gamborg, senere A. Røbbe og fra 1786 Gen.-Lieutn. C. G. v. Krogh samt i Tid Sonnen Oberstl. v. Krogh og derefter Enken. Med fire $\frac{1}{2}$ har det en Udsæd af 50 Tdr. Korn og 180 Tdr. Potatos.

Vjerke, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{4}$ Dlr.), Dønnum (forb. Dunheim Gaarde, $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Finstad, St. og L. $5\frac{1}{2}$ Skpd. Dlr.), Bøen, 2 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Røken, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), ret, Nedre $3\frac{1}{2}$ Skpd., og Øvre $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ og $10\frac{1}{2}$ Dlr.), den første har Møllebrug, Bygdesaug, Stampe, Brændevinsbra og 9 Bladsfer, samt Berger, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke alle hi Sognets sydlige Deel, saavel som

Fossum med Stavi, fire Gaarde, af Skylb $7\frac{1}{2}$ Skpd. have fra Fortiden af ligget til Gidsvolds Jernværk, og hvoraf en sentlig Deel, af Skylb 1 Skpd. $8\frac{1}{2}$ Lpb. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), indtil den Tid har udgjort Værkets Eiendom, men hvis øvrige Deel, ifølge første Testament af Værkseieren Th. G. Schlanbusch, er i 1781 men fra Værket til de ved samme daværende Arbeidere og udftil

¹) Dette Sted har langt tilbage i Tiden været et af de mærkeligste i Dypandene. Allerede i Kong Halfdan Svartes Tid oprettedes i (Gidsvold) Thing, og R. Olaf den Hellige skrevne her til et almt Thing, hvorved det blev anordnet at alle Gjeller paa Dypandene skulde under Gidsvolds Thing, ligesom allerede i hans Tid her var Kirke. volds Thing forekommer ligeledes under Kong G. Hafousen, da denne i følge hans Saga gik op fra Oslo til Gidsvold og holdt Thi Bønderne (Cap. 151), og Skule Jarl beordrede Arnabjorn Jonson at gik paa Thinget, da den sidste indfandt sig med 300 velbevæbnede og den første med 350 (Cap. 186). Kong Hafon Magnusen an ligeledes at Laugthinget skulde holdes paa Gidsvold, hvor det havde fra gammel Tid, og efter Christian den Fjerdes norske Lov af 1602 her endnu Laugthing een Gang om Aaret. Under de borgerlig ligheber i det 12te og 13de Aarhundrede foresaldt her flere Fagdeels paa Landet og deels paa Bormen ligesom Gidsvold (Hafon og Saga, Cap. 131, 133 og 155).

i Parceller (52½ Dlr.)¹. Paa den første Deel, der ligger 5½ Mil udenfor Christiania, er det nu nedlagte Jernværk, hvis anseelige Hovedbygning, i hvilken Norges Constitution i Aaret 1814 er grundlagt, blev i 1837 med Hauge og tilliggende Grund for 5000 Ekd. solgt til Oprettelse af et National-Minde i foranstødt Anledning, og her er tillige Eidsvolds Saugbrug med sex Blade og 1100 T. Sommers Skjærvel, tilligemed et stort Røllebrug, hvilket Alt med Jordvei samt flere Skoveieendomme og Gaarde i Nannestad og Hurdalens Uglde blev i Aaret 1837 solgt til et Interessentskab for 24,600 Ekd. Paa Fossum og Stavi levede i 1835 572 Mennesker eller en Aandenbeel af Sognets Beboere.

Bodshoug, 3½ Ekd. (10½ Dlr.), Smedstad, D. og B. 3½ Ekd. (18½ Dlr.) og Doknæs, N. og S. 3 Ekd. 8½ Ekd. (13½ Dlr.), ere gode Gaarde ved Vormen, vestenfor hvilke er Aas, fire Gaarde, 7 Ekd. 15½ Ekd. (35½ Dlr.), og nordensfor Juulstrud, 2½ Ekd. (14½ Dlr.), en stor Gaard, med frugtbar Jord, god Skov, et godt Dværnebrug, og paa hvis Grund i Fortiden (allerede før 1644) var en Marksovn under Eidsvold Jernværk, samt Steensbø, 1 Ekd. (10½ Dlr.), et godt Brug 6½ Mil fra Christiania og med en ry af Grundmuur opført Hovedbygning, hvortil er Skov, Saugbrug, Dværnebrug, et godt Teglværk og Kalkbrud, hvilken Eiendom, som 1786 med det da herværende Blyværk kom til Bernt Anker, folgtes fra hans Fideicommiss i 1824 til Grosserer Morten Anker og kom fra ham til Sønnen Jesø Anker, høre alle til Sognets nordlige Deel, tilligemed

Minde, 10½ Ekd. (4½ Dlr.), der som Gaard er ubetydelig, men værdtellig ved sin Beliggenhed ved Njøsens Udløb i Vormen, med Sundhed over denne Elv paa Landeveien til Dplandene 6½ Mil fra Christiania, samt med Gjæstgiverie, Skjedsstation, Teglværk og Fiskerie. Stedet er bekjendt af et her 1187 forefaldet Slag imellem Kong Ingi Haraldsen og den affatte Kong Magnus Blinde, og her indtages og udløses de fleste Væder, som paa Njøsens befordres til eller komme fra Dplandene.

bb. paa Vormens Østside:

Frilset, tre Gaarde, 5 Ekd. 15½ Ekd. (25½ Dlr.), Jøndal, D. og B. 2½ Ekd. (17½ Dlr.), Baaler, 2 Ekd. (9½ Dlr.), Grue, S. og N. 4 Ekd. 12½ Ekd. (16½ Dlr.), Tønsager (forb. Thynisaker), Aare, 1½ Ekd. og Øvre 3 Ekd. ½ Ekd. (hver 8½ Dlr.), paa en af hvilke forhen har været den Torning Kirke i Dural, som forekommer i den røde Bog og anføres af Biskop Jens Nielsen som tilhørende ved Udgangen af det færtende Aarhundrede under Navn af Torning Kirke, Sandholt, 3½ Ekd. (14½ Dlr.), Røgholt, 2½ Ekd. (14 Dlr.), Høel, Øvre og Nedre, 4½ Ekd. (18½ Dlr.), Sander, Nedre og Øvre, 3 Ekd. (14½ Dlr.), paa hvilke Gaardes Eiendele have været under det Eidsvoldske Guldværk, Høbberstad, tre Gaarde,

¹) Gfr. Underretning om offentlige Stiftelser og Legater vedkommende Ager-
hus Amt, Christiania 1831, S. 37 og 38.

5 Skpb. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Lynæs, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (9 $\frac{5}{8}$ Dlr.), og F 1 Skpb. $\frac{1}{2}$ Skpb. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Denne Deel af Sognet, hve Fidsvolds Alminding, der er Statens Eiendom og 1 Gaardene paa Vormens Østside til Skovhugst og Havnegaa hvori ere 22 Skylsfatte Pladser, havde efter Folketællingen 1777 Beboere, som udgjorde en Trediedeel af Brglbets h mængde.

f) i Hurdalens Præstegjæld.

aa. i Hovedsegnet:

Gjøding Præstegaard, af Skpb. 2 Skpb. $\frac{1}{2}$ Skpb. (1 $\frac{1}{2}$ med smuk Veliggenhed paa en liden Slette ved den nordre Hurdals-Øen i en skovrig Egn, men med meest sandig Jordb udsaaes 25 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt sødes 6 . Fæktature og 40 Faar, og til Gaarden er fornøden Skov, 8 15 Pladser, hvoraf een er fast Skole. Paa Gaarden ere de to Gjøding-Sauge, hvoraf svares Grundleie, og her staaer Sogn forb. Urdabals Kirke, der har været indviet St. Margaretha, en Tømmerbygning opført 1687, samt i 1793 saaledes tilh den gamle nu alene udgjør Choret. Nær ved denne er Lundt (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Egnens gode Gaarde, som ved Hefol. af 1826 er udlagt til Præste-Ektefæde, med god Havn, overfls og 7 Pladser, samt paa hvis Grund er en Sauge med to i skylligere ere Rudsstab, tre Gaarde, 9 Skpb. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), de en egen Bygd paa Hurdals-Øens Vestside, hvoraf S. Ruds stort Brug med betydelig Skov, Margaangs-Øværn, et vigti brug med fire Blade til 800 Tylter Tømmers Skjersel og 1l Knain, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ved den øverste Ende af Øen og i mange smaae Brug, ovenfor hvilken ligge i den Hurdal Brustab, 5 $\frac{1}{2}$ Skpb. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er underlagt Hurd værk, med god Skov og godt Vandfald med Sauge, Øder Gaarde, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med stor Skov, Grundleie af ket m. m., Garfjosen, 5 Skpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med et godt Sauge Almerli, 5 Skpb. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard med Øve af Havn og Skov.

bb. i Heiringens Aarersogn:

Brodsboug, 2 Skpb. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Melby, 2 Skpb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjørnstab, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Aarnæs (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere gode skjønt udstykkede Gaarde, beliggen omkring Sogneskirken, en Tømmerbygning opført 1697 paa Grund. Estrar søndenfor er Lium, 10 Skpb. (63 $\frac{1}{2}$ Dlr.), m Historien bekendte Kornaholm, nu Skornholmene, en liden i Mjøsen, ved hvilken i Aaret 1222 holdtes et Sæslag melle benerne og Hidsbungerne.

Fleabvig, $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ved Mjøsen nordensf bygden, med god Skov og nogle i sin Tid vigtige Jernmaa samt nordligere Fagernæs, 1 Skpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes sen, hvor Sagnet beretter at en af de gamle Smaafonger havt Bolig.

Natur-Mærkværdigheder.

Løve og Næbre Romertige vedkommende.

En Naturmærkværdighed kan anføres de mange Jordfald, derlige mere end nogen anden Egn i Landet er udsat for. Disse reget ødelæggende Jordfald, der have deres Grund i Jordbunkens løshed og i Almindelighed ikke ere Virkninger af Elvebrud, et hyppigst paa en Strækning omkring og ved de store Elve og Bormen, stjerndt ogsaa i Nærheden af den mindre Rømmus Jordfald have anrettet Ødelæggelser. Mest af disse Fogtane har dog Næsset, som fornævnte Glommen og Bormen i Forening danne, været udsat for Jordfald i ældre og nyere tider, som der er Spor til et betydeligt Jordfald nordenfor Blakfjer som langt tilbage i Tiden maa have fundet Sted. Allerede Nielsen beretter i sine Optegnelser fra Slutningen af det Nærhundredede¹, at et for lang Tid siden indtruffet Jordfald i den var kun to Viskub fra Næs Kirke, og at et senere i Borsæet Jordfald var kun tre Favne fra Kirkegaarden. Noget bemeldt i Begyndelsen af det syttende Nærhundredede, skal hele Arden sammesteds være gaaet ud. Aar 1725 den 20de September Aftenen udgik de to Møllersøug Gaarde i Glommen, hvor Rennefær omkom, hvorhos i 1737 flere Jordfald indtraf, især i August, da den hele Næs Kirketange gik ud i Bormen, og i November, da et stort Jordfald, kaldet Klofferdummen, faldt Engen². Aar 1768 Natten imellem den 14de og 15de April for Del af Gaarden Ska i Sorums Hovedsogn paa Næbre ødelagt ved et straffeligt Jordfald³, og udgjorde det hele udbygte i Bredden 850 til 900 Alen og i Længde 1400 til 1500 Alen en Dybde af omtrent 60 Alen. Ved dette Jordfald, hvor nedstyrtede Mæsse først gik ud i Høls Bækken og fra denne Rømmus-Elven i en Strækning af en halv Mil, sank alle Gaardene, 26 i Tallet, ned i Afgrunden, og af de tværende Rennefær 23, omkom 16. Et andet Jordfald ikke langt herfra ind i Gaarden Løren i samme Sogn i Aaret 1794 den 18de Juni, 17de, 18de og 20de Juli, hvorved begge Løren Gaarde bleve ødelagte og forvandlede til en Leermæsse. Derved blev Rømmusfyldt med Leer og Sand af 30 Alens Høide over laveste Vand og af ½ Mil, og foruden Elven tillige Bredderne ved samme til 450 Alens Brede. Den udgaede Mæsse af Leer og Sand var til 23,400,000 Kubik-Alen, som alveles standsede Rømmus fra 18de Juni til 28de October, altsaa i 132 Dage. Alle Jordfald indtraf om Dagen ved klart Veir, og varede hver Gang

alle Optegnelser findes i Biskop Jens Nielsens Visitatsbog af 1596 blandt Manuskripterne i det Kongelige Bibliotek i København. Jordfaldene i 1725, 1728 og 1737 handles i Ulrich Pontoppidans Afhandling om Verdens Ryhed. Andet Dylag, Kjøbh. 1768, S. 33-36. Norske Intell. Eetler for 1768, No. 17 og 41.

kun 10 Minuter. Det følgende Aar (1795) medførte forskjellige Jordfald paa den Strækning af Næs Hovedsogn, der ligger ved Bormen, da en betydelig Deel af Gaarden Hovind's Kåhauge paa Elvens Østside udgik i Juni Maaned, men et større Jordfald indtraf paa Gaarden Ihesen paa Bormens Vestside den 21de October, hvilket opfyldte og i Lebet saaledes standfede den her 500 Alen brede Bormen Elv midt i den største Flomtid, at man kunde gaac over den indtil den 9de Febr. 1796, altsaa i 111 Dage. Mjøsen steg derved 12 Alen i perpendicular Høide, og ved en Militær Commando samt Hjælp af Bønderne under General-Beimester Ingiers Bestyrelse blev Elven igjen givet sit Løb. Dette Jordfald var det største i Glommen og Bormen i nyere Tid. Af jentte Jordfald mærkes et ved Gaarden Rakkestad i Næs Hovedsogn Næsten til den 6te Januar 1810, hvorved Bormen atter tilstoppedes saaledes, at en militær Commando tilligemed Bønderne maatte stæffe den sit Løb igjen¹, samt flere paa Strækningen fra Bormens til Uven-Elvs Udsid omkring Næs Præstegaard og Nakogaardene, nemlig et i Slutningen af 1814 strax nordensfor Jordfaldet af 1837, et i Foraaret 1815 ved Ullersboug Gaardene, og nogle i 1816, hvoraf et Ratten til den 28de November medtog flere hundrede Alen af Præstegaardens Jorde². Det a formodentlig ved et lignende Jordfald at Ullensagers gamle Kirke i det femtende Aarhundrede er udgaaet, og paa flere Steder i Romerigs Keerregne, saasom paa Sørumsletten i Serum Hovedsogn, samt i Blaker Sogn ved den demolerede Skandje, kunne endnu Jordfald bekræftes.

Historiske Notitser, angaaende Nærsøhuus Amt.

Dette Amt hørte i de ældste Tider deels til det saakaldte Viken, hvorved, som S. 94 anført, forstødes den hele sydvestlige Deel af Norge paa begge Sider af den store Bugt eller Vig, hvis Indreste den nuværende Christiania-Hjord udgjør, og deels til de Gamles Uppland, der var en paa den geographiske Veligheden grundet almindelig Benævnelse paa samtlige søndensjælliske Oplande, eller den hele Strækning oven- eller nordensfor Viken. For Øvrigt indbefattedes Amtets sydlige og nærmest Øen liggende Egne i det Mindste for største Deel under det saakaldte Vingulmark, der strakte sig i Sydøst og saa over en

¹) De her anførte Details angaaende Jordfaldene ved Eke, Løren, Ihesen og Rakkestad ere meddeelte Forfatteren af afrede. Gen.-Beimester Ingier, der selv var Vidne til Jordfaldene ved Løren, hvorefter han udtaler sig saaledes: "Løren Jordfald er ikke udgaaet som de almindelige Jordfald efter Tjyngdens Love, men Udbrudet er sket ved det opløste Lørens udsatte Kraft. Jordkorpene brast og sank stykkevis, men havde sig igjen over 10 Alen i Løften, og derefter faldt i en Masse ti Gange større end Sæpen, og med alle de Bevægelser, med Bagevej m. som Vanbet har."

²) I Capt. Schibers ferommeldte Undersøgelse over Bormen og Glommen, S. 54—70, omtales de her nævnte Jordfald, ligesom Undersøgelsen indbefatter Udtiringer om Næragerne til bløse Jordfald, med Forslag om Midler til at forebygge Virkningerne deraf.

omringt Trauma-Øien (Blommen) og lige med Gaut- (nu
 m i Syd, under Navn af Maumarike og Alfheim, efter hvem
 udbrød, og efter ham igjen hans Søn Gystein Altraade, der
 af sit Føj til det Thronbhjemst, skal have været Regent
 arike. Men dette Alge blev siden et Bytte for Naboriger-
 Ringeriges og Alfheims Regenter, der revt Stykker deraf til
 or de Hedemarkske Konger, der toge omtrent det nordensfor
 iggende Romerige. Olaf Trætjells Søn, Halvdan Hvitheim,
 Konge af den Unglingiske Kongeslægt i Norge, bemægtigede
 i Midten af det syvende Aarhundrede efter Christi Fødsel,
 re tagen til Konge i sin Morfaders Alge Soloer, en Deel
 ge (formodentlig Dvre Romerige med Dubalen), hvorefter Gy-
 ste ferte mange Krige med de Hedemarkske Regenter. Samt-
 fortsattes igjennem bemeldte Halvdans Søn Gystein, med Al-
 er (den Brumslende), der fik en Deel af Romerige, mistede
 rtill, men Halvdan Hvitheims Sønnesøns Sønnesøn Halvdan
 nægtigede sig igjen i Midten af det 9de Aarhundrede hele
 som Gandalf, Konge i Alfheim, da besad, og som de Hede-
 nger Sigtryg og Gystein for en Deel satte sig Besiddelse af,
 at kunne forsvare mod Halvdan, der til sin Død 863 beholdt
 , hvor ogsaa en Deel af Kongens Vegeme blev jordet. Søn-
 d Haarfager blev derefter Regent over Maumarike og Vin-
 og ikke uden efter en Kamp med den Alfheimiske Konge
 hvis Søn Hake faldt paa Romerige i den efter ham saa-
 lebal Aar 865. Da Harald i sin Alderdom belede Alget
 e mange Sønner, fik de af ham med Dronning Euanhilde
 rken avlede fem Sønner foruden andre Strækninger ogsaa
 og Vingulmark, over hvilke Landstaber den ældste af disse

Brødre, Olaf, blev Regent, og efter ham Tryggve Olaffen, som Erik Jarl til Stattholder derover.

Denne Deel af Landet var med Viken i det Hele en af de Egne hvor Kong Olaf Tryggvesen indførte Christendommen; dog Kong Olaf den Hellige, da han nogle og tyve Aar senere var men paa Thronen, den Christne Tro kun slet grundfæstet paa Rom hvorfor han i Aaret 1017, efterat at have sat sig fast i Viken oterat have Christnet Vingulmark, henvendte sine Omvendelses-Beskræfter til Romerige, da den her regjerende Konge drog op til Hedem og forenede sig med de øvrige Oplandske Underkonger, for at Olaf Epistlen, men blev tilligemed blæst af den mægtige Olaf f paa Ringsager. Fire Aar senere (1021) kom Olaf atter, og i Gang over Ringerige, til Romerige, hvor man endnu holdt sig til drenske Tro, og fandt han da Bønderne forsamlede ved Nizja- (Mitte-Elven), for at hindre Gjentagelsen af de Scener, der fori paa Kongens første Rejse herigjennem. De bleve imidlertid slagne Kongen standsede nu ikke ferend den hele Almue paa Romerige i antaget Christendommen. Ved denne Tid synes Tidsskiftet at have ret et af de mærkeligste Steder i disse Egne, deels fordi her all 1017 fandtes at have været Kirke, og deels fordi Hovedtinget hele Oplandene, hvor der drentes efter den saakaldte Tidsskiftes-Heidsavis-Lov, her blev holdet.

I det ellefte Aarhundrede forsvinder Navnet Vingulmark, h mod den under denne Benævnelse forhen indbesatte Deel af dette af den i samme i Midten af Aarhundredet anlagte Kjøbstad i faaar senere Navn af Dölo-By, hvilket imidlertid, fremdeles hørende til Viken, strakte sig noget videre i Vest end Amtet nu g og hvoraf den nærmest Dölo liggende Deel udgjorde Dölo-Herred Agerø-Herred).

Under de borgerlige Krige i det tolvte og trettende Aarhun foresaldt mange Træfninger, deels i Dölos Omegn og deels paa R rige, imellem de forskellige Thronprætendenter, der efterhaanden i traabte. Aar 1137 blev den affatte og nu fra Holms Kloster Midarø udtagne Konge Magnus Blinde, som paa Oplandene i samlet mange Folk, hvormed han agtede sig til Dölo, af Kong Haraldsens Folk under Anførsel af Thjostolf Alsen angreben ved i i Tidsskiftet (S. 255) og slagen paa Flugt; og da Magnus endnu i me Aar med Kong Erik Emun af Danmark, hos hvem han havde Tilflugt og Understøttelse, var tilsees kommen til Dölo og havde br Staden, var Thjostolf atter tilstede med Folk han havde samlet Romerige, og nødte Kongerne til med uforrettet Sag at vende til til Danmark. Under Baglernes og Birkebenernes langvarige og i tagne Kamp om Herredømmet, var denne Egn meget hyppigen Ar Skueplads, og en af de mærkeligste Kampe i dette Tidrum fore Aar 1200 i Nærheden af Dölo, hvor Kong Sverre slog en imod i forsamlet Bøndehær. Aar 1219 bleve Birkebenerne under Jør U paa Hovedøen overrumplede af Gudolf af Blakkestad, der stod i i sen for Ribbungerne, hvorved mange af de gamle Birkebenerne fandt res Død. Aar 1222, da Ribbungerne havde faaet Sikke bragt s

Rjsen, kom det sammesteds ved Kørnholmen (S. 256) til en alvorlig Fægtning imellem dem og Virkebenerne, hvorved de første bleve lagne paa Flugten med et Tab af henimod 200 Mand, og fort efter blev Bene Skindkniv, som holdt til paa Rømerige med en Mængde Folk og der udøvede megen Vold, antruffen ved Dyeren og dræbt, samt hans Skot afspredt. Aar 1224 blev Rømerige¹ atter plaget og plyndret af Ribbungerne under deres Høvding Sigurd, da de overrumplede Kongens Frænde Olaf Rof paa Gaarden Lyrin (eller Leiring) i Skaun, hvorved 60 Mand med nogle af Kongens Høffinder faldt¹. Aar 1225 drog Kong Hakon Hakonsen, for at forfølge Ribbungerne, fra Oslo op paa Rømerige, hvor han var en Nat hos Gunnar paa Berge, og den anden Nat paa Gaarden Fyri, hvorefter han drog til Gaarden Næs ved Kirken, samt derfra over Vinger ind i Værmeland². Aar 1226 efter Sigurds Død lod Knud Hakonsen sig i hans Sted paa Rømerige vælge til Ribbungernes Konge, men blev kort efter Ankomsten til Oslo slagen vestenfor Agerø Kirke af en fra den vestlige Deel af Oslo-Eygsfæ samlet Bøndehær. Kong Hakon Hakonsen lod da trække 33 Skibe fra Oslo, først over Eidet til Stafnsfjærg (nu Stalsberg) to lange Mile biden de kom til Vandet (Dyeren), og derfra atter over et Eid af en Miils Længde (formodentlig for at undgaae Vingers og Naanaas-Fosfæne), først end de kom til Elven (Glommen), da de igjennem Wormen naaede Eid (Eidsvold) og derfra Njese³. Aar 1227 lod Kongen paa Ny til Ribbungernes Forfølgelse trække 35 Skibe fra Oslo, først til Dyeren, hvorfra han sendte endel Tropper som forjog de af Ribbungerne, som holdt til i Bygden Skaun, og derpaa op i en Na kaldet Kinna, samt videre en Miils Wei indtil de kom til Elven; men da Ribbungerne vare dragne efter, satte Kongens Folk efter dem, trak Elvene over Fundu-Eid og kom til Fala, hvorfra de igjennem Dudaalen drog til Vinger⁴. I Aaret 1240, under de af Hertug Eskule bestræbte Uroligheder, blev Hertugen da han drog fra Eidsvold udfordret af Knud Jarl til en Træfning paa Leirvoldene. Efter en ubetydelig Fægtning ved Leirnaes, kom det til et mere afgjørende Slag ved Laale, hvor Virkebenerne, skjøndt overlegne i Antal, bleve slagne paa Flugten af Warbelgerne, som efter denne Seier drog ud til Oslo, hvor Eskule lod sig udraabe til Konge⁵. Ved denne Tid var allerede Ro-

¹) Dette maa vel være den S. 226 anførte Gaard Leren i Sorum Hovedsogn, der var de Gamles Skaun. See Kong Hakon Hakonsens Saga, Cap. 104.

²) Berge, som her anføres, kan være enten Gaarden Berger i Fædts Hovedsogn paa Glommens Vestside, eller Gaarden Berge i Ekeemo Hovedsogn, eller muligens Gaarden Berg i Sorum Hovedsogn. Fyri ligger nærvæd Glommen i Udenæs Sogn paa Vore Rømerige. Gr. Hakon Hakonsens Saga, Cap. 110.

³) Dette Tog beskrives i Kong Hakon Hakonsens Saga, Cap. 147.

⁴) Mere herom i bemeldte Konges Saga, Cap. 152.

⁵) Hakon Hakonsens Saga, Cap. 217—219, indeholder Efterretning herom. At det her omhandlede Slag holdtes ved Leer-Elven paa Vore Rømerige, er udenfor al Tvivl, men om det forefaldt ved Gaarden Laale i Ranne-

merige (Mauma-Hylke) deelt i tvende Hoveddele, da der i Girdkraaen af 1273 findes bestemt, at der i Tilfælde af Lebing's Udbrud skulde holdes til Kongedømmets Hænsætte tolv Mand af den søndre og ti af den nordre Deel; men det vides ikke hvad enhver af disse Dele har indbragt, endstjondt Dubalen af Hedemarkens Amt da har ligget til Nordermerige. Allerede før den Tid var Oslo-Syssel forenet med Fjeldin (nuværende Follong) under een Sysselmand ¹.

Til de Begivenheder, som foresaldt i det fjortende Aarhundredes første Halvdeel, hører, at Hertug Erik Magnussøn af Sverige Aar 1310 under et Indfald i Norge satte sig i Besiddelse af en Deel af denne Egn, hvor han røvede og plyndrede, samt indtog Oslo, men beleiret forgjæves Agersthus; ligesom de Uroligheder, som Opstanden i 1339 mod hans Sen Kong Magnus Griffen gav Anledning til, maae formentlig have haft Indflydelse paa disse Egne, da Jon Gæsthorsten, Kong Hakon den Femtes Dattersøn og en af Hovedingerne for de Riksrøvelser, under bemeldte Uroligheder indtog Agersthus. Hvad De laggelser den saakaldte sorte Død i denne Deel af Landet anrettede, derom have vi nu intet Sagn, og senere vides ikke i det fjortende Aarhundrede nogen mærkelig Begivenhed her at være indtruffen. Dermed maa blandt det femtende Aarhundredes Begivenheder anføres, at den Romerrigste Almue i 1449 findes at have ligesom forhen Almuen paa Hedemarken og Opplandene valgt Kong Carl af Sverige til Norges Konge, da Kong Christen af Danmark mod deres Vilie var bleven Konge, og blev det derom udgivne Document ubfærdiget paa Gaarden Ullenshof ². Kong Carl kom og selv igjennem Værmeland til Oslo i Begyndelsen af 1450 og skal have beleiret Agersthus, men træt af efter en sluttet Stilstand allerede i Februar tilbage til Sverige ³.

I Begyndelsen af det sextende Aarhundrede blev Herluf Trollden, som efter Knud Alfssens Død stod i Spidsen for de Norske Insurgenter mod Kong Hans, Aar 1502 slagen i Oslos Omegn; og de Uroligheder, som bevirkedes efter Kong Christen den Andens Tilbagekomst fra Holland i 1531, havde ligeledes Indflydelse paa denne Deel af Landet. Den uheldige Gyvaarskrig under Kong Frederik den Anden bragte ogsaa i 1567 de Svenske hertil, hvorved, som forhen anført, Staden Oslo afbrændtes, for ikke at falde Fjenderne i Hænderne. Imidlertid maatte de Svenske, efterat have beleiret Agersthus Fæstning i mere end tre Maanedes og efterat have brandstaaet Landet rundt omkring, imod Slutningen af Mai vende tilbage til Sverige, hvorved de toge samme Vej som de vare komne, nemlig igjennem Smaalehnene. For Øvrigt

---

haabes Sogn, eller ved Gaarden Laake i Hovind Sogn og Ullensager Bygd, kan ikke bestemmes.

¹) Saadant var i det Mindste Tilfældet allerede 1217, see Hakon Hænsætters Saga, Cap. 32. Det egentlige Follong synes ogsaa i det trettende Aarhundrede at have haft omtrent samme Udstrækning som nu.

²) See Sadorphs svenske Rikskrønike, Anden Deel, S. 163. Gaarden Ullenshof er formodentlig Ullensager Præstegaard, som i Fortiden stred under Navn.

³) See Samlinger til det Norske Folks Epreg og Historie, 3de Bd. S. 122.

faaet adskillige udjærteopreder for Trælars Hær langs Vindtræ-
 s Ryster; imidlertid, da de vare for mange og for nær hin-
 iendte, kunde de ikke blive af nogen Betydning. Desuden
 første Halvdeel af dette Aarhundrede Bjergværksdrift en ikke
 ringende del for enkelte Districter af Romerige. Til denne Tid
 var fremdeles, at Ginner, udvandrede fra Storfyrstendømmet
 al have nedsat sig dels i Urskog og Næs Beglædes Skov-
 ogsaa i Hurdalen, hvor de dog have efterhaanden tabt sig
 øvrige Beboere. Siendilige Indfald undgik man i de i dette
 de første Krige, under hvilke man søgte at forhindre saadanne
 og Anlæg af Grændsefæstninger, da i Kong Christian den Fem-
 indstyvende Blakjer Skandse paa Nedre og Næs Skandse paa
 merige anlagdes; men Amtet rammedes til forskjellige Tider
 Ulykker, saasom dræbende Sygdomme, Naar og ødelæggende
 ødelæggelser, hvilke sidste dog indskrænkede sig til enkelte Bygder.
 Attende Aarhundrede havde i flere Henseender væsentlig Ind-
 i Amtets Forfatning. De store, efter Midten af forrige Aar-
 amlede og meest Christianias formuende Trælafthandlere til-
 ordeielendomme adspredtes efterhaanden og kom i Selveieres
 gesom det endnu ved Udgangen af Aarhundredets første Hjer-
 e paa Øvre Romerige, betydelige Statens Gods folgtes ¹.
 gen fra 1709 til 1720 kom en svensk Armee under Kong

---

første Hjerdedeel af det syttende og første Hjerdedeel af det attende
 ørede var i denne Egn de mægtigste Godseiere: a) Unken Kirken
 , som døde 170° og efter hende Svigersønnerne Generalleutnanten-
 ismann og Trükschler, b) Assessor Anders Simonsen, som især havde
 Klendomme paa Øvre Romerige. c) Borgermester Niels Lauritzen,

Carl den Tolvte i Begyndelsen af Marts 1716 over Romskoug Smaalehnenes Amt til Stikkougen i Holands Prgld, og foreskald ved Gaarden Niser, ikke langt fra Holands Hovedkirke, en Fægt hvori Oberst U. E. Kruse efter et hjælt Forsvar maatte overgive hvorefter Kongen igjennem Fædt og Gnebat Sogne uhindret marcherede med Christiania, hvor han ankom den 21de Marts, og efterat nerallicutenant Lügow med de Norske Tropper havde taget Vost ved C lebet i Lier, opholdt sig med Agershuus Fæstnings Beleiring, imed han betascherede enkelte Corpser til Romerige og andensteds (saafen Aften Sogn), indtil han i Slutningen af April trak sig tilbage Smaalehnene til Sverige¹. Endnu i dette Aarhundredes første H deel leed Amtet af andre Uheld, da Misvart-Marene 1740 til i rammede haardt flere Egne, og da i Maret 1740 i Slutningen af Maaned en betydelig Vandflod anrettede megen Skade fornemmel Holands Prgld, men ogsaa i de tilgrændsende Bygder. I Aarhundredets anden Halvdeel fremmedes Næringsveiene meget under de hel Konjuncturer som da indtraf. Flere hensigtsmæssige Indretninger veiebragtes og der blev især i Aarhundredets sidste Decennium lagt vorlig Vind paa Veienes Forbedring, da deels de gamle Veie isatte og omlagdes, og deels nye bleve anlagte, saasom i 1792 1794 Veien fra Eidsvold igjennem Hurdaalen til Toten, samt i 1797 Veien over Steens- og Kroggkoug til Ringerige (2 A og Veien fra Gnebat Sogn langs Indseer Kangen til Christiania Mill. Dog gjorde i dette Decennium flere betydelige Jordfald Sk deels i Sgrum Prgld paa Nedre, og deels i Næs Prgld paa k Romerige.

I det nittende Aarhundrede, hvis første Aar for Øvrigt var lige for Amtet, havde Maret 1801, i hvilket Børnekopperne borte en Mængde Mennesker, et Øverskud af 1180 Døde. Under gen i 1808 kom i April Maaned et svensk Corps fra Møbenhavn i Holands, Urskog og Blakjer Sogne, samt besatte i en kort Tid i Øverst Grev Axel Mørner den da demolerede Blakjer Skandse, denne Commando blev siden paa dens Retirade til Sverige for H Deel tagen til Fange ved Gaarden Loverud i Urskog Sogn, 14 fra Skandfen. Krigen medførte ogsaa dræbende Sygdomme, saa Forraadnelsefeber og Blodgang i Marene 1808 og 1809, hvor mange Mennesker omkom, og Øverskuddet af Døde var i det første disse Aar 1226 og i det andet 2506, ligesom Maret 1813 gav

¹) Foruden hvad ældre historiske Skrifter indeholde om disse Krigs-Beg heder, kan eftersees "Forsøg til en Beskrivelse af Tildragelserne ved Carl den Tolvtes Indfald i Norge i Marene 1716 og 1718" i ml Tidsskrift 10de Hefte, S. 59—122, samt Øverst J. W. Wendells Bes ninger ved denne Beskrivelse, i samme Tidsskrift 12te Hefte, S. 30 tilligemed et i bemeldte Tidsskrift 13de Hefte, S. 90 til 105, indført meli Maanuskript om Begivenhederne ved Christiania. Om Kruses H henvises til Keiser Gellebels Holands Beskrivelse, samt til "Ufsk Holand 1716" i Tidsskriftets 17de Hefte S. 26—48, hvormed følger i af Student B. Noe leverede Actstykker angaaende denne Begivenhed.

I Mortalitet som en Følge af det foregaaende Aars flette Høst, at dette Aar havde for Amtet et Overskud af 569 Døde. Under Utoget 1814 blev dette Amt ikke Krigens Stueplads; men som en skelig Følge af Krigen og Fredsslutningen af 14de Januar 1818, som henhørende til denne Egns Historie, kan anføres den inden Aars Grændser af Rigets daværende Regent sammenkaldte Forsamling Nationens Deputerede, almindelig Rigsforsamlingen kaldet, som holdt paa Eidsvolvs Fjernværk fra 10de April til 20de Mai s. A., var Rigets Statsforfatning eller Grundlov, saaledes som den med alle senere Forandringer og nærmere Bestemmelser nu er, blev grundlagt overensstemmende med nærværende Tidens Aand, og hvorved Folket fik en ny Ravnkundighed. Ved Krigen formindskedes Folke- mængden ikke ubetydeligen, da Folketallet som i 1801 var 67,350, er nemlig efter Folketællingen af 1815 kun 64,905, og de paafølgende Aar medførte her, som andensteds, mange Byrder for Amtets Løvere. Bidraget til den tvungne Bank udgjorde 264,595 Selvspe- ler, hvoraf 170,325 Sp. faldt paa Amtets Kjøb- og Lødesteder, og Resten til Rigsbanksejdlernes Inddragelse medtog i de tolv Aar den største betydelige Summe; ligesom Følgerne af Krigen og Pengesvæ- des Forstyrrelse ikke hastigen forvandt. Imidlertid har Christiania Bystads Rådse tiltagende Flor haft en væsentlig forbedragtig Indvæ- ring paa Næringsveiene og Product-Udsætningen i dette Amt, som også i det Hele er i disse Henseender afhængigt af bemeldte Kjøb- stad. gendraget har i de senere Aar gjort gode Fremskridt, ligesom Skov- skat i det sidste Dvinqvennium har aakastet større Fordeel end for- re, og Bjergværksdriften, der i længere Tid var tilbage, er nu igjen i Gang. For Communicationen er gjort meget ved Landevejenes Udbygning og Oparbejdning, ligesom det har været paatænkt at sætte Christiania i en bekvemmere Forbindelse med dets Opland, til hvilken der i Aaret 1826 er anstillet Undersegelse angaaende Farbargjørelsen Elvedragene mellem Njosen og Dyeren, hvorhos Anslaget af en Canal imellem Helsingund ved sidstnævnte Vand og Christiania, paa den Strækning intet Canalanlæg kan istandbringes, er foreslaaet¹. Amtet har faaet et Landhuusholdningselskab og flere Sogneselskaber oprettede. Almueskolevæsenet er i de fleste Egne bragt paa en bedre Stand og et Skolelærer-Seminarium i Aker oprettet ved Resol. af 6te Mai 1814. At Christiania har erholdt en Mængde almeennyttige Indretninger, allerede anført, og en udvidet Fortification af Agersthus Fæstning, saavel som Befæstning af Sundet ved Drobak (S. 180), vill formodent- lig blive en Følge af den for Rigets Befæstningsvæsen nu i Virksom- hed værende Central-Commissions Bestræbelser. Blandt mærkelige Be- hendelser, som i dette Amt i de sidste Decennier ere indtrufne, kan nævnes det i Efteraaret 1818 under de saakaldte Almue-Urolighe- der til Christiania, som det synes uden noget bestemt Medveed, fore- kom Bondetog fra Buseruds Amt², samt den i Sommeren 1821

¹) Se herhen S. 143.

²) Derom kan eftersees "Betragtninger i Anledning af Normændenes Folkeskæ-
Den 17de Nov. Af en Normand. Christiania 1829", S. 11—13 og 21—

under Storthingets Afholdelse foregaaende Tropsesamling til Leiren i Etterstad, til samme Tid som en Eskadre af atten svenske Krigsskibe ankom ved Christiania. I Efteraaret 1833 fik Choleraepidemien Indpas her i Amtet, hvor den dog indskrænkede sig til Christiania i sammed nærmeste Omegn samt Ladestedet Drøbak.

Ved og efter Reformationen var Amtet deelt i flere Forlehnninger¹, hvilke senere (ved Midten eller i anden Halvdeel af det sextende Aarhundrede) forenedes under det vidløftige Agerøhuus Lehn, hvorefter Souveræniteten oprettedes Agerøhuus Amt. Dog har dette forhen strakt sig meget videre end nu, da baade Dplandene og Nere henhørt derunder. Det blev indskrænket derved, at Heggen og Frøland fragi i det attende Aarhundrede, og ved Oprettelsen af Dplandenes Amt Aaret 1756, og har havt sin nærværende Udstrækning efterat Nummedal og Sandbør, samt Eier, Rosen og Hurum Thinglaug, ere fragaade i 1760. Amtmandsposten har sædvanlig været forenet med Stiftamtmandens i Agerøhuus Stift, men har dog ogsaa, saasom fra 1751 til 1763, været et særskilt Embede. I meget lang Tid har Amtet, ligesom nu, udgjort trede Fogderier. Medens Raugthinget paa Tidssvold stod ved Magt, var Nedre saavel som Øvre Nomerige henlæg derunder; men efterat dette Raugthing var indgaaet, har hele Amtet henhørt under Opølo eller Christianias Raugthing, hvorunder Agerø og Follougs Districter forhen hørte, lige indtil Stiftsøverretternes Oprettelse i 1797. Hver af de fire Dele, Amtet er inddeelt i, udgjør i Sørenskriverie; dog har Øvre Nomeriges Sørenskriverie forhen været større, da Dubalen, som ved Oprettelsen af Dplandenes Amt blev henlagt dertil, skjøndt det bekvemmere laa under Agerøhuus Amt, blev Decenniet mellem 1770 og 1780 skilt fra Øvre Nomeriges Sørenskriverie og lagt under det Solørste. For Øvrigt seer man af Resol. af 11te Sept. 1839, at en Forandring med Sørenskriverie-Inddelingen paa Nomerige er paatænkt.

Med Hensyn til Medicinalvæsenet er Amtet deelt i tre Raugdistricter, nemlig a) Øvre Nomeriges District, hvortil hører hele Øvre Nomeriges Fogderie med Urskougs Prglde af Nedre Nomerige, b) Nedre Nomeriges District, bestaaende af Nittebals, Skjesmo, Fæst og Sørums Prglde af Nedre Nomeriges, med Agerø og Aften Prglde af Agerø og Follougs Fogderie, samt c) Agerø og Follougs District, bestaaende af det egentlige Folloug, d. e. Ræsbødens, Drøbaks, Krofstad, Aas og Vestby Prglde, med Enebaks og Solands Prglde af Nedre Nomerige.

I geistlig Henseende have de til Amtet hørende Districter alle ligget under Opølo eller nu Agerøhuus Bispedømme. I det end tohundrede Aar have Øvre og Nedre Nomerige hvert udgjort i

23, samt "Om et nyt Forenings-Fordrag mellem Sverige og Norge" Overført af S. Sivertsen. Christiania 1837". S. 47 og 48.

1) Se. Nye Danske Magazin, 6te Bd. S. 325—26.

ovstie, dog er Øvre Romeriges Provstie forenet med Solset og Du-
en. Folloug har, ligesledes i mere end 200 Aar, hørt under Øvre
norgesfjelds Provstie, hvorimod Agers og Aker Prgld samt Dpslo
de henhørt under det saakaldte Dragernæs Provstie, hvilket omtrent
den 1650 har været forenet med Stiftsprovstens Embede i Christiania,
men ved Kongl. Resol. af 4de Mai 1819 er Agers Sogn og
Kotsmenigheden samt Dpslo, hvilke Menigheders Grændser indbyrdes
og imod Christiania bleve bestemte ved Reskr. af 10de Sept. 1734,
Aligemed Stiftsprovstiet skilte derfra, hvorimod Aker Prgld er forble-
vet under Dragernæs eller nu Drammens Provstie. Ved Resol. af
1ste Decb. 1774 bleve Nittedalens og Gaffedalens Sogne skilte fra
Eskemo Prgld og fik en egen Sognepræst, ligesom ved Reskr. af 12te
Marts 1777 Gurdalens og Feiringens, hidtil under Eidsvolds Prgld
hørende, Sogne bleve et eget Prgld, hvortil Skrukkelien fra Grans
Prgld paa Gadeland i det Geistlige blev henlagt. Af Forandringer,
som i den senere Tid ere foregaaede med Sogne- og Præstegjelds-Ind-
delingen, mærkes, at ved Resol. af 6te Mai 1823 er den Forening,
som fra 1587 havde fundet Sted imellem Agerhuus Slotskald og
Agers Sogneskald, hævet, saa at den hidtilværende Slotsmenighed skulde
bære Navn af Garnisons-Menighed, samt Agers Menighed forenes med
Dpslos under et fælleds Prgld (sef. Resol. af 5te April 1834). Frem-
deles er ved Resol. af 8de Sept. 1823 Aas Prgld paa Folloug deelt
i to, saaledes at Aas Hovedsogn med to Annerfogne udgjør det ene
og Dpsbaks med Groens Sogne det andet Prgld, hvorhos den Deel af
Kringen under Gurdalens Thinglaug, som laa til Vasse Sogn paa
Løten, og derfor kaldtes Totens Feiringen, blev ved Resol. af 5te
Marts forenet i det Geistlige med den øvrige og større Deel af Feirin-
gen under Gurdalens Prgld.

Ved Hensyn til Militærvæsenet hørte Amtet i Fortiden deels
under det første søndenfjeldske eller, som det fra 1783 kaldtes, Agers-
næske Dragon-Regiment, og fra den i 1811 trufne Forandring af
Kavalleriet under det deraf da oprettede Søndenfjeldske Dragon-Regi-
ment, hvorhos en Deel af det Agershusiske Dragon-Regiment forvandle-
des til hjerende Artillerie. Hvad Infanteriet angaaer, da hørte Amtet
deels under det første og deels under det Andet Agershusiske Infanterie-
Regiment, men ved de Forandringer, som foregik med Armeens Orga-
nisation efter 1788 indtil 1817, kom Amtet under de Infanterie-Regi-
menter, som her deels samtidig deels efter hinanden anviktes Røgder,
ansom det første og andet Agershusiske Regiment, det nordenfjeldske
Regiment, det Oplandske Regiment og det Agershusiske Skarpskytter-
Regiment, hvilke to sidste oprettedes i Marts 1810, da i det sidstnævnte
Regiment den saakaldte Ullensageriske Bataillon let Infanterie blev ind-
sættet. Ved Armeeforandringen efter Plan af 3de Juni 1817 fik
Amtet, foruden Cavalleri-Quartterer og Soldater-Røgder, tillige Artil-
lerie-Quartterer i de nærmest omkring Christiania liggende Egne. Ca-
valleriet kom da under det Agershusiske ridende Jægercorps, og for saa
vidt Infanteriet angik henlagdes Amtet under trende Corps'er, nemlig
det Smølehusiske, det Romerigiske og det Hedemarkiske Corps, hvilket
Akte havde et Compagnie i den nordligste Deel af Øvre Romerige.

Videre havde af anden Agerøhusiske Brigade to Compagnier af Agerøske Musfeteer-Corps Lægder i Agerø og Follougs Fogderie sa en Deel af Nedre Rømerige, og det Hadelandske Compagnie af sam Corps Lægder i Ritte- og Haffedalen. Hermed er atter foregaaet En- andring ved den under 6te Febr. 1834 approberede Plan for Inddel- gen af Landvæbningens Rekrutterings-Districter. Ifølge denne h Amtet fremdeles saavel Artillerie- og Cavallerie-Dvarterer som Sold- ter-Lægder. Af Artilleriet hører hele første Batterie paa 19 Dvarter- nær, og hele tredje Batterie paa 20 Dvarterer nær, foruden 32 Dva- terer af andet og 16 Dvarterer af femte Batterie, herunder, saa i Amtet har 237 Artillerie-Dvarterer, hvoraf 144 i Agerø og Follougs Fogderie og 93 paa Nedre Rømerige. Af Cavalleriet har det Agerø- husiske ribende Jægercorps's Hølandiske Eskadron 87 Dvarterer paa Nedre Rømerige, dets Næstfeste Eskadron rekruteres alene paa Øvre Rø- merige og dets Ulensageriske Eskadron har 97 Dvarterer paa Øvre og 40 paa Nedre Rømerige; altsaa har Amtet i det Hele 360 ribende Jægeres Dvarterer. Af Infanteriet har det Frelandske Compagni- under det Frederiksstenske Musfeteercorps nogle Lægder i Høland, og det Follougske Compagnie af det Frederiksstadske Musfeteercorps alle sine Lægder i Ager- og Follougs Fogderie, hvilke Compagnier begge høre under den første Agerøhusiske Brigade, ligesom det Rømeriske lette Infanterie-Corps, af hvis fire Compagnier de to, nemlig det Eids- voldske og det Næstfeste Compagnie, have deres Districter paa Øvre og Nedre Rømerige. Endelig har af den Anden Agerøhusiske Brigade begge Compagnier under det Agerøhusiske Musfeteercorps Lægder her i Amtet, da Agerø og Agerø Brglde samt Vørensøgs Sogn (med A- ken Sogn i Buskeruds Amt) udgjøre det Agerøske Compagnies District, samt Gjerdrums og Rittedals Brglde med Skjæmo Hovedsogn hør under det Hadelandske Compagnies District, som for Øvrigt indbefatter en Deel af Hadeland og Ringerige. Kyststrækningen af Ager og Follougs Fogderie ligger for en Deel under Sø-Indrulleringen, og de Splægderne's Antal her meget forøget ved Resol. af 6te Febr. 1834

Antiquariske Notitser.

a. Agerø og Follougs Fogderie vedkommende:

I Vestsby Brgld sees paa Strækningen omkring Hovedkirken her enkeltliggende Gravhøi, saasom paa Sundby-Gaardene og anderskelt ligesom ovenfor Gaarden Grøflad er en anseelig med høie Træer be- groet Høi, der formodentlig er en Gravhøi, samt paa Gaarden Øst- Jord en anden Høi, hvorpaa en flad firekantet tilhuggen Sten h- staaet. Fremdeles er i dette Brgld flere saakaldte Jettegrøfter, hvor- især en paa Præstegaardens Gienbale af tre til fire Alens Dybde i mærkelig, og i Wilses Spydeberg's Beskrivelse berettes, at i Vests- Brgld sees en Offerhøi, med en Altersteen understøttet af mindre Ste- nes Hovedkirke er, som S. 178 anført, en gammel tilbeels af h- Stene opført Bygning, og det heber at ved en i Begyndelsen af d- 18de Aarhundrede paa Taarnet foretagen Reparation fandtes i en H- fugle paa Taarnspidsen en Seddel, hvorpaa skal have staaet at

i siden var opført af en Munt (??). I Aas Sogn ere Gravhøie, hvoraf den største er paa Gaarden Østre Houg, en hei flad Steen er opreist, og i en Gaarden N. Aas Kirkested, 1 Mil nordenfor Kirken, ligge paa en Høide ved endeel Gravhøie i en Linie efter hinanden, ligesom omkring edet Korsegaarden sees nogle adspredte Høie, og i samme i et høit Bjerg ved Vandet Narungen være en Bjerghule der Indgang, men indvendig rummelig for 20 til 30 Personer, hvortil Lykningen kommer igjennem en Aabning ovenfra. Gaardene Sundby, Melleby og Skjedsjordet i Nordby Sogn og Spor af flere, som ere tilintetgjorte, og i Groens og Drobaks Bygd er ved Gaarden Guseby en anseelig Høi opreist flad Steen, hvorhos strax nordenfor Gaarden Balle Sogn var i Fortiden en Kilde, tæt ved Udløbet af den tornyr, hvortil mange syge Mennesker søgte, samt hvortil bragte syge Heste, men en Bræst skal i Begyndelsen af det hundrede have ladet den tilkaste, fordi Almuen havde for til dens Virkninger. I Krogstad Bygd har man paa den iggende Strætning omkring Skje Kirke adskillige deels af eld af Stene sammenfaste Høie, hvoraf især to tæt ved liggende østenfor Kirken, hvor Landeveien til Smaalehøene to Arme, ere anseelige. I Agers Sogn ere Olsbidsminderne; imidlertid findes paa Høiderne ovenfor Christiania nogle Høie paa Gaardene Sinsjen, Næsen og Disen, i hvilken sidste mark er en liden Samling af tildeels forstyrrede Gravhøie, der Skøien seer man et Par uanseelige Gravhøie, hvorhos der skal have været paa Lille Leien, der nu er udgravet. En af en Høi paa Kampen nær ved Døblo fandtes endeel m. som forvares i Universitetets Antiquitets-Samling, og gjemmes nogle Brudstykker af Jern-Nedskaber og Waaben m. i 1834 ved en Gravning af en Kjelder paa Gaarden paa Gaarden Frogner's Glendele vare for faa Aar siden Leven oval Steenfreds paa en Høide ovenfor Parcellen Frederikse. Om Døblo, og hvilke Levninger af samme der i den have været tilbage, er handlet S. 183—187, og en Række af forhenværende St. Halvarbs Kirke med en Gravskrift i a over en sammesteds i 1385 jordet Biskop Johannes, foret Bjørgs Samlingar för Nordens Fornålsare, 1ste Deel S. Afbildning, ligesom i samme Skrift S. 137 omtales en Christianias Garnisonskirkes (forhen Slotskirkes) Taarn tilbage med Runeindskrift, der dog ikke er andet end Runeskriftet, en Gang heelt og siden ufuldstændigt. Endelig hører til Antiquiteter en halv Alen høi Drikkekanne af Ralm, fundet paa Sandet i Maridalen, paa hvis Laag læses i gammel skrift "Tappa i og brif", og om hvis nederste Deel staar: refectum sæpius apertum confratres, hvis Mening siges at være, at jo tiere man aabner den, desto bedre opfyldes Angaaende Levningerne af det forhenværende Hoveds No. 202 talt. I Aker Bygds Hovedsogn ere adskillige Grav-

høie paa Aker Præstegaards og nærliggende Aker og Hougbo Gaards Grunde, og i en liden Høi paa Gaarden Semb er funden en smaa Gravurne, hvorhos paa Næssen, ligeledes under Aker Hovedsogn, var Fortiden, samt endnu 174*, en Steentreds, formodentlig en Thingfred af 12 eller flere opreiste Stene. I Tanum Sogn har man ligeledes nogle Gravhøie, og i een i Nærheden af Kirken ere Oldsager fundne Haalum Kirke, som i Fortiden har havt flere Altare, har en Klokk med Indskrift Ave. Maria. Gracia. Plena. Salve., samt flere Levnings fra den catholske Cultus, hvoriblandt et Mariabillede samt et Helgenbillede findes nu i Universitetets Samling af Oldsager¹.

b. Nædre Romeriges Fogderie vedkommende:

I Enebaks Bygd kjender man ingen Oldtidsminder. Stjæsno Bygd har derimod paa flere Steder Gravhøie, og ved en Plads, kaldet Stenen, under Præstegaarden, er en stor Steen, som man beretter at et Trold har kastet efter Kirken, men som Schöning antager for at have været en Offersteen, tæt ved hvilken er en rund Høi, som har været besat med store Stene, og vestenfor denne i een Linie med Høien og Stenen, en heel Række af runde Kjempehøie, ved hvilke Schöning af de endnu tilværende Stene troede der havde været en gammel Thingplads. I Stjæsno Kirke staaer paa den store Klokke med gamle Bogstaver: Stephanus me fecit, og paa Gaarden Braanaas er, ifølge Klüvers Norske Minde marker S. 85, funden i Jorden en Forestilling af Korsfæstelsen, skabt af Malm, tre Tommer høi og bred. Gaarden Maneby i Hækkedalen gjør Sagnet til et af Fortidens Kongesæder, og man har der ved Gravning fundet Spor af en gammel Brolægning². Sorums Bygd har paa flere Steder Minder fra Fortiden. Paa Gaarden Borgen i Hovedsognets østlige Deel ere mange Gravhøie, paa Gaarden Skea var en af Bygningsmaade og Udsæ mærkelig Bygning, som man har anset for at have været et Kloster, da deri fandtes nogle Helgenbilleder, hvilken Bygning gik ud ved et Jordfald, som i 1768 edelagde Gaardens samtlige Bygninger, og ved Gaarden Vilberg sees Gravhøie findes. I Frogner Annersogn gives Høie paa Gaarden Dypal, Skrover og Melvold, saavel som paa de nordligere Gran, Bjert og Fløgstad, og paa Gaarden Hval i samme Sogn findes en stor Samling af saadanne Høie, der synes at vidne om et her holdet Slag Ved Gravning ere i flere af Bygdets Høie Vaaben og andre Oldsager fundne. Ligeledes sees i Blaker Annersogn under Urskog Bygd mange Kjempehøie i Strækningen omkring Kirken paa Rabogaarden Fos og Husebys Giendele, hvor der især paa den sidste Gaard er en ualmindelig stor Høi med en anseelig Bautasteen i Toppen, under hvilken efter Sagnet en Konge skal være begravet. Denne Høi har ikke været gravet i. I Hølands Bygd skal, ifølge Gjellebøls over det

¹) Om Aker Bygds Kirker kan eftersees Budskriften 1ste Marg. 1818, S. 552—555.

²) Sagnet herom er poetisk behandlet af M. G. Hansen i "Morgana, Nordaardgave for 1820", S. 127—130.

Bjglb uergivne Beskrivelse S. 7 til 9, Gaardene Botner, Kongtorp, Duten, Elordal og Skreppeslad have havt mægtige Beboere i Fortiden, og den adelige Botner-Familie omtales i Magazin til den danske Aelds-Historie, 2det Hefte S. 83, ligesom en Gravhøi skal findes tæt ved bemeldte Botner.

c. Lyre Romeriges Fogderie vedkommende:

Hvad man i Gjerdrums Bjglb har af Oldtidsminder ere Gravhøie, hvoraf mange findes paa Gaarden Thosshoug, der formeentlig har været et af Hedenstædets Offersteder, saavel som paa Nabogaardene Sandum og paa Rittesberg, fra hvilken første Gaard et Par Staaier af Ørøsten fundne i en Gravhøi glemmes i Universitetets Samling af Oldsager. Saadanne Høie ere og mange af i Ullensagers Bjglb, nemlig i Hovedfognet paa Houg, hvor nogle anseelige Kjempehouge findes, paa Børgen, hvor man ved Udgravning af en Høi i 1810 fandt forskellige Waaben m. m., paa Øppen, hvor man i en af de sammesteds værende Høie i senere Tid ligeledes har fundet nogle Oldsager, og i Stedet. Ligesaa ere i Hovind Annerfogn nogle mærkelige Høie, især i Omegnen af Kirken, af hvilke den meest udmærkede er Rafnehøien ved Gaarden Hovind, der er en af de største i Norden og et sandt Kjempeværk, da den har en Høide af omtrent 50 Alen og skal være en Kong Rafnes Begravelse, nær hvilken man viser et rundt Kjær, der skal været blevet til derved, at Jorden fra samme er bleven benyttet til at opføre Høien af. Ikke langt fra denne er tæt ved Kirken en aflang Høi, Baanhøien (Børnehøien) kaldet, hvori efter Sagnet fem kongelige Børn skal være begravne; hvorhos paa Gaarden Høgets Eiendele strax ved Kirken ere mange Høie, samt paa Nabogaarden Houg endel. Endelig har man Høie paa Gaarden Sand i Nærheden af Gaarden Laake, vestenfor Sognets Kirke, samt i Sognets vestlige Deel paa Gaarder, hvor der i en i Aaret 1833 udgraven Houg fandtes adskillige mærkelige Oldsager¹. Blandt Bjglbets flere efter Reformationen tilintetgjorte Kirker var "den hellige Gudmunds Capel paa Roen", hvis Tomt eller Levning af Bygninger længe betragtes som et helligt Sted, hvor syge Folk søgte hen og nedlagde Offer for at erholde Helbredden tilbage, indtil man opbrændte det Høie. Rannestads Bjglb er mindre rigt paa Oldtidsminder; imidlertid findes i Hovedfognet paa Gaarden Høimble en usædvanlig stor, spidsbygget og endnu ved Gravning uforstyrret Kjempehoug, og ved Gaarden Vigsten en høi Bautasteen, dog uden nogen Inscription og uden at Sagnet veed at fortælle derom, samt paa Holter Gaardene i Annerfognet af samme Navn mange men mindre udmærkede Høie, og ved Gaarden Rimsf i Bjørle Sogn, nær ved Hurdals-Øen, en stor aflang eller saakaldet Skibshoug. Paa Gaarden Skjennum i Holter Sogn ere i Jorden funden fem gamle Spisekeer af Sølv. I Næs Bjglb findes Gravhøie paa Gaardene Drogna, Hinden og flere Stedet.

¹) Om disse meddeles Efterretning af Prof. G. J. Lundh i det antiquariske Tidsskrift *Urda*, 1ste Bd. S. 288—292.

Nogle Oldsager, fundne i udgravede Høle paa Gaardene He Holmo, opbevares i Universitetets Antiquitets-Samling, og paa den Øvre Ginstad i Hovedsognet er i Kong Frederik den Fjerde's Tid funden i Jorden en Guldkalv af en god Fingers for hvilken Gaardens Eier af Kongen erholdt 12 Ducater, hvorfor han lod forfærdige to Sølvpokaler, med en Paaskrift i vers Beretning om dette Fund. At det egentlige Eidsvold lang i Tiden har været et mærkeligt Sted, er allerede S. 254 anført, lertid findes der i dette Vrgld meget faa Oldtidsminder, som enkelte Rjæmpehouge i Eggen omkring Kirken, samt trende mytiske i Nærheden af Gaarden Naaholt ved Landeveien, og e. m. m. fra en udgraven Høi paa Gaarden Holt forvares i Universitetets Antiquitets-Samling, hvor ogsaa andre Oldsager fra Tiden at Findestederne ere bekjendte, forefindes. Endelig kan bladeriets Oldtidsminder anføres de Graasteens-Dynger, der ere paa den af Slaget i 1222 mellem Birkebenerne og Ribbung kjendte Holme, eller rettere Lange, i Rjåsen under Feiringen i Skornholmen kaldet.

Hedemarkens Amt.

---

jør den nordøstlige Deel af de vidløftige søndenfjeldske Op-
r imellem 59 Gr. 50 Min. og 62 Gr. 45 Minuters Brede,
r mod Syd til Øvre og Nedre Nomeriges Fogderier af Agers-
mob Øst til Varmeland, Dalarne og for en liden Deel
i Sverige, mod Nord til Ørke- og Gulebalsens Fogderie i
rondbjergs Amt, samt mod Vest til Guldbrandsdalens og
yderier af Christians Amt. Dets største Længde i Nord og
i Mile, Bredden varierer imellem 5 og 11 Mile, og det har
idhold af 206½ Kvadratmil, saa at det er det vidløftigste
idens fjeldske Amter, da det med nogle Mile overgaaer Dva-
det af Christians Amt. Terrainen er for en stor Deel hjer-
e Amt hvis nordlige Deel stiger til en Høide, paa hvilken
lig Udstrækning ingen Kornavl finder Sted, har af alle Lan-
det største Skovareal, skjøndt det tillige, for saa vidt det
demarken angaaer, indeholder Norges bedste Kornegn. Med
Næringsveiene hører den største Deel af Amtet til Dylan-
re heldige Egne, og udenfor det paa skønne Naturscener
arkens Fogderie hører det heller ikke til Landets smukke eller
Egne. Efter Folketællingen af 1835 vare Beboerne 79,729,
etal fordeelt paa det ovenansførte Areal giver en Befolkning
nnefter paa Kvadratmilen, saa at Hedemarkens Amt er af
fjeldske Amter det mindst befolkede. Det er det eneste Amt
i, som ingen Kjøbstæder har, men er deelt i tre Fogderier,
e fem Sorenskriverier med 16 Thinglaug. Præstegjeldene
Kirkesognene 39, foruden Fjeldalens Sogn, hvoraf den ene
rer til dette, men den anden til Christians Amt. Matrikul-
23,079 Skyldebr. 2 Ort 21 Skill., og har saaledes dette
Christians Amt af alle Landets Amter den højeste Matrikul-
derierne ere følgende:

1. Hedemarkens Fogderie¹,

der den sydvestlige Deel af Amtet, og er det mindste af de
me hørende Fogderier. Det grænses mod Nord til Guld-

---

¹ Om dette Fogderie har man Thaarups Oplysninger angaaende Hede-
i hans Magazin, 2det Bd. S. 154—193, samt Justitiarius Bergs

brandsdalen, mod N. O. og Øst til Østerdalen og en liden Deel Solør, mod Syd til Dubalen og en Deel af Dyre Romertige, og nu Vest danner Njøsen i en Strækning af omtrent syv Mile Fogderiet Grandsø. Dets største Længde fra Eidsvolbs Vrgld i Syd til Grønterne af Stor-Elvedalen i Nord er 8 Mile, og den største Brede fra Njøsen til Elverums Vrglvs Grandsø imod 4 Mile. Arealet er 19 Qvadratmiil, paa hvilket efter Folketællingen af 1835 levede 29,831 Menneſter, hvorved udkommer en Befolkning af 1570 Menneſter paa Qvadratmiilen, ſaa at dette Fogderie er det meeſt befolkede af Amtens Fogderier.

Fogderiet udgjør egentlig Øſtſiden af en udbredt Dal, en Fortſættelse af Guldbrandsdalens Dalføre, der iſær i Fogderiets Midte udvinder ſig, og danner ſtore Flader, ſom føre over til Østerdalen, men bliver længere og ſmalere og indknibes ganſke i den ſydlige Deel af Morſkougens Høider. Dalens Bund er Njøsen (forb. Njors), Norges ſtørſte Indſø, hvis Flade-Indhold er $2\frac{3}{4}$ Qvadratmiil, og hvis Længde almindeligviis antages at være 12, ſkjøndt den egentlig ikke er mere end 9 Mile, hvoraf, ſom meldt, omtrent de ſyv Mile vedkommer dette Fogderie. Dens Vandſtand er meget variabel, dog kan den i Middehøide for høieſte Vandſtand (i Juni Maaned) anſættes til 421 og for lavreſte (ved Juletid) til omtrent 400 Fod. Hvor Dalen er vdeſt, har Njøsen ſin ſtørſte Brede, nemlig $1\frac{1}{2}$ Miil, og ſender her en Arm op mod Nord under Navn af Furnæs-Fjorden, ſom med Njøsen veſtligere Hovedarm danner en ſærdeles ſmukt beliggende Landſkab (Næs Vrgld), med en udenfor ſamme ligeledes ſmukt beliggende De. Helgeſøen. Fra Njøſens for en ſtor Deel jævne Bredder hæver ſaaber ſig efterhaanden og indſluttet endelig paa Nord- og Øſtſiden af en ſammenhængende Bjergſtrækning, hvis høieſte Puncter mod Guldbrandsdalen ere Ratterub-Hjeldet og Snørvillen, og mod Østerdalen Brumund-Rampen, Gjetvolbs-Hjeldet, Svaneſjeldet m. fl. Kun en liden deil af Fogderiet er beboeligt og dyrkbart Land, og dette hører ti Nigets frugtbareſte og ſkjønneſte Egne, i hvis lavere Dele den ſtørſt Beboeſe er paa en Høide af 4 til 600 Fod, men i de nordlige og øſtliche Egne ligge Gaardene indtil paa 8 og 900 Fod over Havet Bjerge, ſtore Myrer og Skovalmindinger udgjøre den øvrige Deil af Arealet. I Bjergſtrækningen paa Syd- og Sydøſtſiden af Fogderiet er Gneifen den herſkende Bjergart ſaavelſom paa Høiderne mod Østerdalen men Hedemarkens lavere Egne bedæktes af Overgangs-Bjergarter, nemlig Leerſtifer og Kalkſteen, hvilken ſidſte mangleſteds indeholder en Rængde Korſninger, og i Fogderiets nordlige Deil, paa hin Side Mo-Elven, hvor de dyrkbare Terrain indſtræktes og Jordmonets Frugtbarhed aftager, her ſer Graavakken med Reier af Graavakkeſtifer¹. Metaller ere hidtil ſik

Forerindring og Anmærkninger til den gamle (Aalborgs) Beſkrivelse af Staden Hammer, ſammekſteds S. 207—288, ligeſom vigtige Bidrag t Kundſkab om dette Fogderie indeholdes i Prof. G. F. Lundhs Forſlag t Anlæggelse af en Landſkab paa Hedemarken. Chania 1824.

¹) Angaaende Bjergarterne kan efterſees Sognepraſt H. Gejerdahls Bidrag til en mineralogiſk-geognostiſk Beſkrivelse af Ringsagers og Tolens Vrgld

opdagede i Fogderiets Bjerge, men flere anvendelige Steenarter findes, dog har man her forgæves eftersøgt Steentul¹. Fogderiets Vanddrage, som alle er smaae og indskrænkede til Fogderiets egne Grændser, ere: Stor-Elven, som udspringer fra Haresøen og efter et kort Løb falder ud i Korsødegaaardsvigen i Stange Vrgld; Svart-Elven, hvis Kilder ere forskjellige Smaaavande i Leutens og Rommedals Almindinger paa Grændserne af Østerdalen og Solør, som derefter fra Øst gjennemstrømmer Fogderiet, optager nogle Lørelve, hvoraf Fura-Elven er den største og dernæst Roko-Elven, og danner ved sit Udløb i Agerøsvigen Grændsen mellem Stange og Wangs Vrgld; Flagstad-Elven, som kommer fra Dvilsøen, gjennemstrømmer fra Nord til Syd Wangs Vrgld og falder ud i Agerøsvigen paa Nord siden; Brumund-Elven, der har sit Udløb fra Brumund-Søen i Wangs Alminding, udgjør for en Deel Grændsen imellem Wangs og Ringsagers Vrgld, og har sit Udløb i Baadønden, der er den inderste Deel af Furnæs-Fjorden, samt endelig Rø-Elven, der kommer fra Næren Vand i Ringsager, og efter et Løb af omtrent en Mil falder ud i Njosen ovenfor Ringsager Kirke. Ingen af disse Elve danne noget mærkeligt Vandfald. Ferskvandene er S. og N. Næna, der have deres Udløb ved Lille-Hammer i Guldbrandsdalen, Næren-Vand i Ringsager Alminding, Roko-Søen i Leutens og Haresøen i Rommedals Alminding.

Her ere gode Landeveie. Hovedveien fra Christiania til Dronningens og Thronhjem kommer fra Dvæ Romerige over Morfkougen ind i Fogderiet, hvor den ved Korsødegaaardsvigen deler sig i toende Arme, af hvilke den ene fører tildeels langs Njosen igjennem Hedemarkens største Bygder, Stange, Wang og Ringsager til Guldbrandsdalen, og den anden igjennem Rommedal og Leuten til Østerdalen. Disse Veie forenes ved toende Communicationsveie, den ene i den nordlige Deel af Stange og den anden i den sydlige Deel af Wang. Ogsaa Næs Vrgld, der ligger udenfor disse Veistrafninger, er forsynet med Veie, der sætter dette Vrgld i Forbindelse med den igjennem Ringsager gaaende Hovedvei. Af Overfartssteder over Njosen ere her toende, nemlig fra Søen i Stange til Ekjelve paa Næs, og fra Hegginhougen i Ringsager til Vardal.

Præstegjældene ere følgende:

1. Stange Præstegjæld, det sydligste i Fogderiet, hvis Længde fra Morfua Gaard paa Morfkougen, hvor Gidsvolds Vrgld og Dvæ Romerige ophører, til Svartelven, som i Nord banner Grændsen til Wangs Vrgld, er 3 Mile. Mod Øst tilstøder Rommedals Vrgld og mod Vest Njosen. Arealet er 2½ Quadratmil, og Kirkefognene toende, nemlig Stange Hovedfogn og det nordligere Ottestad Innerfogn, hvis Kirker ligge ½ Mil fra hinanden, dog har Vrgldet i Fortiden haft fem andre Kirker, alle i det nuværende Hovedfogn, og hvoraf de

¹ Topogr. Statist. Samlinger, 1ste Deel 1ste Bd. S. 1—50, og W. Hissings Anteckninger, 3die Hefte S. 44—51 og 85—91.

² See Prof. Gismarks Reise fra Christiania til Thronhjem, S. 68, og den Konstitutionelle for 1837, Nr. 315.

fleste have været Sognekirker. Den beboede og opdyrkede Del af Halvdelen af Vrgldets Areal, men er en af Hedemarkens ligste Egne, med skønne frugtbare Sletter udbredte langs Njens Deel i Fortiden har ført Navn af Skaun¹. Den sydlige Deel, Morfougens Almininding, er Bjergegn, der meest bruges til Skovbrug og hvorfra Vrgldet faaer de fornødne Skovproducter. Staanen af Norges bedste Kornbygder, og det er næsten ene dets Kornbrøndsbrænding der leverer Varer til Udsædning. Her er Situationer, store Gaardebrug og god Formuesforfatning. Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Hovedveien fra Christiansburg gaaer igjennem Vrgldet i en Længde af 3 1/2 Mil. Nærheden af denne ligger Hovedkirken 10 Mile nordnordvest for Elverum.

2. Rommedals Præstegjæld. Det grænser ved beboede Mod Nord til Leutens og Wangs Vrglde, samt mod Vest til Vrgld, hvormod i Syd og Øst Bjerge og Skovalmininding Grænsen mod en Deel af Stange, Dalsen og Soler. 2 1/2 kvadratkilometer og Kirkesognene tvenne, nemlig Rommedals sogn og Tomter eller Valsø Anner sogn. Vrgldet udgjør et her sin bedste Bygd i Hovedsognet omkring Kirken, og i Vest jævne frugtbare Sletter. Det sydligere Anner sogn, hvis Kirke 1/2 Mil fra Hovedkirken, er mere bjergrigt, mindre beboet og adspredte Gaarde. Hovednæringsveien er Agerbrug og i Anner nogen Skovdrift. Igjennem Vrgldet gaaer Hovedveien fra Elverum til Østerdalen, hvilken ved en fra Hovedkirken i Vest gaaende Staaer i Forbindelse med den igjennem Stange til Gulbrandsfjorden Hovedvei. I det Civile er Vrgldet et Thinglaug. Det ligger ved førstnævnte Wei 10 1/2 Mil nordnordvest for Christiania.

3. Leutens (Løitens) Præstegjæld, som udgjør Hovedsognets Deel. Det grænser mod Nord til Namdals Østerdalen Wangs Almininding, mod Vest til Wangs Hovedsogn, mod Rommedal og mod Øst til Elverums Vrgld. Arealen er 2 1/2 kvadratkilometer og Vrgldet udgjør kun eet Kirkesogn, der bestaaer af en fligende næsten uafbrudt Flade, tildeels opfyldt med Myrer og strækninger, og mere høitliggende end de sydlige og vestlige Alminindinger, især i dets østlige Deel, hvor Gaardene ligge paa af indtil 900 Fod over Havfladen, fra hvilken høide Landet, med jævne Strækninger, bestaaende af tørre Sandmoer og Myrer, smaaligen sænker sig ned mod Østerdalen. Denne i grænser mod Nord af Bjergsiden, hvorfra mærkes Sneefjeldet og Nordhoved. Foruden den nuværende Sognekirke, har forhen haft en Sognekirke paa Gaarden Hof 1/2 Mil øst og tillige et Capel Noto-Capel i Vrgldets fralliggende sydvest hvor nogle smaa Gaarde ligge søndenfor Noto-Søen, me

¹) See Hakon Hakonsens Saga, Cap. 128, hvor man finder, at Skaun, som i det Mindste den nordlige Deel af Stange, maaske har Skaun; og siges sammesteds, at denne Bygd havde mange Kirke Gaarde. Den sydligere Deel kaldes Stogabugge.

Deel formenes i Fortiden at have været mere bebygget. Paa Grund af Egnens heie Beliggenhed og mindre gode Jordbund, især i den østlige Deel, er Agerbruget, som er Almuens eneste Næringskilde, misliigere end i foranstorte Prglde, ligesom Velstanden er mindre god end i Fogderiets øvrige Egne. Den vestlige mod Wangs Prgld grændsende Halvdeel udgjør Prgldets bedste Bygd, og dertil hører Kirkens Omegn samt mange med Oldtidsminder forsynede Gaarde paa en Høide af omtrent 700 Fod over Havet. Foranstorte Hovedvei imellem Christiania og Ekerbølen gaaer igjennem Prgldet i en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Mil, og optager i den sydvestlige Deel den fra Hovedveien i Wangs Prgld kommende Communicationsvei. I Nærheden af den første Vel ligger Sognets Kirke $11\frac{1}{2}$ Mil nordensfor Christiania.

4. Wangs Præstegjeld, der udgjør den midterste Deel af Fogderiet, og indskrænktes mod Nord af Ringsager, mod Øst af Leuten og mod Syd af Stange Prgld, samt har mod Vest en Arm af Njøsen, Furnæs-Fjorden kaldet, som skiller det fra Næs og Ringsager Prglde. Arealen er $3\frac{1}{2}$ Kvadratmil, som hører til to Sogne, nemlig Wangs Hovedsogn og Furnæs Annerfogn, hvis Kirker ligge en Mil fra hinanden, hiint indbefattende den sydvestlige Deel med de største Klader og de bedste Gaarde, samt i Fortiden med fire eller fem Sogneskoler, og dette, hvis mere ujævne Terrain nærmer sig Ringsager Prglds mere høiliggende Egne, den nordligste Deel, der har havt en eller to andre Sogneskoler. Den Deel af Hovedfognet, som ligger omkring den fra Njøsen indgaaende Agerøvig, samt Strækningen nordens- og østensfor Hovedkirken, ere saavel i antiquarisk som historisk Henseende den vigtigste Deel af Prgldet, ligesom de høre til Hedemarkens interessanteste Bygder; men den heie Wangs-Næs, som mod Nord indskrænktes Sognet, sætter snart en Grænse for Beboelsen, hvorimod i Annerfognet Beboelsen strækker sig højere op fra Njøsen, og her ere flere høiliggende Gaarde. Ovenfor den beboede Bygd er en vidløftig Alminding, som løber over mod Ekerbølen, og hvori mange af Bygdens Gaarde have Gaarde, ligesom herfra tildeels de fornødne Skovproducter erholdes. Prgldet har betydelig Kornavl og Almuens Forsatning er god. Det grænsestreges i $1\frac{1}{2}$ Mils Længde af Hovedveien til Guldbrandsbølen, hvorfra ved Hovedkirken en Sidevei i Øst gaaer til Leutens Sogn. I det Civile udgjør Hovedfognet fire Fjerdinge, hvoraf de to høre til Søndre Hedemarkens og de to andre med Annerfognet til Nordre Hedemarkens Sørenstverie. Hovedkirken ligger i Prgldets skønneste Egn ved en Bugt af Njøsen, 11 Mile nordensfor Christiania.

5. Næs Præstegjeld, det mindste af Hedemarkens Prglde, der udgjør en, som anført, smukt og heldigt beliggende Halvø, der paa Vest-, Syd- og Østtiden omgives af Njøsen, hvorfra den efterhaanden løber sig i Nord mod Ringsager ved nogle meere lave Bjergaaser, samt udgjør hvis søndre Spids er den skønne, frugtbare og af Historien berømte Helgø (ford. Eyna Helga), med noget over 600 Beboere. Prgldet, hvis Arealindhold er $\frac{1}{2}$ Kvadratmil, udgjør egentlig kun eet Kirkesogn, omtrentligst her ere tvende Kirker, nemlig Næs (ford. Alindshol) Hovedkirke og den $\frac{1}{2}$ Mil derfra liggende Ballishol Kirke, hvilken Skole dog ikke ansees for nogen Sogneskole. Forhen har her

været to andre Kirker paa Fastlandet, foruden et Capel eller en Kirke paa Helgesen. Som overalt paa Hedemarken er Agerbruget Almuens Hovednæringsvei. Vgldet ligger udenfor Fogderiets Hovedvei, men igjennem samme gaae tvende Veie, der sætte det i Forbindelse med Ringsager Vgld, og fra den vesterste af hvilke er strax udenfor Præstegjeldets Grændser ved Hegginhougen Sundsted over Mjosen til Vardal. Vgldet er et Thinglaug. Hovedkirken regnes at ligge 12 Mile fra Christiania.

6. Ringsager Præstegjeld, der er det vidløftigste og tillige iøsterrigeste af Fogderiets Vgld. Det strækker sig tre Mile langs den her kun omtrent $\frac{1}{2}$ Mill brede Mjosen, lige overfor Vardal og Viri Vgld, fra Næs Vgld i Syd til Faaberg Vgld i Nord, har Vangs Vgld mod S. O., samt mod Ost og N. O. en vidløftig Skovalmind, der i Forening med Vangs Alminding fører over til Østertalens Grændser. Arealet er $6\frac{1}{2}$ Kvadratmill, og her ere trede Kirkesogne, nemlig Ringsager Hovedsogn, Velbre og Brottum Annersogne. Hovedsognet, som har sin største Udstrækning langs Mjosen og udgjør de Gamles Svadabu, indeholder Vgldets jævnest, frugtbarest og mest lavtliggende Strækninger, hvoraf Omegnen af Hovedkirken og Tracten søndenfor samme er den vigtigste og interessanteste. Af de fire Hjerdinge, som dette folkerige Sogn, der før Reformationen har haft fire eller fem andre Kirker, indeholder, udgjør Melings- og Bergs-Hjerdingerne den sydlige mellem Mjosen i Vest og Furnæs-Fjorden i Ost indfluttede Deel med 2060 Beboere, Skappal-Hjerdingen den mellemste med 1017, og Rings-Hjerdingen med 1954 Beboere den nordligste. Til denne sidste hører den saakaldte Sletting, en af en hoi og skarp Fjeldaa omgivet smuk og udmærket frugtbar halvmaaneformig Slette, med en Samling af Gaarde i en mod S. V. beliggende Bygd, som ved Røtven og en liden Hjerghøide stilles fra den sydligere Kirkebygd (Skappal-Hjerdingen). Velbre Annersogn, hvortil Vgldets østlige Deel hører, ligger noget høiere, men har ellers en forderlagtig Beliggenhed mod Solen. Brottum Annersogn, der grændser til Faaberg Vgld, er tildeels en Fjeldegn, der banner Overgangen til Guldbrandsdalen, og de fleste af dette Sogns Gaarde, der i det Hele ere af langt mindre Betændighed end de foregaaende Sognes, ligge imellem Hjeragaaser. Vgldet i det Hele og Hovedsognet i Særdeleshed er en god Kornbygd, naagt det har flere klimatiske Uleiligheder at kjæmpe imod end Hedemarkens sydlige Vgld; derimod er det mere skovrigt end disse, ligesom Brottum Sogn har god Anledning til Fædrist. Hovedveien til Guldbrandsdalen gaaer i $\frac{3}{4}$ Mills Strækning igjennem Vgldet, og et Par Veie fra Næs Vgld kommer ind i den sydlige Deel af Hovedsognet i Forening med den fra Sundstedet Hegginhougen førende Vel. Vgldet er et Thinglaug. Hovedkirken har en smuk Beliggenhed ved Mjøsens Bred $1\frac{1}{2}$ Mill ovenfor Christiania.

Med Hensyn til Næringsveiene mærkes:

a) Jordbrug er overalt Fogderiets Hovednæringsvei, og Hedemarken har allerede længe været bekendt som Norges hyppigste Kornegn. Her er i Almindelighed en fortrinlig frugtbar steenblandet Muldjord, hvillende paa Underlag af Kalksteen og Leerstifter, og Egnaas

: Veligheden mod Syd gjer at Foraaret kommer tidligere end i saa Bestiiden af Njosen under samme Brede liggende Loten, som begrænses af de høie Skrekjerge, og Temperaturen er her kun forskjellig fra det henimod en heel Bredegrad sydligere og under de climatiske Forholde beliggende Christianias Omegn. Dette gjælder dog fornemmelig om Stange og Wangs Vrglde, Rommedals Høgn og største Deel af Næs Vrgld. I Leuten's Vrgld er Jordbunden for en Deel ringere end i de foranstørte Vrglde, især i de til Østerrn grændsende nordre og østre Strækninger, og Climetet er paa nd af Sognets høiere Veligheden haardere end i de lavere Egne Njosen, saa at Kornsaeden, fornemmelig i de Dele af Sognet som de Nordbygden og Skovbygden, er udsat for at bedæres af Frost, let dog mindre bliver Tilfældet efterhaanden som de herværende er opdyrket. Ringsager Vrgld, der i Almindelighed har frugtbar blandet Muldjord, ligger høiere og nærmere Fjeldsnoen fra Guldbakken end Næs og Wangs Vrglde, har selv i dets laveste Dele p Njosen noget ubliver Klima end sidstnævnte Vrglde, og Sneen er her længere end der, hvoraf Følgen er, at man saa tidlig og kan ikke saa længe med Sikkerhed have Sæden ude som paa sydligere Hødemarken. Hvad der saaes efter 15de Mai i de høieste N, er for seent saet, hvad der af Vyg udsaaes efter 8de Juni paa Gaarde, der ligge paa en Middelhøide, er ogsaa for seent saet, som hvad der ved Njosen, hvor man er fri for Fjeldsnoen, udsaaes den 12te Juni i Almindelighed. Hoved-Sædarterne ere Vyg og Korn, dog saaledes at Udsæden af Blandkorn overalt er størst. Lange og Næs Vrgld udsaaes forholdsvis mest Vyg og i Wangs p noget mindre. I Rommedal og Leuten saaes næsten 4 Fdr. Korn med en Tønde Vyg, og i Ringsager er Forholdet omtrent samme. Disse Sædarter give sædvanlig 6 til 8 Fodd, i Stange især mere, i Leuten ofte mindre. Dernæst udsaaes overalt Havre; bruges denne Sæd mindst i Ringsager, hvor den ikke udgjør en Deel, medens den i Leuten stiger til mere end en Trediedeel af Kornudsaet. Ligesaa udsaaes overalt Erter, samt Rug omtrent i de Forhold, fornemmelig Vinterrug, hvorefter høstes 10 til 12 d og derover, og i intet Fogderie i Landet er Udsæden af Rug og saaa betydelig som i dette. Hvede saaes kun af Enkelte og den Udsæd af Hvede angaves i 1835 blot til 40 Fdr. for Fogderiet. a Maaset (392 Dv.-Allen) udsaaes af Vyg 2 Skjepper, af Bland- n 2½ og af Havre 2½ Skjepper, og overhoved høstes 8 til 10 Fodd. den senere Tid har man mere end forhen anvendt Fild paa at for- n Hjøfselen ved Jordblanding, hvortil næsten overalt er Anledning i Østfjord fra Myrlandet. Skjøndt her vel bruges Sædskifte, for i det man gjødsler til Rug, og derefter i nogle Aar udsaaer Vyg, Korn, Havre og Erter, da Ageren lægges brak, for enten at til- lde med Rug eller det følgende Aar med Vyg, bliver dog den samme nd bestandig brugt til Ager og sjelden lægges noget igjen til Eng, Ma en Folge af den frugtbare Jordbunds Bestaendighed, der tillaa- r en saadan uophørlig Brug, og kommer for en Deel ogsaa af Van- ligheden ved at udlægge Ager til Eng formeblst den store Mængde

Smaaſteen. Til Agerlandets Behandling bruges i det sydlige marken, samt i Ringsager Prglde Hovedſogn indtil Mo-Elven, Axl, undtagen til Høſt- eller Voldspløining, nordenfor brugt Bloug, undtagen til Erterne. Man pløier kun een Gang, ſa harver, men Ahlen bruges ſædvanlig tre Gange og af Nogle ſen ge. Paa Braſklandet og Ruglandet, ſom beſaars ved den 16de, bruges Axl og Harv af de Driftigſte 9 til 13 Gange. Potatoes. gen er i god Gang, meſt i Ringsager Prgld, hvor den i 183* Sognepræſt G. G. Bergh var den første ſom lagde alvorlig, paa denne Axl, ſaavelſom i Næs Prgld. I den ſenere Tid, d har lært at beſaae Braſklandet med Potatoes, har man med god del drevet denne Axl, af hvis Product en betydelig Deel anvend den her i Fogderiet ſaa stærk drevne Brændeviinsbrænden. Mint brebt er Potatoesablen i Rommedals Prgld, hvor der neppe i Tønder Korn udsaaes en Tønde Potatoes, og allerminſt i 1 Prgld, hvor der kun mod 7 til 8 Tdr. Korn udsaaes en Tønde tos. Af Potatoes lægges 2 til 3 Tdr. paa Maalet og man re till 8 Fald efter Udsæden. Det Korn, ſom affættes fra Heben ſælges ſædvanlig malet til Meel eller brændt til Brændeviin, i Øſterdalen og Nørreås, hvor Hedemarkingerne tye hen om B med deres Producter, ſom tildeels bortbyttedes mod Tørff og hvoraf meget forbruges i Huſholdningerne paa Hedemarken, Dvægaflen giver ſaa lidt af ſig. Af Kornvarer affættes og Deel, meſt Rug og Rugmeel, foruden Brændeviin, til Chriſtian Drammen. Undertiden komme ogſaa Solunger og Doler fra ſlike Kanter og kjøbe Korn og Brændeviin. Hør og Hamp dyrk de fleſte Steder i den Mængde, at man ikke behøver at kjøbe a Artikler andenſteds fra, og Ringsager Prgld har forhen affat Hør til Guldbrandsdalen og Valders, men nu næſten ikke mere i alt Fald for at kjøbe bedre Hør igjen fra Chriſtiania og tilde Nørreås af ſvenſk Frembringelſe. Hamp dyrkes dog mindre i del paa Grund af den megen Gjødning Hampplanten udfordrer. dyrkes ogſaa i Almindelighed til egen Fornødenhed, ſamt forl Uffætning i Chriſtiania, men den aſtagende Priis paa Humlen l det de fleſte ſælægge deres Humlehauger. I Stange og Vang velfom i Ringsagers Prgld har man ſædvanlig Kjøffenhauger, l i de to første Prglde endel Frugttræer, og Næs Prgld, men ſa til ſamme hørende Helgeø, udmærker ſig fremfor mange andre a dets Bygder ved Frugthauger. Diſſe findes i ſaadan Mæng endog Huusmænd have ſmaa Frugthauger ved deres Pladſer. og Kirkebartræer findes ſædvanligſt.

b) Skovene ere her i Fogderiet ganſke ubetydelige, og in ſtrict i Agerhuus Stift har i den Grad Vanſkelighed ved at f ſig de fornødne Skovproducter ſom Hedemarken. Kun meg Gaarde i Stange Prgld ere forſynede med fornøden Skov. Brænde ſom Bygningſtømmer maa i Almindelighed hentes fra Almindig, der er bekjendt under Navn af Norſkoven, og eies Præſtegjelbets Almue alene. Rommedals Hovedſogn er ligeled det Reſte blottet for Skov og maa hente ſine Skovproduct

Almindinger; derimod har Annersfognet mere end fornøden Skov sælge noget Brænde. Leutens Brgld er ikke synderlig florisere foregaaende Brglde. Da Almindingen, som tilhører et Hant- i Christiania i Fællesskab med Almuen, deels er ubhuggen og ryddet ved et ikke ubetydeligt Antal Nybyggere, vil Brgldet snart komme til at lide Mangel saavel paa Brænde som Huns.

I Bangs Brgld have næsten ingen Skov ved Gaardene, men saarer hvad man tiltrænger fra Brgldets Alminding, som 99 tilhører Almuen, og hvor flere Gaarde maa søge de forhygningsmaterialier 3 til 4 Mile borte. I Næs Brgld er det en saa Gaarde der have fornøden Skov, og flødt Ringsager el har mere Skov end Fogderiets øvrige Brglde, ere dog Skogt fra tilstrækkelige til Bygdens Fornødenhed. Næs og Ringsgldes Almuer have Fællesskab i Bygde-Almindingen, hvorfra Skovproducter faaes, og som ved en i 1811 nedsat Commisepareret fra den saakaldte Konge-Alminding, som i 1815 blev en Privatmand; men deels ved Fællesskabet, deels ved de Nybyggere som mishandle Skoven, og deels endelig ved Brænd og og Insecter, der have foræret Grantræernes unge Stub, i Almindingen mere og mere. Paa den bedste Jord og paa de Eynde voxer Granen helst, paa Høiderne derimod Furren. Op og Or ere de almindeligste Lovtræer. Lind, Løn og Alm selvden, især den sidste. Egetræet voxer frodigen i Næs Bræstevæge Gyne og naaer der en anseelig Størrelse. De Sauge, 8, flære blot til Bygdens Fornødenhed, og disse ere i Stange mmebal 7, i Leuten 9, i Bang 17, i Næs ingen og i Rings. hvilkte tilfammen ere ansatte til en Skjærsel af 581 Tylter aatligen.

Fædriften kaster paa Hedemarken lidet af sig. Kun saa ere istand til at sommersøde deres Kreaturbefætning Hjemme, e hævørende Almindinger, hvori man sætter, sædvanlig enten ske med Skov eller bestaae af udyrkede Myrer, er Sommergen ringe, saa at man ikke kan regne Productet af en Ko i en fra St. Hansdag til Michelsdag til mere end 1 Bpd. Smør og. Dst. Alle, som have Leilighed dertil, søge derfor de federe ige i Østerdalen, ja endog i Valders indtil 12 til 16 Mile fra ; hvilket man finder sin Fordeel ved for det større Product Ovæsgiver. Engene, hvorfra Kreaturenes Vinterføde skal hentes, røntede, da den tjenlige Jord anvendes til Agerland, saa at a til Vinterjober benytte ikke blot Halm, men ogsaa Avner, øget Løv m. m., som ved Hjælp af Dranken faaer nogen Overalt værbiger man ikke Ovægslingen den tilbørlige Op- ihed, og er ikke omhyggelig nok for Kreaturenes Nøgt og Pleie. I kunne heller ikke forbedrede Ovægracer her med noget selv. Da Ovæget næsten bestandig fodres med Halm, giver det det Rest og bliver af liden Størrelse. Man regner derfor al- i Antallet af Køerne paa Gaardene efter det Forraab af Halm, øvøget afgiver. Til at vintreføde en Ko regnes at medgaae for Halm, en Sners berregnet til 10 Hæeg Korn. Naar altsaa

Nogle Oldsager, fundne i udgravede Høie paa Gaardene Henoug og Holmo, opbevares i Universitetets Antiquitets-Samling, og paa Gaarden Dyre Finstøb i Hovedfognet er i Kong Frederik den Femtes Rejseringsstid funden i Jorden en Guldkalv af en god Fingers Længde, for hvilken Gaardens Eier af Kongen erholdt 12 Ducater i Guld, hvorfor han lod forfærdige to Sølvpokaler, med en Paaskrift som afgiver Beretning om dette Fund. At det egentlige Eidsvold langt tilbage i Tiden har været et mærkeligt Sted, er allerede S. 254 anført, imidlertid findes der i dette Bygd meget saa Oldtidsminder, som ere nogle enkelte Rjæmpehouge i Eggen omkring Kirken, samt trende mindre betydelige i Nærheden af Gaarden Raaholt ved Landeveien, og et Sværd m. m. fra en udgraven Høi paa Gaarden Holt forvares i Universitetets Antiquitets-Samling, hvor ogsaa andre Oldsager fra Romertide, uden at Hindestederne ere bekjendte, forefindes. Endelig kan blandt Fogderiets Oldtidsminder anføres de Graasteens-Dynger, der ere samlede paa den af Slaget i 1222 mellem Birkebenerne og Ribbungerne bekjendte Holme, eller rettere Lange, i Rjåsen under Feiringens Sogn, Skornholmen kaldet.

Hedemarkens Amt.

---

gjør den nordøstlige Deel af de vidløftige søndenstjældte Dyder imellem 59 Gr. 50 Min. og 62 Gr. 45 Minuters Brede, og mod Syd til Dore og Nædre Romeriges Fogderier af Agers-, mod Øst til Værmeland, Dalarne og for en liden Deel i Sverige, mod Nord til Ørte- og Gulebalens Fogderie i Jernhjemms Amt, samt mod Vest til Guldbrandsdalens og Gderier af Christians Amt. Dets største Længde i Nord og S Mile, Bredden varierer imellem 5 og 11 Mile, og det har indhold af 206½ Kvadratmil, saa at det er det vidløftigste udenstjældte Amt, da det med nogle Mile overgaaer Dvaldet af Christians Amt. Terrainen er for en stor Deel bjergte Amt hvis nordlige Deel stiger til en Høide, paa hvilken lig Udstrækning ingen Kornavl finder Steb, har af alle Lande: det største Skovareal, skjøndt det tillige, for saa vidt det edemarken angaaer, indeholder Norges bedste Kornegn. Med Ræringsveiene hører den største Deel af Amtet til Dylanre heldige Egne, og udenfor det paa skønne Naturscener arkens Fogderie hører det heller ikke til Landets smukke eller : Egne. Efter Folketællingen af 1835 vare Beboerne 79,729, letal fordeelt paa det ovenansførte Areal giver en Befolkning mnefter paa Kvadratmilen, saa at Hedemarkens Amt er af fjældste Amtet det mindst befolkede. Det er det eneste Amt i, som ingen Kjøbstæder har, men er deelt i tre Fogderier, re fem Sørenstriverier med 16 Thinglauge. Præstegjældene Kirkefognene 39, foruden Faldalens Sogn, hvoraf den ene rrer til dette, men den anden til Christians Amt. Matriful- 23,079 Skjldbr. 2 Ort 21 Skill., og har saaledes dette Christians Amt af alle Landets Amtet den højeste Matriful- derierne ere følgende:

1. Hedemarkens Fogderie¹,

der den sydvestlige Deel af Amtet, og er det mindste af de me hørende Fogderier. Det grænses mod Nord til Guld-

¹ Om dette Fogderie har man Thaarups Opregnelser angaaende Hede- i hans Magazin, 2det Bd. S. 154—193, samt Justitiarius Bergs

brandsdalen, mod N. D. og Øst til Østerdalen og en liden Deel Solør, mod Syd til Dubalen og en Deel af Lvre Nomerige, og Vest danner Njøsen i en Strækning af omtrent syv Mile Fogi Grændse. Dets største Længde fra Eidsvolbs Vrgld i Syd til Øerne af Stor-Elvedalen i Nord er 8 Mile, og den største Bred Njøsen til Elverums Vrglds Grændse imod 4 Mile. Arealet er Kvadratmiil, paa hvilket efter Folketællingen af 1835 levede 21 Menneſter, hvorved udkommer en Befolkning af 1570 Menneſter Kvadratmilen, ſaa at dette Fogderie er det meeſt befolkede af A Fogderier.

Fogderiet udgjør egentlig Øſtſiden af en udbredt Dal, en ſættelſe af Guldbrandsdalens Dalføre, der iſær i Fogderiets Midt viber ſig, og danner ſtore Flader, ſom føre over til Øſterdalen, bliver længere ude ſmalere og indknibes ganſte i den ſydlige De Moſkougens Øider. Dalens Bund er Njøsen (forb. Njors), og ſes ſtørſte Indſø, hvis Flade-Indhold er $2\frac{3}{4}$ Kvadratmiil, og Længde almindeligviis antages at være 12, ſkjøndt den egentlig er mere end 9 Mile, hvoraf, ſom meldt, omtrent de ſyv Mile vedkomme dette Fogderie. Dens Vandſtand er meget variabel, dog kan Middelhøide for høieſte Vandſtand (i Juni Maaned) anſættes til og for lavdeſte (ved Juletid) til omtrent 400 Fod. Hvor Dalen er deſt, har Njøsen ſin ſtørſte Brede, nemlig $1\frac{1}{2}$ Miil, og ſender h Arm op mod Nord under Navn af Furnæs-Fjorden, ſom med Nj veſtligere Hovedarm danner en ſærdeles ſmukt beliggende Land (Næs Vrgld), med en udenfor ſamme ligeledes ſmukt beliggende Helgeſen. Fra Njøſens for en ſtor Deel jævne Bredder hæver ſ ſig efterhaanden og indſluttet endelig paa Nord- og Øſtſiden i ſammenhængende Bjergſtrækning, hvis høieſte Puncter mod Guldbr dalen ere Ratterud-Fjeldet og Enørvillen, og mod Øſterdalen mund-Rampen, Øſetvolbs-Fjeldet, Svaneſjeldet m. fl. Kun en Deel af Fogderiet er beboeligt og dyrkbart Land, og dette hør Njgets frugtbareſte og ſkønneste Egne, i hvis lavere Dele den Beboelſe er paa en Øide af 4 til 600 Fod, men i de nordlige øſtlige Egne ligge Gaardene indtil paa 8 og 900 Fod over 4 Bjerge, ſtore Myrer og Skovalmindinger udgjøre den øvrige De Arealet. I Bjergſtrækningen paa Syd- og Sydøſtſiden af Fogder Gneifen den herſkende Bjergart ſaavelſom paa Øiderne mod Øſt men Hedemarkens lavere Egne bedæktes af Overgangs-Bjergarter, n Leerſtifer og Kalkſteen, hvilken ſidſte mangleſteds indeholder en Rængde ſteninger, og i Fogderiets nordlige Deel, paa hin Side Mo-Elven, hvor dyrkbare Terrain indſtræktes og Jordsmonnets Frugtbarhed aftager, ſter Graavakten med Reier af Graavakkeſtifer¹. Metaller ere hidti

Forerindring og Anmærkninger til den gamle (Aalborgs) Beſkrivſe Etaden Hammer, ſammefædtes S. 207—288, ligesom vigtige Bidr Kundſkab om dette Fogderie indeholdes i Prof. G. F. Lundhs Forſk Anlæggelſe af en Landſkab paa Hedemarken. Chania 1824.

¹) Angaaende Bjergarterne kan efterſees Sognepræſt H. Heyerdahls til en mineralogiſk-geognofiſk Beſkrivſe over Ringsagers og Totens

opbagede i Fogderiets Bjerger, men flere anvendelige Steenarter findes, dog har man her forgjæves eftersøgt Steenkul¹. Fogderiets Vanddrage, som alle er smaae og indskrænkede til Fogderiets egne Grændser, ere: Stor-Elven, som udspringer fra Haresøen og efter et kort Løb falder ud i Korsbegaardsvigen i Stange Vrgld; Svart-Elven, hvis Kilder ere forskjellige Smaaavande i Leutens og Rommedals Almindinger paa Grændserne af Østerdalen og Solør, som derefter fra Øst gennemstrømmer Fogderiet, optager nogle Lverelve, hvoraf Fura-Elven er den største og dernæst Roko-Elven, og danner ved sit Udløb i Agerdvigen Grændsen mellem Stange og Wangs Vrgld; Flagslad-Elven, som kommer fra Løvliøen, gennemstrømmer fra Nord til Syd Wangs Vrgld og falder ud i Agerdvigen paa Nordfiden; Brumund-Elven, der har sit Udløb fra Brumund-Søen i Wangs Alminding, udgjør for en Deel Grændsen imellem Wangs og Ringsagers Vrgld, og har sit Udløb i Baadskanden, der er den inderste Deel af Furnæs-Fjorden, samt endelig Rø-Elven, der kommer fra Næren Vand i Ringsager, og efter et Løb af omtrent en Mil falder ud i Njosen ovenfor Ringsager Kirke. Ingen af disse Elve danne noget mærkeligt Vandfald. Ferskvandene er S. og N. Næna, der have deres Udløb ved Lille-Hammer i Guldbrandsdalen, Næren-Vand i Ringsager Alminding, Roko-Søen i Leuten og Haresøen i Rommedals Alminding.

Her ere gode Landeveie. Hovedveien fra Christiania til Dplandene og Thronhjem kommer fra Øvre Romerige over Morfougou ind i Fogderiet, hvor den ved Korsbegaardsvigen deler sig i tvende Arme, af hvilke den ene fører tildeels langs Njosen igennem Hedemarkens bedste Bygder, Stange, Wang og Ringsager til Guldbrandsdalen, og den anden igennem Rommedal og Leuten til Østerdalen. Disse Veie tjener ved tvende Communicationsveie, den ene i den nordlige Deel af Stange og den anden i den sydlige Deel af Wang. Ogsaa Næs Vrgld, der ligger udenfor disse Veistrækninger, er forsynet med Veie, der sætter dette Vrgld i Forbindelse med den igennem Ringsager gaaende Hovedvei. Af Overfartssteder over Njosen ere her tvende, nemlig fra Ereen i Stange til Skjelve paa Næs, og fra Hegginhougen i Ringsager til Vardal.

Præstegjældene ere følgende:

1. Stange Præstegjæld, det sydligste i Fogderiet, hvis Længde fra Morfa Gaard paa Morfougou, hvor Eidsvolds Vrgld og Øvre Romerige ophører, til Svartelven, som i Nord banner Grændsen til Wangs Vrgld, er 3 Mile. Mod Øst tilstøder Rommedals Vrgld og mod Vest Njosen. Arealet er $2\frac{1}{2}$ Quadrattill, og Kirkefognene tvende, nemlig Stange Hovedsogn og det nordligere Ottestad Innerogn, hvis Kirker ligge $\frac{1}{2}$ Mil fra hinanden, dog har Vrgldet i Fortiden haft fem andre Kirker, alle i det nuværende Hovedsogn, og hvoraf de

¹ *Lopogr. Statist. Samlinger*, 1ste Deel 1ste Bd. S. 1—50, og B. *Hist. og Antefindingar*, 3die Hefte S. 44—51 og 85—91.

² *Se Prof. Gæmarts Reise fra Christiania til Thronhjem*, S. 68, og den *Constitutionelle for 1837*, M 315.

fleste have været Sognekirker. Den beboede og opdyrkede Deel neppe Halvdelen af Prgldets Areal, men er en af Hedemarkens ligste Egne, med skønne frugtbare Sletter udbredte langs Njeseften Deel i Fortiden har ført Navn af Skaun¹. Den sydlige deel, Morfougens Alminding, er Bjergegn, der meest bruges til og hvorfra Prgldet faaer de fornødvne Skovproducter. Stange af Norges bedste Kornbygder, og det er næsten ene dets Kornbrændeviinsbrænding der leverer Varer til Ufsætning. Her ere Situationer, store Gaardebrug og god Formues=Forfatning. Civile udgjør Prgldet et Thinglaug. Hovedveien fra Christia Guldbrandskdalen gaaer igjennem Prgldet i en Længde af 3 Mil Nærheden af denne ligger Hovedkirken 10 Mile nordenfor Chri

2. Rommedals Præstegjeld Det grændser ved beboede mod Nord til Leutens og Wangs Prglde, samt mod Vest til Prgld, hvormod i Syd og Øst Bjerger og Skovalmindinger Grændsen mod en Deel af Stange, Dydalen og Solser. Areal 2½ Qvadratmill og Kirkesognene tvende, nemlig Rommedals sogn og Tomter eller Valsø Annersogn. Prgldet udgjør et A har sin bedste Bygd i Hoved sognet omkring Kirken, og i Vest fra jævne frugtbare Sletter. Det sydligere Annersogn, hvis Kirke ½ Mil fra Hovedkirken, er mere bjergrigt, mindre beboet og har adspredte Gaarde. Hovednæringsveien er Agerbrug og i Anner nogen Skovdrift. Igjennem Prgldet gaaer Hovedveien fra Chri til Østerdalen, hvilken ved en fra Hovedkirken i Vest gaaende flaaer i Forbindelse med den igjennem Stange til Gulbbrant førende Hovedvei. I det Civile er Prgldet et Thinglaug. Hoved ligger ved søstansførte Wei 10½ Mil nordenfor Christiania.

3. Leutens (Løtens) Præstegjeld, som udgjør Fogderiet ligste Deel. Det grændser mod Nord til Namodt i Østerdalen Wangs Alminding, mod Vest til Wangs Hovedsogn, mod E Rommedal og mod Øst til Elverums Prgld. Areal 2½ Qvadratmill og Prgldet udgjør kun eet Kirkesogn, der bestaaer af en fra stigende næsten uafbrudt Flade, tildeels opfyldt med Myrer og strækninger, og mere høitliggende end de sydlige og vestlige Nabstegjelde, især i dets østlige Deel, hvor Gaardene ligge paa en af indtil 900 Fod over Havfladen, fra hvilken Høide Landet, fra med jævne strækninger, bestaaende af tørre Sandmoer og lille Myrer, smaaligen sænker sig ned mod Østerdalen. Denne Flagrændses mod Nord af Bjerghøider, hvorfra mærkes Sneefjeldet, fjeldet og Nordhøved. Foruden den nuværende Sognekirke, har forhen haft en Sognekirke paa Gaarden Hof ¼ Mil østenfor og tillige et Capel Noto-Capel i Prgldets fralliggende sydsøstlig hvor nogle smaae Gaarde ligge søndenfor Noto-Søen, men

¹) See Hakon Hakonsens Saga, Cap. 128, hvor man finder, at saadant, som i det Mindste den nordlige Deel af Stange, maae have Skaun; og liges sammesteds, at denne Bygd havde mange Kirker i Gaarde. Den sydligere Deel kaldes Stegabogd.

Deel formenes i Fortiden at have været mere bebygget. Paa Grund af Egnens heie Veligheden og mindre gode Jordbund, især i den østlige Deel, er Agerbruget, som er Almuens eneste Næringskilde, misli- gere end i foranstøtte Prglde, ligesom Velstanden er mindre god end i Hovedriets øvrige Egne. Den vestlige mod Vangs Prgld grændsende Halvdeel udgjør Prgldets bedste Bygd, og dertil hører Kirkens Omegn samt mange med Aldtidsminder forsynede Gaarde paa en Høide af omtrent 700 Fod over Havet. Foranstøt Hovedvei imellem Christiania og Østerdalen gaaer igjennem Prgldet i en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Miil, og optager i den sydvestlige Deel den fra Hovedveien i Vangs Prgld kommende Communicationsvei. I Nærheden af den første Vei ligger Sognets Kirke $11\frac{1}{2}$ Miil nordensfor Christiania.

4. Vangs Præstegjeld, der udgjør den midterste Deel af Fogde-riet, og indsluttes mod Nord af Ringsager, mod Øst af Leuten og mod Syd af Stange Prgld, samt har mod Vest en Arm af Njosen, Furnæs-Fjorden kaldet, som skiller det fra Næs og Ringsager Prglde. Areal et $3\frac{1}{2}$ Qvadratmiil, som hører til to Sogne, nemlig Vangs Hovedsogn og Furnæs Annerfogn, hvis Kirker ligge en Miil fra hin- anden, hiint indbefattende den sydvestlige Deel med de største Flader og de bedste Gaarde, samt i Fortiden med fire eller fem Sogneskirker, og dette, hvis mere ujævne Terrain nærmer sig Ringsager Prglds mere høiliggende Egne, den nordligste Deel, der har havt en eller to andre Sogneskirker. Den Deel af Hovedfognet, som ligger omkring den fra Njosen indgaaende Agerøvig, samt Strækningen norden- og østenfor Hovedkirken, ere saavel i antiquarisk som historisk Henseende den vigtig- ste Deel af Prgldet, ligesom de høre til Hedemarkens interessante- ste Bygder; men den heie Vangs-Næs, som mod Nord indslutter Sognet, ligger snart en Grænse for Beboelsen, hvorimod i Annerfognet Be- boelsen strækker sig høiere op fra Njosen, og her ere flere høitliggende Gaarde. Ovenfor den beboede Bygd er en vidløftig Alminding, som løber over mod Østerdalen, og hvori mange af Bygdens Gaarde have Gaarde, ligesom herfra tildeels de fornødne Stovproducter erholdes. Prgldet har betydelig Kornavl og Almuens Forsatning er god. Det almueskjæres i $1\frac{1}{2}$ Miils Længde af Hovedveien til Guldbrandsdalen, hvorfra ved Hovedkirken en Sidevei i Øst gaaer til Leutens Sogn. I det Civile udgjør Hovedfognet fire Fjerdinge, hvorefter de to høre til Søndre Hedemarkens og de to andre med Annerfognet til Nordre Hede- markens Sorensftriverie. Hovedkirken ligger i Prgldets skønneste Egn ved en Bugt af Njosen, 11 Mile nordensfor Christiania.

5. Næs Præstegjeld, det mindste af Hedemarkens Prglde, der udgjør en, som anført, smukt og heldigt beliggende Halv, der paa Vest, Syd- og Øst siden omgives af Njosen, hvorfra den efterhaanden løber sig i Nord mod Ringsager ved nogle meest lave Bjergaaser, samt udmærket for sig sende Spidse er den skjenne, frugtbare og af Historien betydelige Helges (ford. Eyna Helga), med noget over 600 Beboere. Prgldet, hvis Arealindhold er $\frac{1}{2}$ Qvadratmiil, udgjør egentlig kun eet Kirkesogn, omendkjøndt her ere tvende Kirker, nemlig Næs (ford. M- lindhof) Hovedkirke og den $\frac{1}{4}$ Miil derfra liggende Vallishoel Kirke, hvilken sidste dog ikke ansees for nogen Sogneskirke. Forhen har her

Dlr.), Berger, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), en heiliggende Gaard, der har givet en af Sognets Hjerdinge Navn, og som Schöning troer at have været Bolig for den af Historien bekendte Hrolf i Berge, Hobind, 2 Ekp. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), og Gjerloug, 2 Ekp. $10\frac{1}{2}$ Ekp. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge alle nordensfor den igennem Vrglbet gaaende Hovedvei, og deraf de to første omkring Kirken, samt de øvrige nordensfor.

Kanestad, $3\frac{1}{2}$ Ekp. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Sigstad, 2 Ekp. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Hof, S. $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Gaard har i Fortiden staaet en Kirke af Træ, til hvis underliggende Sogn skal, ifølge Schöning, have hørt noget af Elverums og noget af Rommedals Vrglb. Dyring, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), og Berg, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets østlige Gaarde, hvoraf flere have Døbtidsminder.

Finstad, St. $2\frac{1}{2}$ Ekp. og L. 2 Ekp. ($15\frac{1}{2}$ og $9\frac{1}{2}$ Dlr.), Engeloug, 3 Ekp. $8\frac{1}{2}$ Ekp. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), By, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), begge med Dværner og Sauge i Svartelven, Løten, St. og L. $3\frac{1}{2}$ Ekp. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), Hougstad, $1\frac{1}{2}$ Ekp. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Toførub, $3\frac{1}{2}$ Ekp., et stort Brug ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), og Grimset, $3\frac{1}{2}$ Ekp., ligledes en stor Gaard ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge i Sognets sydvestlige til Rommedals Vrglb. grændsende Deel, af hvilke Gaarde de fleste have Gravhøie. Nordenfor ere: Skramstad, D. $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.) og W. 2 Ekp. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Skillingstad, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), og Balle, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), begge af Vrglbets første Brug.

Roko, 10 Ekp. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), paa Sydsiden af den i Sognets sydlige Deel liggende Roko-Ø, der omgives af nogle smaa Gaarde. Her har forhen været en Kirke, der i det Mindste for en Deel har været opført af hugne Stene, hvilken Kirke blev opbrændt af de Svenske i 1567. Man seer endnu Reie, fordem lagte over Myrer, der have ført til denne Kirke. Mærkeligt er den saakaldte Jutulbrod der et en med Stene brolagt Vei eller Dæmning, som strækker sig saa langt ud i Vandet, at man ei kan see den.

d. i Vangs Præstegjeld.

aa. i Hovedsegnet:

Vangs Præstegaard, med Torsingbo og Dyfingbo, $3\frac{1}{2}$ Ekp. ($46\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken betydelige Gaard ligger i Centrummet af Hebramens fljønnefte og frugtbareste, samt i historisk Henseende mærkeligste Egne. Her udsaaes af Korn 30 Tdr. og af Potatos 15 til 20 Tdr., og her sødes 14 Heste, 40 Køer og 36 Faar. Skovproducterne faaes fra Almindingen og under Gaarden ere 20 Pladser. Af de Præster, der have beboet denne Gaard, mærkes Provst Abraham Nibb (1789—182*), bekendt som god Optiker og Mechaniker, samt astronomisk Observator. Paa Gaarden staaet Sognets anseelige Kirke opført af Steen, efter at den ældre Kirke var ved Lynild afbrændt den 4de Juli 1804.

Lhordhoug, $3\frac{1}{2}$ Ekp. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, der i Lars Tid har tilhørt Familien Steen, Wirsoug, 3 Ekp. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), en smukt bebygget Gaard, der eies og beboes af Sorenstr. A. S. Muus, Sjellum, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort og smukt beliggende Brug, der længe har havt Beboere udenfor Bondestanden, Subre, St. 1 Ekp. $12\frac{1}{2}$ Ekp. og L. $1\frac{1}{2}$ Ekp. ($15\frac{1}{2}$ og $14\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den

e, efter længe at have været eiet af Familien Sverdrup, kom 1768 Sørensr. Juell, og har senere tilhørt Sønnen Capt. Juell, samt 1½ Skpd. (14½ Dlr.)¹, som efter Midten af det 18de Aarhundrede var en Knud Worm, og kom fra ham i 1772 til Gen.-Major Now, som boede her i en deel Aar, ere smukt bebyggede Gaarde i Mægnen af Hovedkirken og alle forsynede med Odstidsminder. De ogjaa alle (med Undtagelse af Husbred) i det attende Aarhundrede fulgte Hammer Gaards Gods.

Åger, en gammel Sæbegaard, beliggende ved Ågersvigen strax nfer Bangs Kirke. Den fylde 6½ Skpd. (32½ Dlr.), og tilhørte efter Midten af det sextende Aarhundrede den fra Krigen under og Frederik den Anden bekjendte Mogens Svale², men maa være kommen tilbage til Kronen, da den ved Kongeligt Skjøde af 29de Jan. 1718 blev eiet af Oberst Jørgen Brochenhuus, hvis Enke solgte den i 1731 (med Undtagelse af de to Ager Gaarde) til Oberst Chr. Fred. Now der døde 1753 som Generallicutenant; men allerede et Aar før dennes Død var Eiendommen kommen til Generalmajor Peder Herub, efter hvis Død 1772 den kom til Sønnen Oberstl. Barthold r. Tødderud, og fra ham til Sønnen Capt. Eiler Ditlef Tødderud, : hvis Død i 1838 Eiendommen tilhører Enken. Gaarden har 16½ Jord, en Udsæd af 40 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, 16 Heste, 50 Fæ Creature og 30 Smaafla, samt har Gaug, en og 1½ Pladser.

Disen, D. og B. hver 2½ Skpd. (13½ og 17½ Dlr.), paa Ager af Ågersvigen ligesom Åger, under hvilken Gaard de fra For- n (allerede 1570) have været brugte som Ager eller Sæbegaarde i Sæbegaardsfrihed, indtil de af foransførte Oberst Brochenhuus i 1731 solgtes til Bønder, saa at de siden som frie Sæbegaarde i have haft Eiendomsfriheden tilbage. Nordenfor ere Børsteb, 1½ Skpd. (15½ Dlr.), Kluge, S. 2½ og N. 2½ Skpd. (15½ og 11½ Dlr.), samt Tømmestub, 2 Skpd. (16½ Dlr.), gode Brug ved og nær den indre Ende af Ågersvigen.

Stor-Hammer, en betydelig Gaard ved Møsen i Sognets vest- re Deel og en gammel adelig Sæbegaard. Den var formodentlig til- hørte Staden Hammer paa dens Grund blev anlagt, og var med tillig- med Gods i Fortiden en Forlehnning, der forekommer ved Reforma- tionen, og som efter Stadens Odelæggelse blev henlagt under Ågers-

¹ En Deel af Bangs Sogn førte i Fortiden Navn af Midtby og Rydhebo, senere Rybo, hvilke Navne maaskee kan have sin Oprindelse af denne Gaard.

² Se de i Samlingen til det norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd S. 370 til 374, indførte Documenter angaaende Åger Gaard.

huus Lehn. Hammer Gaard derimod blev 1567 breven som gellig Nyløsgaard eller Ladegaard, hvortil Almuen maatte forbrøde indtil den fritoges for dette ved Rætt. af 15de Juli 1 Erlæggelse af en Pengesafgift, der endnu paa Hedemarken erist Navn af Hammerpenge. Siden blev Hammer Gaard i Rstian den Fjerdes sidste Regjeringstid overladt Stattholder Sehested, som deraf oprettede en Hovedgaard, hvortil han i holdt Birketretthighed og jus patronatus til Vangø og Furnmen maatte allerede i 1651 afstaae Eiendommen til Kronen blev bortforpagtet indtil den ved Rgl. Skjøde af 28de M blev overdraget Andreas Tomloo som boede i Hamburg. 1716 folgte Tomloo Godset, hvori den i 1700 afstode Ge Allienrons Enke (født van de Wiele) havde Deel, for 23,000 Cancellie-Afsesfor Jens Grønbech, som allerede det paafølgte solgte en betydelig Deel af dette Gods, og da han var ved Justitsraad og Overhofrets-Afsesfor, havde Enken Eiendommen sin Død 1771, i hvilken Tid hun i nogle Aar (fra 1741) med Justitsraad Iver Jentsø. Efter hende kom Gaarden i ment til hendes Søstersøn Cancellieraad og Sørenskriver i S Grønbech Wessel (en Brodersøn af Tordenstjeld), der i A folgte Hammer med endnu tilliggende Gods og Rettigheder si Rd. til Krigscommissær Chr. W. Hetting, fra hvis Ophuds 1800 Gaarden med W. Duffet blev ved Auction solgt til Se Borchgrevink for 14,350 Rd., efter hvem den kom til Gene Meyer og tilhører nu Oberst Erik Anker. Gaarden, hvis 4½ Skpd. (56½ Dlr.), og som af det forhen tilliggende Gods nu kun har tilbage formeldte W. Duffet, af Styld 15 ligger 1½ Mill fra Hovedgaarden, samt 5 Lpd. med Byggesel Bræstegaard, foruden nogen løs Landstyld, har en behagelig hed ved Mjøsen, anseelige Husebygninger, der ere opførte i Met af det Terrain Hammer Stad forud optog, og tæt v fæes endnu Levnninger af Stadens gamle Domkirke. Med 1 angaves Gaarden i 1835 at have en Udsæd af 60 Ldr. Ror Ldr. Potatos, samt at føde 17 Heste, 70 Køer og 100 Gaar til dens Hertsigheber hører et Kalkbrænderie, et Teglværk og brug. Hammer Gaard har ogsaa Sigt- og Sagefalds-Rettl hele Vangø Bygld, samt over 36 Gaarde i Næs og Ringsdags jaavelsom Forbeholds-Rettigheder (hvoriblandt de saakaldte penge) af det i sin Tid fra Hovedgaarden bortsolgte Bønde Gjenkjøbsret til endel af de Gaarde, som i forrige Eiere bortsolgte under Forbeholdenhed af denne Met. Det Gaarden gende Gods udgjorde i Aaret 1683 i Vangø Bygld 75 fulde, og 34 Udegaarde, i Næs Bygld 9 fulde, 6 halve og 2 Udi i Ringsdager Bygld 8 fulde og 3 halve Gaarde.

Skattum, 4½ Skpd. (32½ Dlr.), et betydeligt Brug, tet i Fortiden har været Kirke noget over ½ Mill fra Bai og hvora en af Sognets Fjerdinge har Navn, hvortil hner, 2 Skpd. (15½ Dlr.), Møistad, 2½ Skpd. (14½ Dlr.), Skpd. (18½ Dlr.), som i forrige Aarhundrede længe tilhørt

Kapel, Farmen, $5\frac{1}{n}$ Skpd. ($24\frac{1}{n}$ Dlr.), et stort Brug, Dalfarmen, $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($16\frac{1}{n}$ Dlr.), et godt Brug, Soel, D. og B. $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($22\frac{1}{n}$ Dlr.), og Dug, $4\frac{1}{n}$ Skpd. ($26\frac{1}{n}$ Dlr.), et stort Brug med 6 Pladser, hvilke Gaarde udgjøre Sognets sydlige Deel, og hvoraf den sidste grændser til Svartelven.

Hommelstad, 2 Skpd. $16\frac{1}{n}$ Lpd. ($16\frac{1}{n}$ Dlr.), paa hvilken Gaard, iom Eshdning beretter at have været en adelig Edegaard, har i Fortiden været en Sogneskirke, hvori holdtes Gudsdiensne endnu i Slutningen af det fjerde Aarhundrede, men som i Begyndelsen af det attenste Aarhundrede var aldeles faldefærdig, Dorum, St. $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($22\frac{1}{n}$ Dlr.), og Helstad, $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($22\frac{1}{n}$ Dlr.), begge store Brug, Alstad, 2 Skpd. $1\frac{1}{n}$ Lpd. ($24\frac{1}{n}$ Dlr.), ligesaa, Spaberg, 2 Skpd. ($16\frac{1}{n}$ Dlr.), Dyrstad, 2 Skpd. ($15\frac{1}{n}$ Dlr.), Rashedoug, $4\frac{1}{n}$ Skpd. ($22\frac{1}{n}$ Dlr.), et stort Brug, paa hvilket i Fortiden har været Kirke, Stanger, $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($16\frac{1}{n}$ Dlr.), samt Blæstad, $1\frac{1}{n}$ Skpd. ($8\frac{1}{n}$ Dlr.), et mindre Brug, som længe har tilhørt Capt. Stenersen. Foranførte Gaarde høre alle til Hommelstad-Hjerdningen, som udgjør Sognets og Bygdes østlige og nordøstlige Deel.

Valum, $17\frac{1}{n}$ Lpd. ($7\frac{1}{n}$ Dlr.), der formodentlig er den Gaard Væden, paa hvilken i Fortiden har været Kirke, ligesom en af Sognets Hjerdinge fører Navn af Valum-Hjerdningen. Til denne høre af gode Gaarde Thronhuus, $3\frac{1}{n}$ Skpd. ($15\frac{1}{n}$ Dlr.), Leerhuus, 2 Skpd. ($10\frac{1}{n}$ Dlr.), Hæberg, $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($15\frac{1}{n}$ Dlr.), Imislund, St. $2\frac{1}{n}$ og R. $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($18\frac{1}{n}$ og $19\frac{1}{n}$ Dlr.), og Blagstad, R. og D. $4\frac{1}{n}$ Skpd. ($20\frac{1}{n}$ Dlr.), hvilke indtage Sognets vestlige Strækning indtil Blagstad-Elven. Længere nordlig er Andqværn, 17 Lpd. ($8\frac{1}{n}$ Dlr.), med et godt Møllebrug i Blagstad-Elven, samt Tomter, $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($21\frac{1}{n}$ Dlr.), et Brug hvorpaa findes 10 Heste, 40 Keer og 72 Gaar, og til Sognets nordlige Deel og mod Wangsaaens Heider høre blandt andre de mindre Gaarde Næs og Kirkeby, paa en af hvilke muligen har været den Næs Kirke, som for Reformationen forekommer i Wangs Bygld.

bb. i Furnæs Annersegu:

Daglum, St. 2 og R. $1\frac{1}{n}$ Skpd. ($23\frac{1}{n}$ og $13\frac{1}{n}$ Dlr.), Hjerke, $3\frac{1}{n}$ Skpd. ($11\frac{1}{n}$ Dlr.), Dæli, 3 Skpd. ($20\frac{1}{n}$ Dlr.), og Hof, 2 Skpd. ($12\frac{1}{n}$ Dlr.), alle i store Brug, ligge omkring Sognets Kirke, hvoraf den nærværende, der er en Korskirke og Muurbygning, staaer paa Hjerken, men den ældre Stod paa St. Dreiglums Grund, og førte da Navn af Dreigdalhelms Kirke. Dæli, en stor Gaard, er Bræste-Etkefæde. Væmsfor ligge Vetten, $3\frac{1}{n}$ Skpd. ($19\frac{1}{n}$ Dlr.), et stort Brug, hvoraf Væms-Hjerdningen har Navn, og vestligere ved Furnæs-Hjorden ere Festsnes, tre Gaarde, $6\frac{1}{n}$ Skpd. ($36\frac{1}{n}$ Dlr.), samt sendesfor Kirken Hælsel, $1\frac{1}{n}$ Skpd. ($11\frac{1}{n}$ Dlr.), Hæberg, $3\frac{1}{n}$ Skpd. ($20\frac{1}{n}$ Dlr.), et stort Brug, Raatorp, $2\frac{1}{n}$ Skpd. ($25\frac{1}{n}$ Dlr.), Wiger, $1\frac{1}{n}$ Skpd. ($17\frac{1}{n}$ Dlr.), Aloug, D. og B. 2 Skpd. ($17\frac{1}{n}$ Dlr.), Soel, $1\frac{1}{n}$ Skpd. ($12\frac{1}{n}$ Dlr.), som fra 1775 tilhørte Oberst Braun, fra 1793 Sørenstribet Kolberup og eliet nu af Ritmester Kolberup, og Aier, $1\frac{1}{n}$ Skpd. ($12\frac{1}{n}$ Dlr.), som fra 1801 var i nogle Aar eliet og beboet af Foged Næsses for Spærch.

Helum (forb. Meddalheim), $5\frac{1}{n}$ Skpd. ($26\frac{1}{n}$ Dlr.), et meget stort Brug, som findes i det fjortende Aarhundrede at have været Bræ-

Reholig, Guusaaß, 3 Skpb. 11 $\frac{1}{2}$ Lpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), 3le, St. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets største Brug, og Javanord, D. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. og B. 2 Skpb. 14 $\frac{1}{2}$ Lpb. (18 $\frac{1}{2}$ og 16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets vestlige Deel, der stöder til Furnæs-Fjorden, og nordensfor ere Berg, 2 Skpb. 14 $\frac{1}{2}$ Lpb. (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hovi, D. og B. 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke Gaarde formodentlig maa søges den Hovins Kirke, som i Fortiden har været paa Furnæs og efter hvilken i Documenter fra det 14de og 15de Aarhundrede Hovins Sogn nævnes. Længere østlig er Dobloug (ford. Doflo), B. og D. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (32 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken Gaard i Documenter fra det fjortende Aarhundrede forekommer som Præsteholig, Gaalaas, St. 2 Skpb. 5 $\frac{1}{2}$ Lpb. og Dvre 2 Skpb. (25 $\frac{1}{2}$ og 15 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Til Sognets mere heitliggende nordlige og nordvestlige Deel høre Skillingberg (ford. Skjoldungaberg), 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Mørkved, St. og L. 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Lier, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Lier-Fjerdingen fører Navn, og Spigebalen, 2 Skpb. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et betydeligt, men uoget affides beliggende Brug, og Medreqværn, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med et vigtigt Saug- og Møllebrug i Brumund-Elven, hvilken Eiendom i en Række af Aar tilhørte den Westjælske Familie.

e. i Næs Præstegjeld.

aa. paa Fastlandet:

Næs Præstegaard, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (29 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Den ligger ved Njosen, udjaær 25 til 30 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, fører 10 Heste, 40 Køer og 50 Faar, har nogen, men utilstrækkelig Skov og 9 Huusmænd. Paa Gaarden, hvis gamle Navn var Allinshof, staaer Sognets Kirke, en gammel Graasteensbygning, hvis hele Indretning med Spir og Tag i 1773 blev af Rynild lagt i Aste, hvorefter den er sat i god Stand. Nabogaarde ere Mølstað, B. og D. 3 Skpb. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skinstad, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Skjelve, B. og D. 3 Skpb. $\frac{1}{2}$ Lpb. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i Byggets bedste Bygd ved Njosen, samt ovenfor By, B. og D. 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Soelstað, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede synes at have havt adelige Beboere, men senere kom under Hammer Gaard, hvorfra den blev afhændet i 1717, og Myr, 2 Skpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Nordenfor er

Grefskeng (ford. Grepshheim), 4 Skpb., en af Hedemarkens største Gaarde (35 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og i sin Tid et anseeligt Herresæde. Blandt Gaardens gamle Beboere forekommer i det femtende Aarhundrede en Ridder Seger eller Sigurd (af Familien Baad), og i 1460 tilhørte Gaarden den bekendte Hr. Alf Knutsen, en af sin Tids magtigste Mænd, fra hvem den tilfaldt Datteren Karine Alfsbatter, som 1537 skænkede den til den sidste Biskop i Hammer og hans Domkirke, uden at Gaven for den da indtrufne Reformations Skyld modtoges¹⁾, hvorefter imod Eiendommen tilfaldt den paa Jordegods faa rige Fru Gjerd Fadervatter (Gjerdsparte), med hvis øvrige betydelige Jordegods den

¹⁾ See Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, Andet Bd. S. 225 og 226.

om til Kronen. Senere kom Grefsbøng under Hammer-Gaards Gods, indtil det lange efter Midten af det attende Aarhundrede hørte og var da Aulsgaard under Stor-Hammer, men er nu Selveiendom. Under samme ere 17 Huusmænd.

Hoel, 2½ Ekd., en meget betydelig Gaard (25½ Dlr.), ½ Mill. refensfor Hovedkirken med smuk Veligheden ved Mjosen. Den har i ældre Tider haft Rønde af Anseelse til Beboere, og den Arne paa Hole, der i Kong Hakon Hakonsens Tid var Høfshjælmand paa Hedemarken og drevtes af Ribbungerne paa Helgesen, var formodentlig fra denne Gaard, ligesom efter Biskop Jens Nielsens Visitationbog Folk af Stand synes at have boet her i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Senere tilhørte Gaarden Kronen, som folgte den med meget andet Gods i 1663 til Brødrene Dirichsen i Frederiksstad, og siden 1802 har den tilhørt den nærværende Eier Halvor Hoel. Gaarden har omtrent 200 Aaer Agerjord, og Kreaturbesætningen er 25 Heste og 60 Færeature. Til Gaarden er nogen Skov og 6 Huusmandspladser.

Hossum, 1½ Ekd. (13½ Dlr.), Solvsberg, D. 2½ Ekd. (15½ Dlr.), Kaulum, D. og B. 4½ Ekd. (25½ Dlr.), Bjørnstad, 2½ Ekd. (15½ Dlr.), Ballishoel, D. og B. 3 Ekd. ½ Ekd. (20½ Dlr.), med Ballishoel Kirke, en meget uanseelig Korsbygning, opført af Hammer 1612, og uden Kirkegaard eller Begravelsessted, Sterud (ford. Steinhof), S. og N. 5½ Ekd. (22½ Dlr.), paa en af hvilke Gaarde var før Reformationen en Kirke, der formodentlig er den samme, som senere er flyttet til Ballishoel, Gjestvang, to Gaarde, 4 Ekd. (25½ Dlr.), Rise, tre Gaarde, 6½ Ekd. (38½ Dlr.), Ei, 2 Ekd. (16½ Dlr.), Helgeby, 1½ Ekd. (12½ Dlr.), og Mengshoel, 1½ Ekd. (15½ Dlr.), ligge langs ved Mjosen i Sognets vestlige Del, og længere inde paa Halvøen ere Afske, tre Gaarde, 7 Ekd. (34½ Dlr.), Hilstad, to Gaarde, 2½ Ekd. (21½ Dlr.), Gaarum, 2½ Ekd. (14½ Dlr.), Berg, 2 Ekd. (13½ Dlr.), paa hvilken helliggende Gaard formodentlig den i Prædiken forhenværende Bergs Kirke har staaet, og Hulleberg med nedre Hovi, 2½ Ekd. (15½ Dlr.).

hh. paa Helgeren:

Hovindsholm (ford. Hofvine og Hovind), en meget betydelig og smukt beliggende Gaard, der langt tilbage i Tiden har været et Hertsæde. En Nider Griis, som i Slutningen af det femtende Aarhundrede var Befalingsmand over Bratsberg Lehn, skrev sig til denne Gaard, som derefter tilhørte Datterdatteren Kirstine Erikdatter (Gyldehorn) gift med Eiler Brochenhuus, der døde 1546, og efter ham Sønneren Peter Brochenhuus, som skrev sig til Hofvin og døde omtrent 1608. I det syttende Aarhundrede tilhørte den som adelig Sædegaard Rantzau Jens Bjelke, som erholdt den 1610 ved Giftermaal med Sophie Brochenhuus, og efter ham Sønneren Gen.-Lieut. Jørgen Bjelke, der var Hovkommanderende i Norge under K. Frederik den Tredie og siden blev Statthalder i Kjøbenhavn, fra hvem Eiendommen med da underliggende betydelige Gods folgte i 1682 til Svogeren Gen.-Lieut. Hans Forshjelm, med hvis ældste Datter den kom til Gen.-Maj. C. E. Brochenhuus, som døde 1689, og efter hendes Død i 1721 til deres Datter Sophie, den Gang Enke efter Oberst Caspar Adam Lepel, som

fulgte Gaarden i 1723 til en Bonde, hvorved den maa have tabt adskillige Friheder. Det tilliggende betydelige Jordegods var allerede førhen solgt¹. Nu tilhører Gaarden, siden 1800, Lieut. J. Hoel, besiddet som en fortrinlig Jordbruger, og har af dens gamle Privilegier bl. a. Jænderfriheden tilbage. Dens Skuld er $6\frac{1}{2}$ Skpd. ($31\frac{3}{4}$ Dlr.). Gaarden har over 400 Maal Agerjord, og jorder ved Hjælp af den omkringliggende Gaard Kjelbsrud 16 Heste, 40 Køer og 50 Faar, har næsten ingen Skov, men godt Fiskerie i Mjøsen. Paa Gaarden har forbi været et Capel eller Kirke paa et Sted der endnu kaldes Capitelbakk og paa Gaardens Grund ere Gravhøie.

Af Dens øvrige Gaarde mærkes: Hovelsrud, 1 Skpd. $8\frac{1}{2}$ L. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Wien, $1\frac{1}{2}$ L. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Teg, 1 Skpd. $8\frac{1}{2}$ L. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Svennerud, 1 Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.) og Sund, Nedre og Øvre, 2 Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende ved det Sund, som adskiller den fra Østlandet, over hvilket Sund fra den første Gaard er Færgesled.

f. i Ringsaker Præstegjæld.

aa. i Hovedsegnet:

Ringsaker Præstegaard med Lde Lunne, $2\frac{1}{2}$ Skpd. (36 Dlr.), en af Hedemarkens betydeligste Gaarde, der har en smuk Beliggenhed, en Udsæd af 50 Tdr. Korn og 20 til 30 Tdr. Potatos, sø 10 til 12 Heste, 40 til 45 Fætreure og ligesaa mange Faar, en udhuggen Skov, noget Fiskerie i Mjøsen og 7 Bladser, iberegnet de under Gaarden hørende Pertinentes Skarpsno, som i Følge Resol. 18de Mai 1836 er overdraget Læseren ved den herværende faste Skole. Paa Gaarden staaer Sognets Kirke, en stien og mærkelig Korsbygning opført af hugne Stene, og nær ved Gaarden er Svendhøug, 2 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), et ret godt Brug, der er Præste-Enkesæde, og paa den Grund ere mange Gravhøie. Strax sendesfor er Lille Ringsaker, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, som fra Sørenskriver Hedem Enke solgtes i 1725 til Sonnen Veder Hedemark og fra ham i 1741 til Oberst G. Boydin, hvis Enke solgte den 1734 til Oberst G. Reichau, fra hvem den i 1737 kom til Capt. Chr. Blichfeldt, og ham i 1740 til Proc. Buragier, samt i 1746 til Veder Løst, hvorefter den tilhørte Cancelliraad og Sørenskriver Chr. Sten, som døde 1807, samt senere Proc. Friis, og end nu af Kirke (og trende Gange Storchingsmand) L. Jensen. Noget uden Vinju, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), og Krogvig, 2 Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), begge ved Mjøsen, og ovenfor Præstegaarden er Steen, 4 Skpd. Dlr.), et stort Brug, der længe har tilhørt Familien Steen, med 10 Bladser har en Udsæd af 40 Tdr. Korn og 80 Tdr. F samt føder 8 Heste, 45 Køer og 50 Faar. Længere østlig er $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), et større Brug, som med 8 Bladser føder 14 F

¹) Angaaende Gaardens gamle Giere kan eftersees Samlinger til Helles Eyring og Historie 1ste Bd. S. 363 og 370—373, samt S. 543 og 545. Det Hovindsholm tilliggende Gods udgjorde i Hovedgaardens Skuld 24 Skpd. 7 L. Lunge, uden at det var det den da som Aulsgaard underliggende Gaard Estridsboel i Præst med tilhørende Gods.

Sætreature og 100 Smaasæ, samt Fuglseng, N. og S. 3 Skpd. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skjberg, to Gaarde, 4 Skpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Lille Bølstad, 2 Skpd. (16 $\frac{3}{4}$ Dlr.).

Samsal, den eneste af Bygdets ældre Sædegaard, der endnu har konserveret sine adelige Rettigheder. Den ligger $\frac{1}{2}$ Mil i S. D. fra Kirken, og tilhørte i 1489 en Almund Thorstensen (formodentlig af Familien Kamp), samt i det sextende Aarhundrede en Peder Svendsen og senere for en Deel dennes Sønnesen Jind Hansen Røstvig som 1535 var Befalingsmand over Andenæs Lehn. Derefter tilfaldt Gaarden Datteren Anne Jindsdatter, som blev gift med Jørgen Clausen Walraavn, hvis Datter bragte den ved Giftermaal til Thorbjørn Thorbjørnsen Skiftavl, og efter hendes Død (omtr. 1649) tilfaldt den Sønnesønnen Ulrik Skiftavl og siden Enevold Skiftavl, som 1668 pantsatte Gaarden paa ni Aar til Sørenskriver Niels Hødemark, der behøvede den til sin Død 1717¹. Enevold Skiftavls Svigersøn Capt. Esren Møse indløste derpaa Gaarden, som 1739 tilhørte ovennævnte Capt. Blichfeldt, og senere Capt. Otto Enevold Møse, som døde 176*, hvorefter den var eiet af Lieut. Ole Arøe, fra hvem den i Aaret 1798 kom til Sønnen Ritmester Otto Andreas Arøe, der døde 1823 og hvis Enke nu har Eiendommen. Gaarden, som skulder 3 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lp. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), er ingen virksomt men særdeles god Gaard. Det tilliggende Jordegebs har aldrig været af Betydning, da dets Skuld (for saavidt det laa i Sognet) var i 1548 kun 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. Lunge og 4 $\frac{1}{2}$ Hud, hvortil kom noget Gods andensteds.

Skappel, en forhenværende adelig Sædegaard, der som saadan har været besiddet af Familien Rosengjedde, hvoraf var fornævnte Jind Hansens Dattersøn Jind Nilsen, der levede 1639 og døde her, hvorefter den tilfaldt Laugmand Thorbjørn Thorbjørnsen Skiftavl, hvis Datter bragte den ved Giftermaal til Capt. Mogens Hansen Harbingmand til Høster der døde 1660, af hvis Sønner først den yngre Hans Ulrik Peder Harbingmand som døde 1676 og siden den ældre Hans Harbingmand der døde 1701 havde Gaarden, som fra dennes Søn, den sidste mandlige Lem af Familien, Mogens Nicolai Harbingmand², kom i Aaret 1738 til Svogeren Capt. Peter Chr. Voigt, som 1744 solgte Gaarden til Bønderfolk, hvorved den tabte de adelige Friheder. Gaarden, som ligger strax østenfor Ringsager Kirke, har store Vidder men maadelig Jord og fem Pladser. Matrikulslyden er 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.).

Ulven (ford. Ulfvine), ligeledes en forhenværende adelig Sædegaard, der tildeels har haft samme Eiere som forrige Gaard. Den tilhørte i det sextende Aarhundrede den Walraavnse Familie, fra hvem den i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede kom til Familien Skiftavl, da Adelunds Jørgensdatter Walraavn blev gift med Christen Thor-

¹) Om Familien Skiftavl kan eftersees Saml. til norske Folks Hist. 1ste Bd. fra S. 405 til 435.

²) Angående disse og flere af Familien Harbingmand, see bemeldte Saml. ibid. S. 433—436.

bjørnsen, som 1601 boede her, og siden med Sognepræsten til Dr. Hans Frantsen, men da han var usfri (uadelig), saldt Gaarden til hendes næste Slægt nemlig Sønnen Jørgen Skiftavl, som, da han ægtede en usfri Dinde, maatte 1629 afstaae Gudsret til sin Hustru Laugma Thorbjörn Thorbjørnsen Skiftavl. Dennes Datter bragte Gaarden fornævnte Mogens Hardingmand, og efter hendes Død fik den anden Søn Thorbern Mogensen Hardingmand Eieendommen i 1667 og har den endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Omkring 17 synes Gaarden at have mistet sine adelige Privilegier. Dens Skuld. 2 Skpd. 4½ Rpd. (16½ Dlr.), dens underliggende Bladser 3. Røstefor er Hjelmsfab, 2 Skpd. (19½ Dlr.), et større Brug.

Berg, D. 2½ Skpd. (14½ Dlr.), der er Corpschefs Gaard, sa. M. 2 Skpd. (12½ Dlr.), og Steenberg, 2 Skpd. (12½ Dlr.), der ublagt til Embedsgaard for Sørenskriveren, Farberg, 2 Skpd. ½ Rpd. (21½ Dlr.), Rør, 2 Skpd. (23½ Dlr.)¹⁾, der forhen var Residentens i Laugmændene i Dplandene og siden 1799 tilhørte den sidste Laugma Kammerraad Schwabe som døde 1821, hvilken Gaard, hvorpaa i Reformationen var Kirke, har smukke Bygninger med Frugt- og Urhauge, god Skov, Fiskei i Mjøsen og Kalkbrud, Hvalfsfab, 2 Skpd. ligesom forrige et stort Brug (21½ Dlr.), Qvarberg, 2½ Skpd. (21 Dlr.) og Strensbeng, 2 Skpd. (13½ Dlr.), ere de vigtigste Gaarde Bergs-Hjerdingen, af hvilke flere af de sidste ligge ved eller paa Høit over den inderste Deel af Baadsøen.

Fjerne, en forhenværende privilegeret adelig Sædegaard ¼ R. jøndenfor Ringsager Kirke. Den havde allerede i det femtende Aarhundrede adelige Behoere, tilhørte i Begyndelsen af det sextende Familien Kamp, hvorfra den ved Giftermaal kom til Familien Kruckow, hvilke vare Johan Kruckow, Hans Kruckow og Jørgen Kruckow, se eiede og behøvede den ved Aarhundredets Slutning og døde 1601. Den efter tilhørte Gaarden i 1639 K. Christian den Fjerdes Svigermor Fru Ellen Marsvin, Enke efter Ludvig Munk, fra hvem den kom hendes Datters Svigersøn Corfitz Wsfeldt, som eiede den 1650, og med hvis øvrige Gods den 1651 kom til Kronen der i Aaret 16 afstod den til Stempelpapirs-Forvalter Christen Pedersen²⁾. Senere i hørte Gaarden General-Meut. Hjelke til Hovindsholm og fulgte se Afskgaard denne Sædegaard indtil den efter General-Major Brode huses Enkes Død blev i 1720 solgt til en Bonde og mistede derved sine adelige Rettigheder. Gaarden, som skulder 4 Skpd., er en af betydeligste i Prglbet (32½ Dlr.) og af den nuværende Eier Hjalpe Sjelie, en fortrinlig Jordbruger, betydelig forbedret. Den har 9 Jord og fornøden Skov, over 250 Maal Ager, udsaaet omkring 1 og avler i Gjennemsnit 400 Lbr., samt føder 20 Heste, 70 til 1 Fæ Creature og lige saa mange Faar. I 1665 var det Gaarden un-

¹⁾ I Noten til Kalls Enorre, Andet Bd. S. 178, antages at den af Laugma Herdebreds Historie kendte Sigurd af Meyre her har haft sin Høit og kan være Tvivl underkastet.

²⁾ Om denne Gaards Gier i det sextende og syttende Aarhundrede se Høitretning i bemeldte Samlinger, 1ste Bd. S. 399, 403, 404, 412 og —

liggende Gods 16 $\frac{1}{2}$ Skpd. Tunge og 43 $\frac{1}{2}$ Hvd, hvilket Alt er solgt. Under samme ere 10 Pladser og 15 Rpd. i B. Amb bruges som Underbrug.

Skridshoel, en forhenværende adelig Sædegaard, der allerede i det fjerde Aarhundrede synes at have været beboet af Adelsmænd¹ og i Rantøler Jens Bjelkes jendensjældste Fordebog af 1649 anføres som en fri Aals- eller Sædegaard under Hovedgaarden Hovindsholm, med hvilken den kom først til Jørgen Bjelke, fra ham i 1682 til hans Sønner Hans Løvenhjulm og endelig fra denne til Svigersønnen Gen.-Maj. C. E. Brodenhuus, efter hvis Enkes Død Gaarden i 1720 solgtes til en Bonde og tabte de adelige Friheder. Skridshoel skylder 2 Skpd. 6 $\frac{1}{2}$ Rpd. (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i eet Brug med 6 Pladser. Ved Gaarden bar forud været et Capel, der i Slutningen af det fjerde Aarhundrede ikke mere eksisterede. Fremdeles høre til Hæslings-Hjerdingen: Hjelstad, to Gaarde, hver 1 Skpd. 10 Rpd. (hver 9 Dlr.), paa en af hvilke strax østfor Skridshoel liggende Gaarde før Reformationen har været et Capel eller en Kirke, Hegginhøugen, 1 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Rpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i Sognets sydlige Deel, hvor der er Skydstation og Overfartssted paa Njosen til Bardal og Viri², Skjønshy, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes paa Grændsen af Næs Rglb, samt nordligere Ingeberg, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hæsling med Engestoug, 3 Skpd. 9 $\frac{1}{2}$ Rpd. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, der synes at have hørt under Tjerne, da den af denne Gaards Eierinde i 1713 blev solgt til Major J. E. Brodenhuus, Amb, D. og B. 2 Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Heramb, 3 Skpd. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Rglbets meget store Brug, med 250 Maal Ager, Soug, D. og B. 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Her-Soug, 3 Skpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget godt Brug, og Sougstad, B. og D. hver 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ og 11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke sidste ere de nordligste i Hjerdingen.

Til Ringsfjerdingens gode Gaarde høre: By, S. og N. 3 Skpd. 5 $\frac{1}{2}$ Rpd. (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Herberg, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, Dugsgaard, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), den residierende Capellans Embedsgaard, hvorpaa udsaaes 20 Tdr. Korn og 30 Tdr. Potatos, samt isend 6 til 8 Heste og 28 Køer, og under hvilken er sex Pladser, Hjelstad, tre Gaarde, og Krosgaard, hvilke tilligemed nogle mindre Gaarde regnes til den saakaldte Sletting, sendenfor hvilke er Mo, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Saug og Møllebrug, Skydstation, hvorfra efter Resol. af 14de Mai 1822 er Oversatnings-Sted over Njosen til Viri Rglb, og 7 Pladser, og nordenfor Verg, N. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (27 Dlr.), Hjerdingens største Brug, der muligen er den Gaard Verg, som i Fortiden har havt Kirke, og med Saug, Dvørn og 11 Pladser, samt Eier, 2 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Rpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, begge i Sognets nordre Deel.

¹) En Saml. til det norske Folks Historie, 1ste Bd. S. 404.

²) Fra denne Gaard skyldes til Bando over Njosen til Bjørnsveen $\frac{1}{2}$ Mill og til Hæud $\frac{1}{2}$ Mill, begge Steder i Bardal, samt til Evenen i Viri 1 Mill, saavel som til Lando og Bando til Skjelve i Næs $\frac{1}{2}$ og til Mo i Ringsaker $\frac{1}{2}$ Mill.

bb. i Veldre Segn:

Børke, tre Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($34\frac{1}{2}$ Dlr.), Bergouft, D. og B. 1 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Lpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Narud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjerge, N. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.) og S. 3 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. (18 Dlr.), Dypal, 3 Skpd. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets største Brug, som med 12 Pladser har en Udsæd af 50 Tdr. Korn og 50 Tdr. Potatos, hvilken Gaard tilhørte 1710 Capt. Langeland og blev 1754 af Oberstinde Langeland solgt til Svigersønnen Capt. Chr. J. Schulz, som 1758 afhændede den til en Almuesmand, Glæstads, 3 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. ($29\frac{1}{2}$ Dlr.), et ligesaa betydeligt Brug med 15 Pladser, Raas, 2 Skpd. $\frac{3}{4}$ Lpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), By, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Flisager (jorb. Fylisager), $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug med 6 Pladser, paa hvis Grund formodentlig Sognets Kirke, der er en i 1727 opført Lemmerbygning, staar, Dæli, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjerke, 2 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Fogstad, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), Bogsti, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), og Simenstad, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brug i Sognets vestlige Deel.

cc. i Brottum Segn:

Dæli, 15 Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Alm, to Gaarde, 2 Skpd. 18 $\frac{1}{2}$ Lpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), Rinde, Nedre, $1\frac{1}{2}$ Skpd. og Øvre $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ og $13\frac{1}{2}$ Dlr.), Ulven, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Mælum, S. $2\frac{1}{2}$ Skpd. og N. 1 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. (18 og $12\frac{1}{2}$ Dlr.), paa den første af hvilke (formodentlig) Sognets Kirke, en i 1792 opført Lemmerbygning, staar, Hundsjold, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Vergøeng, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.) og Foug, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken sidste er den største Gaard mod Guldbrandsdalen, $15\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania.

2. Soløer og Gudalens Fogderie.

Det indbefatter den sydlige Deel af Amtet og grænses mod Nord til Østerdalen, mod Øst og Syd til Jæres-, Frysdaals- og Elfsdals Herreder i den svenske Provinds Värmland, mod S. V. til Nær Romeriges og mod Vest til Øvre Romeriges og Hedemarkens Fogderier. Dets største Længde i N. og S. er 10 og Bredden i Øst og Vest 6 Mile; Arealet er $41\frac{1}{2}$ norske Qvadratmile, paa hvilket efter Folketællingen af 1835 levede 30,743 Menneſter, hvorved udkommer en Befolkning af 747 Menneſter paa Qvadratmilen.

Fogderiet, hvoraf det egentlige Soløer udgjør den nordlige og Gudalens den sydlige Deel, bestaaer af en meest jævn og rummelig Dalsstrækning, der er den nedre Deel af Østerdalens Hoveddalsløb, som følger den igjennem samme løbende Glommen Elvs Krumning. Den kommer ind fra Øvre Romerige, gaar paa en kort Strækning i N. O. og løber derpaa nogle Mile i D. S. O., indtil den ved Kongsvinger pludselig dreier sig mod Nord, hvilken Retning den for sin Deel beholder indtil den naaer Østerdalens Grændser. Dens ydre Deel (Gudalen) bestaaer dels af Sletter, dels af Leerbakker, men ved Kongsvinger, hvor Dalen, som melbt, forandrer sit Løb, sammenstræges den af Heider paa nogle hundrede Fod, der nedstige nær ved Gløven, indtil den noget højere oppe igjen udvider sig, og har i den sidste og nordlige Deel af Soløer paa sine Steder en Brede af indtil

liil. I denne aabne og jævne Dal ere det egentlige Solers
 rede Strækninger langs ved Glommen, som her, da Dalen
 veligt Fald har, efterjom Dalbunden fra Vinger til Østerba-
 ndse ifftun stiger noget over 200 Fod i Høide, løber for det
 rolige Bælte. Gaardene ligge ovenover hinanden i Tera-
 re Rinder af Elvens Løb i albre Tider. Elvebredderne ere
 paa Lvre flomrige, hvorfor Leerfald og Elvebrud ere fleld-
 der. Dog bryder Glommen ind paa visse Gaarde og paa
 i, saasom ved Østre Duf i Dubalen, ved Vinger Sund og
 Nord i Vinger, samt nedenfor Nordfossjen i Grue, paa hvilke
 rebyggelses-Midler mod dens Indbrud i senere Aar ere an-
 jom den i mange Aar har ved Grue Kirke arbeidet paa at
 b til østre Side, hvorved Kirken trues med Fare, og i Mar-
 af samt noget iydligere findes Spor af Elveløb 7, 10 til 15
 re end nuværende Elveløb. Større Skade forarsager Glom-
 i Soler, ved hyppige Overflommelser. Denne store Dal
 paa begge Sider, dog fornemmelig paa Østfiden, af flere
 e Skov- og Bjergstrækninger, af hvilke den, som paa Østf-
 over til Sverige, for største Deel har Navn af Hinskougen,
 regstrækninger, der tildeels ere opfyldte af større og mindre
 e, paa flere Steder gennemstjæres af mindre Dale. Af disse
 er en fra N. til S. nedgaaende Dalstrækning, som udgjør
 dubalens Brgld og i sin lavere Deel har store jævne Flader,
 Dalsfjere, som fra Kongsvinger gaaer mod S. D. ind i Sverige til
 og et treble, dog langt mindre beboet end hiint, som i Høf-
 ær fra Hoveddalen op mod D. N. D. ind i Sverige, de vig-
 tril endnu kommer et Dalsfjere i Grue Brgld vestenfor Røg-
 ie, hvilket dog kun har nogle enkelte Gaarde. Den første af
 dale gennemstrømmes af et Vanddrag, der danner Stor-Søen
 or denne faaer Navn af Dpstad-Maen eller Duf-Elven, det
 sfjere ligger paa begge Sider af Afkang-Bændene og den fra
 nem Østfoug udstømmende Brang-Elv, hvori Børg-Elven
 i Vestfiden, gennem det treble og meget bugtede Dalsfjere fly-
 mmelig betydelige Hlisen Elv, som har sit Løb fra Elverum
 Østerdalen og, efterat have optaget Ryn-Maen, falder søndenfor
 kirke i Høf Brgld ud i Glommen, og endelig løber igjennem
 Dalsfjere Notna-Elven, som gaaer til Sverige. Af Vandfalde
 en ere Drafterud-Fossjen i Høf, Nord-Fossjen og Østfald-
 Grue samt Langelands-Fossjen i Vinger Brgld, af hvilke den
 en betydelig Længde, men ingen af dem har mere end 12 til
 erpendiculært Fald. Af Fjerskande er den før omtalte Stor-
 har en Længde af to Mile og en Brede af $\frac{1}{2}$ Mil, og som,
 liggende henimod en Mil nordensfor Glommen, er saa libet
 i denne Elv, at Glommens Vand i flomtiden endog tilstrøm-
 e, den største, og næst denne ere de vigtigste: Afkangen,
 -Søen, der optager Digern og gaaer til Afkangen, og Rø-
 e kommer fra Varild-Søen, alle i Vinger Brgld, Skadsen,
 nem Skadsaen og nogle Smaavande gaaer til Glommen,
 e Røgden, der ligger ved Røggrandsen og gaaer til Søe.

rige, begge i Grue Fjeld, samt Vermunds-Søen, der kommer Midtfoug-Elven paa den svenske Side, og løber til Elisen-Elv, o delig Jes-Søen, der har sit Løb til Glommen, begge i Høfs I Alle de af disse Bænde og Vanddrage, der ikke falde ud i Glommen gaae til Sverige, have der omfæder deres Udløb i Vennern, igjennem Gryken-Sperne, hvilket er Tilfældet med Nøgden og N og deels igjennem Glas-Fjorden, hvilket er Tilfældet med Røser Vanddraget fra Vinger-Søen eller Brangs-Elven. Ved Vinger-er den Mærkelighed, at ved stor Flom udgyder Glommen deri en af sit Vand, som i dette Tilfælde har Udløb til Vennern og G Elven. Bjergene, som omgive de beboede Bygder, ere af størst og Udstrækning i Fogderiets nordøstlige Deel, hvor Hestbjerg, som deels vedkommer Østerdalen, Graabjerget, søndenfor dette, og e skyldige Stær-Bjerget kunne mærkes, foruden flere. Fogderiets B høre saavidt vidt til Urtjergenes Klasse, og skjøndt ikke aldeles tebe for Metaller, have de dog aldrig givet Anledning til nogen bredt Bjergværksdrift.

Landeveien igjennem Fogderiet, som kommer fra Christi følger Hoveddalen fra Øvre Nomerige paa Nordfiden af Glommen til Kongsvinger, hvorfra den fortsettes paa begge Sider af Dalen i Østerdalen, dog saaledes at den, som gaaer paa Elvens Østside, a for den vigtigste, og fra denne Vel gaaer ved Kongsvinger Hovedla veien fra Christiania til Stockholm over Glommen ved Traastad S samt vibere forbi Eidfoug Kirke og Magnor til Grændsen. Disse Veie ere Hovedveie. For Øvrigt ere her blot Bygdeveie, hvoraf 1½ Mills Længde fra Strøms Sogn i Nord langs Storsøens Ø til Mo Kirke er Rjørevei, og hvoraf flere befordre Communicati med Sverige, af hvilke den vigtigste er en meget besæret Vel i I Fjeld, som fra Gaaarden Midtfoug i Dalby Sogn i Elfdals red kommer ind i Norge, og løber paa Nordfiden af Vermunds- og Elisen-Elv, hvor den ved Udnæsset og Nyeu deler sig saaledes en Green gaaer i Nord gjennem Jesaas Bygden og stober til H veien ved Lundeby i Baaler, samt den anden forenes med Hoved ved Baltehol i Næsna Sogn. De øvrige Veie fra Sverige, h to ere i Grue Sogn, besæres mindre. I Hovedveiene ere i de si Mar flere skønne murede Broer anbragte.

Fogderiet, som tillige udgjør et Sørenstriverie, bestaaer af følg Præstegjelde:

1. Søndre Dubalens Fjeld¹, der udgjør den vigtigste af den egentlige Dubal, omgivet mod Nord af Nordre Dubalens, Øst og Syd af Vinger, samt mod Vest af Næs Fjeld paa Øvre merige. Arealen er 4½ Qvadratmill og Kirkesognene trende, ne Strøms Hovedsogn og Ullerens Annerfogn, der ligge i den egen

¹) See Beskrivelse over Dubalens Fjeld, forfattet 1784 af Sognepræst i Wang, indført i Bndskiftens fjetle Mergang med Anmærkninger af Bloch og J. Chr. Berg, No. 1—4 og 7—16, hvilken Beskrivelse er mer ogfaa N. Dubalens Fjeld.

dal paa begge Sider af Glommen, blint østligst og dette vestligst, at Dyrskad Annerfogn, der ligger i et mindre fra Hovedfognet mod syd opgaende Dalføre og ved Storjens Sydvæstside. Hver af Annerfognernes Afstand fra Hovedkirken er en Mil. Det beboede Terrain, som meest er indskrænket til Vanddragenes Bredder, er en Afveksling af Bakker og Klæder, Jordbunden bestaaer af Sand, Leer og Muld. Der gives en Rængde Myrer, og Dyrskad samt en Deel af Strøms Sogn lide aarlig ved Overflommelse af Glommen. Næringsvarene ere Agerbrug, Dvægaavl og Skovdrift, samt Bjergværksarbejde, da Dubalens Jernværk er beliggende i Hovedfognet. Foruden Hovedveien mellem Christiania og Stockholm, der gaaer igjennem Ulleren og Strøms Sogne, fører ogsaa en Bygdevei igjennem Dyrskad Sogn. Ved den første af disse Veie ligger Hovedkirken 7 Mile fra Christiania.

2. Nordre Dubalens Præstegjæld. Det er i Syd ved beboede Egne fornet med foransorte S. Dubalens Prgld, men adskilles for Øvrigt ved Bjergstrækninger fra Eidsvold Prgld i Vest, fra Stange og Rommedals Prglde i Nord, samt fra Hof og Grue Prglde i Øst, saa at det danner en næsten isoleret Bygd, hvis Areal er $3\frac{1}{2}$ Kvadratomil. De beboede Strækninger ligge for største Deel omkring Storjens og de i denne udløbende Naasen- og Sandfjær, og høre til tvende Sogne, nemlig Sands Hovedfogn, der er det vestligste og folkerigeste, samt No Annerfogn, der udgjør den østlige mod Solør stødende Deel. Disse Sognes Kirker ligge i en Afstand af $\frac{1}{2}$ Mil fra hinanden. Almens Næringsveie ere Skovdrift, Dvægaavl og Agerbrug, for hvilket stik den locale Bestaaenhed manglede er lidet gunstig. Formuesforfatningen er ringere end i Søndre Dubalen, da de bedste Gaarde, hvis første Herlighed Skovene udgjøre, ere Proprietærens Eiendom. Ordentlige Landbeie mangler man for største Deel endnu. Med Strøms Prgld og nogle Gaarde af Vinger Prgld udgjør dette Prgld Dubalens Thinglaug. Hovedkirken ligger $8\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania.

3. Vinger Præstegjæld. Dette, det folkerigeste af Amtets Prglde, udgjør Fogderiets saavel som Amtets sydligste Deel, indsluttes mod Øst og Syd af Provindsen Värmland i Sverige, og grænses mod Vest til Sölands, Urskog, Näs og Strøms Prglde, samt har Grue Prgld mod Nord. Arealen er 9 Kvadratomile, og Kirkesognene tvende, nemlig Vinger Hovedfogn og det søndenfor samme liggende vidløftigere og langt folkerigere Eidskoug Annerfogn, foruden hvilke Sognes Aften her før Reformationen endnu var en tredje, nemlig Diset eller Østater Kirke i Hovedfognets vestlige Deel. Fogderiets Hoveddal i en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Mil hører til Hovedfognet, som i denne har adskillige gode Gaarde paa en Høide mellem 4 og 500 Fod over Havet, for Øvrigt ligge Gaardene deels i det fra Hovedfognet mod den sydlige Grænse førende Dalføre, hvori er Eidskoug Annerkirke 2 Mile fra Hovedkirken, og deels adspredte omkring de mange Fjærdvande som opstaae i Jordbryningerne i det herbørende bjergrige Terrain. Paa flere Sider ere vidløftige Myrstrækninger. Hovedfognets østlige Deel hører til den saakaldte Finkoug, og Beboerne af Varildskougen sammesteds ere Finner. Annerfognets vestlige Deel bærer Navn af Vestmarken, ligesom dens østlige Deel af Østmarken. Af Prgldets mange Indsøer

ere Møtern og Varildsøen i den østlige og Skjærvangen i den vestlige Deel de vigtigste, ligesom Vinger-Søen og Aflangen ere mindre Vand i den Dalstrækning, hvorigjennem Hovedveien til Sverige fører. Udmærkede Fjeldhøider har man ikke, uagtet Egnens Bjergrigthed. Almuens Næringsveie ere Agerbrug og Skovbrug, det sidste fornemmelig i Annerfognet, som har et vidløftigt Skovareal. Mange Gaarde ere Kjøbmænds Eiendomme, og Formues-Forsætningen blandt de mange Leilændinger og Afgiftsbrugere paa disse Gaarde er meget ringe, ligesom her er en talrig Huusmandsclasse. Den fra Dubalen kommende Hovedlandevei fra Christiania til Stockholm gaar igjennem begge Sogne, og gennem en Deel af Hovedfognet gaar begge de i Nord til Østerbølen førende Hovedveie. I det Civile udgjør Vgldet et Thinglaug med Undtagelse af nogle Gaarde i Hovedfognets vestlige Deel der høre til Dubalens Thinglaug. Hovedkirken ligger $8\frac{1}{2}$ Mile fra Christiania.

4. Gruue Præstegjeld. Det udgjør den midterste Deel af Fogderiets Hoveddalstrækning, hvoraf omtrent $3\frac{1}{2}$ Mil ligger til dette Vgld, har Hofs Vgld mod Nord samt Vingers mod Syd, og indfluttes paa begge Sider af Bjerget, som paa Østtiden fører over til Værmeland i Sverige og paa Vesttiden skille Vgldet fra N. Dubalens Vgld. Arealen er i det Hele 11 Quadratmile og Kirkesognene tvende, nemlig Gruue Hovedsogn og Brandvold Annerfognet, hvorimod Vgldet forhen og endnu ud i det syttende Aarhundrede bestod af tre Kirkesogne. Kirkerne ligger omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil fra hinanden, begge ved den langs Glommens østre Bred gaaende Hovedlandevei. Hovedfognet har paa Østtiden langs ved denne Elv store Flader, tildeels bestaaende af Myrstrækninger. Vesttiden er mere trang og bakket, ligesom den ogsaa har store Myrer end Østtiden. I Annerfognet er Dalens Vidde paa begge Sider mere indskrænket, skjøndt her paa Østtiden ere flere noget fralliggende Sidebygder, omkring Mueren Sø og Skadsaaen, samt paa Vesttiden nogle Gaarde paa begge Sider af den i Glommen ulebende Aanaa. I den østre Skovstrækning (Hinskougen) ere mange Finnerørper tildeels omkring S. Røgden og Skadsen-Søerne, hvoraf den første er $1\frac{1}{2}$ og den anden omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil lang. Sorms-Bjerget, Grinder-Bjerget og Skar-Bjerget ere ikke ubetydelige Høider paa Dalens Østside. Næringsveien ere Agerbrug og Skovdrift. Formues-Forsætningen er bedre end i Vinger Vgld. Her ere færre Proprietær-Eiendomme og som en Folge deraf færre Leilændinger. Foruden de to Hovedveie, som paa begge Sider af Glommen fører igjennem Dalen, komme to Veie fra Sverige ind i Vgldet, den ene i Annerfognet ved Lhyren Vand, hvilken forenes med den almindelige Landevei en Mil nordenfor Kongsvingen, og den anden i Hovedfognet deels ved Waalherget paa Sydtiden og deels ved Løvhougen paa Nordtiden af S. Røgden-Sø, hvilke komme forenede ned i Bygden i Nærheden af Hovedkirken. I det Civile udgjør Vgldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger $11\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania.

5. Hofs Præstegjeld. Det er det nordligste i Fogderiet, ligger sig i fire til fem Miles Længde fra Gruue Vgld i Syd til Høns Vgld i Nord, og har, paa sin Side Bjergstrækninger, Kommund

i R. Dubalens Bygde i Vest samt Dalby Sogn i Varmeland i A. Areal et 13 Qvadratmile, og Bygdet har trende Kirkefogne, nemlig Høfs Hovedsogn, Aasnæs og Vaaler Annerfogne, af hvis Kirker Aasnæs Kirke ligger een og Vaaler Kirke to Mile fra Hovedkirken. Desuden har her før Reformationen været en fjerde Kirke (paa Kirke-*ne*) i den sydlige Deel af Hovedsognet. Dette Sogn, som er det sydligste og mindst folkerige, har ligesom det udenfor liggende Grue Hovedsogn meest jævne Strækninger langs begge Sider af Glommen, hvis Vestside, hvoraf $\frac{3}{4}$ Mil ligger til dette Sogn, er mest beboet i Strækningen omkring Kirken og tildeels vestenfor samme; af Aasnæs Sogn ligger omtrent det Halve ved og omkring Glommen, og for Øvrigt har dette Sogn, der af Bygdets Sogne er det folkerigeste, sine Gaarde i den stærkt beboede Jes-Bygd, imod en Mil nordenfor Glommen, ligesom paa Østfiden af Glisen-Elv er et lidet Bygde, kaldet Bashammeren, hvorimod Vaaler Sogn, der indtager den største Deel af Glommens Dal, har sine Gaarde mest i denne og tildeels i en østligere Bygd, da Dalens Vestside her er mindre bebygget. Her ere, som i Grue, mange store Myrer, hvoraf især Glasmynen i Vaaler Sogns østlige Deel har et vidløftigt Areal. Den østlige Skovstrækning, som især omfatter de fleste af Tinner, har færre Indseer, men højere og mere udstrakte Bjerge end Grue Bygds Fjinstoung. Af de første er Vermundseen ved den svenske Grænse, hvorfra Glisen-Elv gennemstrømmer Bygdet, samt Jes-Seen ovenfor Glommen i Aasnæs Sogn de vigtigste, og af Bjergheider mærkes paa Hoveddalens Østside Hestehjerget og Graahjerget, samt paa Vestfiden Blaaengen og Høibjerget. Næringsveiene ere Agerbrug og Skovdrift. Her ere endel formuende Skovledere, men Formues-Forsætningen er i det Hele ikke saa god som i Grue Bygd. De fra sidstnævnte Bygd indkommende trende Hovedveje fortsættes igjennem hele Bygdet indtil Esterdalen, og ingensteds i Landet finder man saa lange snorlige Veilinieer som her paa Glommens Østside, især mellem Aasnæs og Vaaler Kirker og tildeels nordnordnord. Den forhen ommæltede ved Vermunden fra Sverige indkommende Vej, der fører over den saakaldte Tolv Miles Skov, og mest følger Glisen-Elvens kantede Løb, vedkommer ene dette Bygd, hvor den noget østnordnord Aasnæs Kirke forener sig med Hovedveien. I det Civile udgjør Bygdet et Bygdeglaug. Hovedkirken ligger $12\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania.

Ned Henjyn til Næringsveiene mærkes:

a) Agerbruget er vel i det Hele Fogderiets Hovednæringsvej, men Solser og Dubalen høre ikke til Norges gode Kornbygder, da især Bygdet her avler Korn til egen Fornødenhed. Der gives flere lokale og klimatiske Hindringer for et heldigt Jordbrug, da Jordbunden forholdsvis i Solser er mager og lidet productiv, og især Sletterne langs Glommen ere meget sandige, ligesom vidløftige Myrstrækninger bidrage til at forværre Klimatet, der i Solser er langt køligere end i Dubalen. Frostene gjør derfor ikke sjelden Skade paa Sæden, især i Bygdet Bygd, hvor Gaardene mere end i de andre Bygde ligger til Skov, medens langs Elvene Agrene befries for Kuldens Virkninger ved en stærk Laage, som opstiger fra Elven og især i Dagbrækningsen udbreder sig over Markerne. Derimod lide Sletterne langs Elven ved

sammes Oversømmelse, der hvert Aar i større eller mindre Grad finder Sted. Desuden var Agerdyrkningen i denne Egn længe tilfældig for Skovdriftens Skyld, da her vare og endnu ere betydelige Skove, og kjendt Krigsaaene 1807 til 1814 i denne Henseende tilvelebragte en væsentlig Forandring til det Bedre, hindres dog endnu Agerbruget her i Fogderiet derved, at Trælshandlernes Leilændinger og Afgiftsbrugere maae gjøre Lommerdriften til deres Hovedsyssel, hvilket især har været Tilfældet i Vinger Prglb. I Dubalen, hvor Klimatet og Jordsmønnet meest begunstiger Agerdyrkningen, er denne bragt videst, og her kjøbes i Almindelighed mindst Korn, da man her endog enkelte Aar har brødsødet sig uden Kornkjøb andensteds fra. Ogsaa Grue Prglb har i Aarene 1814 og 1815 avlet Korn til egen Fornødenhed, hvorimod Høst og Vinger Prglde staae tilbage for de foransætte Egne af Fogderiet, og maae derfor aarligen kjøbe en Deel Korn, hvormed de forsynes dels fra Christiania, dels fra Næs Prglb paa Øvre Romerige og dels fra Hedemarken. Sædarterne ere Vlandkorn, Havre og Byg, mindre Hvede og Rug, som ere underkastede flere Uheld, og Erter, som ofte lide af Frostene. Man saaer i Almindelighed to Aar efter Gjøbningen Byg, derefter et Aar Vlandkorn og tilsidst afværls med Havre og Erter. Rug udsaaes vel overalt, men mindst i Dubalen. Hvedeavl en er egentlig indskrænket til nogle Gaarde i Vinger Prglb, og Ertesæd bruges meest i Strøms, Vinger og Grue Hovedfogne, men ellers kun lidet, og synes den hele Udsæd af Erter her i Fogderiet ikke at overstige 150 Tdr. Potatoesavlingen er oderalt udbredt og har i den senere Tid meget formindsket Kornkjøbet i denne Egn. Denne Frugt blev her først betjendt i 1765 eller 1766, men ikke før i 1813 og 1814 indsaae Landmanden Nytten af Potatoesavlingen i det Store, hvortil Jordbunden, for største Deel løs og sandig, er fortrinlig skikket. Solers Potatoes ere velsmagende og giver overflødig Frugt, hvorfor Aalen deraf aarligen tiltager og afgiver nu omtrent en Trediedeel af Bondens daglige Føde. I Forhold til Kornavl en synes Potatoesavl en at være bragt videst i Vinger og N. Dubalens Prglde, og at være meest tilbage i Høst Prglb, især i sammes Annesfogne, da der i Baaler Sogn mod to Tønder Korn ikke udsaaes en Tønde Potatoes. Agerjorden her i Fogderiet er for Øvrigt let at dyrke, fordi Grunden er løs, for det Meste sandig og ikke dyb. Her bruges en meget hensigtsmæssig Ploug, som trækkes af een Hest i aaben Ager meget let. Hovedsagen ved denne Egns Agerbrug er at Ageren renses vel, for at Ukrudtet ikke skal faae Overhaand. Af Ukrudt er især Brekstaal eller Melstok herskende, samt Gederams (her Ildmærte eller Blomjølke kaldet), ellers er Dvækeroden meget villig til at voxer, hvor der pløies for grundt og harves flet. De høitliggende Gaarde i alle nær Fjeldene paa begge Sider af Dalen ere de meest fugtige, og her er en dybere Agerjord, som kaldes Næsjord, der er sort og har meget Muld, men er i vaade Aar meget mislig, og det er især paa dette Slags Jord, at et slem Ukrudt, Dille kaldet, hyppigst voxer, der synes at være det værste af Alt. Paa den vestre Side af Elven paa de høitliggende Gaarde høves ogsaa Leer, men paa saadan Jordbund er i vaade Aar Kornavlingen mislig. Overalt her i Fogderiet er Sædfor-

i flittreste til Sæd, da den, uagtet dens Magerhed, naar den holdes og i forsvartlig Meenhed, slaaer sjældnere Feil. Sædetiden er tidligst sidst i April og ender silbigst først i Juni. Nogle efter at Sæden er lagt og Jorden tilharvet, fjøres med Trømle helte kaldet), hvilket dog af mange silbigere forrettes. Paa gamlinger underhaves ikke om Foraaret, men Sæden fastes paa den Jord, der i Almindelighed er løs nok, og det ansees ikke gavnligt harve den for meget, da stærk Regn og stærk Tørre derved virker meget paa den. Den magre Jordbund, der sædvanlig findes i Norge, beholder ikke længe Kraften af Gjødselen, og det antages at paa den usle røde Sandjord ikke varer mere end tre Aar. De flittige Jordbrugere blande derfor deres Gjødsel med Lur, Jord eller Kvar. Overalt er her den meest anstrængte Flid nødvendig for at i hans Agerbrug, da Ageren ellers bevores saaledes med Ukrud, at om Sommeren neppa kan see Sæden. Af Handelsplanter dyrkes overalt i Fogderiet til Almuens Fornødenhed, især i Grue og Bjergde, hvorfra undertiden saavel Hør som de deraf forarbejdede varer sælges udenfor Bygden. Hamp dyrkes i Almindelighed ikke paa Hinfkougén, hvor Hørren ikke trives. Humle dyrkes kun i Dubalen, men derimod i Mængde og af god Art i Solør, hvor der drives en temmelig betydelig Handel; dog har i de senere Aar ingen ikke været fordeelagtig formeddelt Humlens ringe Pris i Norge til andre Artikler i Kjøbstæderne, hvorved Humleavlingen er indskrænket. Tobak dyrkes, fornemmelig siden 1808, mængdesvækket til Huusbehov, skjøndt ikke i nogen Mængde da Klimatet ikke er nok gunstigt. Høvedyrkningen indskrænker sig til Raal og de fleste Kjøffenuarter. Klimatet gjør det næsten umuligt at opelske træer endog i Dubalen, hvor afskillige dermed anstillede Forsøg aflyste. Dog findes paa den temmelig høitliggende Gaard Op-Grue Hovedsogn gamle Kirsebærtræer, der endnu bære Frugt.

1) Skovdriften er her af megen Vigtighed, da Fogderiet er Norges bedste Skovbygger, og besidder den Fordeel at have et stort Vanddrag til Skovproducternes Fremdrift. En stor Deel af det Dyantum oplandske Lømmer, der opkjæres paa de mange og Saugbruge omkring Øyeren og i Agers-Elven ved Christiania, er fra denne Egn, og ikke alene denne Stad, men ogsaa Moss og Løst, og endog Frederikshald, exportere af dette Fogderies Skovter. I Hofs og Grue Bjergde ere de største og bedste Skovager, der ligge bekvemest for Vanddragene, og man antager at Aarene 1838 og 1839 er udbragt fra det første Bjerg omtrent 10 og fra det andet 10,000 Tylter Lømmer aarlig, hvorved dog maa ses, at en ikke ubetydelig Deel af det forstærkede Dyantum er i og drevet af svenske Skove. De fleste Skove i Dubalen ligge temmelig beleiligt for Fremdriften. Gjennem Vinger Bjerg løser mod Glommen kun paa dets nordre Hjørne, saa at Lømmerder er mere besværlig. Det meste Lømmer fra dette Bjerg, for samme ikke kan komme i det Frederikshaldske Vanddrag, op paa de høværende Sauge og Planterne fjøres til Christiania løst. Fra det egentlige Solør kommer næsten ene Saugtømmer,

fra Dubalen tillige Maſter og Spirer i Handelen. Overalt, Dubalen maaſkee undtagen, er Furren den almindeligſte Træart og Granen mindre hyppig. Fogderiets Skove, der meſt findes paa Sandmoer, ere af frodigere Væxt, men med mindre Malm og ſtørre Ole end Eſterdalens. De ſtørſte Skove ligge paa Hoveddalens Øſtſide i hele Mile brede Strækninger, imidlertid aftage de her efterhaanden, ſaa vel hvad deres Qvæltet ſom Qvantitet angaaer, hvortil de ſenere Mær mere end forhen ſtærke Hugſt bidrager. Af Levtræer indeholde Skovene meſt Birk og Dr, ſamt en ubetydelig Deel Åſp og Dlogn, hvilke to ſidſte Træſorter mere og mere medgaae til Kreaturenes Fremfødel. De ſtørſte og bedſte Skove i Fogderiet, undtagen i det øverſtiliggende Prglb Hof, have fra Fortiden af været Trælafthandlere tilhørende, fornemmelig i Chriſtiania, men tilveels og paa Moſs og Frederikshald, hvilke ifær har været Tilfødel med Skovene i Vinger Prglb; dog ere de i den ſenere Tid for en ſtor Deel blevne Fogderiets Beboeres Eiendom. Af Sauge havde Fogderiet i 1820 24 til Udfibningsſkjærſel privilegerede, hvoraf 11 i Vingers og 7 i Dubalens Thinglaug, tilſammen anſat til en Skjærſel af 1479 Tylter Femmer, foruden 34 Bygdeſauge, hvoraf 17 i Hoſs Prglb. I 1836 var her derimod tre Sauge, hvortil Bevilling udfordredes, ſamt 77 andre Sauge, hvoraf 21 i Dubalens, 16 i Vinger, 21 i Grue og 22 i Hoſs Prglb, ſom vare tæret til at fjære 1667 Tylter Femmer aarlig. Samtlige diſſe Sauge forſynes fra Fogderiets egne Skove.

c) Qvægaavlingen er kun til Fogderiets egen Fornødenhed, da Græſgangene i Almindelighed ikke ere ſaa gode, at denne Næringsvei kan blive ſynderlig indbringende for dette Fogderie. Vel har næſten enhver Gaard i Hoſs og Grue Prglbe og mange Gaarde i de øvrige Dele af Fogderiet deres Sætere, der manglede ligge flere Mile borte fra Gaardene, men de fleſte af diſſe Sætere ere tørre og magre. De Fedevarer og det Slagteqvæg, ſom ſælges fra denne Egn, er derfor ikke af ſtor Betydning; dog holde Finnerne en ſtor Deel Kreaturer og ſælge noget Smør, Ost &c. Hefteavl lægges ikke ſynderlig Vind paa. Bønderne kjæde næſten alle deres Heſte, ſom Handelskarle i ſtor Mængde indbringe, de øvrige faaes fra Grundſets og Chriſtianias Markeder. Da Gaardene i Solger ere meget ſønderlemmede, og enhver Gaardbruger maa have Heſt, holdes her i Almindelighed flere Heſte end man burde. Imidlertid kan man dog regne 5 til 6 Keer mod en Heſt, undtagen i Vinger Prglb, hvor Kjobmandenes Landbønder maae for Trælſtens Fremdrifts Skyld ofte holde Heſt, om de ikke føde mere end en til to Keer. Faare-Racen har man paa ſine Steder ſegt at forøke ved at indføre ſpanſke og engeliſke Vædere, og en Mand i Vinger har et betydeligt Antal ſpanſke Faar, ſom han i en Række af Aar har fundet god Vægning ved at holde. Dog holdes endnu ſædvanligen ſmaa grovuldede norſke Faar. Geder holdes meſt i Hoſs og Grue, men i mindre Antal i de øvrige Prglbe. Svineavl er overalt i Fogderiet til Huusbehov.

d) Jagt og Fiſkerie ere ikke uvigtige Binæringsveie. Den førſte drives fornemmelig af Finnerne paa Fiſkougten, dog gives ogsaa i andre Egne af Fogderiet gode Skjytter. Foruden Rødder ſkydes en

nelig betydelig Deel harer, hvorimod det meste Fuglevildt tages i ræer og Stok. Fiskeriet kunde blive af nogen Vigtighed naar det var som det burde. Elve og Indføer mangler Fogderiet ikke, og lige af de sidste ere fiskerige, dog er Fiskeriet meest Finnernes Sag, de fleste Fiskevande ligge paa Finkoug. Fiskearterne ere: Dræt, asen, Gjedde, Åbor, Lase, Bug, Siik, Mort og Horr, samt Karud- og Krebs i Vinger Frgld. Siltsangsten om Høsten i Buvisen, Aalaarn og Ungaards-Scen i Vinger Frgld er af Vigtighed. Kvædet om Efteraaret i Skadsen og Kirkesøen i Grue Frgld.

e) Bjergværksdrift, der dog kun har været en Næringsvei i en liden Deel af Fogderiet, skjøndt man lang Tid tilbage her har udvundet Metaller. Nogle Kobbermalm-Anviisninger have nemlig været fundne i Dudalen under det engang tilværende Dudalske Kobberværk, menigheds Kobberværk kaldet, der i Kong Frederik den Fjerdes Tid var af Jægleassjerer Poul Weibye m. Fl. anlagt paa Gaarden Sandsrud ved et Vandfald mellem Sands- og Raasen-Søerne, hvor endnu der findes Gruber af Dvæn og Bygninger, men siden forladt, og atter opdaget af Stiftamtmand Mr. Fr. Cicignon m. Fl., som derpaa erholdt Privilegier af 26de April 1742 uden at Værket formeest Malmens Rikthed havde nogen Fremgang. Omfjæder blev det, efter at Berghauptmand Studenbrof, som i Aaret 1751 eftersoog Værket, havde fundet det Ertrier altsfor ringe til at fortjene nogen vedvarende Drift, af Værkshjælperne indfaldet, da der ved Driften blot var udbragt 10 til 12 Pund Kobber, som mod Betaling blev leveret Sølvværket. Endeel af Værkets Ertrier skal ifølge Montoydians Naturhistorie (1ste Deel, 300) have været selvhaltige, fornemmelig Malmen fra Langaasens Å. Af større Vigtighed har Jernværksdriften været. Her var nemlig allerede i den sidste Hjerdedeel af det syttende Aarhundrede et Jernværk, Kjesshuus Værk kaldet, som laa i Vinger Frgld paa Gaarden Kjesshuus, ved den i Vrang-Elven søndenfor Gidsfoug Kirke udfaldende Berje-Elv, hvilket Værk findes at have været drevet i 1688, men derefter blev nedlagt, og formodentlig havde sine Gruber i Vinger Frgld, ligesom det endnu tilværende Dudals Jernværk har sine Gruber i Fogderiet. Dette Værks Hovedgruber ere Spital-Gruben i Sogn, en Mill fra Værket, hvis Malmgang er opdaget 1738, og Gruben i Sands Sogn under N. Dudalsens Frgld, fire Mile fra Værket, og Ramsø-Gruben i Brandvold Sogn under Grue Frgld, hvilke den første er den vigtigste, foruden hvilke ere fra længere Tid ogsaa forladte Gruber paa Bramhuus, og Skjerper paa Tranbøl, Rug- og Spitalen og Grimsland. Desuden skal der gives Malm-Anviisninger paa Gaardene Fos og Foseld i Brandvold Sogn. Rymalm har der paa Sandnæsnoen i Strøms Sogn, samt paa Gaarden Kiers i Vinger Sogn, og Søsmalm fra Stor-Søen i Dudalen har i den været anvendt ved Dudals Jernværk som et tjenligt Middel at gjøre Værkets haarde Malm mere flydende. Bemeldte Dudals Jernværk ligger paa Gaarden Valsfald i Strøms Hovedsogn 10 Mile fra Grimsland, og er først opdaget 1708 af Foged Joh. Steenkuhl, men er et Sæns Aars Forskud paa Grund af dets vanartige Malm nedlagt, samt efter Spital-Grubens Opdagelse atter opdaget i 1739 af et

Interessentskab som blev udløst af Capt. (Siden Oberst) Ulrich Frig, der folgte det 1764 til Brødrene Jacob og Iver Neuman Bergraab Iver Neumann, efter at være bleven Gencier af det fattige det i god Gang. Det forblev derefter i den Neumannske Eie indtil det i 1823 blev solgt til den nuværende Eier Conning. Værket, hvis Vand kommer fra Val-Søen og Gjøril bestaaer af en Marsovn, to Stangjernshammere, ti Spiger- & en Kniphammer og et Stjæreværk, samt desuden et Rølle Vandsaug og et libet Teglværk. Malmen faaes fra de anførte og de fornødne Kul fra begge Dubalens Brglde, saavel som fr og Grue Brglde; men Vanskeligheden for at faae Kul, samt den lige Transport til Christiania, som er Værkets Udfibningsstet ening med den Omstændighed at man ikke kan holde Prisen svenske Jernværkers Producter, har i senere Tid meget indskrænket Virksomhed, og i de sidste Aar har Værket ikke været Under Værket, hvis Arbeidere i 1819 angaves at være 61, 1 Gaarde, som bruges under Eet af Værkseieren.

f) Fabrikflid sysselsætter ikke synderlig dette Fogderie da her af Fabrik-Anlæg ifkun er Ejurens Spigerværk på den Gaarstads Grund i Grue Brgld, oprettet efter Bevilling Decb. 1798 og bestaaende af en Kniphammer og fire Spigerl hvorpaa foræbledes dels norsk men især svensk Jern, hvilket i de senere Aar ikke har været i Drift, fordi det med Hensyn t paa Spiger ikke har kunnet concurrere med de svenske Værker, i det har leveret en Deel andet affætteligt Smedearbejde. Desuden her nogle andre Industrieanlæg, som i 1834 angaves at være 1 bevindbrænderier, som leverede 59,200 Potter Brændevin, 1 brænderier, hvorefter nogle vare ikke ubetydelige, samt 13 Badm og 4 Garverier.

g) Huus- og Kunstfliden drives ikke over det Alm Dvindetjennets Huusflid er dog i Tiltagende, og man har ikke lige Værdier. Selv de formuende og velstaaende Bønder o gaar næsten aldrig i andre Klæder, end saadanne som ere vir deres egen Grund, og den fattige Almue er her bedre klædt mange andre Steder, samt især vel forsynet med Linned. Nødne Haandværkere er Fogderiet forsynet med.

Mærkelige Gaarde og Steder:

a. i Søndre Dubalens Brgld.

aa. i Strøms Hovefogd:

Strøms Præstegaard, 15 Ekd. (27½ Dir.), der har i Jordbund, en Udsæd af 25 Tdr. Korn og 16 til 20 Tdr. samt føder 6 Heste, 30 Køer og 24 Faar, men har ringe Gavn tilstrækkelig Brændekov, hvorefter den har to Sætervolde, 6 og de fornødne Skovproducter fra en 1½ Mill fralliggende i Skov, ligesom under Gaarden ere elleve Pladser. Paa Gaard Sognestien, en gammel Tømmerbygning, tilhørende Almuen. ere Gaardene Strøm, Mellem og Dvæ, 1 Ekd. ½ Ekd. (20½ samt vestenfor Ellingsrud, 1½ Ekd. (13½ Dir.), og Dvæ, 3 Ekd. 2½ Ekd. (20½ Dir.), alle langs Glommens Kori

nordensfor disse Gjersteb, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{7}{8}$ Dlr.), Nordset, to Gaarde, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), Slaarsteb, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($36\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard med stor Skov, Melgaarden, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), Østgaarden, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Toner, 1 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf de fem sidste ligge omkring Døli-Søen, der har sit Udløb gennem en Elv, Søen kaldet, der falder i Glommen strax vestenfor Kirken, og alle hønhørende til den af denne Elv saakaldte Slaastad-Byg.

Balsteb, som med Gaardene Grimsland, Oppi, Kjaberg og Tongel, tilsammen stylvende 5 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($47\frac{1}{2}$ Dlr.), udgjør en betydelig Eiendom under Dubals Jernværk, med mange Pladser, Skov af stor Udstrækning, samt forskjellige Indretninger og Brug under Værket, hører til Sognets østlige Deel tilligemed Kjølsf, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med 7 Pladser, Fulu, St. 2 og 2. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($31\frac{1}{2}$ og $13\frac{1}{2}$ Dlr.), begge beliggende ved Glommen, samt Øvisler, 1 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), alle meget gode Gaarde, i N. W. for hvilke og nærmere Strøms-Gaardene ere Vorrestad, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), og Leqvam, 1 Skpd. $\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), samtlige hønhørende til den saakaldte Tolv-Byg, der indbefatter Sognets østlige Deel paa Glommens Nordside.

Rangset, 1 Skpd. $\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), Skaarer, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget stort Brug, med god Jordvei, betydelig Skov og 12 Pladser, Berger, S. 10 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, Santer, 1 Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Hernæs, to Gaarde, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), Stomperub, 15 Skpd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), meget udstykket, og Anerub, 5 Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), hvis Herlighed er dens betydelige Skov, ligge alle paa Glommens Sydside og flere af dem ved Glommens Bredder.

bb. i Ulleren Sogn:

Ulleren, St. og 2. 2 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke staar Sognekirken, en Tømmerbygning opført 1728, i Stedet for en ældre som havde været St. Olaf helliget, hvilke Gaarde tilligemed Sandenæs, 1 Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), og Spigset, N. 2 og W. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ og $27\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til de saa Gaarde i Sognet som ligge paa Glommens Nordostside, hvorimod paa dens modsatte Side ere Disen, tre Gaarde, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), Skøien, 1 Skpd. $17\frac{1}{2}$ Skpd. ($31\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, med god og letvindt Jordvei, Skov til 60 Tønder Tømmer Hugst og 8 Pladser, samt Gjersøien, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, med lignende Jordvei, men større Skov og 7 Pladser, alle beliggende ved Glommen, og høiere oppe fra denne Søter, Dvæ, 1 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Skpd. og Nedre, 2 Skpd. ($22\frac{1}{2}$ og $20\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Gaarde, hører i to Brug og tils. med 12 Pladser.

cc. i Øpstad Sogn:

Vestby, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Skulsteb, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($36\frac{1}{2}$ Dlr.), Duli, S. $2\frac{1}{2}$ Skpd. og N. 2 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($34\frac{1}{2}$ og $21\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den første er deelt mellem mange Eiere og med mange Pladser, Dien, to Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), Semb, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, med god og letbrugt Jordvei, Kjølsf, S. og W. 3 Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), Øpstad, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, hvorpaa staar Sognets Kirke, der er en Tømmerbygning opført 1725, og Rjuft, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge

alle paa begge Sider af Opstad eller Dug-Elven, og Dien-Gaardene udgjøre en De i Storsøen¹.

b. i Nordre Dubalens Præstegjeld.

aa. i Sande Hovedsogn:

Sand, Nedre, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{3}{4}$ Dlr.), der er Præstegaard, med god Jordvei, en Udsæd af 20 til 24 Tdr. Korn og 24 Tdr. Potatoes, som søder 4 Heste, 20 Røer og 40 Smaafø, med meget Rydningsland, god Skov, Indtægt af Landsehold og 9 Pladser, samt Øvre, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{3}{4}$ Dlr.), paa en af hvilke er Sognets Kirke, en gammel Tømmerbygning, og som med Hæe, 1 Skpd. $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($14\frac{7}{8}$ Dlr.), Krattedøl, 1 Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), Svenneby, 1 Skpd. $15\frac{1}{4}$ Lpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.) og Ekornhoel, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), den sidste i Særdeleshed med stor Skov, ligge rundt om Sandsejen, der har sit Udløb i Storsøen.

Fusser, 1 Skpd. $8\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), ved den nordre Ende af Raasen-Seen, med stor Skov og mange Pladser, Holt, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{3}{4}$ Dlr.), ligesaa med betydelig Skov og 8 Pladser, Houg, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($27\frac{3}{4}$ Dlr.), og Træsten, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (33 Dlr.), en Gaard med god Jordvei, godt Fiskerie, to Flomqværner, Malmbrud og 11 Pladser, ligge i Sognets nordlige Deel, som gjennestrømmes af tvende i Raasen-Seen udfaldende Elve.

bb. i Mo Eegn:

Stormoen, S. og N. hver $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($23\frac{1}{4}$ og $26\frac{1}{2}$ Dlr.), to store Brug ved den nordre Ende af Storsøen, med betydelig Jordvei, udstrakt Skov og 19 Pladser. Her ligger Mo Kirke, som forekommer i den røde Bog under Navn af Ingremo Kirke, og var St. Mikael helliget. Nordenfor er Berg, N. 1 Skpd. ($31\frac{1}{4}$ Dlr.), en stor Gaard med vidløftig Skov og 10 Pladser, og søndenfor Garvig, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{3}{4}$ Dlr.), Østvatten, 2 Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), og Berg, S. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Bygdebets største Brug med ni Pladser, hvilke to sidste ligge ved Bergs-Naens Udløb i Storsøen, hvori den sidste Gaard har en vigtig Søug. Disse Gaardes fornemste Herlighed er deres Skove².

a. i Vinger Præstegjeld.

aa. i Vinger Hovedsogn:

Kongsvinger Fæstning. Den ligger under en Polshøide af 60 Gr. 12 Min. 11 Secunder, paa en Høide af 716 Fod over Havet og 103 Fod over den nærliggende Kongsvinger Leir, paa Vestiden af Glommen 900 til 1000 Skridt fra samme. Da Hovedlandeveien fra Sverige strax nedenfor Fæstningen fører over Glommen, samt derfra til Dubalen og Næs paa den ene og til Solør langs Glommens begge Bredder paa den anden Side, maa det antages at Hensigten med samens Anlæg har været at forsvare Afgangen til disse Egne af Landet, ligesom Kongsvinger var at ansee som et Hoved-Depot for et Armeecorps som under Krige med Sverige opererede i denne Egn. Fæstningens, eller, som den i Begyndelsen kaldtes, Vinger Skandses første Anlæg er ubekendt. Her var imidlertid en vigtig Post under Krigen 1643 til 1645³, ved hvilken Tid Skandsen rimeligvis er først anlagt.

¹) og ²) Om en Forandring med disse Egne, sefse Resol. af 28de Novbr. 1836, see Tillæggene til denne Deel.

³) Dette seer man paa forskjellige Steder af Hannibal Schæfers Topogr.

idte Kjælb Stub, som under denne Krig levede Operatio-Grændsen, trods at være den første Stifter af samme¹. en ældste Skandse at have ligget paa et andet Sted og ummen end den nuværende Fæstning. I Aaret 1675 fik isson, samt fornøden Ammunition fra Agerøhuus, og var tning" ved samme Aars Udgang besat med 16 Kanoner reter, ligesom Vinger Leir da var beboet, og i de paaføl- ar var her en stor militær Styrke samlet. Den nuværende Fæstning er dog først bragt i regulær Forsvarsstand og n opført i Feldmarskal Wedels Tid 1683², og af Kong i Femtes Reise i 1685 seer man at Fæstningen allerede da med Bastioner og Courtiner opførte af Steen og med et it ligeledes af Steen uden om Fæstningen, hvori et lidet kunde staae sikkert, hvilket Retranchement endnu ud i det undrede var til. Efterhaanden erholdt Fæstningen flere . I før i Midten af forrige Aarhundrede, og under Krigen 14 bleve nogle betascherede Værker anlagte udenfor Fæst- nne bestaaer af en Hoved-Enceint med et Par halve Ba- ebaner, en bedækket Wei med behørige Glacider, samt en- ter. Af betascherede Værker ere Redouten "See til Høire", ne Stattholder Prinds Frederik og Norske Løve, alle under pførte paa den nordvestre Kant af Fæstningen, samt Batta- raafstab-Sund og ved Nordbroen (det sidste paa Glommens it forsvare Overgangen over bemeldte Elv. Af Fæstnin- ger ere Arsenalet, Casernerne, Hovedbagten, Provianthuset, og to Krudtaarne, alle grundmurede; hvorhos under Wol- vede Casematter og Souterrains anbragte for Garnisonen Tilfælde. Fæstningen er rigelig forsynet med Vand fra e murede ud i Vjerget. Under sidste Krig var den besat oner, 3 Haubitser og 10 Morterer. Garnisonen bestod i b, indtil 1807, af Staben og to gevorbne Compagnier af e Infanterie-Regiment, og efter Freden bestod den af et af det gevorbne Rusteteercorps i Frederiksstad paa omtrent een ved Kongl. Resol. af 26de April 1823 blev Kongs- ing bestemt til at evacuere, imidlertid har den senere havt mandant, og dens fremtidige Skjebne vil isølge en nyere (af 31te Octob. 1837) beroe paa Udsaldet af den nu i værende Central-Commission for Norges Befæstningsvæsen. en ligge under dens Volde og Glacier fire Røtter, samt rbre Traastab, 1½ Sub (4½ Dir.), der bruges af Comman- i paa hvis Grund Fæstningen ligger³.

r til det norske Folks Eprog og Historie, 3die til 5te Bd. Dog er blot Vinger, men ikke Vinger Skandse. Ses brave danske Rends og Dvinderes Eftermale, 2det Bd.

Rissen, Fjerde Aargang 1823, S. 520 og 526.
Kningens Bygninger og Jordelendomme kan eftersees "Beskrivelse ens Glendomme. Christiania 1827", S. 31. Gfr. Ref. 20de Dec. 1837.

Kongsvinger Leir, en udenfor Fæstningens Glacié ! vestfiden liggende Samling af Træhuse, indbeelt i een med 8 parallel og tre paa samme perpendicular løbende Gader, hvis nøre, som i 1835 udgjorde 318, i Fortiden levede af Hø Garnison, men nu ernære sig ved den Anledning Stedets Velggenhed giver til indenrigst og mellemrigst Handel, der saavel beqvem Afgang til Varers Transport, som en jævn Søgning af Reisende. Dette Sted nævnes allerede 1658. Amtets Sygehøus var det blev flyttet til Hedemarken (sef. 23de Novb. 1792 og 30te Septb. 1803), og her har sen Sygehøus for Kongsvinger Fæstning. Her er ogsaa et A oprettet ved Placat af 19de Novb. 1803, og har her været ei tilladt ved Reskr. af 14de Sept. 1798, men ophævet ved Reskr. Febr. 1807. Strax udenfor Leiren ligger Vinger Hovedkirke, til er i Aarene 1697 og 1698 flyttet over fra Glommens Side, og er en Lømmehygning, der tilligemed Annerkirker Præbets samtlige fulde og halve Gaarde.

Traastad, S. 1½ Hud (9½ Dlr.), hvortil er privileg gested over Glommen, ligger strax ved Kongsvinger, og nor Sæter, S. 1 Skpd. 1½ Vd. (17½ Dlr.), og N. 2½ Hud (27 samt vestenfor, paa Grændsen af Dvalen, Ølset, Øvre, 1½ 1½ Skpd. (16½ og 11½ Dlr.), paa en af hvilke Gaarde var formationen Høfæters Capel, der var indviet St. Margarethas en Deel Jordegods.

Vinger Præstegaard, 3 Huder (19½ Dlr.), der li Østfiden af Glommen ligesom Kongsvinger, har sandig Jord og med underliggende fire Pladser 40 Tdr. Korn og 60 Tdr. samt føder 10 Heste, 52 Køer og 60 Faar, men ligger aa Glommens Oversømmelse. Til samme er mere end fornød og en beneficieret Gaard benyttet til Sæter. Jorðum stod her Kirke, som i de catholske Tider var Johannes den Døber helli i Slutningen af det 17de Aarhundrede er flyttet over til d Side af Elven. Nordenfor er Aurstad, S. 2 Skpd. (11½ N. 4½ Hud (18½ Dlr.), begge store Gaarde, med god Skov, og strax søndenfor Præstegaarden er Nord, V. og Ø. (18½ Dlr.), samt østligere langs Vinger-Søen Næstebø, (18½ Dlr.), der er udlagt til Embedsgaard for Sørenskriveren, gaarden, 2 Huder 7½ Skd. (11½ Dlr.), Skandsgaarden, 2 (32½ Dlr.), et betydeligt Brug, som med 13 Pladser ud Tdr. Korn og 100 Tdr. Potatos, samt føder 14 Heste, 72 96 Faar, hvorhos til Gaarden er betydelig Skov, Sang og 2 samt Teglværk, Dufthøl med Skinderhøl, 5½ Hud (30½ Dlr. flere Brug deelt Eiendom med 21 Pladser, god Skov, Sang og samt Øverud, 4½ Hud (21½ Dlr.), et stort Brug, tilhøren Bjertebek, med god Jorðvei og Skov samt 9 Pladser.

Leir, 4 Huder 2½ Skd. (25½ Dlr.), et betydeligt Brug rende Capt. Engelhardt, hvilket med 18 Pladser udsaaer 55 T og 208 Tdr. Potatos, samt føder 12 Heste, 53 Fæstrature Smaafæ, og hvortil er godt Fiskerie, god Skov og Sang. 1

ger ved den søndre Ende af Binger-Eøen, mellem denne og Fuster-Eøen ved Landeveien, og er fra Felttogene 1808 og 1814 bekendt som en vigtig militær Post. Søndenfor ere Gjermhuus, tre Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($29\frac{1}{2}$ Dlr.), Strengelsrud, $2\frac{1}{2}$ Ekd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), og Sigmærød, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med 22 Pladser, paa Bøsteden af Sigmærød-Eøen.

bb. i Eldfoug Annersfoug:

Aflangberget, tre Gaarde, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), Atramhuus, N. 6 Huder ($33\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard med 19 Pladser, Ralmer, 2 Huder ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Langfoss, $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Grasmø, $4\frac{1}{2}$ Ekd. ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), Dal, $2\frac{1}{2}$ Ekd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), Matræud, 1 Ekd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, der er en gammel Tømmerbygning, og Ridtsfoug, $2\frac{1}{2}$ Ekd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke to Gaarde ere bekendte af en her under Felttoget 1814 den 5te Aug. foresalden hidfelig Trængning, der endtes med de Svenskes Tilbagegivelse over Grændsen, og ved den sidste af hvilke Gaarde var i Krigen 1643 til 1645 en Standsf, Heshøl, $4\frac{1}{2}$ Ekd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, Røppehuus, $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Gaard et Jernværk var i Drift en kort Tid i det tyttende Aarhundrede, Trændem, $4\frac{1}{2}$ Ekd. ($30\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorunder er femten Pladser, Goustad, 4 Huder ($66\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Reglvedts betydeligste Gaarde, med 17 Dybbere og 31 Pladser, og Ragnor, 4 Huder ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), som er Skydsstation nær den svenske Grændse, og hvor under Krigen 1643—45 var en Standsf til Grændsens Forsvar, anlagt af de Norske paa den svenske Side af Grændsen, ligge alle i det fra Hovedfognet ind i Sverige førende Dalsfærd, og omkring den derigjennem gaaende Hovedvei, og have for største Del gode Skove. Vestenfor denne Strækning ere Seshøl, 4 Huder ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med tretten Pladser, Fougshøl, $2\frac{1}{2}$ Ekd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Stangnæs, 3 Huder ($17\frac{1}{2}$ Dlr.) og Ingelsrud, 3 Huder ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), samt længere vestlig Hamshøl, 3 Huder ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Almindingen, $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Ljønner, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), og Boel Skov, uden gl. Ekd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), og søndenfor disse Leersjø = Skov ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Skovelenom ved svenske Grændse, med Saug og 16 Pladser, og Krogfoss, 6 Ekd. ($51\frac{1}{2}$ Dlr.), en ubetydelig Gaard, men med Fogderiets største Saugbrug. Disse Gaarde, som for en stor Deel have tilhørt Frederikshaldske og Roske Kjøbmænd, ligge afledes omkring forskellige Elve og Bæde imod den svenske Grændse i den Deel af Sognet som benævnes Vestmarken, og have for det Meste frostnem Jord med uheldig Veligheden for Agtbrug, men gode Skove.

Sigmærød, 3 Huder ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), en meget betydelig Gaard i Sognets østlige Deel, med 19 Dybbere og 18 Huusmænd, samt Skov af stor Betydning, østenfor hvilken ved den svenske Grændse er Varildfoug, 8 Ekd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), paa Bøsteden af Varild-Eøen, med 11 stor Jordvei, 24 Pladser (Gintorper), og overordentlig betydelig Skov, men med tre Miles Drift til Binger-Eøen. Søndenfor ere Maserud med Baraldi, 3 Huder $4\frac{1}{2}$ Ekd. ($26\frac{1}{2}$ Dlr.), med 19 Pladser, Golsjærud, $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), Udgaarden, $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), i alle Brug med elleve Pladser, og Brydehøl, $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.),

alle i et lidet Dalsføre omkring et Vanddrag, som fører til den paa den svenske Grændse liggende Udgaards-Sø, der har sit Udløb til Sverige, og henhørende til det saakaldte Ostmarken. De have alle, men især Naserub, store Skove med noget over 3 Miles Drift for Skovproducterne til Vinger-Seen.

Billingssø, 3 Huder (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Finsrub, 2 Huder (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), den første med god og den anden med stor Skov samt 17 Bladser og begge Kjøbmands-Eiendomme, ligge nær den svenske Grændse og ved et Vanddrag, hvori Billing-Seerne udtømme sig, hvori er Saug under Finsrub. Længere vestlig og nærmere Sognets Hoveddal ere Næs, 2 $\frac{1}{2}$ Hud (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med stor Skov og 17 Bladser, samt Kloug, 3 $\frac{1}{2}$ Hud (34 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i mange Brug, ligeledes med stor Skov.

d. i Grue Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Grue Præstegaard med Søndre Skulstøb, 5 $\frac{1}{2}$ Hud (25 $\frac{7}{8}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 28 til 32 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt ses des 5 Heste, 25 Køer og 30 Faar, og under hvilken ere fem Bladser Skulstøb, N. 5 $\frac{1}{2}$ Hud (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), By, B. 4 $\frac{1}{2}$ Hud (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og D. 3 $\frac{1}{2}$ Hud (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sander, 3 Huder 2 $\frac{1}{2}$ Ekd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.) Houg, N. og S. 4 Huder (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Vold, 6 Huder (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.) hvilke Gaarde tilligemed Kirken, der er en smuk efter en den ældre 1822 overgaaet Ildbrand opført Muurbygning, ligge paa den saakaldte Haraldsmark, som udgjør en Slette langs Glommens Østside, i S. D. for hvilke ere Kongshoug, 4 Huder (25 $\frac{7}{8}$ Dlr.), et stort Brug, Skjelver, 1 $\frac{1}{2}$ Hud (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Huseby, 3 Huder (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Høestøb, 3 Huder (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Skytteren, 3 $\frac{1}{2}$ Hud (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Gaarde henhørende til en Strætning, kaldet Kilen. Østfor denne ere Berger, S. og N. 3 $\frac{1}{2}$ Ekd. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Moistøb, 2 Huder 7 $\frac{1}{2}$ Ekd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Gaard, 4 Huder (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.).

Grinder, 5 $\frac{1}{2}$ Hud og 19 $\frac{1}{2}$ Ekd. (37 $\frac{1}{2}$ Dlr.), det største Jordebædd i Fogderiet, der har tilhørt Krigsraad Arngen og eies siden 1819 af Lieut. D. A. Lühow, hvortil er god og letbrugt Jordvel, god Havre, betydelig Sæter, godt Fiskerie og stor Skov, samt paa hvilken Gaard med underliggende 16 Bladser udsaaes 112 Tdr. Korn og 250 Tdr. Potatos, samt fødes 14 Heste, 94 Fæ Creature og 115 Faar. Gaarden ligger i Sognets sydlige Deel, tilligemed Hveberg, D. 3 Ekd. 6 $\frac{1}{2}$ Ekd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og den nordensfor liggende Mo, 5 $\frac{1}{2}$ Hud (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.).

Grueset, 4 $\frac{1}{2}$ Hud, et godt og velbebygget Brug (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i Sognets nordlige Deel ved Grytaens Udløb i Glommen, samt Stemrud, 4 $\frac{1}{2}$ Hud, en større Eiendom (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der længe har tilhørt den Colbjørnsenske Familie, med vidløftig Jordvel, men meget udfat for Overfønmelse og Frost, og med Saug og Dværn, samt Søknæs, S. 4 Huder, N. 4 $\frac{1}{2}$ og N. 4 Huder (17 $\frac{1}{2}$, 20 $\frac{1}{2}$ og 41 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorefter den sidste er den nordligste Gaard i Sognet, alle paa Dalens Østside. Af de til denne Side hørende Skovleiidomme ere Løvhougen, 10 Ekd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Baalberget, 10 Ekd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.) de vigtigste. De ligge omkring S. Nøgden Sø og have mange Bladser.

Næs, 2 Ekd. 11 $\frac{1}{2}$ Ekd. (36 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med betydelig Skov, god Jordvel, et Teglbædd og ni Bladser, Glara, B. og D. 1 Ekd. 17 $\frac{1}{2}$

, Dlr.), Opager, 1 Skpd. 10 Lpd. ($14\frac{1}{10}$ Dlr.), Bjerke, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (25 $\frac{1}{10}$ Dlr.), paa hollset med underliggende udsaaes 66 Tdr. Korn og 100 Tdr. Potatos samt sødes i Kær og 80 Faar, og hvortil er stor Skov, Sundbrettigheden, samt et Teglværk, Kongsgaarden, 2 Huder $5\frac{1}{2}$ Skd.), hvilken efter Sagnet i Oldtiden har været et Kongesæde, 1, 5 Huder ($20\frac{1}{10}$ Dlr.), Holmen, D. 5 Huder $5\frac{1}{2}$ Skd.), og B. $4\frac{1}{2}$ Hud ($25\frac{1}{10}$ Dlr.), samt Enger, B. 2 Skpd.), hvoraf Halvdelen er Præste-Enkesæde, og D. $19\frac{1}{2}$ Lpd.), høre alle til Hoveddalens Vestside, hvor den sidste er den laard ligesom Gruset.

bb. i Brandbold Aarsfog:

, N. 15 Lpd. ($12\frac{1}{10}$ Dlr.) og S. $4\frac{1}{2}$ Hud ($20\frac{1}{10}$ Dlr.), b, 1 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Lpd. ($16\frac{1}{10}$ Dlr.), paa hvilken Gaard er lste, en Tømmerbygning, Eig, N. og S. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($36\frac{1}{10}$ genæsset, N. og S. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($24\frac{1}{10}$ Dlr.), Berget, D. Skd. ($12\frac{1}{10}$ Dlr.) og B. 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($25\frac{1}{10}$ Dlr.), paa Gaarde forhen har været Kirke, der var St. Maria helligstads, $4\frac{1}{2}$ Hud ($36\frac{1}{10}$ Dlr.), med god Jordvei, betydelig Skov Bladser, høre alle til Dalens Østside, ligesom de mere frastær, 1 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($23\frac{1}{10}$ Dlr.), Hofaasen, $1\frac{1}{2}$ Skpd.) og Hofaas, 3 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($38\frac{1}{10}$ Dlr.). Endelig hører Østside Fensjøen, 6 Lpd., en meget betydelig Skovdel. Dlr.) paa Grændsen af Vinger Prgld, hvori aarlig kan 1 Tysker Tømmer, med god men stenig Jordbund og 14

tab, 2 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{10}$ Dlr.), Øjststads, S. 2 Skpd.) og N. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{10}$ Dlr.), Unum, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{10}$ Dlr.), b, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{10}$ Dlr.), Green, 2 Skpd. med Tillig. ($31\frac{1}{10}$ betydelig Eiendom med stor Skov, Høseid, $17\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{10}$ Ramsøien, 4 Huder, et betydeligt Brug ($21\frac{1}{10}$ Dlr.) Sagnet, ligge alle paa Dalens Vestside og nærved Elven. e af Dalen har i Fortiden havt sin egen Kirke, den saakaldte senere Forlund-Kirke, der stod paa Gaarden Kirkehuus, og urentius helliget.

e. i Hofs Præstegjeld.

aa. i Hovedfoguet:

Præstegaard, 4 Huder ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 30 og 50 Tdr. Potatos, samt sødes 6 Heste, 30 Hestefature og med god Sæterkov tre Mile borte, Hof, $4\frac{1}{10}$ Hud ($9\frac{1}{10}$ mestads, N. og B. $8\frac{1}{2}$ Hud ($19\frac{1}{10}$ Dlr.), Weitnæs, D. og ($20\frac{1}{10}$ Dlr.), Borg, $4\frac{1}{10}$ Hud ($22\frac{1}{10}$ Dlr.), Bjertrnæs, $14\frac{1}{2}$ Hud ($47\frac{1}{10}$ Dlr.), Øienne, S. og N. $5\frac{1}{2}$ Hud ($13\frac{1}{10}$ boelstads, $3\frac{1}{2}$ Hud ($10\frac{1}{10}$ Dlr.), udgjøre en meget bebodt s for Glommens Overbømmelse udsat Strætning omkring gammel Steenbygning, som i de catholske Tider har været helliget. Nordenfor denne Bygd er Sparby, S. og D. $1\frac{1}{10}$ Dlr.) samt Hilsnæs, $5\frac{1}{2}$ Hud ($11\frac{1}{10}$ Dlr.), der ligge

lige for Kilsen - Elvs Udsøb, og sønden for den Kirke (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Gaard var før Reformationen en Alerne Petrus og Paulus helliget, Østmo, tre Gaarde, 10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Houg, 2 Huder (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke alle ligge paa Vestside.

Dufstab, 7 $\frac{1}{2}$ Hud, en meget betydelig Gaard (45 $\frac{1}{2}$ Dlr. Brug, Arneberg, 4 $\frac{1}{2}$ Hud, ligeledes en god Gaard (27 $\frac{1}{2}$ Dlr.) i mere end to Aarhundreder har tilhørt den berømte Colbjørnsen, forhen Arneberg-Slægten kaldet¹, Øveset, S., B. c Hud (58 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf de to sidste høre til Sognets Gaarde, Søter, S. 4 Huder (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og N. 6 Huder i hvoraf den sidste er en stor Gaard, med Skov, Dværg og 6 Bjærke, S. og N. 4 Huder (31 $\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets boede Østside.

bb. i Aasnæs Sogn:

Aasnæs, tre Gaarde, 10 Huder 10 $\frac{1}{2}$ Sld. (36 $\frac{1}{2}$ Dlr.), N. og B. 5 $\frac{1}{2}$ Hud (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Trøngaarden, 4 Huder Løvsøgaarden, 3 $\frac{1}{2}$ Hud (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Korsgaarden, 2 Dlr.), ere gode Gaarde, som ligge paa Vest- og Sydsiden men, hvis Krømminger her danne et stort Næs, hvoraf Sogdntlig har Navn.

Kløberg, N. og S. 6 Huder (29 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Kjolen, 6 $\frac{1}{2}$ Hud (30 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Melby, 2 $\frac{1}{2}$ Hud (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjør Hud (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Telle, 5 Huder (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Anset, B. Hud (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Kalsgaarden, 4 Huder (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), gemet Saaft, 2 Huder (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er den residierende Gaard til Glommens Nord- eller Østside, hvor Sognets Kirke mel, men efter en i 1838 foretagen Reparation smuk og bygning af Tømmer, ligger paa Gaarden Telles Grund.

Jaksfæter, 3 Huder (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, og 2 Huder (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), udgjøre med fire andre Gaarde Bygde hammeren, der ligger østen for de anførte Gaarde ved over hvilken Jaksfæter har Sundrettighed. Paa Baltebøl i hen efter Grundset det saakaldte Baltebøl eller Vashamm der dog ikke var noget egentlig privilegeret Marked og for Aar siden er ophørt, og ved Baltebøl var i Kong Christian 5tes Tid anlagt en Skandse til at forsvare den her fra Svemende Vel (S. 300).

Sjeli, St. og L. 4 Huder 1 $\frac{1}{2}$ Sld. (38 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Søn Hud (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rokkin, 2 Huder (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Duseby, 2 Sld. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Graven, 2 $\frac{1}{2}$ Hud (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Skjuba (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Glorvigen, St. 4 og L. 1 Hud (30 $\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til den saakaldte Jes-Bygd, der ligger for størsting Jes-Søen, og deraf den sidste paa Søens Nordside.

¹) Om denne Familie see Afskifter til den norske Kirkehistorie frede af den Hjerde af B. Roe, første Hefte S. 3—36.

cc. i Baaler Sogn:

Svenneby, 5 Huder $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($22\frac{3}{4}$ Dlr.), Eig. D. $4\frac{1}{2}$ Hud ($20\frac{3}{4}$ Dlr.), Baaler, 6 Hud ($28\frac{3}{4}$ Dlr.), Holtekjolen, 1 Hud $3\frac{1}{2}$ Ekd. ($20\frac{3}{4}$ Dlr.), Strate, tre Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Hud ($31\frac{1}{2}$ Dlr.), Torkildsby, 2 Huder ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Snarvold, $3\frac{1}{2}$ Hud ($17\frac{3}{4}$ Dlr.), Dubenby, $3\frac{1}{2}$ Hud ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Lundeby, $3\frac{1}{2}$ Hud ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Overby, $5\frac{1}{2}$ Hud ($16\frac{3}{4}$ Dlr.), Elset, 3 Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Tøraasen, $2\frac{1}{2}$ Hud ($20\frac{1}{2}$ Dlr.) og Knøsen, 3 Huder ($28\frac{3}{4}$ Dlr.), høre alle til Hovedbaalens Pfiende, hvor ogsaa Sognets Kirke, en i 1805 opført Sommerbygning, staaer paa Gaarden Baalers Grund. Nogle af disse ligge langs ved Glommen, men de fleste i en Afstand fra samme, og deraf Holtekjolen samt Knøsen fjernest.

Sinderud, $4\frac{1}{2}$ Hud ($23\frac{3}{4}$ Dlr.), Berg, 2 Huder $11\frac{1}{2}$ Ekd. ($16\frac{3}{4}$ Dlr.), Mangnæs, Redre og Tvæ, $2\frac{1}{2}$ Hud ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Eig. B. 3 Huder $9\frac{1}{2}$ Ekd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Rød, 3 Huder ($18\frac{3}{4}$ Dlr.), Gjerdrum, D. 4 og B. 2 Huder ($33\frac{3}{4}$ og $15\frac{1}{2}$ Dlr.), Brasterud, $4\frac{1}{2}$ Hud ($17\frac{3}{4}$ Dlr.) og Alslatrud, 2 Huder ($14\frac{3}{4}$ Dlr.) ligge paa Dalens Vestside og langs ved eller i kort Afstand fra Glommen.

3. Østerdalens Fogderie.

Dette Fogderie, som indbefatter den nordøstlige Deel af det søndensjælske Norge og af alle søndensjælske Fogderier er det vidtstgigste, grænser mod Nord til Ørke- og Gulebals Fogderie under Søndre Thronbjæms Amt, mod Øst til Herjeaadal, Dalarne og for en liden Deel til Värmland i Sverige, mod Syd til Soler, samt mod Vest til Hedemarken og Guldbrandsdalen. Dets Længde er henimod 20 og Bredden 10 til 11 Mile. Arealen er (Samundens Fladeindhold fradraget) $145\frac{1}{2}$ norske Qvadratmile, og Folkemængden paa dette store Fladeindhold beløb ved Folketællingen af 1835 til 19,146 Menneſter, som gjør den ubetydelige Befolkning af 131 Menneſter paa Qvadratmilen.

Fogderiet udgjør en Hoved-Dalstrækning, den største af alle Norske Dalstrækninger, der glennemſkjærer Fogderiet i hele dets Længde fra N. til S., med mange derfra ved høie Fjelde afskilte mindre Dalstrækninger, der deels danne hele Bygde saasom Årendalen, deels enkelte Sogne saasom Fuldalen, og deels større eller mindre beboede Bygder. Hoveddalen følger Glommen-Elv og faaer ved dennes Krumninger en Længde af nogle og tyve Mile. Den smukkeſte Deel af Dalen er Tønnes Hovedsogn, som har de meest maleriske Situationer. De Strækninger nedensfor, som udgjøre Lille og Store Elvedalen, ere snævrere Indskænte af de omgivende Bjergstrækninger og mindre beboede. Viden Egne frembyde Glommens Bredder i Namdals Hovedsogn og Elvums Bygd. Her udbiller Dalen sig mere og mere, og Glommen flyder flod og stille imellem velbeboede Gaarde paa begge Sider. Terrænet er her fladt furremoer, der begrænses af flodbedækkede Bjerge, hvis Høide aftager efterhaanden som Dalsfæret bliver rummeligere og man kommer Hedemarken nærmere. Hvor dette District støder sammen med Västeralen har Dalen sin største Vidde paa en Høide af 6 til 700 Fod over Havet. Af de mindre Dalstrækninger er den med Hoveddalen parallel løbende Årendal den meest beboede, foruden hvilken mærkes

Dalen som Ofen-Elv og Vand gennemstrømmer, Dalen paa b. Sider af Trysilb-Elven, Lørdalen østfor Trysilb's Dalsfjæ, den det Nordnordøstlige hørende Dalsstrækning som udgjør Østfjæne Br. samt endelig den fra Guldbranddalen's Fjogderie kommende Føl Flere af disse Dale have paa sine Steder ikke ubetydelige Udvidelser kunne modtage en langt større Beboelse. De øvrige mindre Dale ikke mere end større Klipperevner, hvor de gennemstrømmende Elve ef lade kun libet Rum til Beboelse. De vidløftige Fjeldstrækninger, i grændse imellem disse mange større og mindre Dale, og som alle i et Strøg, lig de store Dales, fra N. N. V. til S. S. O. kunne i deles i trede Hoveddele, nemlig: 1) den østlige, der ligger paa s. siden af Fæmund-Søen og det derfra udløbende Vanddrag, og som Grændsefjeldet mod Sverige, hvor det gaaer ind og skiller imellem lerne og Værmeland, hvilken Hoveddeel er den nedre Deel af den s. Fjeldryg, som lige fra Finmarken sydøst for Norge fra Øver 2) den mellemste, der strækker sig omtrent fra Fjogderiets nord. Grændse sydøst indtil Bagflinten ved Rigsgrændsen vestfor Trys Søgn, indsluttes paa Østfjænen af Fæmunds- og Trysilb-Elvens Vand drag og paa Vestfjænen af Glommen, og fortsættes igjennem Solser i Sverige, hvor den udgrener sig og forvinder mellem de mange D strøg i Værmeland, samt endelig 3) den vestlige Fjeldstrækning, i fra Dovre-Fjeld, der tildeels paa Nord- og Nordvestfjænen begræn Fjogderiet, gaaer ned imellem Guldbranddalen og Lørdalen, og tilf taber sig paa Hedemarkens Sletter. Blandt de mange Fjeldhøider i den østlige Fjeldstrækning mærkes Svuku-Fjeldet østfor Fæmund-S af 4558 Fods Høide, søndenfor hvilket ere Elge-Hoguen og Sals-F det (4033 F.), samt Kaalegutte-Volen, alle paa Fæmundens Øst og længere ude Østvol-Fjeldet, Stet-Fjeldet, Stal-Fjeldet, Fulu-F det, Faxe-Fjeldet og Elgshougen, de tre sidste ved den svenske Græ hvoraf Fulu-Fjeldets Gruppe overstiger 3000 Fod, Faxe-Fjeldet na omtrent denne Høide, men Elgshougen er lavere. Til en større H naae Fjeldene i den mellemste Fjeldstrækning. Her er det vidløf Hummel-Fjeld nordligst, 5001 Fod over Havet (B.), længere ude St Kletten, Tronfjeldet 5451 Fod¹, Vellingen i Lylbale (4000 F. Elgepiggen i N. O. for Reendalen (5155 Fod), Solentinden mel Reendalen og den sydligste Deel af Fæmunden (6000 Fod), samt end længere ude Vyringen og Vildkjølen østfor Storsøen, af hvilke i intet frapperer Diet mere end Tronfjeldet, fordi det er meest isol og med næsten uafbrudt stelte Sider stiger fra det dybeste af Dalen m end halvfjerdedtusinde Fod over Glommen ved Tønsæ. I Dovre-Fj dets østlige Deel, som hører til dette Fjogderie, har man Rødals-Hø i (4664 F.) nordnord for Lørbale, samt sydligere Stor-Søen (6000 og Kirkkletten af samme Høide, som med Rundkampene danne en

¹) I Følge Hisinger er Tronfjeldet 5268 fr. Fod over Havet, og 3818 over Tønsæ. I Følge Gømarck er det derimod 3955 rhinl. Fod over Tønsæ og 5585 Fod over Havet. Broch anstatter dets Høide til 5 eller efter en anden Maaling til 5451 Fod.

Op mod Vest til Sell i Guldbrandsdalen gaaende Række af de høieste Fjeldtiinder paa Dovrefjeldets østlige Deel. Østerdalens Fjelde og Bjerge høre for største Deel til Urbjergenes Klasse. Hovedbjergarten er Sneid, ligesom i Trysil er et udstrakt Fjeld af Ur-Granit, dog findes paa flere Steder, især i Fogderiets østlige Deel, Dvergange-Bjergarter, nemlig Sandsteen, Leersfiser og Kalksteen, hvilken ogsaa fremkommer i Namodt paa Glommens Vestside¹. Forskjellige Slags Grøfter have Bjergene afgivet paa forskjellige Steder, fornemmelig i Fogderiets nordlige Deel, hvor i sin Tid en udbredt Drift paa Kobber har fundet Sted, foruden brugbare Steenarter. Østerdalen har meget betydelige Vanddrage og en Mængde Ferskvande. Af de første gjennemstrømmer Norges vigtigste Vanddrag, Glommen, som har sit Udspring ovenfor Naaften i Midalen 3 til 4 Mile nordensfor Fogderiets Grænser, Østerdalens Hovedbælføre i nogle og tyve Miles Strækning, og optager en Mængde andre tildeels betydelige Elve. Den vigtigste af disse er Reen-Elven, der ved sin Udstrækning og sit lange Løb kan anses som et Hoved-Vanddrag. Reen-Elven frembringes af Speke-Elven, der udspringer af Speke-Søen i Reendalens Alminding og af Tel-ler-Elven fra Tolgens og Tønssets Udmærker, der forene de løbe igjennem Hingstad-Søen og Hingstad-Dalen, og derfra under Navn af Dnsel-Elven indtil omtrent en halv Mill nordensfor Dvre Reendalens Kirke. Elven faar Tiløb af en i N. V. fra Tyldalen kommende Side-Elv, Tyhla, hvorefter den antager Navn af Reenen, og efterat have passeret Lomnæs-Søerne og tilsidst den fire Mile lange Stor-Sø (900 Fod over Ha-vet), løber den endnu fire Mile igjennem en Deel af Namodt Sogn, optager paa Østfiden den fra Dsen-Søen kommende Vest-Dsen Elv og noget længere ude Julus-Elven, hvorpaa den strax nedensfor Namodts Kirke falder ud i Glommen. Paa Vestfiden har Glommen Tiløb af Folda eller Foldalens og Alna eller Alnedalens Elv, som komme fra Guldbrandsdalen og løbe igjennem lidet beboede Fjeldbegne, ligesom længere nede Nasta-Elven i Namodt, der kommer fra de høieste Egne af Hedemarkens Fogderie. Østerdalens andet Hoved-Vanddrag, som gjennemstrømmer den østlige Deel af Fogderiet, er Rømundens Vanddrag. Rømund-Søen selv, næst Mjøsen den største Indsø i Norge, da den har et Fladeindhold af 2½ Kvadratmil, gaar i en Retning fra N. til S., holdes for at være 6 Mile lang, fra ½ til 1 Mil bred, og ligger efter Hisinger 2150 ft. Fod over Havet, altsaa i en Egn hvor

¹) Nogle Efterretninger om Østerdalens Fjelde af Bergmester H. G. Strøm findes i Bndrissen for 1817 og 1818, S. 341 og 342 samt S. 568, og af Professor Jens Wilken Hornemann i hans Bemærkninger paa en Reise i Norge, i Eiland. Litter. Selskabs Skrifter for 1807, II. S. 389—420, ligesom W. Hisingers Anteckninger 2det Hefte indeholder noget om Østerdalen i geognostisk Henseende. Vigtigere ere "Geognostiske Bemærkninger over den sydlige Deel af Østerdalen, af Prof. Reilhaus", i Nyt Magazin for Naturvidenskaberne 2det Bind 1ste og 2det Hefte, og forskjellige Høi-debestemmelser ved Barometermaalingen af Ingen.-Capt. Th. Broch har man i samme Magazins Anden Række 2det Bind og i Nyt Magazin 1ste Bd.

al Jordcultuur og næsten al Beboelse maa ophøre¹. Den har Udløb af adskillige Smaaelve, saasom Tuffing-Aaen paa Vestfiden, samt Grøt-aalen og Elgaalen m. fl. paa Østfiden, og fra den udløber mod S. D. en betydelig Elv; hvis Navn først indtil den naaer Seng-Søen er Fæmund-Elv, siden Trysil-Elven, som derefter paa Grændserne af Varmeland banner Sankild-Fossen, faaer der Navn af Dalby-Elven, og siden Clara-Elven, under hvilket Navn den tilsidst, efter et Løb af omtrent 30 Mile, falder ud i Venern strax ved Carlstad. Dog har ogsaa Fæmunden faaet Udløb mod Nord ud i det noget lavere i Nøraas Sogn liggende Færgen Vand derved, at man har gennemgravet et lavt Næs ved Mugelven. Østligere end Fæmundens Vanddrag løber Løra eller Lørdals-Elven igjennem Trysil Sogn, hvilken ved Gaarden Ny-Lørdalen søndenfor Færgen-Hjeldet gaar ind i Lima Pastorat i Sverige gjennem Færgen-Søen til Vesterdals-Elven og med denne til den botniste Bugt og Østersøen. Endelig har Østerdalen et fjerde egentlig til det Nordensjælske hørende Vanddrag Ørkla eller Ørkel-Elven, der gjennemstrømmer Doltne Fjeld, i hvis øverste Egne den har sit Udspring fra Fjeldene over mod Opdal, og falder, efter at have optaget Den Elv paa Øst- og In-Elven paa Vestfiden, ind i det Throndbjæmske og gaar til Throndbjæms-Fjorden. Glommen har ingen Vandfald af Betydning, men adskillige smaa Fald eller egentlig stærke Strømme uden synderligt Fald. Saadanne ere ved Mesfelt og Sætre i Stor-Elvedalen, ved Baal i Namodt, ved Strand, ved Elverums Prestegaard og ved Skjefstad i Elverums Sogn. Disse hindre imidlertid ikke, at Elven paa en ubetydelig Strækning kunde gøres seilbar for Baade og Pramme, og en ubetydelig Seilads med Lommerflaader haads igjennem Østerdalen under Vaarskommen fra Veneosen først i Stor-Elvedalen til Grundset i Elverum omtrent 12 Mile, men denne Seilads er forbyndet med Fare og mange Vanskeligheder. I Keen-Elven er en Fald, kaldet Løbet, $\frac{1}{2}$ Mill før Elven falder ud i Glommen. I de mange Løraaer, hvis Fald ere stærkere end Hoved-Elvens, gives forskellige større Fald. En af de mærkeligste af disse er i Øsen-Elven, hvor Vandet falder over 10 Alen næsten perpendicular ned over Klippen. I Skunna, en Sideelv som falder i Glommen i Stor-Elvedalen, ere tre endnu højere Fald. Aasta, som falder i Glommen udenfor Namodt, gaar heel igjennem Fjeld og med Brusen, og i Ennuna-Elven, som falder i Faldals-Elven, er et af de største Vandfald i Østerdalen, dog ikke over 30 til 40 Fod. Ferskvandene ere, foruden de formeldte Fæmunden, Storøen, Øsen-Sø og Lomnæs-Sø, endvidere Enger-Søen i Trysil, der gaar til Trysil-Elven, Sølen eller Sølna i Reendals Fjeld, Jstern-, Sundals- og Røds-Søerne i

¹) I Büschings, Kloppenburgs og Jonges Geographier omtales 30 til 40 i Fæmundsøen svømmende Øer. Denne naturfærdige Fæbel har formodentlig sin Oprindelse af, at der ved Tuffing-Elvens Udløb i Søens vestre Ende findes en Rængde flade Græsholmer, som undertiden staae under Vand og kaldes Fløer, hvoraf er dannet Flydøer. I Fæmunden ligger ellers kun en eneste Ø, Søllers eller Sønnere, som bestaaer af et nogle Fæd over Havfladen opstikkende Bjerg.

Agens Fjæld, af hvilke de tre første have deres Løb til Fæmunds-ben og begge Kors-Spærne igjennem Luffing-Maen til Fæmunden, nemlig Sevelen i Tønset, der gaaer til Glommen, og mange mindre.

Gjennem Østerdalen gaaer en af Hoved-Landeveiene imellem Christiania og Throndhjem, snart paa Østfiden og snart paa Vestfiden af Notten, for en stor Deel over Moer og igjennem Sandegne. Denne Da kommer fra Hedemarken, optager ved Grindals Sund i Elverum de to hver paa sin Side af Glommen indkommende Hovedveie, og følger fra dette Sund Glommens Vestside igjennem Namdø 7½ Mile indtil Røpvang i Stor-Elvedalen, hvor den fører over Elven, forlader Hoved-Dalsfæret, samt gaaer over Mora-Fjeldet (2 Mile) til Reendalen, hvis vestre Side den følger nogle Mile, indtil den omfæder over Fjeldalen kommer ned i Hoveddalen ved Tønset (8½ Mil fra Røpvang) over Rebye Broen til Glommens Vestside, paa hvilken den holder sig ½ Mil indtil Grændsen af Meraas Fjæld i det Nordensfjeldske. Af de øvrige Veie ere de vigtigste den som fra Tønset fører mod Nord igjennem Østfide Fjæld til Østerdalen, og en anden, som fra Lille-Elvedalen fører igjennem Fjeldalen til Lesjø i Guldbrandebalden, hvoraf den ene er Hovedvei. Desuden falder fra det Øverste af Stor-Elvedalen en Rivevei gjennem Østnebalden og over Sætningsbalden til Ringebu i Guldbrandebalden. Med Sverige haves ingen Communication paa Sommer-Ristveie; derimod haves Winterveie, samt om Sommeren Rive- og Røstveie, nemlig en sydlig igjennem Trysil ind i Dalby Sogn i Værmeland, en fra Fæmunds-Øen og Elgevig ind i Dalerne, hvor man kommer ned i Jøre og Serna Fjælder, og en tredje udenfor Amtet over Meraas eller langs Rug-Elven nordensfor Fæmunden til Herjeaabadalen.

Fogderiet, som er deelt i to Sorensfrierier, har følgende Præstefjælder:

a. i det søndre Sorensfrierie:

1. Elverums (forb. Elvarheims) Præstefjæld, det sydligste i Fogderiet og næst Tønset det folkerigeste af sammes Fjælde. Det grændser mod Nord til Namdø og mod N. Ø. til Trysil Fjæld, bærer paa et enkelt Punct den svenske Grændse, og har for Øvrigt Højs Fjæld mod Øst og Syd, samt Leuten Sogn paa Hedemarken i Vest. Arealen er 11½ Qvadratmil, og Fjældet, der forhen har været langt vildledigere, er kun eet Kirkesogn, der har sine Gaarde deels i Fogderiets Hoveddal, som ligger 6 til 700 Fod over Havet og har store Flader, deels ogsaa i nogle fraliggende Fjælder paa Dalens Østside, hvoraf især den smukke mellem 9 og 1100 Fod over Havet ligge Hernæs Fjæld, ½ Mil i N. Ø. fra Sognets Kirke, er vel bebygget, og østfor hvilken ere to mindre beboede og mere høitliggende Fjælder, som benævnes Nordre og Søndre Skovfjælden. Foruden Glommen, som i Sognets midterste Deel har dannet store Sandmoer især paa Dalens Vestside, ere her af mindre Elvedrage Ryn-Maen, Ulvaen og Elsen-Ma, der alle løbe til Højs Fjæld i Solør, Jønne-Ma, der i Sognets sydlige Deel falder i Glommen, og Julus-Maen, der igjennem Nordre Skovfjælden løber til Reen-Elven i Namdø Fjæld. Den sydligste Deel af Øsen-Ø ligger inden Omfanget af Sognet. Skat-

bjerget i Sognets nordlige Deel, samt Rjøsbjerget og Søstiel Grændsen af Sverige, ere de vigtigste Bjergsider, og paa disse mærkes Nordhoved paa Grændsen af Namodt og Leute. I det Civile udgjør Bygdet et Thinglaug. Almuens Nærre Agerbrug og Skovdrift; til Dvægavl er Egnen kun lidet skikket. Bygdet føre tvenne fra Solger indkommende Landeveie, enes med Hovedveien fra Hedemarken ikke langt fra Elverum der ligger 12 $\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania, og i hvis Omegn flere ninger have i Fortiden saavel som i nyere Tid været anlagte sammenstøbende og tildeels fra Naboriget kommende Veie. Siden fører en Kørevei fra Kirken op til Hernæs-Bygden, denne til N. og S. Skovbygdens meest behøvede Egne.

2. Namodt Præstegjeld. Det grændser mod Nord til Meendalen, mod Ost til Trysil og mod Syd til Elverum samt skilles i Vest ved en flere Mile bred Fjeldstrækning i ager Bygd paa Hedemarken, samt Bier og Ringebu Bygdebrandsdalen. Dets Længde er 8 til 9 Mile og dets Areal 23 $\frac{3}{4}$ Quadratomil, og det bestaaer af to Sogne nemlig Annerfogn og det nordligere samt mindre folkerige Stor-Elvelerfogn, som hvert udgjør et Thinglaug, hvoraf Namodts tillige indbefatter en Deel af Den Sogn under Trysil Byfognet, hvis Gaarde ligge fornemmelig i Glommens Strækning af noget over to Mile, paa en Høide af 7 til over Havet, saavel som i et Bygdelaug vestenfor Kirken (Nammen kun nogle enkelte i den til Sognet hørende Deel af Aare et langt større Areal af dyrkbar Jord end det flere Gange Annerfogn, hvor Beboelsen indskrænker sig ene til Hoveddalen en Høide af 800 til 1000 Fod over Havet, men især i Soglige Deel er meget tyndt beboet, og den til dette Sogn hørdal har kun Nybyggere. Af Fjeldsider mærkes Enguls- og Hovs- og Fjeldet, Rognvola og Alnegloven, alle paa Dalens det sidste nordenfor Alnedalen, Mora-Fjeldet mellem Stor- og Meendalen, samt Vildkjølen, Deiffjeldet og Gransjøbjerget med dalen og Trysil. Foruden Glommen og den samme i tilstrømmende Aare-Elv, hvis Løb her er af tre til fire Mil er V. Den Elv, hvorigennem Den-Spøen udløber i Aare Vigtighed. Paa Dalens Vestside er Aasta-Elven i Hovedsø, Jmsa- og Alna-Elvene i Annerfognet, begge kommende brandsdalens Bjergstrækninger, betydelige Sideelver. Almuene ere Agerbrug, Skovdrift og Dvægavl, og Bygdet hører Landets bedste Skovtrakter. Fogderiets Hovedvei gaaer igennem Bygdet samt en Deel af Annerfognet i en Strækning af henimod 12 til 15 Mil fra Christiania fører den, som gennem Alnedalen, den vigtigste. Ved bemeldte Hovedvei ligger, og deraf Hovedkirken 15 $\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania og 4 $\frac{1}{2}$ for Annerfognen.

3. Trysil Præstegjeld¹. Det udgjør en fraliggende

¹) Man har en meget udførlig Beskrivelse over dette Bygd, forsa-

indbefatter den østligste Deel af Fogderiet, fornemmelig omkring det fæmundste Vanddrag, hvorved det især staaer i : med Naboriget, hvorimod det ingen Deel har i Fogderiets : ækning. Vrgldets Grændser ere mod Nord til Reenbalsens d Øst til Serna og Lima Pastorater i Dalarna i Sverige, til Dalby Sogn i Elfsbals Herred under Värmland i je og til Elverum, samt mod Vest til Namodts og Reenbae. Med en Længde af 7 og en Brede af 6 Mile, har det if 23 $\frac{1}{2}$ Quadrattmill, og det bestaaer af to ved anseelige adskilte Sogne, Trysfilb Hovedsogn og Dsen Annerfogn, der Thinglaug, undtagen for saa vidt den nordlige Deel af Dsen r til Namodts Thinglaug. Næsten Halvdelen af Hovedsogne ligge ved Vrgldets Hovedvanddrag, Trysfilb-Elven, hvor Samling, 16 til 18 Gaarde med henimod 600 Beboere, paa ng af $\frac{1}{4}$ Mill omkring Kirken i Vrgldets bedste Bygd paa f 11 til 1200 Fod over Havet, og de øvrige deels ved ang deels høit oppe under flodbegrædte Bjerge. Lerbalen er nde Fjelddal i Sognets østlige Deel paa Grændsen af Sveiet end 150 Beboere, samt paa en Høide af 1300 til 1450 Havet. Den et Par hundrede Fod høiere liggende Engerdal nordlige Deel er mindre beboet. Annerfognets befolkede n ere især omkring den nordlige Deel af Dsen-Søen, hvis : Havet er omtrent 1420 Fod, og i det derfra opgaaende Mellem begge Sognes Kirker er Sommerveien 5 og Winterlle. Foruden foransjerte Sankild-Fos, danner Trysfilb-Elven iere oppe et mindre Fald. Enger-Søen er den eneste Indsø heb, som udeelt tilhører Vrgldet. Dens Længde er $1\frac{1}{2}$ Mill øide over Havet 1530 Fod. Af Fjeldhøider ere her Stot'al-Fjeldet, Driv-Fjeldet, Brat-Fjeldet, Fulu-Fjeldet og Faren Glåshougen, hvoraf de fleste overstige 3000 Fods Høide re til Fogderiets østlige Bjergstrækning. Paa Strækningen egentlige Trysfilb og Dsen-Søen er det temmelig isolerede eld (3632 F.), med Barahollen sydlig og Warli-Bjerget norat længere mod Nord-Blåfku-Fjelder, der nærmer sig 3500 , og flere. Næringsveiene ere fornemmelig Dvægavl, Agerdrift, Skytteri og Fjeldfiskeri, dog er Kornavlens udenfor omkring Trysfilb Kirke, paa Grund af det haarde Fjeldlig. Fornuets-Forsætningen er ringe, da en Trediedeel af erne ere Kallandinger. Af Folketallet var forhen, mest i Deel af Hovedfoguet og tildeels ved Dsen-Søen, en ikke Deel Finner, hvilke nu ere sammensmeltede med den øvrige muen. Landeveie har Vrgldet ikke. Hovedkirken regnes at

de Sognepræst A. G. Smith og indført i topogr. Journal 21de : Hefte, ligesom Professor Reilhaus "Geognostiske Bemærkninger i sydlig Deel af Østerriden", i Nyt Magazin for Naturvidenskab det Bb. S. 1—30 og S. 167—205, angaae fornemmelig Trysfilb. : Bemærkninger ere Høidebestemmelseerne for dette Fjeld tagne.

ligge 24 Mile fra Christiania, fra hvilket Sted de 12½ Mile er Hovedvei, og de øvrige korte Skovmølle.

b. i det nordre Sørenskriverie:

4. Reendalens Præstegjæld, der udgjør den midterste Deel af Fogderiet og er det vidløftigste af dets Prglde. Det grænser mod Nord til Tønset og Tolgen, mod Øst til en Deel af Dalarna, nemlig Serna Pastorat, og til Trysilb Prglb, mod Syd til Trysilb og Namob, samt mod Vest til Stor-Elvedalens Sogn og den sydlige Deel af Tønset Prglb. Længden i N. og S. er omtrent 8 Mile, og Bredden, som paa et enkelt Punct udgjør omtrent hele Fogderiets Brede, ligeledes 8 Mile. Arealet er 32½ Quadratmiil, og Kirkesognene tænde, nemlig Dore Reendalens Hovedsogn og Yttre Reendalens Annerfog, hvis Kirker ligge 1½ Miil fra hinanden. Den egentlige Reendal, som for saa vidt den hører til dette Prglb, er 5 til 6 Mile lang, og i hvilken Beboelsen er stærkest omkring Hovedkirken, hvor en Samling af ti Gaarde har 450 Beboere, er den vigtigste Deel af Prglbet, og ligger paa en Høide af 900 til 1000 Fod over Havet. I Dalarna, hvor igennem Glommen løber, ere kun tre Gaarde paa en større Høide end Reendalens. Mindre beboede Dale ere Finslad-Dalen, nordnær Reendalen, Engerdalen i Prglbets østlige Deel, hvor forhen har været et Capel, Sölen- (eller Solnør) Dalen østligere henimod Fæmunden, Øddalen, hvis lavere Deel hører til Trysilb Prglb, m. fl. I den vidløftige Strækning omkring den sydlige Deel af Fæmund-Søen der hører til dette Prglb, samt i Dalen paa begge Sider af Fæmunds-Elven, er ingen Gaarde, men kun nogle Vads i den derværende Staten tilhørende meget udstrakte Alminding. Det forhen nævnte i Hovedsognets sydøstlige Deel liggende Sölen-Fjeld, hvis Top almindeligviis er beklædt med Sne, naar Sommerens Høide ikke er usædvanlig stærk og vedholdende, ansees for at være det meest opheiede Punct af Prglbet og antages at naae henimod 6000 Fods Høide. Af andre Fjeldhøder ere her Elgepiggen, Graa-Høiden og Hevalds-Høiden nordnær Sölen, samt Byringen og Vildkjælen sendenfor samme, alle i Fogderiets mellemste Fjeldstrækning. Østenfor Fæmundens Vanddrag er derimod her Dviltvol-Fjeldet at mærke, og vestenfor Glommen stiger Reehatten til 4200 Fods Høide. Storsøen (920 F. over Havet K.) hører for største Deel til dette Prglb, men har lidet beboede Bredder. Sölen-Søen i Hovedsognets østlige Deel, ligeledes af Betydning, har ingen Gaarde omkring sig. I det Civile udgjør Prglbet et Thinglaug. Næringsveiene ere Algerbrug, Dvagaavl, Skovdrift, Fjeldskifferie og (forhen) Værkdrift. Skovdriften er imidlertid her ringere end i de søndenfor liggende Prglde. Igjennem den vigtigste og mest beboede Deel af Prglbet gaar Fogderiets Hovedvei langs Vanddragets Vestside, og ved denne ligge begge Sogneskirker, hvoraf Hovedkirken 24 Mile nordnær Christiania og 23½ Miil sendenfor Thronbhem.

5. Tønset Præstegjæld. Det indsluttes mod Nord af Dviltvol og Tolgen, mod Øst og Syd af Reendalens, samt mod Vest af Løst Prglb i Gulbrandsdalen. Arealet er 20½ Quadratmiil og Kirkesognene tænde, nemlig Tønset Hovedsogn, Lille Elvedals og Tybals Annerfogne, hvortil endnu kommer Nedre Fuldalen, hvis øvrige Deel

dbalen) hører til Lesfs Prgld. Af disse Sognes Kirker ligge Lyl-
 lille Elvedals 2 og Folsbals Kirke (udenfor Fogderiets Grændser)
 fra Hovedkirken. Tønset Hovedsogn, som er det nordligste og
 er henimod Halvdelen af Prgldets Folkemængde, har en stor
 af Gaarde omkring Hovedkirken paa en Høide af 16 til 1700
 r Hævet¹ i Fogderiets smukkeste Bygd, og for Øvrigt ligge
 arbe deels ovenfor og deels udenfor i Hovedbalden, hvoraf 2 til 3
 re til dette Sogn, saavel som i den fra Hovedkirken mod N.
 ænde Sidebal paa begge Sider af Tønnen-Elv, samt i den
 ude liggende mindre Gaadal. Lille Elvedalens Sogn ligger
 i Hovedbalden udenfor Hovedsognet, og Lylbaldens Sogn med
 re Folketal i den ved anseelige Fjeldhøider fra Lille Elvedalen
 Lylbal, der paa en liden Strækning oven- og udenfor Kirken
 ebygget og hører til Prgldets meest lavtliggende Egne (15 til
 od over Hævet), ligesom Folsbaldens Sogn, der har sine Gaarde
 i Lille Elvedalens Sogn mod Gulbrandsbalden opgaaende Fol-
 r til de meest høitliggende. Det imponerende Tronsfjeld, Grøn-
 Storkletten, Spekefjeldet og Bellingen (4000 F. B.), hvoraf
 e og sidste throne paa den indknebnede Fjeldryg imellem Hoved-
 i Lylbalden, samt de tre andre ligge østenfor denne sidste, ligesom
 Høiden (4664 F. B.), Jonsbollen, Kirkefletten og Stor-Sølen
 F. B.) ere meget opheiede Puncter paa den bredere Fjeldkjæde,
 er over til Gulbrandsbalden. Gaastenen, en enkelt fremstaaende
 i Mill vestenfor Tønset Kirke, stiger til 1070 Fod (E.) over
 g sølgelig mere end 2700 Fod over Hævet. Foruden Glom-
 a paa sit mere end fem Mile lange Løb igjennem Prgldet ikke
 noget egentlig Fossesalb, er Folsa-Elven, som optager Sølnen-
 Bigtighed. Sevelen i Hovedsognet er den eneste Indsø af Be-
 . Almuens Næringsvei ere Dværgavl, Skytterie, Bjergværks-
 samt Kullebrist og Kjørseler for Robberværkerne. Kornavl-
 erimod mislig, især i Hovedsognet, og endnu mere i det fra-
 Folsbalds Sogn. Landveien mellem Christiania og Thrond-
 r kommer ind fra Reendalen, fører igjennem hele Lylbalden samt
 i Halvdeel af Hovedsognet i en Længde af 4½ Mill, foruden
 a Kjørevei, der ifølge Resol. af 5te Mai 1836 er oparbejdet til Ho-
 paaer fra Hovedkirken langs ved Tønnen-Elv i N. W. til Dvifne
 g det Throndhjemske, og en anden ud igjennem Hovedbalden til
 vedals Kirke, hvorfra den fortsættes tildeels igjennem Folsbalden
 brandsbalden. Prgldet udgjør i det Civile et Thinglaug. Ho-
 i ligger 28½ Mile fra Christiania og 4½ Mile i S. W. fra

Følgens Bræstegjeld. Det har for en liden Deel Holtaa-
 a især Moraas Prgld i Nord, stilles i Øst ved den til Øster-
 nende Deel af Moraas Prgld fra Hede Prgld i Herjeaadbalden

¹ De Høider er Glommens Høide over Hævet ved Tønset 1647 fr. Fod, Gaarden Nebby ligger efter Forst-Inspector Ramms Observationer 1664 over Prof. Gomarths 1644 norste Fod over Hævet.

og Serna Vrgld i Dalarne, har Nvre Aeendalen og Tønset mod Syd og Dvifne Vrgld mod Vest. Dets Areal er 17½ Qvadratmiil og Kirkefognene trende, nemlig Tolgens Hovebsogn, samt Vingelens og Dalsbygghens eller Dus Annerfogne. Hovebsognet ligger i Fogderiets Hoveb dal paa en Høide af 17 til 1800 Fod over Havet, og Vingelens Annerfogn i en derfra mod N. V. opgaaende Sidedal, skjønt det ogsaa har nogle enkelte Gaarde i Hovebdalen udenfor Tolgens Sogn. Dalsbygghens Annerfogn, som udgjør Vrgldets nordlige Deel, ligger ogsaa for en Deel i Hovebdalen, men for Dvrigt i den egentlige Dalsbyggh, en Sidedal som støder til Hovebdalen. Gjennem denne Dal Ader Vandgrøftelven, der kommer fra Budals-Hjeldene i det Throndhjemste og forener sig med Glommen tæt nedenfor Sognets Kirke, og kaldes den Strækning af dette Sogn, hvorigjennem Vandveien til Nøraas gaaer, Dus, hvor Kirken ligger paa en Høide af omt. 2050 Fod over Havet. Af fraliggende Dale har Vrgldet Høbdalen, 25 til 2600 Fod over Havet, og Oversjøbdalen i Tolgens samt Tuffingdalen i Dalsbygghens Sogn. Blant dette Vrglds mange Hjeldhsider mærkes Hummel-Hjeldet, som indslutter Dus-Dalen paa Østfiden, og østenfor dette Korssjø-Bølen. Paa Hovebdalens Vestside er Nonsvølen sendenfor Vingelen og Forel-Hogna paa Grændsen af Holtaalen i det Throndhjemste. Almuen nærer sig ved Fædrift, samt Kjersejer og Arbeide for Nøraas Kobberværk. Egentlig Kornavl kan formebest Egnens hie Beliggenhed ikke finde Sted. Formues-Forsætningen er ringe. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Gjennem sammes Hovebdal gaaer Hovebveien mellem Christiania og Throndhjem og ved denne ligger Hoveb kirken 30½ Mile fra første Sted og 2½ Mile fra Nøraas.

7. En Deel af Nøraas Præstegjeld, der indbefatter nogle smaa Fordeieendomme, deels i den nordlige Deel af Glommens Dal omkring Galaen, deels den østlige Strækning omkring Korssjøen indtil Kamunden og deels endelig den hele Strækning paa Østfiden af Kamunden langs den svenske Grændse i Syd til Aeendalens Alminding. Areal et er 7½ Qvadratmiil, og Beboerne paa denne lidet befolkede Strækning ere meest Brugsbønder under Nøraas Bærk, ligesom de hærrende Fordeieendomme meest ere bemeldte Værk tilhørende. Af Hjeldhsider ere her paa Kamundens Vestside Korssjø-Hjeldet og Glens-Kamvøene, samt paa Østfiden det hie Svufu-Hjeld, samt Kratvølen, Nons-Ruten, Elge-Hognen og Salshjeldet. Den største Deel af Kamunden ligger inden Omfanget af denne Deel af Nøraas Vrgld, og dennes Bredder have kun Menneskeboliger ved Kamunds Hytteplads paa Vestfiden, samt ved Elgaen og Sørken-Aaen, som strømme til denne St. paa Østfiden. Agerbrug finder ikke Sted, kun Dvazavl og Skovdrift. Beboerne høre under Tolgens Thinglaug.

8. Dvifne Vrgld og Thinglaug, det nordligste i Fogderiet og Amtet, som, da det er afstilt fra det øvrige Fogderie og er sammenhængende med Ørfebdalen, ligesom dets Vanddrag løber mod Nord, egentlig ligger Nordenfjelds og derfor efter Naturen burde dertil høre. Vrgldet, der bestaaer af en snæver høitliggende Dal, som paa alle Sider omgives af hie Bjergaaser, der ere Arne af Dvørfjeld, grændser mod Vest og Nord til Dvbdals, Størens og Holtaalens Vrgde,

alle i Ørke- og Gulebals Fogderie, samt har mod Øst og Syd Lølgens og Lønsfets Prglde. Arealindholdet er $9\frac{1}{2}$ Kvadratmil, og Kirkesognene tvende, nemlig Øvstne Hovedsogn, samt det nordensfor beliggende mindre folkerige Tønsset Annerfogn. Foruden det Dalsfere, hvorigjennem Ørfelen løber, som har sit Udspring vestensfor Prgldets Grændser, er der i Anneret en liden Dal kaldet Annar-Dalen, der har sit Navn af Naen Inna, hvilken Dal, der forhen har været beboet af nogle Familier, nu blot bruges til Sæter, og paa den saakaldte Øvstne Skov, iendensfor det beboede Dalsfere, ere endeel smaa Gaarde og Pladser tildeels ved den her udspringende Lonna Elv som løber til Tønsset. Nærværdalen er en liden Dal paa Hoveddalens Nordøstside i Annerfognet. Blandt de Fjælde, som nærmest omgive Dalen, er Haard - Fjeldet og Svergis-Fjeldet, begge paa Nord siden, de høieste, samt sydligere, paa samme Side, Eids-Fjeldet. Paa Dalens modsatte Side ere blandt andre Høi-Bloen en udstrakt Fjeldhøide i Prgldets sydlige Deel, hvis mest oplyiede Punct Høi-Gien (5379 F. B.) ligger paa Grændsen af Tønsset Prgld og Øvre Fjeldalen. Almuens Næringsvei er næsten ene Jædrift, da Kornavlingen er meget ringe især i Hovedsognet, der er den mest heitliggende Deel af Prgldet, hvorfor her udsaaes meget lidet Korn, og den Bjergvartskdrift, som forhen her fandt Sted, er ophørt. Her gaaer en Kjørevei igjennem begge Sogne, som kommer fra Tønsset og fører til Fjeldalen, ved hvilken ligge begge Kirker, og deraf Hovedkirken omtrent 12 Mile fra Throndhjem.

Med Hensyn til Fogderiets Næringsvei bemærkes:

a) Agerbruget er her i de fleste Egne af ringe Betydning og Enderdalen er i det Hele den meest korntrængende Egn i det Søndstjeldske. Dette gjælder fornemmelig om den nordlige Halvdeel deraf, hvor det beboelige Terrain ligger paa en Høide af 1200 til 2000 Fod over Havfladen og derover, hvor det haarde Klima gjer Kornavlingen ikke alene mislig, men paa de fleste Steder endog aldeles umulig. Selv i Fogderiets lavere Egne, d. e. Elverums og Namobts Prglde, hvor Klimatet i det mindste i Hoveddalen ikke saa meget hindrer Kornavl, maa aarlig kjøbes meget Korn, hvortil dog fornemmelig Aarsagen har været den her i Fortiden drevne fordeelsagtige Skovdrift. Imidlertid gjer ogsaa her Agerbruget Fremstribt, og især har Elverums Prgld nu betydelig Kornavl, men Namobts Prgld mindre, da Localiteten her, især i det vidløftige Stor-Elvedalens Sogn, er mindre begunstigende for Jordbruget end i det mere lavtliggende Elverum. Kornavlingen er i Trøstfjelds Hovedbygd omkring Kirken, der har et drivende Klima, ikke, men for Øvrigt er den, uagtet Jordbundens naturlige Godhed, ofte mislig, da det stränge Fjeldclima mangesteds forhindrer al Kornavl, hvilket især er Tilfældet i det heitliggende Øien Sogn samt i de høiliggende Fjeldalen og Engerdalen under Hovedsognet, hvor kun lidet Korn udsaaes. Derimod medfører Aendalens Prglds Veligheden og Klima paa de fleste Steder ingen egentlig Hindring for Agerdyrkningen. Skjøndt nordligere beliggende er Aendalen en bedre Kornbygd end Namobts og især end Stor-Elvedalens Sogn, og ved en hensigtsmæssig Dyrtning maatte man lettelig kunne frembringe det Korn, som til Almuens Føde behøves, thi naar man paa Hedemarken faaer modent

Korn, mødnes ogsaa gjerne Kornet i Reendalen. Unntagelse gjøre kun enkelte afides liggende Bygder, der jævnlig lide de og paa de tre Gaarde i Dalen ved Glommen, i Finstad-Dalen, dalen og de andre smaae Sidedale avles de fleste Aar svagt Korn. Øvrigt er Kornet her mindre, men af tyndere Skæl og hvidere end Hedemarkens. Misligere er Kornavlen i Tønsfets Prgld, her i Almindelighed i alle fire Sogne ikke høfter modent Korn uden deles gode og varme Sommer. Hovedsognet er her mere ul Baarfuldens og den tidlige Nattefrosts Virkninger, ofte i Juli mindelig i August, end Tylbalens og Lille-Elvedalens Sogn man de fleste Aar avle modent Korn paa de fleste Gaarde, og i paa Grund heraf udsaaes mere Korn end i Hovedsognet. Der Kornavlen i Folsdalens Annex de fleste Aar mislig paa enhver og misligere end i Hovedsognet, hvor man dog jævnlig avler som man kalder Vordkorn, og enkelte Aar noget til Udsæd. herværende Prgld er dog Tolgens den ringeste Kornbygg, da sjelden noget Aar her kommer til Modenhed, og kunde det træffe et eller andet Aar, oppebier man det ikke. Man skjærer Kornet grønt hvert Aar af Frygt for Frosten. Bliker der saa Kjerne i Kornet, at man kan faae Brød deraf, ansees det for Gvinst. Bliker ingen synderlig Kjerne deri, da tørres den Halm, som da indeholder desto mere Næring i Straetet, males o des til Drøelse med andet Meel, hvilken Blanding bruges til Kornudsæd bruges nu i dette Prgld blot i Tolgens Hoveds Blingelens Annexsogn. I Dalsbygdens Annexsogn derimod, større Folkemængde end begge de andre Sogne tilsammentagne, de afides liggende Fjeldbale, Luffingdal, Øversjødal og Hødal stet intet, eller om man undertiden for Halmens Skyld paa Steder kaster noget Korn i Jorden, bliver det aldrig modent samme er Tilfældet med de afides liggende Strækninger af Thinglaug, der ligger under Næraas Sogn. Imidlertid er det man i Dalsbygden for mere end et Aarhundrede tilbage, meder vene stode paa Høiberne, fik meget og godt Korn, hvorimod i nu gjør al Kornavl umulig. Ligesaa har i Østfne Prgld Skovenes Udhuggelse forværrede Klima bidraget til at vanske Kornavlen, thi medens der gaves Skov i Hovedsognet, avles meget Korn, at man næsten hvert Aar kunde sælge deraf til N nene, hvorimod dette Sogns hele Kornudsæd nu er indskrænket t faa Tønder, medens den dog drives noget videre i det mere gende Annexsogn, og i det Hele med mere Høld end i Tolgens Af Sædarter er Blandkorn Hovedsæden i Elverum og Namobis ligesom en stor Deel Havre, der er Hovedsæden paa Gaarden Glommen, udsaaes i det første Prgld, men mindre i Namob Øvrigt er Byg overalt Hovedsæden og i de nordlige Prgld de Sædarter som bruges, hvorhos i Reendalens Prgld, fornemmelig Reendalens Sogn, tillige udsaaes en ikke ubetydelig Deel Bl og nogen Havre. Ogsaa udsaaes Rug, saavel Winter- som E dtug, i Elverum og Namobis Prgld, samt i langt mindre M Reendalens Prgld. Hvede udsaaes ikke, men Ertsæd bruges i t

Deels i Namobts Prgld. Potatosaavlingen drives med Flid og Held fornemmelig i Elverums Prgld, ligesom og i Trysilb Sogne i Forhold til Kornsaeden udlægges en stor Deel Potatos. Den er mindre i Namodt og Reendalens Prglde, men giver dog ogsaa gode Frugter, og selv i Tylbalens og Elvedalens Sogne under et Prgld udsættes en Deel Potatos, men her saavel som i Tolgens Id hindrer Climaterne denne Avls videre Udbredelse. Den lykkes helligst i Øvitne Prgld, undtagen i Annerfoguet hvor ikke saa Potatos avles. I Elverum og dernæst i Reendalen avles flest efter Udsæden saavel af Korn som af Potatos, men mindre i Østlands øvrige Egne. I Gjennemsnit kan regnes 5 til 7 Fald af 3 og Blandkorn og noget mindre af Havre. Rugen afgiver flere, og Faldene af Potatos angives i Elverum til 16, i Reendalen 10 og i Namodt og Trysilb til 6 og 7 Fald. Det Korn, man tager til at fæbde, faaer man i det sydlige Østlandet fra Østfold eller Hedemarken, og i de nordlige Prglde faaer man sit Korn fra Hedemarken, deels fra Guldbrandsdalen, men dette forbruges det Meste til Sædekorn da det modnes tidligere. Brødkorn derimod hentes deels fra Østlandet og deels fra de tilgrændsende Bygder i Østland, hvorfra det bliver mindre kostbart ved den kortere Rejse. Da Producter af Dyreriget i det nordlige og østlige Østlandet udgjøre Landmandens væsentligste Føde, er Forbruget af Korn heller mindre end i de gode Kornbygder, og det er utroligt hvor meget der forbruges af Korn i strange Deconomers Husholdninger. Østlands usikre Kornavl har her foranlediget Bygdemagasiners Opstaaelse, forinden man i de fleste andre Egne af Landet havde tænkt paa. Allerede 1787 blev et Bygdemagasin oprettet i Elverums Prgld, efterhaanden have de øvrige Prglde og Sogne faaet deres Kornmagasin, med Undtagelse af Tønsset og Faldals Sogne under Tønsset Prgld, samt Tolgens Prglds trede Sogne, i hvilke Diemeidet med Bygdemagasiners Oprettelse ikke vil kunne opnaaes, da man her ikke vil vente at avle Korn tjenlig til Udsæd. I Øvitne Hovedsogn, som i samme Tilfælde, blev i Aaret 1814 gjort Begyndelse til Oprettelse af et Magasin af islandsk Mos, hvortil Fjeldene omkring dette ogsaa aabner den bedste Udgang. Af Handelsplanter dyrkes vel Hør Hjemst af de fleste Gaardbrugere i Elverum og Namodt, men Avlingen af det, hvad Hørreren angaaer, ikke tilstrækkelig til egen Fornødenhed. I Reendalen dyrkes heller ikke synderlig Hør, skøndt Jordbunden der er beqvem, derimod dyrkes Hør meget i dette Prgld, og af tilberedes det Linned, som den herbærende Landmand forbruger. Østlands øvrige Prglde finder saa godt som ingen Hør eller Linned Sted, og Humlehauger ere i det Hele sjældne i Østlandet. I Urtehauger findes i de lavere Egne af Fogderiet, hvor Raal og Hør dyrkes, men Frugttrædyrking er det her forgjæves at tænke paa.

b) Skovdyrking, der er en Næringsvei af største Betydning, da Østlandet er bekendt som en af Norges bedste Skovtrakter, hvis Skove ere Producter af den fortrinligste Kvalitet. Elverum, Namodt og Trysilb Prglde ere de bedste Skovbygder, og Skovrikerne have nu mere end lært at kjende Skovens Nødvendighed for deres Deconomie,

faa at Braatebrand og Skovild, hvilken sidste i forrige Tid her har ødelagt store Skovstrækninger, nu sjældnere finde Sted. Ogsaa ere her de fleste Skove endnu i Bøndernes Eie, da det er kun faa i Elverum og Alnabød, som have solgt deres Skove til Trælafthandlere, hvorimod i Trysilb flere Skove ere blevne Kjøbmænds Eiendom. De Skovproducter, som fra disse Egne udbringes, ere blot Saugtømmer, som kjøbes af Trælafthandlerne i Christiania og Frederikstads Føldebistric, samt for en mindre Deel paa Moss, og nedlaades igjennem Fogderiets for det Meste gode Vanddrage. Mest besværlig og bekostelig er Lømmerslaabningen i Trysilb, da Lømmereet maa bringes gjennem flere Løraaer for at komme til Hovedvanddraget, og fra den største Deel af denne Bygd fører Lømmerdriften til Sverige¹, eftersom Vanddragene føre dithen. Reenbalens Skove ere af mindre Betydning end de sydligere Naboegne, og ere for en stor Deel udhuggede, dog afstaa endnu en Deel Saugtømmer til Christianias Trælafthandlere, som nedføres igjennem Elvene Rena og Glommen. I Bygderets østlige Del paa Øst- og Syd siden af Lømmersøen er en vidløftig Staten tilhørende Skovalminning, hvori Løraas Kobberværk ifølge Resol. af 21de Febr. 1798 har udelukkende Brugret. I Løuset Bygd ere Skovene, som for Kobberværkernes Opkomst have været meget betydelige, mere ødelagte. De bedst conserverede Skove findes i Lille Elvedalens Inner sogn, hvorfra noget Saugtømmer kommer i Handelen, ligesom Tydalens har nogenlunde god Skov, hvor Kulleveed Dren ikke for meget har medtaget den, hvorimod Løuset Hovedsogn om nogle Aar vil komme til at mangle baade Brændeveed og Huustømmer. End mere ødelagte ere Skovene i Tolgens Bygd ved Kullebælt til Løraas Værk. I Dalbygden, som ligger Løraas nærmest, er det kommet saa vidt, at man maa kjøbe Huustømmer og Gjerdefang der, hvor forhen stod den største Skov. Hvad her endnu er tilbage af Skov ere nogle Strækninger ved Glommen, den Løraas Værk tilhørende Skov ved Glommen og paa Høiderne om Tolgens Hytteplads, samt nogle Gaardes Skove i Vingelens Sogn. Skovene i den til dette Fogderie hørende Deel af Løraas Bygd ere ligeledes i Aftagende, dog faaer Løraas Værk herfra fornemmelig sin Røstveed, samt tildeels Kul og Lømmere til Bygningsmaterialier. Dvifne Bygds Skove have haft samme Skjæbne som Tolgens. Det her i omtrent 180 Aar drevne Kobberværk har aldeles ødelagt Skovene i Hovedsognet, hvor blot nogle faa Furtræer

¹⁾ Med Hensyn til de Trysilbste Skoves Benyttelse, som ikke vel kan ske uden ved Transport igjennem den tilgrænsende Egn af Nabolaget, vedtoges en Bestemmelse i Freds-Tractaten af 10de Decemb. 1809, § 7, hvilken dog ikke vides senere at være iværksat. Men allerede forhen, under 13de Decb. 1791, havde den svenske Regjering tilladt, at Lømmere fra Trysilb maatte gaare over Grænsen nedad Dalby- eller Løraas-Elven til en ved Hølsø-Dø i Dalby Sogn anlagt Landse, imod en vis Recognition, hvorefter Lømmereet maatte føres henimod 14 Mil indtil Halen-Egen i Solør, hvorfra det siden skedtes igjennem Elfen Elv til Glommen og videre til Vingelens Landse. Dog har denne Transport i de senere Aar ikke fundet Sted.

Det er først i Lylbalen, man finder frodig Granskov. Kulle-
finder fornemmelig Sted i Tolgens og Tønsets Prglde, samt
i Eyde til den nordlige Deel af Reenbalen. Jærebranding
i Næringsvei i Inset Annerfogn og er næsten den vigtigste
de i dette Sogn, hvilken man ogsaa finder mere indbringende
rhen drevne Kullebrist, og paa Dvifne-Skoven har man li-
sen senere Tid begyndt dermed.

Dvægavlingen er ligeledes af megen Vigtighed for Øster-
elv i de laveste Bygder, saasom Elverum og Namobt, hvor
ene i Almindelighed ikke ere af fortrinlig Godhed, er det dog
igen som fornemmelig skaffer Bonden daglig Føde Mædet om,
er det blot Gaa som kunne sælge Smør og Ost i nogen Dvan-
det man kan undvære, overlades Huusmænd og Gaandværkere
de. Desuden lider Egnens egen Dvægavl derved, at man
r mange Heste og Fækreaturer fra Hedemarken til Sommer-
hvoreb baade Uordener og Tvistigheder opstaae (Nestfr. Ake
182). Af end større Vigtighed er Dvægavlen for Kryssil-
avle saa lidet Korn, men ogsaa her klages over, at Afstil-
ge alt for mange Kreaturer fra fremmede Steder til Som-
1. Saa besværlig Foderfamlngen er i denne Egn, hvor Fo-
hentes fra adspredte og langt fraliggende Egne og Myrket-
vor Ødensbyrmos, Birkeqvister oc. for en stor Deel maa an-
Dvægfoder, saa nødvendigt er det ogsaa for Bonden at holde
æg, for at skaffe sig Ost og Mælk til at leve af om Som-
nt Smør og Fælg til Salg¹. Mange Heste maa ogsaa hol-
tunge Kjørseler, her falde, deels ved Skovbristen og deels
rfoderets Hjembringelse. For Reenbalens Prgld, som en
nbyad. er Dvægaavlinæen af mindre Værdighed. haa er sammes

komme til Sæters. Det som gjør det muligt at holde mange Kreaturer paa en liden Gaard er Fodring med Meensmos. Hverten det opdyrkede Engeland, Sætere eller Havnegange vilde strække til, hvis ikke Mossen var. Denne samles meget omhyggeligen om Høsten efter en eller flere Regnbage, sættes i Stakke og fjøres hjem om Vinteren. En god Huusholder regner for hver Ko 4 Læs Mos og 5 Læs Hø, foruden Gnav, d. e. Birkeris, som Kreaturerne afbide og spise ofte af en halv Tommes Tykkelse i den Tid de holdes inde. Man tager ogsaa for dem en Blanding af Mos og Hestemøg. Med alt dette har man intet synderligt Overskud af Smør og Ost til Afjætning. Det meste fortæres i egen Huusholdning, og hvad man kan affæe bortrustet for Korn og Meel i Kornbyggerne, eller sælges til Hæraas og Throndhjem. Mere indbringende er Salget af Heste, Slagtekvæg, Faar, Geder, Skind &c. som opkjøbes af Handelskarle og bringes til Throndhjem eller Christiania. Af Heste holdes i de fleste Bygde kun een med 6 eller 8 Køer, og i Tønsø Bygd een med 5 eller 6 Køer. Mindst er Hesteholdet i Dvifne Bygd, hvor man siden Kobberværkets Nedlagelse har ophørt med at søge Fortjeneste ved Kjørseler. Desuden holder man mange Kjøreoxer, meest i Tolgens Bygd og Tønsø Sogn, dog ogsaa i Tønsø, Meendalens og Trysilf Bygde. Faareavl er til Fogderiets Fornødenhed. Geber holdes almindeligen i Elverum og Trysilf Bygde, saavelsom og, skjøndt i mindre Mængde, i Namot Høvedsogn. I den øvrige Deel af Østerdalen har man kun faa Gæder. Sælin holder man en Deel af i Elverum og Namots Bygd, for Dyrigt ere de kun faa som holde Sælin undtagen i Øvre Meendalens Høvedsogn.

d) Jagt og Skytteri var forðum i Østerdalens vidløftige Fjeld- og Skovstrækninger indbringende, nu er den ringe og lidet lønnende, og indskrænker sig meest til Fuglevildt¹. Det sydlige Østerdalens, især Namots, Skove vare Elgdyrets rette Hjem i Norge, og havde deraf i Mængde, men i den senere Tid er dette fredelige Dyr for største Deel udryddet ved Vinterjagt paa Skier i sneefulde Vintere². Meensdyr skydes enkelte af i Trysilf, paa Fjeldene omkring Rømundsøen, i Dvifne Bygd og fl. St. Bjørne findes overalt og endel sælbes aarlig. Bævere fandtes i Fortiden i nogen Mængde i Trysilf, men ere nu meget sjældne. Det meste Vildt her faaes, er imidlertid Hare, samt Fuglevildt, saasom Tiurer, Marsugle, Terper og Kyper. De sidste, som ere Fjeldmarkens egentlige Beboere, tages undertiden i Mængde i Snarer eller skydes med Riller. Falkesanst synes ogsaa forhen at have fundet Sted paa Fjeldene i Fogderiets nordlige Deel³.

¹) Om Trysilfbernes Jagt og Egnens vilde Dyr leverer Provst Smith udførlige Østerretninger i topogr. Journal 21de Hefte, S. 23—91.

²) Br. af 28de April 1760 og Lov af 22de Juni 1818 indeholde Indskrænkninger med Hensyn til Jagten efter Elgdyr.

³) Paa Østfjorden af Rømundsøen nær ved Svulufjeldet er en Bjergheide, som fører Navn af Falkesanger-Høiden, og en anden paa samme Søes Østfjorden har samme Navn. Desuden findes nordligst i Tolgens Bygd, paa Grænsen af Holtaalens Bygd, en Søle Falkhytte-Bøla kaldet.

e) Fiskerie er god Anledning til i Fogderiets store Elve og lange Indsøer, og Ederdalen har især i Fortiden havt fortrinlig godt iersvands-Fiskerie. Fiskearterne ere Lax, Orret, Lake, Sil, Røier eller Røie, Hørr, Gjedde, Abborrer, Mort og Foreller. Lax faaes kun i Trysilb-Elven, fornemmelig i Sankild Fossens¹⁾, og forhen tillige i Ederdals-Elven i Trysilb. Orret findes i alle Elve og Bænde, sebest i Fjeldvandene. Osen-Bænde har været berømt af sit Røisfiskerie og Enger-Seen af sit Silfiskerie, ligesom Seng-Seen i Trysilb. Lake faaes ogsaa i Mængde i Osen-Seen og Engeren. Gjedder falde størst i Glommen og Fæmunden, indtil en Vægt af et eller to Bismerspund. Hørr er meget almindelig. Fælleds-Fiskerie gives i Ederdalen i Fjeldsøerne og Elvene, hvor ingen Anden tør indfinde sig, end den Røde eller de Gaarde, som paa ethvert Sted dertil ere berettigede, og hvor gjerne ethvert Selskab har egne Fiskeboliger. Flere af disse Fiskerier have været skuldlagte, s. Ex. Fiskeriet i Osen-Seen under Elverums og Namobts, samt Kolla, Solensjøens, Fsterens og Fæmunds Elvens Fiskerier under Aendalens, og Tussing-Elvens Fiskerie under Tensets Thinglaug. Saa ere de, som kunne afhænde noget af deres Fangst, og dette udføres da gjerne fra Namobt og Aendalen paa første Vinterføre til Hedemarken.

f) Bjergraværksdrift har i mere end to hundrede Aar fundet Sted fornemmelig paa Kobber i Fogderiets nordlige Vglsde, hvor Tid efter anden flere Kobberertsleier ere opdagede og Gruber derpaa byggede, hvilke tildeels endnu ere i Drift, men for største Deel efter kortere eller længere Tid nedlagte. Af de mange Gruber, der have været brenne paa Kobber under det Elvedalske og senere Goldalske Kobberværk, mærkes: aa) Bogsbjergs Gruberne i Nærheden af Louise Hytte i Goldalen, hvilke rimeligen vare Aarsag til det ældre Elvedalske Værks Anlæg, og drevs endel Aar i det syttende Aarhundredes tredje Fjerdedel, samt en kort Tid i den sidste Deel af det attende Aarhundrede, bb) Ironens Grube paa Ironsfjeldets sydvestlige Afhang, der blev nedlagt i Aaret 1776 men indstillet 1778 formodentlig Ertseleiets Aftagende, og fra 1781 atter drevet i nogen Tid paa et Ertseleie, der istunskul være af $\frac{1}{16}$ til $\frac{1}{8}$ Lagters Mægtighed, cc) Rødals eller Joa-Quimdsdals Grube, optaget 1751, der har været en af Værkets vigtigste Gruber og hvis rige Ertz var Aarsag til Værkets betydelige Production og Udbytte i nogle Aar, men hvis besværlige Veligheden paa det hvide Rødals-Fjeld, trende Mile nordenfor Nedre Goldalen, formodentlig har bewirket dens Nedlæggelse, dd) Helene Catharinæ Grube nærved og nordenfor forrige, der drevs i den senere Tid, indtil den første Aar af Krigen, da Ertseleiet paa Dybet udkleedes, ee) Juliane Mariæ, og ff) Godthaabs Gruber, begge i Nedre Goldalen,

¹⁾ Om et herværende Røisfiskerie, som drives af tre Gaarde i Trysilb i Fællesskab med nogle Gaarde i Sverige, er Bestemmelse truffen i Grænse-Traktaten af 1751, 1ste Art.

Om Fiskeriet i Trysilb og de her faldende Fiskearter, see topogr. Journal 21de Hefte, S. 92—111 og 22de Hefte, S. 1—22.

hvoraf den første nedlagdes for længere Tid tilbage og den Krigsaarene, hvorpaa den i 1815 atter sattes i Drift, men med formedelst Vandbrægtighed, samt gg) Vingelens Oneret af samme Navn, der ligger paa en Høide af 3500 Fædet, er bygget paa et temmelig udstrakt Svovelfjeldsleie af Mægtighed, men som kun i en liden Udstrækning har været ledes lønnende Gehalt¹⁾, og hvis Drift ophørte under Krigs Følges Værk er blevet indlemmet under Høraas Værk, atter sat i Drift og var i 1827 30 Lagter dyb. Den er af Fogderiets mange Gruber, som for nærværende Tid drede betydelige vare Høraas Grube og flere Skjærpninger i dalen. Høraas Kobberværk har havt toende Gruber under Brgld, den ene i Dalsbygden, der blev dreven i et Snees Al Tid opslugte hele Sognets Skove, samt den anden $\frac{1}{2}$ i Vandgrøftbalden, og Døifne Værk har i Brgldet af ja havt fem Gruber, nemlig Oabe Gøttes, der var den ældste styrtede sammen i 1677, hvorefter i Nærheden af samme S Grube optoges, der dreves indtil Værkets Nedlæggelse, denne Døre og Nedre Vangs Gruberne, samt Næverbalds Gruber, af hvilke de fire ligge i Hovedsognets østlige D femte, som for længe siden har været forladt, $\frac{1}{2}$ Mil sønde

Dgfaa har Jerntilvirkning her i Fogderiet fundet S malm findes nemlig paa mange Steder i Namobts, Trysfil mobentlig flere Brglde, og i Nibtiden synes Blæsterbruget m drevet i disse Egne, hvorom de mange Kulgrave og de si Jernslag, som mængsteds findes i Skovene, vidne. Endnu af forrige Aarhundrede havde Indbyggerne af Lima Pastor Blæsterovne i Trysfil, og i den allerjævneste Tid er atter Jern af Myrmalm paabegyndt. Desuden skal der findes Jern i Elvedalen, ligesom nogle ringe Jernmalm-Anviisninger skal i Reendalen, og i Tuffingbalden, under Tolgens Brgld, en Skjærp, hvor man har fundet fattig selvholdig Blyg Land. Jernsteen har paa Høastenen, et Bjerg paa vestre Side a i Tønset, været fundet i større Myrer, hvilke dog ikke v Dybet, og mere og mindre indsprængt i Serpentin, hve bestaer. Det var her at Chromjernet først opdagedes i 9 af afdøde Prof. Gsmark. En Skjærpning har derpaa for tilbage været drevet, hvilken i Aaret 1819 muthedes i W. D'Unter i Christiania, som af Gertsen tilvirkede Farver.

Al Kobberværker har Fogderiet eller har havt følgende aa) Det Elvedalske Kobberværk, som var i D 1657 og omtales i en Beretning af 1665 som ubetydeligt dentlig drevet, stjondt det ansaaes for at kunne holde en L Dets Gruber vare foransorte Bogøbergs Gruber og det va 1672, men maa kort efter være forladt.

¹⁾ See Gsmarks Reise fra Christiania til Thronbjæm. Christia 23 og 24.

bb) Det Gaadalske Kobberværk, saa kaldet af de i 1722 ved Interessentskab optagne Gaadals Gruber i Tenset Hovedsogn, som og 1728 bleve med Tab forladte undtagen af Brostrup Far, som vedblev Driften endnu i nogle Aar, da han blev nedt til at overlade Værket til Borgmester Hans Hagerup i Throndhjem. Han satte Værket iglen i Drift og muthede i 1739 de henimod 70 Aar forhen nedlagte Bogøbergs Gruber, samt opbyggede Strøms Hytte ved Sevel-Elven, en Mill saavel fra Gaadalen som fra Bogøbergs Gruber, men Driften blev ikke af nogen Betydning, da den hele Production i den Tid Driften varede, nemlig fra 1722 til 1747, indskrænkede sig til 743 Skpd. 13½ Skpd. Garkobber, og efterat der, i Anledning af en blottet Malmgang i Etre Fjeldalen var kommen Misforstaaelse mellem Hagerup og Interessentskabet i Frederiksgaves eller Sells Kobberværk i Gulbrandsdalen (2den Deel S. 46), blev Hagerup Participant i jødsmeldte Kobberværk, af hvilke to Værker der opstod

cc) det Fjeldalske eller Frederiksgaves Kobberværk, til hvis Dtagelse Anledningen var den, at nogle Malmuvikninger bleve blottede i den til Gulbrandsdalen hørende Deel af Fjeldalen deels ved et Interessentskab, som eiede Sells Kobberværk i Waage Fjeld (2den Deel S. 47) og deels ved fornævnte Eier af Gaadals Værk, hvilke forstjelt Værkets Eiere forenede sig, og efterat under 15de Juli 1748 Extension-Privilegier vare meddeelte det nye Værk, gik Navnet Frederiksgaves Værk, som Sells Værk til den Tid havde ført, over paa det Fjeldalske Værk. Det fik i 1748 en ny Hytte, Lovise Hytte kaldet, i Nedre Fjeldalen, og blev sat i meget god Stand af fornævnte Hagerups Søn, Mathias Hagerup, der var Interessent i Værket og døde 1775 som Borgsmand Norderfjelds. Imidlertid have besværlig Grubedrift, støjfulde Malm, Vanskeligheder ved Værkets Proviantering og flere Udsager forenede virket til, at Værket sjelden gav noget betydeligt Udbytte og sædvanlig neppe lønnede Udgifterne. Den hielste Production var i 1760, nemlig 657½ Skpd. Garkobber, hvorimod Værksdriften nedførte fra 1770 til 1773, da Nedals Hytte var nedlagt, et Tab af over 20,000 Rd., og fra 1773 til 1777 var Tabet omtrent 13,000 Rd. Siden var Driften noget mere lønnende; i 1781 tilvirkedes 258½ og i 1791 350½ Skpd. Garkobber, og fra 1803 til 1807 produceredes i Gjennemsnit 227½ Skpd. aarlig med en Bekostning af 24,935 Rd. Under de paafølgende Krigsaar standsede Driften næsten altsam, og var i endeel Aar derefter meget svag, da her produceredes i 1815 31 Skpd., i 1816 53½ Skpd., i 1817 Intet, og i 1818 28½ Skpd. Fra den første Smeltning i 1748 indtil Udgangen af 1818 var Productionen i det Hele 21,090 Skpd. Garkobber. Endelig blev Værket, som i den senere Tid havde tilhørt et Interessentskab, hvoraf Commerce-Råsesfor Gaagen Mathiesen i Christiania var Hovedeier og Beskytter, i Aaret 1826 kjøbt af Nørås Værks Participantfab for den ubetydelige Kjøbesum 2500 Spd., og derved indlemmet i Nørås Kobberværk. En ny Periode for det Fjeldalske Værks Drift begyndte nu. I Aarene 1827 til 1830 varierede Productet mellem 53 og 80 Skpd. Kobber aarlig; men senere er Productionen tiltagen, da

her er

Åar	for smeltet Malm,	udbragt Sortkobbler,	tilvirket C
1836:	4900 Skpb.	232 Skpb.	178 Skpb.
1837:	4000 —	206 —	161 —
1838:	4160 —	260 —	197 —
1839:	3800 —	190 —	153 —

Den Malm, som forsmelttes, er for største Deel fra Folsdal Guldbrandsdalen, og for Øvrigt fra Årøraas Værks C, hvilke sidste er smeltet i 1839 365 Skpb., og hvoraf er det første Åar 74 Skpb. 4½ Lpd. og i det andet 25 Skp. Sortkobbler, som er medtaget blandt Værkets anførte Product tilgangen har været i 1839 1512 Laster, samt Hyttens hele i samme Åar 1301½ Skpb.

dd) Øvikne eller Inset's, i Fortiden ogsaa det Kobberværk kaldet¹⁾, hvis første Grube blev omtrent 1631²⁾ drevet af Sognepræsten i Tønsfets Vrgld i Forening med L. flus, der lode opføre en liden Hytte ved Dien eller Den C igjen blev flyttet derfra til Svelgen Åa; dog var Værket all Kongl. Eiendom, en ny Hytte blev opført ved Ørkla-Elv i af Gaarden Breibad, og hvilke store Forhaabninger man gj dette Værk, kan sluttes deraf, at Kong Christian den Fjerde af 21de Octob. 1633 anordnede en Takkefest over hele Nor, ning af den nyopbagede Grube, som gaves Navn af "So lgesom Kongen selv i 1635 besøgte dette affides liggende W tes Gabe Grube var ogsaa i Begyndelsen rig paa Erts, og en ny Hytte opført en Mil nedensfor den forrige ved In da Værket fik Navn af Inset Værk, kjendt Breibads C brugtes indtil 1657, da den formeblst Skovmangel maatte I de ti Åar 1643 til 1652, da Værket drevs for Kongl produceredes i Alt 7671 Skpb. 9½ Lpd. Kobber eller i C 767 Skpb. aarlig, og i de to derpaa følgende Åar (1653 var det bortforpagtet, men folgtes i 1655 for 100,000 Rd. mester Henrich Müller²⁾, som drev det i en lang Række af Beretning af 1665 skildres Værkets Forsætning meget forbe det havde Overflodighed af Kul og Erts i Mængde, hvorm klages over Besværligheden ved den allerede 100 Lagter dy grubes Drift, og endelig igjenskyrte denne Grube den 1677, hvilket Uheld satte Værket og dets Drift meget tilh havde imidlertid da, foruden Gruberne i Øvikne Vrgld, en Ør dals Grube kaldet, i det Thronhjemske, og til denne en no gende Smeltehytte, J lens Hytte kaldet, men Værket var nu hvad det havde været, og da en langvarig Process opstod mel

¹⁾ Øvikne Værks ældste og vigtigste Periode omhandles i Sch 1ste Hefte, samt i Brännichs Efterretninger om Kongsberg C 84 og 85.

²⁾ Om denne af vor Vjergværks Historie kjendte Mandes Levne heber og mange Eiendomme kan eftersees Samlinger til det Sprog og Historie, 3die Bd. S. 137 og 138, samt 4de Bd. C

og Homsfred Brøghman, som i 1683 var kommen i Besiddelse af Værket, angaaende Eiendommen til samme, blev det forsomt og endelig i 1692 nedlagt. Det laa nu øde i femten Aar indtil 1707, da nogle nye Erbs-Arvisninger fandtes i Nærheden af den gamle Øvifne Grube og et Interessentskab i Throndhjem, bestaaende af Stiftamtmand Iver v. Ahnen, Berghauptmand Abraham Dreyer, Cancelliraad Byghalle m. fl., igjen satte Værket i Drift, og var Productionen i 1713 til 1717 i Gjennemsnit aarlig 312½ Skpd.; dog kom det aldrig i dets forrige Høi. I Decenniet 1765 til 1774 forsmeltedes i Gjennemsnit 2220 Ldr. Malm og udbragtes 194½ Skpd. Sørfkobber aarlig, og i Aaret 1781 udbragtes 144½ Skpd. Kobber. Ved Vandkommen 1789 gif Værkets bedste Grube fuld af Vand, hvorved Værkets Drift atter standsede, og i 1791 var Productionen kun 110½ Skpd. Senere kjøbte Etatsraad Hans Knudsen i Throndhjem 179* af Participantskabet Værket med dets Bygninger og Inventarium, samt Øvifne og Insetts Kister og nogle tilliggende Gaarde, for 6300 Rbd. Driften begyndte paa Ny. En ny Grube optoges, der undertiden syntes at love meget, men som oftest gav lidet eller ingen Malm, hvorfor Driften i det Hele blev svag. Endelig blev Værket nedlagt i 1812 og det dertil hørende Inventarium folgt.

ee) I den senere Tid har Nøraas Værk, efterat de øvrige Kobberværker her i Egnen ere nedlagte, efterhaanden udstrakt sin Virksomhed over hele det nordlige Østerdalen, hvor Værket har, foruden foranstaaende Louise Hytte, to andre Smeltehytter. Deraf er Følgens Hytte, der allerede 1665 var i Drift, beliggende i Følgens Hovedsøgn 2½ Mil i S.S.V. for Nøraas Bergstad, ved hvilken Hytte forsmeltedes deels Malmen fra den nærliggende Ringelens Grube, samt deels Malm der nebringtes fra Gruberne ved Nøraas, og er ved denne i Aarene 1792 til 1806 forsmeltet i Gjennemsnit aarlig 2309½ Ld. Malm, med et Kulforbrug af 3756½ Læst, hvorved udbragtes et Product af 575½ Skpd. Sørfkobber, ligeiom i de fem Aar 1814 til 1818 Productionen af 1750 Ldr. forsmeltet Malm var 369½ Skpd. Sørfkobber aarlig, hvilket Sørfkobber herfra fortes til Nøraas for sammesteds at gøres, hvorimod i den senere Tid Garingen finder Sted ved Hytten, og er i 1838 forsmeltet 8000 Skpd. Malm, hvoraf med et Forbrug af 3820 Læster Kul er udbragt 660 Skpd. Sørfkobber og tilvirket 542 Skpd. Sørfkobber, samt i 1839 forsmeltet ligeledes 8000 Skpd. Malm, hvoraf med et Forbrug af 3920 Læster Kul er udbragt 708 Skpd. Sørfkobber og tilvirket 567 Skpd. 9½ Lpd. Sørfkobber med en Befokning af 2645 Eyd. Den anden Hytte laa oprindelig ved Fæmundsøen paa sammes Vestside 4½ Mile fra Bergstaden, og Malmen hortes fra Storsvarts-Gruben 2½ Mil til Fæmundsøens nordre Ende, samt fortes paa Pramme 1½ Mil til Hytten, som kaldtes Fæmunds-Hytten; men da denne var anlagt paa et i mange Henseender ubequemt Sted, især alt for langt fra de bedste Skovtraceter, tænkte man allerede langt tilbage i Tiden at flytte den til Syd siden af Søen. Efter flere Undersøgelser blev det endelig bestemt at opføre den nye Hytte ved Burru-Søen, omtrent ¾ Mil i Vst fra Fæmunds sydligste Ende ved den fra Drifvøen til Burru-Søen gaaende Væd, hvilket

Hytte-Anlæg blev tilendebragt i 1820. Ved denne Hytte, Drift-Hytte kaldet, der ligeledes fik sine Malme paa Fæmunden fra Læberne ved Røraas, og sine Kul deels fra Omegnen og deels fra Estrækninger i Sverige, er i Aarene 1826 til 1830 i Gjennemsnit lig forsmeltet 1855 Tdr. Malm og udbragt 135½ Skpd. Sortkollmen siden 1834 har denne Hytte ikke været i Drift. I den se Tid har et Participantfab i Sverige anset om, i den nedlagte Ise-Hyttes Sted at oprette en Kobberjmeltehytte ved Øvstefos i Læsaen strax søndenfor den forrige Hytte, hvilket ved Resol. af Jull 1839 er afflaaet, paa Grund af de Rettigheder Røraas Bærk Hensyn til Kulforsyning og Kultivirkning af denne Egn Skove Besiddelse af.

Endelig har Fogderiet af Bjergværker et i senere Tid paabegj. Anlæg til Forædling af Myrholm, nemlig Nysjöfos-Fjernvært Gaarden Thorbergets Grund i Trysil-Bygd, hvilket under 5te A 1834 blev tilfået for det første fem Aars Tienbefrielse, men si ikke at være blevet af nogen Betydning.

g) Udenfor den egentlige Bjergværksdrift frembyder Fogde Anledning til Anvendelse af forskjellige nyttige Steenart. I Namøds og Trysil-Bygde findes Kalksteen i Mængde, i man brænder kun lidt deraf og mangler ordentlige Kalkovne, og Mill nordenfor Lovise Hytte i Faldalen samt ved Tolgen findes lig des Kalksteen, dog paa begge Steder meget blandet med Glimmer. Faldalen under Trysil-Bygd mod Grændsen af Sverige gives rødbagtig Sandsteen, der beqvemt lader sig fløve i tynde Plader til 3 Tommers Tykkelse, hvilken man har benyttet til Slibesteen, h til den dog er for haard. Videre skal Sandsteen findes i Fjeldsø Fæmundsøen. Grydesteen findes ved Gaarden Grotli i Øvstefos vedfogn, hvor den benyttes til at sætte i Skorstene; desuden har Grydesteen i Munkessjøberget ved Øsen-Øen og ved Straalsjø-Ø i Lille Elvedalen, hvor man deraf forarbejder Gryder og Kasker men især Heller til Skorstensmure. Fremdeles har man Grydest Strøms-Næsen i den vestlige Deel af Tønsø Bygd, ligesom 1½ længere i Vest mod Faldalen findes finere og bedre Grydesteen. I pentin findes paa Gaastenen og i Tronsjøfjeldet. Oværnestene man forsøgt at hugge i Nedre Faldalen, men kun erhøbet faa de formedelst Bjergartens mindre finstfrie Structur og for megen Liding med Øvstefos. Af en med skifrig Graphit blandet Glimmer paa Tronsjøen forsøgte Director Dalsbø i sin Tid at tilvirke aar og Isefarve, og Rødsjøfjeldet i Tolgens Bygd indeholder Gmærsfiser, som benyttes blandt andet til Tagtækning.

h) Fabriker eller dertil hørende Industri-Anlæg har man af i Østerdalen, da et i sin Tid i Stor-Elvedalen ved Brovst Bergs og Ole Evenstads Bestræbelser anlagt Uld- og Bomulds-Faberie, Enigheds-Fabrikken kaldet (Canc. Br. 17de Marts 1792), ophørte, da Indretningen ikke kunde svare Regning, og et paa La Prestegaard af bemeldte Wulfsberg senere anlagt Teglblanderie (8 9de Decb. 1796) havde samme Skjebne. Øvstefjonnets Hund er i Elverums, saavel som i Namødt og Nendalens Bygde, røds

i Høvd der behøves til daglige Klæder af Vadmese, Værker, Lær, Strie &c. forarbejdes smukt i Huset. Duellige Haandværkere af alle Slags ere mange af.

Markelige Gaarde og Steder.

a. i Elverums Præstegjæld:

Elverum Præstegaard, $2\frac{1}{2}$ Ekd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), der angives at ole 80 til 100 Edr. Korn, samt at føde 5 Heste og 25 Køer, og under hvilken ere 24 Huusmandspladser (sef. Nestr. af 8de Febr. 1811). Den ligger tilligemed Gaarder, $1\frac{3}{4}$ Ekd. ($8\frac{1}{4}$ Dlr.), et godt Brug, og 10 Pladser, og Grindhagen, $1\frac{3}{4}$ Ekd. ($6\frac{3}{4}$ Dlr.), med 7 Pladser, i en meget beboet Egn omkring Kirken, der er en i 1758 opført Korsbygning af Tømmer, Almuen tilhørende, og paa hvis Kirkegaard i de catholske Tider stod et Capel, Hellig Thorlofs Capel kaldet, som havde sin egen Rente eller Indtægt, og var endnu til i Slutningen af det 16de Aarhundrede. Paa Gaardens Grund er

Grundset- eller Elverums Markedsplads, hvor det bestjendte Grundset-Marked holdes, der er det betydeligste af de sendestjendte Markeder og har sit Navn af den nordensfor liggende Gaard kumset, hvor det først blev holdet. Dette Marked er meget gammelt. Under 26de Sept. 1685 bestemtes det til at afkaffes, da et Marked paa Erlien (i Tolgens Bygd) blev oprettet til Bequemmelighed for Brugsbønderne ved Reraas Værk; dog synes Grundset Marked igefteldt at være vedblevet, og ifjendit Nestr. af 18de Octob. 1726 bestemmer, at Markedet skulde til Rettelse for Christianias Købmænd forflyttes til Staffougens i Vang paa Hedemarken, er det rimeligviis forflyttet hvor det var, da Nestr. af 14de April 1747 anfører Grundset Marked og Nestr. af 20de Aug. 1756 bestemmer Markedets Afholdelse i den Tid som nu finder Sted. Dette er i fem Dage, fra første Tirsdag i Marts til og med Lørdag. Markedet holdes paa en ubestemt Plads ikke langt fra Kirken, hvor en stor Deel Boder ere opførte. Østerdølen afstætter her Smør, Talg, Ost, Skindvarer, Vildt og Fisk, Guldbrandebølen ligesaa, samt saltet Faarekjød og Heste. Hedemarkingen sælger Kornvarer og Heste. Svenske indfinde sig i Mængde med Jernvarer og Kobberkar, og Købmænd fra Christiania, ligesom undertiden fra Frederikshald, komme med forskellige Kramvarer, og endelig komme Læsehandlere for at kjøbe Tømmer. Errar ved Markedspladsen ligger

Christiansfjeld, en forhenværende Bjergfæstning paa en isoleert Bjergkølle, der er først opført efter Foranstaltning af Feldmarskal Gen. Wedel i 1683 af Kampsteen med et Taarn og da kaldet Hammarberg, men ved Kong Christian den Femtes Nærvarelse her 1685 gik den Navn af Christiansfjeld. Den havde 1688 en Befættning af 2 Officerer og 39 Mand, samt var vedligeholdt indtil den ifølge en Ordre af 13de Juli 1742 blev i de paafølgende Aar sløst, og Commandantposten indgik 1746, hvorefter den laa i en demoleret Tilstand indtil den under Krigen 1811 blev paa Bjergets Top opført et Blokhus, omgivet med spanske Myttere. Nebenfor Fæstningen er

Elverums Leir, en Samling af Huse, der beboes af omtrent 40 Familier med omtrent 230 Individer, meest Huusmand under Præ-

Regaarden, der tilligemed Gaarder og Hagen ere Sameiet
Mark, inden hvis Strækning Christiansfeld, Leiren og Kirke
Grindalen, 10 Lpd. ($4\frac{7}{8}$ Dlr.), en liden Gaard paa Ø
Vestfide ligesom de anførte Gaarde, og med Sundsted over Ø
ved hvilket i Aaret 1811 er anlagt en liden Skandse med et n
demoleret Blokhuus, som dannede en firekantet Bygning.
denne ($\frac{1}{4}$ Mil) er

Ferningskandsen, anlagt i Aarene 1811 til 1813
Sted, hvor Veien fra Hedemarken deler sig i tre Dele, af h
ene fører over Grindals Sund, den anden forbi Vesterhougs
langs Vestfiden af Glommen til Solser og Kongsvinger, og
die nordøst til Røraas. Den bestaaer af en bastioneret
forsynet med Pallisader og Stormpæle, samt Blokhuse for 2
gen. Omrent $\frac{1}{4}$ Mil sybligere er

Vesterhougs Skandse, hvor i 1811 blev anlagt et l
bag en Skandse paa fire Kanoner, omgivet med en palisade
forsynet med Stormpæle¹, og hvor man formeentlig maa
gamle Elverum Skandse, der var det første Fortification
i denne Egn, der bestod af en ved Statthalder Gyldenløve i Aar
anlagt Jordskandse, som blev forladt nogen Tid efterat Christi
Fæstning var bragt i Forsvarsstand.

Vesterhoug, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($11\frac{7}{8}$ Dlr.), Hagen, (Hou
Skpb. ($13\frac{7}{8}$ Dlr.), Berger, S. og N. 2 Skpb. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{7}{8}$
og Bjølset, 2 Skpb. $7\frac{3}{8}$ Lpd. ($20\frac{7}{8}$ Dlr.), paa Glommens
samt Ljømø, 2 Skpb. $18\frac{3}{8}$ Lpd. ($21\frac{3}{8}$ Dlr.), Houm, N. og S.
 $14\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Løken, Nedre og Øvre, 4 Skpb. $16\frac{1}{2}$ Lp
Dlr.), Hof, St. og R. 3 Skpb. $12\frac{3}{8}$ Lpd. ($12\frac{3}{8}$ Dlr.), Skj
Øvre og Nedre, 3 Skpb. $19\frac{3}{8}$ Lpd. ($19\frac{3}{8}$ Dlr.), og Opsal
S. 2 Skpb. $11\frac{3}{8}$ Lpd. ($14\frac{3}{8}$ Dlr.), paa Glommens Østfide,
til Herdals-Bygden, der udgjør Sognets sydlige Deel, nord
ken er Østerhoug, 1 Skpb. $10\frac{3}{8}$ Lpd. ($11\frac{3}{8}$ Dlr.), en
velbebygget Gaard, samt et af Bygdets meget store Brug, hve
des 3 Heste, 30 Færeature og 75 Smaasæ, og i Nærheden a
er en steil Klippe, Hvidhammerbjerget, paa hvis Top i ældre
været opkastet en Ferskandsning.

Strand, N. og S. 2 Skpb. $7\frac{1}{2}$ Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), og
 $1\frac{3}{8}$ Skpb. ($18\frac{7}{8}$ Dlr.), paa Glommens Østfide, samt Ør
2 Skpb. $\frac{3}{8}$ Lpd. ($21\frac{3}{8}$ Dlr.), Sæteren, 15 Lpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.),
stad, S. og N. $10\frac{3}{8}$ Lpd. ($22\frac{3}{8}$ Dlr.), paa Vestfiden, hore
Strækning af Dalen som ligger nordøst for Kirken og kaldes Stran
Ørøtting, W. og Ø. $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($21\frac{7}{8}$ Dlr.), Ørøstad,

¹⁾ Samtlige her anførte Defensions-Verker have siden 1814 været at
og Besætning, da det ved Ordre af 17de Decb. 1814 blev paala
vinger Commandantstab at modtage og opbevare de Elverumsk
og Blokhuses Inventarium, samt at besørge Skandserne og d
overlevere til den civile Øvrighed. Disse Skandser med Bygn
hændes i "Beskrivelse over Statens Egenomme. Christiania 1827
og 44.

1½ Dlr.), et stort Brug, hvorpaa udsaaes 22 Tdr. Korn og 100 r. Potatos, samt sødes 7 Heste, 46 Køer og 50 Faar, Herstadb, Skp. 7¼ Lpb. (11½ Dlr.), Govind, N. 2½ Skp. (19½ Dlr.), og Stab, 1½ Skp. (13½ Dlr.), et stort Brug, og Skulstadb, N. 1 W. 2½ Skp. (19½ Dlr.), høre til den frugtbare og smukt bebyggende Hernæs-Bygd, der er en Samling af 24 Gaarde med omtrent 50 Beboere og med gode Skove, i hvilken Bygd holdtes ferien paa Gaarden Thorrud, Dagen før Grundset Marked, det saakaldte Nilsnæs-Marked eller Thing, hvilket egentlig var det almindelige Sages- og Skatterhing for Trysil, men hvor tillige en Mængde Menneſker fra de omliggende Egne indfandt sig for at afſeje Trysilberne deres Føde- og Skindvarer m. m. ligesom Kornvarer og Meel bragtes fra Hedemarken. Dog finder dette Marked nu ikke længere Sted.

b. i Namodt Præstegjeld.

aa. i Namodts Hovedsogn:

Namodt, to Gaarde ligeoverfor Sten-Elvens Udløb i Glommen, hvoraf den ene, af Skjld 13½ Lpb. (5½ Dlr.), er Præstegaard, hvorpaa udsaaes 10 Tdr. Korn og 2 Tdr. Potatos, samt sødes 4 Heste, 24 Køer og 36 Faar, med noget Fiskerie, maadelig Hjemhavn, en ubetydelig Skov, og den anden skulder 1½ Skp. (6½ Dlr.). Baa en af disse Gaarde staaer Sogneskirken, en regulær Korsbygning udført af Tømmer i 1769, og af de Præster, der have beboet den første Gaard, fortjener at nævnes Provst A. Wulfsberg, der var Sognepræst fra 1786—1822. Gendensfor Kirken ligge langs Glommens kyst Nafet, 2 Skp. 5½ Lpb. (22½ Dlr.), en stor Gaard, og Hornstadb, 12½ Lpb. (9½ Dlr.), ligesom paa Østiden Glomstadb, 1½ Skp. (16½ Dlr.), Berger, 1½ Skp. (9½ Dlr.), og Nafset, 1½ Skp. (15½ Dlr.), hvilke tre Gaarde ligge samlede. Nordenfor Kirken paa Glommens Vestside er Sorknæs, 1½ Skp. (13½ Dlr.), og i en saakaldt Naskbygd ere Arnestadb, St. og L. 2 Skp. 16½ Lpb. (17½ Dlr.), Skramstadb, N. og S. 3 Skp. (16½ Dlr.), og Hole, 2½ Skp. (11½ Dlr.), et meget godt Brug, med flere gode Gaarde. Østet, S. 1½ Skp. (8½ Dlr.), M. 19½ Lpb. (9½ Dlr.), og N. 1 Skp. 11½ Lpb. (26½ Dlr.), hvoraf Mell.Østet er et betydeligt Brug, og Østet, 1½ Skp. (22½ Dlr.), i to store Brug, ligge i den til Sognet hørende vidløftige Strækning af Reendalen og have store Skove.

bb. i Stor-Elvedalens Annersegn:

Strand, 1½ Skp. (20½ Dlr.), og Dphuus, 1½ Skp. (17½ Dlr.), i Sognets ydre Deel, Krogen, 10 Lpb. (8½ Dlr.), Furuset, 10½ Lpb. (8½ Dlr.), og Evenstadb, 11½ Lpb. (10½ Dlr.), der ere tre gode Brug, hvoraf det sidste, hvorpaa udsaaes 20 Tdr. Korn, samt sødes 7 Heste, 48 Køer og 70 Faar, har været beboet af den udmærkede Bonde, Lensmand Ole Evenstadb, som døde 1806, og hvis Søn af samme Navn nu har Eiendommen, Mølleby, 2 Skp. (38½ Dlr.), Mesfelt, 1½ Skp. (22½ Dlr.), Stai, 1 Skp. 1½ Lpb. (28½ Dlr.), Regaard, 13½ Lpb. (24½ Dlr.), Westgaard, 1 Skp. 14½ Lpb. (22½ Dlr.), paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en i 1809 af Byopstift ottekantet Tømmerbygning, Kopang, 2 Skp. (49½ Dlr.), og hvilken Gaard, der er deelt i mange Brug og har 268 Beboere,

er Sundsted over Glommen, 829 (910) Fod over Havet, hvorpaa Veien fører over Mora-Fjeldet til Reendalen og naaer paa Værpensen en Høide, efter Esmark, af 2637 Fod over Havet, og Trønaa 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($30\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets betydeligste Gaarde, a med store Skovstrækninger paa begge Sider af Dalen.

c. i Trysilb Præstegjeld:

Trysilb Præstegaard, af Skylb 1 Skpd. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udfaaes $4\frac{1}{2}$ Td. Byg og 2 Tdr. Potatos, samt sødes 4 Heste, 2 Køer og 50 Smaasæ, og hvortil er betydelig Skov, samt tre Pladser hvorpaa sødes 3 Heste, 33 Færeature og 100 Smaasæ. Nærmest omkring Præstegaarden og Kirken, der er en gammel Tømmerbygnin ligge Nordby, Lunde og Sørhuus, samt, noget nordenfor, Sørby og Næs, alle i Bygldets bedste Bygd, og længere ude i Dalen i Sætre, D. og B. 3 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), gode Gaarde.

d. i Reendalens Præstegjeld.

aa. i Hovebysognet:

Berger, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, og Reendalen Præstegaard, 15 Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udfaaes 5 Tdr. Byg og 3 Tdr. Potatos, samt sødes 2 Heste, 20 Færeature og 20 til 3 Smaasæ, ved hvilken er Sognets Kirke, en Korsbygning af Tømmer opført 1759. Omkring samme ligge i et meget beboet Nabolat Høie, S. og N. 1 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Verset, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), Rømb, 2 Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Handgaard, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Nordset, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), samt noget nordligere Høset, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), og sydligere Haarsset, 1 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.). Længere nordlig er Ellevold, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), og endnu hø oppe Undset, S. $2\frac{1}{2}$ og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ og $25\frac{1}{2}$ Dlr.). Høstad, $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), ligger i den fra Reendalen mod Nord lø opgaaende Hinstad-Dal, og i Glommens Dal ere Hannestad, 15 Lpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.) og Grøtting, $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), med store Skovbidt bb. i Yttre Reendalens Anner sogn:

Hørnset, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Romnæs, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Høle, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Hagen, 1 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Overnæs, 2 Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Akre, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), og Brog, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.) og Gjeli, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($26\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets vigtigste Gaarde, hvoraf de to sidste ligge paa Siden af Stor-Søen, og den anden til fjerde omkring Romnæs-Sø paa hvis Vestside er Sognets Kirke, en Korsbygning af Tømmer opført 1747.

e. i Tønseds Præstegjeld.

aa. i Hovebysognet:

Tønsed Præstegaard, $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udfaaes til 5 Tdr. Byg, fjondt Kornet de fleste Aar i større eller mindre Grad bortfryser, og sødes 4 til 5 Heste, 36 Færeature og 50 til 60 Smaasæ. Denne tilligemed de store Gaarde Udby, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Udgaard, $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Østby, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($51\frac{1}{2}$ Dlr.), og Nebby, $9\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), alle med mange Opbyggere, ligger i et stærkt bebygget Nabolat paa en udvidet Slette paa Nordenden af Glommen, med den 172 Alen lange Nebby-Bro foran sig, og omgivet

anseelige i 1813 opførte Tønset's Kirke. Paa Nebby holdtes i tiden et aarligt Marked fra 16de Februar i ni Dage. Det blev af. forflyttet fra Erlien i Tolgens Bygd ved Refstr. af 19de Juni 14, men igjen ophævet ved Refstr. af 26de Marts 1783, da det blot anledigebe Drif og Uorden. Foruden de anførte hører Gaaset, 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. (38 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med mange Dybbere, beliggende i den nedre del af Kolbalen, til Sognets store Gaarde.

bb. i Annerfognene:

Brandvold, 17 $\frac{1}{2}$ Lpd. (29 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Steien, St. 18 $\frac{1}{2}$ Lpd. (33 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og E. 10 Lpd. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Dveberg, 2 Skpd. (38 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Boujen, 7 $\frac{1}{2}$ Lpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Baffen, 8 $\frac{1}{2}$ Lpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i Hovedbalden under Lille Elvedalens Sogn, hvor tillige er Lille Elvedalens Kirke paa Glommens Østside. Dverby, 16 $\frac{1}{2}$ Lpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Særgaard, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Høgstad, St. 1 Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Disberg, 1 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Præstegaarden, 1 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ere de vigtigste af Gaardene i Lylbaldens Sogn.

f. i Tolgens Præstegjeld.

aa. i Hovedfognet:

Tolgen, hvoraf den væsentligste Deel er Tolgengaard, (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og hvoraf de øvrige Dele ere forskjellige Navne. Her er Tolgens Præstebolig, Brønningsgaard kaldet, af Skjld $\frac{1}{2}$ Dlr., hvorpaa der 1 Hest og 6 Køer, med Tolgens Kirke, en Sommerbygning opført 1688, og her er Tolgens Hytteplads. Tolgens Kronstov (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.) er en vigtig Skoveiendom tilhørende Meraas Robberværk. Erlien, 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en i N. V. for Tolgen beliggende Gaard, som hvilkens under 26de Sept. 1685 blev oprettet et aarligt Marked for Korn og indenlandske Varer, som skulde holdes den 3die Marts i Bødet for Grundset Marked, til Bequemmelighed for Driftsbønderne ved Meraas Værk, men siden blev ved Restrikt af 10de Juni 1744 forflyttet til Gaarden Nebby i Tønset Sogn, skjøndt det indtil den senere Tid har været anført i Almanakken blandt Landets Markeder.

bb. i Annerfognene:

Vingelen, 2 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Byglets betydeligste Gaard, hvorpaa staaer Vingelens Kirke, en Sommerbygning opført 1655, og af hvilken 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. har været Præstegaard, samt 4 $\frac{1}{2}$ Lpd. en Præstegæstgæde. Paa den hele Gaard fødes 20 Heste og 140 Kæmture, men Kornføden er ubetydelig. Desuden høre til Vingelens Sogns gode Gaarde Rød, 8 $\frac{1}{2}$ Lpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Masen, 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.). 3 Dns Sogn mærkes Breen, 1 Skpd. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Gaard, Nordgaarden, 6 $\frac{1}{2}$ Lpd. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Østgaarden, 10 $\frac{1}{2}$ Lpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre til den Deel af Sognet som fører Navn af Dalsbygden, og Dns, 12 $\frac{1}{2}$ Lpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken ved Glommen liggende Gaard staaer Sognets Kirke, en Sommerbygning fra 1703.

g. i Østfne Præstegjeld.

aa. i Hovedfognet:

Breen, 10 Lpd. (2 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Moen, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Østfne Præstegaard, Hørgen kaldet, 14 Lpd. (1 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa der 4 Heste, 18 Køer og 14 Saar, men avles sjelden Korn, ligge

omkring Sognets Kirke, ovenfor hvilke ere Bolden, 10 Lpd. ($2\frac{1}{2}$ Dlr.) Sognets første Brug, der med 8 Pladser føder 7 Heste, 70 Røer og 90 Smaasæ, Grøntvedt, $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), der er udstykket imellem 34 Dybbdere eller Pladsfænger, som have hørt under det nedlagte Dvifne Kobberværk, og Skogstad, $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($1\frac{1}{2}$ Dlr.). Længere ude i Dalen er Frengstad, 4 Skpd. ($2\frac{1}{2}$ Dlr.), i tre Brug, der hvilken Gaard ere Gravhøje, og Stai, 10 Lpd. ($2\frac{1}{2}$ Dlr.). Kun paa enkelte af disse Gaarde avles en ubetydelig Deel Korn.

hh. i Inset Inner sogn:

Inset, St. 18 $\frac{1}{2}$ og L. 14 Lpd. ($3\frac{3}{4}$ og $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Holter, 9 $\frac{1}{2}$ Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), omkring Sognets Kirke, som i 1642 er opført paa Lille Inset, efterat Dvifne Kobberværk dertil var forflyttet. Under Inset-Gaardene er en Mængde Pladser, der have hørt under bemeldt Værk. Paa disse Gaarde finder Korn- og Potatoesavl Sted.

Historiske Notitser,

Hedemarkens Amt angaaende.

Af de trende Hoveddele, hvoraf dette Amt bestaaer, nemlig de egentlige Hedemarken, samt Soløer og Østerdalen, var det første i Fortiden som nu det vigtigste og tillige længst bekendte. Bli man lægge de mythiske Skrift "Fundinn Noreg" til Grund, maa nemlig Hedemarken, forud Heimærk, ansees som et af de ældste Riger i Norge hvor Konger have regjeret endog før Nors Liber. Den første Konge man her kjender, var en Gylstein, hvis Datter Aghild, gift med Svadotun fra Dovre (Afa-Thors Sønnesøn), blev Moder til Kong Hrol i Berge paa Hedemarken¹, der omtrent 100 Aar efter Christi Fødsel under en Offerfest hos Kong Thorrer i Jotland (nubærende Finland) bortsnappede dennes Datter Goe, og foranledigede derved Thorrers Sønners, Brødrene Nors og Gors, komme til Norge for at søge efter Goe, som Nor efter lang Omvanden fandt paa Hedemarken. Hrol blev imidlertid forligt med Nor og beholdt Goe til Hætte, og Hedemarken fik hverken nyt Navn eller ny Regentstamme, da den først Deel af Landet deelede imellem Efterkommerne af disse to Brødre, der havde sat sig fast i Norge og stiftet Riger i det Nordensjælske. Da er det uvidt hvorlænge Hedemarken forblev i Hrolfs Families Besiddelse. Soløer, de Gamles Soløer eller Soløer, skal, ligeledes efter so

¹) Dette Berge antager Schönning (i sin utrykte Reise gjennem Norge) have været Gaarden Berger i Leuten Sogn, $\frac{1}{2}$ Mil nordensfor Kirken, i hvilken Formodning han anseer som Grund, at da Nor efter Fortilget var Hrolf tog Veien til Østerdalen, maa Hrolf have boet paa Gaarden. Dette Landskab; men Prof. Rudolf Keyser i hans lærde Afhandling om Nordmandenes Herkomst og Folke-Slægtskab, i 6te Bd. af Samlinger i det norske Folks Sprog og Historie, S. 302, antager derimod, at det Berge har ligget i Ringsager Bygd, for saavidt dette henhørte til det efter Hrolfs Fader opkaldte District Svadabu. Det maa imidlertid bemærkes, at der gives adskillige andre Gaarde paa Hedemarken af Navn Berg.

anferte Gundinn Moregur, fra en Ærken være bleven oprybbet og beboet kort før eller ved Nors Fæder, og have sit Navn efter den første der regjerende Konge Solve den Gamle, der først skal have oprybbet Landet, og hvis Søn Gudbrands Datter Hilde ægtede Nors Søn Raum. Dette Landskab regnes og nævnes heller ikke blandt dem der deelttes imellem Nors Efterkommere, ligesom man ikke heller kender noget til de følgende Regenter eller Nigets Skjebne, førend langt hen i Tiden, da nogle Regenter af det Navn Solve have besiddet det. En Søster af den første af dette Navn, Solveig Halsdandsdatter, blev gift med Olaf Trælje af Unglinge-Slægten, der oprybbede Værmeland, og ved ham Røder til Halsdan Hvitheim, der blev af de indtrængende Værmelandinger, efter at Solve var dræbt, antagen til Konge over Sollehar og derved Stamfader for den Unglingske Kongefamilie i Norge, hvor han tillige ved Giftermaal med den Hedemarkske Konge Gysteinn Haardraades Datter, Aase, erhvervede sig Hedemarken eller en Deel deraf, der dog ikke synes længe at være forblevet i Familiens Besiddelse¹. Østerdalen, de Gamles Gystidalir, under hvilket Navn dog rimeligvis forstodes mere end nuværende Østerdalens Fogderie, og hvortil maaskee har været regnet en Deel af det nuværende svenske Landskab Dalarna, var ved dets afslødes Veligheden og ringe Bebyggelse kun lidet bekendt i Oldtiden. Imidlertid angives Nors Sønnesøn, Finalf, som Districets første Konge².

Længere hen i den ældste historiske Tidssalder indskrænker de her i Amtet bekendte Begivenheders Skueplads sig næsten ene til Hedemarken, hvor de mange Mindesmærker fra den hedenske Tidssalder bære Vidne om at Egnen har været stærkt beboet. Her vare i fornævnte Halsdan Hvitheims Sønnesøns Sønnesen, Halsdan Svarte's Tid Brødrene Sigtryg og Gysteinn Konger, der holdte flere Fægtninger med den fra Syd til Raumarike (Sigtrygs erobrede Land) fremtrængende seiertrige Halsdan, i en af hvilke Sigtryg faldt. Gysteinn, som søgte at hevne Broderens Død, var ligesaa uheldig. Han overfaldt, omtrent Aar 835, Halsdan Svarte paa Helgesen, men blev derfra forjaget, samt efter et Nederlag paa Stranden i Næs Fjeld uddrevet af Hedemarken og nødt til at søge Tilflugt hos Gudbrand Hærse i Guldbrandsskoven. Forsømt med fæste Tropper af denne, vender Gysteinn den paafølgende Vinter tilbage til Hedemarken, og bærer et nyt Angreb paa Halsdan, der endnu opholdt sig paa Helgesen; men Gysteinn jages over til Fastlandet, hvor han atter bliver slaaet, og efterlader blandt de Døde ovennævnte Guldbrand Hærse's Søn, Guttorm, den fjæfeste af Opplands Prinds³.

¹) Til Solser har i ældre Tider ikke Dnalen været medregnet, da denne har ligget under Raumarike (Romerige); ligesom det er uvis hvorvidt Vinager Fjeld, hvis Beboere før Tiden ikke ansee sig for at være fra Solser, har hørt dertil, og af hvilket Fjeld maaskee en Deel, fornemmelig Gidskong Sogn, har i den ældste Tid været indbefattet under Mark.

²) Hverledes Amtets Districter ere efterhaanden nordenfra blevne bebyggede, derom fremsattes Formodninger i Prof. R. Keyser's foranstødt Afhandling S. 437—444.

³) Paa Eydiden af Helge-Den er et Sted under Gaarden Hovindsholm, kal-

hvorefter han med Opoffrelse af sine Lande maa paa ! med Flugten til Guldbrandebalen, hvorfra det omfider Iylf Underhandlinger at tilkjøbe sig Fred af Seierherren, dog Halvdelen af Riget. Under Kong Harald Haarfagers M blev Hedemarken atter Krigens Stueplads. Gystein var de Søønner Hougne og Frode regjerebe. Disse foranstaltede komst med Gubbbrand fra Guldbrandebalen paa Ringsa, samlede en Hær for at sætte Grændser for Haralds Ero! Harald overfaldt dem her usforvarende ved Nattetider, ned bundne Brindser og hele Hedemarken blev Seierherrens ! Harald Haarfager i sin Alverdom belebe Riget imellem ! fik de af ham med Ashtid, Rings Datter af Hingerige, ar Ring og Ragnar, Hedemarken tilligemed Guldbrandebal omtales Hedemarken i Kong Olaf den Helliges Tid, da tr Mørel og Ring, her vare Underkonger. De samlede sig i Ringsager i Aaret 1017 mod Olaf; men denne, som da v volb, bliver ved Ketil Kalf af Ringnæs (S. 285) underret kommer om Natten med 400 Mand til Ringsager, hvor fem Konger og bemægtigede sig deres Smaastater. Olaf paa Folket paa Hedemarken, byggede Kirker og satte Bræ og den anseelige Ringsager Kirke skal være opført paa det ovennævnte Slag stod. Da imidlertid Hedemarken endnu denstabet hengiven, kom Kongen atter hertil i 1021, hvor Landskab blev kristnet, og derefter ogsaa Solør. I denn forekommer en Gyselsmand i Østerdalen, ved Navn Bjørn gen gjæstede hos, og samme Tid fandtes i denne Egn en Dag Raudsøn, som Kongen tog til sit Hof.

I den for Norges Cultur og Opkomst saa helbige Magnus den Godes Thronbestigelse i 1034 til Sigurd Død 1130, synes især Hedemarken, som nu ogsaa foret Navn af Heina-Gylte, stiondt ubemærket i den Tids Histo være tiltaget i Agerdyrkning og Befolkning, hvilket ogsaa møbe af den Omstændighed, at her allerede i Midten af i hundrede blev grundlagt en Kjøbstad, Hammer, og samm en Bispestol, ligesom Bygningen af Ringsagers mere er prægtige Kirke, der rimeligvis er fra denne Periode, la en usædvanlig Velstand i denne Egn. Dog var heller Periode Egnen aldeles forstaaet for Ødelæggelser, da . Haarbæbe Aar 1065, for at straffe Hedemarkingerne fo:

---

det Mandssøn, hvor efter Sagnet et Slag skal være i man har opgravet Baaben, Rustninger m. m., ligesom . Rjøsken udenfor bemeldte Gaard er en meget stor rund Rjær Baklandet ved Gaarden Eshelve og Dvam ere ligeledes Hæe alle ere Rinder om disse Fægtninger.

- 1) Af de mange og anseelige Gravhøje, som findes paa den si ager Kirke liggende Gaard Evedhøng, har man formeentlig antage, at her er Stedet, hvor den ommeldte Fægtning fore de salbne Konger i de endnu tilværende Høje ere jorbede.

givenhed mod Hakon Iversen, Kongens Svigersøn, der havde sit Jarlsæmme paa Dypalandene og med hvem Kongen var bleven uenig, drog op paa Hedemarken og ødelagde Alt, hvor han kom frem, med Ild og Sværd.

Under de borgerlige Uroligheder, som fra Sigurd Jorsalafarens Død i mere end et Aarhundrede ødelagde Landet, lede ogsaa de til dette Amt hørende Strækninger, dog mindre end mange andre især sjældnere Egne. Man synes her, som overalt i Dypalandene, stadigen at have holdet sig til Magnus Erlingsen og hans Descendenter; derfor sit ogsaa, efter at det modsatte Parti under Kong Sverre var gaaet af med Seieren, Baglerne og de øvrige oprørste Partier, som især i den første Halvdeel af det trettende Aarhundrede bleve saa hyppige, her sjældne Indbuds og Tilhold. Ved disse Partiers Streifetøge foreskabt her flere Fægtninger. Saaledes kom Sverre, kort efterat være tagen til Konge paa Dre Thing, omtrent 1177 til Hedemarken ved at lade træffe Skibe fra Randsegen 5 Mile til Njosen, hvor han afsprebte sine Rodmande, holdt Thing-i Hammer, underkastede sig Landet, og gjorde ved et Overfald paa Gaarden Saaftab i Stangs Brøld, hvor Lehnshjendingerne (Kendmændene) og Egnens Mægtige vare forsamlede til et Gjeskebud, et stort Bytte. Nogle Maanedes efter, kort før Juul, tilintetgjorde Sverre ved sin Mandssnarværelse en imod ham opstaaende Sammenjværgelse af tolv af de mægtigste Bønder paa Hedemarken derved, at han lod Anføreren Thorgrim gribe og hode, og begav sig derpaa til Hammer, hvor Harald Gudbrandsen, Kongens Frænde, blev greben, samt mange andre af Magnus's Mænd mistede deres Eiendomme. Han tog derefter til Østerdalen, hvor Bønderne nedtvungne maatte betætte Kongen med 200 Mand Julen over. Aar 1202 blev den første Baglekonge, Ingi, som dengang havde sit Tilhold paa Helgesen, tvungen af sine egne Folk, og sammesteds overfalden og dræbt. Da Birkebeinerne i Aaret 1205 eller 1206 flygtede med den noget over eet Aar gamle Hakon Hakonsen for Baglerne, og ikke turde blive Julen over paa Hammer, toge de over Lille-Hammer Veien til Østerdalen, hvor de især i Nasarbal¹ udstode meget Ondt af Snee og Uføre førend de naaede det Nordensjældske. For Øvrigt forekommer ved de Liden Østerdalen sjælden, da især sammes nordlige Deel endnu efter den Tid var lidet beboet, og de uigjennemtrængelige Skove samt det haarde Klima lagde mange Hindringer i Veien for Jordens Dyrkning; ligesom man formeentlig kan slutte sig til denne Provindses ringe Bebyggelse deraf, at efter Hirdstraanen af 1273, Cap. 35, skulde deraf til Kongedømmets Hjeneste ifkun udvædes 5, men af Hedemarken 22 Mand. Derimod nævnes Landstabet Solger hyppigere, da den almindelige Wei til Bærmeland gik herigjennem, hvorfor Lidastog, som angivres at være

¹) Denne Nasarbal har man hidtil troet maatte være Naverdalen i den nordlige Deel af Dalsne Brøld paa Grændsen af det Thronhjemske. Derimod antager Munthe, i Aamærkningerne til 3. Kalls Snorre 3die Bb. S. 205, at derved menes Narbalden i Dalsbygdenes Sogn og Tolgens Brøld.

12 Maater over, saavel som Vinger ikke sjelden forekommer. **Stjern** Ribbungernes Parti i Begyndelsen ikke kunde faae Indpas paa Hedemarken, hvor Almuen mandigen forsvarede sig imod dem¹, ligesom dette dem dog senere. Aar 1225 kom nemlig Ribbungerne uventet fra Romerige til Hedemarken, hvor de ødelagde Stange Bygd, og brændte flere store Gaarde og forjog Birkebenerne hvor de viste sig. Gjennem Dubalen og Vinger samt over Gidskoug gik samme Aar Kong Hakon Hakonsens bekjendte Tog til Varmeland, i hvilken svensk Provinds saavel som i Solør Ribbungerne meget havde Tilhold², og Aaret 1226 foresalbt atter nogle Fægtninger paa Mjosen imellem Birkebenerne og Ribbungerne, som begge her havde Krigsfartøier, ligesom i det paafølgende Aar disse stridende Partier stødte sammen i Vinger hvor Ribbungerne saavel som Kongen havde Skibe i Vingerfjorden, og derved kom til nogle Træfninger, der endtes med Ribbungernes Forjægtelig Endelig leed Hedemarken meget under de Uroligheder, Værbelgerne eller Hertug Skules Parti i Aarene 1239 og 1240 forarsagede i Dølandene. Til Egnens Forsvar lod Kong Hakon Hakonsen anlægge en Borg paa en liden Høime i Mjosen under Gaarden Steen i Kirkefjæll, hvor tillige Forbrydere henfattedes³. Ligesaa synes Hamme Sted at have havt et Slags Fæstning. I Aaret 1234 havde Kong Hakon Hakonsen en Tvist med Biskop Paul af Hamme angaaende den Helge, hvilken Baglepartiets Konge Ingi havde skænket til Biskopskolen, men Kong Hakon fik tilbage til Kronen mod Vederlag⁴.

Den saakaldte sorte Død viste ogsaa sine ødelæggende Virkninger denne Deel af Landet. Det var den, som gav den blomstrende Hamme Sted sit første Stød. Den østlige eller sydøstlige Deel af Reuter Sogn synes ogsaa før denne at have været mere beboet end senere, selv det lidet befolkede Østerdalen formenes ved den at være blevet blest for Indbyggere, da Sagnet beretter, at der nordenfor Gaarden Roppang i Stor-Elvedalen har i Gaardens Udmærker før Pesten været en Gaard, fra hvilken 12 velbestoorde Heste hver Juledag kom til Kirke ligesom der i Trysil Sogn skal sees kjendelige Spor til flere nu ikke tilværende Gaarde⁵.

Alf senere Begivenheder før Reformationen fortjener at anmærke at Almuen paa Hedemarken og i Dølandene, ligesom i andre af Landets Egne (S. 262), Aar 1449 valgte Kong Carl af Sverige til Norges Konge. Kong Carl kom og efter Indbydelse selv til Norge for at modtage Kronen, da han tog Veien over Varmeland til Solør og derfra til Hedemarken, hvor Almuen af Hedemarken og Dølandene de

¹) See Kong Hakon Hakonsens Saga, Cap. 75 og flere Steder.

²) Dette til Ribbungernes Forsøgelse foretagne Tog beskrives i formeld Saga, Cap. 109—117.

³) See Kong Hakon Hakonsens Saga, i Folio, S. 383 og 394, samt Hvitkjaens Cap. 35.

⁴) See bemeldte Kong Hakons Saga, Cap. 178 og 188, samt Thorkells Diplomatarium, T. 2, p. 26.

⁵) Mere herom indeholdes i topogr. Journal, 23de Hefte S. 80 og 81.

25de Oct. f. A. udstæbte i Staden Hammer deres Gjyltingsbrev, hvorefter Kongen reiste til Thronbjiem og blev kronet¹.

Reformationen havde nogen Indflydelse paa dette Amts District, da Hedemarken havde en mægtig Geistlighed, og Gyvaarskrigen under Kong Frederik den Anden (1563—1570) medførte foruden flere Ulykker den, at tilintetgjøre Norges eneste Landstad, det vel aftagne, men endnu ikke aldeles ubetydelige Hammer, som i Februar 1567 blev afbrændt og ødelagt af et Corps Dalekarler og Helsingere, der under Anførelse af John Siggelsen fra Transtrand i Vestre Dalarnne rykkede ind over Trysil og Elverum til Hedemarken, hvor de anrettede flere Ødelæggelser², og bragte Oplændingerne til at aflægge Trostabs-Eed til Kong Erik den Fjortende. Derefter udstæbte Totens og Gabelands Indbyggere paa Hedemarkens Almandthing paa Alger en Forsikkring, hvorefter de tilfagte Kong Frederik den Anden Guldstab og Trostab, samt erklærede de Breve, som under deres dem med Vold fratagne Signeter vare indsendte i Sverige, for døde og magtesløse, og en lignende Forsikkring gave Hedemarkingerne sammesteds den 6te Juni f. A. Længe før den Tid var Hedemarken, ligesom Emaalehnene og det da Norge tilhørende Bahuus-Lehn, bleven Sædet for mange af de fornemste adelige Familier i Landet, hvis Valde tiltog efterat det ved Reformationen seculariserede geistlige Gods for en stor Deel var kommet i deres Hænder, og i det syttende Aarhundrede tællede Hedemarken for Souverænitetens Indførelse ikke mindre end 12 adelige Sædegaarde. For Øvrigt medførte det syttende Aarhundredes første Halvdeel for Soløer og Østerdalen forbeholdelig Indflydelse paa Næringsveiene, da, foruden den tilhørende Tømmerdrift i disse Egne, en udbredt Bjergværksdrift i det nordlige Østerdalen gjorde denne hidtil lidet beboede Deel af Amtet mere bebygget. Saaledes beretter Sagnet, at i nuværende Tølgens Vigd var før Kræaas Værks Anlæg kun fire smaa Gaarde eller Pladser, hvis Beboere nærde sig af Jagt, og, naar denne Næring slog Tril, af Betlerie; men Værkets Anlæg loffede først Nybyggere til denne Egn, hvor Skovene nedfaldtes til Kulleveed og Strækningerne derefter forvandlede til græsrigge Marker. Som en Folge heraf opstode i det syttende Aarhundrede fire Kirkesogne i det nordlige Østerdalen. Ogsaa forsyndes paa en anden Kant Antallet af Amtets Beboere i dette Aarhundrede, da Ginnerne først kom hertil, formeentlig i Midten af Aarhundreets første Halvdeel, og nedsatte sig, skjøndt paa de fleste Steder lidet velkomne, i de skovrige Strækninger imellem Soløer og Trysil paa den ene, og Varmeland samt Dalarnne paa den anden Side. I det syttende Aarhundrede fik Selveiergodset paa Hedemarken en betydelig

¹) Om denne Begivenhed kan eftersees Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S. 501—533, saavelsom Hadorphs Eneviste Amtstæller, 2den Deel S. 160.

²) Dette Tog omtales hos Resen, samt af Contradi i militært Tidsskrift, 14de Hefte S. 88—90, saavelsom hos nogle svenske Forfattere, f. Ex. Tegel i Kong Erik den Fjortendes Historie (sef. Thaarups Magazin, Aaret Bd. S. 215—219), men Beretningerne ere hos disse forskjellige Forfattere meget afvigende.

Tilvært ved det efter Souverænitetens Indførelse foregaaende det Jordegods, som før Reformationen havde tilhørt gejstlige og da tilfaldt Kronen. Her folgtes nemlig ved Rgl. Skjøde April 1663 til Brødrene Christoffer og Johan Dirichson¹ i Skjød ikke mindre end 25½ Skpd., 139 Huder og 16½ Vpd. Jordegods paa Hedemarken, og ved Skjøde af 12te Mai s. A. ges til Commissær Niclas Povelsen en betydelig Deel Gods, Stange Prgld, der havde ligget til Altere, Præbender ic., blandt et stort i 1668 til Oberst Ditlef Brochdorff fra Stater det Jordegods var adskilligt Gods paa Hedemarken og i det Østerdalen. Det betydelige Hammer-Gods, som allerede han. var bleven Eier af, men som strax efter kom tilbage under blev under Kong Christian den Femte afhændet.

Det syttende Aarhundreeds Krige med Sverige havde inge lige Indfald i denne Deel af Landet til Folge, derimod søgte med Omhyggelighed ved Forskandsninger at dække de mange Aagange, som i dette Amts Grændsestrækninger førte ind Denne Omhyggelighed begyndte allerede i den sidste Krig under Christian den Fjerde (1643 til 1645), da den første Vinger (saavel som en Skandse ved Magnor og en anden ved Midtfou des, og den dreves især med Alvor under Kong Christian den i hvis Regjeringsstid der gjordes saa meget for Grændsens For Kongsvinger blev til en ordentlig Fæstning, samt Christian's flere Defensions-Anlag i Elverum anlagdes, foruden et Par ved den i Solær langs Klisen-Glv førende Wei. Den første anførte Krige havde imidlertid den Indflydelse paa Østerdalens Udsirækning, at nuværende Serna Prgld i Øster-Dalarnes Trypsild Sogn, som var et paa den østre Side af Hjelddryggende Annex til Elverums Prgld, blev 1644 erobret af de under Anførsel af en Capellan fra Elfdalen, hvorpaa det ved slutningen i Brømsebro Aaret efter forblev under Sverige, i Fredstractaten intet indeholder om denne Afstaaelse². Desul førte disse Krige Uleiligheder af Troppemarscher, da de Nor gik igjennem Vinger Prgld til Værmeland, den Gang de i 1644 erobrede den samme Aar anlagte Morast Skandse i Ed. og i 1657 da de under Oberst Michael Dypik overrumplede o rede den nylig anlagte Eba Skandse sammesteds, ligesom for og da i Krigen under Kong Christian den Femte et norsk Cor Oberst (senere General-Lieut.) Johan Wibe angreb og ødelag nævnte Skandse. Som dette Amt vedkommende kan ogsaa i at da de Svenske Aar 1658 havde faaet Thronbhjems-Lehn,

¹) Om disse Brødre see Saml. til det norske Folks Sprog og Hi Bb. S. 501 og 502.

²) Afr. Rosencreutz i Budskiffen, Fjerde Aarg. S. 520 og 526.

³) See A. A. Høiphøds Dagbok öfver en Resa genom de nader E parbergs Höfdingdöme lydande Låhn och Dalarne, S. 225—227, ligger til det norske Folks Sprog og Historie, 6te Bb. S. 470—

Amtet at have indskrænket sig til nogle Strelstøge af de
 Sibe boende Kluner, som flere Gange i Forening med de
 norffe Finner have trængt ned i Bygden, ihjelslaaet Menne-
 et Gaarde, samt røbet Heste og Dvæg; imidlertid holdtes
 e Krig Grændsefæstningerne her i Amtet besatte. I Aaret
 endelig ved Grændsebestemmelsen imellem Norge og Sverige
 i angaaende Østerdalens Udstrækning paa denne Kant af-
 strækningen østenfor Fæmund-Søen ganske henlagt til Norge,
 rna Vrgld derved vedblev at høre Sverige til¹. Efter
 det 18de Aarhundrede sagte man i Kong Frederik den Fem-
 ingstid at befordre Landets Opdyrkning og Folkemængdens
 i Solør samt i Trysil og Vrgld af Østerdalens Fogderie
 til nye Bøndergaardes eller Pladfers Optagelse og Bebyg-
 er eller Strækninger som dertil syntes beqvemme, saavel paa
 som paa privat Eiendoms Grund, naar de vare frallig-
 de egentlige Gaarde. Denne Foranstaltnings Udførelse var
 Capt. (senere Oberstl.) Fr. Chr. Knof som General-Land-
 m da den formedelt de dermed forbundne Indgreb i Andres
 et og foregaaende Besiddelse medførte megen Ulempe, blev
 aaende under 6te Mai 1754 givne Forordning ophævet ved
 e Novb. 1760, efterat afskillige Nybningspladfers Udbiis-
 kshedsætning var derved foranlediget², hvilken Binding dog,
 n af Bergværkernes Optagelse, noget nedfattes ved den deraf
 ormindskelse af Skovene i disse Egne. Det bemærkes for
 ligesom Østerdalen paa Grund af Jordbundens Ringhed og
 Haardhed steds har nydt Lindring saavel i Henseende til
 i Skatter, hvilket sees af de Kongl. Bevillinger af 6te Aug.
 stadfæstet ældre Anordninger, saa ned ogsaa dette District

blev Solser som en Grændsebygd til Deel. Solser, men dalens, usikre Kornavl har ligeledes forarsaget, at man i tidligere end andenseds i Landet tænkte paa Kornmagasiners da de fleste herværende Prglde fik sine Bygdemagasiner i Aarhundredes niende og Begyndelsen af det tiende Decenn denne Tid sørgebe man tillige for Veienes Forbedring. I A til 1791 blev nemlig Omlægningen af de hele og halve Weilnier i Grue, Hofs og Elverums Prglde paa Glommen udført, og 1798—1799 er Veien fra Tønsset i Østerdalen til nem Dvifne Prgld, omtrent 5 Mile, oparbejdet. I det at hundrede afsprebtes efterhanden de paa Hedemarken værende lige Godser, for saavidt saadant ikke allerede i det foregaa hundredes sidste Fjerdedeel var fæet, og de mange adelige @ paa nogle enkelte nær, kom i Uprivilegeredes Eie, hvorved i Stedet for endeel mægtige Herremænd fik en mere selv mere velhavende Bonde-Almue, samt denne Egnss Hoved-Ø Agerbruget, væsentligen fremmedes. Derimod bevirkebe paa Kant, nemlig især i Solser og for en mindre Deel i det syd dalen, den i dette Aarhundrede stærk tiltagende Skovdrift og godsets Forsøgelse, da mange Jord- og Skovlendomme, især og Trysild Prglde, til Skade for Jordbruget kom til Træld der gjorde Tømmerdriften af disse Eiendomme til Hovedsa attende Aarhundredes sidste Halvdeel havde for dette Amt ved Naturbegivenheder i Følge med sig, da Frostaaaret 1777 haardt flere Districter og Glommen i Foraaret 1773 ved melse anrettede Ødelæggelser saavel i Østerdalen som i Vin ligesom Ørtla-Elven i Dvifne Prgld, hvilket ogsaa paa alle var Tilfældet i 1789, skjøndt her i langt ringere Grad en brandsdalen og Valders¹.

Krigsaarene 1807 til 1814 medførte for dette Amt i d saa sørgelige Følger som for flere andre af Landets Egne; enkelte Districter af Amtet haardt Virkningerne deraf, og Dubalens Fogderie blev flere Gange Krigens Skueplads. I begivenhederne i 1808 hører, at et svensk Corps under Gen Armselbt paa omtrent 2000 Mand marscherede den 16de Magnor ind over Grændsen i Vinger Prgld, forcerede den Kreuz af Oberst de Seues Brigade forsvarede Stilling ved Rier den 18de næstefter, som de Norste med et Tab af 50 70 Saarede maatte forlade, hvorefter de Svenske her forfæ samt at et den 18de Mai foretaget Angreb paa Eiendens !

¹) See Thaarups Magazin, 2det Bd. S. 305—311, og Bndst Aargang S. 825—832, ifølge hvilken det var Amodts og Tø af Østerdalen, samt Grue Prgld af Solser, som lede meest flommen. Den hele Skade taxeredes til 146,577½ Rd., hvora for Østerdalens, 44,264 Rd. for Solser og Dubalens, samt 51 Hedemarkens Fogderie. Ved Grindals Sund i Elverums Prgld er en Marmorstøtte opreist til Erindring om Oversømmelsen 1789, og paa hvilken Glommens Høide i disse to Aar vises.

b Morbet, under Anførsel af Major Rader, ikke havde det fornødfede Mælt. Kort efter det første foretoges et andet Indfald af et svenskt Corps under Carl Pontus Gahn, som over Midtskov i Dalby Sogn med Elfen-Elv trængte ind i Gof's Prglb, og her ved Udnæstet og den 25de April stødte paa et norsk Troppcorps under Oberst (senere Gen.-Lieut.) B. D. Staffeldt, som udgjorde den venstre Fløj af en norsk Armee, hvilket efter halvsserde Times haard Fægtning tournerede Fienden og kom ham i Næggen, hvorved det hele fiendtlige Corps tilintetgjordes, og Chefen med 10 Officerer og 430 Mand toges til Fanger. Imidlertid holdt Arnsfeldts Corps sig i sin Stilling paa Glommens Østside, uden at være synderlig foruroliget, indtil i de sidste Dage af Mai Maaned, da Fienden med sin hele Styrke bød op og trak sig tilbage over Grandsen¹. Under det korte Feldtog i August 1814 indrykkede ved Feldtogets Afslutning den 1ste s. M. et svenskt Corps paa 2 til 3000 Md. under foranserte Oberst (nu Gen.-Major) Gahn over Ragnor ind i Vinger Prglb, og angreb den følgende Dag Oberstl. S. A. Krebs i sin Stilling ved Lier, hvorved forefaldt en levende Fægtning, som vedvarede fra Kl. 5 til 9½ om Aftenen, da Fienden omsider trak sig tilbage, forfulgt af de Norske, hvilke tre Dage derefter (den 5te Aug.) under bemeldte Krebs angreb Gahns Corps i dets Stilling ved Natranbro, og blev det efter en haardnakket Fægtning tilbage over Grandsen. Resultatet af Fægtingen var paa de Norske Side et Tab af 50 Døde, 60 Saarede, og en Officer samt 16 Mand Savnede, og paa Fiendens Side, foruden Døde og Saarede, et Tab af 254 Fanger samt deres hele Bagage². Under denne Krig blev Kongebinger Fægtning meget forbedret og forsynet med flere Udenbærker, ligesom de forhen S. 340 nævnte Defensionsværker i Elverum manglede i Aarene 1811 til 1813. Af Krigsaarene medførte 1809 og 1813 en stærk Dødelighed for de fleste af Solger og Dubalens Fogderies Egne, da dette Fogderie i det første af disse Aar havde imod 1000 og i det sidste mere end 500 flere Døde end Fædte, men mindre i den øvrige Deel af Amtet og mindst i Østerdalens Fogderie, hvor Epidemien i 1809 synes kun at have naaet til Elverum og Namdals Prglb, hvor den dog heller ikke var meget drabende. At imidlertid Østerdalen saae sin Folkemængde i Tidrummet mellem 1801 formindsket med et Par Hundrede Mennesker, hvilket Tab fornemmelig rammende Fogderiets nordligste Deel, maa formeentlig, for saavidt Tolgens Prglb angaaer, tilskrives Aeraas Værks svagere Drift under Krigen, ligesom Nedlæggelsen af Dvifne Værk, der bragte en Deel af Arbejdsmænd til andre Egne, mærkelig formindskede Dvifne Prglbs Folketal.

¹) Høje Efterretninger om de for dette Aar nævnte Krigstilbragelser i denne Egn findes i Budstikken for 1808 No. 5—8 samt No. 23, i Collegial-Tidenden for s. A., især No. 22—23 og 26, saavel som i General-Major B. M. de Senes Levnetsløb og Tidshistorie, forfattet af ham selv. Christiania 1811, S. 117—134 og S. 161—181.

²) Angaaende dette Indfald see "Tiden for 1814" No. 120, 121 og 125, samt "Feldtoget i Norge 1814, af en norsk Officer (J. G. Melbell). Christiania 1815". S. 35—45.

I det Hele havde Amtet i 1801 60,757 og i 1815 60,148 Menneſker, alſaa en Formindſtelfe af 609 Menneſker, hvilken Formindſtelfe meeft kom paa Solger og Dubalens Fogderie.

I en Række af Aar efter Krigen, i Aarhundredets andet og tredie Decennium, lede Amtets Næringsveie paa den ene Side ved lave Kornpriser og paa den anden ved ringere Afſætning paa Trælaften, imedens trykkende Skatter og Afgifter maatte udredes. Til Bankens Fond atlagdes af Amtet 88,990 Selvspecier, hvoraf 59,326 $\frac{1}{2}$ Spd. faldt paa Hedemarkens Fogderie, og Skatten til Rigsbankſedlernes Indløsning medtog betydelige Summer. I de i denne Periode indtrufne Almuelroligheder deeltog et af Amtets Vglsbe, nemlig Næs Vglsb paa Hedemarken¹⁾, og blandt de Begivenheder der have medført ſtorre eller mindre Ulykker, kunne anføres Grue Kirkes Brand førſte Plintſedag den 26de Mai 1822, hvorved 113 Menneſker omkom i Luerne²⁾, ligesom Glommen i 1827, da den ſteeg til en Høide, ſom den ikke havde haft ſiden 1789, anrettede ved Overſvømmelſe betydelig Skade ſaaet i Søndre Øſterdalen ſom i Solger. I det ſidſte Decennium have Conſjuncturerne bevirket en fordelagtigere Afſætning paa Trælaft i Forbygderne, ſaavelſom en ſtadigere Vjergværkſdrift i det nordlige Øſterdalen, ligesom Agerbruget overalt har gjort ſtorre Fremſkridt. Amtets Folkemængde er ogſaa tiltagen, da her efter Folketællingen af 1835 levede 79,728 Menneſker, ſaa at Folketallet var da imod en Trededeel ſtorre end i 1815. Flere gavnlige Indretninger ere efterhaanden iſtandbragte. Velene ere forbedrede og tildeels omlagte, og fra 1ſte Juli 1819 foregaaer Poſtbefordringen imellem Chriſtiania og Throndbjem een Gang ugentlig igjennem Øſterdalen; derimod opnaaedes ikke Henſigten at ſaae oprettet en Kjøbstad paa Hedemarken, da Sagen angaaende Kjøbstadsanlægget i Dplandet var paa Vane³⁾. En Sparebank er i Følge Plan af 5te Mai 1835 oprettet for Søndre Hedemarkens Sorensſtrierie, og Amtet har ſaaet et Landhuusholdningsſeſſkab. Ved Reſol. af 5te Marts 1834 er en Summa af Statscaſſen bevilget til Indretning af Forbygnings-Anſtalter i Glommen i den Henſigt at afværge ſamme Indbrud i Vingersøen og Næb igjennem den fra ſamme udfaldende Elv⁴⁾; Amtets Landhandlere have i den ſenere Tid ſaaet uddede

1) Dette ſeer man nemlig deels af Høſtekerets-Dommen i den i Anledning af diſe Uroligheder anlagte Sag, hvilken Dom er affagt den 14de Marts 1826 ſamt Indført i Tillægget til No. 26 af Rigstidenden for ſamme Aar, og deels af en Armeebefaling af 8de Marts 1819, hvorved uddeltes Rekrutbevilgninger til flere Officerer paa Hedemarken for deres udiſte Gaudite i Anledning af diſe Uroligheder.

2) Om denne ſvrlige Begivenhed ſan efterſees Rigstidenden for 1822, No. 67, ſamt Tillægget til No. 68.

3) Det var nemlig Prof. G. F. Lundhs Forſlag om den Dplandske Kjøbstadsanlæggeſe paa Stor-Hammer, ſom ſorantledigede Regjeringen til i den Indſtilling angaaende dette Kjøbstads-Anlæg at foreſlaae Kjøbstaden anlagt paa bemeldte Gaard, hvilket ikke af Storthinget bifaldtes.

4) See herom Departements-Tidenden for 1834, No. 20. Til Udførelſe af det i denne Anledning i Aarene 1834 til 1836 foretagne Arbejde ved Forbygningen af Elvedammerne ved Vinger Præſtegaard er anvendt 2038 $\frac{1}{2}$ Spd.

ettigheder, og for Hedemarken vil den intenderede Dampskibs-Væsen, som kan ventes ifandbragt i Aaret 1840, formeent-
Henseender have velgjørende Følger. Til de heldige Virk-
Norges Forening med Sverige kan regnes, at Solser og
glb som Grændsebygder nu ikke mere ville være udsatte for
gelfer ved fiendtlige Indfald under Krige med Naboriget, som
lere Gange have prøvet, ligesom en friere og mere ubstrakt
orbindelse mellem begge Riger har været Følgen af disses

De sidste Decenniers Coniuncturer have ogsaa for Solser
ns Fogderie medført den Virkning, at Proprietærgobset, som
res Aar siden udgjorde omtrent en Femtedeel af Fogderiets
Kulskyld, og fornemmelig tilhørte det Ankerfste Gidecommis,
ffe Handelshuus, samt de Rosenfrangiske Arvinger og nogle
se paa Frederikshald og Moss, for største Deel ved Salg er
Selveieres Hænder, saa at Leilendingernes Antal i dette Fog-
d er betydelig forøget. I den senere Tid har derimod en
uheldige Kornaar, især 1836, 1837 og 1838, meget forvær-
ns Aaar, mest i Solser, hvor Udsigterne til Forbedring i
forfatningen er ringere end nogenstinde, da Districtets vigtigste
, Skovene, mere og mere aftage, og selv i Hedemarkens Fog-
Aarene 1837 og 1839 medført en mislig Kornhøst.

t har i Fortiden staaet under flere kongelige Befalingsmænd.
r nemlig omtrent ved Reformationstiden (1529), at Hede-
olser og Østerdalen have udgjort tre særskilte Lehne, men i
jorde Østerdalen et Lehn faldes med Hedemarken, hvormod
nu i Krigen under Kong Frederik den Anden var en sær-
hning. Senere have alle til Amtet hørende Districter ligget
rshuus Lehn og derefter under Agershuus Amt, indtil de
battes uhensigtsmæssige Vidræftighed i 1756 kom under det
de Dplandenes Amt, ved hvis Deling i 1781 det nuværende
ns Amt opstod. Længe udgjorde Østerdalen med Hedemarken
Fogderie, men senere var Solser og Dydalen samlet under
med Østerdalen, hvilket maa have taget sin Begyndelse i Kong
den Fjerdes Tid, og vedvarede indtil 1763, da Østerdalen
sl. af 14de Novb. f. A. fik sin egen Foged. Før Stiftsover-
Dyrettelse i 1797 hørte Hedemarken under Hedemarkens,
Østerdalen under Dplandenes, men Dydalen, som fra gam-
n Deel af Romerlge, under Dydlos eller senere Christianias
og hvert af Amtets nuværende trede Fogderier udgjorde
r Rikten af det 17de Aarhundrede tillige et Sorenstribverie,
Kongl. Befaling af 5te Aug. 1675 Dydalen blev bevilliget at
som hidtil, være underlagt Vore Romeriges Sorenstribverie,
være til 177*, da det blev skilt derfra og forenet med
Ved Ræft. af 8de Jan. 1777 blev Hedemarkens Sorenstribve-
to Sorenstribverier, saaledes at Stange, Rommedal og Leu-
de med to Hjerdbinger af Wangs Sovefogd udgjøre det søn-

bre, men Ringsager og Næs Vgld, samt Furnæs Ann
Kjærbinger af Bangs Hovedsogn det nordre Sorenstrierie
ved Resol. af 10de Juni 1837 ligeledes Østerbalden, som
havde sælles Sorenstrierer med Solser, for sin Vidløst
deelt i to Sorenstrierer. Med Hensyn til Medicinal-In
gjør Amtet, ifølge Resol. af 21de Januar 1836, fire
nemlig a) Hedemarkens Landphysicat, hvorunder Hedet
b) Solser og Dubalens District, hvortil hører Solser
Hogderie med Undtagelse af Hofs Vgld, c) Søndre Øst
strict, der indbefatter foransførte Hofs Vgld, samt Elveru
sild Vgld af Østerbalden, og d) Nordre Østerbaldens I
under den øvrige Deel af Østerbalden hører. Angaaende
demoder-Districter see Resol. af 17de Febr. 1818 og 29de

I geistlig Henseende laa Hedemarken saavel som Øst
det Mindste den største Deel af sidstnævnte Landskab) un
stift¹, inden de kom under Opsløs eller senere Agerstift
hvortil Solser og Dubalen steds have ligget. Før i
vare Solser og Dubalen et eget Provstebømme, hvortil
en Deel af Nedre og Øvre Romerige, men dette Distr
lang Tid udgjort et Provstie med Øvre Romerige. I
ogsaa i meget lang Tid under Hedemarkens Provstie ind
ten af det attenende Aarhundrede, da det ifølge Resol. af
1759 blev et eget Provstie, og lige indtil imod Midten i
Aarhundrede udgjorde Østerbalden ikkun tre Vgld, neml
Namodts og Tønsfets Vgld, da Østfne, som havde ligg
fets Vgld, i 1737 blev et eget Vgld, begge Aendalens
havde hørt under Namodts Vgld, bleve derfra under en
præst afskilt 1741, og Trysild Sogn, som hørte til El
blev 1780 et eget Vgld, hvortil Øsens Annerfjög ved Ø
Sept. 1787 henlagdes fra Namodts Vgld. Af Foranl
den senere Tid ere foregaaede med den geistlige Inddeling
Dubalens Vgld er ved Resol. af 10de April 1819 (i
28de Novb. 1836) deelt i to Vgld, og at det fra
Ringsagers Vgld og Hedemarkens Provstie liggende Byg
len paa Vestfiden af Mjøsen er ved Resol. af 6te Janu
Resol. af 7de Decemb. 1819) henlagt under Virdi Vgld
Provstie.

Imedens Armeen var inddeelt i Regimenter, hørte i
vidt det havde Cavallerie, til det ene af de to Vgld i Aare
den fjelds værende Dragon-Regimenter, hvilket her havde
nie, falder det Hedemarkske Dragon-Compagnie. Senere
Dragon-Compagnier, hvilkte tilsammen udgjorde den Hed
bron, som blev indbegrebet i det ved Resol. af 14de Ju
rettede Dragon-Regiment, der i 1783 fik Navn af det D
gon-Regiment og ved den 1811 foregaaede Forandring m

¹⁾ See Næste Samling af det Kongl. Norske Videnskabsk. S. 65.

b under det søndensjælske Dragon-Regiment. For saa vidt Amt-Districter hørte under Infanteriet, bleve de ved den staaende Hærs Oprettelse i Aaret 1628 henlagte under det Agerøhusiske Regiment, og kom senere tildeels under det oprettede Dplandske Regiment, til de endnu i 1705 laae. Efterat der ved Restr. af 25de Decb. var blevet to Agerøhusiske og to Dplandske Regimenter, fik tre pagnier af det andet Agerøhusiske Regiment Lægder i Solseer og uden, samt fem Compagnier af det Dplandske Regiment Lægder Hedemarken, hvorhos den omtrent 1739 oprettede og siden 1781 dannede Regiment annecterede søndensjælske Skilleber-Bataillon og tre Compagnier deels i Østerdalen og deels i den nordlige af Solseer. Ved den forandrede Inddeling, som fandt Sted ifølge L. af 19de Decb. 1788, kom Amtet i det Væsentlige under det da nye Dplandske Infanterie-Regiment, hvortil formeldte Skilleber-Bataillon blev annecteret indtil 1801, da den annecteredes det norske corps, og efter den under 22de Febr. 1810 bestemte Armees-Forordning hørte Amtet under det Dplandske Infanterie-Regiment, bemeldte Skilleber-Bataillon og det da oprettede Agerøhusiske Skarpskytter-Regiment. Den saaledes 1810 og 1811 fastsatte Indretning vedvarede indtil 1818, da det Hele blev i Overensstemmelse med Loven af 5te Decb. 1816 forandret ved Plan af 3die Juli 1817, i Følge hvilken det kom deels under det Dplandske ridende Jægercorps's og deels under den første Agerøhusiske Infanterie-Brigade henhørende Jægere- og Jægercorpsers Districter; hvilken Inddeling ikke har været nogen betydelig Forandring ved den under 6te Febr. 1834 foretagne Inddelingen af Landvæbnings Recruterings-Districter. I Følge denne har Hedemarkens Fogderie endnu som forsvundet Cavallerie- og Jæger-Regimenter som Soldater-Lægder, men de øvrige af Amtet blot Soldater- og Jæger-Lægder. Hedemarken udgjør 1/2 af de under det Dplandske ridende Jægercorps hørende Eskadrons District, af hvilke den Stange Eskadrons District med 164 rytter indtager Strækningen af Søndre Hedemarken indtil Hvalstad og i Vangs Prglb, og den Ringsaker Eskadrons District med 153 rytter den øvrige Deel af Fogderiet. Af de tre Infanterie-Brigader, som recruteret i Amtet, have de til det Hedemarkiske Musketier-Brigade hørende Leutens og Vangske Compagnier for det Hele, og det Jægerske Compagnie (hvortil ogsaa herer Biri Prglb) for den første Lægder inden Hedemarkens Fogderies Grænser, ligesom af den østlige lette Infanterie-Corps to Compagnier, nemlig det Dalske og det Vingerske, recruteret ene fra S. og N. Dvalens samt det Vangske Prglb, og Amtets øvrige østlige og nordlige Deel, nemlig det Dalske Solseer og Østerdalen, med Undtagelse af Østfreske Prglb, under det Østfreske Jægercorps's District, af hvis fire Compagnier den første recruteret fra Gruve og det Østfreske fra Østfreske Prglb, samt den anden fra Elverum og Trysil Prglbe, Alnabød Hovedsogn og Deel af Stor-Elvedalens Annerfogn, og det Østfreske Compagnie den øvrige Deel af Stor-Elvedalens Sogn, saavelsom fra Akerbøl, Tvedt og Tolgens Prglbe. De to sydvestlige Compagnier ere de Skilleber-Compagnier. Endelig udgjør Østfreske Prglb en liden

Deel af det under det Thronhjemske Jægercorps hørende 1 Compagnies District.

Tillæg til de historiske Notitser.

a. om Hammer Stad¹.

Hammer (ford. Hamar og Hamarfaupangur, paa Latin *copia*), i sin Tid Norges eneste Landstad, laa ved Mjosen indfanget af Wangs Hovedsogn, paa nuværende Stor-Hammers modentlig flere tilstødende Gaardes Grund, og blev anlagt Maaltfaa omtrent et Aarhundrede tidligere end Dpslo, under Harald Sønners Regjering. Den blev strax, efter Foranstaltning da til Norge sendte pavelige Legat Nicolaus (der blev Pave Ravn af Hadrian den Fjerde), et Bispestæde, og stiondt opstaa under de borgerlige Krige, som den Tid edelagde Landet, si hastigen til saadan Grad af Velstand og Anseelse, at der siden en lang Række af Uheld til for at tilintetgjøre dens blomstren fatning. Stadens Udstrækning var vidløftig, og indtog mange Gauger omtrent en halv Miil i Længde. Den skal i den maagts Dage have strakt sig paa nordre og vestre Side af nu Hammer Gaard til Furubjerget $\frac{1}{4}$ Miil nordensfor Gaarden, og østlig henefter til Aloug Gaards Giendele og til Flagstad-Br siden fra denne paa Vest siden af Flagstad-Elven indtil Aspehol Kyvholmen i D. S. D. fra Hammer Gaard, og strakte sig paa denne søndre Side noget over $\frac{1}{4}$ Miil langs Mjosen. De hele Terrain, som Staden indtog, nu ikke mere tilsynes, da deraf skal være gaaet ud i Mjosen. En liden Bugt af Mj Nordviig kaldet, formodes at have tjent til Havn for Staden. havde tre store Hovedgader, nemlig Klosterstrædet, der begynder Kloster-Kirkegaardens Muur, strakte sig omkring Hagebæk indtjet, havde mere end to hundrede Huse, samt var med femten byggede Tvergader forbunden med den anden Hovedgade, Grøder fra Torvet strakte sig omkring Korskirken til Øster-Løkken o omkring Grønnebækken, og endelig var den tredje Hovedgade

¹) I Thaarups Magazin, Andet Bb. S. 207—288, findes en med en o Forerindring og mange Anmærkninger af Justitiarius Berg forsyet mel Beskrivelse over Staden Hammer, opst imellem 1617 og daværende Sognepræst til Wang, Mikkel Andersen Aalborg, og grænde i Hammer-Gaards Taarn 1553 forefundne og af Besættede Christiern Munk med flere efterseede Documenter, af hvilken de her meddelte Efterretninger om Staden tildeels ere tagne. forhen efter et flertallet Haandskrift været udgivet i Christiania Justitsraad Christopher Hammer, og denne Udgave ligger til en efter 1804, men uden Aarskal i Kjøbenhavn udgivet upaall tildeels forfattet "Sandfærdig Beskrivelse over den fordam Hammer By" ic. 15 S. 8vo. Senere er efter et fra Bergs Udget afvlgende Haandskrift Beskrivelsen over Hammer med Hamarfa Prof. G. F. Lundh paa Ny udgivet i Budstiftens Anden Aargang No. 97—104.

et, der strakte sig langs med og forbi en i Nordvrig udsalvende, og ligeledes med sine Tvergader var tæt bebygget, samt fornemmeligt beboet af Gaandværksfolk, hvilken maa have haft en nordvestlig Ret, da den løb op til Furuhjerget. Til Stadens offentlige Bygninger hørte Kirkerne, Klosterne, Hammergaard, Raadhuset &c. Kirkerne var tre: a) Domkirken, Hellig-Trefoldighedens Kirke eller, efter indvielse, Christi-Kirken kaldet, en anseelig Bygning af hugne Stene, den Bygning skal være paabegyndt ved Biskopædets Stiftelse af yngre hidsejndte fra Italien, samt formenes at være bleven fuldført intet ved Aar 1278, og hvis betydelige Størrelse kan sluttes af den Skæbne, et Mienvidne har givet over Kirkens Levninger halsbåndet indre Aar efter Stadens Udbyggelse¹, b) Korskirken, ligeledes af Bygning af Teglsten, der laa i Grønnegade omtrent 800 Rude fra Domkirken, og som denne skal være bygget strax efter Stads Anlæg, og c) St. Jørgens Kirke, en Træbygning beliggende i forvældede Hagebæk. Af Klostre havde Staden, foruden St. Jørgens Kloster, der laa ved Domkirken, og som skal have været nærbørende med Staden, ogsaa et St. Antonius's Kloster², som bygget nedenfor Grønnegade og nedenfor Biskopsgaarden med Stranden, ligesom det er at formode at der i Klosterstrædet maa have været Kloster. Den gamle Biskopsgaard, en af de ældste Bygninger, selvom Cannikernes eller Domherrenes Commun laa tæt ved Domkirken. Hammer-Gaard eller Kongsgaarden, som undertiden benævnes med Navnet Hammerhuus, hvor de kongelige Befalingsmænd residerede, en vidløftig Muurbygning, hvis Taarn var muret jævnhøit med første Taarn paa Domkirken, laa strax østenfor denne, og førte ind ad fra Biskoppens Capel i Kirken ind til Hammer-Gaard. Denne ind synes og at have været befæstet, eller i det mindste troer man, paa det saakaldte Biskopbjerg, et Stykke nordensfor nuværende Hammer-Gaard tæt ved Vandet, har staaet et lidet Kastel til Beskyttelse for Høegaarden og Domkirken. Paa Torvet var Stadens Raadhuus for Klosterkirkegaarden og tæt op til denne. Over Raadstueøren af Stadens Vaaben, en Narhane med udslagne Vinger i Toppen af grønt Furutræ, og forenet med Raadstuen var Daarekisten samt dens Arresthuus eller Markstuen. Øvrigheden bestod af Raugarden, Byfogden, Raadmænd og Raugretsmænd. Under Byfogden de tre Byjvende, som med Kobberhorn indkaldte Stadens Folk til Adhuen. Staden havde sine Kjøbmænd, der forsynede den med udenlandske Varer, saasom Salt, Mjød, Vlin, Olie, Vør, Fløiel, Silke &c. m. m. og foretog Vare-Transporten fra Opslo til Stalsberg, og til Gidsbøl og derfra paa Mjosen til Hammer. Slagteboer og Kjøb vare ved et Sted kaldet Geberhyggen. Med Gaandværksmænd

Se Præsten Niels Eversdrups Optegnelser om Hammer Domkirke m. m. i *Thaarups Magazin* 2det Bd. S. 292—297.

Dette Kloster nævnes ikke i den gamle Beskrivelse over Hammer, men anføres i Jordebogen over den Rente eller Indtægt, der laa til Capitulet ved Hammer Stifts Domkirke i 1596, see *Thaarups Magazin*, 2det Bd. S. 254.

af alle Slags var Staden vel forsynet, og vare her "de kunstigste som fandtes i Norge i de Dage, eftersom deres Nygte gif". De omkring Staden var en Mængde Humle-, Øble- og Kirsebærhe hvor der tilberedtes "Rost og Kirsebærdrank", ligesom i Gaugene mange vellugtende Blomster, da Villegrimene førte Frø af vellugtende Urter og Træer hjem med sig. Alt dette lader slutte til en utvilsom, sørgelig til en anseelig Velstand og betydelig Folkemængde; hos adskillige gode Politi-Foranstaltninger og andre Indretninger Byen omtales, saasom Brevdragere, 80 Kobber-Brandspande Raadhuset, Vandrenden fra Hagebæk og Volværker ved Mjøsen. den har ogsaa havt en Mynt¹. I Begyndelsen af det fjortende hundrede under Kong Hakon Magnusens Regjering var Staden største Velmagt; her fandtes da attenhundrede vaabendyggtige Mænd "og naar som Kongen eller hans Udbudsmand vilde holde Møde i Hammers By, som skedte hvert Aar engang, da blev Hammers Mænd stift i to Varter, hver Vart havde sin Færnikke med Norges Røde Høffarve, som var blaa og gul". Den sorte Død, som indtraf i Midten af det fjortende Aarhundrede, gav denne blomstrende Stat første Stød, og Opsløs tiltagende Velstand svækkede den maassende. Dog skal Staden endnu i Slutningen af det fjortende og begyndelsen af det femtende Aarhundrede, altsaa omtrent et halvt hundrede efter Pestens Ødelæggelser, havt 900 vaabendyggtige Mænd nu kom Unionens, for alle tre Riger saa uhyggelige, Dage, hindrede den saldne Stad fra igjen at reise sig, og derpaa fulgte formationen, hvorved Staden tabte den Mæring, som den Tid til og mægtige Geistlighed med sammens velboterede Stiftelser, hvis Komster her fortæredes, skaffede den. Hvad der endnu var tilbage et Aar for Luene i den ødelæggende Krig under Kong Frederik Anden i Aaret 1567, da et svensk Corps under Anførsel af J. Siggeesen kom over Østerdalen ind paa Hedemarken og den 10de for Hammer Slot eller Gaard, hvor Lauge Urne commanderede. Denne capitulerede tre Dage derefter og blev af Fienden ført som Tilfange til Sverige, ved hvilken Leilighed Staden med Domkirken og Hammer Gaard blev opbrændt og ødelagt, og reiste sig aldrig mere². Der, man siden har havt til Hammers Opbyggelse, have alle uden Virkning. En Forordning af 19de April 1582 af Kong Erik den Anden befalede, at den Communs Rente, som laa til Hammer Domkirke og Capitul, for tre Aar skulde anvendes til at oprette den afbrændte Domkirke, samt indrette en Skole, med Bolig for Præst og Skolemester; men Forordningen blev aldrig iværksat. Første Deel af den skønne Domkirke var endnu tilsynet et heelt

¹) Saadant seer man af Saml. til det Norske Folks Historie, 1ste Bd. 1 og 2det Bd. S. 219, samt 6te Bd. S. 9.

²) Denne Begivenhed fortælles af Ingen saa omstændelig, og som det synes nøiagtig, som af den svenske Forfatter G. J. Tegel i hans *Griff den nordens Historie*, hvoraf er leveret et Uddrag i *Instituttens Beretning om Indbring til Beskrivelsen over Hammer By*, i *Thaarups Magazin*, Bd. S. 217—221.

hundrede efter Stadens Odelæggelse, indtil endelig mod Slutningen af det syttende Aarhundrede dens Mure og Hvalving tildeels styrkede sammen, deels nedrevs og anvendtes til Tilbygninger for Bangs, Næs og Stange Kirker. Nu ere nogle tilbagestaaende Viller af Domkirken det eneste Minde, man har tilbage af det gamle Hammer. Alle de øvrige Bygninger og Indretninger ere forfaldne og forsvundne. Markedet, som havde været holdet her, skal, efter Ansigning fra Indbyggerne i Guldbrandsbølen, ved Bevilling af 5te Mai 1579, da det til menige Mands store Skade (som der udtrykkelig siges) var neblagt, igjen være oprettet, med Tilladelse at det maatte staae baade Indenlandske og Udenlandske aabent; men ogsaa dette Marked er siden ophørt. Dplandenes Raugthing, som endnu i Aaret 1600 holdtes paa Hammergaard, gif det af Brug at holde her. Capitulet eller Cannikernes Collegium, som nogen Tid efter Bispestolens Nedlæggelse havde vedligeholdt sig, forsvandt. Cathedralsskolen, hvis gamle murede Bygning skal have staaet nærved Domkirken, forflyttedes først i 1584 til Bang, og forretnedes omfiden i Christian den Fjerdes Tid med Døds Skole, efter Kongl. Befaling af 29de Novb. 1602, hvorved tillige den Indtægt, som da laa til de Hammerste Cannikers Commune, henlagdes til ti Stolebiskops Underholdning i Døds¹. Det Gaab, man i Anledning af, at Kong Christian den Sjette med Dronning i Aaret 1733 logerede paa Stor-Hammer Gaard i tre Nætter, gjorde sig om at Staden paa Ny skulde rejse sig, var forgjæves², endstjændt Nytten og Nødvendigheden af en Kjøbstad i Dplandene, saaledes som Restriktet af 11te April 1755 viser, lange havde været indseet; og den Commission, som i følge Restrikt af 30te Juni og Commissorium af 26de Juli 1813 blev anordnet for at undersøge og indkomme med Forslag om en Kjøbstad Oprettelse paa et passende Sted ved Njosen, var indskrænket til Christians Amt, saa at Stedet, hvorpaa Hammer Stad stod, kunde som beliggende i Hedemarkens Amt ved Commissionens Forhandlinger ikke komme i nogen Betragtning. Senere blev vel, paa Grund af et fra Professor G. F. Lundh indkommet Forslag, af Regjeringen ved Proposition til Stortinget 1824 den vorbende Kjøbstad for Dplandene foreslaet anlagt paa Stor-Hammer eller den gamle Hammer Stads Grund, men denne Proposition bifaldtes, som forhen anført, ikke af Stortinget³.

b. om Finnerne i Solør og Østerdalen:

Langs den svenske Grænse i Hofs og Grue Bygde, og paa den nordøstlige Side af Binger Bygd under Solør og Dubalens, samt for

¹) Nogle Documenter herom ere aftrykte i bemeldte Magazin, S. 222—231.
²) Se Kong Christian den Sjettes norske Reise ved Kjerulf, S. 38.
³) Se Professor Lundhs Skrift "Forslag til Anlæggelse af en Landstad ved Njøsens Bredder paa Hedemarken i Østre Dplandenes Amt". Christiania 1824, 8vo. Hermed følger som Titel-Bignet i Kobberstik en Afbildning af Hammer Domkirkes Ruiner.

en mindre Deel i det sydlige Trysilb af Østerdalens Fogderie, 6 Finnerne. I Solser eie nogle af dem Hylsfatte Gaarbrug, men fleste have Bladser eller saakaldte Torper, der ere oprykkede i Skove to til fem Mile fra de i Bygden liggende Gaarde. I Østerdalen ere meest Gaarbrugere og derfor mere velstaaende end de Solserste Finner, hvoraf de fleste som Huusmænd og Inderster ere meget fattige, og tilige mere ucultiverede samt sædvanlig henfaldne til Druffenskab. De have ved det i nyere Tid foregaaende Salg af det Underste Fideicommis ses og Statsraadinde Rosenkrantz's Arvingers Eiendomme ikke faa de Solserste Finner kjøbt deres paaboende Torper med enkelte Sko strækninger, hvorved de ere blevne Selveiere, og de fleste af disse ba fra den Tid forbedret deres Formuesforfatning. Finnerne hve tilde ved Søerne, hvoraf der ere mange paa Østfiden af Solser, men ogsa høit oppe paa Fjeldene, hvor de med utroligt Arbeide have oprydd deres Agerland. Foruden Rugavl i Braater, deres oprindelige A ringsvei, ernære de sig af Dvægavl, da de have mange Kreature, Handel med Nørste og Svenste, af Tømmerhugst og Tømmerfjerr samt, for saa vidt de ere Selveiere, ogsaa af Tømmer salg, og for L rligt af Skytterie samt af Fiskerie i Fjeldvandene. Om Sommer maae de ofte bruge den elendige Barkeføde. Saalange de Solser Finner havde Tilladelse at rydde og brænde Braater i Skovene, avl de megen Rug og havde til deres Kreature god Græsning, hvorfor vare i god Forfatning; men siden al saadan Rydning, for saa vidt ere Veilænder og Huusmænd, er dem forbuden er deres Armød tagen. Desuden slaaer Kornavlingen ofte Feil hos dem. De tale A dog med en egen Accent, Nørst, kjendt det finste Sprog bruges tem lem dem indbyrdes, og de have Bibler som ere trykte i Abo. Im lertid er det finste Sprogs Anseelse og Brug i Aftagende, ligesom E turen er i Aftagende hos Finnerne, naagtet deres Fattigheds, Torpern affides Veliggenhed og den tre til fire Mile lange og besværlige Kir vei, ere væsentlige Hindringer for Skolevæsenets og Dplysningens Fremme blandt dette Folk. Opførelsen af egne Kirker eller Capella i Righed med hvad der er gjort paa den svenske Side, vilde vist no virke velgjørende; men uden Hjælp af det Offentlige er det ikke mulig at saadant kan skee, da Finskouens Beboere ere for fattige til at lød Capeller opføre for egen Begning.

De Solserste Finner hve i tomrede Huse, som til Belysning have alene Huller paa Væggen med Slaaer for, og til Varme en stor Ba gerovn, fra hvilken Røgen udbreder sig overalt i Bygningen, og angriber saaledes Alt, at man paa denne Røglugt alene kan kjende Fin nerne. De østerdalske Finner have derimod Boliger af samme Stør relse og Form som andre Bønders, og man finder derfor hos disse ikke de gulblege Ansigter og røde Dine som hos de Solserste Finner. Meenlighed er hos Finnerne høit agtet, da de ved alle Torper have Badestuer, hvor de engang om Ugen, sædvanlig Lørdags Aften, bruge Svende eller Dampbad, og forstærke den derved forarsagede Udsvæ mling ved at pibste den nøgne Krop med Røv-Milk. De have for D rigt kun ringe Samkvem med de Nørste. Sædvanlig ere de to til tre Gange om Aaret nede i Bygden, hvor de besørgte deres Forretning,

net Gmiano i den svenske Kong Sigismunds Tid, eller maa-
 af begge Aarsager. De skal først være komne til de Norge
 svenske Landskaber under Sigismunds Fader og Farbroder,
 Johan den Trede og Carl den Niende, hvilken sidste som
 Varmeland begunstigede deres Indvandring. Da de saale-
 de komne hidhen ferend i Slutningen af det sextende Aar-
 kunne de rimeligviis ikke før i det syttende være flyttede over
 til Norge. Aar 1624 skal de have været her i Riket, hvor-
 Traditionen stemmer, og have udbredt sig i Solser og til
 Østerdalen mod Nord, samt til Næs Bygd paa Dvre og
 egld paa Nædre Nomerige i Syd, i hvilke sidste Bygder dog
 Finner vides at være, eller og have de tabt sig blandt de
 Igssaa en Strækning af den nordlige Deel af Dvdaens Bygd,
 over til Stange Bygd, og hvori findes nogle saakaldte Fin-
 ner rimeligviis i Fortiden været beboet af Finner¹.
 edelfst den Skade, Finnerne i Fortiden gjorde paa Skovene,
 er Navn af Skovfinner blevne Gjenstand for Straffelevene,
 eldste er en af Kong Frederik den Trede under hans Op-
 Riket den 30te Aug. 1648 given Forordning, som er gjen-
 ordningen af 20de Juni 1673, og tilligemed en Bestemmelse
 donnancen af 12te Mai 1683, § 7, er Rilden til hvad der
 i Christian den Femtes Lovbog 6te Bog 17de Capitel 30te
 ordhos i Instructionen for Amtmændene af 7de Febr. 1685,
 finner nævnes ved Siden af Jøder, Tryglere og Løsgjængere.

---

1 Skal efter Sagnet hele Hurdalens Bygd paa Dvre Nomerige have
 beboet af Finner, der ogsaa her skal have drevet Braatebrænding og

Den Ugunst, hvormed de saaledes have været ansætte, har vel og virket til at deres Udbredelse her i Riget er standset².

Efter Folketællingen af 1835 vare Beboerne af Grue Prg Finskoug 1300, hvoraf omtrent 350 under Hovedfognet og 950 under Annerfognet, samt af hvilke 36 vare Selveiere, 11 Leilændinger 122 Huusmænd; imidlertid vare af disse Finskougens Beboere Man som hverken vare af finsk Herkomst eller talede det finske Sprog, men havde fra Bygden flyttet op paa Finskoug som Nybyggere eller Huusmænd. I Binger Prgld angaves alle Beboerne af Varildskoug, sammen 194, for at være Finner, hvoraf de fleste talde det finske Sprog indbyrdes, og i Hof Prgld antoges Finnernes Antal at være omtrent 600, hvoraf omtrent 300 hørte til Masnæs, 250 til Baa og 50 til Hof Sogn. Dog have Hof Præstegjelds ligesom Trysø Prglds mindre Antal Finner nu intet Særegent ved sig, og adskillige næsten aldeles ikke fra de øvrige Indvaanere i disse Prglde, ligesom det er endnu kun enkelte sammesteds der bruge den finske Bibel tale et eget Sprog. Saaledes udgjøre nu Finnerne her i Amtet Antal af henimod 2000 Mennesker. Fintorpernes Velgengæld og Grændsen imellem Sverige og Norge gjør Finnerne til Mellemhandlende for Svenske og Norske, og gjorde dem i forrige Krig til Spioner i begge. Paa den svenske Side af Grændsen, hvor man kalder Stræningen Finmarken ligesom her Finskoug, boe ogsaa Finner, der ere bedre Aar end de Solgerste, da de ere Selveiere, hvilket ogsaa ses paa deres Stove, som ved Brændebrænding ere ødelagte.

Forhen opholdt sig i den nordligste Deel af Østerbølen, nemlig Tolgens og tilgrændsende Røraas Prgld Lapper, der vare de sydligste i Norge, og havde i mange Aar haft Tilhold med deres Næste i Fjeldstrækningerne paa den vestre og østre Side af Fæmunden. De havde i Fortiden udgjort flere Familier, men i 1816 var kun een Familie bestaaende af 5 Personer tilbage, der dog nu ikke mere findes her. De havde tilhængt sig Ret til at græsse deres Hensdyr i foranstørte Fjeldstrækninger mod en aarlig Afgift til Statskassen; men de holdt til i de Egne, hvor Bygdens Folk selv hentede Hensmod til deres Kreaturer, samt tildeels havde Havnegang og Slaatter, var Klager over gjensidige Fornærmelser og Voldsomheder mellem Dalbygdens Sogns Almue og Lapperne hyppige.

Antiquariske Notitser.

a. Hedemarkens Fogderie vedkommende:

Her ere mange Oldtidsminder forhaanden. Af Gravhøje findes nemlig i Stange Prgld en stor Rængde især i Hovedfognets nordlige

²) Hvor ugunstigen disse Finner (Rugfinner, Skovfinner) i Fortiden ansættedes blandt andet af Hans Rosencreutz's i Undersøttens Hjerde Aarsag, se første Relation om Norges Tilstand 1699, S. 538; dog synes Fortidens

Deel saavelsom i Ottestads Sogn, af hvilke nogle ere af anseelig Størrelse, saasom paa Nordvi, Sarlund og flere Steder, ligesom saadanne ics sendenfor Etange Kirke, især endeel store ved Gaarden Nøstleby og adskillige paa Nabogaarden Næble. Ligesaa fandt Schöning paa Skovstrækningen mellem Nøstle og Korsegaarden adskillige sammenfaste Steenreiser, og paa Morstengen langs Mjosen deels runde deels aflange Steendhynger, sammenferte af en uendelig Mængde større og mindre Stene. Gravhøie sees ogsaa ved Viig og Korsegaarden. Ved det indlige Hjørne af Etange Kirkegaard er en firekantet temmelig stor Plads, der er rykket et Stykke frem, paa hvilken sees Grundvolden efter en firekantet Bygning, under hvis fire Hjørner man har fundet store flade Hjørnestene, og hvilken Bygning Schöning troer kan have været et Hospital. Paa Gaarden Ringnæs's Marker har tilforn ligget adskillige Gravhøie, hvilke nu ved Blougen ere udryddede.

Paa Rommedals Præstegaards Mark i S. V. for Kirken ligger en stor Høi, Brudehøien kaldet, fordi et heelt Brudefølge deri skal være indtaget, dog synes den at være for stor til Gravhøi, da den er omtrent 400 Skridt i Omkreds, skjøndt den paa den anden Side synes at være for kunstig og ordentlig dannet til at være af Naturen, da den er cirkelform og af Udseende som en anden Rjæmpehøi. Ved Goufsad og Løken ere flere Høie, og paa Gaarden Arneberg er østenfor Gaarden paa en lang Banke en Række af adskillige runde Høie, samt paa den østligere liggende Gaard Dufthøi en stor rund Rjæmpehøi. Endelig er paa Gaarden Brynt, $\frac{1}{2}$ Mill i Syd fra Hovedkirken, foruden Rjæmpehøie en Bautasteen af henimod 4 Alens Høide, af hvilke ellers kun saa findes i denne Egn.

Kruten's Brgld er overflødigeret forsynet med Gravhøie, hvilke især ere samlede i Omegnen af Kirken. I Vest eller N. V. for Sognets Kirke ligge tre runde Rjæmpehøie, hvoraf den ene er anseelig, og paa Gaarden Norderhøi sendenfor Kirken ere mange Høie, saavelsom paa den østenfor liggende Gaard Veens Marker, hvoriblandt Schöning fandt en Høi østenfor Gaarden, der var omringet ligesom med en bred Gang eller Steengade, besat med maadelig store Stene. Videre ere Høie paa Gaardene Noreng, Hellingstad, Omang, Løken, Hougstad, Sande og Tofstad, hvorhos ved Gaarden Berg er en usædvanlig stor Rjæmpehøi, der er saa høi som et Huus. Noko, hvor fordom en Kirke har staaet (S. 288), maa antages at have været af større Betydning end nu, da man endnu seer Væle forhen lagte over Myrer, der have ført til Kirken, og den saakaldte Tutulbro, som strækker sig langt ud i Noko-Banden. Paa Strækningen nordensfor Kirken er Rømmen, hvor der efter Beregning forhen skal have været Offerlunde og Offerhøie, hvor man især skal have dyrket en Afgud, Rømmen kaldet, under Skikkelse af en Gede-bul, og paa hvilken Gaard man i en Høi har for omtrent hundrede Aar siden fundet et heelt Skakspil indsvøbt i et Silkestræbe. Nor-

ikke at have vidst at skelne imellem bløde Finner og Lapperne. At de ogsaa i Sverige have været anseede med Uguds, seer man hos Fernow, S. 567 og 618, samt hos Ruhs S. 410.

denfor ligger ikke langt fra det Berger, hvor Schönning antager Hrc i Berge har havt sin Bopæl (S. 288), Gaarden Thorsshoug, hvor somodentlig har været et Offersted til Thor, og tillige ere Gravhøje, endnu nordligere er Tretteberg, paa hvilken Gaard ligeledes ere Rjænehøje. Desuden skal i Markerne, Skovene og Bjældene i dette Brg efter Schönning's Beretning sees et alene mange sammenfaste Steerdynger, men ogsaa adskillige i Fortiden anlagte Veie, som vise at Lødet paa disse Steder har forhen været mere beboet end nu.

Wangs Brgld har en Mængde Høie især i Omegnen af Hovedkirken, der formodentlig har været den vigtigste Deel af Hedemarkens Vesten- og Søndenfor Wangs Præstegaard fandt Schönning ved Stranden af Mjøsen endel runde Steentredse eller med Stene belagte runblader, saaledes at de i Midten ere lidt høiere end ved Kanterne, østenfor Kirken, paa det saakaldte Dystinghø, ere foruden en stor flaaagtig rund, med Stene besat Høi strax hos Kirken, der mulig har været en Thingplads, paa en Bænk endel temmelig store og anseelige Høie i en Række fra S. til N., og østenfor disse paa en noget nærliggende Bakke side tæt hos hinanden to store Steentredse, østenfor hvilken ere andre Høie, saa at alle Marker dermed ere besatte. Wi Thorsshoug noget søndenfor Kirken er en stor Gravhøi, sammendynget en Mængde Stene, med en stor Udhuling paa den nordre Side, rum omkring hvilken Høi ligge andre smaae Høje, og længere østlig anseelig Høi foruden andre. Ved Gaardene Thorsshoug og Ny, begge i Hovedkirkens Omegn, ere ligeledes forskjellige Gravhøje. Fremdeles ere ved Gaarden Gjellum, foruden en stor rund Rjæmpehøi, flere mindre, hvoriblandt 7 i een Samling. Derhos have mange af de i Sognets østlige og nordøstlige Deel liggende Gaarde enkelte og mere udsprede Høie. Paa Gaarden Ager, ikke langt fra Wangs Kirke, skal efter hvad man har berettet Schönning, have været et almindeligt Offersted for Hedemarkens, Toten og flere Egne, og under Gaarden Dissen, ligesom Ager, ligger i en indgaaende Bugt af Mjøsen paa en liden Holme en stor rund Rjæmpehøi, som indtager næsten den hele Holme. I Sognets vestlige Deel er ved Hveberg en stor Høi Rjæmpehøi, ved hvilken har ligget adskillige smaae Steenrøser, og paa Gaarden Flaggstad, strax vestenfor forrige Gaard, er en meget stor spids Høi med fire mindre omkring sig, og østenfor Gaarden en anden meget stor rund Høi, foruden flere andre. I Furnæs Sogn ere Gravhøjene mindre hyppige, dog findes nogle paa Gaardene Høvl og Berg, ved de første af hvilke ligge ved Kongeveien fire runde Steenrøser, og ved den sidste en stor Deel Rjæmpehøje, saavel som ved Gaarden Gudsaa og paa flere Steder. Ved Udgravning af en Høi paa Gaarden Alou har man fundet Waaben og forskjellige andre Oldsager.

Nas Brgld har kun faa Oldtidsminder, og deraf findes de især paa Helgesen, hvor det gamle Hofvane (nu Hovindsholm) har været en af Hedemarkens mærkeligste Gaarde. Paa en stor Ager paa Sydvestsiden af denne Gaard, hvilket Sted kaldes Mandløsen, skal i Fortiden et Slag være holdt (S. 346), og som Minde derom skal Gravhøje, ligesom man her har fundet Waaben, Levinger af Rudeger m. m., hvoraf adskillige forvares i Universitetets Antiquitets-Sam-

ling. Den meest ubmærkede Gravhøi findes imidlertid paa den lille Holme, som ligger udenfor Sydspidsen af Helgeen, hvilken Houg holder mere end 200 Skridt i Omkreds. Andre Høie sees ved Gaarden Sund paa Helgeen, samt ved Gaardene Skjelve, Nyam og andensteds paa Fastlandet, og ved Udgravning af en Høi paa Gaarden Nordre Ake har man fundet Brudstykker af Vaaben med nogle andre Oldsager.

I Ringsager Brøld forefindes, ligesom i Bang, de fleste Oldtidsminder i Omegnen af Hovedkirken. Denne Kirke selv er et af de stieneste Minder fra Fortiden, en Korsbygning opført af hugne Stene og overalt hvælvet. Dens Alder er uvis. Det heder vel at Kirken skal være bygget paa det Sted, hvor Kong Olaf den Hellige vandt Seier over flere med ham forenede Konger, og at der til samme forskrevet Stenbyggere fra Italien, hvilke vare sem Nar om at opføre denne Bygning, dog er sikkert ikke det Hele fra denne Tid, da Kirkens Bygningemaade tydeligen viser, at den til tre forskjellige Tider maa være opført. Besejndt er dens kostbare Munkerbogstaver, ligesom i Jonen (af Familien Skanke), der her var Præst fra 1502 til 1544 først som Catholik og siden som Lutheran, lod forfærdige i Antwerpen. Af Antiquiteter har Kirken i Chordøren en Jernring, i Form af en Slange som bider sig i Halen, med en Rune-Indskrift, der viser hvo der har arbejdet Døren og Ringen, samt et gammelt Messing-Døbefad med en hollandsk Indskrift med saakaldte Munkerbogstaver, ligesom i Kirken eller paa Kirkegaarden findes nogle gamle Ligestene med Inscriptioner, hvoraf to ere fra det fjortende Aarhundredes første Halvdel. Ved den østre Port til Kirkegaarden staae to Bautaer som ere aflagne, og en tredie i samme Forsatning staaer ved Kirkegaardsmurens søndre Side. Ved Gaarden Svendhous, ikke langt fra Kirken, ligger en meget stor rund Houg, og omkring den adskillige større og mindre, tilsammen 23. Desuden er østenfor Gaarden en fladagtig Høi besat med temmelig store Stene og nordensfor den største Høi fire runde Høie. Fremdeles sees man ved Gaarden Skappel adskillige Gravhøie, og paa den anden Side af Veien lige ned for Ulven to runde Høie, og endelig ere paa Gaarden Samsals Grund mange Gravhøie og en stor Bautasteen. Ved Gaarden Jæmteland fandt Schönning tvende Bautaer staaende ved Landeveien, hvilke syntes at have været høiere i Fortiden. Paa en Holme i Møsen, strax ovenfor Ringsager under Gaarden Steen, lod Kong Hakon Hakonsen, i Følge hans Saga Cap. 333, anlagge en Steenborg¹, hvoraf endnu sees Spor, ligesom Holmen endnu bærer Navn af "Borgen", og paa Gaarden Steens Egen dele paa Fastlandet, ved Siden af Dplandsveien ligesom Borgen, haver sig en rund Fjeldhøide omtrent 80 til 100 Fod over Vrien, der har været ved Mure besættet ligesom Borgen.

¹) I Anmærkningerne til Folio-Udgaven af Hakon Hakonsens Saga, S. 394, findes nogle af Pastor A. Mørch meddelte Efterretninger om de Levninger, som af denne Borg for omtrent et halvt Hundrede Aar siden fandtes i Behold.

b. Soløer og Dudalens Fogderie vedkommende:

Ligesom dette Fogderie langt sjældnere forekommer i den ald Historie end Hedemarken, hvortil formeentlig Egnens større Fraligge hed maa være Aarsagen, saaledes ere her og kun ganske faa Olie minder. Selv i den egentlige Dudal findes ingen saadanne, el noget Sted, hvortil Grindringer fra Fortiden knytte sig. Dog har man ved Udgravning af en Høi i Opstads Sogn fundet nogle ubestemte Olsfager. I Grue Hovedsogn ligge omtrent $\frac{1}{2}$ Mil sendes Kirken to Gaarde, som skal have været Kongeboliger. Den ene, der paa Østiden af Glommen, hedder Kongshoug, og den anden paa Erens modsatte Side Kongsgaarden. Ved Gaarden Vold, strax i Grue Kirke, er en stor Slette, hvor der findes en Mængde Begraveshøie, i nogle af hvilke man har fundet Sværde, Sporer m. r. ligesom man ved Udgravning af Høie paa Gaardene Højer og Nørk Brandvold Sogn har fundet lignende Olsfager. Høis Bræstegaard Navn synes at bære Vidne om, at her har været et af Høstenab Østfæder, og i Nærheden af Høis Kirke har forhen været adskillig Gravhøie, hvis Spor dog mere og mere forsvinde. En Gaard i Nærheden bærer Navnet "Vorg", og under Bræstegaarden er en Holme i det Kjømpesolmen.

c. Østerdalens Fogderie vedkommende:

I dette Fogderie ere Oldtidsminderne ikke mange, dog ere i Elrum Sogn ikke langt fra Kirken adskillige Gravhøie, i en af hvilke man har fundet Mennefs- og Hestebeen, ligesom paa de saakaldte Længen der udgjøre en Strækning langs Glommens østre Bred i Herdals-Sogn, har været en stor Mængde Gravhøie, som nu for største Del er udjævned, hvorved man har fundet Vaaben og Andet, og ved Udgravningen af en liben Høi paa Gaarden Moen i 1839 fandtes et Sværd. Desuden findes paa Østerhoug to store Høie, der formodentlig er Gravhøie. Ogsaa i Namodis Bygd skal paa nogle Steder Gravhøie findes, og ved Gaarden Alre i Østre Østerdalen staae ved Landevejen tvende høie udannede Stene opreiste. Om Tønset eller Tolgens Bygd have Mindesmærker fra Oldtiden, kan ikke opgives, men ved Eidsens volden paa Østfæ-Skoven i Østfæ Hovedsogn sees 12 Gravhøie næsten tæt ved hverandre, hvor efter Traditionen en Kong Eystein skal have holdet et Slag, ligesom paa Gaarden Fregstad og paa et Sted kaldt Høgstad, begge i samme Sogn, findes Gravhøie, og paa det sidste Sted ikke mindre end 21. Fremdeles sees paa Engelaatten Naven i Østerdalen under Tønset Sogn 10 til 12 Høie, i hvilke efter Sagnet et død Brudsfælskab skal være jordet. Endelig kan som en antiquarisk Note til dette Fogderie vedkommende, anføres, at der i den gamle nu ikke mere tilværende Tønset Kirke fandtes en latinsk Inscription, som indeholdt at Kirken i Aaret 1211 var indviet af den Thronbyske Biskop Thorer.

Tillæg og Rettelser

til Første Deel.

6. 1. Med de her anførte Beilægder fra Frederikshald kan tillægges, at ifølge Placaten af 30te November 1838 er fra Frederikshald til Rigsgrændsen ved Høgsund 2½ Mil, samt gennem Aremark til Communicationsveien ved Vrejbro 5½ Mil, og gennem Rastekad, Eidsberg og Hølsn til Byens Dørighed og dennes Jurisdiction, mærkes Resol. af 22de Febr. 1840, ifølge hvilken en Politifuldmægtig ansattes for Frederikshald med 320 Epd. Løn, samt det Frederikshalds Magistrat hidtil benificerede Vorsknaes Gaug- og Skolebrug bortfælgedes m. m., ligesom Byens Udstrækning muligen vil undergaae Forandring, da ved Høieste Resolution af 18de April 1840 en Commission er nedsat for at undersøge Frederikshalds Byes Grændser saavel i geistlig som verdslig Henseende, samt afgive Betænkning om hvorvidt det hele Udgods og underliggende Waarbe bør behandles som Kjøbskødgods.
- 7 og 8. Udsørselen var i 1839 af Arealast 12,494 Læster, hvoraf sendtes til Frankrige og nogle nærliggende Havne i Belgien 8283 Læster, men til Storbritanien kun 424 Læster, hvortilmod Danmark tog 3374 Læster m., og har saaledes Arealastudsørselen i dette været betydelig større end i de foregaaende Aar. Videre er udført 24,180 Pd. Kreaturbeen til England og noget Stangjern sammesteds hen, foruden nogle mindre vigtige Artikler der ere sendte til Øverrige. Gold-Intraderne vare f. A. 31,339½ Epd. i Oslo og 16,431½ Epd. i Sedler.
11. Til L. 32 kan lægges, at fra Frederikshald er Veien til Christiania, naar den tages over Rastekad og Ønskad Sund, 10½ Mil.
- 17—20. Udsørselen fra Frederikshalds Golddistrict var i Aaret 1839 af Arealast 21,663 Arealastlæster, af Eiinkager 51,446 Pd., af Smaaspiger 4547 Pd., af Karve 37 Adr. m. Af den til Udlandet affiktede Arealast gik til Frankrige og nogle Naboehavne i Belgien 14,590½ Læst i 139 Ladninger, til britiske Havne 5654 Læster i 31 Ladninger, samt til Holland 107½ Læst i een Ladning, og Resten til Danmark i 80 til 90 smaae Ladninger, hvoraf 357½ Læst i ni svenske Fartsier. Hvor liden Deel Frederikshalds egne Handlende have i den fra Gold-districtet drevne Arealastudskibning, kan skønnes deraf, at af det udførte Quantum er exporteret ved det Børnerste Handelshuus paa Røse, som Forpagter af Sande- og Solibruget, 4674 Læster i 70 Ladninger hvoraf 28 til Danmark, af Høslunds Interestsentskab 4042½ Læst i 54 Ladninger hvoraf 19 til Danmark, ved Handelsbuset Jolly & Comp. som Gier af Borregaards Brug (der i 1839 havde affikket noget over 5700 Læster i 48 Ladninger) 3630 Læster i 35 Ladninger hvoraf 12 til Danmark, ved Handelsbuset Grønning & Comp. i Christiania 3122 Læster i 26 Ladninger, ved Handelsbuset Thom. Joh. Hestve & Søn i Christiania, som Medieiere af Brettebruget og Gierne af Bidenæs Gaugene, 2690 Læster i 29 Ladninger samt ved Consul Dühring i Christiania som Medieier af bemeibte Brette Brug 1934 Læster i 16 Ladninger, tilsammen altsaa 20,092½ Læst, hvortil endnu kommer 944 Læster i 12 Ladninger affiktede ved

Bertheau, som Forpagter af Bekum-Saugene med flere Saage; hvorefter imod af Frederiksbads Handlende kun er affendt een Ladning i England og een til Frantrige, samt tre eller fire mindre Ladninger i Danmark. Til indenrigske Steder er afflibet 615 Læster Trælast.

- C. 21. Til det som her L. 1 er anført kan lægges, at ligesom Frederiksbads Havn i Fortiden var Oplagssted for den nordre Skjærgaard Flaade, saa have ogsaa i den nyere Tid Skjærgaards-Fartøier været stationerede. Saadant var nemlig Tilfældet fra 1788, og 1791 kom fra Frederiksværn hertil 2 Styrpramme og 4 Skjærbaad hvor de oplagdes for at være ved Haanden til Indløbets Forsvar. Indtil 1801 eller 1802 var her Station for saadanne Fartøier.
- 24, L. 1. Efter Placaten af 30te Novb. 1838 ligger Mosø kun 3½ i ikke 3½ Mil fra Drøbak, og tilføes er Stedets Afstand fra Holmstrand 2, fra Drøbak 4, fra Christiania 8 og fra Frederiksværn 5 mile.
- 25. I Anledning af den L. 27—31 omhandlede Udvidelse af den Kjøbstad, har Kongen under 23de Decb. 1839 approberet den und 10de Octob. f. A. afholdte Forretning til nøyagtig Bestemmelse i bemeldte Kjøbstads Grændser.
- 27. I 1839 havde Mosø 14 Brandeviinsbranderier, hvoraf i Aarets sidste Halvdeel 8 med fjorten Kjedler drevs. Afgiften af de i Drii værende Kjedler var for det hele Aar 13,057 Spd. 93 f., altsaa betydelig større end i det foregaaende Aar.
- 29 og 30. Fra Mosøes Toldsted er i 1839 udført 9385½ Læst Trælast, 91 Tdr. Karve, 110 Stpd. Stangjern og Støbejern, samt 192 Pbd. Baandjern, videre 4853 Pbd. Kreaturbein, 115 Tdr. Sild &c. A den anførte Trælast er fra selve Mosø udgaaet til England 149 Læst i een Ladning, til Frantrige 2503 Læster i 29 og til Danmark 1747 Læster i 56 Ladninger, af hvilke sidste omtrent 25 i svensk Fartøier. Told-Intraderne vare f. A. i Oslo 29,615 Spd. 16 f og i Sedler 11,715½ Spd. Saaledes ere de første betydelig mindre end i de tre foregaaende Aar.
- 39. De i Fogderiet værende Brændeviinsbranderier vare i 1839 sytten med 18 Kjedler, tilsammen af 3623 Potters Indhold, hvoraf i Skjæberg 9 af 1854 Potters Indhold. Afgiften af Fogderiets Brændeviinskjedler var i dette Aar 572½ Spd.
- 56. I Fogderiet vare i 1839 28 Brændeviinskjedler af 2311 Potters Indhold, hvoraf i Træskjæberg 11 Kjedler af 924, i Gedsberg 7 af 44 og i Spydeberg 3 af 494 Potters Indhold; hvorefter i flere af de øvrige Pjæle ingen Brændeviinsbranderien fandt Sted. Afgiften af Brændeviinskjedlerne var 283 Spd. 2 f. Det største Branderie var paa Gaarden Høugen i Spydeberg.
- 58. Salmonsrud. Skjænt den Hørelse, som ved Transporten af Saugproducterne fra By- og Fladeby-Brugene hertil er bewirket denne Egn, vil ophøre, da disse Brug nu efter Resol. af 23de Decr 1839 nedlægges, kan man dog antage, da Transporten af Plank og Bord fra Øverige, saavel som fra Hølands Pjæle, Hølands og Odemarks Sogne, aarligen tiltager, at Handelsbevælgelsen og Driften i denne Henseende ikke vil blive mindre end den i de senere Aar har været.
- 59. Igjennem Lindhoels Landse er i 1839 udbragt 54,482 Tylter Lønmet, altsaa et langt større Quantum end i de foregaaende Aar, hvor 70 vørne og 16 halvørne Menneker, samt 30 Drænge, have erholdt i Arbeidspenge tilsammen 7011 Spd. Det er at vente at i Høstiden et endnu større Quantum Lønmet vil udbringes igjennem Landse, da tre nye Saage oprettes paa Høregaard i Stedet for de 13 nedlagte Saage ved By- og Fladeby-Brugene.
- 74 og 75. Til hvad her er anført angaaende Mosøes Færdsel kan nu leveres følgende Berigtigelse: Foruden Markovnen har der

tet siden 1835 en Kupelovn. Stangjernshammer-Hytten, der er bygget i 1836, har to Stangjernshammere, og til Værkets Indretninger høre for Øvrigt: a) et Bæltseværk med tre Par Bælter, hvoraf de to til Jernpladers og det tredje Par til Baandjerns Bæltning, samt et Skjæreværk, b) en Smedje med en stor Knip- eller Modelhammer og fire Jde, til Fabrication af svært Smede- og Støbsarbejde, c) en Smedje med to Spigerhammere og en Kniphammer, d) en Smedje med to Kniphammere og to Jde, til Fabrication af Bolte- og Knipjern, Saugblade m. m., samt e) fire Smedjer med fem Jde, til Kleinsmedarbejde. Derhos ere her to Bygninger med en vertical og en horizontal Borebænk med tilhørende Indretninger fra det i Slutningen af 1810 nedlagte Kanonfaberie, samt siden 1838 med to Jerndreiebænke. Værkets Gruber og Skjerper ere ikke mindre end 49, som alle holdes under Træk, og hvoraf de fierneste ere 12 i Diebstads og 8 i Egerfunds Egeid. Mangel paa Trækul, hvoraf Tilførselen i de sidste ti Aar kun har været omtrent 3200 Tønder aarlig, har ofte indskrænket Marsvognsdriften, saa at ikke engang det til Stangjernshammeren fornødne Rujern er produceret, hvorfor man har erhølet det Manglende fra Varums Jernværk; imidlertid er i disse ti Aar leveret af Rujern og Støbegods til sammen aarlig omtrent 940 Etpd., ligesom af smedet Jern omtrent 1040 Etpd. aarlig, der for største Deel er anvendt til Fabrication af Plader, Baandjern, Klipjern, saavel som til videre Forarbeidning i de forhen nævnte Værksteder. I de sidste fem Aar, da Tilførselen af Kul mest har aftaget, vilde denne ikke have været tilstrækkelig til mere end Stangjernsproductionen, hvis ikke til Udbrækning af Stangjernet var anvendt omtrent 2500 Tdr. Sinders, eller brændte Steenkul fra Kewcastle, aarlig. Til Værkets Grov- og Kleinsmedjer benyttes desde næsten udelukkende Smedesteenkul. I Aarene 1836 til 1838 er leveret i Gjennemsnit aarlig 1300 Etpd. Stangjern, og i 1839 var Marsvognens Product 1929 Etpd. 18½ Epd. Rujern og 536½ Etpd. Støbegods, men for Fremtiden vil ved den nu bestaaende Productionsmaade kunne leveres det til en aarlig Production af henved 1700 Etpd. smedet Jern fornødne Rujern, foruden nogle hundrede Etpd. Støbegods aarlig. Ved Bæltseværket er i de sidste fem Aar produceret i Gjennemsnit aarlig 122 Etpd. Klip- eller Skjær-Jern, 106 Etpd. Baandjern og 245 Etpd. Plader, hvilken Production nu forsøges ved at anskaffe et større Quantum smedede Emner fra Grev Wedel Jarlsbørgs øvrige Værker. Ved Udgangen af 1839 vare Værksarbejderne 60 Børne og 10 Dreng, og foruden de anførte Egenomme har Værket endnu et Rollebrug ved Værket selv med 4 Par Kværner, Gaarden Gulset i Gjerpen Sogn ved Steen og en Anpart af Gaarden Grødem ved Egerfund, samt en Tømmerplads paa Gaarden Hisingby ved Glommens vestre Arm i Raade Sogn. Det bemærkes for Øvrigt, at i Beskrivelsen S. 75 L. 10 i Stedet for Etpd. Saugblade og Etpd. Saugtrosser skal staae Stykker.

I 1839 havde Fogderiet 18 Brændevinsbrænderier med 24 Kjedler,

tilfammen af 5210 Potters Indhold, og var Afgiften af Brændevinskjedlerne dette Aar 1237½ Epd., af hvilket Beløb erlagdes af Brænderiet paa Vorregaard (med 4 Kjedler af 2249 Potters Indhold) 639½ Epd., og af Brænderiet paa Økersø (med 3 Kjedler af 1467 Potters Indhold) 502½ Epd.

2. L. 36. John Henry Pelly og Brødre, læs: Pelly & Comp.

2. Med Kongl. Resol. af 22de Marts 1839 ere Ejerne af Vorregaard, Pelly & Comp., under visse Betingelser forundt endel Begjæringssager med Hensyn til et Bomuldsmanufactur samt et Hfluit- eller Støbsværbagerie og en Fabrik for Reeltilvirkning, hvilke de agte paa denne Gaard at anlægge; ligesom de ved Resol. af 23de Decbr. f. A. have erhølet Tilladelse til at opføre tre nye Sauge

- i Carpesfossen med at nedlægge By- og Gladeby-Brugene, hvor altsaa Birkenslyden ved Borregaards-Bruget vil endmere forøges.
- E. 84. Det kan ved Gaarden Sande mærkes, at det herværende Sebrug, saavel som Glendommen i det Hele, har, efterat være kom til de nærværende Eiere, erholdt betydelige Forbedringer.
- 89, E. 8. I Aaret 1839 er Berns-Kloster af Statsraad Eibl overdraget hans tvende Sønner Carl og August Eibbern.
- 107 og 108. Til de her anførte antiquariske Notitser, vedkomme Møste og Tuns Fogderie, kan føies, at ifølge topogr. Journal 2 Hefte E. 125 skal paa Den Hants under Dnsø Prælb findes to betydelige Steendynger, hvoraf især den ene er meget stor og dannet af svære Stene.
- 110. Efter Placaten af 30te Novb. 1838 er fra Christiania til Drø 3½ Mil, til Rigsgrandsen ved Hogsund 13½ Mil, og til Frederikstad, naar Væsen tages over Dnsd-Sund, 10½ Mil. Tilføi reg fra Christiania til Drøbak 4, til Holmestrand 8, til Horten 8, Moss 8 og til Frederiksværn 16 Smile.
- 111-112. Til videre Kundskab om Christianias Tilvæxt i det 17de og 18de Aarhundrede kan anføres, at efter et Gaardmandtal af 16 havde den egentlige Stad, som allerede da var deelt i fire Kvarter 316 Huse og Gaarde, der vare tællede for 131,235 Rd., samt i Fæterland 168 og i Pipervigen 64 mindre, meest af Soldater og Arbeidsfolk beboede, Huse. Endnu ud i det attende Aarhundrede (f. E. 1708) var Christiania indskrænket til denne Strækning, da de gamle Bolde, hvoraf det Meste var tilbage, strakte sig fra Pipervigsbak i N. O. og Øst indtil midt paa Stadens nuværende Torv, altså over en stor Strækning af Stadens nu beboede Deel, og var der, hvor Kongens Gade nu ender paa Torvet, den saakaldte Boldport. Staden, som da laa udenfor Byen var kun sparsomt bebygget med en i den nedre til Fæterland og Agers-Elven stødende Deel, Grandsen, samt de dermed nærmest forenede Strækninger af Kongens Gade og Boldgaderne, optoges af de over samme gaaende Bolde Den lavere Deel af Byen indenfor Boldporten var for største Deel optaget af Søen; ligesom en smal Arm af Søen over det saakaldte Revier strakte sig op mod den Deel af Kongens Gade, hvor Bybygningen nu er opført. I Aaret 1704 havde man et stort Forsæt til en udvidet Fortification for Christiania, efter hvilken en saadan Strækning i N. O. for Staden skulde indtages inden deennes Bolde at Christkirkegaardens Græder derunder kunde indbefattes, ligesom Pipervigens Bolde skulde udgjøre et detacheret Anlæg og sættes i forbindelse med Byens Fæstningsværker. Denne Plan, hvis Udførelse skulde medføre en Udgift af henimod et Par hundrede tusind Rigsdaler, blev imidlertid ikke bragt til Udførelse, formodentlig fordi man fandt den for colossalf.
- 112. Den E. 14 og 15 ommeldte Ildbrand medtog den Deel af Byen som indsluttedes af Boldporten og Dronningens Gade, med Haven, og saaa Byens nederste Deel med alle til samme hørende Gæder.
- 113. Efter en i det medicinske Tidsskrift "Eyr", niende Bd. E. 220 264, indført og med flere Tabeller forsynet Afhandling af Profr. Fr. Holst, under Titlen "Om Cholera i Christiania og Agers Prægjeld", skal Antallet af de som Syge anmeldte have været 1430 af de Døde 817.
- 121. Ved en i 1839 foregaaet Forandring med Skoletiden i Cathederskolen bestemtes, at Lærerpersonalet ved denne Skole skal bestaa af Rector og 7 faste Lærere, samt to Hjælperlærere i Musik og Matematik. Discipulernes Antal var i Begyndelsen af Mai 1840 79, Skolens Bibliotek ved Slutningen af 1839 udgjorde 10,425 Bøger foruden Malerier, Kobberstykker og Kartter.

- k. 121. Borger skolens Indtægter vare i 1839 i Alt 335½ Spd., hvoraf Skolepengene udgjorde 1503½ Spd. og Byskassens Tilskud 350 Spd. Udgifterne vare 2269½ Spd., hvoraf Lønninger medtog 1839½ Spd.
- 122. Almueskolevæsenet, som i 1839 medførte en Udgift af 2465½ Spd., havde samme Aar en Indtægt af 2577½ Spd., hvoraf Byskassens Tilskud var 2050 Spd. og Statskassens Bidrag, efter Resol. af 27de Mai 1837, til Berelunderviisnings- og Haandgjernings- Skolen 300 Spd. Lærerne ere tilsammen syv, foruden Læreren ved Saugenes Skole, og deraf har Røllergadens Skole, hvor Berelunderviisning for 100 Børn anvendes, to Lærere; desuden er ved den med sidstnævnte Skole forenede Haandgjernings-skole paa Anterløkken to Lærere inder, samt ved en i Pipervigen i Novb. 1838 oprettet Haandgjernings-skole een Lærerinde. Disse sidste to Skolers (i foransatte Sum iberegne) Udgifter vare i foransatte Aar 386 Spd. 86 s., og samme Aar søgtes Haandgjernings-skolen paa Anterløkken af 150 samt Haandgjernings-skolen i Pipervigen af 100 Pigebørn. Samtlige Skoler, med Undtagelse af Saugenes Skole, have egne Bygninger, og til Skolen i Pipervigen er i 1839 opført en to Etages grundmuret Bygning, hvortil s. A. er anvendt 3454 Spd. 107 s.
- 123. Af de under Fattigvæsenet hørende Indretninger medførte dets Xvangs- Arbejdshuus i 1839 en Udgift af 10,633 Spd. 104½ s., og var samme Aar af denne Stiftelses mandlige og kvindelige Lemmer blandt andet tilvirket 2102 Alen Gulvbelæde af Rødebaar, 2007 Alen Klæde og 1632 Alen Sengetæpper. For solgt Arbeide indtøm 4574½ Spd., ligesom Xvangslemmernes Fortjeneste var 1658½ Spd., og Fattigkassens Tilskud 3275½ Spd. Stiftelsen Eier en udestaaende Capital, stor 1100 Spd. Engehøuset havde i 1839 en Udgift af 2693 Spd., og samme Aar bleve 442 Enge her behandlede, eller overhoved 43 daglig. Forplejningen for Fattigvæsenets Enge kostede 194 s. daglig. Stiftelsen for Sindssvage, hvori 45 i det Hele, eller overhoved 21 daglig, have været behandlede, kostede i Alt 1129 Spd. 102 s., samt efter Refusionen for Sindssvage, 716 Spd. 63½ s. I Aaret 1840, da der foruden Afgiften for Udsalg af Brændeviin i mindre Xvantiteter udbignes som Fattigkat 17,500 Spd., er paaregnet at medgaae til Lønninger 634½ Spd., til Fattiges Pleie og Børns Opfostring 11,400 Spd., til Vedligeholdelse af Arbejdsanstalten og de dermed forenede Indretninger for Enge og Sindssvage 7300 Spd., til Røgshospitalet og Fødselstiftelsen 1600 Spd. 2c. 2c.
- 124. Eugénias Stiftelse havde i Aaret 1839 en Indtægt af 2209½ Spd., hvoraf indtøm i frivillige og ubestemte Bidrag 688½ Spd., samt ved Salg af forarbejdede Ting 695½ Spd., og dens Udgifter vare 2156½ Spd., hvoraf medgift til Økonomien 798½ og til Indkjøb af Materialier 267½ Spd. I samme Aar vare 36 Elever optagne i Stiftelsen til Forsørgelse, men paa Grund af dens aftagende Indtægter erholdt fra Paaaste 1840 kun 24 Elever Kost og Logis i Stiftelsen. Af forskellige Lærer, saasom Bomuldstøi, Bomulds lærer, Udværken, Dreiel m. m. er i Aarets Løb tilvirket 2458 Alen. En ny og hensigtsmæssigere Bygning, hvortil en bekvem Byggetomt erholdtes uden Udgift for Stiftelsen, er under Opførelse af Sommer.
- 125. Af de herværende Asyls er det med Eugénias Stiftelse forenede Asyls Birtkomhed i Aaret 1839 meget udvidet, da, foruden de i Besørgelsen af Aaret antagne 50 Pigebørn fra 3 til 7 Aar, er i en Mellemklasse optaget 25 i en Alder af 7 til 10 Aar, samt til fri Underviisning 50 Pigebørn fra 10 til 20 Aar. Asyls Indtægter vare s. A. 2307 og dets Udgifter 392½ Spd.
126. Paa Røgshospitalet ere i 1839 behandlede ved Hovedafdelingen 1439 Enge, hvoraf 1312 ere indkomne i Aarets Løb, samt ved Bifaldsdelingen 492, hvoraf 413 vare i Aarets Løb indkomne. Af disse 1931 Behandlede udgit helbrede fra Hovedafdelingen 1097 og

fra Filialafdelingen 406, og paa første Sted bøde 102, samt paa sidste 6. Paa Fødselsstiftelsen, hvor 7 Qvinde vare liggende fra det foregaaende Aar, indlagdes i 1839 132 Qvinde, hvoraf 7 bøde. I Aarets Løb fødtes her 131 Børn.

- §. 131. Tugthuset's Indtægter i 1839 vare omtrent 52,000 Ekd., hvoraf indkom for solgte Fabricata 35,711½ Ekd., samt i Tilskud af Statscassen 4000 Ekd. Udgifterne vare omtrent 49,000 Ekd., hvoraf Bønninger udgjorde 5413½ Ekd. Af uldne Tøier er fabrikeret 38,799 Alen, af Tøier af Rødehaar 5573 Alen og af Strie 2966½ Alen, saa at Fabricationen fremdeles er i Ailtagende.
- 139. Af de herværende Fabrik- og Industri- Anlæg vare fært Brandeviinsbranderier i Drift i det sidste Halvaar 1839, hvilke til samme Tid benyttede 41 Kjedler, hvoraf Afgiften for det hele Aar var 24,499½ Ekd. Fem af disse Branderier havde heelpistoriske Apparater. Af et Branderie (Kjebmand Nicolaysens) var Afgiften 4494 Ekd., og af tvende andre, Handelshuset Th. Joh. Hestye & Søn tilhørende, Branderier erlagdes i Afgift 3881 Ekd. At Fabricationen af uldne Tøier paa Tugthuset fremdeles er i Ailtagende, er forhen viist, ligesom saavel fra Fattigvæsenets Arbeidsanstalt som fra Eugenias Stiftelse levreredes i Aarets Løb en ikke ubetydelig Deel af forskjellige Tøier.
- 143. I 1839 steg Christianias Aarlastudførsel til 38,227 Kæster, paa hvilken Høide den endnu ikke forhen har været. Deraf gik til Frankrige 25,314, til Storbritanien 10,498 og til Belgien 354 Kæster zc. Dette Aar er udsolgt ved Grosserer Jacob Meyer 9678½ Kæst, eller omtrent en Fjerdedeel af det hele udsolgte Quantum, ved Westye Egeberg & Comp. 4941 Kæster eller omtrent en Ottendedeel deraf, ved G. Tosttrup (som Commissionær for forskjellige Aarlasthandlere) 2568½ Kæst, ved Kjebmand Tostte 2218, ved Grev Wedel Jarlsberg 2140, ved Grosserer Andresen 2117, ved Fru Ingier, som Eierinde af Ljans-Brugtet, 2020, ved Bergwig & Comp. 2012, ved K. Young 1615, ved Ths. Joh. Hestye & Søn 1507, ved Kjebmand Wedekind 1367 og ved Stadscapitain Brede 1069 Kæster zc. zc. Videre er udsolgt 951½ Ekd. Jern foruden Spiger, 1885 Aar. Karve, 548½ Ekd. Kiin- og Olielager, 247½ Ekd. Ween, 7614 Pd. Blaafarve, 8220 Dunker Ansios, 3589 Pd. Fuglevildt, 16,405 Pd. forskjellige Stindvarer zc. zc. Indførselen har s. A. været af Kornvarer 247,713 Aar., af Kiin 189,704 Potter, af Brandeviin 145,994 Potter, af Kaffe 888,896 Pd., af raat Sukker 810,801 Pd., af raffineret Sukker 497,505 Pd., af Smør 18,829½ Ekd., af Kjød og Fælt 17,175 Ekd., af Ost 12,066½ Ekd., af Hør 37,794 Pd., af Hamp 59,961 Pd., af uldne Varer 99,967 Pd., af Bomuldsmanufacturvarer 72,734 Pd., af Lærreder 90,709 Pd. zc. zc.
- 153. I Aaret 1840, da der for Byskassen er paaregnet at ville medgaae til Bønninger, Huusleiegodtgjørelse og andre aarlige Udbydelser 40803 Ekd., til Bøgtervæsenet 4514 Ekd., til Brand- og Lygtevæsenet samt Vandværkerne 2938 Ekd., til Drolæggningen og Bøvæsenet 4080 Ekd., til Raadhuusbygningens Bedligeholbelse 700 Ekd., til Renter og Afdrag af Byens Gjeld 1534 Ekd., til Almueskolevæsenet 4450 Ekd., samt til ekstraordinære Udgifter 5032½ Ekd., eller i Alt 27,329½ Ekd., udlignes Bysskatten med et Beløb af 21,000 Ekd.
- 156. Drøbak's Gold-Indtæder vare i 1839 i Guld 11,665 Ekd. 87 s. og i Sølv 7925 Ekd. 44 s. Guld-Indtædernes Størrelse maa tilskrives de betydelige Fortolbninger især af Kornvarer, som for Christianias Handel her fandt Sted. Af den i 1839 udsolgte Aarlast af guld fra Drøbak selv 4639 Kæster og 710 Kæster fra Ladepladserne i Goldbistricterne paa begge Sider af Fjorden. I Begyndelsen af 1840 udgjorde Drøbak's Handelsberettigede et Antal af 80, hvoraf dog for

- Endte ingen Handel dreve. Bidere vare her 8 Marktentere, men de fleste med ringe Raring, og 13 Skipperborgere.
158. Fra Hvidskeen udfiskedes i Aaret 1839 kun 186½ Læst Tralast.
- Holens næringsdrivende Borgere i Begyndelsen af 1840 vare fire Kjøbmænd, to Marktentere og fem Haandværkere. Een af de her-værende Kjøbmænd deltog i Tralastudfiskningen fra Soon i Aaret 1839.
160. I 1839 udførtes fra Soon i Alt 5008 Læster Tralast, hvoraf til Holland 3736 Læster i 63 Ladninger, og deraf 46 Ladninger i hollandske Skibe. Af næringsdrivende Borgere havde Stedet i Begyndelsen af 1840 fire Kjøbmænd, to Høtere og to Skipperborgere.
171. Med Hensyn til den her ommeldte Sølvværks kan anmærkes, at da det ved Bevilling af 14de Febr. 1665 blev tilladt en Peter Deyer at drive en Sølvanviisning ved Christiania, ligesom under 2den Marts f. A. udfærdigedes et Kgl. aabent Brev om Assistance for Deyer ved denne Drift, saa kan denne Anviisning muligen have været den samme som senere fandtes i Svartormarken. At man ogsaa anden-steds her i Fogderiet har fundet Sølvværts, sees af en Forestilling af 1619 fra den i vor ældste Bjergværkshistorie bekendte Tobias Kupfer, hvori det heder, at hos Jernstenen i Gruberne i Vårums-her-red brød nyereis en Glantsertis, der indeholdt meget Sølv og Bly, og befandtes ved Prøvning den bedste at give 18 Lød Sølv pr. Centner.
172. Ifølge Documenter i Rigsarchivet maae de Kongelige Jernhytter være blevne forsynnede til Hestere Vårum i Sommeren 1615, og bleve samme Aar dertil henlagte de fire Gaarde Mørn, Gudmundrød (nu Sommerud), Væset og Løten, den første til Bolig for Hyttemeesteren, den anden for dens Høsfald ved hvilket den nye Hytte blev bygget, og den sidste for dens betydelige og beqvemt beliggende Skovs Eghd. Af en Klage fra Bergarbejderne ved Vårums Jernværk af Aar 1619 seer man, at nogle af disse Arbejdere vare indkomne fra Thykland. I Aaret 1839 var Vårums Jernværks Marsbovn = Production 4654 Etpd. 15½ Epd. Kujern og 3372 Etpd. 9½ Epd. Støbegods, hvoraf den nyanlagte Høsum Marsbovn leverede i første Halvaar 1022 Etpd. 17½ Epd. Kujern.
182. E. 30 og 31. I Stedet for "Forklædernes Beboere" maa her læses: Agers Sogns Formand og Repræsentanter.
187. E. 27. Sandengen, læs: Svendengen.
188. E. 20—22. Det Ræste af Dpslo Høspitals Jordegods i og ved Dpslo, saavelsom Præsteboligen "Munkeløstergaard", er nu bortsolgt.
193. E. 16. I Stedet for "Cancelliraad Peter Bogt", skal læses: Cancelliraad Dominicus Bogt, som døde 1744.
194. E. 13 180*, læs: 1813.
200. E. 44 og 45, har tilhørt, læs: tilhører.
201. Hvad her er meddeelt angaaende det Bogsfad Gaard underliggende Geds. berigtiges saaledes, at de under Lit. a anførte elleve Gaarde, hvoraf 8 i Vårums Thinglaug bruges af 12 Gaardmænd, skulde tilsammen 9 Etpd. ½ Epd. eller 166½ Eghddlr., samt at Gaardene i Ørtebølen, som nu (1840) bruges af 35 Gaardmænd og 17 Huusmænd, og hvorpaa kunne fødes 57 Heste, 185 Køer og 260 Saar, have en Eghd af 2½ Etpd. eller nu 96½ Eghddlr.
219. Productionen ved Hættedals Jernværks Marsbovn var i 1839 af Kujern 2978 Etpd. 3 Epd. og af Støbegods 466 Etpd. 6 Epd.
220. Det E. 1—4 Anførte angaaende Kø- og Hampavlingen bliver at berigtige saaledes, at Køer og Hamp i Almindelighed ikke avles i den Markbø i dette Fogderie som er nødvendig til Almuens Behov, da de fleste kjøbe denne Artikel fra Christiania. At denne Køl her faaer tilbage, er ikke forbi Jorden er mindre stillet dertil, men fordi man har for stette Redskaber til disse Handelsplanterets Vær-

beidning, og især fordi Rødningen som oftest mislykkes, hvorved man kun erholder et ringe og slet Product.

- S. 242. Med Hensyn til Jernværksdriften her i Fogderiet bemærkes, at i en Aar 1619 afgiven Beretning af en Bergkyndig hedder det, at der i Fjeldet ovenfor Hællebælen under Øvre Romerige fandtes en Rædovn staaende, hvor for lang Tid tilbage Opbløs Borgere havde haft Jernværksdrift, hvilken Drift formodentlig maa have været paa de ogsaa i nyere Tid under Hællebæls Jernværk drevne Gruber i Gjerdrums Alminding. Det er vel ogsaa samme Bjergværk, som omtales i Gjerdrums Kaldsbog, hvor der anføres, at Kong Christian den Fjerde i Aaret 1602 den 6te September var i Gjerdrums Fjeld, hvor han logerede paa Gaarden N. Sandum, samt at Hensigten af hans Reise hertil var, at tage et Kongen tilhørende og i Almindingen liggende Jernværk i Diefyn, hvilket Værk dog kort efter, paa Grund af den Uleilighed dets Drift medførte, blev nedlagt.
- 246. Den her L. 12 som Gier af Gaarden Ritteberg anførte Capt. Krogh, hvis Navn var Christian Krogh, havde som Oberstløjtnant i 1753, og hans Søn var den senere nævnte Gen.-Reimester Krogh.
- 249. Af den her L. 47 ommeldte Foss Kirke seer man endnu Løst efter Kirkegaarden paa en stor Houg under Gaarden Rødre Foss.
- 250. Blandt Sognepræsterne til Røds kan anføres Provst Jens Solstrup, som her var Præst fra 1676 til sin Død 1720, og gjorde sig tillige bekendt som Militær, ligesom han i flere Henseender var en mærkelig Mand. See om ham Gjesfings Jubellærere, 3die Del, S. 353 ff.
- 254. Ved Eidsvoldbækken er en mineralisk Kilde, og en Bade-Indretning er her istandbragt i Aaret 1840, see Morgenbladet No. 116 for samme Aar.
- Det i Noten efter Kong Hakon Hakonsens Saga Cap. 186 ommeldte Thing paa Eidsvold, har maaskee efter Omkænderne snarere været afholdt paa Eidsberg i Borgeshøvel, hvilket ogsaa antages i Kalls Oversættelse c^f denne Konges Saga.
- 270. Foruden hvad her er meddeelt angaaende Oldtidsminder i Rødre Romeriges Fogderie kan bemærkes, at der ved Gaarden Egberg i Enebæls Fjeld sees paa en Bjergaas Levninger af tvende Ringmure, den ene uden om den anden, som antages at have været en af Oldtidens Forskæningsninger. Denne formeentlige Forskæningsning omtales ogsaa i Wilses Epydebergs Beskrivelse S. 542.
- 310. Efter den i Noten anførte Resolution af 28de Novb. 1836 foregaaer den Forandring med S. og R. Duda's Fjelds Inddeling af Opstad Sogn, med Undtagelse af 17 Gaarde, kommer fra det første og under det sidstnævnte Fjeld, og at tillige nogle Gaarde af Rø Sogn henlægges under Opstad Sogn.
- 365. Til de her meddeelte Efterretninger om Oldtidsminder i Stange Fjeld kan endnu føies, at Erik Pontoppidan i Kjöbenhavn. Bid. Gelf. Skrifter, 1ste Deel S. 316, omtaler en mærkelig Høi paa Gaarden Gjaaskad, der førte Navn af Gjaaskad-Kongens Houg, og hvori ved Gravning var fundet Baaden m. m.

Statistiske Tabeller

vedkommende

Smaalehnenes, Agerøhuus og Hedemarkens Amters Landdistricter,

for saa vidt Folkemængde, Gaardbruger- og Huusmands-Antal, Korn-
og Potatoes-Udsæd, samt Kreaturhold angaaer.

I disse Tabeller er Folkemængden m. m. anført saaledes, som samme
befandtes ved den i Slutningen af 1835 foregaaende Optælling. Til Land-
districterne er her henregnet Alt, hvad ikke hører under Kjøbstædernes Ju-
risdiction. Som en Folge heraf er Landstædernes Folkemængde m. m. ind-
befattet, under de Præfektjelde hvortil de henhøre.

A. For Smaalehnenes Amt.

Præstegjælde og Fogderier.	Folkemængde.	Gaards- brugende.		Husmand med Nød.	Udsat.		Kreaturhold.		
		Gjælvære.	Geilandsinger.		af Korn.	af Potatoes.	Gjæve.	Restcreature.	Smaafla.
					Lbr.	Lbr.			
Ide Præstegjæld	2403	132	91	160	1479	1185	361	1323	2331
Berg —	2333	183	48	123	2116	1462	383	1423	1523
Stjeberg —	3470	185	66	210	3147	1916	508	1402	1974
Kremart —	3201	206	87	249	1967	687	388	1603	2134
Ide og Markter Fogderie . . .	11,407	706	292	742	8709	5250	1640	5751	7962
Kragstad Prgld.	3732	330	86	287	3779	1431	559	2401	1845
Aftim —	1802	215	37	77	1618	442	228	929	636
Edsberg —	4638	359	106	359	4337	1571	602	2478	1703
Rødenæs —	2091	169	77	136	1140	505	209	792	1176
Kattefjeld —	5032	461	127	308	4563	1425	699	2778	2303
Stibvedt —	2164	197	60	125	1734	728	264	1080	826
Spydeberg —	2400	185	57	183	1950	1039	433	1149	890
Kattefjeld Fog- derie	21,859	1916	550	1475	19,121	7141	2994	11,607	9379
Borge Prgld.	2075	152	50	98	1827	1041	364	815	1055
Hvalernes —	1187	143	6	36	416	293	130	408	787
Dnæs —	2575	317	49	65	2270	1150	462	1169	1406
af Frederikstads —	1327	120	16	50	616	437	139	406	381
Luns —	5114	370	68	229	2612	1778	582	1446	1536
Raade —	2222	190	62	121	1907	1533	406	1106	1208
Rygge —	1927	119	39	117	1336	2278	319	933	912
af Røse —	1801	31	5	34	363	1407	116	334	329
Baalers —	2488	191	51	163	1798	1161	333	1376	1009
Saabel —	1917	168	21	147	1358	521	272	923	720
Røse og Tunø Fogderie	22,633	1801	367	1060	14,503	11,599	3123	8916	9331
Smaalehnenes Amt	55,899	4423	1209	3277	42,333	23,990	7757	26,274	26,672

I Ide og Markter Fogderie er Matrifultfylden for Ide $474\frac{1}{2}$ Stykbl., for Bergs $688\frac{1}{2}$, for Stjebergs $820\frac{1}{2}$, og for Kremarts $707\frac{1}{2}$ Stykbl., eller tilsammen for hele Fogderiet $2691\frac{1}{2}$ Stykbl.

I Kattefjelds Fogderie er Matrifultfylden for Kragstads $474\frac{1}{2}$ Stykbl., for Aftims $563\frac{1}{2}$, for Edsbergs $1283\frac{1}{2}$, for Rødenæs $330\frac{1}{2}$, for Kattefjelds $1223\frac{1}{2}$, for Stibvedts $500\frac{1}{2}$ og for Spydebergs $724\frac{1}{2}$ Stykbl., saa at Fogderiets hele Matrifultfyld er $5478\frac{1}{2}$ Stykbl.

Matrifultfylden er for Røse Fogderie $5562\frac{1}{2}$ Stykbl., nemlig for Borge $564\frac{1}{2}$, for Hvalernes $125\frac{1}{2}$, for Luns $1277\frac{1}{2}$, for Dnæs $651\frac{1}{2}$, for Raade $491\frac{1}{2}$, for Rygge $907\frac{1}{2}$, for Baalers $790\frac{1}{2}$, og for Saabel $764\frac{1}{2}$ Stykbl.

Saaledes bliver hele Amtets Matrifultfyld $13,732\frac{1}{2}$ Stykbl.

B. For Agershuus Amt.

De	Vollstændige.	Gaardsbrugende.			Udsæt.		Kreaturhold.		
		Selvseere.	Leilendinger.	Huusmænd med Jord.	af Korn.	af Potatoes.	Stæde.	Stæture.	Omæsse.
Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.	Tdr.
Ageld	2995	201	51	110	1725	1001	349	1095	1101
—	2266	174	56	145	2105	1412	341	1302	1050
—	2806	135	9	70	924	1169	208	837	538
—	2364	189	58	—	2349	908	380	1347	1024
—	1176	55	28	98	571	625	121	454	444
—	12,336	216	253	325	3325	7270	993	2610	2233
—	6150	361	161	262	2672	3624	657	2074	2841
Fol-									
derie	30,093	1331	616	1010	13,671	16,009	3049	9719	9231
Ageld	3191	146	97	283	2329	589	431	1445	1042
—	3009	173	69	260	1946	708	349	1353	1104
—	2955	178	52	263	1638	758	310	1055	829
—	1880	100	33	162	1082	478	267	858	938
—	2587	184	52	—	2019	649	361	1381	1214
—	3434	191	41	327	1920	414	343	1279	1414
—	4546	228	117	404	3124	857	551	2123	2118
meri-									
derie	21,602	1200	461	1699	14,058	4453	2612	9494	8659
Agld.	1876	186	27	95	1467	393	296	1035	821
—	5271	354	112	390	3872	1533	731	2756	2468
—	3389	265	61	223	2499	504	617	2179	1877
—	6519	280	111	574	4747	1622	942	3482	3380
—	5299	402	89	291	3496	2091	557	2513	2656
—	2478	134	46	153	935	801	331	1307	1944
meri-									
derie	24,832	1621	446	1726	17,016	6944	3474	13,272	13,146
us									
76,527	4152	1523	4435	44,745	27,406	9135	32,485	31,036	

Udsætten er i Agers og Høllouge Fogderie 8591½ Stykbalder, Bøstby Thinglaug 1140½ Stykbalder, for Næs og Røsbøddens 1718½, for Krogheds 879½, for Agers 2864½, for Værum 737½ Stykbalder.

De Romeriges Fogderie er Matrikulstylden for Gnebeds Thing-Stykbalder, for Jædts 676½, for Skjesmo og Rittedals 1510½, 747½, for Urskougs 685½ og for Hølands 1287½ Stykbalder. Fogderiets Matrikulstyld bliver 5818½ Stykbalder.

Romeriges Fogderies Matrikulstyld er 6743½ Stykbalder, og deraf Thinglaugs 583½, Ullensagers 1464½, Rannekeds 1078½, Næs Høveds 1044½ og Hurdals 450½ Stykbalder.

En Følge heraf bliver Matrikulstylden for Agershuus Amt Stykbalder.

C. For Hedemarkens Amt.

Præstegjælde og Fogderier.	Gøttmange.	Gaard- brugende.			Udsæd.		Kreaturhold.		
		Selvsejere.	Beislambinger.	Husmænd med Jord.	af Korn. Tdr.	af Potatoes. Tdr.	Fæste.	Fæcture.	Omæsse.
Stange Præstgld.	5090	215	47	449	3435	3031	920	3436	3201
Rommedals —	3474	233	52	268	1822	860	477	1905	2092
Leuten —	3043	208	84	189	2106	274	542	2232	2753
Bangs —	6667	379	49	546	4323	2938	1240	4992	5586
Ræs —	3211	266	16	188	2114	2324	581	2067	2309
Ringsager —	8355	617	58	582	4220	4250	1369	5299	8640
Hedemarkens Fogderie . .	29,840	1918	306	2222	18,020	13,677	5129	19,931	24,581
S. Duda's Præstgld.	4689	238	61	369	2560	2497	466	2446	3698
N. Duda's —	2706	124	25	231	1226	1305	297	1257	2242
Binger —	8561	541	111	670	3415	3817	797	3558	6577
Grue —	7130	478	40	539	4053	3130	592	3518	6475
Sof —	7657	783	76	395	3917	2402	606	3819	9076
Soløer og Du- dalens Fogde- rie	30,743	2164	313	2204	15,171	13,151	2758	14,598	28,068
Elverum Præstgld.	3952	381	14	88	1696	871	335	2440	5358
Kamodt —	3141	185	17	227	1128	271	424	2867	4209
Kræsfild —	2295	130	65	109	272	345	347	2500	5040
Reendalens —	2091	163	50	104	550	118	300	1843	2416
Tønset —	4037	515	119	—	211	89	509	2562	4766
Tolgen —	2540	326	26	31	10	19	453	2568	3969
af Ræraas —	192	22	13	—	—	—	12	108	180
af Øvifne —	898	158	25	5	71	58	166	1364	1953
Østerdalens Fogderie . .	19,146	1880	322	564	3938	1771	2546	16,252	27,890
Hedemarkens Amt	79,729	5962	941	4990	37,129	28,599	10,433	50,781	80,539

Den nye Matrikulsfyld er i Stange Thinglaug 2357½ Etyldaler, i Rommedals Thinglaug 1204½ Etyldlr., i Leuten Thinglaug 1121½, i Bangs Thinglaug 2758½, i Ræs Thinglaug 1190½, og i Ringsager Thinglaug 2873½, eller tilsammen for Hedemarkens Fogderie 11,505½ Etyldlr. I Soløer og Duda's Fogderie er Etylden for Duda's Thinglaug 2060½ Etyldlr., for Binger Thinglaug 1734½, for Grue Thinglaug 2003½, og for Sof Thinglaug 2288½ Etyldlr., altsaa for hele Fogderiet 8085½ Etyldlr.

Matrikulsfylden i Østerdalens Fogderie er for Elverums Thinglaug 842½ Etyldlr., for Kræsfilds 210½, for Kamodts 420½, for Østerduda's 335½, for Reendalens 538½, for Tønsets 765½, for Tolgens 306½, og for Øvifne Thinglaug 70½ Etyldlr. Saaledes faaer dette Fogderie en Matrikulsfyld af 3488½ Etyldlr.

Efter Foransførte bliver Amtets hele Matrikulsfyld 23,079½ Etyldaler.

Topographisk-Statistisk

Beskrivelse

over

Kongeriget Norge

af

Jens Kraft.

Part

II.

Anden Deel.

Anden omarbejdede Udgave.

Christiania, 1840.

Trykt hos Chr. Grøndahl.

Det
Søndenfjeldske Norge

topographisk-statistisk

beskrevet

af

Jens Kraft.

Anden Deel.

Anden omarbejdede Udgave.

Christiania, 1840.
Trykt hos Chr. Grøndahl.

[illegible]

•

• • • • •

Indhold af anden Deel.

Christians Amt	Side 1.
Kjøbstaden Lille-Hammer	— 1.
Landdistricterne:	
1. Totens Fogderie	— 4.
2. Gulbrandsdalens Fogderie	— 26.
3. Hadeland, Land og Balders Fogderie	— 59.
Natur-Markværdigheder	— 84.
Historiske Notitser	— 86.
Antiquariske Notitser:	
a. Totens Fogderie vedkommende	— 97.
b. Gulbrandsdalens Fogderie vedkommende	— 99.
c. Hadeland, Land og Balders Fogderie vedkommende	— 102.
Dufferuds Amt	— 107.
Kjøbstaden Drammen	— 107.
Bergstaden Kongsberg	— 123.
Landdistricterne:	
1. Ringerige og Hallingdals Fogderie	— 139.
2. Dufferuds Fogderie	— 157.
3. Nummedal og Sandsværs Fogderie	— 192.
Historiske Notitser	— 211.
Antiquariske Notitser:	
a. Ringerige vedkommende	— 219.
b. Hallingdalen vedkommende	— 221.
c. Dufferuds Fogderie vedkommende	— 222.
d. Nummedal og Sandsværs Fogderie vedkommende	— 223.

Varlsberg og Laurvigs Amt . . . . . Side 225.

Kjeb- og Ladesteder:

1. Lønsberg	— 225.
2. Holmeftstrand	— 236.
2. Hasgaardstrand	— 244.
4. Laurvig	— 245.
5. Sandeffjord	— 255.

Landdistricterne:

1. Varlsberg Fogderie	— 259.
2. Laurvigs Fogderie	— 299.

Historiske Notitser:

a. angaaende Varlsbergs Fogderie	— 326.
b. — Laurvigs Fogderie	— 335.

Antiquariske Notitser:

a. Varlsberg Fogderie vedkommende	— 342.
b. Laurvigs Fogderie vedkommende	— 345.

Natur-Mærkværdigheder	— 348.
---------------------------------	--------

Bilag og Rettelser	— 349.
------------------------------	--------

Statistiske Tabeller	— 357.
--------------------------------	--------

Christians Amt.

Det udgjør den nordvestlige Deel af de vidtløstige søndensjælske Oplande, ligger ifølge Pontoppidans Kart imellem 60 Gr. 10 Min. og 62 Gr. 20 Minuters Brede, indsluttes mod Nord af Romsbals og Søndre Thronhjems Amter, mod Øst af Hedemarkens samt mod Syd af Agershuus og Buskeruds Amter, og har mod Vest det til det Vestensjælske hørende Nordre Bergenhuus Amt. Dets endnu ikke fuldkommen opmaalte Areal kan antages at være 198 Qvadrattmile, saa at det næst Hedemarkens er det vidtløstigste af alle søndensjælske Amter, og til samme høre nogle af Landets interessante og tillige meest oplyste Fjeldegne. Den beboede Deel bestaaer i det Væsentlige af trende vidtligte Dalstrækninger med mange mindre Sideale, og Amtet indbefatter nogle af Rigets bedste Kornbygder, ligesom det med Hensyn til Jordfrugt er en af Landets fortrinligste Egne. Amtet, som er rigt paa saavel som imponerende Situationer, indeholder tillige nogle af Landets meest velhavende Districter, der beboes af et kraftfuldt Folketal. Efter den i 1835 foretagne Folketælling levede her, Kjøbstaden Lillehammers Folkemængde iberegnet, 95,182 Mennesker, hvilket Folketal fordeelt paa Arealen giver en Befolkning af 481 Mennesker paa Qvadrattmilen, og Amtets Matrikulsfyld er 26,221 Skylbdr. 1 Ort 21 Skill., saa at dette Amt, saavel med Hensyn til Folkemængde som Matrikulsfyld, er det første blandt Norges Amter. Det har een Kjøbstad, og dets Landdistrict er inddeelt i trende Fogderier, som udgjøre en Sorensfriverier og indeholde 20 Thinglaug samt 19 Præstegjelbe. Amtets eneste Kjøbstad er

Lille - Hammer.

Denne Kjøbstad ligger inden Omsfanget af Lille - Hammers Annerga og Gaabergs Præstegjeld strax udenfor Kongens Udløb i Mjøsen over en Polstøbe (efter Pater Hell) af 61 Gr. 8 Min. 29 Secunders, 16½ Mil ovenfor Christiania naar Veien tages over Hedemarken, en Lun 15 Mil naar den tages over Toten. Det første Sted til Kjøbstads - Anlægget paa dette Sted gav Amtmand D. G. Sommerfeldt, som ved sit under 23de October 1812 til Stattholderstabet indgivne Forslag foranledigede Reskriptet af 30te Juni 1813, hvorved en Commission blev anordnet til at forfatte Plan til en Kjøbstads Dyretellse

paa et passende Sted ved Mjøsen i Christians Amt. Denne Commission begyndte sine Undersøgelser den 27de August 1814 og endte den 9de Juni 1815, og gik dens Forslag ud paa at Kjøbstaden anlægges ved Lillehammer og Vingnæs paa begge Sider af Lo Ubleb, da dette Steds Beliggenhed i Centrumet af Dylandene, ved øvre Ende af den omtrent 10 Mile seilbare Mjøsen, der bringer det i en beqvem Communication med Hedemarken, Toten og flere formentes at give det et afgjørende Fortrin for de andre Steder vare paa Valget med samme*), hvorhos efter Forslaget den nye skulde føre Navn af Laagenstad. Sagen blev derefter stillet i og det var ikke før paa Stortinget 1824, at der fremkom en Resolution angaaende Kjøbstadsanlægget i Dylandene, hvilken Resolution, fornemmelig grundet paa Prof. G. F. Lunds Forslag i Anledning, gik ud paa at Kjøbstaden skulde anlægges paa Gaard Storhammer i Hedemarkens Fogderie, hvilket ikke af Stortinget fandtes. Nye og vidløftige Undersøgelser bleve derimod beordrede foretagne, og efterat Kjøbstads-Anlægget igjen var bragt paa Bane Stortinget 1827, toges i denne Henseende en Beslutning, da det ved Lov af 7de Aug 1827 angaaende et Kjøbstadsanlæg i Dyland at Kjøbstaden bestemtes til at anlægges paa det af Commissionen i faaede Sted paa Gaarden Lillehammer og Vingnæs Grund, uden at Loven indeholder noget angaaende den vorbende Kjøbstads Navn, der imidlertid er blevet Lillehammer. Kjøbstadens Virksomhed begyndte allerede i Slutningen af 1827 med en Folkemængde af trent 50 Personer, og senere er Terrainet for denne Kjøbstad udmærket ved Resol. af 7de Juli 1828 er approberet "Bestemmelse af Grænserne for den i Faabergs Bygd anlæggende Kjøbstad, samt Regler om Bygningsvæsenet sammesteds". I Følge den afholdte Forretning er lagt til Byens Grund paa Lillehammers Side en Strækning i Mjøsen i Nord og Syd, der bestemtes til at gennemskjæres af 8 og 11 Ivergader, hvorved dannes 48 Qvarterer med Lillehammer Kirke i Midten og ved samme en aaben Plads til Torv, hvilket Terrain udgjør større eller mindre Strækninger af Gaardene Lillehammers, Sorendals, Suttefjells, Rue's, Nyhuus's, Skjelleruds, og Holmes Eiendele, hvorhos paa Vingnæs-Siden paa en i Mjøsen udgaende Landtunge er udlagt en mindre Strækning, der udgjør 4 Qvarterer. Indtil Udgangen af 1829 vare omtrent 40 nye Huse blevne bebyggede, og efter Folketællingen af 1835 havde Stedet Indvaanere i 48 beboede Huse, hvorved dog ikke optaltes Beboerne de til foranstøttede Gaarde hørende Bygninger, der laae indenfor Kjøbstadens Omfang. Senere er Stedet tiltaget, da her efter en i 1839 foretagen Optælling fandtes 511 Mennesker, hvoraf 24 mænd, 8 Høfere og Markentere, samt 33 Fabrikanter og Haandværkere, ligesom blandt Beboerne vare 7 Gaardbrugere og 10 Huse. Den 30de Juni 1839 havde Stedet 66 i Brandcasen forsikrede

---

*) Disse Steder vare Østvig-Bugten i Hunds Sogn og Barbals Bygd i Dyrrebugten i Vasse Sogn under nuværende Østvig og Barbals Bygd.

is Assurancefum beløb til 43,570 Spb., og kan nu antages 30 beboede Bygninger, foruden de ældre til foranstjorte stovrende Husebygninger. De stemmeberettigede Indboanere ere 1 Kirkefoged herer Stedet under Lille-Hammers Sogns Menighed. Det Civile forterer det under Fogden i Totens Fogderie og eren i Søndre Guldbranddalen. Det har sit eget Formandshar med Hensyn til Skole- og Fattigvæsen hidtil været for- Gaabergs Prgld, hvilket nu vil ophøre, da Stedet faaer en Dræstegjeldets Skolevæsen adskilt fast Skole samt en privat ings-Anstalt, hverhos det for Fremtiden alene forserger sine ge. Her er et Apotek, og ved beiste Ref. af 1ste Decbr.

Lille-Hammer erholdet sin egen Brandcommission, ligesom r sit eget Brandcorps med to Spreiter. En Vandledning i-Elv til Byens Gader kan ventes istandbragt, og det er at t et paatænt Engehuus for Christians Amt vil blive opret- Hammer. Af nyttige Indretninger er her et Bogtrykkerie, t siden 1837 udgives en ugentlig Tidende. Skjøndt den Byen strømmende Mesna-Elv begunstiger Fabrikers Anlæg, dnu ikke Fabrikker her opstaaede, undtagen at her er anlagt alle- og to nye Saaugbrug til de i Mesna-Elven værende sem g, og af Industri-Anlæg kunne nævnes to Potaske-Kogeries neerovne, et betydeligt Teglværk inden Byen paa Suttestads re smaae Brænderiinsbrænderier med fem Kjedler tilsammen af ters Indhold og et Par Tobaksrindrier. Af de herværende ere arbeide et Par Gjertlere fabrikmæssigt. Stedets Handel rnemmelig i Krambodhandel til Omegnens Forsyning, da ner ligger i de folkerigeste Gane af Opplandene, og Gaaberg de til samme umiddelbar stødende Prglde, som ere Wiri, y Byer Prglde af Christians og Ringsager Prgld af Hede- mt, have tilsammen 26,876 Beboere, hvoraf de fleste i de til Amt herende Prglde ere boende i mindre end to Miles Af- den fjærneste Deel af Ringsager Prgld ligger ikke over fire Kjedstaden, saa det vel kan antages, at disse Prgldes Bebo- rste Deel erholde deres Fornødenheder fra Lille-Hammer. staaer den søndre og meest folkerige Deel af Ringsager i ringe Handels-Forbindelse med Lille-Hammer, hvormod e ovre i Guldbranddalen staaende Minaeko og Kroens

ved Frederiksstad. De Varer, Kjøbstaden forhandler, erholdes fra Ghistania, og foregaae Varetransporterne derfra til Lands til Rinde i Mile og siden til Vands paa Njosen lige til Stedet, hvilke Transporter betydeligen ville lettes ved Standbringelsen af den lange paataant Dampskibsfart paa Njosen, der kan ventes iværksat i Aaret 1844. Af Indretninger for Handelen er her et aarligt Marked, der er alts end Kjøbstadens Anlæg og holdes nu hver fjerde Tirsdag i Janna Maaned, men er af ringe Betydning. Skatter til Statskassen har ikke været svarende af Stedet. Commune-Udgifterne for Aarene 1836 og 1839 tilfammentagne ere udlignede med 82 Spd. 4 f. paa en beregnet Næringssum af 20,703 Spd. Blandt Stedets andre Afgifter a Grundleie, der erlægges efter Capitelstarten, og i 1839 udgjorde 748 Spd.

Til Amtets Landdistrikt hører:

1. Totens Fogderie.

Det indbefatter den sydlige Deel af Amtet, grændser mod Syd til Gurbalen under Nore Nomerige samt til Gadeland, mod Vest til Land og til de Fjeldstrækninger som omgive Valdres, samt mod Nord og Nordøst til Guldbrandsdalens Fogderie, og stilles mod Øst næsten i dets hele Længde fra Hedemarken ved Njøsens Vanddrag, da det kun er en liden Deel af Fogderiets nordlige Strækning, der ligger paa Njøsiden af Njosen og saaledes er landjagt med Nordre Hedemarken. Fogderiets største Længde, fra Gurbalen i S. O. til Gusbals Fjeld Grændser mod Kroen og Ringebu i Guldbrandsdalen i N. V., er omtrent 10 Mile; men Bredden paa det Bredeste ikke over fire Mile. Arealen er 23½ norffe Kvadratmile, og her var en Folkemængde af den i 1835 foretagne Folketælling af 29,190 Mennesker, hvorved kommer en Befolkning af 1223 Mennesker paa Kvadratmilen. Saaledes er Fogderiet af Folkemængde det mindste, men med Hensyn til Befolkning det største blandt Amtets Fogderier.

Fogderiet hører i det Hele blandt de skønneste og interessanteste Egne af de søndstjeldste Oplande, ligesom det med Hensyn til Naturskønde og Næringskilder hører til de meget heldige Egne i Landet. Terrainet er en Afveksling af Bjerge, Dale og Sletter. De beboede Egne ligge i Almindelighed her høiere end paa Njøsens Østside, da denne noget mere end 400 Fod over Havfladen liggende Indsøes Bredder her ere flattere, og Landet fra disse stiger hurtigere i Høide op mod den Bjergkjæde, som i Vest indflutter Fogderiet. Den sydlige Deel eller Distriktet Toten har de største Flader og de meest lavliggende Strækninger. Bygderne Vardal og Biri nordenfor ere mere af høiede Bjergegne, og den nordlige til Guldbrandsdalen hørende Del af dette Fogderie bestaaer, for saa vidt det ikke ligger ved Njøsens Bredder, af en stærk beboet Dalsstrækning (Gusbald), der ligeledes for en stor Deel er høitliggende. Af de tilstødende Bjergstrækninger hører den Arm, som mod Syd indflutter Fogderiet, og som, for saa vidt den grændser til Gurbalen, fører Navn af Skreibjergene, sig til a Høide af 2500 Fod over Havet, hvorefter Bjergkjæden paa Fogderiets Vestside har en ringere Høide, indtil den i Fogderiets nordvestlige Du

er i Høide, hvor en mod S. D. vidt fremspringende Arm af Langnes Ræffe, Skjelbraen-Kjeld, danner Grændsen imellem Gussdal halvø, ligesom paa Nordfiden af Gussdal Fjeldryggen formodentlig overfliger 3000 Fods Høide. Disse Fjeldstrækninger ere saaafligge til Kornavl, men afgive ved deres gode Græssange en god Indtægtskilde for de tilgrændsende Bygder. De lavere Dele af den bestaae af Kalksteen og Leerstifer, hvorimod Granit og forskjel-
 lige Porfyrarter indtage Høderne. Hovedbjergarten i Vardal er Gneis, ogsaa danner Grundbjergene paa Toten, i hvilken findes Glimmer-
 stener som Leier. Graavakke, som stikker frem i den lavere Deel af Vardal (ved Hund), hviler derpaa, og ovenpaa denne ligger Obergangskal-
 med fine Forsteninger, og Leerstifer, der gaar over i Alluvier. Disse Bjergarter udbrede sig over Biri, og strække sig over det sydlige Gussdal, indtil den ældre Leerstifer i Dier begynder *). De
 strækninger, som i Vest omgive Fogderiet, bestaae blot af Gneis. Elvedrage har man Lena- eller Stor-Elven paa Toten, Hunds-El-
 ven paa Toten og i Vardal, Stofke- eller Rings-Elven og Wismunds-
 elven i Biri, Jera- med Gausa-Elven i Gussdal og Rinda- samt
 Na-Elvene i Faaberg, hvilke Elve falde dels i Njosen og dels i
 igen, der paa en Strækning af henimod en Mil hører til den
 østlige Deel af dette Fogderie. Af Indsøer er, foruden Njosen,
 her paa det Bredeste (fra Bjertnæs paa Toten) regnes at være
 Mill bred, Eina-Bundet i Totens sydvestlige Deel den største.

Gode Landeveie er Fogderiet vel forsynet med. Fra Hurdalen
 i Landveien fra Christiania over den Fogderiet i Syd omgivende
 strækning ned paa Toten, hvor en anden Hovedvei fra Gran paa
 Marken over Kjolen kommer ind i Fogderiet ved den sydlige Deel
 af Vardal. De samles ikke langt fra Østre Totens Hovedkirke,
 fra Veien langs Njosen gennem Vardal og Biri fortsættes ind i
 berg og fører ved Vingnæs over til Lille-Hammer paa Njosen
 (Lougens) østre Bred, hvor den forenes med den fra Hedemarken
 kommende Hovedvei og fortsættes igennem Guldbandsdalen. Fra den
 der gaar to andre Veie, nemlig en Hovedvei igennem Vardal
 som fører 2½ Mil til Land, hvor den i Nærheden af Hovedkirken
 mæder sig paa den Bergenske Postvei, og en Bygdevei fra Sveen i
 igennem Snertingdalen til Torpen 3 Mile og videre til Thingvold
 af 1½ Mil. Desuden gaar fra Hovedveien ovenfor Vingnæs en
 del af 1½ Mils Længde mod Nord igennem Faaberg Hovedsogn
 Gussdal, hvor den i Hovedsognet fører over en Bjergaas ned i
 Guldbandsdalen i Dier Bygd.

Fogderiets Bygdelaage og Bygde ere følgende:

1. Toten (forb. Thon), en af Landets frugtbareste og tillige
 af de Bygder, som udgjør den sydvestlige Halvdel af den høje Dal
 mellem Hjørtkjæbel, hvorigennem Njosen flyder, og ligger imellem
 fr. 25 Min. og 60 Gr. 45 Min. Brede. Denne Bygd stoder i

Se Geogræfisk H. Heyerdahls Bidrag til en mineralogisk-geognostisk Beskrivelse over Ringedalen og Totens Præstegjelde, i Top. Statist. Samlinger, 8de Deel 1ste Bd., S. 1—50.

Øst og N. D. til Mjøsen, i Nord til Vardal, i Vest til Land, i S. V. til Habeland samt i S. til Hurdalens Vrgld paa Øvre Romerige og bestaaet af de tvende Vrglde: Østre Totens Vrgld, hvortil høre Hofs og Balke Sogne, og Vestre Totens Vrgld, hvortil høre Aas og Kolbo Sogne, foruden hvilke Sognes Kirker her i Fortiden har været en Sogneskirke paa Alftad i Hofs Sogn og en Kirke paa Dykk i Kolbo Sogn. Bygdens største Længde i S. D. og N. V. langs Mjøsen er noget over 3 Mile, og den største Brede fra Mjøsen i N. D. til Grans Vrgld i S. V. noget over 2 Mile. Arealen er $5\frac{1}{2}$ nord Kvadrattill. Østre Totens Vrgld, der ligger langs ved Mjøsen og indtager $2\frac{1}{2}$ Mill af dette Areal, har den største Folkemængde, de jævne, bedste og meest befolkede Strækninger, samt sine Gaarde, for saa vidt de ikke umiddelbart røde til Mjøsen, paa en Side af 7 til 900 Rod over Hædet, hvorimod Vestre Totens Vrgld er mere bjergrigt og fladvort, og har sine Gaarde mere adspredte, samt mere høitliggende, da det en Mill lange Einavand i Vrgldets sydvestlige Deel, hvilket omgives af 12 til 14 Gaarde, som indbefatte den saakaldte Einavand, ligger paa 1216 Rods Side og adskillige af Aas Sogns Gaarde endnu højere. Det sidste Sogn er ogsaa, især for saa vidt dets vestlige Deel (Vestaaen) angaaer, den mindst frugtbar Deel af det Totenske District, ligesom det med Hensyn til Situationernes Skjæbne staaer tilbage for N.-Toten. Den sydlige Deel af Toten udgjør, under Navn af Totens Søndre Alminding, en betydelig Deel af Arealen, med en i Vest og Øst gaaende Bjergstrækning, hvoraf den til Mjøsen stødende Deel kaldes Skreibjergene, der have sig steilt brat op fra Vandet, og hvis sydligste Spids er Skreikampen. Længere vestlig strækker sig en Række af Bjerghøider eller saakaldte Kamper, saasom Herø-Kampen, Thorsfæter-Kampen, Holo-Kampen og Thyaas-Kampen, hvilken sidste ansees for det højeste Punkt paa Toten. Bjergstrækningen vestenfor Hunds-Elven synes ikke at have synderlig fremstikkende Toppe. Her er et Par Elve, nemlig: a) Lenas, almindelig Stor-Elven kaldet, der samler sig af flere Lilleløb i den søndre Alminding, flyder midt igennem Bygden, driver nogle Sauge og adskillige Dværner, samt falder ud i Totsvigen strax søndenfor Balke Kirke, og b) Hunds-Elven, som kommer fra Einavandet, gennemstrømmer for en Deel ubeboede Egne og falder ved Hund i Vardal ud i Mjøsen. Toten er en af Landets bedste Kornbygder, ligesom Færdstien afgiver Producter til Salg. Hveden er meget god, og Bygden hører til Opplandenes meest velstaaende Egne. I det Civile udgjør hvert af de herboende Vrglde et Thinglaug. De gennem Bygden gaaende Hovedveje ere ovenfor anførte; men her ere tillige flere vigtige Bygdeveje, som alle gaae ud fra Hofs Hovedsogn, nemlig en i Nord til Brelle, en anden i Øst gennem Balke Sogn til Totsvigen og en tredje, af to Miles Længde, i Sydvest gennem Aas Sogn til Einavanden. Hofs Hovedkirke ligger 10 $\frac{1}{2}$ Mile nordensfor Christiania.

2. Vardals Præstegjæld, der af Udstrækning er det mindste i Amtet. Det grænses mod Syd til Toten, hvormed det gjør en sammenhængende Bygd, mod Vest til Land paa sin Side en Bjergstrækning, samt mod Nord til Biri, og stilles i Øst ved Mjøsen, som her

til $\frac{3}{4}$ Mill bred, fra Næs og Ringsager Prglde paa Hedemarken. Det er $2\frac{1}{8}$ Qvadratmile, og Prglbet har to Kirkesogne, nemlig balt Hovedsogn og Hund's Annersogn, hiint indbefattende Prglbets de, vestlige og meest høitliggende Deel med sine fleste Gaarde i den ætliche Vardal, og dette indtagende den hele Strækning langs Njøs med sine vigtigste Gaarde nærved eller paa Heider over denne. til den sidste Tid har her videre været et tredje Sogn, Braastad gn, hvortil hørte den nordlige Deel af Annersognet. Begge Sog-kerter ligge en Mill fra hinanden. Prglbet udgjør et Thinglaug. rainet er mere kaffet og skovrigt end paa Toten og mere høitlig-de. Her gives smukke Situationer saavel ved Njøsens Bredder, som den egentlige Vardal, der indbefatter omtrent $\frac{3}{4}$ Dele af Sognets Aemangde. Af Elve er her Hund's-Elven, som kommer fra Toten, efterat have optaget den igjennem den egentlige Vardal løbende Elv usfab- eller By-Elven kaldet) falder ud i Njösen ved Hund. Stum-en, en Indsøe i Hovedsognets sydvestlige Deel, løber ligeledes ved Elv ud i Hund's-Elven gennem en fra Hovedbalden ved Bjerghøider til mindre Dal med omtrent et halvt Snees Gaarde. Mustad-Kam-, Skonhovd-Heiden og Sevald-Hougen høre til Bjerghøiderne og alle i Hovedsognet. Præstegjeldet er en af Opplands bedste Byg-, der med frugtbar Jord og tilstrækkelig Kornavl forener gode Stove, ætlig gode Græsgange, samt udmærket Huus- og Gaandværkstilb. a finder derfor en velstaaende Almue. Hovedveien fra Toten gaar anem Prglbet langs Njösen i omt. $1\frac{1}{2}$ Mills Længde, hvorfra en vebvei gaar igjennem Vardal til Rand. Hovedkirken ligger trettet e ovenfor Christiania.

3. Biri (ford. Birib) Præstegjeld. Det ligger nordensfor Var-Prglb og strækker sig ligesom dette langs Njøsens Vestside med de derfra opgaaende Dale, begrændset mod Vest, for største Deel hiin Side Bjerghøider af Lands Prglbs øverste Annersogn, samt Nord af Haabergs Prglb. Arealet er omt. 3 Qvadratmile og ere to Sogne, nemlig det folkerige Biri Hovedsogn, som indtager Aningen langs Njösen og tillige udgjør det nordlige Dalsfære, der remstrømmes af Bismund-Elven, samt Snerthingdalens Annersogn, ligger i en sydligere mere end den første beboet Dalsstrækning, som bebyggede Strækninger staaer i Forbindelse med Torpen i Lands b og gennemstrømmes af Stokke- eller Rings-Elven, til hvilken træfning ogsaa hører den ved Njösen liggende Nedalens Fjerding 25 tildeels betydelige Gaarde, som ved Ref. af 6te Januar 1821 mlagt fra Ringsager til Biri Hovedsogn, i Forening med hvilken ing Prglbet fra gammel Tid har udgjort et Thinglaug. Sogne-ne ligge to Mile fra hinanden, og en tredje i Øvre Snerthingda- liggende Gavekirke, Nykirke kaldet, $2\frac{1}{2}$ Mill fra Hovedkirken. I den Deel af Snerthingdalens Sogn har Prglbet større Bjerghøider end als Prglb. Ring-Seen i Snerthingbalden er den eneste Indsø af a Betydning. Prglbet har i dets lavere Egne forbeslagtig Ager-, hvortil den høitliggende Snerthingdal, kjendt med udmærket Agerjord, er paa flere Steder udsat for Frost. Her er i det hele Stove, god Anledning til Fædrift, samt Afgang til Fortjeneste

ved det herværende Glasværk. Formueksforfatningen er dog mindre end i Warbal. Fogderiets Hovedvei gaaer igjennem Vrgldet Mjosen i en Strækning af to Mile, hvilken optager en fra i Vrgld igjennem Snertingdalen kommende Bygdevei. Hovedkirken 14 Mile ovenfor Christiania.

4. Faaberg Præstegjeld. Det ligger paa begge Sider af den nordlige Ende af Mjosen, og er af den egentlige Gulbrandsdal det syblikste Vrgld. Mod Nord grænses det til Dier i mod Ost til Ringsagers Vrglds Alminding, mod Syd til Bri Sogn under selvtmelde Vrgld paa Østfiden og til Biri Hovedfogt Vestsiden, og endelig mod Vest, paa hin Side en storrig Bjergning, til Lands Vrglds nordlige Annerfogne samt til Gusbals i Dets Udstrækning i Længde er paa Vandets Østside $1\frac{1}{2}$ og paa Vest mere end to Mile, og Bredden af den beboede Deel af Dalen her $\frac{3}{4}$ Mill. Arealen er $\frac{3}{4}$ Qvadratmile og Kirkefognene trende, nemlig nordligere Faaberg (forb. Fagaberg) Hovedfogt og det syblikste Hammer Annerfogt, som udgjøre et Thinglaug. Dog har her sig været fire andre Kirker eller Kapeller, da Hovedfogtet har haft en den Sognelirke og Annerfogtet trende Kapeller, alle paa Lougen i side, hvor Beboelsen er stærkest. Her har Stranden langs Vandets nordlige Deel de bedste Gaarde (med 1105 Beboere), men Wi um Fjerdingen, som udgjør Annerfognets søndre Deel (med 528 boere) mindre gode Korngaarde. Vrgldets Østside fører Navn af len, der igjen inddeles i Nordre og Søndre Hal (med 1427 Beboere samt udenfor denne Skougen (med 566 Beboere). Vrgldet er en og velbebygget, af store Fjælde indstøttet Dal, hvis Sidedale er nedre Deel af Gusbald og den mindre Saksjumbal (med 400 Beboere paa Vanddragets Vestside. Foruden Lougen, som her har i Vandet og er meget fiskerig, løber den nedre Deel af Gusbals i her Jøra kalbet, igjennem Hovedfogtet paa Vestsiden og længere Mindre-Elv, som gennemstrømmer Saksjumbalen, paa samme Side, Mæna-Elven paa Østfiden. Her er god Anledning til Agerbrug, uden nærer man sig ved Haandværksarbeide, samt tildeels ved E brug, saavel som Fiskerie og Fragtsart paa Mjosen. Det herre Glasværk har ogsaa bidraget til Hærelsen. Paa Grund af disse i Næringsveie er Formueksforfatningen i det Hele god, endstjøndt Be ningen er stærk. Hovedveien fra Hedemarken gaaer igjennem Bri paa Vanddragets Østside, ligesom Veien fra Toten og Biri paa Vestsiden, hvilken sidste fra Vingnæs, hvor der er Færgested til Lille mer, fortsættes som Hovedvei $\frac{1}{2}$ Mill længere nordover, hvor en delig Bro fører over Lougen til Hovedveien paa Østfiden, og i derfra som Bygdevei op igjennem Hovedfogtet til Gusbald. En gaaer desuden igjennem Saksjumbalen til Uggedal i Gusbals i Faaberg Hovedkirke ligger 16 Mile ovenfor Christiania, naar i tages over Toten, men 17 Mile naar den tages over Hedemarken.

5. Gusbals Præstegjeld. Det er det nordligste i Fogderet ligger i et fra den egentlige Gulbrandsdal opgaaende Dalfør, udbreder sig i forskjellige Grene mod N. V. og Vest og gennemf med af to Elve, hvoraf Hovedelven, som fører Navn af Saksjumb,

aa-Elv, optager den mindre Goufa eller Gusbals-Elv. Vrgldet ender mod Øst og Syd til Dier og Faaberg Vrglde og stilles for vrigt ved Fjeldstrækninger i Vest og Nord fra Land, Valders, Froen og Ringebu. Arealen er $9\frac{1}{2}$ Qvadratmil, hvoraf neppe mere end en femtedeel er beboet, og Kirkefognene ere fire, nemlig: Gusbals Hovedsogn, Follabo, Nykirkens og Svadsum Annexfogne. Follabo Sogn ligger yderst i Dalen og er en meget beboet Bygd ligesom det nordligste og langt folkerigere Hovedsogn der ligger paa begge Elver af Goufa Elv, hvilke to Sogne forenede udgjøre Vrgldets østlige og vigtigste Deel i en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Mil. For største Deel afskilt fra dette Sogn ved Bjergsøider ligger det vestligere Nykirkens Sogn, som har sine i det Hele mindre betydelige Gaarde deels i den trange Dal, som Storelven gjennemstrømmer, og deels i den fra samme i Syd mod Salsjumbalen opgaaende velbeboede Uggedal, der har 28 Gaarde med 460 Beboere og, som det synes, forhen har havt en egen Kirke, og ovenfor sidstnævnte Sogn er i samme Dalsløb det høitliggende Svadsum Sogn, hvilke to Sogne har en beboet Strækning af $3\frac{1}{2}$ Mil. Det Elvedrag, som gjennemstrømmer denne Dal, gjør ofte Skade ved Oversvømmelse og Elvebrud. Af Vandfald ere her tre, nemlig Hølsøfossen i Follabo Sogn og Lieføfossen samt Hølsøfossen i Hovedsognet, hvilken sidste, som er den betydeligste, har et særdeles smukt Fald, der er 53 Fod i lodret Høide. I den nordvestlige Deel har Vrgldet en afsteds liggende til Svadsum Sogn hørende Fjelddal, Egepedalen, som er den meest høitliggende Deel af Vrgldet og har tre smaa Gaarde foruden mange Søtere. Af Fjeldsøider mærkes Skeis-Kampen, Rillampen, Præstkampen og Bonfæter-Kampen nordensfor Hovedsognet mod Ringebu, Graa-Hørne eller Tvilling-Kampene nordensfor og Dngs-Høden vestensfor Egepedalen, samt længere sydlig Sulu-Høden, Snuen-Høden m. fl., og af Indsøer ere Egepedals-Bandet, Haun-Søen og Dokke-Bandet, hvilket sidste gjennem Dokke-Elven løber til Mandøfjorden, de betydeligste. Omkring de høiest liggende Bænder ere Egnens vigtige Jælgere. Gusbals og Follabo Sogne have de bedste Korngaarde og de største dyrkbare Areal, Nykirkens Sogn har mindre fletter Kornavl og Svadsum Sogn faaer ofte af tidlig Nattefrost mislig Kornhøst, men har de vidløftigste Græsgange, hvorfor Fædrift her ligesom for største Deel i Nykirkens Sogn er Hovedsagen. Skovene ere til Vrgldets Fornødenhed; dog aftage de aarlig da de for en stor Deel ligge i Samie. Formuesforfatningen er god blandt Gaardbrugerne, men her er en talrig og forarmet Huusmandsklasse. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Veien, som kommer ind fra Faaberg, fører igjennem Follabo og Gusbals Sogne, og fra det sidste over et 1800 til 1900 Fod høit Pas til Dier Vrgld, hvor den forenes med den igjennem Gusbalsbrandebalen gaaende Hovedvei, og for Øvrigt gaar en god Bygd igjennem Nykirkens Sogn lige op til $\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Svadsum Kirke. Deruden har man fra Nykirken Veie igjennem Uggedalen til Salsjumbal i Faaberg og fra Svadsum i Nord en Veie til Rustebhygden under Storøen Sogn i Froen. Ved den første af de anførte Veie ligger Hovedkirken $17\frac{1}{2}$ Mil nordensfor Christiania.

Fogderiet har fordeelagtige Næringsveie og deraf er

a. Jordbrug den vigtigste. Toten er næst Hedemarken, med Hensyn til Jordbund som Klima, den af Norges Bygde Naturen rundeligt begavede med Anlæg til en lønnende Agerdy. Jordbunden er meest dyb Muld, blandet med en frugtbar Sand og pebsten. Leer er sjelden og den ufrugtbare Dur endnu sjældnere. almindelig er en Blanding af Kalk og Alluvstifer, hvilke i Foren hverandre bidrage meget til Jordens Frugtbarhed. Den bedste freste Jordbund findes i den største Deel af Hofs og Balke samt i Lensbygden af Kolbo Sogn, hvorimod Hødingerne nedal sen have noget sandigere Jord, og ved Foden af Skrelbjergen Grundlaget er Gneis, er Jorden mindre frugtbar. Med den Vegetationen har Toten, som mod Syd begrænses af høie Bjerg ninger, tidligere Foraar end Hedemarken, og naar kolde Somme træffe, er man paa sine Steber, især i den øvre Deel af Kolbo hele Aas Sogn, udsat for en mislig Høst. Toten brødseder i alene selv, men afsætter en ikke ubetydelig Deel Kornvarer, de Balbers og nogle Bygde i Guldbrandssbalen, men fornemme Christiania. Den her avlede Rug og Byg er af fortrinlig Værdi, og Totens fagtede Rug- og Bygmeel søges derfor med gjærlighed især i Christiania. Hovedsæden er Blandkorn og i Byg, men kun i Balke Sogn udsaaes lige saa meget Byg som i korn, hvorimod i Aas Sogn Udsæden af reent Byg er langt end paa det øvrige Toten. Havresæd bruges overalt, og forho meest i Kolbo Sogn, hvor omtrent en Fjerdedeel af al Korn Havre, men i Aas Sogn kun en Sjettedeel. Rugavlen er ligeledes mindelig, dog mindst i Aas Sogn, ligesom Ertesæd der er ikke mindelig, som i de øvrige Egne af Bygden, da der nemlig i de Balke Sogne udsaaes en stor Deel Erter, og i større Forde Rug. Hvedavlen er ganske ubetydelig den meste Hvede udsæes i Balke Sogn. I taalelige Aar kan man anslaae Følvene af de til 7 eller 8, undtagen i det saakaldte Vestaasen, hvor man ikke saa mange Føl. Til Jordens Behandling bruges, som paa Høden, Ahl i de lavere Egne; høiere oppe i Kolbo og Aas Bloug. Man gjødsler sædvanlig til Rug og efter Rugen saaes det Aar Byg, det tredje udsaaes Blandkorn, det fjerde Erter, det atter Byg og det sjette Blandkorn, hvorpaa Ageren lægges brak, flere Gange med Ahlen, harves og renses, og derpaa igjen gjøds Rug. Vælgfruster til Sædkifte bruger endnu ingen, og kunstige kjender man kun paa faa Steber til. Potatoesavlingen er ofte muntring af den her fra 1809 til 182* værende Sognepræst & blev mere almindelig end forhen. Med den tiltagende Brænd brænden i de senere Aar er Potatoesavlen udvidet, og da Ager bestandig bruges til Kornsæd uden at hvile mere end det Aar b brak til Udsæd, blive de fulde af Ukrud, hvorfor man finder si ning ved at sætte Potatos i den Ager, som det følgende Aar faa brak, da man ved den gjentagne Kjøring, Gypning og Lugning Potatoesæden udfordrer, erholder den Fordeel at have rene Ager flere Aar i Fremtiden. I Hofs og Balke Sogne er Potatoesavlen mere udbredt end i Vestre Toten, imidlertid regner man kun i

Fold efter Udsæden. Vardal er ligesom Toten en god Kornbygd, med en Jordbund bestaaende i Hovedfognet meest af sandblandet Muld, iANNERET, især langs Njosen, for en Deel af Sandjord. Man brødsfæder sig ogsaa her, og assætter i gode Aar en ikke ubetydelig Deel Korn til Guldbrandbaldalen og Valders. Det er meest Blandkorn, her avles; Bygudsæden er ligesom Rugavlen langt mindre end paa Toten, og her avles kun saare lidt Havre. Som paa Toten er ogsaa Udsæden af Erter større end af Rug, derimod er Potatoesavlen ikke saa udbredt som der. Biri har mindre frugtbar Agerjord, da Jordbunden i Hovedfognet er meest sandig, paa nogle Steder blandet med Muld, og paa andre især langs Njosen, med en Art kold og suur Myrjord, der giver lidt af sig. Derimod har Snertingsbaldalen meget frugtbar Agerjord, bestaaende af dyb Muld. En Deel af Hovedfognet og hele Snertingsbaldalen ligger saa høit, at man i kolde og fugtige Sommer er udsat for at høste umodent ja froset Korn, og de lavere Egne lide meget i tørre Sommer, fordi Jordbunden der meest bestaaer af Sand. Dette Vrgsld kan derfor i almindelige Aar ikke aldeles brødsfæde sig, Kjøndt sædvanlig ingen betydelig Korntilførsel behøves. Ogsaa her udsaaes meest Blandkorn, og neppe en Ottendebeel reent Byg derimod, noget Rug, omrent i samme Forhold som i Vardal, og paa lavliggende Steder græse Erter, dog i langt mindre Mængde end i Vardal, og egentlig blot i Hovedfognet. Middelsavlingen er 5 til 6 Fold. Potatoesavlingen er i de senere Aar meget tiltaget, og den sandige Jordbund begynder denne Aal, som sædvanlig giver 8 til 10 Fold. Heller ikke Faaberg og Gusbalds Vrglde, Kjøndt med megen Bequemhed for Agerbrug, kunne aldeles undvære Korntilførsel. Jordbunden er i Faabergs lavere Egne langs Vanddragene meget sandig, paa høiere Steder deels Leer deels Muld, og Gusbald har meest frugtbar sort Muldjord, blandet med Ler, og tilveels, Kjøndt i mindre Grad, med Sand, samt, som overalt i Guldbrandbaldalen, meget stenet. I Faaberg er Blandkornet, men i Gusbald Bygget Hovedsæden, især i Dalens øverste Deel, med Undtagelse af Uggebalden i Bøvals Sogn, hvor næsten ene Blandkorn udsaaes. Havre udsaaes lidt og meest i Lille Hammer Sogn, hvor der udsaaes mindst reent Byg. Ertesæd bruges meget i Faaberg Vrgsld, ligesom Rugavlen der er mere udbredt end i Gusbald. Hvedeavlen er i begge Vrglde aldeles ubetydelig. Paa nygjødset Ager saaes reent Byg i to til tre Aar efter hinanden, ja endog længere om Jorden er god, derefter fortsættes med Blandkorn, og tilsidst saaes Rug, hvortil dog ofte gjødes noget. Almindelig høstes i det Hele 6 til 7 Fold, dog er Rugen sædvanlig langt foldigere. Men ofte gjør Kulden, hvoraf især Fjeldgaardene i Gusbald lide, og Tørke i Sommerens Begyndelse, som Faaberg mere er udsat for, Avlingen mindre. Potatos dyrkes overalt, endog af enhver Huusmand, til egen Fornødenhed. Allerede for henimod 80 Aar siden blev Potatoesavlingen temmelig udbredt i Gusbald ved daværende Sognepræst And. Nils Beskræbelse, dog er den i Forhold til Kornavlen større i Faaberg end i Gusbald, ligesom Brændstubsbrandingen i det første af disse Vrglde dyrkes stærkest, og meest udbredt er Aalen i Lille Hammer Sogn der har megen Sandjord. I Gjennem-

snit giver den 9 Fodl *). Hør og Hamp avles i Almindelighed paa Toten, saavel som i Bardal og Biri, i tilstrækkelig Mængde, og forar beides ved den her herskende Huusflid, samt sælges som Lærreder og Strie til Kjøbstæderne. Ligesaa avles Humle, endog til Salg. I Faaberg og Gusdal dyrkes for det Meste Hør og Hamp til eget Behov, kjendt noget Hør maa hentes fra Christiania og Hedemarken; derimod faaes Hamp mere, anvendes ofte til Sædsfiste og af denne Plante tilberedes Almuens meste Linned. Ved mange Gaarde findes Humlehauger, som i de fleste Aaringer give godt af sig, dog er Humleavlingen ikke tilstrækkelig til disse Præstegjeldes Forsyning. Paa Toten findes hos Gaardbrugerne udenfor Bondestanden afskillige smukke Hauger, og endeel velhavende Bønder have ligeledes i de senere Aar gjort smukke Anlæg. Frugttræer havees mangeledes i Løste Totens Vrgld, hvor Vgler og Kirsebær sædvanlig naae Robenhed, hvorimod for Øvrigt de sildige Foraar og tidlige Efteraar ofte hindre Frugternes Robenhed. I Faaberg findes Kaal- og Urtehauger næsten ved enhver Gaard, og Frugthauger ere paa mange Gaarde i de senere Aar anlagte, hvori et Mængde Vble- Blomme- Morel- og Kirsebærtræer ere udplantede og bære gode Frugter **). I Gusdal hindrer derimod det haardere Klim Frugttæyrningen.

b. Skovdrift er kun for enkelte Bygder af nogen Bigtighed Toten har i Almindelighed hverken Lommer eller Brændevæd til Gaardene, og kan saaledes intet sælge. Den af Staten kjøbte Almindeing, hvorfra man faaar sine Skovproducter, er vel indbeelt i Lodder, mere Gaardes Sameie i et og samme Lod gjør at enhver hugger ofte eget Behag. Lommer og Brænde koste Toten anseeligt, især da Hjemfærdsfælden om Vinteren den lange Vej af to til tre Mile gjør at man paa mange Gaarde maa holde flere Heste end et ordentligt Landbrug eller fordræbe. Bardal og Biri have derimod megen Skov, da det først foruden Hjemfælden til Gaardene er forsynet med en betydelig Almindeing, som er sælles for hele Vrgldet, og kjendt endeel store Skovstrækninger i det sidste Vrgld ere afhændede til Trælafthandlere i Christiania, og holde dog de Gaarde, hvorfra de ere solgte, fra samme efter Udvisning de fornødne Skovproducter ***). Begge disse Vrglde sælge meget af deres Skove. Faaberg Vrglds Skove ere mindre betydelige. Gaardene

*) Angaaende Faabergs og Gusdals Vrgldes Agerbrug see Beretning om Agerdyrningens Forbedring i S. Gulbrandsdal, og især i Faaberg Vrgld, af Præst Ole Jørgens, i Norske Vid. Selsk. Skrifter 5te Deel, Kjøbenhavn 1774, S. 493—525, samt Præst J. G. Grøves Breve til Salm i P. I. Euhms samlede Skrifter, 15de Deel S. 338—344.

**) Allerede for mere end 50 Aar siden vandt den dristige Klokker Bjørnsgaard i Faaberg det Kbhavnske Landhuusholtnings-Selskabs Guldbælle for Frugttærs Dyrkning og Udbredelse der i Egnen. I senere Tid har ogsaa i Faaberg, paa Grund af Egnens Bequemhed for Frugttærd, sæt paa Blevl, som i nogle Aar lyffedes fortrinlig godt, men den røde fulde Sommer og Efteraar 1814 forarsagede at Bierne tilfattede Livet i teren derefter af Mangel paa Føde.

***) Under Navn af "de Antikke Skove" er i den nye Matrifal for 1913 Skovskat en stor stor Gaard i Biri tilhørende Sameieskov.

anddragets Afstbe have i Almindelighed kun Skov til egen For-
 ed, hvortilmod Vestfiden har Skov til Afsetning især fra den
 i Sarumbal, og paa denne Side ere flere Skove, som endnu
 meie. Gusbøl har ogsaa havt Skov til mere end egen Forn-
 , dog har Kællestabet i Skovlendommene, som her er almin-
 meget bidraget til at ødelægge Skovene, saa at man nu ikke har
 lig mere end hvad man selv trænger til. Uggebølen er den mees-
 e Deel af Bygdet. Nogle afstbes liggende Almindinger (Sim-
 , Sverdlie, Doklie og Espedals Almindinger), som stode til den
 deel af Land og Valders, ere Statens Eiendomme, men ogsaa
 i Skovene i de ældre Lister meget forhuggede. Overalt i Fogde-
 staae Tømmerstokkene fornemmelig af Gran, Furren er — endog
 dal — langt sjældnere og tildeels af stet Bonitet. Foruden
 sommer, der igjennem Fogderiets Vandbrage nedbrives til Mjøsen
 fra gaar til Saugbrugene nærmere Christiania, sælges nogle tu-
 sene Veed til de trende i Fogderiet værende Glasværker, hvor-
 ingen Kullebrist her finder Sted. Fogderiets Sauge ere 132, som
 jære til Bygdernes egen Fornødenhed, og hvoraf ere paa Toten
 Barbal 14, i Biri 30, i Faaberg 38 og i Gusbøl 29. Af Løv-
 ar man Virk, Åst, Åsp, Silje, Bidje m. fl. Sorter, som foruden
 vendes til Emmingsveed afgiver for en Deel Vinterføder for
 rene, især Faarene.

2. Fædrikt er for de fleste Bygder en indbringende Nærings-
 Paa Toten have dog kun faa Gaarde tilstrækkelig Hjemhavn
 reaturene, og de Sætere her gives, saavel i Almindingen som
 planterne af Bygden, ere saa ubetydelige, at de fleste ikke be-
 lg af dem. Man tyer derfor, saasnart Sommeren kommer, med
 rene til de fædere Græsgange i Valders, hvor man erholder den
 t af Smør og Ost, som afgiver en ikke ubetydelig Afsetning især
 christiania. De fornødne Heste opføres paa Toten. Racen er god
 jes med Begjærlighed. Om end Guldbrandsdalens Heste ere stær-
 re de totenske finere og skønnere af Bygning, og man har for-
 den oprindelige Race ved at anskaffe sig danske Hingster. Næst
 øl udgjør Hestenes Salg Totens vigtigste Indtagt. Dvæg-Racen
 god ligesom Faare-Racen. Ved Vædere af spansk Race er Faare-
 forbedret, og de vindstibelige totenske Huusmødre vide af den
 Uld at arbejde de skønneste Tøier. Sviin holdes overalt i
 de, dog mindst i Naas Sogn. Græsgangene i Barbal og Biri
 ere ret gode, og man behøver ikke her som paa Toten at søge
 ne udenbygds. Slagteqvæg, samt Smør og Ost sælges, saavel
 deel Heste. Faare-Racen er som den Totenske. Geber holdes
 ia af, dog de fleste i Biri Høvedsogn. Svineavl er til Byg-
 fornødenhed. I Faaberg er Dvægavlingen ikke af megen Bety-
 . Her sælges vel noget Slagteqvæg, og det Smør og den Ost,
 an undvære, bringes til Christiania, ligesom her i Almindelighed
 jes Heste til eget Brug, men da Havnegangene til Fjelds ere
 lige og indskrænkes paa Vestfiden af Nabobygderne Ringsaker
 og paa Vestfiden af Lands-Torpen, kan denne Næringsvei her
 derlig foretages eller bringes til den Høide som længere oppe i

Gulbrandsdalen. Derimod ere Græsgangene overalt i Gussdal fortrinlig gode, og Dvægavlingen, som en Følge deraf, meget betydelig. De skionne og fede Hjelddhavne udgjøre Bygdens største Herlighed. På enhver Sæter ere indgjærbede Køkker, hvorpaa al Sommergjødselen sæses; disse afgive derfor meget Hø. Her holdes en Mængde Kreaturer, paa nogle fulde Gaarde indtil et halvt Hundrede Melketøer, og ingensteds er man mere omhyggelig for at skaffe Winterfodring til denne Mængde. En stor Deel af Winterfoderet maa hentes fra Skoven, thi Granbar, smaahekket og overstanket med Saltlage, Birkeris, Alpeløv, Bjergmos, Hestegjødse med flere Surrogater anvendes til at dreie Dvægfoderet. Fæet holdes i Hjemhavnene indtil Budolphi Tid, i hvilken Tid man offer og Kerner faa meget Huusholdningen behøver indtil Høsten. I Sæterne ligger man med Dvæget indtil Michelsdag, og det her erholdes Product af Dvægavlen er Egnens vigtigste Handels-Artikel. Almindelig regner man Productet af en Koe, i de 12 Uger Sætertiden værd, til 2 Rpd. Smør eller noget deraf foruden Ost, og Gussdals Smør, hvorefter man antager at der sælges aarlig 6000 Rpd., er meget søgt i Handelen. Ovenfor Sæterne ere Fælager i Almindingerne, hvor Sætteqvæg fedes om Sommeren, hvorfor man fra Gussdal sælger en anseelig Deel Slagt om Høsten. Hesteavl lægges vel Vind paa; dog holdes her ikke saa store og smukke Heste som i Nordre Gulbrandsdalen. Faareavl er ligeledes mindre betydelig end i Nordre Gulbrandsdalen. Man opkøber derfor fra den Egn hvert Foraar en Mængde (omkring 10,000) Faar, som om Høsten slagtes og med Fordeel affattes til Kjøbstæderne, ligesom Skindene sælges paa Grundset Marked. Også holdes i større Mængde i Faaberg og Gussdal end i Fogderiets sydlige Egne, og man sælger herfra saavel Gødemøls Ost, som Tals, Skind m. m. I Faaberg Prgld samt Gussdal Hovedsogn er Svineavl almindelig, men mindre i den øvrige Deel af Gussdals Prgld.

d. Jagt og Fiskerie kunne betragtes som Vinælinger. Dog afgiver Skytteriet nogen Fordeel for de nordlige Prglde, hvor her Mand forstaaer at omgaaes med Skydegevær, ligesom meget Fuglenet fanges med Snarer og Næve i Saxe. Fiskerie have mange af Totens og nogle af Vardals og Vird Prglde Gaarde, som ligge ved Njosen, god Anledning til, kjendt Fiskeriet her, ligesom paa Gødemarken, ikke er af stor Betydning. Njøsens Fiskearter ere Gjedde, der undertiden falder overordentlig stor, Ørret, Silf, Lake, Sørr, Vetterbug (*cyprinus grislagine*), en meget velsmagende Fisk, men som falder i liden Mængde, Lakefild, Krølle (*Salmo eperlanus*), der meest bruges som Radding, Abborer, Mør, Stensue eller Regenaugen, Fladrie (*cyprinus rutilus*) og Gørlose (*cyprinus aphyta*). Karudser faaes i nogle Kjær paa Toten, og i Einavandet, hvis Fiskerie er flydsat, fiktes den bekjendte Røse (*Salmo alpinus*), som er en ikke ubetydelig Indtægt for nogle Gaarde i Nærheden af dette Vand. Betydeligere er Fiskeriet i Langen inden Faaberg Prglde Grændser, hvor forhen har været det største Ferskvands-Fiskerie i Landet, indtil Vandflommen i 1789 ikke alene forstyrrede næsten alle Fiskebygninger og forøvede Grunden, men tillige forarsagede, at Mængden af den i Njosen værende Fisk omkom. saa at Virkningerne deraf, efter 50 Aars Forløb, endnu ikke ere for-

. De fornemste Fiskearter, her faaes, ere Gjedder, som fanges i Foraaret med Ruser og tages især ved Gaardene Kastrub, og Melum, samt den af Hunner-Fosken i Dier saakaldte er-Drret, der kan være af to til tre Bpd. Vægt og tages Juli og August Maaned deels med Dribgarn, men for største de saakaldte Leenlaug, som ere byggede i den stærkeste Strøm, Fiskerie meest gaaer til ved Gaardene Overland, Jørstad og Videre faaes Laksefild, som afgiver det vigtigste Fiskerie, der melig gaaer til ved Gaardene Traasat og Brunlaug, hvor denne er af Dannelse og Størrelse som en stor Brisling, ved Mings Liden fanges undertiden i Mængde og nedsaltes som anden samt forsendes til Hedemarken og undertiden til Christiania. I fiske Siik, der falder omtrent en Fod lang, faaes hele Sommer Krog, Garn og Nob, men især om Høsten, og nedsaltes i Laksfild, samt Laks, der fanges meest om Vinteren, deels og og deels med Tener under Isen, men hvoraf kun faaes ubes. Desuden kan man om Sommeren fiske Foreller, Hørr, Åbor og om Vaaren, saasnart Isen gaaer bort, fanges med Nob i Mængde, der tørres i Solen og koges Suppe paa. I Fiske i Gusbals Fjeld faaes den fede Fjeld-Drret, og ved de mange rube Fjeldbænder, hvoraf de fiskeste ere i det saakaldte Vestfjeld i Gusbald og Valvers, ere Fiskebøer opførte.

. Næringsveie, som hentes fra Mineralriget bestjæftige det dette Fugveries Almue. Bjergværksdrift finder nemlig ikke magtet Egnen ikke ganske er blottet for Metaller, thi øverst i Sogn under Gusbals Fjeld har været et eget Kobberværk, i Gruber Store Gruben laa nordensfor samt Vesle Gruben søn Gusbals-Bænder, og hvis Smeltehytte var opført en Mil lene i Sognet paa Gaarden Moen, omtrent en halv Mil ovenadsum Kirke*). Da dette Værk efter Skønning skal have tilstandholdet U. F. Gylbenløve, har det maaskee staaet i Forbindelse med eller det senere saakaldte Frederiksgavns Kobberværk i Nordre Landsbælden. Paa Toten er en Jernmalmgang, som for endel den har været muthet af en Bonde, der her lod bryde noget og standse derpaa med Driften**). Myrsmalm findes paa for Steber i Raaberg Fjeld, og der er kjendelige Spor til at alm her i Fortiden har været tilvirket i Mængde. Af nyttige og Stenarter findes Kalksteen i Overflodighed i de lavere Dele af Vardal, hvor den brændes paa nogle smaa Kalkbrænderier uden Fornødenhed, ligesom i Sætermarken til nogle Gaarde i under Gusbals Fjeld findes Kalkbrud og Kalkbrænderier, og herets Leerarter anvendes nogle paa de flere herværende Teglsklifersteen findes i Gusbald i Kiliensfjeld under Hovedsognets

---

for Beretning skal Værket først være boret paa Jern, men da Malmen findes meget kobberholdig, blev man det senere paa Kobber. Det er formodentlig denne Malm, som ifølge et Resk. af 24de Sept. 1788 blev Fugsmøllen til Tilværelse at forsmelte til Jern.

Almindelig, hvorfra Skiferen hyppigen benyttes til Tagtætningsstenen er mindre god og forvitret let.

f. Ved Forædling af de raa Naturproducter sættet Hænder i Virksomhed, og intet Fogderie paa Øplandene har saa Fabrik-Anlæg som dette. Disse ere:

aa. Gjøvigs Glasværk, ved Sundsølvens Udløb i Bugten under Vardals Fjeld paa Gaarden Sunds Grund, 1807 af Casp. Kauffeldt som tilligemed de øvrige Forpagtere tæns Glasværker drev dette Værk indtil Udløbet af Glasværkerne pagtning, da den hele Hyttebesætning (34 Arbejdere), som her til Vardals Værks Hvidtglas Hytte, blev til denne afgiven, Driften standsede. Siden 182* har Værket igjen været i T leverede i 1834 Producter, bestaaende af forskellige Slags hvit til en Værdi af 9078½ Spd., med et Forbrug af 24,007 Pd. ret Potaske og 1625 Favnne Veed *ic. ic.* Samme Aar havde foruden en Hyttemester, 28 Arbejdere.

bb. Virdi Glasværk paa Gaarden Svinnas's Grund Hovedsogn ved Vidmunds-Ølvens Udløb i Njosen. Det er 1761 af det forte eller octroierede Norske Compagnie (ogsaa Compagniet kaldet), kom i fuld Drift i Aaret 1766, og blev med Compagniets øvrige Værker, Statens Eiendom, da det drev under Forpagtning og fra 1819 for Statscassens Regning, i 1824 blev solgt til et Participantskab. Værket bestaaer af en hytte, hvori en Smelteovn med 6 Digler, 6 Røleovne, en Tæto Calcinerovne *ic.*, og de Producter, herfra leveres, ere alle Vinduesglas (Fensterglas) samt Bouteiller og Sylteglas. I 1797 til 1803 var Værdien af Hyttens Production i Gjennemsnit lig 31,742 Pd., og i 1834 angaves Productet at være 82 Fensterglas og omtrent 140,000 forskellige Bouteiller, Glasfæsteglas, med et Forbrug af 2809 Favnne Veed, 300 Spd. Sod Dr. Afte, 308 Dr. Kiselsteen *ic. ic.* Arbejderne var f. A., en Hyttemester, 21.

cc. Jevne Glasværk, paa Gaarden Jevnes Grund i Fjeld, ved Rinda-Ølvens Udløb i Njosen. Det er paabegy Statscassens Regning i 1792 og kommen i fuld Stand det genbe Aar. I Aarene 1803 til 1807 var dets Production af i Gjennemsnit 23,152 Pd. aarlig. Med de øvrige Glasværker det først under Forpagtning og siden for Statscassens Regning det 1824 solgtes til et Participantskab for en Kjøbesum af 44 87 f., Inventarium og Beholdninger iberegnebe, men synes i Aar ikke at have været i stadig Drift. Glashytten har en med 6 Digler, to Strøkeovne, fire Tørkeovne, to Tempelovne og et producerer blot Tafelglas, deels almindeligt og deels faa gerglas. Ved Udgangen af 1820 vare de faste Arbejdere 2 1834 angaves de at være 10 til 12.

dd. et Staaltraadtrækkerie og Spigerværk, an Gaarden Brusvæns Grund i Vardals Fjeld og istandbragt

Af andre Industri-Anlæg er her en Mængde Brændevins berier, nemlig i 1838: 287 Kjedler af 32,496 Potters Ind

Toten, Faaberg og Viri Vglsde drives Brændevinsbrændingen fornemmelig i det første Vglsd, hvor der ere flere Brænderier. Drift, ligesom i Faaberg, der har det største Antal af Kjøbler, 60 af 9066 Potters Indhold, saavel i Hovedfognet som paa de omkring Lille-Hammer Kjøbstad brændes meget Brændevin. Her ere nogle Teglværker, hvoraf tre paa Toten, et i Viri og et paa, af hvilke første et paa Gaarden Hognstad er af Betydning, endte Garverier, hvoraf to paa Toten og et i Vardal *).

Den kvindelige Huusflid saavel som Mændenes Haandflid staae i dette Fogderie paa et høit Trin. De totenste Lær-Treidler og virkede Tøier sejges med Begjærthed og affattes i Meget, og af Haandværksfolk har man mange og tildeels udmærkede Guldmede, Uhrmagere, Sjerilere, Orgelbyggere og Instruere. Og saa i Vardal og Viri har Industrien gjort god Fremgang, foruden at der i Vardal, samt i Viri (fornemmelig i Nedalen) ligger flere tusinde Par Karde og grovere Sare, som sælges over Land, gives her endnu andre gode Haandværkere, og saavel uldne tænde som Bomuldstøier forarbejdes af Qvinderne. I sær er værtskilden udmærket god i Faaberg Vglsd. Da i dette folkerige Jordbruger langt fra ikke kan sysselsætte alle Hænder, finder mange Mennesker Næring ved Haandarbejde, og neppe i nogen af Landet gives saa ruelige Arbeidere som her. Her ere nemlig og Sadelmagere, Hjulmagere, Snedkere, Stølemagere, Smedde, Arbeidere, Malere ic., hvis Fabrikater affattes rundt om til andre. Det er især Huusmands-Klassen, der nærer sig ved Haandarbejde.

Endelig herer til Egnens Næringsveie Fragtfart paa den til Minde i Gidsvold, deels for Guldbrandsbølerne som paa Viri fere deres Hedevarer og opbringe Korn, Salt og andre Nødværds-Varer, og deels for Glasværkerne med blisets Producter. Fragtfart, som almindeligviis besjerges af Faaberringer, foregaaer paa de aabne Baade, der imidlertid ere af usfuldkommen Construction og retning.

Mærkelige Gaarde og Steder:

a. i Østre Totens Præstegjeld:

aa. i Højs Hovedfogd:

Højs Præstegaard, af Skylb 4 Skp., en af Landets bethede Præstegaarde og bedste Korngaarde (50 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Den udsaaer 12 Korn, som giver 6 til 8 Fold, og 15 til 20 Lbr. Potatos, 14 Heste, 50 til 60 Færeature og 40 Faar, har fortrinlig Høst og ubetydelig Gjemhavn, en god Stjendt fraliggende Søer, men ingen Skov. Under Gaarden ere 12 Huusmænd, og paa dens

den har Fogderiet havt flere Fabrikker, nemlig en Metallknappesfabrik paa Gaarden Hallingstad paa Toten, der for et Aars Tid havde 60 Mennesker i Omegnen Fortjeneste, og leverede, foruden flere tusinde Knapper, Løsestager, Sælebeslag, Knive, Laase m. v. samt en Kobberhammer ved Nedna-Elven i Faaberg, anlagt 1755, hvor en ubetydelig del Kobber udhamredes og forarbejdedes til Kjøbler, Posthorn m. m.

Grund staaer Sognets Kirke, en gammel gothisk Bygning, firehuggen Kampesteen.

Alfstad, Øvre, 3 Skpd. 7 Lpd. og Nedre, 3 Skpd. (16 $\frac{7}{8}$ og 16 $\frac{3}{4}$ Dr.), hver i eet stort Brug, paa en af hvilket en Sogneskirke, der var til men ikke i Brug i Slutningsextende Aarhundrede, ligesom disse Gaarde, der have flere Alder, formodentlig i Fortiden have havt Beboere af Anseelse; stad, 4 Skpd. 6 $\frac{3}{4}$ Lpd. (27 $\frac{3}{8}$ Dr.), en Gaard, som læng Amtmand Chr. Sommerfeldt, der var her i Amtet fra 1781 og senere var været eiet af hans Arvinger, da den var et o betydeligste Brug, men er nu deelt i adskillige Parter; Seier 1 Skpd. 12 $\frac{1}{2}$ Lpd. og V. 1 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Lpd. (14 $\frac{2}{3}$ og 1 Stabo, Øvre og Nedre, 4 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd. (26 $\frac{7}{8}$ Dr.); S. V., 2 Skpd. 14 $\frac{1}{2}$ Lpd. (12 $\frac{3}{4}$ Dr.), der har været den i Capellans Embedsgaard og senere midlertidig benyttet til Sognepræsten i V. Totens Bygd, og D., 1 Skpd. 13 $\frac{3}{4}$ Lpd. Dr.); Hammerstad, D., 2 Skpd. 10 Lpd. og V. 3 Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ og 20 $\frac{1}{2}$ Dr.); Snibstad, 2 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. (14 $\frac{1}{2}$ Skjel, V., 2 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Lpd. og D. 1 Skpd. 15 $\frac{1}{2}$ Lpd. (h Dr.), samt Kise, N., 1 Skpd. 10 Lpd., og S. 1 Skpd. (17 $\frac{1}{2}$ og 17 $\frac{1}{2}$ Dr.), ligge paa Strækningen vestenfor Kir Aas Sogn, nordensfor hvilke Gaarde ere Læe, 2 Skpd. (14 Kunden, 4 Skpd. 2 Lpd. (17 $\frac{1}{2}$ Dr.), et stort Brug, S 2 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd., ligeledes et godt Brug (13 $\frac{1}{2}$ Dr.), stad, tre Gaarde, 4 Skpd. 19 $\frac{1}{2}$ Lpd., hvoraf Nedre Hudstad, (13 $\frac{1}{2}$ Dr.) er et godt Brug med syv Pladser, tilligemed 2 hoel, 3 Skpd. 13 Lpd. og Lie, 2 Skpd. (hver 15 Dr.), 6 Brug $\frac{1}{2}$ Mill nordensfor Kirken.

Houkalb (Houtgal), 1 Skpd. 15 $\frac{1}{2}$ Lpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dr.); stad, St., 1 Skpd. 10 Lpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dr.), et meget godt Skjeld, 2 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dr.), og Brelie, 15 $\frac{1}{2}$ Lpd. Dr.), en smuk bebygget Gaard paa en Høide over Mjosen, til Sognets nordlige Deel og have en stien Udigt.

Gile (ford. Gjeloff) med Brundberg, 5 Skpd. 8 Lpd. (2 hvoraf det egentlige Gile er et betydeligt Brug med 8 Pladser hogaard til Yrgaarden, Krab, 4 Skpd. 2 Lpd. (27 $\frac{1}{2}$ Dr.) Brug, hvoraf det ene var fra 179* til 1809 eiet og Major N. Stodfletth Darre *) og senere af Enken, Slagsvold (13 $\frac{1}{2}$ Dr.), Arar søndenfor forrige, Rognesbye, 3 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. Dr.), der udgjør et af de betydeligste Brug paa Toten, med t det største Brændevinsbranderie i Amtet og med betydelig A Kobberstad, 4 Skpd. 3 $\frac{1}{2}$ Lpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dr.), et stort Brug Pladser, Buruld, D. og V., 2 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dr.) stad, D. og V., 3 Skpd. 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. (22 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Evang, D

*) Denne Mandes Biographie af Gen. Amb. Bergb med Nummer Inskriptions J. Chr. Berg. er indført i Samlinger til det 10 Sprog og Historie, 5te Bd. S. 166-179.

pb. (27 $\frac{1}{2}$ Dr.) høre til Strækningen søndenfor Kirken ned mod en af Bygdedets bedste Bygder. Søndenfor disse ere Ra-
b. 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. et betydeligt Brug (21 $\frac{7}{8}$ Dr.), Skjefstadb,
b. 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. (23 $\frac{9}{16}$ Dr.) og Nedre, 3 Skpd. 13 $\frac{3}{4}$ Lpd.
Gaarder, Nedre, 3 Skpd. (21 $\frac{1}{8}$ Dr.), Rife, 2 Skpd.
1 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Øveren, 1 Skpd. 10 Lpd. (16 $\frac{3}{4}$ Dr.), der
i Enden af Vena-Elven og grændse til Kolbo Sogn.

bb. i Balke Annerseegn:

(Dveem), en Samling af sex eller syv Gaarde i Sog-
Deel, af Skuld 17 Skpd. 18 $\frac{1}{2}$ Lpd. i mange Brug med
1 Beboere, Smebye, 3 Skpd. (26 $\frac{7}{8}$ Dr.) en stor Gaard,
i. 2 Skpd. 15 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 Dr.), Hannestad, 3 Skpd.
i eet godt Brug, Balke, B. 4 Skpd., og D. 3 Skpd.
er 20 $\frac{1}{4}$ Dr.), hvoraf den første er et betydeligt Brug,
hvilke ligger Sognets Kirke, en meget gammel Steenbyg-
stad, 3 Skpd. 15 Lpd., i to Brug (36 $\frac{7}{8}$ Dr.), der er
aard i Sognet og en af de største paa Toten, til hvis
ere Saug og Dværn, samt to betydelige Teglbænderier,
1 Skpd. 12 Lpd. (11 $\frac{9}{16}$ Dr.), høre alle til Sognets
rensefor Stor-Elven, som ved den sidste Gaard falder ud

t, 3 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. (21 $\frac{1}{4}$ Dr.), Hølstad, 4 Skpd.
Dr.), Helgestad, D. og B. 4 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd. (26 $\frac{7}{8}$
stad, 4 Skpd. 7 Lpd. (24 $\frac{1}{2}$ Dr.), Bang, 1 Skpd.
1 $\frac{1}{2}$ Dr.), Trogstad, Nedre og Øvre, hver 1 $\frac{1}{2}$ Skpd.
6 $\frac{1}{2}$ Dr.), Hammerstad, 4 Skpd. 5 Lpd. (27 $\frac{1}{4}$ Dr.),
Gaard i to Brug, med Vandfald, Dværn og Saug samt
isen, og Faraldsrud, 3 Skpd. (19 $\frac{8}{16}$ Dr.), ligge alle
or-Elven, langs Mjæsen og under de høje Skrebjerge.

b. i Vestre Totens Bræstegjeld:

aa. i Aas Hovedseegn:

Skpd. (10 Dr.), Øffstaas, 2 Skpd. 7 Lpd. (14 $\frac{9}{16}$ Dr.) og
b. 16 $\frac{3}{4}$ Lpd. (15 Dr.), ere gode Gaarde i Sognets sydlige Deel
gnet's Kirke, der er en Sommerbygning opført i 1789 *).
lige Deel høre Alm, St. 2 Skpd. (23 $\frac{9}{16}$ Dr.), der er
ke Gaard, samt Leerrud, 1 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Mark-
b. 19 $\frac{1}{2}$ Lpd. (10 $\frac{3}{4}$ Dr.).

bb. i Kolbo Sogn:

ye, D. 4 Skpd. 5 Lpd. og B. 3 Skpd. 4 $\frac{1}{2}$ Lpd. (19 $\frac{1}{2}$
, Hallingstad, 2 Skpd. (20 Dr.), et af Sognets stør-
erstad, 3 Skpd. 17 Lpd. (21 $\frac{7}{8}$ Dr.), Gran, tre Gaarde,
Lpd. (32 $\frac{1}{4}$ Dr.), hvoraf Mellem Gran, 3 Skpd. 12 $\frac{3}{4}$
Dr.) er den største, og Folge, 1 Skpd. 10 Lpd. (13 $\frac{1}{4}$
det smukke og frugtbare District, Lehnshygden kaldet,

te, som i lang Tid havde ligget øde og i Biskop Jens Møllens Tid,
kningen af det firtende Aarhundrede, iffe benyttedes, blev i
i Knud Sevaldsen Bangs Tid (imellem 1662 og 1684) igjen
brug.

oven- eller søndenfor Stor-Elven, hvorfra man har den stejleste sigt over hele Toten. Ovenfor disse ligge langs Stor-Elven Narum, sex Gaarde, 11 Skpd. 16 Lpd. hvoraf S. Narum 10 Lpd. ($25\frac{1}{2}$ Dr.) og Foged-Narum, 2 Skpd. 16 Lpd. (ere af Bøttemænd, Mølftad, S. og N. 5 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. (Røse, tre Gaarde, 6 Skpd. $8\frac{1}{2}$ Lpd. ($36\frac{1}{2}$ Dr.), Fje Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($16\frac{1}{2}$ Dr.), et stort Brug med 6 Plad fire Gaarde, 6 Skpd. $9\frac{1}{2}$ Lpd. ($38\frac{1}{2}$ Dr.), hvoraf M. Høe $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dr.) er et godt Brug, Bjerke, S. 1 Lpd. og B. 1 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Lpd. (hver $12\frac{1}{2}$ Dr.), Gaard 1 $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{2}$ Dr.) og Dvigstad, S. 1 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Lpd. 2 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. ($14\frac{1}{2}$ og $21\frac{1}{2}$ Dr.), hvilke indtage 6 omkring Sognets Kirke, der er en Tømmerbygning.

Blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes: Dyfte, 2 Skpd. en betydelig Gaard ($30\frac{1}{2}$ Dr.) søndenfor de anførte og hvilken i Fortiden har været et Kapel, Sivefjord, fire Gaarde $17\frac{1}{2}$ Lpd. ($45\frac{1}{2}$ Dr.) og Herum, N. og S. 2 Skpd. ($30\frac{1}{2}$ Dr.) i Sognets nordlige Deel, samt Sund, 1 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.) ved den nordre Ende af Eina-Vandet.

c. i Vardals Præstegjeld:

aa. i Høversognet:

Vardals Præstegaard, 2 Skpd., en meget god Gaard, hvorpaa udsaaes 30 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatoes, 10 til 12 Heste, 30 til 40 Fætreure og 40 Faar, hvorhuden er betydelig Skov og to Pladser. Omkring samme ligger 1 Skpd. 10 Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dr.), paa hvis Grund staaer en Korsbygning af Tømmer, der af Nytt er opført 1802, 2 Skpd. $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($15\frac{1}{2}$ Dr.), Mjølftad, 1 Skpd. 15 Lpd. og Ørte, St. og L. 2 Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dr.), der udgjør et tæt bebygget Nabolaug ved Landeveien i den egentlige Vardal for hvilket er Alm, 3 Skpd., en stor Gaard i to Brug (Mølftad, 2 Skpd. 10 Lpd., et stort Brug ($20\frac{1}{2}$ Dr.) oppe Møstad, 3 Skpd., Sognets største Gaard, i to Brug Dr.), med vid Udstrækning, med en Skov, der er den 1 Præstegjeld og med 11 Pladser. Udenfor Kirken i Dalen ere stadt, 1 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dr.), Bye, 2 Skpd. 5 Lpd. Dr.), Skjerve, N. og B. 2 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($24\frac{1}{2}$ Dr.), 2 Skpd. 10 Lpd. ($16\frac{1}{2}$ Dr.) og Hage, 1 Skpd. $9\frac{1}{2}$ Lpd. (og søndenfor dette Bygdelaug, adskilt ved en Bjerghaide, ere Døre, 1 Skpd. 10 Lpd. og Nebre, 10 Lpd. ($20\frac{1}{2}$ og 1 med flere Gaarde omkring den fra Skum-Søen kommende i denne Søes nordre Ende, Skonhovd, 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd. i Høversognet.

Dalsborgen, Nebre og Døre, 2 Skpd. $6\frac{1}{2}$ Lpd. (Dgaasen, 15 Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.), Helgerud, 1 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dr.) næs, 1 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.) og Gjovig, Døre og Nebre ($14\frac{1}{2}$ Dr.), hvoraf den sidste, som længe har tilhørt A. G. Kauffeldt, er smukt bebygget, med betydeligt Dværnebr,

den af Hund-Elven indsluttede sydlige Deel af Sognet, og
 ve de tre sidste en smuk Veliggenhed ved Mjosen.

und, 3 Skpd. 5 Lpd., Sognets betydeligste Gaard ($24\frac{1}{2}$ Dr.),
 liden Gaard ved Mjosen, med fortrinlig Udbygget og betydelig Kornavl,
 liden Gaard fædes 14 til 16 Heste og 50 til 60 Hefeature,
 vortil er Histerie og syv Bladser. Paa Gaardens Grund staaer
 3 Kirke, en ottekanter Femmerbygning opført 1818, og her er
 i Glasværk med 120 Beboere i 27 Boliger. Videre høre til
 : Torke, 1 Skpd. 10 Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), Neerbye, 1 Skpd.
 . ($11\frac{1}{2}$ Dr.), Gaa, 2 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.) og Berg, 1 Skpd.
 ., en betydelig Gaard ($18\frac{1}{2}$ Dr.), hvilke ligge ved og omkring
 Hund til Vardal førende Vei, Braastad, Nebre, 3 Skpd. $3\frac{1}{2}$
 lindre, 2 Skpd. og Dore, 1 Skpd. 5 Lpd. ($19\frac{1}{2}$, $16\frac{1}{2}$ og
 c.), af hvilke Gaarde, som ligge ved Mjosen, den første er næst
 Sognets betydeligste Brug, med god Jordvei, stor Skov og Vand-
 d Saug, og paa hvis Grund laa den i 182* nedrevne Braa-
 rke, Degaarden, 15 Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dr.), en smukt bebygget
 med behagelig Veliggenhed, Kolberg, 1 Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dr.),
 l, 1 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), som i endel Aar var beboet
 i 1821 afdele Amtmand D. H. Sommerfeldt*), hvilke ligge
 øst nordøst indtil Stokke-Elven, og længere inde ere Skaar-
 2 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dr.), Kold, 1 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Lpd.
 Dr.) og Skiffelstad, 1 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), et
 rug.

d. i Viri Præstegjæld:

aa. i Hovedegnet:

lri Præstegaard, 2 Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dr.), en god Gaard, hvor-
 faaer 28 til 30 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt fædes 8
 25 til 30 Hefeature og 30 Saar, med fornøden Skov og 6
 . Paa Gaarden er Hovedkirken, en smuk Korsbygning af Tøm-
 bviet 1777. Ved Sigstad, 2 Skpd. 15 Lpd., et betydeligt
 $26\frac{1}{2}$ Dr.), som i Slutningen af det fjerde Aarhundrede var
 gsgaard og forhen havde været Præstegaard, samt Skumskrud,
 . $9\frac{1}{2}$ Lpd. ($30\frac{1}{2}$ Dr.) et godt Brug, Peterøborg, $5\frac{1}{2}$ Lpd.
 r.), en liden Gaard, men med flere Underbrug, betydelig Mo-
 l og et stort Brændevinsbranderie, Svennæs, 1 Skpd. 10 Lpd.,
 elligt Brug ($19\frac{1}{2}$ Dr.), der længe tilhørte Propst. And. Lys-
 g eler nu af Enken, med flere Underbrug, 10 Bladser, ansee-
 gninger, smuk Veliggenhed, Histerie, Saug og Dværn, og paa
 rund er Viri Glasværk med 108 Menneſter i 20 Boliger, og
 med det noget fralliggende Semb, 1 Skpd. 5 Lpd. ($15\frac{1}{2}$ Dr.),
 ognets gode Brug med fire Bladser, udgjør Præstegaarden en aaben
 omkring Wiſmund-Elvens Udløb, ovenfor hvilken Bygd i Dalen
 geberg, 1 Skpd. 10 Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), samt Bratberg, 3
 $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($21\frac{1}{2}$ Dr.), Waaberg, 3 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. ($21\frac{1}{2}$

* Sam. see Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 5te Bd.
 677 og 78.

Dr.) og Hof, 3 Skpd. $17\frac{1}{2}$ Lpd. ($22\frac{1}{2}$ Dr.)*), al Brug og det sidste med 6 Pladser, Dværnebrug og Hister oppe, paa Dalens Nordside, ere, Hegg, D. og R., 4 Skp. ($32\frac{1}{2}$ Dr.) og Stuve, 1 Skpd. 10 Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dr.), c uingen søndenfor Kirkebygden ere Melbye, 2 Skpd. $4\frac{1}{2}$ med 8 Pladser er et af Bygdets største Brug ($26\frac{1}{2}$ Dr.) lig Kornavl, Dværn og Histerie, og Galtetab, 1 Sk. Compagniechef's Gaard ($11\frac{1}{2}$ Dr.). De fleste af disse 6 Brændevinsbranderier, hvoraf de største ere paa Petersborg Skien, 1 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($18\frac{1}{2}$ Dr.), Etneft ($12\frac{1}{2}$ Dr.), Rolie, 2 Skpd. 9 Lpd., et af Bygdets betydt ($24\frac{1}{2}$ Dr.), med Saug, Dværn, Stampe og 7 Pladse 2 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dr.) og Enger, 2 Skpd. 11 Dr.), begge gode Brug, Lier, 1 Skpd. 10 Lpd., et bety ($21\frac{1}{2}$ Dr.), Skulhuus, 1 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), med Dværn og Histerie, samt Klundbye, 1 Skpd. 10 Lpd. (hver i et Brug, høre alle til Bygdelaugets Mebelen, og deraa som Rolie, Lier og Skulhuus ved Njæsen, ligesom den hørende Duset (ford. Dubenset), 3 Skpd. (10 Dr.), den nyere Tid har ligget under Hedemarkens Fogderie.

bb. i Nedre Snerthingdalen:

Lønnum, 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dr.), et af E Brug, Drogset, 1 Skpd. 15 Lpd. ($20\frac{1}{2}$ Dr.) med Saug Snartum, 2 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dr.), Sognets med et godt Teglværk, Seggaard, 1 Skpd. 17 Lpd. ($13\frac{1}{2}$ hvis Grund er Sognets Kirke, en Tømmerbygning, Dvi Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($18\frac{1}{2}$ Dr.), Næs, Nedre og Øvre, 2 Skp. ($27\frac{1}{2}$ Dr.), med godt Histerie, Saug, Dværn og Stamp Skpd. 5 Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.) og Hof, 2 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. paa hvilken sidste Gaard skal, efter Sagnet, have været R formationen.

cc. i Øvre Snerthingdalen:

Rud, 1 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.), Præste-Entesæde, rub, 5 Lpd., en liden Gaard, paa hvis Grund er Øvre lens Gavekirke, sædvanlig Nykirken kaldet, Halsset, S. 1 Skp. og R. 1 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ og $14\frac{1}{2}$ Dr.), Ambj R. 1 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. ($21\frac{1}{2}$ Dr.), Lunden, 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd. Ekeren, 1 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Lpd. ($18\frac{1}{2}$ Dr.), Harslie, 1 Lpd. ($27\frac{1}{2}$ Dr.) med 17 Pladser, Ringsrud, $6\frac{1}{2}$ Lpd. den øverste Gaard i Dalen paa Grændsen af Torpen, og 15 Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dr.), et godt Brug med 6 Pladser.

e. i Faaberg Præstegjæld:

aa. i Hovedsognet:

Faaberg Præstegaard, hvis egentlige Navn er E $8\frac{1}{2}$ Lpd. ($21\frac{1}{2}$ Dr.), hvorpaa udsaaes 24 Tdr. Korn og 1

*) Denne Gaards Navn synes at vise, at her har været et af Templer, hvilket ogsaa et almindeligt Sagn beretter.

tatos, samt sødes 9 Hefte, 36 Færeature og 30 Saar. Gaarden mangler Skov og er udsat for Overbømmelse, har fem Pladser, og paa dens Grund staaer Kirken, en temret Korsbygning, der er opført 1727. Nabogaardene ere Gustum, 1 Skpd. 15½ Lpd. (19½ Dr.), Jerstad, fire gode Gaarde, 7 Skpd. 15 Lpd., hvoraf Søndre Jor-Rab, 1 Skpd. 10 Lpd. (23½ Dr.), er et meget stort Brug med 12 Pladser, og Midt-Jerstad, 2 Skpd. 15 Lpd. (19½ Dr.), ligeledes en stor Gaard, samt Mælum, 3 Skpd. 2½ Lpd. (24½ Dr.), en af Bygdets bedste Korngaarde, og nordensfor disse ved Lougen Dal, tre Gaarde, 3 Skpd. 13½ Lpd., hvoraf Lure Dal paa 1 Skpd. 7½ Lpd. (20½ Dr.) er et stort Brug, alle med jørneden Skov og godt Fiskerie, samt alle med Brandeviinsbranderier, liggende i en samlet Strækning kaldet Rindhyden, hvortil ogsaa hører Bleken, N. 2 Skpd. og S. 1 Skpd. 15 Lpd. (hver 18½ Dr.), af hvilke i 1589 blev en adelig Sødegaard oprettet for Laugmand Ijesiel Vaardsen (af Familien Rosenbørst eller Hartgenger)*), men som allerede 1603 mistede sine adelige Friheder, og paa hvilken i Fortiden samt endnu ved Udgangen af det 16de Aarhundrede var en Sognkirke.

Klisset, 1 Skpd. (19½ Dr.), et godt Brug, Roland, 12½ Lpd. (8½ Dr.), der er Præste-Enkejæde, Vedum, 15½ Lpd. (17½ Dr.) og Lundgaard, 1 Skpd. 12½ Lpd. (19½ Dr.), begge gode Brug, samt Onsum, 1 Skpd. 15 Lpd. (22½ Dr.), et betydeligt Brug, som længe har tilhørt Sørenstr. Moenichen, alle med helbig Bløggmhed, paa Sydsiden af Gusbals-Elven, og længere ude ved Lougen Rasterub, 17½ Lpd. (10½ Dr.), en mindre Gaard, paa hvilken efter Sagnet skal have boet en Konge eller anden mægtig Mand, af hvis Borg man endnu troer at finde Levninger, og Traaset, 2 Skpd. (22½ Dr.), høre til Bygdelaugets Stranden, der strækker sig langs Vanddragets Vestside indtil Grændsen af Lille-Hammers Sogn. Disse Gaarde have fordelagtigt Fiskerie, og til Vedum, Onsum og Traaset er betydelig Skov.

Skoug (ell. Gurrustad), 12½ Lpd. (6½ Dr.), en Gaard, som søder 4 Hefte, 28 Rør og 24 Emaasæ, Brunlaug, 16½ Lpd. (6½ Dr.), med godt Fiskerie af Kalesild, Valberg, 1 Skpd. 15 Lpd. (14½ Dr.), et godt Brug, Nordhøve, 2 Skpd. 3½ Lpd. (17½ Dr.), Stor-Høve, 2 Skpd. 1½ Lpd. (28½ Dr.) og Sør-Høve, 2 Skpd. ½ Lpd. (24½ Dr.), alle gode Gaarde, og Bjørstad, 1 Skpd. (12½ Dr.) i eet Brug, ligge alle paa Vanddragets Østside, og høre til Nordre Hal.

bb. i Lille-Hammers Anner sogn:

Lunde, 1 Skpd. (11½ Dr.), Emedstad, 4 Skpd. 2½ Lpd. (32½ Dr.), en stor Gaard, Berge, St., 1 Skpd. 10 Lpd. (17½ Dr.), Skjeggstad, 2 Skpd. 7½ Lpd. (18½ Dr.), Sagstad, 1 Skpd. (11½ Dr.), Erøgaard, 1 Skpd. 13½ Lpd. (10½ Dr.), Løsgaard, 2 Skpd. 9½ Lpd. (26½ Dr.), Sognets største Brug, der i for-

*) Om ham, see Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 429—31.

rige Aarhundrede var behoet af Sørenskriverne Winsnæs og J med 10 Pladser, Vandfald i Mesna-Elven og deri betydeligt i og Møllebrug, samt Holme, 1 Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dr.), alle i en behoet Strækning nordensfor Lille-Hammer, ligesom de fleste med bevindbrænderier, og tilligemed Sorgenbal, $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.) Lille-Hammer, $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dr.) samt Suttestad, 1 $6\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dr.), et godt Brug med 8 Pladser, hvilke tre Gaarde omgive Kjøbstaden Lille-Hammer og have Brændeviinsbrænderier, beliggende i Bygbelaugset Aalen, hvis nordlige Deel hører til vedfognet. Længere ude ere Dallerud, 1 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.), pagnledesgaard, og Nøverud, $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dr.), de bedste af de til Bygbelaugset "Skougen" hørende Gaarde.

Paa Mjøsens Vestside mærkes: Hønne, 2 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. (Dr.), et betydeligt Brug, paa hvis Grund skal i Fortiden have et Kapel eller en Kirke, Vorud, 1 Skpd. $13\frac{1}{2}$ Lpd. ($16\frac{1}{2}$ Dr.), ledes et godt Brug, Hof, S. og N. 2 Skpd. 9 Lpd. ($22\frac{1}{2}$ Dr.), 2 Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dr.), et godt Brug, ved hvilken Gaard have været et Kapel, hvori der i de catholske Tider gjordes Verkestedsskifteriet*), samt Vingnæs, 10 Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dr.), med smul liggende ligesom Lille-Hammer, hvilken Kjøbstad tildeels er anlagt denne Gaards Grund, Røstad, 1 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dr.) Bjerke, 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dr.), alle hørende til det kaldte Stranden, udenfor hvilken ligger i Vingerum Hjerdingen i dal, Nedre, 1 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.) og Øvre, 1 Skpd. $4\frac{1}{2}$ ($12\frac{1}{2}$ Dr.), og Øveren, 1 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), hvorhos i Saldalen Hovland, 15 Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.), Saksun, 10 Lpd. (Dr.) og Dvale, 10 Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dr.) ere de bedste Gaarde.

f. i Gussdals Præstegjeld:

aa. i Hovedfognet:

Gussdals Præstegaard (jord. Nibdevold), en betydelig G af Skpd 1 Skpd. 5 Lpd. ($32\frac{1}{2}$ Dr.), hvorpaa udsæes 20 ti Tdr. Korn og 12 til 16 Tdr. Potatos, samt sødes 10 til 12 60 Færeature og 30 Faar. Dens Pladser ere 16, men til Ga er neppe tilstrækkelig Skov. Her staaer Sognets Kirke, der efterat afbrændt af de Svenske i 1567 er igjen istandsat, og paa Gaarden nogle Oldtidsminder. Hiere oppe i Dalen ligge paa sammes L Øveren eller Øveren, 3 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($15\frac{1}{2}$ Dr.), et meget Brug, Tofte, 15 Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dr.), en liden Gaard og den residu Capellans Embedsbolig, samt Hølen, 1 Skpd. $17\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ med Vandfald, og paa Vestfiden Høksen, 2 Skpd. $9\frac{1}{2}$ Lpd. (2 Dr.), et meget godt Brug, Kløve, 1 Skpd. 15 Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dr.) Li, 4 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($32\frac{1}{2}$ Dr.), det største Brug i Præstet, 12 Pladser, Saug, Dværn og Glendoms-Skifterie, hvilken Gaard i tiden, og indtil omtrent 100 Aar før Reformationen, skal have Præstegaard. Af den Samling af Gaarde, der ligge nordensfor, ses Brøsen, Øvre, 3 Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dr.) og Nedre, 1 Skpd.

*) See Strøms Ugers Beskrivelse, S. 256.

7 Dr.), hvoraf den første er et meget betydeligt Brug med 8

eftevold, 1 Skpd. 10 Lpd. (22 $\frac{1}{2}$ Dr.), med 12 Pladser, 1 Skpd. 9 $\frac{1}{2}$ Lpd. (10 $\frac{3}{4}$ Dr.), og Sonstevold, 1 Skpd.

(13 $\frac{1}{4}$ Dr.), alle gode Brug i Nærheden af Kirken, uden-
ere: Noqvam, 1 Skpd. 16 $\frac{3}{4}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dr.), Leqvam, 1
Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dr.), Sjerdrum, 1 Skpd. 10 Lpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dr.),
geland, 2 Skpd. 8 Lpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dr.), Holen, 1 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$
Dr.), med et betydeligt Vandfald, hvori Saug og Dværn,
Saug, 1 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Lpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dr.), ligeledes gode Brug
ge Pladser. Ostenfor ere Dypal, 2 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd. (15 $\frac{1}{4}$
effen, 1 Skpd. 10 Lpd. (9 $\frac{3}{4}$ Dr.), Vaalen, 4 Skpd. 8 $\frac{1}{2}$
Dr.), et af Bygdets største Brug, samt Nestad, N.
9 $\frac{1}{2}$ Lpd. og S. 1 Skpd. 18 $\frac{1}{2}$ Lpd. (17 $\frac{1}{4}$ og 8 $\frac{1}{2}$ Dr.).
stad, fire Gaarde, hvoraf N. Øststad, 2 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$
et meget stort Brug, og Helleberg, 1 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Lpd.
), ligge med 11 eller 12 mindre Gaarde, tilsammen med
oere, affides fra den øvrige Deel af Sognet, i Hovedbøden
Bødalen's Gaarde *).

bb. i Hollebo Sogn:

lelstad, 1 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dr.), Houm, 2 Skpd.
12 $\frac{1}{4}$ Dr.), Stene, S. og N. hver 1 Skpd. 15 Lpd. (hver
, Åslund, 2 Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ Dr.), Bø, 3 Skpd. 12 $\frac{1}{2}$ Lpd.
r.), et af Bygdets betydeligste Brug, med 10 Pladser, stor
Saug, Berge, 2 Skpd. 10 Lpd. (15 $\frac{1}{4}$ Dr.), Lunde, 2
Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dr.), paa hvilken staaer Sognets Kirke, en
Stenbygning, der formodes at være ældre end Reformationen,
, 2 Skpd. 6 $\frac{3}{4}$ Lpd. (18 $\frac{3}{4}$ Dr.), Tøft, 1 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd.
Dr.), Heggen, 2 Skpd. 5 Lpd. (19 $\frac{1}{4}$ Dr.), Langset, 2
Lpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dr.), Fougner, S. 2 Skpd. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. og N.
10 Lpd. (hver 18 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Liun, 2 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd. (18 $\frac{1}{2}$
Sognets bedste Gaarde og alle store Brug med mange Plad-
ligge i en Strækning fra N. W. til S. D. paa begge Sider
jennem Sognet gaaende Landevei, alle paa Nordfiden af Sø-
raget.

cc. i Nytkirkens Sogn:

:set, Nedre, 2 Skpd. 5 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dr.), N. 1 Skpd. 10 $\frac{1}{2}$
Dr.), S. 2 Skpd. 8 Lpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dr.) og Øvre, 1 Skpd.
12 $\frac{1}{2}$ Dr.), hver i eet Brug, tilf. med 17 Pladser, paa den
hvilke Sognets Kirke er opført 1784 og bærer Maan af Ny-
lstad, S. 1 Skpd. 5 Lpd. og N. 1 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd. (11 $\frac{1}{2}$
Dr.), Kraabøl, fire Gaarde, hvoraf Nedre Kraabøl, 1 Skpd.
(14 $\frac{1}{2}$ Dr.) er den største, Bjerkhage, 1 Skpd. 12 $\frac{1}{4}$ Lpd.
r.), Solberg, S. og N., 2 Skpd. 5 Lpd. og 1 Skpd. 18 $\frac{1}{2}$

* Gaarde, som udgjøre den saakaldte Østbø-Grænd, ville formodentlig
have henlagt under Nytkirkens Sogn, hvortil de efter Velgørenheden
er.

Lpd. ($10\frac{1}{2}$ og $8\frac{1}{2}$ Dr.), samt 3, tre Gaarde, 4 Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dr.), hvilke samtlige ligge i Hovebdalen, men de sidste (fra Kraabøl at regne) i den Deel af samme som kaldes Vedal, hvor Sogneskirken forhen laa paa Gaarden 3, hvorfor Sognet da havde Navn af Vedals Sogn. Stubberud, $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), er den vigtigste af Liggedalens Gaarde.

dd. i Evassum Sogn:

Sønstebs (ell. Regaarden), $17\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dr.), Møllebs (ell. Dpgaarden), 2 Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dr.), Sognets første Brug med 10 Bladser, Kirkebs, 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($6\frac{1}{2}$ Dr.), paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en Tømmerbygning opført 1726, Høle, 1 Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dr.), Sønstegaard, $17\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dr.) og Nordgaarden, 1 Skpd. 10 Lpd. ($15\frac{1}{2}$ Dr.), hvilke ere Sognets første Gaarde, der føde talrige Kreaturbefætninger.

2. Gulbrandsdalens Fogderie*).

Det indbefatter den nordlige Deel af Amtet og udgjør den første Deel af Landskabet Gulbrandsdalen, grændser mod Nord ved Dovrefjeld til Romsdals og Nordmørs Fogderier i Romsdals Amt, samt til Ørkedals Fogderie i Søndre Thronhjems Amt, har Østerdalen mod Øst, en liden Deel af Hedemarkens Fogderie i S. D., Totens og Valdres Fogderier i Syd, og skilles i Vest ved Langfjeldet og Sognefjeldet fra Indre Sogn, Nordfjord og Søndmør. Fogderiets første Længde i Nord og Syd er 11, samt Bredden i Øst og Vest omtrent den samme. Areallet kan regnes til 105 norske Qvadratmile, og efter Folketællingen af 1835 havde Fogderiet 30,764 Beboere, hvorved udkommer en Befolkning af 293 Mennesker paa Qvadratmilen.

Fogderiet udgjør en Dalstrækning, vel ikke den første, men i mange Henseender den vigtigste, ligesom den er den frugtbareste og bedst beboet af alle Landets Dalstrækninger. Længden af denne Dal, fra Grændsen af Romsdalen indtil Grændsefjeller imellem Dier og Faaberg Fjælde, er, alle Dalens Krumninger iberegne, $20\frac{1}{2}$ Mile. Bredden af den beboede og opdyrkede Dal naaer ingensteds meget over $\frac{1}{2}$ Mil, men er paa mange Steder indskrænket næsten blot til den samme gennemsnitlige Elvs Brede. Den er følgelig i det Hele snæver og ingen egentlige Sletter gives. De saa og indskrænkede Flader, som Bjærgene afgiver langs Elven, og som almindeligviis ere udsatte for drømt Oversvømmelse, bruges blot til England. Agerlandet beklæder Bjærgenes Stræaninger ofte til flere hundrede Fods Høide over Elven. For Dalen er meest aaben og indbyende til Opdyrkelse, ere gjærne Aakær anlagte, hvis Omegne sædvanlig ere de meest beboede Strækninger. Indre Hovebsogn og det ovenfor samme beliggende Søborg Amnersogn er de

*) Mere detaljerede Efterretninger angaaende Fogderiet erholdes af Sognepræst H. H. Hjorthøys fysisk-økonomisk Beskrivelse over Gulbrandsdalen i Dele. Ser og (Sognepræst J. Willegaards) Bemærkninger over Gulbrandsdalen i statistisk-økonomisk Henseende, Christianias første Udgave, 1819, S. 793—832.

ophører derefter at være Dalsløse ved den mærkelige Hjeldkloft
er af $\frac{1}{2}$ Meils Længde, men udbider sig igjen og faaer i
e Løse-Dal, paa en Høide af 1600 til 1900 Fod over
Vilde og Jævnhed som den paa intet andet Sted har, ind-

Løseværts-Band naaer sit Culminationspunkt, hvorefter
jmaaligen taber sig mod Romsdalen. Denne store Dal
vnlig af Sivedale, som langs med Iverelvne gaar ned i

Disse ere hyppigst paa Dalens Sydvæstside, hvor Loraba-
Præld, den store Dal som Otta-Elvens Vanddrag glennem-
jedalen i Vaage og Lviknedalen i Troen ere de vigtigste.
n ere kun Loradalen i Løse og den Dal i Ringebu, som
ebggbens Annex, af hvilke den første er altsedes ikke og den
sparsomt bebygget. Af Dale, som ikke staae i Forbindelse
alen, ere her Fjeldalen, Grimsdalen, Alnedalen og Setnings-
alle fere ned til Lsterdalen. Meget mægtige Hjeldstræknin-

Fogderiet og indslutte dets Dalsstrækninger. Blandt disse
ld det meest bekjendte i Norden. Dovrefjelds Hovedfjæde,
Øst og Vest, og mod Norden med en Brede af 4 til 5
r Grændsen mod det Thronbhjemste, har en Middehøide,
naaer 4000 Fod, skøndt enkelte Puncter paa samme Stige
Fod høiere. Af disse er Sneehætten det høieste, der
anseet for det meest ophøiede i Landet, og med de omlig-
meget lavere Svaanaabals-Linder i Vest og Ekra-Hørne
mer en imponerende Gruppe*). Fra Dovres Hovedfjæde
d Syd en betydelig Arm, som stiller mellem Lougens og
Dale og saaledes er Grændsen mod Lsterdalen, samt af
: fremstikkende Spidser fornemmelig Mundene, en Hjeldgruppe
er 6400 Fods Høide, udmærke sig, og i Vest sender den un-

---

eld findes udførligen beskrevet i dette Skrifs 5te Deel, S. 548—
i geognestisk Henseende faaer man uagtigt Kundskab derom i den
tesende G. K. Raumanns Beiträge zur Kenntniss Norwegens, 2ter
is femte Capitel (S. 245—345) har til Overskrift: Dovrefjeld.
gede Efterretninger i naturvidenskabelig Henseende faaes i Hisingers
ingar, 3de Hefte, 1823, ligesom Adskilligt derom meddeles i Leop.
s Reise, 1ster Th. S. 198—211. Man eftersee og H. U. Strøms
iste Bemærkninger i Mag. for Naturvidensk. Aarg. 1825, 2det Hef-
232—234. Angaaende Vegetationen paa Dovrefjeld, hvorom ogsaa
le Hisingers Anteckninger handle, har man nu udførligere Underret-
Prof. Wlyttis i Nyt Mag. for Naturvidensk. 1ste Bd. indførte Do-
Reise i Sommeren 1836, og i topogr. og antiquarisk Henseende vil
a Hjelvet finde endel Efterretninger i det i Budstikken, 2den Aarg.
everede Udbrag af Schöninghs i Manuscript efterladte Reise, S. 561
hvor der vises, at Hjelvet i Fortiden ikke har været saa øde og
som nu. Sneehattens Høide, som Prof. Gömarck i sin Tid ansatte
0 Fod, anskates af Raumann til 7050 ft. Fod, men af Director
Schult Mag. for Naturvid. 8de Bd. 1828, S. 277—279) til 7372
fod. Hos Hisinger leveres i Kobberstik trende Afbildninger af Hjel-
ne fra forskellige Kanter. Flere andre Høidebestemmelser ved Ra-
mælinger af Dovrefjelds østlige Høider har man nu af Capt.
us i Mag. for Naturvidensk., Anden Række 2det Bd. S. 188—189
yt Magazin, 1ste Bd.

der Navn af Langfjeldet og Sognefjeldet bekjendte 4000 til 4500 høiede Bjergstrækning, der har en vilkere og raare Character end I refjeld, mægtige Arme ind i Fogderiet, hvilke adstille Guldbrandsdals mange Sidedale paa denne Kant. Disse Fjeldarme ere fornemmelst tre: a) den nordlige, der fra Grændsfjeldet mod Romsdalen og Sørø med en ikke betydelig Brede, men lange med samme Høiede Hovedfjeldsryggen, trænger sig ned mellem Ledsdalen og den sydlige til Rom og Waage hørende Ottadal, har flere Gletschere men ikke stor Udstrækning, bliver efterhaanden smalere og ender tilsidst under Navn af Romsdalsfjeldet ved Ottadalens Forening med Kongens Dale b) den mellemste, af større Brede men langt mindre Længde end b) der gaar ud fra den med evig Sne og Is bedækkede Fjeldryg i Nordfjord og den nordlige Deel af Indre Sogn, har en Form af Trekant, hvis Sider Ottadalens Vanddrag i Nord og Væverdalen S. D. ere, med Bræer af større Udstrækning, fører for største Deel af Romsfjeldet og udfiler sig omfjerder under Navn af Romsseggen, der en anseelig Fjeldhøide mellem den ydre Deel af Væverdalen og Ottadalens, samt c) den sydlige fra Sognefjeldet udgaaende Arm, der skiller Guldbrandsdals Bygder fra Valders, er af alle de Arme, i den Øst udgaae fra den mellem det Søndenfjeldske og Vestsjeldske grænsende Fjeldstrækning af videst Udstrækning og hvortil hører den østlige Deel af de i Vest og Øst med en Middelhøide af over 4000 Fod*) gaar saakaldte Jotunfjeldene, med mange Tinder, der ere de højeste i Norden og naae indtil 8000 Fods Høide. Denne Arm, der har flere udfjeld Fjeldstetter (de saakaldte Flyer) med større Indseer, saasom Bygder og enden og flere, udgænger sig efterhaanden i mangfoldige Retninger under forskjellige Navne og taber sig tilsidst i mindre Arme mellem mange fra Guldbrandsdalen og Valders opgaaende Dale, paa hvilke mindre Arme endnu have sig Fjeldtoppe af indtil 5000 Fod og ligger over mellem de beboede Bygder. Disse Fjeldstrækninger ere for sig rigt endnu kun lidet bekjendte og undersøgte. Bjergarten er i den østlige Deel af Fogderiet Graavakkefjeld afværende med Ur-Beerfjeld, hvilken sidste er den herskende i Ringebu, Froen og Sørø, i hvis østlige Deel begynder en skifrig Overt med tildeels mægtige Reier af Tuff Glimmerfjeld, som vedholder til noget nedenfor Mjøsa, hvor en Glimmerat lignende Gneis fremkommer, som ovenfor Mjøsa gaar over til Glimmerfjeld, der er den herskende i hele Nordre Guldbrandsdalen og paa Dovrefjeldets Høider, paa sine Steder med Reier af Gneis* Fjeldstrækningen vestenfor Rom bestaaer, saavidt vides, af Gneis, blandt de herværende Gneisfjeldene udmærke sig de saakaldte Randsfjeld

*) I Følge Raumann, hvem man har at takke for de vigtigste Bidrag til Kundskab om Langfjeldet og Sognefjeldet saavel som om Dovrefjeld, Fjeldkjædens største Middelhøide mellem 61 Gr. 20 og 61 Gr. 30 Minutter Brede, hvor den danner det colossale Jotunfjeld.

**) Hvad her anføres om Bjergarterne grunder sig i de Efterretninger som herom meddeles. See ellers Prof. G. Smarcks Reise fra Christiania til Thronbjæm. Chania 1829, S. 59—68.

et deres Navn af deres røde Farve, som maa tilskrives det rten indeholder. Paa flere Steder i Fogderiet findes Re-
 fortiden mere end nu have været Gjenstand for Bjerg-
 og ere hidtil ikke saakaldte ædle Metaller opdagede, uagtet
 Tid opvakte Formodning om, at nogle Fjeldbe i Rom
 Guld og Platina, endnu ikke er beviist eller afbevist, li-
 n det er godtgjort om Folskud-Nasen i Waage Fjeld in-
 verts eller ikke. Uendelige Steenarter har man hyp-

ts Vanddrage ere betydelige. Gjennem Hoveddalen rinder
 r næst Glommen er den største af alle Landets Elvedrage.
 ger fra Lesjövarfs-Bandet, der har faaet sin Størrelse ved
 in Tid bryne Lesjö Varfs Nytte foretagne Opbæmninger,
 til den henved to Mile lange Leersjö (Lesjövandet), gjæn-
 hele Lesjö, en Deel af Waage, og længere ude Kroens
 Fier Fjælde, indtil samme omtrent en halv Mil udenfor
 brændes falder ud i Njösen og saaledes bestemmer den
 ldsbranddals Udstrækning, imedens Vanddraget paa en an-
 ir fra Lesjövarfs Band Udlob gjennem Rauma-Elven til

Dette Vanddrag danner paa sit lange Løb adskillige, dog
 elige Vandfælde, hvoraf Garryfossjen paa Kroen og Hunner-
 er ere de meest betjendte. Det stærkeste Fald har Rougen
 Svølg, den ved Gjennembrydningen af Rustens fremtræ-
 æfter har dannet, hvor Elven omtrent paa $\frac{1}{2}$ Mil styrter
 ge Afjætter mere end 300 Fod *). Paa lange Strækning-
 en derimod med roligt Vand imellem velbekoede Bredder
 :es med Waade. Rougens største Udvikelse er Rosnen eller
 i Søndre Guldbranddalen, der er omtrent to Mile lang.
 Iverselv, Aaer og Vatte falde i Rougen, hvoraf de vig-
 i dens Vestfide. Her kommer Lora fra Loraafjeldet mellem
 m, og længere ude Otta, et Vanddrag af omtrent 10 Miles
 har sit Udspring fra Iisbræerne paa de Søndmørste Fjelde,
 em Loms- og WaageVandet (ogsaa Ottavandet kaldet) og
 mange tildeels betydelige Elve, saasom Aastra og Værra
 inna eller Fjindals Elven i Waage, hvor den gennem Ot-
 or det betjendte Kringelen udgyder sit grønfarvede Vand i
 fen til dette Sted kun har været en ubetydelig Elv, men
 forening bliver anseelig, ligesom den beholder Otta-Elvens
 e **). De øvrige Elve paa Dalens Vestfide ere Sjøa eller
 i, som gennemstrømmer Hedalen, samt Winstra-Elven der
 søgns Vanddrag, og begge komme fra store Fjeldbænde.

Anteckninger, 3de Hefte, S. 55.

til den smukke seladongrønne Farve, som ndmærker Elvene i
 hele Otta-Elvens Vanddrag, tilskriver Prof. Gömarz (i forbe-
 else, S. 66) de meget fine Chloritbele, som dette Vanddrag med-
 kros. Jac. Keyser antager derimod, efter de med Vandet fra dette
 i anstillede Fersøg, at den grønne Farve hidrører fra en organisk
 i dert og ingenlunde fra stant fordeelt Chlorit i Vandmassen.

De Iverelse, Lougen paa Nord- og Østfiden optager, ere mindre. Søen er den nordligste og største blandt disse, udenfor hvilken er Ulla Sogn, Frøya, som gjer Grændsen imellem Frøen og Ringebo, og Tromsa i Ringebo, og Mora i Dier Vgld. Flere af disse sig skummenne mellem trange og lodrette Fjeldvægge. Foruden Vanddrag har Fogderiet flere Elve, som tilstrømme Glommens drag i Østerdalen. Disse ere fornemmelig Folla eller Folda, i løbet fra Volassøen paa Dovrefjeld, optager nogle Iverelse, Grimsa er den vigtigste og falder gennem Foldaen ud i Gl samt Aina eller Gnedals Elven, som gaaer gennem Gned Østerdalen, og optager Setnings Elven som løber gennem Sedalens Sogn under Ringebo Vgld. I Vestfjeldene ere mange Indsøer især under Frøens og Waage Vgld. Dertil høre foruden foranførte Byggin og Gjendin, foruden flere som senere anføres.

af Landeveie gaaer den Thronhjemske Postvei igjennem Fogderiet. Den indkommer fra Faaberg, optager i Dier en fra kommende Vei og følger Lougens Østfide, hvor den især i Klingtung og besværlig, indtil den længere oppe i Sælls Annex gaaer paa Vestfiden, som den følger i en Strækning af to Mile, men forlader $\frac{1}{2}$ Mill sendenfor Løfte i Dobre Sogn, hvor den paa aas-Øreen fører over til Elvens Østfide, hvilken den vedbliver at følge paa indtil den i den yderste Deel af Løstø Hovedsogn fører o Dovrefjeld, hvor den $\frac{1}{2}$ Mill nordenfor Fjeldstuen Jerfin og strødenfor Stifsgrændsen naaer sit Høieste 3610 fr. Fod over Fra denne gaaer en Landvei gennem Løstø over Løstøstoven til Foldaen, og en anden fra Jerfin paa Dovrefjeld igjennem Folda Lille-Elvedalen i Østerdalen, ligesom fra bemeldte Hovedvei fører igjennem Ottadalen til Waage samt videre igjennem Wa som paa Vanddragets Sydside. Desuden kommer Guldbrant ved flere Fjeldveie i Forbindelse med Nabolandsdistricterne. Saaledes fra Loms Vgld tre Fjeldveie til det Vestfjeldske, nemlig en ig Bæverdalen til Ryster i Indre Sogn, en anden men besværlig Opstryens Annex i Nordfjord, og en tredje som gaaer langs Elven til Nordalens Vgld paa Sendmør. Imod Østen gaaer tre veie til Østerdalen, nemlig en fra Dier Hovedsogn til Store-Ølen, en anden fra Ringebo Hovedsogn igjennem Venebygden og ningsdalen til Store og Lille Elvedalen, og en tredje fra Wa Dobre Sogn gennem Grimsdalen til Foldaen.

Fogderiets Præstegjelde ere følgende:

a. under Søndre Guldbranddalen's Sorenskriverie.

1. Dier Præstegjeld. Det er det sydligste i Fogderiet o sluttes paa Syd og Vestfiden af Faaberg og Gusdals Vgld, hengebo i Nord, samt stilles ved Bjergsøider fra Stor-Elvedalens under Namøds Vgld i Øst og fra Ringsagers Vglds Almt S. D. Arealet er $4\frac{1}{2}$ Qvadratmill og Vgldet strækker sig i 2½ Længde igjennem Fogderiets Hoveddal, som udgjør den trangeste, ujævne og tillige mindst opdyrkede Deel af den egentlige Guldb dal. Det er derfor, saavel af Folkemængde som af Matrikulsf ringe af Fogderiets og Dalens Vgld. Her ere to Sog, i

, der paa den sydlige Ende af den indre Sø, og paa den
 afsluttede Bortside, der indbefatter endel smaa Gaarde. Tret-
 og belees paa Østiden ved Mora-Elv i Øst- og Nord-Tret-
 Vestiden er sydligt Bjergskabliken, en Række af smaa Gaar-
 dene eller Musdals-Bjergene, en Samling af 25 Gaarde
 boende, meest paa Nordiden af Musdalen, der har udgjort
 sogn, og nordligst Bortliken. Høgen, som i den nordlige
 nærsognet under Navn af Røna har en Brede af omtrent
 løber længere ude som Elv tildeels strid, har her Hoved-
 idet sig i Hovedsognet til et Par mindre Bjorde, nemlig
 den og Lavne-Bjorden, udenfor hvilken den danner det af
 kendte Høner-Rod. Af Sideelver, som tilstrømme Hø-
 ere mange især paa Dalens Østside, ere Mora i Annerfog-
 denne Mo-Elven i Hovedsognet de vigtigste. Disse Elve-
 rne Sauge og Dværner. Høner-Søen i Hønermarken paa
 ide er den største Indsø. Af Bjergkæder ere nærmest den
 id i Hovedsognet Af-Hjeldet og Skjønberg-Axelen, samt
 et Klevknappen og Rangsbjerget, alle paa Østiden af Da-
 engere borte ere Stor-Høgen, Diger-Nasen, Nau-Bjerget,
 og Naale-Hjeldet. Paa Vestiden mærkes Klinknappen i
 den nordligste Deel. Almuens Hønerveie ere Agerbrug, Hø-
 ndel. Skovene ere neppe tilstrækkelige til Byglets Fornø-
 lide afstille af de nærmest omkring Hovedkirken liggende
 ingel derpaa. Ikke saa af Byglets Beboere maae ved Ar-
 er Deel af Aaret søge Fortjeneste udenfor Byglet. I det
 rglbet et Thinglaug. Foruden Gulbrandsdalens Hovedvei,
 ind fra Faaberg Bygd i Syd og fører opad Dalen, kom-
 mals Hovedsogn en Bygdevei over en 17 til 1800 Fod
 d gennem Musdals Røden og i Annerfoget over Hø-

deels med Aendalens Bygd af Østerdalens Fogderie, samt har paa hin Side mindre udstrakte Bjerge, den øvre Deel af Ommod N. V. Froens Bygd. Arealer er 12½ Qvadrantmile, og som udgjør et Thinglaug, indeholder fire Kirkesogne, nemlig 1 Hovedsogn og Fodevangs Annerfogn, begge for største Deel i dalen, hvoraf omtrent et Par Mile hører til Bygdet, men de der tillige har en lang Tromsen-Elv's Nordside opgaaende til Brekkum kaldet, med 400 Beboere, samt paa Dalens Vestside 2 dre Bygd med 107 Beboere paa begge Sider af Rindvigs-Elve aabnere, blidere og jævne Deel af Hoveddalen end det sidste, neshygdens Annerfogn, der gaaer op fra Hovedsognets nordlige en nogle Mile lang Sidedal mod Nord, samt Solliens eller Setningsdals Anner, en isoleret Bygd 3 til 4 Mile fra Hoved Hoveddalen, som er mest beboet paa Østiden af Løugen, hvor første Sognes Kirker ligge en Mil fra hinanden, er for en sig kjertelig, især i Annerfognet, der ligger omkring den nordlige af den af Løugen dannede Røna-Ø og kun har det halve Anboere mod Hovedsognet. Dalbundens Heide er her imellem 5 650 Fod, men Gaardene i Dalen ligge jævnlig paa Heidet a 900 Fod over Havfladen. Det mere heitliggende og langt mindre Venehygdens Sogn har ringere Gaarde, og det ved Bjæninger fra den øvrige Deel af Bygdet afskilte Setningsdals Soger paa en Heide hvor Kornavl lidet lykkes og i hvis øverste deel intet Korn udsæes, men Færdisten er saa meget fordele De Bygd omgibende Fjeldmarker ere videsigtigt paa Dalens Øst her ere trede fra Fortiden fyldsatte Almindinger, nemlig 1 Setningsdalen og Jmsdalen, alle paa Grændserne af Store- og Elvedalens Sogne, foruden den sydligere Hirtjælens Alminding, med gode Fiskevande. Af Side-Elve tilstrømme Løugen paa den trede, nemlig Frya, Waala og Tromsa-Elvene, hvoraf den for paa Nord- og Nordvestiden begrænser Venehygdens Sogn, betydeligste. Atna og Setning-Elven flyde derimod til Glø Østerdalen. Omkring Setningdalen og paa Østiden af Venel øvre Deel ere betydelige Fjeldhøder, hvortil høre Skjærings-Fjeld Møven, en isoleret Regletop (4620 F. B.) paa Setningsdals og Finsø-Vola paa dens Nordside, samt sydligere, østfor He net, Øvien. Paa Vestiden er Seielstad-Kampen en anseelig Heide Bonsfæter-Kampene (S. 9), Slags-Fjeldet og Derdals-Knappe paa Grændserne af Gusbals Bygd. Almuens Næringsveie er brug og Færdist; Skovene ere neppe til Bygdets Kornodenset lens Hovedvei gaaer i en Strækning af 2½ Mil igjennem de 1 anførte Sogne, og en Rivevei fører fra Ringebu igjennem Ven samt en anden over Sollien til Store- og Lille-Elvedalen under dalens Fogderie. Ved den første af disse Vele ligger Hovedstet Mil ovenfor Christiania.

3. Froens Præstegjeld. Det grændser mod Syd til gebo og mod Nord til Waage Bygd, og indskrænket paa de øvrige af vidløstige Fjeldstrækninger, som paa Øst- og Nordøst over til Østerdalen, samt paa S. V. og Vestiden til Gusbals,

Vaage Fjelds Bjeldmarker. Arealet er $17\frac{1}{2}$ Kvadratmil, og egldet, som er det folkerigeste i Fjogderiet og i hele Guldbrandsdalen, staar af fire Sogne, af hvilke Fjens Hovedsogn, det nordligere Sørp og endnu nordligere Dvams Innerfogn ligge alle i Hoveddalen, im her, hvad de to første Sogne angaaer, er aabnere, rummeligere, jevnere og stærkere beboet end nogen anden Egn af Fjogderiet, og disse Sogn udgjør med sin mindre Folkemængde en fra Dalens Vest- de paa begge Sider af Vinstra-Elven opgaende Sidedal. Hovedsog- net, som har de største og bedste Gaarde, hvoraf flere fra Fortiden ere nærliggende, indbefatter forskjellige Bygdelaug, som ere paa Rougens Østside, der har 16 til 1700 Beboere, Nedre Bygden hvortil hører Strækningen fra Fjra-Elven til Augl-Elven, for saavidt den ligger ved Rougen, og Øvre Bygden, hvortil regnes de i samme Strækning nær- nere under Fjeldet liggende Gaarde, samt Nysland eller Nuisland, et kult, velbyrdet og frugtbart District fra Augl-Naen i Syd til Sø- vop Sogn i Nord (med 450 Beboere), og paa Rougens Vestside, der har 10 til 1100 Beboere, er Langlien, en lang bebygget Ride, der igjen ligger i Nordre og Søndre, paa hvilken Strækning har i Fortiden været et eller to Kapeller, samt nordenfor denne Skrubdalen paa begge Sider af Skruaen indtil Sørvop Sogn, hvilket noget afledes liggende og min- ne beboede Bygdelaug synes for Reformationen at have havt en egen Kirke. Til det mindre udstrakte Sørvop Sogn hører det egentlige Sø- vop, hvortil Rougens Østside med Kirken og 700 Beboere regnes, samt paa Vestiden, der har imod 900 Mennesker, Rustebygden, der strækker sig fra Skrubdalen i Hovedsognet i Nord til Vinstra-Elven, og Sørvop, hvorved fortaas de imellem Vinstra-Elven i Syd og El-Elven i Nord liggende Gaarde, og til Dvams Sogn hører det egentlige eller Nære Dvam, en Samling af Gaarde med 900 til 1000 Beboere, som ligger i en Halvcirkel af omtrent $\frac{3}{4}$ Milis Længde terasfævis oven- over hinanden omkring Sognekirken (hvis Høide over Havet er 774 Fod Hr.), samt Nordre Dvam med 400 Beboere, der igjen inddeles i to Bygder, nemlig Koloen, et Skovdistrict, der strækker sig fra Wei- den-Naen i Syd til Bredebygd i Nord, bestaaende meest af jmaa Brug, og Bredebygd ovenfor denne indtil Vaage Fjeld, hvilken sidste ligger paa begge Sider af Rougen. Endelig indbefatter disse Sogn deels det egentlige Dvifne med omtrent 500 Beboere, hvis Gaarde paa en nær ligger paa Nordiden af Vinstra-Elven med Kirken (1893 F. B. over Havet), og Stabo (Skaabu) med noget over 400 Beboere, som indbefatter nogle Fjeldgaarde langs Vinstra-Elven, hvoraf de øverste er imod 3000 Fod over Havet, og alene paa Elvens Vestside, hvilke Gaarde have skønne Græsgange og godt Fiskerie, men meget usikker Kornavl. Rougen, som gennemstrømmer Hoveddalen meest med lave og jævne Bredder, har i Almindelighed en Brede af flere hundrede Alen, men indsnæves paa et Sted i Hovedsognets nordlige Deel, hvor den danner Harpesøfosen, af steile Bjergsider til en Brede af 30 Alen, og her er en Bro anbragt over samme. Af de til Rougen strømmende Elve er Vinstra-Elven, paa Vestiden, den største, og næst denne Fjra- Elven, som paa S. D. og Østiden danner Fjeldets Grænse, den vigtigste. Den mindre Fosaa paa Rougens Vestside har to ikke ubetyde-

lige Jøssesfald. Ovenfor de beboede Strækninger har Prgl'det begge Dalens Sider vidløftige Fjeldmarker og Almindinger, hvoraf Nordfiden Altneddalens Alminding, der benyttet af en Deel af S sognet og Sedorp Anner, og Gæpedals Alminding paa Endref over mod Gusdal og Valders, hvilken sidste er Alminding for D og Sedorp Sogne samt en Deel af Hovedsognet. Af de heres Sæterdale ere Gæpedalen paa Grændsen af Gusdals Prgl'd, samt Strabalen og Siffelsdalen, begge henherende til Dvifne Soqn, de rigste. Begge Almindinger have risterige Fjeldvande, hvoraf m paa Vestfiden Golen Vand, samt de tildeels til Elidre i Valders he Vinster-Vande af 2½ Mills Længde og mere end 3000 Fod over vet, og Gæpedals-Vandet, hvilke begge strømme til Dstappen I der har sit Udløb gjennem Vinstra-Elven, samt paa Østfiden Alneien løber til Glommen. Af Fjerdeider ere paa Dalens Vestfide M Fjeldet paa N. D. og Storhepiggan (4591 F. B.) paa S. V. 2 af Gæpedals Vandet, Graaheen sendenfor Heimdalen (5570 F. Færfør-Kampen mellem Sedorp og Dvifnedalen (3833 F. B.), i Sili-Kampen og Bratfond-Knausen, og nordensfor Leugen i Dnam tes Fjergertamp, og nordligere Buludals-Fjeldet m. fl. Heider. muens Mæringsveie ere Agerbrug og Fædrift, og Froen er Guldbrad dalens bedste Kornbygd. Formues-Forsætningen er blandt Gaard gerne i Almindelighed god. I det Civile udgjør Prgl'det et Thing med Undtagelse af Vredensbygden, der ligger til Waage Thing hvorimod nogle smaa Gaarde af Væsse Prgl'd sendenfor Fjeldalen i til Froens Thinglaug. Gjennem de tre først anførte Sogne gaar vedveien fra Christiania til Ibrondhjem, hvorhos der ere flere By veie, foruden Fjeldveie. Hovedkirken ligger ved Dalens Hovedved, Mil fra Christiania.

b. i Nordre Guldbrandsdalens Sørensfriberie:

4. Waage (ford. Vaga) Præstegjeld. Det grænser med I til Væsse, mod Vest til Rom, med Syd paa sin Side Fjeldstræni til Elidre i Valders, samt mod Øst til den vidløftige Fjeldkjæde, adskiller Guldbrandsdalen fra Østerdalen. Arealen er 11½ Dval mil, og Prgl'det, som med den saakaldte Vredensbygden af Froens I udgjør et Thinglaug, har tre Kirkesogne, nemlig Waage Hovedi Sells og Gædalens Annerfogne. Hvert af disse Sogne har sit Dalsfere. Hovedsognet, som indeholder noget over Halvdelen af I det's Beboere, ligger paa begge Sider af det store Waage-Vand, Brede er fra 750 til 2000 Alen og hvis Høide over Havet er 1 Fod (B), samt af den deraf udløbende Otta-Elv, udgjør Prgl'dets lige Deel og har fire Fjerdinge, nemlig Stovbygden, der er det a ligste til Væsse grændsende Bygdelaug, Fintren som er den mell Deel omkring Kirken, Nordherred som strækker sig i Vest til 2 Prgl'd, og Valum som udgjør den sydøstlige Deel eller Ottadalen hvilken sidste Fjerding ogsaa hører den fra Ottadalen opgaaende S dal med et halv Snees Gaarde og 260 Beboere. Sells Sogn, er det østligste og hvis Fjeldmarker føre næsten over til Østerdalen, ger for største Deel i Fogderiets Hoveddal, hvoraf omtrent 2½ I høre hertil, dog med 9 eller 10 Gaarde i den nedre Deel af Dm

Hedalen's Sogn ligger i en særskilt Dalstrækning, sendenfor og med Hovedfognets Dalsøre, paa begge Sider af Sjøa- eller Elven, som en Miil Wei udenfor Otta-Elven løber ud i Kongen, som den mindst smukke Deel af Præstet, da Dalen her er træet baade i Baage og i Zell, men tillige stovrigere end i begge. I tre Bygdelaug, Nedre og Øvre Hedalen samt Skovbygden, er kirkerne ligaa Hedalen's 2½ og Sells 3 Mile fra Hovedkirken, der optager den mindre Viddal (4063 Fod B) og sendenfor Nedre Heimdalen, begge under Hovedfognet, samt Muru- og Sjøa-Elven, der ere fraliggende Hjelddale, hvoraf de og sidste benyttes til Søet. Af Sideløve har det første og den anseelige Finna eller Hindals Elv, som ved Hovedkirken sig med Otta-Elven; til Kongen paa Østiden løber Ulen-Elv og Sjøa-Elven paa Sydøstiden Muru-Elven. Otta-Elven og Sjøa-Elven er et Par Fossesalb, hvoraf Sjøa-Fossen i den første er den. Omkring Bygderne ere flere vidløstige Almindinger, hvoraf den første har 27 beboede Pladser. I disse Almindinger ere mange Bænder, af hvilke mærkes Rømo-Seen og Hattningen, sendenfor den første Bygd, den første ¾ og den anden ¾ Miil lang, samt lænere i Hjelddene Sjødals-Bænderne, af en Miils Længde, som udgaa Sjøa-Elv, og endnu sydligere de tildeels til Elidre i Hjelddene Heimdals-Bænder, af henimod 1½ Miils Længde, hvis Iggennem Vindstra-Elven, de sidste især omgibne af Fiskeboder. Af Hjelddalder mærkes paa Baagevandet's Nordøstlige Nord-Hjelld, og østligere Slags-Nebben, Graahøen, Jetta (5278 F. Hørgenaasen, der ere udmærkede Høider paa det allerede høje, samt paa Sydøstiden Bringø-Hjelldet, sendenfor dette Fjeldhøen i sydligere Nøst-Hjelldet med Fuglhøen (4755 F. B), Hindnub-ge høit opstigende Spidser paa Sydøstiden af Hedalen, og disse Nautgaardstinden (7458 F. B), hvoraf kun den øverste er op af det evige Sneedækket, alle vestenfor Hedalen, samt østigen paa Østiden af samme, og sydligst paa Grændsen af Hjelld Graa-Høen, mellem N. Heimdalen og Vindervandene, af disse Høide (B) og sidste Sneedækket. Videre kunne anføres af Raasbals-Hjelldet, som stiller den ydre Deel af Ottadalen fra Dal, Skarvøen og Svartkampen (4389 Fod B) paa Nord. Elven af Hedalen, og Storhøen samt Hedals-Muen (5730 paa Sydøstiden deraf, og endelig paa Kongens Østside det vidt-ørrings-Hjelld, hvis meest udmærkede Punkt den 4698 F. høje Kamp er, samt i Sognets østlige Deel, Almen-Høiden, en (B) høi Kuppe sendenfor Rundene. Almuens vigtigste dele ere Fædrift og Agerbrug, og Visker ere Skytterie og se. Forhen fandt ogsaa Biergærkdrift Sted. Her ere, som

Øvre Traasaa-Fossen i Sjøa-Elv indsnides den ellers temmelig brede af to bratte Hjelddalder saaledes, at den oventil kun har en Brede af en. Dette Sted, hvor en Hjelddal paa en Bro fører over Elven, kaldes Ribberspranget, hvorefter se Budstikken. Anden Aarg. 1821. S. 677—679, og N. Kjøbenhavn's Beretning, S. 234—236.

paa Green, mange betydelige Gaarde og Formues-Forfatningen er god, dog er her en talrig Huusmandsclasse. Dalens Hovedvei gaaer igjennem Sells Sogn, for sterste Deel paa Lougens Besiddelse, og her er der kjendte besværlige Veistykke over Ruften, som er en meget stor Fjeldsmasse, der i en Længde af $\frac{1}{2}$ Mill har løstrevet sig fra Jettefjeldets Fod og er gledet saa langt ned at den næsten har tilhæret Dalen. Veien paa Rustens Øverste angives at være 1747 fr. Høi over Havet og næsten 800 Fod over den nedenunder liggende Laurgaards Pro. Desuden gaaer en Kjørevei fra bemeldte Hovedvei (ved Laurgaard) nordfor Ottadalen over Vaage-Ruften til Vaage Hovedkirke $2\frac{1}{2}$ Mill, hvor den over Sundebroen fortsættes som Ridevei paa Vaagevands Sydside til Loms Fjeld, og en Ridevei fører igjennem den egentlige Ottadal $3\frac{1}{2}$ Mill til Vaage, ligesom en Ridevei fra Hovedveien igjennem Hedalen. Endelig er i 1821 en god Kjørevei oparbejdet fra Vaage Hovedkirke igjennem Fintroyen tre Mile nord til Lesie. Vaage Kirke ligger 29 Mile ovenfor Christiania.

5. Loms (ford. Voar) Præstegjeld. Det ligger mere isoleret end noget andet af Gulbrandsdalens Præstegjelder, da det kun i Øst er forenet med Vaage Fjeld ved beboede Egne, men stilles for Øvrigt ved Fjeldkjæder, der tildeels borer til Landets høieste, i Nord fra Lesie Fjeld, i Vest fra Nordals Fjeld paa Søndmer, Indvignens Fjeld i Nordfjord, samt Justedal og Lyster Fjelde i Indre Sogn, og i Sør fra Wangs Fjeld i Valders. Arealet er 20 til 22 Kvadratomile, og Fjeldet har tre Sogne, nemlig Loms (ford. Vo) Hovedsogn, samt Skiager og Garmo Annerfogne, af hvis Kirker Skiager ligger en Mill vestenfor og Garmo $1\frac{1}{2}$ Mill østenfor Hovedkirken. Dog har her forhen været flere Kirkefogne, da det nuværende Skiager Sogn var før Reformationen et eget Fjeld med tre eller fire Kirker. Præstegjeldet meest beboede Strækninger ligge paa begge Sider af Hovedvanddraget, det 1100 Fod høitliggende Otta- eller Loms Vand, der fra Øst til Vest gjennemstrømmer Fjeldet, og udløber igjennem Vaagevandet, samt optager Otta-Elven, der gjennemstrømmer den i en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Mill ovenfor Vandet beboede Ottadal, og af hvis Side-Elve Naftra-Elven er den vigtigste, udenfor hvilken Otta-Elven danner et betydeligt Vandfald, Donna-Fosjen kaldet. Nura-Elv, som paa Nord siden tilstrømmer Otta-Elv, har ligeledes et høit Vandfald, Høgfosjen kaldet. Her er ogsaa nogle velbeboede Sidedale, nemlig a, Bæverdalen med en betydelig Strækning af tre Mile og med noget over 1100 Beboere, hvorfra opgaae flere Søterdale, saasom Vidalen og flere oppe den af Enes- og Jæbræer omgivne Leerdal, hvilken Strækning anseelige Vanddrag, den stridtrindende Bæver-Elv (Bæra), fort efterat have dannet et anseeligt Vandfald, har sit Udløb i Loms-Vandet i Nærheden af Hovedkirken, samt b, Vaardalen, et mindre af Bura- eller Vaardals-Elven vandet og i en Længde af $\frac{1}{2}$ Mill beboet Dalsøre i Garmo Sogn, i hvis nederste Deel ere nogle betydelige Gaarde. Hovedsognet, der er Fjeldets midterste Deel, har de meest beboede Egne paa Hoveddalens Sydside og deraf har Stranden (forh. Nabustrænd), som udgjør Sandningen fra Garmo Sogn til Bæverdalen, de bedste Gaarde, vestenfor hvilken er den saakaldte Næsthygd. Skiager Sogn, der er Fjeldets

Deel, fører Navn af Nordherred, og bestaaer af en velbeboet pbyrket Bygd paa begge Sider af Ottavandet, med Kirken :. Fod (N.) over Havet, hvorfra flere Fjeldbale skjære sig op i og Vest, isaaom Ottadalen, Klaudalen, Aastra- eller Praateba-Lundradalen, der aabne forskjellige Fjeldveie til det Vestensfjeld- om de Snees- og Fiskebræer som indslutte Dalene. Garmo Sogn fornævnte Vaardal, paa en Gaard nær, og har et Par Gaarde agebandets Nordside. Noale Almindinger omgive Bygderne, Sklager eller Nordherreds Alminding med 22 beboede Pladser, ns Alminding paa Hoveddalens Nordside, der vedkommer Ho- t og har nogle smaa styldatte Brug, Leerdalens Alminding Bæverdalen, der ligeledes tilhører Hovedsognet og er den vid- samt Vaardalens Alminding med Tesna Fiskevand, der er sæl- g for Vaardalens Bygd. I de vidløftige Fjeldmarker, som i- og Sydsiden omgive Bygdet, ere mange anseelige Fjeld- ied Sneebræer af stor Udstrækning, og af de vestlige Fjelde ere lste Klaujselde i geognostisk Henseende mærkelige. Paa Grænd- sogn er Lundradals-Kirken en anseelig Fjeldtinde. Af de nær- beboede Bygder liggende Fjelde mærkes især Lomsøeggen, som nellem Bæverdalen og Nordherred, hvis vestligste og meest op- tuppe naaer en Høide af 6245 fr. Fod (N.) og er den yderste af det vidtstrakte Lomsøefjeld *). Paa Ottavandets Sydside Heimfjeldene østenfor Bæverdalen en vidløftig Fjeldtract med høider, paa hvilken Strækning ogsaa er Øvtingsskjelen, og paa n af Garmo Sogn stiger Skals-Tinden høit i Veiret, ligesom , paa Lorbals-Fjeldet nordensfor Sklager Sogn, Fjeldhøderne rungerne og Leerungshøiet, begge og især den første med Glet- a Nord og Nordvestsiden. Omkring den øvre Deel af Bæverdalen med Siderale er imidlertid den meest opheiede Fjeldtract **). paa Sydsiden af Bæverdalen Galte-Høen og Storjubs-Fjeldet, les ved en dyb Fjeldkloft hvis Bund Storjubs-Bræen indta- her stiger Vedlesfjeldtinden, den yderste Bynt mellem Leerbalen vandene, til en Høide af 6715 Fod (B.) over Havet. Her ge anseelige Fjeldvande, hvoraf Gjendin i Fjeldtracten mod Bal- deels omgiben af Kælægere, er den største, og Tesna-Bandet r Garmo Sogns Bygd regnes at være en Miil langt. Alm- ingsveie ere Dvægavl og Agerbrug, da Bygdet, skjendt høit- ved Hjelp af Agervanding har sikket Kornavl. De fornødne ducter saaes fra Almindingerne, og Fjeldvandene ere i Almin- fterige. Om Egnens Bjerge ville afgive Indtægtskilbe for er endnu uafgjort. Formues-Forfattningen hos Gaardbru- god, og her ere mange betydelige Gaarde. I det Civile ud- ygd et Thinglaug. Det ligger udenfor Amtets Hovedveie, d gaaer langs Lomsøvandets Sydside en Vel, der kommer ind ge Bygd som maadelig Rivevel, men kan fra Garmo Kirke

1 Mannanns Beskræft, 2 Th. S. 235—238.

2 vil nærmere blive omtalt under Affnittet "Natur-Mærkværdigheder."

nogetlunde fjæres indtil omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Skiage. Flere besværlige Fjeldveje føre over de Bjergdet indsluttende Fjeld til det Vestenfjeldske. Den vigtigste af disse er den, som verkirken gaaer igjennem Røverdalen til Fjortundalen i Lyster regnes at være 7 Mile lang. En anden Vej gaaer igjennem dalen og over et Bjergpas af 4390 Fods Høide til den øst af Justedalen i Indre Sogn, en tredje gjennem Raudalen Raudalsbræen samt den 4050 Fod høie Sundalshammer til Anner i Nordfjord, og er af fem Miles Længde, men forment bræer m. m. besværligere, og en fjerde op igjennem Ottad, den deler sig i to Grene, saa at en fører over Fjeldet til Ør og den anden nordligere til Kallordalen samt Nordalens paa Sundmør. To Fjeldveje gaae ogsaa fra Skiager over Ved og igjennem Roradalen til Røfse, den ene til Hørlset i Vedfogn af $4\frac{1}{2}$ Mills og den anden til Melmen paa Røfse 5 Miles Længde. Roms Hovedkirke ligger $32\frac{1}{2}$ Mile oven Riania.

6. Røfse Præstegjeld, det nordligste og tillige vidstædigste alene i Fogderiet men i hele Amtet. Det grænses mod Nord vidstædigste Dovrefjeld til forskjellige Dele af det Thronhjemske Røfset, Sundals og Øydals Bjergde, har Tønsset Bjerg i mod Øst, Waage og Roms Bjergde i Syd, samt endelig i sin Side en Fjeldstrækning, Nordalens Bjerg paa Sundmør og Øretens Bjerg i Romsdalen, med hvilket det forenes ved de som stiller Dovrefjeld fra Vangfjeldene. Præstegjeldet, hvis Øst og Vest er omtrent 10 Mile, med en Brede af fire til har et Areal af $34\frac{1}{2}$ Kvadratomile*), og bestaaer af fire 3 som ere Røfse Hovedfogn, Dovre, Røfsefougens og Fjeldalen fogne, af hvilket sidste kun den øvre Deel hører hertil. De nævnte udgjøre den øverste Deel af Guldbandsdalen, hvor sognet er den midterste, Dovre Sogn den sydøstlige og Røfse Sogn den nordvestlige Part. Det folkerige Hovedfogn, hvorpå ligger langs ved og paa Nordfoden af det to Mile lange Røfse Høide over Havet er 1665 fr. Fod N., saavel som i Øst og udenfor dette, er den smukkeste, jævnest og bedst beboet Bjergdet, ligesom Dalen i det mere heitliggende Røfsefogn hvor den stiger til en Høide af noget over 1900 Fod, er flad**). I det sydligere, paa en Høide af 14 til 1600 Fod liggende Dovre Sogn, er Dalen tildeels trangere og beboet i den nordlige Deel ovenfor Kirken, hvor alle Gaarde ligger p

*) Det er saaledes det største af Agerhaus Stifts Bjergde, og i Indhold er næsten dobbelt saa stort som hele Jærløbergs og Rønne og lidt større end Smaalehønes Amt.

**) Nauman antager at den hele øvre Deel af Røfse dalen, fra Røfse til Røfsefougensvands vestlige Udspring, har været bunden af hvis Speil har gaaet helt over Røfsefougensvand, og hvis vand har været dildigere og 300 Fod højere end det østlige, hvorfor dildigere maa have faaet sin nærværende Skikkelse.

Landsk. Af de hervedende Kirker er Ledsjøougens 13 og Dovre Kirke 2½ Mill fra Hovedkirken, men saavel Hoved sognet som Dovre Sogn har havt flere Kirker i Fortiden. Af Sidedale har Ledsjødalen fire, nemlig a, Jendalen, den sydligste og mindste, henhørende til Dovre Sogn, med 10 Gaarde, b, Toradalen, som gaaer op mod S. V. mellem høie Fjeld- omtrent en Mill vestenfor Hovedkirken, hvilken Dalstrækning, skøndt nu kun en Søterdal, har mange Spor af Beboelse i Fortiden, og aabner en temmelig beqvem Passage til det sydligere Loms Fjeld, c, Grenadalen, som vestenfor Ledsjøvarks-Band fører op mod Syd og vandes af Grens-Elv, samt d, Jora eller Jeradalen, en vidloftigere Dalstrækning og den eneste paa Hoveddalens Øst- eller Nordside, hvilken Dal optager Sjongdalen, der indeholder en Række Fjeldvande, som have det første Udblød fra Nur-Seen, paa Grandsen af Nordmør, hvorefter disse Dales forenede Vanddrag, Jora-Elven, løber med meget stribet Strøm igjennem en Dal, der nu kun har Søtere, men forhen har været beboet, indtil den falder ud i Loughen udenfor Ledsjøvandet. Af Dalstrækninger, som ikke staae i Forbindelse med Hoveddalen, mærkes Fjeldalen, en heitliggende Fjelddal, hvis øverste Gaarde ligge imod 3000 Fod over Havet og hvis Vanddrag, Fjeld-Elven, strømmer til Glommen i Østerdalen. Dette fraliggende Sogns Kirke, hvortil foruden Fjeldalen ogsaa høre Beboerne af Grimsheien eller Strækningen omkring Grimsendalen, ligger 8 Mile fra Hovedkirken. Paa Fjeldets Udsanter ere flere Almuindinger. Af Fjeldheider ere paa Dovrefjeld for- anførte Sneehætten med de samme omgivende Graanaadals-Linder og Ekstra-Høerne, alle med Bræer, de meest udmærkede Punkter, og østenfor denne Fjeldgruppe er det vidstrakte Gaultstigen eller Gaultstifjeld omkring det Øverste af Fjeldalen med mange anseelige Høider, saasom Fjeld, lige i Stiftsgrandsen (5390 F. B.) tilligemed Rottelive-Høen (5258 F. B.) og Vighætten (4959 F. B.), og i Syd for dette Storheien eller Fogstue-Høen (5523 F. B.), samt længere sydlig, paa den Side Grimsendalen, Nordene eller Mundklampene, en meget over 6000 Fod opstigende Fjeldgruppe *), hvoraf Styghøen, Stor-Salten og Diger-Kund ere de meest fremragende Spidser, og endelig er, i Dovre Sogns sydlige Deel, Ruven en fra Dalen steilt opstigende Kogletop, 4746 F. (B.) høi, hvilke sidste høre til den fra Dovres Hovedfjælde mod Syd mellem Glommens og Loughens Vanddrage udgaende Fjeld- arm. Vestenfor Sneehattens Gruppe ere Iveraa-Linden, Sorels-Høen, m. fl. anseelige Høider paa den østenfor Nurjærnes Vanddrag liggende Strækning, der har Navn af Dalside-Fjeld, og vestenfor Jora eller Sjongdalen er det i omtrent 5 Miles Længde udstrakte Sneefjeld med anseelige Høider, saasom Store og Lille Horungen, Øvithøen, Mørra-Lindene og Nurjehøen, der nærmer sig til Gifisdalen, samt nærmere Ledsjø-

*) Brech fandt den vestligste Kogle "af dette Alpeknippe" at være af 6210 Fods Høide, men antager at et Par Linder længere mod Øst ere vel 4500 Fod høiere, dog for stille til at have sammenhængende Sneebævre. See for Øvrigt Buchstien, Første Aarg. (1817 og 1818) S. 341—347, hvor G. C. Strøm har leveret Adskilligt angaaende Høiegartene i Fjeldets østlige Deel.

flougen Graaheen, Storheen, Meeheen og Svartheen, den sidste paa Grændsen af Romsdalen. Paa Dalens Sydside har man i Øst først det allerede ved Waage Vrgld S. 35 anførte Jette-Hjeld, med flere Heider, som begrændses mod Nord af Jondalen, fra hvilken i Vest indtil Loralalen Hjelddræfningen, der ogsaa vedkommer Loms Vrgld, fører Navn af Ledsø-Hjelen, med mange Søterdale og Høstevande, men ingen udmærkede Hjelddinder. Ved et stort Hjelddplateau, Lemmerlistenen, staaer denne Hjelddræfning i Forbindelse med det vestligere, af Loralalen og Ledsødalen indsluttede Iverfjeld, der har mange fremragende Punkter saasom nærmest Ledsødalen Stor-Høen, og længere østlig Højon-Hjelddet, samt sydligere, nærmere Loralalen, de større Heider: Løst-høerne, Digervarden og Bratmands-Høen, alle med Bræer og Løstheerne med den største, Storbræen kaldet, et Var Mile lang. Endelig har man, paa hin Side Grondalen, en vid Hjelddræfning, kaldet Westfjeldet, der fører over til Valbuden paa Sundmer og til Ulbuden under Romsdalen. Paa dette mærkes langs Ledsøfjoven Skarvheer, Monhøen, samt Bratfjendheer og Storheer, og længere inde paa Hjelddet Digervampen, med store Bræer. Almuens Næringsøve ere Ngerbrug, der dog i denne høitliggende Egn, deels paa Grund af Frosten og deels for de her herskende Stormvindes Skyld, er øste midligt, samt Fædrii, som er Almuens sikreste Næringsøve, og Høstavl. I de mange Hjelddvande, saavel som i de til Rougens Vanddrag hørende Vand, er god Anledning til Fiske, som benyttes, ligesom Jagten afgiver nogen Fortjeneste. Desuden drive Ledsøvaringerne en ikke ubetydelig Handel ved i Romsdalen om Eitaraaret at opkjøbe Tørst og ved Juletidet at opkjøbe Silde, hvilke Varer de siden føre ud igjennem Dalen, hvor meget affættes, samt til Tøen og Hedemarken, hvor de ombytte dem med Kornvarer, saavel som til Grundset Marked. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug, med Undtagelse af nogle Gaarde i den sydlige Del af Fjelds Sogn, der høre til Froens Thinglaug. Den sendesta kommende Hovedøve gaaer igjennem Dobre Sogn til Begyndelsen af Hovedfoguet, hvor den deler sig i to Arme, hvoraf den ene fører over Doreffjeld til det Throndhjemste, samt den anden igjennem Hovedfoguet og over Ledsøfjougen til Romsdalen, hvorhos fra den første af disse ved Jerkin paa Doreffjeld en Stedøve fører igjennem Fjelds til Østerdalen. En i senere Tid over den saakaldte Slaadal anlagt Kjøreøve forener ogsaa Ledsø Hovedfoguet med Waage, hvilken øve kommer ned i Ledsødalen noget østenfor Hovedtirken, ligesom to Hjelddvande, den ene fra Høelset i Hovedfoguet og den anden fra Melmen paa Ledsøfjougen, føre over Loralals-Hjelddet til Skiager i Loms Vrgld. Hovedtirken ligger 32 Mile fra Christiania, 18½ Mil fra Throndhjem og 8½ Mile fra Romsdals Markedsplass.

Ved de her faldende Næringsøve mærkes:

a) Jordbruget er vel endnu ikke bragt til den Høide, at det fornødne Bredkorn avles i Fogderiet, men der er ingen Tvivl om at det maatte kunne bringes saavidt. Jordbunden, meest bestaaende af sort, tildeels leerblandet Muld, almindeligvis hvilende paa et Underlag af Leer, er overhovedet saa frugtbar og yder endog uden betydelig Plø saa rig Afgrøde, at man ved en fornøftig Huusholning, d. e. at

i Brandeviinsbranden og ved Indstrækning af Reelspiser, oplægge fra de bedre Aar til de flattere, for det Reste se brødsøde fig. Almindelige Aar ere meget sjældne. Selv Kornet saa jævnlig kortfryser, kunde maaskee brødsøde her ikke er ualmindeligt, at der i et godt Aar kan avles to

Her er intet Fælledsskab i Jordeiendommene, som kan ruget. Skjendt Dyrdyrkningen vel, paa Grund af den rdbund, er baade besværlig og kostbar, gaaer Pløiningen Gaanden, da de fleste Agre bestaae af løs Muld og man endtlige Kæsse har ublandet Leerjord. Agrene pløies derfor med en let Ploug. Plougtiden indfalder gjerne den 20de lidt senere, og noget over Midten af August er Ageren oben til at skjæres. Jo før man kan pløje, medens der igtighed i Jorden af Sneen, des bedre. I den øvre Deel mmer saavel Sæd- som Høstetiden tidligere end i den sydvoveds-Enden, Agerbruget i dette Fogderie har at kæmpe rken og Kulden. Da Agerlandet er lutter Bakker, trænger Sæden er kommen i Jorden, idelig til Regn. Udebliver r i Byggets Skyoning, mislykkes Høsten. Dette Uheld ere ige Vrglde, og meest det egentlige Froen, udsatte for. I Vrglde har man søgt at komme Naturen til Hjælp ved vandning, og Loms Vrgld er derved næsten bleven Herre øst. Man fremleder nemlig Vand i Rønder, enten gravede r i udhulede Træender, fra Elve og Kjørn paa Hjeldenes jele Hjerdingmølle og længere til Gaardene; men disse Vand- : kostbare, saa at Gierne af alle de Gaarde, forbi hvilke elstage deri og benytte dem efter Tour, hvilket sædvanlig itten. Naar da Vandet er bragt til Agrene, trækker man maae Rønder i Jorden, hvorigjennem man lader Vandet nde, og kaster det med Skuffer i Veiret, da det falder ved

Dermed fortæller man fra Ageren er tilføjet indtil Hø- For Kuldens sørgelige Virkninger er vel ikke Hovedbalen i ed, men mange høitliggende Gaarde i Særdeleshed, samt nde Sidedale, og meest af alle Kæsse Vrgld, udsatte. Af ie Vrglde trænger Fier Vrgld endog i de bedste Aar til :fel af Korn, da Agerbruget lider ved den her altformegit ndelsaand og ved den Omstændighed; at de fleste Arbeidere is Begyndelse indtil Hø- og Kornhøsten, ja tildeels lige ren, ere borte fra deres Hjem, for i andre Bygder at søge som Sommermænd &c., saa at Gaardbrugerne savne den Hjælp til Sommerdriften. I Ringebu Vrgld kan maaskee og Kobevangs Munterfogn i særdeleshed frugtbare Aar brø- :gen Vbl, hvorimod de høitliggende Venebygdens og Sæt-

---

dingen, hvortil i Christen den Femtes Lovbog 5—11—7 tages see Hærfærdigheder angaaende Loms Vrgld i Deconom. Magazin, S. 259—62 og 2det Bd. S. 289—90, samt Hjorthøys Bektir- r Guldbandsbalen, 1ste D. S. 107—9.

ningebaleus Sogne jævnligen hjemføges af den tidlige Efter-
der ofte tilintetgjør al Kornavl, ligesom Hovedbalden er udsaa
paa Sæden af Tørre om Sommeren. Froens Bygd er G
balens bedste Kornbygd, og her avles ikke alene det meste u
bedste Korn, kun Bygdelaugst Skabo i Dvifne Sogn er
vaade og kolde Sommer at høste umodent og frodsent i
Dvrigt bredsøder Bygdet sig ikke alene i sædvanlige Aar, n
endog meget Korn og Meel til Østerdalen og Aarsaa. I
Regn kan ogsaa her undertiden foraarfaage maadeligt Aar
som synes at være tiltaget med Skovenes Aftagelse, dog ha
Beboere af Sedorp Sogn sagt at afhjælpe denne Mangel
lebninger til deres Agre. Agerbruget i Vaage Bygd var
Opmarksomhed, og Hovedsognet har især betydelig Kornavl, i
i det Hele avler sjelden den fornødne Bredføde for Bebo
Hedalsens Sogn, i Skovbyggerne og paa flere heiliggende
tidlige Frost jævnlig, ja næsten aarlig, gjør mere eller mi
Loms Bygd har fortrinlig god og fordeelig Kornavl, i
steds drives Agerbruget med større Flid end her. Man ka
nogenslunde gode Aar ikke alene bredsøde sig af egen Avl,
affatte Korn. Grunden hertil er fornemmelig Agervandinge
denne Kornavlingen her vilde være meget mislig. Man
Agrene ogsaa i Vaage og paa Løssø, dog er ingensteds
mere almindelig end i Lom, hvor man bedst forstaaer de
hvor man først har opfundet den, og hvor man anvender
Regn indfalder eller ikke. Denne uafbrudte Vanding har
faa at takke for sin tidlige Hest, da Kornet her sædvanlig
til at skjæres ved den 10de August. Løssø Bygd er med
Kornavl Fogderiets meest uheldige Egn. Her avles vel i
godt og kjernefuldt Korn, men Dalens opheiede Beliggenhe
til 2000 Fod over Havet — udsætter Bygdet for Midvæ
og heftige Stormvinde i Høstetiden tilintetgjøre ikke sjelden de
hele Gaard. Meest ere Guldalens Beboere udsatte for misli
og i Guldalen høstes næsten aarlig umodent Korn, hvorf
sæden her er aldeles ubetydelig, og indstranker sig til faa i
Til Giendommelighederne ved det Løssøste Jordbrug herer for
vandingen, som temmelig almindelig bruges i terre Sommer
vane ligesom at besaae Ager og Eng med Stigaarbe, der i
for Dalsfjeldet, deels for at forebygge at Væsten ei skal o
hortsere Sneen af Agrene, som skulle tjene dem til Bede
Kulden, og deels til at holde Tugtigheden saa meget længe
om Foraaret til Nytte for Sæden. Desuden anvender m
bestytte Kornet med Kulden om Høsten, Regning, hvilket ste
Maade, at man anbringer paa Marken Dyrer af Furreba
med Torv (Tøpper), hvortil sættes Ild om Aftenen naa
Grund til at befrygte Nattefrost, hvilket Erfaring har lært
hensigtsmæssig Fremgangsmaade. Overalt i Fogderiet er i
vedsæden, saa avles og noget Blandkorn, meest i Dier
Bygde, hvorimod kun ganske lidt Havre udsaaes. Aug at
og i Loms Bygd i et større Forhold end paa noget andet

ter, da Udsæden af Rug udgjør omtrent en Fjerde- eller Femtedeel af al Kornsaad, og Voms Rug ansees bedre end den der saaes fra de øvrige Vrglde i Dalen. Dog avles her blot Sommer-Rug, da Vinterrug ikke med Fordeel kan udsaaes, eftersom de heftige Stormvinde sædvanlig bortblæse Sneen og saaledes holde Marken ubedækket. Imidlertid avles Vinterrug andensheds i Dalen, især i Groens og Waage Vrglde, hvor Rugavlingen ikke er ubetydelig; hvorimod man i Ledsø Vrgld ikke udsaaer Rug. Ertesaad benyttes i Dalens lavere Egne, især i Groens og Lier Hovedsogne. Hvedeafl kjender man næsten slet ikke til. Af Byg og Blandkorn avles i Almindelighed 6 til 8 Fjold, men i Rom, hvor Jordbunden er folbrigere, 9 til 10 Fjold og derover. Vinterrugen giver større, indtil 16 og 20 Fjold, men Sommerrugen kun 5 til 7 Fjold. Potatosaavlingen er her ikke af den Bigtighed, som i mange andre Egne, uagtet den luse Jordbund er fordeelagtig for denne Afl. Forholdsviis udvættes det største Qvantum Potatos i Lier Vrgld, og det ringeste i Ledsø Vrgld, hvor kun nogle faa Lønder Potatos udsættes og give lidet af sig. Her saaes for det meste i Nylønde, da den i gammel Ager quæles af Ukrud, som den frugtbare Jordbund saa villig frembringer. Hamp saaes overalt, trives godt, og deraf tilberedes Venden i Almindelighed det Værrer han behøver, dog er heller ikke Hampavlingen, især i de nordlige Vrglde, aldeles tilstrækkelig til Indbyggernes Fornødenhed. Humleavl kryder man sig kun lidet om, og en betydelig Deel af den Humle, her forbruges, maa kjøbes andensheds ira. De almindelige Kjekkenurter trives næsten overalt i Fogderiet meget godt, men Venderne have hidtil manglet Anviisning til diisets Dyrkning. Den strænge Vinter, i Forening med Egnens meget korte Sommere tillader ikke at tænke paa de finere Frugttærs Dyrkning. Indlertid naae Kirsebær Modenhed i Klingebo og Groens Hovedsogn i gode Sommere, ligesom Apler med nogen Omhyggelighed kunne bringes til Fuldkommenhed i Lier Vrgld, men kun med megen Vanskelighed heiere oppe.

b. Skovene i Guldbrandsdalen ere, med Hensyn til Udsalg deraf, ikke af Bigtighed. Kun paa enkelte Steder ere de af den Betydning. Paa Guldbrandsdalens fjelde ville Skovene, fornødest det haarde Klima, ikke være undtagen paa saa Steder der ligge i Ly for den skarpe Kust, og det indskrænkede Areal i selve Dalen giver ikke Plads for Skove af nogen Betydning. Dog kunde Guldbrandsdalen endnu med forrynlig Behandling have fornøden Skov, naar den ikke paa en uforrynlig Maade ødelægdes. Da Fædristen er Hovednæringsveien, maa alt paafindes for at skaffe Havnegange, man afskarer da i Sætermarkerne hele Strækninger af de skjønneste Skove, hvorved Træerne der ud, Barnaalerne falde af og gjebe Marken, hvorefter komme hyppelige Havnegange, men ingen Skov mere. Millioner af unge Gran- og Furetræer hugges aarlig til Fæde for Faar og Geder, som da gaae Bart og Naale af dem. Ogsaa medtager Agervandingen i den nordre Deel af Dalen megen Skov til Rønder, og den omtalte Hjørdesætning i Ledsø Vrgld ligesaa. Skovens ødeløse Behandling og derved bevilte Aftagelse maa fornemmelig tilskrives det almindelige Samle, da enhver kun tænker paa at ødelægge, men ingen paa at spare. Vi

nødenhed, dog vil det i Henseende til Skovproducter i Hver særgeligt ud for en stor Deel af Hovedsognet, hvis eneste Aarsag en Alminding som Ingen skaaner, og en Deel af Eliager som der sig i samme Tilfælde. Læssø Bygd har neppe Skov Fornødenhed, hvortil Egnens ophelede Velggenhed for en stor Aarsagen, da Hjelene strax stige op over Naaletrærnes Begrensningslinie, imidlertid gives i den nordvestlige Deel af det egentlige i Nordalens Alminding, god Furreskov og derfra hentes hele den Deel af Bygden sit Bygningstømmer og for største Deel Brænde som den søndre Deel faaer sine Skovproducter fra Jora- og Paa en anden Kant af Bygdet er Fuldalen temmelig skovrig, skildet af Robberdærk og Kulbrænding til samme her meget har forthyndet Skovene bestaae af Furre og Gran. Den sidste er den meest almindelige Træart i Dier, er endnu hyppig i Kingebo, men sjældnere i Waage, forsvinder tidligere paa Løst- end paa Vestfjorden af I findes endnu i Roms Hovedsogn, men ikke i det egentlige Løst- diøse Bygde afgiver derfor Furren det fornødne Huus- og Løstmer. Af Røvskov er Birk, Åsp og Dr sædvanligst. Heraf betydelig Deel Dvægsfoder, da ikke allene Røvet, men og Løstbirk, Åsp- og Rogntræet anvendes til Fødemidler for Sm

c) Fædriften er af største Vigtighed for Guldbrandt Hovedkilden til Egnens Velstand og giver Indbyggerne de Aarsag til Affætning. Der er heller ingen Egn i det Sønderjyske, derucerer den Mængde Fødevarer som Guldbrandtsdalen, hvilket skrives dens fede Græsgange. Dalen selv afgiver vel kun li paa de indskrænkede Hjemmejorder; derimod avles paa Sønder d. e. indhegnede Græsløkker, som aarligen fædes ved Kreaturer mærgjødse, godt og kraftfuldt Foder, ligesom man, endog m

aa man har forskrevet hollandske Tyre for at skaffe Egnen større og. Foruden Fedevarer leveres om Efteraaret en stor Deel paa, der neddrives til Kjøbstæderne. Hesteavlning er ligeledes Bergheden for Guldbrandsdalen, da der paa de større Gaarde ig holdes Følhopper, hvis Føl sættes i det fjerde Aar og af de Cavallerie- og Rideheste. De letteste og fyrigste faaes fra Sogn, dog sætter ogsaa Waage og Troens Brglbe mange og det er at formode, at danske Heste, som i ældre Tider ere, have haft Indflydelse paa Egnens Hesteavl. Istedetfor de som saaledes sælges fra Fogderiet, kjøbes igjen mindre Arbeids- a Bergens Stift og Romsdalen. Gaareavlen afgiver ogsaa Wa- Afstætning. I de nordligste Brglbe kjober man en Mængde ra de tilgrændsende Dele af Bergens Stift, og Handelskarle fra lige Guldbrandsdalen opkjøbe igjen om Foraaret mange Gaar i bbrandsdalen, især i Rom og paa Leksjøfouggen, hvor man hol- største Mængde deraf, hvilke de seje om Sommeren og derpaa dem slagtede. Den oprindelige norske Gaarerace, som er den lige i Dalen, have vel enkelte Jordbrugere søgt at forædle ved afse spanske og engelske Vædere; men den blandede Race er snart dattet, hvortil den flette Føde, Gaaret maa lade sig nøie med nteren, og overhoved dets flette Behandling er Aarsagen Geber almindelig og med Fordeel. De holdes i størst Mængde i Roms derimod, er deres Antal ikke stort i de to sydligste Brglbe, og ikke i Leksjø ere saa mange deraf som i Nabo- Præstegjældene. tid sælger man, foruden Mysenst, ogsaa Buffetjød og Buffe- denhygds. Sviin holdes af de fleste Bønder i Overflodighed. ommeren nære de sig paa Fjeldet af Græs og Vær, og skjøndt Bønder om Høsten slagte flere Sviin, forbruges dog Alt i egen dning.

I Jagt og Fiskerie er af megen Vigtighed for dette Fogde- lenædyr findes ofte i store Flokke paa Fjeldene omkring Leksjø, i Waage Brglbe, og mange deraf skydes af Dalens øvede Skyt- jefom en mindre Sort Dyr, hvilke Hjorthoy anseer for Daadyr, undertiden ligeledes i store Flokke paa Fjeldene over mod Ver- itist. De kaldes Skraa-Dyr, og deres Kød ansees mere velsma- md Reensdyrenes. Elgsdyr have forhen været her i Mængde Skovene bleve udhuggede. Nu ere de fjeldne og findes blot i de Skove, f. Ex. i Hedalen, men Ulvene ødelægge de fleste om Vin- l. Af Rovdyr findes Bjørne, Ulve, Ræve og Ierwer, og af lve i stor Mængde, der gjøre megen Skade paa Kreaturene. og Otter findes ligeledes, men Bævere kun paa enkelte Steder, i den bekjendte Bæverelv i Roms og i Venehygdens Sogn i

a Elgsdyrs- Fangstens Vigtighed i Fortiden see Saml. til det norske is Hist. 4de Bd. S. 606. Paa Dovrefjeld fandt ogsaa Schöning store mlinger af Elgsdyr- og Reensdyrgrave, hvormed disse Fjeld saavel som re Fjelde omkring R. Guldbrandsdalen paa lange Strækninger vare op- ble. Disse vare indvendig stensatte, almindeligvis 3 Alen høje og sex n brede. See Bustriffen, Anden Aarg. S. 565, 567 og 568.

Ringebo Vrgld. Harene findes overalt, og af Fuglevildt fal Myrter undertiden i stor Mængde. Fiskefangst har i Fortiden Sted paa Doreffjeld. De Fiskearter, der findes i Lougen er Lake, Haarr, Siit, Åbor og Træl. Det vigtigste Fiskerie er af Erreten, som dog kun faaes i den nedre Deel af Dier Vrgld, nemlig i Hunner-Fossene, ovenfor hvilken den sjelden kommer fanges dels ved Drivgarn og Nod i Elvene, dels i Fossene: dertil indrettede Bygninger, og faaes indtil en Vægt af 1: derover. Laksen faaes meest i Løsna-Vandet, er flet om Sommeren spises mest om Vinteren, da den fanges baade med Risen og i smaa Møler eller Kuser. Ringebo Laksen er den som faaes indtil en Vægt af 16 Mtr. Siit faaes i Lougen indtil fossen i Troen, falder af omtrent en Fods Længde, fanges hel men igjennem med Krog, Garn og Nod, men i størst Mængde Hesten, da den gyder sin Rogn. Haarr fiskes i Lougen ligeop vandet om Foraaret og hele Sommeren. For Øvrigt fiskes i nogle Fjeldvande, hvor de ere henfattede, især paa Troen, Reie i Alnebalen i nogle Vand, som høre til Ringebo og Troen, o Fjeld-Øret faaes i de mange Fjeldvande, der ligge paa begge af Dalen, hvor ogsaa den fedeste og bedste Åbor fanges.

e) Bjergværksdrift afgiver nu ingen egentlig Fordeel, kun faae Hænder i Virksomhed, thiendt Fogderiets Forraad taller formentlig maatte kunne give Anledning dertil. Forhen saa Bjergværksdrift dels paa Kobber og dels paa Jern funde men er for største Deel ophørt. Her gives nemlig i Sells Søder Baage Vrgld forladte Kobbergruber i Stræfningen paa den af Otta-Elven, nemlig paa Naasbals-Fjeldet, samt nordensjundt-Rampen og østen for Svarikampen, saavel som paa Louge side ovenfor Kringelen, hvilke have været drevne under Sells eller Frederiksgaves Kobberværk, foruden en Grube ved Gaarden i Baage Hovedsogn, der har hørt under samme Værk, ligesom i ere Tid høit oppe i Rom er fundet en rigtig Kobbererts, der i brydes i smaa Myrer, saa at man ikke har gjort noget Anlæg de Endelig ere der forskjellige Kobberanviisninger i Øvre Folsdal først ere fundne i 1745, hvorpaa flere Gruber have været drevne Frederiksgaves Kobberværk i Østerdalen, og endnu en Grube, kaldte "Gamle Folsbals Grube", ½ Mil fra Værket, og kort d Sørp, inddrevet paa samme Ertsele, der bestaaer af Magneti foruden to andre paa et andet Ertsele drevne Gruber, beliggende i Dalen ½ Mil fra Værket, hvilke for lang Tid siden bleve forladt. Malmen var mindre god end Fjeldgrubens og gav rødfarvet Jern Værker, som denne Drift satte i Virksomhed, vare:

*) Se Professore Womarks Reise fra Christiania til Throndhjem. 1829, S. 64.

) Sællø, eller det Guldbrandsdalste Kobberværk, senere Frevs Værk kaldet. Det skal være anlagt 1624, og tilhørte senere Participantfab bestaaende af den af Bjergværkshistorien bekendte Irgens, Myntmester Peter Grüner og Rentestriver Peder Milke erholdt Privilegier derpaa under 28de Mai 1642, hvorefter Iher Hannibal Sehested blev først Medparticipant og senere Eier, som i de tre Aar 1648 til 50 leverede tilsammen 438½ Skar Kobber, med en Befæstning af 18,293 Rd. Med Sehesteds Eiendomme kom det i 1651 til Kronen og blev derefter i fire i 17de Januar 1652, med tilliggende Gaarde Formo og Ølstad, under Forpagtning af Selius Marselius mod en Afgift af 1500 rlig. Efter nogen Tids Forløb blev det igjen forladt, og derefter af Kong Frederik den Tredie til Stattholder Mr. Fr. Guld, som gav det Navn af Frederiksgaves Kobberværk og Privilegier derpaa under 23de Juli 1687, dog synes heller ikke nu vist at være bleven af Varighed. Efter Guldensløvs Død lod Grev Danneskjold Laurvig paa ny skaffe efter Erft, dog uden at den ansøgte Confirmation paa de ældre Privilegier, der ved Esol. af 31te Decbr. 1725 blev afslaaet. Imidlertid blev Værket optaget af et Interessentskab, hvilket, efterat de nye haabede Ralm-Anvisninger vare blottede i Fjeldalen, erholdt Extensionsgjælder af 15de Juli 1748, hvilkte siden gik over paa Fjeldals værk i Østerdalen, som det gamle Frederiksgaves Værk gik ind og fra den Tid indskrænktes dette Værks Drift her i et til Kobbergruberne i Dvre Fjeldalen og den ved disse i Aaret 1787 paabegyndte Arbeide ophørte efter Vandflommen i Døg har i den nyere Tid Smeltehytten ikke været i Drift, da den, her vindes, fjæres om Vinteren til Kovise-Hytte i Lille El., hvor den smeltes.

1) Ledsø Jernværk, der er optaget i 1659 af færnævnte Irgens og Assistentraad Jargen Philipsen, som fik Privilegier om den 19de Nov. 1660, og Circumference over hele Ledsøsaaledes at ingen her maatte have Saug uden Værket og ingen gik fæe uden til Værket alene, hvilke Privilegier confirmeredes de April 1673. Dette Interessentskab folgte Værket til en Hol-Peter Schielbeck, som satte det i hypperlig Stand med Bygningener ic., men maatte forlade det efterat have gjort en Bana 80,000 Rd., hvorved Værket nedlagdes. Et Participantfab idhjem optog det paa Ny i 1692 og drev det nogen Tid, men ften havde været standset siden 1701, blev ved Kgl. Res. af pril 1708 de ældre Privilegier tilbagekaldte, hvorpaa Gen. Fjeld-r Herman Treschow, som alene var tilbage af det Thronbhjælparticipantfab, folgte 1709 Værket med Tilhør til en Forvalter Svolds Jernværk Reinhold Ziegler. Han optog flere nye Gru- n kunde ikke holde Værket i stadig Drift, og efterat dette med i Enke var kommet til Lars Løbes, blev det heller ikke holdt i Aar 1750 folgte Løbes det til Zieglers Svigerføn Hans Holm- m satte det i Gjæld ved kostbare Bygninger, indtil det endelig

1757 kom til Bergraad Paul Jrgens, som med Flid opholdt sig i en Række af Aar i temmelig god Gang, uden Reductionen i denne Værkets meest glimrende Periode kunde noget Aar at overstige 100 Stpd. Stangjern, hvilket var Product der tilvirkedes. Efter Jrgens's Død 178* standt for en Deel. Senere uddragtes vel i nogle Aar omtrent Malm aarlig, som blev smeltet i nogle Uger, men selv ophørte i 180* og efterat Værket i 1812 var, solgt af i Hænder til en Bonde, bleve dets Indretninger og Maskinerie senere har her ikke været noget Jernværk, ligesom Egnens ninger heller ikke nogeninde ville kunne levere de fornødne fornøjet Drift. Værket bestod af en Marsbovn og en Stangj ved den søndre Ende af Løssværfes-Bandet, og havde i sin en Stangjernshammer ved den nordre Ende af bemeldte Baf fra Marsboven. Det tilvirkede Stangjern affattedes for Møraas, og forarbejdedes ved Værket til Blougjern, Fyrstads Dræge ic. til Affætning i Omegnen og paa Romsdals M

Foruden den egentlige Jernværksdrift har man ogsaa, tiden, drevet paa Myrjerns-Tilvirkning. Myrjern findes adskillige Steder. Myrjernets Tilberedning var i Sættningen Ringebo Vrgld i ældre Tider en vigtig Næringsvei, og skilte langt fra ikke er saa almindelig som forhen, tilberedes dog en Steds dette Slags Jern ei blot til eget Brug, men og til A man tilbytter sig Korn for Hestefod, Græs og andre Jerns Myrjernet arbejdes. I Groens Vrgld findes ligeledes i 2 begge Sider af Hovedbæltet en Mængde Myrjern, og tydeligt til at man i ældre Tider har benyttet samme, ligesom i mange Steds gives Myrjern. Rig Chrommalm findes i Hjel for Rom. Ogsaa har man troet, at der af de ældre M findes Spor i Fogderiet, i hvilken Henseende Tolstads-Nas Vrgld har fra Fortiden erholdt Navnkundighed, da deri skad det Sølvets, hvorfor Stedet flere Gange har været undersøgt kyndige, uden at nogen Visshed for eller imod det almind har været tilveiebragt*). Desuden har i de senere Aar Vrgld paa Vestfiden indsluttende Hjelstrækning opvakt Op da man har troet de derværende Elve skulle affatte Guld i uden at dog ved de af Prof. J. Keyser i Aarene 1834 og tagne Vastningsforsøg med Elvevand er fundet Spor Metaller, da Elvene blot affatte Jernsand, samt Chromjern sand **).

*) Iffe engang de nyere i Aarene 1816 og 1817 af Bergmester anstillede Efterprøvningsforsøg, hvorom Indberetning er indført for 1817, No. 43 og 44, samt 47 og 48, have afgivet nog Resultat, ligesaaledes som de i 1834 af Prof. J. Keyser og mal ledning foretagne Undersøgelser.

**) Indledt af anseer Prof. Keyser Spørgsmaalet om Platinasand i Rom ved de anstillede Undersøgelser endaa ikke fuldkommen Platinasand i Uralbjergene bestaar af kunst Chloridiser s

Fogderiet i økonomisk Henseende tjenlige Steen-
nytted mangeslæds med Fordeel. I Næbre Guldbrandsdalen,
skiferen overalt hersker, gives en Mængde skønne Skifer-
rud, saasom ved Gaardene Gillebo, Dvøm, Rindal og Stals-
ter Brgld, ved Lindvig, Arnæs og Gjelle i Fodvangs Sogn
ngebo Brgld, ved Galaa Søter i Froens Brgld samt paa
er, og selv N. Guldbrandsdalen savner ikke denne Steenart,
i Skjedsvold i Vaage og Gjellum i Sæls Sogn, samt ved
Rindal i Dovre Sogn, brydes Skifersteen. Denne benyttes
og mere til Tagtækning, og føres endog fra Nier til Bygder
Fogderiet, saasom til Hedemarken. Allunskifer findes i
Froens Brgld, og gedigen Allun sammesteds i Bjergspræk-
ker eller Grydesteen findes mangeslæds, og deraf den bed-
rest beremte i Ottadalen under Vaage Hovedsogn, hvor der
dømmelige Forraad af samme paa Gaardene Bisteb, Tolstad
i, ligesom den findes hyppigen i Froens Brgld, saavel som ved
i Dovre Sogn, i Hjelbene vestenfor Lom, paa Meesfeldet i
Folbalden og paa fl. St. Fra de herværende Brud leveres
lovn, Kalkelovne, Badstueovne, Gryder, Bagsteheller, Ligestene
g foruden til Omegnen fleer Afstætningen til Romsdalen og
en; men denne Mæringsvei er i Aftagende, da man nu fore-
dvne og Gryder af Jern, som mere varige. Serpentin
i Hjelbstrækningen vestenfor Lom. Dvørnstensbrud ha-
foransorte Tolstadaas, hvorfra endel Stene leveres, ligesom
ne formenes at kunne erholdes fra Meesfeldet paa Løssø, og
ene faaes ligeledes fra Vaage Brgld, hvor der ved Gaarden
et Bjerg, af hvilket hugges Glibestene men især Bryne-
affættes i Nabosognene saavel som nordensjælds. Sandsteen,
er været taget Støtstene til Løssø-Værks Marsovn, findes i
gld i Nærheden af Landsfæteren, og Kalksteen findes paa
Steder, f. Ex. i titanferte Tolstadaas.
Forædling af de raæ Naturproducter beskæftiger kun
herværende Almue. Her gives ingen Fabrik eller Industri-
ke engang et Teglværk. Sterte Saug eller Møllebrug har
er ikke, da her blot ere Bække-Sauge og Dvørner. Rigejaa
ogle ubetydelige Stampemøller. Brandeviinsbrænden drives
id i Amtets tvende andre Fogderier, og er i de senere Aar i

af Ulbent og Linned, tildeels meget smukt. Af Haandværkere findes alle Bygder de fornødne, og især er Dier Bygd vel forsynet med Haandværksfolk af alle Slags.

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Dier Præstegjeld:

Dier Præstegaard, 1 Hvd 10 $\frac{1}{2}$ Ekd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Grund staaer Præstegjeldets Hovedkirke, en Tømmerbygning opført 1728 efter at den ældre Kirke Aaret i Forveien var afbrændt ved Lynild. Gaardens Udseende er 18 Tdr. Korn og 16 Tdr. Potatos, og her findes 5 Heste, 25 Køer og 25 Faar. Dertil er fire Pladser, men ingen Skov. Med Mosehuus, 2 Huder (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Tavne, 3 Huder (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i et godt Brug, der er velbebygget, med Vandfald, Dværn og Saug, og 6 Pladser, hører Præstegaarden til det saakaldte Glaben, ovenfor hvilken er Vedum, Nedre og Øvre, 4 $\frac{1}{2}$ Ekd. (31 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der formodentlig maa være den i Kong Hakon Hakonsens Saga, Cap. 333, forekommende Gaard "Vidhelm i Ghabui", hvor Kongen lod opføre en Gæstebudsal, saa at Gaarden vel maa have været en Kongsgaard, og Skaaden, S. og N. 10 $\frac{1}{2}$ Hvd (35 Dlr.), hvor Sognet kirken i Fortiden skal have staaet, samt højere oppe i Aasen Nyam, 3 $\frac{1}{2}$ Hvd (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, og Rindal, 3 $\frac{1}{2}$ Hvd (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, med 7 Pladser, Dværn og Saug, alle hørende til Sognets Østside, ligesom den længere ude liggende Hunner (forb. Sundhyria), 4 $\frac{1}{2}$ Hvd (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende ved den af sit betydelige Fiskerie bekendte Hunnersø. Af Annerfognets Gaarde mærkes: Glommen, 5 $\frac{1}{2}$ Hvd (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Sognets betydeligste Brug, med Vandfald, Dværn, Saug og Fiskerie, Lande, 4 $\frac{1}{2}$ Hvd (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, samt Rægli, 4 $\frac{1}{2}$ Hvd (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er en af Bygdets største Gaarde, hørende til Sognets nordlige Deel paa Østtiden af Rougen. Til sydlige hører Roug (Ro), en liden Gaard, paa hvilken Sognet kirken en Tømmerbygning, har staaet siden 1727, og ovenfor hvilken i et velbebygget Nabolag er Præstegaarden, 3 Huder (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor Sognets ældre Kirke, en Muurbygning opført 1464, stod indtil den nærværende opførtes, og paa Rougens Vestside ere Offigstads, 4 $\frac{1}{2}$ Hvd (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.)¹ og Hong, S. og N. 6 $\frac{1}{2}$ Hvd (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), de største Gaarde i den saakaldte Rusbals Bygd, der er Bygdets bedste Strækning paa Dalens Vestside.

b. i Ringebo Præstegjeld:

aa. i Hovedfognet:

Ringebo Præstegaard, af Styld 3 Huder (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.) en betydelig Gaard med smuk Beliggenhed, hvorpaa udsaaes, Gaardens 10 Pladser iberegne, 35 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt findes 19 Heste, 112 Køer og 92 Faar, men hvortil er ubetydelig Skov, og af hvide Beboere mærkes den i Decbr. 1838 afdøde Sognepræst S. G. Sommerfeldt, bekendt som Naturkyndig. Her staaer Sognets Kirke, en

¹) I Nalls Oversættelse af Snorro, 1ste Bd. S. 117, kaldes den Gaard som at denne Gaard skulde være det af Historien kendte "Drostaab" som Olaf Trygvessens Morfarer Grif Blodaskald boede, men saadant man ser meget tvivlsomt.

Mærks-Bygning formodentlig meget ældre end Reformationen, og for samme ligger **Elfstad**, $5\frac{1}{2}$ Hub ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), et betydeligt ig. med **Saug**, **Dværn**, **Fiskerie** og 7 **Pladser**, og paa hvis **Grund** den i de ældste Tider skal have staaet, samt længere ude **Tromsnæs**, **re** og **Dvre**, $4\frac{1}{2}$ Hub ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), bekjendt af det ved samme falde **Læseflid-Fiskerie** og af den mærkbare **Tromse-Bro**, der er lagt i en **Bjergrevne**, i hvis **Bund** **Tromsen-Elv** styrter sig stummende ned lodrette **Fjeldbæge** 90 **Fod** under **Broen**. **Nordenfor Kirken** **Berg**, 3 **Huber** ($15\frac{3}{4}$ Dlr.), et meget godt **Brug**, **Vistad**, to **ude**, $7\frac{1}{2}$ Hub ($21\frac{1}{2}$ Dlr.) og **Gunstad**, tre **Gaarde**, $10\frac{1}{2}$ Hub (33 Dlr.) ¹, samt **Høistad**, 5 **Huber** ($15\frac{3}{4}$ Dlr.), der er et stort ig. og paa **Kougens** **Vestside** mærkes **Seielfstad**, to **Gaarde**, 8 **Huber** ($27\frac{1}{2}$ Dlr.) ², **Mælum**, 4 **Huber** ($16\frac{3}{4}$ Dlr.), et betydeligt **Brug**, **Randklev**, to **Gaarde**, $7\frac{1}{2}$ Hub ($19\frac{1}{2}$ Dlr.) ³.

bb. i **Ånnersegne**:

Norvig, $2\frac{1}{2}$ Hub ($14\frac{3}{4}$ Dlr.), et meget godt **Brug** med 6 **Pladser**, **ude**, 4 **Huber** ($15\frac{1}{4}$ Dlr.) et af **Sognets** bedste **Brug**, med stor **Udsæd** og 5 **Pladser**, og **Løsnæs**, to **Gaarde**, 7 **Huber** ($26\frac{3}{4}$ Dlr.), til **Rosna-Søens** **Vestside**, og **Uarnæs**, to **Gaarde**, $4\frac{1}{2}$ Hub ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), samt **Lindvig**, $3\frac{1}{2}$ Hub ($16\frac{3}{4}$ Dlr.), et af **Sognet** største **Brug**, med god **Kornavl**, **Saug** og **Skifersteensbrud**, til dens **Vestside**, alle i **Fodevangs** **Sogn**. **Hougstad**, $7\frac{1}{2}$ Hub ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), **Forstad**, $5\frac{1}{2}$ Hub ($12\frac{3}{4}$ Dlr.), et meget godt **Brug** og **Lunde**, to **ude**, $5\frac{1}{2}$ Hub ($15\frac{3}{4}$ Dlr.), ere de bedste **Gaarde** i **Venebygdens** **og** alle i den ydre **Deel** af **Bygden**, hvor **Sognets** **Kirke** en **marbhygning** er opført 1780 paa ny **Tomt** ved **Gaarden** **Forrestad**, **Setningsdalens** **Sogn** mærkes **Sollien**, $1\frac{1}{2}$ Hub ($15\frac{1}{4}$ Dlr.), **Sognets** i 1738 opførte **Kapel** staaer.

c. i **Froens** **Præstegjeld**:

aa. i **Hvedesegnet**:

Froens **Præstegaard**, 4 **Huber** ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig **ud**, paa hvis **Grund** staaer **Sognets** **Kirke**, der er en af **Landets** **største** **Kirkebygninger**, opført 1787 af **skifrig** **Sandsteen** i **Form** af **Duesant**. **Udsæden** er 35 **Tdr.** **Korn** og 10 **Tdr.** **Potatos**, og her 10 **Heste**, 40 **Køer** og 50 **Faar**, ligesom til **Gaarden** ere to **Sæ-** gode **Fiskerie** og 9 **Pladser**, men ingen **Skov**. **Nabogaarde** ere **Nordfjorden** **Øden** (**Duben**), 5 **Huber** ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), i et stort **Brug**, **Vistad**, tre **Gaarde**, 10 **Huber** ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke for- **stod** **Kirken**, der da var en **Reisværts-Bygning** ⁴, og længere nord-

og ²) **Gaardene** **Nedre** **Gunstad**, **Nedre** **Seielfstad** og **Nedre** **Randklev** have været befrie for **Udlæggelse** af den af **Kronens** **Jordebogrettigheder**, som kaldes **Foring**, paa **Grund** af deres **Opfidderes** **adviske** **Forhold** i **Blaget** ved **Kringelen**. Det var nemlig **Kensmand** **Peder** **Randklev** som den **Gang** ansøgte **Ringebos** **Almne**, og **Verdon** **Seielfstad** som søgte **Stot-** **ternes** **Kasjerer** **Einclair**.

De **Kong** **Olaf** **den** **Hellige** paa sit **Omvendelses-Tog** i **Gulbrandsdalen** **Mær** 1021 opholdt sig i fem **Dage** paa **Vistad**, kan vel dette **Ophold** have givet **Aaledning** til **Kirkens** **Opførelse** paa denne **Gaard**.

lig ere Stokke, 4 Huder ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), der i Kortiden har været Hestegaard, samt Branderub, 4 Huder ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brugs- og udenfor Kirken ere Hundorp, $6\frac{1}{2}$ Hud ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), bekiendt i Oldtiden som den mægtige Dale-Guldblands Bolig og med mange Didsminder, Gaave, 3 Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Nabogaard til forrige og paa hvilken har været et Offersted eller Tempel for Guden Thors Dikelse ¹, samt Forr, tre Gaarde, $10\frac{1}{2}$ Hud ($50\frac{1}{2}$ Dlr.), alle hørende til den saakaldte Nedrebygd. Til Øvrebygden høre Stei $7\frac{1}{2}$ Hud ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), den betydeligste Gaard i Bygdet, der langt tilbage i Tiden, og som det synes endnu i det fjerntende Aarhundrede har været en Kongsgaard ², og i den nyere Tid beboet af Foged Lars Gram, der var Ansøger for Bondealmuen ved Kringelen 1612, Foged Gort Coldevin i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede og efter ham af Foged Svend Stenersen, under hvilken Gaard ere 12 Plad og paa hvis Grund har været en Kirke, der var til, skøndt forfalden, ved Udgangen af det fjerntende Aarhundrede, Alme, tre Gaarde, $11\frac{1}{2}$ H. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke ligeledes skal have været en Kirke, Næstegaard, 6 Huder ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, og Dalsæg, S. og N. 3 Stph. $14\frac{1}{2}$ Rpd. ($29\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorhos i det nordenfor liggende Bygdelaug Ruisland mærkes Tagestad, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Stph. ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), Holstadb, tre Gaarde, $11\frac{1}{2}$ Hud ($28\frac{1}{2}$ Dlr.) ³, Grytting, S. og N. $7\frac{1}{2}$ Hud ($33\frac{1}{2}$ Dlr.) ⁴, Rjerstad, fire Gaarde, $14\frac{1}{2}$ H. ($50\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke har været Kirke, der i Slutningen af det fjerntende Aarhundrede var ubrugt og forfalden, samt Solbræ, 3 Huder ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Præste-Enkesæde, samtlige paa Segnet meget beboede Østside.

Isum, 6 Huder ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), et betydeligt Brug med smaa Hølligheder, god Kornavl, gode Fiskebænde, Saug, Dværn og 6 Plad paa hvilken man troer der før Reformationen har været Kirke, og Tofte, tre gode Gaarde, $17\frac{1}{2}$ Hud ($33\frac{1}{2}$ Dlr.), noget afstødet liggende men med betydelig Kornavl, gode Fiskebænde og 12 Pladser, hvor Kortiden skal have været et Kapel, og som formodentlig maa være de "Thoptyn", hvor Kong Hakon Hakonsen, ifølge hans Saga, Kap. 393 lod anlægge et Kapel og en Gæstebudsal, hvilke henhøre til Bygdelauget Rangelien, ligesom Skurdal, fem Gaarde, $9\frac{1}{2}$ Hud ($35\frac{1}{2}$ Dlr.) med 18 Pladser, til den noget isolerede Skurdal (med 340 Beboere i Sognets nordlige Deel, alle paa Kongens Vestside.

¹) Ifølge Hjorthøy skal her senere have været Kirke, hvilket dog er tvivlsomt.

²) Blandt denne Gaards Beboere i Kortiden forekommer en Thorer Guttusen, der var i megen Anseelse i Kong Olaf den Helliges Tid, og en (formodentlig yngre) Stelgar-Thorer var en mægtig Mand under Kong Harald Haardraade, som lod sin Sønnesøn Hakon Magnusson opføre til ham. Denne Thorer's Søn var Guttorm, hvis Datter blev gift med den Gyfne, Sigurd Jorsalafars Broder og Ned-Regent.

³) og ⁴) Om nogle gamle indtil den senere Tid staaende Bygninger paa disse Gaarde, hvilke antages for Ruinboliger, kan eftersees Hjorthøys Beskrivelse, Anden Deel.

bb. i Aunerfognene:

Brandvold, fire Gaarde, $10\frac{1}{2}$ Sub ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), med Søbørps
 str., en Tømmerbygning opført paa ny Tomt i 1750, Skaaben, to
 Gaarde, $10\frac{1}{2}$ Sub ($31\frac{1}{2}$ Dlr.), i to store Brug, Iistad, $3\frac{1}{2}$ Sub
 ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, og Løxen, tre Gaarde, $13\frac{1}{2}$ Sub ($41\frac{1}{2}$
 kr.), i tre gode Brug, høre til det egentlige Søbørp paa Elvens Øst-
 side, hvortil paa Vestfiden mærkes Be, 5 Suber ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), et
 nyt Brug med sex Pladser, Lunde, St. og L. $5\frac{1}{2}$ Sub ($21\frac{1}{2}$ Dlr.),
 og, 4 Suber ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug og forhenværende Konge-
 Gaard ¹ med sex Pladser, og Sandbo, $5\frac{1}{2}$ Sub ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), ligele-
 des et godt Brug, alle henhørende til den saakaldte Rustebygd, hvis
 Gaarde ligge paa en Slette noget op fra Løugen, begrænset af Ving-
 n-Elven, nordensfor hvilken Bygd er Kongéli, S. og N. 12 Suber
 ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), i to meget betydelige Brug, høitliggende med fortrinlig
 Vigt og 25 Pladser, Lø, $3\frac{1}{2}$ Sub ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, med 9
 Pladser, og Sundet, 3 Suber ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), den residierende Capel-
 ens Embedsgaard, hvorpaa sædes 5 Heste, 30 Køer og 90 Faar, og
 dertil ere 8 Pladser, hvilke henhøre til den Samling af Gaarde, der
 kaldes Sørperoen og ligesom de forrige til Søbørps Sogn.

Sigstads, $5\frac{1}{2}$ Sub ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den største Deel er Em-
 bedsgaard for Fogden, Teige, $3\frac{1}{2}$ Sub ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Vig, 3 Suber
 ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) og Forbrigg, $5\frac{1}{2}$ Sub ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Brug,
 Iomstads, N. og S. $6\frac{1}{2}$ Sub ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Røssum, $3\frac{1}{2}$ Sub ($15\frac{1}{2}$
 kr.), Beiske, $3\frac{1}{2}$ Sub ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), et betydeligt Brug med 7 Plad-
 ser, og Løne, to Gaarde, $6\frac{1}{2}$ Sub ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til det egentlige
 Søbørp paa Dalens Østside omkring Dvams Kirke, der er en Tømmer-
 bygning opført 1776 ², og for Øvrigt mærkes Sandbo, $2\frac{1}{2}$ Sub
 ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) og Mælum, $2\frac{1}{2}$ Sub ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), begge i Bredebygden,
 der Bygdets nordligste Deel, samtlige henhørende til Dvams Sogn.

Gårildstads, S. 7 Suber ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget betydeligt Brug,
 som længe har havt Beboere af den adelige Familie Bratt, og med 12
 Pladser, hvilket med de mindre Gaarde Melbo, Løne og Vigstads
 ligger rundt omkring Dvams Kirke, en Korsbygning af Tømmer opført
 90 paa Lønes Grund, $\frac{1}{2}$ Mil udenfor hvilken er Gylte, N. og
 7 Suber ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor Sognets Kirke stod indtil den under
 afsløtningen 1789 blev bestadiget ved et Jordstred og derfor flyttet,
 alle alle regnes til det egentlige Dvams. Densfor ere Grøsborg,
 Sub ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) og Skaabo, 3 Suber ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre til
 Godelauget Skaabo, som har havt en egen Kirke, St. Blasii Kirke kal-
 des, hvoraf endnu sees tydelige Spor paa Megaarden, alle i Dvams
 sogn.

¹ Denne Gaard forekommer i Historien paa Kong Olaf den Helliges Tog
 mod Dale Gudbrand Aar 1021, og her lod Kong Olaf Olafsen (ifølge
 hans Saga, Kap. 333) opføre en Gæstebudsal.

² Som Tilskodder til foranstøttede Hisingers Anteckninger, 3die Hefte, leveres
 et Prospect af *Strætningen omkring Dvams Kirke*.

d. i Waage Præstegjæld:

aa. i Hovedfognet:

Waage Præstegaard (ford. Allindø), af Skjld 2 Skpd. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har en behagelig Veliggenhed strax ovenfor Waagebandet ved det Ubløb i Otta-Elven, som den 365 Alen lange Sundbro her fører over, udsaaer 20 Tdr. af Byg og Rug, søder 10 Heste, 40 til 50 Fæfæaturer og 80 Faar, saaer Skovproducter fra Allindingen og har 27 Pladser, hvorpaa sødes mere end paa selve Gaarden. Her staaer Waage Kirke, en meget gammel Bygning af Reisværk, som skal efter Arndts Formening, i det Mindste hvad den største Deel af samme angaaer, være fra det tolvte Aarhundrede ¹. Strax vestenfor ligger Lyen, 3 Huder (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Embedsbolig for Sørenskriveren i Nordre Guldbrandebølen, med 10 Pladser, og under hvilken hører det saakaldte Moustervang, hvor der har været et gammelt Thingsted, ovenfor hvilket er det saakaldte Thingvabserg ², og derefter Skillingss, 5 Huder (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Helden, 6 Huder (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Dvarberg, to Gaarde, 8 Huder (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Valberg, 6 Huder (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken sidste skal have haft adelige Beboere, alle i store Brug, og mod Nord og Vst omgives Prægaarden af Blessum, S. og N. 10 Huder (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Vi, Øvre og Nedre, 14 $\frac{1}{2}$ Huder (37 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Svee, 3 Huder (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), østenfor hvilke er Sandbo, fem Gaarde, 20 $\frac{1}{2}$ Huder (50 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med smuk Veliggenhed og betydelig Kornavl, samt forhen med Kirke, hvorom endnu det saakaldte Kirkejorde bærer Minde, af hvilke Gaarde S. Sandbo har i Fortiden været et Herresæde, beboet af Familien Gjesling, fra hvilken den kom til en anden adelig Familie Elgjærn eller Hjørn, hvorfra de senere Beboere af Gaarden nedstamme ³. Ved de her anførte Gaarde, der udgjøre Centrumet af Sognet, findes flere Oldtidsminder. Længere vestlig ere Blustad, tre Gaarde, 11 Huder (30 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Balde, Sande og Sandnæs, alle frugtbare Gaarde med smuk Veliggenhed langs Norsiden af Waagebandet, paa hvis Sydside er Stortvig, tre Gaarde, 10 $\frac{1}{2}$ Huder (31 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Saug- og Møllebrug, stor Skov og Glendoms-Risterte.

Gaagenstad, 4 Huder (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et velopdyrket Brug, der længe har tilhørt den som Stortingsmand bekendte Ole Gaagenstad, med 8 Pladser og 2 Underbrugsgaarde, Lunde, fire Gaarde, 12 $\frac{1}{2}$ Huder (27 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Aaastad, tre Gaarde, 11 $\frac{1}{2}$ Huder (30 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere gode Gaarde i det saakaldte Fintryen nordensfor Prægaarden, og

¹) Om Waage Kirke og dens Omegn kan eftersees Budstikken, Anden Aarg. 1821, S. 664—667.

²) Her holdtes det almindelige Thing for hele Nordre Guldbrandebølen i Høst et Document af 1336, Budstikken ibd. S. 668. Stedet, hvor Thinget holdtes, kaldtes da, formodentlig af Gaarden Lyens gamle Navn, Lyevang.

³) Om denne Gaards gamle Beboere, samt det Gaarden underliggende Høveds-Band, meddeeler Schöningh Efterretning i Budstikken 1821, S. 670 og 672 og 677—683. See og Samlinger til det Norske Folks Historie, 2de Bind, S. 570 og 571, samt 4de Bind, S. 535. Gaardens gamle Navn skal efter Schöningh være Sundbo.

[Sognets østlige Deel høre Sørum, 2½ Huder (12½ Dlr.), Sner-, N. og S. 6 Huder (21½ Dlr.), og Tolstads, 8½ Huder (23½ Dlr.), et af Fogderiets vigtigste Brug¹, med betydelig Kornavl, for- talig Skov, Vandfald med Saug og Dværn, godt Fiskerie, Dværn- ændsbrud og 8 Pladser, alle i det saakaldte Lalum omkring Otta- Glum, ligesom endnu til Sognets østlige Deel høre Østrem, 2½ Huder (14½ Dlr.), Solbø, N. og S. 7 Huder (17½ Dlr.), som i Forti- den skal have haft adelige Beboere, og Kleppe, N. og S. 7½ Huder (23½ Dlr.), der ere gode Gaarde i den fra Ottadalen mod Vest op- gaaende Sjaardal, over hvilken man fra de sidste Gaarde har en smuk Udsigt.

bb. i Annersfoguene:

Breiden, 3 Huder (14½ Dlr.), et meget godt Brug med store Bødder, betydelig Kornavl, Sætere og Fiskevande, god Skov, Dværn, Saug og 9 Pladser, Solhjem, 1½ Huder (10½ Dlr.), ligesaa et godt Brug med 8 Pladser, og Loftsgaard, tre Gaarde, 5 Huder (23½ Dlr.), alle i den nedre Deel af Rougens Dal, samt høiere oppe i denne Vormo, 3½ Huder (14½ Dlr.), et stort Brug med betydelig Kornavl, 11 Pladser, paa Østfiden, samt paa Vestfiden Romundgaard, 1 Huder (11½ Dlr.), et godt Brug, hvorpaa Kirken stod indtil 1742, i den blev flyttet længere ud i Dalen til Gaarden Moen paa den an- den Side af Elven, og Raurgaard, 1½ Huder (6½ Dlr.), i eet Brug med 8 Pladser, beliggende nedenunder Møsten, fra hvilken Gaard, hvor vedveien paa en Bro fører over til Rougens Vestfide, de bekendte Alsvolbe eller Sellsmyre, som i Flomtilberne oversvømmes af Rou- gen, strække sig i Syd i en Længde af imod ¾ Mill. Dale, to Gaar- de, 2½ Huder (16½ Dlr.), Masoren, 1½ Huder (12½ Dlr.) og Beg- gen, S. og N. 3½ Huder (14½ Dlr.), ere de bedste blandt Otta- lens mindre betydelige Gaarde, af hvilke Veggum Gaardene ere de bedste. Foranførte Gaarde høre alle til Sells Sogn, af hvis mærke- lige Steder anføres det af Begivenhederne i 1612 bekendte Kringe- ren, i Sognets ydre Deel paa Dalens Østfide, med to smaae Brug af samme Navn.

Slette, med Horgen, 7 Huder (20½ Dlr.), et meget betyde- ligt Brug, som med 8 Pladser føder 14 Heste, 92 Fætreutter og 105 naaske, og Rougstad, S. og N. 6½ Huder (26½ Dlr.), hvoraf i første er en stor Gaard, høre til Nedre Hedalen, og til Øvre He- len regnes Øfse, 3 Huder (13½ Dlr.), Ellingsbø, 3 Huder (13½ Dlr.), der forhen skal have haft adelige Beboere, Herring- bød, 4 Huder (12½ Dlr.), et større Brug, der ligeledes skal have ret beboet af Adelsmænd og paa hvis Grund Sognets Kirke siden 51 har staaet, Hærlbstad, 4 Huder (18½ Dlr.), en stor Gaard, Æstegaarden, 4 Huder (13½ Dlr.), der i Fortiden formodent- lig har været Præstebelig, og hvor man endnu viser Lømt efter Kirke

) Røgle af denne Gaards gamle Kirre forekomme i bemeldte Samlingers 3die Bind, S. 616, hvor Gaardens ældre Navn anføres at have været Tolf- talsbød.

og Kirkegaard, samt Bjelstad med Rudi, $8\frac{1}{2}$ Hub (35 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af de første Gaarde i Guldbrendalen, der har havt Gierre af den adelige Familie Bratt ¹, hvortil ere udstrakte Havnegange, flere Sætere, en særdeles betydelig Skov samt femten Pladser, og paa hvis Grund Hedalens Kirke stod indtil 1751. Disse ere de vigtigste Gaarde i Hedalens Sogn, hvilket Sogn har en hertilhørende Dalstrækning Møringssdalen, der benyttes til Underbrug for flere Gaarde.

e. i Loms Præstegjæld:

aa. i Hovedsegnet:

Loms Præstegaard, 7 Huber (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvis gamle Narn er Moen. Den ligger paa Sydiden af Ottavandet ved Bæver-Glens Udløb, har frugtbar Jord, en Udsæd af 30 Ddr. Rug og Byg og 20 Ddr. Potatos, søder 10 Heste, 50 til 60 Fæcturerer og 150 til 200 Smaaflæ, med mange Englande, god Havnegang og ti Pladser, men uden Skov og med kostbar Vandledning. Nedensfor Gaarden staar Hovedkirken, en gammel Keldværks-Bygning, der ved senere Tilbygninger er udvidet, og ovenfor ere Andvord, to Gaarde, $7\frac{1}{2}$ Hub (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Marsteen, S. og N. $6\frac{1}{2}$ Hub (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Dukrust, $5\frac{1}{2}$ Hub (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Dvamme, $3\frac{1}{2}$ Hub (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sulem, to Gaarde, 4 Huber (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Galde, S. og N. $10\frac{1}{2}$ Hub (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor forhen skal have været Kirke, samt Host, $6\frac{1}{2}$ Hub (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug med fem Pladser, Glimmisdal og Dsjigssø, de vigtigste af Gaardene i Bæverdalen, hvilken Dal deles i Nedre-Dalen, Nedalen, Galdebygden og Nedningerne. Udenfor ligger langs Ottavandet de mindre Gaarde Gjedsjer, Skjedsjer og Hølstad, samt de større Gaarde Blager (ford. Blafarf og Blafararf) ², 8 Huber (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et betydeligt Brug, hvorpaa sødes 9 Heste, 50 til 60 Fæcturerer og 150 Smaaflæ, samt hvortil ere nogle frålliggende Fiskebænder og 6 Pladser, Stamstad, 5 Huber (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, Dvale, $3\frac{1}{2}$ Hub (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Kjæstad, 5 Huber (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget godt Brug med 8 Pladser, der høre til Bygdelaugot Stranden (de Gamles Abustrond), hvor den sidste er den ælteste, i Nærheden af hvilken er Graffer, 6 Huber (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der hører til Vaardalen og er Bygdets største Brug, hvor i den fordeeltigste Jord udsaaes 35 Ddr. Korn og 10 Ddr. Potatos, samt sødes 14 Heste, 100 Røer og 300 Smaaflæ, og hvortil ere gode Havnegange og Sætere, overskødig Skov, Vandfald med Dværn og Sang samt fem Pladser. Af de faa Gaarde paa Strækningen vestensfor Kirken (d. e. Næsbjgden) mærkes Senstenæs, $6\frac{1}{2}$ Hub (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.) ³, hvor forhen har været en Sognelirke, og Nørstenæs, 3 Huber (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), lige-

¹) Gr. Samlinger til det norske Folks Historie, 1ste Bind, S. 403, og 4de Bind, S. 533.

²) Om denne Gaard og dens gamle Beboere, see *Echøning* i *Budskiften*, Anden Aarg. 1821, S. 733—736.

³) Gaarden ferekommer i *Kong Olaf den Helliges Saga* (hvs Snorre) Kap. 112, da Kongen her Mar 1021 kristnede den forsamlede Almue fra Baage og Loms Bygde. Man viser endnu den Stue, hvortil Kongen ved denne *Kællighed* skal have ophelet sig, og som uhyg er flyttet.

Blandt de langt mindre betydelige Gaarde paa Ottavandets Nord-Storroust, $4\frac{1}{2}$ Huder ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) i Sognets vestlige og Soug-, $4\frac{1}{2}$ Huder ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), i dets østlige Deel ere de vigtigste.

bb. i Kannerfogdene:

Garmo, tre Gaarde, $10\frac{1}{2}$ Huder ($30\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke staar nekirken, en meget gammel og uanseelig Træbygning, Frihvold, uder ($16\frac{1}{2}$ Dlr.) og Enerhvold, $6\frac{1}{2}$ Huder ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), der er mets største Brug, med stor Skov, ligge samlede i den ydre Deel Gaardalen og paa Sydsiden af Ottavandet, hvori de have godt Fi-er, og længere oppe i denne Dal er Lyngved, S. og N. 5 Huder $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke udgjøre Garmo Sogns bedste Gaarde.

Til Skiager Sogn høre Skiager (forb. Skedatur), to Gaarde, Huder ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, en smuk Rørbygning af smert opført 1752, hvis Nabogaarde ere mod Vest Vigstad, 3 der ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), og mod Ost Bræstegaard, $4\frac{1}{2}$ Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.) Dagsgaard, $5\frac{1}{2}$ Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke tilligemed de østligere astad, S. og N. 10 Huder ($16\frac{1}{2}$ Dlr.) og Gjeloug, S. oa 6 Huder ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere af stor Udstrækning, og paa hvis ind for Reformationen har været en Sognkirke, alle ligge paa Ottavandets Sydside, hvorimod til Vanddragets mere beboede Nordside : Skamser, 4 Huder ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Grimstad, $5\frac{1}{2}$ Huder (12 Dlr.), vestad, N. og S. $7\frac{1}{2}$ Huder ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), Høser, $4\frac{1}{2}$ Huder $\frac{1}{2}$ Dlr.), Branser, 5 Huder ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), Malloug, $5\frac{1}{2}$ Huder $\frac{1}{2}$ Dlr.), som med flere af de foregaaende Gaarde regnes til den d af Sognet, der bærer Navn af Neppen, Hjelter, to Gaarde, 6 der ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Ramstad, S. og N. $8\frac{1}{2}$ Huder ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), Busby, 4 Huder ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Vangt, 4 Huder ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Hoven og N. 6 Huder ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor der forhen har været en Sognkirke, som blev nedreven i 1752, og Bøie, tre Gaarde, $14\frac{1}{2}$ Huder $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Høf Sogn forhen oafaa har været kaldet Bøier Sogn, tre Gaarde, fra Hjelter af, ligge paa den overordentlig vel opdyrket og bebyggede Ramstad-Strand (forh. Høfstrand) med 270 Beboere, ut Strinde, N. og S. $8\frac{1}{2}$ Huder ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), østligst i Sognet, alle d smuk Veligheden og god Jord, der i frugtbare Aar giver 16 til 20 Skold, men uden Skov, hvoraf det Jernsøgne maa hentes fra Nordre-Markens Alminding.

f. i Løssø Præstegjæld:

aa. i Hovedsognet:

Løssø Præstegaard (forb. Høf), $2\frac{1}{2}$ Huder ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor med fortrinlig Jord, og saa steenløs at den hele Gaard kan bringes under Plougen, men uden Skov. Udsæden er 16 til 18 Tdr. og her ses 8 Heste, 30 til 40 Fæ Creature og 50 til 60 Smaa- hvorhos til Gaarden er godt Fiskerie og 11 Pladser. Her staar nekirken, en Tømmerbygning, opført 1749 og Betsels Kirke kaldet, bestaaende af Gaarden ligge langs Løssø-Vandet Hage, 7 Huder ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Nord-Hole, N. og S. $5\frac{1}{2}$ Huder ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), og Løndevold, Huder ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), samt i Dalen ovenfor Vandet Nordehøus, Huder ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjørne, $5\frac{1}{2}$ Huder ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), Hølfet, 3 Hu-

der, $11\frac{1}{2}$ Dlr.), og Staven, N. og S. $4\frac{1}{2}$ Hud ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor i Fortiden har været Kirke, der skal have været Anner under Kom, ligesom paa Strafningen langs Vandet østenfor Præstegaarden Sør-Hole, N. og S. $10\frac{1}{2}$ Hud ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Hatrem, to Gaarde, $8\frac{1}{2}$ Hud ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Søie, $6\frac{1}{2}$ Hud ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, Ø. og S. 6 Huder ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Haavoug, $4\frac{1}{2}$ Hud ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, hvorpaa sødes 8 Heste, 45 Færeature og 60 Faar, Solager, 4 Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), et større Brug, hvorpaa sødes 10 Heste, 60 til 70 Færeature og 80 til 100 Smaasæ, samt Bottem, fire Gaarde, $6\frac{1}{2}$ Hud ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende ved Løfs-Vandets Udslet, med gode Skove og godt Fiskerie. Udenfor dette Vand ere Kolstad, S. og N. $6\frac{1}{2}$ Hud ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), og Nørstebø, to Gaarde, $5\frac{1}{2}$ Hud ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), paa den nordvestre af hvilke sees endnu Grunden af en forhenværende Kirke, hvilke tilligemed Skaalgaard, Amundgaard og Sønstele med flere Gaarde under det føre Navn af Kjerums-Gaardene, paa flere af hvilke ere Dødtidsminder. Længere ude ligge Dombaa, fire Gaarde, $6\frac{1}{2}$ Hud ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), paa Grændsen af Dovre Sogn, hvor Hovebveien til Throndhjem forlader Dalen.

bb. i Annersfognene:

Li, $2\frac{1}{2}$ Hud ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget godt Brug, Sjelle, N. og S. 7 Huder ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brug, Arneflev, to Gaarde, $7\frac{1}{2}$ Hud ($18\frac{1}{2}$ Dlr.) og Kalli, fem Gaarde, $15\frac{1}{2}$ Hud ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge i Sognets meest beboede Strafning ovenfor Sognets i 1740 af Tømmer opførte Kirke, tilligemed Tofte, $7\frac{1}{2}$ Hud ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), der er det betydeligste Brug i Bygdet, med smuk Beliggenhed, hvorpaa sødes 20 til 25 Heste, 100 Stkr. Fæ og 150 til 200 Smaasæ, samt hvortil er stor Skov, Fiskerie og 18 Pladser, hvilken Gaard var før en Kongsgaard, derefter Præstegaard og senere Kronen tilhørende, indtil den af Kong Christian den Femte blev foræret Stattholder U. F. Odenløve, fra hvem den kom til Gen. Lieutn. C. H. Hausmann, og har den i en lang Række af Aar været Skibss- og Glastigerversted for Afsende, 29 $\frac{1}{2}$ Mile fra Christiania og 18 Mile fra Throndhjem, samt 1825 fr. Fod (N.) over Havet. Udenfor ere Vigerrust, $2\frac{1}{2}$ Hud ($8\frac{1}{2}$ Dlr.) og Andgaard, $5\frac{1}{2}$ Hud ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brug, samt Falleraas, $7\frac{1}{2}$ Hud ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med ni Pladser, alle paa Dalens Østside. Endelig høre til Sognet Fogstuen, 1 Hud ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), den første Fjeldstue paa Dovrefjeld, 2880 Fod (N.) over Havet, og Jerkin, 2 Huder ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilke Fjeldstuer, der ere Statens Eiendom, ingen Kornudsæt findes Sted, men paa Jælia, der ligger paa Grændsen af Throndhjems Stift 33 $\frac{1}{2}$ Mile fra Christiania og 14 $\frac{1}{2}$ Mile fra Throndhjem, samt 2906 fr. Fod (N.) over Havet, sødes 20 Heste, 80 til 100 Færeature og 150 til 200 Smaasæ, ligesom man der, paa en jævn Plads nedensfor den Bakke, hvorpaa Gaarden ligger, visser Grundvolden af en Kirke. Foranførte Gaarde høre alle til Dovre Sogn, og Enstad, Enebo, Dvøm og Bjørlien, alle i Dalen ved Rauma-Eiøen, ere de vigtigste i Løfsfougens Sogn, som Kirke, en Tømmerbygning opført 1695 og Vor Frelsers Kirke ind, staar paa Løfsværls-Gaard ved Løfsværls-Vands øvre Ende.

3. Hadeland, Land og Valders Fogderie.

Det indbefatter den sydvestlige og sydlige Deel af Amtet, og grænd-
mod Nord og Nordvest til Gulbrandsdalens Fogderie, hvor Grænd-
i løber over vidtløftige Fjeldstrækninger, mod Øst til Totens og en
del af Øvre Romeriges Fogderier, mod Syd til Haffedalen under
Øvre Romeriges Fogderie, til Agers-Herred og til Ringerige, mod
sydvest til Hallingdal paa hiin Side Fjeldstrækninger, og mod Vest
anner Fjelsejd en mange Mile bred Grændse mod Sogns Fogderie i
Nordre Bergenhuus Amt. Fogderiets største Længde fra Haffedalen i
S. D. til Fjelsejd, i N. V. er omtrent 18 Mile, Bredden afveksler fra
3 til 6 Mile og berøber, og Arealet er 69½ norske Qvadratmile, paa
 hvilket efter Folketællingen af 1835 levede 34,969 Menneſter, hvorved
afkommer en Befolkning af 506 Menneſter paa Qvadratmilen.

Fogderiet beſtaaer egentlig af tvende forſkjellige, ved naturlige
Grændſer fra hinanden adſkilte Diſtricter, det ſtørre ſom udgjør Land
og Hadeland, og det nordveſtliche ſom udgjør det egentlige Valders,
hvoraf det forſte indtager omtrent en Trediedeel og det andet to Tre-
diedeile af Fogderiets hele Areal. Det Hadeland-Landſke Diſtrict er en
liet i dens nedre Deel aaben Dalſtrækning med langt mere beboeligt
og dyrkbart Terrain, end det egentlige Valders, hvoraf det største
Areal er Naſmark, der ligger høiere end Korn dyrkes, og hvis beboede
Deel beſtaaer fornemmelig i en Hoveddal, ſom indtrænger ſig omtrent
i Midten af det Valders tilhørende Høiland. Begge diſſe Dale, hvis
Længde er omtrent 12 til 13 Mile, og ſom have det tilfældes med
Gulbrandsdalen, at Øſt- og Nordſiderne frembyde de meſt beboelige
Stedſkaber, løbe ſammen udenfor Fogderiets Grændſe ved de gennem-
løbende Vanddrages Forening ved Hønefossen paa Ringerige. For-
ſkjellige Sidedale ſtøde til diſſe Hoveddale, af hvilke det Daſøre, ſom
omtrent i Midten af Valders gaaer i N. Durdal op i N. N. V. fra
Hoveddalen, og udgjør fire Kirkefogne, ſamt et andet, der fra Land
raet op i ſamme Direction ſom det forrige, og udgjør et folkerigt
og en (Torpen), ere de vigtigſte. De beboede Egne omkring Rands-
orden og i den mod N. V. derfra opgaaende Dal ligge paa en Høide
4 til 600 Fod over Havfladen. Dalbunden i Valders ſtiger fra
omtrent 600 til 1400 Fod over Havet, at regne fra Grændſen i Naba-
n til Foden af Fjelsejd. Strandeffjordens Spæll er noget over 1100
Fod, Eldrefjordens lidt over 1200 Fod og Lille Njøſens næſten 1500
Fod over Havfladen¹⁾. Situationerne i Dalen ere paa flere Steder
egnet maleriske, i hvilken Henseende denne Dal har Fortrin for Gul-
brandsdalen. Dalen er imidlertid paa ſine Steder udfat for Steen-
brud, ſaavelſom for Overſvømmelſe. Mægtige Bjergſtrækninger
ſkætte Fogderiets forſkjellige Dalſor. De fortløbende Bjergaaſer
omgive det Hadeland-Landſke Diſtrict og ſtille det i Øſt fra Øvre

¹⁾ Efter Haſſens og Raumanns meget overeensſtemmende Barometermaal-
inger. See Budſkitten 1822, No. 95 og Raumanns Beſkrivelse zur Kenntniß
Norwegens, 2ter Theil, S. 63.

Romerige, Toten, Vardal og Biri, og i Vest fra Nabalmen under Ringen samt fra det egentlige Valders, synes ingensteds at overstige 2000 Fods Høide, ligesom deres Brede heller ikke er større end at Communication med Nabobidricterne derover beqvemt kan finde Sted. Til større Høide naaer derimod Fjeldene omkring Valders. Det Valders tilhørende Høiland, eller Fjeldstrækningerne over til Hallingdal paa den sydbestlige og til Guldbrandsdalen paa den nordbestlige Side, høide sig temmelig jævnt imellem 3000 og 3500 Fods Høide, stiger saaledes paa de fleste Steder op over Naaletrærnes Vartgrænse og er udfikket til Kornavl, men for Fædriften har det herlige Græsgange. I Hierne er hyppig Underflov af Birk, hvis Vegetationslinie her kan ansættes til 3300 Fod over Havet. Mindre og større Fjeldbrætter samt enkelte Horn og Tinde reise sig jævnlig op over denne vide Naalet (Høilandet), og naaer anseelige Høider. Paa den sydlige Side af Dalen kunne mærkes Røstølfjeldet imellem Durbal og Næs i Hallingdal, Grønsendknippen (4300 Fod), Nordre Nefekamp og Rangesond i Slidre, Høgakollen, Grindatten eller Grindsfjeldet og Bergsfjeld i Wang; og paa den nordre Melletten eller Melene imellem Slidre og Durbal, Skaget imellem Slidre og Froen, Slettefjeld, Skudshorn, Rauhorn, Vittihorn (5100 Fod), samt en Mængde Sneefjelde i Wang, af hvilke Mugnassfjeldet (6750 Fod) har de vidløftigste Sneemarkter. Fra dette, der er den yderste sydbestlige Fjeldryg af de saakaldte Totunfjelde, strækker sig en Samling af særdeles høie, men endnu kun lidet undersøgte Fjeldtinder mellem Wang og Guldbrandsdalen ind i Sogn, under Navn af Torstindtinderne, Galdebergsknausene og Hørungtinderne, hvilke sidste, som ere de vestligste høie til Sogn, men alle regnes til Totunfjeldene, der anses at være den meest opstående Deel af den det Vestensfjeldske fra det Sønderfjeldske adskillende Fjeldstrækning. Sneelinien løber paa disse Fjelde 5100 Fod over Havet og betydelige Jisbræer dannes af deres Sammasfer. Mod Nordvest gjør Fillefjeld Grændsen mellem Valders og Værdal i Sogn; det laveste Pas er næsten 3000 Fod og dets høieste Puncter er Suultind eller rettere Nordre Suul (5500 Fod) og Sønder Suul der har en lidet Jisbræ. Høilandet er fremdeles mærkeligt af flere Fjeldfletter, saasom Dinlatten eller Dinlene i Slidre jøndenfor Dalen og Flyene i Wang henimod Guldbrandsdalen. Af de sidste er Nordre Vinskræft ved Mugnassfjeldets østlige Fod henimod en halv Kvadratmil stor og mere end 3500 Fod over Havet, bevoxet med det fedeste Græs, samt høit og her Fjeldvied og Øvergirke. Høilandet har Øvergangebjerg, og de lavere Egne paa Randsfjordens Østside bestaae af Lærktræer og Kalksteen, Land derimod Urbjerg, ligesom Fjeldene i Valders bestaae af Urbjergarter, navnlig Sneis i Sønder og Lærktræer i Øvre Valders. Af Øvergange-Formationen forekommer Graavalle tydeligt paa Grønsendknippen; de høieste Puncter i Distriktet ere Syenit, hvoraf Vittihorn og Mugnassfjeld bestaae.

Vegetationen i Valders er overordentlig hyppig; vore Botanici have i de Valderske Fjelde altid gjort det rigeste Udbytte, især naar Wangsfjeldene og navnlig Selestranden, samt Tracten imellem Øvre

Guldbrandsdalen i botanisk Henseende være de mærkeligste

af Hovebdalene har sit eget Vanddrag. Det østlige eller dens Vanddrag begynder paa Slidre- og Guldals-Fjeldene, af Etna- og Dokka-Elvene, hvoraf den første løber igennem under Valders og den sidste igennem Torpen i Land, hvilke Forening udfalde $\frac{1}{2}$ Mil længere ude i den 7 Mile lange sød over Havfladen liggende Randsfjord¹, der igennem Elven har sit Udløb til Ringerige. Det egentlige Valderske begynder fra Ultravandet ved Rystuen (3100 Fod over Haaillsefjeld, løber med et stærkt Fald henimod $1\frac{1}{2}$ Mil til Lille- og derfra som en brusende Elv igennem en $\frac{3}{4}$ Mil lang og i den to Mile lange Slidrefjord, og derefter i Granum om igennem et 290 Alen bredt Sund, hvorover er Bro, salden $1\frac{1}{2}$ Mil lange Strandefjord, som paa det Bredeste er 1. Herfra løber igennem Fælle-Fosken en Elv, dels trang dels passabel for Vaade gennem Nordre og Søndre Dura fra Storbroe-Fosken i Bang Navn af Vængna-Elv, og gaar en Hougslud under Navn af Veina-Elven farbar for Vaade Beinabalen under Abalens Eogn paa Ringerige i det flere e Vand Sperillen, samt videre igennem Abalalen, indtil den ia Ringerige ved Henefosken forenes med det første fra Sammenende Vanddrag, med hvilket den gennem Tyrisfjorden og n falder ud i Dramsfjorden. Randsfjordens Vanddrag har e-Elve af nogen Betydning, imidlertid er af de mange ve, som Fjorden har Udløb af, Røken-Elv paa Fjordens Øst- iærkeligste. Det Valderske Vanddrag har derimod Udløb af Elve. Den vigtigste af disse begynder næsten lige saa langt a Hoveb-Vanddraget, men nordensfor samme, løber næsten pa-) dette gennem Fjeldbaleen Ornedalen og derefter gennem banner den en halv Mil lange Indsø Øhagen og løber videre ven Deel af Slidre Bræstegjeld som kaldes Østenaasen snart og snart i større Bunde, indtil den efter 5 til 6 Miles Løb a trang og fosses Elv falder, under Navn af Dals-Elven, ebbvanddraget en halv Mil ovenfor Strandefjordens Udløb. r paa Syd siden et Elvedrag, som banner Helestrandefjorden, andet, Tæslie-Fjorden, og falder under Navn af Abjæra i i ligesfor N. Durdals Kirke. Af Bunde og Vanddrage, som i dette Fogderie, men udløbe gennem andre Fogderier, mær- n Hedals-Elven, der gaar til Abalalen, Bygbin, et tre til langt fra B. til D. løbende Vand, der hører til Wangs ger 3520 Fod over Havfladen og løber gennem Vinstravan- Guldbrandsdalen, som Tyen, en to Mile lang og meget samme Høide som Bygbin liggende Indsø, der tilhører dels

1 Fjordens her anførte Høide over Havet er efter Prof. Gsmarts Ba-
rmaaling. Efter v. Buch er derimod Fjordens Høide kun 390 Fod,
Gsmart antager at være for lavt. (Sfr. Gsmarts Reise fra Chri-
stian til Thronbjæm. Christiania 1829, S. 76.)

Balders og deels Sogn, begynder $\frac{1}{2}$ Mil vestenfor Bygbin og udløb i Nardalsfjorden i Sogns Fogderie. Desuden have H. Elven og Agers-Elven begge deres Udspring fra Habelands Al den første fra Hærestue-Bandet og den anden fra nogle Smu Endelig hører den sydlige Deel af det ved Totens Fogderie Etna-Band til Habeland.

Gjennem Fogderiet gaaer en Hovedvei, som tillige er den eneste Postvei. Den dannes af de toende fra Hæftedalen og H. kommende og ved Grands Kirke sammenslødende Vei, følger igjennem Habeland og Land Nardsfjordens og Etna-Elvens i Bred indtil den omsider ved Gaarden Brustadt forlader Etned over en høj Bjergaas, Thonsaaen, fører over til Durdal i H. Herfra gaaer Veien langs det Valberste Vandbrags nordøstlige indtil Lille-Njosen, hvis Sydside den følger, og fører fra dette vestre Ende op ad det her begyndende Fjellefsjeld igjennem Fjeld til Grandsen imellem det Søndensfjeldste og Vestensfjeldste, der nes ved den saakaldte Stifstøtte paa en Høide af 3482 fr. H. v. Buch. Fra denne Hovedvei gaae flere Communicationsveie østlige Nabobidricter. Saalehes fører fra Gaarden Dugebal paa land en meget befaret Landvei over til Toten, hvor den i H. af Hovedkirken forenes med den sydlige fra Hurbalen kommende vei, og fra Gaarden Steensrud i Land gaaer en Sidevei over i dal, som ved Gaarden Hund kommer ud paa den almindelige L langs Njøsens Vestside, ligesom en tredje Vei gaaer fra Land op nem Torpen til Vtri, hvor den igjennem Snerthingdal fører i Njøsens ligesom Ringsager Hovedkirke. Endelig fører igjennem de Deel af Valbers til Nabalen en Vei, som over Ringerige fortærrammen.

Fogderiets Præstegjælde ere følgende:

a. i Habelands og Lands Sørenstriberte:

1. Jævnager (ford. Jasnær) Præstegjeld, det sydligste og ste af Fogderiets Præstegjælde, som grændser mod Nord til Gra Øst til Mønnefjelds Vrgld paa D. Rømerige, mod S. D. til H. Sogn paa Nedre Rømerige, mod Syd til Agersherred, og mod og Vest til Norderhøugs Vrgld paa Rømerige, med hvilket sam med Grands Vrgld det ved beboede Egne er forenet. Det ligg største Deel paa Østfjorden af Nardsfjorden og den derfra udløb belands Elv, og bestaaer af to Sogne, nemlig Jævnager Hovedso indtager Strækningen ved Vandbraget, og det vidstligere samt gere Runder Anner, hvis Kirke ligger een Mil fra Hovedkirken. let er $3\frac{1}{2}$ Qvadratmile, og Terrainet ujævnt og bakket, samt i l lige og østlige Deel meget bjergrigt. Imidlertid ere her behagel tuationer. Af de betydelige Habelands Almindinger vedkomme l ker af den østre og et Stykke af den vestre dette Vrgld. Maring ere fordeeltigt Agerbrug i Hovedsognet, og i Annerfognet foruden brug tillige Skovdrift og Kjørseler. Desuden har i Fortiden ubetydelig Bjergværksdrift i dette sidste Sogn været drevet. I sognet ligger Habelands Glasværk, som bidrager til Rørelse i og i dette Sogn forenes de toende fra Christiania over Ring

gjennem Haffebalen kommende Veie, der fortsættes nordøst. Præstebet er tillige et Thinglaug. Dets Hovedkirke ligger $5\frac{1}{2}$ Mil nord for Christiania.

2. Grans Præstegjeld, det folkerigeste af Amtets Præstegjælde, er udgjør den største Deel af det frugtbare og helbdt beliggende Gaaland, og strækker sig i omtrent fire Miles Længde fra Jævnager Fjeld Syd til Lands Fjeld i Nord, adskilt ved Bjergstrækninger og Skov-almindinger fra Rabalen under Ringerige i Vest, samt fra Hurdalen og Toten i Øst. Det bestaaer af tre Kirkesogne, nemlig Grans Hovedsogn, Thingelstad og Næs Annerssogne, af hvilke Thingelstad Sogn har to Kirker, og har fra gammel Tid været deelt i fire Fjerdinge, nemlig Grans, Næs, Thingelstad og Brandbo. Foruden de nuværende har her tilforn været flere Kirker, da Hovedsognet og Thingelstad Sogn hver har haft to andre Kirker og Næs Sogn een. Disse mange Kirker og de Oldtidsminder, her hyppigen findes, vise hvad denne smukke og stærkt befolkede Egn ogsaa i Fortiden har været. Alle Kirker og Gaardene, paa omtrent et Snees nær, ligge paa Østfjorden af Randsfjorden, hvor Terrainet næsten overalt er bakket, og gaaer her igjennem velbeboede egne Hovedveien fra Christiania til Bergen, som ved Grans Kirke optager den fra Christiania over Haffebalen kommende Veie, ligesom fra denne Hovedvei høiere oppe den saakaldte Kjølvvei fører over den østlige Bjergsøide til Toten. Af Hovedsognet, som udgjør Fjeldets sydligste Deel, fører den østlige Strækning med henimod en Trediedeel af Sognets Beboere, Navn af Næs, og Næs Sogn, der er det nordligste og største, indbefatter det saakaldte Brandbo, hvoraf hele Sognet ofte fører Navn, samt nogle Gaarde der ligge afsteds fra Bygden, paa sin Side af den til en Søide af 2150 Fod over Havet stigende Bjergsøide, hvorover Kjølvveien gaaer, ved den søndre Ende af Eina-Bandet (S. 6) og egentlig henhøre til Totens District, som denne Samling af Gaarde ved beboede Strækninger er forenet med. Af Habelands Almindinger, hvoraf den østre er indeelt i 25 og den vestre i 9 Numere, kommer 17 af den første og 8 af den sidste dette Fjeld. Deraf er den østlige den største og vigtigste, paa hvilken Naanaasen er det høieste Punct mod Hurdalen, og denne Alminding tilligemed den vestlige (paa sin Side Randsfjorden) har mange Pladser. Sølsbjerget er en isoleret Bjergsøide i Hovedsognets nordlige Deel omgivet af store Gaarde, ligesom Brandbofjeldet i Næs Sogn har lige op til Toppen stejne og frugtbare Gaarde. Jorden er en ikke ubetydelig Indsø, der har sit Udløb til Røksøen i Randsfjorden. Her ere fortrinlig smukke Situationer, mange store velbebyggede Gaarde og Formues-Forfatningen er i det Hele god. Fjeldet hører til Landets bedste Kornbygger, og Høstveiene ere fornemmelig Kornavl og Fædrift. Kun Strækningen ved Randsfjordens Vestfjorden har god Hjemskov. Med et lidet Bygdelaug af Hurdalens Fjeld, Skrukkelien kaldet, udgjør Fjeldet et Thinglaug, der har et Areal af $6\frac{1}{2}$ Qvadratmile. Hovedkirken ligger 6 Mile oven for Christiania, naar man reiser igjennem Haffebalen, men 7 Mile nær Velen tages over Ringerige.

3. Af Hurdalens Præstegjeld en Strækning, Skrukkelien kaldet, hvortil hører deels det egentlige Skrukkelien med nogle smaa

Gaarde omkring et Vanddrag, som fra Struffeli-Vandet udflyg igjennem Gjødning-Elven i Gurdals Vandet, og for Øvrigt af Gadelands Østre Alminding med en stor Deel Huusmands Aft under Grans Thinglaug.

4. Lands Præstegjæld. Dertil hører Districtet Land, Fogderiets midterste Deel, der skilles ved Fjælde i Nord fra og Gaabergs Bygde i Guldbrandsdalen samt ved lavere Bjerg fra Biri, Vardal og Toten, hvorimod det i Syd ved betydelige grændser til Grans Bygd, samt i Vest til S. Durdals Bygd, hvormed det forenes ved et Dalføre (Etnebdalen). Arealen af Kvadratkil og Kirkesognene fem, nemlig Fluberg Hovedsogn Gaarder eller Østfjenden, Hougner eller Nordfjenden og Torpens sogne, hvoraf det sidste har to Kirker. De fire første Sogne Districtets Hoveddal, og deraf Fluberg og Hof Sogne, hvilkes Sogns Kirke er en Mill udenfor Hovedkirken, paa begge Sider af Randsfjorden, skjøndt til Hof Sogn ogsaa hører en fraliggende Østbygden, med sex Gaarde der stode til Naas Sogn paa Toten, sendesfor denne en Samling af fem Gaarde. Østfjendens og Hof Sogne ligge i det fra Randsfjordens øverste Deel i Vest af Etna-Elven vandede Dalføre, hvori dog Østfjendens Sogn er en ringe Andeel, da dette liden folkerige Sogn har sine fleste Gaarde med den 1½ Mill fra Hovedkirken liggende Gaarder Kirke i den egentlige Dal, paa Høider over hvis nordre Side derimod Nordfjendens største Gaarde i en Række omtrent paa lige Afstand Sognets (Hougner) Kirke 2 Mile fra Hovedkirken. Det Torpens Sogn bestaaer af en mod Guldbrandsdalen opgaadende Bygd, som gjenstrømmes af Dokka-Elv fra N. mod S. og Elv fra N. V. mod S. O., hvilken sidste forenet med Gjæra Dokka, som her og der har et Vandfald Høgfossen. Den Elve deles Sognet i tre Dele: Vest-Torpen i Vest for Dokka for Synna, Nord-Torpen i Vest for Dokka og Nord for Synna Øst-Torpen paa Dokkas Østside. I den førstnævnte Deel, der formationen skal have ført Navn af Ullensaker Sogn, ligger de to Kirke 2½ Mill og i Nord-Torpen den egentlige (Aamodt) Sogn 3½ Mill fra Hovedkirken. Her ere nogle anseelige Fjeldhøider Syn-Fjeldet med dets to fremragende Spidser, Spaatinden og Hougner, samt sendesfor dette Munthatten og længere østlig Nylid mellem Synna- og Dokka-Elvene, alle i Nord-Torpen, samt i Vest-Torpen. Til Bygdens mærkelige Bjerghøider høre desuden Hougner i den vestlige Deel af Nordfjendens Sogn strax i Etna-Elven, og paa den Bjergstrækning, som skiller Land fra Torps Skillinghøide i Fluberg Sogns vestlige Deel en udmærket ligesom sydligere Landsfjeldet der grændser mod Øvre Naaba Rødre Gæbdalen. Randaas-Vandet er et ikke ubetydeligt Ferskvands søndstøret nordensfor Randsfjorden, ligesom Trebandene søndstøret i Hof Sogn, og af Fjeldbænder kunne Als-Sjøen og Sel-Sjøen i Districtets vestlige Bjergstrækning, anføres. Af mindre Elver løbe til Randsfjorden paa Vestfjenden, mærkes Randsdals-Elven i Hof og Naavella fra Als-Sjøen i Fluberg Sogn, og

De banner et omtrent 60 Fod høit Vandfald Høifossen, og paa Østfloden der Søbals-Elven fra Landaas-Vandet og Falds-Elven fra Trevaan-
 re ud i Randsfjorden. Vgldet, som heelt igjennem er meest beboet
 a Vanddragets Øst- og Nordside, er en smuk og tillige velhavende
 ggd. Det har gode Skove, og foruden Skovdrift nærer man sig af
 gerbrug, der dog er af mindre Betydning end paa Habeland, og i
 øverste Sogne tillige ved Fædrift. Almuen anbefaler sig fra Vel-
 stændighedens Side fremfor flere Nabo-Almuer, og dens Sædelighed
 der Hele fortjener Ros. I Reenlighed udmærker den sig paaafaldende
 naarfor Naboerne i Syd og Nord. I det Civile udgjør Vgldet to
 Thinglauge, nemlig Søndre og Nordre Lands Thinglauge. Hovedveien
 mellem Christiania og Bergen gaaer igjennem Vgldet i en Længde af
 6 Mile, og fra denne føre to Sideveie, en fra Hovedfognet til War-
 dal og en Bygdevei over Torpen igjennem Sneringsdalen til Viri,
 den første af 2½ Mills og den anden af 4½ Mills Længde indtil Mjø-
 sen, foruden en trebie, der dog endnu ikke er oparbejdet til Kjørevei,
 fra Hof Sogn til Vestre Toten. Ogsaa har man mindre Bygdeveie,
 hvoraf en fra Doffa Bro igjennem en Deel af Nordfjenden over Vest-
 Torpen til Namobis Kirke er Kjørevei. Hovedkirken ligger ved foran-
 snie Hovedvei, 12 Mile ovenfor Christiania og 13½ Mile ovenfor
 Drammen.

b. i Valders Sørenstrierie:

5. Søndre Durdals Præstegjæld. Det indbefatter den nedre
 Del af Districtet Valders, og grænses mod N. V. og Nord til N.
 Durdals Vgld, samt for en Deel til ubeboede Fjeldstrækninger, der fø-
 r over til Gulbrandsdalen, men forenes ved Dalsstrækninger i Øst
 med Land og i S. D. med Viger Anner under Nordrehougs Vgld.
 Syd og Vest ligger paa hin Side en Fjeldstrækning forskjellige
 Bygder af Hallingdalen. Arealen er 107 Kvadratomile og Kirkesog-
 ne fire, nemlig Bægs Hovedsogn med Annererne Reenlie, Brufladt
 og Hedalen. Hovedfognet, som er det midterste og folkerigeste, indtager
 en Strækning af Fogderiets Hoveddal, fra hvis østlige Deel en Side-
 byg, Leetfougten, med nogle lidet betydelige Gaarde fører over til
 Lands Vgld, men har for Øvrigt, den største Beboelse paa Dalens
 Syd- eller Vestside, til hvilken det mindre folkerige Reenlie Sogn er
 afstrænket, hvis fleste Gaarde ligger i den aabne Bygd paa begge St-
 er af Reen-Elven, hvilket Sogns øverste Deel ved denne Elv fører
 navn af Stavedalen og har nogle faa Gaarde. Brufladt Sogn ud-
 gjør i en Længde af en Mil storste Deel af den velbeboede Etnebal,
 er ved en hoi Bjergaas stillet fra den øvrige Deel af Vgldet og er
 en øvre Deel af den Landste Dalsstrækning, samt hvis Kirke ligger en
 Mil fra Hovedkirken, og Hedalens Anner hører deels til Hoveddalen,
 og øverste Deel (Nedre Hedalen) det udgjør, men ligger for Øvrigt
 af særskilt Dalsføre paa Østjorden, Øvre Hedalen, hvis Vanddrag (Ur-
 la) løber til Abalalen under Nordrehougs Vgld, og i hvilken sidste
 Del Sognets Kirke ligger 2½ Mil fra Hovedkirken. Valders's Ho-
 vudvanddrag gjenneffremmer Vgldet under Navn af Bængna-Elven,
 og banner i Hovedfognet Storbrosfossen, strax ovenfor hvilken den fra
 Øvre Reenli kommende Reen-Elv styrter sig stummende ud i Hovedel-

ven. Af Hjerghsiden mærkes Landfjellet imellem Nedre Hebalen Land, og Rustfjeldet mellem Øvre Hebalen og Hallingdal, hvor Etnedalen især paa Nordsiden omgives af anseelige Hsider. Alen Næringsveie ere Fædrift og Hestehandel, Agerbrug og Skovdrift. I bruget staaer mere tilbage, men Skovene ere større end i den øvre af Valders. Formues-Forsætningen er ringe, da Gaardene ere i udstykkede. I det Civile er Vrgldet et Thinglaug. Hovedveien mellem Christiania og Bergen gaar i en Strækning af en Miil igjennem Brustadt Sogn, hvorfra den fører til N. Durdal, og fra Hovedsammefæds gaar en Vei heelt igjennem Vrgldets Dalsstrækning til dalen, ved hvilken Vrgldet kommer i Forbindelse med Christiania Drammen, da sædvanlig Passagen tages paa Indsøen Sperillen til Vands eller om Vinteren paa Isen. Hovedkirken ligger 16 i N. N. B. fra Christiania.

6. Nordre Durdals Præstegjeld. Det har S. Durdals og mod Øst og S. D. og en Deel af Hallingdal i Eyd paa hin en høj Fjeldryg. For Øvrigt omgives det af Slidre Vrgld, undt for saa vidt det stæder til de store Fjeldverfener som udbrede sig i mod Guldbrandtsdalen. Arealet er $8\frac{1}{2}$ Quadratiill og Kirkesog fire, nemlig Durdals Hovedsogn, samt Svennæs, Ulnæs og Skrutvold eller Skrutvold Ammerfogne. De tre første Sogne have sine Grænser i Districtets Hoveddal, hvis Vanddrag i Svennæs og Ulnæs og danner den $1\frac{1}{2}$ Miil lange Strandessford, som ligger paa en Høi noget mere end 1000 Fod over Havfladen, men løber som Elv i dem Hovedsognet, der indtager en større Strækning af Dalen og flere Beboere end begge de anførte Sogne tilsammentagne. Det i mere høitliggende og mere hjergrige Sogn, der udgjør Vrgldets i ligste Deel, har derimod kun nogle enkelte Gaarde i Hoveddalen Strandessfordens Nordside, men de øvrige mere adspredte, deels i en om Kirken to Mile fra Hovedkirken, deels i den mere høitliggende bygge og for en mindre Deel i det Øverste af Etnedalen. Af Elv optager Hovedvanddraget paa Nordfiden Dals-Elven og Leer-Elv samt paa Sydfiden Sundens-Elven, der alle strømme til Strandessforden, og længere ude, ligeledes paa Sydfiden, den større Nabjora Nabergs-Elven. Her ere udenfor Hovedvanddraget flere Hjørde Fjeldbaande, hvortil høre paa Dalens Nordside Sæbs-Fjorden, Le Vand og Dals-Fjorden, alle i Skrutvold Sogn, samt paa Dalens side Leslei-Fjorden, Ul-Søen m. fl. Paa begge Sider af Dale vidløftige Almindinger. Hovedsognet har to Sameier, en paa Isen og en paa Vestaaen, og hvert af de øvrige Sogne har lig en Sameie, der benyttes til fælles Brug. Af Hjerghsiden mærkes Hjørnknatten, Svarthammeren og Fulkhammerne i den nordlige D Skrutvold, og paa Sydfiden Sæleggen i Ulnæs Sogn, samt i H sognet paa Grandsen af Hallingdal de hinanden nærliggende H Fjeld, Bjørbals-Fjeld og Fiske-Fjeld. Almuens Næringsveie ere drift, Agerbrug og nogen Skovdrift. Agerbruget er bedre men i driften mindre end i S. Durdals Vrgld, og Formues-Forsætning her noget bedre end i sidstnævnte Vrgld. I det Civile udgjør det Thinglaug. Hovedveien fra Christiania til Bergen fører igjennem

Alle tre Sogne i en Længde af omtrent 3 Mile, og fra denne gaaer en Vej i Syd til S. Durdals Fjeld, samt en anden i Nord gennem Struvsold til den ovenfor samme liggende Deel af Elidre Fjeld. Deruden gaaer en Fjeldvej til Hallingdal fra Ulnas gennem Hippeds-Bjgden i Syd over Fjeldet til Løken i Hemsedal. Hovedkirkens Afstand fra Christiania er 17½ Mil.

7. Elidre Præstegjeld. Det indsluttes mod Vest og N. V. af Vangs og mod Ost og S. O. af N. Durdals Fjeld, samt afsluttes ved Fjeldstrækninger fra Guldbrandsdalen i Nord og fra Hallingdal i Syd. Arealen er omtrent 12 Kvadratmile og Kirkesjøene ere følgende sex: Elidre Hovedsjøen, Roen, Lommen, Ragne, Voldbo og Hegge Annexsogne, beliggende i to forskjellige Dalstrækninger, nemlig de tre første med den største Folkemængde i Valders's Hoveddal, hvor Dalbunden optages af den 1½ Mil lange Elidre Fjord, ved hvilken Gaardene ligge paa en Skide af 11 til 1300 Fod over Havet, og de tre andre i et østligere to Mile langt Dalsløb, Østenaasens talbet, hvis Gaarde ere mere høiliggende, da det beboede Terrain i Hegge Sogn, som er det øverste, stiger til 1000 Fod højere. Dog er, uagtet disse mange Kirker, og uagtet Fjeldet i Fortiden har haft flere Kirker*), sammens beboede Deel ikke af stort Omfang, da Lommen Kirke ligger ½ Mil, Roen og Voldbo Kirke ¾ Mil, Ragne Kirke 1 og Hegge Kirke 1½ Mil fra Hovedkirken. De tre første Sogne høre til Valders's bedste Bjgd. Af Sidedale er Øvamsøherred en afsluttet Dalstrækning under Hovedsognet, der gaaer op mod Hegge Sogn, hvilken forhen skal have været en beboet Bjgd og herte til det daværende Øvams Sogn, men nu har blot Skov. Paa begge Sider af de til Fjeldet hørende Dale ere vidløftige Fjelde, af hvis Høider mærkes især Møllene, og næsten isoleret i N. og S. liggende Fjeldstrække østenfor Ragne og Voldbo Sognes Bjgd, med trænde høit opstigende Linder, hvoraf den mellemste (Stor-Møllen) er den højeste, samt længere nordlig Skaget, et næsten 5400 n. Fod høit Fjeld paa Grændsen af Froens Fjeld i Guldbrandsdalen, der dominerer alle andre Fjelde i en vid Omkreds. Østenaasens Vanddrag danner tre Indløb eller Fjorde, nemlig Hegge-Vandet, Voldbo-Fjorden og Hovi-Fjorden, og af Fjeldvande ere her flere, saasom Øgden-Vand samt længere inde i Fjeldene de tildeels til Froen og Waage i Guldbrandsdalen hørende Vinstra-Vande og Heimdals-Vande (S. 34 og 35), mellem 3100 og 3400 n. Fod over Havet, alle i den nordlige, og nogle i den sydlige Fjeldstrækning. Man nærer sig her, som overalt i Valders, fornemmelig ved Fædrift og Algerbrug, og Fjeldet avler næsten det fornødne Brødkorn for Beboerne. Skovene ere ogsaa til Fjeldets Fornødenhed, og her ere to umatrikulerede Almindinger, en paa Østenaas som grændser til Guldbrandsdalen, og en paa Vestaaen som grændser til Hallingdal. I begge ere gode Fiskevande. Almuen er den mest velhavende i Valders. I det Civile udgjør Fjeldet et Thinglaug. Tilsammen de tre til Hoveddalen hørende Sogne gaaer Fogderiets Hovedvej,

*) Elidre Sogn har nemlig i Fortiden bestaaet af i det Mindste to Sogne, og Roens Sogn har haft to Kirker, en paa hver Side af Vanddraget.

ved hvilken disse Sognes Kirker ligge, og gjennem det østlige Dalfers gaar en Ridevei, hvorfra en Fjeldvei fører over til Guldbrandsdalen. Hovedkirkens Afstand fra Christiania er 20½ Mile.

8. Bangs Præstegjeld. Det indbefatter den øvre Deel af den til Valders hørende Hoveddal, som ved høie Fjelde i Nord, Vest og Syd stilles fra Guldbrandsdalen, Sogn i Bergens Stift og Hallingdal, og kun i Øst ved beboede Strækninger forenes med Glidre Bygd. Arealen er omtrent 15 Kvadratmile og Kirkefogdene trende, nemlig Bangs Hovedsogn, det østligere Hurum og vestligere Die Sogn, af hvis Kirker Hurum Kirke ligger 1½ Mil besværlig og Die Kirke en Mil ret god Vej fra Hovedkirken. I Centrumet af Bygdet er den 10 Mile lange og 13 til 1400 Fod over Havfladen opheiede Indse, Elle Mjøsen (ogsaa Bangs-Mjøsen kaldet), omkranset hvilken de fleste af Hovedsognets og Die Sogns Gaarde ligge, paa en større Høide, med en mere ublidt stormende Klima og med mere paafaldende Situationer end Gaardene i Districtets længere ude liggende Deel, og i den fra Rieim i N. og V. opgaaende trange Dal, som Utra-Elven gjennemstrømmer, har Die Sogn nogle Gaarde med henved Halvdelen af Sognets Beboere paa en Høide af indtil 4 til 500 Fod over bemeldte Indse. I Hurum Sogn, den lavest liggende Deel af Bygdet, er Dalen, hvoraf omtrent 3 Mil hører til dette Sogn, trangere men mere skovrig, end i de øvrige Sogne. Af de Fjeldheider, som omgive de beboede Egne, mærkes paa Dalens Sydside Hugakollen, Grindatten eller Grindfjeldet og Bergsfjeldet, samt paa Nordfiden fornemmelig Mugnaffjeldet, af 6750 Fods Høide, der har de vidløftigste Sneemarker. Af fralliggende Fjeldbale ere her tvende, nemlig Smøddalen, der egentlig hører til det Vestfjellske, da dens Vanddrag strømmer til Leerdals-Elven, og i hvilken høitliggende Dal, fra den Tid den var beboet, vedligeholdtes indtil 1808 en Kirke, og Gelestranden, en dyb henved 1½ Mil lang Søterdal, der ligeledes har været beboet og skal have udgjort et eget Kirkefogd under Glidre Bygd. I denne Dal, der ligger paa Hoveddalens Sydside, er et stort og fiskerigt Vand, der har sit Udløb i Søsterfjorden. Færdig er Almuens vigtigste Næringsvei, derimod er Kornavlingen paa Grund af Egnens høie Beliggenhed mangesteds midlig, og den største Deel af Bygdet er blottet for Skov. Formuesforfatningen er ringere end i Dalens længere ude liggende Bygde. I det Civile udgjør Bygdet et Thinglaug. Hovedveien fra Christiania til Bergen gaar igjennem alle tre Sogne, og fører fra Die Sogn og paa Lille-Fjeld, hvor en Fjeldstue (Ryftuen) ligger 2948 fr. over Havet. Ved denne Hovedvei er Bangs Kirke 23 Mile fra Christiania og 1½ Mile fra Leerdalsøen.

Med Hensyn til Fogderiets Næringsveie mærkes:

a. Jordbruget er paa Gabeland Almuens Hovednæringsvei. Jordbunden, bestaaende meest af dyb sort Muldjord og paa sine Steder ved Randsfjorden af Leerjord, men kun paa enkelte Steder af Sandjord, kan i Henseende til Frugtbarhed maale sig med de meest befrugtede Egne af Landet, og andre mere indbringende Næringsveie gik her ikke, da de forhen til Agerbrugets Skade drevne Kjørseler for første Deel er ophørte, undtagen i Lunder Amtesogn, hvor Agerdyrkningen

faa er mere end almindelig forsømt. Hadeland brødsfoder sig ikke selv i almindelige Aar, men affætter endog en betydelig Deel sin aarlig til Valdres, Gurdalen, Land og Christiania. Byg er vedsæden og gjer imod de tre Hjerdedele af al Kornsaad, dog udsaaes og i Districtets nordlige Deel, d. e. Næs Sogn, en stor Deel landkorn, efter hvilke Sædarter høstes i Gjennemsnit 6 til 7 Fold. og udsaaes ogsaa meget, hvortil Jorden synes fortrinlig fliffet, da man kan faae Rug i ugledeet Jord og dog avle indtil 15 og 16 Fold. større Forhold end Rug avles graae Erter, hvilken Sædarten man her aiter megen Vriis paa. Havre udsaaes overalt, i Grans Brgld omrent i samme Forhold som Rug, men i Jævnager Brgld er Udsæden af Havre lig med den af Erter. Hvede udsaaes derimod næsten slet. Potatosaavlingen er i de senere Aar kommen i god Gang; den tiltar Aar for Aar og synes at være bragt videst i Jævnager Brgld. Man regner 8 til 10 Fold efter Potatosaavlingen. Agerbruget er vel Landets Brgld i Tiltagende, men deels formebløst en mindre frugtbar jordbund og et strengere Klima, og deels formebløst Skovdriften vil sigt endnu paa lang Tid ikke kunne brødsfode sig, uagtet det paa de Steder har megen forbedringsjord og Engdyrningen tiltager. Det er især de nordlige Sogne, og af disse fornemmelig Torpen som alligevel maae kjebe Korn. Hovedsæden er Landkorn, som giver det fleste Udbytte, dernæst Byg, samt lidet Havre og Rug, og Erter i samme Forhold som Havre undtagen i Torpen, hvor der ikke udsaaes den Havre eller Erter. Hvedeavl benyttes kun paa enkelte Steder. Potatos udsaaes i samme Forhold som paa Hadeland, nemlig $\frac{1}{2}$ Tid. og en Tønde Korn, og Foldene ere de samme som der. I det egentlige Valdres er Agerdyrningen meget tilbage og forskjelligere Aarsaager dertil. Skovdriften i visse Egne, Jordomme, Handelsaanden, Mangel paa Arbeidere, hvilke vanskelig faaes her, hvor man helst vil drive Handel end arbejde, virke forenede til at Agerbruget endsaar paa det lave Trin hvorpaa det findes, og kun sjæde ere de afviklet, samme i den senere Tid her har gjort. Langt videre kun imidlertid Kornavlingen drives. Jordbunden er meget frugtbar Isjor, skjøndt opfyldt med Sten, og bliver efter anvendt Arbejde ret folbig. Sandbund findes kun paa enkelte Steder, meest langs vedelvene i Vangs og Hedalens Sogne. I Hovedbalden, hvor Districtets fleste Gaarde ligge, gjer Frostens næsten aldrig Skade paa Sæden, undtagen paa meget enkelte Steder, hvilket derimod hyppigen er albet i Sidedalene, endog i Elidre Brglds østre Dalstrækning, der, at faae en god Høst, maa have en tør Sommer, medens Hoveddalstrænger til idelig Regn. Den største Bequemhed for Agerdyrningen have Durdals, Evnæs og Ulnæs Sogne af N. Durdals Brgld, de i Hovedbalden liggende Sogne af Elidre Brgld, i hvilken Strækning Districtets bedste Korngaarde findes. Imidlertid har S. Durdals Brgld største Kornudsaad, skjøndt den mere frodige Jordbund i N. Durdal har en større Kornproduction. Det høstliggende Vangs Brgld har et haardere Fjeldklima end Districtets øvrige Egne, dog lykkes her det fleste Kornavlingen godt, og uagtet man sjelden kan begynde

med Værlingen før i den anden Fjerdedeel af Mai, er dog Pøgget sædvanlig modent i Midten af August, naar Afværling af Varme og Regn indtræffer. I de lavere Egne af Valders, nemlig i Bangs Hovedsogn og Nædre Hedalen af S. Durdals Prgld, er Hovedsæden Blandkorn, for Øvrigt udsaaer man overalt i Durdal fornemmelig Byg, der giver 5 til 7 Fuld, samt noget Vinterrug, ligesom her og saaes i S. Durdal Havre og en ubetydelig Deel Erter, skjøndt tidlig indsaende Nattefrost ofte fordærver denne sidste Sæd. I de to øverste Prglde udsaaes næsten ene Byg, saavel som noget Vinterrug i Slidre, hvor den de fleste Aar modnes i det vestre Dalsøre, hvorimod Rugen sjelden bliver fuldkommen i Bangs Prgld, hvilket ogsaa som oftest er Tilfældet med Ertesæden i Slidre, hvorfor denne Sædart heller ikke benyttes i disse Prglde, hvorimod en liden Deel Havre udsaaes i Slidre. Potatoesavlingen er i de senere Aar i Tiltagende og har bidraget til at formindste Kornskæbet her i Districtet. Den største Mængde Potatoes udsaaes i S. Durdal, hvor Lendetallet af de udlagte Potatoes overstiger Lendetallet af Kornudsæden, hvorimod jo høiere man kommer op i Valders, jo mere aftager Potatoesavlen, og i Bangs Prgld, hvor den drives mindst, udsaaes kun en Lende Potatoes med to Lender Korn. En Deel Potatoes medgaaer til Brændeviinsbrænding, som drives meest i Durdal og især i N. Durdal, men lidet i de øverste Prglde. Overalt i Valders, naar undtages Bangs Prgld, er Potatoesavlingen i Forhold til Kornavlen større end paa Habeland. Den røde løse Jordbund begunstiger denne Sæd, som med passende Dyrkning giver 16 til 20 Fuld og sædvanlig 8 til 10 Fuld. Hør og Humle avles saavel paa Habeland som i Land almindeligvis til egen Fornødenhed, men det er kun Hør som besatte sig med at avle Hør. I Valders derimod avles næsten overalt Hør til Egnens Fornødenhed, men næsten intet Hør undtagen i S. Durdal, da Sommeren er for kort til denne Vkl. Humle dyrkes i Durdal, dog ikke til Fornødenhed, og i Slidre have ligeledes paa adskillige Gaarde Humle, der i varme og tørre Sommer bliver moden og god. I Bang lyttes Humleavlen sjelden. Haugevæsenet er ikke meget at sige om, allermindst i Valders. I dette District er ogsaa Klimatet for haardt for Frugttræavl.

b. Skovdriften er for flere af Fogderiets Egne en vigtig Anringsvei, og dette Fogderie er Drammens bedste Skovtract. Ud af en stor Deel af Grans Præstegjeld, for saa vidt det ligger paa Østfiden af Mandøfjorden, kun slet forsynet med Skov; derimod har Jævnager Prgld, hele den til Habeland hørende Vestside af Mandøfjorden, og endmere det nordlige Nabo-district Land, hvor Skovbruget er Hovedanringsveien, paa begge Sider af Vanddraget gode og betydelige Skove, hvorfra afsættes Saugtømmer, Bjælker og Mastetræer til Drammens Handel, ligesom en stor Deel Lagterved leveres til Gladsbakkens Jævnager. Den lange Mandøfjord letter Trælastens Fremdrift for disse Bygder, af hvilke kun Lunder Annerfogn ved sin Beliggenhed har en besværligere Færdsel. I Valders have alle Præstegjælde, paa Bang nær, Skov til egen Fornødenhed, og en Deel Saugtømmer nedbragt til Drammens Udførsel, dog er Skovbruget nu ikke mere af betydning

gheden for dette District, og det er egentlig blot i visse Egne af
 dal, hvorfra nogen Trælafst sælges. Wangs Bygd er næsten ganske
 tet for Skov, da Skovene her i Fortiden ere udbuggede og de her
 kende Stormvinde hindre dem fra at vore til igjen. Kun paa
 le saa Gaarde i Hurum Sogn, der grændse til Slidre, findes Tøm-
 skov, der dog langt fra ikke er tilstrækkelig til at forsyne Bygdet
 de fornødne Bygningsmaterialier, saa meget mindre som den her
 nu tilsvarende Skov, paa Grund af Klimatets Haardhed, er lav og
 hugtet i Sammenligning med de frodige Skove i Durdal. Selv
 træer her ere som Dværgvarter mod de lavere Egenes, uagtet der
 endt denne Kræftskov i Lierne findes store Nødder, som vise at her
 er været betydelig Gran-skov. Dette Bygd har heller ingen Skov-
 binding, medens alle Fogderiets øvrige Bygde have saadanne Al-
 dinger, hvorefter de fleste især i Valders ere Sameier til sælles Brug
 de tilgrændsende Bygder. I dette Fogderie ere for Øvrigt Skovene
 det meste Bøndernes egne Eiendomme, imidlertid eies Hadelands
 bindinger for det Meste af Trælafthandlere og Værkseiere, ligesom
 gstad Gohsæs Eier har store Skovstrækninger i den øvre Deel af
 ds, saavelsom i S. Durdals Bygd, og flere af Drammens Træ-
 handlere ere sammesteds Skoveiere. Overalt i Fogderiet er Grænen
 indeligere end Furren; af Kvæstov gives meest Virk, hvilken meget
 stages til Dvægsjoder om Vinteren. De herværende Sauge ere man-
 nemlig 12 i Jævnager, 17 i Grans, 47 i Lands, 44 i Søndre
 16 i Nordre Durdals, samt 26 i Slidre og 2 i Wangs Bygde;
 naar undtages nogle paa Hadeland og i den søndre Deel af Land,
 i Producter komme i Handelen, ere de øvrige aldeles ubetydelige og
 blot til Bygdernes egen Fornødenhed.

H. Hvad Dvægsavlingen angaaer, da ere Græsgangene paa
 land kun maadelige, især i den Deel af Grans Bygd som ligger
 Østfiden af Randsfjorden. Dvæget maa derfor om Sommeren
 es til Søeterne, hvor Græsgangene dog ikke ere saa gode som i
 lbyggerne, imidlertid, da Hæavlingen er god, sælges ikke ubetydeligt
 Kjøbskæberne af Smør og Ost. De fornødne Heste tillægges for
 ste Deel i Egnen, og Eviin holdes overalt til eget Behov. I Lands
 sfælgjeld drives Dvægsavlingen ikke synderlig videre end paa Hade-
 d, undtagen i de øvrige Dalstrækninger, fornehmelig i Torpen, hvor
 ægavlingen er Almuens vigtigste Næringskilde, da her ere vidløftige
 Dvægsange. Dog synes Dvægsavlingen, hvad Torpens Sogn an-
 er, forhen at have været vigtigere, da nu en betydelig Deel af
 æ Bygds skjønneste Græsgange ved og omkring Eynfjeldet er afhæn-
 til Gaardbrugere paa Toten og Hedemarken. Overalt i Valders
 Fædriften Hovednæringsveien. Græsgangen er overflødig paa Bjel-
 e og Hjemme-Egnene give kraftigt Græs, skjøndt disse ville afgive
 r, naar den Ustik, at lade Kreaturene om Foraaret gaar paa de
 ste Græsgange, affastedes. Disse Græsgange og det nærende Hø,
 r; paa Søtervoldeerne flaaes og hjemføres om Vinteren, sætter Bø-
 i i Stand til at opføde en Mængde Kreaturer, dog ikke uden ved
 af af Kvæ, Grans- og Furrebar, Virkeis og Virketræer (Weit kal-
 t, hvilke sidste om Vinteren af Kreaturene afgraves for de opbyg-

ges til Brænde, saavel som Fjeldmos, der, hvor den habes, samles i Mængde om Efteraaret og anvendes til Vinterfoder for Koerne, som efter samme give megen men tynd Mælk. Producter af Dyreriget er ogsaa, foruden noget Lemmer i visse Bygder, det eneste Bønden i Valders kan virke til Salg. I de smaa Dale i Fjeldmarken og paa Bredderne af de mange derværende Fjeldvande har man anlagt en Mængde Støler (Sætere), hvoraf flere gjerne ligge sammen og kaldes da et Sæterbøle. De fleste og bedste ligge høiere end Granen voxer, men kun saa over Birkens Vegetationslinie. Havnegangene, som benyttes endnu høiere til Fjelds, kaldes Fælægere, hvor man ligger med Fæ, som er bestemt til Slagt, uden at virke Smør og Ost. Blandt Sæterboerne ere de vigtigste Bjødalen i Søndre og Alseen i N. Durdal, Grunle, Rukhonatten- og Saaloug-Stølene omkring Svenske-Fjorden samt Synbadde i Glitre, med Helestranden og Storlien i Bang, alle paa Hoveddalens vestre Side. Paa Nordfiden ligge de fleste Sætere under Birhorn, omkring Vinsteren, Smørkol, ved Synbestfjeldet o. s. v. Af Fælægere mærkes Bredderne af Sandvandet, Bygden og Lhen. De fleste bortleies gjerne til Slagtehandlere fra Lyster i Sogn. I Sæterne, der paa sine Steder ligge to, tre til fire Mile fra Hjembygden, tilvirktes en Mængde Smør, da man regner Productet af en Ko, for de otte eller ti Uger Sætertiden varer, til 2½ eller 3 Ppd. Smør, foruden Ost og Brim. Efter en løs Beregning skulde aarlig fra Valders affattes 5000 Ppd. Smør og Talg, og 1500 Sitr. Slagtekvæg, dog er maaskee den første Angivelse for lav, ligesom den sidste for høj. Videre affattes gammel Ost, Faare- og Gedefind m. m. De fornødne Heste tillægges i Almindelighed i ethvert Prgld, og om endog enkelte kjøbes fra Bergens Stift, affattes igjen mange til østligere Egne. Hestene ere ikke saa store som de Guldbrandbødske, men dog raske, stærke og stikke til Districtets tunge Drift. Hornkvæget er ogsaa mindre end det Guldbrandbødske, men større end det fra Bergens Stift. Faare-Racen have enkelte Mænd søgt at forbedre ved at indføre Faar af engelsk Race, men man finder i Almindelighed ikke sin Regning ved dem, thi mange have en af engelske og norske Faar blandet Race, der anses fordeelsagtig. Geder holdes overalt, som i andre Fjeld egne.

d. Jagt og Fiskerie ere ikke vigtige Byskæer. Dog er Jagt og Skytteri for Habeland og Land ikke af stor Betydning, da der Fuglevildt, her falder, fortæres meest i Bygden selv. Derimod afgiver Jagten for Valders en større Fortjeneste. Her faaes nemlig en stor Deel Fuglevildt, og fornemmelig fanges og stydes i Wangs Prgld visse Aar en Mængde Rytter. Ogsaa stydes paa Fjeldene omkring Glitre og Wang mange Reensdyr, som for største Deel forbruges af Bønderne i egne Huusholdninger. Derimod sees Elgsdyr nu sjelden, thi de forhen have været hyppige. I Fogderiets mange Elve og flumme Ferskvande er Anledning til Fiskerie. Smidertid er Fiskeriet i den store Mandssjø langtfra at være betydeligt, hvilket dog meest maa tilskrives Almuens Ukyndighed med Hensyn til Fiskeriets Drift. Det vigtigste Fiskerie er her Silkefiskeriet om Høsten, deels med Garn og deels med Ruser, desuden faaes Abborrer, Ørreder indtil 1 og 1½ Ppd. og Øglip og Rølmund, der faaes af en Dag indtil 1 Ppd., saavel som Rødt.

ere flærige synes de mindre Bænde at være. I Hærfæue Bæudet der skjønnede Gjedder, og i Jæhren, et lidet Bæud i Grands Fjeld, isom om Efteraaret en stor Deel Reier og store Karudjer. Reier har an og faa søgt at forplante fra Toten til Trøandene i Land, ligesom rasen fra Ringerige til Mandøssjorden. Fjeldvæandene i Valberd vrimle: Aberrter, Reier og Orreder, hvilke sidste falde fede og velsmagende. o længere Bændene ligge til Fjelds, des større og federe ere Fiskene.

e. Bjergværksdrift finder nu ikke Sted i Fjogderiet. Bly- is har imidlertid været fundet i Lunder Annerjogn paa Hadeland, hvor 632 et Blyværk blev oprettet der dog kun var af kort Varighed, og vor man atter i 1732 fandt selvholdig Blyerts, i Anledning af hvil- et Fund der udfik Invitations-Konditioner til et Blyværks Optagelse, pprobere af Kongen under 7de Marts 1735, i hvis Følge Værket, om var grundet paa de i Grua Skov i Jævnager Fjeld værende selv- oldige Blyfjærper, skulde bestaae af 380 Kurer. Dog standsede Ar- edet allerede 1741. I nyere Tid søgte afbøde Bernt Anker her at aae et Blyværk i Gang. Dette Værk som han gav Navn af "det første sorte Blyværk" og for hvilket han i 1793 fik Fjeld- Tiende- og Al- ije-Frihed paa 10 Aar for det Bly, som blev udbragt, havde trende Gruber paa fornavnte Grua Gaard, nemlig Grua Gaards Grube med i Skjærp strax nordensfor, Grev Christian Reventlows Grube vesten- or den forrige og i S. V. for denne Christian Colbjørnsens Grube, am: en fjerde paa Gaarden Bjærke i Gran, foruden nogle Bly- og tobberanvisninger i Rittedal og Hæfledal. En Smeltehytte skal og være været oprettet i 1794, hvor Smeltning begyndte den 1ste Juli s. l., men Værket, af hvis Producter udfikedes igjennem Mosses Fjeldsdistrikt i Hælland i 1804, 37½ Stp., i 1805 12½ Stp. og i 1806 13½ Stp. Kobber, kom ikke til Fuldkommenhed, og nu er intet mere til- læg af det hele Anlæg. Foruden paa anførte Steder findes Bly- slænde ved Gaarden Dugedal i Gran, men den bryder i faa smale Bænge, at man har troet det ikke kunde svare Regning at gjøre noget Bænge derpaa. Jærnerts findes paa Hadeland i Jævnager Fjeld, og Hæfledals Jærnværk havde her sine første Gruber allerede før 1622 paa foranførte Grua Gaard, hvorfor Værket da førte Navn af Hæde- ands Værk. Efterat Bernt Anker var bleven Eier af Værket, har han skjærpet efter Jærn ved Gaarden Olimb, ligeledes i Jævnager. Kobberfies og Magnetfies har man fundet ved Jufam i Durdal, og Kobberfies og Blende findes i Fjeldet Rauhørn ligesfor Gaarden Brilo i Slidre, men neppe drivværdigt. Efter et Sagn, som dog ikke an sættes Tid til, skal der findes Sølverts saavel ved forbernekte Ju- am som ved Gaarden Roe i Slidre.

e. Andre Ræringsvæie, hentede fra Mineralriget, gi- et egentlig heller ikke, skjøndt dertil mangeslæds er Anledning. Saale- s findes ved Gaarden Olimb i Jævnager en graallig hvit Marmor, et er renere, fastere og haardere end den Gjelleskefte, og formodentlig isom Fordeel kunde benyttes saavel til Bli- og Trappstene, som til væbplader, hvis ikke Transporten deraf var faa besværlig. Rød og hvid Marmor findes desuden paa Hadeland ved Bjørsoen. Kalksteen des mangeslæds paa Hadeland og i Land, saavel som god Klæber-

steen, hvoraf Gryder ere arbejdede, ved Gaarden Næs og andensteds paa Gabeland, samt ved Gaarden Berger i Jævnager hvorfra Stenen er benyttet til det Steenhugger- Arbejde, hvormed det Udbændige af Slotshygningen er prydet. Desuden skal, som man troer, denne Steenart findes i Røddalen under Slidre Præstegjeld. I Buchhammer- Fjeldet paa Gabeland er Dværnehjerg, ved Bjellum Hellebrud og Kjelsteen have ved Knudberg, Alt paa Gabeland. Alunstifer er ikke sjelden i Valders.

f. Fabrikker og Forædling af de raa Naturprodukter beskæftiger man sig paa flere Steder med. Af egentlige Fabrikker er Gabelands Glasfabrik, anlagt af det octroierede eller Fabrik-Com-pagniet paa Gaarden Moes Grund i Jævnager ved Randsfjorden 5 $\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania, da det forhenværende Glasværk paa Gaarden Næs i Sandvæ her til blev forflyttet. Det var Statens Eiendom fra 1775 indtil det i 1825 blev solgt til et Interessentskab, for en Kjøbesum af 24,828 Spd. Beholdninger og Inventarium iberegne, og bestaaer af en Glashtytte, hvori en Smelteovn med 6 Digler, foruden en Tempel-ovn, sex Kjølvogne, med øvrige Indretninger. Fra Værket leveres blot Bouteiller, hvoraf i Aaret 1835 udbragtes 387,000 St. Værksarbejderne vare i samme Aar 25. Af andre Fabrik anlæg have 8 Teglbrennerier paa Gabeland og 2 i Land, samt nogle smaae Kalkbrænderier paa Gabeland og i Land, ligesom nogle mindre Potastefogier. Brændevinsbrænding drives overalt, af større Brænderier have kun faa. Efter Regnskabet for 1838 havde Fogderiet 77 Brændevinskjæ-ler, tilsammen af 6960 Potteris Indhold, hvoraf 21 Kjæbler paa 1873 Potter i Land, 13 Kjæbler paa 1515 Potter i Jævnager og 12 Kjæbler paa 1327 Potter i Grans Bygd. Dvindefjønnet paa Gabeland er huusligt og flittigt; vel udmærker man sig ikke i nogen hel Grad ved Industri, men herfra sælges dog en Deel Vadmel, Strie, Lærre og Verken til Christiania, og duelige Haandværksfolk mangler man ikke. I Land er derimod saavel Huus- som Haandværksfliden i Almindelighed ringere end i Nabobygderne, og Kunstfliden i Valders er ubetydelig; imidlertid gives fortræffelige Blæsemede og håndige Sølsmede.

Markelige Gaarde og Steder:

a. i Jævnager Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Jævnager Præstegaard, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Den har frugtbar Jordbund, en Udsæd af 22 Tdr. Byg, 5 Tdr. Rug og Erter, og 16 til 20 Tdr. Potatos, med en Besætning af 8 Heste, 32 Køer og 60 Faar, samt med fornøden Skov, Dværn, Bygdesaug, Fiskerie og 12 Pladser. Paa Gaarden ere nogle Oltidsminder og her staaer Sognets Kirke, en meget gammel Steenbygning, som Antiqu. Arandt har antaget at være fra Olaf Kyrres Tid. Nabogaardene ere paa Vestre: Wang, Nedre, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. og Øvre 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (14 $\frac{1}{2}$ og 24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hver i eet Brug, hvoraf den første er sjønt bebygget og godt oplyst med Teglværk og Møllebrug, paa Østfiden: Bratvold, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hensrud, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt paa Sydre: Rønnerud, 2 Skpd. et af Sognets meget store Brug (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.).

Fiskerie i Mandøsfjorden, godt Kalkbranderie, god Skov og 7 Aker.

No, 2½ Skpd. den betydeligste Gaard i Bygdet (47½ Dlr.), tilhørende Procurator Stenersen, med 15 Pladser, betydelig Skov, Saug, zernbrug, Teglværk, Fiskerie, Grundstykke af Hadelands Glasværk, samt velig Indkomst for Landlagning af Lemmer som nedledes fra Bygdet over Mandøsfjorden, hvilken med Høuger, 1 Skpd. (24½ Dlr.), af Bygdets største Brug, smukt bebygget, Berger, 1 Skpd. (21½ Dlr.), og Mølleby, 2 Skpd. (20½ Dlr.), alle med betydelig Skov af Fiskerie, og Berger tillige med Saug- og Møllebrug samt Klæstenebrud, ligge i en interessant Egn omkring den sydlige Deel af Mandøsfjorden og deraf ubløbende Mandø- eller Mo-Sk. b.

Bjellum, 3½ Skpd. et meget stort Brug (24½ Dlr.), der længe tilhører Familien Borch, med fortrinlig Veligheden, frugtbar Jord, og Fiskerie, samt Roen, 3 Skpd. en god Gaard (17½ Dlr.) Hjertnæs, 1½ Skpd. (18½ Dlr.), i gode Brug, ligge langs Mandøsfjordens Østside nordenfor Kirken, østenfor hvilke Gaarde ere: id, 2½ Skpd. (16½ Dlr.), Sogn, 2 Skpd. (19½ Dlr.), samt Loug, D. og V. hver 2 Skpd. (17½ og 19½ Dlr.), hvoraf den første, der er Sørenskrivergaard, er af Sørenskriver Thaulow kjøbt bebygget og fortrinlig opbyrket, og sydligere: Gunstad, 1½ Skpd., der Bræste-Engeløse (15½ Dlr.), og Greftegræs, N. og S. 3½ D. (24½ Dlr.), der synes at have havt Beboere af Anseelse i For- n.

bb. i Annerfoget:

Lunder, D. og V. 5½ Skpd. (49½ Dlr.), høitliggende Gaarde betydelig Jordbri, paa den første af hvilke staaer Sogneskirken, gammel Steenbygning, som i 1782 og 1783 har faaet Tilbygning summer, saaledes at Steenbygningen nu udgjør Choret. Wallang, tre Gaarde, 3½ Skpd. (29½ Dlr.), Bollen, 2½ Skpd. (18½ Dlr.), et stort Brug, Ulven, N. og S. 2½ Skpd. (12½ Dlr.), Børn, 2 Skpd. (19½ Dlr.), Viestad, 3½ Skpd. (24½ Dlr.), et deligt Brug, og Øren, 3 Skpd. (21½ Dlr.), udgjøre Sognets vestenfor Kirken mod Hovedfoget grændsende vestlige og nordvestlige Stræder, med de meest lavtliggende og tillige frugtbare Gaarde, ligesom til, N. og S. 5½ Skpd. (33½ Dlr.), Kraggerud, 1 Skpd. ½ Dlr.), Frøslie, 1½ Skpd., Sognets største Brug, (22½ Dlr.), bland, V. og D. 2 Skpd. (19½ Dlr.), hvor der forhen har været Kirke, der, som det synes, endnu var til i Slutningen af det sekse- e Aarhundrede, Solberg, 1 Skpd. 7½ D., et godt Brug (16½ Dlr.), Haagenstad, 3 Skpd. en betydelig Gaard i fire Brug (42½ Dlr.), som synes at være den Gaard, hvor den af Historien fra Kong Haakon Svartes Tid bekendte Hakon Hada-Bersertur har boet og hvor ligger begravet, og Tveten, 10½ D. (14½ Dlr.), alle høre til Fogets østlige og nordøstlige Deel der har mere høitliggende Gaarde hne, og endelig ligge Bjøralt, V. og D. 2½ Skpd. (26½ Dlr.), b, 1½ Skpd. (11½ Dlr.) og Rjørven, Nedre og Øvre, 5½ D. (48½ Dlr.), paa Strækningen i S. D. for Kirken og nærmere re, samt paa en mindre Høide end de østligere Gaarde.

b. i Grans Præstegjæld.

aa. i Hovedsegnet:

Grans Præstegaard, af Skjld 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (48 $\frac{3}{4}$ Dlr.), der har en Udsæd af 25 Tdr. Byg og sæder 8 Heste, 35 til 40 Kæer og 40 til 50 Smaasæ, men har hverken Skov, Høstrie eller fornøden Græsgang. Under samme ere femten Huusmænd, paa hvis Bladser sødes lige saa meget som paa Gaarden selv. Paa Gaarden staaer ved Bladsen Granevolden paa een Kirkegaard begge Grans Kirker, hvoraf den nordre, St. Nicolai Kirke kaldet, er opført af store Svaderstene, med muret Hvælving hvilende paa 6 store runde Steenpiller, og har været den egentlige Hovedkirke, der efterat være ved Lynild afbrændt den 4de Aug. 1799 er igjen istandsat, og den anden, Vor Frues Kirke kaldet, hvori forhen ajverlende med den første holdtes Gudstjeneste, men efterat være afbrændt ved Lynild (omtrent 1813) ikke igjen er istandsat, er af en yngre Structur og ikke saa stor, smuk eller kostbar som hin. De nærmest omliggende Gaarde ere Skjager, Lyre og Nette, 5 Skpb. 3 $\frac{1}{2}$ Lpd. (30 $\frac{5}{12}$ Dlr.), Helgum, 2 Skpb., Compagniebrøis Gaard (12 $\frac{5}{12}$ Dlr.), Torstads, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (28 $\frac{3}{4}$ Dlr.) og Hvattum, S. og N. 5 Skpb. (35 $\frac{3}{4}$ Dlr.), nordensfor hvilke sidste ere Lusi, 4 Skpb. (26 $\frac{1}{6}$ Dlr.), Helgager, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (17 $\frac{5}{8}$ Dlr.) og Vjeisen, to Gaarde, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (29 $\frac{1}{36}$ Dlr.). Til Strækningen vestenfor Brugaarden høre Forten, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (6 $\frac{1}{4}$ Dlr.), der er den residende Capellans Embedsgaard, Melbofstads, 2 $\frac{3}{4}$ Skpb. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Lunder, 2 $\frac{1}{10}$ Skpb. (17 $\frac{2}{5}$ Dlr.), Helmen, 3 Skpb. (22 $\frac{2}{5}$ Dlr.), Gamme, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Gamtin, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{2}{5}$ Dlr.), Hallang, w Gaarde, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (23 $\frac{7}{10}$ Dlr.), samt Hougvedt, 2 Skpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og nordligere Hvinden, W. og N. 5 $\frac{1}{2}$ Skpb. (25 $\frac{1}{12}$ Dlr.). Alle foransførte Gaarde ligge i Grans-Hjerdingen.

Horgen, S. og N. 8 $\frac{1}{2}$ Skpb. (41 $\frac{1}{2}$ Dlr.), to meget store Gaarde, paa en af hvilke i de katolske Tider var en Steenkirke, der var til endnu i Slutningen af det 16de Aarhundrede, Undelic, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb., et meget godt Brug (16 $\frac{7}{12}$ Dlr.), Lunder, S. og N. 6 $\frac{1}{2}$ Skpb. (32 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Hvalsbu, 4 $\frac{1}{2}$ Skpb., en af Bygldets meget betydelige Gaarde (42 $\frac{1}{12}$ Dlr.), Framstads, S. og N. 6 $\frac{1}{2}$ Skpb. (22 $\frac{1}{12}$ Dlr.), Skjervsen, to Gaarde, 5 Skpb. (31 $\frac{1}{12}$ Dlr.), Soug, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb., et meget stort Brug (20 $\frac{2}{5}$ Dlr.), og Hof, 3 Skpb. (22 $\frac{2}{5}$ Dlr.), hvilke alle henhøre til Bygden Nordre Aalen, der har den frugtbareste Jordbund paa Hadeland.

Vindorum, 3 $\frac{1}{2}$ Skpb. (19 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Gulden, 4 Skpb. (27 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Molten, 7 Skpb. (33 $\frac{1}{12}$ Dlr.), Ensrub, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{1}{12}$ Dlr.), Bjerger, tre Gaarde, 6 Skpb. (37 $\frac{1}{12}$ Dlr.), paa en af hvilke før Reformationen har været en Trækirke, samt Dynna, S. og N. 3 Skpb. (26 $\frac{1}{12}$ Dlr.), hvilke ligge i det saakaldte Søndre Aalen.

bb. i Thingelstad Sogn:

Thingelstad, to Gaarde, 5 $\frac{1}{10}$ Skpb. (31 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke Gaarde, paa hvis Grund Sognets Kirke, en Steenbygning ældre end Reformationen, er opført, være i Midten af det niende Aarhundrede beboede af Dag Brude, Herse over Hadeland, hvis Datter Selge hin Gaardene Halsdan Svarte fik til Bøgte, og rimeligvis har Gaarden siden den

ogfaa været et Opholdssted for anseelige Mænd, som de forskjellige hvide besidde¹. Vestenfor er Ræken, $3\frac{1}{2}$ Ekp. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), søndenfor Alm, øvre, $3\frac{1}{2}$ Ekp. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), Stadstad, D. og B. Ekp. ($34\frac{1}{2}$ Dlr.) og Hilden, samt søndenfor de ligeledes store arbe Røsum og Hvamstad.

Rønstad, 3 Ekp. ($33\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard ved Randsøen med mærkelige Oldtidsminder, hvilken Gaard efter Sagnet skal se været Hellig for en af Kong Harald Haarfagers Sønner, Ragnvald Røttiklein, Houg, N. og S. 4 Ekp. ($38\frac{1}{2}$ Dlr.), Hof, N. og S. 5 Ekp. ($35\frac{1}{2}$ Dlr.), og Rækstad, $1\frac{1}{2}$ Ekp. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.) ligge Sognets vestlige Deel og høre til den Strækning som kaldes Vadslien.

Grinager, S. og N. $5\frac{1}{2}$ Ekp. ($43\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke aar Grinager Gave-Kirke, en gammel Temmerbygning, strax østenfor ille er Dvergsteen, 4 Ekp. (47 Dlr.), det betydeligste Brug i øldet, der længe har tilhørt Familien Stenersen og eies nu af Prop. E. Stenersen, med 13 Pladser, paa hvilket i Fortiden har været et pel, der endnu i Midten af forrige Aarhundrede var i Stand, og i ame Rabolaug Mølstad, $3\frac{1}{2}$ Ekp. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.) og Stubstad, Ekp. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.) — høre alle til Sognets nordlige Deel. Vestenfor Grinager ere Bilden, D. og B. $4\frac{1}{2}$ Ekp. ($33\frac{1}{2}$ Dlr.), a den første af hvilke forhen har været et Kapel eller en Kirke, Eln, 3 Ekp. $17\frac{1}{2}$ Ekp. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.) og Lysen, 3 Ekp., en stor Gaard b 9 Pladser ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), samt nærmere Randsøfjorden Alfim, fire arbe, $7\frac{1}{2}$ Ekp. ($53\frac{1}{2}$ Dlr.) og nordenfor Grinager er Solberg, Ekp. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.).

cc. i Næs Sogn:

Næs, fem Gaarde, af Ekv. 10 Ekp. $19\frac{1}{2}$ Ekp., særdeles smukt egende paa et i Randsøfjorden udgaende meget opdyrket Næs, af de Østre Næs, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), er det første Brug, der med tre Næs, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.) og Øvre Næs Vestre, $2\frac{1}{2}$ Ekp. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), udgjør en meget betydelig Eiendom, tilhørende Ritmester i J. Bergh, med fjorten Pladser. Paa en af disse Gaarde er Sog- Kirke, en Temmerbygning, og inden for bemeldte Gaarde ere Rø- , $6\frac{1}{2}$ Ekp., en stor Gaard ($26\frac{1}{2}$ Dlr.), Raa, $2\frac{1}{2}$ Ekp., i eet t Brug ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Raa sum, 5 Ekp. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), Egge, sex arbe, af Ekv. 16 Ekp., i flere store Brug, hvoraf Ræst-Egge det betydeligste, samt Dælen ell. Dælien, sex Gaarde, 11 Ekp. $3\frac{1}{2}$., hvoraf Dælien B. og D. ere gode Brug (hver $14\frac{1}{2}$ Dlr.) Nor- for ligge paa Vestsiden af Brandbøkampen: Alm, $4\frac{1}{2}$ Ekp. og inning, $4\frac{1}{2}$ Ekp., begge meget store Brug (hver $28\frac{1}{2}$ Dlr.), og gere nordlig Eskari, $4\frac{1}{2}$ Ekp. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), Rjøs, to Gaarde, $7\frac{1}{2}$ D. ($31\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke har i Fortiden været Kirke med legaard, samt Bleken, tre Gaarde, 8 Ekp. $7\frac{1}{2}$ Ekp. ($58\frac{1}{2}$ Dlr.),

¹ J. Folge Saml. til det norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S. 616, at de den bekendte Alf Knutsen efter Midten af det femtende Aarhundrede Thingelstad, ligesom han og lod bygge Hvalvingen over Choret i den nu afbrændte Grand Kirke.

med 19 Pladser. Foransførte Gaarde, som alle have en smuk Beliggenhed ved eller omkring den igjennem Vgldet gaaende Hovedvei, udgjøre den vigtigste Strækning af Sognet, med frugibar Jordbund, men ringe Skov. Til flere ere gode Frugthauger. Blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes: Eid, en mindre Gaard paa en Halvs i Mandøsfjorden, der maaffet har været en De, under hvilken ere nogle smaa Holmer i Fjorden, paa en af hvilke man formoder at K. Olaf Tryggvesen er født; Løverud, Strande og Løkerud, hvilke trænde Brug, der ligge paa Vestfiden af Mandøsfjorden, ere vigtige ved deres betydelige Skove, og Teiterud, $1\frac{1}{2}$ Skpd., et stort Brug ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), ved den sydlige Ende af Einavandet, med 13 Pladser, udmærket med Hensyn til Hvarl, da der paa samme kan fødes 16 til 20 Heste, 60 til 70 Keer og 100 til 150 Smaasæ.

c. i Lands Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Flu berg (førhen Fluguberg) Præstegaard, af Skld 2 Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende ved Mandøsfjorden, hvorpaa udsæes 20 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt fødes 8 Heste, 28 Keer og 30 Smaasæ, samt hvortil er fornøden Skov, noget Fiskerie og 7 Pladser. Paa Gaarden staaer Sognets Kirke, opført 1699 paa ny Tomt og forsynet med smukke Ornamenter ¹⁾. Søndensfor ligge langs Fjorden Steensrud, 15 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.) og Rødnaas, 2 Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, samt østenfor Granum, Naalum, Neerby, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget stort Brug, og længere borte Landaas, 2 Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), i færtet Brug, alle paa Mandøsfjordens Løfde, samt paa dens Vestfide Nordroff, Septon, Vilberg, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med 13 Pladser, Naas, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug, som af Beliggenhed er en af de smukkeste Gaarde i Vgldet, Viger, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.) og Røen, 10 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, alle undtagen Vilberg og Naas med god Skov og flere med godt Fiskerie i Mandøsfjorden. Store Nadsaas, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Vgldets bedste Gaarde, og Thingvold, 1 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), i Fortiden som i senere Tid Thingsted, ligge ved den nordre Ende af Mandøsfjorden, ovenfor hvilke paa Vanddragets Vestfide ere Berg, 2 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget betydeligt Brug med stor Skov, Saug i et godt Vanddrag og 21 Pladser, samt Skjerve og Naalum, begge gode Brug, med mange Pladser, god Skov, Bygde- sauge og Fiskerie.

bb. i Hof Sogn:

Hof, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke staaer Sogneskirken, en indvendig ret smuk Tømmerbygning opført 1780, omkring og nordensfor hvilken ere Berg, tre Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), Skæe, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Sognets bedste Gaarde

¹⁾ Alle Vgldets Kirker, med Undtagelse af Namobts Kirke, ere Korskyt- ter af Tømmer, byggede i een og samme Stil. Paa Lunde Gaard staaer der, end de ogsaa alle af Almuerne, ligesom de alle, undtagen Lunde og Lunde Kirker, ere forsynede med Orgeler.

dmærket Kornavl, betydelig Skov og 10 Pladser, Mørløse, $1\frac{1}{2}$ (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, Distad, $3\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Braltets største Brug, der har været eiet og beboet af den adellige Bratt og nu eies af Niels. Lie, med 8 Pladser, samt Hæsbøldrum, gode Gaarde, hver i to Brug. Videre ligge langs Randers Østside søndensfor Kirken By, Hvaleby og Fald, samt um, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard af stor Udbygning med 14 Pladser, og Halmrast, N. og S. $2\frac{1}{2}$ Skpd. $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf en Deel er Høvedsgaard. Lomsdalen, S. og $\frac{1}{2}$ Skpd. (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvortil er betydelig Skov, samt tre Sange Aargangs-Vand, Skude, Ringlien og Afskebog, hver Gaard Brug og alle med mange Pladser, ligge paa Randersfjordens Vest- og kunne paa Grund af deres store Strækninger af Ager og Eng, sæt paa Grund af deres betydelige Skove, regnes blandt de bedste i Bygdet.

cc. i de syvte Annerfogne:

Hjefle, 2 Skpd. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et betydeligt Brug med Skov og Gaarder, $3\frac{1}{2}$ Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et godt Brug, paa Grund staaer Sognets Kirke, en Sommerbygning opført 1743, ned de mindre betydelige og mere deelte Skjager og Rødberg Håndens Sogns vigtigste Gaarde, ligesom Tomle, $2\frac{1}{2}$ Skpd. $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard af stor Udstrækning i elleve Brug med Pladser, Gøbbjog, $1\frac{1}{2}$ Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Broner, $2\frac{1}{2}$ Skpd. $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brug, Hougner, $2\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa Grund staaer Sognets i 1758 opførte Kirke, samt Tønderum, vold, Vinger, og endelig Lie (forh. Skjager), $2\frac{1}{2}$ Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug med 11 Pladser, alle vedkomme Nordfindens Sogn. Af Gaardene i Torpen mærkes: Kind, $2\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken Gaard den nu værende Øst-Torpens Kirke stod, samt Finato Gaarde, 3 Skpd. 16 $\frac{1}{2}$ Dlr. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i eet Brug, der er af de ligste i Bygdet, og tilligemed Frøesager, Vinger og Voldhøvd, hvilken sidste skal i Fortiden have været et Kapel eller en Kirke, til Øst-Torpen, og til Nord-Torpen Namodt, hvorpaa nu staaer en Annexkirke, en hei og lys Bygning, opført i 1822 i Form Ottelant, og saavel den smukkeste som den største blandt Byglets : 3 Vest-Torpen ligge Erstad, Hærstad, der er Corpschefes- Gaarder og Lunde omfiring og udenfor den paa sidstnævnte opførte Gavekirke, eller saakaldte Vest-Torpens Kirke¹, samt flere Felde og Allensager, paa hvilken sidste før Reformatio- nen været Kirke, hvoraf endnu ses Levninger. Disse med mange af dette Sogns Gaarde ere vigtige ved deres betydelige Kreatur-

---

Følge en under 25de Marts 1816 vedtagen og ved Kongl. Res. af 14de sept. f. A. approberet Forening, skal denne gamle Kirke loffes naar den er brugbar, da den $\frac{1}{2}$ Mil. herlede oppe liggende Namodt Kirke bliver en eneste Kirke i Torpen. Imidlertid vedligeholdes Gavekirken, der er op-
 1 1789, endnu, og vil formeentlig, som aldeles ikke usandsynlig, fremdeles
 2 beboende.

d. i Søndre Durdals Præstegjeld.

aa. i Hovedsegnet:

Bang, oprindelig tvende Gaarde, deelte i mange Brug under forskjellige Navne, blandt hvilke er Søndre Durdals Præstegaard, 14½ Ekd. (6½ Dlr.), der er den mindste af Præstegaardene i Valdres, har et Udsæd af 10 Edr. Byg og Blandkorn, samt 10 Edr. Potatos, og føder 4 Heste, 16 til 20 Storfæ og 20 Smaafæ, med fornøden Skov. Disse mange Brug, med 20 Pladser, udgjøre en liden Bygd med omt. 250 Beboere rundt om Sognets Kirke, en Korsbygning af Lemmer, opført 1736, og beliggende paa den saakaldte Kirkealminding der tilhører Almuen. De høre med Tufam til Dalens Distrikt, og paa dens modsatte Side ere Pratterud og Listerud gode Gaarde, ligesom en Mill længere ud i Dalen Thronhuus, 9½ Ekd. (13½ Dlr.), og Dalmhuus, 5½ Ekd. (10½ Dlr.), et stort Brug.

bb. i Annersegnene:

Hof, 1½ Ekd. (8½ Dlr.), Boen, 2½ Ekd. (17½ Dlr.) og Fremgaard, 2½ Ekd. (15½ Dlr.), alle i flere Brug, ere de vigtigste af det lille Reenlie Sogns Gaarde og ligge omkring Kirken, en Lovkirke af meget høi Alder, hvori kun holdes Gudstjeneste fire Gange om Aaret, og som kun benyttes saalænge Almuen vil holde den velige. Hougørud, 1½ Ekd. (27½ Dlr.), som især med Hensyn til dens meget betydelige Skov maa ansees for den største Gaard i Bygdet, Serum, 1½ Ekd. (17½ Dlr.), ligeledes en god Gaard, med Grimørud og Viltingørud, D. og B., samt Grav og Ildjærnstad, høre til Hedalens Sogn, og hvoraf de to sidste med den paa Ildjærnstads Grund staaende meget gamle Sogneskirke ere i den afbildes liggende Døe Hedal.

Lunde, 11½ Ekd. (21½ Dlr.), i eet Brug, der ved sin betydelige Skov og vidtstrakte Græsslatter samt 18 Pladser er den største Gaard i Sognet og en af de største i Bygdet, Søndre Hestekind, 1½ Ekd. (10½ Dlr.), Espelien, to Gaarde, 1½ Ekd. (14½ Dlr.), samt Solberg, 16½ Ekd. (16½ Dlr.), hvilken Gaard, skjøndt overført oppe i Hedalen, er en af Sognets største, i to Brug, hvoraf det ene, som er det betydeligste, fører Navn af Flad-Ødegården, tilsammen med 17 Pladser, ere de vigtigste Gaarde i Brukslåt Sogn, hvis Kirke, der er opført af Lemmer i 1736, staaer paa Gaarden Brukslåt Grund.

e. i Nordre Durdals Præstegjeld:

aa. i Hovedsegnet:

Durdals Præstegaard, af Skjld 1½ Ekd. (8½ Dlr.), med meget frugtbar Jordbund, en Udsæd af 10 til 12 Edr. Korn og 16 Edr. Potatos, samt en Besætning af 5 Heste, 25 Fætreasurer og 30 Smaafæ, hvorhos til Gaarden ere 8 Pladser, men utilstrækkelig Skov. Ved Kirken, en Lemmerbygning opført 1735, ligger den i en meget beboet Bygd, med Gaardene Bø, Navok og Gjælde ovenfor, samt Lund og Sørum udenfor. Høiere oppe i Sognet ere Nordager, Skavellen og Maanum, hvoraf den sidste er den øverste i Sognet mod Skrutvold Sogn, og Skavellen, et meget godt Brug med 8 Pladser, der er Compagniechef-Gaard og ligger paa en Høide af omt. 400 Fod over Dalbunden, har en af de skønneste Udsigter i Valdres. Na-

, 1½ Skbd. (30½ Dlr.), en stor Gaard i mange Brug, ligger Hof, Ijorstad og Kefling i den aabne Bygd, som fra Da- Vestfide i Sognets øvre Deel gaaer op paa begge Sider af den Raberg-Elv.

bb. i Annerfognene:

Evensnæs, 3½ Skbd. (15 Dlr.), en betydelig Gaard i to store, med 11 Pladser, ligger med Sogneskirken, en 1735 opført Tømbygning, ved Strandefjorden, ovenfor hvilken i Næsen er Baajum, angere ude ved Vanddraget Strand, tre Gaarde, 6½ Skbd. (27 Dlr.), i mange Brug, og Fodnæs, tre Gaarde, 5½ Skbd. (22½ Dlr.), samt Næs paa en yderst i Sognet i Fjorden udstikkende, alle paa Valens Nord- eller Østfide hørende til Evensnæs Sogn, ligesom Nye, en stor Gaard i mange Brug, og Gaardem Sognets mindre vigtige Vestfide.

Ulnæs, 1½ Skbd. (12½ Dlr.), paa hvis Grund Ulnæs Kirke, en gammel Steenbygning, staaer, med Ringsager, der er Præstefæde med bekvemme Bygninger, samt lidt hybligere Hilmene, og ligere Gudem, Belgum og Rublang, alle gode Gaarde, ligget tæt beboet Rabolaug i en af de bedste Egne af Walbers paa Øst- af Vanddraget, og høre til Ulnæs Sogn. Af Gaardene paa Sognet flere beboede Vestfide mærkes Granum, 1½ Skbd. (19½ Dlr.), Sognets første Gaard, og Sundem to Gaarde begge ved Fjor- samt vestligere Hippe, hvoraf den saakaldte Hipped-Bygd fører i.

Skutubold, 1½ Skbd. (6½ Dlr.), der er Sognets bedste Brug, Kirken, en Tømmerbygning opført 1785, samt med Holbal oven- og Sæbs, Berger og Døvren søndenfor, gjør en velbeholdt paa Dals-Elvens og Sæbsfjordens Østfide, udenfor hvilke liggel- lanum, tre Gaarde 5½ Skbd. (24½ Dlr.), og Sæhuus 2½ (10½ Dlr.), strax ovenfor den yderste Deel af Strandefjorden, i Skutubold Sogn. Paa Sæhuus har i Fortiden været et Capel, endnu var til i 1730, men 1743 ikke mere at see.

f. i Elidre Præstegjæld:

aa. i Hovedfognet:

Elidre Præstegaard, af Skjld 2½ Skbd. (23½ Dlr.), med har Jord, hvorpaa udsaaes 12 Tdr. Byg og 12 Tdr. Potatos, samt 7 Heste, 30 Køer og 60 til 80 Smaaaf, med fornøden Skov 4 Pladser, paa hvilke udsaaes og sødes lige saa meget som paa den selv. I Nærheden af Gaarden er Kirken, der er den ansees i Walbers og forhen formodentlig har været en Hylkeskirke, op- af firehugne Graastene med Hjørnestene af Vægsteen, og ovenfor se ere Hylken, en god Gaard, Dvale, to Gaarde, 4 Skbd. (18½ Dlr.), paa en af hvilke i Fortiden har været en netkirke, og Hjelde, samt udenfor: Jarstad, Hænde, to Gaarde, Skbd. (31½ Dlr.) og Berge, 1½ Skbd. (16½ Dlr.), alle gode de, og yderst i Sognet Reien, 2½ Skbd. (17½ Dlr.), et af Sognets første Brug, med smuk Udsigt, forderlagtig Kornavl, hvorpaa 10 til 12 Heste, 40 store og 50 smaa Kø, samtlige paa Valens de, ligesom paa Vestfiden mærkes: Frigstad, Hænde, 1½ Skbd.

(16 $\frac{2}{3}$ Dlr.) hvis mægtige Beboere i Fortiden Sagnet endnu omtaler¹, Næste, 1 $\frac{9}{27}$ Skpd. (15 $\frac{1}{3}$ Dlr.), et meget godt Brug og Noe, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (31 $\frac{1}{3}$ Dlr.), paa hvilken sidste Gaard har været Kirke.

bh. i Annerfognene i Hoveddalen:

Roen, N. og S. 2 $\frac{2}{27}$ Skpd. (20 $\frac{1}{3}$ Dlr.), paa en af hvilke ligger Sogneskirken, en gammel Tømmerbygning, Ulvestad, Tuf og Berrestraa, to Gaarde, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (21 $\frac{7}{8}$ Dlr.), paa en af hvilke i Fortiden har været Kirke, samt Rulle, 1 $\frac{2}{27}$ Skpd. (15 $\frac{1}{8}$ Dlr.), høre til Hoveddalens Distrikt i Roens Sogn, hvorhos af Gaardene paa Vest-siden fortjene at anføres Fossum, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et meget stort Brug med 200 Maal Ager og hvorpaa jedes 10 til 12 Heste, 50 Kæer og 80 Smaafæ, samt Semelinge, to Gaarde, 2 Skpd. 3 $\frac{1}{2}$ Rr. (27 $\frac{1}{8}$ Dlr.), Ulven, et godt Brug, Die, hvor forhen har staaet Kirke, hvis endnu indhegnede og vedligeholdte Kirkegaard benyttes til Begravelser, og Bården, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (15 $\frac{2}{3}$ Dlr.), et stort Brug og meget god Korngaard med jordebøden Skov.

Rommen, fire Gaarde, 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. hvoraf den mindste paa 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (5 $\frac{7}{8}$ Dlr.) er den residerende Capellans Embedsgaard, hvorpaa jedes 2 til 3 Heste, 12 til 16 Færeature og 20 Saar, og paa den største (Dere Rommen) af Skuld 1 Skpd. (14 $\frac{7}{8}$ Dlr.), staaer Sogneskirken, en gammel Tømmerbygning, omkring hvilke Gaarde ligge i en tæt beboet Bygd af omtrent $\frac{1}{4}$ Mills Udstækning, foruden andre, Stree, Grovi, Hovi, hvor der er Skydstation og Ithengsteb, Egge, to Gaarde, 2 Skpd. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Ellestad, Revang, Ringestad og Leften, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (18 $\frac{2}{3}$ Dlr.), en stor Gaard med god Kornavl, alle i Rommens Sogn paa Dalens Distrikt, og af de til Sagnet hørende Gaarde paa Vest-siden mærkes Dvill, Riste og Houge, hvoraf den sidste er et stort Brug.

cc. i de tre øvrige Sogne:

Rogne, S. og N. 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (27 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, en gammel Træbygning, Skattebo, Melby, Kolstad og Hovi, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), den betydeligste Gaard i det østre Dalsøre, med forderlig agtig Veliggendelse og heldig Kornavl, ere de vigtigste Gaarde i Rognes Annerfogn, alle i mange Brug, ligesom i det mindre Voldbo Sogn = Vøken, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Præste-Enkesæde, og et stort Brug med god Skov, Saug, Lbørn og Stampemølle, paa hvis Grund Kirken staaer, samt Dnstad, Jørstad, S. og N. 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (33 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Bindingstad, den sidste med betydelig Skov. Endelig mærkes blandt Hegg Sogns Gaarde: Hegg, tre Gaarde, 4 $\frac{1}{2}$ Skpd. (25 $\frac{1}{2}$

¹) Derom kan eftersees Ragnes Norfles Sogn S. 233 og 234, samt topogr. Journal 31te Hefte S. 187. Ved Gaarden, som ligger paa et i Eldebjærdet udgaaende Næs ligger Elidre Præstegaard, skal efter Sagnet den været en Berg eller Elot kaldet Gummans, hvoraf man endnu ser nogle forfaldne Mure med den dertil hørende Port. At imidlertid den saaledes som Sagnet beretter, fulde være det Gummans, hvoraf den Kong Ingi Baardens Histerie hyppig forekommende Bænklet af Gummans nævnes, er dog mindre sandsynligt, da dette formodentlig maa have været den store Gaard Gommans i Høle Sogn paa Ringetige.

er Sogneskirken staaer paa Præstegge, der er et godt Brug, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{3}{4}$ Dlr.), Melby, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{3}{4}$ Dlr.), Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($25\frac{3}{4}$ Dlr.) og Alfstad, 2 Skpd. (18 Dlr.). Til disse Sogne ere, foruden vidløftige Græsgange, Indledning til en betydelig Ovægsavl, flere matriculerede Fjeldstrafningen mod Guldbrandsdalen.

g. i Wangs Præstegjæld:

aa. i Wangs Høvedsogn:

g8 Præstegaard, af Skjld $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{3}{4}$ Dlr.), en v frugtbart Jordbund, en Udsæd af 14 Tdr. Byg og 5 Tdr. Børrer, 8 Heste, 25 Fætre og 40 Smaase, samt fornøden Skov og fem gode Pladser. Med Kirken, en ældgamle Kirke paa Gaardens Grund, samt Lune, Ovægs, $3\frac{1}{2}$ Skpd. (18 Dlr.), og, for Gaarde, $6\frac{1}{2}$ Skpd. i fjorten Brug, Ellingbo, Rattetvold, og nogle mindre gger Wagaarden paa Sydsiden af Wangs-Mjosen i et eget Distrikt, Heen, Remmen, Høverstad, i eet Brug, og Lene høre derimod til de bedste Gaarde paa Vandstranden og ligge mere afspærrede end Gaardene paa Sydsiden.

bb. i Annerfognene:

1, to Gaarde, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), Ovien, (forb. Ovindin) $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), den største Gaard i Præstegælden, der ligger tæt ved Hurums Kirke, i Begyndelsen af det Nættende hundrede boede en Lehnshøveding Erling, der var til den under Kong Hakon Hakonsen bekyndte Hertug Skule, blev opdraget, Bøvlen, to Gaarde, hvoraf Øvre Bøvlen, mindst betydelige, er Præstegælden, men ubeboelig for en, og Gaalien, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Præstegælden i to Brug, ere de vigtigste af Hurums Sogns Gaarde, derene i Die Sogn mærkes Die, $2\frac{1}{2}$ Skpd. (8 Dlr.), paa den staaer Sogneskirken, en Lommerbygning der er den nyeste i Kirken, Elton, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Rjersteen og som ligger i et Nabolaug ved den øvre Ende af Wangs-Mjosen, der den sidste paa Vandets Nordside, hvorimod Grov og Alfstad, samt Skougstad, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge ovenfor, og deraf den sidste, som er et godt Brug, paa en 1717 fr. Fod (v. B.) i den trange Dal, som Utra-Elven skænker Dal ender ved den strax ovenfor liggende Gaard Østby, ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), der er den øverste i Valdres og med ikke Kornudsæd. Høiere oppe er Nystuen, en Fjeldstue paa 2948 Fod over Havet (v. B.), paa hvilken ingen Kornavl

Sighvat af Reitholm, der eliede og beboede denne smukke beliggenhed og synes at have været Sysselmænd i Nordre Valdres, see til det Norske Fjelds Historie, 1ste Deel, S. 155 og 156.

Natur-Mærkværdigheder.

Derunder henføres den S. 28 og 60 anførte mærkelige, hidtil lidet bekendte og i den nyeste Tid med Navn af Jotunfjælde benævnte Fjeldstrækning imellem det Søndre- og Vestenfjeldste, som for største Deel vedkommer Christians Amt¹. Jotunfjeldene, beliggende paa Høiryggen mellem Guldbrandsdalen, Valdres og Indre Sogn, adskille sig isynlig fra alle omliggende Fjelde ved deres Høide, der med omtrent 2000 Fod overstiger selv de høieste Nabofjælde, ved de sammenhængende Snees- og Jisbræer, som bedække enhver Fordybning og Strækning, der ikke er for steil til at Sneen kan lægge sig paa den, og endelig ved deres Former, der i det Mindste fra de fleste Sider antage Stikkelsen af Tinder, Horn eller Piger. Og saa er denne Fjeldstrækning ved Elve, Bæde og Høifletter eller saakaldte Flyer, temmelig skarpt afsondret fra det underliggende Heijfeld. Saaledes stille de lange Fjeldseer Byggin og Tyen Jotunfjeldene mod Syd fra Sletfjeldet nordnøst Valdresdalen med dets mange anseelige, over 5000 Fod høie, tildeels med Sneebræer belagte Toppe, saasom Blithorn, Mugnatinden, Vennessjeldet, Suletinden m. fl. Mod Øst adskilles de ved Vintersøene, Leirungsdalen, samt øvre og nedre Sjødalen indtil Veo-Elvens Forening med Sjøa, fra de mellem 4 og noget over 5000 Fod høie Rygge mellem Vintersvandene, Heimdalsvandet, Akerdalen og Sjugulsøvandet, ligesom Veo-Elven adskiller dem fra Veodalen med Fuglhoen og Grønøen fra Dvitingfjelen og Heimfjeldet, og videre dannes Grændsen mod Nord af Bæver-Elven ligetil dens Udlob fra Bævervandene. Mod Vest er Grændsen mere ubestemt, og kan maafee regnes at være selv Sognefjorden, da et Par af de høieste Grupper ligge paa Kjølen mellem Mardals- og Forthunfjordene, adskilte ved Lillebalden paa den ene, samt Leinings- og Bergsdalen paa den anden Side fra det øvrige Sletfjeld og Fannarauf med dets Sneebræer i Nord. I de nævnte Jøder og Elve, der danne Grændsen for Jotunfjeldene og, saa at sige, bestyke deres Fod, løbe forskjellige mindre Elve tildeels fra den høiestliggende sammenhængende Bræ eller Sneerug i Midten af Fjeldsamlingen der danner Vandbelet, og hvorfra Væke udstømme til alle Sider. Omkring disse Elve og Bæde reise de mangfoldige Fjeldtinder sig, og stille sig derved i forskjellige Grupper eller Alpeknipper. Der ere især nogle navngivne Jisbræer i Midten af Samlingen, hvor Vandløbene dele sig. Den nordligste er ved Kirken, en ubestigelig Alpetinde, paa hvis nordre Side er Leirvandet og paa den søndre Langvandet, begge adskilte ved og omgivne af et aldrig optøet Sneedække, der udbreder sig mod Vest under Navn af Smørstabbraen ned mod Lillebalden, samt mod Syd og Øst under Navn af Veobraen og Mimerubraen ned mod Gjerdin og Veobalden. I disse Bræer, hvorfra en Gruppe af høie og for

¹) De Efterretninger, her leveres om Jotunfjeldene, har Ingenieur-Capitain Th. Broch havt den Godhed at meddele. Om denne Tract kan endog eftersees "Nogle Efterretninger om et hidtil ubekendt Stykke af det søndenfjeldste Norge (af Prof. B. M. Keilhau)", Budsiffen Anden Udgang 1820, S. 383—400.

et meste ubefigeligge spidse Fjender have sig, saasom Kirken, Ivarshot-
shornet, Viddalspiggene, Langvattenheien o. fl., dannes flere Elve, saa-
som Vifa og Leira, der igjennem Viddalen og Leirdalen (S. 36) løbe
ad Nord til Bæver-Elven, Lille Ulla, der længere nede forener sig med
store Ulla fra Bræen ved Foden af Smørstabben og gennem Ulebdalen
løber ned til Nardal i Indre Sogn, samt en Elv, der fra Langvan-
t igjennem Langaadalen løber ned i den nordre Ende af Gjendin.
I mellem Viddalen og Leirdalen er ligeledes en hel Sneeryg, hvorfra
aldehypiggene (S. 37) have sig meget over 7000 Fod, og som ned-
der flere Fjeldbræer, blandt hvilke Galdebræen ned mod selve Bæverda-
len og Tveraabræen ned mod Viddalen, samt Allaabræen mod Leirba-
len; og en lignende Høiryg, en Arm af Smørstabbbræen, er imellem Leirba-
len og Bæverbandene, der kaldes Veslefjeldet, som flyder flere Fjeldbræer
i Leirdalen, blandt hvilke Digerbræen er den største, og hvis yderste
rundede lavere Kuppe $\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Leiras Sammenløb med Bævera
6715 Fod, men hvorfra de saakaldte Veslefjeldstinder stige til langt
opre Høide. Søndenfor Kirken er Snokhullet, ligeledes en Deel af
en sammenhengende Høibræ i Vanddelet mellem det Søndre og Ve-
stfjeldst, omgivet af en Gruppe Fjender, som føre Navn af Snokhul-
derne, hvorfra en Elv løber mod Vest gennem Raudalen og ned-
er Rauhornet forener sig med Ulla, og en anden løber mod Øst til
Gjendin, og søndenfor Snokhullet er Melkehullet, en Fjeldbræ omgivet
Melkehulstinderne, fra hvilken Bræ kommer Melka, som gennem
Ulebdalen løber til Bygbin. Vestenfor Bygbin ligger Tjen, hvorfra
Ulebdalen stiger op mod Koldebaldstinderne, fra hvis Bræer en Elv
løber igjennem Røsfjeldsbalden ned mod Ulebdalen, mellem hvilke til
Indre Sogn i det Vestfjeldst hørende Dale og Raudalen reise sig
en Række Fjender, under Navn af Ulebdals Fjenderne, og længere mod
Øst paa Høiryggen mellem Ulebdalen og Bergsdalen, samt dennes Fort-
sættelse Leiningsdalen, have sig, afsondrede fra Ulebdalsstinderne, de med
sælske Navn saakaldte Høiringer, nemlig Skagefjelds- og Ringsting-
ene, blandt hvilke især den første Gruppe i sin høieste Spidse, Store
Lagafjeldstinden, har en af de høieste Fjender i den hele Fjeldsamling.
Totunfjeldenes østlige Deel er Gjendin, et omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil lange
og mere end 3000 Fod over Havet dog under Virketræets Vegetations-
grænse liggende Fjeldband henhørende til Rom (S. 37), hvorfra udløber
Joa-Elven, der optager flere Side-Elve, og efterat have forenet sig med
Joa-Elven løber mod Øst ned mod Hedalen og forlader Totunfjeldenes
træning, hvorhos Gjendin paa Nordfjiden optager Mimeru-Elven,
hvis sidste med Joa-Elven kommer fra samme Fjeldbræ, der antager
navnet Joabræen i den nordlige Deel, som flyder Joebalden, og Mi-
merubræen i den sydlige Deel der gaar ned mod Gjendin. Østligere
den af Gjendin, Sjøa og Joa-Elven indsluttede Tract er Berse- eller
Jendindalen, og nordensfor denne Rautgardstinden (7400 til 7500
Fod) med de lavere Hindnubber (S. 35), og i samme Tract mellem
Jendin og Bersevandet hæver sig Berse-Eggen saa højt og steilt fra
egge Bunde, at det ansees for et Voveskifte at passere den. Paa
Østfjiden af Joebalden, mellem denne og Viddalen, reiser sig med en
høje steilt Styrtning ned i den første Dal Glittertinden, en af de høje-

ste Linder i den hele Samling, vistnok til nær 8000 Fods Heide, og længere oppe i Veobalen har man Veopiggen, samt endnu højere oppe Mimerutinden. Endelig er sendenfor Gjendin mellem denne og Veirungsdalen, der egentlig er en Fortættelse af Ejobalen, Steenshybræen, med de meget over 7000 Fod høje Steenshybræpigge, og paa Ervåden af Veirungsdalen er Synshornet og de mod Bygdin højdende Kalva- og Langelaupbræer, hvilke i Nord hænge som et Sneetag ud over en lodret Væg af uhyre Heide mod Veirungsdalen, og i den vestligere Svartdal, der dannes af Svartvandet, et sjelden optøet libet Vand i Bræen mellem Gjendin og Bygdin, hæver sig fra dette Vands Bredder ligesom nysnævnte lodrette Fjeldvæg og i S. V. fra Gjendin de stejle Svartdalspigge, af hvilke den ene fra Kjelveien mellem Gabeland og Toten seer som en sort Huusgavl over Kalvaahaidens Sneetag. Mod N. taber den sidstnævnte Bræ sig i den milebrede Vinsterfjæ, mod V. derimod fortsættes den paa Nordsiden af Bygdin med flere Linder, saasom Torsfjndtinderne, Langfjaldsknattene, Galdebergtnausene m. d.

Denne Fjeldtract ligger højere end de Strækninger, hvori Søene have, derimod benyttes de større Fjeldvandes (Bygdins og Gjendins) græsrigge Strande, saavelsom flere Fjelddale til Fælager, hvilke tildeels seges af Fæhandlere fra Andre Eegn. Disse Fjeldvande ere tillige fiske- og i Veobalen, Veirungsdalen, Viddalen og Veirbalden salder godt Rensdyrsfytterie under de i disse Dale nedstigende Bræer og fornemmelig under Nautgardtindernes Bræpiger.

Historiske Notitser

Christians Amt angaaende.

De under samme beliggende Districter indbesattes i de ældste Tider ligesom de østenfor disse Egne liggende Strækninger under det almindelige, men ubestemte Navn Uppland eller Opplandene. Af disse Districter findes det skønne og frugtbare Toten, skjøndt det efter Beliggenheden at slutte maa tidligen have været beboet og opdyrket, ikke at have udgjort noget eget Rige eller haft egne Regenter, da de maaske har henhørt under det gamle og navnkundigere Gadeland eller Gaba-Fylke. Imidlertid har det tidligen været Opholdssted for mægtige Mænd, da flere Kjemper fra denne Egn udmærkede sig i det over hele Norden saa berømte Braaballa Slag. Halvdan Hvitbein, den første Regent i Norge af den Ynglinges Kongestamme, berettes at have underkastet sig Toten, og her at have endet omtrent i Midten af det syvende Aarhundrede sin jordiske Vane, hvorefter Toten skal være tilfalden Halvdans Søn Gudbrand, men under Ynglinges Slægtens Afmægt være erobret af Hakon Gysfstein af den gamle Hedemarks Kongeslægt, og endelig gjenvundet af Halvdan Hvitbeins Sønnesøn Sønnesøn Halvdan Svarte. Senere under Harald Haarfagers Regjering, findes at af denne Konges Brønder at have boet her, og da den første Gjendin for den unge Haralds Kjærlighed, den Hedemarks Konge, Gysfstein Datters Sønnebatter, Ragne den Fagre, berettes at have eiet næsten hele Toten og den dertil hørende Einabygd, maa hun formodentlig her have opholdt sig. En større Rolle i den ældste Historie spiller de Gam-

Hada-Hjilke eller **Hadaland**, der efter **Gundin** **Moregur** skal sit Navn af **Nors** **Sennesen** og **Naums** **Sen** **Haubr**, der sit **ie** **Deel** af **Landet** efter sin **Fader** og troes at have boet paa **Gaar-Hoff** i **Hingelstads** **Sogn**, men hvis **Efterkommere** man for **Derigt** kjender **synderligt** til. **Halvdan** **Hvitbein** **undervang** sig **Hadeland** som **Toten**, hvilke to **Land**e i **hine** **Tider** gjerne **delede** lige **Skjebne**, blev ogsaa dette **Landskab** snart igjen **berovet** **Familien**, men **atter** **taget** af **Halvdan** **Svarte**. Denne **Konge** **opholdt** sig **ofte** i denne : og **sit** her, ifølge **Saagskinna**, en af sine **Dronninger**, **Helga** **hin** **erfagre**, en **Datter** af **Dag** **Brude** paa **Hingelstads**. I samme **Kon-** **Tid** **omtales** ogsaa en **mægtig** **Mand**, **Hake** eller **Hakon**, **almindelig** **aa-Berserfur** (den **Hadelandske** **Kjæmpe**) **kaldet**, der **synes** at have : paa **Gaarden** **Haafensstads** (S. 75), og som **berettes** at have **dræbt** **Mingerigste** **Konge** **Sigurd** **Hjort**, der paa et **Jagtpartie** **kom** til **ons** **Hellig**, samt **hørtrevende** **Sigurds** **Datter** **Magnhild**, hvem **Halv-** **iden** **lod** **befrie** fra **Kjæmpens** **Vold** og **efter** **dennes** **Død** **ægte**de. **enne** **Egn** **endte** ogsaa **Halvdan** **selv** **Mar** **863** **sine** **Dage**, da han **om** **Naaren** at **hjere** over **Mandsfjorden**, **efterat** have **været** i et **stebud** ¹, **traf** **svag** **Jis** paa **Mekensvig** (**Mylinsvig**), en **Bugt** af **idsfjorden** i **Nas** **Sogn** og **drufnede**. Om nogen **Deel** af **Halvdans** **Le-** **ve**, der **efter** hans **Underfaatteres** **Ønske** blev **deelt** i **forskjellige** **Dele**, at **begraves** paa **lige** saa **mange** **forskjellige** **Steder**, **jorde**des her, **u**visst, **dog** skal **efter** **Saagskinna** hans **Indvolde** **være** **begravne** paa **ngelstads**. **Med** **Delingen** mellem **Harald** **Haarfagers** **Sønner** **tilsaldt** **eland** **tilligemed** **Toten** **de** af **Kongens** **Sønner**, som **vare** **avlede** **med** **ning** **Enæfrid**, blandt hvilke var **Magnvald** **Rettisbein**, der **blev** **op-** **pen** her, og **formedelst** sine **Trolldoms-Kunster** **efter** **Faderens** **Befa-** **blev** **indebrændt** af **Broderen** **Erif** ². **Mar** **968** eller **969** **blev** **ig** **Oluf** **Tryggvesen** **født** paa **Hadeland** paa en **Holme** i **Mandsfjor-** ³, da **Nlafs** **Moder**, **Dronning** **Astrid**, som **flygte**de **for** **Dronning** **ihilds** **Efterstræbelser**, her **maatte** **holde** sig **skjult** en **Sommer** **over**, **døbtes** **Drengen**, som **Enorro** **beretter**, af **Thoralf**, **Astrids** **gamle** **erfader**, paa **hebenst** **Maade** **ved** at **overføres** **med** **Vand**. **Med** **disse** **er** **saavel** **som** **forhen** **synes** **Distriktet** **Land** at have **været** **indbefattet** **et** **Hadeland**, hvormed **det** af **Naturen** **udgjør** et **sammenhængende** **lt**, og **finder** **man** at **den** i **Harald** **Haarfagers** **Tid** **navnkundige** og **Magna** **den** **Sagte** **foruden** **den** **største** **Deel** af **Toten** **ogsaa** skal : **et** **et** **hele** **Distriktet** **Land**. **Det** **tilgrændsende** **Valders** (forb. **Wal-**

Efter **Chr. Hammers** **Beretning** skal **Kongen** ifølge **Sagnet** have **været** **hæs** **en** **formet** **Frue**, der **boede** paa **Beitsteden** af **Mandsfjorden** paa **den** **nuvæ-** **rende** **Øster** **Hermanrud**, hvorfra **salder** en **fortræfflig** **Skjøn** **Udsigt** **over** **en** **stor** **Deel** af **Grans** **Fjeld**, og **hvor** der **endnu** **sees** **Grundvoldene** af en **for-** **henværende** **52** **Alen** **lang** og **20** **Alen** **bred** **Bygning**.

Efter **Chr. Hammers** **Beretning**, der **grunder** sig paa et **Almue-Sagn**, skal **Magnvald** have **boet** paa **Gaarden** **Klevstads** i **Hingelstads** **Sogn** og **der** **være** **bleven** **indebrændt**.

Denne **Holme** **maa** **vel** have **været** **enten** **Gaarden** **Gib** i **den** **nordlige** **Deel** af **Grans** **Fjeld**, der i **Fortiden** **synes** at have **været** **en** **Øe**, eller **og** **en** af **de** **nader** **sammen** **liggende** **smaa** **Holmer**.

dres), hvis Indbyggere, Valderserne, paa Grund af deres Fortfællighed fra Amlets øvrige Beboere, troes oprindelig at være en Colonie fra det Vestensjælske, var et af de Riger, som ved den Omveltning, der tillægges Nor og hans Broder, skal have beholdet sit ældgamle Navn, men dog være kommet under Nors Familie, da hans Sønnesøn (Raums Søn) Hring nævnes som første Konge paa Hringrige og Valders, og derefter dennes Sen den berømte Hålfdan den Gamle, som antages at have levet ved Aar 200 efter Christi Fødsel. Af dennes mange Sønner, skal Brage, kaldet den Gamle, være blevet Konge i Valders tilligemed en Deel af Vestfold, men hans Efterkommere siden være fordrevne af de Hordalandiske Konger, som synes derover at have haft Jarle eller Statholdere, af hvilke Konger den af Historien bekendte Erik synes at have været i Besiddelse af dette Landstak i Kong Harald Haarfagers Tid, da han lod hos en fornem Mand i Valders opdrage sin Datter Gyda, der efter Snæfrids Død (Aar 889 eller 890) blev Haralds Dronning. I sidstnævnte Aar berettes ogsaa Kong Harald at have opholdt sig paa en Gaard i Valders, da den bekendte trodsige Grim Drøbulsfin (Skalagrim) kom fra det Vestensjælske til ham, og under Hakon Jarl nævnes som Befalingsmand i Valders en Vigorr, der faldt i Slaget med Jomsvingerne i Hjørundar-Fjord 994. Guldbrandsdalen, de Gamles Guldbrandsdal forekommer tidlig i Historien, da den Hrolf i Berge paa Hedemarken, som efter Gundin Møregur skal have foranlediget Nors og Gors Komme her til Riket for at opøge deres borttrængte Søster Goe, var en Søn af Svade Totun fra Dovre. Ved Landets Deling mellem Nors Efterkommere, maa denne Deel af Opplandene være tilfalden Sønnen Raum, som rimeligviis ogsaa i denne Egn fik sin første Dronning Bergdys, en Datter af Thorar Totun i Verma og Søster af Bergfin, hos hvem Raums første Søn Hinalf opdroges¹, og efter Raum tilfaldt denne store Dalstrækning en af hans Sønner med formeldte Bergdys Brand, som, fordi Faderen opdrog ham liden til Gudernes Tjeneste, fik Navn af Gudbrand eller Gudbrand. Han blev da den første Regent over Dalen, som efter ham fik Navn af Gudbrandsdal, men man kender lidet eller intet til de følgende Regenter, dog findes flere af disse at have ført Navn af Gudbrand, og Dalens Regenter at have med Kongl. Myndighed haft Titel først af Jarler og siden af Herrer. En saadan Herje var den Gudbrand, som Kong Eysteinn paa Hedemarken tog sin Tilflugt til, da Hålfdan Svarte besatte hans Lande, og hvis Søn Guttorm faldt i Kampen mod Enevoldsdømmet. I bemeldte Hålfdan Svartes Tid omtales en Totun eller Hjempe ved Navn Dofre fra Gudbrandsdalen, hos hvem den unge Harald Haarfager blev opfostreret og fik deraf Navn af Dofre Høftr, dog er denne Dofres Historie saa indvævet med Fabler, at lidet historisk

¹) Dette Verma antager Skenning i hans Norges Historie, 1ste D. S. 158-159 og Den D. S. 12, at være det samme som Dovre, hvilket dog ~~maa~~ anses at være meget tvivlsomt. For Øvrigt bemærkes, at mange ~~Herre~~ i Nordre Guldbrandsdalen, saasom Jette- eller Totalsjældet, Jettedalen, Hanne-Elv og Fin-Lyren, bære Vidne om, at her i de ældste Tider har været Jeter og Finner.

deraf kan uledes. Under Kong Haralds Mindreartighed forbrændte den Regent, Gubbbrand Herse, sig med de Hedemark-Hougne og Krode paa Ringsager for at modsette sig den nye Haralds Magt Aar 866, men underrettet herom overfaldt Harald med Hertug Guttorm de forenede Fyrster og indbrændte, hvorved da ogsaa Guldbrandsdalen kom til at udødeliggøres af hans store Rige. I Guldbrandsdalen faaer Harald Dronning, den deilige Snæfrid, en Datter af Svase-Finn, i Aar 872 paa Gaarden laa i Nærheden af Svases Bolig, blev heftig indtaget af.

I sin Alderdom deelte sit Rige imellem sine mange Sønner, med Dronning Ashlid aalede Brødre Dag, Hring og Ragnar Hedemarken tilligemed Guldbrandsdalen.

Endte Aarhundrede under Harald Haarfagers nærmeste Efterfølger forekomme de til dette Amt hørende Distrikter eggenhedernes Stueplads. Søstjerne vare den Tid de vigtigste befolkede Dele af Riket, og det søndensjælske Norges med det Vestsjælske og Nordensjælske over de udstrakte som skille disse Dele af Landet fra hinanden, var endnu heller ikke synes Kong Olaf Tryggvessens Forsøg paa at indtage sine hedenske Underkædetter til Christendommen at have flere Egne af Amtets Landstæder. Folket dyrkede her deres hedenske Guder, indtil Kong Olaf den Hellige, efterat paa Ringerige slaaet Guldbrandsdalens daværende Regent paa hvem han lod affjære Tungen, fordi han bespottede den, og efterat have fulvædet Omvendelsesvirket Nordensjæls, vestlige Omhu for Christendommens Forplantelse til de søndensjælske. Historien beskriver udførligen Kong Olafs Rejse 1021 i den Omgiven af Konger og Præster kom han over Romsdalen ind i den forsamlede Almue under sit Ophold paa Worar¹ til Christendommen, drog derpaa igennem Lorbalden (S. 39) over til Ottadalen i Rom, hvor han paa Gaarden Næs (S. 56) sig Almuen fra Rom, Waage og Hedalen. Nogle indfandt andre flygtede ned igennem Dalen til Gubbbrand Herse, som en Underretning om hvad Kongen foretog sig paa Rom, muen til sig paa Gaarden Hundthorp (S. 52). Herfra op paa 700 Mand under Gubbbrands Søn Olaf, for at udjense Foretagende, sendt nord til Breide (S. 55) og standingsgaarden Hoff (S. 53), hvor en Mængde Flygtende fra Rom og Waage stødte til. Imidlertid drog Olaf med Biskop efterat have bekræftet Præster i Rom og paa Waage, igennem ned til Ufo, samt den paafølgende Dag sønderud over Su-

---

over Schöning med Grund, kan have været en af de Gaardene, hvor flere deels nordensjælske og deels østensjælske Leids-Mænd. Disse maa søges i den nordvestlige Del af Roms Egne, hvor en kommer ned ved Gaarden Storroust strax vestenfor Elavaaen og Ugefor Gaardene Sønstenæs og Røstenæs paa Ottavandets Syd-Øst.

voldene til Breibe, hvor han foresandt Bondehæren, som efter en kort Modstand blev slagen paa Flugt og Guldbrands Sen tagen til Fange¹. Kongen fortsatte derpaa Reisen nedad Dalen, erholdt sig paa Gaarden Ristad i Froen fem Dage, men havde i Forveien sendt Guldbrands Sen tilbage til Faderen, der indbød Kongen til sig for at thinge med Almuen. Denne fandt Kongen forsamlet ved Thinget paa Gundthorp, og mødte sig hans Ønske om at antage Christendommen, hvorhos deres Høfding frembragte Gudens Thors med Guld og Sølv besatte Billede, som de satte midt paa Thingvolden i den Tanke dermed at forstrække Kongen. Imidlertid lykkedes det Kongen ved Dristighed og List at faae Guldbrandsbilledet tilintetgjort, og Almuen, hvem Veien til Flugt var afslaaet, overtalt tilligemed Guldbrand selv at lade sig døbe, hvorefter Guldbrand lod bygge Kirker overalt i Dalen. Derpaa drog Olaf ud til Toten og Gadeland, hvor han, som det hedder, rettede paa Indbyggernes Sæder og ligeledes indførte Christendommen, hvorved han mødte mindre Modstand. Valders blev derimod ikke kristnet før 10 Aar derefter (1023), da Olaf om Høsten kom hid fra Vob, og efterat have holdt Thing med Folket indførte Christendommen, dog ikke uden ved haarde Midler efter hans Sædvane, endog Nordbrand. Længere hen i det ellevte Aarhundrede forbigaaes de til dette Amt hørende Egne for største Deel med Tausshed, da Oplandene i denne Tid for det Meste ned Rolighed, dog har Harald Haardraade, efterat have ødelagt Nømrige og Hedemarken i Aaret 1065, ogsaa udstrakt sine Edelægelsler med Herjen og Brænden til Gadeland og Ringerige, for den Hengivenhed Almuen der viste mod Hakon Jonssøn Jarl, med hvem Kongen levede i Fjendskab. Her fandtes ved denne Tid saavel paa Gadeland som i Guldbrandsdalen, og meest i denne Dals nordlige Deel d. e. Froen, Waage og Lom, mange anseelige og magtige Mænd, blandt hvilke fortjener at nævnes Steigar-Thorer, hos hvem Kong Harald Haardraades Sønnesen, Kong Hakon Magnusen, blev opfostreret, og som kort efterat denne var død paa en Reise over Døvre Fjeld, gjorde Opstand imod Kong Magnus Barfod i Aaret 1095, under hvilken Opstand, der dog ikke synes at have haft nogen Indflydelse paa denne Egn, Thorer blev fangen og hængt i Nordlandene. De hyppige Sognekirker, som forekomme i denne Periode baade paa Gadeland og i en Deel af Guldbrandsdalen lade slutte til en stærk Befolkning i disse

¹) Ugaroust kan vel neppe, som Schöning antager, have været det berømte Rusten i Sells Eogn langs ved Lougen, over hvilket Veien til Thronbjørn gaaer, da Veien fra Waage ikke falder derved. Snarere maa det vel være at forstaae om Waage-Rusten i den ydre Deel af Waage Hovedegnen paa Nord siden af Ottdalen, som passerer naar man reiser fra Waage til Heveddalen ved Lougen. I den ydre Deel af dette Rusten er et Sted, som bærer Navn af Urstetten, og i Bygden nedenunder er Gaarden Urvold eller Urvold, som kunde være det anførte Ulf. Enveldene ere vel det samme som Ekelvoldene eller Ekelmyrene, nogle jævne Strætninger uden for Urvold langs Lougen ovenfor Breibebygden. At Slaget imellem Kong Olaf og Bondehæren har staaet ved Gaardene Sandbe og Røstum i Ekdorp Eogn, strax udenfor Gaarden Breiben (S. 53 og 55), lade de nævnte Gravhøje formode.

Ægne, ligesom ikke saa Capeller ved de store Gaarde give Begreb om deres Behoerses Værd. Forskjellige Kongsgaarde omtales ligeledes i det ellevte og tolvte Aarhundrede, hvor Kongerne gjæstede, og til Beskjemmelighed for Rejsende over Dovre-Fjeld, hvor de forhen i ondt Veir lede meget og ofte bleve borte, lod den fredestkende Gyntein, Sigurd Jerusalemsfarers Broder og Medregent, i første Fjerdedeel af det 12te Aarhundrede anlægge Fjeldstuer til Herberge, og de endnu tilværende Gæstgiversteder paa denne Vej over Fjeldet ere saaledes Virkninger af Kong Gynteins Omfarg.

Under de langvarige borgerlige Uroligheder efter Sigurd Jorsalafarers Død forekomme dette Amts forskjellige Districter nu og da i Historien, og synes det at Magnus Erlingsen samt hans Descendenter have her, som overbalt paa Opplandene, havt Tilhold og i fornødent Fald undet Tilflugtssteder. Det var især Habeland, der leed under disse Uroligheder. Aar 1177 kom Kong Sverre med Birkebeerne til Habeland, hvor de mod ham opstillede Indbyggere, efterat han havde plyndret Bjør Volles Gaard, maatte mod deres Villie underkaste sig; men a Robpartiet under Drm Kongebroder lod Skibe drage fra Tyriffjorden op til Randsfjorden imod ham, lod han sælde Træer til Skibuller og derpaa trække de Skibe han i sidstnævnte Fjord havde bemægtiget sig, overland til Mjøsen 5 Mile (Nastir), og skal dette være Aarsagen til at Veien imellem Habeland og Toten har faaet Navn af Hjelveien. Aar 1201 gjennemstreife Baglerne Balder for at komme fra Sogn til Opplandene. Aar 1201 blev Habeland, hvilket Landskab Aligemed Toten Sunnhjørn Jarlsbroder og Thorgeir Biskopsmaag havde Besæling paa Kong Hakon Hakonsens Vegne, antastet af Ribbungerne, som drog Skibe fra Drammen over Tyriffjorden op i Rand; men ~~havde~~ have lidt Nederlag ved Lene (paa Ringerige) og mistet deres ~~hæder~~ hær, som Birkebeerne toge, kom deres Høfding Sigurd, da Bønderne imidlertid vare blevene trygge og havde adspredt sig, tilbage og indbrette Bolig for sig paa Den Forthung¹. Aar 1225 drog Kong Hakon Hakonsen, for at træffe Ribbungerne, op til Habeland og kom i Grattegræs (Græstegref), da Ribbungerne ogsaa kom efter til Habeland og deres Speidere bleve alle slagne af Kongens Folk ved Javnager Kirkegaard. Siden drog Ribbungerne deres Skibe over Toten til Habeland og agtede sig med dem til Ringerige, og da Kongen selv over Gaffedalen kom til Brandbo Bygden paa Habeland, samt er blev underrettet om, at hans Folk vare blevene slagne paa Hjelveien, vendte han igjen tilbage til Oppl. I dette og det følgende Aar havde Ribbungerne under deres haværende Høfding, Knud Jarl, hele Opplandene inde. Senere lede disse Ægne meget ved de Uroligheder Barbeljerne d. e. Hertug Skules Tilhængere i Aarene 1239 og 1240 forarsagede, hvilkke dog meest synes at have rammet Guldbandsdalen, hvori-

¹) I Hakon Hakonsens Saga, Cap. 75, siges denne De at ligge i Tyriffjorden, men i Cap. 82 at ligge i Rand, hvilket ogsaa efter Historiens Sammenhæng er rimeligt, ligesom det i Cap. 75 nævnte Hedemarken uden Tvivl maa være Habeland.

gjennem Varbelgernes Tøge til det Throndhjemfte saa hyppigen faldt, under hvilke de dræbte Virkebenerne hvor de fandt dem, og paa Hertugens sidste Flugt til Throndhjem i skidsmelbte Mar foresalbt ved Tromsebroen i Ringebo en Træfning mellem Virkebenerne og Varbelgerne, hvorunder Hertugen, selv saaret, med sine Folk kun med Rød kom over Broen. Efter Kong Magnus Lagabæters Forordning af 1273 om Ledings Udbud skulde Guldbrandsdalen udrede sexten Mand, otte af hver Part, da denne store Dalskræfning allerede den Gang var deelt i to Dele, dog saaledes at Troens Vrgld regnedes til den nordlige Deel¹, og af Hadeland skulde staffles 22 Mand, samt af Valders i Forening med Hallingdal 40 Mand.

Den sorte Død, som indtraf i Midten af det femtende Aarhundrede rammede hele Dplandene haardt, og mange forhen bebyggede men nu ødeliggende Dale og Bygder i Valders, saasom Dvamsøherred i Sildre og Helsestranden i Vangs Vrgld samt Smeddalen, formenes at være affolkede ved hemelte Pest, ligesom Sagnet beretter at øvre Hadelen under S. Durbals Vrgld efter denne længe skal have ligget øde og være gaaet i Forglemmelse inden den paa Ny blev optagen. Ogsaa i Nordre Guldbrandsdalen findes i nogle straliggende Dale Spor til Beboelse i Fortiden, hvilken Beboelse troes at være ophørt ved den sorte Død.

Reformationen synes ikke at have havt synderlig Indflydelse paa Forsætningen i denne Deel af Landet, hvor Geistligheds Myndighed i Bavebømmets Tider neppe har været stor, og hvor heller ikke det geistlige Gods har været af Betydning, ligesom her ikke har været Kloster eller andre rigt doterede geistlige Stiftelser. For Øvrigt havde dog det sextende Aarhundredes anden Halvdeel Indflydelse paa disse Egne, da det fra svenske Side foretagne Indfald i 1567, hvorved Sammer Røstskad ødelægges og Søndre Guldbrandsdalen tillige hjemtages, formeentlig ogsaa maa have stræffet sig til Toten og Hadeland, da, efter hvad ved Hedemarken er anført, saavel Hadelands som Totens Indbyggere have, efterat de Svenske havde forladt Landet, udstedt paa Hedemarkens Almandthing en Forskrift, hvorved de tilføjede Kong Frederik den Anden Røstskad og Trostskad, samt erklære de Breve, som under deres dem med Vold frtagne Signeter vare indsendte i Sverige, som døde og magtesløse. Ogsaa for andre af Amtets Bygder var dette Mar uheldbringende, thi efterat der havde været stor Dyrtd i Guldbrandsdalen i 1566, udbrød 1567 Pest paa Rom, der formodentlig udbredte sig til flere Egne af Guldbrandsdalen.

De første Aaringer af det syttende Aarhundrede vare ligeledes Misvært-Mar for Guldbrandsdalen, og i Aaret 1600 noget efter Pesten udbrød atter Pesten paa Rom, ligesom endnu i 1602 var Dyrtd i Guldbrandsdalen. Af senere Begivenheder fortjener især at nævnes den 26de Aug. 1612 foresaldne Affære ved Kringlen (Kringen), hvor

¹) Almindeligvis var den dog deelt i Guldbrandsdalen nordenfor Røst og Guldbrandsdalen søndenfor Røst, hvilket forbuden paa andre Steder findes af Kong Magnus Lagabæters Gulathing-Lov.

Corps Skotter, hvis Styrke angives forskjellig, fra 900 til 600 and, som under Oberst Georg Sinclair havde ladet sig hvertve til næst Tjeneste i den saakaldte Calmar-Krig under Kong Christian den 1ste og var landet ved Vablungsnæs i Romsdalen, for derfra at se til den svenske Armee som det ventede at finde i den sydligere del af Landet, blev slaget af Valens Almue. Det var Ledsø, Waage, wens og Ringebo Brglves Almuer, som efter Tilskyndelse af Fogedens Gram, havde under Anførsel af Lensmændene i Ledsø og Ringe- samlet sig ved Kringen, der er et snævert Pas, hvorigjennem Landet fører, hvor de fra et Baghold pludselig overfaldt Skotterne, som lede deels nedskudte eller nedhuggede, og deels nedstyrtede eller druk- ede i den forblibende Lougen-Elv, saa at kun Enkelte kom derfra med liv¹. Derimod undgik de til dette Amt hørende Districter ethvert lejs af Fienden i det syttende Aarhundredes senere Krige mod Sve- ge, men drog paa den anden Side ikke den Fordeel som de østlige Plante af de i dette Aarhundrede stærkt tiltagende Næringsveie, Skov- og Bjergværksdrift, da den sidste aldrig her er rigtig kommen i Gang i Skovdriften kun for enkelte Bygder, nemlig for saavidt de høre til hrammens Opland, er af nogen Bigtighed.

I det attende Aarhundrede var Amtet forfæaaet for fiendtlige Ind- id, undtagen for saavidt det Corps svenske Dragoner under Oberst Sven, som i Slutningen af Marts 1716 rykkede op fra Christiania til Ringerige, formodentlig med Bestemmelse til Kongsberg, tog Veien over Hælsedalen igjennem den ydre Deel af Hælseland, ligesom Levnin- aene af dette ved Nordrehougs Præstegaard af de Norske slagne Corps og saame Wei tilbage, som de vare komne paa. Ellers indtraf i et attende Aarhundredes første saavel som i dets sidste Halvdeel ikke saa meget Aar især for Amtets høiest liggende Egne. Saaledes vare de første Aaringer af Aarhundredets femte Decennium uheldige Kornaar, især Aaret 1743 medførte for Guldbrandebalen en ualmindelig høj Mortalitet, ligesom i 1773, paa Grund af Høstens flette Udsal- det foregaaende Aar, da Kornet bortfrøs paa saa mange Steder, bort- de en stor Mængde Menneſter overalt i Guldbrandebalen af Hunger og derved bevirkede Sygdomme, samt endnu i 1774 Mortaliteten var en almindelig stor. Desuden fæde i 1754 megen Skade i Gulb- andebalen af Oversvømmelse og Steenſted, hvilket ogsaa var Tilfæl-

¹) Et Slanges Christian den Fjerdes Historie ved Aaret 1612, samt Hjort- høg om Guldbrandebalen, 1ste Deel, S. 147—148, og 2den Deel, S. 33, 34, 66 og 92, og R. H. S. Blochs Reise- Jagttagelser (Kjøbenhavn. 1808), S. 26; men det vigtigste Bidrag til Kundskab om denne Begivenhed har man nu faaet i "Sagn, samlede i Guldbrandebalen om Slaget ved Kring- len og udgivet ved Provst H. P. C. Krag, Christiania 1838", 70 S. 8vo., hvormed tillige følge nogle Actstykker. Denne Begivenhed er for Øvrigt beskrevet af Godard Storm i hans bekendte Ballade "Sinclars Bise", der er i Alles Munde, og dramatisk behandlet af R. L. Rahbel under Titlen "Skottetrigen eller Vondebrylluppet i Guldbrandebalen, Kjøbenhavn. 1810", og af Hørr. Bergeland i Sørgeſpillet "Sinclars Død, Christiania 1828" samt romanligt af J. St. Wang under Titlen "Skottetogtet eller Slaget ved Kringen", 2 Dele, Christiania 1836 og 1837.

det i Aaret 1760, ligesom og Lougen gjorde megen Skade den 27 Mai 1773. Dog var Aaret 1789 i denne sidste Henseende, saavel i Valders som for Guldbrandsdalen, mere ødelæggende end noget andet. Det var den 22de og 23de Juli, da efter en ualmindelig Regn de se færdelige Ødelæggelser udbrød, som raammede saa mange Egne af Haget, men ingen i den Grad som Guldbrandsdalen. Jord og Stene som ned af Fjeldsiderne, omstyrte Huse og bedækkede det dyrkede Land medens alle Elve og Bække gik over deres Bredder og dannede sig nye Afløb. Den derved bewirkede Skade for Guldbrandsdalen i det Heltaredees for 417,464 $\frac{1}{2}$ Rd., og derved omkom 61 Menneſter, hvor 24 i Waage og 20 i Groen, hvilke to Præstegjelde lede meest, hvorimod Skaden var mindre i Loms og Guddals, og mindst i Gaaberg, Les og Ringebu Prglde. I Alt ødelægges og forstøyles 3034 Husebygninger, og 735 bleve beſtadigede eller omstyrte, og af Creature omkom 17 Heste, 169 Færeature og 703 Smaaſæ. I Valders, hvor Durdal leed meest, anfeges Skaden til 31,060 Rd. og i Land 15,402 $\frac{1}{2}$ Rd. Af Husebygninger bleve i Valders 137 albeles ødelagte og forstøyles, samt 23 beſtadigede og omstyrte, hvorhos i Durdal 19 Stkr. Fæ og 85 Smaaſæ tabtes, og i Land bleve 52 Huse albeles forstøyles og 23 beſtadigede, foruden at en betydelig Del Ager- og England blev ødelagt. Ogsaa satte i Durdal syv Menneſter Liv til¹. I den første Halvdeel af dette Aarhundredes sidste Decennium lagdes alvorligen Haand paa Forbedringen af Amtets Veie. Den ved foranførte Vandſtom ødelagte Hovedvei i den nordlige Deel af Guldbrandsdalen blev istandsat og for en Deel omlagt, Hovedveien i Lør Valders fra Vangs Præstegaard til Nyſtuen paa Lillefjeld, som hidti havde været en beſværkelig Hvidevei, oparbejdet til Rjørevei, Veien fra Gurdalen til Toten anlagt, samt Veiene i Viri, paa Gabeland o. ſ. ſ. væsentlig forbedrede.

Krigsaarene 1807 til 1814 havde her mindre end i mange andre af Landets Amters Indflydelse paa Næringsveiene og Almuen's Forfatning i det Hele, da dette Amt, hvis Hovednæringsgrene ere Agerbrug og Fædriſt, er mindre afhængig af Konjuncturerne. Ved sin Fralighed blev heller ikke Amtet Krigens Skueplads, og ſkjent de somme ſomme Sygdomme, som i flere af Krigens Aar vare ſaa ødelæggende i den ſydlige Deel af det Søndenfjeldſke, ogſaa fik Indpaa i de til dette Amt hørende Districter, vare de dog mindre drøbende end i Agerhus og den lavere Deel af Hedemarkens Amt. Iſær havde Guldbrandsdalen alle Aar igjennem et jævnt Overflod af Født, og Amtets Folkemængde ſom i 1801 udgjorde 66,495 Mſtr. var i 1815 ſaget til et Antal af 68,442 Menneſter. De ved Krigen forſkyrrede Føholde medførte vel Opoffrelſer, da til den tvungne Bank maatte ødes 106,810 Spd. i Sely, og Udbredelsen af Skatten til Krigsbankſeblernes Inddragelse ligeledes var trykkende, imidlertid syntes i de ſele

¹) Om diſe Ødelæggelser ſan efterſees Top. Journal 14de Hefte S. 22 og 28—30, ſamt Minerva for Sept. 1791, S. 424—428. ſfr. *Thømsen's Magazin* 2det Bd. S. 305—311.

slugerne af disse Dpoffreller snart at være forvundne. I de Aar har ogsaa Amtets Hovednæringsgrene Agerbruget gjort afribt og flere for Amtet gavnlige Indretninger og Foran-
 ere disse Aar istandbragte og trufne. Amtet har, som
 nsført, i 1827 faaet en ny Kjøbstad, flere Byghdemagasinere
 flere Districtslæger ere i de senere Aar ansatte, et Sogehuus
 id paa Toten og et andet paatænkt i Søndre Guldbrandsda-
 e overalt forbedrede, Skovbruget i de Bygder, hvor samme
 ved Næringsvei i senere Tid blevet mere indbringende, og
 slge af den forbedrede Forsætning er Folkemængden betydeli-
 en, da denne efter Folketællingen af 1835 udgjorde et Antal
 1 Mstr., saa at Amtet havde 26,700 Mstr. flere end i 1815.
 have ogsaa i disse Aar flere Uheld rammet forskjellige Egne
 da i Aaret 1819 en meget dræbende Vloedgang bortrev mange
 paa Toten, og Elvene i Guldbrandsdalen ved Oversvømmelse
 Steber gjorde Stade, saasom i 1830 da Goufa-Elv i Nær-
 dusdals Præstegaard paa en Strækning plubfelig tog et nyt
 des at den gamle Elvfæng blev tør, og i 1836 den 13de
 Juli, da samme Elv steg 10 til 12 Fod over dens sædvan-
 . Derhos har i Aarene 1836, 1837 og 1838 Kornhøstens
 lfsald i flere af Guldbrandsdalens Bygde sat Almuen me-

---

nuværende Christians Amt, som i Fortiden synes at have ud-
 Forlehninger, hørte senere ligesom de øvrige Oplande længe
 rshuus Lehn, og derefter under Agersthus Amt, hvilket ved-
 ar undtages Perioden fra 1687 til omtrent 1698 i hvilken
 dalen med Hedemarken udgjorde et eget Amt, indtil 1756
 a under det den Gang oprettede Oplandenes Amt, ved hvis
 1781 Christians Amt opstod. Fra Fortiden af og endnu ind-
 liden af det 18de Aarhundrede udgjorde Toten, Vardal og
 glauge et Fogderie med Gadeland, Land og Balvers, ligesom
 brandsdalen udgjorde eet Fogderie; men 1763 blev Gadeland
 der allerede før 1595 fode under een Foged, med Vardal
 alders, Land og Virdi et andet Fogderie, hvilken Inddeling
 indtil ved Resol. af 3die Juni 1815 Gadeland, Land og
 lev et samlet Fogderie, og Toten, Vardal og Virdi forenedes
 Foged med Aaaberghs og Gusdals Bygde af Guldbrandsda-
 rie, saa at dette sidste fra den Tid kun har bestaaet af fer-
 e. Med Hensyn til den dæmmende Jurisdiction hørte de un-
 Amt liggende Districter under Hedemarkens eller Oplandenes
 med Undtagelse af Gadeland og Balvers (men ikke Land),
 il Raugstolen i Dølo eller senere i Christiania indtil Raug-
 Ophævelse i 1797. Allerede i Aaret 1654 findes Toten
 al og Virdi at have ligesom nu udgjort et Sorenskriverie, og
 brandsdalen var oprindelig et Sorenskriverie, der dog senere
 enskrivere, som det havde i Midten af det syttende Aarhun-
 d i ved Resol. af 9de Mai 1699 hele Guldbrandsdalen igjen

kom under een Sorensfriver, men atter blev deelt i to Sorensfriverier, det Nordre og det Søndre, fra det første af hvilke Froens Thinglaug ved en Resol. af 1736 (eller 1733) blev henlagt under det Søndre Sorensfriverie. Hele det nuværende Valders Fogderie udgjorde, udført her langt tilbage i Tiden, et Sorensfriverie, indtil det formeddelt dets Vidløstighed blev ved Resol. af 27de Januar 1786 deelt i toende, det ene Habeland og Lands, det andet Valders Sorensfriverie. Ved Thinglaugs-Inddelingen er i de senere Aar foregaaet den Forandring, at det vidløstige Durdals Thinglaug i Valders er ved Res. af 18de Octob. 1823 deelt i toende, ligesom Totens Thinglaug ved Resol. af 11de Decbr. 1826 og Lands Thinglaug ved Res. af 25de Juni 1830 er deelt i toende Thinglaug. Angaaende Thingene og sammes Afdelelse have nogle forandrede Bestemmelser i Resol. af 9de Febr. og 9de Novb. 1822, 19de Juli 1823, 10de Juni 1826, samt 13de Sept. 1830. I Henseende til Medicinalvæsenet udgjør Amtet nu, i Følge Res. af 21de Januar 1836, fem Læge-districter, nemlig Totens District, der indbefatter hele Totens Fogderie, og Søndre Guldbrandssdalens, Nørre Guldbrandssdalens, Valders, samt Habelands og Lands Districter, hvilke fire sidste Districters Udstrækning er overensstemmende med de under samme Navne benævnte Sorensfriveriers Udstrækning. Angaaende Amtets Gjordemoder-Districter see Res. af 15de Marts 1822 og 24de April 1829.

I det Geistlige hørte fra Fortiden af det Totenske District tiligemed Habeland og Land samt Guldbrandssdalen under Hammer Stift og kom ved Reformationen med dette under Oslo Stift, hvortil Valders fra de ældre Tider stod under Biskoppen i Stavanger, indtil det ved en Kongl. Befaling af 10de April 1631 blev henlagt under Oslo Stift. Ved Provstie Inddelingen ere flere Forandringer foregaaede. Guldbrandssdalen, som man finder i 1437 at have udgjort toende Provstier, har i den senere Tid kun udgjort eet. Valders var et Provstie med Hallingdal indtil den i den første Halvdel af det 18de Aarhundrede, da det derfra blev skilt og forenet med Totens Provstie, hvortil foruden Vardal og Viri, Land ogsaa hører. Habeland, som i de ældre Tider, saasom i Slutningen af det sextende Aarhundrede, laa under eet Provstie med Toten, Vardal og Ringerige, udgjør derimod nu et Provstie med Ringerige og bemeldte Hallingdal. Hvad Præstegjældene angaaer, da har Tegnager Prgld paa Habeland i ældre Tider og indtil i Midten af det 17de Aarhundrede været et Capellanie eller Capel-Gjæld under Grans Prgld. I Aaret 1805 blev Durdals Prgld, som havde otte Kirkefogne, hvilket ikke var Tilfældet med noget andet Prgld i Landet, deelt i to Prglde, nemlig Søndre og Nordre Durdals Prglde, og ved Resol. af 10de Juni 1826 er Totens Prgld ligeledes deelt i to, nemlig Østre og Vestre Totens Prglde. Endelig er ved Resol. af 6te Januar 1821 det paa Vestsiden af Njosen liggende Bygdelaug Nebalen, som hidtil havde hørt under Ringdagers Prgld, henlagt under Viri Prgld; samt ved Resol. af 5te Marts 1825 den under Øvre Romerigs Fogderie hørende Deel af Balke Sogn og Totens Prgld forenet med Hurdalens Prgld paa Øvre Romerige.

Med Hensyn til Militærvæsenet har af Amtets toende Fog-

deres Totens Fogderie saavelſom Hadelands District fra Fortiden af hest baade Cavallerie-Dvarterer og Soldater-Lægder, hvilket ogsaa vedblev efter Planen af 3die Juli 1817, men den øvrige Deel af Amtet har blot haft Soldater-Lægder, som i Fortiden henhørte under det Nordensjælske og det Dylandske Infanterie-Regiment, samt den i 1810 oprettede Skarpskytter-Bataillon. Efter Planen af 1817 kom Totens Fogderie under det Dylandske ridende Jægercorps's og Hadeland under det Agerøhusiske ridende Jægercorps's District, og af Infanteriet havde det Guldbrandsdalske Corps sine Lægder alene i Guldbrandsdalen, ligesom det Valderske Corps sine alene i Hadeland, Land og Valders Fogderie, hvorhos det Faabergske Compagnie af det Hedemarkske, samt det Totenske Compagnie og det Hadelandske Compagnie af det Agerøske Corps havde Lægder her i Amtet. Dette er iglen for en Deel forandret ved den under 6te Febr. 1834 approberede Plan for Inddelingen af Landvæbningens Rekrutterings-Districter. Efter denne har blot Totens Fogderie Cavallerie-Dvarterer, da af det Dylandske ridende Jægercorps's fire Eskadroner, de to, nemlig den Vardalske og den Totenske, have alle deres Dvarterer tilsammen 308 i hemelede Fogderie, og deraf den sidste alene paa Toten, hvorimod Hadeland har 77 Artillerie-Dvarterer, der høre til Andet Batteries District. Soldater-Lægderne henhøre dels under den første og dels under den anden Agerøhusiske Infanterie-Brigade. Af den første har hele det Guldbrandsdalske Rustfætercorps, bestaaende af fire Compagnier, nemlig det Løssiske, det Bangsøiske, det Groenske og det Ringeboske, sine Lægder i Guldbrandsdalen, ligesom af det Hedemarkske Rustfætercorps det Guldbrandske Compagnie har sit District i Guldbrands og Faabergs Vgld, og det Ringsageriske Compagnie sit for en Deel i Virdi Vgld, men for Øvrigt paa Ringsager under Hedemarkens Fogderie. Af den Anden Agerøhusiske Brigade hører herunder det Valderske Rustfæter-Corps, hvis Rekrutterings-District indbefatter en Deel af Totens, samt for Øvrigt Hadelands, Lands og Valders Fogderie, da det Totenske Compagnie rekrutteres fra Østre- og Vestre-Totens samt den nordlige Deel af Grans Vgld, det Landske Compagnie fra Vardals og Lands Vgld, det Durbalske fra S. Durbals og tre Sogne af N. Durbals Vgld, og det Slidrestke Compagnie fra M. nas Sogn samt Slidre og Bangs Vgld, og endelig har af det Agerøhusiske Rustfæter-Corps det Hadelandske Compagnie endel Lægder i Jævnager Vgld og Grans Hovedsogn, da til dette Compagnie for Øvrigt høre Gjerdrum og Mittebals Vgld samt Ekjesmo Hovedsogn af Øvre og Nedre Rømerige og Hongs Sogn af Ringelrige.

Antiquariske Notitser.

a. Totens Fogderie vedkommende:

Toten har et af de sjældne Mindesmærker fra Oldtiden, nemlig en velkendt Obelisk, som staaer paa Alfstad Gaard i Østre Totens Hovedsogn, hvor det berettes at en Kong Alf skal have boet. Obeliken er af Sandsteen, fire Alen høi, og paa de tre Sider udbuggen med Billeder og Runer, hvilke Billeder forestille fire Heste med en Rytter

paa den ene, over disse en Ræv og berøver en flakt Ørn. Rune-Inscriptionerne, som ere paa de to Sider, læser Worm i hans danske Mindesmærker S. 485 saaledes, paa den ene: Jurun raisti Stain dini estir Evin Venis hanna etha aug Gurdu af Hrigariki vien Urula Eivin, og paa den anden: Midl i Vitaalm aug karda Sun Sini Svartander i Vitaholm. Igli reisti Stein dena estir Thoral aug munti Stein jektir dusi, d. e.: "Jurun reiste denne Steen efter sin Ven Evind, han aatte til Wgte Guri af Ringerige. Evinde Ven var og Urula. Midl i Vitaholm begræder og sin Søn Svartander i Vitaholm. Eivil reiste denne Steen efter Thoral og er denne Steen til Amindeelse efter dem". Underledes læses denne Steens Inscriptioner af den svenske Forfatter N. A. Brocman i hans til Udgaven af Ingvær Vidsfarnes Saga seiede Underfølgelse om Runestenernes Alter, Stockholm 1762 4to S. 130. Hans Læsemaade er: Jurun raisti Stain thina astir Aivin vni is Nana alhta auk Gurtha af Hrigariki vina Urula avin auk munta Stein ilktir thusi, d. e.: "Jurun reiste denne Steen efter Evin som eiede Nana og Gyrdia af Ringerige, Urulas deres bestandige Vens Venner og udgrav Stenene efter disse", og paa den anden Side: Igli reisti Stein thane estir Thoral Sun Sin is varth tauthr i vita houn mithli Vitaolms auk Gartha, d. e.: "Igli reiste denne Steen efter Thoral sin Søn, som dede i Hvitaavden mellem Hvideholm og Garða"¹. I Nærheden af denne Steen findes trede Gravhøie, i en af hvilke i 1815 fandtes Beendradet af et Runeste, og paa Gaarden er ligeledes et Steenalter, i hvis Midte er anbragt et to til tre Tommer dybt og omtrent en Alen langt Hul, formodentlig til at gjemme Reliquier i, hvilket Alter har hørt til den i Fortiden paa Gaarden staaende Kirke. Desuden findes paa Gaarden Maier paa Toten en simpel Bautasteen og en anden ved Gaarden Hørem, foruden en Deel Gravhøie paa forskjellige Gaarde. Afvillige Gravhøie findes ogsaa i Vardals Præstegjæld, men naar undtages paa Christianslund under Sigstad i Virdi Prgld, hvor formodentlig har været et gammelt Dommersæde, kjendes ingen Oldtidsminder i dette Prgld. I Raaberg Prgld fandt Schönning østfor Hovedkirken paa en

¹) Denne Inscription har, som andre lignende Rune-Indskrifter, været underkastet forskjellige Læsemaader, hvilket ogsaa sees af Myerups historisk-kritiske Skilbringer 4de Deel S. 146, hvor det antages at Brocman's "Hvitaavden" her læses "hvide Klæder". En nyere af Candib. Chr. Lange i 1833 tagen Afskrift af denne Inscription er ligeledes noget afvigende fra de forhen anførte Afskrifter, da den paa Steensens Sydside i tre horisontale Linier anbragte Indskrift fortolkes saaledes: "Igli reiste denne Steen efter Thoral sin Søn. Han blev dræbt i Vitaholm mellem Vitaholm og Gaardene". Myerups Læsemaade synes nemlig ikke at have Medhold i Inscriptionen. Derhos antages af Runernes forskjellige Form, at denne (horisontale) Indskrift er meget yngre end den første opadgaaende Indskrift, der nu er saa utydelig og bestabliget, at ingen Mening kan faa deraf. For Ørigt berettes, at denne Steen først skal have staaet paa Ringerige og være flyttet hertil, da en Gaardmand paa Ringerige ka Gier af Alftad, og denne Beretning bekræftes derved, at Steenen er af en rød Sandsteen, som er almindelig paa Ringerige.

Høi en temmelig stor Bautasteen, og strax vestenfor denne en steen, i S. D. for hvilken havde været en treble, som da var paa Kirkegaarden var en Steen med Inscription i Runkelatin sammesteds hvilende Præst, og paa Gaarden Syverstrud en stor. Videre vare ved Gaarden Skjeggestad i Lillehammer Sogn iøvste, og ikke langt derafra ved Gaarden Lunde nogle runde. I Guldals Præstegjæld har den Strækning af Hovedfogedsgården Præstegaarden og Rabogaarden Lids Tiende, for- i Fortiden været et mærkeligt Sted. Her findes nemlig paa Gaarden tilliggende Engeslette, Øveinen kaldet, vestenfor Gousa- længe Gravhøi, hvoraf 7 paa Vestsiden af den over Sletten Dyggevei, af hvilke flere ere af 50 til 60 Fods Diameter, og som er langagtig, af 72 Fods Længde, samt ved en lavet med en nærliggende Høi, mellem hvilke Høie ere flere menter af gamle Bygninger, nu overgroede med Skov, hvor- n af Høiene ligger omfalden en 6 Fod lang og 4 Fod bred. Paa den anden Side af Velen nærmere Elven ere 12 nærliggende Høuge af 24 til 32 Fods Diameter, alle bestaaende stene med en Vanding af Jord og med en Jordhøi i amt nordensfor disse fire andre Høie af lignende Bestaaen- den Lids eller Li (S. 24) stod forhen en Runesteen, der de været en Lids lang borttagen, var i den senere Tid opreist i Høuge indtil den i 1839 er bleven anvendt som Bygnings- muret Fæhuus og dens Runes-Inscription, som efter Langes Ailfr Ilgr ber sika i Raupu Sia (d. e. Ellif Ilgr eler riet i Raubøen), nu ikke længere tilsyne. Derimod findes indste Spor af nogle andre af Sköning paa Gaarden fore- bidsminder, nemlig en anseelig aflang Gravhøi, Hammers et, der var 46 Skridt lang og 14 Skridt bred, med en Hel- ved hver Ende, foruden tre andre Høuge i Nærheden, og har man paa Gaarden Rundstab om at saadanne Minder i have været til. Ikke langt derafra er Øveren eller Øveren, a stor Gaard, hvor Sköning, som i Aaret 1775 var her, e mærkelige Minder fra Oldtiden, nemlig forskellige Steen- en Balle strax ovenfor Gaarden, først tre efter hverandre, Stykke derafra, hvor Balle en mindre brat, to større af 18 og længere nebe en mindre, samt nedenfor disse to andre, og en mindre, nedenfor hvilke paa en liden Flade vare to ligeledes steensatte Pladser omringede med Stene, hvoraf ne vare noget større end de øvrige. De frekantede Pladser dning for at have været Dommerstæder, og de andre anfaae Høststæder, da de efter Veligheden ikke kunde have været er. Men alle disse Monumenter ere forlængst borte, og Min- neme har aldeles tabt sig. Endelig høre til Guldals Brglds- der fire eller fem endnu tilværende Gravhøie paa Bø Gaar- salen, der ere af sædvanlig rund Form og ikke særdeles store.

b. Guldbrandsdalens Fogderie vedkommende:

De Brgde i dette Fogderie have kun faa Oldtidsminder. I

Paa Vrgld fandt Schönning paa Bræstegaardens Marker østenfor Gaarden to maadelige Kjømpehøie, som dog nu ikke mere ere at see, hvorimod der ere to andre paa Gaarden Jevne og en temmelig stor paa Gaarden Houg ikke langt derfra, ligesom Schönning paa Gaarden Staa-den, hvor forhen har staaet en Kirke, fandt Levninger af en mærkelig Liigsteen med Figurer, hvilken Steen endnu (1839) findes under Ladebygningen paa en af Staa-den-Gaardene. Endelig er strax østenfor Søterøen Alfsjøen, omtrent 2 Mile i Lst for Hovedkirken, blandt andre Steenblokke liggende en 2 Alen lang af Naturen firekantet Steen, hvorpaa en Række Characterer, som man har antaget for Runer, ere indhugne, men alle meget utydelige, saa at intet deraf kan udtydes. I Ringebu Vrgld kjender man ingen Oldtidsminder. Troens Vrgld har derimod flere, især er her Gaarden Hundtorp et mærkeligt Sted. Af Oldtidsminder er her, foruden adskillige Gravhøie, hvoraf nogle ere anseelige, men blandt hvilke den saakaldte Guldbrandshoug, hvori formodentlig Dale Guldbrand hviler, nu som tildeels udgravet ikke udmærket sig, endvidere to steensatte Kredser i Nærheden af en stor Houg, samt Levninger af en gammel Thingkreds, hvilket Alt, siger Schönning, lader formode, at her har været det store almindelige Thing eller Allherjar-Thing for hele Guldbrandsskolen. Desuden findes Gravhøie ved Troens Bræstegaard, ved Gaardene Steig og Holstad, men især ved Kjørstad-Gaardene, hvor mange saadanne findes. Ved Gaarden Lo i Søder Sogn ere to steensatte Kredser foruden nogle Kjømpehøie, og paa Skotten ovenfor Gaarden Ristad i Hovedsognet ere to opreiste Stene, samt ved Gaardene Sandbo og Mølum i Vredensbygden under Øvams Sogn endel Gravhøie, og formoder man at det har været her, hvor det S. 90 ommeldte Slag imellem Dale Guldbrandssøn og Kong Olaf den Hellige har været holdet. Nogle ældgamle Bygninger have indtil den senere Tid været paa Gaardene Holstad og Grytting i Troens Hovedsogn, hvilke Bygninger man har anset for Klosters eller Munkeboliger.

Vaage Vrgld har ikke saa Oldtidsminder. Hovedkirken er en Reiskærks Bygning, hvis Form røber en høj Alder, og nær ved paa den saakaldte Nørstevang er en gammel Domplads. Paa Sandbogaardene og Nabogaarden Svee ere mange Gravhøie, og paa den sidste Gaard er (eller har været) en gammel Thingkreds af 80 Fods Gjæmefnit, dannet af 12 opreiste Stene. Paa Gaarden Blæsum i samme Sogn ere ligeledes Gravhøie. Spor af Oldtidens Forrædsninger findes paa det saakaldte Steinhjerg under Gaarden Jorunstad i Sells Sogn¹⁾, og paa flere af Vrgldets Gaarde forvares Oldsager, saasom paa Gaarden Sandbo en Harnisk, en Hjelms m. m., paa Holbo a Pantjer og paa Herringstad i Hedalen to store Drifteskanter, samt paa Bjølstad i Hedalen en Samling af Pergamentsbreve. I Loms Bygd er Hovedkirken, ligesom Vaage Hovedkirke, en ældgammel Bygning, der i det Mindste for en Deel er opført lange før Reformationen, og Schönning fandt overst oppe i Kirken ved Choret under Høvelingen.

¹⁾ See herom Schönings Beretning i Budstikkens Anden Hæft. S. 106-108.

oven over det nuværende Loft, en halv ulæselig med Sværte paa en Rune-Inscription, der synes blot at indeholde Navnene paa de Bygmestere. Garmoe Kirke, kjendt liden og uanseelig, er ligesom en gammel Bygning, og i samme Stal findes Markstallet 1130. flere af Byggets Gaarde har man Gravhøie, og Antiquiteter af den, Drikkehorn m. m. forefindes paa Gaardene Blaker og Nørstebø. Heller ikke Ledsø Bygd mangler Oldtidsminder. Schöning fandt Gaarden Skaalgaard eller Nørstebø i Hovedsognet under et Stab, anvendt en gammel Runesteen, hvis Indskrift formodentlig Stenens endelse og da Fogstaverne vare meget forslidte, vanskelige kunde, men som syntes kun at indeholde, at Stenen var af tvende For: opreist over deres Sen, hvilken Inscription derimod efter M. F. dets Oversættelse læses saaledes: "Kind og Skofte, de reiste denne, da de deelte deres Jorder"; men Stenen findes nu ikke mere, da for længere Tid tilbage er bragt til Thronbøllem, og en anden Run omtaler Hjorthøj at findes paa Gaarden Sønstebø, hvis Indsköning har læst saaledes: "Einar, som bygde Kloppa, reiste den dinna over Sonnen sina". Dog findes denne Steen nu ikke her i Egnen. Videre er her paa Gaarden Lide og 1/2 Mil nor for Ledsø Kirke en Høj, hvori Vaaben ere fundne, og i Dore er en stor Kjempehøj nedensfor Killi-Gaardene, samt en stor rund og østenfor Lofte, og i en Høj paa Gaarden Arneløv har man fundne Vaaben. Endelig gives paa adskillige Steder i Ledsøfougens Gravhøie, saaaom ved Ledsø-Værk, ved Skaaper-Kjættet 1/2 Mil for samme, ved Gaarden Bjelverud og paa flere Steder. Et af mest interessante Steder i antiquarisk Henseende her i Egnen er ved Gaarden Ledsø, en afdækket liggende Gaard paa Ledsøfougens ved Romsø Grændser i en lidet beboet Egn høit oppe paa Bjelksiden. Her Schöning nedensfor Gaarden ikke langt fra Elven endel Steen, hvor nogle da omkastede Bautaene havde staaet, og ikke langt fra flere store Kjempehøje, hvoraf nogle holdt 120 Skridt i Omkreds, ligesom et Stykke derfra mod Vester en Steencirkel af 33 Fods næmsnit indsluttet af Kampestenene, indenfor hvilke den var belagt med mindre Stene, saaledes at Bladsen hæver sig smaaligen mod Midten. Vestenfor denne vare 17 andre men mindre Steencirkler, og nær den først ommeldte en Steencirkel, 36 Fod i Gjennemsnit, foruden mere af 40 Fods Ivermaal, der laa i Midten af disse Kredse og omgivet med en dobbelt Række Stene, hvilke Kredse alle vare af Beskaffenhed med mindre Stene, der opfyldte det Indre af samme. Alle af Kredsene have Bautaene været opreiste. Desuden laae paa anden Side af Veien mange flere saadanne Steenkredse, tildeels røede af Kratkov, hvoraf dog een dannede en Firkant¹. Af disse

Diese Oldtidsminder ere beskrevne i Budstikken, Anden Aarg. S. 632—636, og anfører Schöning dem for at være Mindesmærker fra den fjerneste Oldtid, da man endnu ei havde Templer i Norden, men offrede under aaben Himmel. Egnene Steencirkler findes paa Borgen-Hjelvet i Romsdalen og Grændsen af Ledsø Bygd, foruden paa de i denne Beskrivelses Side

Mindesmærker findes dog nu ikkun Levninger. Den ene vællige Cirkel er bedst bevaringsholdt, men den Steen, der havde staaet midt i den, er anvendt til Klop over en Dæk. De mindre Steencirkler nedenfor Gnebo ere ebelagte, da Jorden har været øjleiet og Stenene anvendte til Gjerder. Kun en 4½ Alen høj Steen der har staaet i Midten af en Kreds, er endnu (1839) tilbage. Noget lignende Steencirkler skal ogsaa findes i den nu ubeboede Lørdal, og ved Gaarden Jerkin paa Dovrefjeld fandt Schöningh nedenfor Gaarden en gammel Tomplads.

c. Hadeland, Land og Valbers Fogderie vedkommende.

a. paa Hadeland:

Gaae af de sendensjeldste Egne ere saa rige paa Mindesmærker fra Fortiden som dette District. Selv til Beboelse af Joterne var man endnu at finde Spor i flere Bjergbuler eller saakaldte Jotulbuler, hvoraaf gives to i Lundberg og en tredje ved Gaarden Klevstad net ved Randsfjorden, alle i Grans Fjeld. For Lørdal gives Gravhøje, Bautaflene og Steenfredser paa flere Steder. I Jævnager Fjeld findes 7 til 800 Skridt op fra Bræstegaarden Levninger af Jordroldte omkring en firekantet Plads, der rimeligvis har været en af Oldtidens Forskandsninger, og omtrent ½ Mil i N. O. for Gaarden i dens Umark sees en Gravhøj, som i nogen Vidde udenom er omgivet med Stene. Paa Lørdalshøgen under Vangs Gaardene skal iselst Sagnet have været et Offersted for Guden Thor, hvilket ogsaa Stedets Navn lader formode, og paa Gaardene Vollen og Haakensfald, begge i Lunder Annerfjog, ere Gravhøje. Flere Minder fra Fortiden har man i Grans Fjeld. Her ere paa Grans Kirkegaard, omtrent 40 Skridt fra hinanden, de to forhen S. 76 anførte Kirker¹⁾, hvoraaf den nordre og største, St. Nicolai Kirke kaldet, ansees som et Meesterstykke af Bygningskunst, og har havt flere Inscriptioner, nemlig en hiint ikke dechiffreret Runeindskrift i een Bogstavlinie over den søndre Kirkebor, en anden ligeledes med Runebogstaver paa en Ligesteen i Kirkegulvet nedenfor Choret, hvis Indskrift (der forekommer hos Worm) viste at Stenen var lagt over en der under samme var begravet, en tredje med nyere Skrift paa den nordvestre store Steenpille ved den store Kirkebor, der ogsaa var anbragt i Anledning af en i Kirken Begraven, og endelig en fjerde, nemlig Ordet Gud, i en Steen ved den store Kirkebor, men alle disse Inscriptioner sees nu, efter den Kirke i

Deel S. 206 anførte Steder. Af samme Betskenhed var ogsaa de Steenfredser, som skal have været paa Øveren i Gudsals Fjeld.

¹⁾ Som Grund til at her ere to Kirker opførte paa een Kirkegaard, holdt ellers kun et Tilfælde paa eet andet Sted her i Landet, nemlig i Lillejord i Øvre Tellmarken, hvor to Kirker have staaet tæt ved hinanden, som man fremkommer med forskellige Gjenstande, ligesom man har forskellige Sagn derom (sfr. Ranes Nørste Sagn, S. 252 og 253). Bemærkelsesværdigt er, at de to Kirker ligger vel snarere af deres Beliggenhed, end deres af de have været opførte af to Sætre, hvilket ogsaa gjenbringes af Ranes Bygningsmaade, da St. Nicolai Kirke stenslulgen er langt ældre end den anden.

1799 overgaade Ibebrand, ikke mere. Derimod staar strax østfor denne Kirke paa Kirkegaarden en stor aflang firekantet Steen med tydelige dybt afgravede Runer, der ere fortolkede saaledes: Den rige Julars (eller efter Andre Munars) Sønner reiste denne Steen efter deres Broder Ausa, hjælpe Gud Ausas Sjæl. Desuden har været anbragt over Chordøren den søndre, eller vor Krus Kirke, en Inscription paa Latin med saakaldet Runestrift, der er oversat: "Aar Herrens 1474 har Hr. Bjørn Torgersen fuldført dette Værk", hvilken Inscription formodentlig betegner Kirkens Bygningsaar. Heller ikke denne er nu tilsyn. Et paa Grans Bræstegaard staaende Steenhuus fra Fortiden er ligesaa mærkeligt. Det bestaar af et meget lavt stort Værelse, der kun har eet Vindue, med en smukt hvalvet Kjelder under og et høit Loft ovenpaa, hvilken Bygning, hvis oprindelige Bestemmelse man ikke kender, ifølge Grans Kaldebog skal have været et saakaldet Conventhuus, hvilket dog vel er tvivlsomt. Videre findes i Grans-Hjerdingen Gravhøie paa Gaardene Hvattum, Melbostad, Gjeffen og flere Steder, og paa den sidste Gaard er ved Gravning fundet Vaaben med andre Oldsager. Ogsaa i Nals-Hjerdingen ere Oldtidsminde, hvoraf det vigtigste for Antiquarerne er den saakaldte Dymnasteen paa Gaarden Dymna i Søndre Nal, der er en anseelig 3½ Alen hei og nedtil 19½ Tommer bred, spids opgaadende, med Billeder af Ryttere og Andet udjyngket Runesteen, lignende Alfstad-Stenen paa Toten. Den omtales hos Worm, og dens Indskrift er efter Antiquarius Arenbts Fortolkning følgende: Gunvor Thorgeirsdatter gjorde denne Bro efter sin Datter Astrid, som var (den ypperste) Rige paa Habeland, hvormed i det Væsentligste stemmer en af Land. Chr. Lange i den nyeste Tid tagen Afskrift af Inscriptionen. I Thingelstad Sogn har den store Gaard Thingelstad (S. 76) flere Minder fra Fortiden. Selve Kirken har paa Alterfoden nogle mærkelige men ufuldstændige udfættede Malerier paa ophøiet Gipsbunt, i hvis Midte er Maria med Barnet, hvorhos den stærk forgyldte Kobberlæi paa Kirken, som Almuen i lang Tid har antaget at være af reent Guld, fortjener at anføres som et Minde om Fortidens Arbeide. Den skal efter Sagnet være stænket af Dronning Margrethe, forestiller i durchbrokkent Arbeide den gode Hyrde, som frelser et Lam fra en Ulv, og ovenover staar en støbt Drage eller Lindorm. Paa samme ere adskillige nyere Hærdal indgravne, saasom 1447, 1474 og fl. Nordenfor Kirken sees en stor formodentlig af Naturen dannet Høi, Grimsboug, paa hvilken igjen er en mindre med en høi trekantet og spids Bautasteen besat Houg, hvori en Deel af Kong Hålfdan Svartes Legeme troes at være begravet, ligesom paa et under samme Gaard hørende Engestykke, Landet kaldet, der af Landeveien deles i to Dele, sees paa Østfoden af Veien tre Gravhøie, Kaldes-Hougene kaldede, samt paa Vestfoden ligesledes tre, alle i en lige Linie og alle omgivne uidentil med store Stene. I to af disse Houg staae endnu to store Bautaer, men en Runesteen, som fandtes paa den tredje, og af Justitsraad Chr. Hammer i sin Tid førtes til Gaarden Melbostad og opstattes sammesteds, er nu ikke mere til. Gaarden Klovstad, der skal have været Harald Haarfagers Søn Magnvald Rættilbeins Bolig, har havt flere mærkelige Alderbemærkninger, nemlig foruden adskillige anseelige Gravhøie nogle ud-

mærkede Steensætninger i en Eng, Hæsteringen kaldet, hvor der saaes 26 deels store og deels smaae Kredser lagte af Stene, af hvilke alle de smaae Kredser vare dobbelte og concentriske, samt noget ophoiede i Midten, hvorhos paa Nordsiden udenfor Kredserne laae 52 store Stene i Rader ligesom Sæder, og paa Østsiden af Kredserne fem store Steensjæder, af hvis Stene den midterste var den anseeligste, tilligemed et hedsst Offer-Altar af Steen i Nærheden. Men alle disse Mindesmærker ere ved den tiltagende Opdyrkning blevne mere eller mindre forstyrrede, og ere nu ikke længere saa synlige som i Fortiden. Fremdeles ses paa den nærliggende Gaard Hof, hvor man formener Habelands første Konge Haub har boet, tretten Gravhøie i en Kreds, hvoraf den midterste og største kaldes Kongshougen, hvori bemeldte Konge antages at være begravet, og paa Hofs Drengaard i Vaskien er en stor Rængte Gravhøie, hvoraf en stor Høi med en to Alen lang Rantasteen fører Navn af Paris-Hougen. Derhos har man paa Gaarden Vilden, ligeledes i Thingelstad Sogn, en gammel Thingkreds, bestaaende af 8 to Alen høie Stene i en Runddeel, med en stor Steen i Midten, Kongstenen kaldet, samt tre anseelige Gravhøie paa Østsiden og en lignende nordenfør. Og saa det nordlige Næs eller Brandbo Sogn har Oldtidsminder at fremvise. Paa de ved Mandsfjorden smukt beliggende Næs Gaarde, saavel som paa flere Gaarde i sammes Omegn, ses adskillige anseelige Gravhøie, hvoraf en paa Næs fører Navn af Kongshougen, og kan muligens gemme Levningerne af den i Nærheden druknede Kong Hjalfrån Svarte, ligesom blandt Sognets forhenværende Alldomslevninger kan mærkes en Runestein, der var anbragt paa Baggen i Choret af en Trakirke der fandtes paa Gaarden Kjos og var endnu i Stand i 1732, hvilken Indskrift Worm har fortolket saaledes: Den smukke Robin lod pynte dette. For Øvrigt ere paa Habeland adskillige Antiquiteter af Vaaben, Jernvåben, Urner m. m. fundne i de mange deels ved Opdyrkning og deels ved Veiarbejde udgravede Høie, og endeel af disse Oldsager findes nu i Universitetets Antiquitets-Samling i Christiania. Nogle Helgenbilleder, Angelskar, Crucifixer og andre Levninger af den catholske Cultus have indtil den senere Tid været bevarede i begge Grans Kirker, saavel som i Grinager Kirke, og Jøfr. Hammer beretter, at der i hans Ungdom, henved Midten af det 18de Aarhundrede, saaes i en af Grans Kirker tvende ægteforyhede Billeder, det ene af Jomfru Maria og det andet af en Helgen, i hvilke Billeder vare anbragte Huller i Hovedet, hvorigjennem man kunde lade Vand til Dinen for dermed at frembringe Taarer, hvilket Munkene og Fortidens Geistlige antoges at have brugt for at bedrage den lettroende Almue. Endelig kan regnes til de Habelandske Antiquiteter det høi Worm i hans Monumenter S. 473—478 afbillede og udførlig beskrevne ubehyde Alterflæde der havde ligget paa Alteret i det forløbne nebvne Kapel paa Gaarden Vilden i Thingelstad Sogn.

b. i Land:

Her ere kun meget faae Alderdomsminder; imidlertid vides Levninger af Vaaben og andre Sager fra Oldtiden at være fundne paa Gaarden Stiaget i Østfildens Sogn og paa Gaarden Erstad i Torsh.

gesom Kjempehøie findes paa Gaarden Nærby og dens Omegn i Høbsfognet, samt paa Gaardene Nærø, Hof og Hvaleby i Hof Annerogn, hvilke Høie for største Deel endnu ere urørte. Derimod kan det paa Gaarden Thingvold i Fluberg forhen værende med Stene indskrevne Thingsted nu ikke mere opvises. At Gaarden Frøsager i Torpen have været et Dødssted for Freyr eller snarere Gudinden Freya, er efter Navnet Grund til at antage, og Gaardenavnet Ullinsager sammesteds synes ligeledes at kunne uledes af den gamle Gudelære.

c. i Valders:

Her ere Oldtidsminderne hyppigere end i Land. I Søndre Durdals Præstegjeld mærkes fornemmelig den gamle Hedals Kirke, der isølge iagtaget skal, efterat Dalens Beboere under den sorte Død vare bortværede, være for omtrent 400 Aar siden gjenfundet af to Skyttere i den øste Skov, og hvis ældste Deel røber en Høi Alder¹. Den har en Løkke, hvis Runeindskrift man hidtil forglævet har søgt at udtolke, gesom et Mariebillede udhugget af en Egeblok, en Reliquietiste i Form af en Kirke overtrukken med Messing, et Røgelsekar af Messing, samt en liden Høraflokte, endnu ere Levninger af Catholicismen. I Nordre Durdals Bygd er ved Gaarden Lille Strand i Svennæs Sogn en mærkelig Gravhøi, hvori har staaet en omt. 5 Alen høi og 1½ Alen bred Steen, hvilken, der nu er anbragt som Grindstolpe ved Indfærsele til Gaarden, efter Kløver skal have en Rune-Indskrift, som synes at have bestaaet af tre Rader, men hvoraf nu kun nogle faa Bogstaver ere tilbage. Ved Foden af denne Høi, hvori efter et Almuesagn den af Kjempeviserne bekendte Vidrik Verlandsen skal hvile, har man for nylig Aar siden fundet et 1½ Alen langt Sværd og 7 Pile². Desuden ses ved Gaardene Rudlang og Rognaa, begge i Ullnæs Sogn, Stene med Stene oven i³, og tillige findes andensteds Kjempehøie, i en af hvilke ved Pladsen Nord-Sveen under Gaarden Ringsager i Ullnæs Sogn, er ved Gravning funden en Guldring. I den gamle i sidste Hændebeel af forrige Aarhundrede nedrevne Skrutvold Kirkes Gulv laa ifølge Worms Monumenta danica en Gravsteen, hvorpaa var afbildet en kvindelig Figur med en Rune-Indskrift, der saaledes som Worm har beskifftet samme ingen Mening afgiver, men isølge Milcow læses

¹) Sagnet om Kirkens Gjenfindelse afhandles vidløftigen i dette Skrifts ældre Udgave, 2den Deel S. 208 og 209, samt i Fagens Norske Sagn, S. 141—143, hvorhos G. N. Schwach har poetisk bearbejdet dette Sagn i Hermoder 1ste Marg. S. 206.

²) At Vidrik Verlandsen fulde hvile i den her omhandlede Gravhøi, er ikke sandsynligt. Vidrik Verlandsens Fødsdag var Skaane, og efter Sagen i Samlinger til den danske Historie, 1ste Bds 1ste Hefte, Kjøbenhavn 1779, S. 118, skal han ligge begravet i Skaane. Ifølge Professor Sjøborgs Samlinger for Nordens Fornødsfæ, Anden Deel, S. 150, vises man ogsaa hans Grav i Skaane ved Skærbæk paa Grønden af Aleking, ligesom saavel i Bagnus-Behn som i Sjælland, findes Høie der angives at være Vidrik Verlandsens Gravsteder.

³) Den Høie Stene, saavel som en forhen ved Gaarden Agervold i Svennæs Sogn staaende Steen, endnu foreslaas sammesteds, vides ikke.

saaledes: Her hvilir Elinn Reis totr artid hennar er Klemed meso Aftan, d. e.: Her hvilir Elen Reis Datter, hvis Minde ihukommes Clemets-Messe Aften¹. I Slidre Hoved sogn seer man paa den saakaldte Huusager i Nærheden af Præstegaarden, hvor forhen har staaet Kirke, flere mærkelige Gravhøie, i en af hvilke man fandt en rund Muur, saaledes omfat med tilhældte Steenplader, at der dannedes en lav aaben Gang omkring Muren, som indsluttede den egentlige Begravelse. At man paa Gaarden Hamre ligesom Slidre Præstegaard viser Levninger af Fortidens Forskandsninger, er forhen anført, og paa Gaarden Frigstad, der er Nabogaard til Hamre, findes en nu omfalden mere end 7 Alen lang Bautasteen. Videre har man paa Gaarden Rommen i samme Vgld fire Rjæmpehouge liggende i en Firkant med hinanden og endnu ikke udgravne. Som en Levning fra den catholiske Cultus har Slidre Kirke en Sølvtank med Indskrift: Salomon Biscup i Oslo gaf Slidra Kirkiu denna Kalk, hvilken Biskop Salomon skal have levet mod Midten af det fjortende Aarhundrede. Ogsaa den fjærne Vangs Vgld har Oltidsminder at fremvise. Ved Vangs Kirke staaer ved Kirkegaardsmuren en omtrent 4 Alen høi og 2 Alen bred Runesteen, der ikke forekommer hos Worm, men hvis Indskrift synes at være at Goses Sønner reiste Stenen til Minde om deres Fader, og paa hvilken tillige er anbragt en Rirat af mange i hinanden stængte Rinter. Desuden viser man paa den store Gaard Dvien, i Nærheden af Hurums Kirke, det saakaldte Riddereshjerg, hvor forhen skal have været en Fæstning, og ved at udjævne en Gravhøi paa denne Gaard fandtes for endel Aar siden en, som det synes støbt, Messingtjeld af smukt Arbeide, der indeholdt noget Kul og forrustede Jernsager².

¹) See G. Milgoms Presbyterologia Wos-Hardangriana, S. 65.

²) Flere Notitser angaaende Amtets Antiquiteter, og især med Hensyn til de paa Gabeland endnu tilværende Oltidsminder, vil man finde blandt de i Slutningen af denne Deel tilføjede Tillæg.

Buskeruds Amt.

tte Amt, hvis geographiske Beliggenhed er imellem 59 Gr. 20 og 60 Gr. 52 Minuters Brede, grændser mod Nord til Val mod Nordøst til Land og Habeland, mod Øst til Agers Fogderi, Christiania-Fjorden, mod Syd til Jarlsbergs og Nædre Tellenes Fogderier, samt mod Sydvest og Vest til Øvre Tellemarken, Districterne Hardanger og Vos i det Vestensjelske. Det bestaaer ig af trende store Dalstrækninger, der adskilles fra hinanden og lalobidistricterne ved vidløftige Fjeldstrækninger, og hvoraf Aabals-gjennemstrømmer det ene, Hallingdals og Drams-Elven det anden og Lougen det tredje Dalføre. I de lavere Dele af disse Dallinger, og fornemmelig i de to første, ere fortrinlig smukke, jævne rugtbare Egne, for Øvrigt udgjør Amtet en flodrig og bjergrig, hvor Skovbrug og Gærdst mere end Agerbrug sydselsatte Dele, hvorhos Bjergværksdriften her er af megen Bigtighed. Dette llydtil kun for en liden Deel opmaalte Areal kan anslaaes til første Kvadratmile, hvorpaa efter den i 1835 foretagne Folke-g levede 76,786 Menneſter, samt, naar Kjøbstædernes Folke-de fradrages, i det egentlige Landdistrict 65,996 Menneſter, hvil-ke Folketal giver en Befolkning af 550 Menneſter paa Kvadrat-, saa at Amtet hører til de lidet befolkede søndensjelske Distric-ter. Det har een Kjøbstad samt een Bergstad, og er inddeelt i trende rier, som udgjøre fem Gorenſkriverier, med 14 Thinglauge, 13 egjelde og 37 Kirkefogne. Matrikulkshylden er 16,397 Skyllbr. 4 l7 Skill., saa at dette Amt med Hensyn saavel til Matrikulkshylt folkemængde er det fjerde i Ordenen blandt de søndensjelske Amter. Amtets eneste Kjøbstad er

Drammen¹.

Under dette Navn indbefattes de trende forskjellige og ved naturlige fser fra hverandre adskilte Steder Bragerne, Strøms og

---

Om Drammen i dens ældre Forsatning erholdes nogen Underretning i Alfes Reſe-Jagttagelser, 1ste Deel S. 122—132, samt om Bragerne af Bergmester Jens G. Strøm i Samleren Andet Bind, S. 81—99. Om Strøms have en uferlig Beskrivelse i Præsten P. N. Høſelbergs Er-retninger angaaende Strømsøe Bye, Christiania 1780 4to. Om det nye og nuværende Drammen kan efterſees Bladet "Liden" for 1838 No. 34 og 157, samt for 1840 No. 1.

Tangen, af hvilke det første ligger paa Nordfiden og det andet paa Sydfiden af den her i Dramsfjorden udløbende Drams-Elv, over hvilken en Sten i Aaret 1812 opført og paa nedrammede Lemmerstøtte hvilende 484 Alen lang Bro letter Communicationen, og Tangen, eller som den i Fortiden kaldtes, Kobbervig-Tangen ved en ubetydelig Elv afstilles fra Strømsø, som den egentlig er en Fortsættelse af, og er ligesom den ydre Deel af Strømsø beliggende ved Dramsfjorden, der tre Mile længere ude har sit Udløb i Christianiafjorden.

Denne Stad, hvis Veligheden er paa en Voldsde der er nogle Minuter sybligere end Christianias, 4 Mile fra næstnævnte Stad, $3\frac{1}{2}$ Mil fra Kongsberg, $3\frac{1}{2}$ Mil fra Holmestrand og $3\frac{1}{2}$ Mil fra Drobak, har en vld Udstrækning langs Drams-Elvens og Fjordens Bredder, og omgives paa alle Sider af skønne og frugtbare Gyne, saasom Lier med Nord, Eger mod Vest og Jarlsberg Fogderie mod Syd, hvor de Bøen omgivende Høider ere prydede med smukt bebyggede Gaarde og Landsteder. Af Stadens foransjete trede Dele ligger Bragernæs, der strækker sig omtrent 5650 Skridt langs Elven paa nogle til Lier hørende Gaarde, nemlig den nu af Matrikulen udgaaende Gaard Brager eller Bragernæs paa den østlige Side, samt længere vestlig Gaardene Strøm og Tveter, hvorhos en liden Deel ovenfor det saakaldte Lier-Sund ligger paa en forhenværende De, Landsalb-Den, under Gaarden Lille Landsalb. Strømsø, der ansees for at være omtrent 2000 Skridt lang, ligger derimod inden Omsfanget af Jarlsberg Fogderie, deels paa Strømsøen der udgjør den væsentligste Deel, deels paa Tolber-Den (forhen Anker-Den kaldet) og Lille-Den, hvilken sidste dog nu er landskab, ligesom Strømsø heller ikke mere kan ansees for nogen De. Tangen ligger paa den til Skouger Thinglaug henhørende Gaard Kobbervigs Strand. For Øvrigt støder til denne sidste Deel paa Østfiden Hedenstrub-Tangen og til Strømsø, ved det forrige Liersunds Færgested, Grønland og Hjerdingen, hvilke ere som Forstæder at betragte og ligge under Landets Jurisdiction.

Stedets første Opkomst er ubekjendt; dog forekommer Navnet Drasn, eller nu Drammen, i vor ældre Historie ikke blot om Elven, men og om Strækningerne derved, og Bragernæs formenes at have Navn efter Nords Sønnesøns Sønnesøn Brager den Gamle, der var Konge i Valders og en Deel af Vestfold, samt skal have boet her, formodentlig paa den forhen værende Gaard Brager, ligesom det er vist at Kobbervig allerede i 1388 forekommer som Tolsted og nævnes i Jacob Biegers Schondia illustrata af 1532 under Navn af Kopparvåg, hvilket tillige er Stedets Navn i de gamle hollandske Søfarter, samt at der paa Bragernæs som nævnes 1578 fandtes langt tilbage i Tiden et Strand- eller Ladested, hvor der allerede længe før Christianias Anlæg dreves en betydelig Trælafthandel. Strømsøen, der oprindelig var en Landeiendom af Skjold 15 Lpd. Tunge, som laa til de ovenfor liggende Strømsøgaarde, er derimod ikke foren i den første Hjerdebeel af det syttende Aarhundrede bleven beboet af Strandfiddere og Handlende¹⁾.

¹⁾ See Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 5de Bd. S. 417 og 418.

iens fordeelagtige Veliggenhed ved Udløbet af et vigtigt Vand-
 ler ved sine mange Udgreninger bringer Stedet i Forbindelse med
 næste Egne af Ågersthuus Stifts vestlige Øplande, og omgivet
 velbehoert og paa Naturproducter rigt District, frembød saa mange
 ge Fordele, at de tidligen maatte paaafjønnes og benyttet, og
 fød da af sig selv et Handelssted. Imidlertid har Drammen
 været blandt de Steder, der, fordi de havde det Held at være
 af Konger og hære Navn efter diise, eller af anden Aarsag,
 ved udelukkende Privilegier fremtvinges til noget Stort; den blev
 od længe meget tilfidefat for at Christianias Flor og Optrømst
 fremmes, og det synes, at ikke nogen af de norffe Kjøbstæders
 Handel i Fortiden har været underkastet saa mange vilkaarlige
 skninger som dennes. Aar 1624 finder man at der har staaet
 ise paa Bragernæs hvoraf betaltes Grundlese, foruden en fire
 rden opført Sognekirke, og Stedets Beboere maae rimeligviis
 ter være blevene henlagte under den da oprettede Christiania
 da denne Stads Privilegier af 1632 tilholdt dens Borgere paa
 næs til samme inden et Hjerdingaar at indflytte, samt der at
 og have deres Vaaning, og forbyde, at ingen maatte nedfatte
 a Strømsø eller Kobbervigen, og der drive Gaandtering og bor-
 Næring imod forrige Sædvane, Borgerstabet i Christiania til
 og Afbræk, ligesom et Reskr. af 5te Juli 1635 befaler, at alle
 anias og Tønsbergs Borgere, som boe paa Mos og Bragernæs,
 inden St. Hansdag forsoie sig ind til forestrevne Kjøbstæder og
 gge og boe. Dog da det efter anførte Privilegier forblev saavel
 deres indflyttede som andre Borgere i Christiania usforment at
 næs Næring paa Bragernæs som gammelt havde været, saa er
 idel vedbleven at drives der, saa meget mere som hint haarde
 sturlige Bud ved Reskr. af 17de Octob. 1636 saavidt blev for-
 at de Borgere, som vare paa Bragernæs, maatte fremdeles for-
 er, dog at ingen flere antoges ved Dødsfald og Vortflyttelse, og
 fulde bidrage til Christianias Lynger og Udgifter. Af en Re-
 om Norges Kjøb- og Ladesteder, forfattet Aar 1653, seer man,
 gernæs laa som Ladested under Christiania Kjøbstad og at det
 leeds var tilladt et vist Antal Handelnde, som vare Borgere i
 ania, at nedfatte sig; hvorimod Strømsø, som laa under Tøns-
 rivilegerede Handelsdistrict, hvor rimeligviis Christianias Privi-
 af 1632 heller ikke i deres Strængheid ere efterkomme, og som
 den senere Tid, efterat Hannibal Sehested med Gaarden Strøm-
 den Eier af Stedet, havde faaet endeel Beboere og Handelnde
 re Borgere af Tønsberg, opvakte Christianias Kjøbstædborgeres
 belse, da diise i Følge deres Stads Privilegier gjorde Paaastand
 i Strømsøes Handelnde skulde flytte over til Bragernæs, og da
 rgs Handelsdistrict ved Kgl. aabent Brev af 3die Novbr. 1653
 net indskrænket til tre Miles Omkreds, have de handelnde Ind-
 s her ligesom paa Bragernæs været anviset at søge deres Bor-
 i Christiania. Dog var endnu i Midten af det syttende Aar-
 de Strømsø af liben Betydendhed og nævnes ikke i Arent Bern-
 1656 trykte Skrift om Danmarks og Norges frugtbare Gertlighed,

da derimod Bragernæs, paa hvis Opkomst formodentlig det i 1624 anlagte Kongsbjergs Sølvværk har haft en ikke ubetydelig Indflydelse, sammentids anføres som "et fornemt Lædested, som noksom formedelst Bgning, Størrelse, Indvaanere og Handling, blandt Kjøbstæderne kunde beregnes, om den ellers med Kjøbstæds-Privilegier var begavet". At erholde saadanne Privilegier ansøgte ogsaa i Januar 1662 Bragernæs og Strømsøes Beboere samlede om, hvorved man foreslog at give de forenede Handelssteder Navnet Frederiksstrom, hvilket blev afslaaet, imidlertid erholdt Bragernæs ved Retsr. af 30te Aug. f. A. sin egen Byfoged og Byttriver, men vedblev som forhen at staae under Christianias Magistrat med Forpligtelse for Beboerne at bidrage til samme Stads Forbedring og Vælbegholdelse, og i Feidetid at indskrænte dertil. Dog skulde Taxereborgerne tages af Bragernæs tilligemed Christiania, og det blev da, ligesom forhen ved Christianias Privilegier af 30te Juli 1662, igjen forbudt Bønderne i Vier og paa Eger at handle med Fremmede, hvorhos for Løvrigt henholdtes til foranstaaende Befaling i Retskriftet af 17de Octob. 1636. Hvad denne nedtvungne Forbindelse med Christiania kostede Stedet, sees blandt andet af et Andragende til Stattholderkabet af 14de Mai 1666, hvori Indvaanerne paa Bragernæs som Borgere af Christiania klage over, at af den af Christiania og Bragernæs udrekkende Skat, 1814 Rd., havde Præsidenten paalagt sidstnævnte Stads Beboere at erlægge 800 Rd. i Stedet for at de forhen kun havde svaret en Trediedeel af Christianias Udgifter. Imidlertid havde dog Bragernæs i 1663 erholdt en Magistratsperson som boede paa Stedet, men var Medlem af Christianias Magistrat og at ansee som dennes Fuldmægtig her, hvorved da Stedet var at betragte som en Kjøbstad sælles med Christiania, hvor man lige saa fuldt som i Christiania kunde drive al Slags Handel, og det aabne Brev af 16de Novb. 1670, hvorved Kong Christian den Femte stadfæstede de forhen meddelte Privilegier, var sælles for begge Steder. Strømsø, som forhen havde ligget til Bragernæs i det Geistlige, og først under vedkommende Bygdething, men senere (som Tilfældet var i 1671) under Bythinget paa Bragernæs, havde imidlertid tiltaget saa meget, at det 1667 erholdt sin egen Kirke og i 1680 egen Byfoged og Bything¹, fra hvilket appelleredes til Magistraten i Lensberg, men var dog endnu ikke nogen egentlig Kjøbstad, som erfares af Retskr. af 21de Martz 1691, hvor Kobbervig (Tangen) og Strømsø nævnes som Lædested, hvor der allene maatte løsses Kornvarer fra Danmark og udfikres Trelast til Danmark og fremmede Steder, hvorimod Drammen (hvorved Bragernæs maa forstaaes) havde Ret til al Slags udenrigsk, mellemrigsk og indenrigsk Handel. Først 1715 blev Strømsø en Kjøbstad, da det sælles med Bragernæs under 21de Januar f. A. til Kjøbstad

¹) Fra 1680, da Strømsø ved Overdragelsen af Jarlsbergs Grevskab fra Gyldenløve til Baron Weibel blev adskilt fra dette Grevskab, havde Bønderne af Laurvigs Grevskab Jurisdictionen over Strømsø, med Egeafsalbs-Rettighed samt Jus patronatus til Strømsø Kirke, indtil Grev Danneskiold-Laurvig i 1728 folgte disse Rettigheder til Kongen.

ilegier¹, der senere flere Gange ere stadfæstede og sidst under Ste 1771.

Aar 1722 udgjorde Bragerne's Kjøbstads visse Udgifter 416 Rd. p. og Strømsø's 273 Rd. Samme Aar havde Bragerne's 416 iller, Strømsø's 255 og Tangen 71 Familier. Af disse levede paa gerna's 44 af Handel, 35 af Ostapperie, Bertshuushold og Huus- ing, medens 81 vare Professionister og 170 Daglønnere. Paa rumsø og Tangen vare 27 Handelsmænd, 26 Ostappere, 71 Profes- ister og 70 Daglønnere. Saaledes havde Bragerne's den Tid sand- igtvils 24 til 2500 Indbuanere. Imedens der paa Strømsø's levede rent 1500 og paa Tangen mere end 400 Menneſter. Skjøndt immens Handel og Næringsdrift i Aarhundreth's Løb anseeligen til- synes Folketallet i det første halve Seculum ikke at være synderlig get, saaledes som Folketællingen af 1769 udviser, i Følge hvilken gerna's kun havde 2038 Indbuanerne; men rigtig nok leed Dram- i denne Mellemtid ved tvende betydelige Ildebrande, hvoraf den le rammede Bragerne's i 1745 og den anden Strømsø's den 1ste t. 1750. Allerede den Gang var Drammen en formuende Bye,

Stedets mange anseelige Bygninger, tildeels fra en ældre Periode hine Ildebrande, udvise, og senere d. e. i Aarhundreth's sidste delst tiltog Velstanden og Næringen end mere, uagtet saadant ikke de synderlig Indflydelse paa Stedets Bebyggelse og Folkemængden, i Følge Folketællingen af 1801 fandtes paa Bragerne's 2863, paa rumsø 1891 og paa Tangen 658 Indbuanere. Endnu ind i det ende Aarhundrede vare Drammens paa hver Side af Vanddraget paa tvende Handelssteder paa en Maade afskilte, da de med Gen- til Jurisdictionen udgjorde to forskellige Kjøbstæder, og ikke bleve lide under een Jurisdiction og Magistrat førend i Følge Resl. af 6 Juni 1811, hvorved det blev fastsat, at Bragerne's og Strømsø's de forenes til een Kjøbstad under Navn af Drammen, efterat For- delsen imellem Christiania og Bragerne's allerede var ophævet ved k. af 13de Juni 1800.

Krigsaarene 1807 til 1814 havde en usorbeelagtig Indflydelse paa mmen som paa de fleste øvrige af Landets Kjøbstæder, og især vare tængerne af disse Aar i høi Grad søellege for Handelsstanden. n Folketællingen af 1815 havde imidlertid Stedet 5437 Beboere, af 2927 paa Bragerne's, 1738 paa Strømsø og 772 paa Tan- , hvilket Folketal tiltog ikke ubetydeligen i det paafølgende Decen- m, da i Følge Folketællingen af 1825 Bragerne's havde 3804, rumsø 2128 og Tangen 1001, altsaa hele Drammen 6933 Indbua- :. Derimod har Tilvæksten senere været mindre, da Drammen efter tellingen af 1835 kun havde faaet Folketallet forøget til 7250 uanere, hvortil dog den saavel i 1832 som 1833 hærſende Eps-

---

¹Uagtet Strømsø's saaledes var bleven Kjøbstad, anføres dog i Toldforord- ningen af 1732, ligesom i den ældre af 1691, Robbervæg og Strømsø's som Toldsteder; men i Toldforordningen af 1768 anføres blot Robbervæg som Toldsted. Se. Samlinger til den norske Historie, Ste Bd. S. 614.

lerafsygdom, for hvilken i det sidste Aar af 304 Angrebne 180 bleve Offere, kan have virket. Drammen er alligevel i det Hele i Tiltagende, har i den nyere Tid faaet flere hensigtsmæssige Indretninger istandbragte, men har ogsaa i de senere Aar været rammet af flere Uheld. Ved en Ildbrand den 2den Mai 1817 bleve 22 Gaarde i Brager-næs's yderste Drel, for hvilke Assurance-Godtgjørelsen var 62,244 $\frac{1}{2}$ Spb., lagte i Aske, og i Aaret 1838 indtraf tvende Ildbrande, den første den 23de Mai, som medtog 6 Gaarde og bekræftede flere, hvorfor udbetaltes i Assurance 10,904 Spb., og den anden Natten til den 23de Novb., da 20 Gaarde, hvis Forsikringssum var 55,961 Spb. bleve et Rov for Luerne, begge i den øvre Deel af Brager-næs. Desuden er paa en Strækning af Brager-næs i Aaret 1826, i Slutningen af 1836 og i Februar 1837 flere Pakhuse udgaarde ved Elvebrud, hvilke Udbrud fremdeles true denne Deel af Byen.

Af de forskjellige Dele, denne Kjøbstad udgjør, havde i 1835 Brager-næs, der bestaaer af en Hovedgade langs Elven, med en Baggade og nogle Tvergader, 465 Huse med 4082 Beboere i 816 Husholdninger, Strømsø, der bestaaer af to lange Gader med femten Tvergader, 309 Huse med 2068 Beboere i 469 Husholdninger, og Tangen, der kun har een smal og buget Gade, 151 Huse med 1100 Beboere i 232 Husholdninger. Husene ere, med Undtagelse af nogle paa Brager-næs, som efter Ildbranden 1817 ere opførte af Muur, luttet Isthbygninger, som ved Udgangen af 1838 vare i Brandcasjen forfaldne for 1,079,920 Spb.. hvoraf 511 Bygninger paa Brager-næs for 722,210 Spb., 331 paa Strømsø for 255,820 Spb. og 155 paa Tangen for 101,890 Spb. Stedets stemmeberettigede Indvaanere ere noget over 600, og det har siden 1827 sendt tre Repræsentanter til Stortinget. Saaledes er Drammen med Hensyn til Folkemængde den femte blandt Norges Kjøbstæder, hvorimod det med Hensyn til dens Bygninges Forsikrings-Sum er den fjerde blandt disse, og kan i Hensende til Formue og Næringsdrift ikke komme paa et lavere Trin. Dens Kjøbstæder, hvortil, som anført, høre Grønland og Fjerdingen paa den øvre Side af Strømsø, og Hedensrud-Tangen paa den øvre Side af den egentlige Tangen, ere kun ubetydelige og tælle omtrent 450 Beboere.

Drammen har trende Kirker, da hver af Kjøbstadens trende Dele har sin egen Kirke og egen Menighed, hvoraf Brager-næs og Strømsø Menigheder udgjøre tilsammen Brager-næs Sogneskald, hvortil ogsaa sogne endel Landboere, som i det Civile høre dels til Lier Thinglaug i Busserruds og dels til Skouge Thinglaug i Jarlsberg Fogderie. Kaldet fik sin egen Sognepræst i 1723, da disse Menigheder indtil den Tid vare annekterede Lier Præstegjeld, til hvis Hovedsogn de før 1620 havde ligget, og har, foruden Sognepræsten som boer paa Brager-næs, siden 1669 en residierende Capellan som boer paa Strømsø, samt siden 1835 tillige en ordineret Catechet. Tangen, hvis Indvaanere forhen hørte til Skouge Sogn, men søgte Strømsø Kirk efterat denne var opført, er siden 1696 et Annexsogn under Skouge Præstegjeld i Jarlsberg Fogderie, og til sammes Menighed hører de alene det under Drammens Jurisdiction liggende Tangen, men ogsaa det øvrige (Hedensrud) Tangen. Brager-næs Kirke, Hellig-Trefoldighed

Kirke kaldet, er en Korsbygning af Femmer med et Taarn af Steen, opført 1708 i Stedet for den første Kirke som var opbygget 1620. Den eier intet Jordegods, men havde i 1838 rentebærende Capitaler til Beløb 783½ Ekd., samt haver Løs Landstyk af 6 Ekd. Lunge, Grund- leie af nogle Tomter paa Bragerne og Afgift af nogle Jordstykker. Dens Fundats eller Kirkestol er af 2den Januar 1709, stadfæstet af Kongen den 14de Decb. f. A. og atter den 17de Novb. 1766. Strøms- søs Kirke, ligeledes en Korskirke af Træ, Hellig-Korskirke kaldet, er opført 1665 til 1666 og indviet 1667. Den eier nu intet Jordegods, men havde i 1837 udestaaende Capitaler til Beløb 1114½ Ekd., og Indtægter af Grundleie, Landstyk, Jordafgift m. m. Dens nugældende Fundats er af 29de Juli 1778. Langens Kirke, Gjenløserens Kirke kaldet, bygget af Femmer paa et Bjerg i Byen og indviet 1696, har heller intet Jordegods og eier ingen Capitaler, tvertimod var dens Sted i 1838: 687½ Ekd. Dens Fundats er af 15de Decb. 1779, stadfæstet af Kongen den 30te Aug. 1780. Til Kirkegaard for samme er et Stykke Jord af Gaarden Hedenørud indviet den 27de Sept. 1832. Af Ornamente har Strømsø Kirke en skøn Altertavle, bestaaende af et stort Maleri, der forestiller den hellige Nadvær og er af Carl v. Randern.

Skolerne i Drammen ere følgende: a) en Latinskole, opret- tet ved Resol. af 14de Sept. 1816 og inddeelt i to Classer, hvortil i Folge Resol. af 20de Mai 1836 er kommen en Handelsklasse, med en Rector (Res. 15de Novb. 1819), en Overlærer og to Adjuncter samt en Handelslærer foruden Tilmlærere. Disciplene vare i Begyn- delsen af 1821 omtrent 70, men ved Udgangen af 1834 kun 30 samt ved 1838 Mars Udgang 48, og maae i Folge Res. af 25de Mai 1827 oversteige 64. Skolen har en egen Bygning, nemlig den forrige Landbybygning paa Strømsø, som er staaet af Stedets Indvaanere, og tilhøve Udvikelse senere er tilføjet flere tilføedende Bygninger og Tomter, samt af videnskabelige Samlinger en af omtrent 650 Bind be- staaende Bogsamling, der tildeels tilhørte Middelskolen paa Kongsberg og ved Res. af 2den Juni 1817 overdroges denne Skole. Skolepengene er denne Skoles eneste Indtægt og det Manglende tilføedes af Stats- kassen. I Aarene 1830 til 1834 udgjorde Indtægterne i Gjennemsnit arlig 3030, hvoraf Statskassens Tilskud var 1760 Ekd., og dens udgifter 3049 Ekd. I 1838 var Indtægten 3308½ Ekd., hvoraf statskassens tilføed 1700 Ekd., og Udgifterne beløbe til 3358 Ekd., hvoraf Lønninger medtog 2984½ Ekd.¹ b) to Borger-skoler, den ene paa Bragerne, oprettet 1648, med fire Lærere, hvoraf den første, i Folge Res. af 23de Novb. 1835 er ordineret Catechet, nyder det blagte Aftenangels-Præstembedes Indtægter (Res. 18de Sept. 1815) alle have Bolig i Skolebygningen som tilhører Kirken, hvilken Skole

) I den af Kirkedepartementet udgivne "Underretning om offentlige Stiftelser og Legater, vedkommende Drammen og Kongsberg sc., Christiania 1835, meddeles en Udsigt over Skolens Indtægter og Udgifter i Aarene 1816 til 1834, begge inclusive, i Folge hvilke Tilføedet til denne Skole af det Of- fentlige har udgjort 22,225 Ekd. 111 f.

i 1799 erhølet en ny Plan og derved Navn af Realskole, men hvilken Plan igjen er sat ud af Kraft ved Res. af 9de Mai 1831, hvorefter en ny Plan blev under 21de Decb. f. A. approberet af Stiftsdirectionen. Disciplernes Antal er sædvanlig omtrent 50 og Skolens Udgifter belebe i 1838 til 1065½ Spb., hvoraf til Lønninger medgik 838 Spb. Den anden Borger-skole er paa Strømsø, oprettet 1672, med to Lærere, hvoraf den første er, efter Reskr. af 3die Jan. 1806, den reviderende Capellan, hvilken Skole, der har sin egen Bygning, som vedligeholdes af Kirken og eier en liden Bogsamling, søges sædvanlig af 30 til 40 Børn. Desuden er her c) tre Fattigskoler, hvoraf en saakaldet Briskole paa Brageruæs med Fundats af 27de Octob. 1752, conf. 28de Sept. 1753, og med hvilken fra 1781 var forenet et Dr. fostrings- og Arbejdshuus, hvor Anvisning til Haandarbejde gaves de skoleføgende Børn, hvilket dog af Mangel paa Understøttelse igjen er hævet i 1816. Skolen, som i 1834 har faaet tvende Underafdelinger, een paa Brageruæs og een paa Landsaldeen, har med disse trende, til sammen med 574 Spb. Lønnede Lærere, eier en 1781 opført grundmuret Bygning, og havde ved Udgangen af 1838 en rentebærende Capital af 1011½ Spb. Fattigskolen paa Strømsø, oprettet 1722 og betydelig forbedret ved frivillige Sammenfud i 1765, hvis Fundats er af 7de Decb. 1765, confirm. 1ste Aug. 1766, har to Lærere, hvis samlede Løn er 375 Spb. og eiede i 1838 en Fond af 1127 Spb. foruden en egen Bygning. Fattigskolen paa Tangen, hvis Fundats er af 31te Decb. 1777, confirm. 27de Mai 1778, har ligeledes to Lærere som lønnes med 275 Spb., eier en ny Skolebygning og havde i 1838 en rentebærende Capital, for 250 Spb. 1) Disse tre Skolers Udgifter bestrides af Communcassens, som dertil har bidraget i 1837: 1350 Spb. og i 1838: 1664 Spb. En Søndagsskole kan i Aaret 1840 ventes istandbragt.

Af Milde Stiftelser og Understøttelses-Anstalter ser Trængende har Drammen blot Brageruæs Høspital, til hvis Drættelse en i 1782 af Kjøbmand Jens Høigaard legeret Sum paa 1000 Rd. gav Anledning, hvilken Sum senere forøgedes dels ved andre til samme Diemed skænkede Capitaler og dels ved frivillige Sammenfud af Indbyaanerne. Stiftelsen har en i 1805 og følgende Aar opført Bygning med 11 Værelser, hvori de første Lemmer indtoges i 1809, og en rentebærende Capital, som i 1838 udgjorde 820½ Spb. Dens Lemmer ere 20. Af Legater har Stedet Kong Carl Johans Legat, hvortil Kongen i 1825 skænkede 1000 Spb., hvis Aften i Følge Fundats af 16de Januar 1828 skulle aarligen den 26de Januar uddeles til sex trængende Enter. Endelig er her i 1839 oprettet et Prøve-Afsk, hvortil S. M. Kongen f. A. ligeledes har skænket 1000 Spb.

De Fattige, som efter Folketællingen af 1835 vare paa Brageruæs 192, paa Strømsø 76 og paa Tangen 49, tilsammen 317, for-

1) Angaaende Fattigskolernes Legater, hvoraf de betydeligste ere skænkede til Strømsø Skole, erholdes fornøden Oplysning i foranstaaende af Kirkebestyrelset udgivne Underretning om offentlige Stiftelser, S. 10—13.

: Øvrigt alene af Fattigvæsenet, og hver af Drammens le, Bragernæs, Strømsø og Tangen, har sin egen Fattigkasse. net har sin Indtægt af $\frac{1}{4}$ Procent af Skjæder og Auctioner, af det Bragernæs Fattigkasse tilhørende Jordegods, Møleter, et Manglende har været tilveiebragt ved den aarligen paaliggsskat, som udgjorde for hele Drammen i 1834: 6480 Spb. 3: 4783 $\frac{3}{4}$ Spb., hvortil for det sidste Aar kommer den ved 1de Januar 1837 paabudne Afgift af Brændeviinsudsalg til 18 Spb. Bragernæs Fattigvæsen, hvorunder høre trende Fattigkasser, havde i 1838 en Indtægt af 4368 $\frac{1}{2}$ Spb., 80 Fattigvæsen, der eier to til Brug for fattige Enker overninger, havde i. A. en Indtægt af 3032 $\frac{1}{2}$ Spb., ligesom Tangen Fattigvæsen, hvorunder hører et Fattighuus, hvori 6 eller 8 havde Tilhold, i. A. en Indtægt af 982 $\frac{1}{2}$ Spb. I det Hele idens Fattigvæsen i 1838 en Udgift af 9413 $\frac{1}{2}$ Spb., hvoraf ige Fattigforsørgelse med Opføstrings-Omkøstninger og Sygeog 6836 Spb. og Penninger 300 Spb. I Følge Kongl. 2den Juni 1831 blev oprettet en for hele Drammen fælles skat, der efter den ved Resol. af 9de Novbr. 1830 approberede nyde de fornødne Tilskud af Fattigkasserne og optage angølemmer som Frivillige, samt hvortil en egen Bygning; men denne Arbejdsanstalt blev allerede ved Udgangen af 1831 og dens faste Giendomme overtagne af Kommunen². Den nyere Tids Foranstaltninger hører Dyrettelsen af Drammens Lægekassens fond ved Resol. af 3die Januar 1818, hvorved bestemt: $\frac{1}{2}$ Dele af alle ved Auctionsvæsenet paa Bragernæs faldende skulde anvendes til Nytte og Forskjønnelse for Drammen, de Udgifterne ved Indretninger sigtende hertil ikke i Følge de Anordninger kunne paalægges Byens Communekasse. Dette betragter vare i Aarene 1818 til 1834 tilsammen 6041 $\frac{1}{2}$ Spb. ne 1836 til 1838 ligesaa 1891 $\frac{1}{2}$ Spb. Beholdningen var 1ste Mars Udgang 5439 Spb. Offentlige Casjer er her en Afdeling af Norges Bank, ved den 17de Juni 1837 af Bankbestyrelsen fattet Beslutning: Bestemmelse at overtage Bankens Forretninger i Bustrucks og Jarlsberg Fogderie med Tonsberg og Holmestrand's Kjøbenhavn i Districterne Valders og Rand af Christians Amt. Vedt i Virksomhed den 22de Januar 1838, staaer under enktion af tre Lemmer, og har for Tiden at disponere over en 733,000 Spb. Desuden er her en Sparebank, der ved Virksomhed i Aaret 1823, og ved Slutningen af 1838 eiede af 7039 $\frac{1}{2}$ Spb. ligesom Indskydernes Tilgodehavende samme

² Reskr. af 6te Januar 1813 paabudne Afgift til Fattigvæsenet af 1. for hver Pot Brændeviin der produceres i Drammen, et bortfalden: Lov af 13de April 1836. om Fattigvæsenets Giendomme og Indtægter findes anført i betænkning S. 14—19, og Arbejdsanstalten omtales sammesteds § 8.

Lid beløb til 46,216 Eyd., og Kollethavernes tiltagende Antal til 2229. Af andre offentlige Indretninger er her Postcontoret, hvorfra ugentlig afgaae fire Bøfter til Christiania, to til Kongsberg og to til Vestlandet, Kornmagasinet, oprettet ved Kongl. Resol. af 17de Juni 1768 til Kongsbergs Sølvværks Forsyning, og den i 1812 ved et Interessentskab med en Bekostning af 171,552 $\frac{1}{2}$ Rbd. overførte Bro over Drams-Elven, der i Marts 1834 er overgaaen fra de private Eiere til Communes Besiddelse (sef. Resol. af 6te Juni 1837). Dampskibsfart herfra har fundet Sted siden Sommeren 1838 ved et af et hervedende Interessentskab anskaffet Dampfartoi, og Diligence-Indretninger imellem Drammen og Christiania have flere Gange været standbragte, uden at disse i Længden have svaret Begying. I Marts 1839 har Drammen faaet et Theater.

Drammens civile Dyrtighed, der medens Stederne vare adskilte bestod af en Byfoged paa Bragernæs, som tillige, efterat den gamle Forbindelse med Christiania var hævet, var ene Magistratsperson, samt af en Byfoged paa Strømsø og Tangen, bestaaer siden 1811 af een Byfoged, der er eneste Magistratsperson paa Stedet, og tillige var Auktions-Forvalter, ikke blot paa Strømsø og Tangen, men i Følge Resol. af 3die Jan. 1818 tillige paa Bragernæs, som forhen havde staaet under Auktionsdirectøren i Christiania, indtil ved Resol. af 27de Febr. 1826 en Skattefoged ansattes saavel for Communes som Statskassens Intrader, ligesom han tillige blev Auktionsforvalter. Hans faste Løn er 900 Eyd., hvoraf Communen udbræder 105 Eyd. og Byfogden nyder af Byens Gasse aarlig 274 Eyd. Til Byens Embedsmænd hører ogsaa en Veier, Maaler og Bræger, som ifølge Res. af 19de Jan. 1827 skal have Kongl. Ansættelse. Forhen havde Drammen 8 deputerede Borgere, men efter Lov af 14de Jan. 1837 har den 9 Formænd og 27 Repræsentanter, af hvilke sidste ere 16 for Bragernæs, 7 for Strømsø og 4 for Tangen. Politiet, som forhen stod under Byfogden, bestyredes ifølge Resol. af 7de Decb. 1815 af en egen Politimester, indtil Byfogden, i Overensstemmelse med foranstaaende Resol. af 27de Febr. 1826, ogsaa overtog Politivæsenets Bestyrelse i 1829, da der atter ansattes ved Kgl. Resol. af 29de Juli s. A. en Kongl. Politifuldmægtig. De Byfogden underordnede Betjente ere en Underfoged, en Vagtmester, to Bytjenere og en Slutter. Politibetjentene ere fire og Gadevagterne 11. Byens Vaaben er en Nagel og en Kaarde i Kryds over en Støtte, hvorumkring staaer *In Fide & Iustitia Fortitudo*.

Borgervæbningen, hvorfor findes Reglement af 2den Juni 1823, staaer under en Stadshauptmand, og bestaaer af et Compagni paa Bragernæs og et paa Strømsø med Tangen, hvilke samlede sige Ravn af Drammens borgerlige Infanteri-Corps. Desuden er her en saakaldet Kongl. Borgergarde til Hest, oprettet 1773, der har en ved Resol. af 14de Marts 1816 stadfæstet Forening af 2den Novb. 1815. Brandvæsenet bestyres af en Branddirecter og tvende Brandinspektører, og under Brandvæsenet staaer ikke alene hvad der henhører under Drammens Jurisdiction, men ogsaa nogle nærværende Byen liggende, skjøndt under Landets Jurisdiction henhørende Steder, i Følge Resol. af 2de

til 1785. Med Hensyn til Byens Brandvæsen kan eftersees Mestr. 30te Juli 1745, 26de Jan. 1775 og 18de Marts 1785, samt Canc. rom. af 2den Aug. 1783 og Mestr. af 18de Jan. 1819. I Henseende til Medicinalvæsenet hører Drammen under Bussersuds Amts Byhyge, og har desuden en Stadslæge, hvis Løn af Byen er 350 Spd. Byen ligger to examinerede Gjordemødre og har paa Brageruæs et civil. Apothek. Her er tillige et Engehuus.

Drammens Tolbdistrict begynder paa Østfiden af Fjorden ved Holen i Hurum og ender paa Vestfiden ved Solberg-Bugten i Strømmens Sogn (Resol. af 21de Febr. 1818). Paa begge Sider tilstøder Holmestrand's Tolbdistrict. Inden Districtets Grændser ligge Svelvigens og Strømmens Strandsteder. Tolbboden, som efter Traditionen først al have været paa Gaarden Huseby i Kier, og senere var paa Kobervigen samt derefter paa Brageruæs, ligger nu paa foranstøttede Øldersøen eller Tolbbodden kaldet, der ved en Bro forenes med Strømmen. Tolldet's Personale er en Inspector, en Casserer, 5 Overbetjente, 28 Underbetjente og 8 Roerskarle, hvoraf en Over- og to Underbetjente og fire Roerskarle ere ansatte ved det to Mile udenfor Drammen beliggende Strandsked Svelvigen.

Af Fabrikker havde Drammen i 1835 i Drift 16 Brændeviinsbrænderier, hvoraf flere betydelige, og ved Udgangen af 1838 ligesaa 3 Brændeviinsbrænderier tilsammen med 25 Kjebler af 10,173 Pot. og Indhold, hvoraf Afgiften samme Aar var 11,265½ Spd. Desuden ere her nogle Tobaksfabrikker, to Maltgjærerier og en Reberbane. Et her forhenværende i Aaret 1786 af Skipper Hans Faye anlagt Seilbudsfabrik, der i sin Tid var vigtigt, og selskabsatte i 1810: 120 og i 1813 80 Arbeidere, er forlængst nedlagt. Af Stedets Haandværkere danne de fire Professioner, nemlig Skræder-, Skomager-, Smeder- og Smedde-Professionerne egne Laug. Efter Folketællingen af 1835 havde man her 163 Haandværkere med og 38 uden Borgerkab. Siden 1815 har Drammen havt et Bogtrykkerie, som ved Udgangen af 1839 havde 2 Presser og 6 Arbeidere.

Drammen driver en betydelig og udstrakt Handel, og maa ansees som den tredje i Rangen blandt Norges Handelsstæder, ligesom den med Trælasthandelen angaar er den første blandt disse. Dette har den og steds været. Allerede før Midten af det syttende Aarhundrede vare Tolb-Indtraderne her imod 20,000 Rd., som var meget mere end i Christiania indbragte¹⁾, og et Snees Aar derefter indkom aarslig 50 til 60,000 Rd. og derover i Tolb, hvoraf Trælastafgifterne udgjorde den vigtigste Deel. Derimod varierede i Aarene 1680 til 1686 Tolb-Indtraderne imellem 40 og 50,000 Rd. aarslig. Det var fornemmelig med Holland, man drev Handel, og skjønt denne vel meest var paa Stedets Side passiv, havde dog Drammen tilfiden store Skibe, da de i 1692 vare af Skibe over 10 Tom.-Ræster 11 tilsammen paa 1398

¹⁾ I den Ansøgning, som i 1662 indgaves om Kjøbstæds-Rettigheder for Brageruæs og Strømmen siges, at Tolden i Drammen i de tre foregaaende Aar havde udgjort imod 20,000 Rd. mere end i Christiania.

Com.-Kæster og i 1723 22 Etibe paa 2378 Com.-Kæster, som vare bestjæftigede med Trælafstudserselen. I den nyere Tid tiltog Handelen her, ligesom i de øvrige sendesjælske Kjøbstæder, foruømmelig under den for Trælafstudserselen saa fordeelagtige Periode i den sidste Fjerdedeel af forrige Aarhundrede og i de første Aar af indværende Aarhundrede. Da var ogsaa Handelsvirksomheden paa sin bedste Spids, thi Told-Indtægterne udgjorde i 1803: 153,914 $\frac{1}{2}$ og i 1806: 190,717 Rd., samt Consumtionen i det første Aar 9418 $\frac{3}{4}$ og i det andet 13,525 Rd. Drammen har en udstrakt Femmertract, der indbefatter Agersbuus Stifts vestlige Oplande, og skjent mindre vidtledig, er mere storrig end Christianias med flere Handelssteder deelte Femmertract. Valders, Land og Hadeland, Hallingdal og Ringerige, Sigdal, Modum, Eger og Lier, samt en liden Deel af Aarsberges Høderie, høre dertil. Denne Gaad mange og vidtledige Vanddrage lette Femmerdriften og Blandningen ved alle at samles i et Vanddrag, ved hvis Bredder Drammens Kjøbstad ligger. Hovedvanddragene ere a) det østlige eller Nordsjøjordens, som samlet af forskjellige Arme gennemstremmer Land og Hadeland, og udløber gennem en Elv til Hønefossen paa Ringerige, hvor det forener sig med b) et andet og længere Vanddrag, som fra Lillefjeld gennemløber hele Valders og Nidalen, hvorefter det samlede Vanddrag udtømmer sig i Tyrsfjorden, der igjen har sit Udløb gennem den anseelige Drams-Elv. Denne optager paa Modum først c) det tredje Hoved-Vanddrag, som gennemflyder Hallingdal, Krydsøherred og Snarum, siden d) et mindre Elvedrag fra Eggedal og Sigdal, og endelig paa Eger nogle liden betydelige Elve fra Sidebygderne, og faldet forstærket af disse mange Lilleb ud i Dramsfjorden, hvor den fortænder for Trælaf i Landet. Herfra udføres al Slags Trælaf, saasom Planker og Bord, Spirer, Bjelker og anden hugget Læst, efter de forskjellige Markeder hvortil Udførselen sker. Hvorvidt Handelen med Bjelker eller skaaren Læst er den fordeelagtigste for Drammen selv og for samme Opland, derom har forhen været megen Strid. Nu er den Spørgsmaalss Besvarelse af mindre Vigtighed, da det Forbud, som sænken til Bedste for Drammens Saugbrugsseiere eksisterede med Bjelkeskipsen i en vis Deel af Drammens Oplande, er forlængst (1791) ophævet, saaledes at Femmeret overalt kan hugges til de Dimensioner, som Afsetningen udfordrer. I Aaret 1818 vare de Sauge, som stamte af Drammens Udførsel, i Alt 94 med 162 Blade, ansatte til en Skjævel af 30,925 Tylter Femmer, hvoraf paa Eger 44 Sauge med 76 Blade, satlagte til 17,410 Tylter, paa Ringerige 26 Sauge med 30 Blade, satlagte til 8665 Tylter og paa Modum 8 Sauge med 16 Blade til 4000 Tylter Femmers Skjævel, hvori dog ikke de fire Sauge under Bustrub Gaard ere medtagne; men Antallet af disse Sauge a) aftaget, og de store Saugbruge, nemlig ved Hønefossen paa Ringerige

a Eger ere langtfra i den Virksomhed fom i For-
 ræftbandel har flede været betydelig. Oprinde-
 Holland vigtigst; men i Slutningen af forrige
 dearende Aarhundrede tog England det Meſte af
 n Gang var Saugbrugene i den ſtærkeſte Drift,
 laſtudierien paa ſit Høieſte, thi i 1803 gik her-
 i 1806 62,750 Kæſter, uden at deri var medreg-
 t til Danmark. Endnu i 1815 udførtes 54,245
 mindre Vædninger, hvoraf 23,171 Kæſter i 201
 te og 19,253 Kæſter i 198 Vædninger til hol-
 1816 faldt Irælaſtudſtikningen ned til 33,137
 Karene 1816 til 1820 i Gjennemſnit 39,667
 riſe Har ſjonnemelig Udfikningen til kritiſke
 da dichen kun gik fra 10 til 16,000 Kæſter
 ingen til Holland var i Tiltagende, da denne
 Kæſter i 183 Vædninger. I Karene 1823 til
 rælaſtudſtiel i Gjennemſnit aarlig 46,991 Kæ-
 n dog ikke kunde holde ſig, da Udfikningen i
 til 43,332 Kæſter. Derimod ſteeg den i 1833
 i 1836 til 62,373 Kæſter, ſamt i 1837 til
 nu i 1838 64,546 Kæſter, ſaa at Irælaſtud-
 æret lige ſaa betydelig ſom i de beſte Ma-
 ſtraaende Udfikning til Holland har ſjonnem-
 Irælaſtudſtielen, og Holland modtager nu
 n Irælaſt. Drammen udfikter, thi i Karene
 nd 37,207½, til Storbritannien og Irland
 ge kun 2525 Kæſter. Der Derigt tog Tan-
 e enkelte Vædninger gik til iſte Hæne, ſamt
 ter til Algier. Heruden Irælaſt udføres Blaas-
 reaturken og nogle mindre vigtige Artikler.
 arene 1815 til 1820 i Gjennemſnit 2126
 0 til 1833 ligeſaa 1627½ Centner, ſamt i
 153,050 og i 1838: 266,052 Bt., ligeſom
 i Blaafarve) udgik i 1836: 137,200, i 1837:
 700 Bt. Blaafarven gaar meent til Holland,
 betydelig Deel deraf. Af Jern er udgaar i
 210½ Skte. Stangjern og Støbejern, ſerend-
 3riger, men i 1836 udførtes kun 249 Skte.
 55½ Skte., og i 1838 ſteeg Udfikningen
 ien af Glaſvater er meget aftagen den
 er ſtandſet. Uden at regne enden
 gik beſtra undertiden flere
 15, da 756,348 og 1820 da
 10 kun 29,700 ſamt i 1833
 4 ingen. Kreaturken
 1832: 169,393
 'ennemſnit 145,76
 oraf 20,000
 gikst m. m.

udført af Trælast 73,009 Ræster (hvoraf Holland tog 43,081, Storbritanien og Irland 21,214, Danmark 5785, Frankrige 2754 Ræster ic.), af Fjære 222½ Td., af Jern 938½ Skpd., af Blaafarve 241,150 og af Sæffer 142,525 Pbd., af Kreaturbeen 94,964 Pbd., af Brynesteene 52,000 Sætt. (hvoraf 40,000 til Frankrige), samt af Vildt til England 12,677 og til Danmark 2682 Pbd.

Indførselen er meget betydelig, da Drammens Opland er vidtstrækt, og indbefatter næsten hele Bustersuds Amt og en Deel af Jarlsberg Fogderle med omtrent 74,000 Mennesker (Kongsberg's Bækket uberegne), ligesom ogsaa Valdres, Land og Hadeland, med 35,000 Mennesker, for en stor Deel hente deres Hørnodenheder fra Drammen. Denne Kjøbstad har altsaa et betydeligt Handelsdistrikt, der vel er mindre velhavende og mindre luxuriøs end Christianias, men ogsaa, da de fleste Egne af dette Distrikt ere Skovbygder, er mere afhængigt af Kjøbstaden end Christianias Opland. I Sølge Fødsbegeterne er fra Ulandet indført

	i Aarene 1815-1819 i Gjennemsnit aarl.	i Aarene 1835-1837 i Gjennemsnit aarl.	i Aaret 1839
af Kornvarer . .	35,425 Tdr.	{ 127,235 Tdr. ¹ 63,799½ Pbd.	149,637 Tdr.
• Brændeviin . .	64,872 Pot.	63,645½ Pot	20,710 Pot.
• Vine	26,903 —	40,798½ —	39,302 —
• Kaffe	115,934 Pbd.	256,654 Pbd.	327,016 Pbd.
• raat Sukker . .	55,899 —	93,105 —	113,406 —
• raffin. Do. . .	65,765 —	174,813 —	200,234 —
• Tobak i Blade .	89,912 —	176,835 —	120,145 —
• Do. forarb. . .	5,666 —	668½ —	776 —
• Smør	2,610 Eyd.	7,948½ Eyd.	12,624½ Eyd.
• Kjøb	6,980 —	5,517 —	7,114 —
• Fæsk	2,420 —	4,557½ —	7,566 —
• Salt	8,376 Tdr.	11,510½ Tdr.	10,131 Tdr.
• Hør	153 Skpd	269½ Skpd	278 Skpd.
• Hamp	94½ —	160 —	167½ —
• Strø	53 —	222½ —	80½ —
• Uldne Manuf.-B.	8,827 Pbd.	14,725 Pbd. ²	16,033 Pbd.
• Bomulds Do.	4,801 —	11,991 —	46,194 — ³

Drammen har endnu som i Fortiden en betydelig Handelsforbindelse med Nederlandene, da dertil gaaer den største Deel af Drammens vigtigste Udsførsels-Artikler, Trælast og Blaafarve, ligesom en Rængde Vareartikler herfra igjen modtages, og foregaaer, uagtet en Rængde hollandske Skibe ankomme hertil for at moøtage Trælast, Handelen med

¹) I disse tre Aar var Korn-Indførselen størst i 1837, da den udgjorde 164,006 Tdr. forskjellige Kornvarer, hvoraf 98,636 Tdr. Byg, og desuden 240 Skpd. 16½ Eyd. Meel, og i 1838 indførtes 159,302 Tdr. Kornvarer.

²) Foruden de her anførte Uldne Manufacturvarer indførtes i disse tre Aar i Gjennemsnit aarlig 3014 Pbd. Færske Uldne Varer, ligesom i 1839: 1908 Pbd.

³) Herti er ogsaa indbefattet Bomulds-garn.

undene meest i norske Skibe. Paa Storbritanien og Irland er en siden 1815 meget aftagen, ligesom den paa Frankrige er tagen, og er Handelen med disse Lande aldeles activ fra Drammens Side, da kun sjelden britiske Skibe komme hertil. Med Danmark Forbindelsen i Aftagende, og Handelen med dette Land fra dens Side for største Deel passiv, da den Mængde Korn og Fædder, Drammen derfra tiltrænger, indføres i danske Skibe, hvilke ogsaa den ubetydelige Deel Trælast, Jern og Glas som herfra gaaer smalt. Med Østersøen og Middelhavet har Drammen ingen Handelsforbindelse, da man herfra ingen Producter har at tilføre omkring liggende Lande, men faaer sine Fornødenheder fra disse nærmeste Skibe; og til Havne udenfor Europa gaae kun sjelden Expeditioner, skjøndt to i 1838 forefaldt til Algier.

Indtræderne ved Drammens Toldsted beløbe
 til 111,327 Spd. 65½ sk., hvoraf Indf. Told 20,488 Spd. 15 sk.
 — 125,091 — 60½ — — — 26,069 — 112.
 — 150,619 — 118½ — — — 35,199 — 8.

Der ere de aarligen tiltagne, da de i 1827 til 1829 udgjorte i
 midt aarlig i Sølvs 67,730½ Spd. og i Sedler 88,569½ Spd.,
 i sidste tre Aar have de været, som følger

i Sølvs	104,332 Spd.	108 sk.	og i Sedler	102,026 Spd.	47 sk.
—	130,431	80 sk.	—	87,693	105.
—	139,342	45.	—	83,069	60.

i sidste Aar Drammens Toldsted af alle Landets Toldsteder af-
 høieste Indtræder i Sedler.

Drammens Handel med det Øvrige af Norge (Oplandet undta-
 gnaer deri, at Drammen lader sig tilføre mest i vestlandiske Fær-
 der betydelig Deel Fiskevarer, samt andre vesten- og nordnordvestske
 ter i hvis Sted udføres Brændevin, Tobak, Jernvarer, Spiger
 hvilken Kvæghandel Drammen selv ikke kan deeltage i, da det
 er dertil stiftede Smaafartøier.

I Indretninger for Handelen har Drammen et aarligt Marked,
 ved paa Bragerens tre Dage i Martis Maaned (sef. Nestr. af
 Aars 1739 og Ref. af 26de Febr. 1822), ligesom en Børs er
 lagt i 1839 og har begyndt sin Virksomhed den 29de Juli s.
 Bestillingsmand, der for Handelens Skyld under offentlig Au-
 gere ansatte, har Stedet to Mæglere, og af fremmede Mag-
 tands-Agentur ere her sex Vice-Consuler, hvoraf en for Portu-
 gal og en for Sicilien.

Sjøfart er en vigtig Næringsvei for Drammens Beboere, da
 af samme lede derved, og Drammen er i langt højere Grad
 end Christiania. I 1815 vare her nemlig i det Hele 237 Fær-
 der hvoraf 89 paa Tangen, som nærede sig ved Søfart, og i 1835
 Drammen 45 Skippere og 166 Søfarende, af hvilke sidste vare
 ingen 83. Heller ikke har nogen af Landets Søfærder haft saa
 egne Skibe som Drammen. De vare i 1816: 80 af 6507
 Raskter, men ere senere aftagne, da her ved Udgangen af 1819
 i paa 4015 Commerce-Raskter, samt ved Udgangen af 1829: 59
 2 Commerce-Raskters Drægtighed (hvoraf 6 under 8 Commerce-

Løster), hvilke udfordrede en Besætning af 410 Mand. De her hjemmehørende Skibe ere almindeligviis ene beskæftigede med Stedets Uoiersel, og for største Deel Trælasthandlere selv tilhørende. Man finder derfor kun faa af Drammens Skibe i udenrigst Skibsart.

Drammens Havn dannes af den Elv, paa hvis begge Sider Stadens forskjellige Dele ere anlagte. De større Skibe løse og lade almindeligviis ved Kastetomterne paa Tangen og ved den ydre Deel af Strømsø, og er det gjerne kun danske Fartøier og andre smaae Skibe, som søge op til Bragernæs. Da imidlertid Dramsøelven og Fjorden udenfor sædvanlig er tilfrosen fra Begyndelsen eller Midten af December til Midten eller Slutningen af April, og saaledes er seilbar i en endnu kortere Tid af Aaret end Havnen ved Christiania, saa maae Havnene ved Svelvigens og Strømmens Strandsteder, to Mile ude i Fjorden benyttes til Vinteroplagssteder for Kjøbstadens Skibe, hvor disse om Vinteren kunne modtage Ladning og tidlig om Foraaret gaae til Sees. Desuden er en Strækning af Bragernæs ovenfor Broen ved Elven, hvor adskillige Seboder ere opførte, udsat for den Ueilighed, at skjulte Vandværter i Grunden have forarsaget Udbrud, hvilke til forskjellige Tider, saasom i 1776, i Marts 1826, i de sidste Dage af 1836 og i Febr. 1837, ere indtrufne, hvorved flere Bygninger ere udgaaede i Elven og andre trues med Fare, mod hvilken man fra Havnensæns Side har truffet de hensigtsmæssigste Forebyggelsesmidler. Til Drammen er en Opseiling af 11 (gamle) Mile, hvoraf fra Farten igjennem Christianiafjorden til Nedtangen paa Hurumlandet er 7 og desfra igjennem Dramsfjorden 3½ Mil. For at lette Seiladien igjennem denne første, der besværliggjeres ved den stærke Strom i det snævre Løb ved Svelvigen, har man i den senere Tid med betydelige Udgifter søgt at opbygge dette Løb dels ved Opvinding og dels ved en i 1831 anskaffet Dykker-Indretning til at optage Stene med; og i 1840 kan man vente et Veiledningsværk istandbragt paa Nedtangen. Drammens Havnecasse eier ingen udestaaende Capitaler; tværtimod havde den i 1838 en Gjeld af omt. 9000 Spd. Dens Indtægter, bestaaende for største Deel i Mudderpenge, samt Værp-Indtægter og Pilotafgift, vare i Aarene 1836 til 1838 2757 og Udgifterne i samme Aar 2878 Spd. aarl. Drammen er Sædet for en Overlods, hvis District, Bragernæs District kaldet, strækker sig fra Elæken under Aften Brød i Øst til Christiansands Stifts Grændser i Vest, indbefattende 11 Votsoldermandskaber, hvoraf Drammens Oldermandskab har 12 Votser. Ligesom i andre Indrullerings-Districter er her en Hjelpe og Understøttelses-Kasse for uheldige Sømand, hvis Indtægter bestaae i frivillige Bidrag af de i Farten værende Sefolk, og hvilken Kasse ved Udgangen af 1838 eiede en rentebærende Fond af 3080 Spd. med en contant Betaling af 1120 Spd.

Til Drammens Forsvar fra Sessiden havde man allerede i 1662 i Sinde at fortificere Saltfærret ved Indløbet til Drammen ved Svelvigen, hvilket rimeligviis ikke er udført. Fortificationerne til Drammens Forsvar ere indskrænkede til den snævre Passage ved Svelvigen, et Punct der let lader sig forsvare. Her, hvor i 1801 et Batteri af Tømmer med Sandfyldning var anlagt, som senere tilintetgjordes.

et, blev i dets Sted i 1807 og paafølgende Aar anlagt tvende Batterier af Steen, samt i 1814 paa Hjordens modsatte Side paaabegyndt i Batteriet ved Glasværket, hvilkke Batterier, under den daværende Krig vare forsynede med Svært Skyt og besatte af Krigsfolk. Fra Landfæden og alle Dele af Staden uden Forsvar.

Kjøbstæd-jorder, hvoraf der tilhæder Byen Indtægt har Drammen ikke; derimod have Stedets Beboere, saavel paa Pragerne som Strøms-Siden en Mængde Eiendoms Løkker og Jorder, der henhøre under de tilgrændende Aarbe, og ere smukt bebyggede, hvorved de for Kjøbne Byens allerede forhen smukke Omegn. Desuden eies og bruges adskillige af Hier Thinglaugs betydelige Aarbe som Lyst- og Aulsgaarde af Beboerne paa Pragerne.

Drammens Bidrag til den tvungne Bank var 90,338 Selvspeier. Kjøbstædskatten udgjorde for Aarene 1815 til 1818: 10,277 og for Aarene 1818 til 1821: 7285 Spd. aarlig, hvorimod den for Aarene 1830 til 1833 var 4935 og for Aarene 1833 til 1836: 2275 Spd. aarlig. Stedets Commune-Udgifter bestrides for største Del af den Stedet paaalgnede By- og Mæringsøstat, hvis Vælb i 1817 var 4767 og i 1818: 5069½ Spd. samt i Aarene 1822 til 1824 i Gjennemsnit 5070½ Spd. aarlig. Senere er denne betydeligen forøget, da af Commune-Cassens Indtægt i 1837: 12,090½ Spd., den paaalgnede Skats Vælb udgjorde 9316½ Spd., samt af den i 1838 betegnede Indtægt 12,598½ Spd. var udlignet 11,829½ Spd. Commune-Udgiften udgjorde i 1837: 14,318½ Spd., samt i 1838: 13,694½ Spd., og medgik i dette sidste Aar til Venninger og Huusleie - Godtgjærelse 2977¾ Spd., til Veivæsenet 1140 Spd., til fattigskolerne 1664 Spd., til de offentlige Bygninger 2299 Spd. ic. ac.

Foruden Kjøbstaden Drammen har Amtet Bergstaden

Kongsberg.

Denne Stad ligger under en Holheid (efter Prof. Hansteen) af 59 Gr. 40 Min. 6 Secunder, og 1 Gr. 4 Min. 33 Secunder vestligere end Christiania, samt paa en Heide af 520 norske Fod over Haan, i en Dal omgivet af Heider, inden Omsfanget af Hedenstads Sogn Sandsværs Præst, 3½ Mil fra Drammen, 7½ Mil fra Christiania, ½ Mil fra Holmestrand, 9½ Mil fra Laurvig og 9½ Mil fra Steen.

Staden, som er anlagt for største Del paa en Sandmo i Aaret 624, efterat Selvæts i dens Omegn Aaret i Forveien var opdaget, blev af den gennemstrømmende Røgen-Elv i tvende ulige store Dele, hvoraf den ældste, største og vigtigste er paa Elvens Vestside paa Gaarne Kofstuens og Hedenstads Grund, hvilkke forskjellige Dele forbindes af tvende anseelige Broer, til hvis Vedligeholdelse saavel Eger som Kongsberg Fogderie fra gammel Tid ved en aarlig Afgift have maattet ydage. Bergstadens første Beboere vare fornemmelig tydske Bergfolk, orsø ogfaa den her først ansatte Præst var tydske, og foruden Kirken og her strax flere offentlige Bygninger opførte, men allerede syv Aar før dens Anlæg havde Staden det Uheld næsten ganske at blive ødelagt ved en Ildbrand den 2den Octob. 1631, hvorved Kirken, Amt-

huset, Kongens Gaard og mange andre Bygninger bleve et Noy for Luerne, og i Aaret 1640 herskede her en smitsom Sygdom hvorved en Mængde af Beboerne døde, ligesom Bergstaden atter 1652 hjem-søgt af en Ildbrand, der ødelagde adskillige Bygninger. Efterbaanden tiltog Stedet især under Selvværkets udvidede Drist i det attende Aarhundrede, og fik Privilegier af 18de April 1735, hvorhos Omfanget af Bergstadens Territorium er efter Privilegiernes §. 1 bestemt ved en den 15de Octob. 1736 begyndt Forretning, i Helge hvilken Kongsbjergs District paa Kongens Vestside begrændses mod Nord af Jondals-Elven og mod Syd af Kobberbergs-Elven, ligesom det paa Østtiden strækker sig mod Grændserne af Eger. Derved ere flere Gaarde og Pladser komne under Bergstadens Jurisdiction i geistlig og verdslig Henseende, dog saaledes at Statter og andre Bygde-Udredsfeler fremdeles som forhen skalbe svares af disse Gaarde¹, og senere er Bergstaden Kongsbjergs Grændser i geistlig Henseende bestemte ved Resol. af 13de April 1822. Staden var under Selvværkets blomstrende Periode betydeligere og folkerigere end i den senere Tid, da den i Aaret 1769 talte 8086 Mennesker og endnu i Aaret 1801 havde en Folkemængde af 6810 Personer, nemlig paa den vestre Side af Elven 3557, paa den østre 2402 og i den udenfor Staden til samme hørende Strækning 851 Personer. I den nyere Tid er den, fornemmelig ved Selvværkets Nedlæggelse i 1805, og dernæst ved en den 15de Marts 1810 indtruffen Ildbrand, hvorved en stor Deel af Byen ødelagdes, i den Grad aftagen, at den ved Folketællingen af 1815 ifkun talte 3895 Indvaanere, hvilket Antal i de sidste Decennier ikke er tiltaget, da her efter Folketællingen af 1825 vare 3691, hvoraf 3206 i selve Byen, samt efter Folketællingen af 1835: 3540 Indvaanere, hvoraf 477 udenfor Byen, men under sammes Jurisdiction. Imidlertid maa det, skøndt Folkemængden ikke har faaet Tilvæxt, antages at Selvværkets heldigere Drist i de senere Aar har virket til at fremme Mæringsveiene og derved til at beforsere Stedets Velstand. Efter Folketællingen af 1835 fandtes i selve Bergstaden 591 og udenfor samme 102 beboede Huse; og den 30te Juni 1839 vare under Kongsbjergs Jurisdiction 759 Bygninger forjkkrede i den almindelige Brandcasie for 201,160 Spb. Staden sender een Repræsentant til Stortinget.

Kongsbergs ældste, ved Stedets Anlæggelse i 1624 bevilgede, Kirke afbrændte i 1631, hvorpaa en ny Kirke blev opbygget, og da den, naaget udvidet i 1671, ved Bergstadens tiltagende Folkemængde blev for liden for Menigheden, opførtes i dens Sted den nuværende store Kirke, Frederiks Kirke kaldet, der er bygget af Muursteen i Aarene 1741 til 1761, skal have kostet 130,000 Rd. og er en af de flønneste Kirkebygninger i Landet. Fra Begyndelsen havde den kun een Præst, som var thøst, fordi de oprindelige Bjergfolk vare indkaldte fra Lyb-land; men fra 1653 var her to Sognepræster, nemlig en nord og en

¹) Ved Resol. af 17de Mai 1815, 25de April 1826 og 12te Aug. 1836 er de fleste af disse Gaardes Beboere fritagne for at svare Commune-Bygskat til Kongsberg, naar de ikke drive borgelig Mæring.

øst, og senere blev det ved Ræst. af 16de Juli 1756, da Indbøeanerne le mere vare tydske, paalagt de tvende Sognepræster at holde Guds- ene alene i Landets Sprog. Derefter indgik omtrent 1770, det ene sognepræst-Embedet, og Gudsstjenesten forrethedet ved en Sognepræst og en residerende Capellan, indtil Capellaniet ifølge Ræst. af 1ste April 1808 nedlagdes nogle Aar derefter. Ved Ræst. af 23de Aug. 1745 blev Grændsen mellem Kongsbjergs Menighed og Hedenstads Sogn be- amt, og ifølge foranstjerte Resol. af 13de April 1822 hører til Kong- bergs Kirke, foruden Bergstaden med underliggende Jurisdictionens- Di- strict, ogsaa et Landdistrict. Derhos er det ved Ræst. af 15de Juni 1804 og 12te Juni 1807 tilladt Beboerne af fem Gaarde i Grands- herred i Dore-Tellemarken at søge Kongsbjergs Kirke i ministerielle For- retninger. Kirken eier intet Jordegods, men havde ved Udgangen af 1838 en rentebærende Capital, stor 912 Spb.

Af Skoler og Læreanstalter var her forhen en latinsk Skole, som blev oprettet 1719, men allerede ved Grundtids af 24de Mai 1734 indrettedes til en Christendoms-Skole (cfr. Ræst. af 28de Juni 1740), hvorefter ved Ræst. af 29de Sept. 1786 atter oprettedes en latinsk Skole, som under 9de April 1790 erholdt en Grundtids, samt havde en Rector og tvende Hørere. Denne Skole, hvorfra mange gode Disciple vare komne til Universitetet, forandrede ved Forordn. af 12te Decb. 1806 til en saakaldet Middelskole med en Overlærer og to Adjuncter, men blev som saadan nedlagt (efterat den Skolen tilhørende Bygning i Aaret 1810 var laqt i Aske) ifølge Kongl. Resol. af 15de Decemb. 1812. Senere er igjen en Middelskole her oprettet, hvorfor havees Plan, approberet ved Kongl. Resol. af 10de Januar 1824, med en Overlærer og en Adjunct, der have fri Bolig i Skolecasens Bygning, hvilken Skoles Disciple, der i Aarene 1832—1834 i Gjennemsnit vare 14, vare ved Udgangen af 1838 ifkun 11. Foruden Skolepengene for Skolen aarlig 300 Spb. af den almindelige Skolecasen, og dens øvrige Udgifter bestrides af Statscasen (Resol. 22de Januar 1838), hvis Tilskud i 1838 var 479½ Spb. Med Hensyn til Almueskolevæsenet, hvorfors havees Bestemmelse i Ræst. af 9de April 1790, er Berg- staden med underliggende Landdistrict inddeelt i fem Skolebistricter, hvoraf ethvert har en Skole med een Lærer, og havde disse med Mid- delskolen forhen en fælles Skolecasen, der nu alene vedkommer Almue- skolevæsenet og hvis Capitalformue ved Udgangen af 1838 var omtr. 15,000 Spb. Endelig er her en Skole som hører under Fattigvæsenet. Tilbage var forhen paa Kongsbjerg et allerede 1757 oprettet og i 1786 ved Grundtids af 3die Mai s. A. udvidet Bergseminarium, en Lære- anstalt for Bergstaderende, der havde tre videnskabelige Lærere og en Legemeester, hvilken Læreanstalt, som mindre fornøden efter Universite- tets Støttelse, blev ophævet, som seer af Siste Resol. af 26de Juli 1814.

Kongsbjergs Fattigvæsen, som allerede fra Fortiden havde været Alene for Sølvværket og for Staden, samt for hvilket gavees nye Be- stemmelser ved Ræst. af 27de Sept. 1799, Canc. Skr. af 10de Octob. 1801 og Kgl. Resol. af 21de April 1803, undergik, efterat Sølvvær- ket i 1805 var nedlagt og saa mange af Bergstadens Beboere vare levne krydløse, en væsentlig Forandring og fik ved Kgl. Resol. af

31te Octob. 1806 en ny Indretning. Antallet af Fattige var da omtrent 1600, som man for offentlig Regning søgte at beskæftige ved Arbejde, til hvilken Ende flere Gaarde, som udgjorde et heelt Kvartal midt i Byen, indrettedes til Arbeidsanstalt og Tvangs- Arbejdshus, hvori de første Fattige indtoges i Begyndelsen af 1807. De uheldige Tidsumstændigheder under de paafølgende Krigsjaar forøgede Armøden paa Stedet, og efter Ildbranden i 1810, som tilintetgjorde den hele Arbeidsanstalt med alle dens Medskaber, blev Fattigforførgelsen end mere byrdefuld, da Omkostningerne ved samme, som i 1809 vare stegne til 76,098 Rd., medførte en Udgift i 1810 af 82,459, i 1811 af 92,882 og i 1812 af 142,676 Rd. I dette første Aar vare imidlertid nye Arbejdshuse komne i Stand, og fra Arbeidsanstalten, som i 1813 efter Middeltal beskæftigede 398 Personer foruden 75 Friarbejdere, leveredes s. A. 32,353 Alen Klæde, Vadmel, Ulmerug og Polstr. Derefter blev i Følge Kongl. Resol. af 3die Aug. 1815 Kongsbetragt Fattigvæsen deelt i det private og det offentlige.

Det offentlige Fattigvæsen skulde indbefatte de den Tid inden Byens Jurisdiction værende Familier der vare berettigede til offentlig Understøttelse, og dertil bestemtes efter Budgettet af 1816 et aarligt Bidrag af Statskassen paa 9850 Spd., der efterhaanden er formindsket, og var for Aarene 1836 til 1839: 6800, samt er for Budgetaarene 1839—1842: 6300 aarlig, foruden hvilket det endnu har nogle Indtægter efter Planen af 31te Octob. 1806. Dette Fattigvæsen, der ved Resol. af 20de Decemb. 1830 er paaregnet at kunne ophøre med 1865, havde i 1838 481 Fattige at forserge, hvoraf 230 havde stadig og 38 temporær Understøttelse, samt 64 vare udsatte Børn og 138 ude Understøttelse i Fattigvæsenets Arbeidsanstalt, der i de sidste Aar havde været drevet med stor Underballance. Udgifterne ved dette Fattigvæsen vare i Aarene 1836 til 1838 i Gjennemsnit 10,932 Spd. aarlig. Det under hese treende meest af Arbeidsanstalten benyttede Huse. Det private Fattigvæsen, hvortil henlagdes alle de Familier, der i Følge Planen af 31te Octob. 1806 ikke vare berettigede til Understøttelse af Staten, og hvis Indtægter bestaae i Borgerstadsbets, Selvværkets, Bænkfabrikens og Jernværkets Contingenter, staae i Følge anførte Resol. af 20de Decb. 1830 under Bestyrelse af Selvværksdirectionen, Bænkfabrikens Bestyrer, Byfogden, Sognepræsten og en af Byens Børnemænd, og under dette vil, som meldt, det offentlige Fattigvæsen efter 1865 indgaae. Det private Fattigvæsen eier en rentebærende Capital paa 985 Spd., der er skænket af S. M. Kongen i 1827, og dets Udgifter beløbe i 1838 til 835½ Spd.

Af andre offentlige Indretninger er her et Postcontoir, hvoraf ugentlig komme og hvorfra ugentlig afgaae tvende Vokser. Til Byens offentlige Bygninger kunne regnes: a) Amtshuset, der er anseet som Stadens Raadhus, hvor alle Rets- og andre offentlige Forhandlinger holdes, og hvis Bygninger, efterat vare afbrændte i 1814, ere igjen af Ny opførte, b) Arresthuset, ligeledes i de sidste Aar opført, cfr. Resol. af 20de Marts 1817, § 1, c) Sygehuset, s. l.

Overøvrigheds-Forretningerne paa Kongsbetragt bestyres af af Berghauptmanden eller Werberghauptmanden, indtil Berghauptmanden

fol. af 29de Juni 1814 (cfr. Resol. 16de Marts 1815) underlagdes Høiesterets Amt. Jurisdictionen i Bergstaden uøvedes af en Bygdeb, som tillige er Byttriver og Skifteforvalter. Dog henhøre de bodeløsnings Sager, som angaae de Jordelendomme, der ved Forretningen af 1736 underlagdes Kongssbergs Jurisdiction, ifølge Resol. af 10de Novb. 1769 under Sorensttriveren. Byfogden bestyrer tillige Bodeløsningsretten, saavel som Auctionsbøveset siden 1828, da den hidtilværende Auctionsforvalter er afgaaet. De ham underordnede Betjente ere en Underfoged og en Bytjener samt to Politibetjente. Til Nattervagt havees 6 Taarn- og fire Gadevægere. Forhen var Bergstaden Sædet for det Søndensjældste Dverbergamt, der bestod af Berghauptmanden som Præs. og nogle Rådesforer, hvoraf Dver-Bergamtsforvalteren altid var den ene, samt af en Dver-Bergamtsforvalter. Dette Collegium, som var sit en ordentlig Indretning ved Kongl. Instruction og Reglement af 21de Decb. 1689, havde Dverbestyrelsen af Bergværksagerne, som herfra indstillede til Rentekammeret i Kjøbenhavn, undtagen i Årene 1773 til 1791, da sammesteds var et Bergværks-Directorium. Det var tillige i anden Instans i de Sager, som vare paakjendte ved det Kongssbergske Bergamt og Kongssbergs Bything, men ophævedes ved Reganordningen af 1812, som anordnede en Dver-Bergamtsret, til at paadømme i første Instans alle Bergværks Sager over hele Riket, hvilket Tribunal skulde bestaae af det forhenværende Dverbergamts Tilforordnede, af hvilke Dverbergamtsforvalteren var Justitiarius, og hvorfra appelleredes umiddelbar til Høiesteret. Denne Dverbergamtsret er hævet ved Lov af 13de Sept. 1830. Under Dverbergamtet var tillige et Bergamt, bestaaende af to Bergmestere, en Bergamtsforvalter (Byfogden) og fire Geschwornere, hvilket Bergamt havde adskillige administrative Forretninger ved Bergværksbøveset og var tillige første Instans for alle Bergværksager Søndensjældst. Endelig var her for Sager angaaende Selvtværg ved Fr. af 27de Januar 1736 oprettet en Inquisitions-Commission, bestaaende af Berghauptmanden og to Dver-Bergamtsassessorer, der blev hævet ved Placat af 30de Septb. 1808. Der har ligeledes tvende Gange paa Kongssberg været oprettet et General-Forsamt, som havde Bestyrelsen af Alt hvad der angik Skov-, Saug- og Jagtbøveset i Norge, under Rentekammerets Dverbestyrelse, nemlig et ved Placat af 17de April 1739 og ophævet ved Pl. af 31te Octob. 1746, og det andet ved Fr. af 15de Novb. 1760, hvilket, da det ligesaaledes som det første fandtes at svare til Hensigten og desuden var til megen Ulempe, blev ophævet ved Fr. af 14de Januar 1771. General-Forsamtet havde tillige Jurisdiction i Henseende til Forsættelse imod Anordningerne om Forskøveset, cfr. Fr. af 26de Marts 1744, og det sidste General-Forsamt havde og med Landbøveset Almindelighed at bestille. Kongssberg havde forhen fire eligerede Råd eller Borger-Repræsentanter, men har nu, efter Lov af 14de Januar 1837, faaet 4 Formænd og 12 Repræsentanter. Her var et 1788 oprettet Borgercorps, det grønne ribende Corps kaldet, hvis convention erholdt Kongl. Stadsfæstelse under 15de Novb. 1793, og som stod under en Ritmester som Chef. Dette er indgaaet i 182*,

hvorimod Stedet har et organiseret Brandvæsen, der staaer under en lønnet Brandinspector.

Af Medicinal-Indretninger ere her et Apothek og et Ergehuus, hvilket sidste, der 1813 er bekostet af Fattigvæsenets Regning, benyttes af samme og Buseruds Amt, men overlodes ifølge Kongl. Resol. af 5te Aug. 1816 til Amtet for 4447 Spd. 23 sk., under Forbeholdenhed at Fattigvæsenet og Selvsværket kunne indlægge deres Erge mod Betaling. Af Medicinal-Embedsmænd er her en Bergkirurg og efter Resol. af 27de Decb. 1833 tillige en constitueret Berglæge, ligesom Districtslægen for Nummedal og Sandsvær, der har Vægttilsætt ved Amtets Sygehuus. Apen lønner desuden to Gjordemødre.

Af Fabrik anlæg var her i 1836 tre Brandeviinsbrænderier, som i 1838 ikke vare i Drist, og med hvilke Brænderier Maltjæretter ere forenede, samt to Kornmøller og en Grynemølle, hvilken sidste tilligemed en af de første et Selvsværket tilhørende, samt en Valtemølle, der har tilhørt Fattigvæsenet. Desuden ere her tre Sauge, hvoraf den ene blot bruges til Skur af Selvsværkets Materialier, men de to andre, der have tre Blade, samt tilhøre en Kjøbmand i Drammen, og ere skatlagte til en Skjærsel af 510 Tylster Femmer, skjære en betydelig Delt Bord og Planker til Udstibning.

Med Hensyn til Stedets Handel gjælde Bestemmelserne i Forordningen eller Privilegierne af 18de April 1735, ifølge hvilke alle Bergstadens Indvaanere, saavel som de udenfor Bergstaden boende Bergbetjente og Arbejdere, kunne i alle indenlandske Havne og Søstæder, endog udenlands fra, selv forskrive og tilforhandle sig Alt hvad de til egen Underholdning og Klæder behøve; hvorhos det er tilladt Behørerne i Kjøbstæderne og paa Landet at bringe til Kongsberg til Forhandling al Slags Proviant og Victualier m. m., dog at Bergbetjentene dertil have Forkjøbsret de fire første Timer efter Varesnes Ankomst. Desuden tillade bemeldte Privilegier, at i Bergstaden maa hve nogle Kjøbmænd, samt at endel Personer maae "bestiftes til at bruge borgerlig Huusnæring, saasom at brænde, brygge og bage, og sige Været at udsælge", dog ikke udenfor Stadens Jurisdiction. Disse Forfæstelser ere nærmere bestemte ved Kgl. Resol. af 22de Octob. 1802. I Aaret 1817 udgjorde Handelsstanden her 27 Kjøbmænd og 32 Huusnæringsholdere, og efter Folketællingen af 1835 vare her 28 Kjøbmænd samt 24 Høfere og Marktentere. Paa Kongsberg holdtes i Følge bemeldte Fr. af 1735 trende Markeder, det ene i Marts, det andet i Juli og det tredje i Octob. Maaned, men Sommermarkedet er ophævet ved Resol. af 25de Juni 1819, ligesom Høstmarkedet ved Resol. af 20de Decb. 1830.

Hvad fornemmelig ved Kongsberg er at bemærke, er det høvrende Selvsværk samt de i Forbindelse dermed staaende Indretninger. Kongsbergs Selvsværk¹ er først anlagt i Aaret 1624, efterat Sol-

¹) Om Kongsbergs Selvsværk haves Efterretninger af G. Deichmann i *Kjøbenhavnste Odenstabs Selskabs Skrifter*, 1ste Deel, som udkom 1777, og af D. G. Bradt i *Dansk Museum* for Febr. 1782, ogsaa særskilt af:

Året i Forveien var fundet, som man paaftaaer ved et Tilfælde, en Bøndebørg Jacob Christophersen Grosbøld, til hvilken Opdagelse, som ansattes til den 16de Juli, et nogle Maaneder forhen indaffet Jordstykke trods at have været den første Anledning. Bjergfolkene efter den Lids Sædvane forskrevne fra Sachsen og andre Egne af Østland, og allerede i Foråret 1624 kom Kong Christian den Fjerde til, da den paa den fundne Anvisning først anlagte Grube blev der Kongen kaldet Christianus Quartus, eller almindeligviis Kongens brude. Værket, der først opstod for Kongl. Regning, blev i Året 627 ved Privilegier af 19de Marts overdraget et Participantskab eller Compagnie, dog saaledes at Kongen beholdt en Ottendedeel deri. Det overtoges den 6te April 1628 af Compagniet, og skal indtil den Tid have afgivet 7547 Mk. fint Sølv. Efterat Sølvværket var drevet for dette Participantskabs Regning under Bestyrelse af Admiral Dne Gedde i muel År med god Fordeel, hvortil dets ringe Belæg og saa Omkostninger til Driften have meget bidraget, da dets hele Belæg i 1648 bestod af 390 Personer og i 1657 af 7 Overfigere og 282 simple Arbeidere, aflagt omfider Anbrudenes Rigdom saaledes, at Participantskabet i 1660 næsten ganske forlod Værket, som fra 1653 havde været bestyret af Dverberghauptmand Brostrup Gedde, hvorfor Kongen i 1661 udkøbte de andre Participanter og indløste Værket for 24,000 Rd. Til Værkets bedre Drift og Bestyrelse udkom nu en Kongelig Instruction af 1de Septemb. 1663, ligesom nye Privilegier udstedtes under den Octob. j. Å.

I de fire første År efterat Kongen igjen havde overtaget Værket, nemlig fra 1661 til 1665, beregnedes Udbyttet til 69,425½ Rd., men de fire paafølgende År drevs Værket med saa stort Tab at til 1668 havde Udgang skal have hæftet en Gjæld paa samme til Beløb 20,042 Rd., og da dette gav Anledning til adskillige Klagemaal, som endog gik, hvilket sluttes af Rescriptet af 12te Marts 1669, have foranlediget Opsætighed hos de Underordnede, blev Dverberghauptmand Dittmar Bulche, som nogle År i Forveien var kommen i Stedet for Brostrup Gedde, tilligemed Dverbergmester Johannes Barth, efter Kongelig Befaling af 1ste September 1669 indkaldet for Skattekammeret (d. e. Rentekammeret) i Kjøbenhavn, for at gjøre Rede for Værkets Drift i dette Tilstand. Man fandt nu, at Værket var under Bulches Administration tilføiet en Skade for 75,725½ Rd., og da det lykkedes dem at bevise, at 43,820 Rd. vare gaaede i Løbet ved en feilagtig remgangsmaade ved Grønsens Smeltning, blev Udsagnet at Bulche i

trykt j. Å., 53 S. 8vo., hvortil findes Tillæg og Rettelser af L. Smith i *Bladet Samlerens* 1ste Hefte, S. 85—87, og i topogr. Journals 29de Hefte, S. 149—153. Videre handles om dette Værk i Thaarups *Materialers* første Bind 3die og 4de Hefte, der udkom 1794, samt i J. F. L. Hansmanns *Reise durch Scandinavien, 2ter Theil*, som udkom 1812, og i *Borgas Bedemars Reise nach dem hohen Norden*, Frankf. a. M., 1ster Bd. S. 119—126 og 453—477. De udferligste Efterretninger om Værkets ældre Forfatning findes imidlertid i Skriftet: *Kongsbergs Sølvbergværk i Norge*, dets Opdagelse i Året 1623 og dets Udvikelse indtil Værkets Indslæb 1723, historisk og statistisk beskrevet af M. L. Brännich. Kjøbh. 1828.

1670 blev dømt fra sit Embede og hans Gods confiskeredes, hvorefter Administrationen samme Aar overdroges Dverbergmester Barth. Dog havde denne ikke bedre Lykke; thi Værkets Indtægter ballancerede ikke med dets Udgifter, og Anbrudene vilde ikke tegne sig til nogen forbedring, saa at Kong Christian den Femte ved Reskr. af 12te Aug. 1670 foresøgte paa at lade Værket frembyde til Participanter, men da ingen meldte sig dertil, afstod Kongen Solvværket, som ved 7de Bergmaanedes Slutning 1673 var i 50,173 Rdlers Gjæld, til den rige Rentemester Etatsraad Heinrich Müller¹ ved Skjæbe af 30te Juni 1673, hvorved det taxeredes for 40,559 Rd. 32 s. Dog skal, efter en af Rentemesteren selv forfattet Beregning, Værket af ham være modtaget for 119,136½ Rd. Müller, der og havde Deel i andre Bjergværker her i Alget, den Solvværket med afserlende Gæld indtil 1683, da det kom i en saa slem Forfatning, at Kongen nødtes til paa Ny at overtage det i Octobra Maaned s. A., og da man forgjæves havde søgt at faae det afbrændt ved Salg eller Forpagtning, blev det fremdeles drevet for Kronens Regning. En Generalleutenant ved Artilleriet Prostrup v. Schiort bestyrede det som Dverberghauptmand, men Uenighed og Ivedbragt herskede ved Værket, og efterat en Commission, gemeenlig den Bragantiske kaldet, havde undersøgt Værkets Tilstand, indfaldtes nye Bjergfolk fra Tydskland, og blandt disse Heinrich Schlanbusch, som blev bestillet til Berghauptmand i 1685. Schlanbusch, som næsten i et Snes Aar havde Dverbestyrelsen af Solvværket, ansaaes for at være en duktig Bjergmand, og flere gavnlige Indretninger gjordes i hans Embedstid med Hensyn til Kunstene, Vandlebningerne og Dagbhygningerne ved Værkets Gruber, ligesom de forhen forladte Gruber Gabe Gottes og Gottes Hülfe in der Noth optoges paa Ny, imidlertid opvakte han ved sin Hovmod og Udsjæthed megen Misnøie, og da denne tiltog derhos, at Værket, som i de tre Aar 1685 til 1687 havde i Gjennemsnit udbragt 5212 Rrf. fint Sølv aarlig, i Aarene 1688 til 1692 ifkun afgav tilsammen 3457 Rrf., nedfattes der over ham i 1689 en Commission, der havde til Følge at et nyt Reglement udkom under 21de Decbr. s. A. og da derved Koningerne nedfattes, bevirkedes den 25de Febr. 1690 en meget alvorlig Opstand blandt Bjergfolkene, som man kun fik dæmpet ved at lægge Garnison i Bergstaden. I det Hele var dog Solvværkets Drift under Schlanbusch's Bestyrelse ikke uheldig. I Decenniet fra 1683 til 1693 behøvedes vel Tilskud, men fra den Tid gav Segen Gottes Grube et saa rigt Udbytte, at Værket i de følgende Aar ikke alene betalte sin Gjæld og erstatte Tabet i de foregaaende ti Aar, men endog gav noget Overskud. Dog toge disse Ertræffninger mod Aarhundredets Udgang saaledes af, at dets Zubud i 1699 beløste sig til 12,776 Rd. Schlanbusch, som havde faaet sin adels Son Johan Ludvig Schlanbusch til Vice-Berghauptmand, blev nu kaldet til Kjøbenhavn, deels for at forsvare sig mod adskillige Bestyrelser og deels for at faae en ny Berganordning i Stand, som alle-

¹) Om denne, i sin Tid mægtige Mand, hvorefter forhen er talt, see Samlinger til det Norske Folks Etrog og Historie, 3die Bd. S. 137 og 138.

de fra 1687 havde været under Arbejde, men dog heller ikke nu blev
 Randbragt, da Schlanbusch, som dette Arbejde var overdraget, døde i
 Begyndelsen af 1705. Værkets Direction blev nu betroet fire af Vær-
 kets Betjente, og disse bestyrede Værket indtil Churfachsig Bergraad
 H. v. Wigthum v. Giffeldt i 1710 kom til Norge for at under-
 søge Forsætningen ved Solvværket. Han blev med Overberggraads Cha-
 rakter bemyndiget til at bivaare Overbergamtet og føre Administrationen
 under Stattholder Baron Waldemar Levenbals Direction. Nogle
 Forandringer saavel ved Grubedriften som ved Hyttevæsenet bleve der-
 paa iværksatte, og 1714 reiste Wigthum tilbage til Sachsen, da Berg-
 amtskriver F. W. Gabel og Johan Ludvig Schlanbusch bleve befuldmægtigede
 til Bergraader, og som Medlemmer af Overbergamtet at overtage
 Solvværkets Bestyrelse. Imidlertid havde Driften i de foregaaende Aar
 fra Aarhundredets Begyndelse været meget lønnende. Efter fem Aars
 efterlende Lykke fik man i 1704 først sikkert Haab om, at Værket kunde
 afgive et vedholdende godt Udbytte, thi fra dette Aar af indtil 1714,
 i hellse 11 Aar Productet var i de første syv Aar 8 til 11,000 og i
 de sidste fire 12 til 15,000 Mrk. Selv aarlig, havde man et saa an-
 seeligt Overskud, at der tilsammen vandtes 320,000 Rd. 3 Aaret
 1715, da Productionen saldt til 9000 Mrk., taktes vel 20,782 Rd.,
 men 1716 opdaagedes igjen en saa rig, flere Aar vedholdende, Anviis-
 ning i Gabe Gøttes Grube, at Værket i nogle Aar gav betydeligt
 Overskud, da f. Ex. i 1717, hvori Productionen steg til 21,794 Mrk.,
 fandtes 138,282 Rd., og i 1718, da der produceredes 19,685 Mrk.,
 fandtes 101,162 Rd. Overskud. I de 8 Aar, fra 1716 til 1723,
 vandt Statskassen i Gjennemsnit 42,000 Rd. og i det Hele 337,186
 Rd., og i denne heldige Periode, hvori ogsaa 1721 nye Solvanviis-
 ninger fandtes og optoges paa Østfiden af Kongen, bleve flere gavnlige
 Foranstaltninger og Foranstaltninger gjorde. Saaledes blev i 1717 en ny
 Smeltehytte bestemt at opføres, i 1720 adskillige gode Stove tiltjøbte
 og Værkets Circumference udvidet, i 1721 et nyt Materialhus og en
 ny Stangjernshammers Oprettelse besluttet, ligesom ogsaa i denne Tid
 Begyndelse blev gjort med en længe forhen foreslaaet Hovedskolles An-
 læg for Underbergs Gruberne. I Henseende til Værkets Direction stode
 i samme Periode den Forandring, at Bergraad Gabel blev i 1721
 Overberghauptmand og Bergraad J. L. Schlanbusch paa Ny Viceberg-
 hauptmand. En mindre heldig Periode indtraf nu, da Værket i 1724
 meget tog af, og i det paafølgende Aar blev Underballancen saa stor,
 at Værket paa Grund af dets stærke Belæg og vidtskiftige Bestyrelse kom
 i stor Gjæld, og saavel Stollarbejdet som endel Gruber indstillede.
 Fra 1725 til 1728 blev forskudt 124,348 Rd. foruden at, der ved
 1728 Aars Udgang hestede en Gjæld af 82,761 Rd. paa Værket. For
 at undersøge Aarsagerne til denne uheldige Drift blev i 1728 nedsat
 en Commission, hvori den bekendte og den Tid magtige Biskop Leich-
 mann var Medlem, og da Commissionen var bleven opmærksom paa
 flere Mangler ved Grubedriften og Uredeligheder begaaede af Myntme-
 steren, gjordes adskillige Forandringer med Værkets Betjente fra Begyn-
 nelsen af 1729, og Myntmesteren demtes til Slaveriet. Et nyt Cassé-
 Reglement og en Kongelig Befaling angaaende Solvværkets Deconomie

og Drift, under Navn af Interims Reglement, udkom den 26de Januar 1729. Anbrudene vilde imidlertid ikke forbedre sig og Productionen aflag. Det nye Interims Reglement gav Anledning til Klager, og da disse befandtes usandsfærdige, samt nogle af Bjergalmuen, som havde været virksomme i Anledning af disse Klager, vare blevne dømte til Fæstningsarbejde, gjorde Bjergfolkene tredie Pintsedag 1730 Oprind, hvilken dog efter Bispef Deichmanns Foranstaltning ved militær Magt blev stillet og Hovedmændene afstraffede. Værkets Omstændigheder vare ogsaa saa flette, da Kong Christian den Sjette kom til Regjeringen, at Sølvværket ved en Kongelig Placet af 17de August 1731 blev erbudet enten til Kjøbs eller Forpagtning, men ingen indløb sig derpaa. I det Hele havde Værket i de ni Aar fra 1724 til 1732, i hvilket Productet i Gjennemsnit kun udgjorde 10,900 Mrk. aarlig, fordret et Tilskud af 562,645 Rd. i Alt eller i Gjennemsnit 62,000 Rd. aarlig, men paa disse uheldige fulgte nu atter en Række af heldige Aar. Aar 1733 gav Værket nemlig 33,662 Rd. Overskud, hvilket vedligeholdte i femten Aar, i hvilken Tid det hele Overskud var 701,333 Rd. eller i Gjennemsnit 46,755 Rd. aarlig, og i det sidste Aar af denne heldige Periode, nemlig 1747, var Overskuddet endog 128,872 Rd. Afskillige Skurjer paa Vindorsfjeldet i Nummedal bleve i denne Tid belagte og gaae godt Udbytte, og Værkets i disse Aar tiltagne Production, der i Gjennemsnit var næsten 20,000 Mrk. aarlig, steg i det sidste Aar til 29,921 Mrk. De Bergmænd, under hvis Bistyrrelse Værket i disse femten Aar stod, var fornævnte Johan Ludvig Schlanbusch, der efter Gabels Død i 1732 var bleven Dverberghauptmand, Johan Ludvig Schubarth, der i Aaret 1732 kom som Forstsecretair fra Tydskland for i Forening med Etatsraad v. Johann Committet i Rentekammeret at undersøge Værkets Tilstand, blev det følgende Aar Vice-Berghauptmand, og succederede Schlanbusch i 1735, samt Joachim Andreas Stukenbrock, der med Schubarth var kommen fra Tydskland for at være Bergmester og Assessor i Dverbergamtet, og efter Schubarths Død den 7de Januar 1737 i 1738 indtraadte i hans Sted som Berghauptmand. Efter den Førstes Forslag bleve afskillige Gruber optagne paa Habeland, Eger og andensteds og 1734 anlagt en Krudtmølle paa Kongsbjerg. Med Aaret 1747 var Sølvværkets egentlig glimrende Periode forbi. Aar 1748 var Tabet 13,434 og 1749 i Alt 67,471 Rd. Fra dette Aar indtil 1769 afværede Gevinst og Forlud, uden at man i sidste Tilfælde var aldeles uheldig, eller i første særdeles lykkelig. Dog gjer et af de sidste Aar i denne Periode, nemlig 1768, herfra en Undtagelse, da Productionen og Indtægten i dette Aar var betydeligere end nogenstinde ellers, thi Udbyttet var i dette Aar 423,367½ Rd. og Overskuddet 54,909½ Rd. I de første ni Aar af denne Periode stod Værket endnu under Stukenbrock, en Mand der har efterladt sig et høitlygt Minde for Duglihed, Kundskab og Driftighed, og gjorde sig især fortjent af Mastinsvæsenet, samt forbedrede Værkets Deconomie i det Hele. Dog undgik heller ikke han hemmelige og aabenbare Gnistrakker. Kort før hans Død, som indtraf den 26de Septbr. 1768, istandbragtes Underbergs-Stollen, hvorpaa siden 1721 havde været arbeidet, og efter ham blev Sølvværksdirectionen betroet til Dverberg-

forvalter Michael Helgen, som i 1758 blev Berghauptmand og Overberghauptmand. Efter hans Forslag foregik endeel For-
 jer med Vetsjenterne og adskillige nyttige Indretninger som i Etand,
 Bergseminariet i 1757 og Kornmagasinet i Drammen i 1768.
 Embedstid var ogsaa mærkelig i den Henseende, at Sølvværkets
 tion aldrig har været større end i denne, fornemmelig i Aarene
 til 1768, i det første af hvilke den første Gang oversteg 30,000
 og i det sidste endog steg til 35,313½ Rtk., hvortil de rige Dy-
 e i Gettes Hülfe in der Noth, ved Helgebandet, i Jonsknuden og
 oltejselbet meget bidroge. Men da han egentlig, efter hvad man
 byggede Værket paa Dov, især ved at angribe Rislterne eller Un-
 elsespuncterne i Gruberne, som Stuppenbrod havde sparet, saa
 Grunden Driften forringet, samt da han, for at vbligeholde
 re Production, havde udvidet Driften og forøget Værkets Mand-
 vilket i Aaret 1771 bestod af 4000 Arbeidere, samt da Grube-
 formedelst de gamle Grubers tiltagende Dybde blev meer og
 klar, bleve Udgifterne saa meget søleligere. Han havde da ikke
 kjæbne end saa mange af hans Forgængere; der manglede nemlig
 ager mod ham, og han blev kaldet til Kjøbenhavn for at ret-
 jøre sig, da Døden bortrev ham i 1770. Aar 1768 var det
 hvori Værket afgav Overflud. Senere forværredes dets Om-
 heber mere og mere, og dets Undergang forbedredes, hvortil den
 ke Bestyrelse for en stor Deel havde lagt Grunden. Værket ud-
 e Aar for Aar større Tilskud, hvilke fra 1769 til 1792, begge
 e, udgjorde 1,872,185½ Rd., hvoraf Tilskuddet var størst i
 da det udgjorde 158,003 Rt., og dernæst i 1789 da det steg
 188½ Rd. Med Værkets Bestyrelse stede efter Helgens Dø-
 vandring, at Directionen over samme ved Kongelig Resolution
 August 1771 overdroges det samlede Overbergamt, saa at Gru-
 et, Smeltevæsenet, Forstsvæsenet og Deconomien fik sin særegne
 e blandt Overbergamtets Medlemmer. Imidlertid fremkom hyp-
 lager af Bergarbeiderne, som havde en stor Deel af deres Løn-
 e i Bergcassen, hvorfor igjen en Commission blev nedsat ved
 ion af 16de Juli 1772, der varede i tre Aar, og hvoraf Re-
 var at en ordentlig Natural-Forspleining for Bergalmuen 1774
 e, ligesom Commissionen fandt Aarsagen til Værkets Gjeld for-
 ig at ligge deri, at de aftagende Anbrucher ikke forsynede Vær-
 e Indtægter nok til at bestride de forøgede Omkostninger, som
 rften udfordrede formedelst Grubernes tiltagende Dybde og Be-
 e Vidskiftighed, der gjorde et større Antal Arbeidere nødven-
 3 Aaret 1775 blev Directionen over Sølvværket overdraget As-
 Jørgen Hjorth som Berghauptmand. Man søgte ved allehaande
 iser at formindste de Tilskud Værksdriften udfordrede, og den
 ølge deraf var et Reskr. af 25de Juni 1778, hvorved bestemtes
 værkets Mandskab, som bestod af omtrent 3100 Mand, skulde
 des til 2500 Mand. Ved 7de Hyttemaaneds Udgang 1780
 Værket i Drift i første Revier 10 Gruber med 632 Mandes Be-
 andet Revier 8 Gruber med 551 Arbeidere, i tredje 10 Gruber
 6 Mand, og i fjerde 8 Gruber med 373 Mand. Productio-

nen var endnu temmelig jævn og afværelse mellem 20,000 og 25,000 Rsk. fint selv aarligen, men Værkets Udgifter forøgedes betydeligen ved den ifølge Resolution af 13de Mai 1782 paabegyndte kostbare Christiands Stoll, hvis Hensigt var at overføre det hele Overbergs Fjeld, da Udgifterne ved dette Stollarbejde i Aarene 1782 til 1792 urgjorde 119,876 Rd. I 1791 forlod Hjorth, der siden 1788 havde været Overberghauptmand, Værkets Bestyrelse, hvilken igjen blev overdraget forrige Professor Morten Thrane Brännich som Overberghauptmand, og under 24de August 1791 paabegyndes en Indskrænkning i Værkets Drift for at formindste Statskassens Tab. Fra 1793 af, som var den sidste Aar at Sølvværkets Indtægter oversteg 200,000 Rd., voksede Tilskuddet aarligen, da Værkets Udgifter sædvanlig var 350,000 Rd. og derved, og dets Zubus flere Aar mere end 200,000 Rd., hvortil foruden andet bidrog Arbeidet ved de kostbare Steller, da her foruden foranstillede Christiands Stoll i 1792 paabegyndtes en ny Stoll, Frederiks Stoll kaldet, og ved den tiltagende Underbalance fandt man det endelig nødvendigt at foretage alvorlige Indskrænkninger med Værkets Drift. Disse Indskrænkninger foranledigede tildeels et Opløb den 5te Septbr. 1795, som dog snart dæmpedes (cfr. Bekendtgørelsen af 19de Febr. 1796), og ved Kongelig Resolution af 12te Juni 1799 gjordes Forandring i Natural-Forspleiningen, ligesom ved Optrædet af f. D. adskillige Gruber blev indstillede og endel af Værksarbejderne afstødte. Den var det sidste Skridt til Værkets Undergang. Senere blev, da Productionen efter 1801 ikke mere kunde naae 10,000 Rsk. aarlig, og da Driften i 1803 havde medført betydeligt Tab, ved Kongelig Resolution af 24de October 1804 befalet, at Sølvværket skulde indstilles, men siden naar og Naaden paa hvilken Nedlæggelsen skulde ske, vilde blive nærmere at bestemme ved en Commission. Efterat denne Commission's Forhandlinger vare endte, blev ved Reskr. af 10de Juli 1805 Værkets Nedlæggelse afgjort og dets Indstilling bestemt til 11te Biergmaaned, hvorhos tillige fastsattes, at Private kunde drive Værkets Gruber, imod at levere det Udbragte mod Betaling til Smeltehitten, at et Jernværk skulde oprettes i Bergstaden og andre passende Vindstibeligheids-Steder anlægges ¹.

Saaledes var da Kongesbergs Sølvværk nedlagt. Kun Julius Marias Grube, to Mile nordenfor Bergstaden, som ved Sølvværkets Nedlæggelse gav godt af sig, da dens Udbringende i 1805 var 2812½ Rsk. geibgent Sølv og 1489½ Pd. Nitel-Erds, samt 39 Tdr. Skærerts, med omtrent 50 Mandes Besætning, vedblev man at drive for offentlig Regning, og den private Biergværksdrift, som man søgte at ommuntre, indskrænktes til Gamle Jufittsgrube og nogle Skjærper paa Skara og Holtesfjeld, samt til adskillige af de ved de indstillede Gruber efterladte Bierghalder og endel af Putværkerne, hvilken Drift overgik af nogle Interessenter, der opstode af det forrige Sølvværks Bestyrelse.

¹) Angaaende de Midgreb der fandt Sted ved Sølvværkets overlevede Nedlæggelse, og den Maade, hvorpaa samme iværksattes, udlader fornærmelig Prof. Hausmann, som i Aaret 1806 besøgte Kongesberg, sig i sin Rejse igennem Scandinavien (2den Deel S. 45 og 46) med megen Bitterhed.

1806 til 1814 leverede Smeltehytten i Alt 38,012 Mk. 10 n fint Sølv og 99,680 Mk. Garkobber, hvoraf leveredes til 1,517 Mk. foruden 474 Mk. 11 Rod fint Sølv der stak i oplyntning leverede Kobber.

Regeringens Forandring i 1814 var man strax betænkt Deel at optage det indstillede Sølvværk, hvilket Nationen i ed Narne interesserede sig for¹. En Commission blev i i nedsat til i denne Anledning at indkomme med Forslag, e tilraade en partiel Gjenoptagelse af dette Værk, saib en ol. af 22de April 1816, ifølge hvilken Gruben Gottes Hülse h og Armen-Grube bestemtes til at optages, dog at Begyn- l skulde stee med den 202 Dagter dybe Armen-Grubes Opta- rtsfættelsen af Kronprinds Frederiks Stoll, der kun manglede til Gjennemslag, samt at Juliane Maries Grube skulde ind- let gif for sig det paafølgende Aar. Den private Bjerg- pherte nu, og indtil den dybe Armengrube kunde blive land- rkedes den offentlige Bjergværksbetragt sig til de schelderværdige og Bjerghalder, man fandt ved forskjellige Gruber, ved hvil- ne 1816 til 1820 udbragtes i Gjennemsnit aarlig noget Mtk. eller tilfammen for disse Aar omtrent 10,600 Mtk. hvoraf 4064 Mtk. 11 Rod blev leveret til Rynnten, hvorhos i de sex Aar fra 1ste Juli 1815 til 1ste Juli 1821 havde det kostbare Pensionsvæsen iberegnet, af 162,970 Spd., hvor- thinget kun var bevilget 135,000 Spd.

fter at Armen Grube var landset og Stollen var bragt fflag, vedblev Værkets Udbringende at være ringe, da der i ar ikke vandtes mere end et Par Tusinde Mark fint Sølv ens Udgifterne ved Driften (Pensionsvæsenet uiberegnet) i 15 til 1827 udgjorde i Gjennemsnit 46,958 Spd. aarlig, gjerings af Storthinget blev bemyndiget til at bortforpagte for 50 Aar, og da en saadan Forpagtning ikke kom i Stand, ing af 16de Juli 1827 til at forsøge Værket bortsolgt ved iction. Der fandtes imidlertid ingen Liebhabere, hvorfor af Storthinget i 1830 blev anmodet om at foranstalte et hvilket gif for sig i Slutningen af 1831 og gjentoges i 1832, uden at det ved sidste Auction gjorde Bud, som var rthinget bestemte Minimum 75,000 Spd., blev approberet. rfættning havde nemlig i de sidste Aar mærkellgen forbedret allerede i 1830 udbragtes 8,200, samt i 1831 9,220 Mtk. lso, og Productionen steg i 1832 til 21,565 Mtk., hvor- for Aarene 1830 til 1832 tilfammentagne afgav et Over- 227 Sølvspecier². Paa Grund heraf blev ved Storthingets af 5te og 6te Juli (Kongelig Resolution af 6te August) ut, at Sølvværket, hvis Bestyrelse ifølge Resolution af 12te A. var overdraget en Direction af tre Medlemmer, skulde fra

de ordentlige Storthings Forhandlinger, No. 6 for Decb. 1815, 9.

anden Beregning (see Commissions-Indstillingen af 1835, S. 42) rskuddet i disse tre Aar 301,305 Spd. i Eckler.

1ste Juli 1833 i de følgende tre Skatteaar drives for Statens Regning, samt at en Commission af tre eller fem sagkyndige Medlemmer udnævnes til at udarbejde en Plan for Værkets fremtidige Drift og Bestyrelse. Dette Aar (1833) er i den Henseende mærkeligt, at Sølvværket afgav et Product af 43,843 Mrk. gedigent Sølv og 3076 i Sliger, tilsammen altsaa 46,919 Mtr., som var den højeste Production der nogensinde har fundet Sted ved dette Værk og hvorved udbragtes et Overskud af mere end 400,000 Spd. Efterat den ifølge foransførte Bestemmelse af Stortinget antagne Commission havde endt sine Undersøgelser, hvis Resultat afgaves i October 1835, blev, eensstemmende med det af samme gjorte Forslag, af Stortinget 1836 besluttet, at Sølvværket fremdeles skulde drives for Statskassens Regning, saaledes at den forenede Drift i Armen og Kongens Gruber vedværet, at Christian den 7des Stoll fortsattes, samt at Gøttes Hulse i der Noth Grube optages og sættes i Drift, hvilket ogsaa af Stortinget 1839 bestemtes, hvorhos til disse to sidste Arbejder bevilgedes af Sølvværkets Indtægter ved Stortinget 1836: 12,000 og ved Stortinget 1839: 13,500 Spd. aarlig. Imidlertid har Sølvværksdriften vedværende været heldig, da her er udbragt

af gedigent Sølv ¹ , samt i Sliger	med Overskud af
i 1834: 27,216 $\frac{1}{4}$ Mrk.	3,262 Mrk. 317,711 $\frac{1}{2}$ Spd.
i 1835: 17,353 $\frac{1}{4}$ —	2,819 $\frac{1}{2}$ — 153,300 $\frac{1}{2}$ —
i 1836: 28,202 $\frac{1}{2}$ —	4,312 $\frac{1}{2}$ — 255,793 $\frac{1}{2}$ —
i 1837: 24,974 $\frac{1}{2}$ —	4,061 $\frac{1}{2}$ — 140,280 $\frac{1}{2}$ —
i 1838: 20,031 $\frac{1}{2}$ —	3,006 $\frac{1}{2}$ — 166,497 $\frac{1}{2}$ —
i 1839: 26,302 $\frac{1}{2}$ —	3 til 4 000 —

og var Værdien af det udbragte Sølv i Aarene 1836 til 1837 i Alt 814,760 $\frac{1}{2}$ Spd., ligesom der fremdeles ere de bedste Udsigter til en lønende Drift i Fremtiden.

Sølvværket har en Mængde Bygninger og andre Eiendomme, saavel i som udenfor Bergskaden ², vedkommende dels Grube- og Sølvværksdriften, dels Hytte- og Forstvæsenet, hvoraf dets Gruber og Skove blive at anføre ved Numedal og Sandsvær Fogderies Beskrivelse. I Slutningen af 1839 er til Værkets Bestyrelse udnævnt en Direction af tre Medlemmer, og dets Betjente, som forudm udgjorde et talrigt Personale, bestaae nu af en Overbergsskaffer og Schichtmeester, en Bogholder, en Geschworner, en Markskriver, samt en Einfahrer der til lige er Materielforvalter. Ved Smeltehytten er en Hyttestriver og ved Forstvæsenet en Overforster. Administrations-Omkøstningerne beløbe i 1838 til 6463 $\frac{3}{4}$ Spd. Bergarbejderne have i de senere Aar (Sommermand og Forstbetjente iberegne) været imellem 3 og 400, og ma ifølge Beslutning af Stortinget 1839 de faste Arbejderes Antal alt overstige 360.

¹) Sædvanlig antages at 100 Mrk. gedigent Sølv afgiver 75 Mrk. fint Sølv.

²) De til Værket hørende Bygninger, samt Jord- og Skoveiendomme, anføres i den i Christiania 1827 udgivne "Beskrivelse over Statens Eiendomme" S. 60—66.

lf offentlige Indretninger, som staae i Forbindelse med Sølvværkstedes Krudtmøllen, der forsyner ikke alene Sølvværket med rindne Krudt til Minering i Gruberne, men leverer ogsaa især i mere Tid, efterat Krudtfabricationen ved afdøde Director Bau- bestræbelser er bleven væsentlig forbedret, en betydelig Deel til Armeen. I Aaret 1833 var Værbien af det tilvirkede Krudt 4½ og i 1834 ligesaa 10,808½ Spd., hvorhos Krudtmøllens i 1838 var 568½ Centner Krudt og dens Gevinst i f. A. ½ Spd. Arbejderne vare i 1838 tilsammen 15.

Mynten er indrettet i Aaret 1686, hvor alt Sølv og Gytt-Rob- om ved Sølvværket udbragtes, blev formyntet indtil Aaret 1766, selv siden den Tid hyppigen sendtes til Kjøbenhavn. Med Sølv- nedlagdes Mynten i 1805, men blev mod Slutningen af 1807 sat i saadan Stand, at Myntning derpaa kunde finde Sted. No- ppeciel Myntanordning for den herværende Mynt findes ikke at givne, derimod er i Reglement af 21de December 1689 Et og i Henjende til Mynten anordnet, det er noiere bestemt ved In- Reglementet af 26de Januar 1729. Den hele Myntindretning idtil været meget ufuldkommen; men i de sidste Aar ere flere nye ner dertil anstaaende, og det kan ventes at Myntvæsenet vil komme n bedre God. Til Udgifter ved Mynten har været bevilget siden aarlig 2000 Spd., samt af Storchinget i 1836 til Forbedring n hidtilværende Myntindretning 1000 Spd. aarlig, hvorhos af hinget i 1839 foruden de sædvanlige 2000 Spd. (hvoraf til Røn- : 1446 Spd.) bevilgedes til en ny Myntbygning og en forbedret indretning 5500 Spd. aarlig. Mynten staaer under Sølvværksdi- og har af Betjente en Myntmester, en Guardein og en Stem- per. Arbejderne vare i 1838 tilsammen 8.

En Vaabenfabrik er i 1814 oprettet paa Kongsberg i Forbin- med det der for Statskassens Regning drevne Jernværk, fra hvil- abrik leveres alle Slags Vaaben og Haandarmatur til Armeens Efterat Jernværket er kommet i Privates Hænder, er Vaaben- ra bleven en egen Indretning, der hører under Militærvæsenet. samme er ansat en militær Bestyrer, og Fabrikken har en Rustme- unt havde i 1838: 113 Arbejdere.

Kongsberg Jernværk. Allerede i det 17de Aarhundrede blev nværk anlagt nær ved Bergstaden nebe ved Rougen paa dennes Side, for at forarbejde de til Sølvværkets Brug fornødne Jern- og drevet i 1688 og 1689 for Kongelig Regning, men fra den ortforpagtet i syv Aar til en Kjøbmand Jens Duffen, efter Privilegier

---

Om Sølvværkets Drift og Forsatning siden 1830 kan eftersees: Indstilling e. den i 1833 nedsatte Commission til Undersøgelse af Kongsberg Sølv- af m. v., Christiania 1835, 198 S. 8vo. samt Storchings-Forhandlin- ene for 1833 og for 1836 paa forskjellige Steder, ligesom med Rigssti- inden for 1838 er leveret en Udsigt over Værkets Drift i 1837 og fore- mende Aar.

af 31te Mai 1690 indtil 1698, da det efter Kongelig Befaling af 14de April 1699 blev indstillet. Det blev vel efter Kongelig Resolution af 13de April 1733 med anseelige Beføstninger igjen indrettet; men Marsboens synes ikke at være kommen i Gang, hvorimod lige til Sølvværkets Nedlæggelse vedligeholdtes en Stangjernshammer, hvorved det for Sølvværket fornødne Stangjern udsmededes, og benyttedes istedet for Nujern alt ved Gruberne faldende gammelt Jern. Ligeledes var her en Knip- og Stangjernhammer. Det nuværende Jernværk blev bestemt at oprettes ved Reskr. af 10de Juli 1805, for at sætte en Del af de mange ved Sølvværkets Nedlæggelse kredsede klynne Arbejdere i Virksomhed; men kom ikke i Stand før i 1809. Det fik i nogle Aar sine Malme fra Laurvig Værks Gruber ved Arendal og Aragers, hvilket ophørte, da Laurvigs Jernværk i 1824 ikke længere blev Statens Eiendom, og det fik sine Kul fra Sølvværkets Circumferenceskove. Dette sidste er ogsaa ophørt, efterat Værket i December 1824 blev af Statskassen solgt for en Kjøbesum af 21,350 Spd. til Grosserer Peder von Cappelen i Drammen, hvis Arvinger nu eie Værket. De nuværende Gruber ere Besseberg og Narverud Gruberne paa Eger, samt Jerngruben og Bjertesjætergruben i Sandbør. Kul faaes for en Del fra Eiendomsflove. Værket bestaaer af en næsten ny Marsboen, hvori er en Knusmaskine, to Stangjernshammere, en Kniphammer, to Spigerhammere og en Staalovn. I den senere Tid har Værket Drift været ringe. I Aarene 1831 til 1833 tilsammentagne var den hele Production 2417 $\frac{1}{2}$ Spd. Nujern, 546 Spd. Støbegods og 1593 $\frac{1}{2}$ Spd. Stangjern, og siden 1833 har Marsboen ikke været i Gang.

Til de Indretninger, som bleve bragte i Stand efter Sølvværkets Nedlæggelse for at hyjselsætte Bergstadens Almue, var ogsaa Ulb- og Linneb-Manufactur. I Følge Kongelig Resolution af 3die Juli 1811 blev samme Aar et militært Ulmanufactur oprettet paa Kongsberg, med hvilket i Tiden en Linneb-Fabrication, ligeledes til Armeens Forsyning, skulde forenes. Dette Manufactur drevs først i Forening med Fattigvæsenets Industrie-Anlæg, men blev adskilt deraf i Februar 1814, fra hvilken Tid Manufacturet betydeligen blev udvidet, og drevs for Statens Regning, skjøndt stedse med Tab, indtil det i November 1824 blev solgt til Private og derefter nedlagt.

Kongsberg har ingen egentlige Kjøbstædjer, men paa en vis Maade kunne de flere under Bergstadens Jurisdiction ved Grandsforretningen af 1736 henlagte Gaarde udenfor Staden anses som Kongsbergs Bymark, da de for største Deel ere udstykkede i Køster, som tilhøre Bergstadens Beboere. Af disse mærkes: Tislegaard, der i det syttende Aarhundrede som en fri Sæbegaard tilhørte Admiral De Gebede og hans Søn Overborgheauptmand Brostrup Gebede, hvilke begge beboede Gaarden medens de foretog Sølvværkets Drift, hvorefter den med trende Sauge og en Kornmølle samt tilliggende Grunde blev af forhenværende Foged Jørgen Desfom i 1683 solgt til Statholder U. S. Ohlensløve, og har siden hørt under Laurvigs Grenslands Indtægts. Tislegaard, som 1639 stod for en Skuld af 16 Ryp. Aar, er forlængst udgaaet af Matriculen, ligesom dens tilliggende Sauge og

værn forlangt udelagte, og dens Jorder ere udlagte til Bergarbejdere Andre paa Kongsberg deels til Tomter og deels til Kyster, imod i Fortiden reguleret aarlig Afgift til Besidderne af Laurvig's Grev. I den nye Matriful staaer Lislegaard for 16 Stykdstilling. ruben denne ligger paa Kongens Distrikte Dyremyr, 5 Ekd. (3½ Dlr.), velbebygget Gaard, der har betydelig Grundleie af Kyster og Tom. og Bæver, 8 Ekd. (2½ Dlr.), samt paa Vestfiden Stengels. b, forhen ustyldsat, nu ansat for 7½ Dlr., der ligger i den nordste Deel af Bergstadens Distrikt, har som de øvrige Gaarde i Kongsgs Omegn mager og stærk Jordbund, men betydelig Skov og 22 endomsklader udenfor Bergstadens Jurisdiction paa Nordfiden af nbals-Elven. Skjendt beliggende inden Bergstadens Jurisdiction, ere dog disse Gaarde, som S. 124 anfører, Matrifulstatter, Liende og gde-Udredsjeler ligesom forhen, hvorimod Beboerne ere fritagne for erlægge Commune-Udgifter til Kongsberg, naar de ikke sammesteds de borgerlig Mærking.

Fortifications-Anstalter har Kongsberg ingeninde havt, og arnison har her kun enkelte Gange været, da Militære have været kaldte paa Grund af Uroligheder mellem Bergalmuen.

Kongsberg Bergstads Bidrag til Norges Bank var 6750 Specier. Den aarlige Kjøbstadsstat har været paalagt ved fattelov af 1816 med 1300 Ekd., ved den af 1818 med 1080 og den af 1821 med 972 Ekd. For Budget-Aarene 1830 til 1833 er den været 616 og for 1833 til 1836 350 Ekd. Den Stedet alligede By- og Mæringsstat har været erlagt i 1837 med 3096½ Ekd. og i 1838 med 2548½ Ekd., og Communeudgifterne have udgjort 1837: 3361½ Ekd. og i 1838: 3226½ Ekd., hvoraf i det sidste Aar 1837 til faste aarlige Udgifter 456½, til Vandledningen 336½, til Andvæsenet 142½, til Feiervæsenet 262½, til Stadens offentlige Byg-ger 220½, til Veivæsenet 209, til Politivæsenet 220 og til Bøgvæsenet 504½ Ekd., og de øvrige vare forskjellige andre Udgifter.

Til Amtets Landdistrikt hører:

1. Ringerige og Hallingdals Fogderie.¹

Det udgjør Amtets nordlige Deel, grændser mod Nord til Bal- og Land, mod Ost til Hadeland, mod Sydost til Agers District, og Syd til Buseruds Fogderie og til Nummedalen, samt stilles i st ved den store Fjeldkjæde, som grændser mellem det Sønden- og stensfjeldske fra Gardanger og Vos i Søndre Bergenhus Amt. Fog-riets største Længde i S. D. og N. V. er 15 Mile, og Arealet om-nt 48 Mile, paa hvilket efter Folketællingen af 1835 levede 24,000 nnefester, hvorved udkommer en Befolkning af 500 Mennefester paa kvadratkilen.

Fogderiet bestaaer af to forskjellige ved naturlige Grændser fra anden adskilte Districter, nemlig Ringerige og Hallingdal. Ringe-

) Om dette Fogderie har man en Beskrivelse, forfattet 174° af Foged Boax Biel og indført i topogr. Journal, 30te og 31te Hefte.

rige indbefatter den østlige Deel, der udgjør omtrent en Fjerdedeel af Fogderiets hele Areal, og omgives mod Nord og Nordøst af Valders og Land, mod Øst og S. D. af Hadeland og Agers District, mod Syd af Rier og Modum, og mod Vest af Krødsherred, samt for en liden Deel af Hallingdal. Dertil hører den østlige af Amtets trede Dalstrækninger, der egentlig er en Fortsættelse af Valders's Hoveddal, og har en Længde i Nord og Syd af 8 Mile. I hele denne Længde gennemstrømmes Districtet af et Vanddrag, der fra Valders indløber under Navn af Bængna eller Beina-Elven, optager ved Valdershængslet den nordenfør kommende Tordse-Elv, og en Mil derfra falder ud i den $3\frac{1}{2}$ Mil lange og $\frac{1}{2}$ Mil brede Indre Spirillen eller Spædbillen, som allerede før den samles med denne Elv har optaget Urula eller Hedals-Elven, har derefter sit Udløb over Kongstrømmen i Adals-Elven, der længere ude danne Heens- og Hofs-Jøsserne, og forener sig ved den bekendte Hønefos med den fra Randsfjorden kommende Hadelands-Elv, som forhen inden Districtets Grændser har dannet Afildsrud- og Viols-Jøsserne. Dette forenede Vanddrag, som fra nu af kaldes Stor-Elven, falder i Districtets sydlige Deel ud i en stor 215 Fod (K) over Havfladen liggende Indse, der i ældre Tider under det kaldtes Tyrifjorden, men hvis trede Hovedbugter eller Arme bære Navn af Tyrifjorden, Steensfjorden og Hølsfjorden, hvilken sidste er den længst mod Syd gaaende Arm. Tyrifjorden, hvortil hører Indseens vestlige og største Deel, optager paa Nord siden Sogna eller Segnkals-Elven, som gennemstrømmer Bygdelaugset Soanedalen, og dette samlede betydelige Vanddrag udtømmer sig ved Districtets sydlige Grændser igennem Drams-Elven. Ringerige har i den lavere Deel af det store Dalsøre, og udenfor dette paa den velbeboede Halvø, som Steensfjorden danner med Tyrifjorden, jævne og meget frugtbar Egne, der hører til de skønneste i Landet. For Øvrigt bestaaer Districtet af forskellige Dale, hvoraf Adalen er den vidløftigste, men den rummelige Dalstrækning, som forbinder Ringeriges flade Bygd med Hadeland, den smukkeste og meest beboede. Disse Dale afstilles af Bjergstrækninger, hvoraf den Bjergfjæde, som i Vest begrænses Districtet mod Krøds-herred og Hadeland, er den vidløftigste og naaer formodentlig den største Heide, og selv den mindre udstrakte Bjergstrækning, som i Øst skiller Ringerige fra Hallingdal og Agers District naaer til en Høide af 1600 Fod. Den største Deel af Ringeriges Bjerge hører til Dørgangs-Formationen. Bjergstrækningen paa Districtets Østside bestaaer af Vorfyr, og her er Gyrifhøgen det højeste Vorfyrbjerg 2200 Fod over Havet. Paa begge Sider af Steensfjorden findes sønkornig Sandsteen, og paa det egentlige Ringerige er Hovebjergarten Dørgangs-Kalksteen med mange Forsteninger i. Paa Vest og Nord siden indeluktes derimod Districtet af Gneissbjerge. Spor af Metaller har paa flere Steder vilst sig, uden at nogen vedvarende Drift paa disse har fundet Sted. Fogderiets anden Hoveddeel er Hallingdal, et vidløftigt Høidedistrict i N. V. for Ringerige, som begrænses mod Nord og Øst af Valders og Ringerige, og mod Syd af Krødsherred, Eggedal og Dørummedal, samt mod Vest afstilles ved 8 til 10 Mile brede Høidestrækninger fra Hardanger og Vos i Søndre og for en liden Deel fra

andre Sogn i Nordre Bergenhuus Amt. Fjeldstrækningen imellem allingdal og Hardanger kaldes Hardanger-Fjeldet, mellem Hallingdal og Vos Skavelen, samt imellem den øverste Deel af Hallingdal og Leirals Fjeld i Andre Sogn Zubbs-Fjeldet, hvilke alle ere Dele af Fjeld og Langfjeldene, og tildeels fører Navn af Halne- eller Hallingbalsfjeldet. Blandt de mærkeligste Puncter paa denne udstrakte Bjergkjæde er Halling-Jokulen, en betydelig Sneebæde og uden Tvivl den højeste Top paa Langfjeldenes Række mellem Hartougen i Syd og Suleind i Nord, der er en langagtig Fjeldkuppel af 5400 Fods Høide, og Halling-Skarven, et næsten lige saa høit men et Par Mile østligere liggende Fjeld, og ligeledes en Sneefond. Districtets beboede Deel er en bugtet og af mægtige Fjeldarme indfneben Dal, som følger Hallingbals-Elvens Løb og er den øvre Deel af det store Dalføre, som løbende fra N. V. til S. D. fortsættes i Krydsherreds og Snarums Sogne i Buseruds Fogderie. Flader gives her ikke saaledes som paa Ringerige, imidlertid er Dalen jævnet og aabnet i dens nedre Deel end i de øvre Strækninger, der nærme sig Grandsfjeldene. Af Sidehøder er Hemsedal, der er Districtets nordligste og formodentlig meest frugtliggende Deel, den vigtigste. Saavel Elven, der gennemstrømmer Hoveddalen hvor den paa flere Steder udbider sig til mindre Fjorde, om og de i denne udfalende Tverelze, gjøre ikke sjelden i Flomtilden Skade ved Oversvømmelse og Elvebrud. Hallingbals Fjelde og Bjerge re for største Dele Deel Urbjerger, nemlig Gneis der strækker sig lige op til Hemsedal. Her begynder Overgangs-Formationen af Skifer og lørfyr, hvilken sidste paa Skogshornet, der er det højeste Fjeld i Drammen, ligger ovenpaa Skiferen. Gneisbjergene strækker sig med deres øverste Ende ned til Elven og Fjordene. Det højeste Punct af de her nævnte Gneisbjerge er Hestehudet, som er 3441 Fod over Havet. Af disse findes ingen at findes i Hallingdal. Af Landeveie gaaer her Fogderiet Hovedveien fra Christiania til Bergen i en Strækning af omtrent 3 Mile, da den over Kroghoven fører ned paa Ringerige og sættes igjennem sammes mest beboede Egne indtil Grandsen af abeland, fra hvilken Veie i Nærheden af Hønefossen en Hovedvei fører jennem Sognedalen og over Krydsherred, hvor den forenes med en anden Eger og Modum kommende Veie fra Drammen, til Hallingdal, endem hvilken Dal den gaaer op indtil Høls Kirke, ligesom den øverste Hovedvei sættes i Forbindelse med Drammen ved en Hovedvei, som fra Buseruds Fogderie kommer ind paa Ringerige og gaaer langs Tyrfjordens Vestside samt videre over Buesund, hvorefter den nær Søndesfor Norderhougs Kirke kommer ud paa bemeldte Bergenske Fjeld. For Resten findes blot Bygdeveie, blandt hvilke mærkes een, som fra Hovedveien i Norderhoug gaaer langs Sperillens og Vagnalens Vestside i 8 Miles Længde til Sørum i Valdres, samt over Grandsfjeldene til Nabobhygderne ikkun besværlige Fjeldveie, hvoraf indtil Veien fra Hemsedal til Leirdal i Andre Sogn er nu ved Besol. af 11te Sept. 1839 bestemt at oparbejdes til Hovedvei, som skal komme ned i Borgunds Sogn under Leirdals Fjeld, og vil blive af særegen Vigtighed for Communicationen med det Vestenfjeldske. Fogderiet, som udgjør to Sørenskriverier, har følgende Fjeldde:

a. i Ringeriges Sorensfriherie:

1. Hole Præstegjeld, det sydligste og mindste i Fogderiet, som grændser mod Nord til Norderhougs Prælb, stilles i Lst ved den omtrent halvanden Mil brede og 14 til 1600 Fod høitliggende Bjergstrækning Krogstøven fra Agerø Herred og Ager Prælb, har mod Syd Vier og Medums Prælb, hvorimellem Iyrisfjorden ser største Deel danner Grandsen, og mod Vest paa sin Side Iyrisstrands-Næsen Snarum Sogn af sidstnævnte Prælb. Arealen er omtrent to Kvadrantmile, og Prælbet bestaar deels af en af Steens- og Iyrisfjordene dannet Halvø, hvilken Strækning indbefatter den saakaldte Reiebygd, og deels af paa begge Sider af disse Fjorde samt Hølsfjorden liggende Strande. Høls en jævn, flad og frugtbar Bygd, disse, hvoraf Iyrisstranden, den vestlige, er den mest beboede, flerige Bjergene. Krogstøvens Almindelig, der kun har nogle Pladser, indtager den største Deel af Prælbens Areal. Nogle mindre betydelige Der ligger i Iyris- og Hølsfjordene. Prælbet er egentlig kun eet Kirkesogn, da den ½ Mil fra Hovedkirken liggende Pensnæs Kirke, en af de saakaldte Gævekirker, ingen bestemt Menighed har, og en tredje forhenværende Sognelirke, Steens Kirke, nu ikke mere er til. Man nærer sig mest ved Agerbrug, da der paa Halvøen ere gode Korngaarde, og for Lørligt ved Stokdrift især paa Strandene. Igjennem Sognets østlige Deel gaaer Hovedlandeveien imellem Christiania og Bergen, og den til denne Vej førende Herredet fra Drammen gaaer langs Iyrisstranden. I det Civile udgjør Prælbet et Thinglaug. Hovedkirken ligger fire Mile fra Christiania.

2. Norderhougs Præstegjeld, hvortil den væsentligste Deel af Ringerige hører. Det strækker sig i 8 til 9 Miles Længde fra Iyrisfjorden og Hole Prælb i Syd til S. Durdals Prælb i Valders i Nord, og stilles ved Bjergtjæder fra Land og Hadeland i Lst, samt fra Krydsbherred og Næs Prælb i Hallingdal i Vest. Arealen er 10½ Kvadrantmile og Kirkesognene ere fire, nemlig Norderhougs Hovedsogn, samt Høgs, Vig og Lunder Annerjogne, af hvilke Sognes Kirker Høgs ligger ½ Mil, Vig 5 og Lunder Kirke 3 Mile fra Hovedkirken. Hovedsognet, som er det sydligste og folkerigeste, udgjør deels Strækningen ovenfor fornævnte til Hole herende Halvø, deels ogsaa en Strækning af Iyrisstranden, samt den yderste Deel af Sognedalen med en Deel af Adalens, og hører tilligemed det nordligere Hougs Annerjogn, som indbefatter det smukke fra Hadeland nedkommende Dalsfæ, til den bedste Deel af Prælbet, hvor den locale Bestaafenhed er som i Hole Prælb og hvor Høiden er 2 til 400 Fod over Havet. Vig Annerjogn ligger derimod i den meget flerige, men lidet befolkede Adal, som gaaer op i 6 til 7 Miles Længde paa begge Sider af Adal-Elven og Spirillen, samt i en Sidebal med nogle smaa Gaarde paa begge Sider af den fra Valders kommende Urula-Elv, indfluttes af Hole Bjergaaser og er en Fortsættelse af det Valderske Dalsfæ, ligesom Lunder Sogn udgjør den største Deel af det isolerede Bygdelaug Sognedalen, som gaaer op fra Hovedsognet i tre Miles Længde og er den mest høitliggende Deel af Prælbet. Gaavel den meget bugtede Strækning med dens tvende Arme, Adals- og Hadelands- eller Rands-Elv, som Sognedals-Elven, danne forskellige Vandfald, hvoraf den smukke

nesos har et 63 Fod høit Fald. De Vrgldet indfluttende Vjergstræger have flere mærkelige Høider, især paa Vestfiden af Aabalen over mod Klingdal og Valdres, hvor Strande- og Vigersfjeldet samt Trefnatten stige op i Veiret. Næringsveiene ere Agerbrug, meest i de to første Sogn, som have store og gode Gaarde, dernæst Jædrift, Skovbrug og Læmsflaabning, meest i Aabalen og Sognedalen, som have ringere Jordbød end den øvrige Deel af Vrgldet. Gjennem Hovedsognet og Houghsogn gaaer Landveien mellem Christiania og Bergen, samt fra denne Vest gjennem Sognedalen den til Hallingdal førende Hovedvei, ligesom Syd over Thyrstrandens Hovedveien til Drammen. Gjennem Aabalen aar kun en Bygdevei. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger i Centrumet af Ringeriges skønneste Bygd, 4 Mile N. V. fra Christiania.

b. i Hallingdals Sørenstriverie:

3. Næs Præstegjeld. Det udgjør den nedre Deel af Distriktet Klingdal, som ved Fjeldstrækninger adskilles fra S. Durbals Vrgld i alders i N. D., fra Aabalen i Øst, samt fra Rolloug Vrgld i Numedal i Syd, og kun ved Dalsstrækninger staaer i Forbindelse med Ryds herred i S. D. og med Goels Vrgld i Nord og Vest. Arealet omtrent 10 Qvadratkilometer, og Kirkesognene tvende, nemlig Næs Hovedsogn, der er det folkerigeste og vigtigste, og det udenfor samme liggende Glau Annerssogn. Dalen har her en aaben Veliggenhed, især omkring Hovedkirken, der med adskillige Gaarde ligger paa en stor Slette omtrent 700 Fod over Havet og er den mest befolkede Deel af Distriktet. Hallingdals-Elven, som gennemstrømmer Dalsfjæret, danner den dette Vrglds Grændser Broomma eller Brummen-Fjord, og løber ud i det mindre Glau-Band, hvorefter den yderst ude i Glau Sogn løber ud i Krøderen. Desuden ere her flere store Fjeldvande, som tilføje Hovedelven. Af de Fossesjæle, denne her har, ere Sevre- og Læst-Fossene i Hovedsognet og Rollesrud-Fossen i Glau Sogn de største, og af Iverelven, som den optager, mærkes Garbøla, Elvålsøen, som ved Næs Kirke løber ud i Stor-Elven, og Sevre-Elven, alle i Dalens Vestside, samt paa Østfiden Tobøla eller Tobøls-Elven. Dalen omgivende Fjelde ere af mindre Høide end i den øvre Deel af Distriktet, og dertil høre Trommal-Fjeldet mellem Aabalen og Glau-Banden, Numedals-, Eggedals- og Nysæt-Fjeldene, samt Hestefjævnatten (88 Fod over Havet) paa Dalens Sydside, hvorover Grændsen mod Gebl og Numedal løber. Næringsveiene ere Agerbrug, hvortil dette Vrgld har større Bequemhed end de to ovenfor liggende Vrglde, Skovbrug og Dværgavl, hvilken sidste dog er af mindre Betydning end i Distriktets øvrige Egne. Gjennem Vrgldet gaaer en Hovedvei, dels af og dels paa Vestfiden af Dalen, ved hvilken begge Kirker ere i en Afstand af fire (fotte) Mile fra hinanden. I det Civile er Vrgldet i Forening med Goels Vrgld et Thinglaug. Næs Kirke ligger 13½ Mile fra Drammen og 15 Mile fra Christiania.

4. Goels Præstegjeld. Det grændser paa sin Side en Høi Dalsstrækning i Nord til Glidre, samt S. og N. Durbals Vrglde i Øst, har Næs Vrgld i Syd samt Nals Vrgld i Vest. Arealet er 18 Qvadratkilometer og Kirkesognene tvende, nemlig Goels Hovedsogn

og det nordenfor samme liggende Hemsedals Annerfogn, hvoraf det første, der er meest beboet, ligger i Hovebdalen, og det andet i en fra denne i N. V. i omtrent 4 Miles Længde opgaaende Sidedal, hvis Middelstørrelse er 2100 Fod over Havsladen. Gjennem denne løber Hemsfæl eller Hemsedals-Elven, der optager adskillige Sideelve, og ved sit Udløb i Hallingdals-Elven danner den store Braahol-Fos, ligesom Stor-elven i Goels Sogn danner Ulsfossen. Af de Bygdet omgivende Fjelde mærkes Fjeldet imellem Hemsedal og Al, som paa det Sted, hvor Veien imellem Torpe og Hemsedal Sogne gaaer over samme, er paa det Høieste 2116 Fod over Hemsedals-Elven eller 4279 Fod over Havet, samt Baldres Fjeldet, der paa forskjellige Steder har forskjellige Navne, og hvoraf Fogeshjernet, det høieste Fjeld paa denne Kant, paa Nordstiden af Hemsedalen, er 5806 Fod (E.) over Havet. Almuen nærer sig i Hoved sognet med Jædrift, Hjerbrug og nogen Skovdrift, i Annerfognen derimod næsten ene med Jædrift, da Kornavl i denne heistliggende Egn lidet lykkes. Districtets Hovedvei gaaer igjennem den Deel af Hovebdalen, som ligger indenfor Bygdets Grændser, og ved denne ligger Hovedkirken $1\frac{1}{2}$ fra Drammen og 17 Mile fra Christiania. Til Hemsedals Kirke, som ligger $3\frac{1}{2}$ Mill fra Hovedkirken er ligeledes i den senere Tid bleven god Wei.

5. Alts Præstegjeld, som udgjør den øverste og vestlige Deel af Hallingdalen. Det grændser mod Nord og Øst til Goels Bygd, skilles i Syd ved en Bjergarm fra den øverste Deel af Høllongs Bygd i Numedal og stoder mod Vest til den mange Mile brede Fjeldkjæde, som skiller det Søndenfjeldske fra det Vestenfjeldske. Arealen er 15 til 16 Quadratumile, og Kirkesognene trende, nemlig Alts Hovedsogn med Torpe Annerfogn i N. O. eller udenfor, og Goels Annerfogn i S. V. eller ovenfor Hoved sognet, af hvilke Sognes Kirker Torpe Kirke ligger 1 og Goels Kirke $1\frac{1}{2}$ Mill fra Hovedkirken. Den beboede Dal er i Torpe Sogn 9 til 1100, i Hoved sognet mellem 12 og 1600, samt i Goels Sogn mellem 16 og 1800 Fod over Havsladen. Foruden Hovebdalen ere nogle mindre Sidedale beboede, saasom Vaskengen i Hoved sognet, der forhen har haft en egen Kirke, og Ustebalen i Goels Sogn, foruden den strax søndenfor denne liggende Skurdal (2550 Fod over Havet), hvis Vanddrag strømmer til Lougen Elv i Numedal. Hallingdals-Elven, som gennemstrømmer Dalen, begynder først i Goels Sogn og har Udløb af trende Arme, som ere: a) Øvstfæl-Elven, der udspringer i S. V. fra Ustebaldet i Hardanger-Fjeldet, og løber igjennem det trange Dalsløp Ustebalden, b) Goels-Elven, der kommer vestenfra Langestrands-Bandet, løber derfra i Sundbalds-Bandet, derefter i Bratager-Fjorden, og derpaa ud over den høieste Fos i Hallingdal, Dybdal kaldet, i Goels-Bandet, samt c) Urunda, der begynder i Hallingfæl-Fjeldet i N. V., løber igjennem nogle Søer ned i Urund-Fjorden, og derfra i Goels-Elven, som ved Søen Namodt forenes med Ustebalds-Elven og faaer derfra Navn af Hallingdals-Elven. Paa sit Løb igjennem Bygdet i mange Bugter og Kræmninger danner den ovenfor Hovedkirken den $\frac{1}{2}$ Mill lange Strandsløp, optager længere ude i Hoved sognet en stor Elv Botna, der begynder i N. V. i Jubå-Fjeldet, løber igjennem foranstøttede lidet beboede Dalsløp,

ishygden, i Vassfjorden, og falder efter 4 til 5 Miles Løb ud i Næbølden, samt modtager i Torpe Sogn en mindre Elv, Lysa kaldet, som kommer fra Storebreia Fjeld. Da Vrgldet i de omliggende vigtige Fjeldstrækninger har fortrinlig gode Græsgange, er Fædriften muens Hovednæringsvei, og næst denne Agerbrug, samt noget Skovag i Torpe Sogn. Districtets Hovedvei gaaer igjennem Vrgldet om 3 Mile indtil Hoels Kirke. Af Bygdeveie gaaer en fra Hoels innerfogn i Syd gennem Ustebalen over til Daglien og Dydals sogn i Numedal, og en anden fra Torpe Annerfogn mod Nord over Næbølden til N. Durdal i Balbers. Over de vestlige Grandsfjeldene faaer forskellige Fjeldveie til Eidfjord i Hardanger, til Voss, samt til Land og Leirdal i Indre Sogn. Den første, som fra den øverste eldgaard i Hallingdal, Nygaard, til Mourset, den første Gaard i Hardanger, regnes for at være sex Mile, paa hvilken Veie Fjeldryggen er store Flader og stjerne Græsgange, passeres ikke alene om Sommeren, men ogsaa hyppigen om Vinteren paa Skie, og er der paa denne Veie for Rejsende murede Jordhytter opførte. De øvrige Veie er længere og besværligere. Imellem Hallingdal og Voss, hvor Veien løber over Skafelen, regnes denne for 10 Mile, ligesom Veien imellem Hallingdal og Leirdal over Jubbsfjeldet for 9 Mile. Den sidste deler sig paa Hallingfjeld (en stor Fjeldslette) i to Dele, hvoraf den ene over den saakaldte Visetgaaber fører til Rikum i Leirdals Hovedfogn og den anden kommer ned i Borgunds Annerfogn. Over Fjeldet fra Næbølden til Leirdal er derimod kun 7 korte Mile. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger 4 (korte) Mile fra Kristiania og 17½ maalte Mile fra Drammen.

Med Hensyn til Fogderiets Næringsveie bemærkes:

a) Agerbrug er for det egentlige Ringerige, d. e. den største Del af Hole Vrgld, samt Norderhous og Hous Sogne af Norderhous Vrgld, den vigtigste Næringsvei; og denne Deel af Districtet fører til Landets gode Kornbygder, hvor Kornavlingen i almindelige Aar ikke alene nærer Bygdens Beboere, men ogsaa afgiver en ikke ubetydelig Deel Korn til Salg. Jordbunden, som bestaaer meest af Muld og dernæst af Leer, er frugtbar og Agerdyrkningsfliden i Tiltagende. Heller ikke falder nogen anden Næringsvei her Almuen fra Jordbruget. Den Agerbrugets værste Fiende er den haardnakke Landhavre (Hougvare), der med megen Vanskelighed, ved Braklagning, Erter og Vossesæd betvinges. Ikkun begge Strandene ere befrieede fra denne Plage. I Nabalene, hvor Skovbruget mere beskjæftiger Almuen, drives Agerdyrknningen med mindre Flid, skjøndt man heller ikke her i taalelige Aar høder synderligt Korn, og ikke saa meget som i Sognebalen, hvor Jordbruget har flere locale og climatiske Hindringer at kæmpe imod. Hovedsæden er Vandskorn og Byg. Vossesæden af Byg er forholdsvis i Hole Vrgld, samt dernæst i Norderhous og Hous Sogne. Vossesæd bruges overalt, men mindst i Hole Vrgld. Derimod er Havre hovedsæden i Sognebalen, og i Nabalene, hvor der udsaaes lidet reent Byg, udgjør den en Trediedeel af al Kornsaad. Paa den flade Bygd bruges ogsaa forholdsvis en betydelig Deel Erter, meest i Hole Sogn, ligesom Rug til Huusbehov. Hvedavlingen er derimod ubetydelig

og indskrænket sig til Hole og Norberthougs Sogne. Her saaes i Almindelighed meget silde. Sædetiden begynder med Erter først i Mai og ender med Bygsød til 20de Juni. De fleste Aar er Indhegningen fuldbendt til Michelsdag eller nogle Dage derefter. Bygget giver 6 til 10, Blandkornet 6 til 8, Havren 4 til 5, Rugen og Hveden 12 til 20 Fjold. Potatosavlingen er i de sidste 30 Aar meget udbredt, og kaster 6 til 12 Fjold af sig. Her udsaaes almindeligen paa den flade Bygd af Potatos lige saa mange Lønder som af Korn. Kun i Sognebøden, og især i Nødalen, er Potatosavlen forholdsvis mindre. Skjøndt Ringerige i det Hele er en god Kornbygd, bestaaende dog ogsaa af Fjeld og Kær, som en Følge dels af Beliggenheden og dels af den silde Sædetid samt deraf følgende silde Indhegning. Jordbruden er desuden mangesteds, fornemmelig paa Tyrifstranden, haard og besværlig at dyrke. Af Foderurter dyrkes Kløver og Timothei-Græs megen almindelig paa Ringerige, hvor den naturlige Græsvold er højt indskrænket, og selv i Sognebøden og Nødalen ere disse Græsarter meget dyrkede i de senere Aar. Paa Ringeriges flade Bygd avler man overalt Hør til Huusbehov, og Hamp tildeels ogsaa. Humlehauger findes mangesteds i denne Egn, og fra Sognebøden sendes endog noget Humle til Naboehygdene. Urtehauger ere ikke almindelige, og jels Huusmand have smaa Hauger til Kaal og Rødder. Kirsebær og Æbletræer have mangesteds, og paa afskillige Steder sælges Frugt.

I Hallingdal maa overalt kjøbes Korn. Jordbruden, som bestaaer af Muld og Sand, er vel god og frugtbar, og i det Hele mere productiv end paa Ringerige, men næsten overalt steinig og besværlig at dyrke, ligesom Nørlandet i den øvre Deel af Dalen er meget indskrænket. Bygdernes Beliggenhed er desuden meget forskjellig, thi de egentlige Fjeldbygder kræve en uafbrudt varm Sommer for at faae Kornet modent, medens Fladbygderne, især Næs Hovedsogn, behøver jævnlig Regn. Goels og Torpe Sogne med Hovedbygden af Næs Sogn udgaar i gode Aar at kjøbe Korn, hvilket dog snarere maa tilskrives deres Huusholdningsmaade end den større Kornproduction, thi man lever der mest af Fæddrift. Ellers ere Hallingerne i Almindelighed flattere Jordbrugere end Ringeringerne, og foruden Landhavren, her Svartehavren kaldet, er Climatatet mangesteds Agerbruget hinderligt. Imidlertid er Landhavren her langt lettere at faae udryddet end paa Ringerige, da man faaer Bugt med den blot ved at lægge Jorden brat et Aar eller ved at tilsaae den med Potatos, og det er egentlig kun visse Dele af Goels Annerfogn, hele Hemsedal og noget af Goels Sogn, hvor Sæden er udsat for at lide Skade af Nattefulde. I Goels og Næs Bygder udsaaes ene Byg, ligesom i Næs Sogn Bygget udgjør omtrent de to Trediedele af al Kornsaad, hvorimod Blaa Sogn Blandkorn og Hvedesaad, foruden at der i dette Sogn udsaaes en god Deel Hør. I Næs Bygd, fornemmelig i Hovedsognet, avles en ikke ubetydelig Del Rug, mest Bæring, hvorimod Ertesaad ingensteds i Hallingdal dyrkes. Potatosavlen er overalt udbredt, men mest i Næs Bygd, hvorimod denne Aal ligesom Kornavlen er meget ringe i Hemsedals Sogn, hvilket Sogn har den ringeste Kornproduction i Districtet. I Hallingdal dyrkes meget lidt Hør, og hvad man heraf behøver kjøbes andensteds.

ra. Hamp avles mere af, men ikke til Huusbehov. Humlehauger laves i de fleste Egne, naar undtages de øverfliggende Sogne, og Goels Sogn følger noget Humle udenbygds.

b) Skovdriften er for Fogderiet af Bigtighed. Vel mangler et egentlige Ringerige i høi Grad saavel Brænde som Bygningstømmer, hvormod Tyrifstrand i denne Henseende har et stort Fortrin, da derfra leveres aarligen en god Deel Bjelker og Saugtømmer til Drammens Kjøbmænd, ligesom fra denne Strand paa den ene og fra den iaget udbugne Krogskov paa den anden Side den indre Deel af Ringerige med megen Besværlighed maa hente sit Brænde og sine Bygningsematerialier. Abadalen og Sognebalden ere skovrige Districter, og være ligesom nogle Gaarde i Houg Sogn en ikke ubetydelig Deel tømmer, som meest opskjæres paa Nordehougs Præstegjelds Udfiskingsbauge. I Hallingdal har Glau Annerfogn, største Deel af Næs hovedfogn, samt noget af Goels og Torpe Sogne Skov til Affætning. Hemsbalds Sogn gives kun to Gaarde med Tømmerfok, og man maa der ofte tage til Birken for at bygge Huse af. Goels Annerfogn og noget af Næs Hovedfogn lide ogsaa seelig Mangel paa Skov. Urten er den meest almindelige Træart i Hallingdal, hvormod Ringerige, paa Sognebalden og Abadalen nær, der ligeledes meest have furte, er ligesaa rigt paa Gran. Tømmerdriften er for Øvrigt lang og besværlig i Hallingbalden, thi den noget lettes ved de mange Løve som tilstrømme Hovedelven. Tømmeret kommer i Handelen enten om Bjelker eller Langveed, eller som Saugtømmer. Fogderiet har en del Saugbrug, dog færre end i Fortiden. De vigtigste af disse ere Hønses-Brugt og Viols-Brugt, begge i Nordehougs Vgld, dog opføres paa disse for største Deel Oplands-Tømmer. Desuden ere der 42 Bygdesauge, hvoraf 13 paa Ringerige og 29 i Hallingbalden, alle skjære til Bygdens egen Fornødenhed. Foruden Udfiskningslast bringes af Fogderiets Skove en ikke ubetydelig Deel Fjære, især fra Sognebalden og Abadalen, og nogen Kuldrift finder Sted fra Krogskoven til Bærum Jernværk.

c) Dvægaflen koster kun lidt af sig paa Ringerige, hvor man får i Distriktets Indre i høi Grad mangler gode Græsgange, der maaes ges enten paa den magre Krogskov, hvor man har Sætere, eller i et 12 til 16 Mile fraliggende Hallingdal. Ogsaa i denne Henseende ligger Strandene, saavelsom Abadalen og Sognebalden, Fortrin; men overalt er Englandet ved Gaardene uforholdsmæssigt mod Agerlandet, som veed den stenige Grund, dels den for Kornet villige Jordbund fra Byndelsen har givet Anledning til. Større Fordeel bringer Dvægaflinen i Hallingdal, undtagen i Glau Annerfogn, hvor Savnegangene ere saadanne, og vigtigt er denne Næringsvei for Næs Vgld, som paa de flodstige Fjeldgræsgange opseder om Sommeren en stor Deel fra nordligere Egne indkjøbt Hornkvæg, der om Høsten afsendes som Slagtekvæg til Byerne, ligesom det overhovedet er af Dvægaflingens Produkt at Næs og Goels Vgld hente deres Næring, da Agerbruget her manglesteds er misligt. I det Hele behandles Dvæget her med egen Omhu. Paa Ringerige opseder, paa Slagt nær, Enhver sine Jæstretter, og de fleste Jordbrugere udenfor Bondestanden saavelsom

de mere velhavende Bønder have foræblet deres Gaarde-Mæce ved spanske og engelske Gaar. For Dvrigt holdes de sædvanlige grovuldede Gaar. Veder holdes mængstedes, undtagen i Hole Sogn, hvor de ere sjældne, men selv i Fjeldbygderne i langt ringere Antal end Gaar. Forholdtrækket holdes de fleste Veder i Glaa Sogn. Paa den flade Bygd af Ringerige, hvor Kornavlen er størst, opføres mange Sviin, og i Hallingdal opføres Sviin paa mange Gaarde i Næs Prælb, ellers er Svineavlens her aldeles ubetydelig.

d) Jagt og Fiskerie drives som en Binæring af Enkelte, undertiden med Held. Mæst indbringende er Skytteriet af Fuglevildt, saer især i Hallingdal fynes en stor Deel Kyper eller tages om Vinteren i Snare. Ligeaa sælges endeel Hensdyr paa de Hallingdalen omgivende Fjelde. Den store Fjord paa Ringerige er fiskerig, og af de Gaarde, som ligge ved denne Fjord, drives Fiskerie med Fordeel. Især er Ringerige bekjendt af sine Brasen, der om Foraaret falde i Overflod. Fjordene og Elvene levere desuden fornemmelig Drret, Siik, Aborrer og Kolmund næsten hele Aaret igjennem. I Fjeldvandene faares, især om Høsten, Aborrer og Drret af udmærket Godhed, og i den store Hallingdals-Elv, samt de Fjorde denne gennemløber, findes Siik, Drret, Aborrer og Gib.

e) Bjergværksdrift finder nu ikke Sted her i Fogderiet, kjænt man i Fortiden paa forskellige Steder har drevet derpaa. Af Gruer har man fundet Kobbermalm paa Thristrands-Næsen ved Gaarden Aasterrud under Hole Prælb, samt i Sognebalden i Kittelsby-Næsen, paa hvilken sidste Sted fem Gruer have været i Drift i det syttende Aarhundrede. Paa Gaardene Bergs og Bjerkes Grund i Sognebalden gives god Jernerts i temmelig Mængde, som anvendtes til det forhenværende Sogndalske Jernværk, og i Semmen-Næsen samt Skollerud-Næsen i Nabalalen under Nordehougs Prælb har i forrige Aarhundrede en Høfsegs-Drift paa Selv fundet Sted, efter hvilken nogle et Par Tager dybe Gruer eller Skjerper endnu sees; ligesom ved Dypen i den øvre Deel af Sognebalden har været skjerpet efter Selv. Myrsmalm findes i Hallingdal, hvor i ældre Tider Myrjerns Tilvirkning har været bekjendt og brugt. Af Bjergværker har Ringerige haft tvende, nemlig et Kobberværk og et Jernværk. Kobberværket blev oprettet i den sidste Hjerdedeel af det syttende Aarhundrede af en Jacob Luth, der findes at have drevet det i 1688, og dets Smeltehytte var opført ved Garhammer-Høfse, ikke langt fra de formeldte Gruer i Kittelsby-Næsen, paa Gaarden Stevrens Grund, hvor endnu en Mængde restet Kobbermalm er at see; men Misforstaaelse imellem Værkets Opretter og Staten for samme gjorde at det snart forfalt, og da det senere optoges af Andre, blev dets Drift heller ikke af Varighed. Jernværket, hvortil først gjordes Begyndelse i Aaret 1751 af Justitsraad Poul Vogt i Christiania og en Lars Braag, som optog nogle Jerngruber i Sognebalden paa Gaarden Narverud, i Blirrud-Rollen og paa Gaarden Baagaas's Grund, og hvis første Marsovn opførtes i 1752 paa Rind Bergs og Lunders Eiendele. Værket gaves Navn af Sognebalds Jernværk, og en ny Marsovn opførtes i 1756, ligesom efterhaanden fire Gruer optoges paa Rodum, i Snarum Sogn og i Krydsfærre; men

2tes Braag, som var bleven **En**-**Gier** af **Værket**, maatte for **Uformu-**
enhed indstille dets **Drift**, og folgte det til **Sognepræst S. Wendse** paa
Rodum, der tilvirkebe noget **Jern**, men, da det ikke kunde svare **Beg-**
ning, snart igjen nedlagde det. Som ødeliggende blev det senere opta-
get af **Borums Jernværks** **Gier** **Conrad Clausen**, hvis **Enkes** anden
Mand **Kammerherre F. J. Raas** folgte det til en **frenst** **Mand** **Peder**
Hoberg, som af **Creditcasjen** fik et betydeligt **Laan** til at bringe **Vær-**
ket i **Opkomst**, men maatte efter endel **Mars** **Forløb** i 179* forlade
det i dets forrige øde **Tilstand**. Et **Kobolt-** og **Vitriolværk**
drives paa **Gaarden Grefsrud** paa **Thystranden** og sydselsætter mange
Menneſter. Et lignende **Værk** var **paatænkt** **nordligere** paa **Thystran-**
den, men kom ikke til **Fuldkommenhed**.

f) **Foruden** **Metaller** har **Fogderiet** forskellige **nyttige** **Jord-**
og **Steenarter**, som **anvendes**. Af den **Kalksteen**, som **findes** i
Kængde paa **Ringerige** imellem **Steensfjorden** og **Norberhous** **Kirke**,
brændes paa mange **Steder** **Kalk**. Omkring **Steensfjorden** og **Krog-**
fløen **haves** **flinkornig** **Sandsteen** af forskellige **Arter**, hvoraf nogle,
foruden at **anvendes** til **Bygningssteen**, som **sees** af den gamle **Kirke**
ved **Gaarden** **Steen**, **formenes** at være **anvendelige** til **Stelſtene** i **Mars-**
ovne, saavelſom til **Slibestene**. **Jernvitriol** har man paa **Ringerige** i
Nærheden af **Høneføssens**, og paa **Gaarden** **Viøl** **haves** et **Slags** **sort**
Kridt, der er meget **tjenligt** til **Farvematerial**. **Serpentin** **findes** ved
Gaarden **Gjørub** i **Hougs** **Sogn**, og **Leerarter** **tjenlige** til **Teglsteen** og
grove **Pottemagervarer** **gives** paa flere **Steder**. I **Strandaasen** i **Mals**
Hovsogn, $\frac{1}{2}$ **Mil** ovenfor **Mals** **Kirke**, er for 5 til 6 **Mar** siden opda-
get et betydeligt **Sliferbrud**, hvis **Steen**, der er af **fortrinlig** **Godhed**,
anvendes til **Tagtækning**. Ligesaa **gives** **Slifersteensbrud** i **Hemsebal**,
men **Stenen** er her af en mindre god **Art**, og paa **Garnaas**, $\frac{3}{4}$ **Mil**
fra **Mals** **Kirke**, **haves** en **Art** **Slifersteen**, der dog kun med **Vanskelig-**
hed **lader** sig **bearbejde**. Ved **Gaarden** **Vager** i **Nærheden** af **Norber-**
hous **Kirke** **findes** et **Slags** **hvidagtig** **Kalkjord**, der har været **benyttet**
som **Maling**, dog ikke med **synderlig** **Fordeel**.

g) **Forædling** af de **raa** **Naturproducter** ved **Fabriker**
eller **Huusslib** **sydselsætter** **adskillige** **Hænder** paa **Ringerige**. Af dertil
sigende **Indretninger** **haves** et **Spigerværk** paa **Gaarden** **Viøl**, med
to **Spigerhammere** og en **Saugblads** **Hammer**, der dog kun er i **svag**
Drift, og et **libet** **Brunrødt-Fabrik**, anlagt i **Maret** 1789 paa **Gaar-**
den **Grefsrud** paa **Thystranden**, der dog i de senere **Mar** ikke har været
synderlig **drevet**, ligesom her ere **adskillige** **Teglværker**, deels i **Hole**
og deels i **Norberhous** **Ørgld**, af hvilke **Teglværket** paa **Nytterager**
under det første **Ørgld** er i **bedst** **Drift**. Her ere flere **store** **Brænde-**
vulvsbrænderier i begge **Ørglde**. Ligesaa ere her nogle **betydelige**
Saugbrug, og flere af **Høneføssens** **Sauge** ere **flinbladige** eller **saas-**
kalde **Sliskeauge**. Her **gives** ogsaa nogle **store** **Møllebrug** (i **Høne-**
føssen, i **Sjærbølen** og paa flere **Steder**) og i begge **Ørglde** ere flere
Stampemøller. **Adskillige** **Fjærebrænderier**, saavel paa **Ringe-**
rige som i **Hallingdalen**, men **mæst** i **Sognebølen**, i **Nabølen** og paa
Thystranden, **levere** **Producter** til **Salg** **udenbygds**. Paa **Ringerige**
bruges **Fjæreovne**, i **Hallingdal** **derimod** for det **Mæste** **blot** den **saavel**

Lid som Materialier spildende Gjæld. Kalkbrænderier findes paa Ringerige, og Potassefogning drives i Hallingdal, men kun i det Smaa. Huusfliden paa Ringerige er ret god. Man har vel ikke naaet den Fuldkommenhed som paa Toten og paa Hedemarken, dog virkes til Huusfornødenhed saavel finere som grovere Tøier. Her ere gode Gaandværkere, og især forarbejdes i den senere Tid i Hole Brjld en Mængde Karioler og Slæder, som afsættes rundt om i Landet. I Hallingdal staaer saavel Huus- som Gaandværkfliden tilbage.

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Hole Præstegjæld:

Hole Præstegaard, af Skjld 2 Skpd. (24 Dlr.), en god Gaard, med meget frugtbar Jord, hvorpaa udjaaes 30 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatoes, samt fødes 8 Heste 30 Køer og 30 Faar, og hvortil er fuldkommen tilstrækkelig Skov, Havn og Søer, og 5 Pladser. Paa Gaardens Grund staaer Sognets Kirke, oprindelig en Graastensbygning, der i den senere Tid har faaet trende Fløie af Tømmer, som ere indførte 1736. Vestenfor, ned mod den her udslebende Stor-Elv samt mod Tyrifjorden, ligger Helgeland, 3 Skpd. 19½ Lpb. (30 Dlr.), en af de betydeligste og bedst dyrkede Gaarde paa Ringerige, med stor Agervidde, tilstrækkelig Skov, godt Fiskerie og 11 Pladser, hvilken Gaard (ifølge Biel) skal være det Streituland, hvor Ringeriges første Konge Hring skal have boet og være begravet i en ved Gaarden endnu tilværende stor Houg¹, Stadum, 2 Skpd. 19½ Lpb. (28 Dlr.), Hasnor, 3½ Skpd. (19½ Dlr.), og Frøishoug, 5½ Skpd. (22½ Dlr.), alle store Gaarde, og hvoraf den sidste gamle Navn (Frøishof) formodentlig godtgjælder, at her har været et Offersted for Freyr eller Freya, ligesom her endnu ere Oldidsminder, strax ved hvilken er Dagsager, 1½ Skpd. (10½ Dlr.), en mindre Gaard, hvis gamle Navn formodentlig har været Dithinsager, altsaa et Gudsdyrkelsessted for Dithin.

Ofrens og Jøndenfor ere Mo, 5 Skpd. (27½ Dlr.), Frøshoug, 3½ Skpd. (8½ Dlr.), Gornæs, tre Gaarde, 6½ Skpd. (30 Dlr.), hvor man formodentlig maa søge det Gumanæs, hvorefter den i Kong Ingi Baardsens Historie hyppigen forekommende Baglesbesidding Bændia skrives, Dali, 3½ Skpd. (17½ Dlr.), Fjeldstad, 3 Skpd. (13½ Dlr.), By, 5½ Skpd. (28½ Dlr.), Schoel, 3½ Skpd. (15½ Dlr.), Hundstad, St. og L. 4½ Skpd. (15½ Dlr.), Fjeld, to Gaarde, 5½ Skpd. (27½ Dlr.), Fene, tre Gaarde, 3 Skpd. 17½ Lpb. (23 Dlr.), Svarstad, to Gaarde, 4½ Skpd. (24 Dlr.), og Bændnæs, 3½ Skpd. (21½ Dlr.), alle frugtbare Gaarde henhørende til den saakaldte Moiebygd, der er en i Fjorden udstikkende Landtunge, paa hvis yderste Spids er foranførte Bændnæs, hvor det antages at Sigurd St. der var Olaf den Helliges Stiffader og Harald Haardraades Fader, har boet, og hvor den gamle Bændnæs Kirke staaer, der er en Gmbygning, som efter Reformationen laa en Tidlang begravet under de Ruiner efterat være afbrændt af Lynild, indtil den i 1676 igjen blev

¹) See topogr. Journal 30te Hefte, S. 20-22.

fat i Stand ¹, samt udenfor hvilken er Frognøen (5½ Dlr.), der for-
 sen har hørt under Frøishoug. Paa Strandene ved Tyriffjorden under
 Lene og Svarstad ere mange Gravhøje, og Lene er bekendt af en her i
 1222 foresalden Fægtning mellem Birkebenerne og Ribbungerne.

Borgen, 2½ Skpb. (18 Dlr.), Løken, 1 Skpb. (14½ Dlr.),
 Biig, 2½ Skpb. (17½ Dlr.), og Gjesvold, S. og N. 4½ Skpb.
 20½ Dlr.), ere gode Gaarde paa den østlige til Steensfjorden stø-
 rende Arm af Bygldets Halsø, hvortil ogsaa hører Øytterager (for-
 sen matrikuleret under Storsøen), 1 Skpb. 3½ Lpb. (11 Dlr.), paa en
 Hølsfjorden udfiskende Landspidsø, med Skov til Salg, et godt Tegl-
 værk, Kalkbrænderie og 5 Pladser.

Storsøen, en De af ½ Mills Omkreds øverst i Hølsfjorden, med
 arbeides smuk Veligheden, paa hvilken man troer at en Kirke eller et
 Kapel i Fortiden har staaet, samt hvor man finder Levninger af 4 gamle
 næstve grundmurede Skjeldere, hvoraf endnu de tre ere i fuldkommen
 brugbar Stand, saavel som Ruider af Bygninger ². Gaarden skulder
 1½ Skpb. (18½ Dlr.), har fornøden Havn og Skov, og 6 Pladser.

Steen, en af Ringeriges største Gaarde beliggende paa et af de
 kjønneste Steder i denne Egn ved Steensfjorden, af Skuld 6 Skpb.
 38 Dlr.). Den har store Viddet, en Udsæd af 40 Tdr. Korn og 50
 Tdr. Potatos, søder 12 Heste og 48 Køer, har maadelig Havn og ube-
 rydelig Skov, men godt Fiskerie, Saug og Kornmølle paa Østtiden af
 Steensfjorden, et Brændeviinsbrænderie og 10 Pladser. Gaarden har ri-
 meligtvis i Fortiden havt anseelige Beboere, og man troer at Kong
 Sigurd Hjort her har havt sin Bopæl. Ved Gaarden sees paa en
 Øi Levninger af en Kirke, der var opført af Sandsteen med listhøv-
 lede Stene omkring Dørene, i hvilken holdtes Gudstjeneste indtil efter
 Midten af det fjerde Aarhundrede, men senere skal være afbrændt ved
 Brand, og i en stor Øi, Halsdams Høgen kaldet, paa Nordtiden af
 Gaarden, skal efter Traditionen en Deel af Kong Halsdams Svantes Le-
 verne være jordet ³. Vesten- og nordensfor ligge Sørum, tre Gaarde,
 5 Skpb. 8½ Lpb. (48½ Dlr.), Mo, 3½ Skpb. (20 Dlr.), Bjørnstad,
 1½ Skpb. (15½ Dlr.), Bjærke, N. og Ø. 4½ Skpb. (21½ Dlr.), Sø-
 rum, fire Gaarde, 6 Skpb. 14½ Lpb. (53½ Dlr.) og Lore, 2½ Skpb.
 (19½ Dlr.), alle gode Korngaarde, der udgjøre foransøgte Halsøes nord-
 østlige til Norderhøugs Bygld grændsende Deel, og hvoraf de to sidst-
 nævnte stode til Steensfjorden.

Krogskougen, en halvanden til to Mile bred Bjergstrækning og
 Skov-Afminding, som grændser imellem Agers Fogderie og Ringerige,
 hvilket sidste District den for største Deel tilhører, og bruges til Søer,
 ligesom Bygden herfra faaer de fornødne Træmaterialier. Paa samme
 ere nogle skuldfatte Pladser, hvoraf Midtskougen ligger paa en Høide
 af 1422 Fod (B.), og Bjergstrækningens højeste Punct Øyrihøgen,

¹) See bemeldte Journal, 30te Hefte, S. 118—120.

²) Næst om Storsøen i historisk Henseende findes i samme Journal S. 130
 —134. Om bemeldte Capel kan have været det i Danske Magazin S.
 323 ommeldte Capella S. Ludovici in Thusi-Øy, kan ikke bestemmes.

³) Noget om Gaarden Steen finder man i bemeldte Journal S. 125—127.

hvorfra falder en vid Udsigt over Christiania- og Drams-Fjordene, omtrent 2200 Fod over Havet. Det bratte Sted af Krogskougén, hvor Veien fra Christiania gaar ned til Ringerige fra en Høide af 1186 Fod (B.) gennem en Bjergkile mellem høie lodrette Fjeldvægge, kaldes Krogskleven og er bekendt af den derfra falende skjenne Udsigt. Strax ovenfor denne foresaldt i April 1716 en Fægtning imellem et svensk Corps og den her posterede Almue fra Ringerige¹. Nedenfor Krogskleven er Skibsfæstestedet Sundvolden, 5 Lpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorfra tillige faaes Vandstuds til Svangstranden i Lier 2 $\frac{1}{2}$, til Vigarsund paa Modum 2 $\frac{1}{2}$ og til Gulsrud sammesteds 1 $\frac{1}{2}$ Mil. Angaaende Almindingsens Salg til de brugsberechtigede Gaardbrugere i Hole og Norderhous Prglde, samt dennes Udfisning, see Resolutioner af 5te Juli 1816, 8de September 1818 og 13de Juli 1821.

Skjerdalen, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Bruq, som i en Række af Aar (fra 1796 til 183*) tilhørte Kient. Hals, og eies nu af flere Giere, beliggende ved Skjerdals-Elvens Udløb i Tyrisfjorden, i hvilken ere tre Udfisnings-Sauge, hvoraf to tilhøre Gaardens Giere, til hvilken Gaard er maadelig og grundblødt Jord, men erneroden Sæter og Skov, et godt Dværnebrug, Stampemølle og elleve Pladser. Ovenfor ligge Hovinb, 1 Skpd. 7 $\frac{1}{2}$ Lpd. (33 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Prgldets betydelige Gaarde, med stor Skov, Dværn og Stampemølle, samt Solberg, 1 $\frac{1}{10}$ Skpd. (18 $\frac{3}{4}$ Dlr.), og de mindre Heieren og Opsal, og udenfor Skjerdalen ved Fjorden Høllerud, 17 $\frac{1}{2}$ Lpd. (20 $\frac{3}{4}$ Dlr.), Houg, tre Gaarde, 2 Skpd. 9 $\frac{1}{2}$ Lpd. (23 $\frac{3}{4}$ Dlr.)², og Burud, 1 Skpd. (15 $\frac{3}{4}$ Dlr.), som alle tilligemed flere mindre Gaarde henhøre til Tyrisstranden. De staae i Bequemhed for Agerdyrkning tilbage for Prgldets øvrige Gaarde, men have større Skove og bedre Stæde gange end disse.

b. i Norderhous Præstegjeld:

aa. i Hovedsejnet:

Norderhous Præstegaard (ford. Norderhof), 2 Skpd. (45 Dlr.), en meget betydelig Gaard, med frugtbar Jordbund, to underliggende Obegaarde og en Sæter, noget Fiskerie og god Skov. Udsæen er 26 Tdr. Byg og Blandforn samt 30 Tdr. Potatos, og her jødes 8 Heste, 25 til 30 Køer og 50 Faar. Under Gaarden ere atten Pladser og paa dens Grund staaer Segnets Kirke, en gammel Graastensbygning. Af de Præster, som have beboet Gaarden, mærkes den som Historiker bekendte Magister Jonas Ramus, der var Præst fra 1690 til 1717 og hvis Hustru Anna Colbjørnsdatter (almindelig Anna Colbjørnsen kaldet) har erhvervet sig Navnkundighed ved sin fælle og snilde

¹) Denne Hæere omtales nærmere blandt de historiske Notitser.

²) Ved disse Gaarde opstær Tyrisfjorden, efter uroligt Veir der her set Fjorden i Bevægelse, undertiden Ravstykke, hvoraf et udmærket Stykke findes i Universitets-Musæet. Professor Kellhan antager imidlertid, at det ikke er afgjort at dette Rav er et Product af Fjordens Bund, da han anser det for muligt at det kan stilles ned af en i Fjorden udløbende Bæk, ved hvis Munding det opstær, og saaledes hidrøre fra Terrainet ovenfor Fjorden. Andenseds forekommer det ikke.

ansætt under en ved Gaarden den 29de Marts 1716 foresalden afning imellem norske og svenske Dragoner¹. Gaarden ligger i en Ringeriges frugtbareste og skjønneste Bygder, og strax ved samme er udsægaarden, 2½ Skpd. (12½ Dlr.), hvilken Gaard formeldte Anna Golbjørnsdatter beboede som Enke indtil hendes Død 1736, samt sønen D. og V. hver 2½ Skpd. (14½ og 12½ Dlr.), hvilken sidste den residierende Capellans Embedsgaard. Søndens og østenfor Kirken ere Freg, to Gaarde, 4½ Skpd. (20½ Dlr.), Naa, 1 Skpd. 7½ lb. (7½ Dlr.), Gilhoug, 1 Skpd. 12½ lb. (11½ Dlr.), og Veiteen, to Gaarde, 4½ Skpd. (26½ Dlr.), samt nordenfor Kirken overveien, 2½ Skpd. (17½ Dlr.), Trøgstad, 2½ Skpd. (13½ Dlr.), Tanberg, to Gaarde, 5½ Skpd. (28½ Dlr.), begge gode og velrykede, hvor efter Sagnet en Konge i Oldtiden skal have boet, og som menes at være det Thornberg, som den af Historien bekendte Alfslingsen skrives til², ligesom her ere flere Oldtidsminder og endnu sees muringer af en grundmuret Bygning fra Fortiden, Hælselberg, 2½ Skpd. (14½ Dlr.), i et godt Brug, og Vager, fire Gaarde, 10 Skpd. ½ lb. (61½ Dlr.), hvilke samtlige høre til Ringeriges bedste Kornuarbe, men mangle for en stor Deel Skov. Længere østlig er Burud, ½ Skpd. (16½ Dlr.), ligeledes en af Sognets gode Gaarde, og endnu østligere er en Samling af Gaarde omkring og ovenfor den øvre ende af Steensfjorden, af hvilke mærkes Skjervold, 2 Skpd. (9½ Dlr.), et smukt bebygget Brug og den sydligste af Sognets Gaarde i Fjordens Vestside.

Sorum, 2 Skpd. (22½ Dlr.), en betydelig Gaard, Veien, ½ Skpd. (13½ Dlr.), et godt Brug, der efter Sagnet skal i Oldtiden have været Kongeholig, og med mange Gravhøie, Vee, 2 Skpd. (11½ Dlr.), Oppen, 2½ Skpd. (18½ Dlr.), og Follum, 2 Skpd. (15½ Dlr.), der er Fjerdings Embedsgaard, med fornøden Havn og Skov, ligger paa Estræningen mellem Adals- og Sognedals-Elvene, som her er en stor Flade, og høiere oppe ere Heen, 2 Skpd. (20½ Dlr.), med noget skiferie og Udstibn.-Saug i Heens-Fossen, i hvilken i de sidste Aar betydelige og kostbare Forbygnings-Arbejder til bekvemmere Fremdrift af Træstøften ere gjorte, Semmen, to Gaarde, 3 Skpd. 16½ lb. (21½ Dlr.), Skollerud, 2 Skpd. 11½ lb. (27½ Dlr.), en meget betydelig og smukt bebygget Gaard, tilhørende Propr. Hofgaard med sex Høstjer, og Hval, 1½ Skpd. (18½ Dlr.), paa hvilken Gaard i Fortiden har været Kirke, der ligger langs ved Adals-Elven og alle

¹) Jonas Ramus's saavel som Anna Golbjørnsdatters Levnets og Familie-Omrindigheder anføres i de af B. Moe udgivne Actstykker til den norske Krigshistorie under Kong Frederik den Fjerde, i Nittit. Tidsskrift 15de Hefte. Hændes Død er dramatisk behandlet af R. E. Rahbek i hans samlede Skuespil 1ste Bd. S. 103—104, og hendes Portræt haves lithographeret i Germobler 4de Aarg. 1823.

²) See Undersøgelse om det gamle Høvdingssæde Thornberg og dets Bedøer af Capl. G. Munthe, indført i Urda, et antiqu. Tidsskrift 1ste B. S. 372 88, hvor S. 384 anføres de Grunde som tale for at det anførte Lauberg er det gamle Thornberg.

have gode Skove, samt noget Fiskerie i Elven. Til Sognebalen høre Beme, tre Gaarde, 2 Skpd. $\frac{8}{15}$ Lpd. ($25\frac{1}{15}$ Dlr.), hvoraf den ene har Rølle-, Stamp- og Saugbrug, alle i god Drift, med de ovenfor liggende Støveren og Garhammer Gaarde, og udenfor ere Røsseng, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), og Bjerke, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{3}{8}$ Dlr.), begge ved Soggendals-Elven, samt Sørgefos-Brug, forhen med Åre Udstikn.-Gauge og to Kornmøller i bemeldte Elv, 119 Beboere, sendes for hvilke ere Leerberg, 16 Lpd. ($15\frac{1}{10}$ Dlr.), et godt Brug, Ålf, 4 Skpd. ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), og Breiten, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{10}$ Dlr.), et godt Brug, hvilke regnes til Tyristranden, alle med Skov til Salg og Anledning til Fiskerie.

bb. i Høuge Annersegn:

Høug, 1 Skpd. ($3\frac{1}{10}$ Dlr.), en liden Gaard, hvorpaa staar Sognekirken, en gammel Graafkens-Bygning, estenfor hvilken ere Fælden, 3 Skpd. ($14\frac{1}{10}$ Dlr.), og Gjermundbo, 4 Skpd. ($17\frac{1}{10}$ Dlr.), ligesom paa Syd- og Vestfiden Berg, to Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Klekken, to Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), og Skredstation, Søtrang, to Gaarde, 8 Skpd. $14\frac{1}{2}$ Lpd. ($34\frac{1}{2}$ Dlr.), med flere Oldtidsminder, Vesteren, to Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. (17 Dlr.), og Løken, to Gaarde, 4 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), samt paa Nordfiden Toen, 4 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), Ro, tre Gaarde, 4 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Dren, 4 Skpd. $8\frac{3}{4}$ Lpd. ($17\frac{3}{4}$ Dlr.), Hval, to Gaarde, 5 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($33\frac{1}{2}$ Dlr.) og Knæstang, to Gaarde, 6 Skpd. ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den ene ved Kgl. Resol. af 15de Jan. 1816 er Sørenstrivergaard og smukt bebygget, høre til Sognets Hovedbygd, og ligge omkring den til Hadeland ferende Hovedvej, samt ere gode Korngaarde, men med ubetydelig Skov.

Hof, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{3}{4}$ Dlr.), et smukt bebygget og betydeligt Brug, med stor Jordvej, to Vandfald og mange Pladser, vestenfor de anførte Gaarde, paa den anden Side af Rands-Elven, hvilken Giennem tilhørte i Midten af forrige Aarhundrede Foged Ivar Wiæl samt i senere Tid. DUnker, og sendes for hvilken er Hønen, 2 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, med betydelig Grundleie og forpagtnings-Afgift af Pladser i

Hønefosken, der er en Flekke paa begge Sider af det berømte Vandfald Hønefosken, over hvilken Nabalshelven har sit Udsøb i Stor-Elven, og hvori ere betydelige Saug- og Røllebrug, nemlig a) forhen tretten nu otte Gauge tilhørende Røbmænd i Drammen og ansatte til en Skjærsel af 3550 Lyster Tømmer, b) otte Dværnebruge, c) to smaa Pottemagerier og d) en Saugblads-Hammer. Beboerne, som i 1835 vare 719, hvoraf 303 under Dværnbergsunds Degaard i Nordersjøen Sogn og de øvrige paa foranstøttede Hønes Grund, leve ved og af de herværende Brug. Her ere 3 Landhandlere, 2 Gjæstgivere og en Håndnæringsholder.

Nærsteb, 3 Skpd. $8\frac{1}{2}$ Lpd. ($36\frac{1}{10}$ Dlr.), der ansees for at være det betydeligste Brug i Prglbet, med frugtbar Jord, Skov til Salg og 12 Pladser, tilhørende Propr. L. Borchgrevink, ligger med tilgrænsende Alme, to Gaarde, 3 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{10}$ Dlr.), som for Hof i den saakaldte Ulleraals-Byg, hvortil ogsaa hører Si-

isbruget, en betydelig Eiendom, bestaaende af Gaardene Egge, Viol og Myrer, tilsammen 2 Ekd. ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende i den øverste Deel af Sognet ved Habelands-Elven, hvori til Eiendommen ere fire Bøuge, to Kornmøller og en Stampemølle, foruden en Spigerhammer, 1 Teglværk og en Tjæreovn, ligesom til Bruget er god Jordvel, Fiskele, betydelig Skov og 16 Bladser. Eiendommen tilhørte i en lang Tælle af Ar den Krestingske Familie, og eies nu af Prop. Gregerm. Nordenfor er den vidløftige Eggemo, der fører over til Jævnager aa Habeland.

cc. i Aabalens Annersogn:

Comdalen, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($23\frac{3}{4}$ Dlr.), med Skov til Salg og Bjergsaug, og Verjund, D. og B. 1 Ekd. ($17\frac{1}{4}$ Dlr.), begge i Sognets ydre Deel udenfor Sperillen, Finsand, 10 Ekd. ($10\frac{3}{4}$ Dlr.), Jøungerud, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.) og Skognæs, $19\frac{1}{2}$ Ekd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), alle med god Skov, paa Sperillens Østside, samt, ved den nordre Ende af denne 520 Fod (K.) over Havet liggende Fjord, Næs, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($55\frac{1}{2}$ Dlr.), der er en saare betydelig Gaard paa en af Beina og Urula ved dens Udsøb i Sperillen dannet Landtunge, med karp og tildeels frostmem Jord, men med god Havn, Fiskele, en Skov af et Par Quadratmiles Udstrækning, hvori kan hugges flere hundrede Tylster i årlig, to Tømmerhængsler, et i hver af de anførte Elve, Saug og Dværn, samt 17 Bladser, og paa hvis Grund Sognets Kirke forhen, som det synes til Slutningen af det tyttende Aarhundrede, har staaet. Af Sognets øvrige Gaarde mærkes Viger, 3 Ekd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund laaer Sogneskirken, en Tømmerbygning opført 1702, og Strande, 1 Ekd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), et ret godt Brug med Skov, begge paa Sperillens Østside, hvorfra en vidløftig Bjergstrækning med flere Høider, saasom Stands-Ruten, Viger-Hjeldet, Tre-Knatten o. fl. fører over til den østboede Vidal, som danner Grændsen mod Valders og Hallingdal, og hvori findes mange Spor til Beboelse i Fortiden.

dd. i Sognebalens Annersogn:

Lundesgaarden, 2 Ekd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Brug, paa hvilket, hvortil er den største Skov i Sognet, staaer Kirken, en stor og smuk i 1758 til 1760 opført Tømmerbygning, Dyppegaarden, $1\frac{1}{2}$ Ekd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes med betydelig Skov, Berg, to Gaarde, 2 Ekd. $9\frac{1}{2}$ Ekd. ($15\frac{3}{4}$ Dlr.), paa en af hvilke (Nedre Berg) det Sognebalske Jernværk har været anlagt, Bjærke, 1 Ekd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Houtedalen, 15 Ekd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hovland, $8\frac{1}{2}$ Ekd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), samtlige med gode Skove, hvilke udgjøre med flere Gaarde et meget bebygget Nabolaug i Dalens Midte, paa begge Sider af Sognebals-Elven og den til Hallingdalen førende Landevei, og paa en Stæde af 5 til 600 Fod over Havet. Høiere oppe ligger omkring Thorsbænder en Samling af 8 til 10 mindre Gaarde, af hvilke den vigtigste er Rud, 1 Ekd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), i eet Brug, med Saug, Kornmølle og Stampe. Den til dette Sogn hørende Deel af Sognebalen bærer Navn af Øvre Sognebalen og er den mindst velstaaende Deel af Bygdet, ligesom den i Henseende til Kornavl staaer tilbage for Bygdets øvrige Egne. Bygden her er frostmem.

c. i Næs Præstegjeld:

aa. i Hovedsegnet:

Næs Præstegård, 18 Løbel ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 6 til 8 Tdr. Korn og 6 Tdr. Potatos, samt sædes 2 Heste, 12 Kær og 20 Faar, og hvortil ere gode Græsgange med mere end tilstrækkelig Skov. Her staaer Sogneskirken en meget gammel Heisværks Bygning, med et Par senere tilføiede Sidebygninger af Bindingsværk. Blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes Arnegaard, Devegge, Grimsgaard, Sevre, Eidal og Garnaa¹, hvilken sidste Gaard skal have været de gamle Hallingdalske Kongers Residens og paa hvilken et Capel i Fortiden skal have staaet. Dette Sogns Gaarde have imidlertid en stærkere og mindre frugtbar Jordbund end Talens mere befrugtede Bygder, og Kornavlens er her meget afhængig af Veirigten, ligesom den almindelig Velstand er mindre god end i de øvrige Dele af Fogderiet.

bb. i Flaa Annersegn:

Veie, 30 Løbel (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken staaer Sognets Kirke, ligeledes fra Begyndelsen en Heisværks-Bygning, der er udvidet ved Tilbygninger af Bindingsværk, Hilde, Heie, Lvien, Tollefsrud, Kolkrud, Vold, Guldvig, Berg og Li, hvilke ere Sognets kystbeliggende Gaarde, der i det Hele ere af samme Vægfæstighed som Hovedsognets Gaarde. Paa Heies, Tollefsruds og Volds Grunde er Oldtidsminder, og paa Guldvig skal forhen have staaet en Kirke².

d. i Goels Præstegjeld:

aa. i Hovedsegnet:

Frosager, S. og N. 26 $\frac{1}{2}$ Løbel (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med forderlig Kornavl, Skov til Salg og mange Bladser, Hæstorn, 66 Løbel (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Præstegjeldets betydeligste Gaard, med god Kornavl, god Skov og Saug, foruden hvilke kunne mærkes Eklie, to Gaarde, Hetta, to Gaarde, Rotnem, fire Gaarde, Skage, Goelberg og Linneberg, to Gaarde, som Sognets vigtigste Gaarde. Af de mindre mærkes Goels Præstegaard, 24 Løbel ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, hvorpaa staaer Sognets Kirke, en gammel Heisværks-Bygning, der i senere Tid har faaet Tilbygninger af Bindingsværk.

bb. i Hemsedals Annersegn:

Løken, Ulsager, tre Gaarde, Grøtte, Frem, to Gaarde, og Kirkeboen, paa hvis Grund Kirken staaer, samt Grøndalen, tre Gaarde, hvilke sidste ere de øverste Gaarde i Sognet, med ubetydelig Kornavl og ingen Skov, men gode Græsgange og Eetere. Paa Grøttene ere Oldtidsminder.

e. i Nals Præstegjeld:

aa. i Hovedsegnet:

Nals Præstegaard, 30 Løbel (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Den har en Udsæd af 6 til 8 Tdr. Byg, fører 4 Heste, 25 Fætreure og 50 Faar, har fornøden Skov med besværlig Drift, men skønne Græsgange, og

¹) Om Devegge og Garnaaes kan eftersees topogr. Journal 30te Hefte S. 172—177.

²) Sagn herom anføres i samme Journal S. 169 og 170.

og fire Kladser. Paa Gaarden staaer Sognets Kirke, en gammelbygning.

Sundre, tre Gaarde, i mange Brug, Ulsbøgen, 24 Løbel (Dlr.), Præste-Enkesæde, Hoff, fire Gaarde, Huus, Stave, Nisse Gaarde, Noss, fem Gaarde, i mange Brug, Strand, Sky, og Breen, der høre til Sognets bedste Gaarde, og af dem mærkes Hofdeggaard, 8½ Løbel (3½ Dlr.), beliggende i den nye Bygd Vassbygden, paa hvilken Gaard i Fortiden en Kirke og Capel har staaet.

bb. i Torpe Annersegn:

fire, tre Gaarde, 43½ Løbel (23½ Dlr.), Torpe, fire Gaarde, Løbel (27½ Dlr.), paa en af hvilke Sognets Kirke staaer, og som ellina, Ophem, tre Gaarde, 44 Løbel (42½ Dlr.), der høre til de bedste i Bygdet, Sørbøen, to Gaarde og Sato, kunne regnes Sognets gode Gaarde.

cc. i Hoels Annersegn:

sundetaal, tre Gaarde, Myre, Døre og Nedre, Neeraal, tre, Willand, Loregaard, to Gaarde, og Sundalen, tre Gaarde, de vigtigste blandt dette Sogns høitliggende Gaarde.

2. Buskeruds Fogderie.

Det udgjør den midterste Deel af Buskeruds Amt, og er det enesammenfogderier som støder til Søen. Grændserne ere mod N til Hallingdal, mod Nordøst til Ringerige, mod Øst til Agersdal og til Christiania-Fjorden (som stikker det fra Follong), mod S til Drams-Fjorden, Jarlsberg Fogderie og Sandsvør, og mod V til Nordvest paa sin Side Fjeldstrækninger til Numedal. Fogderiets Længde fra Rytstænkningen ved Christiania-Fjorden i S. til Grændsen mod Hallingdal i N. V. er omtrent 10 Mile, og den Brede fra Sandsvør i S. V. til Ringerige i N. D. noget over 10. Arealet udgjør 23 norske Kvadratomile, hvorpaa efter Folketallet af 1835 levede 29,997 Mennesker, hvorved udkommer en Bebyggelse af 1304 Mennesker paa Kvadratomilen.

Dette Fogderie, der er saavel det folkerigeste som bedst befolkede af de trede Fogderier, er tillige med Hensyn til Velkommen og Udbytte det heldigste blandt disse, ligesom det for største Deel af Landets skønneste og interessanteste Egne. Det kan, for saa vidt væsentligste Deel af samme angaaer, ansees for et rummeligt og frodigt, der er den nederste og mest lavtliggende Deel af de til Hallingdalen Districter hørende Fjelddale, hvis trede Hovedstæde i Fogderiets nordøstlige Deel, hvorefter Dalen, som mod N. V. betydelige Udviklinger, fortsættes over Røstum og Eger indtil Fjorden Bredder. Denne Dal, der er rig paa afveirende Skov og som ernærer to Trediedele af Fogderiets Folkemængde, har en bred, af hvilke den mod N. V. opgaarnde Sigdal er af størst Betydning, men Rierdalen, som fra Dalstrækningens øverste Deel ved Fjorden fører mod Nord, er den skønneste og mest befolkede. Den hører til Fogderiet en udmærket skønliggende Sidedal i to til tre Mil imellem Christiania og Drams-Fjorden udgaarnde Land-

tunge, som udgjør Røken og Hurum Sogne, hvis yderste Halvdeel er det heiliggende skovrige Hurum-Land. Fogderiets nordvestlige Deel er en høit op over Havfladen stigende Bjergegn, hvor Bjeldene, som omgive de beboede Bygder, slutte sig til Nummedals- og Hallingdals-Bjeldene, ligesom Fogderiet i Øst ved en mindre udstrakt Bjeldarm stilles fra den nedre Deel af Mødalen og fra Sognedalen under Ringeriges District. Dog ere hverken Grøndsfjeldene eller Bjeldarmene mellem Fogderiets Dale af den Heide og Udstrækning, at de danne Bræer eller Gletschere. Bjeldene høre i Almindelighed til Urfjergenes Klasse, skjøndt i Fogderiets lavere Egne Overgangs-Bjergarter af forskjellige Slags fremtræde, nemlig paa Modum og Eger Keersfiser og Kalkfiser, samt derovenpaa Sandsteen og paa enkelte Steder Porfir. Paa Nordfiden af Drams-Fjorden er en Overgangs-Granit, der udbreder sig over Hurum-Landet. Bjergene ere rige paa Metaller, hvorpaa alt lange Bjergværkskrift har fundet Stedet, ligesom her gives flere i økonomisk Henseende anvendelige Steenarter. Her ere, som meldt, tvende Fjorde, nemlig Christiania-Fjorden og Drams-fjorden, hvoraf hin i en Strækning af 3 Mile og denne i en Strækning af $3\frac{1}{2}$ Mil omgive Fogderiets ydre Deel. Den sidste, hvori Drams-Elvens betydelige Vanddrag udgyder sig, er paa et Sted (ved Selvigen) af en fra Hurumlandet udgaaende Sandmo indfneben til et Nisfjelds Brede, ved hvilket Sted Røbens Snæverhed i Forening med Trækket af Fjordens Vandmasse ovenfra i Flomtidene foraaftager en Strøm, som man paa intet andet Sted i det Søndenfjeldske har Mage til, og som undertiden kan være aldeles impassabel, hvorefter her til andre Tider, naar ingen Flom eller Storm indtræffe, er regelmæssig Ebbe og Flob. Denne Fjord har flere bekvemme Ankerpladser og meest skovrige Øder. Fogderiet gjennemstrømmes af et Vanddrag, der næst Glommen er det betydeligste i Norge, hvorhos det er et af de for Trælskriftens vigtigste. Igjennem dette nedkommer nemlig al den Trælskrift, som bringes fra Ageråshuus Stifts vestre Dylande, Valdres Land, Hadeland og Ringerige, hvilke Egnes Vand gjennem Elve og store Indløser, saasom Mandfjorden og Sperillen, omsider gjennem to Hoved-Elve, samlene ved Hønefossen paa Ringerige, udgyde sig i Tyriffjorden, der inda dette Fogderies Grændser, efterat have dannet en i S. D. dybt indgaaende Arm Høls-Fjorden, ved Vigersund paa Modum gaar igjennem nogle faa Vandfald ud i Bergsøen, der regnes for at være en halv Mil lang. Derfra udgaaer Stor-Elven, eller som den længe nebe kaldes Drams-Elven, gjennem Gravens Fosser, og optager paa Modum paa dens vestre Side to betydelige Elve, nemlig Snarums-Elven, en Fortsættelse af Hallingdals Vanddrag, der under Røen af Røderen-Fjord kommer ind i Fogderiet, og fort for sit Udløb danner den betydelige Raggfos, og Simoa-Elv, som kommer fra Eggdal og Sigdal, hvor den fører disse Dales Navne, og har det ligesom betydelige Vandfald Hougfos, hvorefter Hoved-Elven gaar næsten i Syd til Hougund paa Eger, hvor den, efterat have dannet den af sit betydelige Karsfiske kjendte Hellefos, forandrer sit Løb mod Øst og falder to Mile derfra ved Drammen ud i Drams-Fjorden, paa hvilken sidste Strækning den kan besøres med Baade. En stor og me-

get dyb samt sikkerig Søe syblik i Fogderiet, nemlig Ekern, fortjener og at nævnes. Den har to Miles Længde, men kun ved dens ydre Ende egentlig beboede Bredder, og har Udløb deels fra Jarlsberg Fogderie, deels fra Dørja- og Fiskum-Elvene samt flere paa Eger. Den værdige Deel af Søen, som ved et smalt Sund hænger sammen med det egentlige Eker-Vand, kaldes Fiskum-Vandet. Fra dette sidste udspringer Vestfossens Elv, der løber i Nord til Drammens Elv. Endelig mærkes Lier-Elven, der kommer deels fra Gyllingdalen, deels fra Glittra, et Vand liggende der, hvor Eger, Nodum og Lier støde sammen, og har sit Udløb i Drams-Fjorden strax udenfor Drammen.

Fogderiet gennemkrydses af flere Landeveie. Hovedveien fra Christiania til Vestlandet kommer fra Paradiisbakkerne ned i Lier, og fører til Drammen, hvorfra en Hovedvei langs Dramselvens Nordside gaar igjennem Eger til Røgsberg. Fra denne Vei gaar atter Sideveie fra Hougfund langs begge Sider af Dramselven igjennem Nodum til Ringerige, hvorfra den der gaar paa Elvens Vestside er Hovedvei, om fører igjennem Snarum og Krydsherred til Hallingdal, efterat have optaget den fra Christiania gennem Sognebalden gaaende Vei til Hallingdal, ligesom en anden Kjørevei fører fra sidstnævnte Hovedvei paa Nodum til Sigdal, og derfra for det Meste paa Vanddragets Vestside til Eggebalds Kirke. Fremdeles har man nu i den senere Tid fra Drammen anlagt Vei paa Dramselvens Sydside til Eger. Paa en anden Kant gaar en Sidevei fra Christianiaveien ved Aker igjennem Røsten saavel til Drammen som til Svelvigen, ligesom fra Sundskedet lige over Drobak en Vei tværs over Hurum-Landet støder i Røsten til den gennem dette Sogn til Drammen førende Vei. Denne sidste Vei imellem Drammen og Drobak, der er af $3\frac{1}{2}$ Miles Længde, er Hovedvei. Endelig har man igjennem Lierdalen en Vei op til Bunden af Hols-Fjorden.

Fogderiets Præstegjelde og Thinglauge, som ere fordeelte under følgende Sorensfrierier, ere følgende.

a. i Buseruds og Eger Sorensfrierie:

1. Sigdals Præstegjeld, der indtager en god Deel mere end en Trediedeel af Fogderiets hele Areal, og grænser i Nord til Flaa Sogn Hallingdal, mod Vest ved en fortløbende Fjeldstrækning til Rølloug Fjeld i Nummedal, mod Syd til Flesberg og Eger, og mod Øst til Nodum, samt ved en flere Mile bred Bjergstrækning ogsaa til Ringerige. Arealet er noget over 10 Qvadratmile. Præstegjeldet er en Hjerleg, der gennemskjæres af to fra N. V. til S. D. løbende Dalstrækninger, hvorfra den vestlige, der vandes af Simoa eller Sigdals-Elven, som danner Sonneren Fjord og optager en Elv fra Hørgeset-Vandet, udgjør med mere end to Trediedele af Præstegjeldets Beboere, Hovedsognet og det nordenfor samme liggende Eggebalds Annerfogn, og den anden, som er en Fortsættelse af Hallingdalen, samt bærer Navn af Krydsherred, udgjør Dølberg Annerfogn, der gennemstrømmes af den fra Hallingdalen kommende og igjennem Snarums-Elven udløbende Krøderen eller Krøren-Fjord, som ligger paa en Høide af 460 Fod K.) over Havfladen. Foruden de her nævnte Sognes Kirker, hvorfra Eggebalds ligger 3 og Krydsherreds 2 Mile fra Hovedkirken, har Røllodet

endnu et afstødes liggende Capel, Vattenaas Capel kaldet, en Miil fra Hovedkirken. Jordbunden er meest Leer i Hoved sognet, men i Anner sognene, især i den høitliggende Eggedal, er den meest Sand og tillige stenig. Blandt de Fjælde, som indslutte de herværende Dale, mærkes Lerle-Fjeldet imellem Nummedal og Sigdal, Mora-Fjeldet imellem Kryds herred og Eggedal, der stiger til en Høide af mere end 4500 Fod (K.), Dronninggate-Fjeldet imellem Hallingdal og Eggedal, og Medals-Fjeldet imellem Nummedal og Eggedal. De trende sidstnævnte ere af den Høide, at Sneen sædvanlig ikke forlader dem før mod Udgangen af Juli Maaned. Foruden Agerbrug, der er af størst Betydning i Hoved sognet, er for alle tre Sogne Skovbruget en Hovednæringsvei, ligesom i Eggedals Sogn Træristen er af Vigtighed. Af Veie kommer een ind fra Modum og gaaer igjennem Sigdal lige til Eggedals Kirke, ligesaa føre igjennem Kryds herred de saavel fra Christiania som Drammen kommende Landeveie til Hallingdal, der forenes ved Gaarden Skvig. I det Civile udgjør Vgldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger 7 Mile ovenfor Drammen.

2. Modums Præstegjæld. Det grændser mod Nord til Trerfjorden og Hole Vgld paa Ringerige, mod N. V. til Kryds herred, mod S. V. til Sigdal, mod Syd til Eger og mod Øst til Rier. Des Areal er $3\frac{1}{2}$ Kvadratmiil, og det har tre Kirkesogne, som ere Hagens Hoved sogn, samt Nykirke og Snarums Anner sogn, af hvis Kirke Nykirke ligger $1\frac{1}{2}$ og Snarums Kirke $1\frac{1}{2}$ Miil fra Hovedkirken. Deruden har her forud været en fjerde Kirke. Præstegjældet ligger paa begge Sider af Storelven, og indsluttes paa Øst- og Vest siden af lave skovbegroede Alæer, hvis Overflade for det Meste er beqvem til Agerbrug, og som derfor have endel Beboere i det til Rier grændsende Bygdelaug kaldet Finmarken. For Næsten bestaaer Vgldet af en stor Deel Sletter, og Hoved sognet er næsten intet andet end en stor Flad. Derimod ligger det lidet beboede Snarum Sogn i en mod Kryds herred opgaaende Dalstrækning af næsten $1\frac{1}{2}$ Miils Længde. Her er fordeelagtige Næringsveie, da Vgldet har megen Bequemhed for Agerbrug og Skovdriften er af Vigtighed især for Snarums Sogn, ligesom haminod en Sjettedeel af Vgldets Beboere leve af Bjergværks- og Sangbrugsdrift. Gode Landeveie have langs begge Sider af Storelven, saavelsom fra den vestlige af disse igjennem de til Sigdal og Kryds herred opgaaende Sidedale, af hvilke Veien gennem Snarum til Kryds herred fortsættes til Hallingdalen. I det Civile udgjør Vgldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger $3\frac{1}{2}$ Mile i N. V. for Drammen og ligesaa langt i N. N. D. for Kongsbjerg.

3. Eger Præstegjæld, som grændser mod Nord til Sigdal og Modum, mod Øst til Rier og Skouger Vgld, mod Syd og S. V. til Sandbær, samt mod Vest til Flesberg Vgld. Arealen er $4\frac{1}{2}$ Kvadratmiil, og Vgldet, som er et af de folkerigeste i Landet, har tre Kirkesogne, som ere Hongs (ford. Hoff) Hoved sogn, der udgjør Præstegjældets mellemste og østlige Deel, samt Vasse og Ristum Anner sogne, hiint indbefattende den nordlige og mindste, og dette den sydøstlige Deel af Vgldet. Begge Annerkirker ligge en kort Miil fra Hovedkirken, foruden hvilken Hoved sognet før Reformationen har haft sin Ga-

piller. I det Civile er Vgldet et Thinglaug, deelt i .sex Hjerbinger, hvoraf de to første Sogne udgjøre tilsammen fem og Fiskum Sogn den sjette Hjerding. Egentlig bestaaer Vgldet af tvende Dale, af hvilke den ene, som udgjør dets Hovedstrækning, følger Storelvens Løb og er af to til tre Miles Længde, og den anden, som gaaer ud fra hiin, trækker sig i S. V. 1½ Mil over til Sandøvær. Begge Dalstrækninger indsluttes paa Siderne af sammenhængende Bjergstrækninger, og gennemfjæres af tvende Elve, hvoraf Storelven, som her kaldes Eger-Elven, optager den for Egnens Saugbrugsdrift meget vigtige Skots-Elv, samt den mindre betydelige Hoens-Elv, ligesom den igjennem den anden Dal strømmende Vestfossens Elv driver betydelige Saugbruge. Dalene ere aabne og Grunden jævn og flad. Jordbunden er meest Leer og Sandmuld, frugtbar og stiftet til al Slags Kornæd. Situationerne høre til de skønneste i Landet, ligesom saa Egne af Landet have den Mangfoldighed af Næringsveje som dette Vgld, der paa Grund deraf ernærer en sjelden stærk Befolkning. Eger er nemlig en fortrinlig Kornbygd, her er ogsaa Anledning til Stovdrift især i Fiskum Sogn og den sydlige Deel af Hovedsognet, Veligheden imellem Drammen og Kongsberg giver Anledning til Fortjeneste ved Kjørseler, Storelven afgiver Karefisterie og de andre Elve og Bæde forskjellige Fiskearter, de herværende Saugbruge ere blandt de betydeligste i Landet og Egnens Rigdom paa Gtjer har foranlediget en i Aarhundreder udbreidt Bjergværksdrift, der dog i det sidste halve Seculum er mere afsmid tiltagen. Her ere derfor saa mange velbeboede Flekker, som ingen andre Egne af Landet kunne fremvise Lige til, og i hvilke samt ved de herværende Værker og Brug lever mere end en Hjerbedeel af Vgldets store Folkemængde. Fra Drammen gaaer igjennem Vgldet Landeveie paa begge Sider af Storelven, og derfra gaaer Hovedveien til Kongsberg, paa hvilken sidste ligger Hovedkirken, 1½ Mil fra hvert Sted¹.

b. i Lier Sorensfrierie:

4. Lier (ford. Hlidar) Præstegjeld². Det er en af Norges nyeste Dale, som fra Hole Vgld i Nord til Drammens Elv og Fjord i Syd har en Udstrækning af 3 Mile, men hvoraf den egentlige beboede Lierdal regnes fra Hols-Fjordens Bund indtil Lierelvens Udsøb for to Mile lang, samt ¼ til ½ Mil bred. Dalen indsluttes paa begge Sider af flovklædte Aaser, der paa Vest siden, hvor Modum tilstøder, ere høiest og meest ubeibare, og mærkes paa denne Side Afst-Hjeldet bag Frogner Kirke, Horteollen i Vest af Holsfjorden og Gjesle-Rollen. Paa Dalens Østside, der grændser til Aker og Aasen Vgld, ligger Krostefollen og under denne 8' til 900 Fod høie Parabolbatter, hvorfra den skønneste Udsigt falder over den smukke Dal, som Lierelven gennemstrømmer. Arealen er 2½ Quadratomil og Vgldet bestaaer af tre Sogne, Frogner Hovedsogn, Tranby og Gylling Annerfogne, hvoraf det første indbefatter den sydlige, det andet den østlige og det tredje den nordlige Deel af Vgldet, af hvis Kirker Tranby ligger ¼ og Gylling Kirke 1½ Mil fra Hovedkirken. Desuden har det folkerige Hovedsogn, der udgjør den yderste og smukkeste Deel af Dalen, i Fortiden

¹) og ²) See Egens Beskrivelse af Strøm og Lier af Gøssendrop.

uagtet den tunge haarde Leerjord, som er den meest herskende, indskrænker denne Afl. Imidlertid lægger man i Hier Prglb mere end andesteds i Amtet Vind paa Potatoesavl, og især i Hovedsognet udjaaes en Mængde Potatoes, men her anvendes en stor Deel deraf til Brændeblindsbrænding. I Sigdals Prglb, samt i Snarums Sogn af Modum Prglb, er Potatoesavlingen længst tilbage. Her udjaaes i de fleste Egne og tildeels til egen Fornødenhed, hvorimod her avles kun lidet Hamv. Humle avles i de længere fra Søfjæsten liggende Egne til Fornødenhed, og i Sigdals Prglb endog til Salg, hvorimod i Hier, Røken og Snarum Prglb Humleavlen er ganske ubetydelig. Haugedyrkning er endnu ikke bleven Gjenstand for den egentlige Landalmues Dyrkerksomhed: imidlertid haves skønne Haugeanlæg paa mange omkring Drammens liggende og sammes Beboere eller Andre udenfor Bondestanden tilhørende Landsteder, og paa Modum har været tvende i sin Tid betydelige Frugttræskoler, ligesom en paa Gaarden Høvig i Hier Prglb af senere Amtshjæftens Mønstre anlagt Planteskole af Frugttræer har meget bidraget til Frugttræavlens Udbredelse i Omegnen.

b) Skovdrift, som ligeledes er en vigtig Næringsvei, uagter Fogderiet i Aarhundreder har havt og endnu har flere brændeformende Værker. Især ere Skove Sigdals Prglbs Hovedrigdom, og disse leverer Saugtømmer og Bjælker, tildeels af svære Dimensioner, til Drammens Handlende, Lagterveed til Blaaferverærket paa Modum, samt Kul og Kulleveed til Hæssel Jernværk. Prglbdets sytten Sauge, hvoraf fem i Krydsfærred, skjære blot til Egnens egen Fornødenhed. Modums Skove ere ikke alene tilstrækkelige til at levere de fornødne Producter til Bygdens Forsyning, men afgive ogsaa Saugtømmer, Bjælker m. m. til Salg. Snarums Sogn har de vidløftigste Skovstrækninger, og Simoa Fjerdingen har ligeledes overflødig Skov, ligesom nogle Gaarde i Hovedsognet. Her ere foruden Kongsaugene under Bøsternud, de fire Høsum Sauge i Hougfos og de to Hjetthuns Sauge, hvilke alle skjære til Udfibning, og meest oplandst Tømmer, endnu ni andre Sauge til Bygdens Fornødenheder. Skovene paa Eger have været betydelige, men Brændebrænding, Kulleleverancer og Tømmerhugst have udtømt dem, saa at mange Gaarde nederst i Bygden endog maae kjøbe Brændered. De mere affjædes liggende Gaarde have Skov til Salg, fornemmelig i Fjellum Sogn, hvor Skovene ere bedst conserverede. Dette Prglb har de betydeligste Sauge i Drammens Kommerract, hvoraf de største Saugebruge, saasom Vestfossens 12 Sauge, de fem Horns Sauge, Skovlevens 12 Sauge, Rjøndalsbrugets 5 Sauge og de fire Wendelberg Sauge, faae deres Tømmer for største Deel fra Skove udenfor Prglbet, og de øvrige fjorten Sauge, hvoraf Solberg og Røllenhof Sauge ere de vigtigste, forsynes meest fra Prglbdets egne Skove. De store Saugebruge have flere finbladige eller saafaldte Silkesauge, hvoraf de fleste ere i Vestfossen. I Hier mangle mange af Hovedsognets Gaarde Skov, men des overflødige ere andre Gaarde især i Annerfogum dermed forsynede, og omrent et Sneds Gaarde have Skov til Salg, hvis Producter for det meste opkjæres paa de herboende Sauge, der ere otte Tallet, af hvilke Sjaastad og Vivelslad-Saugene ere de vigtig-

men hvoraf adskillige i den senere Tid kun have været i svag Drift. I den Sogns Skove ere haardt medtagne, og de faa tilbageblevne ere hugges aarligen mere end de kunne taale, især til Brænde som til Christiania baade land- og søværts. De sex herværende Sogne ere af Ilden Betydning, og støre i Almindelighed kun til Sognets i Behov. Hurum Sogn er bedre forsynet med Skov, og har til- ligs betydelige Skove, hvis Producter opffjæres paa de herværende auge, 8 i Tallet, hvoraf dog kun Sætrebruget med to Sauge er i den Virksomhed, eller affættes som Bjælker, Spirer og Smaalast til ammens og Drebsk's Handlende, samt som Brænde til Christiania Drammen. Skovene bestaae i Fogderiets lavere Egne meest af Gran, i i Sigdals og tildeels i Modums Vrgld er Furren hyppigere, og disse Træarter udbringes det meste Savntømmer, saavelsom Kulle- ster- og Brændeved. Af Løvtræer ere Birk og Åsp de almindeligste. I den er en Deel af paa Hurumlandet især i Sætrebrugets Skove, i den er i senere Tid meest udhuggen.

c) Dvægavl. Sigdals Vrgld har i sine vidløftige Fjælde og vstrækninger temmelig gode Græsgange, især i det fralliggende Egge- s Sogn, hvor Dvægavlingen er af megen Vigtighed. Sætere have nge Gaarde inden Præstegjeldens Grændser, og de øvrige sætte i mmedals- og Hallingdals-Fjældene. I Fogderiets mere lavtliggende sfegjælde afgiver Dvægavlingen ingen synderlige Producter til Af- ring, men man behøver tvertimod Tilførsel deraf fra andre Egne, is. Hallingdal. Stjondt endeel Heste tillægges, maae dog de fleste es fra Oplandet, da de idelige Drifter, som Bønderne paa Modum, r og Lier ligge i, gjøre det fornødent at holde mange Heste. De s, man holder, ere af den almindelige grovulbede Race. Geder s kun i Sigdals Vrgld. Sviin opfødes overalt til Fornødenhed, især holdes i Eger og Lier Vrgld mange Svin.

d) Jagt og Fiskerie. I Sigdals Vrgld er der Anledning til en Fortjeneste ved Skytteri af Fuglevildt og andet, i de øvrige e af Fogderiet drives Jagten egentlig kun for Fornøielse og afgi- mindre til Salg. Fiskeriet er heller ikke af synderlig Betydning. I den og Hurum Sogne samt nogle faa Gaarde af Lier have Anled- z til Saltvandsfiskerie. Dette indskrænker sig dog meest til noget ette til dagligt Brug af Lørst, Flyndre, Kølje m. m. som meest dri- af Strandsidderne i Hurum Sogn, og hvis Product affættes serst Christiania og Drammen. Nogen Lar faaes i Dramsfjorden, og gsfiskeriet ved Svelvigen var engang betydeligt, men er nu næsten rt. Elve- og Ferskvandsfiskeriet gaaer meest til i Stor-Elven og -Elven, i Krøderen-Fjord samt i Etern- og Fiskum-Vandene. Vig- i er Lærefiskeriet i Hellefos paa Eger, hvilket Fiskerie, som stcer i n, Kuser og Tæner, var forhen af overmaade megen Vigtighed og endnu indbringende. I ældre Tider var Fiskeriet ved Døvig paa um det berømteste i Drams-Elven, men dette er ikke hvad det har n, da deels mange Fiskerier udenfor ere anlagte, deels formiødes det Hellefos ikke i de Tider, da Fiskeriet ved Døvig blomstrede, at have t faa vel benyttet som nu, deels holdes Elvens Løb ved Hellefos

for at have været noget forskjellig fra hvad den nu er¹. I den mindre Rier-Elv er Larefisteriet af mindre Betydning. Laren tages der med Nod, med Drivgarn og paa andre Maader. Drret fanges saavel i Elvene, som fornehmelig i Vandene, den største i Ekern. Abborrer falde overalt. Silf faaer man i temmelig Mængde om Hesten paa Eger, Modum og i Krydsøherred. Rpi eller Rier er sjeldnere. Gjæder tages om Foraaret, naar Isen gaaer af Elvene og Vandene, Bræsen faaes ubetvilen i Mængde i Stor-Elven, men er ikke saa god som den Ringerigske. Karudfer findes mængsteds i Damme paa Eger, Modum og i Rier. Gip eller Kulmund faaes i Krøderen. Videre faaes Svril (eller Rødsjerding), Mort, Herøling, Klier, Gorkimer, Al, Hork, Regenaugen m. fl. Sorter.

e) Bjergværksdrift. Fra Egne af Norge ere rigere paa Gruber af forskjellige Slags end dette Fogderie med sammes vestlige og sydlige Naboland, og de herværende talrige Malm-Anviisninger have været bekjendte langt tilbage i Tiden, allerede i det færdende Aarhundrede, folgelig længe før Opdagelsen af de Kongsbærgske Sølvgruber bragte kyndige Bjergmænd til denne Egn. Dette gjælder dog fornehmelig om Eger. De herværende Skara-Gruber have været drevne paa Sølv, deels for flere Aarhundreder siden for privat Regning, deels i den sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede, fra 1769 af, under Kongsbærg Sølvværk, og i Aaret 1784 endog med et Belæg af 60 Kant: men da Productet ikke svarede til Haabet eller Udgiften, standsede Arbejdet efterat sytten Afstjærpninger havde været blottede. I Skjelbet, der ligger paa Eger Bygdes nordlige Grandsø, blev endel Skjærper i Aaret 1769 opdagede og drevne paa Sølv for Kongsbærgs Sølvværks Regning indtil 1781 da de nedlagdes. Forskjellige Gruber ved Vestfossen, ved Kolberg og ved Skjelbred paa Eger have i det færdende Aarhundrede været drevne paa Kobber og Bly, og i Vestfossen fandtes 1621 en Smeltehytte, hvorpaa Kobbermalm fra Eger og Tellemarken forsmeltedes², ligesom i 1636 her omtales Fos Hytte, hvortil Malmen kom fra Sandbør. Kobbererts gives desuden ved Mollenhof paa Eger, og i Bremse-Gruben paa Grandsen af det Jarlsbergske Værk findes Bly. I Rier har en Grube, Begruben kaldet, været drevet paa Bly, og i Tranby Sogn i samme Bygd, $\frac{1}{2}$ Mil fra Gjellebæk, ere ved Gaardene Duvie og Ulven Kobbergruber, hvis Malme have været benyttede til det her drevne Kongs Kobberværk. Det eneste Metal, hvorpaa nu Bjergværksdrift finder Sted, er Jernet. Højskj Jernværk har sine Gruber nær omkring sig paa Modum, af hvilke Skjels og Drambals Gruber ere i Drift, Kongsbærgs Jernværk har paa Eger to Gruber, nemlig Bispeberg- og Narverud-Gruberne, der ere under Belæg, og Gidsfos Jernværk har her ligeledes to Gruber, nemlig Aaserud-Gruben og Røseberg-Gruben, i Drift. Desuden ere Ragnhild-Gruben, Dorothea-Gruben og Saasen-Gruben, indpillede Gruber paa Eger, der have været optagne deels under Skjels og deels under Gids-

¹) See Strøms Egens Beskrivelse, S. 105 og 279.

²) Herom mere i Brünnsches Efterretninger om Norges Bjergværker, Kjøbh. 1819.

et Jernværk. Endelig har paa forskjellige Steder Gruber været op-
 gne fort efter Midten af det attende Aarhundrede under det da
 røne Sognkalds Jernværk, nemlig paa Fossum, Sætersberg og Messal
 iendele i Modums Bygd, samt paa Skinnas og Vænderud Gaardes
 rund i Ryghsherred; men da disse Gruber ikke fandtes drivværdige,
 øve de snart forladte. Her findes ogsaa Myrmasm, thi under
 aarden Bjølgerud paa Modum er en stor Myr, kaldet Jernmyren,
 der endnu ligger store Dyrer af Slag, som Levninger af den der
 regaaende Tilvirkning af Myrjern. Desuden har man blæst Myrmasm
 aa Metalen og flere Steder i Sigdal. For Øvrigt er Kobolten
 et vigtigste Mineral, som for nærværende Tid vindes i dette Fogderie.
 Denne Erts er først opdaget 1772 af en afstediget Bjergmand fra Konge-
 erg, Ole Witlof, da Driften strax det følgende Aar begyndte for Sølv-
 ærtes Regning og fortsattes indtil ved Kongl. Resol. af 1ste April
 1776 Oprettelsen af et eget Blaasærværk i Nærheden af Koboltens
 indsestede besluttedes. Dog var Driften paa Kobolt i de første Aar
 fe indskrænket til det nuværende Leie, men man drev i nogen Tid
 laaserud Gruber paa Eger paa dette Metal. Kobolten paa Modum
 ryder paa et Leie, der har en overordentlig Udstrækning i Længden,
 a man med Skjerper har forfulgt det i en Strækning af 4 Mil.
 Hjergræsken er Glimmerskifer med Hornblende i Nærheden af Kobolt-
 ærne. Kobolten vindes meest i Dagen og Driften er meget simpel.
 det Modumske Blaasærværk har sine Gruber eller Skjerper, som i
 321 vare 8 i Tallet, i en hoi Bjergstrækning paa Vestfiden af Ena-
 ums-Elven under Gaarden Skutterud i Heggen Hovedsej, og desuden
 e paa samme Leie nogle Gruber drevne paa forskellige Gaarde i
 Enarums Sogn under det for saa Aar siden anlagte Enarums Blaasærværk.

af Bjergværker har Fogderiet havt tvende, som igjen ere ned-
 agte, nemlig: aa) Det Egerske sølv- og kobberholdige Blyværk,
 som blev begyndt i den første Halvdeel af det forrige Aarhundrede, da
 man igjen optog nogle forlængst drevne og neblagte Gruber i den vestre
 lød af Ristum Hjerdingen (Skara-Gruberne?), hvormed gjordes For-
 rg af Capt. Cicignon og Rosing, da de vare Gæere af det jarlsbergske
 værk. Fra 1734 blev det i fem til sex Aar drevet af et Partici-
 pantskab, hvori det Kongelige Huus havde det største Andel Andel, men
 ved et Tab af omtrent 1200 Rbd. blev det indstillet. Aar 1750 blev
 et atter optaget af et Interessentskab paa Kongsbjerg, men 1759 ned-
 agt med et Tab af omtrent 10,000 Rbd. Senere har det ikke været sat i
 drift. bb) Konges Kobberværk i Tranby Sogn og Rier Bygd, hvil-
 et blev anlagt paa Gaarden Saugvolden, efterat nogle opfundne Kob-
 ær-Ersgange og en forhen bearbejdet sølvhaltig Blyskjerp vare blevene
 anseede af General-Skibsmaler Justitsraad J. Brinch i Aarene 1751
 og 1752, som med Participanter derpaa fik Privilegier af 3die Sept.
 1753, med Eneret til de Skjerper som i en halv Milis Circumferens
 indtes omkring Værket. Da man imidlertid ikke kunde faae nogen

b) See herom Strøms Egers Beskrivelse, S. 64 til 70.

Circumference til Skoveffecter ubdviist, efterjorn dette Værk var omgivet af Bærums, Dittemark's og Jarlsbergs Værkers Circumference, saa blev dets Varighed kun kort, og det nedlagdes, efterat anseelige Besøgninger derpaa vare anvendte, formedelsk Kulmangel, da blot 45 til 46 Skpd. Kobber var udbragt. Foruden tvende Gruber i Lier, havde ogsaa dette Værk to Gruber i det tilgrændsende Afler Sogn.

De nu her i Fogderiet tilværende Bjergværker ere:

aa) Haafsel Jernværk, der har sit Navn af Gaarden Haafsel i Nykirke Sogn paa Modum, hvor Værkets Hovedgrube ligger, men hvis Indretninger ere opførte $\frac{1}{2}$ Mil derfra i Eger Prglb. Det er optaget 1649, da Privilegier den 3die Febr. f. A. meddeelees Rentemeister Peder Wiibe i Kjøbenhavn, Borgermester Hans Eggertsen (Stodsketh) i Christiania, Følger Johan Gaarman sammesteds, samt Fogd Chr. Mogenssen, hvilke Privilegier erholdt Kongl. Confirmation under 20de April 1668, da General Feld- og Riende-Forvalter Daniel Knø med Flere eiede Værket¹, og atter gjentoges under 8de Decemb. 1670. Værket tilhørte i 1699 Oberst Krüschlers Arvinger, men i 1720 Afsætsfor Weichhardt's Enke og hendes Søn Afsætsfor Just Henrik Weichhardt, hvilken sidste folgte det i 1745 til Jacob Neumann, hvorfra det var længe i den Neumannske Families Eie, indtil det under 14de Febr. 1809 blev af Frank Edler Neumann og Med-Interessenter for 150,000 Rd tilkjøbt den som Høiesterets-Afsætsfor i 1836 andrer Peter Collett, fra hvis Døe Eiendommen i Novemb. 1837 er kommen til C. W. Venecke i Berlin og Med-Interessenter for en Kjøbsum af ca. 77,000 Skpd. Værket bestaaer af en Marskovn med en Stangjernshammer paa Gaarden Valers Grund ved Skodtselven, og det Værket underliggende, af bemeldte Fr. Neumann i 178* anlagte Frideriksminde Manufacturværk paa Gaarden Steensrud i Nykirke Sogn, bestaaende af en dobbelt Stangjernshammer, 6 Spigerhammere og en Knipshammer foruden andre Værksteder, samt en dobbelt Stangjernshammer ved Vestfossens paa Eger. Malmen faaes deels fra foransjorte Gruber inden Fogderiets Grændser, hvis Malme dog ere meget stränge, deels fra Barbo-Ålvegrube ved Årenbal, og Kullene fra Modum og Sigdaals Prglde, samt Nummedal, saaveljorn ved Kullebranding af Baghun ved Gaugbrugene i Vestfossen og Skodts-Elven; men Vanskeligheden for at faae de fornødne Kul har i den senere Tid meget indskrænket Værkets Drift. Her leveredes derfor i Aarene 1831 til 1833 i Gjennemsnit kun 830 $\frac{1}{2}$ Skpd. Rujern, 390 $\frac{1}{2}$ Skpd. Støbegods, og 558 $\frac{1}{2}$ Skpd. Stangjern, og i Aarene 1834, 1835 og 1837 var Marskovnen ikke i Gang. Derimod var Marskovnens Product i 1838: 2146 $\frac{1}{2}$ Skpd. Rujern og 709 Skpd. Støbegods. En ny Marskovn er under Opførelse, og Værkdriften kan antages at at ville blive meget udvidet. For Øvrigt ligger Værket beqvemt for Affættningen af dets Producter, da disse kunne, naar ikke Elven, tværimod Anordningen af 5te Juni 1702, holdes spærret ved Tømmer, føres til Blands til Drammen og derfra forsendes videre.

¹) Af disse Privilegier sees, at Interessenterne tillige agtede at anlægge et andet Værk indenfor Circumferencen, nemlig ved Høngfoss paa Gaarden Høngsums Grund, men om dette kom i Stand vides ikke.

bb) det Modumske Blaafarveværk, der er anlagt paa Gaarden Fossum i Ryskirke Sogn og Modums Prgld, 3½ Mill ovenfor Drammen ved den af Simoa-Elven dannede Hougfos. Dette Anlag, som ved Kongl. Resol. af 1ste April 1776 var besluttet, paabegyndtes i 1778, efterat der til Værkets Bestyrelse og Forvaltning, samt Jurisdictionens Bestemmelse og Indretning var udgivet et Reglement af 3die April 1776 og et Regulativ udfærdiget under 3die Juni 1778. Imidlertid hengik flere Aar inden Værket kom i Stand, og først efterat den Tydskland engagerede Georg Chr. Bernstein i Aaret 1783 med Prædicat af Over-Inspector havde overtaget Værkets Bestyrelse, blev Indretningen efter flere Summers Anvendelse bragt i Gang. Værket bestaaer af en Smeltehytte, en Kobolt-Calceinerhytte, et Laboratorium, et Farve-Tørtehuus og et Fabrikhuus, foruden Putværker samt de fornødne Materialhuuse og Værksteder. Det dreves for Statskassens Regning almindeligviis med Fordeel. Productionen var i Aaret 1791: 2281½ og i 1792: 2817 Centner Blaafarve, hvorimod herfra leveredes 1813 til 1817 i Gjennemsnit kun 822 Centner aarlig. Dog steg igjen Productionen i 1818 til 1220 og i 1819 til 2220½ Centner. Imidlertid blev denne Statssejendom, som af Kong Frederik den Sjette ved Obligation af 9de Juli 1813 var pantsat for 250,000 Rk. Gamb. Banco til Auditor S. A. Wille, som igjen transporterede Forbringen til Kjøbmand W. W. Berg i Gothenborg (der skal have været Statskassens oprindelige Creditør), ved Auction af Panthaveren den 18de januar 1822 solgt for 50,000 Spd. i Sølvs til Consul Ernst Rhode Christiania, og har senere tilhørt Med-Interessenterne i Kjøbet Baron L. W. Benede i Berlin for ⅔ og Consul Wegener for ⅓ Deel. Siden den Tid er Indretningen i det Hele væsentlig forbedret og Driften betydelig udbvidet. Til Værket, hvis Gruber ere paa foransførte Gaard Knutteruds Grund, hører Gaarden Fossum, hvorpaa dets Indretninger ere opførte, med stor Skov, betydeligt Saug- og Møllebrug ic. Værket har sit eget Fattighuset og en fast Skole, samt en egen Køge. Værksarbejderne vare i Begyndelsen af 1821 tilsammen 34, og, iberegnet de ved Gruberne og Putværket værende Arbejdere, i Alt 59. Derimod vare ved Udgangen af 1825 Arbejderne ved Værket 46 og ved Saugbruget 12, samt ved Gruberne 152 og ved Hougfos Putværk 18, hvilket Antal senere er betydelig forøget. Værkets Production angaves for 1835 til 3286½ Centner Blaafarve. Udsøfelsesstedet for Værkets Producter er Drammen¹.

cc) Et andet Blaafarveværk, Snarums Blaafarveværk kaldet, er nyere Tid (182*) anlagt i Snarums Sogn, hvis Indretninger med

¹) See D. G. Pradis Beskrivelse over det Modumske Blaafarveværk i topogr. Journals 29de Hefte, S. 145—179. Af nyere Forfattere omtaler Prof. Sandmann dette Værk udførligen i hans Reise durch Scandinavien, 2ter Theil, ligesom Grev Vargas Bedemar i sin Reise nach dem hohen Norden, 1ster Th. S. 478—82, berører Værkets Grube- og Hyttedrift. See og F. W. Ottes Reise durch Norwegen, Berlin 1835, S. 250—254. Nogle Documenter angaaende Værkets Dyretelse og dets Pansættelse ere, med Anmærkninger af Justitiarius J. Chr. Berg, indførte i Saml. til det R. K. Spr. og Hist. 3die Bd. S. 46—65.

Smeltehytte og Pufværk ere opførte paa Gaarden Langerud, og hvis Gruber eller Skjærper ere beliggende paa Gaardene Saaftad, Daaß og Rorsboen i samme Sogn. Værket tilhører Kjøbm. Guld. Genrifsen i Christiania og dets Producter udføres fra dette Sted.

f) Andre fra Mineralriget hentede Biskaler. Her har Marmorbrud, der engang vare af Bigtighed. Disse findes paa forskellige Gaardes Grund i Nærheden af Tranby Kirke og Ekstræktionen Gjellebek ovenfor Paradiisbakkerne en Mil fra Drammen, og bleve først paabegyndte i 1744 af Hofbygmeister Fortlin i Kjøbenhavn. Medens den ufuldførte Frederiks Kirke i Kjøbenhavn var under Arbeide, arbeidede her daglig 80 til 100 Mand; men fra den Tid man standse med denne Bygning, brydes her kun hvad der bestilles af Gravstene, Trappestene, Mortere og andet. Gjellebeks Marmorbrud er saaledes nu af ringe Betydning, men vilde ved en hensigtsmæssigere Drift formodentlig kunne afgive god Fordeel. Af andre tjenlige Stenarter findes Dværnsteen i Sigbals Hovedsogn i Gaarden Skarrums Mark, hvor et Dværnsteensbrud skal have været i Drift i det syttende Aarhundrede, af hvilket endnu sees Ruder og som skal have leveret gode Dværnstene. Til Møllestene for Farvemøllerne paa Blaafarveværket tages en i Nærheden af Værkets Gruber brydende og med enkelte Glimmerskupper blandet Dværn, der ikke alene er yderst haard og fast, men og fri for alt Affarvende. Kalksteen forekommer paa adskillige Steder og giver Anledning til Kalkbrænding ved forskellige Brændier paa Modum, paa Eger og i Lier. Allumskifer gives i Møngde paa Modum langs Bergsøen, men benyttes ikke.

g) Sofart, der dog kun findes Sted fra Hurums Sogn, ligesom nogle Strandhøddere af Høken Sogn finde Næring ved Vaadstær imellem Fjordens Kjøbstæder. Her ere ingen Skibe hjemmehørende i Fogderiet.

h) Fabrik- Huus- og Kunstflid. Af egentlige Fabrikker ere eller have her været følgende:

aa. Skatmester Schimmelmanss Glasværk, beliggende paa Gaarden Hoffs Grund i Hurum Sogn ved Dramsfjorden, to Mile udenfor Drammen, og anlagt i Aarene 1779 og 1780. Det kaldes i de første Aar efter dets Anlæg Strømsmoens Glasværk, og kaldes almindelig Svølvigens Værk, da det ligger næsten ligeoverfor Strandstedet Svølvigen. Anlæggets første Bestemmelse var til Kronglas, men i Slutningen af dets Tilsoførelse blev det forandret til et Fabrik for Bouteiller og ordinært grønt Glas. Nogle Aar derefter blev gjort Forsøg med Steentul til at blæse Bouteiller ved, til hvilken Ende foruden den første en anden Hytte blev opført, ligesom og 1796 blev gjort Forsøg med at blæse Kronglas ved Brug af Steentul, men begge Forsøg mislykkedes. Senere har Fabrikationen været indskrænket til Bouteiller, og har kun den ene Hytte været i Drift. I Aaret fra April 1820 til Marts 1821 leveredes 442,355 Bouteiller af Værdie 21,918 Spd. medens Værkets Udgifter beløbe til 16,554½ Spd. og var de Arbeiderne, foruden en Hyttimester, 12 Svende og 14 andre Arbeidere. Ved Salget af de Staten tilhørende Glasværker i 1824 blev dette Værk med Beholdninger, Inventarium m. m. for en Sum af 19,138 Spd.

32 §. solgt til et Interessentskab af fire Kjøbmænd, som endnu ere Gie-
ne deraf, men det har nu i flere Aar ikke været i Drift.

bb. Frederiksminde Jsentramfabrik, allerede anført under
Hæssel Jernværk som en dermed forenet Indretning, hvorved leveres al-
lehaande grovere Jsentramvarer, saasom Spader, Ører, Hesteføer, Stryg-
gejern, Ildtænger m. m. I 1816 var Arbejdernes Antal 14.

cc. Det Egerske Papirfabrik, anlagt paa Gaarden Røse-
bergs Grund ved Vestfossen i Aaret 1802 og tilhørende et Interes-
sentskab. Fabrikken er i god Drift og angaves i 1835 at have leveret
2200 Riis Papir. Arbejderne vare samme Aar 24, foruden 6 Dag-
lønne.

dd. Krogstad Spigerværk ved Krogstad Elven paa Eger,
med 5 Spigerhammere og en Nathammer. Det dreves en lang Række
af Aar af Grobserer W. Cappelen i Drammen, og havde i 1816 flori-
ten faste Arbejdere, men har i de sidste Aar ikke været i Drift.

ee. Nogle større Brandeviinsbrænderier, hvoraf de vig-
tigste ere paa Gaardene Sjaastad, Bevelstad og Kinnasvold i Kier Prgld
og paa Gaarden Bergskoug under Bragerens Sogn. I Ait havde Fog-
deriet den 30te Juni 1837 af Kjedler over 60 Potter 35 af 5949
Potters Indhold, foruden 16 under 60 Potter, af hvilke 51 Kjedler
30 vare i Sigbalds Prgld.

Af andre hertil hørende Anlæg gives i Fogderiet 14 Teglværker,
hvoraf de paa Gulloug i Kier og ved Kongssaugene paa Modum ere
de betydeligste, et Bomulds-spinderie paa Ulverud i Egers Prgld,
der drives med Vand, men har i de sidste Aar ikke været i Drift, ad-
skillige betydelige Møllebrug, saasom ved Vestfossen og i Krogstad-
Elven paa Eger, ved Kongssaugene og i Hongsfos paa Modum, paa
Gaardene Sjaastad og Bevelstad i Kier, samt ved Sætrebruget i Hu-
sum. Videre høre til Industri-Anlæggene nogle smaa Kalkbrænde-
rier og Tjærebrænderier, to Potaskebrænderier i Sigbalds
Prgld, et Kridtpufværk ved Sætrebruget i Hurum Sogn, et Pot-
temageri ved Buserud paa Modum, en Linnemaskine paa Bivel-
stad i Kier, og nogle Stampemøller. Huus- og Kunstfliden her i
Fogderiet staaer paa et Middeltrin, og kan i det Hele ansees at være
i Fremfærd. Man mangler ikke de fornødne Haandværkere.

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Sigbalds Præstegjeld:

aa. i Hovedsognet:

Holmen Præstegaard, af Skjld 1½ Skpd. (9½ Dlr.) Denne
Gaard, paa hvis Grund Sognets Kirke, der er en gammel Tømmer-
bygning, ligger, har en Udsæd af 16 til 20 Tdr. Korn og 12 Tdr.
Potatos, samt søder 4 Heste, 18 Køer og 30 Faar. Til samme er
mere end fornøden Skov, Vassekværn og Flomsaug, Elve og Hest-
vands-Hjstet, et fraliggende Sæterboel og 2 Pladsf. Blandt Sog-
nets øvrige Gaarde mærkes Green, S. M. og N. 3 Skpd. 1½ Lpd.
(20½ Dlr.), Skattvedt, 1½ Skpd. (13½ Dlr.), Støvern, N. og
S. 2 Skpd. 11½ Lpd. (17½ Dlr.), Hovland, 2 Skpd. 3½ Lpd.
(11½ Dlr.), et smukt bebygget Brug, med god Velggenhed, god Skov,
samt Aargangs-Bandsald med Dværn og Saug, Hoffart, 1 Skpd.

(12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skartum, 10 Lpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hougau, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har havt flere Beboere udenfor Bondestanden, Glen, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{3}{4}$ Dlr.), Sund, 2 Skpb. 6 $\frac{1}{2}$ Lpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Flaagan, 1 Skpb. 7 $\frac{1}{2}$ Lpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Ramstadv, 1 $\frac{1}{2}$ Dlr. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hof, 2 Skpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere Sognets vigtigste Gaarde, hvis største Herlighed er deres tilliggende store Skove. Af Sognets mindre Gaarde kunne nævnes Horgensfæter, en liden Gaard, hvor der især den sorte Død skal have været Kirke, hvortil laa Menighed, og Vatnaas, to Gaarde, paa en af hvilke er det gamle Vatnaas Capel i en affides Bygd, hvilket Capel efter Biskop Jens Nielsens Optegnelse i 1596 var "plat ødelagt og forfaldent", men senere er istandsat og hvori holdes Tjeneste fire Gange om Aaret.

bb. i Eggebals Sogn:

Solum, 2 Skpb. 7 $\frac{1}{2}$ Lpb. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor, og Korseng, 2 Skpb. 15 $\frac{1}{2}$ Lpb. (19 $\frac{3}{4}$ Dlr.), Sognets største Gaard, begge med betydelige Skove, Hougau, 1 Skpb. 6 $\frac{1}{2}$ Lpb. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Frøvold, 1 Skpb. 4 $\frac{1}{2}$ Lpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes Skovgaarde og alle med Gaude, ere Sognets bedste Gaarde, og af de mindre mærkes Hørlund, 10 Lpb. (3 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa staaer Sognets Kirke, en Rorbbygning af Lømmier.

cc. i Krødsherreds Sogn:

Dulberg, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Præste-Entesæde og paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en Lømmierbygning i Form af et Kors, Bjernæs, 1 Skpb. 19 $\frac{1}{2}$ Lpb. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraaf et Brug paa 1 Skpb., hvorpaa ses 1 Hest, 8 Køer og 10 Saar, er den rederende Capellans Gaard, Vadsendrud, 9 $\frac{1}{2}$ Lpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug ved Krøderens Udløb, med stor Kreaturføljel, betydelig Skov og godt Fiskerie, og hvor der er Skydstation 2 $\frac{1}{2}$ Mill ovenfor Vigsund, samt Green, S. 1 Skpb. 18 $\frac{1}{2}$ Lpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets mærkeligste Gaarde paa Vanddragets Østside, og paa dets Vestside mærkes Glesne, Døre og Nedre, 3 Skpb. 15 $\frac{1}{2}$ Lpb. (32 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraaf den største er en betydelig Gaard, Fyran, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug med betydelig Skov, Bjore, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Bygdedets største Gaarde, med god Veligheden, stor Skov, noget Fiskerie og Gaug, Nore, Døre og Nedre, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Erpen, N. og S. 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Ringnæs, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Bygdedets største Brug, med godt Fiskerie og en af de bedste Skove i Bygden, foruden de mindre Wegaget, Riishovd og Nebalen, hvilken sidste ligger affides fra Bygden.

b. i Modums Præstegjeld:

aa. i Heggens Hovedsogn:

Heggen Præstegaard, af Skjld 3 Skpb. (17 Dlr.), der har en smuk Veligheden med en vid Udsigt, da den tilligemed Kirken, som er en Almuen tilhørende gammel Steenbygning, ligger paa en Høi over Bergsøen, samt en Udsæd af 30 til 40 Lbr. Korn og 30 Dt. Potatos og føder 6 til 8 Heste, 25 Køer og 16 Saar, hvorefter Gaarden er fornøden Skov, et godt Røllebrug og 12 Klæbter. Rødenfor ere Disen, 2 Skpb. 14 $\frac{1}{2}$ Lpb. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Sognets store Gaarde, med smuk Veligheden og af vid Udsigt, Dufstæd,

Skp. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), en mindre Gaard, samt Viger, D. 1 $\frac{1}{2}$ Lpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), ved Thyrfjorden Udlob, hvortil er Dværn i Vigerfjorden med Aargangs Vand, samt Skjdsstation, og hvor man strax i Gaardens Huse seer Levninger af en Kirke, der har været en Steengning, som endnu ved Udgangen af det serteende Aarhundrede var i Magt, samt længere nordlig langs Thyrfjorden Hval, N. $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Engilstad, $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Aftim, 3 Lpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Berg, $1\frac{1}{2}$ Skp. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Furu, N. S. 3 Skp. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), og Gulsrud, 1 Skp. $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Lr.), hvorfra saaes Vandstyds til Vigerfjund, til Svangstranden i Rier, til Sundboolen paa Ringerige, hvilke Gaarde, som i Almindelighed have gode Skove, alle tilligemed Præstegaarden høre til den saakaldte Furu-Fjerding, der indbefatter Sognets nordvestlige Deel, og hvortil ligeledes høre Dingnæs, 10 Lpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.) og Tandberg, $2\frac{1}{2}$ Lpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), med god Veligheden, stor Skov, godt Vandfald med værn og Saug, og fem Pladser, begge ved Hølsfjorden.

Spone, $2\frac{1}{2}$ Skp. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Hovland, $3\frac{1}{2}$ Skp. ($8\frac{1}{2}$ Lr.), Øren, 2 Skp. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), og Sønsteby, tre Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den mindste, Mellem Sønsteby, $1\frac{1}{2}$ Skp. $\frac{1}{2}$ Dlr.), er udlagt til Sørenskrivergaard, ligge udenfor Kirken, ved omkring den ydre Deel af Bergsøen, ved hvis Udlob er Skredsvig, Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), med maadelig Jord, men god Skov, Aargangsandsfald i Stor-Elven med Saug og Dværn, samt 4 Pladser, og engere ude Mælum, $1\frac{1}{2}$ Skp. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), et betydeligt Brug, og efter Midten af det forrige Aarhundrede eieedes og beboedes af Sørenskriver Daries, samt senere af Propr. P. M. Daries og af dennes søn, hvortil er stor Skov, Saug, Dværn, Teglsbrænderie og ni Pladser, Enger, 14 Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et godt Brug med stor Skov, to Udfibnings-Sauge i Storelven og 7 Pladser, samt Bjørnalen, 5 Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), en liden Gaard med god Veligheden, og Skjdsstation mellem Hougfjund og Vigerfjund, $1\frac{1}{2}$ Mill fra første og $1\frac{1}{2}$ Mill fra sidste Sted, hvilke samtlige høre til Østre Spone Fjerdingen, og udgjør Strækningen sendensfor Præstegaarden paa Storelvens Østside, og i Forhold til Folkemængden har af Sognets Fjerdingen den næste Kornavl. Dog hører ogsaa dertil det saakaldte Finmarken, i Samling af smaae Gaarde med 55 Beboere, tildeels omkring Glite-Bandet paa Grændsen af Eger og Rier Vegløbe, hvilke have ringe ornad, og synes først at have været oprykkede af Finner.

Strand, 7 Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, der fra Fortiden har hørt flere af Egnens Proprietærer, hvortil er fornøden Skov, en Tømmerlandsø og nogle Pladser, Houg, 10 Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard med Skov til Salg, Komperud, 1 Skp. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og paa 3 Lpd. nær er den residerende Kapellans Embedsgaard og godt Brug, Dværn, $1\frac{1}{2}$ Skp. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Sognets store Gaarde, Skuterud, 15 Lpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Øren, 1 Skp. $9\frac{1}{2}$ Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke høre til Vestre Spone Fjerdingen, der ligger paa Storelvens Nordvestside, og er næst Bronæs-Fjerdingen den folkerigeste Sognets Fjerdingen, men staaer med Hensyn til Kornavl tilbage for øvrige af disse. Skuterud hører under Modums Blaasæreværel, som

her har saavel sine Dvarts, som Koboltgruber, og Gaarden havde i 1835 393 Beboere, hvoraf 218 i 52 Huse paa den saakaldte Stuterud-Plade, og 89 i 13 Huse paa Stuterud-Heiden.

Moug (eller Gjethuus), $7\frac{1}{2}$ Lpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), en liden Gaard ved Bergsjøens Udløb i Storelven, med Aargangs-Bandsfald, hvori to Udskifnings-Sauge og betydeligt Møllebrug, Kjølstad, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Sognets største Gaarde i otte Brug med 13 Pladier, Bronæs, 2 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes en god Gaard, og Vjølgerud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligge paa Vestfiden af Bergsjøen, samt høiere oppe Viger, B. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), med B. Vigerjunds Færgested ved Trysfjordens Udløb $2\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Hougund, hvorfra en Hovedvei gaaer nordøst over Trystrandens til Hingerige, samt en anden gennem Snarum Sogn til Krydsherred og Hallingdal, hvilke Gaarde tilligemed Skretteberg, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), og Flannum, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Gaarde paa Grændsen af Snarum Sogn, ligge i Bronæs-Fjerdingen, der ligesom den næstnævnte Fjerding hører til Storelvens Nordvestside og er den folkerigeste blandt Sognets Fjerdinger.

Namot, 1 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med betydelig Skov og mange Pladser, Toen, 2 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), en god men meget udstykket Gaard, Rud, B. $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Hællum, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hjelb, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), med Bandsfald og Dværn, samt alle med Skov til Salg, hvilke ere de vigtigste Gaarde i Ruds-Fjerdingen, der har de færreste Gaarde og den mindste Folkemængde.

bb. i Nylirke Sogn:

Bußerud en af Fogderiets betydeligste Gaarde med mange Herligheder, beliggende $3\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Drammen. Den var langt tilbage i Tiden en af Kronens Gaarde og har været bortforpagtet indtil den ved Kongeligt Skjøde af 28de November 1668 med underliggende Døvig og Sætersberg Gaarde, de fire Namots Sauge, Mønder og Dværn m. m. blev for 15,000 Rd. i Specie solgt til General Føld- og Liende-Forvalter (senere Amtmand) Daniel Knoff, hvis Svigerfæder den under Kong Christian den Femte anseede Statsmand Conrad Biermann, der blev adlet under Navnet Ehrenschöldt, findes skreven til Bußerud, der imidlertid igjen maa være kommen tilbage til Kronen, da Kong Christian den Femte under 31 Juli 1688 kjøbte denne Gaard med underliggende Gaarde, Sauge og Herligheder til Fr. Werbelmanns Guk Margrethe Wilbers til Betaling for en Fordring, stor 20,750 Rd., som hun og Medarvinger havde for Leverancer til Hofstaten¹. Med Giendommen overdroges tillige de Gaarden tilliggende Herligheder af først Kjøb af Saugehammer i Hallingdal, Krydsherred, Snarum og Ruds, samt Vordbrot, Foringshefte og Bropenge m. m. Giendommen testamenterede Gaarden i 1708 til Søsterdatteren Alhed Maria Heins, som ved Giftermaal bragte Giendommen til Just. og Overhofrets-Besidder Nic. Schwarz, der 1723 tilkjøbte sig Ruds Bandsfalds Gaard

¹) Dette Skjøde er indført i Budskillen 1823, No. 81 og 82.

ker, hvoraf Hovedkirken i 1828 og de andre i 1837 ere komne fra Eiendommen, og efter hvis Død 1751 eller 1753 den ifølge hans Testament falbt Oberstlieut. J. L. v. Lowzow og Søster Raugmands Wifs. Hoffstede, hvilken sidste ved Skjøde af 29de Marts 1762 folgte den til Peter Collett for 37,000 Rd. Han døde 1786, og Eiendommen, som under Skiftet ansattes til 42,700 Rd., besad hans Enke i nogle Aar ind i den ved Skjøde af 29de April 1800 overdroges Sønnen Asfessforster Collett, og efter hans Død 1836 Sønnen John Collett. Buserud ikke enten er eller har været adelig Sædegaard, har den dog stor Richeit end nogen saadan, da den ved det Kongelige Skjøde folgtes til for al Besværing og Vaalæg, og med de samme Rettigheder hvortil Kongen havde brugt den, med Undtagelse af Sætersberg Gaard, vorat er betalt Skat. Buserud har derfor aldrig været skiltet eller anført i Matrikullen, før den ved den nye Matrikulering er sat for 45 $\frac{1}{2}$ Skjldbr. Denne Eiendom med underliggende Pladser, hvilke i 1825 vare 23, har god Veliggenhed, betydelig Jordvei, fornøden Skov, Døds Ræfisterte ¹, de fire Namots eller saakaldte Kongssauge i Simoa Elv, der have nydt Frihed for Trælasktende ², ligesom de nu ere ubegagne før at ansattes til den ved Skatteloven paakøbte Gaugstat, en Rasterende ved disse Sauge og en Vordrende i Døvigs Fossen i Stor-Elven. Desuden har Gaarden et Møllebrug i Simoa Elv med tre Bar Dvæner og Sigte, et betydeligt Teglbærk med Bottemagerie, Indtægt for Vord og Blankers Opstabling ved Kongssaugene og Landfæstespænge for Trælaskt sammesteds; og til Eiendommens Rettigheder hører den i det Kongelige Skjøde berørte, om Vinteren at sende Brugshestene til Fodring i de anførte Bygder tilligemed Oppassere eller saakaldte Værmarster (Fodermarstaller), der ligeledes skulle underholdes. Paa Gaardens Grund staaer Sognets Kirke, en Tømmerbygning. Sæters-Elv skulder 10 Lpd. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og desuden ligge til Buserud de smaa Gaarde Wasse og Braaten.

Blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes Haafsel, 17 $\frac{1}{2}$ Lpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Haafsel Jernværk, hvis Hovedgruber ligge paa denne Gaard, fører Kavn, Steenskrub, 10 Lpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa ligger det saakaldte Frederiksminde Manufacturværk under Haafsel Jernværk, Messal, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med god Veliggenhed, under hvilken er Pladsen Sveaas, hvor ifølge Ford. af 5te Juni 1702 den ovenfra kommende Trælaskt samles inden den slippes nedad Stor-Elven til Døvingslet, hvilke Gaarde samtlige høre til Døvings-Hjerdningen, hvortil Buserud, Grefstad, Løbben og Lingelfstad høre til Simoa-Hjerdningen ligesom Fossum, 1 Skpb. med Sanden, 8 Lpd. en bety-

- 1) Det i Fortiden berømte Døvigs Ræfisterte laa i Ribdelalderen deels til Biskopskolen og deels til Hovedskloster. Ved Reformationen kom det igjennem under Kronen, og er ventelig Aarsagen, hvorfor det er bleven kaldet Kongeskiftet. Nu er det imidlertid langt fra saa betydeligt som i gamle Dage. Ströms Eggers Beskrivelse, S. 195-198, 259 og 279, samt Overens Eaga, S. 458, og Diplomater. Arna-Magnæum, Tom. 2, S. 251.
- 2) I Stedet for denne Eiendomsafgift, der nu er indlemmet i Tolken, betales Gierne af Toldeassen en aarlig Gødtgjærelse, nu 213 $\frac{1}{2}$ Spb.

delig Gaard ($35\frac{1}{2}$ Dlr.), som for mere end et Aarhundrede siden har været eiet af Proprietarer, og i de sidste 60 Aar har hørt under den paa sammes Grund anlagte Rodumste Blaafarverværk, hvortil den blev kjøbt for 30,000 Rd. Foruden stor Jordvei og god Skov, har Eigdommen to Aargangs-Bandsfalde i den betydelige Hougøss, og deri fire privil. Sauge, samt et betydeligt Møllebrug og en Møsterende, horigjennem Sommeret nedbringes for at undgaae Jøsefaldet. Under Gaarden ere mange Pladser, hvoriblandt Værhuus, ved hvilken en Sundsteb over Simoa, og paa Gaarden samt ved Værket levede 1825 450 Menneker, hvoraf de fleste boe paa den saakaldte Nymoe, hvor der ere Boliger for Værksarbejderne.

cc. i Enarum Sogn:

Gundhuus, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Olafsbj, 1 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Rr. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Ulen, 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Rpd. (17 Dlr.), Morud, 15 Rr. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.) og Elen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), ere de bedste Gaarde paa Valens Østside omkring den fra Rodum til Krydsbjerred gaaende Hovedvei, paa hvilken Olafsbj er Skydsstation $1\frac{1}{2}$ Mil fra Vigersund, og hvor Sogne's Kirke, en Sommerbygning, staaer paa den mindre Gaard Præstegaarden, ligesom paa Vestjiden mærkes: Saaftad, 15 Rpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Hofde, 1 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Rpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Røngerud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.). paa hvilken Gaard Enarums Kobeltværk er anlagt, Svendsbj, 1 Skpd. $10\frac{1}{2}$ Rpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), og Korshøen, 1 Skpd. $18\frac{1}{2}$ Rpd. ($26\frac{1}{2}$ Dlr.), der er den største Gaard i Sognet, med 6 Pladser og den betydeligste Skov i Vrglde. Disse Gaardes vigtigste Herlighed er deres tilliggende Skove, og paa Saaftad, Olafsbj og Korshøen ere Koboltanviiisninger.

c. i Egers Præstegjeld.

aa. i Semb's Herdingen:

Hougø (forb. Hoffø) Præstegaard, af Skjld 3 Skpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, med en interessant Belliggenhed i Nærheden af Dramsølv og af vidløftig Udstrækning. Udsæden er 30 Tdr. Korn og 40 Tdr. Potatoes, og her sesdes 5 Heste, 30 Røer og 20 Faar. Til Gaarden er nogen Skov, et Aargangs-Bandsfald med Møllebrug og et libet Kæsestæderie, ligesom under Gaarden i 1827 vare 31 Hundmænd og 15 Strandfiddere, som svarede i aarlig Afgift 218 $\frac{1}{2}$ Spd. Paa Præstegaarden er et af afdøde Amtmand Eman. Rafn ved Gadebrev af 4de Jan. confirm. 7de Febr. 1806 fjenket libet Almue-Bibliothek, og paa Gaardens Grund laa det forrige Røstetangens Gladværk, anlagt omtrent 1744 tæt ved Vestfjøs-Elvens nordre Udløb i Storelven, men som efter omtrent 30 Aars Forløb blev forflyttet til Hurdalen paa Øvre Rømerige. Af de Præster, som have beboet denne Gaard, mærkes Professor Christian Grøve, der var Præst fra 1749 til 1763, og bekjendt som Antiquar, senere Dr. og Prof. Theol. Hans Strøm, bekjendt som Topograf og Naturkyndig, der levede her fra 1778 til sin Død 1797, og dennes Eftermand Prof. Fred. Schmidt, bekjendt som smagfuld Digter, der 182* forlob Kalbet. Paa Gaardens Grund ere nær ved Elven en Rængde Gravhøje, og her staaer Sogne's Kirke, en gammel Graastensbygning, der efterat være afbrændt ved Lynild i 1817 er igjen istandsat.

Semb (ford. Sæheim, senere Seimh), en fra Fortiden bekendt Gaard, beliggende $\frac{1}{2}$ Mil vestenfor Eger Kirke. Den tilhørte Kronen indtil den 1541 blev af Kong Christian den Tredie tilkjøbt Befalingsmanden paa Agersthus, Peder Hansen, af Familien Xile eller Vasse¹⁾, hans Søn, Rigscantler Hans Pedersen derpaa eiede den, indtil han 1602 maatte magtesifte den til Kronen, da den ansaaes nødvendig til en Smeltehøttes Anlæg, som af Kongen var besluttet²⁾. Den blev da ligemed Eger en særskilt Forlehnning, under Navn af Semb's Gaards og Egers Lehn, da Gaarden beboedes af Lehnsherrerne Laurits v. Haaen, som 1620 blev Ophynsmand over det nye Hjerqværk, derefter af Claus v. Ahnen, Hartvig Hvidfeldt, Ove Gebbe, Vincents Wildt og Hans Lange. Derpaa blev den mægtige Hannibal Schesteb, Rigets Statthalder, ved Magtesifte af Kong Christian den Fjerde 1647 og ved Kong Frederik den Tredies Stjøde af 30te Aug. 1648, Eier af Semb's Gaard og Gods, ligesom han under 3die Jan. 1649 erholdt Birketret hertil og en patronatus til Houg's saavelsom Liers Kirke, tilligemed Konge- og Birketenderne sammesteds³⁾. Men da han saldt i Unaade, maatte han 651 afstaae dette med sit øvrige betydelige Gods her i Riget til Kronen, og blev da Semb Hovedgaard med sine Indtagter bortforpagtet 652 til Wilh. Mechelborg⁴⁾, den Gang Zahlcommissarius i Norge, aa 6 Aar mod "2000 enfende Rigsdaler in Specie", hvilken Afgift mere nedsattes til 1800 Rd., ligesom i Aarene 1669 og 1670 David Linckler brugte Semb Gaard med underliggende Brug. Siden blev Gaard og Gods af Kongen 1675 tilkjøbt Alb. Valser Berns den Ungarske Arvinger, og kom derpaa til Oberst Joachim Brochdorff, samt senere i Oberst Richelieu, som døde 1696, hvorefter Eiendommen kom til hans Major F. Richelieu, efter hvis Død 171* hans Enke endnu 1722 havde Gaarden, som 1727 ikke mere nød Skattefrihed. Sems Gaarden med Gods, hvilket i de Tid var meget stort og anseeligt, solgt og adskredt, samt Privilegierne tabte undtagen Tiendefrihed for Hovedgaarden, hvis Skyld egentlig er $7\frac{1}{2}$ Skpb., men som ved en nye Matrifulering er forenet med Horgen 19 Lpd., samt Myren 2 Lpd., og 6 Lpd. af Bomengen og Lilleaas, hvorved dens Skyld bliver 8 Skpb. 14 $\frac{1}{2}$ Lpd. (34 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Efter Folketællingen af 1835 havde Gaarden 25 Dyrstæddere. De forhen dertil liggende fem Udskænge i Vestfossen ere forlængst frakomne samme.

Berg, 3 Skpb., en stor Gaard (29 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken forhen

- 1) Naar Profesfor Grøve og efter ham Strøm, i Egers Bøst. S. 263, anslæger, at Semb Gaard skal have været eiet og beboet af den Svend Vasse, som 1370 blev forvist fra Norge, ifølge Peder Glansens Norske Krønike, og at den da saldt til Kronen, da er dette neppe andet end Glæning eller Gægn, foranlediget deraf, at Gaarden i det 16de Aarhundrede havde Eiere af en Familie Vasse, kjendt (ifølge Abels-Lexiconnet) forskellig fra hin.
- 2) Eft. Brünichs Efterretninger om Norges Hjerqværker, S. 282—72, og Tilæg No. 25.
- 3) See: Egn Breve, Semb og Strøms Gods vedkommende, fra Kong Frederik den Tredies Tid, med Anmærkninger af J. Chr. Berg, i Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S. 196—214.
- 4) Om denne Rand, hvis Navn almindeligvis skrives Mechlenburg, see bemeldte Samlingers 3die Bd. S. 123 og 124.

har været en Kirke, der var indviet St. Margretha, men var nedbrudt før Udgangen af det firtende Aarhundrede¹⁾, Spæren, N. og S. 1 Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hals, St. og L., 4 Skpd. 5 $\frac{1}{2}$ Rpd. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.) paa en af hvilke Gaarde blev i Aaret 1688 af en Gregers Smelt anlagt et Kobberværk med Smeltehytte og Ruskværk, men efter sin Aars Forløb igjen forladt, efterat Ertsgangen var afstjunken til 12 Lagter, Kolberg, tre Gaarde, 5 Skpd., hvoraf Store Kolberg 3 Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som var Kongl. Eiendom, blev 1621 udlagt til Bøll for den af Landets Vjergværksdrift bekendte Tobias Kupier, der boede her indtil sin Død 1655, og paa et Sted ved en af disse Gaarde, kaldet Hyttevolden, har formodentlig i bemeldte Bergmeisters Tid været en Kobber-Smeltehytte, Skara, N. og S. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.) paa hvilke Gaarde de forhen paa Sølv drevne Skara-Gruber ligge, og Lunde, tre middelmaadige Gaarde, 5 Skpd. (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Døsen, Nedre, 2 Skpd. $\frac{1}{2}$ Rpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Døre, 1 Skpd. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge langs ved og paa begge Sider af den fra Hougund til Kongeberg gaaende Landevei, og de sidste paa Fiskum Sogns Grændse.

Vestfossen, en Fleske beliggende ved sidstnævnte Gaard paa begge Sider af den fra Fiskumbandet udfaldende Elv, $\frac{1}{2}$ Mil øst for Eger Kirke, hvor Elven danner adskillige Fossesalb, som drive en Mængde Saug- og Møllebrug, hvoraf de paa Vestfossen høre til Vestfossens og de paa Østfossen til Fossesholms Brug. Disse Fosses har man ved Minering i Fortiden søgt at give et stærkere Fald, da der allerede medens Ove Vedde havde Lehnat blev mineret i Vestfossen, og senere i Aarene 1669 og 1670 af fornævnte Mechelborg for at fiske Fossesholms-Saugene et større og brattere Fald. Elven deler Flesken i to Dele, der forenes ved en Træbro, paa begge Sider af hvilken er opførte 12 betydelige Saug, nemlig 7 paa Sembs og 5 paa Fossesholms Side foruden flere Kornmøller, og er her det betydeligste Saugbrug i Drammens Fæmmertract. Fremdeles har Hæssel Jernværk her en Stangjernshammer med det bedste Vandfald. De ved disse Brug ansatte Betjentere og Arbeidere, samt endel Haandværksfolk og saakaldte Røiarter, der roe Ladninger hid fra Drammen, udgjøre Stedets Beboere, hvis Antal i 1835 var 770 Mennesker, hvoraf 513 i 120 Husholdninger paa Sembs Siden og 257 i 60 Husholdninger paa Fossesholms Siden.

Hoen, to nærved Præstegaarden og ligesom Hougund beliggende Gaarde, Døre, 2 Skpd. 16 $\frac{1}{2}$ Rpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der i en lang Række af Aar og allerede i Midten af forrige Aarhundrede tilhørte den Hougaaardske Familie i Drammen, hvortil høre de fem priv. Hoens Saug med 11 Blade i Hoens Elv, samt tre Møllebrug og 11 Pladser, og Nedre, 3 $\frac{1}{2}$ Skpd., et betydeligt, i Fortiden en Oberfluent. Hoen og i den sidste Tid Sørenskriver Halsen tilhørende, smukt bebygget Brug

¹⁾ Ifølge et Egen, som anføres i Strøms Egers Bekt. S. 257 og 268, skal Hongs Kirke først have staaet paa Berg og derfra være forflyttet til den nuværende Præstegaard i Anledning af en Overflyttelse, men dette Egen har liden Sandsynlighed for sig.

17 1/2 Dlr.), med Skov til Salg, 6 Pladser, og hvortil hører det ægtligste Kærefisterie i Drammens Vanddrag, hvor Fisken fanges i selve Fiskefos i saakaldte Flager, ligesom til Gaarden er et godt Drivfisterie med Garn nedenfor Fossens. Heiere oppe ere Varlov, S. og N. 2 Skpd. 17 1/2 Lpd. (29 1/2 Dlr.), Steenset, 2 1/2 Skpd., en stor Gaard, 21 1/2 Dlr.), og Myre, 1 Skpd. 15 1/2 Lpd. (14 1/2 Dlr.), henhørende til Hjerdingens nordlige Deel.

bb. i Ristvedt Hjerdingen¹.

Ulveland, en af Egnens betydelige Gaarde, som i Fortiden har været beboet af eller tilhørt adelige Familier. Den anføres i Gunde Ranges Jordebog af 1625 over Fosesholms Gods og brugtes da af ham selv. Aar 1639 laa den tilligemed Skot under Skjelbred, siden kom den til Hannibal Sehested og fra ham til Kronen, hvorpaa 1652 de to Ulvelands Gaarde med deres ihv Sauge og et Dværnehuus i Skots-Elven, samt Kopperud Odeggaard og begge Skots Gaarde, bleve bortforpagtede. Cancelliraad og Amtmand Mathias de Tonsberg, der døde 1705 som Stiftamtmand i Bergen, blev Eier af Godsset 1679 efter P. Bjelle, og erholdt under 10de Marts 1688 Bevilling, der er stadfæstet under 28de Octob. 1702, til sit Ulvelandske Saugbrug ubehindret at nyde og beholde frit Lømmertjød, saavel ved Lomsdals-Elven i Lands Bygd, hvor Ulveland havde havt Kjøb, som i de andre Amtets Elve og Iderelbe. Derefter kom det til Sønnen Vilh. de Tonsberg i Chistiania, som døde 1731, og omtrent i Aaret 1735 synes Gaarden at have tabt sine Privilegier. Ulveland med Kopperud fylder i Skpd. 5 1/2 Lpd. (22 1/2 Dlr.) og Søndre Skot, 2 Skpd. 17 1/2 Lpd. (12 1/2 Dlr.), og ere deelte i mange Brug. Ulvelands Vassen er fra Ulveland, og her ligger Vasse Kirke, en ottetaktet Lømmertbygning opført 1805. Den Ulveland underliggende Gaard Skot har ligeledes været adelig Sædeggaard og nyder endnu Løndefrihed. Sær-
ligt herfra er Gaarden Nordre Skot, 1 1/2 Skpd. (17 1/2 Dlr.).

Skots-Elven, en Flette ved Elven af samme Navn, hvor der før Folketællingen af 1835 levede 220 Mennesker i 46 Huse, alle paa overførte Gaard Kopperuds Grund. Disse hente deres Mæring fra et herværende Saugbrug, bestaaende af 13 Sauge med Mergangsvand og tilhørende Drammens Trælasthandlere, af hvilke de 8 Ulvelands Sauge nyde Godtgjørelse af Toldeassen for den sorhen havde Saugti-ndefrihed. Fremdeles ere her nogle Møllebrug, ligesom en Deel af baskel Jernværks Raffinerier her ere opførte. Ved Skots-Elven er en af Skole, og udenfor Elven er et Lømmert-Hængsle, Hyttest-Hængs-
et kaldet, hvor det fra Oplandet kommende og til Saugene bestemte Lømmert optages.

Af Hjerdingens øvrige Gaarde mærkes Raffestad, 1 1/2 Skpd. 2 1/2 Dlr.), der har god Skov og længe har været Underbrug for Hæ-
d Jernværk, Hæren, 1 Skpd. 3 1/2 Lpd. (10 1/2 Dlr.), med et Vand-
ud i Sings-Elven, Hærefossen kaldet, som driver en Stangjernsham-
mer og et Møllebrug under bemeldte Værk, Valer, 10 Lpd. (24 1/2

¹) Denne Hjerding hører for det Hele til Vasse Kærsejogn.

Dir.), en Gaard, der er vigtig for saa vidt Hæssel-Jernværk ligger paa dens Grund, med et fordeelagtigt Vandfald, der driver Værkets Ræb-
ovn, samt Saug- og Møllebrug, Holte, tre Gaarde, 2½ Skpd. (18½
Dir.), hvorunder hører det af sine Solvgruber bekendte Holte-Hjeb.
Ristvedt, 18 Lpd. (6½ Dir.), hvoraf Fjerdingen fører Navn og
ved hvilken, paa et Bjerg, Ristvedt-Rollen kaldet, findes Levninger af
en gammel Borg, Slottet kaldet, Vestby, 1½ Skpd. (18½ Dir.),
og Sønju, 1½ Skpd. (24½ Dir.), en stor men meget udstykket Gaard.
cc. i Sands Fjerdingen¹.

Knive, to Gaarde, 3 Skpd. 9½ Lpd. (15½ Dir.), Dramdal,
1½ Skpd., en stor Gaard (26½ Dir.), beliggende paa en anseelig
Høide over Dramsølv, med en vid og skjøn Udsigt over den vestre
Deel af Eger og omliggende Egn, til hvilken Gaard er god Skov og
ni Bladser, Dværk, 17 Lpd. (5½ Dir.), udenfor forrige, ved hvilken
er en betydelig Ræbse eller Tømmerhængsel, Dværk-Hængselet kaldet,
hvor al den Ræb, der kommer ned fra Simoa- og Snarums-Ebene
samt Storelv, samles, hvilket Hængsel med dertil hørende Fæster og
Steenkar, samt strar udenfor værende Tømmerlændser langs Landet, til-
høre de 12 Vestfoss-Sauge efter Contract af 1ste Decb. 1775, hvis
Eiere isølge Dom af 14de Aug. 1725 grundet paa en Contract af
1710 oppebære aarlig Indtægt af de saakaldte 16 upriviligerede Sauge
i Eger Bygd, ligesom Gaarden isølge Contract med Saugbrugseierne
have aarlig 50 Skpd. og 1 Rd. Salt i Betaling for Landlæg, Gje-
velst, 2 Skpd. 4 Lpd., en Gaard med store Gletter, Skov, Vandfald
og Fiskerie (14½ Dir.), Ullern, 3½ Skpd., en stor Gaard (10½
Dir.), med Skov til Salg, Ræbfiskerie i Hellefos og et temmelig be-
tydeligt Garnfiskerie udenfor Fossen, ved hvilken Gaard er i Ullern
Bæk, men paa Nabogaarden Langeruds Grund, de sex Bendelborg-
Sauge, med Rehvat samt betydelige Damme i de ovenfor liggende
Skove, ligesom her er det betydelige Mælens Ræbfiske ved den østre Ende
af Hellefos, af Skjold 12½ Lpd. og tilhørende forskjellige Interesser.

Hougsund, en Flekke paa Østfiden af den i Flomtiden omtrent
330 Alen brede Storelv, 1½ Mil fra Drammen og 1½ Mil fra
Kongsberg, ligeoverfor Hougs Kirke og Hoen Gaardene, for første Deel
paa N. og S. Hobbelsfads Gaardes, men tildeels paa Gaardene Ler-
bergs og Krufes Grund. I 1825 vare Beboerne 503 i 106 Huse,
men i 1834 kun 478, bestaaende af Tømmerdragere, Haandværksfolk,
Fiskere og Præstfolk. Her er i Almindelighed megen Fiskevei deels ved
den her kaldte Tømmerdrift, og deels ved de idelige Vandtransporter
fra og til Drammen, da man kan paa den ene Side fare med Båd
lige op til Vestfossen, hvorved Transporterne fra Kongsberg og Helle-
fos Jernværk lettes, og paa den anden Side opad Storelv til Mo-
dum, naar man paa en her indrettet Bro fører Både over Helle-
fos. Det saakaldte Hougsunds Ræbfiskerie, der fornemmelig fæder i
fornævnte Hellefos under Gaardene Ullern og Hoen, er fra Fortiden

¹) Af denne Fjerding, som udgjør Præstegjeldets østlige af Modum, Eke og
Dramsølv indskattede Deel, høre de tre forstævnte Gaarde til Helle-
Sogn og de øvrige til Hovedsognet.

omt. Her er en fast Skole, ligesom ved Hougfund synes at have et et Capel, der hvor den saakaldte Capitel- eller Capelbakke nu formodentlig til at holde Messer i for Læsefiskeriet Skjold.

Leerberg, 1 Skpd. $14\frac{1}{2}$ Lpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), en middelmaadig Gaard o Brug, med Skov til Salg, Læsefiskerie og Grundleie af Hougfund, 2 Lpd., er den første, Steenberg, 1 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), Krogd, 3 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), og Lysager, $19\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke to Gaarde (med 261 Mstr. i 1825) ligge paa begge Sider af Krogslabs-Elven $1\frac{1}{2}$ Mil fra Drammen, i hvilken Elv er under den første Gaard paa Elvens Vestside en Spigerhammer med to Møllebrug, og under den anden paa Østiden ligeledes Møllebrug. Søndsten: ved Krogslabs-Elvens Udløb er Sanden, 2 Skpd. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), med Læsefiskerie, og strax østfor er Møllenhof (eller Borge). 1 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), ved den i Storelven udfaldende Borge-Elv, hvori Gaarden har en Saug med 7 Blade og et godt Møllebrug, ligesom i forhen har været en Oliemølle med Sæbespherie, samt Solberg, 5 Lpd. $6\frac{1}{2}$ Lpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken Gaard, som er af stor Udstrækning, har betydelig Skov, som strækker sig over til Robum og Lier, at adskillige Vandfalde i Solberg-Elven, hvori en Saug med 7 Blade, tre Dværner og et Bomulds-spinderie med Stampemølle, ligesom i samme Egn er under Gaarden Ulverud, 1 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpd. $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Møllebrug, Herstrøm, med Bjørhuus, 1 Skpd. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.) og Lille Steenset, $10\frac{1}{2}$ Lpd. ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), begge nye bebyggede Gaarde, $\frac{1}{2}$ Mil fra Drammen, udenfor hvilke ere Marsen, 10 Lpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), en Gaard med en smuk Veliggenhed i Drams-Elven, og længere østlig er Winnæs, tre Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Lpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Store Winnæs, $2\frac{1}{2}$ Skpd., er en god Gaard. Disse Gaarde, fra Leerberg at regne, indtage Strækningen fra Hougfund til Lier eller Brageruud Sogn.

dd. i Milleevig Hjerdingen:

Rjøndals-Brug, et betydeligt Saugbrug, bestaaende af Gaarden Rjøndalen med Ryg, samt Andele af S. Vigen og Nafens Elv, som længe tilhørte Familien Hofgaard, senere i endel Aar Stads-optmand Grønner, og eies nu af Rjøndalene M. & T. Bæck. Brug har fem priv. Saug med Kehr, samt et Møllebrug og Jordbruket er udlagt til Huusmands-pladser. For Brug er en fast Skole.

Blandt Hjerdingens øvrige Gaarde mærkes: Narverud, tre Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilke ere Jernmalmgruber under Nafens Bæk, Daler, to Gaarde, 3 Skpd. 11 Lpd. ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), og S. og N. 4 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Lpd. ($22\frac{1}{2}$ Dlr.), og Horne, sex Gaarde, 11 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Lpd., hvoraf Steens-Horne, 4 Skpd. 12 Lpd., den betydeligste ($28\frac{1}{2}$ Dlr.), og har i Fortiden haft adskillige Bæver, da den i 1587 tilhørte Laurits Nielsen af Familien Tordenskjær.

Alt Hjerdingen høre videre Skramnæs, 1 Skpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), og Enkesæde, med Læsefiskerie og Jernmalmgruber, samt Grav, 1 Lpd., en god Gaard og Brug ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sommerhangsel, Dværn Saug.

ee. i Hedenstad Hjerdingen:

Xo, D. og B. 3½ Skpd. (28½ Dlr.), hvorunder ligger i Stier-Elven den store De, Røds-Den, udenfor Hougjund og Bræstegaarden, Ager, 2½ Skpd., en meget god Gaard (19½ Dlr.), Boldstad, 3½ Skpd., en mindre Gaard (12½ Dlr.), som i Tertiöen skal have haft adelige Beboere, Bryn, 2½ Skpd. (10½ Dlr.), et godt Brug, Røgeberg, St. L. og M., 2 Skpd. 9½ Lpd., med en Jernmalmgrube, Hedenstad, 3 Skpd. 4½ Lpd. (15½ Dlr.), hvorunder er en Papir-fabrik, Stampe og Kornmølle, Besseberg, 1½ Skpd., et godt Brug (9½ Dlr.), med en Jernmalmgrube, og Saaßen, St. og L., 3½ Skpd. (16½ Dlr.), paa hvis Grund ere forladte Jernmalmgruber.

Rødsesholm (jorh. Røds) den betydeligste Gaard i Fogderiet, i Skjld 8 Skpd. 9 Lpd. (nu 139½ Dlr.), og en gammel adelig Sædgård ved Vestfossjen ¾ Mil fra Hovedkirken. Den har før Reformationen tilhørt Mariæ Kirke i Dypö indtil den af Capitelet blev mageskiftet til fornævnte Weber Hansen til Semb, som erholdt Kongelig Stadfæstelse paa Mageskiftet 1541. Efter hans Død 1551 havde Enken, som levede endnu 1595, derpaa Sennen, Cantstler Hans Pedersen, som døde 1602, og efter ham hans Søn Frederik Hansen, der døde 1616, denne Gaard. Siden kom den til Familien Lange, af hvilken Gunde Lange, Befalingssmand over Tønsberg Lehn og Hans Pedersen Swigerisen, pantsatte Gaarden med mere Gods i 1634 for Gjæld til Kronen, men hvis Søn Hans Lange, Befalingssmand over Eger Lehn, riedt og beboede den endnu 1646¹. Den blev derefter Stattholder Hannibal Sehesteds Eiendom og kom med hans evrige Hovedgaarde og Gods her i Aaret 1651 til Kronen, da Gaarden med underliggende Sauge i Vestfossjen var bortforpagtet blandt andre til Assistentraad Wilhelm Mechelborg. Derpaa blev den ved Kongelig Skjæde af 28de April 1675 med meget andet Gods overdraget Constantin Marsellis, som solgte den i 1695 til Assessor Gjurd Andersen og Jørgen Poulsen. I 1706 tabtes Skattefriheden. Den sidste Andeel fik siden Gabriel v. Cappelen, hvis Søn Statråds Jørgen v. Cappelen samlede Godsjet i 1762 og 1763. Han døde 1785, og senere blev Gaarden ved Skjæde af 29de Decbr. 1802 for 29,000 Rd. overdraget Kjøbmand Niels Otto Omsted, efter hvem den kom til Jørgen Omsted, fra hvis Døe Gaarden i 182° er kommen til flere Gange. Til den samlede Eiendom hører et Vandfald med fem Sauge i Vestfossjen, et betydeligt Dværnebrug, Tærsemasfine, Røsterende, godt Malesfæstet, samt Skov af vidløstlig Udtrækning paa begge Sider af Egervandet, og en Mængde Huusmandspladser omkring det og Fiskumvandet.

ff. i Fiskum Hjerdingen:

Fiskum (jorh. Fiskheim), 5 Skpd. 15 Lpd. en stor Gaard, (16½ Dlr.), ved Fiskum Elvens Udløb i Fiskumvandet, hvilken Gaard har været en adelig Sædegård, som 1639 tilhørte Stattholder Jøel

¹) Om Gunde Lange see Samlinger til det Norske Folks Eftrog og Afvik, 2det Bind, S. 510, og om Hans Lange samme Samlingers 3de Bind, S. 73.

e, Fru Ida Lange, og senere var eiet af Statthalder Hannibal med hvis øvrige Gods den 1651 saldt til Kronen¹. I de Aar har den tilhørt Familien Krum. Dertil er 6 Pladser, med Udskibnings Saug og Dværnebrug, samt Fiskerie i Fløet. Ved samme ligger Fiskum Capellangaard, 15 Lpd. r.), hvorpaa udsaaes 12 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, 3 Heste, 12 Køer og 12 Faar. Paa en af disse Gaarde liden, en gammel Graastensbygning, som efter den røde Bog St. Olaf helliget. Nærved er Darbo, S. og N. 2 Skpd. 17 Dlr.), der ligesom Fiskum have en smuk Veliggenhed vandet.

Skilbred (eller Skilbred), en anseelig Gaard beliggende nordtombvandet og ved Landeveien til Kongssberg. Den har været Sædegaard, og synes at have tilhørt Familien Lystrup, af Laurits Lystrup skrives til denne Gaard i Kong Christian 8 Tid. Siden tilhørte den John Milsen Schack, hvis Enke i Green boede her 1595, og hvis Datter bragte Gaarden i til Hartvig Hvidtfelt, som under Titlen af Berghauptmand besjle Kronen tilhørende Jernværker. Han døde 1637 eller 1638, inden Frue Maren Skram beboede Glendommen, som i 1639 liggende Gods skylte 26 Skpd. 14 Lpd. Tunge, indtil Thoen Dyre, gift med Hvidtfelts Datter af første Ægteskab, 1648 til Hannibal Sehested, fra hvem den 1651 kom til Desfra solgtes den i 1675 til Etatsraad Poul v. Klingenberg, i April 1680 til Præsident i Christiania Lars Jacobsen, som den i Decbr. f. A. til Bergraad Niels Mecklenborg, der døde Gaarden kom til Sønnen W. de Mecklenbourg, hvis Enke laarden i 1739, med hvilket Aar dens adelige Frihed opdens Skuld, 7½ Skpd., har det egentlige Skilbred, 3 Skpd. l, Hægstad, der ligger længst i S. V. 3½ Skpd. (15½ Dlr.), eteigen, der ligger længst op mod Næsen, 1½ Skpd. (9½ Dlr.) hvilken sidste er stor Skov og et godt Møllebrug. Hjerdingens øvrige Gaarde mærkes: Stablum, N. og S. 3½ Lpd. (15½ Dlr.), Wegu, 1 Skpd. 16½ Lpd. (13½ Dlr.), N. N. og S. 4½ Skpd. (26½ Dlr.), alle i flere Brug, tilbrud, 14½ Lpd., et ret godt Brug (10½ Dlr.) paa af Eger-Vandet med god Skov og Udskibnings-Saug.

d. af Brageruæs Præstegjæld:

sterud, W. N. og D. 3 Skpd. 15½ Lpd., i tre Brug, hvorfte, af Skuld 1½ Skpd. (7½ Dlr.), er den vigtigste, og tilstligste Gaard i Sognet, Bergskoug, N. 2 Skpd. 19½ Lpd. gt Brug (14½ Dlr.) ved Dramsølvden i Mill vestenfor Dramket har tilhørt Kjøbmand Hans Kirkegaard, senere Oberst og eies nu af Ex. Juris Berg, hvorpaa udsaaes 24 Tdr. 250 Tdr. Potatos, samt hvortil er et stort Brændvinsbrænde, 2 Skpd. 9½ Lpd., en stor Gaard (14½ Dlr.), deelt imel-

¹zonen blev Fiskum solgt i 1675 til Etatsraad Poul von Klingenberg, i 1680 opførte dens adelige Frihed.

lem flere af Drammens Beboere, ligesom Landsalb, St. 1 Skpd. 11 Rpd. og L. 3 Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ og 17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken sidste har Stov til Salg, Vandfald med Røllebrug og Sæug, samt paa dens Grunde mange jordløse Huse, Dren, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Hovedbruget, som har Stov til Salg og Indtægter af Grundleier, har tilhørt Kjøbmand N. Brun og senere Kammeraad Lind, og under hvilken for Øvrigt ere mange Pladser og Løkker, Høvedet, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en smukt bebygget Eiendom strax udenfor Brageruæs, som i en lang Række af Aar (allerede før 1763) har tilhørt Familien Dm. steb, og Strøm, 10 Rpd. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som i forrige Aarhundrede var eiet af Byfoged Malling, senere af Foged Lembach, derpaa af Procur. Kjerulff, siden af Major V. F. Kois og fra 1798 af Kjøbmand S. Hamborg, hvilken Gaard ligger egentlig i Brageruæs og hører Grundeie af sammes øverste Deel eller Strømsgaden.

e. i Her Præstegjeld.
aa. i Fregner Heredssegn:

Nøstet, B. 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. og D. 1 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Rpd. (3 $\frac{1}{2}$ og 6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge med smuk Veliggenhed paa en Høide over Brageruæs, østenfor hvilke er Høvig, St. 1 Skpd. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som har tilhørt Cancelliraad og Raugmand Hoff's Enke, senere Capt. Günders Enke og i nyere Tid den Høiterste Familie, samt N. 1 Skpd. 12 $\frac{1}{2}$ Rpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der længe har været deelt i flere Dele, paa en af hvilke, der i endel Aar tilhørte Amtsfhysicus Münster, er en af denne anlagt betydelig Brugstræskole, Jendvold, 12 $\frac{1}{2}$ Rpd. (4 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Frydenlund, 13 $\frac{1}{2}$ Rpd. (3 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge som Jordbrug ikke betydelige, men med fordeelig Veliggenhed udenfor Brageruæs, og hvoraf den sidste der har anseelige Bygninger og smukke Gaueanlæg, har været eiet og beboet af Amtmændene Fjeldsted og Lange, samt senere af Foged Hæroe. Østenfor er Vilhuus, 1 Skpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som i 1763 og endnu 177* var eiet og beboet af den residierende Capellan Hans Grønbech, som derunder brugte Jendvold, og hvoraf en Andeel kaldes Risjund, hvortil er Sundsted over Kierelven, og til de tre sidste Gaarde ere Rarestier.

Huseby (ford. Husebær), en stor Gaard, oprindelig hørende 3 Skpd., bekendt fra Fortiden som den norske Helgen Halvardur Bjørnsens Bolig¹, hvor ogsaa har været en Kirke St. Olaf helliget, der var til endnu i Slutningen af det firtende Aarhundrede, men da aldeles forfalden. I Middelalderen laa hele Gaarden til Opsto Biskopstol. Efter Midten af forrige Aarhundrede tilhørte den halve Deel af Gaarden Familien Grønbech og den anden halve Deel N. Valeur paa Dikkemark's Jernværk, af hvilken sidste Deel 1 Skpd. 5 $\frac{1}{2}$ Rpd. i 1765 kom til daværende Lieutenant senere Oberstl. Genr. Finne, som døde 1808.

¹) Denne Helgen, hvis Fest Halvards Sol anses i den norske Kalender under 15de Mai, var Kong Olaf den Helliges Moders Søster. Han nedbøede eller druknedes i Drams-Ølven Aar 1042 eller 1044, eller, efter andre, 1055. Det var efter ham, at Opsto Domkirke foruden flere andre Kirker i Landet bar Navn. See Script. rerum Danicarum, Tom. III, S. 601.4.

er det egentlige Huseby 2 Skbd. $\frac{1}{2}$ Lpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den 1ste Deel (1 Skbd. $\frac{1}{2}$ Lpd.) har været eiet og bebøet af General-
M. Finne, og et andet paa $14\frac{1}{2}$ Lpd. ligesaa af den i 1827
Amtmand Joh. Collett, til hvilke Brug ere Lareffskier.

næs, B. 3 Skbd. $5\frac{1}{2}$ Lpd., en smuk Gaard ($9\frac{3}{4}$ Dlr.),
ere smukt beliggende Brug, tilhørende Kjøbmand i Drammen,
St. og L. 1 Skbd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Rorsvalle,
 $15\frac{1}{2}$ Lpd. ($8\frac{3}{4}$ Dlr.), hvilke ligeledes for største Deel eies af
i Drammen, og under den første af hvilke er Pladsen Hæg med
rie og Exercerplads, Stoppen, 2 Skbd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. et stort
 $5\frac{1}{2}$ Dlr.), der grændser til Bragermæs, med smuk Beliggen-
delige Bygninger og stor Frugthauge, hvilken Eiendom har til-
1752 Cancelliraad Thams og senere Kjøbmand Jens Kirke-
amt i nyere Tid forskjellige Giere, Lian, S. M. og N.
 $8\frac{1}{2}$ Lpd., i smaa Brug ($11\frac{1}{2}$ Dlr.) og Sandager, B. og
Lpd. $1\frac{1}{2}$ Lpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke ere deelte i flere Eiendomme
ammens Indvaanere tilhørende, indtage en stor Strækning af
Sogns lavere Deel vestenfor Hier-Elven, hvortil hører Vi-
S. og N. $3\frac{3}{4}$ Skbd. ($18\frac{3}{4}$ Dlr.), hvoraf den sidste eiedes
i det forrige Aarhundrede af Oberstl. Sigismund Julius Mabe, der
været den efter Enkefrue Ridemand og døde 1772, samt senere
Enke, hvorefter Gaarden i 1798 kom til Kjøbmand Casp.
som dermed forenede 1 Skbd. $6\frac{1}{2}$ Lpd. i den første Gaard,
samlede Eiendom med god Skov, flere Vandfald med to Sauge-
ort Møllebrug samt Linnmaskine, i 182* kom til Proprietær
og fra ham i 183* til Kjøbmand Christensen. Nordenfor er
dal, $1\frac{1}{2}$ Skbd. ($16\frac{3}{4}$ Dlr.), med god Skov og to tre Aa-
vandfald hvori en Udsigts-Saug, og paa Gaarden, som
var søndenfor Frogner Kirke, var i Middelalderen en Kirke, der
er i den røde Bog under Navn af Hvalb Kirke og var St.
helliget.

ogner Præstegaard, $2\frac{1}{2}$ Skbd. ($30\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig
ned fortrinlig smuk Beliggenhed, hvorpaa udsaaes 30 til 40
rn og 15 til 20 Tdr. Potatos, samt sødes 8 Heste, 20 Køer
Gaar, og hvortil er fornøden Skov, Lareffskier og 11 Plad-
er staaer den ret anseelige Frogner Kirke, en gammel Steen-
som i Catholicismens Tid var indviet Jomfru Maria og Jo-
den Døder.

Skrub, $2\frac{1}{4}$ Skbd. en stor Gaard ($16\frac{1}{4}$ Dlr.), Reensfoug,
og N. 2 Skbd. ($11\frac{1}{2}$ og $19\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken sidste, der er
høstede, er en betydelig Gaard med godt Fiskerie, fornøden
i selv Pladser eller bortfæstede Parceller, Egge, fire Gaarde,
i $4\frac{1}{2}$ Skbd., hvoraf N. Egge, $1\frac{1}{2}$ Skbd., som er den betyde-
 $1\frac{1}{2}$ Dlr.), har Aargangsvandfald, hvori Døvern, Saug og
foruden god Skov, og paa en af hvilke Gaarde før Refor-
i var en Kirke, Jomfru Margarethe helliget, Ørne, $1\frac{1}{2}$ Skbd.
Brug ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), med Skov til Salg og med Vandfald,
Døvern og Saug, Meren, fire gode Gaarde, af Skbd 6 Skbd.
i, til hvilke Gaarde, hvoraf B. Meren, 2 Skbd. $5\frac{1}{2}$ Lpd.

(16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og næst denne Bakkemeren, 1 Ekp. 6 Lpb. (12 $\frac{27}{100}$ Dlr.), ere de betydeligste, er god Skov samt mange Bladser, og Mork, Dvre, 1 $\frac{1}{2}$ Ekp. (10 $\frac{1}{4}$ Dlr.), ligge paa Strækningen nordensfor Sognets Kirke, hvortil ogsaa høre:

Sjaastad, Byggets betydeligste Brug, af Skuld 5 $\frac{1}{2}$ Ekp. (33 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilket ved Skjøde af 4de Juli 1795 blev overdraget Kjøbmand Gabriel Hofgaard for 13,540 Rd. og senere har tilhørt Amtmand Hofgaard og dennes Enke, hvis Søn H. J. Hofgaard nu har Eiendommen, som med tilliggende 15 Bladser havde 1835 en Udsæd af 58 Tdr. Korn og 217 Tdr. Potatos, samt søder 12 Heste, 58 Ræ og 70 Faar. Til samme er Skov til omtr. 100 Tylter Temmer Hugst, to Aargangsbandsalbe i Glittre-Elven hvori er Udskibnings-Sau og et stort Møllebrug, videre et betydeligt Brændevinsbrænderie, et Teglbænderie og Anledning til Fiskerie. En her forhen værende Strang-jernshammer under Dikkemarks Jernværk er nedlagt. Estrax nordensfor ere Justad, 2 $\frac{1}{2}$ Ekp. (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard med stor Skov, et Aargangs Bandsald hvori er et godt Møllebrug, samt 10 Bladser, Giffstad, 1 $\frac{1}{2}$ Ekp. (12 $\frac{3}{10}$ Dlr.), en mindre Gaard, og Vefferstad, 2 $\frac{1}{2}$ Ekp. (12 $\frac{3}{10}$ Dlr.), med god Skov, Teglværk og et fire Maanedes Bandsald, hvori er Møllebrug, alle paa Rier-Elvens Vestside.

Saffkjold, N. og S. 3 $\frac{1}{2}$ Ekp. (14 $\frac{79}{100}$ Dlr.), Jlen, 2 Ekp. (10 $\frac{1}{4}$ Dlr.), en god Gaard, der er udlagt til Embedsgaard for Fogden, og Fos med Duvi, 1 Ekp. 15 $\frac{1}{2}$ Lpb. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken Eiendom, hvortil er Skov og Bandsald, har tilhørt Sørenstøder Tandberg og senere været eiet af Kjøbmand And. Smith, ere blandt Sognets nordligste Gaarde paa Rier-Elvens Østside, udenfor hvilke ere Viget, 1 Ekp. 18 $\frac{7}{10}$ Lpb., et godt Brug (9 $\frac{1}{4}$ Dlr.), som efterat have tilhørt Kjøbmand Koffør, var senere i lang Tid Eiendom for den Holtestes Familie, og Sørum, sex Gaarde, 6 Ekp. 7 $\frac{1}{2}$ Lpb. hvoraf S. Sørum, 2 Ekp. 6 $\frac{1}{2}$ Lpb. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der siden 1762 i en Række af Aar var tilhørende Mich. v. Cappelen, er et godt Brug med god Skov samt Fiskerie, i den lavere Deel af Rier paa Elvens Østside, saavel som Linæs, S. 4 $\frac{1}{2}$ Ekp., en stor Gaard (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der i en Række af Aar tilhørte Grosferer N. Omsted, ligger ved Rier-Elvens Udsæd i Dramsfjorden, og hvor Udsæden i 1835 var 27 Tdr. Korn og 106 Tdr. Potatos, hvorhos til Gaarden ere tre betydelige Læseffierier, Skov til Salg, Byggesaug og Tommerlands ved Rier-Elvens Udsæd.

Gulloug, N. 2 Ekp., M. 1 Ekp. 3 $\frac{1}{2}$ Lpb. og S. 1 $\frac{1}{2}$ Ekp. (6 $\frac{1}{2}$, 8 $\frac{1}{2}$ og 10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle med en smuk Beliggenhed ved Dramsfjorden. Den sidste af disse, som mod Slutningen af det fjortende Aarhundrede laa til Bispestolen, var siden 1505 en adelig Sædegård, da Eieren Niels Evendsen for udviist Tapperhed især ved Vænnersborg Erobring blev ablet. Familien, som førte Navn af Tordenskjær¹⁾, og af hvilken Niels Dubensen erholdt Fornøjelse paa Udsædet i 1794.

¹⁾ Denne Familie uddøde i 1771 med Kammerjunfer And. Nielsen Tordenskjærne.

de Gaarden indtill 1765, da den ved Auction blev solgt til Kammer-
md M. S. Bacche med M. Gulloug der brugtes derunder som Avls-
aard, samt tre andre underliggende Gaarde, for 16,270 Rbd. Ge-
r Cancelliraad Niels Holter, som døde 1787, og hans Enke, kom
laarden i 1790 til Oberstlieutenant Grønvald, og har senere tilhørt
Løjtnant F. S. Grønvald, som døde 1834. Til Gaarden er et indbrin-
ende Læsestue, og til den første Gaard¹ er et to Maaneders Vand-
ud samt et stort Teglværk. Udenfor Gulloug ligger Mork, Dittre, 1½
Skp. (5½ Dlr.) og Rahel, 2 Skp. (6½ Dlr.), hvilken sidste er
en yderste Gaard mod Næsen Sogn.

bb. i Tranby Sogn:

Tranby, 2 Skp. 13½ Lp., Sognets største Brug (12½ Dlr.), med 8 Pladser. Gaarden, under hvilken ere forskellige Mar-
morbrud, tilhørte i 1763 og 1771 Hofbygmester Fortilins Enke i Kjø-
benhavn, som var Eier af det i endel Aar her brydne Marmorværk,
og paa Gaardens Grund staaer Sognets Kirke, en Steenbygning der
har været St. Michael helliget. I sammes Omegn ere: Dverner, 2½
Skp. (10½ Dlr.), som 1763 tilhørte en Major Vibe, hvis Enke bo-
de her 1771, og Hællum, 1 Skp. 13½ Lp., et godt Brug, (9½
Dlr.), paa hvis Grund er Marmorbrud.

Blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes: Lyngaas, 1 Skp. 10½
Lp. (11½ Dlr.), Buttedal, 2 Skp. 12½ Lp. i eet Brug (11 Dlr.),
Lordsdal, 1½ Skp. (10½ Dlr.), Sørdsdal, fire Gaarde, 5 Skp.
1 Lp., hvoraf Nedre Sørdsdal, S. 1 Skp. 9½ Lp. (15½ Dlr.)
den vigtigste, Dypsal, Nedre, 1 Skp. 10½ Lp. og Øvre, 2 Skp.
1 Lp. (12½ og 12½ Dlr.), og Hennem, 5 Skp. 3½ Lp. Disse
Gaarde have for det Meste gode Skove.

cc. i Sylling Sogn:

Holtsmork, 2½ Skp. (19½ Dlr.), et stort Brug med stor
Løv, Aldal, 6½ Lp. (9½ Dlr.), en god Gaard, med god Skov,
Indsø, Gaug, Møllebrug og Teglværk, Iveten, 5 Lp. (12½ Dlr.),
Lager, tre Gaarde, hvoraf D.-Enger, 16 Lp. (11½ Dlr.), er den
største, og Solberg, B. og D. 2½ Skp. (34½ Dlr.), med stor
Løv og mange Pladser, høre til Strækningen sendesfor Hølsfjorden,
og hvis nederste Ende er Svang, 1 Skp. (9½ Dlr.), med for-
nlig Veligheden og Indtægt af Strandleie for de Skovproducter,
som landfættes paa Svangstranden for derfra at føres landvæerts til
rammen. Vestenfor ere Sylling, B. og D., 3½ Skp. (18½
Dlr.), ligger ved Sognets Kirke, som er opført paa Rabogaarden Kir-
kerud, 1½ Skp. (11 Dlr.), der er den residerende Capellans Gaard,
og god Jordvei, god Skov og 6 Pladser. Nordenfor ligger ved Høls-
fjorden Hørte, 1 Skp. 18½ Lp. (11½ Dlr.), under den høje Hør-
fæl, og Horn, 1½ Skp. (20½ Dlr.), der især paa Grund af
den store Skov er Sognets betydeligste Gaard.

¹) Ifølge Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S.
587, synes det som en Thorbjørn Hvit, der levede i Slutningen af det
førte Landhundred, har ejet M. og M. Gulloug, da han skrev en
Deel deraf til Frogners Kirke.

f) i Røsen Sogn:

Solberg Præstegaard, af Skjld 15 Lpd. (16½ Dlr.), hvorpaa udsaaes 20 Tdr. Korn og 15 Tdr. Potatos, og seses 5 Skje, 20 Røer og 30 Faar, samt hvortil er tre Pladser, Vandfald med Røllebrug, men ubetydelig Skov. Paa Gaardens Grund staaer Sognets Kirke, en Graasteensbygning, der formenes at være bygget i Slutningen af det 12te eller Begyndelsen af det 13de Aarhundrede og har været St. Michael helliget. Vestenfor ligge Grini, D. og W., 2 Skjld. 4½ Lpd. (8½ Dlr.), hvor der er Skydstation, og nærmere Lier Kjet. 1 Skjld. 5½ Lpd. (11½ Dlr.) og Myre¹, 1 Skjld. 11½ Lpd. (12½ Dlr.), samt længere sydlig Aasager, 1 Skjld. 8 Lpd. (9½ Dlr.), der er Præste-Enkesæde, vel opdyrket og bebygget, og Hekleberg, 1 Skjld 11½ Lpd. (9½ Dlr.), søndenfor hvilke ere Hygen, N. og E., hver 1½ Skjld. (7½ og 12½ Dlr.), S. 2 Skjld. 5½ Lpd. og N. 2½ Skjld. (11½ og 12½ Dlr.), alle med fordeelagtig Veliigheden ved Dramsfjorden, og nogle deraf med god Skov og Læsefiskerier. Under N. Hygen, der er Compagniechefsgaard, hør enbeel Strandfiddere paa den saakaldte Hygenstrand.

Kjægstad (forb. Vigkjægstad), 2½ Skjld., Sognets største Gaard (30½ Dlr.), strax nordensfor Kirken, med store Agersvidder, med stor Skov, Vandfald med Udsk.-Saug og Dværn, samt syv Pladser, udenfor hvilken er Heggan, N. 1½ Skjld. og S. 1 Skjld. 9½ Lpd. (7½ og 11½ Dlr.), Skryset, 1 Skjld. 12½ Lpd. (12½ Dlr.) og Bryn, 2 Skjld. (13½ Dlr.), nordensfor hvilke ere Bø, 2 Skjld. 18½ Lpd., en af Sognets største Gaarde (30½ Dlr.) med god Skov, og endnu nordligere Slemmestad, St. 2 Skjld. 11½ Lpd. og Ndre, 1½ Skjld. (15½ og 7½ Dlr.), som ligge paa Grændsen af Røsen Fjeld ved Christiania-Fjorden, ved hvilken længere sydlig er Rødsdal, N. og S., 2 Skjld. 8½ Lpd. (12½ Dlr.), alle med mere end foruden Skov.

Willingsstad, 1½ Skjld., i eet godt Brug (13½ Dlr.), Compagniechefsgaard, Huseby, 1 Skjld. 18½ Lpd. en mindre Gaard (8½ Dlr.) og Bear, 1 Skjld. 6½ Lpd. (14½ Dlr.) ligge i Sognets Indre langs den igjennem samme gaaende Landvei, ved hvilken længst ude er Hollestad, 2½ Skjld. (24½ Dlr.), en Gaard af betydelig Udstrækning, som i Midten af det 17de Aarhundrede tilhørte den Hvidselbsts Familie paa Tronstad, men blev 1750 solgt til en Oberst Harboe, og hvortil er stor Skov, samt Frygtvedt (Frøtvedt), 1 Skjld. 13½ Lpd. (9½ Dlr.), udenfor hvilken sidder Aaraas, St. 2 Skjld. 3½ Lpd. og E. 1½ Skjld. (12½ og 5½ Dlr.). Nordenfor ere Sundby, 3½ Skjld., en betydelig Gaard, som i den første Halvdeel af det attende Aarhundrede var eiet og beboet af den bemidlede Familie v. Campen, og siden af Proc. Eggstøer, men er nu deelt i to Dele, hvoraf den ene bærer Navn af Ringsom, og Hoff, 1½ Skjld. (7½ Dlr.), Nabogaard til forrige, med en Deel af hvilken den i det attende

¹⁾ Det er formodentlig af denne Gaard, at Røsen Sogn i Fortiden har haft af Myregravnen (Myrehaug).

lathundrede havde flere Tiere udenfor Bondestanden, samt Høvl, 1½ Ekd., en bedre Gaard (9½ Dlr.), begge ved Christiansfjorden og nge med Skov til Salg.

Gjerbal, 1½ Ekd., en meget god Gaard (20½ Dlr.) ved en lugt af Dramsfjorden, med Lareffierie og god Skov, hvoriblandt Igeftov, og Grimrud, 7½ Ekd., et godt Brug (10½ Dlr.), med orbeelagtig Veliggenhed, frugtbar Jord, god Skov og ligeledes Lareffierie i Fjorden.

f. i Hurum Hovedsogn:

Hof, 4½ Ekd. (15½ Dlr.). Denne Gaard, som Kong Magnus Erlingsens Brønde Erik Jarl for en Deel, men Magnus's Fader Erling Skafte for største Deel gav til Hoveds Kloster, laa senere under Kronstad og 1599 fikr Anders Hvibtsfeldt sig til Hof. Dog maa Eendommen senere være kommen til Kronen, da den i 1662 med mere Gods her i Sognet blev af Kong Frederik den Tredie solgt til Tønne Hvibtsfeldt, som eiede Kronstad. I den nyere Tid tilhørte den (allerede 1771) Justitsraad Jan Blom, som i 1790 solgte Hof med Killingstad og begge lligstad Gaardene for 13,000 Rd. til Gabriel v. Cappelen, efter hvem Sønnen Ditr. v. Cappelen havde Eendommen til sin Død 1837, da den er kommen i Fleres Eie. Til Gaarden er betydelig Skov, Udfl.-Saug, ni Pladser og fire Lareffierie i Dramsfjorden. Paa Gaardens Grund staaer Kirken, en Steenbygning, der formenes at være opført i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede og har været Jomfru Maria indviet, men er i 1680 ved Waabells afbrændt og da bragt i en nærværende Form. Her er ogsaa ½ Mill fra Kirken, ved Dramsøden, det saakaldte Schimmelmanss Glasværk, ligesom ved Gaarden et Hærgested, der fører Navn af Strømmens Hærgested, for Rejsende f. Hølvigen (Rekr. af 4de Octob. 1793), og ved Pladsen Volden er Hærgested og Dplagssted, samt ved Pladsen Dramstad ligeledes Dplagssted for Drammens Kjøbmænds Trælaf. Omtrent ½ Mill østenfor Kirken er Bergs Præstegaard, 18½ Ekd. (16½ Dlr.), en god Hørm maadelig Korngaard, hvorpaa udsaaes 25 Tdr. Korn og 12 Tdr. potatos, og fører 5 Heste, 24 Kver og 25 Faar, samt hvortil er god Lov og fem Pladser, og søndenfor Hof er Killingstad, 3 Ekd. ½ Ekd. (21½ Dlr.), en stor Gaard med betydelig Skov og Lareffierie, som langt tilbage i Tiden har ligget under Kronstad, og som Dorothea Hvibtsfeldt, en Datter til foransførte Anders Hvibtsfeldt, fik sig i og beboede i 1635. Siden tilhørte Gaarden Hannibal Schæsteb, men som senere fra Kronen tilbage til den Hvibtsfeldtske Familie, da denmelde Dorothea Hvibtsfeldt døde her 1668, og hendes Broderdatter Iophle Hvibtsfeldt, som ligeledes fik sig til Gaarden, beboede samme i sin Død 1682. I den nyere Tid har 2 Ekd. 8½ Ekd. (17½ Dlr.) ligget under Hof, men er nu skilt fra samme, og den øvrige Deel udgjør et Brug, som fører Navn af Tveten.

Selvig, 2½ Ekd. (32½ Dlr.), et af Sognets betydeligste Brug, med forbeelagtig Veliggenhed ved Dramsfjorden, meget stor Skov, Saug, Værn og Fiskerie, hvilken Gaard, hvor der i det tyttende Aarhundrede er en Ladeplads for Trælaf under Sands Toldsted, regnes med de foransførte Gaarde til Kirkebygden, ligesom Inglingstad, 1½ Ekd.

(10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rødbø, N. og S., 2 Etpd. 12 $\frac{1}{2}$ Epd. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sundbø, St., 1 Etpd. 15 $\frac{1}{2}$ Epd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Soltrødt, 1 $\frac{1}{2}$ Etpd. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har nogle mærkelige Oldtidsminder, samt nogle mindre betydelige Gaarde.

Tronstad (ford. Thronstad), en forhenværende adelig Sædegaard, der i 1350 tilhørte en Thortild Alfjen, derefter hans Søn Kolbjørn, og siden Moderen Fru Ulvild Thorgautsdatter, som i sin Enkeskab blev gift med Algsraad Bent Nilsen. Senere tilhørte Thronstad Eymund Verdorfen Bolt, en anseet Ridder i Erik af Pommerns Tid, og derefter hans Broderdatter Gudrun Haagensdatter, hvis Fader Algsraad Haagen Bolt, allerede ved 1390 skal have været Gaardens Eier¹. Fra denne Familie kom Gaarden 1544 ved Salg til fornævnte Peder Hansen, og efter hans Død til Sennen Hans Pedersen til Semh, hvis Søster bragte den ved Ægteskab til Anders Clausen Hvithjeldt, som 1607 overlod Eiendommen til Sennen Jacob Hvithjeldt, der døde 1632 som Følde til Sands Føldested, og hvis Enke Fru Elisabeth Gabrielsdatter (Mølleie) havde den 1639. Deres Søn Oberst Tønne Hvithjeldt, bekendt ved Haldens Forsvar 1659 og 1660, havde derpaa indtil sin Død 1677 Godsset, som efter ham kom til Sennen, den kække Commandør Ivar Hvithjeldt, der sprang i Luften med Linieskibet Dannebrog i Slaget paa Rysgebugt den 4de Octob. 1710, og hvis Enke Fru Christine Røymen derefter besad det². Derpaa havde Sennen Etatsraad Claus Hvithjeldt, Assessor i Overhofretten og Raugmand, som døde 1749, Gaarden, der senere i mange Aar beboedes af Enken, og siden tilfaldt Sennen Leut. Tønne Hvithjeldt, efter hvis Død i Aaret 1800 Eiendommen kom til hans Svoger Justit. og Føldest. Jan Blom i Drammen, som i 1807 folgte Godsset til nærværende Eier, Proprietær Ole Farup, ved hvilket Salg Tronstad tabte de adelige Friheder. Tronstad skulder 9 Etpd. 7 $\frac{1}{2}$ Epd. (47 $\frac{1}{2}$ Dlr.), har særdeles god Beliggenhed, føder 12 Heste og 36 Fætreaturer, har betydelig Skov, to Udsæuge, samt Anledning til Fiskerie. Det underliggende Gods skulde i 1665: 41 Etpd. 1 $\frac{1}{2}$ Epd. Salt og 1 Bpd. Humle, men nu er deraf kun tilbage fire nærliggende Gaarde, skulende sammen 5 Etpd. 11 $\frac{1}{2}$ Epd. Tunge, af hvilke den betydeligste er Rømbig, 2 Epd. 12 $\frac{1}{2}$ Epd. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som foransførte Jacob Hvithjeldts Enke fik ved nyt Visitermaal med Arild Aagesen (Rosengjebde), der blev sig til denne Gaard 1649. Foruden de anførte høre til Thronstad - Hjerdingen: Næs, 2 Epd. 3 $\frac{1}{2}$ Epd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Holm, 1 Etpd. $\frac{1}{2}$ Epd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Jaren, Nedre, 1 Etpd. 13 $\frac{1}{2}$ Epd., og Øvre, 1 Etpd. 14 $\frac{1}{2}$ Epd. (11 $\frac{1}{2}$ og 7 $\frac{1}{2}$ Dlr.) Holtenæs, 1 $\frac{1}{2}$ Etpd. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), under hvilken er Rødtangen, en Havn og Lodstation ved Udløbet af Dramsøfjorden, hvor tillige en Føldestent er stationet, samt Skjættebøg, 1 $\frac{1}{2}$ Etpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, med Skov til Salg og Læseffekt. Disse Gaarde ligge langs Dramsfjorden og den sidste udenfor samme.

¹) Gfr. Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S. 343.

²) Om foransførte Eiere af Familien Hvithjeldt, see bemeldte Saml. 1de B. S. 394 til 397.

Holmsbo, et Lade- og Strandsted ved Dramsfjorden paa for-
førte Gaard Holms Grund, som i 1835 havde 43 Huse med 227
beboere, meest Esfolk. Her har forhen været drevet Handel og Træ-
fludskibning, da Stedet i Midten af det syttende Aarhundrede anføres
som en Ladeplads under Sands Toldsted, ligesom Holmsstrands Bor-
ger herfra omtrent 1720 begyndte at udfiske Trælaf, hvilket vedblev,
indtil Proprietær Gustavus Blom, som i 1737 nedsatte sig her, fik i
742 Eneret til Handel og Udfiskning herfra, som Sønnen Kammeraad
L. Blom efter ham fortsatte. Holmsbo forekommer derfor i Toldfor-
ordn. af 1768 som Ladested, og i 1803 udgik herfra 28 Ladninger
aa 1429½ og i 1804: 24 Ladninger paa 1023 Trælafslæfter, blot til
holland og for største Deel i hollandske Skibe. Da var her og hjem-
hørende to Skibe, drægtige 168 Com.-Læster. Derimod har her i
en senere Tid ingen Handel været drevet. I Bugten ved Ladestedet er
i god Havn med 6 til 8 Favnes Dybde, og da den ligger ½ Mill
bortfor Strømmen, har den den Fordeel, at Skibene ikke hindres i
Løvtiden fra at komme dertil, som Tilfældet er med Drammen.

Lofte, 2½ Skpb., et af Sognets største Brug (18½ Dlr.), med en
rask og fordeelagtig Belliggenhed ved Christiania-Fjorden, der fra 1777
hørte i mange Aar Krigsraad Lofte og senere har været ejet af Pro-
rietær M. Ireland, hvortil er stor Skov, Udf.-Saug, Dværn, Fiskerie
i nogle Holmer i Fjorden, samt ved hvilken i det syttende Aarhun-
drede var en Ladeplads for Trælaf, Rød, D. 1 Skpb. 6½ Lpd. og W.
Skpb. 12½ Lpd. (13½ og 12½ Dlr.), der ere to gode Brug, med stor
Skov og to Sauger, samt Huseby, 2 Skpb. 3½ Lpd. (10½ Dlr.),
Isberg, 1½ Skpb. (9½ Dlr.), og Strandstedet Filtvedtstrand,
paa 52 Beboere i 12 Huse, 1½ Mill udenfor Drøbak, og med en Rked
som kan tjene til Stoppeplads for Skibe, hvilket Sted i Midten af
det syttende Aarhundrede anføres som en Ladeplads for Trælaf under
Sands Toldsted og hvor forhen har været stationeret en Overtoldbe-
emt under Drøbaks Toldsted¹⁾, høre alle til den saakaldte Rødsbygd,
der indbefatter Halvøens sydøstlige Deel.

Bjørnsand, 1 Skpb. 1½ Lpd. (8½ Dlr.), en middelmaadig, samt
Korsand, 3 Skpb. 9½ Lpd. (18½ Dlr.), en betydelig Gaard, og
Rønnsand, 1 Skpb. 18½ Lpd. (13½ Dlr.), ligeledes en meget god
Gaard, de to sidste med stor Skov, have givet den saakaldte Sandsbygd,
der udgjør Sognets nordøstlige Deel, Navn. Til denne hører ogsaa

Skottet, 15 Lpd., en god Gaard (12½ Dlr.), med fordeelagtig
Liggenhed paa en Høide over Christianiafjorden ligesom Drøbak, hvor
der er Overfartssted imellem Hurumlandet og Drøbak (Reft. 4de Octob.
1793 og 30te Marts 1810). Ved Sundpladsen Bakken har for-
dum været et Capel, hvorom Navnene Capel-Engen og Capel-Bigen endnu
sees. Både, ligesom nær derved skal have været (i Følge et Document
1333) et Gillehuus eller Skytningsskue, hvoraf man i 1810 troede

¹⁾ I den sidste Tid har herfra ogsaa med speciel Tilladelse været udfisket
Trælaf, og i 1837 er eksporteret til Danmark i fire Ladninger 86 Læster
Trælaf. Her ved Filtvedtstrandsted kan et Fyr nu ventes oprettet.

at have fundet en Levning. Under Gaarden er tillige Pladsen Sam (ogsaa Lille Sand, Afte-Sandet og Sandnæsset kaldet), hvor Dreobakkeoldbødd har været fra ældre Tider, hvorfor Oldstedet lige til 1814 førte Navn af Sands Oldsted. Herfra har ogsaa i Fortiden Trælastudfslibning fundet Sted.

Sætre-Brug, et Gaugbrug paa Nordøstsiden af Hurumlandet ved en Bugt af Christiania-Fjorden, $\frac{3}{4}$ Mill ovenfor Dreobak. Dertil høre Gaardene Mork, Korsgaarden, Semb, Holtebræk, Andeel i Østam, samt Tossen under Røsten Sogn, tilsammen skylvende 7 Skpd. 17 $\frac{1}{2}$ Ld., alle med gode Skove. Til Bruget ere to Udsk.-Sauge, et rigtig Møllebrug med fem Par Dværner, en Valkemølle, en Klædepresse og et Kridtpusværk, alt under Gaarden Mork, som skylber 2 Skpd. 8 $\frac{1}{2}$ Ld. (17 $\frac{1}{2}$ Aln.), hvilke Maskinerier drives af et godt fra Nørstrandet kommende Vanddrag, og Bruget har Udskibningsret for de Skovprebucats som fra Giendommen udbringes. Med Slutningen af det sjetende Aarhundrede tilhørte Sætre-Brug, hvis Sauge skal være oprettet 1560. Anders Hvidtfeldt til Tronstab, og siden Sennen Hartvig Hvidtfeldt til Skjelbred, der omtrent 1620 afstod det til Kronen, hvorfor den igjen i 1662 folgtes til Brodersennen Tenne Hvidtfeldt til Tronstab. I den nyere Tid har Bruget siden 1788 tilhørt Kjøbmand Niels Carlsen i Dreobak, efter hvem Kjøbmændene C. Seyerbahl og J. Bergh i Christiania i endeel Aar havde Giendommen, som i de sidste Aar har tilhørt Handelshuset Pierre Ferray & Comp. i Havre de Grace. I Aarene 1835 til 1837 er herfra aarligen affibet 2 Ladninger med omt. 300 Læster Trælast.

3. Nummedal og Sandsbørs Fogderie.

Det udgjør den sydvestlige Deel af Bustersuds Amt, grændser mod Nord til Hallingdal, mod Nordøst og Øst til Bustersuds og Jarlsbergs Fogderier, mod Syd til Jarlsbergs samt Nedre Tellemarkens og Bamble Fogderier, mod Syd og Vest til Øvre Tellemarken og Harbanger-Fjeldene. Dets Længde i N. V. og S. O. er omtrent femten Mile, men Bredden kun to til tre Mile. Arealet er 33 norske Qvadratmile, paa hvilket efter Folketællingen af 1835 levede (Kongsberg Bergskabs Folkemængde uiberegnet) 11,999 Menneſker, hvorved udkommer en Befolkning af 364 Menneſker paa Qvadratmilen.

Fogderiet, der faaleſes er ſaa vel det mindſt folkerige ſom det mindſt befolkede blandt Amtets trende Fogderier, beſtaaer af et langt fortløbende Dalføre paa begge Sider af den anſeelige Rougen Elv, ſom ſi dens førſte Udlob paa Harbanger-Fjeldene glennemſtrømmer Diſtrictet i en Strækning af 14 til 15 Mile indtil Grændſerne af Laurdal, og afſtilles ved ſammenhængende Bjergkjæder fra Nabodiſtricterne i Øſt, Nord og Nordøſt. Af Sidedale ere den Dybdalſte i Øvre og den Dybdalſte i Nedre Nummedal de betydeligſte. Sletter gives her ikke, men i Dalens ydre Deel, ſom hører til Diſtrictet Sandsbørs, er Dalen anmere og mere ſikket til Beboeſe end i det egentlige Nummedal, hvor Sidedjældene indknibe den mere og Dalbunden ſom ofteſt er opfyldt af Fjorde og Indſøer. Af diſſe Fjorde mærkes iſær Tonhofs- og Kravig-Fjordene. Af de Side-Elve, Rougen optager, er den ſom gla-

gennemstrømmer Opdal den største og næst denne Lyngbals-Elven den vigtigste. Hoved-Elven har flere mærkelige Fossesalb, som senere ville blive omtalte. Blandt de mange Fjælde, som omgive Fogderiet, mærkes her Bleefjeldet mellem Nummedal og Linds Bygd i Øvre Tellemarken, der er af vid Udstrækning og stiger til en Høide af 4337 Fod over Havfladen, ligesom længere nordlig Eidsfjeldet og ovenfor dette Jamningfjeldet naae op til en saadan Høide, at de næsten den hele Sommer ere dækkede med Sne. Bjergene her i Fogderiet høre for største Deel til de oprindelige og bestaae fornemmelig af Gneis og Glimmer-sifer, dog hører den ydre Deel af Sandsvær til Øvergangs-Territoriet, ligesom ogsaa nogle hertilhørende Bjerge mod Hallingdal have Øvergangs-Bjergarter. Bjergene indeholde paa flere Steder Grtser, og de Kongsbjergske ertsførende Bjerge findes paa begge Sider af Bergfladen, men fornemmelig paa Lougens Vestside.

Paa Landeveie gaaer en Hovedvei fra Jarlsbergs Fogderie op igennem Dalen, snart paa Øst- og snart paa Vest siden af Lougen, igennem Kongsbjerg Bergstad lige til Slogset i Nore Sogn, ligesom Hovedveien mellem Kongsbjerg og Drammen for en Deel vedkommer dette Fogderie, og ved Resol. af 17de Juli 1837 er Oparbejdningen af en Hovedvei fra Kongsbjerg langs Kobberbergs Elven over Meheien til Gitterdal i Ørsted Amt bestemt. For Øvrigt gives kun maadelige Bygdeveie, og Forbindelsen med Nabolandsdistricterne i Vest og Nord vedligeholdes kun paa besværlige Fjeldveie.

Fogderiet, som tillige udgjør et Sorensfriherie, bestaaer af følgende Præstegjælde:

a. i Sandsvær:

1) Sandsvær's Præstegjæld, der indbefatter et for det Meste fladt og rummeligt Dalsføre, der følger Lougens Krumninger og fra Jarlsbergs Bygd i Nord strækker sig i Syd omtrent fire Mile ned mod Laurdal i Jarlsbergs og mod Slemdal i Nedre Tellemarkens og Bamble Fogderie, samt mod N. D. og S. grændser til Eger og Høffs Bygde, medens imod Vest vidtledige Bjergstrækninger, saasom Skrimsfjeld og Stølsfjeld, danne Grændsen mod Seude, Gitterdal og Grandsfjærrød i Nedre og Øvre Tellemarken. Areal et, Kongsbjergs Jurisdiktionsdistrict iberegnet, $6\frac{1}{2}$ Kvadratmile, og Bygdet har fem Sogne, nemlig Østerlød Hovedsogn, samt Hedenstad, Romnæs og Luste Anner-sogne, af hvilke Sognes Kirker Hedenstads ligger halvanden Mill ovenfor, samt Romnæs 1 og Luste $1\frac{1}{2}$ Mill udenfor Hovedkirken. Bygdet er den fjønnefte, frugtbareste, bedst beboede og meest velhavende Deel af Fogderiet. Lougen gennemstrømmer samme, og optager de paa Vest-siden fra Grandsfjældene kommende mindre Elve, saasom Jondals-Elven, der kommer fra Buebandet i Grandsfjærrød og gaaer igennem et lidet Bygde, kaldet Jondals Grænden, hvis søndre Deel hører til Sandsvær, Kobberbergs-Elven, der har Tiløb af nogle smaa Bæde i Præstegjeldet, Dalselven, som kommer fra den ogsaa her liggende Naval-lø, og endelig den mindre Næs- eller Rjorstad-Elv. Iverelvene paa Lougens Østside ere alle ubetydelige og egentlig kun Bække. De anførte Elve danne mange Fossesalb, af hvilke de mærkeligste ere Lougen-ud-Fossen, alminnelig Laurbro-Fos kaldet, noget over $\frac{1}{2}$ Mill sønden-

tion af 13de April 1822 henbere
Menighed. Fra Kongenberg udgaae
Laurvig i Syd, en til Gjer og Dran
i Nord og en over Meheien til G
Ved den første af disse Veie ligger K
berg.

2) Kongenbergs Landdistri
Deel af Sandsvær paa Kongens Vej
indbefattende syv smaae Gaarde foru
sultion af 13de April 1822), Alt i
h. Districtet

3) Flesbergs Prestegjæld, d
medal og grændser mod Syd til G
stilles ved Jondals Elven, mod Ost
Sigdal og Hølloug, samt mod Vest
i Dyre Tellemarken paa hiin Side
Ovdratmille og Kirkefognene trende
det folkerigere Svenne Annerfog, so
det mindre L yngdals Annerfog, de
D. mod Sigdal opgaaende Bygd.
og til Svenne Kirke 1½ Mil fra H
mindre behoet end i Sandsvær. Le
Elven og Veraas-Elven, samt den a
gen mærkelige Brænga-Elv, hvilke a
dene, og paa Østfiden L yngdals-Elve
gaaer igjennem Vatnebrynsvandet.
mærkes Dronning-Rollen (2600 Fo
len, begge paa Vestfiden, og Holteffe

g, grændjer mod Nord til Hallingdal, mod N. V. til Hareldene, mod Vest til Linds Bygd i Øvre Tellemarken, mod Flesberg og mod Øst til Sigdals Bygd. Det er det vidbræstegjeld i Amtet, da dets Længde er omtrent 10 Mile eller det har et Areal af omtrent 22 Kvadratomile, der udgjør de dele af hele Fjogderiets Kvadratindehold. Kirkefognene ere fire Sölloug Hovedsogn, og Vægli eller Veigli, Nore og Opdalsne, og det hele Bygd er en ublid Bjergegn, hvis Fjelde stige betydelig Heide rundt om de snævre Dalstrækninger, der ubeboelige Terrain. Det gennemstrømmes af Lougen, der har ig af det fra Hartoug-Fjeldet mod Hordanger kommende Fjeldmands-Lougen, og danner først Bualsbo-Bandet og siden Høf- eller Thunhovd-Fjord, hvorefter den flyder igennem en Deel trang og dyb Dal af omtrent en Mills Længde, forintager Opdals-Elven, paa hvilket Løb den styrter sig ud over en Høide mærkelige Dækkelse igennem et særdeles trangt og danner derefter, endnu i Nore Annersogn, Nore-Fjorden og jorden, der adskilles ved en kort men strålende Strøm. Ude optager den Verja-Elven, der løber igennem den lange Bergebal, Vægli-Elven, Møes-Elven og flere. De lavest Sogne, Sölloug og Vægli, følge Lougens Løb langs hvilken Gaarde ligge, og disse Sogne have ingen Sædeale, undtagen 2 Sogn. Ogsaa Nore Sogn, en mere udstrakt og mere oplyst, hvis Kirke er tre Mile ovenfor Hovedkirken, ligger i samvær i hvilken er den fraliggende Thunhovd Bygd, der stikker ud Hallingdal, og hvis fire Gaarde med ni Pladser ligge sammen øverste Ende af Thunhovd-Fjorden. Opdals Sogn, hvis 5 Mile fra Hovedkirken, indbefatter en Sædeale, der fra 10 strækker sig op i Vest søndenfor Lougens Dalsøre og imod Tellemarken. Det gennemstrømmes af den fra nogle Bænder paa en kommende Opdals-Elv, som efter at have optaget nogle, danner det 3 Mil lange Jonnebo Vand, og nedensfor dette Hjukandfosse, der har et betydeligt ledret Fald, hvorpaa den ned Lougen. Opdalen deles i tvende Dele, Nedre Opdal, der ligger i en Retning fra Øst til Vest i halvanden Mills Længde og Imming-Fjeld, og har en mere åben Veliggenhed og smuktation med en mere vidtuddraget Udsigt end nogen anden Egn der, hvortil høre de tre Fjerdedele af Sognets Gaarde, alle paa Nordside mere og mindre bratliggende, med den største Klynge i den saakaldte Kirkebygd ved den øvre Ende af det omtrent 1400 Fod høitliggende Jonnebo Vand. Øvre Opdal, der ligger-Fjeldet faaer en Retning i N. N. V., er snævrere end den af Dalen, og her ligger omtrent en Fjerdedeel af Sognets alle en undtagen paa Elvens Østside, i det hele taget mindre, i længere Afstand fra hinanden og med mere Kællighed til et Dyrtæning end i Dalens nedre Deel. Desuden høre til Sogne fraliggende Bygdelaage, nemlig Daglien, en Fjelddal, som enimod to Mile bred, med Sætere opfyldt og til en Høide af 4000 Fod stigende Fjeldstrækning adskilles fra det egentlige

Dybal, og har et halv Snees Stykjette Gaarde foruden nogle paa alle paa Kougens Nordøstside, samt Skurdalen, en mindre Kj med to Gaarde og nogle Pladser, der har en Heide af 2500 over Havet, er den nordligste Deel af Fogderiet, og ved en imod Fod over Dalen stigende Bjergaaß adskilles fra Daglien. Af de udmærkede Fjælde kunne nævnes Sendhøvd, foranførte Blesfjeld og fjeldet, der ere betydelige Heider paa den allerede meget høje Fjæde, der adskiller Nummedal fra Døre Tellemarken, og Stagi paa Kougens Østside ligesom Eidsfjeldet, samt de mindre betydeligtinden og Landstinden i Nore, saavelsom Immingøsfjeldet i Dybal set sidste tilligemed Eidsfjeldet næsten den hele Sommer er bedækket Sne. Almuens Næringsveie ere Jædrift, Agerbrug og nogen drift. Formuesforfatningen er kun maadelig, da Næringsveiene er skrankede, og man maa ved haardt Arbeide erbyrde sig det for Den jævne Velstand findes i Dybals Sogn, hvis Beboere de fordeelagtig Dvaghandel. Gjennem den nedre Deel af Dalen foranførte Skagset i Nore Sogn gaaer her en Hovedvei; her gives her kun Ribes- og Fjeldveie. Communicationen med Kat derne Døre Tellemarken og Hallingdal er besværlig og falder over Fjeldaaßer. Over Harbangerfjeldet regnes 9 Mile til Mourset, den øverste Gaard i Harbanger. I det Civile udgjør Molloug og li Sogne tilsammen eet, og hver af de andre Sogne eet Hing, Hovedkirken regnes at ligge 5 Mile ovenfor Kongsbjerg.

Med Henjyn til Fogderiets Næringsveie mærkes:

a. Jordbruget staaer her ikke paa noget høit Trin, thi i riet er den med Henjyn til Agerdyrkning mindst begunstigede Amtet. Kun Sandbærs Vgld kan siges, ved Veligheden og hund at have Begynde for Agerbrug, og her er Kornavlingen senere Tid bragt saa vidt, at næsten alle Gaardmand i alst Har avle det jorneedne Bredkorn. Her kjøbes vel endnu en Del fra Jærlsberg Fogderie og meest i Namnæs Sogn, men dette kan antage forbruges af Huusmand. Størst er Kornkjøbet for det rige Hedenstads Sogn, hvor Huusmandsclassen er saa talrig; i tid har ogsaa her Agerbruget siden Selvarkets Nærliggelse 18 de derpaa fulgte Krigskaar gjort store Fremstribt. Langt mere er dyrkningen tilbage i Nummedalen, og det er saa langt fra at de hørende to Præstegjeldes Beboere kunne brodføde sig, at man mere paa de fleste Gaarde aarlig kjøber Korn. Localet lægger her mange Hindringer i Veien for Agerbruget. Jordbunden er og steenfuld, Agerarealet indskrænket og bratliggende, og Dybdet vel besværlig som lidet lændende. Desuden ere Nummedølinger maadelige Jordbrugere og den meget udbredte Handelsaand Jordbruget mange arbejdsføre Hænder. Nummedal er ellers Hele en aarvis Egn, da Kornsaften sjelden er udsat for at tage af Frost, derimod naaer Kornet i de afides liggende Bygdelaug høvd, Daglien og Skurdalen, saavelsom paa enkelte høitliggende de, ofte ikke Modenhed og Almuen lever der meest af Dvagh. I saften i Sandbær og Flesberg Vgld er Havre, dog er en af af Kornudsaften i Flesbergs Vgld reent Dvagh, og i Halling

is meest Byg og Blandforn, skjønt i Rølloug og Veigli Sogne, ligge i Hovedbalden, avles meest Havre. Udsæden giver i Almindelighed 5 til 6 Fald. Ogsaa udsæes Rug, dog blot Vinterrug, man ikke veed af Vaarrug. Rugen udsæes aldrig paa Ager, blot i Kaser eller Braater; og skjønt Udsæden deraf er ubetydelig, ser den dog mange Fald, sædvanlig indtil 20 Fald og derover. Den avler man i Sandbær, især i Hovedsognet, nogen Hvede, men dog er en usikker Sæd; og nogle faa avle sammesteds Erter. Hved-Avlingen er i den senere Tid meget tiltaget og er endog i medalen overalt almindelig. Denne Avl skulde have formindsket Ljød mere, hvis ikke en altfor stor Deel af Productet blev anvendt til Brændeviinsbrænden. Hør og Hamp dyrke Bønderne i Sandbær, til egen Forbrug, og ligeledes Humle, men ingen lægger Syn på Wind paa Hauge- eller Frugttrædyrkingen. I Nummedalen avler man hver Gaardmand lidt Hør og Hamp, men ei tilstrækkeligt til Forbrug. Humleavlens er høist ubetydelig og Hauge dyrkning betragter man sig kun lidt om. For Frugttræer er Klimatet i dette Rie ikke gunstigt.

b. Skovdrift er en vigtig Næringsvei i den største Deel af Fogderie. Skovene i Sandbær ere endnu betydelige og benyttet til Kultivirking til Indretningerne paa Kongsborg og til Eidsfos ark, deels og til Sommer til Wittingens Saugbrug og Laurvig, ilsket sidste Sted det nedslaaedes paa Lougen. I det Hele havde Sandbær i 1837: 20 Wandsauge, Wittingssaugene iberegne. Mange ogsaa Planter med Haandsauge, som leveres til Holmestrand og Bergen. Ligeledes sælges en Deel Kullevæd aarlig til Frikø Jern-Nummedals Skove afgive til Salg Sættevæd, Kul, Saug- og Sommer, hvoraf betydelige Quantiteter fra Flesberg og den Deel af Rølloug Præstegjeld drives Sommer og Vinter til de Kongsborg værende offentlige Indretninger; derimod leveres Løv fra Fogderiets øverste Egne, nemlig Veigli, Nore og Opdals, sædvanligvis til Frikø Saugbrug. Med Hensyn til Skovenes nyttelse har dette Fogderies Beboere været underkastede mere eller mindre Indskrænkninger end nogen anden Egn af Landet til de deels for Kongsborg Sølvværk (for hvis Skyld det ved Kongl. Resol. af 24de Marts 1644 endog blev forbudt at udsøre Saug fra Nummedal) og deels for Greven af Laurvig. Ved Circumscripctio-Acten af 29de Mai 1720 og Resol. af 15de Juli og 10de Decbr. 1721 bleve nemlig af Nummedal Rølloug Hovedsogn samt Flesberg Bygd, og af Sandbær de omkring Fjelds-, Kobber- og Dals-Ebene liggende Strækninger, underlagte Kongsborg værk saaledes, at ingen deri maatte virke Sommermaterialier til Brug end Sølvværkets Nytte. I den nordfor Circumscripctio-Acten af Nummedal beholdt Greven af Laurvig fremdeles som en første Sommerkjøbsret, undtagen for saa vidt der maatte findes andre som Sølvværket maatte tiltrænge, da dette i saa Fald ogsaa fik første Sommerkjøb i disse Egne. Ligesaa paalaa det Beboerne i Circumscripctio saavel som i den øvrige Deel af Sandbær aarlig at sætte et vist Quantum Kul til Kongsborg for bestemt Pris under

Aldebrand, for at tilvejebringe Byg-
 ninger. For nærværende Tid regne-
 ligen consumeres 6 til 7000 Vagt-
 ter leveres fra Sølvværkets betydel-
 nordenfor Bergstaden omkring Jond
 for samme mod Tellemarken¹, og
 forbrugt i Gjennemsnit aarlig til
 samt til Jernværket 2094½ Kæst, li
 offentlige Indretninger aarlig tiltr
 Flesbergs Vrgld og Nolloug Sogn
 hvilket er Alt hvad Skovene samme
 sættes fra de saakaldte Affalds-
 Flesbergs Vrgld og Nolloug Hov
 mod de til Sigdal, Modum og Gje
 mer til Drammens Trælasthandlere,
 Nar, under Control af den paa K
 som i Fortiden besørger Forstve
 staatningen af de til Sølvværket so
 saavel som Anskaffelsen og Udsalget
 vaanere. Til Skov-Effecternes Tre
 samt de mindre Jondals-, Kobberb
 I disse ere anlagte Hængsler, hvor
 Stads-Hængslet, hvorhos Dals-, A
 have deres Hængsler. Ved disse o
 oplægges paa trede dertil bestemte
 bunde, nemlig Stads Kullebund v
 Mill ovenfor og Gillestad Kullebu
 Kladningsvæsenet ere beskuden man

e Sept. 1688, blev Greverne til Laurvig paa Ny bekræftet ved Be-
kling af 10de Sept. 1689, dog saaledes at dette første Lømmertjeb
ikke være for contante Penge og ingen Væter under Frihedens For-
belse; men denne Fortjeboret, som man endog har villet forandre til
Løjsboret, maa ansees bortfalden efterat Laurvig Grevskab er kom-
met i Uprivilegeredes Hænder. Fra den nordensfor Kongsbjergs Cir-
mference liggende Deel af Nummedal, hvori Lømmertjeboret har
ret Laurvigs Grevskab forbeholden, d. e. Vegli, Nore og Opdals
ogne, sælges aarlig 1000 til 1200 Tylter Lømmert til Friso Sauge-
ug, hvilket ansees for at være Alt hvad Skovene her kunne afgive.
I Nummedalen værende Sauge, hvoraf ere fire i Flesberg, ni i
ollong, tretten i Nore og syv i Opdals Thinglaug, skjære alle, med
udtagelse af et Par i Flesberges Vrgld, blot til Bygdenes Fornøden-
d. Træarterne i Fogderiets Skove ere fornemmelig Furre og Gran,
oraf Furten afgiver den største Mængde Lømmert og Bord, men Gra-
n meest bruges til Kuls Tilvirkning. Af Løvstov har man meest
ist, hvis Drifte meget anvendes til Vinterføder for Dvæget. Teg-
des hiit og her i Sandbør, men er et sjældent Træ. Af privilege-
re Sauge har Fogderiet, foruden Vittingens Sauge i Sandbør, hvis
obucter exporteres over Helmesstrand, et større Saugebrug under
Kongsberg Bergstad, tilhørende Stadshauptmand Thorne, hvis Produc-
komme i Handelen over Drammen.

c. Med Dvægavlingen staaer det kun maadeligt til i Sandb-
r, da Græsgangene ikke ere gode, og man vil vanskelig med denne
ringsvei bringe det videre end til egen Fornødenhed. En ubetydelig
al Smør, Ost og Mælk er alt hvad man af Dvægavlingens Product
a. affatte. Vigtigere er Jædriften for Nummedal, baade for Fles-
men især for Røllongs Vrgld, og allermeest for sammes to øver-
og folkerigeste Sogne, Nore og Opdal, der fornemmelig have skønne
vælgange og gode Fjeldsætere, paa hvilke Sætere, der ofte ligge tre
fire Mile fra Gaardene, Bønderne opholde sig med deres Familier
i Sommeren. I den af Opdals, samt Thunhovds og Daglie-Byg-
indfattede Fjeldstrækning ligge mere end hundrede, meest til Op-
Sogn hørende Sætere, tildeels i en Høide hvor Skovvegetationen
hører, og i Fjeldet N. V. for Opdal ere ligeledes mange Sætere i
store Høide, hvor aldeles ingen Skov kan vore, saavel som i de
nærmeste Fjelde mod Tellemarken. I disse Fjeldstrækninger ere Havn-
angene for de Nummedalske Slagtedrifter, der, hvor fraliggende de
ere, benyttes dog tildeels af Bønder fra Nore og Veglie Sogne
Sæterlægere. Det paa Sæterne sammensparede Smør og Ost,
at libet Talg, som udbringes om Høsten eller først paa Vinteren til
ammen eller Kongsbjerg, ere med et enkelt Stykke Slagt de vigtigste
obucter, disse Fjeldbønder exportere til at indkjøbe Korn og andre
nødvendighedsvarer for. Skjøndt Hestehandel drives hyppig, avles her
eller ingen Heste, men de fleste kjøbes fra Bergens Stift eller Sten-
anger Amt i to til tre Mars Alber, opkjøbes eet eller to Mar og sæl-
med Fordeel. Her holdes mange Hingster, men saa Hopper. Til
her sælbende Brug anseer man de smaa saakaldte Nordlands Heste
de bekvemteste, ligesom man af Jaar kun har de grovuldede nor-

Gruber, blandt hvilke Samuels, Trefoldigheds, som gav gyldigt Sels (de Gamles Electrum), Segen Gottes Grube der af alle de Kongsbjergs Gruber var den dybeste, og Louise Augustas Grube, vare de fortrinligste, tilligemed fire Pukværter. For disse tre Revierer ere fire Hovedstoller inddrevne, hvoraf en er bestemt for Underbjergs-Grubene og de tre tilhøre Dverbjergs-Gruberne. Den vigtigste iblandt de sidste er Christians Stoll, der er bestemt til at løse samtlige Dverbjergs Gruber og til den Ende aabnet ikke langt ovenfor Kobberbergs-Elven, samt fra 1782 indtil Arbeidet standsede var inddrevet noget over 520 Lagter, men hvis hele Længde skulde have udgjort 4330 Lagter. I de nyere Tid (1792) blev efter Dverbjergshauptmand Brünnichs Forslag aabnet en anden og meget kostbar Stull for Dverbjergs Gruberne over den forrige, under Navn af Kronprinds Frederiks Stoll, der i Slutningen af 1804 var inddreven 556 Lagter, og efterat være atter paabegyndt i 1816 er omtrent 1822 gennemslaaet til Armen Grube¹. Sendesfor Kobberbergs-Elven gives ingen Gruber, derimod findes i Sandbælt paa Østfiden af Lougen 19 Skjerper, Gensruds Skjerveerne kaldte, hvoraf nogle ere indarbejdede i flere Lagters Dybde, men ere forladte for mere end 50 Aar siden. Til det sjerde Kongsbjergs Revier hørte Gruberne i Flesbergs Brgld nordensfor Jondals-Elven, tilfammen 25, hvoriblandt fortjener at bemærkes Jondals Grube, Anne Sophie, Norste Løve og Juliane Marias Grube, hvilken sidste efter Solværfets Nedlæggelse drevs uafbrudt for offentlig Regning indtil 1816, da den nedlagdes. De til dette Revier hørende Gruber ligge vel for største Deel paa Lougens Vestfide, men nogle af dem ogsaa paa Østfiden. Bjergarten i de Kongsbjergs Ertshjerge er Glimmerstifer i bestandig Afveksling med Hornblendestifer, saa at denne ikke sjelden synes at faae Overhaand, og hyppigen afvekslende med Leier af Talk og Chloritstifer, sjeldnere Gneis og Grønsteen. Bjergschichterne stryge overalt i Kongsbjergs Omegn med saa Afvigelser fra Nord til Syd, og falde hyppigst under Vinkler af 70 til 80 Grader imod Øst. Til Eiendommelighederne ved de Kongsbjergs Ertshjerge høre især de saavel i Glimmerstiferen som i Hornblendestiferen fremkomnende Bjergleier, der ere ganske impregnerede af Svovelmetaller, fornemmelig Svovelskis, men ogsaa Kobberkis og Zinkblende, hvilke Ertser, hvortil ogsaa pleier at stede gedigent Sels, ere almindeligvis saa fint indsprængte, at der maa et opmærksomt Øie til

¹) Der findes et af G. N. Angelo i Kjøbenhavn 1795 udfæstet "Situationskort over Kongsbjerg Solværf", som formodentlig er efter Markschelders og Bergmester S. H. Madelungs allerede 1783 udførte tegnede Kart. I Oligeri Jacobæi Museum regium accurate Joh. Lauerenzæ, Hafnii 1710 folio, findes et Kart over de Kongsbjergs Gruber og i anden Del af Hausmanns Reise durch Scandinavien et kort af Capt. og Dverfverster G. L. Voeds store tegnede Kart copieret Situationskart, hvoraf man erholder Begreb om Solværfets Gruber, Schachter, Stuller, Falbaand m. m. paa Skraetningen imellem Jondals og Kobberbergs Elvene. Nu har man ogsaa med den i 1835 udfomne Indstilling fra den i 1833 til Udgivelse af Kongsbjerg Solværf nedsatte Commission et Kart over Kongsbjergs Grubejeldt, sammenbraget efter bemeldte Capt. Voeds Forstærker af Capt. G. Munthe.

solvværk og synes at være drevet endnu 1633 og 1635, da den Gru-, som var i Drift, kaldtes der verlohrne Sohn, men Driften ophørte 1639. Aar 1654 blev det atter optaget¹. Mangelsted i Sandsvær 1658 og ogsaa Spor af gamle forladte Kobber- og Blygruber. Den aakaldte Kobberbergs Elv har rimeligviis sit Navn af de Kobbergruber, der i dens Omegn have været drevne, ligesom paa et Sted kaldet obbervolben ved samme Elv har langt tilbage i Tiden været en Kobber-smeltehytte, og nordensfor dette Sted er Kobbergruben "Forlorne søn". En gammel selvhaltig Blygrube i Sandsvær paa Østfiden af uetbrofoss, $\frac{1}{2}$ Mil jendsfor Kongsbjerg Bergskad, som efter Kong Christian den Fjerdes Ordre af 19de Sept. 1602 igjen skulde rybdes, i 1621 atter optoges for Kongl. Regning, men var nedlagt allerede i Kongsbjergs Solvværks Anlæg, er vel ligeledes en Levning af det gamle Sandsværste Bjerqværk².

I senere Tid er Sandsvær bleven mærkelig af de Kongsbjergste Blygruber. Den høie Bjergræfning, som paa Vestfiden i Længde af omtrent en norsk Mil indslutter den af Loughen vandede snævre Dal, den der indeholder eller har leveret de største Rigdomme af Sølv, og det rigeste Ertsbjerg begrænses mod Nord af Jondals- og mod Syd af Kobberbergs-Elven, i det samme i Længde følger Loughens B. Mod Østen falder Bjerget meget steilt ned mod Dalen ved Kongsbjerg, mod Nord og Syd mere jævnt hældende mod Sidsdalene, som gennemstrømmes af fornavnte mindre Elve, den første omtrent 8000 Len nordensfor, og den anden henved 7000 Alen jendsfor Bergskad, og mod Vest danner det en Bjergræbe, hvorpaa Jonsknuden throner. Parallel med Længden har Bjerget omtrent paa dets midterste Side en Hoved-Afsats, der giver det et terrassedannet Udseende. Den nord og østligere Terrasse fører Navn af Underbjerget og den øvre og vestligere af Overbjerget. Ogsaa udenfor Grændserne af denne rift igjennem af Erts gange gennemvævede Bjergræfning fremkomme mangelsted i Omegnen Gange, dog ulige hyppigere og ædlere paa Vesten end paa Østfiden af Loughen. Solvværkets henværende mange Gruber vare inddeelte i fire, og senere, efter 179*, i tre saakaldte Revierer. Et første indbefattede den sydlige Deel af Overbjerget, med femten Gruber og fem Pukværker, af hvilke Gruber Gamle Justits (der efter Solvværkets Nedlæggelse blev drevet af et Participantsskab), Armen Grube (der 16 igjen optoges for Statens Regning), Kongens Grube som i de senere Aar har afgivet en saa stor Rigdom af Sølv, og Gabe Gottes Grube, ere de vigtigste. Det andet Revier indeholdt den nordlige Fløi af Overbjerget, hvortil hørte 16 Gruber og 4 Pukværker. Blandt Gruberne vare Gottes Hülse in der Noth, paa hvis Genoptagelse i de sidste Aar har været arbeidet, Sachsen Grube og Sieben Brüder Grube de tydeligste. Det tredje Revier indbefattede alle femten Underbjergs

) See Brännich om Kongsbjerg Solvbergværk, S. 66, 85, 89 og 131.

) See herom Brännichs Efterretninger om Norges Bjerqværker, S. 272, 281, 285, 292 og 296. Denne selvhaltige Blygrube blev paa Ny optaget i 1734 under Navn af Haus Gulmbach, men nedlagdes igjen efter nogle Aars besværlige Drift.

Gruber, blandt hvilke Samuels, Trefoldigheds, som gav gyldigt Sels (de Gamles Electrum), Segen Gottes Grube der af alle de Kongsbjergs Gruber var den dybeste, og Louise Augustas Grube, vare de fortrinligste, tilligemed fire Husværter. For disse tre Revierter ere fire Hovedstoller inddrevne, hvoraf en er bestemt for Underbjergs-Gruberne og de tre tilhøre Overbjergs-Gruberne. Den vigtigste iblandt de sidste er Christians Stoll, der er bestemt til at løse samtlige Overbjergs Gruber og til den Ende aabnet ikke langt ovenfor Kobberbergs-Elven, samt fra 1782 indtil Arbeidet standsede var inddrevet noget over 530 Lagter, men hvis hele Længde skulde have udgjort 4330 Lagter. I de nyere Tid (1792) blev efter Overberghauptmand Brünnichs Forslag aabnet en anden og meget kostbar Stull for Overbjergs Gruberne over den forrige, under Navn af Kronprinds Frederiks Stoll, der i Slutningen af 1804 var inddreven 556 Lagter, og efterat være atter paabegyndt i 1816 er omtrent 1822 gennemslaaet til Armen Grube¹. Sænderfor Kobberbergs-Elven gives ingen Gruber, derimod findes i Sandbæk paa Østfiden af Lougen 19 Skjerper, Somsruds Skjerperne kaldte, hvoraf nogle ere indarbejdede i flere Lagters Dybde, men ere forladte for mere end 50 Aar siden. Til det fjerde Kongsbjergs Revier hørte Gruberne i Flesbergs Brgld nordensfor Jondals-Elven, tilfammen 25, hvoriblandt fortjener at bemærkes Jondals Grube, Anne Sophie, Norste Løve og Juliane Marias Grube, hvilken sidste efter Sølvværkets Nedlæggelse drøves uafbrudt for offentlig Regning indtil 1816, da den nedlagdes. De til dette Revier hørende Gruber ligge vel for største Deel paa Lougens Vestfide, men nogle af dem ogsaa paa Østfiden. Bjergarten i de Kongsbjergs Grubers Ertsbjerger er Glimmerstifer i bestandig Afveksling med Hornblendestifer, saa at denne ikke sjelden synes at faae Overhaand, og hyppigen afveksler med Leier af Talk og Chloritstifer, sjældnere Gneis og Grønsteen. Bjergskjæterne stryge overalt i Kongsbjergs Omegn med faa Afvigelser fra Nord til Syd, og falde hyppigst under Vinkler af 70 til 80 Grader imod Øst. Til Eiendommelighederne ved de Kongsbjergs Grubers Ertsbjerger høre især de saavel i Glimmerstiferen som i Hornblendestiferen fremkommende Bjergleier, der ere ganske impregnerede af Svovelmetaller, fornemmelig Svovelfiis, men ogsaa Kobberfiis og Jernblende, hvilke Ertsfer, hvortil ogsaa pleier at stede gedigent Sels, en almindeligviis faa fint indsprængte, at der maa et opmærksomt Øie til

¹) Der findes et af G. R. Angelo i Kjøbenhavn 1795 udkastet "Situationskort over Kongsbjerg Sølvværk", som formodentlig er efter Martzkeiders og Bergmeisters C. H. Nabelungs allerede 1783 fuldførte tegnede Kart. I Oligeri Jacobæi Museum regium accurate Joh. Lauerenzens, Hafns 1710 folio, findes et Kart over de Kongsbjergs Gruber og i anden Del af Hansmanns Reise durch Scandinavien et nyere af Capt. og Oberster C. L. Voeds store tegnede Kart copieret Situationskart, hvoraf man erholder Begreb om Sølvværkets Gruber, Schächter, Stuller, Halsbaand m. m. paa Strækningen imellem Jondals og Kobberbergs Elvene. Na der man ogsaa med den i 1835 udfomne Indstilling fra den i 1833 til Udsælgelse af Kongsbjerg Sølvværk nedsatte Commission et Kart over Kongsbjergs Grubefelt, sammenbraget efter bemeldte Capt. Voeds Forskælt af Capt. G. Munthe.

deni vaer. Disse Leier kalder man Falbaand. Deres Mægtighed strækker sig fra nogle Fod til mange Lagter, og ligesaa forbedres Udstrækning med Hensyn til deres Strygende. Nogle en uafbrudt flere Mile, andre ere derimod indskrænkede til et ganske Længdemaal. Disse Falbaand ere af største Betydning for Idriften; de have den Indflydelse paa Ertsgangene, at disse indenfor andenes Grændse pleie at vise sig ædlest, ligesom de udenfor samledes uædle. To af disse Falbaand ere især mærkbare ved Rigtighed samt ved Længden af deres Udstrækning og gangforrykkelighed. Det ene gaar langs den nedre og det andet langs Terrassen ud i Dagen, hvorfor det første kaldes Underbjergets eller det Overbjergets Falbaand. Ertsgangene, hvoraf der glimelig Mængde, stryge næsten alle parallel med hinanden fra Vest og overfløede Bjergskæderne og Falbaandene mere og mindre rette Vinkler. Deres Mægtighed er forskjellig, men i Almindelighed Kongsbjergs Ertsgange til de smale, da deres Mægtighed er kun nogle Linier og udvider sig i det Høieste til nogle

Alte staar Gangenes Mægtighed i omvendt Forhold til deres ligesom Mægtigheden afvæxler efter de forskjellige Dybder, da først oppe pleie at være smalest, paa en maadelig Dybde altsaa og paa en større Dybde, der i nogle Gruber gaar indtil Hundrede Lagter, igjen aftagende. I Henseende til den intensitet ved disse de Kongsbjergs Ertsgange endnu større Afvigelse. I nogle have Gangene indenfor Falbaandene den største Uædelhed, pleier Uædelheden at være der, hvor to eller flere Gange støde sammen, hvilket dog sjelden forekommer. Ligesaa ere gjerne de dybeste Gange ædlest i tyndskifrig til Talskifer overgaaende Glimmer, hvorimod de i Hornblendeskiferen ere stærkest begrænsede. I nogle Ertsfjer, der udmærke de Kongsbjergs ædle Gange, indtage de Sølv og Glandserts det første Sted. Af gedigent Sølv fandtes enkelte Gange udbragt meget store Mængder. Saaledes fandtes Gattes Grube Aar 1630 en Klump reent Sølv paa 409 Mark, desuden til 3272 Mark, og i Aaret 1666 i Ny Forhaabnings

Stykke af 1120 Markers Vægt, der forvarede paa det Kongens Kammer i Kjøbenhavn, samt i Aaret 1695 i Gruben neue Aaret et Stykke reent Sølv, som veiede 236 Mark. I den fandt man Aar 1769 i Gruben Gattes Hülse in der Noth næste af 3 Skippunds Vægt, hvis Sølvgehalt ansløges til 500, blandt de flere større Klumper af gedigent Sølv som i de ere udbragte af Kongens Grube, udbredtes i 1834 een, som ansløges til at veie over 2500 Mark, og en anden hvis Vægt Mark. Glandsertsen forekommer i de Kongsbjergs Gange hyppigst, sjældnere krystalliseret. Af ædle Ertsfjer findes desuden Guld og gyldest Sølv, f. Ex. i Brundvig Gruben, i Grubeståndige Liebe¹, i Juuls Grube og i Skara-Skæpperne, videre

1. Gattes Grubes Erts blev i 1697 flaget Ducater med Baaftst: "Guld 2. Vom Mitternacht komt Gold. Königsberg am 1 December 1697".

findes rødgyldig Erts og Hornsølv (saltsuurt Sølv, der som en Sjældenhed er antruffet i Prinds Carls Grube), dog sjældnen i udmærkede Stikkelfer eller betydelige Mængder. Af andre metalliske Fosfilit forekomme fornemmelig Blygløds, gedigen Arsenik, brun Zinkblende, Kobberkalk og Svovelskalk. Blygløds forekommer hyppigen og gedigen Arsenik ligeledes hyppigen med rødgyldig Erts og gedigent Sølv, dels reen, dels blandet med gedigent Sølv, og pleier i dette Fald at kaldes Arsenik-Sølv. Nærværelsen af den brune Blende anseer man ved de Kongesbergiske Gange for et Tegn til Udsæthed, ligesom Svovelskalken for et Mærke paa det Mobsatte. De hyppigste og tillige ædlere Erts'er førende Gangarter ere Kalkspat og Lungspat, hvilke begge forekomme meest deri indsprængt, dog hiin undertiden ogsaa i skjønne Krystallisationer, hvoriblandt de betjendte saakaldte Sneedruser udmærke sig, der indeholde Kalkspaten i tynde serpsidige sneehvide Kæder, hvis Mellemrum undertiden ere opfyldte med svømmende Asbest. Baryt forekommer dels som almindelig og skaalig Lungspat dels som Hepatit, den første meest hvid, den sidste derimod, der er ikke saa almindelig som den første, men findes dog hyppigen i Gruben Gours Gulse in der Noth, sædvanligen fortegraa. Paa disse Gangarter selge i Henseende til Mængde og Udstrækning, Qvarts, meest som almindelig Qvarts dog undertiden ogsaa som Bjergkrystal. Sjældnere og kun enkelt findes i de Kongesbergiske Gange Adular, Harmotom, Stilbit, Arit, jordagtig Chlorit, svømmende Asbest, Fluospath, Bitterspath og Aphrit¹.

Siden det Kongesbergiske Sølvværks Genoptagelse i 1816 har den herværende Grubebrist indskrænket sig til Armen Grube og Kongens Grube, der støder til hiin. Den første, hvorfra Productionen aldrig har været af Betydning, har fra 1827, da Langorten naaede Kongens Grubes søndre Gang, næsten ene og alene været drevet som Raffine- og Færings-Schacht for denne Grube, og i flere Aar næsten intet Sølv ydet, indtil Productionen fra 1837 igjen er tiltaget. Det er derimod Kongens Grubes søndre Gang, som fra 1832 har leveret den betydelige Mængde Sølv, som er udbragt ved Sølvværket, og fra denne Gangs Drift blot i gedigent Sølv har udgjort for

Aaret 1833: 42,932 Mrk. 9 Lod.

— 1834: 24,173 — 7½ —

— 1835: 16,581 — 2 —

— 1836: 27,472 — 15 —

— 1837: 24,699 — 11 —

saa at denne Grube i forstuelste Aar har leveret mere Sølv til Smeltehytten end alle Værkets samlede Gruber noget Aar af den heldigste Periode i forrige Aarhundredes syvende Decennium have leveret. Lige-

men Antallet var kun ringe, da den hele Mængde, hvorfra disse Ducater myntedes, udgjorde istun 8½ Lod Guld.

¹) De ovenfor meddelte Efterretninger om de Kongesbergiske Ertsbjerger ere fornemmelig hentede fra Prof. Hansmanns Reise durch Sibirien, hvor der i anden Deel gives en udsærlig Beskrivelse over de Kongesbergiske Gruber m. m.

dem vaer. Disse Leier kalder man Falbaand. Deres Mægtighed strætte sig fra nogle Fod til mange Lagter, og ligesaa for deres Udstrækning med Hensyn til deres Strygende. Nogle len uafbrudt flere Mile, andre ere derimod indskrænkede til et ige Længdemaal. Disse Falbaand ere af største Bigtighed for Fødselen; de have den Indflydelse paa Ertsgangene, at disse indendenedes Grønde pleie at vise sig ædlest, ligesom de udenfor samledes uadde. To af disse Falbaand ere især mærkværdige ved rægtighed samt ved Længden af deres Udstrækning og gangfor- Egenstøb. Det ene gaar langs den nedre og det andet langs Terrasse ud i Dagen, hvorfor det første kaldes Underhjergets ndet Overhjergets Falbaand. Ertsgangene, hvoraf der glendelig Mængde, stryge næsten alle parallel med hinanden fra est og overflære Hjerghichterne og Falbaandene mere og mindre rette Vinkler. Deres Mægtighed er forskjellig, men i Almindelighed Kongesbergs Ertsgange til de smale, da deres Mægtighed ier kun nogle Linier og udbider sig i det største til nogle

Disse staaer Gangenes Mægtighed i omvendt Forhold til deres . ligesom Mægtigheden afvæxer efter de forskjellige Dybder, da først oppe pleie at være smalest, paa en maabelig Dybde afst og paa en større Dybde, der i nogle Gruber gaar indtil : Hundrede Lagter, igjen aftagende. I Henseende til den intensitet heb vise de Kongesbergste Ertsgange endnu større Afvigelser. I igheid have Gangene indenfor Falbaandene den største Velhed, pleier Velheden at være der, hvor to eller flere Gange støde den, hvilket dog sjelden forekommer. Ligesaa ere gterne de : gste Gange ædlest i tyndstfærlig til Tællstøf overgaaende Glim- hvorimod de i Hornblendestøfene ere skarpest begrændsede. de Ertsfer, der udmærke de Kongesbergste ædle Gange, indtage it Sølv og Glandserts det første Sted. Af gedigent Sølv enkelte Gange udbragt meget store Mængder. Saaledes fandtes Gottes Grube Aar 1630 en Klump reent Sølv paa 409 Mtr., edes til 3272 Ald., og i Aaret 1666 i Ny Forhaabnings : Stykke af 1120 Markers Vægt, der forværes paa det Kon- instkammer i Kjøbenhavn, samt i Aaret 1695 i Gruben neue aldet et Stykke reent Sølv, som vejede 236 $\frac{1}{2}$ Mark. I den d fandt man Aar 1769 i Gruben Gottes Hülse in der Noth mæsse af 3 Skippunds Vægt, hvis Sølvgehalt ansloges til 500 g blandt de flere større Klumper af gedigent Sølv som i de r ere udbragte af Kongens Grube, udbrødes i 1834 een, som ansloges til at veie over 2500 Mtr., og en anden hvis Vægt Mtr. Glandsertsen forekommer i de Kongesbergste Gange hypp- prængt, sjældnere krystalliseret. Af ædle Ertsfer findes desuden it Guld og gyldest Sølv, f. Ex. i Brunsvig Gruben, i Grubefærdige Liebe ¹, i Juuls Grube og i Skara-Stjerperne, videre

enne Grubes Erts blev i 1897 flaget Ducater med Paakræft: "Guld
12. Den Mitternacht femt Guld. Königsberg am 1 December 1891".

findes rødgyldig Erts og Hornsølv (saltfuurt Sølv, der som en Sjældenhed er antruffet i Prinds Carls Grube), dog sjelden i ubrændte Stikkluser eller betydelige Masser. Af andre metalliske Fosfider forekomme fornemmelig Blygløds, gedigen Arsenik, brun Jernblend, Kobberkalk og Svovelskalk. Blygløds forekommer hyppigen og gedigen Arsenik ligeledes hyppigen med rødgyldig Erts og gedigent Sølv, dels reen, dels blandet med gedigent Sølv, og pleier i dette Fald at kaldes Arsenik-Sølv. Bevarelsen af den brune Blend anseer man ved de Kongsbjergske Gange for et Tegn til Udsæthed, ligesom Svovelskalk for et Mærke paa det Modsatte. De hyppigste og tillige ædlere Ertser førende Gangarter ere Kalkspat og Tungspat, hvilke begge forekomme meest deri indsprængt, dog hiin undertiden ogsaa i skønne Krystallisationer, hvoriblandt de bekjendte saakaldte Sneedruser udmærke sig, der indeholde Kalkspaten i tynde serpiginde sneehvide Isoler, hvis Mellemrum undertiden ere opfyldte med sammende Asbest. Baryt forekommer dels som almindelig og skaalig Tungspat dels som Hepatit, den første meest hvid, den sidste derimod, der er ikke saa almindelig som den første, men findes dog hyppigen i Gruben Gøtts Hølse in der Roth, sædvanligen sortegraa. Paa disse Gangarter følger i Henseende til Mængde og Udstrækning, Dvarts, mest som almindelig Dvarts dog undertiden ogsaa som Bjergkrystal. Sjældnere og kun enkelt findes i de Kongsbjergske Gange Abular, Harmotom, Stilbit, Arsenit, jordagtig Chlorit, sammende Asbest, Flußspath, Bitterspath og Aphrit¹.

Siden det Kongsbjergske Sølvværks Genoptagelse i 1816 har den herværende Grubedrift indskrænket sig til Armen Grube og Kongens Grube, der støder til hiin. Den første, hvorfra Productionen aldrig har været af Betydning, har fra 1827, da Gangorten naaede Kongens Grubes søndre Gang, næsten ene og alene været drevet som Maskin- og Færings-Schacht for denne Grube, og i flere Aar næsten intet Sølv ydet, indtil Productionen fra 1837 igjen er tiltaget. Det er derimod Kongens Grubes søndre Gang, som fra 1832 har leveret den betydelige Mængde Sølv, som er udbragt ved Sølvværket, og fra denne Gangs Drift blot i gedigent Sølv har udgjort for

Maret 1833: 42,932 Rtbl. 9 Lod.

— 1834: 24,173 — 7½ —

— 1835: 16,581 — 2 —

— 1836: 27,472 — 15 —

— 1837: 24,699 — 11 —

saa at denne Grube i førstnævnte Aar har leveret mere Sølv til Smeltehytten end alle Værkets samlede Gruber noget Aar af den heldigste Periode i forrige Aarthundredes syvende Decennium have leveret. Rige-

men Antallet var kun ringe, da den hele Masse, hvorfra disse Druer myntedes, udgjorde ifkun 8½ Lod Guld.

¹) De ovenfor meddelte Efterretninger om de Kongsbjergske Ertsbjerger er fornemmelig hentede fra Prof. Hausmanns Reise durch Skandinavien, hvor der i anden Deel gives en udførlig Beskrivelse over de Kongsbjergske Gruber m. m.

faa maa Sølvværkedsdriftens Product i 1838 20,095 Mk. 1 $\frac{3}{4}$ Lod egentlig Sølv, ansees fornemmelig at have været fra Kongens Grube, medens dog en Deel vedkom Armen-Grube; hvilke to Grubers forenede Drift i 1838 beskæftigede i Gjennemsnit 183 Arbeidere. Desuden har man i 1837 paaabegyndt Gjenoptagelsen af Gottes Hülse in der Noth Grube, hvortil ved Storthings-Be slutning af 19de Januar j. A. af Sølvværkets Overstud bevilgedes 8000 Spd. og af Storthinget i 1839 for den paaafgørende Budget-Termin ligesaa 10,500 Spd. aarlig, uden at dog ved denne Grube, hvis Arbeidere i 1838 i Gjennemsnit vare 32, noget Arbejde til at vinde Sølv hidtil har fundet Sted. Fremdeles har Værkedsdriften bestaaet i Fortsættelsen af Kong Christian den Syvendes Stoll indtil fornævnte Gottes Hülse in der Noths Grube, hvortil har været tilstaaet af Storthinget i 1837: 4000, og i 1839: 3000 Spd. aarlig, og var ved Udgangen af 1838 denne Stoll indbragt 564 Lagger fra Mundloget ¹.

Ogsaa udenfor de egentlige Kongsbergske Ertsbjerges Strækning har Fogderiet vigtige Metal-Anviisninger. Foruden foranførte i Sandbær paa det saakaldte Sambs- eller Samsonsberg paa Kobber bryene Gruber, der tillige afgave noget Sølv, samt en Kobbergube, verlohne Sohn kaldet, som var i Drift før Sølvværkets Optagelse og laa ikke langt fra Kongens Grube paa de saakaldte Kirkebjerge ved Kobberbergs Elven, have i Hedenstads Sogn en Kobbergube paa Gaarden Risteruds Grund, ligesom der i Midten af det syttende Aarhundrede maa have været et Jernværk, thi i Arnt Bernthsens Danmarks og Norges frugtbare Herlighed, 1ste Bogs Anden Part, trykt 1655, anføres S. 277 et Jernværk "ved den forlorne Søn i Sangver", hvilket formodentlig er det samme som under 18de Februar 1636 skal være Dø Gedde bevilget. Derhos har i Flesberg Vrglb været et Skjærp, Sparlop kaldet, i Grælli Marken, som begyndtes før Sølvværkets Begyndelse, men senere har været drevet af Private. Videre har paa Gaarden Bekkjords Grund i Lynghals Sogn en Gang været drevet paa gul Kobberliis af det norske Skjerper og Bergbygnings Gevekskab, under Navn af Godthaabs Grube, og i Rølloug Vrglb gives hyppige Kobber-Anviisninger. Af Gruber, som have været i Drift, ere tvende nemlig Duse eller Frederiksminde og Studenbroksminde i Groven-Nasen, begge i Nore Sogn, ligesom et Leie med spraglet Kobbererts i Begli Anner har under Navn af Magdalena Skjærp været drevet i et Par Aar allerede før 1793, men nedlagdes fordi Ertsen astog i Gesenket. Disse Ertsanviisninger i Rølloug gavede Anledning til to Bjergværkers Anlæg. Det første af disse var Frederiksmindes Kobberværk,

¹) Kagaende de Kongsbergske Gruber, deres Drift og Udbringende i Sølv m. m. for saavidt den nyere Tid vedkommer, erholdes Underretning i den i 1835 trykte Indstilling fra den under 18de Octbr. 1833 nedsatte Commissions til Undersøgelse af Kongsberg Sølvværk. See og Sølvværks-Directionens Beretning om Værkets Drift i 1837, med en kort Oversigt over Værkets Eftvæne fra dets Gjenoptagelse i Aaret 1816, i Bilag til No. 152 af Rigstidenden for 1838.

Distide. Vaal, tre Gaarde, 4 Skpd. $18\frac{1}{2}$ Lpd. ($23\frac{3}{4}$ Dlr.), i gode Brug ligesom Kirken, Egtnæs, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Skolem, 1 Skpd. $9\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), begge gode Brug med gode Skove, og Skinnæs, tre Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), høre derimod til Dalens Vestside.

cc. i Tust Sogn:

Eid, S. og N. 3 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Lpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende mod Grændsen af Jarlsbergs Fogderie, med god Jord, ubetydeligt Kæreflætte og Aargangs-Bandsfald i Bittingføssens med Dværn. Af disse Gaarde var Søndre Eid forud en adelig Sædegaard, der i 1647 tilhørte Preben von Ahnen til Fosnæs i Jarlsbergs Fogderie, tilligemed N. Eid og mere Gods, og derunder er den lille De Wittingen i Rougen, samt det betydelige for 6 Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.) stybsatte Bittingens Bandsfald, med et vigtigt Saug- og Dværnebrug. Disse Gaarde ligge paa Rougens Vestside, og paa Østfiden mærkes Gravdal, 2 Skpd. ($12\frac{3}{4}$ Dlr.), Tust, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, en gammel Reiskærk-Bygning, Gulli, to Gaarde, 2 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Lpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Fosnæs, 1 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), der er den yderste Gaard i Bygden paa Dalens Østside og det største Brug i Sognet, samt Fos, tre Gaarde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), lige ved foransatte Bittingføss. Alle disse Gaarde have god Jord og Skov, og de to sidste (Fosnæs og Fos) gode Bandsfalde med Sauge, Dværner og Stampemølle, samt lidet Kæreflætte.

dd. i Hedenstads Sogn:

Rougerud, D. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Røgstad, to Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($23\frac{1}{4}$ Dlr.), hvilke ved Dalselvens Uløb i Rougen liggende Gaarde, som have havt Beboere udenfor Bondestanden og ere velbebyggede, have god Jord, Skov til Salg og Kalkbrænderie, Røgstad, 2 Skpd. ($13\frac{3}{4}$ Dlr.), ligeledes med frugtbar Jord og Kalkbrænderie, Røstørud, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), deelt i mange Brug, afides beliggende og med besværlig Jorddrift, men med god Havn og en Kobbtermalmgang, Dal, to Gaarde, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Brønstad, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), Mork, S. og N. 4 Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvid Grund ere flere nedlagte Gruber, Landsværk, 2 Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard med 24 Pladser, udlagt ved Resolution af 6te Nov. 1815 til Embedsgaard for Fogden, Loftstuen, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Bygderis største Gaarde, og Hedenstad, 2 Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, en gammel Steenbygning, høre alle til Dalens Vestside, og under de to sidste Gaarde har en stor Deel af Kongesberg Bergstad, saavel som Bergsøffen hvori de fleste af Solværkets Gruber ligge, forhen hørt.

Rougerud, V. 2 Skpd. $18\frac{1}{2}$ Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), med frugtbar Jord, nogle nedlagte Gruber og et godt Teglværk paa den Gaarden endeliggende Eiendom Styrstuen, Graven, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, Hotvedt, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den ene har været Embedsgaard for Overberghauptmanden, Bærp, S. og N. 2 Skpd. $17\frac{1}{2}$ Lpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den ene er Embedsgaard for Sørenstiveren, og Teigen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, men afides beliggende, ere de vigtigste af Gaardene paa Dalens her mindre beboede Østside.

b. under Kongssbergs geistlige Jurisdiction:

Saksel, St. og L. $1\frac{1}{2}$ Skp. ($12\frac{3}{4}$ Dlr.), med Kjennetud, og flere mindre Gaarde.

c. i Flesbergs Præstegjæld:

aa. i Hovedsognet:

Flesberg, $3\frac{1}{2}$ Hub ($11\frac{1}{2}$ Dlr.). Af denne er 10 Skd. Præeggaard, hvorpaa udsaaes 14 Tdr. Korn og 5 Tdr. Potatos, samt des 2 Heste, 14 Køer og 20 Faar, men hvortil er neppe fornøden Lov. Den øvrige Deel (Søndre Flesberg) er Statens Eiendom og af Prælbets bedste Gaarde. Her staaer Sogneskirken, oprindelig en ridsvæerts-Bygning, der er tilbygget og udvidet i 1735. Gaarden ligger tilligemed Evje, $2\frac{1}{2}$ Hub ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), i et godt Brug, med stor Lov, Saug og Dværn, samt Vangestad, 3 Huber ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), en Sognets bedste Korngaarde, paa Dalens Østside. Udenfor det egentlige Dalsøre ere Li, Dvæ, 3 Huber ($10\frac{3}{4}$ Dlr.), en stor Gaard, Lande, i Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Hub ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), med Mærli, Døeberg, Kjølfset og re, som ligge ved og i Omegnen af Vatnebryn-Bandet. Til Kongens Østside høre Juvenæs, $1\frac{1}{2}$ Hub ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, med stor Lov, mange Pladser, godt Ørretfiskeri, Vandfald med Dværn og tampe, Svimyr, 2 Huber ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Prælbets bedste Korn- gaarde, med flere Herligheder, Væraas, $2\frac{1}{2}$ Hub ($10\frac{3}{4}$ Dlr.), Gjelle- id, 2 Huber ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Næssland, $4\frac{1}{2}$ Hub (15 Dlr.).

bb. i Lyngdals Annerfogn:

Rampestad, $1\frac{1}{2}$ Hub ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), et ret godt Brug med fordeel- lig beliggende Skov, Gjerde, 5 Huber ($12\frac{3}{4}$ Dlr.), Bækfjorden, $1\frac{1}{2}$ Hub ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), og Rissland, $1\frac{1}{2}$ Hub ($5\frac{1}{2}$ Dlr.). De ere med hensyn til Kornavl af langt mindre Betydning end Hovedsognets Gaarde, men have i Almindelighed større Skove.

cc. i Evenne Annerfogn:

Koyangen, R. og S., 4 Huber $11\frac{1}{2}$ Skd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), af hvilke Gaarde, som ligge strax østfor Sogneskirken, en Korsbygning af Tøm- mer opført 1737 paa Gaarden Evennes Grund, den første hører til sognets betydeligste Gaarde, Ramberg, $2\frac{1}{2}$ Hub ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), ligele- des en af Sognets gode Gaarde, paa hvis Grund ere flere forladte ølggruber og Skjærper, Hvam, Dvæ, 2 Huber ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), en vel- arket og velbebygget Gaard, Ulland, 3 Huber ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligger færd fra det egentlige Dalsøre, og Hovelsrud, 2 Huber ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), tydeligt i Sognet, ligge alle paa Kongens Østside. Til sammes Østside høre: Røsthuus, 9 Skd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), øverst i Jondalen, og ondalen, $1\frac{1}{2}$ Hub ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), hvortil den nedre Deel af Jondalen ligger, begge af vidtlig Udstrækning, Gaasum, Ravnaas, Dvæbo i Væraas, $5\frac{1}{2}$ Hub ($17\frac{1}{2}$ Dlr.). Paa Gaasum, Ravnaas og Dvæbo Gaardes Grunde ligge en stor Deel i Fortiden drevne Ølggruber og Skjærper.

d. i Rølloug Præstegjæld:

aa. i Hovedsognet:

Rølloug Præstegaard, $1\frac{1}{2}$ Hub ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes 1 Tdr. Korn og 6 Tdr. Potatos, og fædes 2 Heste, 18 Køer og 30 Faar, samt hvortil er god Havn, tre Sætere, betydelig Skov, Vand- id til Saug og Dværn, og 8 Pladser. Her staaer Sognets Kirke,

en gammel Korsbygning af Tømmer. 3 Nærheden af samme ere: Fulsaa, $4\frac{1}{2}$ Hud ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Traaen, 6 Huder ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken sidste er en af Sognets betydeligste Gaarde, og tilligemed Moen, Skarpmoen, Hoff, 5 Huder ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), og Fosjan, 2 Huder ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, med stor Skov, ligge paa Dalens Østside, og den sidste tydeligt i Brglbet. Hougen, $3\frac{1}{2}$ Hud ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Bergs-eid, $4\frac{1}{2}$ Hud ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Stormoen, 4 Huder ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), i eet Brug, en god Korngaard, Stjernæs, $2\frac{1}{2}$ Hud ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes et godt Brug, med frugtbar Jord, Dværn og Saug, Fiskan, 5 Huder ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, Hvambre, $3\frac{1}{2}$ Hud ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Riisteigen, $3\frac{1}{2}$ Hud ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), høre derimod til Dalens Vestside.

bb. i Vægli Sogn:

Røsthuus, $2\frac{1}{2}$ Hud ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Tøen, $2\frac{1}{2}$ Hud ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere de bedste Gaarde paa Rougens Østside, hvorimod paa den modsatte Side ere Glaim, 2 Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), den betydeligste Gaard i Sognet, med sex Pladser, Fiskeri, god Skov og Saug, Rjemhuus, 2 Huder ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, Vægli, 1 Hud ($3\frac{1}{2}$ Dlr.), en liten men flækker Korngaard, hvorpaa staaer Sognets Kirke, en gammel Korsbygning af Tømmer, Møgstue, 4 Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), og Tveten, 5 Huder ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, hvilke Gaarde ligge mere i en tæt beboet Bygd i en bred Dal, der gaaer op i S. W. fra Rougen.

cc. i Nore Annersegn:

Halland, $3\frac{1}{2}$ Hud ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard med mange Pladser, Groven, $2\frac{1}{2}$ Hud ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, paa hvis Grund de til Studenbroksmindes Kobberværk hørende Malmgruber vare beliggende, Svalstuen, $4\frac{1}{2}$ Hud ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), et stort Brug der efter Sagnet i Fortiden skal have været beboet af magtige Mand, Nore, 4 Huder ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorefter Nore er den residierende Capellans Embedsgaard, hvorpaa findes 2 Heste, 2 Køer og 30 Faar, samt udsaaet 12 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, og paa hvilken Sognets Kirke, en gammel Tømmerbygning, staaer, Gie, 6 Huder $6\frac{1}{2}$ Skd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Korngaard, paa hvilken foranstødt Studenbroksmindes Kobberværk var anlagt, Kravig, $2\frac{1}{2}$ Hud ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, som i Fortiden skal have haft anseelige Beboere, hvorom ogsaa de herværende Gravhøie synes at vidne, Rustan, $3\frac{1}{2}$ Hud ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), et velbebygget Brug, med 8 Pladser, god Jord, betydelig Skov, Dværn og Saug, Teigen, 2 Huder ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, Seveli, $3\frac{1}{2}$ Hud ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), den betydeligste Gaard i Sognet, Stjønne, $2\frac{1}{2}$ Hud ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), ligesaa en stor Gaard, med fordelagtig Kornjord, god Sæter, Fiskerie, Skov, Saug og Dværn, Borge, fire Gaarde, $4\frac{1}{2}$ Hud ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Sporan, 3 Huder ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, og Hørjulsgaard, $1\frac{1}{2}$ Hud ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), en mindre Gaard, under hvilken i den saakaldte Duse Sætermark, som denne Gaard eier i Fællesskab med flere Gaarde, Frederiksmindes Kobberværk har været.

Til Sognets øvre Egne høre Nassb.-Grunden, der udgjør omtrent et halvt Snees Gaarde i en Halvceiikel ovenfor og paa Vestfloden af den omtrent 8 til 900 Fod over Havet liggende Nore-Fjord, samt Dværgaards-Grunden, en Samling af mere høitliggende Gaarde paa Rou-

guds Østfide i en meget trang Dal af en Mills Længde fra det Sted, hvor Dydals-Elven falder i Lougen, og op mod Thunhofs-Øjorden, paa de øverste af hvilke Gaarde Kornavlingen undertiden er mislig, hvorimod til de fleste Gaarde er god Skov og fortrinlige Græsgange. Længere oppe er Thunhof, en særskilt Bygd ved den øverste Ende af Thunhofs-Øjorden, hvor fire Gaarde, af Skjld 3½ Hud (10½ Dlr.), ligge samlede paa Øjordens Østfide, paa hvilke Kornet ofte bortfryser, saa at Beboerne fornemmelig nære sig af Dvægavl, ligesom disse Gaarde have Skov til Affætning.

dd. i Dydals Anner sogn:

Grekvar, tre Gaarde, Huseby, 4½ Hud (12½ Dlr.), en af Sognets største Gaarde, Dydal, 2 Huder (6½ Dlr.), et stort Brug, der er udlagt til Bræste-Enkefæde, og paa hvis Grund Sognets gamle Kirke, en tømret Korsbygning, staaer, Møgstue, to, og Rylleedal, tre Gaarde, Bakke, 4½ Hud (10½ Dlr.), en af Sognets store Gaarde, Rubi, Røisland, 2½ Hud (8½ Dlr.), det betydeligste og bedste Brug i Dydal, Sønsted, tre Gaarde, 4 Huder (15½ Dlr.), Bjørnaa, 2 Huder (5½ Dlr.), et godt Brug, med god Sæter, Fiskeri og Skov, samt Rørsted, tre Gaarde, der ligge øverst i Dydal og ere frostsæmme, men have betydelig Dvægavl.

Historiske Notitser

angaaende Buskeruds Amt.

De forskjellige og adspredte Districter, som udgjøre dette Amt, henhørte i de ældste Tider deels til det saakaldte Upland eller Dylansland, og deels til Vestsjælland. Flere af disse Districter dannede egne Riger, af hvilke Ringerige, forðum Ringarike, var det vigtigste, der i Fortiden indbefattede mere end der nu benævnes med dette Navn, da en Deel af sammes Regenter, efter Fundinn Møregur, ved Erobring af lere tilgrændsende Landskaber, have opnaaet en Anseelse der gjorde dem navnkundige over hele Norden. Blandt disse er fornemmelig Halvdan den Gamle, en Søn af Hring, første Konge over Ringerige og Valders, og Sønnesøn af Raum, der regjerede omtrent 200 Aar efter Christi Fødsel, og hvis talrige Afkom (han skal have havt 18 Sønner) udbredte sig vidt og bredt, og skaffede sig Betsæmme inden- og udenlands. Efter ham fik hans Søn, Dag den Rige eller Mægtige, Ringerige. Haltingdal, forðum Haddingadal, som man antager at have faaet sine første Beboere fra det Vestsjællandske, har ligeledes i de ældste Tider været et eget Rige, og skal have sit Navn af Hadding, en Søn af foranførte Raum, der med denne Landstrækning tillige skal have erhvervet Helelandet. Dette Rige erholdt imidlertid ingen Anseelse, men de gamle Haddingdalske Konger, om hvilke man i Øvrigt ved kun lidt, formodes at have boet paa Gaarden Garnaas, en Mill vestenfor Næs Hovedkirke. De skønne, frugtbare og velbeboede Egne i nuværende Buskeruds Fogderie, hvis fortrinlige Veliggenhed synes meget tilbørlig at have lokket Beboere til sig, finder man mindre nævnte i vor ældre Historie. Dog synes den største Deel af dette Fogderie at have hørt til de Gamles Vestsjælland, hvis nordligste Deel dette District maa have ud-

gjort, og Gaarden Brager, hvor Bragerens nu er anlagt, nævnes som Bolig for den vestfoldske Konge Brage. Til Vestfold har formeenlig ogsaa det nuværende Sandsvær, fordm Sandshverf, senere Sandsvirpe, hørt¹; derimod er det tvivlsomt, hvorhen man skal hense Raborstricket Nummedal, der muligen kan have udgjort en Deel af de Gamles vidstrakte Thelemark², hvis det ikke, saaledes som Skenning paa sit Kart over det Gamle Norge antager, har med Sigdal, Krydsbættet og Modum ligget under Ringerige, hvilket Landskab tilligemed Modum og Sigdal i det 11te Aarhundrede indbefattedes under Hada-Hylke³. Denne afsteds liggende Fjeldbygd, Nummedal, har heller aldrig været besjendt i den ældre Historie.

I det niende Aarhundrede regjerede over Ringerige Sigurd Helgesen Hjort, en Væling af foransførte Dag og en modig Hyrte, der, som ovenanført, blev dræbt paa Hadeland, og hvis Datter Ragnhild blev Haldan Svartes Dronning, samt ved ham Moder til Norges første Enevolds-Regent Harald Haarfager. Haldan selv fik siden Ringerige, og hans Hoved skal være begravet i den saakaldte Haldans Houg ved Gaarden Steen i Hole Sogn, hvor man troer Sigurd skal have been og maaskee er begravet med sin Dronning Thyri eller Thyrrin, der formodes at have givet Thyri-Fjorden, og Thyri-Den (nu Storseen), samt Thyristranden Navn. I Harald Haarfagers Tid var her en Konge eller Jarl ved Navn Hring Dagsen, der boede paa Streituland, og hvis Datter Alfild eller Alshild Harald tog til Hægte. Ved Algets Deling imellem Haralds Sønner fik en af hans Sønner med Snæfrid, Sigurd Gripe, denne Deel af Landet, og dennes Sønnesen Sigurd Haldansens Søn, Olaf den Helliges Stiffader og Opdrager, var her Underkong, da Kong Olaf Trygvessen sidst i det tiende Aarhundrede (Aar 988) kom til Ringerige for at kristne Folket og stod fædder til den tre Aar gamle Olaf Haraldsen. Da denne Olaf senere, ved Aar 1014, kom tilbage til Norge for at undertvinge Landet, var det ogsaa Sigurd, som først ydede Olaf Hjælp til Udførelsen af dette sit Forhæbende. Ved disse Læder forekommer ogsaa Drafn eller Draufn (Drams-Elven) i Legendens om den norfke Helgen Halvard Vebjørnsen, Olaf den Helliges Moders Søster, der ved Midten af det 11te Aarhundrede boede paa Gaarden Huseby i Lier, og blev dræbt af Røvere samt druknet i Drams-Elven. At Ringerige under Kong Harald Haardraabes Regjering i Aaret 1065 blev tilligemed Hadeland og Hedemarken af Kongen plyndret og brændt for den Understøttelse de ydede den af Kongen forfulgte Hakon Hvarsen Jarl, er forhen S. 90 anført.

Under de borgerlige Uroligheder i det tolvte og trettende Aarhundrede lede dette Amts Egne og især Ringerige meget. Aar 1178 løb

¹) Saaledes er det ogsaa anført i Noten til Nalls Oversættelse af Ennen, 1ste Bind, S. 34.

²) Denne Formening bekræftes derved, at ifølge Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bind, S. 144, skal til det gamle Skida-Enefjeld (d. r. Skens Enefjeld) foruden Bratsberg Amt ogsaa Nummedal have hørt; jfr. Runthe ved Nalls Enorre 1ste Bind, S. 65.

³) Jfr. Runthe i foransførte Samlinger 2det Bind, S. 102.

Kong Everte drage Skibe op fra Thrisfjorden overland til Randsfjorden, og Ribbungerne gjorde det samme i 1222, da de drog Skibe op fra sammen til Thrisfjorden og derfra videre til Randsfjorden. Ved samme Tid blev Ribbungerne, som søgte at sætte sig fast paa Ringerige, igrebne af Birkebenerne ved Gaarden Vene og slagte med et Tab af mere end 200 Mand, hvorefter de flygtede nordest; og i Aaret 1225 reisede Ribbungerne atter paa Ringerige, da Kong Hakon Hakonsen, som kom fra Gadeland, bragte dem til at tage Flugten over den isdækkte Thrisfjord. Aar 1201 drog de saakaldte Ribbalder, som Kong Johan af England havde sendt Kong Everte til Hjælp, paa deres Tog Oplandene ned i Hallingdal, hvorfra de toge Veien igjennem Sognealen til Thelmarken, og dræbte paa denne deres Vel, hvor de kom frem, Folk og Fæ uden Skaansel.

I det fjerde Aarhundrede hørte Amtet for første Deel under et udløst Agerhuus-Lehn, medens Sandsvær med nuværende Jarlsberg Fogderie udgjorde Tønsberg-Lehn, og Nummedal hørte til Brunlaug-Lehn. Dog nævnes Hallingdal i 1529 som en særskilt Forlehn, hvilket omtrent ved samme Tid var Tilfældet med Nummedal¹, gesom Eger, der allerede før den Tid med Mørum havde ligeledes udgjort en særskilt Forlehn, findes at have været henregnet til Brunlaug-Lehn. I dette Aarhundrede udvidedes Næringsveiene i en Deel af Amtets Egne betydeligen, da den allerede før Udgangen af det femte Aarhundrede opkomne Bjergværksdrift senere satte mange Hænder i Virksomhed, og Skovbruget blev en Næringskilde, ligesom mange Gaude sættedes i Drammens Lønnertract og adskillige Udfiskningssteder fortræst opstode paa Amtets Kyst. Deraf fulgte en stærkere Beboelse af den nuværende Buseruds Fogderie, især paa Eger, der snart blev Kjerne af denne Egn, imedens det allerede i Midtalderten aflagende Minde tabte aldeles sin Navnkundighed, og blot i sine mange Gravhøje og Bautaer bevarede Mindet om hvad det engang havde været. Efter Aarhundredets Midte blev Buseruds Fogderi i Krigen under Kong Frederik den Anden Aar 1567, ligesom flere af Rigets Egne, hjemført af flendtlige Partier, der fore frem paa den Tids barbariske Raade².

Kongsbergs Sølvværks Anlæg i den første Halvdeel af det syttende Aarhundrede havde en væsentlig Indflydelse paa Næringsveiene i flere af de til det nuværende Buseruds Amt hørende Districter, og endmere en tiltagende Trælastudførsel, uagtet de mange Hindringer der fra de andre privilegerede Rjeshæders Side lagdes imod de paa Bragnæs og Strømsvære værende Handelssteders Opkomst. Sølvværkets Optagelse gav en Anledning til, at Nummedal, der hørte under Brunlaug-Lehn, og Sandsvær, der var en Deel af Tønsberg-Lehn, blev et eget Lehn eller det Øvrigheds District, hvilket de udgjorde allerede 1626³ og vare

¹) See Nye Danske Mag. 6te Bind, S. 323, 324, 326, 327.

²) See Giesendrup's Læse Beskrivelse, S. 224, og Strømsværes Beskrivelse, S. 221, samt Thaarups Magazin, 2det Bind, S. 218.

³) See Brännich om Kongsbergs Sølv-Bjergværk S. 58, og Deichmann i Rjeshæders Bid. Selskabs Skrifter 11te Deel, S. 178.

det indtil de ved Kongelig Befaling af 13de Marts 1668 bleve henlagte under Agerøshuus-Amt. Eger, som i en Række af Aar, fra 1602 til 1647, var et Lehn for sig selv under Navn af Eger og Sembs Gaards Lehn, blev mere end nogen anden Egn i Landet af lige Størrelse opfyldt med adelige Godser, der tilsidst kom for en kort Tid i en Mand, den mægtige Hannibal Sehesteds, Gie¹, indtil endelig den ved Souveræniteten indførte nye Tingenes Orden bragte disse store Godser som i 1651 vare salbne til Kronen, i forskjellige Gieres Hænder. Da eller efter Souverænitetens Indførelse blev ogsaa Buskeruds Amt oprettet, skjøndt ikke dengang bestaaende netop af de til samme nu hørende Districter. I dette Aarhundredes Krige var Amtet forfaldet for fiendtlige Indfald, derimod rammedes det af flere Aaar, dels i Aarhundredets Begyndelse (1600 og 1601) og dels imod Slutningen af samme (1685 og 1695).

I den nyere Tid har Ringerige et Par Gange været udsat for fiendtlige Angreb. Et svensk Cavallerie-Corps paa 7 Compagnier Traqoner blev nemlig i Foraaret 1716, medens de Svenske havde Christiania inde, betascheret derfra under en Oberst Axel Lewens Commando over Hællebælen og Hædeland til Ringerige, hvorfra Bestemmelsen forمودedes at være til Kongsbjerg, hvorhen de ikke kunde komme paa den almindelige Wei, da de norske Tropper i Christiania under General-lieutenant B. S. Rühow ved Fiendens Nærmelse havde posteret sig ved Gjellebek i Lier og ved Gjellum i Aften Sogn, hvilket Corps kom den 28de Marts til Norberhous Bræstegaard og tog Nattequartier sammesteds og paa omliggende Gaarde, men blev endnu samme Nat overrumplet af tre Compagnier norske Dragoner, som ved Tidenden om de Svenskes Nærmelse vare fra Leiren ved Gjellebek komne op over Lier og den da tilstodne Holsjøfjord under Oberst J. W. Dittens Commando. Efter en hidsig Modstand maatte de Svenske, efterat have tabt ved Bræstegaarden 30 Mand Døde og 170 Mand Fangne, blandt hvilke sidste Oberst Lewen selv befandt sig, endnu før Morgenen tiltræde Retiraden ad den samme Wei, paa hvilken de vare komne². Et andet svensk Corps, 300 Mand stærkt, som nogen Tid efter (den 16de April) forsøgte paa over Krogskoven at trænge frem til Ringerige, havde ikke bedre Held end de første. Venderne havde paa den Wei, hvor de ventede Fiendens Komme, opkastet et Detranchement, hvor de under Fogden Lars Michelsens Anførsel posterede sig, og hvortil stødte et Compagnie Soldater under en Capitain Iver Coucheron. De Svenske begyndte Angrebet seent om Aftenen, men maatte vige og undkom ved Hjælp af Nattens Mørke, efterladende sig 28 Døde paa Pladsen³.

¹) Hannibal Sehested eiede nemlig Sembs, Kæsesholms, Esjelsbreds, Biskums og Ulvelands Hovedgaarde med underliggende Gods, saa at han formodentlig var Gier af det meste Jordegods paa Eger.

²) og ³) Om disse to Affærer, see Ivar Wiels Beskrivelse over Ringerige i topogr. Journal 30te Hefte, S. 135—138 og 147—151, samt Samlinger til det Norske Kæles Syng og Historie, 3die Bind, S. 183—188. I Kong Frederik den Fjerdes Dag-Register af A. Buksens, S. 156—158, fortælles disse Affærer ogsaa korteligen, dog med nogen Forskjel, ligesom de omhand-

Aar 1712 foresalbt nogen Urolighed i Nals Bygd i Anledning af Paavgang, da de overordentlige Skatter fandtes meget trykkende, dog endtes disse Uroligheder, ligesom de der i lignende Anledning havde fundet Sted i Aaret 1669, snart med Ophavsmændenes Paagribelse og Afkræffelse. Aarene 1740 til 1742 rammede haardt ogsaa dette Amt og endog sammes frugtbareste Egne. Aarhundredets anden Halvdeel nedførte derimod en fordeelagtigere Periode for Amtet, da Næringsveiene fremmedes, dels derved at flere Bjergværker anlagdes, der dog alle, med Undtagelse af det senere saa vigtige Modumste Blaafarveværk, levede af kort Varighed, og dels ved Drammens meget udvidede Træaffhandel i Aarhundredets sidste Hjerdedeel, hvoraf Amtets fleste Egne drog Fordeel. De adelige Godser vare for den Tid afspredte og deelte, og Drammens formuende Kjøbmænd bleve nu Egnens Godseiere, hvis Godser samledes meest for Trælasthandelsens Skyld. Saugbrugenes Virksomhed tiltog og de mange Flekker i Drammens Opland bleve mere og mere befolkede.

I det nittende Aarhundredes to første Decennier havde Krigsaarene, i Forening med Kongsbjergs Sølvværks Nedlæggelse for Krigens Udbrud, en uheldig Indflydelse paa Amtets Næringsveie, og satte disse meget tilbage, ligesom Blodgangs- og Forraadningsfebre, der opkom 1808, bevirkede i Aarene 1809 og 1810, især i Buseruds Fogderie, en stærkere Mortalitet end i de fleste andre søndenfjeldske Egne, saa at dette Fogderie i bemeldte tvende Aar havde et Overflud af 1638 Døde, ligesom, paa Grund af Misværet i 1812, Aaret 1813 medførte for et hele Amt, med Undtagelse af Hallingbaleen, en stærk Mortalitet.

Amtet havde saaledes ved Folketællingen af 1815 6200 Menneſker mere end i 1801, og deraf var Formindskelsen for Kongsbjerg Bergby samt Nummedal og Sandsvær Fogderie stærkest, hvilket sidste Fogderies Formindskelse i Folkemængde egentlig kun rammiede de to nærest omkring Bergstaden Kongsbjerg liggende Sogne (Hedenstad og Hvenne Sogne), og fornemmelig var at tilskrive de hyppige Udvandringer fra disse Sogne, som Sølvværkets Nedlæggelse og den derved forarsagede Standsning i Næringsveiene medførte. Virkningerne af Krigsaarene vare ogsaa længe følelige for dette Amt, især paa Grund af Drammens Kjøbstads Svækkelse, og den ringe Fordeel den for denne Kjøbstads Opland saa vigtige Trælasthandel i endel Aar afgav. Det uallignede Indflud til den tvungne Bank udgjorde for Kjøbstæderne 17,088 og for Landdistriktet 73,920 Sølvspecier, og Skatten til Rigsbanksejlernes Inddragelse, der vedvarede til 1827, var ligeledes følelig for Amtet. I de under denne Periode, i Efteraaret 1818, foresaldne og tildeels ved samme Aars uheldige Kornhøst bevirkede Almue-Uro-

---

les i H. Hojers *Friedrich des Vierten Leben* 1 Th. S. 304, og *Nielsens* *Friedrich den Fjerdes Historie* 2 Deel, S. 815—17, (dog med noget forvanskede Navne), som og især i *Indledningen* til de af B. Noe udgitne og i *Militært Tidsskrift* 15de Hefte indførte *Aktstykker* til *Krigens Historie* under *Kong Friedrich den Fjerde*. Forøvrigt er *Præsidenten* *Anna Ramus* eller *Anna Holbjørnsdatters* ved den første Affære udviste *Conduite* mange Gange bestrøvet og bejsejnet.

ligheber", var det fornemmelig Folk fra dette Amt, nemlig fra Nabalén paa Ringerige og Næs Bygd i Hallingdal, der toge Deel, og Toget til Christiania gik over Ringerige¹. De sidste femten Aar have dog igjen ophjulpet Næringsveiene og forbedret Almuens Forfatning, da Drammens Trælaphandel er i hel Grad tiltaget, og Bjergværksvæsenet under Kongsbjergs Solværks i det sidste Decennium saa blomstrende Veriere og ved det Modumste Blaafarvværks meget udvide Drift har sat mange Hænder i Virksomhed, hvorimod Saugbrugsdriften er i Aftagende og den egentlige Fabrikdrift er mindre end forhen. Amtets Agerbrug har ligeledes gjort Fremstridt, skjøndt flere af de sidste Aar have været mindre heldige Kornaar. Paa Grund af de forøgede Næringsveie er ogsaa Folkemængden tiltaget, da Folketalet som i 1815 var falbet ned til 57,905, var efter Folketællingen af 1835 igjen steget til 76,786 Menneſter, Kjøbstædernes Folkemængde iberegnet; og Cholera-Epidemien, som først viste sig her i Amtet, var dog saavel i 1832 som i 1833 indskrænket til Drammens Kjøbstad og sammed nærmeste Omegn, og i det Hele ikke meget dræbende. Til de gavnlige Foranstaltninger, som i de senere Aar her ere truffene, kan regnes, at Skolevæsenet i de fleste Egne er bragt paa en bedre Fod, at Veiene ere meget forbedrede og flere nye Hovedveie igjennem de mere afsteds liggende Bygder oparbejdede, at for Læmmerflaadningen er i Drammens Hovedvanddrag flere hensigtsmæssige Indretninger istandbragte og til Skovproduktens lettere Fremførelse to Dampfartøier paa Thyrfjorden for et Aar virksomme Privatmands Regning anskaffede, ligesom Dampfart for privat Regning fra Drammen i to Aar har fundet Sted. Endelig kan med Hensyn til dette Amt bemærkes, at dette er det første Amt i Agerhuus Stift, hvorfra Udvandring til Amerika har fundet Sted, hvilken Udvandring foregik i Sommeren 1839 da noget over 100 Menneſter, og blot fra Rølloug Bygd i Nummedal, indstibede sig i Drammen til Amerika. Allerede for omtrent 30 Aar siden blev, for at lette Communicationen fra dette Amt med det Vestensjældske, alvorlig paa-tænkt et Belanlæg dertil, i hvilken Anledning i Aaret 1811 af daværende General-Beiintendant Peder Anker ansøgte om Understøttelse angaaende Mueligheden af en Veis Anlæg fra Nummedalen over Hardangerfjeldet, men det er ikke før i Aaret 1839 at man er kommet Maaleet nærmere ved den S. 141 anførte Resolution af 11te September s. A., som bestemmer at en Hovedvei fra Hemsedalén i det Øverste af Hallingdalen skal oparbejdes over Fjeldet til Røldal i Indre Sogn.

¹) Skieretids-Dommen i den i Anledning af bemeldte Uroligheber anlagte Sag, der synes at vise, at disse Uroligheber bewirkedes ved Indkøbelse udenfor Amtet, er affaet den 14de Marts 1826 og indført i Tillægget til Nr. 26 af Rigstidenden for samme Aar.

Bufteruds Amt, saaledes som det var bestaent, da det kort efter Souveranitetens Indførelse oprettedes, indbefattede kun en Deel af de samme nu hørende Districter, nemlig Ringerige og Hallingdal, Eger, Odum og Sigdal, da Nummedal og Sandbør, samt Rier, Røken og Hurum Thinglauge ikke oprindeligen laae til samme, hvormod saavel Odland, som Romerige (dog formodentlig kun Øvre Romerige) synes have ligget dertil¹. Det var først efterat Nummedal og Sandbør, med Riers Sorensfriverie i Aaret 1760 vare blevene henlagte derunder,

Amtet fik sin nuhavende Udstrækning. Amtets Fogderie-Inddeling er ogsaa til forskjellige Lieder været aldeles forskjellig. Ringerige og Hallingdal udgjorde eet Fogderie, hvormed det egentlige Bufteruds Fogderie, bestaaende af Odum og Sigdals Bygde, en Tid i det syttende Aarhundrede var forenet, og Rier med Røken og Hurum udgjorde et saakaldt Bragnæs Fogderie, der i Middelalderen havde hørt til Oslo-Eyssel², og der ogsaa en Tid, saafom 1611 og 1624, findes at have haft en fælles Foged med Bufteruds Fogderie, medens Eger havde et særskilt Foged. Almindeligviis vare de dog afskiltte, og endnu 1687 i R. Christian den Femtes Lovbog udkom, synes Bragnæs Fogderie at have været forenet med Bufteruds og Eger Fogderie, efterfølgende anføres særskilt i Lovens Thingtable, ligesom de og nævnes hver for sig i et Reskr. af 15de Marts 1671. Nummedal og Sandbør udgjorde længe forenede et Fogderie, der hørte under Agerøhuus Amt, indtil det 1760 eller kort derefter henlagdes under Bufteruds Amt. Eger og Bufteruds Sorensfriverie, som ventelig efter Souveraniteten er blevet en fælles Jurisdiction, efterat det egentlige Bufteruds District var skilt fra Ringerige og Hallingdal, hvormed det 1624 havde fælles Sorensfriver, hørte før Stiftsoverretternes Oprettelse under Lensbergs Raugstol, og Rier Sorensfriverie under Christiania Raugstol, ligesom af Nummedal og Sandbørs Sorensfriverie Nummedal henhørte under Lens og Sandbør under Lensberg Raugstol. Længe var Ringerige og Hallingdals Fogderie forenet under een Sorensfriver, men efter Resol. af 9de Aug. 1825 er det deelt i to Sorensfriverier, hvilket allerede ved Resol. af 10de Febr. 1810 var bestemt at skulle skee, indtill ikke iværksat, da senere Ringerige har udgjort eet og Hallingdal et andet Sorensfriverie; og hørte dette Fogderie før Stiftsoverretternes Oprettelse under Oslo- eller Christianias Raugstol, ligesom Hallingdal i Tidens Fortiden havde hørt under Gulethings-Loven.

Med Hensyn til Medicinalvæsenet er Amtet i Følge Resol. af 1de Januar 1836 inddeelt i fire Lægedistricter, nemlig: a) Bufteruds Bygde, hvortil hører foruden Drammens By hele Bufteruds Fogderie, med Undtagelse af Odums Bygd og Krydsfærdes Sogn

1) At Odland og Romerige hørte derunder, antages af Dedicationen foran L. J. Debes's Fæsternes Beskrivelse af 1673, og at det kun var Øvre Romerige af Cantor Peter Nees's Levnet i Hofmans historiske Efterretninger, 2den Deel S. 144, og i Avels-Magazinet 1ste Bind S. 147.

2) Jfr. Munthe ved Kalle Snorre 1ste B. S. 24, 3die B. S. 220, 265, samt foranførte Samlinger 5te B. S. 485.

af Sigdals Prgld, b) Nummedal og Sandsvørs District, der indbefatter Fogderiet af samme Navn, c) Hallingdals District, som udgjør foruden Hallingdal ogsaa foranførte Krydsherred, samt d) Ringeriges District, hvortil hele Ringerige og tillige Modums Prgld henhøre.

I det Geistlige hørte Ringerige oprindelig under Hammer Stift, tilligemed Modum, Sigdal og Nummedal, men kom siden med dette Stift under Biskoppen i Oslo Stift, hvortil Eger, Lier, Nelen, Hurum og Sandsvær med det øvrige Vestfold allerede før Reformationen henhørte. Hallingdal derimod hørte ligesom Valders, tværtimod Landets Beliggenhed, under Stavangers Stift, og naar den derværende Biskop skulde til Hallingdal, maatte han fra Mourjet i Gidsfjord Søge i Hardanger reise over Hardanger eller Halsne-Fjeldet; men ved Kgl. Befaling af 10de April 1631 blev Hallingdals og Valders Provsti lagt under Oslo Bispedømme. De herværende Præstegjelde ligge under trede Provstier, nemlig: Gadelands, Ringeriges og Hallingdals Provstie, hvortil Ringeriges og Hallingdals fem Præstegjelde henhøre, Drammens Provstie, der indtil 1819 førte Navn af Bragernæs Provsti, hvortil af dette Amt Drammens, Liers, Nefens og Hurums Prglde henhøre, med Undtagelse af Strømmens Anner sogn under sidste Prgld, der ligger uden for Amtets Grændser og hører til Jarlsbergs Provstie; samt det i 1739 oprettede Kongsbjergs Provstie, der indbefatter Amtets øvrige syv Præstegjelde, af hvilke Sandsvær hørte indtil 1691 (da det kom under Bragernæs Provstie) under Lensbergss Provstie, samt Flesbergs og Mossbøys Præstegjelde hørte indtil Dyretellsen af Kongsbjergs Provsti i 1739, under Brunlaug Provstie. Af Forandringer, der ere foregaaede ved Præstegjeldenes Inddeling, bemærkes, foruden hvad der allerede ved Drammens Sognesalb er anført, at det vidløftige Næs Prgld i Hallingdal ved Resol. af 17de Decemb. 1836 er deelt i to Prglde.

Med Hensyn til Militærvæsenet hørte Amtet foruden under det første Agershusiske Infanteriregiment, som her havde det Fierste, Kongsbjergske, Egeriske, Hurumiske og Nummedalske Compagnier, tilligemed et Artilleri-Compagnie, samt under det Andet Oplandske Infanteriregiment, hvilket havde det Ringerigske, Sigdalske, Modumiske, Tyre Hallingdalske og Vitre Hallingdalske Compagnier, foruden et Artilleri-Compagnie i Norderhous Prgld; og desuden havde det Agershusiske Dragonregiment inden Amtets Grændser et Compagnie, nemlig det Fierste. Dette blev forandret ved Infanteri-Regimenternes nye Inddeling ifølge Kgl. Resol. af 19de Decb. 1788, hvilket vedvarede til Aarene 1810 og 1811, da det Fierste Dragon-Compagnie blev forandret til et Artilleri-Compagnie, og en Forandring foregik med Infanteriet, hvilket stod ved Magt indtil Udgangen af 1817, da Planen af 3die Juli s. A. iværksattes. I Følge denne Plan havde Liers og Nefens Prglde Artilleri-Quartierer under det andet eller fjørendes Batteries nationale Del, men for Øvrigt vare her blot Infanteri-Lagder under den anden Agershusiske Brigade. Hele det da oprettede Hallingdalske Rusteteer-Corps, hvortil henlaagdes de forhen under det Nordenfjeldske Regiments anden Bataillon hørende fem Compagnie-Districter, havde nemlig sine Lagder i dette Amt, der laae til de fire Compagnier, det Modumiske, Ringerigske, Sigdalske og Hallingdalske Compagnie, og Nummedal og Sands-

Fogderie udgjorde det under det Nummedalske Musketeer-Corps og Kongsbjergske Compagnies District, samt Eger Bygd (med den ille Deel af Jarlsberg Fogderie) det under samme Corps hørende 1ste Compagnies District, hvorhos det Afskerfte Compagnie af Agerstedske Musketeer-Corps havde tildeels sine Lægder i Eier, Hurum og Ra, der forhen udgjorde Dele af det Nordenskjeldske Regiments første illons District. Denne Inddeling har atter undergaaet Forandring den af Kongen under 6te Febr. 1834 approberede Plan for Landingens Rekruterings-Districter. I Overensstemmelse med denne Plan og Eier fremdeles Artilleri-Quartierer, nemlig 20 under 3die S under fjerde Batterie, ligesom det hele Hallingdalske Musketeer-Corps, bestaaende af de fire Compagnier, nemlig det Rodumske, det 1ste, det Krydsheerdske og det Aalske Compagnie, ene rekrutteres i Amtet, saaledes at det første Compagnies District udgjør Rodums Bygd, Sigdals Hovedfogd og Strækningen af Hole Bygd vestenfor fjorden, og det andet Compagnies District den største Deel af Norddals Bygd og hele Hole Bygd østenfor Lyrisfjorden, samt at til de 3de Compagnie hører, foruden Krydsheerds og Eggebal Sogne, og Glaa Sogne, med en Deel af Gørås Sogn i Hallingdal, og lig til det fjerde Compagnie den øvrige Deel af Hallingdal. Vi hører til Amtet af det Nummedalske Musketeer-Corps hele det Egerstedske Høllongske Compagniers Districter, ligesom de under samme Corps 1ste Compagnier, nemlig det Vaalerstedske og det Sandbørstedske, her have deres, det første i Hurum Sogn og det andet i Sandbørsteds Bygd; endelig ligger Amtet for en liden Deel under det Agerstedske Musketeer-Corps, da sammes Afskerfte Compagnie har nogle Lægder i Røsten Bygd og det Hadelandske Compagnie ligesaa i den Deel af Hongs Bygd paa Ringerige, der ligger østenfor den fra Ølandsfjorden kommende Elv. I Eier Bræstegjelds Hovedfogd, saavelsom i Røsten og i de 3de Sogne gives Selægder.

Antiquariske Notitser.

a. Ringerige vedkommende:

Ringerige, som en i Oldtiden mærkelig Egn, er rig paa Gravhøie og andre af Fortidens Minder. I Hole Sogn er paa den betydelige Bygd Steen, der ogsaa i historisk Henseende er mærkelig, en anseelig Bygd, Høldans-Høngen kaldet, hvori en Deel af Kong Høldans Sværsmønder skal være begravet, og paa Gaarden seer man Levninger af gammel Steenkirke¹. Ved Gaarden No har været en stor rund Bygd af Jord, hvorpaa stod en Steen tre Alen høi, med en af Sten og uløselig Rune-Indskrift, hvilken Høi i 178° er udgravet i Høiet, hvorved nogle Oldsager fandtes, ligesom Runestenen i den af Høiet. Den gamle Hønsnæs Kirke har en Klokke med en Indskrift, der viser af hvem Klokken er bekostet og af hvem den er indvi². En udmærket stor Jordhøi findes desuden paa Gaarden

1) See herom videre Wiel i topogr. Journal 30te Hefte, S. 118—120 og S. 123—127. Af Bygningen paa Steen ere endnu Murene, M

Helgeland, og ved Trøisshoug, hvilken Gaards gamle Navn (Trøisshoi) synes at vise, at her har været et Offersted for Freyr eller Freya, ere mange Kredser rundt om besatte med Stene foruden mange Jordhøuge. Fremdeles seer man paa Gaardene Svarstads og Venes Eiendele ved Thrysfjorden en utallig Mængde smaae Jordhøuge, hvortil man har Grund til at slutte at her har staaet et betydeligt Slæg, og paa de under den første Gaard hørende Svartser i Fjorden ere store Steenrester opklædte. At Størsen har Levninger af Fortids-Bygninger, er allerede forhen anført, og i en her for mere end et Aarhundrede siden udgravnen Jordhøug har man fundet Vaaben m. m. I Norderhøugs Hoved sogn er Kirken en meget gammel Steenbygning, og en af sammes Klokker har en Indskrift med saakaldte Runtebogstaver¹, hvormod den af Ramus ommeldte Gravsteen paa Kirkegaarden med Runestrift forlængst ikke mere forefindes. Paa den betydelige Gaard Tanberg er et Par anseelige Jordhøuge, og paa Tanbergmoen ovenfor Gaarden, hvor efter Sagnet skal have staaet et Slæg, sees en utallig Mængde store og smaae Høuge. Paa denne Gaard fandtes ogsaa i Aaret 1817 tilfældigviis i Jorden en Runestein, hvis Indskrift Arndt har læst saaledes: Her hviler Guthormr Slæikir littla gagndaga dagr er artid hans, og oversætter den "Her hviler Guthormr Sliffer; hans Aarsminde holdes paa lille Bønnedag"². Denne har saaledes været en Ligsteen, og man tror her har været Kirkegaard, da der ved Udgravningen fandtes foruden Menneskebein ogsaa Muurlevninger. Ved Gaarden Veistein er en stor Høug, hvori for mere end hundrede Aar siden er fundet et Gravsted med Been af ualmindelig Størrelse, og paa Gaarden Weien er en stor Deel store Høuge ved Gaardens Huse, i en af hvilke ved Gravning i 1824 fandtes en Mængde Oldsager som opbevares i Universitetets Antiquitets-Samling i Christiania, og paa en nærliggende Mo sees mangfoldige, dog i den senere Tid uden noget Udbytte for største Deel udgravne Høie, hvilke lade formode at her har været en Valplads. Deruden er paa Gaarden Follum for lang Tid siden ved at udgrave en Høi funden en Robbertjedel og en Afskrifte, og paa Gaarden Hval er, ifølge Wiel, en stor flad Høug med mange smaae Høuge omkring. Ved Søtrangs Gaardene i Høugs Sogn ere mange Høie, i en af hvilke i 1834 fandtes en betydelig Mængde tilbeels kostbare Oldsager, der nu findes i Universitetets Antiquitets-Samling, og paa Eggemoen nordligst i Sognet under Gaarden Egge, i Grændsefjellet imellem Møllingerige og Hadeland, staaer en næsten halvstjette Fod høj Steen med Runestrift paa begge Sider, der hidtil ikke, saavidt vides, er ordentlig beskrevet³.

en Høide af nogle Alen, tilbage, som vise, at Kirken har havt en Længde af omtrent 25 Alen, hvorefter Choret har udgjort $7\frac{1}{2}$ Alen. Den har været opført af rød Sandsteen.

¹) Denne anføres i topogr. Journal 30te Hefte, S. 143. Ved Kirkes Reparation i 1837 fandtes i Kuglen paa Spiret endel Documenter paa Pergament af en Præst Ramus, der skal have indeholdt interessante Oplysninger.

²) Runestenen omhandles i det antiquariske Tidsskrift Urba, 1ste Bb. S. 385.

³) Ifølge topogr. Journal 30te Hefte, S. 164 skal Indskriften paa den ene Side af Stenen for en Deel være denne: tha reist mik ok reisti Amundi

om hvoraf den, der findes paa Nordfiden, blot synes at indeholde Kædetallet 1639 den 24de Martz. Desuden ere paa flere Steder i Houg Sogn Gravhøje, og paa Gaarden Skougstad er ved Oprydningen af den forbigaaende Landevei i Aaret 1810 fundet under nogle Stene i Jorden en liden Menneſtefigur af Bronce $\frac{3}{4}$ Tomme lang, som man har anseet for at være et Afgudsbillede, og findes nu i Universitetets Antiquitet-Samling ¹. Endelig seer man paa Gaarden Rønhøg, ligeledes i Houg Sogn, en Kreds af Stene, der formodentlig har været et gammelt Thingsted.

b. Hallingdalen vedkommende:

Her ere Oldtidsminderne ikke i den Mængde som paa Ringerige. Dog findes i Dalens lavere Egne endel Gravhøje, fornemmelig i Flaa sogn paa Gaardene Vold, Trostem, Tollefsrud og Hele, og paa Gaarden Wee, hvor Flaa Sogneskirke staar, har, efter Gaardens Navn at iagttage, formodentlig i Hebenskabets Tid været et Afguds-Tempel. Vi ere her paa Gaarden Vig, paa en Ager i Nærheden af en Gravst, fundet et stort Sværd. Ligesaa synes Gaarden Frødsager i Soels sogn at have havt et Offersted for Freys eller Freyas Dyrtelse, og $\frac{1}{4}$ Mil vestenfor paa Gaarden Hæsthorn (almindelig Høstun kaldet), der efter Sagnet skal have været et Kongesæde, er en meget høj af Menneſkehænder opkastet Jordhøg. Paa Gaarden Nibstad blev i 1712 opkastet en stor Steentrø, hvori fandtes to Beemrade af Menneſter, og paa Gaarden Ørøtte i Hemsebals Sogn, som efter Sagnet skal i Norden have havt Beboere af Anseelse, vare efter Wiel fire runde Jordhøje omfattede med Stene, samt to Stene af fire Alens Høide, hvoraf de to var nedfaldne. I Nals Vgld synes at være ganske faa Oldtidsminder, dog omtaler Wiel en Rune-Inscription i en Stol i Torpe kirke og paa en Slette i Nibdalen i Soels Sogn, under Gaarden Tuste eller Næstegaard, findes flere Gravhøje, der ifølge Sagnet al være efter et her i Kong Evertres Tid foreskaldet Slag imellem Hallingerne samt nogle over Hjelbet fra det Vestensjælske antomne Skotter ². Adskillige af disse Høje ere udgravne og deri forskellige Vaaben fundne. Flere af Kirkerne i Hallingdalen ere meget gamle Reiskærkbygninger, ligesom en Bygning i Nærheden af Næs Kirke (Devegge-

---

Ornsteins Sun, en Læsemaade hvis Rigtighed med Grund kan drages i Tvivl.

- ¹) I Glesborgs Samlinger för Nordens Fornålsare, 1ste Deel, hvor dette fornemmelige Afgudsbillede beskrives S. 130, og afbildes (Fig. 96 og 97), antages det for at være et Idolsbillede, hvortil i Tidsskriftet Urda, hvor det omtales i 1ste Bindes 3die Hefte S. 237, ansees det rimeligere for at være et Thorbillede.
- ²) Dette Sagn synes at hentyde paa de saakaldte Ribbaldere, der af Kong John i England bleve i Aaret 1200 sendte Kong Evertres til Hjelpeotropet, samt kom fra Bergen over Hjelbene til Hallingdal, hvor de ligesom i Sognedalen fore meget grusomt frem. Cf. Kong Evertres Saga, Capitel 174.

Stuen kaldet) er med Hensyn til Bygningsmaaden mærkelig, og skal efter Sagnet være opbygget af en landdygtig stofft Prindsesse.

c. Buseruds Fogderie vedkommende:

I Sigdals Vgld findes Gravhøie hift og her, saafom ved Gaarden Hougan i Sigdals og ved Gaarden Hovland i Eggedals Sogn. Paa Gaarden Bye i Hovedsognet er en stor Steen, der forhen skal have ligget paa en Jordhøi, med en Runeindskrift i to Linier, og paa Skougen i den øverste Deel af Sognet som kaldes Singubal, ovenfor Blåkebergs og Eibals Gaarde, staae to Stene med nogle Runehogstaver paa hver. Den mindste Klokke i Holmens Kirke har ligeledes en Rune-Inscription. I Modums Vgld gives paa flere Steder Gravhøie og ligesaa i Eger Vgld, hvor der især er en stor Samling paa Præstegaardens Grund ved Stor-Elven. Paa Herlands-Hjeldet i Modums Vgld har man troet at finde af de saakaldte Klokkestene, naagtet det vel er uvidt om disse Stene som Klokkestene kunne være at ansee¹. I Eger Vgld findes paa tvende Steder Levninger af gamle Forstændninger, saafom paa Gunilbrud-Kollen i Fiskum Sogn og paa Miskvedt-Kollen i Hovedsognet i en Bygd kaldet Bingen. Den første ligger paa Siden af et Fjeld, omtrent 4000 Skridt fra Ekern, og seer ud som en Skandte af umaadelig store Steen. Den anden, kaldet Slottet i Bingen, ligger paa en steil og maadelig Høi, Miskvedt-Kollen, og bestaaer af to Forstændninger, en et Stykke nedensfor Høiens Overflade, den anden paa Overfladen selv. Disse troes at være Levninger fra de saakaldte Bings-Herrer, der skal have været mægtige og myndige Mænd i Fortiden. Fremdeles skal paa Eger sees kjendelige Spor af de saakaldte Treiborge, der beskrives at være Irregange omsatte med Stene og saaledes indrette, at man efterat være gaaet mange Gange omkring i en Uikel og paa den Maade naaet Middepunctet, maatte vende samme Vej tilbage for at slippe ud. De skal findes ved Hougsum, Bragermæs og paa flere Steder, og kaldes undertiden Treiborg Slot eller blot "Slottet"². Endelig maa blandt Eger Vglds Dlsfager mærkes det meget kostbare Fund af massive Guld-Halsringe, Armringe, Kjæder m. m., som tilfældigvis kom for Dagen i Sommeren 1834 ved Forvegranning paa Gaarden Høen ikke langt fra Eger Hovedkirke³. Samlingen tilhører Universitetet. I Her Præstegjeld findes en halv udsnit Rune-

¹) I Urda 1ste Bd. S. 303, hvor der findes nogle Ord om Klokkestene her i Landet, anføres, at der paa et Fjeld ved Modums Præstegaard skal ligge over 80 Klokkestene i Forening med andre mærkelige Steermonumenter. Disse formeentlige Klokkestene have imidlertid været undersøgte af Lech Boed, som ikke har villet antage dem for saadanne Stene.

²) Gfr. Strøms Egers Beskrivelse S. 259—61.

³) Om disse kostbare Dlsfager, for hvilke af Statscassen udbetaltes til Finderen og Grundeieren 2030 Eyd., findes udsærlig Oplysning i Prof. Chr. A. Holmboes Program: *Descriptio ornamentorum maximam partem aureorum & Numorum Saeculi VIII. & IX. in praedio Høen &c. repertorum*. Christiania 1835. Dermed følge tillige i Kobberstift Afbildninger af disse Kostbarheder.

Krist paa en Steen i Muren af Sylling Kirke, og paa flere Steder rglbet ere Gravhøie. Især sees paa Gaarden Huseby i Hovedsognet en smuk og særdeles smukke Kæmpehøie, hvoraf den søndre er it med en omtrent to Alen høj og nedtil en Alen bred Steen, ri er afbildet en kvindeelig Figur med begge Hænder over Brystet, Høire af hvilken Figur findes ovenfra nedad følgende Indskrift med indbeholdte: Her ligger Ragnildor dotter Sira Jons, d. e.: Her ligger Ragnild, Præsten Jons Datter; ligesom paa et andet af Gaardens Brug ere andre Høie med en formeentlig ældre opreist Steen uden Indskrift. Ogsaa paa nogle Gaarde i Røsten Sogn, saasom Billingsd, Grini og flere, findes saadanne Høie, saavelsom i Hurum Sogn, og der i Høie paa Gaarden Hoff er fundet Oldsager. I sidstnævnte sogn sees Spor af Fortidens Fortifikationer paa en Bjergkølle under Gaarden Kongebelen ved Sætre, hvor tillige ere endel store pyramideformede Steenrøser, og ved Gaarden Holtvedt ere Levninger af en Offersted, med et firekantet Alter af Steen, omgættet af en meget vid Steenheg, uden om hvilken ligge sex smaa Steenkræbber. Til Fogderiets huseholdsbegreber hører videre, at der i Esfendrops Kiørs Beskrivelse af 28 og 29 anføres, at der paa Fos-Kollen i Frogner Hovedsogn findes overst oppe Tegn af Volde og en Port, samt at et Sagn beretter, at der paa Hørtokollen, der er en Bjergkølle ved Hølsfjorden i Sylling Sogn, og hvis øverste Spids har en jævn Plan, skal en Gang have boet, uagtet man sammesteds ikke sees noget Spor efter Bælte eller Bygninger. Endelig anføres i Bladet "Nyeste Skildring af Sverrig og Stockholm" No. 31 for 1829, at der i det foregaaende ved Oplysning af et Jordstykke paa Gaarden Brøholt i Røsten findes omtrent 6 Sene Smaamynter af Sølv, der vare myntede i det 10de og 11te Aarhundrede.

d. Nummedal og Sandbørs Fogderie vedkommende:

Oldtidsminderne ere ikke mange i dette Fogderie, som i Fortiden var et mindst bekjendt af Amtets Egne. Endel Gravhøie sees dog hist og her, saasom paa Bø Gaardene i Sandbørs og ved Gaarden Ulf i Rølloug Hovedsogn, hvor efter Sagnet en sammesteds boende Kong Ulf skal være begravet, der blev ihjelslagen af en Kong Rølloug, som boede paa Præstegaarden af samme Navn. Paa Gaarden Nordre Kravig i Nore Sogn, hvor ligeledes i Fortiden mægtige Mænd skal have haft Tilhold, er tæt ved Gaarden en med en stor Bautasteen besat Gravhøi, ligesom paa Gaardens Marker, hvor endnu sees Tegn efter flere Gravhøie, skal efter Sagnet en Fægtning være holden, og paa Nordre Kravig er ligeledes tæt ved Gaarden en stor Kæmpehøi, hvoraf paa den første Gaard opbevares endnu efter sammes gamle Bælte et Drillehorn, to Stridsøkser m. m., og paa hver af disse Gaarde findes indtil for faa Aar siden et aldgammelt Stabbur af særegen Bygningsmaade. Ogsaa paa Gaarden Svalstuen i samme Sogn, hvor et Sagnet fortæller af Anseelse i Fortiden skal have boet, er noget nær Gaardens Huse en Gravhøi, og ved Gaarden Nordre Sønstedt i Dybdals Sogn er en temmelig vid Forskøjning, omfattet med store Steene, indenfor hvilken findes mange smaa Steenrøser, maafter en Leo-

ning af et forhenværende Thingsted. Paa flere Gaarde i den øvre Deel af Nummedalen findes de af Almuen saakaldte Byndar-Huse, der formenes at være Bygninger, som ere gjenfundne i Skovene, efterat Egnen ved den sorte Død var bleven affolket. Et saadant Byndarkuus saaes til for faa Aar siden paa Gaarden Rouland i Øydals Eegn, der havde en ulæselig Runelindskrift over Døren, og paa samme Gaard, der skal have været Sædet for en Jarl eller anden mægtig Mand, findes en med Stene omsat Kreds, hvilket Sted endnu kaldes Thingrelden, saa at her rimeligviis maa have været et Thingsted¹. Paa flere Steder i Sandøvær, saasom ved Gaardene Næs, Bø og Hjertnæs, ere i ældre Tider forskellige Waaben og andre Oldsager fundne, men den vigtigste Fund er fra den nyere Tid paa Efterløb Præstegaard, hvor for faa Aar siden flere mærkelige Oldsager fandtes, der nu forvares i Universitetets Antiquitets-Samling.

Af Levninger fra den catholske Kultus har man for endeel Aar siden i Efterløbs Hovedkirkes Alter fundet følgende Reliquier, forsynede med Indskrifter paa Pergament, nemlig: 1) en liden Kærredsklub de vestimentis beati Johannis Baptistæ (af den hellige Johannes den Døbers Klæder), 2) en Klub de vestimentis Sti Edmundi (af den hellige Edmunds Klæder), og 3) en Klub med nogle smaa Stykker ligesom Sandskorn, formodentlig Reen, med Waaskrift: de Sanctis in Coelis (af de Hellige i Himlene).

---

¹) Om disse saakaldte Byndarhuse, saavel som om flere forhenværende gamle Bygninger i Nummedalen, samt forskellige Sagn angaaende disse og flere Gaardes Beboere, med andre Efterretninger angaaende Egnens Antiquiteter, findes i en af Foged H. Flor og Sørenskriver Chr. Etkr i 1754 forfattet Beskrivelse over Nummedal og Sandøvær i det Reichmanns Bibliotheks Manuskriptsamling.

Jarlsbergs og Laurvigs Amt.

Dette af tvende forhenværende Oversøvrigheds-Districter ved Resolution af 21de October 1821 dannede Amt ligger imellem 58 Gr. 57 Minuter og 59 Grader 44 Minuters Brede, og stiles i Nord og N. N. ved Drams-Elven og Drams-Fjorden fra Buseruds Amt, har Christiania-Fjorden i Øst og Havet i Syd, samt støder mod Vest og V. til forskellige Egne af Bratsbergs og Buseruds Amt. Det rører til Rigets lavere Egne, og dets Bjergstrækninger, som henhøre i Overgangs-Formationen, hæve sig ikke til Hjelde. For Nærings-siene er Veligheden meget heldig, og saa af Landets Egne har den Langsølbighed af Næringsveie som dette Amt, der ogsaa er rigt paa bemærket skønne Situationer. Med Hensyn til Udstrækning er Amtet et mindste af Landets Amt, da Arealen kun er 18 $\frac{1}{2}$ Qvadratmill, paa efter Folketællingen af 1835 levede paa dette Areal med Kjøbstædene 56,759 og uden disse 49,815 Mennesker, hvilket sidste Folketal følger en Befolkning af 2762 Mennesker paa Qvadratmillen, saa at dette Amt er af alle Landets Amt det bedst befolkede. Det har tvende Fjæstæder, (foruden Strømsø og Tangen, hvilke Dele af Drammen jævnlig ligge inden dets Grændser, men ikke derunder), samt to Ladestæder, og Landdistrictet er delt i to Fogderier, som udgjøre tre Sorenriveter med 16 Thinglauge, 16 Præstegjelde og 35 Kirkesogne. Maaftulshylden er 12,994 Skyldbr. 3 Skill.

De hertil hørende Kjøb- og Ladestæder ere:

1. Tønsberg.¹

Denne den ældste Kjøbstad i Norge, forbum Tønsberg og senere Tønsberg kaldet, ligger under en Polshøide af omtrent 59 Gr. 14 Mi-

¹) See: Jens Møllers Beskrivelse over den ældste Kjøbstad i Norge Tønsberg, baade som den har været og som den nu er. Kjøbh. 1760, 4to., samt "Noget om Tønsbergs Forfatning 1788, som et Tillæg til Provst Møllers Beskrivelse, af daværende Byfoged D. G. Meyer", indført med Bemærkninger af Justitiarius Berg i Budstikken 3de Aarg. 1822, S. 689—710. En Grundtegning af Byen, hvorpaa tillige sammed nærmeste Omegn er anlagt, findes paa Kamms og Munthes i Aaret 1832 udgivne Kart over Jarlsberg og Laurvigs Amt.

nuter, ved den inderste Ende af den to Mile fra Havet indgaaende Fensberg-Fjord, som Jarlsbergs og Laurvigs Fogderiers Fastland paa Vestfiden samt Derne Røtters og Fjoms paa Østfiden danne, i en smuk, interessant og i historisk Henseende mærkelig Egn, $3\frac{1}{2}$ Mill fra Laurvigen, $2\frac{1}{2}$ Mile fra Holmestrand, $1\frac{1}{2}$ Mill fra Overfartsstedet Horten og $9\frac{1}{2}$ Mile fra Christiania. Navnet formenes den at have af det gamle Ord Tun (et beboet Sted) og det isolerede Vorfyrhjeret, nu Slotshjerget kaldet, som med den saakaldte Møllehoug paa Østfiden indslutter Staden, hvis Længde angives for 1348 Skridt med en Brede af 495 Skridt.

Stadens første Anlæg er ubekendt, men allerede i Kong Harald Haarfagers Tid, imod Slutningen af det niende Aarhundrede, nævnes den som Kjøbstad, og i Aaret 994 udflyndredes og ødelagdes den af Jomsvisingerne paa deres Tog imod Hakon Jarl. Den var en Tid den eneste Kjøbstad paa den hele Søndenjældste Kyst, Væstfolds almindelige Thing eller Folkemøde holdtes her, og her var tidligere et befæstet Slot, samt mange Kirker og Klostere. Jævnlig var den et Tilflugts- og Opholdssted for Drottens og Middelalderens Konger og Mægtige, og under de borgerlige Uroligheder i det 12te og 13de Aarhundrede tumlede Partierne sig meget her og i Omegnen. Saaledes udrustede Fensberg i Aaret 1137 bevæbnede Skibe med Sigurd Slembidegn, som laa i Porter og røvede de Fartøier som seilede fra Vigen. Ligeledes udrustedes her Aar 1190 Fartøier mod de saakaldte Værbølger, som under Simon Kaarefens Anførsel røvede omkring i Vigen. Den Tid synes at have været Stadens meest glimrende Periode; ligesom man af en Beskrivelse, der høves over en Reise til det hellige Land (omtrent fra Aaret 1191), seer at Skibsfarten var her meget levende om Sommeren. Dog overgik ogsaa Staden under og ved bemeldte Uroligheder mange Ulykker. Den blev nemlig indtagen 1161 af Kong Magnus Erlingsen og i 1165 af den danske Konge Valdemar den Første, som 1168 gjorde sit andet Tog hertil. Omtrent 1193 leed den ved de saakaldte Gyarskegger eller Guldbener, som uventede kom hertil under Magnus Erlingsens Søn Sigurd, der her lod sig tage til Konge, ligesom den leed 1201 og 1202, da Kong Evertre beleirede Baglerne som havde Bjerget i Besiddelse. Aar 1207 udflyndrede Virebenerne Staden, som Baglernes Konge Philip Simonfen da havde inde, og behandlede den ilde. Det samme gjorde Ribbungerne 1225; og 1248 samt 1258 udstød den Ildbrand, og ligesaa 1287. Imidlertid spærrede Fensberg endnu indtil den calmarste Union at have været i en blomstrende Forfatning. Staden havde ved de Tider et befæstet Slot, Fensbergshuus kaldet, samt følgende Kirker og Klostere, nemlig: 1) St. Olafs Kirke, hvor Baglernes Konge Erling Steenveg blev begravet 1207, og i Nærheden af hvilken Kong Hakon Hakonsen lod opføre et Hospital; 2) St. Peders Kirke, der nævnes 1351 og efter Biskop Erlands Register (den saakaldte Røde Bog) af 1396 eiede meget Jordgods; 3) Graabrødrenes eller Minoriternes Kirke og Kloster, der var til 1277, og hvis Kirkegaard indtil de nyere Tider har været Begravelsesplads for Battige; 4) Værfobbrødrenes Kirke og Kloster, bygget af Kong Hakon Hakonsen, men siden forfaldet til nuværende Træk-

ark i nuværende Vahus Lehn; 5) St. Michaels Kirke, der var til Leede ved 1191 og laa paa Slotsbjerget, hvilken Kirke var en af fire fornemste af de saakaldte Kongens Capeller, og havde Canniker Præmonstratenser-Ordenen; 6) St. Stephani Kirke, ogsaa et af kongens fiorten Capeller, og tillige en Hospitals-Kirke, ventelig bygget af Kong Hakon Hakonsen, der lod opføre Hospitalet; 7) St. Olaf's Kloster, hvilket dog ikke laa i selve Tønsberg, men strax udenfor, paa Gaarden Teie paa Nøttersen, og eiede betydeligt Jordegods¹; 8) St. Thomas Kirke, der nævnes i Kong Hakon Hakonsens Saga, Cap. 34, ed Maret 1218; 9) St. Laurentii Kirke, som forekommer allerede 1201, og var en rigt doteret Collegiatkirke med Canniker og fire Præbender, hvis Præst var en anseelig Prælat med Titel af Provst², hvilken Kirke var til og afbenyttet indtil de nyere Tider, da den fornemmelst Brøstfælgshed blev nedrevet i 1810; og endelig 10) Vor Frues eller Mariæ Kirke, der af disse Kirker nu er ene tilbage. Videre bemærkes, at Tønsberg havde i Middelalderen det berømte Hougathing, der var almindeligt Thing for den vestnorske Fjorden (nu Christiania-Fjorden) og den Del af Vigen, hvor Kongerne hylledes og andre almeennyttige Sager forhandlede, hvilket Thing, hvorefter senere Raugthinget for Leifvold opstod, holdtes paa den lige ved Staden's østre Side liggende Eng, nu Rølleengen kaldet. Her var da ogsaa en Kongsgaard, som Kong Hakon Hakonsen lod opføre ved St. Laurentii Kirke. Fremdeles var her et St.asmus Gilde, hvis Eiendomme efter en Dom af 1575 tilfaldt Kongen.

All Tønsbergs paafølgende Svækkelse gav formodentlig Hanseskrænk allerede i det trettende Aarhundrede begyndte, og ved et dem i Tønsberg af Kong Magnus Lagabæter 1278 meddeelt Privilegium³ var ret autoriserede, Handel det første Stød, og endstjondt man siden gik at indstrænke samme, blandt andet ved den Tønsberg af K. Hakon Lagabæter 1318 speciel givne Handelslov eller Privilegier, kunde dog det hindre den hanseatistiske Handels Tilvæxt paa Landets Borgeres Beslutning, især da der under Unionen til Rigets almindelige Svækkelse skedte flere Uheld. I Maret 1503 blev saavel Staden som Slottet re medhandlet af de Svenske. Omfærd blev dette ødelagt 1532 under en Følge som fandt Sted da Christian den Anden kom tilbage til

) Dette Kloster, der i Følge Saml. til det Norske Folks Historie, 2det Bd. S. 177, har været af Præmonstratenser-Ordenen, skal efter Mørch være stiftet 1336; men er rimeligvis ældre, da Tønsberg efter Script. rer. Dan. T. IV, p. 421, allerede 1187 havde et Præmonstratenser-Kloster. Efter Reformationen blev det tilhørende Jordegods en verdslig Forlening.

) Denne Prælat var tillagt et stort Jordegods med mange Lender, hvilket Jordegods, som ved Reformationen blev seculariseret, var senere en Forlening under Navn af Tønsbergs Provstie, hvis Gods, som saa vidt det ikke forhen til andre var afstaaet, blev af K. Christian den Femte overlært til Griffenfeldt og saaledes 1673 kom under Jarlsberg Grevskab. (Sfr. Saml. til det norske Folks Eney og Historie, 2det Bd. S. 362—64.)

) Det findes i Thortellins Diplom. Arna-Magn. T. 2, p. 81—83; cfr. Cartorins Gesch. des hanseatischen Bundes, 1ste Th. S. 225 og 435, samt Ryerups Skildringer 1ste Bd. S. 284.

Norge, og i Aaret 1536 brændte Staden tilligemed dens Kirker og Klostere, efter hvilken Jildebrand den aldrig igen blev hvad den havde været. Efter disse Uheld kom 1537 Reformationen, som ved at tilintetgjøre de herværende geistlige Indretninger ogsaa bidrog til Stadens Svækkelse, og fra den Tid faldt Tønsberg ned til at blive en af Landets ringeste Kjøbstæder, hvilket blandt andet sees deraf, at af den 1596 paabudne Froskenkat eller Prindsessøstyr, der for de daværende 10 norske Kjøbstæder var 712½ Dlr., paalagdes Tønsberg at bidrage 25 Daler, som var Femteparten af hvad Opølo, Hjerdeparten af hvad Throndhjem og Trebleparten af hvad Frederikshavn maatte udrede.

Handels-Privilegier skulde nu, om ikke fremtvinge dens Opkomst, dog hindre dens videre Aftagelse, og i Kraft af de under Kong Frederik den Anden den 23de Mai 1582 forundte og den 16de Sept. 1596 stadfæstede Privilegier havde Tønsberg et Handelsdistrikt af nogle og tredive Miles Udstrækning, hvis Grænse i Øst var Dramsølvæn og i Vest Sireaaen. Men i Slutningen af det sextende og endnu mere i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, da Trælafthandelen kom op her i Riget, fremstod inden dette Distrikt's Grænser en Rængde med fløvrige Omegne forsynede Lædesteder, der trak denne Handel til sig, og den 1641 anlagte meget begunstige Kjøbstad, Christianssand, fl om trent to Tredivdele af Tønsbergs Handelsdistrikt; hvorhos ved Privilegierne af 3die Novb. 1653 og 3die Juli 1662 dette indskrænktes til tre Mile nær Tønsberg, med Rettighed for sammes Borgere at drive Gæhandel i Laurvigen og langs Løugen. Endelig kom det saa vidt, at man i Aaret 1666 tænkte paa at tilintetgjøre denne endnu stedse ved sin Alder ærværdige Stad, ved nemlig at forflytte den til Hølen nær ved Løugens Udløb¹⁾, hvilken Plan dog ikke udførtes. Derimod mistede Tønsberg den sidste Rest af sit privilegerede Handelsdistrikt deels ved Laurvig's Grevskabs Oprettelse 1671 og deels ved Restriktet af 27de Febr. 1692, hvorved det blev Almuen inden de tre Mile tilladt at sælge sin Trælaf til andre end Tønsbergs Borgere, efterdi Borgerstabet ikke var i den Stand at de kunde købe samme, hvilket viser hvor dybt Staden var synket. Det maa formodentlig ogsaa have været denne Stedets Afmagt, der bevirkede, at det her igjennem Aarhundreder holdte Laugthing under 2den Mai 1699 blev forflyttet til Moss. I Begyndelsen af det attende Aarhundrede skildres Tønsberg ligeledes som en ringe og næringsløs Kjøbstad med gamle forsalbne Hgninger og forarmede Indvaanere, hvor der ikkun fandtes 5 eller 6 Kjøbmænd, som havde nogen Forbindelse med England og Holland, og hvis fleste Handlende nærede sig ved fra Danmark at hente Korn, samt ved at affætte Biskræverer som bragtes hid fra Bergen og Stavanger. Aar 1722 havde Staden 5 Kjøbmænd, 13 Skippere som med egne Skibe fore mest paa Danmark, 16 til 20 Enters og Andre som dreve en liden Huusnæring og 30

¹⁾ Det i denne Anledning afværldigede Kongelige Restrikt er af 25de Marts 1666 og angæves deri Grunden til den paatænkte Forflyttelse at være den, at Tønsberg Byes Handel i den Grad var aftagen, at Byen næsten skulde være øde.

Handl. Mænd. Aar 1750 var her ligeledes kun fem Kjøbmænd, nogle Enker som fortsatte deres afdøde Mænds Handel, og i 1769 levede her 1281 Menneſker. Under 30te Juli 1756 er-
 Byen nye Privilegier. I den ſidſte Hjerbedeel af det attende
 hundrede kom Tønsberg noget paa Fode og havde ikke ſaa formu-
 ſtandsbedere, hvorfor her efter Folketællingen af 1801 vare 1543
 ſaanere. Dette Folketal er ſenere tiltaget, da her i 1825 var et
 al af 1907 og i 1835 et Antal af 1970 Indvaanere. Ligeſaa
 Antallet af Stadens Huſe i ſenere Tid tiltaget, da her i 1820 vare
 Huſe, hvoraf 12 Gaarde fortæredes af Kuerne ved en Ildbrand
 Indtraf den 18de Febr. 1822, hvorimod Stedet ved Folketællingen
 1835 havde 267 beboede Huſe med 431 Huusholdninger. Ved Ud-
 ren af 1839 vare Byens ſamtlige Bygninger 293, hvis Afſuranc-
 udgjorde 297,660 Spd. De ſtemmeberettigede Indvaanere vare
 mme Tid 179, og Tønsberg ſender een Repræſentant til Stor-
 et.

Blandt offentlige Indretninger ere her Kirken, St. Maria eller
 frueſ Kirke kaldet, ſom, efterat den ommeldte St. Laurentii Kirke
 1810 blev nedreven, er Byens eneſte Kirke. Det er en meget
 el af hugne Stene opført Bygning, og er formodentlig den ſam-
 om Kong Hakon Hakonſen i Følge hans Saga, Capitel 333, lod
 1. Den blev ſat i god Stand i Aarene 1813 og 1814, og til
 e er i Følge Reſkriptet af 22de Februar 1811 en Kirkegaard uden-
 Byen i den ſaakaldte Forſtad. Kirken, hvortil forhen laae nogle
 re paa den ſaakaldte Bytange, ſom ved Lov af 22de Juni 1833
 lagte under Sembs Bygd, men hvortil endnu hører Huuſſen udenfor
 betjenes af en Sognepræſt, hvorhos her tillige fra 1730 var
 berende Capellan indtil 1767, ſamt fra 1785 en ſaakaldt Af-
 gspræſt, men ved Reſolution af 8de Januar 1839 er Aftenſangs-
 Embetet nedlagt, hvorimod en ordineret Catechet er anſat. Det
 rken forhen liggende betydelige Jordegods er for ſtørſte Deel bort-
 i den ſenere Tid², derimod eier Kirken en Capital, ſom i 1838
 de 12,594 $\frac{1}{2}$ Spd. foruden de for det bortſolgte Jordegods ude-
 de Summer. Indtægterne af dette Jordegods, der i 1838 vare
 Spd., udgjøre med Renterne af Kirkens Capitaler dens væſent-
 Indtægt. Kirkens Lønninger vare i ſidſtmeldte Aar 275 $\frac{1}{2}$ Spd.
 Af Læreanſtalter har Tønsberg havt en latinsk Skole, der har
 her fra gammel Tid og til hvilken i 1551 Graabrødreneſ Klo-
 ſen henlagt. Denne blev ophævet ved Reſkript af 28de Juni 1740,

Aller i Tønsbergs Beſkrivelse antager at Kirken ſkal vare fra Kong
 laf Aarres Tid, alſaa fra det ellefte Aarhundrede; men dette er neppe
 ſigt. Vel forekommer allerede 1217 en Maria Kirke, hvor et Forlig-
 de holdtes imellem Baglerne og Birkebenerne, men den nuværende Kirke
 na formodentlig vare den, ſom Kong Hakon Hakonſen ſenere opførte.
 mennd dette Salg gif for ſig eiede Kirken af Jordegods med Bygſel i
 i 48 $\frac{1}{2}$ Spd. Smør, 6 Skpd. 11 $\frac{1}{2}$ Spd Havremel og Ralt, 10 $\frac{1}{2}$ Guder,
 Spd. Salt og en Tyli hugne Vord. See Budſkiffen 3de Aargang
 22, No. 89 og 90.

hvorefter her oprettedes en Borger-skole med tvende Lærere, hvorfor har- des Reglement i Reskriptet af 23de October 1777 i Forbindelse med Reskriptet af 15de April 1785. Nu har Tønsberg, i Overensstem- melse med foranstøttede Resolution af 8de Januar 1830, tvende Skoler, nemlig en Borger-skole og en Almue-skole, som til Locale have en fien Bygning, opført 180*. Borger-skolen har tvende Lærere, hvoraf den første Lærer er den ordinerede Catechet og begge have fri Bolig i By- ningen. Denne Skole har tillige noget Jordegods, som i ældre Tider er skænket til den latinske Skole, foruden en rentebærende Capital. Almue-skolens første Lærer er tillige Klokker. Skolecasens Indtægt i 1838 var 1205 Spd., hvoraf Communcasens Bidrag var 538 Spd. ligesom af Kirken og Jarlsbergs Fogderie erlagdes dertil tilsammen 65½ Spd. Af Skolernes Udgifter, som i 1838 vare 1034½ Spd., medtoges Lønninger 664 Spd. Deuden har Stedet en Søndagsskole, oprettet 1837. Fra 1798 til 1802 var i Tønsberg et Seminarium for Skoleholdere i Agershuus Stift, hvilket bestod dels ved Bidrag fra Statcasen, dels ved Subscription. Det blev indviet den 28de Januar 1798, og i tvende Curfus bleve her 30 eller 32 unge Men- nsker af Bondestanden dannede til Skoleholdere.

Fattigvæsenet, hvortil i forrige Tider forskjellige Legater er skænkede, har sin vigtigste Indtægt af den Fattigskat som paalignet Stedets Beboere, hvilken i Aarene 1830 til 1835 har varieret imellem 1300 og 1400 Spd. aarlig. Deuden eier Fattigvæsenet en rentebæ- rende Capital, stor omtrent 350 Spd. Efter Folketællingen af 1835 vare der 74 Fattige. For Fattigvæsenets Regning holdes et Sygehus, og i Forbindelse med Fattigvæsenet staaer Hospitalet¹⁾, en Stiftelse der synes at have været fundet allerede i det fjortende Aarhundrede af Ridder Bjørn Dudensen, og maa være det samme, der nævnes i 1562 som tilhørende, og til hvilket den formuende Handelsmand i Tøn- berg, Borgermester Anders Madsen, skænkede et Legat bestaaende i jor- ten Gaarde m. m., ligesom bemeldte Anders Madsens Broder, Mads Gregeren, ved Gavebrev af 19de September 1703 dertil skæn- kede et Hus, i Stedet for hvilket en ny Bygning er opført 1788, ifølge Resolution af 11te April s. A., cfr. Reskriptet af 15de Mai 1789 og 30te December 1791. Fattigcasens Indtægter i 1838 var 2318½ Spd., hvoraf den ublignede Fattigskat udgjorde 1783½ Spd. og Afgiften af Brændeviinsalg under fem Votter 235 Spd. Af Ud- gifterne medgik til den egentlig Fattigforsorgelse 1527½ Spd. og Løn- ninger til Lærerne ved Almue-skolen 136 Spd.

¹⁾ Tønsberg har vel forhen havt et Hospital, hvilket Kong Hakon Helmsen som anført tilføiede og lod bygge søndenfor St. Olafs Kirke, formentlig hvor nu Hospitals-køkken ligger, og hvortil han skænkede 300 Mark i aar- lig Indtækt eller 30 Markboels Jord, ligesom hans Søn Kong Magnus Lagabøter i sit Testament af 1277 betænkte det. Men dette til den hel- lige Stephanus og den hellige Georg indviede Hospital, som egentlig var for Sygebolle, vedkommer ikke det nuværende Hospital, da det efter Refor- mationen blev ophævet og dets tilhørende Jordegods i 1547 henlagt til et i Trøslø for Fattige indrettede Hospital.

Til Stedets offentlige Indretninger hører endelig Postcontoret, hvorfra ugentlig afgaae to Voster til Østlandet og ligeledes to til Vestlandet. Af offentlige Bygninger, som paa Stadens Bekostning vedligeholdes, ere her kun Raadhuset og to Sprøitohuse.

Kjøbstadens Øvrighed bestaaer nu siden 1733 kun af en Byogeb, der er ene Magistratsperson, og tillige udøve Jurisdictionen i Kjøbstaden Holmestrand, indtil denne Forbindelse ved Resolution af 21 Marts 1826 hævedes og Holmestrand fra 1ste Juli s. A. fik en egen Byfoged. I det sextende og syttende Aarhundrede (endnu 1673) havde Tønsberg derimod to Borgermestere og adskillige (indtil 1767) Raadmænd, samt endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede en Borgermester og en Raadmand. Under denne Magistrat stod da baade Strømsø og Holmestrand, samt indtil 1671 Laurvig, og de af den som Overret afsagte Domme indankedes til Tønsbergs Laugthing, ligesom Byfogdens Retshandlinger efter Magistratens Ophævelse indankedes umiddelbar til Laugthinget. Byfogden er tillige Politimester og har under sig en Underfoged, samt til Ordens Vedligeholdelse og Rattervagt to Politibejnter og tre Gadevægere. Under Tønsbergs Jurisdiction laae forhen tre matriculerede Gaarde paa den saakaldte Rytange, hvilke ved Lov af 22de Juli 1833 ere henlagte under Landets Jurisdiction. I Stedet for de her hidtil værende tvende eligerede Mænd eller deputerede Borgere har Tønsberg nu i Folge Lov af 14de Januar 1837 fire Formænd og 12 Repræsentanter.

Borgervæbningen staaer under en Compagnichef, ligesom her og er et ridende Borgercorps, see Reskriptet af 20de Marts 1801 og Kongelig Resolution af 14de December 1815. Brandvæsenet, hvorefter see Reskriptet af 24de October 1794, eier fire Sprøiter.

Med Hensyn til Medicinalvæsenet hører Tønsberg under Jarlsbergs Fogderies Landphysicus, og har en Apotheker samt en Gjordemoder. Her er for bemeldte Fogderies Regning i Aaret 1798 indrettet et Sygehuus for Patienter af Fogderiet, der ere behæftede med Nædesyge, hvortil have en egen Bygning, og ved hvilket den i Byen boende Physicus er Læge.

Tønsbergs Føldebistricter strækker sig fra Ribnes-Bynten i Nord, hvor Holmestrand's Føldebistricter ender, til Søndre Sand i Syd, hvor Laurvigs Føldebistricter tilføder, og derunder høre Nøtters og Fjems med høsliggende Der, samt Havnene Ullevigs-Bogen med Valls Saltværk, Sandesund, Narsund, Melsjomvig m. fl. Føldebistrets under Laurvigs Inspectorat hørende Personale er en Cassefører, 4 Over- og 5 Underbejnter, samt 2 Roerskarle. Af Overbejnterne ere een i Sandesund, een i Narsund og een paa Valls Saltværk.

Af Fabriker vare i Tønsberg, ved Udgangen af 1938, 4 Brændevinsbrænderier med 6 Kiebler af 2089 Potters Indhold, samt tre i Forbindelse med disse Brænderier staaende Maltgjørerier, videre fire Tobaksfabriker, samt et paa Bymarken i Aaret 1739 i Anledning af Valls Saltværks Oprettelse anlagt Teglværk, der foruden Mesteren beskæftiger i Sommermaanederne tre til fire Arbeidere, og leverer aarlig 40,000 Muursteen og 20,000 Tagsteen. Endelig ere her to velindrettede Kornmøller der drives med Vind. Af Haandværkere havde

Tønsberg ved Udgangen af 1835 tilsammen 79, hvoraf 12 Tømmere, 10 Sneedere, 10 Skræddere og 9 Skomagere. Her gives intet Haandværkslaug, dog ere de, som ville drive Guldsmed-Professionen, her som i den øvrige Deel af Agerøhuus Stift forbundne til at være Medlemmer af Guldsmedlauget i Christiania, ifølge Reskriptet af 1ste Juni 1745. Siden 1839 har Tønsberg et Bogtrykkerie.

Tønsbergs Handel var i Fortiden af Bigtighed, hvilket Historien mangefleeds afgiver Beviser for, og den Omstændighed, at der paa en Gang saaes 30 Handelskibe komme fra Bergen med Bestemmelse her til, vidner om at Handelsstrømmen her maa have været betydelig. Denne aftog efterhaanden af de Aarsager som allerede anførte ere og som bidroge til at svække Velstanden i det Hele, og fra den Tid Trælafthandelen blev Hovedsagen for de søndensjælske Rigsstæder, spiller Tønsberg kun en ubetydelig Rolle blandt disse. I Dyppebørselsaaaret fra 1ste Mai 1638 til s. D. 1639 vare Stedets Told-Intrader 1619 Rd. 18s. som var langt under hvad Tolden paa samme Tid i Laurvig indbragte. I Midten af det syttende Aarhundrede ansaaes Tønsberg for et af de ringeste søndensjælske Toldstæder, og i 1663 beløbe Told-Intraderne kun til 1387 Rd. 15s. Hvad her udførtes, var Trælafst, deels Vord og Hjelter, deels Smaalafst og endelig Bøgetømmer; og denne Udførsel gik for en stor Deel fra de Toldsteden underliggende Ladestæder Nelsomvig, Grindholmsund, Gjersø og Klosterbogen. Da, saavelsom i Aarhundredets sidste Halvdeel, gik Trælafsten meest til Skotland. Fremmede kom her sjelden og indtog Ladning, hvorimod Trælafsten udførtes i Toldstedets egne Skibe, som vare i 1670 12 paa 649 Commerce-Laster, og i 1696: 21 paa 1486½ Commerce-Laster. I Aarene 1691 til 1699 udgjorde Told-Intraderne i Gjennemsnit aarlig 2584 Rd. og overstege i to af disse Aar 3000 Rd. Ud i det attende Aarhundrede synes heller ikke Handelen at være tiltagen; men medens de omkringliggende Ladestæder med fløvrigere Omegne udvidede deres active Handel, satte Tønsbergs Handelsende deres Capitaler i Skibe. Selv de fordelagtige Handelsconjuncturer i den sidste Hjerdedeel af forrige Aarhundrede bidroge lidet til at befordre Stedets Handel, som Told-Intraderne fra de Tidur udvise, thi i Aarene 1792 til 1795 udgjorde Tolden i Gjennemsnit kun 4185 Rd., hvilket ikke var Halvdelen af hvad Tolden til samme Tid indbragte i Holmestrand, foruden Consumtionen, der beløb til 1999 Rd., og Stedet hentyede sin mest Røring fra de Fordele det erholdt af den indbringende Fragtsart, som dets mange Skibe deltog i, da Tønsbergs Toldbistric i 1806 havde ikke mindre end 119 Skibe af 6866 Commercelasters Drægtighed. Heller ikke senere har Stedet kunnet udvide sin Handel, og Trælafstudsibningen fra Tønsberg har sædvanlig været mindre end fra noget andet Toldsted udenfor Landets Grænser. Stadens Commerctract er nemlig indskrænket til en Omkreds af nogle faa Quadratomle, hvortil Sembs, Stokke, Annebo, Ramnæs og Røtters Vrglde henhøre, af hvilke de to første ere for en Deel blottede for Skov, og Verne under Røtters Vrgl alene have Skov til egen Fornødenhed, saa at det kun er Annebo, med dertil grændsende Dele af Stokke og Ramnæs Vrglde, der have nogen Skov; men det meste af Stokke og Annebo Vrglde have ligesaa let for at affatte deres Skov-

producter til Sandefjord, ligesom Høijord Sogn af det sidste og Vibes-
fald med Kobens Annerfogn af Rammæs Vrgld til Holmestrand. I
Tracten ere mange Sauge, men de fleste af ringe Betydning. Foruden
Saugproducter udføres fra Tønsberg Smaalast, Baandflager og Tøn-
destaver, samt i den senere Tid Virelast. Alt maa landbrætt bringes
til Udfiskningsstedet, da ingen flaadbare Elve føre til dette. I Aarene
1804 til 1806 var Trælafstubsførselen fra Toldstedet i Gjennemsnit aar-
lig 2859 Kæster, hvoraf 1505 Kæster i tretten til fjorten Ladninger gik
til britiske, samt 960 Kæster til danske Havne, foruden enkelte Ladnin-
ger til Holland og Frankrige, samt een til St. Croix i Vestinden aar-
lig. Derimod udførtes i de syv Aar 1815 til 1821 efter Middeltal
1563 Kæster, og kun i eet af disse Aar (1817) oversteeg Udfiskningen
2000 Kæster. Senere tiltog i nogle Aar Trælafstubsfiskningen, da her
i Obligvenniet 1828 til 1832 udgik 2403 Kæster aarlig; men denne
Udfiskning er igjen gaaet tilbage, da her udførtes i 1833: 1759½, i
1834: 1631, og i 1835: 1893 Trælafstær, ligesom i 1836 udførtes
1815, i 1837: 1553½, og i 1838 1632 Trælafstær, hvorimod Ud-
fiskningen i 1839 er steget til 2437 Kæster, og har i de sidste Aar
Danmark omtrent modtaget det halve udførte Qvantum af Trælafsten,
hvorhos i 1839 er sendt til britiske Havne 774 og til franske 502
Kæster. Videre er udført i 1836: 10,544, i 1837: 6592, i 1838:
28,704, men i 1839 kun 1829 Td. Been. Toldstedets øvrige Udfør-
sel, bestaaende i Salt og Hummer, vedkommer ikke Hyen selv eller sam-
mes Handelsbe, men Tolddistrictet, da Saltet gaar fra Wallø Salt-
værk og Hummeren fra en af Stedets Udhavne Sandesund. Af Salt
er udført i Aarene 1816 til 1821: 6430, i Aarene 1830 til 1832:
7621, og i Aarene 1833 til 1835: 12,130 Td. aarlig, samt i 1837
endog 15,388 Td., hvorimod Udførselen heraf saldt i 1838 til
12,430 og i 1839 til 9887 Td., der for største Deel ere afskibede til
Danmark. Hummer findes kun paa de senere Aars Udførselslister fra
Toldstedet, da det først er fra 1828 at man herfra har begyndt at udfiske
Hummer, hvoraf udførtes i Aarene 1830 til 1835 i Gjennemsnit 80,632
Stktr. og deraf i det sidste Aar endog 93,831 Stktr. I Aaret 1836 ud-
fiskedes 81,377 Stktr. og i 1837 et ligesaa stort Qvantum, i 1838
61,131 og i 1839 92,971 Stktr. blot til England.

Indførselen er ikke af stor Betydning, da Tønsbergs Opland,
eller det District som henter sine Fornødenheder fra denne Kjøbstad,
bestaaer ifkun af de nærmest omkring denne liggende Strækninger af
Sembs, Stokke, Røttersø, Rammæs, Annebo, Waale og Borre Vrglde,
med et Areal af 4 til 5 Quadratomile. Dette Indland har vel omtrent
15,000 Beboere, men da Districtet ifkun har lidet at afsætte til Kjøb-
staden, og paa Luxusvarer nær heller ikke trænger til synderligt derfra,
saa er Tønsbergs Forbindelse med samme kun ringe, saa meget mere som
nogle af disse Vrglde have ligesaa nær til Holmestrand, og andre staae
i Handelsforbindelse med Sandefjord. Desuden forsynes de ved Søen
liggende Egne, Borre, Sembs, Stokke og Røttersø Vrglde, ved deres
Stikbsfart for en Deel med udenlandske Varer, uden at hente dem fra
Kjøbstaden. I Følge Toldbøgerne var Indførselen i de sex Aar 1815 til
1820 i Gjennemsnit aarlig af Kornvarer 4176 Td., af Brændesline

11,856 Potter, af Wiin 3568 Potter, af Kaffe 9515 Pbd., af Sukker 7238 Pbd., af Tobaksblade 9135 Pbd. ¹ c. Senere er Indførselen, isølge Toldbøgerne, bleven større, saaledes er af Kornvarer indført i 1828: 14,461 Td. og i 1829: 11,282½ Td., hvilken meget forsøge Korn-tilførsel formodentlig maa grunde sig i den tiltagende Brændevinsbrænding. I Aarene 1837 til 1839 har Indførselen været i Gjennemsnit aarlig af Kornvarer og Meel 18,047 Tdr., af Brændeviin 7585 Pot-ter, af Kaffe 36,493 Pbd. af Sukker 63,501 Pbd., af Salt 3278 Tdr.¹ af Tobak 17,826 Pbd., af Hamp 237½ Skpd., af Uldnvarer 2265 Pbd. samt af Bomuldsvarer og Garn 15,945 Pbd.; hvorhos Indførselen af Fedevarer i 1839 har været af Smør 26,784½ Pbd., af Kjøb 10,063 Pbd. og af Fiske 16,934½ Pbd.

Udførselen fra saavel som Indførselen til Lønsberg foregaaer for- nemmelig i Stedets egne Skibe. Kun Hummeren udføres i engelske Fiskefartøier, og en ikke ubetydelig Deel af Saltet udgaaer i danske Fartøier. Trælast udføres til Danmark, Frankrige og England, og der- af Birkelasten blot til Skotland. Hummeren gaaer som meldt til Eng- land og Saltet meest til Danmark, med hvilket sidste Land Lønsberg steds har haft megen Handelsforbindelse, da dertil i 1818 udflydende ikke mindre end 150 Smaafartøier, ligesom i 1838: 104 saadanne Far- tøier af 1238 Commercelæsters Drægtighed, og derfra hjemføres Korn og andre Nødvendighedsvarer, ligesom Danmark foruden Salt modta- ger en Deel Trælast, Løndebaand, Baandstager, Muursteen m. m.

Told-Indtræderne, som udgjorde i 1804: 11,118 Rd., i 1805: 14,380 Rd. og i 1806: 17,200 Rd., beløb derimod i 1817 til 8618 og i 1818 til 6594½ Skpd., men tilstog igjen senere, da her indkom 1819 i Told 12,767 og i 1820: 13,236½ Skpd., og udgjorde Indførselstolden i det første af disse Aar 4599 og i det andet 5482½ Skpd. I de sidste Aar have Told-Indtræderne været, som følger:

	i Sølv	i Sølv
Aar 1836:	9,880 Skpd. 88 s.	5,996 Skpd. 69 s.
— 1837:	15,957 — 32 .	6,089 — 52 .
— 1838:	18,986 — 110 .	6,091 — 46 .
— 1839:	19,893 — 83 .	8,607 — 25 .

Lønsbergs indenrigske Handel er ikke af megen Betydning. Den drives meest med Vestlandet, hvorfra Lønsberg erholder en Deel tørrede og saltede Fiskevarer, og hvortil igjen fra Toldstedet forsendes Salt, Brændeviin, Muursteen m. m. Her har forud henvend Nischi- dags Tid været holdet et aarligt Marked, men da det begyndte igjen for endel Aar siden, blev det, som ikke gavnligt, affaaet ved Beskæft- af 30te September 1785. Af Bestillingsmænd, som for Handels- Skuld ere ansatte, har Lønsberg en Mægler, samt en i 1838 antagen saakaldet Privilegiebetjent, og af fremmede Mægters Handels-Agenter er her en dansk Vice-Consul.

Skibsfarten fra Lønsberg har steds været af megen Vigtighed,

¹) Foruden dette Salt er indført af Steensalt til Brug for Saltsøer i 1838: 11,133 Skpd. og i 1839: 10,778 Skpd. 9½ Skpd.

er allerede anført er, da man her ser den i 1807 udbrudte Krig eiede stort Antal Skibe. Skjøndt i Løbet af denne Krig ved Dybringelse Priidsømmelse af Hienberne tabtes for Føldbistrietet ikke mindre end 1 Skibe paa 3251 Commercelæster, eiede dog Fønsberg selv i 1814 1 Skibe paa 2789½ og i 1820 44 Skibe paa 3134 Commercelæster, orhøst der i Føldbistrietet i det første af disse Aar vare hjemmehørende 1 Skibe paa 2695 og i det andet 60 Skibe paa 2784 Commercelæster. Senere ere de i Fønsberg hjemmehørende Fartsoiers Antal tilløst, da Stedet, som i 1828 findes at have eiet 41 Skibe paa 2847½ ommercelæster, havde i 1835: 51 Skibe paa 3981½ Commercelæst. Aaret 1838 vare i Fønsberg hjemmehørende 47 Skibe af 4066½ ommercelæsters Drægtighed, foruden 99 Skibe paa 5226 Commercelæster i Føldbistrietet, hvoraf 27 under 8 Commercelæster. De fleste de herværende Fartsoier ere byggede i Føldbistrietet, uagtet de dertil rædne Skibshygnings-Materialier for største Deel maae hentes fra fligere Egne. I Krigsaarene 1809 til 1814 er i Føldbistrietet bygget 25 Skibe paa 1498 Commercelæster, og efter Krigen er Skibshygningen fremdeles vedbleven. Efter Folketællingen af 1835 vare i Fønsberg 26 Skippere og 102 Søfarende.

Fønsbergs Havn er lige ved Staden, imellem denne og Kalnæs aa Nøtterøen, og ligger ved den øverste Ende af Fønsberg-Fjorden, igjennem hvilken er omtrent 3½ Sømiles Opseiling fra Havet. Nøtterøen er vel paa Nordtiden, tæt ved Fønsberg, fælt fra det faste Land ved en Kanal eller Rende Biren kaldet, hvilken Kong Hakon Hakonsen (i følge hans Saga, Capitel 333) lod ved Steensarmen, som det benævnte De nærmest liggende Stykke af Fønsbergs Fjorder kaldes¹, igjennemgrave, saa at Fartsoier kunde passere samme, og da Løbet i Fønsbergs Fjorde var aldeles tilstoppet, lod Røtschapitain Gabriel Christiansen 733 det iglen opgrave indtil halvtfjerde Fods Dybde og indpæle, ligesom han lod bygge en Vindebro derover. Men denne Kanal blev siden ia tilmuddret, at ikke engang Baade kunde komme derigjennem, hvorfor Skibe, som fra Fønsberg-Fjorden skulde omkring til Christiania-Fjorden, maatte enten passere det smale og bugtede Løb mellem Nøtterø og Fjoms, eller de maatte til Søes uden om Fjoms, ligesom Øyens Communication med dens vigtigste Havne, Gjerdø, Valls Saltvært og omlyggende Der, hindredes. For at forebygge den hermed for Skibssarten forbundne Uleilighed har et privat Interessentskab fra 1835 afegnet at oparbejde denne Kanal, der er af 547 Favnens Længde og er nu bragt til en Dybde af 7 Fod med 40 Fods Brede ved dagligt Bænde, hvilket Arbejde har medført en Udgift af 12000 Spd. Over Kanalen fører en Rullebro, der er den første af det Slags her i Lan-

¹) Skellafneins-Sund, der forekommer i Hakon Hakonsens Saga, Capitel 34 og 63, maa være det nuværende Steensarmen, ligesom Navnet Steen er Fortællelse af Skellafnein, der formodentlig har dette Navn, fordi begge Fjorde ved denne adskilles. Skellafneins Sund, som forekommer i Kong Evertes Saga, skal efter Rüller være det samme som den udenfor Steensarmen liggende Bugt, der nu kaldes Trælen.

det, og den har tillige en Brygge for Fartpjer, som løse og laze¹. Den nærmeste Havn paa Østfiden i Christiania-Fjorden er indenfor Den Øjersø, imod en halv Mil fra Tønsberg, hvilken er tjenlig for Skibe af alle Størrelser, og hvorfra Skibe, som ikke ere over 10 Fod dyggaende, kunne flyde op til omtrent to Kibellængder nær Indløbet af den ommeldte Kanal, som forbinder Tønsbergs Havn med Trælen, en Bugt af Christiania-Fjorden imellem Fastlandet samt Natterøen og nogle mindre Øer. Tønsbergs Havnecasse har ingen rentebærende Capitaler, tværtimod havde den ved Udgangen af 1839 en Gjæld af 40 Spd. Dens Indtægter vare i 1838 218½ Spd. Tønsbergs Kotseldmandskab er det 8de i Bragernæs Overlots-District, og derunder høre 6 Kotsler.

Tønsberg har forud været besættet fra Landsiden. Paa den iserebe ikke vidstige Øide, der paa Stabens Nordside hæver sig et Par hundrede Fod op over samme og behersker Omegnen, var nemlig et besættet Slot. Allerede da den danske Konge Valdemar i Aaret 1168 anden Gang anfaldt Norge og kom til Tønsberg, seer man af Saxos 14de Bog, at her var en Besættning, som Kongen, da den seigt forlodde af Besættningen, tog i Besiddelse. I Kong Sverres Tid gjorde Baglerne mange Forsvars-Anstalter her, og deriblandt toende Casteller, det ene paa den nordre Side af Bjerget, det andet sønder over Veien, som gik op fra St. Laurentii Kirke, og neppe to hundrede Mand stærk udholdt Baglerne her under den skjæffe Hærlbar Sendemand i Slutningen af Aaret 1201 og Begyndelsen af 1202 tyve Ugers Beleiring af Birkebeerne, indtil omsider Hungeren tvang dem til Overgivelse². Dog synes Forskandsningerne den Gang ifkun at have været af Tømmer. Kong Hakon Hakonsen lod ved Aar 1234 Bjerget omgive med en Steenmuur, og opføre en Port med Taarn eller Castel over, samt desuden Gata-Castel over Danakleif³, og var der Skibsstade nær under Bjerget ved Danakleif, saa at Skibene der kunde fra Bjerget af godt beskyttes. I denne Konges Tid havde Bjerget Besættning. Kon-

¹) I Fortiden maae der ligeledes have været Brygger ved Steensarmen eller mod Trælen til Bequemmelighed for de Esfærende, thi en i Midten af det serteende Aarhundrede levende Laugmand Peder Andersen kom i sit Testament "Borgermester, Raad og Menighed til at opbygge de lange Brygger udenfor Steenen, som ved være salbne", og i Tønsbergs Privilegier af 1653 paabehdes en Afgift af kommende Fartøier til Tønsbergs Brygge og til Beholigeholelse af Lynden i Fjorden, ligesom man og ved Dymuddringen af den nye Kanal virkelig fandt nedslaaene Bryggekar ud efter til Trælen. At der ved det i Kong Sverres Saga, Capitel 169, forekommende Taa nu skulde forstaaes Tønsberg Lynde, har man antaget; men efter en anden Læsemaade skal det være Tjumu (Tjøms), hvilken Læsemaade efter Sammenhængen og de forekommende Steders Beliggenhed formæntlig maa være den rigtige. Et høit og noget afrundet Skær ved Tønsberg-Fjordens Indløb paa Vestfiden fører endnu Navn af Tønsbergs Lynde.

²) Om denne Beleiring see Kong Sverres Saga, Cap. 167, 171 og 172.

³) Danakleif eller Danekleif maa have været Benævnelsen paa en af Udgangene til Bjerget, og ikke, hvilket er tydeligt af Kong Hakon Hakonsens Saga, Capitel 125 og 333, Navn paa Slottet eller paa de to Casteller, som Ramus i Norges Beskrivelse S. 47 og Müller S. 27 berette.

jen opholdt sig og undertiden her, og da han lod hele Bjerget, hvor er før hans Tid var den forhen anførte Kirke, bebygge, saa maa Slottet, som tilligemed Befæstningen senere fik Navn af Tønsbergshuus, formentlig allerede da have været til ¹. I Kong Hans's Tid, Aar 503, skal det have lidt meget i et Angreb af de Svenske, og endelig lev det i Aaret 1532, som ovenfor anført, aldeles nedbrudt og ødelagt under de Uroligheder som opstod efterat Kong Christian den Anden var kommen tilbage til Norge. Af Ruinerne sees nu omstunder intet andet end Gruus, da Stenene forlængst ere bortførte og benyttede til andet Brug, men Stedet kaldes endnu Slotsbjerget. Tønsbergs Fortification bestod under sidste Krig i et Batterie paa tre 6 Punds Kanoner ved Enden af Tønsbergs-Fjord, samt et bevægelig Batterie paa tre smaa Kanoner, der var besat af Borgerne og for Stedets Velgjenshed synes mere passende end det første, men disse Batterier eksistere nu ikke mere, ligesom Stedet heller ikke har nogen anden Fortification.

Tønsbergs Bymark er temmelig vidløftig og strækker sig op efter de saakaldte Bybakker, hvilke uden Tvivl er den i Kong Sverres Saga, Capitel 175, forekommende Froda-Mas. Den bestaaer tildeels af nogle enkelte Løkker, hvoraf Forpagtnings-Udgift svares til Byskænsen, men for det meste Udmark, der bruges til Havnegang for Indvaanernes Kreaturer. Indenfor denne Bymarks Grænser og nær ved Staden ere endel Løkker, hvori den af Historien bekendte Gaard Gundersby (forb. Gunnarsbær) ² er udstykket, samt Hospitals-Løkken og Truelirke-Løkken, der henhørte under Fogderiets Matrikul, ligesom de henhørte under Bømses Bygd og Thinglaug, indtil de ved Lov af 22de Juli 1833 ere faaet i geistlig som verdslig Henseende underlagt Tønsberg Kjøbstad. Efter en Optælling af 1835 udsaaedes paa Byens Marker 92 Tdr. Bær og 257½ Td. Potatos, samt fødtes sammefteds og i Tønsberg 30 Gæster, 247 Køer og 27 Smaaaf. Siden 1837 har man begyndt med at udfiske Bymarken, hvorved Staden har vundet saavel i Indtægt som i Udseende.

Det Tønsberg Kjøbstad paalagte Bidrag til Norges Bank var 13,837 Eyd. rede Sølv. Den aarlige Kjøbstadsstat har været i Statsaarene 1815 til 1818: 2026, og i 1818 til 1821: 1690 Eyd. Derimod var den i 1827 til 1830: 1088 Eyd., i 1830 til 1833: 938 Eyd. og i 1833 til 1836: 451½ Eyd. Stadens Commune-Indtægter vare i Aarene 1816 til 1819 i Gjennemsnit aarlig 1156 Eyd., hvor-

¹⁾ Gf. Kong Hafon Hafonsens Saga, Capitel 109, 118, 125, 126, 179 og 333. Castrum Tunabergense forekommer i et Kongebrev af 1318 i Thorleifus Analecta, S. 112, og ligeledes i den latinske Text af det 1277 fattede Forlig imellem Kong Magnus Lagabæter og Erkebiskop Jon, men i den norske Oversættelse staar blot Tønsberg. See Finni Johannæi hist. Reel. Istd. T. I p. 388—98.

²⁾ Denne nu af Landets Matrikul udgaaede Gaard skulde 4 Ekd. Tunge. Den er bekendt i Historien af et 1218 holdet Slag imellem Baglerne og Ellingerne (Kong Hafon Hafonsens Saga, Capitel 34), og 1267, da Tønsberg brændte, skal Kong Erik Magnusen have resideret her. Gaarden var længe Kronens Gods, men blev 1645 pantsat og senere solgt til den rige Borgermester Anders Nabsen i Tønsberg.

af de paaligede Skatter erlagdes med 924 Spd., Holmestrand's Hjælpestat var 48½ Spd. og Afgiften af Røtter og Grunde beløb til 194 Spd., medens Udgifterne vare 867½ Spd. Senere ere Commune-Udgifterne tiltagne, og Byffattens Beløb var i Aarene 1830 til 1835 i Gjennemsnit 1369 Spd. aarlig. I 1837 var Byffatten 1361½ og i 1838: 1200 Spd., hvorhos Løkkeafgiften og Grundleien var i det første af disse Aar 261½ og i det andet 352½ Spd. Kammereassens Udgifter beløbe i 1837 til 1589½ og i 1838 til 1721½ Spd., af hvilke sidste medgif til Lønninger og bestemte Udgifter 756½ Spd., til de offentlige Bygningers Vedligeholdelse 206 Spd., til Brandvæsenet 133½ Spd., til Væbenvæsenet 105½ Spd. og til Byens offentlige Skoler (hvortil Tilskuddet i det foregaaende Aar var 450 Spd.) 320 Spd.

2. Holmestrand.

Denne Kjøbstad, som ligger inden Grændsen af Botne Hovedsogn og Thinglaug i Jarlsberg Fogderie, 3½ Mil søndenfor Drammen, 6½ Mil i S. O. for Kongsbjerg, 2½ Mile nordenfor Tønsberg, 5½ Mil nordenfor Laurvig, 3½ Mile (over Horten) vestenfor Ros, samt 7½ Mil fra Christiania, har en meget paafaldende og ikke uinteressant Velliggenhed ved Christiania-Kjorden paa en snæver Strand, der paa sine Steder neppe giver Plads nok for de langs samme opførte Rækker af Bygninger, og paa den anden Side indsluttet af overhængende imponerende Valsaltbjerge.

Staden, som er temmelig vidløftig bygget, indtager en i Forhold til sin Størrelse meget betydelig Længde og bestaaer for en Deel kun af en eneste Gade, der i den nordre Ende deler sig i to Arme. Foruden denne Gade har Staden to Vaggader. Stedet ligger dels paa en Grund, som uden Tvivl langt tilbage i Tiden har haft Navn af Holmestrand og tilhører Greven af Jarlsberg, og dels paa Gaardene Gousens og Hvidsteens Grunde. Dets første Opkomst er ubekendt: dog synes det allerede i det 16de Aarhundrede at have været et Strandsted, hvor Omegnens Bønder søgte hen for at affatte deres Skovpreducter, og hvor fremmede Skibe vare bante at komme for at indtage Trælastladninger. Det hørte da under Tønsbergs privilegerede Handels-District, samt anføres endnu 1653 som en Ladeplads under Tønsberg, og maa have opvakt Miskundelse hos Tønsbergs Borgere, da der i Aarene 1663 og 1664, efterat Holmestrand var blevet et eget Lødsted, klagedes over, at Tønsbergs Øvrighed vilde nøde Stedets Borgere at indflytte til Tønsberg, og Skovetierne af Høffs og fire omliggende Sogne at føre deres Trælast til Afsetning sammesteds. Tønsberg, som imidlertid var i Aftagende, har dog ikke kunnet hindre Stedets Opkomst; thi Holmestrand, der hos Arnt Berntsen anføres blandt de søndenstjeldste Ladesteder, samt saavel i Consumtions Forordningen af 1680 som i Toldforordningen af 1691 nævnes som et bevilget Ladested, i hvilket sidste Aar det taxeredes halvt imod Tønsberg til det i Stedet for Fortificationskatten gjorde Paalæg, og hvis Indvaanere i 1671 havde faaet Tilladelse til at opbygge sig en egen Kirke, var i den sidste Halvdeel af det syttende Aarhundrede et nærfømt Handelssted, der stode

heel Slibe, men blev meget sat tilbage ved en Ildbrand, som i 1716 ødelagde den største Deel af Byen. Aar 1722 finder man at Stedet var 5 Handelsmænd, 5 Skippere der tillige dreve nogen Næring, 8 andre dreve Ostapperie og anden Huusnæring samt 14 Gaandværksmænd. Ved Kongelig Bevilling af 31te December 1744 forundtes Stedets andlende uindskrænket Kasse- og Ladefrihed fra og til Ublandet, og fra den Tid maa Holmestrand ansees som en Kjøbstad, hvis Rettigheder dog udvulgede og nærmere bestemte ved Privilegier af 10de November 1752. Ved Folketællingen af 1769 talte Stedet vel kun 688 Indvaanere, men det tilstog anseeligen under de fordelagtige Handels-Concessioner i den sidste Hjerdedeel af det 18de og første Aar af det 19de Aarhundrede, saa at det blev i Forhold til sin Folkemængde en af Landets meget velhavende Smaastæder, med et Antal Menneſter af 863 i 1801 og 867 i 1815. Ved Lov af 14de August 1818 blev endeel af de paa Gaardene Hvilesteds og Gousens Grunde, under Navn af indre og nordre Klev, henlagte under Holmestrand's Jurisdiction, hvoraf Staden erhjoldt et Antal af 58 Huse med 317 Beboere, ligesom Stadens Grændser blev bestemte ved en i samme Lov befalet Commission. Efter Folketællingen af 1825 havde Holmestrand i Byen selv 094 og i hertilhørende to Forstæder 368, tilsammen 1462 Indvaanere, og endkjendt den i 1833 udbrudte Cholera Sygdom bortrev endeel af Byggingerne, levede her dog efter Folketællingen af 1835 1561 Menneſter, hvoraf 272 i den Nordre og 176 i den Søndre Forstad. Til samme Tid havde Byen 213 Bygninger, som i Brandcasſen vare forsikrede for en Summa af 151,070 Spd., og vare af de beboede Huse 1 i den nordre og 25 i den søndre Forstad. Saaledes er denne Kjøbstad med Hensyn til Folkemængde den mindste blandt Amtets tre andre Kjøbstæder, men ansees for at vare den af disse hvor Velstanden staaer flest, uagtet Næringsfilberne ikke ere overflodigere i denne end i de to andre folkerigere Kjøbstæder. Den 31te December 1839 havde Staden 16 i Brandcasſen forsikrede Bygninger, hvis Assurance-Beløb var 70,420 Spd. Forhen deeltog Holmestrand med Tønderberg i Valget en Repræsentant til Stortinget, men siden 1827 har Stedet dertil udvalgt en egen Repræsentant.

Stadens Kirke, Hellig Aands Kirke kaldet, er en gammel Tømmerbygning, der er Anner til Botne Præstegjeld og betjenes af Sognepræsten dertil. Den eier en liden Gaardepart, hører 108 Landstykke af 5 Spd. Lunge og har 6 Leie-Køer. En Taxt for Kirkens Indtægt af 19de Juni 1777 er approberet af Stiftsdirectionen den 11te Juli 1778. Af Skoler er her en Borgerſkole, der er oprettet ved et Legat i den i 1820 i Ostindien afskeds Skibscaptain Johan Henrik Torneſkjold, som dertil stænkede 7000 Solvspecier, hvilken Capital ved Udgangen af 1839 var stegen til 12,739 $\frac{1}{4}$ Spd. i Solv, og hvilken Skole, hvis Indtægter blot bestaae i Renterne af udestaaende Capitaler med for Ørligt i Skolepengene, til samme Tid havde 34 Disciple, hvoraf 15 vare Gratist. Desuden er her en Almueskole, som understøttes af Kammerecasſen, hvis Bidrag i 1838 var 315 Spd., har tvende lærere, og hvortil i Aaret 1835 er indkjøbt en egen Bygning, hvori

Lærerne, hvis Lønninger udgjorde det af Kammereassens tilskudte Beløb, have fri Bolig.

Fattigvæsenets Indtægter vare i 1818: 1000½ Spb. og i 1819: 795½ Spb., hvoraf den paaligende Fattigskat udgjorde den væsentligste Deel, og vare Udgifterne i det første Aar 737 og i det sidste 675½ Spb. Derimod beløb Fattigskatten i de Aar 1830 til 1833 i Gjennemsnit til 1420½ Spb. aarlig, og udgjorde endog i Aaret 1834: 1734½ Spb., til hvulken Forsøgelse Cholera Sygdommen i det foregaaende Aar bidrog. I Aaret 1837 vare Fattigcassens Indtægter 1789½ Spb., hvoraf den indkomne Fattigskat udgjorde 1460½ og Brændeviinskatten 230 Spb. Af Udgifterne, 1511½ Spb., medtog den egentlige Fattigforsørgelse og Opfostrings-Udgifterne 1177½ Spb., samt Kongens Honorar for Tilsyn med fattige Syge 75 Spb. Her er et lidet Fattighuus. I Slutningen af 1835 vare her 75 Fattige.

Til de offentlige Indretninger hører Postcontoret, som først er oprettet ved Kongelig Resolution af 17de (Placet af 18de) Juni 1803, hvortil ugentlig komme ligesom derfra ugentlig afgaae treende Vokser saavel til Øst- som Vestlandet. Holmestrand er ogsaa Anseelsed for Dampfartstjerne. En Sparebank er her oprettet efter Resolution af 10de April 1838. Af offentlige Bygninger, som paa Stedets Befordring vedligeholdes, ere her kun Raadhuset og to Sprøjtehus.

Holmestrand havde længe ingen egen Ordighed, da Byfogden i Lønsberg udøvede Jurisdictionen her paa Stedet, hvor han holdt en Fuldmægtig, og det er først ved Resolution af 21de Marts 1826 at Holmestrand har faaet en egen Byfoged fra 1ste Juli s. A. Af underordnede Betjente ere her en Undersøge, en Bytjener og en Politibetjent, ligesom til Nattevagt lønnes to Gadevægere. Borgerbevægningen staaer under en Stadscapitain, og Byen har et organiseret Brandvæsen, der staaer under en Brandinspicer og eler tre gode Sprøjter. Med Hensyn til Medicinalvæsenet hører Stedet under det Jærsbergskke Byhospice, dog har Holmestrand selv i den senere Tid haft en practiserende Læge, (sef. Resolution af 19de September 1829), ligesom Stedet lønner en Gjerdemoder. Af Medicinal-Indretninger er her blot et Apothek.

Holmestrand har sit eget Føldested, hvis District ifølge Resolution af 21de Februar 1818 stilles fra Drammens Føldested paa Dramsfjordens Vestside ved Solberg Bugten i Strømmens Sogn og strækker sig derfra i Syd til Ribnæs i Slagens Sogn, hvor Lønsbergs Føldested tilføjer, hvorhos det paa Dramsfjordens Østside gaar fra Volden i N. V. til Østnæs-Langen paa Hurum-Landet i Øst, hvor Drøbak Føldested tilføjer. Det hører under Drammens Inspectat, og indbefatter foruden Holmestrand Ladestederne Næsgaardsstrand og Holmsbo. Følde-Personalet bestaaer af en Casser, en Over- og 6 Underbetjente samt 7 Roerskarle. Af Underbetjenterne er een i Næsgaardsstrand, een paa Høsten og een paa Rødtangen.

Af Fabriker er her blot et Brændeviinsbranderie, hvormed er forenet et Malgjerie, og en Kornmølle, men Alt, som det synes i Svag Drift. Desuden er her et Tobaksspinderie. Af Haandværkere

vare her, efter Folketællingen af 1835, i Alt 39. Ingen af de her brevne Professioner danner egne Laug.

Stedets egentlige Næringsveie ere Handel og Søfart. Holmestrand er blandt de Steder, som stykke Trælafthandelen sin første Oplysning, og det har hidtil fornemmelig været Trælafthandelen, der har flaaet Stedet noget Liv og Værelse. Hollændere kom her tidligere i det syttende Aarhundrede og hentede Granelast, hvorpaa Holmestrandes Omegn er rigest, og man udfikede tillige Trælafst i egne Skibe, hvoraf Holmestrand i 1692 havde 6 paa 317½ Last, ligesom i 1723 i Tolddistrictet vare af Skibe over 10 Lafter hjemmehørende fem, tilsammen paa 133 Commercialaaster. Skjendt Holmestrandes Tolddistrict udgjør en flere Mile lang Strækning af Christianiaffjordens Vestside, med adskillige bequemme Anløbssteder for Skibe, ved hvilke forhen mere end nu Trælafst-Udfikning har fundet Sted, er dog Holmestrandes Tømmertract, eller den Egn, som sædvanlig afsætter sine Skovproducter til Tolddistrictets Udfikningssteder, langt fra ikke af Betydning. Den indbefatter Botne, Waale, Rammæs, en Deel af Vorre, Sande og Høfs Bygde, samt Strømmen og Hurum Sogne, og ligeledes en Deel af Laurdal og tilgrændsende Sandbær Bygd. I mange af disse, og især de nærmest Egen liggende Sogne, hvorfra Transporten er lettest, ere Skovene meget udhuggede, i de fjernere, saasom Høfs, Laurdals og Sandbærs Bygde, ere endnu gode Skovstrækninger. I de sidste Bygde hugges næsten ene Gaugømmer, som forebæres paa Egnens Sauge, hvoraf ere mange i Høfs, Rammæs og Laurdals Bygde, men hvoraf de vigtigste ere de fire Vitting Sauge i Sandbær; i de øvrige Bygde hugges derimod tillige Bjelker, Spirer, Smaalast &c., som næsten altmaa transporteres landværts til Udfikningsstedet, da ifkun Sande Bygd har faadbare Elve, og tilligemed Strømmens og Hurum Sogne den Bequemmelighed at kunne benytte Fjorden til Tømmerflaadning. Udfikningsstederne for Trælafst have forhen været mange, nemlig foruden de nuværende (Holmestrand og Næsgaardstrand) Nærebogten i Strømmens Sogn, Selvig og Leersbryggen i Sande Sogn, Frekebergvig i Rykirke Sogn, Løvsund i Vorre Sogn og Martebo i Slagens Sogn, men fra disse Steder er Udfikningen forlængst ophørt, og deres Udførselsret bestod mere i en Frihed for Holmestrandes Borgere til at indtage Trælafst sammesteds, da disse Steder, saavidt vides, ingen egne Udfikere have haft. Holmestrandes Udførsel af Trælafst er ikke ubetydelig. I de for Trælafthandelen fordeelagtige Aar 1803 og 1804 udførtes fra Tolddistrictet i det første Aar 8256½ og i det sidste 7041½ Trælafstlafter. Deraf gik fra Holmestrand selv i 1803 57 Laadninger med 5689½ Trælafstlast, hvoraf 3775 Laad.: i 25 Laadninger til England og 1522 Lafter i 23 Laadninger til Holland, samt i 1804 53 Laadninger med 4486½ Trælafstlafter, hvoraf 2844 Lafter i 18 Laadninger til England og 1220½ Laft i 17 Laadninger til Holland. Resten gik fornemmelig til Danmark. I Aarene 1815 til 1821 udgik fra Tolddistrictet i Gjennemsnit aarlig 5301½ Trælafstlast, og deraf i 1817: 7364½ Trælafstlaft i 94 Laadninger, i 1818: 5873 Lafter i 83 Laadninger og i 1819: i 189 Lafter i 83 Laadninger, hvoraf noget mere end de tre Femtedele

gik til Holland, meest i norske Skibe, omtrent 10 Ladninger til England, og et mindre Quantum i fem eller sex Ladninger til Frankrige. Paa samme Høide stod Trælastudfribningen i Aarene 1827 til 1829, hvori affstibedes efter Middelal 5513 Læster aarlig, og den har siden ikke tabt sig, da herfra udgik i 1836: 6309, i 1837: 5077, i 1838: 5365 og i 1839: 6058½ Trælastlast, i hvilken Udfribning dog Næs-gaardstrand har nogen Deel. I den senere Tid har Trælastudfribningen været stærkest til Holland, da dette Land med Belgien i 1839 tog 4179½ Læst, medens til britiske Havne kun sendtes 953½ og til Frankrige 328½ Læst. Foruden Trælast er ogsaa i de senere Aar udfribet en Deel Kreaturbeen, saasom i 1837: 25,956½ Pbd., i 1838: 44,087 Pbd. og i 1839: 101,172 Pbd., Alt til England, men for Øvrigt har Stebet ingen Udførsels-Artikler. Udførselen foregaaer i Almindelighed fra selve Holmestrand, undtagen for saa vidt aarlig nogle hundrede Læster Trælast affendes fra Næs-gaardstrand. Desuden er i Aaret 1838 affribet fra Holmsbo 228½ og fra Kommerseens indenfor Holmestrand i to til England udgaaede Ladninger 179 Læster Trælast.

Indførselen er ikke betydelig, da Holmestrand's Føldebistric indstrækker sig til de nærmest omkring Kjøbstaden liggende Sogne, og flere af disse ligge paa den ene Side Drammen og paa den anden Side Tønsberg lige saa nær. Efter Føldebegjerne skal her være indført i Aarene 1815 til 1818 efter Middelal aarlig 1918½ Td. Kornvarer, 6409 Potter Brændeviin, 4407 Potter Viin, 31,456 Pbd. Kaffe, 23,890 Pbd. Suffer, 4853 Pbd. Tobak &c. &c. I de senere Aar er Kornindførselen tiltagen, da der til Føldestedet er indført i 1828: 6721 og i 1829: 7088 Tdr. Kornvarer, og i Aarene 1837 til 1839 er i Øjenmaa'snit aarlig indført af Kornvarer og Meel 5807 Tdr., af Brændeviin 4569 Potter, af Viin 4266 Potter, af Kaffe 40,531 Pbd., af Suffer 30,664 Pbd., af Tobak 3343 Pbd., af Salt 661 Tdr., af Udværer 2182 Pbd. og af Bomuldsvarer samt Garn 8826 Pbd. Endelig har Indførselen i 1839 været af Fedevarer 2669 Pbd. Smør, 1641 Pbd. Kjøb og 3758 Pbd. Ost. Desuden bringes dertil fra indenlandske Steder en Deel Fiskevarer fra Vestlandet, Kornbrændeviin fra Rosse, forskellige Kolonial- og Manufacturvarer fra Christiania. I det hele beskæftigede Handelen i 1835: 26 Kjøbmænd og 19 Hølere og Marktentere.

Føld-Intraderne, som her en Deel Aar betydeligen overstege Intraderne ved Tønsberg's Føldested, udgjorde i de fire Aar 1817 til 1820 efter Middelal aarlig 17,707½ Spd., hvoraf Indførselstøden kun var 3476½ Spd. aarlig. Senere har Føldesten, for saa vidt Intraderne i Sølv angaaer, været af mindre Betydning end i Tønsberg, og er her indkommet

i 1836:	8,862 Spd.	84 p.	i Sølv,	og	9894 Spd.	49½ p.	i Sølv.
i 1837:	10,844	— 10.	—	—	6722	— 68.	—
i 1838:	10,327	— 75.	—	—	8469	— 31.	—
i 1839:	12,154	— 47.	—	—	9662	— 98.	—

Skibsfart har stedse været en Næringsvei af Betydning for dette Sted. I Følge Skattemandtallet for 1819 var i Holmestrand 25

kipperer og 78 andre Søfarende, og i 1835 var her 22 Skippere og 15 Søfarende. Her ere ogsaa mange Skibe hjemmehørende, thi i 1803 havde Toldstedet i Alt 24 Skibe paa 2402 Commercialæster, hvor- i selve Holmestrand 14 paa 1491 Commercialæster, og i 1817 vareistrictets Skibe 28 af 2735½ Commercialæsters Drægtighed, hvoraf 10 a 973 Læster i Næsgaardstrand. I de to sidste Decennier har man pt sig flere Skibe til, thi i 1835 havde Holmestrand 25 Skibe paa 95 Commercialæster og i 1838 42 paa 2633 Commercialæster, alle er 5 Læster.

Ved Holmestrand kunne Skibe lade og løsse Ilge ved Byens Huse, idtagen ved den søndre Deel af Stedet, hvor Grunden hindrer saant. Egentlig indsluttet og sikker Havn gives her ikke; men der er Grund som giver Beskyttelse, skjøndt her med S. D. Wind staaer smelig Sø. Man har imidlertid indrettet et Bolværk for Skibe, n ere under 12 Fods Dybgaaende, hvorved disse kunne kjeleale. I året 1830 blev i Havnen anbragt en Mornings-Indretning til væsent-

Nytte især for udgaaende Skibe, og senere er den Byen tilhørende anbrygge udbedret og de private Brygger ved Havnecommissionens anstaltning forsynede med fornødne Færdigheder, for hvis Afbenyttelse Tært er bestemt ved Resolution af 2den September 1834. Holmestrand's wnecaffe, hvis Indtægter i Maret 1838 vare 550½ Epd., er ingen eftaaende Capitaler, tværtimod var ved Udgangen af f. A. dens Gjeld 15 Epd. Holmestrand's Volsolbermandskab, der er det 9de i Bragers Øverlofs-District, og til hvilket ogsaa hører en Deel af Drams-rden saavel paa Øst som Vestfiden, havde i 1838 elleve Lotter. Defensions-Anstalter til Havnens Forsvar havde Stedet under Krig et Batterie paa tre Otte-Punds Kanoner.

Det Holmestrand i 1816 paalagte Bidrag til Norges Bank r, efter Fradrag af Næsgaardstrand's Andeel i samme, 10,377½ Epd. Solv. Kjøbstædsstatten udgjorde i Aarene 1815 til 1818 aarlig 83 Epd. og i Skatteaarene 1818 til 1821 ligesaa 1136 Epd.; orimod den i Aarene 1830 til 1833 var 700 Epd. og i de derpaa lgende tre Skatteaar 343 Epd. aarlig, altsaa i det Hele noget min-e end Tønsbergs Kjøbstædsstat i samme Aar. Commune-Indtægterne, m egentlig blot bestaae i de Stadens Indvaanere paalignede Skatter, re i de fire Aar 1816 til 1819 efter Middeltal aarlig 626½ Epd.; en de ere senere tiltagne, da Bystatten udgjorde i 1830 til 1835 i jennemsnit aarlig 1400½ Epd., samt steg i 1833, i Anledning af n samme Aar udbrudte Cholera-Sygdom, til 1905 Epd. I 1837 r den ublignende Bystat 1685½ og i 1838: 1916½ Epd., og Com-mune-Udgifterne beløbe i 1837 til 1966½ Epd. og i 1838 til 1800½ Epd., af hvilken sidste Sum Lønninger medtog 689½ Epd., andre sa-: Udgifter 119½ Epd., Udgifter ved de offentlige Bygningers Ved-gehølbelse 129½ Epd. cc. cc. Kammereassen har Gjeld, der er foran-biget ved Foranstaltninger til Byens Gavn, i Afdrag og Renter af illen Gjeld er erlagt i 1837: 446½ og i 1838: 382 Epd. Desu-n er til Vrolægnings-Udgifter optaget i 1838 et Laan af Norges ank paa 1570 Epd.

3. Næsgaardstrand,

et Ladested paa Christianiafjordens Vestside ved en aaben Strand, $\frac{1}{2}$ Mil nordenfor Tønsberg og $1\frac{1}{2}$ Mil søndenfor Holmestrand, samt omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil vestenfor Moss. Stedet deles ved en gennemløbende Bæk i to Dele, hvoraf den sydligste og mindste ligger paa Gaarden Store Stangs, og den øvrige paa Gaardene Nygaard og Næsgaardstrands Grunde.

Som Ladested er Næsgaardstrand gammelt, da her allerede i Midten af det syttende Aarhundrede var et Handelssted under Tønsberg, og i 1661 anføres det som en Ladeplads for Trælafst under Holmestrand's Foldsed. Da man i 1735 havde i Sinde at affkøbe endel Ladesteder her i Egnen, ansaaes Næsgaardstrand gavnligt for Omegnens Almue, der ved et i 1728 optaget Thingvidne havde beviist at den var berettiget til der at affatte sin Trælafst, og havde Stedet ved den Tid to til tre Borgere, som aarlig affkøbte nogle Rabninger Trælafst til Holland. I 1801 vare Stedets Beboere 285, samt i 1815: 351, hvoraf 111 i dets sydlige og 240 i dets nordlige Deel. Stedet, som hidtil havde ligget dels under Borre og dels under Sembs Prgld og Thinglaug, blev ved Resolution af 12te December 1825 henlagt alene under Borre Prgld, hvortil dens vigtigste Deel til den Tid laa, og efter samme Aars Folketælling havde det 587, ligesom efter Optællingen af 1835 391 Beboere i 73 Huse.

Med Hensyn til Jurisdictionen hører Næsgaardstrand under Borre Thinglaug og det Søndre Jarlsbergske Sorensfriverie. Det har af offentlige Indretninger en egen Skole med een Lærer, ligesom det har sit eget Fattigvæsen, samt trende Formænd, ifølge Resolution af 25de October 1837. Ved de Holmestrand under 10de November 1752 givne Privilegier er det i § 2 tilladt dem, som nedsatte sig og vinde Borgerskab paa Handel i Ladepladsen Næsgaardstrand, at drive Handel med Trælafst, samt alle Slags indenlandske Varer og Producter; og erholde de, som blive Kjøbstædborgere, deres Borgerskab i bemeldte Holmestrand, under hvis Foldsdistrikt Stedet ogsaa fra gammel Tid har hørt, hvorfor her er ansat en Undertoldbetjent med to Noerkskarle. Af næringsdrivende Borgere havde Stedet i Begyndelsen af 1836 2 Kjøbmænd, 6 Hølere, 5 Skibsrehdere og 14 Skibsførere og Danmarksfarere. Næsgaardstrand har nogen Trælafstudsifibning, da der i 1803 udgik 1079 $\frac{1}{2}$ Trælafst i 20 og 1804 ligesaa 1550 $\frac{1}{2}$ Trælafst i 21 Rabninger, meest til Holland og for Øvrigt til England og Danmark, ligesom Udførselen i 1818 var 662 $\frac{1}{2}$ og i 1819 1180 $\frac{1}{2}$ Trælafst, i hvilket sidste Aar fem Rabninger paa 583 $\frac{1}{2}$ Rast gik til England og ligesaa fem Rabninger paa 521 $\frac{1}{2}$ Rast til Holland. I de senere Aar er Trælafstudsiførselen til britiske Havne ophørt, hvorimod til Holland og Frankrige i 1837 er affikket 660 $\frac{1}{2}$ og i 1838 ligesaa 348 $\frac{1}{2}$ Trælafst, ligesom i hvert af disse Aar 10 til 12 Rabninger af 6 til 12 Raster Størrelse ere sendte til Danmark. Trælafsten erholdes fornemmelig fra Borre, Baale og Sembs Prglde, og udfiktes for største Deel i Ladestedets egne Skibe. Anden Handel drives her ikke, og der har til Storthin-

gene i 1827, 1830 og 1833 forgjæves været Forslag indgivne om udvidede Handelsrettigheder for Stebet¹.

Vigtigere end Handelen er Skibsfarten. Aar 1803 vare her hjemmehørende 7 Skibe paa 722 Commercelæster, i 1817 10 Skibe paa 973 Commercelæster, og ved Udgangen af 1838 havde Stebet 12 Skibe af 535½ Commercelæsters Dragtighed, af hvilke 8 vare over 10 Læster og 4 fra 10 til 5 Læster. Havnen ved Naaogaardsstrand er meget aaben og ubeskyttet, da her kun ere nogle smaae Holmer som give h. Skibene ligge nær Land paa 12 til 14 Favnes Dybde, men her fornemmes temmelig svær Søbragelse med sydsørlig Vind.

Af det Naaogaardsstrand under Et med Holmestrand ved Storthingens Beslutning af 29de Juni 1816 paalignede Vankindskud, 13,837 Sølvspecter, saldt ifølge Kongelig Resolution af 28de September s. A. aa Naaogaardsstrand Hjerdeparten eller 3459½ Sølvspecie. Ladestedet er været ansat aarlig for Kjøbstadsstat i Skatteloven af 1816 til 320 rbd., i den af 1818 til 284 og i den af 1821 til 315 Spd. I skatteaarene 1830 til 1833 var Kjøbstadskatten aarlig 133 og i de e paafølgende Skatteaar ligesaa 42 Spd.

4. Laurvig.

Denne Kjøbstad ligger ved den inderste Ende af den ¼ Mill fra abet ingaaende Laurvigs-Fjord, hvori den anseelige Lougen-Elv udmunder sig, under en Polhøide af 59 Grader 2 Minuter 55 Secunder, ¾ Mill fra Frederiksbørn, 1½ Mill fra Helgeraaen, 2½ Mill fra revig, 3 Mile fra Steen, og 9½ Mill fra Rongsberg, samt 1½ Mill g. Ladestedet Sandesfjord, 3½ Mill fra Tønsberg, 5½ Mill fra Holmestrand og 12½ Mill fra Christiania. Staden er anlagt i Form af Halvcirkel langs Fjordens Bredder ved Foden af og tildeels opad en aahelende Bjergside, indtager en Strækning af omtrent 4000 Alens engde imellem Lougen og Farris-Elven, er i det Hele flet og usammenhengende bygget, men har en fljon Omegn, og, naar man nærmer sig n fra de omgivende Heider, en særdeles yndig Veligheden.

Laurvig skulder rimeligviis, ligesom de fleste andre sendensjelske kjøbstæder, Trælafthandelen sin Oprindelse, og synes indtil det syttende århundrede kun at have været et ubetydeligt Strandsted. I den første halvdeel af bemeldte Aarhundrede, i hvilken man finder 1610 davænde Tiet af Friis Gaard, Peder Iversen, at skrives til "Rauffuervolm", var Stebet en Ladeplads under Tønsberg, hvor der allerede 1617 er Toldsted, og omtales som Ladeplads i Tønsbergs Privilegier af 1662, ligesom det nævnes i Forordningen om Postværet af 9de August 1650. Stebet havde tiltaget saa meget, at der allerede før 1655 mæktes paa en Kirkes Opbyggelse, i Arnt Bernthsens 1656 udfomne

¹⁾ Herom kan eftersees Storthings-Forhandlingerne for 1827, Mai S. 429-37, samt Juli, S. 831, som viser at Storthingets Lovbestemmning i denne Anledning ikke erholdt Kongelig Sanction. See ogsaa bemeldte Forhandlinger for 1830, Marts S. 397 og 98, samt for 1833, Marts S. 389 og 90, og Juli S. 618, 717, 727, 742 og 43.

depladserne Helgeraaen og Sandesjørd bestitutions-District. Dog var den egentlige Heringebrevet af 1692 indskrænket til Gaardene ved Saugene og Jernværket, samt i Trøttefletten og Halsen. Voende vare undtagne mandskab eller borgerlig Næring, og ligeledes tagne for at svare Consumption. I det atter sig af en Ildbrand, som overgik samme i skøndt de fordeelagtige Handelsconjuncturer deede virkede til at forøge Stedets Næringsrammedes det dog under samme atter af en ten til den 17de Juli 1792, hvorved 52 langs ved Stranden bleve et Hov for Lu 1801 talte det egentlige Laurvig med Thorshuden 494 paa Langestrand, ligesom i 181 havde, 1964 og Langestrand 598 Indbyggere Nærs 1819 (se Resolution af 28de August 1824) er bemeldte Langestrand, der havde været forenet med Laurvig, henlagt Jurisdiction, og er derefter Kjøbstadens Gre ved en Forretning af 3die August 1805, i ved en Opmaalings-Forretning af 15de Eproberet under 10de April 1821. Derved lig som i verdslig Henseende af een og sa Følge Folketællingen af 1825 3106 Indr paaafølgende Decennium, i hvilket Øien syn Velfærd og Næringsdrift, er noget tiltaget sinen af 1835 fandtes at have 3413 An

en firdste af disse Dele (Langestrand) havde i 1835 807 Indvaanere 98 beboede Huse, og de herværende Beboere vedkomme for en stor del Fritids Jernværk og Saugbrug med øvrige dertil hørende Indretninger. I det Hele fandtes i Kjøbstaden den 30de Juni 1839 513 Huse og Bygninger, som i Brandcasjen vare forsikrede for 383,080 Rbd. De stemmeberettigede Indvaanere vare ved Udgangen af 1838: 13, og Laurvig i Forening med det under sammes Jurisdiction liggende Løbested Sandesjørd sender een Repræsentant til Storthinget.

Alf Kirker ere her tvende, nemlig a) Laurvigs Kirke, en smukt muret Bygning med Taarn, opført ved eller kort før 1679 og refoldigheds Kirke kaldet, samt b) Langestrands Kirke, en otte- tallet Sommerbygning, som, efterat den aldre var nedreven i Folge af Skriptet af 13de April 1811, er opført ifølge Højeste Resolution af 1de April 1815 og indviet i 1818 under Navn af Enigheds Kirke. Disse Kirker, hvoraf den første var oprindelig Annexkirke under Hø- rum ligesom den anden under Brunlaugnæs Bygd, have siden 1741 været en fælles Sognepræst. Den første, hvis Jordegods i den nyeste Tid er solgt, eiede i 1838 en rentebærende Capital stor 1283½ Spd., der er indbefattet de ved Stattholder Gyldeuløves Gavebrev af 19de September 1679 skjænkede 2000 Rbd., og den anden Kirke eier en Capital af 875 Spd.

Førend Skolevæsenet blev ordnet saaledes som det nu er, havde Laurvig en Borger-skole, en saakaldet grevelig Friskole, stiftet af den Høfsefeldt-Laurvig Aar 1800, samt en fattigskole og desuden i Skole paa Langestrand; men efter at en Middejskole var i Aaret 1823 oprettet, ansaas Borger-skolen for overflødig og blev ophævet, hvorefter man organiserede tre Almue- og fattigskoler, to for Laurvig og Thorstrand og een for Langestrand. Nu har derfor Stedet a) en Middejskole, oprettet i Folge Resolution af 6te Mai 1823, for hvilken havde Plan af 10de Januar 1824, forandret ved Resolution af 1ste September 1829, 19de Februar 1833 og 16de Januar 1834, med en lærer og to andre lærere, samt med tre Classer, da en forhen skolen annekteret Handelsklasse blev ophævet i 1833. Disciplerne vare i 1838 Aars Udgang 33, og Skolen, som har fornødent Locale i en saakaldte grevelige Residens, har af Kammerradsen aarlig 200 Spd., og for Øvrigt underholdes den deels af Skolepengene, som i Aarene 1836 til 1838 vare aarlig 917 Spd., og deels af Statskassens Tilskud, som i samme Aar beløb til 300 Spd. aarlig. b) trende fattigskoler, hvoraf Storgabens og Thorstrand-Rodens Skole har en lærer, der tillige er Klokker ved Byens Kirke, og hvis Løn er 120 Spd., Høfsefeldts har en lærer med 200 Spd. Løn, og Langestrands Skole har en lærer, der tillige er Klokker ved Langestrands Kirke og lønnes ved 150 Spd., hvorhos Byen lønner en Assistent eller Medhjælper ved hver af Skolerne. Af disse Skoler har den første Locale i Herregaards- bygningen eller den grevelige Residens, den anden i Hospitalsbygningen og den tredje i en Fritids Jernværk tilhørende Bygning paa Lange- strand. I November 1839 vare de skolepligtige Børn tilsammen 296 Dreng og 220 Piger. Til Almueskolevæsenet er paa Laurvigs Bud- jet for 1839 opført et Beløb af 593 Spd. Foruden disse Skoler

eller nu 3050 Spd., hvorhos Gre
i Maret 1756 stiftede Høspitalet
Mars Renter. Den nærværende 8
1762 confirmeret 12te Marts s.
grundmuret Bygning opført 1761
samt eiede ved Udgangen af 1838
Spd., hvoraf 5000 Spd., som ud
leiede i det forrige Grevskaabs Eiend
ning Anne Sophies Gave, Stiftelsen
ved Udgangen af Maret 1838 var
og Brænde, ugentlig 48 Skilling i
tillsammen 511 Spd.

Fattigvæsenet er for Dvrig
for Trængende. Den stedsige stigende
1830 til 1835 efter Middeltal 1767;
Mar, i hvilket Stedet havde 123 i
Spd. I 1837 steg Fattigfattens
ved Lov af 19de Januar 1837 pa
indbragte fra 1ste Juli s. A. til Ud
den udlignede Fattigskats Belsb i
800 til 1000 Spd. aarlig. I 18
aarlig 115 Fattige saft Understøttelse
medførte i 1838 en Udgift af 2245
to Fattighuse, og som Hjælp til Dv
er i December 1838 af Kjøbmand J.
ket 1200 Spd. Fra 1838 bleve A
førte fra Fattigvæsenets til Byrådssens
Af andre offentlige Andre.

n kaldet), der benyttedes til Raadhuus og til Locale for Middelskolen, avelsom til Bolig for Sognepræsten, Middelskolens Bestyrer og Klosteren. En Bygning, der benyttedes til Arrest og Sygehuus, vedligeholdes af Landdistriktet for $\frac{2}{3}$ og af Byen for $\frac{1}{3}$ Deel.

Stadens Øvrighed bestaaer af en Byfoged, der tillige er Byfrier og eneste Magistratsperson paa Stedet. At han, som meldt, beskiktes af Greven af Laurvig, ophørte med Grevskabets Salg 1805. om Byfoged udøver han tillige Jurisdictionen i Lødestedet Sandesfjord, og staaer under Laurvigs Bything, og har hidtil været Sørensskriver i Laurvigs Sørensskriverie. Hans Domme indstævnedes i Forretningen til Lønsbergs Magistrat som Overret og derfra til Lønsbergs Raadhying, derfra de gik til Overhofretten og Høiesteret; senere bleve de, medens revskabet havde sin egen Overbirkeret indstævnedes dertil (cfr. Cancelliskrivelse af 4de Mai 1811) og derfra til Høiesteret, men fra 1825 de de gaaet til Ågershuus Stiftsoverret. Byfogden er tillige Politimester. I Stedet for de her hidtil værende eligerede Mænd eller deputerede Borgere, som vare fire, har Byen nu ifølge Lov af 14de Januar 1837 fem Formænd og femten Repræsentanter. Af underordnede ejente ere her en Underfoged, en Bagtmester og to Politibetjente. I Nattevagt lønnes fem Gadevægere. Borgervæbningen, som staaer af et Infantericorps paa omtrent 60 Mand, staaer under Commando af en Stadscapitain, og Brandvæsenet har fem Sprøiter for en Frijs Værts. Af Medicinal-Indretninger har Stedet et sygehuus samt et privilegeret Apothek. Laurvig er Sædet for Fogedens Byfficus, saa lønnes og af Byens Cassé to examinerede Gjornemænd.

Lange før Laurvig blev Kjøbstad, havde det eget Faldsted, som den i 1639 finder forenet med "Helleraaens Faldstede" og senere med Sandesfjords¹. Faldsteden, som indbefatter den største Deel af Fogedens Faldstede, begynder ved Strandsteden Sande Sand i St. D., og Lønsbergs Faldstede ender, og strækker sig i S. V. til Helgeren, hvor Langejunds Faldstede begynder. Det indbefatter, foruden Laurvig, Lødestedet Sandesfjord, og Strandsteden Stabarn, Helgeraas Revlungshavn. Ljoms Sogn, som i Fortiden laa til Laurvigs, er nu under Lønsbergs Faldstede. Ved Udgangen af det syttende århundrede havde Faldsteden, foruden Faldsteden, sex Fald- og Conventionsbetjente, og nu bestaaer Faldpersonalet, foruden Inspecteur og især, af 4 Over- og 8 Underbetjente, samt 9 Roerskarle. Deras en Overbetjent i Sandesfjord og en anden i Stabarn.

Af Fabriker ere de hervedværende Brandevinsbrænderier, alle ved Udgangen af 1838 vare fem, tilfammen med 11 Kjebler af

1) Laurvig havde længe ingen egen Faldstede, da denne skal have været ved den saakaldte Bussætte ved Lungen i Mill ovenfor Byen. Endnu 1661 klages over at Faldsteden boer "et stort Stykke Vel" fra Stedet. Egen Faldstede synes Laurvig først at have faaet i 1664, i hvilket Aar Jda Lange paa Frijs overlod til en Faldsteds Opbyggelse en bekvem Plads i Laurvig ved en Bøgt af Fjorden, hvor ogsaa de forudsagte Bygninger opførtes.

4491 Potters Indhold, de vigtigste ¹, og med disse Brænderier ere til-
lige Maltgjørerier forenede. I 1838 er et stort Ølbrygge-
rie her anlagt. Desuden vare her i 1835 fem Tobaksspinderier,
hvorved i samme Aar tilvirkedes 23,050 Pd. Straatobak. Til Laur-
vigs Fabrik-Indretninger kan ogsaa henregnes det betydelige Frijs
Saugbrug, samt Fritzs Møllebrug. Saugbruget, der har været
beregnet under Grevskabets Hovedgaardstact og Lehnnet incorporeret, be-
staar af 7 Saugblade i fire Saughytter, hvoraf erlægges Saugskat til
en Skjorsel af 2100 Tylter Tømmer. For Krigen antog man, at der
aarligen opstares omtrent 4000 Tylter Tømmer; i 1835 angaves Skjor-
selen til 28,800 Planter og 52,200 Bord, som udbragtes af 2300
Tylter Tømmer. Bruget eier nogle Bomme eller Landfer ved Kongens
Udløb, hvor det Tømmer samles, som kommer fra Hedrum, Laurdal,
Sandsvær og Nummedal, ligesom det og har adskillige Hængsler og
Damme indrettede for Tømmerbrøtningen i Laurdal og Elendal. Det
Saugbrug var ved Privilegier af 10de September 1689 bevilget "for-
uden nogens Indpas" at nyde første Tømmerfjæbs-Ret i Nummedal og
Sandsvær udenfor Kongsbjerg Sølvværks Circumsferance, mod aarlig
at erlægge 3000 Sfr. Furtebord til Sæetatens Tjeneste. Frijs Mø-
llebrug, der drives af samme Vand som Saugbruget, er ligeledes be-
tydeligt og indbringende, bestaaende i tvende Brug af 7 Par Sammal-
samt 3 Par Sligtekene og 2 Par Grynstene. Af Haandværkere
havde Stedet i 1835 72 Mestere henhørende til 23 Professioner, for-
uden 43 forskjellige Haandværkere uden Borgerkab. Fra Begyndelsen
af 1834 har Stedet havt et Bogtrykkerie.

Handelen har stedse været Laurvigs Hovednæringsvei i Forening
med Søfart. Stedet ligger vel nær ved Udløbet af et af Norges mag-
tige Vanddrage, den nogle og tyve Mile lange Kongen Elv, som for
det Meste løber igjennem gode Skovbygger, og Laurvig har saaledes af
Naturen en vidløftig Tømmertract, der udgjør 40 til 50 Qvadrantmil:
men Skovelerne have i denne Tract langt fra ikke haft den Naadighed
over deres Skove som andensteds, da Sølvværkets Circumsferancer i
denne Henseende tidligen har bundet Hænderne paa dem, ligesom i de
nærmere omkring Laurvig liggende Egne det forrige Grevskabs For-
vasen og den udbredte Jernværksdrift har indskrænket Trælastudførselen.
Imidlertid har Stedets Handel, der fornemmelig bestod i Trælastudfø-
rel, allerede langt tilbage i Tiden været af Betydighed, thi imellem 1633
og 1640 udgjorde Tolden ved Laurvigs Toldsted efter et Riddetall af
fem Aar 4205½ Pd. aarlig, som var langt over hvad Tolden til sam-
me Tid i Tønsberg indbragte, og senere tiltog Udskibningen, thi imel-
lem 1660 og 1670 udgjorde Tolden i flere Aar et Beløb af 7 til
10,000 Pd. aarlig, og i Aarene 1673 til 1677 indtog i Gjennem-
snit aarligen 95 Skibe Ladning i Laurvig, ligesom flere fremmede Skibe

¹) I 1835 angaves de herværende Brænderier, som da vare sex, at have le-
veret omtrent 216,000 Potter Brændevin, med et Forbrug af omtrent
7100 Tdr. Potatoes og 2890 Tdr. Kornvarer. I Aaret 1833 var Afgif-
ten af Byens elleve Brændevinshjeder tilsammen 3874½ Ege.

søgte herhvid, thi i det første af disse Aar vare kun 10, i det andet 35, i det tredje 70 og i det femte 71 fremmede meest store her indtogte Ladning¹. Frijs Saugebrug var i den Tid i Hømsked, og foruden sammes Producter udfikedes aarlig et rde Tusinde Bord, samt en stor Deel Bjeller, Jussers, Brænn, ligesom der udgik noget Jern, dog i bemeldte Aar kun Skyd. aarlig, og Toldstedet eiede i Aaret 1675 25 Skibe dre end 3153 Ræsters Drægtighed. Paa samme Trin holdt ig en Tid lang, dog var enkelte Aar Udførselen betydelig fr. 1688, da 135 Skibe her indtogte Ladning og der udfør- 0 Skfr. Bord og 1332 Tylter Bjeller foruden anden Træ- n Udførselen af Jern forsøgedes og overfeg henimod Aarhun- gang flere Aar 2000 Skyd. Imidlertid begyndte allerede, mes, Handelen i Aarhundredets sidste Dvinqvennium noget i Antallet af de Skibe, som kom her for at indtage Lad- naade 100 om Aaret, ligesom Stedet selv havde færre Skibe , thi de her hjemmehørende Skibe vare i 1695: 16 paa r og i 1699: 17 paa 2098 Ræster². Senere astog Træ- en end mere, hvortil formodentlig den tiltagende Jernvæts- jobedaarfagen; men som en Følge deraf tiltog Udførselen af t attende Aarhundrede efterhaanden³. De Egne, hvorfra den nyere Tid har erholdt sin Trælast, ere for en Deel Laur- idsbær, og for en Deel Rølloug Brgld i det fjernere Numme- Slemdal, hvilke Bygder meest levere Saugestammer, og Laur- este Dnean, fornemmelig Hedrums Brgld som den flørigeste , der leverer al Slags Udførselslast, hvilken enten nedfkaades n og igjennem Fariisvandets Vanddrag eller nedfjøres paa . De Sauge, som fljære til Laurvigs Udførsel ere, foruden lige Frijs Saugebrug, 28 andre Sauge inden Fogderiets samt udenfor disse omtr. 10 i Laurdal, ligesom adskillige andre saavelsom i Annebo Brgld værende Sauge efter Omstændig- nde deres Producter til Holmestrand, Lønsberg, Laurvig eller . I Aarene 1804 — 1806 udførtes fra Laurvig Toldsted (h undtagen) i Gjennemsnit af Trælast 44 Ladninger paa lastflæster, hvoraf 2274 Ræster i femten Ladninger gik til bri- e, nogle enkelte Ladninger gik til Frankrige og Holland, samt 00 Ræster i nogle og tyve Smaafartstøier til Danmark. I 15 til 1821 var Udførselen fra hele Toldstedet aarlig 4186½

1. Uingen foregik i den Tid næsten ene fra Laurvig, eller i Løngen oven- gen, hvor Skibene løbe op for at indtage Trælast. Fra det Laur- underliggende Ladesked Helgeraaen var Udfikningen ikke af Betyden- 2 efter en Beretning fra 1661 blot to til tre Skibe og nogle Stæder

2. I disse, hvoraf fire vare paa 200 Ræster og derover, vare fem store byggede paa Thorstrand og to ligeledes store Skibe byggede ved aarn.

3. Hvidt er anført om Laurvigs Handel og Udfikning angaaer alene selv, da Sandefford berunder ikke er indbefattet.

Læst, hvoraf dog i flere Aar mere end Halvdelen vedkom Sandvejert: men senere er Trælastudfiskningen gaaen fremad, thi allerede i Aarene 1828 til 1830 udfiskedes i Gjennemsnit aarlig 6120 Læster, og senere er udført i 1831: 7091, i 1832: 7499½, i 1833: 7869, i 1834: 7229½ og i 1835, da Udfiskningen var paa sit Høieste, endog 9092 Trælastlæster, hvilken Høide den ikke har kunnet holde sig paa, da der er udført i 1836: 7316½, i 1837: 5111½, i 1838: 6937 og i 1839: 7597 Trælastlæster. Af denne Fiskeribets samlede Udsærl vedkom den egentlige Laurvig i 1835: 6650 Læster, i 1836: 5500 og i 1837: 3900 Læster, og den øvrige Deel Sandeffjord. Siden 1814 er Udsærlsen til England og Skotland langt mindre end forhen, hvortilmod den til Frankrige er tiltagen, ligesom Laurvig i de sidste Aar har været meget besøgt af Hollændere, hvilket kun sjelden var Tilfældet før Krigen, og nu gaar Trælasten for det Meste i usorødet Stand som Vælske til Holland. Enkelte Aar er nemlig de tre Fjerdedele af den hele Trælastudfiskning fra selve Laurvig gaaet til Holland, thi dertil er udsærl i 1835: 4917 Læster i 70 Ladninger, i 1836: 3538½ Læst i 53 og i 1837: 3005½ Læst i 66 Ladninger, for første Deel i hollandske Fartøier, hvoraf i det første Aar 54, i det andet 42 og i det tredje 60 her indtog Ladning. Derimod udgik til Frankrige i 1835: 840½ Læst i 12 Ladninger, i 1836: 1671 i 19 og 1837 kun 548 Læster i 10 Ladninger. Af Fiskeribets Udsærl 1839 er udgaaet til Holland 4016½, til Frankrige 1126, til Storbritanien 815 og til Danmark 1639½ Læst. Foruden den sædvanlige Udfiskningslæst er i det sidste Decennium affendt en betydelig Deel Birke- og Drelæst, hvoraf Udfiskningen i den Grad er tiltagen, at medens der af denne Læst udgik i 1831: 403 og i 1832: 430½ Læst, er affisket i 1833: 645½, i 1834: 773 og i 1835: 999 Læster. Den anden Green af Laurvigs Udsærl er Jern, hvoraf, som meldt, Udsærlsen i Fortiden har været betydelig: men denne er i nyere Tid aftagen, thi her udfiskedes i 1816 til 1821 i Gjennemsnit kun 2204 Skpd. støbt og smiddet Jern. Vel var Udsærlsen deraf i de fire Aar 1828 til 1831 stegen til 2842 Skpd., men udgjorde derimod i de paafølgende fire Aar 1832 til 1835 kun 1860 Skpd. aarlig. I 1836 udfiskedes 1979½ Skpd., i 1837: 2080 Skpd., i 1838: 1446½ Skpd. og i 1839: 1906½ Skpd. Udsærlsen deraf foregaaer for første Deel til Danmark, naar undtages at nogle mindre betydelige Partier ere enkelte Aar sendte til Holland. I de sidste 12 Aar er ogsaa fra Fiskeribet udfisket Hummer, i de første Aar i store Quantiteter, saasom i 1828 da der udførtes 132,912 og i 1829 da der affendtes 71,330 Stkr., men i de senere Aar i langt mindre Partier, nemlig i 1836: 29,251, i 1837: 10,000, og i 1839 kun 3000 Stkr. Videre findes paa Laurvigs Udsærlsliste en Deel saltet Sild, der dog ikke er noget Product af Fiskeribet, men hidsført fra deffigere Egne, da nemlig nogle af Laurvigs Handelende have med egne Skibe deeltaget i Vaarsildfiskeriet i Fiskefjords og Stavangers Omegne, hvis hjembragte Product herfra er udfisket til Sverige. Deraf var Udfiskningen i 1836: 1184½, i 1837: 3112½, i 1838: 2251 og i 1839: 2056 Fdr. Endelig udføres fra Laurvig Kreaturbern (i 1836: 210 og i 1839: 66 Skpd.), og Baandfager (i 1837: 37,500 og i

189: 25,700 Stkr.). Hvorledes Udsførselen og dermed Handelen i Høle er gaaen fremad, kjønnes deraf, at de til Udlandet eksporterede Fartøier fra Toldstedet (altsaa Sandesfjorden iberegnet) vare i 1828 til 1830 i Gjennemsnit af Norfke 162 paa 3638 Commercelaster og af fremmede 104 paa 2679 Commercelaster, hvortil de i de fem Aar 1831 til 1835 have været af Norfke 295 paa 8584 og af fremmede 15 paa 3901 Commercelaster aarlig. De fremmede Fartøier, som søge Toldstedet, ere fornemmelig hollandske, foruden enkelte engelske Hummerfartøier.

Indførselen er ikke ubetydelig, da foruden Laurvig Kjøbstads Indvaanere omtrent 20,000 Menneſker af Landdistriktet forsynes fra Laurvig og Sandesfjord med deres Fornødenheder, saa at Laurvig af Landets Handelssteder har det største Opland eller Handelsdistrikt. I Aarene 1804 til 1806 var Indførselen af Kornvarer 22,242 Tdr., af Brandeviin 45,750 Potter, af Tobaksblade 67,520 Pbd., af arbejdet 3765 Pbd., af Smør 159½ Skpd. ic. ic. og i 1815 til 1820 af 10,933 Tdr. Kornvarer, 13,919 Potter Brandeviin, 13,373 Potter Wiin, 28,134 Pbd. Tobaksblade ic. ic. Derimod er i Aarene 1827 til 1839 efter Toldbøgerne indført i Gjennemsnit aarlig 37,313 Tdr. Kornvarer, 30,882 Potter Brandeviin, 11,891 Potter Wiin, 23,215 Pbd. Kaffe, 160,184 Pbd. Sukker, 51,303 Pbd. Tobaksblade, 11 Td. Salt, 6373 Skpd. Smør, 27,508 Pbd. Hør, 35,791 Pbd. Hamp, 186 Pbd. Ulsnevarer, 20,825 Pbd. Bomuldsvarer og Garn ic. ic.

Toldintraderne udgjorde i Aarene 1817 til 1820 i Gjennemsnit aarlig 18,071 Skpd., af hvilket Beløb den stedsige stigende Indførsel var i det første Aar 2410 og i det sidste 8186 Skpd. I Aarene 1827 til 1829 indkom aarlig i Told i Sølv 16,554½ Skpd. og i Aarene 1830 til 1832 i Sølv 14,585 Skpd. og de sidste tre Aar have Toldintraderne været: i 1837 i Sølv 46,129 Skpd. 69 fl. og i Sedler 11,864 Skpd. 67 fl. i 1838 — — 45,904 — 23 — — — 11,412 — 78 — i 1839 — — 44,142 — 96 — — — 13,966 — 34 —

I Alt beskæftigedes ved Handelen i Laurvig, efter Kollektaillingen i 1855, 42 Kjøbmænd samt 31 Høfere og Marktentere, hvoraf 9 lige vare Fabrikanter. Af Bestillingsmænd, der for Handelens Skyld ansatte, har Stedet en Mægler, der tillige er Veier, Maaler og Væger, og af fremmede Magters Handels-Agenter ere to Viceconsuler i Laurvig og to i Sandesfjord.

Foruden Handel er Søfart en vigtig Næringsvei, thi i Aaret 1835 vare af Stedets Beboere 30 Skipperborgere og 154 Søfarende. Her hjemmehørende Skibe vare i 1821: 35 paa 1775 Commercelaster, men i 1829 kun 31 paa 1495 Commercelaster. Senere er Antallet igjen tiltaget, og her var ved Udgangen af 1835 42 Skibe af 104 Commercelasters Drægtighed, samt ved Udgangen af 1839 53 Skibe, drægtige 3764 Commercelaster. Imidlertid bygges i den senere Tid ikkun saa Skibe, da i Aarene 1830 til 1835 alene to Skibe, tilsmen af 38 Commercelasters Drægtighed, og i 1837 et Skib paa 1½ Commercelaster, men i 1836, 1838 og 1839 ingen Skibe, ere byggede.

Laurvigs af Naturen bannede Havn, der er det Indre af den

aabne Laurvig's Fjord og snarere kan kaldes en Aæb, er udfat for Søgang med sydlig Vind. Ved Indsejlingen til samme er af Dænelandsmærker Sabelen, et Fjeld vestenfor Laurvig, Kjærringfjeldet paa Vestfiden af Sandesfjorden's Indløb, og det ved sin Dannelse som en høftat mærkelige Fjeld Kæbesnyten nordensfor Laurvig, meget kjendelige, og af Underlandsmærker ere Svenerne, en Samling af Smaasær i Miel udenfor Fastlandet, udmærkede ved en derpaa anbragt Træpærme. Paa den almindelige Ankerplads, omtrent midt for Byen, er der 18 Havne Sandbund, og lidt østenfor Byen er en Ankerplads ved Thorstrand med 12 Havnes Dybde, Sandbund, hvor man ligger bedre. Af de toende ved Kunsten indrettede Havne er den ene, som bærer Navn af Skottebryggen¹, anlagt i en Bugt indenfor det saakaldte Toldebjerg, og dannes af en i en Vinkel udgaaende Forbygning, inden hvilken kan rummes et halv Snees Smaasærtoier, og hver man om Sommeren har en god Havn med en Dybde af 4 til 7½ Fod. Paa denne Havns Beskyttelse er siden 1830 anvendt betydelig Bekostning, og for dens Afbenyttelse er en ny Lart udsærdiget ved Resolution af 26de November 1833. Den anden Havn er i den saakaldte Stor-Elv (Farris-Elven) og dannes af toende paa hver Side af Elven femten til tyve Færne i Søen udgaaende Bryggekar. Denne Havn, som har 7½ til 8 Fods Dybde og kan rumme 16 til 18 Fartøier, tilhører Grevskabets Eier, og søges meest af Danste, samt Skibe med Korn og Fiskevarer, ligesom Frijs Jernværks og Saugbrugs-Producter herfra udsendes. Her er i 1822 anlagt en Kjølhaling-Brygge, hvor temmelig store Skibe, som ikke ere dybgaaende, kunne kjøle, samt en Beting til Landsætning af Fartøier. Foruden disse Havne er henimod ½ Miel østenfor Laurvig en liden Bugt, kaldet Hølen, der bruges til Winterhavn og hvor der er Brædbank for Skibe at kjøle ved. Derhos er i Løbet af 1839, formeget Havnens Utilstrækkelighed til Oplagssteder for Stedets Skibe, i Vigsfjord, ½ Miel fra Laurvig, nedsat 4 Fortsættelses-Indretninger og 2 Varpestolper. Forhen havde Laurvig sit Havnebasen faldet med Sandesfjord, men ved Resolution af 30te Mai 1826 ere disse Steder i denne Henseende adskilte. Havnebasen eiede ved Udgangen af 1838 en rentebærende Capital, for 350 Spd., foruden en Cassebeholdning af 148½ Spd., og dens Indtægt vare f. A. 600½ Spd. I Laurvig er det sjette Aldermandskab under Bragerne's Overlodsdistrikt, hvorunder tillige indbefattes Havnene Sandesfjord, Ulla og Kjærringvig, hvilke to sidste tilligemed Stæderne paa Fjordens Vestfide kunne anses som Udhavne for Laurvig. Løstare ere 35.

Af Fortifications-Anlæg var under forrige Krig til Byen og Havnens Forsvar et Batterie paa Langestrand ved Frijs Jernværk besat med 6 Kanoner, ligesom paa den modsatte Side af Fjorden to Kanoner vare placerede paa en Bro ved Hølen uden Bryggeværn. Batteriet er nu aldeles forfaldet.

¹) Skottebryggen forekommer allerede i den sidste Halvdeel af det syttende Aarhundrede, og det var formodentlig ved denne at den forhen omdøbte Tolddob i 1684 blev opført.

Egne Kjøbstædsforber har Laurvig ikke; dog nyde Stedets ehøere, ifølge Overenskomst med Grevskabets Eier, fri Græsning for res Kreaturer i den saakaldte Nanset Udmark, ligesom Langestrands ehøere nyde samme Rettighed. 3 Mæret 1820 har Byen tilkjøbt sig Grevskabets Eiende den Grundleie, som hidtil svarede, mod Erlagslse af en aarlig Godtgjørelse stor 350 Spd., hvormod Byen igjen bærer i Grundleie 562 Spd. aarlig. Af Langestrand svares imidlertid endnu som forhen Grundleie til Grevskabet.

Det Laurvig Kjøbstad med Langestrand paalagte Bidrag til den unge Bank var 16,734 Spd. i Sølvs, som var $\frac{1}{2}$ Dele af den nye Kjøbstad i Falleskøb med Sandefjord paalagte Beløb 19,125 sp. (Resolution af 28de November 1816). Kjøbstædsfatten er aarlig været i Skatteaarene 1815 til 1818: 2712 Spd. og i 1818 [1821: 1936, ligesom i 1821 til 1824: 1764 Spd. Derimod var n i Aarene 1830 til 1833: 1491, og i 1833 til 1836: 770 Spd.

Commune-Indtægterne vare 1818 til 1820 i Gjennemsnit aarlig 766 Spd., hvoraf Byfatten udgjorde 1727 Spd., hvormod i 1830 [1835 Byfatten har udgjort aarlig 2154 Spd. 3 Mæret 1836 udorde Byfatten 2060 Spd., og i 1837 ligesaa 2228 $\frac{1}{2}$, men i 1838 347 $\frac{1}{2}$ og i 1839 3605 Spd., hvormod den for 1840 er falden til 337 $\frac{1}{2}$ Spd., ligesom Indtægterne af Byens Grunde og Eiendomme re i 1837 721 $\frac{1}{2}$ og i 1838 713 $\frac{1}{2}$ Spd. Af Udgifterne i 1838 medge Faste Lønninger og Huusleiegodtgjørelse 1352 $\frac{1}{2}$ og andre bestemte rslige Udgifter 538 $\frac{1}{2}$ Spd., hvorhos Omkostninger ved de offentlige gninger beløbe til 395 $\frac{1}{2}$ Spd., ved Brandvæsenet til 168 $\frac{1}{2}$ og ved ro- og Veivæsenet til 145 Spd.

5. Sandefjord.

Dette Læstед ligger i Sandeherreds Sogn paa en rummelig Slette d Bunden af den en Mill fra Havet indgaaende Fjord, Sandefjord, rimeligviis har givet Stedet Navn, og paa Sandeherreds Præstearde Grund, $\frac{1}{2}$ Mill fra den igjennem Laurvigs Fogderie gaaende oved-Landvei, med hvilken det ved gode Vee flaaer i Forbindelse, $\frac{1}{2}$ Mill fra Laurvig og $2\frac{1}{2}$ Mill fra Tønsberg. Her synes tidligen have været et Handelssted, som søgtes af Fremmede¹, og her var lerede i den søfste Fjerdebeel af det syttende Aarhundrede Fødsled, og nævnes Stedet ikke hos Arnt Bernisen som Lædeplads, hvormod t i Forordningen af 8de November 1680 er erkjendt for et Læstед. ed Laurvigs Grevskabs Lehnspatent af 1692 blev Sandefjord lagt un-

1) Sandefjord nævnes allerede Aar 1200 i Kong Everres Saga, Cap. 169, og Aar 1224 eller 1225 i Kong Håkon Håkonssens Saga, Capitel 109, paa hvilket Sted det heber, at her laae mange Lybste (Sudmenn) med deres Partier. Dog menes paa begge Steder formodentlig blot Fjorden. I Bisop Gisleins Register, eller den saakaldte røde Bog, anføres ved Aar 1398 to Gaardepartier, tilhørende St. Petri og St. Laurentii Kirker i Tønsberg, hvilke vare overlavte disse af to Præster for den Told, de oppebæte af Sandefjord.

der Laurvigs Kjøbstads Jurisdiction, kjendt Stedet derved ikke til Kjøbstadens Handelsrettighed, da det sattes i Klasse med flere af Østfladets Strandsteder, saasom Halsen, Staværn og Helgeraaen, hvor intet Kjøbmandskab eller borgerlig Mæring maatte bruges. Dog tabte Stedet ikke derved dets gamle, ved Brugten havde det Ret til Trælafslutning, da denne fremdeles har fundet Sted, uden at nogen ny Beskæmmelse har hjemlet Beboerne Ret dertil, naar undtages, at det i Folkforordningen af 1768, saavel som allerede i den af 1691, erkjendtes som Ledested, ligesom den Kongelige Resolution af 10de Januar 1798, der gav Stedet ubviede Handelsrettigheder, maa ansees bygget paa Forudsætning af denne Ret. Ved Folketællingen af 1801 levede her 373 Mennesker i 72 Familier, hvilket Antal ved Folketællingen af 1815 var steget til 442 Mennesker. Senere er Stedet gaaet fremad i Folkemængde, da det i Mæret 1825 havde 596 og i 1835 703 Indbyggere, og vare her i dette sidste Aar 102 beboede Huse, som med alle Bygninger vare i Brandcasjen asfurerede for 63,730 Spb., hvorimod den 30te Juni 1839 Assurance-Summen for Stedets Huse og Bygninger var 75,050 Spb. Stedets Udskatning og Grændser ere bestemte ved en under 9de Mai 1827 slutet Overenskomst imellem Øvrigheden og Borgerstaden paa den ene, og Præsten til Sandeherrød paa den anden Side, der er sanctioneret ved Kongelig Resolution af 22de Mai 1833. De stemmeberettigede Indvaanere vare i 1839 57, og Stedet sender i Forening med Laurvig en Depræsentant til Storthinget.

Sandessjords Beboere jagne til Sandeherrøds Kirke, der ligger nær ved Ledestedet. Af offentlige Bygninger er her kun en Borger- og Almueskole, der eier en egen Bygning stænket af en af Stedets Beboere, i hvilken Skolens Lærer, der nyder omtrent 170 Spb. i Løn, har fuld Bolig. Ligeledes har Stedet sit eget Fattigvæsen, hvis Udgifter bestaaes af den Beboerne paaligende Fattigskat, som i Mærene 1830 til 1835 udgjorde i Gjennemsnit aarlig 215½ Spb., og var Antallet af Fattige i 1825: 15 og i 1835: 19. Med Hensyn til Jurisdictionen paaer Sandessjord under Laurvigs Kjøbstad, og Beboerne svare for samme Bything, saa at det sølgelig kan ansees som en Deel af denne Kjøbstad, ligesom det stod under Forligelses-Commissionen i Laurvig indtil det i 1831 fik en egen Forligelsescommission. Forhen var ogsaa blandt Laurvigs Borger-Repræsentanter een fra Sandessjord, men siden 1813 har Sandessjord havt sine særskilte 2 Borgerrepræsentanter, der ikke have deltaget i Forhandlingerne med Laurvigs, og siden 1837 har Stedet fire Formænd og tolv Repræsentanter. Af underordnede Berjente har Byfogden her en Underfoged, ligesom Stedet har til Rattervagt en Underfogter. Her er et organiseret Brandvæsen som ellers i Østfladen. Stedet hører med Hensyn til Medicinalvæsenet under Districtslægen i Laurvigen, men har tillige en egen engageret Læge (sef. Resolution af 3de Marts 1834), som nyder af Communen i aarlig Løn 150 Spb. imod at have Tilsyn med Stedets fattige Syge. Af Medicinal-Indretninger er her et i 1837 anlagt Badehus med 8 dobbelte Rum til forskjellige Slags Bad, hvoriblandt Svovlbad, foruden en Dampbade-Indretning og et Badeværelse til syge Fattige. Sandessjord benytter og

faa det i Laurvig værende Enghuus, imod at bestrage i sammede Udgifter, og Stebet selv lønner en examineret Gjordemoder.

Sandefjord har langt tilbage i Tiden haft Toldsted, og i Aaret 1633 samt endnu ved Udgangen af det syttende Aarhundrede var Stebet et eget "Tolderi", hvorunder Den Højsø hørte, og med egen Toldbod, hvis Tolder imidlertid tillige var Tolder og Aegnskabsfører ved Laurvigs Toldsted¹. Dog har Sandefjord nu i mere end eet Aarhundrede hert under Laurvigs Toldsted, af hvis Toldbetjente en Overbetjent her er stationeret, ligeisom her, imedens Conjunction oppebæres, ogsaa var en Conjunctions-Underbetjent, da Stebet som en Deel af Laurvigs Kjøbstad var conjunctiønspligtigt.

Af Fabrik-Indretninger har Sandefjord to Brændevinsbranderier, hver med een Kjedel, tilsammen af 1042 Potters Indhold, hvormed Maltgjæreriet ere forenede. Videre ere her to Tobaksspinderier, og af Kornmøller ere her een tæt ved Stebet, med Sigte- og Grønqværn, som drives ved Vind. Den vigtigste Fabricationsgreen er imidlertid Skibsbyggeriet, da her i Aarene 1830 til 1835 (begge indløst) ere byggede 8 Fartøier af 315½ Commercelæsts Drægtighed, samt i 1836 til 1838 5 Skibe, drægtige 312½ Commercelæst, men i 1839 6 Skibe af 797 Commercelæsters Drægtighed. Efter Folketællingen af 1835 vare her 10 Haandværkere med Borgerkab, foruden 15 andre der ikke med Borgerkab vare forsynede.

Beboernes Næringsveie ere fornemmelig Handel og Søfart. At der langt tilbage i Tiden har været udført Trælafst herfra, og at her til den Ende længe var Toldbod, er forhen anført; hvilken Udførsel formodes at være foregaaet dels fra det egentlige Sandefjord og dels fra Strandsteget Løhelle ½ Mil østfor Sandefjord ved en Bugt af Lønsberg-Fjorden. Denne Udførsel var i Fortiden ikke ganske ubetydelig, thi Sandefjords Told-Indtæder udgjorde i 1636: 1968 Rd. 88 s. og i 1637: 1758 Rd. 66 s., samt i Aarene 1647 til 1652 i Gjennemsnit aarlig 2353 Rd. I Aarene 1673 til 1677 indtog aarlig sytten Skibe, hvoraf dog kun faa vare fremmede, Ladninger, og her vare da nogle Fartøier hjemmehørende, skøndt i 1675 kun ti, lutter Smaaafstibe (saakaldte Skuder) tilsammen af 113 Lasters Drægtighed. Senere tiltog Toldstedets Handel, thi de Skibe, som her indtog Ladning, vare i 1695 20, i 1696 30, i 1698 32 og i 1699 42, i hvilket sidste Aar ikke mindre end 18 vare fremmede, og vare de her hjemmehørende Skibe samme Aar tilsammen 14 fra 29 til 4 Commercelæster. I det attende Aarhundrede synes Udførslingen at være aftagen, og endnu efter den nordamerikanske Revolutionskrigs Periode vedblev Handelen at være indskrænket til Trælafstudsørsel og Samkvem med Danmark, da det først ved Resol. af 10de Januar 1798 (sfr. Placet af 31te December s. A.) blev tilladt at her maatte løbse Varer fra fremmede Steder, uden at Skibene i Forveien behøvede at anløbe Laurvig. I de tre Aar

¹) Da Tolderen den Tid boede i eller ved Laurvig, havde han en af Toldcasen lønnet Guldmægler, som opholdt sig i Sandefjord og der besørge Ex-peditionerne.

1804 til 1806 udfiktedes herfra aarligen 1382 Kæster Trælafst i 26 Ladninger, hvoraf dog henimod Halvdelen (581 Kæster i 19 Ladninger) gik til Danmark, medens blot 371 Kæster i tre til fire Ladninger gik til britiske, og nogle enkelte Ladninger til franske og hollandske Havne, samt i det første Aar en Ladning til Vestindien. Efter Freden i 1814 var Trælafstudsflibningen herfra i nogle Aar ligesaa betydelig som fra Laurvig, thi herfra affiktedes i 1815 2447 Kæster i 46 Ladninger, i 1816 1636½ Kæst i 27 Ladninger og i 1817 2725 Kæster i 67 Ladninger, og, foruden at aarligen nogle større Ladninger udførtes til England, gik til Holland i 1816 894½ Kæst i 18 og i 1817 1278½ Kæst i 23 Ladninger, hvilke for en stor Deel udførtes i hollandske Skibe. Senere er Handelsvirksomheden her aftagen, og man indskrænker sig nu igien fornemmelig til Handel med Danmark, hvortil er en ikke ubetydelig Udfikning deels i Stedets egne og deels i Omegnens Skibe. I 1835 da Faldsteds Udsærl i det Hele var usædvanlig stor, udfiktedes omtrent 2500 Kæster Trælafst, hvoraf 1350 Kæster i 88 Smaa-fartøier gik til Danmark, hvorimod i det paafølgende Aar Udfikningen faldt til omtrent 1800 Kæster, hvoraf i 57 Ladninger 853 Kæster sendtes til Danmark, og i 1837 til imod 1200 Kæster, hvoraf Danmark tog omtrent 750 Kæster i 54 Ladninger. Derhos tog Frankrige i de to første af disse Aar imellem 4 og 500 Kæster aarlig, men i det sidste kun 201 Kæst i fem Ladninger, og til Holland er i alle tre Aar kun udført fem Ladninger paa 258 Kæster, hvoraf tre i hollandske Skibe. Den Tract, hvorfra Stedet forsynes med Trælafst til Export, er fornemmelig Sandeherreds og Annebo Vglsbe, saavel som for en Deel Hedrum og Laurdals Vglsbe, og det første forsender til indenrigst Forbrug til lige en ikke ubetydelig Deel Brændeved. Da Sandefjord har et lidet Opland, hvilket det endog deler med Tønsberg og Laurvig, saa er Indførselen ikke af synderlig Betydning, og bestaaer af Kornvarer, alle Slags Levnetsmidler, Kolonialvarer oc. hvis Værd indbefattes under Laurvigs Indførsel. I det Hele havde Sandefjord i 1835 af Handelende 19 Kjøbmænd og 6 Høkere, tilsammen 25.

Søfarten er for Sandefjord af Bigtighed, og efter Folketællingen af 1835 havde Stedet 15 Skippere og 56 Søfarende. Det har ogsaa steds eiet endel Skibe, hvilke fornemmelig have ernæret Beboerne, nemlig i 1804 15 Skibe paa 1041 Commercelæster, i 1821 14 paa 755 og i 1835 32 paa 1531½ Commercelæst, men ved Udgangen af 1839 35 af 1902½ Commercelæsts Drægtighed, hvilke Skibe for største Deel ere byggede her paa Stedet. De største af Stedets Skibe ere selskabet med Fragtfart, deels fra Christiania og Drammen og deels fra udenrigske Steder; de mindre benyttes, ligesom Omegnens mange Smaafartøier, til at udføre Stedets Producter.

Havnen ved Sandefjord, i det Indreste af Fjorden, er rolig og sikker. Den har fra 12 til 16 Favnes Dybde, Leergrund. Da den ligger affdes og har omtrent en Milis Udfelling til Søs, søges den ikke af andre Skibe, end de som komme for at lade eller løse ved Stedet. Her er i nyere Tid, med en Betøfning af 2600 Spd., opført en Havnbygge, for hvis Afbenyttelse habes Takt af 14de Juni 1833, og der er god Anledning til Kadelidte Skibes Reparation. Sandefjord har nu

in egen Havnecafé, da Stedet med Hensyn til Havnebæjenet er adskilt fra Laurvig ved Mesol. af 30te Mai 1826. Denne Cafés Indtægter, bestaaende i Mudder- og Bryggerpenge, vare i 1837 219½ Sph. og i 1838 264½ Sph. Den nærmeste Udhavn i Sandesfjorden er Kjærringvigen, en Havn ved Fjordens Indløb paa Vestjiden, og i Tønsberg-Fjorden, østenfor Ladeskibet, ere Engs og Skravestab-Holmene de nærmeste Skibshavne. Med Hensyn til Kotsbæjenet hører Sandesfjord under Laurvigs Oidermandskab. Havnen har aldeles ingen Fortification eller Befæstning.

Ved den forhen nævnte under 9de Mai 1827 sluttede og ved Mesol. af 22de Mai 1833 approberede Overenskomst imellem Ladeskibets Behkommende og Sognepræsten til Sandeherred, er en Deel af Sandeherreds Præstegaards Jorder overdraget Ladeskibet til fri Disposition, saaledes at Ladeskibet oppebærer Afgiften af de derunder hørende Tomter og Væker, imod en aarlig Afgift til Sognepræsten af 200 Sph. i Sedler og 36 Sph. i Sølvs. Den Leie, Ladeskibet saaledes oppebærer, beløb i 1838 til 227½ Sph. i Sedler og 36½ Sph. i Sølvs.

Det Sandesfjord paaligende Bidrag til den tbungne Bank var 1391 Sph. i Sølvs, som var en Ottendedeel af det Beløb, Laurvig i Forening med dette Ladeskib havde at udrede. Kjøbstadsaffakten udgjorde i Skatteaarene 1815 til 1818 301 og steg i Skatteaarene 1818 til 1821 til 323 Sph., samt var endnu i 1821 til 1824 270 Sph. aarlig. I Aarene 1830 til 1833 udrededes den med 273 Sph. og i de tre paafølgende Aar med 143½ Sph. aarlig, hvilket var omtrent en Trediedeel af hvad Tønsberg og noget mindre end Halvbeløn af hvad Holmestrand i disse tre Aar havde at udrede i Kjøbstadsstat. Kommune-Indtægterne bestaae fornemmelig i Byffakten, som udgjorde i 1818 til 1820 i Gjennemsnit aarlig 394 Sph. og var i 1824 460½ Sph., hvorimod den i Aarene 1830 til 1835 beløb til 610½ Sph. aarlig, samt i Aarene 1836 til 1839 ligesaa til 653 Sph. aarlig. Af Udgifterne medtog i 1838 de faste Lønninger og Huuskelegobtgjørelse 334½ Sph. og andre bestemte Udgifter 424½ Sph. Fattigskatten har i Aarene siden 1835 i Gjennemsnit været omtrent den samme, som i Aarene fra 1830 til 1835 og har den ved Lov af 19de Januar 1837 paabødne Afgift af Brændeviinsffjanken og Brændeviinsfalgs under 5 Potter udgjort fra 80 til 100 Sph.

Til Amtets Landdistrict høre:

1. Jarlsbergs Fogderie ¹.

Det er af Amtets tvende Fogderier det nordligste og største, og ligger under en Polhøide mellem 59 Grader 11 Minuter og 59 Grader 45 Minuter. Mod Nord og N. Øst stilles det ved Drams-Elven og Drams-Fjorden fra forskjellige Dele af Buseruds Fogderie, mod Øst præster det sig langs Christiania-Fjorden, som stikker det fra Mosses Fogderie i Smaalehnens Amt, mod Syd tilføjer Laurvigs Fogderie,

¹) Om dette Fogderie har man af trykte Kilder Provst Jens Rüllers Beskrivelse over Jarlsbergs Provstie, Kjøbenh. 1772, 4to.

og med Vest Slemdal under Nære Fellemarkens og Pamble Fjogderie, Sandsvær under Numedal og Sandsværs Fjogderie og Eger under Buskeruds Fjogderie. Fjogderiets største Længde fra Sandehærrød under Laurvig's Fjogderie i Syd til Drams-Gleien i Nord er imod $6\frac{1}{2}$ Mill og Bredden fra Grændsen af Slemdal til Christiania-Fjorden $3\frac{1}{2}$ Mill. Arealen er $12\frac{1}{4}$ norst Quadratomill, paa hvilket efter Folketællingen af 1835 (Fenebergs og Holmestrand's Afskrifter undtagne) levede 32,771 Mennesker, som gjer en Befolkning af 2675 Mennesker paa Quadratomillen, saa at dette Fjogderie er et af de meest befolkede i Landet.

Dette District bestaaer næsten ene af Høstland. Af Nerne er Næstereen den betydeligste, og derefter Veierland og Vøllar-Nerne de vigtigste. Det har en meget heldig Velggenhed med mange Naturfordele, og en behagelig Afverling af Bjerge, Dale, Støve og Sletter. Saa vel i de nordvestlige Bjergegne, som i de sydvestlige Strækninger langs Christianiafjordens Bredder og yndige Bugter findes skønne Situationer, og Districtets hyppige Kystfjorde bidrager meget til at forbejle disse. Den vestlige til Slemdal og Sandsvær stødende Deel er luttet Bjergagt, ligesom de nordlige Egne have ikke saa mægtige Bjergagt, hvorimod Districtets midterste Deel bestaaer tildeels af Leerbatter, og de sydlige til Christianiafjorden grændsende Strækninger have store Flader. I denne sidste Deel, hvor saavel Sø som Land bidrager til at afgive Næring for Beboerne, finder man de meest befolkede Egne. Bjergene here til Dvergange-Formationen. Den røde Dvergange-Granit, som er herskende paa Nordsiden af Dramsfjorden, fortsættes derfra omtrent en halv Mill ind i Fjogderiet; derefter viser sig paa de igjen afsluttede Bjerge i Sande Egn stort Kalksteen, men ikke længe. Naaleporfyr hviler derpaa, og længere nede mod Sandefjorden kommer den Sandsteen frem, hvorpaa Perfyren ligger, og som vedvarer uafbrudt langs Sandefjorden, samt danner Grundlaget til alle følgende Bjerge. Nære end Halvparten af Fjogderiet, d. e. dets sydlige Deel, kan man ansee som et stort Plateau af Porfyr 2 til 400 Fod over Havet. I geognostisk Henseende er den hvide med bratte Styrtninger mod Fjorden salbende Bjergstrækning ved Holmestrand mærkelig. Bjergstrækningen er Porfyr, som gaaer over til Basalt, hvilken sidste er et fortsat Reie midt i selve Bjergstrækningen over Naaleporfyr og igjen beklædt med anden Porfyr².

Foruden Christiania-Fjorden, som i en Strækning af omtrent fire Mile omgiver Fjogderiet og danner flere Bugter og Vigter, mærkes tvende fra denne Fjords nordlige Deel opgaaende Arme, nemlig Drams-Fjorden og Sande-Fjorden. Den første af disse, som regnes for at være $3\frac{1}{2}$ Mill lang, og hvorigjennem Dramsbens store Vanddrag udstømmer sig, sammentrænges paa et enkelt Sted ved Strandsteden Endvigen i den Øst, at den kun bliver af et Nisselsteds Brede; og saa her i Flomtiderne formedelst Løbets Snæverhed og den Mængde Vand, som løber ud, Strømmen i stærk Flom paa en Længde af omtrent 1200

²) See v. Buchs Reise durch Norwegen und Lapland, 2ter Theil, S. 336-42, og Hausmanns Reise durch Scandinavien, 2ter Th. S. 91-100 og 246.

Men sætte 3 til 4 Fod Pakke, hvorved bewirkes en rivende Strøm, som til saadanne Tider er farlig at passere for Vaade, da den danner Hvirvler. Til andre Tider, naar ikke Flom og stærk Sydvest-Storm indtræffer, gjer Vandet her regelmæssig Ebbe og Flod to Gange i Døgnet. Den anden Fjord, Sande-Fjorden, er neppe af 1 Miils Længde, og har end mere end Drams-Fjorden kjergrige Bredder, ligesom den er for Skibsfarten uvigtig. Vigtigere i denne Henseende er Tønsberg-Fjorden i Fogderiets sydlige Deel, som paa noget over en Miils Strækning inden Fogderiets Grændser adskiller Nøtterøen fra det vestligere Fastland. Blandt Christiania-Fjordens mange Bugter mærkes Levobugten ved Horten, Trælen ved Tønsberg og østfor denne Bugten ved Ralls Saltværk. I alle disse og paa mange andre Steder ere gode Ankerpladser. Ingen af de søndensjædske Gane er mindre forsynet med Elve og Vanddrage af Betydning end dette Fogderie. Naar undtages Lougen, som fra Sandøvar i henimod tre Miles Strækning løber i Fogderiets vestlige Deel gjennem den deraf saakaldte Laurdal, gives kun sex til otte ubetydelige Elvedrage. De to nordligste af disse, som gjenstemme Stouger og Sande Sogne, samt hvoraaf den østligste eller den saakaldte Sande-Elv er den vigtigste, løbe samlede ud i Bunden af Sandefjorden, og et tredje, som vedkommer Høffs Vrgld, og meest beaaet af en Række Ferskvande, falder ved Gidsøes Jernværk ud i det store til Bøsteruds Fogderie hørende Vand, Fern, der paa en liden Strækning berører dette Fogderie. Et fjerde Vanddrag dannes af trende nordnøstfra kommende Elve, som løbe igjennem Botne, Baale, Namnæs, Annebo og Stokke Vrgld, og efterat være samlede under Navn af Dull-Elven, falder i Nærheden af Jarlsberg Hovebgaard ud i Tønsberg Fjorden. Et femte Elvedrag, der vedkommer Annebo og den vestlige Deel af Stokke Vrgld, løber under Navn af Narholts- og Møgenæs-Elven til Gogfjo i Laurvigs Fogderie, hvori tillige en anden Elv under Navn af Skorge-Elven har sit Udløb, og et endnu vestligere Elvedrag, Svartaaen, har sit Ueb til Naserum Vandet ligeledes i Laurvigs Fogderie, hvilket Vand ligesom Gogfjo gaaer ud i Lougen. Disse Elve, fljendt i og for sig selv af liden Betydning, ere dog for Aaringsdriften af væsentlig Vigtighed, da de drive en Mængde Saug- og Røllebrug; hvorimod med Hensyn til Fiskerie blot Lougen Elv kan blive at nævne. Af de mange ferske Vand eller Indseer fortjene foruden de anførte at mærkes Vorre Vandet, der igjennem en kort Elv løber ud i Christianiafjorden ved Falkenstein, og Agers Vandet imellem Sembø, Sker og Stokke Sogne, der igjennem en kort Elv falder ud i Tønsberg Fjorden ved Melsomvig. Blandt de betydeligste Vandfald ere Sundbyfossen og Gidsøes i Høffs Sogn, samt Kjærsfød i Laurdal, hvilket sidste, hvorover hele Lougen styrter sig med en stor Vandmængde og et ikke ubetydeligt Fald, er af særdeles Vigtighed deels ved at drive mange Saug- og deels ved betydelige Laxefiskerier.

Fogderiet gjennektrykkes i forskjellige Retninger af gode Landeveie. Hoveblandeieen imellem Christiania og Vestlandet gaaer i en Strækning af 6½ Mile igjennem Fogderiets østlige Præstegjelde, og er nu meget beqvem efterat en i Aarene 1791 til 1793 med meget Arbeide anlagt ny Wei fra Sande Sogn langs Stranden til Holmestrand er istand-

bragt i Stedet for den ældre yderst besværlige over den saakaldte Angers Kley nordenosr Holmestrand¹⁾. Fra Tønsberg, hvortil fører en Arm af ovenmeldte Hovedlandevei, gaaer en anden Hovedvei af 1½ Milis Længde til Øverfartøstødet Horten ved Christianiafjorden, hvilkken Vi paa tvende Steder ved Sideveie forenes med Hovedlandeveien; og endelig gaaer Hovedveien imellem Laurvig og Kongsberg langs Kongen igjennem Laurdal (Efr. Resol. af 18de August 1826). Desuden gives nu gode Bygdeveie imellem Soanene indbyrdes, af hvilke to ere vigtige, som fra Holmestrand føre i Vest tværs igjennem Fogderiet til Laurdal og Sandsvær, samt en tredje i Annebo Bygd, som derfra i forskjellige Ørene fører til Tønsberg og Sandefjord. Den fortrinligste af disse Bygdeveie er imidlertid den af Gidsfos Jernværks forrige Eier bestude fra Sande Sogn til dette Jernværk over den heie Aas som adskiller Sande og Høfs Bygde.

Dette District, som fra Aaret 1680 har været kendt under Navn af Jarlsbergss Grevskab, udgjør et Fogderie og delss i tvende Jurisdiction-Districter, som hvert har en Sørenskriver, samt bestaaer af følgende mindre Dele:

a. i det nordre Sørenskriverie:

1) Skouge Hovedsogn, ogsaa Skougebygd kaldet, som tillige med en Samling af Gaarde under Bragerne Sognelald, samt en Gaard af Sande Sogn udgjør et Thinglaug, der indbefatter den nordligste Deel af Fogderiet, grændser mod Nord og N. O. til Dramsfjorden og den Deel af Drammens Kjøbstad der kaldes Strøms og Tangen, mod Øst og S. O. til Strømmens Sogn, mod Syd til Sande Sogn, mod S. V. til Høfs Sogn og endelig mod Vest til Eger. Dette Thinglaug, der indtager en Længde i S. O. og N. V. af henimod to Mile med en Brede af omtrent en Mil, har kun een Sognkirke, nemlig Skouge Kirke, samt et ved det Jarlsbergsske Værk ¼ Mil fra Hovedkirken opført Capel. Arealen er ¾ norst Qvadratmil. Terrainen er mere høitliggende end i de sydligere Naboegnene, og bestaaer for største Deel af Bjergegn, som fra Dramsfjordens og Dramsølvens Bredder hurtigt stiger i Heiet, men med skønne Dale og mange behagelige Situationer, samt med gode Landeveie. Her ere ligeledes fordeelagtige Næringsveie, Agerbrug, Skovdrift, Bjergværksdrift, Sefær og Arbeide i Drammen. Skouge Kirke ligger ¾ Mil fra Drammen, hvis ovenmeldte Deel Tangen er Annerfogn under dette Bygd, og til hvilket Sogns Kirke ogsaa Hedensrud-Tangen under Thinglauget sogner.

2) Strømsfjerdningen, der indbefatter foranstøt under Skouge Thinglaug hørende Samling af Gaarde liggende rundt om Strøms, imellem denne Deel af Drammens Kjøbstad og Dramsølv paa den nordre og Skouge Hovedsogn paa den søndre Side, hvilke Gaarde, da

¹⁾ Om dette Belanlæg, hvorved Nelen paa en Estrafning af mere end en halv Mil blev for største Deel opmuret i Egen, og hvilket, som det første Anlæg af dette Slags her i Landet, i sin Tid opvakte Opmærksomhed, ser (Prof. G. Oluffens) Breve fra Norge i Minerva for 1791, 1ste Bind S. 32, og Budstikkens Dele Norg. 1822, S. 809-811.

udgjøre sytten Matrikulnummere, hvoraf 14 af det saakaldte Strømsjods, i det Geistlige ligge under Bragerøes Sogneskald, og sogne veels til Strømsø og veels til Bragerøes Kirke. Denne Hjerdingss Areal er medregnet under foransførte for Skouge Thinglaug angivne Areal, hvoraf det kun udgjør en ganske liden Deel, og af dens Beboere høre et Par Hundrede til Strandstederne Grønland og Hjerdingen, der ere at ansee som Forstæder for Drammen.

3) Strømmens Sogn, et Anner til Hurums Vgld i Buskends Fogderie. Det strækker sig langs Dramsfjorden i en Længde af omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil ligeover for det høie Hurumland, og begrænses fra Landfiden af Skouge og Sande Sogne. Sognet er meget smalt og indstuittes mod Vest og Nordvest af en høj Bjergryg, paa hvis Skraa-ning ned mod Fjorden det dyrkbare Terrain findes. Omtrent de fire Hyvendele af Sognets Indvaanere beboe Strandstederne Svølvingen og Strømmen, og nære sig ved Søfart, Fiskerie og det Arbeide her falder ved Skibes Løsning og Ladning; de Vorige leve af Agerbrug, Skovdrift og noget Fiskerie. Nogle Gaarde, især i den saakaldte Næsygd der er Sognets nordligste Deel, ere temmelig høitliggende, dog ingen som Gaardene i Skouge Sogn. Dette Annersogn, hvis Areal $\approx \frac{1}{4}$ Qvadratmill, udgjør et Thinglaug fælles med Sande Præstegjeld. Det har kun Landevei søndenfor Strømmens Strandsted, ved hvilket ligger Sognets Kirke 2 Mile til Vands fra Drammen og $\frac{1}{4}$ Mil fra Hovedkirken.

4) Sande Præstegjeld. Det omgives mod Vest, Nord og Øst af Hoffs, Skouge og Strømmens Sogne, og grændser mod Syd for en Deel til Christianiafjorden, hvorfra Sandesfjorden i henimod en Mils Længde flæjer sig ind i Vgldet, samt for Ørigt til Betne Vgld. Areallet er $1\frac{1}{2}$ Qvadratmill og Vgldet udgjør kun eet Kirkesogn, der alligevel fornævnte Strømmens Sogn er et Thinglaug, hvortil høre to Der med nogle Holmer i Munden af Sandesfjorden. Sognets midterste Deel er en aaben og rummelig Dal paa begge Sider af den gjennem Fogderiet gaaende Hovedvei mellem Drammen og Holmestrand, med særdeles smuk Beliggenhed og i den ydre Deel med store Flader, hvori Sognets fleste Gaarde ligge, som ved Skovbegroede Bjergaaser kiles i Vest og Øst fra Næsfognene. Endel gode Gaarde ligge og paa begge Sider af Sandesfjordens bjergrige Bredder. Her er ligesom i Skouge Sogn meget Leerstjod, paa sine Steder noget sandblandet, og man har godt Agerbrug, ligesom til mange Gaarde ere gode Skove, for hvis Producters Udsørsel Sognet i Fortiden har havt to Lædepladser. Formues-Forsætningen er god, og dette Vgld har en af de meest velhavende men tillige mest luxuriøse Almuer i Fogderiet. Foruden foransførte Hovedlandevei har man trende fra Sognekirken udgaaende Bygdeveie, som sætte Vgldet i Forbindelse med Næsfognene, nemlig en i Vest over Bergstien til Hoffs Vgld, en anden i Syd gjennem Hoffs Vgld til Sandesøen, og en tredje langs Sandesfjordens Østside til Svølvingen og Hurum. Sognets Kirke ligger to Mile søndenfor Drammen og $1\frac{1}{2}$ Mil nordensfor Holmestrand ved bemeldte Hovedvei.

5) Hoffs Præstegjeld. Dets Længde er fra Dramnas Vgld i Syd til Skouge Sogn i Nord omtrent to Mile, og det indstuittes paa

man tillige Bjergværksdrift, da Gidsfos 3. Deel af Hovedfogner. En jævn Velstand som sædelig. Bygdet ligger udenfor Fogderiet og fører igennem begge Sogne, fra hvilken Sande og Botne, samt i Vest til Sandsvæget 3½ Mil fra Drammen og 1½ Mil fra

6) Laurdals Præstegjeld. Det er af Fogderiet, bestaaer af en aaben og rummen strømmer, hvilken Dal regnes at have Hebrum Præstegjelds øverste Annerfogn. Hvunder Sandsvæget Bygd i Nord, og ind i Bjergaaser, som ere høiest paa Vestfiden, h af Glendal og Sandsvæget, og mindre i Mammæs og Annebo Bygde tilføde. Vi saa at det er det største af Fogderiets 2 trende, nemlig Svarstad (forb. Svarstads) terste og folkerigeste, Styrvold Annerfogn, den Sogn, der er det nordligste og mindste, hviger en kort ½ Mil, men Styrvolds Kirke De fleste Gaarde ligge i Horeddalen eller paa gaaer fra Svarstads Kirke en Sidedal op i Gaarde og igennem hvilken Dal løber en saar Navn af Tanum Elv. Og saa i Var mindre Sideelve fra de vestlige Bjerg ere fordeelagtige Næringsvei. Bygdet har get er en Hovednæringsvei, hvorhos de h Vandfald i Lougen og Sideelvene drive 2 vigtigste i Fogderiet, og hvis Producter gaa

7) Botne Præstegjeld, der strækker sig i omtrent en Miils Længde Vaale Prglb i Syd til Sande Sogn i Nord, grændsenbe mod Øst hele dets Længde med høie og steile Bjerge til Christianiaffjorden, der har sin største Brede, omtrent et Par Mile, og med Høffs Prglb b Vest. Arealen er $\frac{3}{4}$ Qvadratmiil. Terrainet er ujævnt og bjergagt, og Prglbet er i Almindelighed mere høitliggende end sammede blige og høilrige Næbopræstegjelde, ligesom det i flere Henseender er tilbage for disse i Frugtbarhed, da det meest har tung, fugtlig Kold Leer- og Myrjord, samt hyppigen gennemskjæres af Bjergaa- og smaa Bjergsnatter, der forårsage Kjølbånd, ligesom adskillige yder vedligeholde Kulden om Foraaret. Foruden Hovedsognet og det R. B. for samme liggende mindre folkerige Hillestad Annerfogn, hvis rkes Afstand fra Hovedkirken er en Miil, hvilke Sogne tilsammen gjøre et Thinglaug, er endvidere Holmestrand's Kjøbstad, som omgivet af Hovedsognet, et Anner under Prglbet, hvis vigtigste Næringsvei osbruget har været. Hovedveien fra Christiania til Vestlandet gaaer ennem Hovedsognet, og flere Bygdeveie føre fra Holmestrand til den- og søndenfor liggende Sogne. Hovedkirken ligger $\frac{1}{4}$ Miil vest for Holmestrand.

8) Vaale Præstegjeld og Thinglaug. Det grændser mod Nord til Botne Prglb, mod N. D. til Christianiaffjorden eller den Deel deraf som kaldes Holmestrand'sfjorden, hvori ligger en til Hovedsognet hørende Deel, ngden, mod Øst til Borre, mod Syd til Sembs og mod Vest til unæs Prglb. Det har en Udstrækning af henimod 2 Mile i Længde n Bredden er ingensteds over en halv Miil. Arealen er $\frac{1}{2}$ Qvadrat- il. Kirkesognene ere tvende, nemlig Vaale Hovedfogn og det mindre fterige Undrumdals Annerfogn. Terrainet bestaar af Leerbakker og letter, og Prglbet er en af Fogderiets bedste Bygder, med mange store arde i begge Sogne. Her er fordeelagtigt Agerbrug, og man har gen Indtægt af Skovene, ligesom enkelte af Hovedsognets Gaarde ve Anledning til at gjøre sig Fordeel af Fiskeeri. Folket udmarker ved Windstibeligbed og Formues-Forfatningen er god. Foruden Fog- riets Hovedlandveie, der gaaer igjennem begge Sogne, ere her flere bygdeveie, hvoraf den, som fra Holmestrand fører til Ramnæs Prglb, den vigtigste. Hovedkirken ligger 1 Miil fra Holmestrand, 2 Mile a Lønsberg og $\frac{1}{4}$ Miil fra Annerfognen.

b. i det søndre Sørenskriverie:

9) Ramnæs Præstegjeld og Thinglaug. Det begynder omtrent Miil vestenfor Lønsberg, og strækker sig omtrent 2 $\frac{1}{2}$ Miil i N. V. til Hillestad Sogn i Botne og Vatsaas Sogn i Høffs Prglb, imedens det afsluttes mod Øst af Sembs og Vaale, og mod Vest af Annebo og urbals Prglb, og har mod Syd Arendals Sogn af Stokke Prglb. Arealen er $1\frac{1}{2}$ Qvadratmiil. Foruden Ramnæs Hovedfogn, har det to rdenfor liggende mindre Annerfogne, Foden og Wibeftad (ford. Wibeftad), af hvis Kirker Fodens ligger 1 Miil og Wibeftads $\frac{1}{2}$ Miil fra hovedkirken. Hovedsognet er for en stor Deel en Fjær, jævnt, aaben og Syd høilende Bygd, med god og frugtbar meest leeragtig Jordbund, og Fogderiets bedste Kornegn, men for en stor Deel blottet for Kov. Annerfognene ere derimod Skovhygder, og Wibeftad Sogn min-

dre Skiftet til Kornavl, da Grunden er mere bjergagtig og sumpig, hvilket kun er Tilfældet med Hovedfognets vestlige Deel. 3 Vgldet er til Skovproducternes Forædling 30 Sauge, hvoraf 24 i Annerfognene. Med Undtagelse af Vibeftads Sogn hører Præstegjeldet til Fogderiets meest velhavende, men ogsaa til sammes meest luxuriøse Bygder. Det ligger udenfor Fogderiets Hovedveie, men gennemskjæres af flere mindre Veie i forskjellige Retninger, hvoraf en, som kommer ind fra Sembs Vgld, fører i Nord gennem Hovedfognet til Holmestrand, og en anden vestligere gennem Vibeftad Sogn til Hoff's Vgld. Hovedkirken ligger i Sognets bedste Bygd, 1½ Mil i N. V. fra Tønsberg.

10) Borre Præstegjeld, bestaaende af Borre Hovedsogn og det nordligere Nykirke Annersogn, hvilke tilsammen udgjøre et Thinglaug, som strækker sig i næsten en Halvcirkel af omtrent 1½ Mils Længde og ½ Mils Brede langs Christianiafjorden, og omgives af Baale Vgld mod Nord og Vest, samt af Sembs Vgld mod Syd. Arealen er ¾ Qvadrattmil. Vgldet bestaar for største Deel af jærne Strækninger med lave Bjergaaser, og har behagelige Åfverlinger af Skove, Høider og Sletter, der gjere denne Egn til en af de smukkeste i Fogderiet. Især tilbrager den østlige Deel af Hovedfognet sig den Rejsendes Opmærksomhed, formeest ved dens særdeles smukke Veligheden ved Søen, fornemmelig i Strækningen fra Gjøstgivergaarden Kjør forbi Borre Hovedkirke til Horten. Her er Borre-Bandet, et af Fogderiets betydeligste Færdsbænde, med smukke Omgivelser. Foruden Agerbrug og nogen Skovdrift, hvilken sidste meest findes Sted i Annersognet, der i Fortiden har haft to Udfiskningssteder for Trælask, medfører Veligheden ved Søen, at man har Næring af Fiskerie, Søfart og Handel, og en Fjerdedeel af Hovedfognets Folkemængde udgjøre Beboerne af Naagaardsstrands Ladested og Hortens Marine-Etablisement. Formues-Forsætningen er imidlertid, uagtet de blandede Næringsveie, ringere end i de to foranstøttede Vgld, da Gaardene ere mere udstykkede, og Jordbunden i den Deel af Hovedfognet, som ligger ved Søen, meest sandig og mindre frugtbar end i hine Vgld, uagtet Potatoesavlingen er betydeligere. Hovedfognets Velstand berøer fornemmelig paa Handels og Skibsfartens mere og mindre heldige Gang. Hovedveien imellem Christiania og Vestlandet gaar gennem en Deel af Annersognet, og Hovedveien fra Tønsberg til Horten gennem Hovedfognet, hvilke tvende Veie forenes ved en fra Borre Kirke i N. V. udgaende Hovedvei. Hovedkirken har en udmærket smuk Veligheden paa en Høide over Christianiafjorden, 1 Mil nordensfor Tønsberg og 1½ Mil i S. S. D. fra Holmestrand.

11) Sembs Præstegjeld. Det strækker sig langs Christianiafjordens Vestside fra Borre og Undrumøbals Sogne i Nord til Stokke Vgld og Tønsberg-Fjorden i Syd, samt omgives mod Vest af en Del af Mamnas og Stokke Vgld. Arealen er ¾ Qvadrattmil, og Vgldet bestaar af Sembs Hovedsogn, samt det østnør for samme liggende lang folkerigere Slangen eller Slangens Annersogn, hvis Kirke ligger ½ Mil fra Hovedkirken, og under hvilket sidste Sogn hører Valls Søværks Menighed med egen Kirke. Terrainet er næsten lutter Slætt, som kun paa enkelte Steder afbrydes af lave Bjergaaser, og Vgldet hører til Fogderiets jævne Strækninger. Sembs Sogn gennemskjæ-

8 i to næsten lige store Dele af den Sognet fra N. til S. gennem-
 :sommende Duli-Elv, som falder i Tønsbergfjorden, og Slagen Sogn deles
 geledes i to, skjøndt ulige store, Dele af en fra Trælen, der er en Bugt
 i Søen, i Syd og til Naasgaardstrand i Nord gaående dyb Dal, der
 rehen skal have været gennemstrømmet af Søen, hvorved dette Sogns
 flige og største Deel har været en De. Den til denne Deel hørende
 Fjorden udstikkende saakaldte Slagens Lange, en bred og noget højt-
 liggende skovrig Landtunge, er den østlige Deel af Fogderiets Fastland,
 g Slagen Sogns sydlige Deel er den saakaldte Bytange med fem
 ed Søen og ved Trælen liggende Gaarde. Roberg-Kollen, et isoleret
 Bjerg paa Vestfjæden af den Dal som gennemskjærer Annerfognet, for-
 jener at mærkes blandt Bjergshøder. Bygdet udgjør et Thinglaug, har
 ortrinligt Agerbrug især i Hovedfognet, men i dette kun ringe Skov,
 hvorhos for Slagens Sogn Fiskerie, Søfart og Arbejde ved Valls
 Saltværk beskæftiger mange. Uagtet Gaardene i Slagen Sogn paa
 Brund af de blandede Næringsveje ere meget udstykkede, hører Bygdet
 og til Fogderiets mere velhavende Egne, og Hovedfognets Beboere ro-
 es for deres Windstibeligbed og Farvelighed. Saavel Hovedveien fra
 Christiania til Vestlandet, som den fra Tønsberg til Horten, fører igjen-
 nem Bygdet, hvilke Veie, hvoraf den sidste heelt igennem danner Grænd-
 en mellem begge Sogne, forenes ved tre andre Veie, hvoraf to gaae
 orbi Jarlsberg Gaard og Hovedkirken, som ligger $\frac{1}{2}$ Mil i N. V. fra
 Tønsberg.

12) Tønsbergs Landdistrict, hvortil forhen hørte den imel-
 em Trælen og Christianiafjorden udgaående saakaldte Bytange, men
 om nu efter Resol. af 22de Juli 1833 (see Side 237) blot bestaar af
 Den Huds søndenfor Bytangens yderste Spids.

13) Røtters Hovedfogn og Thinglaug, bestaaende af den egent-
 lige omtrent en Mil lange Røtters, som ved den Side 235 omtalte
 Rende adskilles fra Tønsberg og ellers ved Tønsberg-Fjorden og Trælen
 fra Sembs Bygd i Nord og fra Stokke Bygd i Vest, saavelsom fra
 det til Bygdet liggende men under Laurvigs Fogderie hørende Tjoms
 Kærufogn i Syd, imellem hvilke er et bugtet Sund, Brængen (ford.
 Brindholm Sund), samt af adskillige mindre Der, blandt hvilke mærkes
 Fjævenland, Bollærerne, tre i Tallet, og Narperne, alle i Christiania-
 Fjorden. Sognets Areal er $\frac{1}{2}$ Qvadratmil. Agerbruget afgiver ikke
 tilstrækkelig Brødsøde til Sognets store Folkemængde, og man mangler
 mangesteds fornøden Skov; derimod er Søfart en vigtig Næringskilde
 for dette Sogn, i hvilket mange større og mindre Fartøier ere hjemme-
 hørende. Formuesforfatningen er saaledes aldeles afhængig af Hand-
 lens og Søfartens større eller mindre Flor. Ved Den ere adskillige
 Skibshavne, hvoraf Narosund er den vigtigste. En Kjørebøl gaaer heelt
 igennem Sognet fra Tønsberg til Brængen. Sognets Kirke ligger hen-
 ved $\frac{1}{2}$ Mil i Syd fra Tønsberg.

14) Stokke Præstegjeld, det sydligste paa Fogderiets Fastland,
 om omgives i Vest af Annebo og i Nord af Ramnæs og Sembs
 Bygde, grændser i Øst til Tønsberg-Fjorden, og har i Syd og S. V.
 Sandehærreds Bygd. Arealen er $\frac{1}{2}$ Qvadratmil, og Terrainen bestaar
 om Sembs Bygd af lutter Sletter, der kun paa Nord og Nordvest

kanten omgives af Bjergaaser. Kirkefognene ere trende, nemlig Stokke Hovedsogn, det sydligste og folkerigeste, samt det eneste Sogn der stæder til Seen, Ekee (ford. Skeidanger) Annersogn i N. V. for dette, og endnu længere i N. V. det mindre Arendals Sogn, hvis Kirke ligger $1\frac{1}{2}$ Miil fra Hovedkirken, men Ekee Kirke kun $\frac{1}{2}$ Miil derfra. Præstegjeldet er det folkerigeste i hele Fogderiet, har god Anledning til Agerbrug, for største Deel sandblandet Jord, og i Arendals Sogns Kirkebygd samt i den vestre Deel af Ekee Sogn Leerjord, og mere end fornøden Skov især i Ekee Sogn, der har mange Sauge. Hovedsognet, hvortil hører Den Veierland i Tønsberg-Fjorden, har tillige Næring af Søfart og Fiskerie, og mange velstaaende Beboere. Gjennem Ekee og Stokke Sogne fører Fogderiets Hovedlandevei i en Længde af $\frac{3}{4}$ Miil, og fra denne udgaar flere Bygdeveie, dels igjennem Hovedsognet i Øst til Tønsberg-Fjorden og dels i N. V. gjennem Arendals Sogn til Annebo Bygd. Hovedkirken ligger $1\frac{1}{2}$ Miil i S. V. fra Tønsberg.

15) Annebo Præstegjeld. Det stæder mod Nord til Vinsebad Sogn, mod Øst til Ramnæs og Arendals Sogne, mod Syd til Stokke og Sandherreds Bygde, og har Hedrum Thinglaug samt Laurdals Bygd i Vest. Arealen er $1\frac{1}{2}$ Kvadratmiil, og Kirkefognene trende, nemlig Annebo Hovedsogn, med Højjord eller Høajord (ford. Høugajord) og Kobals Annersogne, af hvilket sidste Sogn dog ifkun fem Gaarde tilligemed Kirken vedkomme dette Fogderie, da den øvrige og største Deel hører til Laurvigs Fogderie. Af disse Annerkirker ligger den første $\frac{1}{2}$ Miil og den anden $\frac{1}{2}$ Miil fra Hovedkirken. Terrænet er i det Hele bjergrigt, og Bygdet, som er en god Skovbygd med en Række (ikke mindre end 52) Vandfauge, er derimod lidet stikket til Kornavl, da det har meget kold og sumpig Leerjord, der er indsluttet imellem Bjerge; imidlertid er Højjord Annersogn, med Lindtagelse af dels velige Deel, mere beqvemt for Kornavl end det mere lavtliggende Hovedsogn. I det Hele hører Bygdet til Fogderiets mindre velhavende, ligesom til sammes mindst smukke Egne, og ligger fjernt fra Hovedveiene, hvorimod Bygdeveie føre i Syd til Laurvigs Fogderie, i Nord til Ramnæs, samt i Øst til Stokke og Sembs Bygde. Bygdet er et Thinglaug. Hovedkirken ligger $1\frac{1}{2}$ Miil fra Tønsberg.

Fogderiets Næringsveie ere:

a. Jordbrug, dog er, skjøndt saavel Veliggenhed som Jordbund i det Hele begunstiger Jordbruget, dette ikke bragt til nogen fortrinlig Hvide, og Fogderiet kan ikke regnes til Landets Kornbygger, hvortil Aarsagen fornemmelig er den, at den herværende Almue for meget isælsfattes med andre Næringsveie, da Skovbrug paa den ene og Søfart paa den anden Side beskæftiger mange Hænder i denne saa stærk befolkede Egn. Imidlertid gaaer Jordbruget fremad, og det maa antages at Fogderiet nu fuldkommen brødsøder sig af egen Avl. Sande Sogn, Baale Bygd, og største Deel af Ramnæs og Sembs Bygde aale mere end det fornødne Korn, og Vorre, Høffs, Skouge og Skott Bygde aale omtrent hvad de behøve, uagtet Jordbrugene i Stokke Hovedsogn, saavel som i Slagens Annersogn ere meget udskyffede, da Søfarten her er en saa vigtig Næringsvei, og uagtet Vinsebad Sogn af

Raminæs Prgld er en Skovbygd, hvor Agerbruget endnu meget staaer tilbage. De øvrige Præstegjelde kunne derimod ikke brodføde sig af egen Avl. I Strømmens Sogn er nemlig mere end Halvdelen af Sognets Beboere Strandsiddere og Søfolk, der ikke gjøre Agerbrug til nogen Næringsvei. Botne Prgld har tildeels en mindre helbig Veliggenhed og mindre Bequemhed for Agerbrug end Nabopræstegjeldene, ligesom Skovdriften her har hindret Landmanden fra at lægge alvorlig Bind paa Agerbruget, hvilket ogsaa har været og endnu er Tilfældet i Skovbygden Annebo, saavel som i Laurdal, hvor Agerbruget meest er tilbage i Styrvold Anner sogn, fordi her ere de betydeligste Skove og man med Lethed kan faae det behøvende Korn opbragt til Vands paa Leugen. Imidlertid har Laurdals Prgld den Fordeel, at dets høie Veliggenhed ved Leugens Bredder gjør, at Climateret er tørt og behageligt, saa at man kan komme til at behandle Jorden tidligere og faae en betimeligere Høst end i selve Bygderne mellem Drammen og Tønsberg, hvor Jorden er mere slud og kold. Meest staaer Notters Sogn tilbage med Hensyn til Jordbruget, da de fleste Beboere af dette Sogn søge deres Næring ved Søfart, og Sognets store Folkemængde i Forhold til Areal, saavel som Jordbundens Bestaaenhed, vil altid være til Hinder for dette Sogn at bringe det saavidt, at det skulde kunne brodføde sig selv. Overalt har imidlertid Agerbruget forbedret sig siden 1807, og en ny Periode i Jordbruget er her begyndt siden 1812 ved den forbedrede planmæssige Dyrkning af Jarlsbergs frugtbare Hovedgaard under dens nærværende Besiddder, hvorved baade et betydeligt Product vindest og et gavnrigt Exempel gives Egnen, ligesom det her i Fogderiet i en Række af Aar i Virksomhed værende Agerdyknings-Seminarium har været fordeeltagligt til Indførelse af en forbedret Jorddykningsmaade. Af Sødarter er i alle Prglde Havren Hovedsæden, der giver 5 til 6 Høld, saa dyrkes og overalt Byg, skjøndt dette ikke overalt lige vel trædes. Rugavl er i de senere Aar bleven mere almindelig end forhen. I Worre Prgld, hvor der gives megen Sandjord, drives Rugavlen vidt, og Sembs Prgld har ligeledes betydelig Rugavl, ligesom en god Deel Rug udsaas i Skouger og Sande Sogne, hvorimod Botne og Annebo Prgldees tunge og fugtige Jord ikke er ynderlig skiftet til Rugavl, som derfor heller ikke meget bruges i disse Dele af Fogderiet og allermindst i Laurdals Prgld. Desuden dyrkes Hvede, paa mange Steder i høiere Grad end Rug, især drives meget paa Hvedavul i Sande Sogn og Sembs Prgld, og Erter avles paa enkelte Steder i det Smaae, fornemmelig i Sande Sogn og Waale Prgld, ligesom man i Stofke Prgld har begyndt med Dyrkningen af de i Dnæs Sogn ved Frederiksbad brugelige Bønner. Potatosavlingen har i den senere Tid gjort store Fremfærd, uagtet mangesteds Leerbunden ikke begunstiger denne Sødart; og det er fornemmelig Potatosavlingens Udvielse der har bidraget til at formindste Kornkjøbet her i Egnen. Især er denne Avl udbreddt i Worre Hovedsogn. Foruden den Mængde Potatos, som herfra sælges i Tønsberg og Holmestrand, udføres et ikke ubetydeligt Quantum til Drammen, Christiania, samt til Brændeviinsbranderierne paa Moss, og Worre Sogns Potatos kjøbes fortrinligen, fordi de ere avlede i Sandjord. Hørsavlingen er overalt i Fogderiet i temmelig god

ingenkjøbt Stokkungen af en Børgers-
veftlige Deel af Høgheriet har endnu vidt
3 Skouge, Strømmens og Sande Sogne
undtages i fidsnævnte Sogn de nærm-
Gaarde, fornødent Brænde og Bygningste-
gen Skov til Affætning, som da benyttes
opffjæres paa egne Sauge, deels til Bjel
til Drammen og Holmestrand, og deels ei-
res til bløse Kjøbstæder saavel som til G-
gode Skove, hvis Producter ere meest Sau-
paa Aargldets 24 temmelig betydelige og si
forsyne Udfkibningsauge, eller igjenne-
gaaer til Saugene i Vestfoksen, og deels
temmelig betydelig Deel Kul tilvirkes til G-
vel fra Bøndernes som fra Bærskærnes e-
stegjeld har forðum haft megen Skov, i
handling er haardt medtagen paa mang
til det nærliggende Holmestrand især fra
Skovproducter, i hvilket fidsste Sogn de si
Holmestrandste Kjøbmænd ere beliggende, d
Eiendomsstove, da de Blanker, som her i d
med Gaandsaug. Laurdal, hvor indtil i d
udgjort Almuens fornemste Næringsvei, ei-
der især paa Vestfiden af Løugen har stor
en betydelig Deel Saugtømmer til de hi
flere ere meget vigtige, hvis Producter de
Laurvigen, og deels, for saavidt Hems G-
Hovedsognet angaaer, fjæres paa Winterf-
kronhed i den nærliggende Deel af Aarsdal

et saa aldeles blotet for Skov, at det maa hente sine Skovproducter i det nærliggende skovrige Annebo Bygd, derimod have Annererne, ier Wierstad Sogn, overflødig Skov, hvilken afgiver en god Deel Tømmer til Forædling paa de mange i disse Sogne værende Udfibningsmøge, hvorfra det som Bord og Planker bringes til Holmestrand og Tønsberg. I de langs Christianiafjorden liggende og i Forhold til realtet stærkt befolkede Borre, Semb, Nøttersø og Stokke Bygde, hvor Slags Læst, endog den ellers til Udførsel umodne, hugges og finder ffætning til den fra Egnens Udførselssteder stærkt drevne danske Handels, og hvorfra desuden en Mængde Brændeverd udføres deels til Holmestrand og Tønsberg samt Ballø Saltværk, men fornemmelig til det ærnere Christiania, kunne Skovene, som en Følge deraf, ikke være saa rhydelige som i de længere fra Kysten liggende Bygder, hvor kun den røre Tømmerlast kommer i Handelen; imidlertid er selv her Skovdriften, så den lette Maade de derved vundne Producter kunne gøres i Venge, i Vigtighed, og Borre Bygd har i Nysirke Sogn, ligesom Stokke Bygd i Skee Sogn, temmelig gode Skove. Derimod mangler en stor Deel af Sembs Bygd den fornødne Skov, og i Nøttersø Sogn ere lidet mange Gaarde skovløse. Af Sauge have Borre Bygd kun tre og Sembs Bygd ingen, men Stokke Bygd 18, og paa Nøttersø, hvor er af Mangel paa Vanddrage til Vandfanges Drift, blot findes Vindange, er en af disse Udfibningsaug. Annebo Bygd er ligesom det liggrændsende Laurdal en god Skovbygd, og da Naturen, som synes at have bestemt Skovbruget til sammes Hovednæringsvei, tillige har foræret Egnen med forskjellige vel libet bethdelige men dog til Saugeaugdrift bequemme Elvedrage, saa ere her anbragte Sauge ved mere af Halvdelen af dets Gaarde, i Alt 52 Vandfauge, fra hvilke Bord og Planker paa Winterfjæret, da ingen Sommerdrift herfra kan finde Sted, udbringes til Tønsberg eller Sandefjord og undertiden til Laurdal. De almindeligste Træarter i Fogderiets Skove ere Gran og i Hjeldegneene tillige Furre, samt af Løvskov, der især langs Søanten er meget hyppig, Eg, Åst, Røn, Alm, Lind, Birk, Dr, forskjellige Billearter, og i Fogderiets sydlige Egne en ei ubethdelig Deel Bøg. Dette Træ findes i størst Mængde i de til Laurvigs Fogderie nærmest grændsende Dele af Stokke og Annebo Bygde, i hvilket sidste Bygd især et Par Gaarde have meget bethdelig Bøgeskov. Bøgetræets nordligste Brændse er den nordlige Deel af Waale og sydlige Deel af Botne Præbøjfeld¹. Bøgetræet voxer overalt i Fogderiet, dog ulige hyppigere i de søndenfor Holmestrand liggende Bygder, hvor ogsaa Bøgetræet har et Hjem, end nordenfor, og kun i disse sybligere Bygder afgiver Egen Materialier af nogen Betydning til Skibsbygning. At for Dvrigt

¹) At v. Buch i hans Reise 2ter Theil, S. 342, ansetter Bøgens nordligste Brændse til Stokke Sogn, kommer formodentlig deraf, at han kun drog langs Landeveien. I sin vilde Tilstand findes Bøgetræet nordligst paa Gaarden Reggestad i Waale og Solum i Botne Bygd ved Søhyften, og længere inde i Landet paa Gaardene Kolsrud og Riveleig i Waale, under en Brede af 59 Grader 29 til 30 Minuter. Her groer Bøgen endnu som frodigt Træ, men forsvinder strax nordenfor.

samme kan angive nogen betydelig
 Dekuden ere Værgangene for det Meste
 marker i de meest befolkede Sogne meget
 Sande, Hoffs og Laurdals Bygdes Gaar-
 sende Hjergræfninger, hvor man ligger
 men den her aalebe Budrot strækker ikke
 Forspning. Dog er i den senere Tid,
 mindst hysselfætted med Skovbrug og 2
 af Dvægavlingen udbragt til Salg i Rje
 af leveres til Salg er meest Smør og
 Baale og Ramnæs Sogne sælge en bety-
 slagteqvæg. Hesteavl er ubetydelig; i
 ubetydelig Omfætningsgreen for de sydlig
 beriet er at kjebe meest to Aars gamle &
 sædes til de blive 5 til 6 Aar gamle &
 Stadsheste og Travere. Forhen holdtes
 findes disse kun i Annebo og Laurdals
 meest udbredt og Kjørjelerne stærkest. I
 Gaare-Racen er den sædvanlige Norste.
 Jordbrugere udenfor Bondestanden have b
 sig Gaar af spansk Race og at overlade
 forbedre den almindelige Race, men hid-
 lykkedes. Geber holdes i Almindelighed i
 fleste Landmænd opføde Sviin til egen Forn-
 len endnu kun lidet til Salg, undtagen
 hvorfra endeel Sviin sælges slagtede til &
 Hjerkræaturer holder Bønderne i Almind-
 Gjas, hvorfra især fra Baale og Ramnæs
 høje om Kaffen

ania- og Tønsberg-Fjorden har man Anledning til Saltvands-Fiske-, dog drives Fiskeriet meest kun som en Bisag af Huusmænd og brandfiskere. Det eneste Fiskerie, som afgiver Export-Artikler, er Hummerfiskeriet, der i det sidste Decennium har været af Bigtighed, men drives egentlig kun i Nøtters Sogn. Dernæst er Makrelfiskeriet, hvori rimeligvis Slagen, Stoffe og Nøtters Bygde deeltage, fordeelagtigt drives om Sommeren omkring Færder og i det aabne Hav. Og saa er der ved Udløbet af Dramsfjorden ved Kysterne af Strømmens sogn gjort ikke uheldige Forsøg med Sildefiskerie med Rod, som drives af Nodfiskere fra Christiania; derimod er det for Sognets Beboere udeelagtige Røgefiskerie ved Svelvigen i den senere Tid aldeles ophørt. Der findes paa forskjellige Steder langs Fogderiets Kyster, og nogle haardt i Strømmens, Sande, Botne, Vaale, Nytkirke, Borre og Slaens Sogne have gode Fiskerier af Lax. Laxen fanges i Muser, og med Laxeruserne ere paa flere Steder forbundne Bundgarnsfiskerier, til at fange Smaafisk, saasom Silb, Makrel og flere Sorter. Ved Laxerne indfinde sig om Høsten Fiskere fra Christiania for at fiske Vabster Lork, ligesom man og paa Falkenstein og ved Horten har med held benyttet Bad til Fangst af Lork, og i Frebersvig Bugten i Nykirke Sogn har man forhen fanget en Mængde Lork og Smaafisk i Muser og Bundgarn, hvorfor dette Fiskerie er skuldsat, men i de senere Aar har Fiskeriet her ikke været synnerlig fordeelagtigt. Ofte saaes i Nøtters Sogn, især ved Bollær-Verne, dog ere Ofte herfra mindre velmagende end de fra Tjøms og Stoffe Sogns Kyster. Elve- og Herslevands-Fiskeriet kan ikke være af stor Betydning, da Egnen er fattig paa Vanddrage. Hovedvanddraget er Rougen, og Laxefiskeriet er det eneste Fiskerie af nogen Bigtighed. Laxen gaar hele Laurdal gjennem indtil Wittingfossen i Sandåvår, hvis høje perpendiculære Fald den ikke kan komme over, og fiskes saavel ved dens Op- som Tilbagegang, især i første Tilfælde i det skuldsatte Fiske Kjørret i Kjær-fossen i Styrvold Sogn. Hele Rougen igjennem fiskes med Dribgarn og om Efteraaret ved Lysting, samt i Kjær-fossen med forskellige Midler, saasom Feiner og Siver, men det vigtigste er Kjørret, en ved Dygd i Fossen bevirket Indretning, hvori Laxen samles, og hvor man den bedste Fiske Tid, som er i Juni og Juli, to Gange om Ugen kan optage 100 Byd. Lax og derover. I Borre- Ågers- og Sjuve-Vandene tages endel Abborrer og om Vaaren, naar Isen løsned, store Gjedder; og de flere Bænde i Høfs Bygd, Gjennestad-Bandet i Stoffe Præbø, Åfim- og Staalerud-Bandene i Annebo og Slestad-Bandet i Høstved Sogn, ere ligeledes fiskerige. Aal fanges paa forskellige Steder, saasom i Dvænedammene under Falkenstein og Melsom samt Elbs og Bærl, og Karubfer saaes i Kullerud-Bandet i Årendal Sogn. Deret har man almindelig; og Brasen i Duli-Elven samt Ågersvandet, ligesom Foreller og Hørsling paa forskellige Steder.

1. Bjergværksdrift, som længe i dette Fogderie har fundet Sted. Paa et Strøg af omtrent to Miles Længde i Skouge og Sande Sogne ere adskillige Slags Metaller, saasom Kobber-, Bly- og Jern-arter fundne; men sjelden befandtes de af nogen byggværdig Mængde, da de hverken naae paa Dybet eller strække sig noget i Længden.

inquire. De nærværende Hjerqværter

aa. Gidsøfs Jernværk. Det er a
i Hoffø Hovedlejn, 2½ Mil fra Helme
Drammen, og har en afsondret men yn
og Bergs-Banbet, ved Bantfaldet Gidsø
1697 af Brigadeer (inden Generalleuten
Herman Hausmann, og drevs efter ha
ger, hvoriblandt Sønnen Generalleut.
kom ved Salg efter Midten af Aarhund
Sehested og til den Deichmanke Famil
hvem det blev overdraget ved Skjeder a
Krigscom. Barth. Rasch i Porsgrund se
det til Just. og Vice-Borgermester Zei
fra hvis Bo det folgtes i Aaret 1795
Gaard i Sande Sogn for 45,800 Rd.
som satte det i god Stand, og efter hvi
drevet for Boets Regning. Værkets In
ovn opført i 1822, to Stangjernshamu
Dreierværk, alle samlede. Forhen havde
der under 22de Juli 1703 fik Privilegiu
Decbr. 1761 udelukkende Privilegium pa
længst er nedlagt. Malmen faaes deels
ber paa Eger, deels og fra Fåhns Grut
Nødebros Grube ved Arendal, der dog i
3 Aarene 1830 til 1835 varierede Ma.
3000 Tdr., og var i Gjennemsnit 2147
brugtes i samme Tid i Gjennemsnit 748
Kulforbruget i to af disse Aar 9000 &
forbruget af søns søns Søns for 6-7

da Marskoven var 43 Uger i Drift, leveredes 2571½ Skpd. Nujern, 492½ Skpd. Støbegods, 58½ Skpd. Bygningsjern, 1289½ Skpd. Stangjern og 75½ Skpd. Fiinsmide, tilsammen af Værkie 20,890 Syd. Værkets Producter udføres over Drammen, hvortil det bringes paa Egern og forbi Vestfossens Saugbrug, samt derfra til Bando til Drammen. Værksarbejderne vare i 1817 35, som med Familier udgjorde 136 Personer, hvorimod her i 1835 vare 46 faste Arbejdere og med Familier 178 Individuer.

bb. Det Jarlsbergske Værk¹, hvortil foranførte i Maret 1646 opbagede og i 1726 igjenoptagne selvhaltige Bly- og Kobbergruber gave Anledning, blev først oprettet 1730, efter en Capitain J. F. Cielignons Opmuntring, af et Participantskab, hvori daværende Orev Webel Jarlsberg, Capt. (siden Geheimeraad og Stiftamtmand i Bergen) og J. Cielignon, Stiftamtmand With i Christiansand og Oberstl. (siden Generallieut.) F. F. Hausmann vare de fornemste Lodtagende, og Privilegium derpaa beholdtes under 15de Juni 1731. Værket, hvis egentlige Drift gik ud paa Bly, skjændt ogsaa noget Sølv udbragtes, anlagdes paa Gaarden Dyre Selvig i Sande Sogn, og den første Smeltning foretoges i 1734; men snart opstod Uenighed imellem Participantskabet, hvorfor Oreven overtog hele Værkets Drift i 1736, indkaldte dertil Arbejdere fra Tydskland, og begyndte samme Aar at forflytte Værket til Gaarden Gjeholt i Skouge Sogn, der laa i Centrumet af de vigtigste Gruber. Han bode kort derefter (1738), og Sønnen, der ligesom Faderen interesserede sig for Værket, anvendte betydelige Summer paa dets Drift, uden at samme kunde lønne sig, hvorfor han i 1753 overlod det for 70,000 Rd. til et nyt Participantskab, som under 8de September 1755 erholdt nye Privilegier derpaa, men var ikke heldigere end den forrige Eier, hvorfor Participantskabet i 1766 besluttede at oparbejde de i Behold værende Malm, og derpaa at standse Driften, hvilket sidste ogsaa skedte i 1770, efterat Værket fra 1736 havde leveret Sølv for 325,224 Rd. 60 s., Kobber for 16,789 Rd. 92 s. og Bly for 30,485 Rd. 35 s., eller i Alt 372,499 Rd. 91 s. Værkets Eiendomme og Indretninger bleve nu særskilt bortsolgte, og da Christen Gichmann i Drammen var bleven Eier af Vanddraget med dets løsbare Damme og Værkets Grund, opstode her efterhaanden et Dværnebrug, to Spigerværker, Valfemølle, Teglværk, en Stangjernshammer, og endelig ogsaa en Marskov, til hvilke Indretningers Drift Eieren i Maret 1787 erholdt af Creditcassen et Lån til Belp 40,000 Rd.² Men da Gichmann hørte kunde betale Renter eller Afdrag af Capitalen til Cassen, blev denne i 1789 givet Udlæg i Eiendommen, og efter Gichmanns kort efter paafølgte Død solgtes Værket med Tilbehør i 1790 for 16,000 Rd. til Claus Nicolai Scavenius, som nogenledes

1) Om dette Værk findes en udsørlig Beskrivelse, udarbejdet efter de af Grønlund Thoresen samlede Materialier ved Gerhard Faye, og trykt 1799 i todegede. Journals 24de og 25de Hefte.

2) See herom Eggert's Efterretning om det C. Gichmann tilkøbe Lån af Creditcassen, Minerva for Octbr. 1790, S. 56—92.

fortsatte de af Schumann gjorde Anlæg. Senere har Værket, som i Almindelighed fører Navn af Konnerud-Værket, og ligger i Mæl fra Drammen, tilhørt fornævnte Grosserer P. v. Gappelen, som i Aaret 1801 paa Auction blev Eier deraf. Det bestaaer af en Stangjerns- og tre Spigerhammere, og dertil hører endvidere et Saug- og Møllebrug. Møljernet faaer almindeligviis fra Gidsfos Værk. I 1816 var Productet 68 Skpd. Stangjern og 61 Skpd. Spiger, med et Forbrug af 147 Tdr. engelsk Steenful, og i Aarene 1830 til 1835 leveredes herfra i Gjennemsnit 66½ Skpd. Stangjern og 50½ Skpd. Spiger, hvor- til forbrugtes 176 Ræster Kul og 95 Tdr. Steenful aarlig. Arbeiderne ved Hammerne ere tilsammen 18.

g. Næringsveie hvortil Anvendelse af Egnens Steen- og Jordarter give Anledning. Rundt omkring den fra Holmestrandsfjorden indgaaende Bugt, Sandefjorden, findes Sandsteen, hvoraf Haabøl Jernværk eier endel Brud, og benytter den til Stelstene, lige- som en anden Sandsteen i Skouge Sogn har i ældre Tider været benyttet til Stelsteen i Smelteovnen paa Jarlsberg Værket. Marmor findes paa Kommerseen under Sande Sogn, hvoraf meget har været ført til Kjøbenhavn dels til Christiansborgs Slots Bygning under Kong Christian den Sjette, og siden til den saakaldte Frederiks Kirkes Opførelse (før 1770), ligesom noget har været anvendt til Udsiringer i Værelserne paa Jarlsberg Hovedgaard, hvilken Marmor er haarde og forvittres ei saa let i Luften som den Gjellebekke. Paa Kommerseen har ligeledes været brændt Kalk, saavel som paa Den Lange i Mæl østenfor Holmestrand, hvilken Kalk er særdeles tjenlig til uendeligt Muurarbeide formedelsft sin ualmindelige Vindkraft. Langsøns Kalk- steen har ogsaa været anvendt som Svabersteen til Vandbygninger ved Anlægget paa Horten. Brændetorv savner man ikke. Fra Øsmundrøds og Vassebergs (eller Bekkefyn) Myrene i Slagen Sogn, der indeholde over 100 Tønder Land, har Vallo Saltværk fra 1791 i en Række af Aar hentet en betydelig Mængde Brændetorv, der har været benyttet til Saltkogning, men nu ikke dertil benyttet.

h. Søfart, der er en vigtig Næringsvei. Foruden Beboerne af Strømmens og Svelvigens Strandsteder i Strømmens Sogn, leve mange Menneffer i Borre og Slagens Sogne af Søfart, og i Nottens Sogn er denne endog en Hovednæringsvei, ligesom i Stofte Sogn er ikke saa Sjøfolk. Man eier ogsaa her et større Antal af store Fartøier end i noget andet Landdistrikt i Norge, thi her var udenfor Districtet Kjøb- og Ladesteder hjemmehørende under Drammens Tolldistrikt (ved Udgangen af 1834) 13 Fartøier, drægtige 568 Commercelæster, i Holmestrand's Tolldistrikt (ved Udgangen af 1835) et Fartøj paa 56 Commercelæster, og under Tønsbergs Tolldistrikt til samme Tid 88 Fartøier af 4281½ Commercelæsters Drægtighed, hvori dog de paa Tjønsøen hjemmehørende Fartøier ere indbefattede. De større af disse Fartøier søge gjerne Fragter udenfor Districtet, de mindre fare enten paa Danmark eller indenlands langs Kysterne.

i. Fabrikflid og Forædling af de raa Naturproductet. Af egentlig Fabrik anlæg findes her:

1a. Valls Saltværk¹, der er paabegyndt i Juli 1739, og is Anlæg et ubetydeligt paa Gaarden Narverød i Slagens Sogn kongelig Regning i Aarene 1734 til 1738 drevet Saltfogerie gavning. Anlægget skedte ved tydske Arbeidere for Kongelig Reg- og Værket bestaaer af to 18 til 1900 Fod lange Graderhuse, og været i fuld Drift siden 1751, og 10 Saltvander, af hvilke : første kom i Gang 1742 og de fire sidste i 1777 og 1778. ndet, som her, efter Aarets Tid og Veirigets Bestaaffenhed, holder tyrte af 1½ til 4 Grader, opføres igjennem tvende Vlyrør paa 5 f Favnes Dybde ved to Vindmøller eller Hestetunst til den Høide daarnet, at det derfra løber igjennem Trørør til Graderhuset, hvorefter draadevis falder ned over Lag af Altsbuntter til de under sambragte Kasser, hvilket gjentages sex Gange, indtil en Søhle af 11 22 Grader erholdes, der ved Tilfætning af engelsk Steensalt en Styrke af 30 til 32 Grader, under hvilken Styrke Rognin- de svarer Regning. Indtil 1774 kogtes Saltet blot af graderet nd, og overfeg da Productionen intet Aar 8 til 9000 Tdr. Fra d berimod at Steensalt er anvendt til at forstærke Søhlen er Pro- men fegen til det Flerdobbelte, da der i 1776 til 1793 leveres- Gjennemsnit 23,114 Tdr. aarlig og i et enkelt Aar (1783) end- 1,504½ Td. med et Forbrug af 4463½ Favne Veed. Til Brænde- tal brugtes i Almindelighed indtil 1790 blot Granveed, men siden d en betydelig Deel Brændetorv. Det tilsvirkede Salt har været:

1742 til 1774 incl. af graderet Søvand . . .	178,092½ Td.
1775 — 1806 — — Do. med Steensalt	765,846 —
1807 — 1814 — — Do. Do.	122,585 —

1,066,523½ Td.

Lønde til 10 Skjæpper eller en Vægt af 15½ Pbd., efter Kongelig af 11te Juni 1778. Dertil har været forbrugt:

	4 Fod lang Granveed. Favne.	Lørd. Lørd.	Steenful. Lønder.	2 Fods Veed. Favne.	Altsbunt. Sneed.	Steenfalt. Lønd.
1774:	53,124.	—	—	—	—	—
1806:	119,704.	36,456.	9,275.	5773.	19,666.	54,501.
1814:	15,380.	41,254.	1,738.	1853.	15,072.	7,695.

men 188,208. 77,710. 11,013. 7626. 34,738. 62,196.
t, som man deels ved Indskrænkning i fremmed Salts Tilførsel (Placat de August 1746) søgte at opphjælpe og deels søgte at skaffe endog a Affætning paa sine Beholdninger, da Røstfaderne paaalagdes e et vist Quantum Salt, hvilket dog ikke har fundet Sted efter

ee: Om Valls Saltværk, af D. G. Bradt i Minerva 1790, 1ste Bind, . 318; Noget om Valls Saltværks Drift af Forvalter Jacob Lerche, Minerva 1794, 2det Bind, S. 168—200; Baron S. G. Hermelin's An- kendinger vld Salt-Tilvirkningen vld Valls Saltværk, i Svensk Vet. cab. Handlingar 1769, S. 60—67, Fabricius's Reise, S. 84—98, og mannus Reise, 2den Deel, S. 229—246, samt Noget om Søvandets althed ved Valls Saltværk af Berre Strøm, Decon. Magazin, 3die Bd. . 193—96.

enng opførte Været at være Statens
 1813 af Kong Frederik den Sjette me-
 iat til Rubiter S. M. Wille for 250
 ham overdraget B. W. Berg i Gothe-
 helbt Udsøg i Vantet, blev ved Auc-
 10,100 Sølvsp. solgt til et Interes-
 dene C. Stoltensberg og N. Bull, sam-
 m. A. Derefter er Været i Aaret 18
 & Tschudy's Eiendom, under hvilket Væ-
 det, da ved Været er i de fire Aar 18
 lig produceret 17,877 Tønder raffineret
 pr. Tønde, eller 24,580 Tdr. Iagt S.
 Tøns Steensalt, 624 Tønde fire Tønde
 samt i de tre sidste Aar 841 Tdr. Steen-
 ceret 24,199 Tdr., i 1837 26,733 se
 og er Productionen afhængig ikke alen-
 Aaringernes Bestaenhed, thi naar Vin-
 ligere Foraarsid, der er den fordeela-
 kedre benyttet, i hvilken Sørvand har
 over, medens det om Sommeren i no-
 Gørke. Til Salttilvirkningen er benyt-
 2506 Tønde, i 1837 1791 og i 1838
 tul i det første Aar 729 Tdr., i det an-
 3205 Tdr. Saltet, for saa vidt det
 affat til Danmark, dog er i 1838 affa-
 1839 ligesaa 1124 Tdr. Værets faste
 til 112 Mand, hvoraf 12 ved Grader
 foruden Dagarbejdere; og til Kunstbrist
 der høstet for Tiden 12 Aar.

Saltværk, er her et i 1836 oprettet Brændeviinsbrønderie, som kan levere maanedlig 10,000 Potter Brændviin, og i hver af de to Vindmøller, som benyttes til at optrække Søvandet ved et Pumpeværk, ere tillige Kornmøller, tilsammen med 5 Par Meelqvarner og en Grynqværn. De til Værket liggende Jordelendomme ansøres under Slagens Sogns Gaarde. Værkets Beboere, hvis Antal i 1835 var 307, udgjøre siden 1782 en egen Menighed med egen Kirke, ligesom Værket har en fast Skole og sit eget fattigvæsen. I Folge Kongelig Resol. af 14de Decr. 1744, §. 3, tilstodets Valds Saltværk i civile Sager sin egen Jurisdiction, hvilket udeveedes af Bogholderen, som tillige var Skifteforvalter, og stod denne Jurisdiction under Overbergamtet som Over-Domsstol, indtil den ved Verganordningen af 1812, §. 138, henlagdes under Ageråhuus Stiftsloverret, ligesom ogsaa Politifager henhørte under denne Jurisdiction, hvilket alt bortfaldt, da Værket 1819 kom i Privates Eie.

Af Industri-Anlæg havde Fogderiet i 1835 tyve Teglbænderier, der angaves samme Aar at levere 362,000 Tagstene, og 385,000 Murstene, samt 90,000 forskjellige Stene, og i 1838 vare her 18 Brændeviinsbrønderier med 21 Rjedler tilsammen af 5786 Pottes Indhold, hvoraf de fleste og vigtigste i Sembs, Borre og Stoffe Bygde. En Fabricationsgreen, som beskæftiger Mange, er Skibshyggeriet, der fornemmelig drives i Fogderiets sydlige Deel, d. e. Borre, Slagen, Røtters og Stoffe Sogne, hvor aarliggen bygges større og mindre Kartsier. I ældre Tider har ogsaa Salttilvirkning her ikke været ualmindelig, men denne er ophørt ved Anlægget af Valds Saltværk. Af betydelige Mellebrug findes flere, saasom ved Jarlsberg-Værket i Skouge Bygd, ved Eidsfos Jernværk i Høfs Bygd, ved Holst og Øre Selvig i Sande Sogn, ved Falkenskeen i Borre og ved Rølsom i Stoffe Bygd, samt ved S. og N. Røsfanne i Baale og Hødens Sogne. Gaandværksfloden er temmelig god, vel ikke som i de bedre Bygder af Christians og Hedemarkens Amt, dog have de fleste Bygde ret buelige Gaandværksfolk. Ved Jarlsbergværket og paa Borre Kirkebakke findes især en stor Deel Professionister samlede.

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Skouge Sogn:

Kobbervig med Hedensrud, 2½ Skpd. (17½ Dlr.), en betydelig Eiendom, med fortrinlig Veliggenhed nær ved Drammen, af hvilken den Deel, som kaldes Tangen, ligger paa Eiendommens Grund og deraf kaldes Kobbervigs Tangen, hvor allerede 1388 var Toldsted, ligesom Hedensrud-Tangen, der er en Fortsættelse af eller Forløb for det egentlige (Kobbervigs-) Tangen, ligger paa Hedensruds Grund, og havde i 1835 44 Huse med 194 Beboere. Foruden god Jordvel har Eiendommen betydelig Grund- og Tomteleie af Tangen, samt Ringe- og Landtoug-Penge af Skibene samlesteds. Udenfor er Rorbby, 1½ Skpd. (11 Dlr.), et Brug med smuk Veliggenhed strax ovenfor Drammen og smukke Bygninger.

Solum, St. 3½ Skpd. (18½ Dlr.), en betydelig Eiendom ½ Mil fra Drammen, der under Kong Frederik den Anden eledes af Christoffer Nielsen Torbensstjerne, en Søn af Niels Svendsen til Gulloug i Rier, da den uden Tvivl var en adelig Sædegaard, Rnive, Øvre,

Konnerud, 11 $\frac{3}{4}$ Lpd. (2 $\frac{1}{2}$ hesteg) har været kaldet Gruber laae her, og Eggholt, 1 L ved Indretninger siden 1737 have terud, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{3}{4}$ Dir.), o den Stubberud paa Eger bemeldte Nedlæggelse bleve disse Gaarde i 1737 hvorfor de ere deelte i mange smaa ved Gaandværksarbejde, dels ved nen. De have en egen Kirke, opferuds Grund, efterat allerede ved en Kirkegaard her var anlagt, og væsen efter Rækr. af 14de Jan. 17

b. under Pragernæs i

Strøm, to Gaarde, Dyr, stybre, skildende 3 Skpd. med 10 Lpd den sidste, der er et betydeligt Brug ved nær ved Strømsøen, samt med en fortrinlig Sten Udflugt over Drammen, har i den senere Tid tides nu af Sennen Capt. Gabriel vel den Deel af Drammen, der li Strømsø og d, bestaaende af 22 L i Omegnen, og have ligget til den ad Gaard synes med Nidten af iertent hert den Jordenstjerne Familie va Rodsesholm paa Eger, og tilberite : univillegerede

indhaver, da den under 28de April 1675 blev tilskjødet Sonnen Paa Constantin Marsellis. Dog er Godset snart blevet adspredt, da Hvidensløve faa Aar derefter skjæbte Nedre Strøm med mere Gods og Strømmen til Præsident Laurig Jacobsen.

Dustad, 3 Ekd. 2½ Ekd., en smukt beliggende Gaard (20½ Dlr.), der i en lang Række af Aar var eiet og beboet af Grosferrer Peder Cappelen, med en elegant Hovedbygning, der har en Frontespice hvilende paa Jerncolonner, samt med god Jord og fornøden Skov; Dannevig, S. og N. 1½ Ekd., der længe har tilhørt Familien Walling; Sundland, 10 Ekd., med en beqvem Beliggenhed ved Dramsølvén; Skougen, N. 8½ Ekd. (8½ Dlr.) og S. 16 Ekd. (9½ Dlr.), af hvilke den sidste, sædvanlig Gulstougen kaldet, som længe var Grosferrer P. N. Arboes Eiendom, har en betydelig Frugthauge, og Roen, Store, 1 Ekd. (10½ Dlr.), og Lille, 15 Ekd. (11½ Dlr.), alle beliggende langs Dramsølvén, henhøre samtlige til det saakaldte Strømsgods. De fleste af disse Gaardes flere boe i Drammen og benytte Jordveien for første Deel til Potatoesavl.

Grønland og Fjerdingen. Saaledes kaldes en Strækning af Huse ved Strømmen under Landets Jurisdiction. Grønland er den Deel som umiddelbar stæder til Strømmens nordre Kant, hvilken Benævnelse bruges til Hversund, der indsluttes af nogle under Byens Jurisdiction hørende Huse, hvorefter kommer Fjerdingen, et bebygget Strøg paa Gaardene Strøms og Sundlands Grunde. Disse Steder have, i Foræning med Næsiden ved Bragerne, deres egen Skole og fattig-Indretning.

c. i Strømmens Sogn:

Svelvigens og Strømmens Strandsteder. Disse, hvoraf det første er det yderste og det første det øverste, samt af hvilket den norderste Deel, der er bygget paa Klipper, kaldes Jota, ligger ved det Sted af Dramsfjorden, hvor denne ved en fra Hurumlandet udgaende Sanduo sammentrænges til et Nisfelftuds Brede, og hvor den stærke Strøm, der falder, lægger flere Hindringer i Veien for Seiladsen til Drammen. De ligge omtrent 500 Skridt fra hinanden, adskilte ved en smal Strand, og havde efter Folketællingen af 1825 Svelvigen 403 og Strømmen 84 Beboere, hvorimod efter Folketællingen af 1835 begge Strandsteder havde tilsammen 181 Huse med 1040 Indvaanere. Svelvigen har en fortræffelig Havn, der bruges som Vinter Oplagshavn ikke alene for Drammens egne, men ogsaa for de Skibe, der lade i Drammen og enten selle op om Høsten, eller lade sig Ladningen der tilbringe, da den i Dramsfjorden ovenfor sædvanlig hindrer al Seilads til Drammen i fire til fem Maanedes om Vinteren. Ligesaa maae de til Drammen i Vintertiden kommende Skibe med Ladninger af Korn, Salt m. l. her løsse disse, som da paa Slæde føres til Drammen, hvilket giver de omliggende Bygder, fornemmelig Hurums og Strømmens Sogne, en ogsaa Næsen, Lier, Uger og Modum Brglde, Anledning til Forænfte, ved at føre Korn m. m. til Drammen og derfra Nord og Syder tilbage. Løbet ved Svelvigen, som har været fuldt af store itene, hvilke man i de nyeste Tider ved Hjælp af Maskiner og ved et nyffterapparat har søgt at optage, har nu med jævnt Vand omtrent

mand, der tillige har Dyssyn med 4
1838 vare 29 Potjer. Videre er paa
haling og Reparation, som sjelden ma
igjennem det trange Løb er ved den en
en Mornings-Indretning, hvorfor haves
Ved Strømmen staaer Sognets Kirke,
St. Nicolai Kirke kaldet, der formodes
det trettende Aarhundrede og tilhører
have en egen Fattig- og Skolekasse. I
Her haves to Sprøiter, og i Narene
af Indløbet til Drammen opført et B
udenfor Strømmen, med et mindre paa
trede paabegyndt ved Glasværket (S.
da var en Garnison.

Næs, Nedre, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.)
Dlr.), ere gode Brug med fordeelagtig
norblige Deel, og af Gaardene udenfor
 $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Rnem, i
Gaarde i Fortiden har været et Kors ell
($7\frac{1}{2}$ Dlr.), udenfor hvilken er Myreb
kerplads under Holmestrand's Følsdistri
1768 nævnes som en Ladeplads for Tr
vet, Haasen (Høien) tre Gaarde, 4
Berger, 2 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.)
og sammes første Brug, med smuk Vel
lig Skov, godt Fiskerie og godt Vandfa
d. i Sande Pra
Sande Bræsteaarb. af Skov

1½ Skpd. (11¾ Dlr.), alle gode Korngaarde paa Strætningen nordest for omkring den til Drammen gaaende Hovedvei, og udenfor Kirken ere Kavaa, tre Gaarde, 5½ Skpd. (26¾ Dlr.), og Teien, V. og Ø. ¾ Skpd. (23¾ Dlr.), gode Gaarde. Blandt de mindre mærkes Valde, 1 Skpd. (5½ Dlr.), et Brug, der har været behøvet af Oberstl. Hr. Fr. Grüner, som døde 1757, derefter af Sønnen Fr. Grüner, der døde som Generalmajor i 1797, og siden af Oberst D. Schrøder, der døde 1824, hvis Enke nu beboer Gaarden ¹.

Naanaes, St. 2½ Skpd. (15¾ Dlr.), et af Bygledets store Brug, og Leersøbryggen, 1 Skpd. 18½ Lpd. (12¾ Dlr.), et godt Brug, beliggende paa begge Sider af Sande-Elvens Udløb i det Underste af Sandefjorden, ved den sidste af hvilke Gaarde i Fortiden var en Ladeplads for Trælaf, der nævnes endnu i Fødsforordningen af 1762 og 1768 ², og som ligeledes i de senere Aar har været benyttet for den Trælaf der nedkommer igennem Sande-Elven. Udenfor paa Sandefjordens Østside er Selvig, tre Gaarde, 4 Skpd. 19½ Lpd., alle med beqvem Veligheden ved Fjorden, god Jord og god Skov, hvoraf Bøve Selvig, 1½ Skpd. (15½ Dlr.), er den betydeligste, til hvis Herlighed hører et meget godt Vandfald med Saug og godt Møllebrug, Teglværk og betydelig Skov, samt paa hvis Grund det selvhaltige Jarlsbergste Blyværk først var anlagt (sef. S. 275). Ved Selvig var forhen en Ladeplads for Trælaf under Holmestrandes Føldebistric ³, hvilken i Aaret 1735, da man søgte at afskaffe endel overflødige Ladesteder her i Egnen, endnu ansaaes nødvendig og blev da aarlig beslagt af et Par Partier. Paa Fjordens modsatte Side ere Vee, to Gaarde, 4½ Skpd. (25½ Dlr.), og Holm, 2 Skpd. 7½ Lpd. (15½ Dlr.), et godt Brug, og i Mundingen af Fjorden er Kommersøen, 5 Lpd. (3½ Dlr.), der er ubetydelig af Jordvei, men med god Skov, Marmorbrud, Fiskerie og god Winterhavn.

e. i Hoff's Præstegjeld.

aa. i Hoff's Hovedsogn:

Hoff's Præstegaard, af Skylb 2 Skpd. (15½ Dlr.), der har forskjellig Jordbund, en Udsæd af 30 Tdr. Korn og 12 Tdr. Potatoes, føder 6 Heste, 25 Køer og 12 Faar, har god Havn, tilstrækkelig Skov, og 16 Pladser, hvorpaa jodes mere end paa selve Gaarden. Her staaer Sognets Kirke, der er en gammel Steenbygning ældre end Reformationen og Almuen tilhørende. Nordenfor ere Stoffe, 1½ Skpd. (9 Dlr.), Ussby, 1½ Skpd. (7½ Dlr.), og Nordby, 1½ Skpd. (6½ Dlr.), gode og nær hinanden liggende Jordbrug, samt nordligere Herstad, 2 Skpd. (10½ Dlr.), og Verg, to Gaarde, 3½ Skpd. (17½ Dlr.), paa Østiden af det saakaldte Bergs-Band, ved hvis Udløb er Eid, 17 Lpd. (5½ Dlr.), med Eidsfos Jernværks Indretninger, Udskibnings-Saug og Møllebrug, og med 208 Beboere efter Folketællingen af 1835,

¹) Om den her anførte Grønérsk Familie kan eftersees Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 4de Deel, S. 324—342.

²) og ³) Foruden disse vare i Sandefjorden i det 17de Aarhundrede formeentlig flere Ladepladser, hvilke under Tet bleve benævnedes "Sande Egea."

og 2 Dyr, 20. og 2. 2 Skp. 124 xpo. I
 dette lille Sogns i det Hele mindre I
 Skov til Salg. Ved Solberg ligger S
 bygning, og S. Solberg, der er Bræ
 Brug.

f. i Laurbals B

aa. i Svarstad &

Svarstad Præstegaard, af S
 har beqvem Beliggenhed, en Udsæd af
 tatos, føder 5 Heste, 30 Hæfreaturer og
 men fri Søterhavn, utilstrækkelig Brænd
 Pladsjer. Paa Gaarden staaer Sognets
 ført 1657. Sendenfor ligge Dypal, 2
 Aftim, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sogn,
 med ualmindelig god Jordart, Gjett
 Smukke stad, tre Gaarde, 4 Skpd. 3
 stad, S. og N. 3 $\frac{1}{2}$ Skpd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
 denfor Kirken Lanum, to Gaarde, 3 S
 Styremo, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvo
 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Herland, S. og
 og Skudum, 2 Skpd. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), høre
 gaaende Sidedal. Kalleberg, to Gaar
 Gabelstad, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en
 Bjertnæs, 1 $\frac{1}{2}$ Skpd. (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et temn
 Skov og Sauge, ligge paa Glvens Østsid

bb. i Styrvold &

Gaaserud, 2 $\frac{1}{2}$ Skpd. (16 Dlr.), i
 gen Skov, Mergangsbandsfald med Dvær
 Styrhalsk tre Gaarde 211 Skpd. 1244

rie i Lougen, og Helgeland, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), en mindre Gaard ledes med Skov og Høsterrie, der begge have tilhørt Familien Wright, ligge paa Elvens Østside nær ved Kjærs, hvis Vandfald og Læsterrie er skuldsat for $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og i hvilket Vandfald, der betydeligt, ere tre Sauge, hvorpaa opstaaes Sommeret af Grinis og gelands Skove. Længere nordlig er Holtan, 1 Skpd. $19\frac{1}{4}$ Lpd. $\frac{1}{2}$ Dlr.).

cc. i Hems Sogn:

Hemb, Øvre, $2\frac{1}{2}$ Skpd. (14 Dlr.) og Nedre 2 Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), r paa den første Grund er Sognets Kirke, en gammel Steenbygning med en særdeles smuk Veliggenhed og hvorfra falder en Fjøn Udsigt igjennem Laurdal. Nordenfor er Høgstvedt, 1 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Lpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), i et godt Brug, og nordligere, Skjerve, Øvre, Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Byggets første Brug, med fortrinlig Skov, tæt i Lougen, samt Nedre, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), begge med ager. Skjerve tilhørte omtrent ved Kong Christian den Fjerdes Jæringss Begyndelse Fru Magnild Winter, der var gift med Niels Andersen (Tordenfjernes) Sønneson Jon af Nielsen til Gulloug, og var rimeligvis en adelig Sædegård. Lindsøholm, to Gaarde, 3 Skpd. Lpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge paa Lougens Vestside.

g. i Botne Præstegjeld:

Botne Præstegaard, af Skuld $1\frac{1}{2}$ Skpd. (10 Dlr.), hvorpaa med 20 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, og fødes 4 Heste, 18 Køer 12 Faar, samt hvortil er fornøden Skov og sex Pladser. Her er Sognets Kirke, en gammel Graasteensbygning, der har været indst. Nicolaus og tilhører nu en Privatmand. Østenfor ere Gou. 19 Lpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), Gjøklep, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hvidsteen, Lpd. $16\frac{1}{2}$ Lpd. (6 Dlr.), Gaarde med fordeelagtig Veliggenhed rundt Holmestrand, som ligger paa den første og sidste Gaards Grund, om en Deel af Gougen ligger under Kjøbstadens Jurisdiction. De Gaard hørte i det syttende Aarhundrede under Falkenstein, og det Beboerne i det attende Aarhundrede mærkes den i 1775 afsønde plieutenant C. F. Hagemann, der var Over-Inspecteur og Overdommer i Grevskabet. I Annersognet mærkes Hillestad, fire, rde, $3\frac{1}{2}$ Skpd. (15 Dlr.), med beqvem Veliggenhed, god Skov og jellige Vandfald med Dværner og Saug, paa en af hvilke er Sognkirke, en Sommerbygning opført 1724 og Almuens tilhørende.

h. i Baale Præstegjeld.

aa. i Hovedfognet:

Baale Præstegaard, af Skuld 2 Skpd. ($42\frac{1}{2}$ Dlr.), den bedste af Fogderiets Præstegaarde, med god Jord, en Udsæt af 30 Korn og 25 Tdr. Potatos, og som føder 6 Heste, 25 til 30 Køer og 30 Faar, hvorthos til Gaarden er tilstrækkelig Skov, og 17 Aa gode Pladser, hvorpaa fødes og avles meget mere end paa selve rden. Hovedkirken, som staar paa Gaardens Grund, er en gammel Muurbygning, fordem St. Olaf helliget, der i 1747 er aldeles af indredet. Den eiede før Reformationen et temmelig betydelig Jorde, tilhører en Privatmand og dens Tiende erlægges med $117\frac{1}{2}$ Skpd. Reggestad, 2 Skpd. $12\frac{1}{2}$ Lpd. ($15\frac{1}{4}$ Dlr.), en paa en Halve

(eller Valtersborg), 1 Skpd. $\frac{3}{4}$ Lpd. ($4\frac{5}{8}$ boet af nogle af Districtets Embedsmænd, der Clausen, Amtsforsvalter Niels Bran Platte, som døde 1786, herefter Gaard og herefter Kammeraad Haurig, der sol Walthers, som under 5te Septbr. 1794 e paa at lade Gaarden kaldes Valtersborg været ejet af Røsbmand Chr. Bader i Hjørden er Dffigstad, 2 Skpd. ($15\frac{3}{4}$ med Skov til Salg.

Gotvedt, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{4}{5}$ Dlr.), Ba en af Prgldets første Gaarde, med godt fanne, 3de Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligej vindt Gaard, med betydeligt Vandfald, hv lebrug i Prgldet, Bjerke, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ gode Brug, med god Skov og Teglbærf, Skpd. $2\frac{3}{4}$ Lpd. ($13\frac{3}{4}$ Dlr.), ere alle gode Deel.

bb. i Undrumedals

Glaar, 1 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Lpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Brug, som siden 181* har tilhørt Søren hvilket ere Sollerød, S. og N. 4 Skp Sognets Kirke, en uanseelig Sommerbygning ligere Lebsager, tre Gaarde, 4 Skpd. $11\frac{1}{2}$ tre Gaarde, $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), alle

i. i Raminæs Præj

aa. i Hævedsogn

Raminæs 6 2 00 217 Skpd.

gaard, hvis egentlige Navn skal være Meer eller Reire, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), der har for største Deel god Jord, hvorpaa udsaaes 20 Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt føder 5 Heste, 20 Køer og 20 Faar, med god Havn, fuldkommen fornøden Skov og fem Pladser, og østligere Valle, 3 Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Prgldets betydeligste Gaarde, B. og S. og N. $4\frac{1}{16}$ Skpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), Skjeggestad, S. og N. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf den første er Compagnichefs Gaard, Linneestad, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.)¹, Meire, S. og N. 2 Skpd. $13\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{16}$ Dlr.), og Forum, $2\frac{1}{16}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), der er udlagt til Embedsgaard for Sørenskriveren i det søndre District. De høre alle til Prgldets bedste Bygd, have frugtbar Agerjord og overflødig Kornavl, men mangle for en stor Deel fornøden Skov.

bb. i Rodens Annersogn:

Roden, St. 2 Skpd. $7\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Gaard, og Rille, $16\frac{1}{2}$ Skpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken sidste staar Sognets Kirke, en gammel Steenbygning i sin Tid St. Michael helliget, nær hvilken er Krakken, 1 Skpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), den residende Capellans Embedsgaard, hvorhos mærkes Holtung, S. og N. 3 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), og Sjuve, B. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i Sognets nordlige Deel og alle med gode Skove, samt Fossanne, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), med godt Bandsald hvori Saug og Dværn, i Sognets sydlige Deel.

cc. i Blvestads Annersogn:

Blvestad, tre smaae Gaarde, paa den største af hvilke, S. Blvestad, staar Sognets Kirke, forðum en Gavelkirke Apostlerne Petrus og Paulus helliget, til hvis Opbyggelse i Catholicismens Tid en helbrændende Kilde, hvoraf endnu sees Spor paa Kirkens sydvestre Side, skal have givet Anledning, og af hvis Ornamenter mærkes en smukt udsarbejdet Altertavle, der i Pragt og Arbejde er, skjøndt mindre, et Ildbeskytte til den bekjendte Altertavle i Ringsager Hovedkirke. Længere vestlig er Laane, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Sognets største Brug, og for Øvrigt kunne anføres Marevold, 1 Skpd. $15\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Vallumstad (forðum Barðumstad), $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Tusten, 1 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Egtvedt, N. og S. 3 Skpd. ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), og Lunde, $1\frac{1}{16}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), alle med gode Skove.

k. i Borre Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Borre Præstegaard, med Øvre Glende, 1 Skpd. $9\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), der har sandig og stenet Jordbund, men er af nærværende Sognepræst J. N. Suur, en af Amtets fortrinligste Jordbrugere, særdeles vel dyrket. Udsæden er 20 Tdr. Korn og 40 Tdr. Potatos, og her fødes 4 Heste, 16 til 20 Fætreure og ligesaa mange Faar, med fornøden Havn, et godt Læsestædie, men Skov neppe til Brænde, hvor-

¹⁾ Hos Snorre, 3die Deel, S. 345, nævnes en Robin Samprædt af Linneestad, som saldt med Kong Magnus Blinde i Slaget ved Holmengraa Aar 1139. Da hans Lig efter Slaget bragtes til Lensberg, er det rimeligt at han har været fra denne Gaard. Cf. 1ste Deel, S. 284, hvor et andet Linneestad forekommer.

ere nogle mærkelige Gravhøje og
er en meget bebygget Strækning
udenfor i Fjorden er Væste, 4
Landet, der henhører under Vallo
betydelige Skov, ligesom nordenfor
Langgrundten kaldet, hvor man ta
Nassgaarden, 1½ Skpd. (
Beliggenhed ved Christianiaffjorden
en fører Navn af Nygaard, paa I
gaardstrands Læbested, ligesom G.
128 Beboere.

Semb, tre Gaarde, 5½ Skpd
ved Borrevandets Østside, hvoraf
er den betydeligste, der har tilhørt
Krigsraad Fr. Grønvald, samt i
Jarlsbergste Agerdyrkningss-Seminar
sydvestlige Ende af Borrevandet, 1
(14½ Dlr.), er en betydelig Gien
Baron W. F. Wedel Jarlsberg, og
sæd af 60 Tdr. Korn, og 100 Tdr
og 50 Røer, samt hvortil er et stort
Skoppum, 4½ Skpd. (11½ Dlr.),
ket, og Solberg, tre Gaarde, 4 Sk
paa Vestiden af Borrevandet, af h
(5½ Dlr.), i en Række af Nar har till
paa hvilken Eiendom, hvortil er Bræ
Korn og 55 Tdr. Potatos, samt sød
Hortens Marine-Etablis
Rangst.

tingene i 1818 til 1830 bevilget i Alt 239,465 Eyd.¹ var det dog endnu uvisst om Anlægget fremdeles skulde vedbære, da der fra flere Sider havede sig Stemmer mod Hensigtsmæssigheden af samme i strategisk Henseende². Senere ere, ved den under 16te Octbr. 1833 nedsatte Commission angaaende den norske Marines Tilstand samt fremtidige Organisation, nye Underfølgelser anstillede med Hensyn til Spørgsmaalet om Hensigtsmæssigheden af Hortens Valg til den norske Flaades Hovedstation, og da bemeldte Commission i sammes under 21de Mai 1835 indgivne Indstilling har antaget, at Horten som Hovedetablisement for Marinen burde gives Fortrinet for Frederiksværn³, samt da denne Indstilling ved Resol. af 1ste Martz 1836 i det Væsentlige er approberet, maa det nu ansees afgjort, at Horten fremdeles bliver Marinens Hovedstation, hvorfor det ved Resol. af 24de Octbr. 1836 er bestemt, at dette Etablisement skal have en egen Bestyrelse uafhængig af Frederiksværns Verfts.

Det er den saakaldte Løvsfugt, en af Halsøen Hortentangen, Den Bealsø og de ved Siden af hinanden liggende Løvsøer fra Christianiafjorden beskyttet og for Løvrigt af Fastlandet indsluttet tryk Havn, hvis Længde fra N. V. til S. D. er 5000 og Bredden fra N. D. til S. V. 2000 Alen, samt hvortil fire forskjellige Løb føre, der er bestemt til Drølløshavn. Dybden er fra 1 til 10 Favne, overalt findes god Ankersætning i Lerbund, og kun i særdeles haarde Vintere belægges Havnen med Is. Det egentlige Skibsverft med Vebinger og Vølværker er anlagt paa den sydvestre Bred af Hortentangen, d. e. i Havnens sydvestlige Deel, og selve Tangen benyttet til Magasiner, Værkstedbygninger, Caserner m. m., hvor efterhaanden en Mængde Bygninger til forskjelligt Brug ere opstaaede. Til Dplagsleie for den vordende Flaade er den sydvestlige Deel af Havnen langs Gaarden Applbnæs's Grund bestemt, og paa samme Gaard er Anlægget af en Slusedok paataent. Efter Folketællingen af 1835 havde Etablisementet 209 Beboere, et Antal der senere meget er tiltaget, da i de sidste Aar en betydelig Arbeidsstyrke her har været samlet og betydelige Arbeider ere udførte, hvortil hører Opførelsen af et Aar anseelige murede Barakbygninger. I 1839, da Arbeidsstyrken har været størst, og udgjort omtrent 1000

¹) At foruden de anførte Summer et Beløb af 50,070 Eyd. 82½ s. i bløse Aar har passeret til Udgift for Etablisementet, seer man af Stortingsberetningerne for August 1833, S. 540 og 561.

²) See "Bemærkninger over det udfomne Skrift: Om Marine-Etablisementet" Christiania 1825, 24 S. 8vo., og (af samme Forfatter) "Evar fra en norsk Sø-Officer til Forsfatteren af de udfomne Skrifter om Horten-Etablisementet og den Norske Flaade", Christiania 1825, 36 S. 8vo., samt Major Rørdes i 1827 indgivne "Betragtninger over Marine-Etablisementet paa Horten" og hans "Gjensvar" til de mod bløse af en Anonym (Capt. Th. Broch) gjorte Bemærkninger.

³) See "Beretning og Indstilling fra den under 16de Octbr. 1833 anordnede Commission angaaende den norske Marines nærværende Etyrke og Tilstand" ic. Christiania 1835, 8vo., samt "Om Valget af Hoved-Etablisementet for Norges Marine" der er indført i Magasin for Søværnen, 1ste Bind, S. 24—45.

og i 1839 158,657 $\frac{1}{2}$ Tpd. Etablisementen ved samme ere desuden ansatte to Kvæga. Forvalter og Regnskabsfører, en Skibsbyg Ingeniørbetagsmentet bestaaer af fem Ds Mal 1839 er til Etablisementets Bevogt. Detaschement af 36 Mand foruden Overmentets Jordeiendomme bestaae af Gaarde næst med de to Lejser, der som Jordbrug til er god Skov, Sauge og Læseffierie, Alt Jordveien benyttet deels til at underholde blisementet fornødne Heste, og for Dyrigt uden hører hertil paa Den Lange i Baale der er styldsat for 1 Tpd. Lunge.

Horten, Sendre, der som Jordvei hvorfra er Overfartssted til Gjælden ved Stebet har erholdt Privilegium af 6te Oct Mars 1784, 7de Jan. 1803 og 6te Novbr Juli 1828. Her er Anløbssted for Dampfbb. i Nykirke Anne

Falkenstein (ford. Sladavaag og derliggende Røren og Skavlie 11 Skpd. I bagelig Beliggenhed ved en Bugt af Holme i mere end et Aarhundrede som adelig hvoraf den første var Frederik Lange, B Lehn, som var Eier af Gaarden fra 157* kom til Sønnen Gunde Lange, i hvis Eiendoi Fodse, Dværner og Sauge styldte 6 Skpd til Datteren Jomfru Ida Lange, der alleret

Venders Eiendom, indtil den 1757 blev kjøbt af Sørenstribet Overauditor J. Friis, og efter ham have David Bolt siden 1778, Assessor P. W. Risting siden 1790 og Terres Vonnevie siden 1799 været sammes Eier, indtil den efter sidstemedtes Enkes Død er i 1839 kommen til Sønnen Sognepræst Fred. Hon. Vonnevie. Eiendommen med 16 Pladser indgaves i 1835 at udjaae 21½ Td. Korn og 101½ Td. Potatos, samt 10 søde 10 Heste, 52 Keer og 42 Saar. Til samme er Skov af stort Omfang, Teglbævt, Anledning til Fiskerie saavel i Fjorden som i Vordvandet, og tvende Vandfalde i den fra dette Vand ulebende Elv med Rullebrug og Udskibningsgang, paa hvilket Saug- og Møllebrug foren hvilede 8 Skyd. af Gaardens Skuld. Den egentlige Løvs, som Gaarden efter Salget af Mellem- og Østøen har tilbage, er nu Halvs forenet med Fastlandet ved en Tange, hvilken Halvs med forvante Der danner en Bugt kaldet Løvsfjund, hvor der er meget god havn og hvor forudum Fæstadsudskibning har fundet Sted, hvorfor det gaa nævnes i Fødsforordningen af 1768 som Ladested, hvilket dog ved Resol. af 21de Mai 1788 skal være ophævet. Ved Løvsfjund har gaa forhen paa Pladsen Saltboddbacken været et Saltfogerie, og endnu i 1744 en Saltpande, og paa Løvsen har forudum været et Capel eller Kirke, St. Halvaris Capel kaldet, til hvis Opbyggelse et rigt Selskabet, som Hollanderne her segte, skal have givet Anledning. Dette Capel, som allerede 1598 var øde, da der i mange Aar ikke var holdt Tjeneste i samme, og senere aldeles tilintetgjordes, blev igjen opført af Steen, medens Stykket eiede Falkenstein, men af samme seer nu kun Ruinen tilbage. Ved Kirken er en Kilde, hvor Overtroen forudum drev i Spil hver St. Hans Aften.

Frebergsvig, et Strandsled ved en Bugt af Holmestrandsfjorden under Gaarden Frien, der endnu i Fødsforordningen af 1768 nævnes som Ladested, hvilket ved Resol. af 21de Mai 1788 skal være ophævet. Her ved er et, dog forudum mere end nu betydeligt, Fiskerie, der har været skibsat, og i Bugten ved Frebergsvig er Ankerplads for nordgaade Skibe paa 10 til 12 Favnes Dybde.

Blandt Sognets øvrige, i det Hele lidet betydelige, Gaarde mærkes Joug og Egetuft samt Præstegaarden, som ved Resol. af 22de April 1824 er udnævnt til Præste-Eksepede, og paa hvis Grund ligger Sognets Kirke, en gammel Steenbygning, der har været indviet St. Nicolaus.

1. i Sembs Præstegjeld.

aa. i Sembs Hovedsogn:

Carlberg Hovedgaard. Denne, af Jordvei meest betydelige Gaard i Riget, har en smuk og behagelig Beliggenhed paa en vid Blette ved den inderste Bugt af Lønsbergfjorden og ved Kongebølen til Lønsberg, ¼ Mill fra denne Stad, og bestaar af tvende ved Dullielven afskilte Hoveddele, nemlig 1) paa dens østre Side det egentlige Carlberg (forhen Sembs Gaard) med nogle dertil forlængt indlemmede Gaarde, 2) paa dens vestre Side Gaarden Ullen, nu Dull kaldet, med Gaardbacken og Capelsen, hvortil kommer udenfor Sognet 3) Derne Gjersø, samt Mellem og Østre Bollaren, hvilke Eiendomme Skuld udgjør 42

fensfelds Gaard, hvilket Navn opførte,
 til Kronen. Senere er, i den Tid N. B.
 Navnet Jarsberg, som forekommer alle
 er siden beholdet, da Gaarden og Grevskab
 Wedelske Familie, som endnu er i Besid
 Nærhundrede har søiet dette til Familienavn
 anseelige og smagfuldt indrettede, og, till
 af Ny opførte skjøne Udhvuds-Bygninger,
 bygningen bestaaer af tre Etager og udenfor
 Gaardens opdyrkede Areal er omtrent 170
 Deel har udmærket god Jordbund, bestaae
 under, og er i fortrinlig Drift. Næsten

	Winter- hvede. Tdr.	Winter- Rug. Tdr.	Byg. Tdr.	Plant- tern. Tdr.	Græs. Tdr.
1835:	7.	14½.	27½.	18½.	265.
1836:	2½.	6½.	18.	17½.	175½.
1837:	2½.	16½.	16½.	26½.	192½.

er avlet

1835:	104½.	205½.	271½.	105.	1594½.
1836:	42½.	112½.	279½.	118½.	1384½.
1837:	15.	213½.	116½.	110½.	999½.

hvorhos af Hø er avlet i det første Aar
 det reedte 868½ Læs à 2½ Skpd. pr. Læs
 og 130 Fæ Creature foruden Smaafæ, h
 Skov og i det frede Skovstykke, Guldf
 skov. Der er tillige et stort Brandeviinsbræ
 ere 37, med hvis Pladser Gaarden i 183

et $\frac{1}{2}$ Mill fra samme. Paa Gaarden, hvis Beboere efter Folketællingen af 1835 udgjorde et Antal af 288 Mennesker, staar Semsb's Høstirke, en gammel Steenbygning, der har været en Hyllestirke St. af helliget, af hvis Ornamente mærkes en smuk Altertavle malet i rødt af Gdersberg, og paa Gaarden er en fast Skole.

Hassel, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Rife, 1 Skpd. $16\frac{3}{4}$ Rpd. ($10\frac{3}{4}$ Dlr.), Aas, N. og S. $3\frac{3}{4}$ Skpd. ($19\frac{1}{4}$ Dlr.), som stode til Jarlsberg og høre Ørevstabet, Fadum, tre Gaarde, 6 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Rpd. ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), Irg, N. og S. $4\frac{3}{4}$ Skpd. ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), Brække, W. $1\frac{3}{4}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ R.), Gæberg, tre Gaarde, $3\frac{3}{4}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), Gulli, $2\frac{3}{4}$ Skpd. $7\frac{1}{2}$ Dlr.), en ved Landveien smukt beliggende Gaard, som i endel er bar eiet og beboet af Sørenskriver (nu Justitiarius) J. Chr. Berg, Ieten, 2 Skpd. $11\frac{3}{4}$ Rpd. ($13\frac{3}{4}$ Dlr.), og Undrum, tre Gaarde, $6\frac{3}{4}$ Rpd. ($30\frac{5}{4}$ Dlr.), henhøre til Duli-Elvens Østside, og have alle god Jord, samt Iveten tillige god Skov, Drørn og Saug. Paa adskillige af disse Gaarde ere Oldtidsminder.

Ager, 3 Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), en smukt bebygget og ved den nordlige Ende af Agerkvandet i Sognets sydlige Deel smukt beliggende Gaard, som længe har været brugt af Folk udenfor Bønderstanden, Anum, 2 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Rpd. ($18\frac{3}{4}$ Dlr.), der næst Jarlsberg er den første Brug i Prglbet, med fortrinlig Beliggenhed, udmærket Jord og god Skov, Alfshoug, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{3}{4}$ Dlr.), Lem, 2 Skpd. ($10\frac{1}{2}$ R.), Heshy, $6\frac{3}{4}$ Skpd. ($35\frac{1}{2}$ Dlr.), Ryg, 2 Skpd. $2\frac{1}{2}$ Rpd. ($13\frac{1}{2}$ R.), Lensberg, to Gaarde, 3 Skpd. $11\frac{3}{4}$ Rpd. ($16\frac{3}{4}$ Dlr.), og Laane Gaarde, $4\frac{3}{4}$ Skpd. ($27\frac{1}{2}$ Dlr.), høre alle til Duli-Elvens Vestside, med god Jord, men de fleste med utilstrækkelig Skov. Paa flere af disse Gaarde ere Rjampelhøuge.

bb. Elagens Inner sogn:

Eg, tre Gaarde, 4 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Rpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), og Kongseeg, en delvis en Blads, som i 1739 blev udlagt til Præstegaard, og med den ifølge Resol. af 4de Febr. 1826 er forenet Løtte, 15 Rpd. ($4\frac{3}{4}$ R.), hvorpaa udsaaes 10 Tdr. Korn og 10 Tdr. Potatos, samt 3 Heste, 10 Køer og 12 Faar, der tillige med Bø, S. og N. 4 Rpd. $2\frac{3}{4}$ Rpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Horgen, Hassum, Wasseberg og Le, ligge i et tæt beboet Rabolaug omkring Elagens Kirke, der er gammel og uanseelig Steenbygning, i sin Tid St. Botolf's helliget. Elligere ere Roberg, tre, Ørvaas, tre, og Rom, syv Gaarde, i smaae Brug, og nordligst i Sognet er Stang, St. 1 Skpd. $8\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund en stor Deel af Aasgaardstrands Land ligger, i Nærheden af hvilket er Teien, $16\frac{3}{4}$ Rpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), en velbebygget Gaard. Til Sognets sydlige Gaarde høre Røre, Skpd. ($10\frac{3}{4}$ Dlr.), og Sande, 1 Skpd. $18\frac{3}{4}$ Rpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), og i mange Brug, Præsterød, 2 Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets Brug, der er vel bebygget, udsaaer 24 Tdr. Korn og 70 Tdr. Potatos, sæder 6 Heste og 35 Køer, og har et godt Brandevinsbranderi og Teglværk, samt Marverød, 1 Skpd. $\frac{1}{2}$ Rpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), et smukt bygget Brug med fordeelagtig Beliggenhed ved en Bugt, Ullevigsmøns Faldet, ligesom Valls Saltværk. Denne sydlige Deel af Sognet betydelig Potatosavl.

Skibeverit og Kran, høre til den uden
med de mindre Gaarde Leien og N.
1½ Skpd. (6½ Dlr.), østenfor. Uden-
lig De ved Saltværket, med en meget
Skpd. (8½ Dlr.), som i det Geistlige
m. i Nøtters

Nøtters Præstegaard, 1½ S
16 Tdr. Korn og 16 Tdr. Potatos, jar
og 12 Aar, med fornøden Skov og
hvilken ere Elgestad, D. og N. 2
Kirken, en gammel Steenbygning for-
reret og udvidet, samt Nøtters, D.
der hvilken sidste er Færgestedet Høll
hvor Sognet kirken forhen skal have
Semb, Stangeby og Hougland
omgive Kirkens Omegn, og til Den
og N. 4 Skpd. (13½ Dlr.), Gibe,
samt Bjønnæs, Bugaarden, Næ-
og Kjølø, tre Gaarde, 5 Skpd. (13,
for største Deel med god Jord, men
N. og S. 3½ Skpd. (10½ Dlr.), og
ligge paa Den Feienland, som stille
Skibe seilbart Sund, Egenæs-Sund

Leie, 3 Skpd. Sognets største
strax udenfor Lensberg¹. Den ti
bergste St. Olafs Kloster, der skal hav
efter Reformationen Kronens Eiende
Trebte til Eiendom overdraget den 1

g i den nyere Tid har den tilhørt Familien Fjøn, hvoraf Grosserer Samuel Fjøn nu er dens Eier. Gaarden har en smuk og fordeelagtig Beliggenhed, en anseelig i 1803 opført grundmuret Bygning, med underliggende 6 Pladser en Udsæd af 50 Tdr. Korn og 140 Tdr. Potatos, og søder 9 Heste, 30 Køer og 12 Faar, ligesom paa Gaarden er en Heberbane og et stort Brændeviinsbranderie. Nær ved denne Gaard er Rømbøl og Kalnæs, to under Jarlsberg Hovedgaard liggende Tønsberg paa Nøtterøens nordligste Spids liggende Eiendomme, hvortil og hører Danholmen, af Styld 18½ Lp. Ved Rømbøl ligger det i Kong Sverres Saga, Capitel 108, nævnte Hrafnberg, nu Rønborg kaldet.

Af de omkring Den værende Havne mærkes Marsund, en af omtrent 16 Familier beboet og meget besøgt Havn en Mil udenfor Tønsberg, imellem Derne N. og S. Mars paa den ene og Nøtterøen paa den anden Side, der er en god Stoppeplads for Skibe af alle Størrelser, hvor man kan ankre paa forfjellig Dybde, og hvor en Dvertdidstjent under Tønsbergs Fjelddistrikt er stationeret¹, samt Gjerløkke Jerlø (ford. Jarlsøy), en ubetydelig De, men med en for Tønsbergs Ljøbåd meget bekvem Havn, ligesom her er et Skibsværft². For Østt og høre til Sognet Bolløren, tre Der, som med mange underliggende Holmer udgjøre en Øgruppe, der strækker sig indtil 1½ Mil ind i Fjorden, hvoraf Mellem Bolløren er den vigtigste. De beboes af Kotter og Fiskere, have gode Græsgange, og paa det ved Den St. hører i Gruppens sydligste Deel liggende Fuglehus Skjær er et ved langelig Mesol. af 2den Decbr. 1820 oprettet og den 1ste November 1821 første Gang antændt Blinkfyrt, der er et omgaaende Lampefyrt ved ½ Minuts Formørkelse imellem hvert Blink, anbragt paa et Taarn en Høide af 42 Fod over Vandfladen, og i sigtbart Veir synligt i Afstand af omtrent 3 Mile.

n. i Stofte Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Stofte Præstegaard, af Styld 2 Styb. ½ Lp. (15½ Tdr.). Den har noget fuldblundet Jord, en Udsæd af 20 Tdr. Korn og 15 r. Potatos, samt søder 5 Heste, 20 Køer og 30 Faar, og har foruden Skov, og 11 Pladser, hvorpaa sødes og avles ligesaa meget som i selve Gaarden. Her staaer Sognets Kirke, en gammel Steenbygning, der har været indviet St. Andreas.

Mesol (ford. Mesesheim), ½ Mil østenfor Præstegaarden, af Styld med underliggende Vadum 13 Styb. 18½ Lp. (43½ Tdr.), næst Jarlsberg den betydeligste Eiendom i Fogderiet. Den tilhørte Amtningen af det 14de Aarhundrede St. Olaf's Kloster i Tønsberg,

Stedet nævnes i Kong Halon Halonsens Saga, Cap. 147, under Navn af Areyehar; derimod kunne de i samme Saga, Cap. 74, efter en Variation i Noten forekommende Areyehar maaskee neppe være at forstaae om Marsund, men vel snarere om Mars udenfor Kragerø.

Jarlsøy forekommer i den væstfoldske Konge Gyslein Halldanssens Historie, samt Aar 1221 og 1240 i Kong Halon Halonsens Saga, Cap. 63, 71, 227 og 228, og 1482 under Navn af Jærnesøy i Sædorp's Rimtsnifer 2den Deel S. 307.

28. Jørgensen, der tilkjøbte sig samme for-
bedrede Eiendommen, der siden 1835 tilhø-
den har god, men tildeels steensuld Jord
Gierens selv bruger, 30 Tdr. Korn og 30
des 8 til 10 Heste og 30 Fæ Creature. I
flere Strandstæddere bortleiede Jord udfor
Til Gaarden er fornyet Havn, næsten
viinsbrænderie med to Kjedler og et Malt-
salde i den fra Ågersvandet udfaldende El
bestaaende af to Kornmøller og en Gryn-
største Herlighed, saavel som en Saug.

Melsomvig, et Strandsted ved en
Melsoms Grund, med 26 Huse og 156 2
1835, bestaaende af Esfolk, der bruge
Gaard. Dette Strandsted erholdt under
paa, at Trælask her maatte indlades men
af forrige Aarhundrede boede her to eller
den senere Tid har ingen Handel her været.

Skjersnæs, en forhenværende adelig
Hjorden i Mål udenfor Lønsberg, af Es-
som Gierens af Frigø Gaard, Iver Jensen
vel som dennes Svigersken Henrik Erikson 1
døde her 1587, samt derefter hans Søn
findes at have boet her 1589 og døde 1
til sidstnævntes Datter, gift med Landsbo-
Hyen, som var Gier deraf 1624 og 1625,
Marts 1638 at have solgt den til foransæ-
des at have været Gaardens Gier. og h

Gabel. der var gift med Trühshlers Datter. Gabel eiede Skjersnæs som den 26de Novbr. 1723, da Gaarden kom til Genr. M. Holst, under 11te Octbr. 1730 skæbte den til Biskop Reichmann, fra hvis Boe Gienkommen under 13de Decbr. 1732 blev solgt til to uprægede Personer, hvorved den mistede sine adelige Rettigheder. Den nu deelt i to Brug, har god men stensfuld Jordbund, god Havn, betydelig Udmærk og fornøden Skov. Strax nordensfor er Sjuvestol, 1 Skpb. 18½ Lpb. (8½ Dlr.), der forhen har ligget under Skjersnæs, og nordligere er Kaaftad, N. og S. 4½ Skpb. (11½ Dlr.), med smuk Beliggenhed paa Agers-Bandets Østside. Døvlen, 2 Skpb. (9½ Dlr.), Rørfuld, S. og N. hver 1½ Skpb. (14½ Dlr.), Snum, 2½ Skpb. (9½ Dlr.), Steensholt, 2½ Skpb. (9½ Dlr.), Breholt, 1½ Skpb. (10½ Dlr.), Stavnum, N. 1½ Skpb. (14½ Dlr.) og S. 1 Skpb. 16½ Lpb. (12½ Dlr.) og Fitja, 3 Skpb. (13½ Dlr.), høre til de bedre Gaarde i Sognets sydlige Deel, hvor tillige er Kaaftad, 1½ Skpb. (5½ Dlr.), paa hvis Grund ere de to ubetydelige Strandstæder Vogen (eller Kaaftad-Vogen), hvor allerede før Midten af det 17de Aarhundrede var en Badeplads for Trælafst og hvorfra sættes over til Nerne Weierland, Nøtters og Ljems, samt Nordre Sand. Albh, 2½ Skpb. (8½ Dlr.), er den største af de paa Den Weierland (ford. Balda) værende Gaarde, hvoraf for Øvrigt mærkes Tangen og Dølebakke, ved hvilken er en Havn, der meget besøges af Smaaskibe.

bb. i Skee Sogn:

Borge, otte Gaarde, skildende tilfammen 14 Skpb. 15½ Lpb., i omtrent 24 Brug, hvoraf Skarpe-Borge, 2 Skpb. 10½ Lpb. er den største (12½ Dlr.), og Søndre Borge, 2½ Skpb. en god Gaard (11½ Dlr.). Paa denne sidste staaer Sognets Kirke, en gammel Steenbygning, der har været helliget Apostlerne Petrus og Paulus. Nordensfor Kirken er Ramsu, 2½ Skpb., en af Sognets gode Gaarde (11½ Dlr.), og vestensfor samme Gjennestad, N. og S. 3½ Skpb. (20½ Dlr.), hvoraf den første er for en Halvdeel Præste-Enkestæde og for den anden Halvdeel Compagnichefs Gaard. Endnu vestligere ere Rømmingen, 2½ Skpb. (12½ Dlr.), Røgenæs, Nedre og Øvre, 4½ Skpb. (20½ Dlr.), Løken, Nedre og Øvre, 4½ Skpb. (19½ Dlr.), samt Gjelstad, 2 Skpb. (9½ Dlr.), Gaarde, som ligge over mod Annebo Præstegæld og hvis Herlighed er deres gode Skove.

cc. i Arendals Sogn:

Fosnæs, en forhenværende adelig Sæbegaard, der forekommer 1625 som en fri Gaard tilhørende Jacob Rosenkrantz's Arvinger, saa at den rimeligvis har hørt til det betydelige Gods, som Bo Flemming i det femtende Aarhundrede eiede. Aar 1646 tilhørte Fosnæs som en fri Gaard Preben von Ahnen, der døde 1675 som Amtmand i Bratsberg Amt¹⁾, og senere hans Svigersøn Major J. R. Buchwald, der var Gaardens Eier 1688 og med hvis Datter den i Begyndelsen af det attende Aarhundrede kom til Procurator Hans N. Wogn, hvorved den

¹⁾ Om denne i sin Tid mægtige Jordegods-Eier og hans Descendenter, see Saml. til det norske Folks Sprog og Historie, 2det Bd. S. 512—515.

Bennerød, $1\frac{1}{2}$ Skpd., en god Wa
 2 Skpd. $11\frac{1}{2}$ Rpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), og Holt,
 ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Sognets jydige D
 Skov til Salg, samt Dværn og Sæug i
 o. i Annebo Præj
 aa. i Annebo Hove

Annebo Præstegaard, af Skjld
 hvorpaa udsaaes 15 Tdr. Korn og 30
 Heste, 25 Fætreure og 16 Faar, og hv
 Salg og 8 Huusmandspladser. Paa G
 gammel Steenbygning, der har været Som
 $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), Kjæraas, 2 Skpd
 Sognets bedste Gaarde, Skjelland, Ldr
 ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Hotvedt, W. og D. $3\frac{1}{2}$ Sk
 første er en stor Gaard, Hougberg, 2 S
 Torp, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge alle i
 af Sognet, og have for største Deel gode

bb. i Gaasjord S

Skjelbred eller Skilbred (ford. Sk
 Dlr.). Denne fortrinlige Gaard, der e
 med elleve Opsliddere, og som har god Sk
 har været i anseelige Personers Eie og en
 almindeligheds har ført Navn af Herre
 Ridder Alf Erlingsen, som ved Aar 1290
 skal have boet her, hvor man indtil den
 Træhuus (Hole-Løst), som var bekjendt u
 sbents¹, og da Rosenkrantzene senere l
 være forbleven i hans Familie, samt rimel
 mina til Næssen. Aar 1621 tilhørte h.

N. i Species til foransførte Preben von Ahnen til Fosnæs, der havde den endnu 1649 som en fri Gaard; men forlængst har den tabt de ædelige Friheder. Søndensfor er Bræstegaarden, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($4\frac{1}{2}$ Dlr.), der ved Besol. af 26de Mai 1825 er udlagt til Bræste-Enkesøbe & Kaldet, samt Haajord, D. og B. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke staaer Sognets Kirke, en gammel Tømmerbygning, og Ullensfjord, 2 Skpd. $1\frac{1}{2}$ Rpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), hvis Herlighed ere deres tilliggende Skove. Bøen, Skeouf (ford. Skeidiuhøf), og Næs, ere temmelig gode Gaarde i Sognets sydlige Deel, alle med gode Skove, Sauge og Overner.

cc. i Kobals Segn:

Hafsaas, D. og B. 3 Skpd. $5\frac{1}{2}$ Rpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), paa den sidste af hvilke ligger Sognet Kirken, en gammel Tømmerbygning med et Thor af Sten, og Wallis, B. og D. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), ere, tilligemed den ubetydelige Bræstebøen, de eneste af Sognets Gaarde, som høre til Jarlsbergs Fogderie.

2. Laurvigs Fogderie ¹.

Dette Fogderie, som med Kjøbstaden Laurvig og Sandesfjord i mere end eet Aarhundrede har været bekendt under Navn af Laurvigs Bygskab, ligger under en Polheide imellem 58 Grader 58 Minuter og 59 Grader 20 Minuter, indsluttes mod Nord og Nordøst af Jarlsbergs Fogderie, grændser mod Øst og Syd til Christiania-Fjorden og havet, og har mod Vest Langesunds-Fjorden, samt Districtet Bamble under Bratsberg Amt. Dets største Længde fra Havet i Syd til Grændsen af Laurdal under Jarlsberg Fogderie i Nord er omtrent 3 Mile, i Bredden i Øst og Vest den samme. Arealet er $5\frac{1}{2}$ Qvadratmill, ior-paa efter Folketællingen af 1835 (Laurvig Kjøbstad undtagen) lede et Antal af 17,044 Menneſker, der afgiver en Befolkning af 2922 menneſker paa Qvadratmillen, saa at dette er et af de bedſt befolkede ogderier i Landet.

Fogderiet, som hører til Landets smukkere Egne, har en behagelig forſeling af Sletter, Dale, Skove og Bjerge. Med Undtagelse af Langes Sogns Ogruppe, og nogle meſt i Langesundsſjorden liggende hndre Der, er det Dvrige Faſtland. Strækningen langs Havet i ogderiets ſydlige og øſtliche Deel er meſt Sletter ſtundom Mile lange, deels gjenneſtaarne af lave Bjergaaſer og hyppige Skovſtrækninger, i indeholder Fogderiets meſt befolkede Egne, med fortrinlig heldig eliggenehed. For Dvrigt beſtaaer Fogderiet af en flere Mile lang alſtrækning, der er den hndre Deel af Langes ſtore Dalsøre, tildeels af ſædne Strækninger og megen Skov, men i det ſele mindre beboet i Øſtyſten. Denne Dal har paa begge Sider Bjergene, hvor dog le Bjergene i Almindelighed ſtige op over Trævegetationslinien, ſjændt

¹) Om dette Fogderie har man en paabegyndt Beſkrivelse af Provſt A. Schelven i top. Journal 27de Heſte, ſamt nogle Opſtegneller Laurvigs Bygskab vedkommende i Thaarups Archiv, 2det Bd. S. 287-292. I Profeſſor Olufſens Breve fra Norge af 1790, i Minerva for Jan. 1791, findes S. 1-20 Udſtilligt om det Laurvigſke.

Fogderiet i omtrent 3 Miles Stræke
 Laurvig-Fjorden strar østenfor Lau-
 vøb to lied betydelige Vandfalde, h-
 for Laurvig, og er af yderste Vigtig-
 Skjeld og deels ved det deri falden
 Vand er det omtrent to Mile lange
 Elbet af høle Bjerge omgivne Fari-
 dalselven og nogle mindre Vanddrag
 Mill lange Frige- eller Farið-Elv, d-
 Maskinerier, saavelsom Frige Sauge-
 lem Laurvig og Langestrand i Laurvig
 dette bemærkes Halle-vandet paa 2
 langt og har igjennem Halle-Elven
 løb i Hummerfjorden, og Gogfjo, i
 fiden af Rougens Dalsfere, $\frac{1}{2}$ Mill lan-
 næst-Elven, der forhen har båret ti
 nede faaer Navn af Fjære-Elven, de
 Aaserum-Vand, og igjennem en over
 Længde falder ud i Rougen paa Liff-
 paa Brunlaugnæs ere mindre betyde-
 man ved Opdæmning har hindret de
 derimod givet det et Udløb i Bæk
 Langejunds-Fjorden, for med samme
 Alle disse Vand bidrage væsentligen
 selen imellem de forskjellige Marsbovn
 Landeveiene ere gode. Forud
 stiania og Vestlandet, som gaaer igj-
 af tre Mile, og hvoraf den Deel som

udgjør tillige et Sorenskriverie. Dets mindre Afdelinger ere følgende:

1) Ljoms Sogn, et Annex under Nøtterø Prglb i Jarlsbergs Herred, af $\frac{1}{2}$ Kvadratmiils Areal og henhørende i det Civile under Sandeherreds Thinglaug. Det bestaaer af den en Mill lange og $\frac{1}{2}$ til Mill brede De Ljoms, med nogle omliggende Der, af hvilke de tre Sydsidsiden liggende, nemlig Vasserland med syv, Brøtss eller Vasseland med fire, og Sandø med een Gaard, ere de største, og sær- af det derpaa værende Fyr den meest bekendte. Ved et smalt, me- bugtet, men for de største Skibe passabelt Sund Brængen (forh. Indholms-Sund) kaldet, adskilles Ljomsen fra den nordensfor lig- de større De Nøtterø, ligesom ved den brede Lønsberg-Fjord fra det Vest liggende Fastland af Sandeherreds Prglb. Sognets Beboere ere sig meest af Søfart, og ere her paa Den mange Skibe hjemme- ende, samt af Fiskerie og Løstning. Agerbruget er langt ringere paa Fogderiets Fastland. Her ere flere søgte Skibshavne. Kirken er omtrent midt paa Den en god Mill fra Hovedkirken og henimod Mill fra Lønsberg, og fører til denne fra formeldte Brængen en bar Landevei.

2) Sandeherreds (forh. Sande) Præstegjæld. Det indbefatter østlige Deel af Fogderiets Fastland, grændser mod Nord til Stokke- gjæld, mod Øst til Lønsberg-Fjorden, som skiller det fra Nøtterø- gjæld, mod Syd til Havet og til Ljølling Sogn, samt mod Vest til Nærum Prglb og mod N. V. til Rodals Sogn af Annebo Prglb. Igen i N. og S. er mere end en Mill, Bredden $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ Mill, og Alet $\frac{1}{2}$ Kvadratmiil. Prglbet bestaaer kun af eet Kirkesogn, der er til Fogderiets jævne, smukkeste, frugtbareste og meest velhavende is, og har kun i den nordligste Deel paa en liden Strækning Bjerg- . Af de flere fra Havet i dette Fogderie indgaaende Fjorde høre Sandefjord, Mørfjord og Lønsbergfjord til dette Prglb, hvori de danne de langtubstikkende Halvøer eller egentlig Landtunger, der forhen ere omflydte Der, hvoraf den østlige med sexten Gaarde har baaret navnet af Wells, og den østlige med elleve Gaarde har været kaldet Nærum (Orney). Den yderste Spids af den sidste, eller egentlig en i Holme strax østenfor samme, har Navn af Lønsbergs Lønde. Den for disse tildeels bjergrige og sandige Halvøer ligger Prglbets østlige Deel, hvor der især i de fire Dalstrækninger eller Bygdelaug, Lønsbergs, Narums, Furrestads og Fævangs-Bygderne, som have frugt- Jordbund, bestaaende af Leermuld, findes de bedste Gaarde med de største Jorder. Prglbet i det Hele har det fordeelagtigste Agerbrug i Fogderiet, paa mange Steder mere end fornøden Stov og Fortjeneste af Søfart, da her ere adskillige Fartøier hjemmehørende, samt af Fi- skeri, da en stor Deel af Sognets Gaarde ligge ved Søen. Ladestedet Sandefjord, der indbefatter en Sjettedeel af Sognets Folkemængde, har indvillig Kjøbstædsnæring. Sognet har flere Skibshavne. Her ere der Landeveie i forskellige Retninger. Hovedlandveien mellem Chri- stian og Laurvig fører i en Strækning af 1 Mill igjennem Sognet, hvilkens gaar to Siderveie ned til Sandefjord, ligesom fra dette Bygdeveie fører mod N. V. til Annebo, mod N. til Stokke og

bygget, med gode stene og tegl
 forbindelse. Arealet er $\frac{1}{2}$ Qvadratmil.
 Skovbrug, og her ere adskillige Sauge-
 denne Egn ringe Bequemhed. Kirken
 Jarlsbergs Fogderie.

4) Hedrum (ford. Heitharheim)
 mod Syd til Tjolling Sogn og Laurvig
 vandet, som for en stor Deel stiller det
 paa hilen Elde en Bjergryg, til Slemdal
 til Steyrbold Sogn af Laurbals Bygd,
 Sandeherrede Bygde, og for en liden T
 er $2\frac{1}{2}$ Qvadratmile, og Bygdet strækk
 jævnt og aaben Dal fra Syd til Nord
 Dalen gennemstjæres af Lougen, som i
 de fleste Steder har Gaarde paa begge
 ved sin Strøm, Oversømmelser og S
 Landstederne mange Mæ og de lavere S
 faste Mæler. Alt Elven har gaaet me
 lig især ved Præstegaarden, hvor tre Af
 efter Elvens Løb, og i Leerbakkerne net
 til 40 Alen over Havet Skjæl af Havdyr
 fleste Gaarde, tildeels paa Høider. Løb
 kjæde som indslutter Dalen, kaldes Jidn
 Dalen, Marken og Farsbygd, ligger i
 Vestbygdens Gaarde ligge omtrent to
 skjønt med store Skovstrækninger, paa
 har tre Sogne, Hedrum Hovedsogn, der
 Ouelle Annexsogn, der er det mellemste,
 ligger med den mindste Folkemængde og

af Laurvig og Rongsberg. Med sexten Gaarde af Kobals Sogn og Bygdet et Thinglaug. Hovedkirken ligger $\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Byg.

5) Tjølling (ford. Tjjobaling) Præstegjeld, det mindste af Bygdet, da dets Areal kun er $\frac{1}{8}$ Kvadratmil, men som hører Bygdet bedst befolkede Egne. Det udgjør kun eet Kirkesogn, grændser mod Nord til Sandeherred, samt omgives mod Øst og af Sandefjorden, Havet og Laurvigs-Fjorden, og stilles i Vest ved den Elv fra Hedrum Bygd, men har forhen ogsaa haft en Kirke Gaarden ligger i Sognets nordlige Deel. Det udgjør tillige et Byg, er af samme locale Beskaffenhed som Sandeherred, bestaaende af Gletter omgivne af lave Bjerge, men mindre skovrigt end Rasmø. Fra Havet skærer en Fjord, Vilgs-Fjorden kaldet, sig ind i Byg med mange Bugter og Vig, samt to behøvede Der. Strækningen paa Østiden af denne Fjord med nogle og tredive Gaarde, har tidligere været en De, Thorsøen kaldet. Sognet har forbeholdt sig, en daglig Indtægt ved Salg til Frederiksbjerg og Laurvig Producter Dværgen afgiver, og Anledning til Fortjeneste af Byg og Søfart. Her ere flere Skibshavne. Formuesforfatningen er for at være mere jævn end i det øvrige Byg, ligesom Almindeligheden sig ved Sædelighed. De hertvedende Leilendingers Andelen i den senere Tid meget formindsket. Sognet gennemkrydses af Sandeherred. Kirken ligger $\frac{1}{2}$ Mil øst for Laurvig.

6) Brunlaugnæs Præstegjeld, som udgjør den vestligste og den Deel af Bygdet, og grændser mod Nord og N. Ø. til Hedrum Bygd, samt omgives mod Øst og Syd af Laurvigs-Fjorden og ligesom mod S. V. af Langevands-Fjorden, men er for Øvrigt stillet med Eidanger Bygd. Arealen er $\frac{1}{4}$ Kvadratmil, og Kirken trende, nemlig Tanums (ford. Tuncim) Hovedsogn og Annerfogn, der for det Meste bestaae af store mod Søen jævnt de Klader, danne en stor Halv, der omgives af Havet med Laurvig og Langevands-Fjordene og almindeligvis faaer Navn af Næstet (Næst), samt det ubetydelige Jose Annerfogn, som udgjør Bygdet nordlige Deel, og med en Strækning af Hovedsognet er en bjergig Tract, der gaaer op imellem Farisvandet i Øst og Eidanger Bygd i Vest og forener den udenforliggende Halv med Fastlandet. Foruden de anførte Hovedfjorde, skære nogle mindre Fjorde sig ind i Bygdet, som ere Naver- eller Navlum-Fjord, Hummel, Revlung-Bugt, Helgeraa- og Mørje-Fjordene, hvilke to sidste ere af Langevands-Fjorden. Af Bjerge mærkes Sælen i Sognets nordlige Deel, der er et bekendt Sømærke. De to første have god Anledning til Kornavl, skøndt Jordbunden især i det er stærk sandig; Jose Sogn, hvis saa Gaarde næsten alle ligge ved Sælen, er derimod en Skovbygd, med ubetydeligt Agerbrug. Sognet har man Mæring af Bjergværksdrift, samt Drifter for Jern- og Sælenbruget, tilligemed Søfart, Fiskeri og Lodning, fornemmelst i Jose Sogn, der indbefatter den første Deel af Bygdets Sælen et Par velbefolkede Strandsteder og flere Skibshavne. Skøndt der mange gode Gaarde, er Formuesforfatningen i det hele kun

Hogderiets Væringsveie ere:

a. Agerbrug, der dog i dette Land
tilfødesat for andre Væringsveie, nemlig
seiler og Drifter for Frijs Jernvært og
Kierie. I den senere Tid er imidlertid
gaaet fremad. I Sandheden og Tjell
vilde, thi her er Jordbunden, skønt
fordeelsagtig for al Slags Kornsaad,
tal i det første Prøvels altid har været i
Hogderiet, og Jordbruget er her drevet i
Meste brødsøde sig af egen Avl. Tjell
mod langt fra ikke det jernghne Brødsfor
departerne ere sædvanlig for smaae til
have deres meste Fortjeneste af Skibsfar
ledes behandle Jordbruget som en Vin
bunden her er mager, sumpig og stenet, i
væde. I Hedrum's Prøvels kan heller ikke
egen Kornavl. Jordbunden i Prøvels
Sand, i den nederste Deel af Dalen med
øverste Jordstørpe, og ifkun paa enkelte
nene, gives nogen Leer- Muld- og Myr
for Hovedbalen og i det tilgrændsende Land
for Agerbrug, og overalt i Prøvels, men
lændingernes Antal i Dølle Sogn er for
ens Hovedbestjæftigelse. Imidlertid gi
mange flittige Jordbrugere. Brunlaug
kjøbe Korn. Jordbunden er her paa i
og med Ortsteen opfyldt Løvjord, og i
nina en stor Stikalen for at gjøre for

hvoraf Udsæden forholdsvis er størst i Tjelling og Sandheereds Sogne, samt i det Smaa Sommer-Hvede, ligeledes meest i foranstøttede to Sogne, skjøndt denne Sæd ofte er mislig. Vinterrug har man i de senere Aar begyndt at udsæe paa Ager, og Erter avles i Sandheereds Brgld, hvor Leermuld haves. For Sædskifte er ingen bestemt Regel, dog synes man i Almindelighed paa sandige og lerede Jorder at følge den Orden, at man første Aar høvder og saaer Sommerhvede eller Byg, andet Aar Byg og lidt Lin, tredje Aar Havre og fjerde Aar ligesaa, hvorpaa Jorden i tre til fire Aar lægges til Græs. Paa Myrjorden høvder man første Aar og saaer almindelig Byg, og siden fem til sex Aar efter hinanden Havre, hvorpaa den udlægges til Græs tre til fire Aar. Skjøndt Potatoesavlen er meget udbredt, og den lette sandige Jordart paa de fleste Steder begunstiger denne Avl, er den dog ganske udenfor den sædvanlige Sædorden. Størst er Avlingen heraf i de Egne som ligge ved Seen, hvor Knoppetang benyttes med Fordel som Gjødningsmiddel, og med den tiltagende Brændeviinsbrænden og ogsaa Productionen af Potatos tillagen. I Forhold til Kornavlen synes Potatoesavlen at være stærkest i Tanum og Bergs Sogne af Brunlaugnæs Brgld, hvor ogsaa Jordbunden er meest sandig, og fra Bergs Sogn afsættes en ikke ubetydelig Deel Potatos. Her og Hamp avles vel af de fleste Jordbrugere, men ikke i den Grad at fremme Afførsel af disse Artikler er bleven usædvanlig. Humleavlingen er meget ringe og Haugebyrktningen er i sin Barndom, skjøndt flere Sogne i den senere Tid have faaet ordentlig oplærte Gartnere, og mange smaa Urtehaugers Anlæg er Frugten af disses Bestræbelser. Frugthauger ere sjældne. De høje Priser paa Frugttræer og Vanskeligheden for at erholde disse hindre denne Avl, som ellers i en Hast vilde kunne udbrede sig og for de fleste Egne i Fogderiet blive fordelagtig.

b. Skovbrug. Fogderiet har forhen havt betydelige Skove, men disse ere nu meget i Aftagende. Tjemo Sogn har kun ubetydelig Skov og langt fra ikke til egen Fornødenhed, da man endog maa kjøbe Brændeweid fra Sandheerred og andre Stæder. Mange Gaarde i Sandheerred ere skovløse, de fleste have imidlertid det nødvendige til Huusfornødenhed, og nogle have Skov til Salg. Hedrums Brglds Skove have været de bedste i Fogderiet; de ere vel paa mange Steder haardt medtagne ved Kullebrænden til Jernværket, dog afgive de endnu en stor Deel Producter især i Dvælle og Hyarnæs Sogne, ligesom det tilgrænsende Rodals Sogn er en god Skovbygd, der leverer Skovproducter til Salg. Tjellings Sogns Skove ere derimod faare ringe, saa at nogle Gaarde endog mangle Brændsel og de fleste Bygningsstømmer. Især lede de herværende Skove meget i Aaret 1792, da Laurvig By efter en samme overgaaet Jdebrand fik en stor Deel Bygningsmaterialier fra dette Sogn. Heller ikke i Brunlaugnæs Brgld ere Skovene overflødige, da et stærkt og almindeligt Kullebrug i Fortiden og de flere herværende Stærkebeders Forsyning med Brænde have virket til deres Formindskelse; dog kunne de endnu levere det Fornødne til Brgldet, og Tjose Sogn, som er en god Skovbygd, har Skov til Salg, hvorimod Bergs Sogn og adskillige af Hovedsognets Gaarde have sødelig Mangel paa Skov. Af Træarter er Granen den almindeligste, dernæst Fur-

benjat eller om det er plantet, da det si
 over den, hvorpaa dette Træ opkræver i
 Omstændigheder ere Fogderiets Bøgestove ti
 Bøgetræet voxer her især paa tør med mo
 Jordbund, men opnaaer ikke den Sterre
 Egne. De her i Fogderiet værende Saug
 foruden de ommeldte syv Frijs Saug, i
 beherredes Thinglaug, to i Tjelling og ti
 fleste af liden Betydning, hvilke erlagde
 394 Tylter Tømmer. Frijs-Saugene (s
 end alle de andre tilsammentagne, forsyn
 mer fra Oplandenes, de øvrige for det
 for Øvrigt har Fogderiets Skoviere væ
 lige Indskrænkninger i Henseende til Afbe
 Grevskabets Oprettelse. Saaledes lyder
 legier af 1689 at al Saugbrug og Bjell
 cumference skal være afskaffet, og at Doel
 Tømmer eller Brændeweid andensteds end
 delse. Ligesaa lod Stattholder Gyldelev
 træers Hugst, der er af Kongen stadfæstet
 ligeledes imod Bøgetræers Hugst, hvilket
 Kongen den 19de August 1724 og atter
 24de Octbr. 1746. Nu ansees disse In
 ten ophævede ved Forordn. af 22de April
 c. Dvagaavl. Denne kan vel al
 gende Mæringsøvel, da Græsgangene næste
 imidlertid have de skovløse Gaardes Dyss

løbet, deels ved Salg af Mælk til Laurvig, fornemmelig fra Tjelling sogn, deels ved Affætning af Smør og fedebe Kalve fra de længere aliggende Sogne. Især ere Græsgangene ringe i Tjelling Sogn, da isovvidden i dette Sogn er saa indskrænket og afgiver en ringe Sommerhavn. Tjose, Dvælle, Hværnæs og Rodals Sogne, som have større klovstrækninger, have ogsaa vidløftige Græsgange og til enkelte Gaarde iætere, dog heller ikke der indbringer Hædriften synderligt. Her holdes nu i alle Fogderiets Egne Hopper, hvorved Brugen af Hingster, som ellers her har været almindelig, efterhaanden taber sig, og man er saaledes Anledning til Opdræt af Hø, men dette Tillæg kan ikke sætte Afgangen, da Hestebruget her er betydeligt. Desuden bevirker en større Fordeel, Vonden kan have af sine Kreaturer i Laurvigs og rederiksbarns Nærhed, at han der lægger mere Bind paa Dvæg- end iøvst. Mod en Hest holdes omtrent fire Køer. Dvæg-Macen forblev derved, at Liebhabere udenfor Vondestanden have ofte forskrevet denlands fra Kreaturer af større Race. Dette har især havt Indflydelse paa Gaareracens Forædling, saa at foruden den almindelige Norffe, saa findes Gaar af engelske og spanske Macer; dog synes de spanske aar ikke saa meget som de engelske, da disses Uld lader sig lettere bearbejde end hines. Paa enkelte Steder i Skovene i Hedrums og krunlaugns Vrglde holdes Geder, dog ingensteds i Mængde. Evin hægges derimod overalt, og en ikke ubetydelig Deel Blest sælges til Jøse- og Læstederne. Svineracen er den almindelig, dog kan Evin ved god Pleie bringes til en Vægt af 18 til 20 Bismerpund.

d. Fiskerie. Ekjendt Saltvandsfiskeriet egentlig ikke kan hænges til nogen væsentlig Indtægtskilde, er det dog altid vigtigt for strandfiskere og Gaardene ved Søfanten i Tjome, Sandeherted og Tjelling Sogne, saavel som for Beboerne af Staværns, Nevlungens og Selgeraens Strandfæder. Herfra forsynes de omkringliggende Kjøb- og Læsteder med fersk Fisk til alle Mæns Tider. Det vigtigste Saltvandsfiskerie, her salder, er Makrelfiskeriet ved høieste Sommertid, der rives tildeels med smaa Dagsfartøier, og Helleflyndrefiskeriet seent om Jøsten paa nogle Grunde ude i Havet, i hvilket sidste Fiskerie dog lot Tanums og Bergs Sognes Fiskere delstages. Ogsaa drives i den eneste Tid Hummerfiskeriet med Kraft paa Fogderiets Kyster, og dette fiskerie er det eneste Fiskerie der leverer Exportartikler. For Øvrigt især med Sættegarn i Fjordene og med Krog paa Havet Lørff, Flyn- re, Silb og flere Sorter Fisk. Wiigs-Fjord er meget fiskerig, især især her den for sin Guldhed bekjendte Wiigs-Lørff. Nogle Lærefiskerier findes ved Kysten, og deraf fire i Tjelling Sogn. Østers fiskes rundt om Tjomsen; de bedste faaes ved den samme underliggende De Gudsen. Af Elve- og Ferskvandsfiskerier er Lærefiskeriet i Lougen, skjøndt i Af- agende, af megen Vigtighed. Fiskeriet gaaer for sig med Feiner, som bruges i Aabo- og Holms-Foslene, med Bundgarn, med Rufer, med Droggarn og Kyster, og adskillige Gaarde, 10 i Hedrums og to i Tjelling Sogn, have derved en betydelig Fortjeneste. Dog aftager aarlig Lærens Gang paa Lougen, meest ved de ulovlige Stængsler og de for- sen ukjendte Fiskerier, hvilke i de senere Tider ere indrettede ved Elve- trømmens Udløb, ligesom den ved Lougens Runding af uddrejet Drag

1011 *Commencement des Travaux* . . .
saavel som i Hjølling og Brunlaugnæs V
og af Stibe, som søge Fogderiets mange
dertiden nogen Fordeel.

f) *Vjergværksbrift*. Fogderiet
heller vides Malmanvildninger her at ha
har i de sidste to hundrede Aar Vjergvær
da her er Frixø eller Laurvig's Jernvær
tigste blandt Norges Jernværker, der va
Oprettelse, og bestod da af tvende, nemlig
Værker. Det første, der findes at have
syttende Aarhundrede, da det tilhørte Nie
at være udgaact ved en Vandflom, der
Dammene for Farisvandet, kom med Hi
det henhørte, i Aaret 1670 til Orskens
Maj 1673, hvorved Værket, som ifølge
sommelig Tid (rimeligviis fra hiin Flom)
Circumference af fire Mile saavel paa S
laugnæs (eller, som det almindeligviis
yngre end hiint og blev oprettet af Geor
Privilegium af 30te Decb. 1664, for at
Var Aar i Forveien ifølge Privilegium
Staalværk ved Hallefos, hvilke Privilegie
1668. Det tilhørte i 1673 Grev Mog
til Fosnæs og flere Participanter, besto
siden ved Waadeils ødelagt Staalværk ved
jernshammer ved Gaarden Halle, og fik
egn, da det var ligesom Frixø Jernværk
de inden Waaselands Jernværks Circum

ommende Giere ikke vilde stille sig derved, udvirkede han en Kongl. Be-
 ling af 22de Marts 1690, ifølge hvilken Værket med Stangjerns-
 hammer, Saug og Røllebrug, samt tilliggende Jordegods, af Skjld
 5 Huder 4½ Skd., skulde efter Taxation fra daværende Gier Asfessfor
 z Laugmand Claus Andersens Enke og Arvinger overdrages Gylde-
 nse, som derpaa erholdt Skjøde under 4de April 1691¹. Brunlaug-
 søs Værk, som synes at have været i svag Drift, blev derefter deelag-
 s i Frijs Værks under 10de Sept. 1689 fornyede Privilegier, og
 egge Værket incorporerede i Grevskabet ved det nye Lehnspatent af
 7de Febr. 1692. Jernværkets Drift udvidedes nu, en dobbelt Mars-
 søn indrettedes ved Hovedværket, hvorimod Barkeviggens Marsøvn ned-
 agdes, og af Frijs Jernværks Producter udfiktedes fra Laurvig i
 Decemriet 1690 til 1699 sædvanlig et Par Tusinde Skpd. Jern aarlig.
 her var da allerede et Kanonstøberie i Gang, og foruden Kanoner og
 kugler, som tilveels gik til Ublandet, leveredes Stangjern fra Ham-
 merne ved Frijs og ved Hagenæs. Ved en Circumference-Akt af 18de
 Nov. 1709 tillagdes Værket, i Medhold af Privilegierne af 10de
 sept. 1689, en Strækning af fire Mile fra Helgeraaen, inden hvilken
 kræftning det ikke alene tillagdes Rettighed til Indkjøb og Leverance
 af Kul, men og til alle Græsgange, som inden samme maatte opbages,
 z erholdt det nu en stor Deel Gruber i Vamle og Sannikedal
 egne indenfor denne Circumference. Værkets Production blev efter-
 vendt betydelig, og Grevskabets største Herlighed, Stovene, opoffredes
 r Jernværkets Drift. I Aaret 1771 skal det tilvirkede Jerns Værdi
 de været 108,009 Rd. og Værket, efter Omkostningernes Fradrag,
 de givet et Overskud af 39,013 Rd. I Aaret 1781 virkedes 8634
 hpd. Rujern, 2202 Skpd. 7½ Lpd. Støbegods og 6743½ Skpd.
 langjern, og i 1791 udbragtes ved Værkets tre Marsøvine 8302
 hpd. Rujern og 1023½ Skpd. Støbegods, samt ved Hammerne 6711
 hpd. Stangjern, 47 Skpd. Bladejern, 675½ Skpd. Voltejern og 53
 hpd. Spiger. I de fem første Aar af indeværende Aarhundrede, da
 værket havde tre Marsøvine, sex Stangjernshammere og to Spigerham-
 mere, skal være produceret i Gjennemsnit aarlig 2000 Skpd. Støbe-
 ds, 6200 Skpd. Stangjern og 800 Skpd. fabrikeret Jern med et
 æbrug af 30,300 Læster Kul, hvoraf erhvoldtes 13,500 Læster af
 revskabets Skove, og Værkets Nettogevinst, efter alle Omkostningers
 ædrag, skal i de fire Aar 1799 til 1802 have været i Gjennemsnit
 1,419 Rd. 26½ Skill. aarlig. Senere var Værkets Drift, fornemme-
 l paa Grund af Conjunctionerne under og efter Krigsaarene, meget ind-
 værket, Kanonstøbningen ophørte og flere af Værkets Indretninger,
 sælig den dobbelte Marsøvn ved Hovedværket og Ndre Hagenæsham-
 merer, nedlagdes. Derfor leverede Frijs Jernværk i de fire Aar
 1815 til 1818 ifkun 2587½ Skpd. Rujern, 922½ Skpd. Støbegods,
 160 Skpd. Stangjern, 27 Skpd. og 380,500 Stkr. Spiger, samt

) See herom Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 3die Bind,
 hvor nogle Actstykker angaaende denne Overdragelse ere indrykkede S. 25-
 45, med Anmærkninger af Justitiarius Berg.

1811 i Marsoeynen, og 66) paa Ø
 ovenfor Vanæstrand, en Marsoeyn o
 henværende Stangjernshammer, hvil
 det. Disse Indretninger mangle
 jernshammer, Hagenæs-Hammeren f
 fra Hovebærket, er i 1837 nedlagt
 fra Årendalske Gruber, af hvilke Ar
 Sept. 1689, samt Thorbjørnsbo, R
 Gruber ved Extensionspatent af 2
 eller Feudal-Gods incorporerede i
 Anden Udgave S. 171—173). De
 ferencen en stor Deel Gruber i Si
 Derne D. og B. Lange samt Gum
 uden adskillige i Bamble Præld. W
 til 1835, hvori Bærlevigs Marsoeyn
 mellem 2600 og 7000 Tdr., og v
 llig. De fornødne Kul erholdes deel
 Selveieres og beneficerede Skove.
 forsynede med det Quantum Kul,
 Grevskabets Skove, ere de saakaldte
 anlagte, hvorved, fornemmelig af Ø
 dal, Slemdal og Sandsvær, gjennem
 Kulleveed, som paa Ottersø og Unt
 Trilø-Gildet brændes til Kul og lever
 verlede i Årene 1830 til 1835 fra
 i Gjennemsnit 16,750 Ræster aartl
 Bærket i Gjennemsnit aarlig 4145 G
 gods og 3323 Skpb. Stangjern, i
 Grevskabets og Stangjerns

nlge Privill. af 1689 og Lehnspatentet af 1692, imod at levere til det kongelige Arsenal 300 Centner 12 og 18 Punds Jernkugler, men nu lægges Productionsafgift af dette som af Landets øvrige Jernværker.

g) Fabrik- og Haandværksdrift, der dog i dette Fogderie le er af synderlig Vigtighed. Af Indretninger, der kunne henregnes under Fabrik-Anlæg, er her et Par Teglbrennerier, hvoraf det, som er aa Bugaarden ved Sandesfjord, er det vigtigste. Brændeviinsbranden er her aldrig været synderlig bredt og er i Aftagende, thi i 1837 havde Fogderiet 13 Brændeviinskjebler af 3202 Potters Indhold, men i 1839 kun 5 Kjedler af 1141 Potters Indhold, foruden et Par Brænderier som ikke vare i Drift. Af de herværende Kornmøller er et nyt bygget Møllebrug i Varkevigen, Grevskabets Eier tilhørende, samt Møllebruget ved Halle, begge i Brunlaugnæs Prgld, de vigtigste. Af mindre betydelige Møller ere fire i Sandeherreeds og en i Tjomsøgn Windmøller. I Sandeherreeds Prgld driver man meget paa Kibshyggerie, og især ere i Sandesfjords Omegn mange nye Skibe byggede i de senere Aar (see S. 275); for Øvrigt staaer Huus- og Haandværksfiden i Hedrums Prgld formeentlig paa et høiere Trin end Fogderiets øvrige Egne.

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Tjoms Sogn:

Sundene, N. og S. 2 Skpb. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), med smuk Veliggenhed ved det Sund, der adskiller Tjoms fra Nøtterøen, Holtefjær, 2 Skpb. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), Grimestad, 2 Skpb. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), Houg (Houf), $\frac{1}{2}$ Skpb. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Rød, to Gaarde, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), med Søgnens Kirke, en gammel Steenbygning forhen St. Olafs Kirke kaldet, Loen, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Enkesæde i Kalbet, Treidene, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), og Helgerød, $2\frac{1}{2}$ Skpb. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), ere de vigtigste af de paa selve Tjomsen liggende Gaarde, hvoraf den sidste er den østligste.

Brøtsg, to Gaarde, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge med et Par andre Gaarde paa Brykseland med 81 Beboere, ligesom Vestgaarsen, 2 Skpb. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.), er den vigtigste af de paa Den Vasserland liggende otte Gaarde med 207 Beboere, hvilkke to Der ved et smalt Sund, Bryksesundet kaldet, adskilles fra Tjoms, i hvilket Sund er a god Havn søndenfor Brykseland endog for de sværeste Skibe, skjøndt kun Skibe, som ikke stikke over 12 Fod, kunne gaae hele Sundet igjennem.

Sands, $1\frac{1}{2}$ Skpb. ($2\frac{1}{2}$ Dlr.), en De udenfor Vasserland, mellem vilke Der er et Sund, der danner den bekjendte Havn Sandø Sund, er især et beqvem for Skibe som ere bestemte opad Christianiafjorden, a her med Søndenvind staaer temmelig stærk Søgang ind i Havnen. Skibe indtil 14 Fod dybgaaende kunne passere heelt igjennem Sundet, men større Skibe kun igjennem det nordre Løb. Her er en værdsættent under Tønsbergs Føldebistricet stationeret, og ved Kongelig besol. af 24de April 1799 (Pl. 27de Januar 1800) er det tilladt de Tjoms Sogn hjemmehørende Skibe, naar de kom hjem enten ballade eller med Varer under en Ræfts Drægtighed, her at løse deres

1755 kom til Staden, overvejede det, som en ovenpaa Bjergtet staaende Kure og brænt med et lidet Taarn med Overbygning, ret første Gang tændtes den 1ste Mai 1 igjennem. Tårnet er 210 Fod over 2 Den i sigtbart Veir sees i en Afstand af

b. i Sandeherreds B Sandeherreds Præstegaard, af Den ligger ved Sandefjords Radested, og netts Kirke, en smuk Korsbygning opført af Kirke, en Steenbygning som i Catholiciens Jomfru Maria og St. Olaf, formodentlig 1790. Gaarden har frugtbar Jord, en 16 Tdr. Potatos, føder 3 Heste, 11 Stkr. nogen Granstov og saaer 24 Favne B Gaards Skov. Under samme ere 7 Plad følge Resol. af 22de Mai 1833, en Afgi 36 Eyd. i Sølvs for den til Radestedet & Præstegaardens Areal.

Kamfjord, N. og B. 3½ Ekd. (10 Langeby og Tveten de vigtigste af de i rende Gaarde, ligesom af de paa den øst N. og S. 4½ Ekd. (14½ Dlr.), Stran Dlr.), samt Hjelmbj og Skougen, underste paa Halsøen, er Tallaksbarn, er bergsfjorden for Skibe som ikke ere over 1 hvorfra man maa have nordlige og vestlig Gogstad, Nedre 2 og Øvre 1½ Ekd af den første der er Gaardens mest beboet

et Brunlaug Lehn boede her, anføres som en Kongsgaard, hvorefter i 1678 blev indlemmet i Grevskaabets Gods, og Vestre Unneberg, 1 Lp. 11 $\frac{1}{2}$ Lp. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), er Præste-Enkesæde, Kellersst, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der i Forening med Herr-Unneberg skal have været adelig Sædegaard, 8 rom, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. og S. 1 Lp. 16 $\frac{1}{2}$ Lp. (13 $\frac{1}{2}$ og 9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), af hvilken sidste et Brug er Compagnichefs Gaard, og Aaastad, 1 Gaarde, 4 $\frac{1}{2}$ Lp. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Skravestad, 2 Lp. 1 Lp. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et af Sognets største Brug, ligge alle i Sognets nordlige af Hovedveien til Christiania, samt Stofte Sogn og Tønsbergorden, indsluttede Deel, med Engs, 1 $\frac{1}{2}$ Lp. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som udgjør en mellem Løkke- og Tønsberg-Fjordene udgaaende Halvø, der forhen er været en De, nordenfor hvilken er Sand (Søndre Sand) et Strandb og forhen Løkkeplads under Tønsbergs Tolbdistrikt, som med Nore Sand i Stofte Sogn og Jarlsbergs Fogderie beboes af 6 til 8 smiler, og hvor tillige er Anløbssted for Dampfartsskibe.

Fevang, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (17 $\frac{1}{2}$ og 14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), store Gaarde med mange Kjøpehøuse, Hougheim, 2 Lp. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Sognets bedste Stovgaard, Bjørnum, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Gaard, med Vandfald, Saug og Dværn, Høtvedt, 2 Lp. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med god Skov og Saug, Sem, tre middelmaabige Gaarde, 5 Lp. 3 $\frac{1}{2}$ Lp. (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Klavenæs, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke alle ligge omkring Gogfjæ, 4 Lp. (19 Dlr.), en af Sognets største Gaarde, Elgesem, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har nogle mærkelige Oldtidsminder, og Solberg, Øvre og Nedre, 4 $\frac{1}{2}$ Lp. (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), høre samtlige til Sognets vestlige og nordvestlige til Skæ, Røls og Hedrum Sogne grændsende Deel, der indbefatter Sognets meest øvrige Strækning.

Rø, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bugaarden 1, 4 Lp. (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), af Sognets store Gaarde, og Hjertnæs, 1 $\frac{1}{2}$ Lp. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som de Løkkebet Sandefjord nærmest omliggende Gaarde, søndenfor alle strække sig langs ved Fjorden Virik, fire Gaarde, 3 $\frac{1}{2}$ Lp. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Brønnum, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Lyftad, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hyftad, B. og D. 3 $\frac{1}{2}$ Lp. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bergen, St. Lp. (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Belgou, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Gaarde, vestenfor hvilke ligge Haneholmen, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Tor, 2 Lp. 19 $\frac{1}{2}$ Lp. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Marum, tre Gaarde, 5 Lp. 14 $\frac{1}{2}$ Lp. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Furrestad, fire Gaarde, 6 Lp. 9 $\frac{1}{2}$ Lp. (29 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt endnu vestligere Himberg, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hou, 2 $\frac{1}{2}$ Lp. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som alle høre til Sognets sydlige af Røls og Hedrum Sogne omgivne Deel, og ere gode Korngaarde med øvrige Strækninger.

c. i Røls Sogn:

Skorge, B. og D. 4 Lp. 3 $\frac{1}{2}$ Lp. (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med stor Skov, østblandt betydelig Bøgeskov, og to Sauge, og Bjørndal, 1 Lp.

) Om denne Gaard kan eftersees Samlinger til det Norske Folks Historie, 3die Bind, S. 542 og 543, ifølge hvilke Gaarden under Navn af "Bodegaard" skal have været Hovedgaard for det saakaldte Bodegaard-Gods.

med en hellig Overgaard. Den gik
 til denne Gaard, var Iver Jensen af
 "Hovedsmand over Kongens Bergværk
 over Bratsbergs og Gjemsplosters Le
 Kronen i 1540 denne Gaard med N
 Rolfstrub og Dværnefosjen med et La
 dom efter Iver Jensens Død 1570 tilfa
 1585 blev Befalingsmand over Brunla
 gesom Haderen tillige eiede Brunlaug G
 ten Mæret derpaa, hvorefter Eiendommen
 i andet Aagteskab med Landsdommer El
 den 15de Decbr. 1623 stjødede Eiendon
 kensteen. Denne pantsatte 1634 Gaarde
 derefter (1639) Sønnen Frederik Cier
 dette Aar Gaarden med Dvegaarde, Sau
 føres til en Skyld af 100 Ldr. Korn,
 vedgaarde med underliggende Jordegods
 Hartkorn. Derefter kom den til Broder
 Befalingsmand over Brunlaug-Lehn, este
 men tilfaldt hans Vorn Dve og Anna A
 res yngre Aar af deres Fæster Ida Lang
 boede her, dog blev efter Niels Langes
 til hans Creditorer. Disse Gæbtfende
 August 1670 Frijs, Brunlaug og Hals
 Sauge og Dværnmøller, samt Frijs
 Stattholder Gyldenløve, hvorpaa ved R
 Patent af 29de Septbr. 1671 Frijs 14
 og Dværner, og underliggende Manset A
 Rolfstrub. Rorfsalb. Grønnehera. Den a

bebygninger staae ikke langt fra det Sted, hvor Gaardens gamle bygninger have staaet, der bestode af to prægtige Steenhuse paa en ud-
 rende Halvs ved Farißvandets sydøstre Bred, $\frac{1}{2}$ Mill fra Laurvig,
 alle forsvandt ved en imellem den 2den og 3die Septbr. 1653 ind-
 væsne Vandflom, som brækkede Farißdammen. Gaardens Navn har
 idertid vedligeholdt sig i Jernværket, samt i dens tilliggende Jorder
 Grunde, ligesom Manjet har en Skyld af 4 $\frac{1}{2}$ Skpb. (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
 og Falkendal af 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (1 $\frac{1}{2}$ Dlr.).

Understbo, (ford. Unustsbudha), 1 Skpb. (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der forhen
 er været Laurvigs Grevskabs Hovedgaard incorporeret, Vittersø, 10
 Rd. (4 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en smuk bebygget Gaard, der ligesom forrige stöder til
 Laurvigs Bymark, og tilhørte 1639 en Claus Wilsbe som Frigaard,
 som senere kom under Grevskabets Hovedgaard, ligge tilligemed Tag-
 vedt, 10 Rpd. (4 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Enkesæde for Laurvigs Præsteskald,
 ogs ved Rougen, og nordensfor er Hovland, 2 Skpb., en betydelig
 stuen under Grevskabets Hovedgaard indbefattet Gaard, der i den senere
 tid har tilhørt Kammeraad Falck og eies nu af Sønnen Proprietær
 Falck, med smuk Veligheden, smagfulde Bygninger og det bedste Læ-
 gerie i Rougen, hvilken Gaard i Forening med Faret, 1 $\frac{1}{2}$ Skpb., som
 ogs derunder, er et af Fogderiets største Jordebrug, (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa
 disse hvilke Eiendomme ere Gravhøje, og under den sidste strax uden-
 for Naboskoven beliggende Gaard, ved den saakaldte Dubakke, skal i For-
 sen have været Faldhø, da Hollænderne kom saa høit op i Rougen for
 at tage Trælast (sfr. S. 249), ligesom man i Nærheden har fundet
 ure og Tomter af Bygninger. Foruden disse høre Nordby, 1
 Rpd. 15 $\frac{1}{2}$ Rpd. (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Thorstvedt, 2 Skpb. (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
 godt Brug, til Rougens Vestside. Paa flere af disse Gaarde ere
 Gravhøje.

Kolighed, en Jordeiendom bestaaende af de forhen under Navn af
 Elleraaen og Maaene matriculerede Gaarde, af Skyld 5 Skpb. 14 $\frac{1}{2}$
 Rd. (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og næst Brunlaug det betydeligste Jordebrug i Fogderiet.
 Denne Eiendom, som i en Række af Aar var beboet af den sidste Grev
 Høstfeldt, blev efter hans Død brugt af Fru Ingeborg Ahlefeldt,
 som havde Skjøde paa samme, og hvis senere Mand Legationsraad
 Høstfeldt solgte den for 10,500 Rd. til Grev Ahlefeldt, hvor-
 er den i 1788 indlemmedes i Grevskabet. I den nyere Tid har Ei-
 endommen, som ligger paa Rougens Østside $\frac{1}{2}$ Mill fra Laurvig, været
 beboet og brugt af den i 1818 afdøde Generallieutenant Staffeldt, samt
 senere af Enken. Til Eiendommen hører et Lægekælder, som er et af
 de bedste i Rougen. Søndensfor denne Gaard er Skjelfstad, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb.
 4 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med smuk Veligheden ved Rougen og deri godt Læge-
 kær, og nordligere Selerstad, tre Gaarde, hver 2 Skpb. (tillsammen
 6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), østenfor hvilke ere Høstfeldt, 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Ring-
 st, 2 Skpb. 16 $\frac{1}{2}$ Rpd. (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og B. 2 $\frac{1}{2}$ Skpb. (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), nær
 ved den igjennem Fogderiet gaaende Hovedvej, paa hvilke sidste Gaardes
 rundt ere Gravhøje.

Hedrum Præstegaard, af Skyld 2 Skpb. (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.). Den
 er smuk Veligheden ved Rougen paa sammes Østside, flere Vædder,
 og tildeels Kær Jord. Her udsaas 20 Rdr. Korn og 10 Rdr. Hø.

heder, og længere nordlig Melle, 2 Skp der har været en adelig Sædegaard, og boedes af Jomfru Ulvilde Iversdatter, i Frijs, hvorefter den tilhørte Gunde Lantfru Margrethe Lange (i hvilket sidste Afskøde 75 Akr. 1½ Sett. Hartkorn), som og har forhen hørt betunder den udenfor Jomfrusøen, 1 Skp. (102 Skill.).

Allum, Vestrum og Bergan (13½, 12½ og 16½ Akr.), ere gode liggende nær hinanden paa Lougens Østst 4 Skp. (17½ Akr.), en større Gaard, og længere østlig Maserum, 4 Skp. (Saug ved det forhen nævnte Maserum Fjære, 5 Skp. (22½ Akr.), en af Brgl god Skov og Saug, samt Hagenæs, 1-gangs-Bandsfald, hvori Dværn og Saug hammere under Frijs Jernværk.

Kunde, N. og S. 3½ Skp. (19½ D) Præstegaard, og ere tilligemed de nordlige Bjærke, S. 2½ Skp. (16½ Akr.), og G. Akr.), de vigtigste af Gaardene paa Louge De have alle gode Skove; paa Gaarde og af denne Gaard har den forhen a Navn.

bb. i Duelle Ann

Gjone (Gjone) fire Gaarde, hvora Akr.), er den største, No, 1 Skp. 16½

age, samt den første med god Bøgeffov, ligge i Dalen paa dens Side. Paa Rimstad og Næs ere mange Kjempehouge.

cc. i Hvarnæs Sogn:

Hellenæs, N. og S. 3 Etpd. 15½ Epd. (21½ Dlr.), Hvarnæs, og W. 2 Etpd. 1½ Epd. (8½ Dlr.), med Sogneskirken, en gammel murerbygning i sin Tid St. Olaf helliget, og Hougén, 1½ Etpd. 1½ Dlr.), ligge paa Dalens Østside, og have alle, men især den le, betydelige Skove. Ddbérg, S. 2½ og N. 2 Etpd. 2½ Epd. 1½ og 15½ Dlr.), begge gode Gaarde, samt den mindre Virges, 1 Etpd. 5½ Epd. (5½ Dlr.), høre til Dalens Vestside, der her er et mere indskrænket end Østiden.

f. i Tjølling Præstegjæld:

Tjølling Præstegaard, af Etpd. 2 Etpd. (13½ Dlr.). Dens her ere meget adspredte og dens Drift besværlig, men Gaarden er ydelig forbedret i den fra 1800 til 1833 herværende Sognepræst N. Stephansens Tid. Udsæden er 30 Tdr. Korn og 16 Tdr. Potas, og her fødes 4 Heste, 20 Fætreure og 12 Faar. Her staaer gnefs Kirke, en gammel Steenbygning, der ifølge Biskop Gyssens gifter maa antages at have været Jomfru Maria og St. Michael viet, men i et Pergamentsbrev af 1459 kaldes St. Sunnives Kirke. I en Hovedreparation af 1762 er Kirken, paa Liden nær, af Ny bygget, og er nu en anseelig Lys og smuk Bygning.

Gjerstad, S. og N. 4 Etpd. (18½ Dlr.), Grønneberg, 2 d. (8½ Dlr.), Lunde (Kenne), 2 Etpd. (9½ Dlr.), Valby, 2 d. (9½ Dlr.), Guren, 4 Etpd. (14½ Dlr.), Guseby, 4½ Etpd. ½ Dlr.), en af Sognets store Gaarde, Østby (Dusby), to Gaarde, Etpd. (24½ Dlr.), og Bjønnæs, 3 Etpd. (10½ Dlr.), alle gode rde i Sognets mest beboede Egn omkring Præstegaarden i Syd og t, udenfor hvilke Varild, D. og W. 4 Etpd. (14½ Dlr.), Blig, Gaarde, 3 Etpd. 18½ Epd. (13½ Dlr.), og Rouvang, S. og N. Etpd. (18½ Dlr.), hvis Navn leder til at formode, at her i For- a har været et Handelssted, ligge langs Bligsfjordens Nordvestside.

Gloppe, en forhenværende adelig Sædegaard, oprettet af Dve de¹, og solgt i 1670 af hans Datterdøttér Dve Lange og Søster Hylbenløve under Navn af Halsens Hovedgaard, samt under samme n indlemmet i Grevskabets Hovedgaards-Lart, men i 1808 ved gæstfide kommen fra Grevskabet, og nu tilhørende Consul J. N. jge. Den skulder 2 Etpd. (10½ Dlr.), er velbebygget og veldyrket, iær 15 Tdr. Korn og 25 Tdr. Potatos, føder 3 Heste og 20 Kser, t har et godt Læsestue i Hougén i Forening med Skreppeslad, Epd. (5½ Dlr.), der ved Resol. af 28de Marts 1816 er udlagt til edgaard. Nabogaard til Gloppe er Brekke med Nomesal, 1½ Etpd. ½ Dlr.), en mindre Gaard, der ligeledes har været indlemmet i Grev- ets Hovedgaard, og med smuk Velggenhed; og paa Gloppe Grund er

---

See det i Busskiffen, 4de Aargang, S. 731—733 indførte Brev af 29de Januar 1839.

Østre Halsen, et Strandsted paa Kongens Østside og nær ved dens Udløb i Fjorden med 276 Beboere i omtrent 50 Huse, en nær sig ved Søfart, Biskerier og Haandværksarbejde. Østre Halsen med Stensnæs har en Skuld af $6\frac{1}{2}$ Dlr.

Hølen, en Havn omtrent $\frac{1}{2}$ Mil østfor Laurvig, der dannes ved det udspringende Næs af Østre Halsen, Den Øderteen og Hølling Sogns Fastland. Beskyttet mod alle Vinde er det en tryk Havn, der kendtes til Winterhavn for Laurvig, samt hvori er Skibsværft og Reparationsplads. Havnenes Længde fra N. til S. er noget over 600 den største Brede 300 Alen, og Dybden fra $2\frac{1}{2}$ til noget over 5 Favn tilbyder god Ankerfætning. Havnen er sjelden belagt med Is og liden aldrig af Drivis. At det i 1666 var paatænkt at bygge Tønderby Kjøbstad hertil, er forhen S. 228 anført, og Hølen var paa Valg med Høsten, da Spørgsmaalet var om et beqvemt Locale til Høstens Etablissement for den Norske Marine¹.

Løve (Lover), tre Gaarde, 8 Skpd. ($30\frac{1}{2}$ Dlr.), Tveten, N. $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Bittersø, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Skaare, $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Haagenstad, B. og D. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Lindhjem, D. og B. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($25\frac{1}{2}$ Dlr.), Dubn, 10 Gaarde, 3 Skpd. $4\frac{1}{2}$ Skpd. ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), Veestad, 2 Skpd. $16\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), Jftrre, N. 3 Skpd. og S. 3 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($16\frac{1}{2}$ og $17\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilke forhen har været Kirke, Skalleberg (forh. Skaraberg), tre Gaarde, $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($19\frac{1}{2}$ Dlr.), og Høbestad, N. og S. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), samt hybligere Sørst, 5 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Skpd. ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Sognets bedste Gaarde, med Saug og Dværm, Hasle, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), og Kilaastad, Nedre, $3\frac{1}{2}$ og Øvre, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($12\frac{1}{2}$ og $13\frac{1}{2}$ Dlr.), høre til Bræstegjeldens nordlige og nordøstlige Deel, af hvis Gaarde flere have Oldtidsminder.

Hovland, tre Gaarde, $5\frac{1}{2}$ Skpd. ($21\frac{1}{2}$ Dlr.), Sunbby, $2\frac{1}{2}$ Skpd. ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Skjesager, N. og S. 2 Skpd. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Lindvig, Refsholt og Eftang Gaardene, høre til den store Halv paa Østiden af Vilgøfjord, der forhen har været en De under Navn af Thorsøen. Paa denne Halvets Østside ere Havnene Kjerringvigen, en Stoppehavn for maadelige Skibe ved Indløbet til Sandessfjorden paa Vestiden, med 6 til 7 Favnes Dybde, Sandbund, og med 30 Beboere paa Gaarden Holtans Grund, samt Ulla (eller Ulla), en god Stoppehavn paa Kysten imellem Laurvig og Sandessfjord ved Indløbet til Laurvig, tjenlig for Skibe som ikke stikke dybere end 12 til 14 Fod. Den har 4 Favnes Dybde, og Stedets Beboere, der er kjendte som duelige og uforfædte Røtter, ere 31 paa Gaarden Lindvigs Grund.

Svenskerne, nogle Der og Holmer $\frac{1}{2}$ Mil fra Fastlandet udenfor Laurvigsfjorden, hvilke forekomme i Kong Evertes Saga, Cap. 140, under Navn af Sveinar. Paa Indsiden af Svens er en liden By.

¹) See Magazin for Søvesen. 1ste Bd. S. 35—39, hvor Stedets Jædel og Manglet som Orlogshavn, i Sammenligning med det dertil hørende anseede Høsten, bedømmes.

torbogen, hvor Skibe kunne stoppe, og paa Dens Sydhøstide er en væn og snæver Havn, hvor et enkelt Skib kan ligge trygt. Paa en blev i 1794 for Frederiksbørns Verfts Regning opført en Bygning til Løtsbolig, og her er paa det Østside af Den til Sømarken anlagt en hvidmalet Pyramide frit hvilende paa fire Støtter.

g. i Brunlaugnæs Præstegjeld.

aa. i Tanum Hovedsegn:

Tanum Præstegaard, af Skjld 2 Skpb. (14½ Dlr.). Den har rest sandig Jord, en Udsæd af 16 til 18 Tdr. Korn og 10 Tdr. Bøtter, føder 3 Heste, 16 til 18 Køer og ligesaa mange Faar, har ringe Bøttemark, et fire Mile fraliggende Skovstykke og tre Pladser. Paa denne ligger Nabogaarden Øvre Tanum, 1 Skpb. 15½ (16½ Dlr.), ligger Iognetirken, en meget gammel Steenbygning, der har været St. Olaf Allget, og som Arent har anseet for at være en af Landets ældste Ister. Vestenfor er Melø, 1 Skpb. 3½ Lpb., en liden men velbyrket Aard (6½ Dlr.), som i en Række af Aar har tilhørt Oberstlieutenant Brede, og Halle, N. og V. 3 Skpb. (21½ Dlr.), med god Skov, andfald og to gode Dværnebruge i Halle-Elven, hvor forhen har været en Stangjernshammer under Brunlaugnæs Værk, og søndenfor i Gudem, Øvre og Nedre, 4 Skpb. (16½ Dlr.), Batum, 3 Skpb. 4½ Dlr.), Nisse, V. og N. 3½ Skpb. (17½ Dlr.), Lindhjem, 2 Lpb. 16½ Lpb. (18½ Dlr.), Folvig, fire Gaarde, 5 Skpb. 18½ Lpb. 1½ Dlr.), og Navlum, N. og S. 3½ Skpb. (12½ Dlr.), som indgæ Strækningen fra Kirken i Syd mod Søen og hvoraf de fleste ve Dværminder, fornemmelig Navlum.

Brunlaug, en gammel Herregaard, hvoraf Fogderiet en lang Tid havde Navn af Brunlaug Lehn og siden af Brunlaug Amt. Den ligger Mill i S. D. fra Kirken og ½ Mill fra Frederiksbørn. Først findes en navnt Fru Margrethe paa Brynla, der var gift med Adelsmanden leas Svendsen Galde, efter hvem den tilfaldt Datteren Sigrid, gift med Marquart Bud, som var her 1419 og 1432, ligesom Enken lede her 1448. Efter hendes Død kom Elenkomsten ved Datterens iftermaal til Hartvig Krummedike, Drost i Norge og Hovedsmand paa gershuus, samt fra ham til Sønnen Henrik Krummedike, Norges Rigs Raad, der besad den 1479 samt mange Aar senere, og ved sin død 1529 efterlod den til sin eneste Datter, der blev gift med Eskild, som var Norges Riges Raad og Hovedsmand paa Bergenhuus, samt senere Danmarks Riges Raad og Hofmester under Kong Christiaan 4. Areble. Han havde Gaarden endnu 1548¹. Derefter har Brunlaug haft samme Eiere som Frijs i Iver Jensen, Peder Iversen, Claus rodenhuus og Gunde Lange, indtil den ved Skjøde af 1ste August 1770 med Frijs Gaard og meget underliggende Gods afstødes af Dødsange med Søster til Gylbenløve og kom ved Grenslæbets Dyrettelse under sammed Hovedgaard. Brunlaug med tilliggende Gods anskaffes 1643 til 99 Tdr. 7½ Sett. Hartkorn, hveder selve Gaarden med

¹) Om disse Eiere see Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 354 og 390, 2de Bd. S. 521—528 og 545—547.

Dværn skylde 11 Skpd. og en tilliggende Saug 2 Skpd. I Grens-Rabets Erectionspatent af 1671 ansattes den til 12 Løber Smør eller 12 Skpd. Tunge, men nu er, efterat Stokkefoug og Catharinberg ere fragaade, Skulden 9½ Skpd. (20½ Dlr.). Den udgjør det ægte Brug i Fogderiet, har store Sletter, betydelig Skov der er forbeholdt Jernværket, samt 11 Pladser. I mange Aar (1760 til 1808) var den brugt af Generalmajor Ditto Genr. de Schlegpegrel, og i den senere Tid har den været beboet og brugt af Amtmand (nu Føld-Inspektør) Baron Fr. Wilh. Wedel Jarlsberg.

Blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes: Agnæs, 1½ Skpd. (13½ Dlr.), og Grevle, S. 1½ Skpd. (10½ Dlr.), hvilke ligge omkring Frederiksværn, samt Bakkene, 1½ Skpd. 10 Lpd. (6½ Dlr.), og Ivetene, 2 Skpd. (7½ Dlr.), ½ Mil vestenfor Laurvig, begge med god Skumers-Bog- og Gæstkov, og hvoraf den første har haft den betydelige Bøgestov i Fogderiet.

bh. i Bergs Sogn:

Manvig, 3½ Skpd. (20½ Dlr.), en forhenværende adelig Sædegaard, der er bekjendt langt tilbage i Tiden¹. En Stig Høfsten til Manvig forekommer nemlig allerede i den første Halvdel af det fjortende Aarhundrede, og siden erledes Manvig af en Fru Margretha (Gili Hjernes Datter), som i 1401 var gift med Diderich Wißenacker (eller Wonstacker) og som Enke beboede Gaarden i 1418, efter hvem den tilfaldt hendes Broder (eller Sødsfendebarn) Jønes Hjerne, hvis Enke Catharina Jønsdatter (Søster til den bekjendte Rigsdroft Sigurd Jønsen) levede her 1440 og senere, hvorpaa Manvig Gaard og Gods kom 1482 til bemeldte Catharines Datterføn, den mægtige Alf Knutson, og et halvt Aarhundrede senere (153*) til den rige Fru Gjerild Fadersdatter i Skaane, som den 19de Juli 1599 stjebede Manvig med 23 andre Gaarde paa Næsjet til Kronen². Den er efter Oprettelsen af Laurvigs Grevskab kommen til samme, og er en af Reglens betydelige Gaarde. Strax udenfor ligger paa Bergs Grund Sognets Kirke, en gammel Steenbygning, som ifølge den røde Bog var St. Laurentius indviet.

Gustland, St. og D. 3½ Skpd. (13½ Dlr.), Gidssteen, 2½ Skpd. (15½ Dlr.), der i Fortiden har været en adelige Sædegaard og Hævedgaard for noget af det Gods, som fornavnte rige Fru Gjerild Fadersdatter i 1599 ajftod til Kronen og som kom under Grevskabet da den fra Kronen under 20de Febr. 1692 blev tilstjædet Gylbenløve, og Golhjem, fire Gaarde, 5 Skpd. (16½ Dlr.), ligge vestenfor Kirken, og nordenfor samme Berven, 1½ Skpd. (7½ Dlr.), og Dolven, to Gaarde, 4 Skpd. (19½ Dlr.), samt Sandene, D. og W. 3 Skpd.

¹) Det er ikke usandsynligt, at den Lebu af Manvikum, der som en af Hellingernes Besidder saldt 1184 med Kong Magnus Erlingsen i Elagt ved Himbrelle (Kong Evertes Saga, Capitel 93), har været fra denne Gaard.

²) Om de foranstøede Giere af Gaarden Manvig meddeles Efterretning i Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bind, S. 153, 441 og 442, 3die Bd. S. 541 og 542, samt 4de Bd. S. 131.

$\frac{3}{4}$ Lpbd. ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), alle med store Viddet af meest sandig Jord, og ølven tillige med Skov, ligesom flere af disse Gaarde have Oldtids-
inder.

Revlungshavn, en rummelig Bugt paa Sydsiden af Brunlaug-
sø, der danner en meget søgt Havn med 10 til 12 Favnes Dybde i
Midten, og hvorfra man kan komme bort med alle de Vinde hvormed
en kan klare Kysten. I 1835 vare Beboerne 190, meest Lotser un-
der Kongsunds Lotsolbermandskab, og en Undertoldbetjent er her sta-
meret. I 1814 blev her opkøbt tre Batterier af Fletværk med 8
lv Punds Kanoner. Af de Havnen omgivende Gaarde mærkes Am-
undrød, 2 Skpd. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.) og Revlungen, Nedre og Øvre, 3
Lpbd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), vestenfor hvilke sidste er Vervaaen, $1\frac{1}{2}$ Skpd.
 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund ere nogle mærkelige Steentrøser.

Helgeraaen, et Strandsted ved en Bugt af Kongsunds-Fjorden
1 Mil fra Laurvig og $13\frac{1}{2}$ Mile fra Christiania, med 40 Huse og
16 Beboere, som nære sig ved Søfart, Fiskerie og Lotsning, samt
de Fortjeneste ved Rejsendes Besørgning til Kongsund, Bre-
g og Statshuse. Forhen har her været en Ladeplads for Trælaf, og
urvig og Helgeraaens Tolberie forekommer i 1639, ligesom Stebet
Patentet for Grevskabet Laurvigen af 1692 kaldes et Ladested. Dog
er det siden den Tid ingen Handelsrettighed havt. Her er en Havn
er rettere en Ohed, især tjenlig for vestgaaende Skibe, i hvilken man
krer paa en temmelig stor Grund eller Banke, med 9 til 10 Favnes
ybde Leergrund. Indløbet forsvares ved et Fort anlagt i Maren
09 til 1812 paa den udenfor liggende Fuglø, der under Krigen
er monteret med ti 24 Punds Kanoner og fem 100 Punds Morterer, og i
vnen anlagdes under samme Krig et Batterie af Fletværk paa to 18
unds Kanoner. Strax nordenfor er Lerangen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($5\frac{1}{2}$ Dlr.),
forhen har været indbesatt under den gribelige Hovedgaard, og
a hvilken er Varkvigs Marsbovn under Frijs Jernværk.

cc. i Tjose Annerfogn:

Næs, 2 Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken staar Sognets Kirke, en
mel Træbygning, Krogen, $1\frac{1}{2}$ Skpd. ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), og Dmsland,
og N. 3 Skpd. $3\frac{1}{2}$ Lpbd. ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), ere Sognets vigtigste Gaarde,
is Herlighed bestaar i deres tilliggende Skove.

h. i Frederiksværns Præstegjæld.

Staværn, et Strandsted beliggende under en Polhøide (efter Han-
en) af 58 Grader 59 Minuter 54 Secunder, inden Brunlaugssø
rglids og Thinglaugs Omfang paa en mod Land siden af lave Bjerg-
der omgivet og domineret, samt mod Sø siden af nogle Der og
lmer beskyttet Strand, ved Laurvig-Fjordens Udløb paa Vestsiden,
Mil fra Laurvig Kjøbstad, hvorhen en Fjær og beqvem Landvei
rer, og $13\frac{1}{2}$ Mil fra Christiania, samt tilfø 4 Mile fra Brevig, 8
lle fra Horten, 9 Mile fra Moss, og 16 Mile fra Christiania, alt
mille. Staværn er et gammelt, allerede i det trettende Aarhundrede
Kongerne Sverres og Ingi Baardsens Sagaer forekommende Strand-
b, hvor Fiskere og Søfolk tidlig have nedsat sig for Stedets beqvem-
Beliggenhed og den hervedende meget besøgte Havns Skysld. Denne
ste har desuden, for at afgive et sikkert Tilflugtssted for Skibe i

Frederiksbørn, imidlertid forbleve begge i Henseende til den civile Jurisdiction, med da Stavørn vedblev at udgjøre en De laugnæs Bygd, indtil Stavørns Beboer skriptet af 5te Septbr. 1794, henlagde siden hvilken Tid begge Steder have u Ravn af Frederiksbørns Menighed, hvi Stavørn 470 samt i Frederiksbørn 62 begge Steder tilsammen 1378 Menneſte tiltaget, da her efter Folketællingen af og i 1835 havde Stavørn 962 Indbygg; med Frederiksbørns Beboere tilsammen sol. af 26de April 1838 betragtes dis Formands- og Repræſentantskab ſom to for ſig vælge Formænd og Repræſentant mandſkab og Repræſentantskab; og har een Formand.

Stedets Kirke er en meget ſmuk af et Kors, opført i Aarene 1753 til i Garniſonskirke, men, ſom anført, fra ſom ſaadan betjenes af en Sognepræſt. ver ingen Tiende og har intet Jordegode pital, der ei er af Betydighed. Med Henſi ere Stavørn og Frederiksbørn aldeles adſ faſt Almueſkole med to Lærere, der have Bygning, ſamt lennes deels af den Sk og deels af et aarligt Tilſtub af Dply

lige underholdes af den Fattigkassat der i Staværn udblygnes samt de llige Gaver der indsamles i Frederiksbærn, og for saavidt bløse og ikke ere tilstrækkelige forskydes det Manglende af Verstets Kasse.

Hensyn til den civile Jurisdiction fortæller Strandstedet Staværns naanere, ligesom Fogderiets øvrige Indbyggere, under Distriktets ræftstiver. Stedet nyder ingen Handels- eller Udsørfels-Rettighed. rede ved Grevskabets Lehnspatent af 1692 blev det, som ovenfor er nægtet denne Ret, og den Stedets Indvaanere ved Kongl. Resol. 3de August 1799 forundte Tilladelse at udsælge en detail Spise-Drillewater m. m. er indskrænket ved Resol. af 24de Octbr. 1816. året 1839 havde Stedet 8 Landhandlere, 8 Høfere og 4 Marketen.

Da imidlertid den herværende Havn deels søges af mange Skibe, indløbe for Modvind, og deels adskillige Skibe løse her med Fornøder til Sø-Etablisementet, saa er her stationeret en Over- og en rølbetjent med tvende Noerskarle, hvilke høre under Laurvigs distrikt. Paa Stedet selv vare i 1839 hjemmehørende 14 Skibe 52 Commercelæsters Drægtighed.

Frederiksbærns Havn er god og rummelig, og har forskjellig de fra 5 til 10 Favn. Man kommer ind og ud af tvende Løb, af det søndre, der er det korteste men snævrere, gaar imellem Fast- og Udsøfelsen, og det østre mellem Løbøgen og Ridsøen. Begge øe ere besatte med Batterier. Frederiksbærns Havn er en af de slægtigste Havne med Hensyn til dens lette og sikre Indsejling, en Omstændighed at Skibe kunne løbe ud derfra med alle de Vinde, med man kan klare Kysten, ligesom den kun sjelden er udsat for ang, hvorfor den ogsaa er meget søgt. Imidlertid er den meget i for Drm. Stedets fordeelagtige Beliggenhed har ogsaa foranle- at den i Mæret 1821 etablerede Postgang tilføes mellem Norge Danmark gif herover til Frederikshavn eller Gladstrand i Jylland, den Dampskibsfarten begyndte i 1827 har Staværn været en af stationerne for Dampfartøjerne. Her er en fast Lotsstation, der saadan staaer umiddelbar under Chefen for Marine-Etablisemen- Svad især er ved dette Sted at mærke er

Frederiksbærns Verft¹,

er anlagt i 1750, i Overensstemmelse med Kongelig Resolution af Januar s. A., til hvilken Ende ved Skjøde af 22de Juli næstefter i Verstets Anlæg fornødne Grunde, henhørende under Gaarden Brød tilligemed nogle Der og Holmer, samt Gaarden Nordre le, bleve for en Kjøbesum af 1620 Rd. indkjøbt for Statens ting, hvorhos en Sum af 30,402 Rd. 18½ s. aarlig for en Tid Aar. bestemtes til Verstets Anlæg og Flotillens Anskaffelse.² I naafølgende Decennium bleve de for Verftet fornødne Indretninger

¹ Af Frederiksbærns Verft med Staværn, Havnen og de denne omgivende Der, haves en Grundtegning paa Rammes og Munthes i Mæret 1834 ud- givne Kart over Jærløberg og Laurvigs Amt.

² Ifølge Capt. Garbes Efterretninger om den danske og norske Sømagt, ble 30. Rd. 1833, skulde derimod efter S. 370 vare anslaaet til det

2 et egentlige Vægt, der er anlagt af Staværns Havn, omgives med 2 dannede i Tenailler og ubvendigen rene steensmuur, omkring hvilken Vold er Omfang er Chefens Bolig, to Vagttæts Betjente og Værksteder for det Kornmagasin etc. Videre findes de Bygning, samt til Kanonfartøiernes 2 lige Skure, hvoraf fem saakaldte Chaloupper, og sex saakaldte Stjærbaade første opførte mellem Aarene 1751 Aarene 1766 og 1767. Udenfor Ve indrettede til Boliger for Værstets Di hvoraf 8, der ere Læstehygninger, og ere anlagte saaledes, at de omgive et kant dannede Torv, hvorhos af de oven af Grundmuur, hvilken sidste benyttes efter Folketællingen af 1835 i 1 værn 928 Indbyggere.

Stedets Beboere høre i det Ge Kirke, der forhen er anført, og af In Læreanstalt for det Kongelige Hørsitut til at danne Officerer for den Kongelig approberet Reglement af 23 Resol. af 23de Octbr. 1826 og 6te A det paafølgende Aar, med en Comma 8 Lærere, samt hvis Elevers Antal, b

---

Resol. af 16de Octbr. 1833 indskrænket til 20¹. For Øvrigt kan af Skoler trende, nemlig det Sømilitære Corpses Skole, til at danne Underofficerer og Konstabler for Matros- og Artilleri-Compagniet, Marinens Drengeskole, under Verfts-corpsset, til at danne Lærlinger i Marinen, og inddeelt i tre Classer, med 20 Dreng, samt en Almueskole for Frederiksbørn med een. Af videnskabelige Samlinger er her Marinens Bibliothek, et ved Kongelig Resol. af 28de Octbr. 1820, hvortil bevilgedes 500 Rbdl. til Bøgers Indkjøb, ligesom til dets Forøgelse habes et Tilskud af Søadetscorpsets Fond paa 150 Rbdl., og Marinens Instrument-Samling, oprettet ved Kongelig Resol. af 12de Marts 1835, hvortil Storthinget i 1836 bevilgede 1000 Rbdl., som vedligeholdes ved et aarlig Bidrag, stort 300 Rbdl., af Søadetscorpsets Fond. Af andre Indretninger er her et Sø-Hospital Sygehuus, der har en egen to Etages i 1811 og 1812 opført bygning med 24 Værelser i tre Afdelinger, for Garnisonens, for Frederiksbørn og for Flotillens Syge, ligesom her er et Fattighuus, 16 af Frederiksbørns Fattige have frit Huus i to Stuer og tre Værelser, samt en Understøttelses-Indretning for Søofficerers hederlige Enker og Børn, hvortil enhver Interessent aarlig bidrager med 1 Rbd. af sin Wage.

Frederiksbørns Verft staaer under Commando af en Verftschef, de øvrige Betjente ere en Equipagemester, en Auditor der tillige er Regnskriver, samt en Magasinforvalter der tillige er Zahlmester. Deres hervedværende faste Mandskab udgjør, ifølge Resol. af 1ste Septbr. 1817, et sømilitært Corps, bestaaende af et Artillerie- og et Artilleri-Compagnie, det første paa 109 og det andet paa 105 Mand, et Verfts-Corps, bestaaende af et Haandværks- og et Arbeids-Compagnie, det første paa 141 og det andet paa 177 Mand.

Med Hensyn til Jurisdictionen har Frederiksbørn, som ene beboet Militære, Verfts- og Fæstnings-Betjente, tilligemed de underliggende 1ste Gren og 2de Gren, sin egen Retspleie (se. Resol. af 1ste Decbr. 1756 og 6te Juli 1792), nærmere bestemt ved Reglement af 12de Decbr. 1818, og administreres Retten af Auditors og to Søofficerer. Dog finder denne nu ikke langer Sted i Henseende til civile : (se Departements-Ridenden for 1829, S. 744—747). At Frederiksbørn efter Resol. af 26de April 1838 vælger egne Formænd og Repræsentanter, der i Forening med Stabørns Formænd og Repræsentanter udgjøre et eget Formands- og Repræsentantskab, er forhen S. 322 anført. Efter Planen for Verfts Anlæg skulde den til Oplæggelse her til Flotille bestaae af fire Fregatter (hvoraf en paa 40, to paa 30 og to paa 18 Kanoner), otte Galeier paa 32 og to paa 18 Rorer, 2 Regat-Galei paa 16 Rorer og 12 Kanoner, en Brigantin-Galei

---

Indgaende denne Læseanstalt kan eftersees de af uuværende Sognepræst i B. Holmbøe i Professore Holmbøes Universitets- og Skoleannaler, 1ste Bd. S. 557 ff. meddeelte Efterretninger derom, saavelsom "Om Søadets-Institutet i 1835—1838, af Candidat Chr. Lange," i samme Skrifts 3die Bd. S. 392—408.

i 1805 og 1806 at fem Kanonvæpne fra Kjøbenhavn til Frederiksværn, som baade her bleve byggede. Fra 1814 norſke Krigſflaade, beſtaaende oprindeli terhaanden de ſex ere ſolgte, ſamt af 6 lige ere ſolgte, ligesom her er Dplag Noſtotide beſtaaende ved 1839 Mars foruden 16 Joller ¹. Til den egentlige ved en Ilden af Udſkøden og flere min hvis Udſkødet det ſaakaldte Citadel ligger ſet alveles utilſtrækkeligt til Dplagsha Horten dertil er valgt.

Da Beſtemmelsen af Frederiksværn og opbevare en for den indlige Skje man, for at ſikre dette Etabliſement holde et beſættet Tilflugtsſted for den at bevogte den øſtre Skjærgaard, ſamt (med betydelige Fæſtningſværker. hvoraf to beſtyde Havnen og det øſtre terier det ſøndre Indſkødet, havt 69 Kanon kaſtende Morterer, ſamt paa de ſex Ba ner. Citabellet, beliggende paa en De Forſtandsning, og har fem Batterier, Bygninger, var beſat med 22 Kanon forſkjellige i Løbet af Krigen 1807 til 24 Punds Kanoner, og to 12 Pund Batterie paa ſex 24 Punds Kanoner

nds Carl af Høssens Ophold her i 1788 den saakaldte udbildede Etification foreslaaet, og det hele bebyggede Terrain omgivet med Enveloppe af Wallisader, der indbefattede de i Riffelskuds Distance liggende dominerende Bjerge, af hvilke de tre høieste Knuder bleve satte med Blokhuse som opførtes 1788—1790. Imidlertid opnaaedes derved ikke Hensigten, da de saaleeds besatte Bjerghøider atter dolederedes af andre, og i Aaret 1806 havde man til Hensigt at forføre Blokhuse til crenelerede Taarne, forsynede med Machicoulis og ugivne med Waabenpladse for Artilleriet, hvilke Taarne skulde tjene til Dults, samt forenes med crenelerede Mure, men denne Plan blev ikke agt til Udførelse. Derimod antog man senere at Etablisementet fra afstanden bedst kunde forsvares ved et bevægeligt Corps, til hvilken de man, for at beherske Landgangspladserne, i de sidste Krigsaar anede Batterier i Neblunghavn og Helgeraaugten, samt et Fort paa glesen udenfor den sidste. Fæstningsværkerne staae under en Commandant, der tillige er Verftschef, og en Vice-Commandant paa den nallige Fæstning. Garnisonen, som i en Række af Aar bestod af den samt de to gevorbne Grenadeercompagnier af det Tellemarcks Regiment, i Alt 270 Mand, og under Krigen 1807 til 1814 var beelig forøget, indskrænkedes ved Planen af 3die Juli 1817, til et mpagnie under det Christianianske gevorbne Muffeteercorps paa 100 ind, og bestaaer nu af 40 Mand.

Etablisementets Eiendomme ere, foruden de Grunde og Der hvor: i Verftet selv og dets Forstandninger ere anlagte, Gaarden Nordre role, af Skjld 1 Skjld. 12½ Lpd. og Duserød, 10 Lpd., der ere udte til Afbenyttelse for Verftschefen, Auditoren, Præsten, Forvalteren og en, samt fire Køtter, der ifølge Resol. af 24de Octbr. 1791 ere fra røskabet indkjøbte paa Grund af Verkets Udbidelse og bedre Fortition. De to første Gaarde have i den nye Matrikul faaet en Skjld 17½ Dir., og de fire Køtter ere under Navn af Frederiksbørns ande skjldsatte for 3½ Dir.

Til Frederiksbørns Verst er af de for Sæetaten bevilgede Summer ifst i Aaret 1837 116,326½ Lpd., i 1838 111,697½ Lpd. og i 39 148,602½ Lpd. Af de for indværende Budgettermin bevilgede mmer til Udgifter for Sæetaten, er beregnet til Vedligeholdelse af fstedes Bygninger, Fartøier og Indretninger i 1840—1842 tilsammen 024 Lpd., til Udførelse af et Fredskrudthuss 4000 Lpd., til Uyg- g af fem Kanonchaloupper 25,085 Lpd. ic. ic. Ufr. Resol. af de Marts 1840.

Historiske Notitser.

a. angaaende Jarlsbergs Fogderie.

Det nuværende Jarlsberg Fogderie hørte i Fortiden til den Deel Landet som kaldtes Vestfold, og hvorved forstodes Strækningen Dramsfjorden til Agders Grændse, der havde egne Regenter, uden man dog veed hvorvidt de Vestfoldske Regenter her havde deres pæle. Imidlertid synes Worro og Sæheim tidliken at have været ngellige Residenter; thi den Omstændighed, at saavel Kong Exsein

Halldansen, der var Regent over Vestfold, blev, da han paa Hjemveien fra et Tog imod den paa sin Side Fjorden paa Vaurno komde Konge Skjold omkom ved Jarlsøy (nu Øjerø), begravet paa Borre, som ogsaa dennes Søn Halldan Milde, der boede og bede paa Holt, som antages at være Holts Præstegaard i Nedens Fugderie, lader imøde, at der paa Gaarden Borre, nu Borre Præstegaard, har været en kongelig Familie-Begravelse og rimeligviis ogsaa et Kongesæde. Her tyrligt nævnes i de Tider ingen mærkelige Steder her i Egnen, end mindre det Stiflafund, hvor Kong Gudraud, ovenanferte Halldan Gesteinsens Søn, paa en Rejse i Gjøstebude omtrent Aar 824 blev dræbt efter sin Dronnings Foranstaltning, maaskee kan have ligget i denne Deel af Vestfold, over hvilket Rige bemeldte Gudrauds Sønnen Olaf (Geirstada-Alf kaldet) og den navnkundige Halldan Svarte regjerede. Uden Tvivl har denne Stræfning tidlig været beboet og opdyrket, hvor til ogsaa Veliggenheden indbeb, og da man netop her finder Norges første Kjøbstad, Tønsberg, der allerede i Begyndelsen af Harald Haarfagers Regjering nævnes, maa man forudsætte en mere end almindelig Behoefse i denne Egn, hvor en Handelsstad paa den Tid kunde opstaae.

Efterat, i og efter Harald Haarfagers Regjeringstid, Tønsberg, eller maaskee rettere det nærliggende Sæheim eller Semb, var bleven Sædet for Stattholderen i Viglen og for flere Underkonger, nævnes denne Deel af Vestfold som en meget besøgt Egn; og under de mange Kampe, der opstode imellem Kong Haralds mange Sønner og deres Afkom, blev især Tønsbergs Omegn ofte Stridens Sæneplads. Saaledes omkom Harald Haarfagers Sønner, Sigtraud Konge i det Thronhjemme, og Olaf (Geirstada-Alf), som regjerede over Vestfold, i Kampen med Broderen Erik Blodere, omtrent Aar 937, paa en Høi tæt ved Tønsberg, hvor endnu deres Gravhøie vises, nogle Aar efterat Kong Erik ikke langt deraf havde endnu i deres Faders Levetid nedlagt en anden Broder, Bjørn Jarmand, hvis Gravhøi (Jarmandshougen kaldet) ligger nær ved Semb eller nuværende Jarlsberg Gaard, og saaledes faldt Kong Gudraud, Bjørn Jarmands Søn, der, da Farbroderen Hakon Adelsleens-Foster blev Overkonge i Norge i Erik Bloderes Sted, havde faaet Regjeringen over Vestfold, og overrumpledes i et Gjøstebud paa en Gaard i Nærheden af Tønsberg af sin Frænde Harald Graafeld, saa Aar efter Faderens Død, ikke langt fra dennes Hvilested. Efter Gudraud blev Sønnen Harald Grænfe, bekendt som Kong Olaf den Helliges Fader, omtrent Aar 978 af den danske Konge Harald Blaatand indsat blandt andet til Underkonge over Vestfold, hvilken Værdighed han beholdt, efterat Hakon Jarl den Rægtige havde faaet Overherredømmet, og synes ligesom Faderen og Farfaderen at have haft sit Tilhold i det nuværende Jarlsbergste District.

Hvad Tid dette Districts Beboere først antog Christendommen, omtaler Historien ikke; men da Kong Olaf Tryggveson omtrent 997 begyndte sine Omvendelses-Forsøg i Viglen, maa rimeligviis denne Egn til samme Tid være Christnet, og det synes som Kong Olaf den Helligs ved sin Komme hertil allerede fandt den nye Lære antagen og grundfæstet.

I det fædelige Aarthundrede under Kong Olaf den Helliges Efter-
 Tætte, d. e. i Tidrummet fra Kong Magnus den Godes Thronbe-
 gælselse i 1034 og indtil Sigurd Jorsalafars Død 1130, forekommer
 offelst kun sjelden i Historien, da denne Egn dengang var forstaaet
 r Krigens Ødelæggelser og dette Tidrumms Regenter for det Meste
 vde deres Sæde i det Nordenfjeldske, hvor Rigets Vælde endnu var
 ncentreret. Derimod blev Tønsbergs Omegn, hvilket tildeels allerede
 b denne Kjøbstad er anmærket, under de borgerlige Uroligheder i det
 de og 13de Aarthundrede alt for ofte Krigens Skueplads. Aar 1137
 gte den danske Konge Erik Emund paa sit Tog til Norge med den
 satte Kong Magnus Blinde at lande ved Tønsberg, hvilket Kong In-
 b her forsamlede Krigsmagt forhindrede. I Aaret 1163 foresalbt
 dens Sigurd Jarl og Erling Skakke sloges om Riget en Fægtning
 b Gaarden Ramnæs, som siges at have ligget paa Øe (formodentlig
 Deel af Ramnæs Hovedsogn), da Erling, som var rykket ud fra
 mdsberg med 1300 Mand, her overfaldt Sigurd og dræbte ham med
 unge af hans Folk; og endeel Aar efter (1177) holdtes atter en
 gtning paa Øe, da det dengang nye Partier, Birkebeerne, som her
 der deres valgte Konge, Gistein Meila, havde taget Post, overfaldtes
 lages paa Flugt af Kong Magnus Erlingsen, der med 1500 Mand
 r fra Tønsberg draget op til Ramnæs, i hvilken Fægtning Kong
 stein selv mistede Livet. I Aaret 1200 tog Almuen af Vestfold med
 se Districtets Almuer Deel i en alvorlig Opstand mod Kong Sverre¹.
 Aaret 1218 lode Glitungerne, under Kong Magnus Erlingsens fore-
 vne Søn Bane, et Nederlag paa Gunnarsbær ved Tønsberg i en
 æfning med Baglerne, som under deres lange Kamp mod Birkebe-
 erne holdt sig meget i disse Egne, men nu havde forligt sig med Kong
 skon og Birkebeerne, og i Aaret 1225 foruroligede Sigurd Erling-
 ns Partier Nibbungerne disse Egne, hvorfor Kongen udsendte flere
 røpper imod dem, der ogsaa adspredte dem. Ved de foransførte Lei-
 gheder forekomme en Mængde Steder især i Tønsbergs Omegn og paa
 ogderiets Kyster.

Al senere Begivenheder fortjener at bemærkes, at i Aaret 1531
 læt 1532 foresalbt ved Gjersøen en Fægtning imellem de Krigsskibe,
 rmed Kong Christian den Anden var kommen fra Nederlandene, og
 n danske Flaade under Adm. Peder Skram, hvorved de første lode
 eget, samt at under Kong Frederik den Anden overskønnedes ogsaa
 se Egne af fiendtlige Partier, og maatte erkjende Kong Erik den
 jortende af Sverige; men da Frants Broghenhuus og Bjørn Raas
 ire med nogle Tropper ankomne til Agersthuus Lehn, modtog de disse
 land paa Frederiks Vegne Gylbing af Undersaatterne i Tønsberg Lehn,
 l hvilke de i Opsto under 28de Mai 1567 udfærdigede et Alligtvælses-
 ved². Siden den Tid vides disse Egne ikke at have været hjemsogte

¹⁾ See herom Sverres Saga, Cap. 162.

²⁾ Dette er trykt i Busskiftens 4de Aarg. S. 413-414, cfr. Resens Frederik den Andens Krønike, S. 167, og Møllers Beskrivelse over Jægersborgs Provskit, S. 117.

af Fremmedes Indfald, derimod besøgte Districtets Kyster meget af Fremmede for Handelsens Skyld, fra den Tid Trælastudffibning herfra begyndte, da her ud i det syttende Aarhundrede vare ikke mindre end 13 eller 14 Ladepladser for Trælast, meest i Fogderiets nordlige Del, medens den eneste herværende Kjøbstad (Tønsberg) mere og mere iersfalt og var endog paatænkt at nedlægges (S. 228).

3 Middelalderen blev denne Deel af Vestfold underlagt Besalingsmanden i Tønsberg under Navn af Tønsberg-Lehn, der efter Religions- og Regerings-Forandringen 1537 var et af de store eller Hoveb-Lehnene, hvortil ogsaa Sandværs Prgld hørte. Det Lehn underliggende Kronens Gods foregedes betydeligt ved seculariseret geistligt Gods, hvoriblandt var det Tønsbergste St. Olafs Klosters Gods. Derimod blev det Gods og de Rettigheder, som inden Tønsberg Lehn havde hørt til Provsten ved St. Laurentii Kirke i Tønsberg en særskilt Forleining under Navn af Tønsberg Provstie¹. Imidlertid var meget af dette og det øvrige Kronens Gods saavel i Kong Christian den Fjerdes som i Kong Frederik den Tredies Tid afhændet, saa at det ikke mere ved Souverainiteten var samlet. Ved den efter 1660 foregaaende Forandring med Lehnene blev Tønsberg Lehn, som Sandværs Lehn imidlertid var fraskilt, forvandlet til et Amt under Navn af Tønsberg Amt, og vedblev indtil 1821 at udgjøre et særskilt Overøvrigheds-District, kjendt under en anden Form og et andet Navn.

Kong Christian den Femtes berømte Minister Peder Griffensfeld² havde nemlig i Aaret 1671 erhvervet Skjæde paa Sembs Kongsgaard med mere Jordegods i Tønsberg Amt, hvilket Gods, som han besad med fortrinlige Rettigheder, han foregede, da han, ifølge et Brev af 27de August 1672 erholdt Bevilling paa at indløse det af Kongens Tæter og Tærfader solgte Gods, saavel som og ved Mageskifte at tilforhandle sig hvad Laugstols- Præste- og Kirkegods der kunde være ham beleiligt. Endelig ophvædes dette hans i Tønsberg Amt beliggende Gods under 26de Novbr. 1673 til et Grevskab under Navn af Grevskabet Griffensfeld, ligesom det og blev ifølge et Kongeligt Document af 1ste Marts 1675 udvidet og kaldet Tønsberg Grevskab, og han selv førte Titel af Greve af Griffensfeld og Tønsberg³. Da han 1676 saldt i Uaade

¹) Om dette Tønsberg Provsti og om dem, som dermed have været forlehnede, see Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 2det Bind, S. 362 til 364.

²) Om denne mærkelige Mand, hvis Levnetsomstændigheder fortælligen anføres i Litteraturlericonnet, see ellers B. G. Sandvigs historiske Efterretninger om velfortiente danske Adelsmand, 3de Deel, S. 81—151, G. V. Rothos Griffensfelds Liv og Levnet, Kjøbenhavn 1745, 4to, G. Brandts Antegnelser i Nye Samlinger til den danske Historie, 3de Bind, S. 353—359, O. L. Vadens: Peder Greve af Griffensfelds Fortjeneste af Kongehans og Kærmeland, Kjøbenhavn 1808 (hvorefter haves Grindringer af Rolfsen), Oria Wolffs Historiske Drbhog, 6te Deel, S. 432—38, og Sammes Greve Peder Griffensfelds Levnet, Kjøbenhavn 1820, 4to.

³) Udeel Documenter vedkommende Griffensfelds Gaard og Gods ere aftrykte i Udskeffens Femte Aarg. 1824, No. 82—92, og Sjette Aarg. S. 711. med Anmærkninger af A. E. Berg.

g hans Gods var blevet confiskeret, overdroges Grevskabet ved Kongelig Skjøde af 26de Marts 1678 til Besidderen af Laurvigs Grevaab Statholder H. F. Gylbenløve, Griffensfelds Fiende og en af dem som styrede ham. Det kaldtes nu blot Tønsberg Grevskab, og erunder henhorte Kjøbstaden Tønsberg med Holmestrand og Strømsø adesteder, ligesom bemeldte Kjøbstad med underliggende District alleude i Griffensfelds Tid horte derunder. Efter halsfemte Mars Forløb olgte Gylbenløve med Kongelig Tilladelse af 7de Juni 1683 Grevskabet, som allerede 1679 begyndte efter Hovedgaardens nye Navn at kaldes Jarlsberg-Grevskab, til Feldmarskal-Lieut. Gustav Wilhelm friherre af Wedel, en indfødt Preusser, som 1678 var traadt i dansk Tjeneste. Skjødet er udstedt paa Agerhuus den 12te Septbr. 1683¹ og ved Kongl. Lehnsbrev eller Erectionspatent af 3die Januar 1684 blev Besidderen ophøiet i Grevestanden. Dog undtoges fra Grevskabet Tønsberg, Holmestrand og Strømsø med Jurisdictionen og jus patronatus til Kirkerne sammesteds. Ved Grev Wedels Død, som indtraf Oldenborg den 21de Decbr. 1717, da han siden 1692 havde været Statholder over Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, efterat have endel Aar haft Commandoen over Armeen i Norge, hvor han gjorde sig fortjent ved at sørge for Skandfers og Fæstningers Anlæg og Landskættelse, tilfaldt Grevskabet hans Sønneson Generalmajor Frederik Anton (I) Greve af Wedel Jarlsberg, som døde den 22de Septbr. 1738 paa Jarlsberg Verk, hvilket han satte først i Drift, hvorefter det om til hans ældste Søn, daværende Oberst, senere General Frederik Lhr. Otto Greve af Wedel Jarlsberg, som var en driftig Landmand, arbejdede meget paa Veienes Landskættelse og tog sig ibrig af det Jarlsbergste Verk, men ved det Tab dettes Drift medførte, maatte han ifølge Kongl. Tilladelse af 6te Febr. 1750 til Gjælds Afbetaling efterhaanden ordsælge de fleste grevelige Gaarde og Kirker, efter hvilket Salg Grevskabets Gods (foruden Hovedgaarden) indskrænkedes til et halv Snees Gaarde i Sembs og Slagens Sogne, nogle Der i Nøtters Sogn, en Høegaard i Sande Sogn, og en Plads i Nykirke Sogn, samt fire Kirker. Ved sin Død den 18de Novbr. 1776 efterlod han Grevskabet til sønnen Frederik Anton (II) Greve af Wedel Jarlsberg, Gesandt ved hofferne i Neapel, Haag, London og tilsidst i Wien, hvor han døde om Geheime-Conferentsraad den 7de April 1811. Han havde allerede inden han tiltraadte Grevskabet erhvervet en Kongl. Resol. af 27de Juli 1765, hvorved hans som ældste Lehnsarvinges Lehningsret underkæbdes Paatale efter Loven, i Overeensstemmelse med hvilken han opordrede Lehn- og Kirkegodsets Kjøbere til i Mindelighed at afgjøre ans Prætenjon om Lekning, hvilket havde til Følge at Godsets Eiere afkjøbte sig videre Paatale. Efter ham tilfaldt Grevskabet hans Søn,

¹) Det Greven med Byggeslaabighed overdragne Bøndergods udgjorde en ringe neppe en Attendedeel af Fogderiets Fordegods. Naar i Skjødet saavel som i Lehnsbrevet anføres et langt større Antal af Gaarde end der tilhørte Greven med Byggeslaab, da kommer det deraf, at alle de Gaarde, hvoraf Greven oppebar Leiding, ere opregnede.

... (sive ut Gamlien, ere af
feudum oblatum) Lehnspaten
agnatist-cognatist Succession

Dette med Hensyn til Ha
Districts Velstand og Folkemæ
Handelsconjuncturer i den sid
Aar af dette Aarhundrede, men
rene 1807 til 1814 derved, at
besternes, samt i det Hele Ryst
nemmelig bestod i deres mange
gelse af Fienden, ligesom Han
Derimod var dette District ikke und
af Agerthuus Stift der var Kr
af smitsomme Sygdomme, og I
tallet af 1815 Aars Folketællin
1801, forøget i Stedet for at vi
havde til den tvungne Bank
44,990 og for Kjøb- og Ladeffet
men 72,777 Sølvspecier. Uhel
rammet dette Fogderie; imidlertid
1822 Lougen i Sandsvær under
ved at udtage Saug- og Mollet
Reilighed to Mennesker omkom og
der Oversømmelsen fyldtes med
har Forsætningen her i Districtet
gfort gode Fremstridt, hvortil Op
nings Seminarium har bidraget
vil bidrage. Skibbygningen saar
Mental an

altværs i de seneste Aar meget tiltagne Drift, hvorhos Communica-
onen i Districtet er befordret ved de meget forbedrede Landeveie. De
liggende Næringsveie have ogsaa virket til Folkemængdens Forøgelse,
a dette District, som efter Folketællingen af 1815 havde en Folke-
mængde, Byernes Indvaanere iberegne, af 27,530 Mennesker, derimod
før Folketællingen af 1835 tallede ikke mindre end 36,302 Mennesker.

Efter de almindelige grevelige Privilegier af 25de Mai 1671 §. 16 havde Greverne Dversørigheds Ret over deres egentlige Gods, for-
uden hvilken Rettighed Greverne af Jarlsberg tillige lange udøvede
Amtmands Myndighed over hele det forrige Tønsberg Amt. Denne
Rettighed, som Greverne sædvanlig udøvede ved en Vicarius, der førte
Titel af Over-Inspecteur, vedvarede til 1821, da der til Følge af Lov
om Adelen af 1ste August s. A. blev ved Kongl. Resol. af 19de De-
cember næstefter oprettet et fælles Amt af begge Grevskaberne, under
Navn af Jarlsberg og Laurvig's Amt, tilligemed de deri liggende
Kjæpsteder, hvoraf Tønsberg og Holmestrand havde staaet under Stift-
amtmanden i Agershus Stift indtil 1815 og ifølge Kongl. Resol. af
18de Marts s. A. under Grevskabets Over-Inspecteur som constitueret
Dversørighed. Saaledes ophørte Jarlsberg Grevskab at være et eget
Amt, og ved Resol. af 17de Juni 1822 bestemtes, at det herefter skal
udgjøre et eget Fogderie. Der kan altsaa ved Benævnelsen af Jarls-
berg Grevskab nu kun forstaaes Indbegrebet af de grevelige Eiendomme
og øvrige Rettigheder, hvorimod hidtil derved tillige forstodes et sær-
ligt Statteoppebørsels-District, under en af Greven udnævnt og tildeels
sænet Oppebørselsbetjent, der førte Titel af Amtsforvalter.

Forlum, og ved den Tid Grevskabet oprettedes, bestod Fogderiet af
et Jurisdictioner eller Thinglaug, der for det meste kaldtes Skibreder,
hvoraf ethvert havde sin egen Thing- eller Sorenstriver, dog blev un-
ættiden een Sorenstriver bestillet for flere, men nogen bestandig Fore-
tag fandt ikke Sted før end 1667, da ved Rescript til Stattholderen af
18de Febr. 1666 blev udnævnt een Sorenstriver over hele Tønsberg
Amt, Skønt dette ikke egentlig synes at være kommet til Udførelse før
1684 da Greven constituerede to Sorenstribere som Underdommere,
og siden har det været deelt i tvende Sorenstribier undtagen fra 1717
til 1730, da hele Grevskabet havde kun een Sorenstriver. Disse So-
renstribere have ført Navn af Sorenbirkestrivere, men udøvede fra Mid-
ten af det attenende Aarhundrede ikke Auctions-Forvaltningen, der har
været henlagt til Overbirkedommen. Da ifølge Privilegierne af 1671
§ 5 Retshandlinger i Grevskaberne kunde indantes lige til Høiesteret,
aa ophørte Appel til Tønsbergs Raugthing, men senere oprettedes en
Overbirkeret, hvortil Sagerne fra Bygdethingene eller Underretterne ind-
bragtes, hvilken Ret stod umiddelbar under Høiesteret. Den Jarls-
berg'ske Overbirkeret synes først at være oprettet i 1684, og holdtes or-
entligvis kun to Gange om Aaret, men holdes nu ifølge Lov af 9de
Juli 1818 een Gang maanedlig, og vil efter Loven af 1ste August

1821, § 2 med Tiden ophøre, da begge Sørenskrivernes Forretninger ville blive henlagte under Agerdhuus Stiftsøverret. Saavel Sørenskriverne som Over-Birkedommerne, hvilke sidste Embede sædvanlig var forenet med Over-Inspectorens, bestilledes af Greven, dog under Kongl. Stadsfæstelse ifølge Forordn. af 5te Mai 1696, indtil Birkerettigheden ved Forordn. af 3de Juni 1809 indskrænkedes til Forlags-Rettighed og endelig bortfaldt ved Lov af 1ste Aug. 1821, § 3. Med Amtmands og Birkerettigheden fulgte tillige det saakaldte Hals og Haand eller Hæ og Forpligtelse til at paatale Forbrydelser, saavel som Sigt- og Sagfalds-Rettighed over hele Grevskabet, og vare Deberne tillagte Amtforvalteren som Embeds-Indtægt, men begge disse Rettigheder ere nu bortfaldne ved jfærfæstede Lovs § 4.

Fremdeles besad Greven jus patronatus til de i Grevskabet liggende 26 Sognekirker med Rettighed til at kalde Præster dertil med Kongl. Stadsfæstelse (se. Reskr. 1ste Juli 1690); dog udøvedes Kalderettigheden til Nottergens Hovedkirke afværende med Greven af Laurvig formedelt Hems Annekirk, og til Strømmens Annekirk afværende med Kongen formedelt Hurums Hovedkirke. Ved Forordn. af 3die Juni 1809 forvandlede saavel Kalder- som Birkerettigheden til Forlags-Rettighed, og ifølge foranstøt Lov af 1ste Aug. 1821, § 3, er den aldeles bortfalden. Saalænge Greverne eiede samtlige 26 Sognekirker med disses Gods, var der en egen Kirke-Inspector, som i Henseende til disse Kirker havde samme Forretninger som Stiftsforvalteren med Hensyn til de Kongelige Kirker for deres Afhændelse, hvilken Beskilling sædvanlig var forenet med Over-Inspectorens. Foruden disse Rettigheder, Greverne have udøvet i Fogderiet, oppebærer han ogsaa af samme forskjellige Afgifter, da han nemlig ifølge Skjødet eier Kongetienden i Fogderiet (samt over hele Rodals Sogn), og ligeledes de gamle Jordebogs-Rettigheder, nemlig Leding, Foring og Arbeidspenge, ligesom han oppebærer Recognition af Eidesfos Jernværk og af Valls Saltværk. Fremdeles har han Grundleie af Tønsberg og Holmestrand med Landtougpenge af alle til disse Stæder kommende Farteier. I Aaret 1803 udgjorde disse Afgifter, Recognitioner og Grundleier m. m. 4987 Rd. 4½ sk., Indtægterne af Jordegods og Kirkerne 642 Rd. 29½ sk. og Skattegebtgjørelsen 726 Rd. 21 sk., tilfammen 6355 Rd. 75 sk., hvoraf dog afgik i Lønninger, Skatter og Appanage i Alt 1532 Rd. 81 sk.

Med Hensyn til Medicinalvæsenet udgjør Fogderiet et Læge-distrikt, hvis Phvsikus boer i Tønsberg, og Holmestrand har, som forhen anført, en egen engageret Læge. Med Hensyn til Bankvæsenet er Districtet med dets Kjøbstæder siden 1838 henlagt under Bank-Afdelingen i Drammen.

I Henseende til den geistlige Jurisdiction høre Laurbals og Andebu Bygde til Laurvigs Provstie, og, med Undtagelse af de Gaarde i Stouge Thinglaug, der forhen laae til Her og siden 1723 under Bragnæs Sognekald, henhører for Lørigt dette Fogderie tillige med Tønsberg, Holmestrand og Tangen til Tønsberg Provstie, hvilke tvende Provstier oprettedes ved Reskr. af 18de Decbr. 1739, hvoimod forhen samtlige Sogne hørte under det da ophevede, fra det S.

omhandlede aldeles forskjellige Tønsberg Provstie, der tillige ind- 691 indbefattede Sandsvær, men hvortil ikke Sande Sogn med sit zende Anner Skouge Sogn blev henlagt før end i sidstnævnte Aar, et ligesom Strømmens Annersogn hørte under Bragnæs Provstie. Dvrigt vides ingen Forandring at være efter Reformationen foret i det Geistlige, uden Henlæggelsen af de fem Gaarde ved Jarls- Værk under Skouge Sogn (S. 280) og at dette Sogn med Tan- blev 1752 et eget Prgld, ligesom St. Laurentii Kirkes Menighed annekteret Sembs Sognekalb fra 1679 indtil 1739, hvorhos, som de S. 229 anmærket, nogle Gaarde, der have hørt til Tønsbergs lighed, ere ved Lov af 22de Juli 1833 henlagte under Sembs Præ- stb.

Svad Militærvæsenet angaaer, da hørte Jarlsberg Fogderie e deels under andet Smaalehuus og deels under det første Ager- sk Infanterie Regiment, hvoraf, foruden Dele af andre Compag- nien hørte til hiint tre og til dette fire Compagnier. Ved Armees- øndringen efter Kongl. Resol. af 19de Decbr. 1788 henlagdes Fog- t for første Deel under det da oprettede andet Agerhusiske Infan- Regiment og for en Deel under det nordensjælske Infanterie Re- nt, hvilket vedbærede til Armeens nye Organisation i Aaret 1810, et kom deels under det Søndensjælske og deels under det Telle- ske Infanterie Regiment. Derimod henlagdes det ved Planen af Juni 1817 under det Numedalske Musketeercorps af Anden Ager- sk Infanterie Brigade, af hvis Compagnier det udgjorde et heelt sgav Lægder til to andre Compagnier, og efter den af Kongen un- ste Febr. 1834 approberede Plan for Landvæbnings Recruterings racter er Fogderiet forblevet under det Numedalske Musketeercorps, des at det ligger deels under det Baalefte og deels under det øverste District, til hvilket første Fogderiets vestlige Deel henhører, med den sydlige d. e. Stoffe og Sembs Prglde, samt Rammæs dsogn og Kobals Sogn under Annebo Prgld, afgiver Lægder til Stoffeste Compagnie under det Laurvigsk Musketeercorps. Imedens ere fire Dragon-Regimenter søndensjæls, havde det fjerde en stor Qvarterer i dette Fogderie, men da Dragonregimenternes Antal ønkedes til tre, erholdt det Agerhusiske Dragonregiment 77 Qvar- , alle i Fogderiets nordlige Deel og henhørende til det Sandeske jon-Compagnie, som ifølge Resol. af 21de April 1811 forvandle- til et Artilleri-Compagnie, hvilket det ogsaa efter Planen af 1817 to at være, ligesom ifølge Planen af 1834 bemeldte 77 Qvarterer, høre til Skouge Thinglaug, samt Sande, Hoff og Botne Prglde, enlagte under fjerde Batteries Recruterings District. Fogderiets ø, og dertilblandt Strømmens og Røtters Sogne, ligge under Solæg.

b. angaaende Laurvigs Fogderie:

Dette Fogderie udgjorde tilligemed Jarlsberg Fogderie en væsent- el af de Gamles Vestfold ¹, og indbefattedes maaffee under den

---

Om Vestfold i Ribbelsløber og sammes mærkeligste Steder, kan eftersees toten til Halls Oversættelse af Snorre, 1ste Bd. S. 34 og 35.

quorom, som Skoning har den
 Skirisdal har været et Dffersted se
 været et af Landets Hovedtempler
 I Begyndelsen af det ellevte
 Aarhundrede et af de mærkeligste Beslag
 var nemlig Slaget ved Nessjar (i
 Hellige Palmesøndag 1016 leveret
 sen for hvilke stod Svend Jarl, i
 Hjelver og flere, hvilket Slag mel
 ved Siden af Hafursfjord-Slaget,
 kaldt Gaarfager Besiddelsen af Ni
 Hellige ved sin her bundne Seier
 han kjæmpe. Paa hvilket Sted
 gives af Beskrivelsen derover, men
 tage, at det har været i den vestre
 Naver-Fjord eller udenfor samme
 hundrede forekomme adskillige St
 Stasern, Nessjar, Ornøi, Sandesj
 en og anden Begivenhed ommelde

-
- 1) Namus, i Norriges Kongers Hist
 Hvitbein blev begravet, Ekfering
 Deel, S. 57, i en Variant Sære
 i Ugnen, med mindre derved skulde
 Sogn, paa hvilken foruden nogle
 en anseelig mængde af Stene samm
 2) Se Skonings Norges Historie,
 forekommer allerede i Halogalandt

Aaret 1200 med sin Flaade syv af Baglernes Skibe, som søgte Tilflugt ind i Sandefjorden ved Helligøvig¹⁾, hvor Virkebenerne, efterat have slaaet Mandflaabet, bemægtigede sig alle Skibene med hvad de havde ombord; og i Aaret 1224 eller 1225, da Ribhungerne her havde Landet ombredt, maatte den fra Tønsberg kommende Dagfinn Bonde, som paa en Reise fra Bergen stødte paa Drivtiss udenfor Brunlaugnæs, søge til Land og erholdt Beskyttelse af endel Lydstere (Sudrmen), som med deres Kartoler laae i Sandefjorden. Aar 1208 laae Virkebenerne og Baglerne i Havu tilfammen først i Marfjorden (d. e. Nørjessfjorden i Brunlaugnæs Vrglæs vestlige Deel) og siden i Starvæn uden at noget endeligt forefaldt imellem dem.

Længere hen i Tiden forekommer Districtet under Navn af Brunlaug-Lehn, en Benævnelse der synes at være kommen i Brug allerede før Reformationen, og under hvilket Lehn indtil hen i det syttende Aarhundrede hørte ogsaa Nummedal, hvorhos med Lehnets fulgte efter Reformationen al Kronens og Stigtens (d. e. de catholske Biskoppers herærende) Indkomst, samt den Provsten ved St. Laurentii Kirke i Tønsberg i Brunlaug-Lehn tilliggende Tiende. Før denne Tid, eller allerede det femtende Aarhundrede, vare endel store Jordegodsfer her i Egnen samlede, hvilke forsøgedes efter Reformationen med seculariseret geistligt gods, hvoraf adskilligt i Fogderiets østlige Deel laa til de geistlige Stiftelser i Tønsberg samt en ikke ubetydelig Deel paa Brunlaugnæs og til Gjemsø Kloster, og efter Midten af det sextende Aarhundrede var den største Deel af Fogderiet deelt imellem nogle adelige Sædegaarde, af hvilke Fru Gjorild Fadersdatters Hovedgaard Manvig og Høsten med meget Gods kom under Kronen og for Øvrigt havde Brunlaug og Friso Gaarde det meste Jordegods, som først var i Familien Jernskjægs og siden i Familien Langes Ole. I bemeldte sextende Aarhundrede leed ogsaa denne Egn ligesom Tønsberg-Lehn af Landbehaand, da de Svenske, som i Krigen under Kong Frederik den anden oversvømmede store Strækninger af Landets østlige Egne, ogsaa kom hertil og opbrændte Istre Kirke. For Øvrigt udvirkedes i dette Aarhundrede Næringsveiene, da Trælafthandelen kom i Gang og mod Slutningen af Aarhundredet adskillige Udskibningssteder for Trælafst opstode paa Fogderiets for Handel saa beqvemt beliggende Kyst, hvilke i det paafølgende Aarhundrede tiltog.

Ved eller kort efter Souverainitetens Indførelse i 1660 forandrede Districtets Navn fra Brunlaug-Lehn til Brunlaug-Amt, men i Aar efter bevirkedes en mere væsentlig Forandring i Districtets

¹⁾ Helligøvig er en liden Bugt paa Østsiden af Sandefjorden. Det i Sverres Saga Cap. 169, forekommende Lunn, maa formeentlig, saaledes som en Note til Norste Kongers Historie, Follo-Udgaven T. IV. S. 313 antyder, og efter hvad forhen S. 236 er bemærket, snarere læses Lunn, d. e. Ljoms, ligesom ved Lunnstougum sammesteds maa forstaaes Eydhvinden af Ljoms. Ved at sammenholde dette Eted med Kong Ingi Baardsens Saga Cap. 17, saar man formeentlig det samme Resultat, at nemlig ved Lunnstougen menes den yderste Deel af Ljomsen og ikke den saakaldte Tønsbergens Tønde.

Værk, erbrøvede Gyldenløve et Ki
 hvorefter det tillodes ham at indløse
 Brunlaug Amt havde solgt eller
 løse sig til Eiendom det Gods i A
 vær, som Kongens Fader eller Ge
 afhændet, og ligeledes til Magestif
 erholde det for ham beleilige Kronen
 frit Gaugstømmer-Kjøb fremfor no
 vær, saa og i Tjose og Dveller
 ved Kongl. Lehnshæver eller Erection
 ophøiet til et Grevskab for Gylden
 og Dvinderfjeld, hvilket Grevskab fik
 Riget. Tillige stænkedes ham og
 enden, samt Arbeids- Forings- og
 gesom til Grevskabet lagdes jus p
 rettighed, Sigt og Sagesald over
 tilhørende Gaug m. m.; endelig i
 brevet blev udfærdiget, specielle Pr
 seende til Laurvigsk Kjøbstad. (C
 Raade var blevet Grevskabet unde
 10de Febr. 1677 havde frafæret
 af 26de Septbr. 1670 indløste La
 i Maren 1673 og 1689, og Gau
 net med særdeles Privilegier, afg.
 af 6te Octbr. 1671 havde overdr
 Anpart af Kongens Korn- og Sm
 lig efterat Brunlaugnas Jernværk
 vet. af det første Erectionsvatent

tes Døttre og deres mandlige Livsarvinger. Ved første Forhver-
 Døb den 17de April 1704 tilfaldt Laurvigs Grevskab med en
 saakaldet Allodialgods udenfor Grevskabet hans Søn Geheim-
 erentsraad Ferd. Anton Greve af Danneffjold-Laurvig¹. I de
 næste Aar, han besad Grevskabet, blev sammes Jordegods ved Tilfjød me-
 forøget², og ved hans Døb 1754 kom det med Allodialgodset først
 Sønnen Generalleutenant Fred. Ludvig Greve af Danneffjold-Laur-
 , og da han døde uden Livsarvinger den 12te August 1762 til den-
 Broder Admiral Chr. Conrad Greve af Danneffjold-Laurvig, som
 unge Aar boede i Grevskabet og døde paa Gaarden Nollighed den
 April 1783, efterladende sig to Døttre, den ene gift med Geheim-
 b og Gesandt i Dresden Baron F. L. E. v. Bülow, den anden med
 kime-Conferentsraad og Amtmand i Kiel Grev F. W. E. Gold,
 ingen mandlig Livsarving. Der opstod da Tvistighed angaaende
 ættskolen, da foruden begge Svigersønner tre andre Descendenter af
 den søvne Datter gjorde Paastand paa Grevskabet, som ved Høieste-
 dom af 9de Juni 1785 tilfjendtes Generalmajor Grev Chr. Ahlefeldt
 langeland, der var Sønnesen af første Forhververs anden Datter³.
) Chr. Ahlefeldt fik derpaa under 7de Octbr. 1785 Diplom paa
 re Navnet Ahlefeldt-Laurvig, og ved Kongl. Bevilling af 30te
 1788 blev Allodialgodset, der hidtil tildeels ved Arv og deels ved
 i havde fulgt Lehnbesidderne, og som Grev Ahlefeldt havde tilkjøbt
 or 62,000 Rb., samt forøget med flere Eiendomme, indlemmet i
 skabet. Efter Grev Chr. Ahlefeldt-Laurvigs Døb 1791 fik Søn-
 Grev Fred. Ahlefeldt-Laurvig dette Grevskab, hvor han ligesaa lidet
 Faderen boede, og som han ved Kjøbecontract af 25de Juni 1805 og
 de af 11te Novbr. f. A. for 920,000 Rb. Courant, samt 1000
 tes-Ducater saakaldte Røglepenge, solgte til Staten eller Kongen
 Danmark og Norge, forbeholdende sig alene Kirkerne med jus pa-
 atus samt den grevelige Residensgaard i Laurvig. Af Kjøbesum-
 bestemtes 700,000 Rb. til en Fideicommiss-Capital for den lehn-
 tige Familie, dog saaledes, at der fra Capitalen skulde fradrages

Han skrev sig adel Herre til Varel, Kniephausen, Deorwerth, Herzhorn og
 Skjoldenæsholm. Af de to første Godser ligger Varel inden Hertugdømmet
 Oldenburg, og det andet der i Rarheden, og skrev han sig dertil for at
 tilfjendegive sin eventuelle Arveret til disse Godser, hvortil han, som Dat-
 terson af Greve Anton den Første af Alenburg, var arveberettiget i Til-
 fælde af Greverne af Bentincks Afgang. Grevskabet Herzhorn var en Deel
 af Grevskabet Pinneberg og tilhørte en Tid Gyldenløve, som igjen afstod
 samme til Kongen. Skjoldenæsholm i Sjælland eiede Grev Danneffjold.
 I Grundtatsen for Laurvigs Hospital af 1736 siger Stiftelsen, bemeldte Grev
 Ferdlaand, at have den Tid, han havde besiddet Grevskabet, anvendt paa
 Kjøb af Gaarde og Grunde med andre Herligheder over 17,000 Rb.
 Herom see Dphøisninger betræffende Lehnfølgen i Grevskabet Laurvigen
 (af P. Rosdø Anden). Kjøbenhavn 1785, Svo, og Grindinger (af P. Ul-
 ball) ved de betræffende Lehnfølgen i Grevskabet Laurvigen udgivne Dp-
 høisninger, Kjøbenhavn 1785, Svo. Blandt Prætendenterne vare, foruden
 de anførte, to Fyrster, nemlig Hertug Frederik Christian af Augustenborg og
 Grev Georg Carl af Leiningen-Westernburg i Tydskland.

for Kirkerne den Summa 13,976 Rd., saa at den egentlige Fideicommiss-Capital, hvorfor Kongen eller Statskassen blev Fideicommissens Debitor, ikkun blev 686,024 Rd. Hvor bethellig denne Eiendom ved den Tid var, skjønnes deraf at de grevellige uvisse Indtægter, bestaaende i Landsskyld, Jordegods-Rettigheder, Tiende, Grundleie og Grevligjætte for Leilandsingskatten m. m. af de privilegerede 300 Ldr. Hartkorn samt Residentens underlagte Gaarde, i Aaret 1805 udgjorde 7776 Rd. 63 s. foruden Kirkerens Indtægter, første Bygges af Jordegodsset, samt Indtægterne af Saugbruget og Jernværket. Af det Kongelige Rentekammer, som havde Overbestyrelsen af Grevskabet, udfastedes nu Planer til at forvandle Leilandsingerne til Selveiere m. m., men nu indtraf Krigsaarene. Disse tilintetgjorde ikke alene Udførelsen af disse Planer, da vilde have blevet til Held for Egnen, men medførte andre Ulfæer dels ved at standse de for dette District saa vigtige Næringsveie Handel og Sefart, og dels ved de Byrder, Indkvarteringer og Transporter af Tropper m. m. medførte, hvormod ingen egentlige Krigskegivenessforførsalbt, undtagen dertil kan regnes Erobringen af en flendelig Kutterbrig (Allart) strar udenfor Frederiksværn i August 1809¹. Heller ikke medførte Krigsaarene nogen egentlig Formindskelse i Districtets Folkemængde. Ved en hemmelig Artikel i den Kiølske Fredstractat af 14de Januar 1814 forbeholdt Kong Frederik den Sjette sig, da han afstod Regjeringen over Norge, Laurvigsk Grevskab med alle sine Tiliggelser som en privat Eiendom, hvilken ved Kjøbecontract og derpaa følgende Skjøde af 2den Septbr. 1817 solgtes til et Interessentskab i Laurvigen, bestaaende af daværende Amtsforvalter Mich. Falck, Kjøbmand Math. Særg, Provst J. F. Særg og Casjerer Peter Sæth² for en Kjøbesum af 155,000 Selvspecies eller 465,000 Rtlr. Hamb. Bco., hvorhos Kjøberne overtog den i Grevskabet prioriterede Capitalgjeld til det Ahlesfeldt-Laurvigsk Fideicommiss 343,012 norske Specidaler, med Forpligtelse at svare til de øvrige paa Grevskabet hvilende Capitaler til forskjellige Stiftelser³. Ved dette Salg overdroges, foruden det forrige Grevskabs Gods i Jarlsberg, Sandshvar, Bamble og Rensnæs Fogderier, omtrent 444 Skpd. Lunge i Laurvigsk Fogderie, der var noget over Halvdelen af hele Fogderiets Matrikulskyld, og hvortil hørte mere end en Halvdeel af Fogderiets Gaardbrugere, hvilke Leilandsingenforfatning ligeaaalidet forbedredes som deres Antal formindskedes under Interessentskabets Besiddelsesetid. Endelig kom Godset i nye Hænder, da den af Grevskabets Bestyrelse under 23de Novbr. 1827 udstædte Pantestestfrivelse paa 367,000 Spd. blev af Kongen af Danmark ved Transport af 11te Septbr. 1835⁴, overdraget den danske Generalstiftal Grund-

¹) See herom Saml. til det Norske Folks Historie, 2det Bd. S. 257—258.

²) Efter Kjøbecontract af 29de April 1820 blev Kjøbmand M. Særg's Afsat afhændet til Broderen Provst Særg ved Skjøde af 24de Decbr. 1822.

³) See Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie, 5te Bd. S. 18 og 19 sammenholdt med 3die Bd. S. 64 og 65. Kjøbecontracten med og Skjødet fra Kongen af Danmark findes anførte i bemeldte Samlingers 6te Bd. S. 623-632.

⁴) Disse tvende Documenter findes med Aamærkninger af Just. Berg indfærdet i Saml. til det norske Folks Sprog og Historie, 6te Bd. S. 433-443.

ad F. W. Trefchow, som efter Obligationens Medførsel tiltraadte Pante og blev derved, saavel som ved Skjæde fra ovennævnte Interessent af 18de Novbr. 1835 lybende paa 410,000 Spd., Eier af det saaledes Grevskabs-Gods, hvoraf siden en betydelig Deel er solgt foruæmslig til Leilendingerne, nemlig fra April 1836 da det første Skjæde indløstes og indtil Udgangen af 1839 tilsammen for 126,750 Spd., hvoraf i Sandherreds Thinglaug 57 Brug for 51,280 Spd., i Brunlaugns Thinglaug 50 Brug for 43,780 Spd., i Tjølling 16 Brug for 18,355 Spd. og i Hedrums Thinglaug 16 Brug for 13,335 Spd. Det er at formode at Forsætningen i Fogderiet i det Hele vil ved det næste Antal af Selviere forbedres, da foruden Agerbruget den for en Deel af Fogderiet saa vigtige Skibsfart i den senere Tid betydelig tiltagen, imidlertid gives endnu i den meest storrigte Deel af Districtet, d. e. Hedrums og en Deel af Brunlaugns Prglb, et stort Antal Leilendinger, hvis Byrder ere mange og hvis Kaar ere ringe. Man kan derfor vente, at herfra, som fra andre af Rigets Egne, Udenboring til America vil finde Sted, saa meget mere som Folkemængden er i stærk Tilvæxt, da Districtets Folketal, Kjøbstadens iberegnet, ved Folketællingen af 1815 kun var 15,593, fandtes ved Folketællingen af 1835 at være 20,457. Skjøndt dette District, ligesaaalibet som Jærlsbergss Fogderie, pleier at være udsat for Uheld ved Naturbeskædheder, har dog Kongen her som der flere Gange medført velagtede Virkninger, da denne Elv, paa samme Tid den i 1822 ved oversvømmelse anrettede Udelæggelse i Laurdal under Jærlsbergss Fogderie (S. 332), gjorde i dette Fogderie den 28de Aug., efterat være gien 10 til 11 Fod i perpendicular Høide, Skade ved oversvømmelse udbog en betydelig Deel Tømmer og Kulleveed, ligesom det samme Tilfældet i Sommeren 1839, da en Deel af den skønne Bro over den Elv ovenfor Laurvig gik ud og tillige anden Skade anrettedes.

Da Laurvigs Grevskab 1805 folgtes til Kongen, bleve Over-Ovrigheds-Forretningerne, som en saakaldet Over-Inspector havde forestaaet for Grevens Vegne, overdragne til en constitueret Amtmand, undtagen Laurvigs Kjøbstad, der henlagdes under Stiftamtmanden i Christiania til 1815, da de ogsaa der overtoges af den constituerede Amtmand. Anledning af Lovens om Udelen af 1ste August 1821, § 1, blev derved dette District tilligemed Jærlsberg Grevskab og deri liggende Kjøbstad et eget Amt, ifølge Kongl. Resol. af 21de Decbr. 1821, og Laurvigs Grevskabs Landdistrict udgjør nu, ligesom før Grevskabets Oprettelse, Fogderie efter Resol. af 14de August 1818. Ved Grevskabets Oprettelse fik Districtet, som forhen hørte under Tønsbergss Raugdomme, egen Overret, under Navn af Laurvigs Grevskabs Overbirket, hvilket ordentligvis holdtes tre Gange om Aaret ligesom Raugtingene, og ifølge Lov af 9de Juli 1818 holdtes den første Søgnebag i hver Aaned, og vedvarede denne Melleminstants indtil den sidste Overbirkemær ved Døden afgik i Aaret 1825, siden hvilken Tid Districtet har

hørt under Agersthus Stiftsoverret. Sørenskriveren blev her, ligesom i Jarlsberg Grevskab, kaldet Søren-Birke skriver og Fogden kaldet Amtsforsvalter, og disse saavel som Overbirkebedømmerten og Byfogden i Laurvig, samt de øvrige Embedsmænd i Grevskabet (undtagen de militære og de ved Solsvæsenet), tilligemed Lensmænd og Klokkere udnævnedes af Grevnen, dog blev Udnævnelsen af Præster og Dommere ved Jæren. af 3die Juni 1809 indskrænket til Forslagsret, ligesom der forhen maatte erhverves Kongelig Stadfæstelse, og den Grevnerne ved Salget af Grevskabet i 1805 forbeholdne Kalderettighed til de geistlige Embeder blev faldt ved Norges Afskillelse fra Danmark i 1814. Egen Røge da Fogderiet ikke havde før Laurvigs Districtslæge-Embedet blev oprettet ved Resol. af 18de Juli 1825, siden hvilken Tid Fogderiet har udgjort et eget Røgedistrict. Med Hensyn til Bankvæsenet blev Laurvigs Fogderie med Laurvigs Røgeblad, som forhen havde hørt under Agersthus Stifts Bankafdeling, i Marts 1833 henlagt under den da oprettede Bankafdeling i Skien. Længe udgjorde dette District tilligemed Nummedal og Brevstie, under Navn af Brunlaug Provstie, indtil 1739 da Laurvigs Grevskab med Annebo og Laurdals Bygde bleve forenede til et Provstie under Navn af Laurvigs Provstie, hvortil dog Hjørns Sogn nu ligesaalet som før 1739 har hørt, da det med Metters Hovedsogn har ligget til Jarlsbergs Provstie. Aar 1741 bleve Langestrands og Laurvigs Menigheder fraflyttede de Bygde, hvortil de hidtil havde ligget, og i 1799 blev Stavørn fraflyttet Tanum Sogn. I det Militære laa Laurvigs Fogderie længe under det andet Smaalehnste Infanterie-Regiment, hvortil her især hørte nordre, østre og vestre Laurvigiske Compagnier, og siden deels under det Andet Agersthuske og deels under det Tellemarkske Regiment, men fra 1810 deels under sidstnævnte og deels under det Sønderjydske Infanterie Regiment. Dette vedvarende indtil Aars af 1817 satte i Kraft, da Fogderiet tilligemed tilstødende Stokke Bygd af Jarlsbergs Fogderie kom til at udgjøre det Laurvigiske Compagnies District under det Nummedalske Musketeercorps, hvilket atter er forandret ved den under 6te Febr. 1834 approberede Plan for Inddelingen af Landvæbnings- og Recruterings-Districter, ifølge hvilken Fogderiet nu hører under det Laurvigiske Musketeercorps, af hvis Compagnier det 4de og 5te for største Deel og det Stokke for en Deel have deres Fogder her i Fogderiet. Hele Hjørns Sogn og Røststrækningen af Fogderiet fastland ligger under Soløgd.

Antiquariske Notitser.

a. Jarlsberg Fogderie vedkommende:

Det nordre Jarlsbergiske District er fattigt paa Oldtidsminner Dog findes hist og her Gravhøie. I Sande Sogn ser man ved den derigjennem gaaende Landevei imellem Drammen og Holmestrand noget nordensfor Sande Kirke en liden Høide, der strækker sig omtrent 300 Skridt i S. O. og N. V., og hvorfra man har den skønneste Udsigt over den frugtbare og velbyrskede Slette der udgjør en væsentlig Del af det smukke Sande Sogn. Denne Høide, der tilhører Naas Gaard, som ligger ved og tildeels paa samme, kaldes fra den tæt forbi løbende

get i Vinene. Den er næsten besaaet med Gravhøie. Ser-
 e i mere og mindre beffabiget Stand ere aldeles kjendelige,
 mes at være Spor til flere. De ere af meget forskjellig
 g i alle har været gravet, ligesom de alle synes at have
 : end de nu ere. Den største er 90 Skridt i Omkreds og
 den største Høide, og til begge Sider ere flere store Høie.
 denne er en langagtig Høi af omtrent 20 Skridts Længde
 : denne en anseelig Høi omgivet med Stene. Paa Høiens
 mod N. V. strax ved Landeveien er en Steenkreds af 14
 nnemfint omgivet med syv Stene. Enkelte Gravhøie fin-
 ds i Sognet, saasom ved Præstegaarden. I Hoff's Brgld
 Mængde Gravhøie paa Gaarden Hougstadi i Hovebsognet,
 høie findes paa andre Steder i Sognet, hvoraf nogle ud-
 iben forvares i Universitetets Antiquitets-Samling. Paa
 verkholt i Styrvold Sogn Laurdals Brgld, sandt man for
 siden ved Udgravningen af en Gravhøi nogle Oldsager, og
 ehøie findes paa andre Gaarde i Brgldet, derimod findes i
 b, denne saa heldig beliggende Bygd, ifkun enkelte saa-

søndre Jarlsbergfke District ere Oldtidsmindeerne hyppigere.
 a Borre Præstegaard samt paa Plabogaarden Volbs Grund
 udmærkede Kjempehøie, der i Omfang og Høide langt over-
 lige i disse Egne værende Gravhøie, thi af de herbørende
 re de tre største 180 til 200 Skridt i Omkreds og 20 til
 Høide, og to nærværende Steentrøser ere 130 til 140
 nkreds. Sembs Præstegjæld hører ellers til de med Old-
 rigest forsynede Egne i Fogderiet, ligesom dette Brgld er
 ist Henseende mærkeligste Egn i Fogderiet. I Hovebsognet
 stor Deel Høie. De begynde ved L. Egeberg, der har ad-
 , samt paa S. Frijs, fortsættes langs den igjennem Sog-
 Hoveblandsvei paa Gaardene Gulli, samt de sydligere Ga-
 s Gaarde, og strække sig paa Syd siden af Duli Elven over
 y og Læsten under Jarlsberg, der har 6 eller 7 Høie, samt
 den Aftehoug, som paa denne Kant er den sydligste Gaard
 i især har mange saadanne Høie. Paa denne Strækning
 : Har Steentrøse, og ved Gaarden Næs stod indtil for om-
 ees Aar siden en fire til fem Alen høi Steen der i senere
 jet fuldklædet, og en anden findes omstøttet i Skoven ved
 alli, hvorhos i Sembs Sogns Vitte Sameie, ved Pladsen
 : tæt ved Landeveien en liden Steentrøse, omkranset med fire

Den saakaldte Farnandsbhøi paa Jarlsberg Gaards
 : en af Kong Harald Haarfagers Sønner hviler, er forhen
 italt, ligesom Brødrene og Kongerne Sigrauds og Olafs
 : nu ere tilhørende paa den saakaldte Møllehoug ved Tøns-
 eligsteen med en latinsk Inscription, som efter Antiquarius
 a skal være fra det trettende Aarhundrede, ligger paa Sembs
 I Slagens Sogn er Kirken en meget gammel Steenbyg-
 is Ornamente mærket en meget stor firekantet Altertavle,
 ngler er afbeelt i fire Hovedafdelinger, hvilke som Være

kunne lufkes op og i, samt bestaae af mange mindre firekantede In-
 ligger, paa hvilke i ophøiet Arbeide sees en Rængde Figurer særskil-
 lende Paver, Cardinaler og Biskopper i mangehaande Stillinger, men
 at Antiquarerne hidtil have kunnet finde nogen historisk Udfilling af
 disse Figurer. Paa den Østside, hvorpaa Kirken er opført, sees tre
 temmelig anseelige Gravhøie, og i en Høi nær Kirkemuren er for endel
 Aar siden fundet et Slagsværd, en Stridsøkse og et Par gamle Rømt.
 Omkring Gegaardene ere flere Høie. Nogle saa Skridt seneior den
 nuværende Præstebolig Kongberg, er en Gravhøi, hvori efter Sagen
 en Konge skal være begravet, og nogle Skridt vestenfor Gaarden er
 tvende Steenhøie, i en af hvilke man har fundet et Gravsted med nogle
 Oldsager, ligesom et hundrede Skridt længere mod Vest er en Høi, som
 i den Henseende er mærkelig, at der fra samme udgaar en Række af
 fem hvide fem Fod høie i lige Linie mod Vest opreiste Stene, hverhøi
 paa Høiens søndre Side ere tre mindre Stene. De herværende Stene
 ere opstillede saaledes, at de synes at være Løvninger af en Stemtæ-
 ning i Form af et Skib. Længere borte ved Nabogaarden S. G.
 ere ligeledes adskillige Gravhøie, men af de i samme værende Jordb-
 ninger sees, at de, ligesom de foranstøttede Høie, alle have været aabne.
 Ved de i Nærheden af Kirken liggende Vadsberg Gaarde seer man en
 Rængde Høie, hvoraf en af disse Gaarde, nemlig Houg-Vadsberg, for-
 modentlig har Navn, og paa de nordligere Døberg Gaarde ere lige-
 des adskillige saadanne Høie, hvoraf en paa Store Døberg er af ual-
 mindelig Størrelse, samt i Nabogaarden S. Robergs Eker tre eller
 fem Høie, alle udgravede. Endelig ere paa de nordligere Rom Gaarde
 tre eller flere lignende Høie, og ved den i Sognets sydlige Del paa Br-
 tangen liggende Gaard Huusvig ere tre Høie. Forskjellige Oldsager
 fundne dels i Ruinerne af den Tøndergste St. Laurentii Kirke, samt
 paa Kirkegaarden ved samme, og dels i Ruinerne af Tønderg Slot,
 har man i Universitetets Antiquitets Samling, hvoraf mærkes en Eng-
 steen med nogle Runer paa den ene Side, der er funden i Ruinerne af
 Kirken, samt et Kristusbillede og et kvindelegit Knekkbillede, begge
 af Kobber, fundne paa Kirkegaarden, hvilke antages at have været an-
 bragte som Briter paa en eller anden Gjenstand. Stofte Bygd har
 ligeledes endel Oldtidsminder især i Skee Sogn, hvor Gravhøiene for
 Sembs Sogn fortsættes paa Brøndersbø, Vølsø og flere Gaarde.
 Grunde meest paa Vølsø Østside lige til Skee Kirke. Den næst
 samme liggende Gaard Sundby har saaledes mange Høie, der tildeels
 ere udkastede, hvis Stene danne nu anseelige Steengjerder langs Veien.
 I Stofte Hovedsogn sees i Gaarden Skjersnæs's Skov adskillige Grav-
 høie, og flere saadanne, beliggende paa Gaarden Nelsøms Grund, og i
 den senere Tid udgravne. I sidstnævnte Gaards Skov, ikke langt fra
 Stofte Kirke, er en temmelig vel vedligeholdt Stenfreds, og ved Gaar-
 den Udelstvedt ligger langs Landveien en Række af fem eller is
 Steinfredser, hvoraf et Par ere paa sædvanlig Maade dannede af hvide
 opreiste Stene, men de øvrige ere lagte af runde Kampstene, og de
 Rum, disse omfatte, opfyldt med mindre Stene. Disse Arbejder er
 fra 12 til 16 Skridt i Diameter. Paa Nøttersøen er i den saakaldte
 Nøttersø-Lund, strax søndenfor Kirken, en Rængde smaae stensatte Høie.

De have været endnu flere, men ere deels ved den forbigaaende Landevei og deels ved den i Nærheden dyrkede Jord tilintetgjorte. De have skabt sig nordøst for paa Gaarden Elgesfjæds Eie, hvor for endel Aar siden i en udgravet Høi fandtes en Stigbrøle og et Jernsværd, samt vest for paa Bræstegaardens Eie, hvor der i Aaret 1816 ved Oppløsning af en ny Ager er fundet et Steensværd af Flint.

b. Laurvig's Fogderie vedkommende:

Laurvig's Fogderie er, i det Mindste i Forhold til dets Størrelse, langt rigere paa Oldtidsminder end Larlsberg's Fogderie. I Sandesherre's Brgld er Gaarden Elgesfjæds Grund et i antiquarisk Henseende mærkeligt Sted. Blandt de mange store Samlinger af Gravhøie, man sees i Fogderiet, er den herværende Samling uden Tvivl den største, ligesom ikke faa af disse Høie er af betydeligt Omfang. Ogsaa har her været et gammelt Thing- eller Dødssted, bestaaende af en Steenkræds i aflang Firkant 48 Skridt i Længde og 10 i Brede, der har været omgivet af nogle og tredive to til tre Fod høie Stene, hvoraf for faa Aar siden de fleste vare at see, men nu kun fire ere tilbage, foruden en omtrent 9 Fod høi Steen, der har staaet ubensfor Krædens nordre Ende, samt en anden kulekastet og maaskee afbrudt Steen i Krædens modsatte Ende. Af Høiene, som findes i Snefetal og alle ere runde, holde nogle mere end 100 Skridt i Omkræds. Enkelte have været omfattede med Stene, og flere bære tydelige Spor af at have været høiere end de nu forefindes. I de sidste 6 til 8 Aar ere ved Opdyrkning sætten til tyve af disse Høie aldeles forsvundne, ved hvilken Leilighed man har fundet mange Afspejtelser, nogle Pilespids, et Mundbid af et Bidsel, en Dre og flere af Rust i høi Grad forrædede Jernsager, ligesom i en udgravet Høi er fundet en firkantet Steen af 5 til 6 Fods Længde og fire Fods Brede, der var hvilende paa fire mindre Stene, hvilken Steen sees nu opreist ikke langt fra Landeveien paa det Sted, hvor den Gravhøi, i hvilken Stenen fandtes, var opkastet. Paa Nabogaarden Bø ere nogle Høie og paa den nordligere Gaard Skjelsbred, ligesom den til Sandesfjord førende Wei, et Par saadanne. Et andet mærkeligt Sted i samme Sogn er i Gaarden Vestre Høstfjæds Skov paa Vestfjæden af Sandesfjorden. Her finder man paa et noget oplyst og fritliggende Sted en Steenlægning, der danner en 30 Skridt lang og 12 Skridt bred Firkant, i hvis sydlige Hjørne staaer en omtrent 5 Alen høi samt nedest næsten to Alen bred Steen, og længere sydlig sees en omkrydet Steen af omtrent 9 Fods Længde, nær ved hvilken ere 7 til 8 Gravhøie. Her, saavel som paa Elgesfjæ, beretter Sagnet, at der skal have været Kirke, hvilket vel maa forstaaes saaledes, at her har været Steder, hvor man i de hedenske Tider har holdet Gudstjeneste eller offret til Guderne. Ogsaa andensteds i Sognet ere Oldtidsminder. Paa Fævang Gaardens Grund i Sognets nordlige Deel langs Landeveien sees en Række Gravhøie samt en Kampræds, paa Naastad Gaardene ere nogle adspredte og mindre betydelige Høie, og paa Marken ved en af disse Gaarde sees en spidsopgaaende Steen af mindre end Mandshøide, samt nogle Skridt derfra en større og bredere flad Steen omfattet. Paa Marken under Gaarden Gogstad er en anseelig Gravhøi, paa en af

Ramsfjord Gaardenes Grund ere Levninger af en Steenkrebbs, hvori nu kun fire Stene af 1 til 2½ Alens Høide ere tilbage, men det synes at Krehen har været i en aflang Firkant af 16 til 18 Strids Længde, og paa Gaarden Hjertnæs, tæt ved Sandessjords Ladested, findes nogle formentlige Bautaflene, hvoraf een staar opreist ved Gaardens Huus, men flere paa dens Marker ligge omstyrte. Endelig er der omkring Gaarden Hougervad en Samling af mindre anseelige Gravhøie og ikke langt derfra, paa Nordstiden af den til Sandessjord gaande Vej, et Par smaa Steenkredser.

I Tjelling Sogn ere ved Leve Gaardene nogle (nu fem) Stene opreiste, hvilke tilligemed flere omstyrte og bortførte synes at have dannet en Runddeel, der i Henseende til Omfang og Størrelsen af de Stene, som omgave samme, overgaaer de sædvanlige Thingkredser. Efter en Tradition, der har lidet Sandsynlighed for sig, skal Sognets Kirke først have været opført paa dette Sted; men rimeligere er det, at ogsaa her under Hedenskrabet har været et Gudedyrkelsessted, og har der været et almindeligt Offersted i Skirissal, da man vel samme søgte paa dette Sted. Ved Gaarden Tveten skal findes et Par, men mindre Steenkredser, og paa Gaarden Klepagers Mark er en Bautaflene, der i Størrelse overgaaer alle øvrige i denne Egn, da den er omtrent 8 Alen over Jorden. Paa Gaarden Gjerstad, som af nogle antages for at have været Geirastada-Alfs Bopæl¹, findes nu ingen Oldtidslevninger, og det vides heller ikke at saadanne der ere fundne; derimod har man ved Gaardene Kopang og Huseby ½ Mil derfra ved Bligdsfjorden mange Gravhøie, og paa Gaarden Skaarer nordensfor Kirken ere nogle Høie, hvoraf en af Stene sammenkastet, der findes ene og langt fra de øvrige paa et ubmærket heitliggende Sted men noget forstyrret, er af ualmindelig Størrelse.

Foruden disse endnu tilhørende Minder fra Oldtiden anføres, i nogle i Kongens Haandbibliothek i Kjøbenhavn beroende Optegnelser af Antiquarius Arendt, ved Tjelling Kirke "et ældgammelt jødisk Offersted til Solens Dyrkelse, der er først det andet fundet i Norge og et heist kjendte Monument"; men til et saadant Monument findes nu intet rettidigt Tegn, uagtet der rigtignok paa Gladen ved Kirken ere nogle utvivelige Spor af steenlagte Kredser og andre Steenlægninger. Imidlertid har man herom i den af afdøde Provst Stephanzen holdte Ministerial-bog følgende Efterretning: "I Øvrigt har dette Jordstykke, som kaldes Volben, et heller været umærkeligt i Oldtiden, thi ved mit Komme (1800) fandtes endnu Levninger af et Slags hedensk Offerplads af smaa Kampeflene indcirklet og især Levning af en Kampe eller menneskelig Figur, dannet paa den horizontale Flade af Kampeflene, som alt nu er bortryddet til nyttigere Brug, som og for Kjørselens og Exerceringens Skuld."

Hebrums Bygd har en Mængde Gravhøie paa forskjellige Steder i Dalen. Strax ovenfor Laurvig i Bøgeskoven er mange saadanne

¹) See Runthes Anmærkninger til Kalls Oversættelse af Snorre, 1de Del. S. 41, og Annalet for nordisk Oldkyndighed, 1ste Bd. S. 70.

ie, paa Gaarden Hovlands Grund ligesaa, saavel som paa Nabogaar-
 Færets Grund ved den S. 315 ommelte Buebakke, hvoraf nogle,
 tildeels ere udgravede, have været af anseelig Størrelse, og hvori
 man har fundet en Urne, mange Beenskykker og Kul, Stridsøxer og an-
 Naaben, samt Beenrædet af et Mennecke, hos hvilket en Stridsøxe
 Jern og et lidet Rar af Bly vare forvarede. Mange Gravhøie, hvor-
 nogle ere af betydelig Størrelse, findes ved Gaarden Skougen høiere
 op i Dalen, saavel som paa Hedrum Præstegaard, paa hvis Grund er
 Høi, flad ovenpå, det maaskee har været en Offerhøi, og ikke langt
 fra to Stene opreiste ved nogle nu udgravede Høie. Forfællige
 le have ogsaa paa Ringdal Gaardens Grund i Sognets østlige
 del nær ved Fogderiets Hovedvei, saavel som paa Gaarden Løve og
 i Steder, hvorhos i Nærliggende Sogn Gaarden Næs paa Dalens Øst-
 side og Rimstad høiere oppe paa dens Vestside have mange R jæmpe-
 ne.

Brunlaugnæs Prgld er imidlertid af alle Fogderiets Prglde rigest
 i Oldtidslevninger, især Gravhøie. Strøget fra Lanum Præstegaard
 og Syd over Gaardene Vatum, Aste, Folvig og Navlum er opfyldt
 med Gravhøie i større eller mindre Mængde. De to største Samlinger
 ses i Vatum's Udmærk ved Veien, samt paa Navlum's Grund langs
 i Naverfjordens Østside. Paa det sidste Sted findes i en Furestov
 uoverseelig Samling af meest smaae cirkelfrunde Høie, hvilke give
 Lebnings til at troe, at det er i den 1 Mill dybt indgaaende Naver-
 rd, at det bekjendte Slag ved Næssar mellem Olaf den Hellige og Svend
 af med hans Brønder har staaet, ligesom paa Gaarden Navlum ses
 stor og enkelte smaa Høie, i en af hvilke er fundet under en stor
 eenhelle nogle forrustede Jernsager, samt paa Nabogaarden Folvig
 e lignende Høie. Ved herfra at følge Strøget mod Nord støder man
 i den anden Hovedsamling af Høie, i Vatum's Udmærk, hvilket
 ses at stemme med Sagaernes Beretning, at Svend og hans Venner
 ztede op i Landet, medens Olaf forblev nogle Dage paa Stedet for
 randfage Valen" og begrave de Døde. I Horebsognet findes for
 rigt enkelte og adspredte Høie paa Brunlaug, Bakkene, Brække, Aste
 fl. Steder, samt i Bergs Sogn især paa Holhjem, Eldsteen, Man-
 l, Berken, Gudem, Ødelund, Sandene og fl., og paa den sidste Gaard
 aet opreist en Steen 6 Alen høj, der nedtil er over to Alen bred,
 i Siden af hvilken en mindre Bautasteen ligger omkaset, hvorhos
 paa Holhjem er eller har været flere Bautaer. I en for en Deel
 graven Høi paa Manvig fandtes i 1830 blandt andet nogle Jirater
 Kobber til Skjolde. Af andre Oldtidsminder ses ved Gaarden Ag-
 s nordenfor Frederiksbjævn paa en Slette ned mod Søen, i Nærheden
 nogle Gravhøie, Levninger af en aflang Thingfreds af nogle og
 e Skridts Længde, som fører Ravn af Habor's Grav, hvor den af
 mperisverne bekjendte Prinds Habor skal hvile, ligesom det Sted,
 or hans sidste Signe af Hengivenhed til ham frivilligen endte sine
 ige, angives at have været paa Gaarden Frigø's Grund, hvor endnu
 et Sted ved Faridvandet som kaldes Jomfruburet. Endelig har man
 igst ude paa Vestkanten af Brunlaugnæs imod Havet, paa Gaarden
 svogens Grund og paa en med en Mængde større og mindre Stene

bedækket Strand, endeel mærkelige Steenrøjer, omtrent 12 i Tallet, heraf flere ere af anseelig Høide og Omfang, og alle med store Fortrykninger i Midten, saaledes at disse Høies øverste Deel er i Form af en Ring, der omgive bemeldte Fordybninger ¹. Hvad deres Bestemmelse har været, er vanskeligt at opgive. Til Fortrykningerne have de været tjent, ligesaaalidet som de synes at være skiftede til at afgive Landhævninger. Naafsee ere de ikke andet end Gravhøie.

Natur-Mærkværdigheder.

Paa mange Steder i Amtets lavere Egne ved Søstøien ere enkelte Spor af at Havet i Fortiden har gaaet langt høiere op end nu, hvorom ogsaa flere Sagn tale, hvilke bekræftes af den Omstændighed, at mange Gaarde føre Navn af Der, uden at de nu som saadanne kunne betragtes ². Paa sine Steder, f. Ex. i Sembs Bygd, vorer ogsaa endnu Landet mærkeligen. Ved Søstøien findes hist og her Bjæghuler, som rimeligviis af Naturen ere dannede. Saadanne gives enkelte af i Sembs Bygd, hvoraf en ved Gaarden Teien paa Øyningen, med en Søile i Midten, bærer Navn af Brudestuen. Ligesaa er paa Den Ljoms imellem Gaarden Gjervaag og Holtane en mærkelig Bjæghule, Herklaas kaldet.

¹) Det er vel paa Grund af disse Steenrøjers ringformige Dannelse rent til, at den hele Strækning paa hvilken de ere beliggende fører Navn af Ringene (Ringene). Ifølge Fæhns Norske Sagn, S. 105, skal Etell lade dem Røstet.

²) Herom kan nærmere eftersees hvad i Budsiftens Fredre Aargang, S. 315 og 316, af Sognepræst J. A. Wille anført er.

Tillæg og Rettelser

til Anden Deel.

Om Kjøbstaden Lillehammer findes i den Constitutionelle for 7 No. 223, nogle Efterretninger under Titel "Lillehammers første annium". Det bemærkes for Øvrigt at Lillehammer i Kong Hakon 5ens Saga, Cap. 3, kaldes, formodentlig i Oversætning af Stå-
hammer, Lilla-Kaupangr.

§. 16, sydlige, læs sydsørlige.

Om det her §. 26—34 forekommende Kobberværk har man nogen
erretning af Bergmester P. G. Strøm i Budstikkens tredje Aargang
97—100, hvoraf sees at Driften paa Storgrubens Malmleie, der
de en Udstrækning af 20 til 30 Lagter og bestod af 1 til en Lag-
mægtig Ragnethlis, med sparsomt indsprængt Kobberthlis, har været
ubetydelig. Smeltehytten med to Døne var opført ved Kongs-
n, 1½ Mil Søndenfor Gaarden Klæppe.

og 17. I Aaret 1839 havde Fogderiet 328 Brændeviinskjedler, til-
men af 36,251 Potters Indhold. Deraf vare i N. Totens Frgld
af 7505 Potters Indhold, i Faaberg Frgld 68 af 9951 Potters
hold og i Biri Frgld 67 af 6758 Potters Indhold. De andre
de havde færre Kjedler og N. Toten kun 33 af 2745 Potters Ind-
hold. Afgiften af Brændeviinskjedler her i Fogderiet var i bemeldte
2383 Eyd. 43 s., og deraf 1213½ Eyd. af N. Toten, hvor Bræn-
debrandingen drives stærkest, samt af Faaberg Frgld, 361½ Eyd.,
af Gusbalds Frgld, af hvis 32 Kjedler 13 ikke vare i Drift, kun
1 Eyd.

§. 17 i Noten som nedlagt anførte Kobberplathammer er endnu

§. 12 anførte Blegen Gaarde tilhørte i Aaret 1661 Tjæstel Baard-
Broders Svigersøn Ole Christoffersen Rytter, saa at disse Gaarde
de vare forblevne i Familien efter Fæstnavnte. De havde dog ikke
adelige Rettigheder.

Follebo gamle Kirke har fra Fortiden Almuen ikke alene i Gus-
men ogsaa i Robobnygderne, haft en overtroist Tillid til, da Eyge
sejgt herhid trende Torsdage i Bad for at gjenvinde deres Hel-
hed. Gaabaane Balsarter ere endnu hyppige.

til 38. Angaaende Waage, Loms og Løsses Frglde findes adskillige
vel historiske som statistiske Efterretninger i det i Budstikkens 2den
Aargang indførte Uddrag af Schönings Reise i Norge 1775.
Iet om Løsses Frgld har man ogsaa i Budstikkens 5te Aargang, S.
—119 af Hans Holmboe, som i Midten af forrige Aarhundrede var
af Løsses Jernværk.

Her kan til §. 31 ses at Vbler ogsaa naae Rodenhed paa Min-
Præstegaard.

Til det som her er anført om Jagten i Guldblandsdalen kan ses,
paa Dovre-Fjeld findes Falker, og har her forhen været drevet Kal-
magerie. Saaledes fik den romersk-tydske Keiser under 30te August
i Kongelig Bevilling at lade ved egne Folk, saavel som ved Andre
hertil havde Tilladelse, fange Falker paa Dovrefjeld. See herom
Bstikkens Femte Aargang S. 111 til 112, hvor ogsaa omtales "de
lige Elgsgrave, som findes i alle Støngene" i Løsses Frgld.

- E. 48. Om den her E. 11 nævnte *Selinus Marselius*, en indfødt Hol-
lænder, men boende i Christiania, der er saa bekendt i den ægte
Hjerquarts-historie fra det 17de Aarhundrede og var Medlem af
Dorbergamtet i Norge, kan eftersees *Budstikkens Sjette Aargang*
E. 706—709.
- = *Lesfs Jernværk* og dets *Malme*, saavel som *Værkets Drift* i ældre
Tider, faaer man nogen Kundskab om i *Budstikkens Femte Aar-*
gang, E. 115—119.
- = At det ikke er det E. 30 forekommende *Tofte*, men det saae
E. 58 anførte *Tofte* i *Dovre Sogn*, der har været det "*Thopter*",
hvor Kong *Hakon Hakonsen* lod opføre et *Capel*, yttres i *Annæ-*
ningerne til *Kalls Oversættelse* af *Snorre Abes Deel* E. 382.
- 53. Ved *Gaarden Sandbo* i *Bredbygden* under *Dvams Sogn*, som
i forrige Aarhundredes sidste Hjerbedeel tilhørte *Sørensen* *Fløen*
og i den nyeste Tid har været eiet af *Procurator Hansen*, findes paa
begge Sider af *Kougen* adskillige *Gravhøje*, og det antages at den
var her hvor det E. 40 forekommende *Slag* mellem *Kong Olaf* den
Hellige og *Dale Gudbrands Søn* har været holdet paa *Fløens* *Bes-*
sede, hvor de fleste *Høje* forefindes.
- 54. Med *Henfyn* til det her E. 21-27 anførte *Sandbo* kan foruden de
citerede *Steder* ogsaa eftersees *Tidsskriftet Uda* 1ste Bd. E. 381 og
382, samt *Beckers Trion* 2det Bd. E. 200—204. Den af *Schöning*
paa det anførte *Sted*, samt af *Fane* i hans *Kortte Sagn* E. 234
236, ommeldte *Strid* imellem *Ridderen* paa *Sandbo* og *Ridderen* i
Balders er romantisk bearbejdet i *Hermober* 4de *Halvaargang* 1839,
E. 241—251. *Ridderspranget* er forhen (E. 35) omtalt.
- = For den fra *Fortiden* interessante *Bygd* omkring *Booge* *Hovedstue*
haves tæt ved *Præstegaarden* en af nuværende *Sognepræst Frost*
F. P. E. Krag for nogle Aar siden oprettet fast *Skole*, hvori for-
uden i *Religion* og *Læsning* tillige undervises i *Historie*, *Geographie*,
Sang m. m. og hvilken *Skole* har god *Fremgang*. I det til *Sto-*
lens *Bibliotek* benyttede *Værelse* forvares tillige en *Samling* af
Bygdens *Antiquiteter*, samt af mærkelige *Planter* og *Stene*, ligesom
i *Kircheden* af *Kringelen* er af *Provst Krag* indrettet et *Lædæ-*
ringssted for de *Baaben* som kunne overkommes efter de *slagne* *Skotter*.
- 56. Paa den her E. 17 anførte *Gaard Andvord*, skal i *Fortiden* have
været et *Capel* eller en *Kirke*, som ifølge *Schöning* blev i 1440 for-
nyttet til *Stiager*, hvor dog længe før den Tid havde været *Kirke*.
- 63. Den *Deel* af *Hurdals Fjæld*, *Strukkelien*, som i det gamle
henhører til *Hadeland*, kan nu ventes at ville blive henlagt under
Hurdalens Thinglaug og *Dovre* *Romeriges* *Fogderie*, i *Dortreus* *Sam-*
melse med *Resol.* af 22de *Januar* 1838, see *Departements-Aktende*
1839, E. 688.
- 65—68. De her beskrevne fire til *Distriktet Balders* hørende *Fjælde*
erholder man nærmere *Efterretning* om i den under *Titel* af *Val-*
resia reserata i *Budstikkens* 3die *Aargang* No. 31—38 indførte, og
omtrent i *Midten* af forrige Aarhundrede forfattede, *Beskrivelse* over
Balders.
- 69—70. Til det her anførte om *Agerbruget* og *Doragvolingen* paa *Ha-*
deland er fra en paalidelig *Haand* middeelt *Forfatteren* følgende *Be-*
rigtigelse: "*Jordbunden* paa *Hadeland* kan i *Henseende* til *Frugtbar-*
hed maale sig med de meest begunstige *Ægne* af *Landet*; men de
de til *Agerbrugets* *Stade* saa vidt derovre *Kjærter* hvert *Aar* tillæg
i *Høi* *Grød* over hele *Hadeland*, bliver *Agerbruget* forømt i *Brick*
Grød, ligesom *Erfaring* i de senere *År* nok *ubeligge* *Aar* har paa
en *sergelig* *Raade* bevist, at dette *Distrikt*, der forhen i *almindelige* *Aar*
alene har *brødsødet* sig, men *havt* *betydeligt* at *afhænde* til *uærgæn-*
sende *Bygder*, nu er *sunket* i en *betydelig* *Bygdiel*, ligesom at *Aar-*
priserne her *staae* meget *høiere* end i *andre* *mindre* *begunstigede* *Di-*

stricter. Havre udsaaes meest i den Deel af Jærnager Fjeld, som grændfer til Hattedalen, men sjældnere i Gran, da Havren formodentlig den frugtbare Jord løber op i Kalm uden at ville modnes. Rug er derimod en Hovedsaad paa Hadeland, hvis Draaterug er som Totens bekjendt under Navn af Dylandsrug. Græsgangene i Bygdens Gaardene ere tildeels maadelige, hvorfor Dvaaget drives hyppigst til Baiders og Hallingdal, hvor man modtager det og leverer et vist accorderet Quantum Smør og Ost ved Rødtagelsen eller Hjemhentningen om Høsten. Da Høavlingen paa Hadeland er maadelig, paa Grund af Jordens Uvillighed til at bære Græsarter, hvor ei Nye gives, og da Hjemhavnene paa de fleste Gaarde ere høist indskrænkede, saa kan Smør og Ost ikke sælges, uden man nægter sig selv Nydelsen deraf. De fornødne Heste tillægges for en ringe Deel i Bygden, thi da mange Heste aarligen styrte eller fordærvs ved den overdrevne Kjørsel, maa en stor Mængde kjøbes af Distrikterne fra Guldblandsdalen og Bergens Stift. Mange Bønder kjøbe nye Heste hvert Aar.

- 72 og 73. Nøier gives ikke i Mandøsfjorden; derimod har man ved Forplantning fra den paa Nøier særdeles rige Jæren til Meina Band i Brandbo erhholdet en større og federe Sort end i Rødervandet. Muslinger findes i Bjone-Elven.
- 73, L. 17 og 18. Det var under 10de Juli 1793 at Anter fik Privilegium og under 23de Octbr. s. A. at han fik Told- Tiende- og Accise-Frihed for det af ham saakaldte "Norges første Blyværk", som var anlagt i Hadelands østre Almindingsstykke No. 6.
- Kalken, som er Grundlaget overalt paa det lavere Hadeland, har en Mængde Forsteninger. Ved Stjærpning, foretaget i dette Foraar i det i geognostisk Henseende mærkelige Sølvbjerg, har man fundet indsprængt Koboltglæs.
74. Den gamle Jærnager Kirke er nedreven i 1832, og i sammes Sted opført en smuk ottekantet Tømmerbygning, der er indviet den 8de Octbr. 1834.
75. Af den L. 39 ommeldte Kirke paa Hovland vare endnu Levninger tilbage i 1732.
76. L. 37 og 43 Kalen, læs Kal.
- 77, L. 14. Dvergstæen. Denne betydelige Eiendom tilhører nu Proprietair Svend Stenersen. Den har formodentlig sit Navn af en i Borggaarden liggende stor Steen, Dvergstænen kaldet, som formenes i Oldtiden at have været brugt til en Offerstæen.
83. Ved den her L. 18 anførte Gaard Lene fandt et adelæggende Jordstrek Sted den 24de April 1822, hvorom kan eftersees Rigtigheden 1822, No. 50, og Hermoder s. A. No. 3.
86. Med Hensyn til den gamle Inddeling af de til det nuværende Christians Amt hørende Districter, kan mærkes, at de under Totens Fogderie nu liggende Bardals og Biri Fjælde skal i Følge Munthes Anmærkninger til Kalls Oversættelse af Snorre, 1ste Bd. S. 33, have i det tiertende Aarhundrede hørt under det saakaldte Heina-Bytte, hvorunder tillige indbefattedes Hedemarken. See ogsaa Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 2det Bd. S. 102.
93. Til de her i Noten anførte Forfattere, der have beskrevet Elaget ved Kringelen, kan ogsaa regnes den tydske Forfatter Wilibald Alexis (B. Håring), som i sin Reise durch Scandinavien, 1ster April Berlin 1828, omhandler S. 203—213 Affæren med Sinclair, ligesom han leverer en Oversættelse paa Tydsk af Edo. Storms bekjendte Valade. I Hayes Norske Sagn, S. 202 til 208, omtales ligeledes Skottekrigen og Begivenhederne ved Kringelen.
- 100—102. Foruden hvad her ommeldes angaaende Baage, Loms og Løfss Fjeldes Oldtidsminder, har Schöning mange udførligere Notitser angaaende denne Egns Oldsager i det Uddrag af hans Kiste (som

Resol. af 18de Juli 1825, siden
 eget Lagedistrict. Med Hensyn
 med Laurvigs Kjøbstad, som for
 Bankafdeling, i Marts 1833 he-
 ling i Skien. Lønge udgjord
 Provstie, under Navn af Brunl
 Øvrethab med Annebo og Laur-
 stie under Navn af Laurvigs
 ligesaaledes som for 1739 har
 ligget til Jarlsbergs Provstie.
 vigs Menigheder frastilte de Pr.
 i 1799 blev Staværn frastilt
 vigs Fogderie længe under det
 hvortil her især hørte nordre,
 og siden deels under det Andet
 markste Regiment, men fra 1816
 det søndenfjeldste Infanterie Re-
 giment af 1817 satte i Kraft, da Fogt
 af Jarlsbergs Fogderie kom til
 District under det Nummedalske
 ved den under 6te Febr. 1834
 Landvæbnings Rekruterings-Di-
 strict under det Laurvigste Musket
 regiment for første Deel og det
 der her i Fogderiet. Hele Ljerm
 Fastland ligge under Sølagd.

Antiabar

fer angaaende Klostersæsenet i Landet, er der Grund til at antage, at de under No. 3 og 4 anførte Graabrødre- og Barfobbrødre-Kloster er eet og samme Kloster, hvorhos St. Olafs Kloster, der var det yngste og rigeste af de Lønsbergke Kloster, Redse i gamle Documenter anføres som beliggende i Lønsberg og ikke paa Aegir, ligesom et Document i Diplomatacum Arna-Magnusmanni omtaler en Sammenkomst paa Bryggerne ved Olafsklosteret i Lønsberg. At dette Kloster ikke, som man har troet, har været et Minoriter-Kloster, sees deraf, at dets Forstandere have været Abbeder, hvilket ikke var Tilfældet med Minoriter-Klosterne, hvis Forstandere kaldtes Gardianer.

131. Med Hensyn til Fabrikkerne i Lønsberg kan mærkes, at de herværende Brændevinsbranderier ere i Aftagende, da i Aaret 1839 ifkun to Branderier, hver med een Kjed-l. vare i Drift, og Afgiften af disse Kjedler udgjorde 542½ Eyd., hvilket Beløb paa en liden Sum nær var Statskassens hele Indtægt af Lønsberg Kjøbskud for dette Aar.

132. Af Aralskudskibningen fra Holmestrand's Fjeldbælt i 1839 vedkom selve Holmestrand 4920½ Aralskud, hvoraf gik til britiske Havne, næst til Stotland, 633 Eyster i femten smaae Ladninger, til Holland 3169 Eyster i 24, til Belgien 313½ Eyst i to, og til Frantrige 328½ Eyst i to Ladninger, samt til Bremen 29½ Eyst i een Ladning. Det øvrige Quantum eller 447 Eyster sendtes til Danmark, hvoraf 223½ Eyst i sex smaae Kartsier. Denne Udførsning hedsatte 3 eller 4 af Stedets Handlende.

134. Fra Kaaqaardstrand er i 1839 udfibet 679½ Eyst Aralskud, hvoraf 536 Eyster i fire Ladninger til Holland, samt til England 50 Eyster i een og til Altona 29½ Eyst ligeledes i een Ladning. De øvrige 64 Eyster ere affibede i 8 smaae Ladninger til Danmark.

137. Laurvigs Middeletoles Udgifter i Aaret 1839 vare 1637 Eyd., hvoraf Lønninger beløbe til 1304½ Eyd. Indtægterne vare, foruden Skolepengene som udgjorde 854½ Eyd., Statskassens Tilskud 300 Eyd. og Kommuncassens Bidrag 180 Eyd. I Aarets fjerde Kvartal vare Skolens Disciple 29.

139. Den L. 19 ommeldte Underfogedpost er indgaaet, da Bykassen i Stedet for de til Underfogden bevilgede 100 Eyd. nu anvender 200 Eyd. aarlig til Lønning for en fast Kærner, der tillige har Udpantningsret for Communes Indtægter.

• Borgervæbningen har et Uniform-Reglement af 17de Juni 1833. 140. i Koten: I Aaret 1833, læs i Aaret 1838. For Øvrigt mærkes, at Brændevinsbrændingen her ligesom i Lønsberg er i Aftagende, da i det sidste Halvjaar 1839 ifkun tre Branderier, hver med to Kjedler, vare i Drift. Afgiften af disse Kjedler var f. A. 2692½ Eyd.

137. Af Sandefjords tvende Brændevinsbranderier, som ogsaa i 1839 vare i Drift, var Afgiften f. A. 399 Eyd.

138. L. 48. Her tilføies, at en ny Taxt for Afbenyttelsen af denne Brygge er bestemt ved Kongl. Resol. af 21de Juni 1836.

140. Det her L. 1 og 2 ommeldte Krigsdampskib er i April 1840 gaaet af Stablen, og er, ifølge Kongl. Resol. af 26de Marts f. A. af de for Marinen bevilgede Summer approberet at anvendes i Aarene 1840—1842 til nye Øgninger og Indretninger ved Hortens Etablisement 187,187 Eyd. og til Paabegyndelse af en 48 Kanons Fregat 50,000 Eyd., foruden hvad der udfordres til Øgningen af 9 Kanon-galupper sammensteds i samme Tid. Angaaende Fjeldbæltet her paa Stedet kan eftersees Finansdepartementets Skrivelse af 28de Octbr. 1837.

141. Falkenstein angaves i 1840, med dens da underliggende 22 Høusmandspladser, at have en Udsæd af 43½ Tdr. Korn og 80 til 100 Tdr. Potatoes, samt at føde 10 Heste, 60 Køer og 40 Gaar.

Uldjager, ligetom et hundrede S
 i den Henseende er mærkelig, at
 ser henved fem Fod høie i lige L
 paa Høiens søndre Side ere tre
 ere opstillede saaledes, at de syn
 ning i Form af et Skib. Kan
 ere ligeledes adskillige Gravhøie,
 ninger sees, at de, ligesom de for
 Ved de i Nærheden af Kirken li
 Mængde Høie, hvoraf en af dis
 modentlig har Navn, og paa de
 des adskillige saadanne Høie, hve
 mindelig Størrelse, samt i Næ
 fem Høie, alle udgravede. Ende
 tre eller flere lignende Høue, og i
 tangen liggende Gaard Huusvig
 fundne dels i Ruinerne af den
 paa Kirkegaarden ved samme, og
 har man i Universitetets Antiqui
 steen med nogle Runer paa den i
 Kirken, samt et Christusbillede o
 af Kobber, fundne paa Kirkegaar
 bragte som Zirater paa en eller
 ligeledes endel Oldtidsminder isø
 Sembs Sogn fortsættes paa Dr
 Grunde meest paa Veiens Østsid
 samme liggende Gaard Sundby l
 ere udfaste, hvis Stene danne n

uagtet flere af disse ligge omspredte paa naturlige Forhøininger i Marken. Paa Gaarden Alm i Brandbo ere ligeledes mange Klæmpehøje.

103. Ifølge en i det medicinske Tidsskrift "Eyr", 8de Bd. S. 118-121, indført Beskrivelse over Drammens Beliggenhed af afdøde Amtsskiften Rønne, er Drammens Udstrækning paa Bragerens Siden fra den øverste Deel af Landfaldsen til den yderste Deel af Brageren 2300 Alen, og paa den anden Side fra Broen til den yderste Deel af Tungen 5270 Alen, ligesom Byens hele Længde fra det Øverste af Landfaldsen til det Øverste af Tungen er 12,270 Alen. Strøms Kirkes Polshøide er, efter Hænsen, 59 Grader 44 Minuter.
- 103-114. Drammens Latinskole har fire Glasfer foruden Handelsklassen. Dens Udgifter vare i 1839 3511½ Eyd. og Indtægterne 2671½ Eyd., hvoraf Statskassens Tilskud var 2000 Eyd. Discipulernes Antal var i sidste Kvartal s. A. 48. Bragerens Borgerskole har faaet en i 1838 for Kommunens Regning opført ny og velindrettet Skolebygning, der har kostet omtrent 3000 Eyd., uden at de ubøvedige Bygninger endnu ere opførte, og vil Skolens gamle Bygning nu blive folgt. Denne Skoles Disciple har i den sidste Tid været imellem 70 og 80. Strøms Borgerskoles første Lærer er ikke mere den residierende Capellan, men denne Lærer oppebærer de det forhenværende Aftenangspæstere-Embede paa Strøms tillagte Indtægter, saavel som Skolepengene, imod at han for en Deel lønner Skolens anden Lærer. Disse to Skolers Bygninger tilhøre nu ikke længer Kirkerne, men ere overdragne Kommunen, ligesom den Bragerens Skole forhen tilhørende Bygning i 1838 er affaaet til Kommunen, imod at denne Skole er indrømmet en ny opført og hensigtsmæssigen indrettet Sommerbygning. Søndagsskolen er nu ved frivillige Sammenfud bragt i Stand og holdes i den nye Borgerskoles Bygning paa Bragerens. Den har omtrent 150 Disciple i fire Glasfer, og antages snart at blive udvidet med en femte Glasfer. Lærerne ere for Tiden ni.
114. Det omhandlede Prøveasyl, der holdes paa Tungen, er aldeles privat, og det er ikke til dette at Kongen skænkede 1000 Eyd., men til fire Asyler som kunne ventes istandbragte, hvoraf to paa Bragerens, et paa Strøms og et paa Tungen, til hvilke Communebestyrelsen har bevilget et aarligt Tilskud af indtil 1000 Eyd.
115. Bragerens har for nærværende Tid fire fattighuse, hvoraf de tre ere meget smaae og uhensigtsmæssige. Strøms har tre fattighuse, og paa Tungen er et nyt fattighus under Bygning med 12 Bærelser til omtrent 24 fattige.
116. Efterat den Bygning, der tilhørte det 2. 4 og 5 ommeldte Kornmagazin, var i Aaret 1827 afbrændt, har her ikke længere været noget Kornmagazin til Kongsbergs Forsyning.
- Af offentlige Bygninger, som paa Kommunens Bekostning vedligeholdes, har Drammen for nærværende Tid, foruden den Bragerens Borgerskole forhen tilhørende Bindingsværk (ikke grundmurede) Bygning, der nu benyttes af Kommunen til Formandskabs- og Representantskabs-Samlinger, til Egningscommissionserne, til Commune-archivets Opbevaring ic., og foruden Arbeidsanstaltens forrige Bygning, der benyttes til forskjellige offentlige Indretninger, tillige de forskjellige Skolebygninger at vedligeholde.
117. Af Fabriker har Drammen i 1840 faaet en af Kjøbmand G. Collett paa Strøms efter en temmelig stor Maalestok opført Dampmølle til Korns Formaling. Fra 1ste Mai s. A. har ogsaa Drammen faaet et nyt Bogtrykkerie. Brændevinsbranderierne vare i sidste Kvartal af 1839 tilsammen 14, som havde 27 Kjedler i Drift, hvoraf Afgiften for det hele Aar var 9521½ Eyd.

dannet en Munddeel, der i Hense-
 Stene, som omgive samme, over-
 ter en Tradition, der har liden
 Kirke først have været opført p-
 at ogsaa her under Hebenskabets h
 der været et almindeligt Offersted
 paa dette Sted. Ved Gaarden 2
 Steenkrebses, og paa Gaarden 3.
 Størrelse overgaaer alle øvrige i
 over Jorden. Paa Gaarden Gj
 have været Geirastada-Alfs Bopæ
 og det vides heller ikke at saadant
 ved Gaardene Kopang og Huseby
 Gravhøje, og paa Gaarden Slaa
 hvoraf en af Stene sammenfaldet,
 paa et udmærket helliggende Stet
 delig Størrelse.

Foruden disse endnu tilværen!
 i Kongens Haandbibliothek i Kjøb-
 qvarius Arendt, ved Fjelling Kir-
 Solens Dyrkelse, der er først det a-
 dent Monument"; men til et saad-
 ligt Tegn, uagtet der rigtignok pa-
 lige Spor af stenslagte Krebser i
 har man herom i den af asdøde 2
 bog følgende Efterretning: "I De
 Bolden, ei heller været umærkelig
 (1800) fandtes endnu Levninger

B. For Huskeruds Amt.

Kommunegjælde og fogderier.	Holkemængde.	Gaards brugende.		Hundmand med Vorb.	Udsæd		Kreaturhold.		
		Selveiere.	Lejefæminger.		af Korn.	af Potatoes.	Stæde.	Kreaturhold.	Omæske.
					Æbr.	Æbr.			
Præstegj.	3121	237	51	272	1835	1417	396	1340	1851
Norderhous —	7953	458	111	666	3936	3462	858	3270	6825
—	3936	392	40	240	680	455	196	1221	2827
—	3645	374	4	192	334	135	188	1400	2458
—	5345	555	26	223	698	329	376	2608	3394
Præstegj.	24,000	2016	232	1593	7483	5798	2014	9839	17,355
Præstegj.	5831	503	88	413	2329	925	389	2189	3849
—	6293	624	125	309	2398	1499	471	1949	2392
—	8428	763	80	369	2900	3503	725	2586	2945
—	5122	401	47	297	2863	4897	615	2450	2351
—	674	12	2	18	139	487	49	128	142
—	1814	209	38	69	992	1060	215	759	821
—	1832	95	32	62	709	759	204	737	785
Præstegj.	29,997	2607	412	1537	12,330	13,130	2668	10,798	13,285
Præstegj.	3882	465	65	129	1814	1443	398	1888	2377
—	251	50	4	6	12	20	3	34	162
—	2671	371	50	112	456	355	158	1031	2137
—	5195	473	93	354	1249	953	313	2169	3869
Præstegj.	11,999	1359	212	601	3531	2771	872	5122	8545
Præstegj.	65,996	5982	856	3731	23,344	21,699	5554	25,759	37,185

en Gaard af Skouge Præstegj. med 48 Beboere, som i det Civile henhører under Huskeruds Fogderie, er medtaget i Holkemængden m. m. for Tagergj. . . . .

Ringerige og Halingdals Fogderie er Matrikulskylden for Hole Præstegj. 1151 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Norderhous 2155 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Ræd 1099 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Ræd 1357 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., følgende for det hele Fogderie 5763 $\frac{1}{2}$ Skylbdr.

Huskeruds Fogderies Matrikulskyld er derimod tilsammen 7246 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., hvoraf for Sigdals Thinglaug 1238 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Rodums 1175 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Eggers 1487 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Rædens 707 og for Furums 569 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Sandværs 1436 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Hælsbergs 680 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Røllongs 439 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., for Røre og Opdals Thinglaug 831 $\frac{1}{2}$ Skylbdr., altsaa for Fogderiet 7246 $\frac{1}{2}$ Skylbdr. Saaledes bliver Huskeruds Amts hele Matrikulskyld 13,009 $\frac{1}{2}$ Skylbdr.

C. Jærlsberg og Laurbigs Amt.

Præstegjælde og Fogderier.	Folkemængde.	Gaards- brugende.			Udsæd		Kreaturhold.		
		Gælvæiere.	Seilandsinger.	Quasmand med Tord.	af Korn. Tdr.	af Potatoes. Tdr.	Steffe.	Katreture.	Ommeaf.
Stouge Prgld	1628	180	36	41	682	1426	144	607	3
af Drammens	634	19	5	10	188	590	54	205	
= Hurums	1737	73	13	26	252	321	79	272	1
Sande	2771	314	43	67	1633	1751	353	1126	
Hoffs	1673	134	26	108	1037	905	204	866	
Laurdals	2271	182	59	128	1441	826	280	1159	1
af Botne	1600	217	26	11	1168	897	213	860	
Baale	2408	322	21	51	2039	1298	342	1289	1
Ramnæs	2716	350	53	44	2312	1152	396	1530	1
Worre	3017	226	51	43	1148	1367	265	1014	
Sembs	3487	348	61	53	2001	1488	457	1613	1
af Tønsbergs	103	4	=	=	12	14	4	14	
= Rotters	2984	247	42	26	620	571	203	643	
Stofte	3910	429	71	86	2150	1815	429	1696	1
af Annebo	1832	264	16	61	1149	625	253	864	
Jærlsbergs Fogderie . .	32,771	3309	523	755	17,032	15,046	3676	13,758	11
af Rotters Prgld	1708	114	39	8	251	242	84	269	
Sandeherred	4106	218	215	49	1868	1388	364	1368	1
af Annebo	405	61	5	12	178	108	48	177	
Hedrum	3518	88	307	66	1777	1601	356	1489	1
Tjølling	2055	109	147	33	1189	1023	266	935	1
Brunlaugnæs	3362	51	253	84	1230	2032	382	1202	1
Frederiksværns	1890	=	=	=	3	36	31	96	
Laurbigs Fog- derie	17,044	641	966	252	6496	6430	1531	5536	1
Jærlsberg og Laurbigs Amt	49,815	3950	1389	1007	23,528	21,476	5207	19,294	17

Under Stouge Prglds Folkemængde m. m. er medregnet en Gaard Eger Prgld med 26 Beboere, som i det Civile hører under Jærlsbergs Fogderie.

I Jærlsbergs Fogderie udgør Matrifikulsholden for Stouge Thing 614 $\frac{1}{2}$ Stykddlr., for Sande 1233 $\frac{1}{2}$, for Hoffs 431 $\frac{1}{2}$, for Laurdals 71 for Botne 397 $\frac{1}{2}$, for Baale 946 $\frac{1}{2}$, for Ramnæs 995 $\frac{1}{2}$, for Worre 406, for Sembs 1233 $\frac{1}{2}$, for Rotters 346 $\frac{1}{2}$, for Stofte 853 $\frac{1}{2}$, og for Tønsbergs 894 $\frac{1}{2}$ Stykddlr., saa at Fogderiets hele Matrifikulshold er 8942 $\frac{1}{2}$ Stykddlr.

Laurbigs Fogderies Matrifikulshold er 4051 $\frac{1}{2}$ Stykddlr., hvoraf for Sandeherreds Thinglaug 1323 $\frac{1}{2}$, for Tjøllings 778 $\frac{1}{2}$, for Hedrums 1102 $\frac{1}{2}$, for Brunlaugnæs Thinglaug 850 $\frac{1}{2}$ Stykddlr.

Som en Følge heraf er Amtets Matrifikulshold 12,994 $\frac{1}{2}$ Stykddlr.

Statistiske Tabeller

vedkommende

**Christians, Buxteruds, samt Larlsberg og Laurvigs Amters
Landdistricter,**

er saa vidt Folkemængde, Gaardbruger- og Huusmands-Antal, Korn-
og Potatos-Udsæd, samt Kreaturhold angaaer.

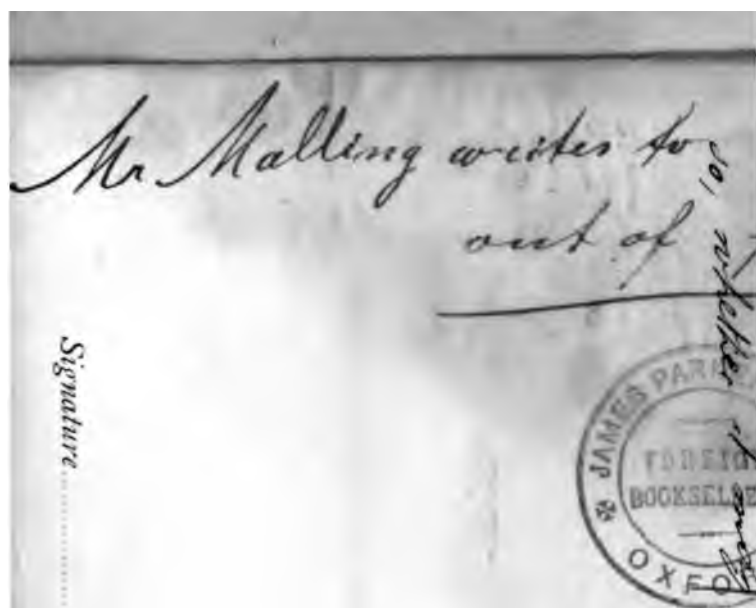
I disse Tabeller er Folkemængden m. m. anført saaledes, som samme fandtes ved den i Slutningen af 1836 foregaaende Optælling. Til Landdistricterne er her henregnet Alt, hvad ikke hører under Kjøbstædernes Jurisdiction. Som en Folge heraf er Landstædernes Folkemængde m. m. indfattet under de Præstegjelde hvortil de henhøre.

- og i den nyeste Tid har været begge Sider af Lougen adskilte, var her hvor det S. 90 forefaldte, hvor de fleste Høie forefaldte.
- 54. Med Hensyn til det her E. citerede Sted og saa efterfølgende, samt Beckers Ordon 2de: paa det anførte Sted, samt 236, ommeldte Strid imellem Balder er romantisk bearbejdet S. 241—251. Riddersprang.
- 55. For den fra Fortiden interesseret har været ved Præstegaarden H. P. S. Krag for nogle Aar siden i Religion og Læsning Sang m. m. og hvilken Stedens Bibliothek benyttede sig af Bygningens Antiquiteter, samt a i Kædet af Kringelen er ringskædet for de Baaben som fu
- 56. Paa den her S. 17 anført været et Capel eller en Kirke flyttet til Stiager, hvor dog
- 63. Den Deel af Hurdals Præstehøje til Hadeland, kan i Hurdalens Thinglaug og Vort mæske med Resol. af 22de Ja 1839, S. 668.
- 65—68. De her beskrevne fire erholder man nærmere Efterretning reserata i Budstikkens omtrent i Midten af forrige i Balder.

i Annerfoguet findes en M
derfra til Gran. Med Hen
deelte Underretning fuldstænd
des Gravhøje paa de S. ;
er endnu en Rængde saadai
stegaard, Helmen, Gamme
uden at give andet Udbytte
been. Dog fandtes for nog
paa Helmen, foruden Levnin
paa Dogstaver vare anbragt
i en Bro, uden at dens Zi
sferdingen udmærker sig sa
tæt ved denne en anden sm
derpaa staaende Hantasteen,
ved Gaardens Huse, paa de
Bei i den saakaldte Trettent
net Forhøining, en større G
12 mindre Høie, hvorhos pa
Sande-Mdegaard ligeledes s
Endelig har man i samme
kaldet Fæstning bestaaende a
over en Eng, ligesom paa d
ved Gravning i en Høi en
et Sværd og et Spyd. I
den Hof i Baslien Pariéhoi
og Høien er udgraven uden a
Jernsager. Paa den tætved
for nogle Aar siden en stor
Guldring, men en tæt ved l
10 til 12 Aens Høide er en
ser paa Hæfteringen ved Klør
mange store Etene, som lig
være henlagte efter nogen vi
nu heller ikke. Paa Lander

- 336. Det her i Rot
førte Navn paa
ikke, saaledes som
- 340, S. 37. Efter d
var kommet i pr
Godegjorelse af E
hvilke ogsaa fratj
- 341, S. 34, for 21de
- 342—343. Foruden
bergste District, i
trivelse over det
Seste, S. 6—7, p
Grund i Udmarke
Nure opfatte af
Forstandning, lig
en Reise fra Eger
1788 S. 356—357,
Gande Præstegaard
salden Steenmuur
tvertigjennem Fjeld
i Saurbals Fjeld
Dvartter langt Jer

uagtet flere af disse ligge omspredte paa naturlige Højsvingninger i Kærheden. Paa Gaarden Alm i Brandbo ere ligeledes mange Klæmpehøje.

108. Ifølge en i det medicinske Tidsskrift "Eyr", 8de Bd. S. 118-121, indført Beskrivelse over Drammens Veliggenhed af afdøde Amtsskiften Rønner, er Drammens Udstrækning paa Bragerens Siden fra den øverste Deel af Landfaldsen til den yderste Deel af Bragerens 9560 Alen, og paa den anden Side fra Broen til den yderste Deel af Tangen 5270 Alen, ligesom Byens hele Længde fra det Øverste af Landfaldsen til det Yderste af Tangen er 12,270 Alen. Strøms Kirkes Polshøide er, efter Hantken, 69 Grader 44 Minuter.
- 109-114. Drammens Latinskole har fire Classer foruden Handelsclassen. Dens Udgifter vare i 1839 3511½ Eyd. og Indtægterne 3571½ Eyd., hvoraf Statscassens Tilskud var 2000 Eyd. Discipulernes Antal var i sidste Kvartal s. A. 48. Bragerens Borger-skole har faaet en i 1838 for Communes Regning opført ny og velindrettet Skolebygning, der har kostet omtrent 3000 Eyd., uden at de ubændige Bygninger endnu ere opførte, og vil Skolens gamle Bygning nu blive solgt. Denne Skoles Disciple har i den sidste Tid været imellem 70 og 80. Strøms Borger-skoles første Lærer er ikke mere den residierende Capellan, men denne Lærer oppebærer de det forhenværende Aftensangspræste-Embedet paa Strøms tillagte Indtagter, saavel som Skolepengene, imod at han for en Deel lønner Skolens anden Lærer. Disse to Skolers Bygninger tilhøre nu ikke længer Kirkerne, men ere overdragne Kommunen, ligesom den Bragerens Skole forhen tilhørende Bygning i 1838 er affaaet til Kommunen, imod at denne Skole er indrømmet en ny opført og hensigtsmæssigen indrettet Sommerbygning. Søndagskolen er nu ved frivillige Sammenfud bragt i Stand og holdes i den nye Borger-skoles Bygning paa Bragerens. Den har omtrent 150 Disciple i fire Classer, og antages snart at blive udvidet med en femte Klasse. Lærerne ere for Tiden ni.
114. Det omhandlede Præveasyl, der holdes paa Tangen, er aldeles privat, og det er ikke til dette at Kongen skænkede 1000 Eyd., men til fire Asyls som kunne ventes istandbragte, hvoraf to paa Bragerens, et paa Strøms og et paa Tangen, til hvilke Communebestyrelsen har bevilget et aarligt Tilskud af indtil 1000 Eyd.
115. Bragerens har for nærværende Tid fire fattighuse, hvoraf de tre ere meget smaae og uhenigtsmæssige. Strøms har tre fattighuse, og paa Tangen er et nyt fattighus under Bygning med 12 Bærelser til omtrent 24 Fattige.
116. Efterat den Bygning, der tilhørte det S. 4 og 5 ommeldte Kornmagazin, var i Aaret 1827 afbrændt, har her ikke længere været noget Kornmagazin til Kongsbergs Forsyning.
- Af offentlige Bygninger, som paa Communes Bekostning vedligeholdes, har Drammen for nærværende Tid, foruden den Bragerens Borger-skole forhen tilhørende Bindingsværks (ikke grundmurede) Bygning, der nu benyttes af Kommunen til Formandskabs- og Representantskabs-Samlinger, til Egningscommissionerne, til Commune-archivets Opbevaring ic., og foruden Arbeidsanstaltens forrige Bygning, der benyttes til forskellige offentlige Indretninger, tillige de forskellige Skolebygninger at vedligeholde.
117. Af Fabriker har Drammen i 1840 faaet en af Kjøbmand G. Sollett paa Strøms efter en temmelig stor Maalestok opført Dampmølle til Korns Formaling. Fra 1ste Mai s. A. har ogsaa Drammen faaet et nyt Bogtrykkerie. Brandvænsbrandrierne vare i sidste Kvartal af 1839 tilsammen 14, som havde 27 Kjøbler i Drift, hvoraf Afgiften for det hele Aar var 9521½ Eyd.

- Ø. 121. Drammens Fald-Intrader vare i Aaret 1839 i Sels 119,196 Spd. 58 p. og i Sebler 97,678 Spd. 45 p.
- 123. Hvad her om Kjøbstædforordet anført er, kan saaledes berigtiges: I Aaret 1838 kjøbte Kommunen af Grosserer Peder Gappelen Bo de saakaldte Bragernæs Grunde for 5350 Spd., siden hvilken Tid Byen i Afgift af disse Grunde og af de derpaa værende Løfter oppebærer omtrent 350 Spd. aarlig, hvorhos dertil hører en Udskat af stor Udstrækning, men meest bestaaende af Fjeld, der benyttes til Græsgang for Bragernæs Indvaaneres Kreaturer. Desuden erhvoldt Byen ved Indkjøb af et Terrain til et Belanlæg, hvorved Bragernæs Baggade er forlænget opførte, nogle Løstede, som for Aiden ere bortforpagtede for 35 Spd. aarlig.
- 125. Kongsbergs Middelskoles Udgifter vare i 1839 946 Spd. og dens Indtægter 783½ Spd., hvoraf Skolepengenes Beløb var 313 Spd. Dens Disciple vare i samme Aar 12. Kongsbergs (Almueskole) af enet alene vedkommende Skolecasfes Udgifter i samme Aar vare 732½ Spd., foruden de 300 Spd. som aarlig erlægges til Middelskolen.
- 127. Staden har nu fire Politibetjente og fem Gadevagtere. Det 1. 46 anførte grønne ridende Corps opløstes allerede i 1816 af sig selv, af Mangel paa Medlemmer.
- 139. Kongsbergs Commune-Udgifter beløbe i 1839 til 2886½ Spd., hvoraf de reglementerede aarlige Udgifter Beløb var 767½ Spd. Commune-Etatterne for dette Aar vare 2327½ Spd.
- 168. I Aaret 1839 var Productionen af Kartovnen ved Hæstet Jernværl 2220 Spd. 3½ Spd. Stangjern og 1021 Spd. 12½ Spd. Ståbegods, saa at dette Aars Drift er stærk i Aftagende.
- 171, E. 2. Her kan tillægges, at det omhandlede Glasværk maa nu ansees aldeles nedlagt.
- 191. I Aaret 1838 er fra Holmsbo udfikket 228½ Last Trælast, og i 1839 er herfra udgaet af Trælast tre Ladninger til England, en Ladning til Holland og ligeledes en Ladning til Danmark, tilfammen 446 Trælastflaster, hvilken Udfikning er færdig ved Holmsbostræde Kjøbmand.
- = Fra Fiktvædet er i Aaret 1839 udfikket af Trælast 107½ Last.
- 192. Trælastudfikningen fra Sætre-Brugtet i Aaret 1839 udgjorde 319 Laster, og fra den nærliggende Sandebugt udfiktedes ved en Kjøbmand i Christiania 97½ Last Trælast.
- 193, E. 35, fem, læs: fire.
- 196, E. 23, 5 Mile, læs 6½ Mile.
- 206. For det her E. 28—33 omhandlede Kobberværk er Smeltningsten med fornødne Bygninger opførte, men Smeltningen var i April 1840 endnu ikke begyndt.
- 207, E. 19. Gaarden Kås er nu ikke længere Thingsted.
- 208. Ved de her forekommende Gaarde mærkes, at den E. 23 anførte Gaard Lougerud skal være Vestre, ligesom den E. 40 anførte skal være Østre. Gaarden Landsværl er nu ikke længere Embedsgaard for Fogden, men er ved Salg bleven privat Eiendom.
- 216. Til de her anførte historiske Notitser kan lægges, at i Aaret 1819 gjorde Lougen paa flere Steder ved Kongsberg og i Sandness Etade ved Dørsommelse, og i Aaret 1822, efter et fra den 2de til den 27de August vedholdende Regnveir, fælg Lougen omtrent 7 Fod i perpendicular Høide og anrettede megen Adelæggelse paa den af Bergstadens offentlige Indtægter, vedkommende Selskabet. Jernværket, samt Uld- og Finnermanufaktur, ligesom Dørsommelsen gjorde megen Etade i Sandness.
- 226—227. Efter hvad der med Hensyn til Klosterne i Sandness er forfatteren meddeelt af den i dette Skrift oftere forekommende Sandness Chr. Lange i Frederiksbarn, der har anstillet vidtæftige Undersøgel-

B. For Buskeruds Amt.

Eftegjelde og gderier.	Folkemængde.	Gaards brugende.			Udsæd		Kreaturhold.		
		Ejere.	Selskaber.	Husmænd med Ford.	af Korn.	af Potatoes.	Fælle.	Fæture.	Omæsse.
Prøglb.	3121	237	51	272	1835	1417	396	1340	1851
erhøug	7953	458	111	666	3936	3462	858	3270	6825
—	3936	392	40	240	680	455	196	1221	2827
—	3645	374	4	192	334	135	188	1400	2458
—	5345	555	26	223	698	329	376	2608	3394
rige og ingdals derie . . .	24,000	2016	232	1593	7483	5798	2014	9839	17,355
is Prøglb.	5831	503	88	413	2329	925	389	2189	3849
im	6293	624	125	309	2398	1499	471	1949	2392
—	8428	763	80	369	2900	3503	725	2586	2945
—	5122	401	47	297	2863	4897	615	2450	2351
mmens	674	12	2	18	139	487	49	128	142
a	1814	209	38	69	992	1060	215	759	821
um	1832	95	32	62	709	759	204	737	785
ruds Fog-	29,997	2607	412	1537	12,330	13,130	2668	10,798	13,285
svær Prøglb.	3882	465	65	129	1814	1443	398	1888	2377
igsbergs	251	50	4	6	12	20	3	34	162
erg	2671	371	50	112	456	355	158	1031	2137
ug	5195	473	93	354	1249	953	313	2169	3869
edal og børs Fog-	11,999	1359	212	601	3531	2771	872	5122	8545
ruds Amt	65,996	5982	856	3731	23,344	21,699	5554	25,759	37,185

Gaard af Skouge Prøglb med 48 Beboere, som i det Civile henføres til Buskeruds Fogderie, er medtaget i Folkemængden m. m. for Egerfeld.

Ringerige og Hallingdals Fogderie er Matrifkultfylden for Hole og 1151 $\frac{1}{2}$ Etyldblt., for Rorderhøug 2155 $\frac{1}{2}$, for Røst 1099 $\frac{1}{2}$, Røst 1357 $\frac{1}{2}$ Etyldblt., følgende for det hele Fogderie 6763 $\frac{1}{2}$ Etyldblt.

Buskeruds Fogderies Matrifkultfyld er derimod tilsammen 7246 $\frac{1}{2}$ Etyldblt., hvoraf for Sigdals Thinglang 1238 $\frac{1}{2}$, for Røstums 1175 $\frac{1}{2}$, for Egers for Røst 1467 $\frac{1}{2}$, for Røstens 707 og for Røstums 559 $\frac{1}{2}$ Etyldblt. Røstums og Sandbørs Fogderies Matrifkultfyld er for Sandbørs og 1436 $\frac{1}{2}$ Etyldblt., for Røstbergs 687 $\frac{1}{2}$, for Røstums 439 $\frac{1}{2}$, Røst og Røstums Thinglang 831 $\frac{1}{2}$ Etyldblt., altfaa for Fogderi 7 $\frac{1}{2}$ Etyldblt. Saaledes bliver Buskeruds Amts hele Matrifkultfyld 8 Etyldblt.

C. **Larlsberg og Laurvigs Amt.**

Præstegjælde og Fogderier.	Folkemængde.	Gaards- brugende.			Udsæd		Kreaturhold.	
		Beløbere.	Ellerhænder.	Grundmænd med Tord.	af Korn. Tdr.	af Potatoes. Tdr.	Heft.	Paakreature.
Stouge Prgld	1628	180	36	41	682	1426	144	607
af Drammens —	634	19	5	10	188	590	54	205
= Hurums —	1737	73	13	26	252	321	79	272
Sande —	2771	314	43	67	1633	1751	353	1126
Hoffs —	1673	134	26	108	1037	905	204	866
Laurdals —	2271	182	59	128	1441	826	280	1159
af Botne —	1600	217	26	11	1168	897	213	860
Baale —	2408	322	21	51	2039	1298	342	1289
Ramnæs —	2716	350	53	44	2312	1152	396	1530
Borre —	3017	226	51	43	1148	1367	285	1014
Gembs —	3487	348	61	53	2001	1488	457	1613
af Rønbergs —	103	4	=	=	12	14	4	14
= Rotters —	2984	247	42	26	620	571	203	643
Stofte —	3910	429	71	86	2150	1815	429	1696
af Annebo —	1892	264	16	61	1149	625	253	864
Larlsbergs Fogderie . . .	32,771	3309	523	755	17,032	15,046	3676	13,758
af Rotters Prgld	1708	114	39	8	251	242	84	269
Sandeherred —	4106	218	215	49	1868	1388	364	1368
af Annebo —	405	61	5	12	178	108	48	177
Hedrum —	3518	88	307	66	1777	1601	356	1489
Ljølling —	2055	109	147	33	1189	1023	266	935
Brunlaugnæs —	3362	51	253	84	1230	2032	382	1202
Frederiksværn —	1890	=	=	=	3	36	31	96
Laurvigs Fog- derie	17,044	641	966	252	6496	6430	1531	5536
Larlsberg og Laurvigs Amt	49,815	3950	1389	1007	23,528	21,476	5207	19,294

Under Stouge Prglds Folkemængde m. m. er medregnet en **En** Eger Prgld med 26 Bøer, som i det Civile hører under Larlsberg derie.

I Larlsbergs Fogderie udgjør Matrikalskylden for Stouge **21 614 $\frac{1}{2}$** Skyldbl., for Sande **1233 $\frac{1}{2}$** , for Hoffs **431 $\frac{1}{2}$** , for Laurdals for Botne **397 $\frac{1}{2}$** , for Baale **946 $\frac{1}{2}$** , for Ramnæs **995 $\frac{1}{2}$** , for Borre 4 for Gembs **1233 $\frac{1}{2}$** , for Rotters **346 $\frac{1}{2}$** , for Stofte **953 $\frac{1}{2}$** , og for Ljølling **569 $\frac{1}{2}$** Skyldbl., saa at Fogderiets hele Matrikalskyld **8942 $\frac{1}{2}$** Skyldbl.

Laurvigs Fogderies Matrikalskyld er **4051 $\frac{1}{2}$** Skyldbl., hvoraf su beherredes Ljølling **1323 $\frac{1}{2}$** , for Ljøllings **776 $\frac{1}{2}$** , for Hedrums **1108 $\frac{1}{2}$** , for Brunlaugnæs **860 $\frac{1}{2}$** Skyldbl.

Som en Følge heraf er Amtets Matrikalskyld **12,994 $\frac{1}{2}$** Skyldbl.

Statistiske Tabeller

vedkommende

**Christians, Bøsteruds, samt Karlsberg og Laurvigs Amters
Landdistricter,**

er saa vidt Folkemængde, Gaardbrugers- og Huusmands-Antal, Korn-
og Potatoes-Udsæd, samt Kreaturhold angaaer.

I disse Tabeller er Folkemængden m. m. anført saaledes, som samme
er fandtes ved den i Slutningen af 1836 foregaaende Optælling. Til Land-
districterne er her hentegnet Alt, hvad ikke hører under Kjøbstædernes Ju-
isdiction. Som en Følge heraf er Landstædernes Folkemængde m. m. ind-
efattet under de Præstegjelde hvortil de henhøre.

A. For Christians Amt.

Præstegjelde og Fogderier.	Kostemængde.	Gaard- brugende.		Hundene med Sord.	Udsæd.		Kreaturhold.		
		Gælder.	Sælsdinger.		af Korn.	af Potatoes.	Heffe.	Besteure.	Gmæsse.
					Tdr.	Tdr.			
D. Totens									
Præstegjeld.	6060	362	55	453	3385	3846	911	3492	3720
B. Totens —	5195	448	71	281	2995	2056	934	3075	3133
Bardals —	3001	158	13	274	1402	1000	413	1824	2570
Biri —	4252	269	24	338	1940	1332	581	2591	3855
Faaberg —	5216	246	20	453	1887	1165	618	3407	4671
Gusdal —	5471	229	17	548	2116	944	697	5165	4233
Totens Fog- derie . . .	29,195	1712	200	2347	13,725	10,345	4154	19,554	22,182
Dier Prgd.	3592	197	33	275	1037	558	349	2755	2714
Ringebo —	4051	238	21	325	1493	543	713	4800	4279
Froen —	6609	344	39	662	2709	717	1238	6451	9304
Baage —	5450	221	48	536	1879	347	742	4462	8945
Lom —	4835	339	23	271	1417	620	687	3798	12,702
Leifs —	6227	529	25	423	1823	34	1001	5398	8109
Gulbrands- dalens Fog- derie . . .	30,764	1868	189	2492	10,358	2819	4730	27,664	46,053
Javnager									
Præstegjeld.	3905	276	51	305	1848	1105	529	2176	4375
Gran —	7379	477	54	690	2799	1250	791	3464	6796
af Durdalens —	257	15	5	24	65	46	40	151	328
Lands —	7170	431	39	736	2598	1293	787	4061	7940
S. Durdals —	4707	391	31	362	1298	1444	382	2981	7576
N. Durdals —	4382	382	15	332	897	909	347	2787	6047
Slidre —	4578	386	15	349	1178	773	464	3081	4568
Bangs —	2571	190	26	161	647	332	305	2134	2826
Hadeland, Land og Val- ders Fogde- rie	34,969	2548	236	2959	11,330	7152	3645	20,835	40,456
Christians Amt	94,928	6128	625	7788	35,412	20,314	12,529	68,053	108,691

I Totens Fogderie er Matrifikulshylden for D. Totens Thinglaug 2074½ Styldbr., for B. Totens 1501½, for Bardals 899½, for Biri 1384½, for Faaberg 1519½ og for Gusdal 1518½ Styldbr., saa at Fogderiets hele Matrifikulshyd er 8898½ Styldbr.

Gulbrandsdalens Fogderies Matrifikulshyd er 7659½ Styldbr., og der af Diers Thinglaug 995½ Styldbr., Ringebo Thinglaug 1294½, Froen 1778½, Baage 1375½, Loms 1216½ og Leifs Thinglaug 993½ Styldbr.

Hadeland, Land og Valders Fogderie har en Matrifikulshyd af 9663 Styldbr. Deraf er Stylden for Javnager Thinglaug 1508½, for Gran 2014½, for begge Lands Thinglaug 1654½, for S. Durdals 702½, for N. Durdals 803½, for Slidre 1376½, og for Bangs Thinglaug 607½ Styldaler. Amtets hele Matrifikulshyd er 24,221½ Styldbr.

Topographisk-Statistisk

Beskrivelse

over

Kongeriget Norge

af

Jens Kraft.

Jens Kraft.

Fjerde Deels første Hefte.

Anden omarbejdede Udgave.

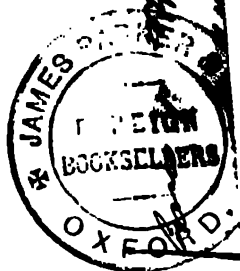

Christiania 1842.

Trykt hos Chr. Grøndahls.

Mr Mallory writes to
out of

Signature

Will be obtainable separately

80 Christina (i.e. September) 1840, with
extensive 3 parts bound up in one &
but without the third part
- no (applying by post-card to Mr. W.
at Christina), to ascertain in
advance above work has ever been

Det
Vestenfieldske Norge

topographisk-statistisk

beskrevet

af

Jens Krakk.

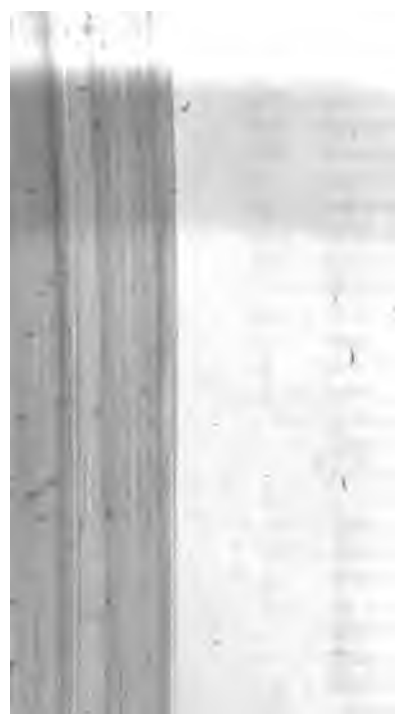
Første Hefte.

Anden omarbejdede Udgave.

Christiania 1842.
Trykt hos Chr. Grøndahl.

Stavanger Amt¹.

ette Amt, der udgjør den sydligste Deel af det Vestenfjeldske Norge, bestaaer af toende Fogderier, nemlig Jæderen og Dalernes Fogderi, isyrlke Fogderi, ligger mellem 58 Gr. 18 Min. og 59 Gr. 44 Min. Brede, omgives mod Nord af Søndre Bergenhuus Amt, mod Øst af Naabygdelaugst under Nedens Amt, samt i Vest og Sydvest af Jæderen under Lister og Mandals Amt, og grænses for Syd til Havet. Den nordøstlige og østlige Deel af Amtet, der formentlig udgjør den vestlige Straaning af den mellem det Søndenfjeldske Vestenfjeldske grænseflade Høvedsfjeldskæde, ind i hvilken forskellige og mindre Dalstrækninger skjære sig op, er luttet Fjeldbegn, der sig til en Høide af flere tusinde Fod over Havfladen, Amtets Deel, hvortil det egentlige Jæderen hører, har derimod vidtløftig og mere lavtliggende Flader end noget andet District af det Vestenfjeldske, og isyrlke Fogderi, der er Amtets vestlige og nordvestlige Deel, bestaaer af et ved Fjorden splittet bjergrigt Fjeldland, som omgiver sig af Havet dannet Bugt, i hvilken forskellige frugtbare Ogrupper af jorder adspredte. Med Hensyn til Aaringsveiene er Amtet en af de syrlke Vestenfjeldske, da det egentlige Jæderen saavel som Verne i sig selv have fordeelsagtigt Agerbrug, Havet og Fjordene afgive betydelig Fiskeri og Fjeldbyggerne medføre god Anledning til Færdst, mod Amtet for en stor Deel mangler fornøden Skov. For Produktionen er Veligheden i det Hele beqvem. I det Indre af Amtet gives flere behagelige Situationer, og med Hensyn til Odbuds- og Aar maa Amtet anses for at være den mærkeligste Egn i Landet. Areal er omtrent 70 norske Qvadratmile, hvorpaa efter Folketællingen af 1835 levede 66,203 Mennesker, samt i det egentlige Landdistrikt naaer Stavanger Kjøbstads Folkemængde fradrages, 61,346 Mennesker, der giver en Befolkning af 876 Mennesker paa Qvadratmilen, i dette Amt, skøndt det mindst folkerige af de vestenfjeldske Amter,

af trykte Kilder til Kundskab om Stavanger Amt har man "Beskrivelse over Stavanger Amt af Hans Arenh", 1ste Deel Kjøbh. 1779. 8., der dog egentlig kun er en Begyndelse til Amtets Beskrivelse, hvorhos i den danske handelsstidende for Aarene 1812 og 1813 ere nogle Rejsbemærkninger af Historikeren Pram indførte, der beskriver dette Amt. Desuden findes i Manuskript en i 1745 af daværende Amtmand Dr. Fine udgiven Beskrivelse over Amtet, der giver god Oplysning om samledes daværende Forfatning og især i antiquarisk Henseende er af megen Betydning.

dog er det bedst befolkede blandt disse. Foruden Stavanger Kjøbstad har Amtet to Ladestæder og er inddeelt i tre Sorensfriherier, med 31 Thinglauge eller saakaldte Skibreder, 22 Præstegjælde og 51 Kirkefogne. Matrikulsfylden er 13,761 Skyllb. 1 Ort 13 p., og er Amtet, ligesom af Folkemængde saa og af Jordfyld, det mindste af de Vestensjælliske Amter¹.

Amtets Kjøb- og Ladestæder ere:

1. Stavanger.

Denne Kjøbstad, fordm Stasfangur, ligger paa Nordfiden af Fæderen, ved en fra den store Bukkefjord indgaaende Bugt, paa 58 Gr. 57 Min. og 30 Secunders Brede², 7½ Mile fra Egersund, 14½ Mile fra Flekkefjord, 25½ Mile fra Christiansand og 61½ Mile fra Christiania³, samt til Vands 15 Mile fra Bergen, hvorimod Afstanden, beregnet efter Seemile, bliver 15 Mile fra Egersund, 25 Mile fra Bergen og 40 Mile fra Christiansand.

Stavanger er en af Norges ældste Kjøbstæder; dog har den næppe i det 10de Aarhundrede været til, eller i det Mindste ikke i nogen Anseelse, da den ellers rimeligviis vilde være bleven omtalt under Kongerne Harald Haarfager og Hakon Adelsfeen. Alligevel forekommer Stedets Navn tidlig, da der blandt de med Haralds Enevælde misfornøiede Nordmænd, der flyttede over til Island, nævnes toende fra Stasfangur⁴, og i Begyndelsen af det 11te Aarhundrede synes her at have været en Kjøbstad⁵, ligesom her i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, eller muligens allerede før, var et Bispestæde. Aar 1128 holdt Kong Sigurd Jorsalafar her sit Bryllup med sin Dronning Cicilia, og Kong Magnus Erlingsen, der som Usurpator fandt det fornødent at smigre Geistligheden, hvorfor han stænkede Staden til Gud og den hellige Erithun, en Gave som i Aaret 1250 blev stadfæstet af Hakon Hakonsen⁶, var her i 1181 for at faae Forstærkning af Biskoppen mod Kong Sverre. Vinteren 1193 til 1194 havde Eufestieggernes Staden inde, som de igjen forlode efterat deres Parti var tilintetgjort af Kong Sverre i Florevaag ved Bergen, Aar 1205 blev Stavanger plyndret af Baglerne, som kom hid med 27 Fartøier, og mod Slutningen af Aaret 1207 kom atter en Flok Bagler hertil, som jage Kong Sverres Søsteren, Peter Steiper, med flere Virkebenere ud af Byen.

¹ Ved Angivelsen af Quadratinbæld, Folkemængde og Matrikulsfyld er taget Hensyn til de Forandringer med Hensyn til Amtets Udstrækning, der er foregaaede ved Resolutioner af 19de Decbr. 1837 og 6te Juni 1840.

² Dette er, ifølge Professor Gömarz, Stavanger Kirkes Polshøide, see Hæften i Mag. for Naturvidenskaberne 8de Bd. S. 282.

³ Den her angivne Afstand fra Christiania er beregnet efter Postveien ned Christiansand, hvorimod Velen, naar den tages over Løve Tøllemarken og Sundal, kun bliver 38 Mile lang, hvoraf 4½ Mill egentlig fjælder.

⁴ See Landnamsa-Saga, 1ste Part S. 19 og 20, samt Söfnings Norges Historie Anden Deel S. 485.

⁵ Stavanger nævnes nemlig i Kong Magnus den Godes Saga, Cap. A hos Enorre.

⁶ See Suhms Historie af Danmark, 10de Deel S. 175 og 187, samt Hertelins Diplomatarium Arna-Magnum, 2den Deel S. 22.

Derefter de igjen vendte Albage til Bergen. Aar 1262, da Kong Hakon Hakonsen havde sit Tog for til Ørkenserne, kom han til Stavanger og lod udtræde mange Folk og Skibe af Rhysske, og under Kong Magnus Lagabæter afbrændte Stavanger 1272¹. I det trediede Aarhundrede var her allerede en Kongsgaard, og ved den Tid før indtill Reformationen havde Stedet tre Kirker, nemlig foruden den endnu tilværende St. Svithuns Kirke, en kaldet Vor Frues eller St. Maria Kirke, og en anden St. Mortens Kirke, samt endvidere tvende løstere med Kirker, nemlig St. Peders og St. Olavs Kloster, hvis Tiliggenhed man endnu veed at opgive², ligesom Staden synes ved

Tider at have været af større Omfang end nu, da man mangeskeds, hvorfor sammes nu beboede Terrain, har fundet Spor efter ødelagte bygninger. I det fjerde Aarhundrede, da de nordste Kjøbstæder, foruden de i Bahus-Lehn, vare syv i Tallet, var Stavanger næst efter Bergen og Trondhjem en af de vigtigste Handelssteder, hvorfor den i Aaret 1596 blev i Prindsesfesttyr sat lige med Tønsberg. Aar 1607 var Kong Christian den Fjerde her og holdt Herredag paa Kongsgaarden, ved hvilken Heilighed Staden tillagdes Handelsrettighed i en Circumscription af tre Mile og Gaarden Egenæs Hænkedes til Bymark; men: og tyve Aar senere (1633) leed Staden næst ved en Ildbrand, orved mere end en Halvdeel af samme fortæres af Luene, og i Steden af Aarhundredet finder man Staden uden synderlig Handelsrelse, endskjøndt dens Borgerstab i 1664 skal have bestaaet af 373 Mennesker. Endelig blev, efter en i 1684 indtruffen Ildbrand, hvorved 149 Huse i den bedste Deel af Byen afbrændte, Biskoppens og Rådmandens Sæde, ifølge en allerede ved Reskr. af 6te Mai 1682 givne Bestemmelse, forflyttet til Christianssand, hvorhos i Privilegierne for denne Stad af 15de Juni 1686 Stavanger Kjøbstædsrettigheder ere ophævede, og Stedet som en Ladeplads henlagt under Landets Jurisdiction, hvilken Bestemmelse ligger til Grund for Reskriptet af 16de December 1686, hvorved fornævnte Bud for Stavangers Vedkommende fattes i Kraft fra det paafølgende Aars Begyndelse, ligesom der et andet Reskript af f. D. Egenæs skulde have været Stavanger ligemed Kjøbstæds-Privilegierne berøvet, hvilket dog ikke blev iværksat. Ved disse tvende kort paa hinanden fulgte Stød, aftog Stavanger,

¹ Dette sees af *Scriptores rerum Danicarum*, 3de Deel S. 112.

² St. Maria Kirke nævnes i et Document af 1298 i Thorkellns Diplomatarium, 2den Deel, S. 229, og i et Afskrift af 1434 i Nye Danske Registre 1ste Bd. S. 38. St. Mortens Kirke forekommer ligeledes i Documenter af 1296 og 1298 i bemeldte Diplomatarium, S. 183 og 226, samt i et Document af den Arna-Magnæanske Samling af 1310, foruden i et Par senere. Ved St. Peders Kloster eller Kirke var et Hospital for Speedstæ, stiftet af Biskop Thorer 1270, ifølge Suhms Historie af Danmark, 10de Deel S. 656 og 680, samt Thorkellns Diplomatarium, S. 58. St. Olavs Kirke forekommer i adskillige gamle Documenter, saasom i et af 1299 i bemeldte Diplomatarium. S. 245, og i et andet af 1310; St. Olavs Kloster nævnes derimod først senere, saa at det maaskee er yngre end Kirken. At her desuden maa have været en Hellig Trejohannis Kirke, seer man af et Document af 1218 i foranstøtte Diplomatarium, S. 84.

dende, og i 1722 af 421 Sam-
Indvaanere, af hvilke kun 24
Svæffelse, foruden de forløbne &
hvorefter dog kun den ringeste De-
afbrændte, kan have bidraget. U-
nium Næringsveiene her paa St-
fatningen ringe, seer man hos d-
1745 havde 425 beboede Huse,
Mindste 2200 Indvaanere, og se-
nemlig Matten imellem den 31te
end 40 Huse i Strandgaden afl-
da omtrent 50 tildeels nyopbygg
Efter Folketællingen af 1769 var
indsaldt gode Fiskerier i Stavang-
det indtil ud i sammes sidste De-
Øvrigt heldige Conjunctioner i de
første Aar af det nittende Aarhu-
naar man tager Hensyn til Folk-
1795 fandtes 2478 og i 1801
Folketællingen af 1815 kun var
imod Staden, som en Folge af
lang Række af Aar er gaaet til
thi efter Folketællingen af 1825
Jurisdiction 3777 Mennesker, &
Haandværkere med Borgerkab,
Beboerne af Forstaden Været 1
pdelagde omtrent 40 Huse, havd
1857 Indvaanere hvoraf 241 i

raaninger. I Waagens Bund ligger den anseelige Domkirke med flere fentlige Bygninger omkring sig. Den øvrige beboede Deel, der fører etffjellige Ravne, udgjør en bred Landtunge, hvis ene Side begrænses af Waagen, udenfor hvilken ligger det saakaldte Østervaag, som er Byens yderste nordøstlige Deel, der igjen slutter sig til Forstaden Været, en Sæmning af mange meest smaa, af Søfolk og Dagelønnere beboede, Huse udenfor Kjøbstadens Grund. Afkomsten til Byen fra den i samme forende Landevei er munter og venlig, og for den Reisende, som fra Søsiden nærmer sig Stedet, giver Synet af de mange anseelige Kvebligeholdte Vaskhuse, der omgive Havnen, et forbeelagtigt Begreb om Stedets Handelsrørrelse. I Almindelighed er dog det beboede Terræin usædnt og klippesfuldt, samt Gaderne snævre, saa at kun meget rae af bløse kunne passeres af Kjørende. Byens i Brandcaassen fortrede Bygninger, hvis Antal ved Udgangen af 1828 var 671, og hvis Forsikringssum var 231,990 Spd., udgjorde derimod ved Udgangen af 1839 et Antal af 781, der vare forsikrede for 532,920 Spd., samt ved Udgangen af 1841 et Antal af 806, hvis Afsumsum var 87,824 Spd. Desuden ere paa foranstøttede "Værter", omkring Bredeandst og paa Bispeledegaaards Grund 157 beboede Huse¹, der kunne regnes til Stavangers Forstader, foruden 55 Søhuse, ligejoms paa Sundvaaggen, udenfor Stavanger, omirent 60 Søhuse og ligesaa mange laaningshuse, hvis Beboere kunne ansees henhørende til Stavangers Folkemængde. Af Bygningerne i Forstaderne paa Landets Grund vare ved Udgangen af 1841 71 afsumreder i Brandcaassen for 34,460 Spd.

Stadens offentlige Indretninger ere:

a. Kirken, forhen St. Svetonii eller St. Svithuns Kirke kaldet, Stiftets gamle Domkirke, der er af hvi Albe², og næst Thronkjens Domkirke den anseeligste Kirkebygning i Landet. Den er indendig 93½ Alen lang, hvoraf Choret, hvis Længde er 32 Alen, er bygget af hugne Stene, med en Hvalving af Steen, der har smukke huer med Lister og Lovværk, hvorimod den egentlige Kirke er opført med en svagere Graasteensmuur uden Hvalving, men med sex Pillers paa hver Side, der ligesom Vinduesposterne og Buene, samt Dørstolperne ere af hugne Stene. Kirken havde i sin Tid mange Altere, og den hellige Svithuns Skrin forvaredes her³. I Aaret 1272 afbrandte

¹ Det har i den senere Tid flere Gange været paatænkt, at indtage Værket med de flere omkring Byen opførte jordløse Huse under Kjøbstadens Jurisdiction, hvorom ogsaa af Forstaden Værets Beboere i 1822 har været ansøgt.

² Ifølge J. L. Wolffe's Norrigia illustrata, S. 20, skal man forhen i Kirkens Muur have fundet Aaretallet 1013, der nu i mere end et Aarhundrede ikke har været at see, ligesom man i Ordet MLC, der forekommer i en plattysk Inscription paa en af Kirkens Klokker, troer at have fundet Aaretallet 1099.

³ Dette seer man af Kong Ingt Baardsens Saga, Cap. 5; men da den hellige Svithun havde været Biskop i Winchester eller Venta Belgarum i England, hvor han døde 862, saa har det formodentlig været et Bedragerie af Geistligheden, at hans Skrin, hvori nemlig hans Levninger forvaredes, skulde findes her. Da den første Biskop i Stavanger, Selahallvax,

til en almindelig Skole, ifkun d
tion af 2den Octob. 1824 igjen
forenet med en Borgerstole, h
subskriberet 4720½ Spd., og sene
ligesom dertil overlodes den for
hvilken Fond fik en Tilvært ved
med Fundats af 23de Octob. 1
den 20de Novemb. 1826, og me
overensstemmende med en unde
har en anseelig Skolebygning, d
kjøbt af de subskriberede Bidrag
Adjunkter og to andre Lærere, og
vare efter Middelstal 51, udgjor
1839 og 40 ifkun 35, hvoraf i
13 Studerende, hvilket Antal do
igjen var steget til 46, hvoraf
Indtægt ere Disciplernes Conting
Spd., og i 1840 til 829½ Spd.
Fond har aarlig 400 Spd., mod
holdelse. Dens Udgifter vare i
Spd., hvoraf Lønninger medtog
1603 Spd. Ved Udgangen af
staaende Penge 592 Spd., dens e
forrige Realskoles Fond 360½ Spd.
530 Spd. Til Skolen hører er
Desuden har Stavanger en af i
mueskole, der i de sidste Aar i
næsten ubehjælp.

Brug. Fremdeles kan til de herværende Læreanstalter regnes Josephines Stiftelse, der er en i 1834, tildeels efter Mønsteret af Eugénies Stiftelse i Christiania, af nogle Privatmænd oprettet Underviisnings- og Opdragelses-Anstalt, hvis Hensigt er at oplære unge Piger af den trængende Almueklasse til at blive buelige Tjenestetjende. Denne Indretning, der blot underholdes ved frivillige Bidrag, og i hvilken i Aaret 1840 18 fattige Pigebørn vare optagne, som foruden at undervises i Læsning, Skrivning og Regning, tillige oplærtes af tvende Lærerinder i Haandarbejde med at sye, spinde, stikke og væve, men hvis Virksomhed forventes at kunne udvides, har nu faaet en ny og til Stiftelsens Diemed svarende Bygning, der er opført udenfor Byens Grund og fra October 1840 benyttet. Eleverne husholdes med Arbejde deels for Stiftelsens egen Regning og deels for Andre mod Betaling, og i 1840 er her været 955 Alen forskjellige Løier, ligesom man har været beskæftiget med at sye og reparere Linned og Klædningsstykker, spinde Varn m. m.¹.

c. Forsørgelsesanstalter, hvoraf her ere tvende, nemlig et Hospital og et Fattigarbeidshuus. Hospitalet er en meget gammel Stiftelse, maaffee en Levning af det ved St. Veders Kloster værende Hospital for Syedalske, og dets ældste nuværende Fundats er af 1612. Stiftelsen har en egen Bygning af Træ, men det ved samme værende Kapel er ifølge Resol. af 3die Aug. 1815 nedrevet og bortsolgt, og med Stiftelsens er forenet et Bevaringssted for Vanvittige, ifølge Reskr. af 24de Febr. 1786. Stiftelsens Lemmer ere for Tiden 11. Forhen bestode dens Indtægter i Afgifter af beneficeret Gods (sef. Reskr. af 26de Aug. 1726), i Grundleie m. m., hvorimod Hospitalet nu er henlagt under Fattigvæsenet. Arbeidshuset eiede ved Udgangen af 1837 en rentebærende Capital, stor 1947½ Spd. foruden en Cassesbeholdning af 113½ Spd. Dets Indtægter bestaae i Renterne af denne Capital, samt i ½ pCt. af alle solgte Gendomme, sef. Reskr. af 14de Octob. 1791, 25de Octob. 1793, og 14de Octob. 1803. Lemmerne ere 10. Med disse Stiftelser vil imidlertid nu, ifølge en af Byens Formænd og Repræsentanter i April 1842 fattet Beslutning, foregaae den Forandring, at deres Capitaler og hvad de til samme hørende Bygninger kunne udbringes til, anvendes til Istandbringelse af en combineret Indretning, bestaaende af et Arbeidshuus, et Sygehuus indrettet for 50 Syge og en Daareliste, hvortil en ny fælleds Bygning er bestemt at opføres paa det gamle Hospitals Grund. Til Beskrivelse af de herved medgaaende Omkostninger er bevilget 10,000 Spd.

d. Fattigvæsenet, for hvilket gjælder Planen af 14de Sept. 1802, og som fornemmelig underholdes af den Fattigkat, der aarlig paalignes Stedet, hvilken udgjorde i 1819 695½ Spd., men i 1827 til 1829 aarlig omtrent 1600 Spd., samt i 1838 2686½, i 1839 2698 og i 1840 3628 Spd., foruden Afgift af Brændevinsalg i blotse tre Aar respective 951, 737 og 797 Spd. Med den tiltagende Folke-

¹ I Stavangers Amtstidende afgives aarlig Beretning om Stiftelsens Tilstand og Virksomhed.

Alf andre almecennyttige Al
i 1834, som ved 1840 Mars U
lige som Indfydernes Tilgodeha
Spd., og til de offentlige Indret
toiret, hvorfra ugentlig afgaa
af 30te Octob. 1830 tvende
Imellem Stavanger og Christi
48 Timer, samt imellem Stava

Stedets offentlige By
der, ere: a. Raadhuset, en gam
Arrestværelser, hvilken Bygning
ria Kirke, b. Valbjergs-Laarne
det høieste Sted i Byen, og c.

Med Hensyn til Medicin
Districtslagen i Stavangers Di
engageret Stabslæge, som af
aarlig, ligesom Byen lønner en
et privilegeret Apothek, og, efter
huus for Byen ventes oprettet.

Byens Øvrighed, som i
bestod af en Borgermester og 8
nedsattes til 4, og 1672 havde
da Stavanger fik sine tabte Ri
til en Byfoged, og i Begyndel
bestod af en Over-Raadmand, be
1711, blot af en Byfoged, der
hører til Byens Embedsmand er
1837 har Stavanger 7 Kormæ

Stavanger Tolldistrict begynder i S. D. ved Warhoug Elv og Jaderen, hvor Egersunds Tolldistrict ender, og strækker sig i Nord til Ginderaa i Nysylke, hvor Bergens Tolldistrict tilføder. Tolldistrictets personale bestaaer af en Inspector, under hvis Inspectorat ogsaa Egersunds Tolldistrict horer, samt af en Casferer, tre Overbetjente (hvoraf to udenfor Byen), ni Underbetjente og 6 Roerskarle. En ny Tolldistrictsoplysning af Steen er med en Bekostning af omtrent 14,000 Spd. opført og tagen i Brug i 1841.

Af Fabrikker er her en Klædefabrik, der beskæftiger fem eller seks Arbeidere, samt et Brændeviinsbrænderi med een Kjedel af 455 afslippligtige Potters Indhold, men i svag Drift. Videre har Byen to Skibsverfter, hvorpaa jævnliges bygges Skibe, i 1836 til 1840 sammen 9 Skibe af 489½ Commercialæfters Drægtighed. Skibene og Bødderne udgjorde ved Udgangen af 1840 et Antal af 209 Mestere; men ingen Professioner danne her Laug. Næst Skomagerne, hvoraf der 36 Mestere, havde Bødderne de fleste Mestere, nemlig 35, som bet 83 Evende og Dreng, hvorhos her vare 14 Bagere med 35 Evende og Dreng. Siden 1834 er i Stavanger et Bogtrykkeri, som beskæftiger fem Arbeidere, samt hvorfra en Avis ugentlig udkommer.

Stavangers Handel er af megen Vigtighed, og Stedet har steds været et meget vidløftigt Handelsdistrict. Vel dreves i det syttende Aarhundrede nogen Handel inde i Fjordene i Nysylke paa flere Steder med ommebende saalange Nærstrands Tolldistricts Handelsrettigheder stede ved agt, og vel have i det syttende Aarhundrede fremmede Skibe søgt indvæne Egersund og Soggendal for Handelsens Skyld, men efterat Nærstrands Tolldistrict i 1687 var afskaffet og den ubetydelige Handel, man fandt Sted i endeel Aar fra sidstmelbte tvende Havne, allerede i den Tid var ophørt, blev Stavanger det eneste Udsørfelssted for hele Nærstrands Lehn eller den udstrakte Havkyst fra Sireaaen i Syd til Randsfjorden af Bergens Stift i Nord. Dette Handelsdistrict skulde ifølge Art. af 1ste Marts 1690, § 11, til Fordeel for det begunstigede Kristiansand kun strække sig mod S. D. til Strevaaag, men det blev ved sidstnævnte Kjøbstads Privilegier af 1738 igjen udvidet til det gamle Grændse Sireaaen, hvori dog stede Modification ved et Afskrift. 9de Decbr. 1746, og den større Handelsret, som Stavanger tilkom i de Næste Omkreds efter § 3 i Privilegierne af 2den Sept. 1735, som Stedets nugældende specielle Handelslov, blev omfattet ved Afskrift. 7de Juni 1765 havet. Efterhaanden er ogsaa dette District indskrænket ved de udvidede Handelsrettigheder, som i 1798 tilfødtes Egersunds og Soggendals Ladesteder, og fra den anden Side vil det blive indskrænket hvis Kobbervigen erholdes de ansøgte Kjøbstadsrettigheder.

Stavangers Udsørfels-Artikler have fra Fortiden af bestaaet i Trælast, Fiskevarer og Fædevarer, dog udgjorde Stedets Udsørfelse i Decennet 1664 til 1673, da Handelen i Nysylke endnu fandt Sted, i Gjennemsnit aarlig kun 1067½ Td. saltede og 311½ Bog tørrede Fiskevarer, 6 Td., 455½ Bog og 276 Stkr. Lax, 333½ Td. Silb, 496½ Deger Kinkvarer, 350 Td. Rødder, omtrent 300 Kæster Trælast, nogle Ladninger Hummer, en Deel røget og saltet Kjøb, Smør og Talg, og indlydtes til Udsørfelsen i det sidste Aar (1673) 80 Kartaler, hvoraf

af Hummerlojst, og 20 indbr
Dog var endnu den Gang
Udsørselen til Udlandet udgjø
Fylter Bjeller og 611½ Fa
Hummer, 1225 Rd. saltede Fi
728½ Rpb. og 1½ Rd. Falg, er
og i Aarene 1697 til 1699
2317 Rd. Silde, 68,000 Stfr.
melde Aar eiede Stedet 8 Fa

Handelen herfra Stedet i
Udgang endnu ikke af nogen A
Halsdeel af det attende Aarh
Aarene 1720 til 1729 indbr
2579 Rd. Naar undtages Tr
saare liden Udsørsel til Frem
Hummeren gik deels til Biri
engelske Hartsier, og Trælaster
deels til Holland, meest i sm
affskibedes i Aaret 1733 af Hu
33 (mindre) i engelske og 9 i r
mer, af Trælast omtrent 400 i
Udsfibning brugtes 14 norske
Skibe af 1104 Rasters Drægti
tørrede og røgede Fiskevarer, so
vangerste og egersundske Smaa
Aar 1734 til 1748 paa lidet

I de første Snees Aar e
førselen noget, især af Træla

under de fordelagtigere Conjuncturer, som den nordamerikanske Krig medførte, kom mere Liv i Handelen, og Indvandrerne i Decenniet 1775 til 1784 i Gjennemsnit aarlig 6550 Indb., i 1782 til 7688 Indb. Man sendte herfra i det sidste Aar Expeditioner til Vestindien og i 1783 ligeledes to, alle med Stedets Skibe, og man lagde sig i denne Periode flere Skibe til, da disses Il, som i Decenniets første Aar (1775) kun udgjorde 23 paa 404 mercelæster, var i sammes sidste Aar (1784) 46 paa 1025 Com-læster, Sagter under 5 Læster uberegne. Stedets større Skibe idte man nu at bygge paa Stedet selv, og i dette Decennium tes af Trælast aarlig 117,768 Bord, som i Decenniets sidste del gik næsten ene til Frankrige, og udgjorde 24 Ladninger aarligesom Hummerudfiskningen fremdeles var af Vigtighed, og udgjorde 50 til 60 Ladninger aarlig. Aarsildfiskeriet vedvarede hele den igjennem; imidlertid var Udsørselen af Aarsild indskrænket, saafarlig gik til udenrigske Steder 6076½ og til indenrigske 523½ Indb. i var den i 1780 da 11,532 Indb. gik til Udlandet og 349½ til Norge, samt i 1779 da Udlandet modtog 8845½ og Norge 7 Indb., og var endnu den udenrigske Udsørsel næsten ene indskrænket indmar, da kun enkelte Ladninger gik til Østersøen. Af Ørretling des aarlig 640½ Indb., dog uden at være Gjenstand for udenrigsk sel, og af saltebe Fiskevarer til Udlandet 286 Indb. samt af Lax 39½ Indb., hvorimod af Skind- og Fedevarer-Udsørselen nu var ringe. En af de vigtigste Indsørsels-Artikler var Salt, hvoraf igtes aarligen i Aarene 1775 til 1777 fra Udlandet 4726½ og Norge 590½ Indb., samt i Aarene 1782 til 1784 fra Udlandet 7072 og Norge 1143½ Indb.

De for Landets østligere Egne saa fordelagtige Handelsaar 1803 og 1806 havde mindre Indflydelse paa Stavangers Handel. Det indvandrede Aarsildfiskeri eksistere nu ikke mere og Laxfiskeriet heller.

Her udsørtes vel en Deel Sild, meest til Danmark og tildeels til Østersøen, saafarlig i 1803 2433 Indb. saltet og 4221 Indb. røget Sild, resten var Sommersild, og Hummerudsørselen, der i 1803 til 1805 var aarlig 115,666 Stk. Hummer i 25 Ladninger, var som forresten af Vigtighed, men for Øvrigt afsendtes af Fiskevarer kun nogle enkelte Lønder Østers, og en ganske ubetydelig Deel Saltfisk og L. Trælastudfiskningen var jævn, og udgjorde i 1803 1279½ i 25 Ladninger, i 1804 1317 Læster i 22 Ladninger og i 1805 1317 Læster ligeledes i 22 Ladninger, hvilket Alt, paa nogle enkelte anmark udsørte Smaaladninger nær, gik til St. Martin i Frankrig, til hvilken Havn dette Sted i en lang Række af Aar havde en Udsørsel for sin Trælast, og hvorfra det tog Salt tilbage. Den del herfra i disse Aar drevs, var paa Hummerhandelen nær aktiv, her hjemmehørende Skibe vare i 1805 32 paa 1178 Commer-

ter. Efterat Sildefiskeriet i 1808 igjen er begyndt i Stavangers Handelsdistrikt er Stedets Handel bleven af større Vigtighed. Allerede i senere Krigsmaal, da Sildeudsørselen var indskrænket til Udlandet og de, bevirke denne nogen Nødske paa Stedet, og deraf et efter-

haanden mere og mere tiltagen. Vel beløb Udsørfelsen af Silb-
kun til 12,085½ samt i 1816 til 17,411 Rb., men den steg
til 26,158½, i 1818 til 48,089½ og i 1819 til 57,297½ Rb.
naaede i 1820 endog til 83,199 Rb., ligesom den i Aarene i
1827 udgjorde efter Ribbeltaal 76,641 Rb. og oversteeg i eet Aar
87,000 Rb. I 1828 naaede denne Udsørfelse 99,902½ Rb., som
1829 85,582 Rb., og fjendte den i 1830 igjen var falden til
Rb., blev den dog snart igjen større end nogenfinde forhen, da
det paafølgende Aar mere end fordobledes, og udgjorde i de
1831 til 1834 efter Ribbeltaal aarlig 124,231 Rb., samt i
af disse Aar endog 140,839½ Rb., som var den største Ud-
denne Artikel, der hidtil havde fundet Sted herfra. I Aare
og 1836, da der stiftedes saa betydeligt ved Egersund, Soggs-
Gitters, og Silbeksisteriet var mindre i Stavangers og Bergens
stricter, faldt Udsørfelsen til imellem 80 og 90,000 Rb. aar-
den har i de sidste fem Aar naaet sin største Høide, da i disse
til Ublandet udfikket:

i 1837	158,473 Rb.
i 1838	121,611 —
i 1839	139,169 —
i 1840	232,445 —
i 1841	219,004 —

Summerudsørfelsen, som ophørte under Krigsaarene, me-
tiltog betydeligen, da herfra udsørtes i Gjennemsnit aarlig
i Aarene 1815—1819 271,460 Stk.

— 1820—1824	309,740 —
— 1825—1831	251,814 —

er her, som andensteds, aftagen i den senere Tid, da den Ud-
ikkun eet Aar, nemlig 1835, har oversteget 150,000 Stk.,
Søle fra 1832 til 1839 udgjort efter Ribbeltaal 130,375 Stk.
samt i 1840 126,000 og i 1841 119,000 Stk. For Ørig
Stavanger af Fiskevarer en ubetydelig Deel Tørstik, der i Aare
til 1825, da Udfikningen deraf var størst, udgjorde aarlig 1
men senere har været af langt mindre Vigtighed, ligesom end
er affikket nogen Klipstik og Øtogn, saavel som levende Østers,
sidste Udsørfelsen har været i 1819 294½ og i 1820 351 Ton
senere mindre Qvanta, nemlig i 1835 til 1839 aarlig 105,
117½ og i 1841 124 Tønder, hvorhos i sidstnævnte Aar (blot
rige) er affikket 975 Pbd. røget Lax. Fremdeles hører til Sil-
Udsørfelsartikler Egebark, hvoraf sendtes i 1825 374 og i 182
Stk., men i de senere Aar kun ubetydelige Partier. Steenmol-
er udgaaet i 1822 30,444 Pbd. og i 1823, 35,908 Pbd., men
450, i 1840 2700 Pbd. og i 1841 Intet, samt Graasken
aarlig affiktes nogle Ladninger, saasom i 1840 126½ Comm
i tre og i 1841 464 Commercialster i elleve Ladninger. De
mer endnu Kreaturbeen, hvoraf i 1835 til 1839 Udfikning
været i Gjennemsnit aarlig 346 Stk., i 1840 kun 151 Stk.
i 1841 480 Stk. Trælastudfikningen, som i Fortiden ikke v
tig, da mere end et Hundrede Ladninger Trælast var 1807 aarlig

Men senere aftog, da i Aarene 1819 til 1826 kun 2 til 300 Tønder Trælast udførtes, er nu egentlig ophørt, da her i Aarene 1839 1841 tilsammentagne udbragtes alene 39 Tønder.

Silben udfikses fornemmelig til Østersøen og Sverige, og er af 1819 Aars Udførsel gaaet til Rusland og Preussen tilfammen 81,935 og til Sverige 52,766 Td., men af 1840 Aars Udførsel til Sverige 117,028½ og til russiske og preussiske Havne tilfammen 103,731½, samt af 1841 Aars Udførsel til Rusland og Preussen tilfammen 117,130 Td., og til Sverige 86,593½ Td. Dog har man undertiden ogsaa andre Markeder med Silben, da man i 1821 har sendt til Madagaskar 500 og til Vestindien 575½ Td., samt i 1822 980 og i 1823 100 Td. til Middelhavet, ligesom i 1840 er gaaet 1498½ Td. til Middelhavet, og i 1841 til Frankrige 542 og til Belgien 378 Td. Hummeren, som indtages i forskjellige Udhavne, hvoraf Tananger Havn er den vigtigste, udføres ene til London i engelske Fiskefartøier og for engelsk Regning, og de Kreaturbeen, herfra udføres, gaae ligeledes ene til England, samt Graastenene til Holland.

Stavangers Indførsel fra Udlandet var endnu i de første Aar af den varende Fiskeperiode ubetydelig, da her i Aarene 1815 til 1818 udførtes i Gjennemsnit kun 3369 Td. Kornvare, 26,852 Potter Brændevin, 3633 Potter Wiin, 3011 Pbd. Kaffe, 5505 Pbd. Sukker, 2411 Td. Tobaksblade, 8353 Td. Salt &c. og i Aarene 1821 til 1824, i hvilke Indførselstolden varierede mellem 10 og 16,000 Spd., indførtes i Gjennemsnit aarlig 17,053 Td. Kornvarer, 8322½ Pot Wiin, 6902 Td. Kaffe 10,649½ Pbd. Sukker, 13,045½ Pbd. Tobaksblade, 19,991½ Td. Salt, 1,151,942 Stk. Tøndeftaver &c. &c. Senere er derimod med Stedets forøgede Folkemængde og forøgede Handelsvirksomhed Indførselen fra Udlandet meget tiltaget. Allerede i 1826, da Indførselstolden for første Gang oversteg 20,000 Spd., fortolledes af Kornvarer 8,696 Td., af Wiin 12,899 Potter, af Kaffe 12,823 Pbd., af Sukker 2,221 Pbd., af Tobaksblade 33,538 Pbd., af Salt 39,748 Td., af Tøndeftaver 1,505,903 Stk. &c. &c. og efter den Tid er Indførselen herhaanden stegen til større og større Høide, da her efter Toldbøgerne er indført:

	i 1838.	i 1839.	i 1840.	i 1841.
Kornvarer Tdr.	29,348.	52,946.	41,377.	38,346
Hvedemeel Pbd.	39,072.	52,568.	69,138.	61,268
Øls Pbd. . . .	14,139.	18,957.	20,592.	15,511
Brændevin Potter	9,010.	30,730.	20,112.	29,484
Wiin Potter . .	10,744.	19,526.	25,578.	51,227
Kaffe Pbd. . . .	41,152.	55,249.	95,222.	56,122
Sukker raat og				
destet Pbd. . . .	31,108.	29,642.	64,999.	40,221
Sukker raffin. Pbd.	38,394.	31,820.	67,924.	37,645
Tobaksblade og				
Stiller Pbd. . .	8,104.	11,338.	32,117.	32,010
Gamp Skpd. . .	327½.	357½.	479½.	324½
ulde Manufac-				
tur-Varer Pbd.	6,275.	8,907.	15,034.	7,677

	i 1838.	i 1839.	i 1840.	i 1841.
af Bomulds-Manu- facturvarer Pb.	5,565.	9,362.	12,976.	28,182
• Bomuldsgarn Pb.	3,414.	7,144.	13,977.	14,512
• Vædkerarbejde af Værdi i Spb.	19,134.	18,397½.	41,928.	10,222½
• Tøndestaver Stk.				108,600
• Tøndebaand Stk.	551,250.	975,350.	1,742,380.	4,071,635
• Salt Tønder . .	50,384.	66,966.	122,030.	111,688

Stavangers vigtigste directe Handelsforbindelse er med Danmark og Sverige, hvorfra, som allerede anført, Stedet's Hovedproduct, Sæden, fornemmelig udføres, og hvorfra ligeledes en Deel af dens Nødenheder hentes. Udsørfjelen dertil er meest foregaaet i Stavanger egne Fartøier indtil i de senere Aar, da den tiltagende Udsøfning har bragt mange fremmede Skibe, meest svenske, og dernæst hollandske heruden nogle østerrikske til at søge herhvid, saa at med Ladninger er afgaaede af svenske i 1838 42, i 1839 57, men i 1840 ikke mindre end 83 Fartøier af 2401 Com.-Læsters Drægtighed, og i 1841 85 Fartøier af 2129 Commercelæster, samt af hollandske i det første Aar 4, i det andet Aar 9, men i det tredje 13 af 520 Læsters Drægtighed, og i 1841 endog 35 af 1514 Læsters Drægtighed. Som meldt har Udsøfningen været størst til Sverige, hvorfra ere afgaaede med Ladninger i 1838 122 Skibe paa 3209 Læster, i 1839 132 Skibe paa 2927 Læster, i 1840 215 Skibe paa 5158 Læster, og i 1841 205 Skibe paa 5070 Læster, dernæst til Preussen, hvorfra sendtes i 1838 66 Skibe paa 1406 Læster, i 1839 129 Skibe paa 2787 Læster, i 1840 179 Skibe paa 4474 Læster, og i 1841 193 Skibe paa 4785 Læster, og endelig til Rusland, hvorfra ere expederede i 1838 34 Skibe paa 1148 Læster, i 1839 45 paa 1537 Læster, i 1840 64 Skibe paa 2661 Læster, og i 1841 51 Skibe paa 1867 Læster, alle med Ladninger, hvormod de fra disse Lande indbragte Ladningers Antal har forholdsvis været langt ringere, da i Aaret 1840 ere af ladede Skibe indpederede fra Sverige 149 paa 2526 Læster, fra Preussen 51 paa 1137 og fra Rusland 17 paa 527 Læster samt i 1841 fra Sverige 145 Skibe paa 2712 Læster, fra Preussen 53 paa 1269 og fra Rusland 8 paa 313 Læster. Til England er Udsøfjelen mindre end i Forinden, da den meest indskrænker sig til den stedse aftagende Sommer-Udsøfning, og gik dertil af ladede Skibe i 1838 24 paa 588, i 1839 23 paa 582, i 1840 26 paa 589 Læster, hvoraf i Gjennemsnit aarlig 20 Sommerfibe, men i 1841 kun 13 Skibe paa 336 Læster. Dermed er fra Danmark, Holland, Portugal og Landene i Middelhavet Udsøfjelen langt større end Udsøfjelen til disse Lande er, thi i Aaret 1840 ere af Skibe med Ladninger indkomne fra Danmark med Korn og Hvedvarer 58 paa 1071 Læster, fra Holland med forskjellige Varer 27 paa 1067 Læster, fra Portugal blot med Salt 37 paa 3786 Læster og fra Middelhavet, ligeledes med Salt, 6 paa 935 Læster, medens der af ladede Skibe afgik til det første Land 19 paa 404 Læster, til det andet tre paa 101 Læster, til det tredje ingen og til Middelhavet ifkun to Silbeladninger, tilsammen paa 72 Læster. Altsaa er fra

Frankrige i Aarene 1838 til 1840 i Gjennemsnit aarlig indbragt fire
 Ladninger paa 361 Læster, hvorimod i samme Aar intet Skib er ud-
 gaet til Frankrige, da den Trælastudskibning, som i Fortiden fandt
 Sted fra Stavanger til dette Land, er ophørt, og man har ingen andre
 Varer dertil at udføre, hvorhos fra Frankrige i 1841 ni ladede Skibe
 paa 624 Læster ere indkomne og et Skib paa 44 Læster dertil udgaet.
 Det Hele ere fra Stavanger til udenrigske Steder udgaede i 1838
 267 Skibe paa 6958 Læster, hvoraf 190 paa 4709 Læster vare norske,
 1839 348 paa 8263 Læster, hvoraf 250 paa 5717 Læster vare nor-
 ske, i 1840 511 paa 13,501 Læst, hvoraf vare norske 377 paa 9224
 Læster, foruden 10 Skibe aarlig i Ballast, og i 1841 506 Skibe paa
 13,236 Læster, hvoraf vare norske 357 paa 8885 Læster, foruden 16
 Skibe i Ballast, hvorhos i disse Aar ere indkomne med Ladninger i
 1838 186 Skibe paa 5953 Læster, samt i Ballast 49 Skibe paa 1388
 Læster, i 1839 med Ladninger 243 Skibe paa 7379 Læster og i Bal-
 last 34 paa 959 Læster, i 1840 med Ladninger 373 Skibe paa 12,304 Læster
 hvoraf 264 paa 7655 Læster vare norske, og i Ballast 71 paa 2054
 Læster, hvoraf 34 paa 862 Læster vare norske, samt i 1841 med Lad-
 ninger 367 Skibe paa 12,277 Læster, hvoraf 233 paa 6904 Læster
 vare norske, og i Ballast 69 Skibe paa 2178 Læster, hvoraf 36 paa
 1035 Læster vare norske.

Hvorledes Stedets Handel er gaaen fremad, spores ogsaa af dets
 Fiske tiltagende Følde-Indrader. Disse Indrader, som i 1817 kun
 vare 10,117½ Eyd. og Fæge i 1819 til 19,195½ Eyd., samt i 1821
 til 29,546 Eyd., udgjorde i de fem Aar 1825 til 1829 i Gjennem-
 snit aarlig i Sølvs 19,256 og i Sedler 12,164 Eyd. samt have i de
 sidste syv Aar udgjort:

1835 i Sølvs	32,546½ Eyd.	og i Sedler	10,955½ Eyd.
1836 —	37,268 —	—	9,189 —
1837 —	44,149½ —	—	15,631½ —
1838 —	43,453½ —	—	11,204½ —
1839 —	55,592½ —	—	13,453 —
1840 —	75,905½ —	—	21,542½ —
1841 —	74,861½ —	—	21,354 —

Stavangers indenlandske Handel har fra Fortiden af været
 af megen Vigtighed, da Stedets vidløftige Oppland eller Handelsdistrikt,
 som bestaaer af hele Nysfylke Fegderi med den vigtigste Deel af Jæde-
 ren, tilsammen 52 Kvadratkilometer med omtrent 49,500 Beboere, leverer
 en Mængde søgte Producter deels til Stavangers egen Forrykning, deels
 til Handelsvarer. Disse ere fornemmelig alle Slags Fiskevarer, Træ-
 producter fra Fjorden i Nysfylke, Kornvarer fra Jæderen og Derne i
 Nysfylke, Fiskevarer fra Nysfylkes Indland, videre Læder og Skind, Uld
 og Uldvarer, saasom Bælmel, Strømper &c. Ikke ubetydelige Par-
 tier af disse Varer forsendes til Østlandet, hvormed adskillige Smaa-
 fartøier fra Stavanger og Følde-distriktet sysselsættes, og i 1840 er ud-
 skibet til Landets østligere Egne nogle tusinde Tønder Vaarsild og Bris-
 ling, 1198 Td. saltet Makrel meest til Christiania og Laurvig, 902 Td.
 Uld, 4730 Alen Bælmel, omtrent 750 Td. Talg og imod 100 Td.
 Læder, nogle hundrede Td. Gammelost m. m.

Vigtighed. Efter Gølfetallin
83 Skippere og 167 Søfare
vare 93 Skippere, foruden 5
Skibsverfter bestjæftigede til
De i Stavanger selv hjemmel
Læst, og i 1829, af Bartoi
Læster, hvorimod ved Udgang
tilsammen af 3562½ Læsters
foruden en stor Deel (omtr.
toier, der benyttes i Farten i
Skibe bygges i den senere
faaer man fra Hardanger.
tet i Slutningen af 1839, i
til f. D. 1841 har været for
Spd., uden at nogen Søstads
truffen. Her er ogsaa en i
Sømand, oprettet i Overee.
April 1811, hvilken Gasse e
for 2798½ Spd., og hvortil
vare respective 114½, 130½ o
tægter i disse Aar i Gjennemf
Havnen er en Waag,
B., een Kabellængde bred og
denne Havn, paa hvis Vestfl
Skibe kunne fjølhale, er med
gang. Paa Østfiden af Byen
ganste fri for Søgang, hvor
fortsæde. og hvor Skibe indtri

meget ere segne, oppebar i Mudderpenge i Aaret 1838 1693, i 1839 2038 $\frac{1}{2}$ og i 1840 3187 $\frac{1}{2}$ Spb., samt i Renter og tilfældige Indtagter i det første Aar 440 $\frac{1}{2}$, i det andet 468 $\frac{1}{2}$ og i det tredje 533 $\frac{3}{4}$ Spb., medens Udgifterne i disse Aar vare respectivt 749 $\frac{1}{2}$, 805 $\frac{1}{2}$ og 1044 $\frac{1}{2}$ Spb., hvilke Udgifter i det Væsentlige medgik til Havnens Opvaskning. Havnerassen eiede ved Udgangen af sidstnævnte Aar en Capital, stor 15,572 $\frac{1}{2}$ Spb. Stavangers Rotsoldermandskab er det fjerde under Bergens Overlotsdistrikt og dertil høre 11 Potser.

Til Stedets eller rettere Havnens Forsvar finder man allerede langt tilbage i Tiden Fortifications-Anstalter indrettede. Saaledes var her i 1644 et saakaldt Blokhuus med 17 Kanoner, hvilke i 1665 bleve henførte til Algershuus Fæstning. Siden anlagdes et Batteri, Standsen kaldet, som i 1801 og senere er udvidet og forstærket; og foruden dette, der er besat med 12 Kanoner, er der paa Dure Rals-Hammer, udenfor Byen, et andet Batteri med 13 Kanoner, henfigt-mæssigen anlagt til Forsvar for det nordvestre Indløb til Byen. Begge Batteriers Anlag er besøgt af Stavangers Indvaanere.

Stavangers Bymark bestaaer af det saakaldte Egenæs, der ligger strax ved Byen, og hvis Marker, der egentlig vare bestemt til Havne-gang, efter Privilegierne af 1735, § 7, inddeeltis ifølge Kongl. Resol. af 20de Juli 1771 i 26 Løkker og derefter bortfæstedes. Senere er ved specielle Resolutioner paa flere af disse erhvervet Arvesætte, blandt hvilke udmarker sig det af den i 1821 afdøde Kjøbmand Gabriel Stank Rjelland opgyldede skjenne Ledaal, der er det betydeligste Jordbrug i hele Amtet, da det i 1835 angaves at søde 4 Heste og 43 Køer, ligesom det af alle Amtets Landeiendomme har de største og eleganteste Bygninger, og endelig er ved Kongl. Resol. af 27de November 1833 bestemt, at de til Egenæs Mark hørende Parceller skulle bortfælges paa Arvesætte, imod at Kjøbesummen forbliver urørt, saa at kun Renterne af samme indflyde i Kæmnercassen. Derved er denne Bymark, paa hvilken i 1835 udjaaedes 45 Td. Korn og 35 Td. Potetes, samt sødtes 18 Heste og 108 Færeature, og hvis Parceller nu ere 89, hvoraf 77 ere overdragne til Eiendom paa Arvesætte, og 12 bortfæstede paa 30 Aar, at regne fra 1822, bleven langt mere opdyrket end forhen.

Det Stavanger paalagte Bidrag til den tvungne Pant var 16,458 Solvspecier. Kjøbstadskatten udgjorde for Aarene 1815 til 1818 2343 Spb. og for 1818 til 1821 2067 Spb., samt var for Aarene 1827 til 1830 2116 og for Aarene 1830 til 1833 2128 Spb. aarlig. Den paaligende By- og Ræringskat var for Aarene 1825 til 1827 i Gjennemsnit 1665 $\frac{1}{2}$ Spb. aarlig, og steg i 1828 til 2518 $\frac{1}{2}$, samt var i 1829 1921 $\frac{1}{2}$ Spb. Af Kæmnercassens samlede Indtagter i Aarene 1837 til 1839, der beløbe til 3148 $\frac{1}{2}$ Spb. aarlig, udgjorde den paaligende Bykat i det første Aar 3287 $\frac{1}{2}$, i det andet 2136 $\frac{1}{2}$ og i det tredje 2166 $\frac{1}{2}$ Spb., hvorhos af de øvrige Indtagter Renterne af Byens udestaaende Capitaler, hvilke ved Udgangen af 1839 beløbe til 11,174 $\frac{1}{2}$ Spb., vare de vigtigste, og Kæmnercassens Udgifter vare i sidstnævnte tre Aar i Gjennemsnit 3101 $\frac{1}{2}$ Spb., hvoraf de fleste Udgifter vare 19 til 2000 Spb. 3 Aaret 1840 vare Commune-Indtagterne

3218 Spd. og Udgifterne 3457 Spd., og ublignedes i samme Aar Dyffatten med 1675½ Spd., ligesom i 1841 med 2596½ Spd.

2. Egersund,

et Lædested, beliggende i en Bugt af det mellem Egersen og Fastlandet gaående halvanden Mill lange Sund, forhen Eikundafund kaldet, paa Gaarden Aarstads Grund i Egersunds Sogn og Præstegjæld under Jæderen og Dalernes Fogderi, til Lands 7½ Mile fra Stavanger, 3½ Mile fra Soggendal, 7½ Mile fra Flekkefjord og 19½ Mile fra Christiansand, men til Vands, efter Sømile beregnet, 15 Mile fra Stavanger, 3 Mile fra Soggendal, 13 Mile fra Flekkefjord og 25 Mile fra Christiansand. Egersunds Forbindelse med de omliggende Districter var længe meget besværlig, af Mangel paa ordentlige Veie; men ved den efter Resol. af 23de April 1839 foregaaende Omlægning af Fogderiets Hovedvei, kommer denne nu til Lædestedet paa 1½ Mil nær, ligesom fra Lædestedet dertil en Hovedvei er oparbejdet, hvorved Communicationen, saavel med Stedets Opland som med Jæderen, betydeligen er lettet.

Længt tilbage i Tiden forekommer Eikundafund som Havn og Anløbssted for Skibe¹, og her var tidligen en Kirke; dog skal endnu i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede det egentlige Egersund kun have haft fem eller sex Huse, og skjøndt her noget før Midten af samme Aarhundrede var et Handelssted, der hørte under Tolddoden i Soggendal, maa dette dog have været ubetydeligt, da det i en Beretning af 1653 om Norges Handelssteder anføres som en Havn, hvor ingen Skibe tilfulde ladede eller løste, men hvor dog indførtes ved Fremme adskilligt Gods og Kramvarer, samt udførtes Smør, Talg, Lær, Fisk, Huder og Skind. Stedet forekommer heller ikke enten i Consumtions-Forordningen af 1680 eller i nogen af de ældre Tolddforordninger som Lædested; alligevel havde det tidligen nogen Skibsfart, da her allerede i 1698 vare 9 Skuder og Jægter hjemmehørende, og i det attende Aarhundrede tiltog det, uden egentlige Handelsmand og uden Handelsrettighed, og skjøndt beliggende fra 1686 til 1738 under Christiansands privilegerede Handelsdistrict, formodentlig ved fordelagtige Fiskerier i Omegnen, da her i 1731 vare 21 Smaafartøier hjemmehørende, og Egersund i Christiansands Privilegier af 1738² anføres som et Sted, der haabe findes velbebygget og har saadanne Indvaanere, der formaae at negociere med 20 til 30 Skibe, ligesom efter de findes Beskrivelse over Stavanger Amt Egersund i 1745 havde 142 Huse, med 5 til 600 Beboere, som i 1743 havde i extraordinære Slæter

¹ Eikundafund forekommer hyppigen som Havn i Olaf den Helliges, Svends og Hakon Hakonsens Sagaer. I det fjerde Aarhundrede benaævnedes Stedet sædvanligen Hornsund og Ithornsund, ogsaa Eikundafund.

² I disse Privilegiers § 8 heber det: "Hvad ellers angaar Egersund, da tffe er noget Tolldsted, da ville Vi allernaadigst have os forbeholden hvoledes vi angaaende samme maatte finde for godt herrefter at anordne og befale," hvoraf det synes at Kongen da var betænkt paa, at fremme Egersunds Handel, imidlertid gjorde Kong Christian den Sjette Indtækt for Stedet.

Stedet 900 Rd. og som eiede 27 større og mindre Dødsfartstier. Stedet Røring bestod da i en forbeelagtig Mellemhandel, som Egersunds Beboere i en lang Række af Aar dreve for Bergenferne med Østlandet, hvortil de ved den almindelige Bestemmelse i Reskr. af 15de Febr. 1771, § 4, maatte være berettigede, og udviede Handelsrettigheder sit det Sted, for det omfider ved Kongl. Resolution af 18de Juli 1798 tilstod det Frihed at lødse tilladte fremmede og udskibe indenlandske Varer, uden at Skibene behøvede at anløbe Stavanger eller sammesteds at gøre Toldklarering. Aar 1801 var her 684 Indbyggere i 180 Familier, og uagtet en Ratten imellem den 12te og 13de April 1817 Stedet overgaaet Ildbrand medtog 19 Vaaningshuse, havde det dog efter Folketællingen af 1825 148 Huse med 778 Beboere, af hvilke vare to Kjøbmænd, 16 Skippere og 45 Gaandværkere uden Borgerstab. Siden den Tid ere Røringsveiene her paa Stedet meget ophjulsne ved det i en Række af Aar indtrufne rige Silbesifteri, der fornemmelig siden 1829 har havt en betydelig Indflydelse paa Handelsrørelsen. Derved er ogsaa Folkemængden meget tiltaget, da her ved Folketællingen af 1835 fandtes i 185 Huse 1103 Beboere, hvoraf 15 Kjøbmænd, 5 Skpere, 8 Gaandværkere med og 83 uden Borgerstab, 22 Skippere ic. ic., hvilket Folketal er senere ikke ubetydeligen forøget, ligesom paa den anden Side af den Ladeestedet i Øst begrændsede Egersunds- eller Lunder-Ølv er meest i nyere Tid opført, paa det saakaldte Damsgaard under Gaarden Gafsen, 20 Huse, der beboes af 22 Familier, som nære sig ved Søfart, Gaandværks- og Dagarbejde, samt fornemmelig leve af Egersunds Ladested, dog uden at henregnes til dette. I selve Ladestedet vare ved Udgangen af 1841 i Brandcasjen forsikrede 112 Bygninger, tilsammen for 86,260 Spb.

Præstegjeldet Hovedkirke, der i Fortiden har været et af de saakaldte Kongelige Capeller, St. Laurentius helliget, og nu er en Sommerbygning, Landfognets Almue tilhørende, er beliggende i Ladestedet, og Stedet har tillige en Almueskole med tvende Lærere, hvilken Skole vedligeholdes af den Skolekat, som aarlig paalignes Stedets Beboere, og som udgjorde i 1838 305½, i 1839 266½, i 1840 294½ og i 1841 322½ Spb. Stedet har sit eget Fattigvæsen, hvoraf i Aarene 1838 til 1840 i Gjennemsnit aarlig 34, men i 1841 39 Fattige nøde Understøttelse, og var Fattigkatten i 1839 365½, i 1840 537½ og i 1841 664½ Spb., foruden Afgiften af Brandevinsafsalg, der var i det første Aar 142, i det andet 68 og i det tredje 215 Spb. Af andre offentlige Indretninger er her en i 1840 efter Kongl. approberet Plan af 29de Novb. 1839 oprettet Sparebank, der ved Udgangen af 1840 eiede 16½ Spb., og Indskydernes Tilgodehavende var 971½ Spb.

De henværende Borgere fortære deels under Christiansands og deels under Stavangers Magistrat, eftersom de under den ene eller den anden af disse Kjøbstæder have erholdt Borgerstab. Forsvrigt hører Ladestedet under Landets Jurisdiction og ligger til Egersunds Skibe, hvis Thing her holdes, og Sørenskriveren i Læderen og Valernes Sørenskriveri hører her paa Stedet, hvor han tillige er Politimester efter Resol. af 9de December 1831. Ladestedet har et eget Formandskab, og en Politibetjent er her ansat i 1840, ligesom til Rattenvagt ligger

Gadevægtene. Brandvæsenet er i den senere Tid bragt paa en bedre Fod, og ifølge Rætt. af 6te Juni 1788 er en Brandret anordnet for Stedet. Districtslagen for Fæderen og Dalernes District har sin Bopæl i Egersund, hvor siden 1830 er et privilegeret Apotek.

Egersunds under Stavangers Inspectorat hørende Følbdistrict strækker sig i omtrent fem Miles Længde fra Sva-Elven i Ost eller Syd, hvor Soggenbals Følbdistrict ender, og til Barhoug-Elv i Vest eller Nord, hvor Stavangers Følbdistrict tilføder. Føldbpersonalet er en Opsynsbetjent, en Dypebørstelsbetjent, en Undertoldbetjent og tre Røstkarle. Et Føldekræbsfartøj er anskaffet til Føldestedet i 1840. Af Udhavne ere her Sirevaag og Vatnemoholm vestenfor og Skivolbøvig søndenfor Lædestedet paa Fastlandet, foruden flere gode Havne paa Egersøen.

Egersunds oprindelige Handel bestod dels i at føre de i Omegnen tilvirkede Fiskevarer til indenlandske Steder, men fornemmelig ved Færøerne paa Bergen, hvorfra Egersundske Fartøier forsynede Østlandets Kjøbstæder med Fiske- og Fiskevarer, og bragte Østlandets Producter tilbage til Bergen. Nogle gik ogsaa med Fiskevarer til Danmark, ligesom Hummerudførselen til Holland allerede i den sidste Fjerdedel af det syttende Arhundrede begyndte. Men denne Handel aflag i den sidste Halvdeel af det attende Arhundrede, hvorved Stedet igjen gik tilbage, uagtet der i sammes Omegn i forskjellige Perioder indfaldt meget godt Fiskeri. Antallet af de her hjemmehørende Fartøier aflag nu ogsaa, og Stedet eiede i 1786 9 Skibe paa 99 Commercialæfter foruden 6 aabne Jagter, men i 1793 kun 5 Skibe paa 48 Commercialæfter, samt 6 aabne Jagter. Endnu efterat Egersund i 1798 havde faaet ubegrænsede Handelsrettigheder, vedblev Handelen i en Række af Aar at være indskrænket til indenlandske Havne, og selv i de fordeelsagtige Handelsaar 1804 til 1806 drevs ingen directe Handel paa Udlandet. Naar undtages, at med engelske Fartøier i 10 til 12 Ladninger udfikedes omt. 50,000 Hummer aarligen fra Udhavnen Vatnemoholmen, bestod den hele øvrige Handel blot i at føre til Bergen og Østlandet en Del Fiske- Skind- og Fiskevarer, samt fra disse Steder igjen at forsyne sig med hvad man tiltrængte. Føld-Intraderne vare derfor ubetydelige, og udgjorde i 1804 935, 1805 677 og i 1806 592½ Rd.; men Antallet af de her hjemmehørende Skibe tiltog, og Stedet eiede ved Udgangen af det sidste Aar 19 Skibe af 152 Commercialæfters Drægtighed. For Øvrigt havde man nogen Røring af Skibe, som formeddelt Skibe maatte søge herind for at reparere. I Krigsaarene 1807 og 1814 anskaffede man sig flere og større Fartøier, da her i 1813 var hjemmehørende 22 Fartøier af 243 Commercialæfters Drægtighed, og man havde i disse Aar nogen Fortjeneste af Caperi, da flere Priske med Ladninger her solgtes.

Endnu i 1815 var her ingen Udførsel udenrigs, undtagen af Hummer, hvoraf dog i dette Aar affikedes 98,100 Stk. i nitten Ladninger, og det var først i 1816 at Udførsel af Silb her begyndte, de tre Ladninger Silb i dette Aar gik til Gothenborg, og i det paafølgende Obingpennum udførtes aarlig 2 til 4000 Rd. Silb. Dog var det ikke før i 1822 at Udførselen af denne Artikel oversteeg 5000 Rd.

en fra nu af tiltog den aarlig, da man herfra meer og meer deltog Silbessifferiet ved Skudsnæs og i Søndhorblehn, og efterat man havde aet betydeligt Silbessifferi i Ladestedets Omegn, steg denne Udsørsel rierte, thi herfra udsortes i 1825 9971½ Rb. og i Aarene 1826 til 328 afftibedes i Gjennemsnit aarlig 13,790 Rb., samt i 1829 endog 1,870 Rb., ligesom i de fem Aar 1831 til 1835 Udsørselen var i gennemsnit aarlig 26,457 Rb. Senere har denne Udsørsel været mere værende paa Grund af Fiskeriets forskjellige Vækslenhed, thi i Aaret 336 udsibes kun 19,454 Rb., hvormod i 1837 herfra afftibedes 5,964½ Rb., men i 1838, da Fiskeriet var af mindre Betydning, kun 14,980½ Rb. Dog steg Udsørselen i 1839 igjen til 31,430 Rb., og i 1840 endog til 39,093 Rb., der er den største, som nogensteds herfra har fundet Sted, hvormod den i 1841 kun var 19,928½ Rb. Udsørselen foregaaer næsten ene i Stedets egne Skibe, for største Deel i Sverige, hvorhen er afftibet i 1839 20,663, i 1840 22,190 og i 1841 13,062½ Rb. Silb, og for en mindre Deel til Østersøen, hvortil gaaet i 1839 8559, i 1840 15,125 og i 1841 6472½ Rb. Silb. Nummer-Udsørselen varierede i Aarene 1819 til 1826 mellem 80,000 og 112,000 Stk. aarlig, men faldt i 1827 til 67,000, skøndt den i Aarene 1828 til 1830 igjen var 104,000 Stk. aarlig. Senere er den der, ligesom i Stavangers Føldebistric, aftagen, da man har afftibet i Aarene 1831 til 1835 aarlig 78,000, i 1837 og 1838 ligesaa 84,000, 1839 63,000 og i 1840 ligeledes 63,000, men i 1841 84,000 værende Nummer. Nummeren udsøres for engelsk Regning til London, og i engelske Fiskeritidier, hvoraf i de sidste Aar trende have fra Udsørselen i Vatnemaholm udsørt tilsammen 9 til 12 Ladninger aarlig. Stedets øvrige Udsørsel er en ubetydelig Deel Tørfisk, enkelte Aar nogen Hørgmøl, saasom i 1838 3056, i 1840 2768 og i 1841 1682 Rb., Aar Ladninger Graaskeen, Kreaturbeen, hvoraf er afftibet i 1838 1,520, i 1840 12,310 og i 1841 4896 Rb., der er gaaet til England, samt i 1841 254½ Rb. røget Lax til Sverige. I Aaret 1840, da Udsørselen fra Stedet var paa sin største Høide, erpeberedes herfra 06 Skibe paa 2400 Commercelaster, alle med Ladning, af hvilke Skibe 90 paa 1880 Laster vare Norske og 16 paa 520 Laster fremmede, hvormod i 1841 ifkun afgik fra Egersund med Ladning 67 Skibe paa 1585 Laster, hvoraf 16 paa 400 Laster (meest engelske Nummer-skibe) vare hjemmehørende i Ulandet.

Foruden Kornvarer, hvoraf er fortolbet i 1824 til 1826 1388 Rb., i Aarene 1830 til 1835 2579½ Rb. samt i 1838 til 1840 6311 Rb. aarlig, er der i de senere Aar for Fiskeriernes Skyld indført fra Ulandet en betydelig Deel Salt og Tønde-staver, hvoraf Indførselen der var stor i 1829, da 7948 Rb. Salt og 268,316 Stk. Tønde-staver udsortes. I Aarene 1838 til 1840 var Indførselen i Gjennemsnit aarlig 6980 Rb. Salt, 9698 Bundter Staver og 19,493 Stk. samensatte Tønde-bunde ic. ic., og i Aaret 1841 er indført 3600½ Rb. Kornarer, 8120 Rb. Kaffe, 6875½ Rb. Sukker, 2186 Rb. Salt, 42,500 Stk. Tønde-aand, Bødderarbejde af Værdi 447½ Rb. ic. ic.

Tølb-Intraderne, som ikke før i 1819 oversteg 2000 Rb., men begjorde i Aarene 1824 til 1826 i Gjennemsnit aarlig i Salt 1732 og

i Søbler 1884 Spd., samt i Mærene 1827 til 1829 ligesaa i Sølv 2087 og i Søbler 2041½ Spd., ere i de senere Aar med Stedets tiltagende Handel meget tiltagne, da de i 1838 udgjorde i Sølv 5433½ og i Søbler 2419½ Spd. samt stige i 1839 til 10,112½ Spd. i Sølv og 3169½ Spd. i Søbler, ligesom de i 1840 beløbe til 8246½ Spd. i Sølv og 3621 Spd. i Søbler, men vare i 1841 kun 6223 Spd. i Sølv og 2254½ Spd. i Søbler.

Efter hvad anført er, har Egersund sin vigtigste Næringskilde fra Havet. Dets Øpland, der bestaaer af Egersunds og Hellelands Præstegjelde, Hestestad Sogn af Lunds Prgld, samt den sydlige Deel af Haa Prgld, udgjør omtrent 11 Kvadratomile, men er tyndt befolket. Det leverer imidlertid en ikke ubetydelig Deel Fædevarer til Ladestedet Forsyning, samt for Dvrigt ved den her herskende huuslige Industri til Forhandling indenrigs en Deel barket Læder og forskjellige uldne Varer, tilligemed Falg, saltet Faarefjød m. m. At Ladestedets Communication med dets Øpland er i den senere Tid bleven lettet ved beqvemere Landeveie, er allerede ovenfor bemærket.

Handelen herfra Stedet drives fornemmelig ved Folskibets egne Skibe, hvilke vare i 1816 13 paa 192 Com.-Læster, i 1826 38 paa 418½ Com.-Læster, i 1829 43 paa 558 Com.-Læster, men i 1840 52 paa 955 Com.-Læster, hvilke paa faa nær ere hjemmehørende i selv Ladestedet. De fleste af disse Skibe ere byggede deels i Hardanger, deels i østligere Egne. Ved disse faaer Ladestedet sine Kornødenheder for en stor Deel fra Sverige, paa hvilket Land man nu har den mest Fart, ligesom man meest faaer sine Kornvarer fra Kjøbenhavn, uden dog at nu, som i Fortiden, nogen directe Udførsel af Betydning dertil finder Sted. Colonial- og Manufacturvarer faaes ogsaa tildeels fra Østlandet, hvorhen man herfra sender Silb, Lax, Faarefjød, Læder, Skind, Strømper, Vadmel m. m. Handelen med Bergen er derimod i den senere Tid næsten ganske bortfalden.

Ved Egersund er en god Havn, og i det søndre Løb dertil adskillige Ankerpladser. I den senere Tid er der gjort meget for Stedets Havnevesen, da dette ved Kongl. Resol. af 14de Juli 1829 har faaet sin egen Havnecommission og ved Resol. af 13de Juni s. A. er tilføjet 4½ pCt. af de her falvende Folskibstraders Netto-Beløb til Havnecasjen. En Muddermaskine er derefter anskaffet og Dymuddring i Havnen har fundet Sted, saa at større Skibe nu end forhen kunne komme ind til Ladestedet, ligesom to Rader Fortøvningsstolper ere bleve anbragte i Havnen. Stedets Havn er ogsaa fri for Drm, og her er to Bræbænke, af hvilke den søndre hvert Aar benyttes ved Reparation af Skibe, som komme ind for Skade. Egersunds Rotsolbemandskab er det vestligste under Christiansands Overlotsdistrikt, indbefatter Egersunds Hovedsogns Kyster og har 43 Rotsler.

Paa den strax ved Egersund beliggende Linds, hvor allerede i Krigen under Kong Frederik den Fjerde Forsvars-Anstalter af Ladestedets Beboere bleve anlagte, ere siden sidste Krig to for Kronens Regning opførte Batterier, monterede med 8 Kanoner og to Sautskibe, hvilket Skib er Stedets Eiendom.

Det Egersund paaliggende Bidrag til Norges Bank var 1899

Guldspecier, og **KjøbstadsSkatten** varierede i **Skatteaarene** 1815 til 1833 mellem 352 og 396 Spb. aarlig. **Stebets Commune-Indtægter** vare i 1838 245 Spb., hvoraf **Skatternes Beløb** var 238½ Spb., i 1839 310½ Spb., hvoraf de **paalignede Skatter** udgjorde 450 Spb., og i 1840 430½ Spb., hvoraf **ublignedes** 386 Spb. I det første af disse **Var** vare **Commune-Udgifterne** 340½, i det andet 468½ og i det tredje 409½ Spb.

3. Soggenbal.

Det saakaldte **Soggenbals Ladested** indbefatter de to ubetydelige **Strandskeber** **Soggenbalsstrand** med **Marhuus-Vjerget** og **Kægeflord**, begge beliggende i **Soggenbals Fjrgld** under **Jæderen** og **Valernes Fjogberi**, det første og vigtigste paa **Gaardene Hanebergs** og **Frislands Grund** ved **Soggenbals-Elvens Udløb** i **Havet**, 10½ Mile fra **Stavanger**, 3 Mile fra **Egersund**, 3 Mile fra **Flekkelfjord** og 15 Mile fra **Christiansand**, og det sidste paa **Bræstegaardens** samt **Gaarden Levelands Grund** ¼ Mil længere vestlig, adskilt fra **Soggenbalsstranden** ved en **Vjergaas**. Det sidste **Steds Afstand**, beregnet efter **Sømile**, er fra **Egersund** 3, fra **Flekkelfjord** 4, fra **Stavanger** 18 og fra **Christiansand** 22 Mile. **Beliggenheden** er meget isoleret, da **Ladestedet** endnu ikke ved nogen **Landvei** er sat i **Forbindelse** med **Fjogberiets Hovedvei**, hvilket dog ventes snart at kunne ske; og **Afkomsten** til **Stedet** er derfor kun beqvem fra **Sesiden**.

Ladesteds første Opkomst er ubekendt; dog var her tidligere et **Handelssted**, da her for **Midten** af det syttende, **Marhundrede** (allerede 1645) og længe derefter findes at have været **Toldbod**, hvis **Oppebørselsbetjent** imidlertid stod under **Tolderen** i **Stavanger**, og i **foranstaaende Beretning** af 1653 om **Norges Handelskeber** forekommer **Soggenbal** som en **Havn**, hvor **forskjellige Varer** og **Kjøbmandsgods** fra **fremmede Steder** indførtes, samt igen **affikedes** **Heste**, **Smør**, **Talg**, **Lar**, **Fisk**, **Huder** og **Skind**. Efter **Matrikulen** af 1668 boede paa **Gaarden Hanebergs Grund** nogle **Strandsiddere**, som vare **Borgere** af **Stavanger**, og i **Året** 1672 vare i **Soggenbal** **hjemmehørende** tre smaa **Fartøier** (medens **Egersund** kun havde eet) **foruden** **Jagter**; men siden den **Tid** synes **Stedet** at være gaaet tilbage, da man her i 1698 kun elede 3 **Sluder** og 4 **Jagter**, og i 1699 henlagdes **Soggenbal** under **Flekkelfjords Toldbistric**, fra hvilken **Tid** den **hervarende Toldbod** blev hævet. Imidlertid nævnes dette **Sted** som **Ladested** i **Consumtions-Forordningen** af **8de Novbr.** 1680, ligesom det i **Toldforordningerne** af 1691, 1732, 1762 og 1768 anføres blandt de **Ladesteder**, hvor det var tilladt at **læsse Kornvarer**, som kom fra **Danmark**, og **indtage Trælast** som **udfiskedes** **derhen** og til **fremmede Steder**. **Kimeligvis** har **Handelen** her været af samme **Beskaffenhed** som i **Egersund**, og **Soggenbal** var i 1745 beboet af 20 **Familier**, som elede 17 smaa **Fartøier**. Dog var den **Tid** ingen **Toldbetjent** her **stationeret** og **Stedet** hørte under **Stavangers Toldbistric** indtil ved **Resol.** af 18de **Juli** 1798 et eget **Toldsted** her **oprettedes**, og **Soggenbal** tilstodes ligesom **Egersund** **Friebe** at **læsse** tilladte **fremmede Varer** og **udfiske** **indenlandske Varer**, uden at **Skibene** behøvede at **anløbe** **Stavanger**. I **Året** 1801 havde **Soggenbalsstrand** 104 **Beboere** og efter **Folketællingen** af 1825 var der 22

beboede Huse, hvoraf 27 i Soggenbalsstrand, 6 paa Narhuushjerget og 10 i Røgeffjord, tilsammen med 208 Indbyggere, siden hvilken Tid dette Sted ligesom Egersund er tiltaget i Folkemængde, da det i 1835 havde 331 Indvaanere i 66 beboede Huse, hvoraf 42 i Soggenbalsstranden, 12 paa Narhuushjerget og 12 i Røgeffjord. Stedets næringsdrevende Borgere vare ved Udgangen af samme Aar 4 Kjøbmænd, 18 Skibsørhedere og 11 Skippere.

Al offentlige Indretninger ere her ingen. Selv en offentlig Skole mangler. Stedets Beboere sogne til den $\frac{1}{4}$ Miil fralliggende Soggenbals Kirke, og dets Borgere sortere deels under Christiansands og deels under Stavangers Magistrat, efter som de i den ene eller den anden af disse Kjøbstæder have erholdt Borgerkab. For Øvrigt hører Ladesteden under Landets Jurisdiction, og ligger til Soggenbals Skibeede. Dets Formandskab er fælles med Landdistriktets, og dets Fattigvæsen ligeledes fælles med Præstegjeldets. De Fattige, som i Ladestedet have nytt Understøttelse, have i de sidste tre Aar været 16 aarlig.

Soggendal udgjør, som meldt, siden 1798 et eget Tolldsted, hvis District strækker sig fra Sireaaen i Øst, hvor Flekkefjords Tolldistrict ender, og til Svaelsen i Vest, hvor Egersunds Tolldistrict tilstøder. Tolldstedet staaer for Øvrigt, ifølge Kongl. Resol. af 10de Octob. 1826, under Flekkefjords Inspectorat, og de ved samme ansatte Betjente ere en Toldoplynsbetjent, en Toldoppebørjelsbetjent, en Undertoldbetjent samt to Noerdskarle. Toldboden var forhen i Røgeffjord, hvor ogsaa Toldvæsenets Betjente sædvanlig vare boende, men er for Tiden paa Soggenbalsstranden, skjøndt Undertoldbetjenten er stationeret i Røgeffjord.

Stedets Beboere nære sig ved Handel og Søfart, dog er Oplandet, som egentlig indskrænker sig til Soggenbals Fjeld, af ringe Betydning og man henter sin Næring fra Havet. Saaledes stiger og falder Stedets Velstand med Fiskeriernes Til- og Aftagen. I Aarene 1775 til 1794 havde Soggendal en heldig Periode, da et indbringende Løftekiskeri indfaldt i Stedets Omegn og maa have bidraget til dets Økonomi, hvilket skjøntes deraf, at Stedet, som i 1779 kun eiede 5 Fartøier paa 63 Ræster, havde i 1786 14 Fartøier paa 168 $\frac{1}{2}$ samt i 1793 13 Fartøier paa 199 $\frac{1}{2}$ Ræster. Indtil de senere Årdsaaar havde man dog herfra ingen egentlig directe Udsørsel til Udlandet, uagtet de udbede Handelsrettigheder, Resolutionen af 1798 tilstod. Man havde faa Fart paa Danmark og Østlandet, hvorhen udskibedes en ikke ubetydelig Deel Lax og andre Fiskevarer, samt hvorfra man igjen fik sine Fornødenheder. Undertiden udsortes dog noget saltet Torf til udenlandske Haane, f. Ex. i 1805 til Holland 99 Tdr. og i 1806 til Frankrig 129 Tdr., der var Productet af det herfra drevne Løftekiskeri i Nordsejlen. Ogsaa var Udsørselen fra Udlandet aldeles ringe, og Stedets Toldindtæder udgjorde i de forbeelagte Handelsaar 1804 til 1806 i Gjennemsnit ifkun 286 $\frac{1}{2}$ Rb. aarlig. I det sidste af disse Aar eiede Stedet fem Skibe af 105 Commercelasters Drægtighed. Torf skjønt man herfra begyndte at tage virksom Deel i Silbeskifteriet i Stavanger Tolldistrict og i Søndhordlehn, og endnu mere efterat man fra 1826 havde faaet godt Silbeskifteri i Stedets Omegn selv, er Handelen bleven af større Betydning. I Aarene 1820 til 1825 udvortes nemlig til

udenrigske Steder i Gjennemsnit aarlig 6755, i Aaret 1826 9846½ og i Aaret 1827 9299½ Tdr.; men i 1828 steg Udsførselen til 12,416 og i 1829 til 15,030 Tdr. Senere tiltog denne Udsfibning end mere og var i Aarene 1830 til 1835 aarlig 25,048 Tdr., i Aaret 1836 20,257 Tdr., samt i 1837 endog 29,137 Tdr. da Udsførselen naaede sin første Højde; dog er den ved de senere Aars aftagende Fiskerier falden i 1838 til 8454 og i 1839 til 4518 Tdr., hvorimod der i Stedets Omegn saldt godt Silbefiskeri i Aaret 1840, saa at Sildeudførselen i dette Aar steg til 21,424½ Tdr., men faldt i 1841 igjen til 7407 Tdr. Forhen har man ogsaa udsført nogen saltet og røget Aar, ligesom i 1829 affibedes herfra 24 Heste. Fremdeles er i de senere Aar en ubetydelig Deel Buxke- og Gedefind kommen i Handelen.

Fiskerierne have ogsaa bidraget til Indførselens Forøgelse. Saaledes indførtes af Salt i 1824 til 1826 aarlig 2066 Tdr., men i 1828 3105 og i 1829 4217½ Tdr., samt af Tønde-staver i 1824 til 1826 aarlig 25,800, men i 1828 85,070 og i 1829 87,930 Stk. Af Kornvarer, hvoraf indførtes i 1824 til 1826 965 Tdr. aarlig, indfom i Aarene 1833 til 1835 aarlig 1111½ Tdr. samt i Aarene 1838 til 1840 1248 Tdr. aarlig.

Toldintraberne, som før 1819 ikke naaede 1000 Spb. aarlig, vare derimod i Aarene 1823 til 1826 i Sølv 719 og i Sebler 1015 Spb., samt i Aarene 1827 til 1829 i Sølv 1234 og i Sebler 1152 Spb. aarlig. De tiltoge derefter aarligen indtil 1837 incl., og udgjorde endnu i 1838 i Sølv 1408½ og i Sebler 745½ Spb., men faldt i 1839 til 990 Spb. i Sølv og 570½ Spb. i Sebler, hvorimod de i 1840 vare stegne til 2270½ Spb. i Sølv og 1652½ Spb. i Sebl. I 1841 vare de kun 1006½ Spb. i Sølv og 677½ Spb. i Sebler.

Ligesom i Egersund foregaaer saavel Udsførselen fra som Indførselen til Stedet næsten ene i Stedets egne Skibe, hvilke vare i 1817 13 paa 120½ Commercelaster, men i 1829 21 paa 227½ Com.-Laster, samt i 1840 34 paa 545½ Commercelaster. De fleste af de største Skibe ere byggede paa Øslandet og de mindre i Hærbanger.

Den egentlige Havn er i Rægefjord, der er aldeles fri for Søgang og meget beqvem saavel Sommer som Vinter, samt tillige meget rummelig. Her ere to Bræbænke, begge i god Stand, ved hvilke temmelig store Skibe kunne kjølhale og faae anden Reparation. Desuden er ved Soggenbalsstrand en Ankerplads for smaa Skibe om Sommeren paa 6 til 8 Hayne Vand, men denne er udsat saavel for Søgang som Vind. Soggenbals Rotsoldermandskab indbefatter Soggenbals Reglids Kyster med 42 Koster.

Til Landstedets Forsvar blev under sidste Krig af Stedets Beboere opkøbt et libet Batteri med tre til fire Kanoner ved Soggenbalsstrand.

Det Soggenbal paaligende Vidtrag til Norges Bank var 633 Sølvspecier der udgjorde en Trebiedeel af hvad Egersund dertil bidrog. Kjøbstads-katten, som i Skatteaarene 1815 til 1818 kun var 94 Spb., steg i Aarene 1825 til 1827 til 176 Spb., samt var i 1827 til 1830 160 Spb. og i de tre paafølgende Aar 161 Spb. aarlig. Commune-Udgifter har Stedet ikke, undtagen til Skole- og Fattigvæsenet, hvilke Udgifter ere fælles med det nørste Amtssæde.

Til Amtets Landdistrikt hører:

1. Jæderen og Balernes Fogderi¹.

Det er det sydligste og mindste af Amtets tvende Fogderier, og dets geographiske Beliggenhed er, ifølge Pontoppidans Kart, imellem 38 Gr. 18 Min. og 59 Gr. 6 Minuters Brede. Mod Nord grænses det til Stavangerfjorden, endel af dens Der og til Østfylke Fogderi, mod hvilket sidste for største Deel Fjeldstrækninger danne Grænsen, og mod Øst til Rister Fogderi, fra hvilket det adskilles dels ved Sireaaen og Lundebrandet, men meest ved Fjeldstrækninger. For Øvrigt omgives det af Havet, ud i hvilket i N. V. stikker et langt udgaaende Næs, Lungenæs kaldet. Fogderiets største Længde fra Sireaaens Udsid i Havet i S. D. til Lungenæset i N. V. er 8 til 9 Mile, og den største Bred fra Havet i Vest til Rister Fogderies Grænse i Øst 5 til 6 Mile. Efter den Forandring med Hensyn til Udstrækning, Fogderiet har udbegaaet i den senere Tid, er Arealet omtrent 24 norske Qvadratmile, hvorpaa efter Folketællingen af 1835 levede 26,263 Mennesker, der giver en Befolkning af 1094 Mennesker paa Qvadratmilen.

Saaledes er Fogderiet af alle vestenfjeldske Fogderier det mindste af Udstrækning, men tillige det bedst befolkede blandt disse. Befolkningen er stærkest i Kystegnene, hvor Næringsveiene ere meest blandede; imidlertid er dette Fogderi, som Kystegn betragtet, i flere Henseender forskjellig saavel fra de østligere som vestligere eller nordligere Kystegne. Her er nemlig ikke som i disse en af Fjorde og Sunde senderplittet Kyst, der mod Havsiden bestrømmes af Der og Holmer, imellem hvilke Kystarten beqvemt gaar for sig, og hvis Bugter og Indviger afgive trygge Skibshavne, samt lette Communicationen med det Indre. Fogderiets Havkyst, der fra Sireaaen i S. D. til Lungenæs i N. V. har en Udstrækning af 12 Mile, er et for største Deel aldeles ubeskyttet og for Søfarende farligt Forland, der mod Havet har paa den sydøstlige Halvdeel steile Klipper og paa den nordvestlige Deel lave sandige Bredder, paa en Strækning udsatte for Udelæggelse af Flyvesand, og hvorfra et Drev af Sand og Stene stikker $\frac{1}{2}$ Mil ud i Søen. Længs denne Kyst gives, foruden en Del af nogen Størrelse (Egersen), kun nogle smaa Der og Holmer, men udenfor sammes sydlige Deel er en mærkelig Banke, Siregrundens kaldet, der strækker sig langs Landet omtrent fra Maensfæ i Øst indtil imod Egersunds østlige Indløb i Vest, paa en Afstand af $\frac{1}{2}$ til 1 Mil fra Kysten, med en Bredde af $\frac{1}{2}$ til $\frac{1}{4}$ Mil, paa hvis nordvestlige Udkant er 50 Favne Vand, der efterhaanden af-tager, saa at der paa den midterste Deel kun er 7 til 8, men paa den sydlige Ende 18 til 16 Favne. Af Fjorde ere her tvende, nemlig den i historisk Henseende mærkelige Gafs fjord paa Nordvestsiden af Jæde-

¹ Til Kundskab om dette Fogderi har man i den danske Handels- og Indvirknings-Tidende for de forhen anførte Aar flere Brudstykker af Statsraad G. Brams i Aarene 1804 og 1805 foretagne Rejse i Norge, dette Fogderi vedkommende, ligesom Krigsraad B. Florz paa Befolkning af Selskabet for Norges Vel i Aaret 1810 foretagne oekonomiske Rejse til Rister og Jæderen, der findes indført i bemeldte Selskabs topogr. statist. Samlinger første Deel Andet Bind, indeholdende meget om de til Jæderen hørende Egne.

ren, der gaaer ind fra Havet i en Strækning af $\frac{1}{2}$ Mil, men er for Samfærdselen ikke af synderlig Vigtighed, hvilket derimod Gandsfjorden er, der fra Stavangerfjorden gaaer i en sydlig Retning $1\frac{1}{2}$ Mil ind i Fogderiet til en af sammes meest beboede Bygder.

Omtrent de to Trediedele af Fogderiets Indre, der hører til Districtet Dalerne og for en liden Deel til Jæderen, er en saare ubilligendt beboet Bjergegn, ligesom de tilgrænsende Dele af Lister og Nysøfste Fogderier. Den øvrige Trediedeel, som udgjør det Væsentligste af Jæderen, der er Fogderiets vestlige og nordvestlige Deel, bestaaer meest af jævne, noget bølgender Flader. Dette sidste Landskab, der er langt mere befolket end hiint, ligesom det fra Fortiden er mærkeligere, begynder i Syd ved Dugne-Elven, og indbefatter den hele nordensfor liggende Søst i en Udstrækning langs Havet af fem til sex Mile, hvoraf den nordlige Deel er en et Par Mile ud i Havet gaaende Landtunge, Kasset kaldet, hvis yderste Spids foranstøder Lungenæs er. Denne Stræknings første Brede ind i Landet er to til tre Mile, overalt nogen og flodløs, i det hele saare lidet opdyrket i Forhold til det dyrkbare Areal, og for en stor Deel opfyldt med vilde Myrer samt lynchgroede med hyppige Stene beklædte Moer og Bakker, der giver denne Egnd et høist eensformigt og tillige sørgeligt Udseende, hvilket sidste end mere forøges ved de sædvanlig fletbyggede Bøndergaardene. I det hele er neppe nogen af Landets egne saa fattig paa smukke eller blide Situationer som dette Fogderi, selv i dets Bjergene. De høvedende Dale ere, naar undtages det Dalsfære, der gennemstrøjer Vitrims Sogn og i dets øverste Deel har tvende Grene, blot smaa og trange Fordybninger mellem Bjergene. Sletter har derimod Jæderen i Overflod. Ligesom Dalene ere Elvedragene af ringe Betydning, naar undtages Sireaaens Vanddrag, hvoraf et Par Mile vedkomme dette Fogderi, ligesom de ved Lister Fogderies Beskrivelse (Anden Deel S. 325) nævnte Fosfalsb, hvoraf Laugfosfens, ogsaa Struben kaldet, er den vigtigste. Dernæst ere Eggersunds og Tøngs-Elvene i Dalerne de største, hvoraf den sidste, som er den betydeligste, er Udløbet for Vitrims Sogns i to Grene deelte Vanddrag, hvortil de saa Elvedrage paa Jæderen, saasom Dugne-, Haa- og Figgen-Elvene, kun ere ubetydelige, skøndt ved deres, forhen mere end nu indbringende, Læseffekter af nogen Vigtighed. Af Herstænder er det omtrent to Mile lange Kunde-Vand, der henhører til Sireaaens Vanddrag, det største, samt næst dette Drødsals- og Vitrims-Vandene, hint høvedende til den sydlige, og denne til den nordvestlige Arm af Vitrims Sogns Vanddrag, de mærkeligste. Blandt Vandene paa Jæderen er Narre-Vandet det vigtigste. Det er kun ved en smal Landstrimmel afstilt fra Havet, og ligger næsten i Niveau med dette.

Fogderiets nordvestlige Grænsesjælle, der ere en Deel af Langfjeldenes mellem det Vesten- og Søndenfjelds grænsende Række, stige op til en anseelig Høide, dog uden at naae ind i Sneeregionen, uagtet enkelte Sneedynger kunne ligge Sommeren over i Fjeldfordybningerne. Herfra udgaae flere Bjergarme, som deels før ligger ned til Havet og deels tabe sig paa Jæderens Sletter. De mærkeligste Fjeldhøider ere, efter Beliggenheden fra Nord til Syd, Dals-Rutra, Vingetula, Sol-

berg-Ruten, Skindkullen, Gya-Axelen og Guldberg-Ruten, den først beliggende østenfor Gandsfjorden og den sidste i Lunds Sogn paa Grændsen af Soggenbals Sogn, af hvilke Fjelde især Skindkullen udmærker sig, da der paa dets Top ligger i en Fordybning en Sneedunge hele Sommeren over. Som Landkjendinger mærkes foruden foranstøtt Solberg-Ruten, der ogsaa fører Navn af Dugnenspyen, men af Esfoll almindeligviis kaldes Sikkertoppen, nordensfor Egersund, endvidere Aalands-Ruten over det Laveste af Jæderen, og foranstøtt Dals-Ruten, ligesom Egefsjeldet paa Nord siden af Jæderen noget søndenfor Hafs fjorden, samt Øbrestad-Brække, en høi Strandkamt midt paa Jæderen, afgive udmærkede Kjendingspunkter paa den flade Kyst, uagtet disse sidste ingenlunde for deres Høide fortjene at anføres. Fogderiets Bjerge hører til Urbjergenes Klasse. Skjøndt flere Slags Metaller paa forskjellige Steder ere fundne, have de hervedvarende Malmannvindinger ikke givet Anledning til nogen vedvarende Bjerqværtsdrift.

Af Landeveie kommer Hovedveien fra Christiania ind i Fogderiet fra Lister Fogderi ved Lundsbandets Nordside, og gaaer ører en for Veianlæg meget uheldig Egn $4\frac{1}{2}$ Mile, indtil den fra Helleland, efter den ifølge Resol. af 23de April 1839 i henved to Miles Længde foregaaende Omlægning, fører ned igjennem Dalsstrøget til Egersund, hvilket Sted den kommer paa $\frac{1}{2}$ Mil nær, og tager derfra en nordvestlig Retning, samt igjennem Egersunds Fjrgld fortsætter over det egentlige Jæderen til Stavanger, hvilken Wei nu kan besæres med alle Slags Hjulredskaber; hvorhos en Hovedvei sætter Egersunds Ladested i Forbindelse med bemeldte Wei. En anden vigtig Wei, der dog kun oparbejdes som Bygdevei, er den saakaldte gamle Postvei, som fører fra Hovedveien ved Hellelands Bræstegaard, og gaaer igjennem Fogderiets øvre bjergrige Egne indtil den ved det Andre af Gandsfjorden, $1\frac{1}{2}$ Mil fra Stavanger, kommer ud paa formeldte Hovedvei $\frac{1}{2}$ Mil søndenfor Skibsstationen Lure, hvilken Wei er omtr. $2\frac{1}{2}$ Mile kortere end Hovedveien, men kan endnu kun kjøres nordensfra $2\frac{1}{2}$ Mile fra Lure og søndenfra $\frac{1}{2}$ Mil imellem Hellelands og Birtrims Kirke, hvorhos fra Poststationen Aase, $1\frac{1}{2}$ Mil søndenfor Stavanger, en Wei af $2\frac{1}{2}$ Miles Længde, den saakaldte "Øvre Wei", gaaer i en sydlig Retning over den øvre Deel af Jæderen, gennem Høllands, Lye og Gaa Fjrgld, indtil den i Nærheden af Gaarden Wigre i sidstnævnte Fjrgld igjen forenes med Hovedveien. Desuden gives her flere mindre i den nyere Tid oparbejdede Bygdeveie, saavel paa Jæderen som i Dalernes District, i hvilket sidste især mærkes een, som fra Birtrim Kirke fører sydlig langs Fjergselven og længere ude tager en sydvestlig Retning, samt i Egersunds Fjrgld $\frac{1}{2}$ Mil fra Egersunds Ladested forenes med den her anlagte nye Hovedvei, men er endnu kun maadelig kjørbar. Ligesaa har Aalands Fjrgld faaet flere gode Bygdeveie, deels til Stavanger og deels til de sydligere Fjrgld paa Jæderen.

Fogderiet, som tillige udgjør et Sorenskrifter, er deelt i femten Thinglaug eller saakaldte Skibreder, hvoraf fem indbefatte Dalerne og ti Jæderen, samt bestaaer af følgende Fjrgld og Sogne:

1. Soggenbals Bræstegjeld, der er det sydligste i Fogderiet og Amtet, og udgjør kun eet Kirkesogn, hvis Areal er omtrent $2\frac{1}{2}$

Lvabratmîle. Det indstattes fra Landsteden mod N. W., Nord og Vst i Eggersunds og Lunds Prglde, stilles i S. D. ved Stre-Elven fra Hæstefjords Prgld i Vster Fogderi, og ligger i S. W. og Vest udbrædt mod Havet i to til tre Mîles Strækning, meest med en nøgen og steil Hst, udenfor hvilken Fogstienen med et Par andre Holmer ere de eneste Btr, og er det egentlig langs dette Prglds Kyst at foransætte Stre-taub strækker sig. Terralnet er meget hjergrigt, og Gaardene ere be-iggende deels ved Egen omkring nogle smaa Bugter af samme, saasom Sjund (eller Gjsing) Fjord og Hæstefjord, mellem hvilke den høie deels græssbegroede Kyststrækning afgiver om Sommeren for Søfarende i mærkelig Landkjendning, deels ogsaa i den egentlige Soggendal, der er 14 Gaarde med omtrent 230 Beboere, og for Øvrigt adspredte mellem Bjergene. Præstegjeldets nordvestlige Deel er mindst beboet, og her er det saakaldte Gaadhr, et paa den høie og steile Kyststrækning vægrende høit Fjeld og et bekjendt Sømærke. Foruden Agerbrug og Hødrift, der ere Hovednæringsveiene i den egentlige Soggendal, af-iver Fiskeri, Søfart og Løstning Raring for Søfarten, der har forskellige øvne og Ankerpladser. Ordentlige Landeveie mangler Prgldet endnu deels. I det Civile hører det for største Deel til Soggendals Skib-de, med Undtagelse af ni Gaarde, der ligge under Høtlands Skibrede. Irens Afstand fra Stavanger er 10½ og fra Christiansand 15 Mile.

2. **Lunds Præstegjeld.** Det har Høtlands Prgld mod Vest og Nord, og Vasse Prgld mod Vst, stilles i S. D. ved Lundebandet a Hæstefjords Prgld og har Soggendals Prgld i Syd. Arealen er omtrent fire Kvadrattmîle og Kirkesognene ere tvende, nemlig Lunds hovedsogn og det vestenfor samme liggende Hæstefjord Annerfogn, hiint stende til Lunds og dette til Høtlands Skibrede. Kirkenes Afstand a hinanden er 1½ Mîl. Terralnet er hjerget, og Landbrug, noget Skovbrug i den øvre Deel af Hovedsognet, og Gaandværksarbejde ere ndbyggernes Næringsveie. Den bedste Deel af Prgldet ligger omkring en nordvestlige Deel af Lundebandet, hvor et liden fra Høtbandet i et saakaldt Høfs- eller Høgs-Herre kommerende Vanddrag deri ubløber. I Fjeldhøiden mærkes Guldbergnuten i Hovedsognet og Øya-Arelen i Annerfognet. Fogderiets Hovedvei gennemskærer Prgldet i 3½ Mîles øngde, og i Nærheden af denne ligger Hovedkirken 13½ Mile fra Christiansand og 11½ Mile fra Stavanger.

3. **Høtlands Præstegjeld,** der udgjør Fogderiets mellemste deel, omgives mod Vst og S. D. af Vasse og Lunds Prglde, mod Syd og Vest af Eggersunds Prgld, og mod N. W. af Lye Prgld, samt grændser i Nord ved Fjeldstrækninger til Høle Sogn af Strands Prgld i Østlige Fogderi. Arealen er omtrent 7 Kvadrattmîle, saa at ette er det vidløftigste af Fogderiets Prglde, da det indtager mere end a Fjerdedeel af Fogderiets hele Areal, og til samme høre Fogderiets meest hjergrige Strækninger. Kirkesognene ere tvende, nemlig Høtlands Hovedsogn, som udgjør den sydøstlige, samt det langt folkerigere Høtlands Annerfogn, som udgjør den nordvestlige og meest høitliggende deel af Prgldet. Hvert Sogn har sin Hoveddal, hvori begge Kirker ligger, ½ Mîl fra hinanden og paa en Side af neppe mere end 400 fod over Havet, tilligemed de bedste Korngaarde. Deruden er her i

Hovedfognet østenfor Kirken et Bygdelaug, Hetlands-Helen kaldet, med 14 Gaarde og 46 Dpfbdere, samt i Virkrim Sogn a. Heien, et Bygdelaug i Bø fra Kirken, med 11 Gaarde og 37 Dpfbdere, aldeles blottet for Skov, men med vidløftige Fjeldflaatter, b. Øvrebygden, i Nord fra Kirken, paa et udstrakt Terrain med 20 Gaarde og 60 Dpfbdere, af hvilke Gaarde flere ere ret gode Korngaarde med store Fjeldflaatter og en Del Skov, samt c. Drøbdalen, hvortil henregnes 11 Gaarde med 34 Dpfbdere i R. D. fra Kirken, men som i en mere indskrænket Forstand alene udgjør en snæver af høie Fjelde indsluttet Dal ovenfor Drøbdalsvandet, der hæver sig saare høit over Virkrims Kirkes Niveau og hvori findes 4 betydelige Gaarde med 22 Dpfbdere; hvorimod de øvrige til dette Bygdelaug hørende Gaarde ere høitliggende Fjeldgaarde med de rigeste Græsgange. Hvert Sogn har ogsaa sit Vanddrag, af hvilke Hellelands Elv er den øverste Deel af Egersunds-Elven, og Virkrims Elv ligesaa af Længs-Elven. Af Indsøer er her Drøbdalsvandet, som regnes for at være to Mile langt og $\frac{1}{2}$ Mill bredt, og er meget udsat for voldsomme Vinde, Østkrimsvandet i R. B. for forrige $\frac{3}{4}$ Mill langt, og Storbvandet eller Virkelands-Vandet længere i R. B., af en Mills Længde. Af Fogderiets forhen anførte mærkelige Fjeldhøider ligge Vinsekulen, Solbergssnuten og Skindkullen i Virkrim Sogn. Ræringsvæien ere Fædrift og Algerbrug, ligesom den her herskende Gaandværks- og Huusflid i begge Sogne afgiver en vigtig Vinæring. Skovbrug har man kun paa enkelte Gaarde i Virkrim Sogn. Fogderiets Hovedvei gaaer igjennem en Deel af Hovedfognet i omtrent $1\frac{3}{4}$ Mills Længde, og fra denne fører den saakaldte gamle Postvei gennem Annerfognet til Lye Vrgld. I det Civile hører Hovedfognet til Hetlands og Annerfognet til Virkrims Skibrede. Hovedkirken ligger i Vrgldets smukkeste Bygd ved foranstørte Hovedvei, 18 Mile fra Christianssand, $7\frac{1}{2}$ Mile fra Stavanger og 1 Mill ovenfor Egersunds Lædesleb.

4. Egersunds Præstegjeld. Det grænses mod S. O. og Øst til Soggenbalds og Hellelands Vrglde, har Lye Vrgld i Nord, samt Haa Vrgld i R. B., og strækker sig Øvrigt mod Havet, mod hvilket det har en Imod tre Mile lang Kyst. Arealen er $3\frac{1}{2}$ Kvadratomile, og Kirkesognene ere toende, nemlig Egersunds Hovedsogn og Dugne Annerfognet, hvis Kirker ligge $1\frac{1}{2}$ Mill fra hverandre. Det første Sogn indbefatter, foruden Egersunds Lædesleb og en omkring samme liggende Fastlands-Strækning, tillige Fogderiets største De, Egersen, der ved et $1\frac{1}{2}$ Mill langt Sund, det egentlige Egersund, adskilles fra Fastlandet, og har en Rængde Bugter og Vigter, der danne flere Havne og Tilflugtssteder for Skibe, hvilket Sogn hører til Valernes District og er, som dette, Bjergegn, hvorimod af det nordvestlige og langt mest folkerige Dugne Sogn, som udgjør den sydlige Deel af Fæderren, den vestlige og mindste Deel er en af sammes jævne Strækninger. I Vrgldet ere fire smaa Elve, nemlig Sva-Elven, Egersunds og Længs-Elvene i Hovedfognet, samt Dugne-Elven i Annerfognet, af hvilke de tre sidste have været bekjendte af deres Lædesfæstelser. Ræringsvæien er Landbrug, fornemmelig i Annerfognet, men for Øvrigt Høstet og Lødsning. I Hovedfognet har man adskillige Jernmalingsgruber, som dog ikke ere i Drift. Fogderiets Hovedvei gaaer igjennem Vrgldet i

omtrent $2\frac{1}{2}$ Miles Længde, og fra denne fører en Hovedvei af $\frac{1}{2}$ Mills Længde ned til Egersunds Ladested. I det Civile hører Hovedfognet i Egersunds Skibrede, med Undtagelse af tre Gaarde, der ligge til Kristians Skibrede, og 9 Gaarde, der ligge til Valle Skibrede, til det sidste hele Annerfognet hører. Hovedkirken ligger $19\frac{1}{2}$ Mile fra Christianssand og $7\frac{1}{2}$ Mile fra Stavanger.

5. Haa Præstegjeld. Det strækker sig $1\frac{1}{2}$ Mill langs Kysten fra Egersunds Vrgld i S. D. til Kleps Vrgld i N. B. og gaaer imod $\frac{2}{3}$ Mill op i Landet mod Lye Vrgld. Arealet er omtrent een Kvadrattill, og Terrainen ligger flader, da Vrgldet hører til den laveste Deel af Jæderen og tillige til sammes bedst befolkede Egn. Hvad det har været i Oldtiden, viser dets mange endnu tilværende Oldtidsminder. Dets Sogne, som forhen vare trende, nemlig Rærim, Vø og Varhøug, er nu, efterat de to første Sogne ved Resol. af 22de Juni 1832 ere sammensmeltede til eet, tvende, nemlig Rærebø Hovedsogn og Varhøug Annerfog, hvilket sidste udgjør Vrgldets sydlige Deel. Kornavl er Auenens vigtigste Næringsvei, da Vrgldet er en af Fogderiets gode Kornbygder, og Huusfliden afgiver en vigtig Vinæring, ligesom her er Leledning til Fiskeri. Hovedveien mellem Christianssand og Stavanger gaar igennem Vrgldet i en Strækning af $1\frac{1}{2}$ Mill, og her ere flere arbejdsde Bygdeveie. I det Civile udgjør Vrgldet hele Dvie, samt omtrent Halvdelen af Valle Skibrede, hvorhos sex Gaarde høre til Houglands Skibrede. Hovedkirken ligger $3\frac{1}{2}$ Mile i Syd fra Stavanger, og Præstegaardens Afstand fra Hovedkirken er $\frac{2}{3}$ og fra Annerfog $\frac{2}{3}$ Mill, til hvilke Kirker er god Kjørelse.

6. Lye Præstegjeld, hvis Grændser ere mod Nord til Høllands og Strands, mod Ost til Høllands, mod Syd til Egersunds, samt mod Vest til Haa og Kleps Vrglde. Arealet er omtrent $2\frac{1}{2}$ Kvadrattill, og Kirkefognene ere tvende nemlig Thime eller Tindans Hovedsogn og Gjesdals Annerfog, begge henhørende til Districtet Jæderen. Hovedfognet, der er en af Jæderens frugtbareste Strækninger, hører, for sig selv dets væsentligste Deel angaaer, til sammes flade Land, da det henhører til Nysylke grændsende Annerfog, hvis Kirke ligger korte $1\frac{1}{2}$ Mill fra Hovedkirken, er med den øvre eller østre Deel af Hovedfognet, en Bjergegn, hvis Vanddrag løber til Høgsfjord i Nysylke. Næringsveiene ere Kornavl i det første, og Fædrift, fornemmelig Kaa- ræavl, i det sidste Sogn, ligesom dette til en Trebiedeel af dets Gaarde har fornøden Kvæstov, hvorimod Hovedfognet er aldeles kvæstbart. Hovedveien mellem Christianssand og Stavanger berører paa en kort Strækning Hovedfognets vestlige Grændse, og den saakaldte Dvøe Vei gennemskærer Hovedfognet i $1\frac{1}{2}$ Mills Længde, ligesom den gamle Postvei gaar gennem Gjesdals Sogn. Desuden ere i begge Sogne mindre Bygdeveie anlagte. I det Civile udgjør Hovedfognet Dele af Houg, Kleps og Houglands Skibreder, og Annerfognet indbefatter Gjesdals Skibrede. Hovedkirken ligger $23\frac{1}{2}$ Mile i N. B. fra Christianssand og $2\frac{1}{2}$ Mile i Syd fra Stavanger.

7. Kleps Præstegjeld. Det strækker sig $1\frac{1}{2}$ Mill langs Havet med en Lav for Nysylsand meget udsat Kyst, og indskrænket fra Landfloden mod Nord af Høllands, mod Ost af Høllands og Lye, samt mod Syd

af Saa Vrglb. Arealen er $\frac{1}{2}$ Qvadratmill, saa at Vrglbet er af Udstrækning det mindste af Fogderiets Vrglde, og Kirkefognene ere trede, nemlig Kleps Hovedsogn, Vore og Narre Annerfogne, af hvilke først Sognes Kirker Vore ligger $\frac{1}{2}$ og Narre $\frac{1}{2}$ Mill fra Hovedkirken. Terrænet er for største Deel jævnt, især i Narre Sogn, hvorimod Hovedsognet har flere Bakker, og Vrglbet, der er rigt paa Oldtidsminder, har uden Tvivl i Fortiden haft Behoere af Anseelse. Næringsveiene ere fornemmelig Kornavl, samt i Annerfognene, hvilke tildeels ligge ved Seen, og hvoraf ikke saa Gaarde lide ved Flyvesanden, tillige Fiskeri. Inden Vrglbets Grændser er foranstøttede Narre Vand, og den af den Lærefiskeri bekjendte, men ellers ganske ubetydelige, Siggen-Elv gennemstrømmer en Deel af Vore Sogn. Vrglbets Gaarde ligger i det Gule under Kleps, Hongs og Hongslands Skibreder, samt een Gaard af Vore Sogn under Sole Skibrede. Gjennem den østre Deel af Vrglbet fører Hovedveien mellem Christianstads og Stavanger, i en Strækning af omtrent $\frac{1}{2}$ Mill, ligesom her er et Par Bygdeveie mellem Kirkerne, hvoraf Hovedkirken er $2\frac{1}{2}$ Mile fra Stavanger.

8. Høilands Præstegjæld, der ligger nordensfor de to foranstøttede Vrglde, og omgives i Vest af Haalands, i Nord af Stavangers og i Øst af Girands Vrglb. Arealen er halvanden Qvadratmill, og hertil have Kirkefognene været tvende, nemlig Høilands Hovedsogn og Sore Annerfogn, hvis Kirker ligger $\frac{1}{2}$ Mill fra hinanden; men ifølge Arel af 23de Novbr. 1839 skulle begge herester have en fælles Sognetid. Det første Sogn er for en stor Deel Bjergegn, men hører forøvrigt tilligemed Annerfognet til Jæderens flade Land. Stjendte ikke grændsende til Havet, staae dog begge Sogne i Forbindelse med samme ved den fra Stavangerfjorden indgaaende Gandsfjord, omkring hvis Jæderste ligger den bedste Deel af Vrglbet, Gandsbygden kaldet, der i det tættebygget Rabolaug har mange gode Gaarde, og hvoraf det første Vrglb i Fortiden har haaret Ravn af Gands Vrglb. Derved faar de fleste Egne af Vrglbet, stjendte egentlige Kornbygder, ogsaa Anledning til at deeltage i Fiskeri, ligesom ikke saa af sammede Behoere ere Sore farende. I det Civile udgjør Hovedsognet den største Deel af Gands og Annerfognet den største Deel af Jaattens Skibrede; dog har det første nogle Gaarde i Kleps og een Gaard i Jaattens, samt det første een Gaard i Sole og een i Gands Skibrede. Begge Fogderiets stier fra kommende Veie, hvoraf Hovedveien gennemskjærer Vrglbet i omt. 1 Mills Længde, samles her i Vrglbet, og føre forøvede til Stavanger, hvorfra Hovedkirken ligger $1\frac{1}{2}$ Mill.

9. Haalands Præstegjæld. Det strækker sig $1\frac{1}{2}$ Mill langs Havet, som her banner den fra Fortiden mere end nu bekjendte Gafsfjord samt grændser mod Nord og Nordøst til Stavangers, mod Øst til Høilands og mod Syd til Kleps Vrglb. Paa et Areal af $\frac{1}{2}$ Qvadratmill, hvis Terræn dog er mere ujævnt og bjerget end den sydlige Deel af Jæderen, har det hidtil haft fire Sogne, nemlig Sole Hovedsogn, Haalands, Hjore og Malbe Annerfogne, hvoraf de to først, som ere de sydligste, regnes til det egentlige Jæderen, det tredje ligger en mellem Havet og Gafsfjorden udgaaende Landtunge, Hjærenes kaldet, og det fjerde med fire Gaarde ligger paa den indre Deel af

æstet; men ifølge Resol. af 19de Octob. 1840 vilde de tre første ilive forenede i eet, under Navn af Sole Sogn, saa at Vrgldet r to Sognkirker, hvoraf Sole Hovedkirke ligger $1\frac{1}{2}$ Mill søn-
Stavanger. Foruden Agerbrug, har dette Vrgld mere end de Vrglde Næring af Fiskeri, og af de forskjellige Sogne har Sogn, i Henseende til begge Næringsveie, den fordeelagtigste De-
del, ligesom til dette Sogn høre foruden Fastland nogle udenfor-
liggende Øer og Holmer, hvoraf Not er den største, og Sognet
har Skibshavne. I Haalands Sogn er Eggefeld en som Land-
mærkelig Hvide, og længere nordlig er Solefanden under Sole
hvis Sandflugt anretter Glade paa flere omliggende Gaarde.
rigt er dette af alle Fogderiets Vrglde overflødigt forsynet med
ninder, og de mange nærliggende Kirker vidne her, ligesom i
Vrgld, om en stærk Beboelse i Fortiden. I det Civile hører
til Sole og Jaattens Skibreder, med Undtagelse af Walde
hvis saa Gaarde ligge til Voe Skibrede. Fogderiets Hovedvei
ikke dette Vrgld, men her ere flere Bygdeveie, nemlig een af $\frac{1}{2}$
engde, som fra Stavanger fører til Skibshavnen Tananger, en
m fra denne Vei fører sydlig gennem Thjore Sogn, og derfra
Hovedveien i Gandsbygden under Haalands Vrgld, samt en
m fra Hovedveien $\frac{1}{2}$ Mill søndenfor Stavanger fører sydvæstlig
Vrgldet til Haalands Præstegaard, hvilken Gaard ligger $1\frac{1}{2}$
Stavanger, $\frac{1}{2}$ Mill fra Sole, og henhed en Mill fra Walde
d gode Kjøreveie til begge Kirker.

af Stavangers Præstegjeld deels det saakaldte Stavan-
e Sogn, hvis Beboere, der forhen havde en egen Kirke i
fogne til Stavangers Kirke, og deels Manneberg Sogn, der
Mill i N. V. for Stavanger liggende Kirke, hvilke to Sogne
e Deel omgives af Havet, og indsluttes for Øvrigt af Strands
Øst, Hvilslands Vrgld mod Syd og Haalands Vrgld mod
Arealet er omtrent en Kvadratmill. Dette indbefatter, for-
ydre Deel af det i Havet udgaaende Ræs, som meest hører
berg Sogn, ogsaa den bjergrige Søkyt fra Stavanger mod Øst
og fjordens Udløb, med Hundvaags, Ufs og nogle mindre
et endelig en Strækning inde i Landet mellem Gandsfjorden
rds Vrgld. Beboerne nære sig i disse Sogne, ligesom i Haa-
rgld, deels ved Agerbrug, og deels ved Fiskeri og Søfart, hvor-
rent en Femtedeel af Frue Sogns Folkemængde henhører til
ers Forstæder. Foruden at Hovedveien fra Stavanger gaar
en Deel af Frue Sogn, fører fra dette Sted en Bygdevei af
Længde til Manneberg Kirke, og en anden Bygdevei til Tanan-
a i Haalands Vrgld. I det Civile ere disse Sogne henlagte
te Deel til Voe, men for en Deel til Jaattens og Gands
e.

d Hensyn til Næringsveiene mærkes:

For Agerbrug har Dalernes District, som bestaar af
e gennemflaarni af snævre, for en stor Deel med Elve, Bande
er opfyldte Dale, langt mindre Bequemhed end det egentlige
De Egne, som i det første District aale det meste Korn, ere

Høllands Hovedsogn og det under Lunds Bygd hørende Sogn
 Anner sogn, hvor Localet mest begunstiger Agerbrug, og hvilke Sogn
 antages i gode Aar nogenlunde at kunne brødføde sig af egen Av-
 høst, hvortilmod Lunds Hovedsogn, der, naagtet dets for Vegetationen m-
 lige Beliggenhed, har en med Stene saa opfyldt Jordbund, at d-
 videlse af Agerbruget derved hindres, Soggenbalds Bygd, der med
 bestaaer af Klipper ud mod Havet, for en stor Deel ubelagte med
 Fællesklub med Landjorden, Egersunds Hovedsogn, der næsten af
 samme Bestaaelse og har af alle Districtets Sogne den ringeste Korn-
 afgrøde, samt det mere høstliggende Birtrim Sogn, der bestaaer af Grunderne
 og Lyngheider imellem Skæbde og ufrugtbare Bjerge, aarlig trænge til
 megen Korntilførsel. Det egentlige Jæderen er bestemt for at være
 en af Norges bedste Kornegne. Den lette, løse, stenige og sandblan-
 dede Muldjord, som her er den herskende Jordart, er beqvem til at
 bearbejde, og giver overalt, selv under nærværende Behandling, god
 Afgrøde. Kornavlingen er ogsaa stedsvis og sikker, og man ved ikke
 af Aar. I 1812 fyldte vel den indhøstede Grøde mindre i Jæden,
 men Kjernen var des tungere; dog lide Agrene enkelte Aar af for
 megen Lærte. Da her ikke fryser synderlig Tæle i Jorden, begynder
 Markarbeidet tidlig, nemlig midt i April i Jæderens nordlige Deel,
 men i det Meste af Thime Sogn, Saa Bygd og Dugne Sogn begyn-
 des allerede med Vaaraanden i Slutningen af Mars. Bygget ligger
 16 til 18 Uger i Jorden og Havren 18 til 20. Under Krigsaa-
 rne gjorde Agerbruget store Fremstridt og senere har det Stavangerke Land-
 husboldnings-Selskab søgt at virke til Landbrugets Fremme. Med Alt
 dette er dog Jæderen endnu meget lidet opdyrket. Dette maa tilskrives
 Fællesklub, Mangel paa gode Veie, flette Agerdyrknings-Metoder, da
 Jorden paa de fleste Steder spædes og man i Stedet for Havn bruger
 en Nive med Jerntænder, samt Mangel paa Gjødsel, da det ubehagelige
 England indskrænker Færdigheden, og man kun ved Søfarten har Leilighed
 til at skaffe sig Tang og Affald af Silb til Gjødsel. Desuden er
 Agrene mangelende udsatte for at oversvømmes af Utrud, især den
 skadelige Landhavre, som findes næsten overalt, og mod hvilket som
 Ballistik bruges at bearbejde Jorden saa langt ud paa Foraaret som
 muligt, hvortilmod det ganske udyrkes ved at dyrke Potatos trede Aar
 efter hverandre, eller ved at lægge Jorden igjen i fem Aar. Saa, Kjø
 og Haalands Bygde anses for de bedste Kornbygder. For Resten af
 Agerdyrkningsviden næsten overalt eens; kun i Stavangeres nærmeste
 Omegn er i den senere Tid indført en noget højere Kultur i Jordbru-
 get, og flere af de anførte Hindringer for Jordbrugets Fremme bort-
 ryddes efterhaanden, da mange Gaarde i den senere Tid ere bleve u-
 skiftede, ligesom her efterhaanden gjøres mere for Melanlæg, og An-
 vendelse af Ploug til Agerens Behandling bliver almindeligere. Da
 Kornproductionen paa Jæderen har man sædvanlig gjort sig altfor stor
 Deel. Statsraad Pram har i foranstaaende sin Reise antaget, at den
 District, til hvilket han dog ikke synes at have henregnet Dugne, Saa
 og Manneberg Sogne, skulde aarlig kunne avle 58,620 Tdr. Korn og
 deraf sælge omtrent 30,000 Tdr., og Krigsraad Flor anslaa Kornafgrøden

ta til 8400 Tdr. aarlig¹; men begge Beregninger synes at over-
de det Virkelige. Var nemlig Kornsalget herfra af nogen Betyden-
• vilde rimeligvis fornemmelig de nærliggende Handelssteders, Sta-
gers og Egersunds, Korntrang fra denne Egn afhjælpes; men at
de ikke er Tilfældet, viser den betydelige og tiltagende Tilførsel af
Korn fra Udlandet, disse Steder i den senere Tid have haft. I For-
m, da Fogderiets Folkemængde ikke havde naaet den Højde som nu,
var Kornsalget herfra at have været større, da i den sidste Halvdeel
det syttende og første Halvdeel af det attende Aarhundrede ikke ube-
delige Quantaa Kornvarer, fornemmelig Blandkorn, udførtes fra Jæ-
m i smaa Waade, meest til Søndhordlehn, og i sin Beskrivelse over
Stavanger Amt af 1745 siger de Fine, at Bønderne paa Jæderen og
hviske sælge saa meget Korn, at ikke alene Stavanger By og Am-
tshelbsdistricter dermed forsynes, men en stor Deel opkjøbes om-
været til Sædekorn for Lister Amt og Hardanger, ligesom af hjem-
sket Korn udfikkes fra Stavanger ikke Ubetydeligt til Bergen,
Vandhem og Udlandet. Endnu affattes fra Jæderen en ikke ganske
ubetydelig Deel Korn, dog egentlig blot Havre, fornemmelig fra Haa,
p og Haalands Prglde, saavel som fra Lye Præstegjelds Hovedsogn.
mindre Quantum kommer i Handelen fra Høilands Prgld, da den
de Hørgfulde Deel af Høilands Hovedsogn ikke avler det fornødne
Korn, og fra Trøe og Ranneberg Sogne sælges forholdsvis mindre
fra den øvrige Deel af Jæderen. Mere end det halve Quantum
n formales til Meel førend det bringes i Handelen, hvilket dog
gjælder om det som kommer fra Haalands og Høilands Prglde,
r fra det meste Korn afhændes uformalet. Fra Haa Prgld bringes
n og Meel til Egersund, Marsen (en Sommerhavn i Kleps Prgld),
bnas og Stavanger, ligesom en Deel afhentes ved Waade og
aafartsier fra Soggenbal, Flekkefjord og østligere Steder, enten
Contant eller mod Trævarer; fra Thime Sogn føres Kornvarerne
Sandnæs og Stavanger, fra Kleps Prgld til Sandnæs, Marsen
Stavanger, fra Høilands Prgld til Sandnæs og Stavanger, samt
Haalands Prgld og de nordligere Sogne til Hafsørd og Sta-
ger. I Stavanger opkjøbes Kornvarerne deels i smaa Partier til
brug i Huusholdningerne, deels i større Partier af Handelsmænd
Udfikning. Paa Sandnæs affattes Korn og Meel deels til Har-
gere og Rysfyllinger, som indfinde sig med Støbproducter eller med
a og Fisk, og deels til Strandskedets Beboere, ligesom i Ushavnen
anger og i Hafsørd ved Søndlandet indfinde Hardangere og Øy-
nger sig for ved Lusthandel at købe Korn, hvilket ogsaa er Til-
et i Marsen, som dog ubelukkende besøges af Hardangere. Sæ-
me ere fornemmelig Havre og dernæst Blandkorn, der i Valerne
sem til sex, og paa Jæderen syv til otte endog ti Fold. Havre-
n foretrækker Almue, Jordens Godhed uagtet, fordi Havrehalmen
er det bedste Dvagsøder. Mindre dyrkes Rug, meest kun Som-

I topogr. Statist. Samlinger 1ste Deels 2det Bd. Rudes S. 64 og 65
Krigsråd Flors Beregning og det derpaa grundede høist usikre Resultat.

merrug, da Klimatet ved Søstønten ikke er Vinterfæden gunstigt. Ved frugter dyrkes ingenslæds, og Søbstifte kjender man lidet til. Potat-avling drives med Flid og Jordbunden er denne Sæd i det Helt mest gunstigt. Paa Jæderen høster man indtil 12 og 15 Skold efter Udsæet. Dog er Potatøsavlingen i de sidste Aar aftaget paa Jæderen, som a Følge af at Brændeviinsbrændingen er ophørt; imidlertid affættel en Deel Potatoes fra Haa Vrgld til Egersund, Soggenbald og Hells-fjord, fra Haaland's Vrgld til Stavanger og Hæsfjord, fra Hæ og Manneberg Sogne til Stavanger, samt fra Kleps og Hollands Sogne til Sandnæs og Stavanger. Affætningen antages at være størst fra Haaland's Vrgld. Hør- og Hampavl er det kun ganske Haa, som gaa sig af med, og Humlehauger høves kun paa enkelte Steder i Valernes District, thi paa det for de haarde Søvinde udsatte Jæderen kan det ikke tænkes paa Humlehauger. I det Indre af Valernes District er Klimatet ikke ugunstigt for Frugtrædyrkningen, og paa flere Gaarde i Lunds Sogn høves Frugtræer, ligesom Dalsfregtet i den østre Deel af Soggenbald synes at være vel stiftet til Frugtræavl. Ved Søstønten høves Frugtræer mindre, og paa Jæderen tillade Foraar's- og Efteraar's-Stormene ikke Frugtræer at komme til Guldkommenhed, hvorthat en Ros, som ved den idelige Fugtighed lægger sig paa Stammen og Grenene, forarsager at Træerne tidlig uddør. Dog høves i Hellsbalds Sogn, især paa Ditebald's-Gaardene, endel ret gode Kirsebærtræer og nogle Æbletræer.

b. Skovdrift kan ikke siges at finde Sted i dette Fogderi, da intet af Landets Fogderier søndenfor Nordlandene er i den Grad for- bart som dette, hvortil den aabne Veliggenhed mod Havet er Aarsagen. I Soggenbald's Vrgld gives neppe ti Gaarde, der høve saa megen Skov, at de kunne undgaae at brænde Torv, og man maa her saavel som i Hæsfjord Sogn almindeligviis lade ikke alene Bygningstømmer, men ogsaa Træmaterialier til Gaardsredskaber. Lunds Sogn har mere Skov, og især paa sine Steder temmelig god Løvskov, ligesom man i Hells- lands Sogn almindeligviis seer Bjergfæderne beklædte med Løvskov, uagtet ogsaa her det sædvanlige Brændsel er Torv, og Væstrim Sogn har nogen Skov i dets nordvestlige Udkant, hvor endog paa et Par Gaarde er betydelig Furekskov. Egersunds Sogn er næsten overalt skovtrængende ligesom Soggenbald's Vrgld, og hele Jæderens District er blottet for Skov, endog for Buxbærter. Undtagelser herfra gjøre alene Hellsbald's Hovedsogn, samt Hellsbald's Sogn under Lye Vrgld, hvor der findes nogen Løvskov. Bygningstømmer og Bord faaer man fra Hellsbald og Hærbanger, saavel som fra Mandal og Øvinneshald, og Brændeved, som ellers i blæse Egne er en Lurus-Artikel, samles fra Almindeligviis brændes Torv og Lyng, og Torvemyrer høves i Dæ- sligbed. Skjøndt saaledes blottet for Skov, gives dog umistænke- lige Beviser paa at dette Fogderi, ligesom Norges øvrige Søst, var i Fortiden været skovbegroet, da man endog overalt paa Jæderen finder i Torvemyrene Rødder af Eg, Furre og andre Træsorter i Ræng- uden at man ved hvorledes eller naar disse Skove ere blevene ødelagt.¹

¹ Man vil have bemærket, at alle Træer, som paa Jæderen høves høves

Endnu ville ogsaa Træer kunne trives, naar de i den spæde Alder kunne faae Beskyttelse for de voldsomme Vinde; men hvad Møje det koster i denne veirhaarde Egn at bringe Træplantasjer til nogenlunde Frugtbarhed, viser den ved Gaarden Lebaal paa Stavangers By, naar plantede Lyflund, ligesom Haugen ved Gaarden Malbe paa Nordfjorden af Hafsøfjorden, hvor blandt andre endel Vegetræer ere udplantede. Rartmere Stavanger By, hvor det hviere Land giver nogen Mod den for Trævegetationen ugunstige Vestenvind, lykkes Træplantningen bedre. Saaledes seer man i Stavanger Kongsgaards Hauge allehaande Løvtræer af anseelig Størrelse og sammesteds tillige en Fjøn Bgeallce.

c. Dvægavl er for dette Fogderi ikke af nogen Vigtighed, da Udmærken for det Heste bestaaer af noget Bjerg, Myrter eller Lyngbegroede Heber, og paa Jæderen er, foruden ringe Myrhy, Galm Kreaturenes vigtigste Vinterfoder, ligesom sammesteds Dvæggholdet er usfordragsomt libet mod Kornavlingen, saa at det er saare Ubetydeligt, hvad man herfra af Dvægavlens Product kan afsætte. Man kan derfor her i Fogderiet ikke gjøre sig synderlig Fordeel af Dvæget, undtagen i Høllands Bygd, Gjesdals Sogn af Lye Bygd og i den nordlige Deel af Høllands Hovedsogn, hvor der falde bedre Græsgange og man kan holde en større Kreaturbesætning. Det er dog især Viskrim Sogn under førstnævnte Bygd der har den fordeelagtigste Dvægavl, og hvor man i Ørsdalen modtager en Mængde Dvæg fra andre Egne til Græning. Da imidlertid overalt Dvæget røgtes og fodres slet, er ogsaa Racen slet. Hesteavl, som Jærboerne steds have lagt sig efter, har især i de sidste Aar været meget lønnende, og har derfor tiltaget betydeligt paa Jæderen, hvor man overalt bruger Hopper, og mange unge Heste mellem et og tre Aar gamle sælges til skelligere Egne, for hvilke man igjen tilkjøber sig paa Stavanger Marked gamle Heste, som her kaldes Bræffer. Dgfaa Hestene nyde slet Pleie og maae paa Jæderen om Vinteren for en stor Deel søge deres Føde ude. Faareavl gjør man mangeskeds meget af og den lykkes godt, skjøndt Vandsyge mange Aar betydeligt formindsker Faaretaffene. I Gjesdals Sogn lægges især Vind paa Faareavl, der her afgiver ikke Ubetydeligt til Salg. Sædvanlig gaar Faarene paa Jæderen den hele Vinter ude. Racen er ellers den sædvanlige grovulde; dog har man paa Notserne i Høllands Bygd en engelsk Race der meer og meer forplantes paa Fastlandet. Geber holdes i temmelig Mængde i Fjeldsegnene, men paa Jæderen har man dem ikke; derimod har man paa Jæderen i de senere Aar mere end forhen begyndt at tillægge Sviin, hvilke dog meest kjøbes paa Stavanger Marked. Heendskyravl besatter man sig ikke med, skjøndt man i de tilgrændsende Fjeldstrækninger saavel af Strands Bygd i Rysfelle, som af Ørsdalen under Lister Fogderi, dog paa begge Steder kan med ringe Held, har forsøgt derpaa. Daadyr har man forhen

---

i Løvemyrene, ligge uden Undtagelse med Roden i Vest og Kronen i Øst, hvilket lader formode, at en stærk Oversvømmelse fra Vesten har ødelagt Jæderens Gløve, og ikke, som Mogle have meent, Ørsbrand.

havt paa den ubensfor Stavanger liggende *De, Kalvøen*, hvorfra disse Dyr i Aaret 1674 efter Foranstaltning af Statthalder Gylbenløve blev levende førte til Laurvig.

d. Jagt og Skytteri give libet af sig i Sognene ved *Sotnum*. Ingen befatter sig med at skyde Søjugle. Af Landfugle falde i isensfulde Vintere i Egersunds og Soggenbals Fjælde en Deel Ryper, og Varsfugle skydes om Vaaren. I Hellelands og Lunds Fjælde er man Anledning til Jagt, da Fuglevildtet falder der i større Mængde, og endel Harer skydes ligesom Ræve. Afstillige Slags Sumpfugle har man paa Jæderen. Saaledes findes sammesteds mange Viber, og Becastner ligesaa. Af Rovdyr gives Ulve overalt i Fjeldsegnene.

e. Fiskeri er for dette Fjogderies udstrakte Kyst, fornemmelig for Kysterne af Soggenbals, Egersunds og Haalands Fjælde, samt for Frue og Manneberg Sogne ved Stavanger, en Næringsvei af megen Blytighed, og gives her forskellige Fiskerier af Betydning. Forrige fiskeriet var her i Midten af forrige Aarthundrede og senere megen indbringende, og var det fornemmelig ved dette Fiskeri at Egersund og Soggenbals Ladesteder opkom, ligesom en Mængde Smaafartøier da vare sysselsatte med at bringe Fiskevarerne til Bergen. Endnu i Aarene 1792 til 1794 var Skrei- eller Vaartorffiskeriet paa den hele Strækning fra Lungenæs ned mod Egersund betydeligt, og samtlige Kystbeboere deeltog deri; hvorimod man i den senere Tid kun fisker Løsk til eget Forbrug. Siden besøgte ogsaa i Fortiden Fjogderiets saavel sydlige som nordlige Kyster. Saaledes fiskedes i Aarene 1774 til 1786 en betydelig Mængde Vaarfild i Egersunds og Soggenbals Fjælde, hvorpaa den var borte indtil 1808; men saavel i dette som i de to paafølgende Aar blev ikke fisket mere end hvad solgtes hjemme, da Storme hindrede Fiskeriet, som efter 1810 ophørte. Fra 1825 har dog Vaarfilden atter søgt ind til Haalands og Stavangers Fjælde Kyster, saasom ved Rot, omkring Lungenæs og andensteds, hvor den er fisket i Mængde, ligesom fra 1826 Sildefiskeriet har afgivet et betydeligt Product for Egersunds og Soggenbals Fjælde, hvor Fiskeriet i det første gaaer til i det søndre Indløb til Egersund, fornemmelig i Gøvigen paa Egersen saavelsom i Raalevigen, omtrent 1½ Mil udenfor Ladestedet, og i det sidste i Nordfjord og Røgefjord, samt især i den østligere Gjøfingfjord. I 1831 til 1835, samt i 1837, 1839 og 1840 har dette Fiskeri været meest forbeelagtigt for Egersunds Tolddistrict, og i Aarene 1830 til 1837, saavelsom i 1840 for Soggenbals Tolddistrict, hvorimod i 1838 og 1839 var ringe, og i 1841 intet Fiskeri i dette sidste, ligesom i Egersunds Tolddistrict dette Fiskeri var aldeles ubetydeligt i sidste Aar, da man her ifkun fiskede 2000 D. Silb. Sommerfiskeriet er her ligeledes meget forbeelagtigt. Da drives paa den hele Kyst, samt finder Sted fra Februar til Juli Maaned og længere. De eneste Redskaber til dette Fiskeri ere Reiner, der udlægges om Natten, og af hvilke een Mand kan have tyve til tredive Stykker. Den Sommer, her falder, opkjøbes af engelske Speculanter, som til den Ende have deres Commissionærer i Stavanger, og udfikket i engelske Fiskeartøier fra Havnene Tananger og Vatnemoholm. Endnu dette Fiskeri her, som andensteds paa den norske Kyst, er meget i A-

gende, er det dog, da det ikke udfordrer Anvendelse af kostbare Redskaber, temmelig indbringende for Rystboerne. Lærefiskeriet er dernæst i Bigtighed. Dette Fiskeri gaaer meest til i Elvemundingerne og i nærheden af disse, saasom i Tengs-Auen og Dugne-Elven i Egersunds Hgld, samt i Haa, Kleps og Haalands Hgld. Her ere nogle flydsatte Fiskerier, nemlig Aa- og Lougens Fiskerier i Soggenbals Hgld, Dugne Fiskeri i Dugne Sogn, Haavaags Fiskeri i Haa- eller Nærims-Elven i Aa, samt Seele Fiskeri i Figgens Elv i Kleps Hgld; dog ere alle disse Fiskerier, hvoraf Dugne- og Seele-Fiskerier ere de betydeligste, nu af den Betydning mod hvad de have været. I Elvene paa Jæderen nær Lærefiskeriet for sig fra Midten af Juni indtil Slutningen af September og drives med Rod. Læren, som faaes i Figgens-Elv, ansees for at være den bedste. Uagtet Elvens Ubetydelighed og ringe Landmaase, gaaer dog Læren lige op i Gjesbals Sogn. Af andre Fiskearter faaes Storsæl undertiden i ikke ringe Mængde omkring Egersund, hvor den virkes til Rottfjær og tildeels udfiskes til Svege, Dvælte og Lange fiskes om Vinteren med Snøre, omtrent en Mil fra Land, paa 80 til 100 Favnes Dybde, og blandt Fogderiets kjendte Fiskerier i Fortiden var ogsaa det af store Flynndre, som ved Slutningen af Vinteren toges i Mængde ved Sirevaag, hvilket Fiskeri nu blot enkelte Aar kan indbringe noget; ligesom ogsaa Flynndre, der kunne sammenlignes med Søndmørste, fiskes i Haalands Hgld. Herre faaes nogen Makrel, dog ikke i Mængde; og til Indbyggernes Fornødenhed fiskes Mort, Gys (Kols), Torst m. fl. Sorter. Ferskvandsfiskeriet er, med Undtagelse af Lærefiskeriet, af liden Betydning. Fiskearterne i de herværende Elve og Ferskvande ere Drret, Aal og Siik. I flere af de smaa Elve paa Jæderen, nemlig Haa- og Figgens-Elvene, samt Stangelands-Aa, har man Perlefiskeri. Dette var her og andensteds i Landet et Regale (cfr. Rætt. i 16de Aug. 1665), som en Tid var, ifølge Forordningerne af 10de Nov. 1691 (cfr. Rætt. af 21de Sept. 1695), 14de Mai 1707 og 5de Mai 1718, samt Concessjoner af 18de Juli 1721, 5te Jan. 1731 og 11te April 1748, overladt til Dronningerne, men senere (cfr. Rætt. i 30te Marts og 31te Decb. 1772) breves for Statscassens Regning, i 1768 ved Forpagtning, indtil det ved Resol. af 5te Januar 1791 fr. Canc. Prom. af 9de Aug. 1800) blev indfisket, da det overdroges ogderne paa den Maade, at de skulde nyde Betaling for de agte Verler, som de besørgebe fiske, og til Rentekammeret indsendte. Endnu laes endel ret Fjønne Verler; men da man ikke kender de Marker, som findes paa de Muslinger, hvori modne Verler ere, saa aabnes langfoldige Skjel til ingen Nytte.

1. Bjergværksdrift finder ikke Sted i dette Fogderi, og dets store Mangel paa Skov tilintetgjør enhver Tanke om denne Aaringspids Opkomst. Her ere imidlertid flere Malmanvoldninger. Kobbererts al nemlig være funden ved Gaarden Hegdal i Egersunds Hgld, og ved Gaarden Urdal i Soggenbals Hgld, hvor tillige er Kobbererg, som aarevis trækker sig igjennem Bjergene, ligesom Jærrets findes

ved Gaardene Houge og Immersteen i Sogndal, samt paa forskjellige Steder i Egersunds Vgld, hvor Mosse Jernværk i Fortiden har anlagt adskillige Gruber paa disse Anviisninger, nemlig paa de smaa Gaarde Lien, Ryblands, Orsdem og Heglands Grund. Her havde bemeldte Værk i 1785 8 Gruber, og det har endnu disse Gruber under Frii, af hvilke Gruber efter en Beretning af 1796 var brudt omtrent 3000 Td. Malm som for det Meste laa ved Gruberne, da Malmen herfra, skjøndt rig, ikke kunde benyttes i Blanding med Værkets øvrige Malm. Af nyttige Jordarter findes Ofser eller Brunrødt ved Gaarden Kalberg i Lye Hovedsogn, samt Leer, tjenligt til Teglsbrændier, paa Gaarden Aasland og Narrestad i samme Sogn, samt paa Gaarden Hane i Høilands Sogn, og Brændetors havest overalt, der for det Meste er meget god, da den er fast og tildeels gjennembævet med fine Rødder. Endelig gjør man sig nogen Fordeel af Mineralrigets Producter ved at sælge Graasteen til Høllændere, som til den Ende besøge Egersunds Tolldistrict.

g. Handel beskæftiger kun faa udenfor de herværende Kjøb- og Labesteder, da de fleste Egnes Almuer kunne med Lethed affatte deres Producter til og forskaffe sig deres Fornødenheder fra de nærliggende fire Handelssteder, som man herfra søger. Imidlertid foregaaer nogen Omsætning paa Fogderiets Fiskesteder under Baarsildfiskeriet, ligesom allerede fra Fortiden af Strandlodbere og Andre have med de her faldende Fiskeriers Product drevet nogen Handel ved Kart i egne Skibe til Nølandet, hvortil de ved de almindelige Bestemmelser i Reskr. af 13de Febr. 1771, § 4, vare berettigede, uagtet Udtrykkene i Stavangers Privilegier af 2den Septbr. 1735, § 2. Denne Virksomhed er senere søgt, især siden Baarsildfiskeriet har fundet Sted. Desuden ere her to Hummerhavne, Vatnemoholm i Egersunds og Tananger i Stavangers Tolldistrict, hvorfra Udskibning af Hummer finder Sted. Den huslige Industries Frembringelser ere ligeledes Gjenstand for Handel, og opkjøbes sædvanlig i Egnen for at bringes til østligere Egne. Landframerier ere i dette Fogderi ikke etablerede, og af de herværende Strandsteder er det kun Sandnæs, i Høilands Vgld, der driver nogen Handel, da Jarboerne her for en Deel omsætte deres Korn og Meel mod Støpproducter og Fiskevarer, som Hardangere, Rødfyllinger og Andre bringe hertil.

h. Sønering af forskjellig Slags giver Fogderiets udstrakte Havthst Anledning til. Dertil hører Søfart, Lotstning m. m. I Fogderiet ere udenfor Kjøb- og Labestederne hjemmehørende 20 til 30 Smaafartøier, de fleste i Stavangers Omegn, og deraf 9, tilfammen af 144 Læsters Drægtighed, paa Strandstedet Sandnæs, samt 4, tilfammen af 85 Læsters Drægtighed, paa Eggersen under Egersunds Tolldistrict, hvilke benyttes fornemmelig til Udskibning af de her faldende Fiskevarer, og under de herværende to Lotsholtermandskaber af Christiansands Overlotsdistrict ere 99 Lotsnummere, samt under de tre Olvmandskaber af Bergens Overlotsdistrict 92 Lotsnummere. Af fremmede Skibe, som anløbe de herværende Skibshavne, hvoraf forskjellig omkring Egersund, tildeels paa Eggersen, og Tananger havn udenfor Stavanger, ere de mest besøgte, have ogsaa Omegnenes Bedboere Indsigtning til nogen Fortjeneste.

1. Fabrikarbejde, samt Gaandværks- og Huesflid ere flere af dette Fogderies Egne ikke uvigtige Næringsgrene. Af egentlige Fabrikker findes kun et Teglværk ved Strandstedet Sandnæs i Hølsens Prgld, hvorfra tillige leveres allehaande grove Pottemagervarer, t et i 1837 paa Gaarden Aasland i Thime Sogn anlagt Teglværk, er i god Drift, og leverede i 1838 50,000 Tagsteen og 20,000 Muursteen, samt i 1839 72,000 Tagsteen og 30,000 Muursteen, til de Teglværker benyttes Torv til Brændsel. Derhos er ved Hillebaag, Nul fra Stabanger, et betydeligt Røllebrug, der er det største i det, bestaaende af 8 Par Reelqvarner, to Siger, to Ørynqvarner to Wartemøller, ligesom her har været et stort Brændevinsbrænderi, dog nu ikke drives mere, da i dets Sted er oprettet et betydeligt ryggeri, Alt tilhørende Kjøbmand Køblers Enke i Stabanger, for i adskillige Stampemøller paa forskjellige Steder. Gaandværksfliden vkst i Valernes District, og drives Garveriet meget i Vitrkum Sogn, i ikke alene indenlandskt, men ogsaa saakaldte spanske, i Stabanger Egersund indkjøbte, Huder barkes og sælges sædvanlig paa Stager Marked, ligesom Bødderhaandværket er meget udbredt i Lunds ebsogn, hvor dog Tilvirkningen af Tøndestaver, efterat Waarsildstet ved Gleftefjord er ophørt, er meget aftaget. Den quindelige flid er, hvad Ulvens Bearbejdelse angaar, bragt bideft i Hølsens Prgld og Høststads Sogn, hvor der virkes en stor Rængde mel, uldne Strømper, samt uldne Trøier, ikke alene af den Ulvens Gaareavl afgiver, men ogsaa af dertil indkjøbt Uld fra andre der. Disse Producter opkjøbes meest i Sognene af Handelskarle først af disse østefter til Gleftefjord, hvor der, medens Silbestikkeriet til, var et godt Marked for saadanne Varer, saavelsom til Christiansand og Arendal¹. Ogsaa Jæderens Dvinder ere arbeidsomme og skikkelige, da en god Deel Stoffer og Dynevaar, saavelsom Hørlærred Strie, affættes aarligen fra Jæderen paa Stabanger Marked og s tildeels til Østlandet. Afsetningen af disse Sager antages at i omtrent ligestor fra Haa, Kleps og Høllands Prgld, samt fra Høllands Hovedsogn, men mindre fra Høllands Prgld. Bæverkonsten naaet en større Fuldkommenhed paa Jæderen end i Valerne, og er især i de sidste tre til fire Aar, at noget mærkeligt Fremskridt i ne Henseende er gjort. Man faaer nu fine og smukke Stoffer, saasom Lærreder og tildeels Bomuldsstrøier fra Jæderen, medens man fra lerne kun erholder grove Vadmeler og strillede Sager af Uld.

Mærkelige Gaarde og Steder.

a. i Soggenbals Præstegjeld:

Eeg Præstegaard, $1\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Akr.), en god Gaard, hvorudfaas 12 Akr. Korn og 10 Akr. Potatoes, samt først 4 Høste, Fætreure og 40 Aar, og hvortil er Lærstikkeri, to Dvegaarde og

¹ Fortiden gik ogsaa Huesflidens Producter herfra udenfor Riget, da i Hølsene 1686 til 1688 afsendtes fra Stabanger i Gjenneomsnit aarlig 122 Døse Uldstrømper og 541 Alen Vadmæl til Østlandet, ligesom enden i 1795 afsendes derfra 2097 Par hjemmeffrillede uldne Strømper til Frankrig.

ti Pladser, Frøiland, $3\frac{1}{2}$ Løb ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes en god Gaard, paa hvis Grund en Deel af Soggenbalsstrands Ladested ligger, By, 3 Løb (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa den første af hvilke er Sognets Kirke, en i 1802 opført Korsbygning af Tømmer, og Houge, $2\frac{1}{2}$ Løb ($8\frac{1}{2}$ Dlr.), som ligger paa Soggenbals-Elvens Nordside, samt Karhuus, 1 Løb ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende tæt ved Sognestrand, Kjelland, $1\frac{1}{2}$ Løb ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), Karstad, 3 Løb ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Sognets gode Gaarde, Haunberg, $3\frac{1}{2}$ Løb ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund en Deel af Sognestrand Ladested er beliggende, og Namot, $3\frac{1}{2}$ Løb ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligger paa Soggenbals-Elvens Sydside, og alle hørende til Soggenbals, hvorhos af Sognets Gaarde mærkes Lindland, 4 Løb ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), Rydland, Indre og Yttre, $4\frac{1}{2}$ Løb ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), Barrestad, B. og D. $6\frac{1}{2}$ Løb ($32\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke Gaarde, hvis mange Dybsidere boe nær ved hinanden, derved faae Udseende af en By, videre Immersteen, 1 Løb ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), og Bergliud, 1 Løb ($6\frac{1}{2}$ Dlr.), mindre Gaarde, der er kjendte af Rjampen Orvar Døds Historie, samt Ræsvaag, $1\frac{1}{2}$ Løb ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligger ved en Bugt af Søen, hvori er en god Skibshavn.

Nordfjorð, en rolig indelukket Havn, med 11 til 6 Favne Vand, meest tjenlig for syde- og østgaende Skibe, og med et snævert Indløb, hvorigjennem kun 15 til 16 Fod dybgaaende Skibe kunne passere, samt Rægefjorð, en Havn strax østfor forrige, men større og rummeligere, med forskjellige Bugter og Ankerpladser, hvor Soggenbals Ladesteds egentlige Havn er, og hvor mange Skuse og Salurier, for det i Omegnen falvende Sildefiskeriers Skyl, i senere Tid er anlagte.

b. i Lunds Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Lunds Præstegaard, 2 Løb ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udjaars 12 Tdr. Korn og 15 Tdr. Potatos, samt sødes 2 Heste, 16 Rser og 40 Smaaaf, med ødelagt Skov og ringe Udmark, og paa hvis Grund staar Sognets Kirke, en Tømmerbygning opført 1808, Skaaland, 2 Løb 16 Mtr. ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard udenfor Præstegaarden ved Lundevandet, ved hvilket længere ude er Gjerdsdal, $1\frac{1}{2}$ Løb ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), mærkelig ved dens Veligheden paa Kanten af et høit Fjeld, der har sig lodret op fra Vandet, og ved den besværlige Adkomst der haves til Gaarden gjennem en steil og trang Sti; Egeland, 1 Løb ($7\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Compagniejsgaard, og Roy, $1\frac{1}{2}$ Løb ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende i Byglets bedste Bygd i Nærheden af Kirken, tilligemed Hougeland, 3 Løb ($23\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Gaard, med god Skov, Saug og Dværn, samt nordensfor bløse Hove, $1\frac{1}{2}$ Løb ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), og Egg, $2\frac{1}{2}$ Løb ($15\frac{1}{2}$ Dlr.), begge paa Nord siden af Høfsvandet og begge med god Kornjord, samt den første med Skov, Saug og Dværn, og i Sognets nordlige Deel Steenberg, $2\frac{1}{2}$ Løb ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), og Rudsdal, 1 Løb ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken Gaard ligger høit oppe mellem Bjergene men har god Jord og god Skov.

bb. i Gjesfald Sogn:

Gjesfald, $3\frac{1}{2}$ Løb ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, en sm.

herbygning opført 1825, samt Grøsfjeld, 3 Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Steen, 2 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Vilstøb, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i mange Brug.

c. i Hellelands Præstegjæld.

aa. i Hovedfognet:

Hellelands Præstegaard, 2 Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med en Udsøb 12 til 14 Tdr. Korn og 12 til 15 Tdr. Potatos, samt et Kreaturhus af 4 Heste, 20 Kser og 50 Faar, men med neppe tilstrækkelig Landeffov, og paa hvis Grund staaer Sogneskirken, en simpel, ny og ret smuk Lommerbygning, der er indviet i 1832; Hougstøb, St. 1 $\frac{1}{2}$ Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Berge, 2 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hovland, 2 Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der med flere gode og smukt beliggende Gaarde høre til en velbeholdt Strætning $\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Kirken, Øgrei, 1 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er udlagt til Embedsgaard for Sorenskriveren, og paa hvis Grund ere Gravhøje, samt Den, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Marrestøb, 3 Løb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Høstøb, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Høtland, Øvre og Nedre, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Skibredet fører Navn, og Rødbland, 3 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre til Sognets bedste Gaarde.

bb. i Birtrim Soga:

Birtrim, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognets Kirke, der er en lys og ret smuk Lommerbygning, opført og indviet i 1835, Gjedrem, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (12 Dlr.), Svele, St. 2 Løb (12 Dlr.), Vigessaa, 2 Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skjæveland, 2 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Vigessdal, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Ivesdal, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (17 Dlr.), Sognets største Gaard, med nogen Skov, Rødmind, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med betydelig Furreskov og Søug, og Birkeland, St. 1 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke sidstnævnte sex Gaarde høre til Øvrebogden, samt Hovland, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligger i Ørøbalen og paa hvis Grund ere mange Gravhøje.

d. i Egersunds Præstegjæld.

aa. i Hovedfognet:

Husebø Præstegaard, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), beliggende strax ovenfor Egersunds Ladested, med en Udsøb af 15 Tdr. Korn og 8 Tdr. Potatos, samt en Kreaturhus af 2 Heste, 20 Kreaturer og 40 Faar, men som mangler Skov og Torveffuur, foruden hvilken Marstøb, 6 Løb (26 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, paa hvis Grund bemeldte Ladested er beliggende, Meelhuus, 4 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Slettebø, 2 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Eie, 10 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge i Omegnen af Egersund, samt Tenges, 5 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Høtland og Tengesereid omkring Tenges-Elven, og Helvig, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i Sognets vestlige Deel, alle tilligemed Helleland, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Mase, 3 Løb (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Euanæs, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i Sognets sydlige Deel, henhørende til Hovedfognets vigtigste Fastlandsgaarde, hvorhos paa Egersen mærkes Hovland, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Røstøb og støb, 3 Løb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skabberg, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Seglem, 1 Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.)¹, som de betydeligste Gaarde, men alle i mange Brug².

¹ og ² Ved Gaarden Euanæs, hvor Eva-Elven har sit Udsøb, maa vel søges det i Kong Ingi Baardsens Saga, Cap. 15, forekommende Evasvöl, lige som ved Gaarden Seglem det sammesteds forekommende Segsvöl.

² Paa Egersen skal, ifølge tagen Bestemmelse, i Maren 1842 til 1845 oprettes

har været et af de betydeligste p
Grund staaer Sognets Kirke, en
1596 og fra Begyndelsen skylde
sin Tilværelse, ligesom den er e
der siden 1839 er Almuen tilhør
ninger af Lømmen og ved denne
Laarn. Foruden denne Gaard h
er Compagniehusgaard, Fuglest
1½ Løb (10½ Dlr.), Fristad, 2½
(10¾ Dlr.), og Dvalbeem,
Gaarde, hvoraf de tre sidste, h
Havet, ere udsatte for Sandflugt.

Sirevaag, en maadelig S
træffer i Syd fra Jæderen, men
for svær Dyrning, og hvorfra m
kan komme ud. Her boe endeel
og oftest er Batnemoholm,
Batnemo, der vel er fri for Sog
har nogen Dyrning. Her er Hu
tildeels af Løtser, henhørende til
gens Dverlotsdistrict, som indbefat
Sogn med 25 Lotsnummere. I H
Havn inderst i en fra Havet ind
for en Deel hører under Soggent
Fortøsningsringe, men den anløbe
at være usikker.

en af Fogderiets betydeligste Gaarde, ligeledes med mange Oldtidsmin-
der, der efter Sagnet har været Kongebollig og formodentlig maa være
det Dyrstadbir, hvor Kong Olaf Tryggvesens Morfader, Erik Bjoda-
skald, boede, og hvor denne Konge nogen Tid i sin Barndom opdroges¹,
ligeform iblandt Kongens Hirdmænd forekommer en Thorstein Svite af
Dreftad, hvorhos Gaarden i Middelalderen synes at have haft adelige
Beboere. Længere sydlig ere Reime, R. 3 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og S. 1 $\frac{1}{2}$
Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og nordensfor disse Vigre, 4 Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt paa
Nordsiden af Haa-Elven Rarim, 7 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor Vrgldets
forhenværende Hovedkirke, der var en gammel uanseelig Træbygning,
stod indtil den i 1834 blev nedreven, Rarland, 4 Løb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
under hvilken Gaard er Selvaag, en Bugt strax nordensfor Haa-
Elvens Udløb i Havet, hvor i Fortiden har været Anløbssted for Skibe,
samt hvor ogsaa i senere Tid et Havneanlæg var paatænkt, men fandtes
uudførligt², og Hsiland, 4 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), nordligst i Sognet, alle
med forskjellige Oldtidsminder, og alle henhørende til det forhenværende
Haa Sogn.

Bs, 6 Løb (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, hvoraf fra Fortiden
og nd i det syttende Aarhundrede 2 Løb har været Bræftegaard, hvorfor
Vrgldet da bar Navn af Bs Vrgld, og paa hvilken Gaard den i 1834
nedrevne uanseelige Bs Sogneskirke, der var en Tømmerbygning, stod,
vestenfor hvilken den nuværende i 1834 opførte Hovedkirke Rærbø Kirke
kalder, ligeledes en Tømmerbygning, der tilhører Almuen, staaer paa
Gaarden Skjerpe. Nordensfor er Laarland, 3 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
vestenfor Ræsem, 6 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), søndenfor Dvie, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$
Dlr.), og Dyrstad, 2 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt østenfor Rife, 3 Løb
(16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle henhørende til det forhenværende Bs Sogn, og de
fleste med Oldtidsminder.

bb. i Barhoug Sogn:

Barhoug, S. og R. 6 $\frac{1}{2}$ Løb (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med den i 1828 af Ry
opførte Barhoug Kirke, en Tømmerbygning, Høbberstad, 2 $\frac{1}{2}$ Løb
(11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hanestad, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre under Dvie
Skibrede, samt Huusvæg, 3 Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skretting, 3 $\frac{1}{2}$ Løb
(15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Stafnem, 3 Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Gaar, 4 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.),

¹ Man har i nyere Tid, formeentlig uden nogen Grund, villet gjøre Gaarden
Dyrstadbir i Dier Vrgld i Guldrandsbælen (Den Deel S. 60.), hvilken
Gaard sandsynligvis har sin Benævnelse efter Mandnavnet Dseig, til
det gamle Dyrstadbir. See Noten til Kalls Doversættelse af Snorre, 1ste
Bd. S. 117, og Samlingen til det Norske Folks Sprog og Historie, Andet
Bd. S. 292.

² Stedet forekommer under Navn af Selvagit i Ingi Vaardsens Saga, Cap.
16. Det var efter afdøde Sørenskriber Ransens Forslag i 1821, at et
Havneanlæg her blev paatænkt og Muligheden deraf undersøgt af en Com-
mission, hvilken imidlertid fandt, at begge Indløb til Bugten være trænge
og opfyldte med Stene, som vilde gjøre Indsejlingen yderst farlig, at den
egentlige Havn er indskrænket, med ringe Bund og Dybden kun tilstrækkelig
for 5 til 6 Fod dybgaaende Fartøier, samt at et Havneanlæg her, paa en
aaben for hele Vesterhavets Boldsomheder udsat Strand, vilde medføre
overordentlige Beskæftninger, hvorfor det indt Bider blev gjort ved, denne

Pladser, hvorhos det tilliggende
har været et af de betydeligste pa
Grund staaer Sognets Kirke, en
1596 og fra Begyndelsen skylde
sin Tilværelse, ligesom den er ei
der siden 1839 er Almuen tilhør
ninger af Lommer og ved denne
Taarn. Foruden denne Gaard h
er Compagnieøsgaard, Fuglest
1½ Lok (10½ Dlr.), Fristad, 2½
(10¾ Dlr.), og Dvalkeen,
Gaarde, hvoraf de tre sidste, h
Havet, ere udsatte for Sandflugt.

Sirevaag, en maadelig E
træffer i Syd fra Jæderen, men
for svær Dyrning, og hvorfra n
kan komme ud. Her hœe endeel
og østenfor er Vatnemoholm,
Vatnemo, der vel er fri for Sø
har nogen Dyrning. Her er Hi
tildeels af Lotser, henhørende til
gens Overlotsdistrict, som indbef
Sogn med 25 Lotsnummere. I
Havn inderst i en fra Havet in
for en Deel hører under Sogge
Fortøsningsringe, men den anlø
at være usikker.

en af Fogderiets betydeligste Gaarde, ligeledes med mange Aldtidsminder, der efter Sagnet har været Kongebolig og formodentlig maa være det Dyrstadsir, hvor Kong Olaf Tryggvessens Morfader, Erii Bjodaskalb, boede, og hvor denne Konge nogen Tid i sin Barndom opbroges¹, ligesom iblandt Kongens Girdmænd forekommer en Thorstein Svite af Ofrestad, hvorhos Gaarden i Middeldalderen synes at have havt adelige Beboere. Længere sydlig ere Reime, R. 3 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og S. 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og nordensfor disse Vigre, 4 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt paa Nordstiden af Haa-Elven Rærim, 7 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor Brgldets forhenværende Hovedkirke, der var en gammel uanseelig Træbygning, stod indtil den i 1834 blev nedreven, Rærlund, 4 Løb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), under hvilken Gaard er Selvaag, en Bugt strax nordensfor Haa-Elvens Udløb i Havet, hvor i Fortiden har været Anløbssted for Skibe, samt hvor ogsaa i senere Tid et Havneanlæg var paatænkt, men fandtes uudsærligt², og Hæilund, 4 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), nordligst i Sognet, alle med forskellige Aldtidsminder, og alle henhørende til det forhenværende Haa Sogn.

W, 6 Løb (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, hvoraf fra Fortiden og ud i det syttende Aarhundrede 2 Løb har været Prestegaard, hvorfor Brgldet da bar Navn af W Brgld, og paa hvilken Gaard den i 1834 nedrevne uanseelige W Sogneskirke, der var en Tømmerbygning, stod, vestensfor hvilken den nuværende i 1834 opførte Hovedkirke Rærbø Kirke kaldet, ligeledes en Tømmerbygning, der tilhører Almuen, staaer paa Gaarden Skjerpe. Nordensfor er Laarlund, 3 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), vestensfor Ræsem, 6 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), søndensfor Dvie, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Dyrstads, 2 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt østansfor Rife, 3 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle henhørende til det forhenværende W Sogn, og de fleste med Aldtidsminder.

bb. i Warhoug Sogn:

Warhoug, S. og R. 6 $\frac{1}{2}$ Løb (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med den i 1828 af Ny opførte Warhoug Kirke, en Tømmerbygning, Høbberstad, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hænestad, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre under Dvie Skibrede, samt Huusvæg, 3 Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skretting, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Stafnem, 3 Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Gaar, 4 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.),

¹ Man har i nyere Tid, formeentlig uden nogen Grund, villet gjøre Gaarden Ofrestad i Dier Brgld i Guldbrandsbælen (2den Deel S. 60.), hvilken Gaard sandsynligvis har sin Benævnelse efter Randsnavnet Ofseig, til det gamle Dyrstadsir. See Noten til Kalle Oversættelse af Snorre, 1ste Bd. S. 117, og Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, Aabet Bd. S. 292.

² Stedet forekommer under Navn af Selvagt i Ingi Gaardsens Saga, Cap. 15. Det var efter afbøde Sørenskriver Ransens Forslag i 1821, at et Havneanlæg her blev paatænkt og Muligheden deraf undersøgt af en Kommission, hvilken imidlertid fandt, at Vege Indløb til Bugten være trænge og opfyldte med Steene, som vilde gjøre Indsejlingen yderst farlig, at den egentlige Havn er indskrænket, med ringe Bund og Dybden kun tilstrækkelig for 5 til 6 God byggaende Fartøier, samt at et Havneanlæg her, paa en aaben for hele Vesterhavets Boldsomheder udsat Strand, vilde medføre overordenlige Beskæftninger, hvorfor det indet Bider blev gjort ved, denaa Sog-

bb. i Dugne Sogn:

Dugne, 2½ Løb, med det for ¾ Løb skjødsatte Larefisteri (1844 Dlr.), et af Fogderiets betydeligste Jordebrug, hvilken Eiendom var Kongl. Skjøde af 21de Marts 1667 blev med 7 andre Gaarde paa Jæderen overdraget Absalon Beyer, Inspector over Commerciens i Nidlandene, og kom senere til Rentemeister Henrik Müller, af hvem den i 1675 solgtes og i 1678 tilskjødedes Raadmand i Stavanger Nicola Seehusen og Bykskriver sammesteds Jørgen Cortsen, hvilken sidste i 1679 overløb sin Andeel til den første. I den nyere Tid har Gaarden tilhørt Familien Hjort, og eies nu af Lotsolbermand H. A. Hjort. Gaarden har et vidløftigt jævnt Jordsmon, og under samme ere femten Pladser, hvorhos det tilliggende Larefisteri, som i 1667 skjøbte 7½ Løb, har været et af de betydeligste paa den norske Kyst. Paa Gaardens Grund staaer Sognets Kirke, en Stenbygning, der skal være opført 1596 og fra Begyndelsen skjøde frivillige Sammenstøb af Søfartende sin Tilværelse, ligesom den er en vigtig Landfjending, hvilken Kirke, der siden 1839 er Almuen tilhørende, har i 1840 faaet et Par Tilbygninger af Tømmer og ved denne Leilighed tillige er bleven fornyet med Laarn. Foruden denne Gaard høre Lindtjørn, 1 Løb (8¾ Dlr.), der er Compagniesøgaard, Fuglestad, 1½ Løb (10¾ Dlr.), Stokkeland, 1½ Løb (10½ Dlr.), Fristad, 2½ Løb (11½ Dlr.), Ovadsem, 1½ Løb (10¾ Dlr.), og Oualbeen, 1½ Løb (8¾ Dlr.), til Sognets gode Gaarde, hvoraf de tre sidste, hvis Veliggenhed er nærmest ude ved Havet, ere udsatte for Sandflugt.

Sirevaag, en maadelig Sommerhavn, og den første Havn man træffer i Syd fra Jæderen, men som med Storm af R. V. er ubjot for svær Dyrkning, og hvorfra man kun med sydlige og østlige Vind kan komme ud. Her boe endeel Familier paa Dugne Gaards Grund, og østfor er Vatnemoholm, en liden Sommerhavn under Gaarden Vatnemo, der vel er fri for Sogang, men hvor man med vestlige Vind har nogen Dyrkning. Her er Hummerhavn, og disse to Havne behøves tildeels af Lotser, henhørende til det første Oibermansskab under Bergens Overlotsdistrict, som indbefatter Dugne og en Deel af Væghøg Sogn med 25 Lotsnummere. I Hovedsognets østlige Deel er Rong, en Havn inderst i en fra Havet indgaaende Bugt, Dybvaag kaldet, som for en Deel hører under Soggenbals Prglb. I Havnen er anbragt Fortøjningsringe, men den anløbes sjelden af Skibe, fordi den anset at være usikker.

c. i Haa Præstegjeld.

aa. i Hovedfoguet:

Haa Præstegaard, 2 Løb (9½ Dlr.), en med en Rængde Oibidsminder forsynet Gaard, som i det syttende Aarhundrede er udlagt til Præstegaard, og hvorpaa udsaaes 12 Tdr. Korn og 10 til 12 Tdr. Potatos, og sædes 20 Fætreure og 40 Faar, men som mangler Skov, strax søndenfor hvilken er Øbrestad, 4½ Løb (21½ Dlr.),

et Byr, for at tjene til Belædning for Kystfælladsen fra Lister til Skotland, hvilket antages at ville blive et forstaaende Lampeskr med to Læstorer og rødt Ska.

f Fogderiets betydeligste Gaarde, ligeledes med mange Oldtidsmin-
der efter Sagnet har været Kongebollig og formodentlig maa være
Dyrosfabdr, hvor Kong Olaf Tryggvessens Morfabdr, Erik Bjoba-
boe, og hvor denne Konge nogen Tid i sin Barndom opbroges¹,
om iblandt Kongens Hirdmand forekommer en Thorstein Hvite af
Frad, hvorhos Gaarden i Middelalderen synes at have havt adskillige
oere. Længere sydlig ere Reime, A. 3 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og S. 1 $\frac{1}{2}$
(8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og nordensfor disse Wigre, 4 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt paa
vstiden af Haa-Elven Rærim, 7 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor Prglbets
enstående Hovedkirke, der var en gammel uanseelig Træbygning,
indtil den i 1834 blev nedrevet, Rærlund, 4 Løb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
er hvilken Gaard er Selvaag, en Bugt strax nordensfor Haa-
ens Udløb i Havet, hvor i Fortiden har været Anløbssted for Skibe,
i hvor ogsaa i senere Tid et Havneanlæg var paataent, men fandtes
forfælt², og Høiland, 4 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), nordligst i Sognet, alle
forskjellige Oldtidsminder, og alle henhørende til det forhenværende
i Sogn.

Bø, 6 Løb (25 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig Gaard, hvoraf fra Fortiden
ud i det syttende Aarthundrede 2 Løb har været Præstegaard, hvorfor
Jdet da har Ravn af Bø Prglb, og paa hvilken Gaard den i 1834
revne uanseelige Bø Sogneskirke, der var en Lømmerbygning, stod,
ensfor hvilken den nuværende i 1834 opførte Hovedkirke Rærbø Kirke
et, ligeledes en Lømmerbygning, der tilhører Almuen, staaer paa
arben Skjærpe. Nordensfor er Taarland, 3 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
ensfor Ræsem, 6 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), søndensfor Dvie, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$
:.), og Dpstad, 2 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt østenfor Rife, 3 Løb
14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle henhørende til det forhenværende Bø Sogn, og de
ie med Oldtidsminder.

bb. i Barhøug Sogn:

Barhøug, S. og A. 6 $\frac{1}{2}$ Løb (28 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med den i 1828 af Ry
ørte Barhøug Kirke, en Lømmerbygning, Høberstad, 2 $\frac{1}{2}$ Løb
1 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Anestad, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre under Dvie
lbrede, samt Huusvæg, 3 Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Skretting, 3 $\frac{1}{2}$ Løb
14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Stafnem, 3 Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Haar, 4 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.),

Ran har i nyere Tid, formeenlig uden nogen Grund, villet gjøre Gaarden
Offigskab i Dier Prglb i Gulbrandsdalen (Den Deel S. 50.), hvilken
Gaard sandsynligvis har sin Benævnelse efter Randsnavnet Dveig, til
det gamle Dyrosfabdr. See Noter til Kalls Oversættelse af Snorre, 1ste
Bd. S. 117, og Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, Andet
Bd. S. 292.

Stedet forekommer under Navn af Selvagti i Ingi Baardsens Saga, Cap.
15. Det var efter afskøde Sørenskriver Ransens Forlag i 1821, at et
Havneanlæg her blev paataent og Muligheden deraf undersøgt af en Com-
mission, hvilken imidlertid fandt, at dogge Indløb til Bugten være trænge
og opfyldte med Stene, som vilde gjøre Indsejlingen yderst farlig, at den
egentlige Havn er indskrænket, med flenig Bund og Dybden kun tilstrækkelig
for 5 til 6 God byggaende Fartøier, samt at et Havneanlæg her, paa en
aaen for hele Befolkningens Bidsomheder udsat Strøm, vilde medføre
overordentlige Beskaffninger, hvorfor det intet Videre blev gjort ved denne Sag.

Wold, 3 Røb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Herigstadb, 2 $\frac{1}{2}$ Røb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Anirbdal, 2 $\frac{1}{2}$ Røb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre under Valle Skibrede.

f. i Rye Præstegjæld.

aa. i Thime Hovefognd:

Thime, Døre og Redre, 4 Røb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa en af hvilk a Præsteds Hovekirke, en i 1830 opført 40 Alen lang og 20 Alen bred Tømmerbygning, Almuen tilhørende, Rye Præstegaard, 4 Røb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, hvorpaa udsaaes 10 Tdr. Korn og 6 Tdr. Potet, samt jebes 4 Heste, 25 Køer og 60 Faar, og under hvilken er sex tildeels betydelige Pladser, hvorpaa udsaaes og jebes mere end paa selve Gaarden, Vest-Rye, 2 $\frac{1}{2}$ Røb (15 $\frac{3}{4}$ Dlr.), en stor Gaard, Raa, 4 $\frac{1}{2}$ Røb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Frølland, 4 $\frac{1}{2}$ Røb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), to gode Gaarde i Sognets nordlige Deel, samt Ræe, 3 Røb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i dets vestlige Deel, alle under Hongs Skibrede, ligesom Hougland, Redre og Døre, 9 Røb (23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hougneftad, 3 Røb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Fosje, 3 $\frac{1}{2}$ Røb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Undem, St. 4 Røb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Narrestad, 3 Røb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Lunem, 4 $\frac{1}{2}$ Røb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Røsfige, 3 $\frac{1}{2}$ Røb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Garberg, 2 Røb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle under Houglands Skibrede i Sognets sydlige Deel, og Raa Land, 2 $\frac{1}{2}$ Røb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i Sognets nordøstlige Deel under Røps Skibrede.

bb. i Gjesdals Sogn:

Dftebal, Redre og Døre, 4 Røb (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Lime, Indre og Ytre, 3 $\frac{1}{2}$ Røb (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Gjesdals, 3 Røb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sognkirken, en Tømmerbygning opført 1802, Bjelland, 1 $\frac{1}{2}$ Røb (10 Dlr.), og Ryllingstadb, 2 $\frac{1}{2}$ Røb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.).

g. i Røps Præstegjæld.

aa. i Hovefognd:

Røppe, 4 $\frac{1}{2}$ Røb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Hovekirken, en gammel Tømmerbygning, der siden 1840 tilhører Almuen, strax ved hvilken er Røps Præstegaard, 1 Røb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Gaard af vidløftig Udstrækning, paa hvilken med underliggende 7 Pladser jebes 9 Heste, 46 Hefreatur og 120 Faar, søndenfor hvilken er Nordbrød, 3 $\frac{1}{2}$ Røb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Sørbrød, 3 Røb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt østenfor disse Rande (Ande), 5 Røb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og i Sognets nordlige Deel Grude, 5 Røb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle i Røps Skibrede, Røse, 3 Røb 22 $\frac{1}{2}$ Dlr. (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Fristad, 4 $\frac{1}{2}$ Røb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge vestligst i Sognet, samt Thue (eller Tue), 4 $\frac{1}{2}$ Røb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Houg, 2 $\frac{1}{2}$ Røb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Tjeste, 3 Røb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i Sognets sydlige Deel, alle i Hongs Skibrede, og de fleste med forskjellige Odridsminder.

bb. i Annerfogndene:

Narre, 4 Røb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets første Gaard, Erje (Erga), 3 Røb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Wiig, 4 Røb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), som i Aaret 1392 var beboet af en Adelsmand, ved Ravn Drmr Kjartan, Skie, 2 Røb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Salte, St. 4 Røb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvor i Aaret 1299 en Adelsmand findes at have boet, hvoraf Narre, Wiig og Skie, som ligge ved Havet, ere udsatte for Skade af Sandflugt, alle i Narre Sogn, med Sognkirken, en gammel Steenbygning uden Taarn, paa førstnævnte Gaards Grund, og i Døre Sogn Seele, 8 $\frac{1}{2}$ Røb (18 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt det for 1 $\frac{1}{2}$ Røb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.) flydssatte Seele Lærskifer i den her

ibende Figgens-Elv, Skabsem, 3½ Løb (18½ Dlr.), Bore, W. 2 B. 3 Løb (18½ og 18½ Dlr.), med Sognets Kirke, en gammel Træning, Høbne og Kefve, to ved Havet beliggende og for Udelagte af Sandflugt udsatte Gaarde, især den sidste, fra hvis Grund det den ommeldte Jæderens Rev gaaer ud¹, og Svends vold, 4½ Løb ½ Dlr.).

h. Høllands Præstegjæld.

Høllands Præstegaard, 4 Løb (21½ Dlr.), den første af Fogets Præstegaarde, hvorpaa med underliggende 9 Pladser udsaaes 42 Korn og 20 Tdr. Potatoes, samt sødes 13 Heste, 61 Færeature og 1 Gaar, og paa hvis Grund staaer Sognetkirken, der var en gammel bygning, som i 1833 blev fra Bispestolen overdragen Almuen, og stiftet for hvilken ifølge Resol. af 23de Novbr. 1839 en ny Kirke i Alens Længde, ligeledes af Tømmer, er opført paa ny Tomt og viet i 1841, der bliver den eneste i Præstet.

Hane, 5 Løb (18½ Dlr.), en god Gaard, hvortil findes streven fru Anna Bentstoft, der var gift med Adelsmanden Christen Lystrup maa have levet i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, Øster-, Nedre 3½ og Øvre 4 Løb (18½ og 18½ Dlr.), Stangeland, 6 (16½ Dlr.), Lunde, 3½ Løb (11½ Dlr.), og Næse, 4 Løb (18½ Dlr.), der ere gode Gaarde, henhørende med flere mindre Gaarde, saasom Bruland, der er Korpshøfsgaard, Skæe, der har været Emme-gaard for Fogden, men er solgt i 1835, og Hove, til den smukke frugtbare Sandshygd, hvoraf de fire første ligge ved det Underste af Sandfjorden og de øvrige længere inde i Landet, hvorhos Watne, 4½ Løb (20½ Dlr.), Braasteen, 3 Løb (9½ Dlr.), Tjosevig (forb. Jarvill, der i Fortiden har haft adelige Beboere²), 2½ Løb (9½ Dlr.), ugstøb, S. 2½ Løb (9½ Dlr.), med adskillige mindre Gaarde høre Strækningen paa Sandfjordens Østside, der er en mere bjergrig end Sandshygden, samt Skjæveland, 5½ Løb (14½ Dlr.), og a, 4½ Løb (17½ Dlr.), der i Aarene 1313 og 1322 findes at beboet af en Adelsmand, ere gode Gaarde i Sognets sydlige til Præstet grændsende Deel.

Malmin, 4½ Løb (15½ Dlr.), Marsvold, 4 Løb (18½ Dlr.), qvaar, 3 Løb (12½ Dlr.), Totnem, 2½ Løb (12½ Dlr.) Some, 6 (22½ Dlr.), hvor hidtil har staaet Some Annertirke, der nu paa fornævnte Resol. af 1839 er tilintetgjort, og Stokke, S. 3½ Løb (13½ Dlr.), alle gode Korngaarde, henhørende til den Deel af Løbet, der forhen har udgjort Some Annersogn, saavel som Hægre, 6 (16½ Dlr.), der er den vestligste Gaard i Sognet, samt

¹ At Gaarden Kefve, som i følge Amtmand de Fines Beskrivelse af 1745 var undergaaet af Ghyvesand, og den Løb kun beboet af to Husemand, har i Slutningen af det trettende Aarhundrede været beboet af en Adelsmand, seer man af Samlinger til det Norste Hølls Sprog og Historie, Andet Bd. S. 177.

² En Vinar af Riosarvill, der var Kong Hakon den femtes Kirkemand, forekommer i et Document af Aar 1300. Se foranstøit Samlinger, Andet Bd. S. 178.

Lure, $3\frac{1}{2}$ Løb ($17\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor Gaard, som føder 12 Heste, 68 Færeature og 150 Faar, og ligger paa Vestfiden af Sandsfjorden, tilligemed Tronæs, Nedre og Øvre, med Sandnæs, $2\frac{1}{2}$ Løb ($20\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorunder hører Strandstedet Sandnæs, med 307 Beboere, som nær sig ved Søfart, Silbestteri, Gaandværks- og Dagarbejde, og hvor der, som anført, er et Teglværk med Pottemageri, og 9 Fartspier af 144 Læsters Drægtighed ere hjemmehørende, ligesom siden 1839 en Unkeltaldbetjent her er stationeret.

1. i Gaalands Præstegjæld.

aa. i Hovedfognet:

Gaalands Præstegaard, 4 Løb ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Gaard med tilliggende 8 Pladser udsaaes 31 Tdr. Korn og 18 Tdr. Potatos, og fødes 11 Heste, 38 Røer og 110 Faar, samt paa hvis Grund hidtil har staaet Gaalands Sogneskirke, der nu ifølge Resol. af 19de Octob. 1840 vil blive at tilintetgjøre, Helleland, $2\frac{1}{2}$ Løb ($12\frac{1}{2}$ Dlr.), og Byberg, $4\frac{1}{2}$ Løb ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), begge søndenfor, samt Dilsø, $4\frac{1}{2}$ Løb ($18\frac{1}{2}$ Dlr.), en stor og god Gaard strax nordensfor Præstegaarden, samtlige henhørende til det hidtilværende Gaalands Sogn.

Sole, to nær hinanden indenfor en Bugt af Havet liggende Gaarde, hvoraf Kirke-Sole sthyder 5 Løb ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Ud-Sole 3 Løb ($6\frac{3}{4}$ Dlr.), af hvilke den første antages at have været den af Historien fra Slutningen af det tiende og den første Hjerbedeel af det ellefte Aarhundrede bekendte mægtige Erling Skjalgens Bopæl, efter hvem formodentlig Sønnenne Aslaf Erlingsen og Skjalg Erlingsen, hvilken sidste var en mægtig Mand i Kong Magnus Barfods Tid, her have boet¹, da man her har fundet Grundbolde efter anseelige Bygninger, ligesom paa begge Gaardes Marker ere Gravhøie, og et saar mærkeligt søndenfor Sole forhen værende Thing- eller Offersted skal nu være skult af Flyvesanden, hvorhos paa den første af disse Gaarde hidtil har staaet Sole Sogns ældgamle af hugne Stene opførte Kirke, der maaffee er fra Erlings eller en af hans nærmeste Efterkommeres Tid, men nu, efter Resolution af 19de Octob. 1840, er bestemt til at nedrives, i Stedet for hvilken en ny, for Sole, Gaalands og Thjor Sogne fælles, Kirke er under Opførelse paa Udsole af Lømmen, og bliver 38 Alen lang, 19 Alen bred, med et Taarn høit 8 Alen i Firekant.

Somme, $6\frac{1}{2}$ Løb ($24\frac{3}{4}$ Dlr.), en af Bygdets betydeligste Gaarde, Næge, $3\frac{1}{2}$ Løb ($11\frac{1}{2}$ Dlr.), Gimre, 2 Løb ($10\frac{1}{2}$ Dlr.), Stangeland, Ø. og V. 4 Løb ($18\frac{3}{4}$ Dlr.), og Sande, $3\frac{1}{2}$ Løb ($12\frac{3}{4}$ Dlr.), der ligge omkring det Underste af Hafsffjorden og søndenfor denne, samt Risfæ, $3\frac{1}{2}$ Løb ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), Rønneberg, $3\frac{1}{2}$ Løb ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Grannæs, 3 Løb ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), paa Østfiden af Hafsffjorden, af hvilke Gaarde de fleste ere forsynede med Oldtidsminder.

¹ Erlings Bølle, den Pragt han førte paa sin Gaard, og det talrige Tjernerfæd, han der underholdt, beskrives af Snorre, Anden Deel Cap. 21 og 22, og man saar deraf et Begreb om hvad Gaarden Sole i hans Tid har været.

Thjore (ford. **Thjorar**), 2½ Løb (23½ Dlr.), en stor Gaard, paa Grund Thjore Sognekirke, en gammel Tømmerbygning hvortil i trettende og femtende Aarhundrede vare egne Præster¹, har staaet, som nu er bestemt til at nedrives, uden igjen at opføres, Kolb, R. 5½ og S. 5 Løb (16½ og 16½ Dlr.), ved Søen vestenfor Thjore, med mærkelige Oldtidsminder, Rife, St. 2½ Løb (8½ Dlr.), der med Rife ligger paa et Eid mellem Hafs fjorden og den fra Søen gaaende Risa bugt, ved hvis Udløb paa Nordfiden er Tananger, god, rolig og rummelig Havn, med 4 til 10 Favnes Dybde, og fra man kan komme ud med de fleste Vinde, hvilken Havn er betinget for en Overtoldbetjent, samt Bolig for Aldermændene for det de Rotsoldermandskab under Bergens Overloidsdistrikt, der indbefatter Islands Brglids Ryster med 27 Roster, og nordenfor hvilken Bugt, den imellem Hafs fjorden og Havet udgaaende Landtunge, ere Hage, Løb (15½ Dlr.), som i Aaret 1300 findes at have haft en Adelsmand til Beboer, Meling, 3 Løb (12½ Dlr.), Mølleboostad, 6 Løb (4½ Dlr.), og Saasund, 3 Løb (13½ Dlr.), den sidste ved Hafs fjordens Udløb, alle med Oldtidsminder, og alle hørende til det hidtil endte Thjore Sogn, hvortil ogsaa er regnet

Rot (ford. **Grott**), 2½ Løb (12½ Dlr.) hvilken Eiendom, der ud: en ½ Mil udenfor Land beliggende Le, har med de omkringliggende Holmer skønne Græsgange og gode Kobbveider, samt er Opholdssted for en Mængde Søjule, ligesom ved Den er i de senere Aar et godt Fiskeri af Vaarfild, og paa samles Nordvestsiden er en dog et usikker Nordhavn om Sommeren².

bb. i Malte Sogn:

Malte, 6 Løb (35½ Dlr.), der er Fogderiets betydeligste Gaard, liggende i Nærheden af Hafs fjorden og i tolv Brug. Den laa i Afdelen som Aulsgaard til Biskoppen i Stavanger, indtil den ved R. af 12te Marts 1636 overlodes som Aulsgaard til Stavangers Gæstgærd, samt var efter Aarhundredets Midte Fogdegæstgærd, men ved Kongl. Skjede af 30te Sept. 1673 overladt Rentemesteren Møller³, og fra ham i 1675 fulgt til Raadmand Morten Jensen og Bysskriver Jørgen Gortsen i Stavanger, hvorefter den Første Andeel af Sønnen Stiftamtsfrivær Severin Seehusen i 1719 folgtes hans Søsterbatters Mand Røstmand Laurig Smith, hvis Søn Ernst Michael Smith erhvervede sig tillige den anden Halvdeel, da hele Eiendommen forblev i Familien, indtil Sønnesønnen Es- og Landkommisær Michael Smith i Aaret 1835 folgte den største Deel af meest til Gaardens Leilendinger. Paa Gaardens Grund ere

Gfr. Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie, Andet Bd. S. 173 og 174.

¹ Rot forekommer som Anløbssted for Skibe i Kong Evertes Saga, Cap. 106, og i Kong Halon Halonsens Saga, Cap. 106 og 141.

² Denne af den norske Bergværkshistorie beskendte og i sin Tid vigtige Mand forekommer i 1ste Deel S. 336 og i 2den Deel S. 130, og hans Levnetsomstændigheder anføres i formeldte Samlingens 3die Bd. S. 137 og 138, samt 5te Bd. S. 421—423.

mange, tildeels anseelige, Gravhøie og her staaer tillige Sognets Kirke, en meget gammel og uanseelig Træbygning¹. Foruden denne Gaard høre desuden, 4½ Løb (18½ Dlr.), samt Sunde, S. 5½ og R. 3½ Løb (24½ og 19½ Dlr.), alle gode Gaarde, beliggende ved den ydre Deel af Hafsøfjorden, til Malbe Sogn.

k. i Stavanger Præstegjæld.

aa. i Frue Sogn:

Hetlands Præstegaard, 4 Løb (24½ Dlr.), der er Aulsgaard for Sognepræsten til Stavanger, og under hvilken er Værket, en under Landets Jurisdiction liggende Forstad for Stavanger, der temmelig har sit Navn af det i Fortiden ved Stavanger værende Salpæterværk, og hvis Beboere meest ere Søfolk og Daglønnerere, St. Peters Gårde, en ubetydelig, for 12 Rtr. (1½ Dlr.) styksat, Jordeiendom, der udgjør det forhenværende St. Peters Klosters Grunde, og des siden 1839 af Stavanger Amts Commune, samt paa hvilken Amtets Sygehuus nu opføres, og Kanniket, ½ Løb (2½ Dlr.), der er Embedsgaard for den residerende Capellan i Stavanger, paa hvilke trende Gienkommers Grund mange jordløse Huse i de senere Aar ere opførte, da disse Gienkomme paa Syd- og Østfiden omgive Stavanger.

Biskopslæbegaard, 1½ Løb (19½ Dlr.), en betydelig noget udstrakt for Stavanger beliggende Gaard, hvoraf Hovedbruget er tilhørende Proc. J. E. L. Bull, ligeledes med mange til Stavanger Forstæder hørende jordløse Huse, søndenfor hvilken er Hillevaag, 18 Rtr. (6½ Dlr.), et lidet Fabriksted ½ Mil fra Stavanger, med betydelige Brugs, m. m.

Taatten (ford. Tattun), 6½ Løb (27½ Dlr.), en betydelig Gaard, som efter Documenter fra det fjortende Aarhundrede har været bebodt af Adelsmand², Gousel, 3 Løb (12½ Dlr.), Ullenhoug, 1½ Løb (15½ Dlr.), med nogle mærkelige Udbidsminner, og Stofke, R. 3 Løb (10½ Dlr.), hvoraf Halvdelen forhen har været Enkesæde i Stavanger Kald, men senere med den anden Halvdeel er udlagt til Amtmandsgaard, der med 8 mindre Gaarde ere henhørende til Taattens Skibede og beliggende mellem Gandsfjorden paa Østfiden og Gaalands Fjeld paa Vestfiden, ligesom østenfor bemeldte Fjord Riske, 4 Løb (18½ Dlr.), Hetland, 2½ Løb (10½ Dlr.), og Frøiland, 3 Løb (10½ Dlr.), samt Duffen, 3½ Løb (14½ Dlr.), en ved Gandsfjordens Udløb beliggende De, ere gode Gaarde under Gands Skibede, hvorhos til Gøe Skibede høre de store i R. W. for Stavanger beliggende Gaarde Laftad, Redre, 3½ Løb (20½ Dlr.), og Øvre 6 Løb (20½ Dlr.), hvilken Gaard efter Matriculen af 1668 var den Stavangerste Laugmands Hovedst.

¹ En ubetydelig Plet af denne Gaard er det af Digteren Jens Jelling besungne "Grevskabet Karensløst," et Digt, der er trykt i Kjøbenhavn 1788, og tillige indført i Jens Jelling's Poesier, 1ste Samling (Kjøbenhavn 1788) S. 61—74, saavel som i hans samlede Digte (Christiania 1825) 1ste Del S. 73—84.

² See Adels-Lexicon, 1ste Bd. S. 255, og Samlinger til det Norske sprog og Historie, 4de Bd. S. 572.

under hvilken i den fra Stavangerfjorden indgaaende Bugt Duse-
g er Ankerplads.

Gundvaag, en ikke ubetydelig De $\frac{1}{2}$ Mill udenfor Stavanger
Gaardene Dstbø, 6 Løb (21 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Husebø, 6 Løb (19 $\frac{3}{4}$ Dlr.),
Lee, 2 Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Lunde, 3 Løb (9 $\frac{1}{4}$ Dlr.). Gundvaag
rd. Gundvoka), hvortil imellem 1299 og 1316 en Abelsmand findes
ven¹, har i Fortiden haft Kirke, der forekommer i et Document
Aar 1300, ligesom her endnu findes et Steenkors paa Husebø, for-
m andre Oldtidsminder. Omkring Den ligge adskillige mindre Der,
raf Kalvøen er den største, med hvilken Den har 180 Beboere i
Familier.

bb. i Ranneberg Sogn:

Soe, D. og B. 2 $\frac{1}{2}$ Løb (13 $\frac{1}{4}$ Dlr.), med flere mærkelige Old-
minder, Biste, 6 $\frac{1}{2}$ Løb (24 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Sognets betydeligste Gaard,
i det fjortende Aarhundrede skal have haft adelige Beboere, Wis-
s, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (14 $\frac{3}{4}$ Dlr.), Vø, Vitre, 3 Løb (20 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Indre, 3 $\frac{1}{2}$ Løb
(14 $\frac{3}{4}$ Dlr.), ligeledes store Gaarde med mærkelige Oldtidsminder,
ge ved Søstenten, Sande, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{4}$ Dlr.), Lunge, 2 Løb
(8 Dlr.), der indbefatter den nordligste og hyerste Deel af Fogderiet,
ngenæsset, og under hvilken hører den ude i Havet liggende ubeboede
Alstene, Ranneberg, 3 Løb (14 $\frac{3}{4}$ Dlr.)², med Sognets Kirke,
gammel Lommerbygning, Garrestad, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (17 $\frac{1}{4}$ Dlr.), til hvil-
Gaard findes skreven Christoffer Nielsen Grøn eller Grønnau, som
er Kong Frederik den Anden var Laugmand i Stavanger³, ligesom
arden ifølge Matrikullen af 1668 endnu var skattefri, søndenfor hvil-
er Røg, 3 Løb (12 $\frac{1}{4}$ Dlr.), og østenfor denne Grødem, 1 $\frac{1}{2}$ Løb
 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ved foransatte Dusevig.

Natur-Mærkværdigheder.

Dertil kan regnes Hjelbølvingen Helleren i Soggenbals Fjeld
erft i Gjesundfjorden, $\frac{1}{4}$ Mill fra Soggenbalsstranden. Efter Die-
al er dens Længde 50 til 60 Favne, Dybden 20 til 30 Favne, og
den i den hyerste Kant 30 til 40, men længst inde neppe 6 Favne.
der Hjelbølvingen staae to Vaaningshuse, hvis Beboere kunne lade
es Korn staae under Hjelbet uden andet Tag end dette. Paa flere
eder ubrinder Vand af Hjelbvæggen, og har dette en temmelig stærk
neralst Smag.

Desuden har Fogderiet flere Hjerghuler. Disse ere a, en Hule
Gaarden Nordnæs's Grund i Soggenbals Fjeld, der gaaer omtrent
Favne ind i Hjelbet, er ved Indgangen, som vender mod Havet,
1 til 1 $\frac{1}{2}$, og i Midten af omtrent 3 Favnes Brede, og tager igen
i en Oval ind i Hjelbet, ligesom Hølden er mindre ved Indgangen,
trent to Favne, høiere i Midten, omtrent tre Favne, og tager derpaa

¹ See bemeldte Samlinger, 2det Bd. S. 178.

² En Jon af Randaberg, der var en af Erling Jarls (Slafkes) meest be-
trejede Ræd, og saibet tilligemed denne i Slaget ved Thronbjørn Aar 1179,
forekommer i Kong Evertes Saga, Cap. 34, 36 og 37.

³ Denne Rand forekommer i fornavnte Samlinger 6te Bd. S. 281 og 282.

af til et Par Favnne, samt danner oven til nogenlunde en Hvalving. Siderøggene ere jævne og flatte, som om de med Kunst vare glattede. og Huln giver temmelig stærk Ekko, naar man taler i den. En anden Hule b, er imellem Gaardene Øvre og Nedre Dribbal i Lunds Hovedsogn, der er 22 Fod lang, 15 Fod bred og 16 Fod høi, med en Indgang 1½ Fod høi og 1½ Fod bred. Omtrent midt i Hvalvingen er en Aabning, hvorigjennem Lyset trænger ned, og i fugtigt Veir stude sig ud af dens Hvalving en hvidagtig slæbende Materie, der i tørt Veir stivner og bliver hængende som smaa Tistapper. En tredje Hule c, er paa Eggersunds Præstegaard i den saakaldte Bruvig ved det søndre Indløb til Eggersund, hvilken Hule er 17 Alen lang, 4 Alen bred og 5 til 10 Alen høi, dannet af Fjeldstykker, som oven til ere hvalvede med hverandre, og mellem hvilke Lyset hist og her trænger ned, men med en Indgang saa trang, at ikkun eet Menneske ad Gangen kan passere den. Endelig er ved Gaarden Hellesto i Haalands Fjeld, ikke langt fra Præstegaarden d, en fjerde og underjordist Hule, Nedgangen kaldet, hvis Længde er 16 Favne, med en Brede fra 3 til 6 Favne, og ligeledes med afvekslende Høide. Den bestaaer af tre Affatier, ved hver af hvilke skal i Fortiden have været Jerngrinder, der nu ere borttruffede, hvorhos tillige berettes, at der fra Huln skal gaae en Længang ned til Havet, men saa smal, at kun eet Menneske kan komme frem igjennem den.

Endelig kan til Fogderiets Naturmærkværdigheder henføres den forhen omtalte Sole-sand, som indtager en Strækning af Haalands Fjeld langs Havet. Denne Sand er berøgtet af den saakaldte Øst-sand, her findes, hvori Mennesker og Dyr kunne synke, naar de ere uheldige nok til at støde paa den, og ikke have Kræfter til at arbejde sig op. Dog er Faren ikke saa stor, som Mange forestille sig, og den er alene at befrygte, naar Tøveir indfinder sig efter stærk Frost. Det er Sole-Naen, en i sig selv ubetydelig Væk, der flynger sig gjennem bemeldte Sand ud i Havet, og hauer sig ublød eftersom den i Sanden finder større eller mindre Modstand, hvilken gjør Sanden undertiden frygtelig at fare over; thi ved høit Vande og Haalands-Vind er dens Runding temmelig bred, og det er fornemmelig i Naens Ende at Østjanden gives. Man maa da holde saa langt ud i Søen som muligt, hvorved Naen lader sig passere uden Fare.

2. Kystlike Fogderi.

Det er det nordligste og største af Amtets tvende Fogderier, og ligger, ifølge Wontoppidans Kart, imellem 58 Gr. 48 Min. og 59 Gr. 44 Minuters Brede. Mod Nord grænses det til Sundhorblehn og Hardanger, mod Øst ved Fjeldstrækninger til Satersbølen af Naabysdelauget, mod Sydhøst og Syd til Jæderen og Valernes Fogderi, og mod Vest til Havet. Længden i Nord og Syd er omtrent ni Mil. og Bredden i Øst og Vest, i Fogderiets nordlige Deel, ligeledes ni Mile. Arealet er omtrent 47 norffe Qvadratmile, hvorpaa efter Folketællingen af 1835 levede 35,083 Mennesker, der giver en Befolkning af 747 Mennesker paa Qvadratmilen, saa at dette er betydeligen mindre befolket end Jæderen og Valernes Fogderi.

Dette Fjogderi, som langs Havsiden indtager en Strækning af en Bredegrad, har fuldkommen antaget de vestensjælske Districters indelige Character. Det er en Bjergegn, som i Øst slutter sig Langsødenes Hovedfjæde, der her danner en sex til otte Mile bred Bar Grændse mod Christiansands Stifts østligere Egne. Fra Havet er en rummelig Fjord ind, der snart deler sig i en Mængde mindre Røder, Bugter og Sund, som i alle Retninger skære sig ind i Fjogderet, og give ikke alene dets Kyster, men ogsaa dets Indre det splittede Udseende, der er Landets vestlige Egne eget. Denne Fjord, som reder sig i saa mange Forgreninger, der mangeflæds omgives af onerende og maleriske Fjelde, kan med et almindeligt Navn kaldes Stavanger-Fjorden. Under Navn af Buffle- eller Bultne-Fjorden mer den med en Munding af en god Mils Brede imellem forskjellige Øgrupper ind fra Havet, hvorfra det bekjendte Karmsund, der er sydlige Del af Bergens Leed, skærer sig op mod Nord, deler sig i et Løb af et Par Mile i D. N. D. ved en Øgruppe (Stjernergerne) end Hovedarme, hvoraf den største gaaer i Nordost under Navn af Rhyllke- eller Rærstrands-Fjord med næsten en Mils Brede, og den andre i Øst under Navn af Fjinds-Fjord med omtrent en halv Mils Brede, hvilke begge igjen have flere Udgreninger. Af Hovedfjordens arme mærkes paa Nordsiden Skjoldsfjord, Korsfjord og Sandeb, samt paa Sydsiden Høgsfjord, og den fra samme i 3½ Miles Gde i D. N. D. indgaaende Lysefjord, en uhyre Bjergrebne, der reder end nogen anden af Fjogderiets Fjorde trænger ind i den østlige Fjæde, samt i Henseende til Franghed og Ubeboelighed neppe har Lige nogensteds her i Landet, og hvis Løbrette Fjeldsider stiger op mere end 3000 Fod over Fjorden.

Af Øerne er den ud mod Havet liggende Karmen eller Karmes Gamles Kaurmt eller Kørmt), mærkelig af dens stærke Befolkning store dyrkbare Flader, den største, næsten af tre Miles Længde; og mange Øer i det Stavangerke Archipelagus ere Fjinds, Rennes, Rers og Ombo de vigtigste. Disse Øer, der tildeels danne smukke Øpper, f. Ex. Stjernergerne, ere tillige de bedst befolkede og meest beboede Dele af Fjogderiet, og da de, med Undtagelse af de sydvestlige Havet beliggende, for det Meste ere forsynede med Løvskov, og lige af dem ere i en højere Grad end Østlandets Øer jordbeboede, hvide de den Forbireisende blide og behagelige Prospecter. Blandt de øverste Klasse hørende Øer har den frugtbare Fjinds den første Plads. Paa afgiver den nordlige, jævne og meget opdyrkede Del af Karmen med sammede Omgivelsers, seet fra en Høide, skjønt skovløs et meget interessant Prospect. Nogle af Øerne ere imidlertid meget bjergagtige, f. Ex. Store Bulten og Ombo, og den største af disse er det østligste Punkt ved Havsiden.

Et langt mindre dyrkbart Terrain end Øerne afgiver forholdsvist Østlandet, hvor de beboede Egne, tildeels afspredte, findes i Fjogderets Bugter og i enkelte Dalstrækninger. Egentlige Øletter gives her. I Almindelighed ere dog Bjergene lavere ved Østkanten end i Østlandet, og de jævne Strækninger af Østlandet findes ved Karmens, omkring Fjerses- og Fjerselands-Fjordene, samt i de lavere

Dele af de større Dalstrækninger. Af disse er Suldal den anseeligste, da den er beboet i 4½ Miles Strækning, og næst denne Nardal og Vigedal de vigtigste. I det Hele ere dog Dalene indskrænkede.

Som Fogderiets Dalstrækninger ere af ringe Omfang, saa er ogsaa sammes Vanddrag af ringe Udstrækning. Det betydeligste og for Egnens Næringsdrift vigtigste er Sulbals Vanddrag, hvoraf den egentlige Sulbals Vand, der har Tillob af tvende rivende Fjeldbæde, nemlig Røldals-Elven og Røaldqvam-Elven, regnes for 2½ Mile langt og den deraf udstømmende Rougen Elv har et Løb af to Mile. De mindre Elve ere Nardals-Elven, Vigedals-Elven m. fl., hvilke sidste dog ikke ere mærkelige enten for deres Sommerdrift eller Fisteri. Hias-Fosken i Nardal er Fogderiets største Vandfald, og dernæst Laagesfaldet i Vigedals-Elven, ligesom i Sulbals Vanddrag ere nogle ikke ubetydelige Fosfald. Af Hærskvande er foransætte Sulbals Vand, 140 Fod over Havet, det anseeligste samt næst dette Øvre- og Nedre-Fjelds-Vandene i Hjelmelands Præstegjeld af størst Betydning.

De Fjeldkjæder, der mod Nord, Øst og Sydøst indslutte Fogderiet, ere af betydelig Høide saavel som Brede. Sydpst er Fjeldryggen omkring Suldal, dels nordensjer Dalseret imod Nakrefjorden i Grænhordlehn, dels ogsaa i Øst og Nordøst fra samme imod den øverste Deel af Sætersdalen. Dog indskræbkes Fjeldryggen her af begge tilfødende Dale, saa at den mellem det Øverste af disse Dale kun er to til tre Mile. Det mellemliggende Fjeld, Mesen, som indtager det Øverste af Fjeldryggen i Nordøst for Sulbals-Vandet, er vel af 4500 til 5000 Fods Høide, da det i omtrent en halv Miils Brede fremviser Sommeren over sammenhængende Sneemasser. Længere sydlig udsides Fjeldkjæden mere og mere, men aftager ogsaa i samme Forhold i Høide, og ingen af de her meest fremragende Puncter naaer op til Nienet Høide. Sydblygt i Fogderiet er Fjeldkjædens Brede størst, imellem 6 og 8 Mile, og den holder sig endnu her, ved den 59de Bredegrad, paa en Høide af maaskee 4000 Fod, da Sneedynger findes her, fjendt i mindre sammenhængende Udstrækning, og mere i Fjeldenes Forbygninger end paa sammes Toppe, Sommeren over. Isbræer gives, saadant som fjendt, ingensteds. Af Fjeldhøider nærmere Fjordene og de beboede Bygder mærkes: Grydenuten i Vigedals-Fjord, Stablen i Sands Sogn, Næpen i Sydøst for Suldal, Nærstrands-Fjeldet i Ginderaa Sogn, Selvig-Stakken i Høgøfjord, Bjorems-Kjæsten i Strands Sogn m. fl.

Landeveie har man ikke. Localiteten gjør deres Anlæg i de fleste Dele af Fogderiet, saa at sige, umulig; dog erstattes denne Mangel ved de dybt ind i Landet gaaende Fjorde, saa at al Færdsel og alle Reiser stee til Vands, hvilken Vandtransport kun ved enkelte større og mindre Eider inellem Fjordene, saafom Sandeid, Haraldseid, Suldaleid, Ørfeld, Røeid o. fl., afbrydes. Over det vigtigste af disse, der løb og meest jævne Sandeid, som ligger i den Bergenske Vostveit, er i den senere Tid oparbejdet en god Vej, der, forsaavidt dette Fogderi betommer, er af henved ½ Miils Længde. Desuden gives Bygderne i Hjelmelands og Vigedals Præstegjeld, og Karmoen har i den senere Tid faaet en god Vej over hele Den. Forskjellige Fjeldveie føre over de østlige Grændsefjælde, saafom fra den øverste Deel af Suldal til Røldal

Nord, til Dyre Tøllemarken i Nordøst, og til Sætersdalen i Vst, fra Hjelmelands Bygd ligeledes til Sætersdalen og fra det Indre af Lysefjorden saavel til Sirebalden som til Sætersdalen. Af disse Fjeldveje er Veien fra den øverste Gaard af Suldal til Houseli i Tøllemarken den letteste og bekvemmeste, og kun af $4\frac{1}{2}$ Miles Længde.

Fogderiet, som fra lang Tid tilbage har været deelt i trende Fjerter, nemlig Hemnæs Fjerding, der er den mellemste, med otte Skibder, Hæbby Fjerdings, der er den sydligste, med sex, og Karmsunds Fjerdings, den nordligste, med fire Skibder, men nu ifølge Resol. af 11te Aug. 1841 er deelt i 16 Thinglaug, udgjør tvende Sorenskriverier, nemlig Karmsund og Hæbby (Fjerdings) Sorenskriveri, og Nyhølle (egentlig Hemnæs Fjerdings) Sorenskriveri, samt bestaaer af efterfølgende Præstegjælde, hvoraf de tre første og tre sidste høre til Karmsund og Hæbby, samt de øvrige til Nyhølle Sorenskriveri.

1. Strands Præstegjæld, der udgjør den sydligste Deel af Fogderiet, grænser mod Nord til Hjelmelands Bygd, stiles ved den Fogderiet indsluttende Fjeldkjæde i Vst og Syd fra Sætersdalen, Sirebalden og Høllelands Bygd, og har Lye og Høilands Bygde paa Søderen mod Sydvest, samt en Deel af Stavangersfjorden mod Vest. Kjøret er $12\frac{1}{2}$ Qvadrattmile, saa at dette er det vidløftigste af Amtets Bygde, og Kirkesognene ere tvende, nemlig Strands Hovedsogn og Hølle Annexsogn, hvis Kirker ligge $1\frac{1}{2}$ Mile, Søvei, fra hverandre. Det første, som er det nordligste og mindste, og som af Bjorems-Vandet med den deraf udløbende Toug-Elv deles i tvende næsten ligestore Dele, har sine fleste Gaarde ved Stavangersfjordens Strande, og dertil høre fire Der, hvoraf Ids er den største. Det andet flere Gange større og langt folkerigere, men tillige mere fjeldrige Sogns Gaarde ligge meest afspredte, dels ved den tre Mile lange Høgsfjord, hvoraf den ved sin Krængning og lodrette Sidesjæle mærkelige Lysefjord, og den en halv Mill lange af ubeboelige Fjeldsider indsluttede Frassjor, ere Grene, dels ogsaa i de fra disse Fjorde opgaaende Dalstrækninger, af hvilke et Dalsføre gaaer fra Bunden af Høgsfjord to Mile i Vst og Nordøst, med 8 tildeels gode Gaarde, op mod Vitrims Sogn i Valerne, hvorfra man tager over Fjeldet til Sirebalden, og en anden Dal fra Bunden af Frassjorden, med syv Gaarde, strækker sig i en halv Mills Længde. Disse Dalstrækninger have ikke ubetydelige Vanddrage. Blandt Fjeldene i Hølle Sogn udmærker sig Selvig-Stakken, der stiger til en saadan Høide, at det stedse er sneebedækket, samt et Fjeld inderst i Lysefjorden, hvorfra ikke sjelden Røg og Damp sees opstige, og i Hovedsognet mærkes Bjorems-Kjæften, egentlig tvende Fjælde, der, ved at danne et anseeligt Gab, bliver et vigtigt Sømærke. Præstegjældets vidløftige Strøgange gjøre Qvæagsl til en Hovednæringsvei for Almuen; dog har man i Hovedsognet fordeelagtigt Agerbrug, samt i begge Sogne ret godt Fjorbestæeri, men ubetydelig Skovbrist. Her er meget Bygselgods, og Gaardbrugerne ere for mere end en Tredelel Kallandinger. Kvædele gives her ikke, da her blot ere Fjeldveje til Kobboghyderne. Vært af Bygdets Sogne udgjør et Thinglaug, der fører Sognets Ravn. Hovedkirken ligger $1\frac{1}{2}$ Mill i Nordøst fra Stavanger.

2. **Kennebø Præstegjeld**¹. Det bestaaer af luttet Der, som strækker sig i Øst og Vest i den søndre Deel af Stabangerfjorden. Paa Sydsiden adskilles disse Der ved Indseilingsløbet til Stabanger, og paa Nordsiden ved den brede Bultefjord fra Karmøen og Bultene, samt i Nordøst fra Fjends Fjelds Der. Arealen er omtrent en Kvadratkil og Kirkefogdene fem, nemlig Hovsten Hovedfogd, Sørbø, Als, Ulfsten Klosters og Hvidingsø Annerfogde. Hovedgruppen, bestaaende af Kennebø, Møsters, Klosters, Fjelds, Bro, Soffen, Dms og Bremde, ligger omtrent en Mil fra Fastlandet, og den anden Gruppe, Hvidingsøerne, hvoraf toende ere beboede, en Mil i Vest fra det øvrige Fjeld. Hovedseen er Kennebø, der er omtrent 1 Mil lang og $\frac{1}{2}$ Mil bred, og hvis vestlige Ende er jævn og flad, men for Øvrigt bestaaer af to Fjeldmasser, hvoraf den østre Fjeldstrækning rager op over alle andre Der paa denne Kant, hvilke Fjeldmasser adskilles ved et høit frugtbart Eid, hvorpaa Hovedkirken med adskillige Gaarde ligger. Møstergaarden, sendesfor forrige og derfra adskilt ved Mastre- eller Møsterfjorden, henhører deels til Als og deels til Ulfstenklosters Sogn, og udgjør en ved begge Enden af to Bjergmasser hævet Blade, som har lidet Behageligt for Diet, er stenet, myret og Lynbegroet, men ved Dyrtkning frugtbart. Sendesfor denne ere de til Als Sogn hørende Soffen og Bro Der, samt den for en Deel til Stabanger Fjeld hørende Dms, og vestligst, ude i Havet, Hvidingsøerne, hvis Kirkes Afstand fra Hovedkirken er $1\frac{1}{2}$ Mil. Ræringøerne ere Agerbrug i Forening med Fiskeri, da der især ved Hvidingsøerne falder godt Vaarfiskefiskeri, foruden anden Senæring. Af Gaardbrugerne ere de to Fredede Selveiere. Fjeldet har mange Oldtidsminder og flere fra Fortiden mærkelige Gaarde, ligesom der ere kjendelige Spor til at Ferne have forhen været mere beboede end nu. I det Civile udgjør Fjeldet Kennebø Thinglaug, hvortil ogsaa høre treende Gaarde paa Dms under Stabanger Fjeld. Hovedkirken ligger $1\frac{1}{2}$ Mile nordensfor Stabanger.

3. **Fjends Præstegjeld**. Det ligger i Nordøst for Kennebø Fjeld, og bestaaer ligesom dette blot af Der, som ved Fjorden og Sunde stiles i Øst fra Hjelmelands Fjeld og i Nord fra Stjernerne under Karmstrands Fjeld. Arealen er omtrent en halv Kvadratkil, saa at dette er det mindste af Amtets Fjelde, og Kirkefogdene ere toende, nemlig Fjends Hovedfogd og Talsø Annerfogd, til hvilke høre, foruden den forrige, med smukke Gaarde bebyggede og med ikke ubetydelig Lovskov forsynede Fjends, der har 843 Beboere, ogsaa de mindre Der Fogd i Sydøst med elleve og Talsø i Syd med tre Gaarde, af hvilke Der Fogd har 322 og Talsø 145 Beboere, hvorhos til Hovedfogdet lige toende Gaarde paa Østsiden af Kennebøen. Præstegjeldet har forvefagtigt Agerbrug og deeltager tillige i Fiskerierne, hvorfra Almuen Formuesforsatning er god, og af Gaardbrugerne ere de fire Fæmmede Selveiere. I det Civile udgjør Fjeldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger to Mile i N. t. V. fra Stabanger.

¹ En Beskrivelse over dette Fjeld findes i Budstikkens Anden Aargang 1800 og 1821, No. 53 til 58, under Titel "Om Kennebø Præstegjeld af Peter E. N. Østebøl."

1. Hjemmelands Bræstegjeld, der ligger indenfor Fjnds Vrgld, er sig omtrent $1\frac{1}{2}$ Mill langs Stavangerfjordens Østside med Jels i Nord og Strands Vrgld i Syd, og stiles ved Fogderiets her sette Mile brede Grændseffelde i Øst fra Bykle Sogn under Valle i Sætersdalen. Areallet er omtrent $9\frac{1}{2}$ Qvadratmile, hvoraf den ene Deel udgjør henimod to Qvadratmile, og Kirkesognene ere, nemlig Hjemmelands Hovedsogn, Fister og Nardals Annersogne. Sognet, der indbefatter omtrent Halvdelen af Vrgldets Folkemængde, deles i a, Josenæsset, en af Erffjord og Jofundfjorden dannet af b, Jofundfjorden, der løber to Mile lige i Øst med en Brede til $\frac{1}{4}$ Mill, og er en Fortsættelse af Fjnds-Fjord, c, Bormedalen, Hjemmelandsbygden, e, Meelhuusbygden og f, nogle Gaarde paa Ombo og Randø. Fister Sogn, der er det mindste af Vrgldets, deles i Derne og Fastlandet, hvoraf de første, som udgjøre den store Deel af Sognet, ere Randø, Halsnø, Borgø, Byrø, Bukken elgø, og Nardals Sogn bestaaer fornemmelig af en Dalstrækning fra Bunden af den $\frac{1}{4}$ Mill lange Nardals-Fjord gaar lige i Øst til $1\frac{1}{2}$ Mill, med en Brede af $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Mill, og har en Sidebal, Mill oppe i Hoveddalen gaar i Nordvest og udgjør een Dalning med Bjorembygden i Strands Sogn. Denne Hoveddal gjenrømmes af en ikke ubetydelig Elv, Stor-Naen, der har sit Udspring af Krumlevandet paa Grændsen af Bykle Sogn og et Løb af 5 Mile. De smukkeste Dele af Vrgldet ere Hjemmelands og Juusbygderne i Hovedsognet, ligesom den nedre $\frac{1}{4}$ Mill lange og til brede Dalflette i Nardals Sogn, med en hurtigløbende Elv i den, kan kaldes en smuk Bygd, og flere af Fister Sogns Der have en Beliggenhed. Af Fjeldholder mærkes fornemmelig Blaaafjeldet, i Hovedsognet mod Bykle Sogn, saavel som Gulsnuten med Røssøen paa Josenæsset, der have en anseelig Søide og tjene til Landbrug, og Bandoaasen paa Ombo ligesaa, hvorhos i Nardals Sogn særligsfjeldet paa Nardalsfjordens Nordside, Ravneshjeld og Luefjeld Dalens Nordside og Tjentlands-Fjeldet paa dens Sydside ere mærkelige. Foruden Nardals-Elven er Balde-Naen, der kommer fra Gulsjeldene, har en rivende Gart og falder ud i Jofundfjorden, af en Betydning. Af Ferskvande ere her Øvre Fysdals Vand en langt, der igjennem Bjørgen-Elv falder ud i Nardals-Elven, og Øvre Fysdals Vand, af henimod $\frac{1}{2}$ Mills Længde, der har sit Udspring i Bjorembygden i Strands Sogn. Vrgldet har fordeelagtige Gødsveie, nemlig godt Agerbrug, Fædrift og Skovbrug, og man ser herfra, især i den senere Tid, i Vaarskibskkeriet. De tre Hjerter af Gaardbrugerne ere Selveiere. Siden 1832 er en Kirkevei af 10 Mills Længde oparbejdet mellem Hovedkirken og Nardalskirken, og nu en taalelig god Ridevei; men andre oparbejdede Veie gives ikke, hvorimod af Fjeldveie gaar toende til Bykle Sogn i Sætersdalen, den ene fra Gaarden Fjære ved det Indre af Jofundfjorden, og inden fra Gaarden Villingsdal i Nardal, begge af omtrent 5 Miles Længde. I det Civile udgjøre de to første Sogne Hjemmelands og det Nardals Thinglaug. Hovedkirken ligger 4 Mile i N. N. O. fra Gaarder.

5. Jelsø Præstegjeld, hvis Kirkesogne ere tvende, nemlig Jelsø Hovedsogn og Sands Annerfogn, hvis Kirker ligge to Mile (Sør) fra hverandre. Det indsluttes mod Nordøst, Øst og Syd af Sulbals og Hjelmelands Prglde, har Stabangerfjorden i omtrent en Mill Strækning i Sydvest, samt Rærstrands og Wigebals Prglde mod Vest og Nord. Længden i N. N. Ø. og S. S. V. er henimod 4 Mile, Bredden $2\frac{1}{2}$ Mile og Arealet omtrent $3\frac{1}{2}$ Mile. Den to Mile lange Sandbøfjord, der i Nordøst flæder sig ind fra Stabangerfjorden, deler Prgldet i to mindre Dele, af hvilke den sydsørlige, der er af betydelig større Udstrækning end den nordvestlige, har de fleste Gaarde med begge Kirker. Hovedsognets Gaarde ligge meest ved Egen, dels ved Jelsø- og Sandbøfjordene, dels ved den dybt indgaaende Ersfjord, som paa en Strækning skiller Jelsø fra Hjelmelands Sogn, samt ved den mindre Lunde-fjord, og endelig paa den store De Umbo. Annerfognet har ligeledes sine behøvede Strækninger for en Deel omkring Sandbøfjorden, samt de derfra indgaaende Hyls- og Svøde-fjorde, men tillige for en stor Deel i de lavere Egne af Sulbals Dalføre, som gjennestrømmes af den ved sin Tømmerflaadning og Ræsfiskeri vigtige Lougen-Elv, der ved dens Udløb i Fjorden bærer et ikke ubetydeligt Vandfald, Sandbøfjordskaldet. Et andet i Flomtiderne høist malerisk Vandfald er Lundeangefossen paa Nordfiden af Hyls-fjorden. Af Fjeldhøider mærkes Grødenuten, Hjelandsnuten og Ræsfjeldet paa Sandbøfjordens Nordside, og paa dens modsatte Side, Jelsø-Fjeldet og Ratlands-Ruten i Hovedsognet, samt Grønten i Annerfognet, videre Vandaaften paa Umbo, der allerede forhen er anført, og Skudenibben saavel som Reidskjelnuen. I det Hele er Prgldet en helbøgt beliggende Egn med meget afvekslende Situationer. Blandt dets smukke Strækninger kunne nævnes Egnen om begge Kirker, Ræsfjorden, Ersfjord, Lovredalen, en smuk $\frac{1}{2}$ Mill lang flad Dal, der fra Ersfjord fører over mod Sandbøfjorden, og den overordentlig maleriske Thysebal. Ræringsveiene ere, som i Hjelmelands Prgld, Agerbrug, Skovbrud og Fiskeri; dog ere Græsgangene mindre vidløftige end i Hjelmelands Prgld. Desuden afgiver Jægtesarten en ikke uvigtig Ræringsvei, ligesom Løndarbejde (Kjerring) giver Mange Sysselsættelse. Af Gaardbrugerne ere de tre Hovedsølvseiere. Ordentlige Landeveie har man ikke. I det Civile udgjør Prgldet, som forhen laa til tre Skibreder, nu alene Jelsø Thinglang. Hovedkirken ligger 4 Mile i Nordøst fra Stabanger.

6. Sulbals eller Solebals Præstegjeld, der udgjør den nordøstlige Deel af Fogderiet, og er af alle sammede Egne meest afledes beliggende mellem høje Fjeldrygge, der afskille dette Prgld i Nord fra Egen og Slaanevig Prglde i Sønderhordlehn, samt Solbals Sogn i Hardanger (hvilket sidste Sogn er Anner her til), og i Øst fra den øverste Deel af Hyls Sogn i Sætersdalen. For Øvrigt grænser Prgldet i Syd af Hjelmelands, i S. V. til Jelsø og i Vest til Wigebals Prgld. Dets Kirkesogne her i Fogderiet ere to, nemlig Sulbals Hovedsogn og Sands Annerfogn, der indtage et Areal af omtrent 11 Qvadratmile. Det første, der er Fogderiets bedste Skovbygd, befaar for første Deel af en trang, neppe $\frac{1}{2}$ Mill bred, Fjelddal, den egentlige Suldal, som gaar i en nordøstlig Retning og imellem høje Fjelde og inden Sognets

trænder er beboet i $3\frac{1}{2}$ Miles Længde, hvoraf Sulbals-Bandet optager $\frac{1}{2}$ Mill, ovenfor hvilket Dalen er sparsomt beboet en kort halv Mill, i hvis smukkeste Deel er udenfor dette Band paa begge Sider af Rugen-Elv. Fremdeles har Hovedfognet endeel Gaarde ved den trange og af høie Fjelde indstuttede Hyls-Fjord, der i næsten et Par Miles strækning, og omtrent i samme Retning som Suldal, nordenfor denne løber sig ind fra Sandefjorden, samt endelig nogle Gaarde i en fra Jæbedalen paa Syd siden ved Fjelde adskilt liden Dalsstrækning, Ulls-aleen, hvis nedre og største Deel hører til Hjelmelands Sogn. Sørde Annerfogn ligger meest ved Søkanen, ved Brebberne af den smalle Sandefjord, der er en Fortsættelse af Sandefjorden og regnes for en Mill lang. I Bunden af denne Fjord er Sognets Kirke, der ligger tre Mile (hvoraf de to ere Søvei) fra Hovedkirken, og hvorfra regnes 6 Mile over Fjeldryggen til Etne i Søndhorblehn. Blandt Bygdebets mange anseelige Fjeldhøider er Rapen, et Fjeld to Mile i Sydost fra Suldal, det mærkeligste. Af Næringsveie har Bygdet vigtig Færdsel; Agerbruget er langt fra ikke tilstrækkeligt til Bygdebets Fornsødenhed, men Skovbruget afgiver i begge Sogne Producter til Salg. Jordegodsset for største Deel Selveiergods, da mere end de sex Byvendebete af Gaardbrugerne ere Selveiere. Hovedfognets Communication med Nabobygderne stæer deels over det saakaldte Sulbals-Elv, hvor Veien gaaer over en høi Bjergryg til Hylens-Fjord og regnes fra Hovedkirken at være af en Mills Længde; deels ogsaa ned igennem den egentlige Suldal til Strandhebet Sand, to Mile fra Hovedkirken. Begge Veie ere imidlertid besværlige. Til de østlige Nabodistricter har man fra den næste Deel af Dalen Fjeldveie, nemlig til den øverste Gaard i Sætersdalen (Brevig) 3 Mile, og til Houfeli i Vinje Bygd i Øvre Tellemarken $4\frac{1}{2}$ Mile, ligesom fra Aarås paa Sulbalsvandets Østside kan reises til Verdal i Bylle Sogn, hvortil er omtrent 5 Mile; men disse Veie falde tildeels over sneebedækkede Høider. Endelig gaaer fra Røsløtten ved Sulbalsvandet en Fjeldvei af to Miles Længde til den nedre Deel af Staldals-Bandet. I det Østlige udgjør Hovedfognet Sulbals og Sørde Sogn Sørde Thinglaug. Hovedkirken ligger 8 Mile i N. N. O. fra Stavanger, hvoraf de 7 Mile ere Søvei.

7. Vigedals Præstegjæld. Det grænses mod Nord til Etne og Fjeldberg Bygde i Søndhorblehn, har Sulbals Bygds Annerfogn Sørde mod Øst, Jelsø Bygd mod S. O. og Syd, Nærstrands Bygd mod S. V. og Skjolds Bygd mod Vest. Arealet er noget over 3 Quadratomile, og det bestaaer af tre Sogne, nemlig Vigedals Hovedfogn, Jæmelands og Sandeids Annerfogne, som ligge rundt om Sandeids og Vinde-Fjordene, der ere Arme af den saakaldte Rorsfjord eller de inderste Dele af Nærstrands-Fjorden, og hvoraf den sidste (Vinde-Fjorden) ved det $\frac{1}{2}$ Mill lange Røslø i Øst afsluttes fra Sandefjord. Desuden hører til Hovedfognet den smukke flodrige Vigedal, der er beboet i $1\frac{1}{2}$ Mills Strækning, har 28 Gaarde med 578 Beboere og gjenæmskærmes af den ikke ubetydelige Vigedals Elv, der foruden flere Fossefald danner den mærkelige Laagesø, samt til Sandeids Sogn det fra Sandeids-Fjorden over til Men-Fjord i Søndhorblehn gaaende rummelige og jævne Sandeid, paa hvilket Elv, hvorover Røsløen

mellem Stavanger og Bergen gaar, fjorten af Sognets Gaarde med 303 Beboere ere beliggende tillige med Kirken $\frac{1}{2}$ Mil fra Hovedkirken. Hoved sognet har ikke saa smukke Situationer, hvorimod Jmslands Sogn indbefatter Vrgldets meest hjergrige Deel og har de ringeste Korngaarde. Af Fjeldhøider mærkes den høie Bjørndalsnute paa Grændsen mellem Vigedals Sogn og Etne Vrgld, og paa Grændsen mod Sands Sogn den altid sneebedækte af sin runde Form saakaldte Lysfjeldssæte, hvilke have sig høit op over alle Nabofjeldene, samt foruden disse Grydenuten, Lysenuten og Vihofde. Vrgldet har i Vigedals og Sandeids Sogne fordeelagtigt Agerbrug, Jmslands Sogn har gode Skove, og Dvægavling er overalt af Betydning. Desuden deltagere Almuen i Fiskerierne og Tøndestavers Forsærdigelse er en vigtig Vinaring. Gaardbrugerne ere, især i begge Annerfogne, paa saa nær alle Selveiere. En ordentlig Bygbevei er i de senere Aar oparbejdet gennem Vigedal fra Fjeldgaardene ned til Søen. I det Civile udgjør Vrgldet Vigedals Thinglaug. Hovedkirken ligger $5\frac{1}{2}$ Mile (Sørøst) nordensfor Stavanger.

8. Nærstrands eller Nærstrands Præstegjeld, der har et Areal af $2\frac{1}{2}$ Kvadratomile og bestaar af tolv Kirkesogne, nemlig Hinderaa Hovedsogn og Stjerners Annerfogn. Det første, der hører til Høstfjelds Fastland og omgives fra Landfoden af Vigedals, Jelsø og Skjolds Vrglde, udgjør fornemmelig en omtrent to Mile lang Halvø, der dannes af Stangs- eller Hervigs-, samt Nærstrands- og Orke-Fjordene, og ved et $\frac{1}{2}$ Mil bredt Eid, Orke-Eidet, forenes med Fastlandet, hvilken Halvø, hvis sydsørlige Deel er meest beboet, og som i Sydvest ved et flodrigt Ræs, Stangen kaldet, stikker langt ud i Fjorden, bestaar af en i Øst og Vest gaaende Bjergstrækning, der paa Midten for største Deel overflødes af et $\frac{1}{2}$ Mil langt Ferskvand, Lysvandet. Annerfognet, der udgjør en Gruppe af syv beboede Der, nemlig Kirkes, Bjergs, Uls, Talsø, Fjul, Helgø og Hils, foruden nogle Gaarde paa den forken under Hjemmelands Vrgld anførte Dumbo, adskilles ved Nærstrandsfjorden, der er omtrent en Mil bred, i Nord fra Hovedsognet, og har i Syd, paa sin Side den mindre brede Fjends-Fjord, Fjends Vrglds Der. Hovedsognet, der er meget hjergrigt, og af hvis Gaarde omtrent en Trediedeel ere høstliggende, har ingen synderlig smukke Situationer og heller ingen heldig Beliggenhed for Agerbrug; hvorimod alle Stjernersøerne, paa Bjergsøen nær, ved deres almindelig jævne Glader og hyppige Løvskov, have for Næt noget Blidt og Indtagende, ligesom de kunne regnes blandt Fogderiets frugtbareste Egne. Begge Sogne have god Anledning til at deltage i Fiskerierne. De tre Fjerdedele af Gaardbrugerne ere Selveiere. I det Civile udgjør Vrgldet et Thinglaug. Hovedkirken ligger 4 Mile nordensfor Stavanger.

9. Skjolds Præstegjeld, der af alle Fogderiets Fastlands-Præstegjelder ligger yderst ude i Fjorden, og grændser mod Nord til Fjends men især til Fjeldberg Vrgld i Sønderhordlehn, har Vigedals Vrgld mod Øst, Nærstrands Vrgld i S. O., Bultenffjorden med dens Skjoldflorbe i Syd, og endelig det til Augvaldsnes og Torvestad Vrgld hørende Fastland i Vest. Arealet er $3\frac{1}{2}$ Kvadratomile og Kirkesogne omfatter, nemlig Skjolds Hovedsogn, Vads og Lysøer Annerfogne.

Gaardene ligge deels ved Søen og deels inde i Landet. Fra Bukkefjorden gaae tvende Arme dybt ind i Fjeldet, som ere Skjolbs-Fjord, hvis ydre Deel kaldes Stangs- eller Hervig-Fjord, $1\frac{1}{2}$ Mil, og den østligere Fjorrelands-Fjord omtrent en Mil. I Bunden af den første ligger Hovedkirken, hvorfra gaaer et Fod af $\frac{1}{2}$ Mils Længde, Haraldsøid, til Hal-Fjord i Søndhordsehn, og en Arm af Skjolbsfjorden er Grinøsfjord, der gaaer i S. V. en Mil ud mod Lyshøe Sogn, hvilke Fjordes Bredder udgjøre de meest beboede Dele af Hovedsognet. Vads sogn, der, skøndt mindst folkerigt, indeholder de bedste Egne og den næst flvorige Deel af Fjeldet, ligger østligere, tildeels ved Vads-Bandet, men meest omkring Ørke- og Vadsfjordene, der ere de indreste vestlige Arme af Nærstrands- eller Rødsfjorden, og slutter sig til Nærstrands- og Sandeid Sogne. Til dette Sogns Kirke er en Mil Landvei fra Hovedkirken. Nærmere ud mod Habet, med mere Bequemhed for Fiske-rie, men for Øvrigt med mindre gode Gaarde end de andre Sogne, er Lyshøe Sogn, som har sine beboede Egne deels paa begge Sider af otantørte Fjorrelands-Fjord, og for Resten paa en Halv, som denne Fjord med Hervig-Fjorden danner. Denne Halvs gennemstjæres af et lidet Vanddrag, og paa dens Vestside ligger Kirken ved en liden Arm af Fjorrelandsfjorden, $1\frac{1}{2}$ Mil fra Hovedkirken. Østenfor Haraldsøid og Skjolbs-Fjord ere nogle Fjeldhøider, der hæve sig op over Vegetationslinien, saasom Dalsfjeldet mellem Skjolbs- og Vads Sogne, samt længere nordlig Egesdalsfjeldet, hvorimod den vestlige og sydlige Deel af Fjeldet har lavere og meest flvrbare Fjelde. Næringsveiene ere Agerbrug og Fædrift, samt Skovdrift meest i Vads Sogn, og Fiske-rie mest i Lyshøe og en Deel af Skjolbs Sogn. De tre Hjerdedele af Gaardbrugerne ere Selveiere. I det Civile udgjør Fjeldet tvende Thinglaug, nemlig Skjolbs Thinglaug, der indbefatter Skjolbs og Vads Sogne, samt Lyshøe Thinglaug, der indbefatter Sognet af samme Navn, begge under Nysske Sorenskriveri. Hovedkirken ligger 6 Mile i Nord for Stavanger.

10. Skudsnæs Præstegjeld¹. Det ligger ud mod Habet paa Nord siden af Bukkefjordens Mundding, bestaaer blot af Der og deles af det fra denne Fjord mod Nord opgaaende Karmsund i to ulige store Dele, hvoraf den vestlige, som udgjør den sydlige Deel af Karm- sen, er den vigtigste. Mod Nord tilstøder paa denne De Rugvaldsnæs Fjeld, samt paa Fastlandet Skjolbs Fjeld. Dets Sogne ere fire, nemlig Falsnæs Hovedsogn, Åkre, Hertingshaad og Buktens Annerfogne, tilsammen med et Areal af noget over een Qvadratmil. De tre første Sogne indtage en Strækning af henimod $1\frac{1}{2}$ Mil paa Karm sen, og Buktens Sogn, som indbefatter den østenfor Karmsund liggende Deel af Fjeldet, bestaaer af de tre Der Store Bukt, Lille Bukt og Dugns, hvoraf den første ved sin Høide afgiver en mærkelig Landtjening. Terrainen er i Hovedsognet, som er det sybligste og folkerigeste

¹ Man har en Beskrivelse over dette Fjeld af Provst F. A. Krog under Titel: "Oekonomisk-statistiske Efterretninger om Skudsnæs Præstegjeld i Stavanger Amt," i Budstikken, Første Aargang 1817, No. 21-30.

af Vrgldets Sogne, ligesom i Bultens Sogn, meget ujævnt og hjertfuldt, hvormod Ferkingsfald og Akre Sogne, der ligge paa Karmøen Vestside, have langs Havsiden store Klader, hvoraf en vidløftig Strækning bestaaer af Fjyvesand, og den nordlige Deel af sidstnævnte Sogn har endee Gaarde ved Veavaagen, en dybt indgaaende Bugt, som næsten overfløder Karmøen. I Almindelighed findes Gaardene ved eller i Nærheden af Søen. Det Indre af Karmøen er, for saa vidt den Vrgld angaaer, for største Deel ubeboet og bestaaer af en Almindelig, Skubesnæsfjeldet kaldet. Af Fjeldhøider mærkes, foruden det for Søfarende bekjendte Fjeld "Buch van See" paa Store Bulten, ogsaa Symfjeldet (Syre-Glaanene) paa Karmøens Sydvestspids. Foruden et betydeligt Baarskjold, hvorved dette Vrgld ubmærker sig, har fornærmelig Akre og Ferkingsfald Sogne fordeelagtigt Agerbrug, ligesom især Høvedsognets Beboere have Indtægt af Søfart og Lodtning; men Særmangler man overalt. Formuesforfatningen er god, imidlertid udgjør af de herværende Gaardbrugere Leilandingerne et større Antal end Selveierne, da især i Akre og tildeels i Ferkingsfald Sogne er meget beskæftiget Gods. I det Civile er Vrgldet et Thinglang. Høvedskirken ligger 3 Mile i Nordvest fra Stavanger.

11. Augvaldsnæs Præstegjeld, der omgives af Skubesnæs, Torvestads og Skjolds Præstegjelder, samt forskellige af Bultefjordens Arme, og strækker i Vest til Havet. Det har kun eet Kirkesogn, hvis Areal er omtrent en Qvadratkil. Af Karmøen, som er et almindeligt Skibsløb med flere søgte Havne, deles det i toende Dele, hvoraf den vestlige, der er en fra Fortiden mærkelig Egn, indbefatter den midterste Deel af Karmøen i omtrent en Mills Strækning med 37 Gaarde og de tre Femte dele af Vrgldets Beboere, og den østlige bestaaer dels af Fastland paa begge Sider af den en Mil lange Færres-Fjord med 32 Gaarde, samt for Øvrigt af toende Der, nemlig Fosen-Den med fire Gaarde og Høvrings med een Gaard. De jævne og frugtbare Strækninger findes paa Karmøen; dog er heller ikke Fastlandet meget bjergrigt, og Færresfjorden er formodentlig den meest beboede Fjord i Fogderiet. Foruden helbig Veliggenhed til at deeltage i Fiskeierne, har Vrgldet fordeelagtigt Agerbrug og paa flere Maader Indtægt af den her salbende Skibsfart. Af Gaardbrugerne udgjøre Leilandingerne et noget større Antal end Selveierne, ligesom her er en talrig Huusmandsbefolkning. Præstegjeldet er tillige et Thinglang. Kirken ligger $4\frac{1}{2}$ Mil i N.N.V. fra Stavanger.

12. Torvestads Præstegjeld, det nordligste af Præstegjeldene ved Havsiden, der omgives mod Syd og Øst af Augvaldsnæs og Skjold, samt mod Nord af Finnaas Vrgld, og er for Øvrigt udbredt mod Havet. Kirkesognene ere treende, nemlig Torvestad Høvedsogn, Skaan Annersogn og Udsire Kapelsogn, tilsammen med et Areal af omtrent en Qvadratkil. Det første indbefatter den nordlige og nordvestlige Deel af Karmøen, med tre Gaarde østenfor Karmøen paa Fastlandet, samt en Øgruppe i Havet, Fosen kaldet; det andet udgjør en i Nordøst for Høvedsognet paa Fastlandet beliggende mere bjergrig Strækning, tilligemed en Samling af Der i Nordvest for Karmøen, Koven kaldet, og det tredje bestaaer af Den Wæst 2 $\frac{1}{2}$ Mile ud i Havet.

Henseende til Belliggenhed og Frugtbarhed har Hovedsognet, der bestaar af næsten lutter Klader, et afgjort Fortrin for de øvrige Sogne; og har en Deel af det vidløftigere Skaare Sogn en jævn og smuk belliggenhed ved Rarmsund, uagtet dette Sogns nordlige og største Deel, der gaaer ud mod Havet med en nogen og ubeboet Kyst og er en Deel af den for Søfarende velbekjendte Strafning, Forlandet Sletten, er lutter Bjergegn, som af Vigseffjorden, ved hvilken Sognet har nogle Gaarde, begrænses mod Sveens Sogn i Sundhorblehn. Fiskelet er for alle Sogne en vigtig Næringsvei, dog avler Vgldet Korn en egen Kornødenhed, men mangler Skov. Mere end de to Trebledele af Vgldets Gaardbrugere ere Leilendinger, men Huusmandene udgjøre nu et ringe Antal. Alle tre Sogne indbefattes under et Thinglaug, der bærer Vgldets Navn. Hovedkirken ligger 5 Mile i Nordvest fra Stavanger.

Med Hensyn til Næringsveiene mærkes:

a. Agerbrug er en Hovednæringsvei for alle Dele af Fogdedet. Stjønbt Søstien hører til Landets gode Fiskebygger, tilfældesattes de Agerbruget for Fiskeriets Skyld; tværtimod er det paa de for Fiskeri selbighst belliggende Der at Kornproductionen er størst. Renness og Fjnds Vgldes, saavel som Sjerner Sogns Beboere, dyrke deres Jord med Flid og Kraft; men alt i gammel Stil. En betydelig Hvinbring af Jordens bedre Dyrkning er Eigegyldighed mod forsvarligt Segn, ligesom Fællesskabet er mangesteds til Hindre derfor, og Agerbruget ligger ved den skadelige Landhavre, som især i den senere Tid har taget meget Overhaand. Imidlertid sælges herfra en ikke ubetydelig Deel Korn og Potatos deels til Stavanger, deels til de Korntrængende Vglder inde i Fjordene, hvor Kornet for det Meste ombyttes med Trævarer, og i de senere Aar have Renness og Fjnds Vgldes affat store Partier Potatos til Bergen. Derimod er Agerdyrkningen paa Østfylls Fjstland ikke bragt til den Høide som paa Derne, da den paa første Sted er forbunden med flere Vanskeligheder. Terrainet er nemlig paa mange Steder indskrænket i de trange Dale og paa Skraafden af Fjeldene omkring Fjordene, i flere Tracter er Sanden den herskende Jordart, hvorhos paa sine Steder den steensulde Jordbund vanskeliggjør Arbejden; dog gaaer Agerbruget fremad, Stjønbt endnu intet Vgld tilfulde brødsøder sig af egen Avl. Strands Hovedsogn og Hjelmelands Vgld høre til de heldigste Egne i denne Henseende, da det første i almindelige Aar brødsøder sig paa Liden nær og sælger endog undertiden noget Korn, og af alle Østfylls Vgldes har Hjelmelands Vgld den største Bequemhed for Agerbrug, ligesom Beboerne af Nardals Sogn ere bekjendte som Østfylls bedste Jordbrugere. Dog undgaaer heller ikke dette Vgld at købe Korn, Stjønbt Kornkjøbet kun anslaaes til 250 Tønder aarlig. Endnu mindre kan Fjlds Vgld, uagtet ogsaa dette har i begge Sogne fordeelagtigt Agerbrug, anvare Korntilførsel andensteds fra, og det mere høitliggende Sulbals Vgld maa aarlig købe en ikke ubetydelig Deel Korn. Vigevals Vgld avler for største Deel i almindelige Aar, for saa vidt Hovedsognet og Sandeids Sogn angaaer, altsaa med Undtagelse af det mere bjergrige Jmslands Sogn, der fornødne Brødforn, og Værstrands Vgld behøver heller ikke Synbællig

Korntilførsel, da formodentlig Annexfognet sælger ligesaameget som det for Agerbrug mindre helbigt beliggende Hinderaa Hov trænger til at købe, hvortilmod Skjolbs Bygls to Sogne, nemlig bebsfognet og Lybvar Sogn, aarlig maae købe Korn, da kun Sogn kan hjælpe sig af egen Avl. Dog er der ingen Tvivl alle foransførte Bygls ved en forbedret Jorddyrkningssmaaade ville frembringe det fornødne Brødkorn, da Jordbunden, skjøndt mang sandig, i det Hele er god og frugtbar. Skudeknæs, Augvaldsen Torvestads Bygls, uagtet de for største Deel ligge ud mod Havet ikke desmindre til Fogderiets bedste Kornbygger. Det maatte v faare uheldigt Aar, naar disse Byglses Agerbrug ikke skulde br Behoerne, hvilket i, de fleste Aar kunne afhænde en ikke ubet Deel Brødkorn, meest til Fjordene for Bygnings-Materialier. De vigtigste Hindringer for Jorddyrkningen i disse Bygls, der med Agerbidder forene en productiv Jordbund, er Kællesskabet, Leegj riet der gjer det vanskeligt for Gaardbrugerne at faae de for Fjenerne, samt Bygningsmaterialiernes Kostbarhed, der gjer det k ligt for Huusmænd og Nybyggere at bosætte sig. Overalt i Fog er Havren den meest almindelige, og med Hensyn til Jordbun Klima den meest passende Kornsort. Kun i Sulbals Bygls ut ligesaameget Blandkorn som Havre. Af Havre dyrkes tre nemlig a, den almindelige, der dyrkes mest for Halmens Skol den har langt og tykt Straa, men tykfskallet Korn, som modnes b, en Art, der har tyndt kort Straa, er tyndfskallet, meget kornrig, nes tidlig og kaldes derfor Snarhavre, samt c, den saakaldte E havre, der har kort tyndt Skaf, runde Korn, megen og hvid R og er den frugtbareste af alle. Byg udsaaes vel overalt, men i hold til Havren kun i ringe Mængde. I Strands Bygls er Ud af Byg sterkt, men for Øvrigt udsaaes en større Mængde Byg Derne end paa Fastlandet. Rugstøb benyttes saare lidet og lang ikke i den Grad som paa Jæderen. Vinterrugen lykkes paa a Steder meget godt og giver mange Holb, men ved Havkanten gje fugtige Gjæraarsveir og de aabne Vintere denne Avl usikker og m fordeelagtig. Havren giber gjerne 6 til 8 og Bygget 8 til 12 i Ræsten overalt pløies de fleste Agere og de øvrige spædes, dog i Agrene sædvanlig kun een Gang. Til Gjødselflanding bruges Tor og Tang, samt i Skovbyggerne Mias af Alder og Birk. Dyrni af Potatos er betydelig og begunstiges i de fleste Egne af Jordbun saa at Avlingen deraf stedse tiltager, og en god Deel Potatos a affættes. Kjælberz til at forvare Potatos i, Vinteren over, ere m mindelige. I det Hele formenes, at dette Fogberi i nogenlunde Aar paa lidet nær kan brødføde sig, naar nemlig Dernes Overflod Korn anvendes til at afhjælpe Fjorde- og Fjeldbygldernes Trang b Imidlertid maa derved bemærkes, at Fisterlet ved Søstyten og D avlingen inde i Landet afgive et vigtigt Bidrag til Behoernes U holdning, hvortil kommer, at kun en ringe Deel af Korn- og A tobakslingens Product her anvendes til Brændeviinsbrænden. Sø Hamp dyrkes saa godt som slet ikke, og Humle kun lidet, skjø Sulbal gives endel Humlehauget. Forøvrigt forsværes man for en

Deel med Humle fra Stavanger. Gauge- og Frugttrædyrkningen er i Almindelighed forømt. Kun i Kærstrands Prglde Hovedsogn bestræftes man sig meget dermed og med meget Held, da Kærstrands Strandsøes Beboere (25 Familier) ernære sig for en stor Deel af Gaugedyrking, ligesom her findes de fleste Frugthauger i Fogderiet. Desuden har man Frugthauger paa de fleste Gaarde i den nordøstlige Deel af Hinderaa Hovedsogn, saavel som overalt paa Stjernergerne, samt paa flere Gaarde i Jelsø og Hinds Sogne. Inde i den af sit drivende Klima kjendte Lysefjord, saavel som paa adskillige Gaarde i Høgøsfjord, hvillse begge omgives af høie Fjelde, ere gode Kirsebærhauger.

b. Skovdriften er her ikke af nogen Betydning. Fogderiets Havsøe er, lig Norges øvrige Vestkyst, blottet for Skov, hvillket fornemmelig er Tilfældet med hele Karmoen, saavel som med de til Augvaldsnes og Torvestads Prglde hørende Dele af Fastlandet. Menness og Hinds Prglde ere ogsaa blottede for Lommerkov, dog har selve Mennessen paa Syd- og Østkanten, hvor dens høie Land giver Ly for Søvidene, frodig Løvskov, ligesom Hindsøen har ikke ubetydelig Løvskov, skjøndt man ogsaa her nødes til at bruge Torv til Brændsel. Paa Fastlandet har Strands Prgld paa et halv Snees Gaarde nogen Furekov til Byggenes Fornødenhed, og Hjelmelands Prgld har Furekov i alle tre Sogne, fornemmelig i Jøsfundfjorden og Vormedalen i Hovedsognet, paa Den Mandø under Fister Sogn og paa flere Steder, saavel som betydelig Virtekov, hvoraf man gjør sig god Fordeel ved at sælge Brænde. Større Skovstrækninger finder man i de nordligere Jelsø og Sulbals Prglde, hvoraf det sidste ganske og det første for største Deel ligger i Dale og ved Fjorde, hvor Havluften har tabt sin skadelige Indflydelse paa Trævegetationen, og hvor man derfor overalt seer Hjerghedene bedækkede med Skov. Disse to Prglde ere ogsaa egentlig Fogderiets Skovbygder, fornemmelig Sulbals Hovedsogn hvor ordentlig Skovdrift finder Sted, og hvorfra det meste Lømmer til Udsørsel kommer i Handelen. Da dette Sogn for største Deel ligger langt fra Søen, hugges her blot Saugtømmer og Spirer, som igjennem Sulbals næsten fem Mile lange Vanddrag nedlaades til Sandøsfjorden. Derimod har Sønde Sogn og Jelsø Prgld større Fordeel af Skovene, da disse ligge nærmere Søen, og levere saavel Saugtømmer som Bygningsømmer og Brænde. I disse to Prglde ere ogsaa de fleste og vigtigste Gauge i Fogderiet, nemlig i Jelsø Prgld 19 og i Sulbals Prgld 16, hvillse i Aaret 1839 vare staaende i det første til 996 og i det andet til 462 Tylter Lømmeres Skjorsel, af hvillse ikke faa af de privilegerede ere Stavangerke Kjøbmænd tilhørende. Vigebals Prgld har i dets østlige til foransførte tvende Prglde grændsende Deel ret gode saavel Lømmer- som Brændskove med fjorten mindre betydelige Gauge, hviss Skjorsel til den anførte Tid var ansat til 280 Tylter Lømmer, hvortilmod det vestligere Sandø Sogn mangler for største Deel den fornødne Skov, og her er heller ingen Gaug. De nærmere Søen liggende Kærstrands og Skjolds Prglde ere mindre skovrige. Vel have endeel Gaarde i Hinderaa Sogn og et Par Gaarde paa Ombo under Stjerner Sogn nogen Lømmerkov til Affætning, og flere kunne sælge Brænde; derimod maa man allerede i dette Prgld, ligesom i Sandø

Sogn, for en Deel benyttte Torv til Brænde. End mere blotter for Skov er Skjolds Brgld ud mod Havet beliggende Egne af Lyder og Skjolds Sogne, hvor kun meget faa Gaarde have en Deel Fumskov, medens sammes østligere Egne, der ere ved Hjelshølder beskyttede mod Havet og udgjøre Vads Sogn, ere paa fine Steder forsynede med mere end fornøden Skov. Saugene ere i Nærstrands Brgld 9 og i Skjolds 10, meest ubetydelige. Løvmøkkene bestaae blot af Fum, da Gran ikke findes nogensteds, og af Løvskov er Virkeskoven mest udbredt, og ere disse Træarter næsten de eneste der afgive nogen Indtægtstilbe for Fogderiets Beboere. Fureskoven leverer aarlig nogle tusinde Tylter Saugtømmer, af god Bonitet men af smaa Dimensioner, foruden Bygningsømmer, Spirer m. m., forhen til Udsørsel fra Stavanger, men i den senere Tid, da Skovene stærk ere i Aftagende, næsten ene til denne Kjøbstads samt Fogderiets skovløse Havkyst, saavel som den største Deel af Jæderens Foriynning. De Vandjsauge, hvorpaa Skovproducterne forædles, vare i 1839 56 privilegerede, som vare taxerede til en Skjørsel af 2272 Tylter, samt 41 upriviligerede, hvis Skjørsel var taxeret til 270½ Tylt Tømmer, og hvorfra de vigtigste vare i Sønde, Jelsø, Hjelmelands og Vigedals Skibreder. Naar undtages Saugene i det egentlige Sulbøl, ere de øvrige for største Deel beliggende i Nærheden af Søen, hvorved Saugproducterne bekvemt kunne i Fartvær transporteres til Bestemmelsesstedet. Bordene ere sædvanlig af 8 til 10 Fods Længde. I det syttende Arhundrede og senere udfikedes tillige Bjelker af 12 til 24 Fods Længde, Fureskaver, samt allehaande Smalast, saasom Speks, Juffers ic. ¹. En fordeelagtig Forædling af Fogderiets Trævarer har man mere end forhen lagt Vind paa, og det af Løndestavers Tilvirkning, som man driver overalt i Skovegnene, fornemmelig i Jelsø, Sulbøl, Vigedals og Nærstrands Brglde. Det er meest Huusmænd og uglte Mandspersoner, som hele Aaret igjennem hermed ere beskæftigede. Hæreblanding drives hist og her i det Små til egen Fornødenhed, dog komme undertiden Folk fra Bergens Stift til Skovegnene, hvor de leie et Stykke Mark, opgrave Fureskædderne og brænde Hære deraf. De ere inddeelte i saakaldte Laug, bestaaende hver af 4 til 5 Personer, som gjerne brænde 1½ til 2 Ræster Hære og give sædvanlig hver tiende Lønde i Skovleie. En Deel Skibbygningstømmer leveres og til Verfterne i Stavanger. For Øvrigt afgive Løvskovene en Deel Ege- og Virkebark til Stavangers Udsørsel, en ubetydelig Deel Egetømmer, der meest gaaer til Bergen, og en stor Del Virkebrænde, der fornemmelig faaes fra Hjelmelands Brgld. Fremdeles leveres Baandstager, og i visse Aar en god Deel Hæsfjeldsødder, dog er ikke som forhen til uidentig Udsørsel.

c. Dvægavl er en Næringsvei af megen Vigtighed for Fog-

¹ Medens Skovdriften i den øvrige Deel af Riget var underkastet visse Retstrifter, ser Fordn. af 22de April 1795 overlod Skovene til Gjernens Rædighed, var det tilladt i Rhyllke at hugge Saugtømmer af mindre Længde end de 22 Fod, fordi Træerne, hebet det i Fordn. af 7de Octob. 1728, § 3, ikke kunne opnaae det ellevs forefærene Maal, før de af sig selv blev visne og raadne.

deriet. Paa Verne er den dog ikke af Betydning, da Græsgangene
 er indskrænkede, og det i en saa høi Grad, at man fra de fleste Gaarde
 i Menness og Fjnds Prglde samt Stjerners Sogn er nødsaget til
 hvert Foraar at bortfende sine Ungnød og tildeels Malkeføer, samt
 faar til Græsning i Fjeldene, der tilligge Hjelmelands, Jelsø, Sulbals
 og Wigebals Prglde, og paa Karmoen, hvor Gaardene ere i saa høi
 Grad udstykkede, kan kun et ringe Antal Kreaturer vinterfødes, saa at
 heller ikke her Ovægavlingen leverer noget Product til Salg, og neppe
 forsyner Almuen med det Fornødne af Smør og Ost. Derimod er i
 de fleste af Prgldene paa Fastlandet Ovægavlingen Almuens vigtigste
 Næringsvei, hvortil især i Strands, Hjelmelands, Jelsø og Sulbals
 Prglde Localiteten indbyder. De bedste Fjeldbeiter findes i Holle Sogn
 under Strands Prgld, i Nardals Sogn under Hjelmelands Prgld og
 i en Deel af Sulbals Hovedsogn samt Sørve Annerssogn, hvor man
 om Foraaret opfjeder Creature fra de ydre Egne af Fogderiet, lader
 dem om Sommeren græse i de affides liggende Fjelddale, og affætter
 dem om Høsten til Stavanger, Christiansand, Arendal og Bergen.
 Ligesaa affættes en god Deel Smør og Talg, men kun lidt og slet
 Ost, da man endnu ikke har bragt det vidt i Ostelavning. Man lægger
 overalt Vind paa Hesteavl, og i Suldal handler især hver Mand med
 Heste. Dog opføder man ikke her noget usædvanligt Antal deraf, da
 de fleste kjøbes fra Etne og andre Egne i Sønbhorblehn, saavel som
 fra Verne i Stavangerfjorden i en Alder af to til tre Aar, fødes der-
 efter i et Aars Tid, og sælges saa til de saakaldte Østmænd, d. e.
 Hestehandlere fra Rummedal og Øvre Tellemarken. Ligesaa opkjøbes
 i den sydlige Deel af Fogderiet adskillige Heste af Handlere fra Sira-
 dalen, som forsyne den østlige Deel af Christiansands Stift¹. Paa
 Karmoen havde man for 40 til 50 Aar siden Flokke af vilde Heste i
 Skudsnæs-Fjeldet, som ikke kom i Menneskers Hænder før de stulde
 sælges; men nu habes ingen saadanne. Da Bonden her næsten intet
 Arbejde har for Hestene den hele Vinter, maae de næsten føde sig selv.
 Faareavlingen er Fogderiet til betydelig Nytte, men er især vigtig for
 Verne under Menness, Fjnds, Hjelmelands, Nærstrands, Skudsnæs og
 Torvestads Prglde, hvor der opføres et stort Antal Faar, dog blot
 for Kjødets og Ulbens Skyld, da de ikke malkes. Det er disse Egnes
 sneeløse Vintere, der gjøre det muligt at opføre saa store Faareflokke,
 som for det Meste nære sig selv ude, men som ogsaa i sneefulde Vin-
 tere ikke sjelden forarsage en frygtelig Fodermangel. Den betydeligste
 Faareavl er paa Ulsteens Kloster, som er denne store Gaards Hoved-
 Indtægt, ligesaa ere Hvidingsøerne bekendte af deres Faareavl, og paa
 Verne under Fister og Stjerners Sogne gives mange Gaardsbrugere,
 som have 60 til 80, og ikke faa der holde 100 til 200 Faar. Paa
 Fastlandet har Hjelmelands Prgld den meest udbredte Faareavl; hvori-

¹ I Fortiden udførtes ofte fra Districtet Heste til Jylland. Saaledes findes, ifølge Nysske Fjelds Regnskaber, at være udsolgt dithen i Aaret 1665 69 Hopper, i Aaret 1668 36 Hopper, og i to af de følgende Aar tilsam-
 men 76 Hingster og Hopper.

mod man i det Indre af Nysylkes Fastland, hvor Dværgavl er Hovedjagt, saasom i Sulbals Vrgld og i Hølle Sogn under Strands Vrgld, saavel som paa flere Steder, lægger langt mindre Vind paa Faareavl, og paa Fastlandet i Nærstrands Vrgld har man i de sidste Aar meget indskrænket sin Faareavl, ligesom paa flere Steder i Nysylke Sygdom i de senere Aar have anrettet megen Odelæggelse blandt Faareflokkene. Affætningen af Uld er af Bigtighed for Verne især for Rønnes Vrgld, hvor man har en mere forædlet Faarerace end paa Fastlandet. Der holdes overalt paa Fastlandet, meest i Strands, Jelsø og Sulbals Vrgde, dog anvendes Melken almindeligviis ikke til Ostelavning. Ved Skatua har man dem ikke, undtagen paa enkelte Steder i Skudsnæs Vrgld, hvor de gaar vilde, men affættes meer og meer for den Skade de i deres Frihedsstand gjøre paa Agrene. I de fleste Egne af Høgden opføres og tillægges Svin til egen Fornødenhed; dog hyppigere paa Verne end i Hjeldegnene. Rønsdyravl har ogsaa været forsøgt, da for endel Aar siden en Mand fra Lysefjorden anskaffede sig en Dutt af tamme Rønsdyr, der gav god Fordeel derved, at de vilde Rønsdyr blandede sig i flokken; men dette første Forsøg mislykkedes, da det fandt megen Modsigelse og Hinder af alle som havde Sætte og Hælaatter paa Hjeldefloderne, da disse klagede over at Rønsdyrene opvadede og nedtraadte deres Græsmarker.

d. Jagt og Fuglefangst give Anledning til nogen Fortjenst. I de til Hølle, Nardals og Sulbals Sogne grændsende Hjeldestrækninger findes Rønsdyr i store flokke, og ikke saa Dyr skydes aarlig. Hjorte findes i den østlige Deel af Skjolds Vrgld, i en Deel af Hindera Sogn, samt i adskillige Skovstrækninger af Vigebals Vrgld, med i Smølands Sogn, dog skydes deraf ikke mange. Af Fuglevildt er Rønsdyr hyppigst og faaes undertiden i stor Mængde. Nærflugt er mindre almindelig. Blandt de mindre, dog spiselige, Fuglearter haves forskellige Arter af Kramsfugl, Snæpper, Brøkfugl etc., og i de fleste Vrgde findes Gær. Af Rønsdyr ere Bjørne og Ulve sjældne, men Jerven er meget udbredt over hele Nysylke og anretter ofte stor Odelæggelse blandt Gæder og Faar. Ogsaa gives her Ræve, røde, hvide, Røds-Ræve, sorte og blaa. Oddere og Maar skydes en Deel af, ligesaa Sølvhund og Niser. Ved Haviden gives mange Slags Søfugle, hvis Kød spises og hvis Hjer benyttes. De fleste Gaarde paa Hvidingsøerne have Fuglevær. Overfuglen samles her om Foraaret i Tusindvis, men faaar ikke Tid til at lægge sine Æg for Skyttere, thi, saasnart Jagen begynder, drager Fuglen bort og giver saaledes her saare liden Fordeel. Paa Ferkingsfjeld-Verne og flere andre udenfor Rarmøen har man Lænder. I sneehaarde Vintere indfinde sig og paa Rarmøen en Rængde Ebaner.

e. Fiskeriet afgiver en meget vigtig Indtægtskilde for Nysylke Fogderi. Overst blandt Fiskerierne i denne Egn staaer Vaarild. Fiskeriet, hvilket dog stedse har været periodisk. Vedder Clausen i hans i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede forfattede Norges Fiskerivelse omtaler det ved Skudsnæs forhen værende rige Sildefiskeri, der var ophørt siden 1560; men naar det kom tilbage, ved man ikke. I det syttende Aarhundredes sidste Halvdel synes dette Fiskeri ikke at

ve været af nogen Betydning; men Aar 1701 var her et betydeligt Udeffiskeri, og fra dette Aar synes det at have vedvaret lige indtil 1784¹, efter hvilken Tid ingen Vaarsild fiskebød indtil 1808, da Fiskeet paa Ny indtraf, og med Undtagelse af 1809, da Intet fiskebød, er siden vedvaret. Silbestimen kommer gjerne til Landet i den første Albedel af Januar, og Fiskeriet drives nu, dog ofte med Afbrydelse, dertil mod Udgangen af Februar eller noget ind i Marts, da Silben den drives til Havet af Hvalene. En Strafning af Skudebøds Bøgd maa Karmøens Sydside, fra Sphenæsjet i Vest til Svartingen i Øst, er udgjort omtrent $\frac{1}{2}$ Mil, har fra umindelige Tider været Hovedsædet for dette Fiskeri, til hvilken Ende Skudebøds Havn allerede fra Forinden af har været forsynet med en Mængde Bøthuse til Sildens Saltning, hvorfor dette Fiskeri sædvanlig har saaret Ravn af Skudebødsfisket, og endnu i det første Decennium af nærværende Fiskeperiode var et fornemmelig her, at Vaarsildfiskeriet gik til, da flere Tusinde Mennesker i Fiskeiden paa dette Sted vare forsamlede². Imidlertid er Fiskeriet her i de sidste tyve Aar aftaget, uagtet Silbestimen sædvanlig egenbør først ved Skudebøds, i de senere Aar ofte i de første Dage af Januar, men vedvarer sammesteds kun indtil noget over Midten eller mod Udgangen af Maaneden, undertiden blot saa Dage³, hvorefter et vigtigste Fiskeri i disse to Decennier almindeligvis har været paa Lørdags- og Nordbøden af Karmøen under Torvefæds Bøgd, ved Høgen, Lørdag og i Høgefund, hvor Fiskeriet, skjøndt det kommer senere, sæd-

¹ I en omtrent 1748 forfattet Beskrivelse (i Manuskript) over Anstalten af Provst Schrøder, som var Sogneværst paa Skudebøds fra 1728 til 1756, berettes, at der var meget gode Fiskeaar fra den Tid han kom til Kaldet og indtil 1743, men at Fiskeriet derefter igjen ophørte. Dette skriver imidlertid med andre Beretninger om Fiskeriet, og af Amtmand de Fines i Aaret 1745 udgivne Beskrivelse over Stavanger Amt er der ingen Grund til at antage at Skudebøds-Fisket da var ophørt. Det er ogsaa vist at her fra 1750 kaldt godt Vaarsildfiskeri, ligesom efter et i de fleste Bygder almindeligt Sagn, der maa ansees paalideligt, Silben uafbrudt skal have søgt til Kysten fra 1699 til 1784. Disse hinanden modsigende Beretninger kunne alligevel forenes, naar man antager, at ved Fiskeriets Udebliven fra 1743 forsvaars, enten at Fiskeriet i endel Aar var mindre heldigt, eller at det ved det egentlige Skudebøds i disse Aar ophørte.

² Ved Reskript af 12te Marts 1783 og 15de Septbr. 1786, samt Cancelli Prom. af 1ste Decbr. 1812 er truffet Forskninger med Hensyn til de af saa mange Menneskers Tilstrømmen flydende Vordeners Paatale, hvilke dog igjen ere hævede ved Resol. af 7de Januar 1829, efterat Fiskeriet ved Skudebøds er aftaget og den derhen segende Almue er formindsket.

³ I de senere Aar er Fiskeriet efterhaanden begyndt tilbørligere end forhen, thi i de fem Aar 1814 til 1818 viste Hvalen sig ved Skudebøds hvert Aar paa samme Dag den 23de Januar, hvorefter i Aarene 1822 til 1826 Fiskeriet begyndte imellem den 10de og 19de Januar, i Aarene 1830, 1837 og 1841 allerede den 6te Januar, og i Aaret 1835 endog den 3de Januar, men ophørte i dette Aar igjen den 8te f. M. I 1836 gik Fiskeriet her for sig blot fra 12te til 14de og i 1837 ligesaa fra 6te til 10de Januar; i 1838 begyndte Fiskeriet ved Skudebøds den 8de og ophørte den 18de Januar, men i 1839 vedvarede det kun fra 15de til 19de f. M. I 1840 begyndte det den 10de Januar og vedvarede til den 18de f. M., hvorefter det i 1841 gik for sig fra den 6te til den 21de Januar.

vanlig sidst i Januar eller først i Februar, gjerne vedvarer længe end ved Skudestus¹. I de to sidste Aar (1841 og 1842) har dog Sildefisket atter været først ved Skudestus, samt af længere Varighed end i de foregaaende Aar, og man antog at her i 1841 blev flet omtrent 200,000 Fdr. Silb. Derhos er Fiskeriet jævnligen gaaet til ved Bussen-Derne indenfor Skudestus, saavelsom længere inde i Lamsund, ligesom ved Hvidingsøerne, paa Syd siden af Indløbet til Bussfjorden, dette Fiskeri siden 1825 i adskillige Aar har været af overordentlig Vigtighed. Det er her sædvanlig indtruffet ved eller fort om Midten af Januar, samt har flere Aar været meget betydeligere end ved Skudestus, da man i de senere Aar har regnet Udbyttet af dette Fiskeri ved Hvidingsøerne til 30—40,000 Fdr., og i Aaret 1839, i hvilket det var betydeligst, samt vedvarede lige fra 22de Januar til 26de Febr., endog til imellem 130 og 150,000 Fdr. Silb, ligesom her i 1840 var et stort Fiskeri fra 20de Januar til 8de Februar, hvorimod Fiskeriet i de to sidste Aar har ved disse Der været langt mindre. Ogsaa har Silben blaa Aar søgt ind i Fjordene i Nysylke. Saaledes kom i 1817, 1819 og 1821 Silben i Mængde ind i Sandeids og Winderfjordene, og i Aarene 1825 og 1826 trak den sig mere sydlig udenfor Fogderiets Grændser lige ind til Stavanger Vaag, ligesom den i Aarene 1829, 1831 og 1839 toges ved Udsteen Kloster og i 1834 i den sidste Halvdeel af Februar ved Brogen i den sydlige Deel af Menneds Fjeld, samt nærmere Stavanger. I det Hele kan antages, at Nysylke af alle bekenstjeldste Fogderier har i den nyeste Tid haft det største Fiskeri af Aarsild, da sammes Product i de gode Fiskeaar formenes at have steget til 300,000 Fdr. og derover. Den forøgede Concurrent, som har fundet Sted imellem de Handlende i de senere Aar, har uveiebragt en, som det synes, billigere Fordeling af Fordelen ved Fiskeriet imellem Fiskeren og Kjøberen, end i forrige Tider har været Tilfældet, da Fiskerens Overskud af Indtægt som oftest var ganske ubetydelig. Derfor har ogsaa Fjordefolket fra Nysylke i de sidste Aar mere end forhen deltaget i Fiskeriet, og det er formeentlig den tilværende Mængde af Fiskere snarere end Fiskens større Tilgang, der har bevirket, at i de senere Aar et langt større Quantum Silb end i For tiden er nedfaldet. Til Fiskeriet bruges sædvanlig Garn af 12 til 15 Favnens Længde og 2 Favns Dybde, der udsættes i Havet om Aften og optages om Morgen, og forene gjerne 5 eller 6 Mand sig sammen i et saakaldt Fiskerilaug, som pleier at være forsynet med 12 til 16 saabanne Garn. Hvor Localet tillader det, stilles ogsaa med Rod, hvilket især er Tilfældet paa Nordsiden af Karmøen, hvor man i den bekvemme Bugt og Vig kan med store Fiskesøder indfange flere tusinde Tønder Silb paa een Gang, da Silben efterhaanden fra disse saakaldte Laase bortføres. Dette Fiskeri med Rod er i den senere Tid blevet mere almindeligt end forhen, ligesom man har lagt sig mere Rodet til. De fleste Fiskere sælge deres med egne Waade og Garn

¹ Herfra gjor dog Aaret 1834 en Undtagelse, da Fiskeriet begyndte ved Karmø allerede den 8te Januar, som var to Dage for Silben kom til Skudestus.

angebe Silb ferst til Røbere, som indfunde sig paa Fiskeboderne, dog udsalte ogsaa Fiskerne selv deres Fangst for egen Regning, hvilket i de senere Aar mere end forhen er kommet i Brug. De vigtigste Silbe-Balterier ere paa Stubesnæs, i Hougensund og Kobbervig, Høsen og Røvet. Visse Aar føres ogsaa en ikke ubetydelig Deel Silb, endog paa Hvidingsøerne, ferst til Bergen. En egen Sort Baarfild er den kjendte Høgøsfjords-Silb, der dog af Størrelse er mindre end den almindelige Baarfild, og er meget mager. Den fistes i Begyndelsen af hvert Aars Martsmaaned i Høgøsfjord, undertiden i ikke ubetydelig Mængde, og det antages at denne Silb ikke kommer ud af denne Fjord, men efterat have søgt Landet for at gyde, igjen trækker ud paa Fjorden dybe Vand, hvor den bliver staaende til næste Aars Gydningsstid. Man fister derfor ogsaa denne Silb, kjøndt i mindre Mængde, om Høsten, og er den da federe end om Vaaren. Baartorfsfiskeriet har ligeledes i Fortiden været af megen Vigtighed. I Aarene 1727 til 1743 da Baarfilden, som melbr, gik meget til her, var ogsaa Fiskeriet af Baartorfs betydeligt. Det fulgte umiddelbar ovenpaa Baarfildfiskeriet, begyndte efter Midten af Februar og vedvarede til Slutningen af April. Denne Fisk kom fra Fortiden sædvanlig saltet i Handelen, men virkedes til Torfsk. Klipskiltvirkningen synes man først i den sidste Fjerdedeel af det syttende Aarhundrede at have besatt sig med, og da der visse Aar fistedes saa megen Torfsk, at den ikke kunde affattes, f. Ex. i 1732 da Vogen af raa Fisk folgte for 6 Skl., begyndte Fiskerne selv at virke Torfsken til Klipsk, hvorved de fandt bedre Regning. Fiskeriet dreves med Snøre og Liner, og det var ikke før henimod Midten af det attende Aarhundrede at man fra Karmøen og Stavanger begyndte at udsætte Garn, hvilket i denne Egn ligesom andensheds opvakte Klager og Misfornoielse. I den sidste Fjerdedeel af forrige Aarhundrede havde dette Fiskeri i en lang Række af Aar en heldig Periode, dels medens Baarfildfiskeriet vedvarede, og dels et halv Sneets Aar efter dets Ophør, indtil 1793 inclusive, hvilke sidste Aar var Torfskfiskeriets allerrigeste Periode. Siden den Tid har Baartorfsken ikke igjen indfundet sig, da det, der nu fistes af Baartorfs fra Akre og Ferkingsstad Sogne paa Karmøen, og tørres eller saltet til Udsørsel, er kun ubetydeligt¹. Hummerfangsten, der kan henregnes til Fogderiets store Fiskerier, er ligeledes af Vigtighed, og stadigere end de foransatte Fiskerier. Allerede i Midten af det syttende Aarhundrede finder man Hummerfiskeriet her, ligesom paa Jæderens Kyster, drevet til Udsørsel, og fra 1690 begyndte hollandske Fiskerskibe at besøge Stubesnæs og Akre Havne. Dog var Fangsten endnu ubetydelig, da den blot gik for sig med Langer, og det var først fra det attende Aarhundredes Begyndelse, da man lærte at fiske med Leiner, at Fangsten blev større og flere Havne besøgte, især efter den Utredte Frestsklutning 1713, da Stavanger havde aarlig 6 til 8 Hummerbysker

¹ Imidlertid har man faaet "Lov angaaende Fiskeriet ved Stubesnæs" af 1ste Aug. 1821, som blot vedkommer Torfskfiskeriet, ved hvilken Lov Brug af Fiskegarn, mod hvilke man steds har været Fjodem, tillades.

i Farten, der tilstodes flere Fordele fremfor de Fremmedes Fartier. Ved denne Tid kom ogsaa engelske Fartøier for at afhente Hummer, og efterhaanden bestemtes i dette Fogderi sex Havne til Hummerhavne, nemlig Skudsnæs, Åkre, Torvestads-Havn, Buxten, Stjernerø og Hvidingsø, i alle hvilke Havne man saae Hummerskibe ligge fra Februar til August Maaned¹. I en lang Række af Aar har nu Hummerfiskeriet været forpagtet af to Handelshuse i Stavanger, som Commisshonnører for et engelsk Compagni, der for en bestemt Priis laader opfiske Hummeren og i engelske Fartøier afhente. Fiskeriet gaaer for sig fra April til Juni, og Udsørfelsen stæer fra foransførte Havne med Undtagelse af Skudsnæs og Stjernerø; men endstjøndt de Fiskendes Antal nu er langt større end i Fortiden, er dog med Hummerens aftagende Mængde dette Fiskeri i det sidste Decennium meget aftaget, som Stavangers Tolbsteds Udsørfelslister godtgjøre. Sommerfild-Fiskeriet, hvorved man erholder deels Brisling og deels den fede Sommerfild, har undertiden afgivet Fordeel for dette Fogderi, men er i det hele meget uskadigt og langt mindre indbringende end de foransførte Fiskerier. Denne Fild, som gaaer til inde i Fjordene, f. Ex. i Karmund, omkring Buxten-Øerne, i Sandv. Vinde-Øyse- og Høgsfjordene, undertiden endog i sammes inderste Bund, tages blot med Rød i detil bekvemme Rastevaage. I forrige Aarhundrede havde man til forskjel lige Tider godt Fiskeri af Sommerfild, og i Aarene 1802 og 1805 fiskebe man ligeledes en stor Deel Sommerfild i Fjordene omkring Aarnæs Ørgld, hvorhos i 1803 fangedes omkring Buxten-Den omtrent 2000 Fdr. af den fedeste og bedste Sommerfild; men senere er dette Fiskeri næsten ganske ophørt, og det Ubetydelige, her nu faaes af Sommerfild, bliver meest af Fiskerne nedsaltet til eget Brug, da kun lidt af de Handlende virktes til Udsørfel. Med Sommerfilden faaes tillige Makrel, ikke alene til eget Forbrug men ogsaa til Affætning, da det i Slutningen af det syttende Aarhundrede enkelte Aar udførtes fra Stavanger indtil 1000 Fdr. saltet Makrel, ligesom ogsaa saltet Makrel-Nogn da udgjorde en Handelsartikel, og endnu sælges en Deel saltet Makrel, thi deraf er i Aarene 1838 til 1840 udfikket fra Stavanger Tolbsted til Østlandet 1426 Fdr. aarlig. Storset, som sædvanlig følger med Aarsilden og paa samme Tid gyder sin Rogn under Kysten, fiktes i ikke ubetydelig Mængde især ved Åkre, samt virktes til Røstfjær, der meest affættes til Sverige, og Mort, hvorved forstaaes Seiens Fugl indtil den bliver eet Aar gammel, faaes undertiden i Mængde omkring de til Aarnæs Ørgld hørende Øer samt ved Hinds, hvor den tages i September og October Maanedet med en stor Hov (Øl), hvormed Morten sees sjældnere inde i Fjordene, hvor den da fiktes med Rød, men ingensteds som i Fortiden til Udfikning, skjøndt den er af Betydning for Bondens Husholdning. Lax fiktes rundt omkring i Fogderiet, men i langt mindre Mængde end i Fortiden. Det meest berømt, skjøndt ogsaa meget aftagne, Laxfiskeri er det saakaldte Sandv-Fisk ved Udsørfet af Sundals-Øven, i hvilken Ølv Laxen gaaer op til Ende

¹ Cfr. Refr. af 23de April 1778.

f Guldbandsvandet og fiske med Rod i saakaldte Larehøler. Ogsaa søger Laren til Vigebalselven, til flere af Elvene i Hjelmelands Fjrgld, saavel som i Strands Fjrgld til de i Høgsfjorden Arme udfaldende Elve, udenfor hvilke den tages deels med Rod og deels i saakaldte Larevarper¹. Hver Sommer komme til denne Egn Folk fra Nord-jordlehn, der tilbringe nogle Maanedet med at fiske Lax, og faae ofte godt Udbytte. Oveiter, Langer og Brosmer søger man fra Sku-søns Fjrgld, især fra Alre og Ferkingslad Sogne, saavel som fra Alfre og Røvær under Torvestads Fjrgld, samt fra Hvbingsøerne, ud paa Havet om Sommeren, for hvilket Fiskeri en Grund fire til fem Rille ud fra Landet, Faxe-Grunden kaldet, er af Bichtigkeit. Desuden fiske Oveiter paa de nærmere Fiskegrunde under og efter Baarsildfiske-riet, da Oveiten søger op paa Grundene efter Silben og dens Mogn, dog er Oveiten her ikke Gjenstand for Udsørfel. Brygdefiskeri er endnu uforsøgt i denne Egn, kjendt Brygder gives her. Ved Karmøen fiske ogsaa Flynndre, og især er i den senere Tid ved at bruge Hum-mer til Aqn paa Krogen opdaget et forhen ukjendt Fiskeri af Spette-lyndre, der kunne sættes ved Siden af de søndmørkke. Dette Fiskeri, som drives om Høsten, er dog endnu indskrænket til et lidet Strøg af Alre Sogn paa Karmøens Vestside. Oftere fanges paa forskellige Steder, saasom i Rønnes Fjrgld, ved Buftensøerne, i Torvestads Fjrgld og paa flere Steder, i temmelig Rængde, og en Deel deraf udføres til Østersøen. Elve- og Ferskvandsfiskeriet er ubetydeligt, naar undtages Larefiskeriet i Guldbals-Elven og nogle mindre Elve. I Vandene faaes blot Ørret og Røer, samt i et Par Bunde i Hjelmelands Fjrgld Karubfer.

f. Anvendelse af Mineralrigets Producter giver her kun ringe Fortjeneste. Her gives imidlertid paa flere Steder Kobbermalm-Indvindinger, saasom i Hølle Sogn paa Gaarden Underberge, i et flere tusinde Fod høit Fjeld i Mill ovenfor Gaarden Fossand, samt ved Gaarden Jums paa Vestiden af Høgsfjord, hvor dog Kobberklisen fandtes i meget ringe Qvantitet, videre i Vads Sogn, hvor der ved den østre Side af Vadsvandet sees et Skjær af omtrent en Lagters Brede og nogle faa Lagters Dybde, samt et begyndt Stoll-Anlag, hvor i Leiet forekomme flere Lag af Magnetkalk og almindelig Svovlskalk, men faa Spor af Kobberkalk², og endelig i Hjelmelands Sogn ved Gaarden Aliland. Fra de her anførte Gruber og Skjærper erholdtes Malmen til det her engang tilværende Kobberværk, Enighedss-Værket kaldet, der var anlagt paa Gaarden Sæbs Grund tæt ved Hjelmelands Ho-vedskirke, samt først optaget af StadsHauptmand Lyder Schulz i Bergen og Red-Interessenter med Privilegier af 9de Januar (eller Juli) 1764.

¹ Krent Bernsten omtaler Larefiskerierne i "Digrebal, Hjelmeland og Frastord, samt Eulebal, som give meget store Lare, saa at deraf gemeenlig ser kunne fyldes en Leude." Sands Larefiskeri er kjendt, ligesom Ørretvaags Lare-fiske i Skjolbs Fjrgld.

² Om Gruberne i Hølle Sogn findes i Rigstidenden for 1823 No. 94 nogen Efterretning af Prof. Comart, som i 1822 foretog en Rejse til sammes Undersøgelse.

Den første Prøvefælmelning foretoges i 1767, og uagtet Driften forbunden med store Udgifter paa Grund af Ertiens lange Tran og Kullenes Kjøstbarhed i denne ikke meget skovrige Egn, brøve nogle Aar med temmelig god Fordeel, indtill Uenighed mellem Insejterne (der vare Bergenfke og Stavangerfke Kjøbmænd) paa den og den valgte Overbestyrer Cancelliraad og Sorensfr. G. D. i paa den anden Side brød ud, der endtes med en Process, som Hovedsagjagen til Ræfets Nedlæggelse efter 8 til 10 Aars Drifogderiet har mange og gode Skifersteensbrud, af hvilke de bedste er paa Gaarden Espeland i Hjelmelands Sogn, hvorfra sættes en god Deel Steen, da denne er af megen Varighed. Der findes mange andre Brud i Fister Sogn, saasom paa Gaarden berg, paa Verne Rands og Halsns, samt paa flere af Stjerner nemlig Bjergøen, Kirkesøen, Hils og Helgø, ligesom i Rønnesø og hvor Leerstjerner er den herskende Bjergart, denne brødes i Skifer lige til Tagtægning. Paa Hjelbøen, i Nærheden af Udsteens Kirkebrøder en Slags taillabel Vægsteen, der har været anvendt til stringer paa Stavangers Domkirke og paa Udsteens Klosters Væg ligesom og denne Steenart skal findes paa Rønnesø og paa landet i Nybøer Sogn. Paa Fastlandet under Torvestad Byggh Gaarden Grønhaugs Grund sees Spor af et gammelt Vægsteens der nu staaer fuldt af Vand, men synes at have været betydelig man troer at den til Augvaldsnæs Kirkes Bygning anvendte Væg herfra er tagen. Ogsaa skal Grøststeen saavelsom Kibest og Spe findes i Hølle Sogn. Bjergkrystaller findes paa flere Steder, i Suldal, hvor de største og smukkeste ere. Brændetorv findes gestede, og benyttet fornemmelig paa Verne og paa det vestlige land. Paa Vestkysten af Karmøen, i Alre og Herkingstad Sogne man en fin hvib Sandart, hvorfra man gjør sig Fordeel, da om 50 Tagteladninger deraf aarlig affættes til Bergen, hvor den sælges som Gulvsand.

g. Handel, som i Fortiden, medens det saakaldte Rysfylke steds (cfr. S. 9) stod ved Magt, da det var tilladt fremmede at anløbe Fjordene for at indtage Trælast, var udbredt i det Ind Rysfylke, men først ved bemeldte Toldsteds Ophævelse i 1687 og ved Stavangers Privilegier af 1735 indskrænkedes, drives endnu flere Steder, hvortil Districtets rige Fiskerier give Anledning. Der er Handelsrørelsen paa Karmøen, i hvis Omegn Fiskerierne meest til, da herfra, fornemmelig fra Stubenæs, Kobbervig og de flere der, hvor Silde-Salterier ere anlagte, affendes Fiskevarer i store tier til Landets østligere Egne, saavelsom til Ublandet, hvorfra flere i Fogderiet værende Hummerhavne findes, som i Fortiden, i merubfiskning Steds directe til Ublandet. Desuden drives paa Stederne inde i Fjordene, hvorfra Sandblandet er det vigtigste, i Handel med Omegnens Beboere, og i Fogderiet ere for næsten

¹ See "Regel om det udelagte Enigheds Kobbervet i Rysfylke" i Døst Hjerde Kærgang 1823, No. 49—52.

Lid 15 Landhandlere etablerede foruden nogle Høtere, af hvilke Landhandlere 9 (alle siden 1839) ere bevilgede for Strandsteet Kobbervig, paa hvilket eller i Nærheden af hvilket Sted et Handelsstед nu vil kunne ventes oprettet. Foruden den Handel, der fra Fogderiets Indre betoges med Stavanger, hvorhen Districtets vigtigste Producter affattes, føres ogsaa Tømmer, Bord og Træmaterialier til Jæderen, hvorfra Korn og Potatos faaes tilbage, og i Fjeldbyggerne opkjøbe omreisende Handelskarle, fornemmelig Nummedøler, levende Kreaturer, som om Sommeren holdes paa Høstjældene og om Høsten bringes til Østlandet, ligesom Talg og Skind opkjøbes meget af Garbængere eller af Districtets egne Handelskarle, hvilke bringe disse Varer meest til Stiftets østligere Handelssteder, eller fra Districtets nordlige Deel til Bergen. Til sidst nævnte Sted føres ogsaa Potatos i ikke ubetydelig Mængde fra Kennes, Fjnds og Strands Prglbe, ligeledes Havremel fra Kennes og Fjnds, saavel som Uld og Vadmæl fra disse Prglbe, men, forsaavidt den sidste Artikel angaaer, fornemmelig fra Hjelmelands og Strands Prglbe.

h. Søfart og hvad dermed staar i Forbindelse, saasom Lotsning, Baadfart m. m., er en Næringsvei af Vigtighed for flere Egne af Fogderiet, fornemmelig Studeknæs, Torvestads og Kennes Prglbe, hvor faa mange af Almuen ere Søfolk, ligesom i Augvaldsnæs Prglb Adskillige leve af Søen. De senere Aars betydelige Sildefiskeri har dannet en talrig Slægt af unge kraftfulde Mænd til duelige Sømænd, og Stavangers tiltagende Skibsfart har virket til at forøge Søfolkernes Antal. I Fogderiet selv ere 20 til 30 Fartøier, af en Drægtighed fra 30 Commercelaster nedad, hjemmehørende, hvilke tildeels benyttes til Transport af Districtets Producter udenfor Fogderiet, foruden et større Antal af mindre Dødsfartøier, saakaldte Vængebaade, der kunne føre fra 40 til 150 Tdr. Disse sidste anvendes til at føre den første Silb fra Fiskestederne til Salterierne, samt ellers til at transportere Potatos fra Nerne i Fogderiet til Bergen, saavel som Brænde med andre Træmaterialier fra Fastlandets Fjorde. Det sydlige Indløb til Bergens Leed (Karmsund), der gaaer igennem den nordvestlige Deel af Fogderiet, giver Anledning til Fortjeneste ved Skibes Ind- og Udlotsning, og til de omkring dette Indløb liggende trende Prglbe, der udgjøre ligesaa mange Lotsoldermandskaber, høre ikke mindre end 166 Lotsnummere, hvoraf 93 Nummere vedkomme Studeknæs Prglb, ligesom til Fogderiets fjerde ved Indløbet til Stavanger liggende Hvidingsø Lotsoldermandskab 25 Nummere. Hvidingsøboerne bruge endnu, som i Fortiden, til Lotsning blot lette aabne Baade til 3 Par Aarer, som ere for smaa til at krydse paa Havet i stormende Veir efter Skibe, og da Lotserne fra Hvidingsøerne have i den senere Tid faaet flere Medconcurrenter fra den for Lotseri mere beqvemt liggende Karmø, vil det formodentlig snart blive en Nødvendighed for de Første at anskaffe sig henfigtsmæssigere Lotsfartøier, for at kunne maale sig med sine Rivaler, saa meget mere som Adskillige af disse have anskaffet sig Østlandste Lotsfæstter. Endelig har man paa flere Steder ved Kysten nogen Fortjeneste af fremmede Skibe som søge de horeværende Skibshavne.

uger jeg med Waadbyggeri.
 er Løndestavers Forarbejde
 lagt Vind, og hvorved man
 Brglbes Skovegne finde Ne
 det her drives, er flet, og
 denne Industri langt fra ick
 standighebet kunde. I Ru
 berles Beboere paa et lavt
 ved Gaandværksarbejde. D
 tilvirke grove uldne og linn
 Fugberiet, da en temmelig
 Rysfylke, hvor man blot for
 gen, hvor det afhændes mee
 Badmel er størst i Hjelmela
 Men Badmel affattes, mei
 Jelds Brgld. Det Badmel,
 og flet virket. I de sidste 2
 finere Væverkunst i Stavang
 finere Tøier, dog ikke af Uld,

Mærkelig

a. i

aa. i

Strand, 3½ Løb (11½
 en gammel Træbygning, staa
 (11 Vlr.), hvorpaa udsaaes 11
 2 Heste 24 store og 90 sma
 Dværnebrug, Stampemølle

mænd¹, ere forskjellige Oldtidsminder, samt efter Registr. af 17de Marts 1769 Thingsted for Heshby-Hjerdingsens sex Skibbreder, Tital, 2½ Løb (10½ Lr.), en mindre, dog skovbegroet De, der ved Resol. af 7de Decemb. 1827 er udlagt til Enkesæde for Sognepræsterne i Stavanger, og Hille, 3 Løb (10½ Lr.), hvilken sidste er en fra det øvrige Arglb afslædes liggende De henhørende til Sognets nordlige Deel, ligesom Gaardene Bjorem eller Bjørem, Øvre og Nedre, 9 Løb (17½ Lr.), beliggende ved Bjørem's-Bandet, Toug, 4 Løb (12½ Lr.), med et betydeligt Overnebrug i den fra foranstøt Vand udløbende Elv, ovenfor hvilken Gaard paa et Hjelb, Borgaasen, skal sees Levninger af en gammel Fæstning, Fiskaa, Øttre og Indre, 2½ Løb (8½ Lr.), en smuk Gaard ved Udløbet af Nardalsfjorden, med godt Saug- og Mel-lebrug i den ved Gaarden udfaldende Elv, og Voster, 4 Løb (10½ Lr.), en god Gaard ved Sydsiden af Fiskaa-Bandet, paa hvilken i Begyndelsen af det femtende Aarhundre har været en Sogneskirke, alle paa Fastlandet og paa Nordsiden af det Vanddrag, paa hvis Sydside Hovedkirken med omliggende Gaarde findes.

bb. i Hølle Annerfogn:

Hølle, 5 Løb (34½ Lr.), Arglbets betydeligste Gaard med Hølle Annerkirke, en gammel Træbygning, Selvig, 1½ Løb (11½ Lr.), ved hvilken Gaard er Selvig-Stakken, et af Amtets mærkeligste Hjelbe, Imbs, 2½ Løb (12½ Lr.), Efteland, 1½ Løb (10½ Lr.), og Vertsagel, 4 Løb (19½ Lr.), en stor Gaard, alle beliggende ved Høgsfjord eller Bugter af samme, i hvilken Fjords inderste Bund er Diirbal (ford. Digradal), 2½ Løb (20½ Lr.), beliggende paa en anseelig Slette, med et betydeligt Læsefisteri², og ovenfor hvilken i den derfra opgaende af høie Hjelde indstøtende Dalstrætning Gile, 2½ Løb (11½ Lr.), er den vigtigste Gaard; Trassjor, 3½ Løb (19½ Lr.), en Gaard i Bunden af Trassjorden, med Læsefisteri, Fosfand, 3½ Løb (20½ Lr.) og Underberge, 3 Løb (19½ Lr.), som med en mindre Gaard ligge tæt ved hinanden paa en smuk opdyrket Slette, der danner et Ras ved Lysefjordens Udløb i Høgsfjord mellem høie Hjelde, og fra den første af hvilke en jævn Dal af ½ Mills Længde med en Mængde Gravhøle fører op til Gaarden Houkeli, nedenfor hvilken sees anseelige og mærkelige Levninger af en Gletschervold (Moraine), der indtager hele Dalens Brede, videre Nossesvig, Øvre og Nedre, 3½ Løb (15½ Lr.), længere inde ved Høgsfjord, Helle, 2 Løb (6½ Lr.)³ og Mæle, 2½

¹ En Ridder Martein Thoralffen (eller Thoralffen) i Gidsa forekommer i 1318. Gfr. Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 154 og 4de Bd. S. 572.

² En Thoralff i Digradal nævnes i et Stavanger Document af 1299, ifølge Abels-Lexiconet 1ste Bd. S. 118. Gfr. Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, Andet Bd. S. 178.

³ Denne Gaard er maaskee det "Hølle i Stavangers Stift," hvortil Friles Abelsmanden Engelbret Grifsen, der var gift med den Stavangerke Biskop Abnna Gvinnsen (Blir's) Datter Margrethe, med hvem han avlede Dsif Engelbretsen, den sidste Erkebiskop i Throndhjem. Den Gaard Birteland, hvortil bemeldte Fru Margarethe Abnansdatter frives, maa vel i saa Fald være den i Nærheden beliggende Gaard af dette Navn.

Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilke to Gaarde, hvortil er godt Lærefisteri, li-
 ligge ved Høgsfjorð, paa begge Sider af den her udfaldende
 Espedalen kommende Elv, af hvilken Dalstræknings fem Gaarde
 tiggte ere Espedal, Nedre, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Øvre, 5 Løb (28 $\frac{1}{2}$
 Løb), hvorhos blandt Sognets øvrige Gaarde mærkes Rærbø, 1 $\frac{1}{2}$ Løb
 Dlr.), der har en paafaldende Beliggenhed paa en liden Elette-
 ftyhøie Fjælde ved Bunden af den mærkelige Rysefjorð, og i
 denne Ryse, 3 Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med en mærkelig isoleret Beligge-
 Bunden af en Bjergfjælde, hvorfra reises over Fjeldene til Sire
 Sætersdal.

b. i Rønnes Præstegjeld.

aa. i Høvedsognet:

Housten Præstegaard, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa u-
 14 Ld. Korn og 15 Ld. Potatos, med et Kreaturhold af 3
 20 til 24 Færeature og 50 til 60 Faar, samt hvortil er fem A-
 men ingen Skov, beliggende med Houstens Hovedkirke, oprindel-
 staaende af en gammel Bygning der nu udgjør Choret, samt
 1755 dertil fæiet Lemmerbygning, som er den egentlige Kirke, og
 Sælland, 7 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Haaversteen, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$
 Løb), saavel som de nordligere Østbø, 6 Løb (15 Dlr.), og Nordbø,
 (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle gode Gaarde, paa det flade og frugtbare Eld-
 overfjærer Rønnesøen, ligesom Aft, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Hægl
 4 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Dale, Skjervestad og flere mindre G-
 paa den sydøstlige og meest høitliggende Deel af bemeldte De.

bb. i Sørbo Sogn:

Sørbo, 6 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, hvis Oldtiden
 udbiise at her maa have boet Folk af Anseelse, og paa hvis G-
 staaer Sognets Kirke, en liden og efter Udseende meget gammel,
 net og frilig Steenbygning, som formodentlig er den "Saurbro A-
 der forekommer i danske Magasin 1ste Bd. S. 323, og var en
 fjorten Kongelige Kapeller, ligesom paa Gaarden skal findes
 forfaldne Mure af Baaningshuse, Bø, 6 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Vold
 Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Enkesæde for Præsterne i Rønnesø og i
 Bygde, Galte, 5 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der udgjør den yderste no-
 Deel af Rønnesøen, og Reinar, S. og N. 5 $\frac{1}{2}$ Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.),
 udgjør den yderste vestlige Deel af bemeldte De.

cc. i Aft Sogn:

Aft, 6 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der med den her staaende Sogne
 en yderst uanseelig liden og gammel Træbygning, indtager den st-
 lige Deel af Møstøsen, længere inde paa hvilken ere Voulfe, 3
 (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Vold, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er udlagt til Embeds-
 for Sørenskriveren i Rarmsund og Hæbby, samt søndenfor denne
 Soffen, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en flad og frugtbart De, med smul-
 ligheden, som ved det af Kong Olaf Tryggvesens Hæstrie be-
 Soffensund (forb. Soffarsund) stilles fra den sydligere og større
 eller Brus, 6 Løb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligeledes en frugtbart De¹, som

¹ Om det er dette Bro eller Gaarden Bro (nu Svansen) i Sundfjorð, h-
 Udelømanden Rikis Petersen i Aaret 1666 kaldes Paven, er usik.

lagdes i Stedet for Malbe paa Jæderen til Avelsgaard for Biskoppen i Stavanger, og hvorefter ved Resol. af 2den Octob. 1824 Halvdeelen er skænt til Enkeskøde for Biskoppernes Enker, samt ved hvilken Gaardens se man ser Levninger af et muret Capel eller Kirke, alle Gaarde ved Østtidsminde, Værebærg, 4½ Løb (9½ Dlr.), og Sægrebærg, 2 Løb (7½ Dlr.), der udgjøre den vestre Deel af den østfor foranstøttede liggende Dns.

dd. i Udskærs-Klosters Sogn:

Udskærs-Kloster, det betydeligste Fordebrug i Fogderiet, bestaaende fornemmelig af en De, Klostersen, beliggende 1½ Mill udenfor Stavanger, i N. V. for Klostersen, med hvilken den forbindes ved en ro. Gaarden Ulfstein, der egentlig har sit Navn af et lidet paa Vestsiden liggende Skjær, var en af Fortidens mærkelige Gaarde, allerede under Kong Harald Haarfager en Kongsgaard, og siden, dog ubist fra sin Tid, et Kloster for Augustinermunkene, der nævnes i et Document af 1295 og i et andet af 1297 kaldes St. Laurentii Kloster. Ved Reformationen blev Klosteret med tilliggende Gods indbraget under Rønnen og forvandlede til en verdslig Forlehnning, hvorefter den Vestsiden liggende Kirkes Gods var forenet, indtil under Kong Frederik 2. Aare 1527 blev Klosteret med sit betydelige Fordegods, tilsammen 284 Løb sk og 3½ Løb uden Byggesel, ved Kongl. Skjøde af 7de Febr. 1665 overdroges for 22,946 Rd. 64 p. til Adelsmændene Erik Krag, Henrik Adenow, Holger Wind, Niels Trolle, Otto Krag og Axel Urup, samt r. Olese, hvilke dog ikke synes at have besiddet Egenommen med velig Frihed¹. I Begyndelsen af det attende Aarhundrede kom den i den Frimanske Familie, da Herluf Trolle ved Skjøde af 28de Juni 1706 overdrog Gaarden med Figgens Læsestift, samt Gaardene Hinesand og Bremse, i Alt af Skuld 12 Pd. Korn, foruden en betydelig vel Øndergods, til Christoffer Frimann, Forvalter over Halsns Kloster, efter hvem Godset kom til Johan Frimann, hvorefter Egenommen er tilhørt Justitsraad og Foged Christoffer Garmann, og efter ham sønnen Johan Garmann, hvis Søn af samme Navn nu er Gaardens her. Efterhaanden er det tilliggende Fordegods bortsolgt, og Gaardens nuværende Skuld er 8 Løb (28½ Dlr.). Her findes 8 Heste, 50 søer og 150 til 200 Faar af en forældet Race, hvorhos Gaarden har Lehnning til Fiskeri og 10 Pladser, men mangler Skov. Derunder ligger en betydelig De Hjeldsen, der fornemmelig benyttes til Græsning r Gaardens Faarestamme. Af de gamle Klosterbygninger ere endnu : Kæppe, Kjønt i forandret Form, tilbage, som omgive et firekantet Gaardstrøm, der paa tre Sider indskutes af solde Steenbygninger, hvoraf den gamle og anseelige med Udstringer af Begreer prydede Kæppe, hvis Chor er tilstrækkeligt til den nuværende Kirke, udgjør Hoveden. I den af Klostersen med Klostersen og Hjeldsen dannedeugt er en god Havn, Klosterhavn kaldet. Blant Kloster-Sognets

¹ Af trykte Kilder angaaende Udskærs Kloster kan eftersees *Scriptores rerum Danicarum* T. IV. S. 418, samt *Dudskærs Havn Margang* Sp. 419 og *Sjettes Margang* 1825, Sp. 679—83.

øvrige Gaarde mærkes Hougboldstøb, 6 Røb (12 Dlr.), beliggende paa Møstergaen, hvorpaa findes Levnninger af en efter Saguet paakøbt men ikke fuldbendt Steenkirke.

ee. i Hvidingsø Sogn:

Hvidingsø, 6 Røb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Nordbø, 8 Røb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.) i Gaaland, 6 $\frac{1}{2}$ Røb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere Sognets største Gaarde, hvor den første udgjør den mindre og de andre med treende mindre Gaarden sydvestlige og større af de to beboede Der i denne Gruppe, li mod Vest og Nord er aaben og ubebygget mod Havet, men paa E og Syd siden omgives af en Mængde mindre Der. Beboerne naar fornemmelig ved Løstning og Histeri, dog give de mange ubeboede h mer Anledning til betydelig Gaareavl. Mellem Derne ere adskill gode Skibshavne, hvorhos her er en af Fogderiets vigtigste Hum hanne, samt Station for en Toldbetjent, og Hvidingsø Oidermand hvorunder høre 25 Løtser, er det femte under Bergens Overløstedsf Her er et Blusfyr, først anlagt for privat Dregning i Aaret 1700, i ifølge Kongl. Resol. af 9de Octob. 1815 afkjøbt daværende Eier, i ifølge Resol. af 22de Januar 1827 indrettet til et luffet Blusfyr. Stedet for at Fyret forhen brændte i en aaben Kurb. Dette For k en Høide over Havfladen af 129 Fod, og dets Lysningsvidde er 4 $\frac{1}{2}$ 5 Sømile. Hvidingsø synes at være den samme som Saxos Hithin hvor en Kong Hithin eller Hedin skal i en Træfning være falden I Ribdelalderens Historie ere Derne bekjendte af to Forligsmøt nemlig et i 1016 mellem Kong Olaf den Hellige og Erling Skjalg samt et andet i 1207 mellem Kong Ingi Baardsen og Bagleson Philip, og at Hvidingsøerne have i Fortiden været langt folkerigere næsten alle beboede, vise de mange herværende Levnninger af Huse ter, Brygger m. m. Paa visse Der ere flere Oldtidsminder, hvoribla paa Krydsøen et anseeligt Steinfors, og Hvidingsø Kirke, der i A 1841 er ombygget og udvidet, er nu en ret smuk Sommerbyg med Taarn.

c. af Stavangers Frue Sogn:

Lunde, G. og N. 6 $\frac{1}{2}$ Røb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Meling, 4 $\frac{1}{2}$ Røb (1 Dlr.), der ligge paa Sydøst siden af Den Dns, hvis øvrige Deel h til foransførte Afs Sogn af Menness Bygd.

d. i Fjnds Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Heshy (ford. Heshør), der er den største af Bygdens Gaar og paa hvis Grund staaer Fjnds Hovedkirke, en meget gammel By bygning. Denne Gaard har i Fortiden haft mægtige Beboere, ibi Astat af Fjnds, som i Kong Olaf den Helliges Tid var Lehnsmat Ryskilde og faldt i Slaget ved Stiklestad Aar 1030, var formoden fra denne Gaard, og i Ribten af det 13de Aarhundrede forekom Baard af Heshør Befalingsmand i Ryskilde, som fulgte Kong Ha Hakonson paa hans Tog til Skotland 1262. Senere findes Lgm

¹ Navnet Hithinety forekommer adskillige Gange i de gamle Fabler, se G. Rallers Saga Bibliothek, Det Bd. G. A. 66 og 678.

Sigurdarson, der var Ridder og Kongens Marksmænd, fra 1296 til 1302 at have skrevet sig til denne Gaard, som efter ham Sønnen Thunr Ogmundson, der var Norges Riges Droft, har været Eier af fra 1319 indtil mod Midten af det fjortende Aarhundrede¹, da Gienkommen tilfaldt den Sidstes Søn Augmund eller Ogmund Finnson, en vægtig Mand, der forekommer i Norges Historie fra 1343 til 1382, ligesom ligeleeds var Norges Riges Droft, efter hvis Død denne, ligesom Ogmunds øvrige Gienkomme, tilfaldt en Thore Uspakson (Kogr). I Begyndelsen af det femtende Aarhundrede var Gaarden Kronens Gienkom, og som saadan har den ligget til Lehnsmændene i Stavanger, samt derefter til Fogderne i Ryfylke. Her var tillige i Midten af det femtende Aarhundrede Thingsted. Dens Nabogaarde ere paa Sydsiden Fjinds Præstegaard, hvis egentlige Navn er Skudegjerd, af Skjold 2 Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har frugtbart Jord, hvorpaa fødes 2 Heste, 20 Færeature og 50 Faar, samt hvortil er nogen Løvskov, og tre Hundmandspladser, hvoraf den ene bruges af Kirkesangeren, der tillige er Lærer ved den herværende faste Skole, og paa Nord siden Vestbø, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Nordbø, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle med Altridsminder, nordenfor hvilke ere Mjølønæs, Døre og Nedre, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (19 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der udgjøre Fjindens nordligste Spids. Paa Dens Østside mærkes Løvsnæs, 3 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Housken, 9 Løb (27 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en meget betydelig Gaard i 8 Brug, hvilke med Høga, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Haa, 3 $\frac{1}{2}$ (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), have en smuk Beliggenhed paa en mod Søen løbende Skraaning, søndenfor hvilke ere Raaden, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, Nærland, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Regelfstad, 3 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), et godt Brug, hvorhos Rindingsstad, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Ladbstein, Indre og Yttre, 5 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Vignæs, S. 6 og N. 4 $\frac{1}{2}$ Løb (18 $\frac{1}{2}$ og 17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Savim, 2 Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en meget frugtbar Gaard, og Steennæs, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ere gode Gaarde paa Dens sydlige og sydvestlige Side.

Bø, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (14 Dlr.), og Sæbø, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf det i Documenter af 1477 og 1536 forekommende Sæbø Skibrede havde Navn, høre med fem mindre Gaarde til Den Fogn, hvis nordlige og væsentligste Deel de udgjøre.

bb. i Annerfoguet:

Gaard (Gare), 8 Løb (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en betydelig, samt smukt og fordeelsagtigt beliggende Gaard i 7 Brug, der udgjør den østre Deel af Talgøen, med en vid Udsigt over de omliggende Fjorde og Der, og med Sognets Kirke, en gammel Steenbygning, ikke langt fra hvilken man ser Levninger af en anden anseelig Muurbygning. Denne Gaard antages at være det Tolga, hvortil adskillige Adelsmænd i Middealderen kaldes at have skrevet sig, blandt hvilke mærkes en i Aaret 1276 forekommende Baron og Ridder Gaute til Tolga, der var Kong Magnus

¹ Om disse Eiere af Gaarden Høby kan eftersees Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 142—144, og 3de Bd. S. 588—592. Paa første Sted antages det, at Ogmund Sigurdson har været en Sønnesøn af Lehnsmanden Gaard i Høfder.

Lagabeters Ranzler, og blev dræbt i 1288, samt dennes Søn Jøl Gautesen, ligeledes Baron og Ridder, der i Aaret 1302 nævnes som Norges Riges Raad, efter hvem igjen Sønnen Gaute Halsen, der havde samme Værdighed som Faderen, findes skreven til Tolga i 1310 og 1325, ligesom Adelsmændene Olaf Nielsen, der var Riges Raad og døde 1455, samt Thronb Benkestof, ligeledes Norges Riges Raad, der forekommer fra 1440 til 1472, skrives til Falgø, saa at denne Gaard vel maa have været en adelig Sædegaard¹. Foruden denne ligge Meeling, 4 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Østebø, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.) paa Falgø, samt Hovde, 4 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.) og Runestad, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.) med to andre Gaarde paa Sydkanten af Den Fogn.

e. i Hjelmelands Præstegjeld.

aa. i Hovedsognet:

Hjelmelands Præstegaard, 2 Løb (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der med Herredskirken, en gammel Bygning af Stabbærk, med et senere af Tømmer opført Ekor, har en ret smuk Beliggenhed midt i den store Hjelmelandsbaag, med en vid Udsigt, fører 2 Heste, 20 Hæftrature og 60 Faar, samt har et godt Dværnebrug og fire Huusmandspladser, Sæds, 4 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rabogaard til forrige, med godt Dværnebrug og Sang, paa hvis Grund har ligget det i sin Tid drevne Enigheds Røbberværk, og under hvilken Gaard er Strandstedet Hjelmelandsbaagen, med 61 Beboere i 12 Boliger, hvor der er Handelssted, Gjenfiveri og Skibsstation, Dvamme, 5 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Steensland, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt Tuntland, 4 Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Sande, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der længe har haft Beboere udenfor Bondestanden, alle hørende til Hjelmelandsbygden og de fleste med Aldtidsminder, ligesom Meelhuus, 6 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Bygdens største Gaarde, Housen, 4 Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Compagnieffsgaard, og Bize, 3 Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), begge med Aldtidsminder, til den sydligere liggende Meelhuusbyg, samt Røgeland, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med en vigtig Sang, og Tøtland, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med Sang, Karefferi og 12 Pladser, til Bormedalen, foruden hvilke mærkes Houge, Redre og Øvre, 6 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med mange Gravhøje, og hvilken Gaard antages at være det Houge hvortil en Adelsmand (Thorgrils) i 1318 findes at have skrevet sig, samt Valde, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en mindre Gaard, begge i Jøsfundfjorden, og nordensfor denne Fos, 4 Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er en af Sognets bedste Gaarde, med ikke ubetydelig Skov, Skitun, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Knudsvig, R. og S. 4 Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf Søndre Knudsvig i en lang Række af Aar var beboet af Districtefs Sorensskriver Cancelliraad G. D. Barth, og senere af hans Enke, hvilke Gaarde høre til Jøsenæfset, der er den nordligste Del af Bygdet, endelig Vesterås, 4 Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der med sex mindre

¹ At det er denne Gaard og ikke den til Stjernerørerne hørende De Tølv hvortil Gaute og hans Descendenter skrives, antages med Beheimelse i foranstøttede Samlingers 1ste Bd. S. 153—155, hvor Familien omtales ligesom det efter samme Skrifts 4de Bd., S. 595, skal være Falgø i Fjere Bygd, hvortil Thronb Benkestof skrives. Der er imidlertid ogsaa en Gaard Tølgø eller Tølle i Bygdet Bygd og Sognd Bygd.

laarde ligger paa den store De Ombo udenfor Jøsenæsset, og Die, 12 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der har en smuk Beliggenhed paa den nordøstlige Ildse af den sybligere Mands, med mange Gravhøje.

bb. i Fister Anner sogn:

Fister, tre Gaarde, hver 3 Løb (tilf. 23 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med smuk Beliggenhed ved Ubløbet af en fra et Ferskvand kommende Elv, hvori ere to øde Qvarnebruge og en betydelig Saug, samt paa en af hvilke Gaarde aaer Fister Annerkirke, en gammel Tømmerbygning uden Taarn, Flad- etland, 4 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Bjelland, St. 2 Løb (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i et ødt Brug, med forskellige Oldtidsminder, begge omkring den øvre nde af foranstørte Ferskvand, samt Sigmundstad, 3 Løb (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.) g Mosnæs, 2 Løb (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), to smukt beliggende Brug ved Søen indenfor Fister, og alle Fastlands-gaarde.

Sandanger, Vitre og Indre, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Hovde, 3 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i et godt Brug, og Rande, 5 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.)¹, hvilke laarde ligge paa den syblige og vestlige Elbe af Mandsen, Byre, 6 Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Gaard med gode Frugthauger, der udgjør den syd- gere liggende Byre og har i Middelalderen haft adelige Beboere², Luffen, St. og L. 5 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere de eneste Gaarde paa en vestligere De Bussen, samt Halsnø, 7 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Eike, hore og Nedre, 8 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der hore til den nordligere og større alsnø (ford. Gaulsna).

cc. i Nardals Anner sogn:

Næsse, Vitre 3 $\frac{1}{2}$ Løb og Store 4 Løb (7 $\frac{1}{2}$ og 10 Dlr.), der ligge b Nardals-Fjorden, saavel som Riskefæl, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (10 Dlr.), Mæle, hore og Nedre, 5 Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligger ved det Indre af Nardalsfjorden, som deraf bærer Navn af Meelosen, samt Kirkhuus, 1 Løb (6 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund staaer Sognets Kirke, en gammel ingkirke af Tømmer, Vallim, Nedre 4 og Vore 2 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ og 7 $\frac{1}{2}$ Lr.), som antages at være det Vellir, hvortil en af Kong Hakon alonsens Hirdmand, ved Navn Orm, skriver sig 1299 og 1316³, mt hvor der i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede findes at de været Kirke, Riveland, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Ullestad, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der med flere Gaarde hore til den egentlige Nardal.

f. i Jelsø Præstegjæld.

aa. i Hovedsognet:

Jelsø, 5 $\frac{1}{2}$ Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en smukt beliggende Gaard og en af sognets bedste Gaarde, nær hvilken er Jelsø Præstegaard, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (1 $\frac{1}{2}$ Dlr.) med Underbruget Sandene, 1 Løb (3 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvorpaa udsaaes

¹ I forskellige Pergamentsbreve fra Aar 1293 til 1318 forekommer en Sigurd af Randar, der var Laugmand i Ryfylke og i sin Tid en vigtig Mand, samt formodentlig var fra denne Gaard, ligesom hans Søn, Hr. Egmund Sigurdson, ofte forekommer i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede, da han var Eysfelmænd i Suldal. See Thorfeldts Diplomatarium, 2den Deel S. 60, og Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 1ste Bd. S. 134 og 135, samt 2det Bd. S. 173 og 178.

² blandt disse forekomme i gamle Documenter en Egmund mellem Aarene 1296 og 1302, samt dennes Søn Arinbjørn i 1309.

³ See foranstørte Samlinger, Andet Bd. S. 178.

1840 6 Jægter af o
hørende.

Gemnas, alm
bende 83 Løb (281²/₃ D
beqvem Beliggenhed v
Næs, med mange Wi
Fortiden have været
gaard til forrige og li
3 Løb (91¹/₂ Dlr.), en g
nebrug og Saug; Fi
Gaard paa Næsset in
og nogle mærkelige L
Drtre ere gode Brug
samt Follersøen, 23
Bøst for Jesløv-Landet,
Dlr.), en betydelig Ga
Stenbele udgjøre et eg
et godt Saugbrug og
smukke Løvre-Dal, og i
i den smukke Næsbygd

Sand, 34 Løb (7
samt paa hvis Grund fi
og under hvilken Gaard
kalbet, med en behagelig
fjorden. Stedet har 4

Landhandlere, som tillige ere Gjæstgivere, og for Ørigt nærer man sig ved Tømmer- og Vordflaadning, da Stedet ligger ved Udløbet af Sulbals-Elven, saavel som ved Jægtesart og Væbkerarbejde. Her er tillige det i Fortiden mere end nu vigtige Sandb eller Sulbals Læseffekt, der har en Matriculskyld af 3 $\frac{1}{2}$ Dlr., og hvoraf de $\frac{1}{2}$ Dele ere bene-
ficerede.

Seim, 3 Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Sognets største Gaard, Grov, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Brommeland, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Ganekam, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Salland, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere hønhørende til den smukke over $\frac{1}{2}$ Mill lange Sandshygg, som paa begge Sider af den samme gjenneffrømmende Rougen-Elv er opffylbt med frugtbare og smukke Gaarde, hvoraf flere ere forffynede med Dlbtdsminder. Løland, 4 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Fatnæs, D. og V., 5 $\frac{1}{2}$ Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Vandvig, J. og V. 3 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilffe med flere Gaarde ligge omffring Hølen og Søvde-Fjordene.

g. i Sulbals Præstegjæld.

Sulbals Præstegaard, hvis egentlige Navn er Vinje, af Skyld 2 Løb (2 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvis Grund flaaer Hovedkirken, en gammel Tømmerbygning, og som med flere Gaarde ligger paa en flør Slette, med flarp fandig Jord, men under et fordeefagtigt Klima, med en Udsæt af 8 $\frac{1}{2}$ Tdr. Korn og 20 Tdr. Potatos, samt et Kreaturhøld af 2 Heste, 16 Køer og 30 Kaar, men med en ubhuggen Skov, nær hvilken Gaard er Hofstun, og ligeoversfor samme Sørøstadb, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, alle med Dlbtdsminder, hvorhos af Hovedfog-
nets øvrigt Gaarde mærkes Lunde, St. og L. 5 $\frac{1}{2}$ Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Tjøsthem, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der er Sognets største Gaard, og Fos, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle udenfor Kirken, og den flbfte yderff i Sognet, samt af Gaardene ovenfor Kirken Vegge, St. og L. 5 Løb (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Bakke, 3 Løb 5 $\frac{1}{2}$ Mst. (7 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Goudetun, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvoraf flere af Gaardene udenfor Kirken have Dlbtdsminder.

Søvde, 2 Løb (3 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en middeffmaadig Gaard, der er Præstens Entesæde, og paa hvis Grund ligger Søvde Sogns i 1810 af Nytt opfførte Kirke, der er en Tømmerbygning, Fløgstadb, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Nabø, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Vrgldets største Gaard, og Søndena, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), med to iffe ubetydelige Sauge, hvilffe ere de vigtigste af Søvde Sogns Gaarde, hvis største Herffghed beffaaer i de samme tilliggende Skove.

h. i Vigebals Præstegjæld.

Vigebals Præstegaard, hvis egentlige Navn er Nedre Hal-
tingfladb, af Skyld 3 Løb (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken Gaard med underlig-
gende elleve Huusmandsfladfer sødes 4 Heste, 85 Kreature og 100 Kaar, Søndena, 4 Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en god Gaard, paa hvis Grund flaaer Vigebals i Aaret 1670 af Tømmer opfførte Kirke, der ødelagdes ved Lynild i 1835, og senere er ifkandsfat, hvorved dens Taarn er ned-
taget, og Opfal, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (10 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Vrgldets største Gaard, som i det flortende Aarhundreeds første Halvdeel flal have haft adelfige Be-
hoerre, men senere var Bifpeffolen beneficeret og som nu er udlagt til Embedsgaard for Sørenffriveren i Nyffylke, alle med flmul Befliggenhed i den nedre Deel af den egentlige Vigebal, og de to flbfte med Skov

Sanbeid Sogns bei
Imsland, 17 Løb (
Grund staaer Sognet
Dyre, 3 Løb (876 Dir
første Brug, med goi

Hinderaa Pre
liggende ni Pladser af
Tdr. Potatos, samt e
Kaar, og hvortil er e
Sognets Kirke en gan
Bustad, 5 Løb
Sandsgaard, 1½ Pb. (
end et Aarhundrede h
blandt mærkes Fogderi
tersen, Overland, 51
tidsminder, Dalve, 41
Løb og Indre 3½ Løb (1
Gensyn til Agerbrug ei
have været beboet af en
læs, samt har efter Sag
maa saaledes være den
skrives Fru Karen Gold,
have levet i Slutningen
tende Aarhundrede¹, lig
Capel, Dvam, Dyre o
21 Løb (1141 Dir)

Toldsted, der bevilgedes ved Rætt. af 11te Juni 1637 som Udsørfelssted for den i Omegnen salvende Trælast, og ved hvilken var ansat en Toller og en Toldbetjent, men igjen blev ophævet i Maret 1687. Her drives en ikke ubetydelig Handel, da her fra 1664 kom efter Middeftal aarlig 30 til 35 fremmede Skibe, samt enkelte Aar endog 40 til 50 Skibe for at indtage Ladning, og her udsørfes i Aarene 1668 til 1670 i Gjennemsnit aarlig 53,032 Stkr. Furrebork, 1168 Bjeller, 125 Ravne Virkeveed, 23,100 Juffers, 13,396 to Alen lange Virkestykker, 26,300 Ege- og Furrestaver og 13,872 Baandstager, foruden Skibsbjgningstømmer og Smaalast. Senere astog Trælastudførselen, fordi, som det synes, Stavangers Borgere satte sig i Besiddelse af Tømmerhandelen i Sulba, og overhoved søgte saa meget muligt at hindre Farten paa Læbestedet. Derimod begyndte nu Hummer-Udfisningen herfra ligesom Udsørfelsen at tørrede og saltede Fiskevarer til indenlandske Steder tiltog, og i 1684, da herfra udsørfes 12,400 Furrebork, 674 Bjeller, 268 Ravne Virkeveed, 9060 Juffers, 3800 Virkestykker, 13,400 Baandstager, 11,800 levende Hummer ic. ic., klarerede ved Toldstedet 22 fremmede Kartsier, samt 15 indenlandske Jægter og Skuder. Endnu i Begyndelsen af det attende Aarhundrede ansaaes Stedet for at være af nogen Vigtighed, da Kong Frederik den Fjerde i Maret 1704 besøgte Nærstrand, paa Grund af at Stattholder Gabel havde foreslaaet at lade dette Sted bejæste. Nærstrand var ogsaa den Gang af større Betydning end nu, da det i 1745, efter de Fjine, var beboet af 50 Familier, hvorimod her i 1835 ikkun fandtes 102 Menneſter i 25 Familier. Her er en Landhandler og en Gjaestgiver, og for Øvrigt nærer man sig ved Gaandværksarbejde, Jægtesart og ved at besordre Rejsende, hvorhos Beboerne have en ikke ubetydelig Næring af deres Urtehauger, hvis Producter føres til Stavanger og Bergen. De almindelige Fjinge for Wigebals, Nærstrands og Skjolds Urglde holdes her ifølge Rætt. af 15de Mai 1802.

Tvet, 3 Løb ($10\frac{2}{17}$ Dlr.), en god Gaard, der er Præste-Eksefæde og ligger strax vestenfor Præstegaarden, Muusland, $3\frac{1}{2}$ Løb ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), Leeranger, 3 Løb ($9\frac{1}{10}$ Dlr.), hvoraf det forhenværende Leeranger Skibstede havde Navn, og Topnæs, $5\frac{1}{2}$ Løb ($14\frac{1}{2}$ Dlr.), der høre til Sognets sydbeslilte Deel og ligge ved eller omkring Bugten af Nærstrandsfjorden, ude i hvilken er Tostsen, $1\frac{1}{2}$ Løb ($6\frac{2}{17}$ Dlr.), et godt Brug med fornøden Skov og beqvem Veligheden for Fiskeri, ligesom i denne Deel af Sognet Sandvig, $1\frac{1}{2}$ Løb ($6\frac{2}{17}$ Dlr.), der ligger ved Skjoldsfjord indenfor Borgsen, er et godt Brug, med Gaug, Dværn og Stampemølle.

bb. i Stjerners Auerfog:

Torstad eller Tørstad¹, $3\frac{1}{2}$ Løb ($9\frac{1}{10}$ Dlr.), der ligger paa Vestkanten af Ombo og er den største af Sognets paa denne De liggende Gaarde, med god Skov, Gaug, Møllebrug og Stamp, samt flere Odb-

¹ Da der blandt de gamle Rogalandſke Konger forekommer een, ved Navn Hjør (Schønings Norges Historie, 1ste Deel S. 289 og 294), er det vel ikke umuligt, at denne Gaard af ham kan have faaet Navn, ligesom paa Gaarden endnu sees en eller flere opreiste Steene.

Kirke, en i 1654 opført af Grund, Tjul, 2½ Løb (67½) og derfra ved et Sund adskillen sydvæstligste af Stjerne der mulig kan være den G. Hr. Thronø Benkestof, Norge som Hr. Oluf Nielsen, Høi i det bekjendte Døleb af de Hilde, eller Hille, Døre Den Hilde, den sydvestligste

k. |

aa.

Skjolds Præstega-
 beliggende med Skjolds Ho-
 bygning, ved den øvre Ent-
 faaes 12 Tdr. Korn og 1
 Hætreasure og 50 Gaar, og
 Haraldsleib, 4 Løb (11½)
 fra Skjoldsfjord til Malfjor-
 Fortiden at have havt Behi-
 ger af store Mure, som for
 Hge Bygninger, ligesom i
 som levede mod Slutningen
 til denne Gaard², videre i
 Løb (13½ Dkr.), Lindang
 Brug med 8 Pladser, belig-
 Grinde, 2 Løb (7½ Dkr.), e
 Bautaflene. na Dkr. 140

bb. i Vads Sogn:

Røgenæs, 3 Løb (10½ Dlr.), en smul Gaard ved Vads-Fjorden, som, 3½ Løb (12½ Dlr.), et stort Brug, med Øvern og Stampemølle til Læsefferi, og Lørrisbal, 2½ Løb (11½ Dlr.), ligeledes et godt Lug med stor Skov, Raarhuus, 4 Løb (8½ Dlr.), en mindre Gaard, der har en smul Beliggenhed ved Vads-Bandet, og i nogen Tid har set en adelig Sædegaard, tilhørende Bent Drning til Watne i Sønderbøhn, som derpaa erholdt Kongl. Bevilling under 27de Aug. 1646 at eriebe den endnu 1665, paa hvilken Gaard Sognets Kirke, en gammel Tømmerbygning, staaer, samt Sivertsøkke, 4 Løb (12½ Dlr.), og Sødal, 4½ Løb (13½ Dlr.), der ere Sognets vigtigste Gaarde.

cc. i Lysøvs Sogn:

Lysøvs, 2½ Løb (8½ Dlr.), en Gaard med 7 Pladser, beliggende ved Sognetirken, en gammel Langkirke af Tømmer, ved Lysøvs-Fjorden, der er en liden Arm af Førrølandsfjorden, omkring hvilken sidste Førrøland, Øvre og Nedre, 3 Løb (11½ Dlr.), Øvindelands, Øvre og Nedre, 1½ Løb (10½ Dlr.), og Økland, 1 Løb (7½ Dlr.), i et Brug med 12 Pladser, yderst ude i Fjorden, foruden hvilke mærkes Skib, 2½ Løb (12½ Dlr.), en god Gaard med 10 Pladser, og Trvig, 2½ Løb (16½ Dlr.), en større Gaard paa Vestsiden af Skjoldsfjorden, hvis ydre Deel af denne Gaard sædvanlig fører Navn af Hørfjorden.

l. i Skudebæns Præstegjæld.

aa. i Falsnæs Hovefogd:

Falsnæs Præstegaard, 1½ Løb (14½ Dlr.), en god og velbesættet Gaard, paa hvilken med underliggende ni Pladser udsaaes 25 r. Korn og 28 Lbr. Potatos, samt sødes 6 Heste, 40 Færeature og 1 Faar, men hvortil saavel Skov samt Torvmark mangler, og nær til den paa Gaarden Nedre Falsnæs, af Skjld 2½ Lb. (7½ Dlr.), der er Prglbets Hovekirke, en formodentlig mere end 200 Aar gammel Enigheds tilhørende Tømmerbygning, der i 1818 er forhøiet og i engden udbidet til det Dobbelte, ligesom paa det saakaldte Skudefjæld over denne Gaard, hvis længst ud i Havet udgaaende Spids er det gamle Skudebæns, er anbragt det i 1798 for Statens Regning rettede og den 1ste Januar 1799 antændte Skudebæns-Fyr, der er Lampefyrt 79 Fod over Vandfladen, som tjener til at veilede Skibe ved Indsejlingen til Bergens Leed og brænder det hele Aar igennem, samt ligger i ½ Milis Vidde¹. Nordensfor disse Gaarde er Skjld, 1½ Løb (17½ Dlr.), og strax vestenfor Kirken Wiig, 4½ Løb (17½ Dlr.), en betydelig Gaard med 17 Dybbere.

Skudebæns-Havn, en bekendt Havn i en Bugt ved den søndre Ende af Rarmøen under foransførte Gaard Wiig, der er bebygget med lange Huse og Ræster for det i Nærheden faldende betydelige Waarskafferies Skjld, samt har 174 Beboere i 41 Familier. Havnen, der er meget tjenlig for sydgaaende Skibe, har to Ankerpladser, et Verft, hvorved Skibe kunne erholde Reparation, og er Station for en Dver-

¹ See Beskrivning af 30te Octob. 1798, samt Resolutioner af 15de Sept. 1815 og 22de Januar 1827.

tolldbetjent under Bergens Toldsted, ligesom for Oidermanden i flette Oidermandskab under Bergens Overlotsdistricte, der indl. Byggets Kyster med 93 Lotser. Af Handelsberettigede er her 3

Høinæs, 1½ Løb (13½ Dlr.), en Gaard med mange Beboer langt fra hvilken er Kalei-Havn, der ligger under den og sydligste Spidse af Karmøen og er en god Sommerhavn. Ankerpladser, hvorfra man kan komme ud med flere Vinde. Skudeknæs-Havn, og paa Karmøens sydvæstlige Spidse Syre, (27½ Dlr.), en af Sognets første Gaarde i elleve Brug, med Syrevig, ½ Mil vestenfor Skudeknæs-Havn, der er den første man træffer paa, naar man fra Søen nærmer sig Bergens Sund og er beskyttet mod Havet ved det høje Syrefjeld og et Par f. samt i hvilken ere mange Søboder og Kyster.

bb. i Ferkingsstad Sogn:

Vikre, 1½ Løb (18½ Dlr.), Sand-Haaland, 1½ Løb (11½ Dlr.), Hemnæs, 1½ Løb (13½ Dlr.), Langager, 4 Løb (27½ Dlr.), Gaard i elleve Brug, Ferkingsstad, 4 Løb (23½ Dlr.), ligele betydelig Gaard, med Sognets Kirke, en gammel Træbygning, flillige Oibidsminner, hvilken Gaard efter Sagnet skal have beboet af en Konge eller anden mægtig Mand, ved Ravn D eller Ferking, der skal have haft en betydelig Flaade, hvis Ga Waadehuse man endnu viser kjendelige og rimelige Levnninger a Stave, 2½ Løb (22½ Dlr.), en god Gaard strar nordensfor Ferkic cc. i Vikre Sogn:

Liknæs, Nedre 3 og Øvre 1 Løb (20½ og 13½ Dlr.), og Land, N. 2 Løb (21½ Dlr.), flere Gaarde i mange Brug, de Fagreland og Mithoug ligge i Sognets sydlige Deel og i en Strækning ved Havet, der er meget udsat for Støvsand.

Akre, 8½ Løb (48½ Dlr.), i atten Brug, med 287 Beboere o Sognets Kirke, en i 1820 opført Sommerbygning, ved hvilken Gaa ligesom de sidstnævnte bestaaer af vidløftige sandige Klader og af alle i Fogderiet har den høieste Matrifulskuld, er Akre-Havn, der de er tjenlig for smaa Skibe, med tvende Indløb, og hvori man paa 5 til 6 Favnes Dybde, men som, da den ligger meget uden kun lidet benyttes af andre end Sommerfiske, nordensfor hvilken er Søveland, 1½ Løb (13½ Dlr.) og Mannæs, 1½ Løb (10½ Dlr.) der ligge ud mod Havet, samt Østhuus, 2½ Løb (19½ Dlr.), i Fesjord, 2 Løb 2½ B. (21½ Dlr.), og Weaa, 1½ Løb (14½ Dlr.) ligge paa Sydsiden af den dybt ind i Karmøen gaaende Weaa Weavaag, hvori ere to gode Ankerpladser, dog kun tjenlige for gaaende Skibe.

dd. i Buksens Sogn:

Buksenberg, 4½ Løb (9½ Dlr.), paa hvis Grund staaer S Kirke, en omtrent 200 Aar gammel Træbygning, Alvestad, (9½ Dlr.), og Are, 2½ Løb (8½ Dlr.), som ere de vigtigste

¹ See Budstikkens første Aargang 1817, Sp. 231, ifølge hvilken Jarl har paa denne Gaard vedligeholdt sig blandt Bønderne i de 13 Aarhundreder.

Den Store Buxten, der er meest beboet paa Østfiden, og hvis Iibet
 Boede Bestfide har to Skibshavne, nemlig Grønnestabvaagen, den syb-
 lige, og længere nordlig Trosnevaagen, der dog kun ere tjenlige for
 udgaende Skibe. Øst, Øvre og Nedre, 3½ Løb (14½ Dlr.), og
 Waage, N. og S. 3 Løb (15½ Dlr.), der ere de største Gaarde paa Lille-
 Buxten, ved hvilken er i Vaage Havn paa Dens Sydside en af Fog-
 deriets Himmerhavne, og østenfor hvilken er Rødøen (Routs, ford.
 Mautey), en aldeles ubetydelig, nu for ¾ Dlr. styldsat De, der fore-
 kommer i Kong Ingi Vaardsens Saga, Cap. 18, og maa formodentlig
 være det "Rotaun", hvor Hanseskæderne havde deres første Factori, førend
 dette blev flyttet til Bergen¹, ligesom Den i andre Henseender maa
 have været mærkelig i Fortiden, da der paa en Øide, kaldet Slottet,
 skal efter de Fine have været Ringmure anbragte som Volde, hvorfra
 dog nu kun findes utydelige Spor.

m. i Augvaldsnæs Præstegjeld.

Augvaldsnæs Præstegaard, 4 Løb (20½ Dlr.), en betydelig
 og af Historien bekjendt Gaard, i Østfiden Kongesæde, senere Konge-
 gaard, og som saadan Opholdssted for Konger og Landets Rægtige²,
 samt nu den største af Fogderiets Præstegaarde, med fordeelagtig Be-
 liggenehed ved Karmfjund, frugtbar Jord, en Udsæd af 20 til 25 Tdr.
 Korn og 40 til 50 Tdr. Potatos, og et Kreaturhold af 5 til 6 Heste,
 25 til 30 Fæ Creature og 30 til 40 Udgangsfaar, samt med 8 Pladser,
 af hvilke Wormedal, der ligger paa Fastlandet, er den betydeligste, og
 Øloppe er Thingsted. Paa Gaardens Grund ere mange Østidsminder,
 og ved Gaardens Huse staaer Sognets Kirke, oprindelig en Graasteens-
 bygning af usædvanlig Størrelse i aflang Firkant, 76½ Alen lang og
 22½ Alen bred, der formenes at være opført under Kong Hakon Hakon-
 sen, omtrent 1244, med en Mængde Forsiringer af hugne Stene, men
 senere i Aarhundreder henfald som en ærværdig Ruin, da kun Choret
 var i brugelig Stand, og den egentlige Kirke var en i den gamle Kir-
 kes forsalbne og tagløse Mure opført 15 Alen lang og 12 Alen bred
 Træbygning, indtil Kirken i de sidste Aar er bragt i en ny Form, og som
 fuldsærlig indviet i Marts 1840.

Velle, S. og N. 3½ Løb (15½ Dlr.), Udvig, 2½ Løb (15½ Dlr.),
 Waage, 3½ Løb (16½ Dlr.), Skieie, 6 Løb (32½ Dlr.), Sognets største
 Gaard, og Hinderager, 3 Løb (15½ Dlr.), beliggende i Sydvest og
 Vest fra Kirken, samt vestligst Vigsnæs, 3 Løb (14½ Dlr.), og søn-
 denfor Præstegaarden ved Karmfjund Kolstø, 3 Løb (16½ Dlr.) og
 Gaavig, 1½ Løb (12½ Dlr.), under hvilken sidste er

Øsievarde, en rummelig og meget søgt Havn paa Karmfjundens
 Østside, dannet af en derfra udgaende Landspids ¾ Mil søndenfor

¹ Herom kan eftersees Skriftet "Den norske Søen" i Samlinger til den Danske Historie, Det Andes 1ste Hefte S. 13.

² At Kong Harald Haarfager, der jævnlig opholdt sig i sin Alderdom paa Augvaldsnæs, og berettes at være død paa Rogaland (d. e. i Ryfylke), kan, saaledes som Eshvining antager, have endet sine Dage paa denne Gaard, er ikke usandsynligt, da hans Grav har været ikke langt herfra.

Augvoldsnæs, og fri for Søgang, samt tjenlig saabel for nord sydgaaende Skibe. Her har til Veilebning for Søfarende ved Ladsen gennem Karmfunds været indrettet et Lygtefyrt, som har i Forbindelse med Hvidingsø Fyrt, og var privat Eiendom ind ved Kongl. Resol. af 9de Octob. 1815 blev kjøbt af Staten hvilken Tid Fyret, hvis Høide er 63 Fod over Havspeilet og Synshøide er $1\frac{1}{2}$ Sømile, har brændt det hele Aar igjennem og har erholdt en forbedret Indretning, hvorved det er bleret et Læ Havnens beboes af tre Familier og her er en fast Krydspatrøuil Vaarre, $2\frac{1}{2}$ Løb ($16\frac{1}{2}$ Dlr.), Bjugnæs, $2\frac{1}{2}$ Løb ($8\frac{1}{2}$ Dstrim, 1 Løb $2\frac{1}{2}$ Pb. ($13\frac{1}{2}$ Dlr.), og Tide, Indre, $1\frac{1}{2}$ Løb ($15\frac{1}{2}$ Midre, $1\frac{1}{2}$ Pb. ($6\frac{1}{2}$ Dlr.) og Ydre $1\frac{1}{2}$ Pb. ($9\frac{1}{2}$ Dlr.), der ere i Gaarde, hvoraf de sidste udgjøre det imellem foranstørte Beab Robbervigen liggende Tid.

Kobkervig, en meget god og rolig, saabel for. syb- som gaaende Skibe tjenlig Havn i en paa Karmøens Østside dybt indg Wiig, i og i Nærheden af hvilken Vaarsildfiskeri jævnlig finder samt med beqvem Velggenhed for Handel og Skibsfart, hver har været paatænkt at tilstaae Stedet Kjøbstads-Rettighed¹. I af forrige Aarhundrede (1745) boede her 12 Familier, og her o to Fartøier hjemmehørende, hvorimod nu (1842) Beboerne ere 85 Familier, hvoriblandt 9 Landhandlere og 2 Høkere, og af 8 ere her 5 Slupper, 9 Fægter og 3 Skøiter hjemmehørende, h her ere betydelige Silde-Salterier. Af offentlige Indretninger en Skole, stiftet af Kjøbmand Hans Holst's Enke i Brevig ved brev af 20de Novbr. 1796, confirmeret 19de Januar 1798, Skole, som nu tillige er en Dannelsesanstalt for vordende Skoler i Karmfunds Provst, og til dette Diemed har et aarligt Til Dplysningsvæsenets Fond, stort 133 $\frac{1}{2}$ Spb., eier foruden en liden depart en Capital stor 2200 Spb. En Tolddetjent er her stati og her boer Olbermanden for det syvende Olbermandskab under gens Overlotsdistrikt hvilket Olbermandskab har 52 Lotser.

Af Vrglbets øvrige Gaarde paa Karmøen mærkes Stange $3\frac{1}{2}$ Løb ($24\frac{1}{2}$ Dlr.), der ligger strax søndenfor Kobbervigen, o hvilken Gaard levede fra 1665 til 1719 den af Norges Histo meget fortjente Thormod Torfesen (eller Torfaus)², først som amtskriver i Stavanger Amt og fra 1682 som Kongelig Histo

¹ Den Kongelige Proposition om Kjøbstadsanlæg paa dette Sted, sam thingets i denne Anledning fattede Beslutning, der ifte erholdt i Sanction, findes i Storblags-Forhandlingerne for Aaret 1839, S. 599—645 og Juli S. 108—123, ligesom i Morgenbladet for sam høves Bemærkninger af Fortjællige for og imod Høfghedsmaas Kjøbstadsanlægget. Senere er i Følge Resolution af 10de D f. A. en Commission nedsat for at afgive Betænkning om Robbers et andet Sted i Nærheden der meddeles Handelsrettighed, og om d Fald der være Kjøbstad eller Landsted.

² See Thormod Torfens Biographie af Grøffen i Minerva for 1 1788, samt C. J. Jøssens Kongeriget Norge S. 83—88, og Dan Litteraturlæxikon, S. 620 og 621.

i Norge, ligesom det var her han ubarbejdede sine lærde og vigtige Bøger, og Stofke, Rordre, 2 Løb (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Rdbire, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Søndre 1 $\frac{1}{2}$ Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), samt paa Fastlandet Møllehusstad, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Førre, 3 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Kallevig, 4 Løb (16 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Gismervig, 2 Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), alle omkring Førresfjorden; og paa Fosen-Den, som ved et snævert Sund, Røgsund, ligger fra den mellem Førresfjorden og Karmsund udgaaende Landtunge, er Fosen, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (13 $\frac{1}{2}$ Dlr.), i fire Brug med 20 Pladser, paa Dens Nordside, og Waage, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa dens Sydside, de vigtigste, under hvilken sidste Gaard ved de mindre Der Sølen og Løvøen er en Stoppeplads baade for nord- og sydgaaende Skibe.

n. i Torvestads Præstegjeld.

aa. i Hovebognet:

Torvestad, 6 Løb (27 Dlr.), der er Prgldets betydeligste Gaard, og Torvestads Præstegaard, 2 Løb (9 $\frac{1}{2}$ Dlr.), paa hvilken sidste, der har fortrinlig Kornjord, udsaes 20 Tdr. Korn og 3 Tdr. Potatos, samt sødes 3 Heste og 24 Fekreature, men hvortil hverken er Torvemark eller Skov, begge beliggende tilligemed Sognets Kirke, en gammel Træbygning, paa et velthaaardt Sted paa Nord siden af Karmøen, hvor nogle smaa Holmer danne en maadelig Havn, almindelig Præstehavn kaldet, hvorfra Sommerudfiskning finder Sted.

Bikingstad, 5 Løb (22 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Stange, 3 $\frac{1}{2}$ Løb (21 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Houg, Øvre 3 $\frac{1}{2}$ og Nedre 3 Løb (16 $\frac{1}{2}$ og 11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Haaland, R. 3 Løb (15 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ligge omkring Torvestad Gaardene, længere borte fra hvilke ere Housken, 3 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Dugnaas, 4 Løb (12 $\frac{1}{2}$ Dlr.), hvilken sidste indtager Karmøens nordligste Deel. Længs Karmsund ligger Store Sund, 7 Løb (24 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en af Prgldets betydeligste Gaarde, Gundershoug, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (11 $\frac{1}{2}$ Dlr.), Øvrebs, 3 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Bø, 4 $\frac{1}{2}$ Løb (17 $\frac{1}{2}$ Dlr.), en Gaard, der i Fortiden maa have haft Beboere af Anseelse, hvilket kan formodes af de her endnu tilværende Oldtidsminder¹, ligesom paa denne Gaard i ældre Tider har været en Kirke eller Kapel, under hvilken sidste Gaard er Pladsen Salhuus, hvoraf Karmsund, som her er paa det Snærest og har en ribende Strøm, paa en Strækning fører Ravn.

Rorem, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), og Grande, 1 $\frac{1}{2}$ Løb (8 $\frac{1}{2}$ Dlr.), ere gode Gaarde paa Fastlandet øst for Karmsund, og af de til Sognet hørende Der mærkes Vibrantsø, 2 $\frac{1}{2}$ Løb (5 $\frac{1}{2}$ Dlr.), allernordligst i Karmsund, ved hvilken er Skibshavn², og Fæsen, 1 Løb (14 $\frac{1}{2}$ Dlr.), der udgjør en Gruppe af Der lige i Vest fra Kirken, hvoraf Hovebøen er Fæsen, som tilligemed den nordligere Dvøls ligger ud mod Havet, med bekvem Beliggenhed for Fiskeri, da her især falder forbeelagtigt Fiskeri af Vaarfild, samt med tre Skibshavne, hvoraf den egentlige Fæshavn, mellem Møsen og Duesen, er den vigtigste.

¹ Denne Formodning bekræftes af Kong Ingi Baardsens Saga, Cap. 19, hvor denne Gaard forekommer.

² Her skal, efter Bestemmelsen, i Aarene 1842 til 1845 opføres et Leedfyrt, der skal tjene til at finde Indløbet til Bergens Leed nord for Karmøen, og lyse med rødt Skia fra R. R. D. igjennem Nord til R. S. R.

bb. i Skaare Annerfogn:

Houge, 3 Løb (17½ Dlr.), en stor Gaard, som med Segen Kirke, en gammel Træbygning, samt de mindre Gaarde Grenhou og Sørbou, ligger ved det saakaldte Hougeland, hvorefter staaes deels Løbet imellem Fastlandet, samt Derne Ridsen og Halsøen, og deels Løbet imellem sidstnævnte De og Vibrantøen, som der er en bekendt Havn, 8 Sømile nordensfor Stavanger, og hvor den Folketællingen af 1835 boede 6 Familier paa Hougegaardenes Grund ligejom her er Gjæstgiveri og til Silbesaltning adskillige Væsthus.

Søndensfor ere Lille og Store Sund, samt den større Koldes 4 Løb (15½ Dlr.), og nordensfor ere Gaard (Gare), 6 Løb (21½ Dlr.) Sognets største Gaard, paa hvilken forhen har staaet en muret Kirke og paa hvis Grund man troer Kong Harald Gaardfager skal være gravet¹, Dvalø, 3½ Løb (15½ Dlr.) og Vigse eller Vekes 2 Løb (10½ Dlr.), den sidste paa Sydenden af Vigsefjorden, ved hvilken Løb er den af Historien bekendte Havn Smørjund².

Nøvær, 1½ Løb (7½ Dlr.), en Øgruppe bestaaende af fire hinanden ved snævre Sundes adskilte Øer, hvorefter det egentlige Nøvær som er den vestligste, er Hovedøen. For Fiskeri er disse Øers Røgenhed langt ude mod Havet meget beqvem, ligejom Derne have 3 Græsgange, og de omliggende Holmer ere Dyboldssteder for en Række Søfugle. Her ere trende Skibshavne, hvorefter Bekkerøien, den den vigtigste, er en god indelukket Havn, men kun tjenlig for mindre de Skibe.

cc. i Udseire Kapelsfogn:

Udseire, almindeligviis Sire kaldet, en Ø der af alle Nøvær ligger længst ude mod Havet, og ikke som de andre Øer omgivet af mindre Øer, men bestaaer af en 450 til 500 Rod høi Fjeldsma der overalt bærer Præg af forstyrrende Natur-Revolutioner. Paa Østen overstjæres den fra Nord til Syd af en flad og temmelig frugtfuld Dal, hvori ligge Sognets sex Gaarde, af hvilke Nordvig, 6 Løb (17½ Dlr.), paa hvis Grund staaer Kirken, en Sommerbygning indført i 1785, er den største, og næst denne Østrem og Hougland de tydeligste. Ved Den falder ikke sjelden godt Vaarvildfiskeri, og her drives om Sommeren Fiskeri paa Havet. En Landhandler er her udsat, som tillige er Gjæstgiver. Her er ingen sikker Vinterhavn, i Nordvig er en Stoppeplads. I den sidste Tid har Anlægget

¹ Dette antager Torfaus i hans Historia rerum Norvegicarum, Den 1 S. 67, og efter ham de Fins, ligesom Forfatteren af Noterne til den Oversættelse af Snorre, 1ste Bd. S. 83, er af samme Mening. Der imidlertid vægtige Grunde for at Harald, som blev helliget paa Havn, har sit Hvilested ved Gaarden Houge, hvor der strax vestensfor Eli Kirkegaard er en anseelig, kjendt noget forstyrret Gravhøi, der ender med Navn af Haraldshøngen. Ervægsmaalet om, hvor Haralds Gravhøi søges, er i en Afhandling af Student J. A. Christie, som kan ventes i det i Tidsskriftet Urbas tredje Bind, besvaret overensstemmende med af Torfaus pittede Formening.

² Det var fra denne Havn at Islandets egentlige Opdagelse blev gjort af Nansen til den bemeldte Ø.

de Hye paa denne De, den ene paa dens nordøstlige og den anden paa dens sydvestlige Spids, været paatænkt.

Natur-Mærkværdigheder.

I den forhen S. 53 anførte mærkelige Lysfjeld i Strands Fjelds-Østmod Fjordens Inderside paa Østfjæden et Fjeld, hvorfra under-
en udslyder sig en Røg med Lysglimt og Rødd. Røgstøtten kom-
er ud af en Åbning fra Fjeldets Udside op imod dets Top, hvilken
Åbning fra Fjorden tydelig kan sees, og viser sig langt fra næsten som
en, Ølmet og Røddet af et Skud. For at undersøge dette
phænomen, som ikke sjælden lader sig tilskynde, især om Efteraaret, be-
tog Professor Gsmark i Maret 1823 dette Fjeld, og fandt det at være
87 Fod høit; men da den ommeldte Åbning er paa Fjeldets ydre
aldeles ubefigelig Side, kan man blot komme dertil ved at lade
sig nedhvide fra Fjeldets Top, hvorfor Bestaaenheden af denne Åb-
ning endnu er uundersøgt. Et andet Fjeld i Dalstrækningen Espedal,
seledes i Strands Fjeld, skal ved en indvendig Stummel give et fl-
rt Forbud paa kommende Nordenvind.

En tredje Naturmærkværdighed i Strands Fjeld, og ligesom de
regaaende i Hølle Sogn, er den S. 77 ommeldte anseelige Moraine
eller Gletschervold i Dalen ovenfor Gaarden Fosland, hvis Mærk-
værdighed bestaaer deri, at den findes saa Fod over Havfladen i en
gn, hvor man først paa en Høide af 2 til 3000 Fod ser enkelte
neefonde ligge som perennerende i Fjeldenes Forbygninger paa deres
Kald mod Nordost. Professor Gsmark fandt denne Vold i en Længde
omtrent 2250 Fod at overspænde den hele Dal fra Fjeld til Fjeld,
en Høide af omtrent 100 Fod over den nedenfor liggende Slette,
stagen i den ene til Fjeldet grændsende Ende, hvor Volsten i omtr.
10 Fods Længde er gennembrudt, saa at dens høieste Rand her kun
12 Fod over Sletten, og antager han, at denne Vold, som bestaaer
grovt Gruus blandet med mange store Gneissblokker, maa have sin
oprindelse af Iismasser, som have fyldt hele Dalen, og ved deres Ud-
løse udbulet Dalens Sole; ligesom og at efter al Sandsynlighed
landet af den smeltede Sneer senere har gennembrudt Volsten og faaet
Afskud gennem den anførte Åbning. Desuden formenes saavel Volsten
ib, som den hele horizontale Flade nedenfor samme, at afgive Bevist
er, at her har været Gletscher, da denne Slette ganske ligner de Glet-
ter, som findes at grændse til de endnu tilværende Gletschere imellem
Jordfjeld og Rom i Gulbrandsdalen¹. Noget lignende Jord- og
kruusvolde, skjøndt af mindre Udstrækning og mindre Høide, findes i
en fra Lysfjeldens Inderside opgaaende Dal, og kunne maaskee lige-
vel være frembragte ved fremtrængende Iismasser.

af Bjergghuler er een paa Nordfjæden af Den Ombo under Gaar-
en Bergeland, der gaar horisontalt ind og berettes at føre tværti-

¹ Denne Beretning er tagen af Professor Gsmarks Afhandling: "Bidrag til
den Jordflades Historie," der er indført i *Naturvidenskaberne*,
3die Bd. S. 28—49.

gjennem Den, men er endnu ikke undersøgt paa Dybde, og paa vestsiden af Den Udstræ under Torvestads Vrgld findes nebe ved den en af nedstyrede Bjergstykker dannet Hule, Epilekirken kalder en Høide af indtil $3\frac{1}{2}$ Alen, og kan rumme omtrent et Mennesker.

Paa flere Steder findes Jættestykker, hvoraf en, paa ved Kjelsvigen i Sandsfjorden under Jelsø Vrgld tæt nebe ved er cirkelformet omtrent 5 Alen i Gjennemsnit og 3 til 4 Alen dybt, glat flebne Sider, og tæt ovenfor den anførte Bjerghule paa omtrent 30 Fod over Havfladen, seer to Jættestykker, meget regelmæssige, den ene omtrent 2 Alen dybt og $1\frac{1}{2}$ Alen i Diameter og den anden efter Udseende noget større.

Saa vel paa Derne som paa Fastlandet seer man hyppigt af vældige Natur-Revolutioner i Fortiden, og af de mange løse der findes paa Fjeldhøiderne, hvoraf man har troet at kunne bryde flere til de saakaldte Roffestene, er formodentlig den største og snarere et Værk af Naturen end frembragt ved Kunst i en fjern Tid¹. Derhos kan som en Naturmærkværdighed anføres den S. 59 berørte Raagefoss i Vigebals Vrgld, over hvilken sin naturlige Bro, bestaaende af et fra en nærliggende Høide ned ad Bjergstykker, omtrent 20 Alen langt, 20 Alen bredt og flere Alen højt. Endelig gives paa flere Steder forskjellige Naturspil. Saa vel man paa Mennesøen i et Bjerg, kaldet Hølen; et dybt Hul af en Høide som en stor Høle, og et lignende Hul $\frac{1}{2}$ Mil derfra, paa anden Side af Mosfjorden, nemlig paa Oms; i Rørstrands viser sig i en steil Bjergside ikke langt fra Hinderaa Kirke Værk af en stor hvid Hind, hvoraf man troer dette Vrglds Høvedski faaet Navn, og paa et Fjeld mellem Derne Søen og Bugten i Sund skal ligeledes i Stenen vise sig en Geed af hvid Farve.

Historiske Notitser

angaaende Stavanger Amt.

Amtet udgjør de Gamles Rogaland², hvis Grændser man har været de samme som det nuværende Amt, da de uden Tvivl strækt sig fra Sireaaen i Syd, hvor Agder ophørte, og i Nord til Ryvarden, hvor Hordaland begyndte³. Heraf var Jada Jæder, nu Jæderen, med Dalir, en Deel, og det nuværende Amt en mere indskrænket Bemærkelse det egentlige Rogaland eller Hylke, hvis Beboere, der førte Navn af Ruger eller Ryger, i

¹ Om de saakaldte Roffestene kan eftersees Mänters Afhandling i Ant. Annaler 3die Bd. S. 19—29 og Finn Magnussens Bidrag til Nor. Geologie, S. 74 og 75, samt Lidskriftet Urba, 1ste Bd. S. 303.

² I Noter til Kalls Oversættelse af Snorre, 1ste Bd. S. 64 og 65 man anført hvad det gamle Rogaland har indbefattet.

³ Det er allerede i den foregaaende Treble Deel, i Noter S. 110 bemærket, at ikke, saaledes som Eshning og efter ham Hansen, Ryglarvik var Grændsen mellem Agder og Rogaland, men imellem fold og Agder, og vedrømmer saaledes den Ryger-Høle.

fra Derne af Holmrygir, spille en temmelig vigtig Rolle i vor
 Bre Historie.

Rogaland skal have været et Rige før Nors Liber, og beholdt sit
 navn, da det ved Delingen imellem Nors Efterkommere tilfaldt dennes
 sønnesøn, Garðs Søn, Alf, der af dette Landskab fik Navnet Rogalf.
 Her ham anføres i Historien et langt Navneregister paa Regenter,
 som man for Øvrigt ikke kjender til, og synes især at have havt Til-
 løb paa Derne i Nysylke. Saaledes omtaler Saxo en Kong Gøthar
 a Rønness, der havde Tvistighed med en dansk Konge Frode, hvilken
 Røde Gøthar Livet, og hvorved den skjæffe Erik den Veltalende, en
 søn af den rige Ragnar eller Reiner fra Rønness, udmærkede sig¹,
 esom paa Karmøens Nordside boede (i det syvende, eller, efter Sch-
 ag, allerede i det fjerde Aarhundrede) Kong Augvald paa det efter
 ham opkaldte Augvaldsnæs, hvor han ligger begravet, med den Gub-
 ne, han tilbad, nemlig en Ro, i en anden Grav. Efter ham kom
 sønnen Josur, der udvidede sit Herredømme ved at bemægtige sig en
 del af Hordaland, og kaldt sammesteds i en Fægtning med den Hør-
 landske Konge Vikar, hvilken Josur skal have givet et Distrikt imellem
 Rogaland og Helemarken Navn af Josurheid eller Jøsurheid, hvilket
 navn siden ombyttedes med Vibe eller Vibe-Sogn². Josurs Søn,
 or, blev derefter Regent over Rogaland, og efter ham Hjørleif den
 vindsejere, hvilken sidste tillige anføres som Konge over Hordaland.
 I Øvrigt nævnes i Historien fra den ældste Tidsalder adskillige Mand
 i denne Egn, som have erhvervet sig Navnkundighed, hvoriblandt er
 søn af Kjempehistorien bekjendte Drvar-Odd den Yngre, der var sødt
 a Jæderen og opdraget paa Gaarden Veruriobr (nu Bergliub) i Sog-
 ndals Fjeld, og som, efterat være død i samme Egn, ligger begravet
 a det saakaldte Oddsfjeld under Gaarden Immersteen i samme Fjeld³.
 ogsaa boede Floke, Jælands tredje og egentlige Opdager, i Nysylke;
 orfra han i Aaret 865 begav sig til bemeldte De, efterat have ladet
 stille Øffringer i Havnen Smørsund, og ved denne Leilighed opføre
 a Grændsen af Rogaland og Hordaland en anseelig Værde, der
 er ham kaldtes Flokevarden, og er formodentlig den samme som
 varden.

¹ Ifølge Dubstiffens Anden Aargang 1820, Sp. 418, angiver Sagnet endnu
 en smilende Gaard paa Rønnessens Østside ved Egen som den Tids Kon-
 gesæde, og en liden Elette i Nærheden deraf bærer Navn af Kong Eriks
 Vibebane.

² See 3die Deel S. 112, ifølge hvilken Josurheid er et Sted i Branteberg
 Sogn og Hvidebø Fjeld i Øvre Tellemarken.

³ Drvar-Odds Saga findes i Originalen indført i Prof. Rask's "Synalhorn
 af fornium og nyjum Norrænium ritum, Stockholm 1819." og paa Dansk
 oversat i Prof. Rasks Nordiske Kjempehistorier, 3die Bind 2det Hefte,
 hvorhos man har af Dehlensklæger "Dvarodds Saga. Et oldnordisk
 Eventyr." Kjøbh. 1841, 166 S. 8. See ogsaa Prof. P. C. Møllers Saga
 Bibliothek, 2det Bd. S. 531—540, samt Løfens i hans Historia Nor-
 vegiæ, Pars 1, p. 274 og 276, og Sønninges Norges Historie, 1ste Deel
 S. 478—483. Man har endnu i Sogndal et Sagn om Drvar, hvilket
 saa temmelig stemmer overens med hvad hans Saga indeholder.

Den sidste Rogalandske Konge var Solki eller Sultki, som sine Dage i det berømt Hafsdræbt-Slag, der forefaldt i Ha-
 paa Jæderen Aar 885, og var de norske Smaakonger sidste
 mod den magtige Kong Harald Haarfager, hvori fornemmelig
 derne, Mygjerne, Hgderne og Thelerne deltog under Anførsel af
 Erik af Hordaland, fornævnte Kong Solki med Broderen Sol
 af Rogaland, Kong Rjotve hin Rige af Agder med Sennen
 Hakkangur, hvilken sidste egentlig var Anfører for den samlede
 samt Brødrene Hroald Hrigur og Haddr Haarde af Thelemarker
 i hvilken Harald gik af med Seieren, efterat foruden Solki med
 Jarl de øvrige Anførere paa Rjotve nær vare faldne¹, hvorpaa
 land underlagdes Kong Harald, hvorved mange magtige Ræ-
 denne Egn udvandrede især til Island². Harald selv opholdt
 sin Alderdom meget paa Rogaland, saasom paa Kongsgaardene
 og Augvaldsnæs, og han døde her (maaskee paa Augvaldsnæs
 936, samt blev begravet paa Hauge ved Karmsund, i Nærhe-
 Skaare Kirke³. Sønneren Hakon Abelsesteen havde ligeledes me-
 Tilhold paa denne Kant, og ved Augvaldsnæs forefaldt i Aar
 en Fægtning mellem denne Konge og Erik Blodøres Sønner, de
 hinanden ved Karmøen, hvor de gik i Land og leverede hinan-
 Træfning, i hvilken Eriks Sønner bleve de Tabende og en a-
 Guttorm, faldt⁴. Aar 994 blev en Deel af Jæderen plynd-
 ødelagt af Jomsvingingerne, blandt hvilke Vogn Hagesen var, paa
 Tog til Norge for at opsigge Hakon Jarl, som de fandt i H-
 daag paa Søndmør. Imod Slutningen af det 10de Aarhundrede
 Rogaland kristnet af Olaf Tryggvesen, dog ikke uden Banke-
 Bønderne kom betvæbnede til Thing, men lode sig dog betvæ-
 antage Christendommen. Nævnte Konge, hvis Morfar Erik
 kald boede paa Gaarden Øvrestad paa Jæderen⁵, og hos hvem I
 i sin spædste Barndom tilligemed sin Moder en kort Tid holdt
 for Kong Harald Graafeldts Eftertrædelse, besøgte ikke sjelden
 Deel af Landet, og berettes han i Aaret 996, da han gjæstede
 valdsnæs, at have ladet opkaste de Grave, hvori Kong Aug-
 hans Ro hvilede, saavelsom og at have bygget en Kirke sam-
 Gamme Gang traf Kongen her en Flok Seidmand eller Trost
 under Elvind Reiba, Ragnvald Rættilbeins Søn og Kong Harald

¹ Herom kan eftersees *Schønings Norges Historie*, Anden Deel S. 1
 Efter Sagnet paa Etedet skal Slaget være holdt i den indre Hæ-
 Narheden af Esme-Øerne, og rundt omkring Fjorden seer man en i
 Bantastene og Gravhøje, af hvilke sidste een bærer Navn af Gødet
 hvilke vel i det Mindste for en Deel ere Mindet om dette blodige

² Flere af disse magtige Ræder anfører *Schønning*, efter Landnams
 sin *Norges Historie*, Anden Deel S. 483—488.

³ Seer hvad sechen S. 94 anført er, ifølge hvilket det maa antages
 hvor man nu skal søge Kong Haralds Grav.

⁴ Denne Fægtning formodes at være holden paa den saakaldte Blod-
 Blodtæg noget nordnørfør Augvaldsnæs Kirke, hvor en Rængde a
 Gravhøje findes.

⁵ Seer hvad sechen S. 45 er bemærket ved Gaarden Øvrestad.

res Sønnesøn, hvem han lod gribe og drukne ved det saakaldte *atteffjær*¹.

I den første Tredeleel af det ellefte Aarhundrede spillede den ukundige Erling Skjalgsen, en af de mægtigste Mænd den norske Korte har at fremvise, en vigtig Rolle i denne Egn, hvor han beherskede Gaarden Sole (S. 48). Han var allerede i Anseelse under Kong Is Tryggvesen, hvis Søster Astrid han havde til Hustru, og beholdt i denne Konges Tids, medens Svend og Erling Halvsonner havde rebsømmet i Landet, sin Magt og Anseelse sammesteds, saa at han, da Kong Olaf Haraldsen var kommen til Regjeringen, aabenbar de hvide denne Konge Trods. Vel mødtes Kongen og Erling til Forlig paa Hvaldingssæerne i 1016; men det sammesteds indgaaede Afskik syntes ikke at have været alvorlig meent fra nogen af Siderne, saaledet som det ser Aar senere i Tonsberg sluttede Forlig, og da selve Erling i Aaret 1024 vovede paa Hvaldsnes i Kong Olafs Rørelse med Magt at befrie sin sammesteds for det begaaede Drab Kongens Fjende, Thorer Sæll, fængslede Frænde Abbjørn, udbrød gamle Fiendskab paany. Imidlertid holdt Erling sig bestandig i Forlehnung, og hidrog væsentlig til den danske Konge Knud Svendsen i Erobring af Norge i Aaret 1028, hvorved han atter fik rebsømmet over Strækningen fra Stat til Ryglarbit; dog kun for kort Tid, da Kong Olaf, som efter Knuds Dødtreise atter traadte op paa Skuepladsen, under en Reise nordøst forstod sammen med sig ved Busskænerne i Nysfylke den 21de Decemb. s. A., hvorved ogsaa Skib omringes af Kongens Flaade samt toges, og Erling selv i Slaget, uagtet den ham af Kongen tilfælede Vardon, falder for af sine Kæmpesværdende Adlaf Fittjastals Gaard². Fem Aar senere (33), indtraf atter i Nysfylke en vigtig Begivenhed, da Kong Olaf Tryggvesens Søn Tryggve, der fra Skotland var kommen med en Flaade, at gjenbinde sit Fædrene-Rige, traf i Soffensund (S. 78), noget densfor Stuvanger, paa Kong Svend Knudsen, hvor det da tre Dage Indul kom til et Slag, hvori Kong Tryggve med mange af sine Mænd, efterat have kjæmpet mandeligen, mistede Livet.

I den rolige Periode, fra Kong Magnus den Godes Thronbestigelse til Sigurd Jorsalafars Død, forekommer denne Deel af Landet den i Historien. Heller ikke var Amtet ofte Skuepladsen for Begivenhederne under de derpaa fulgte langvarige borgerlige Uroligheder, Rogalands Mægtige vare nu for første Deel borte, og her var en Erling Skjalgsen mere, endstjændt nogle af hans Sønner, saasom Isak og Skjalg, i nogen Tid vedligeholdte Familjens Anseelse. Imidlertid nævnes nu og da et og andet Sted paa Kysterne, og nogle laasagtninger foreskaldt ved samme. Saaledes kom Birkebænerne i

---

Dette Skatteffjær formodes at være en af de flere Holmer der ligge under Hvaldsnes Prestegaard.

Slaget, som beskrives af Snorre i Kong Olaf den Heliges Saga, Cap. 186, skal være foreskaldt i den saakaldte Kæmpang ved Glens Væsten i den yderste Deel af Busskæ-Sund, cfr. Busskæns 1ste Deel 1817, Cap. 12.

Aaret 1187 under Alf af Røsnæs med 6 Fartøier usforvarende Rattetider over Kuflungerne, som med 20 Fartøier laae i Havn. Rot (S. 49), hvor de toge nogle og forjog de øvrige Skibe, i Virkebenerne under Sigurd Kongesfrænde (Sverres Svoger) flød Baglerne, som i Aaret 1202 ved Efterretning om Sverres Død i Viken samlet sig en Flaade for at gaae til Bergen, ved J hvor de jage dem paa Land, samt gjorde deres Skibe, med Al deri var, til Bytte¹. Nogle Aar senere (1205) vare Bagler heldigere. De kom nemlig om Vaaren efter Paaste paa en R Østlandet med 18 Skibe under Arnbjørn Jonson til Stavanger de overfaldt Ginar Kongesmaag, som her havde Forlehnning, i Et Kirke og dræbte ham, samt bemægtigede sig den af ham indlæding, hvormed de drog tilbage til Tønsberg; og samme Aar Parti Bagler under Sørkver Snaupur, Simon Ure m. fl. fra de fjeldste Oplande over Hardanger ned til Rogaland, hvor de ved valdsnæs traf paa en af Virkebenernes Høvdinger, Thorkil Digt de dræbte med 26 Mand, hvorefter de søgte tilbage til Opland. Det følgende Foraar flødte Baglerne ved Fokstein (en Holme v. Sireaaen) paa nogle af Virkebenernes Ledingfartøier, som fra Dvinesdal, og flygtede ind til Refuvaag (Nægefjord S. 42), hvor lerne, efterat Mandskabet havde forladt Fartøierne, bemægtigede sig tilligemed Ledingen og seilede dermed om Astenen til Etkun (Egersund)². Aar 1207 kom disse to Partier atter sammen i Egn, da nogle af Virkebenernes Fartøier, der vare affendte efter Kong Ingi Baardsens ved Hvidingsøerne liggende Hovedflaade, imedens de forfulgte trende af Baglernes efterfra kommende angrebne af den fra Soggenbal udløbende Baglesflaade paa 16 hvorover Virkebenerne maatte flygte i Land ved Svafuvig, men falbt i Baglernes Hænder³, og samme Aar ud paa Vinteren Baglerne med nogle Skuder, fra Bergen af, et Streifetog til Eger, for at overfalde Peter Steiper, der havde Besæling over Rø, hvilket dog ikke lykkedes dem, ligesom ved Juletid den fra Havn med en liden Skude kommende Baglethøvdning Sørkver Snaupur, blev en forfulgt af Stykker Stagnal, som havde Forlehnning paa Land, men var undsluppen ham i Karmfjund, overfaldt siden Stykker Ratten paa Gaarden Vær og dræbte ham med flere Folk⁴.

Efterat disse Partiers Tvistigheder vare ophørte ved det a

¹ Herom kan eftersees Kong Sverres Saga, Cap. 106 og Kong Sverresens Saga, Cap. 1.

² og ³ Om disse Begivenheder handles i Kong Ingi Baardsens Saga 5 og 6, samt 7.

⁴ See sidstnævnte Konges Saga, Cap. 15, hvor flere Steder langs Rødalernes District forekomme. Ved Svafuvig maa fortaars en Røvaanæs eller Svafholmene udenfor Egersund (S. 43). Haabyr er nævnet S. 29, ligesom Havnen Selvaag S. 45.

⁵ Den første af disse Hæfter omhandles i Kong Ingis Saga, Cap. den anden i samme Konges Saga Cap. 19. Den paa sidste Sted Gaard Vær, maa være den S. 33 nævnte store Gaard Vær i Rø Hovedsaga noget nordvest for Røvaldnes Røde.

hæraaret 1208 paa Hvidingsøerne afholdte Forligsmøde, ved hvilket saavel Kong Ingi som Baglekongen Philip indfandt sig med Erkebiskop Thorer og Biskop Nicolaus som Mæglere, da Birkeneerne laae ved Hvidingsøerne og Baglerne ved den S. 91 anførte Rautes, omtales Rogaland sjældnere, skjøndt under Kong Hakon Hakonsens Reiser flere Steder nævnes langs Amtets Kyster, saasom Havnen Lyfur, hvor Kongen i Efteraaret 1220 paa en Reise fra Bergen til Niflandet maatte for ondt Veir og Mobbwind blive liggende i et halv Maaned¹, og i Aaret 1226 berettes Kongen paa en Reise til Bergen at have været i stor Fare under en stærk Storm, især fra Nord og, da han var nær ved at forlise inden han med største Nød fik Havn i Aum², ligesom Cardinal Wilhelm, der kom til Norge for at krone Kong Hakon i Bergen, først landede ved Den Sire (S. 94).

Allerede i Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede finder man flere Mænd af Anseelse bosatte især paa Nerne i Nysfylke, ligesom de mange paa disse Der saavel som paa Jæderen værende Kirker vidne om en stærk Beboelse i denne Egn; imidlertid blev Antallet af de Nysfylliste Magnater ikke stort, hvorimod en betydelig Deel Jordegods laa i den senere Middelalder til den herværende talrige Geistlighed samt til de Stavangerste geistlige Stifter. Foruden den sorte Død, der ogsaa i disse Egne affolkede Landet, og om hvis Udelæggelser mange Steds høves Sagn, var man i den anden Halvdeel af det fjortende Aarhundrede udsat for andre Uheld, nemlig Udelæggelser af Sanseløse Søsvære i Aarhundredets syvende Decennium, hvorved Soggenbals, Jæderens og Karmsunds Kyster plyndredes og afbrændtes³, hvilke Plyndringer vedvarede endnu i det femtende Aarhundredes første Halvdeel, og muligt er det fra denne Periode, at de forhenværende Borge eller Befæstede Tilflugtssteder, hvoraf endnu sees Levninger, have deres Oprindelse, uagtet disse maaskee snarere ere fra en ældre Tid. At man ogsaa i det sextende Aarhundrede har her, ligesom paa Agdesiden, været udsat for Plyndringer af Kapere eller Søsvære, er sandsynligt, og i Efteraaret 1618 grasserede Pesten i Nysfylke, hvor den var meget dræbende. Reformationen i det sextende Aarhundredes første Halvdeel synes ikke at have været uden Indflydelse paa Forsætningen i dette Amt, dog opstod her ikke efter denne saaledes som i Søndhordelehn en Mængde adelige Godser, da de saa herværende adelige Sædegaarde kun vare

¹ Lyfur kan vel ikke være andet end Havnen Løsevig i Soggenbals Fjeld.

² Om man kan antage at Havnen Aum er den lille mellem Fjeldsen og Hvidingsøerne liggende De eller Holme, Gima, hvor vel er en Ankerplads i godt Veir, men ingenlunde nogen Havn som giver Betryggelse i Stormveir, eller om det ikke snarere skulde være den noget nordøst for Stavanger liggende Dmø, hvis gamle Navn har været Auma, som derved menes, er uvist.

³ See herom, hvad der efter Saxtorius berettes i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 3die Bd. S. 589, men at Udelæggelsen af Støvene paa Jæderen og Karmøen skal, som sammesteds antages, datere sig fra denne Tid, er vel ikke sandsynligt, da disse Udelæggelser rimeligvis snarere maa være bevirkede ved Natur-Revolutioner end ved Afbrænden (se. S. 36), og under alle Omstændigheder være fra en tidligere Tid.

ubetydelige og bleve ikke lange i Adeliges Besiddelse, og kun i Klosters Gods blev en Tilblang samlet. For Øvrigt foretoges i Tid Raringboeiene her i Egnen, da man finder at i det syttende Aarhundrede inde i Nysylkes Fjorde, ligesom i flere af de fleste Districter, dreves en ikke ubetydelig Handel, især Trælafst med Fremmede, fornemmelig Skotter, der selv afhentede Trælafst tilbragte Indbyggerne deres Fornødenheder. Da imidlertid denne Handel ansaaes at være til Forsang for Stavanger Kjøbstad, søgte fra det syttende Aarhundredes Begyndelse ved forskjellige Lovbut vidt muligt, at indstrænke den, da allerede en Forordning af April 1614 forbyder dem, som boe i Stavanger Lehn at drive Handel med Fremmede som under Skin af at tilforhandle sig Trælafst, stort Landelsjøb, og indkjøbe Guder, Skind, Talg, Fisk m. m., i flere Bestemmelser mod Handel i Fjordene indeholdes i Stav Privilegier af 30te Juli 1662, der ere confirmerede under 21de 1671, og endelig forbødes den aldeles i Aaret 1687, hvorved de Mindste fra 1637 eksisterende Nysylke Tolsted paa Rarstrand, dog efter et Restrikt af 15de Octob. 1674 skulde blive ved at Trælafst- og Vondehandel", blev ophævet. Aar 1677 fandt et Sted af Almuen fra Heshy Fjerdingens sex Stikbreder, som især sig bevæbnet paa Thinget i den Hensigt at dræbe den daværende Dog synes denne Opstand ikke at have haft videre Følger.

I det attende Aarhundrede fremmedes Velstanden her i den heldige Fisterier, som i en lang Række af Aar fandt Sted, d især mere end forhen deeltog i Silde- og Hummer-Fisterierne, i endnu i dette Aarhundredes Begyndelse skotske Skibe dreve Handel i Nysylke og der indtog Trælafst. Nogle Uroligheder fandt i Aaret 1719 i Nysylke Fogderi, da Almuen fra Ids, Houstens og Afs Stikbreder vægrede sig ved at udføre et dem y Beiarbejde i Rarheden af Stavanger, hvorved de tillode sig flere somheder, og man var henimod Aarhundredets Midte udsat for Uheld, da Virkningerne af Misværsaarene 1740 til 1742 føledes ogsaa i denne Egn, i det Mindste i Nysylke Fogderi, hvor smit Sygdomme borttrede mange Menneſker, og i 1748 græbte en Bldgang i Lye Vrgld, for hvilken ligeledes mange Menneſker Offere. Imidlertid synes Følgerne af disse Uheld hastigen at vundne. Aarhundredets sidste Halvdeel var nemlig en for Raringsveie i det hele heldig Periode, indtil Hoveffisteriernes Ophør, Vaarsildfisteriets i 1784 og Torffisteriets 7 eller 8 Aar derefter Almuen i de egentlige Fiskebygger meget tilbage, men bevirkede at man fra den Tid lagde alvorlig Vind paa det sammesteds meget forsømte Agerbrug.

Til Begivenhederne i det nittende Aarhundrede hører, at A paa Rarmoen opvakte i 1801, i Anledning af det dem paa Bidrag til Opsørelsen af en Bro paa Jæderen, nogle Uroligheder, dog snart bleve dempede, og ved hvilken Anledning et Par nogle Compagnier Soldater sendtes fra Christianstad til den bringe Urolighed tilveie. Krigsaarene 1807 til 1814 hindrede Amt mere til at opbygge Raringsboeiene end til at samle de

Formuesforfatningen forbedredes under samme ved den tiltagende Agerdyrkningsflid, ligesom her i de fleste af disse Aar for Østhylske Fogderi indtraf fordeelagtigt Fiskeri, og Aaret 1812 var for de fleste Bygder mindre søleligt. Ingen egentlige Krigsbegivenheder foresaldt, da man kun enkelte Gange foruroligedes paa Kysterne af fiendtlige Krydsere¹, og skøndt i dette Amt, fornemmelig i Østhylske Fogderi ligesom i Landets østlige Egne, herskede en ualmindelig Mortalitet i Aarene 1810, 1811 og 1812, især i det andet af disse Aar, i hvilket endog Nærstrands, Skjolbs, Augvaldsnæs og Torvestads Bygde havde et temmelig betydeligt Overskud af Døde, havde dog Amtet efter Folketællingen af 1815 faaet sin Folkemængde forøget med mere end 5000 Menneker. Det Amtet paaligende Bidrag til den tvungne Bank var for Kjøb- og Labeskeberne 18,990 og for Landdistriktet 55,880 Sølvspecier, eller tilsammen 74,870 Sølvspecier.

De sidste fem og tyve Aars Coniuncturer have været fordeelagtige for Amtet og sammes Næringsveie; Agerbruget er gaaet fremad, hvortil et her oprettet Landhuusholdningssekskab har søgt at virke, et betydeligt Silbestikkeri langs Amtets Kyster har meget forøget de hervedværende Handelssteders Folkemængde og Velstand, ligesom det har givet Næringsen for Kystbeboerne en anseelig Tilvært og befordret Søfarten herfra. For Communicationen i Søderen og Valernes Fogderi er gjort meget deels ved at forbedre de gamle og deels ved at anlægge nye Landeveie², samt for Søfarten i Amtet ved at give de ældre Kyst- og Leed-Byer forbedrede Indretninger og tildeels ved at oprette nye. Selveierhøndernes Antal er i de senere Aar tiltaget ved Salget af det beneficerede Gods, hvilket i 1815 udgjorde omtrent en Femtedeel af al Matrifulsflid. Paa Grund af de forsøgte Næringsveie har Folketallet i de sidste fem og tyve Aar faaet en anseelig Tilvært, da dette, som efter Folketællingen af 1815 var 47,682, befandtes efter Folketællingen af 1835 at være for det da værende Amt steget til 67,674, eller, naar man tager Hensyn til de med Amtets Udstrækning senere foregaaede Forandringer, saaledes som S. 1 og 2 er anført, for det nuværende Amt til 66,729. Naar man hertil lægger Overskuddet af de fødte for de dødsforløbene sex Aar, da vil Folketallet i Amtet ved Udgangen af 1841 blive 72,072. Stavanger Amt er imidlertid det af Norges Amter, hvorfra først Udvandring til America har fundet Sted. Denne begyndte i 1825 med omtrent 20 Personer, og har senere flere Gange været fortsat, saasom i 1836 da to Skibe tilsammen med 167 og i 1837 da et Skib med 90 Passagerer afgik til New York, hvorefter i sidstnævnte Aar et andet Fartoi afgik til Hamburg med 41 til America bestemte Emigranter, hvoraf dog 16 med samme Skib kom tilbage, og endelig udvandrede i 1839 omtrent 20 Personer, iden hvilken Tid ingen Emigration har fundet Sted, ligesom Kysten til Udvandring nu synes

¹ Man finder derom Noget i Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, Det Bd. S. 255 og 262.

² Af Amtets Velgæere er til Hovedveiene og Broers Anlæg i Aarene 1836 til 1840 udbetalt i Gjennemsnit aarlig 6064 Eyd.

at være ophørt. I Sommeren 1834 fik Cholera-Sygdommen sig paa et enkelt Sted her i Amtet, nemlig paa Egersen ved Ege, dog uden at være sænderlig dræbende, og uden herfra at udbrude videre. Uheld ved Misværet eller ødelæggende Naturbegivenheder man i den senere Tid ikke været udsat for, og da Kæringsveien havde anført er, i de fleste af Amtets Egne gaae fremad, maaske Amt for nærværende Tid ansees for at være et af Landets lykkeligste Districter.

Stavanger Amt, der ligesom de øvrige vestenffjeldske Districter henseende til Skattevesenet med mere altid har været henregnet til Nordenffjeldske¹, ligesom og Statscassens der falvende Indtægt gaar til Bergens Stiftamtstue², har for lang Tid tilbage udgjort en saakaldt Hovedlehn, samt efter Souverainiteten et Amt, hvis Indtægt er indskrænket ved Resol. af 19de Decemb. 1837, der henlagte den til Amtet hørende Deel af Bakke Prgld fra 1ste Dec. 1838 under Lister og Mandals Amt. Ligesaa har Amtet i lang Tid været deelt i to Fogderier. I Henseende til Jurisdictionen har Amtet alene Tidder hørt under Gulathing, og siden i flere Aarhundreder været et eget Lagdømme, indtil Stiftsoverretternes Oprettelse i 1797, hvorved det henlagdes under Stiftsoverretten i Christianssand. I 1797 og Valernes Fogderi har længe udgjort et Sørenskriveri, men i 1797, som af sin naturlige Bestaaelse ogsaa er blevet kaldet i de senere Aar, har undertiden havt flere Sørenskrivere; men blev omtrent forenet under een Sørenskriver, hvilket vedvarede indtil det ved Resol. af 20de Octob. 1797 blev igjen deelt i to Sørenskriverier, det saakaldte Nyfylke Sørenskriveri fulgte foruden Hemnæs og Hæby tillige indbefattede Hælands Skibrede af Karmunds Hærbing, dog ved Resol. af 7de Marts 1810 igjen forenedes med det i 1797 af denne Hærbing under Karmund og Hæby Sørenskriveri. I 1810 er med Jurisdictionens Inddeling foregaaet forskjellige Forandringer foruden at den paa Vestkysten af Sirelven liggende Deel af Hæby Prgld er ved foranstaaende Resolution af 19de Decemb. 1837 og under Lister Fogderi, tillige ved Resol. af 6te Juni 1840 den i Hæby Prgld, som i det Civile laa til Nyfylke Fogderi, blev i 1840 under Søndhordlehn's Fogderi i Søndre Bergenhus Amt, samt de af Skjolds Prgld, der laa til Søndhordlehn, forenet med den øvrige af Prgldet under Nyfylke Fogderi, ligesom ved Resol. af 19de Dec. 1840 hele Hælands Prgld er blevet samlet under Jæderen og de Hæby Fogderi, og endelig er ved Resol. af 11te Aug. 1841, for at bringe Overensstemmelse mellem den geistlige og verdslige Inddeling med Nyfylke Fogderiets Hæby Inddeling foregaaet en Forandring, hvorved tillige Dele af Hæmelands og Skjolds Prgld, der ere fra Karmund og Hæby Sørenskriveri henlagte under det Sørenskriveri, saa at det første nu bestaaer af 7 og det andet

¹ See Thaarups Magasin, 2det Bd. S. 401, samt en Departementsbeslutning af 18de Jan. 1821.

² De ordinære Indtægter af Stavanger Kjøbstad remitteres dog til Bakke.

hjelplause. Med Hensyn til Medicinalvæsenet er Amtet i Overensstemmelse med Resol. af 21de Januar 1836 deelt i tre Lægedistricte, nemlig a) Rysfylke District, som udgjør Rysfylke Fogderi, b) Stanger District, der foruden Stavanger Kjøbstad indbefatter de nærmest omkring samme liggende Brue og Ranneberg Sogne, samt Haalandss Høllands Prglbe, og c) Jæderen og Dalernes District hvortil hører de øvrige Deel af Jæderen og Dalernes Fogderi.

I Henseende til det Geistlige bestaaer Amtet af fem Provstier, nemlig 1) Dalernes Provsti, der nu efter Resol. af 20de Juli 1824 indbefatter Soggenbalds, Egersunds, Hellelands og Lunds Prglbe, samt til Rister og Mandals Amt hørende Basse Prglb, 2) Jæderens provsti, der indbefatter Jæderen paa Dugne Sogn og Stavanger Prglb, 3) Stavanger Provsti, under hvilket ligger skibnævnte Prglb, samt enness, Fjends og Strands Prglbe, 4) Karmfunds Provsti, der indfatter Skudsnæs, Torvestads og Augvaldsnæs Prglbe, og 5) Rysfylke provsti, hvortil høre de øvrige Prglbe i Rysfylke med Møldals Sogn Søndre Bergenhus Amt. Af Forandringer, som have fundet Sted ved Præstegjeldene, er at mærke, at Basse Prglb indtil 1741 laa til Lunds Prglb, at Fjends Prglb var fra 1746 til 1762 forenet med ærstrands Prglb, og at Ræs eller Flekkefjords Sogn i Rister og Mandals Amt hørte under fornævnte Lunds Prglb indtil det ifølge Reskr. af 9de Sept. 1803 blev ved Resol. af 31te Januar 1820 skilt derfra, og hvilken Leilighed tillige Gitters Sogn i skibmelde Amt blev skilt fra Soggenbalds Prglb, hvortil det havde været Annex, og Heststads sogn blev fra Hellelands Prglb, som det hidtil havde været annexet, henlagt til Lunds Prglb. Til Strands Prglb havde Biskoppen fra 1814 (eller egentlig indtil Forordn. af 3die Juni 1809 § 2 heri forde Forandring) Kalokret, da Sognepræsten hertil var anseet som hans Vicepastor eller residerende Kapellan, hvilket ophørte ved Resol. af 16de Juli 1832. Endelig er ved Resol. af 22de Juni 1832 Haalandss Høllands Prglbe tvende Sogne ere forenede til eet, og ved Reskr. af 19de Octob. 1840 to af Haalandss Prglbe Kirker nedlagte, saa at det i Stedet for fire har kun to Kirkesogne.

Nuværende Stavanger Amt hørte, hvad Militærvæsenet angaaer, først under det Vesterlehnste Infanteri-Regiments første Bataillon, der bestod af to Compagnier, nemlig det Stavangerste og det Rysfylkeste, og om senere under det Andet Vesterlehnste Infanteri-Regiment, der her havde tre Stavangerste og tre Rysfylkeste Compagnier. Ved den forandrede Armee-Plan af 19de Decb. 1788 bleve dets Lægger henlagte til tredje Bataillon af det da paa Ny saakaldte Vesterlehnste Regiment, hvilket vedvarede til Armeeens nye Organisation efter Planen af 3die Juli 1817, da Amtet kom under Stavangerste Rustreer-Corps af den Christiansandste Infanteri-Brigade, af hvis fire Compagnier det Flekkefjordske for en Deel, det Jæderste og det Rysfylkeste for det Hele, og et Ettefte Compagni for en Deel her rekruteredes. Nu hører Amtet, efter den under 4de Febr. 1834 approberede Plan for Landvæbnings rekruterings-Districter, deels under den Christiansandste Infanteri-Brigades Stavangerste Rustreer-Corps, som her har to hele Compagnier,

nemlig Dalernes Compagni og det Jæderſke Compagni, til hvilte de foruden en Deel af Jæderen Strands og Hjelmelands Bglde af de hyske Fogderi høre, og for Øvrigt til den Bergensſke Infanteri-Brigade Sendthorblehnſke Muſketeer-corps, der her har et Compagni, nemlig de Rhyſke, hvis Diſtrict er hele det nordlige og veſtlige Faſtland af de hyske Fogderi. Derne i ſidſtemeldte Fogderi med en Deel af ſamme Faſtland, nemlig hele Rennes, Fins, Rærſtrands, Studeſnæs, Auvaldsnæs og Torveſtads Bglde, ſaavelſom nogle Strækninger af Ams øvrige til Søen grændſende Bglde, høre under Sø-Indrulleringen.

Antigvariske Notitser.

a. Jæderen og Dalernes Fogderi vedkommende:

Kun ſaa af Landets Fogderier kunne fremviſe en ſaa ſtor Mængde Oldtidsminder ſom dette, uagtet mange ſaadanne Minder i de ſidſte to Aarhundreder ere ødelagte¹; iſær have de til Havet grændſende Strækninger af Jæderen de fleſte Mindesmærker, ſkjøndt ogſaa end deraf findes i Dalernes Bjergegne. Saaledes ſeer man i Soggen Bglde paa Gaarden Aalgaard en 2½ Alen høi og paa det Bredeſte Alen bred ſpidsopgaaende Bautaſteen med Runeindſkrift, hvis Bogſtaa nu for ſtørſte Deel ere ukjendelige, men ſom, iſelge Worm, blot ſig at indeholde Navnet paa den der reiste eller riſtede Stenen. En anden og ſtørre Steen, dog uden Inſcription, ſtaaer tæt ved en Gravhøi i Gaarden Haneberg, ligeledes i Soggenbal, og paa Soggenbals Prægaard er en rund Høi, Thinghøugen kaldet, der har været omgivet af Stene i en Ring, hvilke dog nu ere borte, og blot en ringformig Indhugning af Jord er tilbage, foruden tre andre Høie i en Række af hverandre. Paa den af Drvar Oddſ Hiftorie bekyndte Gaard Bregfal findes en eller to Stene med Runeindſkrift, og den S. 97 ommeldte Drvar Oddſ Grav viſer man endnu Levninger af i en Steenhøj i Oddſ-Hjelbet, ligesom paa Gaarden Drageland ere Høie, hvori man har fundet Vaaben. I Lunds Hovedſogn ligger ved Lundebandet i Præſtegaardens Grund en Række af Høie, hvoraf nogle have Udſeende af forſtyrrede Gravhøie, og paa den ikke langt fraliggende Gaard Steland ere fire anſeelige af Menneſtehænder opkaſtede Høie, hvorhos gives Oldtidsminder paa Gaardene Hougeland og Hamre i ſamme Sogn, derimod har man nu ikke mere den hos Worm² forekomme Runeindſkrift, ſom i trende Bogſtaabeder var indſkaaren paa Udſet af Kirkeheren, da denne Kirke forlængſt (omtrent 1726) er nedbrudt.

I Hellelands Bglde findes Gravhøie enkeltviis paa flere Gaarde ſaaſom Præſtegaarden, Øvre Getland, Ivet, Viſkrim, Svele, Wig og Tengeſdal, og paa andre Gaarde ere de blevne opryddede til Ager, hvorved Gravſtedet med Afteurner ere ſundne. Paa to Steder har man ſtørre Samlinger deraf, nemlig paa en Glette ſtrax neden

¹ Dette ſan ſees ved at ſammenligne de i Worms Monumenta danica i de Fines Beſkrivelse over Slavanger Amt anførte Minder fra Oldtids med dem, ſom for nærværende Tid findes deraf.

² See Worms Monumenta danica S. 600.

Norden Hovland i Ørnbalden i Virkrim Sogn, hvor der findes 12 eller 13 mindre Gravhøje, i en af hvilke for længere Tid tilbage er fundet i Sværdfæste, og i Udmarken til Gaarden Dgrei i Hovedsognet, hvor der inden en liden Omkreds sees fire store Gravhøje, af hvilke den ene særlig indelig stor og af langagtig Form. I Egersunds Prælb Hayes de Gravhøje og Steensamlinger, dels i Hovedsognet, hvor der ere flittige Gravhøje paa Egersøen, hvor de forekomme enkeltvis paa nærbene Østebød, Seglem, Skadberg, Møllebøstad og Lønning, samt i Fastlandet paa Gaarden Narstad og Slettebø, ligesom paa skibstede Gaard ovenfor Egersund ere nogle opreiste Stene, og mærkeligt er et Fund af omtrent 1500 Sølvmynter fra det 10de og 11te Aarhundrede, som ved Dørrydningen af en Steen paa Gaarden Narstads øst, ikke langt fra Egersunds Læbsten, kom for Dagen i Februar 1866, hvilken nu Universitetet tilhørende Samling af Mynter, bestod af første Deel af engelske og tydske, foruden nogle faa böhemske, norske, svenske, en dansk, og Fragmenter af russiske Mynter, men ikke eneste norsk Mynt¹. Endelig hører til dette Sogns Fortidsminder i Gaarden Bøshovdes Udmark, omtrent en halv Mill sydost fra Egersund, paa Toppen af et Bjerg værende Lønning af en Oldtids fæstning, hvorfra falder en vid Udsigt over Havet, men med hvilket der nu ikke noget Sagn er forbundet. Desuden er i Dugne Sogn i Gaarden Øvalbeeren en anseelig Høi, kaldet Baardshougen, samt i Stranden nedensfor Gaarden Øvassens adskillige Jordhøje og Steentrøser, ligesom og ved Dugne Gaard ere Gravhøje.

Paa Præstegjeld har mange Oldtidsminder af forskjellige Slags. I Haa Præstegaard, hvis Beliggenhed er paa en af Havet med selv den dannet Øde, seer man nordensfor Gaarden langs med Havet, en en Strækning af omtrent 200 Alen, 30 dels langagtige dels runde Høie, alle sammensatte af Rampesteene, og tæt ved en af de flestligste runde Høie en af Jord svagt ophøiet Figur i Form af en hjørst Triangel, hvis Buer ere dannede af Stene med høiere Stene Hjørnerne, og mellem hvis Vinkler Afstanden er 31 Fod, nordensfor Alken er en ubetydelig af Jord dannet Firkant, samt ved denne en den sphærisk Triangel. Videre findes nærmere Haabaag en lang række Steentrøser, og indenfor disse paa den byrskede Mark mange runde med Jord beklædte Høie af anseelig Størrelse, hvoraf flere ere agtne af Rampesteene, tilligemed en Triangel af samme Størrelse som en forommeldte, søndensfor hvilke nærmere Præstegaardens Huse ere flittige enkeltliggende Høie og Steentrøser, tilveels af betydelig Størrelse, ligesom i Syd for Præstegaardens Huse ere Lønninger af en 130 m lang Steentræs, foruden runde Høie, hvorhos noget længere søndensfor Gaarden ved en Vig, Fuglevigen kaldet, sees langs Stranden mange langagtige Steentrøser og søndensfor disse flere anseelige runde

¹ Dette mærkelige Fund beskrives udførligen af Prof. C. M. Holmboe i to latinske Universitetsprogrammer af 10de Novb. 1836 og 20de Januar 1837, hvoraf en liden fortoriet norsk Oversættelse findes i Udsættelsen Nrda, 1ste Bd. S. 329—368.

Høie. Endelig har man i Præstegaardens Udmærk en Mængde bannede og med 1 til $1\frac{1}{2}$ Fod høje Græster omgivne svagt Rectangler med afrundede Hjørner, holdende i Nord til Syd 11' samt i Øst og Vest 14 til 15 Fod¹, foruden flere mindre bannede runde Figurer. Den til Præstegaarden grænsende 1 Gaard Obrestad (S. 45) har ligeledes Oldtidsminder at fremvise i N. og N. V. for Gaardens Huse, hvor der foruden adskillig ligger en stor flad Steen, hvorpaa efter Sagnet en Konge i fædt, og deels østenfor Gaarden, hvor der ligger en 6 til 8 A og omtrent 4 Alen høi Steen, omgivet med en Jordforhøielse ikke langt fra denne en rund Høi, som Fruens kaldet, bag hvilken berettes at Kong Olaf Trygvessens Moder, Dronning Astrid, skjult sig for sine Forsølgere, hvorhos nogle Gravhøie ligge ved den, ligesom i Gaardens Udmærk sees adskillige Rectangler, saa mange som paa Præstegaarden. En end større Samling har man paa de strax østenfor liggende Næime Gaarde, som paa en staaende Flade nordenfor Nordre Næime Gaards Huse, Høie, hvoraf flere ere af anseelig Størrelse, nogle ere omgivet af Stene, og nærmere Gaardens Huse, foruden en stor og i Høi, en Steenrøs af 113 Fods Længde, hvorhos paa Sønden er en mærkelig Steenrøs af 72 Fods Diameter, rimeligvis Fortidens Thingstedet, hvis Indre er noget ophøjet og har et Centrum, hvor en temmelig stor men uformelig Steen ligger, høden af hvilken Røs er en 62 Fod lang Steenrøs og en ru Den nærliggende Gaard Vigre har ligeledes mange runde Steenrøser, dog ingen af betydelig Størrelse. I Gaarden (ford. Næirðheims) Udmærk findes runde Høie, Steenrøser og N i Mængde, og strax nordnordenfor Næirðs Kirkegaard har forhen en Høi en af Form mærkelig og et Kors lignende Steen, ni A og halvtredie Fod bred, med to Rækker Runehogstaver, som i udtydet "Gautur reisste denne Steen og Kirken til Grindring Broder Stelmar i Ulfrife"; men denne Steen er nu ikke mere hvormod man finder paa Næirðs Kirkegaard et to til tre Fod Steen udhugget Kors paa en Grav, og ikke langt fra Kirkegaardens Høiland, hvor man i en omtrent 1737 udgraven Høi et Sværd med flere Oldsager, strax ved hvilket Sted, paa de Bunct af en mod alle Sider høiden Flade er en af Stene i fastet Rundbøel, omtrent 45 Skridt i Diameter, hvis noget Centrum er jordbedækket, og ikke langt fra denne en lignende Døise to Monumenter bære Navn af Store og Lille Obblau. nærliggende Gaard Nærland har endnu flere Minder fra

¹ Disse Rectangler kaldes af Almuen "Alfabands".

² Dette naturlige Monument forekommer i Worms Monument S. 511, hvor en Afbildning af Stenen leveres; men Fortolkningen af Runestiften synes ikke at svare fuldstændig til Inscriptionum, saaledes som er beskrevet. Formodentlig maa Stenen for lang være delagt, da den ikke anføres blandt de øvrige Oldtidsminder blandt de Fines i 1745 forfattede Beskrivelse over Stenene i Nærland.

et nemlig strax vestenfor Gaarden en særdeles stor og smuk Jord-
 st, i Vest for denne ved Selvaag en ualmindelig stor Høi, og østen-
 Gaarden en Thingkreds omtrent af samme Størrelse som den ved
 ne, men med to Stene i Centrum, tæt nordensfor hvilken er en særdeles
 lang og smuk Steentrøss, samt i Vest for denne, nordensfor Gaar-
 en smuk rund Høi, ved hvilken sees fire Stene som danne en
 ant. Af de til det forrige Bø Sogn hørende Gaarde har den
 Gaard Bø, hvorpaa Kirken forhen stod, en Mængde store og
 saavel runde Høie som langagtige Røser, i nogle af hvilke
 ved Gravning har fundet Gravkammere med Vaaben og andre
 Ter, men hvoraf dog de fleste ere usforstyrrede, hvorhos paa Gaar-
 die ligeledes ere mange Oldtidslevninger af Høie, Steentrøser
 og en stor Steen, der bærer Ravn af Thingbordet, paa Gaarden
 Fjotland nogle Steentrøser og Høie, samt en Runddeel, der maaskee
 er et en af Fortidens Kampplads, paa Gaarden Gudmestad, der
 paa et af de høieste Puncter i Bygdet, to meget store af Steen
 klæbte runde Høie østenfor Gaarden, samt en lang Steentrøss og
 Siden af hinanden liggende Runddele, paa Gaarden Skjerpe
 Steentrøser som af Jord dannede Høie, ligesom Gravhøie findes
 Gaarden Røsslem, der grændser til Wigre og Reime Gaardene. I det
 re Warhoug Sogn er paa Gaarden Nordre Warhug en overmaade
 store Stene sammenkæstet Høi, og paa Søndre Warhoug, paa
 den af Warhoug-Laen, ligge tre runde Høie ved Siden af hver-
 nogle Skridt fra hvilke er en ualmindelig stor rund Høi, samt
 Siden af denne en Steenkreds af 36 Fods Diameter, med en 112
 lang Steentrøss i Nærheden, og længere mod Øst en rund Høi,
 hos nordensfor Warhoug Kirke ligger en stor Mængde Steentrøser
 Rede af Strandbreddens Kampstene, og længere mod Nord paa
 den Grødelands Grund saavel Steentrøser som runde Høie ved
 randen. Desuden findes søndenfor Warhoug paa Gaarden Huusvægs
 rand ud mod Havet fem runde Høie, paa Gaarden Tvihoug tæt ved
 aardens Bygninger to runde Høie, der formodentlig have givet Gaar-
 den Ravn, foruden andre Høie østenfor Gaarden, og i S. D. for disse
 paa Gaarden Manestads Grund nogle runde Høie, hvoraf een ikke langt
 udenfor Gaarden er meget stor, med to store Steentrøser i Nærheden,
 jefom nærved Gaarden Skretting ere to større og to mindre runde
 ravhøie. Endelig seer man paa Gaarden Haar i Sognets sydlige
 eel en Bautasteen tæt ved en sammensjunken Gravhøi.

Dgsaa lye Bygd er forsynet med ikke saa Oldtidsminder. Saa-
 ses et paa Gaarden Ree, ved Fogderiets Hovedvei, en meget stor
 deels udgraven Høi, og flere saadanne, tildeels af anseelig Størrelse,
 lige omkring paa Gaardens Marker. I en Høi paa Gaarden Lille
 ma er for endeel Aar siden en Guld-Ringerring, af Lykkelse som en
 minnesjæder, funden, og paa Store Dma i en Høi et muret Gravsted.
 remdeles findes i lye Hovedsogn Gravhøie paa Præstegaarden og paa
 østre lye, saavel som paa Houglund, Undem, Lunem, Møssige og
 arberg, af hvilke Høie adskillige ere af betydelig Størrelse. Paa
 n noget affides i Sognets nordøstlige Del liggende Gaard Aasland,
 der efter Sagnet skal have boet en Kong Bjørn, der holdt Fægt-

ninger med tvende Konger paa Gaarden Ørrestad og overdaa begge, findes paa Sydsiden af et Fjeld, der hæver sig op over den, omtrent midt oppe paa Fjeldet Krøninger af en Forkan hvis forsalbne Mure ere af omtrent 100 Alens Længde i Øst samt af et Par Alens Høide og lige saa stor Brede, hvis Værelse er selve Fjeldet og hvis Sider ere bestrykkende Forhøininger paa Vaa Marken nedensfor Fjeldets Fod, foran denne Forstændning man trende Høie, ligelangt fra hverandre, hvoraf den ene, der mest Standsen, bærer Navn af Thinghøugen og har havt 12 Oprejste i en Firkant, af hvilke nu kun otte ere tilbage, ligesom Toppen af Høien har været en Steen, der formodentlig har været Dommersæde.

De fleste Gaarde i Kleps Upplyd have Gravhøie i større eller mindre Rængde at fremvise, og intet Præstegjeld i Landet har, saa vidt kjendt, i den senere Tid havt saa mange Mønstrene som dette. Præstegaarden findes tæt ved Husene en anseelig Høi med en steen i Toppen, og rundt om paa de Præstegaarden tilhørende ninger ere mange Høie af forskjellig Form og Størrelse, saavel paa Nabogaarden Kleppe. Derimod findes nu ikke længere i den hertugdømmes Kirke de af Worm omtalte tvende Mønstrestrifter, hvoraf den ene indskrævet i en Plank i Kirken, og den anden udbuggen i en hvilkens sidste formodentlig er den samme, som efter de Fjelds Røst ved Indgangsberet til Choret under Fodtræet, saaledes at Høien af Stenen var skjult af Kirkens Bygning. Den første af disse Indskrifter bestod af tvende Dele, og saaledes som Worm har læst skal den første Deel deraf være: "Hver, som disse Runer ser, seer Væder Røst for Hedningernes Sjæle. Hjælpe Gud dem, som i Gæste," og den sidste Deel "Ingeborg Karas Daatters Martid Røstmis om Vaaren", dog er det tvivlsomt om disse Indskrifter rigtigens bekræftede. Mønstrestenen, som laa udenfor Kirken, almindelig Tilgættelse, hvis Indskrift, eftersom Worm fortæller den "Thorvald Harders Søn satte denne Steen til Erindring om at der var hans Søns Uners Hustru"; dog seer man af det Frags denne Inscription, som de Fjeld leverer, at den sidste Ord i Steen Uners skal være Gunar. Fremdeles ligge ved den store Gaard adskillige Høie, og tæt ved samme Gaard staar ved Landens anseelig Bautaesten, hvorhos ved Gaardene Ørrestad, Særen, og flere i Kleps Hovedsogn ere større eller mindre Gravhøie, i Hensende dog det mærkeligste Sted er ved Gaardene Hønge og paa et meget fristillende Sted og en af Jæderens første Høier er paa det Øverste af Væsten, hvorfra høies en vid Udsigt over østlige Jæderen, adskillige magtige Høie, paa en af hvilke er op henved 3 Alen høit Steenrøst, og ikke langt derafra er oppe aflagt Firkant med Steen i Hjørnene, ligesom et Punkt paa Høien bærer Navn af Thinghøugen. Nedensfor Væsten er en 77 Strid lang og 10 Strid bred Høi med Steen i Hjørnene ved Landeveien, paa hvis østlige Side, ikke langt fra Gaarden er en rund Høi, fraa ved denne en 33 Alen lang og 8 Alen Størrelse uden Hjørnesteen, samt længere i Øst en 24 Alen høi

laasteen, foruden tre mindre Høuge, ligesom flere lignende nærmere Gaardens Huse. Videre var paa samme Gaard, ifølge de Fine, en mærkelig Runesteen, noget over 3 Alen lang og $\frac{1}{2}$ Alen bred. Den forekommer ikke hos Worm, men de Fine beskriver den saaledes: "Paa den ene flade Side af Stenen sees udbuggen en Hund, en Dre og en Bul, med endel ukjendelige Figurer i lange Stræger og Slangelignelser, og paa den anden flade Side staae en hedensk Mand og Dvinde. Mandens Dragt synes at være den af Sturlesen anførte Bærgstak eller Ulveskinds-Rjortel, som Verserterne eller Rapperne brugte." Denne Steen, der i de Fines Tid laa ved Væggen af en af Opstbbernes Huse paa Gaarden, og var en af de skønneste Runestene i Amtet, med en Indskrift, anbragt langs den ene Kant, hvorfra man dog ikke, saaledes som den anføres hos de Fine, saaer ud Andet end Navnet "Ruthur", fandtes i den nyere Tid som Grubesteen i et Ildhuus paa Gaarden, indtil den for 5 eller 6 Aar siden er bortført derfra for at indlemmes i det Bergenske Museum, ved hvilken Transport den skal være gaaet i Stykker. I Bore Sogn seer man paa Gaarden Vestre Bore, nærved Kirken, en anseelig Gravhøi rage op med en 3 Alen høi Steen i Toppen, og ikke langt fra denne ligger ved Indgangen til Kirken en flad to Alen lang Steen med nogle for en Deel afslidte Runebogstaver, hvorhos udenfor en af Gaardens Opstbberes Huusdør ligger et Fragment af en større rund Steen, der forhen har været anbragt i Kirkegulvet, og havde en Runeinscription i fem Linier, samt rimeligviis har været en Ligesteen. Omtrent $\frac{1}{2}$ Mill herfra staaer, et lidet Stykke fra Gaarden Seele, paa en jævn Mark nær ved Figgens-Elv en smuk 2 $\frac{1}{2}$ Alen høi og $\frac{1}{2}$ Alen bred Steen, paa hvis Østside ere tvende Rader Bogstaver i Kanterne, ligesom paa Vest siden er een Bogstavrad hugget midt op efter Stenen, hvilken Steen omhandles af Worm, der dog ikke har kunnet faae Noget ud af dens Indskrift, og ligesaa vanskeligt er det at faae nogen Mening ud af den Afskrift, de Fine leverer. En anden lidet høiere Steen, dog uden Runer, staaer et Stykke derfra, og desuden fandtes paa samme Gaard (efter de Fine) liggende over en liden Bæk en afbrudt Steen, med en Deel af en Runeinscription i tvende Linier, hvis øvrige Deel skalde findes ved Gaardens Waadengst, hvilke Stykker, som nu neppe mere forefindes, synes at være Fragmenter af det hos Worm, S. 516, forekommende 4 $\frac{1}{2}$ Alen høie Steenstod, der stod opreist paa en anseelig Høi, Langerøshøi kaldet, og havde to Rader Runebogstaver, hvis Indhold ifølge Worm skalde være, at Stenen var opreist over Alfs Ewanma, Alfs Søn. Fremdeles findes i Kleps Bygd paa Veien langs Stranden ved Gaardene Dorsem, Hobne og Røse adskillige Støre, af Flyvesand bedækkede eller af Vinden lide medfarne, Sandhøuge, og yderst ude ved Søen, mellem Bore og Karre, en Steenrøs af uhyre Størrelse. Paa samme Vel har man ogsaa paa flere Steder, saavel som paa Veien langs Stranden øst for Gaarden Karre, forskjellige Figurer, saasom Runddele, Firekanter og mere uregelmæssige Figurer, deels udskaarne i Græsmarken og deels dannede ved oplagte Stene, der rimeligviis ere Leaninger fra en fjern Tid, og ikke langt fra Karre Kirke ere to runde Høie.

I Sjølands Bygd ligger over Slangelands-Næen, i Bægheden af

Gaarden Stangeland, en Munsteen, der forhen har staaet paa Menneſtehaender opkaſtet Høi ved Landeveien, hvis Indſkrift læſer ſaaledes: "Over Steenthor ſin Søn, ſom dræbtes i reifte Urojubbs Skalt Steen", hvormed i det Væſentlige de 2 ſkrift ſtemmer, undtagen for ſaa vidt Navnene angaaer; deri taler Worm en anden Munsteen af 9 Alens Høide og 2½ Al ved Gaarden Skjæveland, der ikke af de ſine anføres blandt Dødtidsminder, ligesom den alveles er gaaen i Forglemmelſe i den, hvor ellers findes nogle Gravhøie ved Landeveien. Høie Hayes ogſaa deels enkelte og deels i ſtørre Samlinger paa Gaarde i Gaandsbygden (S. 47), der rimeligviis i Fortiden anſeelige Beboere, og paa Gaarden Lure har fordm, ſam de ſines Tid, ſtaaet et Steenfors opreist, efter hvilket Ste det har ſtaaet, og ſom er tæt nede ved Gaandsfjorden, end Naavn af "Kroſtane", hvorhos paa ſamme Gaard ere nogle Til dette Præſtegjelbs Dødtidsminder hører endnu en formeening af Fortidens Forſtandsninger, der findes paa den øſtenſe fjorden liggende Gaard Hougſtað, hvilken Gaard Eignet g af Dødtidens Kongefæder. Her er omtrent ½ Mill øſtenfor E dens Udmarſ et høit og ſteilt Fjeld, Storebjerget kaldet, Nordøſtſide, hvor det alene er beſtigeligt, er anbragt en 160 2 til 3 Alen høi og 1 til 2 Alen tyk Graaſteensmuur, hv noget er nedſalbet, indenfor hvilken Muur paa Bjerget Dv er jævnt og græsbegroet, ſamt hvorfra falder en vid Udſigt en Havet, er en anſeelig Varde opført, ligesom her er en Døft Paa Gaarden ſelv er en Høi, af Udſeende ſom en Gravhøi, 20 Alen lang i Øſt og Veſt med en Brede af omtrent 10 2 hvis Top ligger en tyk Graaſteens-Gelle, der hviler paa 4 2 ved hvilken Høis Endepuncter er paa hver Kant opreist en ſpi af omtrent en Alens Høide.

Gaalands Vrgld er ligesom Haa og Kleps Vrglde rigt i tidsminder, og fornemmelig paa Bautaſtene, der ingenſteds p ren findes hyppigere end her, iſær paa Gaardene rundt om Haa hvilke næſten alle ere forſnydede med ſaadanne. Paa Gaalan ſtegaards Marker ere adſkillige forſkjellig dannede Gravhøie, den ſtrar nordenfor liggende Gaard Dlgør ſtaaer en Bautaſt er den anſeeligſte i Vrgldet, omgiben af endeel Gravhøie, hvor Gaarden Gelleland, noget ſøndenfor Præſtegaarden, hvor ogſaa e høie, ſees to Munſtene, hvoraf den ene, der er 5½ Alen lan Alen bred, har ſtaaet paa en Høi tæt ved Gaarden, men nu Gaardrummet, og den anden, der har ſtaaet paa den flade i nu omſtyrtet ſaaledes, at den nedre Deel endnu ligger paa medens den øvre og ſtørre Deel, hvorpaa Munſindſkriften finde til Klop for Fodgængere i et nærliggende Vadeſted¹. 3 S

¹ Begge diſſe Steene forekomme hos Worm, S. 509 og 510, og derved Indſkriften efter ham blot af hvem og over hvem de ere ſa med de ſines Indſkrifte for en Død Kvinde.

findes paa Solegaardenes Marker adskillige Gravhøie, i en af hvilke i Aaret 1834 fandtes endeel Alverdomslevninger samt et Beenrød af et Menneske, og paa Kirkesole, som det synes, Tomter eller Grundvolde af anseelige Bygninger, ligesom den sammesteds værende Kirke, en liden men solid Steenbygning, der nu, saaledes som S. 48 anført, er bestemt at nedrives, viser sig at være af høi Alder. I denne Egn har ogsaa paa en Slette ovenfor Solefanden været et meget mærkeligt Dom- eller Offersted, bestaaende af 24 høie opreiste Stene i en Cirkel af omtrent 102 Alens Omkreds, samt midt i denne en firekantet Steen som et Bord, med tvende store høide Stene ligesom Sæder ved dette, af hvilket Alt nu intet mere sees¹. Fremdeles har man i dette Sogn paa de ved Hafsøfjorden liggende Gaarde, s. Ex. Niofve, Sørnæs, Grannæs m. fl., Bautaflene, maafløe alle Minder efter Hafsøfjords-Slaget. Ogsaa i Thjore Sogn gives saavel Gravhøie som Bautaflene, nemlig af det første Slags nogle paa Thjore Gaard, samt paa Kirkegaarden fire af Steen udhuggede Kors, hvoraf de tre ved Siden af hinanden staaende ere omtrent af en Mandh Høide, og paa Nabogaarden Kolnæs, der ligger ud mod Havet, er et mærkeligt antiquarisk Fældt. Man seer her, paa en langsgtig Forhøjning eller Jordbryg, en Række af 11 Høie, forskjellige af Størrelse og een af firekantet Form, i Nærheden heraf en omfjærrtet Bautaflsten af 7 Alens Længde, samt i den ene Ende af Rækken en lav Høi, lagt i en Trekant, 22 Alen i hver Kant, med en Steen i hver af de tre Ende og med smaa Stene rundt omkring dens Sider, samt i Fortiden med en høj Bautaflsten udenfor hver af Trekantens to Spidser, hvoraf nu kun een er tilbage. Ligesaa findes her en af de i denne Egn ifte ualmindelige udhulede eller i Jorden ved Gravning dannede Kæbber, som af Almuen kaldes Alfabands, og er af 20 Stridts Gjennemsnit. Af Gaardene ved Hafsøfjorden har Nise en 7 Alen høj Bautaflsten, samt en trekantet Høi, der holder 25 Stridt paa hver Kant, og Nabogaarden Hougstøb to saadanne Stene, den ene af 5 og den anden af 3 Alens Høide, samt længere ude ved Fjorden, ligesom Hagasen, paa en Slette mellem to Bjerge to Bautaflene tæt ved hinanden, med Spor af to mærkelige Grave, hvorhos paa Hage ere adskillige Høue ved Fjorden, hvoraf den anseeligste bærer Navn af Grøuhøuen, ligesom paa Nabogaarden Meeling ved bemeldte Fjord ere Gravhøie, og paa Gaarden Jaasund ved Fjordens Udløb sees en af de fjønneste Høie, som, da den fører Navn af Sotes Høi, maafløe kan glemme den i Hafsøfjords-Slaget faldne bekjendte Sote Jarls Levninger. Paa Gaarden Malbæs Marker ere mange, til-

¹ Dette sjeldne Monument, som man blot kender af de Fines Beskrivelse, er efter denne beskrevet og afbildet i Antiquariske Annaler 1ste Bd. S. 105—119, samt anføres i Sjæborgs Samlinger for Nordens Fornålfske, 1ste Deel S. 65 og 2den Deel S. 139, ligesom paa den til sidstnævnte Deel hørende Plade 14 leveres en mindre nøjagtig Afbildning af samme. Monumentet, der skal have ligget $\frac{1}{2}$ Mil fra Gaarden Sole, omtrent midt imellem denne Gaard og den søndenfor liggende Gaard Røge, hvor gamle Folk endnu erindre at have seet det, angives for omtrent 60 Aar siden at være aldeles fjælt af Flyvesand fra den forhen anførte Solefand.

deels anseelige Gravhøie, nogle nær ved Kirken og andre nær ved Hælsfjorden, og endel i Kirkegaardsmuren ved Indgangen til Kirken anbragte høie Stene have formodentlig forhen tjent som Bautaſte.

I Omegnen af Stavanger, d. e. i True og Hanneberg Sogn ere Oldtidsminderne ikke mindre hyppige. Paa Gaarden Ulleboer ſeer man, paa en aaben Mark, tre ſvagt opſteiede Trekanter parallel med hverandre, af ſamme Form ſom forhen ommeldte Høi ved Lænaes, og alle omtrent af eens Størrelſe, 36 Skridt i Gjennemſnit med Sider af 50 Skridts Længde og med en liden Fordybning i Midten, ſamt de to temmelig vel vedligeholdte¹. Paa Taſtab Gaarden ovenfor Stavanger er et Par Bautaſtene og flere Gravhøie, og: Gaarden Gaaland's Bygninger paa en liden Høide to anſeelige Bautaſtene. Mærkeligere er Gaarden Goe i antiquariſt Henseende, hvor i paa Veſtre Goe ere mange Høie af forſkiellig Dannelſe, hvoraf no ſaakaldte Skibshøue, og en af diſe, med opreiste Stene i Hjørner 35 Skridt lang og 5 Skridt bred, ſamt flere Bautaſtene ligge omſtredte, og to endnu ſtaaende omtrent tre Alen fra hinanden; men et forhenværende Steenfors er ikke mere til. Et gammelt Offerſted ſkifter de Gines Beretning, findes ved Gaarden Hanneberg, mellem Høien og Gaarden Sande ere endel Gravhøie, ligesom paa den nærliggende Gaard Indre Væſ Grund ſtaaer et Stykke fra Huſene ned i Søen en ni Alen høi Bautaſten, hvorhos udenfor en af Dybden Huusdør ligger en 7 Alen lang og 1½ Alen bred Runſte, der for har ſtaaet ikke langt fra foranførte Bautaſten². Tæt udenfor Stavanger Kjøbstad ved Landveien ſtaaer et anſeeligt Steenfors, paa nordre Side Høningen tegner ſig ikke ulig Bogſtaver³, og et af Steenfors, 5 Alen høit, findes ved Gaarden Huſes paa Hundraas udenfor Stavanger i Toppen af en meget ſtor Rømpshoug, der hø omtrent 150 Alen i Omtreds, veſtenfor hvilken ſtaaer paa en 5½ Alen høi Bautaſten, og et Stykke derfra mod Nord en Skridt lang Skibshoug, foruden en rund Gravhøi omtrent 60 Alen høi udenfor Bautaſtenen. Desuden ſees paa den ſydeſtlige Kant af i en indelukket Bugt, Røvninger af de Gamles Skibshøier. Til Høiet's Minder fra Fortiden maa formeentlig ogſaa regnes en ſtræk for Stavanger liggende rund Steen af 37 Alens Omfang, der været anſet for at være af de ſaakaldte Rokkeſtene, ſjældnt den da den underſtøttes af en ſtor Deel mindre Stene, er ubevægelig⁴.

¹ Saadanne Høie, der i Almindelighed anſees for Offerſteder, findes ingenſteds i det øſtlige Norge, og de høie til Sjøldenherderne i det ſydſte. At enkelte findes i Sverige, ſeer man af Sjøborges Saml. ved hvis Førſte Deel nogle ſaadanne findes afbildede paa Pl. 12, 18 &c.

² See Worm S. 491, med hvis Fortolkning af Inſcriptionen de Gines ſkift er aldeles uoverensſtemmende.

³ Dette Kors omtales i Urda, 2det Bd. S. 165 og 166, hvor tillige ſeges, at de nu utvælsige Indbygninger i Stenen have været Runer, ſom endnu de ſke ætterne ere løſelige.

⁴ Denne Steen, der iſølge de Gines Beretning ſkulde høre ligesom de Røi, der balancerer paa ſin egen Vægt, har ſaaledes ſuldkommen ſit ſædvanlige Natur. Under Kong Frederik den Fjerdes Ophold i Slen 1704 blev den beføet af Kongen og givet Navn af Røvshouen.

naaſtee, da den fra Fortiden af har ført Navn af Laugmandſteinen, var været et af Oldtidens Offer- eller Thingſteder. Endelig kan blandt Districtets Antiquiteter anføres to Inſcriptioner med Munkſkrift paa en af Klokkerne i Stavangers Domkirke, hvoraf den ene paa Latin lyder ſaaledes: Clamo novæ legis (her kommer et ulæſeligt Ord og efterſter) ſum tuba regis, og den anden paa Plattydſk angiver hvo var beſørget Kloſten ſtedt, ſamt hvo der har ſtedt den, hvilken ſidſte Indſkrift ender med "Hilric Brunſvic got mic d. e. Henrik Brunſvig løbte mig.¹"

b. Nyſylſke Fogderi vedkommende:

Her ere ligesom paa Jæderen mange og mangehaande Oldtidsminder. Strands Præbde har ſaavel Bautaſtene ſom Gravhøie at fremviſe. Mellem Gaardene Estrand og Raig, et temmelig langt Stykke fra Søen, ſtaaer en ſlad opreist Steen med nogle af Oldens Landmænd fortærede Runebogſkaver, og paa Gaarden Gedeſjær har, ifølge de Fine, været en af Stene dannet Thingfreds eller Offerplads, hvoraf man intet er tilbage, hvorhos paa et heit Fjeld, Borgaaſen kaldet, ovenfor Gaarden Foug viſes Levninger af en gammel Fæſtning, ligesom lignende Levninger af Fortidens Forſtandsninger ſkal ſees paa Landhøiden Marſhøvide ved Udløbet af Nardalsfjorden. Den Ids har adskillige Gravhøie, meſt paa Sletten ovenfor Gaardens Huſe, hvor en rundt omkring med lige ſtore Stene beſat Høi bærer Navn af Thinghøugen, ſamt en ſtor Høi ved Solanten, ikke langt fra hvilken paa Dens øſtligſte Spids er en mere end tre Alen høi Bautaſten. I Hølle Bogn ere paa de tre nær hinanden liggende Gaarde Føſſand, Høſe og Underberges Indmarker adskillige tildeels anſeelige Gravhøie, og paa en Slette i den fra Føſſand opgaaende Dal, $\frac{1}{2}$ Mil ovenfor Gaarden, ſet man en Mængde ſaadanne Høie adſprede paa den jævne Mark, der rimeligviis har været en Valplads, og hvor der er den ſtørſte Samling af Høie, der findes i Præbdet, ligesom her er en næſten nedfalden Bautaſten i een af diſe Høie, foruden en anden opreistſtaaende af næſten 3 Alens Høide, ſamt en ſelden Steenlægning, næſten ſom Grundbolden af et Huus i rundagtig Form. Omkring Gaarden Dikrøal, inderſt i Høggfjord, er paa en ſtor jævn Slette adskillige Høie, i en af hvilke, Svertingshøugen kaldet, er i Fortiden fundet et $\frac{1}{2}$ Alen langt Sværd.

Menneſs Præſtegielbs Der ere rigere paa Oldtidsminder. En Runesteen, hvis Indſkrift viſte at det var en Liigſteen, har forhen ligget udenfor Houſtens Kirke og tildeels under Kirkens Gulv, men findes nu ikke mere; derimod ligge mange Gravhøie paa Præſtegaardens Grund, ſaavelſom endel aflange Gravſteder med ſtore Hjørneſtene, hvoriblandt et paa det ſaakaldte Langemands (d. e. Rjæmpe) Næs er af betydelig Størrelſe, ligesom under Præſtegaarden ſees Minder af et Langſkib-

¹ Det er formodentlig af det ſidſte Ord, ſom man har gjort til Karſtallet MIC, at der i alle ældre Beſkrivelſer af Stavanger anføres, at paa en af Stedets Kirkeſkoler findes Karſtallet 1099, hvoraf man har villet udele Kirkens Høie Wibe.

Røst. Paa Rabogaarden Høversteen er paa et Sted, hvorfra overfluer den største Deel af det velbeboede Houskens Eid, en kreds med sit Dommersæde i Midten, men berøvet flere af dens stene, og paa samme Gaard staaer en omtrent $6\frac{1}{2}$ Alen høi Paa-
saavelsom en anden paa Gaarden Hølland, foruden een der saa-
ligger omstørtet, hvorhos paa Gaarden Aft sees to anseelige S-
Alens Afstand fra hinanden, den ene 8 og den anden $7\frac{1}{2}$ Al-
Jorden, med en mindre af $1\frac{1}{2}$ Alens Høide. Desuden hører t-
ffen Sogns Markværdigheder Kong Randos (Kennefs?) Gra-
man viser paa et af de hiesste Puncter af Kennesen ved en
Sæl kaldet, hvor der efter de Fine er af Gravhøien opreist en
Steenvarde, og paa Hjelbet Højne paa samme De skal, ligesom
de Fine, vises Tegn til en temmelig bred, høi og vellagt St-
der synes at vidne om en af Fortidens Forstandninger. Paa C-
Walte i Sørbø Sogn staaer en $9\frac{1}{2}$ Alen høi Bautasteen, og paa C-
Sørbø en anden af 8 Alens Høide paa en Høide over Gaarden
hvor tillige ere flere Gravhøie. Sørbø Kirke er en meget
men net og zirlig Steenbygning, i hvis Kirkegaards Indheg-
anbragt to forhen paa Kirkegaarden liggende Vigtstier af Vægste-
ene $3\frac{1}{2}$ Alen lang, samt øverst $1\frac{1}{2}$ og nederst $\frac{3}{4}$ Alen bred,
anden $3\frac{1}{2}$ Alen lang, $1\frac{1}{2}$ Alen bred ved Hovedet og næsten
ved Fødderne, begge med Indhugninger for Hovedet og S-
efter et Kenneses Form, ligesom i Kirkegaardsmuren findes
Alen høit Steenkors, en Steen $8\frac{1}{2}$ Qvarteer høi, der er
indhuggen paa begge Sider lig en Hals med et Hoved paa, og
et Steenkors, hvis Længde saavelsom Brede er $1\frac{1}{2}$ Alen.¹
Sogn findes Oltidsminder næsten paa hver Gaard. Her ere
paa Gaarden Aft to Bautaflene, hver 6 Alen høi, samt unde-
den ved en Bugt af Søen, Færgevaag kaldet, Spor af et Langf-
paa Vouste en Bautafl af $6\frac{1}{2}$ Alens Høide og paa Gaarden
een $8\frac{1}{2}$ Alen høi, foruden nogle meget anseelige Høie, og en m-
omgiben Firkant, hvor efter Sagnet dette Sogns Kirke forhen
staaet. Paa den til samme Sogn hørende Gaard Bro staae
Vaaningshøusene tre Bautaflene, og man seer ligeledes Lævn-
Mure efter en i Catholicismens Tid her værende Kirke, me-
Stene ved Dørene og Vinduerne, samt i Hjørnerne, ligesom
nærliggende De Soffen staaer paa et fladt Bjerg en $6\frac{1}{2}$ Alen h-
taflene, rundt om støttet med store flade Stene, samt nedenfor
en større og en mindre Rjæmpehøi, hvorhos paa begge Sider
sensundet, der stiller denne De fra Bro, findes store Steenby-
taflene, og ved Enden af hvilket Sund skal, ifølge de Fine have

¹ Foruden disse Mindesmærker omtaler Worm, S. 492, en Grav-
Kirkegaarden af firekantet Form, fire Alen lang og $2\frac{1}{2}$ Alen bred
Runeindskrift, der synes at have Hensyn til Kirkens Bygning, da
tionen efter Worms Læsemaade fortolkes "Thormod og Thorill vil
til denne Kirke;" men denne Sten, der ikke forekommer hos de B-
man nu forgleves, med mindre den Ugledees er bleven benyttet i
gaards-Muren.

Steenfors som nu ikke mere er til. I Nærheden af Gaarden Hægre-Bergs Huse paa Vestfiden af Den Dns staae to brede Bautaflene af 7 til 8 Alens Høide. Ved Gaarden Hougvaldstad paa Møsternes ere Murene tilbage efter en paaabegyndt, men ikke fuldbendt Kirkebygning, 59 Skridt lang, der skal være opført af en Jomfru Agatha, og paa Rabogaarden Finnefand seer man en hoi og meget bred Steen opreist ved Gaardens Huse, ligesom ifølge de Fine skal i Begivenen paa det nordøstre Hjørne af Udsteen Klosters Kirke være udhugget nogle meget afkendelige Munebogstaver, hvilken Indskrift, der formodentlig kun er et Fragment, synes at kunne oversættes "Bedet for Manvils Sjæl." Paa Hvibingsøerne har paa Gaarden Vdstebs indtil for faa Aar siden staaet fire Bautaflene af fire til fem Alens Høide, hvoraf nu kun een er tilbage, da de øvrige ere nedstyrte og anvendte til Muurarbejde, og paa Gaarden Meeling staaer en Høj 6 Alen hoi Bautaflene, ligesom paa Gaarden Hvibingsø en liden Høj, som kaldes Kong Hvittings Grav, og paa samme De et mærkeligt 6½ Alen høit af heel Steen udhugget Kors med nogle utydelige Figurer, samt nordensfor dette tydelige Spor af en af de Gamles Steensætninger, der danner en Firekant, nordensfor hvilken man viser Fundamentet af en nedbrudt Kirke. Gaarden Lunde, der hører til Stavangers Frue Sogn og ligger paa Dns, har to anseelige Bautaflene.

Paa Fjndsen staaer ved Vaaningshuset paa det gamle Herresæde Heshby (S. 80) en 4½ Alen hoi og 3 Alen bred Steen, som efter Sagnet skal være sat til Grindring om et bundet Slag over endeel Skotter, som havde gjort Landgang paa Den, og strax ovenfor Kirken saaes paa en liden Høj en 7 Alen hoi Bautaflene, der skal være opreist over en Kæmpe Thorfin, men hvilken Steen under en stærk Storm i Vinteren 1849 er blæst af paa Midten, hvorhos paa Gaardens Marker ligge flere Steene, der, efter deres Form at slutte, synes at have staaet der som Bautaflene, ligesom paa Gaardens Indmark, paa en Brink ved Heshbyvaag, sees en cirkeldannet Kreds af Steene paa jævn Mark, der synes at have været et gammelt Thingsted. Endelig er i den paa Gaardens Grund staaende gamle Kirke en muret Døbefunt opbevaret, omkring Kanten af hvilken er en Muneindskrift, som de Fine læser "Eva (el. Ava) Gaim Notam Vigu". For Øvrigt findes Kæmpehouge paa de fleste Gaarde paa Fjndsen. Den største Samling ligger paa foranførte Heshby og tilhørende Præstegaard Skudegerds Grund, foruden nogle, mere anseelige end hine, paa Rabogaardene Vestbø og Nordbø Grund, og paa Vignæs Gaardene ligesom Rønnesøen ere ligeledes Gravhøje, hvoraf een har i Toppen en nu afbrudten næsten tre Alen hoi Steen, og ikke langt fra denne staaer en anden Bautaflene af 4½ Alens Høide. En firekantet endnu usforstyrret Grav findes paa Gaarden Meegelsstad paa Fjndsens Sydøstside, og ikke langt derfra under Gaarden Rindingsstad, lige i Øst fra Gaarden Berge, seer man paa et høit legledannet, isoleret staaende Bjerg, Borgaasen eller Borgeraasen Faldet, som ved en dyb Dal er forenet med den øvrige Deel af Fjndsen, men for Øvrigt er omgivet af Søen, betydelige Ruiner af en tyl og hoi Steenmuur, der rimeligvis har tjent til Bjergets Besætning, da den strækker sig rundt om Bjergtet, for faa vidt dette ikke ved Kælle

Kjeldbække eller Brælpiser er ubestigeligt. Paa Gaarden Tr der ligger paa Nordfiden af den meget bjergrige De, Fogn, fin skellige Rjæmpehouge samit en ikke meget høi Bautasteen, og lig Nabogaarden Varland, paa Toppen af en steil Bakke, Warhoug er der adskillige Steenmure, som synes at være Levninger fra Old. Paa Falgeen har den store Gaard Gare eller Gaard, i tages at være den fra den senere Middelalder bekjendte Gaard (S. 81), mange Oldtidsminder. Af disse er paa den her Kirkes Sydside indmuret en Runesteen bagvendt, og to andre ligeledes med Runebogstaver, findes andensteds i Muren bagved satte, hvilke samlede udgjøre en formodentlig incomplet Inskrift som man har læst "Kirkiu thesa til Garbar (el. Gardur)" saa rimeligviis har Hensyn til Kirkens Opførelse eller Indvielse. I Fegaarden ligger to gamle Ligestene, den ene siden som til et V den anden større, begge af huggen Vagstein, og inde i Kirken en Ligestene med hugne Kors i Træk af Levvært, ligesom nogle af Kirken saae Murene af en anseelig Bygning, 30 Skridt lang Skridt bred, der efter Formen synes ogsaa at have været en Kirke, men hvilken i Aaret 1841 er anvendt til Grundmuur Huus, hvorved den er omformet og tildeels forsvunden¹. De i Nærheden nogle sammenstjunkte Gravhøie med en ludende Væg og endelig seer man nedenfor Kirken Levninger af et anseelig Stiksnøft 48 Skridt langt og 45 Skridt bredt, hvis Mure, satte af flade Stene, ere over 4½ Alen tykke. Paa Gaarden i der uogjer Falgeens yderste vestlige Deel, findes paa en Stenmuur, der har Udseende af at være fra Oldtiden, og paa Hanejand, som ligger paa Østfiden af Kennesøen ligeoverfor har man tvende velconserverede Gravsteder i firekantet Form med satte Stene, ligesom paa Grønbjævn af samme Gaards Udmark en 3 til 4 Alen høi og omtrent 1 Alen bred Bautasteen.

I Hjelmslands Virgld ere mange Oldtidsminder, især i ningen omkring Hovedkirken, hvor der paa Præstegaarden er en og en mindre Gravhøi, der bleve udgravede i 1827, da de sidste fandtes et Sværd, en Dre m. m., ligesom paa Nabo Sande ere Gravhøie, i een af hvilke, som i 1836 blev ud fandtes en Steenurne med brændte Been. Paa en Huusman under Gaarden Ufbrig har været tvende anseelige Gravhøie, de omtrent 80 Skridt i Omkreds, af hvilke den ene er for i det 70 Aar siden aldeles borttryddet, og af den anden, som end en Deel er til, er Gravstedet for over 40 Aar siden udtaget og opmuret en Kjelder i Kantten af Høien². I Udmarken til Housten er en mærkelig Jættegrav, aldeles aaben, over 6 Al-

¹ Ifølge et Sagn paa Stedet skal denne Bygning være Levning af et Kloster, hvilket dog ikke har megen Sandsynlighed for sig. Smidde des i Hjørnet af Muren endaa en Brønd.

² I Skilling-Magazinets første Aargang, S. 319, anføres disse Høie som endaa eksisterende, og de i dem fundne Gravsteder beskruede.

I Alen bred og omtrent lige saa høi, hvis Vægge bestaae af Rore Kampesteene, uden om hvilke er en Ræd mindre Stene, 6 paa Side, samt uden om denne atter en Ræd med 8 Stene paa hver Side, hvorhos fra Gravens østre Ende gaar ud en Trekant, tre Alen lang, hvis Grund er en stor Steen og hvis Sider hver bestaaer af fire Stene. Et Stykke herfra i N. O. ere tre andre store af Jord opkastet Houge, og strax derved to lignende Houge. Paa Nabogaarden Wige Nærheden af Søen en 40 Skridt lang Skibshoug og ved dennes Side 4 runde Høie i en Linie fra Nord til Syd, samt nogle lidt længere i Vest, parallel med de første, to lignende, foruden en intet Høi, hver Side 22 Alen lang og 5 Alen høi i Midten, samt nære Søen en Høi, 30 Alen lang og 6 Alen bred, i hvis Hjørner en har staaet Stene. Ogsaa paa Gaarden Søbo, tæt ved Bræfledet, ere Gravhøie, hvoraf een, hundrede Skridt i Omkreds og et om besat med Kampesteene, der har Navn af Thinghougen, er i senere Tid ødelagt, og ved Gravning fandtes her en Kobbertjebel, Sværd og et Par Jernhandsker, samt i en Steentræs paa samme Sted to Sølvringe, omtrent et Dvarteer i Diameter. Gaarden Dvæet Stykke ovenfor Søbo, har paa et Sted ni anseelige Høie, mere mindre demolerede, hvoraf een udgjør en ligesidet Triangel, hver Side 40 Fod lang og med et to Fod dybt Hul i Midten, og paa en anden Side, der er rundt om besat med Kampesteene, staaer i Toppen tre Alen høi Bautasteen, som er 4 Alen bred ved Roden og een Side i Toppen, ligesom 50 Skridt ovenfor disse findes paa en Høi en Jordhoug opkastet, paa hvis Top ligger en aalang flad Steen, hviler paa tvende Andre, med en mindre nedensfor, og strax ved den er en stor Høi, omgærdet med en Alen høie og en Alen brede Stene tæt ved hinanden; dog findes ingensteds i en saa snæver Omkreds saa mange Høie, som paa Gaarden Øvre Færbold, ikke langt fra Søen, hvor man i 1821 fandt en Gravurne af Klæbersteen og dannet en Urtepotte. Flere af disse Høie ere steensatte. Gaarden Die Høi har ligeledes mange Kampehouge, hvoraf ere paa en af Siderne dannet Høi, Egehougen kaldet, to Steenhøie, der omgives af en Ræd Stene, samt en et Par hundrede Skridt derfra, ligeledes Stene opkastet Høi, der gaar op i en Spids til nogle og tredve Fæd; og paa Gaarden Houge i Isenæsfiorden ere adskillige Høie af forskjellig Form og Størrelse, ligesom et Par Høie sees strax nedensfor Gaarden Skiftun paa Isenæsset, og nogle paa Knudsbjerg, der paa et Sted, Haaften kaldet, ved Erffjordens Udløb paa Syd-Siden, tillige er en ved Kunst gravet Jordhøi, som Almuen kalder Jættegrift. Ligesaa har den ogsaa til Isenæsset hørende gode og store Gravhøie. I Nærbald Sogn findes paa en Mo ved Sjøen Soppeland en mærkelig Høi, ganske lav, men dannet som et Hjul eller Triangel, hvis indadvendte Sider ere af 55 Fods Længde, tæt besatte med runde Stene i Kanterne, og i Midten en Trekant, ligeledes besat med runde Stene, samt med noget større Stene i Triangelens tre Hjørner, og to lignende men meget mindre Triangler paa Gaardene Vallem og Tvedt, ligesom paa Gaarden Mele i Mele Sogn nede ved Søen findes lignende Høie, tillige omgærdet

med Kampeffene, foruden endeel større og mindre runde Høie. I er paa Gaarden Birke, ved Kirkevelen til Aarbals Kirke, en Grøder er rundt omfat med smaa Stene omtrent 10 Skridt fra Grøden. Paa Gaarden Bjelland i Fister Sogn er strax ved Husene en Jernhøining, hvorpaa ere fem Gravhøie, alle omfattede med Stene, og sydlige Ende af hvilken Forhøining hæver sig en $4\frac{1}{2}$ Alen høi Alen bred Bautasteen, og paa Gaarden Eike, der ligger paa Grøden ligeledes i Fister Sogn, staar ved Søen en omtrent 3 Alen høi Bautasteen.

I Jelsø Vrgld findes paa Sletten omkring Hovedkirken (fordi Kirke) nogle meest mindre betydelige Gravhøie, og i en stor Grøde ved Kirken fandtes ved Gravning for tre Aar siden tvende øiensynlige med Kunst tilhugne, Steentugler af rød Granit og $\frac{1}{2}$ Gjennemnit, hvilke nu ere opstillede paa begge Sider af Kirkegaarden. Vigtigere i antiquarisk Henseende er den, forhen S. 84 a store Gaard Hemnæs eller Hebnæs. Her seer man nemlig i Stedet ni mærkelige Kjempehøie, opstaaede dels af Jord og dels af Kampeffene, og noget over 200 Skridt ovenfor disse, paa den af en Vasse, en 12 Fod høi Bautasteen. En af Høiene, i en Skibshoug, der har været 110 Fod lang, men i den nye saalebes er overfærdet paa Midten af en Ager, at kun begge med deres Hjørnerne tilligemed noget af Siderne ere i Behold, Kong Heds Grav, og ommeldte Steen Heds Sværd. Desuden fem til sex hundrede Skridt i N. V. fra disse Høie, nær ved nogle store aflange af runde Stene sammenkastede Houge. Paa Gaarden Hænselg ere ligeledes Gravhøie, blandt hvilke udmærkede aabne Jættegave, der holde omtrent 80 Skridt i Omkreds, og de af Stene dannede og med store flade Stene beklædte Gravhøie i den ene af $7\frac{1}{2}$ og i den anden af $6\frac{1}{2}$ Alens Længde, samt i $1\frac{1}{2}$ Alen brede ved Hovedet og smalere ved Fødderne, og af $1\frac{1}{2}$ Høide ved Aabningen, men inderst kun $\frac{1}{2}$ Alen. Derhos ere paa Gaarden ved Søen trede store af Kampeffene sammenkastede cimige Steendynger, ligesom paa den udenfor Hemnæs liggende og jævne De, Follersøen, sees to Bautaflene 20 Skridt fra hinanden ene 4 og den anden $4\frac{1}{2}$ Alen høi, hvis Grund, der er lidet end den omliggende Slette, har været adskilt fra denne ved endel lige Grøfter i en retvinklet aflang Firkant, der igjen overfærdet en mindre Grøft. Videre har man paa den store og smukt beliggende Gaard, Fuglesteen, paa en Bjerggrub 8 Gravhøie, af hvilke Høie alle have en mere eller mindre aflang Form, den ene er 125 Skridt i Omkreds med henved 40 Fods Høide, og en anden 106 Skridt i Omkreds, men noget lavere, samt paa en lang og lav Høi to Bautaflene ene 2 Alen og den anden $3\frac{1}{2}$ Alen høi; hvorhos man paa Steber, paa Vestfjorden af denne Bjerggrub, seer Høie sammenkastede runde Stene. Paa Gaarden Haaland skal, ifølge de Gine, i en Grøde, som opgroves, være fundet et langt Sværd og et Spyd. I Høstetolen, ligeledes i Hovedsognet, staar to Stene, af ikke fuldt $\frac{1}{2}$ Høide, opstillede paa underliggende Stene, og paa en Bjerggrub, der ligger paa Gaarden Bergeland paa Dmbo, staar en lignende Sten,

over Randeshøide. I Sands Sogn har man paa Gaarden Hølland, paa en Klippehøi i Udmarken tæt ved Sulbals-Elven, to Bautaflene, den ene rund eller stokformig 5 til 6 Alen, og den anden firekantet en Alen høi, foruden hvilke en tredie, ligeledes stokformig, er, efterat være omstyrtet i 1825, anvendt ved Hygningen af et Huus, samt imellem disse Stene i en Cirkel 7 Gravhøie med den ottende i Midten. Endelig ere, paa den modsatte Side af Elven ved Gaarden Skeie, tre Gravhøie vestenfor Gaardens Hygninger, samt paa Sydsiden af Veien fra denne Gaard til Strandstedet Sand fire Høie, hvoraf een er omgivet med Rampeflene, og tre andre paa Veiens Nordside.

Sjældnt Sulbals Præstegjelds Hovedsogn (forb. Vinjar Sogn) ligger afides i en isoleret Hjelddal, de Gamles Suladal, har dog ogsaa dette Vinde marker fra Oldtiden, da der paa den store Slette, som omgiver Præstegaarden med et Par andre Gaarde, af hvilke den ene, Høstun, maa efter Navnet antages at have været et af Hedenfla-bets Offersteder, findes en Mængde Høie opstaaede, dels samlede og dels adspredte. De ere af forskjellig Form og Størrelse, meest runde hvoraf nogle ere høie og spidsopgaaende og andre flade ovenpaa, samt to eller tre ere trekantede, hvilke sidste synes at have været omgivne med Grøfter. De fleste ere endnu urørte, men i et Par af de runde Præstegaarden nærmest liggende Høie har man ved Gravning fundet Kul og forrustede Jernstumper, og i en af de andre Høie beretter Sagnet, at en stor Stat skal være begravet. At denne rummelige Slette har i sin Tid været en Valplads, er ikke usandsynligt, saa meget mere som et Sagn endnu fortæller, at en Høvding fra Nøldal skal her have holdet et Slag med Høvdingen fra Sulbal, og at de i Slaget Faldne bleve begravede i disse mange Høie. Høiere oppe i Dalen skal, saavidt vides, ingen Gravhøie gives, men Gaarden Sørestad, der ligger ligeoverfor og ikke langt fra Præstegaarden, har enkelte Gravhøie, i en af hvilke, der udgroves i 1840, fandtes forskellige Vaaben, og længere nede i Dalen, paa de udenfor Præstegaarden liggende Stene og Runde Gaardes Grund, saavel som paa flere Steder, ere adskillige Gravhøie. Desuden gives her flere af de saakaldte Røkkeflene, hvoraf den mærkeligste, der er omtrent 6 Alen lang og 4 Alen høi, og synes at være af Renneflaender givet den Stilling, som den har, ligger paa en Lav Aas, omtrent 2000 Alen lige i Vest fra Præstegaardens Huse, og en anden, men mindre, findes nærmere Præstegaarden paa den øverste Høide af en i Syd for samme løbende Bjergaas, hvorhos flere lignende Stene skal findes i Sørde Sogn.

I Vigedals Prgld's Hovedsogn er strax ved Gaarden Søndenaas Huse to meget store runde Røkkehøie, og en tredie, der laa midt imellem disse, blev for nogle Aar siden udjævnet, hvorved fandtes en forrustet Harnisk og Brudstykker af et Sværd, og sendes for den paa denne Gaards Grund liggende Vigedals Hovedkirke seer man i en Vig, Langstibstøen kaldet, Spor af en omtrent 50 Alen lang og 10 til 12 Alen bred Grav, der formodentlig har været et Stibstøst. Paa Præstegaarden ere ogsaa adskillige Gravhøie, saavel som paa Nabogaarden Vore Hallingstad, og paa Gaarden Mo, omtrent i Midten af den egentlige Vigedal, findes en 20 Alen lang og 8 Alen bred Stibstø.

med alle til en saadan hørende Stene, i hvilken Høi efter Sø Skjoldens skal ligge begravet. Ved den S. 86 omhandlede Haagenvig er i en liden Vig, kaldet Sagestrand, en 40 Al Gravhøi, hvori for mere end 50 Aar siden er fundet et stor sværd, ligesom omtrent paa samme Tid, ved Gravning i en den anden Side af Gaarden, fandtes en stor mæssig treleket Ø samt i en af de længere fra Søen liggende runde Høie en Af nogle forrustede Hesteskoer og enderel usfordærvede Hestehaar, i ved Roden af et Egetræ paa samme Gaard fandtes en fem Tommer lang Stang fint Guld af en god Vibestilts Tøkkelse. Dvalen i Vindeffjorden under Jmslands Sogn ere flere Grav forskjellig Form, samt i Nærheden af Krogenæs ved Indløbet a deffjorden, saavel som paa Søndenaanæsset paa Fjordens nordlig flere store af Stene opfaste runde Høie med store Fordybninger. Nær ved den paa Sydsiden af Vindeffjorden liggende Røseids Baaningshuse er en Høi, Bergshoug kaldet, der af er dannet meget steil til alle Sider, og paa hvis Top findes Spor af Fortidens Befæstninger, da her endnu sees baade Jern Mure og Fordybninger af Grave, ligesom man ved Gravn fundet Ralf, Kul og forrustet Jern, uden dog at Sagnet veed om Stedet at berette. Paa Gaarden Jmsland (ford. Jmsland) imod Kirken ligger en stor smuk Rjæmpehoug, Olmershoug i hvilken skal efter Sagnet været begravet en Kong Olmer, der regjeret over hele Jmsland. Desuden findes i Sandeids Sogn, til det egentlige Sandeid hørende Gaarde Vestfås, Østfås, Skieie, Vin Støple og flere, adskillige Gravhøie, hvoraf dog mange ved Or deels i ældre og deels i nyere Tider, ere blevene forstyrrede, og 1839 fandtes i en Høi paa Gaarden Andatjøn et vel vedlig tnerget Sværd af Bronze liggende ved Siden af en Grav med Afte og Been. I den i Aaret 1814 nedrevne Sandeids der var en meget liden Stavebygning, berettes saavel Vægge Loftet at have været aldeles bedækkede med Runer (??), men a Kirke have nu alene tilbage den ene Klofte, i hvilken ligeledes findes indstøbt en heel Deel Runer, men tillige saa mange Fælliger, at de maatte aldrig ville blive bedækkede.

Af Nærstrands Præstegjelds Gaarde har Sand i Udmark en Slette to Bautaflene, hvoraf den største, der er 7 Alen i lileformig, er nu nedfalden, men den anden, der er af 5 Alens staaer endnu opreist, og ved Hinderaa Kirke, et Par Alen fra gaardsmuren nær ved Elben, staaer en Bautafler omtrent 10 over Jorden. Paa Gaarden Overland fandtes for henimod et Aar siden i en Høi en af Stene opsat Grav, bedækket med en flad Sten, og nær ved denne sees flere Levninger af Mure eller gjærder i aflang Firkant, 20 til 40 Alen lange og 8 til 11 brede, samt flere lignende saavel i denne, som i Rabogaarden Røsses Udmarker. Paa Gaarden Leeranger i Høvedsfogeds Deel sees, i 69 Alens Afstand fra Søen, Levninger af et muret Fiksnest 53 Alen langt og 14 Alen bredt, og paa flere Steder se liggende Stenrøser. Hvorvidt den i Skjoldsfjorden liggende De, B

saaledes som Ravnet lader formode, har havt nogen Borg eller Befæstning, kan ikke opgives. Afskillige større og mindre Bautastens lader paa Stjernersterne. Saaledes staaer paa Bjergsøen, i en til Gaarden Ræsfem hørende Frugthauge, en syv Alen høj Steen, og andre lader ved Gaardene Løland og Jorftab paa Dumbo, saavelsom paa Berne Ube, Hils og Helgø, og udenfor Kirkeens nordvestlige Spids paa en Holme Hindborg kaldet, hvor Sagnet vil at en Ræsfænge skal have boet, seer man Trappetrin der have ført op til en her forhenværende Borg eller Jorftandsning, og paa Toppen af Holmen er en Brønd af betydelig Dybde, der synes at være udhuggen i Bjergst, ligesom ved landingsstedet ere Levninger af et stort Skibsnøst.

I Skjolbs Præstegjelds Hovedsogn har man paa Gaarden Grinde tre Stene opreiste, og en femte, der er afflaaet tæt nede ved Jorden, ligger som Bro over en Bæk og er omtrent femten Fod lang, hvilken høide de opreiste Stene ogsaa synes at have; og 30 til 40 Skridt i Nord fra disse Stene staae ved Siden af hinanden to mindre Stene, omtrent tre Alen høie. Paa Østrim Gaardene ere mange Gravhøie, og ved her i 1826 at bortrydde en Steenrøs, fandtes en af Heller opmuret 5½ Alen lang Grav, hvori nogle af Høide fortærede Stumper af Jern, samt nogle og tyve Perler med flere Smaatinge, og paa Ræsgaarden Furhuus fandtes i en lignende Røs en Grav hvori en Kobberkjedel af en Skjeppes Rum med Afte og Levninger af Kul. Ved Brævnningen af en Potatoskjelder paa Gaarden Garaldseide stødte man for endel Aar siden ligeledes paa Levninger af en Grav, hvori fandtes nogle forrustede Jernstumper, som det syntes, af Stigbøller og Vidsebeslag, med en Urne af hvidt, men ureent Glas, flebet paa Udsiden i maas Rhomboider, og af halvanden Pæls Indholb. Endelig har man paa Gaarden Vaarre i en Ager fundet i Aaret 1828 en Sværdspids og endel Glasperler, samt i Aaret 1840 en Gulbring af 10½ Lods Vægt. Paa Gaarden Dom i Vads Sogn ligger en 7 Alen lang Bautasteen omfjyrtet.

Skudsnæs Præstegjelds Hovedsogn har ikke mange Oldtidsminder at fremvise, dog staaer oppe paa en Bakke i Sydvest for Falsnæs Præstegaard, Galgebakken eller Galgehøgen kaldet, en anseelig Bautasteen; der benævnes Marlas Synaal, og paa den nordligere liggende Gaard Skidnedal er en stor Kjempehøug. Vigtigere i antiquarisk Henseende er Vrglbets vestligere under Ferkingsfald Sogn henhørende Deel. Her har den betydelige, S. 90 omhandlede Gaard, Ferkingsfald en Mængde Oldtidsminder, nemlig strax vestenfor Gaarden en anseelig Gravhøj af 140 Skridts Omfang, Ferkingshøgen kaldet, samt nordenfor denne en Mængde Steensætninger i rectangulære Figurer af forskjellig Størrelse, tilligemed en to Alen høj Bautasteen, hvorhos ved Stranden ere tvende anseelige Skibsnøster, det ene 50 Skridt langt og 15 Skridt bredt, og det andet 40 Skridt langt og 11 Skridt bredt. Paa den nordligere liggende Ræbogaard Stave er ligeledes et vigtigt antiquarisk Fælt paa en Slette ved en Bugt af Søen, hvor der foruden nogle runde Høie, af hvilke den største holder 63 Skridt i Omkreds, ere tre saakaldte Fodangelsfigurer, samt nogle eneflsaaende Stene og

Levninger af Steensætninger¹, hvorhos endel Gravhøje findes i den bygden under Næstø Sogn. Det for Oldgravnstjerne mærkelige i dette Brgld er imidlertid paa de til Den Store Buxten høm Gaarde Alvestads, Søbst og Buxnebergs Grunde, hvor der deels i Sundet imellem Buxten-Derne, deels længere inde paa Den ved Alstad Vandet søndenfor Sognets Kirke, findes en Rængde Gravhøje, Steensætninger m. m. hvoriblandt udmærker sig en Særlig, 170 Skridt i Omkreds og 12 Alen i lodret Høide, ligesom hvilken, paa Sundets modsatte Side, er en anden Steensætning af omtrent samme Størrelse, og bestående af en Samling af Monumenter, der udbredte langs bemeldte Sund, har paa Gaarden Alvestads Mark en aaben Jættegrav af betydeligt Omfang, men hvoraf nu kun Løsen er tilbage². Desuden gives paa Den Lille Buxten, foruden fornævnte Rængde ved Buxtensundet, nogle mindre Gravhøje, samt paa nordligere Gaard Kro nogle meget mærkelige Gravhøje.

Omgængen af det i historisk Henseende saa bekjendte Augvaldsdal er i antiquarisk Henseende meget mærkelig³. Her har man paa den Hægaarden, et Par Flinteskud fra Gaardens Bygninger paa den i kaldte Kongshoug, der er en i Nord og Syd løbende nogle hundrede Skridt lang Bjergryg, Levninger af en med en Steenkræds omgivet Gravhøj, der antages at være den her i det syvende Aarhundrede boende Kong Augvalds Grav, og noget i Nordøst for denne laa større og anseeligere Gravhøj lige ved Nordenden af Kirkegaardens Hegningen, der havde Ravn af Kongshoug, hvori saaledes formænt Kong Augvalds Gudsdom maa have været jordet, men denne sidste her havde et Omfang af over 170 Skridt og omtrent 8 Alens Højde samt i hvilken ved Gravning i Aaret 1834 fandtes, foruden to store og en stor Guldring, tilsammen af 38 Løbs Vægt, flere Stykker af smukt arbejdet Sværd, to Kjæder, hvoraf den største af Kobber, en sorte og blå Glasstykker m. m., er nu ved den i de sidste Aar foretagne Udvidelse af Augvaldsdals Kirkegaard aldeles forsvunden, hvor

¹ De her nævnte Oldtidsminde beskrives meget afserligen i Udskriftet "Om det 2de Bd. S. 215—235 af Biskop Neumann, som tillige fremsætter Hypoteser angaaende Bestemmelsen af den store Samling af Steensætninger som findes paa Hæringstad, hvilke Hypotesers Resultat er, at bemeldte Steensætninger ere Grundvolde af Borge, Hæstebudsale m. m. (?).

² Ogsaa Monumenterne i Buxtens Sund ere udsatlige beskrevne i 2de Bde, og er det formodentlig paa Grund af bløse Monumenters Mangel at Forfatteren af Noterne til Kalle Oversættelse af Snorre (1ste Bde. 364) antager, at det er her og ikke i Soltensund, hvor Kong Kong Olaf den fjerde (sef. S. 78 og 99), og at det er en Skrivfeil hos Snorre at sammesteds staaer Soltensund i Stedet for Soltensund. Denne i meentlig noget dristige Slutning finder ogsaa Redhold i Urda (2det Bde. 210—213).

³ Nogle ældre Efterretninger om Augvaldsdals i antiquarisk Henseende i man i Biskop Hansens Archiv for Skolevesen og Oplysningsens Udvalgte i Christiansands Stift, 1ste Bde. Kjøbh. 1800. Na har man se "antiquarisk-historisk Etiske af Augvaldsdals", ved Johan R. Christis, i 2det Bde. S. 322—347, hvori meddeles udførlige Efterretninger om Oldtidsminde i denne Deel af Brgldet.

ogle Oldsager, hvoriblandt en $\frac{1}{2}$ Lod vægtig Guldbaal fandtes. En : Har Allen fra Kirkens Nordside opreist staaende Steen, 13 Allen høi, 11 Tommer bred og 9 Tommer tyk, der af Almuen benævnes Jomfru Marias Synaal, og er, saavidt vides, den anseeligste af alle nu i Landet værende Bautasteen, formodes i sin Tid at have tjent til Prydselse for hemelte Gubdoms Grav¹; derimod findes den Steen, som ifølge Historien var opreist over Rugvald, og skal have været 15 Allen høi, nu ikke mere, da en anseelig Steen, som i den nyere Tid laa fuldkastet, geleedes paa Nordtiden af Kirkegaardens Indhegningen, og som antoges at have været denne Steen, nu er knust². Noget fra Præstegaarden i Sydvest er Gaarden Velde, hvor paa en liden Høi indtil den nyeste Tid har staaet en Steen af $3\frac{1}{2}$ Allens Høide, og i Sydvest for denne laa der den saakaldte Konges Høi, hvor der har været en Rængde forskjellige Oldtidsminder, der i den nyere Tid efterhaanden ere forsvundne, hvilke Minder man har antaget at være opførte over de Rømerne, der faldt i Kampen for og mod hemelte Kong Rugvald³. Det mærkeligste Sted i denne Egn er imidlertid den i Nordvest for Præstegaarden liggende Blodhøi, en langstraaet Nas tilhørende forskjellige Gaarde, hvor der i mere eller mindre forstyrret Tilstand ere nogle og halvtredshundstyve deels runde, deels firekantede Høje, som man antager at være Minder om den her i Midten af det tiende Aarhundrede forefaldne Kamp mellem Kong Hakon Vælsfær og Kong Erik Rødbæres Sønner. Af disse ligge i en Række 9 større og mindre Høje, blandt hvilke to ere meget anseelige, i den vestligste af hvilke der Gravning er fundet et Gravsted, 76 til 78 Tommer langt og 32 til 36 Tommer bredt, hvori fandtes Stykker af en Kobber Sværdklinge og af en hamret Guldblade, samt en Gulbring af vredet Arbejde, og den østligste, der fører Ravn af Guttormshøien, er af omtrent 150 Skridts Vidde og blev udgravet i 1831, Skelettet af en Mandsperson af middelmaaig Størrelse med et Sværd paa Brøstet, foruden nogle bronze-Sager⁴. I Nærheden af disse Høie er i en regulær firekantet steensætning med indadkrummede Sider, hver af 14 Skridts Længde, og omtrent 6 Allen høi Bautasteen opreist. Udenfor den nærmeste Omegn af det egentlige Rugvaldsnæs staaer paa den søndenfor Præstegaarden liggende Gaard Klosthuus en smal, men høi Bautasteen, ligesaa

¹ Ufr. Urba, 2det Bd. S. 240 og 329, hvorfra man seer, at under Opførelsen af den nye Kirke paa Rugvaldsnæs har denne Steen af dens Top mistet en temmelig stor Splint paa dens indre Side som vender til Kirken. Paa Steenen skal, ifølge Worms Monumenter S. 497, langs opad dens brede Side have været en Række Runehogkavet, men af disse sees nu ikke noget Spor.

² See Kong Olaf Tryggvessens Saga hos Snorre, Cap. 71. Da saavel Kong Rugvalds som Kongs Gravhøie skal være blevne opgravne ved Kong Olaf Tryggvessens, ere muligen de paa disse Høie staaende Steene derved komne bort fra deres Sted.

³ De her endnu tilværende Oldtidsminder anføres i Urba, Andet Bd. S. 325 og 326.

⁴ Om den i 1831 foretagne Gravning kan eftersees "Nordisk Tidsskrift for Oldtidsvidighed" Første Bind S. 416.

flaaet ved Gaarden Vaarres Røster en $3\frac{1}{2}$ Alen høi, bred og taasteen, begge heldende noget mod Sydøst, og tæt ved den indtil for halvhundrede Aar siden flaaet en anden Bautasteen, ligger nede i Søbruggen. Paa Eidet imellem Kobbervigen vaagen ligger paa Gaarden Indre Eides Marker en Samling Gravhøie og Steenroser, af hvilke sidste een, hvori skal have huult rundt hvælvet Gravkammer, er af 120 Skridts Omfrem som en af Høiene af 105 Skridts Omfrem, foruden fire rundsætninger af 60 til 70 Skridts Omfang, samt en omfjærrtet P af 8 til 9 Alens Længde (Urda, Andet Bind, S. 235—238), den synligst i Sognet ved Karmfjund liggende Gaard Søndre Grund en temmelig stor Gravhøi, hvori for længere Tid siden taget Gravning, hvorhos strax vestenfor den her gaaende findes endel Steensætninger eller Bygnings-Tomter af samme størrelse som de forhen ved Ferkingsfald anførte, og paa hvilke Bygninger antages at have flaaet. Endelig sees paa Toppen af den i den paa Karmfjundens Vestside indgaaende Gindes Levnninger af en Graasteensmuur, som formodes at have da forstændning. Røstestene findes paa forskjellige Steder i men uvist om disse skulle anses for Naturens eller Kunstens Treenes saadanne, af omtrent 6 Alens Længde, 3 til 4 Alen og 4 til 5 Alens Høide, ere beliggende paa en straa Bjeldse ovenfor foranførte Gaard Vaarre, og to andre lignende, som steds vare oplagte, ere nu nedbrullede.

I Torvestad Præstegjelds Hovedsogn har den S. 93 om Gaard No, hvortil en Deel af Blodheien hører, foruden trene vedkommende Gravhøie, endnu andre Oldtidsminder, nemlig tæt Gjerdet, der stiller Gaarden fra Blodheien, en 5 Alen høi Skridt vid Jordhøug, Knapheugen kaldet, nærmere Færgestedet for Gaardens Huse en 84 Skridt vid og 5 til 6 Alen høi nedfjærrtet Steendhøse, samt omtrent 80 Skridt længere nede ved E en destrueret Steendhøse af 55 Skridts Omfrem. Af den forvarende Steenkirke, hvoraf endnu i Begyndelsen af forrige Aarhøi sidste Hjerdedeel Murene vare tilbage, lader nu den søndre Kan tildeels bestemme, dog sees saa meget af Tomten, at Kirken høiden og smal, og omtrent 120 Skridt nordensfor denne Tomt paa Bautasteen, næsten 4 Alen høi, nede $2\frac{1}{2}$ og i Toppen $1\frac{1}{2}$ Alen samt 22 Tommer tyk, lidt nordensfor hvilken er en firekantet 21 lang Grav, Vorgardshøugen kaldet, med trende store og smukke stene endnu staaende, samt tæt ved denne Levnninger af to begravte Høie, og lidt i N. V. derfra sees man en $26\frac{1}{2}$ Tomme høi Tomme bred Stump af en for nogle Aar siden afbrudten Bauta-Gravsten kaldet, ved hvilken var en for omtrent 50 Aar synlig stor firekantet Grav, Haavardshøugen kaldet. Paa Rabo, Nordbo er tæt ved Gaardens Huse en halvdestrueret Høi, 45 Skridts Omfrem, og paa Kanten af Straaningene ned mod Karmfjund Toppen udgraven Høi, 80 Skridt i Omfrem og $3\frac{1}{2}$ Alen høi, søndenfor hvilken er en $3\frac{1}{2}$ Alen høi, $3\frac{1}{2}$ Alen bred og 3 Alen paa trende Underliggende hvulende Sten, der ligger i den

og saaledes formenes at være af de saakaldte Røstestene, hvorhos paa Gaarden ere tre andre tildeels udgravne Høie. Et mærkeligere anmærksværdigt Fældt er paa den nordligere liggende Gaard Gundersshoug, hvor der tæt ved Gaardens Bygninger hæver sig en 7 til 8 Alen høi og 114 Skridt vid Jordhoug, Gundersshougen kaldet, omgiben med en Steenring, samt ikke langt derfra en $6\frac{1}{2}$ Alen høi og 122 Skridt vid, endnu uforstyrret Jordhoug, noget nordensfor hvilken er en af Landets anseeligste Høie, der har Navn af Storhoug, er 182 Skridt i Omkreds og 14 Alen høi, og længere nordlig en omtrent 70 Skridt vid, tildeels ødelagt Høi, Pighoug kaldet, foruden 10 andre paa Gaardens Marker afspredte mere eller mindre udgravne Høie, hvoraf den saakaldte Kirkehoug i Gaardens Udmærk er 123 Skridt i Omkreds og 7 til 8 Alen høi, samt søndenfor Gaardens Baaningshuse en 90 Skridt vid og 6 Alen høi, tildeels udgraven Steendysse, hvori et libet steensat Brævkammer foruden brændte Been efter Nyttet skal have afgivet et Få libet Fund af ædle Metaller. De vestensfor liggende Høie Gaarde ere mindre rige paa Osthidsminder; imidlertid har Nørre Høie fem eller sex Høie, nemlig ikke langt fra Gaardens Huse to smaa og to store halvudgravne Høie, tæt derved en oval stor Høi, der synes at have været en Grav, og paa en Bjergknaat, ikke langt fra Høiebaagen, en udgraven oval Steendysse, af 56 Skridts Omkreds, og paa Nørre Høie er et Par Jordhøie i en af hvilke man i et Gravkammer af henvend 2 Alens Længde har fundet en Leerne og brændte Been. Ligeledes findes paa de længere i Vest og Nordvest liggende Gaarde, Stange, Vikingstad, Torvestad og Haaland flere afspredte Høie, hvoraf to paa Stange, der for første Deel ere udgravne, to paa Vikingstad nede ved Søen, samt paa Torvestad tæt vestensfor Kirken en stor næsten forstyrret Sandhøg, og i Nordost for Præstegaarden en 60 Skridt vid oval Gravhøi, stad ovenpaa, foruden en anden lignende næsten urørt Høi i Nordost for forrige, hvorhos paa Skjellingstad er en noget medtagen liden Gravhøi, og paa Gaarden Haaland en stor Høi noget vestensfor Gaardens Huse, foruden tvende mindre. Videre have, af de til Karmøens nordligste Deel hørende Gaarde, Høusten fire Jordhøie, hvoraf den første ligger nærved Gaardens Huse, samt den nordligere Gaard Dugnes to anseelige, men meget forstyrrede, Steendysser, og af de paa denne Strækning ved Karmøund liggende Gaarde, Store- og Lille-Sund, er især den første, der støder til foranstøttede Gundersshoug, rig paa Gravhøie, hvoraf tre vestensfor Gaardens Huse liggende Høie, af hvilke de to ere omgivne med Høie Steenringe, ere anseelige, og deraf den mellemste bærer Navn af Røsthougen, fordi der paa denne Indtil for omtrent hundrede Aar siden har staaet et stort Steenkors. Af de øvrige paa denne Gaard værende 9 Høie, er i den saakaldte Hermelehoug fundet Levninger af brændte Been, og længere nordlig er en stor endnu urørt Høi, Halvforingen kaldet, foruden tre smaa i Toppene gravne Høie. Paa Østiden af Karmøund er det mest betjendte Monument de saakaldte fem haarlige Jomfruer, der er en Samling af Bautaene tæt nede ved Søen paa Gaarden Rørens Grund, der ere anbragte i Form af et Slags Kors i en smagt ophøiet Trekant, hvis Gjennemsnit er 40 Skridt, og hvis Side ere af 52 Skridt

Gravhøi, Mossebo fire tem-
den, samt Lille Sund en-
for Mossebo, er Gaarden i
Hemningshougen kaldet, her
Længere nordlig sees paa
Sørhoug og Grønhoug &
der ligge ved Kirken paa
de første. I denne Egn
efter Snorre paa Hougom
bedækket med en halvffort
Nordvest for Kirken i Hoi-
Høie, den ene, der ligger i
ansørt, bærer Navn af Ha-
det er i denne, Kong Har-
den Formening, at Harald
nordenfor ved Gaarden So-
lang og 14 Alen bred, hvor
at Kongens Grav var ned-
10 Alen bred, at den flade
laa da i bemeldte Gaard
samt at den Steen, der ha-
op til Gaarden, hvormod
indsluttet i Muren af Kirke
paa Gaarden, 6 Alen la-
sees aldeles intet Spor, h-
et Steenkors af 5 Alens H-
Tommer, og i Gaardens
samt nede ved Søen en

Bergens Kjøbstad¹.

Denne, fra gammel Tid den vigtigste blandt Norges Kjøbstæder, ligger på det Indre af en fra Havet imellem Næsen og Fastlandet under Jordhordlebens Fjogderi indgaaende Fjord, her Byfjorden kaldet, omgivet af Fjælde, paa en Holshøide af 60 Gr. 23 Min. 37 Secunders Brede, og 22 Gr. 58 Min. 46 Secunders L. Længde fra Ferro², 3 Mile i N. fra Havet, 16 $\frac{3}{4}$ Mile (hvoraf 7 $\frac{1}{2}$ Mile Søvei) i S. W. fra Leiralsøren, 46 $\frac{1}{4}$ Mile (hvoraf 7 $\frac{1}{2}$ Mile Søvei) i W. N. W. fra Christiania, 9 $\frac{1}{4}$ Mile (hvoraf 10 Mile Søvei) nordensfor Stavanger, 37 $\frac{1}{4}$ Mile hvoraf 15 $\frac{1}{4}$ Mile Søvei) søndensfor Molde, 44 $\frac{1}{4}$ Mile (hvoraf 16 $\frac{1}{4}$ Mile Søvei) søndensfor Christiansund og 58 $\frac{1}{4}$ Mile (hvoraf 17 $\frac{1}{4}$ Mile Søvei) i Sydvest fra Throndhjem. Efter Routen for Damparten, regnet efter Sømile, er Afstanden fra Throndhjem 85 Mile, fra Christiansund 63 Mile, fra Molde 51 Mile, fra Alesund 42 Mile, fra Stavanger 25 Mile, fra Christiansand 65 Mile og fra Christiania 66 Mile³.

¹ Blandt de forskjellige haandfrevne Kilder til Bergens Beskrivelse, man er i Besiddelse af, er Conrector Ewardsens med megen Flid ubearbejdede Beskrivelse af Bergen, hvis Fortale er dateret den 8de Marts 1674, den ældste og vigtigste, ligesom den ogsaa troeligen er bleven fulgt af alle Forfattere, som senere have skrevet om Bergen. Dernæst er Borgermester Claus Fasting's i Aaret 1722 forfattede og af Hildebrand Meyer i 1767 udgivne "Historiske Beskrivelse om Bergen" af Betydighed. Af trykte Kilder har man Holbergs Bergens Byes Beskrivelse, Kjøbh. 1737, og flere Gange senere, samt "Bergen og omlyggende Egn, et Digt," i topogr. Journal 22de Hefte, S. 80—113, hvortil ere søiede oplysende Noter og Anmærkninger, saavel af historisk Indhold som angaaende de Bergenske offentlige Indretninger; og endelig har man "Bergens Beskrivelse af L. Eagen og H. Foss," Bergen 1824, 786 S. 8o., ligesom af L. Eagen "Historisk Vandring i Bergen og dens nærmeste Omegn," i Tidsskriftet "Urda", Andet Bd. S. 257—295. Desuden have flere Reisende meddeelt Bemærkninger angaaende Bergen, blandt hvilke udmærker sig Wilhelm v. Reinshls i Neue allgem. geographische Ephemeriden, 5te Bd. 1819 S. 17—58, indførte "Beschreibung der Stadt Bergen und ihrer Umgebungen," der leverer meget gode Efterretninger om Stedet, og hvoraf et Udtog er oversat i Wolfs Journal for Politik, ic. 1824, af hvilket igjen et Uddrag findes indtrykt i Bergens Beskrivelse ved Eagen og Foss, S. 759—789.

² Den geographiske Beliggenhed er bestemt efter Demfirkens Polshøide. Gfr. Prof. Hansen's Rejsedbemærkninger i Nordstjens Trede Aargang, Sp. 667—669.

³ Bellangerne ere her regnede efter Postveien. Den nu under Arbejde værende Hovedvei fra Christiania igennem Hallingdalen og over Fjeldet til Leirdal vil blive 4 $\frac{1}{2}$ Mile kortere end den her anførte, ligesom den for endel Aar siden paatænkte Postvei over Kongsberg igennem Døre Tellemarken, og over Fjeldene til Roldal og Hardanger, samt videre igennem Dns Fjeld, vilde, saafremt den var kommen i Stand, være bleven betydelig kortere.

Stedets ældste Navn har været Bjørgvin eller Bjørgvn senere, allerede i den fjerde Halvdeel af det trettende Aarhund opstaaet Bergvin, og i det femtende Aarhundrede det nuværende. Her var tidligere, som det synes allerede i Midten af det tiende Hundrede, et Handelssted¹, hvor formodentlig den herværende Omegnens gode Fiskerier havde bragt endeel Mennesker til at sig, dog skal, efter Snorre, Stedet først omtrent 1070 være blevet rettet til en Kjøbstad af Kong Olaf Kyrre, der ved Begy bragte endeel Fremmede, især Engländerne og Skotter, til her Bopæl, samt paabegyndte Bygningen af Kongsgaarden og den saa skønne Christkirke. Under Kong Magnus Barsebids tiårigt Regjering, 1093—1103, forekommer Bergen ikke i Historien, men hans Sønners Regjering var her allerede et Bispestæde, og en Sønner, Sigurd Jorsalafarers Broder Kong Ernst, udkøbte Kongsgaard med en anseelig Træbygning, opførte i Kong selv Apostel-Kirken, anlagde St. Michaels Kirke og St. Nicolai. Stiftede det Erkeengelen St. Michael helligede Munkeliv Kloster den næppe halvhundredeaarige Kjøbstad havde allerede en anseelig befolkning, i det mindste tre eller fire Kirker og et Kloster, hvill satte til Stedets Anseelse i andre Henseender. Efter Kong Jorsalafarers Død (1130) blev ogsaa Bergen hyppigere end Regjernerne Opholdssted, og derved tillige Skuepladsen for i Begivenheder. Saaledes blev i de første Dage af Aaret 1133 regjerende Kong Magnus Sigurdsen her overfalden af Harafangen, gjort blind og i andre Maader mishandlet, og her Aar derefter, i December 1136, blev Kong Harald Gille her af sin foregaaende Broder Sigurd Slembebedegn, og begravet i Kirken. En lige Skæbne med Faderen havde, i Aaret 1155 omtrent, Sønnen Kong Sigurd Haraldsen, Sverres Fader, i Ruus blev overfalden af Broderen Kong Ingi og efter nogen Tid dræbt, samt ligeledes begravet i Christ-Kirken, der var Stedets Domkirke. Aar 1164 blev den attenaarige Magnus Erling Indflydelse af Faderen Erling Skakke (som Aaret i Forveie ladet Kronprætendenten Sigurd Sigurdsen halsbrygge i Grubb Dørværelse af den pavelige Legat Stephanus, af Erkebiskop med megen Heitidelighed kronet og salvet, der var en Ceremoni ikke forhen havde været Vidne til her i Landet. I Aaret 1172 Bergen². Kong Sverre Sigurdsen kom første Gang hertil

¹ I et Document af 1428 indført i Ny Danske Magazin, 1ste og 2de Bøger endnu Navnet Bergvin, men i Breve af 1407 og 1521 i Magazin, 3de Bd. S. 178, 4de Bd. S. 344 og 5te Bd. S. 36. Bergen. Om Etimologien til Stedets gamle Navn kan eftersees Kalle Overførsel af Snorre, 1ste Bd. S. 84 og 85.

² See Schønninges Norges Historie, 3de Deel S. 400, sammenholdt Kalle Overførsel af Lardala Saga, i tredje Bind af Runer 28, og hvad Jussit. Berg i denne Anledning har anført i Sammenfatning af Folke Sprog og Historie, S. 597 og 98.

³ Dette berettes i Annales lald. regii i Script. rerum Danicarum p. 63. Edvardsen og hans sønne Kristoffer have bestemt intet

180 om Sommeren, da han uden Modstand bemægtigede sig Staden, men maatte den paafølgende Vinter her udholde et Angreb af en Hær fra Nordhorblehn under Anførsel af Jon Rutiza paa St. Hans Holmen (nu Engen), hvorved dog Kongen blev Seierherre. En hidsejre Fægtning forefaldt nogle Maanedes senere, strax efter Vindsetid 1181, imellem begge Kronprætendenterne Magnus Erlingssen og Sverre Sigurdssen paa Byfjorden strax ved Bergen, hvorved ogsaa den Sidste faldt af med Seieren og fratog Magnus 18 Skibe, men da denne, som var flygtet til Stavanger, derfra kom tilbage, fandt Sverre det raadeligt at forlade Bergen og drage nordøst. Dog kom han igjen i Sommeren 1183, overfaldt Magnus ganske uventet, fratog ham hans Maade, gjorde betydeligt Bytte, hvoriblandt Magnus's Krone og Scepter, samt nødte ham til at rømme Landet og søge et Tilflugtssted hos Kong Valdemar i Danmark. Ved denne Leilighed afbrændtes en ikke ringe Deel af Staden; men dette var ogsaa den sidste Kamp imellem disse Konger paa denne Kant, thi i det følgende Aar faldt Magnus i Slaget ved Fimbreite i Sogn, og Sverre lod ham med megen Pragt begrave her i Bergen. Imidlertid endtes derved ikke Kampen mellem de stridende Partier, og Bergen befriedes heller ikke for deres Røverier, thi i 1185 og 1188 blev Staden gjæstet af Ruffangerne, hvilken Mærkeskæde i det sidste Aar opløstes, og i Vinteren 1193 til 1194 af det uhyggelige Parti Gysfeggerne, som havde hele Landet inde og belejrede den Aaret i Forveien her anlagte, og da af Dronning Margaretha beboede, samt af Sigurd Borgarklet forsvarede Fæstning Sverresborg; dog kom Sverre om Vaaren med 20 Skibe fra Thronbjørn, befriede Byen og tilintetgjorde Gysfeggerne i Slaget ved Florevaag. Men en større Ulykke overgik Staden nogle Aar senere, da i 1198 Baglerne, efter afskillige Smaaafgøtninger og efter forgæves at have søgt at bemægtige sig den af Virkebenerne under Sverre selv besatte Fæstning, tilsidst St. Laurentii Aften, ifølge den Ølske Biskop Nicolaus's Raad og under dennes Anførsel, satte Ild paa Byen paa trende Steder, hvorved hele Østsidan af Vaagen, fra Korskirken indtil Sandnes, med sex Kirker lagdes i Aske, samt Fæstningen med Slottet kun med største Anstrængelse blev reddet, og var det derefter Baglernes Hensigt aldeles at tilintetgjøre Staden, som de agtede at forflytte til et andet Sted¹. Dette var den anden ødelæggende Ildbrand, og det første Banhælv Bergen undergik i Kong Sverres Regjeringstid. Denne Konge tilbragte en stor Deel af de senere Aar i Bergen, hvor han 1194 blev kronet. Bergen var ogsaa ved Udgangen af det tolvte Aarhundrede en Stad af megen Anseelse og med megen Handelsrørelse², og synes Byens Borgere, blandt hvilke Magnus Erlingssen, saalænge han levede, havde sine meest trofaste Tilhængere, endnu i den sidste Tid

¹ See Sverres Saga, Cap. 150.

² Dette ser man dels af en Beskrivelse over en ved Aar 1192 foretagen Rejse til det hellige Land, i Script. rerum Danicarum, T. V. p. 353, hvor Bergen anføres som Landets mægtigste og anseeligste Stad, men tillige Beboernes Tilsviælgelse til Druffenfab og deres ugudelige Levnet skildres med stærke Farver, dels og af Kong Sverres Saga Cap. 103 og 104.

ikke at have været Kong Sverre meget hengivne¹. Vedvaget af Sverre sine Dage blandt dem den 9de Marts 1202, hvorefter han med megen Høitidelighed blev begravet i Christkirken.

I de paafølgende Aar hjemsejtes Bergen ikke sjelden af Baglerne, hvorved flere Fægtninger foreskaldt. Saaledes overfaldt Hakon Salis Aar 1206 Baglerne her i Byen og anrettede et stort Nederlag blandt dem; men Aaret efter kom disse altes hertil, satte Ild paa Staden og bestormede Kongsgaarden, som tilsidst, efter tapper Modstand, af Kongen paa Levnetsmidler og Vand maatte overgive sig, hvorefter Baglerne lodde Slottet opbrænde og Murene aldeles nedrive. Dog blev Kongsgaarden tre Aar derefter igjen opført af Kong Ingi Baardsen, som den egentlige Fæstning først senere.

Kong Hakon Hakonsens langvarige Regjerings Tid var religiøs i Bergen. De Begivenheder, her foreskaldt i denne Tid, vare af det høi- delige Slags; og da Kongen jævnlig her holdt sit Hof, maa Staden derved meget være opkommen. Aar 1223, den 29de Juli, holdtes den mærkelige Herredag i Bergen, paa hvilken Kong Hakon Hakonsen erkjendtes at være rette Arving til Norges Rige fremfor Stale Jar og de øvrige Prætendenter, Aar 1247 den 29de Juli blev den nye Konge høitideligen kronet i Christkirken af den pavelige Legat, Cardinal Wilhelm, og 1261 blev Hakons Søn Magnus her formælet med den danske Prindsesse Ingeborg og begge kronede. Af disse Høitideligheder foregik begge Kroninger i Christkirken, men Formælingen og den Anledning af Kroningerne foranstaltede Gjestebude i Kongsgaarden ligesom de Thing, der holdtes i Anledning af Cardinalens Kom- sandt Sted paa Christ-Kirkegaarden. Da Kong Hakon tilbragte saa stor Deel af sin Tid i Bergen, maa han antages især at have yndet dette Sted. Det var ogsaa her, han rustede sig til sit store Færd til Skotland i 1262, og hvorfra han med en anelig Flaade vilde affeilde; og efterat være død paa Hjemveien fra dette Tog i Kirken paa Drfengerne den 15de Decbr. 1263, blev han ført hertil og be- gravet hos sine Fædre i Christkirken i Marts Maaned Aaret derefter. I denne Konges Tid fik Bergen Tilvæxt af adskillige offentlige Byg- ninger. Hakon lod nemlig med flere Steenbygninger udvide den øst af Baglerne ødelagte og af Kong Ingi Baardsen igjen opbyg- gede Kongsgaard, samt opføre Borgen, og omgive den tilligemed Kong- gaarden med en Muur. Af Kirker opførte han Apostelkirken i Kon- gaarden af Steen, samt Mafskirken og det derved liggende Klost- foruden St. Catharinas Kirke med sammes rigt doterede Høspital i Sandbroen, og Allehelgenes-Kirken i Bunden af Waagen, hvilken Kir- ken i sin sidste Snydelse fik et betydeligt Torkedags; dog i det ved denne Kirke for Fattige, ligesom det ved St. Catharinas Kir- ke for Spebalkte, anlagte Høspital ikke i Stand fører under hans E- Kong Magnus Lagabæter i Aaret 1266². Skjøndt Staden saaledes

¹ Herom vidner Kong Sverres Tale i hans Saga, Cap. 146.

² See Hakons Saga, Cap. 333, Scriptores rerum Danicarum T. III. 107, og T. VI. p. 250, Annals af 1278 eller 1277, i Westelins Dip

ferligen tiltog under Kong Hafon, fristede den ogsaa den haarde Hæbne at blive i Sommeren 1248 rammet af en betydelig Ildbrand, i trede i en Tid af 65 Aar, hvorved den hele behøvede Deel indenfor murene, og deriblandt St. Peders Kirke og St. Marias Kirke, blev i Aaadeild lagt i Aske, ligesom Ilden gik op i Slottet eller Borgen; og opstod Staden efter denne Ildbrand igjen skjønnere og regelmæssere.

Om Stadens Anseelse i den sidste Halvdeel af det trettende Aarhundrede, ved hvilken Tid her skal have været imod tredive Kirker, ser man det bedste Begreb af Kong Magnus Lagabæters Bergenske Brev af 1274, der er et saare vigtigt Document til Oplysning saavel om Stadens Udstrækning som Næringsdrift¹. Dog synes endnu den Gang den vigtigste Deel af Staden at have været paa Waagens Østside, og her grundfæstede ogsaa Tybsterne efterhaanden deres Handel, og efterat disse havde faaet deres Rettigheder udvidede ved skidsmelbte Konges Privilegier af 18de Juli 1278, og endnu mere ved de senere Dde Septbr. 1343, hvori allerførst nævnes den tybste Havn, hvorfor denne Strækning af Staden fik Navn af Tybstebyggen; og det var egentlig først fra Begyndelsen af det femtende Aarhundrede, at Waagens østside Side (Strandjorden, forðum Gaafarlaststrand kaldet), skjøndt længe forsynet med Kirker og Klostere, blev ordentlig bebygget i Gletten imellem Waagshunden, Høvsjældet og begge Lungegaardsmøndene, hvilken hidtil havde været en stor Sump, som man efterhaanden udtørrede og indtog Stykker af, mere og mere fyldtes med Hus. Stedets Handel har og tidlig gjort det bekjendt i Østerlandene, i Bergen maa menes, naar den arabiske Geograph Abderrahman Bakui, i det fjerde ved Slutningen af det 14de eller Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, omtaler "Bardgian", hvilket han beskriver som "et Land st op i Nord, hvor (nemlig om Vinteren) Dagen er 4 Timer og natten 20²."

At denne betydelige Tilvæxt, som Stedets anseelige Handel og næringsdrift bevirkede, har man Grund til at slutte, at den sorte Død, som i Midten af det fjortende Aarhundrede overgik Bergen med det hele Rige, og som blev bragt hertil Stedet ved et Skib fra England,

matarium Arna-Magnæanum, 2den Deel, S. 63, samt Pontoppidans Aarsbøger, 1ste Deel S. 748, og Grimans Stiftelser, 2den Deel S. 47. Efter Reformationen var Allehelgenes Kirkes Gods i Forening med Udskærs Klosters Gods (S. 79) en verdelig Forlehuug, som 1665 blev solgt fra Kronen (Budskaften 6te Aargang, S. 679—33). "St. Marias Hospital" nævnes endnu 1565 i Samlinger til den danske Historie, 2det Bds. 2det Hefte S. 98.

¹ At denne Brev, som kan læses hos Hans, og er udgivet i Rish. 1829, er et Uddrag i Sagens og Foshs Beskrivelse, S. 13—17. Om Stadens Udstrækning ifølge denne Lov kan eftersees bemeldte Beskrivelse, S. 20, og Noten til Kalls Oversættelse af Snorre, 2det Bd. S. 84 og 85.

² See J. E. Rasmussen de Orientis commercio cum Russia & Scandinavia medio ævo. Hafniae 1825, 4o. p. 49. Norge kaldes sammesteds S. 51 Jara, og dets Fiskeri omtales. Navnet Bardgian ligner Stadens plattybste Havn Bergen.

maaffte enten ikke har været saa ødelæggende for Staden, dens ødelæggende Virkninger snart bleve forvundne, thi m Bergen derved ikke sat tilbage. Heller ikke synes Stedet at noget i det Væsentlige ved de flere Ulykker, især af Ildbrand i det fjortende og femtende Arhundrede var udsat for, nem Aarene 1293, 1428 og 1429 at være blevet plyndret og tilde af Rostocke og Wismarste Fribyttere, de saakaldte Vitali Getallie-Brødre, som de to sidste Gange bleve anførte af Bart Boet¹, og derved at i Aaret 1476 den hele Brygge² og i A hele Strandsiden lagdes i Aske; tværtimod bleve efter disse 2 begge Vaagens Sider smukkere og anseeligere opbyggede. I fjendt Bergen, begunstiget af monopolistiske Privilegier og øvrige Riges Beføstning, vedblev at haandhæve sin som H erhvervede Anseelse, var det dog næsten blot Fremmede, og dets egne Borgere, der nød godt af hine Begunstigelser. Fr delsen af var det verelviis Englændere, Tydskere og Nederlæ drog af med Handels-Fordelen; men allerede før Midten af Arhundrede (1445), da Bergen var blevet et af Hansestæ store Factorier eller Contoirer, blev Staden i egentligste H Nov for de magtige Hanseater, der fra nu af her fik Nav Contoirske," satte sig i Besiddelse af dens hele Handel, tillode i se de meest opværende Voldsomheder, og efter Behag skalter te de med de indfødte Beboeres Liv og Velfærd. I disse der somheder understøttedes de Contoirske, eller, som de og kaldt perne, troligen af en anden Klasse af selvraadige og teilels mede, nemlig af de mange af Hanseaterne fra Tydskland Haandværksfolk, som under Navn af "de syv Amten", d. i Laug, men sædvanlig "Skomagerne" kaldte, havde et eget D Staden inde og dannede en egen privilegeret Kaste. Til H hvorvidt disse Fremmede dreve deres Fræfthed, selv mod Land Embedsmand, tjener det paa Lehnsherren Olaf Nielsen o Thorleif Aar 1455 den 1ste Septemb. begaaede Mord. I som havde paadraget sig de Contoirskes Ubillie, og, for at denne søgt et Tilflugtssted i Munkelij Kloster, blev her opføgt rørrerne, og tilligemed Biskoppen, sin Broder med flere, i Alt soner, ynkeligen myrdet, hvorefter Klosteret gaves til Wiis for Reformations-Perioden og de ved den fordrevne Kong

¹ Herom meddeles nu udførlig Efterretning i Samlinger til det N Sprog og Historie, 5te Bd. S. 624 og 630—639, hentet fra disse Begivenheder samtlige Læbedske Forfatter Herman Gerner mesteds vides, at det ikke er sandsynligt at noget Angreb af B er foretaget i 1439, saaledes som Quitsfeld og Holberg berette.

² Om denne Brand, som af Quitsfeld og flere Forfattere urigtigt til Aaret 1463, kan eftersees bemeldte Samlingers femte Bind,

³ Angaaende Hanseaternes Voldsomheder handles blandt andre Sagens og Hofs Beskrivelse 7de Capitel, om den skænskede har man: Werlauff om de Hanseatiske Røbmænds Opstand i Aaret 1455, i det Scandnaviske Literaturfællesskabs Skrifter, 18 91—120.

den Anden forarsage Uroligheder i den anden Hjerbeed af det sextende Aarhundrede vare ikke uden Indflydelse paa Bergen. Denne By var ogsaa af alle Steder i Alget det, hvor den Luiderste Lære først blev prædiktet, nemlig i 1528 ved en tydsk Munk Antonius, som siden blev tydsk Præst til St. Halvarbs Kirke. I Lehnsherre Gste Wilhes. Befalingsåtid, der indtraf i en Deel af denne Periode, berøvedes Staden flere af de anseelige Kirkebygninger, der hidtil havde tjent til dens Rydhelse. Saaledes blev den af hugne Stene opførte Apostelskirke, som var den egentlige Slotskirke, i 1530 nedreven, og Muret derefter undergik den skjønne og pragtfulde Christkirke, Stadens hidtilværende Domkirke, hvori de fleste Norske Regenter fra det 12te og 13de Aarhundrede havde deres Begravelser, samme Skjebne. Denne sidste Kirkes, saavel som den da tillige nebrudte Lille Christkirkes Udelæggelse blev besvirket af Frygt for at samme i Tilfælde af en Overtumpling skulde tjene den fordrevne Konges Parti som et fast Tilflugtssted, hvorfra man kunde bestyde den nærliggende Kongsgaard, og en lignende Bevæggrund bragte Gste Wilhes daværende Foged og siden Eftermand i Forleeningen Thord Ruth til i 1534 (eller 1541) at lade Munkelij Kloster opbrænde og ødelægge. Imidlertid vedblev Hansseaternes Magt fremdeles i Bergen, uagtet de mange Forsøg der gjordes for at svække samme. Selv Kong Christian den Anden, medens han som Thronfølger opholdt sig i Bergen 1507¹, var udsat for Fornærmelser af de Fremmede, uden at kunne, eller maafter uden at finde det raadeligt at faae Gjerningsmændene afstraffe, og i Aarene 1521 samt 1523 forarsage de Tydskerne, atter Uroligheder her paa Stedet². Forgjæves gav man Bergens Borgere, for at opbjelpe dem, nye Privilegier, da man manglede Kraft til at haandhæve disse, indtil det endelig lykkedes Christoffer Walsendorff, der var Befalingsmand i Bergen fra 1556 til 1560, ved bestemt Mob og belanvende Trusler i 1558 at tilintetgjøre de saakaldte fyst Amtene, ved deels at forjage de til samme hørende Personer, og deels nøde dem til at drage bort, saavel som og at sætte sig i Respekt hos de Contoirske. Da derefter den af Kong Frederik den Anden udgivne Odenseiske Decret af 25 Juli 1560 blev den Regel, hvorefter de Contoirske havde at rette sig, og endelig Raadet i Lübeck selv meddeelte disse i 1572 mere moderate Statuter, fik de Fremmedes længe uøvede Usurpationer omfribet en Ende. Det sextende Aarhundredes sidste Halvdeel havde da i denne Henseende velgjørende Følger; dog medførte den andre Ulykker, da i 1561 den 19de Decemb. den største Deel af Staden fra Raadhuset indtil Muuralmindingen opbrændte, og da 1582 den 14te Febr. næsten hele Strandstaden tilligemed Strækningen om Raadhuset og Skoftrædet, samt 1589 den 6te Decemb. Strandgaden, fra Muren til der hvor Nykirken nu er, lagdes i Aske. Endelig grædtede og Pesten her i

¹ Under dette sit Ophold stiftede Christian den Anden Bekendtskab med den hollandske Pige Dyveke og hendes Moder Elgbrit, hvilket siden havde saa megen Indflydelse paa hans Regjering og Skjebne.

² See Huitfeldt S. 1174 og 1255, Danske Magazin 4de Bd. S. 344—349, og Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie 6te Bd, S. 64—68.

Marene 1550, 1565 til 1567 og 1600, i hvilket sidste Aar den 3164 Menneſter. I Marene 1539, 1557, 1561, 1568 og 1599 Herredage i Bergen, og ved den sidste var Kong Chriſtian den da han kom tilbage fra ſin Rejſe om Nordkap til Wardehus, ſtede fra 21de Juni til 1ſte Juli. For Øvrigt kan Bergens lighed ved den Tid ſluttet deraf, at Staden maatte af den de Kjøbſtæder i 1596 paalagte Prindſesſe-Styr 712½ udrede 25 alſaa mere end Trebiedelen.

Ligeſom i det ſextende rammebe ogſaa i det ſyttende Aar flere Uheld Bergen. Aar 1618 hjemſøgtes Staden atter af bragtes til Stedet ved de Contoirſkes Handel, og var iſær i 1 Juni Maaneder ſaa drøende, at den daglig bortrev 70 til 80 neſter, og i det Hele 3997 Menneſter bortbøde. Aar 1623 April indtraf en Ildbrand der lagde næſten den hele Stad, 2 og fire Kirker, i Aſke, og gjorde ſtørre Skade end nogen af de gaende Ildbrande. Aar 1629 og 1637 bortrev Veſten igjen Menneſter, nemlig i det første Aar 3088, og i det sidste, i 8 med Børnekopperne, over 2500. Aar 1640 den 5te Juli af Staden fra Muren langs Vaagen mod Syd og Vſt lige til 1 ſporen, hvorved Domkirken, Korſkirken, Raadhuſet, Latinskole, Jørgens Hoſpital og flere Stiftelser bleve et Rov for Luerne¹. 1660 den 15de Juni brændte Strandgaden fra Muren til 1 Almindingen², Aar 1675 det Reſte af Øvre Gaden, og endelig den 27de Septemb. atter en Deel af Strandgaden fra Muren kirken³. Dog gjorde Stedets blomſtrende Handel, ſjændt denne for første Deel var i Fremmedes Hænder, det muligt for ſamme, ikke udholde diſſe mange haarde Sted, men endog at tiltage i 2 Her var ved diſſe Tider megen Velſtand i Staden⁴, og Stil ſynes iſær under Søkrigen i den sidste Hjerbedeel af dette Aar meget at være udvidet. I Aarhundredets første Halvdeel hold fem Herredage, nemlig 1604, hvilken Herredag er mærkelig d

¹ Iſølge Enheds Samlinger, Andet Bd. S. 137, foresaldt ſtrar eſt Ildbrand i Bergen et Dylſb, ſom Langmanden Peder Ravn i cfr. Samlinger til det norſke Folks Sprog og Hiſtorie, 3de Bd. S.

² og ³ Da der paa den Tid, ingen Brandforſikrings-Indretning var blev der ved Kongl. Bevilling af 4de Febr. 1681 til Underſtøttelſe Borgere, ſom efter Ildbranden 1660 igjen bebyggede deres Gamle Mure og Taffelvært (Bindingsvært?), for fem Aar beſtemt en Salttolen til Beløb 7200 Rd. aarlig, eller i alle fem Aar 36,000 ved Reſtr. af 21de Mai 1687 Hænklet dem, ſom paa de afbrændte byggede murede Huſe, en Underſtøttelſe af 18,000 Rd. af Tolddind ligeſom og tilfødes 6000 Rd. til Delling imellem dem, hvis Grund Reſtr. af 20de Novemb. 1688 medgik til nye Gader og Almindings ellers Reſtr. af 28de Juni 1692 og 22de April 1693.

⁴ Dette kan blandt andet ſluttet deraf, at i Aaret 1625 indfjød Borgere i Bergen 13,189 Rd. i det ſtindſte Handelsſelskab i Kjø (Eſchlegels Samlingen, 1ſter Bd. 4de Stk. S. 153), ligeſom i en Befaling til Stattholderen og Kantoleren af 9de Septb. 1638 angaa Norſke Kjøbſtæders Bidrag til Statsudgifterne ſiges: "Vi eragte Traſſade nogle Gange at overgaar Kjøbenhavn Traſſade", &c.

Den Anden foraarstagede Uroligheder i den anden Hjerbedeel af det sextende Aarhundrede vare ikke uden Indflydelse paa Bergen. Denne By var ogsaa af alle Steder i Riget det, hvor den Lutheriske Lære først blev prædiket, nemlig i 1528 ved en thbisk Munk Antonius, som siden blev thbisk Præst til St. Halvards Kirke. I Lehnsherre Eskes Vilbes Befalingsstid, der indtraf i en Deel af denne Periode, berøvedes Staden flere af de anseelige Kirkebygninger, der hidtil havde tjent til dens Trydelse. Saaledes blev den af hugne Stene opførte Apostelkirke, som var den egentlige Slotskirke, i 1530 nedreven, og Aaret derefter undergik den skønne og pragtfulde Christkirke, Stadens hidtilbærende Domkirke, hvori de fleste Norske Regenter fra det 12te og 13de Aarhundrede havde deres Begravelser, samme Skjebne. Denne sidste Kirkes, saavel som den da tillige nedbrudte Lille Christkirkes Ødelæggelse blev bevirket af Frygt for at samme i Tilfælde af en Overrumpling skulde tjene den fordrevne Konges Parti som et fast Tilflugtssted, hvorfra man kunde beskjede den nærliggende Kongsgaard, og en lignende Bevæggrund bragte Eskes Vilbes daværende Foged og siden Eftermand i Forleghningen Thord Ruth til i 1534 (eller 1541) at lade Munkeliff Kloster opbrænde og ødelægge. Imidlertid vedblev Hansasaternes Magt fremdeles i Bergen, uagtet de mange Forsøg der gjordes for at svække samme. Selv Kong Christian den Anden, medens han som Thronfølger opholdt sig i Bergen 1507¹, var udsat for Fornærmelser af de Fremmede, uden at kunne, eller maaskee uden at finde det raadeligt at faae Gjerningsmændene afstraffe, og i Aarene 1521 samt 1523 foraarstagede Tyvskerne, atter Uroligheder her paa Stedet². Forgjæves gav man Bergens Borgere, for at opbjelpe dem, nye Privilegier, da man manglede Kraft til at haandhave disse, indtil det endelig lyffedes Christophør Walkendorff, der var Befalingsmand i Bergen fra 1556 til 1560, ved bestemt Mød og velanvendte Trusler i 1558 at tilintetgjøre de saakaldte syv Amtene, ved deels at forjage de til samme hørende Personer, og deels næde dem til at drage bort, saavel som og at sætte sig i Respekt hos de Contoirske. Da derefter den af Kong Frederik den Anden udgivne Ødenseisse Decrees af 25 Juli 1560 blev den Regel, hvorefter de Contoirske havde at sætte sig, og endelig Raadet i Lübeck selv meddeelte disse i 1572 mere moderate Statuter, fik de Fremmedes længe udøvede Usurpationer omsider en Ende. Det sextende Aarhundredes sidste Halvdeel havde da i denne Henseende velgjørende Følger; dog medførte den andre Ulykker, da i 1561 den 19de Decemb. den største Deel af Staden fra Raadhuset indtil Muuralmindingen opbrændte, og da 1582 den 14te Febr. næsten hele Strandsiden tilligemed Strækningen om Raadhuset og Skofstrædet, samt 1589 den 6te Decemb. Strandgaden, fra Muren til der hvor Nykirken nu er, lagdes i Aske. Endelig grasserede og Pesten her i

¹ Under dette sit Ophold stiftede Christian den Anden Bekendtskab med den hollandske Pige Dyveke og hendes Moder Sigbrit, hvilket siden havde saa megen Indflydelse paa hans Regjering og Skjebne.

² Seer Huitfeldt S. 1174 og 1255, Danske Magazin 4de Bd. S. 344—349, og Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie 6te Bd, S. 64—68.

næsten den hele By, ligesaa St. Jørgens Hospital til Slotte-
ene og til henimod Kykirken paa den anden Side, lagdes.
Ildbrand der kan sættes ved Siden af den i 1623, og lige-
saa Navn af Stor-Branden¹. Imidlertid forvandt man de
snarere end vendtes kunde, og Kong Frederik den Fjerde, se-
derester (i Juli 1704) kom til Bergen, sandt allerede en si-
Byen igjen opbygget. Ogsaa i Aaret 1713 skal have været
brand i Bergen. Krigsaarene 1709 til 1718 skadede ligeledes
Handel betydelig; dog ophjælpes den igjen ved de forderlagte
som senere indtraf paa Norges Vestkyst, for hvis Producter
Bergen fremdeles blev Middelpunctet, og efterhaanden kom
egne Borgere i Besiddelse af de Contoirskes hele Handel, saa
af dette Aarhundrede kun fire, og saa Aar derefter (1763)
Contoirstens Handelsstuer tilhørte Fremmede. En Følge af de
Handelsvirksomhed var, ikke alene at Stedets Grændser udvirkte
og saa flere gavnlige Indretninger, for største Deel ved In-
tagne Bidrag, fremmedes. Det hidtil alene forsømte Almue-
ophjælpes, en høiere Værestanstalt, det saakaldte Seminarium
num, oprettedes, flere milde Stiftelser fremskødes, og en Ræng
ikke ubetydelige Legater stiftedes. Aar 1751 skal Bergen
19,730 Indbyggere. Samme Aar afbrændte en Deel af Byen
Torvet og Staaarhuset, og fire Aar derefter, den 23de Juli 1
vigtigste og smukkeste Deel af samme, ligesaa Torvet til No-
964 Huse, tilligemed alle Sæboder og Bakstue langs Strø-
videre Toldeboden, Kykirken og den ikke siden opbyggede S
Kirke. I April 1765 bragtes Bergens Indvaanere i nog
Vestrytelse ved den saakaldte Strile-Krig, eller de Urolighe-
Bønder fra Nordhordlehn opvakte i Byen, i Anledning af den
1762 paabudne personelle Extraktat, ved hvilken Leilighed fl
hedspersoner bleve mishandlede af Almuen². Aar 1771
April ødelagdes ved Ildsvaade det hele Qvarteer imellem A
Ny-Almindingen, saavel Strandgaden som Markveien, 1780
Septb. omtrent 40 Huse i den Deel af Byen som kaldes S
gen, den 20de Januar 1795 næsten det hele Qvarteer fra A
dingen til Kykirken, hvorved 75 assurerede Bygninger afbr
22 bleve mere eller mindre beskadigede, samt den 29de Ma
endeel mindre betydelige Bygninger, og endelig afbrændte d
Febr. 1800 den Deel af sidstnævnte Qvarteer, der var bleve
efter Branden i 1795, hvorved 33 Bygninger, Kykirken
aldeles ødelagdes, samt 18 bleve mere eller mindre beskadigede

¹ I Anledning af denne Ildbrand paabedes ved Forordn. af Ste-
en Afgift af alle udgaende Skibe, saavel Søndens som Norden
de afbrændte Kirkers, Skolers, Hospitals og Bøtighusenes Opbygning
skalde udredes eet Aar med 12 Skl. af hver Skibslast. See og
Stifts- og Gavebreve, 1ste Deel S. 40—49.

² En udsørlig Efterretning herom findes i Hverdingaarskriftet "E-
Bd. 1820, S. 307—528, ligesom denne Begivenhed omhandles
Sagen og Fødsel af Bergens Beskrivelse, S. 68—71. Cf.
17de Januar 1788.

Conjuncturerne i det sidste forløbne Aarhundreeds sidste Halvdeel havde, som meldt. været fordeelagtige for Bergen, og det nittende Aarhundreeds første Aaringer, i hvilke Bergen havde en meget formuende Handelsstand, vare ligeledes gunstige, uagtet Stedets Velfaandsfælde, Fiskerierne, i de sidste af hine saavel som i disse, kun havde været maadelige; men desmere søselige bleve Krigsaarene 1807 til 1814, i de første af hvilke mange af Stedets Skibe med Ladninger saldt i Fiendens Hænder, og under hvilke alle Næringsveiene her paa Stedet meget indskrænkedes, saa meget mere som Bergen ikke kunde deeltage i den Handelsvirksomhed, der i nogen Tid af denne Periode berigede de Kjøbstæder, hvorfra Trælast-Export er Hovedsagen. Desuden formindredes de mange herværende Stiftelses- og Regaters Capitalformue betydeligen ved Venge-Omskrivninger og paa anden Maade. Stedet gik derved tilbage, og som en Følge af Handelens Standsning, samt den derved foraarsagede Mangel og Dyrth, foruroligedes Bergen i et Par Dage under sidstnævnte Krigens Aar, den 25de og 26de Juli 1814, ved et Opløb af endel Almuesmænd fra Landet, til hvilke tilsidst en Deel af Bergens Pöbel slog sig¹. At Staden gik tilbage, skjønnes og af Folkemængdens Aftagelse, da her nemlig, efter Folketællingen af 1801, var i Bergen med Forstæder 18,080 Mennesker, hvoraf under Byens Jurisdiction 16,884, men i 1815 i det Hele kun 16,903 Mennesker. Til de sildigere Følger af Krigen kan ogsaa regnes Udredelsen af Vidraget til den tvungne Bank, der paalagdes Bergen med 177,000 Sølvspecier; imidlertid fandt man det ikke nødvendigt her at benytte sig af den ved Lov af 14de Juni 1816 givne Tilladelse til en Laane- og Disconterings-Indretnings Oprettelse. Fredsaarene have vel igjen bragt Handelsvirksomheden og med denne Stedets øvrige Næringsveje paa Fode, ligesom derved Folkemængden er bleven ikke ubetydeligen forøget, da Bergen med Forstæder i Slutningen af 1825 havde 20,846 Beboere, hvoraf under Stadens civile Jurisdiction 19,554, samt i Slutningen af 1835 i det Hele 22,839 Mennesker, hvoraf under Stadens civile Jurisdiction 21,458, saa at den egentlige By endnu er, hvad den forhen i en højere Grad har været, den folkerigeste af Norges Kjøbstæder. Imidlertid have adskillige af de senere Aar været mindre gunstige for Stedets Handel, og skjøndt Fiskerierne i disse have afgivet et langt større Product end i Perioden før Krigsaarene, formenes dog den almindelige Velfaand ikke i de sidste Decennier at være tillagen. Staden har ogsaa i disse været hjemstødt af Ildbrande, saasom 1822 den 29de Januar, da 12 Baaningshuse og 6 Bødkerverksteder med andre Baghuse strax østenfor Tybsekirken bag Væregaden afbrændte, samt 33 Bygninger beskadigedes, tilsammen til en Værdi af 7078½ Spb., og 1830 den 26de Februar, da den saa ofte forhen afbrændte Strækning imellem Muur-Almindingen og Ry-Almindingen atter blev et Rød for Ruene, hvorved 119 Huse nedbrændte og 10 Huse beskadigedes, tilsammen til en Værdi af 225,646½ Spb.

¹ Foransførte Beskrivelse af Bergen meddeeler herom S. 74—78 nogen Underretning.

Staden er, som allerede anført, beliggende rundt om en ru Garvbugt, kaldet Waagen, hvis yderste Spidser ere paa N. Nordnæs, paa Østfiden Communen. Fra den første af disse fig, indad til Waagens Bund, Strandsiden (forb. Gaakarleth og paa den modsatte Side, fra Communen og indseier, Con eller Tydskebyggen. Paa Nordnæs har i Fortiden staaet lige Kirker og Kloister, hvoraf nu ei er mindste Spor tilbage. Stede nemlig St. Michaels Kirke, St. Margarethes Kirke og et Kloster², og her var i den senere Tid den i 1716 opførte og afbrændte St. Pouls Kirke, hvis Kirkegaard endnu benyttes. I E. gaden stod St. Jons eller St. Hans Kirke³, samt et Barfod-⁴ Kloster, St. Jons eller St. Hans Kloster kaldet, hvorefter end Hans Volden bærer Vidne, hvilket allerede før Midten af de Århundrede var til, og efter den det 1270 overgaaede Ildbrand vare igjen opbygget, samt hvoraf Kirken i 1552 overløbes af Raadhuus, men som afbrændte i Ildbranden 1561. I den af Bergen vare ogsaa de lidet bekjendte Kirker St. Jacobs Kirke, Clemens's Kirke og St. Olavs Kirke paa Væsten⁵. Communen udebygget Strafning bag Bergenhuus Fæstning, kaldtes i de Tidder Holmen⁶, men fik sit nuværende Navn deraf, at den var ved Christkirken, d. e. den gamle Domkirke, ansatte sig som efter de i den Catholske Kirke gjeldende Regler skulle leve i munitet eller Fællig, og i Særdeleshed have fælles Vordhold, heredes Boliger. Paa den yderste Kant mod Fjorden laa Biskopp Kannikernes Gaarde, samt indenfor disse den flere Gange ødelagt igjen opførte og af Kong Hakon Hakonsen meget udvidede Konge og var denne Egn (tildeels Kannike-Vierget kaldet) i de Tid anseeligste Deel af Staden, ved de mange prægtige Kirker, Kloster og Bygninger, her fandtes. Til disse hørte a) den gamle Domkirke, b) den lille Christkirke, strax i N. D. for c) Sortebrødrene eller Dominicaner-Munkenes Kloster, som all

¹ At de Gamles "Gaakarlestrand" ikke, som almindeligvis har været, skal være at forskaae om den nuværende Strandside, men at der menes Rytstrafningen vestenfor Nordnæs, anføres i Urda Mædet Nr. 1.

² Dette Benedictiner-Kloster, der fra 1434 optog Brødre og Sestre i gittinerordenen, og ved Reformationen blev indrømmet den første i disse Biskop, den forhøjte R. Gjeble Pebersen, til Bøllig, opbrændt forhen anført, omtrent 1534. Dets tilliggende Fortegods blev tilligemed St. Hans Klosters Gods, en verdslig Forretning, og se 1862 fra Kronen til Hans Hansen (Smith, den Lille Høllig), og forvalter (senere Præsident) Herman Hermann.

³ Den skal have været en af Stadens fjerneste Kirker, rigelig udgik Marmor, og blev, efter længe at have staaet ubebygget, ødelagt ved branden 1561, men dens senere istandsatte Laarn bragtes til Bogen indtil ogsaa dette ødelagdes ved Ildbranden 1702.

⁴ I Urda S. 248-250 antages derimod, at skæmbte Kirke har ligget den modsatte Side af Waagen, nogle hundrede Skridt øst for Svær.

⁵ Holmen forekommer paa flere Steder i Kong Jørgen Haraldsens, og i Jørgen Haraldsens Historier.

Ridten af det trettende Aarhundrede var til, samt laa længere østlig, og d) Apostel-Kirken, der laa i Kongsgaarden, hvilken Kirkes Bygning var anseet for en af Landets ypperste¹, og over hvilken var en Sal, hvori Herrebage holdtes og det saakaldte Jettmunds Gilde² forsamledes. Paa Communen var ogsaa en prægtig af Kong Eystein Magnusen i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede opført Steenbygning, kaldet Holum, som brugtes til Stadens første Raadhuus og ligeledes stod i Kongens Gaard. Af disse Bygninger bleve de med a, b og d betegnede nedbrudte efter Efte Vilbes Foranstaltning, hvorimod Klosteret var i nogle Aar i Forveien (1528) blevet et Klov for Luerne. Fremdeles andtes paa denne (den nordøstlige) Side af Vaagen adskillige af Bergens gamle Kirker, nemlig St. Nicolai Kirke, St. Halvarðs Kirke, St. Martini Kirke, St. Marias Kirke, hvilke trende Kirker de Tydske havde indmaaset sig, samt St. Laurentii Kirke, St. Peders Kirke, Columbi Kirke eller den saakaldte Steenkirke, og formodentlig flere, hvoriblandt den St. Michaels Kirke, som de "fyf Amtene" vare i Besiddelse af, og end de til St. Halvarðs Kirke, hvilke Kirker for største Deel laae i og omkring nuværende Dyre Gade. Foruden begge Vaagens Elde, trækker en Deel af Staden sig fra Vaagens Bund, ved hvilken Torvet ligger, indad Landet, begrændset paa den ene Side af Fløisfjeldet og paa den anden af Lille Lungegaards-Bandet. Paa denne Strætning, som mindre end de foranførte Dele af Staden ligger beleilig til Gaael, og derfor senere end disse er bleven beboet, findes de to af Staden's Sognekirker, Domkirken og Røskirken, samt tillige de fleste af Stedets offentlige Bygninger og Stiftelser. I denne Deel af Staden naa ogsaa St. Catharinas Kirke med tilhørende Høspital for Dvinder, Møhelgens Kirke med høsliggende Høspital for Mandfolk, og St. Jørgens Kirke have ligget³. Desuden høre til Staden de paa tvende

¹ Provsten til denne Kirke kaldtes *magister capellarum regis* og havde et anseeligt Embede, forbundet med Sæde i Rigets Raad og Inspection over de fjorten saakaldte kongelige Capeller, blandt hvilke denne Apostelkirke var den fornemste, og en af de fire Domkirker som kaldtes *ecclesiae collegiatæ*. Kirken's kostbare Ornamente, eller saakaldte *kenodier*, anføres i Saml. til det norske Folks Sprog og Historie, 8te Bd. S. 32. Hertil laa meget Jordegods, beskjendt under Navn af Apostlernes Gods, hvilket efter Reformationen blev en verdelig Forlehnning, samt efter Conventueltet afhaandlet og adspredt.

² Dette Gilde eller Broderskab, hvoraf Konger, Hertuger, Biskopper og andre anseelige Personer skal have været Medlemmer, førte Navn af den hellige Edmund eller Gædmund, som her ogsaa er kaldet Jettmund.

³ Foruden de i det Foregaaende nævnte Kirker, havde Bergen før Reformationen endnu St. Gertruds Kirke, St. Vilhelms Kirke, St. Agathas Kirke, St. Matthæi Kirke og St. Annas Kapel, hvilket sidste dog maaftes ikke har været nogen egen Kirke, men snarere et Kapel ved en af de større Kirker, ligesom man finder St. Thomas's Kapel ved Christkirken. Ifølgeaa forekommer i Thortellins *Diplomatarium Arnamagnæanum*, T. II. p. 59, en lille hellig Trefoldigheds Kirke, der laa paa St. Svanhvas Kirkegaard og som i 1271 overdroges Kannikernes Communitet; men denne formenes at være den samme som den anførte lille Christkirke, der laa paa samme Kirkegaard som Domkirken, hvori St. Svanhvas Elde var forbeholdt.

af dens Udkanter mod Søen liggende Steber, Røstet og Skagen, hvoraf det sidste, der ligger adskilt fra den egentlige By og af dens Slagtere, kan ansees som en Forstad.

Fra Landsiden omgives Bergen af syv Fjelde, hvoraf a) Fl. 885 Fod høit, hvorover er Fjeldet Rundemanden eller Ploaen b) Sabelen eller Sandvigsfjeldet, og c) Altfen eller Ulrfen, 20 høit, danne den nordøstlige Deel af den Fjeldmuur, der indslutter hvori Byen ligger, men de øvrige nemlig d) Solheimsfjeldet, 1085 Fod høit, e) det lavere Gaardsfjeld, og f) Ryderhorn, 1255 Fod høit, ere længere fral paa hin Side Pudbefjorden og Byfjorden, samt g) Afelandsfjeldet, 1255 Fod høit, som ligger paa Den Øst. Skjendt i indsluttet af høie og albeles skovbare Fjelde, er Stadens Velig ingenlunde uvenlig; tværtimod giver den fra Søen den herligst udsigt, og fra Landsiden er Udsigten til Bergen paa den Hovedsøder fører til Stadsporten, skjendt mindre imponerende end hii endnu skjennere, og ingen af Landets Kjøbstæder har at frembyde en saa pragtfuld Entree som Bergen. Ogsaa Stadens vortes svarer fuldkommen til det fordeelagtige Indtryk, dens Udsigt har frembragt². Noget Characteristisk ved Bergen er den høie af Aenlighed, hvorved saavel Gaderne som Husene udmærke sig som man ingen andensteds i Landet seer Mage til. Ved Gaderne og Dørbjergene efter flere af de senere Ildbrande har man søgt at faa saavel for Stadens Siirlighed som for dens Sikkerhed³. I de to Decennier ere de fleste Gader fra Ny broslagne, ligesom deres Udsigt fra 1826 af ved offentlige Byggers Ansættelse er bragt i bedre Forhold, og under 13de Septbr. 1830 har Bergen erholdt en angaaende Bygningsvæsenet. For Resten er det beboede Terrain ganske meget ujævnt, og hæver sig fra Søen efterhaanden opad bjergenes Skraaninger. Nedenunder disse, langs ved Søen, ligger i Almindelighed Hovedgaderne. Den smukkeste og mest livlige af Staden er den saakaldte Strandside, der meer end nogen anden har været udsat for Udelæggelse ved Ildsvaade i det sidste for Aarhundrede; og den deroværende anseelige Strandgade er, naar man brygger i Stævnnetiderne, Centrumet for al Kjørelse og Kæring ligesom og Sædet for Stadens fleste Handelsmand især Boutikha Ellers udmærker den mindre Døregade, paa hiin Side Baagen og

¹ Saaledes anføres de syv Fjelde hos Bergens ældste Beskriver Oen Andre lade derimod Afelandsfjeldet udgaae af Kæften og indsaet Rundemanden som et eget Fjeld, og andre regne endog det syv Rinden for Bergen liggende Slagen til Bergens syv Fjelde.

² En interessant Skildring af Bergens Udsigt findes i *Wilk. v. d. forhen ommeldte "Beschreibung der Stadt Bergen in Norwegen und Umgebungen."* See ogsaa Professor Hantkens Rejsedemærkninger i sitte 18de Aargang Sp. 662—666.

³ Allerede efter Ildbrandene i 1561 og 1582 har man arbejdet i fremme Sikkerheden ved at udelægge Almindeligheder og Gader. See S. 340 og 404.

Byggen, lig ved de skønneste Bygninger, ligesom den og (formodentlig) er de meest formuende Beboere.

Staden, som i kirkelig Henseende har trende Sogne, er med Hensyn til Stattevæsenet ic. inddeelt i 24 Roder. Efter Folketællingen af 29de Novb. 1835 henhørte under Stadens civile Jurisdiction

	beboede Huse.	Huusholdninger.	Beboere.
Domkirke's Sogn	1025.	1891.	9563
Korskirke's Sogn	699.	1189.	5759
Nykirke's Sogn	715.	1182.	6136
Tilsammen	2439.	4262.	21458

hvilket Folketal vare 23 geistlige, 62 civile og 43 militære Embedsmænd, 365 Kjøbmænd, 143 Høiere og Marktentere, 675 Fabrikanter, 1 Gaandværfere, og 169 Skippere, videre 508 Gaandværfere uden Orgerstak, 504 Søfarende, 1407 Daglønnere, 2809 Tjenestefolk og 10 fattige. Til samme Tid udgjorde Stedets i Brandcasen forfikkede Bygninger i Domkirke's Sogn 1133, i Korskirke's Sogn 784, i Nykirke's Sogn 761 Numere, samt Assurancesummen for det sidste Sogns Bygninger 1,014,600 Spd., for det andet Sogns 726,960 Spd. og for det tredje Sogns 903,360 Spd., hvortil endnu kom 122 Søboder, hvis Assurancesum var 117,090 Spd., saa at samtlige assurerede Bygninger ved Udgangen af Aaret 1835 vare 2800, og det beløb, hvorfor de vare forfikkede i Brandcasen, 2,762,010 Spd. Vil man derimod til Bergen henregne den udenfor Stadens civile Jurisdiction liggende, men dog under sammes Politis og Fattigvæsen, samt det Geistlige under Korskirke's Sogn, hørende Forstad Sandvigen med 1088 Beboere, saavelsom Domkirke's udenbys Sognesfolk, der boe paa Gaardene Lungegaardens, Kalfaret's, Nygaard's og Møhlenpris's Hensle, tilsammen 264, samt Beboerne paa den til Korskirke's Sogn hørende Strækning nordenfor Sandvigen, hvis Antal er 29, da faaer Bergen efter sidstnævnte Folketælling, i det Hele et Antal af 22,839 Mennesker. Paa samme Punkt holder denne Stad sig formeentlig endnu, da Folketallet, naar man regner Overstubbet af de sidste sex Aars Født, findes ved Udgangen af Aaret 1841 ikkun forøget med 154, saa at Folkemængden nu kan regnes at udgjøre 23,293 Mennesker. Heller ikke har Bygningernes Antal i de sidste sex Aar faaet nogen betydelig Tilvæxt, da ved Udgangen af Aaret 1841 de assurerede Bygningers Antal var i Domkirke's Sogn 1143 og deres Assurancesum 1,142,760 Spd., i Korskirke's Sogn 786 og Assurancesummen 836,970 Spd., samt i Nykirke's Sogn 767 og Assurancesummen 979,280 Spd., og naar dertil lægges 54 for en Sum af 61,890 Spd. forfikkede Søboder, havde ved Udgangen af Aaret 1841 Bergen 2750 Brandsforfikkings-Nummere, hvis Assurancesum beløb til 3,020,900 Spd. Dog maa herved bemærkes, at af de i 1835 forfikkede Søboder ere 77 Numere i Januar 1836 med Hensyn til Assurance overgaaede fra Kjøbstadens Jurisdiction til Landet. De stemmeberettigede Indvaanere vare i August 1841 944, og Staden sender fire Deputerede til Storthinget.

Som Stiftsstad er Bergen Sædet for Stiftamtmanden, hvis Embede ved Resol. af 23de Febr. 1831 er adskilt fra Søndre Bergenhuus Amtmandskab, saavelsom for Biskoppen, over Bergens

Stift, hvilke sælles udgjøre den saakaldte Stiftsdirection, der bestyrelse af Fattig- og Skolevæsenet samt de offentlige Rigejaa er Bergen Sædet for Stifts-Overretten, som be en Justitiarius med 10 Assessorer, og hvorved en Justitssecretair

Stadens offentlige Indretninger ere:

1. Kirker.

a. Domkirken, forhen St. Olavs Kirke (i Waagshund liggende i Stadens østlige Deel. Den er opført i Midten af det tiende Aarhundrede ved Kong Hakon Hakonsen, samt var før i tiden Kirke for det nærliggende Graubrødre-Kloster, med hvilken afbrændt 1476. Efter Reformationen var den en Tid først ubrugt indtil Biskop Gjeble Pedersen lod den sætte i god Midten af det sextende Aarhundrede, siden hvilken Tid den i Stadens Domkirke. Aar 1599 er dens Tilbygning paa 5 opført, ligesom Kirken har undergaaet flere Forandringer i Gjenopbyggelse efter de den i 1640 og 1702 overgaaede til og er nu den anseeligste blandt de herværende Kirker, ligesom den folkerigeste Menighed. Dens Embedsmænd ere en Sogne en residerende Kapellan. Kirken eier intet Jordegods, og dens som i 1807 beløbe til 12,385 Rd., men efter Omfistning var til 3105 Spb., ere medgaaede til en paa Kirken i 1827 til 18 tagen Reparation, som kostede 7316 Spb. Til Kirken hører, dens egen Kirkegaard, ogsaa St. Jacobs Kirkegaard (eller M. kegaard) i Nærheden af Stadsporten.

b. Korskirken, der ligger et Par hundrede Skridt fra Kirken, nærmere den nuværende Waagshund, og var til allerede 1181, samt har sit Navn af det hellige Kors, og ikke af den vande Form, som den først ved de i 1615 og 1632 tilbygget har faaet. Den er afbrændt i 1561, 1582, 1623, 1640 og i 1705 opbygget saaledes som den nu er, samt betjenes af neprest og en residerende Kapellan (cfr. Resol. af 4de Juli Kirken som i 1594 blev tillagt Indtægterne af fire nedlagte Stiftet, har eiet et ikke ubetydeligt Jordegods, som før Realist bestod af 16 Gaarde i 37 Brug, men hvoraf nu Meget er den har tillige Indtægt af Grundleie, Tiende m. m. Dens R som ere indkomne ved Jordegodssets Salg, udgjøre 1850 Spb. Kirken hører en Hjelpeskirkegaard paa Sandvigs-Pladsen, indviet Decembr. 1809 og kaldet "Friedens Polig," saavelsom den saakaldte Martini Kirkegaard ved Stiftelsen "Christi Krybbe," samt en M kirkegaard ved Stadsporten, indviet den 2den Novembr. 1837.

c. Nykirken, der er opført i den første Hjørdebeel af det tiende Aarhundrede paa samme Sted, hvor St. Clemens Kirke stod, nemlig paa Stranden ud imod Nordnæs, og indviet den Septb. 1622 under Navn af St. Povels Kirke. Den var først en Annekirke under Domkirken, men har siden 1647 sin egen Sognelirke, samt betjenes af en Sogneprest og en residerende Kapellan (cfr. Resol. af 17de Decembr. 1836). Allerede Aar den var indviet, afbrændte den første Gang, og er atter af

b756 samt trede Gang i Aaret 1800. I Aarene 1827 til 1829 har den faaet en betydelig Reparation, og er en af Stadens smukkeste Kirker. Kirken har af Jordegods eiet een Gaard, som nu er solgt, og har en rentebærende Capital, som ved Udgangen af 1840 beløb til 1200 Spd., men havde til samme Tid Gjæld til Beløb 410½ Spd. Den har en Hjelpeskirkegaard, St. Povels Kirkegaard kaldet, der ligger derst ud imod Nordnæs og er indviet 1650.

d. St. Marias eller den Tydske Kirke, der er af ærværdig Ælde og sjelden Bygningsmaade, samt forsynet med en Mængde antikke Krydselser, opført af huggen Steen, med dobbelte Dmgange, to grundmurede Laarne og indvendig en muret Krydsbølving. Den var til Nærene 1183, afbrændte 1198 og 1248, men er i sin nærværende Skikkelse henimod 600 Aar gammel. Denne Kirke, som de Contoirskeynes at have bemægtiget sig paa samme Tid, som de satte sig i Besiddelse af Byggen, og som blandt Andet ved de Staden Lübeck forandrede Privilegier af 30te April 1673, § 5, tilfødtes dem Benyttelsen af, stod forhen under en Direction i Lübeck, men i 1766 fik Landets Regjering jus patronatus & vocandi til den, hvorefter Kirkens Anseender ere regulerede ved Rescripter af 8de Aug. 1771, 24de Novb. 1774 og 18de Septb. 1776. Fra 1702, da de Contoirskes anden Sognkirke, St. Martini Kirke, var afbrændt og begges Menigheder forenede, vare her to Compastores til Kirken; men nu er her iffun en Præst, og har denne Kirke ikke noget eget District til Sogn, da Menigheden bestaaer blot af de herværende Tydske og er nu kun lidet alrig (sfr. Resol. af 11te Marts 1831). Kirkens Jordegods er solgt 1776, men dens ubestaaende Capitaler beløbe ved Udgangen af 1840 til 6533 Spd., og Kirken eier desuden en Præstebolig og et Skolehus. Af Indtagterne har den Kirken tilkommende Syvendedeel af Bykatten for Contoitret været den vigtigste, men denne er nu reduceret til et bestemt Beløb af 180 Spd. aarlig.

e. St. Jørgens Hospitals-Kirke, der er en rummelig Træbygning, opført efter Branden 1702, hvortil foruden Hospitals-Lemmerne sogner Aarstad Sogns Menighed udenfor Bergen, der forhen, indtil i det firtende Aarhundrede, har haft en egen Kirke. Hospitalspræsten er tillige Præst for de Sfarendes Fattighuus, Dankert Kroghs Stiftelse og Enkefattighuset, og var derhos midlertidigen Sognepræst for Aikøens Menighed, indtil derved gjordes Forandring ved Resol. af 29de Decbr. 1841.

Foruden de anførte Kirker, have de tvende herværende Straffeanstalter, nemlig Fugthuset og Slaveriet, egne Kirker med en fælles Præst følge Resol. af 19de Octob. 1840.

2. Skoler.

a. Cathedralsskolen¹, som efter Reformationen blev fornyet af den første evangeliske Biskop, foransørte Gjeble Pedersen, og har

¹ Om Skolens Historie, saavel som om dens Lærere og meest udmærkede Disciple, se eftersees et Indbydelsesskrift af Overlærer Sagen under Titel "Om Bergens Latinskole". Bergen 1828, 50 S. 4to.

faaet sin nærværende Indretning ved Kongl. Resolution af 5te Sept. 1806. Den er inddeelt i fem Klasser, har, foruden Rector, syt lærere og fire Timelærere, og Disciplerne, som ved Udgangen af 183 vare 81, udgjorde ved Begyndelsen af Skoleaaret 1841 et Antal 61. I Aarene 1839 til 1841 ere tilsammen 10 Disciple dimitteret til Universitetet. Forhen var med Skolen forenet det saakaldte Seminarium Fredericianum, der skulde den herværende Biskop Erik Røttipidan sin Oprindelse, og efter det theologiske Rectorats Opbør blev stiftet ved Ræftr. af 23de Januar 1750, traadte i Virksomhed 1752 og blev noget udvidet ved Ræftr. af 6te Juni 1751; men denne Lærestift, hvori gaves Undervisning uden Betaling i Teologi, Fransk, Physik, Mathematik og Litteraturhistorie, samt i hvis Bygning af Cathedralskolens Disciple havde fri Bolig, aldrig opfyldte sin Bestemmelse, ophørte dens Virksomhed aldeles i 1808 og dens borte Eiendomme tilsalbt Latinskolen. Af videnskabelige Samlinger har skolen to Bogsamlinger, nemlig een, der oprindeligen har tilhørt Skolen og bestod i 1841 af omtrent 920 Bind, samt Seminariets Bibliotek der til samme Tid udgjorde 1160 Bind, dog uden at bestemt Indtægter have til disse Bogsamlingers Forøgelse, tilligemed en Samling af naturhistoriske og physiske Apparater. Skolens Eiendomme ere i det sidste Aar med en Værdi af 30,665 Eyd. opført anseelig og omfattet Skolebygning, der er indviet den 31te Octob. 1840, samt Jordegods, der forhen har været betydeligt, da det før Realliansens begyndelse udgjorde med Bygget og Landsskyld 163 Løbers Skuld, som nogle Aar i Stavanger Amt, hvilket Jordegods efterhaanden er sælget. Desuden har Skolen en fornemmelig ved det beneficerede Geveksels Salg tilvejebragt Capitalformue, der ved Udgangen af 1837 udgjik 56,080½ Eyd., men senere ved de til den nye Skolebygning afvandrede medgaaende Omkostninger er formindsket, saa at den ved Udgangen af Aaret 1840 kun beløb til omtrent 50,000 Eyd. Foruden disse Capitaler, Afgifter af Jordegodset og Skoledisciplernes Geveksels genter, hvilke sidste i Aarene 1838 til 1840 udgjorde i Gjennemsnit 1925½ Eyd., har Skolen i faste Indtægter af nogle Præstegenter aarlig 440 Eyd. og af Statscassen en aarlig Godtgørelse af 6 Eyd. i Stedet for en i Kong Frederik den Andens Tid bevilget Real-Leverance af Levnetsmidler, hvortil de hidtil oppebaarne saakaldte Degnepenge ere bortfaldne ifølge Lov af 23de April 1839. I Aaret 1825 har Skolen intet Tilskud erholdt af Statscassen. Skolens Afgifter vare i Aarene 1838 til 1840 i Gjennemsnit aarlig 12,030½ Eyd. hvorefter medgift til Lønninger 4918½ Eyd. og til Skolebygningens Forøvelse 6412½ Eyd.

b. Borgerskolen, Realskolen kaldet, der er oprettet i 1806 og 1822 erholdt betingelsesvis til Locale det forrige Seminariums Bygning¹. Skolen er inddeelt i sex Classer foruden en Forberedende Klasse, hvori Bærelseundervisning anvendes. I Aaret 1840 havde

¹ Se, med Hensyn til denne Bygning, Bergens Beskrivelse af Bergen. S. 411 og 412.

Lærere og 127 Elever nøde her Underviisning. Den eneste Indt., denne Skole har, ere Skolepengene.

c. St. Marias tydske Skole, en Borger-skole, hvis Fundats 11te Martz 1778 er confirmeret under 6te Januar 1779. Til den er en egen i 1779 indkjøbt og Kirken tilhørende grundmuret ning, og ved samme er en Lærer, der har Benyttelsen af bemeldte ning, men efterat den tydske Menighed er i høi Grad aftagen, er nu ingen af Menighedens Børn som søge denne Skole.

d. Almue-skoler, hvilke ere følgende: aa) Domkirskens Fattig-, forhen Graaskolen kaldet, oprettet 1719 og med Fundats af 3die Marts 1770, hvilken Skole, der har en egen i Aaret 1799 opført ning og hvori een Lærer giver Underviisning, sæbvanlig søges af rent 36 Børn, hvorhos af det Kjerrungaardske i Aaret 1800 stiftet Legat underholdes en hermed annecteret Skole, hvori 6 Børn ertrives for at forberedes til Fattig- eller Friskolen; bb) Korskirskens Fattig-skole, Christi Krybbe kaldet, oprettet 1738 ved Gaver, og Fundats confirmeret den 29de Aug. s. A., der eier en stor grundet Bygning¹, har een Lærer, samt søges af 60 Børn, 40 Dreng og 20 Piger, som foruden Underviisning tillige erholde Klæder een gang i Aaret; cc) Nylirkens Fattig-skole, Bethlehem (forh. Ørnskovskolen) kaldet, et ved Menighedens Gaver i 1739 og med Fundats confirmeret den 10de Septbr. 1742, hvortil hører en smuk grundmuret to Etages Bygning, opført i afstjældte Aar paa eller nærved det Sted, hvor Munke-Kloster har staaet, og hvori boer Skolens Lærer, som underviser rent 50 Børn; dd) den almindelige Friskole, saaledes kaldet, at alle tre foransførte Sognes fattige Børn have dertil lige Afgang, den i Aaret 1775 stiftede Skole har siden 1784 en egen Bygning, der er en Leaning af det i Kong Hakon Hakonsens Tid opførte St. Hartinas Hospital, der en Tid lang (fra Midten af det 16de Aarhundrede indtil 1771) var et Fattighuus for den tydske Menighed, og søges af 60 Børn, som foruden Underviisning af een Lærer tillige i almindelighed erholde Klæder; og endelig ee) en i Juni 1826 begyndt selunderviisnings-Skole, hvori 400 fattige Børn af begge køn under een Lærer nyde Underviisning, og i Forbindelse med hvilken er en i 1827 oprettet Haandgjærnings-Skole efter Lancasterste Metode, for fattige Børn af Stadens tre Hovedfogde, med een lærerinde. De fire Fattig-skolers Indtagter bestaae i Renterne af deres staaende Capitaler, hvoraf ved Ugangen af 1840 Domkirskens Skole havde 17684 Spd., Korskirskens Skole 5530 Spd., Nylirkens Skole 1550 Spd., og Friskolen 6960 Spd., i Bidrag af forskellige Legater, hvoraf der flere ere stiftede til Friskolen, hvoriblandt mærkes Justitsraad og Rensmand Otto Odens Legat, oprindelig 4300 Rd. nu 2150 Spd., Vidskabs- og Friis's Legat, oprindelig 1962 Rd. nu 400 Spd., videre Hærens aarlige Bidrag, i Gavnesatterpengene, som ved Afskr. af

¹Om denne Bygning, der er opført i 1739 paa samme Tomt, hvor den i 1702 afbrændte St. Martini Kirke stod, kan eftersees bemeldte Beskrivelse S. 444—447.

faaet sin nærværende Indretning ved Kongl. Resolution af 5te 1806. Den er inddeelt i fem Klasser, har, foruden Rector, Lærere og fire Læmelærere, og Disciplerne, som ved Udgangen vare 81, udgjorde ved Begyndelsen af Skoleaaret 1841 et 61. I Aarene 1839 til 1841 ere tilfammen 10 Disciple bleve til Universitetet. Forhen var med Skolen forenet det saakaldte narium Fredericianum, der skulde den herværende Biskop Christophian sin Oprindelse, og efter det theologiske Rectorats blev stiftet ved Ræst. af 23de Januar 1750, traadte i Virk 1752 og blev noget udvidet ved Ræst. af 6te Juni 1781; denne Lærestalt, hvori gaves Underviisning uden Betaling, Frankf., Physik, Mathematik og Litteraturhistorie, samt i hvis By af Cathedralskolens Disciple havde fri Bølg, aldrig opfyldte stæmmelse, ophørte dens Virksomhed aldeles i 1808 og dens Eiendomme tilfaldt Latinskolen. Af videnskabelige Samlinger liden to Bogsamlinger, nemlig een, der oprindelige har tilhørt og bestod i 1841 af omtrent 920 Bind, samt Seminariets Bder til samme Tid udgjorde 1160 Bind, dog uden at besten tagter have til disse Bogsamlingers Forsøgelse, tilligemed en af naturhistoriske og physiske Apparater. Skolens Eiendomme de sidste Aar med en Beskøftning af 30,665 Spd. opført anicellmuret Skolebygning, der er indviet den 31te Octob. 1840, Jordegods, der forhen har været betydeligt, da det før Real begyndte udgjorde med Byggesl og Landsskyl 163 Løbers Skuld, nogle Gaarde i Stavanger Amt, hvilket Jordegods efterhaand sælges. Desuden har Skolen en fornemmelig ved det beneficeret Salg tilveiebragt Capitalsformue, der ved Udgangen af 1837 56,080½ Spd., men senere ved de til den nye Skolebygning medgaaede Omkostninger er formindsket, saa at den ved Udg Aaret 1840 kun beløb til omtrent 50,000 Spd. Foruden disse Capitaler, Afgifter af Jordegods og Skoledisciplernes genter, hvilke sidste i Aarene 1838 til 1840 udgjorde i Gje aarlig 1925½ Spd., har Skolen i faste Indtægter af nogle A aarlig 440 Spd. og af Statscassen en aarlig Godtgørelse Spd. i Stedet for en i Kong Frederik den Andens Tid bevilg tal-Leverance af Levnetsmidler, hvorimod de hidtil oppebaarne Degnepenge ere bortfaldne ifølge Lov af 23de April 1839. 1825 har Skolen intet Tilskud erholdt af Statscassen. Sko gifter vare i Aarene 1838 til 1840 i Gjennemsnit aarlig 12,03 hvoraaf medgik til Lønninger 4918½ Spd. og til Skolebygning førelse 6412½ Spd.

b. Borgerfskolen, Realskolen kaldet, der er oprettet i 1822 erholdt betingelsesvits til Locale det forrige Seminarium ning. Skolen er inddeelt i sex Classer foruden en Førb Klasse, hvori Vexelunderviisning anvendes. I Aaret 1840 f

¹ Se, med Hensyn til denne Bygning, Bergens Beskrivelse af . Føse, S. 411 og 412.

offentligt Brug af den i 1791 afdøde Raadmand Claus Fasting, bestaaende ved Udgangen af 1841 af omtrent 520 Bind, med hvilken tillige fulgte en Capital, som nu udgjør omtrent 350 Spd., af Henter Samlingen foreges; dd) Garnisonsbibliotheket, der er i Aaret 1818 ved frivillige Sammenfud af Garnisonens Officier og hvortil H. M. Kongen samme Aar skjenkede 100 Spd., hvilket Bibliothek underholdes af den Contingent, der svares dertil af dem benytte samme.

b. Tegneskolen, der ligesom flere andre gavnlige Indretninger paa Stedet skulder det nyttige Selskab sin Oprettelse, og er fra Begyndelsen istandbragt dels ved frivillige Bidrag, dels ved Indtagelse af nogle af det dramatiske Selskabs givne Forestillinger. Dens Forsøgsbed begyndte den 1ste Octob. 1824, men Skolen var indstillet 1830 indtil Begyndelsen af 1834, og den var atter lukket i Aarene 1837 og 1838 af Mangel paa fornødne Resourcer. Elevernes Antal var i hvert af Aarene 1837 og 1838 ifkun 36, som undervises i Gange ugentlig, hver Gang 2 Timer, i Frihaandstegning. I de tre Aar er Skolen tildeels vedligeholdt af de Indtægter, som Kunstforeninger, foranstaltede af Kunstforeningen, have afgivet, ligesom Skolen siden Slutningen af 1840 staaer under Kunstforeningens Direction. Dens Locale er i det dramatiske Selskabs Huus.

c. Det Bergenske Museum, til hvis Oprettelse det første Sted gaves af Stiftamtmand Christie, som under 25de April 1825 udgav en trykt Indbydelse til at oprette et Museum og Naturaliecaabinet, hvorefter en Forening samlede sig til dette Niemed. Fra Begyndelsen af var det fornemmelig en Antiquitets-Samling, som herved tilfugtedes, men foruden denne, der endnu udgjør Musæets vigtigste Deel, samt Naturalie-Samlingen, bestaaer Musæet af et Mynt-Cabinet, en Maleri- og Kobberskuffe-Samling, og en Samling af Kunstsager, hvilket Alt fornemmelig er tilveiebragt ved Gaver indenlands og udenlands fra, men tildeels tilkjøbt, og aarligen foreges. Da Musæets i 1830 tilkjøbte Gaard ikke længere var i Stand til at rumme de dertil hørende Samlinger, er en ny af fjorten Værelser bestaaende Bygning med en Beføstning af henved 4500 Spd. dertil opført, hvis Indredning er fuldført i 1841. Musæets Indtægter bestaae i de Bidrag, dets contribuerende Medlemmer, hvis Antal ved Udgangen af 1841 var 375, dertil yde, og dets Giendomme og Restancer vurderedes til samme Tid til 11,377½ Spd., medens dens Gjæld, der fornemmelig er stiftet i Anledning af den nye Bygningens Opførelse, var 5341½ Spd. For saa vidt Musæet ikke kan bestaae ved sig selv, vil det afgives til Bergens lærde Skole, ifølge Resol. af 6te Mai 1834.

d. En Kunstforening, oprettet i 1839 efter Indbydelse fra Professor Dahl i Dresden. Dens Formaal er, ligesom den i Christiania bestaaende Kunstforening, at udbrede Kunstmag ved Anskaffelse og Udsikling af Kunstværker, som derefter forbeles ved Kobstrækning imellem Medlemmerne. Dises Antal var ved Udgangen af August 1841 i Alt 200, og deres Contingent 400 Spd. Denne Forening har, som allerede anført, væsentligen bidraget til at vedligeholde Tegneskolen.

4. Høspitaler og Sygehuse.

a. St. Jørgens Høspital, der er indrettet for Syge paa det Sted, hvor, som det synes, den hellige Georg eller den de Syges og Saares Patron, forbum havde en Kirke, og til den Kong Christian den Tredie i Maret 1556 skænkede alt det Jord, som før Reformationen havde tilhørt St. Synneves Kloster paa i i Nordfjord. Stiftelsens Grundstuds er af 23de Mai 1654, og nuværende rummelige Bygning er opført 1754 af Tømmer med Kammere, hvori 80 saakaldte Sygebædder kunne optages, hvorhos stelsen har i en anden Bygning 16 Kammere, hvori gamle Folk ikke ere syge, kunne optages mod Betaling af i det Mindste 160 engang for Alle. I Maret 1840 var Antallet af de i Stiftelsen komne 34 og af Stiftelsens Døde 33. At Stiftelsen har sin Kirke, der forhen anført, og den eier et betydeligt, meest i Nord beliggende Jordegods, forhen af Skib 168 $\frac{1}{2}$ Løb, men hvoraf i seneste Tid efterhaanden Meget er solgt, hvorhos den har en ren rende Capital, der fornemmelig er tilveiebragt ved Salget af 3 gods, og beløb ved 1840 Aars Udgang til 15,770 Spd., ligesom Restancer til samme Tid vare 3015 $\frac{1}{10}$ Spd. Indtægterne, der best Afgifter af Jordegodset, i Renter af de udestaaende Capitaler, i de saakaldte Mandtalspenge, der ifølge Kongl. Confirmation af 23de 1651 ydes af begge de Bergenhusiske Amters Gaardbrugere, sa Indlemmelses-Blokke og Dødsfengse m. m., udgjorde i Aarene i til 1829 i Gjennemsnit aarlig 3053 Spd., og i den senere Tid de været i 1838: 4184 $\frac{1}{2}$ Spd., i 1839: 4647 Spd. og i 1840: 335 Spd., hvorhos Udgifterne vare i det første Aar 3549 $\frac{1}{10}$ Spd., i andet 4307 $\frac{1}{10}$ og i det tredje 3777 $\frac{1}{2}$ Spd., af hvilke sidste Rønning beløb til 667 Spd.

b. Sygehuset, hvis Oprettelse først blev foranlediget ved Sygephysicus Dr. J. G. Grichsen omtrent 1754, men igjen ophørte i samt senere paa Ny indrettebets, da dets nuhavende Bygning i 1779 blev paa Byens Bekostning opført. Dog fik dette Sygehus som optager Syge saavel fra Landet som fra Staden, først ved af 9de Marts 1792 en ordentlig Indretning, og har i de senere modtaget væsentlige Forbedringer. Sygeværelserne ere 8, hvert til 12 Senge. I de tre Aar, 1838 til 1840, i hvilke aarlig i Gjennemsnit indkom 881 og udgik 829 samt døde 47 Personer, ere i det 955 Patienter aarlig behandlet paa dette Sygehuse. Med Sygehuset er forenet det saakaldte Mental-Sygehus, der er en bredsels-Anstalt for Vanvittige og Afslindige, der har en egen i af Nyt opført Tømmerbygning, hvis underste Etage indeholder, for tvende Rum til Køge- og Varme-Apparater, to Badesværelser, fire i melige Arbejdsværelser og fire Localer til Afseende, ligesom den øvre Etage, foruden to Rum til Varme- og Køge-Apparater, har 12 Rum til slindsvage Patienter, hvert af 7 $\frac{1}{2}$ Alens Længde og 4 Alens Bredde. I Aarene 1838 til 1840 ere ved Mental-Sygehuset i Gjennem 80 Patienter behandlet, og i disse tre Aar indkom aarlig 38, i 31 og døde 6 slindsvage Personer, hvorhos ved Ugangen af sidste Aar de Syges Antal var 42. Stiftelsen har en Køge og en

beløge, og dens Indtægter bestaae fornemmelig i Overfluddet af Ruberccassens eller det saakaldte Uddybningsvæsens Intrader. Dens Fond, som er tilvelebragt ved Capitaler, afgivne fra Domkirkenes Fattiggæsse, og beløb i 1798 til 13,010 Rd., bestod i 1826 af 5284½ Spb., men ved Udgangen af 1839 kun af 3859½ Spb., og var dens Rescancer og contante Beholdning til samme Tid 11,716½ Spb. Sygehusets Indtægter vare i Aarene 1837 til 1839 i Gjennemsnit aarlig 10,191 Spb., samt dets Udgifter 9739 Spb., ligesom Mental-Sygehusets Indtægter vare i samme Aar 3916½ og dets Udgifter 3950½ Spb. aarlig, og udgjorde af de sidste i Aaret 1839 Rønningerne for det almindelige Sygehuus 1151½ og for Mental-Sygehuset 1081½ Spb.

c. Garnisons-Sygehuset, hvortil i 1814 blev overladt den for Statscassens Regning i 1808 indkjøbte saakaldte Fangegaard, der havde været benyttet til Krigsfangers Forvaring; men da denne fandtes uaffektet til sin Bestemmelse, blev fra 1828 et leiet Locale til Sygehuus anvendt. Senere er en ny Bygning for Bycassens Regning opført for Garnisonens Syge, hvor i 1838 behandlede 102, ligesom i 1839 121 Patienter, af hvilke døde i det første Aar 1 og i det andet 2.

5. Milde Stiftelser.

a. De Søfarendes Fattighuus, stiftet 1599 ved Sammenfud af Stebets Søfarende til fattige Sømands og deres Enters Forpleining, efterat det først var i Aaret 1571 oprettet til et Sygehuus, eller i Modsatning af St. Jørgens Hospital, et saakaldt almindeligt Hospital. Dets første Fundats er af 1ste Marts 1599, og det har en senere af 25de April 1715. I Aaret 1840 er en ny Bygning opført til Stiftelsen, som derved er udvidet og indrettet til at modtage 150 Lemmer, hvoraf ved Udgangen af 1841 vare 95 Gratistlemmer, foruden hvilke i Stiftelsen optages Lemmer, som mod Betaling af i det Mindste 160 Spb. nyde lige Rettigheder med de Øvrige. Stiftelsens Fond, hvortil er bidraget ved flere ikke ubetydelige Gaver, beløb ved Slutningen af 1829 til 18,712 Spb. foruden en Casserbeholdning af 1772½ Spb., samt var ved Udgangen af 1841 stegen til 25,812½ Spb. med en Casserbeholdning af 671½ Spb. Indtægterne bestaae fornemmelig i Renter af de ubestaaende Capitaler, i den af Kong Frederik den Tredie Aar 1577 til fornævnte Sygehuus skænkede Vilgs Bræstegjelds Kongetiende, i Indtægter af Brædbanken der siden 1622 har fulgt Stiftelsen, i Tønde- og Skibe, som erlægges af Skibe for den paa Vaagen liggende Stønde, hvilken Indtægt Stiftelsen først fik 1602 og senere er den tillagt ifølge Bevilling af 30te Octob. 1767, samt i Indkomsterne af begge Stadens Skibsverfter. Disse Indtægter ere i den nyere Tid meget tiltagne, da de udgjorde i Aarene 1827 til 1829 i Gjennemsnit aarlig 3433 Spb., hvorimod de i Aarene 1839 beløbe til 6881 Spb. aarlig, af hvilket Beløb Indtægterne af Brædbanken vare 1273½ og af Stønden samt Verfterne tilsammen 798½ Spb. aarlig. Stiftelsens Udgifter vare i sidstnævnte trede Aar i Gjennemsnit aarligen 6248½ Spb., hvoraf medgif til Opførelsen af Stiftelsens nye Bygning i det første Aar 3219½ Spb., i det andet 2709½ og i det tredje 339 Spb., ligesom Stiftelsens Rønninger beløbe i det sidste Aar til 207½ Spb. Bræden

til St. Jergens Høspital er ogsaa Præ hver Søndag holdes Prædiken i dens til 1840 indviende Vebesal.

b. Enke-Fattighuset, stiftet 16 Mæd. Hans Olsen¹, og som har en i Marke-Kirkegaard opført Læmmerbygning mere, bestemt for 32 fattige Enker, som foruden Ugepenge og Kornvarer. Stift Søndhørblehn og Hardanger, samt paa 2 tilbeels dertil stænket af Laugmand Hans en fornemmelig ved forskjellige Legater til tal, der ved Udgangen af 1829 beleb ti gangen af 1841 udgjorde 16,151½ Spd. af 1352½ Spd. Til samme Tid vare 2 Indtægter, bestaaende næsten alene i Afgift af de udestaaende Capitaler, og som i 18 efter Gjennemsnit i Mærene 1839 til 18 Udgifterne i sidstnævnte trede Aar 924 2 Jergens Høspital betjener ogsaa denne 2 Juni 1707.

c. Sander Raas Stiftelse, af den i 1765 afdøde Sander Raas, som foruden 3000 Rd. til Opførelse af en Præ Stand og indeholder 14 Kammere. Stiftet er confimeret den 7de Juli 1766 Krohn, confimeret den 27de Mai 1785, 6000 Rd., foruden nogle mindre Summe dens udestaaende Capital var i 1805 26 af 1828 falden til 9683 Spd. Dog ra igjen stegen til 10,052 Spd., foruden en 1 Lemmerne ere 14, der med fri Bolig og Indtægterne, som egentlig blot bestaae i i 1838 til 1840 i Gjennemsnit aarli 396½ Spd.

d. Stranges Fattighuus, der Raadmand Strange Jergensen, som lod 12 faste Gruentimmer foruden Bolig som efter Stifterens Død vedligeholdtes i 1750 kom under offentlig Bestyrelse, da i og rummelig, blev opført samt indrette Bolig, Lys og Brænde, men ingen Ugepenge Fond er efterhaanden forøget ved adskill

¹ Saaledes beretter Brimann i sin Samling Deel S. 192, og ligeledes Ebwardsen, hvilk mod skal, ifølge H. Meyers Samlinger, Hans Hansen, som i Aaret 1676 blev døde 1703.

Udbærende Capital i 1805 var 12,990 Rb., men i 1829 kun 7968 Rb. og en Cassiebeholdning af 503 Rb. Indtægterne vare i Aarene 1827 til 1829 i Gjennemsnit aarlig 558 og i Aarene 1838 til 1840 ligesaa 540½ Rb., samt Udgifterne i sidstnævnte tre Aar 277½ Rb. aarlig. Stiftelsens udestaaende Fond besej ved Udgangen af Aaret 1840 til 10,037½ Rb. foruden en Cassiebeholdning af 92½ Rb.

e. Dankert Krohns Stiftelse, oprettet ved Fundats af 11te April (confirmeret 15de Mai) 1789 af den paa sin Eiendom Lungegaarden i 1795 afdøde forhenværende Kjøbmand Hofagent Dankert Dankertsen Krohn og Hustru, som dertil skænkede en Capital af 26,000 Rb. I samme Aar blev Stiftelsens nuværende Bygning færdig, hvori 14 Lemmer "af den fornemmere Borgerklasse" nyde fri Bolig og Brænde, foruden Pengeunderstøttelse, samt fire Expectanter blot Husly og Brænde. Stiftelsens Fond, som i 1805 var steget til 32,600 Rb., udgjorde ved Udgangen af 1828 kun 7712½ Rb., men var ved Udgangen af 1841 forøget til 9274½ Rb., hvorhos Stiftelsen til samme Tid havde en Cassiebeholdning af 187½ Rb. Indtægterne vare i Aarene 1839 til 1841 i Gjennemsnit aarlig 424½ Rb., og Udgifterne i disse Aar ligesaa 303½ Rb.

f. Det Faasmeriske Huus, en den Faasmeriske Familie tilhørende Stiftelse for ti Fattige, som her nyde frit Huus og Brænde, men hvilken for Øvrigt ikke hører under det Offentlige. Imidlertid have nogle af Stiftelsens Lemmer Pengeunderstøttelse af Fattigvæsenet.

6. Legater.

Deraf har Bergen mange og tildeels betydelige, af hvilke de vigtigste ere: a) Det Luccopidanske Legat, stiftet af Stiftsprovst Ditlev Luccopidan ved Fundats af 2den April 1691, oprindelig 2400 Rb., hvis Renter skulde uddeles til Præstenfer, men nu kun stort 660 Rb., hvoraf Renterne tilligemed en Grundleie og et Tilskud af Wollert Krohns Legat udgjøre Legatets Indtægter, tilsammen 92½ Rb., af hvilke 8 Præstenfer nyde godt; b) det Wesselske Legat, oprindelig 2000 Rb., skænket ved Gavebrev dateret 27de Januar 1730 af Lungegaardens daværende Eier Abraham Wessel, og hvoraf de halve Renter skulde uddeles til fattige Enker medens den anden Halvdeel lagdes til Capitalen, hvilken i 1798 var steget til 3470 Rb., hvorimod Legatets Fond i 1841 var 1834½ Rb.; c) Dødens Legater, stiftede af Justitsraad og Kjøbmand Otto Døen, som foruden 1000 Rb. (nu 500 Rb.), der ved et ældre Testament bleve legerede til Enke-Fattighuset, skænkede ved Codicil af 12te Decbr. 1796 til Friskolen 4300 Rb. (nu 2150 Rb.) og til Rytterskolen Fattighule 400 Rb. (nu 100 Rb.), samt ved Codicil af 21de Februar 1798 en Capital af 500 Rb., hvoraf to Blinde skulde nyde Renter, hvilket sidste Legats Capital nu er 250 Rb.; d) Hans Weinrichs Legat, stiftet ved Testament af 4de confirmeret 12te Juni 1754, af hvis Indtægt Renten af 1000 Rb. var bestemt til Rytterskole og af 2500 Rb. til Understøttelse for tre vanske Kræblingebørn, hvorhos Testator skænkede 500 Rb. til Huusarme og to af Stadens Fattighuse, af hvilket Legat den Capital, hvis Rente tilfaldt Rytterskole-Sognets Fattigkasse, var i 1840 420 Rb., hvorimod den

til St. Jørgens Høspital er ogsaa Præst til denne Stiftelse, hver Søndag holdes Prædiken i dens til Gudstjeneste den 27de 1840 indviiede Vebesal.

b. Enke-Fattighuset, stiftet 1663 af den i 1684 afdøde Hens. Hans Olsen¹, og som har en i 1748 ved St. Jacol Marke-Kirkegaard opført Læmmerbygning, med en Stue og 12 mere, bestemt for 32 fattige Enker, som nyde frit Huus og foruden Ugepenge og Kornvarer. Stiftelsen har noget Jord Søndhørblehn og Gardanger, samt paa Vos og Nordfjord beliggende tildeels dertil skænket af Laugmand Hans Hansen Villienfjeld, en fornemmelig ved forskjellige Legater tilveiebragt rentebærende Kapital, der ved Udgangen af 1829 beløb til 6032 $\frac{3}{4}$ Spd., men i Udgangen af 1841 udgjorde 16,151 $\frac{1}{4}$ Spd. foruden en Casseskeb af 1352 $\frac{1}{10}$ Spd. Til samme Tid vare Stiftelsens Læmmer 30. Indtægter, bestaaende næsten alene i Afgifterne af Jordegods og af de udestaaende Capitaler, og som i 1829 udgjorde 733 Spd. efter Gjennemsnit i Aarene 1839 til 1841 aarlig 995 Spd., Udgifterne i sidstnævnte tre Aar 924 Spd. aarlig. Præsten Jørgens Høspital betjener ogsaa denne Stiftelse, ifølge Regstr. Juni 1707.

c. Sander Kaaes Stiftelse, et Fattighuus oprettet af den i 1765 afdøde Sander Kaae, som dertil skænkede 16,000 foruden 3000 Rd. til Opførelse af en Bygning, hvilken i 1770 stand og indeholder 14 Kammer. Siden fik Stiftelsen, hvortil den er confirmeret den 7de Juli 1769, ved Gavebrev af K. Krohn, confirmeret den 27de Mai 1785, en Tilvært i dens 6000 Rd., foruden nogle mindre Summer ved Andres Gaver, dens udestaaende Capital var i 1805 26,200 Rd., men ved Udgangen af 1828 falden til 9683 Spd. Dog var den ved Udgangen igen stegen til 10,052 Spd., foruden en Casseskebeholdning af 45 Læmmerne ere 14, der med fri Bolig og Brænde villige have Udgifterne, som egentlig blot bestaae i Renterne af dens Fond i 1838 til 1840 i Gjennemsnit aarlig 472 $\frac{1}{2}$ Spd. og i 1841 396 $\frac{1}{2}$ Spd.

d. Stranges Fattighuus, der skal være stiftet i 1712 af Raadmand Strange Jørgensen, som lod opbygge et Træhuus med 12 fattige Gruentimmer foruden Bolig fik Understøttelse i det som efter Stiftens Død vedligeholdtes ved Privates Gaver indtil 1750 kom under offentlig Beskyttelse, da den nuværende Bygning og rummelig, blev opført samt indrettet til 31 Læmmer, som nyde Bolig, Lys og Brænde, men ingen Ugepenge. Stiftelsens oprettede Fond er efterhaanden forøget ved adskillige Donationer, saa

¹ Saaledes beretter Grmann i sin Samling af Stiftelser og Gavel Deel S. 192, og ligeledes Edvardsen, hvilket vel er det paalideligste mod skal, ifølge H. Meyers Samlinger, Stiftelsen har været i Hans Hansen, som i Aaret 1678 blev adlet med Navnet Villienfjeld 1703.

stebærende Capital i 1805 var 12,990 Rb., men i 1829 kun 7968 Rb. og en Kassebeholdning af 503 Rb. Indtagterne vare i Aarene 1827 til 1829 i Gjennemsnit aarlig 558 og i Aarene 1838 til 1840 ligesaa 540½ Rb., samt Udgifterne i sidstnævnte tre Aar 277½ Rb. aarlig. Stiftelsens udestaaende Fond beløb ved Udgangen af Aaret 1840 til 10,037½ Rb. foruden en Kassebeholdning af 92½ Rb.

e. Dankert Krohn's Stiftelse, oprettet ved Fundats af 11te April (confirmeret 15de Mai) 1789 af den paa sin Tiendom Lungeaarden i 1795 afdøde forhenværende Kjøbmand Hofagent Dankert Dankertsen Krohn og Hustru, som dertil skænkede en Capital af 6,000 Rb. I samme Aar blev Stiftelsens nuværende Bygning færdig, vort 14 Lemmer "af den fornemmere Borgerklasse" nyde fri Bolig og brænde, foruden Pengeunderstøttelse, samt fire Expectanter blot Husly og Brænde. Stiftelsens Fond, som i 1805 var stegen til 32,600 Rb., udgjorde ved Udgangen af 1828 kun 7712½ Rb., men var ved Udgangen af 1841 forøget til 9274½ Rb., hvorhos Stiftelsen til samme Tid havde en Kassebeholdning af 187½ Rb. Indtagterne vare i Aarene 1839 til 1841 i Gjennemsnit aarlig 424½ Rb., og Udgifterne i samme Aar ligesaa 303½ Rb.

f. Det Fasmærskke Huus, en den Fasmærskke Familie tilhørende Stiftelse for ti Fattige, som her nyde frit Huus og Brænde, men hvilken for Øvrigt ikke hører under det Offentlige. Smidlertid have nogle af Stiftelsens Lemmer Pengeunderstøttelse af Fattigvæsenet.

6. Legater.

Deraf har Bergen mange og tildeels betydelige, af hvilke de vigtigste ere: a) Det Luccopidanske Legat, stiftet af Stiftsprovst Ditlev Luccopidan ved Fundats af 2den April 1691, oprindelig 2400 Rb., vis Renter skulde uddeles til Præsten, men nu kun stort 660 Rb., hvoraf Renterne tilligemed en Grundleie og et Tilskud af Wollert Krohn's Legat udgjøre Legatets Indtægter, tilsammen 92½ Rb., af hvilke 8 Præsten nyde godt; b) det Wesfelske Legat, oprindelig 1000 Rb., skænket ved Gavebrev dateret 27de Januar 1730 af Lungeaardens daværende Eier Abraham Wesfel, og hvoraf de halve Renter skulde uddeles til fattige Enker medens den anden Halvdeel lagdes til Kapitalen, hvilken i 1798 var stegen til 3470 Rb., hvormod Legatets Fond i 1841 var 1834½ Rb.; c) Dæns Legater, stiftede af Justitsaad og Kjøbmand Otto Dæn, som foruden 1000 Rb. (nu 500 Rb.), er ved et ældre Testament bleve legerede til Enke-Fattighuset, skænkede ved Cobicil af 12te Decbr. 1796 til Friskolen 4300 Rb. (nu 2150 Rb.) og til Rykkirkens Fattigskole 400 Rb. (nu 100 Rb.), samt ved Cobicil af 21de Februar 1798 en Capital af 500 Rb., hvoraf to Blinde skulde nyde Renter, hvilket sidste Legats Capital nu er 250 Rb.; d) Hans Weinwicks Legat, stiftet ved Testament af Abo confirmeret 12te Juni 1754, af hvis Indtægt Renten af 1000 Rb. var bestemt til Rykkirke-Sogns Fattige og af 2500 Rb. til Understøttelse for tre vansføre Kropslidende, hvorhos Testator skænkede 500 Rb. til Huusarme og to af Staden's Fattighuse, af hvilket Legat den Capital, hvis Rente tilsalbt Rykkirke-Sognets Fattigkasse, var i 1840 420 Rb., hvormod den

anden Afdeling, nemlig til tre Krøblingebrenge, til samme Tid i Ifkun 131½ Sbd.; e) Det af den i 1779 afdøde Biskop Fr. Arenh stiftede Legat af en Capital, stor 3000 Rd., hvis Rent uddeles af Bræsterne til de tre Sognes Fattige, men hvis Cap er sjunken ned til 53½ Sbd.; f) Stadsmajor Lauritz Holte Layfens og Frues Legat, stiftet ved Testament af 6te Octob hvorved skænkedes 1000 Rd. til hver af Bergens tre Sognes casjer, saaledes at Halvdelen af Renterne for Domkirke- og sognets Andele, samt en Fjerdedeel af Renten af den Korskirk Fattigkasse tilfaldne Andeel lægges til Capitalen, der udgjorde for det første Sogn 246½ Sbd., i 1826 for det andet 189½ Sbd. det tredje 570 Sbd.; g) Kjøbmand Asmund Brynning Søn ved Testament af 14de Januar 1795 stiftede Legat, oprindelig Rd., hvoraf Renterne skulde uddeles til Huusarme og Sengel hvilket Legats Capital efter Regnskabet for 1840 var 804 h) Hans Poulsens og Halvsøster Anna C. Rygs Legat, ved Testament af 18de Januar 1777, hvorved skænkedes til 500 Rd., samt til de tre under a, b og d anførte Fattighuse til 13,417 Rd., hvilke Summe nu ere indbefattede under vedfo Stiftelsers Capitaler, uden at sammes nærværende Størrelse er i i) Etatsraad og Kjøbmand Wollert Krohns og Hustru Fru Cecilia de Besches Legat, hvilket Legat, der er skænket ved ment af 12te April 1788, udgjorde oprindelig 10,600 Rd., tilfaldt det Luccopidanske Legat, formeldte tre Fattighuse, sa Jørgens Hospital, hvert 2000 Rd., og Hans Sogns Fattigea Rd., men hvis Capital ved Vengeomskrivninger er sammensm 3900 Sbd., hvilken Summa efter Regnskabet for 1841 udgjør Fond, af hvis Renter det Luccopidanske Legat og hver af de fire Stiftelser erholder 29½ Sbd. og Hans Sogns Fattigkasse 1 aarlig; k) Hofagent Dankert D. Krohns Legat, skænket i 1 oprindelig stort 4000 Rd., hvoraf 1000 Rd., til hvert af de 1 tighuse, af hvilke Summe, nu 500 Sbd. for hver Stiftelse, d uddeles aarlig paa Testators Fødselsdag, den 22de Januar, t telfernes Lemmer, og de øvrige 1000 Rd. skænkedes Sygehuset i Pleie og Klæder for de Syge; l) Kjøbmand Barthold W Legat, stiftet 1784 og oprindelig stort 4049 Rd., til Fordeel for kirkesognets og Korskirkfognets Fattige, hvoraf Domkirkefogneti deel nu udgjør 1012½ Sbd., ligesom Korskirkfognets Halvde Sbd.; m) Det Bernstorffske Legat, stiftet i 1794, med Jun 7de Mai s. A., ved 51 af Stedets Handlende, der tilveiebrø Summa af 3000 Rd., hvis Renter aarlig skulde uddeles paa da Statsminister Andreas Petrus v. Bernstorffs Fødselsdag, den 28 til trende trængende Bergenske Handlende, der ved Vanheld va ud af Virksomhed, og hvilket Legats Fond efter Regnskabet fo er 1220 Sbd., af hvis Renter tre Pensionister nøde hver 16 Sbd n) Kjøbmand Johan Jacob Buschs og Hustru Anna Meyers Legat, skænket ved Testament af 31te Marts 1801, Fond, 4000 Rd., Renten skulde uddeles til 36 Fattige, men Legat efter Regnskabet for 1841 kun har en Capital af 1122

m) Agentinde Angells Legat, stiftet 1805, hvis Capital, oprindelig 28,000 Rd., blev det følgende Aar forøget med 607 Rd., og hvoraf 31 Enker nød ugentlig Understøttelse, men hvis Fond ved Udgangen af Aaret 1841 kun var 7778 Spb. 32 $\frac{1}{2}$, hvoraf Renterne s. A. udbeledes til 18 Enker og ugifte Fruentimmer; p) Kjøbmand Abraham Tojches Legat, oprettet ved Testament af 16te Septb. 1803, med et Fond, efter Boets Opgjørelse i 1811, stort 14,500 Rd., der efter Pengeskrivningerne er svundet hen til en Capital af 1718 Spb., hvis Renter tilfalde Trængende; q) Kjøbmand Lyder Wenzel Nicolajsens Legat, stiftet ved en under 15de Marts 1805 confirmeret Disposition, hvorved 1500 Rd. stænkedes til de tre Kirkesognes Fattigcasser og nu indbefattes under de disse Fattigcasser tilhørende Capitaler, uden at sammes Størrelse bestemt kan opgives; r) Kjøbmand Hans Tank og Hustru Maria Kramers Legat, det betydeligste af alle Bergenske Legater, stiftet ved Testament af 14de Marts 1803 og confirmeret efter Testators Død det paafølgende Aar under 31te Mai 1805, hvilket Legats oprindelige Capital, efter Boets Opgjørelse i 1806, var 43,702 Rd. af hvis Renter skulde betales aarlig 564 Rd., deels til nogle Stipendier, deels som Pensioner til Forskjellige, samt Overfluddet lægges til Capitalen, som, naar den var stegen til 60,000 Rd., altsaa nu 48,000 Spb., skulde anvendes til en Realskoles Oprettelse, hvilken Capital nu, efter Regnskabet for Aaret 1841, udgjør en Summa af 38,764 $\frac{1}{2}$ Spb.; s) Christies Legat, stiftet den 20de Febr. 1815 af Bergens Borgere til Erindring om daværende Sørensen skriver siden Stiftamtmand Christies Fortjenester af Fædrelandet, af hvis Fond, oprindelig 7831 $\frac{1}{2}$ Rbd. R. W., der nu udgjør 1180 Spb., Renterne udbeles aarlig den 7de Decbr., der er Christies Fødselsdag, til fire trængende Enker, to af Embeds- og to af Borger-Klassen; t) Assessorinde Formanns Legat, stiftet ved Testament af 2den Febr. 1801, hvorved Assessor Hans Bernitsen Formanns Hustru, Birgithe Rexau, legerede en Capital af 1000 Rd., der nu, efter Regnskabet for 1841, udgjør 500 Spb., hvis Renter udbeles til fire trængende Fruentimmer; u) Frimanns Enkes Legat, hvorved stænkedes under 28de Juli 1796 til Fordeel for fem fattige Enker en Capital af 1000 Rd., der nu er indsvunden til 75 Spb. og hører blandt Korskielens Fattigcasses Penge, hvorhos Enkefattighuset fik 200 Rd. (nu 100 Spb.) og de Søfarendes Fattighuus 200 Rd. (nu 100 Spb.), endelig v) et Legat fra den i 1819 ophævede Bergens almindelige Enkecase, hvis Fond er overgaaet til en Fountine, hvis Capital, der nu er 2160 Spb. 17 $\frac{1}{2}$ vil, naar de pensionsberettigede Enker, som i 1841 vare 11, ere døde, tilfalde Enkefattighuset¹.

7. Fattigvæsenet.

Derfor gjælde Bestemmelserne i den almindelige Anordning for Bergens Stift af 29de August 1755. Det bestyres af Stiftamtmanden

¹ De mindre vigtige Bergenske Legater findes anførte i dette Skrifs ældre Udgave, 4de Deel S. 321—328, saavel som i den af Sagen og Foss udgivne Beskrivelse over Bergen, S. 534—550.

og Biskoppen som Directører, samt af en Over-Commission, bestaaende af Magistratens første Medlem, de tre Sognepræster og tre Borgere og til Byens Fattigvæsen høre, foruden den egentlige Kjøbstad, de ti Byens Kirker sognende Forstæder med flere udenbyes Boende. Hver af Stadens tre Sogne har sin egen Fattigcasse. Fattigvæsenets Indtægter bestaae fornemmelig i den aarlige paalignede Fattigkat, som udgjorde i Aarene 1817 til 1819 aarlig 3195 Spd., og steg allene i 1822 til 6067½ Spd., samt var i 1826 5600 Spd., men beleb 1827 til 10,000 og i 1828 til 9306½ Spd. Desuden have Indtægter af udestaaende Capitaler, af mange Legater, og Bøder eller Multe m. m. Fattigforsørgelsen er hidtil foregaaet ved Almissefordeling, de almindeligvis har fundet Sted engang maanedlig under Forord af vedkommende Sognepræst og Sognets committerede Borgere; og er paa denne Maade uddeelt i Aarene 1817 og 1818 26 til 2800 Spd. aarlig men i 1826 7382, i 1827 8520 og i 1828 9306½ Spd., hvorefter det til 1000 Personer, af hvilke det halve Antal var Børn, nødt aede. I de senere Aar er Fattigforsørgelsen bleven mere og mere forbedret, og Fattigvæsenets Udgifter beløbe i 1837 til 17,112½ Spd., i 1838 til 18,855½ Spd. og i 1839 til 23,369 Spd., hvorefter medgift til Almissefordeling i det første Aar 13,909½, i det andet 14,840½ og i det tredje 16,572½ Spd., og Fattigvæsenets samlede Indtægter have været i 1837 22,433½, i 1838 25,286½ og i 1839 26,710 Spd., hvorefter den paalignede Fattigkat udgjorde i det første Aar 15,986 Spd., i det andet 15,981½ og i det tredje 16,000 Spd., samt den ved den 19de Januar 1837 paabudne Afgift af Brændeviinsudsalg i 1837 2192 og i 1839 1750½ Spd. Den saaledes stedse voksende Forbrug af Fattigforsørgelsen, der er foranlediget saavel ved det tiltagende Antal af Trængende, som ved den formentlig mindre hensigtsmæssige Maade hvorpaa Fattigunderstøttelsen er bleven ydet, nemlig i Penges, har virket til at man i de sidste Aar med Iver har arbejdet paa en bedre Organisation af Fattigvæsenet. En Bespisnings-Anstalt for Fattige er derfor istandbragt, hvorved for en stor Deel Fattige Bespisning træder i Stedet for Pengehjælp, og man har i Foraaret 1842 begyndt med en Tvangsarbejds-Anstalt, der er oprettet i den Bygning, hvor første Fattigvæsenets Arbejdsanstalt har været, og hvor arbejdsføre Betlen holdes under streng Tugt, samt sysselsættes med nyttigt Arbejde, ligesom man i den senere Tid mere end forhen udsætter de Fattiges Børn til Forpleining paa Landet. Desuden eier Fattigvæsenet nu saakaldte Fattighuse, hvori omtrent 250 Trængende have Huusly. I Aaret 1841 udgjorde Fattigkatten 20,000 Spd. og Afgiften af Brændeviinsudsalg 1707 Spd., og den egentlige Fattigforsørgelse medtog et Beløb af 17,036½ Spd. Ved Udgangen af samme Aar eiede Stadens tre Almissefond udestaaende Capitaler tilsammen 6114 Spd., samt i ceculant Beholdning 6029½ Spd., hvorimod deres Gjæld beløb til 3420 Spd.

8. Straffeanstalter.

a. Lugthuset, der er først oprettet i 1646 under Navn af Børnehuset, fordi det var bestemt til Opfostring og Arbejdsanstalt for fattige Børn, men senere, fra 1684, blev kaldet *Arbejdsanstalt*.

di her da indrettedes adskillige Fabrik anlæg, hvorved Armeen tildeels rensedes med Runderingsklæde m. m., og fik endelig sin nærværende stemmelse som Straffeanstalt for Forbrydere af begge Køn, ved indsættelse af 8de Juli 1744, under Navn af Fugt- og Manufacturhuus. Denne Straffeanstalt hensattes Forbrydere fra Bergens By, begge de ærgenhuffte Amt, samt Søndmørs Fogderi i Romsbals Amt. Stiftelsen eier en anseelig i Aaret 1646 opført grundmuret Bygning to Etager med tvende Fløje, hvoraf den ene indeholder Kirken og den anden Økonomi-Bøtser. Fugthuuslemmernes Antal, som ved Udgangen af 1815 var 35, ligesom ved Udgangen af 1820 25 og ved Udgangen af 1825 35, er i den senere Tid meget tiltaget, da det allerede ved Udgangen af 1830 var steget til 49, og i Aarene 1831—1835 var Antallet af de ved Udgangen af hvert Aar i denne Straffeanstalt henhørende Forbrydere i Gjennemsnit aarlig 47, men i Aarene 1836 til 1840 aarlig efter Middeltal 75, dog saaledes, at det ved Udgangen af 1836 var kun 62, men i Obingvønniets næstsidste Aar 92 og i det sidste 73. I Aarene 1831 til 1835 indkom aarlig efter Middeltal 60, hvorimod det aarlige Middeltal for 1836 til 1840 er 114, og deraf for 1839 133 og for 1840 135. Fugthusets Indtægter bestaae i Renter af Stiftelsens ubestaaende Capitaler, hvilke 1798 udgjorde 43,438 $\frac{3}{4}$ Rd., men ved Udgangen af 1827 vare faldne til 13,098 $\frac{3}{4}$ Spd., samt ved Udgangen af 1841 til 12,091 $\frac{1}{2}$ Spd., i Grundskatte, i Afgift af Jordegods m. m., men forhen bestode dens vigtigste Indtægter i en Afgift af 1 Skl. for hver Tønde Korn som indførtes i Bergen, ligesom i en Afgift af de fra Bergen udgaaende Fiskevarer, hvilke sidste nu, tilligemed flere Udgifter til Fugthusene, ere havede ved Lov af 23de April 1839. Dermed ere dens Indtægter ikke ubetydeligen aftagne, da de udgjorde i Aarene 1835—1838, i hvilke Fugthuset intet Tilskud af Statskassen tiltrængte, efter Middeltal aarlig 364 $\frac{1}{2}$ Spd., medens Udgifterne ved det voxende Antal Lemmer aarlig stegede, og vare i det første af disse Aar 4874 $\frac{1}{2}$ Spd., i det andet 750 Spd., i det tredje 5075 $\frac{3}{4}$ Spd., og i det fjerde 6179 $\frac{1}{2}$ Spd. I Aaret 1839 vare Fugthusets Udgifter 5908 Spd., i 1840 7448 $\frac{3}{4}$ Spd., i 1841 5563 $\frac{3}{4}$ Spd., hvorimod Indtægterne alene beløbe i det første Aar til 3927 $\frac{1}{2}$ Spd., i det andet til 3359 $\frac{1}{2}$ Spd., og i det tredje til 429 Spd., saa at Statskassens Tilskud i disse Aar blev respective 10,440 og 2440 Spd. Stiftelsens Betjente ere en Over-Inspector, som tillige indtil videre ifølge Resol. af 17de Septb. 1840 er Stiftelsens Regnskabsfører, og en Under-Inspector, hvilke begge boe i Fugthusets Bygning, samt en Læge. Ligesaa har denne Stiftelse i Forening med Slaveriet en egen Præst ifølge Resol. af 19de Octob. 1840, samt, som anført, i Stiftelsens nordlige Deel, en liden Kirke, der er indviet 1744, og hvori ugentlig holdes Gudstjeneste. Til Begravelsespladsen i Fugthuuslemmerne benyttes fornævnte St. Jacobs Kirkegaard.

b. Slaveriet, en Straffeanstalt for grovere Forbrydere af Mandkønnet. Dets Locale er paa Bergenhuus Fæstning, ligesom Indretningen hører under Fæstningens Commandantstab. Indtill den senere tid vare Slaveriets Bygninger i alle Henseender aldeles uhenføjtsmæssige, men ved en i Aarene 1825 og 1826, med en Befølgning af noget

over 4000 Spb., paa disse foretagne Forandring, bleve de baade rummeligere, lysere og sundere Opholdssteder. Da imidlertid Slaverns Antal aarlig tiltog, blev ifølge Resol. af 20de September 1831 en ny Bygning opført til Marktentteri, Arbeidsanstalt og Sygeindretning og da snart derefter en ny Udvidelse af Slaveriet blev fornøden, ifølge Resol. af 15de Juli 1840 en ny to Etages Tilbygning rejst paa det gamle Slaveri. Det daglige Middeltal af Fanger har været i Aarene 1831 til 1835 88 og i Aarene 1836 til 1840, 121, samt i sidste Aar endog 146. Indkomne ere i de første fem Aar 23 aarlige men i de sidste fem Aar 34 aarlig, og deraf i 1840 endog 46. For Aaret 1835 havde Antallet af de ved Aarets Udgang i Strafanstalten henfaldende Fanger ingenfinde naaet 100; for Aarene 1835-1837 var derimod deres Middeltal 114 aarlig, og det steg derefter for Aaret 1838 til 129, for Aaret 1839 til 137 og for Aaret 1840 til 153. I Aaret 1841 var Slavernes Antal i det Hele 194, af hvilke i Aarets Løb indkom 44 og udgik 19. En Arbeidsanstalt blev i Slaveriet oprettet i December 1833, men den blev med Løb og blev uden Betydning, hvorfor den igjen ophævedes i 1836. Ved Slaverns tiltagende Mængde ere Udgifterne ikke ubetydeligen forøgede. De ugjorde nemlig i Aarene 1827 til 1829 ifkun 1709 Spb. aarlig, men beløbe derimod i Aaret 1839 til 2589 Spb. 69 $\frac{1}{2}$, i Aaret 1840 2881 Spb. 112 $\frac{1}{2}$ og i Aaret 1841 til 3708 Spb. 29 $\frac{1}{2}$, hvorhos Bygningens Opførelse og Vedligeholdelse medgik i det første af disse Aar 11 $\frac{1}{2}$ Spb., i det andet 277 $\frac{1}{2}$ og i det tredje 2102 $\frac{1}{2}$ Spb. Til Huusdræften er tillige Værkt ved Slaveriet, ifølge Resol. af 19de Decbr. 1840, og en egen Kirke i Kjelberhvalvingen under Magasinbygning paa Bergenhuus ifølge samme Resolution indrettet for denne Strafanstalt, samt indviet den 2den Juni 1841, hvor der ligeledes paa Tugthuset holdes ugentlig Gudstjeneste for Fangerne. Til Begravelsesplads benyttes den saakaldte Stolens Kirkegaard eller Fredens Bolig.

9. Offentlige Casser og Laane-Indretninger.

a. Bergens Stiftamtstue, der er en af Landets trende 6 vedcasser, hvori indløbe alle Oppebørseler og Indbetalinger fra de Vestenfielbske, d. e. Stavanger Amt, Bergens Kjøbstad, samt Sønd og Nordre Bergenhuus Amter. Forhen fandt ogsaa Indbetaling hertil Sted fra Nordlandene. Regnskabsføreren ved denne Cassé bærer Navn af Stiftamtsskriver og lønnes med 982 Spb. Cassens Indtægt have været

	i Søl.	i Sedler.
i 1839	56,702 Spb. 61 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$.	284,494 Spb. 10 $\frac{1}{2}$
i 1840	80,605 — 80 $\frac{1}{2}$.	331,847 — 87
i 1841	211,612 — 30 .	483,989 — 101 $\frac{1}{2}$

og havde denne Cassé ved sidstnævnte Aars Udgang en Beholdning 2105 Spb. 75 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ i Søl. og 41,499 Spb. 64 $\frac{1}{2}$ i Sedler.

b. En Filialafdeling af Norges Bank, oprettet ifølge Resolution af 14de Juni 1816 og med en Administration af tre Medlemmer. Dens Virksomhed indskrænkes sig til Bergens Stift, og den disponerede i Juli 1842 over en Sum af 854,000 Spb.

c. **Laane- og Disconto-Indretningen** for Bergens Stift, oprettet ifølge Kongelig Resolution af 11te Aug. 1828, og efter denne indskrænket til Anvendelsen af den paa Stiftet falvende Andeel af det udenlandske Laan, som Regjeringen efter Bemyndigelse af Stortinget samme Aar havde optaget (cfr. Resol. af 2den December 1828), hvilken Indretning strax igjen blev hævet, da ingen Laansøgere meldte sig, men er igjen traadt i Virksomhed ved Resol. af 14de Octob. 1836. Indretningen disponerer over en Sum af 30,000 Spd. Sebler, som blot ublaanes paa Buxler og Buxel-Obligationer, og laaer under Bestyrelse af en Disconteringscommission af 3 Medlemmer.

d. En **Sparebank**, oprettet i 182* og ved Kongl. Resolution af 6te Mai 1823 tilstaaet endeel Forrettigheder, cfr. Lov af 20de Juli 1824. De Summer, som stode under Bankens Bestyrelse, beløbe ved Udgangen af 1827 til 42,975 Spd. 45 $\frac{1}{2}$., hvorimod efter Regnskabet for 1840 Indskybernes Tilgodehavende var 289,020 Spd. 95 $\frac{1}{2}$., og Bankens elende Capital 13,728 Spd. 103 $\frac{1}{2}$., saa at Banken disponerede over en Sum af 302,749 Spd. 78 $\frac{1}{2}$., og vare Foliohaberne ved samme Aars Udgang 4198. Banken bestyres af 9 Directører, som ikke nyde nogen Løn. Dens Udgifter beløbe i 1840 til 1396 $\frac{1}{10}$ Spd., hvoraf Bogholderens Løn udgjorde 750 Spd.

10. Forskjellige offentlige Indretninger og Foreninger.

a. Det Kongelige Postcontoir, hvorved er ansat en Postmester, til hvis District Søndre og Nordre Bergenhuus Amter, tilsammen med 27 Postaaabnerier, ere henlagte. Til Bergen komme og derfra afgaae ugentlig trende Brevposter, nemlig een Post mellem Bergen og Christiania, een imellem Bergen og Stavanger, og een imellem Bergen og Molde, af hvilke den første kommer og gaaer ugentlig to Gange, men de øvrige kun een Gang. Imellem Bergen og Christiania tilbringer Posten fra 84 til 96 Timer, imellem Bergen og Stavanger fra 2 $\frac{1}{2}$ til 4 Døgn, og imellem Bergen og Molde fra omtrent 4 $\frac{1}{2}$ til 5 Døgn. Denne sidste Post gaaer videre til Trondhjem, ligesom Posten til Stavanger gaaer ogsaa til Christiansand. Bergens Postcontoirs Indtægter og Udgifter have i efterfølgende trende Aar været som følger, nemlig:

i 1839: Indtægter	16,067 Spd.	91 $\frac{1}{2}$.	og Udgifter	5707 Spd.	114 $\frac{1}{2}$.
i 1840: —	18,503 —	61 .	—	5814 —	85 .
i 1841: —	16,891 —	60 .	—	7041 —	41 .

b. Det nyttige Selskab, der er efter den i 1781 afdøde Rector Jens Boaltz's Indbydelse stiftet i 1773 og dets Love antagne under 18de Octob. følgende Aar. Selskabets Formaal er at befordre Industri, Almueoplysning, Agerdyrkning, Stikkeri m. m., til hvilken Ende udsættes Priisopgaver over almeennyttige Gjenstande, samt Præmier for Myrers Udtapning, udrydde Stebers Oprydning, nyttige Maskiners Opfindelse, Rødders Udryddelse m. m., ligesom i Fortiden Præmier have været udsatte for Børnekoppers Indpudning, saavelsom for Drulneds eller pludselig forulykkede Mennechers Livsbebringelse. Selskabet har ogsaa udgivet en Samling af Afhandlinger i Bergen 1775, foruden nogle særskilte Skrifter. I Aaret 1810 indgik Selskabet en Forening med Selskabet for Norges Vel, og i 1818 bleve nye Love vedtagne.

hvorved det nyttige Selskab fik en forandret Organisation fire faste Commissioner, nemlig for Production, Industri, Alning og Færdighed. Frugterne af Selskabets senere Bestrævet Oprettelsen af et Magazin for Kunst og Haandvær samt af en Sparebank og en Tegneskole i Bergen, ligesom af en Planteskole af Frugttræer og af flere Læseselskaber. Stiftet er ved dette Selskab bevirket. Ved Consul W. Kononment af 26de April 1838 er til Selskabet legeret en Capital Spd., der er tilfalden Selskabet i 1841, dog saaledes at kun oppebæres af Samme. For Øvrigt er dets Medlemmers 63 Spd. aarlig, Selskabets eneste Indtægt.

c. Et Brandassuranceselskab paa Varer og Oprettet ifølge Plan approberet under 20de Aug. 1839, hvorfra dette Aar var 2936½ Spd., hvoraf Halvdelen lagdes til oprindelige Fond 52,900 Spd., og den anden Halvdel tilfaldt senterne 529 Actier med 2 Spd. 93 p. for hver Actie.

11. Indretninger til selskabelig Underholdning og Forlystelse.

Deraf har Bergen a) et dramatisk Selskab, oprettet 1794, der eier en anseelig i Aaret 1799 opført Theaterbygning paa Varterre med det omkring samme løbende Galleri rummer 1 Tilskuere, og b) flere Klubber, hvoraf den gode Hensigt først oprettet 1798, og har et smukt Locale, den forrige i 1788 Grimurerloge, samt det harmoniske Selskab, der foruden at er tillige er et musikalsk Selskab. Af offentlige Spadserestier man den Læseskole Lyfslund, strax udenfor Stadsporten, der er 1799 af daværende Føldinspector Justitsraad Læsen og af hantil offentligt Brug, Klosterhøgen, midt inde i Staden, med en fien Udsigt, samt Anlægget ved Sverresborg.

12. Offentlige Bygninger.

Blandt disse mærkes a) Raadhuset, en anseelig og isoleret grundmuret Bygning, først opført af den af Bergen fortjente herre Christoffer Walsendorff, hvis Eienedom den var indtil den fik sin nærværende Bestemmelse, hvilken flere Gange afbrændte har i det attende Aarhundredes femte og sjette Decennier udført store Forandringer, ligesom den i Aarene 1820 og 1821, saavendig som udbendig, har faaet et smagfuldere Udseende, og Aarene 1826 og 1827 med en Befæstning af omtrent 7000 C. Bygningens Kjelder-Etage indrettet hensigtsmæssige og flire Relser; b) Stadsporten, der er opført 1628 paa den yderste Kant af Byen og i 1646 forsynet ovenpaa med Tårn og Vind da den udgjorde en Deel af de i sidste Mellem Aar imellem 8 og Rungegaardsbåndet opstaaede Forskædsninger, men nu kun holdes som et gammelt Monument, hvorhos ovenpaa Porten ere indrette, hvori en Deel af Stadens Archiv forvares; c) Bagthuset, der er opført i 1794 af Graaflensmure til Gavn for Borgerne og Brandvæggene, paa samme Tid, i

ntages at den forhen anførte St. Olaf's Kirke paa Vatten stod, og vor i Midten af det syttende Aarhundrede var et muret Bagtaarn ved Klokke, og d) Garnisons-Øygehøuset, der for faa Aar siden er opført. Til de offentlige Bygninger og deres Inventarier er af Byggesen ubbetalt i Aarene 1839—1840 i Gjennemsnit aarlig 1038½ Sp.

Stadens Magistrat bestod fra Fortiden, og endnu i det syttende Aarhundrede, af et anseeligt Antal Medlemmer, hvilke udnævnedes paa den i Kong Christian den Fjerdes Decret af 1643, 2den Bog 3die Capitels 1ste Artikel, foreskrevne Maade. I Aaret 1528 skal den først have faaet Borgmestere og 1665 fik den en Præsident i Epidisen, hvorefter den, ifølge Reskr. af 24de Decbr. 1685 (sfr. Reskr. af 23de Mai 1691), bestod af en Præsident, to Borgmestere og fire Raadmænd, men efter Reskr. af 24de Octbr. 1774 af en Præsident, to Borgmestere og to Raadmænd, hvoraf den ene Borgermesterpost indgik i Aaret 1805. Herved forblev det indtil Magistraten ved Kongl. Res. af 28de Juni 1825 blev bestemt til at bestaae af en Præsident, der dog nu ifølge Resol. af 24de Juni 1828 fører Navn af Borgermester, og to Raadmænd, hvorimod Statteopbeholdersen, som hidtil havde paaligget Magistraten, ved samme Resolution betroedes en Stattefoged. Af andre Embedsmænd er her en Byfoged, en Byskriver, en Raadshueskriver og en Notarius publicus. Foruden Bythinget, som den ordinaire Underret, har Staden tillige en saakaldet Gjelds-Commission, der blev organiseret ved Reskr. af 30de August 1743, og af hvilken rene Gjeldsforbringere, som ikke overstige 8 Spb., paafjendes. Stadens deputerede Borgere eller Repræsentanter, hvilke Bergen fik tidligere end noget andet Sted i Riget, nemlig 1679, da de ifølge en Vedtagelse af Borgerskabet, som den 31te Januar (eller Juli) 1680 erholdt Kongelig Stadsfæstelse, blev anordnede, vare oprindelig sexten, hvilket Antal ved Resol. af 16de Mai 1772 blev indskrænket til fire, men igjen ved Reskript af 3die Marts 1786 bestemt til otte. Nu har derimod Staden efter Lov af 14de Januar 1837 13 Formænd og 36 Repræsentanter.

Af Municipal-Indretninger mærkes:

a) Politivæsenet, der bestyres af en Politimester, som har under sig en Politifuldmægtig og en Adjutant, og var Bergen den første Stab i Norge, som fik en egen Politimester, nemlig i Aaret 1692. Angaaende Stedets Politivæsen kan eftersees Politianordningen af 24de Januar 1710, samt Instrux for Politimesteren af 9de December 1746 foruden flere nyere Reskripter, og om Ordenen paa Gaderne i Særbeskhed Reskriptene af 29de Decbr. 1774, 5te Juli 1775 og 12te August 1778. Ved Reskr. af 9de Octbr. 1811 er, i Stedet for den hidtilværende Politiret og Politikammer-Ret, anordnet en Politiret, hvis Medlemmer er Justitiarius (sfr. Resol. af 24de Juni 1828) og begge Assessorer i Stiftsoverretten. Foruden den egentlige Rådskad er under Bergens Politivæsen ved Resol. af 24de Marts 1808 henlagt de nærværende Byen liggende Gaarde Store Sandvigen, Lungegaarden, Rygaard og Møhlenpried, med de dertil hørende beboede Steder, ligesom ved Resol. af 11te August 1826 en større Strækning udenfor Rådskaden er

indlemmet under Bergens Politi-Jurisdiction. Her ere 8 ½ tiente, og til Rattervagt lønnes 40 Gade- 2 Raadstue- og 6 vægere. Til Politivæsenet have Byskabsens Udgifter i Aarene 1841 været i Gjennemsnit aarlig 1107½ Spb., hvorhos Vægtning og Beklædning har medtaget et Beløb af 2290½ Spb. aa

b) Medicinalvæsenet, som staar under en Stads- hvorhos Staden har flere practiserende Læger, og, foruden de Høspitaler og Sygehuse, af Medicinal-Indretninger to gode Ader ere mere end 100 Aar gamle. Her ere tillige tolv eras Gjordemødre, see Reftr. af 4de August 1773, cfr. Ref. af 21de 1810. Siden 1824 har Bergen et offentligt Badehus med se værelser, og til Drufnedes Redning har man en Redningsbaa baad) og to Redningsfløder.

c) Auktionsvæsenet, der forhen stod under en egen A directør, men for nærværende Tid, ifølge foranstødt Resol. af 21 1825, bestyres af første Raadmand, som nyder ½ Dele og 300 Spb. af Auktions-Indtægterne, der forøvrigt anvendes til d Magistratspersoners, Skattefogdens og Politi-Embedsmændenes ifølge Reftr. af 10de Juni 1812 og sidstnævnte Resolution.

d) Borgervæbningen, for hvilken høves et Regle 19de Januar 1814, og hvis Chef er en Stadshauptmand. staar af en Bataillon Artilleri, en Bataillon Infanteri og dende Borgergarde. Artilleribataillonen, der er inddeelt i fire nier, udgjør, foruden Officerer, 52 Underofficerer og omtrent Mand, samt Infanteribataillonen, der ligeledes har fire Con foruden Officerer, 28 Underofficerer og omtrent 700 Mand. dende Borgergarde, der er oprettet ved Kongl. Resol. af 16de 1815, samt for hvilken høves et Reglement af 8de August 18 Resol. af 10de Januar 1824), bestaar af en Chef, tre Lieuten omtrent 20 Volontører.

e) Brandvæsenet. Den gjældende Brand-Anordnin 16de Mai 1707, og nærmere Bestemmelser findes i Politiano af 24de Januar 1710, 8de Capitel i Brandforordningen af 11 1767, samt i tredje Capitel af de Contoirfets Artiller, saa Reskripterne af 17de Juni 1768, 2den August 1775, 23de Jun 2den April 1783, og endelig i Reglementet for Borgervæbni 19de Januar 1814, og Bygningeloven af 13de Septbr. 1830 opsynet over Brandvæsenet og den dømmande Ragt i Brand ved foranstødt Reftr. af 17de Juni 1768 overbraget en Brand sion. Brandcorpsfets Personale bestaar, foruden en Branddire lønnes af Byens Kasse med 200 Spb. og af Statskassen med 2 samt en Assistent, hvis Løn af Byen er 120 Spb., af femte og tretten Underbrandmestere, samt omtrent 800 Mand, hvorh mermændene ved begge Stadens Skibsverfter danne et Redbr Corps, der staar under en af Verftsleernes Commando. Brandsprøiterne ere to Bransprøiter. Til Udgifter ved Bras er i Aarene 1839 til 1841 medgaaet et Beløb af 717½ Spb Her holdes bestandig Brandvagt, overeensstemmende med et u Novbr. 1796 confimeret Reglement; ligesom bestaaende står

Rundgang efter Rætt. af 13de Juni 1766, Anordning af 2den August 1775 og Rætt. af 27de Febr. 1807, ligesom man har en af Hftammanden under 18de August 1787 approberet Anordning for Troulbvagten og Instrux for samme af 31te Octbr. 1825. Udgifterne ved Vagtholdet have i Aarene 1839 til 1841 været i Gjennemsnit aarlig 1744½ Spd.

f) Gadebelysningen, som, efter hvad ovenfor S. 142 anført, i de senere Aar er bleven bragt paa en bedre Fod end forhen. I Aarene 1839 til 1841 have Byrådets Udgifter til Gadebelysningen været i Gjennemsnit aarlig 3190 Spd.

g) Veie og Vrolægningsvæsenet. De Veie, Byen har at bligeholde, ere af ringe Udstrækning, og til Byens Væsen er i Aarene 1839—1841 anvendt i Gjennemsnit aarlig 117 Spd. Vrolægningsvæsenet staaer under en Vrolægnings-Inspector, som lønnes med 20 Spd., hvorhos en Vrolægger lønnes med 200 Spd. Selve, foruden disse Lønninger Udgifterne ved Vrolægningen have i Aarene 1839 til 1841 været i Gjennemsnit 2250 Spd. aarlig.

Bergens gamle Vaaben, der findes anbragt i et til et Document af 1298 hørende Sigill¹, forestiller paa Sigillets ene Side et paa en Uippe hvilende Slot eller Fæstning, med trede crenelerede Taarne, med har følgende Omkrift: Dant Bergis Dignum Mons Urbs Nalis Mare Signum, og har paa den anden Side et af Fortidens Farver under Seil med Omkrift: Sigillum Communitatis de Civitate Bergensi. Stadens nuværende Vaaben er et Slots- eller Fæstningsværn med syv runde Kugler under, hvilke sidste skal hentyde paa de staden omgivende syv Fjælde.

Bergens Føldbiftrict strækker sig fra Strandsidet Nærstrand i Stavanger-Fjorden (S. 86) i Syd, hvor Stavangers Føldbiftrict ender, i Statshus eller Bynten af Statland i Nord, hvor Molde og Alemands Føldbiftrict tilføder, og indtager saaledes langs Kysten en Strækning af hele tre Bredegrader. Føldboden, som ligger ved Waagens Bælt paa Sydvestsiden, er en anseelig grundmuret Bygning, opført i Aarene 1760 og 1761, efterat den ældre Føldbodbygning var afbrændt i 1756, og fra denne er ud i Waagen bygget tvende Brygger, som aane en liden Havn, af hvilke Brygger den søndre er bygget af Steen Aarene 1800 til 1812 med en Bekostning af 38,942 Rd., hvoraf indtægter 1808 medgik 13,762 Rd. I Fortiden var Føldbodbetjentenes Antal er ringe, da Bergen i 1616 og endnu 1632 havde blot en Følder, som lønnedes med 100 Rd., en Føldskriver med 40 Rd. og en Føldersvend med 20 Rd. Løn, hvilken sidste Betjents Forretning var at vifere Skibene samt at have Oplysning med dem ved Ind- og Udgaaende. I 1676 var her en Over-Føldinspector (med 1000 Rd.), to Føldere hver med 500 Rd.), to Overføldbetjente, hver med 90 Rd., og to Føldbodbetjente, hver med 15 Rd.; og endnu henimod det syttende Aarhundreeds Slutning havde man ikke flere Betjente. Men senere tiltog

¹) Dette Sigill findes skuffet i Kobber i Thorstadius Diplomatarium Arnamagnæanum.

disses Antal; thi i 1719 var her en General-Foldforvalter, trollet, en Folds- og Passkriver, 4 Overtoldbetjente, en Forskjent, en Oplagskriver, og 8 andre Betjente, samt en Føl Bud van Naa, hvortil nogle Aar senere kom en Føls-Insp. 1724 endvidere fire Betjente paa Leedet. Længere hen i de Aarhundrede blev Følspersonalet endmere talrigt, især ved i Udhavnetsbetjente, som ansattes, af hvilke vare 8 paa det sendt paa det norre Leed, men hvoraf mange Boster ere indgaaet Kongl. Resol. af 16de Mars 1798, da faste Krydspatrouriller derved Sted. For nærværende Tid bestaaer Følsstedets Person. Følsinspector, to Cassierer (en for Ud- og en for Indgaaet Overtbetjente, 22 Underbetjente samt 42 Reerskarle. Af Overtene ere fire stationerede ved Hovedindløbene til det sendt Forhen havde man til Patrourillering om Natten paa Byggesaakaldte bevæbnede Baad, der, paa Grund af de voldsomme dationer som fandt Sted, blev anskaffet i 1785 og var for 6 Svingbasier, men, efterat have været ubrugt i adskillige Aar bortsolgt 1817. Nu har man derimod fire faste Krydspatrour paa Strætningen sendtfor Bergen.

Af Fabriker har Bergen a) Lughuus-Manufacturer været en Del Her- og Strielærred, og hvis Virksomhed mere Aar meget er tiltagen, da her er arbeidet i Aarene 1831 i Gjennemsnit aarlig 2611 Alen Riinlærred og 2726 Alen Hampelærred, samt i de sidste to Aar noget Dreiel, i Alt 51 aarlig, men i Aarene 1836 til 1840 ligesaa 3399 Alen og 3361 Alen Stries og Hampelærred, samt 497 Alen Riin- og Striedreiel, eller i Alt 7499 Alen aarlig, og Indtægten for disse folgte Fabriker har udgjort i Aarene 1825 til 1827 aar Spd., i Aarene 1833 til 1835 ligesaa 1079 Spd. og i Aarene 1841 ligesaa 1669 $\frac{3}{4}$ Spd., uden dog at denne Fabrikation have bragt Stiftelsen nogen egentlig Fordeel; b) Fattigvæsenet i Anstalt, der leverer forskjellige Slags Værreder, Dreier, Gulstæppener m. m., som udgjorde i Aarene 1824 til Gennemsnit aarlig 4284 Alen, og i Aarene 1831 til 1835 4446 Alen, men hvilken Fabrikation stedse har medført Tab; Brændeviinsbrænderier, hvis Antal dog i de sidste Aar aftaget, da her i 1829 vare 45 Rjelder af 27,252 Potters blandt hvilke vare to betydelige Brænderier, men ved Udganget 1840 ifkun 7 Brænderier tilsammen med 10 Rjelder af 31,252 Indhold, imidlertid har Afgiften af Brændeviinsfjedlerne 1839: 5229 Spd., i 1840: 6580 $\frac{1}{4}$ og i 1841: 5706 Spd. Tobaksfabrik, som i Aarene 1836 til 1840 leverede i Gjennemsnit aarlig 5587 Pd. Røg- og 481 Pd. Snuustobak, samt c) mindre Tobakspinderier, f) to Maltgjørerier, som aarene 1836 til 1840 leveret aarlig i Gjennemsnit 20,800 Pd. Gichorle, endelig h) tre Heberbaner og i) 32 Rjelder, tilsammen med 78 Arbejdere, hvorhos til Stedets Fabrikationer endnu kan regnes de heroværende toende Stikbrænderier.

disse, paa hvilke i Aarene 1836 til 1840 tilsammen 16 Skibe af 1039½ Commercelasters Drægtighed ere byggede, og ved hvilke i samme Tid imellem 50 og 100 Arbeidere have været sysselsatte, er det ældste og vigtigste "Bræbænken" kaldet, med beqvem Veliggenhed strax indenfor Bergenshuus Fæstning, anlagt 1602, samt siden 1622 tilhørende de Søfarendes Fattighuus, og en af de betydeligste Indretninger af dette Slags her i Landet, hvormod det andet "Georgernes Verft" kaldet; har en mindre beqvem Veliggenhed ved Røstet, nedenfor Fæstningen Frederiksberg, og en mindre udbredt Virksomhed. Desuden har Bergen havt adskillige Fabrik-Anlæg, der efter kortere eller længere Drift iglen ere neblagte, blandt hvilke mærkes: a) et Sukkerraffinaderi, der blev oprettet ved Privilegier af 20de Januar 1750 og 12te Januar 1751, og en Tid lang (endnu 1764) var i temmelig god Drift, da ved samme raffineredes 2 til 300,000 Pd. raat Sukker aarligen, indtil Fabrikatet blev undersøgt ved de mere begunstigede Kjøbenhavnste Sukkerraffinaderier, og b) et Salpeterværk, anlagt omtrent 1750 ved et Interesseselskab, efter en meget vidtløftig Plan af daværende Stadsphysicus Dr. Med. Joh. Gotfr. Erichsen, med en Fond af 50,000 Rbd. og med ubelukkende Privilegier for 30 Aar, dog uden at noget Product udbragtes.

Staden har fornødne Haandværkere, som i omtrent 35 Professioner udgjøre 640 Mestere; dog er det kun faa af Haandværkerne, som have sig over det Middelmaadige, og kun faa sidde i nogen udbredt Virksomhed, uagtet Bergen af Haandværks-Producter har en ikke ubetydelig Afsetning saavel til Stiftets Landdistrikt som til Nordlandene. Af de herværende Professioner danne 15 egne Laug. Af disse tæller Skomagerprofessionen de fleste Mestere, nemlig 204 Laugsmestere, med 232 Evende og Dreng, samt 30 Frimestere. Den Klasse af Haandværkere, der har de meest velhavende Mestere, er Bagerlauget, hvis Mesteres Antal er indskrænket til 24 ifølge Privilegierne af 23de April 1744, der indeholde adskillige Bestemmelser for de privilegerede Bagergaarde, til hvilke Bagerret indskrænkes. Blandt de Haandværkere, hvis Virksomhed Tidsomstændighederne i de senere Aar meget have befordret, er Bødkerlauget, hvilket ved Udgangen af 1840 havde 73 Mestere, med 227 Evende og 92 Dreng, foruden 6 Frimestere. Dette er ligeledes begunstiget af Monopolier. Ifølge Privilegierne af 19de Juli 1692 (confirmerede 5te Mai 1747), der gjentages i 4de Capitel af Forordningen om Høstrierne af 12te Septbr. 1753, maae nemlig ingen Tønder fra Landet indføres til Bergen under Straf af Confiskation; hvormod ifølge Rætt. af 11te Mai 1748 heller ingen Slags tomme Kopper- eller Bøker-Høstager af Støft maa udføres, hvilken sidste Bestemmelse, som ikke gjentagen i Toldforordningen af 1ste Februar 1797, §§ 2 og 3, formentes bortfalden. For Øvrigt ere dette Laugs overbrevne Forrettigheeder noget modererede ved Lov af 1ste Aug. 1821, ligesom Bødkerens Næring i det sidste Ovinquennium er meget aftaget, dels derved at Silbeskifteriet i flere af disse Aar i Bergens Omegn har været af mindre Betydning, og dels fordi Silbeskifteriet nu langt mere end forhen drives paa Landet, hvortil ogsaa de fornødne Tønder af Rødbalmuen leveres. Af de øvrige Professioner, hvorelblandt Evende-

ter- og Skræder-Professionerne tælle imellem 50 og 60 Paa foruden Frimestere, havde ved Udgangen af Aaret 1840 Guldfestfessionen 34 Mestere, med 16 Svende og 25 Dreng, tilligeme Mestere, samt Malerprofessionen 17 Mestere, med 21 Svent Dreng, foruden 7 Frimestere. Til samme Tid havde Anglemfessionen tolv Mestere med 15 Svende og Dreng. Derimod verhaandværket, der i 1722 talte 36 og i 1758 endog 39 M kun een Mester, og Carduanberederiet, der i Fortiden (allere syttende Aarhundrede) sydselsatte mange Arbeidere og danned Laug, har nu ingen Mestere, ligesom her ikke i den senere været nogen Bundmager. En Haandværks- eller Industr Vigtighed har man i Bergen, dog uden at være som en egen sion indskrænket til visse dertil berettigede Arbeidere, men m som Huusnæring, nemlig Tyskeboeriet, af hvis Product en Deel udføres. Et Bogtrykkeri fik Bergen først i 1721, sen Aar senere end i Christiania. For nærværende Tid har Stedet trykkerier, der holde 16 til 18 Arbeidere i Virksomhed, og Presser ugentlig tvende Tidender udgaae. Til Haandværks- og Industriens Opkomst er i den senere Tid en gavnlig Indretning bragt, nemlig "Magasinet for Kunst- og Haandværks-Arbeide oprettet 1828. Her indleveres til Salg allehaande i Bergen gede Kunst- Haandværks- og andre Arbeider til bestemte Pris sælges af en Factor som lønnes af Indretningen. Endskjend dette Magasin benyttede og det Nyttige Selskab tilhørende d i den seneste Tid saaledes udvidet og indrettet, at der i samm stilles et langt større Antal Arbeider end tilforn, aftager de ningen, da herfra i Aarene 1830 til 1835 er i Gjennemsnit solgt for 5204½ Spd., men i Aarene 1836—1840 ifkun 1 Spd. aarlig, og i det sidste Aar endog kun for 2910 Spd., m Haandværksmestrene gjorde Forskud paa de af dem i Magasine Varer er i dette Aar ikke ubetydeligen tilltaget.

Handel er Bergens vigtigste Næringsvei. Det var og ligviis ved Handel, Bergen først er opkommen, og det har Handel Bergen længe har indtaget den første Rang blandt Kjøbstæder. Dertil bidroge fornemmelig de Privilegier og Ræ Stedet strax efter dets Anlæg tilfodes, da man nemlig ved disse lokke Fremmebe til at nedsatte sig her, og det var da især mænd og Skotter, samt dernæst Sudurmand eller Tybtere, so Bestibelse af Handelen. Stedets magre og ublide Omegn frem saa og indskrænkede Hjælpekilder, men desto større Indtægtskild Havet, hvis Rigdomme tilfode Stedet, og derved gjorde det Fremmebe. Foruden den blibløstige norste Væstkyt af mere brede Miles Strækning, havde de norste Kolonier Sjetlands- leneerne, Færøerne, Island og Grønland deres hele Handel gen, som da blev Markedet for alle disse Egnes Producter. fra Begyndelsen af England og Tybkland, der modtog disse sendte hid de Fornødenheder man tiltrængte, hvorved en mæge Handels-Værelse frembragtes. Paa flere Steder i Historien fra og 13de Aarhundrede omtales Bergens vdskele Handel, om

man især kan gjøre sig et Begreb af en Tale, Kong Evertre her holdt paa et Thing i 1181, hvoraf man seer at Engelftmandene kom med Hvede, Honning, Meel, Klæder, Lærred, Bøx og Kjedler, hvilken Handel ansaas fordeelagtig for Landet, ligesom den Handel, Østen- og Sjetlands-Verne, samt Færøernes og Jislands Beboere dreve paa Bergen, da derved tilveiebragtes Nødvendigheds-Varer. Derimod klagedes over Lybsterne, som kom i størst Mængde og med store Skibe, og som modtog de Fiske- og Fæbevarer, Landet havde at afhænde, samt ved at indføre Vine befordrede Drukkenskab og Udsvævelser, saa at allerede den Gang Lybsterne for en stor Deel vare i Besiddelse af den herværende Handel. En omtrent samtidig Beretning angaaende Bergens Handel indeholdes i den forhen S. 131 berørte Beskrivelse over en ved Aaret 1192 foretagen Rejse til det hellige Land, hvori det heber: "Her er Overflod paa Altting, men Tørst, som kaldes Skrei, i saadan Mængde at det er uden Maal og Grændse. Her strømme Skibe og Mennesker til fra alle Verdens Kanter. Man finder her Islændere, Grønlandere, Lybtere, Danste, Svenste, Gothlandere og andre Nationer, som det vilde blive for vidtløftigt her at opregne. Her er Overflod af Vine, Honning, Hvede, gode Klæder, Sølv og Sigt, som er tilfals." Fremdeles afgiver den før omtalte Bylov af Aaret 1274, ved at classificere Stedets Handelnde og bestemme Stederne, hvor enhver Varesort skulde salholbes, et umiskjendeligt Beviis paa den Høide, Handelen allerede da her havde naaet. Men Bergen var ogsaa da Centralpunktet for hele Europas Fiskehandel, der var af stor Vigtighed paa en Tid, da det var en Religions-Forskrift visse Dage at afholde sig fra Kødspise, og da ingen af de tre nordiske Rigers Handelssteder i saa stor Overflod frembød en saa affættelig Varesort som Bergen, var Følgen heraf den, at Stedet og sammes Handel blev en Speculations-Gjenstand for det magtige Hanseforbund, der i Middelalderens senere Tider havde sat sig i Besiddelse af en betydelig Deel af det nordlige Europas Handel. I Løbet af det trettende Aarhundredes anden Halvdeel fik Hansfeaterne flere Gange af Konges Konger Privilegier, hvilke dog indskrænktes til den Ret, en vis Tid af Aaret, nemlig fra Korsmisse om Vaaren til Korsmisse om Høsten, at drive Handel paa Bergen, men uden Tilladelse til at opholde sig Vinteren over i Landet¹. Disse Privilegier udbiidedes noget i det følgende Aarhundrede, imidlertid var endnu de Fremmede nægtet Ret til at drive nogen Handel udenfor Bergen selv, og den Nordlandske Handel var fremdeles i Bergensernes egne Hænder, ligesom Hanseskæderne endnu intet fast Etablisement havde i Bergen. Dette fik de først henimod Midten af det femtende Aarhundrede, efterat Bergensernes Handel i tvende Krige med Hanseskæderne var bleven i høi Grad svækket, samt Byen selv et Par Gange plyndret og den sidste Gang (1429) næsten ganske ødelagt. Fredsforligningen af 1435 bragte

¹ Om disse Privilegier og de derved meddeelte Rettigheder kan eftersees Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 5te Bd. S. 617—620. At Lybsterne, længe før de dertil erholdt Tilladelse, have haft Vinterfædere i Bergen, sees blandt andet af et Document af 1309.

nemlig Tydskerne igjen tilbage til Bergen, hvis Handel de nu med Borgerne eller i Grunden beherskede, da de uformuende ikke længere formaaede at haandhave deres gamle Rettigheder. Nu af finder man derfor i mere end et heelt Aarhundrede en vedvarende Kamp imellem Bergenserne og de Fremmede, fra hines Side for at ligeholde de erhvervede Rettigheder og fra disses Side for at erlange nye Privilegier, hvilket alt for vel lykkedes Tydskerne indtil Midt i det sextende Aarhundrede, da deres Handel, hvori de imidlertid besejraaet Nederländerne til Medbejlere¹, efterhaanden aftog, og de egne Borgere efter et Aar hundrede Aars Forløb igjen kom i udsøgte Besiddelse af Handelen her paa Stedet.

Hvad Beløbet eller Værdien af Bergens Export i Færdigvare, derom har man ingen Kundskab, men denne Export bestod af altså mange Læder fornemmelig i Hælsvarer, saavel som i en stor Skindvare og en Deel Fædevarer, hvortil senere kom Trælær og Tolden tilligemed Accisen udgjorde i 1615 13,234½ Rdr., i 17,592½ og i 1619 17,136½ Rb., og deraf var Tolden af Genske Skibe og Gods i det første Aar 9860½, i det andet 13,570 og i tredje 12,118½ Rb., hvorimod den af Bergens Borgers Skibe Gods kun beløb i det første Aar til 1462½, i det andet til 1429½ i det tredje til 1082½ Rb., samt af Hollændernes til respective 61267½ og 1082½ Rb., hvoraf skjønnes hvor betydelig Contoiresdel endnu den Gang var her paa Stedet. Næstefter Hollænderne kom de Danske den største Handel, da Tolden af deres Skibe og Gods gjorde respective 601½, 444½ og 735 Rb., hvorimod Englænderne hvorunder, som navnlig ansees, tillige indbefattedes Skotternes, Østern og Schetlands-Dernes Beboeres, Handel kun har været ubetydelig. Den ældste Ud- og Indførselsliste fra og til Bergen, man har Besiddelse af, leverer Edbærden², og er i Følge denne i Aarene 1 til 1654 i Gjennemsnit aarlig udført 329,972 Boger Tørst, 2 Læster saltet Tørst, 462½ Læster saltet Sey, 401½ Læst Keelipe 275½ Læst Tran, 9 Tdr. Rogn, 657½ Læst Silb, 626 Td. saltet 928 Sifr. røget Lax, 207 Ragger Østers, 388½ Skyd. Talg, 652 Smør, 515½ Læster Tjære, 10,927 Tønder Bør, 2415 Deger Bør og Gebeftind, 1279 Deger Kalve og Faareftind, 417 Tdr. Rogn m., hvoraf sees at Udførselen af Tørst var i det Hele mindre for nærværende Tid, at Udførselen af Silb og Tran var ganske ubetydelig, samt at Rogn endnu ikke var bleven nogen egentlig Handelsvarer, hvorimod Tilvirkningen af salt Fisk var langt betydeligere end i den Tid, ligesom en større Deel Fædevarer, en større Deel Trælær og en større Deel Redder udførtes. Seer man hen til Indførselen, da er den fornemmelig i Kornvarer og i Salt. Blandt Kornvarerne var i en meget betydelig Deel Malt, ligesom og store Quantiteter af ryp og en ikke ubetydelig Deel Viin og Mjød, samt af Brændeviin i

¹ Om Nederlændernes Handel og de samme forundte Privilegier kan cfr. foranførte Samlingers Femte Bd. S. 629 og 30.

² Cfr. Sagens og Høst's Bergens Besiddelse S. 700-702.

inkere aarlig, indførtes. Derimod var Indførselen af Colonialvarer en ringe; Kaffe og Thee finder man endnu ikke den Gang paa Indførsels-Listerne. Told-Intraderne, som i Aarene 1655 til 1658 i Gjennemsnit aarlig beløbe til 39,903 Rd., stige i de paafølgende Aar meget betydeligen, da de udgjorde i Aarene 1663 til 1665 aarlig 74,267 Rd. g i Aaret 1668 endog 97,626½ Rd., hvilken Stigen i Indtægterne synes at være bevirket mindre ved nogen anseelig Forøgelse i Handelsirksomheden end ved den overdrevene høie Told, der var lagt paa flere Levnendighedsvarer, saasom Salt og Korn, hvorhos maaskee et strængere Toldboplys, som nu ved flere Betjentes Ansættelse fandt Sted, kan have bidraget til Intradernes Forøgelse, saavel som Ophævelsen af al Told- og Accisefrihed ved Forordn. af 30te Juli 1662. Dog astog ogsaa i de paafølgende Aar, tildeels paa Grund af forandrede Bestemmelser for Toldens Erlassgelse, disse Intrader som udgjorde

i 1669: 66,435½ Rd.¹ og

i 1670: 56,082½ —

men stige atter i et Par Aar, da de befundes at have beløbet i 1671 til 72,741½ og i 1672 til 71,569 Rd.², hvorefter Tolden meer og meer astog. I Aarene 1673 til 1678 udgjorde den endnu i Gjennemsnit aarlig 55,256½ Rd., men blev i de paafølgende Aar langt mindre.

For Dvrigt søgte man paa denne Tid ved adskillige Lovbud at virke til Handelsens Fremme, hvilket ikke blev uden Indflydelse for Bergen. Saaledes havde de almindelige Bestemmelser angaaende Defensionsflådes³ Anskaffelse til Følge, at Skibsfarten herfra anseelig udvidedes, og allerede ved den Tid maa man herfra have drevet Handel paa Vestindien, da der under 16de Septbr. 1663 udsædige Privilegier for de Borgere i Bergen, som vilde partielpere i Selladsen paa de caraimiske Vex, ligesom det ved Forordn. af 19de April 1687 blev indvaaenerne i Bergen, ligesom dem i Kjøbenhavn og Christiansand, illadt i sex Aar at drive Skibsfart paa Vestinden, i Særdeleshed paa St. Thomas, og ved Confirmation af 18de Febr. 1690 blev Handelen paa denne Ve overdraget Commerceraad Jørgen Thormøhlen i Bergen paa 10 Aar, men kun af ham drevet i tre til fire Aar. Endelig fik

¹ Som Aarsag til Told-Intradernes pludselige Afstagen i dette Aar, angives i Besvarelsen til Antegnelserne i Aarets Toldregnskab, deels det saakaldte Salt-Kammers Oprettelse ved Fred. af 13de Juli 1669, hvorved den hele Salt-handel henlagdes under Admiralitetet, saa at i Stedet for at Salttolden, 1 Rd. pr. Tønde, indbragte i 1668 over 18,000 Rd. blev i 1669 27,383½ Rd. Salt indførte uden Told, og deels den nylig paalagte halve Valers Kornetold, foruden andre Paabud der trykkede Handelen mere end i Forliden, samt bevirkede at saavel de Gaatlønde som Skipperne meget flyede Stedet.

² I dette Skrifts ældre Udgave findes tvende Tabeller over Bergens Ind- og Udførsel for Aarene 1665 til 1672.

³ Disse Defensions-Skibe, som ved Fred. af 24de Mai 1671 tilkøbes for skjellige Rettigheder og Friheder, vare egentlig til Koffarbsarten bestemte Fartøier, tilhørende Private, men saaledes indrettebde og bevæbnede, at de, naar udfordredes, kunde tjene som Krigsskibe. Allerede under Krigen 1644 og 1645 vare i Bergen nogle saadanne Defensions-Skibe indræbde. (Gf. Saml. til det Norske Folks Sprog og Historie, 5te Bd. S. 282 og 283.

Bergen ogsaa et Grønlands Compagnie. For Grønlandsfarten be-
 gedes Bergenserne først Privilegier af 1ste August 1671 (cfr. Rætt. af 2
 August s. A. § 3), som under 3die April 1678 forlængedes paa
 Aar, og hvorved tilfodes Toldfrihed for den Tran, Spek, Fisk
 m. m. som af Grønlandsfartens Product indførtes til Bergen og der
 igjen udførtes, fritagelse for Udskrivning for de Skibssjolt som be-
 tes i denne Fart, og den Rettighed for de Skibe, som havde gjort
 Reise til Grønland, at fare paa Frankrige og andre Steder (Span-
 og Portugal undtagen) med den Toldfrihed, som de mindste De-
 fensionskibe paa 12 Kanoner nøde. Denne Fart anføres i Aarene 1
 til 1678 tilsammen at have afgivet 4244 Tdr. Tran og 1932 R.
 Fiskebeen. Hvor meget ogsaa Bergens egen Skibsfart tiltog i den
 Halvdeel af det syttende Aarhundrede kan skjønnes deraf, at der
 allerede i 1672 eiede 56 Skibe paa 2327 Ræster, hvoraf fem De-
 fensionskibe, hvilket Antal senere tiltog i den Grad, at her i Aarene
 vare hjemmehørende 125 Skibe paa 8933½ Ræst, hvoraf fem Defensio-
 nskibe af største Sort, til 34 Stykker og tilsammen af 1228½ R.
 Drægtighed, et mindre Defensionskib til 24 Stykker, samt 6 saalede
 Exempt-Skibe til 6 Stykker, og 61 "Slette Skibe" af 5540 R.
 Drægtighed, foruden mindre Fartøier. Derved blev ogsaa den
 Handel meer og meer activ, da man finder, at af de til Berg
 1676 ankomne Skibe vare 155 indenlandske og 214 udenlandske, her-
 mod af samme i 1682 vare 290 indenlandske (foruden Jæger og Ra-
 og kun 98 udenlandske, og i 1687 268 indenlandske og 68 udenlan-
 samt i 1689 310 indenlandske og 40 udenlandske. Stedets Ud-
 udgjorde i de fem Aar 1695 til 1699 til Havne udenfor Aar
 Gjennemsnit aarlig af Tørfisk 16,821½ Skpd., af Saltfisk 15,393 R.
 af Tran 4667 Tdr., af Keelsporrer 1417 Tdr., af Silb 13,570 R.
 af Rogn 800 Tdr., af Glyndre 4658 Sitr., af saltet Rar 258 Tdr.
 af røget 837 Sitr., af Vord 26,646 Tylter, af Fjære 3662 Tdr.,
 Rødder 1678 Tdr., af Bukke- og Gebestind 1582, samt af Kalb-
 Kaaretskind 1059 Deger, af Smør 571 og af Talg 642 Tdr. u.
 ligesom fra fremmede Steder og Danmark tilsammen indførtes 74.
 Tdr. Kornvarer, 35,262 Tdr. Malt, 897 Tdr. Kornbrændeviin og
 Ahmer Druebrændeviin, 132 Orhoveeder Viin, 24,132 Tdr. Salt, 9
 Rb. Sukker u. u. Told-Intraderne, som i dette Aarhundredes
 sidste Decennier meget vare aftagne, vare i de her omhandlede fem
 efter Middelalder 47,374 Rb. aarlig.

I den første Hjerdedeel af det attende Aarhundrede, i hvil-
 Staden fik den endnu i det Væsentlige gjældende Anordning for
 delen, nemlig Privilegierne af 29de April 1702, holdt Handelen
 omtrent paa samme Trin, som i Slutningen af det foregaaende
 hundrede, eller i det Mindste tiltog den, om man kan slutte fra de
 Intradernes Værd, kun ganske ubetydeligen. Tolden indbragte nu
 i Gjennemsnit aarlig fra 1700 til 1702 49,886½ Rb., fra 1712
 1715 50,591½ Rb., fra 1716 til 1720 50,664½ Rb. og fra 1721
 1725 59,549½ Rb., men i denne Periode indtraf Krigsaarene 1717
 til 1720, hvori Bergen mistede en Deel af de her hjemmehørende

Skibe¹, hvilket havde til Følge, at Handelen fra nu af breved meest med nemmede Fartøier. Bergens vigtigste Udsørsel ved denne Tid gik til Hamburg, Bremen og Lübeck med Fiskevarer, Tran, Talg, Skind og Rødder, til Østersøen med Silb og anden Fisk, Tran og Skind, til Holland ved Lax, Torsk, Tran, Skind, Fjære og Rødder, til Storbritanien ved Tralast, Fjære, Skind og Rødder, og til Frankrige med Rogn, Fjære, Lax, Tran og Talg, samt til Portugal med Vord og Fjære. Til Middelhavet fandt derimod ingen Udsørsel Sted, da Handelen derhen var ophørt siden 1709, formodentlig som en Følge af Krigen. Man fik sit Salt fra Portugal og Frankrige, sine Kornvarer fra Danmark og Østersøen, samt tildeels fra Skotland og fra Archangel, da Keiser Peter den Første af Rusland i Aaret 1711 gav Bergens Borgere Tilladelse til fra hans Stater, saalange Krigen varede, aarligen at udføre toldfrit 5,000 Tdr. Rug, og de vigtigste Kramvarer fik man fra England og Holland. Den forhen ansøgte Hvalfangst paa Grønlands Kyster, hvortil Regjeringen ved forskellige Privilegier opmuntrede Bergens Borgere, men som det synes ikke ret vilde lykkes, begyndte siden 1697 noget at iltage, og bragtes saavidt, at i Aaret 1702 syv Skibe udrustes til Grønland. Dog da af disse to Skibe bleve borte i Isen og flere i de elgende Aar forulykkes ligesom ogsaa Gangsten som oftest var mislyk, orsagte igjen Farten paa Grønland, saa at i 1721 ikkun et Skib og i 1722 to Skibe diden udrustes. Derimod drev man meere paa Røbbefangst under Grønland, hvortil i 1721 udgik 12 og i 1722 15 Skibe, og endelig foraaarsagede det af den nordlandste Præst Hans Egede, af Ridskjærbod for den kristelige Religions Udbredelse, i Aaret 1721 indrettede Etablisement i Grønland paa Ny Oprettelsen af et Grønlandsk Handels-Selskab i Bergen, hvilket under 5te Febr. 1723 blev paa 25 Aar octroyeret med en Fond af 12,000 Rb., samt under 1. D. forsynet med Skibs-Artikler, og til hvis Understøttelse først et Lotteri under 31te Januar 1724 blev bevilget, samt derefter ved Ford. af 16de Marts 1725 en Skat i to Aar blev paalagt, ligesom ved Skrivelse af 12te Octob. 1726 Skibene, som deeltog i Grønlandsfarten, tilsagdes Fritagelse for Løstpenge. Dog var dette Selskab, uagtet disse Begunstigelser, ikke istand til at holde sig længere end til 1727, hvoriind den Grønlandste Handel snart efter trak sig til Kjøbenhavn.

Tarhundredets anden Hjerdedeel fremviser heller ikke, for saa vidt ammes fleste Aar angaaer, og ikke for henimod Periodens Slutning, nnderlig Forandring eller Udvidelse i Bergens Handel. Vel gjorde det denne Periode vedvarende gode Aarskiftskteri, at Handelen paa Østersøen, hvortil denne Silb udsørtes, meere og meere tiltog, ligesom man og fik en ubetydelig Handelsforbindelse med Sverige; men for Resten af Handelen endnu i den gamle Stil. Holland, Bremen og Lübeck naabte for største Deel Stedets vigtigste Handelsvare: Torskfiskelets Product; de flernere Expeditioner med disse Varer til Spanien og Middelhavet vare i det Hele endnu kun sjældne, da diden i 1729 kun

¹ I Følge Eagens og Jøse Bergens Beskrivelse S. 303 mikkede Bergen i Aarene 1710 til 1713 ikke mindre end 55 Skibe paa 313 Sammenkomne

gik fem Ladninger, meest i engelske Skibe. Imidlertid var Hummer-Udsørselen, ogsaa nordensfor Bergen, ved denne Tid kommen i 400 Gang; Tran-Ekspeditionen tiltog betydeligen, og den hidtil lidet agtede Fiskerogn blev en meer og meer søgt Vare-Artikel, ved hvis Udsærlig Handelen paa Frankrige og Glandern blev større. Derimod forblev Hvalfangsten paa Grønland, uagtet nogle Skibe, f. Ex. i 1729 8, expederedes til Robbefangst under Grønland.

Ved Midten af det attende Aarhundrede sporer man først en betydelig Forandring i Bergens Handel, hvortil blandt andet bidrog den Omstændighed, at den hidtil paa Havnene under det daværende Senthorblehns Føldested drevne Handel især mod Slutningen af forrige Periode meget aftog, og da det lykkedes Bergenserne at faae dette Føldested fra Begyndelsen af 1754 aldeles ophævet, trak Handelen sig herfra til Bergen. Den egentlige Føldest, altsaa Consumtion og Accise udtægnede, skal i Aarene 1749 til 1751 i Gjennemsnit have udgjort 109,040 Rd. aarlig, der var en Høide, hvortil den ikke forhen synes at have naaet. Man havde i en Række af Aar haft godt Fiskeri, saavel af Fersk som Sild, paa Kyfterne af Bergens Stift, og Fiskeudførselen var, ved at sammenligne Udsørselen i 1751 med den i 1731, omtrent det Dobbelte i det første Aar mod i det sidste, da der i 1751 udsørsedes til udenrigske Steder 35,887 $\frac{1}{2}$ Skpd. Fersk og Røget, 240 $\frac{1}{2}$ Skpd. Klippfisk, 46,569 Fdr. Vaarfild, 37,185 Fdr. Nordlandfisk og Sommerfild, 7373 Fdr. Saltfisk, 13,134 Fdr. Rogn, 11,996 Fdr. Tran, 524 Fdr. Rør og sa. samt til Danmark og indenrigske Steder 4454 $\frac{1}{2}$ Skpd. Fersk og Røget, 16,263 Fdr. Vaarfild, 13,438 Fdr. Nordlandfisk og Sommerfild, 7033 Fdr. Saltfisk, 1764 Fdr. Tran og Føldest-Indtræderne tiltog efterhaanden og Føldesten udgjorde i Decenniet 1751 til 1760, Consumtion og Accise udtægnede, i Gjennemsnit aarlig 113,433 Rd., samt steg i et enkelt Aar (1759) til 122,376 Rd. Hvad der fornemmelig bidrog hertil vare de gode Fiskerier, som ved denne Tid fandt Sted paa Norges Vestkyst. Ferskfiskeriet var i det Hele, uden at være særdeles stort, desuagtet jævnt og godt, da det afgav aarlig mellem 40 og 50,000 Skpd. Fersk og Klippfisk, 6 til 8000 Fd. Rogn og 10 til 12,000 Fdr. Tran; men Sildefiskeriet var i de fleste af disse Aar betydeligt, hvorfor Bergen kunde udsærlig i 1756 126,334 Fdr., i 1757 156,914 Fdr., i 1758 115,662 Fdr. og i 1760 125,963 Fdr. Der udsærligedes da saavel Sommerfild som fersk nordlandfisk Sild i store Quantiteter, da Bergen afsendte alene af nordlandfisk Sild i 1758 29,334 Fdr., i 1759 30,596 og i 1760 42,586 Fdr.; og af Vaarfild var Udsærligheden størst i 1760 da 64,664 Fdr., hvoraf 48,980 Fdr. til Havne udenfor Danmark og Norge, forsentet, og dernæst i 1758, da 56,589 Fdr. deraf udsærligedes, hvorimod den hele Udsærling af denne Sild i 1759 kun var 10,390 Fdr. I denne Periode tiltog og Fiskeudførselen til Middelhavet, da derved i 1751 gik 14 Ladninger, meest i hollandske Skibe, med 9056 Skpd. Fersk, men i 1757 30 Ladninger, hvoraf 12 i Bergenske Skibe, og med Sverige fik man større Forbindelse, da dertil i 1751 gik 18 Ladninger, hvoraf 16 i svenske Skibe, med Sild og andre Fiskevarer, samt i 1757 16 Ladninger, hvoraf 14 i svenske Fartøier. Naar undtages Handelen paa Frankrige, der meest drevs med Bergenske Skibe, og med hvilke

nd Stebet havde en betydelig Forbindelse, da dertil sendtes næsten al a tilvirkede Nagn som fra Bergen kom i Handelen, foruden en stor del saltet Torsk, Makrel m. m., samt hvorfra man fik sit meste Salt (1757 43,692 Tdr.), var Handelen for Øvrigt for største Deel passiv. et var meest danske og hollandske Skibe, der benyttedes til Udførselen af Stebets Producter, undtagen for saavidt der til Udførselen Sild til Østersøen brugtes for en Deel Østersøiske og meest i Østflod emmehørende Fartøier, ligesom Handelen med Storbritanien for største del foregik i skotske Fartøier.

I de paafølgende femten Aar (fra 1761 til 1775) synes Handelen arere at være af- end tiltagen, hvis man tør udbrage Slutninger fra old-Intraderne, da disse i foranstørte femten Aar med Undtagelse af onsumtion og Accise, udgjorde i Gjennemsnit aarlig 83,357½ Rd., en var den hele Periode igjennem i Aftagende, da den i sammes femrste Aar udgjorde 90 til 100,000 Rd. og derover, men i de sidste n Aar kun 60 til 70,000 Rd. aarlig. Aarsagen dertil maa vel for Deel søges i den mindre betydelige Sildeudførsel i denne Periode, jefom de efter Fredsslutningen af 1763 indtrufne Conjuncturer mulin kunne have skadet Bergens Handel. Efter det store Fiskeri af aarsild i 1760 udførte Bergen i de fire paafølgende Aar i Gjennemsnit rlig blot 13,628 Tdr., hvoraf neppe Halvdelen gik til Steder udenfor anmark og Norge, ligesom Udførselen af den Nordlandske Sild var a 1762 indskrænket til 12 à 14,000 Tdr. aarlig, og det var først ngt hen i denne Periode; at Udførselen af Sild igjen tiltog, da den giorde fra Bergen i det Hele i 1769 69,168 og i 1770 53,112 Tdr. dførselen af Torsk og Klipsild var, som i den foregaaende Periode, ntrent 40,000 Skpd. aarlig. Imidlertid viser det sig, at Bergens løbmænd i denne Tid mere end forhen indløbe sig i vdbløstige Hanls-Speculationer; thi da Handelen paa Vestindien ved Placat af 30te ug. 1754 og Forord. af 22de April 1755 var bleven frigiven, beindte man herfra at deeltage i den, og i Aarene 1764 til 1773 vare Bergen et Par Grønlandske Compagnier, som fik Præmier af Stats-sen, det ene 7365 Rd., og det andet 3227½ Rd. Man lagde sig og i efterhaanden flere Skibe til, thi i Aaret 1770 eiede Bergen 66 Skibe er fem Kæster og i 1775 78 Skibe tilfammen paa 2350½ Commer-læster, af hvilke i sidstnævnte Aar fem afgik til Vestindien og to til rønland. Derefter indtraf den nordamerikanske Revolutionskrigs Peode, som havde saa megen Indflydelse paa Norges Handel i Almin-lighed og paa denne Stads Handel i Særdeleshed. Det var iffe b nogen forsøgt Udførsel af Landets Producter, denne Periode ud-rkede sig; men den bevirkede en større Omsætning af udenlandske arer imellem Fremmede, da betydelige Oplag af fremmede Varer her mmenbragtes, ligesom den medførte en fordelagtig Fragtfart for de utrale norste Skibe, medens de større handlende Nationer vare ind-flede i Søkrigen. De Bergenske Handlende, som nu vare i Stand at operere med betydelige Capitaler, vandt derved anseelig Fordeel, illen Handels-Fordeel imidlertid ikke var af den Veffaffenhed, at den ude Indflydelse paa Told-Intradernes Beløb, thi i Aarene 1776 til 781 udgjorde den egentlige Told i Gjennemsnit aarlig ifkun 72,143 Rd.

altsaa endnu mindre end i den foregaaende Periode. Derimod tiltog Antallet af Stedets Skibe, som i Aaret 1780 udgjorde 94 paa 3330 og i Aaret 1782 114 paa 3843 Commercelæster. Ifølge Toldbøgerne udfikibedes i Gjennemsnit i de tre Aar 1779 til 1781 aarlig 35,576½ Skpd. Tørst, 5257½ Skpd. Klippst, 7305 Tdr. Saltst, 10,261 Tdr. Tran, 5762 Tdr. Rogn, 37,921 Tdr. Silb, 1586 Tdr. Brörling og 75,000 Stfr. levende Hummer, foruden 13,412 Tylter Vord, 400 Tylter Bjeller, 3070 Tdr. Fjære, 365 Skpd. Falglys, en Deel Skindvarer m. m., hvilket Alt, med Undtagelse af omtrent 700 Skpd. Tørst, 1000 Tdr. Saltst, 6 til 8000 Tdr. Silb, den største Deel af den udførte Brörling, samt omtrent 30 Skpd. Falglys, gik til Havne udenfor Norge. Hovedudfikibningen fandt nu ikke, som forhen, Sted til Hamburg, Bremen og Lübeck, skjøndt til disse Steder i bemeldte Aar udgik aarlig 18 meest danske Skibe paa 479 Commercelæster, derimod var Udførselen til Nederlendene, der ligesom til foranstørte Steder bestod i Fiskevarer, Tran og Skind, større og beskæftigede aarlig 93 mest hollandske Skibe paa 2254 Com.-Læster. Til Østersøen var Udførselen mindre end i de foregaaende Aar, medens Silbafikibet afgav et større Product, dog gik derhen efter Ribbental aarlig 65 Skibe paa 1581 Commercelæster, og brugtes til denne Fart kun enkelte norske, men fornemmelig danske Skibe fra Femern, Sønderborg, Wrs o. fl. St., ligesom mange Skibe fra Kjøbenhavn selv afhentede de til denne Stad bestemte Ladninger. Storbritannien modtog al den Hummer, samt mere end Halvdelen af den Trælaf, herfra udfikibedes, foruden en Deel Tørst; men neppe en Femtedeel af Udfikibningen gik i norske Skibe, da den meste Handel drevs deels ved Hummerskupper, og for Øvrigt ved især stoffe Skupper, som foruden Trælaf og Fjære medtog en betydelig Deel fransk Brændevin, Rom, Vlin, spansk Salt m. m. Til Frankrige udgik aarlig 41 Ladninger, hvis Drægtighed var 1046 Læster, og hertil benyttedes næsten ene norske Fartøier, ligesom Handelen paa Spanien og Ribbelhavet, hvortil aarligen brugtes 31 Skibe paa 1012 Læster, drevs næsten ene med norske Skibe. Dog begyndte i denne Periode Skibe fra Ribbelhavet at komme hertil for at indtage Fiskeladninger, da Bergen i saadan Hensigt i 1779 besøgte af to og i 1781 af et Fartøi fra Venedig. Med Sverige, hvortil næsten ene udførtes Tørst, blev Forbindelsen fremdeles ringe, da dertil i Gjennemsnit aarlig udgik kun 15 meest svenske Skibe af 483½ Com.-Læster. Til Danmark var Udførselen, der for allerstørste Deel skete i danske Fartøier, meget betydelig, da den udgjorde i Gjennemsnit aarlig 9960 Tdr. Silb, 2154½ Skpd. Tørst, 695 Tdr. Saltst, 1042 Tdr. Tran, 4973 Tylter Vord og 263½ Skpd. Falglys, foruden Lax og andre Varer. Desuden gik aarlig til Vestindien 8 Skibe paa 512 Com.-Læster, som udbragte en betydelig Deel Silb, foruden Trælaf, Tørst, Lax, Kjøb, Lys, Kalk m. m., men i alle tre Aar tilsammentagne sendtes kun fem Skibe af 364 Læsters Drægtighed paa Robbefangst under Grønland¹. Paa Hvalfangst

¹ Ved Ekspeditionerne af de paa denne Fangst udgaaende Skibbere anførte at de ere tilholdte, i Overensstemmelse med Forordn. af 22de April 1780. Ikke at fordrifte sig til paa noget Sted, være sig paa Landet eller Søen

gik ingen. I det Hele afgik fra Bergens Toldsted i 1780 614 Skibe 14,248½ Com.-Læsters Drægtighed, hvoraf 277 paa 5252 Læster vare Danske og Holstenske, 187 paa 4807 Læster vare Norske, 73 paa 27 Læster vare Britiske, 26 paa 1183 Læster vare Hollandske og 29 paa 889½ Læster vare Mecklenburgske, samt af de øvrige 11 Svenske, 7 svenske, 2 Preussiske, et Bremerst og et Franskt. Desuden vedredes 247 Norske Fægter og Baade, der allene gik imellem Havene i Norge samt til Nordlandene, og hvis Drægtighed udgjorde 53½ Læster.

Hvad Bergen udsførte i de paafølgende femten Aar, fra 1782 til 1796, vil sees af Tabellen Eltr. A, der udbiiser at Udsførselen i denne Tiende ikke aftog, og til Oplysning om Handelsens Beskaffenhed med forskellige europæiske Lande leveres her en Beregning over Værdien af de ind- og udsførte Varer fra og til disse efter Riddeltal for Aarene 91 til 1793. Ifølge denne har Bergen for disse tre Aar i Gjennemsnit

	indført fra	udsført til
øvrige . . . . . for	1,660½ Rb.	18,084 Rb.
England og Wollst Preussen	42,190 —	1,104½ —
Wolgaberg og Kong. Preussen	113,478 —	59,013 —
Indien	—	24,012½ —
Nordland, Estland og Rusland	114,726½ —	2,197½ —
St. Petersburg, Hamborg og Lybysk	150,820 —	188,435 —
Indførte fra Hertugdømmene Slesvig og Holsten indkomne Varer	4,261½ —	—
St. Petersburg og Svensk Pommern	4,673½ —	3,712 —
Storbritannien og Irland	56,984 —	14,337½ —
Nordlandene	49,308 —	404,667 —
Frankrig	76,868 —	40,175 —
Portugal	8,935½ —	—
Spanien	36,978 —	143,478 —
Indielshavet	9,650 —	219,115½ —
	670,531½ —	1,118,321½ —

Det vil heraf sees, at Handelen med Sverige, Rusland og det øvrige Nordland, Nederlandene, Spanien og Riddelhavet afgav Fordeel, og indtjeningen med de øvrige Stater medførte Tab. En anden Balance vilde rimod Beregningen have givet, saafremt Handelen med Danmark berørte indbefattet. I alle disse Aar var Handelen i det Hele levende, og spores af Told-Indtægternes aarlige Forøgelse, da Tolden, som i 1782 til 1786 indbragte i Gjennemsnit 117,092½ Rb., udgjorde derimod i Omløbsvennet 1792 til 1796 aarlig 126,451 Rb. Det gode Toldindtægtstykke ophørte allerede i Periodens første Aar, men i flere og end i de sidste Aar af Perioden fandt et betydeligt Forøgelsestykke paa Bergens Skatte Kyster, hvorhos Bergen siden Skrigens Udbrud i 1793 vde nogen Fordeel af mange hertil ved franske og hollandske Kapere

4 Mile nær Grønland, nogen Handel liden eller stor med Grønlanderne at drive. Ifr. Anordn. af 18de Marts 1778.

indbragte engelske Priskefibe's Salg¹. Den fordeelagtige Tragtiart, at Norſke Skibe kunde deeltage i, gjorde at man tilkjøbte ſig der og flere Skibe og tildeels byggede dem ſelv, ſaa at Bergen, ſom ved denne Periodes Begyndelſe havde, ſom anført, i 1782 114 Skibe paa 334 Laſter, havde i Slutningen af ſamme forſøget dette Antal i den Grad, at her vare i 1795 147 Skibe paa 5509 og i 1796 156 Skibe paa 6461 Commercelæſter. At ogſaa Skibſkatten herfra tiltog, er ſom deraf, at i Aarene 1782 til 1784 i Gjennemſnit aarlig indkom til Bergen 583 og udgiſt derfra 596 Skibe, men derimod i Aarene 1791 til 1793 indkom aarlig 698 og udgiſt 695 Skibe. Den vigtigſte Part havde Bergen i denne Tid paa Spanien og Middelhavet, hvor den gik i 1795 69 og i 1796 83 Skibe. Et Par Skibe ſendtes aarligen til Veſtindien.

De efterfølgende 10 Aar, fra 1797 til 1806, vare iſte mindre fordeelagtige for den Bergenske Handel. Den indbringende Tragtiart i Middelhavet, hvoraf Bergenserne i de ſenere Aar af den forgaarnde Periode havde draget Fordeel, vedvarede til Aarhundredets Udgang, og ſjældnt Fiſkeudførelſen enkelte Aar var af mindre Betydning, ſaaſom i 1799 da der til Stæder udenfor Danmark og Norge udſerres alene 35,270 Eſpb. Tørriſt, 15,012 Lbr. Silb, 7097 Lbr. Tran og 5107 Lbr. Rogn, tiltog dog Told-Intraderne og udgjorde i Aarene 1797 til 1800 i Gjennemſnit aarlig 161,075 $\frac{1}{2}$ Rd. Conjunctionerne vare til mindre helbige i 1801 og 1802, hvilket ſidſte var et almindeligt Aar i det Veſtenſjeldſke, ſjældnt Toldintraderne ſtege i det førſte Aar til 175,089 og i det andet til 190,442 Rd.; men Søkrigen's Udbrud i Aar 1803 bragte nyt Liv i Handelen, ligesom Fiſkeudførelſen igjen tiltog, da Bergen udſkibede til Havne udenfor Norge og det egentlige Danmark af Tørriſt i 1805 67,907 $\frac{1}{2}$ og i 1806 56,537 Eſpb., af Klorriſt i 1805 20,797 og i 1806 21,132 $\frac{1}{2}$ Eſpb., af Saltriſt i 1805 2082 og i 1806 2085 Lbr., af Tran i 1805 31,952 $\frac{1}{2}$ og i 1806 29,830 Lbr., af Rogn i 1805 13,978 og i 1806 13,324 $\frac{1}{2}$ Lbr., af Silb i 1805 37,144, og i 1806 28,532 Lbr., ſamt af Hummer i 1805 98,325 og i 1806 70,629 Stkr. Den høieſte Spidſe ſynes Handelen at have naaet i 1806, da Toldintraderne ſtege til 330,939 Rd. 68 p. I dette Aar udgiſt fra Bergen 718 Skibe, hvoraf 113 paa 5075 $\frac{1}{2}$ Com.-Laſt til Spanien og Middelhavet, 50 paa 1632 $\frac{1}{2}$ Com.-Laſt til Frankrige, 4 paa 403 Commercelæſter til Archangel og 3 paa 268 Commercelæſter til Grønland. Ved ſamme Aars Udgang vare i Bergen af Fartøier fra fem Laſter og derover hjemmehørende 203 paa 7883 $\frac{1}{2}$ Laſt, foruden 98 Jægter paa 853 $\frac{1}{2}$ Laſt, alſaa tilſammen 301 Fartøier paa 8737 Laſter, og vare da blandt de ſtorre 13 Skibe tiſſ. paa 1132 og 64 Brigger tilſammen paa 3225 Laſter, et Antal, ſom Stedet forhen iſte havde havt.

Derefter indtraf Krigsaarene 1807 til 1814, under hvilke Bergens Handel leed meget, deels derved at Stedets Handelende ved Krigen's Ud-

¹ Til Bergen indkom i 1794 25 Priſkefibe, hvoraf dog de ſtorſten gik til Frankrige med deres Ladninger, i 1795 tretten og i 1796 ſyv Priſkefibe.

brud betydedes en Mængde Skibe og Ladninger, som saldt i Kiødens Hænder, og dels derved at Bergen den hele Krig igjennem for største Deel var ubeløstet fra de Markeder, paa hvilke dets Producter lettest og fordeelsagtigst kunde affættes. Fornemmelig vare Aarene 1808 og 1809 samt 1813 i alle Henseender meget usfordeelsagtige, ligesom Handelen i det Hele i denne Periode meget uregelmæssig.

Med 1814 ophørte de Handelen ved Krigen forstyrrende Forholde; men Stedets Handel kom ikke strax igjen i den vante Gang eller bragte strax igjen de vante Fordele. Efter en saavidt mulig nølslagtig Beregning udgjorde Værdien af samtlige fra Bergen, saavel til indenrigske som udenrigske Steder, udsførte Varer i Hamb. Banco for Aaret 1815 1,100,458 Rd., for Aaret 1816 1,078,733 Rd. og for 1817 825,659 Rd., samt af de indførte Varer i det første Aar 1,237,287 Rd., i det andet 1,261,414 Rd. og i det tredje 814,832 Rd. Til Stedets Udsørsel i det Hele benyttedes i 1815 713 Skibe af 20,912½ Commercelæss Drægtighed, hvoraf vare Norfke 351 af 8717½ Commercelæss Drægtighed, i 1816 603 Skibe af 15,593½ Com.-Læss Drægtighed, hvoraf vare Norfke 358 paa 8364½ Com.-Læss, og i 1817 650 Skibe af 15,085 Commercelæss, hvoraf vare Norfke 441 af 9019 Commercelæss Drægtighed, af hvilke Skibe gik til Havne udenfor Norge i det første Aar 535, hvoraf 40 med Ballast, i det andet 471, hvoraf 12 med Ballast, og i det tredje 406 Skibe, hvoraf 13 med Ballast. Af Fiskevarer udsførtes i disse tre Aar til udenrigske Steder i Gjennemsnit aarlig 36,705 Skpd. Tørstik, 5114 Skpd. Klippstik, 13,079 Tdr. Tran, 6306 Tdr. Rogn, 79,185 Tdr. Silb, 146,670 Stk. Hummer &c. &c.; men i de paafølgende Aar blev saavel Indførselen til som Udsørselen fra Stedet meget forøget, og Told-Indtræderne, hvis Værdi i 1817 kun var 119,102½ Skpd., steg i 1818 til 151,340½ Skpd., i 1819 til 198,982½ og i 1820 endog til 275,238½ Skpd. I dette sidste Aar steg ogsaa Udsørselen af Silb til 212,500 Tdr., ligesom Udsørselen af Tørstik var i Aarene 1823 til 1827 50 til 60,000 Skpd. og dcover aarlig, af Klippstik fra 10 til 17,000 Skpd., af Tran 30 til 36,000 Tdr., samt af Rogn 14,000 til 19,000 Tdr., og af Hummer udbragtes i 1825 350,302, i 1826 386,687 og i 1827 286,059 Stk. I de to sidste Aar var ogsaa de fra Bergen til udenrigske Steder afsaaede Skibes Tal respective 648 og 589, der vidner om en betydelig forøget Udsørsning. Især var Handelsrørelsen her stærk i 1828, thi i dette Aar udgik til fremmede Steder af Tørstik 88,368½ Skpd., af Klippstik 18,239½ Skpd., af Tran 29,069 Tdr., af Rogn 18,695½ Td., af Silb 203,712½ Td. og af Hummer 306,201 Stk., hvorhos videre udsførtes af Farvemod 836½ Skpd., af Buxke- og Gedeftind 375½ Skpd., af Deen 5089½ Bog, af Ost 3316½ Pbd., af Horn 17,541 Pbd. &c. &c., og expederedes herfra i dette Aar til Middelhavet 81 Ladninger, hvoraf 4 i italienske Skibe, til Spanien udenfor Middelhavet 19 Ladninger, hvoraf to i spanske Skibe, til Frankrige udenfor Middelhavet 32 og til Nederlendene 94 Ladninger. Told-Indtræderne udgjorde i de tre Aar 1821 til 1823 i Gjennemsnit i Silb 89,586 Skpd. og i Sebler 155,907½ Skpd., i de fem Aar 1824 til 1828 ligesaa i Silb 164,929½ Skpd. og i Sebler 91,523 Skpd., i 1829 i Silb 181,971½ Skpd. og i

Sedler 74,933 $\frac{1}{2}$ Spb., samt i 1830 i Selsv 215,490 $\frac{1}{2}$ Spb.
 Ier 72,926 $\frac{1}{2}$ Spb.

Hvad Bergens Udsørsel har været i Aarene 1830 til sees af vedsoiede Tabel Littr. B, som viser at Udsfibningen i Hovedartikler i det Hele ingenlunde er aftagen, men snarere det sidste Decennium, skjøndt vist nok Udsørselen af enkelte A har naaet den Høide som i flere foregaaende Aar, hvilket is om den meget aftagende Hnmmer-Udsfibning, ligesom Udsfib Silb, der i 1833 naaede sin største Høide, da den oversteg 1d., har i enkelte Aar af det sidste Decennium, saasom 1836, 1839, været mindre betydelig end forhen. Fremdeles er Ud Færvemos, Falg, Rys og Fjære i Aftagende. Tabellen Littr. C ud der af de vigtigste Vareforter er indført til Bergen i bemeldt

Bergens Handel strækker sig ikke alene til alle europæi men ogsaa for en Deel udenfor samme. Med Sverige, so i Fortiden, saalange der saldt betydeligt Silbdestfæri i d Skjærgaard, kun havde liden Forbindelse med, er Handelsfe bleven meget udbredt i den senere Tid, fornemmelig efter d for Afgifter, den gjensidige Handel har faaet ved provisorisk af 24de Mai 1825 og Lov af 4de August 1827. De so ducter, Bergen erholder fra Sverige, ere fornemmelig Jern fram, en betydelig Mængde Tøndeftaver m. m., og til Sverige i det Hele Fiskevarer, men især Baarsilb. Handelen med r maa anses at være til Fordeel for Bergen, da Antallet af de rige udgaaende Ladninger er langt større end Antallet af de d kommende Ladninger, thi til Sverige ere uderpeberede med La 1839 72 Skibe paa 2861 Læster, i 1839 80 Skibe paa 32 og i 1840 124 Skibe paa 5026 Læster, hvorimod fra Sverige komne i det første Aar 26 Skibe paa 715 Læster, i det Skibe paa 1117 Læster og i det tredje 81 Skibe paa 222 Omrent de tre Hjerdele af disse Skibe have været svenske. 1811 ere til Sverige med Ladning udgaaede 126 Skibe af 1 flere Drægtighed, hvoraf 77 paa 3035 Læster vare svenske, ere indkomne 57 af 1557 Læsters Drægtighed med Ladning 247 Læster i Ballast.

Paa Danmark har Bergens Handel stedse været af A skjøndt Stedet selv altid derved har været den tabende Part mark forbyrner nemlig Bergen med de fleste Kornvarer, Stedet t foruden Fædevarer m. m., og modtager derfra tørrede og salb varer, Silb, Tran, Falglys, Skind m. m. Denne Handel d største Deel ved danske Skibe, og her indkomme fra Danu Gange saa mange Fartøier, som dertil iglen udgaae med d thi fra Danmark (Altona undtagen) indkom med Ladninger 127 Skibe paa 3322 Læster, i 1839 248 Skibe paa 5511 i 1840 178 Skibe paa 4334 Læster, hvorimod til Danmark udgaaede i det første Aar 16 Skibe paa 396 Læster, i det paa 1201 Læster og i det tredje 39 paa 889 Læster, foruden nemsnit aarlig 38 i Ballast. I Aaret 1841 indkom fra 198 Skibe af 4833 Commercelæsters Drægtighed, alle med

vertil udgik med Ladning 38 paa 901 Læster, samt 55 paa 1340 Læster i Ballast.

Østersøen har Bergen, efter at Sildefiskeriet er blevet saa betydeligt paa Bergens Stifts Kyster, haft en mere udbredt Forbindelse end nogenstinde forhen, thi de preussiske og russiske Havne ere Hovedmarkederne for den nordste Vaarsild, ligesom Commercielsbåde gaaer til Øst og andre Steder, hvorhos til Østersøen videre udføres Fiskevarer, kind m. m., og man faaer derfra tilbage Rug, Hør, Hamp, Strø, eildug m. m. Til Østersøen udgaaer i den nyere Tid et langt større Antal Fartøier end herfra igjen indkomme; thi med Ladninger af afgaaende til preussiske Havne i 1838 118 Skibe paa 3535 Læster, i 1839 120 Skibe paa 2910 Læster og i 1840 207 Skibe paa 6482 Læster, til russiske Havne i det første Aar 44 Skibe paa 2272, i det andet 51 Skibe paa 2190 og i det tredje 88 Skibe paa 4481 Læster, samt til Mecklenburg i det første Aar 21 paa 402 i det andet 14 paa 19 og i det tredje 21 paa 448 Læster, medens af ladede Skibe ere indkomne fra preussiske Havne i 1838 87 paa 1916 Læster, i 1839 13 paa 3931 Læster og i 1840 93 paa 2652 Læster, fra russiske i det første Aar 18 paa 837 Læster, i det andet 28 paa 1080 og i det tredje 21 paa 830 Læster, samt fra Mecklenburgske Havne i det første Aar 15 paa 400, i det andet 4 paa 90 og i det tredje 2 paa 52 Læster. I 1841, da Bergens Udsættelse af Sild ikke var af den Betydning som i det foregaaende Aar, vare de med Ladninger udsættede Fartøier til Rusland 98 paa 4685 Commercielslæster, til Preussen 117 paa 3355 Commercielslæster og til Mecklenburg 6 paa 120 Læster, altsaa i Ladninger mindre end i Aaret 1840, og Antallet af de med Ladning indkomne Fartøier vare fra Rusland 20 paa 929 Læster, fra Preussen 75 paa 2176 Læster og fra Mecklenburg 4 paa 79 Læster, altsaa i Ladninger mindre end i 1840. Det er vel for en stor Deel nordiske Fartøier, som bruges til Udsættelsen til Østersøen, men ogsaa mange andre, samt endel svenske, og et mindre Antal østersøiske og hollandske Fartøier.

Til Hamburg, Bremen og de øvrige tydske Havne ved Nordsee, er Udsættelsen langt fra ikke nu af den Betydning som i Fortiden. Den bestaaer i Fiskevarer, Tran, Skind m. m. og man faaer tilsendt fra Hamburg en Mængde Colonial- og Manufacturvarer, som nu overgaae Værdien af de udsættede Varer. Fra Hamburg og Altona ere af ladede Skibe indkomne til Bergen i 1838 19 paa 692 Læster, i 1839 20 paa 541 Læster, i 1840 24 paa 822 Læster og i 1841 ligeledes 24 paa 1079 Læster, samt fra Bremen i det første Aar paa 264 Læster, i det andet 11 paa 554 Læster, i det tredje 10 paa 19 Læster og i det fjerde 9 paa 312 Læster, ligesom med Ladning afgaaende til Hamburg og Altona i 1838 7 Skibe paa 163 Læster, i 1839 9 Skibe paa 210 Læster, i 1840 5 Skibe paa 114 Læster og i 1841 7 Skibe paa 138 Læster, samt til Bremen i det første Aar 8 Skibe paa 196 Læster, i det andet 6 Skibe paa 174 Læster, i det tredje 7 Skibe paa 226 Læster og i det fjerde 6 Skibe paa 176 Læster. Endelen med disse Steder drives meest i Bergenske Skibe, undtagen til Bremen, hvilken Stad gjerne sender egne Skibe til Bergen.

Handelen med Nederlandene, eller rettere med det Holland, samt med Belgien er af Vigtighed, kjendt Ved denne Handel. Udsørfjelen dertil bestaaer i Gisservarer, Tr og Steenmos, og man faaer derfra tilbage forskjellige Col Fabrikvarer, Farvestoffer, Olie, Tag- og Muursteen m. m. ninger ere afgaaede til Holland i 1838 60 Skibe paa 215 i 1839 53 Skibe paa 1891 Læster og i 1840 57 Skibe i Læster, samt til Belgien i det første Aar 35 Skibe paa 921 Læster og i det andet 27 paa 709 Læster og i det tredje 24 paa 697 Læster. Imod af ladede Skibe ere indkomne fra Holland i 1838 31 i Læster, i 1839 23 paa 993 Læster og i 1840 45 paa 157 samt fra Belgien i det første Aar 4 paa 153 Læster, i det paa 92 Læster og i det tredje 6 paa 197 Læster. I 1841 i Ladning til Holland 53 Skibe af 1715 Commercelæsters L og til Belgien 20 Skibe af 504 Læsters Drægtighed, medens det første Aar indkom 39 Skibe paa 1407 og fra det andet paa 443 Læster, foruden en Mængde ballastede Skibe, meest land. Udsørfjelen foregik vel for en stor Deel i norske Skibe, til benyttedes et større Antal fremmede, dels hollandske, dei Fartøier, samt, for saa vidt Udsørfjelen til Belgien angaaer, f lig hannoveranske Skibe.

Med Frankrige finder ligeledes en temmelig vigtig H bindelse Sted. Frankrige modtager den største Deel af den der fra Bergen udsøres, som gaaer til Kysterne af Bretagne, nogle Gisservarer og lidt Trælafst; og derfra faaer igjen, for og Brandeviin, en betydelig Deel Salt, nogle Colonial- og S m. m., hvorfor de fra Frankrige kommende Ladninger stedse i større Antal end de dertil udgaaende, thi fra Frankrige indfo dede Skibe i 1838 41 paa 1889 Læster, i 1839 38 paa 16 og i 1840 35 paa 1627 Læster, hvorefter til Frankrige i Ladning i 1838 20 Skibe paa 659 Læster, i 1839 24 Skibe Læster og i 1840 22 paa 907 Læster, hvilke alle, paa et A nær, vare norske Fartøier. I 1841 indkom med Ladning f Frankrige 21 Skibe paa 882 og fra Syd-Frankrige 5 paa 5 mercelæster, og udgik med Ladning tilsammen 17 Skibe paa ster, hvoraf 1 paa 53 Læster til Syd-Frankrige. De fleste S deeltage i denne Fart, ere Norske.

Med Storbritanien er Handelen snarere i Af- end gende. Foruden Hummer er Rulle- og Gedefind, Bæver, og Hjortehorn, samt lidt Hjører og Trælafst Udsørfjelsartiklerne derh imod derfra indføres Steenkul, Klæde- Bomulds- og Scent Steenstøi m. m.; kjendt, hvad Fabrikvarer angaaer, i mindre end i Fortiden. Til Storbritanien udgik i Aarene 1815 til 1 lig 42, i 1826 62 og i 1827 53 Skibe; men med den aftage merudfiskning er Antallet af de til Storbritanien udsørfjeder formindsket, hvorfor de med Ladninger til England udgaaede fun have været i 1838 31 paa 700 Læster, i 1839 35 paa 8 i 1840 26 paa 589 Læster, samt i 1841 28 paa 530 Læster, de fra England med Ladninger indkomne Skibe været i de

16 paa 557 Læster, i det andet 19 paa 651 Læster, i det tredje 24 paa 975 Læster og i det fjerde 21 paa 832 Læster, foruden en stor Deel Ballastede Skibe (i 1841 39) som her ere blevne befragtede eller have anløbet Tolldistrictets Udhavne for at indtage Hummerladninger.

Til Portugal har Bergen ringe Udsørsel. Vel erpeberedes herfra i 1838 af ladebe Skibe til dette Land 11 Skibe paa 615 Læster, hvoraf de ni vare norske, og i 1839 5 paa 429 Læster, hvoraf de fire vare norske, men i 1840 kun 2 paa 58 Læster, begge norske, og i 1841 3 paa 130 Læster, ligeledes norske. Derimod modtager Bergen fra Portugal en betydelig Deel Salt, hvorfor hertil fra Portugal med Ladninger ere ankomne i 1838 32 Skibe paa 2025 Læster, i 1839 53 paa 4286 Læster og i 1840 58 Skibe paa 5803 Læster, af hvilke Skibe de fleste vare norske, men i det sidste Aar ikke saa svenske og russiske; imidlertid er Indførselen fra Portugal i Aaret 1841 aftaget, da derfra kun indkom 37 Skibe af 2686 Læsters Drægtighed, hvoraf 26 paa 1547 Læster vare hjemmehørende i Norge.

Med Spanien, saavel sammes nordlige som sydlige Deel, har Bergen megen Handelsforbindelse. I den nordlige Deel er det dog egentlig kun til Bilbao, samt for en liden Deel til Gornna og et Par mindre Steder, at nogen directe Udførsel finder Sted, som da bestaaer i en stor Deel Klippest og nogen Rogn, uden at herfra i Almindelighed tages nogen Retourladning, hvorimod til Spaniens sydlige Deel Udførslingen af Fiskevarer er af langt større Betydning, fornemmelig til Barcelona og for en Deel til Gibraltar; og herfra faaer man Salt, Vin og Brændevin tilbage. Til Spanien er af Skibe med Ladninger afgaaede i 1838 35 paa 1605 Læster, i 1839 50 paa 1944 Læster, hvoraf 26 paa 1034 Læster vare spanske, samt i 1840 35 paa 1612 Læster, hvoraf 14 paa 618 Læster vare spanske, og derfra ere til Bergen med Ladninger ankomne i 1838 3 paa 122 Læster, i 1839 5 paa 399 Læster og i 1840 10 paa 929 Læster. I 1841 kom af ladebe Skibe fra Spanien til Bergen 12 paa 1208 Læster, alle fra Syd-Spanien, samt i Ballast 10 paa 391 Læster, alle fra Nord-Spanien, af hvilke 6 vare spanske Fartøier, og i samme Aar afgik fra Bergen til Nord-Spanien 32 Skibe paa 1362 Læster, hvoraf 8 vare spanske, alle med Ladning, samt til Syd-Spanien 10 Skibe paa 768 Læster, hvoraf blot to spanske Fartøier, ligeledes alle med Ladning.

Desuden udføres Fiskevarer fra Bergen til italienske og østerrigke Havne i Middelhavet, da der af ladebe Skibe ere udgaade til Italien, hvorunder her de østerrigke Besiddelser ikke ere indbefattede, i Aaret 1838 23 paa 1513 Læster, i 1839 27 paa 1849 Læster, i 1840 21 paa 1387 Læster og i 1841 15 Skibe paa 1013 Læster, samt til Østerrige, Lombardiet iberegnet, i 1838 19 paa 1410 Læster, i 1839 24 paa 1838 Læster, i 1840 13 paa 1345 Læster og i 1841 12 paa 1055 Læster. De Havne, som i denne Deel af Middelhavet fornemmelig søges, ere Genua, Livorno, Neapel og Messina i Italien, og Venedig samt Trieste i de østerrigke Stater. Til denne Fart benyttes vel meest de større Bergenske Skibe skjøndt det i de to sidste Decennier er blevet mere almindeligt end forhen, at neapolitaniske og venetianske Skibe komme hertil for at indtage Fiskeladninger. Til Retourladning.

ger fra Middelhavet tage de norske Skibe gjerne Salt, for saa vidt de ikke erholde Fragt i spanske eller italienske Havne, og fra Italien er med Ladninger ankomne til Bergen i 1838 22 Skibe paa 2147 Laster, i 1839 14 Skibe paa 1588 Laster, i 1840 8 Skibe paa 805 Laster og i 1841 13 Skibe paa 1649 Laster, hvorimod i disse Aar ingen Skibe fra de østerrigiske Stater ere komne til Bergen med Ladninger.

Med Landene udenfor Europa har Bergen ingen synderlig direkte Forbindelse. Til Vestindien var Farten mellem 1780 og 1806 som end den nu er; dog gaae endnu enkelte Skibe derhen, da der til Vestindien og Madeira ere ekspedere i 1818 fem, i 1819 to og i 1826 tre Skibe, samt i 1827 eet Skib, hvilke have af norske Producter bragt Klipfisk, saltet og røget Silb, Tran, Talghys, saltet Rjeb m. m., ligesom i 1840 eet norsk Skib paa 68 Laster derhen er afgaaet med en Ladning saltet Silb og Makrel. Noget Handelsforbindelse har ogsaa fundet Sted med de Forenede Nordamerikanske Stater, dog mest ved amerikanske Skibe, hvoraf kom hertil i 1818 to og i 1819 fire med Ladninger af deres Lands Producter, og toge tilbeet Ladninger af Norske Producter tilbage. Dette er nu ophørt, da i 1838—1840 ingen amerikanske Skibe hertil ere ankomne. Imidlertid ere i de senere Aar enkelte Expeditioner med Emigranter afgaaede til Amerika, saasom i 1837 eet og i 1839 et andet Skib. I Aaret 1841 er til Havne udenfor Europa kun udgaaet et Skib til Vestindien af 69 Lasters Drægtighed.

Antallet af de Skibe, der forhen have til forskjellige Tider været uderpedere til Havne udenfor Norge, er ovenfor anført, og i de tre Aar 1838 til 1840 har Bergens Udsørsel bestaaet i det første Aar 521 Skibe paa 19,335 Laster, i det andet 576 Skibe paa 20,653½ og i det tredje 698 Skibe paa 26,476 Laster, hvorhos i Ballast ere udgaaede i det første Aar 48 Skibe paa 2198 Laster, i det andet 104 Skibe paa 3200 Laster og i det tredje 23 Skibe paa 2758 Laster, ligesom i disse tre Aar i Gjennemsnit ere indkomne fra Havne udenfor Norge med Ladning 565 Skibe paa 21,022 Laster og i Ballast 115 Skibe paa 4652 Laster. Skjøndt de Bergenske Handlende selv eie en stor Deel Skibe, er dog Handelen her for største Deel passiv, da Stedet til dets Udsørsel, saavelsom til Anskaffelsen af dets Fornødenheder fra Udlandet, maa benytte sig af mange fremmede, meest svenske, danske og hollandske Skibe. Med Stedets i senere Aar tiltagne Handel, er ogsaa Antallet af de fremmede Skibe, som have søgt hertil, tiltaget. Saaledes var af de i 1818 udgaaede 478 Skibe 187 hjemmehørende i Bergen og 77 i det øvrige Norge, men de Andre fremmede, og af de i 1826 udgaaede 648 Skibe 185 hjemmehørende i Bergen og 46 i det øvrige Norge, men Resten fremmede, af hvilke sidste vare i det første Aar 73 danske, 43 hollandske, 34 engelske, 29 svenske, 28 tydske, 5 franske, et russisk og et nordamerikansk, tilsammen 214 Skibe, og i det andet 97 svenske, 97 danske, 92 tydske, 62 engelske, 62 hollandske, 3 nordamerikanske, to italienske og to russiske, tilsammen 417 Skibe. Af samtlige til udenrigske Steder uderpedere Fartøier vare i 1838 216 paa 8925 Laster Norske og 353 paa 12,608 Laster Fremmede, i 1839 167 paa 7821 Laster Norske og 493 paa 18,032 Laster Fremmede, og i

1840 276 paa 11,207 Læster Norſke og 445 paa 18,027 Læster Fremmebe. Blant de i det ſidſte Aar udgaarde fremmebe Skibe vare 125 paa 5929 Læster Eſenſke, 163 paa 4294 Læster Danſke, 39 paa 1523 Læster Hollanſke, 10 paa 1394 Læster Ruſſiſke, 27 paa 1006 Læster Engeliſke, 21 paa 671 Læster Hannoveranſke, 17 paa 607 Læster Preuſſiſke, 14 paa 618 Læster Spanſke, tre paa 503 Læster Øſterriſke, 8 paa 642 Læster Neapolitanſke &c. &c. I 1841, da Skibſarten fra Bergen i det Hele var mindre end i det foregaaende Aar, udgiſt herfra med Ladning 584 Skibe paa 22,036 Commercelæster og i Ballaſt 85 Skibe paa 4109 Commercelæster, alſaa i Alt 669 Skibe af 26,105 Læsters Drægtighed, hvoraf 231 paa 9505 Læster Norſke og 438 paa 16,640 Læster Fremmebe. Af diſſe ſidſte vare igjen 93 paa 4029 Læster Eſenſke, 201 paa 5280 Læster Danſke, 16 paa 2130 Læster Ruſſiſke, 24 paa 897 Læster Preuſſiſke, 28 paa 1197 Læster Hollanſke, 21 paa 551 Læster Engeliſke, 11 paa 572 Læster Spanſke &c. &c.

Bergens Told-Indtræder have i de ſidſte tolv Aar udgjort ſom følger:

Aar 1831 i Sølv	178,300	Syd. 96	fl., i	Schler	70,237	Syd. 5	fl.
— 1832 —	193,137	— 67	—	—	78,380	— 111	—
— 1833 —	256,070	— 16	—	—	86,881	— 76	—
— 1834 —	228,241	— 13	—	—	77,444	— 60	—
— 1835 —	244,648	— 98	—	—	76,425	— 24	—
— 1836 —	234,782	— 85	—	—	68,020	— 21	—
— 1837 —	248,329	— 93	—	—	80,682	— 96	—
— 1838 —	231,620	— 28	—	—	63,932	— 5	—
— 1839 —	220,335	— 3	—	—	71,711	— 76	—
— 1840 —	323,772	— 18	—	—	76,682	— 109	—
— 1841 —	288,211	— 55	—	—	65,709	— 55	—

Saaledes viſe ogſaa de tiltagende Told-Indtræder, at Handelen gaaer fremad, da Seddelintrædernes Formindſtelfe har ſin Grund i Udførſeltoldens betydelige Nedsættelfe ved proviſoriſk Anordning af 27de Febr. 1826 og ved de ſenere Told-Tarifer, ſaavelſom i Laſtepengenes formindſtelfe Beløb.

Bergens indenlandſke Handel er af megen Vigtighed, da foruden det egentlige Bergens Stift, d. e. begge de Bergenhuſiſke Amter tilligemed Søndmørs Fogderi, tilſammen med 184,000 Indbyggere, ogſaa Nordlands Amt med Senjen og Tromsø Fogderi, tilſammen med 85,500 Indbyggere, for en ſtor Deel affætte deres Producter til og afhente deres Hornødenheder fra Bergen. Da imidlertid Handelen paa diſſe Diſtricter, fornemmelig i Fortiden, drevs med forſkjellige Rettigheder, ligesom den ogſaa er af forſkjellig Beſtaffenhed, ſaa bliver Bergens indenlandſke Handel at betragte ſærfølt for Bergens Stift, for de ſaakaldte Sølshne, for Nordlandene, for Finmarken og for det øvrige Norge.

a) Hvad Handelen med Bergens Stift (d. e. begge de Bergenhuſiſke Amter og Søndmør) angaaer, da har denne ſtedſe været forbeholden Bergens Borgere alene, og Contoiret, ſaa længe det var i Udlændinges Beſiddelfe, udelukket fra Deeltagelfe dert, unbtagen for en ſort Tid, da de Contoirſke ved Bevilning af 14de April 1683 af Ret

till at deeltage i denne Handel, hvilken det igien ved saabent Brev d. 7de Juni 1701 blev hævet til Fordeel for Bergen, ligesom Staden bleb bekræftet deri ved Privilegierne af 1702 §§ 3 og 18. Foruden Høvarer afgiver dette District, til Bergens Forsyning og sammes Udsæl, alle Slags Fiskevarer, Trælaf, Skindvarer m. m., og Producenterne føre for største Deel selv deres Varer til Bergen, eller assatte dem til de mange Kræmmerleier, Bergens Borgere og Andre have langt Districtets Kyster, ifølge Privilegier af 1702 § 4 og Ræskr. af 13de September 1793. Man har nemlig med Hensyn til Vareaffætningen været underkastet Indskrænkninger ved Bergens Privilegier af 30te Juli 1662, ifølge hvilke alle de Varer, som sælbt i Bergenshuus Lehn, skulde føres til Bergen, saavel som ved Ræskr. af 13de Mai 1682, og Bergens nægtdende Privilegier af 1702 § 3. Søndmør har ellers selv et Handelssted, nemlig Nalesund, og handler ogsaa meget paa Trondhjem.

b) Handelen med de saakaldte fire Sølehyne d. e. Romsbals, Nordmørs, Fosens og Rumbals Fugderier, hvilken aldrig har været af Bigtighed for Bergen, som desangaaende i Fortiden har havt mange Tvistigheder med Trondhjem. Denne sidste Stads Borgere søgte nemlig at erholde Anæret til Handelen sammesteds, og det lykkedes dem ved Bevilling af 22de Juni 1662 at udelukke Bergenserne derfra, ligesom disse ifølge Trondhjems Privilegier af 5te Febr. 1732, 2den Post, i her maa bruge nogen Handel eller Kjøbmandskab, da Bergens Privilegier af 1702, § 2, vel tillade Indbyggernes i bemeldte Sølehyne, at føre deres Varer enten til Bergen eller Trondhjem, dog uden at Bergens Borgere maae der drive Kjøbmandskab eller oprette noget Kræmmerleie. Af disse Sølehyne have ellers Romsbals og Nordmørs Fugderier egne Handelssteder, nemlig Molde og Christiansund, og deres Handel paa Bergen er ganske ubetydelig, undtagen forsaavidt der fra Rumbals Fugderie i den senere Tid aarlig er gaaet 8 til 10 Jæger af 8 til 20 Ræskers Drægtighed til Bergen, men fra de øvrige Fugderier kun en eller to Jæger.

c) Handelen med Nordlandene¹. Denne er den vigtigste Green af Bergens indenlandste Handel, da den afgiver de fleste Varer til udenrigsk Affætning. Skjøndt denne Handel aldrig har været Bergen monopoliseret, da Trondhjem ogsaa har været berettiget dertil (se Forordn. af 7de Aug. 1697 § 2 og Trondhjems Privilegier af 1732, Anden Post) og steds har taget Deel deri, have dog altid Nordlandingerne foretrukket det Bergenske Marked, og saaledes have Bergenserne havt den betydeligste Deel i den Nordlandste Handel², som i sin Tid fornemmelig beskæftigede de Contoirske. Nordlandingerne bringe selv deres Varer til Bergen, sædvanlig to Gange om Aaret, første Gang

¹ I den i Samlinger til det Norske Folks Sprog og Historie, 5te Bd. S. 590—688, indførte udførlige Afhandling om den Nordlandste Handel af Justitiarius Berg findes Oplysning om Bergens Rettigheder med Hensyn til denne Handel i ældre og nyere Tid.

² Det var derfor med god Grund, at det Forslag, at forkynde Handelen paa Nordlandene fra Bergen til Trondhjem (d. e. give Trondhjem Monopolium derpaa), ved Ræskr. af 30de Decbr. 1864 blev forkastet.

ra Midten af Mai til Midten af Juni, og anden Gang i Juli og August Maaned. De Lister, Nordfarerne saaledes samles i Bergen, og Ravn af Stævne (af det gamle Ord Rjebmandsstævne) og kaldes en første eller anden Stævne, ligesom Samlingen af de Jægtter, der til disse Lister indfinde sig, ogsaa faaer Ravn af Stævne. Disse saakaldte Stævnelister ere de travleste Lister om Aaret i den Bergenske handlende Verden, og Stævnens Tid kan anses som et beboende Marked¹. Nordlands-handelen har dog i Fortiden været betydeligere end i den senere Tid. Det er saaledes forhen viist hvilke betydelige Qvanta af nordlandsk Silb enkelte Aar i og efter Midten af forrige Aarhundrede re udførte fra Bergen, og Orlif beretter i sit Skrift om Bergens Handel, at i Aaret 1756 kom 280 Jægtter, i det Mindste, fra Nordlandene til Bergen. I Decenniet 1782 til 1791 kom aarlig til Bergen 191 nordlandsk Jægtter af 2959 Commercialisters Drægtighed, hvilke medbragte foruden 40 til 50,000 Skpb. Tørst, og foruden Silb og Rogn, 16,351½ Fdr. Tran, 1345 Deger Buffle, Kalve- og Gaareffind, 1281 Keensdyrffind, 162½ Skpb. Talg, 58½ Skpb. Smør m. m. I de senere Aar ere af Nordfarer-Jægtter komne til Bergen

i Aaret 1806. i Aaret 1819. i 1825-1827. i 1839-1841.

			aarlig	aarlig
ra Helgeland	64—1128.	51— 835.	74—1519.	90—2322.
— Salten	44— 826.	27— 409½.	48—1105.	41—1092.
— Vesterdaalen	17— 291.	10— 185½.	20— 413.	17— 472.
— Rosfoden	79— 927.	15— 255½.	23— 470½.	26— 595.
— Senjen	21— 402.	7— 130.	17— 401½.	16— 359.
— Tromsøen	8— 170.	6— 143.	5— 100.	5— 129.
	233—3744.	116—1958½.	187—4009.	195—4969.

Saaledes er i det Hele Nordlændingernes Fart paa Bergen, nu ikke mindre end den var før Krigen 1807. Man har nemlig i de senere Aar, fornemmelig i Helgelands og Saltens Fogderier, lagt sig paa nye Jægtter til, og tillige bygget dem af større Drægtighed end forhen². Nordlændingernes Behandling i Bergen, saavel i Fortiden som i den senere Tid fra de Bergenske Handlendes Side, har givet Anledning til mange Klager. Allerede ved den første Odensfeste Reces af 1560 søgte man at raade Bod paa de Misbrug, som ved denne Leilighed fandt Steb, og senere have Forordningerne af 5te Febr. 1685 og 7de August 1697, foruden flere nyere, havt samme Dieme³.

d) Handelen paa Finmarken, som i flere Aarhundreder havde or en Deel været i Bergensernes Hænder, kom i den sidste Hjerdeedel

¹ Ved hvert af de toende Stævner have Gaandværksmænd Ret til i Boder at udsælge deres Arbejder i fjorten Dage. See Refr. af 15de Jan. 1788 og 31te Mai 1780.

² Angaaende Nordfarjægtternes særegne Construction og Indretning kan eftersees Sagens og Høse's Bergens Beskrivelse S. 194—197.

³ Ufr. foranstøttede Samlingers 5te Bd. S. 659—661. Et Forfar for Bergensernes Behandlingsmaade med Nordlændingen i Henseende til Rjeb og Salg findes i formeldte Beskrivelse S. 198—201.

af det syttende Aarhundrede monopolistisk til Bergen, i det at hele Finmarken under 1ste Januar 1680 blev overdraget Bergen til Forpagning i sex Aar, i hvilken Tid Øvrigheds-Ryndigheden sammesteds udsædes af Bergens Magistrat (Rætt. af 8de Juli 1682). Men da Finmarken derved blev aldeles udsuet, bleve Bergensernes Nødtigghebed indskrænket ved Anordning af 28de Juli 1686, samt Decret af 2den April 1687, og ifølge Decret af 16de Mai 1691 skulde de med andre Kongens Undersaatter dele denne Handel, hvilken dog fornemmelig synes at være bleven hos Bergens Handlende (sef. Forordn. af 10de Decbr. 1698). Senere blev ved en Forordn. af 25de April 1702 Handelen paa Finmarken atter udelukket overdragen et Interesseselskab af Rysmænd i Bergen, hvilket vedvarede indtil den ved Forordn. af 8de April 1715 frigaves for alle i Bergen og Thronbhjem samt i Sølehnene boende Borgere. Men omfærd sig tvende Rysenhavnste Grossererer tilbød sig Eneet til denne Handel ved Decret meddeelt under 29de Mai 1729, fra hvilken Tid Bergen var udelukket fra Deeltagelse i den Finmarksk Handel, indtil denne igjen ved Forordn. af 5te Septbr. 1787 blev afgiven. Paa Grund af Finmarkens fjerne Afstand, samt da dette Land skab mest provianteres fra det nordlige Rusland og tilveels faaer for Fornødenheder fra Danmark og andre Lande, er Bergens Handelsforbindelse med samme kun af ringe Vigtighed.

e) Handelen med det øvrige Norge er ikke uvigtig. Til Østlandet sender Bergen en Deel Fiskevarer, Silb, Tran, Rødder, Tølg, Sæmmeløst m. m. og faaer tilbage alle Slags Jernvarer, Glas, Muur- og Tagteer m. m. I Fortiden var det meest Egersundste Fartøier, som drev denne Kysthandel, og nu er det for en stor Del Smaafartøier fra Lister Fogderi som deeltage deri. Langt mindre betydlig er Handelen med Thronbhjem.

Til nærmere Oplysning om Omfanget og Benævnelsen af de Artikler, Bergen i de sidste tolv Aar har forsendt til indenrigske Stæder, vedføies en Tabel under Littr. D.

Som en egen saare vigtig Indretning til Handelens Fremme har paa Stedet, især i Fortiden, fortjener at nævnes det saakaldte Contoir eller Bryggen, der indbefatter en betydelig Deel af Staden paa og langs ved Waagens Nordostsilde. Det var her, som det for Handelsdriften bekvemteste Sted, forinden den modsatte Side af Waagen blev bebygget, hvor de Handlende først nedsatte sig, og indrettede deres Contoir og Pakhuse, hvorfør ogsaa, saavel paa flere Stæder i det 12te og 13de Aarhundredes Historie, som i foranstøit Bergenske Bylov af 1274, forekommer "Bryggen" som en egen Deel af Staden. Eigesaa var det her, hvor alle til Handelen fornødne Indretninger synes at have været concentrerede, at de tydske Rysmænd, efterat have før Midten af det femtende Aarhundrede faaet fast Fod i Bergen¹, deels tilløbte sig og

¹ Hvor tilbigen Tydkerne begyndte at sætte sig fast i Bergen, ser man blandt andet, af et Document af 1309, som handler om Kirkens Indtægt af de tydske Waterkøbere. Ifølge dette, vare allerede i 1250 tydske Waterkøbere paa Bryggen, da der var en i Gaard-Gaarden og en i Svend-Gaarden.

deels med Magt forskaffe sig Bopale, hvorved de snart aldeles for-
 trængte de Norske. Da det store Hanseatiske Contoir her havde alle
 sine Handelsstuer samlede, fik Stedet eller den hele Strækning, som de
 Tydske Handelende indtog, Navn af Contoiret eller Tydske-Bryggen,
 ligesom sammes Beboere Navn af de Contoirske. Her havde disse
 Fremmede, ved deres deels ved List deels ved Magt erhvervede Privile-
 gier, oprettet en egen Status in Statu, der fik Styrke ved kloge og
 hensigtsmæssige Vedtægter; og det er vel for første Deel paa dette Fun-
 dament, at Bergens efterfølgende Anseelse som Handelsstad hviler. Ef-
 ter Ildbranden i Aaret 1476 opstod Contoiret igjen skjønnere af sin
 Afse; og i den urolige Periode efter Kong Christian den Andens Af-
 sættelse fra Regjeringen (1523) søgte endog de Contoirske med Magt
 at forsvare deres herværende Factori eller Etablisement, deels ved i
 Waagen at opføre et Blokhuus paa Holbærker, og deels ved at omgive
 Contoiret fra Land siden med en Muur. Dog bleve de fem Aar derefter
 nødt til at ødelægge begge Dele. Ved denne Tid, eller i Contoirets
 Velmagts-Periode, skal det herværende Etablisement have havt 22
 Gaarde og i hver Gaard 10 til 12 Handelsstuer, saa at Handelsstuer-
 nes Antal var omtrent 200 eller derover, med vist nok langt meer end
 1000 Beboere. Men allerede i den anden Halvdeel af det sextende Aar-
 hundrede astog Hansestædernes Magt, og deres Bergenske Etablisement
 svækkedes derved, hvorved de Bergenske Kjøbmænd selv erhvervede sig
 efterhaanden Stuer paa Contoiret. Ved Midten af det syttende Aar-
 hundrede vare paa Contoiret sytten Gaarde. Aar 1702 afbrændte Con-
 toiret atter, og blev igjen opbygget, som det nu er; dog med faa For-
 andringer fra dets forhenværende Indretninger. Ifølge Borgermester
 G. Fastings omtrent 1722 forfattede Beskrivelse (i Manuskript) over
 Bergen var Handelsstuerne's Antal 54, hvoraf Bergenske Kjøbmænd
 eiede de 33, og de øvrige tilhørte Fremmede, nemlig to Hamburgske, to
 Lübeckske og sytten Bremerske Kjøbmænd; men saa Aar efter Midten af
 samme Aarhundrede vare, som allerede forhen Side 138 anført, in-
 gen af Contoirets Handelsstuer mere Fremmedes Eiendom.

De Contoirske's ældre Privilegier og Vedtægter findes omstændeli-
 gen anførte i alle Beskrivelser over Bergen. De væsentligste Privilegier,
 de i den senere Tid nødte, og hvorom især kan sees de Privilegier
 ved Contoiret, som bleve den 17de Novbr. 1670 meddeelte Staden
 Bremen og den 30te April 1673 Staden Lübeck, i hvis Privilegier
 Staden Hamburg ifølge Reskr. af 2den Octbr. 1663 (if. Reskr. af
 21de Febr. 1671) var deelagtig¹, saa og Reskripter af 5te August
 1662, 23de Septbr. 1663, 7de Juni 1701 og 21de Novbr. 1749,
 samt Bergens Privilegier af 29de April 1702, især § 3 og § 18, vare:

¹ Foruden de anførte trende Hansestæder havde, i K. Christian den Femtes
 Tid, endnu Stralsund og Rostock Deel i Contoiret, som sees af de disse
 Stæder under 9de Novbr. 1671 og 7de Januar 1672 givne Privilegier,
 hvilke, saavel som de hine øvrige Stæder forundte, af sig selv ere ophørte,
 ved det at deres Lob og Deel i Contoiret er ophørt, da dets nærværende
 Besiddere, som Borgers af Bergen, drive Handelen.

F o r t e l

over endeel fra Bergen til uden- og indenrigske Steder

Aar 1783	Aar 1784	Aar 1785	Aar 1786	Aar 1787
101	83	115	117	115
6,133½	50,090	40,528½	48,898	46,107½
3,205	3,637½	2,467½	3,113½	2,859½
1,692	1,674½	1,592	1,490½	1,980½
7½	9½	17½	6½	12
5,855	9,504	15,193½	13,413½	12,327
709½	724	553	430	540
3,544	2,621½	1,875½	2,975	2,504
510½	412	535	1,337½	1,799
540	1,795½	1,323½	883	2,974
1,303½	1,453	818	915	1,077½
263½	114	255½	155½	199½
4,987	40,707½	29,659	24,129	26,852
98½	133½	-	373½	-
2,073	28,100	4,650	30,650	4,600
57½	75	57½	37½	44½
222	647	442	240	317
-	134	-	36	100½
-	-	2	1½	-
10,000	75,000	92,000	81,000	100,000
7½	2½	2	6	16½
286	152	423	530	593
6½	11½	10½	12	17
166	92	146	110	156
2,565	9,224	11,839½	11,651½	10,016½
441	-	-	-	25
704	31	457	666	703
254	845	533	671	772
-	-	-	-	-
2,049½	2,591	1,701½	1,847	2,249½
-	-	-	-	-
192½	499	284½	174½	38
1,245	1,399	937	937	1,192
1,722	7,218	1,560	2,381	1,390
400	1,000	496	-	-
17,100	25,900	33,050	29,500	-
32½	32½	34½	6½	-
5½	43	49½	115½	93½
42½	99½	90½	78	87½
281	319½	319½	462½	528½
2,099	747	452	607	833
15,211	18,539½	25,463½	23,511½	23,406½
14,498	16,343½	14,862	9,599	10,545
404½	247	824½	830	560

deres Rigte udvalgte de fire Mand til Contoirets Forstandere, hvoraf den Ældste kaldes Olbermand. Forstanderskabet har en lønnet løvskyldig Secretær; ligesom og Contoiret har en egen Casse, hvoraf dets Lønninger og Udgifter bestrides; og bidrages til Contoirets Udgifter og Lønninger efter det Antal af 58 Handelsstuer, uagtet det virkelige nuværende Antal kun er 51, som meldt, efterdi de øvrige syv bruges alene som Pakboden. Den saakaldte Gaardhøret eller Raboret, til Paaskjendelse af Tvistigheder imellem Contoirets Folk, der paa Ny indskræbendes ved foranstødt Anordning af 1754, staaer vel endnu ved Magt, men anvendes sjelden; "thi almindelig foretrækker man nu at lade slige Sager afgjøre ved de almindelige Domstole." Efter Folketællingen af 1835 havde Contoiret 109 Beboere. Ligesom i Fortiden, have Handelsstuerne blot mandlige Beboere; hvorimod i den saakaldte Rjøbmandsstue tillige ere Qvinde.

Af Indretninger til Handelsens Fremme har Bergen derhos en ifølge Kongelig Resol. af 3die Marts 1837, i Overensstemmelse med Loven af 8de Septbr. 1818, indrettet Børs, efterat man allerede siden 1813 havde paa Bryggen havt et privat Samlingssted for de Handelende under Navn af Børs; og af Bestillingsmænd, der for Handelsens Skyld under offentlig Autoritet ere ansatte, har Bergen for nærværende Tid femten Mæglere, hvoraf elleve ere Vares- og Vexelmæglere, samt fire Skibsmæglere. Af Byens Embedsmænd ere desuden en Veiermester, en Overvrager og en Overfiskeveier, der egentlig for Handelsens Skyld ere ansatte, og af fremmede Magters Handelsagenter ere her syv Consuler, hvoraf de to (fra Reberlandene og Mecklenburg) benævnes General-Consuler, foruden adskillige Vice-Consuler. Her ere ingen Markeder, men det er allerede forhen S. 185 bemærket, at Stævnens Tid kan ansees som et vedvarende Marked.

Søarten fra Bergen selv er af megen Betydning og ernærer et stort Antal Individer, thi efter Folketællingen af 1835 vare af Bergens Beboere 169 Skipperborgere og 507 Søfolk, og ved Udgangen af 1840 vare ikke mindre end 280 Skippere bosatte i Byen, hvorhos, som forhen anført, imellem 50 og 100 Arbejdere vare beskjæftigede ved de herværende Skibsverfter. De i Bergen hjemmehørende Skibe og Fartøier vare i 1815 158 paa 5229½ Commercelæst, i 1827 156 paa 4920 Commercelæster og i 1840 121 paa 5147 Commercelæster, foruden Fartøier under fem Læster, samt en Mængde Jægter, der blot benyttes i indenrigst Fart. De Fartøier, man her har, ere for største Deel af det midtelsmaadige Slags, som meest passende for Stedets Handel, og af mindre Størrelse end i Rigets østlige Egne, hvor Trælastudførsel er Hovedsagen, og vare her af tremastede Skibe i det første af de anførte Aar 6 paa 522, i det andet 4 paa 479½ og i det tredje 5 paa 483 Commercelæster, samt af Brigger i det første Aar 27 paa 1451½, i det andet 21 paa 1245½ og i det tredje 19 paa 1331 Commercelæster¹. De større Skibe bygges sædvanlig i Bergen selv, hvor

¹ Ifølge H. Ingemanns i Aaret 1842 udgivne Fortegnelse over den norske Handelsflaade, skal de i Bergens Føldbistricte nu hjemmehørende Skibe være 168 af 6682 Læsters Drægtighed, af hvilke 13 ere kobbere, og to jernbyggede. Desuden havde Føldbistrictet, af Dalskøglø paa mere end 8 Læster, tilsammen 119 af 1968 Læsters Drægtighed.

Handelen med Nederlendene, eller rettere med det egentlig Holland, samt med Belgien er af Bigtigheb, Høndt Bergen tak ved denne Handel. Udførselen dertil bestaaer i Fiskevarer, Tran, Skind og Steenmos, og man faaer derfra tilbage forskjellige Colonial- og Fabrikvarer, Farvestoffer, Olie, Tag- og Muursteen m. m. Med Ladninger ere afgaaede til Holland i 1838 60 Skibe paa 2151 Læster, i 1839 53 Skibe paa 1891 Læster og i 1840 57 Skibe paa 1910 Læster, samt til Belgien i det første Aar 35 Skibe paa 921 Læster, i det andet 27 paa 709 Læster og i det tredje 24 paa 687 Læster, hvorefter af lade Skibe ere indkomne fra Holland i 1838 31 paa 1077 Læster, i 1839 23 paa 993 Læster og i 1840 45 paa 1576 Læster, samt til Belgien i det første Aar 4 paa 153 Læster, i det andet 1 paa 92 Læster og i det tredje 6 paa 197 Læster. I 1841 afgik med Ladning til Holland 53 Skibe af 1715 Commercelæsters Drægtigheb og til Belgien 20 Skibe af 504 Læsters Drægtigheb, medens der fra det første Land indkom 39 Skibe paa 1407 og fra det andet 12 Skibe paa 443 Læster, foruden en Mængde ballastede Skibe, meest fra Holland. Udførselen foregik vel for en stor Deel i norske Skibe, men dertil benyttedes et større Antal fremmede, dels hollandske, dels danske Fartøier, samt, for saa vidt Udførselen til Belgien angaaer, fornemmelig hannoveranske Skibe.

Med Frankrige finder ligeledes en temmelig vigtig Handelsforbindelse Sted. Frankrige modtager den største Deel af den Fiskeog, der fra Bergen udføres, som gaar til Kytherne af Bretagne, tilligemed nogle Fiskevarer og lidt Træløst; og derfra faaes igen, foruden Vin og Brændevin, en betydelig Deel Salt, nogle Colonial- og Fabrikvarer m. m., hvorfor de fra Frankrige kommende Ladninger stedse udgjøre et større Antal end de dertil udgaaende, thi fra Frankrige indkom af lade Skibe i 1838 41 paa 1889 Læster, i 1839 38 paa 1661 Læster og i 1840 35 paa 1627 Læster, hvorefter til Frankrige udgik med Ladning i 1838 20 Skibe paa 659 Læster, i 1839 24 Skibe paa 841 Læster og i 1840 22 paa 907 Læster, hvilke alle, paa et Par franske nær, vare norske Fartøier. I 1841 indkom med Ladning fra Nord-Frankrige 21 Skibe paa 882 og fra Syd-Frankrige 5 paa 594 Commercelæster, og udgik med Ladning tilsammen 17 Skibe paa 768 Læster, hvoraf 1 paa 53 Læster til Syd-Frankrige. De fleste Skibe, som beeftage i denne Fart, ere Norske.

Med Storbritanien er Handelen snarere i Af- end i Tilvægen. Foruden Hummer er Bulle- og Gødefisk, Been, Hjortehorn, samt lidt Fjære og Træløst Udførselsartiklerne derfra, hvorefter derfra indføres Steenkul, Klæde- Bomulds- og Jsestramvarer, Seentoi m. m.; Høndt, hvad Fabrikvarer angaaer, i mindre Mængde end i Fortiden. Til Storbritanien udgik i Aarene 1815 til 1817 mellem 42, i 1826 62 og i 1827 53 Skibe; men med den aftagende Hummerudfiskning er Antallet af de til Storbritanien udførselsberedte Fartøier formindsket, hvorfor de med Ladninger til England udgaaede Skibe kun have været i 1838 31 paa 700 Læster, i 1839 35 paa 833 Læster, i 1840 26 paa 589 Læster, samt i 1841 23 paa 530 Læster, og her de fra England med Ladninger indkomne Skibe været i det første Aar

paa 557 Læster, i det andet 19 paa 651 Læster, i det tredje 24 paa 5 Læster og i det fjerde 21 paa 832 Læster, foruden en stor Deel Laastede Skibe (i 1841 39) som her ere blevene befragtede eller have løbet Soldsdistrictets Udbaaene for at indtage Summerladninger.

Til Portugal har Bergen ringe Udsørsel. Vel expederebes her i 1838 af ladebe Skibe til dette Land 11 Skibe paa 615 Læster, oraf de ni vare norfke, og i 1839 5 paa 429 Læster, hvoraf de fire re norfke, men i 1840 kun 2 paa 58 Læster, begge norfke, og i 1841 paa 130 Læster, ligeledes norfke. Derimod modtager Bergen fra Portugal en betydelig Deel Salt, hvorfor hertil fra Portugal med Ladninger ere ankomne i 1838 32 Skibe paa 2025 Læster, i 1839 53 paa 4286 Læster og i 1840 58 Skibe paa 5803 Læster, af hvilke fire de fleste vare norfke, men i det sidste Aar ikke saa svenske og russiske; imidlertid er Indførselen fra Portugal i Aaret 1841 aflaget, da fra kun indkom 37 Skibe af 2686 Læsters Drægtighed, hvoraf 26 paa 1547 Læster vare hjemmehørende i Norge.

Med Spanien, saavel sammes nordlige som sydlige Deel, har Bergen megen Handelsforbindelse. I den nordlige Deel er det dog egentlig kun til Bilbao, samt for en liden Deel til Gornunna og et Aar mindre til Cadix, at nogen directe Udførsel finder Sted, som da bestaaer i en stor Deel Klipfisk og nogen Rogn, uden at herfra i Almindelighed tages nogen Retourladning, hvorimod til Spaniens sydlige Deel Udførselen af Fiskevarer er af langt større Betydning, fornemmelig til Barcelona og for en Deel til Gibraltar; og herfra faaer man Salt, Vin og Brændevin tilbage. Til Spanien er af Skibe med Ladninger afskibede i 1838 35 paa 1605 Læster, i 1839 50 paa 1944 Læster, hvoraf 26 paa 1034 Læster vare spanske, samt i 1840 35 paa 1612 Læster, oraf 14 paa 618 Læster vare spanske, og derfra ere til Bergen med Ladninger ankomne i 1838 3 paa 122 Læster, i 1839 5 paa 399 Læster og i 1840 10 paa 929 Læster. I 1841 kom af ladebe Skibe fra Spanien til Bergen 12 paa 1208 Læster, alle fra Syd-Spanien, samt Ballast 10 paa 391 Læster, alle fra Nord-Spanien, af hvilke 6 vare spanske Fartøier, og i samme Aar afgik fra Bergen til Nord-Spanien 1 Skibe paa 1362 Læster, hvoraf 8 vare spanske, alle med Ladning, samt til Syd-Spanien 10 Skibe paa 768 Læster, hvoraf blot to spanske Fartøier, ligeledes alle med Ladning.

Desuden udføres Fiskevarer fra Bergen til italienske og østerrigske Havne i Middelhavet, da der af ladebe Skibe ere udgaar til Italien, hvorunder her de østerrigske Besiddelser ikke ere indbefattede, i Aaret 1838 23 paa 1513 Læster, i 1839 27 paa 1849 Læster, i 1840 paa 1387 Læster og i 1841 15 Skibe paa 1013 Læster, samt til østerrigske, Lombardiet iberegnet, i 1838 19 paa 1410 Læster, i 1839 paa 1838 Læster, i 1840 13 paa 1345 Læster og i 1841 12 paa 55 Læster. De Havne, som i denne Deel af Middelhavet fornemmelig søges, ere Genua, Livorno, Neapel og Messina i Italien, og medlig samt Trieste i de østerrigske Stater. Til denne Fart benyttes vel mest de største Bergenske Skibe skjøndt det i de to sidste Decennier er set mere almindeligt end forhen, at neapolitaniske og venetianiske Skibe komme hertil for at indtage Fiskeladninger. Til Retourladning-

ger fra Middelhavet tage de norske Skibe gjerne Salt, for saa vidt de ikke erholde Fragt i spanske eller italienske Havne, og fra Italien er med Ladninger ankomne til Bergen i 1838 22 Skibe paa 2147 Læster, i 1839 14 Skibe paa 1588 Læster, i 1840 8 Skibe paa 805 Læster og i 1841 13 Skibe paa 1649 Læster, hvorimod i disse Aar ingen Skibe fra de østerrigske Stater ere komne til Bergen med Ladninger.

Med Landene udenfor Europa har Bergen ingen synderlig direkte Forbindelse. Til Vestindien var Farten mellem 1780 og 1806 stor end den nu er; dog gaae endnu enkelte Skibe derhen, da der til Bep. indien og Madeira ere expederede i 1818 fem, i 1819 to og i 1826 tre Skibe, samt i 1827 eet Skib, hvilke have af norske Producter udbragt Klipfisk, saltet og røget Silb, Tran, Talglys, saltet Kjøb m. m., ligesom i 1840 eet norsk Skib paa 68 Læster derhen er afgaaet med en Ladning saltet Silb og Makrel. Noget Handelsforbindelse har ogsaa fundet Sted med de Forenede Nordamerikanske Stater, dog mere ved amerikanske Skibe, hvoraf kom hertil i 1818 to og i 1819 fire med Ladninger af deres Lands Producter, og toge tildeels Ladninger af Norske Producter tilbage. Dette er nu ophørt, da i 1838—1840 ingen amerikanske Skibe hertil ere ankomne. Imidlertid ere i de senere Aar enkelte Expeditioner med Emigranter afgaaede til Amerika, saasom i 1837 eet og i 1839 et andet Skib. I Aaret 1841 er til Havne udenfor Europa kun udgaaet et Skib til Vestindien af 69 Læsters Drægtighed.

Antallet af de Skibe, der forhen have til forskjellige Tider været uderpederede til Havne udenfor Norge, er ovenfor anført, og i de tre Aar 1838 til 1840 har Bergens Udørsel bestaaet i det første Aar 521 Skibe paa 19,335 Læster, i det andet 576 Skibe paa 20,653½ og i det tredje 698 Skibe paa 26,476 Læster, hvorhos i Ballast ere udgaaede i det første Aar 48 Skibe paa 2198 Læster, i det andet 104 Skibe paa 3200 Læster og i det tredje 23 Skibe paa 2758 Læster, ligesom i disse tre Aar i Gjennemsnit ere indkomne fra Havne udenfor Norge med Ladning 565 Skibe paa 21,022 Læster og i Ballast 115 Skibe paa 4652 Læster. Skjøndt de Bergenske Handelsfolk selv eie en stor Deel Skibe, er dog Handelen her for største Deel passiv, da Stedet til dets Udørsel, saavel som til Anskaffelsen af dets Fornødenheder fra Udlandet, maa benytte sig af mange fremmede, meest svenske, danske og hollandske Skibe. Med Stedets i senere Aar tiltagne Handel, er ogsaa Antallet af de fremmede Skibe, som have søgt hertil, tiltaget. Saaledes var af de i 1818 udgaaede 478 Skibe 187 hjemmehørende i Bergen og 77 i det øvrige Norge, men de Andre fremmede, og af de i 1826 udgaaede 648 Skibe 185 hjemmehørende i Bergen og 46 i det øvrige Norge, men Resten fremmede, af hvilke sidste vare i det første Aar 73 danske, 43 hollandske, 34 engelske, 29 svenske, 28 tybyske, 5 franske, et russisk og et nordamerikansk, tilsammen 214 Skibe, og i det andet 97 svenske, 97 danske, 92 tybyske, 62 engelske, 62 hollandske, 3 nordamerikanske, to italienske og to russiske, tilsammen 417 Skibe. Af samtlige til udenrigske Steder uderpederede Fartøier vare i 1838 216 paa 8925 Læster Norske og 353 paa 12,608 Læster Fremmede, i 1839 187 paa 7821 Læster Norske og 493 paa 18,032 Læster Fremmede, og i

1840 276 paa 11,207 Læster Norſke og 445 paa 18,027 Læster Fremmebe. Blandt de i det ſidſte Aar udgaaede fremmebe Skibe vare 125 paa 5929 Læster Svenske, 163 paa 4294 Læster Danſke, 39 paa 1523 Læster Hollandske, 10 paa 1394 Læster Ruſſiſke, 27 paa 1006 Læster Engeliſke, 21 paa 671 Læster Hannoveranſke, 17 paa 607 Læster Preuſſiſke, 14 paa 618 Læster Spanſke, tre paa 503 Læster Öſterrigſke, 8 paa 642 Læster Neapolitanſke &c. &c. I 1841, da Skibsfarten fra Bergen i det Hele var mindre end i det foregaaende Aar, udgiſt herfra med Ladning 584 Skibe paa 22,036 Commercelæster og i Ballaſt 85 Skibe paa 4109 Commercelæster, altsaa i Alt 669 Skibe af 26,105 Læsters Drægtighed, hvoraf 231 paa 9505 Læster Norſke og 438 paa 16,640 Læster Fremmebe. Af diſſe ſidſte vare igjen 93 paa 4029 Læster Svenske, 201 paa 5280 Læster Danſke, 16 paa 2130 Læster Ruſſiſke, 24 paa 897 Læster Preuſſiſke, 28 paa 1197 Læster Hollandske, 21 paa 551 Læster Engeliſke, 11 paa 572 Læster Spanſke &c. &c.

Bergens Tolb-Indtræder have i de ſidſte tolv Aar udgjort ſom følger:

Aar	1831	i	Spdv	178,300	Spdv.	96	ſk.,	i	Gedler	70,237	Spdv.	5	ſk.
—	1832	—		193,137	—	67	—	—		78,380	—	111	—
—	1833	—		256,070	—	16	—	—		86,881	—	76	—
—	1834	—		228,241	—	13	—	—		77,444	—	60	—
—	1835	—		244,648	—	98	—	—		76,425	—	24	—
—	1836	—		234,782	—	85	—	—		68,020	—	21	—
—	1837	—		248,329	—	93	—	—		80,682	—	96	—
—	1838	—		231,620	—	28	—	—		63,932	—	5	—
—	1839	—		220,335	—	3	—	—		71,711	—	76	—
—	1840	—		323,772	—	18	—	—		76,682	—	109	—
—	1841	—		288,211	—	55	—	—		65,709	—	55	—

Saaledes viſe ogſaa de tiltagende Tolb-Indtræder, at Handelen gaaer fremad, da Geddelintrædernes Formindſtelfe har ſin Grund i Udførsels-toldens betydelige Redſættelfe ved proviſoriſt Anordning af 27de Febr. 1826 og ved de ſenere Tolb-Tariſer, ſaavelſom i Laſtepengenes formindſtede Beløb.

Bergens indenlandſke Handel er af megen Vigtighed, da foruden det egentlige Bergens Stift, d. e. begge de Bergenhuſiſke Amter tilligemed Søndmørs Fogderi, tiſſammen med 184,000 Indbyggere, ogſaa Norblands Amt med Senjen og Tromsø Fogderi, tiſſammen med 85,500 Indbyggere, for en ſtor Deel afſætte deres Producter til og afhente deres Fornødenheder fra Bergen. Da imidlertid Handelen paa diſſe Diſtricter, fornemmelig i Fortiben, breved med forſkjellige Nøttinger, ligesom den ogſaa er af forſkjellig Veſtaffenhed, ſaa bliver Bergens indenlandſke Handel at betragte ſærſkilt for Bergens Stift, for de ſaakaldte Sjøehne, for Norblandene, for Finmarken og for det øvrige Norge.

a) Hvad Handelen med Bergens Stift (d. e. begge de Bergenhuſiſke Amter og Søndmør) angaaer, da har denne ſtedſe været forbeholden Bergens Borgere alene, og Contoitret, ſaa længe det var i Udlændinges Beſiddelfe, ubeluffet fra Deeltagelfe deri, undtagen for en kort Tid, da de Contoitriſte ved Bevilling af 14de April 1683 fik Det

til at deeltage i denne Handel, hvilken den 7de Juni 1701 blev hævet til Fordeel for bekræftet deri ved Privilegierne af 1702 § 3 varer afgiver dette District, til Bergens For alle Slags Fiskevarer, Trælaf, Skindvarer føre for første Deel selv deres Varer til de mange Kræmmerleier, Bergens Borgere strictefs Kyster, ifølge Privilegier af 1702 tember 1793. Man har nemlig med Hens underkastet Indskrænkninger ved Bergens ifølge hvilke alle de Varer, som salbt i Berg Bergen, saavel som ved Ræstr. af 13de Mændende Privilegier af 1702 § 3. Søndmør sted, nemlig Malesund, og handler ogsaa u

b) Handelen med de saakaldte fire Nordmørs, Fosens og Rumbdals Fogderie af Vigtighed for Bergen, som desangaaende Tvistigheder med Thronbhjem. Denne skift lig at erholde Aneret til Handelen sammeft Bevilling af 22de Juni 1662 at udelukke disse ifølge Thronbhjems Privilegier af 5te her maa bruge nogen Handel eller Kjøbm legler af 1702, § 2, vel tillade Indbygge føre deres Varer enten til Bergen eller Thronbhjems Borgere maa de drive Kjøbmandska merleie. Af disse Sølshne have ellers de derier egne Handelssteder, nemlig Mosbe Handel paa Bergen er ganske ubetydelig, Rumbdals Fogderie i den senere Tid aar ter af 8 til 20 Ræsters Drægtighed til Ber derier kun en eller to Jagter.

c) Handelen med Nordlandene Green af Bergens indenlandste Handel, da til udenrigst Afsetning. Skjøndt denne Hø gen monopoliseret, da Thronbhjem ogsaa hø Forordn. af 7de Aug. 1697 § 2 og Thron Anden Vost) og stedse har taget Deel der bingerne foretrukket det Bergenske Marked, havt den betydeligste Deel i den Nordland fornemmelig beskæftigede de Contoirske. deres Varer til Bergen, sædvanlig to Ga

¹ I den i Samlinger til det Norske Folks 590—688, indførte udsørlige Afhandling om Justitiarius Berg findes Oplysning om De til denne Handel i ældre og nyere Tider.

² Det var derfor med god Grund, at det for Nordlandene fra Bergen til Thronbhjem (d. d. derpaa), ved Ræstr. af 30de Decbr. 1684 v

ra Midten af Mai til Midten af Juni, og anden Gang i Juli og August Maaned. De Læder, Nordfarerne saalebes samles i Bergen, og Ravn af Stævne (af det gamle Ord Røsbandsstævne) og kaldes en første eller anden Stævne, ligesom Samlingen af de Jægter, der til disse Læder indfinde sig, ogsaa faaer Ravn af Stævne. Disse saakaldte Stævnelæder ere de travleste Læder om Aaret i den Bergenske handelnde Berden, og Stævnens Tid kan ansees som et vedvarende Marked¹. Nordlands-handelen har dog i Fortiden været betydeligere end i den senere Tid. Det er saaledes forhen viist hvilke betydelige Qvanta af Nordlandsk Silb enkelte Aar i og efter Midten af forrige Aarhundrede re udførte fra Bergen, og Olrik beretter i sit Skrift om Bergens Handel, at i Aaret 1756 kom 280 Jægter, i det Mindste, fra Nordlandene til Bergen. I Decenniet 1782 til 1791 kom aarlig til Bergen 191 Nordlandsk Jægter af 2959 Commercelæstere Drægtighed, hvilke medbragte foruden 40 til 50,000 Skp. Lærsk, og foruden Silb og Rogn, 16,351½ Lbr. Tran, 1345 Deger Buffe- Kalve- og Gaareffind, 1281 Keensdyrffind, 162½ Skp. Falg, 58½ Skp. Smør m. m. I de senere Aar ere af Nordfarer-Jægter komne til Bergen

i Aaret 1806. i Aaret 1819. i 1825-1827. i 1839-1841.

			aarlig	aarlig
fra Helgeland	64—1128.	51—835.	74—1519.	90—2322.
— Salten	44—826.	27—409½.	48—1105.	41—1092.
— Vesterdaalen	17—291.	10—185½.	20—413.	17—472.
— Rosfoden	79—927.	15—255½.	23—470½.	26—595.
— Senjen	21—402.	7—130.	17—401½.	16—359.
— Tromsøen	8—170.	6—143.	5—100.	5—129.
	233—3744.	116—1958½.	187—4009.	195—4969.

Saaledes er i det Hele Nordlandingernes Fart paa Bergen, nu fke mindre end den var før Krigen 1807. Man har nemlig i de senere Aar, fornemmelig i Helgelands og Saltens Fogderier, lagt sig paa nye Jægter til, og tillige bygget dem af større Drægtighed end forhen². Nordlandingernes Behandling i Bergen, saavel i Fortiden som i den senere Tid fra de Bergenske Handelendes Side, har givet Anledning til mange Klager. Allerede ved den første Odnættelse af 1560 søgte man at raade Bod paa de Misbrug, som ved denne Leilighed fandt Sted, og senere have Forordningerne af 5te Febr. 1685 og 7de August 1697, foruden flere nyere, haft samme Viemed³.

d) Handelen paa Finmarken, som i flere Aarhundreder havde været en Deel været i Bergensernes Hænder, kom i den sidste Hjerdebeel

¹ Ved hvert af de tolvte Stævner have Gaandværksmænd Ret til i Boder at afsælge deres Arbeider i fjorten Dage. See Refr. af 15de Jan. 1768 og 31te Mai 1780.

² Angaaende Nordfarjægtenees særegne Construction og Indretning kan eftersees Sagens og Fose's Bergens Beskrivelse S. 194—197.

³ Ufr. foranstøttede Samlingers 5te Bd. S. 659—661. Et Forsvar for Bergensernes Behandlingsmaade mod Nordlandingen i Hensende til Røst og Falg findes i formeldte Beskrivelse S. 198—201.

af det syttende Aarhundrede monopolistisk til Bergen, i det at hele Finmarken under 1ste Januar 1680 blev overdraget Bergen til Høvedning i sex Aar, i hvilken Tid Øvrigheds-Ryndigheden sammesteds overlevedes af Bergens Magistrat (Ressr. af 8de Juli 1682). Men da Finmarken derved blev aldeles ubjæst, bleve Bergensernes Nødtiggbede indskrænkede ved Anordning af 28de Juli 1686, samt Detroy af 2den April 1687, og ifølge Detroy af 16de Mai 1691 skulde de med andre Kongel Undersaatter dele denne Handel, hvilken dog fornemmelig synes at være bleven hos Bergens Handelnde (cfr. Forordn. af 10de Decbr. 1698). Senere blev ved en Forordn. af 25de April 1702 Handelen paa Finmarken atter ubeløstende overdragen et Interessentskab af Rjebmænd i Bergen, hvilket vedvarede indtil den ved Forordn. af 8de April 1715 frigaaves for alle i Bergen og Throndhjem samt i Slechnene boende Børgere. Men omfjerd fik tvende Rjebenhavniske Grossererne tilvædt sig Eneret til denne Handel ved Detroy meddeelt under 29de Mai 1729, fra hvilken Tid Bergen var ubeløstet fra Deeltagelse i den Finmarkiske Handel, indtil denne igjen ved Forordn. af 5te Septbr. 1787 blev frigiven. Paa Grund af Finmarkens fjerne Afstand, samt da dette Landskab meest provianteret fra det nordlige Rusland og tildeels saar for Fornødenheder fra Danmark og andre Lande, er Bergens Handelsforbindelse med samme kun af ringe Vigtighed.

e) Handelen med det øvrige Norge er ikke uvigtig. Til Østlandet sender Bergen en Deel Fiskevarer, Silb, Tran, Rødder, Fald, Iys, Gammeløst m. m. og saar tilbage alle Slags Jernvarer, Glas, Muur- og Tagsteen m. m. I Fortiden var det meest Egertindiske Fartøier, som dreve denne Kysthandel, og nu er det for en stor Del Smaafartøier fra Rister Fogderi som deeltage deri. Langt mindre betydlig er Handelen med Throndhjem.

Til nærmere Oplysning om Qvantiteten og Benævnelsen af de Artikler, Bergen i de sidste tolv Aar har forsendt til indenrigske Steder, vedfjedes en Tabel under Litt. D.

Som en egen saare vigtig Indretning til Handelens Fremme her paa Stedet, især i Fortiden, fortjener at nævnes det saakaldte Contoir eller Bryggen, der indbefatter en betydelig Deel af Staden paa og langs ved Waagens Nordostsids. Det var her, som det for Handelsdriften bekvemteste Sted, forinden den modsatte Side af Waagen blev bebygget, hvor de Handelnde først nedsatte sig, og indrettede deres Contoirer og Pakhuse, hvorfor ogsaa, saavel paa flere Steder i det 12te og 13de Aarhundredes Historie, som i foranstjorte Bergenske Byslov af 1274, forekommer "Bryggen" som en egen Deel af Staden. Ligesaa var det her, hvor alle til Handelen fornødne Indretninger synes at have været concentrerede, at de tybste Rjebmænd, efterat have før Midten af det femtende Aarhundrede faaet fast Rod i Bergen¹, deels tilkjøbte sig og

¹ Hvor tilbigen Tybkerne begyndte at sætte sig fast i Bergen, ser man blandt andet, af et Document af 1309, som handler om Riksstændenes Overrelse af de tybste Winterfjddere. Ifølge dette, vare allerede i 1250 tybste Winterfjddere paa Bryggen, da det var uventet en i Waagen og en i Svends-Gaarden.

deels med Magt forskaffede sig Bopæle, hvorved de snart aldeles fortrængte de Norske. Da det store Hansetiske Contoir her havde alle sine Handelsstuer samlede, fik Stedet eller den hele Strækning, som de Tydske Handelnde indtog, Navn af Contoirtet eller Tydske-Bryggen, ligesom sammede Beboere Navn af de Contoirske. Her havde disse Fremmede, ved deres deels ved Ligt deels ved Magt erhvervede Privilegier, oprettet en egen Status in Statu, der fik Styrke ved kloge og hensigtsmæssige Vedtagter; og det er vel for største Deel paa dette Fundament, at Bergens efterfølgende Anseelse som Handelsstad hviler. Efter Ildbranden i Aaret 1476 opstod Contoirtet igjen skjønnere af sin Afske; og i den urolige Periode efter Kong Christian den Andens Afsættelse fra Regjeringen (1523) søgte endog de Contoirske med Magt at forsvare deres herværende Factori eller Etablisement, deels ved i Baagen at opføre et Blokhuus paa Bolværter, og deels ved at omgive Contoirtet fra Land siden med en Muur. Dog bleve de fem Aar derefter nødt til at ødelægge begge Dele. Ved denne Tid, eller i Contoirtets Velmagts-Periode, skal det herværende Etablisement have haft 22 Gaarde og i hver Gaard 10 til 12 Handelsstuer, saa at Handelsstuerne's Antal var omtrent 200 eller derover, med vist nok langt meer end 1000 Beboere. Men allerede i den anden Halvdeel af det færtende Aarhundrede astog Hansetabernes Magt, og deres Bergenske Etablisement svækkedes derved, hvorved de Bergenske Kjøbmænd selv erhvervede sig efterhaanden Stuer paa Contoirtet. Ved Midten af det syttende Aarhundrede vare paa Contoirtet sytten Gaarde. Aar 1702 afbrændte Contoirtet atter, og blev igjen opbygget, som det nu er; dog med faa Forandringer fra dets forhenværende Indretninger. Ifølge Borgermester G. Fastings omtrent 1722 forfattede Beskrivelse (i Manuskript) over Bergen var Handelsstuerne's Antal 54, hvoraf Bergenske Kjøbmænd eiede de 33, og de øvrige tilhørte Fremmede, nemlig to Hamburgske, to Lübedske og sytten Bremerske Kjøbmænd; men saa Aar efter Midten af samme Aarhundrede vare, som allerede forhen Side 138 anført, ingen af Contoirtets Handelsstuer mere Fremmedes Eiendom.

De Contoirske's ældre Privilegier og Vedtagter findes omstændeligen anførte i alle Beskrivelser over Bergen. De væsentligste Privilegier, de i den senere Tid nødte, og hvorom især kan sees de Privilegier ved Contoirtet, som bleve den 17de Novbr. 1670 meddeelte Staden Bremen og den 30te April 1673 Staden Lübed, i hvis Privilegier Staden Hamburg ifølge Rætt. af 2den Octbr. 1663 (iffr. Rætt. af 21de Febr. 1671) var deelagtig ¹, saa og Ræscripter af 5te August 1662, 23de Septbr. 1663, 7de Juni 1701 og 21de Novbr. 1749, samt Bergens Privilegier af 29de April 1702, især § 3 og § 18, vare:

¹ Foruden de anførte trende Hansetæder havde, i K. Christian den Femtes Tid, endaa Stralsund og Rostock Deel i Contoirtet, som sees af de disse Stæder under 9de Novbr. 1671 og 7de Januar 1672 givne Privilegier, hvilke, saavel som de hine øvrige Stæder forundte, af sig selv ere ophørte, ved det at deres Lob og Deel i Contoirtet er ophørt, da dets nærværende Besiddere, som Borgere af Bergen, drive Handelen.

at de, uagtet Fremmede, kunde Bergen lige med Borgerne, forsaar saa at de maatte kjøbe af Korbfare og igjen sælge dem i Smaat hvad!

at de maatte kjøbe og sælge med hyggerne i Bergens Stift), saavel som Liggedage vare til Ende;

at de vare frie for alle borgerli skulde svare nogen Skat, undtagen R som alle maatte betale;

at de havde deres egen Kirke, h Præster og Betsente;

at de i deres egne civile Sager hvorfra blot kunde appelleres til B og endelig

at ingen Obligation og intet udstædte, kundeømmes til Betaling, toirets Secretair var underskrevet, angaaer, med Contoirets Segl var l

Endnu bestaaer det gamle "Cont mere i Ublændinges Hænder, som et Min tiste Forbund, tildeels med sine gamle L ger, uagtet disse efterhaanden meer og m vortes har hele Tydsk-Bryggens Qvarte ningsmaade, der bærer Præget af Midbel

Dette Qvarter strækker sig i omtren Vaagen, og stilles ved Almindinger fra Det bestaaer af en eneste Række tre Etage imod Bryggen, hvor de ere smale, have 60 Skridt opad mod den aakne med Hau omgiver Qvarteret. Dette, der deles af ger, hvoraf den nordre har 9 Gaarde i søndre har 7 Gaarde med 22 Stuer, f mandstue," der forhen var de Contoirskel er privat Eiendom, og, foruden at være i Forsamlingssted for Kjøbmænd. Qvarter Pakhuse med Contoirer, og med to eller Klever kaldte, hvori Betsenterne have de disse Bygninger ikke maa have Ildsteder, i Fællesskab en saakaldet Skjætningsstue, oven, og hvori Handelsbetsenterne have Det nugældende Reglement for Contoirer af 7de Octbr. 1754, "men Liden og for — som i Bergens Beskrivelse af Sagen og den saa godt som aldeles ikke tages Hensyn mere bestemt ved Reskr. af 23de Febr. 17 Canc.-Promemoria af 25de April 1772) og 18de Septbr. 1776. Medlemmerne o sammen 51, ere deels Egenhandlere og

deres Rådte udvælge de fire Mand til Contoirets Forstandere, hvoraf den Ældste kaldes Oldermann. Forstanderskabet har en lønnet lovlydig Secretar; ligesom og Contoiret har en egen Casse, hvoraf bets Lønninger og Udgifter beskrives; og bidrages til Contoirets Udgifter og Lynger efter det Antal af 58 Handelsstuer, uagtet det virkelige nuværende Antal kun er 51, som meldt, efterdi de øvrige syv bruges alene som Pakboden. Den saakaldte Gaardsret eller Naboret, til Paakjendelse af Tvistigheder imellem Contoirets Folk, der paa Ny indstærpedes ved foransætte Anordning af 1754, staaer vel endnu ved Magt, men anvendes sjelden; "thi almindelig foretrækker man nu at lade slige Sager afgjøre ved de almindelige Domstole." Efter Folketællingen af 1835 havde Contoiret 109 Beboere. Ligesom i Fortiden, have Handelsstuerne blot mandlige Beboere; hvorimod i den saakaldte Kjøbmandsstue tillige ere Qvinder.

Af Indretninger til Handelens Fremme har Bergen derhos en isølg Kongelig Resol. af 3die Marts 1837, i Overensstemmelse med Loven af 8de Septbr. 1818, indrettet Børs, efterat man allerede siden 1813 havde paa Dyrsggen haadt et privat Samlingssted for de handlende under Navn af Børs; og af Bestillingsmænd, der for Handelens Skyld under offentlig Autoritet ere ansatte, har Bergen for nærværende Tid femten Møglere, hvoraf elleve ere Vare- og Verelmøglere, samt fire Skibsmøglere. Af Byens Embedsmænd ere desuden en Veiermester, en Overbrager og en Overfiskeveier, der egentlig for Handelens Skyld ere ansatte, og af fremmede Magters Handelsagenter ere her syv Consuler, hvoraf de to (fra Nederlandene og Mecklenburg) benævnes General-Consuler, foruden adskillige Vice-Consuler. Her ere ingen Markeder, men det er allerede forhen S. 185 bemærket, at Stævnens Tid kan ansees som et vedvarende Marked.

Søfarten fra Bergen selv er af megen Betydning og ernærer et stort Antal Individer, thi efter Folketællingen af 1835 vare af Bergens Beboere 169 Skipperborgere og 507 Søfolk, og ved Udgangen af 1840 vare ikke mindre end 280 Skippere bosatte i Byen, hvorhos, som forhen anført, imellem 50 og 100 Arbejdere vare beskæftigede ved de herværende Skibsverfter. De i Bergen hjemmehørende Skibe og Fartøier vare i 1815 158 paa 5229½ Commercelæst, i 1827 156 paa 4920 Commercelæster og i 1840 121 paa 5147 Commercelæster, foruden Fartøier under fem Læster, samt en Mængde Jægtter, der blot benyttes i indentigst Fart. De Fartøier, man her har, ere for største Deel af det middelmaadige Slags, som meest passende for Stedets Handel, og af mindre Størrelse end i Rigets østlige Egne, hvor Trælastubsførsel er Hovedsagen, og vare her af tremastede Skibe i det første af de anførte Aar 6 paa 522, i det andet 4 paa 479½ og i det tredje 5 paa 483 Commercelæster, samt af Brigger i det første Aar 27 paa 1451½, i det andet 21 paa 1245½ og i det tredje 19 paa 1331 Commercelæster¹. De større Skibe bygges sædvanlig i Bergen selv, hvor

¹ Ifølge H. Ingemanns i Aaret 1842 udgivne Fortegnelse over den norske Handelsflaade, skal de i Bergens Følddistrikt nu hjemmehørende Skibe være 168 af 6682 Læsters Drægtighed, af hvilke 13 ere kobbere og to jernhude. Desuden havde Følddistriktet, af Dalsjægtter paa mere end 8 Læster, tilsammen 119 af 1968 Læsters Drægtighed.

Skibshyggeriet i de sidste Aar er gaaet betydelig fremad, og de byggede Skibe udmaakte sig saavel ved smuk, som solid og bemærkelsesværdig Construction. Slupper og Jagter faaer man mest fra England.

Bergen har en god og beqvem Havn; dog er Indseilingen til Udseilingen fra samme lang og ved Vintertider besværlig. Den gaar sædvanlig igjennem det saakaldte Bergens Leed (almindeligvis kaldet), hvis Længde fra Skudebælt i Syd, hvor det begynder, Holmengraa i Nord, hvor det ender, er omtrent 18 Mile (27 Semi og deles i Søndre og Nordre Leed. Det første gaaer fra Hæret igjennem Karmsund forbi Skudebælt, henimod halvanden Predegfonden for Bergen, og fører derfra igjennem Bommelfjord, samt mellem Bommelsen og Storen, og videre Nord til Bergen. Sammes Længde er 12 Mile (18 Semile), og dertil føre forskellige andre Leed, saaledes Bommelfjord, Selbjørnsfjord, Stølmefjorden, Hørgesfjorden og Korfjorden. Det nordre Leed fra Bergen, hvis Længde regnes for 6 1/2 (9 Semile) falder enten igjennem Gjeltefjorden eller Herlesfjorden eller og mellem Fastlandet paa Ost- og Verne Ruds og Gøien paa Vest-siden, igjennem de bekendte snævre Farvande Alvestrømmen og Åstrømmen, ud i Høgsfjorden og derfra forbi Holmengraa tilfjældet, i Løbsen af Skibe, som komme udenrigs fra, er imidlertid kun uberejst paa det nordre Leed, hvorimod Nordlands-Jagterne befare det, og i de gjerne det sidstnævnte østlige Leed. Hoved-Indløbet fra Hæret Bergen er igjennem Karmsund, gjennem hvilket gaae flere Skibe, i vel ind som ud, end i alle de andre Løb tilfammentagne, dog gaae flere Skibe ud igjennem Korfjorden, som er det nærmeste Udled til Bergen. Leedet er den hele Vinter seilbart og frit for Is, samt mange bekvemme Skibshavne, og er der i Aaret 1820 foranstaltet almindelig Rejsætning af Skiberinge paa det søndre, ligesom i Aaret 1824 paa det nordre Leed, hvorhos til Rettelse ved Indseilingerne paa flere Steder anbragte Dagmærker, og i Aarene 1842 til 1845 opførtes toende Rysfjære paa Høgsfjorden, for at tjene til at finde Indseilingen paa Leedet ved Korfjord og Selbjørnsfjord. Stadens Havn er i forhen anført Baag eller Bugt in mellem Bryggen og Strandstaden, ligger saa at sige midt inde i Bergen, da den største og vigtigste Del af Staden er anlagt rundt om samme. Baagens Længde paa Vest-siden fra Bergenshuus Gæstningsspynt til Baagshunden er 1330 Almen paa Vest-siden er den nogle hundrede Alen større, og Bredden ved Indløbet 520 Alen, samt inderst ved Torvet 280 Alen. Til Vejledning ved Indseilingen til samme er i 1839 paa Nordbælt oprettet et fast Skibshvide over Havstaden er 40 Fod, og hvis Lydningsblyde er en Semi Havnen tilfryser yderst sjelden¹ og er beskyttet mod alle Vinde, undtagen mod Nord- og Nordvestvindene, der i blæsende Veir sætte sig og gjør den mindre end sikker, hvorfor i Fortiden, som det har

¹ I Aaret 1788 laa hele Bergens Baag og Fjord lige til Berle tilfrosset fra 2de Novbr. til 2de Decbr. Ligeaa var Baagen og Fjorden udenfor samme i Begyndelsen af Aaret 1823 i nogen Tid tilfrosset.

Kong Frederik den Tredies Regjerings Tid, et Holværk af Væle har været opført tvært over Baagen fra Fæstningspynten i Øst til Tolbboden i Vest, der senere ved en Storm blev ødelagt¹. Ved Udløbet af Baagen er for Skibsfartens Skyld anbragt en Morings-Indretning, den saakaldte Lønde, bestaaende af en ved svære Jernanker fastholdt Bram, hvori er en stor Skibsring, og ved samme en stor Væle eller Sætonde, der er først udlagt 1602 og vedligeholdes af de Søfarendes Fattighuus. For Skibe som intet have at løsse eller lade i Bergen, er en bekvem Havn omtrent $\frac{1}{2}$ Mill i N. O. fra Byen ved Sandvigen, eller den saakaldte Holmenshavn mellem Fastlandet og Christiansholm, og Orlogsskibe søge sædvanlig Nyhavn $\frac{1}{2}$ Mill fra Byen. Af Skibsoverfter er der i den egentlige Havn eet, nemlig den saakaldte Bradbank, det betydeligste og tillige ælste paa Stedet, da det er oprettet i 1602, og, foruden det, et andet ved Kystet paa Byens Sydvæstside, samt udenfor den egentlige Stad et ved foransorte Nyhavn og et ved Bæveraa $\frac{1}{2}$ Mill fra Bergen. Saavel i Byens egentlige, som i de omliggende Havne, lide Skibene meget af Drm. Over Havnevesenet er en Havnefoged, og for Afbenyttelsen af de Private tilhørende Holpræker eller andre Fæstligheder i Havnen hæves Tæxt ved Kongl. Resol. af 27de Februar 1835. Havneassens Indtægter, der fornemmelig bestaae i de saakaldte Mudderpenge, som paa Tolbboden oppebæres af Skibe der anløbe Stedet, vare i Aarene 1839 til 1841 efter Middelstal 8692, ligesom Udgifterne 8629 $\frac{1}{2}$ Spd. aarlig, hvoraf udbetaltes til Sygehuset (ifølge Restr. af 6te Octob. 1758 og 9de Marts 1792) i det første Aar 1700 Spd., i det andet 6500 og i det tredje 5000 Spd. For det saakaldte Uddybningsvæsens Regning ere trende Muddermaffiner hele Sommeren igjennem i Virksomhed, for at holde Baagen rene, og vare Udgifterne ved Opmuddringen i sidstnævnte Aar 1947 $\frac{1}{2}$ Spd., ligesom Havneassens Rønninger vare f. N. 568 $\frac{1}{2}$ Spd.

Bergen er Sædet for en Overlods, hvis District strækker sig fra Batnemo paa Jæderen i Syd til Statlandet i Nord. Under samme jøre sytten Olbermandskaber, hvoraf Bergens Olbermandskab med 31 Kotsjer er det trettende. Som i andre Indbrullerings-Districter er her en Hjælpe- og Understøttelseskasse for uheldige Sømænd, oprettet ved Plan af 11te August grundet paa Kongl. Resol. af 27de April 1811, og bestaaende alene i frivillige Bidrag af de i Farten værende Søfolk. Denne Kasses rentebærende Capital var i Aaret 1929 10,338 Spd. og ved Ugangen af 1841 11,062 $\frac{1}{2}$ Spd., og det til samne indkomne Bidrag i dette Aar 587 Spd. 111f.

Hvad Bergens Forsvarsvæsen angaaer, da er Staden fra Landen aldeles aaben, thi den saakaldte Stadspport, der forhen ansaaes som en Befæstning mod denne Side, da den var forsynet med Vindesbro, og havde paa begge Sider Volde, har nu ikke længere en saadan

¹ Denne Dæmning eller Holværk, hvis Tilværelse omtales i Sagens og Foss's Bergens Beskrivelse, S. 360, findes dog paa et til Christian den Femtes Rejse i Norge 1685 (i Manuscript) hørende Kart over Bergen og dens Omegn at have eksisteret.

Bestemmelse. Derimod har siden Riddten af det syttende Aarhundrede forskellige Fortifikations-Anstalter til Stadens Forsvar fra Egenhænder været anlagte. De nuværende Fæstningsværker ere:

a. Bergenhuus Fæstning, hvortil den første Begyndelse var det gamle fort efter Stadens Anlæg opførte Slot, der i 1207 blev ødelagt af Baglerne, men senere af Ny opbygget og udvidet ved Kong Henrik 8. af Saksen, som tilligemed flere af hans Efterfølgere rejsede her, ligesom Slottet siden flere Aarhundreder igjennem var Bolig for de hertugelige Kongelige Befalingsmænd. Ved Italianernes Angreb paa og Plyndring af Bergen i 1428 og 1429 forekommer Slottet. Med Fortifikationsvæsenets Fremskridt modtoges dets Befæstningsværker flere Forandringer og Udvidelser, især i den første Halvdeel af det sextende Aarhundrede, da de hertugelige Tybsteres Overmod gjorde det nødvendigt for Lehnsherrerne at forstærke sig, ligesom Terraintet omkring Slottet i 15. Aarhundredets Begyndelse ryddiggjordes ved flere Kirkers og Klosters Sletning, og det store maastrøe endnu tilværende Taarn ved Slottets sydøstlige Ende blev fuldført 1565¹. Dog var Slottet endnu den Tid kun omgivet med Palisader, og det var først i Slutningen af Kong Christian den Fjerdes Tid, i Aarene 1644 til 1648, at det fik ordentlige Jordvolde og Skanser, hvortil Ruinerne af de i Nærheden ødelagte Kirker og Klosters anvendtes. Senere erholdt dets Fæstningsværker under Oberst Cicignons Bestyrelse i Aarene 1664 til 1666 væsentlige Forbedringer, indtil disse efterhaanden i det attende Aarhundrede, og tilsluttet under Krigen 1807 til 1814, fik sin nuværende Form og bleve til et luttet Værk, som indslutter de vigtigste militære Bygninger, med tre Bastioner og et Ravellin mod Byen, samt tre Bastioner og to Batterier mod Søen. Fæstningen er monteret med 22 tolv Punds Kanoner og 10 mindre Stykker; men har de betydelige Rangler, at den ligger saa langt tilbage, at dens Virkekræft indskrænkes til Byfjorden, ligesom den mod Landhøden paa alle Kanter er omgivet af dominerende Høider.

b. Sverresborg. Her var først et Slot eller Borg, opført i 1193 af Kong Sverre, og senere under de borgerlige Uroligheder ødelagt. Det laa derefter flere Aarhundreder i Ruiner, indtil i Riddten af det syttende Aarhundrede Stedet blev forsynet med Fæstningsværker, som igjen forfaldt, men atter ved den i 1807 udbrudte Krig blev istandsatte. Dette Fort, som ligger paa en høj Bakke, 200 Alen øst for Bergenhuus, og hvis Henfigt er at beherske den Sø, hvorpaa det ligger, at beskytte Veien fra Sandvigen til Byen, samt med Kastetøjs at angribe flodtilløbende Skibe, der kunde have lagt sig i Christiansholms Havn, har faaet sin nuværende Form i 1812, og er monteret med to storepundige Kanoner.

c. Nordnæs Detrachement, beliggende paa det forhen flere Gange anførte Nordnæs, hvilket Sted først er begyndt at befæstes i Aaret 1644, men senere har modtaget mange Forandringer, indtil Værkerne have faaet deres nuværende Form. Dette Punct synes med

¹ Cf. Tidsskriftet "Norden", 2det Bd. S. 282-285.

ste norſte Producter.

1837.	1838.	1839.	1840.	1841.
3,250	3,229	3,974	3,633	3,378
131,371	425,328	673,950 $\frac{1}{2}$	547,392	627,655
78,844 $\frac{9}{10}$	62,730 $\frac{1}{10}$	71,086 $\frac{1}{10}$	63,206 $\frac{1}{10}$	51,814
22,425 $\frac{3}{4}$	28,123 $\frac{3}{4}$	28,842 $\frac{1}{2}$	23,730 $\frac{1}{8}$	25,772
1,103 $\frac{1}{2}$	2,112 $\frac{1}{2}$	2,167 $\frac{1}{2}$	2,230	2,407 $\frac{3}{8}$
12,802	10,981	17,122	7,579	14,444 $\frac{1}{2}$
204,047	144,115	117,462	89,003	87,720
1,206	437 $\frac{5}{8}$	725 $\frac{5}{8}$	1,222 $\frac{3}{8}$	963
121 $\frac{1}{2}$	116 $\frac{1}{2}$	103 $\frac{1}{2}$	102 $\frac{7}{8}$	87
4,105	3,953 $\frac{1}{2}$	3,617 $\frac{1}{2}$	4,994	4,973 $\frac{7}{8}$
		22	24	28
17,698 $\frac{3}{8}$	12,582	15,367 $\frac{3}{8}$	13,586 $\frac{1}{8}$	12,992 $\frac{1}{8}$
241,425 $\frac{3}{8}$	128,580 $\frac{3}{8}$	122,496 $\frac{3}{8}$	283,698	204,112
59,529 $\frac{1}{4}$	54,721	80,028	77,219 $\frac{1}{2}$	38,050 $\frac{1}{2}$
14,003	19,445	20,919 $\frac{1}{2}$	4,013	6,535
76	193	245	32	5
7	39	9	2	11
2,236	1,826	1,958 $\frac{1}{2}$	1,966	2,131
54 $\frac{3}{4}$	105 $\frac{1}{10}$	134 $\frac{1}{2}$	109 $\frac{1}{8}$	91 $\frac{1}{10}$
59 $\frac{5}{12}$	14 $\frac{1}{2}$	46 $\frac{1}{8}$	39 $\frac{3}{8}$	28 $\frac{1}{2}$
124 $\frac{1}{2}$	149 $\frac{1}{4}$	298 $\frac{3}{4}$	119 $\frac{1}{10}$	15 $\frac{1}{2}$
57 $\frac{1}{2}$	44 $\frac{1}{2}$	80 $\frac{3}{10}$	48 $\frac{1}{8}$	70 $\frac{3}{4}$
25,187	21,978	24,123 $\frac{1}{2}$	24,028	28,402 $\frac{1}{2}$
252 $\frac{1}{2}$	260 $\frac{9}{10}$	362 $\frac{1}{2}$	205 $\frac{3}{4}$	148 $\frac{1}{2}$
1,088	149 $\frac{3}{10}$	179 $\frac{1}{2}$	101 $\frac{7}{15}$	201 $\frac{1}{2}$
94	88 $\frac{1}{4}$	62	90 $\frac{1}{2}$	63 $\frac{1}{4}$

bergen.

som allerede anført, 177,000 Sølvspecier. Kjøbstadsfatten har udgjort i Aarene 1815 til 1818 25,973 Spb., i Aarene 1818 til 1821 22,936 Spb., i Aarene 1821 til 1824 25,200 Spb., i Aarene 1824 til 1827 21,944 Spb., i Aarene 1827 til 1830 21,360 Spb., i Aarene 1830 til 1833 17,122 Spb., samt i Aarene 1833 til 1836 8760½ Spb. aarlig.

Commune-Udgifterne bestrebes forhen af fire forskellige Skatter, der under Navn af Byfskat, Indbarteringskat, Bygteskat og Vagtskat aarlig fordeltes paa Byens Indvaanere. For hver af disse Skatter var en Kammer beklædt, og der afslagdes saaledes fire forskellige Regnskaber. Disse samlede Skatters Beløb var i 1825 28,143 Spb. 25 s., i 1826 20,571 Spb. 96 s., i 1827 39,150 Spb. 58 s. og i 1828 22,388 Spb. 10 s. Nu fordeles Byfskatten deels paa Eiendomme, deels paa Indkomst og Næring, og een Kammer er ansat til at oppebære denne.

I de sidste tre Aar have Bergens Commune-Indtægter og Udgifter efter de for samme aflagte Regnskaber været som følger:

a. Indtægterne:

	i 1839.		i 1840.		i 1841.	
	Spb.	s.	Spb.	s.	Spb.	s.
Skat af Eiendomme	15,383.	102	12,862.	29	12,226.	82
" af Indtægt og Næring	10,550.	"	7,961.	5	7,487.	85
Grundeleie og Afgifter . . .	240.	27	245.	100	237.	15
Af Statskassen, som Bidrag til Byens Forbes og Broers						
Befligholdelse	160.	"	160.	"	160.	"
Refusioner	864.	79	5.	50	118.	94
Forskjellige Indtægter . . .	1,273.	99	947.	78	140.	68
	28,472.	67	22,182.	62	20,370.	109

og b. Udgifterne:

	i 1839.		i 1840.		i 1841.	
	Spb.	s.	Spb.	s.	Spb.	s.
Administrations-Omkostninger	1,685.	100	1,639.	28	1,488.	95
Huusleiegodtgjærelse	1,174.	"	1,174.	"	1,174.	"
til Byens offentlige Bygninger	940.	24	747.	39	1,428.	52
" Brandvæsenet	639.	24	701.	31	811.	87
" Brolægning, Veie og Broer	2,912.	68	2,761.	36	2,420.	"
" Politivæsenet	1,090.	"	1,227.	"	1,006.	"
for Vagthold	5,044.	72	4,538.	48	4,602.	41
til Gadebelysningen	3,191.	1	3,175.	95	3,202.	107
" Almueskolevæsenet	1,730.	"	1,900.	"	2,889.	31
Indbarteringsudgifter	5,370.	50	45.	5	"	"
Arrest- og Delinqvent-Omkost-						
ninger	296.	20	459.	60	305.	"
Bygeomkostninger	688.	32	855.	70	101.	37
Pensioner	219.	"	184.	"	176.	"
Forskjellige Udgifter	1,909.	49	2,279.	85	1,881.	89
	26,890.	80	21,688.	17	21,487.	49

hvorhos den efter disse Regnskaber ublokkende Beholdning, bestaaende

i Restancer, udestaaende Forbringinger og Cassebeholdningen, har udgjort for 1839 18,611 Spd. 60 f., for 1840 12,829 Spd. 106 f., og for 1841 11,713 Spd. 27 f. Restancerne's Beløb er i denne Periode for mindstet fra 15,765 Spd. 41 f. til 5036 Spd. 96 f.

Under Administrations-Omkostninger indbefattes foruden Lønninger, hvoriblandt 700 Spd. til Kammerten, tillige Omkostninger ved Revisionsskænsket, saavel som for Bogtrykker- og Bogbinder-Arbejde, samt for Brænde og Lys til Raadstuen; ligesom blandt de forskjellige Udgifter ere medregnede Bycasens Bidrag til St. Marias tybste Kirk (180 Spd.), Vaccinations-Omkostninger, Udgifter ved Medningsforanstaltninger, samt Foranstaltninger imod den venetiske Syges Udbredelse ic. ic. Derhos er blandt disse Udgifter for Aaret 1839 opført til Deputationsudgifter et Beløb af 439 Spd. 5 f.

Kong Frederik den Tredies Regjeringsstid, et Holværk af Væle har været opført tvært over Vaagen fra Fæstningspynten i Øst til Tolbboden i Vest, der senere ved en Storm blev ødelagt¹. Ved Udløbet af Vaagen er for Skibsfartens Skyld anbragt en Morings-Indretning, den saakaldte Tønde, bestaaende af en ved svære Jernankere fastholdt Bram, hvori er en stor Skibsring, og ved samme en stor Bøle eller Sætonde, der er først udlagt 1602 og vedligeholdes af de Søfarendes Fattighuus. For Skibe som intet have at løse eller lade i Bergen, er en bekvem Havn omtrent $\frac{1}{2}$ Mill i N. D. fra Byen ved Sandvigen, eller den saakaldte Holmenshavn mellem Fastlandet og Christiansholm, og Orlogsskibe søge sædvanlig Nyhavn $\frac{1}{2}$ Mill fra Byen. Af Skibsoverfter er der i den egentlige Havn eet, nemlig den saakaldte Bradbank, det betydeligste og tillige ældste paa Stebet, da det er oprettet i 1602, og, foruden det, et andet ved Kystet paa Byens Sydvæstside, samt udenfor den egentlige Stad et ved foransførte Nyhavn og et ved Bærraag $\frac{1}{2}$ Mill fra Bergen. Saavel i Byens egentlige, som i de omliggende Havne, lide Skibene meget af Dm. Over Havnevesenet er en Havnefoged, og for Afbenyttelsen af de Private tilhørende Holpræker eller andre Fæstligheder i Havnen haves Læst ved Kongl. Resol. af 27de Februar 1835. Havneassens Indtægter, der fornemmelig bestaae af de saakaldte Mudderpenge, som paa Tolbboden oppebæres af Skibe der anløbe Stebet, vare i Aarene 1839 til 1841 efter Middeltal 8692, ligesom Udgifterne 8629 $\frac{1}{2}$ Spd. aarlig, hvoraf udbetaltes til Sygehuset ifølge Reskr. af 6te Octob. 1758 og 9de Marts 1792) i det første Aar 1700 Spd., i det andet 6500 og i det tredje 5000 Spd. For det saakaldte Uddybningsvæsens Regning ere trende Muddermaskiner hele Sommeren igjennem i Virksomhed, for at holde Vaagen reem, og vare Udgifterne ved Dymudningen i sidstnævnte Aar 1947 $\frac{1}{2}$ Spd., ligesom Havneassens Lønninger vare s. A. 568 $\frac{1}{2}$ Spd.

Bergen er Sædet for en Overlods, hvis District strækker sig fra Vatnemo paa Fæderen i Syd til Statlandet i Nord. Under samme jøre sytten Olbermandskaber, hvoraf Bergens Olbermandskab med 31 Lotser er det trettende. Som i andre Indrullerings-Districter er her en Hjælpe- og Understøttelseskasse for uheldige Sømand, oprettet ved Plan af 11te August grundet paa Kongl. Resol. af 27de April 1811, og bestaaende alene i frivillige Bidrag af de i Farten værende Søfolk. Denne Kasses rentebærende Capital var i Aaret 1929 10,338 Spd. og ved Ugangen af 1841 11,062 $\frac{1}{2}$ Spd., og det til samme indkomne Bidrag i dette Aar 587 Spd. 111 f.

End Bergen's Forsvarsvæsen angaaer, da er Staden fra Landen aldeles aaben, thi den saakaldte Stadspport, der forhen ansaas som en Befæstning mod denne Side, da den var forsynet med Vindebro, og havde paa begge Sider Volde, har nu ikke længere en saadan

¹ Denne Dæmning eller Holværk, hvis Tilværelse omtales i Sagens og Foss's Bergens Beskrivelse, S. 360, findes dog paa et til Christian den Femtes Rejse i Norge 1685 (i Manuscript) hørende Kart over Bergen og dens Omegn at have eksisteret.

Bestemmelse. Derimod har siden Midten af det syttende A forffjellige Fortifikations-Anstalter til Stadens Forsvar fr været anlagte. De nuværende Fæstningsværker ere:

a. Bergenhuus Fæstning, hvortil den første Begy det gamle fort efter Stadens Anlæg opførte Slot, der i ødelagt af Baglerne, men senere af Ny opbygget og udvidet ved kon Hakonsen, som tilligemed flere af hans Efterfølgere residered som Slottet siden flere Aarhundreder igjennem var Bolig i værende Kongelige Befalingsmænd. Ved Italianernes Angri Blyndring af Bergen i 1428 og 1429 forekommer Slottet. tificationsvæsenets Fremstribt modtoges dets Befæstningsværker andringer og Udvidelser, især i den første Halvdeel af det sex hundrede, da de herværende Lydsferes Overmod gjorde det for Lehnsherrerne at forstaa sig, ligesom Terrainet omfri i Efte Billedes Befalingsstid ryddiggjordes ved flere Kirkers og Sløifning, og det store mæssige endnu tilværende Taarn vel sydsfellige Ende blev fuldført 1565¹. Dog var Slottet endnu kun omgivet med Palisader, og det var først i Slutningen Christian den Fjerdes Tid, i Aarene 1644 til 1648, at det lige Jordvolde og Skanser, hvortil Ruinerne af de i Aart lagte Kirker og Klostre anvendtes. Senere erholdt dets Fæster under Oberst Cicignons Bestyrelse i Aarene 1664 til sentlige Forbedringer, indtil disse efterhaanden i det attende Aa og tilsidst under Krigen 1807 til 1814, fik sin nærværende bleve til et lukket Værk, som indslutter de vigtigste militærger, med tre Bastioner og et Ravelin mod Byen, samt tre og to Batterier mod Søiden. Fæstningen er monteret med Punds Kanoner og 10 mindre Stykker; men har de betydeligler, at den ligger saa langt tilbage, at dens Virkefærd indst Bysfjorden, ligesom den mod Land siden paa alle Kanter er o dominerende Sider.

b. Sverresborg. Her var først et Slot eller Borg 1193 af Kong Sverre, og senere under de borgerlige Uroliglagte. Det laa derefter flere Aarhundreder i Ruiner, indtil af det syttende Aarhundrede Stedet blev forsynet med Fæstning som igjen forfalt, men atter ved den i 1807 udbrudte A istandsatte. Dette Fort, som ligger paa en høj Bakke, østenfor Bergenhuus, og hvis Henfigt er at beherske den Søide det ligger, at beskyde Veien fra Sandvigen til Byen, samt n ftykt at angste flendilge Skibe, der kunde have lagt sig i G holms Havn, har faaet sin nærværende Form i 1812, og er med to storepundige Kanoner.

c. Nordnæs Retranchement, beliggende paa det f Gange anførte Nordnæs, hvilket Sted først er begyndt at Aaret 1644, men senere har modtaget mange Forandring Værkerne have faaet deres nærværende Form. Dette Punct

¹ Gf. Tidsskriftet "Nidar", Det 2de. S. 222—225.

som allerede anført, 177,000 Sølvspecier. Rigsstadsfatten har udgjort i Aarene 1815 til 1818 25,973 Spb., i Aarene 1818 til 1821 22,936 Spb., i Aarene 1821 til 1824 25,200 Spb., i Aarene 1824 til 1827 21,944 Spb., i Aarene 1827 til 1830 21,360 Spb., i Aarene 1830 til 1833 17,122 Spb., samt i Aarene 1833 til 1836 8760½ Spb. aarlig.

Commune-Udgifterne bestrebes forhen af fire forskellige Skatter, der under Navn af Byfskat, Indquarteringsfskat, Hygteskat og Bagtskat aarlig fordeltes paa Byens Indvaanere. For hver af disse Skatter var en Ræmmer befulgt, og der afslagdes saaledes fire forskellige Regnskaber. Disse samlede Skatters Belsb var i 1825 28,143 Spb. 25 f., i 1826 20,571 Spb. 96 f., i 1827 39,150 Spb. 58 f. og i 1828 22,388 Spb. 10 f. Nu fordeles Byfsatten deels paa Eiendomme, deels paa Indkomst og Næring, og een Ræmmer er ansat til at oppebære denne.

I de sidste tre Aar have Bergens Commune-Indtægter og Udgifter efter de for samme afslagne Regnskaber været som følger:

a. Indtægterne:

	i 1839.		i 1840.		i 1841.	
	Epb.	f.	Epb.	f.	Epb.	f.
Skat af Eiendomme	15,383.	102	12,862.	29	12,226.	82
" af Indtægt og Næring	10,550.	"	7,961.	5	7,487.	85
Grundbelæ og Afgifter . . .	240.	27	245.	100	237.	15
Af Statskassen, som Bidrag til Byens Torves og Broers Beholdelse	160.	"	160.	"	160.	"
Refusioner	864.	79	5.	50	118.	94
Forskjellige Indtægter . . .	1,273.	99	947.	78	140.	68
	28,472.	67	22,182.	62	20,370.	109

og b. Udgifterne:

	i 1839.		i 1840.		i 1841.	
	Epb.	f.	Epb.	f.	Epb.	f.
Administrations-Omkostninger	1,685.	100	1,639.	28	1,488.	95
Guuslelegodtgjærelse	1,174.	"	1,174.	"	1,174.	"
til Byens offentlige Bygninger	940.	24	747.	39	1,428.	52
" Brandvæsenet	639.	24	701.	31	811.	87
" Brolægning, Veie og Broer	2,912.	68	2,761.	36	2,420.	"
" Politivæsenet	1,090.	"	1,227.	"	1,006.	"
for Bagthold	5,044.	72	4,538.	48	4,602.	41
til Gadebelysningen	3,191.	1	3,175.	95	3,202.	107
" Almueskolevæsenet	1,730.	"	1,900.	"	2,889.	31
Indquarteringsudgifter . . .	5,370.	50	45.	5	"	"
Arrest- og Delinquent-Omkost-						
ninger	296.	20	459.	60	305.	"
Bygeomkostninger	688.	32	855.	70	101.	37
Pensioner	219.	"	184.	"	176.	"
Forskjellige Udgifter	1,909.	49	2,279.	85	1,881.	89

26,890. 80 21,688. 17 21,487. 49

hvorhos den efter disse Regnskaber udkommende Beholdning, bestaaende

Litr. A.

	Nar 1782	
Baade.....Stk.	57	
Fisk, Tørfisk.....Skpd.	41,252	4
Tørrede Rønger.....Skpd.	3,089	
— Tittling.....Skpd.	1,693	
— Fløndrer.....Skpd.	17	
Klipfisk.....Skpd.	16,127	1
Raffer.....Td.	318	
Saltet Tørfisk.....Td.	2,490	
— Sei.....Td.	1,209	
— Makrel.....Td.	2,869	
— Rønger.....Td.	1,625	
— Brøsmes.....Td.	414	
Sild, saltet.....Td.	41,507	2
— røget.....Td.	53	
— —.....Stk.	70,760	6
Kar, saltet.....Td.	112	
— røget.....Memmer	433	
— —.....Stk.	—	
— —.....Skpd.	5	
Hummer.....Stk.	50,000	8
Kjø, røget.....Skpd.	20	
— saltet.....Td.	686	
Dst.....Skpd.	6	
Dværneftene.....Var.	138	
Rogn.....Td.	11,176	1
Skind, beredte.....Deger	79	
— Carduan og Husorte.....Deger	340	
— Gjorte og Reensdyr.....Stk.	297	
— Bukke og Gede.....		
{ Fæde		
{ Deger	1,177	
{ Skpd.	—	
— Faar og Kalve.....Deger	433	
— Maar og Odder.....Stk.	540	
— Næve.....Stk.	620	
— Røbbe.....Stk.	1,406	
Gørn af Bukke.....Stk.	25,800	8
— af Gjorte og Reensdyr.....Skpd.	390	
Smør.....Skpd.	51	
Talg.....Skpd.	143	
— Lys.....Skpd.	438	
Tjære.....Td.	2,823	
Tran.....Td.	15,855	1
Trolast, Bord.....Tylter	14,319	1
— Bjæffer.....Tylter	472	

at de, uagtet Fremmede, kunde bruge Handel og Vandel i Bergen lige med Borgerne, forsaavidt Nordfar-Handelen angik, saa at de maatte kjøbe af Nordfarerne de Varer, disse mængde, og igjen sælge dem i Smaat hvad Varer de behøvede;

at de maatte kjøbe og sælge med andre Norffe (undtagen Byggerne i Bergens Stift), saavelsom med Fremmede, naar disse Liggedage vare til Ende;

at de vare frie for alle borgerlige og Byens Tynget, og ikke skulde svare nogen Skat, undtagen Krigsfyr og saadanne Paabud, som alle maatte betale;

at de havde deres egen Kirke, hvortil Hanseslædterne bestilte Præster og Betjente;

at de i deres egne civile Sager havde en egen Jurisdiction, hvorfra blot kunde appelleres til Borgermester og Raad i Liden; og endelig

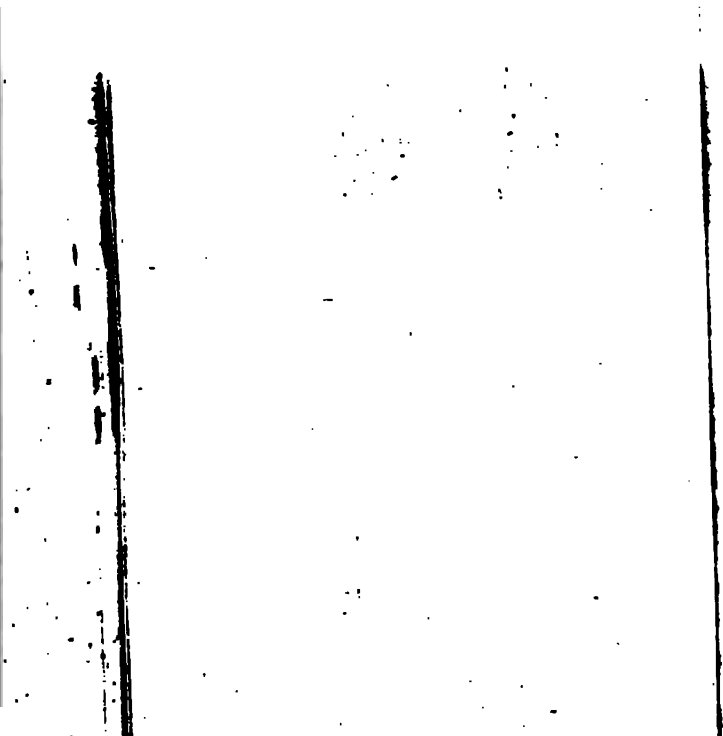
at ingen Obligation og intet Pantebrev, som de Contoirs udstædte, kunde bømmes til Betaling, medmindre samme af Contoirrets Secretair var underskrevet, og, for saavidt Pantebrevs angaaer, med Contoirrets Segl var bekræftet.

Endnu bestaaer det gamle "Contoir," kjendt siden 1763 ikke mere i Ublandinges Hænder, som et Minde om det mægtige Hanseatiske Forbund, tilveels med sine gamle Love, Vedtægter og Indretninger, uagtet disse efterhaanden meer og meer tabe sig. Selv i sit Værelse har hele Lybste-Byggens Qvarteer beholdt sin særegne Bygningsmaade, der bærer Præget af Riddelslædterens Architectur.

Dette Qvarteer strækker sig i omtrent 400 Skridts Længde langs Baagen, og fyller ved Almindinger fra den øvrige Deel af Staden. Det bestaaer af en eneste Række tre Etages Tømmer-Bygninger, der indbyrdes ligger, hvor de ere smale, have Gavl, men strække sig 50 til 60 Skridt opad mod den aabne med Gauger besatte Plads, som i sig omgiver Qvarteret. Dette, der deles af en trang Gade i to Afdelinger, hvoraf den nordre har 9 Gaarde med 29 Handelsstuer, og den søndre har 7 Gaarde med 22 Stuer, foruden den saakaldte "Kjømandsstue," der forhen var de Contoirs Værelse og Værk, men nu er privat Eiendom, og, foruden at være Tractørsted, tillige er et Slags Forsamlingssted for Kjøbmænd. Qvarterets Bygninger bestaae af flere Pakhuse med Contoirer, og med to eller tre Kammere i øverste Etage. Klever kaldte, hvori Betjentene have deres Bolig og Sovestue. De disse Bygninger ikke maa have Ildsteder, saa har en eller flere Gaarde i Kælleshed en saakaldt Skjønningstue, der er forsynet med Rasteloven, og hvori Handelsbetjentene have deres Tilhold om Vinteren. Det nugældende Reglement for Contoirret indholdes i en Anordning af 7de Octbr. 1754, "men Liden og forandrede Omstændigheder have — som i Bergens Beskrivelse af Sagen og Foss bemærkes — gjort, at den saa godt som aldeles ikke tages Hensyn til." Et og Andet er senere bestemt ved Reskr. af 23de Febr. 1770 og 8de August 1771 (se. Canc.-Promemoria af 25de April 1772) samt af 24de Novbr. 1774 og 18de Septbr. 1776. Medlemmerne af det Hanseatiske Societet, tilfammen 51, ere dels Egenhandlere og dels Handelsforvaltere.

330 til 1841 indfø

1835.	1836.
54,137	{ 3,660
	{ 36,416
684	476
20,894	288,347
3,748	3,494
200	361
488	521
12,872	14,235
65,710	78,915
37,419	160,509
6,829	22,758
16,118	23,129
3,942	5,416
2,574	4,901
698	506
131	89
59	74
43,127	101,029
613	425
159,297	495,273
100,975	1,290,394
194,057	262,324
210,057	243,879
354,128	221,195
183,309	74,657
517,992	458,252
6,529	2,881
540,925	509,850
39,620	{ 368
	{ 34,717
360	327

841 udførte norske Producter.

1837.	1838.	
14,889 og 30 $\frac{1}{2}$ b.	145,050 og 41 $\frac{1}{2}$ b.	
5,189 $\frac{1}{4}$	5,047 $\frac{1}{4}$	
4,703	4,729	
7,082 $\frac{1}{4}$	7,117	
5,432 $\frac{1}{10}$	3,871 $\frac{11}{10}$	
50 $\frac{9}{10}$	45 $\frac{9}{10}$	
299 $\frac{1}{5}$	473 $\frac{1}{4}$	
235	540	
42,239	33,253 $\frac{1}{2}$	
10,709 $\frac{1}{2}$	8,025	
200 $\frac{1}{4}$	4 $\frac{7}{12}$	1,3
13,863 $\frac{1}{2}$	2,145	
3,314	14,282 $\frac{1}{4}$	
2,592	3,121 $\frac{1}{4}$	
	100	
18,446 $\frac{3}{8}$	20,304	
2,506	14,795 $\frac{1}{4}$	
113,491	8,733	
22	100,931 $\frac{1}{4}$	
891 $\frac{1}{4}$	22 $\frac{1}{2}$	
	493 $\frac{1}{8}$	

Litr. A.

	Mar 1782	1
Baade.....Sif.	57	
Biff, Løriff.....Sfpb.	41,252	4
Tørrede Langer.....Sfpb.	3,089 $\frac{1}{2}$	
— Tittling.....Sfpb.	1,693 $\frac{1}{2}$	
— Fløndrer.....Sfpb.	17	
Rlipfiff.....Sfpb.	16,127	1
Raffer.....Id.	318 $\frac{1}{2}$	
Saltet Løriff.....Id.	2,190 $\frac{1}{2}$	
— Sci.....Id.	1,209 $\frac{1}{2}$	
— Mafrel.....Id.	2,869 $\frac{1}{2}$	
— Langer.....Id.	1,625 $\frac{1}{2}$	
— Brosmer.....Id.	414 $\frac{1}{2}$	
Sild, saltet.....Id.	41,507 $\frac{1}{2}$	2
— røget.....Id.	53 $\frac{1}{2}$	
— —.....Sif.	70,760	6
Var, saltet.....Id.	112 $\frac{1}{2}$	
— røget.....Remmer	433	
— —.....Sif.	"	
— —.....Sfpb.	54 $\frac{1}{2}$	
Hummer.....Sif.	50,000	8
Kjød, røget.....Sfpb.	20 $\frac{1}{2}$	
— saltet.....Id.	686 $\frac{1}{2}$	
Øst.....Sfpb.	6 $\frac{1}{2}$	
Dværneftene.....Var.	138	
Rogn.....Id.	11,176 $\frac{1}{2}$	1
Skind, beredte.....Deger	79	
— Carduan og Musorte.....Deger	340	
— Hjorte og Reensdyr.....Sif.	297	
— Bukke og Gebe..... $\left\{ \begin{array}{l} \text{Fæde} \\ \text{Deger} \end{array} \right.$	1,177 $\frac{1}{2}$	
— —.....Sfpb.	"	
— Faar og Kalve.....Deger	433 $\frac{1}{2}$	
— Maar og Ødder.....Sif.	540	
— Næve.....Sif.	620	
— Røbbe.....Sif.	1,406	
Sporn af Bukke.....Sif.	25,800	8
— af Hjorte og Reensdyr.....Sfpb.	390	
Smør.....Sfpb.	51 $\frac{1}{2}$	
Talg.....Sfpb.	143 $\frac{1}{2}$	
— Lys.....Sfpb.	438 $\frac{1}{2}$	
Tjære.....Id.	2,823 $\frac{1}{2}$	
Tran.....Id.	15,855	1
Trælaff, Vord.....Tylster	14,319	1
— Bjeller.....Tylster	472 $\frac{1}{2}$	

